E

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE ROMA
8
35 M
4

Digitized by Google

Digitized by Google

GVILIELMI ESTII

S. THEOLOGIÆ DOCTORIS ET IN ACADEMIA DVACENSI PRIMARII PROFESSORIS, EIVSDEM VNIVERSITATIS CANCELLARII, REGIIQVE BONORVM PASTORVM SEMINARII PRÆSIDIS;

ANNOTATIONES IN PRÆCIPVA AC DIFFICILIORA SACRÆ SCRIPTVRÆ LOCA.

SECVNDA EDITIO, EX IPSIVS AVTHORIS SCRIPTIS plurimum aucta; in qua quid præſtitum ſit, præfatio ad Lectorem docebit.

AD ILLVSTRISSIMVM AC REVERENDISSIMVM ARCHIEPISCOPVM ET DVCEM CAMERACENSEM.

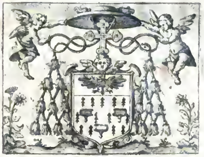
DVACI,

Apud GERARDVM PATTÉ,

ſub ſigno Miſſalis Aurei.

M. DC. XXIX.

Cum priuilegio Regio.

ILLVSTRISSIMO AC REVERENDISSIMO

DOMINO D.

FRANCISCO VANDERBVRCH

ARCHIEPISCOPO

ET

DVCI CAMERACENSI

S. R. IMP. PRINCIPI

COMITI CAMERACESII.

NON abſque admirabili diuinæ ſapientiæ ac prouidentiæ conſilio à ſacroſancta Tridentina Synodo inſtitutum eſſe, *Illuſtriſſime Reuerendiſſimeque Domine*, vt religioſè educandis, eccleſiaſticaque diſciplina ritè inſtituendis adoleſcentibus, per eccleſias Cathedrales & Metropolitanas Seminaria excitarentur: cuiuis æquo rerum exiſtimatori liquido conſtabit: propterea quod hoc veluti præſentiſſimo, efficaciſſimoque remedio, pluribus in locis compreſſæ, extinctæue hæreſes, corruptiſſimique antegreſſorum temporum mores, magna certe parte, ac feliciter, emendati eſſe in præſens comperiantur.

Quamquam vero omnium, qui hac in parte egregiè deſudârunt, ſummopere veneranda & deprędicanda ſit induſtria: ſingulari tamen, ac maiori quodam encomio digna videtur pietas, conſtanſque amplificandæ ſemper religionis Chriſtianæ ſtudium excelſæ & nunquam intermorituræ memoriæ Philippi II. Hiſpaniarum &c. Regis Catholici: qui reliquis exemplo præire, faceque prælucere viſus eſt, dum Regia duo per Belgicam ſuam Seminaria excitauit: in quibus proborum & idoneorum eccleſiæ miniſtrorum ſoboles, iuuenes inquam delecti, ſpectatæque inter ceteros ſpei & indolis, piè educari, ſacris morum ac doctrinæ imbribus irrigati, pręceptiſque confirmati, ad eccleſias parochiales, earundemque curam, tanquam traduces transferrentur. Et quidem quam proſperum, felicemque ſanctiſſimis hiſce Regis, Zelo fidei ac pietatis flagrantiſſimi, conatibus, ſucceſſum Deus ſit elargitus, nemo neſcit, qui Belgium nouit. Quem enim latet ex

hiſce Plantariis plurimos in agrum Dominicum emiſſos fidos operarios, opere & ſermone potentes; qui religionis ac morum ſuccreſcentia, adultaue zizania ex agris male obſitis, euellere, Chriſtianarum virtutum ſementem facere, & afflictam bellorum, ſchiſmatumque diſſidiis Belgicam, auitæ religioni, priſtinæque pietati reſtituere, pro virili enituntur?

Inter reliquos autem, qui ad ſanctiſſimum hunc Regis optimi ſcopum collinearunt, emicuit induſtria, indefeſſumque ſtudium ac labor ſapientiſſimi, ſanctiſſimiq; M. N. GVILIELMI ESTII. Is enim tum recens apud Duacenſes erecto Seminario Præſes à Rege datus, ſacrorumq; myſteriorum à Deo conſtitutus diſpenſator, nouellis plantis ſcientiæ, pietatiſque ſcatebris irrigandis, iiſdemque integrioris vitæ ac ſanctimoniæ exemplis confirmandis, totum ſe integros triginta & vnum annos ad extremum vſque vitæ ſpiritum impendit, atque adeo ſuperimpendit; labore & euentu ita felicibus, vt eminentiſſima quadam ratione, tantum huic vni debeat communis patria (quod ſine inuidia dictum ſit) quantum aliis quam plurimis. Ceterum præter grauiſſimos pro eccleſiæ ædificatione exantlatos labores, præclariſſimaque indefatigabilis induſtriæ indicia, illud merito deprædicare licet; quod velut mercator, vtique non inſipiens, emendis pretioſiſſimis margaritis, animabus inquam lucrifaciendis, ſemper intentus, nullum tempus, ne prandij quidem aut cœnæ, quo non lineam duceret, hoc eſt aliquem fructum faceret, elabi pateretur. Siquidem ex lectis ad menſam de more Scripturæ ſacræ capitibus, locum vnum, alterumue agitatum, diſcuſſumque explicare ſolitus eſt, tanta ſoliditate ac claritate; vt omnes ab eius ore, tanquam viuo oraculo penderent, plurimique dicta ſingula ſedulò annotarent. Sed & ipſe, admiranda plane diligentia, quæ dicturus erat, prius in aduerſaria referre conſueuerat. Ex quibus ſparſim ità digeſtis, collectæ ſunt Annotationes iſtæ, quas vno hoc volumine exhibemus.

Eæ cur ſicut ante annos ſeptem, ita & nunc ſub tuo potiſſimum patrocinio lucem aſpiciant *Illuſtriſſime Reuerendiſſimeq; Domine*, multæ, graueſque ſunt cauſæ: ſed in ceteris ea non infima, quod facile mihi perſuadeam authorem ipſum, ſi ſuperſtes eſſet, non alium huic ſuo labori patronum ac defenſorem delecturum fuiſſe; quodque opus ipſum ſuo quaſi iure veſtram tutelam, veſtrumque patrocinium expoſtulare videatur. Cui etenim potius, plurimorum paſtorum formator, opus, erudiendis, confirmandiſq; paſtoribus præcipuè elaboratum, inſcriberet, quam tibi Paſtorum in tam late patenti prouincia Principi, deuotiſſimoque gregis Dominici Paſtori? Aut cuius præ reliquis opem, defenſionemque ſuis lucubrationibus imploraret, quam Illuſt[ma] D[ni] T[æ] quam tantis heroicarum virtutum inſignibus, animique ornamentis, boni omnes, crebreſcente non modo per Belgicam noſtram, ſed & per Gallias, aliaſque regiones fama, ſplendeſcere didicerunt & gratulantur; vt in ea ſanctiſſimorum illorum veterum Cameracenſium Præſulum, quos vitæ ſanctitate, rerumque geſtarum magnitudine adæquare contendit, reſuſcitatam, ac velut poſtliminio reuocatam vigilantiam, ſollicitudinem ac prudentiam liceat ſuſpicere & admirari? Præter hæc non parum iuuiſſet illum Eximium, quem dixi, optimumque virum recordari veteris amicitiæ, quæ illi cum Ampliſſimo parente Veſtro, ſupremi Regiæ Maieſt. per Belgium Senatus, ac ſanctioris dein Conſilij Præſide, olim interceſſerat: cernereque & intueri veſtra inprimis opera & auxilio ſtatum tot laboribus ac vigiliis à ſe exculti & eiuſdem laudatiſſimi parentis Veſtri auſpiciis egregiè promoti Seminarij, feliciter tandem eſſe conſummatum. Quod ſi præterea diuinitus ei obtigiſſet, experiri

propen-

propenſiſſimam illam Illuſt. D. T. in ſe, ſuoſque beneuolenriam, quam nos ipſius poſteri, ram multiplicibus teſtimoniis comprobatam, experimur: quanto ſtudio erat enixurus, vt tantis beneficiis gratiam aliquam rependeret! Erat igitur dubio procul opus aliquod ſuum glorioſiſſimo nomini tuo conſecraturus, ſuæque erga Illuſt. D. T. obſeruanriæ monumentum poſteris relicturus. Erat & humaniras Veſtra, qua, Princeps licet ſis & Archiepiſcopus, hominum concedis nemini, libentiſſime, promptiſſimeque ſuſceptura, quidquid à tanto viro profectum & oblatum fuiſſet. Confido itaque eidem vita iam functo, hanc quoque gratiam à Tua humanitate præſtitum iri; quam viuo non eras denegaturus.

Proximum eſt, vt & ego, qui hæc ſcribo, inſtitutæ dedicationis cauſam exponam. Extremæ voluntatis tabulis vir optimus & doctiſſimus rogauerat Ex. D. B. P. Lintrenſem antiqua, arctiſſimaque amicitia ſibi coniunctiſſimum, ſuumque in primaria cathedra Theologica ſucceſſorem; vt quos in epiſtolas Apoſtolicas Commentarios prælo iam commiſerat, relegeret, & cum ſchedis, aduerſariiſque collatos, in publicum daret. Fecit amicus amico, quod rogatus fuerat. Inde vero idem is à variis, ac potiſſimum R^do admodum in Chriſto Patre D. Antonio de Winghe Abbate Lætienſi, Eſtij quondam diſcipulo & amiciſſimo, amicè ac ſtudioſè interpellatus, vt & alias ſapientiſſimi Magiſtri ſui elucubrationes publico non inuideret: acquieuit, meque rogauit, vt hanc prouinciam, quam ipſe ſenio grauis, alijſque negotijs præpeditus, ſuſcipere nequibat, in me transferri haud grauaret. Cui quidem Viro de me optime merito, ita honeſta petenti; aut ipſi p. m. mortuo, qui mihi velut alter parens ſemper honorandus, laborem hunc denegare nefas fuiſſet. Atque ita ad humeros meos onus huiuſce nuncupationis deuolutum eſſe, facile quiſque exiſtimet. Quod & ideo minus grauate ſuſcepi, vt meæ quoque erga Illuſt. D. T. obſeruantiæ, debitæque reuerentiæ mnemoſynon exſtaret perpetuum. Eandem vt Deus immortalis ad nominis ſui gloriam, eccleſiæque ſuæ firmamentum quam diuturniſſime tueatur & conſeruet, deſiderium ac votum mihi cum omnibus bonis, piiſque commune eſt. Duaci è Regio bonorum paſtorum ſeminario, die 6. Maij, an. 1626.

Illuſtriſſimæ ac Reuerendiſſimæ D. T. Humilis cliens
GASPAR NEMIVS *S. Theol Doct & in Vniuerſ. Duac. Regius Profeſſor, Regijque Seminarij Præſes.*

CANDIDO LECTORI GASPAR NEMIVS.

SOlet Author quo tempore Regio Duacenſi Seminario præſideret, ex lectu de more ad menſam Scripturæ ſacræ capitibus, vnam, alteramue ſententiam inſigniorem, ad fidei vel morum doctrinam pertinentem, alicui è Seminarij alumnis, quà quærendo, quà obijciendo proponere, eandemque poſtea, quatenus opus erat, plenius explicare. Ne vero quidquam non præmeditatum in medium adferret; mirum dictu quanta cura ac diligentia dicenda annotare, & in aduerſaria referre ſit ſolitus. Neque primis dumtaxat annis eam curam adhibuit; ſed & poſterioribus ab hac conſuetudine non receſſit. Atque hinc factum eſt, vt ſuccedentibus temporibus ad vnum eundemque ſcripturæ locum, non rarò, plures, interdum etiam (ſecundis curis, quæ ſapientiores vulgo dicuntur, priores emendantibus) in ſpeciem contrariæ occurrerent annotationes. Ex his ante annos circiter ſeptem delectæ fuerunt, & in lucem emiſſæ, quæ prælo digniores videbantur, prætermiſſis non paucis, quæ vel manus ſcribentis effugerant, vel certe minus elaboratæ cenſebantur. Quin & Vir quidam egregiè doctus ex illis ipſis annotationibus, quæ tum impreſſæ ſunt, quædam hinc inde tanquam minus neceſſaria reſecauit: & non pauca quæ Author fuſius, ſiue vno, ſiue pluribus locis propoſuit, in compendium redegit: idque ſtudens breuitati & lectoris commodo, nec ſine magno labore.

Verum, vt non omnium eadem eſt ſententia, hi eius labores non placuerunt viris quibuſdam grauibus, & illis imprimis, quorum conſilio & authoritate, tam prior iſta, quam hæc poſterior editio, fuit ſuſcepta: præcipuè quòd illa ſic contracta, obſcuriora, & à ſtylo ac conſueta Authoris claritate aliena viderentur. Vnde & ſtatim, etiam ante abſolutam priorem operis impreſſionem, fortiter ab ipſis actum eſt, vt pleraque quæ prætermiſſa fuerant, quoquo modo reliquis adijcerentur. Ceſſi & acquieui tantorum Virorum conſilio; eorumque voluntati ſatisfeci, qua parte res adhuc integra erat: nimirum in edendis annotationibus in nouum Teſtamentum, quæ dum hæc agerentur, nondum erant impreſſæ, imo nec omnino collectæ aut concinnatæ. Ac præterea pollicitus ſum, me quoque ipſis quo ad reliqua facturum ſatis in ſecunda editione, quam quandoque futuram, non leuis ſuſpicio erat, aut vana ſpes.

Quod ergo tum promiſi, modo præſto, meamque fidem libero noua hac editione; in qua quid præſtitum ſit ex iam dictis vtcumque intelligi poteſt. Nempe nulla, aut certe perexigua facta eſt additio ad notas in nouum Teſtamentum: adeoque omnis acceſſio & innouatio contigit circa Teſtamentum vetus. Nam in recenti hac nouaq; impreſſione, ex Authoris ſcriptis ſchediſq; additæ ſunt plurimæ annotationes in idem vetus Teſtamentum, quæ prætermiſſa fuerant in prima editione Duacenſi: atque etiam in Colonienſi an. 1622. Deinde vero annotationibus tum impreſſis ex iiſdem Authoris ſcriptis non pauca ſubinde ſunt inſerta, & addita. Quin & frequenter indicata ſunt loca, vbi Author eadem in alijs ſuis operibus plenius pertractat.

Denique

Denique totum opus ſic auctum, & noua huic editioni præparatum, relegit & recenſuit Ex. D. M. N. Barth. Petrus, atque annotationibus quibuſdam illuſtrauit, addita vbique hac nota, Additio B. P. Cenſoris: *quæ vbi legitur, referenda eſt, non ad omnia quæ pro explicatione loci illius dicuntur, ſed ad ea pauca quę immediatè pręcedunt.*

Quod ſi verò, etiam poſt nouos hos labores, in his, aliјſque, quę exſtant eiuſdem Authoris lucubrationibus, aliqua forte inueniantur inter ſe non omnino conſona, ſicut natum eſt fieri in iјs operibus, quæ vltimam Authoris manum deſiderant: ea cenſeantur ex mente Authoris eſſe, quæ poſteriora; hoc ordine, vt quæ continentur Commentariјs in epiſtolas Apoſtolicas, quibus immortuus eſt, præferantur ſcriptis in Magiſtrum Sententiarum; hæ vero Annotationes medium locum teneant. Earum enim non paucæ priores ſunt Commentariјs in Magiſtrum, quædam etiam poſteriores; Pleræque vero temporis ſunt intermediј. Porro de Authore, viro nunquam ſatis laudato, plura qui volet; legat Cl. V. Andreæ Hoiј elogium Commentariјs in epiſtolas præfixum.

APPROBATIO.

HAs eximij M. N. GVILIELMI ESTII laudatiſſ. mem. in ſacra Biblia veteris ac noui Teſtamenti (exceptis Epiſtolis Apoſtolicis, in quas extat eiuſdem iuſtus ac perpetuus Commentarius) Annotationes, quibus is locos difficiliores paſſim explicuit, diligenter perlegi: & à prioris impreſſionis erroribus, qui plerique operarum erant, ſedulo repurgatas, ac plurimis eiuſdem authoris, & quibuſdam noſtris additionibus inſtructas; hiſque modis ſecundæ editioni præparatas: magno lectorum fructu, nulla fidei vel bonorum morum noxa, iterum excudendas cenſui. Duaci, 4. Nouemb. an. 1627.

BARTHOLOMÆVS PETRVS *S. Theol. Doct. & in Vniuerſ. Duac. Regius Profeſſor, librorum Cenſor.*

SVMMA PRIVILEGII.

PHILIPPI IV. *Hiſpaniarum, Indiarum &c. Regis Catholici, & Belgarum Principis Diplomate ſancitum eſt, ne quis* GVILIELMI ESTII *S. Theol. Doct. &c. Annotationes in præcipua ac difficiliora ſacræ Scripturæ loca, præter viduæ* PETRI BORREMANS, *eiuſq; ius habentis* GERARDI PATTE´ *voluntatem, intra ſex abhinc annos vllomodo imprimat, aut alibi impreſſas in has inferioris* Germaniæ *regiones importet, venaleſúe habeat: qui ſecus faxit, confiſcatione librorum, aliјſque grauibus pœnis multabitur, vt latius patet in litteris datis Bruxellis 5. Auguſti 1627.*

DE GROOTE.

Digitized by Google

GVILIELMI ESTII

ANNOTATIONES IN GENESIM.

CAP. I.

IN *principio creauit Deus cælum & terram.* Auguſt.lib.11.de ciuit. Dei cap. 6. Literæ ſacræ, inquit, ita dicunt in principio Deum feciſſe cælum & terram, vt nihil ante feciſſe intelligatur, quia hoc potius in principio feciſſe diceretur, ſi quid feciſſet ante cetera cuncta, quæ fecit. Hæc ille. Eſt ergo ſenſus, *In principio*, id eſt omnium primo. Vide noſtra in 2.diſt.1.& 12. Atque adeo & iſtud Ioan.1. *In principio erat verbum.* hũc ſenſum habet: Verbum erat, & ante verbum nihil aliud fuit. Tantum obſerua diſcrimen, quod de Verbo dicitur (*erat*) & de cælo & terra (*creauit*) Etenim Verbum eſt æternum; vtpote ante quod nihil aliud fuit (nam Deus eſt & erat Verbum): At verò ante cælũ aliquid quidem fuit, ipſe Deus creator: nihil tamen aliud fuit ante illud, creatum. *Neque poteſt eſſe* ſenſus literalis (*in principio*) id eſt, in filio, quia ſic etiam ſtellę & herbæ & beſtiæ, ceteraque omnia poſſent dici creata in principio: ſed ſcilicet Scriptura voluit ordinem rerum creatarum exprimere. Alij exponunt *in principio temporis*; quod diffitendum non eſt, ſi intelligamus mũdum creatum in ipſo temporis initio, id eſt, in, & ſimul cum primo inſtanti, à quo tempus vniuerſum fluere cœpit.

Creauit. Græcè eſt ἐποίησεν, id eſt, fecit. Nec facienda vis eſt in verbo (*creauit*) quaſi ſignificet aliquid ex nihilo facere; nam in Hebr. idem vocabulum etiam eſt infra, vbi dicitur, *Creauitque cete grandia*; quæ ſine dubio facta ſunt ex præexiſtente materia. Nihilominus, cælum & terram ex nihilo facta eſſe, conuincitur manifeſtè ex illo verbo (*in principio*): quia ſcilicet nihil ante illa factum eſt; Itaq; nec præexiſtẽs materia.

Cælum & terram. Nomine cæli & terræ, intellige ſimul omnia quæ in eis ſunt. Sic enim hoc exponitur Exodi 20. v. 11. Itaque & Angeli ſimul cum viſibili iſto mundo creati intelliguntur. Vnde & pſal. 148. ipſi omnium primi numerantur inter ea quæ laudant Dominum de, vel in cęlis: ſed Moſes ſcilicet angelorum non meminit, (vt notat S. Aug.l.12. confeſſ. c. 17.& alij) quia ſcribebat rudibus Iudæis, illius ſecretioris doctrinę angelorum parum capacibus. Et quidem multi Patres Græci, tradunt angelos aliquamdiu creatos ante mundum corporeũ; ſed tandem cõcilium magnum Lateranenſe ſub Innocentio 3. cap. 1. definiuit, Omnipotenti Dei virtute mundum & Angelos ſimul ab initio temporis de nihilo eſſe cõdita. Vide noſtra in 2.diſt.2. *At verò* quomodo potuerit cadere Diabolus, qui in tanta perfectione erat creatus; explicabitur ſimul cum lapſu primi hominis, infra cap.3.v.5.

v. 2. *Terra autem erat inanis & vacua.* In Hebręo eſt, *ſolitudo, & inanitas.* Per quod ſignificatur terram incultam, & plantis & animalibus vacuam fuiſſe. Secundum ſeptuaginta interpretes (*inuiſibilis erat & incõpoſita*) nempe inuiſibilis propter tenebras, & aquã, qua vndique tegebatur; incompoſita verò, quia inculta, vt modo dictum eſt. Non verò quaſi cælum & terra generalem tantùm aliquam, & communẽ formam haberent, quòd fingunt Gentiles; & nominatim Ouidius, de ſuo chao. Nam diſtinctè hîc, vt videmus, cælum, vocatur cælum; & terra, vocatur terra: vtique à diſtinctis ſuis formis ſubſtantialibus. Vide noſtra in 2.diſt. 12.

Et tenebræ erant ſuper faciem abyſſi. Abyſſus intelligitur vel immenſa profunditas aquarum, vel potius immenſa ac profundiſſima illa moles, ex terra ſimul & aqua conſtans; cuius ſuperficiem (quia lux nulla adhuc creata erat) tegebant denſiſſimæ tenebræ: videlicet aërem vniuerſum occupantes. Et rectè Aug. lib.1.de Gen.contra Manichæos c.4. notat tenebras nominari, non vt creaturam aliquam; (non enim dictum eſt, *Fiant tenebræ*) ſed vt priuationem eius perfectionis, qua corpus creatum carebat, queque paulo pòſt producenda erat. Eatenus tamẽ dici poteſt *Deũ creaſſe tenebras*, quia fecit diaphanum corpus, id eſt, capax luminis, ſed tamen ſine lumine. Et hac ratione dicitur in Cantico trium puerorum: *Benedicite lux & tenebræ Domino.* & Pſal.73. *Tuus eſt dies, & tua eſt nox.* & Iſaiæ 45. in perſona Dei: *Ego formans lucem, & creans tenebras.* Vide noſtra in 2. diſt.12.

Spiritus Domini ferebatur ſuper aquas. Quęritur quis ſpiritus intelligatur? an Spiritus ſanctus? an vero ſpiritus ſeu flatus aliquis corporeus? Hebræorum quidam de flatu corporeo intelligunt, id eſt de vento à Deo excitato, qualis intelligitur in Pſal. 147. *Flabit ſpiritus eius & fluent aquę.* Alij per ſpiritum Dei ventum magnum intelligunt, phraſi hebraica, ſicut mons Dei pro monte magno, & cedri Dei pro cedris magnis & altis. Cum enim Hebræi magnitudinem alicuius rei ſignificare volunt, adijciunt hoc nomen *Deus.* Iuxta hãc expoſitionẽ, qua ſpiritus intelligitur ventus, iã non modo terrã & aquam, verũ etiã tertiũ elementũ, quod eſt aër, initio geneſis expreſſum habemus. Quid enim aliud eſt ventus quã aër motus? Nã ventulum etiã flabello excitamus: ſed qui fit ab occultis cauſis, & magna ſpacia pertranſit, vẽtus vocatur, vt bene docet Aug. lib. de quantitate animæ cap.4. Cæterum Eccleſiaſticis ſcriptoribus fere placet, vt intelligatur de Spiritu ſancto tertia in Trinitate perſona, ſed tamẽ cũ alluſione quadã ad flatum corporeum, vt hic ſit ſenſus: ſpiritus diuinus agitabat ſeſe ſuper aquas (Hebraicè ſonat *incubabat aquis*) id eſt fouebat ſubſtantiã illam aqueam ſimul & terreã, (Aqua enim vniuerſam terrã operiebat) fouebat autẽ ad literã, ad futurã rerũ germinationẽ, quæ tertio die facta eſt, & quæ fit ex permiſtione humorum cũ materia terreſtri. Item ſuperferebatur ſicut voluntas artificis fertur ſuper materiã quã formare atq; exornare decreuit. Ita S. Aug.l.1.de Gen.contra Manich. c.5.& 7. Item ſuperferebatur ſecundũ eundem Aug. cit. c.7. non loco, ſed omnia ſuperante & excellente potentia. Myſticè autem intelligitur gratia Spiritus ſancti effuſa ſuper aquas baptiſmi. Vnde & Eccleſia eo tempore quo catechumeni ad baptiſmum accedunt, hoc eſt pridie paſchæ & pentecoſtes, hanc ſcripturam canit in officio diuino.

v.3. *Fiat lux; & facta eſt lux.* Probabiliſſimũ videtur, per illam lucẽ intelligi, vel corpus aliquod lucidũ, vel potius ipſam qualitatẽ lucis, magna cæli parte diffuſam; Quæ quidẽ lucida cæli pars, deinde fuerit inſtar materiæ, ex quâ poſtea in partes diſtributâ, ac veluti in igneos globos condenſatâ, ſol, luna, ceteræq; ſtellæ factę fuerunt. Huic ſententię congruentia leguntur apud Dionyſ. de diuin. nominibus parte 1.c.4. Vide noſtra in 2.diſt.13.

v.5. *Factumque eſt veſpere & mane, dies vnus.* Quæres,

quomodo fuit dies & nox primo triduo, cùm Sol fa-
ctus ſit primum quarto die? *Reſpondet* S.Aug. lib. 11.
de ciuit.c.7. remotum id eſſe à ſenſibus noſtris : nec
ita, vt eſt intelligi à nobis poſſe. Baſilius verò hom.2.
Hexameron exiſtimat lucis diffuſione factum fuiſſe
diem, eiuſque contractione noctẽ. Quòd & Damaſc.
ſentit.lib.2. de orth. fide cap.7. Verũ quia iſtiuſmo-
di contractio lucis præter naturam eſſe videtur, ideò-
que primæ inſtitutioni naturæ minus cõgruens: hinc
alij probabilius cenſent, lucem illam primordialem
orbiculari ſuo motu, quo ſimul cum cælo ferebatur,
diem effeciſſe, præſentiâ ſui: noctem vero, abſentia :
ſcilicet eo modo, quo poſteà Sol ex illa luce procrea-
tus, diem noctemque diſtinxit. Vide S. Thomam 1.
p.quæſt.67.art.4.ad 3.

v. 5. *Veſpere & mane.* Omnino hinc colligi videtur,
veſperam ſeu *noctem præceſſiſſe* ipſum mane. Sanè ſab-
batha, aliaque feſta in veteri lege, celebranda fuiſſe à
veſpera in veſperam, manifeſtiſſimum eſt, tum alibi
tum Leuit.23. Accedit, quod manifeſtè teſtatur Scri-
ptura Exodi 20. & 31. *Sex diebus Deum feciſſe cælum &
terram, & omnia quæ in eis ſunt* : & quidem primò om-
nium cælum & terram: itaque & ante ipſam lucẽ: vt
ex ſupradictis patet. Non ergo lux fuit initium primi
diei, ſed tenebræ: *quæ & erant* (vt Scriptura loquitur)
ſuper faciem abyſſi, antequam ſcilicet lux crearetur. Vi-
de noſtra in 2. diſt.13.

v. 6. *Fiat firmamentum in medio aquarum.* Intelligũt
nõnulli veras aquas eſſe ſupra cęlum ſydereum: Alij
cælum quod vocant cryſtallinũ volunt deſignari. Sic
Beda initio l.2.de element. Philoſoph. Viues in com-
ment.lib.11. Aug.de ciuit. c.34. & alij. Suntque huc
ſpectantia etiam quædam in apocrypho, 4. Eſdræ 4.
Sed cum aſſignari commodè poſſe non videatur, taliũ
aquarum, eo loco vſus, aut ratio: non improbabiliter
redditur hic verborum ſenſus: *Fiat firmamentum in me-
dio aquarum, & diuidat aquas ab aquis*: id eſt, abyſſus illa
terræ, & aquæ; maximè tamen aquæ, vtpote liquidæ,
firmo limite conſtringatur. Eſt autem hic limes, fir-
mamentumque, aër ille medius inter humidam &
aquoſam ſuperioris regionis molem, & aquas mariũ
& fluminum. Nec mirum, firmamentũ hoc dici: nam
Hebraicè firmamentum *ab expanſione* dictum eſt : aër
autem maximè expandi aptus eſt: Deinde, aër dicitur
etiam cælum: conformiter alijs ſcripturis. Nam pſal.
103. poſtquam dixiſſet Pſalmiſta, *Extendẽs cælum ſicut
pellem; qui tegis aquis ſuperiora eius*; continuò ſubiungit:
qui ponis nubes aſcenſum tuum : Nempe ad ſignificandũ
per aquas cælo ſuperiores intelligi nubes ſupra hunc
aërem ſuſpenſas. *Nec obſtat*, quod quarto die legan-
tur, ſol, luna & ſtellæ poſita in firmamento cœli, ne-
quaquã in aëre, ſed altioribus planè locis : Nam *cælũ
multiplex eſt in Scripturis*. Nẽpe ſic Sancti dicuntur eſſe
in cælo, empyreo: ſol & ſtellę in cælo ſydereo : &
nihilominus quoque plurimis locis aues vocãtur vo-
lucres cęli. Ita mox hoc ipſo c.v.30.3.Reg.21. Ierem.
7. Oſee 2. Matth.8.& 13.& alibi. Et hunc ſenſum ſe-
quitur Pererius, & ante eum Faber Stapulenſis ſuper
2. Petri 3. Nec tamen prior ſententia omninò reijciẽ-
da videtur, vtpote, quam nec D. Thomas reijciat 1.p.
q.67. Vide noſtra in 2. diſt.14.

v. 8. *Et factum eſt veſp. & mane, dies ſecundus*, Com-
muniter hîc ponitur finis operis ſecundi diei: Nẽpe.
vt tertio deinde die, primũ ſeparatio aquę & terrę fa-
cta ſit, deinde etiã terra germinârit herbas & plãtas.
Sed incommodũ habet ea diſtinctio, eò quod ſic bis
dicatur de tertio die, illud: (*Et vidit Deus, quòd eſſet bo-
num*) & de ſecundo die, ne ſemel quidem: quòd tamẽ
operibus ſingulorũ dierũ alioqui adſcribitur. *Itaque
alij non improbabiliter* exiſtimant, vno continuò motu

A locali factum fuiſſe, vt & ſepararentur aquæ craſſio-
res à ſubtilioribus, quæ ſurſum ferrentur : & eędem
craſſiores ad loca decliuiora defluerent, id eſt, ad ca-
uernas terræ, & valles tunc factas: ſicque terræ ſuper-
ficiem tegerent, & aquarum congregationes Ma-
ria nuncuparentur: Ac proinde, nõ debere huiuſmo-
di ſeparationem diuidi in duos dies. *Attamen*, ſi quis
ſecundum communem ſententiam, aſſignare velit
priorem ſeparationem ſecundo diei, & poſteriorem
tertiò diei, licet: *dummodo* commodam rationem red-
dat, cur bis ad opus tertij diei poſita ſit illa adſeuera-
tio (*& vidit Deus, quod eſſet bonum*) & ad opus ſecundi
diei, ne ſemel quidem.

B v. 11. *Et ait: Germinet terra herbam virentem.* His ver-
bis, terræ indita eſt vis proferẽdi omnia ea, quæ terræ
naſcentia dicuntur: idque cũ effectu huiuſmodi pro-
ductionis, de quo ſubditur: *Et protulit terra herbam vi-
rentem, & facientem ſemen iuxta genus ſuum. Vbi notandũ*
eſt, ſignanter ſemel atque iterum hîc de ſemine re-
peti: quod tamen poſtea non dicitur de animalibus,
quamuis etiam ipſa habeãt ſua ſemina: Nempe, quia
herbæ, arbores, aliæque plantæ non egent diuerſo
ſexu ad producendum ſibi ſimile: ſicut egent anima-
lia: ſed ad eam rem ſufficit eis ſemen ſuum, terræ, tã-
quam matris gremio, concreditum.

v. 14. *Fiant luminaria in firmamento cæli, & diuidant
diẽ ac noctem, & ſint in ſigna & tempora & dies & annos.*
Oſtendit in quẽ vſum facta ſint luminaria cæli. No-
C tiſſimus enim eorum vſus eſt, vt diuidant diẽ ac no-
ctẽ, menſes & annos; dicuntur autẽ facta in ſigna &
tẽpora & dies & annos, primũ quia eorũ motus varias
facit temporum diuiſiones ac differentias, velut dies,
menſes, annos, ver, æſtatẽ, autumnũ & hyemẽ. Dein-
de quia tẽpora plantandi, ſerendi, metendi, nauigan-
di, aliarumque ſimiliũ actionũ ex illorum ortu & oc-
caſu ſumuntur. Ac demũ quia ſerenitas, tẽpeſtas, ge-
lu, pluuię, venti, aliæque ſimiles cæli mutationes ex
aſtris aut certis eorum affectionibus prenũtiari poſ-
ſunt, Atque hæc ſigna ſunt de quibus loquitur Chri-
ſtus Matth.16.v.2.& Lucæ 12.v.58. De his itẽ ſignis
ſic S.Aug.l.2.de gen.ad litt.c.14. Non illa, dicit Scri-
ptura ſigna, quæ obſeruare vanitatis eſt : ſed vtique
D vtilia, & huius vitæ vſibus neceſſaria, quæ vel nautæ
obſeruant in gubernando, vel omnes homines, ad
prçuidendas aëris qualitates per æſtatem, hyemem,
& autumnalem, vernalemque temperiem. Hæc ille.
Et ſimilia habent Baſil.ho.6. Hexameron, Ambroſ.
Item Hexameron lib.4.c.7. Et Chryſoſt. hoc loco.

At vero diuinationes Genethliacorũ nullo modo
hîc permitti, tum Scriptura ſacra, tũ Patres ferè vni-
uerſi paſſim docent. Sic Ieremię 10. *Iuxta viã gentium
nolite diſcere, & à ſignis cæli nolite metuere: quia leges popu-
lorum vanæ ſunt.* Et Iſaias Genethliacos irridens cap.
41. *Annunciate*, inquit, *quæ ventura ſunt in futurum : &
ſciemus, quia dij eſtis vos.* Loca patrum contra hæc va-
nitatem inſigniora ſunt, Aug.lib.2.de Gen. ad litt.c.
E 17. vbi dicit Genethliacorũ ſigna noſtrę fidei ſanitate
reſpuenda, lib.2.de doct.Chriſt. c. 21.& aliquot ſeq.
conf.l. 7.c.6. in epiſtola ad Ianuarium & hæreſ. 70.
quę eſt Priſcillianiſtarum. Ambr.li.4.Hexamer.c.6.
Chryſ. item hic. Gregorij ho.10. ſuper Euang. Quo
pertinet etiam quod Epiph, refert de menſ. & pond.
Aquilam Ponticum veteris Teſtamenti ex Hebræo
interpretem, ob eam maximè cauſam Eccleſia pul-
ſum fuiſſe, quod natiuitatum obſeruationibus, (*No-
ta*) ac cæteris diuinationibus Aſtrologicis ſtudioſè
vacaret. Vide noſtra in 2.diſt.14.§.7.

v.16. *Feciſque Deus duo luminaria magna.* Notandũ, ſo-
lem & lunam à Moſe vocari luminaria magna, non
quòd quantitate ſint ambo cęteris ſtellis maiora: Nã
etſi

etſi de ſole id verum ſit, tamen de luna Aſtrologi id
negant. At neque propterea maiora vocantur, quod
nobis ea intuentibus maiora appareant; hoc enim
pacto verum non eſſet, quod hic Luna vocatur lu-
minare minus; *ſed ſcilicet propter maiorem* luminis ſuper
terram effuſi abundantiam. Hac enim in re, ſicut Sol
Lunam, ita Luna ſuperat alias ſtellas.

v. 17. *Et poſuit eas in firmamento cæli.* Non priùs fe-
cit, & poſteà poſuit, quaſi alibi factas, ſed faciendo
eas, fecit ſeu creauit in ipſo cæli firmamento.

v. 20. *Producant aquæ reptile animæ viuentis, & vo-
latile ſuper terram.* Diſputatur, An aues ergo etiam de
aqua factæ ſint? Et videtur quòd non. Nam ſic legi-
tur c. ſeq. v. 19. *Formatis igitur Dominus Deus de humo
cunctis animãtibus terræ, & vniuerſis volatilibus cæli, ad-
duxit ea ad Adam.* Itaq; de humo, ſeu terra facta ſunt
volatilia, ſeu aues: non ex aquis. *In contrarium* tamen
facere videntur iſta verba hoc c. 1. vbi Moyſes ſcribit
Deũ dixiſſe, *Producant aquæ reptile animæ viuentis, &
volatile ſuper terrã.* Sed ſciendũ eſt in Hebræo, etiã in
Biblijs Regijs plenius hoc pacto legi: *Reptificent, (ſeu
repere faciant) aquæ reptile animæ viuentis; & volatile vo-
litet ſuper terram ſecundum faciem firmamẽti cælorum.* Cui
lectioni & noſtra poteſt conformari, ſi illud (*volatile*)
ſit nominatiui caſus, quaſi dicatur (*& ſit volatile ſuper
terram*) Nempe, vt diuiſim hæc accipiantur, *producant
aquæ reptile animæ viuentis,*) nempe, piſces, qui repere
dicuntur, quia pedes non habent, & tamen progre-
diuntur) & prætereà: *ſit volatile ſuper terram*) id eſt,
prodeant & volatilia ſeu aues: formatæ tamen (vt c.
ſequenti plenius explicatur) de humo ſeu terra. Vi-
de, ſi placet, hæc pluribus in 2. d. 15.

v. 22. *Creſcite & multiplicamini.* Obſerua, id, quod
hîc dicitur ſeorſum beſtijs, & paulo pòſt ſeorſim ho-
minibus, idem c. 8. cõiunctim dicitur vtriſque, & ho-
minibus & beſtijs. Itaque tantũ benedictio eſt, qua
ijs confertur fœcũditas, & naturalis propẽſio ad opus
generationis: nullo autẽ modo pręceptum (quidquid
hæretici nõnulli auſi ſint dicere) Nam beſtijs nullo
modo dantur præcepta. Sic & c. ſeq. *Ex omni ligno pa-
radiſi comede;* nõ eſt præcipientis, ſed poteſtatẽ conce-
dentis: quomodo etiã Moyſes dicit Deut. 14. *Omnes
aues mũdas comedite,* id eſt, poteſtis comedere. Dicitur
quidẽ illud (*creſcite*) ſonare præceptũ, in lib. 1. de mi-
rab. ſacræ ſcripturæ, adſcripto D. Aug. ſed, vt omnes
docti norunt, nõ eſt eius liber. Vide noſt. in 4. diſt. 26.

v. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudi-
nem noſtram.* Nota has voces plurales (*faciamus,* &
noſtram) in Deo indicare pluralitatem perſonarum,
ſicut & illæ ſingulares (*imaginem & ſimilitudinẽ*) natu-
ræ vnitatem. Sanè hunc locum ad Trinitatis myſte-
rium retulerũt Patres, Hilar. l. 3. & 4. de Trinit. Aug.
l. 12. de Trinit. c. 6. & l. 14. c. vlt. Fulgentius de fide ad
Petrum c. 1. & alij. Quo & illud pertinet Gen. 3. v. 22.
Ecce Adã quaſi vnus ex nobis factus eſt, & inprimis illud
c. 11. v. 7. *Venite deſcendamus.* Nempe quia nunquã ad
vnũ dicitur, venite, ſed ad plures. Si ergo vnus loqui-
tur ad plures, tres vt minimũ ſint, neceſſe eſt. Et nihil
eſt, quod Iudæi quidã ſõniarũt, Deũ loqui ad Ange-
los: nã illud nullo modo huic pręſenti loco aptari po-
teſt: nã ſic etiã Angeli eſsẽt hominis ipſius creatores.

v. 26. *Ad imaginem & ſimilitudinem noſtrã.* Puta, ho-
mo ad imaginẽ Dei creatus eſt, quatenus (ait. S. Aug.
l. 24. contra Fauſtum c. 2.) habet *mentem rationalẽ,* qua
cognoſcat Deũ, & omnibus irrationabilibus eâdem
rationis excellentiâ præponatur. Auguſtin. ſequitur
Proſper l. 2. de vita contempl. c. 18. *Alij* imaginem re-
ferunt ad liberum arbitrium, vt Baſil. hom. 9. Hexa-
meron, Ambroſ. l. 6. Hexameron. c. 8. Hier. in epiſt.
de filio prodigo. *Alij* verò eam conſtituunt in domi-
A nio, quod homo ſuper alias creaturas accepit: vt
Chryſoſt. ho. 8. & 9. in Gen. & ho. 7. ad pop. Antioch.
Verum hę declarationes facilè conciliantur. Nam &
libertas arbitrij ab intellectu, velut radice dependet:
& dominium, effectus quidam eſt eiuſdem intelle-
ctus, ac volũtatis, & velut propria paſſio ex ijs fluens.
Vide noſtra in 2. diſt. 16.

v. 28. *Creſcite & multiplicamini.* Vide explicatum
ſuprà hoc eodem cap. v. 22.

v. 28. *Et dominamini piſcibus maris.* Hoc quidem do-
minium per peccatũ fuit imminutum, nempe, vt be-
ſtiæ quędam ſint homini rebelles: tamen vi aut indu-
ſtria, omnes penè adhuc cogi poſſunt. Vnde poſt pec-
B catum infra c. 9. ſic homini adhuc dicitur: *Omnes piſces
maris manui veſtræ traditi ſunt. Nota verò* non ſimiliter
homini dari dominium in cęlum & ſtellas (non enim
vtitur illis pro ſua voluntate) idcirco ſcilicet, vt ſem-
per meminiſſet, aliquem ſupra ſe maiorem eſſe, vt
illum revereretur. Reliqua ad hoc caput pertinentia
explicata reperies in citato ſæpius noſtro com. in
2. ſent.

CAP. II.

v. 2. **C**Ompleuitque Deus die ſeptimo opus ſuum.* Apud
ſeptuaginta legitur (*die ſexto*) Nihilominus
Hebræi, & noſter etiam rectè dicunt, illũ die ſeptimo
opus ſuum compleſſe: puta, tunc illum finiuiſſe, &
incepiſſe ceſſare, nec quidquam noui adiecisse. Vide
C noſtra in 2. diſt. 15.

v. 3. *Et benedixit diei ſeptimo. & ſanctificauit illũ. Quæ-
ritur* quando facta ſit hæc ſeptimi diei ſanctificatio?
Nonnulli *Reſpondent* eam factam ipſo hoc die: adeo-
que Deum iam tum legem ſtatuiſſe de ſeruãdo Sab-
batho, vtpote, vt eo die, etiam in ſtatu innocentię ho-
mines vacarent ſpecialiter externis ſacrificijs. *Sed* cõ-
trà, alij *obijciũt* inter alia, Si ad primæuam inſtitutio-
nem pertineret lex Sabbathi, nõ fuiſſet à Chriſto ab-
roganda: tum & Moſes ad maiorẽ Sabbathi reuerẽ-
tiam in Exodo feciſſet mentionem. *Itaque* videtur cũ
illis ſentiendum, qui dicunt, id quod hoc loco Moy-
ſes commemorat, dictũ eſſe per anticipationẽ, & re-
ferẽdum ad tempus, quo Moyſes iſta ſcripſit, ſcilicet
D poſt datum Decalogum: vt ſit ſenſus idem, qui eſt ſi-
milium verborum Exodi 20. *Sex diebus fecit Dominus
cælum & terram, & requieuit in die ſeptimo; idcirco bene-
dixit & ſanctificauit illum;* Scilicet, tunc, cum illa Mo-
ſes Exodi 20. capite loqueretur.

Ita Tertull. & Cyprianus contra Iudæos, Iuſtinus
contra Tryphonẽ, & poſt eos quoque Beda in Hexa-
mero, *Si quis tamen* contendat illud potius ſignificari,
quod iam inde ab initio ſeptimum diem Deus ſan-
ctificauerit: poterit id dici hoc ſenſu, quia tunc præ-
ceſſit ratio propter quam poſteà dies ſeptimus præ
ceteris diuino cultui applicaretur. Vide noſtra in 2.
d. 15.

v. 5. *Et omne virgultũ agri antequã oriretur.* Sed quo-
modo creatum virgultũ, & non oriebatur? *Reſp.* Aug.
E l. 5. de Gen. ad litt. c. 4. & 5. quia creatũ illo primo die
potentialiter, ſed non actualiter. At non arbitror hoc
Moyſem apud rudes Iudæos voluiſſe. Simplex ſẽſus
eſt: Deũ feciſſe virgulta & herbas, cũ antea nõ eſſent.

v. 7. *Formauit Deus hominem de limo terræ, & inſpira-
uit in faciem eius ſpiraculum vitæ.* Homo duabus con-
ſtat partibus, corpore & anima: & tali anima
quæ non educitur de potentia materię. Proinde nõ
ſufficiebat dicere, vnde corpus procreatũ eſſet, ſicut
in alijs rebus, ex aqua vel terra, ſed peculiariter adde-
re oportuit ipſius animæ creationem. Igitur ſeorſim
vtriuſq, partis creatio hac ſcriptura inſinuatur. Nam
ſecũdũ corpus *factus eſt homo de limo terræ,* ſicut piſces
& aues de aqua, quadrupedia de terra. De anima autẽ

A dictũ eſt: *inſpirauit in faciẽ eius ſpiraculũ vitæ. Inſpirauit*, nõ quod faucibus ſufflauerit, vel quod animã hominis de ſua ſubſtantia creauerit, ſicut olim docuerunt Manichæi: ſed inſpiraſſe dicitur ſpiraculũ vitę, quia ſpiraculũ vitę, id eſt animã fecit. Nã ſpiritus ſeu flatus iſte, quẽ Deus ſpiraſſe dicitur, eſt ipſa anima hominis. Fecit autẽ animã hominis nõ ex præexiſtente materia, ſicut fecit corpus hominis de limo: ſed creauit eã ex nihilo, & creando ſimul corpori eã infudit. Sed quare in faciẽ dicitur eam inſpiraſſe? quia operationes animę in nulla hominis parte magis apparent quã in facie. In ea enim omnium ſenſuum ſedes reperiuntur, cũ in reliquis partibus ſolus ſit tactus. Pars igitur principalis pro toto corpore poſita eſt. Vide noſtra in 2. diſt. 17. B

v. 8. *Plantauerat autem Dominus Deus paradiſum.* Paradiſum, locũ certum corporalem intelligunt omnes Patres, (præter Originẽ, vti alibi, ſic & hic allegorizantẽ). Atq; id circũſtantię fluminũ v. 11. deſcriptorũ, aliaq; plura prorſus requirunt. Sed variè diſputatũ fuit, *vbi ſit, vel fuerit ille* paradiſus? Veteres, *alij* in altiſſimo mõte, vſq; ad ſupremũ aëris, illũ cõſtituũt; *alij* in regione ignota iuxta Zonam torridã; alij alibi. Sed veriſimillima opinio videtur à poſterioribus aliquot tradita (quàm & ſequitur Heſſelius in 2. ſent. d. 18. & Pererius hîc) *Paradiſum fuiſſe in finibus Meſopotamiæ, vbi* Tigris & Euphrates in vnũ alueũ cõfluũt, & iterũ, facto aquarum diuortio (eſt nõ longè à Babylone) abeũt in alueos peculiares; à quibus deinde C alia duo flumina *Phiſon, & Gehon* deriuantur. Alterũ enim Armeniã permeans, Phiſon vocatur, cuius & meminit Eccleſ. c. 24. Quod nomẽ etſi apud profanos ſcriptores ita expreſſum non reperiatur, exſtare tamen apud illos videtur nonnihil immutatũ. Nam Q. Curtius lib. 5. teſtatur Euphratẽ & Tigrim quodam loco ab accolis vocari Phaſin; & Plinius lib. 6. c. 21. tradit Tigrim findi in duos alueos; atque vbi remeauère, Paſitigrim appellari.

Porrò quæ ſit *terra Heuilath*, quam circuire dicitur Phiſon, colligi poteſt ex Gen. 25. & 1. Reg. 15. Certè Strabo geographus eã regionẽ collocat in cõfinibus Arabiæ & Meſopotamiæ. *Ceterum alter fluuius* Arabiã deſertã petit, & Gehon vocatur; cuius item meminit Eccleſ. dicto c. 24. Dicitur autem is *circumire* D *omnẽ terram Æthiopiæ*, non illius Africanę, quam lõgiſſimis ſpacijs perluit Nilus, ſed Aſiaticę, quæ vicina eſt Arabię & Meſopotamię. Eſſe enim Æthiopiã quandam *Paleſtinæ* vicinam, facile eſt ex ſacris literis oſtendere. Madianitæ enim vocantur Æthiopes, Nuo1. 12. Vnde & illud in Cantico Abacuc; *Vidi tẽtoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian.* Quibus adde loca. 2. Paralip. 14. & 21. & Pſal. 71. & 86.

At obijcitur contra dictam ſententiam de paradiſo. Nã hinc ſequeretur, inquiunt, paradiſum illum iam non exiſtere, loca enim illa & [illegible]um, atq; etiamnũ cõmercijs frequentantur, & nullũ apparet ibi paradiſi, aut Cherubim antè illud poſiti, veſtigiũ. Porrò paradiſũ E illũ debere adhuc exſtare, videtur docere Eccleſ. cap. 44. vbi dicit, *Enoch tranſlatum in Paradiſum.* Atq; idem de Elia ſimiliter teſtantur multi Patres. Iuſtinus ad Orthodoxos q. 75. 76. & 85. Iren. l. 5. aduerſus hæreſes & Tertull. in Apolog. cõtra gẽtes. *Reſpondeo*, quod ad Scripturam Eccl. 44. attinet in græco codice non nominatur paradiſus; imò nec additur locus aliquis in quem fuerit tranſlatus. Vnde & S. Thom. de hac re agens, nõ ſimpliciter affirmat Enoch & Eliam degere in illo paradiſo, ſed ferè addit; (vt dicitur) vel, (vt creditur.) Ad Iuſtini, Irenæi & Tertulliani ſententias, *Reſpondeo*, eos quædam alia ijſdẽ locis adiungere, quæ eccleſia non recipit; vt quod in illũ terre- A ſtrem paradiſum ductus ſit latro; quodque in eo demorentur omnes iuſtorũ animæ vſq; ad diẽ iudicij: proinde nõ temerè nos facere, ſi etiam in hoc, quòd volunt paradiſum adhuc exiſtere, ab ijs recedamus. Aſſerunt quidẽ, vel potius referunt & alij Patres hãc ſententiã, ſicut & Scholaſtici pleriq;, ſed nullo modo tanquam de fide. Vide noſtra in 2. d. 17.

v. 9. *Lignum etiam vitæ &c.* Quare lignum vitę dictũ ſit, patet c. ſeq. vbi dicit Deus de Adam; *Nunc autem ne fortè mittat manũ ſuam, & ſumat etiã de ligno vitæ, & comedat, & viuat in æternum. Nempe quòd* immortalitas hominis de ligno vitæ extitiſſet, & non de conditione naturę. Ita Aug. l. de Gen. ad lit. c. 25. & alibi. Iren. l. 3. contrà Hæreſes c. 37. Hilarius in Pſal. 68. B & alij. Nõ *quòd* ſemel ſumptum immortalitatẽ præſtaret (nam dicit illo Adamũ fuiſſe vſum ante peccatum Aug. l. 2. de peccat merit. c. 21.) ſed quod daturũ fuiſſet ſtabilitatẽ contra vetuſtatem, vt [illegible] Aug. loquitur l. 8. de Geneſ. ad lit. c. 5. Non igitur vnica eius ſumptione ſtabilem ſeu perpetuã viuacitatem homo conſecuturus erat; ſed ad vigorem plenę ætatis conſeruandum, ſubinde ac ſępius ei opus fuiſſet eſu ligni vitæ, & ſic immortalitatem ſeu vitam ſtabilem, eius ligni illius pręſtitiſſet, ſi homo non peccaſſet: inde ſcilicet dictum Lignum vitæ. Vide noſtra in 2. ſentẽtiarum diſtictione 19.

v. 16. *Ex omni ligno paradiſi comede.* Verba ſunt non iubentis vt quidam intellexerunt, ſed dantis poteſtatem. Quomodo etiã Moyſes loquitur ad filios C Iſrael Deut. 14. *Omnes aues mundas comedite*, id eſt poteſtis comedere. Et Dominus in lege Exod. 20. *Sex diebus operaberis, & facies omnia opera tua.*

v. 17. *De ligno autem ſcientiæ boni & mali ne comedas. Quæritur* quare hæc arbor (quæcunque tandem illa fuerit, de quo c. ſeq.) dicta ſit arbor ſcientiæ boni & mali? *Reſpondendum* ad eum modũ quo cap. ſequenti ſerpens dixit; *Eritis ſicut Dij, ſcientes bonum & malum:* Nempe quod ex ſuggeſtione ſerpẽtis, per comeſtionẽ ex hac arbore, primi homines voluerint eſſe ſicut Dij, ſcientes bonom & malũ; id eſt, quod Dei quandam ſimilitudinẽ homini inconceſſam, per ſuperbiã appetierint: ita nimirum, vt ſicut Deus omniũ habet D ſcientiam, nec indiget rectore, nec cuiuſquam ſubditus eſt poteſtati: ſic & ipſi omnia ſcirent, nec ab vllo regerentur, nec cuiquam alteri ſubditi eſſent: ſed independentes ſuo iure atque arbitrio viuerent. Ita ferè Auguſt. ſerm. 25. de tempore c. 3. tract. 17. in Ioannem & in pſal. 68. Vide Commentarium noſtrum in 2. ſent. diſt. 19. & 22. §. 3.

v. 17. *In quacunque die comederis, morte morieris.* Agitur de morte corporis, vt patet c. ſeq. vbi dicitur: *donec reuertaris in terram.* Fiebant quidem primi parentes per peccatum quoque rei mortis ſpiritualis & æternæ: ſicut dicit Apoſtolus Rom. 6. *Stipendium peccati mors* (ſcilicet mors æterna: ſicut mox ſubiungitur de vita æterna) ſed hîc exprimendum erat ad maiorem terrorem, etiam de morte corporali. *Deinde*, aliquid E leuius de morte æterna ſpirituali imaginari potuiſſent Adam & Eua. Legitur quidem Gregorius libro 5. Epiſt. 14. hanc ſententiam expoſuiſſe de morte animę: idcirco quod non eo ipſo die, quo peccârant primi parentes, mortui ſint corporaliter. Sed ea expoſitio ab alijs non probatur; & fauere nonnihil videtur Pelagianis, qui non mortem corporis, ſed animæ dicebant ex peccato proceſſiſſe. Senſus igitur eſt; *In quacunque die comederis, morte morieris*; ſcilicet ex tunc neceſſitati moriendi eris addictus. Vide noſtra cit. diſt. 19.

v. 19. *Adduxit ea ad Adam.* Hoc primum loco interpres poſuit Hebręum nomen *Adam*, cũ in Heb. iã

ante poſitum fuerit vbicũque in latina verſione legitur *homo*. 70. verò nomen *Adam* in ſuperiori ſententia primũ poſuerunt, vbi dicitur: *Et præcepit Dominus Deus Adam dicens*. Itaque notandũ quod primus homo Adam pręter nomen ſpeciei non habuit nomen proprium, ſed appellatus eſt nomine ſpeciei tanquã proprio: quia primus fuit & ſolus creatus. Sic igitur appellatus eſt Adã .i. homo, quomodo primus equus vel canis dictus fuit equus vel canis; non impoſito proprio nomine ad ſingularẽ hominem deſignandũ. Vnde hoc loco adhuc verti poterat: & adduxit ea ad hominem, ſicut vertit Pagninus, qui in ſua verſione non nominat Adam ante illum locum in cap. 4. vbi dicitur: *& cognouit adhuc Adam vxorem ſuam*; Quod autem c. 5. dicitur: *& vocauit nomen eorum Adã*, rursũ manifeſtè ſignificat hoc nomẽ Adam impoſitũ fuiſſe lingua Hebraica toti ſpeciei humanæ.

v. 21. *Cũque obdormiſſet, tulit vnã de coſtis eius*. Chryſ. hic; *Tametſi*, inquit, *modum, quo hæc facta ſunt, neſciamus; credere tamen debemus quod voluntati Dei omnia paruerint*. Et ſimilia habet Aug. lib. 9. de geneſi ad lit. cap. 13. & Hier. in epiſt. ad Philemonem. *Myſterium hoc magnum eſt*; ad Epheſ. 5. *Ego autem dico*, ait Apoſtolus, *in Chriſto & Eccleſia*. De quo & Aug. dicto loco; Nempè Adã correptus ſopore ſignificat Chriſtum in Cruce obdormientem; Eua verò Eccleſiam ex latere Chriſti manantem: ſicut & poſtea de coſta dicitur, eam, non factam, ſed ædificatam in mulierem. Atque adeò hũc ſoporẽ Adam ſeptuaginta vocãt *extaſim*, & rectè: puta, ex quo experge-factus Adam, Propheticum illud eructauit: *Hoc nũc os ex oſsibus meis & caro de carne mea. Eſt & aliud hic myſterium*: ſcilicet ſocietatis indiuiduæ & amicabilis coniugum inter ſe: ſed & hæc referenda eſt ad myſterium ſupradictum, vt patet ex dicto loco ad Epheſ. 5.

Si curioſè *inſiſtas, quomodo* ex coſta vna fabricata ſit integra mulier? *Reſpondeo*, id factum non improbabiliter dici, eo modo quo aucti ſũt quinque panes Euãgelici ad ſaturanda quinque millia hominũ: quos panes ſcilicet, dicit Aug. tract. 24. in Ioannẽ, fuiſſe *quaſi ſemina non quidem terræ mandata, ſed ab eo, qui terram fecit multiplicata*. Porrò quod Deus dicitur *tuliſſe coſtam de Adam, & repleſſe carnem pro ea*: non ſic accipiendum eſt, quaſi monſtroſus tunc relictus ſit Adam, aut coſta illius prius ſuperflua fuerit: ſed quod locum ablatę coſtę, non ſolum carne, (vt textus videtur ſonare) ſed alia coſta carne veſtita ſuppleuit. Qui ſenſus ex eo confirmatur, quod poſteà dicit Adam: *Hoc nunc os ex oſsibus meis, & caro de carne mea*. Sicut enim hinc conſtat, coſtam, ex qua fabricata eſt Eua, non fuiſſe nudam coſtam, ſed carne veſtitam: ita quoque omnino veriſimile eſt, carnem eius loco ſuppletam, non fuiſſe nudam carnem, ſed carnem coſta ſuffultam. Indicat hanc ſolutionem dudum Hugo Victorinus in quæſt. ſuper Geneſ. Vide noſtra in 2. diſt. 18.

v. 24. *Et erunt duo in carne vna*. Apud Hebræos non eſt illud (*duo*) tamen ex contextu ſermonis ſatis intelligitur. Nam ſequitur. *Et adhærebit vxori ſuæ*. Ecce (*vxori*) & non uxoribus, ſicut & prius dicitur, *Maſculum & fœminam creauit eos*: ſcilicet *non fœminas*: quamuis tamen aliqui poſtea habuerint plures vxores, vt Abraham, Iacob & alij, ſed ſingulari Dei diſpenſatione. Sane Chriſtus hanc primęuam vnius cum vna ſocietatem (græci monogamiam vocant) indicat, & confirmat his verbis Matth. 19. & Marci 10: *Et erunt duo in carne vna* Paulus item 1. Cor. 6. & ad Epheſ. 5. Intelligitur autem de carnali commixtione à varijs Pontificibus: vt patet apud Gratianum 27. q. 2. cap. *Lex* & cap. *Sicut*, item c. *Verum*, de conuerſ. coniugatorum & alibi.

CAP. III.

v. 1. S*Ed & ſerpens* &c. Hiſtoria huius capitis veriſimiliter cõtigit adhuc ipſo die quo creati ſunt Adã & Heua. Idq; habet cõmunis opinio, quod eodẽ die, ſc. ſexto geneſis mundi, quo creati ſunt, trãſgreſſi ſũt præceptũ Dei, & eiecti è paradiſo. Dices vno eodẽq; die non potuerũt tã multa fieri, ſc. creari omnes beſtię terræ, primus homo & vxor eius è coſta ipſius, & adduci omnes beſtię terræ & volatilia cœli ad eũ vt omnibus imponeret nomina, quod erat prolixi negotij. Deniq; tẽtatio & tranſgreſſio, & maledictio & eiectio è paradiſo. Reſpondetur opera creationis nõ exigũt morã temporis, & animalia non tã procul aberant, vt nõ poſſent intra breue tempus adduci, ſaltẽ iuſſu diuino, quia Deus dicitur ea adduxiſſe. Nec Adam ad imponendũ ſingulis nomina opus habebat deliberatione, quia per ſcientiã infuſam naturas omnium nouerat, ſciens quod nomen ſingulis conueniret. Cetera quoque breui tempore perfici potuerũt. Si tamen quis dicat non ipſo die ſuæ creationis, ſed poſt vnũ aut plures dies eos peccaſſe, atque interim vſos fuiſſe fructibus arborum conceſſarum; non video qua certa ratione poſſet refelli.

Dixit ad mulierem Serpens dixiſſe dicitur, quia Diabolus per eum dixit, verbis in ore ſerpentis formatis: quomodo Nu. 22. aſina Balaam locuta legitur, Domino os eius aperiente: & quomodo, ſecundum quoſdã, Apocalyp. 13. locutura dicitur imago beſtiæ.

Qualis porro fuerit ſerpens, de quo agitur hoc capite, & quomodo per eum locutus fuerit diabolus, & quo ſenſu dicatur callidior cunctis animantibus, & quomodo eũ loquentem non horruerat Eua, ac denique quis ſit ſenſus interrogationis eius, fusè expoſuimus in 2. ſent. diſt. 21. §. 1. & ſeq.

V. 5. *Eritis ſicut dij ſcientes bonum & malum*. Conſtructio videtur eſſe. Eritis ſcientes bonũ & malũ, ſicut Deus. Nã *Elohim*, etſi plurale, paſſim pro ſingulari ponitur, & vni vero Deo attribuitur. Neq; veriſimile quod diabolus ſtatim voluerit ingerere mẽtionẽ plurium deorum. Item hic ſenſus apparet ex illis verbis Domini Dei exprobrantis: *Ecce Adam quaſi vnus ex nobis factus eſt ſciẽs bonũ & malũ*, de quibus paulo poſt. Cęterum de hoc S. Aug. li. 14. de ciu. c. 13. *Peruerſa celſitudo eſt, deſerto eo cui debet animus inhærere principio, ſibi quodammodo fieri atque eſſe principium. Hoc autem fit, cum ſibi nimis placet*. Et infrà: *Delectauit, quod dictum eſt, Eritis ſicut dij*. Hæc S. Aug. *At quæritur*, quomodo illud homo appetierit, quod ſciebat ſibi eſſe impoſſibile: vtpotè nullo adhuc errore affectus? *Reſpondetur* idem hic ſuo modo accidiſſe, quod contigit in lapſu Dæmonũ: de quo iſta D. Thom 1. parte, qu. 63. art. 1. ad 4. *Et huiuſmodi*, inquit, *peccatum* (ſcilicet ſuperbiæ) *non præexigit ignorantiam ſed abſentiam ſolum conſiderationis eorum quæ conſiderari debent. Et hoc modo Angelus peccauit, conuertendo ſe per liberum arbitrium ad proprium bonum, abſque ordine ad regulam diuinæ voluntatis*. Hæc D. Tho. Vide etiã c. præc. v. 17. & noſtra in 2. diſt. 21.

v. 6. *Vidit igitur mulier quod bonum eſſet lignũ ad veſcendum, & pulchrũ oculis, aſpectuque delectabile & tulit de fructu eius*. Viderat etiam antea, ſed poſt tentationem ſerpẽtis vidit ad concupiſcendũ. Itaque videndo peccauit. Proceſſit autem hoc peccatũ primo quidẽ ex appetitu diuinitatis, quia dictũ erat ei à ſerpente. *Eritis ſicut dij*. Deinde etiam proceſſit peccatũ ex concupiſcentia gulæ, quia dicitur, *quod viderit lignũ quod eſſet bonũ ad veſcendũ* &c. Iã enim intus corrupta erat inſurgente motu ſenſitiui appetitus, non expectatu tationis imperio.

Digitized by Google

Deditque viro ſuo, qui comedit. Dedit viro ſuo, ſed A
narratis ei prius verbis ſerpentis, qui ex illo cibo promiſerat diuinitatem dicens: *Eritis ſicut dij, ſcientes &c.* Quamuis enim id hoc loco non exprimatur, ſatis tamẽ apertè ſignificatur illis verbis Domini ad Adam: *Ecce Adam quaſi vnus ex nobis factus eſt, ſciens bonum & malum.* Item quia peccauit per ſuperbiam; ergo verba ſerpentis per ſuperbiam tentantis ad eum peruenerunt, vtique per relationem vxoris. An vero Adã verbis ſerpentis crediderit, & quodnam fuerit primum Adæ peccatum, itemque quo ſenſu dixerit Apoſtol. 1. ad Tim. 2. *Adam non fuiſſe ſeductum*, diximus in 2. ſent. diſtinct. 22. & com. ad dictum Apoſtoli locum.

Quæritur quę arbor, & quis fructus fuerit? B
Quidam putant fuiſſe ficum, propter illud quod ſequitur, *Conſuerunt folia ficus.* &c. At id non conuincit, quia non dicitur, quod de eadem arbore folia huiuſmodi acceperint, magiſque veriſimile eſt eos ab arbore de cuius fructu comederãt, propter tranſgreſſionis conſcientiam ſtatim refugiſſe. Adde quod ficus nõ ſint pulchri fructus. Hic autem dicitur mulier vidiſſe *quod pulchrum eſſet oculis, adſpectuque delectabile.* Quidam ceraſum fuiſſe putant. At veriſimile magis eſt malum fuiſſe. Nam in genere malorum quædam pulcherrima ſunt & eſui gratiſſima. Vnde canit Eccleſia: *Quando pomi noxialis morte morſu corruit.* & Cant. 8. dicitur: *Sub arbore malo ſuſcitaui te, ibi corrupta eſt mater tua.* S. Thom. 3. p. q. 4. art. 2. ad 1. C
vocat pomum. Item Nicolaus 1. ad conſulta Bulgarorum cap. 4. Vide & Pererium.

v. 8. *Et cum audiſſent vocem Domini Dei deambulantis.* Veriſimile eſt angelico miniſterio formatũ corpus deambulantis huius, vocemque loquentis; quomodo & alibi à Deo facta leguntur, quæ per Angelos facta ſunt aut dicta; vt lucta Angeli cum Iacob, legiſlatio in monte Sina; & alia.

v. 11. *Quis enim indicauit tibi quod nudus eſſes?* Notandum, ſicut occultum peccatum appetitæ diuinitatis mox vindicatum fuit occulta pœna, id eſt, iuſtitiæ ac donorum ſpiritualium ſubtractione; ita & manifeſtum peccatum, quod erat in eſu fructus vetiti, punitum fuit manifeſtâ pœnâ, id eſt, pudendo motu D
membrorum genitalium. Neque enim ignorabat ante peccatum Adam, ſe nullam habere veſtem, nudumque eſſe; ſed non experiebatur id quod nuditatem facit pudendam. Vide noſtra in 2. diſt. 25. de iuſtitia originali.

v. 14. *Et ait Dominus Deus ad ſerpentem. Quia feciſti hoc, maledictus es* &c. Senſus litteralis ſecundum D. Auguſtinum lib. 2. de gen. contra Manichæos c. 17. eſt: Quia fuiſti inſtrumentum decipiendæ mulieris; ideò in toto genere animantium terreſtrium eris maximè contemptus & vilis, ipſique homini quàm maximè exoſus, & execrabilis. Plura Vide in noſtro com. lib. 2. ſent. diſt. 21. §. 14. & 15. vbi oſtendimus E
in quem ſerpentem prolata ſit iſta maledictio, & quis ſit illius ſenſus.

Myſticè. Diabolus ſuper pectus ac ventrem graditur, (exponente eodem Auguſtino ibidem) quia duabus vijs tentat homines ſeducere; ſcilicet per ſuperbiam, quã ſignificat pectus, & per libidinem, quę ventre ſignificatur. Vel ſecundum Gregorium lib. 21. Moral. c. 2. per ventrem ſignificatur executio operis luxuriæ, per pectus verò eiuſdem deſiderium.

v. 15. *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & ſemen tuum & ſemen illius: ipſa conteret caput tuum, & tu inſidiaberis calcaneo illius.* Magna Dei miſericordia, qui ſtatim poſt lapſum hominis, dignatus eſt ei prouidere de remedio, & promittere ſemen, per quod redimeretur è captiuitate diaboli, ſeruitute peccati, & dominio mortis; quæ tria peccando incurrerat. Hæc promiſſio continetur his verbis: *Inimicitias ponam* &c. Vbi notandum pro eo quod habemus, *Ipſa conteret caput tuum*, quædam exemplaria habere maſculino genere, *Ipſe conteret*, quomodo etiam vertũt LXX. & quædam neutro, *Ipſum.* Quocumque genere vertatur, idem ferè ſignificatur, & ſenſus eodẽ recidit. Si genere maſculino, tum refertur ad Chriſtum, qui contriuit caput ſerpentis paſſione ſua, qua diabolo abſtulit poteſtatem quàm habebat & exercebat in genus humanum: ſi neutro genere, refertur ad ſemen, *ſemen* autẽ illud *eſt Chriſtus*, inquit Apoſt. ad Gal. 3. Si genere fœminino refertur ad mulierem. Ea autem vel Eua intelligi poteſt, vel B. Virgo Maria. Vtrouis modo intelligatur, ſenſus erit, futurum aliquando vt Eua per ſemen ſuum, id eſt Chriſtum ex ea naſciturum, conterat caput ſerpentis, vel B. V. Maria per filium ſuum hoc idem faciat.

v. 22. *Nunc ergo ne fortè mittat manum ſuam & ſumat etiam de ligno vitæ, & comedat & viuat in æternum. Et emiſit eum Dominus* &c. Quæritur an homo poſt peccatum, ſi de ligno vitæ comediſſet, vixiſſet in æternum, ſicut hæc verba ſonare videntur? Rectè homo per peccatum incurrerat pœnam præcepto Dei appoſitam, quo dictum erat: *Quocumque die comederis ex eo morte morieris.* Quod intelligitur nõ de actuali morte. Non enim eo die mortui ſunt quo peccauerunt, ſed de mortis neceſſitate. Vnde ſequitur, quod ſiue poſtea comediſſent de ligno vitę, ſiue nõ, tandem corruptionis neceſſitate mortui fuiſſent. Nam immortalitas primi hominis dependebat ex duobus, ex interna bona qualitate corporis, quam homo perdidit peccando, & ex ligno vitæ tanquam cibo externo: ſicut nunc homo ad tempus viuit ex duobus, nempè bona temperatura corporis, & ex cibo. Senſus autem huius loci eſt ironicus: Perſeuerat enim Dominus ironicè loqui. Dixerat enim ante per ironiam: *Ecce Adam factus eſt ſicut vnus ex nobis, ſciens bonum & malum.* Deinde addit eodẽ ſchemate ſermonis. *Nunc ergo ne fortè mittat* &c. Quaſi dicat, ne ſibi videatur ſtulta ſua perſuaſione victurus in æternum, auferamus ei hanc perſuaſionem, eijciẽdo eum, & arcendo à ligno vitæ.

CAP. IV.

v. 4. *Abel quoque obtulit de primogenitis, & de adipibus eorum.* Ambroſ. quidem de Incarnat. Sacramento cap. 1. ſic: Nihil inuenio quod in ſpecie munerum reprehenditur. Sunt tamen qui rectè arbitrentur, quia alius quę offerret elegerat, alius quæ viliora habuit offerebat. De quo & illud carmẽ in Abel: *Sacrum pingue dabo, non macrum ſacrificabo*; quod retrogradum conueniat in Cain. Certè non ſine cauſa videtur dici de Abel, (*& de adipibus eorum.*

v. 4. *Et reſpexit Dominus ad Abel.* Quomodò reſpexerit non explicatur. Alij dicunt Dominum cælitus miſiſſe ignem in ſacrificium Abel, non autem in oblationem Cain. Alij fumum ſacrificij Abel surſum aſcendiſſe, Cain verò deſcẽdiſſe deorſum. Quod ſignum animo vtriuſque deſignando benè congruebat. Nam Abel ſpectabat cæleſtia, Cain terrena. Hieron. in trad. Hebr. refert Theodotionẽ vertiſſe: *Et inflammauit Dominus ſuper Abel, & munera eius; ſuper Cain autem, & munera eius, non inflammauit.* Per quod ſignificatur cęlitus incenſum fuiſſe ſacrificium Abel, non Cain. *Idque accipit* probabilitatem ex alijs

locis,

locis, quibus legitur Deus ſacrificia igne cæleſti cō-buſsiſſe, vt de Salomone, Elia &c. *Ad quæſtionem quæ hinc mouetur*; An ergo ante diluuium licuit veſci carnibus, ſcilicet vna parte ſacrificij? *Reſp.* id ex hoc loco non ſequi, cum ſit holocauſtum, id eſt, totum abſumptum. Quod ad rem ipſam, negat id licuiſſe Hieron. lib. 2. cont. Iouin. c. 10. Item D. Thomas de hoc dicit; *Videtur*, 1. 2. q. 102. art. 6. ad 2. Vide etiam eius commentarium ad Rom. 14. Contrà verò Dominicus à Soto lib. 5. de iuſt. & iure. q. 1. art. 1. bonis argumentis probat ſtatim à lapſu fuiſſe hominibus in vſu cibum carnium, & ſoluit argumenta in contrarium. Vide etiam Pererium, ſi placet.

v. 7. *Sed ſub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius.* Apertè hic homini, etiam poſt lapſum tribuitur dominium & poteſtas reſpectu ſuarum actionū. Nam clarè dicitur ad Cain: *Sub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius*, ſcilicet peccati; nam illud immediatè præcedit, & nihil aliud ad quod poſſit referri. Et hoc ipſum eſt quod etiam dicit Apoſtolus 1. Cor. 7. *Non habens neceſsitatem, poteſtatem autem habens ſuæ voluntatis.* Vnde manifeſtè conuincitur error Nouatorum, qui perſuadere volunt homini remanſiſſe poſt lapſum voluntatem quidem ad bonū, ſed non liberam voluntatem, ſed quæ à Deo neceſſario impellitur; cum hoc loco Geneſeos apertè dominium in ſuas actiones homini tribuatur, & apertiſſimè Apoſtolus neceſſitatem opponat poteſtati ſuæ voluntatis. Vide noſtra in 2. diſt. 24.

v. 8. *Et interfecit eum.* ſc. Abel, fuit autem Abel verè & propriè martyr, quia propter iuſtitiam & innocentiam ſuam à fratre occiſus eſt. *Nam propter quid occidit eum*, quærit B. Ioannes Apoſtolus 1. Epiſtol. c. 3. & reſpondet: *quoniam opera eius maligna erant, fratris autem eius iuſta.* Vide noſtrum com. in dictum locum.

Quæritur 1. an Abel vxorem duxerit? Scriptura non dicit, nec memini me apud quemquam authorem probatum legiſſe. Fortè ita adoleſcens erat quando occiſus eſt, vt nondum ſatis eſſet maturus coniugio. Fortè & propter myſterij alicuius ſignificationem ordinatum fuit à Deo, vt priuſquā vxorem duceret tolleretur ex hac vita. Geſſit enim typum illorum qui ſpiritualem ducunt vitam. Item ſcriptura filiorum eius & poſteritatis non meminit.

Quæritur 2. an verum ſit quod quidam dicunt Cain occidiſſe quartam partem mundi, ſignificare volentes tantum quatuor homines tunc in mundo fuiſſe, Adam, Heuam, Cain & Abel? Non videtur verum. Iam enim adulti erant & viri, ſaltem iuuenes, Cain & Abel. Nec veriſimile eſt poſt eos nullos filios ex Adam & Heua genitos fuiſſe, cum primi eſſent humani generis progenitores. Certè filias iam genuerant quas ducerent vxores filij dudum nati. Quod enim poſtea dicitur Cain accepiſſe vxorem, recapitulando dictum videtur id quod antè contigit, vt ſępè fit in ſcriptura. Fortè & liberos Cain iam habebat. Nec quia poſtea dicitur natus Seth, ideò putandum nullos antea filios præter Cain & Abel natos fuiſſe. Seth enim pro Abel datus, & in eo futura erat perpetua ſucceſſio vſque ad Noë, Abraham, Dauid, ipſum Chriſtum. Vnde quod poſtea dicitur de Adam: *Et genuit filios & filias*, non neceſſe eſt ſic intelligi, vt omnes illi poſt Seth nati ſint, ſicut nec in ſequentibus generationibus, in quibus ſingulis eadem verba repetuntur. Nominatur enim ille in quo proceſſura eſt ſucceſſio, ſiue primogenitus ſit, ſiue non.

v. 13. *Maior eſt iniquitas mea, quàm vt veniam me-* A *rear.* Septuaginta habent; *Maior eſt cauſa mea.* Et ſic legit Ambroſ. lib. 1. de Abel & Cain. & Hieron. quæſt. 8. ad Algaſiam. Quod autem adiungit Cain, *Maior eſt quam vt veniam merear*; verum quidem eſt propriè loquendo; quod iniquitas non veniam meretur, ſed pœnam; tamen non ideò abſolutè verum eſt, quod ipſe dixit. Nam Hebr. pro illis verbis, ſic legitur: *Maior eſt iniquitas mea, quam parcere*; Aut, vt Pagninus vertit: *Maior eſt punitio mea, quam vt feram*, id eſt, quam vt ferre poſſim. Et poterat Cain ſcire peccatum ſuum eſſe remiſſibile, & non eſſe ſibi deſperandum; quandoquidem ſciebat & patrem ſuum grauiſſimè peccaſſe, nec tamen illum deſperaſſe; de B quo vide Sap. 10.

v. 15. *Sed omnis qui occiderit Cain ſeptuplum punietur.* Poterat Adam tamquam princeps humani generis occidere Cain homicidam; ſed non decebat, quia nō decet vt pater filium occidat, naturâ abhorrente. Neque expediebat, quia genus humanum multiplicandum erat. Vnde deſcribitur in ſequentibus multiplicatio generis humani per Cain. Alij verò ius publicum occidendi Cain non habebant, ideoque illis ſi occiderint, pœna imponitur, quia erant futuri homicidæ. Et tamen hoc etiam dicitur in pœnam Cain, quia erat ei pœna tamdiu viuere cū tormento malæ conſcientiæ.

Poſuitque Dominus in Cain ſignum. Signum illud C quidam intelligunt tantum Dei decretum, & voluntatem, nolentis eum occidi; vt vagus, & profugus exiſtens in terra, diu lueret peccati ſupplicium; perpetuò agitante eum & perturbante propriæ conſcientiæ tormento.

Alij dicunt ſignum hoc fuiſſe ſimul tremorē corporis & mentis, ac vultus conſternationem. Nempè quia illud quod præcedit: *Vagus & profugus eris*, 70. verterunt (*gemens & tremens.*)

v. 16. *Habitauit Cain profugus in terra ad orient. pl. Eden.* Hebr. *Et ſedit in terrâ Nod ante Eden.* Ex aduerſo eius regionis, in qua plantauerat Deus paradiſum.

v. 23. *Quoniam occidi virum in vulnus meum, & adoleſcent. De Lamech verò ſeptuagies ſepties.* Ambroſ. in D Luc. 17. *Septuagies*, inquit, *& ſepties Lamech condemnatur, quia grauius deliquit, qui ſcelus dum punit admittit.* Videtur innuere Ambroſius, quòd Lamech punierit ſcelus Cain, & quod eū occidendo deliquerit, ſc. ob interdictum Dei. Sed non eſt veriſimile. Cain enim erat abauus Lamech. Certè non poteſt per adoleſcentulum intelligi homo tam ſenex. Quod autem à Lamech iuuenis quidam occiſus traditur, nec tamē nomen refertur occiſi; futuro myſterio fuiſſe prętermiſſum à prudentibus æſtimatur, inquit Sulpitius in initio hiſt. ſacr.

v. 26. *Iſte cœpit inuocare nomen Domini.* Hebr. *Tūc cœptum eſt inuocari in nomine Domini*, quamuis noſtra E lectio conſonet ſeptuaginta, qui ſic vertunt. *Hic ſperauit inuocare nomen Domini Dei.* Capnion contendit Hieronymum vertiſſe per aduerbium, *Hūc* (id eſt, eo tempore) cœpit inuocari nomen Domini, (paſſiuè). Et inde ſcilicet factum eſſe pronomen (*hic*, & poſteà (*iſte*) ſimulque ſubſtitutum verbum actiuum.

CAP. V.

v. 5. *Et factum eſt omne tempus Adam, anni nongenti triginta.* De ętate hominum primi temporis vide Pamelium in lib. Cypri. ad Demet. vbi citat Aug. & Ioſephum. Nugati ſunt quidam, annos vel Ægyptios ſingulorum menſium, vel Arabicos ſex menſium, intelligi. Sed reclamat ipſa

Scriptura ſacra in narratione Diluuij; tum etiam Moyſes in Exodo, & alibi. Quin etiam Copernicus lib. 3. cap. 6. oſtendit annum Mathematicum apud Ægyptios item fuiſſe 365. dierum & 6. horarum, vt eſt apud nos.

Longæuitatis vero illius duæ ſunt rationes, vna ex parte cauſæ efficientis: quia natura in primis hominibus adhuc erat viuax & vegeta, nec adeo corrupta & debilitata vt poſtea. Altera ex parte cauſæ finalis, quia primi homines pauci debebant genus humanum multiplicare, & poſteris ſuis artes tradere.

v. 23. & 24. *Facti ſunt omnes dies Henoch trecenti ſexaginta quinque anni. Ambulauitque cum Deo & non apparuit, quia tulit eum Deus.* Vixit ergo tot annis quot viuus anni ſunt dies, ad ſignificandam ipſius vitę perfectam iuſtitiam. Annus enim quo ſol curſum ſuum abſoluit, perfectiſſima differentia temporis eſt. *Ambulauitque cum Deo.* Ambulare cum Deo phraſi ſcripturæ eſt viuere ſecundũ Deum, ſeu ſecũdum legem Dei id eſt ſanctè & iuſtè conuerſari. Ita etiam ſeq. cap. De Noë dicitur: *Noe vir iuſtus atque perfectus fuit in generationibus ſuis, cum Deo ambulauit.* Pro eo quod ſequitur: *& non apparuit*, Hebraicè eſt: *& non ipſe*, id eſt nõ amplius cõparuit inter homines, *quia tulit eum Deus.* Quomodo autem tulerit eum Dominus, alibi ſignificat ſcriptura ſacra. Eccleſiaſtici 44. ſic habemus: *Henoch placuit Deo, & tranſlatus eſt in paradiſum, vt det gentibus pœnitentiam.* Et Apoſtolus Hebr. 11. *fide Enoch tranſlatus eſt ne videret mortem; & non inueniebatur, quia tranſtulit eum Deus: ante tranſlationem enim teſtimonium habuit placuiſſe Deo.* Vterque tam Apoſtolus quam Eccleſiaſticus, ambulare cum Deo, exponit vt ſit placere Deo. Deinde falſus oſtenditur commentarius Iudæorum qui eum à Deo ſublatum dicunt per mortem; ne videlicet homo iuſtus conſortio impiorum inficeretur, & ad eorum impietatem pertraheretur, dicit enim Apoſtolus: *ne videret mortem.* Poſtremò ex verbis Eccleſiaſtici confirmatur Eccleſiaſtica opinio de Enoch, quod in vita reſeruetur donec ſimul cum Helia mittatur ad prædicandum contra perfidiam Antichriſti, & ad reducendum gentes per Antichriſtum ſeductas ad pœnitentiam, dicit enim: *tranſlatus eſt in paradiſum vt det gentibus pœnitentiam.* Sed vtrum in paradiſum ex quo eiecti ſunt primi parentes, incertum eſt, teſte Auguſt. de peccato Originali c. 23.

Quæritur 1. an Enoch, & Elias confirmati ſint in bono? 2. an ſint viatores & in ſtatu merendi? 3. an alantur cibo corporali? 4. an poſſint inuocari à nobis? Ad 1. valdè probabile eſt quod cõfirmati ſint in gratia, ſaltem per Dei protectionem & conſeruationem, de qua certi ſunt, ſciunt enim ad quid electi ſint, & ad quod officium mittendi, & quis eorum exitus ſit futuros, quoniam id etiam reuelatum eſt in ſcriptura, Apoc. 11. Ad 2. non videntur eſſe viatores, nec in ſtatu merendi; non quia confirmati in bono (id enim non obſtat) ſed quia extra hominum conuerſationem rapti, tamquam hanc vitam, non amplius agentes. Vnde nec ſacramentis Eccleſiæ reficiuntur, & generatim ad hanc rem ſunt tanquam mortui, nondum beati, ſicut qui ſunt in purgatorio, aut potius ſicut erant Patres in limbo. Redituri tamen ſunt in fine ſæculi ad ſtatum merendi & iterum futuri viatores: velut ſi quis à Purgatorio vel limbo fuiſſet ad vitam reſuſcitatus, factus fuiſſet iterum viator. Item ſi eſſent in ſtatu merendi cum ſint in cõtinua contemplatione rerum diuinarum, nec peccent, ſequeretur in eis gratiam quaſi continuò augeri per tot millia annorum, & ita ſanctitate & gloria

A ſuperarent omnes alios ſanctos; quod non eſt concedendum. Ad 3. cum viuant adhuc vita animali, videtur dicendum, quod alantur cibo corporali, ſicut Adam fuiſſet alitus in Paradiſo, Et fortè habent lignum vitæ, ſaltem idem ſpecie, & à Deo ſic conſeruantur vt non deficiant; ſed ſicut ſecundum ſpiritum ita & ſecundum corpus, ſunt in ſtatu, nec proficientes, nec deficientes. Ad 4. videtur quod ſic, quia Carmelitæ inuocant ſanctum Eliam, & agunt de eo feſtum approbatum à ſummo Pontifice, & in litanijs defunctorum inuocatur Henoch. Sed fortè inuocatio non eſt tam propria quam ſanctorum qui beati ſunt; non enim videtur dicendum quod preces noſtras in particulari cognoſcant, ſed oratur vt Deus
B propter eorũ merita & preces nobis beneficia pręſtet fuit Enoch etiam Propheta, & pars Prophetiæ eius citatur à Iuda Apoſtolo in ſua epiſtola. Nec dubium videtur, quin ſcripto reliquerit quod Prophetauit: alioqui difficulter in tot ſecula conſeruandum. Fuerunt ergo literę ante diluuium. An autem Enoch primus eas inuenerit non liquet. Mihi certè veriſimile eſt, rei tam neceſſariæ inuentum, fuiſſe ipſius primi hominis. De hac eadem Prophetia vide noſtrum cõmentarium in epiſtolam B. Iudæ v. 14.

v. 27. *Et facti ſunt omnes dies Mathuſalem nongenti ſexaginta nouem anni.* Mathuſalem ex omnibus quos ſcriptura commemorat diutiſſimè vixiſſe legitur, ipſumque Adamum primum hominem ſupera-
C uit triginta nouem annis.

Quæret aliquis, cur non Adam immediatè à Deo formatus diutiſſimè omnium vixerit cum opera à Deo proximè profecta ſoleant eſſe perfectiſſima? Reſponderi poſſet vel triſtitiam vel luctum perpetuũ in cauſa fuiſſe ob amiſſam paradiſi fœlicitatem & damnatam eius culpa vniuerſam hominum propaginem, vel corpus eius propter grauiſſimum præuaricationis eius peccatum mortalitatis miſeria plus cæteris affectum fuiſſe. Sed tamen & aliud occurrit quod reſpondeatur, nimirum Adamum reuera cæteris omnibus quos ſcriptura commemorat magis vitalem fuiſſe, & quodammodo diutius vixiſſe. Non enim tempus vitæ eius cum toto tempore vitæ alio-
D rum conferendum eſt; neque enim Adam infans, aut puer, aut adoleſcens fuit, ſed plena virili ætate factus eſt à Deo. Quare ſi tempus vitæ eius, quod cœpit ab ætate virili atque perfecta, conferas cum tempore vitæ aliorum, facto ſupputationis initio ab eadem ætate; inuenies profectò Adamum cæteris diutius in viuis fuiſſe. Neque verò virilem ætatem accipere debemus ab anno triceſimo vel triceſimoquinto, vt hodie accipimus, quando vita hominum vix extenditur vltra annos 70. ſed ad annum centeſimum aut etiam vltra. Non enim multo ante generare incipiebant priſci illi ac longæui homines, vt ex hoc capite ſatis liquet. Si ergo annis Mathuſalem centum ſubducas, qui plenam eius ætatem anteceſſerunt, videbis quanto fuerit ipſo longæuior Adamus, videlicet
E ſexaginta ferè annis. Nec te moueat quod Adamus Seth filium genuiſſe legatur cum eſſet centum triginta annorum, quaſi & ipſe non ſtatim ab initio creationis ſuæ vim habuerit gignendi. Nam multò ante, imò vt eſt valde probabile, ſtatim poſtquam paradiſo eiectus fuit genuit Cain, ac deinde Abel & alios ac ſaltem eam filiam, qua Cain in vxorem ducta receſſit à patre in terram orientalem. Vide dicta ſuperius ad cap. 4. v. 8.

v. 29. *Vocauitque nomen eius Noë, dicens* &c. Chryſ. homil. 39. in Geneſ. contendit Lamech hunc infidelem fuiſſe, diuinitus tamẽ factum, vt occulto impetu tale nomen filio imponeret. Sed improbabile

id de

Digitized by Google

id de hoc Lamech(nempè eſt & alius ex poſteris impij Cain,de quo ſupra) quandoquidem per hanc lineam fides,ſeu religio vera, propagata eſt ad poſteros. Vnde & capite proximo,*filij Dei*,id eſt,vnius Dei cultores,omninò ſunt filij Seth.

CAP. VI.

v. 2. **V***Identes filij Dei filias hominum.* Quidam per filios Dei Angelos intellexerunt,decepti verſione ſeptuaginta interpretum; prout olim ferebatur in quibuſdam exemplaribus, quæ pro filijs Dei habebant Angelos, vti refert Aug.lib.15.de ciui. cap.15.In hac ſententia manifeſtè eſt Lactantius lib. 2.cap.15. vbi ſomniat Angelos, quos Deus in cuſtodiam hominum delegauerat, illectos pulchritudine fœminarum cum illis commixtos fuiſſe. Sed hanc ſententiam tanquam fælicitati ſanctorum Angelorū cōtrariam,meritò repudiat Eccleſia; imo ipſe Chriſtus Matth.22.vbi dicit; *Neque nubent,neque nubentur, ſed erunt ſicut Angeli Dei. Alij* Angelos malos, id eſt, dæmones incubos intelligunt. Sed hos nuſquam Scriptura vocat filios Dei ; neque illi pulchritudine corporum alliciūtur,ſed inuidia ſtimulantur, vt noceant hominibus.Tertij intelligunt filios principum Nam Hebr.plurale eſt *elohim*,id eſt,deorum,quod & ad principes aliquādo accommodatur; nempè quod illi filias hominum,id eſt , plebeiorum vxores duxerint. Sed non fuiſſet hoc tantum peccatum, vt proptereà diluuium induceretur.*Proinde reſtat vt ſecundū* receptam magis opinionem , *per filios Dei* intelligamus poſteros Seth,in quibus cultus Dei vigebat;per filias hominum , illas quæ ex Cain impio deſcendebant:qui quidem magna ex parte verum Dei cultum & iuſtitiam deſeruerant, Ceterum filij, id eſt poſteri Seth procedenti tempore accipientes ſibi vxores de poſteritate Cain , & hoc pacto cū impijs & infidelibus iugum ducentes, à prima inſtitutione & innocentia receſſerunt. Vnde & factum eſt, vt peccatis impiorum inuoluti communem inundationis pœnam promeruerint.

v.4.*Gigantes autem erant—poſtquā enim ingreſſi.* Hebr. *Et etiam poſtquam ingreſſi.* Obijciunt quidam hæc verba contra id quod dictum eſt per filios Dei non intelligi Angelos. Nam extraordinariam fuiſſe hanc commixtionem omnino volunt, vtpotè cauſam cur naſcerentur gigantes. *Sed reſp.* ſcripturam non aſſignare cauſam naturalem, talis generationis,ſed demeritoriam; ex qua factum ſit , vt Deus ſic puniret humanum genus, vt naſcerentur gigantes,oppreſſores hominum;hoc enim ſonat Hebr. (*Nephilim*) q.d. cadere alios facientes.

Ceterum huius loci occaſione,ſimul & eius quod multò quam nos diutius vixerint primi illi homines, Quæri poteſt,vtrum ſicut ſucceſſu ſæculorum breuior facta eſt hominum vita, ita & ſtatura. Quod ita eſſe multis argumentis doceri videtur , Nam refert.S.Aug.libr.15. de ciuit.cap.9. ſe vidiſſe dentem hominis vt videbatur iam olim mortui, ex quo facilè centum noſtri dentes fieri poſſent. Atque hæc videtur antiqua perſuaſio , homines anteriorum ſeculorū multò proceriores nobis fuiſſe, vnde poſt Homerum virgilius: *Qualia nunc hominum producit corpora tellus.* Sed & hodie reperiuntur oſſa corporum mortuorum permagna:quāta ſi nos haberemus eſſemus ſtatura planè gigantea. Refert Hector Boëtius in hiſtoria Scotorum Danos qui Angliam aliquando inuaſerunt homines fuiſſe miræ proceritatis , quales illius gentis homines hodie non ſunt, idque ex oſſibus mortuorum quæ per Angliam certis locis (vbi A ſtrages illorum ingens aliquando facta fuit) reperiuntur adhuc hodie,planè comprobari.

Verum & in alteram partem argumenta non deſunt , ſi enim ſtatura humana paulatim progreſſu temporum minuitur , tandem futurum vt redigatur ad breuitatem vnius pollicis : quod etſi à quodam aſſertum,tamen abſurdum videtur. Item ſicut videmus interdum filios ſtaturā ſuam aſſecutos eſſe patribus ſuis minorem :ita non raro contra videmus, eos excedere parentum ſtaturam.Qua de re vt exēplum domeſticum proferam , nos quinque fratres vnius patris & matris filij fuimus, omnes tamen ſtatura patre maiores, vt contra,ille nobis omnibus viB uacior. Ex oſſibus autem mortuorum quæ pro reliquijs ſeruantur in Eccleſijs, videtur vtrimque argumentum ſumi . Quædam enim oſſa eorum qui ante multa ſecula vixerunt , noſtris paria ſunt , quædam maiora. Mirum autem tam magnos dentes , quantum vidit Aug.non plures etiam ab alijs inuentos & viſos fuiſſe,cum dentes & numero multò plures ſint in vno homine quam oſſa brachiorum & crurum,& duriores: eoque minus citò corrumpantur. Itaque quamuis Auguſtino oculato teſti fides nullo modo ſit deroganda, potius tamen dicendum fortè erit,vel fuiſſe gigantem enormi prorſus ſtatura præ hominibus ſui ſæculi & loci , cuius fuerit Deus ille: vel potius non hominis,ſed belluæ cuiuſpiam marinæ denC tem fuiſſe.Quod eo probabilius ſuſpicari liceat,quia in littore maris eum repertum fuiſſe ſcribit.

Quod ſi ſtaturæ decrementum in hominibus ponitur, pari ratione & in beſtijs agnoſcendum erit, & in plantis cuiuſcumque generis. At de his nulla proferuntur experientiæ documenta. Denique ſi ita eſt, idque rerum natura ita poſcente , quod omnia tandem in deterius declinent:iam ratione naturali poterit concludi mundum hunc inferiorem, qua parte mixta continet, tandem finem habiturum : nempè poſtquam delapſu & diminutione quantitatis cuiuſque corporis peruentum fuerit vſque ad minimū quod vocant quantitatis rei. Tunc enim neceſſe erit terminari rerum mixtarum generationes. Neque D enim dici poterit quod res in minima quātitate deinceps tunc conſiſtent nullum vlterius accepturę decrementum : quia ſi conſiſtere poſſint in minimo, multò magis conſiſtere poterunt & debebūt in mediocri:cum ſtatura mediocris cuiuſque rei ſit multò magis apta naturaliter ad rei conſeruationem, quā ſi ſit immodicè magna vel parua. Et ſi neceſſe eſt rerum quantitates ſemper minui , etiam quando ſunt in ſtatu mediocri: multò magis interire res oportebit poſtquam ad ſtaturæ minimū peruenerint, quia quo amplius decreſcant non habebunt. Rurſum pro hac ſententia facit quod poſt Dauidem ætas hominum non eſt imminuta,vt ex Pſalm.89. patet, quare nec ſtatura , par enim vtriuſque eſt ratio , ſcilicet naturæ debilitatio & tendentia ad ſenectutem E atque interitum.

At verò rurſum in partem contrariam expreſſa eſt ſententia quæ legitur 4. Eſd.5.vbi ex comparatione mulieris, fortiores, grandiores,& viuaciores parientis in ætate iuuenili,quam poſtea,docet idem eſſe de genere humano, ſic inquiens: Conſidera ergo & tu quoniam minori ſtatura eſtis præ his qui ante vos, & qui poſt vos minori quam vos: quaſi iam ſeneſcentes creaturæ & fortitudinem iuuentutis prætereuntes. Sed illius libri non eſt magna authoritas. Illud magis vrget quod S.Ambr.refert de reliquijs (ni fallor)SS.Geruaſij & Protaſij, quod nimirum oſſa eorum longè ſuperauerint magnitudinem oſſium humanorum ſui ſæculi. Quod certò ſatis mirum, cū

inter illos martyres & Ambroſium fluxerint non A
minus quam anni 250. vt quidam vel 120. vt alij vo-
lunt, de quo vide Baron. 19. Iunij.

v. 6. *Pœnituit eum quod hominem feciſſet.* Septuagin-
ta vertunt ἐνεθυμήθη, id eſt, *recogitauit.* Symmachus,
ἀντεστράφη, id eſt, *aduerſatus eſt.* Pœnituit ergo Deum,
id eſt, Deus iuſtè iraſcens, & indignans peccatis ho-
minum, decreuit maiorem partem hominum dilu-
uio è medio tollere, quaſi opus ſuum auerſans. Porrò
tria myſteria nobis allegoricè commendantur in dilu-
uio & arca. *Primum* eſt ſalutare lauacrum baptiſmi,
de quo 1. Petri 3. *Secundum* eſt, Eccleſia per arcam ſi-
gnificata; Quia ſicut extra arcam non erat ſalus, ſic
nec nunc extra Eccleſiam. Ac rurſum, ſicut in arca
erant animalia munda ſimul & immunda, ſic & in B
Eccleſia ſunt boni & mali. Quod myſterium Patres
multis locis inculcant. *Tertium* quia ſicut ſolis illis
qui ad arcam confugiebant, quę ex lignis fabricata
erat, ſalus erat; ita & nobis non eſt ſalus, niſi per li-
gnũ Crucis Chriſti, id eſt, per merita paſſionis eius.
Inſinuatur nobis hoc myſterium eleganter Sap. 10.
& 14.

v. 15. *Trecentorum cubitorum erit longitudo Arcæ.* Aug.
q. 113. in Exodum dicit quod ſtaturę hominis altitu-
do eſt ferè trium cubitorum.

CAP. VII.

v. 2. *EX omnibus animantibus mundis tolles ſeptena &* C
*ſeptena, maſculum & fœminam, de animantibus
verò immundis duo & duo, maſculum & fœminam.* Quæ-
ritur quomodo præcipiat de mundis & immundis
introducendis, cum mundorum ab immundis non-
dum eſſet facta diſtinctio; ea enim poſtea facta legi-
tur, ex pręcepto Domini per Moyſen. Leui. 11.? Qui-
dam reſpondent munda & immunda hoc loco dici
per anticipationem, id eſt, ea quæ poſtea per legem
velut munda vel immunda diſtinguenda eſſent. Sed
id non rectè dicitur. Noë enim hæc diſtinguere non
potuiſſet, niſi tunc horum diſtinctio facta fuiſſet.
Proinde rectius dicitur etiam ante legem fuiſſe mũ-
dorum atque immundorum animalium diſcrimen,
maximè quoad ſacrificia; ſicut fuit & aliorum quo- D
rundam legalium obſeruatio ante legem, vt circum-
ciſionis & abſtinentiæ ab eſu ſanguinis, quæ per le-
gem legalia facta ſunt, ante legem tamen obſeruata.
Sed quomodo ante legem immunda quædam ſunt
habita, ſi nõ natura ſua talia erãt? Reſpondeo id fieri
potuiſſe poſitiua Dei ordinatione circa ſacrificia tan-
tum, idque certæ ſignificationis cauſa, ſicut poſtea
generaliter quoad vſum & cibum id factum eſt per
legem Moyſi.

Obijcies, nulla lex data erat hominibus à Deo
ante Moyſen. R. conſtat legem circumciſionis da-
tam fuiſſe Abrahamo eiuſque poſteris infra cap. 17.
itemque ca. 9. legem de non comedendo ſanguinem,
ſic etiam potuit dari lex aliqua poſteritati Seth de E
offerendis in ſacrificium: Lex autem in vniuerſum
de moribus & ſacrificijs data non erat. Poteſt etiam
dici quod propter conuenientiam aliquam obſerua-
batur à pijs hominibus, vt tantum ea quæ munda
ſunt, quoad vſum hominum, offerrentur, quia talia
reputantur meliora; atqui meliora Deo offerenda
ſunt ita vt irreuerẽter faceret qui Deo pediculos, lũ-
bricos, & vermiculos vellet offerre, ſtando etiam in
lege naturæ; quia hæc quoad vſum hominum im-
mũda & reiectanea ſunt, quæ quiſque mauult non
habere quam habere. Ex his etiam apparet quod an-
te diluuium carnes pecudum comedebantur, quia
ſacrificantes participabant de ſacrificijs, & quia quę-

A dam munda erant quoad vſum hominũ id eſt eſum;
ſed de ea re vide annot. ſup. c. 4. v. 4.

v. 11. *Rupti ſunt omnes fõtes abyſſi magnæ, & cataractæ
apertæ* Abyſſũ magnã videtur intelligere mare. Quo-
modo autem fontes eius rupti dicantur, obſcurum
eſt. De cataractis vide Annot. 4. Reg. 7. & Hieron.
in Malach. 3. ſic illud interpretatur; *Si nõ aperuero vo-
bis cataractas*, id eſt, ſi non tantas pluuias effudero, vt
cataractæ cæli apertæ eſſe crederentur. Et ſic etiam
tam in fontibus abyſſi, quam cataractis figuratè in-
telligit Caietanus.

v. 19. *Opertique ſunt omnes montes excelſi ſub vniuerſo
cælo.* De diluuio quædam etiam ab Ethnicis Scripto-
ribus referuntur, licet fabulis permixta, nominatim
B de diluuio Deucalionis apud Ouidiũ in Metamor-
phoſi, & alios. Legitur quoque lib. 6. hiſtor. Indicæ
cap. 5. quod Rex quidam Nicaragua quærebat ex
Chriſtianis, num haberent noticiam aliquam dilu-
uij, quo inundata fuit tota terra, & ſubmerſi homi-
nes & beſtiæ, & an expectandum eſſet adhuc aliud.
Quin Lactantius lib. 2. cap. 10. de Ethnicis antiquis
Scriptoribus agens, ait: Factum eſſe diluuium ad per-
dendam, tollendamque ex orbe maliciam, inter om-
nes conſtat. Sic Lactantius.

Quidam generalem hanc eluuionem in aſtra re-
ferunt, ſicut & vltimam orbis conflagrationem. Sed
audiendi non ſunt. Nam cum tota natura corporea
ſit facta propter hominem, non eſt putandum vim
C eius valere ad perdendum genus humanum, cuius
gratia condita eſt, niſi accedente cauſa ſupernatu-
rali.

v. 23. *Et deleuit omnem ſubſtantiam quæ erat ſuper terram
ab homine vſque ad pecus. Quæritur* an omnes illi homi-
nes qui tunc diluuio perierunt, etiã perierint ęterna-
liter? *Reſpondeo* 1. Petri 3. ſic legimus: (de Chriſto agit
Apoſtolus) *In quo & his qui in carcere erant ſpiritibus
veniens prædicauit: qui increduli fuerant aliquando, quando
expectabant Dei patientiam in diebus Noe.* De quo loco
ſic Hilar. in Pſalm. 118. ad illa verba: *Quando conſola-
beris me?* vel vt ille legit, *Quando exhortaberis me?* Scit,
inquit, Propheta, hanc exhortationem ſanctos quieſ-
centes in inferno deſiderare. Scit, teſtante Petro, deſ-
D cendente in inferna Domino, etiam his qui in carce-
re erant, & increduli quondam fuerant, in diebus
Noë, exhortationem prædicatam fuiſſe. Hæc Hila-
rius. Sanè omnino ex his apparet, ſpiritus ſeu animas
quaſdam, à Chriſto deſcendente ad inferos fuiſſe ex
limbo liberatas, etiam eorum, qui tempore diluuij,
euſque increduli, tandem ipſius rei (quam credere
noluerant) experientia, & pręſenti periculo commo-
niti, Deo inuocato, ad pœnitentiam conuerſi ſunt.
Si *quæratur*, quare Petrus eorum pœnitentium ſpe-
cialiter meminerit? *Reſpondeo*, primò, quia nunquam
tanta hominum multitudo ſimul perijt; deinde, quia
hoc pacto Apoſtolus ſibi viam facere voluit ad di-
E greſſionem, quam mox inſtituit de Myſterio Arcæ,
& diluuij: nempè de baptiſmo ibi præſignato. Vide
Comment. noſtrum 1. Petri 3.

CAP. VIII.

v. 3. *REuerſęque ſunt aquæ de terra euntes & redeun-
tes.* Hieron. in trad. *Nota*, inquit, *ſecundum
Eccleſiaſten, quod omnes aquæ atque torrentes per occultas
venas ad matricem abyſſum reuertantur.* Abyſſum intel-
ligit mare. Sic enim Eccleſiaſtes loquitur cap. 4. *Om-
nia flumina intrant in mare.* Verum cum & ipſum marè
exundauerit (alioqui aqua ſuper terram tam alta nõ
conſtitiſſet) fortè ſignificatur tantum, aquas paula-
tim imminutas, ſicut & nunc aquas quæ pratum ali-

quod

quod inundarunt, abire dicimus, non abſceſſu in aliquam foſſam, ſed ſæpè etiam ſola deſiccatione, quæ fit à calore ſolis & aëris.

v. 4. *Requieuitque arca ſuper montes Armeniæ.* Hebraicum eſt *Ararath*, quod nomen habetur & Iſaiæ 37. vbi dicuntur filij Sennacherib, occiſo patre fugiſſe in terram *Ararath*. Item Ieremiæ 51. His enim locis interpres noſter retinuit vocem Hebræam. Sed 4. Regum 19. vbi eadem quæ apud Iſaiam hiſtoria narratur; vertit, in terram Armeniorum. Alioqui videri poſſet Armeniam potius ſignificari voce Hebræa, *Aram*, quam interpretes noſtri ferè intelligunt & interpretantur *Meſopotamiam*. Interim Armenia Meſopotamiæ confinis eſt.

v. 7. *Dimiſit coruum, qui egrediebatur, & non reuert.* Non rediit (ait Sulpitius libr. 1. ſacræ hiſtoriæ) cadaueribus intentus, vt ego coniicio. Et Prudentius in Hamart. Coruus enim ingluuie per fœda cadauera captus, hæſerat. Sciendum tamen in Hebræis, quę nūc extant, non eſſe negationem, ſed legi hoc modo; *qui egrediebatur exiens, & reuertebatur, donec ſiccarentur aquæ.* Quomodo etiam habent quædam latina manuſcripta teſte Lyrano. Et ſic legit. Hieron. in libr. quæſt. Hebr. Id autem exponunt ſic; *Egrediebatur exiens & reuertens*, id eſt, egreſſus vltro citroque volitabat circum arcam. Septuaginta tamen habent negationem, vt nos. Hieron. quoque in Dialog. cont. Lucif. addit negationem, ſi codex non eſt mendoſus. Vide de hoc prolixè F. Lucam in notationibus.

v. 17. *Creſcite & multiplicamini.* Hoc communiter hic dicitur hominibus & beſtijs. Quod quorſum annotemus, vide ſupra ad cap. 1. v. 22.

v. 21. *Odoratuſque eſt Dominus odorem ſuauitatis.* Scriptura ἀνθρωποπαθῶς de Deo loquitur. Et ſenſus eſt, gratum & acceptum fuit Deo ſacrificium Noë, erat autem hoc ſacrificium ex animalibus mundis, quale fuit & ſacrificium Abel iuſti. Et quamuis iſta ſacrificia non per ſe fuerint grata, ſed propter pietatem offerentium; tamen hinc ſatis conſtat ſacrificia quæ fiebant ex animalibus occiſis, non fuiſſe inuenta Dæmonum aut idololatrarum; ſed vel inuenta piorum hominum, vel à Deo inſtituta, ac pijs hominibus ad placandum Deum præſcripta. Nam & Abel ipſe huiuſmodi ſacrificium obtulit, ante quem ſanè non fuit idololatria; imò ſunt qui putēt, nec ante diluuium idololatriam extitiſſe.

CAP. IX.

v. 2. ET *terror veſter ac tremor ſit ſuper cuncta animalia terræ.* Sicut verba ſuperiora, *creſcite & multiplicamini*, continēt benedictionem fœcunditatis; ita iſta dominium quod homini competit ſuper cætera animantia. Ideo autem hic non dicitur, dominamini; *ſed terror* &c. quia poſt peccatum homo non habet tam plenum ac perfectum dominium ſuper animalia ſicut ante: quia ſicut ipſe rebellauerat Deo, ita iuſtum erat vt quæ illi naturaliter erant ſubiecta, rebellarent ei, tametſi per hoc non tolleretur dominium, ſicut per hominis rebellionem non fuit ſublatum Dei dominium in hominem. Itaque dominium ſecundum ſe non fuit imminutum, ſed ſecundum vſum. Terror & tremor eſt ſupra ſubditos non libēter & ſponté obedientes: ſic hominis in beſtias refugas, & repugnantes, imò & ſæuientes & impetentes erat dominium cum terrore ac tremore. Verum tamen dominium manſiſſe homini in beſtias poſt peccatum patet, quia primum dominium non eſt reuocatum, deinde quia homo adhuc dominium illud exercet: denique quia ſicut cap. 1. dictum eſt, *dominamini piſcibus maris*, ita hic dicitur: *omnes piſces maris manui veſtræ traditi ſunt.*

v. 4. *Excepto quod carnem cum ſanguine non comedetis.* Senſus videtur eſſe, prohibeo vobis ne commedatis carnem cuiuſcumque animalis cum ſanguine, id eſt, ne non contenti carne, quam vobis ad edendum concedo, etiam ſanguinem comedere velitis. Id autem prohibeo, quia volo vos eſſe quam maximé alienos à fundendo ſanguine humano: quem ſanguinem effuſum requiram, id eſt, vindicabo etiam in beſtijs, multo magis in hominibus. Vnde ſequitur.

v. 5. *Sanguinem enim animarum veſtrarum requiram de manu cunctarum beſtiarum.* Requirit autem Deus ſanguinem hominis effuſum etiam de manu beſtiarum, hac generali lege lata, quæ ſequitur.

v. 6. *Quicumque fuderit humanum ſanguinem, fundetur ſanguis illius.* hoc enim Deus etiam ad beſtias pertinere voluit. Vnde in lege Exod. 21. iubetur occidi bos cornupeta: nō quod beſtia peccet, ſed vt eo exemplo magis abſterreantur homines ab homicidio, dum vident illud etiam in beſtijs vindicari, quæ naturaliter non ſunt peccati, ac proinde nec ſupplicij capaces. Quod vero ſequitur.

Ad imaginem quippe Dei factus eſt homo, hunc habet ſenſum, homo eſt creatura inter omnia animantia præſtantiſſima, vtpotè ſola ad imaginem Dei facta. Ratio autem talis eſt: homo eſt creatura tam præſtans, vt ſit imago Dei, ergo ſi quis hominem occiderit punietur tanquam violator imaginis Dei: ſi inquam, occiderit abſque Dei authoritate. Nam iudices miniſtri Dei ſunt. Rom. 13.

Sed ſi prohibetur eſus ſanguinis, cum ſit lex illa diuina, eaque non Moſaica, quæ per Chriſtum abolita eſt, ſed ante legem Moyſi, tempore legis naturæ data, idq; omnibus hominibus, quia Noë & filijs eius, atque in ijs toti poſteritati, id eſt vniuerſo generi humano: quæritur cur non etiam hodie omnes obliget, præſertim cum videatur confirmata per Apoſtolos Act. 15? An dicendum quod intentio legiſlatoris fuerit ſolum ad tempus homines illos à diluuio primos hac lege conſtringere, quo per hoc eſſent magis alieni ab humano ſanguine fundendo? Id quod poſtea legibus per omnes gentes conſtitutis, non ita fuit opus. Apoſtoli autem ideo ad tempus eam legem ſtatuerunt, vt Iudæi qui ex inſtituto propriæ legis à ſanguine & ſuffocato abſtinebant, minus abhorrerent à conſuetudine gentilium, ſi & iſti idem illud ſeruarent. Vide annot. ad dictum cap. Act.

v. 13. *Arcum meū ponam in nubibus cæli, & erit ſignum fœderis inter me & inter terram.* Quæritur quomodo iris eſt ſignum fœderis inter Deum & Noë ac eius poſteritatem, cum proueniat ex cauſa naturali, ac proinde etiam ante diluuium ex eadem cauſa apparere potuerit? Quidam reſpondent nubes ante diluuium nunquam fuiſſe in tali diſpoſitione, vt in ijs aduerſo ſole colores iridis apparerent. Alij dicunt, idque probabilius, apparuiſſe quidem ante diluuium ex ijſdem cauſis, propter quas nunc apparet: ſed poſt diluuiū datum fuiſſe in ſignum fœderis inter Deum & hominem de non delendo humano genere per aquas diluuij, quale ſignum non fuerat ante diluuium. Datum eſt autem in ſignum non naturale: neque enim iris naturaliter ſignificat diluuium non futurū, alioquin & ante diluuiū idem ſignificaſſet: quæ enim naturaliter ſignificant ſemper & eodē modo ſignificāt: ſed ex ordinatione diuina, quia Deus voluit iridē eſſe ſignū diluuij nō amplius futuri. Propterea dicit *Videbo illum, & recordabor fœderis ſempiterni.* Sic in rebus humanis aliquando fit, vt lapis aut truncus in agro; fixus multo tēpore nullius rei fuerit ſignū, po-

ſte-

ſtea autem hominum arbitrio aſſumatur, vt vel viã, A vel diſtinctionem ſeu diſterminationem agrorum ſignificet. Sic luna noua ſignificabat certa Iudęorum feſta.

v.21. *Et plantauit vineam, bibenſque vinum inebriatus eſt.* Ex hoc loco quidam conantur oſtendere nõ fuiſſe repertum vſum vini ante Noë, nec ante diluuiũ. non enim Noë, qui ſexcentorum erat annorum, & proinde tantam habebat rerum experientiam, ignarus fuiſſet virtutis vini; nec, ſi cognitam eius virtutem habuiſſet vir ſanctus, vſque ad pudendam ebrietatem ſe ingurgitaſſet. *Nihilominus* cum Eccleſiaſticus dicat cap.31. *Vinum ab initio ad iucunditatem, non ad ebrietatem creatum*, cum Ianſenio in illum locum, omnino videtur, vitem creatam ab initio cum cæteris B arboribus. Itaque Noë plantaſſe vineam, non alio ſenſo, quam quo dicitur, cœpiſſe exercere terram; rurſum ſcilicet replantans, quæ erant diſiecta per diluuium: neque obſtare illa quæ allata ſunt de pudenda eius ebrietate: potuit enim ſic nudus inueniri inter dormiendum, etſi nõ omnino potu obrutus: quomodo etiam pro largiori qualibet potatione, aliquãdo ebrietas nominatur, vt infra cap.43. & alibi.

Cæterum Noë inebriatus & denudatus, & à filio Cham ludibrio habitus, myſticè Chriſtum ſignificat amore generis humani ebriũ ac verè φιλάνθρωπον: quia, quaſi ebrius, rem iudicio huius mundi ſtultiſſimam fecit, mortalitatem ac miſeriam noſtram aſſumens & crucis patibulum aſcendens; in quo nudus C pendens, à Iudæis (quibus à Propheta dictum eſt Ezech.16. *radix tua & generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorrheus & mater tua Cethæa*) deriſus & multis opprobrijs impetitus fuit, etiam pſalmiſta atteſtante qui ait Pſ.21. *Omnes videntes me deriſerunt me*, ac rurſum: *Ipſi verò conſiderauerunt & inſpexerunt me*, ſc. nudum in cruce pendentem; ſed & Cham nuditatem patris indicauit fratribus ſuis foras, quando Iudæi Chriſtum multis gentibus contemptibilẽ facere ſtuduerunt, vt à fide quę in ipſum eſt, eas auerterent, ſicut apertiſſimè docet hiſtoria Actorum Apoſtolicorum.

v.24. *Quæ fecerat ei filius ſuus minor.* Septuaginta legunt νεώτερος. Primum, nota hæc non contigiſſe, niſi D diu ſatis poſt diluuium. Nam in arca non fuerunt niſi octo animæ, teſte Apoſtolo. Itaque oportuit prius naſci Chanaan filium Cham, qui hic maledicitur. Addunt etiam nonnulli ipſum Chanaan puerum, patri Cham indicaſſe nudatum iacere auum Noë, ſimulque irriſiſſe. Non enim vllam fingi poſſe aliam cauſam, cur Cham ſpecialiter hic exprimatur pater Chanaan; cum Cham plures, & quidem maiores natu habuerit filios, vt patet cap. ſeq. Itaque quod hic dicitur (*filius ſuus minor*) Non de Cham intelligendum eſſe, qui ſemper medius in Scriptura numeratur (imò à Hieron. bis vocatur maior, in Pſalm. 8. & cont. Lucif.) ſed Chanaan; qui filius minor dicatur, E *quia filius filij*; ſicut & Iudicum 1. Othoniel dicitur frater Caleb minor, ſcilicet quia filius fratris.

v.25. *Maledictus Chanaan, ſeruus ſeruorum erit fratribus ſuis.* *Quæritur*, cum Cham plures habuerit filios (quatuor n. cap. ſeq. nominantur) cur ſpecialiter Chanaan maledicatur? *Reſpondet* Auguſt. Noë hac imprecatione prophetaſſe, filios Iſraël qui venirent de ſemine Sem, occupaturos terram chanaan eiectis inde ac debellatis Chananęis. Aliam etiam ſolutionem proximè diximus.

v.27. *Dilatet Deus Iaphet, & habitet in tabernaculis Sem.* Quidam intelligunt (*& habitet Deus*) ſed melius (*habitet ipſe Iaphet*) Etenim in Sem intelligitur populus Iudaicus; in Cham gentiles reprobi, in Iaphet gentiles electi; ex quibus Eccleſia colligenda erat, & qui habitaturi erant in tabernaculis Sem, id eſt, poſſeſſuri ſalutem per Chriſtum (reprobatis Iudæis) ex quibus tamen tandem fiat vnum ouile.

CAP. X.

v.5. *AB his diuiſæ ſunt gentes in terra poſt diluuium.* Repugnant hæc ijs qui iuxta pſeudo-Beroſum ponunt adhuc alios filios Noë, quos genuiſſet poſt diluuium, inter quos & Nauclerus gener. 11. qui ponit à Tuiſcone filio Noë Germanos oriundos. Sed cùm ab enumeratis tantum dicat ſcriptura, gentes eſſe diuiſas: non temerè alij fingendi ſunt, tum maximè quod Noë tempore diluuij totis centum annis ceſſauerat à gignendis liberis. Nam, vt patet cap. 5. genuit Sem Cham & Iaphet cum eſſet quingentorum annorum, & diluuium venit cum eſſet ſexcentorum annorum, cap.7. Atque ita credibile non eſt, eum tunc iterum ad gignendos liberos ſe conuertiſſe. Quod verò pro ſe illi adferunt, cap. 9. tam Noë quam filiis dictum eſſe, *Creſcite & multiplicamini*, ſenſus eſt, quod pater etiam cenſeatur creſcere & multiplicari, cum filii eius alios filios generant.

v.9. De Nemrod, *Ipſe cœpit eſſe potens in terra & erat robuſtus venator coram Domino.* Nemrod, authore Ioſepho in Antiq. poſt diluuium primus regni cupiditate tyrannidem arripuit, & cœpit dominari in gẽte ſua; quem etiam putant authorem fuiſſe ædificandæ turris Babylonicę, ita vt per anticipationem hic dicatur (*fuit autem principium regni eius Babylon*) Porro vocatur *robuſtus venator coram Domino*, hoc eſt potentiſſimus hominum oppreſſor, inter omnes qui ſub cælo erant. Sicut enim venator feras perſequitur, compellit, mactat; ſic & tyrannus homines. Vel *coram Domino*. id eſt, etiam nihil reueritus Dominum.

v.15. *Chanaan autem genuit Sidonem primogenitum ſuũ, Hethæũ m & Iebuſæum — Aracæum, Aradium.* Ex eo quod Sidon primogenitus fuerit Chanaan, fortè Sidonii ſpecialiter intelliguntur infra c.15. & deinceps ſæpiſſimè, quando abſolutè eſt mentio Chananæorum: vel certè illi inprimis ea acceptione comprehendendi videntur. Ad hoc *quæri* poteſt, quare hic nulla mentio fiat Pherezæorum, quos tamen ſatis conſtat ex genere Chanaan fuiſſe, & ex ſeptem populis terræ Chananæorum poſteà exterminandis, de quibus dicitur cap. 13. *Eo autem tempore Chananæus & Pherezæus habitabant in terra illa.* An ſcilicet hic alii intelligantur, Chananæi, & alii Pherezęi? An potius iidem ſint cum aliis populis hic nominatis, videlicet cum Aracæis? Cauſa hoc ſuſpicandi eſt, quia ſubiungitur hoc loco: *Poſt hæc diſſeminati ſunt populi Chananæorum.* Certè conſtat ex variis ſcripturæ locis, Pherezæos inter Chananæos fuiſſe computatos. Quare cum deinceps non fiat mentio Aracæi, niſi 1. Paralip. 1. vbi Aracæus iterum inter filios Chanaan numeratur (ſed tunc rurſum reticetur Pherezæus) omninò ſuſpicari licet, eum qui hoc loco, & 1. Paralip. 1. vocatur Aracęus, fuiſſe principem primum illius populi, qui poſtea vocatus eſt Pherezæus: fortè quia Pherezæus vocatus fuerit præcipuus Aracęi filius.

v.21. *De Sem quoque nati ſunt — fratre Iaphet maiore.* Ex Hebræo verti poteſt, *frater Iaphet maior*. Arias tamen & ſeptuaginta adſtipulantur noſtræ verſioni. Incertum enim eſt quis ordo natiuitatis fuerit filiorum Noë, eo quod confuſè de omnibus tribus dicatur capit.5. *Noe vero cum quingentorum eſſet annorum, genuit Sem, Cham & Iaphet.* Non quod omnes ſimul generatir (quod pugnaret cum iſto quod hic dicitur, *fratre*

Iaphet

Iaphet maiore) ſed quod circa iſtam ætatem, vnus prius, deinde alius fuerit generatus. Si *quæras*, quo ordine ? *Reſpond.* (quamdiu certius aliquid fortè eruetur ex ſcriptura) veriſimiliter illo ordine, quo ſemel atque iterum numerantur, primo Sem, deinde Cham, & poſtremò Iaphet. Quo etiam ſpectare videtur quod ſpecialiter dicitur de Sem, *quod genuit Arphaxad biennio poſt diluuium*. At verò cum filij Noë in ipſo diluuio fuerint circiter annorum centum (nam nati ſunt anno Noë quingenteſimo, & venit diluuium anno eiuſdem ſexcenteſimo) an poſteà prius gignere cœperint ? an verò filij eorum impij ſimul diluuio perierint ? Scriptura non exprimit. Quidam ſuſpicantur hactenus ſteriles fuiſſe, aut ipſorum vxores: ideoque non ſuffeciſſe, c. 8. dixiſſe, *Creſcite & multiplicamini* ; ſed quod pro hac ſterilitate tollenda, Deus iterum cap. 9. dixerit, *Creſcite & multiplicamini.* Sed in huiuſmodi quæſtiunculis, qui velint, ſinguli in ſuo ſenſu abundent.

v. 24. *At verò Arphaxad genuit Sale.* Septuaginta interpretes hic interponunt Cainan. De quo vide Annotat. 1. Paralip. 1. & Lucæ 3.

CAP. XI.

v. 4. *Ciuitatem & turrim, cuius culmen pertingat ad cælum.* Hîc ſi propriè cælum intelligatur, facinus ſtultum & inſaniæ plenum fuit. Sed ſatis certum eſt hyperbolicè ſignificatum, voluiſſe eos ædificare ciuitatem & turrim, cuius cacumen in immenſam altitudinem erigeretur. *Cauſam huius conatus* reddunt quidam, vt veniente rurſus diluuio haberent, quo confugerent. Sed obſtat, quod pauci in cacumine poſſint ſeruari ; tum maximè quod ipſi ſubdunt, *antequam diuidamur in vniuerſas terras*: ſcilicet parum profuiſſet talis turris longè poſita. Cauſam certam & indubitatam ipſi exprimunt, cum dicunt (*& celebremus nomen noſtrum*) cauſa igitur erat ſuperbia & gloriæ appetitus. Atque id etiam optimè conuenit cum ea re quæ *myſticè* ſignificatur : cauſa enim omnium hæreſeon, & confuſionis ſpiritualis Babylonis, præcipua eſt ſuperbia : ac tandem quoque hæreticos ſequitur vt nec ſibiipſis, nec veritati conſona loquantur. Neque iuuat ſententiam primam; neque etiam aliam adhuc ſtultiorem, quaſi voluiſſent Deum cælo deturbare : id quod ſubiungitur (*nec deſiſtent à cogitationibus ſuis, Venite igitur, confundamus ibi linguam eorum* : Nam nihil aliud ſignificatur ijs verbis, quam Deum odiſſe ſuperbiam.

v. 7. *Venite, deſcendamus.* Non malè hinc ſtatuitur pluralitas, imò trinitas perſonarum : Vnus enim loquitur; & vt minimum pluraliter (*venite*), duos alloquitur. *At dices*, Deum loqui ad Angelos. *Reſp.* nuſquam reperitur ſic ad Angelos locutus Deus, vt dicat : Faciamus hoc aut illud : ſed præcipit illis vt faciant. Et de perſonis trinitatis hæc accipienda eſſe, conuincit etiam illud Gen. 1. *Faciamus hominem*, &c. quod ſanè nullo modo poteſt de Angelis intelligi. Deſcendere autem dicitur Dominus, quia peculiare quoddam operaturus erat in terra, nempè linguarũ confuſionem. Vide noſtra in 1. ſent. diſt. 8.

v. 7. *Confundamus ibi linguam eorum.* Hanc linguarum confuſionem ita factam apparet, vt qui diuerſa â prima & originali lingua loqueretur, primæ illius linguæ repentè obliuiſceretur. Nã alioqui nihil obſtãte diuerſitate linguarũ potuiſſent omnes & loqui prima lingua, & ea vtentes ac loquentes intelligere, atque ita cœptũ opus perficere. Et videtur illud miraculũ non in omnibus fuiſſe, quia quidam (vt puta-

A tur illi ex quibus poſtea hebręi, & alij fortaſſe adhuc nonnulli) originalem linguam retinuerunt, nec aliã repentè edocti ſunt. In cæteris autẽ omnibus miraculũ factum eſt duplex, nã & momento deleta eſt ex eorũ memoria prioris linguæ cognitio, & ſimul reddita eſt cognitio alterius. Neque fuit hoc propriè donum linguarũ, ſicut in Apoſtolis in die Pentecoſtes incipientibus ędificare Eccleſiã Chriſti: quæ locutura erat omniũ gentium linguis per ipſorũ prædicationem: ſed potius pœna & maledictio quędam irrogata eorum ſuperbiæ, qui turrim illam Babel extruere moliebantur, atque in ijs etiam totius mundi & poſterorum maledictio fuit, magnum enim malum eſt humani generis quod homines eiuſdem naturę & generis ſeſe mutuo loquẽtes nõ intelligũt.

B Quæret aliquis quomodo hic deſcribatur origo varietatis linguarũ in mundo, cum ſuperiori capite referantur ex poſteris filiorũ Noë, gentes fuiſſe diuiſæ ſecundũ linguas ſuas: Hoc argumẽto motus Philaſtrius putat linguarũ diuerſitatẽ iam ante exortam fuiſſe, & quemdã authorem id negantẽ arguit hæreſeos: valde temerè : Neque aduertit conſuetudinem ſcripturæ, quæ ſæpè quędã narrat per anticipationẽ, quale eſt hoc de linguis. Nã diuiſio gentiũ ſecũdum linguas cuius meminit ſuperiori capite, facta demũ eſt poſt ædificationem turris Babel. Simile eſt quod eodẽ cap. dicitur, *nomẽ viri Phaleg, eo quod in diebus eius diuiſa ſit terra.* Ea enim diuiſio hoc cap. deſcribitur.

C Origen. in Gloſſa ordin. ſuper Num. 18. putandũ eſt (inquit) quod diuerſi angeli diuerſas in hominibus linguas & loquelas operati ſunt : verbi gratia, vnus viri hominis linguã impreſſit Babyloniam, alius Ægyptiã, alius Græcam. Et ſic fortaſſe diuerſarũ gẽtium ipſi principes fuerunt qui linguæ & loquelę videbantur auctores. Manſerat autẽ lingua per Adam primitus data ſc. Hebręa, in eã parte hominũ quę nõ Angeli vel hominum ſed Dei portio eſt, Sic ille.

v. 14. *Et genuit Heber*, Malè quidam putant, ab iſto Heber, Abraham & poſteros eius fuiſſe vocatos Hebræos. Vide infra Annot. c. 14. & 1. Paral. 1. & in noſtro com. argumentum Epiſtolæ ad Heb. vbi de hac re plenius egimus.

v. 26. *Vixitque Thare 70. annis, & genuit Abraham*

D *& Nachor & Aran.* Etſi ex hoc ordine conſequens non ſit Abraham fuiſſe maiorem natu omnium (nã & Moyſes ſemper Aaroni præponitur, etſi maiori natu) tamen myſterium dignitatis ſignificari, dubiũ non eſt : Et quidem Aran fuiſſe maximum natu, ſatis ex hoc ipſo capite, de filiabus eius, & filio Loth indicatur, niſi fortè quis dicat de diuerſis Aran, hoc eodem cap. agi : quod tamen veriſimile non eſt.

v. 31. *Et eduxit eos de Vr Chaldæorum.* Auguſt. q. 25. in Geneſ. dicit Abraham in ignem à Chaldæis miſſum, (quod eum colere nollet) inde liberatum eſſe. Hieronymo tamẽ magis videtur nomẽ loci ſignificari, ex

E quo egreſſus ſit Abraham, Thare, & reliqui. Neque tamen hæc pugnãt : locus enim ab igne dictus videtur, videlicet, quod ignis à Chaldęis ſolemnius coleretur. Ex v. 28. & iſto 31. clarum eſt locum ſignificari.

Veneruntque vſque Haran & habitauerunt ibi. Haran eum eſſe locum volunt Saraceni vbi nũc Mecha eſt, in qua eſt templum celeberrimum ad quod ex omni loco religionis cauſa confluunt Mahometani, de quo fabulatur Mahometes in Alcorano Azoara 32. Abrahæ iniunctũ fuiſſe à Deo vt illud fundaret, cõſecraret, & emundaret propter aduenientes & inibi morantes. Sed mera fabula eſt, cum nec Abraham, nec quiſquam alius ante Salomonem, ſcriptura teſte, Deo templum ædificauerit, Ac ſanè ſi id Abraham feciſſet nec ſcriptura tacuiſſet,

Digitized by Google

nec ignorarent Iudæi, Ioſephus, Philo & alij. Imò publicè hoc notum fuiſſet, ſi Abraham vt vult Mahometes publicè peregrinationem ad eum locum inſtituiſſet. Sed huiuſmodi manifeſtè vanis mendacijs paſſim refertus eſt Alcoranus..

CAP. XII.

v. 1. *EGredere de terra tua.* Iam ante cum patre exierat de terra ſua, id eſt, regione Chaldæorum; ſed ſenſus eſt; penitus exi, ita vt ad eam nunquam ſit animus redeundi.

v. 3. *In te benedicentur vniuerſæ cognationes terræ.* Hebræi ſic intelligunt: *benedicent ſibi inuicem*, dicendo, Benedicat nobis Deus, ſicut benedixit Abrahæ. Sed, interpretante Paulo, ſine dubio ſignificatur, quod in ſemine Abrahæ, quod eſt Chriſtus, benedictionem ſalutis & iuſtitiæ accipient omnes gentes. Si ergo actiuè legatur cum Hebræis: ſenſus eſt, de hoc ſe benedicent, ſibique gratulabuntur. Interim Chald. quoque habent paſſiuè: *Benedicentur propter te.*

v. 5. *Et animas quas fecerant in Haran.* Abutebantur hac ſcriptura inter alias, qui animam rationalem à parentibus trahi ſentiebant. Sed anima ſynechochicè paſſim in ſcriptura, pro homine toto ponitur. Sic Auguſt. quæſt. 150. ſuper Geneſim. Dicitur autē homo hominem generare ſeu facere, non quia per virtutem generatiuam forma eſſentialis, ſcilicet anima rationalis, introducitur in materiam, quaſi educta è potentia materiæ: ſed quia cauſa eſt vnionis partium eſſentialium, in quantum diſpoſitionem eam, quæ fit in materiâ virtute generantis: infallibiliter, ex primæua Dei inſtitutione ſequitur vnio animę & corporis. *Poteſt tamen* hic locus generaliter etiā intelligi, tam de pecoribus, quam de hominibus, quę vna cum Abraham egreſſa ſunt de Haran. *Animam* autem rationalem, non virtute generantis produci, ſed extrinſecus aduenire, etiam Ariſtoteles vidit l. 2. de generat. animalium cap. 3. motus eo argumento, quod cernebat in anima intellectiua operationem quandam, quæ nō eſſet alicuius corporis actus. Cæterum quomodo nihilominus trahatur peccatum originale à parentibus: Vide com. noſtrum ad Rom. 5. & in lib. 2. ſent. diſtinct. 17.

v. 7. *Semini tuo dabo terram hanc.* Epiphanius ſub finem Ancorati, dicit Chananæos quondam terram illam occupaſſe per vim, eiectis poſteris Sem; ideoq; hæc Deum dicere: ſequutique ſunt olim etiam alij hanc ſententiam: & nunc quoque Bannes in 2. 2. quæſt. 10. art. 10. *Sed nobis* ea traditio Iudaica magis videtur, quam Eccleſiaſtica, imò ſatis *repugnare Scripturæ.* Nam non dicitur (*reſtituam*) ſed *dabo.* Deinde Abraham, Iſaac & Iacob nunquam ſibi ius in illam terram vendicauerunt, ſed fatebantur ſe peregrinos. 3. Nec Iephte in controuerſiâ quam habebat cum hoſtibus, aliud allegauit, quam terram illam ſuo populo à Deo ſuo datam eſſe. Adde quod Dominus Deut. 9. & alibi ſuæ promiſſionis, & Chananæorum exterminationis cauſas non alias reddit, quam ſuum amorem erga patres Iſraëliciti populi, & peccata illarum nationum. De quo & infra c. 15. *Necdum enim completæ ſunt iniquitates Amorrhæorū &c.*

v. 12. *Et interficient me, & te reſeruabunt — & viuat anima mea ob gratiam tui.* Quomodò conſiſtat hic metus amittendæ vitæ cum fide promiſſionis diuinæ, qua dictum ei erat hoc eodem cap. *Faciam te in gentem magnam*: Vide Annot. infra cap. 32. Iud. 20. Act. 27. Poterat enim cogitare Deum impleturum ſine dubio promiſſiones ſuas, non tamen ſine opera, ſollicitudine & metu humano de ſeruanda vitâ. Sicut enim Deus operari vult per cauſas ſecundas, ita & promiſſiones ſuas per cauſas ſecundas, & humanas actiones, induſtriam ac ſtudiū, implere, & interdum etiam per actiones quæ ſunt peccata. Nam Petro martyrium prædictum & promiſſum eſt, non tamen ſine peccato iniuſtè occidentium, præſtandum.

v. 13. *Dic ergo obſecro quod ſoror mea ſis, vt bene ſit mihi propter te, & viuat anima mea ob gratiam tui.* Abraham non fuiſſe mentitum quando dixit: *dic* &c. ipſa ſcriptura oſtendit cap. 20. vbi Abraham apud regem Geraræ ſimili caſu ita ſe excuſat; *verè ſoror mea eſt, filia patris mei, & non filia matris meæ.* Neque enim mentitur qui ita vnum dicit quod verum eſt, vt aliud quod item verum eſt, celet. Aliud enim eſt celare veritatem, quod interdum expedit; aliud veritatem negare, aut eam falſum dicendo peruertere, quod nunquam licet & ſemper peccatum eſt. Quomodo vero Sara fuerit ſoror Abrahæ vide noſtra in 4. diſt. 41. & Bellarm. de matrimonio c. 28.

v. 15. *Et ſublata eſt mulier in domum Pharaonis.* Dubitant quidam num Pharao eam cognouerit. Sed cum narratio altera, capit. 20. de Abimelech, à quo tacta non eſt, ſit huic ſimilis; præſumendum, quod vno loco exprimitur, in altero quoque intelligendum. Quin & Pharaonem eam non tetigiſſe, ex eo quoque colligitur, quod Reges non ſtatim tales ad ſe admitterent, ſed prius purgatas & præparatas, vt patet in libro Eſther. Itaque plagas à Deo immiſſas intereà ardorem eius repreſſiſſe, demumque veriſimiliter Deum eum admonuiſſe; vt ibi cap. 20. Abimelech. Vix enim alioqui cohæret quod ſequitur, *Vocauitque Pharao Abraham &c.*

CAP. XIII.

v. 2. *ERat autem diues valdè in poſſeſſione auri & argenti.* Heb. plenius. *Erat autem grauis valde pecore, argento & auro.* Et mirum, Hieronymum in vertendo omiſiſſe (ſi tamen omiſit, & non culpa librarij intercidit) id quod præcipuum erat, ſcilicet (*pecoris,*) quod nec à ſeptuaginta neglectum eſt. Conſtat enim præcipuas opes antiquorum fuiſſe pecora, atque oues imprimis. Vnde etiamnum ouium cuſtos, non ouilio, ſed opilio, tanquam opum conſeruator ſcilicet, dici videtur. Dicitur autem Hebr. grauis pecore, id eſt, onuſtus. De quo & myſticè Hieron. Licet videantur eſſe diuitiæ pecoris, auri & argenti: tamen ſi Ægyptiæ ſunt, viro ſancto graues ſunt. Sic & Iſaiæ 1. populo graui iniquitate, ſcilicet pondere iniquitatum prægrauato.

v. 8. *Ne quaſo ſit iurgium inter me & te.* Notanda hîc inſignis modeſtia tanti viri, & patrui erga nepotem, & contrà parum gratus animus Loth, quo non ipſe patruo potius optionem reliquerit. *Vnde &* pro cupiditate hac melioris portionis, veriſimiliter Loth punitus fuit temporaliter: ſc. cap. ſeq. in captiuitatem ductus, multaque in Sodomis videre indigna coactus.

v. 11. *Elegitque ſibi Loth regionem circa Iordanem &c.* Non videtur Loth omnino inculpabilis, quod propter terræ fertilitatem elegerit eam regionem, cuius habitatores erant peſſimi. Inter quos proinde ipſius innocentia, & præſertim familiæ eius, grauiter eſſet periclitatura: niſi dicamus Loth excuſabiliter ignoraſſe, quod eſſent eius regionis incolæ tā mali. Fuerit igitur fortaſſe aliqua culpa, niſi fortè etiam tum nondum fuerint tam mali.

CAP.

CAP. XIV.

v. 2. **V**T *inirent bellum contra Bara regem Sodomorum.* Seuerus Sulpit. lib. 1. ſacræ hiſtoriæ putat hoc primum fuiſſe bellum intet mortales. Cui ego non facilè aſſenſerim. Nam ſi Cain fratrē occidit; quis putet in eius poſterirate ante diluuium, in tanta vitiorum licentia, non fuiſſe bella?

v. 10. *Terga verterunt; ceciderūntque ibi.* At paulo poſt v. 17. dicitur: *Egreſſus eſt autem rex Sodomorum in occurſum, eius poſtquam reuerſus eſt.* Quomodo ergo iam anteà ceciderant? *Reſpondeo*, ceciderunt, non ipſi Reges Sodomæ & Gomorrhæ, ſed eorum milites. Nempe hoc modo eſt oratio conſtruenda; *Itaque rex Sodomorum & Gomorrhæ terga verterunt: ceciderúntque ibi*, (ſcilicet hi, de quorum ſocijs ſubiungitur) *& qui remanſerant fugerunt ad montem.* Et ſimilis locus eſt 2. Mach. 1. v. 16. de Antiocho & eius militibus.

v. 13. *Nunciauit Abraham Hebræo.* Quidam dicunt vocatum Hebræum ab Hebet, de quo capit. 5. ſed falluntur. Gloſſ. ord. huius loci exponit Hebræo, id eſt, tranſfluuiali; & adducit locum Ioſue vlt. Item græcè eſt *περατης*; quod Chryſoſtomi interpres vertit tranſitorem, vel transfluuialem. Vide etiam 1. Paralip. 1. & argumentum Epiſt. ad Heb.

v. 14. *Numerauit expeditos vernaculos trecentos decem & octo. Quæritur* quare bellū hoc ex parte Abtahæ non fuerit iniuſtum, cum reges illi iure alios inuaſiſſe videantur? ſic enim ſcriptura dicit. *Duodecim annis ſeruierant Chodorlahomor, & tertio decimo anno receſſerunt ab eo.* Sed *reſpondetur*, quod non erat iuſta ſeruitus, ſed per tyrannidem impoſita. Alij *reſpondent* eum vindicaſſe iniuriā nepotis Loth, maximè quod ipſe tantum aduena eſſet in Sodomis, vt patet c. 19. Sed non ſatisfaciunt, Nam Abraham non ſolum Loth, eiuſque familiam liberauit, ſed omnem omnino prędam reduxit, tanquam totius belli ſocius. Itaque tenenda *prima reſponſio.* De hoc numero vernaculorū 318. eiuſque myſterio, vide Paſchaſ. diac. l. 1. de ſpiritu ſancto c. 1.

v. 18. *At verò Melchiſedech Rex Salem.* Hebræi & alij quidam, inter quos etiam hodie Genebrardus, putant Melchiſedech eundem fuiſſe cum Sem filio Noë. Et quidē certum eſt & annorum ſupputatione, quos ei ſcriptura tribuit, Sem tunc adhuc in viuis fuiſſe quando Abraham hac potitus eſt victoria. Sed eum fuiſſe hunc Melchiſedech, primò abſque vlla ſcripturæ auctoritate & probabili ratione dicitur. Deinde & ſcripturę repugnat, nam Heb. 7. Melchiſedech nobis deſcribitur *ſine patre, ſine matre, ſine geneologia, neque initium dierum neque finem vitæ habens*; quorum nihil in Sem competit. Nam & patrem & matrem & poſteritatē habuiſſe eum ſcriptura memorat, & quando natus & quamdiu vixerit, & quando mortuus ſcriptura exponit. Porrò Sem fuiſſe regem Salem in terra Chanaan nullo modo fit veriſimile, cum Sem vnus & præcipuus ex tribus patriarchis, ex quibus poſt Noë totus mundus eſt propagatus; neque vna ciuitate in qua regnaret debuerit eſſe contentus; neque regnum in medio terræ Chanaan poſteritatis Cham accipere, vel commodè potuerit vel etiam debuerit, ſed potius inter ſuos apud quos vt patriarcha & princeps authoritatem obtinuit. Et ſanè ſiquidquā de genere Melchiſedech dicere licet, apparet ex loco regni eum fuiſſe ex poſteris Chanaā: Sed hoc ſcriptura certi myſterij cauſa reticere voluit: Alij Melchiſedech dixerūt eſſe Spiritū ſanctū, quod eſt longè abſurdius & Catholicæ fidei contrarium. Nam Melchiſedech ſummi Dei ſacerdos fuit, ideoq; Deo inferior, ſicut & Chriſtus in quantū homo, hac enim ſola ratione ſacerdos eſt; atqui ſpiritus ſanctus humanā naturā non aſſumpſit. Quare qui eum ſacerdotē faciunt, detrahūt ei diuinitatē, Deiq; miniſtrū ſtatuūt, vt olim macedoniani. In hoc errore eſt quoq; auctor. q. veteris & noui teſtamenti apud Aug. Sed & narrationi ſcripturæ id neutiquā eſt conſentaneū, quia deſcribitur rex cuiuſdā ciuitatis inter homines fuiſſe. Vide Hier. in Epi. 126. ad Euagriū, vbi pro noſtra ſentētia citat Hippolytū, Ireneū, Euſebiū Cæſarienſem, Emiſſenum, Apollinarem, Euſtathium, qui Melchiſedech dicunt hominem fuiſſe Chananæum. Hier. vult hominē fuiſſe, non tamē abhorret ab Hebræorum ſententia qui dicunt fuiſſe Sem filiū Noë. Vide noſtrum com. in Epiſt. ad Heb. c. 7.

Proferens panem & vinū, erat enim ſacerdos Dei altiſſimi, benedixit ei &c. Et dedit ei decimas ex omnibus. Iudæi conantes depravare ſcripturas ad Chriſti & Eccleſię myſteria pertinentes, quos hodie ſequūtur hæretici, non ideo dicūt Melchiſedech protuliſſe panē & vinū vt ſacrificaret, ſed vt cibo & potu recrearet exercitū à victoria redeuntē. Sed hoc eorū commentū ex ipſo textu conuincitur falſitatis, ſupra enim dictum eſt de quatuor regibus: *Tulerunt omnē ſubſtantiam Sodomorum & Gomorrhæ & vniuerſa quæ ad cibū pertinent, & abierūt.* Atqui vniuerſam hāc prędam excuſſit eis Abraham, igitur & ea quæ ad cibū pertinent, ſecum adferebat. Deinde quia ſequitur, Abtahā non voluiſſe quicquā *de præda retin. re exceptis ijs quæ iuuenes comederant.* Vnde patet ea quæ ad cibū pertinent ab hoſtibus fuiſſe recepta. Præterea cauſa cur protulerit panē & vinum, ſubditur: *quia erat ſacerdos Dei altiſſimi* Per quod ſignificatur eū illa protuliſſe ad ſacrificandū, nō ad paſcēdum exercitū. Nam tametſi in Heb. Sit coniunctio, *&*, nō, *quia*, manifeſtū tamen eſt apud eos frequentiſſimè cōiunctionē, *&*, pro cauſali vſurpari, vt Gen. 22. *Nunc cognoui quod timeas Dominū &*, id eſt, *quia non pepercisti* &c. Pſal. 117. *Fortitudo mea & laus mea Dominus, &* (quia) *factus eſt mihi in ſalutē*, Pſ. 142. *Non auertas faciem tuam à me. &* (quia alioqui) *ſimilis ero deſcendentibus in lacum.* Iſaiæ 64. *Ecce iratus es, &* (quia) *peccauimus.* Pſ. 59. & 107. *quia vana ſalus hominis*, vbi in Hæbræo eſt, *& vana. Benedicta tu in mulieribus, &* (quia) *benedictus fructus ventris tui.* Quod autē dicunt Melchiſedech benedixiſſe Deo & non Abrahæ, vanum oſtenditur ex verbis ſequentibus quibus dicitur, *Benedictus Abram Deo excelſo.* Quod denique intelligunt nō Abraham dediſſe decimas ipſi Melchiſedech, ſed contra, quia videlicet Melchiſedech ſua receperat opera ipſius Abrahæ, vanū eſt. Nā Abrahā de omnibus recuperatis negat ſe accepturū vſque ad filum ſubtegminis. Denique contra vtramque expoſitionē Iudaicā, ſufficit nobis authoritas Apoſtoli ad Heb. 7. dicentis, *Melchiſedech benedixiſſe ipſi, Abrahæ, & Abraham ei dediſſe decimas de omnibus*, ac per hoc etiam *ipſum Leui & Aaron in lumbis Abrahæ fuiſſe decimatū.* Et hoc argumento cōtra illā de decimis Iudaicā expoſitionē, vtitur Hier. in Epiſt. 126. Porro de Melchiſedech eiuſque ſactificio & ſacerdotio. Vide plura in noſtro com. ad cap. 7. Epiſt. ad Heb.

CAP. XV.

v. 1. **E**Go *protector tuus ſum, & merces tua magna nimis Quæritur* an hæc coniunctim, an diuiſim ſint accipienda? Verſio ſeptuaginta apertè ſic habet, *Et merces tua magna erit valdè.* Et ex ſequentibus ſatis apparet, hoc modo, id eſt, disiunctim, iſta accipienda: ſubdit enim mox Abraham: *Domine Deus, quid dabis*

mihi: q.d. promittis magnã fore mercedẽ meam: quid ergo dabis mihi pro mercede? Deinde deſideriũ ſuũ exponit ſequentibus verbis, quibus declarat ſuam ατεκνίαν, dicens: *Ego vadam abſque liberis, &c.* quæ querimonia nullum haberet locum, ſi tantum Deus intelligeretur merces. Deus quidem debet haberi prçcipua merces, vnde & illud. (*Ego merces tua magna nimis:*) ſed & aliud quid, in ordine ad Deum tamen, poteſt præterea expectari; vt videmus hîc expectaſſe patrem omnium credentium.

v. 5. *Numera ſtellas ſi potes.* Aug. l. 16. de ciuit. cap. 23. hunc locum doctè exponit. *Sic erit ſemen tuum.* Vide annotat. Deut. 1.

v. 6. *Credidit Abram Deo, & reputatum eſt ei ad iuſtitiam.* Abutuntur hoc loco Nouatores, quaſi iuſtificatio ſit in ſola fide. Nempe non ſignificatur hîc Abraham tunc primùm accepiſſe iuſtitiam vel peccatorum veniam, quando credidit Deo promittenti ſibi ſemen (ſiquidem iam ante per fidem & obedientiam, qua relictâ patriâ exiuit in terram alienam, Deo placebat Hebr. 11.) ſed eam fidem illi valuiſſe ad incrementum iuſtitiæ, quatenus opus erat ſingulariter Deo gratum. *Apoſtolus verò* ad Rom. 4. idem illud accommodat primæ noſtræ iuſtificationi; quam docet eſſe ex fide, tanquam fundamento totius renouationis, ac reparationis noſtræ per Chriſtum; & quia *fides*, vt ait Aug. Epiſt. 105. *prima datur per quam cætera impetrentur*; non quod ſola fides ſufficiat.

Illud tamen adhuc *quæri* poteſt, quomodo ea Pauli collectione, ſaltem non ſit conſequens fidem peccatoris credentis in eum qui iuſtificat impium, eſſe ſimpliciter iuſtitiam, ſi ſimpliciter iuſtitia fuit fides Abrahæ Deo credentis; in qua, ſicut dictum eſt, forma quædam fuit noſtræ iuſtificationis? *Reſpondeo*, ſimilitudinem conſtare, ſalua proprietate vtriuſque iuſtificationis, ſecundæ videlicet & primæ. Nam fides, qua iuſtificatur is, qui iam iuſtus erat, vt Abraham, à Spiritu ſancto procedit inhabitante, ideoque ſimpliciter eſt iuſtitia. Quod non perinde dici poteſt de fide peccatoris, credentis in eum qui iuſtificat impium. Non enim proficiſcitur ea fides ab inhabitante Spiritu, ſed tantum mouente, donec ille ſic credens, ipſa fide eum promouente, gratiam adoptionis aſſecutus fuerit. Vide plenius noſt. ad Rom. 4. & in 4. d. 1.

v. 8. *Vnde ſcire poſſum?* Excuſatur hæc interrogatio, ſicut illa B. Virginis Luc. 1. *Quomodo fiet iſtud:* naturale eſt enim intellectui noſtro, audito nuncio rei magnæ & quaſi impoſſibilis, ſtatim quçrere rei illius modũ. Vide Auguſt. lib. 16. de ciuit. Dei cap. 24. & annotat. Luc. 1.

v. 9. *Sume mihi vaccam triennem.* Ex hoc loco probat S. Thomas *Abraham fuiſſe ſacerdotẽ* 3. p. q. 31. art. 2. Et idem oſtendit Canon Miſſç, nominans Sacrificium Patriarchæ Abraham.

v. 13. *Scito prænoſcens quod peregrinum futurum ſit ſemen tuum in terrâ non ſua, & ſubijcient eos ſeruituti & affligent quadringentis annis.* Non eſt putandum filios Iſrael totis quadringentis annis ſeruiuiſſe in Ægypto; id enim rationi temporum & ſupputationi annorum prorſus repugnat. Id oſtenditur hoc modo: Iacob in Ægyptum deſcendit cum Leui filio ſuo, & Caath filio filij ſui, vt habemus Gen. 46. Atqui Caath genuit Amram, Amram verò Moyſen. Vixit autem Caath annis centum triginta tribus, Amram verò centum triginta ſeptem, vt eſt Exodi 6. Moyſes autem erat octoginta annorum in exitu de Ægypto; qui anni conficiunt numerum trecentorum quinquaginta. His detrahendi ſunt anni, quos habuit

A Caath antequam Ægyptum ingrederetur, & poſtquam genuit Amram, & rurſum anni Amram poſt natiuitatem Moyſi, ac denique anni filiorum Iſrael in Ægypto, antequam in ſeruitutem compellerentur. Nam toto tempore quo vixit Ioſeph, liberaliter habiti ſunt, & nullam oppreſſionem paſſi. Proinde veriſimilis eſt illorum ſententia qui dicunt eos tantum ducentis viginti annis in Ægypto fuiſſe, quibus tamen non totis ſeruierunt, vti diximus.

Quid ergo ad præſentem locum aliaque ſimilia, vt Act. 7. & Exodi 12? *Reſpondeo*, ſenſum eſſe: affligent eos quadringentis annis, id eſt, vſque ad finem quadringentorum annorum, nimirum ab eo B tempore ſupputando, quo Deus hoc loquebatur ad Abraham. Nam à tempore huius promiſſionis ad Abraham factæ, vſque ad exitum filiorum Iſrael ex Ægypto, intercedunt paulò amplius quam anni quadringenti; à natiuitate autem Iſaac præcisè quadringenti. Confirmatur hæc expoſitio teſtimonio Apoſtoli Pauli ad Gal. 3. *Quæ*, inquit, *poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex, non irritum facit teſtamentum confirmatum à Deo, ad euacuandam promiſſionem.* Intelligit autem tot annos poſt promiſſionem Abrahæ factam, & pactum cum eo initum & Act. 13. *Quaſi poſt quadringentos quinquaginta annos*, ſcilicet à promiſſione.

Vide Melchiorem Canum, Driedonem, & Caie-C tanum in Gen. 15. & Exodi 12. Vbi clarè probat noſtram ſententiam, & oſtendit quomodo hic locus ſit accipiendus; nempè quia ab initio peregrinationis Abrahæ vſque ad egreſſum ex Ægypto, fluxerũt quadringenti anni. Denique nobis ſuffragatur Martyrologium Vſuardi & Romanum, quod à natiuitate Abrahç vſque ad egreſſum ad octauum calendas Ianuarij populi ex Ægypto, numerat annos quadringentos nonaginta quinque. Genebrardus in ſua Chronographia ſequitur diuerſam ſententiam, ſed nulla probabilitate; Vide Rabanum qui nobiſcum ſentit, & Liranum. Huc etiam facit quod paulò poſt dicitur: *Generatione quarta reuertentur huc.* Id quod patet computando à filijs Iacob D qui in Ægyptum ingreſſi ſunt. Vide etiam ſi placet comment. ad citatum locum, Galat. 3.

v. 16. *Necdum enim completæ ſunt iniquitates Amorrhæorum.* Senſus eſt; menſura peccatorum pro qua conſtitui punire Amorrhços exterminatione & internecione, nondum eſt impleta.

CAP. XVI.

v. 2. *Cumque ille acquieſceret deprecanti.* Scilicet diuina ad hoc inſpiratione motus, vt teſtatur Innocent. 3. Nam polygamia contra ius naturæ erat, tametſi Auguſtinus videatur factum excuſare per conſuetudinem gentium, inter quas Abraham viuebat. Sed hoc non ſuffeciſſet ad violandum ius E naturæ, de quo dictum eſt ſuprà cap. 2. *Et adhærebit vxori ſuæ*, non vxoribus.

v. 6. *Ecce ancilla tua in manu tua eſt: vtere eâ vt libet.* Non excuſaretur Abraham à peccato, permittendo vxoti quiduis in ancillam, maximè grauidam; ſed intelligendum eſt, *vt libet*, tamen intra limites rationis. Tum maximè etiã excuſatur, quia fortè ei Deus iam dixerat quod dixit cap. 21. *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius.*

v. 13. *Profectò hîc vidi poſteriora videntis me.* Moyſi promittitur etiam tale quid Exod. 33. Vide ibi.

CAP. XVII.

v. 5. *Nec vocabitur vltra nomen tuum Abram, &c.* Sed *cur* viro nomen eſt auctum, & mulieri diminutum? nempe pro Abram, Abraham: & pro Sarai, Sara? *Reſp.* certè myſtica ratio eſt, quia per virum vis rationalis, per mulierem autem ſenſualitas intelligitur. Debet igitur sēper in nobis pars ſuperior. i. ratio creſcere, & ſenſualitas decreſcere. Vnde & Abrahæ paulo ante dicitur: *Ambula coram me, & eſto perfectus*: Sara autem paulo poſt increpatur & reprimitur à riſu: qui eſt actus ſenſualitatis, maximè quod etiam ſecundam Dei aſſertionem quaſi ridiculam habuerit: riſit enim & Abraham hoc capite, nec reprehenſus eſt, de quo riſu ſic Ambroſ. lib. 1. de Abraham cap. 4. quod autem, inquit, promiſſo ex Sara filio riſit Abraham, non incredulitatis, ſed exultationis indicium fuit. Sic & Apoſtolus de eo: *Nec infirmatus eſt fide, nec conſiderauit corpus ſuum emortuum. Rom. 4.*

v. 6. *Quia patrem multarum gentium conſtitui te.* Hoc quidem ad literam de carnali poſteritate dictum eſt. Nam & Iſmaelitæ, Madianitæ, & Idumæi ex poſteris Abrahæ fuerūt, alijque qui enumerantur Geneſ. 25. Minimè tamen dubium ab Apoſtolo Rom. 4. pertinere hæc promiſſa ad ſemen ſpiritale: ita tamē vt promiſſio hęc Abrahę facta non fuerit præſtanda, niſi interueniente generatione carnali, qua Chriſtus (*in quo benedicendæ erāt omnes gentes*) ex eo ſecundum carnem priùs naſceretur. Vide, ſi placet commentarium noſtrum ad Rom. 4.

v. 7. *Vt ſim Deus tuus & ſeminis tui poſt te.* Colligit hinc Caluinus, eo ipſo quo quis eſt ſemen Abrahæ, ad eum pertinere promiſſionem Abrahæ factam. Sed *Reſponſio* manifeſta eſt, promiſſionem illam de benedictione ſpirituali intellectam, non ad carnale ſemē Abrahæ pertinere, ſed ad ſpirituale: quemadmodū eam ipſe Apoſtolus interpretatus eſt Rom. 4. & 9. Si enim carnale ſemen intelligas: iam ad neminem ex gentibus illa promiſſio pertinebit, ſed ad ſolos ex Abraham & Iſaac ſecundum carnem genitos. Si autem de ſpirituali ſemine intelligatur (ſicut verè intelligendum eſt): nihil hęc ratio facit pro paruulis non baptizatis: non enim, niſi per baptiſmum, Abrahæ filij efficiuntur. Vide noſt. in 2. ſent. diſt. 31.

v. 14. *Maſculus cuius præputij caro circumciſa non fuerit, delebitur anima illa de populo ſuo.* Habetur huius rei illuſtre exemplum Exod. 4. Vide ibi.

Delebitur anima illa de populo ſuo. Alibi dicitur: *Peribit anima illa de populo ſuo.* Auguſt. multis locis vocat æternam & ſecundam mortem l. 13. de ciuit. c. 14. & l. 21. c. 16. & 21. Item l. 1. de peccat merit. c. 28. & alibi. Proſper quoque æternam miſeriam vocat, lib. 2. de vocat. gent. cap. 22. & 24.

Delebitur anima illa de populo ſuo, quia pactum meum irritum fecit. Ad literam hoc videtur ita intelligendum, vt peritura dicatur anima maſculi non circuncisi, quia circa eum non fuerit obſeruatum pactum circuncisionis, quâ ſolâ poſſet perditionem euadere; ſicut hodie perire dicitur infans, quia non eſt baptiſatus, id eſt, eò quod inſtitutio Baptiſmi, quo ſolo ſaluari potuit, circa eum non fuerit obſeruata. Quanquam ſubindè Patres illud intelligāt de pacto ſeu præcepto Dei à primo parente violato: quod dictum erat; *Quęcunque die comederis, &c.* quod pactum irritum feciſſe dicitur infans eo ſenſu, quo dicit Apoſtolus Rom. 5. *In Adam omnes peccaſſe.* Hoc modo interpretatur Auguſt. l. 16. de ciuit. c. 27. vbi tamen etiam priorem intellectum adijcit. Quæ ſanè videtur magis germana eſſe illius ſententię expoſitio. Vide noſt. in 4. ſent. diſt. 1.

v. 17. *Putaſne centenario naſcetur filius?* quomodo hæc verba non ſint diffidentiæ aut infirmitatis in fide diximus in comm. Epiſt. ad Rom. cap. 4. v. 19.

v. 25. *Iſmael tredecim annos impleuerat tempore circunciſionis ſuæ.* Hinc ſcilicet Iſmaelitæ ſiue Agareni, qui ſe Saracenos vocant, & Mahometicam ſequuntur religionem, etiamnum multi decimo tertio ætatis anno circunciduntur. Non tamen omnes Mahumetani ſeruant hunc morem, ſed quidam citius, quidam tardius circunciduntur, vt fit, quando relicta lege Dei quiſque ſibi vult legem fingere.

CAP. XVIII.

v. 2. & 3. *Apparuerunt tres viri, — Et dixit Domine.* Auguſt. lib. 3. contra Maxim. c. 26. vult Abraham in his tribus agnouiſſe Trinitatem: & dicit illud: *Tres vidit & vnum adorauit*, quod canit eccleſia. Non quin & homines, aut Angelos humana ſpecie eſſe putârit (Nam eis & pedes lauare, & cibos apponere voluit, imò appoſuit, ipſique vt videbatur, comederunt) ſed, quod intereà, inſtinctu diuino, tres recipiendo, & vnum tantum alloquendo, hoc myſterium indicârit.

v. 10. *Reuertens veniam tempore iſto, & habebit filium Sara.* Verba ſunt Angeli in perſona Dei loquentis ad Abraham. Hebræa paulò obſcuriora ſunt, eundē tamen ſenſum volunt: iſtum videlicet: Hoc eodem tempore poſt annum reuolutum, quando reuerſus veniam ad te, Sara coniux tua, quanquam ſterilis & vetula, filium habebit. Citat Apoſtolus pro commēdandâ fide, ad Rom. 9. Vide noſtra ibidem.

v. 12. & 13. *Quæ riſit occultè. Dixit autem Dominus: Quare riſit?* Reprehenſa eſt Sara ridens, quia ex incredulitate quadam riſit: ſciens veriſimiliter etiam antea cap. præcedenti virum ſuum hac de re diuinitus fuiſſe edoctum. Quæ incredulitatis ſpecies, etiam ex eo apparet, quod dixit: *Non riſi.* Alioqui, & Abraham eadem de cauſa cap. præcedenti riſit, nec tamen reprehenſus eſt.

v. 19. *Vt adducat Dominus propter Abrahā omnia quæ locutus eſt ad eum.* Hoc & ſeq. c. multipliciter nobis teſtatur ſcriptura, per merita & interceſſiones piorum, alios, qui peccatores ſunt & minoris meriti, ſaluari poſſe. Primum ſcriptura meritis Abrahæ tribuit benedictionem ſeminis eius & effectum promiſſorum verbis allatis. Id etiam ſignificatum eſt per hoc quod cap. 15. legitur Abraham abegiſſe volucres, quæ deſcendebant ſuper ſacrificia. Quia inquit Hieron. lib. quęſt. in Geneſim. illius merito ſæpè de anguſtijs liberatus eſt Iſrael. Deinde intercedit Abraham pro Sodomitis: & quamuis non ita exauditus ſit vt ciuitates liberauerit: eius tamen meritis & precibus redditum eſt, vt Loth cum ſua familia fuerit ereptus. Teſtatur hoc ſcriptura cap. ſeq. Vbi dicitur: *Et recordatus eſt Deus Abrahæ, & liberauit Loth de ſubuerſione vrbium in quibus habitauerat.* Tertiò, interpellatus Dominus ab Abraham dicit. *Si inuenero Sodomis quinquaginta iuſtos in medio ciuitatis, dimittam omni loco propter eos.* Et iterum ac ſæpius interpellatus deſcendit vſque ad decem, dicens: *Non delebo propter decem.* Igitur merito decem iuſtorum pepercisſet Deus toti illi regioni. Quarto, propter merita vnius Loth iuſti, Deus offert ſalutem ac liberationē omnibus ijs qui affinitate eum contingebant. *Habes* (inquit) *hic quempiam tuorum, generum, aut filios aut filias? omnes qui tui ſunt, educ de vrbe hac.* Quod autem

liberati non fuerint, ipſi in cauſa fuerunt, quibus Loth *viſus eſt, quaſi ludens loqui.* Poſtremò Loth intercedit pro ſalute vrbis Segor, & impetrat, dicente Domino: *Ecce etiam in hoc ſuſcepi preces tuas: & non ſubuertam vrbem pro qua locutus es.*

v. 21. *Et videbo vtrùm clamorem, &c. vt ſciam.* In Hebræo non additur (*vt*) tamen ſignificatur Deum vt iuſtiſſimum iudicem non punire, niſi cauſa optimè cognita. In qua figura ſermonis mouentur omnes iudices, ne ad peccata punienda procedant, niſi re bene examinata & cognita.

v. 25. *Nequaquam facies iudicium hoc.* Hebręa ſic habent ad verbum: *Nunquid iudex omnis terræ non faciet iudicium?* interrogatiuè: Et Chaldaica ad eundem

B

modum. Græci quidam affirmanter, quidam interrogatiuè interpretantur. Sed de toto ſenſu huius loci, An aliquando poſſit iuſtus puniri cum impio, Vide c. 21. Ezech.

v. 32. *Non delebo propter decem. Abijtq; Dominus, &c.* Nihilominus Abrahamū ſpecialiter adhuc exoraſſe pro Loth & familia eius; ſatis docent illa verba capitis ſequentis, vbi dicitur, quod recordatus Dominus Abrahæ, liberauit Loth.

CAP. XIX.

v. 3. COmpulit illos vt diuerterent ad eum Sic & capite præcedenti Abraham occurrit, obſecratque hoſpites vt ad ſe diuertant. Et ad hæc duo

C

exempla reſpexit Apoſtolus Hebr. c. 13. cum dicit: *Hoſpitalitatis nolite obliuiſci: per hanc enim quidam latuerunt, Angelis hoſpitio receptis,* id eſt, latenter Angelos receperunt, quos exiſtimabant homines. Sic enim legendum eſt iuxta Sixtina biblia ex original. non autem (*placuerunt*.) Sic & de diſcipulis in Emaus: *Et coegerunt eum.* Vide noſtrum com. dicto loco. Heb. 13.

v. 8. *Habeo duas filias quæ necdum cognouerunt virum, educam eas ad vos & abutimini eis ſicut vobis placuerit, dummodo viris iſtis nihil mali faciatis: quia ingreſſi ſunt ſub vmbra culminis mei.* Hæc verba ſatis declarant quanta fuerit cura veteribus illis iuſtis conſeruandi iuris hoſpitalis; ne videlicet hoſpiti ſub tectum admiſſo vlla vis aut iniuria adferretur.

D

Quęſtio eſt vtrum licitè fieri potuerit quod hic Loth feciſſe legitur, vt videlicet filias ſuas offerret libidini ciuium, vt hoſpites ab eorum violentia & libidine conſeruaret? Reſpond. ſi iſta fuiſſet nuda permiſſio minoris mali ad euitandum malum grauius; peccatum non eſſet. Ita enim in lege permiſſus eſt libellus repudij ad euitandum mala quæ ex odijs coniugum conſequuntur. Ita in ciuitatibus permittuntur lupanaria ad præcauendum promiſcua ſtupra. Sed quia non ſola fuit permiſſio, ſed cooperatio quædam peccati minoris, per hoc quod dixit: *Educam eas ad vos, & abutimini eis ſicut vobis placuerit:* Hinc probabilius videtur, non poſſe omnino Loth

E

à peccato excuſari, quamuis & perturbatio & ſtudium defendendi iuris hoſpitalis eius peccatum magna ex parte extenuent. Vnde & Auguſt. huiuſmodi flagitiorum vel quorumcumque peccatorum compenſationem nullo modo dicit imitandam. quæſt. 42. in Gen. Caietanus quidem ſuper S. Thom. 2. 2. q. 78. a. 4. conatur excuſare. Sed vide Dom. Soto de iuſt. & iure. lib. 6. q. 1. a. 5. tractantem de hac re ex profeſſo. Certè filiabus nullo modo licuit conſentire in factum paternum, nec licuit eis pati ſtuprum: quomodo aliquis voluntariè patitur mortem, aut vulnera, aut alapas, ſed debebant repugnare, quantū poſſent; ergo nec patri licuit eas ad huiuſmodi actū patiendum educere, vnde nec videtur defendi poſſe

A

eo titulo, quia licet conſulere minus malum ad euitandum maius; quia educere filias ad ſtupratores, plus eſt quam minus malum conſulere.

v. 12. *Habes hic quempiam tuorum generum, aut filios, &c.* De generis quomodo accipiendum ſit, mox explicatur, dum Scriptura cōmemorat Loth egreſſum fuiſſe, & locutum ad generos ſuos, qui accepturi erant filias eius. Sed quid agimus de filijs? an angeli ignorabant Loth non habere filios? *Reſp.* angelos locutos vt peregrinos ac ignaros, etſi Dei nuntios. Non enim neceſſe eſt Dei inter-nuntios omnia omnino ſcire.

v. 22. *Non potero facere quicquam, donec ingrediaris*

B

illuc. Senſus eſt, quod ſtante illo promiſſo, quo Deus promiſerat ſe ſeruaturum Loth in Segor, non poterat Deus ſubuertere Sodomam, priuſquam Loth in Segor veniſſet. Et ex his patet non inconuenienter dici, quòd Deus per ſua promiſſa, nobis debitor fiat, Atque ita de Deo loquuntur interdum PP. vt Aug. ſerm. 16. de verbis Apoſtoli, & in enarratione ſecunda Pſal. 31. item Gregorius homilia 37. ſuper Euangel, Vide noſt. in 1. ſent. d. 43.

v. 24. *Igitur Dominus pluit ſuper Sodomam — à Domino.* Prudent. contra Vnionitas de hoc ſic: *In Apoth.* A Domino Dominus flammas pluit in Sodomitas. Et clariùs ſe explicans ſubiungit: Quis Dominus? de quo Domino? Si ſolus ab arce ſyderea ſpectat Pater, &c. innuens Patrem per Filium pluiſſe. Alij

C

tamen volunt hanc geminationem tantum more Hebræo factam.

v. 31. *Et nullus virorum remanſit in terra.* Dubium vtrum putarint in tota terra, an tantum in terra vicina? Si priori modo; excuſabilius fuiſſet puellarum factum: ſed quoquomodo; debuiſſent prius inquirere, an ſupereſſent viri. Vide ſeq.

v. 32. *Veni, inebriemus eum vino, dormiamuſq; cum eo.* Auguſt. lib. 22. contra Fauſtum cap. 44. diſputat de facto Loth, vtrum & quatenus excuſari poſſit. Chryſoſt. in hunc locum non modo ebrietatem Loth, verùm etiam factum filiarum excuſare videtur. Sed certè, ſalua Chryſoſtomi reuerentia, non rectè; etſi propter honeſtum finem minus peccatum fuerit. An

D

verò Loth ab ebrietate excuſari poſſit, quaſi vim vini ignorârit: nec hoc videtur. Nam mirum ſi pater, vir diues & hoſpitalis, vim vini non ſciret, quam (vt videmus) bene norāt filiæ. Itaque nec Loth ab omni peccato excuſari poſſe videtur.

v. 33. *At ille non ſenſit, nec quando accubuit, nec quando ſurrexit.* Non quaſi concubitum commiſerit dormiens, aut nihil ſentiens: ſed quod ita fuit vino cō ſopita eius ratio, vt more brutorum nihil cogitans cum qua miſceretur; ad coitum moueretur præſente fœmina, de vxoris morte, vel omninò de vxore nihil cogitans, imò nec poſtridie ſciens ſe cum muliere concubuiſſe; quomodo aliqui qui homicidiū committunt ex ebrietate, poſtridie neſciunt ſe id feciſſe. Sic Bonauent. in 2. diſtinct. 22. in fine. Non ſen-

E

ſit, id eſt, non diſcreuit.

v. 26. *Verſa eſt in ſtatuam ſalis.* De ea Sap. 10. ſic: *Incredibilis animæ memoria ſtans figmentum ſalis.* Liranus refert ſtatuam hanc nō minui, quantumcunque animalibus eam lambentibus. Sed fabula videtur. Nihilominus petram hanc figurā mulieris, ſimilitudinem ſalis aliquam habuiſſe, (ſicut Chriſtus dicit ſal terræ, & Gregorius & Hilarius meminerunt petræ ſalis) arguit myſterium ſignificatum: de quo ſic inter alios Auguſt. de cantico nouo c. 4. In ſtatuam ſalis conuerſa eſt, vt fatuos ſuo exemplo condiret, vt diſcant non retroſpicere.

CAP.

CAP. XX.

v. 3. D*Ixit Deus noƈte ad Abimelech per ſomnium: en morieris propter mulierem quam tuliſti: habet enim virum.* Verba iſta non ſunt prædicentis quid euenturum ſit, ſed admonentis ne tangat mulierē, & comminantis pœnam mortis, ſi eam tangeret. Sēſus enim eſt: morieris niſi reddideris, &, ſi tetigeris eam. Sed quæritur quomodo Abimelech ſe innocētem dicat dum ait: *In ſimplicitate cordis mei, & munditia manuum mearum, feci hoc.* Cuius verbis & Deus adſtipulatur dicens: *Et ego ſcio quod ſimplici corde feceris: & ideo cuſtodiui te, ne peccares in me, & non dimiſi vt tangeres eam:* verbis autem ſequentibus, ſignificet eū peccaſſe, cum ait: *nunc ergo redde viro ſuo vxorem, & orabit pro te, quia propheta eſt: & viues.* Et ipſe Abimelech peccatum videtur agnoſcere, dū dicit ad Abraham: *Quid peccauimus in te, quia induxiſti ſuper me, & ſuper regnum meum peccatum grande?* His verbis peccatum agnoſcit, qui ſuperius à peccato ſe excuſat.

Reſpond. ſecundum aliquid innocens erat Abimelech, & ſecundum aliquid culpabilis: Innocens ab adulterio & adulterij voluntate, neque enim voluiſſet Saram ad ſe accipere, ſi cognouiſſet eam eſſe coniunctam marito. Atque eo pertinet excuſatio eius & approbatio Dei. Culpabilis autem erat, tum quia velut iure regio mulierem apud ſe peregrinantem ſibi vendicauit: tum quia non ſatis inquirebat ſicut debuit vtrum maritum haberet. Illud tamen quod ait: *Induxiſti ſuper me & ſuper regnum meum peccatum grande*, non ſignificat eum peccaſſe, ſed in periculo peccandi fuiſſe, & ſenſus eſt: ex facto tuo accidit, vt parum abfuerit quin adulterium committerem, propter quod & ego, & regnum meum grauiter à Deo puniretur.

v. 7. *Quia Propheta eſt, & orabit pro te.* Propheta, id eſt, homo Deo familiaris, quaſi dicat, Itaque habet & fiduciam impetrandi.

v. 12. *Verè ſoror mea eſt, filia patris mei, & non filia matris meæ.* Nempe Sara filia erat Aran fratris Abrahæ; ſed qui duo, ſc. Abraham & Aran, ex eodem patre Thare, ſed non item ex eadem matre nati eſſent. Necdum enim, inquit Hieronymus in tradition. Hebr. ſuper Geneſim, inter patruos & fratrum filias nuptiæ fuerant lege prohibitæ: quæ in primis hominibus etiam inter fratres & ſorores initæ ſunt. Fuit igitur Sara ſoror Abrahę, ſcilicet quia neptis ex fratre: quomodo etiam Tobias iunior cap. octauo dicit ſe accipere ſororem ſuam in coniugem. *Sed Abraham* hac forma verborum propterea maximè vſus eſt, ne putaretur vxor: quia nefas erat etiam eo tempore ſororem propriè dictam habere coniugem. Vide noſtra in 4. d. 40.

v. 16. *Hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes.* In Hebræo ſic: *Ecce ipſum tibi operimentum oculorum omnibus qui tecum, & cum omnibus, & corripuit ſe.* Septuaginta ſic legunt: *Hæc erunt tibi in honorem* (vel precium, Græcè τιμὴν) *faciei tuæ, & omnibus quæ* (fœminini generis) *tecum ſunt: & omnia verifica*, id eſt, vera loquere. Et videtur ſignificari, hæc data Saræ & mulieribus quę cum ea erant, vt Sara magis ornata, ac proinde potentior, appareret in oculis hominum, ideoque liberè poſſet eloqui ſe coniugatam, nec quiſquam auderet viro potenti vxorem eripere. Sequitur: *Et corripuit ſe.* Senſus eſt phraſi Hebraica, & correpta eſt: ſcilicet à ſuo ipſius animo, iam edocta quam periculoſum eſſet ſe dicere ſororem ſui mariti eſſe.

An autem conſuetudo fuerit vt mulier coniugata A vel ſponſa gereret ſignum aliquod in facie vel capite quo ſignificaretur, eam vni iam viro addictam, nullius alterius amorem admittere, quomodo dicit B. Agnes de ſponſo ſuo Chriſto: *poſuit ſignum in faciē meam, vt nullum præter eum amatorem admittam*, & hoc ſignificatum ſit ijs verbis: *hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes.* Inquirat ſtudioſus. vide huius loci aliā expoſitionem apud Fererium ſuper Iſaiæ c. 27. nu. 9. eamque, vt ille arbitratur, maximè probabilem.

CAP. XXI.

v. 6. F*Ilium Agar ludentem cum Iſaac filio ſuo.* Ex Hebræo variè vertūt Interpretes: Alij *ludentem*, B alij *idololatriam exercentem*, alij *laſciuientem*, alij denique *cædem machinantem*. Apoſtolus ad Galatas capite quarto ad hunc locum reſpiciens, dicit: *Quomodo tūc is qui ſecundum carnem, perſequebatur eum qui natus fuerat ſecundum ſpiritum; ita & nunc.* Ex quo loco manifeſtum eſt, debere in hoc luſu intelligi perſecutionē aliquam. Perſecutio autem duplex eſt, alia corporalis, alia ſpiritualis. De corporali perſecutione intelligunt, qui dicunt hic ſignificari quod Iſmael ludendo mortem fuerit machinatus Iſaac, vt hæreditatem adipiſceretur. Et hoc indicare videntur illa verba: *Non enim erit hæres filius ancillæ cum filio meo Iſaac.* Alij tamen conformius putant Apoſtolo, quod Iſmael quaſi per ludum voluerit Iſaac ad idololatriam inuitare: ſicut Iudæi ad ſuum Iudaiſmum, Chriſtianos: C & poſtea etiam gentiles, ad ſuam idololatriam. Sic & Exodi 32. *Et ſurrexerunt ludere*, de his qui vitulum adorārunt. Nec tergiuerſandum eſt, eo quod in Hebræo non additur illud (*cum Iſaac filio ſuo*) nam contextus hoc addi debere docet. & Apoſtolus ad Galatas cap. 4. addit, & ipſi etiam Interpretes Septuaginta. Vide noſtrum comment. citato cap. 4. ad Gal. & 1. Cor. 10. v. 7.

v. 10. *Eiice ancillam & filium eius.* Teſtatur Apoſtolus ad Galatas cap. 4. hæc per Allegoriam eſſe dicta, & explicat. Nempe ſicut Sarā poſtulāte, & Deo poſtulatum eius approbāte, eiecta eſt è domo Abrahæ Agar ancilla cum filio ſuo Iſmaële: ſic Eccleſiā Chriſti per ſpiritum ſanctum vrgente, eijci oportuit D è familia & populo Dei, eos qui legem veterem neceſſariò obſeruandam volebant. Atque hoc præcipuum eſt, quod Apoſtolus ex hac hiſtoria Geneſis per Allegoriam expoſita docere voluit. Vide noſtra eo loco.

v. 12. *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius.* Ex hoc loco Abrahamum, ſimiliter prius petente Sarā, ancillam diuina diſpenſatione accepiſſe in vxorem, non male colligitur: Et in vniuerſum de his qui in lege veteri duas ſimul habuerunt vxores, ſic Innocentius tertius cap. Gaudemus: Nec vlli, inquit, vnquā licuit ſimul plures vxores habere, niſi cui fuit diuina E reuelatione conceſſum: per quam, ſicut Iacob à mendacio, Iſraelitę à furto, & Samſon ab homicidio: ſic & Patriarchæ & alij viri iuſti, qui plures leguntur habuiſſe vxores, ab adulterio excuſantur. Hæc ille, quam reſponſionem indicat etiam Ambroſius libro primo de Abraham capite quarto, & Chryſoſtomus homilia quinquageſima ſexta in Geneſim. Neque obſtat quod Polygamia lege diuina eſſet prohibita, Geneſis cap. 2. Nam ideo tantū fuit prohibita, & eſt mala, quia ordinariè repugnat pacificæ educationi prolium, propter innatam mulieribus zelotypiam. Itaque cum Deus poſſit huic incommodo prouidere, poteſt etiam in lege monogamiæ, id eſt, vnius cum vnica, diſpenſare. Vide ſi placet, plura his in quartum diſtinctione trigeſima tertia.

CAP. XXII.

v. 1. TEntauit Deus Abraham. Non propriè tentauit, ſed figuratè; quia id fecit, quod tentantes, & per experientiam aliquid ſcire volẽtes, ſolent. Hoc autem fecit Deus, non vt ipſe ſciret, ſed vt hominibus, atque ipſi etiam Abrahę manifeſtum fieret, quod anteà latebat; ſcilicet quantum timeret Deum, vt ad eius iuſſum etiam filium vnigenitum occidere paratus eſſet. Vide quę de hac phraſi diximus in com. Epiſt. ad Heb.11.v.17.& Iac.1.v.13.

v. 2. *Tolle filium tuum vnigenitum quem diligis Iſaac, & vade in terram viſionis: atque ibi offeres eum in holocauſtum &c.* Commendat nobis ſcriptura hoc capite admirabilem obedientiam Abrahæ, qui iuſſus immolare filium ſuum in quo habebat promiſſiones, ſine mora obtemperauit: Proceſſit autem hæc eius obedientia ex fide qua certiſſime credebat veracem eſſe Deum, & ei nihil eſſe impoſſibile. Vnde certo intellexit promiſſionem ſibi in Iſaac factam minimè pugnare cum morte Iſaac, & antequam ille ſobolem ſuſcitaſſet. Quid autem Abraham cogitauerit, aut qoomodo diuinam promiſſionem cum præmatura morte filij ſui conciliauerit; oſtendit Apoſtolus Heb. 11. *Fide obtulit Abraham Iſaac cum tentaretur, & vnigenitum offerebat qui ſuſceperat repromiſſiones, ad quem dictum eſt, quia in Iſaac vocabitur tibi ſemen, arbitrans quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus.* Ad hanc Abrahę fidem etiam illud pertinet quod hic legimus eum dixiſſe ad pueros ſuos: *expectate hic, ego autem & puer illuc vſque properantes, poſtquam adorauerimus, reuertemur ad vos.* Neque enim putandum eſt Abraham mentitum fuiſſe, vt ſe cum filio reuerſurum diceret, quem reuerſurum non putaret; ſed fiducia ex Dei promiſſis concepta ſperabat vel Deum poſt immolationem puerum ſuſcitaturum, vel ſe ab immolatione pueri prohibiturum, quod & factum eſt.

v. 7. *Vbi eſt victima holocauſti?* Et mox, *Deus prouidebit ſibi victimam holocauſti.* Pro victima holocauſti Hebr. eſt, *agnus ſeu pecus in holocauſtum.* Sane etiam Deus poſtea arietem in holocauſtum ſuppeditauit, tametſi Abraham ſic præcisè non intellexerit, ſed in genere commiſerit Deo rationem huius ſacrificij, vt ſuprà dictum eſt.

v. 12. *Non extendas manum tuam ſuper puerum.* Prohibetur Abraham perficere quod iuſſus fuerat, quia ſatis erat obedientiam eius, & deuotam erga Deum voluntatem probaſſe in aggreſſu operis.

v. 12. *Nunc cognoui, quod timeas Dominum.* Senſus eſt, cognoſcere te feci. Ita hunc locum intelligunt, & per eum alias quaſdam eius generis Scripturas explicant, Auguſtinus libro primo de Trinitate capite duodecimo, & libro octoginta trium quæſtionum quæſtione ſexageſima, Ambroſius libro quinto de fide ad Gratianum capite ſeptimo & actauo, Hilarius libro nono de Trinitate, & alij. Vide noſtra in 3.ſent.diſtinct.15.

CAP. XXIII.

v. 4. DAte mihi ius ſepulchri. Hebr. *poſſeſſionem ſepulchri*, id eſt, locum in quo ſepeliantur mortui meæ familiæ. Petit autem dari non gratis, ſed vt mox patet, venditione.

v. 6. *Princeps Dei es apud nos.* Heb. *princeps Dei tu in medio noſtri.* Id eſt princeps magnus & egregius es tu inter nos, ideoque iuſtum eſt, tibi etiam ſponte à nobis cum honorem deferri, vt *in electis*, id eſt in

A

aliquo in melioribus atque honoratioribus, ſepulchris mortuum tuum ſepelias.

v. 7. *Et adorauit Abraham populum terræ*, id eſt, indigenas eius loci. Non enim populus terræ plebeculam, id eſt, vulgus inhonoratum ſignificat in ſcripturis, vt quidam ſuſpicati ſunt, ſed vniuerſum populum. Non ergo Abraham adorauit, id eſt, honorauit infimam plebem, ſed qui in populo primas tenebant. Cum illis enim agendum ei erat, vt ſepulturæ locum impetraret pro Saxa vxore ſua Sic Leuit. capite vigeſimo populus terræ iubetur lapidare blaſphemum, id eſt, homines iſtios loci; maiores quidem iudicando, minores verò exequendo. Ceterum docet hic locus, *nomen adorationis* non ſemper eodem modo

B

ſumi; & ſicut Abraham non peccauit hic contra illud pręceptum: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſerues*: ita nec peccare Catholicos, cum ſuo modo honorant genu-flexionibus Sanctos, eorumque imàgines.

v. 16. *Appendit pecuniam Abraham quam Ephron poſtulauerat.* Nempe maluit emere, quam dono accipere: ne fortè agrum donatum poſteri donatoris aliquando vellent reuendicare, cauſantes, vel ſuam inopiam, vel donationem temerariam, aut non legitimã fuiſſe defraudatis hęredibus. Sic & Dauid aream Ornan pro ædificatione altaris pretio voluit comparare, etſi & ille gratis eam offerret. Quomodo autem Abraham hîc non inciderit in peccatum ſimo-

C

niæ, diximus in 4. ſent.diſt.25.§.17.

CAP. XXIV.

v. 6. CAue ne quando reducas filium meum illuc. Nempe, ſciebat Abraham ſibi ſuiſque poſteris promiſſam terram Chanaan, idcirco quod exiſſet de terra ſua. Neque tamen contra hoc fecit Iacob, commorando ibi annis multis. Nam id fecit, & fugiens iram fratris Eſau, & acceptis inde vxoribus ex cognatione ſua, animo in patriam reuertendi: quod & fecit, cum primum potuit.

v. 14. *Igitur puella cui ego dixero.* Signum hoc quod ſibi ipſi ſtatuiſſe ſeruus Abrahæ videtur, ſortis quan-

D

dam rationem habuit: ſed ideo in eo non peccauit, quia non niſi deuotâ ad Deum oratione illam reuerenter ſibi ſtatuit, & alia ratio dirigendorum ſuorum conſiliorum non occurrebat. Vide Francon. lib. 3. de gratia Dei. Hinc & illud v. 50. *A Domino egreſſus eſt ſermo.*

v. 16. *Virgo pulcherrima & incognita viro.* Hebr. *Virgo, & vir non cognouerat eam.* Quod ergo additur, & incognita viro, non ſic dictum eſt quaſi ſint quædum virgines viris cognitę: ſed poſterius continet explicationem prioris. Vide & ſic Vatab. verſio: *Et virgo, quippe quam vir nullus cognouerat.*

v. 50. *A Domino egreſſus eſt ſermo: non poſſumus, &c.*

E

Non ſignificatur quod Dei præſcientia, præordinatio, aut voluntas imponat hominibus neceſſitatem; ſed ſenſus eſt; Quoniam ſatis apparet ſermonem egreſſum eſſe à Domino: non licet nobis repugnare. Ita loquitur & Balaam Num.22.23.& 24.

v. 57. *Vocemus puellam, & quæramus ipſius voluntatem.* Non vtrum nubere Iſaac vellet: Nam adſtans pridie conſenſerat patri dicenti: *En Rebecca coram te eſt, & fit vxor filij Domini tui*, ipſaque munera idcircò acceperat, conuiuiũque ſimul celebrârat: ſed reſpicit hic Scriptura ad verba quæ immediatè præcedũt; prolata poſtridiè, cùm ſeruus Abrahæ mox voluit proficiſci, & è contra fratres Rebeccæ dixerunt: *Maneat puella ſaltem decem dies.* Super hoc ergo quærunt Rebeccæ voluntatem, vtrum iam ſtatim velit pro-

ficiſci:

Digitized by Google

ficiſci. Atque hoc modo etiam intelligit hunc locum Ambroſ. lib.1.de Abraham cap. vltimo.

v. 63. *Et egreſſus fuerat ad meditandum in agro inclinatâ iam die.* Quidam meditationem hanc intelligũt contemplationem ſyderum, quia nimirum (vti tradunt Hebręi) edoctus erat Iſaac ſcientiam aſtrorum à patre, quem è Chaldeâ dicunt ſcientiam illam attuliſſe in Ægyptum, eamque Ægyptios docuiſſe. *Sed rectius* Diuus Hieronymus intelligit, Iſaac, vt alijs in rebus, ita in hoc Chriſti typum geſſiſſe, qui exijt ſolus in montem orare. Nam & vſque in hodiernum diem conſuetudo eſt Iudæis orare circa tempus veſpertinum.

v. 67. *Et in tantum dilexit eam, vt dolorem qui ex morte matris eius acciderat, temperaret.* Et hic Iſaac typum Chriſti geſſit, vtpote qui ſponſam ſuam Eccleſiam in tantum dilexerit, vt dolorem quem in ſua humanitate patiebatur, ex morte matris ſuæ, id eſt, abiectione populi Iudaici (ex quo ſecundum carnẽ progenitus erat) amore ſponſæ ſuę temperaret.

Et rectè Rebecca nobis typum exhibet Eccleſiæ, quia ſicut vnica fuit viro ſuo (neque enim Iſaac, vt pater eius & filius Polygamus fuit) ita Eccleſia vnica eſt Chriſti ſponſa, iuxta illud Canticorum: *Vna eſt columba mea.* Et ſicut Rebecca prius ſterilis poſtea fæcundata eſt, ita Eccleſia quondam ſterilis in vno populo Iudaico, tandem poſt Chriſti aduentum, fæcunda facta eſt in gentibus. Vnde poſt Prophetam Apoſtolus: *Lætare ſterilis quæ non paris: quia multi filij deſertæ magis quam eius quæ habet virum.* Iſa. 54. Gal. 4. Vide Hieron. l. 1. contra Iouin. Hanc allegoriam explicantẽ. Quin & in eo quod Iſaac dilexerit Eſau, Rebecca Iacob; Chriſti & Eccleſiæ typus fuit. Nã per Eſau populus Iudaicus, per Iacob populus gentium ad fidem vocatus intelligitur, quorum poſterior prioris abſtulit primogenita, dũ impletur quod dicit Dominus Matth. 8. *Venient ab oriente & occidente & recumbent cum Abraham, Iſaac & Iacob in regno Dei; filij autem regni eijcientur foras.* Chriſtus autem dilexit Eſau, quia non ex gentibus, ſed ex Iudęis voluit carnem aſſumere, quia nec Angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehendit, Idem non præputij ſed circumciſionis fuit miniſter. Rom. 15. Et dicit Matth. 15. *Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.* Et Iudæos quidem vocat filios, gentiles autem canibus comparat, Matth. 15. virtutes & ſigna non apud gentiles fecit, ſed apud Iudæos. Denique ſic loquitur de illo populo Iſaiæ 5. *Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ ſuæ,* &c. At Rebecca diligit Iacob, quia Eccleſia etſi aliquos ſuſceperit filios ex Iudaico populo, multo tamen plures ex gentibus; quam proinde in partẽ, eius amor magis inclinatur.

CAP. XXV.

v. 1. **A***braham verò aliam duxit vxorem nomine Ceturam.* Errant qui exiſtimant hanc Ceturam eandem eſſe cum Agar: nam illam prius, longè antè, duxit; & mox ſequitur in plurali; *Filijs autẽ concubinarum dedit munera*; vbi ſignificatur plures fuiſſe. Simul nota, eaſdem concubinas & vxores nominari. Nempe in Scripturâ paſſim concubinæ vocantur vxores quæ ſine ſolemnibus ceremonijs iungebantur, ideoque proles earum non ſuccedebant in paternam hæreditatem. Vide Geneſ. capite decimo octauo. *Si obijciatur filios* tamen duarum ancillarum Iacob, cum alijs eius filijs accepiſſe poſſeſſionem: *Reſpondebitur*, primò, quod hîc ſpecialiter dictũ erat, *In Iſaac vocabitur tibi ſemen.* Deinde Sara expreſsè reclamârat, dicens; *Non erit heres filius ancillæ cum filio meo Iſaac*; hoc autem vxores Iacob non leguntur feciſſe. Denique etſi non deberetur talibus hereditas, tamen poterat dari.

Ceterum quomodo Abraham poſt mortem Saræ aliam duxerit vxorem, & ex ea filios genuerit, cum iam ante, viuente adhuc Sara, habuerit corpus emortuum, teſte Apoſt. ad Rom. 4. diximus in com. eiuſdem loci, vbi & alia quædam eodem pertinentia excuſſa reperies.

v. 23. *Maior ſeruiet minori.* Completum eſt hoc ad literam non in ipſorum perſonis, ſed, vt etiam oraculi verba declarant, in populis qui ex illis orti ſunt. Completum, inquam, tempore Dauidis, qui Idumæos, id eſt, populum ex Eſau genitum, ſibi ac populo Iſraëlitico fecit tributarios; ſecundi Regum capite octauo. *Spiritualiter* autem impletur in electis ac reprobis, quia quicquid à reprobis, aut circa reprobos agitur, id totum ſeruit ac proficit ſaluti & felicitati electorum. *Omnia enim propter electos*, vt ait Apoſtolus, 2. ad Timoth. capite ſecundo. Vide ſi placet com. noſt. ad Rom. 9. v. 13.

v. 31. *Vende mihi primogenita tua. Quæritur*, An hîc non fuerit commiſſa Simonia? probabilior *Reſponſio* videtur, ſi dicamus ius primogenituræ reſpecto iuris ſacerdotij, illo tempore fuiſſe ex genere eorum, quæ antecedenter ſe habent ad ſpiritualia, non autem cõſequenter. Nam ſicut calix prior eſt conſecratione; ita ius primogenituræ prius erat ſacerdotio, & ſine eo conſiſtere poterat; quemadmodum reipſa conſiſtebat tempore legis Moyſi, & nunc conſiſtit tempore gratiæ Chriſti. *Imò* coniunctio illa Sacerdotij cum primogenitura, *non videtur* probari poſſe ex ſacris literis; ſed magis contrariũ apparet, ex eo quod ſtatim poſt initium humani generis nõ ſolum Cain, qui erat primo-genitus, verùm etiam Abel ſecundogenitus leguntur obtuliſſe ſacrificia. Vide noſtra in 4. diſt. 25. §. 17. & in Epiſt. ad Heb. cap. 12. v. 16.

v. 32. *En morior, quid mihi proderunt primogenita? Non eſt* ſenſus; Morior fame, quia nullo modo exiſtimãdum eſt, ei omnem cibum defuiſſe in domo paterna opulentiſſima: *ſed* ſenſus eſt; Vita mea breuis eſt, pauló poſt morior, pręſertim cum exerceam artem periculoſam, ſcilicet venatoriam, in qua facilè continget me inuadi, & lacerari à ferâ quãpiam: Quid tunc mihi proderunt primogenita? *Et verba* ſunt hominis parui æſtimantis primogenita, præ ea re, quam vehementer ac guloſè deſiderabat: quod & Apoſtolus ad Hebræos capite duodecimo notat. *Dubium tamen* eſt an venditio hæc fuerit valida? Sanè pater Iſaac eam non agnouit: cùm etiam moriturus, adhuc Eſau habeat pro primogenito capite vigeſimo ſeptimo. Tamen quia matris conſilio, & (vt putatur) Deo ſuggerente, Iacob ei benedictionem præripuit: alij exiſtimant venditionem hanc fuiſſe validam. Vide ibi plenius. Porrò *ius primo-genituræ* erat in priuilegio aliquo authoritatis ciuilis, ſed non ſacerdotalis: de quo vide Annotationes cap. 27. & 49. & 1. Paralip. cap. 5.

CAP. XXVI.

v. 5. **M***andata mea & ceremonias legeſque ſeruauerit.* Quas ceremonias? cùm lex ceremonialis nondum eſſet lata? *Reſp.* Iam Deus inſtituerat circumciſionem; fortè & alia nonnulla, vel certè eſt Enallage numeri pluralis pro ſingulari.

v. 7. *Soror mea eſt.* Poteſt hoc eodem modo excuſari à mendacio, quo ſimile factum Abrahæ; quia pater Abrahæ & auus Rebeccę erant fratres. Et quamuis Regi dicenti, *cur mentitus es eam ſororem tuam eſſe?*

non

non legatur Iſaac reſpondiſſe ſicut reſpõderat Abraham: *Verè ſoror mea es*, ſed dixerit: *Timui ne morerer propter eam*: poteſt tamen intelligi quod & illud dixerit, memor excuſationis paternę, etſi ſcriptum non ſit: interim maximè ad rem ipſam reſponderit. *Sed Quæritur* quomodo ſperabat Iſaac poſſe latere, cùm (vt capite præcedenti patet) iam habuerit liberos: *Reſpondeo.* fortè hæc narrantur per hyſteroſin, vt acciderint ante natos filios. Vel poteſt etiam dici, quod in tam magnâ familiâ Iſaac, vbi erant ſeruorum ancillarumque filij, facilè potuerint latere filij Iſaac, indicto ſeuerè, ne quis eos proderet eſſe filios Dominorum.

v. 12. *Et inuenit in ipſo anno centuplum.* Non eſt hoc incredibile: nam & Chriſtus dicit Matth. 13. aliud centeſimum, &c. Quin etiam hiſtoriæ Indicæ l. 3. cap. 39. narratur, quod qui primi ſeminàrunt frumentum in Hiſpaniola inſula Indiæ Occidentalis, inuenerint illo anno octies centuplum.

v. 34. *Eſau vero quadragenarius duxit vxores* &c. Eſau duxiſſe dicitur duas vxores de gente Sethæorum ex terrâ, Chanaan *quæ ambæ* (inquit ſcriptura) *offenderant animum Iſaac & Rebeccæ.* Hebraicè: *& fuerunt amaritudo ſpiritus ipſi Iſaac & Rebeccæ*; vbi obliquè notatur Eſau, quòd præter voluntatem parentum acceperit vxores, idque ex ea gente de qua vetitum fuerat Abrahæ ne filio ſuo vxorem acciperet. Hinc duo documenta colligere licet; alterum morale, nempè ſine parentum conſilio & conſenſu non eſſe ducendam vxorem; Alteram dogmaticum, coniugium ſine parentum conſilio contractum, etſi laudandum non ſit, ratum tamen & firmum permanere.

CAP. XXVII.

v. 11. **E**T *ego lenis.* Sic legendum per (n) conſonantem, & non (u) vocalem: & vox ea ſignificat qualitatem aſperitati corporis contrariam; ſicut & vox græca λεῖος.

v. 12. *Et inducam ſuper me maledictionem pro benedictione*, Sic in prima perſona legunt etiam Hebr. Græc. Chald.

v. 14. *Parauit illa cibos, ſicut velle nouerat patrem eius.* Non hoc gulæ erat, ſed appetebatur, & parabatur, quod & qualiter ſenili corpori conueniebat.

v. 15. *Et veſtibus Eſau valde bonis.* Hebræorum traditio eſt olim ad primogenitos pertinuiſſe ius ſacerdotij, vt teſtatur Hieronymus in tradit. Hebr. ſuper Geneſim, & in Epiſt. 126. ad Euagrium, fuiſſeque has veſtes Eſau velut ſacerdotales. *Sed eam traditionem vanam eſſe*, vide 1. Paral. 5. & in 4. diſt. 25. vbi de Simonia agitur Item Exodi 19. & 24. Primogeniti erant familiarum principes. *Ergo* non eſt veriſimile quod erant ſacerdotes; quia etſi interdum idem eſſet rex & ſacerdos, vt Melchiſedech, id tamen perrarum erat, eo quòd officia ſint valde diuerſa, nec in eandem perſonam, vt ferè ſunt mores, ingenia & occupationes hominum, facilè conueniant. Vnde nullo modo veriſimile eſt in lege naturæ id fuiſſe communiter receptum. Item ſi primogenito ius ſacerdotij debebatur: Scriptura alicubi meminiſſet: ſæpè enim de primogenitis loquitur cum ſignificatione dignitatis præ alijs fratribus, nec tamen ſacerdotij meminit.

v. 19. *Ego ſum primogenitus tuus Eſau. Quæſtio* vetus eſt, an Iacob hæc verba loquens mentitus ſit. Origenes ſimpliciter mendacium agnoſcit. lib. 6. Stromaton, dicens Iacob patriarcham benedictionem patris artificioſo impetraſſe mendacio. At Auguſtinus ita patrocinium eius ſuſcipit, vt omninò à mendacio excuſandum putet. Vnde de hoc facto Iacob diſſerens cap. 10. lib. contra mendacium ait: Iacob quòd matre fecit authore, vt patrem fallere videretur, ſi diligenter & fideliter attendatur, non eſt mendacium, ſed myſterium. Quę ſi mendacia dixerimus; omnes etiam parabolæ ac figuræ ſignificandarum quarumcunque rerum, quæ non ad proprietatem accipiendæ ſunt, ſed in eis aliud ex alio eſt intelligendum: dicentur eſſe mendacia. Auguſtinum ſequitur Magiſter ſententiarum lib. 3. & Thomas in 2. 2. vbi de mendacio diſputat. *Sed huic* excuſationi obſtat, quod myſterium in hiſtoria latens nõ tollit ſenſum hiſtoricum; ſicut in hiſtoria Saræ & Agar. Et proinde, aut inueniendum eſt, quomodo ſecundùm hiſtoriam Iacob non fuerit mentitus, id quod multi oſtẽdere conantur, quia Iacob, etſi non natiuitate, iure tamen emptionis erat primogenitus; aut ſi id per ſingula eius dicta inueniri non poteſt, non videtur omnino à mendacio poſſe excuſari.

v. 33. *Benedixi ei, & erit benedictus.* Iſtud eſt quod Apoſtolus ad Hebr. 12. dicit Eſau reprobatum, hoc eſt, repulſam paſſum à patre, nolente ei benedictionem impertiri, quam vt primogenitus exſpectabat. Hanc enim pœnam merebatur homo profanus, hoc eſt, carnalis & ventri deditus, quod primogenita ſua tam vili vendidiſſet. Noluit autem pater datam alteri benedictionem reuocare, quamuis ignorans & deceptus eam dediſſet; ſed potius eam confirmauit: Quia cognito eo quod Iacob fecerat, cum paululum obſtupuiſſet, ſtatim tanquam Propheta animaduertit rem à Deo geri, volente per hunc modum oſtendere, ratum ſe habere reſponſum, quod olim Rebeccæ vxori ipſius ſe conſulenti reddiderat, de præeminentia filij minoris. Ita D. Thomas & alij. Vide de his etiam plura, ſi placet, in comment. noſtro ad Hebr. 12.

v. 37. *Dominum tuum illum conſtitui.* Non hoc in ipſo Eſau impletum eſt, ſed vix tandem in eius poſteris, ſubiugatis Idumæis à rege Dauid. 2. Reg. 8. qui tamen paulò poſt ſub rege Ioram iterum iugum excuſſerunt: de quo ſimiliter hic prophetat Iſaac, dicens: *Veniet tempus cum excutias iugum eius.*

v. 43. *Nunc ergo fili mi, audi vocem meam.* Hinc diſce quod certitudini finis conſequendæ non repugnat ſollicita prouiſio mediorum, & euitatio contrariorum. Certa erat ſancta mulier de diuino oraculo (*maior ſeruiet minori*) & tamen eum monet vt fugiat iram fratris, ipſum volentis occidere. Itaque & diuina prędeſtinatio non tollit quoque, ſed magis ſtatuit ſtudium bonorum operum, vtpote quæ Scriptura docet eſſe media neceſſaria ad finem prædeſtinationis, ſcilicet ad ſalutem.

CAP. XXVIII.

v. 12. **V***Idit in ſomnis ſcalam.* Myſterium huius viſionis breuiter explicabimus ex Auguſt. lib. 12. contra Fauſtum cap. 26. & in Pſal. 119. *quo poſteriori loco etiam* reijcit illam expoſitionem quæ legitur in comment. adſcripto Hieron. in eundem Pſalmum, quaſi aſcendentes intelligerẽtur proficientes, deſcendentes verò deficiẽtes. *Per ſcalam* itaque Chriſtus intelligitur, qui in Euangelio ſeipſum vocat viã, quâ nimirum è terra aſcenditur in cœlum. *Per angelos* ſignificati ſunt prædicatores Euangelij; qui aſcẽdunt, dum diuinæ in Chriſto naturæ ſublimitatem annunciant: deſcendunt, cum humanæ naturę humilitatem prædicant. Vel, aſcendunt per contemplationem, deſcendunt per actionem. *Dominus autem ſcalæ innixus* loquitur ad Iacob, terram ei promittens,

& ſemen benedicendum, quia omnes Dei promiſſiones quæ ad ſtatum reparationis humanæ pertinent, Chriſto innituntur, & non niſi per eum adimplentur. Vnde quicquid à Deo Patre petimus, hac clauſula concludimus, *Per Chriſtum Dominum noſtrū.* Ita ferè Auguſtinus, itemque Gregor. 1. parte Paſtoral. & S. Tho. 2. 2. q. 81.

v. 18. *Tulit lapidem quem ſuppoſuerat capiti ſuo, & erexit in titulum.* Quod Hieronymus hîc vertit (*titulum*) Hebræis ſignificat (*ſtatuam*). Idem quoque Hieron. Oſeæ 3. vertit (*Altare*) quomodo & hic verti potuit. Sequitur enim: *Fundens oleum deſuper.* Quod de altari conuenientius dicitur, quam de ſtatua. Si omnino contenderis ſtatuam intelligi tam hic, quā in Oſeæ 3. ſenſus nequaquam incommodus reddi poterit huiuſmodi: *Erexit in titulum*, id eſt, erexit in altum, inſtar ſtatuæ, & ad eum modū quo gentiles erigere ſolēt ſtatuas; quod ipſum tamen Iacob non fecit, vt lapidem veneraretur, ſed pro titulo & monimento. Vide etiam Nu. 33. & Deut. 7. vbi duo ſunt affinia vocabula, quorum alterum Hieronymus vertit (*aras*) alterum (*ſtatuas.*) Sacrum etiam ritum eſſe oleum ſuperfundere, ex eo præterea intelligitur, quod & dæmon ſimius Dei, illud ad ſua ſacra traxerit. De quo ſic Apuleius apolog. 1. vt accuſatorem ſuum impietatis arguat: Negant, inquit, vidiſſe ſe qui fuêre, vnū ſaltem in finibus eius aut lapidem vnctum, aut ramum coronatum.

v. 19. *Vouit etiam votum, dicens.* Exemplum hoc ſancti Patriarchæ vouentis Deo votum pro proſpera profectione ac reditu, & pro euitandis periculis; opponendum eſt hæreticorum noſtri temporis profanę nouitati, dicentium æque valere, aut etiā plus, opus liberè ſine voto factum, quàm id quod fit ex voti obligatione; quaſi non ſit homo gratior Deo, qui totum ſe mancipat Deo per ſpontaneam obligationem, quam ille qui aliquid propriæ voluntatis ſibi reſeruat.

Sed *quæritur*, quomodo vouerat Iacob ſe Dominum habiturum pro Deo, cum ad hoc obligatus eſſet iam ab initio, diuina & naturali lege? *Reſpondeo* ijs verbis: (*Erit mihi Dominus in Deum,*) non internum cultum ſignificat, ſed externum, quem videlicet deſignat verbis ſequentibus, quibus dicit: *Et lapis iſte quem erexi, vocabitur domus Dei, &c.* Vouet igitur ſe in eo loco vbi lapidem in titulum erexerat, ſacrificaturum Deo, & omnium facultatum ſuarum decimas allaturum. Id impletū eſt partim in Iacob poſtquam rediјt, partim in poſteritate eius. Nam in hoc loco poſtea ædificatum eſt templum Domino, vbi ſacrificia & decimæ à populo Iſraelitico offerebantur Deo. Sic Sulpitius in hiſt. lib. 1. hunc locum intellexit, ita ſcribens: Vouitque (Iacob) ſi rebus proſperis reuertiſſet, eum lapidem titulum ſibi domus Domini futurum, decimaſque omnium quæ acquiſita ſibi forent; Domino daturum.

CAP. XXIX.

v. 9. N*Am gregem ipſa paſcebat.* Scilicet Rachel, ad ſignificandum quod Eccleſia, cuius figuram gerebat, per ſuos paſtores, paſcit gregem Chriſti. Et nota vocabulum (*ipſa*) (quia non per mercenarios, ſed per ſeipſam paſcit, id eſt, per veros paſtores, qui ſunt præcipua Eccleſiæ membra.

v. 12. *Et indicauit ei, quod frater eſſet patris ſui, & filius Rebeccæ.* Pars poſterior expoſitio eſt prioris. Hoc enim ſenſu dicit ſe eſſe fratrem Laban patris Rebeccæ, quia filius erat Rebeccæ, ſororis Laban. Fratris igitur nomen ad filium ſororis extenditur, ſicut & quum Loth frater Abrahæ vocatur, filius fratris Abrahæ intelligitur. Sic quoque infrà v. 15. *Num quia frater meus es, &c.*

v. 17. *Sed Lia lippis erat oculis.* Nempe Synagoga, veniente Chriſto, excæcata fuit. Erat enim velamen poſitum ſuper oculis Iudæorum.

v. 23. *Et veſpere Liam filiam ſuam introduxit.* Laban hac in parte maximè fuit culpabilis, qui author fuit rei; Iacob prorſus inculpabilis, qui laborauit ignorantiâ facti, eâque inuincibili. Lia ex parte excuſanda; ſcilicet quod laboraret quâdam ignorantia iuris, exiſtimans id ſibi faciendum, quod pater iuberet, nec adulterij crimen eſſe, ſi ſpe coniugij, ac fortaſſe etiā affectu coniugali accederet ad Iacob; tamen & ex parte accuſanda, quod accederet ad Iacob ignorantem, & proinde in eam non conſentientem.

v. 24. *Ad quam cum ex more Iacob fuiſſet ingreſſus.* Verbis illis (*Ex more*) innuitur quomodo Iacob non agnouerit eſſe Liam, niſi facto mane. Nempè quia ſolent olim ſponſæ obuelatâ facie traduci ad torum maritalem, pudoris cauſa. Vnde & nuptiæ à nubendo, id eſt, velando apud Latinos dictę ſunt. Ita, re per ſe boneſta & laudabili, ad fallendum generum ſuum abuſus eſt Laban pater Liæ. Ipſam quoque Liam nihil neceſſe eſt à peccato excuſari. Eſto fuerit typus ſpiritualis, quod Lia ſuppoſita fuerit pro Rachele, (quem typum explicat Auguſtinus lib. 22. contra Fauſtum cap. 51. & ſeq.) ſed & Caiphas impiè Chriſtum condemnans prophetauit. Vide noſtra in 4. d. 30. §. 2.

v. 27. *Imple hebdomadam dierum huius copulæ.* Quidam hunc locum non ſatis intelligentes, putant Iacob primo ſeptennio completo, quo ei per fraudem ſubſtituta eſt Lia, ſeruijſſe ſeptem annis alijs, quibus completis, tandem acceperit Rachelem vxorem. Verum non dicit Scriptura eum poſt alios annos ſeptem accepiſſe Rachel, ſed poſt hebdomadam dierum, id eſt, poſt ſeptem dies. Nuptiæ enim priores cum Liá agebantur diebus ſeptem; quibus completis, etiam Rachelem accepit, ea tamen conditione, vt pro ea ſeruiret ſeptem annis alijs. Accepit ergo eam non in fine, ſed initio ſecundi ſeptennij. Annotanr hoc Hier. & Aug, in quæſt.

Et hanc quoque dabo tibi pro opere quo ſerturus es. Nota, pro mercede laboris ſui accepiſſe dicitur Iacob duas filias Laban, nam & ſupra v. 15. *merces* vocatur. Non tamen propriè mercedem accepit ipſas perſonas (nō enim illas tanquam rem ſui ſolius iuris accepit) ſed ipſarum coniugium; non quatenus ſacrum quiddam erat, ſed quatenus contractus erat humanus, præſupponens dotem & ſimilia.

v. 30. *Amorem ſequentis priori prętulit.* Nec immeritò aut indecenter. Tum quia Rachelem prius duxerat pactis nuptialibus, tum ob pulchritudinem, quæ honeſta eſt amoris cauſa; & vt videtur, quia moribus quoque erat integrior. Nam paſſa fuerat Lia ſibi à patre perſuaderi ex parte adulterium, quando ſuppoſita fuit pro Rachel. Taceat itaque Caluinus, qui amorem hunc vt carnalem notat in Iacob.

CAP. XXX.

v. 1. C*Ernens autem Rachel, quod infæcunda eſſet.* Quod Iacob legitur habuiſſe quatuor vxores, nempe duas ſorores, & earum ancillas, calūniati ſunt olim Manichæi, velut incontinentiæ & propenſæ libidinis ſignum; calumniatus eſt & hoc noſtro ſæculo Caluinus, detrahens laudibus Patriarcharum, quas apud Aug. alioſque patres, imò in ipſa ſcriptura de ijs legimus. Quibus *reſpondetur*, polyga-

miam

lib. 3. Triſtium eleg. 2. *Vſtus ab aſsiduo frigore pontus erat.*

v. 42. *Niſi Deus patris mei Abraham, & timor Iſaac &c.* Per timorem Iſaac, veriſimiliter intelligitur reuerentia, quã vel Laban gerebat erga Iſaac adhuc viuentem, nolens eum grauius offendere in Iacob; vel quàm Iſaac ipſe gerebat erga patrem ſuũ Abraham; Vel denique reuerentia Iſaac, qua quiſque eum meritò reuereretur, vt virum ſanctum, & Dei amicum. Nam timor ſæpè pro reuerentia ſumitur.

v. 50. *Si introduxeris alias vxores ſuper filias. Quæritur* an ſaluo hoc fœdere non potuiſſet Iacob alias adhuc vxores ducere ad multiplicandom genus? *Videtur dicendum*, quod in hæc verba Laban Iacob non conſenſerit, niſi quatenus in huiuſmodi facto eſſet aliqua iniuria priorum vxorum. Nam Iacob reſpondens, & fœdus approbans, nihil dicit de vxoribus, ſed tantum dicit; *Si aut ego tranſiero illum* (tumulum ſcilicet) *pergens ad te, aut tu præterieris, malum mihi cogitans.* Et hæc etiam videtur tantum fuiſſe intentio Laban; Nam immediatè præcedit; *ſi afflixeris filias meas, &c.*

CAP. XXXII.

v. 4. S*Ic loquimini Domino meo Eſau. Quæritur*, quomodo hoc non contrarietur benedictioni paternæ, quâ Iſaac ad Iacob dixerat; *Eſto Dominus fratrũ tuorum?* imò & ad ipſum Eſau: *Dominum tuum illum conſtitui? Reſpondeo*, hæc prædicta ſunt ab Iſaac, non tam in perſonis Iacob & Eſau, quàm in vtriuſq; poſteris. *Adde* quod Iacob non agnoſcat Eſau Dominum, tanquam illi ſubditus ſit vt ſeruus, ſed tantum ciuili more eum ita vocat, vt animum eius ſibi infenſum leniat.

v. 7. *Iacob audito quod Eſau in occurſum ſuum properaret cũ viris, timuit valde, & perterritus diuiſit populum ſuum qui ſecum erat.* Hic quæri poteſt quomodo Iacob fidem habuerit promiſſis Dei, qui dixerat ei: *Ero cuſtos tuus quocumque perrexeris, & reducam te in terram tuam*: qui etiam promiſerat ſemen eius multiplicandum ſicut arenam maris; cum hic tantopere legatur perterritus ex occurſu fratris? Quidam reſpondent Iacob fuiſſe ſuſpicatum promiſſiones illas non abſolutas fuiſſe, ſed cum conditione intelligendas; ſi videlicet ipſe in iuſtitia & pietate erga Deum permaneret; ideoque metuiſſe ne ex diuturna conſuetudine cum Laban idololatra offenſam aliquam contraxiſſet, propter quam à Dei promiſſione excideret. Sed hoc minus rectè dicitur: ſicut enim Abraham & Iſaac promiſſiones ſibi diuinitus factas intellexerunt abſolutas eſſe (vnde & laudatur fides Abrahæ parantis mactare filium ſuum, & nihilominus Dei promiſſis immobiliter credentis) ita putandum eſt & Iacob intellexiſſe: maximè cum à Deo admonitus in terram ſuam, relicta Meſopotamia, reuerteretur. Rectius proinde Auguſtinus, qui dicit fieri potuiſſe vt Eſau euerteret caſtra eius, & tamen poſt illam afflictionem Deus illi adeſſet, in terram ſuam reduceret, & quæ promiſit adimpleret. Neque enim Deus promiſerat ei non habiturum eum afflictiones, quas etiam poſtea grauiſſimas habuit; ſed omnes eas ipſius auxilio ſuperaturum. Docet idem Auguſt. admoneri nos hoc exemplo, vt quamuis credamus in Deum, & fiduciam in illo collocemus; faciamus tamen quæ humanitus fieri poſſunt in præſidium ſalutis, ne humana præſidia repellentes Deum tentare videamur. Sic Dauid, licet diuinam haberet promiſſionem, non tamen ſine ſuo labore & induſtria ad regnum peruenit: Sic Eccleſia Chriſti, licet promiſſionem habeat ſpiritus veritatis ſecum permanſuri; non tamen ea præſidia negligit humani laboris & diligentię, quibus ſanam fidem apud ſe retineat & peruerſam excludat.

v. 10. *Minor ſum cunctis miſerationibus tuis.* Non eſt ſenſus: Indignus ſum miſerationibus tuis, quaſi ſignificet ſe malè meritũ. Sed hic ſenſus videtur eſſe; meritis non aſſequor, non æquo, miſerationes, ſeu beneficia tua. Eſt enim id, quod ſolemus benefactori alicui dicere: plus beneficiorum mihi præſtas, quam promereri queam.

v. 25. *Qui cum videret, quod eum ſuperare non poſſet. Quæritur* an Iacobo auctæ fuerint vires, an Angelo diminutæ? *Reſpondetur*, neutrum, ſed Angelus aſſumpſit corpus, in quo Deus poſuit motiuam virtutem inferiorem ea, quæ erat in Iacob: non quod in eo corpore fuerit vera animæ potentia, ſed virtus quædam ſimilis. Aut certè dicendum eſſet Angelum (qui vtique potuiſſet illo corpore aſſumpto ſic vti vt Iacobum luctando ſuperaret) victum fuiſſe volentem, id eſt, vſum fuiſſe per illud corpus virtute motiua remiſſius. Sed prior ſententia verior eſt: nam ſequitur: *Qui cum videret, quod eum ſuperare non poſſet.* Ergo verè non poterat eum ſuperare.

v. 25. *Tetigit neruum femoris eius.* Hoc quid præfigurauerit, vide apud Rupertum in fine lib. 1. in Matthæum, pulchrè. Neruus autem femoris, non debet intelligi genitale membrum: tum quia propter hoc Iacob non claudicaſſet pede: tum quia poſteà genuit Beniamin: tum quia omnino diuerſus eſt ille neruus femoris, à cuius eſu abſtinent Iudęi vſque in præſentem diem.

v. 28. *Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, ſed Iſraël.* Conſtat ex tota hiſtoria ſequenti, eum adhuc Iacob fuiſſe appellatum, & quidem frequentius quã Iſraël. Senſus igitur eſt; Poſthac non ſolum vocaberis Iacob, ſed etiam altero nomine augeberis, vt dicaris Iſraël: q.d. quia non ſolum ſupplantaſti fratrem hominem (id ſonat Iacob): ſed etiam quod multo maius eſt in luctâ ſuperaſti Deum: id eſt, Angelum vices gerentem Dei: non ſolum poſthac vocaberis *Iacob*, id eſt, ſupplantator, ſed etiam vocaberis *Iſrael*, id eſt, fortis contra Deum. Arbitror & ſic poſſe intelligi: In poſteris tuis non appellaberis nomine Iacob, ſed Iſraël: puta poſteri eius non Iacobitæ, ſed Iſraëlitę nomine patronymico dicti ſunt.

Quoniam ſi contra Deum fortis fuiſti, quanto magis contra homines præualebis? Contra Deum dicitur fortis fuiſſe, quia contra Angelum qui Dei perſonam repræſentabat, ita fortis fuerat, vt ab eo luctando ſuperari non potuerit. Quod intelligendum eſt non de fortitudine Angeli in ſe, ſed aſſumpti corporis, quo vtebatur. Sed quæres quomodo id rectè ſequatur, cũ Deus ſeu potius Angelus in aſſumpto corpore ſpõte ſe ſuperari permiſerit? Reſpondeo eſſe argumentũ ex volũtate & fauore Dei, quod ſic poterit explicari. Si Deus in Angelo perſonã Dei repræſentante voluerit à te quaſi fortiore ſuperari, quod eſt magni fauoris & amicitiæ indiciũ: quãto magis ille idẽ tibi præſtabit hoc fauoris & beneficij, vt cõtra homines pręualeas?

v. 29. *Cur quæris nomen meum?* Vide ad ſimilem locum Iudicum 13.—.18.

v. 30. *Vidi Deum facie ad faciem, & ſalua facta eſt anima mea.* q. d. nec tamen mortuus ſum: licet ea ſit vis glorioſi adſpectus Dei, vt mortalis homo eum ſuſtinere non poſſit. Nec tamen intelligitur de Dei

G viſione

Digitized by Google

viſione beatifica, ſed qua videtur in illuſtri & glorioſa admodum ſpecie, in qua decet Deum repræſentari. Vide Exodi 24. & 33. Num. 12. & alibi. *Vel fortè* probabilius, quod receptum erat opinione hominũ, moriturum quempiam ſi Deum videret, eo quod homo mortalis & peccator planè indignus reputabatur qui Deum oculis aſpiceret. Vnde & Manue pater Sampſonis, Iudic. 14. dicebat: *Moriemur, quia vidimus Dominum*, & Petrus ad Ieſum: *Exi à me, quia homo peccator ſum.*

CAP. XXXIII.

v. 3. ADorauit pronus in terram ſepties. Non hoc adulationis erat, ſed honoris pro more gentis.

v. 10. *Sic vidi faciem tuam quaſi vultum Dei.* Non eſt exiſtimandum ſanctum Patriarcham Iacobum præ timore, tam fuiſſe perturbato animo, vt in eam adulationem prorumperet, qua fratrem ſuum Eſau Dei appellatione honorare vellet. Verum ſciendum eſt, rectè ac verè tribui hominibus eas proprietates per participationem, quæ per excellentiam ſoli Deo competunt, vt bonitatem, clementiam, iuſtitiam, ſapientiam. Quin, & quod in proprietatibus frequentiſſimè accidit, id aliqoando etiam in ipſo vocabulo *Deus* vſu venit. Ita apud Latinos prouerbium eſt, *Homo hominis Deus*: quod dicitur propter beneficentiam quam homo homini exhibet, cum Deo maxime proprium ſit benefacere. Ita & ad Moyſem dicit Dominus: *Ego te conſtitui Deũ Pharaonis*: quod dictum eſt propter potentiam, quam aduerſus eum per prodigia exercebat. Ita quoque iudices propter iuſtitiæ adminiſtrationem aliquoties in Scripturâ *Dij* vocantur.

Ad hunc ergo modum Iacob dicit ſe vidiſſe faciẽ fratris, quaſi vultum Dei; quia videlicet ab eo tam benignè ac placido vultu ſuſcipiebatur. Poteſt etiam ita verti: *quaſi viderim vultum Angeli.* Nã vox Hebr. *Elohim*, interdum pro Angelis ponitur; vt in Pſal. 8. *Minuiſti eum paulo ab Angelis.* Ita ſenſus erit: Vultus tuus tam ſerenus & gratioſus mihi apparuit, quam vultus Angeli.

v. 14. *Donec veniam ad Dominum meum in Seir. Quæritur*, quomodo Iacob à mendacio excuſetur, qui fratri promiſerit ſe ad eum venturum in Seir, quo tamẽ veniſſe non legitur? *Reſpondet* Aug. in quæſt. non eſſe mendacium, ſi aliquid promittatur, quod poſteà ob cauſam iuſtam, mutato conſilio, non præſtetur. Dici etiam poteſt, nihil obſtare, quin etiam fortè venerit illuc ad fratrem, licet ſcriptura non commemoret.

CAP. XXXIV.

v. 1. E*Greſſa eſt autem Dina, vt videret mulieres.* Dicit Ioſephus lib. 1. Antiq. cap. 27. fuiſſe in ciuitate illa Sichimiorum ſolemnitatem quandã, ad quam Dina curioſitate ducta, accurrebat, vt mulieres eius ciuitatis videret, quia in diebus ſolemnibus ſolẽt ornatiore cultu procedere. Locus hic moralis eſt, & aptiſſimus ad exhortandas virgines, vt non facilè prodeant in publicum, & virorum conſpectui ſe obijciant vagantes, & curioſè agentes. Quod & Apoſtolus Paulus damnat in iunioribus viduis 1. Tim. 5. *Simul autem*, inquit, *& otioſæ diſcunt circuire domos, non ſolum otioſæ, ſed & verboſæ & curioſæ, loquentes quæ non oportet.* Et in primis nuſquam magis periclitatur pudor virginum quam in encœnijs, atque alijs huiuſmodi ſolemnitatibus, & conuiuibus. Vnde ab eorum frequentatione virgines diligenter auocandæ ſunt.

v. 14. *Nec dare ſororem noſtram homini incircumciſo: quod illicitum & nefarium eſt apud nos. Quæritur*, quomodo hoc nõ ſit mendacium, quandoquidem & Iacob ipſe accepit filias Laban hominis incircuncisi: Et cui potuiſſent alioqui dare nuptui Dinam ſororem ſuam, niſi incircunciſo? *Dici poteſt*, alicui ex filijs Eſau. At Abraham ipſe, ſi filiam habuiſſet, cui dediſſet niſi incircunciſo? Non enim poterat quenquã non generis ſui, cogere ad circuncisionem. Nec vlla Scriptura ſignificat id fuiſſe neceſſarium illo tempore. Interim quorundam opinio eſt, Dinam poſteà traditam fuiſſe ſancto Iob in matrimonium; addentes quod eſſet circunciſus, & ex filijs Eſau. Vide Pererium & Caietanum.

v. 25. *Duo filij Iacob, Simeon & Leui arreptis gladijs ingreſſi ſunt vrbem, interfectiſque omnibus maſculis*, &c. *Quæritur*; an factum horũ fratrum commendari debeat, vel certè excuſari poſſit? *Quidam enim* non excuſant tantum, verum & commendant, eò quod Iudith dicat in oratione ſua cap. 9. Deum dediſſe Simeoni patri ſuo gladium &c. *Reſpondeo* factum illud potius reprehendendum; maximè cum illud reprehendat ipſe Iacob Patriarcha, tenuiter quidem hoc capite, grauiſſimè autem in lectulo mortis, quando pro benedictione, duobus his fratribus, propter hoc factum, reliquit maledictionem, Geneſ. 49. v. 6. Deinde, ratio reprehenſionis multiplex eſt. Primo, quia fraude & mendacio circumciderunt habitatores Sichem; tum, quia ſacramento ſuæ religionis, id eſt, circunciſione ad hoc abuſi ſunt, vt eos interimerent: quaſi ſi quis baptizare ſe ſimulans inimicum ſuum, ſubmergat eum: ac tertio, quia defuit legitima authoritas. Ea enim erat penes Iacob, tanquam principem familiæ; quem conſtat non conſenſiſſe. Denique quia innoxios cum nocentibus peremerũt. Neque enim vllo modo veriſimile eſt, totam ciuitatem in flagitium vnius hominis conſenſiſſe. — Ad illud quod obiectum eſt contrà, ex lib. Iudith, cap. 9. reſpondebitur eo loco, ſicut & Geneſ. 48. ad illud quod ex eo loco obijcitur.

Quæritur 2. quomodo duo viri ſic potuerint præualere toti ciuitati, vt omnes viros quotquot in ea eſſent occiderent? Primò ſcire oportet non ſoles eos id feciſſe, ſed nominatos quia principes erant ſeruorum & vernaculorum quos ſecum ducebant: erat enim familia Iacob adeo numeroſa, etiam tum quãdo reuertebatur ex Meſopotamia, vt eam in bina caſtra diuideret, atque ex eo tempore multum fuerat aucta. Deinde imbecillitatem ciuium faciebat ex circumciſione natus dolor, qui tertio die (quo imperiti ſunt à filijs Iacob) erat grauiſſimus. Poſtremò oppida illa non eſt veriſimile adhuc valde populoſa fuiſſe. Quod ſatis indicat Hemor dicens *terram ſpecioſam & latam cultoribus indigere.*

v. 30. *Illi congregati percutient me. Quæritur* quomodo hic metus conſiſtat cum fide promiſſionum ipſi & patribus eius factarum? *Reſponderi poteſt*, non eſſe verba metuentis, nec diffidentis; ſed obiurgantis filios ſuos, vt qui temeritate ſua, quantum in ipſis erat, fruſtrarent diuinas promiſſiones, cum potius debuiſſent ea facere quæ ad illas implendas tenderent: ſcientes ea quæ Deus promittit, per ordinaria media (niſi Deus aliter oſtendat) eſſe expectanda. Veluti ſi quis abſolutam accepiſſet à Deo promiſſionem æternæ ſalutis, deberet tamen ille voluntate ſua nihilominus media neceſſaria ad ſalutem ſuſcipere.

poteſt

Poteſt etiam dici quod cum metu hoc ſui & familiæ interitus, potuit conſiſtere fiducia veritatis promiſſionis diuinæ, nempe eodem modo ſicut Abraham paratus fuit filium vnicum, in quo promiſſiones acceperat, immolare: vtpote vt eſt Hebr. 11. v. 19. arbitrans, *quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus.*

CAP. XXXV.

v. 2. A*Bijcite Deos alienos, qui in medio veſtri ſunt. Sed quid?* An putandum eſt ſanctum Patriarcham Iacob permiſiſſe, vt in ſua familia colerētur dii alieni? *Nullo modo.* Vnde ergo habebant Deos alienos? Supradictum eſt, Rachel furatam fuiſſe idola patris ſui. Deinde adoehebant ſecum prædam vrbis Sichimorum, in qua veriſimile eſt, eos idola complura reperiſſe, quæ propter pretium auri & argenti, ex quibus facta erāt, ſimul aſportauerant. Proinde Iacob metuens, ne illorum aſpectu, pulchritudine, ac præſentia inducerentur ad colendum ea: voluit eadem ab eorum conſpectu remoueri, imò penitus tolli. Quod & fecit, infodiens ea tanquam anathemata, & res deteſtabiles ſubter terebinthum, ita vt ne quidem aurū, & argentum in ſuos vſus voluerit conuertere. *Qua in re commendatur* nobis magna perfectio, & Zelus Iacob pro religione veri Dei: Quanquam tamen neque vxores Iacob, neque filii facilè fuerint participes criminis idololatriæ, ſed tantum ſerui, & ancillę ex gentibus idolorum cultoribus. Iacob enim habuiſſe numeroſiſſimam familiam patet tum cap. 32. v. 7. vbi dicitur *populum ſuum* (vox multitudinis eſt) *diſtribuiſſe in duas turmas:* tum quod auſi ſint Simeon & Leui, raptim aliquibus ex familia paterna (etiam ipſo inſcio) collectis, Sichem inuadere c. 34. Nec mirū, nam & auus eius Abrahā, iam tunc ſubito potuit colligere exercitum 318. armatorum Geneſ. 14.

v. 16. *Venit verno tempore ad terram quæ ducit Ephratam.* Similiter cap. 48. *Eratque vernum tempus, & ingrediebatur Ephratam.* Nihiluminus Hebræa hoc loco ſic habent: *Et profecti ſunt de Bethel, & erat adhuc quaſi miliare terræ ad veniendum in Ephrata.* Sic Pagninus. Pro (*miliari*) Arias (*tractum*) poſuit; Vatablus (*iugerum*) eademque diuerſitas interpretum eſt ſimiliter c. 48. Et ſanè cauſa nominandi verni temporis adhuc nulla apparet.

v. 18. *Rachel vocauit filium ſuum Ben-oni.* Expoſitiones illæ *Ben-oni.* id eſt, filius doloris mei, & *Beniamin,* id eſt, filius dextræ, non ſunt in Hebræo; (neque enim idem ſeipſum interpretatur) tamen conſulto Hieronymus vtriuſque nominis interpretationem adiecit, ad excludendum errorem eorum, qui perperam nomen Beniamin interpretantur (*tanquam filium dierum.*) Et ſimilem errorem annotauit Hieron. in vocabulo (*Iſrael*) quod in libro nominum interpretatum eſſe dicit (*vir videns Deum*) quam etiam interpretationem dicit omnium penè ſermone tritā, & reperiri apud magnæ authoritatis ſcriptores; cum vera interpretatio nominis (*Iſrael*) ſit, quæ ſuprà c. 32. v. 28. apertè indicatur (*fortis contra Deum*) vel (*princeps cum Deo.*) Et videant hinc ſtudioſi, quam acutè Hebræa ſint excutienda.

V. 21. *Fixit tabernaculum trans Turrem gregis.* De turre gregis vide S. Hieron. ſuper Micheę 4.

v. 22. *Et dormiuit cum concubina patris ſui.* Crimen hoc grande Ruben primogeniti ſui, etſi Iacob ad tempus diſſimulârit, metuens maiora mala (nam vt vidimus cap. præced. Ruben ferox erat) *tamen* moriens, illud egregiè puniuit, Geneſ. 49. quando

A dixit ad illum: *Non creſcas, quia aſcendiſti cubile patris tui. Item,* quando ab eo abſtulit ius primogenituræ quoad duplicem portionem, quam dedit Ioſeph; qui propterea etiam contrario vocabulo vocatur (*filius accreſcens*) eodem cap. 49. de quo & 1. Paralip. 5. *Item* ablatum eſt ab eo ius primogenituræ, quoad principatum, qui tranſlatus eſt ad tribum Iuda, his verbis: *Non auferetur ſceptrum de Iuda;* iiſdem locis citatis. Denique, iuxta multos, Deus quoque ob hoc ſcelus abſtulit à Ruben ius primogenituræ quoad ſacerdotium, quando poſteà tribum Leui deputauit, eamque ſolam, ad miniſterium tabernaculi.

v. 29. *Et appoſitus eſt* (ſcilicet Iſaac) *populo ſuo.* 70. B habent (*& appoſitus eſt ad genus ſuum.*) Ex qua verſione Ambr. lib. 1. de Abel & Cain c. 2. quærit myſterium, cur Scriptura nunc dicat (*ad genus ſuum*) nunc (*ad populum ſuum.*) Sed citra Hebræam veritatem; quæ tantum habet (*& collectus eſt ad populos ſuos.*

CAP. XXXVI.

v. 2. E*T Oolibama filiam Anæ, filiæ Sebeon.* Intricata eſt hîc lectio. Nam pro (*Anæ filiæ Sebeon*) quaſi Ana fœmina fuiſſet, repoſuerunt nonnulli maſculinum (*Anæ filij Sebeon.*) Et omnino conſtat Anam virum fuiſſe, patremque Oolibamæ, & filium Sebeon hoc ipſo c. v. 24. *Nihilominus* in Hebræo eſt C fœmininum; ſed quod verti poteſt, vel per genitiuū, vel per accuſatiuum. Certâ veritas hiſtoriæ requirit, vt hoc v. 2. in accuſatiuo legatur (filiam Anæ, filiam Sebeon): Paulo pòſt verò v. 14. (vti legitur) vtrumque in genitiuo; ſed vtrunque hoc ſenſu; nempe, vt Oolibama vxor Eſau, dicatur & filia Anæ, & filia Sebeon, non quaſi habuerit duos patres, ſed quod Sebeon fuerit eius auus; ſicque hîc filia pro nepte ponitur: Quod mirum non eſt; nam & Abraham Loth nepotem ſuum vocat fratrem, Gen. 13. v. 8. Vide Notationes eruditas in hunc locum F. Lucæ.

v. 8. *Habitauitque Eſau in monte Seir, ipſe eſt Edom.* Videndum quomodo hic locus non repugnet ei qui D eſt c. 32. vbi dicitur Iacob rediens ex Meſopotamia miſiſſe nuncios ad fratrem ſuum in terram Seir, in regionem Edom: quin quod 33. cap. dicat Iacob ſe ſecuturum veſtigia Eſau, donec veniat in Seir, imò & Eſau reuerſus dicitur illo die, itinere quo venerat in Seir. Ex quo liquet Eſau iam eo tempore in Seir habitaſſe, quando Iacob reuertebatur de Meſopotamia. *Quomodo igitur* hic tandem dicitur à fratre ſuo Iacob receſſiſſe, & habitationi ſuę delegiſſe montem Seir? *Reſpondet* Aug. & rectè; Eſau poſt fratris Iacob in Meſopotamiam diſceſſum, noluiſſe habitare cum parentibus ſuis, partim quod E indignè ferret ſe benedictione fraudatum, partim quod vxores ſuas videret parētibus ſuis exoſas eſſe, vt ſupra dictum eſt; ac tum cepiſſe habitare in mōte Seir. Cæterum poſt reditum fratris ſui, reparatâ eum eo amicitiâ, reuerſum eſſe ad parentes in terram Chanaan; vbi cum patrem Iſaac mortuum ſimul ſepeliſſent (vt dicitur cap. præced. in fine) quia eos iam ditatos, illa terra (ſicut hîc dicitur) capere non poruerat, rurſum abſceſſiſſe in Seir; atque ibi gentem Idumæorum ab Edom ſeu Eſau ſic dictam, propagaſſe.

v. 15. *Hi duces filiorum Eſau.* Et rurſum in fine v. 40. *Hæc ergo nomina ducum Eſau in cognationibus, & locis & vocabulis ſuis.* Confer diligenter quæ ſunt 1. Paralip. 1.

Digitized by Google

v.24. *Iſte eſt Ana qui inuenit aquas calidas in ſolitudine.* A Pro (*aquas*) quidam (*equas*) legendum ſuſpicantur. Vide Oleaſtrum hîc.

v. 33. *Et regnauit pro eo Iobab.* Quidam, vt Græci, putant hunc eſſe Iob, cuius patientiæ exemplum Scriptura integro libro proponit. Hieron. repugnat in lib. traditionum Hebraicarum in Geneſ. Sed poſteà de hoc plenius, cum ad illum librum ventum erit.

CAP. XXXVII.

v. 2. A*Ccuſauitque fratres ſuos crimine peſſimo.* Quod fuerit illud crimẽ, præſtat ignorare, quàm curioſè ſcrutari, B cum Spiritus ſanctus illud exprimere noluerit. Nec debemus eſſe nimium malè ſuſpicaces de peccatis aliorum occultis. Sed cur Ioſeph non prius corripuit fratres, quam eos apud patrem accuſaret? an quia videbat id ſine fructu futurum? nempe quod iunior eſſet, & ſolus; fratres autem multi & natu maiores. Hebręa ſic habent: *Et retulit Ioſeph infamiam eorum malam ad patrem eorum.* Septuaginta habent velut contrarium ſenſum: *Et attulerunt contra Ioſeph vituperium malum ad Iſraël patrem ſuum.* Et hoc magis conuenit in eam rem, cuius typum Ioſeph gerebat. Nam Iudęi Chriſtum accuſabant blaſphemiæ, ipſe autem Chriſtus negat ſe accuſaturum Iudæos apud patrem. Nihilominus cũ verſio latina ex ſeptuaginta habeat conformiter He- C bræo; *Attulit autem Ioſeph vituperium malum ad Iſraël*: propter dictum typum: lectio noſtra & Hebræa non ſunt mutandæ.

v. 3. *Iſrael autem diligebat Ioſeph.* Sed quare non potius diligebat Beniamin? vtpote minimum natu? Ad hoc reſponderi poteſt. Ioſeph tantum comparari, cum filijs grandioribus, quorum mentio præceſſit: Beniamin vero adhuc admodum puer erat. Alij attendentes, quod in Hebręo ad verbum legitur (*eò quòd filius ſenectutis eſſet ipſe*) hoc modo exponunt: Iſraël præ cæteris diligebat Ioſeph, eo quod filius ſapiens eſſet, quodque in eo ſenilis quædam grauitas morum & ſapientia reluceret. Quam expoſitionem habet etiam interpres Chaldæus. D

v. 3. *Fecitque ei tunicam polymitam.* Videat qui velit de hac tunicâ prolixè Liranum, Burgenſem, & Replicatorem. *Polymiton*, Græc. id eſt, *multis filis contextum*: quaſi multifilium.

v. 5. *Accidit quoque vt viſum ſomnium referret.* Somnia hæc ſua Ioſeph non legitur interpretatus, ſicut poſteà interpretatus eſt ſomnium Pharaonis. Nempe non videtur ei Deus ſuorum ſomniorum adhuc intelligentiam eo tempore reuelaſſe, ne fortè efferretur in ſuperbiam: tum etiam quia ſatis procliue erat patri & fratribus ex ingenij ſagacitate coniectare, quid ea ſomnia ſibi vellent. Vnde & notanter de Patre legitur, quod rem tacitus conſiderabat.

v. 7. & 9. *Veſtroſque manipulos &c.* ad deinde E *Aliud quoque ſomnium, quaſi ſolem & lunam & ſtellas vndecim adorare me.* Priori in ſomnio nihil ſignificatur de patre & matre, ſed tantum in poſteriori. Quæ diuerſitas duorum ſomniorum ipſo etiam euentu comprobata eſt: Nam primum quidem ſoli fratres ob eſcas emendas miſſi in Ægyptum, Ioſeph vt Principem terræ adorauerunt, vt habetur infrà cap. 42. & 43. Poſtmodum verò cum patre, totaque familia ijdem fratres in Ægyptũ commigrantes, ſimul quoque vniuerſi eum adorauerunt. *Nec* mouere debet, quod mater eius Rachel, iam dudum antea mortem obierat: Nam ſanè Bala, quam Rachel ſibi ſubſtituerat, eratque patris eius vxor, ac proinde nouerca, A adhuc tunc cum ingrederetur Ægyptum viuere potuit. Quod ſi dicas, nõ legi, nec etiam patrem ipſum adoraſſe Ioſeph: imò contrarium videri: nempe quod Ioſeph ipſi patri honorificè occurrerit, cap. 46. *Reſpondeo*, ſomnium in hoc ſaltem impletum, quia Iacob antequam ſciret Ioſeph eſſe principem Ægypti, cap. 43. per filios mittit ad eum munera, quæ non ſolent offerri ſine adoratione, & quidem totius familiæ ſuæ nomine; itaque etiam nomine vxoris vel vxorum: quæcunque tunc ſuperfuerint. Hinc & toties filij Iacob ad Ioſeph cap. 44. *Cum ergo aſcendiſſemus ad famulum tuum patrem noſtrum*, & rurſum, *ſi introiero ad ſeruum tuum patrem noſtrum.* Vide noſtrum comment. ad illa verba Epiſt. ad Heb. cap. 11. *Adorauit faſtigium virgæ eius.* B

v. 16. *Fratres meos quæro.* Figuram Chriſti nota in his verbis. Nempe Chriſti fratres erant Iudæi, de quibus dicit, *Non ſum miſſus, niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.*

v. 28. *Et prætereuntibus Madianitis vendiderunt eum Iſmaëlitis.* Pro eo quod priori loco eſt (*Madianitis*) quædam exemplaria habent (*Iſmaëlitæ,*) ſed male. Nam (*Madianitæ*) legunt conſtanter omnia M S S. ſuffragantur etiam Hebręa, Chaldæa & Græca. quomodo etiã infra legitur, omnibus exemplaribus conſentientibus; *Madianitæ vendiderũt Ioſeph in Ægypto.* Sed quomodo ergo ijdem modo Iſmaëlitę vocãtur, modo Madianitæ? cũ conſtet Iſmaëlẽ, & Madian diuerſos fuiſſe filios Abrahæ? & Madianitarum gentẽ C diuerſam fuiſſe ab Iſmaëlitis ſeu Agarenis? Ad hoc *reſpondet* Auguſt. in q. Agar & Ceturam fortè fuiſſe eandem fœminam; ſic & nationes has fuiſſe permixtas. Fortè etiam hanc ſolutionem firmant, quæ ſunt Iudicum 7. & c. 8. de Madian & Amalec.

v. 28. *Vendiderunt eum viginti argenteis.* Septuaginta habent (*aureis*) χρύσων. Fortè magnis viginti argenteis, valentibus paruos aureos. Sanè argenteis legendum eſſe, non aureis, teſtatur quoque S. Hieron. in 26. Matthæi.

v. 35. *Noluit conſolationem accipere*, tum ob magnitudinem doloris; tũ quia non immerito poterat ipſos conſolatores habere ſuſpectos quod ab ipſis inter- D fectus aut ſublatus eſſet: primũ quia non ignorabat Ioſeph ab illis odio habitum, deinde, quia inter ſanguinem hœdi quo tinxerãt tunicam eius & ſanguinẽ hominis poſſet humana induſtria diſtinguere: Ac denique quia ſi Ioſeph fuiſſet à fera deuoratus, tunica fuiſſet lacera, & corporis quædam membra vt oſſea fuiſſent reperta cum tunica: quod cum non eſſet factum, facilè poterat Iacob, aliud quiddam de filio ſuſpicari. Neque omnino conſolationem nullam admiſiſſe cum ſcriptura dicit, ſed conſolantibus eum filijs, non admiſit, poſtea tamen credibile eſt dolorẽ fuiſſe lenitum. Dicit enim ſcriptura quod luxerit eum multo tempore: vnde ſignificatur quod poſt multum tempus conſolationem acceperit.

E *Deſcendam ad filium meum lugens in infernum.* Vel infernus lymbum patrum ſignificat, vel generaliter per infernum ſignificatur ſtatus mortuorum. Porrò verba ſunt ſignificantia magnitudinem doloris, q. d. Morior præ dolore; *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem.* Nequaquam verò poteſt de ſepulchro accipi: nullo enim modo ſperabat Iacob commune ſepulchrum cum Ioſeph, vtpote quem exiſtimabat à ferâ deuoratum. An vero alibi aliquando nomine inferni ſepulchrum ſignificetur. Vide Iob. 17. Vide etiam quæ diximus in 4. ſent. diſt. 45. §. 1.

CAP.

Digitized by Google

CAP. XXXVIII.

v. 7. F*Vit quoque Her nequam in conſpectu Domini*. De nequitia Her, quædam fabulantur Iudæi, præter ea, quæ hic Scriptura ſacra commemorat. Sed non ſunt illa temere credenda. Qui vult, videat apud Liranum.

v. 9. *Ille ſciens non naſci ſibi filios*. Nempe debebat fratri ſuo ſuſcitare ſemen Deut. 25.

v. 14. *Quæ depoſitis viduitatis veſtibus*. Notandum ex hoc loco, cum D. Auguſtino, etiam temporibus Patriarcharum certa, & ſua quædam fuiſſe veſtimenta viduarum, quibus à coniugatis atque virginibus diſcernerentur. Ita legitur quoque de Iudith, quod B egreſſura Bethuliâ ad caſtra Aſſyriorum, exuerit ſe veſtimentis viduitatis ſuæ. Quod ſi viduæ à reliquis fœminis certo veſtimẽti genere diſtinguebãtur, idq; publicæ honeſtatis cauſa: multo magis putandũ eſt, virgines tum à coniugatis, tum à viduis, certo ac proprio cultu etiã tum diſtingui ſolere: eo quod multo magis virginũ quam viduarũ pudori conſulere oportebat. Sanè, ſi hodie veſtiũ diſcrimina, quæ magnis de cauſis inſtituta ſunt, exactius ſeruarentur, melius cõſuleretur tũ dignitati, tũ integritati perſonarũ. Vnde & ſecundũ Iuriſperitos, qui Clericũ indutũ laico habitu pulſauerit, nõ tenetur canone conſtituto aduerſus inuaſores Clericorum, propterea quod Clericus ſuæ perſonæ diſcrimen habitu non prætulerit.

C v. 24. *Producite eam vt comburatur*. Iudas hoc loco exhibet nobis perſonã hypocritarũ, qui propria peccata diſſimulantes, in aliena grauiter animaduertũt. Ipſe enim erat, qui etſi eã ignorans, Thamar abuſus fuerat. *Sed* quæritur, qua iuſtitiæ ſpecie Iudas eã voluit comburi? cũ ſimplex fornicatio nunquã tã grauiter punita fuerit. Dicũt Hebręi quidã, Thamar fuiſſe filiã Melchiſedech ſacerdotis ſummi, legẽ autẽ præcipere Leuit. 21. Sacerdotis filiã fornicationis conuictã debere comburi. Sed primò incertũ eſt, & improbabile, fuiſſe eã filiã Melchiſedech (nã Apoſtolus de Melchiſedech dicit, *ſine genealogia*.) Deinde lex illa aduerſus filiã ſacerdotis fornicantẽ nondũ lata erat. Ac proinde rectius reſpõdetur, Thamar nõ ſimplicis D fornicationis, ſed adulterij reã fuiſſe habitã, nõ quod propriè iam cõiugata eſſet, ſed quia obligata erat ſecundum legẽ (quæ etiam tum ſeruabatur, vt patet in ſecundo filio Iudæ) vt nuberet propinquiori, qui erat Sela: quem & Iudas ei promiſerat, ſed differebat. In eo ergo, quod per fornicationem ſe alteri cõiunxiſſet, ſpecies ſaltem erat adulterij.

v. 30. *Poſtea egreſſus eſt frater eius*. Seuerus in hiſtoria hunc dicit poſtero die editum, quod vnde habeat neſcio.

CAP. XXXIX.

E v. 4. G*Vbernabat ſibi creditam domum. Quæritur*. vnde Ioſeph tam citò perdiſcere potuerit linguam Ægyptiacam, vt gubernandę domui poſſet eſſe idoneus? Nam linguã Ægyptiacam diuerſam fuiſſe ab Hebræa, patet quia paulo poſt Ioſeph fratribus per interpretem loquebatur. Vnde & in Pſal. 80. de populo Iſraël apud Ægyptum peregrinante, dicitur; *Linguam, quam non nouerat, audiuit*. Itaque *reſpondeo* Ioſeph, qua erat celeritate ingenij, ſimul adhibita cura, ac ſtudio, ſtatim aſſecutum eſſe gentis linguam, primò, vt imperfectè, deinde vt perfectè eam ſonaret, præſertim cum adhuc adoleſcens eſſet, quæ ætas linguis diſcendis aptiſſima eſt.

v. 6. *Nec quidquam aliud nouerat niſi panem*. Non de A Ioſepho dicitur, quaſi hoc ad eius integritatẽ & ſimplicitatẽ pertineret, ſed de hero ipſius. Eſt enim ſenſus. Herus omnia fideli miniſtro cõmittebat, de nulla re alia ſollicitus, quam de edendo & bibendo. Qui quidẽ ſenſus, & ex circumſtantijs manifeſtus eſt, & ex fine capitis, vbi ſimilia dicuntur de præfecto carceris; tum etiam ex verbis Ioſeph ad vxorem Domini ſui ſollicitantem eum ad ſtuprum.

v. 9. *Et peccare in Deũ meum?* Quidam codices pridẽ habebant (*Dominum meum*) ſed rectè repoſitum eſt (*Deum meum*) nam ita pleraq; M S S habent, tum inprimis quoque Hebræa, Chaldæa & Græca. Vnde patet Ioſeph in hac recuſatione ſtupri non tantum ſpectaſſe, ne Domino ſuo temporali infidelis eſſet B (quod tamen apud impudentem fœminam meritò prætexebat) ſed præcipuè, ne in Dominum Deum peccaret; quod eſt perfectæ virtutis.

v. 14. *En introduxit virũ Hebræũ*. Et inferius rurſus; *ingreſſus eſt ad me ſeruus Hebræus*. Nota, Ioſeph nec iure, nec proinde reuera, ſeruus erat, quia iniuſtè venditus: Itaq; proprietas rei ſic venditæ non tranſierat ad emptorem. Seruus igitur erat putatitius; quomodo Ioſeph noui teſtamẽti, pater putatitius Chriſti. Cæterum quod bis Hebræum vocat, cum contemptu facit; erant enim Hebræi contemptibiles Ægyptijs, vide infra c. 43.

CAP. XL.

C v. 8. S*Omnium vidimus. Quæri* ſolet, ſitne licita ſomniorũ obſeruatio, & eorum interpretationẽ quærere aut dare? Nã dicit Dominus Deut. 18. *Non inueniatur in te qui obſeruet ſomnia*. Et alibi ſæpius ſomniorũ obſeruationes prohibentur. E contrà producuntur Ioſeph & Daniel interpretantes ſomnia. Itaque *Reſpondeo*; Somnia vel diuinitus immittũtur, vel ex naturalibus tantũ cauſis eueniunt. Si ex cauſis tantũ naturalibus accidũt; nullã habent ſignificationẽ euentuũ futurorum, ſed tantũ præſentis corporis conſtitutionis, aut etiam futuræ, quantũ ex præſenti conſtitutione de futura iudicari poteſt. Atq; huiuſmodi ſomniorum ſignificatio ad Medicos pertinet. Quod ſi diuinitus immittũtur; id ſanè fit ad aliquid D ſignificandum, quòd ab homine humanâ ſagacitate ſciri aut prœuideri nõ poteſt. Itaq; huiuſmodi ſomnia neque diſcerni ab alijs ſomnijs, neq; exponi poſsũt, niſi ab ijs, qui dono ad hoc diuinitus collato inſtructi ſunt; cuiuſmodi fuerũt Ioſeph & Daniel. Et hoc eſt quod Ioſeph hic dicit: *Nunquid non Dei eſt interpretatio?* & poſtea ad Pharaonem: *Abſque me Deus reſpondebit proſpera Pharaoni*. q. d. non ego, ſed Deus. Vnde in propoſito magis fuerunt Prophetæ Ioſeph & Daniel, qui huiuſmodi ſomnia diſcernere & interpretari potuerũt, quam Eunuchi Pharaonis, vel ipſe Pharao & Nabuchodonozor, quibus viſio imaginaria accidit per ſomniũ, ſed eius intelligentiã non habuerũt. E Damnat autẽ ſcriptura obſeruatores quorũcumq; ſomniorũ, quaſi per ea aliquid futurum ſignificetur quod ad liberas hominũ actiones pertineat: quod naturaliter per ea ſignificari non poteſt.

v. 22. *Vt coniectoris veritas probaretur*. (*Vt*) non finẽ ſignificat (nihil enim Pharao de hac interpretatione ſomnij audiuerat, cũ pincernã in locũ ſuum reſtituit) ſed denotat euentũ. Senſus enim eſt: Atque ita factũ eſt, vt veritas cõiectoris fuerit declarata. Et ſic quoque intelligitur quod aliquoties in Euangelio dicitur: *Vt impleretur quod ſcriptum eſt*: ac ſi dicatur, atq; ita impleta eſt prophetia talis, aut talis. Quanquam in Hebræo non eſt, *vt veritas probaretur*: ſed, *quemadmodum coniecerat eis Ioſeph*.

CAP. XLI.

v. 16. *Absque me Deus reſpondebit proſpera Pharaoni.* Hoc Symmachus clarius ita vertit; *Non ego, ſed Deus reſpondebit pacem Pharaoni.* Verba ſunt humilitatis, quibus interpretandi facultatem, qua pollebat, refundit in Deum authorem, Sic & Paulus 1. Cor. 15. *Non ego, ſed gratia Dei mecum.* Et rurſum. *Tametſi nihil ſum.* Vide Hebræa.

v. 38. *Num inuenire poterimus talem virum, qui ſpiritu Dei plenus ſit?* Et mox iterum; *Quia oſtendit tibi Deus omnia quæ locutus es.* Deus vtrobique in Hebræo nō *Iehoua*, ſed *Elohim* dicitur. Itaque etiam verti poterat numero plurali: *deorum* & *dij*. Nā Pharao non vnius Dei, ſed deorum cultor erat. Quomodo in Daniele quoque legitur dictum à regina Babylonis ad regē, Dan. 5. *Eſt vir in regno tuo, qui ſpiritum deorum ſanctorum habet in ſe.*

v. 43. *Fecitque eum aſcendere ſuper currum ſuum ſecundum.* Pro (*ſecundum*) multa MSS. habent (*ſecum*) Hebræa ſic ad verbum: *Et equitare fecit eum in curru ſecundo, qui ſibi erat.* Vnde ſatis apparet melius eſſe, quod nos legimus (*ſecundum.*) Nam illud (*qui ſibi*) redditur per (*ſuum.*) Non ergo cum Pharaone ducebatur Ioſeph, vt dici poſſet (*ſecum:*) ſed ſolus in curru ſecundo: quomodo & Mardochæus legitur honoris cauſa circunductus cum voce præconis.

v. 43. *Vt omnes coram eo genu flecterent.* Hebr. eſt: *& clamabant ante eum, Abrech*, id eſt, *pater tener*: vel *flecte genua.*

v. 45. *Lingua Ægyptiaca Saluatorem mundi.* Septuaginta vocem Ægyptiacam retinuerunt, & reddiderunt his gręcis characteribus ψονθομφανὴχ Hebraicè eſt, *Saphnath Pahaneach*; quod Benedictus Arias vertit, *Abſconditi reuelatorem.*

v. 45. *Deditque illi vxorem Aſeneth filiam ſacerdotis.* Vtique ſacerdotis idolorum, quæ in Ægypto colebantur. Nec tamen peccauit Ioſeph filiam eius accipiendo vxorem: ita enim conueniebat exaltari. Nam valdè honorabile erat filiam ſacerdotis, & quidem ſummi, qualis hic fuiſſe videtur, vxorem ducere. Veriſimile eſt autem Ioſeph, de quo in Pſal. 104. canitur, *vt erudiret principes eius, ſicut ſemetipſum, & ſenes eius prudentiam doceret*, vxorem ſuam, fortè & vxoris patrem, & familiam paternam, inſtituiſſe in vera religione.

v. 45. *Sacerdotis Heliopoleos.* Hebraicè, (*ſacerdotis On*) quæ ciuitas multo poſt fuit vocata Heliopolis. Itaque hîc in latina interpretatione, Prolepſis eſt, ſeu anticipatio, ſicut & Ezechielis 30. in vocabulo Alexandria.

CAP. XLII.

v. 6. *Cumque adoraſſent eum fratres ſui.* Ecce, impletur ſomnium Ioſeph, de quo ſuprà c. 37. itemque, cum paulo poſt rurſum ſe ſeruos Ioſeph vocant.

v. 9. *Exploratores eſtis, vt videatis infirmiora terræ veniſtis.* Quæſtio eſt quomodo Ioſeph non fuit mētitus, imo calumniatus fratres ſuos, imponens eis falſum crimen, quod exploratores eſſent? Varij variè reſpondent. Quidam vt Ioſephum excuſent dicunt eos in Ægyptum proficiſcentes exploraſſe viā meliorem ac tutiorem: eoque rectè ac verè exploratores dictos. Sed Sophiſtica eſt hæc eluſio nec propoſito congruens. Poſtea enim dicit: *imminuta terræ huius conſiderare veniſtis*, ſignificans quales intelligat exploratores.

Alij dicunt eos obambulaſſe per vicos & plateas, omnia conſiderantes, & vt quidam dicunt quærentes fratrem ſuum Ioſeph, quem veriſimiliter ſciebāt in Ægyptum venditum fuiſſe ab Iſmaelitis: ita vt meritò ſuſpicionem dare potuerint quod exploratores eſſent: atque ita ſenſum eſſe: *exploratores eſtis*, circumſpicitis omnia loca ciuitatis exploratorum more. Alij mendacium veniale agnoſcunt in Ioſeph, ſed ab eo calumniam propulſant, quia non ad hoc obiecit eis, vt exploratorum ſupplicio afficerentur, ſed per hoc cognoſceret affectum eorum erga fratrem Beniamin, & pœnitentiæ venditionis ſuæ. Poteſt & hoc modo reſponderi: *exploratores eſtis*, id eſt, niſi vos legitimâ ratione purgaueritis, habebo vos pro exploratoribus: ſicut pater ſine mendacio dicit filio: Tu hoc aut illud feciſti: non fuiſti in templo aut non fuiſti in ſcholis, id eſt, hoc de te exiſtimabo, niſi mihi aliud oſtendas. Talia à parentibus, magiſtris, inquiſitoribus, ſæpè dicuntur, non aſſertiuè, ſed inquiſitiuè & oppoſitiuè, vt alter reſpondeat, & quod obijcitur doceat non eſſe verum, ſicut & argumentantes facere ſolent. Et hunc intellectum confirmat, quod poſtea repetit dicens: *Alioquin*, id eſt, niſi deprehendero vos vera dicere, *exploratores eſtis.* &c. Itē poteſt eſſe ſenſus: externi eſtis, ita vt ſuſpicari quis de vobis poſſit quod exploratoris ſites. Sic Dominus, ad mulierem Syrophæniſſam: *Non eſt bonum ſumere panem filiorum & mittere canibus*: quod dixit quaſi ex perſona Iudæorum, qui potuiſſent hoc mulieri obijcere, quæ alioquin iam canis non erat, quia magna erat fides eius pluſquam Iudęorum.

Quæritur etiam quomodo non peierauerit dicēs. *Per ſalutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater veſter minimus?* Reſpondeo, verum dixit, non enim ſignificat ſe omnes detenturum, alioqui nemo proficiſci potuiſſet ad adducendum Beniamin, ſed ſe non omnes dimiſſurum, & ſaltem vnum retentutum donec Beniamin veniret; quod & factum eſt, Simeon enim vſque ad aduentum Beniamin detentus fuit. Poſſunt etiam intelligi eſſe verba comminantis, & facere proponentis, niſi iuſtiore ratione dimoueatur à propoſito.

v. 28. *Quidnam eſt hoc quod fecit nobis Deus?* Sic itidem cap. ſeq. v. 23. Diſpenſator domus Ioſeph. *Deus veſter, & Deus patris veſtri, dedit vobis theſauros in ſaccis veſtris.* Vbi nota primò, morem Scripturæ; iuxta quem, omnia bona merita, in Deum authorem referantur. Porrò quòd diſpenſator domus Ioſeph homo Ægyptius ſic ſit locutus; intelligitur id feciſſe ita inſtructus à Ioſeph, iuxta illud Pſal. 104. *Vt erudiret principes ſicut ſemetipſum, & ſenes eius prudentiam doceret.*

v. 36. *In me hæc omnia mala reciderunt.* *Quare* non peccauit Ioſeph immeritò affligēdo animum patris? *Reſpond.* fecit id tantum per accidens. Etenim dum per ſe hoc agit, vt fratres, ſicut erant meriti, pœnas aliquas luerent odij & crudelitatis in ſe fratrem; ſimul ex accidenti euênit, vt pater dolore afficeretur: velut ſi à iudice filius ſceleratus ſupplicio afficiatur, fit vt etiam patris eius tametſi innocentiſſimi animus dolore crucietur. Sed *cur* non peccauit cupiditate vindictæ in fratres? *Reſpondeo*, quia hoc licet etiam inter amicos; vt etiam Philoſophus docet in Ethicis, quando leuis eſt vindicta; & ad correctionē proximi ex amore exhibetur.

v. 37. *Duos filios meos interfice.* Sed quid ſolatij aut ſolaminis fuiſſet Iacob occidi filios filij ſui? *Reſpondeo* nihil, quin magis dolor. Sed dicit hoc Ruben hominū conſueto more, cum in re maximi momenti res cariſſimas oppignorant, & periculo exponunt.

CAP.

CAP. XLIII.

v. 3. **D***Ennunciauit nobis vir ille*. Nota, non hoc expreſsè denunciaſſe legitur: Verum cũ cap. præced. v. 15. dixerit; *Per ſalutem Pharaonis, non egrediemini hinc, donec veniat frater veſter minimus*; credibile eſt eum ad dimiſſos poſtea iteraſſe hoc, vel ſimili modo; Per ſalutem Pharaonis, non videbitis faciem meam, donec veniat frater veſter minimus.

v. 6. *In meam hoc feciſtis miſeriam* Id eſt, factum veſtrum in meam cedit miſeriam. Non enim dicere vult pius Patriarcha filios ſuos paternam miſeriam intendiſſe, ſed ita eueniſſe ipſorum imprudentiâ. Sic & quod Hebr. legitur; *Vt quid malefeciſtis mihi?* non expoſtulantis eſt, aut improperantis, ſed ſuam miſeriam deplorantis.

v. 9. *Ego ſuſcipio puerum*. Nota, non dixit hic Iudas ſpondens pro Beniamin, vt dixerat Ruben cap. ſuperiori: *Filios meos interfice*; nempe iam duo filij eius Her & Onan interfecti erant à Domino; & veriſimiliter metuebat, ne quid ſimile alijs filijs ſuis contingeret. Tum etiam à tali ſermone abſtinebat, ne memoriam eius quòd duobus prioribus filijs ſuis acciderat, renouaret.

v. 14. *Et remittat vobiſcum fratrem quem tenet*. Loquitur Iacob de Simeone qui tenebatur in vinculis, & de Beniamin. In ſeptuaginta ſic habetur: *& remittat fratrem veſtrum vnum, & Beniamin*. Vbi cum verè intelligatur Simeon captiuus, tamen fortaſſe nonnulli aliquando acceperunt de Ioſeph. Certè in officio Eccleſiaſtico, dom. 3. Quadrageſimæ, in reſponſorio nono ſic legitur: Lamentabatur Iacob de duobus filijs ſuis: Heu me; dolens ſum de Ioſeph perdito, & triſtis nimis de Beniamin, ducto pro alimonijs: Precor cæleſtem regem, vt me dolentem nimium faciat eos cernere. Quæ verba indicant ſaltem, Iacob non omnem omnino ſpem abieciſſe videndi Ioſeph, etſi hoc videantur eius verba indicare cap. 37. v. 35. Forſitan enim in corde ſuo ſuſpicabatur, id quod res erat, Ioſeph venditum, non deuoratum à beſtiâ; quod nulla oſſa oſtenderentur, ſed ſic loquebatur vt eſt ibi c. 37. ne feroces filios magis exacerbaret.

v. 16. *Occide victimas, & inſtrue conuiuium*, Hæ victimæ, cui immolabantur, Deo vero, an falſo? Si ſacrificium intelligitur; haud dubio Deo vero. Neque enim vir ſanctus præcepiſſet immolari victimas Deo falſo; neque Ioſeph, qui tanta authoritate pollebat apud Ægyptios prohibitus fuiſſet, vt apparet, offerre ſacrificium Deo ſuo. *Sed fortè* non loquitur Scriptura de ſacrificio, ſed de ſola mactatione pecorum ad vſum conuiuij. Vnde & Hebræa tantum habent; *Macta tu*. Vatablus quidem ſubaudit, victimam: ſed quare non ſimpliciter, pecus, vitulum, bouem, vel quid ſimile?

v. 32. *Illicitum eſt enim Ægyptijs comedere cum Hebræis*. Hebræorum nomen tunc dudum innotuiſſe, patet, tum quod hera Ioſeph Geneſ. 39. ipſum bis contemptim vocet Hebręum: tum quod & pincerna regis dicat cap. 41. *Erat ibi puer Hebræus*. Quin ipſi Abraham & Loth Geneſ. 14. Hebræi vocantur, ſic dicti à Chananæis, quaſi transfluuiales: quod ex Meſopotamia illuc veniſſent, iamque plurimi populi ab illis propagati erant, vt Iſmaëlitæ, Madianitæ, Moabitę, Ammonitę: vt non neceſſe ſit hîc nomine Hebræorum, tanquam ignotorum, generatim omnes Chananæos accipere. Cæterum quare profanum cenſerent Ægyptij comedere cũ Hebræis, imò abominationem putarẽt, (Nam ita ſonant Hebręa:) patebit Exodi 8. v. 26.

v. 34. *Maiorque pars venit Beniamin*. Ita iuſſerat Ioſeph, tum quia Beniamin frater erat vterinus Ioſeph: tum etiam quod ſolus Beniamin immunis fuiſſet, & innocens à crimine in Ioſeph à fratribus cæteris commiſſo. Quomodo ſingulis ſingulæ partes in huiuſmodi conuiuijs diſtribuerentur, vide etiam 1. Regum 9.

v. 34. *Biberuntque, & inebriati ſunt cum eo*. Solent, inquit Auguſt. ebrioſi hinc adhibere patrocinium, non tantum propter filios Iacob reliquos, ſed etiam propter Ioſeph, qui valdè ſapiens commendatur. Sed reſpondet Auguſt. & ante eum Hieron. verbũ *ebrietatis* pro ſatietate tantum ſolere in Scripturis poni. Vnde eſt illud Pſal. 64. *Viſitaſti terram, & inebriaſti eam*. Vbi nullo modo inebriari poteſt accipi, vt ebrioſi accipiunt. Nam nec ipſi terræ vtilis eſt huiuſmodi ebrietas, cum nimio humore ſemina corrumpantur. Cõmentarius quoque in Pſal. 80. D. Hieronymo adſcriptus, negat, ad literam, Ioſeph virum ſanctum inebriatum: etſi id fateatur de Loth.

CAP. XLIV.

v. 5. **S***Cyphus — ipſe eſt in quo augurari ſolet Dominus meus*. Cum dicat Scriptura ſacra Deut. 18. *Non inuenietur in te qui obſeruet ſomnia, atque auguria*, nullo modo putandum eſt Ioſeph augurijs deditum fuiſſe: quem ſpiritu diuino conſtat futura atque arcana prædixiſſe, iuxta quod ipſe ad Pharaonem dicebat; *Abſque me, Deus reſpondebit proſpera Pharaoni*. *Quæſtio* proinde relinquitur, quomodo Ioſeph per ſeruum ſuum hic nominet ſcyphum ſuum in quo augurari ſolet? quod & ipſe, poſteà v. 15. ſimilibus verbis repetit, dicens ad fratres: *An ignoratis quod non ſit ſimilis mei in augurandi ſcientia?*

Auguſtinus *reſpondet* hæc non feriò ſed ioco dicta eſſe, & proinde non habenda mendacia. Auguſtini ſententiæ ſubſcribit Thomas in 2. 2. quæſt. 95. art. 7. addens Ioſephum fortè ad hoc retuliſſe, quod vulgus de eo opinabatur. Tum ſenſus erit: An ignoratis, id eſt, an non vel ex publica fama de me cognoſcere potuiſtis, non eſſe mihi ſimilem in augurandi ſcientia? Ita quoque Dan. 4. Nabuchodonozor Danielem nominat, principẽ Ariolorum & c. 5. regina eũ dicit conſtitutũ principẽ magorum, incãtatorum, Chaldæorum & aruſpicum. Et hæc poſterior ſententia magis placet. Author quidam id quod alij ex Hebræo vertunt, (*augurando augurabitur*) ipſe vertit (*experiendo experiens diſcet*) & dicit eos, qui de augurio interpretãtur, ſine cauſa Ioſeph magno crimine grauare, imò (addit) & vocibus vim inferre. Nihilominus Bened. Arias Montanus reddidit, *augurando augurabitur*.

v. 16. *Dixit Iudas; Deus inuenit iniquitatem ſeruorum ſuorum*. Non agnoſcit Iudas furtum ſibi obiectum: Eam enim accuſationem ſtrenuè à ſe repulerunt fratres ſuperioribus verbis; ſed iniquitatem intelligit, peccata anteà ab ipſis commiſſa: maximè illud, quo ex inuidia fratrem ſuum Ioſeph vendiderant. Vt ſit ſenſus: Deus peccata noſtra quæ nos occulta eſſe putauimus inuenit, hoc eſt, oſtendit ſibi eſſe manifeſta per hanc aduerſitatem quam nũc nobis immittit. Vnde & ſupra loquebantur ad inuicẽ: c. 42. v. 21. *Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem noſtrum: ideirco venit ſuper nos tribulatio*. Et Ruben dicebat; v. 22. *En ſanguis eius exquiritur*.

CAP. XLV.

v. 2. E*Leuauitque vocem — quam audierunt Ægypty omniſque domus.* Quomodo potuit omnis domus regia vocem vnius Ioſeph flentis audire,cum ampla eſſe ſolent Regum palatia: At ſenſus eſt, rumorem fletus eius ſtatim totam regiam peruaſiſſe.

v.5. *Nolite pauere, neque vobis durum videatur.* Non extenuat Ioſeph peccatum fratrum in ſe commiſſũ, quod ſanè grauiſſimum erat; ſed prohibet iram & rixas,& exprobrationes,quibus lęditur fraterna charitas. Nam Hebr.eſt: *Et ne ſit ira in oculis veſtris, quod vendideritis me huc:* ac ſi dicat, ne alter in alterum culpam huius rei conferre conetur. Sic & infra prohibet,dicens: *Ne iraſcamini in via.* Verſio Vatabli ſic: *Neque commoueamini intra vos.* Et Scholion, Ne indignemini vos, aut ne fleatis. Ita ſenſus eſt ſiĉ vtriuſque membri,ne doleatis nec contriſtemini. Nõ prohibet autem, aut minuit pœnitentiam, ſed dolorem animi mitigat verbis conſolatorijs,commemoratione boni, quod occaſione facti eorum ſecutum eſt, nempe quod ſubditur.

Commendatur hic nobis mira Ioſephi clementia & manſuetudo erga fratres,quos adeo ſibi inimicos ſenſerat quibus ille ne verbo quidẽ exprobrat quod aduerſus ſe commiſerant. Inſuper & prohibet ne ipſi inter ſe corrixentur de ea re, ſed vt pacificè ad patrem reuertantur.

v. 8. *Non veſtro conſilio, ſed Dei voluntate huc miſſus ſum.* Nota, non hic Ioſeph peccatum fratrum ſuorũ refert in Deum, ſed tranſitum ſuum in Ægyptum; nempe quatenus ex eo magnum bonum, Deo prouidente,conſecutum eſt.

Qui fecit me quaſi patrem Pharaonis. Hebr. *& poſuit me in patrem Pharaonis,* id eſt, inſtructorem & rectorem familiæ & negotiorum eius. Vide etiam 2. Paralip. 2. v. 13.

v.18. *Venite ad me, ego dabo vobis omnia bona Ægypti, vt comedatis medullam terræ, & rurſum: Properate quantocius venientes — quia omnes opes Ægypti veſtræ erunt:* Aut hyperbolica locutio eſt, qua ſignificatur eos in Ægypto habituros omnium rerum abundantiam; aut ſenſus eſt: dabo vobis omnia bona Ægypti, id eſt, ex omnibus bonis Ægypti dabo quantum vobis ſufficiet. Cenſetur enim totum habere qui ex toto aliquo accipit ſufficientia ad vſum ſuum. Videtur autem ſub his verbis latere occultum quoddam vaticinium futurorum, quamuis illud à Pharaone, qui hæc iubebat dici filijs Iſraël, non fuerit intellectum. Significatum eſt enim his verbis futurum aliquando vt filij Iſraël de Ægypto egredientes aſportarent ſecum opes Ægypti, & ſicut ſcriptura loquitur Ægyptios ſpoliarent. Quæ Ægypti deprædatio rurſus altioris myſterij ſignum fuit,nempè futurum vt omnis apparatus ſæcularis doctrinæ ab huius ſæculi Philoſophis & oratoribus tãquam iniuſtis poſſeſſoribus vendicatus, transferatur in vſum doctrinę Chriſtianæ. Similis locus eſt 4. Reg. 8. vbi dicitur. *Azael iuiſſe in occurſum Elizei ferens ſecum munera & omnia bona Damaſci, onera 40. camelorum:* id eſt, ex omnibus bonis.

v.26. *Quo audito Iacob,quaſi de ſomno grauis.* Hinc videtur Iacob omnem ſpem vitę filij ſui Ioſeph dudũ abiecisse. Sed quid poſſit quoque in contrarium adferri,vide c.43.ad Verſum 14.

CAP. XLVI.

v. 15. H*I filij Liæ: omnes animæ triginta tres.* In hoc numero comprehenduntur Her & Onan filij Iudæ, licet mortui ante ingreſſum Iacob in Ægyptum, ipſumque hic aperte exprimitur, ne ſcilicet quis aut fallatur, aut falli putet Scripturam. *Sed quomodo* dicitur; *Omnes animę filiorum eius & filiarum, triginta tres*, cum in hoc numero nulla filia, ne Dina quidem, quæ hic nominata eſt,comprehendatur? Nam ſine illa conſtat numerus. *Ad* hoc Liranus nihil reſpondet. *An* fortè adiecticium eſt illud (*& filiarum*?) *Sed* omnes codices habent, etiã Hebræi. Mirum autem Dinam ab hoc numero excludi, cum Paulo poſt filijs Zelphæ connumeretur *Sara filia Aſer*, atque impleat numerum ſexdecim animarum. *Niſi id factum* dicas, quia Dina erat extra numerũ duodecim tribuum, vtpore ipſa ſoror duodecim Patriarcharum: Sara verò filia vnius ex illis. Dinam tamen ingreſſam fuiſſe Ægyptum exiſtimat Liranus: Vnde & ipſe eam comprehendit in numero ſeptuaginta animarum,quas in Ægyptum ingreſſas Scriptura teſtatur.

Vtrum autem & cui nupta fuerit, ſcriptura nuſquam dicit. At fortè manſit innupta,vel quod vitiata eſſet, vel quod in Ægypto extra domum patris ſui, viro cuiquam tradi non debuit. Quod autem putant nonnulli eam fuiſſe vxorem Iob, neſcio qua ratione vel auctoritate probent: nec probari poteſt, ſi verum eſt quod alij opinãtur, Iob eo tempore nõdum natum fuiſſe, ſed fuiſſe Moyſi σύγχρονον, de qua re vide annot. Iob. 1. Nec tamen ad hoc refellendũ quod dicitur de coniugio Dinæ cum Iob ſatis valere puto argumentum quod Iob fuerit incircumciſus,cum fratres Dinę dixerint,apud ipſos *illicitum & nefarium eſſe tradere ſororem ſuam, homini incircumciſo.* Hoc enim in dolo dictum ab illis fuit, patre nequaquam conſcio, vt patet Geneſis 34.& 49. Plus habet probabilitatis ad illud refellendum ſi dicamus filiam Iacob non tam malè moratam, aut inſtitutã fuiſſe, vt virum ſuum à Deo percuſſum, ad maledicendum Deo prouocaret, eique ſuam innocentiam velut inutilem exprobraret,quod vxorem Iob feciſſe legimus.

Quæres cur ſolius Aſer filia in hoc numero ponatur, cum non ſit veriſimile, à cæteris filijs Iacob nullam fuiſſe filiam progenitam ſed ſolos filios? An filiæ in hoc numero omiſſæ quod non ſoleant mulieres cenſeri in genealogijs apud Hebræos? vnius tamen Sarę filiæ Aſer mentionem factam, vel quia Propheticiſſa eſſet, vel aliâ quapiam re excelluerit.

v. 26. *Cuncta animæ — quæ egreſſæ ſunt de femore.* Quidam hoc teſtimonio confirmare conati ſunt à parentibus animas vnà cum corporibus propagari. Sed *reſpondeo*, ſecundum Auguſtinum animas pro hominibus accipi hoc loco, quod & alibi in Scripturâ ſacrâ frequentiſſimum eſt, locutione ſynecdochicâ. Nec ſolum in ijs quę homini ſecundum animam conueniunt, ſed etiam quæ tantum ſecundum corpus. Sic dicitur 1. Machab. 9. *Et peremerunt animas hominum multas*, cum tamen corpus tantum perimatur ſeu occidatur. Porrò quod animæ non trahantur ex parentibus. Vide ſupra cap. 12. v. 5.

CAP. XLVII.

v.2. E*Xtremos quoque fratrum ſuorum quinque viros.* Hebr. *Et de extremitate fratrum ſuorum cepit quinque viros.* Verſio Vatablina; *Accipiens autem quoſdam è fratribus ſuis, nempè quinque viros.* Pagninus: *de extremis fratribus ſuis cepit quinque viros. Extremos* quidam intelligunt, qui videbantur abiectiores, minuſque præſtantes: Quod Ioſeph feciſſe tradunt, ne ſi robuſtiores adduxiſſet, militiæ eos Pharao applicuiſſet. Alij aliter. Vide Liranum.

v.7. *Qui benedicens illi, & interrogatus ab eo.* Iacob ſcilicet benedicens regi. Nam & mox ſequitur v.10. *Et benedicto Rege egreſſus eſt foras.* Porrò benedixit Iacob regi, quia ſalutem & felicitatem ei precatus eſt à Deo. (Nam & nuda ſalutatio quodammodo eſt benedictio ſeu bona precatio.) *Non* autem quaſi *ex authoritate & officio*; quomodo ſacerdotes benedicũt; & in epiſt. ad Hebr.7. dicitur, *Quod minus eſt à maiore benedicitur*; ſed vulgari modo bene precando, quomodo etiam æquales æqualibus, & minores maioribus benedicunt.

v.9. *Dies peregrinationis meæ parui & mali.* Id eſt, pauci, & miſeri. Parui videlicet numero, non extenſione, Sic Iob.17. *Dies mei breuiabuntur.* Mali autem dicuntur propter labores plurimos, quos ſubijt; & afflictiones plurimas, quas ſuſtinuit Iacob in vita ſua. Sic Dominus in Euangelio Matth.6. *Sufficit diei malitia ſua.* Et Apoſtolus ad Epheſ.5. *Redimentes tempus, quoniam dies mal ſunt.*

v.19. *Cur ergo moriemur, te vidente? Emit igitur Ioſeph omnem terram, ſubiecitque eam regi.* Nec fuit tamen hæc crudelitas aut inhumanitas Ioſeph; non enim poterat gratis dare, eò quod ipſe tantũ diſpenſator eſſet regis. Sed neque cooperatus eſt cupiditati regiæ; ſed quę fecit ad vtilitatem regis, redundarunt etiam ipſius prudenti conſilio in vtilitatem regni & populi: quod declarat prudentiſſima ſimul & humaniſſima eius propoſitio ad populum, quâ dicit: *En, vt cernitis & vos & terram veſtram Pharao poſſidet. Accipite ſemina, & ſerite agros, vt fruges habere poſſitis; quintam partem regi dabitis, quatuor reliquas permitto vobis in ſementem, & in cibum familijs & liberis veſtris. Et factum eſt,* inquit Scriptura, *quaſi in legem:* ſine dubio vtilem ad continendum populum in obedientia regis.

v.22. *Præter terram ſacerdotum.* Hebræa ſic: *Tantum terram ſacerdotum non emit, quia ſtatutum* (ſeu demenſum & portio) *ſacerdotibus erat à Pharaone, & comedebant ſtatutum ſuum, quod dedit eis Pharao: idcirco non vendiderunt terram ſuam.* Igitur non ſignificatur hic quod terram ſuam neceſſario ſacerdotes habuerint à rege, ſed quod terram ſuam, ex qua viuere ſoliti erãt (quæ tamen veriſimiliter fuerat eis data è publico, tanquam miniſtris publicis, accedente ſimul authoritate regia) non ſint compulſi vendere, ob defectum alimoniæ; ſiquidem Rex eos aleret ex horreis publicis, tanquam publicos miniſtros. Debebantur autem ſacerdotibus Ægyptijs cibaria ex publico, non ſimpliciter (erant enim ſacerdotes non veri Dei, ſed falſorum deorum & dæmonum) ſed ex conſcientia erronea, quia putabantur eſſe miniſtri veræ religionis.

Cæterum oſtendit hic locus quantum etiam ethnici reges, dignitatem ſacerdotalem honorauerint. Quod ſi verò reges illi ſacerdotes ſuorum Deorum, qui nihil aliud quam dæmones erant, tali prærogatiua honorauerint, quanto magis conuenit miniſtros Eccleſiæ Chriſti apud Chriſtianos principes ſimilibus beneficijs ac priuilegijs gaudere.

v.30. *Sed dormiam cum patribus meis.* Nota nuſpiam Scriptura dicit beſtias dormire cum moriuntur, ſed tantum homines, vtpotè quod homines reſurrectionem certò expectent. Quin nec ſoli boni, ſed etiam mali dicuntur dormijſſe cum patribus ſuis, vt impii Reges, Ieroboam, Amri, Achab, & alii: quod notandum eſt, contra Iudæos, qui ſtolidè docent malos non reſurrecturos.

v.31. *Quo iurante, adorauit Iſrael Deum, conuerſus ad lectuli caput.* Septuaginta legunt. *Adorauit Iſrael ad ſummitatem virgæ eius.* Quæ verſio innuit Iacob adoraſſe ſummitatem ſceptri Ioſeph, exterius quidem poteſtatem eius honorans, ſed ſpiritualiter ſimul (vt apparet) Chriſti regiam poteſtatem in typo Ioſeph adorans. Sanè verſionem hanc, etſi eam Hieron. non videatur probare, nobis quoque recipiendam cogit authoritas Apoſtoli ad Hebr.11. vbi clarè dicit; *Fide Iacob moriens ſingulos filiorum Ioſeph benedixit, & adorauit faſtigium virgæ eius.* Et nihil prohibet, quin Iacob & Deum adorauerit (vt habet noſtra verſio) atque etiam honorârit ſeu adorârit ſummitatem virgæ Ioſeph, quod vult verſio 70. & Apoſtolus dicto loco. Vide ibidem noſtrum comment.

CAP. XLVIII.

v.5. E*Phraim & Manaſſes, vt Ruben & Simeon reputabuntur mihi.* Quæritur quid magnum reputari ſicut Ruben & Simeon, cum ſeq. cap. hi duo pro benedictione magis videantur reportare maledictionẽ? Reſpondeo non in benedictione fieri cõparationem, ſed in iure filiorum. Senſus enim eſt; duos filios tuos Ephraim & Manaſſem, ego mihi adopto in filios; ita vt ſinguli ſuas accipiant portiones in terra promiſſionis, & ipſi perinde atque ſi ex me eſſent geniti, duarum tribuum capita conſtituant, ſicut Ruben & Simeon. Nominat autem Ruben & Simeon, quod hi natu maximi eſſent, vt intelligeretur tanto magis etiam cęteris Ephraim & Manaſſem in eo iure ęquari.

v.6. *Reliquos autem quos genueris, tui erunt.* Nulla Scriptura refert Ioſeph alios filios genuiſſe. Quare quod hic dicitur conditionaliter accipiendum eſt. Et ſanè Vatabili verſio ſic habet: *Si qui poſt hos tibi naſcentur.* Atque ad illum proinde ſenſum explicanda quoque videntur Hebræa (*& generatio tua, quam genuiſti poſt illos*) etſi duriuſculum ſit.

v.7. *Eratque vernum tempus.* Vide cap.35. v.16.

v.16. *Angelus qui eruit me, benedicat pueris iſtis, & inuocetur ſuper eos nomen meum &c.* Quidam, vt Oleaſter, hinc ſtatuunt inuocationem ſanctorum. Sed non eſt neceſſum huc recurrere; Nam vbicunque per totam Scripturam inuocatur Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob, aut pro eorum reſpectu pii homines exaudiri à Deo petunt, ibi & ipſi ſuo modo inuocantur. At verò quod hîc dicitur (*inuocetur ſuper eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum*) ſecundum phraſim Hebraicam ſenſus eſt, vt Ephraim & Manaſſes tanquam ex Iacob geniti, nomine eius gaudeant, æquè atque alii filii. Ita dictum eſt Ierem.14. *Nomen ſanctum tuum inuocatum eſt ſuper nos, id eſt,* vocamur populus tuus.

v.22. *Do tibi partem vnam extra fratres tuos.* Septuaginta habent; *Do tibi Sichimam præcipuam ſuper fratres tuos.* Hebr. eſt vocabulum (*Sichem*) quod ſonat humerum vel partem; Vnde & noſter generatim habet (*partem vnam*) Veruntamen Sichem quoque, aut certè bonam eius partem fuiſſe datam Ioſeph ſatis patet Ioſue vlt. vbi ſic legitur: *Oſſa quoque Ioſeph, quæ tulerant de Ægypto, ſepelierunt in Sichem* (nota in Sichem)

in parte agri, quem emerat Iacob à filijs Hemor — & *fuit in poſſeſsionem filiorum Ioſeph.* Sic ibi. Sed *quæres*, quid eſt hoc, quod hic addit Iacob; *partem vnam quam tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo?* *Reſpondent* nonnulli quod Iacob cenſeatur Sichimā ſibi armis vindicaſſe, quia filij eius Ruben & Simeon, eam armis ſubiugārunt (vt eſt ſupra cap. 34.) Sed id non rectè, nam factum eſt id Iacob inuito, & omninò iniuſtè, vt ibi plurimis oſtendimus. Itaque alij veriſimilius dicunt, quod cum occaſione huius crudelitatis Ruben & Simeon, vicini Amorrhæi etiam expellere vellent Iacobum poſſeſſione agri, quem illo loco emerat, (vt eſt c. 33.) ille iure belli, & agrum illum, & vicina ſimul loca armis ſibi aſſeruerit.

CAP. XLIX.

v. 4. *Effuſus es; non creſcas. Non creſcas*; Hebr. *Non excellas.* Quare hac voce, illum priuatū nonnulli dicunt iure primogenituræ; quaſi dixiſſet Iacob: Nolo conſequaris prærogatiuam dignitatis. *Certè* conſtat primogenituram datam filijs Ioſeph 1. Paralip. 5. Et benedictio quæ hoc loco Ioſeph data eſt, non obſcurè etiam innuit plus Ioſeph omnibus cęteris fratribus eſſe tributum; ſpeciatim: cùm Iacob in ipſum ſe transfundere dicat benedictionem à patribus acceptam; quale nihil eſt in benedictionibus aliorum. *Itaque* ſenſus eſt: *Effuſus es ſicut aqua*: hoc eſt, euanuiſti, ad nihilum redactus es, contemptibilis factus es, propter flagitium tuum: quod ſequitur. Et ſimilis locutio eſt Pſal. 21. *Sicut aqua effuſus ſum.*

Quia aſcendiſti cubile patris tui. Vide de hoc eius ſcelere, id eſt, de concubitu cum vxore patris ſui cap. 35.

v. 5. *Simeon & Leui vaſa iniquitatis bellantia.* Vide dicta ſupra ad cap. Geneſ. 34. Porrò quid ſibi velit, quod pater in eos dicit v. 7. *Diuidam eos in Iacob, & diſpergam eos in Iſrael*, vide Ioſue 19. & 21.

v. 10. *Non auferetur ſceptrum de Iuda, donec veniat.* Manifeſta eſt de Chriſto prophetia. Nam & Hebręorum plerique de Chriſto hoc teſtimonium accipiunt, & Chaldæus Paraphraſtes, illud, *donec veniat qui mittendus eſt*, expreſsè ita reddidit, *donec veniat Meſsias* In captiuitate quidem Babylonis finem habuit ſeries Regum Iuda: ſed tamen tunc adhuc fuerunt Iudices populi ex hac ipſa tribu, vt ſignificatur Danielis 13. ac deinceps cōtinuati ſunt huiuſmodi Iudices ſeu Duces, vt conſtat ex libris Eſdræ, Machabæorum, & Ioſepho, vſque, dum Herodes alienigena, primum quidem illud regnum inuaſit, ſed ita tamen, vt, teſte Ioſepho, etiam conſentientibus Iudæis, tandem in eo confirmatus ſit. Significatur ergo quod tūc tempus erat expectandi Meſſiam hîc promiſſum. *Reſpondent* Iudæi, quod tūc non venerit Ieſus Nazarenus, ſed aliquot annis poſt, atque ita ipſe non ſit hic Meſſias. Sed *ſciant*, id quod modicum eſt pro nihilo reputari: Aut ſi pertinaciter dicant in Herode non fuiſſe omninò ſceptrum de Iuda ſublatum, eò quòd tunc adhuc eſſet concilium ſupremum Sanedrim, ex hac ipſa quoque potiſſimum tribu collectum; ſciant illud ipſum quoque, Chriſto iam-iam naſcituro, ſublatum: teſte Ioſepho. *Senſus itaque eſt*: Nō auferetur poteſtas regia à Iuda, niſi illi ſurrogetur (vtpote ex eadem tribu) excellentius regnum Meſſię in omnes gentes. Nempe pro eo quod hîc dicitur: *Et ipſe erit expectatio gentium*, Aggæi 2. dicitur: *Veniet deſideratus cunctis gentibus.*

v. 17. *Fiat Dan coluber in via.* Septuaginta habent γενηθήτω Δὰν ὄφις ἐφ' ὁδοῦ id eſt, *factus eſt ipſi Dan ſerpens in via*: vt non ipſe Dan comparetur ſerpenti, ſed potius pati dicatur ſerpentem. Sasbout in 14. Iſaiæ ſic intelligit, vt ſignificetur fortitudo ipſius Dan contra hoſtes, quàm per colubrum putat ſignificari. Hinc impletum hoc multi volunt in Samſone, qui ſuis hoſtibus Philiſtæis fuit velut coluber in via, & ceraſtes in ſemita. Plerique tamen ad Antichriſtum referunt, & fauere videtur Apocalypſis c. 7. vbi tribus Dan, inter electas tribus prætermittitur: quæ res ratione non caret. Ambroſ. lib. de benedict. Patriarcharum cap. 7. Non, inquit, Samſonem hæc prophetia ſignificat: ſed Antichriſtum, qui futurus eſt ex tribu Dan.

B v. 27. *Beniamin lupus rapax.* Ad literam prædicitur bellicoſitas illius tribus, & victoriæ de hoſtibus: idq; patet ex conſequentibus, quæ ſunt comedere prædam, & diuidere ſpolia. *Rectè* reijcit Liranus expoſitionem Hebræorum de altari ſacrificiorum, quod fuit in tribu Beniamin, deque ſacrificio matutino & veſpertino. Quomodo enim hac contemplatione de tribu illa dicitur, *quod ſit lupus rapax? quodque prædam diuidat & comedat?* Aptius ſane de tribu Leuitica, cui cedebant hoſtiarum partes, id diceretur. Cæterum myſticus ſenſus eſt de Saulo, poſteà Paulo dicto, Beniamiticæ tribus: primum quidem *lupo rapace*, id eſt, perſecutore: deinde verò *ſpolia diuidente*, id eſt, verbi diuini eximio prædicatore.

v. 28. *Benedixitque ſingulis benedictionibus proprijs.* C *Quomodo* ſingulis ſeu vnicuique proprijs, cum Simeon & Leui fuerint coniuncti? & quomodo benedictionibus, cum ijdem, atque etiam Ruben loco benedictionis reportarint maledictiones? *Reſpondeo*, idem eſt ſinguli, quod penè ſinguli. Nam exceptio tantum eſt in vno pari: quamuis ex cōſequenti quoque ſinguli eorum aliquid peculiare habuerint, vt mox patebit. Porro ſub benedictionibus etiam maledictiones Scriptura comprehendit, quaſi dicat ſingulis dedit ſuas imprecationes, quæ in pleriſque erāt benedictiones, nō tamen in omnibus: tametſi quod de Simeone & Leui dicitur: (*Diuidam eos in Iacob, & diſpergam eos in Iſrael*) quamuis maledictio ſit, ſi ſola ſpectetur felicitas temporalis: Deus tamen vertit in D benedictionem, nempe quando Tribus Leuitica fuit euecta ad miniſterium ſacrum, & ſacerdotale, cuius ratione debebat per vniuerſam illam gentem diſpergi. Ex tribu autem Simeon fuerunt homines docti & periti legis, qui doctrinâ ſuâ populum inſtruxerunt: ideoque & ipſi diſperſi.

CAP. L.

v. 4. *Locutus eſt Ioſeph ad familiam Pharaonis.* Quare Ioſeph interpellat proceres & familiā Pharaonis, vt pro ſe ad Pharaonem loquantur, vt liceat ſibi ſepelire patrem in terra Chanaan, cum ipſe eſſet ſecundus in regno? *An hoc* modeſtiæ aſſcribendum eſt? ſimulque ne præſumptione nimiæ authoritatis E paternam cognationem ibi odioſam redderet? An forte, paulatim ſuccedente tempore, & ceſſante adminiſtratione cibariorum, quàm tempore famis habuerat, decreuit ei poteſtas apud regem & proceres, tanquam homini externo, cuius fratres eſſent ouium paſtores, Ægyptijs contemptibiles?

v. 10. *Vbi celebrantes exequias, impleuerunt ſeptem dies.* Supra dicitur: *fleuit eum Ægyptus ſeptuaginta diebus.* Tametſi numeri ſi in ſe conſiderentur, nihil virtutis habeant ad effectum aliquem vel corporalem, vel ſpiritualem conſequendum: certos tamen numeros ſcriptura nobis commendat propter ſignificationē, vt ternarium propter ſacroſanctæ Trinitatis myſte-

rium

rium, denarium propter decalogi præcepta, atq; ita in alijs. Hac igitur ratione Eccleſia Chriſti, certum dierum numerum obſeruat in exequijs mortuorũ, videlicet ſeptenarium & tricenarium, ſequẽs in hoc exempla nobis commendata in ſcriptura ſacra. Nã hoc loco, exequiarum Iacob ſeptem dies impleti leguntur. *Sic* & 1. Reg. vlt. habitatores Iabes Galaad ſuper Saul & filio eius exequias cũ ieiunio celebrarunt diebus ſeptem, ipſo Dauid quoque eorum pietatem approbante. Et generaliter dictũ eſt Eccl. 22. *Luctus mortui ſeptem dies*. Sed & de luctu triginta dierum tria reperiuntur teſtimonia. Nempe primum Num. 20. Aaron à populo lugetur triginta diebus, Secundò totidem diebus lugetur Moſes Deut. vlt. Ac denique quod hoc cap. v. 3. dicitur, de quadraginta diebus quibus Ægyptij condierant aromatibus corpus Iacob, ac immediatè ſubnectitur (*fleuitque eum Ægyptus ſeptuaginta diebus*) ſic ſeparatim accipiendum eſt, vt ſicuti Hebræi ſe accommodârant mori Ægyptiorum in quadraginta diebus corpori condiendo deputatis: ita viciſſim Ægyptij ſecuti ſint morem Hebræorum, vt defunctum triginta diebus lugerent; qui ſimul efficiunt dies ſeptuaginta.

Porrò ſi ſignificatio vtriuſque numeri apud Hebræos venerabilis (ſeptenarij, ſcilicet & tricenarij) requiratur: *ſeptenarius* requiem ſignificat mortuorũ, quam illis viuentes apprecantur: requieuit enim Deus die ſeptimo. *Tricenarius* autem, qui eſt denarius ter ductus meritum quietis ſignificat; videlicet obſeruationem Decalogi per fidem Trinitatis. Cæ-

A terum alios numeros ab ijs qui exemplis ſanctorum aut Eccleſiaſticâ traditione approbati ſunt, in exequijs mortuorum obſeruare, non caret periculo ſuperſtitionis.

v. 19. *Num Dei poſſumus reſiſtere voluntati?* Nequaquam hîc peccatum venditi Ioſeph in Deum refertur, quod cap. 45. v. 5. ad ſimilem phraſim annotauimus. Quin apud Hebręos ſic ad verbũ legitur: *Num pro Deo ego ſum?* Et apud ſeptuaginta. *Num Dei ſum ego?* Et eadem verba ſunt in Hebręo cap. 30. vbi Iacob Rachel dicenti, *Da mihi liberos, alioqui moriar*, reſpondet: *Num pro Deo ego ſum?* Et conuenit etiam ibi ſenſus quem interpres hoc loco expreſſit: *Num Dei poſſumus reſiſtere voluntati?* Nam ſequitur, *qui priuauit te fructu ventris*. Senſus ergo genuinus hoc capite eſſe videtur: Nolite timere, ne ego vindicem iniu-

B riam: veſtrum fuit malum, ſed Deus vertit illud in bonum: Itaque ego quoque paſcam vos, & paruulos veſtros.

v. 23. *Deus viſitabit vos, aſportate oſſa mea.* Rationẽ huius præcepti vide apud Liranum: tametſi quod ille addit, Ioſeph ſperaſſe ſe reſurrecturum cum illis, qui tempore reſurrectionis Chriſti à morte ſuſcitandi erant (id quod etiam ſuprà de Iacob dixerat) vanum arbitror. *Alia etiam ratio dari poteſt*, vt filij Iſraël ſecum habentes oſſa Ioſeph, cum præce[illegible] ea transferendi, quia Deus viſitaturus eſſet eos, [illegible]ſemper illius promiſſionis memores eſſent, atque eiuſdem promiſſionis veluti pignus haberent illa oſſa: vt mirum non ſit ſemper oſſa Sanctorum Eccleſiam honoraſſe.

FINIS GENESIS.

ANNOTATIONES

IN EXODVM.

CAP. I.

v.10. **V**Enite ſapienter opprimamus eum. *Sapienter*, id eſt, prudenter ſecundum hominem, callidoque conſilio. Poteſt aotem duobus modis intelligi, vel, vt conſiliũ tendat in finem oppreſſionis, ſitque ſenſus: Ineamus conſilium, quo poſſimus hũc populum opprimere: Vel rectius, vt conſilium tendat ad impediendam populi multiplicationem; quaſi dicat; opprimamus aliquo labore ac ſeruitute populum, ne multiplicetur, ac multiplicatus potentior nobis euadat. Sequitur enim; *Ne forte multiplicetur, & ſi ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis noſtris.*

v.17. *Timuerunt obſtetrices Deum &c.* Pro Deum in Heb. eſt *Elohim*, non *Iehoua*: nec ideo tamen de falſis dijs, aut falſo quopiam Deo, id dictum putes. Non enim falſus Deus ædificauit eis domos, ſed verus Deus, de quo etiam ſub nomine Elohim, dicitur.

v. 20. *Bene ergo fecit Deus obſtetricibus. Quæritur*, quare benefecerit? Et videtur prima fronte huius beneficij diuini meritum fuiſſe pium ſeu officioſum mendacium, quo maluerunt fallere Regem, quam innocentes perdere. Sed quæſtionem hanc clarè diſſoluunt verba ſequentia: *Et quia timuerunt obſtetrices Deum, ædificauit eis domos.* Non ergo propter mendacium, ſed propter pietatem, miſericordiam, & timorem Dei acceperunt obſtetrices remunerationẽ à Deo. Vnde Auguſt. lib. contra mendacium cap. 15. Qood ſcriptum eſt, inquit, bene Deum feciſſe Hebræis obſtetricibus, non ideo factum eſt, quia mentitę ſunt, ſed quia in homines Dei miſericordes fuerunt. Non eſt itaque in ijs remunerata fallacia, ſed beneuolentia; benignitas mentis, non iniquitas mẽtientis. Sic ille. Et ſimilia habet Gregor. lib. 18. Moral. cap. 4.

Sed quæret aliquis an hæ mulieres verum Deum timẽtes non fuerint iuſtificatæ: quemadmodũ Raab meretrix, vt de ea teſtatur Iacobus Apoſtolus cap. 2. non obſtante mendacio quo & ipſa vſa fuit, vt periculo eriperet exploratores populi Dei? Primum dico ſcripturam non negare iuſtificatas fuiſſe obſtetrices, & ſi quis ita ſentiat non facile poterit refelli; pręſertim cum id ex eo fiat probabile quia ſcriptura paſſim in Pſalmis & alibi beatos pronunciat eos qui timent Dominum, & timor Domini pro vera pietate plerumque ſumitur in ſcripturis. Nec dubiũ quin Dominum cognouerint aliquo modo, quem timebant, licet dubitari poteſt an cognouerint ſufficienter ad iuſtificationẽ. Certè Hieron. ſuper Pſal. 65. dicit eis ædificaſſe domos, id eſt, manſiones apud patrem; vnde intelligit in eis meritum regni cœleſtis. Sed, quia alij aliter ſentiunt; ſecundo loco cauſa diuerſitatis aſſignari poteſt, quod Raab nõ timuerit tantum Deum Iſraëlitarum, verum etiam glorificauerit eum propter opera quæ ab eo in populo eius facta audierat, adeo vt fidem ſuam declararet

A hoc Elogio Ioſue 2. *Dominus Deus veſter ipſe eſt Deus in cælo ſurſum & in terra deorſum*, id eſt, ipſe ſolus eſt Deus, omnium Dominus: quo verbo proteſtata eſt ſe relinquere omnem idololatriam, & vnius veri Iſraëlitarum Dei cultum ex animo amplecti, & ab eo ſalutem expectare. At de obſtetricibus nihil tale legitur, ac forte ita Deum Hebręorum timebant, vt tamen Ægyptiorum cultum non relinquerent; vnde temporalem tantum remunerationem pro humanitatis officio Scriptura memorauit.

Nec obſtat argumentum quod timuerint Deũ, & ideo beatæ fuerint, iuxta illud Pſal. 127. *Beati omnes qui timent Dominum*: quia de filiali timore id dictum eſt; alioqui, & dæmones tremunt & contremiſcunt. Certè Gregor. affirmat eas mentiendo excidiſſe à
B mercede æterna, eò quod mentitæ ſint pro vita ſua temporali quam perdere metuebant, ſi confeſſæ fuiſſent factum ſuum apud Regem. Sed hoc non conſtat. Vide noſtra in 3. diſt. 38. in fine, itemq; comm. ad Heb. 11. Iac. 2. & annot. Ioſ. 2.

v. 21. *Ædificauit eis domos.* Non eſt hoc accipiendum de materiali extructione ędificiorum, ſed phraſi Scripturæ per domos familiæ intelliguntur. Sic domus Aaron, familia Aaron; domus Iuda, familia Iuda; domus Dauid, familia Dauid. Senſus ergo eſt: Deus fecit familias earum prole numeroſas, eaſdemque locupletes & honorabiles: hæc enim ad felicitatem familiarum pertinere putantur. Et ſimilis phraſis eſt Geneſ. 30. vbi dicit Iacob ad Laban: *Iuſtum eſt igitur, vt aliquando prouideam domui meæ*: vbi Septua-
C ginta reddentes ad verbum, quod eſt in Hebræo ſic habent: *Nunc igitur, quando faciam & ego mihi ipſi domum?* quaſi dicat, quando ſtudebo prouehendæ familiæ meæ? Hieron. ſuper Iſaię 65. dicit quod Deus ædificauit obſtetricibus domos, id eſt, manſiones in cælo. Sed è contra Gregor. affirmat eas mentiendo excidiſſe à mercede æterna, eo quod mentitæ ſint pro vitâ ſuâ temporali. Sed problematicè hæc diſputantur. Nam & Raab meretrix mentita eſt, Ioſuæ 2. & tamen laudatur, Iacobi 2. Vide in 3. ſenten. diſt. 38.

CAP. II.

v. 1. **E**Greſſus eſt poſthac vir de domo Leui, & accepit vxorem. *Quæritur*, ſi poſt edictum illud pa-
D ter Moſis primùm acceperit vxorem; quomodo nõ æque difficile fuerit ſeruare fratrem eius Aaron atq; ipſum Moſem? *Reſpondeo* illud (*poſthac*) neque eſſe in Hebræo, neque apud Septuaginta. Secundum noſtram autem verſionem, ſignificare poteſt ordinem narrationis, non rei geſtæ.

Et accepit vxorem ſtirpis ſuæ. Hebr. *filiam Leui*. Hæc erat Iochabed, de qua dicitur cap. 6. v. 20. *Accepit autem Amram vxorem Iochabed patruelem ſuam, quę peperit ei Aaron & Moyſen.* Ex quo conſtituunt multi Iochabed non immediatè genitam ex Leui, ſed eius fuiſſe neptẽ. Nihilominus Num. 26. dicitur Amram habuiſſe vxorem Iochabed, *filiam Leui, quæ nata eſt ei in Ægypto*: quâ adiectione (*quod nata ſit ei in Ægypto*)

volunt alij eam fuiſſe immediatè filiã Leui, ac proin- A
de amitam mariti ſui Amram. De quibus prolixè
diſputãt Lyranus, Burgenſis, & Replicator: illos qui
vult adeat. Interim ſeruit hæc *res ad quæſtionem illam*:
An diſpenſari poſſit à iure in matrimonio *amitę cum nepote*, ſicut diſpenſatur in matrimonio *patrui cum nepte*.
De quo vide Scholaſticos in 4. ſent. itemque alios
tractantes de impedimentis matrimonij.

v. 9. *Adultumque tradidit filiæ Pharaonis*. Hinc manifeſtum eſt, Moyſem non ignoraſſe ſe eſſe Hebræũ & non Ægyptiũ: educatus eſt enim à matre ſua vſq; ad adultam ętatem, a: tum demũ redditus filię Pharaonis, quæ eum accepit vt filium ſuum adoptiuum. Adoptauerat enim ſibi eũ ſingulari beneficio tollens ex aqua, in qua erat alioquin moriturus. At nullo B
modo exiſtimandum quod illa ſe geſſerit pro matre naturali Moyſi, dicens illum ex ſe genitum eſſe, tum quia conſtat eam non peperiſſe hunc puerum, tum quia ſe ipſam hoc pacto magna infamia affeciſſet, quod filium vel extra matrimonium, vel ex alio quam marito ſuſcepiſſet. Vnde & ſcriptura dicit quod *eum adoptauerit*. Hinc etiam refellitur figmentum Hebræorum de Moyſe infante, qui coram Pharaone carbonem in os ſuum iniecerit vnde lingua ei facta fuerit læſa & impedita. Quomodo enim hoc ei infanti apud Pharaonē accidit qui ſtatim de aqua redditus matri & ab ea nutritus eſt vſq; ad adultam ætatem? Conferendus eſt autē hic locus cũ loco ad Hebr. 11. vbi dicitur, quod Moyſes grãdis C
factus, negauit ſe eſſe filiũ filię Pharaonis. Non enim ſenſus eſt, quod Dei reuelatione cognouerit ſe non eſſe filium filię Pharaonis (hoc enim ſine dubio à matre didiciſſe videtur) ſed quod contempſerit adoptionem illam, malens publicè haberi Hebræus, & contemptibilis, quam filius reginæ, aut filiæ regis. Nam non obſtante tã pręclara adoptione, ſe publicè profitebatur Hebræum eſſe, licet inde ſciret periculum fore ne cũ reliquo populo in duram ſeruitutē luti & lateris redigeretur. Verum quomodo intelligendum ſit quod ibidem Apoſtolus Hebr. 11. addit. *Non timens animoſitatem Regis*. Vide ibid. & infra v. 14. ad illa verba velut contraria: *Timuit Moyſes, &c.*

v. 12. *Percuſſum Ægyptium abſcondit ſabulo*. De hoc D
facto quærit Auguſtin. vtrum indoles tantum in eo laudabilis fuerit, qua hoc homicidium Moyſes cõmiſit, an omnino ipſum factum à iuſtã reprehenſione quoque vindicari poſſit? Verſans hanc quęſtionem Auguſtinus lib. 22. contra Fauſtum cap. 70. dicit: Conſultã illã æternã lege, reperio non debuiſſe hominem, ab illo qui nullam ordinariam poteſtatē gerebat, quamuis iniurioſum & improbum occidi. Veruntamen, inquit, animæ virtutũ capaces ac fertiles præmittunt ſæpè vitia, quibus hoc ipſum indicent, cui virtuti ſint potiſſimum accommodatæ, ſi fuerint præceptis excultæ. Laudat igitur ibi Auguſt. indolem volentis defendere proximum, & ab eo arcere iniuriam; ſed factum ipſum velut inordinatum E
non laudat. Idem *tamen* Auguſt. in quęſt. in Exodum, indicat, quomodo etiam factũ ipſum defendi poſſet. Putabat enim Moyſes, ſicut Stephanus Act. 7. v. 25. dicit, intelligere fratres ſuos, quod per eum Deus daret illis ſalutem. Quo teſtimonio ſignificatũ videtur Moyſem iam ante fuiſſe diuinitus admonitum de ſuſcipienda pręfectura ac defenſione filiorum Iſraël. *An* dici poteſt, Moyſem hoc feciſſe propter neceſſariam defenſionem fratris Hebræi, vt qui Ægyptium volentem interficere Hebræum innocentem, aliter repellere non potuerit? Non eſt neceſſe eò confugere, vide annot. Art. 7.

v. 14. *Timuit Moyſes, & ait. Quæritur*, quomodo hoc conſiſtat cũ eo quod de eodē Moyſe dicitur Hebr. 11. *Non timens animoſitatem Regis*: Liran. ſuper cap. 4. Exodi declarare conatur ex quadam fabula Iudaica. *Sed idem* Liranus ſuper Heb. 11. aliter conciliat. Dicit enim Apoſtolum non loqui de fuga eius ex Ægypto, poſtquam occiderat hũc Ægyptium; ſed de diſceſſũ eius cum toto populo in deſertum. Theoph. Oecumenius, & alij Græci hoc modo exponunt; *Non veritus animoſitatem Regis*, ſc. quò minus poſteà in Ægyptũ rediret: & quo minus, etiã cum fugam iniret, in viciniã morari auderet. Gagnæus vtrumque refert ſenſum, præferens quod dicit Liranus, vide noſtrum comment. ad Heb. 11.

v. 16. *Erant autem ſacerdoti Madian ſeptem filiæ*. Vtrum idolorum ſacerdos hic fuerit, an veri Dei, cuius certè notitiam à maioribus ſuis accepiſſe poterat (nam Madian Abrahæ filius fuit ex Cetura coniuge) Vide annotat. infrà. c. 18. Vide etiã latè diſſerentem de hac re F. Monceum, de Apparitione in Rubo c. 2. vbi bonis argumentis contendit veri Dei ſacerdotē fuiſſe.

v. 22. *Eliezer, dicens: Deus enim patris mei, &c.* Illa poſtrema verba in Hebręo & Chaldæo, & nonnullis M. S. S. Latinis hoc loco non habentur, tranſlata autem huc videntur ex c. 18 v. 4.

CAP. III.

v. 2. *Apparuitque ei Dominus in flamma ignis de medio Rubi*. Totum hoc factum eſt *Angeli* miniſterio, qui & voces formauit, quas hic Dominus cum Moyſe locutus fuiſſe legitur. Diſertè dicit hoc S. Stephanus Act. 7. ſc. Angelum Moyſi in igne flãmæ rubi apparuiſſe, & eundem Angelum Moyſi ducem fuiſſe in liberatione populi ex Ægypto. *Et ſimiliter* cenſendum eſt de alijs apparitionibus Domini, quas factas legimus ſanctis Patriarchis & Prophetis; quod & expreſsè in Geneſi habemus de Abraham, & Iacob, quod Angeli eis apparentes, in perſona Dei eos fuerint allocuti. *Euſebius quidem* Cæſarienſis in proemio Hiſt. Eccleſ. & alibi, alijque Græci dicunt Chriſtum Moyſi, alijſque patribus apparuiſſe, id eſt, filium Dei in ſpecie humana, ſc. eã quã erat aliquando aſſumpturus: non quidem negantes Angelico miniſterio totũ hoc factum, ſed exiſtimantes Angelum humano ſchemate aſſumto repreſentaſſe non totam Trinitatem, ſed ſolum perſonam filij Dei. Quod quidem non eſt improbabile. Vide annot. Dan. 3. & noſt. comment. 1. Cor. 1. v. 9.

Et videbat quod rubus arderet, & non combureretur. Rubus ardens, nec combuſtus, quid myſticè ſignificet, Eccleſia nos docet, dum ita Virginem Deiparam cantando alloquitur: Rubum quem viderat Moyſes incombuſtum, conſeruatam agnouimus tuam laudabilem Virginitatem. Arſit enim, & non eſt combuſta, quando de Spiritu ſancto ſine libidine carnis, & ſine corruptione integritatis, Deũ concepit.

v. 5. *Ne appropies huc, ſolue calceamentum*. Ratio ſequitur. *Locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt*. Ideo *ſancta, quia per hanc* apparitionem præſentiam meam hic exhibeo. *Sic* Arca ſancta & Propitiatorium; quia illic præſentiam ſuam Deus ſingulari modo exhibebat, dans ex eo loco reſponſa, nec non preces votaq; ſacerdotis illuc ingredientis exaudiens. Iubetur itaque ſoluere calceamentum de pedibus ſuis, ob venerationem loci. Nam calcei, quibus aſſiduè terra calcatur, ſordidi eſſe ſolent, ideoque ad venerationē terræ ſanctæ pertinet, exutis calceis, nudiſque pedibus eam calcare.

Sed dupliciter accipi poteſt, quod dicitur: *Ne appropies*

nes huc, ſolue calceamentum. *Primò* vt ſit ſenſus: Ne appropries huc priuſquam ſolueris calceamentum de pedibus tuis. Altero modo; Ne omninò propiùs accederet, ſed à longè audiret Dominum loquentē: & nihilominus, vt eo loco vbi ſtabat ſolueret de pedibus calceamenta. *Sed prior ſenſus magis* cōgruit: quia non apparet totum illud Moyſis cum Deo colloquium à longè habitum fuiſſe. Et magis conſentaneum eſt, vt iuſſus fuerit exuere calceos propter locum, ad quem ibat, quam in quo calceatus iam ſtabat: quamuis & ille ſuo modo ob præſentiam Domini ſanctus erat. Similia verba ſunt Ioſue 5. Cæterum aliter res ſe habet in manibus quam pedibus. Nam quia res omnes promiſcuè ſolemus manibus contrectare, ideo eas quaſi immundas abſtinere ſolent homines, præſertim Laici, à contrectatione rerum ſacrarum, vt reliquiarum calicis, & ſindonis in quibus cōſecrantur ſanguis & corpus Domini: & ſi quid horum fortè contingendum eſt, linteo aut ſudario interpoſito id faciunt; rectè arbitrantes huiuſmodi, obſeruantiam ad illarum rerum venerationem pertinere.

v. 14. *Ego ſum qui ſum.* In Hebræo hîc habetur verbum futuri temporis: rectè tamen tam 70. Interpretes quam Hieronymus reddiderunt tempus præſens. Eſt enim Hebræis familiare futurum tempus velut commune, pro alijs, & maximè pro præſenti vſurpare. Significantius quoque id à Septuaginta redditum eſt, qui participio præſenti articulum præfixerunt ὁ ὤν, quaſi dicat, *ille ens.* *Atque* ex hoc Scripturę loco probat Damaſc. lib. 1. Orthod. fidei cap. 12. omnium nominum, quæ de Deo dicuntur, principaliſſimum hoc eſſe quod iam diximus. *Idipſum* Chriſtus in Euangelio ſignificauit, quando Iudæis ſuam diuinitatem volens inſinuare, præſenti tempore eiuſdem verbi vſus eſt, cum de præterito, ſecundum noſtrum intelligendi modum loqueretur; dicens, Ioan. 8. *Antequam Abraham fieret, ego ſum.* *Adde* quod Iob ſemel & iterum ſoli Deo tribuit *eſſe*, vt cap. 14. *Nonne tu qui ſolus es?* & cap. 23. *Ipſe enim ſolus eſt.* *Dei ergo primarium* nomen eſt, *Ego ſum qui ſum*: inprimis quia nulli creaturæ poteſt vllus eſſendi modus tribui, quantumuis imperfectus, niſi Deo dante & conſeruante: *tum* etiam modus eſſendi Dei tam perfectus eſt, & per omnia immutabilis, vt reliqua omnia, vtpote mutationi alicui ſemper ſubiecta, eius reſpectu quaſi non ſint, & nihil reputentur. Iſaię 40. Dan. 4. & alibi. *Dicitur* tamen & (*Bonum*) primarium nomen Dei, iuxta eundem Damaſcenū & Dionyſium: ſed quatenus ſe diffundit extrà, præbetque participandum creaturis. Vide etiam plura, ſi placet, in 1. ſent. d. 8.

CAP. IV.

v. 3. PRoiecit (ſcilicet virgam) *& verſa eſt in colubrum.* Vide Annot. infra. cap. 7.

v. 6. *Quam cum miſiſſet in ſinum, protulit leproſam.* Allegoricè ſignificatur, quod multi qui ſibi mundi videntur, ſi manum in ſinum mittant, id eſt, ſi diligenter animæ ſuæ latebras ſcrutentur: inſtar niuis retrahent illam leproſam, id eſt, inuenient magnam immundiciem, maximè, ſi operum ſuorum ſcrutentur intentionem. Iterum autem, ſi manum ſuam in ſinum mittant, id eſt, ſi iterum atque iterum hoc pacto ſuam ſcrutentur conſcientiam: tandem proferēt eam mundam, & ſimilem carni reliquæ: id eſt, ſcrutando mundabunt conſcientiam ſeu animam ſuam, vt ſimilis ſit animabus ſanctis, quæ ſunt in corpore Chriſti, quod eſt Eccleſia, Deoq; ſeruient in rectitu-

A tine & ſinceritate cordis, vt impleatur illud Pſal. 118. *Cogitaui vias meas & conuerti pedes meos in teſtimonia tua*: & illud. Pſal. 76. *Meditatus ſum nocte cum corde meo, & exercitabar, & ſcopebam ſpiritum meum.*

v. 10. *Obſecro Domine, non ſum eloquens ab heri & nudiuſtertius, & ex quo locutus es.* In eo quod ait, (*ab heri & nudiuſtertius*) non ſignificat ſibi recenter accidiſſe tarditatem & impedimentum linguæ, ſed praſi Hebraicâ indicatur eum à primâ ætate non fuiſſe eloquentem. *Ac præterea*, quod additur (*Et ex quo locutus es ad ſeruum tuum impeditioris & tardioris linguæ ſum*) quidam ſic exponunt: poſtquam apparuiſti mihi & locutus es mecum, etiam multo magis impeditæ linguæ eſſe cœpi; idque idcirco quod homo ex præſentia diuinę Maieſtatis debilior reddatur, ſi-

B cut Dan. dicit c. 3. *Domine in viſione tua diſſolutæ ſunt compages meæ, & nihil in me remanſit virium.* Alij quoq; ſic interpretantur: Ex quo locutus es mecum, etiam ipſe intelligere potuiſti me minimè eſſe eloquētem.

Sed *quæritur*, verè, an falsò hæc prætexuerit Moyſes? Quod falsò, ſignificare videtur Stephanus Act. 7. v. 22. vbi dicit. *Et eruditus eſt Moyſes omni ſapientia Ægyptiorum, & erat potens in verbis & in operibus ſuis.* Sed *Reſp.* id dici à Stephano, quia erat homo magnæ authoritatis, cuius verba magni faciebat rex; & qui in opere prudenter & laudabiliter ſe gerebat, vt qui à filia regis fuiſſet adoptatus, inſtructuſque in omni ſapientiâ Ægyptiorum. Nihilominus impeditæ eum fuiſſe linguæ ſatis ex eo patet, quod cum

C Moyſes c. 6. iterum atque iterum v. 12. & 30. diceret ſe incircumciſum eſſe labijs, Dominus cap. ſequenti v. 1. & 2. ſic reſponderit Moyſi: *Aaron frater tuus erit Propheta tuus: tu loqueris ei omnia quæ mandabo tibi, & ille loquetur ad Pharaonem.* Et ſimilia habentur hoc cap. 4. v. 16.

v. 14. *Iratus Dominus in Moyſen.* *Quæritur* quomodo iratus, cum nec punierit, nec etiam legatur quicquam comminatus ei fuiſſe? *Reſpondeo*, iram Deo attributam ſignificare aliquid, quod in homine ſolet eſſe irę effectus, cuiuſmodi non tantum eſt vindicta, punitio, comminatio, verum etiā ſermo durior, cuiuſmodi eſſe ſolet hominis iraſcentis. Itaque intelligendum verba Dei quæ ſequuntur durius prolata

D fuiſſe, tanquam ab irato, propter obſtinatam Moyſis tergiuerſationem. *Eſt & circa* hunc locum & præcedentem notandum, rectè quidem Moyſem deprecatum arduam legationem ad quam vocabatur (Id enim humilitatis eſt.) In ea autem deprecatione cum pertinacia perſiſtere, non rectè eum facere. Vnde & iram Dei aduerſum ſe prouocauit. Quo exemplo monentur omnes, quotquot ad paſtoralem functionem vocantur (quam Apoſtolus legationem vocat Dei nomine ſuſceptam) ne cum pertinacia reſiſtant huiuſmodi vocationi, ne quidē prætextu defectus eloquētiæ, aut ſcientiæ. Quā in re acquieſcere potius debēt

E iudicio corū à quibus legitimè vocātur, quā proprio.

v. 19. *Mortui ſunt enim omnes qui quærebant animam tuam* Notandum eſt quod omnes ſuperiores excuſationes Moyſis procedebant ex humilitate: eò enim ſpectabant vt declararetur eius ineptitudo ad illam legationem. Neque enim allegabat oneris & laboris magnitudinem, neque etiam periculū ſuum, vt qui propter occiſum Ægyptium fuiſſet à Rege quæſitus ad necem. Hæc enim mala facilè ex charitate poſthabuit ſaluti populi, tantumque verebatur, ne parum aptus eſſet ad rem tantam quam Dominus ei volebat imponere, quod erat humilitatis. Quoniam ergo ipſe per ſe nullam ſui periculi fecerat mentionem, Dominus conſolari & animare eum volens, ſponte eum certiorem facit de morte

eorum

corum qui ipſum ad mortem quæſierant; nempè vt ſic timorem omnem, qui adhuc reſidere in animo eius poterat, abſtergeret.

v. 22. *Filius meus primogenitus Iſrael. Dimitte filium meum, vt ſeruiat mihi.* Huc alludit Dominus Oſeæ 11. *Ex Ægypto vocaui filium meum*, & ſublimiori ſenſu etiam Matth. 2.

v. 24. *Occurrit ei Dominus, & volebat occidere eum.* Eum, non infantem, vt apparet (nam nihil de infante præceſſit) ſed *Moyſem*, ob non circunciſum infantem. *Volebat* autem voluntate ſigni, quæ eſt præparationis, dum fit aliquid quod ſolet eſſe præuium ad aliud quod velle dicimur. Quidam dicunt ſubito in itinere correptũ fuiſſe grauiſſimo morbo, ex quo videretur ſtatim moriturus: *ſed* ſimplicius eſt, vt intelligatur Angelus Dei viſibili atque terribili ſpecie apparuiſſe, deſignatoque non circunciſo puero, mortem Moyſi fuiſſe minatum.

v. 25. *Et circumcidit præputium filij ſui, tetigitque pedes eius, & ait: Sponſus ſanguinum, &c.* Hebr. eſt; (*& tangere fecit pedes eius*,) id eſt, proiecit præputium ante pedes eius, fortè præ indignatione, quod mariti cauſa cogeretur filiolum ſuum tam dure tractare. Non intelliguntur ergo pedes pueri, nec ille vocatur ſpõſus ſanguinum, quaſi qui ex vulnere circunciſionis mortuus fuerit, nam vterque filius Moyſis adhuc viuit, cap. 18. v. 3. ſed intelliguntur pedes Moyſis, & illum vocat ſponſum ſanguinum: quod vt illum à morte redimeret, tenerum filiolum Eliezer circuncidere ſubitò coacta eſſet; nempe Gerſam maiore iam antea in terra Madian circunciſo.

v. 26. *Et dimiſit eum poſtquam dixerat.* Dimiſit ſcilicet Sephora Moyſem, reuertens ad ſuos; non tamen ſine voluntate Moyſis. Nam infra cap. 18. v. 2. dicitur Moyſes eam remiſiſſe. Intelligebat enim vxorem cum filijs ſibi fore impedimento ad opus grauiſſimę ſuæ legationis, ac negotij difficillimi, tũ apud Pharaonem, tum apud populum Iſraël. Remiſit autem ad tempus tantummodo, vt patet ex c. 18. ne quis hîc repudium ſuſpicetur.

CAP. V.

v. 3. *VT eamus viam trium dierum in ſolitudinem.* Hinc apparet quod mons Sina tantum diſtabat ab Ægypto itinere trium dierum, licet longiore via per mare rubrum eò ductus fuerit populus, infra c. 13.

Vt ſacrificemus, — ne fortè accidat nobis peſtis aut gladius. Nota, ſi vetera ſacrificia valebant ad depellenda mala huiuſmodi: multo magis ad hoc valebit Sacrificium Altaris in nouo teſtamento.

v. 19. *Videbantque ſe præpoſiti filiorum Iſrael in malo.* Rectè (*in malo*) in ablatiuo caſu, non (vt alij legunt) in accuſatiuo. Nam ſuffragantur Hebræa, Græca, & Rabanus. Senſus eſt: Videbant ſe in malo, id eſt, in anguſtijs conſtitutos, ex quibus ſe exitum inuenire poſſe diffidebant. Quaſi enim impoſſibile videbatur, implere conſuetum numerum laterum, paleis more conſueto non ſubminiſtratis, Vnde cogebantur operas rigidiſſimè exigere, & crudeles eſſe in ſuos; quod ni facerent, flagellabantur ipſi ab exactoribus Pharaonis.

CAP. VI.

v. 3. *ET nomen meum* ADONAI *non indicaui eis.* In Hebræo ſic legitur: *Ego Iehoua; Et apparui Abraham, Iſaac, & Iacob in Deo Sadai, & nomine meo Iehoua non fui notus illis.* Eſt igitur loco (ADONAI) nomen tetragrammaton (IEHOVA.) Sed quia illud ob reuerentiam ineffabile habebatur apud Iudæos; ideo & hic quoque ſubſtitutum eſt ab interprete nomen Adonai, quod ipſum & Iudæi faciunt, quotieſcumque inter legendum occurrit nomen tetragrammaton.

Sed *Quæritur* quomodo in hoc nomine Deus non fuerit notus Abrahæ, Iſaac, & Iacob? cum Geneſ. 15. vbi Deus legitur dixiſſe ad Abraham; *Ego ſum Dominus qui eduxi te de Vr Chaldæorum*, in Hebræo ſit, *Ego ſum Iehoua*? *Reſpondent* quidam, nomen quidem illud fuiſſe priſcis patribus reuelatum, quantum ad ſonum vocis, non autem vim & ſignificatũ eius. Sed improbabiliter hoc dicitur. Inutile enim videtur nomen reuelare, cuius ſignificatio non intelligatur. *Alij* proinde rectius, quod hic dicitur, referunt, non ad vocabulorum ſignificationem, ſed ad declarationem rerum ſignificatarum. Nam (*Saddai*) ſignificat *Omnipotentem*, vel ſufficientem: (*Iehoua*) autem eum *qui Eſt*, & eſſe facit. Illud potentiam ſolam ſignificat: hoc autem actum & effectum potentię importat. *Senſus igitur eſt*: Apparui priſcis patribus in Deo omnipotente, id eſt, ſatis declaraui illis me eſſe omnipotentem, & omnium rerum Dominum, qui poſſem eis omnia quæ vellem abundè largiri: At in nomine meo (*Iehoua*) non fui notus illis, id eſt, nondum illis exhibui effectum meæ potentiæ. Reſpicit autem ad promiſſionem terræ Chanaan: illam enim patribus promiſerat, ſed nunc tandem per Moyſem præſtiturus erat: quo ſpectat illud quod additur: *Pepigique fœdus cum eis, vt darem eis terram Chanaan.* *Alij* referunt ad mirabilia Dei opera, quæ per Moyſem Deus fecit, partim in Ægypto, partim in deſerto, qualia vix vlla fecerat tempore Patriarcharum, qui tamen nihilominus eum credebant omnipotentem. Vide etiam infra cap. 28. v. 30. & noſtra in 1. ſent. diſt. 8.

v. 20. *Accepit autem Amram vxorem Iochabed patruelem ſuam.* Vide ſupra. c. 2. v. 1.

v. 23. *Accepit autem Aaron vxorem Eliſabeth.* Aaron de tribu Leui erat, Eliſabeth de tribu Iuda, vtpote ſoror Naaſſon, vt hic additur: Neque in ea re peccauit Aaron, quod de aliena tribu acceperit vxorem: tum quod nondum lex eſſet data, quę præcipit, vt de ſua quiſque tribu vxorem acciperet, tum quod hæ duæ tribus Leuitica & Iuda, iam inde ab initio ſpeciali priuilegio miſcebantur, vt intelligeretur Chriſtus, qui inde naſciturus erat, & Rex futurus & Sacerdos: Altera enim tribus ſacerdotalis erat, altera regalis. Vide Num. 36.

CAP. VII.

v. 1. *ECce conſtitui te Deum Pharaonis.* Nempe ſicut Deus eſt Dominus vitæ & mortis, & ſicut in manu eius eſt ſalus & perditio hominũ: ita Moyſi datum eſt vt poſſet occidere & viuificare Pharaonem, & populũ eius, id eſt, plagas inferre & auferre. Sic Iſaiæ 41. Dei proprietas ſignificatur, cum dicitur: *Bene quoque aut male, ſi poteſtis, facite: & ſciemus, quia Dij eſtis vos.*

v. 10. *Tulitque Aaron virgam coram Pharaone. Quæritur*, quando virga conuerſa eſt in ſerpentem, & iterum ſerpens in virgam, vt habetur capite 4. ac tertio (quod hic narratur) rurſum virga in ſerpentem, & ſerpens in virgam: An redierit eadem numero virga, & idem numero ſerpens? *Reſpondeo, de ſerpente* non admodum referre vtrum dicatur; neque enim Scriptura vſquam inſinuat eundem numero ſerpentem fuiſſe. *At de virga* illud teſtatur, tum hoc

capite vbi dicitur v. 15. ad Moyſem: *Virgam quę conuerſa eſt in draconem, tolles in manu tua*, tum cap. 4. v. 17. vbi deſiuitè de vna virga dicit Dominus ad Moyſem: *Virgam quoque hanc ſume in manu tua, in qua facturus es ſigna*. Vnde liquet qood ea quam è Madian attulit, poſtea in Ægypto verſa ſit in ſerpentem; & eadem numero ex ſerpente reſtituta eſt virga, vt per eã reliqua quoqoe ſigna fierent, quæ adhuc narrantur hoc cap. & ſeqq. *Atque ex his* oſtenditur *Deum poſſe eandem rem numero corruptam reproducere.*

v. 12. *Proieceruntque ſinguli virgas ſuas, quæ conuerſa ſunt in dracones, ſed deuorauit virga Aaron virgas eorum.* Quod Moyſes & Aaron *verè* fecerunt per miraculum, hoc Magi Pharaonis *apparenter tantum* fecerunt per incantationem. Non eſt enim putandum, quemadmodum dicit S. Auguſtinus lib. 13. de Trinitate, illis tranſgreſſoribos Angelis ad nutum ſeruire hanc viſibilium rerum materiam, ſed ſoli Deo. Non igitur putandi ſunt Magi virtute diabolica ſubitò virgas in ſerpentes commutaſſe (neque enim extẽdenda eſt ſine cauſa permiſſio illa, quam aliquando Deus dæmonibus facit): *ſed* exiſtimamus, dæmones virgas à Magis proiectas, faſcinatis aſtantium oculis, ſubito abſtuliſſe, & in earum locum ſerpentes aliunde acceptos ſubſtituiſſe. *Ne tamen* per huiuſmodi incantationem fraus fieret vero miraculo, quod per ſeruos ſuos Dominus operabatur; *duobus modis* declarare Dominus voluit, verũ eſſe quod per Moyſem & Aaron agebatur, falſum & illuſorium quod per Magos, primo, quia virga Aaron deuorauit virgas Magorum, deinde, quia in tertio ſigno impedita eſt operatio dæmonis, ne ſimile quid facere poſſet Addi poteſt *tertia ratio*, quia quod factum fuerat à viris Dei, deſtruere & abolere non potuerunt Magi, ſed ad hoc impetrandum, Pharao implorabat opem Dei per viros Dei. Imo cap. 9. dicitur ipſos Magos ſtare non potuiſſe coram Pharaone propter vlcera. Dicitur autem *virga* Aaron deuoraſſe virgas Magorum, quia ſerpens in quem virga Aaron conuerſa fuerat, deuorauit ſerpentes eorum: ex quâ locutione oſtenditur contra hæreticos ſectarios rectè poſt conſecrationem corpus Chriſti panem vocari, etiãſi natura panis iam tranſmutata ſit in aliud; maximè cum exterior panis ſpecies remaneat, quod in hac conuerſione non fuit, cumque etiam virtus & operatio panis perſeueret.

D. Thomas quidem 1. p. q. 114. art. 4. dicit magos Pharaonis per virtutem dæmonum veros ſerpentes & ranas feciſſe, & idem habet 2. 2. q. 178. ar. 1. ad 2. itemque alij ipſum ſecuti. Sed non eſt credibile; tum ob iam dicta, tum ob rationes ſequentes. Si enim naturaliter arte dæmonum huiuſmodi generatio ſerpentum ex virgis fieri poſſet: multo magis id dęmones facere poſſent ex ſerpentibus mortuis, quia diſpoſitiones ibi ſunt propinquiores, accedẽte etiam membrorum omnium compoſitione, & ita ſerpentes mortuos viuificare. Etenim quis non iudicet facilius eſſe vt ſerpens mortuus fiat ſerpens viuus, quã vt lignum aridom in viuum ſerpentem conuertatur: Item ſi dæmones poſſint ita repentè lignum aridum mutare in ſerpentem; poterunt etiam facere vt lignum aridum floreat, quod tamen pro magno miraculo factum eſt in virga Aaron, licet non fuerit factum in inſtanti. Item lignum non eſt aliquid ſeminale reſpectu ſerpentis, nec in eo eſt ratio ſeminalis ad ſerpentem, ſed benè ad vermes, qui ex ligno putrefacto naſcuntur, quod tamen non poteſt fieri repentè ſed iuſta ſucceſſione temporis. Et quidem ſemina à dæmonibus adhibita poſſent verti in ſerpentes, licet non ita ſubito, ſed vt ſemina adhibita

A faciant lignum verti in ſerpentes, ratio naturalis non patitur. Item ſi dæmones ex ligno arido poſſunt facere ſerpentes ita ſubitò; poterunt ex quocumque alio corpore corruptibili, vt ex lapide, ex libro, ex cultro &c. Sed hæc ſunt abſurda. Item dæmones non poſſunt equum mortuum viuificare, multò minus aridum lignum vertere in viuum ſerpentem.

Non poteſt etiam dici, quod magi tantum illuſerint ſenſibus, ita vt ſerpentes apparerent qui non erant: quia ſerpens ſerpentes deuorauit, non autem virgas ſeu baculos, ſicut piſces magni deuorant paruos. Nam baculos à ſerpente deuorari, quãuis Deo ſit poſſibile; naturaliter tamen fieri nequit; vt autem draco magnus deuoret minores, fit naturaliter, non

B ſunt autem multiplicanda miracula ſine neceſſitate. Item non eſt putandum quod magi vel dæmones fuerint permiſſi illudere ſenſibus Moyſi & Aaronis: vt pro baculis viderent ſerpentes: nã ſi dicas eos non aliud quam baculos vidiſſe, debuiſſent indicare adſtantibus impoſturam illuſionis. Porrò interpretatio qua virgæ dicuntur verſæ, id eſt, commutatæ ſuppoſitione vnius pro alio, nõ eſt aliena à loquendi conſuetudine ſcripturæ. Sic enim dicitur Iob 38. *Cõuerſa eſt in luctum cithara mea*, quia videlicet gaudio luctus ſucceſſerat. Sic 2. reg. 19. *verſa eſt victoria in luctũ*. Ioã. 16. *triſticia veſtra vertetur in gaudiũ* & Thren. 5. *verſus eſt in luctum chorus noſter*. Nec propterea quis rectè dixerit, quod ſupra dictum eſt, virgam Aaronis

C verſam fuiſſe in colubrum, ſimiliter poſſe intelligi. Nam ſcriptura apertè monſtrat diſſimilitudinem, cum dicit iſtos magos per incantationes & arcana quædam feciſſe ſimiliter.

Sed deuorauit virga Aaron virgas eorum. Scilicet Magorum. Per hoc *myſticè* ſignificatur, exponente D. Bernardo ſerm. 3. de Aſcenſione Domini, quod Chriſtus, per ſerpentem in deſerto exaltatum ſignificatus, abſorbet & conſumit omnes carnales affectiones & delectationes noſtras, & ſerpentinas ſuggeſtiones.

v. 20. & 22. *Quæ verſa eſt in ſanguinem — feceruntque ſimiliter malefici Ægyptiorũ incantationibus ſuis*, hoc intelligendum ſicut alterum ſuperius, quia po-

D terant dæmones aliundè aſſumere ſanguinem animalium occiſorum, & ponere in aqua vel loco aqoę, quæ erat coram Pharaone. Nam verum ſanguinem qui naturaliter non fit niſi in corpore animalis, qoomodo dęmones ex aqua repentè facere potuiſſent? Sed Deus ſicut veram pituitam aut choleram, ita verum ſanguinem ex aqua producere poteſt: poteſt enim nutu voluntatis ſuæ quiduis in quoduis conuertere. Nota etiam quod cum hic & ſuperius dicitur: *incantationibus ſuis* ſignificatur aliqua mora tẽporis in faciendo, quia incantationes magicæ moram habent.

E

CAP. VIII.

v. 12. E*T clamauit Moyſes ad Dominum pro ſponſione ranarum, quam condixerat.* Hinc diſce qood certitudo de effectu non repognat orationi, qua quid à Deo petitur. Nam Moyſes certus erat, vt patet ex his verbis & præcedentibus. Et niſi certus fuiſſet, ſtultè promiſiſſet, & cum periculo gloriæ Dei, quia dixerat v. 10. *Iuxta verbum tuum faciam, vt ſcias quoniam non eſt ſicut Dominus Deus noſter.*

v. 16. *Et ſint ſciniphes in vniuerſa terra Ægypti.* Græcè *χνιπες* Hebraicè *chinnim*. Vide ſcholion Vatabli, qui

Digitized by Google

idfert tres expoſitiones huius vocabuli. Tertia eſt veterum Hebræorum, qui dicunt ſignificari pediculos. Et ita habet verſio apud Vatablum. Ita quoque Pagninus vertit, approbante Aria Montano.

Et fiunt ſciniphes in vniuerſa terra. Quæritur quare ante hanc plagam ſciniphum non fuerit præmonitus Pharao, vt ante cæteras, tam ſequentes plures quã præcedentes? *Reſp.* ante plagam tenebrarum non legitur etiam Pharao præmonitus: vt nec ante plagam interfectionis primogenitorum. Et cauſam reddunt nonnulli, quod indignus eſſet toties commoneri. Sed illud ſonat, quaſi prius fuerit dignus; cum tamen Scriptura vbiq; dicat eum habuiſſe cor induratum. *Itaque* potius dicendum videtur, Pharaonem ante hanc quoque ſciniphum plagam fuiſſe monitum: quod etſi non aperte dicat Scriptura, ſubindicat tamen; quia ex contextu colligitur hoc ſignum factum fuiſſe coram Pharaone adſtantibus maleficis, vt & tria præcedentia. Nam magi ſtatim imitari volentes, quod à Moyſe factum fuerat, cum non poſſent, dixerunt: *Digitus Dei eſt hic*. Plaga quoque tenebrarum, quamuis id Scriptura taceat, dici poteſt, monito prius Pharaone, immiſſa fuiſſe, maximè, quia poſt eã dixiſſe legitur Pharao ad Moyſem; *Recede à me, & caue ne vltra videas faciem meam: quocumque die apparueris mihi, morieris.* Hinc enim apparet Pharaonem à Moyſe fuiſſe coràm admonitum de præcedentibus omnibus, ac nominatim de proximá, quæ erat tenebrarum plaga. Et è contra ex ijſdẽ verbis clarum eſt, quare de poſtrema, quæ fuit interfectionis primogenitorum non fuerit Pharao præmonitus, videlicet, quia cum interminatione mortis vetuerat Moyſem vltra ad ſe venire.

v.19. *Et dixerunt malefici, Digitus Dei eſt hic.* Liranus per digitum Dei mauult hic intelligere virtutem alicuius dęmonis ſuperioris, qui operationem inferioris impediat; vtpote quòd Magorum hæc ſint verba. Sed rectius alij omnes Catholici Doctores, & Hebręi, virtutem Dei intelligunt; quod & fatetur Liranus; quem proinde non immeritò reprehendit Burgenſis. Vide etiam Ianſen. ad illud Lucę. 11. v. 20. *Si ego in digito Dei eijcio dæmonia, &c.*

v. 26. *Abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo noſtro?* Senſus eſt; Non poſſumus in Ægypto immolare Deo noſtro: quia ex eius præcepto immolabimus ea animalia quæ ab Ægyptijs pro numinibus coluntur: videlicet arietem, quem ſub nomine Iouis colebant, & bouem, quem ſub nomine Serapidis. Vnde & addit Moyſes: *Quod ſi immolauerimus ea quæ colunt Ægyptij coram eis: lapidibus nos obruent.* Vbi pro eo quod eſt, *ea quæ colunt Ægyptij*, repetitum eſt in Hebræo (*abominationes Ægyptiorũ:*) quo nomine idola deſignantur, meritò ſcilicet abominanda. Hunc ſenſum etiam exprimit Chaldæus Paraphraſtes, & requirit Auguſtinus. Confirmatur etiam hic ſenſus ex illis Hieron. verbis lib. 2. contra Iouinianum c. 6: Singulæ pene in Ægypto ciuitates ſingulas beſtias & monſtra venerantur: & quodcunque coluerint, hoc inuiolabile & ſacrum putant. Vide etiam Annot. Gen. 43. v. 34.

CAP. IX.

v. 6. *Mortuaque ſunt omnia animantia Ægyptiorum.* Scilicet ſuprà v. 3. enumerata, equi, aſini, cameli, oues & boues. *Sed quæritur*, quomodo iſtis non repugnat, quod paulo poſt v. 19. ante plagam grandinis Moyſes Pharaonem monet his verbis: *Mitte ergo iam nunc, & congrega iumenta tua, &c.* *Nec non* & illud, quod infra cap. 14. Scriptura narrat Pharaonem cum equitatu, cumque ingenti numero curruum, qui vtique ab equis trahebantur, perſecutum fuiſſe filios Iſraël. *Soluit hanc* queſtionem Aug. ſuper Exod. Pro qua ſolutione notandum, loco eius, quod hic ſuperius v. 3. dicitur; *Ecce manus mea erit ſuper agros tuos, & ſuper equos & aſinos, &c.* in Hebræo ſic legi: *Ecce manus Domini eſt in pecudibus tuis, quæ ſunt in agro, in equis, in aſinis, &c.* Ex quibus verbis perſpicuũ eſt hanc plagam, ſicut & illam grandinis de qua v. 19. & 25. ad ea tantum animalia perueniſſe, quæ tempore ſæuientis plagæ in agris fuerunt deprehenſa. Quod ergo dicitur; *Mortuaque ſunt omnia animantia Ægyptiorum*, iuxta eandem comminationem verſus 3. prout is iam expoſitus eſt ex Hebræo, intelligendum eſt de ijs duntaxat animalibus quę erant in agris.

v. 12. *Indurauitque Dominus cor Pharaonis, & non audiuit eos.* Hæc ſententia de Pharaone aliquoties repetita in hoc libro, prauè à Luthero, Caluino, alijſq; in iniuriam Dei detorquetur, contra libertatem arbitrij ſeu voluntatis humanæ: quaſi non ſit in hominis poteſtate ſitum, vias ſuas bonas facere aut malas, ſed in hanc vel illam partem neceſſitate quadam impellatur à Deo: cum tamen capite præcedẽti verſu decimo quinto etiam ipſa Scriptura ſe explicet dicens, quod *ipſe Pharao ingrauauit cor ſuum*. Ex quo ſatis intelligi poteſt libero eum peccaſſe arbitrio, quando populum Dei dimittere noluit. *Videndum ergo quo Catholico ſenſu* Deus quoque cor Pharaonis induraſſe dicatur? Initium indurationis eſt in gratiæ ſubſtractione ſeu denegatione. *Verum id non ſufficit.* Non enim quilibet, qui peccare permittitur, induratur: ſed propriè tunc à Deo cor hominis induratur, quando ei diuina gratia priuato, atque ad peccandum parato, ſuggeruntur occaſiones, quibus etiam deterior, & in ſcelere obſtinatior reddatur. Nam hæ cauſæ ſeu occaſiones non ſunt in hominis poteſtate, ſed ſubmittuntur à Deo: propter quas Deo adſcribitur conſequens animi obduratio, cuius tamen propria cauſa eſt in prauâ hominis voluntate, occaſionalis duntaxat in Deo. Hæc diui Auguſtini doctrina, tum in queſt. tum contra Iulianum & alibi.

Et notandum quod Pharao obduratus fuit occaſione eorum quæ ei obiecta ſunt, & ante oculos poſita: per quæ quidem debuiſſet conuerti ad agnitionem veri Dei, & ad faciendum quod ille iubebat: ſed tamen illorum occaſione obduratus eſt & deterior factus, quaſi per antiperiſtaſim; quomodo frigus ſubterraneum intenditur à calore terræ ſuperfuſo: & quomodo videmus quoſdam lapides magis indureſcere in aquis. Idem accidit Iudæorum Pontificibus, Scribis, & Phariſæis, qui tot Chriſti miraculis conſpectis, excæcati ſunt, magiſque obduruerunt. Tale quid enim contingit, vel ex odio atque inuidia, vel ex ſuperbia & pertinacia animi. Prius cõtigit Iudęis, poſterius Pharaoni. Quanquam & auaritia Pharaonem obdurauit, vt patet ex cap. 14. v. 5.

CAP. X.

v. 7. *Vſquequo patiemur hoc ſcandalum?* Hebr. *Vſquequo erit iſte nobis in ſcandalum?* Pagninus; *laqueum?* Senſus eſt. Quare tamdiu patimur nobis ab iſto homine Moyſe tot mala inferri? cur non potius dimittimus eum cum populo ſuo, priuſquam tota Ægyptus pereat? Res enim noxia retenta, fit homini ſcandalum ſeu laqueus, id eſt, implicamentum quoddam quo trahatur in periculum.

v. 16. *Peccaui in Dominũ Deũ veſtrũ, & in vos.* Quãuis hæc veniæ petitio, ac pœnitentia ex ſolo timore

pœnæ fuerit profecta; id tamen quod petebat impetrauit, ſcilicet pœnę temporalis ablationem; quomodo etiam Achab per ſimilem pœnitentiam atque humilitatem obtinuit à Deo, vt malum quod ſibi Dominus comminatus fuerat, à ſuis temporibus in tempora filij transferretur. 3. Reg. 21.

v. 21. *Extende manum tuam in cęlum, & ſint tenebræ tā denſæ vt palpari queant.* Cum tenebræ nullæ ſint tactu perceptibiles, ſed viſu diſcernamus inter lucem & tenebras: *Quæritur* quomodo hîc tenebræ dicantur tam denſæ, vt palpari queant? Sunt qui intelligant (Gloſſa quoque interlinealis) hoc dictum eſſe hyperbolicè, vt per tenebras palpabiles intelligantur denſiſſimę tenebrę, in quibus nihil omnino videri poſſit. Vnde ſtatim additur: *Et factæ ſunt tenebræ horribiles*: vel vt alij vertunt ex Hebræo, *tenebræ obſcuriſſimæ* in vniuerſa terra Ægypti; vt obſcuriſſimas dicat, quas antea dixerat palpabiles. *Alij* dicunt per has tenebras ita condenſatum fuiſſe aërem humidis & craſſis vaporibus, vt etiam manibus palpari potuerint; & hac ratione tenebras ipſas dici palpabiles. Et huic intelligentiæ conſonare videtur, quod mox additur: *Tribus diebus nemo vidit fratrem ſuum, nec mouit ſe de loco, in quo erat*, nimirum propter denſitatem tenebroſi aëris: quanquam alij illud referunt ad horrorem tenebrarum, propter quem non fuerint auſi ſe mouere loco; de qua re videndum eſt caput decimumſeptimum Sap. vbi pulcherrimè horror & magnitudo deſcribitur harum tenebrarum. An forte ita poſſit intelligi quod dicitur, neminem ſe mouiſſe de loco, ſicut inferius dicitur capite decimoſexto, de die Sabbathi; *Maneat vnuſquiſque apud ſemetipſum: nullus egrediatur de loco ſuo die ſeptimo*, id eſt, ne longius abeat, non eat ad negocia. Ita hic nemo mouerit ſe de loco ſuo, vt longius abiret negocia curaturus; non quin cibum illo triduo ſumpſerit. Nam & hæc tridui fames inſignis quoque fuiſſet plaga, quam vtiq; Moyſes, vt videtur, non tacuiſſet.

v. 24. *Vocauitque Pharao Moyſem & Aaron. Quæritur*, quomodo in illis tenebris potuerit Pharao ad ſe vocare Moyſem & Aaron? Liranus dicit, non durantibus tenebris, ſed poſt tertium diem reddita luce, Pharaonem grauiora metuentem, vocaſſe ad ſe Moyſem & Aaron. Quod probabile eſt, quia huic plagæ determinatum erat tempus tridui. Item quia Pharao non petit tolli tenebras: Ceſſauerant ergo. Ita plerique alij, dicentes iſtud factum poſt triduanas tenebras.

CAP. XI.

v. 2. V*T poſtulet vir ab amico ſuo, & mulier à vicina ſua vaſa argentea & aurea.* Exemplum hoc Iſraëlitarum, qui iubente Domino ſpoliârunt Ægyptios (Nam & hoc ipſum verbum *ſpoliârunt*, ponitur capite ſequenti, verſu trigeſimoſexto) non eſt trahendum in excuſationem furti, aut cuiuſcunque defraudationis proximi. Quod enim ab Iſraëlitis factum eſt; eo iubente factum eſt, qui nouerat, quid quemque pati oporteret; quique rerum omnium Dominus eſt, nec opes tantum priuati cuiuſq; hominis, ſed & regna atque imperia pro ſuo arbitrio transferre poteſt in alios. Vnde dicit Auguſtinus: Nō furtum fecerunt, ſed Deo iubenti miniſterium præbuerunt. Quemadmodum cum miniſter iudicis occidit eum, quem iudex iuſſit occidi: profectò, ſi id ſponte facit, homicida eſt, etiamſi eum occidat, quē ſcit occidi à Iudice debuiſſe; ſi iuſſus faciat, non cædes imputatur ad peccatum, ſed obedientia meretur commendationem. Quidam Iſraëlitas excuſare conantur, quod pro mercede laboris ſui, quo tot annis ſeruierant in Ægypto, prædam hanc velut iure ſibi debitam abſportauerint: quæ excuſatio oportuna eſſet, ſi Pharaonis ipſius ac præfectorum, qui eos ad opus compulerant, bona abſtuliſſent. *Sed* cum dicat Scriptura eos ab amicis & vicinis vaſa accepta abſtuliſſe: non videtur prætextus ille ad iuſtam excuſationem ſufficere, ſine diuina iuſſione. Dicitur quidem Sap. cap. 10. quod *Deus reddidit iuſtis mercedem laborum ſuorum*: nam reuera mercedem meruerant: *ſed* niſi Deus dediſſet, non potuiſſent illam ſibi debitam mercedem accipere ab ijs qui non debebant. Habetur tamen ea excuſatio apud Epiphanium ſub finem Ancorati, quam & pluribus verbis declarat. Dicuntur quidem capite ſequenti v. 36. accepiſſe cōmodato: ſed non pugnat accipere aliquid commodato, id eſt, accipere rem aliquam vtendam in ſuum commodum, eamque ſibi retinere; quia poteſt quoque aliquis rem propriam ab alio detentam, vtendā ab eo accipere, & poſtea non reddere: qua in re non eſt fraus, nec mendacium, quando verè eâ re vti ad commodum ſuum cupit: quo in caſu concurrunt accipere rem commodato, & accipere rem ſuam, ac proinde ſine obligatione reddendi. Deinde nec in Hebræo eſt verbum (*commodandi.*)

Poſtulet vir ab amico ſuo, & mulier à vicina ſua. At obijcies: Atqui non habitabant Iſraëlitæ inter Ægyptios, ſed in regione Geſſen ſeparata. Vnde & capite præcedenti dicitur: *Vbicumque autem habitabant filij Iſrael, lux erat*: & cap. 9. *Tantum in terra Geſſen, vbi erant filij Iſrael, grando non cecidit. Reſponſio*, ſaltem regiones erant vicinæ. *Item* ſciendum eſt, quod etiam in terra Geſſen habitabant Ægyptij, ſicut ante aduētum Iacob & filiorum eius; ſed in eam terram, quia magis vicina erat, & apta paſcendis ouibus, miſſi ſunt inter Ægyptios qui illic antea erant, filij Iſraël habitare. *Vnde* & illi Ægyptij, ex beneficio illo cohabitationis filiorum Iſraël, à plagis videntur fuiſſe immunes, ſicut ſubindicare videntur verba illa cap. 9. nequaquam tamen à plaga interfectionis primogenitorum; nimirum quia domus illorum non erant ſignatæ ſanguine agni Paſchalis, & hoc ſignificatur infra cap. ſeq. de percuſſore.

v. 7. *Apud omnes autem filios Iſrael non mutiet canis ab homine vſque ad pecus.* Heb. *non mouebit canis linguam ſuam à viro vſque ad animal.* 70. *non mutiet canis linguâ ſuâ ab homine vſque ad pecus.* Sed quid ſibi vult: *non mutiet canis ab homine vſque ad pecus*, cum canis nec homo ſit nec pecus? Auguſt. libro locutionum dicit eleganti locutione per canem ſignificari extremum vel hominum vel pecorum, ad ſignificandum quanta ſit futura quies apud Hebræos, Ægyptijs acerbâ orbitate clamantibus. Liranus verò: tanta quies erit (inquit) in hominibus & animalibus populi Iſraël, vt etiam canis qui facilè & leui de cauſa latrare ſolet, ne mutiat quidem. Vatablus: neque hominibus, neque iumentis filiorum Iſraël allatrabit vllus canis. Sed videtur Liranus rem attigiſſe. Nam clamori maximo qui apud Ægyptios futurus ſit, propter primogenitorum tam hominum quam pecorum ſubitam mortem, opponitur quies futura apud Iſraëlitas; vt apud quos adeo nihil mali paſſura ſint primogenita tam hominum quam pecorum, vt non ſolum homines non excitentur ad clamorem, ſicut apud Ægyptios, ſed ne canis quidem vſquam linguam ad mutiendum moueat. Ergo illud: *ab homine vſque ad pecus*, ſic expone: nec propter homines, nec propter pecora.

CAP. XII.

v. 5. *Erit autem agnus ſine macula, &c. iuxta quem ritum tolletis & hædum.* Non vult Dominus, vt præter agnum etiam hædum immolet tota multitudo filiorum Iſraël; *ſed* vt agnum immolent, vel certè hœdum, ſi agnus ad manum non ſit. Hunc ſenſum ſuggerunt Hebræa, Græca, & Chaldaica. Vnde quod dicitur in officio Eccleſiaſtico: *Immolabit hædum multitudo, &c.* figuratè dictum eſt; ſpecies pro genere ponitur, & ſub hœdo etiam agnum comprehendere oportet. Hebræa ſic habent: *Agnus perfectus, maſculus, anniculus erit vobis, ex ouibus, & ex capris accipietis.* Quod Burgenſis ſic exponit: Ex grege, in quo ferè ſolent eſſe oues & capræ commixtę, accipietis eum, id eſt, (vt ipſe vult) hædum: Tamen nō erat Hebræis in conſuetudine vt hædum immolarent, ſed tantum agnum. Nec Chriſtus hædum cum̄ diſcipulis manducauit, ſed agnum.

v. 6. *Immolabitque eum vniuerſa multitudo.* Sic & infra v. 47. *Omnis cœtus filiorum Iſrael faciet illud. Quæritur,* an per ſe, an per ſacerdotes? Legitur 4. Reg. 23. quod Ioſia rege præcipiente factum fuerit ab vniuerſo populo Phaſe Domino in Ieruſalem; idque ſecundum quod ſcriptum erat in libro fœderis: de quo plenius, 2. Paralip. 35. vbi Leuitis præcipitur, vt immolent Phaſe, ac tandem ſubiungitur: *Et immolatū eſt Phaſe, aſperſeruntque ſacerdotes manu ſua ſanguinem, & Leuitę detraxerunt pelles holocauſtorum. Et ſeparauerunt ea,* (intellige quæ mactauerant) *vt darent per domos, & familias ſingulorum, vt offerrentur Domino: ſicut ſcriptum eſt in libro Moyſis.* Et ſimilia ſunt 3. Eſdræ. 1. *Et prius* de Paſchate celebrato iuſſu Ezechię, ſimiliter miniſterio ſacerdotum & Leuitarum 2. Paralip. 30. *Adde* quod Exodi 23. & 34. itemque Deut. 16. præcipiatur, vt in ſolemnitate azymorum *omne maſculinum* appareat in conſpectu Dei in loco quem elegerit. Ex *quibus omnibus videri poſſet,* quod iſta immolatio agni Paſchalis tantum fieret per ſacerdotes, & in loco ſacrificijs deputato: quodque agnus immolatus deinde comederetur domi per familias. *Nihilominus aliorum ſententia eſt,* agnum paſchalem domi à patrefamilias potuiſſe immolari. Cui *ſententiæ multum fauet* quod hoc capite v. 21. dicitur Moyſes vocaſſe omnes ſeniores filiorum Iſraël, & ad eos dixiſſe: *Ite tollentes animal per familias veſtras, & immolate Phaſe,* vbi nulla ſacerdotum mentiō. *Adde* quod ſacerdotes tunc nondum erant inſtituti. Vide etiam Baron. tom. 1. Annal. ad ann. Chriſti 34. fol. 179. referentem verba Philonis, quibus dicitur, ipſos patresfamilias mactaſſe, & in hac parte functos fuiſſe officio ſacerdotum. Et nota Philonem, vtpote Iudæum, nō potuiſſe ignorare morem à Iudęis obſeruari ſolitum in immolatione Paſchalis agni. *Sed quid igitur dicemus ad* Scripturas 2. Paral. 30. & 35. An illæ loquuntur de alijs ſacrificijs?

v. 7. *Et ponent ſuper vtrumque poſtem, & in ſuperliminaribus,* & v. 22. *Et aſpergite ex eo ſuperliminare & vtrumque poſtem.* Beda homil. in cœna Domini dicit, quod ſicut tranſitus Euangelicus conſecratus eſt ſanguine fuſo in cruce; ita tranſitus legalis ſanguine in crucis modū, medio limine & ſuperliminari, medijs aſperſo in poſtibus.

v. 14. *In generationibus veſtris cultu ſempiterno.* Sic & v. 17. *ritu perpetuo.* Quomodo *ſempiternitas* hæc accipi debeat, vide Auguſtinum in quæſt. vbi *æternum* exponit, quod ita inſtituitur per ſucceſſiones tem porū obſeruandum, vt nefas ſit prætermittere, aut ſponte mutare. Nec male Liranus ſempiternum interpretatur, id quod eſt abſque determinatione temporis.

v. 23. *Et non ſinet percuſſorem ingredi domos veſtras.* Percuſſorem, Angelum intelligit: Sed *quæritur bonus ne fuerit an malus.* Gloſſa ordinaria Strabi non vult inquiri, bonus an malus fuerit. Auguſtinus exponens Pſalmum 77. ad illud: *Immiſſiones per angelos malos,* putat angelum percuſſorem primogenitorum fuiſſe Angelum malum: item Rupertus & Toſtatus. *Attamen.* qui ſubmerſit Ægyptios, bonus fuit, vt conſtat infra cap. 14. *Ergo* & qui percuſſit primogenita. Nam eſt par ratio, & vtrumque æquè conueniebat angelo liberatori. *Vel poteſt* dici, quod etiam in percuſſione primogenitorum interuenerit opera malorum angelorum, qua vſus ſit ad Ægyptios percutiendos angelus bonus, tanquam princeps Chriſtum repræſentans, vti iudicem & vindicem peccatorum. Et ſimile quid poteſt etiam dici de alijs percuſſionibus, vt quando Angelus Domini percuſſit peſte populum Iſraëliticum tempore Dauidis, & quando percuſſit caſtra Aſſyriorum.

v. 30. *Neque enim erat domus, in qua non iaceret mortuus.* Intellige de domo, in qua erat primogenitus. Sed quid ſi plures eſſent primogeniti in eadem domo? vt filius, & pater, & priuignus? *Reſpondeo* more Scripturę, primogenitus alicuius familiæ vel domus vocatur, qui in ea domo vel familia eſt primogenitus. At pater alicuius familiæ non erat illius familiæ primogenitus, ſed erat & dicebatur illius familię pater. Ita nec priuignus erat familiæ primogenitus. Vnde non eſt neceſſe dicere, in vna aliqua familia fuiſſe plures occiſos.

v. 35. *Abeuntes benedicite mihi.* Non hoc dicit quaſi corde iam emollitus & voluntate in melius mutatā. Sed tantum compulſus metu grauioris mali. Timebat enim ne tandem ipſe cum vniuerſo populo periret: experiebatur enim potentiam Dei Iſraël, cuius manum hactenus nō potuerat effugere. Itaque petit vt Moyſes & Aaron ſibi bona precentur à Deo ſuo, quem vt potentem timebat. Ita ſupra c. 8. & 9. rogat Moyſen & Aaron vt pro ſe orent Dominū pro ablatione plagarum, etiam culpam ſuam agnoſcens his verbis: *Peccaui. Dominus iuſtus, & ego & populus meus impij.* Sed hæc confeſſio aut ficta erat, aut ex ſolo timore procedebat. Itaque nullius emendationis ſignum erat.

Quæritur, an Moyſes & Aaron fecerint quod erant rogati? id eſt, an benedixerint Pharaoni? Mihi non eſt veriſimile: Sciebat enim cor eius obduratum eſſe, nec Dei voluntatem eſſe, vt daretur quod petebat.

v. 37. *Et ſpoliauerunt Ægyptios.* Vide explicatum c. pręced. v. 2.

v. 40. *Habitatio autem filiorum Iſrael qua manſerunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum.* In hoc annorum numero debere comprehendi totum illud tempus, quod fuit inter promiſſionem Abrahæ factam Gen. 15. & exitū filiorum Iſraël de Ægypto, oſtendimus illo loco Geneſeos. Oſtendit id etiam Auguſtinus quæſt. 47. in Exodum prolixè de ea re diſſerens. Idem ſent t Euſebius in Chron. Manifeſtiſſimè autem oſtenditur ex Galat. 3. vbi Apoſtolus teſtatur legem quadringentis triginta annis datam poſt promiſſionem. Septuaginta interpretes hoc loco ita legunt: *Incolatus filiorum Iſrael quem incoluerunt in terra Ægypti, & in terra Chanaan, ipſi & patres eorum, anni quadringenti triginta.* Quæ lectio nullam habet quæſtionem. Quod autem nos legimus, ita accipi poteſt, vt habitatio eorum in Ægypto fuerit vſque ad finem quadringentorum triginta annorum

poſt factam primitus promiſſionem. Vide etiam, vt diximus, ſupra Gen. 15.

CAP. XIII.

v. 2. S*Anctiſica mihi omne primogenitum quod aperit vuluam.* Lucæ 2. dicitur: *Omne maſculinum adaperiens vuluam,* & intelligitur primus fœtus maſculinus, ſiue fœmininus præceſſerit, ſiue non. Iubetur autem ſanctificari Domino. Pro quo nota *ſanctificationem in Scripturis variè accipi.* Propriiſſimè eſt ſanctum facere, ea ſanctitate qua creatura Deo per verum & caſtum cultum adhæret. De hac ſanctificatione loquitur Apoſtolus 1. Cor. 6. dicens: *Abluti eſtis, ſanctificati eſtis, iuſtificati eſtis. Aliquando* ſignificat pro ſancto habere. Sic in oratione Dominica dicimus: *Sanctificetur nomen tuum,* id eſt, ab omnibus colatur vt ſanctum. Cui contrarium eſt, polluere nomen Domini. *Alias* autem ſignificat applicationem ac deputationem rei corporalis ad diuinum cultum. Id autem fit *vel* per miniſterium; Et hoc modo tribus Leui fuit Domino ſanctificata: *vel* per vſum; quomodo templum, altare, omniaque templi vaſa ſanctificari Domino dicuntur, quia deputata ſunt ad vſum cultus diuini: *Vel* per oblationem; quomodo ea ſanctificantur Deo, quæ deputantur ad hoc vt Deo immolentur. Et hoc modo omne primogenitũ iubetur ſanctificari Domino, id eſt, immolari. *Sed quia* hominem immolare Deo nefas erat, neque vnquam tale ſacrificium à Deo permiſſum fuit, hinc eſt quod primogenitum hominis iubetur pretio redimi, nimirum quinque ſiclis, vt eſt Numerorum capite tertio. Primogenitum autem aſini, quia immundum erat, & immolari non debebat, redimendũ erat oue, aut occidendum citra immolationem. Vide ibi plenius.

Mea ſunt enim omnia. Id vel generaliter ad omnes omnino res referri poteſt; Et tum ſenſus eſt; Merito exigo primogenita, vtpote qui iure meo omnia exigere poſſem, cum omnia ſint mea: Vel ſpecialiter ad primogenita; vt ſenſus ſit: Sanctificabitis mihi omnia primogenita veſtra, quia omnia ea mihi obligata ſunt per hoc, quod percutiens omnia primogenita Ægyptiorum, veſtris primogenitis pepercerim. Huic expoſitioni fauet Hebræa lectio, quæ habet: *Meum eſt enim,* nempe omne primogenitum veſtrum.

v. 4. *Hodie egredimini menſe nouarum frugum.* Hic menſis erat primus, qui noſtro Martio ferè reſpondet. Vide Ioſue 5.

v. 18. *Per viam deſerti, iuxta mare rubrum.* Quidam authores ſic loquuntur, quaſi mare illud reuera coloris ſit rubei. Sic Prudent. in hymno ad incenſum cerei Paſchalis: *Tandem purpurei gurgitis hoſpita, rubris litoribus feſſa reſederat.* Id conſtat, Latinis dici rubrũ; quòd vox Græca (quæ aliàs rubrum ſignificat) hic eſt, à proprio regis cuiuſdam nomine deriuata, dicitur enim Græcè *Erythræum mare.* Hebraicè, *Mare Suph.*

v. 19. *Tulit quoque Moyſes oſſa Ioſeph ſecum.* Quin & cæterorum Patriarcharum corpora, qui mortui fuerant in Ægypto, tulerunt ſecum Iſraelitę egredientes ex Ægypto, ſi Hieronymo credimus ſcribenti ad Riparium contra Vigilantium, Epiſt. 53. qui potuit id habere ex Iudæorum traditione, vel certè ex coniectura. Neque enim veriſimile eſt Iſraëlitas voluiſſe in Ægypto relinquere corpora eorum, qui ſingularũ tribuum erant primi patres. Fuiſſe autem tranſlata eſt manifeſtum ex Act. 7. 16.

CAP. XIV.

v. 7. T*Vlitque Pharao ſexcentos currus electos.* Cũ curruum vſus communiter non ſit ſine animalibus, à quibus trahantur, & ſupra cap. 9. dictum ſit omnia animalia Ægyptiorum fuiſſe peſte conſumpta, quomodo hæc concilientur. Vide dicto cap. 9. v. 6.

v. 15. *Quid clamas ad me?* Cum Moyſem externo vocis ſono ad Deum clamaſſe non legamus, intelligendum eſt Moyſem etiam tacentem clamaſſe, quãdoquidem interno cordis deſiderio pulſauerit aures diuinę bonitatis; de quo clamore Apoſtolus dicit ad Galatas capite quarto: *Dedit Deus ſpiritum filij ſui in cordibus noſtris, clamantem, Abba pater. Et quidem* Moyſes, etſi ſecurus de diuino auxilio, non tamen prætermittit propterea orationis ſubſidium. *Talis enim eſt* & Chriſti interpellatio, imo omnium Sanctorum qui in cęlis ſunt, oratio pro nobis. Neque enim putandum eſt quenquam eorum fruſtra orare. Etenim ſine eorum oratione Deus multa non eſſet daturus, & vult ab eis orari, ad declarandum quanti faciat eorum merita, quos ad cæleſtem gloriam prouehere dignatus eſt.

v. 22. *Et ingreſſi ſunt filij Iſrael per medium ſicci maris.* Refert Ioſephus libro ſecundo Antiquit. cap. vlt. ſimile quid accidiſſe Alexandro Magno, cuius ductu Macedonibus ceſſerit Pamphylium mare, & aliam viam non habentibus illac iter aperuerit; cum Deus eius operâ ad deſtruendum Perſarum imperium vti decreuiſſet. Id quod omnes, inquit, teſtantur, qui res geſtas illius regis ſcripto prodiderunt. *Quod ſi verum eſt;* eò fortè diuinitus actum eſt, vt doceretur neque impoſſibile eſſe, neque ſtultè & inaniter credi, quod de tranſitu maris rubri duce Moyſe, ſacrę literæ hoc loco tradunt.

v. 25. *Fugiamus Iſraelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Pro (*Dominus*) Hebraicè eſt (*Iehoua*) Ex quo apparet id nomen etiam notum & vſitatum fuiſſe Ægyptijs.

v. 31. *Et crediderunt Domino, & Moyſi ſeruo eius.* Reſpicitur ad illud quod Moyſes dixit ad Dominũ cap. 4. *Non credent mihi.* Senſus igitur eſt. Crediderũt Deum eſſe omnipotentem, & veracem in promiſſis ſuis; crediderunt etiam Moyſem tãquam Dei ſeruũ ad ſe miſſum, per quem talia ſigna fierent, quem initio vix recipere volebant. Et ſignificatur quod plenius crediderint quam antea, quia iam hoſtes ſuos videbant oppreſſos, ſicut & Ioan. 2. dicitur poſt miraculum aquę in vinum conuerſę: *Et crediderunt in eum diſcipuli eius.*

CAP. XV.

v. 1. C*Antemus Domino.* Canticum hoc compoſitum eſt à Moyſe, licet à ſorore eius Maria, & alijs decantatum: qua ratione etiã vulgo vocatur Canticum Mariæ ſororis Moyſi. At Apocalypſ. 15. vocatur. *Canticum Moyſi.* Habet autem hoc Canticum præter ſenſum literalem gratiarum actionis pro liberatione ab hoſtibus Ægyptijs; *ſenſum allegoricum,* quo baptizati, & eorum nomine Eccleſia Deo gratias agit pro beneficio remiſſionis omnium peccatorum in baptiſmo, velut in mari rubro demerſorum. Nam per mare rubrum ſignificari baptiſmum etiam Apoſtolus docet 1. Cor. 10. Hac ratione carmen hoc canit Eccleſia pridie Paſchæ & Pentecoſtes: quibus temporibus agi ſolent myſteria baptiſmi. Habet præterea carmen hoc ſenſum

anagogicum, quo beati cum Chriſto regnantes agunt A
Deo gratias pro beneficio perfectæ liberationis, ex omnibus malis & preſſuris huius ſæculi; quod per mare frequenter in Scripturis ſignificatur. Ea ratione victores beſtiæ & imaginis eius, Apocal. cap. 15. ſtantes ſuper mare vitreum, in citharis cantant canticum Moyſi ſerui Dei.

v. 13. *Portaſti eum in fortitudine tua ad habitaculum ſanctum tuum.* Per habitaculum ſanctum intelligitur terra promiſſionis, eò enim vocabatur vt in ſanctitate Domino ſeruiret. Græcè *Aduocaſti fortitudine tua ad diuerſorium ſanctum tuum.* Pro diuerſorio Græcè *κατάλυμα*, quod ſignificat diuerſorium, cœnaculum, triclinium, vbi eſt refectio corporis. Vnde & quidam B
reddidit hoc loco, refectionem. Atque hinc eſt quod in officio diuino feriæ 5. cœnæ Domini ad Laudes pro Cantico Moyſi canitur iſta Antiphona: Exhortatus es in virtute tua, & in refectione ſancta tua Domine. Vbi, ni fallor, reſpicitur ad cœnam, quam habuit Dominus cum diſcipulis; quæ etiam Marc. 14. *refectio* vocatur, Græcè *κατάλυμα.* Sed *quæritur* quomodo hic dicat Moyſes; *portaſti eum in fortitudine tua*, cum Iſraël eò non peruenerit, niſi demum poſt 40. annos? *ſimilis quæſtio* eſt de verſu ſequenti; vbi dicitur: *Aſcenderunt populi, & irati ſunt*: ſcilicet, cum tunc adhuc vix rumor Iſraëlis perueniſſet ad populos vicinos, qui poſtea contra eos in prælium aſcenderunt? *Ad* vtrumque *Reſpondeo*, primò pro C
(*portaſti*) Hebraicè eſt (*duxiſti*) Græcè (*aduocaſti*) quę duo ſatis propriè intelligi poſſunt in tempore præterito. Iam enim Deus aduocauerat eos, iam aliquouſque eduxerat, vt in terram promiſſam venirent. *Et ſimiliter* pro (*aſcenderunt*) verſ. 14. tam Græca quã Hebręa habent (*audierunt*) prius autem eſt audire de aduentu hoſtium, quam contra eos ad prœliũ aſcendere. *Aut etiam*, quia ea quæ ſequuntur non facile omnia iam facta intelligi poſſunt; aptius intelligemus in his verbis poſitum eſſe præteritum tempus pro futuro, more Prophetico: quia tam certò hæc euentura erant, quam ſi iam facta fuiſſent.

v. 18. *Dominus regnabit in æternum, & vltra. Quomodo* vltra, cum vltra æternitatem nihil ſit? Nam æternitas vniuerſum tempus in ſe complectitur. *Reſpon-* D
deo, ſi æternitas propriè accipitur, hyperbole eſt, qua ſignificatur prorſus infinitum Dei regnum, adeo vt ſi vltra æternitatem tempus eſſet, tunc etiam regnaret. Si autem accipitur, vt frequentiſſimè in ſacra Scriptura, pro tempore admodum diuturno, & cuius non eſt præſtitutus terminus, tum propriè accipi poteſt, Deum regnaturum etiam vltra omne eiuſmodi tempus. Nam etiam tunc regnabit quando impletum erit illud Apocal. 10. *Tempus non erit amplius.*

v. 20. *Sumpſit ergo Maria Propheteſſa.* Quidam putant Mariam ſororem Moyſi & Aaron vitam in virginitate duxiſſe. Sic Ambroſius in exhortatione ad virgines. In veteri, inquit, teſtamento, terrâ & ma- E
ri clauſum Hebræorum populum virgo per mare pedes duxit. Et ſub finem, denique, tribuit Mariæ huic ſorori Aaron virginitatẽ, ſicut & matri Domini. Nihilominus Hebræi dicunt eam fuiſſe vxorem Hur; de quo dicitur, *Habetis Aaron & Hur vobiſcũ*: & qui Moyſis in monte orantis manus vnà cum Aarone ſuſtentauit.

v. 25. *Qui oſtendit ei lignum.* Baptiſta Mantuanus lib. 1. de patientia cap. 30. dicit lignum hoc naturali vi ſua valuiſſe ad tollendam ex aquis amaritudinem; Deumque ideo hoc lignum oſtendiſſe, cum alioqui potuiſſet ſolo verbo aquas ſanare: ne res naturales fruſtra feciſſe videretur. *Interim quid* myſterij altioris hic lateat, facilè Chriſtianus intelligit, qui nouit per lignum Crucis redditam mundo ſalutem, & omnem peccatorum noſtrorum amaritudinem verſam in dulcedinem gratiæ Dei.

Ibi conſtituit ei præcepta atque iudicia Quæ fuerint hæc præcepta atque iudicia, non exprimitur. Veriſimile tamen eſt fuiſſe quædam legis poſtea datæ præcepta, & inter ea imprimis præceptum obſeruandi Sabbathi, quod intelligi poteſt etiam ex capite proximè ſequenti, vbi tam religioſè pro Sabbatho cauetur.

CAP. XVI.

v. 4. *ECce ego pluam vobis panes de cælo.* Catachreſis eſt in vtroque verbo (*pluam*) & (*panes*) Nam manna propriè panis non erat, ſed quid coagulatum in cælo aëreo. Hoc enim cęli nomine hic intelligitur, more loquendi in Scripturâ viſitatiſſimo. Propriè autem Manna non fuiſſe panem ipſe Moyſes Deuteronomij capite octauo declarat his verbis: *Dedit Dominus tibi cibum manna, quod ignorabas tu & patres tui, vt oſtenderet tibi, quod non in ſolo pane viuit homo.* Et populus dicebat: *Deeſt panis, anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto leuiſſimo.* Vocatur autem panis, nempe quia in refectione locum panis propriè dicti ſupplebat.

v. 8. *Dabit vobis Dominus veſpere carnes edere, & mane panes in ſaturitate.* Et idem ordo repetitur verſ. 12. *Quæritur* quid ſibi velit quod prius carnes, & poſtea panes? *Reſpondere* poteſt primò, quod is ordo fuit murmurationis: nam ita dixerant verſu tertio: *Quando ſedebamus ſuper ollas carniũ, & comedebamus panem in ſaturitate.* Secundò fortè, quia deplumandæ erant coturnices pridie, alioqui non ſatis aptæ eſui. *Sed* imprimis in hoc ordine carnium & panum (ſiue ille ad comeſtionem ſiue ad acceptionem referatur) latet non contęmnendum *myſterium.* Nam in carnibus nobis ſignificantur ſacrificia veteris teſtamenti; in pane verò præſertim eo, de quo nunc loquimur, id eſt, in manna, ſacrificium noui teſtamenti.

Nec contra nos eſt murmur veſtrum, ſed contra Dominum, Congruit hæc ſententia cum doctrina Apoſtoli ad Rom. 13. vbi dicit, eos qui reſiſtunt poteſtati, Dei ordinationi reſiſtere, cum non ſit poteſtas niſi à Deo. Vnde conſequens eſt, omnem rebellionem contra quamcunque legitimam ſuperiorem poteſtatem eſſe contra Deum, à quo poteſtas illa eſt deriuata. Senſus igitur eſt; *Non contra nos eſt murmur veſtrum*, nempe principaliter. *Nos enim*, inquit Moyſes, *quid ſumus?* quaſi dicat, nihil aliud ſumus quam miniſtri Dei, annunciantęs vobis voluntatem eius. Sic ſcilicet, more Scripturæ ſacræ, negatur id quod eſt minoris momenti; quale eſt & illud: *Miſericordiam volo, & non ſacrificium.* Math. 9. v. 13. & rurſum Math. 12. v. 7.

v. 19. *Nullus relinquat ex eo in mane.* *Obijcitur* à Lutheranis, Ergo & Euchariſtia, cuius typus manna erat, non debet ſeruari in alterum diem. *Reſpondetur*, manna ſeruatum fuit in Sabbathum; deinde, verſ. 33. in ſequentes quoque generationes. Quod verò ordinariè non ſeruaretur in craſtinum, in eo non erat typus Euchariſtiæ, ſed præceptum illud Dei eò tendebat, vt diſcerent homines pendêre toti ex prouidentia Dei, qui in ſingulos dies recens manna promittebat, quomodo & Chriſtus orare nos iuſſit: *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.*

v. 33. *Dixitque Moyſes ad Aaron, ſume vas vnum, & mitte ibi Man, quantum capere poteſt Gomor: & repone coram Domino, ad ſeruandum in generationes veſtras,*

ſicut

A *ſicut præcepit Dominus Moyſi. Poſuitque illud Aaron in tabernaculo reſeruandum.* Tam ſtudioſè, etiam præcipiente Domino, reſeruatum fuit man, pro recordatione beneficij diuini apud poſteros. Quantò magis partem crucis Dominicæ, in qua ſalutem noſtram Chriſtus operatus eſt, piâ deuotione aſſeruari conuenit, aut ſi quid aliud eſt quod in nobis excitet memoriam beneficiorum Dei & ſanctorum eius! Sed hæretici, inſtinctu patris ſui diaboli, eiuſmodi monumenta vbicunque inuenta, potius diſperdunt, vt memoriam tantorum beneficiorum aboleant. Puto quod ſi ipſum manna in hodiernũ diem fuiſſet ſeruatum, etiam illud à furioſis illis dæmonum miniſtris diſperderetur.

B Quæſtio eſt, quomodo *coram Domino*, id eſt, in tabernaculo, reſeruandum præcipiatur, ita enim ſe ipſum exponit cum addit, *poſuitque* &c. cum tabernaculum nondum adhuc fuerit extructum? Soluitur hoc, per figuram quæ prolepſis græcè dicitur, latinè anticipatio, qua præuertitur narratio rei alicuius, quæ poſtea facta eſt. Nunc enim iubetur reponi coram Domino, ſed extructo demum tabernaculo id factũ eſt. Ita præcedenti capite dicuntur filij Iſraël veniſſe in *Mara*, qui tamen locus nondum ſic appellabatur, ſed tum primũ à populo ſic dictus eſt propter amaritudinem aquarum. Sexcenta eiuſmodi exempla in ſcripturis occurrunt.

v. 35. *Comederunt man quadraginta annis, donec venirent in terram habitabilem.* C Myſticè ſignificatur Euchariſtiæ vſum, ſicut & aliorum Sacramentorum, tantũ durare tempore huius peregrinationis, donec veniamus ad patriam cæleſtem.

CAP. XVII.

v. 6. *EN ego ſtabo ibi coram te ſupra petram Horeb, percutieſque petram, & exibit ex ea aqua.* Simile *miraculum* narratur Num. cap. 20. atque adeò Oleaſter putat vnum idemque eſſe. Sed *omnino diuerſum eſt*; hoc enim contigit in Raphidim anno primo poſt egreſſum ex Ægypto, illud vero Numer. cap. 20. in deſerto Sin apud Cades, ſub initium anni quadrageſimi D poſt exitum ex Ægypto. *Accedit* quod ibidem Numer. cap. 20. murmurantes dicunt: *Vtinam periſſemus inter fratres noſtros coram Domino.* Quod hoc loco Exodi cap. 17. dicere nondum poſſunt, quando populus nulla adhuc plaga percuſſus eſt à Domino. *Mouetur Oleaſter* eo argumento, quoniam qui in libro Numerorum ob aquæ penuriam murmurârunt, erãt ex ijs qui egreſſi fuerant ex Ægypto. Dicunt enim: *Quare nos feciſtis aſcendere de Ægypto?* Atqui, inquit, quadrageſimo poſt egreſſionem anno nulli eorum, qui de Ægypto aſcenderant, ſuperſtites erant præter Moyſem, Aaron, Ioſue, & Caleb. *Sed* facile reſpondetur. Quod enim allegat Oleaſter; de ijs tantũ intelligendum eſt, qui tempore egreſſionis ſuperarant vigeſimum ætatis annum, & non de alijs. Sic enim E clare loquitur Scriptura Numerorum 14. v. 29. *In ſolitudine hac iacebunt cadauera veſtra. Omnes qui numerati eſtis à viginti annis & ſupra, & murmuraſtis cõtra me, non intrabitis terram, ſuper quam leuaui manum meam, vt habitare vos facerem, præter Caleb filium Iephone, & Ioſue filium Nun.* Superrerant ergo Numer cap. 20. plurimi qui egreſſi erant ex Ægypto, ſed nondum cum populus recenſeretur (de quo Num. cap. 1.) attigerant annum ætatis vigeſimum. Atque hi ſcilicet murmurantes dicunt, Numer. 20. *Quare nos feciſtis aſcendere de Ægypto? Denique* & Apoſtolus 1. Cor. 10. Non de vtraque petræ percuſſione agit (quod idẽ Oleaſter aſſerit, faciens vtramque vnam) ſed de illa potiſſimũ A de qua hic narratur Exod. 17. Vide, ſi placet, noſtra ad eundem Apoſtoli locum.

v. 14. *Scribe hoc ob monimentum in libro.* Hic primùm ſcriptionis & libri fit mẽtio, tametſi Moyſem non primum ſcribendi authorem fuiſſe, vel inde cõſtat, quod Enoch, teſte Iuda Apoſtolo, prophetiam poſt ſe reliquerit, vtique ſcriptam. Neque enim ſine ſcriptione conſeruari potuiſſet.

v. 16. *Quia manus ſolij Domini.* Ita rectè ſobſtantiuum (*ſolij*) id eſt, tribunalis, pro adiectiuo (*ſolius*) Ita enim habent omnia MSS. & conſentiunt Hebræa, quæ habent, *ſuper thronum Domini.*

CAP. XVIII.

B v. 1. *CVmque audiſſet Iethro ſacerdos Madian.* Hic Iethro ſocer Moyſi ſupra cap. 2. appellatus eſt Raguel, & vtrobique dicitur fuiſſe ſacerdos Madian. Vbi occurrit quæſtio, vtrum *ſacerdos idolorum*, an ſacerdos vnius veri & ſummi Dei, qualis fuit Melchiſedech? Quidam dicunt neutro modo eum ſacerdorem fuiſſe, ſed appellari in Scriptura ſacerdotem, id eſt, principem vel magnatem, & primariũ virum in ſuo populo, quomodo ſecundi Regum capite octauo, dicuntur, filij Dauid ſacerdotes fuiſſe: quod ſanè propriè accipi non poteſt cum ex tribu Iuda nemini licitum fuerit ſacerdotio fungi: vnde ſacerdotes dicuntur id eſt principes populi. Verum vt C ita de Ietro interpretemur, nulla nos cogit neceſſitas. Imo *veriſimile* admodum eſt, eum fuiſſe *ſacerdotem*, non idolorum, ſed *vnius veri Dei*. Legimus *enim* hoc eodem capite, verſu duodecimo: *Obtulit ergo Ietro cognatus Moyſi holocauſta & hoſtias Deo.* Certè hunc honorẽ ſacerdoti idolorum Moyſes non detuliſſet, vt eum in populo Dei permitteret ſacerdotis officio fungi. Ac *deinde* cum ex Abrahæ poſteris fuerit (nam Madian fuit filius Abrahæ ex Cetura) non eſt improbabile eum traditam ſibi à parentibus veram religionem accepiſſe & excoluiſſe. Et vt fortè non retinuiſſet: ſaltem à Moyſe qui quadraginta cum eo annos habitauit, veri Dei cultũ edoceri potuit, & edoctum fuiſſe eſt veriſimile. Cir-D cumciſum autem fuiſſe eò quod de poſteris Abrahæ eſſet, non eſt improbabile. Nam etſi Sephora filia eius, filios ſuos ex Moyſe ſuſceptos non fuerit paſſa circumcidi, priuſquam periculo viri in itinere obiecto cogeretur; ea tamen culpa Moyſi magis fuit quàm Iethro, quia Moyſes pater erat, qui fortè vt aduena rem diſtulit, ſicut Iſraëlitæ in deſerto. Exſpectabat enim oportunum tempus quo id faceret. Nam tempus octaui diei Gen. 17. Non habet comminationem appoſitam, ſicut lex ipſa. Itaque ſicut inter gentiles Melchiſedech fuit verus Dei cultor in terrâ Chanaan, & Iob in terrâ Hus; ita & Iethro in terrâ Madian.

v. 2. *Tulit Sephoram vxorem Moyſi quam remiſerat.* E Quomodo hoc concilietur cum eo quod ſupra cap. 4. v. 26. dicitur Sephora Moyſem dimiſiſſe; vide ibi explicatum.

v. 5. *Iuxta montem Dei.* Sic per Prolepſim vel anticipationem Oreb vel Sina vocatur; nempe quia in eo monte paulo poſt Deus legem populo dedit.

v. 11. *Nunc cognoui, quia magnus Dominus ſuper omnes Deos.* Videri hinc poſſet Ietro nunc primum cognouiſſe Deum verum, ac proinde fuiſſe ſacerdotem idolorum; ſed ſenſus eſt; Nunc ſcilicet etiam experientia didici, id quod prius ſciebam, ſicut cum dicit mulier Sareptana, ad Eliam 3. Regum capite decimoſeptimo: *Nunc in iſto cognoui quoniam vir Dei es tu*, Sciebat enim & antea, quando dixerat; *Quid mihi &*

hi & tibi vir Dei? itemque in miraculo farinæ & olei non diminuti; ſed ex nouo miraculo pueri ſuſcitati certius illud iam cognoſcebat.

v. 19. *Sed audi verba mea atque conſilia.* Mirabitur aliquis cur hoc conſilium ipſi Moyſi nō prius venerit in mentem, homini tam prudenti; *aut* cur de ea re à Domino non fuerit admonitus. *Ad poſterius reſpondeo* Dominum id ei noluiſſe immediatè præſcribere, vt etiam aliquid per homines diſceret, idque *ad cuſtodiam humilitatis.* Ita Saulus à Chriſto miſſus eſt ad Ananiam, inſtituendus in his quæ facere eum oporteret. *Ad prius dico* Moyſem in populi regimine, quod à Deo ſuſceperat, priuato ſuo conſilio nihil conſtituere voluiſſe; ſed putaſſe exſpectandam ſibi eſſe Dei iuſſionem, vel hominum ſapientum ſuggeſtionem; quod erat & prudentiæ & humilitatis. Cæterum in eo quod Iethro homo alienigena conſilium dat Moyſi tali viro, qui cum Deo familiariter loquebatur, ſicut loquitur amicus ad amicum ſuum, admonet nos ſcriptura, bonum & ſanum conſilium per quemcumque hominem detur, non debere contemni. Deinde humilitatem nobis commendare voluit, vt diſcamus quantumcumque nobis docti ac ſancti videamur, non reijcere monitionem proximi, quoniam Moyſes cum quo loquebatur Deus, non contempſit conſilium hominis alienigenę.

v. 21. *Et conſtitue ex eis tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos.* Ex hoc conſilio, & ſubſecuto Moyſi facto, propagatus eſt mos in populo Iſraëlitico, vt non tantum pace, in iudicijs; ſed etiā bello contra hoſtem, ſibi hos ordines Ducum conſtituerent, & in his *quinquagenarios*; quod peculiare fuit illi populo, quemadmodum Hieronymus teſtatur in Comment. ſuper Iſaiæ caput tertium: ſicut etiam rex Iſraël 4. Regum capite primo ad acerſendum Eliam, tres miſit quinquagenarios. Et mirum videri poteſt, *cur* præter centuriones etiā *quinquagenarios* præfectos conſtitui placuerit. Sed arbitror quinquagenarios non fuiſſe ſubiectos centurionibus: quomodo decem centuriones ſubiecti erant vni tribuno, & decem decani vni centurioni, & decē homines vni decano. Vt quid enim attinebat duobus duntaxat quinquagenarijs vnum præfici centurionem? Quare crediderim, *poſt tribunos*, qui mille hominibus preerant, conſtitutos fuiſſe alios quidē centuriones, tanquam digniores: alios verò quinquagenarios, tanquam dignitate minores: *vtroſque* tamen proximè ſubiectos tribunis: centuriones quidem numero decem, quinquagenarios autem, viginti. Tale eſt & quod Marcus refert c. 6. Chriſti conuiuas in deſerto diſcubuiſſe in partes *per centenos & quinquagenos.* Vide etiam 1. Machab. 3.

CAP. XIX.

v. 6. *Vos eritis mihi in regnum ſacerdotale, & gens ſancta.* Regnum ſacerdotale quidam intelligunt poſitum pro regno inclyto & eximio: vt ſacerdotij nomen hoc loco nihil aliud quam eminētiam quandam ſignificet. Sic Caietanus & nonnulli alij hanc locutionem accipiunt. Verum ſi inſpiciamus alia ſimilia Scripturæ loca, in quibus ad hunc Exodi locum reſpicitur: inueniemus in ſacerdotij nomine plus aliquid intelligendum eſſe. Apocal. capite primo ita legitur de Chriſto: *Fecit nos regnum & ſacerdotes Deo & patri ſuo.* Vbi manifeſte ſeparantur velut diuerſa, regnum & ſacerdotium. Rurſum 1. Petri capite ſecundo ita legitur: *Vos autem genus electum, regale ſacerdotium, gens ſancta.* Et quamuis ibi ibi coniunctim dicat (*regale ſacerdotium*) ſicut hoc loco (*regnum ſacerdotale:*) tamen proprium aliquid in ſacerdotij nomine ſignificari ſatis oſtendit verbis ſuperioribus eiuſdem capitis, quibus vocat fideles domum ſpiritualem, ſacerdotium ſanctum. Et vim ſacerdotij explicans addit; offerre *ſpirituales hoſtias acceptabiles Deo per Ieſum Chriſtum.*

Cum ergo manifeſtè alludat Petrus ad locū præſentem; conſequens eſt, etiam hic in ſacerdotij nomine peculiare aliquid debere intelligi. *Senſus* igitur eſt: Vos eritis mihi populus, in quo mihi conſtituam regnum & ſacerdotium. *Vel*, vt exponit Paraphraſtes Chaldæus: *Eritis mihi reges & ſacerdotes.* Omnes enim quadam animorum colligatione quodammodo reges ſunt in vno rege; & omnes ſacerdotes, in vno ſummo ſacerdote. Vnde non incongruè totus populus offerre ſacrificium dicitur ſacrificante ſacerdote. Sic enim & in Canone Miſſæ legimus de toto cætu fidelium: *Pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt.* Offerunt enim non miniſterio, ſed coniunctione animorum. *Gens autem ſancta* dicuntur, id eſt, diuino cultui deputata. Ita Eccleſia ſancta dicitur, profeſſione ac deputatione; quia verā Dei religionem profitetur, eiuſque cultui ſe mancipauit, tametſi in eâ multi ſint qui ſuæ profeſſioni nō reſpondeant, ſic etiam Sap. 10. dicitur: *Hæc populum iuſtum & ſemen ſine querela,* vel vt Græcè, *populum ſanctum & ſemen irreprehenſibile liberauit.* Vide eius loci annotationem, & noſt. comm. ad 1. Per. 2.

v. 13. *Cum cœperit clangere buccina, tunc aſcendant in montem.* Sic intelligi; Tunc aſcendant vſque ad terminos præſcriptos, & non vltra. Hoc enim ita factū eſſe docent iſta verba ſubiecta: *Cumque eduxiſſet eos Moyſes in occurſum Dei de loco caſtrorum, ſteterunt ad radices montis;* ſcilicet vſque ad terminos, iuxta præſcriptum Domini.

v. 18. *Totus autem mons Sinai fumabat, eo quod deſcēdiſſet Dominus Deus ſuper eum in igne.* Ob hanc cauſam Deuteronomij capite trigeſimotertio vocatur ignea lex. Hic tamen etiam aliquid adhuc tacetur, quod ibi dicitur, nempe Dominum deſcendiſſe cum multis millibus Angelorum. Vide ejus loci Annot.

v. 22. *Sacerdotes quoque qui accedunt ad Dominum, ſanctificentur.* Et infra v. 24. *Sacerdotes autem & populus ne tranſeant terminos. Quæritur* quomodo hic nominentur ſacerdotes, cum hoc tempore nondum ſacerdotium in populo illo inſtitutum fuerit; ſed demum poſt ſcelus adorati vituli? *Reſpondeo.* probabiliſſimum eſſe ſacerdotes hic vocari Leuitas, per Anticipationem & per Enallagen, quia ex illis ſacerdotes aſſumendi erant; iamque propter Moyſem & Aaron (qui erant ex eâdem tribu Leuiticâ, erantque totius populi, iuſſu Dei, ductores & principes) cœperant honorabiliori loco haberi, & Moyſi in negotio accipiendæ legis, ſeu alijs ad Deum pertinentibus ſubſeruire.

CAP. XX.

v. 1. *Locutuſque eſt Dominus cunctos ſermones hos.* Dixit quidem populus hoc eodem cap. v. 19. ad Moyſem: *Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur.* Sed dixerunt hæc Iſraëlitæ, maieſtate Dei loquentis territi, nec tamen deſijt propterea ipſum Decalogum per ſe immediatè pronunciare. Docent hoc ſubiecta verba v. 22. *Dixit præterea Dominus ad Moyſem: Hæc dices filijs Iſrael: vos vidiſtis quod de cælo locutus ſum vobis.* Item illud ad Hebr. capite duodecimo, vbi de populo Iſraël dicitur, quod poſtquam audiuiſſent vocem ſeu

verbum

verbum Dei, excuſauerunt ſe, ne eis fieret verbum, A ſcilicet amplius. Nam Græcè eſt; *Ne eis apponeretur ſermo*: quod Hebræâ phraſi ſignificat alia verba prioribus addere, vt Iſaiæ cap. ſeptimo: *Adiecit Dominus loqui ad Achaz.* Denique Deut. 4. expreſſe dicitur; *Locutus eſt Dominus ad vos de medio ignis: Vocem verborum eius audiſtis, & formam penitus non vidiſtis.*

v. 2. *Ego ſum Dominus Deus tuus.* Hæc verba expoſuimus comm. noſt. in 3. diſt. 37. §. 5. Qua eadẽ diſtinctione, ſicut & ſequentibus vſque ad finem multa diximus de decalogo, eiuſque præceptis.

v. 4. *Non facies tibi ſculptile, nec omnem ſimilitudinẽ.* *Quæritur* quare hinc non eſt conſequens prohiberi quoque imagines Chriſti & Sanctorũ? *Reſpond.* hoc præceptum dupliciter intelligi poteſt. *Vno modo*, vt abſolutè hoc præcepto voluerit Deus prohibere quocunque pretextu ſculptile, aut cuiuſcunque rei imaginem. Et hoc intellectu ad ſolos pertineret Iudæos, vtpote ad idololatriam procliues; ſicut & præceptum de colendo Sabbatho, eo modo vt in eo nec cibi poſſent parari. Sed *altero modo*, & probabilius, intelligitur non abſolutè prohibitum ſtatuas aut imagines facere, ſed tantum eo fine, vt colantur & adorentur. Ad hoc enim ſignificandum additum eſt: *Non adorabis ea, neque coles*, vt ſenſus ſit, Non facies, vt adores & colas ea, id eſt, vt eis cultum impendas diuinum. Ita Auguſtinus in quæſtion. & omnes ferè hoc præceptum intellexerunt, vt ſit præcedentium verborum explicatio & complementum, quod & confirmatur ex Leuit. 26. v. 1. Vnde manifeſtũ eſt nihil hoc ad imagines Chriſtianorũ pertinere, quæ in ſeipſis neq; honorantur, neq; adorãtur, ſed ad Chriſtum & Sanctos tanquam prototypa, omnis earũ veneratio refertur. Confirmat quoque hunc ſenſum quod legitur Ioſue 22. capite, de altari erecto à duabus tribubus & media. Cum enim altaris extructio extra locum diuinitus ad hoc ordinatum vetita eſſet lege; non tamen contra illud mandatum fecerunt, qui altare hoc extruxerunt, vtpote non ad ſacrificandum, ſed in monumentum: quæ legis interpretatio etiam huc transferenda eſt. Quamuis enim lex prohibeat fieri ſimulacra; non tamen propterea contra legem, id eſt, legis intentionem faciunt, qui ſimulacrum non ad cultum, ſed ad rememorationem habent aut faciunt. Vnde & legimus in domo Dauidis fuiſſe ſtatuam, qua Michol vxor eius 1. Reg. 19. vſa eſt ad fallendum ſatellites Saul. Vide cit. lib. 3. diſt. 37. § 10.

v. 5. *Viſitans iniquitatem patrum in filios -- eorum qui oderunt me.* Quomodo hæc ſententia non diſſentiat ab ea quæ eſt Ezech. cap. decimooctauo, Gregorius lib. 15. Moral. cap. 31. (& citatur à Gratiano de pænitentia diſt. 4. cap. Quid eſt) duobus modis explicat. Non videtur autem rectè reſtringi ad poſteros imitantes peccata maiorum, quia ſæpè Deus (punitione temporali ſcilicet) etiam viſitat iniquitates patrum in filijs in ea ætate quæ nondum eſt imitationis prauę capax; vt quando tota familia cum pueris & infantibus deletur propter peccatum vnius, vt factum eſt in Achan, Ioſue capite ſeptimo. Sic & peccatum Dauidis vindicatum eſt in filio eius infante. Si *quæras* cauſam iuſtitiæ; habes illam Exodi capite trigeſimoquarto verſu ſeptimo in oratione Moyſis his verbis: *Nullusque apud te per ſe innocens eſt; qui reddis iniquitatem patrum filijs ac nepotibus in tertiam & quartã generationem.* Nempe quia nullus per ſe apud Deum eſt innocens. Vide noſt. in 2. ſent. diſt. 33. §. 11.

v. 7. *Non aſſumes nomen Domini Dei tui in vanum*, id eſt, nõ peierabis. Sic enim Chriſtus exponit Matth. capite quinto: In *vanum ergo*, id eſt, ad falſitatem. Vide noſtra in tertium diſt. 39. Eodem modo intelligõ quod ſequitur: *Nec enim habebit inſontem Dominus eum qui aſſumpſerit nomen Domini Dei ſui fruſtra*, id eſt, habet eum pro homine ſcelerato, & vt talem puniet, qui falſum iurauerit. Hoc autem de eo qui verum temerè & leniter iurat dici nõ poteſt. Vide Vatablum. Et eadem verba habentur Deut. 5. tametſi interpres noſter non iiſdẽ verbis vertat. Vide & illic Vatab. nobiſcum diſerte ſentientem. Vide etiam Emanuelem hoc loco, & noſt. in 3. diſt. 39.

v. 8. *Memento vt diem ſabbathi ſanctifices.* Nota quod dicitur (*ſanctifices*) Sicut enim olim Iudæis non tantum ſeruilia, ſed etiam alia quædam, vt iter agere, emere ac vendere, prohibita fuerunt, vt patet B Exo. 16. & 2. Eſdræ vlt. ita & nunc præter ſeruilia opera etiam alia quædam hominem à Dei cultu abſtrahentia, prohibentur; vt mercatus, ſtrepitus iudiciarius, & ſimilia, de quibus 2. decr. tit. de ferijs. *Interim in his* omnibus, quoniam Eccleſia, quæ cultum internum magis quam externum ſpectat, non tam rigidè præcipit hanc requiem, atque olim lex Moyſi: præcipuè attendenda eſt approbata conſuetudo populi Chriſtiani, id eſt, piorum fidelium, tanquam optima legum Eccleſiæ interpres. Sed ab Apoſtolis *ſabbathum in diem Dominicum* mutatum eſt; vt patet illo Actorum cap. 20. *Vna ſabbati* (nempe prima die poſt Sabbathum) *cum conueniſſemus ad frangendum panem*, *&c.* ſcilicet ſacrum. Et ſimilis locus C de collectis fidelium eo die fieri ſolitis, eſt 1. Cor. vlt. Et Ioannes Apocalypſ. 1. apertè dicit; *Fui in ſpiritu in Dominica die.* Vide noſtra in 3. librum ſent. diſt. 37. §. 12.

v. 10. *Non facies omne opus in eo.* Intelligitur de opere ſeruili; qualia ſunt opera mœchanica, & fabrilia, item onera vehere, vt patet Nehem. vlt. & alibi. Huc etiam pertinet mercatus, vt patet eodem cap. Nehem. quia quamuis emere & vendere non ſit propriè opus ſeruile (non enim hoc ſolet demandari ſeruis) tamen eſt eiuſmodi opus quod animum diſtrahat plurimum ab intentione rerum diuinarũ, & animum quaſi ſeruum rerum terrenarum faciat. Vide plenius infra cap. 35. v. 3.

D v. 12. *Honora patrem tuum & matrem &c.* Honor parentibus debitus *triplex* eſt. *Primus* obedientiæ, quam Apoſtolus ad Epheſ. 6. & alibi ſępè commendat. Ita Chriſtus patrem honorauit obediens ei vſq; ad mortem. *Secundus* eſt reuerentię. Sic Salomon matrem honorauit eam ad dexteram collocans in ſolio iuxta ſolium ſuum 3. Reg. 2. *Tertius* eſt ſuſtentationis, de quo Matth. 15. vbi reprehendit Chriſtus Phariſæos contra hoc præceptum defraudantes parentes pretextu pietatis. Quòd autem honoris nomine ſuſtentatio quoque intelligatur docent hæ ſcripturę: 1. ad Timoth. 5. *Presbyteri duplici honore digni habeantur*, & Tob. 1. de certis pecunijs, *quibus*, inquit Scriptura, *honoratus fuerat à rege.* Vnde & *honeſtas* pro opibus, & *honeſtare* pro locupletare in ſcri- E ptura ponitur, vt Eccleſiaſtici cap. 31. *Honeſtatis vigilia tabefaciet carnes.* Et Sap. 10. *Honeſtauit eum in laboribus.* In quo autem conſiſtat honor parentum, vide Eccleſiaſtici 3. Vbi huius honoris plura enumerantur officia & noſt. in 3. diſt. 37. §. 15.

v. 12. *Vt ſis longæuus ſuper terram.* Non tam cauſa finalis deſignatur, quaſi ob eum finem honorandi ſint parentes, vt viuas longæuus ſuper terram, quam euentus, ſiue bonum quoddam conſequens, quod promittitur honoranti. q. d. Honora parentes: ita fiet, vt viuas longæuus ſuper terram. Nihil tamen vetat hoc bonum conſequens, finem conſtitui ſecundarium, vt in ſimilibus. Vide etiam

noſtrum

noſtrum comment. ad Eph. 6. Vbi hoc præceptum A vocatur primum in promiſſione & in 3.diſt.37.§.16.

v. 13. *Non occides.* De hoc præcepto ita Auguſtinus lib. 1. de ciuit. Dei c. 21. Quaſdam, inquit, exceptiones tamen eadem ipſa diuina fecit authoritas, vt liceat hominem occidi; quem videlicet Deus occidi iubet, ſiue data lege, ſiue ad perſonam pro tempore expreſſa iuſſione. Et ideò nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, qui Deo authore bella geſſerunt; aut perſonam gerentes publicæ poteſtatis, ſceleratos morte punierunt; & Abraham quod voluit filium nequaquam ſceleratè, ſed obedienter occidere. Et poſt nonnulla concludens. His igitur exceptis, quos vel lex iuſta generaliter, vel ipſe fons iuſtitiæ Deus ſpecialiter occidi B iubet; quiſquis hominem, vel ſeipſum, vel quemlibet occiderit: homicidij crimine innectitur. Hæc Aug. Si *quæras* quid ergo de *ſanctis quibuſdam virginibus*, quæ tempore perſecutionis, vt inſectatores ſuæ pudicitiæ deuitarent, in flumen ſe præcipitarunt, dicendum ſit: *putat* idem Auguſt. lib. eodem c. 26. probabile eſſe, diuino iuſſu, vel inſtinctu hoc ab eis factum fuiſſe, ſicut idem de Samſone affirmat eiuſdem lib. 1. de ciuit. Dei, cap. 21. Vide noſtra in 3. ſententiarum diſt. 37. §. 18.

v. 14. *Non mœchaberis.* De hoc præcepto ſic Aug. quæſt. 71. in Exod. Si, inquit, furti nomine benè intelligitur omnis illicita vſurpatio rei alienæ; profectò & nomine mœchiæ omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum nō legitimus vſus, C prohibitus debet intelligi. Sic ille. Quin etiam *fornicationem ſimplicem* ſoluti cum ſoluta mortale peccatum eſſe, & à regno Dei excludere, his verbis Apoſtolus declarat, expreſsè etiam adulteros & fornicarios diſtinguens: 1. Cor. 6. *Neque fornicarij, neque adulteri, neque molles, regnum Dei poſſidebunt.* Et Hebr. 13. *Fornicatores & adulteros iudicabit Deus.* Et aperta eſt Chryſoſtomi ſententia hom. 22. in 2. Cor. 10. *Quoties ſcortatus es, toties damnaſti teipſum.* Et in decretis ſic legitur 22. quæſt. 1. cap. Prædicandum: Noſſe debent talem de periurio pœnitentiam imponi debere, qualem de adulterio, & fornicatione, & de homicidio ſponte commiſſo, & de cæteris criminalibus vitijs. Ita ibi. *Sed & ebrietas* hoc præcepto prohibetur, vt quæ directè ad incontinentiā D ducat. Vnde illud Prouerb. 20. *Luxurioſa res vinum.* Et ad Epheſ. 5. *Nolite inebriari vino, in quo eſt luxuria.* Vide de his etiam plura, ſi placet in 3. ſent. diſt. 37. §. 22.

v. 15. *Non furtum facies.* Prohibetur generaliter omne nocumentum, quod homini iniuſtè infertur in rebus exterioribus, quas poſſidet: vel ei debentur. Nam & detentio iuſtæ mercedis, & ſimilium, inprimis huc pertinent, vt patet Iacobi 5. & alibi. Et fures regnum Dei non poſſeſſuros, Apoſtolus aſſerit 1. Cor. 6. Apud Prophetas quoque Oſee 4. & Zachariæ 5. Dominus grauia furibus comminatur. E Infinitæ ſunt huius peccati ſpecies, quæ aliunde petantur. Illud hîc tantum addo, quod in omnibus, ante omnia facienda ſit reſtitutio, de qua ſic Auguſt. Epiſt. 54. ad Macedonium: Si res aliena, propter quam peccatum eſt, cum reddi poſſit, non redditur, nō agitur pœnitentia: ſed fingitur. Si autē veraciter agitur, non remittitur peccatū, NISI RESTITVATVR ABLATVM, ſed, vt dixi, cum reſtitui poteſt. Ita Auguſtinus. Vide noſtra in 3. ſentent. dicta diſtinct. 37. §. 15.

v. 16. *Non loqueris contra proximum tuum falſum teſtimonium.* Huc pertinet inprimis omne mendacium: deinde & ea quæ peculiarem ſpeciem falſitatis in verbis ſeu promiſſis conſtituunt, calumnia, detractio, pactorum violatio, & ſimilia. Et omne mendacium peccatum eſſe, (tametſi aliud ſit veniale tantum, vt iocoſum & officioſum) D. Auguſt. integrò libro inſcripto de mendacio docet. Cæterùm, quod in præcepto additum eſt (*contra proximum tuum*) non ideò exiſtimare licet, pro proximo, ſine peccato poſſe falſum teſtimonium dici: Hoc enim tantum idcirco in præcepto additum eſt, quia vt plurimum per falſum teſtimonium proximo nocumentum, rarò autem & per accidens tantum, aliquod commodū adfertur: velut cum aliquis in iudicio falſum teſtimonium dicit, vt ſeruet vitam homini innocenti: Sed nec hoc ſine omni peccato fieret. Vide plenius, ſi lubet, in 3. ſent. d. 38.

v. 17. *Non concupiſces domum proximi tui, nec deſiderabis vxorem proximi tui &c.* In Deuteronomio cap. 5. alius ordo ſeruatur in hunc modum: *Non concupiſces vxorem proximi tui; non domum, non agrum &c.* Hinc nonnulli (etiam Veteres) faciunt hîc vnum tantum præceptum, diſtinguentes primum, vt illa poſteriora verba: *Non facies tibi ſculptile*, ſint ſecūdum præceptū. Sed iuxta ea quæ diximus paulo antè, quòd illud, *Non facies tibi ſculptile*, non ſit niſi partis præcedentis explicatio: potius hîc duo præcepta conſtituenda ſunt, vt conſtet quod vocentur decem verba fœderis. Exodi 34. Deut. 4. & 10. Sic hæc decem præcepta diſtinguit Auguſt. quæſt. 71. ſuper Exod. conc. 1. in Pſal. 32. Epiſt. 119. ad Ianuarium cap. 11. lib. 15. cont. Fauſtum cap. 4. & alibi, eandemque rationem ſeruârunt, quotquot ferè eum ſunt ſecuti. Et hanc quoque confirmant patres Concilij Tridentini ſeſſ. 14. cap. 5. & can. 7. occultiſſima peccata vocantes contra duo vltima Decalogi præcepta. *Neque obſtat* huic ordini, quod hîc Exodi 20. concupiſcentia vxoris alienæ ſecundo loco ponatur, aliter quam in Deuteronomio: quia ſeptuaginta Interpretes vtroque loco, eodem ordine hæc præcepta poſuerunt, vxorem præponentes alijs rebus: & ſeorſim vtrobique adiungentes: *Non deſiderabis*, vel non concupiſces. Vnde intelligitur quæ in Exodo minus diſtinctè poſita ſunt, in Deuteronomio tanquam lege repetita ac recognita (hoc enim ſonat vox *Deuteronomium*) diſtinctius poſita eſſe. Si quis plura velit conſulat noſtra in 3. ſent. d. 40.

CAP. XXI.

v. 2. & 4. DE ſeruo Hebræo dicitur: *ſeptimo anno egredietur liber gratis. Sin autem Dominus eius dederit illi vxorē, & pepererit filios & filias; mulier & liberi eius erit Domini ſui, ipſe verò exibit cum veſtitu ſuo.* Id eſt exibit ſolus. Mulier manet Domini iure ſeruitutis: liberi quoq; manēt Domini, quia partus ventrē ſequitur. Sed quare iſtud non repugnat vinculo cōiugali, vt maritus exeat liber, mulier autē maneat in poteſtate Domini? *Reſpondeo*, non repugnare, quia propter cōiugale vinculū nō tenetur qui liber eſt, dare ſe in ſeruitutē, ſi vxor ſit alterius ſerua: ſed poteſt ab eā recedere quoad habitationē, ſaluo matrimonij iure, & vſu corporis vtriq; debito, quantū permittit ius Domini in ſeruam. Neq; enim tenetur Dominus cedere iure ſuo quod in ſerrū habet, propterea quod ſeruus aut ſerua cōiugio ſit copulata cū libero. Card. Bellar. putat quod hoc caſu vinculū coniugale ſoluebatur: & hinc probat, quod tempore legis Moyſaicæ per repudiū verè ſoluebatur matrimoniū. Adfert & alia argumenta ſoluens ea, quæ pro diuerſa opinione faciūt. At ſane iſtud argumentū ex hoc loco, nō probat ſolutionē, vt ſatis conſtat ex canonibus Eccleſiæ

de coniugio ſeruorum, & ex ijs quæ traduntur à Doctoribus ad diſt. 36. l. 4. ſententiarum Petri Lombardi. Ex quibus patet quod etiam hodie idem poſſit fieri, nec tamen ideo ſoluitur coniugium.

v. 6. *Offeret eum Dominus Dijs.* Per Deos, quod Hebr. eſt *Elohim*) intelliguntur Iudices, quomodo etiam exponit Chaldæus Paraphraſtes. Septuaginta vertunt *ad tribunal Dei.* Similis locus eſt cap. ſeq. vbi dicitur, *Ad Deos vtriuſque cauſa perueniet*, id eſt, ad iudices, & rurſum eodem cap. v. 28. *Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices.* Hinc & Ioſaphat adhortans iudices populi 2. Paralip. 19. *Non enim*, inquit, *hominis exercetis iudicium, ſed Dei.*

v. 14. *Si quis per induſtriam occiderit &c. ab altari meo auelles eum.* Hoc etiam hodie ſecundum leges ciuiles, & Eccleſiaſticas obſeruatur. Sic 3. Reg. 2. Ioab iuſſu Salomonis iuxta altare occiſus eſt. Vide etiam Hier. ad illud Ezech. 9. *Contaminate Domum, &c.* v. 7.

v. 17. *Qui maledixerit patri ſuo vel matri, morte moriatur.* Sic ſcilicet patri ſuo Romano Pontifici maledicunt hæretici, vocantes eum Antichriſtum; matri etiam Catholicæ Eccleſię, vocantes eam meretricem Babylonicam.

v. 19. *Ita tamen vt operas eius.* Alij transferunt (*otium*) ſeu vacationem ab opera; vt videlicet tantum reddatur, quantum vacando ab opere paſſus fuit detrimenti.

v. 23. *Reddet animam pro anima.* Ergo ad legem talionis quoque pertinet, quod homicidæ puniantur morte; & repetitur adhuc bis poſteà hæc lex talionis. Leuit. 24. & Deut. 19. Neq; tamen exiſtimandũ eſt per hanc legem permiſſum fuiſſe, vt quiſque læſus priuata ſe authoritate vindicaret (nullo enim modo ille ſeruaret modum) ſed lex & norma datur iudicibus, vt ſecundum eam iudicent de huiuſmodi iniurijs ad ſe relatis. Quomodo autem Chriſtus hanc legem velut correxerit, vide commentatores in Matth. 5.

CAP. XXII.

v. 1. QVinque boues pro vno boue reſtituet, & quatuor oues pro vna oue. Nempe *quia* boues & oues per ſe ad multas vtilitates ſeruiunt hominibus: aurum tantum ratione commutationum: & rurſum bos quoque vtilior oue; quia præter commoda quæ præſtat ex ſuo corpore hominibus in victum & veſtitum, æquè vt ouis; ſeruit etiam homini ad agriculturam, & alia opera. Sed *quid ſi fur non eſſet ſoluendo?* Veriſimile, quod in pelle luere debebat, ſcilicet flagris, aut fortè aliquando etiam *laqueo*, cum pluries furta magna commiſiſſet. Nam etiam illo tẽpore pro furto ſupplicium mortis aliquando fuiſſe irrogatum, apparet ex verbis Iacob ad Laban Gen. 31. vt ibi diximus. *Aut* ſanè vendebatur in ſeruitutẽ, vt ex pretio ſatisfieret homini læſo ſecundum legẽ: quo ſpectat parabola Euangelica de ſeruo debitore decem millium talentorum & illud hoc ipſo cap. v. 3. item præſcribitur.

v. 2. *Si effringens fur domum aut ſuffodiens &c. percuſſor non erit reus ſanguinis.* Concordat Lex 12. Tabularum hac antiqua phraſi: Si nox furtum faxit, & in aliquis occiſit; iure cæſus eſto. Intelligenda autẽ hæc de foro externo; in quo tale homicidiũ non punitur, quia præſupponitur quod fur etiam vim inferre voluerit Conf. Macrobium Satura. 1. c. 4. ſub fine.

v. 18. *Maleficos non patieris viuere.* Hebr. *Maleficam ne viuificet*, id eſt, ne ſinas viuere, ſed interfice; ſicut de Dauide dicitur 1. Reg. 27. *Virum & mulierem non viuificabat.* Et eadem ratio eſt de viro. Et

A nota, non dicit: non patieris viuere, ſi maleficijs ſuis quæcunque nocumenta inferant; ſed abſolutè: vt intelligamus hoc peccatum morte puniendum, non ſolum propter læſam Rempublicam, ſed propter hoc ipſum quod malefici ſint, ſeu incantatores: quod per ſe tale eſt, vt mortem mereatur: quia ſcilicet eſt crimen apoſtaſiæ à Deo, & transfugij ad eius aduerſarium Diabolum, ita vt ei deferatur honor Deo debitus.

CAP. XXIII.

v. 15. NOn apparebis in conſpectu meo vacuus. *Myſticè*, Vacuus in conſpectu Domini apparet, cu-
B ius actio fructu piæ vtilitatis caret, Bonau. lib. 2. de profectu relig. cap. 9.

v. 19. *Non coques hædum in lacte matris ſuæ.* Etſi quidam dicant conſuetudinem fuiſſe idololatrarum, vt carnes idolis immolandas in lacte coquerent (quod tamen veriſimile non eſt,) alij tamen melius ſic iſtud exponunt; Ne offeras mihi hœdum dum adhuc lac ſugit vel, *in lacte matris*, id eſt, cum matre lactante q. d. Satis tibi ſit coquere & comedere hœdum: nolo ſimul coquas matrem. Id enim ſpeciem habet crudelitatis. Sic & Deut. 32. inueniens quis nidum auium, iubetur, dimiſſa matre, ſolos pullos tenere.

Myſtico ſenſu refert Auguſt. ad Chriſtum, de quo Prophetatum ſit hac ſententia, non occidendum
C à Iudæis in lacte matris, id eſt, in infantia, quando eum ad necem quærebat Herodes, ſed differendam eius mortem vſque ad adultam eius ætatem.

v. 20. *Ecce ego mittam Angelum qui præcedat te, & cuſtodiat in viâ &c.* Hunc Angelum fuiſſe S. Michaelẽ Archangelum, id eſt, Angelorum Principem, veriſimile eſt ex eo, quod Iudas Apoſtolus ſcribit Michaelẽ de Moyſi corpore contendiſſe cum diabolo. Quod vtique factum ab eo pro ſalute populi Iſraelitici tanquam ſuę cuſtodię commiſi, ne ab eo Moyſi corpus diuinis honoribus coleretur, exiſtimandũ eſt. Vnde quod dicitur Deut. vltimo. *Dominus ſepeliſſe Moyſen, ita vt non cognouerit homo ſepulchrum eius*, intelligendũ
D eſt id Dominum feciſſe miniſterio Michaëlis Archangeli, vt ibi annotauimus. Rurſum id veriſimile fit ex Daniele, apud quem cap. 10. & 12. Michaël vocatur princeps populi Dei. Idẽ porrò vocat ſe principem exercitus Domini Ioſue 5. Idem fuit Angelus exterminator. Vide 1. Cor. 10. Item percuſſor Ægyptiorum. Vnde & hic dicitur: *quia nõ dimittet cum peccauerit.* Ex quo colligitur, Angelos cuſtodes eſſe etiã eorundem hominum percuſſores, quando Deus eos propter peccata vult percuti: ſicut Herodem, Act. 12. Vide eius loci annot. & quę diximus in noſt. com. tam 1. ad Cor. 10. v. 10. quam ad ver. 5. & 9. citatæ
E Epiſt. 5. Iudæ.

v. 26. *Non erit infœcunda nec ſterilis.* Non eſt præceptum, ſed benedictionis promiſſio. Clarius idem repetitur Deut. 7. v. 14. his verbis: *Non erit apud te ſterilis vtriuſque ſexus, tam in hominibus quam in gregibus tuis.* Et huc multi pertinere putant, quod interdum à veteribus tanquam Scripturę teſtimonium citatur: *Maledictus, qui non ſuſcitauerit ſemen in Iſrael*, vt apud Auguſt. q. 17. in vetus teſtam. & lib. 32. contra Fauſtum cap. 6. verbis tamen Fauſti. *Sed* videant ſtudioſi an non reſpiciatur potius ad Deut. 25. vbi punitur non ſuſcitans ſemen fratris ſui.

v. 28. *Emittens crabrones prius.* Iſtud non legimus factum, neque Moyſi temporibus neque Ioſue, ne-

que

que poſteà. Atq; hoc argumento mouetur Auguſt. vt per crabrones ſeu veſpas nõ aliud intelligat, quàm timoris aculeos, quibus gentes illę Chanaan agitatæ fuerint, vt cederent terram ſuam filijs Iſraël. Nihil tamen vetat crabrones propriè accipi. Quamuis enim non legamus illod factum, tamen factum eſſe credi poteſt, quia hîc prædictum. Suadet qooque ad propriam ſignificationem retinendam locus Sap. 12. v. 8. vbi de his gentibus ſic legitur: *Sed & his tanquam hominibus pepercisti, & miſiſti antecеſſores exercitus tui veſpas, vt illos paulatim exterminarent.* Et alia quæ ſequuntur ſatis inſinuant veſparum nomine intelligendum id quod vox illa propriè ſonat. Et verba Ioſue c. 24. v. 12.

CAP. XXIV.

v. 4. *Scripſit autem Moyſes vniuerſos ſermones Domini.* Scilicet in volumine fœderis, de quo ſubijcitur. v. 7. *Aſſumenſque volumen fœderis, legit &c.* Nõ *ergo vniuerſam legem*, quæ ſuperioribus capitibus continetur, ſcripſit ipſe Dominus, quod quidam putãt: ſed ſolum Decalogum. Nec obſtat quod infra dicitur: v. 12. *Daboque tibi tabulas lapideas & legem ac mãdata, quę ſcripſi, vt doceas eos*, quia hoc totum poteſt intelligi de lege Decalogi, vtpote in decem mandata diuiſâ.

v. 5. *Miſitque iuuenes de filijs Iſraël, & obtulerunt holocauſta.* Qui fuerint hi iuuenes non liquet, niſi quod quidam volunt, ſacerdotio Aaronico nondum inſtituto, primogenitos de ſingulis tribubus ſingulos electos fuiſſe ad opus ſacrificandi. Oleaſter tamen hoc loco negat haberi ex Scriptura, quod primogeniti fuerint ſacerdotes. Vide etiam noſtra Geneſ. 25. & 27. & S. Auguſt. q. 20. in Leuit.

v. 8. *Hic eſt ſanguis fœderis quod pepigit vobiſcum Deus.* Fœdus ſeu Teſtamentum vetus intelligitur, quod conſecratum eſt in ſanguine vitulorum. Hebr. 9. Et ad hæc Moyſis veteris legis latoris, verba alluſit Chriſtus nouæ legis lator, quando in calicis conſecratione dixit: Matth. 26. *Hic eſt ſanguis meus noui teſtamẽti &c. Nota* igitur, quod ſicut proprio ſermone & non per tropum dictum eſt à Moyſe: *Hic eſt ſanguis fœderis*: ita & à Chriſto proprio ſermone, & neutiquam figurato dictum eſt: *Hic eſt ſanguis meus, noui teſtamenti &c.* Pluraſi placet, vide in noſt. comm. ad relatum locum Epiſt. ad Heb. 9. & 1. ad Cor. 11. itemque in 4. ſent. diſt. 8.

v. 11. *Nec ſuper eos qui procul receſſerant de filijs Iſrael miſit manum ſuam &c.* Clarius hoc in Hebræo: *Super electos autem filiorum Iſrael non miſit manum ſuam.* Cui lectioni conſentiunt etiam ſeptuaginta, conſentit & Paraph. Chald. Per electos autem ſeu Principes filiorum Iſraël, intelliguntur ij, qui paulo ante iuſſi erant aſcendere ad Dominum, non tamen vſque ad montis verticem, quo aſcendit Moyſes, ſed vſque ad terminum prǽſcriptum, tametſi viciniori loco quam populus, vt dictum eſt c. 19. Hi autem erant Aaron, Nadab, Abiu, & ſeptuaginta Seniores.

De his ergo hîc dicitur quod ſuper eos non miſerit Dominus manum ſuam, quamuis Dominum vidiſſent, ſed ſalui & incolumes adhuc comederent & biberent. Sic & Iacob dicebat, Geneſ. 32. 30. *Vidi Dominum facie ad faciem & ſalua facta eſt anima mea*, q. d. nec tamen mortuus ſum ex maieſtate diuinę præſentiæ. Intelligitur enim viſio Dei (etiam tantum ſecundum ſpeciem aliquam viſibilem, ſed Deo dignã) ita ſenſus inſpicientium percellere, vt eos cogeret emori, niſi peculiari Dei dignatione conſeruarentur. Sic Hieron. in 17. Mathæi, Humana, inquit, fragilitas

A conſpectum maioris gloriæ ferre non ſuſtinet. Vide annot. cit. loco Gen. 32. v. 30.

v. 18. *Et fuit ibi quadraginta diebus & quadraginta noctibus.* Quomodo potuerit abſque cibo tam diu perdurare, & vtrum abſque moleſtia famis & ſitis: vide Bonauent. in 3. diſt. 16. q. 1. Apparet autem non ſolũ Moyſen, verũ etiam famulũ eius Ioſue quadraginta dierũ ieiunium pertuliſſe. Nam hic dicitur Ioſue cũ Moyſe ſurrexiſſe, id eſt aſcendiſſe in montem, & infra cap. 32. dicitur cum Moyſe deſcendiſſe. Ideo autẽ de Ioſue non dicitur quod nec ederit nec biberit toto illo temporis ſpatio, ſicut de Moyſe dicitur, non hic quidem ſed alibi: quia quod de magiſtro dicitur, facilè etiam de miniſtro, qui à magiſtro non diſce-
B debat, intelligitur. Niſi quis exiſtimet Ioſue per id tempos quo Moyſes cum Domino loquebatur, deſcendiſſe ad iuga montis & manna quo veſceretur, collegiſſe. Videtur enim & hoc dici poſſe non improbabiliter, vt ieiunij quadragenarij priuilegium ſeruetur tribus dumtaxat illis, quibus id myſterij cauſâ peculiariter aſſcribere ſolent patres; ſcilicet Chriſto, Moyſi & Eliæ. Nota tamen quod ſcriptura non dicat eos ieiunaſſe, ſed non comediſſe tot dierum ſpatio: videlicet non loquens de eſurie ſeu famis moleſtiâ. Sed de Elia ſatis apparet quòd nullam famis moleſtiam paſſus fuerit, quando quadraginta, dierum ſpatio nihil comedit, quia vt ſcriptura dicit. 3. Reg. 19. *ambulauit in fortitudine cibi*
C *quadraginta diebus & noctibus.* Cibus ergo qui debilitatem tot dierum ſpatio excludebat, etiam famem excluſiſſe videtur.

CAP. XXV.

v. 5. *ET pelles arietum rubricatas, pelleſque ianthinas.* Vide cap. ſequenti v. 14.

v. 9. *Iuxta omnem ſimilitudinem tabernaculi quod oſtendam tibi.* Et in fine cap. *Inſpice & fac ſecundum exemplar, quod tibi in monte monſtratum eſt. Quæri* poteſt, quare hoc exemplar non potius monſtratum fuit operarijs quam Moyſi? hoc enim futurum erat compendioſius, vt videtur. *Reſpond.* debuit oſtendi Prophetæ,
D non operarijs, quia erat inſtar reuelationis. *Adde*, quod Moyſes erat huius operis architectus, ſingula præſcribens. Itaque opus magis notum eſſe debebat architecto, quam operarijs.

v. 16. *Poneſque in arca teſtificationem quam dabo tibi.* Duas tabulas teſtimonij ſeu legis, intelligit, reponẽdas in arca: de quo vide plenius 3. Regum 8.

v. 18. *Duos quoque Cherubim aureos facies.* Ioſephus tradit Cherubim habuiſſe ſimilitudinem quarundam auium, quæ nunquam viſæ ſunt ab hominibus, quarum tamen imagines viderit Moyſes in illo exemplari diuino in monte. *Sed* probabilior eſt tum aliorum Hebræorum, tum etiam Chriſtianorum Doctorum ſententia, qui dicunt Cherubim habuiſſe ſimilitudinem iuuenum habentium
E alas, imagines enim hæ quæ Cherubim hoc loco dicuntur, repræſentant Angelos, qui eodem nomine Cherubim vocantur: ſicut & Iſaiæ 6. Seraphim, quos Propheta in viſione ſibi oſtenſos dicit, Angelos illos deſignant qui Seraphim appellantur, Angeli autem nuſquam alia ſpecie apparuiſſe leguntur, quam humanâ, eâque iuuenili ad ſignificandum in eis humanitatis officia, & perpetuum naturæ vigorem. Cęterum ſiue auium, ſiue hominum alatorum imagines geſſerint:

Locus hic apertè conuincit; ſimulacra non ita lege illa Exodi 20. fuiſſe prohibita, vt ea nulla ratione ſculpere, pingere, aut quocunque modo facere

licerent: quandoquidem hæ imagines in ipſo Sancto Sanctorum fuerint collocatæ; & proinde ſicut Arca, vti Sanctum principale, ita & Cherubim deſuper extenti, in eo loco honorati fuerunt, nõ vt pro Dijs haberentur, ſed quod diuinam præſentiam accedentibus velut repræſentarent: inde enim Dominus dabat reſponſa, vt hoc eodem cap. v. 22. Scriptura teſtatur.

v. 30. *Et pones ſuper menſam panes propoſitionis.* Quare vocentur panes propoſitionis, indicat id quod ſubijcitur, *in conſpectu meo ſemper,* Puta dicuntur panes propoſitionis, tanquam *antepoſitionis,* quia coram Domino, ſeu ante conſpectum Domini, id eſt, ante tabernaculum teſtimonij ponebantur.

CAP. XXVI.

v. 14. **E**T *ſuper hoc rurſum aliud operimentum de ianthinis pellibus.* Hebraicè ſic, *Et operimentum pellium taxorum deſuper.* Gloſſa Bedę interpretatur hyacinthinas pelles. Sic & Rabanus legit. Græca etiam habent δέρματα ὑακίνθινα, ſi mendum non eſt. At Plinius lib. 21. cap. 6. Nat. Hiſt. meminit ianthinæ veſtis, ſic dictæ ab ἴα, quod Græcis violam ſignificat. Nec à viola multum colore diſtat hyacinthus, ita vt parum referat ſiue ianthinas pelles legas, ſiue Hyacinthinas. Arbitror tamen Hieronymum vertiſſe (*ianthinas*) & ſcribas imperitos mutaſſe in *hyacinthinas.*

Sed quid ſibi vult quod eſt in Hebręo *pelles taxorum*? An etiam coloris certum genus ſignificet, proueniens ex tinctura taxi? Videtur certè ex antegreſſa ſententia repetendum (*arietum*) vt videlicet tam iſtæ ianthinæ, quam illæ rubricatę pelles, ſint arietinæ.

v. 15. *Facies & tabulas ſtantes de lignis ſetim.* Frequens hoc capite & alibi fit mentio lignorum ſetim. Septuaginta verterunt (*ligna imputribilia.*) Hebræorum, alij (*pinum,*) alij præſtantiſſimum cedri genus interpretantur. Beda dicit eſſe ligni genus leue, & imputribile, quod à qualitate albæ ſpinæ parum differat. *Quæritur* vnde hoc lignum Iſraëlitis in deſerto? Tradunt Hebræi Patriarcham Iacob attuliſſe in Ægyptum ſemina eius arboris, eamque ibi plantaſſe; atque inſuper, quod in ſpiritu de tabernaculo fabricando didiciſſet, monuiſſe ſuos, vt exeuntes Ægypto, ſecum huiuſmodi ligna deferrẽt, reliqua pretioſa ad fabricationem tabernaculi ex ſpolijs Ægyptijs ſumpturos. *Sed* ſepoſita hac narratione, quæ fabulam redolet, ſentit Arias Montanus in libro de fabricis ſacris, etiamſi in illo deſerto nõ ſuppeterent, quæ ad victum erant neceſſaria; tamen ligna huiuſmodi fuiſſe inuenta; atque adeo adhuc hodie eiuſmodi lignorum copiã in illo deſerto Arabico haberi; & locum quendam ab huiuſmodi arbore quoque vocari Sethim.

v. 30. *Iuxta exemplar quod tibi in monte monſtratum eſt.* De eo diximus cap. præced. v. 9. Et præter Stephanum Act. 7. meminit etiam Apoſtolus ad Hebr. 8. Ad quem locum Apoſtoli docent commentatores Dominum Moyſi in monte oſtendiſſe, ſiue externo adſpectu, ſiue (quod veriſimilius eſt) interna tantum & imaginaria viſione, non modo formam tabernaculi materialis & partium eius, ſed etiam tabernaculi ſpiritualis ac cæleſtis. Nam Apoſtolus ex hoc exemplari Moyſi oſtenſo, probat tabernaculum illud vetus fuiſſe vmbram rerum cęleſtium: quod intelligunt tabernaculum ſpirituale, hoc eſt, Eccleſiam, partim militantem, partim triumphantẽ.

A v. 33. *Inſeretur autem velum per circulos, intra quod pones Arcam teſtimonij,* &c. Velum hoc Apoſt. ad Heb. 9. v. 3. vocat *velamentum ſecundum.* Erant enim duo vela. Vnum, quod diuideret Sanctum à Sancto Sanctorum, in quo erat arca, & de illo hic agitur; alterum exterius, quod Sanctum ſepararet ab atrio foris poſito; quod proinde ingredientibus erat primum. *An* autem præter hæc duo, fuerint adhuc alia tabernaculi vela, quemadmodum ex Leuitici aliquot locis inter ſe collatis probari poſſe putat Galenus, ſtudioſis inueſtigandum relinquo. Certè in templo Salomonis plura duobus fuiſſe, varijs vſibus aptata, ſatis credibile eſt. Caue *tamen* velis annumeres *decem cortinas,* & *vndecim ſaga cilicina,* quibus operiebatur tabernaculum. Nam operimenta B propriè non dicuntur vela. Vide Commentarium noſtrum cit. ad Hebr. 9. v. 3.

CAP. XXVII.

v. 2. **C**O*rnua autem per quatuor angulos ex ipſo erant.* Erant etiam apud gentiles altaria cornuta. Vnde Martialis in epigrammate; *cornibus ara frequens.* De qua re pluribus Politian. in Miſcell. cent. 1. cap. 52. Ex quibus patet, æquè atque ex his verbis Scripturæ, non idem eſſe cornu altaris, & angulum altaris. Nam cornua prodibant ex angulis, & apprehendi poterant. Vnde & 3. Reg. 2. legitur Ioab fugiens malè ſibi conſcius apprehendiſſe C cornu altaris.

v. 4. *Quatuor annuli ænei quos pones ſubter arulam altaris.* Malè quædam exemplaria legunt *ſuper arulam* repugnante Hebraica veritate & verſione Græca. In Hebræo ſic habetur: *Et pones ſubter ambitum altaris de infra.*

v. 21. *Vt vſque manè luceat coram Domino. Quæritur* quomodo iſtud? cum verſu proximè præcedenti præcipiatur, vt lucerna ardeat *ſemper*? *Reſpondẽt multi,* Dominum his verbis tantum velle, vt cura inprimis ſit ſacerdotum, ne fortè nocte per ſomnolentiam neglecta Dei lucerna extinguatur. Nam de die cum vigilant homines, facilius erat lumen eius conſeruare. Liranus interim (*ſemper*) interpretatur pro qua- D libet nocte; quamuis & referat Ioſephum ſcribentẽ, quod etiam de die ex ſeptem lucernis tres ſaltem ardere debuerint.

CAP. XXVIII.

v. 1. **A**P*plica quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filijs ſuis.* Nondum filij Leui acceperant benedictionem ſacri miniſterij, de qua infrà c. 32. Sed Dominus interim præſcius futurorũ, & in ſua prouidentia omnia diſponens, conſtituit de ſacerdotalibus indumentis Aaronis & filiorum eius, priuſquam E illa tribus id feciſſet, per quod ad miniſterium altaris & tabernaculi fuit aſſumpta.

v. 4. *Hæc autem erunt veſtimenta quæ facient, Rationale, & ſuperhumerale &c.* Primo loco inter indumenta Pontificalia nominatur *Rationale.* Hebraicã vocem alij (*pectorale*) alij (*rationale*) vertunt. Et ſeptuaginta vtrumque poſuerunt. Quare *pectorale* vocetur, cauſa manifeſta eſt, quia videlicet pectori ſummi Pontificis apponebatur. *Rationale* autem (quod nomen teſte Hieron. myſterio non vacat) ideò dictum putant nonnulli, quia continebat ea, quæ ſumma prudentiã & exacta ratione conſideranda erant à ſummo Pontifice, nempe *doctrinam* & *veritatem*; de quibus rurſum v. 30. *Hieron.* ad Fabiolam ideò *Rationale,* appellatum dicit, quia omnium

A operum Dei moderatrix eſt ratio, velut media conſiſtens; ſicut Rationale erat velut in corporis medio, nempe in pectore cætera continens & conſtringens.

Vocatur etiam *Rationale iudicij*: eo quod ſacerdos nunquam ius diceret, aut ſententiam ferret in re graui, niſi pectorale illud haberet ſuper pectus collocatum; quo velut ſigno conſulebat Dominum, quid vel agendum eſſet, vel in re dubia pronuntiandum.

v. 9. *Sculpes in eis nomina filiorum Iſraël*, & infra: *Memoriale filiis Iſrael*, & rurſum: *ob recordationem*, & cap. 39. *In monumentum filiorum Iſrael*. Heb. *lapides memoriæ*, B ſeu *recordationis filijs Iſrael*. Non eſt autem ſenſus vt quidam volunt, quod filij Iſraël conſpecta illa nominũ duodecim Pattriarcharũ ſculpturâ, commonebãtur patrũ ſuorum ex quibus geniti eſſent, idq; vt eo pacto accenderentur ad virtutes eorũ imitandas: Nã ſic potius ſculpẽda fuiſſent nomina triũ Patriarcharũ, Abraham, Iſaac & Iacob, quos ſcriptura paſſim cum magna laude cõmemorat; addito nomine Ioſeph, qui & ipſe fuit valde laudabilis. Hi enim potius ad imitandum, poſteris proponi debuiſſent, quam illi quorũ ſcelera quædã legimus, vt Ruben, Simeonis, Leui, Iudæ, & omniũ ferè conſpirationem in venditionẽ fratris: quorundam etiã conſilium de necando fratre: præclara autem benefacta nõ legimus, vti nec ſcelerũ patratorum pœnitentiã, niſi fortè eius quod C in fratrem admiſerant. Adde quod ſculptura illa non ita erat expoſita toti populo, vt per eam populus alicuius rei admoneri poſſet, quia ſummus Pontifex cum illa veſte non prodibat in conſpectum totius populi, ſed in interioribus manebat offerens ſacrificium. Debet igitur hæc recordatio potius ad ſacerdotem ipſum referri, & illud, *filijs Iſrael*, paſſiuè intelligi hoc modo: *memoriale filijs Iſrael*, id eſt, memoriale ſeu monumentum quod ei filios Iſraël in memoriam reuocet: ſeu per quod ipſe filiorum Iſraël recordetur, vel ita breuiter, *memoriale filijs Iſrael recordandis*. Neq; igitur ſenſus eſt, lapides illos nominibus filiorũ Iſraël inſculptos, fuiſſe ſummo ſacerdoti, velut commonitorium quo moneretur duodecim D Patriarchas inuocare pro populi ſalute, aut per eorũ merita Deũ pro populo precari. Nam, vt dixi, potius tres illi principes totius gentis, vnâ cum Ioſeph nominandi hic fuiſſent: præſertim cum eos Moyſes in ſuâ ad Deum oratione pro populo non ſemel allegauerit; duodecim Patriarchis ne nominatis quidem. Ac certè primi illi & præcipui & ſanctiſſimi nullo modo omitti debuiſſent, vbi de interceſſione & meritis ageretur. Sed ſenſus eſt, ſummũ ſacerdotem, ijs nominibus duodecim patrũ conſpectis admonitũ iri totius populi in duodecim tribus diſtributi, quãdo in ſancta ingreſſus ac Deum oraturus, & ſacrificium oblaturus eſſet. Ad hoc enim propriè ſacerdos erat conſtitutus: ſicut dicitur in Epiſtolâ ad Heb. c. 5. Sic E igitur pro toto populo orare & offerre iubebatur, vt nullã tribũ ex duodecim prętermitteret, quã ſpecialiter Deo commendatã inter orandum & ſacrificandum, non vellet. Quod etiam obſeruare debuit tunc quãdo decem tribus à reliquis duabus fuerũt per ſeceſſionẽ auulſæ, & poſtmodũ in Aſſyriam abductæ. Sed petes quæ duodecim nomina fuerũt inſculpta? Nũ etiã nomẽ Leui, ſic vt pro Ephraim & Manaſſe vnum nomen Ioſeph ſcriberetur? An autem omiſſo Leui, diſtinctè ſcripti fuerunt Ephraim & Manaſſes? Quod poſterius probabilius puto. Iam enim & hæ tribus erant diſtinctæ iuxta voluntatem & Prophetiam Iacob; & tribus Leui miniſterio tabernaculi deputata, quæ iam in populo non cenſebatur, ſed pro populo ſacris operabatur. Non itaque opus habebat ſummus ſacerdos commonitorio, vt pro tribu Leuitica, id eſt ſuâ, quæ tota in ſortem Domimini tranſlata erat, oraret: ſicut nec ad hoc, vt oraret pro ſeipſo. Hoc enim ſpontè & per ſe facturus ſatis intelligebatur.

v. 30. *Pones autem in rationali iudicij Doctrinam & veritatem*. Septuaginta vertunt. *Manifeſtationem* & *veritatem*. Paraphraſtes Chaldæus integra reliquit Hebræa vocabula, *Vrim*, & *Thumim*, per quæ Hebræi ferè intelligunt *illuminationes* & *perfectiones* Sunt enim Hebr. vocabula pluralis numeri, vt multitudinis numero ſignificetur ſumma illuminatio & perfectio. *Ideo* autem *iuſſiſſe* Dominum inſcribi Pectorali hæc vocabula, *vt* admoneretur ſummus Sacerdos oportere ipſum eſſe excellenti doctrina præditum, qua alios velut illuminaret: & ſumma vitæ integritate, qua doctrinam confirmaret; populumque hoc pacto perficeret. Plana & probabilis expoſitio.

Alij ſubtilius aliquid tradunt hoc loco, nempe in Pectorali ſcriptum fuiſſe nomen Dei Tetragrammaton (*Iehoua*) quod in ſe contineat Myſterium Trinitatis, cuius cognitione mens illuminetur & perficiatur. Trinitatis autem myſterium eo nomine contineri ita oſtendunt. Nam prima litera (Iod) Patrem deſignat, tanquam principium reliquorum omnium; ſecunda (He) Filium, per quem creatura omnis eſſe incepit; tertia litera (Vau) quæ Hebręis eſt coniunctio copulatiua, ſignificat Spiritum Sanctum, qui eſt amor & nexus Patris & Filij, ab vtroque procedens; quarto autem loco repetita litera (he) quæ ſecundo loco poſita fuit, deſignans diuinam naturam filij, iam deſignat eiuſdem humanam naturam. Hęc memorantur tradita à veteribus Iudæis ante Chriſti natiuitatem: quod an ita ſit, videndum, neque enim apud Iudæos ante Chriſti aduentum tam expreſſa videtur fuiſſe Trinitatis, & perſonarum, proceſſionis & duplicis in Chriſto naturæ cognitio.

CAP. XXIX.

v. 9. **E***Runtque ſacerdotes mihi religione perpetuâ*. Idem ſubinde repetitur alijs locis. Nec tantum de ſacerdotio ſed & de ceremonijs, ac totá diſpoſitione veteris legis. *Quæritur* quomodo hæc æterna ſint, cum volente Deo finem acceperint per Chriſtum, & in ſtatum nouę legis ac noui teſtamenti ſint commutata, & Apoſtolus ad Heb. 7. teſtetur & legis & ſacerdotij factam eſſe tranſlationem? Reſpondet Aug. ſacerdotium hoc dici potuiſſe ęternum duplici ratione, vel quia non erat terminus aliquis præfixus quouſque obſeruaretur. Ita enim æterna dicũtur frequẽtiſſimè in ſcripturis, quæ ita inſtituta ſunt vt humana voluntate nec prætermitti debeant, nec mutari. Vel propriè fuiſſe dictum æternum, non in ſe, ſed in re ſignificatâ: quia per ſacerdotium Aaron pręfiguratum fuit ſacerdotium eius cui dictũ eſt: *Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech*: Pſal. 109. In ſacerdotio autẽ Aaron neq; iuramentũ interceſſit, & Dei velut pœnitentia acceſſit. Nã pœnitere Dei, mutare eſt rẽ ſemel inſtitutã. Ita ergo ſacerdotiũ Aaron ęternũ ſicut regnũ Dauid teſte Apoſtolo, finẽ non habet. Nam Chriſtus in vtroq; præfiguratus, ſempiternũ habet & regnũ & ſacerdotiũ.

v. 10. *Poſtquam initiaueris manus eorum, applicabis & vitulum*. Pro eo quod hic dicitur (*initiare manus*.) Hebr. eſt (*implere manus*.) Id variè exponitur,

Beſeleel filium Vri, filium Hur &c. 1. Paralip. 2. ſic legimus: *Caleb accepit vxorem Ephrath, quæ peperit ei Hur, porrò Hur genuit Vri, & Vri genuit Beſeleel.* Vbi notandum hunc Caleb proauum Beſeleel omnino diuerſum eſſe à Caleb exploratore terræ ſanctæ. Nam vt liquet ex cap. 14. Ioſue, explorator ille eo tempore quo ſtruebatur tabernaculum, vix erat quinquagenarius; vt nullo modo tunc potuerit eſſe proauus Beſeleel. Adde quod proauus Beſeleel (qui & Calubi & Caleb vocatur, 1. Paralip. 2.) filius Heſron deſcribitur, alter autem Caleb explorator filius Iephone eſt, vt patet Num. 13. Ioſue 14. & etiam 1. Paralip. 4.

CAP. XXXII.

v. 4. F*Ormauit opere fuſorio, & fecit ex eis vitulum conflatilem.* Sulpitius in Hiſtoria, Tunc ex metallis conflatilis vituli caput extitit, & Ambroſ. in Apolog. 1. Dauid cap. 4. Aaron aurum popoſcit, in ignem miſit, & caput vituli figuratum eſt. Similiter Hier. ſuper Oſee 4. Videtur mihi idcirco & populus Iſraël in ſolitudine feciſſe ſibi caput vituli, vt quod in Ægypto didicerant ἄπιν καὶ μνεῦιν, qui ſub figura boum coluntur, eſſe Deos, hoc in ſua ſuperſtitione ſeruarent. Quibus cõſonant quæ habet in Epitaphio Fabiolæ ad Oceanum quæ eſt Epiſtola 30. c. 2. Atque eodem modo vocant bubulum caput Tertull. initio libri cont. Iudæos, & Cypr. de bono patientiæ. *Serio* autem dixiſſe Iſraëlitas, *Hi ſunt Dij tui*, Heb. (*Elohim*:) vereque idololatras fuiſſe, patet 1. Cor. 10. vbi dicit Apoſtolus: *Neque idololatræ efficiamini, ſicut quidam ex ipſis, quemadmodum ſcriptum eſt, &c.* Vide ibidem noſtrum comment. De quo & Deut. 32. *immolauerunt dæmonijs & non Deo:* quod *notandum eſt contra Caluinum*: qui conatur perſuadere Iſraëlitas hos non magis fuiſſe idololatras, quam Chriſtianos venerantes imagines. Quod autẽ Aaron huic idololatriæ cooperatus ſit, ſciendum eum tunc nondum fuiſſe ſummum ſacerdotem: etenim non conſecratus eſt niſi poſteà, vt patet Leuit. 8.

v. 5. *Cras ſolemnitas Domini eſt.* Liranus & Vatablus ſic interpretantur; non quod ſignificare vellet vitulum aureum eſſe Dominum *Iehoua* aut eius imaginem; ſed quod ſperaret Moyſem rediturum ante diem ſequentem, & feſtum idoli mutaturum in ſolemnitatem veri Dei.

v. 10. Cum Deus dixiſſet ad Moyſen: *Dimitte me vt iraſcatur furor meus contra eos & deleam eos, faciamque te in gentem magnam.* Moyſes confeſtim orauit Dominum Deum ſuum dicens: *Cur Domine iraſcitur furor tuus contra populum tuum quem eduxiſti, &c. Quieſcat ira tua & eſto placabilis ſuper nequitia populi tui, Recordare Abraham, Iſaac & Iſraël ſeruorum tuorum, quibus iuraſti per temetipſum dicens: Multiplicabo ſemen veſtrum &c.* Quod dicit: *Dimitte me vt iraſcar.* Neque iubentis eſt: nam ſi iubebat Deus, inobedienter Moyſes non parebat: neque petentis; cum poſſet etiam Moyſe contra nitente populum diſperdere: Sed quemadmodum Auguſt. in quæſt. explicat, ſignificat illis verbis Deus plurimum apud ſe prodeſſe populo iſti quod ſic ab illo viro diligeretur, quem tantopere Dominus diligebat; vt eo modo, inquit Auguſt. admoueremur, cum merita noſtra nos grauaſſent ne diligamur à Deo, releuari nos apud Deũ illorum meritis poſſe, quos Deus diligit. Vnde & Moyſes, ſumptâ fiduciâ ex eâ quâ cum Deo verſabatur familiaritate, audet pro populo nondum pœnitente, ſed adhuc peccante, & idololatriam ſuam exercente apud Deum intercedere, ne eũ diſperdat.

A Sed & hoc notandum quod Moyſes ſua interceſſione nõ contentus allegat merita Sanctorum Patriarcharum Abraham, Iſaac & Iacob, quos ſciebat Deo ſuo eſſe gratiſſimos. Hieronymus contra Vigilantium exemplum Moyſi transfert ad probandam ſanctorũ qui in cælis ſunt pro nobis interceſſionem. *Vnus* inquit, *homo Moyſes ſexcentis millibus armatorum à Deo veniam impetrat, &c. & quando cum Chriſto ſunt ſancti, minus valebunt?* q.d. non minus, ſed multo amplius. Facit etiam contra quorundam hæreſim hodiernam, docentium Deum nihil facere vel omittere propter orationes & interceſſiones ſanctorum, quod non alioqui facturus vel omiſſurus erat; ſed orationem

B nudam eſſe teſtificationem fidei noſtræ. Denique docet hic locus Deum propter merita maiorum qui ipſi placuerunt, parcere poſteris; & in vniuerſum, propter aliorum merita alijs benefacere. Id enim vult quod ait: *Recordare Abraham, Iſaac & Iſraël ſeruorum tuorum, quibus iuraſti.* i. Reſpice ad illorum merita, per quæ ita tibi placuerunt, vt iurares eis multiplicaturum te ſemen ipſorum &c. Non eſt autem ſenſus quem vult Caluinus, Recordare promiſſionis tuæ & iuramenti quod illis præſtitiſti; quę contorta eſt expoſitio. Simile illud 4. Reg. 19. *Protegam vrbem hanc & ſaluabo eam propter me & propter Dauid ſeruum meum.*

v. 19. *Iratuſque valde proiecit de manu tabulas &*
C *confregit eas ad radicem montis.* Fecit hoc vir mitiſſimus abſque detrimento manſuetudinis. Vide Annot. Num. 12. Nec fuit factum hoc iracundi hominis, ſed Myſticam & Propheticam habuit ſignificationem. Nam primum per hoc ſignificatum eſt populũ illum indignum eſſe qui legem digito Dei ſcriptam in tabulis acciperet, ideoq; tabulas confregit. Deinde hoc ſignificauit quod populus iam fecerat: Nam legem Dei in ipſo capite, id eſt in primo præcepto iam violauerat & fregerat populus per cultum vituli: hoc autem ſignificauit fractio tabularum legis à Moyſe facta.

v. 29. *Conſecraſtis manus veſtras hodie Domino vt detur vobis benedictio.* Non fuit incongruum vt illi
D benedictionem ſacerdotij totiuſque miniſterij ſacri acciperent, qui manus tinxerant humano ſanguine per executionem diuinæ iuſtitiæ, ſicut hodie incongruum habetur vt qui vel ſententiam mortis in hominem facinoroſum protulerit, ad altaris miniſteriũ accedat. Vetus enim illud ſacerdotium circa cruenta verſabatur ſacrificia; Chriſtianum autem ſacerdotium planè incruentum eſt. Sed quo merito Aarõ ſummum ſacerdotium adeptus eſt? cum ob crimen conflati vituli magis ab ea dignitate fuerit repellendus? An crimen quod non malitia, ſed metu inductus commiſit, & pœnitentia iuſtaque vindicta in obſtinatos iam expiauit: non debuit obſtare quominus ſummus ſacerdos fieret? ſicut crimen ternæ negationis in Petro non prohibuit, quominus eum
E Chriſtus faceret Eccleſiæ ſuæ paſtorem. Sic autem permiſit & ordinauit Dominus: vt qui ſummi Pontifices erant futuri, ex proprijs lapſibus diſcerent aliorum infirmitatibus condolere.

v. 30. *Aſcendam ad Dominum, ſi quo modo quiuero eum deprecari. Quæritur* quomodo iterum Moyſes orat, cum teſtetur Scriptura Deum eius oratione iam ante placatum fuiſſe? *Reſpond.* tunc placatus fuit ne vniuerſum populum deleret: Nunc poſtquã tot hominum cæde peccatum aliquatenus expiaſſet, orat ne amplius vindicet Deus, neque omnino exauditur, vt patet ex verbis ſubiectis v. 34. *Ego autem in die vltionis viſitabo & hoc peccatum eorum*, & illis: *percuſſit ergo &c.*

v. 31. *Obſecro, peccauit populus iſte peccatum maximum, feceruntque ſibi Deos aureos.* Ecce quale initium orationis qua veniam orat populo. Vnde diſcimus apertã & nudam peccati confeſſionem Deo faciẽdam eſſe, ſi veniam impetrare velimus. Si enim Moyſes hoc fecerit in alieno peccato: quantò magis quiſque facere debet in proprio?

v. 32. *Aut ſi non facis, dele me de libro tuo quem ſcripſiſti.* Non poſſe hoc propriè accipi de libro prædeſtinatorum, patet; quia de libro illo nemo poteſt deleri: Dominus autem hic reſpondet: *Qui peccauerit mihi, delebo eum:* Simpliciſſimus ſenſus videtur, qui eruitur ex ſimilibus verbis Moyſis Num. 11. v. 15. vbi dicit: *Sin aliter tibi videtur, obſecro vt interficias me.* Ex quo loco apparet Moyſem ſimiliter hîc loqui de libro viuentium vita hac præſenti, q. d. deleto hoc populo, nolo amplius viuere. Sic Elias, Tobias, & alij ſancti quoque mori petierunt, ne viderent quædam indigna huius vitæ. Vide Hieron. in Epiſtol. ad Algaſ. quæſt. 9. & noſtra in lib. 1. ſent. diſt. 40.

CAP. XXXIII.

v. 11. L*Oquebatur autem Dominus ad Moyſem facie ad faciem, ſicut ſolet loqui homo ad amicum ſuum.* Quidam putant ſcripturam hoc loco ſe accommodare ad opinionem populi putantis Moyſem ore ad os loqui cum Deo, propterea quod vocali & audibili ſermone Deus cum eo loqueretur, & viſibili ſpecie ei appareret: quod fiebat per ſubiectam creaturam, id eſt per Angelum in corpore aſſumpto, vel per nubem, vel quocumque alio modo. Rectius dicitur ſcriptura accommodare ſe ſermoni populi, quã opinioni. Neque enim ſcriptura quæ ſemper vera eſt opinionibus vulgi vtitur, quæ frequentiſſimè falluntur: ſed ſermonibus, quibus tamen verè aliquid ſignificatur. Senſus igitur eſt: Loquebatur Dominus cum Moyſe valde familiariter, quod explicans, addit: *ſicut ſolet loqui homo ad amicum ſuum.* Non poteſt hęc phraſis accipi ad eum modum quo loquitur Apoſtolus 1. Cor. 13. *videre facie ad faciem*: ibi enim de perfecta Dei viſione loquitur, quæ poſt hanc vitam expectatur: Moyſes autem eam nondum acceperat, vbi hæc de eo loquitur ſcriptura. Nam paulò poſt hoc ipſum petit à Domino Moyſes, dicens: *Oſtende mihi faciem tuam,* & rurſum: *oſtende mihi gloriã tuam.*

Iterum quæritur an hæc Moyſi petitio exaudita fuerit in terris? *Reſpondeo*, exaudita fuit, ſed non pro pręſenti vitâ. Id oſtenditur ex ipſa ſcriptura. Reſpondet enim Dominus: *Non poteris videre faciem meam, non enim videbit me homo & viuet.* Id eſt, eiuſmodi viſio in hac mortali vita, nemini conceditur. Deinde addit: *Cum tranſibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & videbis poſteriora mea, faciem autem meã videre non poteris.*

Sed quid eſt, *videbis poſteriora mea*? Quidam ſic explicant: Imperfectam quandam mei viſionem, & tranſitoriam tibi exhibebo: qui enim videt hominem à tergo, cognoſcit quidem quod homo ſit, non tamen perfectè eum quem videt cognoſcit, quia nõ determinate videt, ſitne Petrus an Paulus, an quis alius. Id autem perfectè cognoſcit ex facie. Alij ſublimiorem adferunt intelligentiam, per *poſteriora* accipientes naturam humanam in Chriſto, vt hæc ſint verba non totius Trinitatis, nec Patris aut Spiritus ſancti, ſed Filij Dei exhibẽtis Moyſi tamquam amico ac Prophetæ videndam ſpeciem humanæ naturæ quam erat aliquando aſſumpturus. Vnde & confirmatur veterum illa opinio quæ habet Deum in imagine Chriſti hominis antiquis patribus apparuiſſe. Sic & Abraham Chriſtum vidit & gauiſus eſt, ſcilicet exhibitum ſibi in ſpecie humana quâ erat appariturus hominibus, vide Annot. Ioannis 8. & noſt. comment. 1. ad Cor. 10. v. 9. & in Epiſt. Iudæ v. 5.

v. 19. *Ego oſtendam tibi omne bonum.* Dictum eſt hoc phraſi Hebræa, ſcilicet cum exceptione ſubiecta. q. d. Quiduis tibi præſtabo; hoc autem quod petis, vt gloriam meam tibi oſtendam, & faciem meam videas (eſſentiam ſuam diuinam intelligit) præſtare non poſſum, ſcilicet ſecundum ordinariam potentiã. *Non enim videbit me homo, & viuet*, videlicet quia obrueretur natura mortalis tanta maieſtate. Vnde loco huius beneficij denegati mox aliud magnũ amico præſtitit, oſtendens ei poſteriora ſua: id eſt ſpeciem humanitatis Chriſti. Vide noſtra in 2. diſtinct. 8. §. 10.

v. 19. *Miſerebor cui voluero, & clemens ero in quem mihi placuerit.* Hebr. ſic: *Et gratiam addam cui gratiam addam, & miſerebor cui miſerebor.* Septuaginta hoc modo: *Miſerebor cuiuſcunque miſertus fuero, & miſerabor quemcunque miſeratus fuero.* Quam verſionem ſeptuaginta ſecutus eſt etiam Paulus Rom. 9. Non eſt autem hic ſermo nugatorius, ſed voluit Dominus ſignificare non aliam ſuæ miſericordiæ hominibus præſtitæ rationem quærendam eſſe, quam in ipſo Deo, eiuſq; bonitate, clementia & miſericordia; qua pręueniendo omne meritum humanum, omnemque liberi arbitrij bonum motum, vult hominibus gratiam ſuam præſtare. Vide plenius Rom. 9.

CAP. XXXIV.

v. 1. P*Recide tibi duas tabulas inſtar priorum, & ſcribã ſuper eas &c.* Hæc verba omninò ſignificant ita poſterioribus tabulis inſcriptum fuiſſe Decalogũ digito Dei, ſicut prioribus. *Cui tamen* repugnare videtur, quod poſteà v. 27. dicitur ad Moyſem *Scribe tibi verba hæc* & v. ſeq. *& ſcripſit in tabulis verba fœderis decem.* Itaque Aug. in quæſt. rationem inquirit, quare priores tabulæ à Deo ſcriptæ ſint, poſteriores ab homine? Quidam dicunt Dominum ſcripſiſſe authoritate & præcepto, Moyſen autem miniſterio. Sicut dicitur author aliquis ſcripſiſſe librum, quem notario ſuo ſcribendum dictauerit. Hæc reſponſio non ſatisfacit, tum quia Moyſes in monte conſtitutus ſine inſtrumentis ſculptorijs non potuiſſet verba fœderis inſculpere in lapides, niſi per miraculum; tum etiam quia eadẽ ratione diceretur tota ſcriptura ſacra ſcripta eſſe digito Dei: quod etſi verum ſit aliquo modo, non tamen ita, quomodo id de decalogo ſemper intellectum eſt. Proinde *rectius* reſpõdetur Deum inſcripſiſſe legem his tabulis, ſicut prioribus, digito ſuo, id eſt, per potentiam ſpiritus ſancti; Moyſi autem præcepiſſe, vt ſcriberet poſteà in libro, ſicut & cætera omnia quę ad legem pertinebant. Illud autem quod v. 28. dicitur *& ſcripſit in tabulis*, non referendum eſſe ad Moyſem, quamuis id prima fronte videatur, ſed ad Deum. Nam ſic etiam expreſsè legitur Deut. 10. v. 4. de his duabus poſterioribus tabulis; *Scripſitque in tabulis iuxta id quod prius ſcripſerat*: vtrumque ſcilicet de eodem Deo dicitur.

v. 7. *Nullusque apud te per ſe innocens eſt.* Ideo ergo iuſtè reddit Deus iniquitatem patrum filijs & nepotibus, quia nullus apud eum per ſe innocens eſt, ſed omnes obnoxij. Eadem hæc verba Num. 14. Hieron. ſic vertit; *Nullumque innoxium dei elinquens.* Vtrobiq; in Hebræo eſt; *Et mũdando non mundabit,* quod ſeptuaginta reddiderunt hoc loco, *Et reum non mundabit.*

Numer. autem 14. ſic: *Et mundatione non mundabit reum.* A Itaque non eſt facienda vis in vocula (*per ſe*) quaſi ſcilicet tamen innocens aliquis ſit ex Dei gratia: Sed ſenſus eſt (*per ſe*) id eſt, ſi vita eius & opera exactè examinentur, iuxta illud Pſal. 129. *Si iniquitates obſeruaueris, Domine, quis ſuſtinebit*: item Pſal. 142. *Non intres in iudicium cum ſeruo tuo, quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens.* Vide etiam ſupra cap. 20. ad v. 5.

v. 29. *Ignorabat quod cornuta eſſet facies eius.* Nō cornuta, quomodo pictores pingunt, ſed *radioſa*, ita vt radij ſpargerentur inſtar cornuum. Sic Apoſtolus 2. Cor. 3. v. 7. *Ita vt non poſſent intendere filij Iſrael in faciem Moyſi propter gloriam vultus eius.* Septuaginta habent B ἐδοξάσθη, id eſt, *clarificata.* Putant nonnulli ab interprete poſitum fuiſſe (*coruſca*) & hinc imperitia librariorum factum (*cornuta.*) Sed non exiſtimo. Nam vox Hebræa etiam ſignificat (*cornificare,*) ſed vt intelligatur promicare emiſſis radijs velut cornibus, vti iam diximus. Pagninus vertit (*reſplendere.*)

CAP. XXXV.

v. 3. *NOn ſuccendetis ignem in omnibus habitaculis veſtris per diem Sabbathi.* *Quæritur* fueritne licitū Iudæis coquere cibos in die Sabbathi? Reſpondet Vatablus licitum id fuiſſe, neque hoc loco prohiberi, ſed tantum ne Sabbatho accendant ignem C lucri cauſâ, velut in fornace, vbi lateres aut vaſa fictilia coquuntur, aut metalla purgantur, aut etiam panes pinſuntur à piſtore vt eos vendat. Sed hunc nō eſſe ſenſum probatur ex cap. 16. v. 23. Vbi de die quę Sabbathum præcedit, clarè dicitur; *Quodcumque operandum eſt facite, & quæ coquenda ſunt coquite; quidquid autem reliquum fuerit, reponite vſque in mane.* In huius rei ſignum etiam Sabbatho Dominus non pluebat manna, ſed pridie duplicem mittebat portionem. Itaque intelligendum eſt abſolutè fuiſſe prohibitum vt nec ea coquerent Sabbatho quæ ad cibos pertinerent. *At* contra iterum *obijcitur*, quod cap. 12. de prima & ſeptima die azymorum, quam vtramque Dominus vult eſſe celeberrimam, tamen dicitur; *Nihil* D *operis facietis in eis, exceptis his quæ ad veſcendum pertinēt.* Ergo, vt videtur, ... multo magis id licuit in communibus Sabbathis. *Reſpon...* ...*ent* Hebræi, &, quantum apparet, rectè, Sabbathum fuiſſe ... ſtrictioris obſeruātiæ quantum ad vacationem ab ope... quam aliam quamcunque ſolemnitatem; fortè propter ... myſterium quietis, quod in Sabbatho longè expreſſius continetur: atque adeò ſi ſolemnitas Paſchæ, aut quæcūque alia incideret in diem Sabbathi, tum etiam in ea non licuiſſe cibos coquere.

v. 5. *Iſte eſt ſermo quem præcepit Dominus, dicens: Separate apud vos primitias Domino. Omnis voluntarius & prono animo offerat.* Ex hoc loco diſcimus non repugnare ex præcepto aliquid facere, & tamen ſponte ac voluntariè: quod notandum eſt contra hæreticos, docentes, vota monaſtica aduerſari libertati Chriſtianæ. Nam eadem ratione etiam omnia præcepta libertati aduerſarentur.

v. 10. *Quiſquis veſtrum ſapiens eſt, veniat.* Id eſt, doctus, peritus. *Sed* quid opus fuit artifice ſapiente, cū omnia facere oportuit ex præſcripto Moyſi velut Architecti? nam architecti proprium eſt in arte ſapientem eſſe. *Reſpond.* oportuit etiam ipſos opifices eſſe ſapientes, atque intelligentes totius operis, quo facilius caperent à Moyſe pręſcripta, alijſque ſibi ſubordinatis opificibus traderent & præciperent facienda.

CAP. XXXVI.

v. 1. *FEcit ergo Beſeleel & Ooliab & omnis &c.* Colligit hinc Auguſt. & rectè, non ſolos eos habuiſſe diuinitus munus illud faciendi opera tabernaculi, qui initio fuerant nominati, ſed etiam alios: quanquam fortaſsè illi primi præcipuè & excellentius habuerint. *Non debet* autem mirum videri, Scripturam vocare artem illam fabricandi & texendi, ſapientiā; ipſoſque opifices, ſapientes. Sapientia enim, etſi frequentiſſimè ad res diuinas, vel certè ſublimiores vſurpatur: tamen Sapiens quoque in vnaquaque re dicitur, teſte D. Thoma parte 1. q. 1. qui conſiderat altiſſimam ſeu primam cuiuſque rei cauſam. Ita in genere ędificandi Architectus vocatur ſapiens, quia formam domus conſiderans, omnia reliqua opera ad eam ordinat: Vnde & Apoſtolus: *Vt ſapiens Architectus fundamentum poſui.* Ita & hoc loco qui præerant operibus ſapientes vocantur, quia ex conſideratione formæ totius operis quam à Moyſe diſcebant, præſcribebant ſingulis, quid facere eos oporteret.

v. 4. *Plus offert populus quam neceſſarium eſt.* Hæc larga oblatio populi oſtendit, non ita fuiſſe populum ornamentis ſuis ſpoliatum, quando ea conferebat in vitulum aureum, quin adhuc multa ſibi retineret. *Deinde*, commendatur nobis voluntaria, & ſpontanea populi iſta tam larga oblatio: vt meritò pudere debeat multos Chriſtianos, qui in vſus ſacros ita frigidè, & tenuiter conferunt. Ac *tertiò*, præter deuotionem populi, commendat etiam Auguſt. *artificum fidem*, qui populo pluſquam neceſſe eſſet, offerente, nihil ex ea largitionum copia ſibi concupierunt, ſed Moyſi indicauerunt vt ceſſaret oblatio, ac proinde eos putat Auguſt. fuiſſe non tantum ſapientes arte, ſed & ſanctos & integros. Sed cur Moyſes receptui cecinit oblationibus populi; ac non potius ea quæ ſupra pręſens opus offerebantur, iuſſit reſeruari in theſauris tabernaculi ad futuras neceſſitates tabernaculi & miniſtrorum eius? An quia hoc exemplo docere voluit non debere nos, maximè ſacerdotes, eſſe ſollicitos in craſtinū? ſimul vt ea ciuilitate ſua, qua erga populum vſus eſt, ſacerdotes & tabernaculi miniſtros populo conciliaret, vt qui cum poſſent, nollent plura quam opus eſſet, accipere; & per hoc populus redderetur promptior ad huiuſmodi collectas in poſterum.

CAP. XXXVII.

v. 6. *FEci... & propitiatorium, id eſt oraculum.* Hebraicè tantum ...eſt; (*Et fecit propitiatorium.*) Interpretis autem eſt quod ...quitur (*id eſt oraculum.*) Nam oraculum & propitiatori...um rem eandem hic ſignificant. Rurſum quod ſubiungi...tur (*de auro mūdiſſimo*) E in Hebræo ſemper tātum eſt poſitiu..s, (*mundo.*) Reliqua vidę explicata partim c. 21. partim 31.

CAP. XXXVIII.

v. 8. *FEcit & labrum æneum cum baſi ſua de ſpeculis mulierum, quæ excubabant in oſtio tabernaculi.* Quomodo de ſpeculis mulierum, cum ſpecula ferè vitrea ſint & labrum totum æneum? &c. Tradunt Hebræi morem fuiſſe Iſraëliticarum fœminarum quotidie manè ornare faciem, & tiaram aptare capiti ad ſpeculum æneum; fuiſſe autem quaſdam earum, quæ ſpreta mundi vanitate ſoli Deo placere ſtudentes, ſpecula ſua ænea Domino obtuliſſent, eaſque ita

fuiſſe

fuiſſe religioſas, vt per ſingulos dies venirent ad fores tabernaculi orationis cauſa, & ex horum ſpeculorum materia labrum hoc fuiſſe conflatum. Alij dicunt non ipſa ſpecula fuiſſe ænea, talia enim parũ idonea ſunt ad reddendum perfectam obiectæ rei imaginem, ſed thecas ſeu margines quibus ſpecula includebantur, æneos fuiſſe. Sed hæc expoſitio videtur longius petita. Nec ratio vrget: nam illo ſęculo forte non erat vſus ſpeculorum vitreorum. Neque incredibile eſt talia tunc fuiſſe ſpecula. nam & hodie ex chalybe ſpecula componuntur, quarè magis placet ex ipſorum ſpeculorum materia factum fuiſſe labrum æneum. Pro eo autem quod habemus (*de ſpeculis*) Hebr. eſt *in ſpeculis* · vnde alij dicunt labrum non ex ſpeculis factum fuiſſe, ſed poſitum in ſpeculis, ſeu in medio ſpeculorum fuiſſe; ita vt ipſi labro B fuerint circumpoſita, in eum vſum in ſacerdotes in ijs vultum contemplati, maculas in ipſo labro abluerent. Sedet hodie quibuſdam locis conſuetudo eſt vt in ſacrarin vbi ſacerdos celebraturus ſe induit, pendeat ſpeculum in quo videat num in facie maculam habeat. Quã curam non reprehendo: ſed curandum multò magis, vt interior facies nullius peccati macula ſit turpata. Id quod hoc loco myſticè ſignificatum eſt.

v. 25. *Oblatum eſt autem ab his, qui tranſierunt ad numerum &c. --- de ſexcentis tribus millibus, & quingentis quinquaginta armatorum; Fuerunt præterea centum talenta argenti.* C Nota, *quod* hæc oblatio facta per cenſum capitum non eſt referenda ad aurum prædictum, ſed *ad argentum*, de quo ſubiungitur. Prima ratio eſt; quia in Hebræo expreſsè dicitur, *Argentum autem numerationis populi fuit &c.* Secunda ratio, quia nuſquam lex præcipit, vt qui capitatim cenſentur, aurum offerant, ſed argenti quiſque dimidium ſiclum. Exodi 30. Tertia ratio, quia numerus argenti hoc loco expreſſus, exactè reſoltat ex oblationibus virorũ ſexcentorum millium &c. ſi à quolibet capite dimidium argenti ſiclum ſolutum intelligamus.

CAP. XXXIX.

D

v. 29. F*Ecerunt & laminam ſacræ venerationis -- ſcripſeruntque in ea -- Sanctum Domini.* Similia habentur cap. 28. Significant autem hæc verba non ſolum nomẽ Domini tetragrammaton fuiſſe inſcriptum laminæ Pontificię, vt quidam putant, dicentes quatuor tantum literas, quibus nomen conſtat, ibi poſitas fuiſſe: ſed totum iſtud; vt eſt in Hebræo: *Domino Sanctum*; quod apud Hebræos habet *nouem literas*. Poteſt autem illud *duobus modis intelligi*. Vel hoc modo: Sanctitas decet Dominum, ſanctè purè & caſtè colendus eſt: Procul abſiſtat omnis profanus, & immundus. Cum hoc ſenſu quadrat illud toties repetitum in Leuit. *Sancti eſtote, quoniam ego ſanctus ſum.* Item in Pſal. *domum tuam Domine decet ſanctitudo.*

A *Vel* iſto modo: *Sanctitas eſt Domino*, id eſt, Dominus ſanctiſſimus eſt, & fons, atque origo omnis ſanctitatis in creaturis. Ad quam ſanctitatis perfectionem ſignificandam in Apocalyp. & in Iſaia ter repetitur, *ſanctus*. Numerus enim ternarius ſummam ac diuinam quandam perfectionem oſtendit. Sed & hic ſenſus, admonet ſacros miniſtros, vt ſancti & impolluti eſſe ſtudeant, qui Sancto Sanctorum aſſiſtunt.

v. 43. *Quæ poſtquam Moyſes cuncta vidit completa, benedixit eis.* Hæc verba prima facie ſignificare videntur Moyſen benedixiſſe tabernaculo, cæteriſq; operibus, iam recens fabricatis. Sed non ita eſt. Nam ſequenti capite deſcribitur omnium iſtorum operũ conſecratio, quæ facta eſt, partim vnctione olei ſancti, partim præſentia Domini, cuius gloria in nube apparens implebat tabernaculum. Benedixit ergo Moyſes, non rebus ijs quæ offerebantur à populo, ſed ipſi populo offerenti. Eſt enim maſculinum genus, tam in Hebræo quam apud ſeptuaginta. Vertunt quidam hoc modo; *Et laudauit eos Moyſes.* Septuagieta habent; *Et benedixit eos Moyſes.* Senſus eſt, Moyſes colluſtrato toto opere, videnſque perfectum, collaudauit diligentiam & pietatem eorum, & benè eis precatus eſt.

CAP. XL.

v. 11. O*Mnia vnctionis oleo conſecrabit, vt ſint ſancta ſanctorum.* Hoc in Hebræo dicitur peculiariter de altari; *Et erit altare ſanctitas ſanctitatum*, id eſt, haberi debet inſigniter ſanctum.

v. 13. *Et vnctio eorum in ſacerdotium ſempiternum proficiat.* In Hebræo habetur; *Et erit vt ſit eis vnctio eorũ in ſacerdotium ſæculi in generationes eorum.* Et ſenſus idem eſt cum eo quem diximus cap. 29. ad illud: *Eruntque ſacerdotes mihi religione perpetua.* Vide ibi annotata v. 9.

v. 33. *Nec poterat Moyſes ingredi tectum fœderis, nube operiente omnia* Tectum fœderis, idem eſt, cum eo quod paulo ante vocauerat tabernaculum teſtimonij: quod Hebr. eſt; *Tabernaculum conuentus ſiue Eccleſię* Apparet autem nubem fuiſſe craſſam & caliginoſam, propter quam Moyſes illuc ingredi non potuerit. Tale quid etiam accidit ſacerdotibus in dedicatione templi à Salomone conſtructi, nebula templũ implente 3. Reg. 8. Ex quo apparet eandem nebulæ ſeu nubis vtrobique fuiſſe conſtitutionem, licet nũnulli ſollicitè diſtinguere videantur.

Significat autem nebula ſiue caligo iſta ſtatum veteris teſtamenti: ſicut & velum quo operiebatur facies Moyſis, & quod oppanſum erat ante Sancta ſanctorum. Hebr. 10. 1. Galat. 3. 23. Nam lex vmbra erat futurorum; & priuſquam veniret fides, ſub lege cuſtodiebamur concluſi, in eam fidem quæ reuelanda erat.

FINIS EXODI.

ANNO-

ANNOTATIONES IN LEVITICVM.

CAP. I.

v.2. D*E pecoribus, id eſt de bobus & ouibus.* Notandum, quod ſacrificia non ex alijs fiebant quadrupedibus, quam de *bobus, ouibus* & *capris.* Cuius alij alias adferunt rationes. Potiſſima eius, quod nunc quærimus, ratio hæc videtur, quia cùm ſacrificia offerantur in agnitionem ſummi Dominij; ea maximè offerenda ſunt, quæ maximos præſtant vſus humano generi; Huiuſmodi autem ſunt inter quadrupedia boues, oues, capræ, præſertim ad victũ & ſuſtentationem humanam. Itaque, vt ea cuncta nos accepiſſe fateamur à Deo, tanquam omnium Domino; eadem ipſi rurſum grato animo offerimus; iuxta illud Dauidis, 1. Paralip. 29. *Tua ſunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Hanc rationem inter alias etiam adfert D. Thomas 1. 2. q. 102. art. 3. ad 2. *Nam* quod videtur dicere in reliquis animalibus idololatras conſtituiſſe ſuorũ Deorum cultum, & *non in bobus & ouibus*, atque ideò de his Deum iuſſiſſe ſibi fieri ſacrificia, etſi verum concedatur de Ægyptiis; tamen alios idololatras etiam ſuis Diis immolaſſe boues & oues, ex Hiſtoriis Ethnicorum notiſſimum eſt. Cęterum ſub ouibus etiam capras in Scriptura ferè accipi, quod in eodem grege paſcantur, liquet etiam ex hoc capite infra v. 10.

v. 3. *Si holocauſtum fuerit eius oblatio.* Sacrificium quod interpres Græco vocabulo vocat *holocauſtum*, Hebr. (*Ola*) dicitur, ab aſcendendo, eo quod totum in fumum abiret atque aſcenderet. Id ſeptuaginta interpretes aptiſſimo vocabulo vocârũt *holocauſtum*, & aliquoties *holocautoma*, quaſi totum combuſtum; eo quod hoc ſacrificium totum igne abſumeretur, ita vt de eo in cibum ſuum neque ſacerdos, neque is pro quo offerebatur, quicquam ſibi vſurparet. Et quia totum ad honorem Dei igne abſumebatur: hinc inter omnia legis ſacrificia fuit perfectiſſimũ, ſicut & cauſa offerendi perfectiſſima erat. Neque enim pro peccatis offerebatur, neque pro impetrando beneficio, vel gratiarum actione, ſed ex mera deuotione offerentis. Significabat autem hoc ſacrificium, hominem ſe debere totum ſecundum corpus & animam, & omnes vires, Deo exhibere hoſtiam viuentem, ſanctam & beneplacentem. Rom. 12. v. 1.

Maſculum immaculatum. Nota, quoties victimam immaculatam Scriptura nominat, non ſignificari armentum aut pecus eſſe debere vnius coloris: ea autem quæ varia ſunt, inepta eſſe ad ſacrificandum: ſed, quod debeat eſſe integrum & perfectum, omnis vicij expers, non macilentum, non claudum, non languidum, non monſtroſum. Vnde & quidam ex Hebræo vertunt (*integrum*) ſeptuaginta habent ἄμωμον, id eſt, *irreprehenſibile*, quæ vox omnem defectum, & omne vicium excludit. Et ratio præcepti manifeſta eſt, quia præſtantiſſima ex vnoquoque genere debent Deo offerri. Vnde & Abel de primogenitis & adipibus eorum obtulit Domino. Gen. 4.

v. 14. *De turturibus aut pullis columbæ. Quæritur* quare non etiam de gallinis, gallis gallinaceis, caponibus, perdicibus, cum ſint optimi ſaporis & nutrimenti? *Reſpondetur*, quia galli & gallinæ habent immundum nutrimentum, ſicut & porcus. Vide Thomam dicto loco 1. 2. q. 102. art. 3. Et capo inſuper eſt animal imperfectum, vtpote exectum: perdix autem animal ſilueſtre, nec communiter hominũ vſui deputatum.

CAP. II.

v. 11. O*Mnis oblatio abſque fermento fiet, nec quidquã mellis aut fermenti adolebitur Domino.* Non hinc eſt conſequens, tempore nouæ legis offerendũ eſſe in azymo; quia lex vetus nunc non obligat. Et B alioqui non rectè permiſiſſet Florentina Synodus Græcis ſacrificare in fermentato. Nam iſta ſunt Synodi verba: Definimus item, in azymo ſiue fermentato pane triticeo corpus Chriſti veraciter confici; ſacerdoteſque in altero ipſum Domini corpus conficere debere, vnumquemque ſcilicet iuxta ſuæ Eccleſiæ, ſiue Occidentalis, ſiue Orientalis conſuetudinem. Tum etiam *non prohibetur* omnis oblatio panũ fermentatorum (nam tales etiam aliquando offerri licitum erat, vt patet cap. 7. v. 13.) ſed tantum (vt verba textus hoc loco clare habent) ne aliquid fermenti aut mellis adoleatur in ſacrificio. Etenim fermentum corruptionem ſignificabat, ſynceritati cõtrariam; & mel dulcedinem ſeu voluptatem carnis: de quo eleganter Hieron. Epiſt. 12. ad Gaudentium: C Atque ideò etiam cerâ contemptâ, quia mellis hoſpitium eſt, Dominus ſibi accendi iuſſit oleum, quod de amaritudine exprimitur oliuarum. Cur autem ratio illa de melle non offerendo nõ valeat, quæ à quibuſdam adfertur, ne Iudæi in hoc viderentur gentilibus idololatris ſimiles, partim diximus cap. pręced. v. 2. partim hoc ipſo capite etiam dicemus ad v. 13.

v. 13. *Quidquid obtuleris ſacrificij, ſale condies.* Non ſolum vero Deo Iudęos ſacrificia ſua ſale condiiſſe, ſed etiam gentiles ſuis idolis, docet illud tritum: *ſalſa mola litare.* Sed nihil mirum. Nam, vt eſt 1. Mach. 3. ſcrutabantur Gentiles de libris ſacræ legis Iudaicæ ſimilitudinem ſimulachrorum ſuorum. Non mirum ergo ſi Dęmon etiam ritibus quibuſdam iiſdẽ, cultus eſt, quibus Deus. Neque propterea quicquã honori diuino decedit. Cæterum *ratio myſterij, cur in* D *omni* ſacrificio Deus *ſalem* adhiberi voluerit, duplex eſt: *Vna*, quia ſal à corruptione pręſeruat: Oportet autem corruptionem omnem ſpiritualem à ſacrificiis ſpiritualibus longiſſimè abeſſe. *Altera*, quia ſal prudentiam & diſcretionem ſignificat, iuxta illud Apoſtoli ad Coloſſ. 4. *Omnis ſermo veſter in gratia ſemper ſale ſit conditus.* Id eſt, omnis ſermo veſter ex prudenti iudicio procedat. Hinc & Dominus Marci 9. ad hunc locum reſpiciens dicit: *Omnis victima ſale ſalietur.* Nempe quia prudentia virtus eſt, cuius actus in omni opere eſt neceſſarius, vtpote quòd ordinet media ad finem, qui eſt charitas omnia rectificans.

Nec auferes ſal fœderis Dei tui, de ſacrificio tuo. Ecce, pro tertia cauſa vocatur etiam *ſal fœderis Domini*, ſcilicet quia ſal ſignificat firmitatem, ęternitatem, in-

corruptio-

ſuperbiam aliquid commiſerit, peribit de populo ſuo, explicabimus latius dictis locis.

v. 11. *Pellem verò & omnes carnes*. Hæc hoſtia pro peccato iubetur extra caſtra tota conſumi igne. Cuius ratio eſt, quia de hoſtia pro peccato nemo participabat niſi ſacerdos: Hîc autem præſcribitur hoſtia pro peccato ipſius ſacerdotis: Quare nec ipſe ſacerdos de ea participare debebat: Erat ergo tota conſumenda igne. Et ſimiliter præcipitur de hoſtia pro peccato totius Iſraëlis, ſequentibus verbis; *Quod ſi omnis turba Iſraël &c.* & ratio eſt, quod in omni turba ſeu multitudine filiorum Iſraël etiam ſacerdotes comprehendebantur. Sed *quæres*, cur ergo huiuſmodi hoſtia non fuerit holocauſtum? *Reſpondeo*, quia non incendebatur tota ſuper altare, ſicut holocauſtum; ſed diuidebatur in partes, ſicut hoſtia pro peccato, & partes efferebantur extra caſtra, & ibi comburebantur.

v. 35. *Rogabitque pro eo ſacerdos, & pro peccato eius, & dimittetur ei.* Videtur intelligi tantum remiſſio legalis, qua nimirum fiebat, vt qui præſcriptam ſacrificij ceremoniam obſeruaret, non puniretur temporaliter. Vnde hic nulla fit mentio contritionis, & veræ pœnitentiæ; quia etiam ſine illa fiebat hæc remiſſio. Imò etiam ad infideles aliquando tales remiſſiones extenduntur. Vnde 1. Reg. 5. ſacerdotes Dagon, aiunt ad Principes Philiſtijm, conſulentes de arca Domini remittenda; *Nolite dimittere eam vacuam, ſed quod debetis reddite ei pro peccato, & tunc curabimini*. Et Principes ad eos; *Quid eſt quod pro delicto reddere debemus?* Et illi ruſum; *Si fortè releuet manum ſuam à vobis*. Notandum autem in Hebræo ſic legi hoc loco: *Et expiabit eum ſacerdos à peccato eius, & dimittetur ei.* Quæ expiatio, ſiue in oratione ſacerdotis intelligatur, ſiue in alio ritu quopiam externo, ſemper ad literam intelligenda videtur non alia expiatio, quam expiatio legalis. Vide noſtra in 4. diſt. 1. §. 28.

CAP. V.

v. 1. **S***I peccauerit anima, & audierit vocem iurantis, teſtiſque fuerit, quòd aut ipſe vidit, aut conſcius eſt: niſi indicauerit, portabit iniquitatem ſuam.* *Hæc* ſententia à nonnullis ſic accipitur, vt ſignificetur ille peccare, & expiatione indigere, quicunque audierit aliquem falſum iurare, & ſciat falſum eſſe quod iuratur, nec tamen indicat. *Hanc* expoſitionem ſequens Auguſtinus *quærit*, Vtrum qui peierat, prodendus ſit, etiam cum periculo vitæ ipſius? Atque hanc quæſtionem eſſe dicit difficillimam; hoc tamen reſoluit, quòd non eſt expreſſum cui ſit indicandum periurium, an iudici, an ſacerdoti, an alicui alteri; & ſatisfieri legi, ſi indicetur talibus qui magis poſſunt prodeſſe quam obeſſe periuro, ſiue ad corrigendum eum; ſiue ad Deum pro ipſo placandum. *Probabilius* tamen eſt non loqui ſcripturam de periurio, quod quis audierit; ſed de iudicis adiuratione, quæ & Heb. *execratio* vocatur, quia ferè fieri ſolet adiuratio cum execratione. Et quædam etiam M. S. exemplaria habent pro (*iurantis*) (*adiurantis*) *Senſus ergo eſt*: Si quis audierit vocem iudicis adiurantis ipſum, vt id quod res eſt dicat, ſi teſtis eſſe poſſit; nec tamen indicauerit, portabit iniquitatem ſuam. Per hoc autem quod à iudice adiuratur, ſignificatur peccatum non eſſe penitus occultum, licet iudex nondum habeat ſufficientem eius probationem.

v. 4. *Anima quæ iurauerit, vt vel male quid faceret vel bene --- oblitaque poſteà intellexerit delictum*

A *ſuum: agat pœnitentiam*. Illud quod dicitur, *vt vel malè quid faceret, vel bene*, non ſignificat implendum eſſe iuramentum, quo quis iurauit ſe alicui nociturum, aut Deum offenſurum: &, ſi per obliuionem non impleat, ſacrificio purgandum eſſe: Sed in eo quod dicitur; (*vt male quid faceret*) malum pœnæ ſeu afflictionis intelligitur, vt ſit ſenſus; Si quis iurauerit ſe afflicturum carnem ſuam ieiunio, aut cuiuſcumque rei abſtinentia, & per obliuionem non præſtiterit; cognito delicto, tam agat is pœnitentiam, & offerat pro peccato, quam ſi alicui beneficium aliquod promiſiſſet, & non præſtitiſſet. Sic Pſal. 14. ſecundum Hebræa: *Qui iurat in*
B *malum, & non mutat*.

v. 5. *Agat pœnitentiam pro peccato*. Hinc videri poſſet legem Moſaicam ceremonialem non tantum ſpectaſſe externa, verum etiam exegiſſe cordis mundiciem, & veram animi contritionem, quâ ad veram peccatorum coram Deo remiſſionem conſequendam homo diſponeretur; & proinde quod hîc paſſim dicitur; *Orabit pro eo ſacerdos, & remittetur ei*, non de ſola legali remiſſione & ſatisfactione accipiendum, ſed de culpæ deletione, in iudicio Dei. *Verum reſpondendum* videtur, hîc quoque pœnitentiam legalem intelligi, quæ nimirum ſita ſit in exteriori declaratione peccati, qua qui deliquit, exponit peccatum ſacerdoti, vt pro eo ſacrificium offeratur. Itaque lex tantum pædagogus erat ad Chri-
C ſtum. Galat. 3. Et hoc velle videtur Hebræus textus qui ſic habet: *Et abſconditum fuerit ab eo, & ipſe ſciuit, & deliquerit ex vno ex iſtis. Et erit cum deliquerit ex vno ex iſtis, & confeſſus fuerit quod peccauit ſuper eo.* Similiter Chaldæus; *confitebitur peccatum in quo peccauit*, Septuaginta verò ſic: ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν, id eſt, prodet, deteget, reuelabit peccatum.

CAP. VI.

v. 2. **A***Nima quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo ſuo depoſitum &c.* Intelligitur contemptus Domini, non formalis, ſed interpre-
D tatiuus: quomodo cenſetur quiſque contemnere eum, cuius præceptis, cum debeat, non paret, etſi ex infirmitate, vel alia cupiditate, non autem ex mera malitia peccet: & proinde etiam peccatum iſtud non ex contemptu aperto, aut rebelli voluntate procedens, poterat reſtitutione & ſacrificio expiari. Non repugnat ergo hic locus ei qui eſt Num. 15. Nam ibi ſuperbia, contemptus plenus, & rebellio formalis intelligitur. Vide ibi plenius.

CAP. VII.

v. 1. **H***Æc quoque lex hoſtiæ pro delicto*. Poſtquam
E actum eſt capitibus præcedentibus 4. 5. & 6. de ſacrificijs pro peccato, iam hoc capite 7. ritus deſcribitur hoſtię offerendæ pro delicto. Vnde manifeſtum eſt, non idem ſignificari, cum pro peccato hoſtia offerri dicitur, & cum pro delicto: maximè cum etiam manifeſtè diſtinctio ſignificetur illis verbis cap. 14. v. 13. vbi dicitur: *Sicut pro peccato, ita & pro delicto ad ſacerdotem pertinet hoſtia*: ſed quomodò peccatum à delicto diſtinguatur, Scriptura non exprimit. Origenes in Leuiticum ſcribens, ita diſtinguit, vt delictum ſit cum non facimus quòd debemus; peccatum autem cum facimus quod non debemus, id eſt, vt delictum ſit omiſſio boni, peccatum vero perpetratio mali. Quam diſtinctionem etiam

A ponit Auguſtin. in Leuit. Sicut enim, inquit, in laudabili vita aliud eſt declinare à malo, aliud facere bonū: quod admonemur, dicente Scriptura; Declina à malo & fac bonū: ita in damnabili, aliud eſt declinare à bono, aliud facere malum. Addit *Auguſt. & aliud diſcrimen*: Poteſt, inquit, etiam videri illud eſſe delictum, quod imprudenter, id eſt, ignoranter: peccatum autem illud, quod ab ſciente committitur. Huic differentiæ videntur etiam illa teſtimonia diuina conſonare; Pſalm. 18. *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me Domine*, Et Pſalm. 68. *Deus tu ſcis inſipientiam meam, & delicta mea à te non ſunt abſcondita.* Et Apoſtolus ad Galat. 6. *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto*, id eſt, per imprudentiam lapſus. De peccato autem dicitur Iacob 4.
B *Scienti bonum facere, & non facienti, peccatum eſt illi.* Siue autem hoc diſcrimen ſit, ſiue aliud; omninò videtur leuius aliquid, & minus ſignificari nomine delicti, quam peccati. Nam & peccata omiſſionis, & quæ per imprudentiam committuntur; cęteris paribus, minora ſunt quam commiſſionis peccata, & quæ à ſciente fiunt. Fatetur interim Auguſt. & res ipſa declarat, huiuſmodi diſcrimen non perpetuo in Scripturis obſeruari, ſed ſæpè indifferenter alterum pro altero vſurpari.

v.18. *Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet oblatio, nec proderit offerenti*; Quomodo irrita poſt tertium diem, ſi quo die facta, bene facta fuit? An irrita, quatenus Deus
C oblatione placatus poſtea nouo peccato rurſum offenditur, ac reum tenet hominem cui ante propter oblationem benè factam redditus erat propitius? Vnde ſequitur: *Quin potius quæcumque anima tali ſe edulio contaminauerit, præuaricationis rea erit*: An ideo irrita fit oblatio, quia non cenſetur completa donec legitimè conſumpta fuerit? Non conſumitur autem legitimè, ſi quod reſiduum fuerit, tertio die comedatur, cum lex præcipiat igne abſumendum quicquid tertius dies inuenerit.

v.20. *Anima polluta quæ ederit de carnibus hoſtiæ pacificorum, peribit de populis ſuis.* Quæſtio eſt, quomodo peribit? an vltione diuina, an ſententia iu-
D dicis? *Quidam* de iudicis ſententia intelligunt: & per iudicem putant talem debuiſſe morte plecti. Sed hæc expoſitio minus eſt veriſimilis. Neque enim huiuſmodi iudicia vnquam facta legimus, & multis admodum locis legitur, *peribit de populo, vel populis ſuis*: etiam de fermento tempore Paſchali in domo alicuius inuento, & alijs; propter quæ non eſt veriſimile ſolitam fuiſſe ferri ſententiam capitalem. Proinde *ſimplicior ſenſus* erit iſte; *peribit de populis ſuis*, id eſt, obnoxius erit vltioni diuinę. q. d. Dei vindictam non effugiet.

v. 25. *Si quis adipem qui offerri debet in incenſum Domini comederit, peribit de populo ſuo --- omnis anima*
E *quæ ederit ſanguinem, peribit de populis ſuis.* Hinc manifeſtum eſt non ſimiliter prohiberi eſum adipis & ſanguinis. Nam adipis eſus prohibetur eius tantum, qui debet offerri in incenſum, ſanguinis verò abſolutè. Vnde & interpretata ſententia prohibet eſum ſanguinis cuiuſcumque animalis, etiam eius quod non liceat ſacrificare. *Sanguinem quoque*, (inquit) *omnis animalis non ſumetis in cibo, tam de auibus quam de pecoribus.* Vide ſupra annot. cap. 3.

CAP. VIII.

v.4. *Congregataque omni turbâ ante fores tabernaculi, ait: Iſte eſt ſermo, &c.* Nota, Aaron & filij eius in ſacerdotes aſſumuntur, & conſecrantur, non ex ſuffragijs populi (ne exiſtimemus rem huiuſmodi fieri non poſſe, niſi præceſſerit electio vel approbatio multitudinis, quod prætendunt hæretici noſtri æui) ſed factum id eſt, ſolo iuſſu Dei, congregato tamen cœtu populi, vt in eius conſpectu conſecratio fieret: quamquam nec hoc ipſum neceſſariū erat, niſi quia Dominus ita fieri præceperat verbis illis antegreſſis: *congregabis omnem cœtum ad oſtium tabernaculi.* In qua ſententia obiter quoque notandum, illud (*tabernaculi*) in quibuſdam codicibus malè omitti, legitur enim in Hebr. Chald. & Græco.

v.14. *Obtulit & vitulum pro peccato.* Scilicet Moyſes. Ex quibus verbis, & conſequentibus liquet Moyſen non ſolum adhibitis ceremonijs Aaron & filios eius conſecraſſe ſacerdotes; verum etiam ſacrificia obtuliſſe; quod ſacerdotum eſt proprium. Igitur Moyſes verè fuit ſacerdos, iuxta illud Pſal. 98. *Moyſes & Aaron in ſacerdotibus eius.* An autem Moyſes fuerit ſummus ſacerdos, & an tunc fuerint duo ſummi ſacerdotes Moyſes & Aaron; vide ad dictum Pſalmum.

CAP. IX.

v.7. *Dixitque ad Aaron: Accede ad altare & immola pro peccato tuo --- & pro te & pro populo.* Quod hîc ad Aaronem dicitur, vt ſacrificaturus deprecetur Deum pro ſe & pro populo, id ad omnes omninò ſacerdotes etiam noui teſtamenti pertinet. Vnde Apoſtolus ad Hebræos 5. cap. de omni Pontifice ex hominibus aſſumpto loquens ait: *Qui condolere poſſit ijs qui ignorant & errant, quoniam & ipſe circumdatus eſt infirmitate, & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro ſemetipſo offerre pro peccatis.* Hinc habet Eccleſiaſtica, eaque laudatiſſima cōſuetudo, vt Sacerdos noui teſtamenti accedens ad altare peccata ſua confiteatur, priuſquàm ad ſacrificandum aſcendat. Hinc & in Canone Miſſæ pectus pulſans, ſe peccatorem confitetur. Solus autē Chriſtus talis ſacerdos eſt, qui quemadmodum dicit idē Apoſtolus, non habet neceſſitatem prius pro ſuis delictis hoſtias offerre, deinde pro populi. In quibus verbis notandum quod Apoſtolus ad Hebr. 7. indicat ſacerdotem prius pro ſuis peccatis, deinde pro populi peccatis hoſtias offerre conſueuiſſe. Sanè & Daniel prius ſua, deinde populi peccata confitetur. Ita & ſacerdos nouę legis prius ſua peccata confitetur, deinde verò miniſtrum (& in miniſtro populū) peccata confitentem audit.

CAP. X.

v.1. *Arreptiſque Nadab & Abiu filij Aaron thuribulis, --- offerentes coram Domino ignem alienum.* Tradunt Hebræi Nadab & Abiu ex vino temulentos, acceſſiſſe ad ſacrificandum, ſumpto alieno igne, id eſt, qui non erat à Deo miſſus, & ſumptus ex altari, de quo dicitur in fine capitis præcedentis, quod egreſſus ignis à Domino deuorauerit holocauſtum. Et ex eo tempore ignis ille diuinus durauit ſuper altare vſque ad tempus captiuitatis Babylonicæ, vt indicatur lib. 2. Machab. cap. 1. Quod autem temulenti acceſſerint, probabile faciunt, ex eo

quod

quod continuò poſt iſtud factum datur Sacerdotibus præceptum abſtinendi à vino.

Cæterùm *myſticè alienum ignem* offerunt, omnes hæretici, dum contempta doctrina cælitus Eccleſiæ tradita, priuatam quiſque & peregrinam opinionem conſectatur. *Sed* & ignem alienum offerunt, qui aliquod opus ſuum Deo offerunt, quod non totum à Deo ſe accepiſſe veraciter & humiliter agnoſcunt, ſicut agnoſcebat Dauid dicens; *Tua ſunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Quod autẽ additur de hoc igne alieno (*quod eis præceptum non erat*) non ita accipiendum eſt, quaſi nihil facere liceat, niſi quod præceptum eſt, ſed mos eſt loquendi Scripturæ, quo ſignificat quippiam prohibitum eſſe, ſeu præceptum vt non fiat. Ita Ieremiæ 32. cap. improperans Dominus populo, quod ædificaſſent excelſa Baal, & filios ſuos initiaſſent Moloch, addit; *quod non mandaui eis*, id eſt, de quo mandaui vt non facerent. Sed *quæritur, vbi fuerit prohibitum* ſacerdotibus, ne alienum ignem offerrent? *Reſpond.* veriſimile eſſe, tunc fuiſſe prohibitum, quando miſſus fuit ignis ille diuinitus, idemq; iuſſus ſeruari in perpetuas retro generationes, licet hoc ſcriptum non ſit.

v. 2. *Egreſſuſque ignis à Domino deuorauit eos.* Deuorauit, id eſt, extinxit, exanimauit, vitam ademit. Nõ enim ſenſus eſt quod in fauillam eos redegerit. Nam mox dicitur: *Tollite fratres veſtros de conſpectu ſanctuarij & aſportate extra caſtra:* Confeſtimque pergentes tulerunt eos, ſicut iacebant, veſtitos lineis tunicis, & eiecerunt foras. Adeo ergo non fuerunt eorum corpora igne conſumpta, vt ne quidem lineæ eorum tunicæ in fauillam redactæ eſſent.

v. 9. *Vinum & omne quod inebriare poteſt, non bibetis, tu & filij tui.*) Hunc locum Origenes Hom. 7. ſuper Leuit. ſuo modo allegorizat de Chriſto & Apoſtolis, quod adhuc lugent, & mœrent pro peccatis noſtris: omiſſo ſenſu literali. Sed eam Origenis ſententiam, productis eius verbis refutat Bernardus ſermone, cui titulus; De verbis Origenis. Vide etiam Sixtum Senenſem in Biblioth. *Sed* myſticè ſacerdotes noui teſtamenti, ingreſſuri tabernaculum Domini, id eſt, ſacrificium incruentum oblaturi corporis & ſanguinis Domini, non tantum à vino & ſicera abſtinere debent, verum etiam ab omni cibo & potu, eò quod tractent ſacrificium multo dignius. Quæ etiam ratio eſt, quod cum Aaronici ſacerdotes tantum tempore vicis ſuæ ab vxoribus abſtinere debebant, ſacerdotes noui teſtamenti tam ſublimis, omni tempore debeant ſe continere à re coniugali.

CAP. XI.

v. 2. HÆc *ſunt animalia quæ comedere debetis*, id eſt, licitè poteſtis. Nempe ſic concluditur hoc caput: *Vt differentias noueritis mundi & immũdi, & ſciatis quid comedere & reſpuere debeatis.* *Verum* cum dicat Apoſtolus ad Titum 1. *Omnia munda mundis*, & 1. ad Timoth. 4. *Omnis creatura Dei bona eſt, & nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur*, & Geneſ. 1. *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona; meritò quæritur* quomodo hic quædam dicantur immunda, & ideo comedi prohibeantur? Pro *reſponſione* primùm quidem certa fide tenendum eſt, in creaturis Dei nihil eſſe ſua natura immundum, aut malum, aut abominabile, ſed omnem creaturam Dei bonam eſſe & mundam. Vnde, artifici Deo, inquit Auguſtinus in Pſalmum 141. tam mundus eſt porcus quam agnus. *Immunda* tamen quædam animalia dicuntur, partim propter vſum corporalem, partim propter ſignificationem ſpiritualem. *Priori* modo immunda ſunt quæcunque in cibum ſumpta nocumentum adferunt; vt inprimis venenata, deinde & ea quę qualitate aliqua immoderata, vt humiditate, viſcoſitate, calore nimio, aut frigore, noxia ſunt. Sed hæc immunditia potius eſt Medicæ conſiderationis quam Theologicæ.

Itaque *poſteriori modo* ea dicuntur munda, quibus munditia, id eſt, bona animi qualitas ſignificatur: ea immunda, quibus ſignificatur vitioſa aliqua animi affectio. Hoc modo porcus, immundus: quia immunditiam luxuriæ ſignificat; camelus, quia ſuperbiam: è contra vero bos mundus eſt, quia manſuetudinem ſignificat: agnus quia innocentiam. Et ita de alijs. Atque hæc eſt legalis diſtinctio mundorum & immundorum, de qua hoc loco & alibi.

v. 3. *Omne quod habet diuiſam vngulam, & ruminat in pecoribus, comedetis.* Ad munditiam in quadrupedibus duo requiruntur, diuidere vngulam, & ruminare. Qui hanc munditiam etiam ad vſum corporalem pertinere putant, dicunt fiſſionem vngulæ indicium eſſe, quod carnes talium animalium non abundent nimio & viſcoſo humore: ruminationem autem ſignum eſſe, quod in ijs alimentum benedigeratur, ac proinde bonum ſuccum & nutrimentum comedentibus præſtet. Quod autem ad ſpiritualem ſignificationem attinet, diuiſione vngulæ ſignificatur diſcretio boni & mali: per ruminationem verò applicatio boni cogniti ad operationem. Atque hæc duo ita requiruntur ad munditiam, id eſt, ad bonitatem cuiuſcumque operis, vt ſeparari nõ poſſint. Nam neque diſcretio valet ſine operatione, nec opus aliquod bonum eſſe poteſt ſine diſcretione: quin & Auguſtinus ſcribens in Pſalmum 46. dicit per ruminationem ſignificari iteratam cogitationem, ſeu meditationem eius quod auditum eſt, quando inquit, audit, ſimilis eſt manducanti, quando audita in memoriam reuocat & cogitatione dulciſſima, recolit, fit ſimilis ruminanti. Poſſet etiam diuiſa vngula ſignificare geminam charitatem.

Quæres 1. quare non eſt in lege poſitum ſimile diſcrimẽ in herbis, alijſque terræ naſcentibus quoad munditiam & immunditiam: quale in animalibus? præſertim cũ multæ herbæ noxiæ ſint, quædã etiam mortiferæ, cumq; in ipſo ſtatu innocentiæ lex præcepta fuerat de fructu certæ cuiuſdam arboris non comedendo. *Reſpondeo* potius in animalibus quã in herbis inſtitui debuiſſe diſcrimẽ atq; delectum: quia in eſu animalium magis peccatur per luxum & gulam quam in eſu herbarum, de quibus etiam dictũ fuerat primis hominibus ante peccatum: *Ecce dedi vobis omnem herbam & omnia ligna vt ſint vobis in eſcam*: quod de animalibus non fuit dictum. Reſtringi ergo debuit eſus eorum quę poſt primam inſtitutionem gula appetiuit, non eorum quæ Deus ex prima inſtitutione conceſſit. Noxias autem & mortiferas herbas ſatis per ſe prohibet lex naturæ. Vnius verò arboris vſum prohibuit Dominus primis hominibus, non propter immunditiam aliquam vel naturalem vel legalem, quæ in eius fructu eſſet: ſed ſolummodo ad probandam hominis obedientiam.

Quæres 2. an humanæ carnes ſecundum legẽ mũdæ ſint, an immundę. *Reſpondeo* neutrũ, quia lex de ijs nõ loquitur, ac ſolũ intendit agere de animalibus ratione carẽtibus, ſupponẽs id quod erat legis naturæ, ab humanis carnibus omnino abſtinendũ eſſe: cuius rei gratia Deus hominibus indidit, vt naturaliter horreant eſcam humanæ carnis. An autem aliquo

caſu licitum ſit ea veſci, alterius loci quæſtio eſt.

Notandum porro quod immunditia legalis non eſt eadem cum immũditia corporali,quamuis interdum coincidant. Dicitur enim corporaliter immundum, quod taliter eſt affectum vt homines communiter id refugiant tanquam ſordidum. Quomodo dicitur immũdus qui luto aut puluere eſt aſperſus, aut qui manus habet pinguedine aut muco, aut ſanguine,aut purulẽtia &c.maculatas. Quomodo etiã quędam animalia ſunt immũda, quia in ijs libenter verſantur,vel ea comedunt à quibus homines abhorrẽt, vt porci. Legaliter autem immundum aliquid dicitur, quod contraxit immunditiam, à qua lex præcipit hominem mundari, vel propter quam lex prohibet hominem ab vſu & eſu ſacrorum, quæ immunditia ſæpe ſine peccato contrahebatur,ſicut & prior illa ſæpe contrahitur : imo interdum & per bona, Deoque placentia opera, vt per officium ſepulturæ &c. Itaque legaliter immundus eſt, & non corporaliter, qui funeri intereſt & præſtat officium ſepulturæ : qui caprum emiſſarium ducebat extra ciuitatum &c. Corporaliter autem, & non legaliter immundus eſt, qui luto aut puluere fœdatus, aut ſordidas & illotas habet manus &c.

v.24. *Lauabit veſtimenta ſua, & immundus erit vſque ad veſperam.* Quin & poſtea dicitur de vaſis & veſtimentis, quod tingentur aqua, & nihilominus polluta erunt vſque ad veſperam. Significatur ergo, vt videtur, quod lotio illa, ſiue veſtimentis, aut vaſis, ſiue ipſi homini adhibita, non hoc pręſtabat, vt ſtatim vel illa munda eſſent, vel homo mundus (ne quidem legaliter) ita vt ipſe homo, aut cum talibus veſtimentis quiſpiam ſe poſſit miſcere ſacris: ſed vt illa munditia reputaretur tantum à veſpere, id eſt, ab initio ſequentis diei, ſic vt illa lotio eſſet tantum quædam præparatio ſanctificationis in diem ſequentem : ſicuti iam ad maiora feſta nos præparamus pridie per ieiunia, atque olim etiam per vigilias ſacras.

CAP. XII.

v. 2. MVlier ſi ſuſcepto ſemine. Manifeſtum eſt hoc ad B. Virginem non pertinere, quæ nullum ſemen aliunde ſuſcepit, ſed de puriſſimis ſanguinibus ſuis filium Dei concepit. Vide Hebræa.

v. 5. *Sin autem fœminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus, iuxta ritum fluxus menſtrui.* Sed quare duplum eſt tempus immunditiæ pro filia? An quia fœmina mare imperfectior eſt? an quia fluxus menſtrui diuturnior eſt ex nata filia? Vnde dicitur, immunda erit duabus hebdomadibus, iuxta ritum fluxus menſtrui. *Non eſt* autem putandum idcirco duplicari tempus immunditiæ pro filia,quod mulier in prima tranſgreſſione grauius viro peccauerit, vt quidam putant. Longe quippe probabilius eſt, virum grauius peccaſſe. Vide noſtra in 2. ſentent. diſtinct. 22.

v. 6. *Cumque expleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio, ſiue pro filia, deferet agnum anniculum.* Illud (*pro filio, ſiue pro filia*) iungendum præcedentibus,non ſequentibus. Non enim oblatio hæc fiebat pro prole nata, ſed pro purificatione matris (Vide Ianſenium in Lucæ 2.) Vnde & poſtea dicitur. v.7. *Et orabit pro ea, & ſic mundabitur à profluuio ſanguinis ſui.* Et iterum in fine capitis v. 8. *Orabitque pro ea ſacerdos, & ſic mundabitur.* Illud ergo *purificationis ſuæ pro filio, ſiue pro filia,* hunc habet ſenſum; *Purificationis,* ſcilicet ab immunditia,contracta ex partu filij aut filiæ.

A Sed *quæſtio* oritur, cur Eccleſia non iudaizet, exercens adhuc ceremoniam purificationis mulierum ex partu? *Reſpondeo*, non exercet ceremoniam hic præſcriptam, nec intendit quicquam Iudaicum aut Moyſaicum obſeruare, ſed tantum pro gratiarum actione facit aliquid legi Chriſtianę congruens. *At dices*, ſi purificatio eſt, ergo ab aliqua immunditia; nam alioqui purificatio dici non poſſet. Atqui non ab immunditia naturali, neque à ſpirituali; ergo ab immunditia legali. *Reſpondeo*, à nulla immunditia; nam *abuſiuè purificatio vocatur*, eo quod ſit ceremonia circa mulierem à partu, ex parte quadam ſimilis ei, quæ in veteri lege vocabatur *purificatio*, ſed pluribus partibus eidem diſſimilis. Eſt autem ceremonia,qua mulier puerpera, quæ ob honeſtatem in B publicam à partu ſe domi tempore puerperij continuit,nec in publicum prodijt,in Eccleſiã progreſſa, à ſacerdote ſuſcipitur cum aliqua benedictione, quod prolem genuerit Deo & Eccleſiæ.

CAP. XIII.

v. 2. ID eſt, *plaga lepræ, adducetur ad Aaron ſacerdotem. Quæritur* quare iudicium lepræ, quod proprium eſt Medicorum (his enim competit iudicare de morbis) committatur ſacerdotibus? *Reſpond.* id ideo factũ eſſe,quia cum ſacerdotium illud conſtitutum eſſet à Deo etſi typicum, ideo illis ſacerdotibus dari quoque debuit poteſtas iudicãdi de ijs,qui C ob immunditiam corporalem debebant corporaliter ab hominum conuerſatione ſeparari; cuiuſmodi inprimis erant leproſi. *Simul* quoque per hoc fuit ſignificatum ad ſacerdotes noui teſtamenti pertinere iudicium de ijs,qui ob immunditiam ſpiritualem, quam lepra illa ſignificabat, ſeparari debeant ab Eccleſiæ & Sacramentorum eius communione; vel eidem,ſi mundati fuerint, reſtitui.

Ad Aaron, vel ad vnum quemlibet filiorum eius. Hebraicè eſt; *Vel ad vnum è filijs eius ſacerdotibus.* Vnde hinc non conſequitur, quod iudicium lepræ cuiuſcunque hominis Iſraëlitę ſpectãrit ad quemlibet promiſcuè ſacerdotem; ſed ad certum aliquẽ, cuius vices eſſent,aut cui id eſſet commiſſum. Nam,vt D indicatur capite proximè ſequenti, in loco ſacrificij mundatio illa fieri debebat.

v. 6. *Mundabit eum*, & v.11. è contra; *Contaminabit itaque eum ſacerdos.* Nota, *mundat* ſacerdos Aaronicus, quando mundum pronuntiat : *contaminat*, quando contaminatum & immundum declarat. *Hinc* hęreticus ſic *argumentatur*: Sacerdos veteris teſtamenti tãtum ideo mundat, quia mundum pronuntiat : ergo nihil etiam amplius facit ſacerdos noui teſtamenti, cuius ille typum geſſit. *Sed reſpondeo*, comparationem hanc admodũ eſſe iniquam inter ſacerdotium nouũ & vetus, & vtriuſque poteſtatem. Illud enim E vmbraticum erat, iſtud verum : illud carnale, iſtud ſpirituale. Vnde nihil mirũ, ſi ſacerdotibus nouæ legis maiorem poteſtatem contulerit Deus in iudicandis peccatis,quam ſacerdotibus veteris legis in iudicio de lepra. *Eſt* tamen etiam *vtrobique aliquid ſimile.* Sicut enim ibi ſacerdos neminem mundabat, niſi qui à lepra mundus erat: ita hic neminem efficaciter abſoluit ſacerdos, niſi qui lepram peccati iam volũtate & propoſito excluſerit. Abſoluẽdo enim,à reatu liberat,non affectum mutat.Et ſicut ſacerdos veteris legis pronuntiando facit vt quis mũdus habeatur coram hominibus,id eſt,legaliter ſit mundus:ita nouę legis ſacerdos abſoluendo facit,vt ſpiritualiter ſit mundus : vt plenius probari ſolet Matth. 16. & Ioan.20. Vide etiam noſtra in 4.diſt.18.

v. 45. *Habebit (leproſus) veſtimenta diſſuta, caput nudum, os veſte contectum contaminatum ac ſordidum ſe clamabit.* Ad literam præſcribuntur certa ſigna, ex quibus cognoſci poſſit eum eſſe leproſum, vt alij ab eo ſibi caueant: ſicut qui morantur in domibus peſte infectis, quando verſantur in publico, geſtant albam virgulam, vt ea conſpecta, alij caueant propius ad eos accedere. *Myſticè* autem per leproſum peccator intelligitur, qui *veſtimenta diſſuta* habet, quia virtutes animæ diſſolutas: *Caput nudum*, quia galea ſalutis ſpoliatus eſt: *Os contectum*, quia peccatori dicitur: *Quare tu enarras iuſtificationes meas?* & rurſum: *Nõ eſt ſpecioſa laus in ore peccatoris.* Denique vt ad ſalutem perueniat, *immundum & contaminatum ſe clamare* debet, id eſt, peccata ſua agnoſcere & confiteri.

v. 46. *Omni tempore quo leproſus eſt & immundus ſolus habitabit extra caſtra.* Quod de caſtris pro tẽpore præcipitur, hoc ſimiliter de vrbibus intelligendũ, ſicque ſeruatum fuit, vt leproſi extra vrbes haberent habitationẽ, quod & hodie fit in pleriſq; ciuitatibus. Si qua tamen vrgeret neceſſitas, velut tẽpore obſidionis, intrabãt ciuitatẽ, nihilominus conſortiũ hominum vitantes, aut iuxta introitũ portæ manebant, vt 4. Reg. 7. Itaq; per hanc legẽ Maria ſoror Moyſi, lepra percuſſa, iuſſa eſt extra caſtra manere donec ſanaretur, & Azarias Rex Iuda leproſus habitauit in domo libera ſeorſim. 4. Reg. 15. Nec tamẽ leproſis conuerſatio cũ alijs in tantũ prohibita fuit, vt cum ijs colloqui nunquam liceret. Nã Giezi leproſus prolixè cum Rege Iſraël colloquitur. 4. Reg. 8. Sed in publico vitare debebant hominũ congreſſus & colloquia. Videtur etiã in Euangelio domus Simonis leproſi non extra ciuitatẽ, ſed intra fuiſſe. Sanè cum vxore & liberis & ſeruis neceſſè erat eos familiarius conuerſari, neque id lex prohibere intendit.

v. 57. *Lepra volatilis & vaga.* Lepra ſecundum Auguſtinum inter cætera peccata, præcipuè hæreſim ſignificat. Qua interpretatione ſeruata, poterit haud inepte per lepram volatilem & vagam, intelligi hæreſis noſtrorum Politicorum: qui cenſent, mutato Principe, vel Magiſtratu, vel mutata Principis de religione ſententia, mutandam etiam eſſe religionẽ, vt religio ſeruiat politiæ, non contrà: & prout hæc vel illa ſecta conuenit ſeruandæ paci, tranquillitati & proſperitati Reip. eatenus eam eſſe ſuſcipiendam aut retinendam. Nefandum monſtrum.

CAP. XIV.

v. 19. R*Ogabit pro eo ſacerdos, & faciet ſacrificiũ pro peccato.* *Quæret* aliquis, *quare* leproſis præſcribitur *ſacrificium pro peccato*? cum lepra non ſit peccatum, neque omnino ad animum pertineat, ſed tantum ſit vitioſa quædam affectio corporis? *Reſpondeo*, quamuis lepra peccatum non ſit, frequenter tamen infligitur pro peccato: cuius rei plura exempla habemus in Scriptura ſacra. Sic Maria ſoror Moyſi propter murmurationem aduerſus fratrem ſuum Moyſem, lepra percutitur; Ozias rex Iuda, quia vſurpare voluit ſacerdotis officium leproſus factus eſt. Giezi miniſter Heliſæi propter auaritiam cum mendacio coniunctam, leprâ percuſſus. Deinde non tantum lepra, ſed & quæcunque alia corporis miſeria plerumque hominibus propter ſua peccata infligitur. Si *dicas*, aliquando ſaltem lepram, vel à parentibus, vel ob incommodam educationem, citra peccatum contrahi; *Reſpondeo* tunc dici *ſacrificium pro peccato*, id eſt, pro peccato, ſeu immunditia legali; quomodo etiam intelligitur cap. 12. quando præcipitur, vt puerpera offerat pro peccato. Nã ibi cũ dixiſſet: *& pullum columbæ, ſiue turturem pro peccato*, mox idem quaſi explicans, ſubiungit Scriptura de ſacerdote: *Qui offeret illa coram Domino, & orabit pro ea, & ſic mundabitur à profluuio ſanguinis ſui*, quaſi profluuium ſanguinis & peccatum ibi idem ſint.

Quod ſi reſpiciamus ad rem per lepram ſignificatam: omnino dubium non eſt, quin pro ea venia ſit petenda & impetranda à Deo. Nam lepra vel in genere peccatum, vel in ſpecie hæreſim ſignificat.

v. 35. *Et dicet; Quaſi plaga lepræ videtur mihi eſſe in domo mea.* Circa hunc locum ſciendum, lepram, quæ eſt morbi quædã ſpecies, propriè in domo, aut quacunque alia re inanimata eſſe non poſſe. Proinde lepra, quæ domui attribuitur, vel veſtimento, nihil eſt aliud, quam corruptio quædam in veſtimento, aut parietibus domus exiſtens, quæ poſſet eos qui domo aut veſtimento vterentur, leprâ inficere: vt ſit locutio figurata, quâ cauſa ſumit nomen ſui effectus: quomodo potionem ſanam dicimus, quia ſanitatem efficit. Sed *quæres* quomodo iubetur ſacerdos etiam pro domo orare, cum in ea nec ſit, nec fuerit peccatum, quod ſacrificio & oratione ſacerdotis expurgandum ſit? *Reſpondeo*, quod dicitur; *orabit pro domo*, alij ſenſum reddentes vertunt: *expiabit domum*; ſed vtromodo legamus, non ſignificatur oratio pro domo tanquam re aliqua animata; ſed oratio, qua hoc petitur, vt domus iam mundata atque purgata, poſſit deinceps ſine hominum nocumento, aut lepræ periculo, ſeu immunditiæ noxa, inhabitari.

v. 48. *Purificabit eam reddită ſanitate.* Heb. *& mũdabit ſacerdos domum quia ſanata eſt plaga.* Sicut catachreſis eſt in eo quod lepra domui tribuitur, ſcilicet rei inanimatæ, ſic & in eo quod ſanitas ei reddita dicitur. Paret etiam ex Hebræo, redditam ſanitatem, non referri ad ſacerdotem, quaſi ille domui ſanitatem reddiderit, quod tamen ſuſpicari quis poſſet ex latino textu, quaſi ſenſus ſit, purificabit eam poſtquam reddiderit ſanitatem: ſed ſenſum eſſe quod ſacerdos poſtquam viderit lepram poſt lituram non creuiſſe in domo (quoniam id argumento eſt plagam lepræ ſanatam eſſe) purificare domum debeat, id eſt, mundam iudicare.

CAP. XV.

v. 15. Q*Vi faciet vnum pro peccato, & alterum in holocauſtum.* Faciet, id eſt, ſacrificabit, vt multi exponunt. Vide de hac ſignificatione comment. 1. Corinth. 11. ad illud: *Hoc facite in meam commemorationem.*

v. 24. *Si coierit cum ea vir tempore ſanguinis menſtrualis, immundus erit ſeptem diebus.* Sic & cap. 18. v. 19. itidẽ ſine grauiori pœna. *Quæritur* ergo quomodo hæc conueniant cum eo quod dicitur cap. 20. v. 18. *Qui coierit cum muliere in fluxu menſtruo, ipſaque aperuerit fontem ſanguinis ſui, interficientur ambo?* *Reſpondeo*, Scriptura capite 20. loquitur de eo, qui ſciens & prudens ad menſtruatam mulierem acceſſerit, & de eo conuictus fuerit in iudicio: caput autem hoc 15. & 18. intelligenda ſunt quando ipſe imprudens acceſſerit, aut poſtea cognouerit, aut factum occultum eſt. Nec enim tenebatur ſeipſum accuſare, ſed ſufficiebat quantum ad legem, vt ſe tanquam immundum ſeptem diebus ſepararet ab hominum conuerſatione: interim quoque apud Deum peccati pœnitentiam ageret, ſi ſciens feciſſet. Quod *autem tam ſeuerè* prohiberetur coitus cum muliere menſtruata,

ſane etiam cum vxore (nam concubitus cum non vxore ſatis alijs præceptis ſunt prohibiti) *cauſa eſt*, nõ tantum propter immunditiam ſeu fœditatem; verũ etiam, & multo magis, propter nocumentum prolis, quæ ſæpè ex tali concubitu monſtroſa, leproſa, debilis, aut quocunque alio modo vicioſa naſcitur. Vnde apud Ezechielem cap. 18. inter manifeſtæ iniquitatis peccata numeratur, ſi quis ad mulierẽ menſtruatam acceſſerit: ſicut inter iuſtitiæ opera, ſi quis ad talem non acceſſerit.

CAP. XVI.

v. 10. *CVius autem in caprum emiſſarium*, &c. Per caprum Chriſtus ſignificatur, propter ſimilitudinem carnis peccati. Fit autem hic mentio *duorum caprorum*; alterius qui immolatur in tabernaculo, alterius autem qui emittitur in deſertum, à feris deuorandus: quorum vterque Chriſtum ſignificat. Prior Chriſtum paſſum in ciuitate Ieruſalem, nempe clamoribus & accuſationibus Iudæorum; poſterior Chriſtum paſſum & crucifixum extra ciuitatem, idque manibus gentilium, tanquam ferorum ac barbarorum hominum. *Alij alter allegoriam* explicant, per hircum immolatum Chriſti humanitatem intelligentes (Chriſtus enim paſſus eſt ſecundum humanam naturam:) per hircum emiſſarium vero, eiuſdem diuinitatem, quia ſecundum naturam diuinam paſſionem & mortem ſubire non potuit; & tamen ſecundum eandem naturam portauit ſecum omnes iniquitates hominum; quia inquantũ Deus, delet iniquitates noſtras, id quod facere non potuiſſet, ſi tantum homo fuiſſet.

v. 16. *Et expiet Sanctuarium ab immundicijs filiorum Iſraël.* Expiari dicitur ſanctuarium, tabernaculum, & altare ab immundicijs filiorum Iſraël; nõ quod ſanctuariũ propriè aliquo peccato inquinetur, ſed quia cenſetur quodammodo pollui peccatis ſacerdotum & populi, ſicut & Eccleſiæ Chriſtianorum contaminari, & profanari dicuntur per certa quædam peccata in ijs commiſſa. Quemadmodum ergo Chriſtianorum Eccleſiæ poſt profanationem repurgantur, ac velut reconciliantur; ita in lege veteri tabernaculum quoque, ſanctuarium, & altare expiari debebant à multiplicibus peccatis filiorum Iſraël, in quorum medio erant conſtituta.

v. 21. *Confiteatur omnes iniquitates filiorum Iſrael, & vniuerſa delicta atque peccata eorum.* Hæc ſacerdotis pro vniuerſo populo *peccatorum confeſſio* non ita fiebat in genere, vt tantum profiteretur populum peccaſſe: Hoc enim non eſſet confiteri omnes iniquitates filiorum Iſraël, & vniuerſa delicta atque peccata eorum. *At* neque tamen confeſſio illa ita particularis erat, vt ſingulorum peccatorum à ſingulis commiſſorum enumerationem contineret. Neque enim ea omnia ſcire poterat ſacerdos, & fuiſſet ea ſacerdotis confeſſio nimis longa, nec vnius diei; ſed fiebat enumeratione peccatorum ſecundum ſpecies eorum, quæ ſciret in populo regnare.

v. 31. *Et affligetis animas veſtras, religione perpetua.* Nota, igitur ieiunium eſt actus religionis: quod noſtri negant hæretici.

CAP. XVII.

v. 4. *SAnguinis reus erit: quaſi ſi ſanguinem fuderit, ſic peribit de medio populi ſui.* Vide hic Hieron. ab Oleaſtro. Hinc probare quidam nituntur etiam Paſchalẽ agnũ debuiſſe mactari operâ ſacerdotũ & Leuitarũ ad oſtiũ tabernaculi: de qua re vide Exod. 12.

v. 11. *Quia anima carnis in ſanguine eſt.* Quidam ſic intelligunt; Anima, id eſt, ſpiritus vitalis ſedem habet in ſanguine. Spiritus enim vitales puriore ſanguinis parte in vapores calore natiuo reſolutâ, nutriuntur. Vnde ſpiritus illi in ſanguine ſedem habere dicuntur, quia ſine ſanguine conſiſtere nõ poſſunt. Et quidem Scripturam loqui dicunt tantum de animalibus ratione carentibus. Auguſtinus autem putat quod hic dicitur etiam ad animam hominis pertinere; & hoc modo explicat. Vita illa temporalis, maximè & potiſſimum, ſanguine continetur in corpore, vt per animam vita temporalis intelligatur, ſiue connexio animæ cum corpore. Quod ſi animam propriè accipias, ſimilis ſenſus reddi poteſt hoc modo: Anima, etiam humana, potiſſimum ſanguinis præſentia in corpore continetur. Et D. Auguſtini ſenſus videtur Scripturæ maximè conformis. Quod enim ſententia etiam ad hominis animã pertineat, apparet ex eo, quod poſtea vniuerſaliter dicitur. *Anima enim omnis carnis in ſanguine eſt*, v. 14.

Redditur autem per hanc ſententiam ratio, quare prohibeatur eſus ſanguinis. Cum enim anima ſit in ſanguine: crudelitatis ſpeciem quandam habet comedere ſanguinem. Et videtur hoc præceptum nõ mere eſſe ceremoniale, ſed ex parte etiam morale, quod ſtatim quoque à diluuio datum eſt Noë & filijs eius Geneſ. 9. De hoc. D. Thomas 1. 2. quæſt. 102. art. 3. ad 8. Sanguis, inquit, eſt maximè neceſſarius ad vitam, ratione cuius dicitur anima eſſe in ſanguine. Vide etiam Ambroſ. lib. de Noë & arca cap. 25. referentem ſententias Philoſophorum de anima: ex quibus Critias animam dixit eſſe ſanguinem, Ariſtoteles entelechiam, alij aliud: & exponit, quo ſenſu anima ſit in ſanguine. Vide Annot. cit. loco Gen. 9.

CAP. XVIII.

v. 5. *QVæ faciens homo viuet in eis.* Sermo ad literam, vt videtur, tantum eſt de obſeruatione legis, quæ ſufficiebat ad comminationes eius euadendas, & de vitæ huius temporalis fœlicitate; ſed *myſticè* agitur de vera obſeruatione, & de vita æterna. Vide ad Rom. 10. vbi Apoſtolus apertè hoc diſcrimen indicare videtur.

v. 6. *Omnis homo ad proximam ſanguinis ſui non accedet.* Præcepta hæc quę ſequuntur vſque ad finem capitis, non ceremonialia ſunt, ſed moralia: & quidem talia, vt propter ea non ſeruata deleti fuerint incolæ terræ Chanaan, vt ſub finem capitis dicitur. Igitur eâdem ratione ad nos quoque pertinent. Vnde tamen non eſt conſequens, quod volunt hæretici, non poſſe Eccleſiam in vllo eorum diſpenſare. Multa enim ſunt morum pręcepta ex fontibus legis naturæ deducta, quę tamẽ non prorſus ſunt immobilia, ſed diſpenſationem & exceptionem interdum admittunt. *Imo tale* eſt hoc ipſum, quod hic v. 16. dicitur: *Turpitudinem vxoris fratris non eſſe reuelandã*, hoc eſt, eam non eſſe in vxorem ducendam. Nam ipſa lex Deut. 25. in eo facit exceptionem, non tantum permittens, ſed etiam præcipiens, vt frater vxorem fratris ſui ſine liberis mortui, ducat, vt ſuſcitet ſemen fratri defuncto. Compenſatur enim, & tollitur honeſtate ſeminis fratri defuncto ſuſcitandi, turpitudo quæ tali coniugio & coniunctioni alioqui ineſſe potuit.

v. 16. *Turpitudinem vxoris fratris tui non reuelabis. Quærit* Auguſtinus, vtrum hoc viuente fratre ſit accipiendum, an mortuo? Et vtrouis modo reſpõdeatur, occurrit incommodum. Nam ſi fratre viuo,

pro-

A prohibebatur hoc generali præcepto; *Non mœchaberis*; ſin mortuo, igitur fratri ſine liberis defuncto, non erit à fratre ſuſcitandum ſemen; quod tamen præcipitur Deut. 25. Demum *reſpondet* D. Auguſtinus, & rectè, præceptum iſtud intelligendum de *non* accipienda *vxore fratris defuncti*, cum hac *tamen* exceptione (quam alio loco, nempe Deut. 25. Scriptura expreſſit) niſi frater ſine liberis defunctus ſit: tũ enim ſecundum legem non modò licitè poterat, ſed etiam iubebatur accipere vxorẽ fratris ſui, ad ſuſcitandum illi ſemen. Addit tamen Aug. nequaquam etiam licuiſſe vxorẽ fratris accipere, ſi à fratre viuo per repudium diſceſſiſſet.

B v. 19. *Ad mulierem quæ patitur menſtrua non accedes.* Vide ſupra cap. 15. v. 24.

CAP. XIX.

v. 17. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo, ſed publicè argue eum, ne habeas ſuper illo peccatum.* Laborant nonnulli, quomodo doceant id quod hic præcipitur, non eſſe contra ordinem correptionis fraternæ, Matth. 18. in Euangelio præſcriptæ, nempe vt primo fratrem quis corripiat inter ſe, & ipſum ſolum. Sed ſciendum eſt, neque in Hebræo, neque in Chaldaico, neque apud Sept. legi (*publicè*) ſed omnes tantum habent, *corripiendo corripies*, vel *arguendo argues*, id eſt, omnino argues eum de ſuo peccato, ne C ſilentio tuo particeps efficiaris peccati eius. Quod autem nos habemus (*publicè*) poteſt accipi pro (*apertè*) vt opponatur odio latenti. Vatablus habet (*planè*) Eſt autem ſermo de fratre etiam qui in te peccauit; nam illud indicat vox illa: *Non oderis fratrẽ tuum*, quaſi dicat, non viciſſim oderis. Vnde hinc etiã patet præceptum dilectionis inimicorum, fuiſſe in veteri lege; nempe correptio fraterna eſt actus dilectionis ſiue charitatis.

v. 18. *Diliges amicum tuum ſicut teipſum.* Per *amicum* omnis proximus intelligitur, etiam inimicus: vt patet ex Euangelica parabola de incidente in latrones, Luc. 10. per quam docet Dominus omnem hominem, qui quocumque modo eget aut iuuari poteſt alterius opera, eſſe eius proximum: quo in nu- D mero etiam ſunt inimici, iuxta illud. Prouerb. 25. *Si eſurierit inimicus tuus, ciba illum* &c. & in lege. Exod. 23. *Si videris aſinum odientis te iacere ſub onere* &c. Rectè quoq; omnis homo amicus vocatur, quia omnibus amorem debemus, & eò ipſo quo eos diligimus, amici ſunt paſſiuè, quia amantur à nobis, licet nos non redament. Sic Dominus in Euangelio. Ioan. 15. *Maiorem charitatem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis*, id eſt, pro ijs quos amat, tametſi inimicis & hoſtili animo erga ſe affectis. Vide Annot. citato loco Ioan. 15. Item nota quod infra hoc eodem cap. dicitur de aduena inter filios Iſrael commorante: *Diligetis eum quaſi voſmetipſos*: *Amicum* item E Dominus interpretatur proximum, quando dicit & approbat ſecundum legis mandatum eſſe: *Diliges proximum tuum ſicut teipſum.* Lucæ 10. Hoc enim præceptum ex hoc loco ſumptum eſt; imo vox Hebræa proximum ſignificat, vt Pagninus vertit, vel ſocium, vt Arias. Scimus quidem vocem Hebræam diuerſam eſſe hoc loco ab eâ, qua alibi ſæpe proximus ſignificatur, vt hoc eodem capite paulò ſuperius: *Non mentiemini, nec decipiet vnuſquiſque proximum ſuum*; & iterum: *Iuſtè iudica proximo tuo*; & iterũ pro eo quod habemus: *Sed publicè argue eum*: in Hebræo eſt, *corripiendo corripies proximum tuum.* Verum & iſta vox, ad idem ſignificandum paſſim vſurpatur. Imò videntur hæ duæ dictiones Hebræis eſſe ſynonymæ, ſicut A & apud eos ſunt multæ aliæ. Nam promiſcuè vtralibet vtitur Moyſes. Altera enim dictio quam Arias ſocium mauult interpretari, itidem ter legitur hoc capite, ſemel ibi: *Non facies calumniam proximo tuo*: ſecundò ibi: *Non ſtabis contra ſanguinem proximi tui*; tertio in ea ſententia quam nũc enucleamus, vt mirum ſit Hieronymum hic voluiſſe vertere *amicum*, cum in præcedentibus verterit *proximum*; cumque etiam 70. vtramque vocem non aliter verterint, quam *πλησίον*, id eſt, *proximum* & Matth. 5. vtiq; ex hoc loco referatur dictum eſſe antiquis: *Diliges proximũ tuum*: Græcè *τὸν πλησίον σου*. eadem vox Hebræa habetur Pſal. 14. *Nec fecit proximo ſuo malum.* Vbi rurſum B Hieron. vertit: *nec fecit amico ſuo malum.* Veruntamen, ſiue amico, ſiue proximo, idem debet intelligi; nempe is cui amorem, & pro oportunitate beneficentiã & opem debemus. Vatabli verſio vbique proximum reddidit. Quod autem nomine *proximi*, & proinde *ſocij* ſeu *amici*, omnis homo intelligatur, ex ſequenti capite probatur, vbi ſic dicitur: *Si mœchatus quis fuerit cum vxore alterius, & adulterium perpetrauerit cum coniuge proximi ſui*, &c. Ecce idem eſt, *cum vxore alterius*, &, *cum coniuge proximi ſui*: ergo omnis homo alter, eſt proximus: ex ſententia Moyſis. Denique hoc præcepto inimicum comprehendi, id eſt, eum qui nocet & iniuria afficit, liquet ex ijs quæ proximè præcedunt. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo*, ſc. C eum qui in te peccauit, qui te læſit. Item, *Non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum*, id eſt, iniuriæ tibi à ciuibus tuis illatæ. Quæ ſunt præcepta dilectionis inimicorum. Tum ſequitur: *diliges amicum tuum ſicut teipſum.* q. d. non vindicabis te de proximo te lædente: Quin potius quamuis te læſerit, diliges eum ſicut teipſum. Vnde manifeſtè patet etiã hic præcipi dilectionem inimicorum. Vide noſtra in 3. diſt. 30.

v. 27. *Neque in rotundum attondebitis comam, nec radetis barbam.* Solent hæc obijcere hæretici contra ritum Eccleſiaſticum, quo ſacerdotes ac monachi barbas radunt, & coronam in capite gerunt. Sed facilè diluitur hæc eorum calumnia, ſi videamus, quæ D ſit prohibendi cauſa. In Hebræo eſt: *Ne in gyrum attondeatis angulum, (vel finem) capitis veſtri, nec corrumpes angulum barbæ tuæ.* Et quidem quando anguli tolluntur, fit rotunditas. Sed imprimis inſpicienda eſt *ratio* præcepti, quæ duplex redditur; *Vna*, vt moneantur contenti eſſe naturalibus ornamentis, ne videãtur creatorẽ accuſare, tanquam imperfectum opus fecerit; *Altera* & præcipua, vt ab huiuſmodi ritibus abſtineant in deteſtationem idololatrarũ. Nam ſolent hæc & ſimilia fieri ab idololatris: à quorum ceremonijs voluit ſuos Dominus longiſſimè abeſſe. Sed ceremoniale tantum fuit præceptum. Vnde cum per ſe malum non ſit, & conſtet non fieri in honorẽ idolorum, à ſacerdotibus Chriſtianis: non male illi certæ cuiuſdam rei ſacræ ſignificandæ cauſa, tales ri- E tus aſſumpſerunt. *Deinde* neque propriè in rotundũ comam attondent, *ſed* ad imitationem ſpineæ coronæ Dominicæ, tantum coronam exprimunt. *Barbam* etiam radunt noſtrates, magis ex antiqua conſuetudine, quam ex lege aut canone. De barba vide Bedã, ſi placet, ſuper 1. Eſdr. 9. Conf. infrà ad Ezech. c. 44.

CAP. XX.

v. 10. *Si mœchatus quis fuerit cum vxore alterius, — morte moriantur mœchus & adultera.* Lex iſta non omnes tamen adulteros complectitur, ſed eos ſolum, qui adulterauerint vxorem alterius, non autem viros vxoratos, qui rem habuerint cum muliere

ſoluta. Quod planum eſt ex verbis legis; tum etiam A
quod in eundem ſenſum eadem lex repetitur Deut. 22. his verbis; *Si dormierit vir cum vxore alterius, vterque morietur, id eſt, adulter & adultera.* Ratio eſt, non quod pares non ſint, quoad actum cõiugij vir & mulier, ſed quia multo grauior eſt iniuria, quæ coniugio infertur ex adulterio mulieris quam viri, propter prolis & poſteritatis incertitudinem.

Cum vxore alterius, --- & cum coniuge proximi ſui. Qui alterum dicunt intelligi quemcumque hominem, proximum vero amicum vel fratrem, id eſt, Iſraëlitam, ineptam faciunt ſententiam, vt cuius poſterius membrum iam contineatur in priori; ſed more Hebræo *eiuſdem eſt repetitio* & inculcatio, vt diſcamus proximum intelligi omnem hominem, quod B
capite præcedenti v. 18. monuimus. Et ſimilis repetitio eſt in ſententia præcedenti his verbis: *Qui maledixerit patri ſuo, aut matri, morte moriatur: patri, matrique maledixit, ſanguis eius ſit ſuper eum.*

v. 13. *Qui coierit cum maſculo, coitu fœmineo, vterque operatus eſt nefas, morte moriantur.* Apud multos quidẽ gentiles nõ caſtigabatur hæc abominatio Sodomitica pœna capitis; tamen eſſe illam contra naturam, & merito debuiſſe ab omnibus morte puniri, docent nos etiam quæ habentur in rebus Indiæ nouæ occidentalis, vbi narratur libro ſecundo cap. 87. in prouincia dicta Tezcico (credo Mexico) pœnam huius criminis fuiſſe capitalem, & in Nicaraga lapidatos fuiſſe Sodomitas, vt habetur lib. 6. cap. 11. C

v. 18. *Qui coierit cum muliere in fluxu menſtruo.* Vide ſupra c. 15. v. 24.

v. 27. *Vir ſiue mulier in quibus Pythonicus vel diuinationis fuerit ſpiritus, morte moriantur.* *Quæritur*, quomodo iuſtum ſit hoc ſupplicium, cum hoc ſit genus obſeſſionis dęmoniacæ; dęmoniaci autem non ſunt occidendi ſed curandi, ſi fieri poteſt, cum patiantur, nõ agant? *Reſpondeo*, duplex eſſe genus eorum qui pythonem habent: alij, qui diabolico operi cooperantur, vt mulier illa 1. Reg. penult. quæ Samuelem ſuſcitabat. Huiuſmodi erant & vates apud gentiles, ſeu viri, ſeu fœminæ, qui certis quibuſdam adhibitis ceremonijs, prouocabant dæmonem ad reddendum oraculum, & poſtea eodem dæmone agitati loquebantur, quæ dæmon vellet. Atque hoc genus è medio D
tollendum eſt: ſicut & rectè fecerat Saul, qui omnes diuinos, & ariolos, vt ibidem dicitur, eraſerat de terra. Vnde & illa mulier ſibi ab illo vehementer metuebat, tanquam eodem ſupplicio digna. Sed *alij ſunt qui* tantum patiuntur, & vocantur ἐγγαστρίμυθοι; cuiuſmodi erat puella illa Pythoniſſa Actor. 16. quam eiecto dæmone, reſtituit Paulus. Septuaginta reddunt (*ventriloquus*) Alioqui, pythonicus & pythoniſſa dicuntur à pythone, id eſt, ſpiritu diuinatore; Python enim ab Apolline Pythio. Vide Lexicon Græcum ex Plutarcho, ad πύθων.

CAP. XXI.

v. 6. *INcenſum enim Domini, & panes Dei ſui offerunt, & id[illegible]* Panes intelligit, qui quotidie recentes offerebantur ſuper menſam propoſitionis. [illegible] ſicut ſacrificia illa typica erant, & vmbram [illegible] tantummodo; ita & *ſanctitas* illa, de qua Scriptura [illegible] loquitur, non aliud eſt, quã externa [illegible], legalis munditia. At vero in nouo teſtamento vtramque verum ac proprium intelligendum eſt. Nam & ſacrificium quod offertur à ſacerdotibus noui teſtamenti, non typicum eſt, ſed res per illa antiqua ſacrificia ſignificata; ipſum videlicet [illegible] quod in ara crucis pependit; E

ipſe ſanguis, qui ibi effuſus eſt. Ideoque & ſanctitas requiritur, non ea quæ in legali munditia conſiſtit, ſed quę ſita eſt in vera pietate ac puritate animi, ſine qua quiſquis ad hæc tremenda myſteria accedit, immundus accedit, & iudicium ſibi ſumit, non remedium.

v. 10. *Pontifex*, id eſt, *ſacerdos maximus inter fratres ſuos, ſuper cuius caput fuſum eſt vnctionis oleum, & cuius manus in ſacerdotio conſecratæ ſunt*, &c. Hinc apparet quod non ſolus Aaron, verum etiam ſucceſſores eius certis ceremonijs, vt ille, ſoliti fuerint conſecrari in pontifices, quia lex illa non ad ſolum Aaronem pertinet, ſed generaliter ad ſummum pontificem.

Quæritur ergo à quo fieri ſolita fuerit illa pontificis conſecratio, quãdo nemo erat pontifice dignior, qui id facere poſſet? Nam Aaron conſecratus eſt à Moyſe qui extraordinarium in conſecrando Aaronem & filios eius, & offerendis ſacrificijs ad tempus ex imperio Dei geſſit ſacerdotium, iuxta illud: *Moyſes & Aaron in ſacerdotibus eius.* Nam Moyſen extraordinarium hac in re fuiſſe miniſtrum, patet ex eo quod filij eius in ſacerdotio non ſucceſſerint, ſed ſoli filij Aaron. Vide annot. Exodi 28. & 29.

v. 13. *Virginem ducet vxorem.* Innocentius Papa Epiſt. 22. ex hoc loco probat ſacerdotem noui teſtamenti non poſſe eſſe bigamum, aut viduę maritum. Quæ probatio, quomodo valeat, cum lex vetus ſit abrogata, declarat Leo Papa in Epiſt. 87. Eſtque *notandum*, ea quæ hic præcipiuntur de vxore ſacerdotis veteris legis, non tam ceremonialia eſſe, quam præcepta ad honeſtatem vitę ſacerdotalis, ipſorumq; ſacerdotum honorẽ, pertinentia. Qua ratione transferri potuerunt ex his aliqua ad ſacerdotes noui teſtamenti. *Quæres*, an vxore mortua, licitum eis fuerit aliam ducere? *Reſpond.* nuſquam legitur eis prohibitum fuiſſe: tametſi nec facti reperitur exemplũ: *At inſtas*, ſi ex vxore defuncta nullam ſuſcitaſſet ſobolem, tunc ſaltem neceſſe ei fuit aliam ducere cauſa propagandi generis: *Reſpondeo* fratres aut fratrum filios potuiſſe ſuccedere.

CAP. XXII.

v. 23. *BOuem & ouem aure & cauda amputatis, voluntariè offerre potes: votum autem ex ijs ſolui non poteſt.* Videtur hoc contrarium ijs, quæ proximè pręcedunt: nam ibi verſo 21. ſic legitur, *Homo qui obtulerit --- vel vota ſoluens, vel ſponte offerens, tam de bobus quam de ouibus, immaculatum offeret.* Id eſt, quod vicium nõ habeat, & integrum ſit, vt eſt in Hebręo. Sed *Reſpond.* hic tantum permitti vt ſacerdoti ſponte offeratur, qui id vel in ſuos vſus neceſſarios conuertere poſſit, vel vendere, & pretium in vſum templi, vel ſacrificiorum impendere; non autem vt votum ex ijs ſoluatur, id eſt, vt Deo in ſacrificiũ offeratur.

v. 25. *De manu alienigenę non offeretis panes Deo veſtro & quicquid aliud dare volueritis.* Quidam ſic intelligũt. Quoniam quę dicta ſunt de maculatis & vitioſis nõ offerendis, ſolos obligant Iſraelitas, non gentiles, & ideo videri poſſet quod liceat ſacerdoti de manu alienigenæ ſuſcipere aliquid maculatum aut vitioſum; prohibetur hic non homini gentili qui lege non tenetur, ne talia offerat, ſed ſacerdoti ne talia ſuſcipiat. Rectius alij qui dicunt alienigenam, qui circumciſus non eſt, prorſus repelli ab omni oblatione *per ſe facienda*, etiamſi immaculata offerre vellet, quales erant alioqui panes. Imo de omnibus generaliter quæ eius ſunt, Scriptura loquitur, & cauſam addit: *quia corrupta & maculata ſunt omnia*, quod

mox

mox plenius explicabimus. Deinde alienigenæ offer- A re prohibebantur, nempe, quia qui offerebant aliquid, intrabant atrium tabernaculi, vbi erat altare holocauſtorum. Nefas autem erat gentes eò admittere. Id ergo quod dicitur, *quia corrupta & maculata ſunt omnia*, hunc habet ſenſum: Gentiles ipſi immũdi ſunt, quia idolorum cultores, vel ſaltem incircũciſi; & proinde omnis eorum oblatio haberi debet tanquam immunda.

Et videtur Apoſtolus Paulus ad Titum 1. ad hunc locum alludere, quando dicit: *Coinquinatis & infidelibus nihil eſt mundum, ſed inquinatæ ſunt eorum & mens & conſcientia*; nempe eæ partes ſeu vires, quibus ſpi- B rituales oblationes offeruntur. Eccleſia etiã aliquid ſimile obſeruat. Nam ſicut ſacerdotes veteris teſtamenti prohibentur hîc ſuſcipere oblationem omnẽ gentilium; ita & Eccleſia vetat ſuſcipi oblationes excommunicati, vſurarij, aut cuiuſcumque manifeſti peccatoris; ſcilicet ad ſignificandum ſpirituales talium oblationes nondum Deo gratas eſſe, quamdiu in tali ſtatu permanent.

CAP. XXIII.

v. 24. M*Enſe ſeptimo prima die menſis erit vobis Sabbathum memoriale clangentibus tubis.* *Quæritur* quomodo prima dies menſis vocetur Sabbathũ, cum illa dies menſis, ſicut vnaquæque alia, ſit mo- C bilis per omnes hebdomodæ dies, vt aliquando in ipſum Sabbathum incidat, aliquando in alium ex ſex diebus quibus operari licebat, ſicut nunc prima dies menſis in quemcumque hebdomodæ diem incidere poteſt. *Reſpondeo*, Sabbathum propriè non ſignificare diem ſeptimum, ſed diem quietis, ſiue illa habeatur die ſeptimo, ſiue quocumque alio die. Vnde quando Scriptura loquitur de feſtis, quibus vacandum erat ab omni opere; omnes eiuſmodi dies vocat ſabbatha. *Innuit* autem ſabbathum, vt attribuitur diei ſeptimo; *triplicem quietem*. Primò enim reuocat in memoriam quietem Dei, id eſt, ceſſationem eius ab operibus creationis, poſt opus ſex dierum. Secundò quietem ab hominibus obſeruãdam ſepti- D mo die ab omni opere ſeruili, vt ſoli Deo & religionis operibus vacent. Tertiò præfigurat quietem futuram poſt hanc vitam, & ſingulorum hominum, & totius ſæculi: quod totum ſex ætatibus, velut ſex diebus voluitur; poſt quod exſpectatur requies illa ſanctorum, quam Apoſtolus vocat ſabbathiſmum populi Dei. Heb. 4.

v. 27. *Affligetiſque animas veſtras in eo.* Vide ſupra cap. 16. v. 31.

v. 34. *A quintodecimo die menſis huius ſeptimi erunt feriæ tabernaculorum.* *Quæritur* cur non eodem modo Deus per ſe inſtituit dies feſtos in noua lege? *Reſpondeo*, quia dies feſti in veteri lege tales erant inſtituẽdi, per quos certa myſteria rerum futurarum, puta redemptionis & ſaluationis noſtræ, ſignificarentur; E quæ etiam ab ijs qui populo præerant in his quæ ad Deum pertinent, valde obſcure cognoſcebantur; *Omnia enim in figura contingebant illis, & lex vmbra tantum erat futurorum*, 1. Cor. 10. & Heb. 10. Opus ergo erat authoritate diuina ad huiuſmodi feſtorum inſtitutionem. Feſta vero Chriſtiana ferè continent commemorationem præteritorum beneficiorum, ac myſteriorum redemptionis noſtræ; vt Natiuitatis, Paſſionis, Reſurrectionis Chriſti, & miſſionis Spiritus ſancti. Quæ cum in Eccleſia Chriſti ſint omnibus notiſſima, maximè præfectis ipſius Eccleſiæ; facile ab his inſtitui potuerunt feſti dies pro iſtorum grata recordatione, vt non fuerit hic opus vt à Deo immediatè inſtituerentur; præſertim cum Eccleſia ſpiritum S. acceperit, à quo, ſicut docetur omnem veritatem, ita & dirigitur, vt ea ſtatuat obſeruanda, quę populo Dei ſunt ſalutaria. Hinc etiam factum, vt pauciſſimæ leges à Chriſto ſint datę: Cętera enim commiſit Apoſtolis, & eorum ſucceſſoribus, cum quibus futurum ſe promiſit vſque in finem ſęculi.

v. 36. *Dies quoque octauus erit celeberrimus, --- eſt enim cœtus atque collectæ.* *Quæritur* quæ ſit ratio huius nominis? *Reſpondeo*, quorundam ſententia ſic vocatur, quia ea die colligeretur pecunia pro ſacrificijs ordinarijs, quæ per totum annum offerenda eſſent in tabernaculo, & pro alijs ad cultum Dei neceſſarijs; quæ communibus populi expenſis fieri debebant. Sed alij *reſpondent*, non propterea hunc diem vocatum diem *collectæ*. Id enim ſecundum Hebręos fiebat primo die menſis duodecimi. Deinde, etiam octauus dies Paſchæ vocabatur *cœtus ſeu collecta*, vt eſt Deuteronomij capite decimoſexto v. 8. ſed ſic vocabatur, quia eo die populus debebat colligi & adunari ad vacandum rebus diuinis. Vnde ferè ſemper additur: *Omne opus ſeruile non facietis in eo.* Chald. paraphraſis ſic habet: *Collecti eritis ad celebrandum feſtiuitatem.*

CAP. XXIV.

C v. 11. C*Vmque blaſphemaſſet nomen Domini.* Dicunt Hebræi pronuntiaſſe eum nomen Dei *τετραγράμματον*, quod nefas erat. At vnde probent illo tempore nefas fuiſſe nomen illud proferre: nondum comperi. Nec ſanè veriſimile eſt, cum toties in ſcripturis expreſſum habeamus, & ita quidem, vt videatur etiam infidelibus notum fuiſſe, Pharaoni, Abimelech, Ægyptijs & alijs, quod non potuit, niſi vulgò pronuntiari ſolitum eſſet. At nec ſi ineffabile erat, propriè blaſphemia eſſet, ipſum pronuntiare; ſed tantum inobedientia, & quædam irreuerentia, non continuò morte digna. Aliud igitur blaſphemus hîc dixit, quod ſcriptura tacuit. Nam quomodo blaſphemat qui Deum, nominat eo nomine quod He- D bræi volunt ei maximè proprium eſſe?

Hebraicè eſt: *& nuncupauit nomen & maledixit.* Sẽſus eſt: *Nuncupauit cum maledicto.* & infra: *Nuncupans nomen Domini moriendo morietur.* Et iterum repetitur, vbi Pagninus vertit, *blaſphemans*, forte figura eſt, qua ob reuerentiam nominis, Domini plus intelligitur quam exprimatur.

v. 12. *Donec noſſent quid iuberet Dominus.* Ideo de blaſphemo lex data non erat quę ſupplicium pręſcriberet, quia tam graue & horrendum eſt hoc peccatum, vt non prius contra ipſum lex ſtatuenda ſit, quã fuerit commiſſum. Alia ratio eſt de alijs peccatis ac delictis, quæ cum ſæpius occurrant, ad prudentiam legiſlatoris ſpectat, legibus latis ab ijs deterrere, & de ijs ſtatuere. Sic Solon parricidio pœnam lege nõ E ſtatuit: Cauſam rogatus, reſpondit, quia non exiſtimaſſet quemquam tam ſceleratum fore qui parricidium perpetraret. Hoc quidem Deus dicere non potuit, qui omnia nouit antequam fiant: ſed legem nõ ferendo inſinuare voluit criminis huius extremam malitiam.

Quæres quare Moyſes blaſphemum hunc non mulctauit morte, per eas leges quæ præcipiunt interfici eos qui maledixerint patri & matri, ſumpto argumento à minori? cum iudices, ſi caſus inciderit non expreſſus in iure, ſoleant ex ſimilibus quid ſibi faciendum ſit ſtatuere. *Reſpondeo*, Moyſes pro Dei gloria zelatus eſt, quando peculiariter ſuper hoc ſcelere puniendo diuinum reſponſum petijt: quaſi tale

crimen eſſet, cui nulla ſatis grauis pœna rependi poſſet, vt ſunt in republica (ſi humana diuinis comparare licet) crimina læſæ maieſtatis.

Quæres 2. quare Deus tam leui pœna blaſphemũ mulctauit, ſcilicet lapidatione, quæ erat apud Hebræum populum ſatis communis, & inferebatur pro delictis multò minoribus? *Reſpondeo*, quia Deus exemplum dare voluit omnibus præfectis, regibus, principibus, ne proprias iniurias velint grauius vindicare, ſed clementiam etiam erga eos qui in ſe peccauerunt, oſtendere. Hoc enim principem virum populo maximè carum efficit. Fecit ergo Deus quod ſuam decebat clementiam: fecit autem & Moyſes quod facere oportebat principem gloriæ diuinę zelatorem.

v. 14. *Et ponant omnes qui audierunt, manus ſuas ſuper caput eius.* Huius cauſam reddunt aliqui (vt Oleaſter) quod ſicut is, pro cuius peccato offerebatur hoſtia, debebat ponere manum ſuper caput hoſtiæ, ad ſignificandum, quod ſuum peccatum puniebatur, & expiabatur morte illius pecudis: ita hi qui audierant blaſphemiam, debuiſſent ponere manum ſuper caput blaſphemi, ad ſignificandum aliquod ſuum peccatum, quo blaſphemum audierant, in morte hominis blaſphemi expiari. *Sed* hæc ratio non nititur veritate. Nam non præſumitur eum qui audiuit, aliquo modo conſentire, niſi forte ſi taceat. Iſti autem detulerant, & erant teſtes contra blaſphemũ. Quare potius ſignificatum videtur, quod imponebant manum in teſtimonium facti, & approbationem iuſti ſupplicij.

v. 16. *Siue ille ciuis, ſiue peregrinus fuerit.* Addit hoc de peregrino, ne putaretur is qui religionem Dei Iſraël non ſuſcepiſſet, immunis eſſe ab hac pœnā, ſi nomen Dei Iſraël inter eos blaſphemaſſet. Quamuis enim non eſſet de populo, & ideo legibus populi non eſſet in vniuerſum ſubiectus; ratione tamẽ delicti apud eos commiſſi, forum ſortiebatur, & ſecundum legem eorum puniendus erat, non ſolum pro crimine blaſphemiæ verum etiam pro alijs quibus pœna à lege erat ſtatuta.

v. 19. *Qui irrogauerit maculam cuilibet ciuium ſuorum, ſicut fecit ſic fiet ei.* Macula pro quacumq; læſione ponitur, quam noſtri deformationem vocant. Vnde ſequitur, *Fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente reſtituet.* Et iterum ſubditur: *Qualem inflixerit maculam talem ſuſtinere cogetur.* De hac lege talionis. Vide annot. Exodi 21. & Matth. 5.

CAP. XXV.

v. 4. *Cum ingreſſi fueritis terram quam ego dabo vobis, Sabbatizet Sabbatum Domini.* Quædam exemplaria habent: *Sabbatizet populus Sabbathum Domini,* quædam, *Sabbatizetis Sabbathum Domini.* Sed dubium non eſt quin debeat ad ipſam terram referri, & legẽdum ſit: *Sabbatizet Sabbathum Domini,* videlicet terra; quæ vox in Hebręo & Gręco expreſſa eſt, & hic paulò poſt clarè dicitur: *Septimo anno Sabbathum erit terræ. Quæritur,* in quo conſiſtat Sabbathum terræ? Arbitrantur quidam tantum in eo conſiſtere Sabbathũ terrę, quod ſeptimo anno non liceret colligere fructus de terra; ſed tamen arare & ſeminare liceret, ita vt fructus inde nati pauperibus terræ relinquendi eſſent. Sic Auguſt. in Exodi 23. Quid, inquit, pauperes colligent, ſi nihil ſeminatum fuerit. Sed rectius in eo Sabbathum & quies terrę conſtituitur, quod nec colebatur arando, nec ſeminabatur, nec metebatur. Dicit enim expreſſe ſcriptura hoc ipſo verſu 4. *Agrum non ſeres, & vineam non putabis.* Ad obiectionem autem Auguſtini, etiam ipſa ſcriptura reſpondit, ita ſubiungens: *Quę ſponte gignet humus non metes, ſed erunt vobis in cibum, tibi & ſeruo, &c.* ſimulq. ſubiungitur verſu vigeſimoprimo; *Dabo benedictionem meam vobis anno ſexto, & faciet fructus trium annorum.* Vnde ſequitur etiam pauperes, de ijs quæ ſponte naſcentur victuros, & de abundantia anni præcedentis. Quod autem dicitur de anno ſexto, quod *faciet fructus trium annorum* intelligendum eſt, ſicut illud de Chriſto, quod filius hominis erit in corde terræ tribus diebus: videlicet per ſynecdochen. Nempe ex fructibus anni ſexti comedebant in fine anni ſexti, toto anno ſeptimo, & initio anni octaui. Qua ratione ipſa ſcriptura id explicat conſequentibus verbis; *ſeretiſque anno octauo & comedetis vetera ſruges vſque ad nonum annum.* Vbi illud, *vſque ad nonum annum,* intellige excluſiue, id eſt, vſque ad octauum incluſiuè, nempe ſecundum illud quod addit: *& donec noua naſcantur edetis vetera.*

v. 13. *Anno iubilæi redient omnes ad poſſeſſiones ſuas.* Ex hac lege anni iubilæi colligunt quidam Iſraëlitas ſuarum terrarum non habuiſſe dominium directum, ſed tantum vtile; directum vero Dominium fuiſſe Domini. Quod tamen ex hac lege non videtur conſequi: quia nemo tenebatur poſſeſſiones ſuas alienare, deinde poteſt etiam aliquando nunc dominiũ directum ita reſtrictum eſſe, vt poſt certum temporis ſpatium exſpiret.

CAP. XXVI.

v. 1. *Non facietis vobis idolum & ſculptile, nec titulos erigetis, nec inſignem lapidem ponetis, vt adoretis eum.* Quod additur (*vt adoretis eum*) etiam ad omnia præcedentia refertur. Prohibetur enim ſculptile fieri vt adoretur: prohibetur titulus erigi (pro quo alij ſtatuam, alij columnam vertunt) vt adoretur: prohibetur poni lapis inſignis, id eſt, figuratus aut pictus, hoc eſt, imago quæcumque lapidea ad hoc vt adoretur: Nam omnium eadem eſt ratio. Sicut ergo, ſecluſa adoratione, non prohibetur ponere terminos agrorum, qui plerumque ſunt lapides magnitudine notabiles; nec rurſum prohibetur figere lapides aut columnas in monumentum rei memorabilis, ac pręſertim beneficij diuini; ſicut Ioſue fixit 12. lapides in Iordane: & duæ tribus Ruben & Gad, & dimidia tribus Manaſſe altare exſtruxerunt, non ad ſacrificiũ, ſed in teſtimonium perpetuum, quod etiam ipſi pertinerent ad populum Dei, vt narrat hiſtoria Ioſue c. 4. & c. 22. imo lapides illi fixi ſunt iuſſu ipſius Domini: ita non ſimpliciter prohibetur fieri ſculptile, ſed tantum ne adoretur. Confer quæ ſunt dicta Exodi 20.

v. 11. *Ponam tabernaculum meum in medio veſtri, & non abijciet vos anima mea, ambulabo inter vos & ero Deus veſter, voſque eritis populus meus.* Hæc tametſi ad literam promiſſa ſint veteri populo, quamdiu permaneret in obſeruatione mandatorum: tamen myſtico & ſublimiori ſenſu referenda ſunt ad Chriſtum & Eccleſiam. Ad quem ſenſum velut manu ducit nos Apoſtolus 2. Corinth. 6. qui tabernaculum interpretatur Eccleſiam his verbis: *Vos enim eſtis templum Dei viui, ſicut dicit Deus; Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus.* Eccleſia ergo tabernaculum eſt, ſeu templum Dei viui, in quo Deus per continuam Spiritus ſancti ſubminiſtrationem inhabitat. Et de ea propriè verum eſt, quod dicitur; *Non abijciet vos anima mea, quia ſpiritus veritatis cum ea maneret in æternum.* Quod autem ait, *non abijciet vos anima mea.* Antropopathicè, id eſt, more hu-

re humano, dictum eſt. Nam ſicut Deo attribuuntur membra humana, ob certas quaſdam operationes ſimiles operationibus humanis, quę ab hominibus per certa membra exercentur: ita hic Deo anima tribuitur propter intellectum & voluntatē, quæ in hominibus ſunt facultates animæ: in Deo autem ab eius diuina eſſentia nō diſtinguuntur. Senſus igitur eſt; Non abijciet vos voluntas mea, vel etiam generaliter: Ego non abijciam vos. Nam anima ſępe pro toto homine ponitur.

v. 34. *Tunc placebunt terræ ſabbatha ſua cunctis diebus ſolitudinis ſuæ.* Hebraicè, *tunc volet terra ſabbatha ſua*, id eſt, tunc liberè & nullo impediente aget ſabbatha ſua, de quibus capite ſuperiori. Intelliguntur enim ſabbatha annorum, non dierum. Completa fuit hæc comminatio tempore captiuitatis Babylonicæ, quēadmodum ſcriptura teſtatur 2. Paralip. vltimo, terram celebraſſe ſabbatha ſua; *Cunctis enim* (inquit) *diebus deſolationis egit ſabbathum, vſque dum complerentur ſeptuaginta anni.*

v. 39. *Et propter peccata patrum ſuorum & ſua affligentur.* Plerumque hæc duo ita coniuncta ſunt, vt quicumque propter peccata patrum ſuorum affligun-tur, ſimul etiam patiantur pro ſuis quibus hoc commeruerunt, vt veniant ſuper ipſos plagæ quas parentum ſcelera prouocauerunt.

CAP. XXVII.

v. 6. **A**B *vna menſe vſque ad annum quintum pro maſculo dabuntur quinque ſicli, &c.* Scriptura loquens de ijs qui votum fecerint, & ſpoponderint Deo animas ſuas, etiam infantilem nominat ætatē, in qua ætate conſtitutos conſtat vouere non poſſe, cum ad vſum rationis nondum peruenerint. Quomodo ergo pro ijs tanquam voto obligatis pretium ſoluitur? *Reſpond.* licet tales per ſe vouere non potuerint, potuerunt tamen obligari voto parentum. Vnde & Anna mater Samuelis voto nuncupauit filium ſuum Deo, etiam antequam naſceretur, primi Regum capite primo. Quin & Chriſtiani paſſim obſeruant, ſi parentes pro infantis, aut pueri ſalute votum vouerint: idā filio, vbi ad adultam ætatem peruenerit, ſoluendum eſſe, ſi à parentibus ſolutum nō

A fuerit. Quod ſi ijs in rebus locum habet, quæ non ſunt ad ſalutem neceſſariæ, multo magis in ea ſponſione locum habere debet, quam ſuſceptores faciūt pro infante baptiſando: qui niſi præſtet ea, quæ eius nomine fuerunt promiſſa, ſalutem conſequi non poteſt.

v. 9. *Et mutari non poterit, id eſt, nec melius malo, nec peius bono.* Commutationem rei quę deuota eſt Deo, ſi fiat in melius, non prohibet tanquam per ſe malā ac legi naturali contrariam: Sed nè facilè ſibi cauſas fingerent homines carnales & auari, propter quas licitum ſibi putarent facere commutationem. Lex igitur hæc poſitiua, eſt veteri populo data, non præiudicans poteſtati commutandorum votorum in nouo teſtamento.

v. 28. *Omne quod Domino conſecratur, ſiue homo fuerit, ſiue animal, ſiue ager: non veniet, neque redimi poterit. Et omnis conſecratio quæ offeretur ab homine non redimetur, ſed morte morietur. Quæritur*, quomodo omne conſecratū morte morietur, cum inter conſecrata, vt vidimūs, etiam homo numeretur & ager? Homo autem Deo immolari per mortem non debet: ager autem nec poteſt. *Reſpondeo*, pro eo quod noſter interpres hic habet (*conſecratum*) Hebr. eſt (*herem*) quod Græcè Septuaginta reddunt (*anathema*) quam vocem quoque interpres noſter ſeruat, Ioſue 6. & alibi. Dicitur autem anathema omne id quod ad gloriam Dei deſtruitur. Nam vox Hebręa quoque deſtructionem ſignificat. Vnde quod hic dicitur; *redimi non poterit, ſed morte morietur*, ſenſus eſt, deſtructur. Id autem fieri debebat pro modo cuiuſque rei. Nam ſi erat animal immolatiuum, occidebatur in ſacrificium: immundum vero occidebatur extra ſacrificium: homo moriebatur negotijs ſęcularibus, & deputabatur cultui diuino: Quomodo & religioſi hodie & ſanctimoniales vocantur mundo mortui: quomodo etiam filiam Iephte oblatam Deo multi interpretantur, de quo plenius in libro Iudicum. Denique ſi erat ager, aurum, argentum, aut aliud quid inanimatum: Deo conſecrabatur, ſic vt non poſſet redire ad vſum prophanum. Quæ conſecratio quędam mortificatio erat. Nam & hodie poſſeſſiones Eccleſiæ dicuntur mortificatę, vulgo amortizatæ.

FINIS JN LEVITICVM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM NVMERORVM.

CAP. I.

v.47. L*Euitæ autem in tribu familiarum ſuarum non ſunt numerati cum eis.* Rationem, cur Leuitæ non fuerint numerati cum cæteris tribubus filiorum Iſraël, adfert Scriptura; quia conſtituti erant ad ſeruiendum tabernaculo, & faciendum ea, quæ ad cultũ diuinum pertinebant; & propterea non erant numerandi cum ijs, quorum officiũ erat, ingruente bello, ad pugnam procedere. Hinc argumentum ſumi poteſt, tanto magis clerum Eccleſiaſticum eſſe debere immunem ab officijs & oneribus belli, quanto ſacratiora myſteria ab illis tractantur. Sciendum autẽ Leuitas nõ ita fuiſſe à negotijs belli immunes, quin [B] prælio intereſſe poſſent; non tam ad pugnandum, quam ad exhortandum alios, vt habemus Deut. 20. vbi iubetur ſacerdos, appropinquante prælio, ſtare ante aciem, & præſcriptis verbis populum exhortati, quod & factum legitur 2. Paral. 13.

Filij qooque Heli cum arca Domini pręſentes erant in prælio. Item tempore Machabæorum legimus ſacerdotes pugnaſſe in prælio; & ipſe Iudas Machabæus, Ionathas, & Simon fratres eius, & ſummi ſacerdotes erant, & belli duces. Itaque licitum illis erat prælio intereſſe, & contra hoſtem pugnare; quia tales erant ſacerdotes qui cruenta tractarẽt ſacrificia; non tamen ex lege tenebantur. Sacerdotibus autem nouæ legis illicitum eſt; eò quod incruento ſacrificio offerendo deputati ſunt, ideoque eos à eroore fundendo conuenit eſſe maximè alie- [C] nos.

v. 51. *Quiſquis externorum acceſſerit, occidetur. Externos* vocat non alienigenas tantum, ſed & omnes eos, qui non erant de tribu Leui. Reliquis igitur Iſraëlitis quidem licitum erat accedere ad oſtium tabernaculi, cauſa orandi aut offerendi ſacrificia, ſed non ad faciendum ea quæ peculiariter Leuitis mandata erant, id eſt, ad erigendum vel deponendum tabernaculum, & omnino ad contrectãda ea ex quibus tabernaculum compoſitum erat. Notandum quod in Hebr. pro *deponere* & *erigere*, eſt *diſſoluere* & *conſtruere* ſeu componere. Quando enim proficiſcendum erat, & tabernaculum transferendum, Leuitæ reſoluebant illud in partes, ex quibus compoſitum erat; cum autem quieſcendum erat aliquo in loco, rurſum conſtruebant illud, partibus compoſi- [D] tis inter ſe.

CAP. II.

v. 2. S*Inguli per turmas, ſigna, atque vexilla.* In Hebræo, vnum vexillum attribuitur ſimul tribus familijs ſeu tribubus: atque ita in vniuerſum ſaltem quatuor fuêre vexilla: ſed hæc præcipua erant & maiora: nam minora fuiſſe putantur ſingularum domorum. *Porro tradunt* Hebræi in maioribus illis vexillis, in primo vexillo pictam fuiſſe imaginem hominis, in ſecundò leonis, in tertio bouis, in quarto aquilæ. *Quod ſi verum eſt*: præter myſterium vel quatuor Euangeliorum, vel quatuor Monarchiarũ [A] mundi, oſtenditur ex eo non ſimpliciter prohibitũ fuiſſe Iudæis habere aliquam animantis imaginem, ſed tantum ne adoraretur. Rationes autem huiuſmodi imaginum ſingulis vexillis attributarum, qui diſcere cupit, videat apud Liranum.

CAP. III.

v.12. E*Go tuli Leuitas à filijs Iſraël pro omni primogenito. Quæritur,* 1. quare Deus ſibi vẽdicet Leuitas pro primogenitis filiorum Iſraël? *Reſpondet* ipſe Dominus: *Ex quo percuſſi primogenita in terra Ægypto, ſanctificaui mihi quicquid primum naſcitur in Iſraël.* Quia igitur omnia primogenita Deo obligata erãt: loco eorũ deputauit quicquid maſculini ſexus erat in tribu Leui. *Tum etiam* quia noluit Deus miniſterium ſacrum per omnes tribus diffundi, ad vitandũ occaſionem idololatriæ; ideo vnam tribum illi miniſterio deputauit, & peculiariter tribum Leuiticam potios quam aliam; qoia Leuitæ præ cæteris vindictam exercuerant, iuſſu Moyſis in adoratores vituli aurei, de quo ſic Exudi 32. *Fecerunt filij Leui iuxta ſermonem Moyſi, occideruntque in die illa quaſi tria millia hominum. Et ait Moyſes: Conſecraſtis manus veſtras hodie Domino, vnuſquiſque in filio & in fratre ſuo, vt detur vobis benedictio.*

Quæritur 2. Cur non ſimiliter in noua lege certa aliqua tribus vel populus, vel natio applicata eſt ad diuina miniſteria? *Reſpondeo* 1, quia ſacerdotium veteris legis carnale erat, nouæ legis ſpirituale. Proinde conueniebat illud carni & ſanguini addictum eſſe, & carnis propagatiooe tranſmitti ad ſucceſſores: non autem iſtud. 2. quia veteris legis ſacerdotes generabant filios, qui proinde poterant domeſtica inſtitutione parati ad ſacra miniſteria obeunda, facilius quam externi. 3. quia Chriſti Eccleſia dilatanda erat per totum orbem terrarum, & ideo non debebat eius ſacerdotium arctari ad certum populum alicuius gentis vel religionis, ſed debebat diffũdi per omnes populos & nationes, vt vbique haberi poſſent ſacerdotes, & miniſtri ſacrorum.

Quæres 3. cur ſacerdotium non fuit attributũ vel ſaltem communicatum etiam filijs & poſteritati Moyſi? cum Moyſes fuerit ſacerdos, vt apparet, Aarone dignior, quia Aaronem & filios eius conſecrauit. *Reſpondeo,* Moyſes fuit ſacerdos extraordinarius, vt qui eo officio functus tantom fuerit ad hoc vt ſacerdotium in fratre ſuo & filijs eius inſtitueret: quo facto ceſſauit ſacerdotale eius miniſteriũ. Nec erat cõueniẽs vt in Moyſe inſtitueretur, quia Moyſes erat dux populi, qood onus cum ei ſatis graue eſſet, non erat amplius acceſſione ſacerdotij onerandus. Et congruum erat vt ſicut diſtincta ſunt officia Ducis & ſacerdotis: ſic & perſonæ ſint diſtinctæ. Et quidem ſacerdotium velut per ſe dignius, Aaroni, tanquam maiori natu, delatum fuit.

Quæres 4. cur dignitas regalis in illo populo nõ fuit addicta certę tribui, ſicut ſacerdotalis? *Reſpondeo,* regalem dignitatem non fuiſſe in illo popolo inſtitutam ab initio, ſed poſtea occaſione murmuris & ambitionis populi introductam: & quia populo nõ erat ſubtrahenda libertas eligendi regis, & quoniam

regius principatus multis mutationibus obnoxius eſt, tum propter bella & ſeditiones, tum propter varietatem animorum & ſententiarum in populo: ideo non erat conſtituendus in certa tribu; licet Deus vnam tribum præ cæteris ad hoc elegiſſet, ſcilicet tribum Iuda, in qua principatus ille vigeret, & duraret; iuxta vaticinium Iacob. Gen. 49.

v. 15. *Numera filios Leui, --- omnem maſculum ab vno menſe & ſupra. Quæritur*, quare numerabantur ab vno menſe & ſupra, cum in ea ætate conſtituti, apti eſſe non poſſent ad Leuitica miniſteria? *Ratio* eſt, quia primogeniti filiorum Iſraël offerri debebant in illa ætate; Leuitæ autem commutabantur pro primogenitis, vt dictum eſt; & proinde ab eadem ætate computandi erant.

v. 46. *In pretio autem ducentorum ſeptuaginta trium, qui excedunt numerum Leuitarum --- accipies quinque ſiclos.* Naſcitur *quæſtio* quomodo Leuitæ tantum dicantur inuenti viginti duo millia, & ob eam cauſam primogeniti filiorum Iſraël, qui hunc numerum exceſſerunt, nempe ducenti ſeptuaginta tres redimi debuerint pretio, nempe quinque ſiclis in ſingula capita computatis; cum ſummæ familiarum Leuiticarum ſimul collectæ, efficiant viginti duo millia & trecentos: atque ita numerus Leuitarum excedat numerum primogenitorum cæterarum tribuum ad viginti ſeptem. *Reſpondetur*, trecentos illos Leuitas quos Scriptura præterit, fuiſſe in ſua tribu primogenitos; & proinde computari non debuiſſe pro primogenitis aliarum tribuum. Nam Domino debebantur primogeniti, non tantum aliarum tribuum, verum etiam ipſius tribus Leuiticæ, quia percuſſerat omnem primogenitum Ægyptiorum ſine exceptione. Detractis ergo his trecentis Leuitarum primogenitis, reliqui Leuitæ commutabantur pro primogenitis aliarum tribuum, & ſic ſcilicet remanebant ducenti ſeptuaginta tres pretio redimendi.

CAP. IV.

v. 3. A*Trigeſimo anno & ſupra vſque ad quinquageſimum annum.* Huic videtur aduerſari, quod poſtea legimus cap. 8. v. 24. vbi dicitur Moyſi; Hæc eſt lex Leuitarum, *A viginti quinque annis & ſupra ingredientur, vt miniſtrent in tabernaculo fœderis. Reſpondeo*, quod ab anno vigeſimoquinto incipiebant addiſcere miniſterium Leuitarum, idque per certos quoſdam magiſtros ex Leuitis ad hoc deputatos; anno autem ipſo trigeſimo admittebantur ad miniſterium exercendum. Merito autem non ante illam ętatem admittebantur, quia in illa ętate perficitur robur hominis tam corpore quam mente. Vnde etiam ſecundum diſciplinam veterum canonum eccleſiaſticorum, ad presbyterij gradum admittebatur nemo, niſi qui trigeſimum ætatis annum attigiſſet; & Chriſtus ipſe baptizatus eſt quaſi annorum triginta.

v. 13. *Altare mundabunt cinere, & inuoluent illud purpureo veſtimento. Quæritur*, quare iſtud purpureo operimento inuoluitur, cum alia operirentur tegumentis hyacinthinis? *Reſp.* id fieri ad deſignandum, quod ſub eo ignis lateret. Oportebat enim ignem ſemel diuinitus datum Leuit. 9. ſemper in altari aſſeruari; ſicut & ſemper aſſeruatus fuit vſque in captiuitatem Babylonicam. Addunt Hebræi, cum mouerentur caſtra, ignem hunc altari incluſum miraculo fuiſſe conſeruatum. Sed de ea re poteſt non immerito dubitari, tum quia hic dicitur; *Mundabunt cinere*, ſiue, vt in Hebræo eſt, *Excinerabunt*, tum quia huius miraculi nuſquam fit mentio, nec in Scriptura, nec apud Patres. Adde quod miracula fieri non ſoleant ſine neceſſitate; at ignis facile ſeruari poterat naturali modo in vaſe aliquo conuenienti. Obijci quidem cõtrà poteſt, quod mox his ſubijcitur v. 14. *ponentque cum eo* (id eſt, altari) *omnia vaſa, quibus in miniſterio eius vtuntur, id eſt, ignium receptacula, fuſcinulas, &c.* Ignis autem purpureo veſtimento non poſſit includi; Sed *reſpondeo*, in Hebræo non addi (*ignium*) Deinde nihilominus etiam modi quidam concipi poſſunt naturali via ignem conſeruandi.

v. 20. *Alij nulla curioſitate videant quæ ſunt in ſanctuario priuſquam inuoluantur: alioquin morientur.* Phraſis Scripturæ eſt, *priuſquam inuoluantur*, nam nec inuoluta videri poterant. Senſus igitur eſt, non licuiſſe eis videre vaſa interioris ſanctuarij, vt arcam, Cherubim, propiciatorium, ideoque ſtudioſè inuoluenda erant, ne quis ea fortè videret. Minus ergo videri poterant inuoluta.

Quæres quomodo miniſtris tabernaculi fuerit tam periculoſum typica illa vaſa oculis aſpicere, cum hodie nec peccator arceatur à videndo Chriſti corpore, ſed id planè omnibus aſpiciendum oſtenditur tum in altari, tum maximè in proceſſionibus publicis? *Reſpondeo*; Ratio ex diuerſitate legis ac temporis & populi ſumitur; erat enim illa lex timoris, hæc amoris; illud tempus vmbrarum & figurarum, hoc tempus gratiæ reuelatæ; & populus ille durus & rebellis, quem conueniebat huiuſmodi præceptis & terroribus contineri in cultu veri Dei & veneratione rerum diuinarum: hic autem, populus eccleſiæ, cui Chriſtus tribuit abundantiam ſpiritus, cui proinde mitiora & quæ amorem magis quam terrorem excitent, præcepta conueniunt. Huc pertinet quod 1. Reg. 6. refertur Dominum percuſſiſſe de populo Bethſamitarum ſeptuaginta viros & quinquaginta millia plebis, eò quod vidiſſent arcam Domini. Et rurſum quod Philiſtæi grauiter fuerint afflicti quamdiu manſit apud eos arca Domini. Nec eſt quod hic vrgeat aliquis quod dicitur (*nulla curioſitate*) quaſi, ſi vel caſu, vel ex deuotione quis ea videret, nihil pateretur. Nam nec in Hebręo, nec apud Septuaginta vlla mentio eſt curioſitatis. Nec veriſimile eſt Bethſamitas illos omnes, de quibus 1. Reg. 6. curioſitate ſola ductos, vidiſſe arcam Domini, ſed vt populus ſolet, nonnullos etiam aliqua deuotione, vt nunc concurritur à plebe ad ſpectandam pompam aliquam ſacram; & tamen à Deo percuſſi ſunt. Sed Dominus populum illum veterem voluit timore contineri, & ſtrictiſſimè ſuis præceptis inhęrere, ne ad idololatriam dilaberetur.

CAP. V.

v. 14. S*I ſpiritus zelotypiæ concitauerit virum.* Zelotypia apud Græcos nomen habet ab æmulatione formæ: ſemperque tam zelotypia quam zelotypus in vicio accipiuntur. Eſt enim zelotypia animi ęgritudo, ex eo quod alter quoque potitur, vel potiri exiſtimatur, quo ipſe delectatur: vt Cicero definit in Tuſculan. 4. & zelotypus dicitur in amore ſuſpicioſus, quemque id ſollicitum habet, ne quis alius eo fruatur quod ipſe amat. Deus autem metaphoricè dicitur zelotes, quia ſummo iure, ſereniſſimoque iudicio, nec gloriam ſuam dari alteri patitur, nec electum populum ſuum ab alijs amatoribus occupari: ſic & homines pro Dei gloria zelare dicuntur quando eam violari ægrè ferunt quomodo Elias propheta dicit: *zelatus ſum pro Domino*, lex autem zelotypiæ ea dicitur qua mariti zelotypiæ ſpiritu agitati, explorabant pudicitiam vxoris.

Sed *quæritur*, quare lex zelotypiæ permiſſa ſit viris, & non fœminis? Prioris partis duæ redduntur cauſæ, vna & præcipua, ne mariti ſæuirent in vxores, quas habebant de adulterio ſuſpectas. Altera, vt vxores continerentur in officio, & ab adulterij cogitatione cohiberentur, metu tam grauis pœnæ. *Cur autem non ſimilis lex poſita ſit in fauorem mulieris zelotypæ:* cauſæ redduntur; primum, ne per eam legem authoritas viri imminuta videretur; tum quia mulieres ad ſuſpiciones vehementer pronæ (& quæ ratione affectus ſuos moderari multo minus nouerunt, quam viri) nimis temere ea lege vti potuiſſent; denique quia magis læditur coniugium per adulteriũ mulieris quam viri. Per illud enim incerta redditur proles, & viro ſubſtituitur fœtus alienus, cũ magna eius iniuria; quod non contingit ex adulterio viri. Vnde nec vir vxoratus, ſi fornicaretur cum muliere ſoluta, obnoxius erat legi de lapidandis adulteris, ſed tantum mulier, quæ virum habens cum alio, ſiue vxorato, ſiue ſoluto, fornicata eſſet, vna cum adultero lapidabatur Leuit. 20. & Deut. 22.

v. 31. *Maritus abſque culpa erit, & illa recipiet iniquitatem ſuam.* Senſus eſt: Si illa deprehenditur polluta fuiſſe adulterio; maritus non immerito eam accuſauit, & caret culpa falſæ accuſationis. *An vero careat omni culpa, hoc non dicitur.* Etenim vtrum viri licite vti potuerint hac lege, an vero tantum ad duritiam cordis eorum permiſſa ſit; eo modo quo lex repudij permiſſa fuit; quæri poteſt? *Et magis videtur*, quod tantum ſit permiſſa viris ob cauſam dictam. Vnde in noua lege nihil tale permittitur: & omnino ex ſola ſuſpicione quenquam accuſare licitum non eſt. Ex miraculo autem per quod Deus cooperabatur huic legi, non ſequitur licitum fuiſſe, quia Deus miraculo non approbabat factum viri, ſed veritati perhibebat teſtimonium; quod videlicet mulier vel innocens eſſet vel culpę obnoxia. At neque hinc patrocinium facti ſui aſſumere debent, qui vtuntur, iudicio ferri candentis, aut aquæ feruentis, de quo in canonibus ſacris. Iſtud enim fuit à Deo inſtitutũ; illa verò cum nec naturâ valeant, nec diuina inſtitutione nitantur, ad ſuperſtitiones releganda ſunt. Neque verò miraculum dici poteſt; quia ſpecialis eſt miraculorum gratia, non omnibus, innocentiam ſuam probare volentibus, communis. Pertinet autem ad peccatum tentationis Dei, per miraculum velle probare quæ occulta ſunt quorum iudicium Deus ſibi ſoli reſeruauit: niſi quis impulſu diuino propter magnam cauſam tale quid faciat; ſicut feciſſe legitur S. Brixius Epiſcopus Turonenſis, qui vt ſe à ſuſpicione fœdi criminis apud populum purgaret, in ſinu veſtis ſuæ portauit ardentes prunas vſque ad ſepulchrum S. Martini; nec tamen prodere voluit patrem, contentus ſeipſum purgaſſe.

CAP. VI.

v. 3. A*Cetum ex vino & ex alia qualibet potione, & quidquid de vua exprimitur, non bibent. Vuas recentes ſiccaſque non comedent --- quidquid ex vinea eſſe poteſt, ab vua paſſa vſque ad acinum non comedent.*

Quæritur cur ab his abſtinere debeant, cum nihil horum inebriet? An ideo quia homines Deo ſanctificatos oportet etiam ea fugere, quæ vicinitatem habent cum luxu & intemperantia; quam hoc loco ſignificat vinum & ſieera? ſic enim eſt in Hebræo: *A vino & ſicera ſeparabit ſe. Acetum vini & acetum ſiceræ non bibet* &c. Igitur quod noſter interpres habet: *& ex alia qualibet potione*, intellige inebriatiua: hoc enim ſicera ſiue שכר Hebræis ſignificat. Vide de huius vocabuli ſignificato Ianſenium cap. 2, comm. in concord. Vbi vult nomine ſiceræ etiam vinum comprehendi. Vide & Lexicon Pagnini, vbi plura adijciuntur loca, & inter alia locus Iſaiæ 5. Vbi modò ſicera, modò vinum nominatur, quaſi indifferenter: quod ſcilicet alterum in altero comprehendatur. Igitur hoc loco poſt ſpeciem ſubiungitur genus cum dicitur: *A vino & ſicera*, &c. q. d. abſtinebunt ſe à vino, atque omnino ab omni potu qui ebrietatem inducere queat, vt ſi dicam: Ne geſtet gladium, nec vllum telum.

v. 18. *Tunc radetur Nazaræus ante oſtium tabernaculi*. Quod ad Nazaræos attinet, Nazaræi dicti ſunt ab Hebræa voce (*Naſir*) quę *ſeparatum* ſignificat. Nazaræi enim, velut ſancti & Domino conſecrati, à reliqua multitudine ſeparabantur tempore conſecrationis ſuæ. Sciendum autem, fuiſſe Nazaræos in duplici genere. Quidam enim obſtricti erant voto perpetuo; quemadmodum legimus de Samuele & Sampſone, qui manſerunt conſecrati Domino per totum tempus vitæ ſuæ. Et hi primum quidem typum geſſerunt Chriſti, de quo prophetatum eſt; *quia Nazaræus vocabitur*; deinde etiam eorum qui tempore nouæ legis voto perpetuo obligant ſe cultui diuino, id eſt omnium religioſorum, qui cœnobiticam ſeu monaſticam vitam profitentur. Alij autem erant Nazaræi ad tempus duntaxat, qui tempore conſecrationis peracto, & oblato ſacrificio, redibant ad priorem vitæ modum. Et de talibus agitur hoc capite. Hi figuram gerunt eorum qui votum faciunt ad certum tempus, vel abſtinentiæ à carnibus, aut vino, vel profectionis ad loca ſancta, vel alicuius rei ſimilis.

v. 23. *Loquere Aaron & filijs eius; Sic benedicetis filijs Iſrael; Benedicat tibi Dominus, &c.* Iubetur ſacerdos benedicere populo, & tamen non iubetur dicere; Ego tibi benedico, ſed *Benedicat tibi Dominus*. Ex quo patet aliter benedicere ſacerdotem, aliter Deum. Sacerdos benedicit miniſterio, Deus poteſtate; Sacerdos bene precando, Deus benefaciendo. Nam Dei benedicere eſt benefacere. Sed quęret aliquis. Quid igitur intereſt inter benedictionem Epiſcopi aut ſacerdotis, & cuiuſcunque alterius hominis? Nam quilibet etiam laicus poteſt alteri bene precari. *Reſpondeo*, quantum ad effectum ſeu pronam voluntatem bene precandi, aliquando poteſt nihil intereſſe; ſed quantum ad bonæ precationis effectum ſeu fructum, plurimum intereſt. Deus enim benedictioni ſacerdotum, tanquam miniſtrorum ſuorum promiſit ſuæ diuinæ benedictionis ſuffragium. Ita enim mox ſubiungitur in fine eiuſdem huius capitis: *Inuocabuntque nomen meum ſuper filios Iſrael, & ego benedicam eis*. Hoc ſi promittitur ſacerdotibus veteris teſtamenti; multo magis, noui.

v. 24. *Oſtendat Dominus faciem ſuam tibi, & miſereatur tui. Conuertat Dominus vultum ſuum ad te, & det tibi pacem.* Hic videtur ſcriptura faciem & vultum pro eodem ponere; cum tamen in pſalmo 33. vultum in malam partem intelligat ibi: *Vultus autem Domini ſuper facientes mala.* Sed ſciendum & hoc loco vtrobique, & in pſalmo eſſe idem hebræum vocabulum, idque ſignificatione medium; quod pro ratione loci & verbi adiuncti modo in bonam, modo in malam partem accipiatur. Vide annotat. pſalmi 33.

CAP. VII.

v. 2. *OBtuleruntque Principes Iſraël, & capita familiarum.* Recenſentur oblationes duodecim tribuum, Ephraim & Manaſſe filijs Ioſeph pro ſingulis tribubus computatis, vt inſſerat Iacob moriens. Neque quidquam obtuliſſe refertur tribus Leuitica; nimirum, quia iſta tribus cum eſſet deſtinata & conſecrata miniſterio tabernaculi, & ſacrificijs offerendis: non debebat dare quæ offerrentur, ſed magis ab alijs accipere offerenda. *Quis enim,* vt Apoſtolus ait, *ſuis ſtipendijs militat vnquam?*

v. 9. *Filijs autem Caath non dedit plauſtra & boues, quia in ſanctuario ſeruiunt, & onera proprijs portant humeris.* Hinc intelligi poteſt, quare fuerit Oza percuſſus 1. Paral. 13. quia nimirum cum debuiſſet arcam ſuis, & fratrum Caathitarum humeris portare, contra legem impoſuit eam plauſtro; cuius peccatum Deus prodidit, quando bobus calcitrantibus, arca caſura videbatur, niſi ipſe, quod ei non licebat, manu eam ſuſtentaſſet.

CAP. VIII.

v. 7. *ASpergantur aqua luſtrationis* (Leuitæ) *& radant omnes pilos carnis ſuæ.* Aqua iſta erat, cui commixti erant cineres vaccæ combuſtæ, vt eſt infra cap. 19. v. 9. Seruabatur autem ad purgationē eorum, qui ex tactu mortui, vel aliunde, immunditiam contraxerant. Fuit hæc aqua typus quidam & figura aquæ benedictæ, cuius eſt antiquiſſimus vſus in Eccleſia. Sicut enim aqua illa legalem immunditiam tollebat, ita aqua precibus Eccleſiæ conſecrata, ſpiritualem immunditiam aufert, puta venialia, ac quotidiana delicta.

Secundo radebantur omnes pili carnis. Cuius duplex ratio aſſignatur; *Vna*, vt Leuitæ Domino conſecrandi hoc pacto mundiores eſſent corpore: *Alia*, quatenus declarabatur, quia Leuitæ offerebantur pro primogenitis aliarum tribuum, quæ potiſſimum pollutæ fuerant in adoratione vituli. Atqui idololatria lepra quædam eſt ſpiritualis; præceperat autem lex leproſis, quando mundandi erant, radi debere omnes pilos corporis. Leuitæ ergo nomine eorum pro quibus offerebantur, tanquam à lepra mundandi, ad hunc modum radi debebant.

v. 9. *Et applicabis Leuitas coram tabernaculo, conuocata omni multitudine filiorum Iſraël. Cumque Leuitæ fuerint coram Domino, ponent filij Iſraël manus ſuper eos.* Hac ceremonia ſignificatur Leuitas offerri ac donari Domino à populo Iſraël. Simul etiam ſignificari poteſt populi conſenſus in deſignandis verbi Dei ac ſacramentorum miniſtris, non quidem neceſſarius, ſed conuenienter requirendus, niſi quid aliud obſtet; quemadmodum etiam antiquis Eccleſiæ temporibus plerumque factum legimus, quando populus ſedatus erat, & non in partes diuerſas ſectus. De qua re vide noſtra in 4. ſent. diſt. 24.

v. 15. *Quoniam donati ſunt mihi à filijs Iſraël*; ſcilicet Leuitæ. Quæritur quomodo filij Iſraël, id eſt, vndecim tribus poterant dono donare Leuitas, id eſt, duodecimam tribum Domino, cum non eſſent horum Domini & poſſeſſores, ſed tam libera eſſet tribus Leui quam cæteræ? Item quomodo potuerunt dono donare quippiam Deo qui rerum omniū Dominus eſt à principio: per donationem autem acquiratur dominium rei donatę? *Reſpondeo* Filios Iſraël hic conſiderari non vt vndecim tribus populi diuerſas à duodecima, ſed vt totum populum omnibus ſuis membris conſtantem, & ex ijs vnum aliquod tāquam ſuum membrum, id eſt, totius corporis partem, Domino offerentem. Nam vtique poterant donare & offerre Deo primogenita ſua, quæ tamen etiam à reliquis erant diſtincta, & ęquè libera atq; cæteri; Iam autem Leuitæ pro primogenitis oblati ſunt. Hoc enim ſequitur: *Pro primogenitis quæ aperiūt omnem vuluam in Iſraël, accepi eos.* Quo iure ergo primogenita donare poterant, eodem & Leuitas pro ijs donare potuerunt: membra enim ſubſunt diſpoſitioni totius corporis, vel eorum in quibus reſidet poteſtas totius corporis. Dicuntur autem donati Deo non omnino propriè (Sic enim impoſſibile eſt quicquam à nobis dari aut donari Deo omnium rerum Domino) Sed quia circa eos factum eſt, quod à donantibus fieri ſolet. Qui enim donat quippiam alicui, vſum & proprietatem eius rei à ſe abdicat, eandemque rem vult totam ſeruire vſui eius cui donat. Ita filij Iſraël Leuitas à communibus & profanis vſibus atque oneribus totius populi liberantes, tanquam eorum vſum à ſe abdicantes, voluerunt totos addictos eſſe vſibus & miniſterijs ſacris; Atque hoc ſenſu eos Deo donaſſe dicuntur.

v. 14. *Hæc eſt lex Leuitarum. A viginti quinque annis & ſupra ingredientur, vt miniſtrent in tabernaculo.* Quomodo hoc non repugnet ei quod cap. 4 videtur requiri ætas triginta annorum, vide ibi explicatum v. 3.

CAP. IX.

v. 6. *ECce autem quidam immundi ſuper anima hominis, qui non poterant facere phaſe in die illo.* Quod dicitur (*ſuper anima hominis*) duobus modis accipi poteſt; vel hoc ſenſu, q. d. ita immundi erant, vt ad eſum agni Paſchalis admitti non poſſent, vel hoc ſenſu, *ſuper anima hominis*, id eſt, ſuper mortuo, eo quod mortuum corpus contigiſſent, vel funeri interfuiſſent. Atque hic ſenſus verior eſt. Nam phraſi Hebraica anima ponitur pro homine, & non tantum pro homine viuo, ſed etiam mortuo, propter animam, quę corporis fuerat, atque iterum futura per reſurrectionem certò credebatur. Ex hoc loco autem manifeſtum eſt, non ſemper immunditiam legalem cum aliqua culpa fuiſſe coniunctam: qui enim ſuper mortuo immundi erant, plerumque id contraxerant, ex humanitatis officio quod in mortuo curando vel ſepeliendo pręſtiterant. Vnde etiam dicunt, *Quare fraudamur?* &c. Ita Tobias quoties mortuum ſepeliebat, immunditiam hanc legalem incurrebat, non tantum ſine peccato, verum etiam magno cum merito: de quo ad eum Angelus. Tob. 12. *Quando ſepeliebas mortuos, ego obtuli orationem tuam Domino.* Simile quid eſt in noua lege de ijs qui irregularitatē contrahunt ex opere iuſtitiæ publicę D. differt autem ex ore Domini Moyſes huiuſmodi immundos, non in annum proximum, ſed in menſem proximum. Sic & Eccleſia eos qui in feſto Paſchali parati non ſunt, vt communicent menſæ Dominicę: non vult differri in proximum annum, ſed in proximum diem dominicum.

v. 20. *Ad imperium Domini erigebant tentoria, & ad imperium illius deponebant.* Quid ſit erigere & deponere, Vide ſupra cap. 1. v. 51.

CAP. X.

v. 29. *Dixitque Moyſes Hobab filio Raguel Madianitæ cognato ſuo.* Hunc Hobab quidam putant eundem eſſe cum Iethro, de quo ſuhcimus Exodi 18. qood ad Moyſem adduxerit vxorem eius & liberos. Sed huic ſententiæ repugnare videtur, primum, quod Iethro non fuerit filius Raguel, ſed ipſe Raguel. Qui enim Exodi 2. vocatur Raguel ſacerdos Madian, & ſocer Moyſi, idem Exodi 18. vocatur Iethro, quando ſuam filiam, quæ erat vxor Moyſi, ad eum adducebat. Deinde de Iethro legimus Exod. 18. quod poſtquam aliquamdiu fuiſſet cū Moyſe, reuerſus abierit in terram ſuā. Deniq; quorſum idem homo trinomius, quod rariſſimum eſt in ſcriptura? Proinde probabilior eſt aliorum ſententia dicentium, quod Hobab iſte non fuerit ipſe Iethro, ſed filius eius; quem Iethro diſcedens videtur reliquiſſe apud Moyſem cū Sephora ſorore eius, quanquam illud Scriptura eo loco non expreſſerit. Nunc autem volentem abire ad patrem ſuum, Moyſes conatur retinere adhuc apud ſe.

Neque obſtat, quod Septuaginta hic verterunt, *ſocero ſuo.* Nam vox Hebræa (*thoten*) & ſocerum & cognatum, id eſt, affinem ſignificat. Et forte etiam quod Septuaginta in genitiuo verterunt (*ſoceri*) poſtea vitio temporis mutatum eſt in datiuum (*ſocero.*)

v. 31. *Noli nos relinquere. Tu enim noſti in quibus locis per deſertum caſtra ponere debeamus, & eris ductor noſter. Sed quorſum hæc*, cum caſtra mouerentur non ductu alicuius hominis, ſed ductu & mandato Domini, per indicium nubis erigentis ſe, & præcedentis tabernaculum; ac proinde hac in parte non egebant homine ductore. *Reſpondendum* videtur, quod licet ductu nubis caſtra mouerentur, aut quieſcerent; tamen in ipſa caſtrorum diſpoſitione non ſuperfluum fuiſſe conſilium humanum. Caſtra enim Iſraëlitarum per immenſum ſpatium extendebantur, nubes autem ſoli tabernaculo certum locum deſignabat. Poterat ergo Hobab, aut quicunque alius peritus locorum conſilium dare, quæ pars regionis caſtris accommodatior eſſet, vel ob propinquitatem fontium, vel paſcuorum, vel quæ ſecurior eſſet ab hoſtibus.

v. 35. *Cumque eleuaretur arca, dicebat Moyſes; Surge Domine, &c.* Arca præſentiam Domini ſignificabat, eo quod inde Dominus reſponſa daret, & ibi inuocari vellet. Dominus ergo ſurgebat, accepturus requiem, quando arca transferebatur in eum locum, vbi erat manſura. Philiſtæi quoque, arca Domini in exercitom Hebræorum illata, dicebant: *Deus venit in caſtra.* Dicebatur ergo Dominus ſorgere, quando arca leuabatur, & rurſum reuerti ad multitudinem exercitus Iſraël, quando poſt profectionem reponebatur in medio caſtrorum.

CAP. XI.

v. 2. *Vulgus quippe promiſcuum, &c.* Non eſt recapitulatio eius quod præceſſit, vt ſenſiſſe videtur Hieron. qui vertit (*quippe*) cum in Hebræo tantum ſit coniunctio (*&*) ſed eſt nouæ rei geſtæ narratio. Quod liquet, quia ibi in principio capitis murmur, hic autem concupiſcentia punitur, & pœna diuerſa eſt, & diuerſa nomina locis ſunt indita, ibi incendij, hic ſepulchrorum concupiſcentiæ.

v. 5. *Quis dabit nobis ad veſcendum carnes? Recordamur piſcium quos comedebamus in Ægypto gratis.* Carnes ſunt non tantum animaliū terreſtrium & volatiliū (licet A nos Chriſtiani ſic loquamur, qui in diebus ſtrictioris abſtinentiæ ſic à carnibus abſtinemus, vt tamen vſum piſcium nobis permittamus) verum etiā aquatiliū, hoc eſt, piſcium. Vnde carniū eſum expetentes dicunt: *Recordamur piſcium.* Sed & Moyſes Deo promittenti & dicenti: *dabo eis eſum carniū menſe integro:* reſpondet interrogans: *Nunquid ouium & boum multitudo cædetur, — vel omnes piſces maris in vnum congregabuntur vt eos ſatient?* Sic Apoſtolus 1. Cor. 15. *Alia caro hominum, alia pecorum, alia volucrum, alia piſcium.* Vide ibidem noſtrum comment.

Quos comedebamus in Ægypto gratis. Gratis id eſt, vili pretio, & quaſi gratis, propter magnam copiam, quam Nilus præbebat, aut gratis omnino, ſi licebat vnicuique piſcari.

B v. 10. *Iratuſque eſt furor Domini valde:* Id eſt, verbis & ſignis quibuſdam apud Moyſen declarauit ſe hoc peccatum velle grauiter punire, ſicut & poſtea fecit. Prius tamen voluit ſatisfacere petitioni populi murmurantis, vt gloriæ ſuæ imprimis conſuleret; ne videretur ideo populum carnes concupiſcentem interemiſſe, quod eorum deſiderio non poſſet facere ſatis, & ita argueretur impotentiæ. Fecit ergo Deus vtrumque, & dedit carnes concupitas, vt oſtenderet potentiam ſuam; & concupiſcentiam puniuit, vt declararet iuſtitiam ſuam.

v. 17. & 25. *Auferens de ſpiritu qui erat in Moyſe, & dans ſeptuaginta viris.* Abſtuliſſe dicitur Deus de ſpiri- C tu qui erat in Moyſe, non de ſpiritu humano loquēs; ſed diuino, id eſt, non de anima hominis, ſed de ſpiritu ſancto; deinde nec ita, vt Moyſes poſtea deſineret habere Spiritum ſanctum, ſed vt eum quem Moyſes habebat, etiam alij haberent. Non enim dicitur; Auferens ſpiritum à Moyſe, & dans ſeptuaginta viris, ſed *auferens de ſpiritu, &c.* Poſtremo non ſignificatur per hoc ſpiritus diſpertitus fuiſſe, vt partem haberet Moyſes, partem ſeptuaginta viri, aut minus Moyſes haberet de ſpiritu quam antea; ſed ſignificatur, quod ex eodem ſpiritu gratiæ, quo repletus Moyſes populum illum regebat; etiam alij adiutorium eſſent habituri ad eundem populum regendū. Etenim auferre hic non accipitur, vt quando dicitur D in Euangelio; *Auferte ab eo mnam, & date ei qui habet decem mnas*, ſed poſitum eſt auferre, pro *accipere* vel *ſumere*, hoc ſenſu; Accipiam de ſpiritu Moyſis, & dabo ſeptuaginta viris; quomodo Dominus in Euangelio dicit: *Ille de meo accipiet.*

v. 21. *Et tu dicis, dabo eis eſum carnium menſe integro? Nunquid ouium & boum multitudo cædetur? &c.* Cur Moyſes in his verbis non accuſatur infidelitatis & diffidentiæ, ſicut infra cap. 20. idem ipſe cum fratre ſuo ob verba ſimilia grauiter à Domino reprehenditor, etiam cum denunciatione pœnæ? An dicendum Moyſem hoc loco non dubitare de potentia ac E veritate Dei, ſed quærere de modo rei implendæ? Etenim etſi verba vtrobique ſimilia eſſent, Deus tamen, qui cordium inſpector eſt, videre potuiſſet ea diuerſo ſenſu, hic & illo alio loco, fuiſſe prolata; ſicut accidit in interrogatione beatæ Virginis ad angelum; *Quomodo fiet iſtud quoniam virum non cognoſco?* Luc. 1. & Zachariæ ad eundem: *Vnde hoc ſciam? ego enim ſum ſenex*, &c. Quibus exemplis productis, Auguſtinus quæſtionem præſentem ſoluit in quæſt. ſuper Numeros.

An fatendum etiam boc loco Moyſem peccaſſe quadam fidei vacillatione, verbis temerè prolatis ſignificata? Deum tamen hoc eius peccatum diſſimulaſſe, quia non fiebat coram populo, ſed in ſecrero colloquio cum Deo? Nam peccatum infra

cap.

cap.20. commiſſum ex eo maximè aggrauatur,quia Deum non ſanctificauerant Moyſes & Aaron, nec ei honorem potentiæ dederant coram filijs Iſraël,ſed contrà per verba quædam diffidentiæ ad populum prolata, honorem Dei læſerant. Sic enim ibi eis dicitur; *Quia non credidiſtis mihi, vt ſanctificaretis me coram filijs Iſrael; non introducetis hos populos in terram quam dabo eis.* Et idem reperitur adhuc inferius ca.27. & Deut.32.Hinc diſcimus quam graue peccatum ſit Dei nomen, vbi & quando oportet non ſanctificare, id eſt, honoris & gloriæ eius rationem non habere.

v. 29. *Quis tribuat vt omnis populus prophetet? Quæres* quomodo hoc rectè optet Moyſes, cum Paulus 1.Cor.12. illud, *Nunquid omnes Prophetæ?* velut abſurdum proferat? Nam ſic fruſtra eſſet donum prophetiæ,quia non eſſent quibus prophetarent. Sed dicendum eſt, Moyſem non hoc abſolute optare, vt omnes in populo ſint Prophetæ, ſed tantum voluit ſignificare nihil obeſſe ſuæ perſonæ dignitati,pro qua zelo quodam immoderato mouebatur Ioſue, etſi omnes prophetarẽt,ſi ita Deo viſum eſſet. q. d.quod ad me, meamque dignitatem attinet, facilè patior, atque etiam opto gratiam prophetiæ quæ in me eſt, omnibus eſſe communem. Nec volo quenquam à prophetia prohiberi mei cauſa. Hoc enim præcedit: *Quid æmularis pro me?*

CAP. XII.

v. 1. P*Ropter vxorẽ eius Æthiopiſſam* Nonnulli voluerunt Moyſem duas habuiſſe vxores, vnã Sephoram filiam Raguelis, & hanc Æthiopiſſam, quam Tharbam filiam regis Æthiopum cognominãt. Sed veriſimilius eſt, eandẽ Sephorã hic Æthiopiſſam vocari, ſecundum ea quæ diximus de duplici Æthiopia, quando egimus de paradiſo Geneſ.2.

v.8. *Ore enim ad os loquor ei, & palam, & non per ænigmata & figuras Dominum videt.* Significat Dominus ſe loqui cum Moyſe audibili voce, ſicut loquitur homo cum proximo ſuo; imo & ſe ab eo videri in corporali ſpecie; ſcilicet per angelicum miniſteriũ, quæ ſpecies, vt admodum veriſimile eſt, erat humana Chriſti venturi imago. Itaque *non per ænigmata*.id eſt,*non per obſcura ſigna*, vt Vatablus interpretatur,ſed ore,vt diximus,ad os. Neque tamen negat hic locus Deum etiam alijs quibuſdam aliquando ſic viſum fuiſſe, & collocutum, vt Abrahæ ſub querco Mambre, Iacob luctanti cum Angelo, Manue Patri Sampſonis videnti Angelum Dei, & alijs: ſed ab alijs tãtum remouet id quod Moyſi tribuit,ſcilicet ordinariè ſic Deum videre & cũ eo colloqui. Vide annot. Exod. 33. & noſt. in 2. ſent. diſt. 8. §.10.

CAP. XIII.

v. 23. N*Am Hebron ſeptem annis ante Tanim vrbem Ægypti condita eſt.* Non temere iſtud de Hebron dicitur hoc loco. Indicatur enim ratio eius quod præcedit, filios Enac, qui gigantes erant,morari in Hebron. Nam vt ante diluuium,ita etiam ſtatim pòſt, extitẽre gigantes, qui potentia populos opprimerent; qualis fuit Nemrod. Significat ergo Moyſes non mirum eſſe, quod in Hebron reſidui fuerint gigantes ex antiqua ſtirpe gigantum, quandoquidem ciuitas illa fuerit antiquiſſima, ac vicina temporibus diluuij, vtpote ante Tanim antiquiſſimã Ægypti vrbem condita; ſed nihil timendum eſſe à gigantibus, Deum facilè eos poſſe diſperdere, ſicut diſperdidit ædificatores turris Babel.

v. 28. *Quæ reuera fluit lacte & melle, vt ex his fructibus cognoſci poteſt, ſed &c.* Nempe conſuetudo detractorum & hominum mendacium eſt, vt ſermonem ſuum incipiant à narratione quorundam verorum, quo ſic faciliùs etiam falſa quę dicere volunt perſuadeant. Et quidem hos exploratores etiam miſcuiſſe falſa quędam ſuis ſermonibus, liquet ex verbis Caleb, Ioſue 14. *Nunciauique quod mihi verum videbatur*, vtique ſignificans alios in quibuſdam fuiſſe mentitos, ſcilicet in eo, quod dixerunt: *Quibus comparati quaſi locuſtæ videbamur*, item in eo, quod nimium exaggerârunt hominum fortitudinem, & vrbium munitiones; ac denique dixerant; *Nequaquam ad hunc populum valemus aſcendere, quia fortior nobis eſt.* Sed rectè reſpondit Caleb, qui & ipſe cum cæteris explorauerat: *Aſcendamus & poſſideamus terram, quoniam poterimus obtinere eam*: & capite ſequenti ipſe ſimul & Ioſue ſocius in explorando: *Nolite rebelles eſſe contra Dominum, neque timeatis populum terræ huius, quia ſicut panem ita eos poſſumus deuorare: receſſit ab eis omne præſidium.*

v.33. *Terra quam luſtrauimus, deuorat habitatores ſuos.* Alluditur ad hunc locum capite 36. apud Ezechielẽ. Et variè hæc verba explicantur, primo vt ſit ſenſus, habitatores terræ illius citò moriuntur, & conſumuntur præ nimia cæli intemperie. Alij referunt nõ ad aëris malam affectionem, ſed ad tyrannidem gigantum, qui reliquos eius terræ homines opprimẽdo velut deuorarent. Vide ibi Ezech.36. Vnde v.30. alius intellectus poterit haberi, de fame, cui tollendę terra non ſufficiat. Additio eſt B. P. Cenſoris.

CAP. XIV.

v. 9. Q*Via ſicut panem ita eos poſſumus deuorare.* Hoc opponunt illis verbis,quibus dixerant alij exploratores cap. præced. *Terra quam luſtrauimus, deuorat habitatores ſuos.*

v.18. *Auferens iniquitatem & ſcelera, nullumque innoxium derelinquens.* Vide annot. Exod.34.v.7.

v.20. *Dixitque Dominus. Dimiſi iuxta verbum tuum.* Dimiſit quoad pœnam comminatam, ſcilicet ne populum peſtilentia percuteret totumque conſumeret: non autem quoad pœnam æternam,quia nondum populus egerat pœnitentiam, ac fortè nec poſtea veram egit. Neque etiam quoad temporalem aliquam pœnam minorem ea quam fuerat comminatus. De hac enim mox ſequitur: *Attamen omnes homines* &c. Non eſt autem abſurdum, vt alicui,aut aliquibus, ſine pœnitentia condonetur pœna quæpiam temporalis propter alicuius vel aliquorum iuſtorum Deo placentium interceſſionem. Sic enim ſancti aliquando auertunt plagam à populo non ob merita populi, ſed ſua. Sic Abrahę dictum eſt. Gen. 18. *Si fuerint decem iuſti, parcam ciuitati.* Sic Dominus, 4. Reg.19. *Protegam ciuitatem hanc propter me & propter Dauid ſeruum meum.*

v. 21. *Et tentauerunt me iam per decem vices.* Id eſt, valde ſępe, tametſi Lyranus numerum certum deſignari putat, & decem tentationes recenſet. Sed reuera poſſent etiam plures eiuſmodi, quales ipſe recenſet, reperiri. Quare veriſimilius eſt numerũ certum pro incerto poni; vel *decem*, vtpote numerum perfectum, pro *valde ſæpè*.

v. 24. *Seruum meum Caleb inducam in terram*, & ſubnectitur verſo proximo, *Quoniam Amalecites & Chananæus habitant in vallibus.* Obſcura videtur & difficilis connexio huius poſtremæ ſententiæ cum præcedenti. Quomodo enim conſequens eſt, vt ideo Ca-

leb & ſemen eius poſſideat terram, *quoniam Amalecites*, &c. Quidam ita intelligunt & connectunt q. d. Caleb & ſemen eius poſſidebunt terram hãc, quam circuiuit; quin etiam terram Amalec, & Chananæorum, qui in vallibus habitant. Verum multo aptius v. 25. *Quoniam Amalecites & Chananæus habitant in vallibus*, connectunt alij cum v. ſeq. *Cras mouete caſtra*, q. d. Dominus: Ecce, quoniam Amalecitę & Chananæi deliteſcunt in locis humilioribus, vt inſidientur vobis, idcirco moneo vos, & pręcipio, vt pedem referatis ac reuertamini in ſolitudinem. Quem ſenſum confirmat, quod poſtea Iſraëlitę, cum negligentes & contemnentes Domini imperium, vellent Amalecitas inuadere, magnam cladem ab eis acceperint.

v. 29. *Omnes qui numerati eſtis à viginti annis & ſupra, & murmuraſtis contra me, non intrabitis terram --- præter Caleb & Ioſue.* De hac numeratione ſic legitur cap. primo huius libri verſu 45. *Fueruntque omnis numerus filiorum Iſrael à vigeſimo anno & ſupra, qui poterant ad bella procedere, ſexcenta tria millia virorum, quingenti, quinquaginta.* Sed nota quod ibidem mox ſubijcitur: *Leuitæ autem in tribu familiarum ſuarum non ſunt numerati cum eis.* Sic & hîc *omnes qui numerati eſtis*: vt intelligamus nõ repugnare huic loco, ſi præter Ioſue & Caleb, ex ijs qui ex Ægypto egreſſi ſunt, dicamus etiam Leuitas aliquos vel fœminas terram promiſſionis fuiſſe ingreſſos. Certè Eleazar filius Aaron, iam tum cap. 3. huius libri dicitur functus ſacerdotio, & nihilominus, idem cum Ioſue terram promiſſionis diſtribuit filijs Iſraël Ioſue 14. ſic enim ibi legitur: *Hoc eſt quod poſſederunt filij Iſrael in terra Chanaan, quam dederunt eis Eleazar ſacerdos, & Ioſue filius Nun, & principes familiarum per tribus Iſrael, ſorte omnia diuidentes, nouem tribubus & dimidiæ tribui. Duabus enim tribubus & dimidiæ dederat Moyſes trans Iordanem poſſeſſionem.* Hæc ibi. Cæterum ex hoc loco intelligi poteſt quam graue peccatum ſit contra Deum murmurare.

CAP. XV.

v. 30. A*Nima quæ per ſuperbiam aliquid commiſerit --- quoniam aduerſus Dominum rebellis fuit, peribit de populo ſuo.* Leuit. 6. hæc verba habentur: *Anima quæ peccauerit, & contempto Domino, negauerit proximo ſuo depoſitum, reddet omnia. Pro peccato autem ſuo offeret arietem immaculatum.* *Quæritur* ergo quomodo ibi tantum iubeatur ſacrificium pro peccato contemptus offerri; hîc autem mors ſit pœna? *Reſpondetur*, hoc loco ſermonem eſſe de eo qui per teſtes conuictus eſſet, & non ſolum quod ſciens & volens contra mandatum Dei feciſſet, ſed etiam quod ſufficienter admonitus, à peccato illo abſtinere, & corrigere ſe noluiſſet. Et talis per ſententiam iudicis erat morte plectendus. In Leuitico autem de eo agitur, qui ſponte peccatum ſuum, quod alioqui per contemptum commiſerat, confitetur ſacerdoti, cupiens pro eius venia conſequẽda offerri ſacrificium. Quod enim ibi additur, (*conuicta delicti*) adiectitium eſt, neque in Hebræo habetur, neque in omnibus exemplaribus latinis.

v. 34. *Qui recluſerunt eum in carcere, neſcientes quid ſuper eo facere deberent.* Atqui Exodi 31. dictum erat: *Omnis qui fecerit opus in hac die morietur.* Sed *Reſpond.* Sciebant eum morte plectendum, ſed ignorabãt, quo mortis genere. Alij reſpondent eos neſciſſe, vtrum ſciens ac prudens feciſſet.

v. 35. *Obruat eum lapidibus omnis turba.* Cum ſcelus blaſphemiæ diuini nominis longè ſit grauius hac

A Sabbathi violatione per collectionem lignorũ, quare tamen blaſphemus non maiori pœna punitus ſit, Vide Leuit. 24.

v. 41. *Eduxi vos de terra Ægypti, vt eſſem Deus veſter:* Id eſt, vt eo tam inſigni beneficio vos prouocarem, ac magis etiam redderem obſtrictos ad me colendum: vel, vt in vobis inſtituerem mei, id eſt, veri Dei, cultum. Quod vtrumque non in commodum aliquod ipſius Dei, ſed in populi permagnam vtilitatem cedebat.

CAP. XVI.

v. 3. S*Vfficiat vobis, quia omnis multitudo ſanctorum eſt, & in ipſis eſt Dominus: Cur eleuamini ſuper*
B *populum Domini?* Core cum eſſet ex filijs Caath ſicut Aaron, putabat ſibi ac ſuæ familiæ non minus deberi ſacerdotium quam familiæ Aaronicæ, vt etiam ex ſequentibus clarum eſt, vbi thuribulis acceptis cum ſua caterua contendit contra Aaron coram Domino: Dathan autem & Abiron cum eſſent de tribu Ruben qui fuerat primogenitus filiorum Iacob, eſſentque in ea tribu principes viri, vt patet ex cap. 26. conati ſunt ad ſe pertrahere ducatum populi, ideoque hi præcipuè contendebant contra Moyſen. In his autem rebellibus depingitur nobis expreſſa quædam imago hæreticorum, qui ſub prætextu, quod omnis multitudo ſanctorum ſit, quod omnes in libertatem vocati filiorum Dei: ſacerdotium &
C primatum de Eccleſia tollere nituntur, non tam vt omnes qui in Eccleſia ſunt, pares conſtituantur, licet id prætendant, quam vt ipſi dominatũ arripiant. De talibus Cyprianus ad Cornel. Nec aliunde ortæ ſunt hæreſes, aut nata ſchiſmata, quam inde quod ſacerdoti Dei non obtemperatur, nec in Eccleſia ad tempus ſacerdos, & ad tempus iudex vice Chriſti cogitatur.

v. 22. *Num vno peccante contra omnes ira tua deſæuiet?* Dicit (*vno peccante*) nempe quia Core inprimis cæteris author fuerat ſeditionis. Vnde & paſſim ſeditio Core vocatur.

v. 33. *Deſcenderuntque viui in infernum operti humo.* *In infernum*, id eſt, in inferiores partes terræ, quod
D ſignificatur per illud (*operti humo*) Non enim ſignificatur quod ſine morte media ad infernum damnatorum, vna cum corporibus deſcenderint (alioqui enim non eſſent reſurrecturi) ſed ad diſtinctionem communis ſepulturæ, (qua non ſolent ſepeliri & humo operiri, niſi homines mortui) ad ſingularem vindictam dicitur, quod viui in terram deſcẽderint, & terra operti ſint, quaſi viui ſepulti. Vide Pſal. 54. & noſt. in 4. ſent. diſt. 43. §. 7.

v. 35. *Sed & ignis egreſſus à Domino interfecit ducentos quinquaginta viros.* Magna obſcuritas eſt, an Core ſimul cum Dathan & Abiron terra abſorptus ſit, an
E verò cum his ducentis quinquaginta incendio perierit. Ex cap. 26. omninò videri poſſet illum ſimul terra abſorptum. Nam ſic ibi legitur; v. 10. *Et aperiens terra os ſuum deuorauit Core*) In Hebræo tamen paulo aliter legitur. E contra verò, illum non hiatu terræ, ſed incendio conſumptum fuiſſe, docere videntur iſta verba huius præſentis capitis v. 39. *Tulit ergo Eleazar ſacerdos thuribula ænea, in quibus obtulerãt hi, quos incendium deuorauit.* Et verſu ſequenti; *ne quis accedat alienigena, & qui non eſt de ſemine Aaron, ad offerendum incenſum Domino, ne patiatur, ſicut paſſus eſt Core, & omnis congregatio eius.*

Sanè res ex Hebræo ambigua videtur. Ac fortè Scriptura diligenter excuſſa ſignificat Dathan & Abiron periiſſe hiatu terræ, ſimul cum tabernaculis

ſuis,

ſuis, & tota ſubſtantia vxoribus & liberis; Tabernaculum A quoque Core cum omnibus qui, & quæ in eo erant ſimul perijſſe; ipſum verò Core cum contribulibus ſuis Leuitis, ducentis quinquaginta, tenentibus thuribula (inter quos & ipſe Core erat ſuũ manu tenens thuribulum) perijſſe incendio; filios verò Core, quod neque in tabernaculo eſſent, neque inter hos ducẽtos quinquaginta ſeditioſos manſiſſe ſuperſtites. Nam quod dicitur cap. 26. *Et factum eſt grande miraculum*, aliter ſonat in Hebræo. Vide verſiones Pagnini & Vatabli. Vide & Ianſenium ſuper Eccli. 45. Adde quod Deut. 11. de ſolis Dathan & Abiron dicitur, quod eos terra aperto ore abſorbuit cum domibus, & tabernaculis & vniuerſa eorum B ſubſtantia. Et Pſalmo 105. idem ſignificatur; de Core autem & congregatione eius ſubditur: *Et exarſit ignis in ſynagoga eorum, & flamma combuſsit peccatores.*

v. 45. *Etiam nunc delebo eos*; & mox: *Iam enim egreſſa eſt ira à Domino & plaga deſæuit.* Hæc eſt plaga de qua loquitur Apoſtolus 1. Cor. 10. cum ait: *Neque murmuraueritis ſicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore*: ſcilicet Angelo; cuius exterminatoris, ac totius huius loci, vbi interuentu ſacerdotis ornatu pontificali induti, narratur ceſſaſſe plaga; meminit etiam liber Sapientiæ 18. cuius loci vide Annotationem de hoc exterminatore. Ideo autem iſta plaga peculiariter aſſcribitur exterminanti, id eſt, perdenti Angelo; quia modus plagæ, fueritne ea per ignem, an per ſerpentes, an aliter facta, non exprimitur: ſicut nec in percuſſione exercitus Aſſyriorum ſub Ezechia Rege. Dicitur quidem in noſtro textu, quod multitudinem vaſtabat incendium, ſed in Hebræo tantum eſt plaga ſeu percuſſio, niſi forte vox Hebrę̨a ſignificet etiam incendium.

CAP. XVII.

v. 2. V*Niuſcuiuſque nomen ſuperſcribes virgæ ſuæ, nomen autem Aaron erit in tribu Leui. Quæritur* 1. cum in cæteris duodecim virgis eſſent ſcripta nomina tribuum, velut in virga Ruben ſcriptum erat *Ruben*, & ita de alijs: quare in virga quæ tribũ Leui repræſentabat, non fuerit ſcriptum *Leui*, ſed Aaron? præſertim cum de ſacerdotio contenderent diuerſæ familiæ Leui? *Reſpond.* Contentio de ſacerdotio, quę erat inter Leuiticas familias, iam finita erat per interitum Core, & ducentorum quinquaginta virorum: Ac proinde de ſacerdotio Aaron nõ remanebat quæſtio cum familijs alijs ex tribu Leui, ſed tantum cum reliquis tribubus. Et ea determinata eſt hoc miraculo, quod ſola eius virga germinauerit, floruerit, & fructum protulerit.

Myſticè per hoc quod virga eius germinauerit &c. ſignificatur ſolos eos ſacerdotio & prælatura Eccleſiaſtica dignos eſſe, quorum virga, id eſt, doctrina vel docendi poteſtas coniuncta eſt cum germine bonæ conſcientiæ, flore bonæ famę, & fructu boni operis.

Quæritur 2. cur non ſimiliter per miraculum, Moyſi fuit confirmatus à Deo principatus præ cęteris tribubus? *Reſpondetur* quia tribus Ruben quæ ratione primogenituræ maximè videbatur principatum ſibi vendicare poſſe, iam ingenti miraculo fuerat repulſa, quando Dathan & Abiron qui ex eâ tribu erant, fuere terrę hiatu abſorpti. Quare nihil erat quod cæteræ tribus prætenderent. Deinde, ſatis multis prodigijs in terra Ægypti, in mari rubro, & in deſerto, Moyſi iam confirmatus erat populi ducatus. Adde quod Moyſes non prędicabat principatum ad ſe & poſteros ſuos pertinere: ſicut probat, ad fratrem A ſuum eiuſque poſteros ſpectare ſacerdotium. Hic ergo quæſtio erat de ſacerdotio perpetuo, at non illic de perpetuo principatu. Quin magis, quum Moyſes eſſet Leuita, nec filios ſuos imbueret arte regendi populi, ſed applicaret miniſterio tabernaculi, ſicut cęteros Leuitas; nulla poterat eſſe ſuſpicio Moyſem velle principatum populi ſtabilire in ſua poſteritate.

v. 10. *Dixitque Dominus ad Moyſem: Refer virgam Aaron in tabernaculum teſtimonij &c.* Meminit huius virgæ Apoſtolus ad Hebr. 9. Scilicet virga hæc pro confirmatione ſacerdotij ipſi Aaroni, ad ſedandas aliarum tribuum querelas, ſola inter tredecim virgas B germinauerat, floreſque emiſerat. *Fuit autem hæc virga eadem cum virga Moyſi*; quemadmodum conſtat ex Hiſtoria Numer. 20. & aliunde. Communiter enim ad edenda ſigna & prodigia Moyſes & Aaron hac virga pro inſtrumento vtebantur: Deo videlicet per eam operantę. Propter quod & virga Dei dicta eſt Exodi 4. & 17. Cæterum ex eo, quod Scriptura hîc referat flores huius virgę, dilatatis folijs, in amygdalas fuiſſe deformatos, non malè colligunt interpretes baculum amygdalinum fuiſſe. Vide plura de eo in noſtro Comment. ad Hebr. 9.

CAP. XVIII.

C v. 1. T*V & filij tui portabitis iniquitatem ſanctuarij, & ſuſtinebitis peccata ſacerdotij veſtri.* Quidã inter quos D. Auguſtinus ſic exponunt: Veſtra erũt ea quæ offeruntur pro peccatis populi, vt per peccata figuratè intelligantur ſacrificia pro peccatis. Sed repugnat vocabulum (*portare & ſuſtinere*) quod onus potius, quam emolumentum ſignificat. Senſus igitur eſt: Si aliqui in ſancta, vel tabernaculum ſe indecenter ingerant per veſtram negligentiam: & illi pro temeritate ſua punientur, & vos nihilominus pœnas luetis veſtræ negligentiæ.

v. 2. *Sed & fratres tuos de tribu Leui, & ſceptrum patris tui ſume tecum.* Quidam codices, inter quos & Lirani textus, habent in ablatiuo *ſceptro*. In Hebrę̨o D ſic eſt ad verbum: *Atque etiam fratres tuos tribum Leui, virgam patris tui, fac appropinquare tecum.* Septuaginta ſic: *Et fratres tuos tribum Leui, populum patris tui adduc ad teipſum.* Certè nullo modo hîc virga Aaron, quæ fronduerat, intelligenda eſt: nam hîc vocabulum diuerſum eſt ab illo quo virga Aaron aliquoties fuit deſignata: tum virga illa Aaronica iam reponi iuſſa erat in tabernaculo. Ac denique, cum ad Aaronem ſit ſermo, non dicit, ſceptrum aut virgam tuam, ſed ſceptrum patris tui; quam vtique non aliam intelligi poſſe arbitror, quam aut tribum Leui, aut familiam Caath, vel Amram potius, proximè illi ſanguine iunctam.

v. 19. *Pactum ſalis eſt ſempiternum.* Malè quidam codices habuerunt: (*Pactum pacis.*) Nam vox He- E bræa & Græca ſalem ſignificat & optimi quique codices Latini habent (*ſalis*) non (*pacis.*) Quid autem ſibi velit pactum ſalis, vide Annotat. Leuit. 2. v. 13.

v. 20. *In terra eorum nihil poſſidebitis, Ego pars & hæreditas tua.* Non prohibet, quin liceat ſacerdotibus atque Leuitis habere poſſeſſiones etiam agrorum: Sed ſenſus eſt, Leuitas non habituros portionem ſeparatam à reliquis tribubus, ſed aſſignari eis à Domino primitias & decimas, & alia quæcunque offeruntur Domino: inter quæ erant etiam pecora non immolaticia. Itaque opus illis erat paſcuis ad pecora alenda: in quem vſum data ſunt eis ſuburbana, vt habemus in Ioſue diuerſis locis. Debebant etiam ha-

A bere domos ad inhabitandum. Quin etiam ex peculio collecto, vel ex donato ſeu legato creduntur potuiſſe habere agros, & alia bona immobilia. Atque hinc exiſtimo Ieremiam Sacerdotem, & in Actis Barnabam Leuitam habuiſſe agros, quos leguntur vendidiſſe. Vide etiam noſtr. in 4. ſent. diſtinct. 24. §. 6.

v. 21. *Omnes decimas in poſſeſſionem, pro miniſterio quo ſeruiunt mihi.* Non ſignificatur hîc Sacerdotes & Leuitas vendere aut pretio ſubijcere ſuas operas, quas exercent in tabernaculo: ſed ordinatione diuina illis talia deberi, ratione miniſterij ſacri. *Et nota Scripturæ phraſim*: ne quis offendatur, ſi audiat ſacerdotem Chriſtianum ſimiliter loquentem. Quod autem in B fine cap. dicitur: *quia pretium eſt*; obſerua impropriè pretium dici, & vox Hebræa non pretium, ſed mercedem ſignificat.

Cęterum contra id quod hic dicitur: *Pro miniſterio quo ſeruiernus mihi*: Obijci poteſt quod Leuitæ qui habitabant diſperſi per tribus longe à tabernaculo vel templo, non occupabantur miniſterio ſacro, vtpote quod ſolum licebat exercere in tabernaculo vel templo, ergo ratione ſacri miniſterij non poterant accipere decimas, & cętera quæ hic ipſis pro parte & hereditate Domini aſſignantur. *Reſpondeo*, omnes debebant eſſe parati ad miniſterium, & ratione huius obligationis poterant accipere. Item fortaſſe omnes vicibus ſuis miniſtrabant, ſaltem C poſtquam Dauid claſſes Sacerdotum & Leuitarum inſtituit. Item poterant (ac fortè debebant) miniſtrare in his quæ ad Deum pertinent, docendo populum veri Dei cultum, & legem & ceremonias, maximè vbi erant ſynagogę.

CAP. XIX.

v. 2. *VT adducant ad te vaccam rufam ætatis integræ &c.* Vaccam rufam continere manifeſtum myſterium Chriſti Apoſtolus ad Hebræos 9. inſinuat dicens: *Si cinis vitulæ aſperſus inquinatos ſanctificat ad emundationem carnis: quanto magis ſanguis Chriſti emundabit conſcientiam noſtram ab operibus mor-* D *tuis ad ſeruiendum Deo viuenti?* Igitur ſecundum Apoſtolum aqua aſperſionis quæ fiebat ex cinere huius vaccæ, tantum carnalem ſeu legalem munditiam præſtabat: ſanguis autem Chriſti, qui per illam aquam ſignificabatur, conſcientiam emundat, id eſt, animam ipſam à peccati conſcientia puram facit. Hinc Auguſt. Iuuenca rufa, inquit, carnem Chriſti ſignificat; Sexus fœmineus eſt propter infirmitatem carnis, quam Chriſtus aſſumpſit; Rufa eſt propter cruentam paſſionem: ſine vicio, quia Chriſtus peccatum non fecit: ſine iugo, quia iugo Diaboli Chriſtus nullo modo fuit ſubiectus. Vide noſtrum comment. ibidem.

v. 21. *Ipſe quoque qui aſpergit aquas, lauabit veſtimenta* E *ſua. Omnis qui tetigerit aquas expiationis, immundus erit vſque ad veſperam.* Significatur quod qui aſpergendo alios, immunditiam contraxiſſet, non debebat hac ipſa aqua mundari, nam ſic eius mundator ſimiliter eſſet mundandus, & huius mundatoris item alius mundator, & ſic in infinitum; ſed quod alio genere mundationis debebat mundari, nempe lauando ſe & veſtimenta ſua.

Auguſtinus ſignificari per hoc dicit, quod omnis homo poſt remiſſionem peccatorum, quamdiu permanet in hac vita, adhuc aliquid contrahat, vnde ſit immundus, vſque ad veſperum, id eſt, vſque ad finem vitæ huius.

CAP. XX.

v. 1. *VEnerunt que filij Iſrael in deſertum Sin, & manſit populus in Cades* Exodi 16. narratur, quomodo filij Iſraël venerunt in deſertum Sin, & cap. ſequẽti, quod profecti ſunt de deſerto Sin, & caſtrametati ſint in Raphidim. Vbi licet Moyſes quoque percuſſit petram, vt fluxerint aquæ; tamen diuerſum eſſe illud Sin, & illud de quo hic agitur, & proinde etiam diuerſam percuſſionem petræ; tum aliæ multæ circumſtantiæ docent, tum etiam quod illud factũ ſit in Raphidim; hoc autem in Cades. De quo vide, ſi placet, noſtrum Commentarium 1. Cor. 10. Vbi etiam diſputatur, an Cades idem ſit quod Cadesbarne.

v. 10. *Audite rebelles & increduli. Num de petra hac vobis aquam poterimus eijcere?* Moyſen hic peccaſſe dubium non eſt. Id enim Dominus de ipſo & Aarone clarè teſtatur his verbis: *Quia non credidiſtis mihi, vt ſanctificaretis me coram filijs Iſrael: non introducetis hos populos in terram, quam dabo eis.* Peccatum ergo illorũ conſtituẽdum videtur incredulitatis; nempe in verbis illis cum dubitatione, & velut ambiguè prolatis. *Num de petra hac vobis aquam poterimus eijcere?* vt ſi nõ fluxiſſet aqua, hoc imputaſſet malitiæ & incredulitati populi; ſi fluxiſſet, attribuiſſet potentiæ diuinæ. Sed non debebat dubitanter loqui, Nam Dominus dixerat abſolutè: *Tolle virgam, & congrega populum, tu & Aaron frater tuus, & loquimini ad petram coram eis: & illa dabit aquas.* Fuit igitur tentatus, & vacillauit: conſiderans populum toties rebellem, & non ſimul mox ob oculos ponens Dei omnipotentiam: non autem quod fidem omnipotentię Dei in vniuerſali perdiderit. Sic & Chriſtus aliquando diſcipulos ſuos increpauit dicens: *Vbi eſt fides veſtra?* Et hoc eſt, quod dicitur Pſalm. 105. *Et vexatus eſt Moyſes propter eos, quia exacerbauerunt ſpiritum eius: & diſtinxit in labijs ſuis.* &c.

CAP. XXI.

v. 2. *VOto ſe Domino obligans ait*; & v. 3. *& vocauit nomen illius Horma, id eſt, anathema.* Nẽpe ſic delete ſunt hæ vrbes, ſicut poſteà deleta fuit Iericho. Et quidem factus eſt locus *anathema*, hoc eſt, *execratio*: ſed tamẽ veriſimile eſt, quod ſicut in Iericho prius abſtulerunt omne aurum & argentum, & cõſecrárunt in ærarium Domini: ita & hîc etiam fecerint. Notandum etiam, quod Iſraël has vrbes delendo, quodam modo ſic primitias Deo obtulit, terræ promiſſæ in poſſeſſionem accipiendę.

v. 8. *Fac ſerpentem æneum, & pone eum pro ſigno: Qui percuſſus aſpexerit eum, viuet.* Quod hæc fuerit Chriſti Saluatoris exaltati in cruce figura, Chriſtum ipſum habemus interpretem Ioan. 3. Chriſtus ergo ſerpẽs, quia natus in ſimilitudinem carnis peccati, quod ſuaſu ſerpentis per vnum hominem intrauit in mũdum. Æneus autem ſerpens, quia reuera ſine peccato, vt æneus ſerpens ſine veneno. Poſitus pro ſigno, vt percuſſi aſpiciant & viuant: quia exaltatus in Cruce, vt credentes in Crucifixum, ſanentur à morſibus peccatorum, quos ſerpens antiquus Diabolus inflixit.

v. 14. *Vnde dicitur in libro bellorum Domini.* Liber ille non extat. Videtur autem fuiſſe liber, qui contineret carmina quædam, ceu epinicia pro victorijs populi Dei contra hoſtes ſuos. Eiuſmodi enim ſunt verſus qui hîc citantur. Nec illud improbabile, Eſdram cum libros diuinos reſtitueret, eádem, vt

credere par eſt, Dei authoritate, qua ſuæ hiſtoriæ libros ſcripſit, huiuſmodi quaſdam citationes libris illis inſeruiſſe. Neque propterea neceſſe eſt agnoſcere diuinam authoritatem in illo bellorum Domini libro, non magis quam in poëtis & libris gentilium quos Apoſtolus Paulus aliquoties citat; ſed ſic tantum partes citatæ authoritatem habent, quatenus citatione approbantur.

CAP. XXII.

v. 5. M*Iſit* (Balac) *nuntios ad Balaam filium Beor ariolum. Quæſtio* eſt vtrum Balaam fuerit Dei Propheta, an Dæmonum? Quod Dęmonũ Propheta fuerit, fortiſſimum argumentum videtur, quia vocatur hîc ariolus, id eſt, magus. Tales autem ſunt, qui ſuggeſtione Diabolica futura quædã prædicunt. Sed non eſt in Hebræo. Item apparet eum fuiſſe vatem Dæmonum; quia vaticinaturus, iubet extrui aras & offerri victimas, non vni Deo, vt videtur, ſed idolis. Dicitur enim Balac rex eum duxiſſe ad excelſa Baal. *E contra verò* quod Dei Propheta fuit, ex eo conſtare videtur, 1. quia Deus verba benedictionis poſuit in ore eius. Deinde Prophetiæ eius, quæ ſequenti capite habentur, authoritatem habent tanquam à Deo profectæ. Vnde eſt illa memorabilis Prophetia; *Orietur ſtella ex Iacob &c. Reſpondeo, Veriſimilius* videtur eum fuiſſe Prophetam Dei, ſed malum; qui pro mercede loqueretur placentia, quales paſſim inſectantur Iſaias, Ieremias & Ezechiel. Nam 2. Petri 2. vocatur Propheta, & nihil in eo reprehenditur, niſi quod mercedem iniquitatis amauit. Deinde, vt dictum eſt, verba eius vim veræ Prophetiæ habent. Vide noſtrum comment. citato loco 2. Pet. 2.

v. 28. *Aperuitque Dominus os aſinæ, & locuta eſt.* Factum eſt miniſterio boni Angeli, non mali, vt nonnulli malè arbitrantur. Fuiſſe enim bonum Angelum quem ſtatim poſt vidit Balaam, planum eſt, quia increpauit eum de ſuo peccato, dicens; *Ego veni vt aduerſarer tibi, quia peruerſa eſt via tua, mihique contraria:* imò in eo quod dicit, *mihique contraria*, loquitur in perſona Dei. De hoc Petrus 2. Epiſt. cap. 2. *Subiugale mutum animal, hominis voce loquens prohibuit Prophetæ inſipientiam.* Rectè igitur S. Thomas 2. 2. quæſt. 165. art. 2. ad 4. Sic, inquit, locutus eſt ſerpens homini, ſicut aſina locuta eſt homini, niſi quod illud fuit opus Diabolicum, hoc Angelicum. Vide etiam Annot. Gen 3. Et noſtrum comment. citato loco 2. Petri 2.

v. 29. *Vtinam haberem gladium vt te percuterem. Quæritur* quare Balaam non eſt territus loquente aſina, quin potius in ira perſeuerans, grauiter cum ea expoſtulat? *Reſpondet* D. Auguſt. vel quia talibus monſtris aſſuetus erat, vtpote homo ariolus, cum quo Dæmones in animalium ſpecie apparentes ſæpè loquebantur; Vel quod fuerit tanta cupiditate incenſus, vt nec tanti monſtri miraculo ſeu prodigio terreretur.

v. 32. *Ego veni, vt aduerſarer tibi, quia peruerſa eſt via tua, mihique contraria. Quæritur* quomodo hoc rectè Angelus dicat, cum Balaam ſecundo conſulens Dominum, permiſſus eſſet ire cum nuncijs? *Reſpondet Auguſt.* quod Balaam ſecundo conſulens Dominũ, vtrum ire deberet, grauiter peccauerit. Debuiſſet enim conſtanter acquieſcere Deo, audita ſemel eius voluntate. Sed ibi ſe victum cupiditate monſtrauit; vbi loqui ſibi Dominum de hac re iterum voluit. Proinde videns Dominus eius cupiditatem captam victamque muneribus, permiſit eum ire, vt per iumentum, quo vehebatur, eius auaritiam coërceret. Reprehenſus eſt igitur, non tam de itinere, quam de praua cupiditate: propter eam enim dictum eſt ei: *peruerſa eſt via tua mihique contraria.* Hinc de quibuſdam dicit Petrus; *ſecuti viam Balaam ex Boſor, qui mercedem iniquitatis amauit*, 2. cap. 2. Ideo ergo mala erat via eius quia amauit mercedem iniquitatis.

CAP. XXIII.

v. 1. D*Ixitque Balaam ad Balac: Ædifica mihi hîc ſeptem aras, & para totidem vitulos &c.* Non hoc iuſſit Balaam ex pręcepto diuino. Nondũ enim conſuluerat Dominũ: Nã aris exſtructis, demũ vadit ad conſulendum, vti liquet ex verbis ſequẽtibus. Sed præcipit hoc ſuperſtitiosè, vt rex à dijs ſuis per ſacrificia impetrare videatur oraculum, ſibi, ſuoque regno fauſtum, maledictione in hoſtes cõuerſa. Nec enim veriſimile eſt regem aras & ſacrificia paraſſe vero Deo, quem nõ colebat, ſed Deo ſuo Beel-phegor; ad cuius ſacrificia legimus infra cap. 25. adductos fuiſſe filios Iſraël à filiabus Moab.

v. 7. *De Aram adduxit me Balac rex Moabitarum, de montibus Orientis.* Pro (*Aram*) ſeptuaginta vertunt *Meſopotamiã*; vt & nos habemus Deut. 23. his verbis: *Conduxerunt contra te Balaam filium Beor de Meſopotamia Syriæ.* Vbi & Hebraicè eſt (*de Pethor Aram duorum fluuiorum.*) Nempe Meſopotamia duobus fluminibus eſt incluſa. Vide etiam Geneſ. 8.

v. 10. *Moriatur anima mea morte iuſtorum, & fiant nouiſſima mea horum ſimilia. Anima* pro homine ponitur. Senſus eſt. Det mihi Deus vt moriar quomodo iuſti, id eſt, veri cultores Dei, qualis eſt hic populus. Modus ille mortis eſt, mori in pietate & expectatione vitæ futuræ ac patriæ cæleſtis. Sic enim deceſſiſſe iuſtos iſtos teſtatur Apoſtolus ad Heb. 11. Vel ſenſus eſt: moriar in ea felicitate temporali quã populo huic Deus, legem ſuam ſeruanti, promiſit; id eſt, moriar longæuus ac plenus dierum, relictis poſt me filijs cum copioſa hereditate & rerum affluentia, in multitudine pacis. Interim nota auarum & impium prophetam velle iuſtis in morte ſimilem eſſe, quorum ſimilitudinem refugit in vita. Nõnulli ſic exponunt: Ego moriar morte mihi à iuſtis inferenda; ſcilicet ab iſto populo, qui eſt gens ſancta. Verum quidem eſt Balaam ſic mortuum eſſe, ſed nõ eſt ille ſenſus. *Et fiant nouiſſima mea horum ſimilia*, quod congruit cum primo ſenſu quem dedimus, vel etiam cum ſecundo.

v. 20. *Ad benedicendum adductus ſum, benedictionem prohibere non valeo.* Si, *quæras* vtrum populo Iſraëlitico profuerit huius Prophetæ mali, ac maleuoli benedictio? *Reſpondeo*, ſine dubio profuiſſe. Deus enim per illum populo benedixit, vt habetur Ioſue vlt. vbi & effectus benedictionis ſubiungitur: *Et liberaui vos de manu eius &c.* Ex quo oſtẽditur benedictiones malorum ſacerdotum, ſiue in ſacramentis Eccleſiæ, ſiue quaſcunq; alias vice Dei prolatas ſuper fideles, haudquaquam inanes eſſe, Deo ſcilicet, etiam per malos, ſuæ diuinæ benedictionis effectum exhibente.

v. 21. *Non eſt idolum in Iacob, nec videtur ſimulachrum in Iſrael.* Simile eſt illud Deut. 32. in Cantico Moyſi. *Dominus ſolus dux eius fuit, & non erat cum eo Deus alienus.* Sed quomodo his non ſit contrarium, quod dicitur Ioſue 24. *Auferte Deos alienos*, itemque quod exprobrat Iudæis Stephanus Act. 7. Vide eorum locorum Annotationes.

CAP. XXIV.

v. 3. **D**ixit Balaam, dixit homo cuius obturatus eſt oculus --- qui viſionem omnipotentis intuitus eſt. Hic duo dicuntur in ſpeciem pugnantia; *Homo, cuius obturatus eſt oculus*: & idem, *qui viſionem intuitus eſt*. Priorem illam partem ex Hebræo variè vertunt, & ferè contrario modo. Alij vertunt: (*cuius obſcuratus eſt oculus*) alij *cui aperti ſunt oculi*. Et huic verſioni fauere videtur verſio ſeptuaginta quę habet: *Homo verax videns*. Si legamus, vt noſter interpres habet, duplex reddi poterit ſenſus: Aut enim de oculis corporeis, aut de incorporeis accipi poteſt. Si de corporeis, ſignificat ſe ſomniatorē, qui videlicet viſionē accipere ſolitus ſit per ſomnium, quod fit obturatis, id eſt, clauſis oculis. Eodem pertinet quod ſequitur; *Qui cadit, & ſic aperiuntur oculi eius*, id eſt, qui poſtquā in ſomnum incidit, accipit reuelationem. Si de oculis mentis accipitur, ſenſus eſt, Qui oculos mentis habet cupiditate & malitia excæcatos. Item, Qui cadit per iniquitatem: Et tamen aperiuntur oculi eius ad præuidendum & prædicendum futura de regno Chriſti.

v. 7. *Tolletur propter Agag, rex eius, & auferetur regnū illius.* Hoc de Saule dictum interpretatur Hieron. ſcribens in Ezech. 38. quia nimirum Saul regno priuatus eſt, & in prælio occiſus perijt, propterea, quod præter alia peccata, quibus Deum offenderat, contra Dei præceptum pepercisſet Agag regi Amalecitarum.

v. 17. *Videbo eum, ſed non modo: Intuebor illum, ſed non prope: Orietur ſtella ex Iacob &c.* Iudæi hæc Iudaicè interpretantur, & referunt ad temporalem proſperitatem; Et per Stellam, Ipſum Dauid intelligunt. Sed nos, reiecta hac Iudaica expoſitione, ſequimur eam, quam ſequuntur omnes Chriſtiani Doctores, qui non alio quam ad Chriſtum hæc verba referunt. Et licet quidam intelligant de ſecundo aduentu Chriſti; *Videbo eum, ſed non modo*, quia videlicet dies iudicij longè aberat: rectius tamen ad primum aduentum refertur, hoc ſenſu: *Videbo*, ſeu video, *eum* (Meſſiam in carne) *ſed non modò*, ſupple, veniet. Et ſimiliter illud: *Intuebor*, id eſt, intueor, *illum* ſcilicet mente Prophetica, *ſed non propè*, ſupple adeſt: vt illud (*non modo*) & (*non propè*) non ad prophetantem, ſed ad rem prophetatam pertineat. Illud autem, *Orietur ſtella ex Iacob, & conſurget virga de Iſrael*, vel ad ſtellā pertinet, quæ in Natiuitate Chriſti Magis apparuit; vtpote qui dicunt ſtellam fuiſſe ſignum nati regis; vel ad ipſum Chriſtum, qui in ſcriptura ſæpè Stella vocatur. Et ita eodem pertinebunt. *Stella ex Iacob*, & *Virga de Iſrael*, Nempe Stella, propter ſanctitatis ſplendorem, & virga propter regni poteſtatem.

CAP. XXV.

v. 4. **T***Olle cunctos principes populi, & ſuſpende eos contra ſolem in patibulis, vt auertatur furor meus ab Iſrael.* Hoc capite duobus exemplis docemur quantum valeat, quantumque momenti habeat ad placādum Deum & auertendam iram eius, iuſta animaduerſio in homines noxios & morte dignos. Prius exemplum eſt in punitione principum populi, de quibus dicitur ad Moyſen: *Tolle cunctos* &c. Valet ergo digna animaduerſio in ſceleratos, ad auertendum furorem Dei à populo. Alterum exemplum in Phinees, qui cum zelo Dei commotus occidiſſet fornicantes, addidit ſcriptura: *Ceſſauitque plaga à filijs Iſrael. Dixitque Dominus ad Moyſen: Phinees filius Eleazari auertit iram meam à filijs Iſrael: quia zelo meo commotus eſt contra eos, vt non ipſe delerem filios Iſrael in zelo.* Deinde zelum illum ita Dominus remunerauit. *Ecce* (inquit) *do ei pacem fœderis mei, & erit tam ipſi, quam ſemini eius pactum ſacerdotij in æternum, quia zelatus eſt pro Deo ſuo, & expiauit ſcelus filiorum Iſrael.* Quod ſi tātum valet apud Dominum iuſta & ſeuera animaduerſio in malos; è contrario intelligendum eſt, quātum Deo diſpliceat, & iram eius in populum prouocet iuſtitiæ neglectus, & relaxatio publicæ diſciplinæ. Vnde ſicut Phinees per iuſtitię ſeueritatem ſacerdotij promiſſionem obtinuit, ita Heli per neglectum diſciplinæ, pro ſemine ſuo, ſacerdotij dignitatem amiſit. Et vtinam ſimilis iuſtitiæ neglectus in hæreticos alioſque pernicioſos homines, etiam in nos non prouocaſſet iram Dei.

v. 7. & 8. De Phinees: *Et arrepto pugione, ingreſſus eſt poſt virum Iſraelitem &c.* Pro *pugione*, Græcè eſt: *Et cum accepiſſet ſiromaſten in manu*. Et idem vocabulum eſt in Græco 4. Reg. 11. Et Hieron. quoque illo vtitur in Epiſt. 53. ad Riparium. Eam vocem alij pugionem, alij lanceam, alij haſtam vertunt. Vide Marianum in illam Epiſtolam Hieron. Porrò non occidit iſtos Phinees priuata authoritate, ne quis putet hoc in exemplum eſſe trahendum, ſed ex ordinatione Moyſis, qui dixerat ad iudices Iſraël, inter quos erat & Phinees ſummi Sacerdotis filius; *Occidat vnuſquiſque proximos ſuos.*

v. 13. *Et erit tam ipſi* (Phinees) *quam ſemini eius pactum ſacerdotij ſempiternum.* Loquitur Dominus de ſummo ſacerdotio: Fuit autem hoc pactum ſempiternum æternitate legis, id eſt, quamdiu lex Moſaica durauit. Fuit quidem interruptio per Heli, & filium, nepotem ac pronepotem eius, qui erant ex ſtirpe Ithamar patrui Phinees; ſed ita, vt ius ſaluum remanſerit poſteritati Phinees; oportuno tempore declarandum: ſcilicet reddita poſteris eius Sacerdotij poſſeſſione: quod fieri cœpit per Dauidem, (quoniam quaſi ęquali gradu ſacerdotes habuit Abiathar & Sadoc 2. Reg. 25. & 1. Paralip. 15.) & perfectum eſt per Salomonem: qui repulſo Abiathar ex poſteris Heli & Ithamar, Sadoco ex ſtirpe Phinees ſacerdotium, generi ſuo debitum, reſtituit.

CAP. XXVI.

v. 10. **E***T aperiens terra os ſuum deuorauit Core.* Vide ſupra cap. 16. v. 35.

v. 11. *Et factum eſt grande miraculum, vt Corè pereunte, filij illius non perirent.* Quomodo id accidiſſe putet Lipanus, vide apud eum, ſi placet. Vbi etiam quæri poteſt, Cui id acciderit potius in filijs Core, quam in filijs Dathan & Abiron, qui, vt ſatis ſignificatur ſuprà cap. 16. perierunt vnà cum vxoribus & filijs. Vide textum Hebræum, & quæ notauimus ad cap. 16.

v. 54. & 55. *Pluribus maiorem partem dabis, & paucioribus minorem --- ita duntaxat, vt ſors terram diuidat.* Quod dicitur (*Dabis*) intelligendum eſt, per te vel ſucceſſorem tuum, cui hæc mandabis. Non enim Moyſes terram promiſſam diſtribuit, qui eam non fuit ingreſſus, ſed ſucceſſor eius Ioſue. Quomodo autem præcipiat Dominus pluribus maiorem dari partem, & paucioribus minorem, ac nihilominus diuiſionem velit ſorti committi. Vide Ioſue 19.

CAP. XXVII.

v.3. S*Ed in peccato ſuo mortuus eſt.* In peccato mori, eſt propter peccatum mori, ſiue peccatum illud quoad culpam remiſſum fuerit, ſiue non. Neque enim iſtæ filiæ dicere voluerunt patrem ſuum mortuum eſſe in peccato mortali, quo modo nos loqui ſolemus, id eſt, ſine pœnitentia peccati. Quæritur quale fuerit hoc eius peccatum? *Reſpondeo*, quidam intelligunt peccatum infidelitatis. Nam de eo ſimiliter loquitur Dominus in Euangelio Ioan. 8. dicens: *In peccato veſtro moriemini*. Vndè & Apoſtolus Heb. 3. *Quibus* (inquit) *iurauit Dominus non introire in requiem ipſius, niſi illis qui increduli fuerunt? & videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem*. Alij priuatum quoddam peccatum intelligunt, propter quod perierit Salphaad. Sed non eſt veriſimile de priuato ac peculiari quodam peccato, quod non fuerit cum alijs commune, locutas fuiſſe eius filias ad Moyſen & Eleazarum, cæteroſque populi principes; cum nulla neceſſitas id exigeret. Quare ſenſus ſimpliciſſimus maximeque germanus eſt: Salphaad mortuum quidem eſſe in deſerto, non tamen ob ſeditionem illam memorabilem concitatam ſub Core, ſed propter cauſam cęteris omnibus, qui in deſerto perierunt, communem; quia peccauerant murmurando, & non credendo promiſſis Dei. Quare (inquiunt) non magis nos debemus priuari ſucceſſione paterna (quod quidem ad delictum patris attinet) quàm cęteri, quicumque parentibus in deſerto mortuis, ſuccedunt. Et nota quod quicumque moriebantur in deſerto, exiſtimabantur perire & prohiberi ab ingreſſu terræ promiſſæ, propter peccata in Deum vel murmurando, vel non credendo commiſſa, adeo vt nec Moyſes nec Aaron & Maria fuerint ab hac punitione immunes. Dicunt autem: *Nec fuit in ſeditione quæ concitata eſt contra Dominum ſub Core*: quia quamuis ſeditio illa legatur tantum conſignata à Core & ſocijs eius Leuitis centum quinquaginta, & à Dathan & Abiron Rubenitis; alij tamen aliarum tribuum plurimi, ſeditioni ab illis commotæ conſenſerunt. Nam de Core & ſocijs eius dicitur cap. 16. quod aduerſum Moyſen & Aaron concitauerant omnem multitudinem. Vnde & Deus totum populum voluit diſperdere. Fuerat autem illa omnium grauiſſima & periculoſiſſima ſeditio, quod à Leuitis, tanquam hoſtibus domeſticis, qui & Domino erant conſecrati, & Moyſi atque Aaroni contribules, concitata eſſet.

v. 14. *Quia offendiſtis me in deſerto Sin, in contradictione multitudinis, nec ſanctificare me voluiſtis coram ea ſuper aquas*. Hebr. eſt: *ſicut offendiſtis*; vt ſenſus ſit: Quemadmodum noluiſtis me ſanctificare, & potentiam meam celebrare coram populo murmurante propter aquas; ita viciſſim ego non dignabor vos ingreſſu terræ, quam daturus ſum filijs Iſraël. Ex quo intelligimus Moyſen coram populo talia verba protuliſſe, ex quibus videretur de potentia Dei dubitare. Hoc enim eſt quod dicitur, Deum non ſanctificaſſe. Sanctificatur enim Deus ab homine, quando ſanctitas eius aut poteſtas, aut bonitas hominis teſtimonio commendatur.

Myſticè autem per hoc, quod neque Aaron, neque Moyſes permiſſi ſunt ingredi terram promiſſionis; ſignificatur, quod nec vetus ſacerdotium, cuius perſonam gerebat Aaron, nec ipſa lex, repræſentata per Moyſen, introducere poſſint populum Dei in terram ęternæ hæreditatis; ſed eò introducit Ioſue, qui & Ieſus vocatur, in quo typus erat Domini noſtri Ieſu Chriſti.

v. 20. *Dabis ei præcepta cunctis videntibus, & partem gloriæ tuæ, vt audiat eum omnis ſynagoga filiorum Iſrael.* Ad Moyſen ſermo eſt de Ioſue ſucceſſore conſtituendo. Hebr. pro (*partem gloriæ*) eſt (*de gloria tua*) vel *de decore tuo*. Sed ſiue legatur, de gloria tua, ſiue, partem gloriæ tuæ, non ſignificatur gloria Moyſi per hoc fuiſſe ex parte aliqua diminuenda; ſed quod Ioſue futurus eſſet ſocius eius gloriæ, quæ erat in Moyſe, ita tamen vt non æqualem cum Moyſe gloriam eſſet habiturus. Nam de Moyſe dicitur Deut. vlt. *Non ſurrexit vltra Propheta in Iſrael, ſicut Moyſes.* Accepit ergo partem gloriæ, quia non parem, ſed minorem atque inferiorem gloriæ excellentiam conſecutus eſt. Patet id etiam ex ſequentibus. Nam iubetur Ioſue in omnibus conſulere Eleazarum ſummum ſacerdotem; Moyſes autem in omni re dubia per ſe, & immediatè oraculum diuinum conſulebat.

v. 21. *Pro hoc ſi quid agendum erit, Eleazar ſacerdos conſulet Dominum. Ad verbum eius*, ſcilicet conſulentis Dominum & Domini ſententiam referentis, *egredietur & ingredietur ipſe, & omnes filij Iſrael*, id eſt actiones ſuas inſtituent. Quod & Saul & Dauid in bellis gerendis feciſſe legimus 1. & 2. lib. Reg. vt Dominum per ſacerdotem conſulerent, & ex Domini ſententia per ſacerdotem intellecta prælia committerent, hoſtes inſequerentur, &c.

Quæritur an Ioſue fecerit contra hoc præceptum Domini, quando cum Gabaonitis fœdus inijt, ac iureiurando firmauit, & os Domini non interrogauit, vt habetur Ioſue 9? Videtur quod non, quia quod hic præcipitur vt ad verbum Domini egrediatur &c. non ſic eſt intelligendum, quaſi ad ſingula quæque conſulendus eſſet Dominus, ſed id refertur ad negotia magni momenti, vt de bello aliquo graui ſuſcipiendo &c. Quod ſi tamen etiam quis putet intelligi caſum dictum, videbitur Ioſue in illud impegiſſe. Et id forte voluit ſcriptura dicens: *Et os Domini non interrogauerunt*, q. d. quod facere debuerant.

CAP. XXVIII.

v.3. A*Gnos anniculos duos quotidie in holocauſtum ſempiternum, vnum mane, & alterum ad veſperum &c.* Subditur deinde de ſacrificio ſabbathi, ac demũ quoque de ſacrificio Calendarum ſeu neomeniæ. Quorũ trium ſacrificiorũ hæc breuis eſt explicatio, ſecundum D. Thomam 1. 2. quæſt. 102. art. 4. Per quotidianum, ſeu iuge ſacrificium quod quotidie mane & veſpere offerebatur, repræſentabatur perpetuitas diuinæ beatitudinis. Per ſacrificium ſabbathorum, quod ſeptimo quoque die fiebat, memoria creationis, quæ completa eſt die ſeptimo. Nam & Exodi 20. pro ratione præcepti de ſabbatho additur; *Sex diebus fecit Deus cælum & terram, & ſeptimo requieuit.* Denique ſacrificium neomeniæ, ſiue nouæ lunæ; hoc eſt, à nouilunio ad nouilunium fiebat ad commemorandum opus diuinæ gubernationis. Nam hæc inferiora præcipuè variantur ſecundum motum Lunæ. Et hæc ratio ſingulorum literalis eſt.

Myſtica ſeu Prophetica horum ratio eſt iſta: Per iuge ſacrificium ſignificatur perpetuitas ſacerdotij Chriſti, qui eſt verus agnus, tollens peccata mundi. Per ſacrificium ſabbathi ſignificatur ſpiritualis requies, quam expectamus per Chriſtum, de qua ad Hebr. 4. Per ſacrificium neomeniæ prænunciatur illuminatio eccleſiæ primitiuæ per Chriſtum. Sicut enim per lunam eccleſia ſignificatur, ita & per lunam nouam, noua ſeu primitiua eccleſia.

CAP. XXIX.

v. 1. M*Enſis etiam ſeptimi prima dies venerabilis, & ſancta erit vobis -- quia dies clangoris eſt & tubarum.* *Quæritur* quare hoc feſtum vocetur clangoris & tubarum? Si reſpondeas quia eo die tubis clangi ſolet, quæritur qua ex cauſa id fuerit inſtitutum? *Reſpondeo*, cauſa literalis duplex aſſignatur. Altera, quam tradunt Hebræi, in memoriam liberationis Iſaac à morte, quando immolandus erat à patre, & pro eo oblatus eſt áries: qui quidem aries quia hæreret cornibus inter vepres, vt ſcriptura commemorat, ideò Iſraelitæ hoc die clangebant cornibus, ſeu buccinabant. Sed non admodum probabile hoc eſt; nam neque ſcriptura quicquam tale nobis vſquam innuit, neque vlli graues authores ex veteribus eam rationem tradiderunt, neque per ſe rationem magnam habet, ob eius rei memoriam, peculiariter inſtitutum fuiſſe hoc tam ſolemne feſtum. Et ſane multa erant alia huius ſimilia, quæ pari ratione tale feſtum requirebant, vt liberatio Abraham de vr Chaldæorum, liberatio Iacob de manu fratris, natiuitas Iſaac ex matre ſterili &c. Sed & reliqua feſta non pro particulari aliquo; ſed pro communi bono inſtituta omnia videntur; ſcilicet creationis ac gubernationis mundi, liberationis totius populi ex Ægypto, legis populo datæ in monte Sinai, meſſis collectæ feliciter, & poſteà pro liberatione per Iudith, Eſther, & Machabæos, ſimiliter totius populi.

Itaque altera ratio probabilior iſta redditur, nimirum vt hoc clangore tubarum, homines admonerentur ſe præparare ad feſta alia, quæ hoc eodem capite, eodem menſe ſeptimo pręſcribuntur. Propheticè autem feſtum tubarum ſignificauit prædicationem Apoſtolorum per vniuerſum orbem terrarum.

CAP. XXX.

v. 3. S*I quis virorum votum Domino vouerit -- omne quod promiſit implebit.* Sed ante omnia intellige ſi votum, ſeu iuramentum ſit factum de re licita. Nam ſi ſit res illicita, ſicut male promittitur ſeu iuratur, ita malè, imò & peius impletur. Verbi gratia; iurauit aliquis ſe ſeruaturum & defenſurum ciuitatem aliquam contra legitimum Principem; talis & iurando grauiter peccauit, & iuramento ſuo non tenetur; & ſi implere voluerit peccabit etiam longè grauius: ſicut Herodes, qui quod imprudenter iurauerat, vt Auguſt. loquitur, ſceleratè impleuit, occidendo Ioannem Baptiſtam.

Deinde circa hanc legem obſeruandum eſt non comprehendi illos qui ſunt in alterius poteſtate; vt ſerui qui nihil vouere poſſunt, per quod aliquo pacto impediatur ſeruitium Domino debitum; item religioſi, id eſt, quicunque profeſſi ſunt vitam Monaſticam, qui ſine Superioris conſenſu, nec vouere poſſunt, nec, ſi fortè vouerint, votum ſine eius arbitrio implere. Similiter filiusfamilias ſuo arbitratu vouere non poteſt de ijs in quibus patri ſubiectus eſt, velut de abſtinentia ciborum, de viſitatione templorum, de peregrinatione ad loca ſancta. Ceterum de rebus ad ſtatum totius vitæ pertinentibus, velut de ingreſſu religionis ac matrimonio, vouere ac diſponere poteſt. Et tale votum ac diſpoſitio eius rata eſt, etiamſi non acceſſerit conſenſus parentum.

v. 4. *Mulier ſi quippiam vouerit & ſe conſtrinxerit iuramento quæ eſt in domo patris ſui, & in ætate adhuc puellari, ſi cognouerit pater -- & tacuerit, voti rea erit -- ſin autem ſtatim vt audierit, contradixerit pater -- irrita erunt &c. In ętate puellari*, hebraicè eſt in pueritijs ſuis, id eſt, in adoleſcentia ſua, ſcilicet dum adhuc moratur apud patrem nondum nupta. Non enim ſignificatur irritari poſſe votum puellæ propter ætatis immaturitatem, ſed irritari poſſe à patre, quia cum patre habitat, & nondum nupta eſt. Nam ſi nupta ſit, tum à viro poterit irritari. Loquitur autem Moyſes de votis earum rerum quæ ad conuictum domeſticum ſpectant, vt de ieiunando, de abſtinendo à certis cibis, de certo veſtitu, de proficiſcendo ad templum & offerendis muneribus: non autem de ea re quæ pertineret ad diſpoſitionem totius vitæ, vt de ingreſſu religionis, de perpetua continentia. Qualia vota tunc non erant in vſu. Nec opus eſſet hæc à patre irritari, ſi puella non haberet ſufficientem ætatem diſcernendi de talibus; quia ante illam ętatem ipſo iure naturæ talia vota non ſunt obligatoria: Vide noſtra in 4. diſt. 28. §. 3.

v. 10. *Vidua & repudiata quicquid vouerint, reddent.* Hic videri poteſt repudiatam, perinde vt viduam, eſſe ſui iuris, & vere ſolutam à lege viri, vinculoque coniugij. Sed dicendum ſolutam eſſe non ſecundum rei veritatem, ſed legis permiſſione & conniuentia. Propterea lex de ea ſicut de ſoluta hic loquitur, præſertim quia cum dimiſſa eſſet à viro, nec amplius cum eo habitaret, non poterant eius vota à viro cognoſci: imò vir eam dimittens quantum in ſe erat, liberam faciebat ad vouendum, & omnino agendum quod vellet; & proinde relicta eſt ſuo iuri. Hic nihil dicitur an mulier poſſit irritare vota mariti ſui. Ex quo intelligitur, quod hic non agatur de poteſtate viri quatenus eſt coniux habens poteſtatem corporis coniugis ſuæ, (ſic enim etiam poteſt mulier irritare vota viri ſui quatenus eum redderent ineptiorem ad opus tori coniugalis) ſed quatenus eſt caput totius familiæ, quam habet gubernandam.

v. 16. *Portabit ipſe iniquitatem eius* Hoc dicitur de viro contradicente voto vxoris, illudque reuocante. Et ſenſus eſt; Mulier quidem abſoluetur à viro ſuo, neque peccabit quòd votum non reddat: Vir autem peccati reus erit, ſi malè votum vxoris caſſauerit ſeu irritauerit. Quaſi ergo ſic dicit. Iniquitas mulieris tranſibit ad virum, vt authorem voti non implendi.

CAP. XXXI.

v. 8. B*Alaam quoque filium Beor interfecerunt gladio.* Mirum hoc videri poſſet, cum ſuprà cap. 24. dicatur Balaam reuerſus ad locum ſuum, qui vt diximus, putatur fuiſſe in Meſopotamia. Alij hinc exiſtimarunt ipſum fuiſſe Madianitam, aut certè finitimum terræ Madian. Sed veriſimilius eſt ipſum reuerſum ad aliquod ſpatium, deinde hoſpitio apud Madianitas aliquamdiu detentum, & ſic, priuſquam longius, diſcederet, occupatum fuiſſe vnà cum toto illo populo Madian; ſicque non potuiſſe euadere gladium filiorum Iſraël. Nam, vt diximus cap. 23. quod ipſe Balaam ibi dicit ſe adductum de Aram, ſeptuaginta interpretantur Meſopotamiâ, & ipſe quoque noſter interpres Deut. 23. dicit eum veniſſe de Meſopotamia.

v. 14. *Iratuſque Moyſes principibus exercitus --- ait. Cur fœminas reſeruaſtis?* Veriſimile eſt, à Domino præceptum fuiſſe vt omnes internecione delerent; alioqui enim hæc obiurgatio de reſeruatis fœminis ac paruulis locum non haberet, quum illi ſexui & ætati parcendum eſſe in bello, ipſa ratio ſuadeat. Vel ideo Moyſes cum illis expoſtulat de fœminis reſeruatis, quia malo ſuo edocti ſcire debebant periculoſam ſibi fore tot alienigenarum mulierum cohabitatio-

nem.

Digitized by Google

oõ. Quare aut dimittẽdæ erãt, aut, quod tutius, occi- A
dendæ. Cur igitur nũc v. 18. virgines iubet reſeruari? Quia illæ & ad fallendum populum propter ſimplicitatem adhuc minus aptæ erant; & facilè ad ritum populi Iſraëlitici poterant traduci; & tanquã captæ bello iuxta legem accipi poterant in vxores, nõ obſtante alia lege quæ prohibebat ne filias earũ gentiũ, contra quas pugnaturi erant, ſibi in vxores acciperent, tum quia Madian oõ erat ex illis gentibus quarum terra populo promiſſa fuerat, tum quia hæ filiæ non tradebantur à parentibus earum filijs Iſrael in coniogium, ſed iure belli accipiebantur, parentibus interfectis; vel ita, vt amicitię cum infideli populo ineundę, nullum ex eo facto illis eſſet periculum: quę
nimirom cauſa fuit illius prohibitionis ſanciendæ. B
Iuſſi ſunt autem paruuli interfici, quia illorum educatio fuiſſet Iſraelitis, ſemper ad iter & bellum expeditis, grauis & onetoſa; nec ex illis, qui paternæ necis memores ſemper malo animo erga ipſos fuiſſent, magnam vtilitatem ſperare poterant.

v. 15. & 16. *Cur feminas reſeruaſtis? Nonne iſtæ deceperunt filios Iſrael ad ſuggeſtionem Balaam?* De hoc ſic Aug. Hoc conſilium malignum, vt ad illecebram feminæ ſubijcerentur, per quas non ſolum corporaliter, ſed & ſpiritualiter in adorando; idolo fornicarentur, quando dederit Balaam, Scriptura oon dixit: Ex hoc tamẽ loco certum eſt eum hoc conſilium dediſſe. Quod & indicatur Apoc. 2. vbi cuiuſdã Eccle-
ſiæ Angelo dicitur: *Habes illic tenentes doctrinam Balaã,* C
qui docebat Balac mittere ſcandalum coram filijs Iſrael, edere & fornicari. Et hoc creditur conſilium, quod tectè innuit Balaam cap. 24. ne omninò indonatus abiret homo auarus, cum dicit: *Veruntamen pergens ad populum meum, dabo conſilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore.* Vendidit ergo malum ac deteſtandum conſilium, qui prohibitus à Domino maledictionis oraculum vendere non poterat.

v. 27. *Diuideſque ex æquo prædam inter eos qui pugnauerunt, & inter omnem reliquam multitudinem.* Quomodo hæc diuiſio poſteà in legem tranſierit, & quomodo intelligenda ſit, Vide 1. Reg. 30.

v. 28. *Et ſeparabis partem Domino ab his qui pugnaue-*
runt & fuerunt in bello, vnam animam de quingentis, D
tam ex hominibus quam ex bobus, & aſinis & ouibus, dabis eam Eleazaro ſacerdoti, quia primitiæ Domini ſunt. Ex media quoque parte filiorum Iſrael accipies quinquageſimum caput hominum & boum & aſinorum & ouium, cunctorumque animantium, & dabis ea Leuitis. Cur illic quingenteſimum caput; hic vero quinquageſimum penditur? An quia prior pars cedebat ſacerdotibus, in primitias Domini; poſterior vero, Leuitis excubantibus in tabernaculo Domini? Cum enim ſacerdotes adhuc perpauci eſſent, ſcilicet ſoli Eleazar & Ithâmar & filij eorum (nam ſub Eleazaro ſacerdote ceteros ſacerdotes comprehenſos intelligo) Leuitæ vero ſacerdotum comparatione permulti:
merito ex vna parte prædæ quæ erat pugnatorum, E
ſacerdotes quingenteſimam dumtaxat partem, acceperunt: ex altera vero æquali, quæ erat reliquæ multitudinis, qoinquageſimam partem acceperont Leuitę. Homines autem in hac præda pro ſolis feminis accipiuntur. Nam maſculi omnes iuſſi fuerãt interfici. Et quamuis neque hominem neque aſinum liceret ſacrificare; licebat tamen eos offerre ſacerdotibus ac Leuitis, in vſum ac poſſeſſionem eorum, tanquam ſtipendia miniſterij ipſorum in tabernaculo Domini: quomodo ijs offerebantur primitiæ ac decimæ & alia huiuſmodi, quæ eis in cibum & vſum priuatũ cedebant: inter quæ & homiñes eſſe poterãt, vt ſerui & ancillæ: & aſini, vt iumenta.

v. 53. *Vnuſquiſque enim quod in præda rapuerat, ſuum erat.* Litanus intelligit hoc ideo ſubiũgi, quia cũ poſſent bellatores retinere quod rapuerant de inanimatis, tanquam ſuum, eò quod inde nihil debebatur tabernaculo vel ſacerdotibus ac Leuitis: tamen ex deuotione totum dederunt, propterea quod Dominus eos omnes ſaluos reduxiſſet de prælio. Verum Hebræa ſic habent: *Viri exercitus prædati ſunt, quiſque ſibi:* Id eſt milites qui fuerant in exercitu, diripuerunt quiſque per ſe, hoc eſt, id qood prædati ſunt retinuerunt ſibi, neque dederunt ſuis centurionibus. Et nota in Hebræo non addi cauſalem coniunctionem, *quia*, vel *enim*. Hoc ergo, ni fallor, vult ſcriptura, ſpontaneam illam oblationem auri & ornamentorum, factam fuiſſe à ſolis principibus exercitus, id eſt, à tribunis & centorionibus, idque ex ſpolijs quæ ad ipſos ſpectabant. Ceterũ milites gregarios ſua ſpolia ſibi retinuiſſe, neq; huiuſmodi oblationem facere voluiſſe; pręſertim quia nec opus erat tanti auri atque ornamentorum oblatione in vſum tabernaculi. Sic & Vatablus.

CAP. XXXII.

v. 1. F*ilij autem Ruben & Gad.* His iungebatur etiã dimidia tribus Manaſſe, licet hic non exprimatur. Patet autem illud ex progreſſu narrationis, vbi dicitur Moyſes dediſſe filijs Gad & Ruben, & dimidiæ triboi Manaſſe terras deſideratas.

v. 1. *Et erat illis in iumentis infinita ſubſtantia.* Oleaſter putat eos abſtinuiſſe à ſuis pecoribus comedendis, ne alijs fratribus inuidiam facerent. Sed ſine cauſa hoc dicitur, nec habet apparentiam, quod carnales homines, nulla lege vrgente, ſponte ſua abſtinerent à carnibus quibus abundabanţ. Et ad qoid alerent, niſi vt comederent? Nec erat inuidiæ periculũ. Alij enim alijs rebus abundabant, eaſq res inter ſe commutabant pretio. Nec alijs pecora deerant, licet non perinde abundarent.

v. 2. *Cumque vidiſſent Iaſer & Galaad aptas animalibus alendis terras.* Vocatur terra Galaad per anticipationem. Cum enim Galaad fuerit filius Machir, filij Manaſſe, filij Ioſeph, nondum ea terra potuit vocari Galaad, quando ab illo populo dimidiæ tribus Manaſſe nondum erat habitata. Quod enim peculiariter iſta dimidia tribus io poſſeſſionem acceperit terram Galaad, disertè dicitur ſub finem huius capitis. Hinc apparet iſta non eſſe ſcripta à Moyſe, ſed ab alio poſt mortem eios, poſtquam illi terræ iam inditum erat hoc nomen, vt vocaretur terra Galaad. Niſi quis contendat eam iam ante hoc nomine vocatam fuiſſe, non à filio Machir, ſed ab alio quopiam; ſicut & mons Galaad Gen. 31. longè ante natum Manaſſe, cuius nepos fuit Galaad.

v. 10. *Qui iratus iurauit dicens: Si videbunt homines iſti &c.* Phraſis iſta frequens eſt in Scriptura. Sic Pſal. 94. *Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.* Et Iſaiæ 22. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini.* Qoidam hanc Scripturæ locutionem explicare volentes dicunt (*Si*) poſitum eſſe pro (*non*) vt ſi videbunt homines iſti, id eſt, non videbunt; Si intrabunt, id eſt, non intrabunt; Si dimittetur, id eſt, non dimittetur. Sed friuola eſt hæc expoſitio. Neque enim vſpiam apud Hebræos (*ſi*) pro (*non*) accipitur, non magis quam apud Latinos. Eſt igitur in hac phraſi agnoſcenda Apoſiopeſis, id eſt, reticentia vehemens alicuius ſubintellecti; vt ſit ſenſus: Si videbunt homines iſti terram; ſupple, nõ ſim Deus; aut non habear verax: hãc enim vim habet iuramentum quod ferè in talibus

præfigitur. Et ſimiliter explicentur ſimiles locutiones. Vide comment. noſtrum Heb. 3. ver. 11.

v. 12. De Caleb & Ioſue. *Iſti impleuerunt voluntatem meam.* Sic ipſe Dominus. Ex quo diſcimus contra hodiernos iuſtitiæ bonorum operum oppugnatores, iuſtos in ſcriptura ſacra ita commendari, vt non tantum dicantur facere voluntatem Dei eiuſque mandata, ſed etiam implere & perficere. Non quod omni peccato careant, ſed quod multa tamen faciant, in quibus nihil prauum aut vitioſum reperiatur, quæ proinde eiuſmodi ſunt, vt ſuſtinere poſſint diſtrictum iudicium Dei.

v. 14. *Et ecce*, inquit, *vos ſurrexiſtis pro patribus veſtris, incrementa & alumni hominum peccatorum.* Cur hæc non dicuntur præcipitanter & temerè à Moyſe, cauſa nondum audita? Et vbi eſt illud quod dictum eſt cap. 12. *Moyſen fuiſſe omnium hominum mitiſſimum. Reſpondeo*, Moyſes ſciebat durum illum & ceruicoſum populum huiuſmodi verbis compellandum eſſe, ſeruata interim māſuetudine in corde. Neque fuit præcipitantia iudicij, ſed tantum dura allocutio priuſquam abſolutè de re ſibi propoſita reſpōderet. Deinde eorum petitio ſic nudè propoſita, vt ab illis proponebatur, huiuſmodi merebatur reſponſionem: idque bene probat Moyſes ſuis verbis. Erat enim irrationabile vt hæ tribus ſtatim occuparent & poſſiderent terram, quam non illæ ſolæ, ſed totus populus ſubiecerat. Et idcirco neceſſe erat vt hæ tribus, ſi huius terræ poſſeſſionem vellent habere, viciſſim aliquid dignum pręſtarent reliquo populo. Id autem promittunt ſequentibus verbis, & ea demum promiſſione petitionem ſuam rationabilem faciunt. Promiſſio erat quod ipſi præceſſuri eſſent armati fratres ſuos trans Iordanem, & expugnaturi cum eis habitatores terræ Chanaan, nec prius redituri quam fratres ipſorum etiam ſuas adepti eſſent poſſeſſiones.

Quæritur quare hæc petitio non derogauerit diuinæ promiſſioni, qua promiſerat poſteritati Abrahæ terram Chanaan? nam harum tribuum poſſeſſio fuit extra illam terram.

Primùm reſpondeo terram Chanaan non fuiſſe promiſſam toti poſteritati Abrahæ, nec toti poſteritati Iſaac, vt liquet. Vnde non eſt neceſſe ad totam Iacob poſteritatem referri, ſed ſufficit quod Deus illam dederit poſteris Abrahæ, Iſaac, & Iacob, licet non omnibus; pręſertim eo accedente, quod iſtæ tribus non peterent. Secundò & plenius *Reſpondetur*. Sub terra Chanaan promiſſa comprehendi poſſe etiam regiones aliquas adiacentes & contiguas illi terræ, & ſic etiam in his tribubus impletam fuiſſe promiſſionem. Tertiò & pleniſſimè dicitur, has regiones, de quibus hic mentio, etiam directè & expreſſe contineri ſub promiſſione: erat enim terra Amorrhæi, vt infra hoc eodem cap. dicitur. Et vtique præcipuus rex terræ vocabatur Sehon rex Amorrhæorum. Atqui terra Amorrhæorum in promiſſione comprehenditur, vt expreſſe dicitur Geneſ. 15. & in Exodo frequenter. Igitur diuina promiſsio cœpit impleri, quando his tribubus conceſſum fuit quod petebant.

v. 26. *Paruulos noſtros, & mulieres & pecora relinquemus in vrbibus: nos autem omnes expediti pergemus ad bellum.* Non omnino omnes, vt videtur, viri, ſed omnes bellatores, neque enim mulieres cum paruulis relinqui poterant in vrbibus multo tempore ſine omni præſidio virorum. Vide plenius Ioſue 22.

CAP. XXXIII.

v. 4. N*Am & in dijs eorum exercuerat vltionem.* Qualis fuerit hæc vltio aut hoc iudicium (nam ita Hebræa ſonant) Scriptura tacuit, D. Hier. autem in Epiſt. ad Fabiolam explicans quadraginta duas iſtas manſiones ſecundum ſenſum myſticum, de hac vltione ita loquitur. Hebræi autumant, quod nocte illa, qua egreſſus eſt populus Iſraël de Ægypto, omnia in Ægypto templa deſtructa ſint, ſiue motu terrę, ſiue ictu fulminum. Spiritualiter autem diſcimus, quod egredientibus nobis de Ægypto, errorum idola corruant, & omnis peruerſarum doctrinarum cultura quatiatur. Sic ille, dicit autem *in dijs*, non *in deos*, quia hęc vltio exercebatur in Ægyptios, quia eorum peccata puniebantur. Exercebatur autē in dijs eorum tanquam in ijs rebus per quas peccauerant, eas pro Dijs impiè colendo. Non exercebatur in ipſos Deos, quaſi Dij eorum punirentur. Nā Dij Ægyptiorum aut erant inanimata ſimulacra, aut beſtię irrationales, velut bos, caper, aries, crocodilus, canis, felis, & huiuſmodi, quę ipſa non peccant, ſed per quæ homines peccant. An & hic ſenſus reddi poteſt? Non tantum primogenita plebis & pecorum, ſed & procerum Ægypti, imò ipſius regis primogenitum Dominus percuſſit; proceres enim, id eſt, iudices populi interdum Dij appellantur. Si ſic intelligas, iam hoc non erit contra ea quæ dicta ſunt in Exodo. Nam ibi ca. 12. dictum fuit omne primogenitum Ægypti fuiſſe interfectum, à primogenito Pharaonis vſq; ad primogenitum captiuæ quæ erat in carcere. Comminationis autem diuinæ verba, ſic habebant eodem capite: *Percutiam omne primogenitum in terra Ægypti ab homine vſque ad pecus, & in cunctis Dijs Ægypti faciam iudicia.* Vide eo loco interpretes.

v. 52. *Diſperdite cunctos habitatores terræ illius. Quæritur*, quare non potius iubentur conuerti? *Reſpondeo* quamuis vix dubitandum ſit, quin, ſi eis vera religio fuiſſet prædicata, fuiſſent aliqui ex ijs conuerſi, ſicut de Tyro & Sydone dicit Dominus; noluit tamen Deus eis annunciari ab Iſraëlitis veram religionem; quia nondum tempus venerat, quo per nationes veræ fidei lumen diffundendum eſſet. Tum etiam quia ex nationum conſortio plus nocumenti accepiſſent filij Iſraël, quam fructus illi eſſent conſecuturi ex annunciata illis veritate, fide, cultuque vnius Dei.

CAP. XXXIV.

v. 3. E*T habebit terminos contra Orientem mare ſalſiſſimum.* Quod hic vocat interpres noſter *mare ſalſiſſimum*, alibi vocat mare ſalſum; quomodo etiam verterunt ſeptuaginta. Hebr. eſt (*mare ſalis*) Eſt autem idem illud quod apud ſeculares ſcriptores mare mortuum vocatur, & *Lacus Aſphaltites*, à bitumine, propterea quod ſit ita bituminoſum, ſpiſſum & ſalſum, vt neque nauigationi aptum ſit, neque piſces, aut omnino viuens aliquid gignat, aut nutriat. Hic lacus eam regionem occupat, in qua erant quinque ciuitates, Sodoma, Gomorra, & aliæ, quas Deus propter inhabitantium peccata ſubuertit igne & ſulphure. Quæ regio poſtea in lacum ſeu mare mortuum conuerſa omnibus inſpectantibus terribilem quandam memoriam renouat diuinæ vindictæ ſuper peccatores. Subuerſæ enim ſunt in exemplum iuſti iudicij Dei, vt Iudas ait, in ſua Epiſtola.

v. 4. *Qui circumibunt Auſtralem plagam per aſcenſum Scorpionis.* Hebr. eſt plurale, *ad aſcenſum Scorpionum.* Eſt autem Aſcenſus Scorpionis ſeu Scorpionum, nomen loci, Hebr. *Maala Harrabim*, ne quis hic imaginetur aſcenſum Scorpionis in ſigno cæleſti ſic dicto. Fit etiam huius loci iterum mentio Ioſue 15. & Iudic. 1. Liranus putat eſſe nomen montis ſic appellati à multitudine ſcorpionum, quos habeat.

v. 11. *Contra Orientem ad mare Cenereth.* Intelligitur mare, quod poſteà, nomine paululum immutato, vocatum fuit Genezareth. De quo aliquoties in Euangelio. Idem vocatur, & mare, ſeu lacus, ſeu ſtagnum Tiberiadis & Galilææ.

CAP. XXXV.

v. 13. & 14. D*E vrbibus quæ ad fugitiuorum ſubſidia ſeparantur, tres erunt trans Iordanem, & tres in terra Chanaan. Quæritur*, quare non plures in terra Chanaan, vel pauciores trans Iordanem, pro ratione numeri tribuum, & magnitudinis terræ? *Reſpondendum* videtur, quia expediebat homicidas etiam inuoluntarios quam longiſſimè abeſſe à loco commiſſi homicidij, vt ſic paſſim homicidæ ex terra Chanaan, etiam poſſent fugere trans Iordanem. Interim quia remotior pars terræ Chaoaan longius inde aberat, quam vt potuiſſent homicidæ facilè trans Iordanem pertingere, vt non propinquorum aliquis eos inſequẽs interim aſſequeretur; proptereà etiam in ipſa terra Chanaan totidem deputatæ fuerunt, nempe ſimiliter tres vrbes refugij.

v. 16. *Si quis ferro percuſſerit, & mortuus fuerit qui percuſſus eſt: reus erit homicidij, & ipſe morietur.* Addit: *& mortuus fuerit*, &c. Non quod coram Deo minus ſit reus qui ferro percutit, licet mors percuſſi non ſequatur, cum in Dei iudicio ſola etiam voluntas æqualiter cum facto puniatur, quemadmodum & in bonis præmiatur; ſed quia homines qui cordium ſecreta non intuentur, de voluntate non iudicant niſi ex facto. Quare ſi mortuus non fuerit qui percuſſus eſt; non erit percuſſor homicidij reus in iudicio humano.

v. 19. *Propinquus occiſi homicidam interficiet*: & rurſum v. 21. *ſtatim vt inuenerit, iugulabit.* Hæc verba ita ſonare videntur, quaſi liceat propinquo eius, qui occiſus eſt, etiam non habita Iudicis ſententia, homicidam vbicunque inuenerit, occidere. Sed non ita intelligi poſſe, ex hoc eodem cap. oſtenditur: Sequitur enim: *Quod ſi fortuito, & abſque odio & inimicitijs quicquam horum fecerit, & hoc audiente populo fuerit comprobatum, --- liberabitur innocens de vltoris manu.* Et infrà etiam clarius: *Homicida ſub teſtibus punietur. Ad vnius teſtimonium nullus condemnabitur.* Oportebat ergo cauſam homicidæ quamuis fugitiui prius examinari in iudicio, auditis teſtibus; in quo, ſi condemnatus eſſet tanquam homicida voluntarius, tum demum poterat propinquus occiſi homicidam, vbicunque eum inueniſſet, interficere, etiam in vrbe refugij. Nam vrbes refugij non erant conſtitutæ niſi pro ijs qui ſanguinem nolentes fudiſſent: & alibi de homicida voluntario dictum, *De altari meo auelles eum.* Lyranus ſuper Iud. 8. videtur quoque ſentire, quod propinquus occiſi teneretur eſſe executor huius iuſtitiæ; ſed veriſimilius eſt, cum potuiſſe quidem per ſe illum occidere, ſi vellet, ſed non debuiſſe, fuiſſeque etiam tum miniſtrum iuſtitiæ publicæ, qui id tunc faceret.

CAP. XXXVI.

v. 7. O*Mnes enim viri ducent vxores de tribu & cognatione ſua, & cuncta fœminæ maritos de eadem tribu accipient.* Lex iſta non eodem modo ab interpretibus exponitur. Alij eam ſic exponunt, vt putent generaliter prohibitum fuiſſe, ne quis vxorem ducat de tribu non ſua; ne etiam nubat mulier viro ex aliena tribu. Alij verò intelligunt legem non vlterius extendendam eſſe, quam vſque ad periculum transferendæ hæreditatis de vna tribu in aliam. Vnde dicunt ſolum pertinere ad eas fœminas, quæ hæreditatem acceperunt patris ſui, proptereà quod fratres non haberent, cuiuſmodi fuerunt hæ filiæ Salphaad, quæ vt ſupra cap. 27. dictum eſt, iubebantur ſuccedere in poſſeſſionem debitam patri. Fœminæ autem quæ fratres habebant in hæreditatem non ſuccedebant; & proinde ex earum connubio, cum viris alterius tribus, non accidebat tranſlatio hæreditatis in aliam tribum.

Hæc ſententia confirmatur *primum* ex occaſione legis, quia de talibus fœminis, & non de alijs, quæſtio proponebatur; *ſecundo* ex ratiooe legis quæ hic ſubijcitur. Cum enim dictum eſſet: *& cuncta fœminæ de eadem tribu maritos accipient*, pro ratione ſubijcitur, *vt hæreditas permaneat in familijs*: *Tertio* exemplis ſanctorum virorum in contrarium. Primo enim legitur Dauid vxorem accepiſſe Michol filiam Saul, cum Dauid eſſet ex tribu Iuda, Saul autem & filia eius Michol ex tribu Beniamin. Secundo legimus Ioadan ſummum Pontificem in vxorem accepiſſe Iochabed ſororem Ochoziæ Regis Iuda 2. Paralip. 22. Quin & Eliſabeth vxor Zachariæ ſacerdotis fuit, & nihilominus ab Angelo vocatur cognata B. Virginis Mariæ; quæ ſine dubio fuit ex progeoie Dauid, & de tribu Iuda. Denique 1. Reg. 17. Saul promittit filiam ſuam ſe daturum illi qui percuſſiſſet Philiſthæum, nullam tribum excipiens. Ex quibus apparet quod vbi periculum non erat transferendæ hæreditatis, quælibet tribus cùm qualibet alia miſceri potuerit. Hanc ſententiaoi vt probabilem ſequitur etiam Ianſenius ſuper illud Lucæ 1. *Et ecce Elizabeth cognata tua.* Qui prohibitionem generalem iotelligunt, reſpondent ad iam dicta exempla, in hac lege diſpenſatum fuiſſe, in tribu Leui & Iuda, tum propter nobilitatem vtriuſque; (altera enim erat ſacerdotalis, altera regia,) tum vt hac ratione, pax publica & religio vera magis foueretur: ſed non oſtendunt vbi ſit diſpenſatum; tum etiam non video quomodo excuſent coniugium Dauid cum Michol, tum & generalia verba illa Saul 1. Reg. 17.

Finis Lib. Numerorum.

ANNOTATIONES
IN DEVTERONOMIVM.

CAP. I.

v. 1. *HÆc ſunt verba, quæ locutus eſt Moyſes ad omnem Iſrael.* Quidam per omnem Iſraël totum populum intelligunt, vt ideò omnes conuocati fuerint, vt omnium approbatione lex à Moyſe repetita confirmaretur. Sed non eſt veriſimile totum populum, in quo, præter imbellem ætatem & ſexum, erant ſexcenta millia virorum, potuiſſe vnius hominis vocem audire & intelligere. Proinde dicendum, ſermonem Moyſi habitum fuiſſe tantum ad Principes totius populi, qui quia reliquum populum repræſentant, rectè ad omnem Iſrael dicitur verba feciſſe. Simili ergo modo rectè quoque licebit dicere, totam eccleſiam in concilijs vniuerſalibus præſentem eſſe, quia Epiſcopi præſentes ſunt, qui reliquam multitudinem repræſentant.

v. 5. *Cœpitque Moyſes explanare legem.* Nota, Moyſes propriè non tulit legem veterem, ſed velut internuncius Dei ad populum, eam à Deo accepit, & populo attulit, propoſuit, explanauit. Ita cap. 4. huius libri. *Iſta eſt lex quam propoſuit Moyſes coram filijs Iſrael.* Vnde nec propriè Moyſes fuit legiſlator, ſed tantum diuinæ legis prolator ad populum. Dicitur quidem aliquoties Moyſes hæc & illa præcepiſſe, imò infra cap. 33. *Legem præcepit nobis Moyſes*, & Ioſue 1. *Facias omnem legem, quam præcepit tibi Moyſes*, & Marci 10. Chriſtus ſic loquitur: *Quid vobis præcepit Moyſes?* Et paſſim vocatur lex Moyſi: Sed ſenſu iam dicto, quia Moyſes legem à Deo acceptam attulit ad populum, habens mandatum vt eam populo proponeret, explanaret, & tranſgreſſores, authoritate ſua, ex eius præſcripto, puniret.

v. 17. *Ita paruum audietis, vt magnum, nec accipietis cuiuſquam perſonam, quia Dei iudicium eſt.* Vox Moyſis ad iudices eſt. q. d. Eſtis iudices vice Dei, hoc eſt, vt Ioſaphat poſteà ſuos iudices admonebat, 2. Paralip. 19. *Non hominis exercetis iudicium, ſed Domini.* Sicut ergo Deus perſonam cuiuſquam non accipit; ita nec vos accipere debetis. Accipere autem perſonam in iudicio, eſt in iudicando conſiderare qualitatem ſeu conditionem perſonæ, quæ ad cauſam non pertinet. Nam ſi ſit in perſona qualitas aliqua, quæ ad cauſam pertineat: ea in iudicio omninò conſiderari poteſt, & debet. Verbi gratia, ſi quis magiſtratum verberauerit, & ob eam cauſam grauiori pœna dignus iudicetur, quam ſi verberaſſet aliquem ex plebe; non eſt acceptio perſonæ, quia qualitas illa perſonæ attenditur, quam attendere oportebat. Sed ſi quis hominem diuitem, aut etiam in magiſtratu conſtitutum, de iniuria pauperi irrogata accuſatum & cōuictum, abſoluat propterea quia diues eſt, aut potens; talis iudex incidit in acceptionem perſonarum, quam ſcriptura toties damnat. Vide etiam 2. Paralip. 19.

v. 37. *Cum mihi quoque iratus Dominus propter vos, dixerit: Nec tu ingredieris illuc.* Illud (*propter vos*) connectendum eſt præcedentibus, vt patet ex cap. 3. vbi hoc repetitur. Dicitur autem Dominus fuiſſe Moyſi iratus propter populum, vel quia Moyſes occaſionem peccandi habuit ex incredulitate, & duritia populi, propter quam dubitauerat an Deus facturus eſſet quod promiſiſſet: vel etiam quia Deus puniens populum excluſione à terra promiſſionis propter grauia eius peccata, rebellionis, murmurationis, ſeditionis, incredulitatis, idololatriæ, etiam Moyſen populi ductorem in eandem pœnam excluſionis inuoluit; tametſi non ita grauiter peccaſſet, & alioqui eum non ſic puniturus eſſet.

v. 44. *Perſecutus eſt vos ſicut ſolent apes perſequi*; id eſt, ſicut apes irritatæ ab hominibus eos ſolent perſequi: Hebraicè, *& perſecuti ſunt vos, quemadmodum faciunt apes*, id eſt facere ſolent. Ne igitur putes perſequi paſſiue dictum eſſe, ſicut 1. Reg. 26. *Sicut perſequitur perdix in montibus.*

CAP. II.

v. 5. *QVia in poſſeſſionem Eſau dedi montem Seir.* Quomodo valet hæc ratio? cum & cæteris gentibus ſuas poſſeſſiones non alius dederit, quam Deus? qui terram dedit filijs hominum, pſalmo 113. Quin & hac donatione non obſtante, poſteà ſub Dauide Deus Idumæam ſubiecit populo Iſraël. Sed dicendum eſt, quod ſicut Geneſ. 15. de Amorrhæis dictum erat; ita & hîc nondum impletæ eſſent iniquitates Idumæorum, ſiue filiorum Eſau, ſic vt præponderarent meritis Iſaac, ob quæ Deus montem illum Seir, Eſau conceſſerat. Et eodem modo quoque intelligendum eſt quod hoc eodem capite dicitur, de Moabitis & Ammonitis, ſe non daturum filijs Iſraël quicquam de terra eorum, quia filijs Loth eam dediſſet in poſſeſſionem. Certè ob merita Loth Deum multa bona alijs præſtitiſſe, ex Geneſi maniſeſtiſſimum eſt. Nam propter ipſum, & familia eius ex incendio Sodomorum liberata fuit, & generi quoque eius liberati fuiſſent, ſi voluiſſent. Quin & Segor ciuitas integra ſeruata fuit. Lōgè autem aliud de Chananæis fuit. Non enim illis terra fuerat data propter meritum aliquod patrum eorum, ſed contrà, pater eorum Chanaan propter ſuum & patris ſui Cham peccatum, fuit à Noë maledictus Gen. 9.

v. 28. *Tantum eſt, vt nobis concedas tranſitum ſicut fecerunt filij Eſau, qui habitant in Seir.* Non pugnat cum his quod Num. 20. Rex Edom, (quo nomine filij & poſteri Eſau intelliguntur) pertinaciter videatur ſemel, atque iterum Iſraëlitis tranſitum negaſſe; Nam potuit id quod prius negarat, aliqua parte poſteà concedere; imò & conceſſit, eatenus, vt per extremos eius fines poſſint iter facere. Et hoc eſt quod initio huius capitis narrat Moyſes his verbis: *Et circuiuimus montem Seir longo tempore. Dixitque Dominus ad me: Sufficit vobis circuire montem iſtum: ite contra Aquilonem; & populo præcipe dicens: Tranſibitis per terminos fratrum veſtrorum filiorum Eſau, qui habitant in Seir, & timebunt vos.* Ex quibus verbis vltimis colligitur Regem Edom, hoc eſt, filiorum Eſau tandem præ timore de ſua pertinacia remiſiſſe, & eatenus, vt dictum eſt, tranſitum conceſsiſſe.

CAP.

CAP. III.

v. 5. C*Vncta vrbes erant munita muris altiſsimis, portiſque ac vectibus, abſque oppidis innumeris, quæ non habebant muros.* In Hebræo idem eſt vocabulum, pro quo noſter interpres modò vertit *vrbes*, modo *oppida* modo *ciuitates* Comprehenduntur autem eo nomine etiam vici ſeu pagi, ac ſimilia loca non murata, in quibus aliqua ſit hominum frequentia.

v. 23. *Precatuſque ſum Dominum in tempore illo.* Quæritur, cum Moyſi iam ante prædictum eſſet quod terram promiſſionis non eſſet ingreſſurus, idque ob incredulitatem ſuam ad Aquas contradictionis: quomodo hîc non committat nouum peccatum incredulitatis, vtpote non conformans ſe diuinæ voluntati? *Reſpondeo*, prædictiones diuinæ, quibus pœna vel afflictio, vel quodcunque malum prædicitur, non ſemper definitiuam continent ſententiam, ſed frequenter tantum ſunt comminatoriæ; Sic illud ad Ezechiam; *Morieris, & non viues*; & item ad Ionam; *Adhuc tres dies, & Niniue ſubuertetur*; Ita fieri potuit, vt Moyſes ſententiam Dei intellexerit, tanquam comminatoriam; aut ſaltem dubitauerit, vtrum definitiua eſſet ſententia, an vero comminatoria tantum; maximè cum iam recenter reges aliquot debellaſſet, & eorum terram populo diſtribuiſſet, Vnde ſpem concipere poterat etiam Iordanem tranſeundi. Sic ergo ſimilis erat oratio Moyſi orationi Ezechiæ, qui audita prædictione illa; *Morieris, & non viues*: tamen precatus eſt, & vita ei producta eſt. Aliter reſponderi poſſet, ipſam Moyſi orationem ſimilem fuiſſe orationi Chriſti petentis calicem paſſionis à ſe remoueri; vt ſcilicet non eſſet proprie oratio, ſed tantum declaratio quædam voluntatis ac deſiderij naturalis. Sicut enim naturaliter refugimus mortem & paſſiones, ita naturaliter deſideramus vitam, & vitæ commoda. Sic autem intelligendum eſſet Moyſen in oratione addidiſſe aut ſubintellexiſſe illud: *Verumtamen non mea ſed tua voluntas fiat.*

v. 25. *Tranſibo*, inquit Moyſes, *& videbo terram hanc optimam trans Iordanem.* Quæſtio hic naſcitur, quare Moyſes tantopere expetiuit intrare corporaliter terram promiſſionis, & corporalibus oculis eam luſtrare, cum eſſet tam ſanctus Propheta, qui corporalem illum adſpectum non magni facere debebat? maximè cum iam ante etiam longè maiora ipſi eſſent oſtenſa, velut quod Deus palam & non per ænigmata cum ipſo tam familiariter ageret, vidiſſetque tam freqoenter Dei magnalia, & ſtupenda opera? Ad quod videtur reſpondendum, quod Moyſes id deſiderârit tantopere duas ob cauſas. Cum enim vir ſanctus eſſet, tangebatur deuotione videndi & perluſtrandi ea loca, in quibus ſanctiſſimi Patriarchæ progenitores ipſius ac totius populi, peregrinati fuerant, & diuinas promiſſiones acceperant; ſicut nunc ex deuotione, ob memoriam ſanctorum, loca conuerſationis eorum piè à fidelibus viſitantur. Tum ſecundo, cum etiam Propheta eſſet, meritò deſiderabat videre coram & venerari ea loca, in quibus omnium Prophetarum Dominus, ſemen illud benedictum, Patriarchis promiſſum, aliquando conuerſari deberet, & redemptionis humanæ myſterium peragere.

CAP. IV.

v. 2. N*On addetis ad verbum quod ego vobis loquor, nec auferetis.* Non facit hoc neque contra

A traditiones ſolemnes eccleſiæ, neque contra eius præcepta & conſtitutiones. Nam, primò, prohibetur hîc potiſſimum, ne quidquam immutetur circa ſacrificia à Deo preſcripta; Nam ita habetur infra cap. 12. vbi hoc idem præceptum repetitur: *Non facies ſimiliter Domino Deo tuo. Omnes enim abominationes quas auerſatur Dominus, fecerunt Dijs ſuis offerentes filios & filias, & comburentes igni.* Et ſubnectitur; *Quod præcipio tibi, hoc tantum facito Domino, nec addas quidquam, nec minuas.* Non dicit ſimpliciter, (*hoc tantum facito*) ſed (*hoc tantum facito Domino*) ſcilicet in ſacrificijs. Non ergo prohibuit Dominus precepta aliqua condi, pro temporum oportunitate; ſed tantùm, nihil mutari B circa ſubſtantialia cultus diuini. Vnde & poterant ſacerdotes veteris legis ieiunia indicere ob cauſas occurrentes. Sic Ioel. 2. *Sanctificate ieiunium*, & in libris Iudith, Eſther, & Machabæorum feſta quædam inſtituta ſunt. Imò 3. Reg. 8. Salomon legitur etiam aliud adhuc altare erexiſſe, propter multitudinem victimarum; vt nihil mirum ſit, ſi iam præfectis eccleſiæ ſimilia liceant; maximè cum Chriſtus dixerit: *Adhuc habeo vobis multa dicere &c. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis docebit vos omnem veritatem.* Ioan. 16. & clarius etiam cap. præcedenti; *Ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia* ſcilicet cum opus erit.

v. 6. *Hæc eſt enim veſtra ſapientia & intellectus coram populis, &c. En populus ſapiens &c.* Non falſo ſed verè C dicturi erant populi nationum de populo Iſraëlitico, quod eſſet populus ſapiens & intelligens. Neque enim à falſa laude Moyſes populum Dei commendare voluit. Erat igitur populus ſapiens, & intelligens, quoniam perſiſtebant in cultu vnius Dei, & non ſuſcipiebant idola; etiamſi in illo populo multi eſſent inſipientes, & parum aſſequentes ſeu intelligentes rationem legis ac ceremoniarum. Certè ipſe populus profeſſione talis erat: & non tantum profeſſione, ſed & reipſa: non quidem in omnibus, ſed in potiori ac præſtantiori parte, quæ profeſſioni ſuæ reſpondebat. Et eodem modo eccleſia nunc vocatur *Sancta*, etiamſi multi ſint in ea non ſancti. Eſt enim ſancta & profeſſione, & reipſa, ſecundum eos qui D præcipua ſunt eccleſiæ membra.

v. 23. *Et facias tibi ſculptam imaginem eorum, quæ fieri Dominus prohibuit.* Hebraicè eſt: *Et facias vobis ſculptile ſimilitudinem omnis rei, quam præcepit tibi Dominus Deus tuus.* Scilicet, ne faceres, id eſt, quam prohibuit: vt non malè noſter interpres verterit. Porro ſatis Indicat his verbis Moyſes, non prohiberi populo, ne vllum ſculptile, aut ſimulacrum habeat, aut faciat: ſed ne earum rerum quas Dominus prohibuit coli: ac proinde tantùm ne ſimulacra fierent ad colendum. Nam vtique ſolem aut lunam, aut canem, aut ſerpentem in pictura haberi non vetuit: niſi quis dicat artem pictoriam illi populo penitus interdictam fuiſſe, quod nec ipſi oſores imaginum noſtri ſæcoli auſint dicere, qui artem illam ſuis permittunt. Ad-E de, ſi imaginem pictam ſolis aut lunæ habere non licebat, erant & ipſe ſol & luna eis ſubtrahenda: quia multos legimus ſolem & lunam adoraſſe, pauciores vero ſolis & lunæ ſimulacra.

v. 33. *Sicut tu audiſti & vixiſti.* Malè quidam codices (*vidiſti*) Nam Hebraicè eſt (Et *vixit*) Senſus enim eſt: Nonquid auditum eſt aliquando, vt populus audiret vocem Dei ad ſe loquentis de medio ignis, ſicut to audiſti: & viuus remanſit, ſicut tu audita Dei voce non es mortuus, ſed ſuperuixiſti?

CAP. V.

v. 3. *Non cum patribus noſtris inijt pactũ, ſed nobiſcũ, qui impræſentiarum ſumus & viuimus.* Cum conſtet Deum inijſſe pactum cum Abraham, Iſaac & Iacob, vt frequentiſſimè teſtatur ſcriptura; Et de Abraham quidem expreſsè dicitur Gen. 15. *In illo die pepigit Deus fœdus cum Abraham*: *Quæritur* quomodo dicatur Deus non inijſſe pactum cum patribus eorum? Aliqui *reſpondent* intelligendum eſſe pactum integræ legis expreſsè ſeruandæ. Quamuis enim Patriarchæ accepiſſent præceptum circuncifionis, reliqua tamen præcepta legis nondum erant illis tradita, ſed ea ſeruabant, quatenus in naturali lege continebantur. Sed melius *reſpondendum* videtur hunc eſſe ſenſum; *Non cum patribus noſtris inijt pactum*, id eſt, Non tantum cum patribus noſtris inijt pactum Dominus, ſed & nobiſcum. Et ſimilis locutio eſt Geneſ. 32. *Non vocabitur nomen tuum Iacob, ſed Iſrael.* Senſus enim eſt: Non tantum Iacob vocaberis: poſteà enim nunc Iacob, nunc Iſraël vocatus eſt. Quod autem Moyſes dicit (*nobiſcum qui in præſentiarum ſumus*) & nihilominus ad ea quæ in monte Sinaï acta erant reſpiciat: intelligendum eſt, quod etſi plurimi eorum, qui in Sinaï legem ferri audierant, iam mortui eſſent: tamen multi etiam adhuc viuebant. Nam mortui non ſunt in deſerto ex comminatione Domini, niſi illi, qui tempore murmurationis exceſſiſſent annum ætatis vigeſimum.

v. 4. *Facie ad faciem locutus eſt nobis.* Non dicit: facie ad faciem vidimus eum, ſed locutus eſt nobis, quia vocem quidem audiebant loquentis, ſpeciem autem nullam viderant. Vide Numer. 12.

v. 5. *Ego ſequeſter & medius fui inter Dominum & vos.* Locus notandus contra hæreticos noſtri temporis, qui ſanctos nolunt vocari noſtros interceſſores, eò quod ſcriptum ſit: *Vnus mediator Dei & hominum*: Nam etiam hîc Moyſes teſtatur ſe fuiſſe ſequeſtrum & mediatorem inter Deum & populum; non quidem vt Chriſtus, qui pro nobis ſatisfecit, ſed pro populo orando, iramque Dei mitigando. Ita ſcilicet & Sancti ſuo modo ſunt mediatores & interceſſores.

v. 28. *Benè omnia ſunt locuti.* Vide ſuprà Annotationem Exodi 19.

v. 29. *Quis det talem eos habere mentem, vt timeant me.* Forma optandi eſt apud Hebræos, pro eo quod Latinè dicimus: Vtinam haberent talem mentem. Non eſt autem hoc ita intelligendum, quaſi non ſit in Dei poteſtate, mentem hominis ad ſe conuertere, & ſuis præceptis obedientem facere: ſed more humano loquitur Deus, ſignificans quid ſibi gratum & beneplacitum ſit, ſi videlicet talem habeant mentem vt Deum timeant, & mandata eius cuſtodiant. Homines enim optando ſignificare ſolent, quid ſibi gratum ſit. Deinde & hoc ſignificari poteſt hac forma loquendi, quod bonum opus non ita dependeat ex gratia operantis Dei, quin etiam neceſſaria ſit cooperatio liberi arbitrij ex parte hominis: quamuis ea ipſa cooperatio gratiæ Dei aſcribenda ſit. Vide etiam Aug. q. 11. in Deuter.

CAP. VI.

v. 3. *Audi Iſrael.* Excitat attentionem, quia dicturus erat aliquid maximi momenti, id eſt, propoſiturus præceptum maximum & ſummũ. Sed adhuc præfatur: *Dominus Deus noſter Deus vnus eſt.* Hoc præmittit velut antecedens quoddam ad præceptum conſequens: Si enim Deus Iſraël Deus vnus eſt, nec alius præter eum Deus: igitur omnis amor & dilectio in illum vnum tota conferenda eſt, neque in plures Deos diuidenda, quia non ſunt plures. De Dei vnitate plura diximus in lib. 1. ſent. diſt. 2.

v. 5. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua &c.* *Quæritur* an hoc præceptum dilectionis in hac vita poſſit à nobis impleri? quod quidem negant hæretici, affirmat autem Catholica Eccleſia. Neque enim præciperetur tanquam ad vitam conſequendam neceſſarium (iuxta quod Chriſtus dicit, Matth. 19. *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata*) ſi à nemine obſeruari poſſet: cum Deus nihil præceperit impoſſibile: imò & prudens quiuis legiſlator nihil præcipit, niſi quod putat poſſe ſeruari. Quin etiam ſcriptura apertè de quibuſdam teſtatur, quod toto corde Deum dilexerint. Sic Ezechias 4. Reg. 20. in oratione qua à Deo prolongationem vitę impetrauit: *Obſecro Domine, memento quæſo, quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto.* Et de Ioſia Rege ſcribitur libri eiuſdem cap. 23. *Similis illi non fuit ante eum Rex, qui reuerteretur ad Dominum in omni corde ſuo, & in tota anima ſua, & in vniuerſa virtute ſua, iuxta omnem legem Moyſi.* Impleuerunt ergo præceptum hoc dilectionis hi, quibus tale teſtimonium ſcriptura perhibet. *Si inſtet* hæreticus: Quomodo ex tota fortitudine quis diligat Deum, cum Paulus dicat Rom. 7. *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ eſt in membris meis?* *Reſpondeo*, ipſe Apoſtolus ſatis declarat quid velit, cum eodem capite dicit; *Iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.* Itaque talis etiam ex tota fortitudine diligit Deum: quia quicquid virium eius voluntati ſubiectum eſt, id ad imperium volũtatis ſeruit Deo. Neque etiam præcipitur intenſiſſima dilectio, ſed talis quæ excludat dilectionem aliarum rerum, quæ ad Deum non referuntur: hoc eſt vt nulla pars ſit quæ hominis imperio ſubiacet, quæ non Deo, eiuſque dilectioni conſecretur. Vide noſt. comment. in 3. ſent. diſt. 27. §. 6. 7. & 8.

v. 13. *Dominum Deum tuum timebis --- & per nomen eius iurabis.* Præceptum hoc partim affirmatiuũ eſt, partim negatiuum. Prohibetur enim ſimpliciter iurare per Deos alienos: Si tamen occurrat neceſſitas iurandi, tum præcipitur vt iuretur per nomen Dei. Non ergo ſimpliciter præceptum eſt iurare, ſicut præceptum eſt diligere Deum & honorare parentes: ſed ſi iurandum, (quod ſine euidenti vtilitate vel neceſſitate fieri non debet) modus præſcribitur: vt videlicet, non aliter quam per nomen Dei iuretur. Quomodo etiam accipiendum eſt illud Pſalmi 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo*, id eſt, qui occurrente iurandi neceſſitate, non gentilium Deorum nomina aſſumunt ad veritatis confirmationem, ſed eius, qui ſolus eſt ſumma & incommutabilis veritas. Vide etiam infrà cap. 10. v. 20.

CAP. VII.

v. 3. *Neque ſociabis cum ijs coniugia.* Hoc quomodo intelligendum ſit, vide ad 1. Eſdrę cap. 10. & noſtra in diſt. 39. lib. 4. ſent.

v. 14. *Non erit apud te ſterilis vtriuſque ſexus.* Vide ſuprà Exodi 23.

v. 15. *Et infirmitates Ægypti peſſimas, quas noniſti.* Videtur ſignificare plagas quibus percuſſi fuerunt Ægyptij. Sic infrà cap. 28. *Percutiat te Dominus vlcere*

Ægypti; & poſteà, *Et conuertet in te omnes afflictiones Ægypti, quas timuiſti, & adhærebunt tibi.* Caietanus dicit; Quales fuerint infirmitates iſtæ malæ, neſcimus: Sed Liranus ſuper Deuteron. 28. vlcera intelligit, de quibus Exodi 9. & quæ erat ſexta plaga Ægypti, & rectè. Quin etiam huc pertinent aliæ plagæ, potiſſimum tertia, quarta & octaua. Vnde & paulo poſt præcipit Moyſes, vt recordentur, quæ fecerit Dominus Pharaoni, & cunctis Ægyptijs plagas maximas, &c.

v. 26. *Nec inferes quidpiam ex idolo in domum tuam, ne fias anathema, ſicut & illud eſt.* Ex hoc loco habetur, quod Iudæis etiam lege poſitiua prohibitum erat veſci idolothytis. Et tamen caſus extremæ neceſſitatis, ſecluſo ſcandalo, intelligitur exceptus. De idolothytis plenius egimus in commentario prioris epiſtolæ ad Corint. ad capitis 10. ver. 19. & ſeq.

CAP. VIII.

v. 2. VT *affligeret atque tentaret, & nota fierent, quæ in tuo animo verſabantur, vtrum cuſtodires illius mandata, an non.* Quæritur, cui nota fierent? Pagninus ex Hebræo ſic vertit: *Vt affligeret te, vt tentaret te, vt ſciret, quæ ſunt in corde tuo &c.* Similis eſt locus Iudicum, 3. vbi dicitur Dominus dimiſiſſe gentium reliquias, vt in ipſis experiretur Iſraëlem, vtrum audirent mandata Domini. Igitur illud in noſtra verſione (*nota fierent*) ſupple, ipſi Deo. Verum ſententia figurata eſt, qua per ſcientiam ſeu notitiam intelligitur, rei notæ, ſed latentis, manifeſtatio. Et ſicut homines, per experientiam diſcunt, quod anteà latuerat, cum oblatis occaſionibus, illud per facta externa proditur; ſic & Deus ſcire & experiri dicitur, quando latens animi malitia, per facta proditur; vtpote, quaſi ſi Deus anteà non cognouiſſet, iam ex factis caperet experientiam. Ad hunc ſenſum reſpicientes Hieronym. & ſeptuaginta rectè verterunt indefinitè; *vt nota* (hoc eſt, manifeſta) *fierent.* Sic & Vatablus; *Vt experimento quodam innoteſceret.* Eodem quoque ſenſu dictum eſt Geneſ. 22. ad Abraham; *Nunc cognoui, quod timeas Dominum,* & prius Geneſ. 18. (*vt ſciam*) & hîc infra cap. 13. vbi Hieronymus vertit, *vt palam fiat.*

v. 3. *Dedit tibi cibum manna, vt oſtenderet tibi, quod non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo, &c.* Hunc ſcripturæ locum obiecit Chriſtus Diabolo tentanti ipſum & dicenti, *Si filius Dei es &c.* Panis in ſcriptura ſacra aliquando propriè ſumitur, aliquando generaliter pro omni eo quod in alimentum ſumitur per modum panis. De quo vide annotata Exodi 16. Sed hoc loco panis generaliter accipi non poteſt, quia manna, vt patet, panis nomine hic non comprehenditur, cum dicitur; *Non in ſolo pane.* Porrò in eo quod ſubiungitur, (*ſed in omni verbo.*) verbum more ſcripturæ accipitur pro re, quæ verbo profertur; vt Lucæ 2. *Videamus hoc verbum quod factum eſt, quod oſtendit nobis Dominus.* Senſus igitur eſt: Per hoc quod manna dedit tibi in cibum, oſtendit Dominus non ex ſolo pane viuere hominem, ſed etiam ſine pane poſſe eum viuere, ex omni eo, per quod Deo placuerit eum ſuſtentare: Nam filios Iſraël per annos quadraginta ſine pane ſuſtentauit ex manna; Moyſen autem, & Heliam, & ipſum Chriſtum per dies quadraginta ſine omni alimento corporali in vita conſeruauit. Hinc etiam conſtat manna non fuiſſe propriè panem.

v. 4. *Veſtimentum tuum, quo operiebaris nequaquam vetuſtate defecit, & pes tuus non eſt ſubtritus.* Alterum
A miraculum prouidentiæ diuinæ. Nam prius illud ad victũ pertinebat, hoc autẽ veſtitũ. Quod dicitur (*pes tuus non eſt ſubtritus*) quidam ita intelligunt; pes tuus ex tam longinquo itinere non doluit neque ſenſit fatigationem. Sed hanc expoſitionem deſtruit ſcriptura, quæ pluribus locis & fatigatos eos fuiſſe teſtatur; & dolore, ac tædio affectos ex itinere, vt Numer. 11. & 21. & Deuteron. 25. Rectius proinde per metonymiam explicatur, qua contentum pro continente, pes pro calceo accipitur, vt ſenſus ſit conformis cum præcedenti ſententia; Sicut veſtimentum quo totum corpus tegitur, non defecit vetuſtate, ita nec calceus ex tam multo itinere fuit detritus. Dicunt autem Hebræorum quidam, quod
B veſtimenta puerorum, ſimul paulatim ſuccreſcebant cum ipſis pueris. Quod an ita ſe habeat incertum. Potuit enim & aliter creſcentibus prouideri, ſi videlicet pueri grandiores acciperẽt veſtimentum adultorum, qui paſſim moriebantur per deſertum: horum autem veſtimenta viciſſim pueri acciperent, qui ſtatura minores erant, atque ita deinceps vſque ad infantes. Adde quod infra c. 29. etiam expreſſe dicitur, *calceamenta non eſſe vetuſtate conſumpta.*

CAP. IX.

v. 1. VT *poſſideas nationes fortiores te, ciuitates ingentes, & ad cœlum vſque muratas, &c.* Ex his
C conſtat exploratores non omnino falſa retuliſſe de illo populo. Nam eadem fere hic Moyſes affirmat, cum illis quæ ipſi retulerunt, vt patet Numer. 13. Sed exploratores in eo peccârunt, quod narrationẽ ſuam componebant ad frangendum cor populi: cum è contra debuiſſent populum animare, & excitare in ſpem bonam iuxta Dei promiſſa. Dicebant enim: *Nequaquam ad hunc populum valemus aſcendere.* Detrahebant quoque terræ, quod deuoraret habitatores ſuos, & de proceritate hominum hyperbolicè loquebantur, dicentes ſe vidiſſe homines ſtirpis gigantex, quibus ipſi comparati, quaſi locuſtæ viderentur. Vide annot. Numer. 13.

v. 6. *Scito igitur quod non propter iuſtitias tuas Domi-*
D *nus Deus tuus dederit tibi terram hanc &c.* Moyſes duas cauſas adfert, quare gentes illæ deletæ fuerint ad ingreſſum filiorum Iſrael, & vnam cauſam remouet. *Prima* cauſa ex duabus eſt, quia gentes illæ impietate ſua hoc commeruerunt, vt delerentur: *Secunda* cauſa huic populo propria fuit: nempe vt Dominus compleret verbum ſuum quod ſub iuramento pollicitus erat patribus eorum. Interim remouet ſimul cauſam, quam alioqui ſibi perſuadere potuiſſent, cũ dicit: *Non propter iuſtitias tuas.* Ex quo intelligimus promiſſionem patribus illorum Abraham, Iſaac &
E Iacob factam de terra illa ſemini illorũ danda, fuiſſe abſolutam, & non, vt multæ aliæ, cum hac conditione. Si poſteri ambularent in mandatis Dei. Nam ſi ea conditio fuiſſet intellecta, & requiſita; tum non nudè propter promiſſionem patribus factam, ſed etiã propter ſuas iuſtitias introducti fuiſſent in terram promiſſionis.

v. 8. *Et iratus delere te voluit:* & mox quoque v. 20. de Aarone, *Voluit enim conterere.* Hæc omnia de volũtate præparationis ſunt accipienda. Vide noſtra in 1. diſtinct. 45.

v. 11. *Cumque tranſiſſent quadraginta dies.* Et rurſum v. 18. & 25. tertiò repetit Moyſes hoc capite, ſe fuiſſe in monte quadraginta diebus & noctibus: *primo* quando primas tabulas accepit, *ſecundo* vt apparet, quando pro populo deprecatus eſt, *tertio* quando ſecundas tabulas accepit; quod clarius narratur initio

ſequentis capitis. Et quidem ex his colligunt Hebræi Moyſen tribus diuerſis vicibus fuiſſe in monte quadraginta diebus, ſine cibo & potu: Sed Chriſtiani interpretes ferè duas tantum quadragenas Moyſi tribuunt: maxime cum in Exodo, vbi plenius hæc tota hiſtoria deſcribitur, tantum duarum fiat mentio. Itaque ad id, quod Moyſes hic ter mentionem faciat temporis quadraginta dierum, quo fuit in monte, reſpondetur, id quod ab eo ſecundo & tertio dicitur, ad idem tempus eſſe referendum. Nam & cap. ſequenti rurſum repetit ſe ſtetiſſe in monte 40. diebus & noctibus. Vnde tamen non eſt conſequens eum quater in monte tot diebus fuiſſe. Sciendum interim Hebræorum opinionem non eſſe prorſus improbabilem, neque certa aliqua ratione redargui poſſe. Nam & alia quædam hic dicuntur quæ in Exodo non habentur, vt quod Dominus voluit conterere Aaron, & quod pro eo quoque Moyſes fuerit precatus.

v. 19. *Timui enim indignationem & iram illius, qua aduerſum vos concitatus delere vos voluit.* Quomodo timuit qui certus erat Deum facturum quod promiſerat, id eſt, daturum populo Iſraël terram promiſſionis? An cogitabat Deum forte deleturum populum pauciſſimis reſeruatis, quos in terram promiſſam introduceret multiplicandos rurſum in populum? At non videtur: quia Deus ita comminabatur interitum populo, vt Moyſi promitteret ducatum ac principatum in alium populum multo maiorem. An ergo potius dicendum, merito Moyſen timuiſſe, eo quod nondum ſatis certus eſſet vtrum abſoluta eſſet promiſſio Dei, an à conditione dependens: ſi videlicet populus in Dei cultu permaneret, nec graui aliquo peccato Deum offenderet? Quod ſi nec hoc placet, eò quod Moyſes hoc eodem cap. proteſtetur abſolutam eſſe Dei promiſſionem quando dicit: *Neque enim propter iuſtitias tuas, & æquitatem cordis tui ingredieris* &c. Dici poterit Moyſen timuiſſe indignationem Dei, non quod metueret ne populum deleret; ſed ne ea indignatione quam oſtendebat, quando populo interitum minabatur, ſaltem erumperet in grauiſſimam aliquam plagam populi: Moyſes autem Deum orauit, non tantum vt plagam huiuſmodi auerteret, verum etiam ne populus omnino deleretur; quia Deus promiſſiones ſuas etiam abſolutas, impleri vult per interceſſionem & merita piorum.

v. 20. *Aduerſus Aaron quoque vehementer iratus voluit eum conterere.* Hoc in Exodo non habetur, neque enim omnia ſuis locis dicuntur in hiſtoria. Tale eſt etiam quod in epiſt. ad Hebr. 12. verſ. 21. dicit Apoſtolus, Moyſem, Domino legem terribiliter ferente, dixiſſe; *Exterritus ſum & tremebundus.* Quod neque in Exodo, neque in tota ſcriptura veteris teſtamenti legitur. Vide noſtrum commentarium dicto loco Heb. 12. *Et pro illo ſimiliter deprecatus ſum.* Cur non potius Aaron ſummus ſacerdos pro ſeipſo orauit, cum ſacerdotis ſit orare & ſacrificare pro ſuis & populi peccatis? *Reſpondeo* quod nondum illo tempore Aaron ad ſacerdotium erat aſſumptus. Et quidem Moyſes iam tum erat ſacerdos iuſſu Domini. Deinde nihil vetat, imò valde conueniens & iuſtum eſt, vt pro ſacerdote oret populus & quilibet de populo; quia pro ſalute paſtoris, oues oportet eſſe ſollicitas, & ſcriptum eſt: *Orate pro inuicem vt ſaluemini.* Iacobi 5. Hinc Apoſtolus Paulus pro ſe toties petit orari; & totius eccleſiæ diſciplina hoc habet, vt à populo pro ſummo Pontifice aliiſque Epiſcopis oretur.

v. 24. *Sed ſemper fuiſtis rebelles à die qua noſſe vos cœpi.* Vtrum ab ea ætate, qua primùm noſſe potuit populum ſuum, etiam antequam ſecederet in Madian? an potius ab eo tempore quo miſſus à Domino cœpit illi populo præeſſe? tunc enim propius noſſe cœpit illum populum, quando ei cum illo negotium eſſe cœpit, tanquam duci ac præfecto cum ſubditis. Quanquam & ante videtur ſuſpectam habuiſſe populi illius ceruicoſitatem & cordis duritiem; quando multum excuſabat ſe ne ad illos mitteretur; dicens inter alia: *Non credent mihi, neque audient vocem meam.*

CAP. X.

v. 12. *ET nunc Iſraël, quid Dominus Deus tuus petit à te, niſi vt timeas Dominum Deum tuum?* Hoc ſimile eſt illis optationibus Dei, quæ non ſine tropo dicuntur, de quibus ſupra cap. 5. & infra cap. 32. & Iſaiæ 48.

v. 15. *Et tamen patribus tuis conglutinatus eſt Dominus, & amauit eos, elegitque ſemen eorum poſt eos, id eſt, vos de cunctis gentibus.* *Quærunt* aliqui, quare Deus filium ſuum naſci voluit ex ſemine Abrahæ, & quare legem, ſuique agnitionem dedit illi popolo; *Reſpondeo,* ex hoc capite & ſuperiori intelligimus hæc Dei beneficia in illum populũ fuiſſe prorſus gratuita. Nam populus ipſe rebellis erat, & duræ ceruicis. Natus quidem eſt ex ſanctis patriarchis Abraham, Iſaac, & Iacob, quibus propter ipſorum fidem, obedientiam, & pietatem dignatus fuit promittere Meſſiam ex ipſis naſciturum; ſed quos ipſe, vt hoc qualitercunque mererentur, ſuis benedictionibus præuenerat, erantque ipſorum merita, Dei dona. Vnde intelligitur totum hoc beneficium in gratuitam Dei dilectionem & electionem, qua hunc populum vt ei bene faceret de cunctis gentibus elegerat, eſſe referendum.

v. 17. *Dominus Deus veſter, ipſe eſt Deus deorum, & Dominus dominantium.* Quo ſenſu dicatur Deus deorum, & inanium deorum. Vide annot. pſal. 49. Nam ad deos gentium id referendum eſſe, ſatis ex aliis locis patet. Eorum autem Deus dicitur, quia omnibus illis maior eſt, & melior, & potentior. Vnde ſupra cap. 4. *Non eſt alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes ſibi, ſicut Deus noſter adeſt cunctis obſecrationibus noſtris.* Quomodo autem non repugnet illud Chriſti in Euangelio Matth. 22. *Non eſt mortuorum Deus, ſed viuorum,* vide ibi explicatum.

CAP. XI.

v. 10. *TErra ad quam ingrederis non eſt ſicut terra Ægypti &c.* Non hic fit comparatio terræ Ægypti cum terra Chanaan in fertilitate: Id enim huic loco eſt impertinens; Et ſunt qui putent terram Ægypti fertilitate, potiſſimum frumenti, ſuperaſſe terram promiſſionis, propter Nili irrigationem: Sed fit comparatio in modo irrigationis terræ. Nam in Ægypto, vt hic dicitur, in hortorum morem ex Nilo aquæ ducebantur irriguæ: In terra vero Chanaan de cœlo dabatur pluuia ad irrigationem agrorum. Eſt autem vtilius & commodius populo de cœlo expectare pluuiam, quam per ſulcos ducere aquas irriguas. Nam iſtud eſt operationis humanæ, illud autem peculiariter diuini ac cæleſtis beneficij; & proinde etiam admonetur homo, de cælo ſemper expectare ſubſidium oportunum & per conſequens eſſe ſollicitus, vt Dei mandata ſeruet; cuius rei facile obliuiſceretur, ſi propria arte & induſtria terram irrigaret, & auxilium Dei de cælo non ſentiret ſibi eſſe neceſſarium.

v. 18. *Suſpendite ea pro ſigno in manibus, & inter oculos collocate &c.* Similia verba habentur ſupra cap. 6. Hæc autem ſecundum proprietatem literæ nemo Iſraëlitarum eo tempore feciſſe commemoratur vel legitur. Vnde putant multi hyperbolicam eſſe commendationem mandatorum Dei; qua videlicet non aliud ſignificetur, quam ſemper, & vbique prę oculis habenda eſſe præcepta Dei. Poteſt etiam dici ſermo eſſe allegoricus ſiue Parabolicus, vt ex rebus corporeis res ſpirituales intelligantur. Iuxta hunc ſenſum ſuſpendit, ſeu ligat mandata Dei pro ſigno in manibus, qui in omni opere ſtudet implere mandata Dei; collocat inter oculos, qui nunquam obliuiſcitur, ſed mentis oculos ſemper in ea intentos habet; ſcribit in limine, & ſuper poſtes & ianuas domus ſuæ, qui ſiue intret domum ſuam, ſiue egrediatur, ſemper mandata Dei memoria, & cogitatione reuoluit. Atque hæ & ſimiles exhortationes non minus ad Chriſtianos pertinent, quam ad Iudæos.

v. 21. *Quamdiu cœlum imminet terræ.* Significatur vel huius mundi ſecundum præſentem ſtatum duratio; (Nempe quia ſecundum promiſſiones Dei, ſi filij Iſraël non peccaſſent, nunquam ex ea terra eiecti fuiſſent.) Vel tempus valdè longum, videlicet durationis ſaltem veteris teſtamēti. Sed prior ſenſus melior videtur, vtpote quod promiſſio hæc, quod ſemper eſſent eam terram poſſeſſuri, & nunquam inde eijcerentur, fuit tantum conditionalis: Sic enim immediatè poſt iſta verba ſubijcitur: *Si enim cuſtodieritis mandata -- &c. diſperdet Dominus omnes gentes iſtas ante faciem veſtram, & poſsidebitis eas.*

v. 24. *A deſerto & à Libano, à flumine magno Euphrate vſque ad mare occidentale &c.* Termini terræ promiſſionis deſignantur: Videlicet à monte Libano, qui eſt in ſeptentrione, vſque ad deſertum Zin, quod ſpectat Meridiem, & à flumine Euphrate, quod eſt in Oriente, vſque ad Magnum Mare, quod reſpicit occaſum. Et notandum quod hic populus totam hāc terram his limitibus comprehenſam tenuit tempore Salomonis; ſed poſteà propter tranſgreſſiones ſuas in anguſtias redactus fuit, limitibus eius coarctatis.

CAP. XII.

v. 2. *SVbuertite omnia loca in quibus coluerunt gentes -- Deos ſuos.* Huius præcepti *triplex eſt ratio*: prima, ob deteſtationem idolomaniæ, & Dæmonolatriæ: vnde dicitur, *diſperdite nomina eorum de locis illis*: ſecunda, ne populus Iſraëliticus retinens ea loca incitaretur ad ſimilem cultum: vnde dicitur, *Non facietis ita Domino Deo veſtro*: tertia, quia populo illi non licebat vbilibet templa Deo extruere, ſed vnicum futurum erat templum, & vnicus locus, in quo Deus erat oblatione ſacrificiorum colendus; ideoque cætera omnia templa, delubra & luci deſtruendi erant. Vnde dicitur infra v. 5. *Sed ad locum, quem elegerit Dominus Deus veſter &c. venietis.*

v. 5. *Vt ponat nomen ſuum ibi.* Quidam hic per *nomen Dei* intelligunt arcam fœderis vel propitiatoriū, vbi Deus præſentiam ſuam & voluntatem per oracula declarabat; & ad hoc citant Pſalmum 95. & 105. Sed in ijs non legitur nomen Domini poſitum pro arca. Quare hic potius videtur eſſe ſenſus: Venietis ad locum quem elegerit Deus ad cultum ſuū, vt videlicet ibi oblationibus munerum & ſacrificiorum colatur, & nomen eius inuocetur. Hoc autem fiebat coram arca propitiatorij; non tamen illa vocabatur, *nomen Domini*. Sic & paulo poſt: *Vt ſit nomen eius in eo*: id eſt, vt ſit ibi cultus eius, ibique ipſe cultu externo inuocetur. Id quod etiam abſque arca futurum erat, velut eo tempore quo arca tenebatur à Philiſthæis, tunc enim erat nihilominus nomen Domini in Silo licet occaſione arcę locus cultus diuini fuerit poſtea mutatus. Porro cap. 26. apertius dicitur: *Vt ibi inuocetur nomen eius.* Tametſi in Hebræo ſit: *Ad collocandum nomen ſuum ibi*: vel vt vertit Pagninus: *Vt habitare faciat nomen ſuum ibi.*

v. 8. *Non facietis ibi quæ nos hîc facimus hodie: ſinguli quod ſibi rectum videtur.* Non ſignificatur, quod populus tunc ad libitum excogitabat ceremonias colēdi Dei; ſed ſenſus eſt: non certo loco ſacrificantes: ſed nunc hoc, nunc illo loco: quia adhuc ſumus in deſerto. Mox enim ſubiungitur: *Neque enim vſque in præſens tempus veniſtis ad requiem.* Hoc ergo ſignificatur quod tunc nondum poterant omnia quę pręſcripta erant, exactè ſeruari, maximè quoad locum; ſed quod cuncta exactè ſeruanda eſſent, poſtquam perueniſſent ad terram promiſſam.

v. 30. *Sicut coluerunt gentes iſtæ deos ſuos, ita & ego colam. Non facies ſimiliter Domino Deo tuo.* Duo prohibentur: cultus idolorum, & vſus ceremoniarum ethnicarum, etiamſi adhiberentur ad cultum vnius Dei, q. d. Caue, ne talibus ceremonijs Deum tuum colas, qualibus gentes iſtæ coluerunt Deos ſuos. Hūc enim ſenſum declarat, quod dicitur; *Non facies ſimiliter Domino Deo tuo*, id eſt, non talibus ceremonijs eum coles; quia, vt ſequitur, fuerunt ceremonię abominabiles. Vnde & noluit Deus ſibi lucos fieri, aut ſacrificia exhiberi ſub omni ligno frondoſo, ſed in vno loco tantum. Hinc ergo manifeſtum eſt, ceremonias Iudaicas non eſſe petitas ex gentilitate, ſed ab ipſo Deo inſtitutas, vt patet Deut. 4. vbi ſic legitur: *Quæ eſt enim alia gens ſic inclyta, vt habeat ceremonias, iuſtaque iudicia &c?* Ex quibus verbis manifeſtum eſt, populum Iſraëliticum etiam ceremonijs ab alijs nationibus fuiſſe diſtinctum.

v. 32. *Quod præcipio tibi hoc tantum facito Domino: Nec addas quicquam nec minuas.* Hoc de cultu Dei dicitur. Non enim ait abſolutè, aut generatim, (*hoc tantum facito*) ſed (*hoc tantum facito Domino*) id eſt, in cultu Dei, ſeu in colendo. Senſus eſt, non confingetis vobis alium ritum, aut nouas ceremonias, ſed vtemini ceremonijs à me præſcriptis. Nam per alias ceremonias periculum erat illi populo ne laberetur in idolatriam; erant enim propenſi ad ſectandas eas ceremonias quibus vtebantur gentiles. Deinde habebant ceremonias ad longum præſcriptas in lege, quibus nihil opus erat alias ſuperaddere. Alia autem Eccleſię Chriſti ratio eſt, cui certus ceremoniarum modus à Chriſto non eſt præſcriptus, ſed hoc Chriſtus reliquit diſpoſitioni ac prudentiæ ſuæ Eccleſiæ. Vide annot. Eſther 9. quomodo cōtra iſtud nec peccauerint qui poſtea alios adhuc dies feſtos inſtituerunt. Vide etiam annot. ſupra c. 4. v. 2.

CAP. XIII.

v. 1. *SI ſurrexerit in medio tui Prophetes*, & deinceps: *--- & dixerit tibi: Eamus & ſequamur Deos alienos --- non audies.* Et tandem v. 9. *ſed ſtatim interficies.* Nota, primum eſt, vt non audiamus falſos prophetas; deinde etiam capitale ſupplicium aduerſus falſum prophetam conſtituitur; cuius ſupplicij iuſta cauſa additur; v. 5. *quia locutus eſt, vt vos auerteret.* Idem ergo ſupplicium meritò conſtitutum quoque eſt in hæreticos: vtpote Reipublicæ perturbatores, & qui fideles auertere conantur ad ſeruiendum dijs alienis, id eſt, ad amplectenda falſa dogmata de Deo & rebus diuinis. Tales enim non verum Deum co-

lunt,

lunt, ſed falſum & alienum. Velut qui dicit Deum A eſſe peccati authorem, & voluntatem impellere ad malum; is non verum Deum colit, quia verus Deus talis non eſt; ſed eum colit quem ſibi falſa opinione confinxit; Caluinum intellige, eiuſque ſectatores. Vide Vincentium Lirinenſem cap. 15. hunc locum pulchrè tractantem, & de hæreticis interpretantem, & per deos alienos noua dogmata intelligentem. Interim quod dicitur (*ſed ſtatim interficies*) non ſic accipiendum eſt, quaſi id liceat priuata authoritate, ſed ſenſus eſt, ſtatim interficies, ſed publicè accuſatum, & conuictum. Nam mox additur: *Sit primum manus tua ſuper eum, & poſt te omnis populus mittat manum.*

v. 3. *Quia tentat vos Dominus Deus veſter, vt palam* B *fiat, vtrum diligatis eum an non.* Heb. (*vt ſciat*) Vide pluribus ſuprà cap. 8. v. 2.

CAP. XIV.

v. 1. F*ilij eſtote Domini Dei veſtri.* Non præcipit de ipſa gratia adoptionis filiorum Dei, ſed vt obedientia & obſeruatione mandatorum Dei patris ſui cæleſtis, oſtendant ſe eſſe eius filios. Nempe de actibus eſt præceptum.

v. 11. *Omnes aues mundas comedite.* Et infrà. *Omne quod mundum eſt comedite.* Verba ſunt non præcepti, ſed conceſſionis rei licitæ; ſicut & illud Geneſ. 2. *Ex omni ligno paradiſi comede.* C

v. 22. *Decimam partem ſeparabis de cunctis fructibus tuis --- per ſingulos annos, & comedes in conſpectu Domini Dei tui. Quæritur*, quomodo præcipiat Moyſes, vt decimam partem fructuum ſuorum comedant coram Domino, cum decimæ debeantur Leuitis? *Reſpondent quidam*, Iſraëlitas ſolitos ſeparare ſingulis annis binas decimas. Priores erant de omnibus fructibus: poſteriores autem eſſent de nouem partibus reliquis. Quarum priores cum integræ cederent in vſum Leuitarum, poſteriores ab ipſis offerentibus conſumerentur coram Domino: Ac de his decimis intelligendum eſſe præſentem locum. Et eodem modo diſtinguunt duplicia primitiua. Sed hæc reſponſio neque in ſcriptura, neque in Iudæorum conſuetudine D fundamentum habet.

Proinde *rectius videtur hoc modo reſpondendum*, quod Iudæi, quotieſcunque decimas vel primitiua afferebant Ieroſolymam, non debebant venire vacui, ſicut præcipitur Exodi 23. v. 15. & 34. v. 20. *Non apparebis in conſpectu meo vacuus*, ideoque *munus aliquod ſpontaneum ſimul offerre debebant*, præter ea quæ erant præcepti. Illud autem erat hoſtia pacifica: cuius pectuſculum & armus dexter erant ſacerdotis, reliquę partes ipſius offerentis. Ac de his intelligendum videtur, quod dicitur: *Comedes in conſpectu Domini Dei tui*, vtpote quod hæc afferebantur ſimul cum decimis.

v. 28. *Anno tertio ſeparabis aliam decimam.* Nota, eſt E hic quidem tertia quędam decima, ſed non illa cuius eſt mentio v. 22. Nempe ibi agitur de decima ſeparanda per ſingulos annos: hîc autem de ea quę tãtum tertio quoque anno ſeparabatur.

CAP. XV.

v. 1. S*Eptimo anno facies remiſſionem.* De anno ſeptimo & quinquageſimo, vide etiam Leuit. 25. Quidam opinantur remiſſionem hanc ſic intelligi, vt ipſo duntaxat ſeptimo anno non liceret exigere debita, liceret autem poſt eum annum expletum. *Sed* reuera nihil durum habet lex iſta de abſoluta remiſſione, intellecta; modò cum Lirano eam reſtringas ad impotentes ſoluere. Deinde quod argumentantur alij, & inter eos Caietanus, vocabulo Hebræo nõ ſignificari remiſſionem, ſed ſubtractionem; nihil eſt. Nam tantundem valet. Et non ſolum Hieron. ſed & alij Hebrææ linguæ peritiſſimi vertunt (*remiſſionem*) interpres Vatabli, & ipſe Vatablus, Pagninus, Arias.

v. 4. *Et omnino indigens & mendicus non erit inter vos Quæritur* quomodo hoc non pugnet cum eo quod dicitur hoc ipſo capite v. 11. *Non deerunt pauperes in terra habitationis tuæ?* Quin & huc ipſum mox explicatur de paupere fratre, & fratre Hebræo, qui ob paupertatem venditur. *Reſpondetur* nullam hîc eſſe pugnantiam. *Nam primo loco præceptum eſt*, ac ſi dicat Dominus per Moyſen; Non ſit indigens & mendicus inter vos; ſitis verò in eos mites & liberales, ideò & ſeptimum hunc annum remiſſionis conſtituo. In poſterioribus autẽ illis verbis eſt nuda aſſertio, qua oſtenditur nunquam defuturos eos in quos poſſint, & debeant eſſe liberales. Nequaquam autem vrgẽdum eſt, quod interpres noſter primo loco vocet indigentem & mendicum, poſteriori verò loco ſimpliciter pauperem, quaſi permittantur homines pauperes, ſed non mendici; quia apud Hebræos vtrobique eſt idem vocabulum, ſicut & apud ſeptuaginta ἐνδεὴς, id eſt, talis pauper qui caret rebus ad vitam neceſſarijs. Cęterum *iſtud præceptum non pertinet ad magiſtratum*, quaſi ſcilicet magiſtratus non debeat tolerare mendicos in ciuitate, ſicut quidam malè intelligunt, *ſed pertinet ad diuites*, qui admonentur, vt ita ſint liberales in pauperes, ne cogantur mendicare. Si qui autem præ inopia cogantur, illi non publico edicto ſunt prohibendi, ſed ſubſidijs vel publicis, vel priuatis ſubleuanda eſt eorum paupertas.

v. 6. *Fœnerabis gentibus multis, & ipſe à nullo accipies mutuum.* Promiſſio eſt temporalis felicitatis, ſicut & id quod ſequitur; *Dominaberis nationibus plurimis.* Sed perperam illud intelligunt nunc Iudæi; quaſi liceat illis ab alienigenis vſuras accipere: nam fœnerare nihil eſt aliud hoc loco, quàm mutuũ dare, ſicut patet ex Antitheſi illa, dum ſubijcitur, *& ipſe à nullo accipies mutuum.*

v. 9. *Caue ne fortè ſubrepat tibi impia cogitatio.* Vide Hebræa; & nota impietatem vocari id quod ſpiritus auarorum vocaret prudentiam: videlicet, inſtante anno remiſſionis, nolle mutuare, ne paulo poſt cogatur remittere.

CAP. VXI.

v. 2. I*Mmolabiſque Phaſe Domino Deo tuo de ouibus & de bobus in loco &c. Quomodo* Phaſe de bobus? cum Phaſe alibi dicatur immolatio ſolius agni Paſchalis? Sed *reſpondetur*, Phaſe hîc accipi pro totis ſeptem diebus ſolemnitatis Paſchalis, quibus præter agnum Paſchalem quem ſinguli debebant celebrare, varia etiam ſacrificia offerebantur, de quibus ſic Num. 28. *Menſe autem primo, quartadecima die menſis Phaſe Domini erit.* Et paucis interiectis: *Offeretiſque incenſum holocauſtum Domino, vitulos de armento duos, arietem vnum, agnos anniculos ſeptem & hircum pro peccato, præter holocauſtum matutinum quod ſemper offeretis. Ita facietis per ſingulos dies ſeptem dierum &c.*

v. 19. & 20. *Non accipies perſonam, nec munera -- Iuſtè quod iuſtum eſt perſequeris.* Poſtrema illa verba Hebraicè ſic ſonent. *Iuſtitiam iuſtitiam ſequeris*; quæ tamen rectè interpres noſter & ſeptuaginta verterunt; *Iuſtè quod iuſtum eſt, perſequeris.* Significatur enim illa geminatione Hebraica, omninò, & ex tota animi in-

Digitized by Google

tentione ſequendum eſſe id quod iuſtum eſt; neque A aliud quam iuſtitiam præ oculis habendam in iuſtitia adminiſtranda. Tractat hunc locum pulchrè Gregor. lib. 9. Moral. cap. 19. Nonnulli, inquit, terrena præmia appetunt, & iuſtitiam deſerunt. Quos contra bene per Moyſen dicitur; Iuſtè quod iuſtum eſt, exequaris. Iniuſtè quippe quod iuſtum eſt exequitur, qui ad defenſionē iuſtitiæ non virtutis æmulatione, ſed amore præmij temporalis excitatur. Denique concludit. Iuſtè ergo iuſtum exequi, eſt in aſſertione iuſtitiæ, eandem ipſam iuſtitiam quærere. Sic ille. Sed & Ariſtoteles ipſe lib. 5. Ethicorum, docet multum diuerſa eſſe iuſtè agere, & id quod iuſtum eſt agere.

B

CAP. XVII.

v. 8. *SI difficile & ambiguum apud te iudicium eſſe perſpexeris --- ſurge & aſcende ad locum, quem elegerit Dominus, veniéſque ad ſacerdotes &c.* Hæc ſententia modo ſacerdotem, modo Iudicem nominat, propter duplicem magiſtratum qui erat in populo Dei; ſacrum & ciuilem: quamuis contingeret aliquando vtrumque magiſtratum in eandem perſonā concurrere: vt tempore Heli, & rurſus tempore Machabæorum. Cum autem vtrumque magiſtratum etiam nunc in populo ſuo, hoc eſt, in Eccleſia conſtituerit Deus, nimirum ſecularem, & Eccleſiaſticū:

C

prorſus conſentaneum eſt eandem legem etiam nūc ſeruari: vt videlicet quæſtiones difficiles, ſi ciuiles ſint, ad ſuum referantur magiſtratum; ſi Eccleſiaſticæ, & religionem attingentes, referantur ad magiſtratum Eccleſiaſticum, id eſt, ad ſummum ſacerdotem, & ſummum in rebus Eccleſiaſticis Iudicē. Qui certè non alius eſt, quam Pontifex Romanus, Chriſti Vicarius & D. Petri ſucceſſor. Neque enim putandum eſt, Deum minus Eccleſiæ ſuæ proſpexiſſe de ratione componendarum controuerſiarum exortarum circa religionem, quam olim proſpexerit ſynagogæ Iudæorum.

v. 12. *Qui ſuperbierit, nolens obedire ſacerdotis imperio --- ex decreto Iudicis morietur homo ille.* Supra dixit ſacerdotes pluraliter, hîc ſacerdotem in ſingulari. Ex

D

quo intelligitur concilium eſſe plurium ſacerdotū, ſed primam authoritatem & poteſtatem eſſe vnius. Deinde notandum, qua pœna dignus cenſeatur, qui ſummi ſacerdotis iudicio acquieſcere noluerit: nimirum ſupplicio mortis: quod quidem ſupplicium irrogandum eſt per iudicem ſecularem. *Ex decreto*, inquit, *Iudicis morietur homo ille.* Neque tamen idcircò Iudici licebat inquirere de ſententia ſummi ſacerdotis ſemel lata: ſed ſufficere ei debebat cognoſcere, quod talis homo ſententiæ ſacerdotis nollet acquieſcere. Ita hodie Iudici ſeculari quoq; de quæſtione hæreſis cognoſcere non licet, ſed ſatis ei eſſe debet, eum qui ad ipſum defertur, nolle ſententię & iudicio Eccleſię acquieſcere. Quomodo etiam ſi quē

E

idem magiſtratus adiudicet morti, quod falſam monetam cuderit: non eſt neceſſe, vt ipſe magiſtratus de ſinceritate aut falſitate monetæ iudicet, ſed creditur peritis illius artis, & ſimiliter quoque quando quæſtio eſt de vulnere lethali: ſtatur ſententiæ medicorum, & chyrurgorum. Vide noſtra in 4. diſt. 18. Additio B. P. Vera lectio eſt, *& decreto.*

v. 10. *Et facies quæcunque dixerint --- & docuerint iuxta legem eius.* Volunt hæretici ex his verbis penes vnumquemque remanere iudicium, an ſacerdotes doceant iuxta legem Domini. Sed ridiculum id eſſet, & fruſtra fuiſſet illis data iudicādi poteſtas, ſi ab ipſis iudicatis ſeu reis iudices deberent aut poſſent iudicari. Et eſt hoc contra illud Eccle. 8. *Non iudices contra iudicem, quia quod iuſtum eſt iudicat*, quaſi dicat, debet iudex ratione muneris ſui ſecundum iuſtitiam iudicare, & ideo hoc debet credi, eum ita facere.

CAP. XVIII.

v. 8. *EXcepto eo quod in vrbe ſua ex paterna ſucceſſione ei debetur.* Ergo etiam hæreditatem ſuorum bonorum Leuitæ ad poſteros tranſmittebant. Videntur autem intelligi, domus, ſuburbana, pecora & ſi quid aliud eſſet acquiſitum.

v. 15. *Prophetam --- de fratribus tuis ſicut me, ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus; ipſum audies.* Omiſſis Hebræorum commentis, qui hunc locum interpretantur de Ioſue & alijs, qui deinde ſecuti ſunt, Samuele, Eſaia, Ieremia: dubitare non debemus, quin locus iſte ad Chriſtum pertineat. Habemus enim de hoc interpretem Spiritum ſanctum, qui per os B. Petri Apoſtoli Actor. 3. ita loquitur: *Moyſes quidem dixit; Quoniam prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter de fratribus veſtris, tanquam me, ipſum audietis.* Itemque Stephanus Actor. 7. hunc locum ad probādum Chriſtum eſſe Meſſiam producit. Quæritur quomodo dicatur (*ſicut me*) cū Chriſtus fuerit Moyſe longe maior? *Reſpondeo*, illis verbis non æqualitatem authoritatis, ſed ſimilitudinem ſignificari. Et ſenſus eſt: per omnia eum audietis, ſicut me audire debuiſtis: vel, ſicut ego nihil vobis præcepti niſi ex ore Dei, ita nec ille. Vel potius (*ſicut me*) vel vt poſtea repetitur (*ſimilem mei*) videlicet in eo, quod vterque ſit legiſlator: ego Moyſes legis veteris, ille nouæ, Et plane Stephanus Act. 7. hanc ſcripturam allegat, vt oſtendat iam olim per ipſum Moyſem à Deo promiſſum eſſe prophetam: qui legem Moyſi transferat.

Adde quod omnino quoque videtur ad hunc locum alludere pater de filio teſtificans Matth. 17. *ipſum audite.* Itemque ad hunc locum reſpexiſſe creditur ipſe filius Chriſtus, quando ait Ioan. 5. *De me enim ille ſcripſit.* Et Philippus quando dixit Nathanaël, Ioan. 1. *Quem ſcripſit Moyſes in lege, &c.* vt parui faciendum videatur quod Hieronymus ab Oleaſtro putat non tantum de Chriſto intelligi, ſed pertinere etiam ad alios Prophetas. Sed contra hunc ſenſum, & ſimiliter contra ſenſus quos fingunt Iudęi, præter illa quæ ſupradicta ſunt, facit etiam quod non dicitur (*prophetas*) ſed ſingulariter: *Ac deinde* cap. vltimo huius libri expreſſe dicitur: *Et non ſurrexit vltra propheta in Iſrael ſicut Moyſes, &c.*

v. 19. *Ego vltor exiſtam.* Impletum eſt hoc in euerſione potiſſimum ciuitatis Ieroſolymitanæ per Romanos, ſicut Chriſtus quoque ipſe eis prædixerat: Lucæ 19. 44. ac deinceps in diſperſione illius populi per omnes terras, & in venditione eorum in ſeruos, & quod etiamnum omnibus ſunt contemptui.

CAP. XIX.

v. 15. *NOn ſtabit teſtis vnus contra aliquem, -- ſed in ore duorū vel trium teſtium ſtabit omne verbum.* Non ita hoc accipiendum eſt quod dicitur (*ſtabit omne verbum*) quaſi ſit certum & infallibile argumentum veritatis, ſi duo aut tres teſtes aliquid affirmauerint: nam ſicut vnus teſtis mentiri poteſt, & falſum teſtimonium perhibere, ita & duo & tres: ſicut qui teſtimonium tulerunt contra Naboth, Suſannam, Chriſtum, Stephanum: ſed ſenſus eſt: Quādo aliter non poteſt inueniri veritas eius rei, quę

quæ-

quæritur in iudicio: tum ſtandum erit teſtimonio doorum aut trium, tanquam argumento valde probabili. Neque enim in rebus humanis certæ demonſtratinnes ſemper requiruntur, ſed ſufficiunt tales probationes quibus merito fides adhibeatur.

Sed cur non ſimiliter ſtandum eſt teſtimonio vnius? *Vna ratio*, quia facilè ex priuato odio vnus calumniator contra aliquem inueniri poſſet; nō ita facilè doo aut tres. *Altera*, eaque potior, quia vnus teſtis mendax longè facilius in deponendo teſtimonio proferet omnia conſentientia & conformia, quam facere poſſint duo aut tres teſtes mendaces. Nō enim facilè duo aut tres ita inter ſe conſpirare poſſunt, vt ſi ſeorſim ac diligenter examinentur, omnes facti circumſtantias referant ſimiliter; ſicut patuit in examine duorum illorum ſeniorum, qui contra Suſannam falſum teſtimonium dixerant. Mahometus in Alcorano Azoara 34. quatuor teſtes requirit in probando adulterio, & alijs. Sed multo rectius lex iſta diuina per Moyſem duos tantum treſue requirit; quia ſi quatuor neceſſarij ſunt, multa ſcelera & flagitia manebunt impunita. Et difficilè eſt duos ſic conſpirare ad falſum teſtificandum, vt diligenter examinati de omnibus circomſtantijs, non deprehendantur falſitatis, aliqua parte.

CAP. XX.

v. 5. Q*Vis eſt homo qui ædificauit domum nouam, & non dedicauit eam, &c.* Nota, dedicare domum, non eſt eam Deo conſecrare, ſicut nunc dedicantur templa, & ſicut dedicatum fuit templum Salomonis; ſed dedicare hîc eſt deputare ad vſum & inhabitationem. Id autem fortè fiebat exhibendo amicis & propinquis aliquod conuiuium; niſi quis magis exiſtimet dedicationem illam non fuiſſe aliud quam inchoatam habitationem. Nam vox Hebræa non aliud ſignificat quam (*initiare.*) Et Auguſtinus in Ioannem ad illud cap. 10. *Et facta ſunt encœnia Ieroſolymis*, dicit, quod quicumqoe induit nouam veſtem, encœniare illam dicitur. Obſeruandum autem, quod tria hic hominum genera iſta remittantur ex prælio; videlicet, ne ſi in prælio occumberēt, inciderent in illas expreſſas maledictiones legis libri huius cap. 28. *Tu ædificabis domum, & alius inhabitabit eam, &c.*

v. 6. *Quis eſt homo qui plantauit vineam, & necdum fecit eam eſſe communem, de qua veſci omnibus liceat?* Facere vineam communem de qua veſci omnibus liceat, non eſt eam publicam facere vt omnibus volētibus liceat eam ingredi & fructus eius comedere: ſed facere communem Hebraica phraſi eſt eam prophanare, ita vt non amplius fructus æſtimentur ſacri & ſacerdotibus obſtricti. Sic in Scriptura noui teſtamenti commune pro profano quoque ſæpè accipitur. Vinea autem fiebat profana quinto demū anno. Nam fructus qui tribus primis annis naſcebantur, vt eſt Leuit. 19. reputabantur immūdi, quibus nec veſci licebat, nec vti ad ſacrificia; quicquid autem naſcebatur quarto anno, tanquam primitiuum Deo offerebatur. Quinto demom anno licitum erat Domino vineæ & alijs de fructibus eius comedere. Quod quando fiebat, dicebatur poſſeſſor eam facere communem, aut vt alij vertunt, profanare. Cæterum per hæc genera hominum, qui iubentur excedere prçlio, & domum reuerti, *myſticè* ſignificatur, omnes eos ineptos eſſe ad militiam ſpiritualem, qui animum adhuc habent implicatum voluptatibus, vel cupiditatibus terrenis, vnde & Apoſtolus: *Nemo militans Deo implicat ſe negotijs ſecularibus.* 2. Tim. 2.

v. 13. *Percuties omne quod in ea generis maſculini eſt, in ore gladij abſque mulieribus & infantibus* &c. Ex ijs quæ hic dicuntur, non ſequitur principes poſſe dare militibus poteſtatem occidendi omnes qui in ciuitate aliqua rebelli inuenti fuerint: multoque minus præcipere vt occidant. Nam homini principi vel iudici oon licet hominem occidere vel occidendum præcipere, niſi ſecundum iuſtitiam homanam; cuius illa inprimis lex eſt. *Innocentem non occides.* Permittere autem inoocentium aliquorum occiſionem, ſi rebelles aliter in poteſtatem redigi vel extingui non poſſint; non eſt illicitum. Quod autem dicitur: *Percuties omne quod in ea eſt generis maſculini --- abſque mulieribus & infantibus*; ideo dictum, quia mulieres & infantes eo quod arma gerere, & repugnare vel non ſoleant, vel non poſſint, præſumuntur innocentes: Mares autem omnes adulti, quatenus armari ſolent ad repugnandum, præſumuntur nocentes. Si qoos tamen innocuos eſſe conſtaret; parcendum illis eſſet; ſicut & mulieres, ſi quæ vna cum viris repugnaſſent, interfici poſſent. Qua de re vide Franciſcum à victoria relectione 6. & Dominicum Baunes in 2. 2. quæſt. 40. a. 1.

CAP. XXI.

v. 14. S*I autem poſtea non ſederit animo tuo, dimittes eam liberam --- quia humiliaſti eam.* Erat hoc repudio ſimile, nec præceptum aut conceſſum à Deo, ſed dumtaxat permiſſum duro & ceruicoſo populo. Si enim permittebatur repudium vxoris Iſraëlitidis propter periculum homicidij: quanto magis mulieris alienigenæ, & in bello captæ, cum certè procliuius fuiſſet Iudęo talem occidere, ſi diſplicentem inuitus retinere debuiſſet, quam vxorem acceptam de gente ſua. Vnde nec opus hic erat libello repudij, ſed ſola ſufficiebat voluntas viri dimittentis. Ergo permiſſio erat in eo quod dicit (*dimittes*) ſed præceptum in eo quod ſubditur (*liberam*) vt clarè patet ex ſubiectis verbis: Quia humiliaſti eam.

v. 23. *Quia maledictus à Deo eſt qui pendet in ligno.* Hebr. ſic: *Maledictio Dei eſt qui ſuſpenſus eſt*: quomodn etiam vertūr Aquila & Theod. Septuaginta vertunt vt nos habemus. Senſus autem litteræ eſt: Quicumq; in cruce ſuſpēditur, Deo execrabilis eſt, & ita execrabilis, vt oec cadauer eius permittendū ſit diu in hominū conſpectu relinqui, ſed ſtatim eadem die tanquam quiddam abominabile auferēdum ab oculis, &, vt hic dicitur, ſepeliendum. Et fuit hoc à Deo prçceptum de ſolis ſuſpenſis, quia qui humi interficiebantur lapidatione, vel incendio, vel ferro, eorum corpora ſponte ſtatim homines terra obruebant, quia indecorum cenſebant corpora ſuper terram iacēre inſepulta. Itaq; de illis præcepto non erat opus; ſed tantum de ſuſpenſis in ſublimi, vbi facilè potuiſſent relinqui.

Sed potiſſima cauſa eſt, quia Chriſtus in *myſterio* præſignabatur, ſicut Apoſtolus ad Galat. 3. explicat dicens: *Chriſtus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; quia ſcriptum eſt: Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Vide noſtra eo loco.

CAP. XXII.

v. 5. N*On induetur mulier veſte virili, &c.* Ratio eſt, quia hac ſpecie committi poſſent ſtupra, adulteria, inceſtus, &c. Et propterea additur: *Abominabilis enim apud Deum eſt qui facit hæc.* Vbi ergo nullum eſt huiuſmodi periculum, & ratio aliqua occurrit faciendi, non eſt illicitum; vt eſt in actione

comi-

comica, vel ad euadendum certum periculum. Legimus quoque de S. Theodora in Martyrologio 11. Septembris, quod in habitu virili monachi, multos annos ſanctè vixerit in monaſterio. Simile quid refertur de S. Marina. Sed hæc non ſunt tradenda ad imitationem. Quædam enim ſanctorum facta magis miranda nobis ſunt, quam imitanda. Sane & apud Mexicanos in noua Hiſpania capitale erat hoc crimen.

v. 10. *Non arabis in boue & aſino.* Ratio literalis eſt, quia vires eorum ſunt inæquales. Nam bos fortior eſt aſino, & paſſus facit grandiores, & proinde aſinus ſupra vires grauaretur, ſi cum boue iungeretur ad trahendum aratrum. Sed bos cum boue, & aſinus cum aſino rectè iunguntur. Parabolicè autem ſignificatur non exigenda paria onera, ſiue ſubſidia, ab hominibus virtute inæqualibus, qui proinde paria præſtare non poſſunt. Gregorius in Moralibus ita moraliter exponit lib. 1. cap. 16. Non iunges bouem & aſinum (ita enim legit) id eſt, fatuos ſapientibus in prædicatione non ſocies, ne per eum qui implere rem non valet, illi qui præualet, obſiſtas.

v. 15. *Ad ſeniores vrbis qui in porta ſunt.* Hieronymus ſuper Zachar. 8. *Quæritur*, inquit, quare apud Iudæos in portis fuerit locus iudicandi? Et *reſpondet*; Ne cogerentur agricolæ intrare vrbes, & aliquod ſubire diſpendium; ideo iudices in portis reſidebant, vt vnuſquiſque confeſtim ad ſedes proprias reuerteretur.

CAP. XXIII.

v. 1. & 3. *NOn intrabit eunuchus --- eccleſiam Domini Ammonites & Moabites, &c.* D. Thomas 1. 2. q. 105. art. 3. ad 1. & 2. eccleſiam interpretatur collegium populi; nempe quod conſtat ciuibus; quos propriè intelligit, qui poſſint agere ea quæ ſunt ciuium; vt dare conſilium, vel iudicium in populo; quales, inquit, non ſunt viles perſonæ, item pueri, mulieres, licet generali nomine ſunt ciues. Et addit; poterat tamen diſpenſatiue in collegium populi admitti, propter aliquem virtutis actum, ſicut Iudith 14. dicitur, quod Achior dux filiorum Ammon appoſitus eſt ad populum Iſraël, & omnis ſucceſſio generis eius, ſic ille. Sed non eſt neceſſe recurrere ad huiuſmodi diſpenſationem, ſi per eccleſiam intelligamus populi ſenatum; quia non dicitur in libro Iudith, quod Achior in ſenatum ſeu concilium populi aſſumptus ſit, ſed tantum quod appoſitus eſt ad populum Iſraël. Et confirmatur hæc expoſitio ex libro Eccl. 38. vbi de mechanicis artificibus dicitur: *Et non inhabitabunt, nec inambulabunt, & in eccleſiam non tranſilient: Super ſellam iudicis non ſedebunt, & teſtamentum iudicij non intelligent.* De eodem v. 3. vide 2. Eſdr. 13. v. 1.

v. 6. *Non facies cum eis pacem, nec quæras eis bona cunctis diebus vitæ tuæ in ſempiternum.* Hoc populo præcipitur, non priuato cuiquam. Debebat enim populus Dei obſiſtere temporali felicitati ipſius populi temporali, qui tam hoſtiliter iis aduerſatus fuerat; tum, quia ad rempublicam ſpectat publicas iniurias vindicare, tum quia Deus ſupremus iudex ita præcipiebat: Et tamen iuxta quod ſupra dictum eſt ad illud, Leuit. 19. v. 18. *Diliges proximum tuum ſicut teipſum*, de omni homine illud intelligi; ſimul debebant Iſraëlitæ Ammonitas & Moabitas diligere, nempe animum præparatum habere, iis tanquam hominibus eiuſdem naturæ, & capacibus eiuſdem beatitudinis, loco & tempore oportuno, dilectionem huiuſmodi oſtendere.

v. 19. & 20. *Non fænerabis fratri tuo ad vſuram, --- ſed alieno: Fratri autem tuo abſque vſura, id quo indiget commodabis.* Hic aliquid prohibetur, aliquid permittitur, & aliquid præcipitur. Prohibetur vſura erga fratres, eadem erga alienos permittitur. Præcipitur autem mutuatio gratuita erga fratres neceſſitatem patientes; ſicut & ſupra cap. 15. v. 9. quo loco expreſſum habes præceptum de dando mutuo fratri indigenti, etiam, vt apparet, ſub peccato mortali. Nam vocat impiam cogitationem, quæ à mutuo reuocat, contemplatione ſeptimi anni remiſſionis. Vide ibi plenius.

CAP. XXIV.

v. 1. *SCribet libellum repudij.* Vtrum repudium in veteri lege fuerit permiſſum tantum, an etiam licitum? vide hic prolixe Liranum & Burgenſem. Liranus priorem partem tenet, & eſt communis doctrina; Burgenſis poſteriorem; ſed non ſatis ſolide probat. Et videtur eſſe contra verba Saluatoris Matth. 19. dicentis, Deum id permiſiſſe Iudæis ad duritiam cordis eorũ. Sic & Hieronymus in Matth. 19. & fundatur in ſcriptura Gen. 2. & etiam tempore legis Moſaicæ apud Ieremiam cap. 3. Porro quod hic dicitur: *Si acceperit homo vxorem, & non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem, ſcribet libellum repudij*; nonnulli per fœditatem intelligunt adulterium, quod forte ſoli marito notum ſit. Verum in Euangelio, vbi Phariſæi hac de re quæſtionem mouent Domino, dicitur (*ex quacumque cauſa.*) Neque Chriſtus eam allegationem reprehendit, ſed tantum corrigens quod dixerant (*mandauit Moyſes*) pro eo ſupponit & dicit, *Quoniam Moyſes ad duritiam cordis veſtri permiſit vobis dimittere vxores veſtras*: nihil corrigens in eo quod dixerant (*ex quacunque cauſa.*) Deinde hoc loco ſtatim poſt dicitur: *Cumque egreſſa alterum maritum duxerit, & ille quoque oderit eam*: nulla addita cauſa. Per fœditatem igitur intelligi videtur omne vitium vxoris, propter quod maritus eam oderit, ſiue ſit deformitas, ſiue moroſitas, ſiue procacitas, ſiue quid aliud.

v. 4. *Non poterit prior maritus recipere eam in vxorem.* Idem teſtatur Dominus per prophetam Ieremiam cap. 3. Sciendum tamen eſt, quod ſi vxor iniuſte fuiſſet dimiſſa, & nondum accepiſſet alium virum; quod tunc vir, dimiſſa ſuperinducta, debebat priorem vxorem recipere; vt ſignificat Malachias cap. 2. & ibidem Hieronym. Corripit, inquit, Iudæos propheta, & ad repudium nouarum coniugum prouocat, vt vxores, quas dimiſerant, recipiant. Hæc ille, loquens de vxoribus dimiſſis, quæ nondum alios maritos acceperant.

v. 16. *Non occidentur patres pro filijs, nec filij pro patribus, ſed vnuſquiſque pro peccato ſuo morietur.* Hæc ad hominem iudicem dici, docent ſequentia: Sic enim ſubiungitur: *Non peruertes iudicium aduenæ, &c.* Itaque non pugnant hæc cum eo quod eſt Exodi 20. cap. v. 5. Vbi Deus de ſeipſo loquens ait; *Ego ſum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, viſitans iniquitates patrum in filios in tertiam & quartam generationem.* Quæ quomodo intelligenda ſint, vide ibi explicatum. Hic admonentur illi qui inter homines præſunt, ne morte vnquam puniant quemquam, niſi pro propria culpa.

CAP. XXV.

v. 2. P*Ro menſura peccati erit plagarum modus, ita dumtaxat vt quadragenarium numerum non excedãt.* Iuſtitia humana quæ fit in animaduerſione nocentium, imago quædam eſt & riuulus iuſtitiæ diuinæ, eius maxime quam exercet Deus in futuro ſæculo in reprobos. Ibi autem iuxta menſuram ſeu magnitudinem peccatorum erit modus pœnarum, quia reddet vnicuique ſecũdum opera ſua, &, vt Apocalypſis 18. dicitur: *Quantum in delicijs fuit, tantum date illi tormentum & luctum*. Igitur eadem proportio culpæ & pœnæ ſeruanda eſt in iudicijs humanis. Vetat autem Moyſes in plagis ſeu flagellis excedi numerum quadragenarium, etiamſi forte maiorem numerum plagarum quis commeritus eſſet; quia agit hic de eo, qui nondum erat condemnatus ad mortem, & cuius delictum nondum morte puniri poterat. Atqui ſi vltra quadraginta multiplicatus fuiſſet numerus plagarum; metuendum erat, ne inde moreretur; Atque ita modus pœnæ exceſſiſſet menſuram peccati. Et hoc eſt quod additur: *Ne forte laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus*. Quod vero Paulus de ſe ait 2. Cor. 11. *A Iudæis quinquies quadragenas vna minus accepi*, intelligendum eſt Iudæos ex conſuetudine circa hanc legem obſeruaſſe, vt non integrum plagarum numerũ inferrent, ſed vnam remitterent, ſiue ſpecie miſericordiæ, ſiue, vt eo remotiores eſſent à periculo excedendi numerum quadragenarium à lege conſtitutũ; ſcilicet quia numerando plagas errare potuiſſent. Vide comment. noſtrum ibidem.

v. 5. *Accipiet eam frater eius, & ſuſcitabit ſemen fratris ſui.* Hebr. eſt (*cognatus eius.*) Atque adeo ſi frater non erat, debebat mulier coniungi ei qui maritum eius proxime contingebat, vt patet ex libro Ruth. Quin etiam ſi frater, accepta fratris vxore, etiam ſine liberis mortuus eſſet, debebat alius adhuc frater eam accipere, & primo fratri vel fratribus ſuſcitare ſemẽ. Probatur id tum ex Geneſ. 38. vbi mortuo ſecundo fratre, tertius promittitur ipſi Thamar; quo non præſtito, Iudas quoque culpam iniuſtitiæ agnoſcit, dicens: *Iuſtior me eſt*, &c. Et veriſimile eſt idem hac lege præceptum fuiſſe, quod iure quodam, vt videmus, ante legem ſeruabatur: tum etiam hęc expoſitio confirmatur, quod ex hac lege Sadducęi in Euangelio quæſtionem proponunt de ſeptem fratribus, quorum vnus poſt alium eandem vxorẽ acceperint.

Quæritur hic 1. quid ſi proximus recuſaret accipere, alio ex propinquis accipere parato? Videtur quod proximus liberabatur præcepto legis, eo caſu; vt factum in primo propinquo mariti Ruth, quando Boos qui erat ſecundus propinquus, accipere eam paratus fuit. Ruth 3. & 4. Vide ibi.

Quæritur 2. quid ſi vxor laboraret ſuſpicione ſterilitatis, vt ſi pluribus annis cum viro fuiſſet non concepta prole; num eam viro demortuo debuiſſet frater vxorem ducere? Et quidem videtur ſi probabilis erat coniectura ſterilitatis: non debuiſſe, quia ceſſabat finis legis, nempe ſuſcitatio ſeminis.

Quæritur 3. quid ſi mulier diſpliceret propter aſperitatem morum, vel aliam huiuſmodi cauſam? Videtur dicendum, ſi iuſta ratione diſpliceret, potuiſſe ſine peccato eam recuſare: ſalua tamen pœna legis: quam ferre debebat vt foro exteriori ſatisfaceret. Non enim veriſimile eſt Deum voluiſſe libertatem matrimonij aſtringere, vt quis ad vnam aliquam mulierem teneretur, etiam iuſta ratione diſplicentem. Et ob hanc cauſam lex non cogit abſolute: ſed interpoſita pœna liberat. Quin etiam permiſſione legis poterat quis vxorem fratris acceptam in coniugem poſtea repudiare, ſiqua cauſa legitima intercederet.

Quæritur 4. quid ſi mulier erat alienigena? *Reſpondeo*, ſi talis erat quam liceret accipere in vxorem, vtpote conuerſa ad cultum veri Dei, ſicut Ruth: tenebatur eam frater defuncti accipere.

v. 6. *Et primogenitum ex ea filium, nomine defuncti appellabit, vt non deleatur nomen eius.* Non eſt ſenſus imponendum eſſe primogenito ipſum nomen fratris defuncti (neque enim Booz filium natum ex Ruth vocauit Mahalon, ſed Obed) ſed ſenſus eſt, vocabit eum non filium ſuum, ſed filium illius defuncti; &, quod ad eum pertinebit defuncti hæreditas, eumque in illa genealogia ſcribet patrem. Nominat autem primogenitum, ſcilicet quia reliqui naſcebantur nomine viuentis, atque eius cenſebantur filij eiuſque erant hæredes.

Quæritur an omnes filij quos ſequens frater gigneret, ſuſcitarentur fratri an primus tantum? Poſterius ex hoc loco videtur, vbi dicitur. *Primogenitum ex ea filium nomine illius appellabit, vt non deleatur nomen eius ex Iſrael*; id eſt primogenitus vocabitur filius fratris defuncti, tanquam patris ſui legalis, non autem fratris viuentis, etſi patris naturalis. Verbi gratia, ſic nominandus erat N. filius Her, non autem filius Onan. Et hoc ſufficit fini & ſcopo legis, qui eſt ſuſcitare ſemen aliquod fratri, vt nomen eius non extinguatur. Aliud tamen videri poteſt ex Geneſis 38. vbi de Onan ſic dicitur: *Ille ſciens non naſci ſibi filios*, &c. niſi forte lex Moyſi moderata ſit ius illud antiquum: vel hic eſſe dicatur ſenſus verborum Gen. 38. Sciens ſibi non naſci omnes filios, vel ſibi non naſci filium, ſcilicet primum. Eadem obiectio naſcitur ex Ruth 4. dicente propinquo: *Non debeo poſteritatem familiæ meæ delere*, &c. Vide annot. ibid.

CAP. XXVI.

v. 5. S*Yrus perſequebatur patrem meum, qui deſcendit in Ægyptum, & ibi peregrinatus eſt pauciſſimo numero, creuitque in gentem magnam & robuſtam*, &c. His verbis profitebatur is, qui primitias frugum terræ offerebat, filios Iſraël terram ſanctam non accepiſſe iure hęreditario, ſed ex gratuita & liberali promiſſione Dei, cum patres eorum in ea tantum vt peregrini eſſent verſati, idque non ſine afflictione ac rerum neceſſariarum inopia, quod ſignificatur, cum dicitur: *Syrus perſequebatur* &c. Syrus, id eſt, Laban, qui habitabat in Meſopotamia Syriæ, affligebat patrem meum Iacob dura ſeruitute & defraudatione debitæ mercedis; quem etiam diſcedentem perſecutus eſt: Iacob autem poſtea preſſus inopia ciborum deſcendit in Ægyptum. Alij, vt Pagninus & Vatablus, ex Hebręo vertunt hoc modo: *Syrus peribat pater meus, aut perituros erat*, penuria laborabat. Et ita ſenſus eſt; Iacob qui habitauit in Syria, frumenti penuria laborans, ita vt metueret, ne ipſe cum ſuis conſumeretur inopia, ſicut dicitur Geneſ. 42. deſcendit in Ægyptum. Sed ſenſus eodem fere recidit. Eſt enim proteſtatio gratuitæ donationis terræ promiſſæ.

v. 14. *Non comedi ex eis in luctu meo, nec ſeparaui ea in qualibet immunditia, nec expendi ex his quicquam in re funebri.* Non ſolum non licebat de decimis quicquam in ſuos vel alienos vſus vſurpare, quantumcunque etiam in ſpeciem pios & iuſtos; quin etiam ipſæ decimæ mundæ eſſe debebant, id eſt, non contaminatæ contactu alicuius rei immundæ. & ipſe quoque, qui decimas ſeparabat, debebat eſſe mundus. Atque hoc eſt quod offerens hic proteſtatur: *Non comedi ex eis*

in luctu meo, ſeu triſtitia mea, id eſt, in calamitate ſeu A paupertate mea, etſi indigentia preſſus, tamen nihil ex decimis vſurpaui. Secundo, *Non ſeparaui eas in qualibet immunditia*, id eſt, ipſe immundus exiſtens, vel eas quocumque modo, aut cuiuſcumque rei cōtactu immundas faciens. Et tertio, *Non expendi ex his quicquam in re funebri*. Quod Hebr. ſonat *(pro mortuo)* id eſt, nihil ex decimis ſubtraxi in vſum exequiarum, faciendo videlicet conuiuium in ſepultura mortui, vel aliquid ſimile. Hac igitur proteſtatione ſignificat ſe decimas offerre & mundas & integras.

CAP. XXVII.

v.5.&.6. **E**T *ædificabis ibi altare Domino Deo tuo de ſaxis informibus, & offeres ſuper eo holocauſta*. De hoc altari à Ioſue poſtea ædificato, vide Ioſue 8. Fuit autem hoc altare erectum priuſquā certam ſedem accepiſſet arca Domini, & ea quæ ad tabernaculum pertinebant; atque ideo quoque iubetur tumultuariè fieri ex lapidibus impolitis & informibus, quia temporaneum tantum futurum erat, & poſtea diſijciendum, ne in eo poſtmodum filij Iſrael forte adhuc ſacrificarent.

v.18. *Maledictus qui errare facit cæcum in itinere*. Hoc peccatum referendum eſt ad præceptum *Non occides*. Qui enim cæco ponit offendiculum, & maximè in itinere facit errare, impellit eum in vitæ periculum. Nam homo cæcus deuians ab itinere, facilè poteſt incidere vel in aquam, vel in foueam, vel in feras, & alia pericula ſimilia.

v. 26. *Maledictus qui non permanet in ſermonibus legis huius, nec eos opere perficit*. Hoc vniuerſaliter accipiēdum *(qui non permanet in omnibus &c.)* Sic enim citat Apoſtolus ad Galat. 3. *Maledictus qui non permanſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro legis vt faciat ea*. Quomodo etiam vertunt Septuaginta. Senſus igitur eſt, eum eſſe maledictum, id eſt, ſubiectum maledictionibus, quæ hic enumerantur, qui opere non præſtat vniuerſa quæ lex præſcribit: intelligendo ea legis mandata quæ continent ſubſtantiam vitæ. Vel hoc ſenſu; Qui non ſeruauerit omnia, ſic vt nuſquā peccet grauiter contra aliquod eorum; vel, vt non excidat à fine legis, quæ eſt charitas Dei & proximi. Maledictiones autem hic intelliguntur temporales; vt patet ex enumeratione maledictionum infra poſita, vbi nihil dicitur de pœna æterna; ſed tamen maledictiones à Chriſto Matth. 25. & alibi expreſſæ de igne æterno, fletu oculorum, ſtridore dentium, & ſimilibus, ſub iſtis maledictionibus tāquā ſub vmbris & figuris continebantur. *Omnia enim in figuris contingebant illis, &c.* Similis eſt locus Iacobi 2. *Qui offenderit in vno factus eſt omnium reus*. Vide ibidem noſt. comment. & citato loco ad Galat. 3.

CAP. XXVIII.

v.12. **E**T *fænerabis gentibus multis, & ipſe à nullo fænus accipies*. A nonnullis iſtud hoc modo accipitur, quaſi dicat, tanta frueris bonorum abundantia, vt poſſis etiam exteris nationibus pecuniam dare ad vſuram; ipſe autem, vtpote nullius indigens, à nullo ad vſuram accipias. Quæ expoſitio etiam ex eo confirmari poſſe videtur, quod ſupra cap. 23. legimus permiſſum filijs Iſraël dare ad vſuram alieno. Cæterum cum nec in Hebræo, nec apud Septuaginta vlla ſit hic mentio vſuræ, ſed tantum mutui; tum etiam quod id quod peccatum eſt, diuinæ benedictioni nullo modo videatur debere innecti: ideo rectius hoc modo ſimpliciter intelligitur ſententia. Tanta omnium rerum copia affluеs, vt multis gentibus mutuo dare pecuniam poſſis, ipſe autem mutuo aliunde accepto non indigeas. Sic & Caietan. Quod autem Iudæi mutuū non dederint ſine vſura, id propriæ ipſorum cupiditatis fuit, non promiſſæ benedictionis.

v.63. *Sic lætabitur* (ſcilicet Dominus) *diſperdens vos atque ſubuertens*. At ſcriptum eſt Sap.1. *Deum non lætari in perditione viuorum*. Sed dicendum Deum hoc ſenſu in perditione & afflictione hominum non lætari, quia non vult eam per ſe, ſed tantum vt iuſta ſupplicia peccatorum: qua ratione etiam dicitur: *Lætabitur iuſtus cum viderit vindictam*. Pſal.57.

B v.66. *Et erit vita tua quaſi pendens ante te. Timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ*. Senſus literalis eſt: Eris in perpetuo diſcrimine vitæ tuę, & in perpetuo metu vitæ amittendæ; imo de vita ac ſalute deſperabis. *Myſtica* autem explicatione ſatis appoſite hoc explicant patres de Chriſto, qui eſt vita animarum, ſicut de ſe in Euangelio dicit: *Ego ſum via, veritas, & vita*, vt ſit ſermo ad Iudæos, tempore Chriſti, hoc ſenſu: *Vita tua*, id eſt, Chriſtus, per quem credendo viuere poſſes, *erit pendens in cruce ante oculos tuos*, & tamen non credes vitę tuę, id eſt, non credes in Chriſtum, per quem vitam conſequi poſſes, vt hoc impletum ſit in Iudæis, qua parte obdurati & excæcati fuerunt. Ita Auguſt. lib.19. contra Fauſtum ca. 22. C Athanaſ. oratione de humanitate verbi. Tertullianus lib. contra Iudæos. Lactant. lib.4. cap.18. & Leo ſerm.8. de paſſione Domini.

CAP. XXIX.

v. 2. **V**Os *vidiſtis vniuerſa quæ fecit Dominus &c.* Et v.4. *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens, & oculos videntes*. Verba exprobrantis ſunt, & eſt ſenſus: Vidiſtis mirabilia quę Dominus fecit coram vobis, & tamen ea oculis mentis nō conſideraſtis, neque ad ea attendiſtis, ſic vt obediretis legi Domini. Quod autem addit Moyſes: *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens, &c.* nullo modo, inquit Auguſtinus, hoc diceret, niſi ad eorum quoq; culpam id pertinere D intelligi vellet, ne quiſquam ſe ex hoc excuſabilē putet. Simul enim oſtēdit, & ſine adiutorio Domini Dei eos intelligere & obedire non poſſe oculis & auribus cordis. & tamē ſi adiutoriū Dei deſit, non ideo eſſe excuſabile hominis vicium: quoniam iudicia Dei, quamuis occulta, tamē iuſta ſunt. Hæc Aug.

v.19. *Et abſumat ebria ſitientem*. Sic editio clementina; pridem legebatur, *aſſumat ebria ſitientem*. (ſcilicet velut ſociam.) Hebr. hoc modo habēt. *Vt addat ebriā cum ſitiente*. Verſio apud Vatablum; *Vt ſinatur ebria cū ſitiente*. Ipſe Vatablus hoc modo; *ita vt anteponant ebriam ſitienti*. Id eſt, inquit, Non eueniant mihi iſtæ maledictiones etiāſi fecero ea, ad quæ animus meus inclinatus eſt; ita vt parti concupiſcibili animæ det E primas, quæ inebriatur rebus huius mundi, poſteriores autem parti rationali. Ita ille.

v. 29. *Abſcondita Domino Deo noſtro: Quæ manifeſta ſunt nobis. &c.* Non eſt legendum; *Abſcondita à Domino*: nihil enim ab oculis Dei abſconditū eſt. Deinde, nec in Hebræo, nec apud 70. additur præpoſitio illa (*a*) ſed *Abſcondita Domino Deo noſtro*. Variè autem exponitur. Verus ſenſus petendus eſt ex ijs, quæ ſupra capite 27. & hoc capite dicuntur. Ibi inter alia ſic dicitur: *Maledictus qui facit ſculptile, ponetque illud in abſcondito*: rurſum: *Qui clam percuſſerit, &c.* idemque iudicium, de immunditiæ peccatis ibi expreſſis. Similiter hoc capite dicitur: *Ne forte ſit inter vos radix germinans fel & amaritudinem. Cumque audierit,*

dixerit, benedicat ſibi in corde ſuo dicens: Pax erit mihi, & ambulabo in prauitate cordis mei, id eſt, occultè obſequar cupiditatibus meis, & tamen pax erit mihi, id eſt, nemo me puniet. Propter huiuſmodi ergo cogitationes occultas Moyſes adiecit: *Abſcondita Domino Deo noſtro*, quaſi dicat, per apoſiopeſim; Abſcondita, ſcilicet illa, & illa occulta peccata (ne dubitate) ad iudicium Domini Dei noſtri pertinent, ſed ad nos nihilominus etiam pertinet, & ad filios noſtros, punire ſemper, quę manifeſta ſunt & notoria peccata, ſi velimus legem Dei implere, & maledictiones eius effugere.

CAP. XXX.

v. 11. *Mandatum hoc non ſupra te eſt, neque procul poſitum, nec in cælo ſitum.* Senſus eſt, iam tibi mandatum hoc à Domino in monte datum eſt, & rurſum à me propoſitum, recitatum ac prolixe declaratum; nihil eſt quod iam excuſes. Reſtat, vt ſupra dixit: *vt audiamus atque opere compleamus*. Et iterum: *Vt poſſimus audire & facere quod præceptum eſt.* Quomodo autem ad hoc, auxilium à Deo eſſet petendum, declarauit capite ſuperiori, cum exprobando dixit: *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens, &c.* non enim alioqui Dominus eis hoc rectè exprobraret. Tum idem etiam oſtenditur capite octauo his verbis: *Ne diceres in corde tuo: Fortitudo mea, & robur manus meæ hæc mihi omnia præſtiterunt: Sed recorderis Domini Dei tui, quod ipſe vires tibi præbuerit.* Nam ſi in corporalibus nihil poterant, niſi Deo vires ſuggerente; multo magis ergo in ſpiritualibus. Vide com. noſt. ad Rom. 10. vbi hic locus ab Apoſtolo citatur.

v. 15. *Conſidera quod hodie poſuerim in conſpectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum.* Et infra v. 19. *Elige ergo vitam, &c.* Vita & bonum vita beata intelligitur, bonumque, non morale, ſed quod appetitur vt finis & beatitudo: & ſimiliter mors & malum, nempe malum miſeriæ: quod ex eo liquet, quia exponit illa Moyſes per benedictionem & maledictionem. Item quia in textu dicitur: *Et viuas, atque multiplicet te, benedicatque tibi*; & rurſum: *Ipſe eſt enim vita tua, & longitudo dierum.* Nec obſtat, quod ſubiungit: *Elige ergo vitam, &c.* quaſi proponat circa hæc electionem, cum circa beatitudinem, quæ habet rationem vltimi finis non verſetur electio; Quod enim dicit; *Elige vitam*, ſenſus eſt, fac ea, per quæ vitam à me tibi propoſitam conſequaris, & mortem propoſitam euadas; Propoſuerat ſcilicet illa, & ante oculos poſuerat, cum longo ordine recitauit benedictiones & maledictiones.

CAP. XXXI.

v. 2. *Centum viginti annorum ſum hodie: Non poſſum vltra egredi & ingredi. Quæritur*, quomodo hoc conſiſtat cum eo, quod dicitur de eo capite vltimo huius libri: *Non caligauit oculus eius, nec dentes eius moti ſunt*: quibus verbis ſignificari videtur eum in tanta ſenectute adhuc fuiſſe bona & firma valetudine. Quidam, quod hic dicitur: *Non poſſum vltra egredi & ingredi*, tantum referunt ad Dei prohibitionem, de qua ſequitur: *præſertim cum Dominus dixerit, &c.* Sed huic ſententiæ obſtat illud (*præſertim*) vel vt eſt in Hebræo (*prę*) per quod ſignificantur duæ rationes, cur alius ſit ſufficiendus in eius locum. Proinde, etiam omnino vna cauſa ponenda eſt in eius ſenili ætate. Etſi enim non caligaret eius oculus, nec dentes illius eſſent moti, vt dicitur capite vltimo, hoc eſt, etſi bona adhuc eſſet valetudine & viuacitate ſenſuum: non obſtat tamen quin ei deeſſet robur corporis ad tantum onus ducatus diutius ferendum, nempe ad quamuis occaſionem paratum eſſe, (vt loquitur) ingredi & egredi.

v. 28. *Congregate ad me maiores natu, --- & inuocabo contra eos cælum & terram.* Inuocare non ita hic accipitur, ſicut ibi: *Quomodo inuocabunt in quem non crediderunt?* aut rurſum; *Quicumque inuocauerit nomen Domini, &c.* nempe, quia talis inuocationis cælum & terra non ſunt capacia, cum ſint res quædam inanimatæ. Sed intelligitur inuocatio in teſtimonium, vt ſenſus ſit; Inuocabo cælum & terram teſtes contra præuaricatores. Quod ipſum tamen etiam impropriè dicitur, quia res inanimatę propriè teſtes eſſe non poſſunt, ſed teſtari ſcilicet dicuntur, tanquã ſigna quædam perpetuo obuia, quæ rei memoriam innouent. Vocantur ergo cælum & terra in teſtimonium, quia cum ſint res ſtabiles & perpetuæ, ſemper ex eis ſumi poterat teſtimonium contra tranſgreſſores.

CAP. XXXII.

v. 8. *Quando ſeparabat filios Adam, conſtituit terminos populorum, iuxta numerum filiorum Iſrael.* A quibuſdam ſic exponitur: Tot conſtituit gentes ſeu populos per vniuerſum mundum, quot numero erant capita hominum in populo Iſrael, vel ſaltem, quot ingreſſæ ſunt animæ cum Iacob ſeu Iſrael in Ægyptum, nempe ſeptuaginta. Et hinc videntur fundamentum ſuæ opinionis accipere, qui dicunt in ſeptuaginta gentes & ſeptuaginta linguas diuiſos fuiſſe eos, qui ædificabant turrim Babel: quia videlicet numerum populorum conſtituit Deus iuxta numerum filiorum Iſrael ingredientium in Ægyptum. Sed ſciendum eſt, non eſſe dictum: Conſtituit numerum populorum, ſed *terminos populorum*. Proinde hoc modo rectius & ſimplicius intelligitur: Quando altiſſimus diuiſit regiones, & eas aſſignauit cunctis gentibus; ita tamen terminos aſſignauit, vt certam terræ portionem ſeruaret, quæ abundè ſufficeret pro numero filiorum Iſraël. Quamuis enim terram promiſſam aliæ gentes incoluerunt, illæ tamẽ mox ad introitum filiorum Iſrael deletæ ſunt, velut alienam, populoque Dei aſſignatam terram incolentes. Significatur ergo ſumma cura & dilectio Dei ergà populum Iſrael. Septuaginta hic legunt: *Statuit terminos populorum iuxta numerum Angelorum Dei.* Sed ſenſus literalis idem eſt, quia per Angelos Dei, filij Iſrael intelliguntur, quia à Deo in terram Chanaan deſtinati. Vnde nõ omnino certum eſt, quod quidam inde colligere conantur, tot eſſe electos ad ſocietatem Angelorum aſſumendos, quot in cælo remanſerunt Angeli boni, vt Greg. hom. 34. & alij nonnulli.

v. 29. *Vtinam ſaperent & intelligerent, &c.* Vide ſupra c. 5. v. 29. & cap. 10. v. 12.

v. 31. *Non enim eſt Deus noſter vt dij eorum, & inimici noſtri ſunt iudices. Quæritur* cuius rei iudices? Quidã ſic: Inimici noſtri ſunt iudices: id eſt, principes filiorum Iſrael dominantur eis, & pro arbitrio ſępè de eis iudicant, vel morti, vel exilio, vel alijs pœnis eos ſubijciendo: vbi autem inimicus iudicat, nulla æquitas aut miſericordia expectanda eſt, ſed iniuria vel extremus iuſtitiæ rigor. Sed hic ſenſus cum ijs quæ præcedunt vel ſequuntur non ſatis cohæret. Vnde rectius refertur ad id quod proximè anteceſſit: *Non enim eſt Deus noſter vt dij eorum*, vt ſit hic ſenſus: Etiam ipſi hoſtes noſtri & cultores idolorum iudices

A iudices ſunt huius rei, quod Deus noſter non ſit vt dij eorum, quoad potentiam & vindictæ ſeueritatē. Nempe, ipſa experientia edocti erāt, Deum propter peccata populum ſuum ſæpè grauiſſimè punire; & rurſum eundem pœnitentē è manibus hoſtium mirabiliter eripere; maximeque id confeſſi erant Ægyptiorum Magi, dicentes: *Digitus Dei eſt hic*: ipſeque Pharao cum ſuis dicens: *Fugiamus Iſraelem, Deus enim eorum pugnat pro eo.*

v. 36. *Et clauſi quoque defecerunt, reſiduique conſumpti ſunt.* Clauſi intelliguntur arcibus & munitionibus; nempe quod omnes arces expugnatæ ſiut, nulluſq; relictus ſit, qui non in poteſtatem venerit. Hic ſenſus eſt apud Varablum, idemque mihi magis placet. Nam quod alij exponunt de clauſis carcere, ex 4. Reg. 14. ſciendum eſt ibi in Hebræo non addi illud B *carcere.*

CAP. XXXIII.

v. 1. H*Æc eſt benedictio, qua benedixit Moyſes filijs Iſrael ante mortem ſuam.* *Mirum* videri poteſt, quare Moyſes ſolam tribum Simeon omiſerit, nullam ei attribuens benedictionem? *Reſpondent* quidam, Simeonem comprehendi ſimul benedictione Leui, ſicut & Iacob in ſuis benedictionibus eos coniunxit. Sed friuolum id eſt: nam quæ hic dicuntur, manifeſtum eſt ad ſolam tribum Leui pertinere. Alij volunt Simeonem omiſſum, quod ille auctor fuerit Ioſephi vendendi. Verum & Leui in eodem crimine fuit. Proinde alia ratio quærenda eſt. Et ſunt hæ duæ. C Nempe *vna*, quia princeps tribus Simeon nomine Zambri fornicatus eſt manifeſtè cum Madianitide, quando in totum populum ita deſæuijt; quem vna cum ſcorto Phinees ex tribu Leui interfecit. *Altera*, eaque præcipua quia per idololatriam & murmurationem nulla tribus grauius deliquiſſe videtur. Cuius rei hoc eſt argumentum, quia in prima numeratione erant quinquaginta nouem millia trecenti, in poſtrema vero, poſt annos quadraginta, tantum viginti duo millia.

Septuaginta legunt; *Viuat Ruben, & non moriatur, & Simeon ſit multus in numero.* Sed nomen Simeonis hic ab aliquo ſciolo inſertum eſt, vt patet ex Hebr. Chald. & Latinis: & ex melioribus 70.

A v. 2. *Dominus de Sinai venit --- & cum eo ſanctorum millia.* Hebr. eſt: *Et venit cum decem millibus ſanctitatis*, id eſt, ſanctorum. Hos Septuaginta, Angelos interpretati ſunt. Nec male. Alibi enim quoque lex data dicitur per Angelos, vt Actor. 7. ad Gal. 3. Hebr. 2. nempe quia vnus primarius Angelus (quem fuiſſe puto Michaelem principem populi Dei, vt vocatur Dan. 9.) repræſentabat in legiſlatione Dei perſonam: Cæteri autem Angeli illi adſiſtebant. Vide noſtra Heb. 2.

CAP. XXXIV.

v. 5. M*Ortuuſque eſt ibi Moyſes.* Non ergo Moyſes huius narrationis vltimæ author eſt. B Pleriquc Ioſue authorem faciunt, Alij Eleazarum, quod eſt veriſimilius, tam de hoc capite, quam de Ioſue libro; in quo etiam ipſius Ioſue mors deſcribitur. Quod vero quidam ab Eſdra dicant hæc eſſe adiecta, quando libros ſacros reſtituit (vt vult quoque Gloſſa ordinaria) puto minus verum.

v. 6. *Et non cognouit homo ſepulchrum eius vſque in præſentem diem* Hoc propterea factum putatur, ne populus Iſrael Moyſen coleret vt Deum, & corpori eius diuinos honores exhiberet propter excellentiam eius ſupra reliquos Prophetas, & miraculorum magnitudinem. Atque hinc orta illa altercatio inter diabolum & Michaelem Archangelum, de qua in Epiſt. Iudæ dicitur, quod contenderunt de corpore Moyſi. Nam diabolus voluit manifeſtè ſepeliri, velut ſollicitus pro honore tanti Prophetæ, C reuera autem hoc agens, vt ea occaſione populum abduceret ad idololatriam; Michaël autem occulte ſepeliri voluit, iubente Domino, ob cauſam ſupra dictam. Vide noſt. com. in citat. Epiſt. S. Iudę.

v. 7. *Nec caligauit oculus eius, nec dentes illius moti ſunt.* Vide ſupra c. 31. v. 1.

v. 10. *Non ſurrexit vltra Propheta in Iſrael ſicut Moyſes.* *Quæritur* quomodo ergo Chriſtus dicat Luc. cap. 7. *Maior inter natos mulierum Propheta Ioanne baptiſta nemo eſt?* *Reſpondeo*, non ſurrexit vltra ſicut Moyſes: nempe, vt ſubiungitur, qui ita familiariter cum Deo ageret, &c. Vide etiam ſupra annot. cap. 18.

FINIS DEVTERONOMIJ.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM IOSVE.

CAP. I.

v. 1. AD *Ioſue filium Nun, miniſtrũ Moyſi.* Pro (*miniſtrum*) Græcè eſt, λειτουργόν, quaſi ſucceſſorem in principatu dicat. Moyſes enim iam mortuus erat, vt patet ex primis verbis huius capitis.

v. 11. *Præparate vobis cibaria.* Hoc de manna intelligi non poſſe, patet, quia illud ſeruari non poterat in craſtinum, multo minus in tertiũ diem, quod hic adiungitur. Proinde accipiendum eſt de alijs cibis, quorum tunc copia eſſe poterat filijs Iſrael, quia erant in terra frugifera. Neque tamen manna defecit, donec tranſiſſent Iordanem vt patet infra cap. 5. Itaque intelligendum filios Iſrael ſimul cum manna B vſos fuiſſe etiam alijs cibarijs, quæ inueniebant in regionibus, per quas tranſibant, ſicut & Deuteron. cap. 2. dicitur, quod filij Eſau & Moabitæ vendebant filijs Iſrael cibaria tranſeuntibus per terram ipſorum.

Quoniam poſt diem tertium tranſibitis Iordanem. Auguſtinus in Ioſue quęſtione ſecunda: Fuit, inquit, hæc diſpoſitio quædam humana, poſtea Dei prouidentia mutata. Ita ille, ſed veriſimilius eſt Ioſue, maximè initio principatus ſui, nihil egiſſe aut dixiſſe, niſi prius conſulto Domino. Itaque potius per anticipationem hæc dicta ſunt, vt intelligatur *triduum*, de quo capite tertio, verſu primo. Prior eſt enim hiſtoria de exploratoribus, quę deſcribitur capite proximo. In qua quidam exploratores vnum diem con- C ſumpſerunt vt minimum, antequam venirent in Iericho; deinde legũtur in montanis delituiſſe per tres dies, poſt quos demum, quam celerrimè, quinto die redierunt ad Ioſue. Itaque per anticipationem intelligitur triduum illud, quo filij Iſrael poſt reditum exploratorum adhuc manſerũt ad Iordanem, de quo capite tertio verſu primo.

v. 14. *Vxores veſtræ & filij ac iumenta manebunt in terra.* An nulli ſimul viri cum illis manſerint, vide infra ad cap. 22.

CAP. II.

v. 1. INgreſsi *ſunt domum mulieris meretricis nomine Rahab.* Alij ex Hebræo vertunt, vocantque (*cauponariam*) Et vox Hebræa ambigua eſt. Nam vel D deducitur à voce, quæ frumenti ſpeciem certam ſignificat, & tunc mulierem cibariam, id eſt, cauponariam, ſignificat: vel à voce quæ ſignificat fornicari, & ita ſignificat meretricem. Rectius autem vertitur meretrix, quam cauponaria, quia ſic Apoſtolus ad Hebræos capite vndecimo, & Iacobus capite ſecundo poſuerunt vtentes nomine 70. interp. & Septuaginta expreſſè habent πόρνην, quod tantum meretricem ſignificat. Pagninus tamẽ vertit *cauponam*, Arias *meritoriam*. Eadem vox eſt Iudicum capite vndecimo in Hiſtoria Iephte, vbi Arias quidem ſimiliter vertit *meritoriam*, ſed Pagninus (*meretricem*) Veriſimile eſt Rahab, & cauponariam, & meretricem fuiſſe. Nam A apud gentiles, quibus ſimplex fornicatio non reputabatur peccatum, mulieres exercentes cauponariã, ſimul etiam ex proſtitutione corporis quęſtum faciebant. Vide noſtrum Commentarium ad Hebr. c. 11. & Iacob. cap. 2.

v. 11. *Dominus enim Deus veſter ipſe eſt Deus in cœlo ſurſum & in terra deorſum.* Ecce fidem huius mulieris non immerito commendatam ab Apoſtolo ad Hebræos cap. 11. Nec tamen ſola fide iuſtificatam fuiſſe, ſed etiam ex operibus rectè oſtendit Iacobus cap. 2. Nempe quia *nuncios populi Dei ſuſcepit, & alia via foras emiſit.* Idem dicit & Paulus ad Hebræos 11. cum addit; *excipiens exploratores cum pace.*

CAP. III.

v. 10. IN *hoc ſcietis, quia Dominus Deus viuens in medio veſtri ſit.* Loquitur de miraculo mox futuro, tranſitus per Iordanem. Ex quo colligitur vera miracula in confirmationem erroris fieri non poſſe, alioqui enim non certo ſcirent ex hoc miraculo filij Iſrael Deum in medio ſui eſſe.

v. 15. *Iordanis autem ripas aluei ſui tempore meſsis impleuerat.* Scilicet vt quotannis facere ſolebat, vi quadã occulta naturæ: quod etiam Eccleſiaſticus teſtatur capite vigeſimo-quarto his verbis: *Qui multiplicat quaſi Iordanis in tempore meſsis*: quanquam ibidem de alio etiam fluuio dicitur: *Sicut Tigris in diebus nouorum.* Collige quoque hinc, quod menſe primo meſſis erat in illa regione. Nam proximo capite dicitur, C quod decimo die menſis primi populus aſcendit de Iordane. Et capite quinto quod populus ſtatim poſt tranſitum Iordanem, celebrauit Phaſe, ſcilicet *decima quarta menſis primi ad veſperam.* Vide Exodi 13. vbi primus menſis vocatur quoque menſis nouarum frugum, & Ioannis 18. ad illud: *Frigus erat.* v. 18.

CAP. IV.

v. 9. A*Lios quoque duodecim lapides poſuit Ioſue in medio Iordanis alueo. Quæritur* quid opus fuerit pręter duodecim lapides priores repoſitos in loco caſtrorum; etiam hos erigere in ipſo Iordane? Quod ad literam attinet, voluit Ioſue apud poſteros relinqui multiplicem memoriam beneficiorum Dei pa- D tribus exhibitorum. Et propterea intelligendum eſt, quod lapides iſti in Iordane erecti tam magni erant, vt ſuper aquas extarent. Nam alioqui pro ſigno eſſe non poterant, ſi conſpici non poſſent.

Myſticè autem ſignificantur duo teſtamenta. Nam duodecim lapides priores repoſiti ſunt in Galgalis, vbi populus circumciſus eſt, quo ſignificatur vetus teſtamentum. Circumciſio enim ſignum eſt fœderis inter Deum & populum veterem. Poſteriores autẽ lapides in Iordane poſiti ſunt, in quo Chriſtus baptiſatus eſt, & proinde baptiſmum ſignificat, qui ſignũ eſt & ſacramentũ nouæ legis. Igitur duodecim lapides priores ponuntur in loco circumciſionis, vt teſtes veteris teſtamenti, & ſignificant duodecim patriarchas: poſteriores vero duodecim lapides ponũ-

tur

tur in loco baptiſmi, vt teſtes noui teſtamenti & ſignificant duodecim Apoſtolos, noui teſtamenti præcones.

CAP. V.

v. 1. *ET cuncti reges Chanaan.* Septuaginta habent, *reges Phœnicia.* Sed id mirum non eſt. Nam & mulier quæ Marci 7. vocatur Syrophœniſſa, à Matthæo cap. 15. appellatur Chananæa. Ex quo apparet eoſdem fuiſſe Chananæos ſacris litteris, & Phœnices prophanis. Nam & Phœnices celebrantur vt egregij negotiatores, ſicut & Chananæi in ſacris litteris Prouerb. 31. Iob 4. Iſa. 23. Oſee 12. Zachariæ 14. ita vt mercator ſoleat vocari Chananæus.

v. 2. *Ait Dominus ad Ioſue: Fac tibi cultros lapideos.* Hebraicè eſt, *cultros acierum,* id eſt, cultros acutos. Et Chaldæus ſimiliter exponit *nouaculas acutas.* Septuaginta vertunt, *cultros petrinos,* ſeu lapideos. Id autem etſi ab Hebræo diſcrepet, tamen & in ſcriptura fundamentum habet: & magnum myſterium continet. Quantum ad *rem* legimus Exodi 4. quod, cum angelus Domini Moyſem interficere vellet in via, tulerit ilico Sephora acutiſſimam petram, & circumciderit carnem præputij filij ſui. Vtrum autẽ Iſraelitæ ex more vſi ſint cultello lapideo, an ferreo, non ſatis conſtat: Hodie dicuntur vti ferreo. Quod autem ita verterunt Septuaginta, non eſt putandum carere myſterio. Nam per cultros petrinos, quibus dicitur facta circumciſio, ſignificatur illa petra, de qua Apoſtolus 1. Cor. 10. *Petra autem erat Chriſtus,* per quem fit in nobis circumciſio, non carnis, ſed quę per eam ſignificatur, circumciſio cordis: Arias vertit, *petrarum.* Et fortè vſi ſunt cultris petrinis, quod ferrei non eſſent toti multitudini ad manum, ſicut etiam videri poteſt de Sephora: aut quia ex conſuetudine vtebantur cultris petrinis, ſicut & Indi occidentales nuper inuenti arte acuunt petras, vt ſcindant inſtar acuti ferri.

Et circumcide ſecundo filios Iſrael. Non eaſdem perſonas ſecundo, ſed vt eſſet hæc ſecunda circumciſio ſolemnis populi, ab ea quę facta fuerat in Ægypto, vt contextus apertè docet. Intermiſſa autem fuerat circumciſio in deſerto; nempe quia nunquam certi erant quamdiu in aliquo loco conſiſterent; dolor autem circumciſionis requirebat certorum dierũ quietem. Cæterum rectè ne an ſecus tanto tempore fuerit intermiſſa circumciſio: &, vtrum omnes illi qui per id tempus non circumciſi diſceſſerunt, perierint? vide noſtra in 4. ad 1. diſt.

v. 9. *Hodie abſtuli opprobrium Ægypti à vobis.* Opprobrium appellat præputiatum eſſe, quod licet etiã alijs gentibus eſſet commune, tamẽ ſpecialiter ſcriptura vocat opprobrium Ægyptiorum; tum quia Idumæi, & vicini ex poſteris Abrahę, veriſimiliter putantur etiam fuiſſe circumciſi; tum quia ſpecialiter Iſraëlitarum patres verſati inter Ægyptios, opprobrij prouerbium hoc inter ſuos reliquerant.

v. 12. *Defecitque manna poſtquam comederunt de frugibus terræ. Myſticè* ſignificatur per *allegoriam* quidem; poſtquam per Chriſtum introducta eſt lex noua, ceſſare figuras & vmbras veteris teſtamenti: per *anagogiam* vero, quando Chriſto ductore, peruenerimus in patriam cęleſtem, terramque viuentium, per terram promiſſionis ſignificatam, ceſſaturum manna quo in deſerto huius peregrinationis interim reficimur, etſi eximium; ſcilicet Euchariſtiæ ſacramentũ, prædicationem verbi, cæteraque ſacramenta & ſubſidia huius vitæ: nimirum ſuccedente pane cęleſti, id eſt,

A perfecta fruitione Dei in Chriſto. Significatur ergo, etiam ad literam filios Iſraël aliquid melius adeptos, quando deficiente manna, cœperunt veſci bonis terræ. Non ergo verum videtur, quod propriè loquendo manna continebat in ſe omnem ſaporis ſuauitatem, & quod cuique conuertebatur ad ſaporem quẽcunque volebat; Sed hæc dicta eſſe eo ſenſu, quem reperies ſuo loco Sap. cap. 16.

v. 13. *Noſter es, an aduerſariorum? Qui reſpondit, Nequaquam.* Subaudi, ſum aduerſariorum, *Sed ſum princeps exercitus Domini.* Hunc fuiſſe Michaëlem Archãgelum populi Iſraëlitici principem & cuſtodem, plane credibile eſt. Ille enim Dan. cap. 10. & 12. expreſſe princeps illius populi vocatur. Vide etiam de

B ea re, Exodi cap. 23. v. 20.

v. 16. *Solue inquit, calceamentum tuum de pedibus tuis.* Vide ſimilem locum Exodi 3.

CAP. VI.

v. 2. *DIxitque Dominus ad Ioſue.* Scilicet per Angelum principem exercitus Domini: Cõtinuata eſt enim narratio cum fine capitis præcedentis.

v. 5. *Et muri funditus corruent ciuitatis.* Hebr. *Et cadet murus ciuitatis ſub ſe.* quaſi dicat, abſorbebitur à terra, ita vt mœnibus ſolo æquatis, ſine impedimẽto poſſitis perrumpere in ciuitatem. Hoc enim ſe-

C quitur: *ingredienturque ſinguli per locum contra quem ſteterint,* quod & factum narratur v. 20.

v. 9. *Reliquum vulgus arcam ſequebatur.* Heb. *Et colligens ibat poſt arcam Domini,* id eſt, extremum agmen, quod erat tribus Dan. Ita hoc explicat Scholion Vatabli ex Num. 10.

v. 15. *Sic fecerunt ſex diebus: Die autem ſeptimo, &c.* In his diebus etiam ſabbathum haud dubie comprehendebatur. Nec tamen propterea diſpenſationem ſabbathi hic factam oportet. Non enim hoc erat ex operibus in lege ſabbathi prohibitis; tum quia opus erat directè ordinatum ad Dei virtutem in ſubuerſione illius ciuitatis declarandam.

v. 26. *In tempore illo imprecatus eſt Ioſue dicens: male-*

D *dictus vir coram Domino, qui ſuſcitauerit & ædificauerit ciuitatem Iericho. In primogenito ſuo fundamenta illius iaciat, & in nouiſſimo liberorum ponat portas eius.* Hæc verba Ioſue non tantum imprecatoria ſunt, ſed & prophetica, quibus prædicitur quid euenturum ſit illi qui Iericho reædificaret. Impletum eſt autem tempore Achab regis Iſrael, vt habemus 3. Reg. 16. *in diebus illis ædificauit Hiel de Bethel Iericho: in Abiram primitiuo ſuo fundauit eam, & in Segub nouiſſimo ſuo poſuit portas eius.* Senſus autem eſt. Quando incepit eã reædificare, ponendo fundamenta murorum, mortuus eſt primogenitus eius, atque ita deinceps alij eius filij ordine extincti ſunt, interim dum ciuitas ædificatur, donec appenderentur portæ eius, quod eſt

E complementum operis, & tũc mortuus eſt filiorum nouiſſimus.

CAP. VII.

v. 1. *FIlij autem Iſrael præuaricati ſunt mandatum, & vſurpauerunt de anathemate. Nam Achan filius Charmi, filij Zabdi, filij Zare de tribu Iuda tulit aliquid de anathemate.* Eſt enallage numeri, ſicut ibi: *Mortui ſunt enim qui quærebant animam pueri.* Matth. 2. *&* *Latrones qui crucifixi erant cum eo blaſphemabant.* Matth. 27. & alibi ſæpè. Ita hic, cum ſolus Achan de anathemate tuliſſet, dicuntur filij Iſrael vſurpaſſe de anathemate.

Nota tamen quod veriſimile ſit etiam domeſticos eius fuiſſe criminis conſcios & participes. Neque enim videtur ſolus Achan potuiſſe facere totum hoc, quod ſcriptura de eo ſcribit, quodque ipſe confitetur, ſine ope domeſticorum; qui veriſimiliter erant filij eius & filiæ, poſtea ſimul cum eo interfecti. Et ideo forte dictum eſt plurali numero: *Filij autem Iſrael præuaricati ſunt mandatum*. Quod autem ſequitur: *iratuſque eſt Dominus contra filios Iſrael*: proprie eſt accipiendum. Non enim contra ſolum Achan iratus eſt, ſed & contra alios. Nam triginta ſex viri propter hanc præuaricationem corruerunt in prælio, & poſtea ſimul cum Achan filij eius & filiæ iubente Domino interfecti ſunt. Ceterum ex hoc loco oſtenditur interdum totam aliquam communitatem ſeu rempublicam puniri à Deo propter vnius hominis etiam occultum peccatum, maxime ſi velit illud poſtea manifeſtare; vt omnes intelligant quam graue ſit peccatum, quod tam grauem meretur vindictam. Quærit S. Auguſtinus quomodo iuſte vnius peccatum in alijs vindicetur, cum in lege dictum ſit Deuteronomij 24. *nec patres pro filiorum, nec filios pro parentum peccatis eſſe puniendos*? Reſpondet ipſe, legem illam hominibus prolatam fuiſſe, quibus prohibetur ne alterum pro altero puniant, ſed vnumquemque iudicent ſecundum propria merita. Vnde inquit, ſi Achan ab aliquo homine deprehenſus fuiſſet, & ad iudicium Ioſue fuiſſet adductus, nequaquam putandum eſt, quod Ioſue vel pro illo, vel cum illo quemquam alium, qui ſocietate facti non teneretur, fuiſſet puniturus. Dei autem iudicia non ſunt eiuſmodi, qui viſibiles pœnas etiam tum iuſtè diſpenſat, quando aliorum peccata in alijs vlciſcitur, maximè cum vniuerſum humanum genus propter tranſgreſſionem primorum parentum, morti & afflictionibus huius vitæ apud iuſtum iudicem Deum ſit obnoxium. Quod autem Ioſue vindictam hanc fecerit authoritate Dei iubentis patet, quia Deus dicit: *Comburetur igni cum omni ſubſtantia ſua*. quod Ioſue intellexit etiam de filijs & filiabus. Hebraice; *& omnia quæ ei*, qui ſermo generalis eſt etiam ad liberos.

Fatendum tamen ordinarie Deum non punire communitatem aliquam propter peccatum omnino occultum vnius vel paucorum, cui neque actu neque habitu communitas conſentiat. Poſſe tamen Deum hoc facere non eſt dubium; cum ipſe ſit Dominus abſolutiſſimus totius creaturæ, & præterea nemo apud eum ſit innocens, vt Moyſes ait, propter reatum noxæ originalis.

Item nota quod Deus proprie non puniuit populum pro peccato Achan, quod erat à populo prorſus alienum, ſed occaſione illius peccati, quod volebat proferri in publicum, puniuit populum pro ſuis peccatis.

v. 7. *Vtinam, vt cœpimus, manſiſſemus trans Iordanem.* Hoc non dixit Ioſue per incredulitatem promiſſorum Dei, ſicut murmuratores aliquoties in deſerto, dicentes, *Vtinam manſiſſemus in Ægypto*: ſed ſignificat, quid pro tempore melius eſſe iudicauerit, nec ideo diffidit promiſſis Dei, quia ſciebat, quod Deus etiam paucis tantum ſeruatis, in reliquis poſſit implere ſua promiſſa. Ideo & perſiſtit orare dicens: *Et quid facies magno nomini tuo?* quaſi dicat. Futurum alioqui eſt, vt nomen tuum inter gentes blaſphemetur, & male audiat dum dicent: Ecce non potuit præſtare Deus ille ſua promiſſa. Et nota, ſanctos in ſuis orationibus inprimis ante oculos habere glorificationem nominis diuini, prout ipſe Chriſtus Dominus nobis præcepit, vt primo loco hoc ab eo petamus: *Sanctificetur nomen tuum.*

v. 15. *Comburetur igni cum vniuerſa ſubſtantia ſua.* At infra dicitur; *Lapidabitque eum omnis Iſrael*. Vt hæc concilientur, ſciendum eſt, quod poſtquam lapidatus fuit, deinde combuſtus eſt, id eſt, combuſtum cadauer eius, cum omnibus quæ ipſius fuerant. Quod & ſentit Hieronymus lib. 1. contra Pelag. cap. 12. At *dices*. Si Achan lapidatus fuit, filij autem eius & filiæ viuæ combuſtæ (hoc enim ſcriptura ſignificare videtur, enumerans filios & filias inter ea quæ combuſta ſunt) ergo grauiori ſupplicio illi perierunt, quam pater. *Reſpondendum* apparet ex Hebræo textu, omnes fuiſſe lapidatos, ac poſtea ſimul igne conſumptos, & redactos in cineres. Sic enim habetur in Heb. *Et lapidauerunt eum omnis Iſrael lapidibus, & combuſſerunt eos igni, & lapidauerunt eos lapidibus, & erexerunt ſuper eum aceruum lapidum*. Vbi illud ſecundum, pluraliter dictum (*Et lapidauerunt eos*) ſimiliter omnino videtur accipiendum, ſicut prius, nempe quod & filios lapidauerunt lapidibus, ſicut patrem antequam comburerentur.

v. 19. *Da gloriam Domino Deo Iſrael*. Quaſi dicat, agnoſce peccatum tuum, & iuſtum Dei iudicium, qui peccatum tuum ſatis iam prodidit, & dic: *Iuſtus es Domine*. Similis locus eſt Ioan. cap. 9. & Apocalypſ. 10. & 16.

CAP. VIII.

v. 2. P*One inſidias vrbi poſt eam*. Hic locus ſatis oſtendit inſidias in bello quod iuſte geritur, aduerſus hoſtes non eſſe illicitas. Nam ſi illicitæ eſſent, non eas Deus fieri præciperet. De qua re ita Auguſtinus in quæſtionibus huius libri: Cum iuſtum bellum quis ſuſceperit, vtrum aperta pugna, an inſidijs vincat, nihil ad iuſtitiam intereſt. Si *quæras*, an igitur fallere liceat hoſtem, & fraude eum circumuenire? *Reſpondetur*. duobus modis aliquem falli contingit. Vel quia falſum ei dicitur, velut dum non ſeruatur, quod promiſſum vel iuratum eſt. Et hoc modo fallere hoſtem non licet, multo minus quemcumque alium. Ratio manifeſta eſt, quia mendacium, perfidia, periurium, ſemper peccata ſunt. Deinde fallitur hoſtis, dum verum occultatur, & conſilia abſconduntur, per quod fit, vt aduerſarius decipiatur. Atque hic modus deceptionis vel inſidiarum licitus eſt. Non enim tenetur quiſque ſecreta ſua alteri reuelare, multo minus hoſti. Quod ergo legitur Ioſue cum ſuis ſimulaſſe metum & fugam, non intelligi debet aliqua falſitas in facto, ſed receſſerunt, ſicut ſolent metuentes & fugientes. ex quo eorum facto decepti ſunt hoſtes, exiſtimantes eos vere metuere & fugere.

v. 32. *Et ſcripſit ſuper lapides Deuteronomium legis Moyſi.* Non ſcripſit totum librum Deuteronomij. Id enim & difficulter ſuper lapides fieri poterat, & minime erat neceſſarium. Nam multa in Deuteronomio habentur, quæ ad populum non multum pertinent, ſed intelligitur de Decalogo repetito Deuteronomij capite quinto. Nempe (*Deuteronomium*) legem ſecundò repetitam ſignificat. Forte etiam inſcriptæ erant benedictiones & maledictiones; quod illæ vel maxime pertinerent ad populum in officio & religione continendum.

CAP. IX.

v. 5. A*D indicium vetuſtatis pittacijs conſuta erant.* Sic Sixtina biblia per duplex t, (*pittacijs*) nam antea (*pictacijs*) legebatur, per c, ſecundam conſonantem, ſyllaba priori. Et quidem etiam in edicto

Theodo-

A Theodorici regis lege 126. fit mentio pictatiorum
per c. ſecundam conſonantem in ſyllaba prima; ſed
in Calepino ex Celſo ſcribitur per duplex tt, *pitta-
cium*, vt nunc eſt in bibliis Sixtinis, & accipitur ibi
pro modico panno. Vide an forte ab hoc vocabulo
deductum ſit illud Gallicum & Italicum pettia, &
petiare & repetiare.

v. 14. *Et os Domini non interrogauerunt*. Scilicet, vt
tenebantur, etiam ipſe Ioſue iuxta expreſſum man-
datum Domini, vt patet Num. cap. 27. v. 21.

v. 21. *Vt in vſus vniuerſæ multitudinis ligna cedant,
aquaſque comportent*. Late hęc verba patent, ſed Ioſue
paulo poſt verſu 23. ea mitigat dicens: *Et non deficiet
de ſtirpe veſtra ligna cedens, aquaſque comportans in domum
Dei mei*. Et erat hoc ſimul in vſum vniuerſæ multi-
B tudinis, quod in cultum Dei impendebatur. Et con-
ueniebat illis hæc mitis maledictio (Ioſue enim ma-
ledictionem vocat perpetuam ſeruitutem) nempe
quia venerant hi (ſaltem vt dicebant) *In nomine Dei
Iſraël* pacem petentes & amicitiam cum Dei populo:
nec mentiti ſunt ſtudio nocendi, ſed tantum ex metu
ne interficerentur. Sed nec maledictio illa ſine bene-
dictione fuit: maledictio quidem erat, quia vilibus &
ſeruilibus operibus deputabantur: benedictio vero,
quia miniſteria faciebant in domo & ad cultum Dei
hac in parte ſimiles Leuitis.

v. 19. *Iurauimus eis in nomine Dei Iſrael, & idcirco non
poſſumus eos contingere*. *Quæſtio* eſt, vtrum Ioſue &
C principes populi Iſraëlitici ita fuerunt obligati iure-
iurando de Gabaonitis ſeruandis, vt retractare illis
non liceret? maxime cum fraus & dolus nemini de-
beant patrocinari? Adde quod iuramentum illud vi-
deatur fuiſſe contra præceptum Dei, qui Num. 33.
præceperat omnes illius terræ habitatores interfici?
Reſpondeo, propter reuerentiam diuini nominis in
quo iurauerant, omnino ſeruandum erat hoc iura-
mentum; quia tametſi decepti eſſent à Gabaonitis;
mentientibus ſe de longinquo veniſſe, non tamen
ſub conditione, ſed ſimpliciter illis iurauerant, nulla
conditione interpoſita. Neque fraus illorum eis pa-
trocinata eſt proprie, ſed iuramentum Iſraëlitarum.
Quod autem ad præceptum illud Dei attinet Num.
D 33. non debuit illud omnino generaliter accipi (nam
& Raab iam ante ſeruata fuerat cum tota familia)
ſed ad eos tantum pertinebat qui populo Iſraël re-
pugnarent, vel ſaltem in idolorum cultu permane-
rent; ideo enim hoc præceptum fuit, ne per eorum
ſocietatem filij Iſraël ad idololatriam abduceren-
tur. Gabaonitæ autem, vt ex eorum excuſatione pa-
tet, agnouerunt potentiam Dei Iſraël, & in eius no-
mine ſe veniſſe dicebant. Denique ipſe Dominus
approbauit ſententiam Ioſue, quia, vt eſt 2. Reg. 21.
propter afflictionem Gabaonitis illatam à Saule, fa-
mem induxit in terram per tres annos. Vide annot.
ibid. Atque hæc eſt ſententia D. Auguſtini in quæſt.
huius libri q. 9. & 10.

E Et ipſi principes, inter quos erat Ioſue, putabant
ſe fore periuros, ſi eos occidiſſent; aiunt enim: *Reſer-
uentur quidem vt viuant ne contra nos ira Dei concitetur,
ſi peierauerimus*. Et de Ioſue peculiariter additur: *Fecit
ergo Ioſue vt dixerat, & liberauit eos de manu filiorum
Iſrael vt non occiderentur*. *Quæritur* an ſine hoc iura-
mento potuiſſent occidi; quandoquidem neque re-
bellabant; neque videbantur permanſuri in cultu
idolorum? *Reſpondeo*, non tenebantur Iſraelitæ eis
credere dicentibus ſe veniſſe in nomine Dei Iſrael,
poterat enim hoc ſubdolè ab eis fieri. Sed rei verita-
te comperta non apparet ea Dei præcepto eos de-
buiſſe occidi.

CAP. X.

A v. 12. S*Ol contra Gabaon non mouearis, & luna contra
vallem Aialon*. Solem & lunam alloquitur,
non quod animata ſint corpora, vti docuit Orige-
nes, ſed eo ſchemate ſermonis, quo Moyſes Deut.
32. cælum & terram alloquitur, dicens: *Audite cæli
quæ loquor, audiat terra* &c. Vel certè ad ſignificandam
vim imperij diuini, cui perinde aſtra & cætera inaui-
mata obtemperant, ac ſi imperata mente percipe-
rent. Sic & Chriſtus increpat mare, dicens: *Tace, ob-
muteſce*, Marci 4. Non ſunt audiendi hoc loco He-
bræorum quidam, qui exiſtimant ſolem & lunam
B reuera non ſtetiſſe, ſed quod viſi fuerint ſtetiſſe, id-
que ob breuitatem temporis quo Iſraelitæ hoſtes
ſuos deuicerunt; quod quidem alioqui erat nego-
tium multorum dierum: quaſi ſenſus eſſet, da Do-
mine vt tam breui temporis ſpatio vlciſcamur nos
de hoſtibus noſtris quanto ſol hodie ſtabit ſupra
hemiſphęrium. Ceterum Hebræorum doctiores, &
Chriſtiani omnes interpretes reuera intelligunt ſo-
lem immotum ſtetiſſe per integrum diem, & ſimili-
ter lunam, Vtpote additur: *Non fuit antea & poſtea tam
longa dies, obediente Domino voci hominis, & pugnante pro
Iſrael*. Vbi *obediente* idem eſt quod acquieſcente. Vide
Dionyſ. Carthuſ. de hac ſtatione ſolis, & quomodo
comparanda ſit cum prolōgatione diei ſub Ezechia,
C & vter dies fuerit longior.

v. 13. *Steteruntque ſol & luna* &c. Sciendum ad vo-
cem Ioſue ſtetiſſe totum curſum cæleſtium corpo-
rum, ita vt vnius diei ſpatio nulla ſydera loco moue-
rentur, ſed omnia quieſcerent ſeruantia eundem ad
ſe mutuo ſitum. Ita illa ſolis ſtatio nullam aſpe-
ctuum, coniunctionis aut oppoſitionis aſtrorum di-
uerſitatem adduxit. Et hinc oſtenditur falſum quod
tradunt quidam Naturales: ſi cælum ſtaret, nullum
fore motum in mundo inferiori.. Niſi forte reſpon-
deaot, miraculoſe motus inferiorum continuatos
fuiſſe ſine motu cæli. Sed id gratis diceretur. *Sed qua-
re* præter ſolem, ſolam lunam nominauit? *Reſpondeo*,
quia ſol & luna ſunt duo maiora cæli luminaria
D omnibus notiſſima; quæque in ſermone quo men-
tionem facere volumus de luminibus cæli, ferè ſole-
mus coniungere. Item quia hæc duo tunc erant
conſpicua; ſol enim iam peruenerat ad eam cæli re-
gionem, quæ aſpicientibus erat ſupra Gabaon, luna
vero ſupra vallem Aialon, cæteræ ſtellæ non appare-
bant. Adde quod, peculiari ſermone, Hebraice ſen-
tentia bimembris reddita eſt, vt in Pſalmis & Pro-
uerbijs & ſæpe in prophetis.

Sed cur Ioſue tam magnum, inſolitum & vniuer-
ſale miraculum poſtulaoit à Deo? cum ſufficeret
minus aliquod, vt lapides grandiuis ſupra hoſtes ma-
iore copia immitti, vel vt adderet Iſraelitis robur &
velocitatem, aut hoſtium gladios in ſeinuicem con-
E uerteret, vel certè vt modum victoriæ permitteret
diuinæ voluntati? *Reſpondeo*, credibile eſt hoc eum
poſtulaſſe diuino inſtinctu. Ratio autem huius mi-
raculi petendi eſſe potuit, quia magis pertinebat hoc
miraculum ad Dei nomen glorificandum, ſcilicet eo
magis, quo magis rarum, ſublime, & vniuerſale erat.
Rarum; quia nunquam alias hoc factum legitur,
(nam quod 1. Paralip. 4. legitur, *qui ſtare fecit ſolem*
proprium nomen viri eſt.) Sublime, quia in cælo
ſtellato. Vniuerſale, tum quia in vniuerſo mundo
cæleſti (nam totus cæli globus conſtitit) tum quia
tale erat, quod per totum terrarum orbem cognoſci
potuerit & cognitum fuerit; licet cauſa miraculi
non omnibus innotuerit, ſed tantum regionibus vi-

cinia-

cumiacentibus, ac forte etiam quibuſdam remotioribus. An autem huc referenda ſit illa græcorum fabula de Ioue longam noctem ſibi faciente vt cum Alcmena concumbens Herculem gigneret, quæri poteſt: Idenim ſunt qui ſuſpicentur. Sed non apparet. Non enim Græciæ à Syria tanta diſtantia eſt, vt diei protelatæ apud Syros, longa nox reſponderet apud Græcos, ſed magis apud hos quoque diei ad duplum extenſæ memoria exſtare deberet. Cur autem non exſtat; niſi quia vſque ad res geſtas tam antiqui temporis nec hiſtoria Græcorum nec memoria pertingit. Quod quidem Lucretius teſtatur hoc verſu. Cur ſupra bellũ Thebanum & funera Troiæ. Nil alias alij quidquam cecinere Poëtæ? Vide & Tacitum initio ſuæ hiſtoriæ agnoſcentem quam ſint recentes res Græcorum. Vide & Thucydidem. Quæri hic poteſt, an ſtatus ſolis verum fuerit miraculum, cum id non ſuperauerit vires naturales intelligentiæ creatæ ceſſantis à mouendo? S. Thomas lib. 3. contra gentes cap. 101. 102. numerat inter miracula, quæ nullo modo fieri poſſunt per naturam. Idem confirmauimus in noſt. comment. lib. 2. ſentent. 6. 16.

Nonne ſcriptum eſt hoc in libro iuſtorum? Quis ſit iſte liber, ignoratur, vide Liranum. Sed nihil certi aut ſolidi affert. Dicendum arbitror librum intercidiſſe in quo forte continebantur egregia facta præſtantium virorum, qui Deo placuiſſent.

CAP. XI.

v. 6. E*Quos eorum ſubneruabis, & currus igne combures.* Subneruare eſt neruos incidere. Intelliguntur autem nerui qui ſunt in flexura poſteriorum crurum. Vnde quidam vertit, *ſuffragines incides.* Si *quæras* quare Dominus hoc præceperit? *Reſpondeo* ne filij Iſrael poſthac equis illis vterentur in bello, & in ijs fiduciam ponerent, ſed potius tali ſubſidio carentes, diſcerent in Deo præcipue fiduciam & ſpem victoriæ collocare. Et propter hanc cauſam prohibetur Deut. 17. Ne rex ſuper filios Iſrael conſtituendus, multiplicet ſibi equos. Vnde etiam hoc loco additum eſt; *Et currus igne combures,* vt diſcerent canere cum Pſalmiſta Pſal. 16. *Hi in curribus, & hi in equis; nos autem in nomine Domini.* Non ſunt autem equi iuſſi occidi, ſed tantum ſubneruari, quia ſubneruati, quamuis ad bellum eſſent inepti, poterant tamen vtiles eſſe ad agriculturam, & alia opera facienda.

v. 19. *Non fuit ciuitas, quæ ſe traderet filijs Iſrael, præter, &c.* Pridem legebatur cum negatione (*quæ ſe non traderet*) ſed recte negationem ſuſtulit correctio Sixtina. Ita enim legendum eſſe, primò ex Hebræo oſtenditur, vbi ſic legitur: *Non fuit ciuitas quæ pacem obtinuerit filijs Iſrael.* Deinde ſequentia hoc idem demonſtrant. Sequitur enim; *Præter Heuæum, qui habitabat in Gabaon.* Atqui Gabaonitæ tradiderunt ſe, &, vt eſt in Hebræo, pacem inierunt cum filiis Iſrael. Conſequens igitur eſt, nullam fuiſſe aliam ciuitatem, quæ ſe traderet. Id quod adhuc manifeſtius declaratur verbis ſequentibus. Subiungitur enim: *Omnes enim bellando cæpit, &c.*

v. 20. *Domini enim ſententia fuerat, vt indurarentur corda eorum.* Quomodo hic locus nihil ſuffragetur blaſphemiæ Caluini, qui dicit Deum proprie loquendo indurare, & proinde authorem eſſe peccati: Vide Exod. 9. v. 12.

CAP. XII.

v. 1. H*I ſunt reges quos percuſſerunt filij Iſrael.* Nuſquam in tota hac hiſtoria legitur, aliquos metu Iſraelitarum profugiſſe è Palæſtina in alienas terras. At neque liber Sapientiæ tale aliquid memorat. Quare vtrum factum ſit, dubitari poteſt. Interim refert ex Procopio Euagrius lib. 4. hiſt. eccl. c. 18. Mauruſios gentem Lybiæ, eiectos Palæſtinâ in Lybiam demigraſſe, quo tempore Ioſue cum ſuis Hebræis eam terram inuaſit. Idque probat ex epigrammate, quod literis Phœnicum duabus columnis eius regionis inciſum legiſſe ſe dicit huiuſmodi: Nos ſumus qui à facie Ioſue latronis, filij Naue, fugimus.

v. 23. *Rex gentium Galgal vnus.* Pro (*gentium*) quidam vocem Hebræam (*Gohim*) relinquunt; quaſi ſit nomen proprium vrbis aut loci, ſiti in vel iuxta Galgal. Idem fecerunt Septuaginta interpretes. Verum quia loci ipſius fit nominatio in ſequenti vocabulo Galgal, melius videtur appellatiue ſumi (*Gham*) in notiſſima ſignificatione gentium, vt ſit ſenſus: Rex gentium ad Galgal habitantium, vnus. Et ideo forte de illo rege ſic loquitur ſcriptura, quod non regnaret in aliqua ciuitate, vt cæteri, quos memorat, ſed quod populus ei ſubditus ſparſim habitaret circa eam regionem, quæ Galgal dicebatur. Et nota quod Iudicum 4. v. 2. habetur quoque Haſeroth gentium, forte ſimili quopiam ſenſu.

CAP. XIII.

v. 1. S*Feniſti & longæuus es, terraque latiſſima derelicta eſt, quæ nondum ſorte diuiſa eſt.* Tres potiſſimum cauſæ ſunt, quare complures ciuitates, & loca terræ promiſſionis non fuerint expugnata à filijs Iſrael, ſed relictæ fuerunt multo tempore in poteſtate & poſſeſſione hoſtium. Prima, quia Iſraelitæ nondum erant tanto numero, vt totam terram ſibi promiſſam incolere poſſent. Sic Exod. 23. *Non eijciam eos à facie tua anno vno, ne terra in ſolitudinem redigatur, & increſcant contra te beſtiæ. &c.* Secunda cauſa, vt filij Iſrael habentes hoſtes ſibi vicinos, & in eadem terra commorantes, exercerentur ad prælium, & non ignauia torpeſcerent & luxu diffluerent in vitia, vt ſolẽt, qui longa pace fruuntur. Tertia, vt ſolliciti eſſent, de ſeruandis Dei mandatis, quia quando à Dei cultu recedebant, mox affligebantur ab hoſtibus vicinis; quando autem conuertebantur ad Dominum, iterum fiebant ſuperiores. Et has duas cauſas aſſignat ſcriptura Iudic. 3.

v. 3. *Terra Chanaan quæ in quinque regulos Philiſtijm diuiditur.* Obſerua, quod terra Philiſtijm, etſi comprehenſa fuerit intra terminos terræ promiſſæ, nunquam tamen legitur ab Iſraelitis poſſeſſa; non ob defectum Dei promittentis, ſed quia filij Iſrael per ignauiam ceſſauerunt à labore expugnandi eos, quorum terra promiſſa eis fuerat; & poſtea, quando voluerunt, non potuerunt eos expugnare. Id quod in Philiſtæis maxime declaratum eſt; quos tamen tandem Dauid ſibi tributarios reddidit. Et ſimiliter Sidon, de qua verſ. 4. & 6. non videtur vnquam fuiſſe habitata à filijs Iſrael; & alia nonnulla loca quæ Scriptura commemorat. Vide 1. Reg. 7.

v. 33. *Tribui autem Leui non dedit poſſeſſionem, quoniam Dominus Deus Iſrael ipſe eſt poſſeſſio eius.* Quid hoc ſit; *Quoniam Dominus Deus Iſrael ipſe eſt poſſeſſio eius,* explicatur hoc eodem capite verſ. 14. his verbis; *Tribui autem Leui non dedit poſſeſſionem, ſed ſacrificia, & victimæ Domini Dei Iſrael, ipſa eſt eius hæreditas.* Per hoc ergo,

quod

A quod dicitur, *Dominus Deus Iſrael eſt poſſeſſio eius*, non ſignificatur quod omnino ab omni poſſeſſione rerū temporalium excludi debebat; ſed quod ea quæ offeruntur ad honorem Dei, ſiue ſint ſacrificia, ſiue decimæ, ſiue primitiæ, ad ius Leuitarum & ſacerdotum pertineant. Et quia etiam habitatione indigebant & loco ad paſcendum primogenita pecorum, quæ illis offerebantur; hinc neceſſario etiam vrbes illis aſſignabantur ad habitandum, & ſuburbana, ad alenda pecora.

CAP. XIV.

v. 7. *NVnciauique ei quod mihi verum videbatur.*
B Subindicat Caleb quod alij exploratores non omnino ex veritate nunciauerint, de quo vide plenius Num. 13.

v. 12. *Da ergo mihi montem iſtum quem pollicitus eſt Dominus.* Vbi ſpecialiter de hoc monte Caleb promiſſum ſit, non legitur, ſed dicendum eſt, nihilominus verum dicere Caleb, maxime quod diceret hæc coram Ioſue, horum omnium optime conſcio. tum etiam in promiſſo Dei per Moyſem, quod habetur Num. 14. videtur hoc includi. Sic enim ibi legitur: *Seruum meum Caleb, qui plenus alio ſpiritu ſecutus eſt me, inducam in terram hanc quam circuiuit, & ſemen eius poſſidebit eam*, quaſi dicat, ille ſpecialiter quamcunque viriliter expugnauerit portionem, merito poſſidebit.

v. 13. *Et tradidit ei Hebron in poſſeſſionem, atque ex eo*
C *fuit Hebron Caleb vſque in præſentem diem.* Quomodo hæc conſiſtant cum eo quod infra cap. 21. Hebron cum ſuburbanis eius datur filijs Aaron, vide eius loci annot.

v. 15. *Nomen Hebron ante vocabatur Cariath-Arbe. Adam maximus ibi inter Enacim ſitus eſt.* Ciuitas Arbe, id eſt, *ciuitas quatuor*. Sic quidam eam ciuitatem dictam putant, propterea quod ibi ſepulti ſint quatuor primarij Patriarchę, videlicet Adam, Abraham, Iſaac, & Iacob, cum vxoribus Eua, Sara, Rebecca, & Lia. Alij propter quatuor gigantes ibi ſepultos. Alij denique dicunt, Arbe, eſſe proprium nomen viri, qui in ea ciuitate regnauerit, & ab eo ciuitatem appellatam Cariath-Arbe. Et hæc ſententia maxime pro-
D babilis eſt, vt colligitur ex capite ſequenti, vbi v. 13. dicitur, quod Caleb data fuerit Cariath Arbe patris Enac. Igitur Arbe fuit pater Enac, & in ea ciuitate, vt apparet, regnauit; poſt eum autem Enac, ac deinde filij eius, qui vocati ſunt communi nomine Enacim. Sane ſi appellata fuiſſet ciuitas à quatuor patriarchis, veriſimiliter Caleb non mutaſſet nomen eius in Hebron. Illud autem, *Adam maximus ibi inter Enacim ſitus eſt*, non de primo homine intelligitur. Neque enim giganteæ aut monſtroſæ magnitudinis fuit, vt oſtendimus lib. 2. ſent. §. 1. Adam itaque hic appellatiuum eſt ſignificans hominem. Et ſenſus eſt: Arbe qui erat homo maximus, id eſt, immenſus gigas, ibi
E inter cæteros gigantes ſitus eſt. Hieronym. in illud Matth. 27. *(quod eſt Caluariæ locus, &c.)* ex hoc loco probare nititur Adam in Hebron ſepultum, reijciēs tanquam fabuloſum, quod ſit ſepultus in loco Caluariæ, vbi Dominus fuit crucifixus: Quod tamen ſcribens ſuper epiſtolam ad Epheſios 5. relinquit arbitrio lectoris.

CAP. XV.

v. 3. *EGredieturque contra aſcenſum ſcorpionis.* Nomen loci eſt. Vide pleniꝰ Numerorum 34. v. 4.

v. 15. *Dabir, quæ prius vocabatur Cariath-Sepher, id eſt, ciuitas literarum.* Sic & Iudicum 1. Sed cur ciuitas illa literarum ſeu librorum dicta ſit (hoc enim ſonat *Cariath-Sepher*) incertum eſt. Hebræi quidam ibi primum literas inuentas volunt, ſed id falſum eſt, fuit enim literarum vſus etiam ante diluuium. Nam Enoch prophetiam ſcripſit Iuda Apoſtolo teſte. Vatablus eam academiam interpretatur in ſcholio. Crediderim litteras artemque ſcribendi ipſius primi hominis inuentum eſſe.

v. 16. *Dabo ei Axam filiam meam vxorem.* Intelligitur hæc promiſſio, ſalua lege ac libertate coniugij. Non enim cogi poterat filia ad nubendum cuicunque pater vellet, ſed præſupponitur puellam in patris voluntate libenter acquieſcere, vt ſolent honeſtæ virgines. Sic illud quoque intelligendum, quod Saul promiſerat ſe filiam ſuam daturum ei qui percuteret Philiſthæum Goliath. 1. Reg. 17.

v. 17. *Cepitque eam Othoniel filius Cenez, frater Caleb iunior; deditque ei Axam filiam ſuam vxorem.* *Quæritur* quomodo Caleb dedit filiam ſuam fratri ſuo Othoniel vxorem, cum tale coniugium lege prohibitum ſit Leuit. 18.? *Reſpondent* quidam, Caleb generaliter promiſiſſe, cum neſciret quis eam ciuitatem eſſet expugnaturus, poſtea autem ex quadam magnitudine animi noluiſſe promiſſum ſuum retractare; ſicut & Iephte votum ſuum implere voluit. Sed hoc neutiquam veriſimile eſt. Nam & Caleb à ſanctitate & pietate in Deum multum laudatur in ſcriptura, & Othoniel ſimiliter, Iudic. 3. Itaque *rectius reſpondent*, qui dicūt Othoniel non fuiſſe fratrem propriè ipſius Caleb, ſed fratris filium, fratrem autem vocari eo modo, quo omnes propinqui & maxime patrueles in ſcriptura fratres vocantur: quomodo Abraham Geneſ. 13. ad Loth filium fratris ſui dicit; *fratres enim ſumus*. Hic autem gradus matrimonij, vt quis acciperet filiam patrui ſui, non erat in lege prohibitus.

v. 19. *Et etiam aſſi alem & arentem dediſti mihi, iunge & irriguam.* Quæres quomodo hæc querela conſiſtat cum promiſſione Domini: *Dabo vobis terram fluentem lac & mel*: *Reſpondeo*, promiſſio Domini non ſignificat qualis ex omni ſua parte foret illa terra; ſed vt plurimum. Nam reuera fuiſſe illam terram lacte & melle manantem, teſtati ſunt exploratores à Moyſe in eam miſſi, licet conarentur populum abſterrere ab ea occupanda. Deinde veriſimile eſt *arentem* hoc loco non intelligi ſterilem, ſed quæ non eſſet irrigua; id eſt, commoditatem fontium & puteorum non haberet ad ipſam irrigandam. Hoc enim & Dominus prædixerat, terram Chanaan non eſſe ſicut terram Ægypti, quæ fluminibus irrigatur, & in qua, in morem hortorum aquæ ducuntur irriguæ, ſed quæ de cælo pluuias expectet Deut. 11. Sed hoc non contenta Axa filia Caleb, petiuit etiam irriguam, & impetrauit.

Dedit itaque ei Caleb irriguum ſuperius, & irriguum inferius. Hebræis eſt pluralis numerus, *irrigua*, ſenſus autem eſt; dedit ei fontes ſuperiores & inferiores; id eſt, agrum, in quo erant fontes in parte ſuperiore, & inferiore. Quidam ſuperiores ſcaturigenes interpretantur fontes erumpentes è terra; inferiores verò ſcaturigines puteos effoſſos. Nam & putei sūt veluti fontes ſubterranei.

CAP. XVI.

v. 9. *VRbeſque ſeparatæ ſunt filijs Ephraim in medio poſſeſſionis filiorum Manaſſe.* Illud *in medio poſſeſſionis*, non exactè intelligendum eſt quaſi in ipſo meditullio; ſed phraſis Hebræa eſt, id eſt, in terra quæ tribui Manaſſe ſorte competebat. Quia enim ſortes conſtitutæ erant ęquales, tribus autē Ephraim multo

debuiſſet aſſignari,& minor minori, iam non ſorte, ſed iudicio fieri debuiſſet diuiſio. Quidam dicunt. Deum ſic ſortes temperaſſe,vt maior portio maiori, ſeu numeroſiori tribui obtingeret, minor, minori. *Sed nihil eſt neceſſe* ad hoc miraculum confugere extra ſcripturam. Dici enim poteſt portiones fuiſſe æquales,aut certè quaſi æquales:ſed ita vt potuerint nonnihil extendi additione partis vicinæ,& ſic alias contrahi,idque ſcilicet pro magnitudine, vel paruitate eius tribus,quę illam terrę portionem beneficio ſortis accepiſſet.

v.49. *Dederunt filij Iſraël poſſeſſionem Ioſue filio Nun,in medio ſui &c. in monte* Ephraim. Nota, quod Ioſue, quamuis eſſet dux & iudex populi, non tamen pro libito ſibi vendicauit partem aliquam terræ, quam inhabitaret poſſidendam; ſed poſtulauit à populo certam terræ portionem in ſua tribu,& obtinuit.

CAP. XX.

v.2.& 3. S*Eparate vrbes fugitiuorum --- vt confugiat ad eas,quicunque animam percuſſerit neſcius.* Petes 1. quare non ſimiliter pro his,qui alia commiſiſſent crimina caſu aliquo, aut per ignorantiam facti,aut neceſſitate? vt furtum, vel ſacrilegium? vel etiam adulterium ex eo quod neſciret fœminam eſſe coniugatam? *Reſpondeo*, quia tales, dum res per iudicem examinaretur, non ita periclitabantur, ne ab aliquo graue damnum acciperent;at verò illi qui hominem occidiſſet, etſi neſcius (vt ſcriptura loquitur) certum periculum imminebat ab amicis occiſi, ſicut in tali caſu homines vehementiſſimè commouentur. Et patet hoc ex textu,tum etiam Num.35. & Deut. 19. Adde quod alij caſus aut ſunt multo rariores,vt adulterium inuoluntarium: aut reſtitutionem facilè recipiunt,vt furtum, rapina &c. At vita ſemel ablata reſtitui non poteſt, neque aliquid æquiualens reddi.

Petes 2. quare tempore noui teſtamenti non ſeparentur vrbes refugij? Si dicas eſſe aſyla, reſpondeo ea non eſſe ad habitandum, ſed vt vel modico tempore tutus ſit qui homicidium commiſit. Deinde vrbes refugij ijs tantum præſidio erant qui ignoranter & caſu,quempiam occidiſſent. At aſyla etiam ijs pręſtant ſecuritatem qui cum aliqua ſua culpa,velut ex ſubita paſſione id fecerint. Et quidem qui probantur extra omnem culpam eſſe, ſententia iudicis ſimpliter abſoluuntur, vt non ſit eis neceſſe in aliquo refugij loco habitare, ſicut tempore veteris legis. Quo tempore nihilominus ipſum ſanctuarium erat aſylum, ijs qui homicidium non deſtinato ſtudio commiſiſſent,licet non ſine culpa. Nam qui ſtudio & de induſtria quempiam occidiſſet, etiam ab altari iubebatur abſtrahi,vt Ioab 3.Reg.2.

Itaque dicendum illud præceptum de vrbibus refugij datum Iſraelitis propter duriciem cordis eorũ. Nam ſi propinquus occiſi homicidã inueniſſet, impune eum occidiſſet. Non enim lex talem puniebat, propter doloris eius de amico interfecto præſumptionem. Id ergo ne fieret, homicidis innocentibus deputabantur vrbes refugij,extra quas ſi habitarent aut inuenirentur, non puniebatur propinquus occiſi eos interficiens. At nouæ legis tempore propinquo hominis interfecti hoc non indulgetur, ſed ſimpliciter contra eum,vt homicidam,iudicium inſtitueretur. Vnde homicida caſualis, probata apud iudicem innocentia, non prohibetur vbicumque habitare.

v.6. *Habitet in ciuitate illa donec ſtet ante iudicium cauſam reddens facti ſui, & moriatur ſacerdos magnus qui fuerit in illo tempore: tunc reuertetur homicida, & ingredietur ciuitatem, & domum ſuam,de qua fugerat.* Petes 1. quare vſque ad mortem ſummi ſacerdotis debuit homicida manere in ciuitate refugij? *Ratio litteralis* aſſignatur ab interpretibus, quia licet interfector innocens eſſet, tamen conueniebat eum abeſſe à conſpectu propinquorum eius qui interfectus erat,ne eum pręſentem habentes commouerentur ad vindictam,atque ita noua cædes committeretur. Ideo ad tempus oportebat eum commorari in vrbe refugij. Reuerti autem poterat mortuo ſacerdote magno, quia tunc erat luctus publicus in populo,& proinde ceſſare ſolent iræ aut ſimultates priuatæ. *Ratio myſtica* & prophetica eſt, quia per mortem Chriſti, qui eſt ſummus ſacerdos,fit remiſſio peccatorum & reconciliatio inimicorum cum Deo,& reditus ab exilio ad patriam. Petes 2. cur potius donec moriatur ſacerdos, quam donec moriatur dux, iudex aut rex populi? *Reſpondeo*, quia non ita principatus aut regnum in illo populo inſtitutum fuit perpetuum, ſicut ſacerdotium. Nam politica ratio regendi ſubinde fuit variata; interdum etiam in alienam poteſtatem redacti,prorſus duce aut principe caruerũt: at nunquam ſummo ſacerdote, vſque ad Chriſtum, qui fuit finis legis. Adde *myſticam* rationem quia Chriſtus non tam, vt rex noſter, quam vt ſacerdos per ſanguinem ſuum pro nobis in cruce oblatum,nobis pacem, & reconciliationem, & reditum in patriam cæleſtem acquiſiuit. De hoc ita Hieron.libr.1. contr.Pelag.c.10. Iubetur,inquit, homicida pergere ad vrbem fugitiuorum,& tamdiu ibi eſſe, donec ſacerdos maximus moriatur,id eſt,redimatur is qui fugit,ſanguine Saluatoris.

CAP. XXI.

v.13. D*Edit ergo filijs Aaron Hebron confugij ciuitatem. Quæritur* quomodo hoc cõſiſtat cum eo quod dictum eſt cap. 14. Hebron fuiſſe datam in poſſeſſionem Caleb, imò & ibi manſiſſe vſque in præſentem diem? *Reſpondeo*,ipſa ſcriptura hoc loco ſe explicat ita ſubiungens; *agros verò & villas eius dederat Caleb filio Iephone ad poſſidendum.* His enim verbis tantum abeſt vt ſignificetur ipſam Hebron non pertinuiſſe ad Caleb (quod clarè teſtatum eſt cap. 14.) vt potius occupatio ſit, qua cauſa redditur, cur tantum dixerit,ſuburbana Leuitis,ſeu filijs Aaron data, & de agris ac villis nihil addiderit; quia nimirum, agri ac villæ circumiacentes ad illum pertinebant, cuius erat ipſa ciuitas.

v.39. *Itaque ciuitates vniuerſæ Leuitarum in medio poſſeſſionis filiorum Iſraël fuerunt quadraginta octo cum ſuburbanis ſuis* Non mireris tot ciuitates Leuiticæ tribui aſſignatas,quæ erat ex minimis,cum aliæ tribus tantum haberent circiter duodecim ciuitates; nempè quia iſtæ ciuitates non fuerunt ſolis Leuitis datæ, ſed tantum, vt ſimul cum hominibus aliarum tribuum in illis habitarent; ſicut nunc clerus habitat cum laicis in omnibus oppidis. *Erant autem huius rei* plures rationes, Prima,vt per eos, tãquam peculiares Dei miniſtros,cultus Dei retineretur,& conſeruaretur in toto populo. Secunda,vt à toto populo ſuſtentarentur ratione ſui miniſterij: Tertia, vt populum docerent, non tantum ea quæ religionis ſunt, ſed etiam ea quæ ad mores, & vitam ſecundum legem Dei inſtituendam,pertinent. Atque ob eaſdem rationes etiam nunc tempore noui teſtamenti ſacerdotes & miniſtri ſacrorum per omnes ciuitates, aliaque maiora loca diſperſi ſunt. Vide noſtra in 4.diſt.24.

CAP. XXII.

v.8. **D** *Iuidite prædam hoſtium cum fratribus veſtris.* Cum quibus fratribus? cũ legamus Nu. 32. eos omnes profectos fuiſſe ad bellum, ſolis vxoribus ac paruulis relictis in terra ſibi data trans Iordanem. Quod & repetitur Deut.3.& huius libri c.1. Sed *dicendum* viros quidem robuſtos, & bellicoſos omnes fuiſſe ad bellum profectos, non autem omnes omnino viros. Quidam enim ad bellum minus apti erant, & hi vacabant agriculturæ, & vrbibus cuſtodiendis, alijſque vel mechanicis, vel ciuilibus operibus. Neque enim exiſtimandum eſt ſolas mulieres cum paruulis quinque annorum ſpatio, relictas fuiſſe in vrbibus trans Iordanem, ita vt nulli adeſſent viri, quorum auxilium & conſortium ob multas cauſas eis neceſſarium fuiſſe conſtat, maximè ob hoſtium metum. Nam etſi abeſſent viri bellicoſi, alij tamen tantiſper ſuſtinere poterant hoſtem, ſi fortè ſuperueniret, donec viris illis bellicoſis vltra Iordanem militantibus periculum nunciaretur. Cum his ergo viris, qui in vrbibus, tanquam ad ſarcinas fuerant relicti, Ioſue hic iubet diuidi prædam, iuxta morem etiam anteà obſeruatum. Num.31. cui conſuetudini poſtea legis authoritatem dedit Dauid 1. Regum.30.

v.26. *Putauimus itaque melius, & diximus: Extruamus nobis altare non in holocauſtum neque ad victimas offerendas, ſed in teſtimonium, inter nos & vos* &c. Primum agnoſcenda eſt hic catachreſis in vocabulo altaris. Nã altare propriè eſt, quod eo fine erigitur, vt in eo offeratur ſacrificium, atqui iſtud quod à Rubenitis & Gaditis extructum eſt, non in eum finem fuit erectum. Itaque impropriè altare vocatur, quia tale quidem erat ſuper quo offerri poſſent ſacrificia, ſed non in eum vſum ab illis factum erat. Secundo extructio iſta altaris duplicem ingerebat ſuſpicionem. Alteram quod recederent à cultu vnius Dei, & ſacrificare vellent idolis; Aut certè alteram, quod etſi adhærerent cultui vnius Dei, tamen contra legem ſacrificare vellent Deo in illo altari. Nam lege præceptum erat, in vno tantum loco à Domino deſignando offerenda eſſe ſacrificia. Sed vtramque ſuſpicionem à ſe repellunt Rubenitæ & ſocij vna reſponſione, quando ſimpliciter affirmant, ſe non ad ſacrificia & victimas extruxiſſe altare, ſed tantum in teſtimonium vt plenius in textu explicatur. Tertio laudandum in his tribubus ſtudium conſeruandæ religionis, & ſollicitudo etiam pro poſteris, ne illi quoquo pacto à cultu & communione religionis vnius Dei excluderentur. Poſtremo notandum quod ſatisfactionem eorum benignè ſuſceperint legati à Ioſue & reliquo populo miſſi. Quibus legatis longè diſſimiles ſunt heretici noſtri temporis. Nempe, verbi gratia, nouatores iſti accuſant catholicos, quod idola adorent, dum venerantur imagines Chriſti, & ſanctorum. *Reſpondent* catholici ſe imagines habere, non vt deos, quos adorent, ſed vt ſigna in quibus Chriſtum & ſanctos honorent; ſed non accipiunt nouatores ſatisfactionem, vt hic Ioſue cum ſuis, ſed pertinaciter perſiſtunt in ſua calumnioſa accuſatione, & proinde non vt fratres habendi ſicut Iſraelitæ, ſed vt hoſtes & ſchiſmatici, & fraternæ charitatis inimici.

CAP. XXIII.

v.2. **Q** *Vod ſi volueritis eum eis miſcere connubia, atque amicitias copulare, iam nunc ſcitote, quod* A *erunt vobis in foueam ac laqueum & offendiculum* &c. Generaliter quidem Dominus prohibuerat omnem ſocietatem & commercium cum hominibus illarum gentium, quarum terram erant accepturi, ſed peculiariter ac potiſſimum prohibuerat, ne cum eis miſcerent connubia, ſicut in Deuteronomio, & alibi frequenter legitur. Cuius ratio eſt, quia nulla ſocietas tam arcta eſt, quam ea quæ intercedit inter coniuges; de qua dictum eſt; *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori ſuæ.* Et quia hæc arctiſſima eſt coniunctio, hinc maximè ex ea periculum eſt, ne alter alterius moribus, aut opinione, aut ſuperſtitione inficiatur. Hinc ab Apoſtolo 2. Cor.6. eadem coniunctio ſeueriſſimè prohibetur, vbi ait: B *Nolite iugum ducere cum infidelibus: Quæ enim ſocietas luci ad tenebras? &c.* Et ſatis docent nos noſtra tempora, quam periculoſa ſit huiuſmodi coniunctio. Vix enim vnus inter mille nominari poterit catholicus, qui, accepta vxore hæretica, non eius blandicijs in hæreſim fuerit protractus.

CAP. XXIV.

v.2. **T** *Rans fluuium habitauerunt patres veſtri ab initio, Thare pater Abraham & Nachor, ſeruieruntque dijs alienis.* Ex hoc loco ſuſpicio eſt Abrahamum quoque aliquando idola coluiſſe. Et præter græcos quoſdam ita ſentiunt Genebrardus & Maſius. E contrà refellit eam opinionem Pererius in Geneſim, C agens de egreſſu Abrahæ ex Chaldæa: Sanè Iudith.5. Achior ſic loquitur: *Populus iſte ex progenie Chaldæorum eſt. Hic primum in Meſopotamia habitauit, quoniam noluerunt ſequi deos patrum ſuorum, qui erant in terra Chaldæorum: deſerentes itaque ceremonias patrum ſuorum, quæ in multitudine deorum erant, vnum Deum coluerunt; qui & præcepit eis, vt exirent inde &c.* Vbi ſi illa vox (*deſerentes*) propriè accipiatur planè etiam Abraham videtur aliquando idola coluiſſe. Alij reſpondent verba eſſe Achior, non ipſius ſcripturæ. Interim Ambroſius quoque li.2.de Abraham c.3. ſentire videtur Abrahamum aliquando Chaldæorum ſecutum fuiſſe errorem. Qui Abrahamum nũquam coluiſſe idola volunt, intelligunt hunc locum de Thare & Nachor. D Sanè Laban, qui fuit ex poſteris Nachor, idololatram fuiſſe patet Geneſ.31. Sic enim ait: *Cur furatus es deos meos?*

v.7. *Viderunt oculi veſtri cuncta quæ in Ægypto fecerim. Quæritur,* quomodo hoc verum ſit, cum Deut.1. dixerit Dominus; *Non videbit quiſpiam de hominibus generationis huius peſſimæ terram bonam, præter Caleb filium Iephone &c.* Et ſignificatur id impletum fuiſſe Num. 26. Sed *reſpondeo* id intelligendum eſſe de viris bellatoribus, qui in cenſum relati erant poſt tranſitum maris rubri, ab annis viginti & ſupra. Itaque intelligendum eſt plures adhuc ſuperfuiſſe, qui tunc nondum annum vigeſimum attigerant. Tum etiam Leuitæ, nec fœminæ fuerunt in illa comminatione & exterminatione comprehenſi: E Ex viris etiam qui tunc nondum attigiſſent annum vigeſimum veriſimile eſt plures ſuperfuiſſe: vtpotè qui hoc tempore vix excesserint annum ætatis ſexageſimum. Sic ergo rectè dicit hic Ioſue; *Viderunt oculi veſtri &c.*

v. 10. *Sed econtrario per illum benedixi vobis.* per Balaã. Atqui Dei benedicere benefacere eſt, ergo Deus effectum ſuorum ſacramentorum, etiam per malos miniſtros exequitur, gratiamque ſuam nobis communicat, & per malos ſacerdotes populo, ratione ſui officij, benedicentes ipſe benedicit, impertiendo ea bona quę ſacerdos populo comprecatur. Vide Ann. Numer.24.

v.14. *Et auferte deos alienos, quibus ſeruierunt patres veſtri in Meſopotamia, & in Ægypto.* De Meſopotamia paulo ante oſtenſum eſt nominatim de Laban ex Geneſ.31.capite. At verò filios Iſrael etiam in Ægypto falſos deos coluiſſe, ex hoc loco manifeſtum eſt. Quod & apud Ezechielem cap.23. Dominus illi populo improperat. Quo & pertinet adoratio vituli aurei in deſerto, vtpotè quem fecerant ad ſimilitudinem eius, quem colere ſolebant in Ægypto. Nam Ægyptij colebant Apin ſub ſpecie vituli ſeu bouis, & Iſidem ſub ſpecie vaccæ ſeu iuuencæ. A

Quidam hic per deos quos iubet Ioſue auferri, intelligunt ſimulacra quæ ceperant expugnatis vrbibus Chanaan, aut quæ extulerant ex Ægypto, iuxta illud Amos 5. quod & Stephanus in Actis citat. *Portaſtis tabernaculum Moloch & imaginem idolorum veſtrorum, ſidus Dei veſtri, quæ feciſtis vobis &c.* S. Auguſtinus putat nullo modo veriſimile eſſe quod vſquead illud tempus habuerant filij Iſrael penes ſe idola, poſt tantas legis comminationes; cum ſic in eos fuerit vindicatum propter vnius occultum peccatum, qui de anathemate vſurpauerat: maximè cum & Ioſue ſuperiori capite eorum obedientiam commendauerit. Et aperte dictum eſt à Balaam Num. 23. *Non eſt idolum in Iacob, neque videtur ſimulacrum in Iſrael.* Vide Annot. eius loci. B C

Alij igitur ſic exponunt. Auferte id eſt, non recipite Deos alienos, ſed conſtanter permanete in cultu Domini Dei veſtri. Auguſtinus refert ad idola quæ ſunt in corde hominis. Propheta, inquit, Sanctus in cordibus eorum eſſe cernebat cogitationes de Deo, alienas à Deo, & ipſas admonebat auferri. Quiſquis enim talem cogitat Deum qualis non eſt Deus, alienum Deum vtique & falſum in cogitatione portat.

v. 15. & 19. *Sin autem malum vobis videtur vt Domino ſeruiatis; optio vobis datur: eligite hodie quod placet, cui ſeruire potiſſimum debeatis* &c. & infra: *Non poteritis ſeruire Domino: Deus enim ſanctus & fortis æmulator eſt, nec ignoſcet ſceleribus veſtris.* Tota hæc oratio Ioſue ad populum eo tendit vt populus iterum per liberam & ſpontaneam electionem ſeruitutis veri Dei, magis in ea ſeruitute confirmetur, vtpote noua electione & promiſſione rurſum conſtrictus; eoque minus ei liceat à veri Dei cultu recedere. Dat ergo optionem eligendi, non quaſi vtrumque liceat, ſed vt boni electione ad bonum determinentur, & in eo fixi maneant. Nec deterret cum dicit: *Non poteritis ſeruire Domino:* ſed propoſita difficultate voluntatem explorat, ne temeraria videatur electio; vt contingere ſolet in ijs rebus quarum difficultas non erat præuiſa. Verè autem non poterant, id eſt, difficile ijs erat ſeruire Domino; quia populus erat carnalis, & ad idololatriam vehementer procliuis. Non erat autem periculum ne eligerent cultum falſorum deorum in tam recenti memoria beneficiorum à Deo acceptorum, Ioſue adhuc viuente & præſente & interrogante; præſertim cum non plebs interrogaretur, ſed maiores natu ac principes, nomine totius populi reſponſuri. Voluit ergo Ioſue reſponſione & electione eorum, quam ſciebat futuram pro cultu veri Dei, vti, velut nouo vinculo quo præter ſuperiora populus arctius adhuc obligaretur ad verum Deum colendum.

v.27. *En lapis iſte vobis erit in teſtimonium.* Quomodo res inanimata aduocetur in teſtem præſentis renouationis fœderis, vide explicatum Deuter.31.v.28.

FINIS LIBRI IOSVE.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IVDICVM.

CAP. I.

v.2. IVDAS *aſcendet, ecce tradidi terrã in manu eius.* Per Iudam, nõ vnum aliquem hominẽ accipere debemus, qui toti populo fuerit præfectus ad bellum gerendũ; ſed ipſam tribum Iuda. Hoc enim ſatis indicant verba quæ ſequuntur, ſcilicet; *Et ait Iudas Simeoni fratri ſuo, Aſcende mecum in ſortem meam, & ego &c.* Non enim hominibus ſingulis ſors data fuit, ſed ipſis tribubus. Ideo autem tribus Iuda tribum Simeonis aduocat in auxilium belli, quia hæ duæ tribus ſortes habebant coniunctas & propemodum permixtas. Sed neque per hoc oraculum tribui Iudæ datus fuit principatus in reliquas tribus: nam poſteà plures ex alijs tribubus fuerunt iudices, & belli duces; & Saul ipſe primus rex fuit ex tribu Beniamin: ſed tantum ſignificatur quod hoc tempore illa tribus bellum auſpicaretur: Sic & B capite 20. ad illam quæſtionem, *quis erit in exercitu noſtro princeps certaminis contra filios Beniamin?* reſpondit Dominus, *Iudas ſit dux veſter*, Ioſephus quoque de tribu exponit.

v.7. *Septuaginta reges amputatis*, &c. Reges, id eſt reguli, viri principes. Quamuis enim ſingulæ fere ciuitates ſuos reges habebant, non tamen veriſimile videtur, tot ciuitatum dominos ab hoc vno rege captos & reductos fuiſſe ad hanc tam vilem & miſeram, ac ærumnoſam vitam; præſertim cum in libro Ioſue nulla fiat huius regis mentio. Si enim tot regum victor erat & Dominus & tyrannus, oportebat eum valde potentem fuiſſe ac velut dominum totius terræ Chanaan. Quare videtur, quod hic dicitur, intelligendum de aliquot regulis, qui cum ſuis pro- C ceribus vſque ad ſeptuaginta ab iſto Adonibeſec bello victi, tam crudeliter ab eo fuerunt habiti.

Sed cur filij Iſrael illi à ſe capto præciderunt ſummitates manuum ac pedum, niſi quia iam ante de eius inſigni crudelitate alijs referentibus cognouerunt? Ipſe vero ab illis ſimili affectus ſupplicio, quo alios iniuſtè affecerat, proprio ore factum ſuum crudeliſſimum confeſſus eſt. In qua confeſſione notandum quod Deum agnoſcat iuſtum vindicem ſui peccati, dicens, *Sicut feci, ita reddidit mihi Deus.*

v.8. *Oppugnantes filij Iuda Ieruſalem, ceperunt eam &c.* Non pugnat cum his quod dicitur Ioſue 15. *Iebuſæum habitatorem Ieruſalem non potuerunt filij Iuda delere &c.* quia hic tantum dicitur quod ceperunt ciuitatem: ita autem Ioſue 15. intelligitur quod non ple- D nè Iebuſæos ſubiugare potuerunt, atque adeo patet 2. Reg. 5. quod vſque ad tempora Dauidis Iebuſæi occupauerint arcem ciuitati Ieroſolymitanæ adiunctam: quam cum tandem Dauid expugnaſſet, vocata eſt ciuitas Dauid.

v.12. Dixitque *Caleb: Qui percuſſerit Cariat-Sepher, & vaſtauerit eam, dabo illi Axam filiam meam vxorem &c.* Hæc & plura quæ hoc capite ſequuntur vide explicata ſupra Ioſue 15. ibi enim itidem narrantur.

v.17. *Adduxeruntque eum Ieruſalem, & ibi mortuus eſt.* Quare non occiſus iuxta præceptum Domini quo iubet omnes illius terræ homines interfici? An intelligendum quod mortuus eſt occiſus, cum alio- A qui diu potuiſſet ſuperuiuere? aut certè ſignificatur ſtatim mortuus præ dolore animi & corporis, vt non fuerit opus eum occidere.

v.18. *Cepitque Iudas Gazam cum finibus ſuis, & Aſcalonem atque Accaron.* Hæ ciuitates nunquam ab Iſraëlitis leguntur fuiſſe inhabitatæ, ſed ſemper manſerunt Philiſtinorum. Redactæ quidem fuerunt à filijs Iuda in poteſtatem, vt hic dicitur: ſed veriſimile eſt, quod eos ſtatim ſuos fecerint tributarios, qui tamen tributi ſeruitutem non multò poſt excuſſerint: quin nec eo contenti, ipſos Iſraëlitas viciſſim ſubegerint, vt patebit paulo poſt in hiſtoria Samſonis: quod in pœnam peccati Iſraëlitis accidit, vt quibus iniquè perperciſſent, ab illis victi tandem in ſeruitutem redigerentur. Vide etiam Ioſue 13. v. 3. cap. 17. v.13.

CAP. II.

v.1. A*ſcenditque Angelus Domini de Galgalis ad Locum flentium &c.* Hunc Angelum Hebræi dicunt fuiſſe Phinees filium Eleazari, qui illo tempore erat ſummus ſacerdos: Et addunt fabulam, quod Phinees reuera fuerit Angelus, ſed qui humano corpore aſſumpto, inter homines fuerit conuerſatus. Quod quidem falſum & fabuloſum eſſe, manifeſtum eſt ex eo, quod ſcriptura de Phinees vbique tanquam de homine loquatur, & ex Eleazaro patre, & auo Aarone communi ordine natum narret. Iuxta veritatem ergo Chriſtiani interpretes intelligunt Angelum Dei peculiariter miſſum fuiſſe, ad arguendum filios Iſraël de ſua tranſgreſſione. Id etiam patet, quia in perſona Dei loquens ait: *Ego eduxi vos de Ægypto &c.* Sicut locutus eſt Moyſi in rubo & in monte. Prophetæ autem nunquam Dei perſonam aſſumunt ſed ſemper verba illa præmittunt, *Hæc dicit Dominus*, aut ſimilia.

v.3. *Quamobrem nolui eos delere à facie veſtra, vt habeatis hoſtes, & dij eorum ſint vobis in ruinam.* Non ſic intelligendum eſt, quaſi in eum finem Deus reliquerit gentes ſuperſtites, vt per eos ad ruinam impellerentur filij Iſraël, colendo deos eorum: ſed tantum ſignificatur, quid mali conſecutum ſit ex eo quod gentes fuerint relictæ. Nam, vt, nõ finaliter ſed conſecutiuè accipitur: Et ſenſus eſt: Veſtra culpa factum eſt, vt non deleuerim gentes, inter quas habitatis: atque inde vlterius accidit, vt dij eorum facti ſint vobis in ruinam. Hebræis clara eſt ſententia: *Non eyciam eos ante vos, ſed erunt vobis in ſpinas, & dij eorum offendiculo.* Atque adeò ipſi Iſraëlitæ in culpa erant, qui cum eos delere potuiſſent, ex auaritia tributarios fecerant (vide Ioſue 16. v. 10. & c. 17. v. 12. 13.) Vnde reddita eſt illis iuſta pœna, vt poſteà cum eos delere vellent, non poſſent.

v.22. *Vt in ipſis experiar Iſrael, vtrum cuſtodiant viam Domini & ambulent in ea* &c. Sermo eſt figuratus hunc habens ſenſum: vt palam fiat an cuſtodiant viã Domini, Quod enim fit publicum & manifeſtum, hoc nos per experientiam diſcimus. Propterea introducitur Deus hoc humano more loquens, quia ſcriptura accommodat ſe hominibus etiam indoctis & idiotis.

CAP.

CAP. III.

v. 2. **V***T poſteà diſcerent filij eorum certare cum hoſtibus.* Quod ſcriptura dicit gentes à Domino relictas, vt poſteri filiorum Iſraël diſcerent certare cum hoſtibus, & haberent conſuetudinem pręliandi; non ita intelligendum, quaſi prælíari, & bella gerere, per ſe bonum ſit; ſed quia vtile erat illi populo bellis exerceri, ne per luxum, & ignauiam ad idololatriam declinarent. Significatur autem *myſticè*, quod Deus tempore noui teſtamenti permittet hæreſes, & alias perſecutiones piorum; vt per huiuſmodi aduerſa, Eccleſia exerceatur in pietate & doctrina religionis. Nam & *oportet hæreſes eſſe* 1. Cor. 11.

v. 10. *Et iudicauit Iſrael.* Iudices erant qui propter res præclarè geſtas, & liberationem aliquam populo præſtitam; erant in ea authoritate, vt quamuis non eſſent abſolutè principes, nec imperare poſſent, aut leges ferre; tamen ad eos recurrebat populus, tam in quæſtionibus & controuerſijs, quas inter ſe habebant, tanquam ad iudices; quam in periculis ab hoſtibus, ſi quando ingrueret bellum; *At leges ſibi* ab eo imponi non ſinebant. Quod inde patet; quia cum Gedeoni ſpecialiter id eſſet à populo delatum, propter inſignia liberationis beneficia, ille modeſtiſſimè recuſauit dicens: *Non dominabor veſtri &c. ſed dominabitur vobis Dominus.* Atque *hinc etiam eſt*, quod *Moyſes* & Ioſue non numerentur inter iudices populi Iſraëlitici. Nam plus aliquid fuerunt, habentes ſcilicet etiam imperandi poteſtatem. Vide Sixtum in Bibliotheca de titulo huius libri.

v. 16. *Qui fecit ſibi gladium ancipitem.* *Quæritur*, rectène fecerit Aod occidens regem priuato conſilio & authoritate? Ad hoc variè poteſt *reſponderi*. Quidam dicunt non eum id feciſſe priuata authoritate, ſed publica, quia Iudex erat populi. Sed ea reſponſio refelli videtur, quia Aod non fuit Iudex, niſi poſtquam ſalutem præſtitit populo, ſicut & alij Iudices non prius vt tales agniti fuerunt, niſi præclaro facto aliquo ſe defenſores, & vt ſcriptura loquitur, ſaluatores populo exhibuiſſent. Alij *reſpondent*, eum communicaſſe conſilium cum proceribus populi, à quibus mittebatur & alijs fuiſſe probatum. At certè textus magis ſignificat rem priuati conſilij fuiſſe; nec de eo proceres per Aod munera mittentes quicquam ſciuiſſe, nec tutum fuiſſet cogitationem pluribus aperire, ne forte proderetur. Vnde & Iudith cap. 8. conſilium ſuum de occidendo Holoferne aperire noluit, petens tantum pro ſe orari. Quare *dicendum videtur*, hoc ita factum ab Aod priuato conſilio, vt tamen de conſenſu procerum, totiuſque populi meritò præſumeretur; quia res talis erat, quæ ad totius populi ſalutem ſpectaret. Sic & de Iudith reſpondendum. Confer. v. 15.

CAP. IV.

v. 2. **I***Pſe autem habitabat in Haſeroth gentium.* Vide ſimilem locum Ioſue 12. de Rege gentium Galgal, & inde pete huius loci explicationem.

v. 4. *Erat autem Debora propheteſ, vxor Lapidoth, quæ iudicabat populum in illo tempore.* Scilicet quia prophetiſſa, & mulier prudens erat, ſponte populus ad eam controuerſias ſuas deferebat; non quod cum poteſtate præfuerit. Hinc cap. ſeq. in Cantico vocat ſe matrem in Iſrael, non principem aut dominam; ac præterea ſemel atque iterum nominat principes Iſrael; dicitque ſponte illos obtuliſſe animas ſuas diſcrimini, nec eos omnes tamen, ſed tantū ex Ephraim, Machir, Manaſſe, Beniamin, Zabulon, Iſſachar & Neptalim, cæteris tribubus à belli moleſtia quieſcentibus. Quæ omnia argumento ſunt, eam magis conſilio, quam poteſtate rem populi geſſiſſe.

v. 8. *Dixit ad eam Barach, Si venis mecum, vadam, ſi nolueris venire mecum, non pergam.* Hanc reſponſionem Barach ita quidam excuſant, quaſi diceret: Tu habes ſpiritum prophetiæ, non ego. Et proinde ſi mecum venias, indicare mihi poteris tempus, & horam committendi prælij; Sin minus, facilè continget me intempeſtiuè procedere ad prælium. Sed reuera hæc expoſitio, eum à diffidentia auxilij diuini ſibi certò promiſſi, non excuſabat. Sciebat enim Deboram eſſe prophetiſſã, & ideò debebat verbi eius ſuſcipere ſine vlla animi hæſitatione. Neque debebat dubitare, quin ille qui victoriam promiſerat, etiam modum victoriæ, & oportunitatem opprimendi hoſtis ſubminiſtraret. Vnde & diffidentia eius punita eſt per hoc quod ait Debora, *Ibo quidem tecum, ſed hac vice victoria non reputabitur tibi, quia in manu fœminæ tradetur Siſara.*

v. 18. *Egreſſa igitur Iahel in occurſum Siſaræ. De hoc facto Iahel*, quę promiſſa Siſaræ ſecuritate, eum occidit, merito *quæritur*; *Rectène fecerit* an ſecus? *Reſp.* in hoc facto tria inueniuntur; quorum vnum laudãdum, alterum iuſta reprehenſione non carens, tertium in ſe bonum; ſed quod ex circunſtantia vitioſum & illicitum efficitur. Laudandus eſt enim in hoc facto bonus, & pius affectus Iahelis, erga ſalutem populi Iſraelitici, ſicut in obſtetricibus Ægyptijs affectus miſericordiæ erga infantes Hebræorum. Quod autem mendaciter & fallaciter promittit Siſaræ ſecuritatem, dicens: *Intra ad me, ne timeas*, vituperatione non caret. Nam fallax promiſſio peccato carere non poteſt, ſicut & mendacium obſtetricum. Sed tertium eſt interfectio Siſarę, quę, ſi in ſe ſpectetur, quatenus eſt interfectio hominis pernicioſi, & oppreſſoris populi Dei, bona eſt: quatenus tamen eam præceſſit ſecuritatis promiſſio, videtur non poſſe omnino à peccato excuſari. Nam etiam hoſti fides ſeruari debet. Vel dicendum aliquo modo excuſari poſſe: nam promiſerat contra bonum publicum: & ſic poterat promiſſum reſcindere. Et quod obijceretur: quod domus Haber Cinæi mariti Iahel, haberet fœdus cum rege Iabin, cuius militiæ Siſara præerat, reſpondetur à multis, tali fœdere mulieres non comprehendi, eò quod non ſint aptæ ad bellum & munia publica. Et talem ſolutionem huius quæſtionis vel ſimilem, omninò videntur requirere illa verba Cantici Deboræ cap. ſeq. *Benedicta inter mulieres Iahel vxor Haber Cinæi, & benedicatur in tabernaculo ſuo.*

CAP. V.

v. 1. **C***Ecineruntque Debora & Barac &c.* Omninò hoc Canticum, vt à Deo ſpecialiter inſpiratum, & proinde, vt cæteræ ſcripturæ ſacræ partes, recipiendum eſt. Nam conſtat Deboram prophetiſſam fuiſſe: prophetauit enim Barac fore victorem, & Siſaram per manum fœminæ periturum. Quare ſicut aliorum prophetarum cantica meritò recipiuntur, vt ſint eiuſdem cum reliqua ſcriptura authoritatis, ſic & iſtud recipiendum.

v. 20. *De cælo dimicatum eſt contra eos.* Senſus eſt: Deus pro populo ſuo pugnauit contra eius hoſtes: Nempe ſecundum id, quod Debora dixerat ad Barac capit. præced. *Hæc eſt dies in qua tradidit Dominus Siſarã in manus tuas: En ipſe ductor eſt tuus.* Et ſequitur, *perterruitque Dominus Siſaram, & omnes currus eius.* Alij

ſic exponunt: Pluuiæ,venti,grandines,procellæ,quæ ſunt cæleſtia meteora pugnauerunt contra eos. Nam in Hebræo eſt, *è cælis pugnarunt*. Et in noſtra quoque verſione mox ſequitur; *Stellæ manentes in ordine,& curſu ſuo aduerſus Siſaram pugnauerunt*. Hebr. *Stellæ à ſemitis ſuis*, alias, *è ſuis aggeribus pugnauerunt contra Siſaram*, metaphorá à militibus, ex editiore loco pugnantibus. Significatur autem vel ſtellas, quarum influxu commouentur tempeſtates cæli, fuiſſe hoſtibus aduerſas; vel potius angelos Dei miniſtros contra eos pugnaſſe. Et fortè ita loquitur canticum, quod pugna nocte, lucentibus ſtellis, fuiſſet commiſſa.

CAP. VI.

v. 12. *Dominus tecum virorum fortiſſime.* Quæritur vtrum ſubaudiendum, *eſt*, an *ſit*? Gedeon ita videtur accepiſſe, quaſi dixerit Angelus Dominum eſſe cum ipſo: dicit enim: Si *Dominus nobiſcum eſt, cur apprehenderunt nos hæc omnia*? Arbitror ſenſum eſſe: Dominus ſit tecum; ſunt enim verba ſalutantis & bene precantis. Sic Booz ad meſſores Ruth. 2. *Dominus vobiſcum*; & Angelus ad beatam Virginem, *Dominus tecum*. Quamuis enim cum ea iam eſſet Dominus per abundantem gratiam: adhuc tamē ei precatur Angelus, vt cum ea ſit Dominus vel per gratiam abundantiorem, vel per illapſum filij Dei corporalem in eius vterum. Sic & illa dicuntur: *Pax tibi, Pax vobis*, & in epiſtolis Paulinis: *Gratia vobis & pax*. Quod autem Gedeon reſpondet, hunc ſenſum habet: Tua ſalutatio & bona precatio procul abeſt à reipſa; nam adeo Dominus non eſt nobiſcum, quod mihi precaris, vt verſemur in medijs malis, ſitque nobis iam iam fugiendum ab hoſtilibus copijs aduentantibus. Interim ſciendum quoties huiuſmodi, ſalutationes ſeu benedictiones à Domino, vel Angelo Domini proferuntur, eas ſemper efficaces eſſe; ſic vt ſtatim ac ſimul cum verbo, vel poſtea tempore conſtituto à Domino, ſequatur effectus. Exemplum vtriuſque habemus in hoc capite, nam ſalutationem iſtam, *Dominus tecum*, effectus poſtea ſecutus eſt in victoria Gedeonis contra Madianitas. Quod autem infradicit ei Dominus, *Pax tecum*, rem ipſam habet coniunctam, ſcilicet incolumitatem Gedeonis metuentis ne moreretur quod vidiſſet Dominum, poteſtque ita reddi. Pax tecum eſto, id eſt, iam ſit.

v. 18. *Ne recedas hinc, donec reuertar ad te portās ſacrificiū & offerens tibi.* Heb. eſt *Ponam munus meū ante te.* Vnde non eſt putandum Gedeonem voluiſſe Angelo offerre ſacrificium, quod nō licet offerre niſi vni Deo: imò & Gedeon, ne quidem ſciebat eſſe angelum, ſed cum eo loquebatur tanquam cum homine. Et ideò voluit experiri per ſignum aliquod in offerendo ſacrificio, vtrum ille qui ſibi loquebatur, & benè precatus erat, verè eſſet à Deo miſſus. Qua in re Gedeon non peccauit. *Sed de eo magis* moueri poteſt quæſtio, quomodo non in eo peccauerit, quod auſus eſt ſacrificium offerre extra eum locum, qui à Deo deſignatus erat, hoc eſt, extra Silo, vbi erat tabernaculum. *Reſpondet* D. Auguſtinus eum id non feciſſe proprio inſtinctu, ſed approbante eo, quem initio prophetam eſſe putabat, poſteà autem angelum Domini eſſe intellexit. Imò non tam ipſe Gedeon, quam angelus in offerendo ſacrificio miniſter fuit, qui excuſſo igne de petra, ſacrificium incendit. Quare hac in re Dei authoritatem Gedeon ſecutus eſt. *Et eadem* excuſatio eſt, quod voluit offerre ipſe non ſacerdos. Quamuis & de his fatendum eſt, multam ignorantiam fuiſſe in populo.

v. 36. & 37. *Si ſaluum facis per manum meam Iſraël,* A *ponam hoc vellus lanæ in area &c.* Quæritur, quomodo non peccauerit Gedeon poſt ſufficientem reuelationem de victoria conſequenda ſibi factam, adhuc tentando Dominum? Sic enim ille ipſe paulo poſt loquitur: *Ne iraſcatur furor tuus contra me, ſi adhuc ſemel tentauero ſignum quærens in vellere.* Vbi manifeſtè dicit ſe tentare per ſignum vtrum ſaluum faceret populum Iſrael. *Reſpondeo petitio ſigni*, ſi procedit ex incredulitate, vel diffidentia de diuinis promiſſis: peccatum eſt, & ad infidelitatem pertinet: Sic Iudæi in euangelio ſigna petiuerunt. *Si autem* procedat ex familiaritate cum Deo, cum deſiderio manifeſtandæ gloriæ Dei, aut etiam diſcutiendi ex animo ſuo omnem occaſionem dubitationis, non eſt peccatum. B Hoc modo Ezechias etiam poſt certam prædictionem ſanitatis per Iſaiam Prophetam, adhuc ſignum petit & impetrat, neque ob id reprehenſus legitur. Atque hoc modo Gedeon petiuit ſignum. Et tunc coniunctio illa (ſi) cauſaliter ponitur vt ſit ſenſus: Quandoquidem dignaris populum tuum per manum meam liberare, ſeu ſaluum facere, peto vt huic promiſſioni velut ſigillum etiam addas, manifeſtum aliquod miraculum. Et quod Gedeon nequaquam infidelitatis alicuius accuſandus ſit, patet ex eo quod Hebr. 11. inter eos numeretur qui per fidem mira patrarunt.

Poteſt etiam ita excuſari quod tentauerit non ſui cauſa, ſed populi, qui ſecum erat, vt eo ſigno animarentur ad pugnam, C & non dubitarent ipſum à Deo miſſum, vt bellum hoc contra Madianitas ſuſciperet. Ita quidam non improbabiliter excuſant. Non enim veriſimile eſt quod trecenti milites voluiſſent ad bellum procedere contra tot millia Madianitarum, niſi præcedenti aliquo ſigno diuinitus dato animati. Quod autem dicit *Sciam quod per manum meam* &c. poſſet ſic exponi. Manifeſtum erit, vel manifeſtum facies quod &c. Sicut Dominus loquitur Gen. 22. *Nunc cognoui quod times Deum*, id eſt, nunc apparet, nunc manifeſtum factum eſt. Vide annot. ibid.

CAP. VII.

v. 2. *Ne glorietur contra me Iſrael, & dicat: meis viribus liberatus ſum.* Semper quidem ſalus & D victoria Deo tribuenda eſt, ſiue cum magnis copijs, ſiue cum exiguis, ac penè nullis, eatur in hoſtem; quia vt dicit Sapiens Prou. 21. *Equus paratur ad bellum, Dominus autem victoriam tribuit.* Et 1. Reg. 14. dicitur: *Non eſt Domino difficile ſaluare, vel in multis vel in paucis.* Sed ideo ſæpe dat victoriam in paucis, id eſt, in exiguo numero pugnantium, vt magis appareat victoriam eſſe virtutis diuinæ, non humanæ. Quod quando multi ſunt qui pugnant, non ita apparet. Nam alioqui, nec ſi in multis viciſſet Iſrael, habuiſſet vnde gloriari poſſet contra Deum, & dicere, *Meis viribus liberatus ſum.* Quippe, etiam ſic, non niſi à Deo E victoriam accepiſſet, vires & animum ad pugnandum ſubminiſtrante, & ſucceſſum pugnæ tribuente. Semper enim & in omnibus verum eſt illud. *Domini eſt ſalus.*

v. 5. *Qui lingua lambuerint aquas, ſicut ſolent canes lambere ſeparabis, eos ſeorſim: qui autem curuatis genibus biberint in altera parte erunt.* Nota, quod ſicut Dominus paulo ante, proclamatione publica ſeparauit formidoloſos à reliquis, ita nunc idem facit ſigno occulto. Multi enim formidoloſi ad publicam præconis vocem adhuc non receſſerant, dum volunt non minus, quam alij fortes haberi. *Signum autem tale erat*, vt qui manu ad os proijciente, aquas lamberent, tanquam idonei bello ſeruarentur; qui verò proni, & ore flumini admoto biberent, tanquam ſegnes domum remitte-

mitterentur. *Raro autem* ſigni eſt, quia ſtando lambere aquas, manu ad os proiecta, indicium eſt, hominem neque admodum ſitire, (quia qui ſic bibunt, non multum accipiunt) & non admodum fatigatum eſſe, quia ſtando bibit, & manum ori admouet. Contrà ſorbere aquas pronum ac iacentem, ore ipſo flumini admoto, ſignum eſt hominem vehementius ſitire, quia tali modo copioſius bibere poteſt; ſignum etiam eum quaſi fatigationi ſuccumbere.

v. 15. *Cumque audiſſet Gedeon ſomnium & interpretationem eius &c.* Nempe, Gedeon in caſtris Madian audit ſomnium de pane hordeaceo in caſtra Madian deuoluto, & tabernaculum ſubuertente; atque inſuper ſomnij eius interpretationem, quod hoc nihil aliud eſſet quam gladius Gedeonis. Per hæc igitur confirmatus eſt ad inuadenda illa caſtra. Et rectè hordeaceus panis Gedeonem ſignificabat, quia ſicut panis hordeaceus vilis habetur, & contemptibilis in comparatione triticei aut ſiliginei; ita Gedeon apud reges Madian nullius erat exiſtimationis. *Nequaquam* autem putandum eſt ſomnium hoc fuiſſe *fortuitum*, ſed fuit immiſſum à Deo ad animandum Gedeonem, eiuſque ſocios. *Nec obſtat* quod ille, cui ſomnium hoc immiſſum erat, fuerit à cultu veri Dei alienus. Nam & Pharao & Nabuchodonoſor impij reges ſimilia ſomnia, Deo inſpirante, viderunt. Hoc autem *ex eo patet*, quia Deus præcepit Gedeoni, vt deſcenderet in caſtra Madian, ibi auditurus aliquid, per quod confortaretur, & ſecurus in hoſtes irrueret. Deus ergo ſomnium illud & interpretationem eius præparauit Gedeoni, ad certam victoriæ fiduciam. *Ex quibus* ſimul intelligitur *nullum* ominationis, ſeu obſeruationis ſomniorum in lege prohibitæ, peccatum Gedeoni poſſe impingi; videlicet, quia ſignũ datum à Deo, non debet propriè ſeu ſecundum vulgarem loquendi modum omen vocari; multo minus vllatenus reprehendi, qui illud obſeruat, & actiones ſuas ſecundum hoc inſtituit.

v. 18. *Conclamate Domino & Gedeoni.* Et infra: *Clamaueruntque Gladius Domini & Gedeonis.* Sed cur non fuit hoc arrogantiæ, vt ſuum nomen vellet audiri in voce & clamore militum, ac non potius nomen Dei ſolius? maximè cum audiſſet dicentem Dominum: *Ne glorietur contra me Iſrael, & dicat, meis viribus liberatus ſum?* Adde, quod & Dauid dicat Pſalm. 19: *Nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus*, Et Pſalm. 113. *Non nobis Domine, non nobis, &c.* vnde & Iudas Machabæus 2. Machab. 8. & 13. modo ſuis dat ſignum Adiutorij Dei, modo Victoriæ Dei, nuſquam autem ſe præcipit nominari. Sed dicendum, Gedeonem iſtud feciſſe, quaſi ex Dei præcepto, quod intelligebat in expoſitione ſomnij quando dicebatur, *Non eſt hoc aliud niſi gladius Gedeonis.* Quibus verbis, quaſi à Deo admonitus, etſi potuiſſet ſuis præcipere, vt exclamarent *Gladius Gedeonis*; tamẽ non eſt paſſus ſuum nomen ſolum, nec primum audiri, ſed præpoſito Dei nomine, dici iuſſit; *Gladius Domini & Gedeonis.* Non igitur arrogantiæ, ſed humilitatis ac modeſtiæ fuit hoc Gedeonis ad milites ſuos mandatum.

CAP. VIII.

v. 16. **T**ulit ergo *ſeniores ciuitatis, & ſpinas deſerti ac tribulos, & contriuit cum eis.* Præcedit immediatè ante, quod prius vocauerit puerum de viris Socoth, interrogans nomina principum, & ſeniorum Socoth, & deſcripſerit ſeptuaginta ſeptem viros. In hoc facto ergo Gedeonis commendanda eſt prudentia ſimul & ſeueritas in vindicandis malis. Prudentia, in eo quod annotat nomina ſeniorum ciuitatis, volens parcere multitudini, & in eos ſolos vindictam exercere qui peccauerant. Nempe prius v. 6. narratur non plebem, ſed Principes Socoth contumelioſè Gedeoni reſpondiſſe. Et hoc omnibus principibus eſt imitandum, quatenus fieri poteſt, vt multitudini parcentes, in eos ſolos animaduertant, quos eſſe nouerunt rebellionis capita & authores, & in illos etiam laudabiliter exercetur ſeueritas, qualem hic exercuiſſe legitur Gedeon, conterendo & comminuendo eos cum ſpinis, & tribulis deſerti. Vide etiam ſimilem locum 2. Reg. 12. in fine.

v. 22. *Dominare noſtri tu & filius tuus.* Et infra: *Non dominabor veſtri, nec dominabitur in vos filius meus, ſed dominabitur vobis Dominus.* Videntur expetiuiſſe Gedeonem *in regem*, qui abſolutè & regali iure eis imperaret: idque putabant meritis eius deberi, cuius virtute & ductu à ſeruitute hoſtium fuerant tam mirabiliter liberati: Gedeon autem illam eorum petitionem, tanquam populo Dei minimè conſentaneam, reiecit; ſed tantum acceptauit principatum, qualem ſuperiores iudices geſſerant. Et ad hoc ſignificandum, noluit imperare, vt ſibi darentur omnes inaures ex præda, ſed petere hoc ſe ab illis dixit. Petebat ergo populus Gedeonem ſibi fieri dominum, quomodo filij Iſraël 1. Reg. 8. petierunt ſibi dari regem; & vtrique petendo peccauerunt; ſcilicet non contenti tali principatu, quem in illo populo Dominus conſtituiſſet: idque partim diffidentia diuini auxilij, & protectionis ab hoſtibus, de qua dubitare non debebant, quamdiu in præceptis eius ambularent, iuxta promiſſiones ſibi factas; partim ambitione & æmulatione aliarum gentium. Vnde & dicebant ad Samuelem loco citato; *Da nobis regem, vt cæteræ habent nationes.* Quod, quantum Deo diſplicuerit, indicat idem, ſic dicens ad Samuelem: *Non te abiecerunt, ſed me, ne regnem ſuper eos.* Vide annot. ibid.

v. 27. *Fecitque ex eo Gedeon Ephod---fornicatuſque eſt omnis Iſrael in eo.* Ephod eſt indumentum ſacerdotale, quod *ſuperhumerale* vocatur. Auguſtinus, ex parte totum intelligens, putat Gedeonem inſtituiſſe in ciuitate ſua omnem ornatum ſacerdotalem neceſſarium ad ſacrificandum, non idolis, ſed vni Deo; quanquam poſtea populus iiſdem ornamentis abuſus fuerit ad idololatriam; & hoc eſſe quod dicitur: *fornicatuſque eſt omnis Iſrael in eo.* Et hoc rectè, fornicatio enim idololatriam ſignificat, vbi de religione fit ſermo. Id autem factum eſt, non viuente Gedeone, ſed poſt eius mortem, quanquam hic per anticipationem referatur.

Sed *quæritur*, an non ſaltem Gedeon peccauerit, qui huius idololatriæ occaſio fuerit, fabricando ephod? Quidam reſpondent eum pœnitentiam huius facti egiſſe ante mortem. Quibus obijcitur, Si pœnitentiam egit, quomodo non deſtruxit quod fecerat? *Vnde* dicendum videtur, peccaſſe eum per ignorantiam, idque ex imprudenti & inordinato zelo pietatis, non attendens, quam graui de cauſa Dominus præcepiſſet, in vno tantum loco à ſe deſignando, offerenda eſſe ſacrificia. Nec aliam puto mentem eſſe Auguſtini q. 41. & 49. ſuper Iudicum. Peccaſſe enim Gedeonem affirmat, ſed magnitudinem culpæ non explicat. Verum qualiſcunque eius culpa fuerit; attamen ſanctè eum obijſſe, non eſt quod dubitetur, atteſtante ſcriptura, quod *mortuus eſt in ſenectute bona.* Hoc enim non niſi de ſanctis viris ſcribitur. Deinde eadem ſcriptura dicit: *Poſtquam mortuus eſt Gedeon, auerſi ſunt filij Iſrael, & fornicati ſunt cum Baalim.* Hinc enim colligitur Gedeonem, quoad vixit, diligenter continuiſſe populum in veri Dei cultu. Vide comm. noſtrum in epiſtolam ad Heb. cap. 11. v. 32.

v. 31. *Concubina autem illius quam habebat in Sichem.* Erat hæc tamen vera vxor. Sed concubina vocatur more ſcripturæ, quia ſerua cum eſſet, abſque conſuetis & ſolemnibus ceremonijs ducta erat in coniugem. Et quidem ſeruam fuiſſe conſtat ex capite ſequenti, vbi ancilla Gedeonis nominatur.

CAP. IX.

v. 2. Q*Vid vobis eſt melius? vt dominentur vobis ſeptuaginta viri, an vt dominetur vobis vnus vir?* Argumentum pro ſua ambitione ſumit ex præſtantia regiminis Monarchici. Sed obſcurū eſt, quomodo dicat dominaturos fuiſſe ſeptuaginta viros, omnes filios Ierobaal ſeu Gedeonis, cum populus ille hactenus ab vno ſoleat regi, nec veriſimile ſit, quod tunc admiſſurus erat tam multos principes? Sed *reſpondeo*, hoc Abimelech illis verbis voluiſſe, ac ſi diceret; Etiamſi vnum ex illis faciatis iudicem, aut principem veſtrum, tamen cæteri quoque, quia genere pares ſunt, etiam principatum & poteſtatem ſibi in vos vendicabunt; omnes erunt veſtri domini: itaque erunt vobis graues, & oppriment vos. Quare melius eſt, vt ijs omnibus è medio ſublatis, me vnum eligatis vobis in principem, qui ſum os & caro veſtra, id eſt, propinquus veſter. Nempe ad Sichemitas loquitor.

v. 6. *Et cōſtituerunt Regem Abimelech.* Scilicet Sichemitæ. Dicitur quidem infra verſ. 22. *Regnauit itaque Abimelech ſuper Iſrael tribus annis*, non tamen videtur eum electum fuiſſe à toto populo Iſraëlitico, ſed ſolum à Sichimitis contribulibus ſuis ex genere materno. Qua electione obtenta videtur Abimelech ſibi ſumpſiſſe principatum in vniuerſum Iſraëlem vi armata; collecto ſibi exercitu ex hominibus vagis, vt hic dicitur. Quocirca tyrannus potius cenſendus eſt, quam rex, non ſolum quia principatum conuertit ad priuatum commodum (quâ notâ Philoſophus tyrannum à principe diſtinguit) verum etiam quia principatum arripuit contra ius, vt cui, nec electione, nec alio iuſto titulo deberetur.

v. 13. *Nunquid poſſim deſerere vinum meum, quod lætificat Deum & homines?* Sic inducitur loquens vitis; vbi multi laborant, quid illud ſit, quod vinum etiam dicatur lætificare Deum. Quidam intelligunt vinum lætificare Deum ſicut dicitur Pſalm. 103. *Lætabitur Dominus in operibus ſuis.* Sed plus requirere videntur illa verba, qoibus de pinguedine ſua in hac eadem parabola dicit oliua: *Qua & dij vtuntur & homines.* Verum in Hebræo eſt: *qua in me honorificabunt deos & homines.* Itaque alij hyperbolen faciunt, vt non aliud ſignificetur, quam vini maxima vis ad exhilarādum, ita vt, ſi Deus opus baberet re aliqua ad exhilarationem, nō alio quam vino vti vellet. Sed quoniam hæc non ſunt ſcripturę verba, ſed Ioatham filij Gedeonis, non eſt valde laborandum, vt ea ſecundum ſenſum aliquem verum interpretemur. Poſſunt enim ſimpliciter accipi, vt quoniam populus ille iam defluxerat ad idola (maximè quod & Hebręum *Elohim* tam Deos quam Deum poteſt interpretari) nempè quod Ioatham ſecundum ſenſum populi locutus fuerit, quaſi iuxta gentilium fabulas Dij conuiuia inter ſe exercerent, & nectareo vino ſe recrearent.

v. 23. *Miſitque Dominus ſpiritum peſſimum inter Abimelech & habitatores Sichem, qui cæperunt eum deteſtari, & ſcelus interfectionis ſeptuaginta filiorum Ierobaal, & effuſionem ſanguinis eorum, conferre in Abimelech fratrem ſuum, & in cæteros Sichimorum principes, qui eum adiuuerant.* Hæc verſio videtur ſenſum reddere nonnihil diuerſum ab eo, quem vult Hebræus textus, in quo ſic ad verbum habetur: *& miſit Deus ſpiritum malum inter Abimelech & viros Sichem, & præuaricati ſunt viri Sichem in Abimelech, vt veniret iniuria ſeptuaginta filiorum Ierobaal & ſanguinis eorum, vt poneret ſuper Abimelech fratrem eorum, quia interfecit eos, & ſuper viros Sichem, qui roborauerunt manus eius, vt occideret fratres ſuos.* Senſus eſt, Dominum miſiſſe ſpiritum diſſenſionis & odij mutui inter Abimelech & Sichimitas permittendo vt Sichimitæ præuaricarentur in Abimelech, idque forte propter durum & ſuperbum eius imperium. Hoc autem totum diuinitus fuiſſe factum ſeu permiſſum, vt in vtroſq; vindicaretur iniuria interfectionis ſeptuaginta filiorum Ierobaal cuius ſceleris vtrique fuerant participes, Abimelech exequendo, Sichimitæ adiuuando & conſentiendo. Notandum autem toto hoc capite, vbi legitur, *viri Sichem*, Hebraicè haberi, *Domini Sichem*: ſignificantur enim non quicumque de plebe: ſed qui erant in authoritate apud plebem, quo modo & nos vocamus Dominos ciuitatis, quorum authoritate potiſſimum ciuitas regitur.

v. 28. *Nunquid non eſt filius Ierobaal.* Hoc ita dici videtur quaſi vituperium fuerit filium eſſe Ierobaal, id eſt, Gedeonis. Quod mirum videri poteſt, cum Gedeon & de populo optimè meritus fuerit & gratioſum apud Iſraëlitas nomen reliquerit, etiam poſt mortem. Sed ſciendum Abimelech hac ratione ſollicitaſſe Sichimitas ad ſe recipiendum pro principe, quod diceret graue illis futurum ſi dominarentur eis ſeptuaginta viri filij Ierobaal, ſe vero Sichimitam eſſe, quaſi ciuem & fratrem ipſorum. Cum ergo commendauerit ſe Sichimitis vt ciuem, ratione generis materni, nunc è contra Gaal opponit genus paternum, q. d. Abimelech non minus eſt filius Ierobaal, quam erant illi ſeptoaginta viri quorum à vobis dominium repuliſtis, imò qoos ille veſtro auxilio occidit. Non eſt ergo quod illis interemptis hunc æquè Ierobaal filium pro domino retineatis. Argumenrum igitur eſt non tam ex odio nominis Ierobaal, quam ex proprio facto Sichimitarum.

v. 31. *Ecce Gaal filius Obed venit in Sichimam cum fratribus ſuis, & oppugnat aduerſum te ciuitatem*, id eſt concitat ad rebellionem. Non enim arma mouebat intus aut exterius contra ciues neque machinas admouebat, ſed animos ad rebellionem ſollicitabat.

CAP. X.

v. 1. T*Hola filius Phua, patrui Abimelech de tribu Iſſachar.* Obſeruandus hic locus. Nempe cum Gedeon & Abimelech fuerint de tribu Manaſſe, & Thola de tribu Iſſachar, & ipſi inter ſe patrueles dicantur, manifeſtum eſt has tribus fuiſſe permixtas. *Facitque hoc* pro eorum ſententia, qui dicunt non ſolum id licitum fuiſſe in duabus tribubus Leui, & Iuda, ſed etiam in alijs; modo non ſubeſſet periculum transferendæ poſſeſſionis ex vna tribu in aliam. Vide Auguſtinum ſuper hunc locum. In Hebræo nulla eſt difficultas. Sic enim legitur: *Thola filius Phua, filij Dodo, vir de Iſſachar.* Sed illud Septuaginta verterunt, *Filius Phua, filius patrui eius*, ſcilicet Abimelech. Quod ſecutus eſt Hieronymus. Expendendum vocabulum Heb. (*Dodo.*)

v. 4. *Et principes triginta ciuitatum.* Ex his verbis videri poteſt præfecturam huius Iair habuiſſe ſpeciem abſoluti dominij, quandoquidem triginta filios triginta ciuitatibus præfeciſſet, quæ & à nomine ipſius dictæ fuerint *Hanoth-Iair*, id eſt, oppida Iair. Poteſt tamen etiam dici Iairum ſic præfeciſſe filios ſuos

A illis ciuitatibus, ſicut legitur & Samuel præfeciſſe ſuos filios 1. Regum. 8. ſcilicet cum nuda poteſtate iudicandi, non autem dominandi.

v. 13. *Non addam vt vltra vos liberem, Ite, & inuocate deos quos elegiſtis: ipſi vos liberent in tempore anguſtiæ.* Primum, quod dicitur; *Non addam vt vltra vos liberem*, non ſimpliciter & aſſertorie accipiendum eſt, Nam poſtea diuina ope ſæpe liberati ſunt: Sed vel comminantis ſunt verba, vel (quod in idem recidit) prædicentis ſub conditione; ſi videlicet non agatis pœnitentiam. Illud autem, *Ite, & inuocate deos quos elegiſtis*, neque præcipientis eſt, neque permittentis; ſed exprobrantis cum quadam irriſione, quod ſchema ſermonis dicitur ſarcaſmus. Sępè enim ſcriptura Deum
B inducit loquentem humano more, & vtentem figuris inter homines vſitatis. Senſus igitur eſt. Nunc reipſa experimini, quam infirmos Deos elegeritis ad colendum, qui vos de præſenti afflictione eripere non poſſunt.

CAP. XI.

v. 1. F*ilius mulieris meretricis.* Arias Mõtanus habet (*meritoriæ*) Vatablus interpretatur concubinam, id eſt, ductam ſine ſolemnibus ceremonijs. Chaldæus Paraphraſtes vertit) *cauponariam*) Eſt in Hebræo idem vocabulum, quod Ioſue 2. vbi Rahab à noſtro interprete quoque vocatur meretrix. Sep-
C tuaginta expreſsè habent πόρνην, id eſt, meretricem. Vide & dictum c. 2. Ioſue.

v. 3. *Congregatique ſunt ad eum viri inopes & latrocinantes, &c.* Hic non aliud dicitur de Iephte, quam quod 1. Regum cap. 22. de Dauid dicit ſcriptura, conueniſſe ad eum omnes, qui erant in anguſtia conſtituti & oppreſſi ære alieno, & amaro animo, & ipſum factum eſſe eorum principem; niſi quod hic additur (*& latrocinantes*) Sed ſciendum hoc in Hebræo non haberi. Tantum enim ibi eſt: *Et collecti ſunt ad Iephte homines vacui, & egreſſi ſunt cum eo.* Deinde verbum (*latrocinari*) in bonam quoque partem accipi poteſt, pro eo quod eſt, quomodocumque prædas agere. Et veriſimiliter illi prædas agebant ex hoſtibus vicinis.

D v. 23. & 14. *Et tu nunc vis poſſidere terram eius? Nonne ea quæ poſsidet Chamos Deus tuus, &c.* Obſerua in Iephte exemplum prudentis principis, qui non prius bellum infert hoſti, quam facta expoſtulatione de iniuria accepta: addita etiam proteſtatione non ſe, ſed aduerſarium cauſam dediſſe belli mouendi, dum dicit: *Igitur non ego pecco in te, ſed tu contra me male agis, indicens mihi bella non iuſta. Iudicet Dominus arbiter huius diei inter Iſrael, & inter filios Ammon.* Quod antē Iephte dicit, *Nonne ea quæ poſsidet Chamos Deus tuus tibi iure debentur?* ſecundum opinionem eorum loquitur, ad quos verba faciebat. Non enim ignorabat Iephte, Chamos inane idolum, nihil poſſidere poſſe, nec
E proinde ius poſſeſſionis ad Ammonitas tranſmittere: ſed ita loquebatur ſtulto ſecundum ſtultitiam ſuam. Vide etiam 3. Reg. 21.

v. 35. *Heu me, filia mea, decepiſti me, & ipſa decepta es.* Hebr. *Heu filia mea, incuruando incuruare feciſti me, & tu fuiſti inter turbantes me*, quaſi dicat, humiliaſti me, & turbaſti me, qui ob victoriam elatus eram, & gauiſus. Dicit autem ſe humiliatum & conturbatum, quia per eius occurſum, quæ vnica erat ei filia, amputabatur ei ſpes omnis poſteritatis: quod erat viro principi graue malum, illo præſertim tempore, quo maximum erat hominibus ſtudium propagandæ poſteritatis.

v. 39. *Expletiſque duobus menſibus, reuerſa eſt ad patrem ſuum, & fecit ei ſicut vouerat.* Veteres Eccleſiæ doctores, eo quod Iephte dixerat v. 31. *Quicunque primus fuerit egreſſus — eum holocauſtum offeram Domino*, ferè ſentiunt filiam Iephte per mortem corporalem immolatam fuiſſe Deo. Sic Auguſtinus in quæſt. vbi latò de hoc facto diſputat, item libro primo de ciuitate cap. 21. Similiter Hieronymus lib. 1. contra Iouinianum, & Ambroſius, illud improbans lib. 3. de Virgini. & in Apolog. 1. Dauid cap. 4. Sed difficultatem parit, quod ad Hebr. 11. Iephte quoque ijs annumeretur qui per fidem Deo placuerunt, immolare autem hominem, & lege naturæ, & lege diuina erat prohibitum. Neque dici poſſe videtur eum inſtinctu diuino illud feciſſe, ſicut de Samſone occumbente cum Philiſtæis quidam dicunt; Nam legitur hic Iephte doluiſſe de tali voto, ſeu de neceſſitate immolandæ filia quam putabat contractam ex voto. v. 35.

Itaque Hebræi interpretes, & recentiores eccleſiaſtici ſcriptores intelligunt, filiam Iephte fuiſſe Deo oblatam, non per mortem corporis, ſed eo modo quo licitum erat hominem Deo offerri. Nam & oblatio hominis in miniſterium perpetuum Dei, Leuit. cap. vlt. mors appellatur; v. 29. nempe vt filia Iephte perpetuam virginitatem ſeruandam ſuſceperit; quod (vt diximus) viro principi de filia vnica valdè erat durum. Idque ſanè dicitur: *non improbabiliter*; primum, quia petijt ſpatium, vt defleat non mortem, ſed virginitatem ſuam, Item, quod, vbi nos habemus quod *conueniebant quotannis filij Iſraël, vt plangerent filiam Iephte*, ex Hebræo vertitur à multis, *vt alloquerentur, vel vt conſolarentur filiam Iephte*; quaſi vt nunc viſuntur virgines ſacræ incluſæ. Adde ſi Saul prohibitus fuit à populo 1. Regum cap. 14. ne occideret filium ſuum Ionatham; mirum, quomodo duorum menſium ſpatio, aut filia non fuiſſet manibus patris à populo erepta, vel pater aliter perſuaſus. Interim ſi iam dictis rationibus commodè reſpondere ſe poſſe quis putet, poterit is ſententiæ veterum inhærere. Vide de his prolixius commentarium noſtrum ad Hebręos c. 11. v. 32.

CAP. XII.

v. 3. Q*Vod cernens poſui animam meam in manibus meis.* Reſpondet his verbis Iephte Ephratæis ſeditionem contra ſe mouentibus. Eſt autem phraſis Hebraica, ponere animam ſuam in manibus ſuis, pro eo quod eſt exponere vitam ſuam periculo. Sic & Dauid Pſalm. 118. *Anima mea in manibus meis ſemper*: quaſi dicat, verſabar in perpetuo diſcrimine vitę, quem ſenſum etiam indicant verba ſequentia: *Poſuerunt peccatores laqueum mihi, &c.* Ratio autem locutionis eſt, quia anima apud Hebræos vitam ſignificat, quod autem in manibus quis habet, hoc paratus eſt expendere, ſicut pecuniam & ſimilia. Similiter ergo qui vitam paratus eſt expendere, dicitur animam ſuis in manibus ſuis ponere.

v. 6. *Dic ergo Schibboleth, quod interpretatur ſpica, &c.* Narratur quomodo Ephratęi volentes tranſire vada Iordanis & negantes ſe Ephratæos eſſe, deprehenſi ſint, neſcientes cum aſpiratione pronunciare Schibboleth, ſed reſpondentes Sibboleth, ſicque iugulati ſunt. Vbi ſciendum, illam adiectionem (*quod interpretatur ſpica*) non eſſe in Hebræo: Multi etiam putant quod vox Hebraica (*Schibboleth*) iuxta interpretationem Hebræam magis ſignificet *impetum currẽtis aquę*; vt ſic Galaaditæ Ephratæos tentauerint ex re pręſenti, perinde atque ſi dicerent: Vultiſne tranſire fluentes aquas? hoc eſt, Vultiſne Schibboleth? vbi dum Ephratæi quadam proprietate linguæ ſuæ, non ſci-

ent reſpondere per aſpiratiouem (*Schibboleth*) ſed ſine aſpiratione *Sibboleth* ſupponerent, pro litera Schin reddentes (Samech) deprehendebantur eſſe Ephrataei. Nec hoc mirum, nam & hodie experimur quaſdam literas alio ſono à Francis, Italis, vel Hiſpanis, alio à Germanis proferri, & nec poſſe quidem à pluribus eodem ſono proferri, etiamſi conentur.

CAP. XIII.

v. 1. Q*Vi tradidit eos in manus Philiſtinorum quadraginta annis*. Vtrum *quadraginta anni* accipiendi in vniuerſum, an vſque ad tempus nunciatæ natiuitatis Samſonis, an vero vſque ad id tempus, quo Samſon contra Philiſtęos heroica facta exercere cœpit; non liquet ex hiſtoria. Si enim ſecundum membrum accipimus, iam ſeruitus ad minimum duraſſe videretur octoginta annis, id eſt, quadraginta annis ante ortum Samſonem, & viginti vſque ad iuuenilem eius ætatem, quando cœpit verſari in caſtris Dan, & rurſum viginti annis, quibus iudicaſſe dicitur Iſraëlem, imo durante adhuc ſubiectione: quia Samſon, non prorſus liberauit populum de iugo Philiſtinorum: vt infra dicetur ad verſ. 5.

Eod. v. 5. *Erit enim puer Nazaræus Dei, ab infantia ſua, & ex matris vtero, & ipſe incipiet, &c.* D. Auguſtinus ſimul coniungens, quod dicitur verſu ſeptimo (*vſque ad diem mortis ſuæ*) ideo, inquit, dictum eſt ab vteru matris vſque ad diem mortis; quia Nazaræi, de quibus in lege Moyſi habemus, tantum ad certum tempus tales erant, iuxta votum quod vouerant. Samſon autem tota vita ſua hoc obſeruauit, quod illi ad tempus, nempè vt nec ferrum aſcenderet ſuper caput eius, nec vinum aut ſiceram biberet. Vnde & quando alterum illorum violatum fuit, id eſt, quando eo dormiente, capilli eius detonſi fuerunt, receſſit ab eo ſpiritus Dei, ac fortitudinem priſtinam amiſit. Notandum autem, ex eo quod *conſecratus* legatur Deo ex vtero matris ſuæ, minimè intelligendum eſſe quod propterea in vtero ſanctificatus fuerit ea ſanctificatione, quæ in iuſtitia coram Deo & peccatorum remiſſione conſiſtit; ſed *tantum ſignificatur*, eum iuſſu diuino à parentibus, ſtatim vt natus eſt, tanquam Nazaræum Deo oblatum & conſecratum fuiſſe. Ex qua obſeruatione & conſecratione non ſequitur peccati originalis remiſſio, quam credendum eſt eum, vt alios Iſraëlitas octauo à Natiuitate die accepiſſe per circumciſionem. Notandum quoque quod Samſon fuerit Nazaræus ex præcepto Dei per totam vitam, quod præceptum datum erat parentibus eius, & parentes obligabat quamdiu vel adhuc infans eſſet Samſon, vel in parentum poteſtate: poſtquam autem Samſon adoleuit, inſinuato ei à parentibus diuino præcepto, ipſe obligatus manſit vſque ad finem vitæ: tametſi in eo violaſſe præceptum videtur, quod Dalilæ ſignificauerit dicẽs: *Si raſum fuerit caput meum* &c. Dedit enim occaſionem ijs verbis vt à Dalida raderetur.

v. 5. *Et ipſe incipiet liberare Iſrael de manu Philiſtinorum*. Non dicit *liberabit*, *ſed incipiet liberare*, quia toto tempore Samſonis Philiſtęi adhuc imperarunt Iſraelitis: vt apparet ex ijs quæ infra dicuntur, vt cum dicitur in fine capitis 15. quod *Samſon iudicauit Iſrael in diebus Philiſthijm viginti ann*: id eſt, in diebus quibus Philiſtæi dominabantur Iſraëli, & apertius ex eo quod viri Iuda dixerunt Samſoni eodem cap. v. 11. *Neſcis quod Philiſthijm imperent nobis?* Sed incepit Samſon liberare Iſrael de manu eorum: quia magnum is terrorem fortiſſimis geſtis ſuis incuſſit: ita vt præ metu eius non auderent grauius quicquam agere contra Iſraelitas. Quando autem & per quem facta fuerit plena liberatio, ſcriptura tacuit. Vide annot. ad lit. cap. 15. v. 11. & 20.

v. 15. *Et faciamus tibi hædum de capris*. Id eſt, paremus tibi epulum honoris cauſa. Vide ſimilem locum explicatum ſupra c. 6. de Gedeone.

v. 18. *Cur quæris nomen meum, quod eſt Mirabile. Quæri* cur nullum nomen expreſſerit Angelus? ſicut alij angeli alibi, vt Michael, Gabriel, Raphael? *Reſpondetur*, quia hoc dixit Angelus in perſona Dei; cuius nomen eſt mirabile, quia natura incomprehenſibilis. Etenim id mirabile dicitur, cuius cauſa ignoratur, quod propriè in ſolum Deum competit, cuius nulla eſt cauſa, ſed ipſe eſt cauſa cæterorum omnium. Simile quid legitur, Deus, vel in eius perſona angelus, reſpondiſſe Iacob Geneſ. cap. trigeſimo ſecundo. Quod autem hic loquitur angelus ex perſona Dei, ex eo perſpici poteſt, quod mox ſubiungitur, Manue patrem Samſonis obtuliſſe ſacrificium Domino qui facit mirabilia. Et quod, diſparente angelo, dixit: *Morte moriemur, quia vidimus Dominum*. Procedebant autem hæc verba ex reuerentia maieſtatis diuinæ, non ex diffidentia.

v. 19. *Qui facit mirabilia*. Hebraicè: *& mirificauit facere*, ſcilicet Angelus, id eſt, fecit miraculum: nam de petra eduxit ignem, ſicut fecit coram Gedeone cap. 6. Sicut ergo ibi, ita & hic Angelus functus eſt ſacerdotis officio, incendens holocauſtum Domino. Vel potius, miniſterium ſuum adhibuit incendẽdo oblationem, ſicut fecerat ſupra capite 6. & ſicut alias legimus conſumptum ſacrificium igne diuinitus miſſo: quod vtique factum eſſe credendum eſt per Angelorum miniſterium: vt quando ſacrificium Aaronis igne cæleſti abſumptum fuit. Nehemia 2. Machab. 1. Nam in his omnibus, non dicimus Angelos fuiſſe ſacerdotes, ſed potius homines offerentes. Et quidem Angelicæ naturæ non conuenit ſacrificiorum oblatio: ſunt enim ſacrificia cæremoniæ quædam externæ & corporales: Angeli vero ſubſtantię quędam ſunt prorſus incorporeæ. Neque Angelus hoc facto voluit proteſtari ſuam religionem erga Deum: ſed potius hominis religioſam proteſtationem oblatione factam, adiuuare voluit incenſione & conſumptione rei oblatæ. Vide Annot. ſupra cap. 6. Sanè non videtur fatendum Angelos aliquando ſacrificia obtuliſſe.

CAP. XIV.

v. 4. P*Arentes autem eius neſciebant quod res à Domino fieret, & quæreret occaſionem contra Philiſthijm*. Videri poſſet quod Dominus diceretur quęrere occaſionem. Sed ita ſcriptura nõ loquitur de Deo. Quare referendũ eſt ad Samſonẽ quod ipſe occaſionẽ quęrebat: præſertim cum Samſon nõ ignorauerit quale de ſe oraculũ, mater ſua ab Angelo accepiſſet. Nec enim vllo modo ſuſpicandum eſt patrem & matrem voluiſſe eam rem filium ſuum celare, quem Angeli iuſſu Nazaræum fecerant. Itaque eo oraculo animatus ille ad heroica facta contra Philiſthæos, paulatim ſe præparabat, conſcius ſuæ fortitudinis: & occaſiones quærebat quacumque ratione vindicandi populum ſuũ de illis. Quin & apparet quod Samſon ſecreta ſua conſilia & cogitationes celauerit parentes ſuos, ita vt nude quidem illis proponeret de vxore: ſed quorſum tenderet, ſcilicet vt aliquid machinaretur contra Philiſtæos, ſecretum apud ſe ſeruauerit, ſicut & illud de dilacerato leone, dicit enim ſcriptura. *Et hoc patri & matri noluit indicare*. Multa ergo ſunt ex quibus intelligitur Samſonem in factis

& geſtis

& geſtis ſuis, etiam ijs quæ viliora videntur, ſecretius & altius quoddam habuiſſe conſilium; ſcilicet liberationis populi ſui & vindicationis aduerſus hoſtes; idque totum ſpectaſſe vt bonum publicum populi Dei. Primo huc pertinet oraculum diuinum quo promiſſus fuit populi ſaluator, ſecundo eiuſdem oraculi certa cognitio ex patre & matre; quo nimirum ſciret ſe promiſſum à Deo qui populi liberationem inchoaret: Tertio, fortitudo admirabilis quam in ſe ſentiebat. Quarto quod dicit ſcriptura ad ſingulos actus fortitudinis, irruiſſe in eum ſpiritum Domini. Quintò, inuocatio Domini quando ſiti affligebatur, cum ſubſecuto miraculo erumpentis aquę ex maxilla aſini. Poſtremo, quod ab Apoſtolo ad Hebræos 11. numeratur, inter eos qui per fidem Deo placuerunt & admiranda geſſerunt. Hæc igitur ſatis monſtrant eum in cladibus & mortibus quas intulit hoſtibus, non tam ſpectaſſe vltionem iniuriæ priuatæ quam ab ijs acceperat; quam vſum fuiſſe occaſione iniuriæ priuatæ, ad ſuum, id eſt, Dei, populum vindicandum; qui multis iam annis à Philiſthęis ſeruitute premebatur. Et hoc ſatis indicant ſupradicta verba de Samſone intellecta, quibus dicitur quæſiuiſſe occaſionem contra Philiſthijm: Nondum enim ipſe vllam à Philiſthæis iniuriam acceperat, cuius vindicandæ gratia quæreret occaſionem eos lædendi: ſed animo verſabat publicam populi ſui ſeruitutem, & ſe prædeſtinatum à Deo populi liberatorem. Quod ergo in ſequentibus aliquoties, dicitur, Samſon vltionem expetiuiſſe propter iniurias ſibi illatas, ſic intellige: eum in iniurijs priuatis vindicaſſe publicam iniuriam populi Dei; nec alio conſilio commotum fuiſſe, vt priuata vindicaret, quam vt hac ratione hoſti publico noceret, diuinumque quod probe norat, de ſe factum impleret oraculum, ſaluatorem ſe præſtiturus populo ſuo.

v. 6. *Irruit autem ſpiritus Domini in Samſon, & dilacerauit leonem.* Spiritus Domini pro eius donis accipitur; hic autem intelligitur ſpiritus fortitudinis, cuius duæ ſunt partes: fortiter pati & fortiter agere, ſed hic potiſſimum agitur de poſteriori. Acceperat enim Samſon fortitudinem ad fortiter agendum contra hoſtes populi Iſraëlitici; cuius rei ſymbolum iam quoddam pręmittit in interfectione leonis. Hęc autem fortitudo non inerat ei ex natiua conſtitutione corporis; nam alioqui non receſſiſſet ab eo, quando fuit detonſus. Neque enim ablatio capillorum poteſt ſubito mutare conſtitutionem totius corporis. Itaque fortitudo hæc conceſſa ei erat miraculosè à Deo, ita vt, ſalua naturali conditione corporis, auferri ab eo poſſet; ſicut & poſteà ad tempus fuit ablata. Vbi & dicitur, *Neſciens quod receſſiſſet à ſe Dominus:* per quod ſatis apertè ſignificatur miraculoſam ac præternaturalem eam illi fuiſſe fortitudinem. Vtebatur autem ea fortitudine, quandocunque id indicabat, incitante eum ſpiritu Dei, expedire; atque ita, non tam de dono fortitudinis, quam de vſu eius intelligitur, quando dicitur; *Irruit autem ſpiritus Domini in Samſon.*

Ordinauerat autem Deus, vt quamdiu Samſon legem Nazaręam ab Angelo pręſcriptam obſeruaret (quæ conſiſtebat in abſtinentia potus inebriatiui & cibi immundi; & in non admittenda capillorum tonſione) maneret in eo fortitudo: lege autem violata, fortitudo ſtatim ab eo recederet. Neque id Samſon ipſe ignorabat, qui hoc Dalilæ meretrici tandem poſt multam tergiuerſationem, ac multis precibus fatigatus, aperuit. Vnde & poſtea, ad ſignificandum fortitudinem ei paulatim cum capillis reſtitutam, dicitur: *Iamque capilli eius renaſci cœperant.* v. 22.

A *Sed quæres*, Quare principes Philiſtinorum, cum ex Dalila didiciſſent in quo fortitudo eius conſiſteret, non præimpediuerunt quo minus capilli eius renaſcerentur? Fortè quia vinctum eum habebāt aut, quia ille fortitudinem ſuam diſſimulabat, nihil tale iam metuebant. *Sed dices*, ſi renaſcentibus capillis reſtituta fuit ei fortitudo; quomodo igitur orat poſtea Dominum, dicens: *Domine Deus memento mei, & redde mihi nunc fortitudinem priſtinam.* *Reſpondeo*, vel quia nondum omnino ad iuſtam longitudinem excreuerant capilli; vel quia merito propter peccatum reuelati ſecreti, & violatæ legis Nazaræ, verebatur ne non rediſſet cum capillis fortitudo, vel tantam rem B molienti Deus non adeſſet: ideoque orat Deum vt reddat priſtinam & plenam fortitudinem, & in ipſo opere ſibi adſit, & conatum adiuuet.

Quæri etiam hic poteſt cur Deus Samſoni, per quem tanquam hominem corpore fortem ac robuſtū multa mirabilia, operatus eſt, nō attribuerit molem corporis gigantæam, ſic enim ad hoſtem viribus corporis ſuperandum multo aptior fuiſſet? *Reſpondeo* Deum voluiſſe vt agnoſceretur fortitudinem eius eſſe ſingulare Dei munus: & quidem tale quod dependeret ab eius conſecratione qua Deo tanquam Nazaræus erat conſecratus: ita vt lege conſecrationis violata beneficium illud fortitudinis ab eo tolleretur: idque totum, vt in factis eius quę fortiter agebat non homini, ſed Deo auctori gloria daretur. Quod ſi ma-C gnitudinem corporis habuiſſet gigantæam, fortia eius geſta aſcripta fuiſſent viribus ac moli corporis, ſicut & aliorum gigantum. Vnde Deus in populo ſuo noluit eſſe gigantes, ſed tantum apud alias gentes à Dei notitia alienas: vt diſceret populus non in ſua fortitudine gloriari, ſed in Deo; cuius exemplum habemus in Dauide, qui congrediens cum gigante pollicetur ſibi victoriam in nomine Dei Iſraël cum ille confideret in viribus corporis, & in gladio & haſta. *Vt nouerit* (inquit) *vniuerſa Eccleſia hæc, quia non in gladio nec in haſta ſaluat Dominus: ipſius enim eſt bellum.* 1. Reg. 17. Et ſane ſi totam ſcripturam euoluamus, nunquam reperiemus eam de gigantibus loqui in bonam partem, ſed ferè ſemper in malam: Geſſe-D runt enim gigantes typum eorum qui ſuis viribus ad iuſtitiam & meritum regni cęleſtis intuatur, quales erant Iudæi contra quos Paulus diſſerit, gratiam Chriſti commendans, quales & Pelagiani cum quibus & Philoſophi numerandi, qui ſine ope Dei bonam ac beatam vitam profitebantur.

v. 8. *Et ecce examen apum in ore leonis erat, at fauus mellis, quē cum ſumpſiſſet in manibus.* Quæritur, an Samſon ſit transgreſſus legem, tangens cadauer leonis? nempe quia dicitur Leuit. 11. quod quicunque tetigerit morticinum, immundus erit. Putat Theodoretus q. 50. ſuper 3. Regum 17. Samſonem quidem transgreſſum fuiſſe legem, ſed impunè ac citra reprehenſionem. Videlicet quod leges illæ ceremoniales non E ita obligarent, quin Deus interdum in ijs diſpenſaret.

v. 14. *De comedente exiuit cibus, & de forti egreſſa eſt dulcedo.* *Myſticè* referunt quidam non ineptè ad mortem Chriſti; per quam ſcilicet ipſe nobis attulit ſalutem. Mors enim inſtar leonis omnia conſumit, ac veluti deuorat. Eadem fortiſſima eſt quia ſuperat omnia, ita vt de ea Cantic. 8. accipiatur fortitudinis comperatio, vbi dicitur; *Fortis vt mors dilectio.* Et ecce nihilominus de morte Chriſti exiuit cibus immortalitatis, & dulcedo vitæ beatæ, quia per mortem Chriſti ſaluati ſumus à morte æterna. Vnde & de cruce Saluatoris canit eccleſia: *Dulce lignum, dulces, clauos, dulce pondus ſuſtinet.*

CAP.

CAP. XV.

v. 3. *Ab hac die non erit culpa in me contra Philiſtæos; faciam enim vobis mala.* Poſſit videri Samſonem vltum eſſe priuatas ſuas iniurias, ſicut & infra v. 7. dicit; *Licet hæc feceritis, tamen adhuc ex vobis petam vltionem, & tunc quieſcam:* tamen reuera publicam magis ſpectabat vindictam; ſicut ſciebat de ſe oraculo diuino dictum eſſe; *Ipſe incipiet liberare Iſrael de manu Philiſtinorum* ſupra capit. 13. Vnde & dicitur cap. præced. irruiſſe ſuper eum ſpiritus Domini. Nolebat autem Samſon apertum bellum Philiſtæis indicere; quia non ſentiebat ſe ad hoc à Deo moueri, imò ſciebat Deum tantum de illo prædixiſſe; (*Ipſe incipiet liberare.*) Itaque, velut per cuniculos, ſub prætextu priuatæ iniuriæ publicam iniuriam tantiſper vindicabat, vt metu ipſius, Philiſtæi non nimium in Iſraëlitas auderent ſæuire. Quod autem v. 7. dicit; *Et tunc quieſcam*, intelligendum eſt, niſi ſcilicet iterum mihi detis occaſionem. Vide annot. cap. præced. v. 4.

v. 8. *Percuſſitque eos ingenti plaga, ita vt ſtupentes ſuram femori imponerent.* Iuxta noſtram verſionem ſenſus videtur iſte: Percuſſit Samſon Philiſtæos tam ingenti plaga, vt ipſi præ ſtupore & admiratione ſuram imponerent femori; ſuram, inquam, vnius tibiæ ſuper femur alterius. ſicut ſolent ſedere, qui vehementer de re aliqua admirantur. Hanc interpretationem ſequitur etiam Auguſtinus in quæſt. Sed ſciendum, nec in Hebr. nec apud ſeptuaginta eſſe illas duas voces (*ſtupentes*) & (*imponerent*) quas interpres noſter adiecit, vt certum ſenſum redderet. Hebr. eſt: *Percuſſit eos tibia ſuper femur*: vel *tibia cum femore*. Quæ locutio admodum obſcura eſt. Chaldæa Paraphraſis habet hoc modo: *Percuſſit ex eis tam pedites, quam equites*, nempe alludens, quia in bello pedites nituntur tibijs, equites verò inſident femori. Alij hunc ſenſum reddunt: Percuſſit eos tam in cruribus ſeu tibijs, quam in femoribus, id eſt, vehementer & acriter. Alij non ad Philiſtæos referunt, illud (*tibia*) ſed ad Samſonem, vt ſenſus ſit, quod non alio inſtrumento vſus ſit, ad eos percutiendos, quam calcibus ſuis, & tibijs eos proterendo. Et ſecundum illos, ſenſus eſt verborum illorum ex Hebræo; *Percuſſit eos tibiâ ſuper femur*, id eſt, percuſſit eos, non gladio, aut fuſte, aut telo quocunque, ſed calcibus ſuis, & tibijs impegit in eorum femora, & ſic proſtrauit: vt hoc dictum ſit ad declarandam Samſonis admirabilem fortitudinem.

v. 11. *Neſcis quod Philiſthijm imperent nobis?* Quare Samſon vir tantæ fortitudinis, & qui tot plagis affecit Philiſthæos, non liberauit populum de manu Philiſthijm, ſicut alij iudices illius populi leguntur ipſum liberaſſe de manu inimicorum, à quibus ſeruitute premebatur? An quia Samſon fortitudinem ſuam non habebat in arbitrio vt vteretur quando vellet, ſed expectabat inſtinctum ſpiritus? Vnde ſubinde dicitur: *Irruit in eum ſpiritus Domini.* Dominus autem noluit inſtinctum dare ad expugnandos Philiſthæos, aut populum ſuum ab eorum ſeruitute liberandum: ſed tantum ad dominationem eorum reprimendam; quia ſic iudicabat magis expedire. Nec debebat Samſon congregare exercitum populi contra Philiſthæos ad confringendum iugum; quia incertus fuiſſet euentus belli. Non enim certus erat, vt dixi, quod in huiuſmodi prælio Deus ei ſubminiſtraſſet fortitudinem. Et victoria non fuiſſet ei attributa, ſed toti exercitui. Atqui Deus Samſonem excitauerat, vt in fortibus & mirabilibus eius actis appareret & glorificaretur potentia Dei Iſrael.

v. 20. *Iudicauitque Iſrael in diebus Philiſthijm viginti annis.* Quomodo iudicauit Iſrael, qui nullum iudicis officium feciſſe legitur, ſed tantum fortitudinis ſuæ exempla contra Philiſthijm edidiſſe? Et indignum planeque inconueniens videtur, vt iudex & princeps populi ſubinde excurrat ad populum hoſtilem, & ibi mulierculas adamet. *Reſpondeo* forte iudicaſſe dicitur, quia præfuit aliquatenus populo, dum videlicet Philiſthæos cohibet ſuæ virtutis terrore, ne audeant populum Iſrael bello aggredi. Si tamen etiam proprie populum iudicaſſe dicatur, nihil abſurdi. Fuerunt enim multa in Samſone præter communem conſuetudinem, & prorſus admirabilia, vt qui, quomodo de ſe Ezechiel loquitur, portentum factus fuerit illi populo.

CAP. XVI.

v. 19. *Et raſit ſeptem crines eius.* Per ſeptem crines intelliguntur ſeptem cincinni crinium, quos floccellos vocant: quod inde patet, quia dixerat Samſon, quaſi de toto ſuo capillitio, *ſi raſum fuerit caput meum.* Vnde intelligi datur totum capillitium ſeu comam eius, quæ diuiſa fuit in ſeptem floccellos, raſam fuiſſe. Et ſimile eſt illud Canticorum 4. *Vulneraſti cor meum in vno crine colli tui.*

Statim enim fortitudo ab illo receſſit. In hoc capite quædam de Samſone legimus quæ merito quæſtionem mouent, vtrum licite ab eo facta ſint. Primum eſt, quod ingreſſus dicitur ad mulierem meretricem, ac deinde ad Dalilam quæ & ipſa meretrix. Secundum, quod de fortitudine ſua interrogatus in quo illa conſiſteret mentitus fuerit. Tertium quod mulieri meretrici arcanum myſterium conſecrationis ſuæ detexerit. Quartum & poſtremum quod ſemetipſum cum Philiſtæis occiderit. *Reſpondetur* quod ad tria prima attinet omnino videtur excuſari non poſſe, ſed in ijs grauiter deliquiſſe. Ea enim fecit, non ſpiritu Dei inſtigatus, ſed deceptus humana cupiditate, & illecebris muliebribus; ideoque in illis nihil eſt imitatione dignum. At verò poſtremum, quod ſemetipſum occiderit vna cum Philiſtæis, ſic interpretatur D. Aug. l. 1. de ciuit. Dei c. 21. & 26. vt dicat eum ſeipſum vnà cum Philiſtæis ruinâ domus oppreſſiſſe, ſpiritu latenter hoc iubente; qui per eum miracula faciebat: Nec fas eſſe nobis aliter credere. Nam ad id faciendum diuinitus ei reddita fuit amiſſa fortitudo. Sic enim ait; *Domine Deus memento mei, & redde mihi fortitudinem priſtinam, vt vlciſcar me de hoſtibus meis.* Hanc reſponſionem plerique etiam alij ſequuntur; & rectè. Nec obſtat, quod dicit, *vt vlciſcar me de hoſtibus meis*, quaſi priuatam iniuriam vlciſcendi cupidus. Nam iniuria Samſonis iniuria publica erat, vt qui Iudex eſſet populi. Irriſio quoque eius irriſio Dei Iſrael erat, in cuius contumeliam Philiſtæi pro capto Samſone Dijs ſuis ſolemnes in templo gratias agebant.

His accedit teſtimonium Apoſtoli ad Hebr. 11. vbi Samſonem adnumerat ijs, qui per fidem operati iuſtitiam mercedis conſummationem expectant: quod de eo omninò dici non poſſet, ſi contra Dei voluntatem ſemetipſum occidiſſet. Denique, cum videamus illum inter iuſtos computari ab Apoſtolo, dicimus ipſius priora illa peccata ſuperius commemorata, per pœnitentiam, & oculorum orbitatem, & carceris afflictionem, ipſamque mortem, quam pro Dei gloria ſuſtinuit, fuiſſe expiata. Vide cōment. noſtrum ad dict. cap. Heb. 11.

v. 25. *Præceperunt vt vocaretur Samſon, & ante eos luderet. Qui eductus de carcere ludebat ante eos.* Quem

ludum

A ludum luſerit non conſtat: forte iuſſus eſt ſaltare. Sed quæritur an licite fuerit obſecutus ea in re hoſtibus? Videtur quod licitè, res enim non erat per ſe mala, & vrgente periculo (nam alioqui male tractatus, aut etiam occiſus fuiſſet) poterat facere, licet hoſtes inde facerent ludibrium. Ita Chriſtus arundinem à militibus illudentibus ſibi in manus traditam tenuit, nec proiecit.

v. 31. *Deſcendentes autem fratres eius &c.* Si fratres intelliguntur germani, aut vterini, diſcimus ex hoc loco matrem Samſonis ita ex ſterili factam fuiſſe fœcundam, vt poſt eum etiam alios genuerit liberos, ſicut & de Anna Samuelis matre legitur 1. Reg. 2. Sed nihil vetat intelligi fratres, patrueles, aut conſobrinos, quomodo in euangelio aliquoties vocantur B fratres Chriſti; & Abraham ad Loth nepotem ſuum dicit Geneſ. 13. *Fratres enim ſumus.*

CAP. XVII.

v. 1. F*Vit eo tempore vir quidam.* Quidam dicunt hiſtoriam hanc accidiſſe mortuo Samſone, dum interregnum eſſet. Sed non apparet. Si enim vſque ad ætatem Samſonis tribus Dan ſortem ſuam plenam non accepiſſet, vt narratur capite proximo; certè ſub Samſone homine ſuæ tribus, eoque iudice populi, ac viro fortiſſimo, curaſſet ſibi ſuppleri quod deerat; neque tum demum cum ipſe mortuus eſſet, oportunum ſibi exiſtimaſſet ampliores ſedes quærere. C Deinde conſtat hæc acta eſſe tempore Ionathan filij Gerſam, filij Moyſi: Is enim fuit Leuites ille, quem ſibi Michas fecit ſacerdotem, vt liquet ex fine proximi capitis. Idem ille Ionathan ſemel & iterum vocatur puer, id eſt, adoleſcens. Quare non potuit hæc hiſtoria eſſe tam recens, vt poſt tot iudices mortuo Samſone accideret. Melius ergo ſentiunt, qui dicũt hanc hiſtoriam accidiſſe circa tempora Othonielis, de quo cap. 3. huius libri. Non conſtat autem ſatis, vtrum hæc prior ſit ea hiſtoriâ quæ narratur cap. 19. & 20. an poſterior, de quo vide ad cap. 20.

v. 2. *Benedictus filius meus Domino*: Et mox v. 3. *Conſecraui & voui hoc argentum Domino, vt de manu mea ſuſcipiat filius meus, & faciat ſculptile atque conflatile.* D Vtroque loco in Hebræo eſt nomen Dei tetragrammàton ſeu *Iehouah.* Ibi verò verſu 5. *Qui adiculam quoque in ea Deo ſeparauit* Hebraice eſt *Elohim*, quod etiam plurali numero *Dij* verti poteſt. Ribera ſuper Malachiæ 2. ad illud: *Et habuit filiam Dei alieni* putat hoc loco nomen Dei ineffabile, quamuis ſit maxime proprium Dei, tamen tributum idolo: Sed Origenes homil. 14. in Numer. dicit vbicunque ponitur nomen Iehouah, nullam eſſe dubitationem, quin de Deo vero agatur. Erat hæc mulier cultrix veri Dei, ſed tamen ſimul colebat idola, id eſt, ſculptile & conflatile. Quomodo & populus Iſrael, poſtquam à regno Dauid fuit ſeparatus, ita manſit in cultu veri E Dei, quem Iehouah appellabant, vt ſimul coleret vitulos aureos à Ieroboam erectos.

v. 5. *Qui adiculam in ea Deo ſeparauit, & fecit Ephod & teraphim, id eſt, veſtem ſacerdotalem & idola.* Illud: *Id eſt veſtem ſacerdotalem & idola*, non eſt in Hebræo, ſed interpres adiecit ad explicandum voces Hebraicas præcedentes, videlicet *Ephod, & teraphim.* *Ephod* autem idem eſt quod ſuperhumerale, eratque in tabernaculo Moyſi præcipua veſtis ſacerdotalis. Hic autem per antonomaſiam ponitur pro omni ornatu ſeu veſtitu, quò ſacerdos inter ſacrificandum vtebatur. *Teraphim*, quod interpres exponit idola, ſecundum Hebræorum traditionem erant imagines referentes ſpeciem humanam: hic autem generaliter po-A ſitum eſſe putant pro quibuſcumque idolis, eo quod ſupra generaliter dictum fuerit ſculptile atque conflatile. Sed ex capite ſequenti aliud apparet. Ita enim aiunt exploratores ad reliquos: *Noſtis quod in domibus iſtis ſit ephod, & theraphim & ſculptile atque conflatile?* Quidam dicunt theraphim fuiſſe caput pueri primogeniti dæmoni immolati, per quod petentibus dabantur reſponſa. Vt vt eſt, omnino videntur ab argenteis & aureis ſimulacris fuiſſe diuerſam, quia Michas accepto à matre ſculptili & conflatili, quæ facta erant ex argento reſeruato, poſtea ipſe addidit, velut pro complemento cultus, ephod & theraphim. Vide Annotat. Geneſis 28. verſ. 18. & 1. Regum 19. verſ. 13.

B v. 5. *Impleuitque vnius filiorum ſuorum manum, & factus eſt ei ſacerdos.* Et ſimiliter in fine capitis: *Et impleuit Michas manum eius, & habuit puerum ſacerdotem apud ſe.* Quid ſit implere manum vide explicatum Exodi 29. Quod autem *puerum* dicit, quem anteà dixerat adoleſcentem (quamuis in vtroque loco Hebraicè eſt *puer*) per puerum intelligit adoleſcentem; quomodo & Dauid puer dictus eſt, quando pugnauit contra Goliath, & Salomon quando iniuit regnum. *Sacerdotem* autem vocat Michas, non quod verè fuerit ſacerdos (erat enim nepos Moyſi, vt patet cap. ſeq. v. 30. & proinde Leuita tantum, non etiam ſacerdos) ſed quia Michas eo vſus eſt vt ſacerdote. Quod quidem eo fecit libentius, quod intelligeret eum Leuitam eſſe, hoc eſt, ſaltem de tribu, etſi non de ſtirpe ſacerdotali; cum prius ſacerdote vſus fuiſſet nequidem Leuita: quod declarant hæc eius ſequentia verba: *Nunc ſcio, quod benefaciet mihi Deus habenti Leuitici generis ſacerdotem.*

v. 10. *Dixitque Michas: Mane apud me, & eſto mihi parens ac ſacerdos.* Et capite ſequenti ſexcenti ex tribu Dan aiunt ad eundem Leuitam, *Veni nobiſcum vt habeamus te patrem ac ſacerdotem.* Notandum, qua in veneratione fuit illo ſæculo ſacerdotium, etiam apud eos qui à cultu veri Dei iam deſciuerant. Nam patrem eum vocant, ſicut & hodie vocantur, maxime in monaſterijs; idque meritò, quia non eſt aliud neque amabilius, neque honorificentius nomen quo poſſit appellari ſacerdos. Item nota, quod quamquam Michas & viri ex tribu Dan, iam ad idola deflexerant; tamen adhuc honorãt tribum Leuiticam, putantes ſibi bene futurum, ſi ex ea tribu ſacerdotem habeant.

CAP. XVIII.

v. 1. V*Sque ad illum enim diem inter cæteras tribus ſortem non acceperat.* Scilicet ſorte non fuerat ei aſſignata tanta portio, quanta pro magnitudine tribus ei opus erat. Vnde pars eius tribus compulſa fuit quærere ſibi ſedes alias, extra ſortem initio acceptam. Vide de his plenius ad caput 19. Ioſue.

E v. 30. *Et Ionathan filium Gerſam filij Moyſi.* Pro *Moyſi*, Hebraicè eſt (*Manaſſe*). Sed commutatione literæ putatur mendum eſſe, & commutatum à quibuſdam Hebræis, ne Moyſes haberetur, huius idololatriæ occaſione, in ſuo nepote veluti minus honorabilis. Et quidem ſeptuaginta etiam pro *Moyſe*, habent *Manaſſe*. Sed omninò legendum eſt *filij Moyſi*, quia Michas cap. præcedenti diſertis verbis dicit in fine; *Nunc ſcio, quod benefaciet mihi Deus habenti Leuitici generis ſacerdotem.* Vnde non ſunt hæc referenda ad aliquem ex tribu Manaſſe. Denique hæc non magis derogant honori Moyſis, quam derogatum eſt Aaroni ex duobus eius filijs, qui à Deo percuſſi ſunt Leuit. 10.

Poſueruntque ſibi ſculptile --- in tribu Dan vſque ad diem captiuitatis ſuæ. Multi intelligunt captiuitatem decem tribuum, ſub rege Aſſyriorum. Verum non eſt veriſimile tribum Dan tanto tempore perſeuераſſe in idololatria, tum quia 1. Regum 7. dicitur, *quod omnis Iſrael, requieſceret poſt Dominum. & ſeruiret Deo ſoli*; & tempore Samuelis, Saulis, Dauidis & Salomonis nuſquam legitur aliqua tribus coluiſſe idola, donec 3. Reg. 12. leguntur per Ieroboam erecti vituli aurei in Dan, & Berſabee. Itaque alij per diem captiuitatis intelligunt captiuitatem arcæ per Philiſtæos, 1. Reg. 4. quando veriſimile eſt multos ſimul Iſraëlitas ductos captiuos, & maximè ex tribu Dan; cuius agri viciniſſimi erant Philiſtæis, vt patet ex hiſtoria Samſonis & aliunde: cui ſententiæ etiam fauet, quod ſequitur: *Manſitque apud eos idolum Michæ omni tempore quo fuit domus Dei in Silo.*

CAP. XIX.

v. 1. F*Vit quidam Leuites --- qui accepit vxorem de Bethlehem Iuda.* Obſerua, quod quæ hic vocatur vxor, poſtea hoc eodem cap. v. 24. vocatur concubina, ex quo manifeſtum eſt hæc duo, vxorem & concubinam, non ita eſſe diuerſa, vt inter ſe pugnent, ſed concubinam ſæpe in ſcripturis vocari eam vxorem, quæ abſque conſuetis & ſolemnibus ceremonijs in matrimonium aſſumitur. Vide noſtra in 4. ſentent. diſtinct. 33.

v. 2. *Quæ reliquit eum.* Hebr. *& fornicata eſt ſuper eum*, vel apud eum. Vbi nota amorem huius Leuitæ erga coniugem, qui eam, etiam poſt admiſſum crimen fornicationis ſecutus fuerit, domumque ſuam reducere voluerit, non ſine blanditijs. Quod quidem ſi fecit amore ſalutis eius, præclare fecit: ſi autem tantum impulſus amore carnali, parum præſtitit. Si *quæras* quare non fuit lapidata vt adultera ſecundum legem? *Reſpondeo*, forte occultum erat crimen; aut eo tempore leges non bene ſeruabantur, quando, vt ſupra dictum eſt, quiſque faciebat quod ſibi rectum videbatur.

v. 10. *Et venit contra Iebus, quæ altero nomine vocatur Ieruſalem.* Et paulo poſt v. 12. *Non ingrediar oppidum gentis alienæ. Quæritur*, quomodo hoc conſiſtat cum eo quod iam ſupra cap. 1. huius libri dicuntur filij Iuda cepiſſe Ieruſalem, & percuſſiſſe in ore gladij? Sed dicendum videtur, ea quæ cap. 1. de capta à Iuda Ieruſalem leguntur, per anticipationem eſſe narrata; & ea quæ hic narrantur, eſſe antiquiora; non tamen ante diſtributionem ſortium; eo quod hic omnes tribus quaſi externo hoſte vacuæ, in bellum contra Beniamin exierint. Sed definitè quo tempore hæc geſta ſint, obſcurum manet: illud tamen conſtat, Phineen filium Eleazari ſacerdotis tunc adhuc ſuperſtitem fuiſſe: ſic enim legitur capite ſequẽti v. 27. *Eo tempore erat ibi arca Domini, & Phinees filius Eleazari ſacerdotis.*

v. 16. *Homines autem regionis illius erant filij Iemini.* *Iemini* nomen proprium eſt, & ſcribendum per, i, non per, g, vt in multis legitur exemplaribus. Reuera autem non videtur alius illo nomine ſignificari, quam Beniamin, qui erat caput & patriarcha illius tribus. Itaque ſenſus eſt, homines illius regionis fuiſſe filios Beniamin, ſeu de tribu Beniamin: non quod Beniamin fuerit binomius, ſed quod poſteri abiecta prima ſyllaba ſe vocauerint, non filios Beniamin, id eſt, filios filij dextræ, ne vocabulum filij ſecundo repetendum eſſet: ſed ſimpliciter filios Iemini, id eſt, filios dextræ, id eſt, felices ac proſperos. Vnde illa mutatio facta videtur, partim cauſa vitandæ cacophoniæ, partim cauſa fauſtæ ſignificationis.

v. 22. *Filij Belial, id eſt, abſque iugo.* In Hebræo tantum eſt, *Filij Belial*, ſubiuncta expoſitio interpretis eſt. Pagninus vbique pro filijs Belial vertit impios. Alij ex Hebræo interpretantur filios abſque profectu, vt qui non ad vtilitatem reipublicæ, ſed magis ad nocumentum & perniciem viuant. Apoſtolus 2. Corint. 6. Diabolo nomen hoc tribuit cum ait: *quæ conuentio Chriſti ad Belial.* Hieronymus alibi interpretatur filios Diaboli, & viros Diabolicos 3. Reg. 21.

v. 24. *Habeo filiam virginem, & hic homo habet concubinam, educam eas ad vos.* Docet Apoſtolus non eſſe facienda mala, vt eueniant bona, & multo minus facienda ſunt minora mala, vt euitentur maiora mala. Vnde non debemus eſſe ſolliciti, vt factum huius viri, alioqui boni ac iuſti, excuſemus à peccato; ſicut nec factum ipſius Loth excuſandum eſt, quando filias ſuas proſtituere voluit, vt hoſpites ſeruaret. Interim in vtroque laudandum eſt ſtudium & voluntas defendendi hoſpites ab iniurijs incolarum; tametſi id non fecerint eo modo quo debebant. Nec poſſunt excuſari, quaſi permiſerint minus peccatum ad impediendum maius: quia etiam cooperati ſunt producendo ſtuprandas, & veriſimiliter alioqui etiam non peccaturas, quod conſtat nullo modo licuiſſe facere.

v. 29. *Et cadauer vxoris cum oſſibus ſuis in duodecim partes ac fruſta concidens, miſit in omnes terminos Iſrael*; videlicet ad duodecim tribus, atque etiam ad Beniamin: quia etiam Beniamitæ cum reliquo populo debebant vlciſci ſcelus, quod in Gabaa vrbe ſuæ tribus commiſſum erat, licet id facere noluerint, ſed ſceleratis fratribus ſuis defendendis ſeſe coniunxerint. Tribum Leuiticam intelligi duodecimam, non eſt veriſimile, quia non habitabat ſeparata, ſed inter alias.

CAP. XX.

v. 2. O*Mneſque anguli populorum*, id eſt, principes & capita populi. Phraſis eſt Hebræa, ſicut latina phraſi capita aut columna vocantur. Ratio locutionis eſt, quia ſicut anguli in ędificio ſunt præcipui, quia ijs tota ędificij moles innititur, ita primates ſe habent in populo.

v. 16. *Viri fortes, ita ſiniſtra vti dextera prælιantes.* Hebr. eſt: *vir electus, clauſus manum dextram*, quod varie exponitur; & inter alios quidam exponunt ſic: adeo hos fortes fuiſſe, vt etiamſi clauſa, vel ligata eis fuiſſet manus dextra, nihilominus feliciter contra hoſtes pugnare potuiſſent. Sed apertius tam hoc loco, quam ſupra cap. 3. Septuaginta tranſtulerunt *ἀμφοτεροδέξιον*, id eſt, *ambidextrum*, nempe, vt Hieronymus tranſtulit, *ita ſiniſtra vt dextra prælιantes.* Et fauet huic ſenſui & interpretationi etiam quod eſt ibi cap. 3. de Aoad.

v. 21. *Egreſſique filij Beniamin de Gabaa, occiderunt de filijs Iſrael die illa viginti duo millia. Quæritur*, quare filij Iſrael cum iuſtum bellum ſuſcepiſſent, idque etiam conſulto, & approbante Domino, tamen ſemel atque iterum in prælio fuerint inferiores, magnamque cladem acceperunt? Huius duæ adferuntur rationes. Vna, quia tolerabant manifeſtam & notoriam idololatriam in tribu filiorum Dan, apud quos, vt eſt cap. 18. publice colebatur idolum Michæ: quod peccatum Deus prius punire voluit gladio filiorum Beniamin, quam de ijs victoriam reportarent. Hanc rationem aſſignant Hebræi. Alia ab eccleſiaſticis interpretibus aſſignatur, & inſinuatur in textu, vbi dicitur: *Rurſum filij Iſrael fortitudine & numero confidentes,*

dentes, in eodem loco in quo prius certauerunt, etiam direxerunt.

Ratio igitur eſt, quia magis fidebant numero & fortitudine ſua, quam auxilio Dei. Vnde & tertio pugnantes, cum per preces, fletus & ieiunia ſe magis humiliaſſent Deo, oblatis etiam ſacrificijs, victoriam conſequuntur. Arbitror poſteriorem hanc rationem eſſe veriorem. Non conſtat enim an hiſtoria de idolo Michæ ſit prior iſta. Nam in hac viuit adhuc Phinees; & vt hæc ſit poſterior, non conſtat idololatriam illam fuiſſe ita publicam, vt paſſim ſciretur; tribus enim Dan erat in extremo terræ promiſſæ, nec idolum colebatur à tota tribu, ſed tantum ab ea parte quæ nondum habitationem acceperat. Item filij Iſraël non leguntur à Domino reprehenſi, nec ipſi confeſſi hoc peccatum tolerantiæ, nec eius hic vlla fit mentio. Cæterum ad eundem modum & hodie cum aliquando videmus bellum contra infideles vel hæreticos ſuſceptum infeliciter ſuccedere; non ſtatim exiſtimare debemus, aut ſuſpicari ſuſceptum illud eſſe contra Dei voluntatem, ſed videndum an non in nobis ſit cauſa ſiniſtri euentus belli. Et primo an non ſit in nobis graue aliquod & publicum peccatum, quod aduerſariorum gladijs Deus velit expiare. Secundo, vtrum magis fidamus in armorum potentia, an in virtute Dei. Tertio vtrum opem Dei precibus, ieiunijs & ſacrificijs imploremus, vt oportet.

v. 28. *Et Phinees filius Eleazari filij Aaron, præpoſitus domus.* Quandoquidem hoc tempore adhuc viuebat Phinees; contigit veriſimiliter hæc hiſtoria ante illud tempus, de quo dicitur capite 2. huius libri: *Omniſque illa generatio congregata eſt ad patres ſuos, & ſurrexerunt alij, qui non nouerant Dominum, & opera quæ fecerat cum Iſrael.* Hinc itaque colligitur antiquitas huius hiſtoriæ; vt ex eo quoque patet, quod illo tempore Ieruſalem nondum erat occupata à filiis Iuda, ſed adhuc tenebant eam Iebuſæi, vt dicitur cap. ſuperiori, v. 11. & 12. Non Ieruſalem, inquam, id eſt, nec ipſa quidem ciuitas; ne quis dicat Ieruſalem hic pro arce Ieruſalem poni, quam demum expugnauit Dauid, ſed nec ipſa quidem ciuitas tunc adhuc ab Iſraelitis erat capta; ad quam vtique diuertere voluiſſet Leuites ille, cuius ſuperiori cap. eſt mentio, non ad arcem.

v. 29. *Poſueruntque filij Iſrael inſidias per circuitum vrbis Gabaa.* Ante dixerat Dominus: *Aſcendite cras, & tradam eos in manus veſtras.* Qua Dei promiſſione non obſtante, inſidias collocant filij Iſrael ad circumueniendum filios Beniamin. Ea res docet, non debere ceſſare induſtriam humanam, etiam vbi certam tenemus promiſſionem diuinam. Nam Dei promiſſio hominum induſtriam non excludit, ſed potius confirmat, & ad felicem exitum perducit. Ita ergo & eccleſia, quamuis promiſſionem habeat fidei non defuturæ; recte tamen ſimul fidelium continua inſtitutione, & concilijs epiſcoporũ aliquando celebrandis, hoc agit, vt fides integra & illibata conſeruetur.

CAP. XXI.

v. 6. *DVctique pœnitentiâ filij Iſrael ſuper fratre ſuo Beniamin.* *Quæritur*, quare pœnituerint, cum bellum illud geſſerint Dei conſilio, vt patet capite præcedenti. *Reſpond.* bellum quidem ſuſceperũt ex Dei conſilio, ſed non fuerunt iuſſi totam tribum delere, ſimulque & mulieres & paruulos occidere; ſed hoc ab illis factum eſt zelo inordinato, cuius merito eos poſtea pœnituit. Quanquam alioqui pœnitentia etiam referri poſſet, non ad factum ipſorum in ſe, ſed quatenus ex eo aliquod malum haud præcogitatum euenit. Quomodo Paulus dicit 2. Corint. 7. *Etſi pœnitet, videns quod epiſtola illa (etſi ad horam) vos contriſtauit.* Nam pœnitentia non ſemper reſpicit peccatum, ſed reſpicit factum quod nollemus factũ, aut ſimpliciter, aut ſecundum aliquid. Vide eius loci Comment.

v. 18. *Filias enim noſtras eis dare non poſſumus conſtricti iuramento & maledictione.* Ita ſcriptura narrat. Quorundam opinio eſt, quod filij Iſrael non tenebantur hoc iuramento, eo quod non tantum imprudenter factum eſſet, vt ſatis oſtendit hiſtoria huius capitis; ſed & illicitum eſſet, vtpote contra charitatem. Quia contra reparationem vnius tribus; quæ alio modo reparari non poterat, niſi acceptis filiabus Iſrael. Nam lege vetitum erat ducere vxores alienigenas Exodi 34. & Deut. 7. Sed, ſaluo meliori iudicio, videtur iuramentum omnino ſeruandum fuiſſe; quia licet vxores alienigenas ducere non potuerint, alia tamen ratione prouidere eis potuerunt, vt vxores acciperent de filiabus Iſrael: quemadmodum etiam fecerunt, prout hoc capite duobus modis oſtenditur: iuramentum autem etiam imprudenter emiſſum ſeruandum eſt, quamdiu licite aliquo modo ſeruari poteſt. Ceterum de poſteriore, ſcilicet de raptu filiarum in Silo, magna quæſtio eſt. Sed dici poteſt, quod proprie non erat raptus; quia fiebat authoritate publica, & ob bonum publicum: & ſic vt expectaretur quoque conſenſus parentum virginum, & multo magis ipſarum virginum, ſicut ſequitur v. 22. *Miſeremini eorum, non enim rapuerunt eas iure bellantium, &c.*

FINIS LIB. IVDICVM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM RVTH.

CAP. I.

v.1. IN *diebus vnius iudicis*. Iudex iſte à Ioſepho putatur eſſe Heli ſacerdos. Sed repugnat chronologia. Non enim Obed qui in fine libri natus refertur ex Ruth, naſci potuit tempore Heli, ſed multo ante natus eſt, videlicet veriſimiliter tempore Abeſſan iudicis, aut circiter. Quem proinde Abeſſam probabile eſt hunc iudicem eſſe. Inſcribitur autem hic liber, non Noëmi, neque Booz, ſed Ruth; quia huius mulieris virtus in hoc libro præcipue commendatur; quomodo & libri Tobiæ, Iudith, Eſther & Iob, ea nomina ſortiti ſunt.

v.2. *Ephratæi de Beth-lehem Iuda. Quæritur* quomodo Elimelech fuerit Ephratæus, ſi fuit de Beth-lehem Iuda? cum tribus Ephraim & Iuda fuerint diuerſæ? Neque dici poteſt, quod fuit ex tribu quidem Ephraim, ſed habitatione tantum Bethlemita. Nam quod fuerit de tribu ipſa Iuda, manifeſtum eſt, quia fuit propinquus Booz, qui fuit ex tribu Iuda, vti clarum eſt ex genealogia Chriſti Matth. 1. Ioannes Iſaacius dicit vocabulum hoc (*Ephratæus*) non tam ad tribum pertinere, quam dignitatis nomen eſſe, quo ſignificetur homo celebris, & magnæ in populo exiſtimationis, propter ſapiẽtiam & pietatem. Quomodo etiam Elcana pater Samuelis, ſecundum eum, dictus ſit Ephratæus 1. Reg. 1. Sed falli opinione videtur. Nuſquam enim oſtendi poteſt Ephratæum in ea ſignificatione accipi. Sed vno modo ſignificat eum, qui eſt ex tribu Ephraim, vt Iudicum 12. *Nunquid Ephratæus es?* Alio modo eum qui habitat in monte Ephraim. Ita Elcana Ephratęus vocatur, cum alioqui eſſet ex tribu Leuitica, ſed in mõte Ephraim habitans. Tertio modo Ephratęus, non ab Ephraim, ſed ab Ephrata dicitur. Ephrata autem idem eſt quod Beth-lehem, Gen. 35. & 48. vbi Rachel dicitur *ſepulta in Ephrata*, & additur *hæc eſt Bethlehem*. Et c. vlt. huius libri idem ſignificatur. Vnde Ephratæus hoc loco idem eſt quod Bethlehemita. Sic & Dauid dicitur filius viri Ephratęi, id eſt, Bethlemitæ. Eſtque notandum, quod etſi Ephraim & Ephrata, ſint vocabula diuerſa, vnum tamen idemque eſt patronymicum nomen ab vtroque deriuatũ, etiam in Hebræo; ſcilicet *Ephrati*, id eſt, Ephratæus, cum alioqui ab Ephraim potius videretur dicendum, Ephraimita.

v. 16. *Populus tuus populus meus, & Deus tuus Deus meus*. Non eſt ſenſus, Quemcunque elegeris populum, eundem & ego eligo, & ſimiliter de Deo, ſed aſſertiue profert Ruth; Populus Iſraëliticus, quem ſcio populum tuum eſſe, & ad quem nunc reuerteris, erit & populus meus; & ſimiliter Deus tuus Deus meus: & in hoc animi propoſito parata ſum, & cupio reliquum vitæ meæ tranſigere. Ex his ergo dictis ſequitur non poſſe vllo modo ex hac ſcriptura ſumi patrocinium peruerſæ doctrinæ politicorum, docentium debere ſimiliter dicere vnumquemque: Fides principis mei eſt fides mea: quaſi ſcilicet obiectum fidei eſſet non Deus ipſe, ſed quiduis politicum.

CAP. II.

v. 12. ET *plenam mercedẽ accipias à Domino Deo Iſrael*. Alij vertunt *perfectam*, alij *ſolidam*.

v. 17. *Inuenit hordei quaſi Ephi menſuram, id eſt, tres modios. Quos portans reuerſa eſt in ciuitatem*. Sed qui fieri poteſt, vt mulier portauerit tres modios hordei? cum vni modio ferendo apud nos vir fortis non ſufficiat? *Reſpond*. Hebr. tantum legitur. (*Et ſuit circiter Epha hordei*) cætera ab interprete adiecta ſunt. Epha autem vel ephi, menſura erat, quæ in cibum ſufficeret vni homini ad decem dies. Nam decima pars ephi, vt patet Exodi 16. de manna ſufficiebat in vnum diem. Vnde patet ephi fuiſſe menſuram nullo modo comparandam cum noſtro modio; quippe cum noſter modius ſufficere poſſit vni homini ad ſpatium ſex menſium & amplius.

CAP. III.

v. 7. ET *diſcooperto pallio, à pedibus eius ſe proiecit. Quæritur* an in hoc non peccauerit Ruth? Sed *non videtur* hac in re peccaſſe. Nihil aliud enim voluit hoc ſuo facto, quam Booz, vt propinquum, requirere, vt ſecũdum legem eam acciperet vxorem. Nec id ſua ſponte fecit, ſed iuſſa, & inſtructa à ſocru ſua. Nec aliter ipſe Booz factum interpretatus eſt; quin magnifice etiam collaudat factum.

v. 10. *Benedicta* (inquit Booz ad Ruth) *es à Domino filia --- & priorem miſericordiam poſteriore ſuperaſti*. Priorem miſericordiam vocat, qua vſa fuerat erga maritum ſuum adhuc viuentem; & erga ſocrũ ſuam; quam ſolo pietatis affectu ſecuta erat in terram Iſrael, relictis patriis ſedibus. Poſteriorem autem miſericordiam vocat, pium illum affectum, quo mouebatur ad ſuſcitandum nomen mariti defuncti per coniugium cum aliquo ex propinquis ſecundum legem. Hanc autem dicit maiorem illa priori, quia maioris charitatis ac miſericordiæ ſignum eſt, alicui benefacere poſt mortem; quando ab eo temporalis retributio nulla expectatur, quam dum adhuc viuit, & gratiam aliquam is referre poteſt. Quod autem Booz addit; *Quia non es ſecuta iuuenes pauperes, ſiue diuites*, hunc habet ſenſum, quaſi dicat; Non quæris iuuenem aliquem maritum, ſiue pauperem, ſiue diuitem, id eſt, qualemcumque inuenire poſſes, ſed me iam ſenem, & prouectæ ætatis. Quod dicit ad commendandam ipſius pudicitiam, quod non inſtinctu libidinis, ſed amore poſteritatis ex propinquo ſuſcitandæ, incitaretur ad coniugium. Quod ergo dicit Hieronymus in 1. cap. Matthæi; Notandum in genealogia Saluatoris nullam ſanctarum aſſumi mulierum, ſed eas quas ſcriptura reprehendit. Vnde & in conſequentibus Ruth Moabitis ponitur, & Bethſabee vxor Vriæ; exponendum eſt Hieronymum de Ruth agere, antequam ad ritum Iudaicum, & cultum vnius Dei conuerteretur. Vnde ſcilicet eam ſpecialiter appellat Moabitidem.

v. 12. *Nec abnuo me propinquum*. Quæres an non potuiſſet eam recuſare? primùm quia non fuerat vxor fratris, cum lex tantum fratris meminerit. Deinde

quia non erat ex genere Iſrael ſed Moabitis. Tertio, A quia coniugium erat valde inæquale, ipſe enim erat potens & diues, ipſa vero abiecta & paupercula. Quarto, quia erat alius quidam eo propinquior. Poteſt reſponderi ad primum quod erat eadem ratio legis in filio fratris, quando fratris filij erant defuncti ſine liberis, quod perinde erat ac ſi frater ſine liberis defunctus fuiſſet, quia non relinquebatur ſemen, & quia fratris vxorem, vtpore vetulam & generationi ineptam, ducere non poterat cum ſpe ſuſcitandæ ſobolis. Hinc ex legis interpretatione, atque etiam vt apparet, ex iure conſuetudinis, quæ optima eſt interpres legum, ducere debuit vxorem filij fratris defuncti. Ad 2. quod cenſebatur Iſraelitis, quia vt ipſe Booz de ea teſtatur, ad Deum Iſrael venerat & ad eius confugerat alas: Nam & ipſa dixerat: *Populus* B *tuus populus meus, & Deus tuus Deus meus*. Lex autem erat abſoluta de vxore fratris ſine liberis defuncti accipienda, ſiue illa eſſet Iſraelitis genere, ſiue ex alia gente, dummodo talis eſſet, quam per legem accipere liceret. Licebat autem accipere conuerſam ad religionem populi Iſraelitici, vt aliunde patet. Ad 3. eam inæqualitatem quæ ex ſolis opibus & claritate ſæculi ſumitur, non potuiſſe præiudicare legi diuinæ de fratris ſuſcitando ſemine, præſertim cum plures tunc liceret habere vxores. Ad 4. proximo recuſante ac legis pœnam ſubeunte, legis præceptum protendi ad eum, qui deinde proximus eſſet; nimirum adhuc ſtante ratione & cauſa, ne videlicet nomen & familia fratris intereat: velut ſi proximus qui magis poteſt ac debet, nolit ſubuenire inopi ne fame pereat, C conſequens eſt vt ego, qui poſſum, tenear illi ſubuenire. Nec tamen res illa priorem excuſat, quo minus id facere debuerit. Vide annot. Deuter. 25. v. 5. & 6.

CAP. IV.

v. 6. N*Eque enim poſteritatem familiæ meæ delere debeo*. Imo vero obedire potuiſſet legi, & non tamen delere poſteritatem familiæ ſuæ; quia ſolus primogenitus aſſcribebatur fratri defuncto, reliqui autem ipſi generanti. Sed forte hunc propinquum illud excuſabat, quod videret alium paratum ſuſcitare ſemen defuncto. Nam vno ex propinquis, licet remotiore, faciente quod lex exigit, cæteri liberabantur. Porro ſcriptura ſtudioſe retinet nomen huius propinqui, idcirco fortaſſe quòd indignus eſſet nominari, qui fratris ſui nomen, iubente lege, ad poſteros nollet tranſmittere.

v. 10. *Vt ſuſcitem nomen defuncti, ne vocabulum eius de familia ſua --- deleatur. Quæritur* quomodo hoc præſtitum fuerit à Booz; cum Obed ex hoc coniugio natus, non fuerit vocatus filius Mahalon vel Elimelech, ſed filius Booz; tum hoc capite, tum alibi, & potiſſimum Matthæi cap. 1. in genealogia Chriſti? *Reſpondeo*, quod Booz ſatisfecerit legi, quantum in ipſo erat: Per eum namque non ſtetit, quominus filius ex Ruth ſuſceptus vocaretur filius Mahalon, vt qui id fieri non prohibuerit. Sed cum Booz eſſet vir diues & potens, alter autem penè ignotus, vt qui in aliena terra, vbi fame preſſus peregrinatus fuerat, mortuus eſſet; vulgo à vicinis Obed, filius Booz, non filius Mahalon fuit appellatus; eaque appellatio deinde vſu obtinuit. Adde quod humilitate & humanitate ſua, qua Ruth peregrinam pauperculam primum ſuſcepit & fouit, deinde & vxorem duxit homo potens ac celebris, idque vt legi Moſaicæ parere ſe oſtenderet, hoc meruit Booz, vt nomen eius potius quam legalis parentis, Chriſti genealogiæ inſcriberetur.

v. 20. *Naaſſon genuit Salmon, Salmon genuit Booz.* Non improbabiliter aliqui putant omitti hic parentes aliquot medios: ob diſtantiam temporum inter Naaſſon, & Booz. Vide Ianſenium cap. 6. in concord. Euang. Et licet hæc genealogia texatur eodem modo 1. Paralipom. cap. 2. Matth. 1. & Lucæ 3. nihil tamen hoc impedit, quin aliqui medij potuerint eſſe omiſſi, Nempe, quia Matthæus & Lucas ex hoc loco, vel Paralipom. acceperũt, vt & author Paralip. ex hoc loco accepiſſe potuit.

FINIS LIBRI RVTH.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM I. REGVM.

CAP. I.

v. 1. **F**VIT *vir vnus de monte Ephraim, & nomen eius Elcana.* Idem hic vocatur paulo poſt quoque Ephratæus. Quo poſteriori loco quidam putant intelligi illum Beth-lehemitam, ab Ephrata, id eſt, Beth-lehem, vt author quæſt. in lib. Reg. apud Hieronymum. Verum Ephratæus non tantum ab Ephrata, ſed etiam ab Ephraim dicitur. Vide plenius Ruth. 1.

v. 4. *Venit ergo dies, & immolauit Elcana.* Nota, dicitur immolaſſe, quia hoſtiam ſacerdoti attulit offerendam, pro ſe, ſuaque familia. Sic ergo intelligendum quoque, quod filius eius Samuel aliquando obtuliſſe legitur; nimirum opera ſacerdotum, cum ipſe ſacerdos non eſſet, iuxta illud Pſalm. 98. *Moyſes & Aaron in ſacerdotibus eius, & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius* Sic & Saul, Dauid, Salomon, Abſalon, imo & Manaſſes, 2. Paralip. 33. immolaſſe dicitur victimas, & pacifica & laudem ſuper altare Domini; nempe quia victimas præbuit immolandas per ſacerdotes. Vide etiam Hieronymum lib. 1. contra Iouinian. clare ex genealogia 1. Paralip. 6. v. 38. Samuelis oſtendentem, eum non fuiſſe ſacerdotem. Atque item lib. contra Vigilant. Samuelem vocat Leuitam, & prophetam; ſacerdotem non vocat, minime taciturus eo loco, vbi dignitatem eius prædicat, ſi ſacerdos fuiſſet. Contra tamen objicitur illud 1. Reg. 9. *Quia ipſe benedicit hoſtiæ.* Sed vide eius loci annotat.

v. 7. *Cum redeunte tempore aſcenderent in templum Domini.* Et infra capite 3. *Samuel autem miniſtrabat in templo Domini.* Atqui nondum ædificatum erat templum Domino. Sed templum generaliter domum vocat etiam mobilem, quale erat tabernaculum, quod ſubinde de loco in locum transferebatur. Vnde infra de Samuele dicitur cap. 3. *Aperuitque oſtia domus Domini*, & cap. 2. de mulieribus *quæ obſeruabant ad oſtium tabernaculi*, & cap. 1. *Et adduxit eum ad domum Domini in Silo.*

At nota quod hoc capite in Hebræo eſt *domus* vtrobique, ſed capite 3. ſemel, *templum*, & ſemel *domus*.

v. 11. *Dabo eum Domino omnibus diebus vitæ eius.* *Quæritur* quorſum promittat ſe eum daturum Domino, cum ipſo iure Domini eſſet, tanquam Leuita? Nam tota Leuitica tribus erat Domino conſecrata, ad vſum ſacri miniſterij. *Reſp.* ita quidem; ſed non omnes debebant, nec poterant actu ſeruire in tabernaculo. Multi enim habitabant diſperſi per omnes tribus, in quibus & ſeparatas habebant vrbes, & ſuburbana, vt patet ex libro Ioſue. Erant ergo omnes Domino conſecrati, quatenus opus erat eorum miniſterio in rebus ſacris, & non ante ætatem à lege conſtitutam. At Samuel ita donatur Domino à matre, vt mox à primis annis pueritiæ, & per totam vitam permanere deberet in miniſterio tabernaculi. Si objicias id non fuiſſe factum. Samuel enim quando iudex erat, non videtur manſiſſe in miniſterio tabernaculi; imo nec habitaſſe eo loco, vbi erat taberna- A culum. Nam infra c. 7. dicitur habuiſſe domum in Ramatha, ibique habitaſſe; *Reſpondeo* ibidem ſubiungi, quod ædificauit etiam ibi altare Domino. Quare nec quando iudex erat videtur deſijſſe miniſtrare Domino, quatenus officium iudicis ſinebat. Et alioqui vocatus à Domino ad officium iudicis totius populi, poterat interpretari eo ipſo, ſecum à Domino diſpenſatum fuiſſe, ne ita perpetuo in tabernaculo teneretur miniſtrare. Nam & Heli ſimul fuit ſacerdos & iudex.

v. 17. *Vade in pace, & Deus Iſrael det tibi petitionem tuam.* Hoc loco notanda eſt vis & efficacia benedictionis ſacerdotalis. Anna orat Dominum pro filio obtinendo: bene precatur ei ſacerdos. Et hac benedictione tanquam quadam interceſſione mulier exau- B ditur à Domino. Et ne quis ſoli orationi mulieris exauditionem aſcribendam putet, capite ſequenti rurſum legitur ei benedixiſſe ſacerdos, cum dicit ad eius maritum: *Reddat tibi Dominus ſemen de muliere hac pro fœnore, quod commodaſti Domino.* Imo & mox ſubiungitur: *Viſitauit ergo Dominus Annam, & concepit, & peperit tres filios, & duas filias.* Ex quibus oſtenditur quantum valeat benedictio ſacerdotis, etiam ſi forte non fuerit vſquequaque probatus. Nam & Heli, vt poſtea patebit, propter diſciplinæ paternæ, ac ſacerdotalis, neglectum, acriter à Domino reprehenſus fuit.

v. 28. *Et adorauerunt ibi Dominum.* Hebraicè numero ſingulari: *Et incuruauit ſe ibi Domino.* Quod quidam referunt ad ipſum Heli qui pro dono à muliere obla- C to Deo gratias egerit cum humili corporis inclinatione. Nam de Anna nominatim ſequitur: *Et orauit Anna & ait.* At rectius videtur ad Annam referri, quæ oblato munere, eaque oblatione ſacerdoti ſignificata illis verbis quæ hic referuntur, mox vt oportebat Deum adorauerit, humiliter rogans vt donum acceptum habere dignaretur. Et quia idem etiam à viro fiebat, vertit interpres noſter *adorauerunt* plurali numero. Nam virum ſimul fuiſſe præſentem manifeſtum eſt, tum ex eo quod paulo ſuperius dictum eſt: *Et immolauerunt vitulum, & obtulerunt puerum Heli*; tum quia ſtatim poſt canticum Annæ dicitur: *Et abiit Elcana in Ramatha in domum ſuam*; ſcilicet oblatione completa; tum denique quia non potuiſſet mulier ſine viro filium offerre, neque ſacerdos oblationem eo modo factam ſuſcipere debuiſſet. Idcirco D autem Annæ nomen exprimitur ibi: *Et orauit Anna & ait*, quia hæc oratio non erat vtriuſque, ſed ſolius Annæ.

CAP. II.

v. 3. **Q**VIA *Deus ſcientiarum, Dominus eſt.* Senſus, eſt Deus cognitionum; id eſt, omnia nouit, etiam intimas hominum cogitationes. Vnde & ſequitur: *Et ipſi præparantur cogitationes*: quaſi dicat, nullæ cogitationes eum fugere poſſunt, incurrunt omnes in eius notitiam.

v. 5. *Donec ſterilis peperit plurimos.* Pro (*plurimos*) Hebræa & Septuaginta interpretes habent (*ſeptem.*) Qua occaſione Hebræi tradunt (vti teſtis eſt Hiero-

nymus tradit. Hebr.) quod nato Samuele, mortuus A fuerit primogenitus Phenennæ, ac deinde alij eius filij vſque ad ſeptem : atque ita intelligendum eſſe quod ſubiungitur; *Et quæ multos habebat filios infirmata eſt*; dum filij ſcilicet Phenennæ moriendo decreſcũt, & filij Annæ naſcendo multiplicantur vſque ad ſeptem. Adduntque ijdem Hebræi hoc, quod cum Anna tantum legatur habuiſſe tres filios, & duas filias, addendos illis eſſe duos filios Samuelis, vt ſeptenarius numerus impleatur. Sed expedita reſponſio eſt iuxta verſionem noſtram, quæ numerum non exprimit, ſed tantum dicit (*peperit plurimos*). In Hebræo proinde & Græco *ſeptem* poſita eſſe pro multis, numerus certus pro incerto, id quod in ſcriptura ſacra freqnens eſt, vt in illo Iſaiæ 4. B *Apprehendent ſeptem mulieres virum vnum*, & alibi.

v. 17. *Quia retrahebant homines à ſacrificio Domini.* Pridem legebatur (*quia detrahebant*) & aliqui interpretabantur, quod homines partem à ſacrificio detrahentes ſibi ſeruarent; alij, quod detrahebant homines ſacrificio, id eſt, quod illud vilipendebant, ob improbitatem filiorum Heli. Et poſterior hic ſenſus conuenit cum eo quod nunc ſubſtitutum eſt (*retrahebant*) & ſenſum hunc poſtulant Hebræa & Græca: Sic enim habent Hebræa (*quia contemnebant viri ſacrificium Domini.*) In Græco quoque legitur (*quia aſpernabantur ſacrificium Domini.*) A quo ſenſu ne iterum facile recederetur, credo pro (*detrahebant*) in Romana correctione ſubſtitutum eſſe (*retrahebant.*) C

v. 22. *Et quomodo dormirent cum mulieribus quæ obſeruabant ad oſtium tabernaculi.* Id eſt, quæ conueniebant, ſeu congregabantur religionis cauſâ, ad fores tabernaculi, nam vox Hebræa ſignificat *conuenire* ſeu congregari; quomodo etiam vertit Pagninus. Pro quo tamen Arias Montanus maluit ponere (*exercere*) Hebræi puerperas intelligunt, quæ veniebant turmatim ex diuerſis locis, vt purgarentur, & orarent Deum. Tu interim vide annotationes Exodi 38. & quod id, quod nos habemus; *quæ obſeruabant ad oſtium tabernaculi*, forte non male acciperetur ſicut illud 1. Corint. 7. *obſeruandi Dominum*, de quo vide noſtrum commentarium.

v. 23. *Et dixit eis; Quare facitis res huiuſcemodi?* Hieronymus lib. 1. contra Pelagianos capite 8. de Heli D ſic habet. Corripuit filios, & punitus eſt. quia non corripere, ſed abijcere debuit. Alij hoc in Heli reprehendunt, quod lenius ac remiſſius, quam pro magnitudine peccati, corripuerit; quodque cito ceſſauerit à corripiendo, quaſi nolẽs acerbius contriſtare filios. Certè quando correptionem vidit non proficere, abijcere eos debuit; vt bene dicit S. Hieron.

v. 25. *Si peccauerit vir in virum, placari ei poterit Deus; ſi autem in Dominum, quis orabit pro eo?* Grauitas peccatorum ex obiecto æſtimatur: Et proinde, cæteris paribus, grauiora ſunt peccata quæ in Deum directè committuntur, quam quæ in hominem. Vnde blaſphemia grauior eſt quam contumelia in hominem: E & in cæteris ſimili modo. Filij autem Heli in Deum peccabãt, quia circa diuina ſacrificia & cultum Dei; quod eſt irreligioſitatis peccatum, religioni oppoſitum. *Senſus ergo* eſt. Peccatum in hominem commiſſum, facile impetrat veniam; in Deum autem non ita facile. Hebræi aliter exponunt & legunt, ita videlicet; *Si peccauerit vir in virum, iudicabit eum Dominus: Si autem, &c.* vt ſit argumentum à minori. Si iudicabitur à Domino, id eſt, punietur, qui in hominem peccat, quanto grauius punietur qui peccat in Deum? ita vt difficulter quis eius peccati remiſſionem ſua interceſſione impetrare poſſit.

Eſt autem ſententia intelligenda cæteris paribus, & quantum ex parte eſt horum obiectorum ſeu circumſtantiarum. Nam ratione materiæ grauius poteſt peccari in hominem quam in Deum, vt qui hominem occidit grauius peccat, quam qui negligenter orat: ſed ſi peccatur in ſimili materia, grauius peccatur in Deum. Vnde grauior eſt irreuerẽtia in Deum quam in hominem, grauior contumelia, & ingratitudo in Deum, quam in hominem.

v. 30. *Loquens locutus ſum. --- Nunc autem abſit hoc à me &c.* Vbi Dominus ſic locutus fuerit de domo Heli, vel de domo Ithamar, ex qua Heli; non legitur. Vnde quidam ſic interpretantur: Decreueram, ſiue ſtatuerã, vt domus tua --- miniſtraret in ſempiternum: *Nunc autem, &c.* Et quidem videtur habere hoc ſenſum improprium: vtpote quod decretum Dei ſonet, velut aliquid immutabile, ſed tamen poteſt etiam intelligi de Dei voluntate antecedenti, vt vocant, hoc eſt, quod niſi Heli & filij eius peccaſſent, retinuiſſent dignitatem ſacerdotij: At ob peccatum eorum, voluit Deus, voluntate conſequenti, eos ſacerdotio priuare. Vide plenius ad 2. Regum 8. & 3. Reg. 2.

v. 35. *Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui iuxta cor meum &c.* Hoc de Chriſto quidam intelligunt citati à Bellarmino. Et quidem de Chriſto veriſſime dicitur, quod ſit ſacerdos fidelis, qui faciat omnia iuxta cor Dei, & cui Dominus ædificet domum fidelem. Sed ad illum quomodo pertinet quod ſequitur: *Et adorabit coram Chriſto meo cunctis diebus*, cum ipſe ſit Chriſtus? Non dubium quin hoc de Sadoc eiuſque poſteritate dicatur, reſtituta in ſacerdotium, pulſo Abiathar pronepote Heli. Sic enim legis 3. Reg. 2. *Eiecit ergo Salomon Abiathar, vt non eſſet ſacerdos Domini; vt impleretur ſermo Domini quem locutus eſt ad domum Heli in Silo.* Sed dubium vtrum de Chriſto dictum ſit myſtice. Vide Annot. 3. Reg. 2.

CAP. III.

v. 2. *Et oculi eius caligauerant, nec poterat videre: lucerna Dei antequam extingueretur &c.* Pridem legebatur accuſatiuus (*lucernam*) & iungebatur hoc D de lucerna præcedentibus. Et quidam ſic exponebãt: per noctem, dum adhuc arderet lucerna, nihil poterat videre Heli. Alij ſic: Non poterat videre lucernam ardẽtem, eo quod viſus eius tam infirmus eſſet; vt aſpectum lucernæ ardentis non poſſet ſuſtinere. Sed verus ſenſus petendus eſt ex vera lectione, quæ in biblijs Sixtinis reſtituta eſt; & vera diſtinctione ibidem adiuncta, ſublato illo (*autem*) quod erat poſt (*Samuel.*) Nempe vt hic ſit ordo verborum & ſenſus: *Heli iacebat in loco ſuo* (non lecto) *& oculi eius caligauerant, nec poterat videre.* Ac deinde ſequatur noua ſententia: *Lucerna Dei antequam extingueretur, Samuel dormiebat in templo Domini &c.* Nempe totum illud (*lucerna Dei antequam extingueretur*) tantum eſt periphraſis noctis. E Nam nocte lucerna ardebat vſque mane, ſicut in lege præceptum erat. Sic Hieron.

v. 7. *Porro Samuel necdum ſciebat Dominum, neque reuelatus fuerat ei ſermo Domini.* Cur Samuel vocatus à Domino, non ſtatim agnouit à Domino ſe vocari? Neque enim alijs prophetis id accidiſſe legimus, etiam tum quando primum cœperunt accipere à Deo reuelationes. Nam Deus ſic loqui ſolet prophetis vt intelligant & ſciant eſſe Domini Dei allocutionem. Sed ideo ſic actum cum Samuele, vt Heli à quo Samuel ſe vocari putabat, & ad quem tertio accurrebat, occaſionem haberet poſtea percontandi à Samuele quid Dominus dixiſſet. Nam *Samuel*, vt ait ſcriptura, *timebat indicare viſionem Heli.*

v. 10. *Et vocauit, ſicut vocauerat ſecundo; Samuel, Samuel.* Atqui iam tertio vocauerat. Hoc enim pręcedit v. 8. vbi ſic diſertis verbis dicitur: *Et vocauit Samuelem tertio.* Quare dicendum, duo in tribus includi; vt qui tertio vocàrat, etiam ſecundò rectè vocaſſe dicatur; tum etiam in Hebręo non eſſe illud (*ſecundo*) ſed *vice & vice*, id eſt, ſuperioribus vicibus. Nam geminatio in Hebræo ſeruit ſimplicitet multitudini. Vnde illud; (*homo & homo*) idem eſt quod quicunque homo, vel multi homines.

v. 14. *Ideirco iuraui domui Heli, quod non expietur iniquitas domus eius --- vſque in æternum.* Ex hoc intelligitur quam graue peccatum ſit omiſſio debitæ correptionis. Nam Heli corripuerat quidem filios ſuos; ſed lentè admodum ac remiſsè. Propterea hîc dicitur; eo quod non corripuerit eos; videlicet eo modo quo debuit. Non eſt tamen ex his verbis conſequens Heli nunquam ſui peccati accepiſſe à Domino remiſſionem. Nam verba iſta intelligenda ſunt de pœna temporali, à Domino conſtituta pro peccatu eius & filiorum; & ſignificant irretractabilem Domini ſententiam, quantum ad inflictionem pœnæ temporalis. Alioqui quantum ad æternam pœnam attinet, valdè veriſimile eſt eum Heli per veram pœnitẽtiam euaſiſſe. Nam Samuele (vt ſequitur) ei viſionem Domini indicante; ſubmittens ſe caſtigationi diuinę reſpondit cum humilitate ac modeſtia: *Dominus eſt; Quod bonum eſt in oculis ſuis, faciat.* Et poſteà, magis pro arca Dei legitur ſollicitus fuiſſe quam pro filijs. Nam ſic ibi habetur: *Nam erat cor eius pauens pro arca Domini.* Et audita morte filiorum, non legitur commotus, ſed cum audiſſet captam arcam Dei; cecidit de ſella, & mortuus eſt. Vnde non videtur probanda huius loci gloſſa ordinaria, quæ dicit Heli propter peccata filiorum damnatum; niſi temporalem intelligas damnationem, id eſt, reprobationem à ſacerdotio in ſuis poſteris.

CAP. IV.

v. 3. A*Fferamus ad nos de Silo arcam fœderis Domini.* Conſilium hoc maiorum natu de adducenda arca Dei in caſtra per ſe malum non fuit aut temerarium; meritoque ſperare poterant victoriam ex pręſentia arcæ (ſicut per eiuſdem præſentiam & circumgeſtationem norant corruiſſe muros Iericho) niſi & ſacerdotum filiorum Heli arcam geſtantium peccata obſtitiſſent, tum etiam peccata populi clam Baalim & Aſtaroth colentis, vt indicatur infra cap. 7. Certè adhuc poſteà quoque, nec ſolum ſub Saule, de quo infra c. 14. verum etiam tempore Dauidis id factum conſtat. Nam in bello quod gerebatur contra Ammonitas, *arca cum Iſrael & Iuda*, id eſt, cum exercitu Dauid, *in papilionibus morabatur*, id eſt, in caſtris erat, vt eſt in verbis Vriæ ad Dauidem 2. Regum 11. Sed & cum Dauid fugeret Abſalon, ſacerdotes poſt eum, ac pro eius, atque exercitus ipſius tutela, arcam Domini ex Ieruſalem adferebant, tametſi ille præ humilitate indignum ſe exiſtimans eo honore, ac facto præſidio, iuſſerit arcam referri in locum ſuum.

v. 4. *Tulerunt arcam Domini Dei exercituum ſedentis ſuper Cherubim.* Obſerua, quod ſicut arca erat velut ſcabellum pedum Domini, ita Cherubim ſupra arcam expanſa, erant velut ſedes Domini. Hinc & in pſal. 79. dicitur: *Qui ſedes ſuper Cherubim, manifeſtare coram Ephraim &c.* & pſal. 98. *Dominus regnauit, iraſcantur populi, qui ſedet ſuper Cherubim, moueatur terra.* Et vtrumque ſimul expreſſum eſt 2. Reg. 6. vbi dicitur; *ſedentis in Cherubim ſuper eam;* Videlicet arcam. Vtpote ſuper arcam tanquam ſuper ſcabellum, & in Cherubim, tanquam in ſede, ex qua oracula reddebat.

v. 7. *Venit Deus in caſtra.* Etſi Philiſthęi corporalem motum, & membra Deo tribuentes, hoc falſo intellectu dixerunt; exiſtimantes eum corporaliter transferri de loco in locum: phraſis tamen ipſa non eſt aliena à ſcriptura ſacra. Nam alibi, hoc, & ſequẽti libro, dicitur Deus locum ſubinde mutare, & ambulare: ſcilicet propter arcam ſubinde tranſlatam. Sic in pſal. 131. *Donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob*, & rurſum, *Attollite portas --- & introibit Rex gloriæ*, id eſt, arca, in qua pręſentiam ſuam Deus ſæpe manifeſtis ſignis oſtendebat.

CAP. V.

v. 2. T*Vleruntque Philiſtijm arcam Dei --- & ſtatuerunt eam iuxta Dagon.* Non iuxta Dagon ſtatuerunt, vt Deum quem arca repręſentabat, vna cum Deo ſuo Dagon colerent (quamuis Græci & Romani aliquando à victis gentibus numina mutuati ſint) ſed vt eſſet arca, inſtar inſignis ſpolij hoſtibus erepti: cuiuſmodi ſpolia ſolent victores in ſuorum Deorum templis, velut adeptæ per eos victoriæ grata teſtimonia, collocare. Atque hæc cauſa fuit, vt iuxta Dagon arcam ſtatuerent. Nam ſicut legimus Iudic. 16. Philiſtæos laudaſſe Deum ſuum Dagon, pro Samſone in manus ſuas tradito: ita non dubium, quin etiam hic & victoriam, & arcæ ſpolium eidem Deo ſuo accepta tulerint.

v. 4. *Rurſumque mane die altera inſurgentes, inuenerunt Dagon iacentem --- caput autem Dagon, & duæ palmæ --- ſuper limen &c.* In hac narratione prima facie videtur quædam repugnantia. Nam dicitur Dagon iacuiſſe, & paulo poſt remanſiſſe in loco ſuo. Sic enim ſubiungitur: *Porrò Dagon ſolus truncus remanſerat in loco ſuo.* Sed reuera nulla eſt repugnantia. Nam primo ſciendum eſt Dagon fuiſſe idolum, quod ab vmbilico, & infrà, habebat figuram piſcis: & in ſuperiori parte figuram hominis. Vnde truncatis brachijs & capite, remanebat tantum figura piſcis. Quod ergo Dagon dicitur iacuiſſe in terra coram arca Domini, id per ſynecdochen tantum de capite ac brachijs intelligendum eſt: quæ ſuper limen iacebant ante arcam. Vnde ſcilicet & ſcriptura hoc ipſum exponens adiecit: *Caput autem Dagon & duæ palmæ manuum eius abſciſſæ erant ſuper limen.* Quod autem ſequitur: *Porrò Dagon ſolus truncus remanſerat in loco ſuo*, intelligitur de reliqua parte, quæ truncata capite & brachijs iam nihil aliud, quam figuram piſcis referebat (piſcem enim Hebræi daga vocant, & diminutiuum dagon.) Vnde rectè dictum eſt, Dagon relictum fuiſſe in loco ſuo. Additio B. P. Cenſoris, facilior conciliatio eſt, & verbis textus conformior, ſi dicamus quod ſecundo die mane Dagon repertus eſt iacens pronus coram Arca, in loco in quem Azotij eum reſtituerant: ita tamen vt caput & manus eius à corpore abſciſſa, iacerent ſuper limen. Pro illis verbis (in loco ſuo) Hebræa ſonant (iuxta eam) ſcilicet Arcam Domini. quibus explicatur quod nobis dat ſanctus Hieronymus.

CAP. VI.

v. 6. Q*Vare aggrauatis corda veſtra, ſicut aggrauauit Ægyptus &c.* Nota gloriam Dei Iſraël, & mirabilia eius, quæ fecerat in Ægypto, non fuiſſe incognita genti Philiſtinorum. Quod & ſimiliter exiſtimandum eſt de alijs gentibus circunquaque vicinis. Sic enim futurum ipſe Dominus prædixerat

Exodi 9. verbis ab Apoſtolo repetitis Rom. 9. inquiens per Moyſem ad Pharaonem: *Idcirco poſui te, vt oſtendam in te fortitudinem meam, & narretur nomen meum in omni terra*. Vnde & ſupra cap. 4. dicebant Philiſthijm: *Væ nobis; quis nos ſeruabit --- Hi ſunt Dij qui percuſſerunt Ægyptum omni plaga*. Et ſimilia dicta legimus à Raab Ioſ. 2. & à Gabaonitis cap. 9. Ergo & in vicina Græcia; etſi tunc nondum ſint apud eos res literis conſignatæ, niſi obiter aliquid de Moyſe, & valdè confusè.

v. 7. *Nunc ergo arripite & facite plauſtrum nouum, & duas vaccas fœtas*. Hoc conſilium, etſi ab idolorum ſacerdotibus ac diuinis datum, tamen inſtinctu Dei datum videtur: qui hoc modo voluit gloriam ſuam in reducenda arca manifeſtari. Nam & dæmones ſuis ariolis aliquando hoc ſuggerunt, non quod ipſis gratum eſt, ſed quod permittuntur, vel iubentur à Deo. Qualia veriſimile eſt fuiſſe quædam oracula gentilium: ſicut etiam per homines malos, vt per Caipham, occultam veritatem Deus propalare voluit. Vide Chryſoſt. hom. 3. ad Titum. Item quamuis detur, ſignum illud à dęmonibus fuiſſe præſcriptum: nihil tamen vetat quo minus Deus dederit effectũ: quia Deus operatur omnia ſecundum conſilium voluntatis ſuæ, & aliquando hoc agit iuſto ſuo iudicio, quod homo ſuperſtitioſus ex ſigno ſuo diabolico expectabat: idque, vt Auguſt. ait, ad fallendum fallaces: quia qui talibus vtuntur, digni ſunt vt per ea fallantur, vt fiat poſterius peccatum pœna prioris. Quamquam hîc potiſſimum illud actum fuit vt gloria Dei Iſraelitici, cuius preſentia in arca ſignificabatur, manifeſtaretur etiam apud infideles. Item, ſecũdum Auguſt. & S. Thomam boni Angeli accepta reuelatione à Deo, ſignificant aliquando & loquuntur malis Angelis, quæ Deus vult eos noſſe. Vide etiam infra cap. 28. de ſuſcitatione Samuelis. Legimus apud Socratem lib. 4. c. 15. quoſdam curioſos arte necromantica vſos ad quærendum quis poſt Valentem regnaturus eſſet: ac reſponſum accepiſſe, quemdam regnaturum, cuius nomen compoſitum eſſet, atque ab his litteris inciperet ΘΕΟ. Id autem dęmon prædicere non potuit, niſi Deo reuelante.

v. 11. *Et poſuerunt arcam Dei ſuper plauſtrum, & capſellam quæ habebat mures aureos, & ſimilitudines anorum*. Nec ideo exiſtimandum eſt hanc ſuggeſtionem non fuiſſe à Deo, quod videatur inhoneſtum, anos, id eſt, pudendam corporis partem, auro effigiari, & pro munere mitti: Deoque Iſraël offerri. Nam hoc ipsũ ad gloriam Dei Iſraël ſpectabat, quod hoſtes populi eius, arcam Dei captiuam apud ſe tenentes, fœdo morbo in ſecretiori parte natium percuſſi ſint; nec prius inde liberati, quam ipſam arcam remitterent cum muneribus, quibus illam ſuam percuſſionem, morbique fœditatem confiterentur: receptamque eius plagæ ſanitatem, illi cui munera mittebant, acceptam ferrent: & tanquam perpetua rei geſtæ futura monumenta in templo Dei Iſraël ſtatuerent. Quod quidem ceſſit in gloriam Dei, & in Philiſtinorum ſempiternum dedecus & opprobrium. Sicut & Pſalmiſta canit: *Et percuſſit inimicos ſuos in poſteriora, opprobrium ſempiternum dedit illis*. Pſal. 77.

v. 19. *Percuſſit autem Dominus de viris Bethſamitibus, eo quod vidiſſent arcam Domini &c.* Docemur hic quam graue ſit peccatum, manibus & ore, indignè tractare ſacra myſteria, ſi tam grauiter puniti ſunt Bethſamitæ, qui arcam Dei, noſtrorum myſteriorum tantum figuram, tantummodo curioſè aſpexerunt: contrectaſſe autem non leguntur. Quod vero dicitur, *Et percuſſit de populo ſeptuaginta viros, & quinquaginta millia plebis*, in Hebræo etiam poſteriori loco eſt, *quinquaginta millia virorum*. Itaque cum non ſit veriſimile in vno oppido non admodum celebri, fuiſſe tantam virorum multitudinem, Hieronymus & alij eum ſequuti, ſic iſtud exponunt: id eſt, percuſſit de populo ſeptuaginta viros præcipuos, quorum merito & gloriæ vix quinquaginta millia plebis ſeu vulgarium virorum compararentur. Sicut Dauidi dicitur 2. Regum 18. *Tu vnus pro decem millibus computaris*.

CAP. VII.

v. 6. **E**T *conuenerunt in Maſpha, hauſeruntque aquam &c.* Hieronym. in tradit. Hebraicis refert Hebræorum quorũdam opinionem, quod hac aqua explorauerit Samuel, qui inter Iſraëlitas idola coluiſſent, qui non: Sicut & Moyſes feciſſet ea aqua, in quam proiecerat cinerem vituli aurei, quam legitur filijs Iſraël dediſſe ad bibendum. Sed vtrumque fabuloſum eſt. Non enim Deus per homines vnquam legitur manifeſtaſſe occulta peccata alicuius multitudinis, per ſingulos. Alij itaque dicũt effuſam fuiſſe coram Domino aquam in ſignum remiſſionis peccatorum. Alij in ſignum humiliationis: quaſi dixerint: Nos ſumus coram te ſicut aqua iſta effuſa. Chaldęus paraphraſtes, abundantiam lachrymarum intelligit. Vt vt eſt, omninò videtur ad pœnitentiæ ſignificationem pertinuiſſe: quia ſequitur & aliud pœnitentiæ opus: *Et ieiunauerunt in die illa, atque dixerunt, Peccauimus Domino &c.*

v. 14. *Et redditæ ſunt vrbes quas tulerant Philiſtijm ab Iſraël, Iſraëli, ab Accaron vſque Geth*. *Quæritur* quomodo hic dicatur redditas eſſe vrbes ab Accaron, vſque Geth, & terminos ſuos, cum nec ante nec poſt legamus eas à filijs Iſrael fuiſſe occupatas, aut habitatas? Nam & infrà cap. 17. proſtrato & interempto Goliath, filij Iſrael dicuntur tantum perſecuti Philiſtæos vſque ad portas Geth. Et cap. 21. Dauid profugit ad Achis regem Geth, vt tutus eſſet à Saule. *Dicẽdum* ergo non hic dici ipſas vrbes Accaron & Geth redditas fuiſſe, ſed eas vrbes quæ interiacebant, inter Accaron & Geth, quas Philiſthæi ſuperioribus bellis abſtulerant Iſraelitis, pertinentés maximè ad tribum Dan, quæ erant viciniſſimæ Philiſtæis, vt patet ex hiſtoria Samſonis, & chartis Geographicis.

v. 17. *Reuertebaturque in Ramatha, ibi enim erat domus eius*. Quomodo hoc conſiſtat cum eo quod mater eum conſecrârit, vt perpetuo Deo in tabernaculo ſeruiret, explicatum eſt ſupra cap. 1. Sed maior *quæſtio* naſcitur ex his quæ ſequuntur: *Ædificauit etiam ibi altare Domino*, nempe, an id factum non ſit contra legem, eo quod ibi non eſſet tabernaculum nec arca? *Reſpondet* gloſſa, id eum feciſſe, ne populus immolaret dijs alienis, & ob hoc eum non reprehendi. Sed plenior *reſponſio* eſt, quia per id tempus arca non habebat ſtabilem manſionem, idque vſque ad tempus quo templum fuit extructum à Salomone, & intereà putant non fuiſſe peccatum immolare in excelſis, modo vero Deo.

CAP. VIII.

v. 3. **E**T *non ambulauerunt filij illius in vijs eius*. *Quæritur*, cur Samuel filios tam grauiter in populum peccantes, non corripuerit? *Reſpondeo* ſi ſciuit peccatum eorum, haud dubie corripuit eos vir ſanctus, qui nec ignorabat, ſimilis negligentiæ cauſa, Heli in poſteritate ſua à ſacerdotio reiectum fuiſſe: ipſumque in filijs grauiter punitum. Sed forte neſciebat: quia non domi eius peccabant filij eius, ſicut filij Heli in tabernaculo coram patre. Erant enim

conſti-

conſtituti iudices in Berſabee procul à domicilio patris: fitque perſæpe vt filiorũ peccata poſtremi ſciant parentes, qui primi ſcire debebant: & non raro ea publice nota ſunt, antequam rumor ad parentes perueniat. Hieron. lib. 1. contra Iouin. Nouiſſimi, inquit, mala noſtra diſcimus: & Sylla ſecreta domus ſuæ, id eſt, adulterium vxoris, primùm hoſtium conuitio didicit. Simile quid legitur de Pompeio. Bernardus lib. 4. de conſiderat. cap. 6. Non oportet vt vitia domus tuæ vltimus ſcias: quod quam plurimis nouimus contigiſſe. Sed cur Samuel re intellecta non eos amouit? Non opus erat, quandoquidem mox ceſſauit eorum iudicandi poteſtas per electionem noui regis.

v. 5. *Diſplicuit ſermo in oculis Samuelis, eo quod dixiſſent: da nobis regem, vt iudicet nos.* Non dicit ſcriptura diſplicuiſſe Samueli quod dixiſſent Samueli: *Filij tui non ambulant in vijs tuis:* quamuis enim peccatum filiorum merito diſplicere debuit: non tamen offenſus eſt populo hoc ſibi dicenti, ſed magis filijs peccantibus. At in eo quod dicebant: *Da nobis regem*; ipſe populus peccauit improba poſtulatione, adeoque & ſermo, & propter ſermonem populus diſplicuit tam Deo quam Samueli, vt patet ex ſequentibus.

v. 7. *Non enim te abiecerunt, ſed me, ne regnem ſuper eos.* Non eſt dubium quin filij Iſraël petendo regem ſibi præfici, peccauerint: id enim ſcriptura ſacra verbis citatis manifeſte teſtatur. Et cap. 12. ait Samuel ad populum: *Scietis & videbitis, quia grande malum feceritis vobis in conſpectu Domini, petentes ſuper vos regem.* Sed quæritur, cur minus licitum fuerit filijs Iſraël petere Regem, quam cæteris gentibus: maximè cum inter tres politicas adminiſtrationes, monarchica & regalis cenſeatur optima? vtpote ſimillima monarchiæ diuinæ? Pro *reſponſione* ſciendum eſt, quod Deus populum illum Iſraeliticũ ſibi peculiarem ac proprium elegerit præ cunctis gentibus, ita vt ipſemet eſſet velut immediatus Rex ipſorum, per ſingularem adminiſtrationem, qua illum populum regebat. Vnde & per ſe legem dedit in monte Sina. Iudices autem erant eius velut vicarij: quos etiam immediatè inſtituebat, ſicut Rex vice-regem in aliquo regno. Vnde in libro Iudicum de ſingulis iudicibus dicitur: *Suſcitauit Deus hunc vel illum iudicem.* Quia ergo hanc adminiſtrandi rationem diutius ferre noluerunt, meritò accuſantur, tanquam qui Deum ipſum abieciſſent, ne regnaret ſuper eos. Etenim & ſub iudicibus monarchicum regimen erat: & ſub humilibus iudicibus magis Dei potentia patebat, quam ſub ſuperbis regibus, quales ipſi petebant; in externo ſplendore regio magis confidentes, quam in Deo. Vnde dicebant: *Conſtitue nobis regem, ſicut & vniuerſæ habent nationes.* Quod ergo Deuter. 17. præſcribitur de modo Regis conſtituendi; intelligitur, præſuppoſito eo quòd Regem ſibi velint conſtituere: vt ſatis apparet ex ipſis ſcripturæ ſacræ verbis. Neque ideo populus ille non peccauit petendo regem, quod ſub Regibus melior atque honorabilior fuerit populi ſtatus quã ſub Iudicibus. Nam ſi melior fuit, id maxime fuit ſub Dauide & Salomone, quod tamen non accidit ex eo quod ſimpliciter melius fuerit illi populo Reges habere quam Iudices: ſed ex Dei prouidentia; qui etiam mala vertit in bonum, voluitque hac improbæ petitionis occaſione, ſuſcitare reges, per quos & cultus ipſius amplificaretur, & templum ſibi faceret ædificari. Cæterum, abſolutè nequaquam conceſſerim melius fuiſſe illi populo ſub Regibus: Siquidem Iudices omnes, aut pœnè omnes, ſancti fuerunt, & populum ab hoſtibus oppreſſum liberauerunt; & dum viuerent, in Dei cultu continuerunt:

A maximè Samuel. At reges omnes Iſrael, id eſt, decem tribuum, nullo excepto, ad idololatriam populum induxerunt, in eaque retinuerunt. Reges etiam Iuda, tribus aut quatuor exceptis, à Dei cultu receſſerunt; & in eandem impietatem populum traxerunt. Vnde tandem in illis impleta fuit Dei per Samuelem comminatio cap. 12. vt ipſi cum rege ſuo perierint, ab hoſtibus vaſtati, & in captiuitatem abducti.

v. 11. *Hoc erit ius Regis, qui imperaturus eſt vobis.* Ius intellige, non legitimum, ſed vſurpatum, vt patet inprimis ex illis verbis v. 14. *Agros quoque veſtros & vineas, & oliueta optima tollet.* Nam cũ tale ius Achab eiuſque vxor Iezabel 3. Reg. 21. vſurpaſſent, inua-
B dendo vineam Naboth, eumque quia cedere nolebat interficiendo, grauiter à Deo per Eliam correpti, & poſteà puniti fuerunt. Vnde nec tale ius ſe habere oſtendit Dauid 2. Reg. vlt. quando ab Areuna Ieburæo aream, in qua altare conſtrueret, etſi gratis & ſine pretio oblatam, iuſto tamen pretio redimere voluit. Vide Medinam in 1. 2. quæſt. 90. art. 1. vbi docet ſecundum D. Thomam non eſſe veram legem, quæ in priuatum commodum conſtituitur; dicitque præterea, aſſerere quod Principes & Reges habeant dominium in bonis ſubditorum ſuorum, ita vt poſſint conuertere ea in propriam vtilitatem, & inſtituere leges in proprium commodum: dogma eſſe peſtiferum, & omnibus modis execrandum. Et inter cætera ſoluit etiam argumentum, quod ex hoc
C loco ducitur.

v. 18. *Et clamabitis in die illa à facie Regis veſtri, quem elegiſtis, & non exaudiet vos Dominus in die illa.* Obſeruatione dignum eſt, maximè hæc impleta eſſe ſub illo Rege, ſub quo Iſraëlitæ videbantur inprimis florere, nempe ſub Salomone, vt ſatis liquet ex querimonia populi apud filium eius Roboam, & ipſius Roboam confeſſione 3. Reg. 4. Clamauit ergo tunc populus; ſcilicet, ſub Salomone quidem gemitu cordis, (quia voce non audebat propter eius potentiam) poſteà autem clara voce, auſpicante regnum Roboam; ſed vtrumque fruſtrà.

CAP. IX.

D v. 2. **E**T *erat ei filius vocabulo Saul, electus & bonus.* Quomodo electus, qui poſteà legitur reprobatus, cum ex electo nemo reprobus fieri poſſit? Item quomodo ſubditur; *& non erat vir de filijs Iſraël melior illo?* an ergo ipſe melior Samuele? Referunt quidam ad præſentem iuſtitiam, & electum intelligunt inſigniter bonum, vt ſit hyperbolica quædam commendatio probitatis eius; quomodo dicere ſolemus etiam Latinè, de aliquo egregiè docto: Nihil illo doctius. Alij tamen malunt hæc omnia referre ad formam, & robur corporis. Vnde ſic quidam vertit ex Hebræo; *Saul iuuenis erat & pulcher, nec erat inter*
E *filios Iſraël illo pulchrior.* Cui interpretationi conſentit quod ſequitur; *Ab humero & ſurſum eminebat ſuper omnem populum.* Et cap. ſeq. de corporis habitu loquitur Samuel, quando dicit ad populum: *Certè videtis, quem elegit Dominus, quoniam non ſit ſimilis illi in omni populo,* nimirum corporis habitu. Nam animi affectionem populus videre non poterat.

v. 7. *Panis defecit in ſitarcijs noſtris.* Vox Græca σιτάρκια, annonam militarem ſignificat, & peram in qua cibus poni conſueuit. D. Auguſt. tract. de Cantico nouo c. 2. bis vtitur hoc vocabulo, ſemel in plurali, ſemel in ſingulari, adducens ſcilicet illud Apoſtoli. *Habentes victum & amictum his contenti ſimus.* Vide etiam apud Hieron. in procemio ſuper Matth. Item in vita Malchi, & ſuper epiſtolam ad Titum 3.

v. 8. *Ecce*

v. 8. *Ecce inuenta eſt in manu mea pars ſtateris, demus homini Dei* De hoc loco ſic Hieron. ſuper Micheę 3. Narratur quidem Saulem hoc dixiſſe ad puerum, non tamen ſcriptum eſt, quod Samuel acceperit, aut quod illi obtulerunt. Quin potius, inquit, à propheta paſcuntur, & inuitantur ad prandium. Ac deinde ait: Sed fac eum accepiſſe: Stipes magis æſtimandæ ſunt tabernaculi, quam munera prophetiæ. Hęc Hieron.

v. 12. *Sacrificium eſt hodie populo in excelſo. Quæritur* quomodo in excelſo fiebat ſacrificium à Samuele, vel ſaltem præſente Samuele, cum id in lege vetitum eſſet, vtpote quæ præcipit, in eo ſolo loco ſacrificari, vbi eſſet tabernaculum? *Reſpond.* eo tempore arca ſtabilem locum nondum habebat, ſed frequenter transferebatur à loco in locum. Et proinde ſacrificia, maximè votiua, quæ fiebant tantum ex deuotione, etiam alibi offerebantur, donec per Dauidem & poſt eà per Salomonem accepit arca ſtabilem locum in Ieruſalem. Hieronymus in tradit. Hebr. hoc loco, per ſacrificium prandium intelligit. Hebr. eſt, *mactatio.* vide ſequentia.

v. 13. *Quia ipſe benedicit hoſtiæ, & deinceps comedunt.* Ita vtrumque verbum in præſenti efferunt, non in futuro, biblia Sixtina. Vbi *quæritur.* An ergo Samuel tantum Leuita poſſet hoſtiæ benedicere? aut ſi prius oblata eſſet per ſacerdotem; quorſum ergo noua benedictio? *Reſpond.* quod erat Hebræis conſuetudo, ſicut & nunc chriſtianis, cibum & potum benedicere; agitur autem hîc de conuiuio, quo prius Deo oblata, conuiuio abſumebantur. Vnde & Chald. paraphraſtes habet: *Ipſe enim diuiſurus eſt victimam.* Idem quoque hîc liquet dum iubet dari Sauli armum, ſymbolicum fortitudinis; quo etiam apud Homerum Agamemnon rex Aiacem præ cæteris commilitonibus honorauit. Iliadis 7.

v. 20. *Et cuius erunt optima quæque Iſraël nonne tibi & omni domui patris tui?* Hæc verba ſonare videntur pro illo iure Regio quod deſcriptum eſt ſuperiori capite. Sed benè intellecta pro eo non faciunt. Nam regis, etiam iuſte & moderate imperantis, ſunt optima quæque propter opes, ſine quibus regia dignitas non poteſt ſuſtentari, & propter munera quæ regibus offeruntur; quod etiam de Saule habes ſtatim proximo capite. Non diſſimile eſt quod Geneſ. 45. dicit Pharao ad Ioſeph: *Ego dabo vobis omnia bona Ægypti, vt comedatis medullam terræ.*

v. 24. *Quia de induſtria ſeruatum eſt tibi.* Significat ſe præſcium aduentus Saulis de induſtria iuſſiſſe vltra ſtatutum numerum portionum carnis, iuxta numerum hoſpitum qui erant inuitati, vnam portionem ſuperaddi quæ eſſet Saulis. Pro quo ſciendum, ſolere ſingulis hoſpitibus ſingula fercula apponi, ſicut adhuc fit in pleriſque religioſorum domibus. Vnde & habemus Geneſis 43. quod fratres Ioſeph *mirabantur nimis ſumptis partibus quas ab eo acceperant, maiorque pars venit Beniamin, ita vt quinque partibus excederet.*

CAP. X.

v. 1. *Tulit autem Samuel lenticulam olei, & effudit ſuper caput eius.* Hieronym. ſuper Habac. 3. genera chriſtorum, id eſt, vnctorum, & vnguentorum explicans, ſic ait inter cætera. Eſt & aliud vnguentum, quo reges vnguntur in regno; quod in duo ſcinditur. Si enim Dauid eſt, & Salomon, id eſt, fortis manu & pacificus; cornu vngitur. Si vero Iehu & Azael ſunt; perfunduntur lenticula. Vas autem fictile ſic vocatur. Sic ille. Mirum tamen, quod Saulis non meminerit, poſueritque Azahelem. Nam Azahelem lenticula perfuſum ſcriptura non meminit, de Saule autem hic apertiſſimum eſt.

v. 5. *Obuium habebis gregem prophetarum.* Per prophetas intelliguntur illi qui alibi, vt 4. Reg. 6. vocantur filij Prophetarum, id eſt, Prophetarum diſcipuli, homines religioni & diuinis laudibus, ſacrarumque literarum ſtudijs mancipati; quos putatur Samuel congregaſſe in vnum (ſicut tempore noui teſtamenti ſunt congregationes religioſorum in monaſterijs) inter quos etiam quidam erant ſpiritu prophetiæ præditi, accepta futurorum & occultorũ reuelatione, quemadmodum docet Theodoretus in 4. Reg. 6. Nam & eiuſdem 4. lib. c. 2. dicitur de filijs Prophetarum, qui erant Bethel, & qui in Iericho, quod præſciuerint Eliam tollendum ex hominum conuerſatione. Quod dicitur de his prophetis; *& ante eos pſalterium & tympanum & tibiam & cytharam,* intelligendum eſt, quod vtebantur his inſtrumentis muſicis tum ad excitandum affectum deuotionis, (quem vſum & hodie habent, ſi conuenienter adhibeantur) tum ad excitandum ſpiritum prophetiæ. Vnde & Helizęus vaticinaturus ait: *Adducite mihi pſalten.* Et addit Scriptura: *Cumque caneret pſaltes, facta eſt ſuper eum manus Domini.* Quod ergo hoc loco de Saule ſubditur: *Et inſiliet in te ſpiritus Domini, & prophetabis cum eis,* vtrouis modo intelligi poteſt. Vel hoc modo: Illi canent pſalmos, & hymnos in honore Dei, & tu cum illis: Vel iſto modo: Illi de rebus occultis, & futuris prophetabunt, & tu cum eis. Prior tamen ſenſus eſt probabilior. Porro quæritur de his prophetarum filijs, an vixerint in perpetua continentia. Reſpondetur non eſſe veriſimile, quia prophetæ etiam ſancti ducebant vxores, vt Iſaias, Ezechiel, Oſee & alij. Nec obſtat quod viuebant in commune. Nam ita viuebant ad tempus, donec eſſent maturi coniugio, & alij alijs ſuccedebant. Olim etiam Clerici eccleſiarum multis locis in commune viuebant, nec tamen habebant votum paupertatis. Poterant enim congregationem relinquere, ſi bonis illius eccleſiæ non cuperent amplius ſuſtentari.

v. 20. *Et cecidit ſors tribus Beniamin.* Sorte quærere regem in toto populo, niſi res diuinitus geſta fuiſſet per Samuelem prophetam, ſtultiſſimum erat, cum in populo pauciſſimi ſemper ſint ad regnum adminiſtrandum apti, plerique ineptiſſimi: ſupra quos multo propenſius ſors caderet, quam ſupra aliquem ex pauciſſimis idoneis.

v. 21. *Et peruenit vſque ad Saul filium Cis. Quæritur* quando Saul factus ſit rex, vtrum quando vnctus à Samuele, an quando ſors ſupra eum cecidit, an verò demum in Galgala; vbi innouatum dicitur eius regnum? Et quidem vnctione ſatis conſtat eum non fuiſſe regem factum, vti nec Dauidem, nec Iehu. Nam vnctio tantum erat ſignum ſeu declaratio voluntatis & electionis diuinæ, qua vellet aliquem fieri regem, idque ſuo tempore. Quod autem ſors regem eum fecerit, inde apparet, quia conſenſu totius populi facta eſt illa ſortitio. Et ſtatim clamauit omnis populus: *Viuat rex.* Et ibidem legitur Samuel locutus fuiſſe ad populum legem regni: & Saulem ſecuta eſt pars exercitus tanquam regem. Accedit etiam quod bellum geſſit paulo poſt contra Ammonitas, tanquam populi princeps, quodque regia authoritate edixit, vt quicumque non exiret & ſe ſequeretur ad illud bellum, boues eius conciderentur in fruſta. Denique quod innouatum fuit regnum eius in Galgala: innouatur enim quod iam prius erat. Sed huic ſententiæ videtur obſtare. Primò quod poſt ſortitionem non totus exercitus, ſed pars tantum fuerit eum ſecuta. Vnde apparet nondum tunc totum po-

pulum

ulum conſenſiſſe. Secundo, quod adhuc poſtea tanquam homo priuatus ſecutus fuerit boues de agro: hoc enim regiæ dignitati nullo modo conuenit. Tertio, quod de comitijs in Galgala dicitur: *Et fecerunt ibi regem Saul coram Domino*. Denique quod ante id tempus ſcriptura non vocet eum regem, ſed ſtatim poſt initio capitis 12. Samuel eum regem pronuntiat coram vniuerſo populo. Dicendum videtur Saulem ſortitione factum regem eatenus, quia vulgus populi, licet nondum datis ſuffragijs, iuſta ratione acclamauit eum regem; quia non dubitabat ſortem cui præerat Samuel propheta, à Domino fuiſſe directam, vt Saul eligeretur. Vnde & pars exercitus ſtatim eum ſecuta eſt, eique paruit; quod & cæteri facere debuerunt, accepta iam ſignificatione diuina per ſortem. Quamquam tamen populus, id eſt, proceres & capita populi nondum fuerant ſuffragati, ſed res ea propter quorumdam vituperationes fuerat dilata atque ſuſpenſa; Saul interim & regis nomine abſtinuit, & de ſtatu familiæ nihil mutandum duxit. Vnde & in edicto ſibi adiungit Samuelem, tanquam poteſtate publica nondum plane defunctum, cum ait: *Quicumque non fuerit ſecutus Saul & Samuel*. Nam qui nondum ſequebantur Saulem, detrectare non poterant, quo minus ſaltem Samuelem, vt Iudicem & belli ducem, ſequerentur. Si enim Saul nondum erat Rex; reliquum erat vt Samueli adhuc integra eſſet ſua poteſtas. At poſt victoriam partam aduerſus Ammonitas, accenſis erga Saul ſtudijs totius populi dicentis; *Quis eſt iſte qui dixit: Saul num regnabit ſuper nos? date viros, & interficiemus eos:* placuit fieri conuentum totius populi, in quo regnum Saul, iam ex aliqua parte inchoatum & primùm ſorte, deinde inſigni victoria diuinitus approbatum, innouaretur, id eſt, ſuffragijs publicis confirmaretur, ipſeque regno inauguraretur. Ob quod & ſolemnes victimæ ibi immolatæ & epulum toti populo exhibitum, id eſt, ea facta quæ in regum inauguratione fieri ſolent. Huiuſmodi autem nihil factum in eo populi conuentu quo ſortes miſſæ fuerant.

v. 25. *Locutus eſt autem Samuel ad populum legem regni, & ſcripſit in libro, & repoſuit coram Domino*. Hic liber intercidit iniuria temporum, & vaſtatione hoſtili, vnà cum multis alijs. Non fuiſſe autem in illo libro ſcripta illa omnia, quæ habentur capite 8. de iure Regis, nemo dubitare poteſt. Nam, vt ibi oſtendimus, erat illud tantum ius vſurpatum, hoc eſt quale prædicebatur Reges vſurpaturos, quandoquidem filij Iſrael contra voluntatem Dei Regem petebant. Vnde & obſeruant nonnulli, quod ibi dicatur *ius Regis*, ſcilicet vſurpandum, vt iam diximus; & hoc loco *ius regni*, ſcilicet legitimum, quod & poſteà renouatum fuit inter Regem Ioas, & populum, per Ioiadam Pontificem 3. Reg. 21.

CAP. XI.

v. 1. **E**T *factum eſt quaſi poſt menſem, aſcendit Naas Ammonites*. Illa verba (*Et factum eſt quaſi poſt menſem*) neque in Hebræo leguntur, & à multis abſunt MSS. latinis exemplaribus. Addita verò huc ſunt ex verſione ſeptuaginta.

v. 2. *In hoc feriam vobiſcum fœdus, vt eruam omnium veſtrûm oculos dextros*. Rationem literalem aſſignant interpretes, vt per hoc eos inutiles redderet ad bellum. Nam cum in acie ſiniſtrum latus pugnantis clypeo tegeretur, dextro latere pugnabat, & petebat aduerſarium. Id autem commodè facere non poterat, ſi oculo dextro careret, cum ſiniſter à videndo impediretur per oppoſitum clypeum.

Myſticè per Naas, quod ſerpentem ſignificat, Diabolus intelligitur, ſerpens ille & coluber antiquus; per oculum vero intentio operum noſtrorum, ac totius conuerſationis. Itaque oculus dexter rectam ſignificat intentionem, puram, & ſynceram; ſiniſter vero ſiniſtram, obliquam & deprauatam. Atque adeo Diabolus non tam laborat, vt opera deſtruat, quæ exterius à nobis geruntur, quam vt obliquet & diſtorqueat intentionem. Satis ergo ei eſt, ſi eruat oculum dextrum, id eſt, ſi omnia opera noſtra quantumcumque in ſpeciem bona, faciamus deprauata intentione, non amore rerum cæleſtium, ſed cupiditate terrenorum. Scit enim ex qualitate intentionis totum corpus operum noſtrorum affici, vel benè, vel malè; iuxta illud Chriſti Matth. 6. *Si oculus tuus ſimplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit*; Et contrà, *ſi oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebroſum erit &c.*

CAP. XII.

v. 3. **V***Trum bouem cuiuſquam tulerim? &c. Quæritur*, quare Samuel hic ſe iuſtificet apud plebem, cum à nullo accuſaretur? *Reſpondeo* occulta erat accuſatio, in eo, quod eum repellebant à principatu, ſicut ſatis indicant illa verba, ſupra cap. 8. *Non te abiecerunt, ſed me*, q. d. Dominus; te quidem abiecerũt, ſed magis me. Quod autem Samuel non prius ſe iuſtificarit, tùnc ſcilicet, cum rege nondum conſtituto poſſet ei principatus cõſeruari: fecit id Samuel, ne videretur regnum appetere, aut in iudicatura continuari velle; tantum autem purgare ſe voluit, exemplum dans omnibus principibus non poſſe eos imperare, niſi ſecundum iuſtitiam, & æquitatem, non autem ſecundum ſolum ſuum placitum.

v. 11. *Et miſit Dominus Ierobaal, & Badan, & Iephte & Samuel*. Sic nunc Biblia Sixtina. Pridem, variabant exemplaria. Et quædam habebant, *Badan & Samſon & Barac & Iephte &c.* Alia, *Badan, & Barac*, omiſſo Samſone. Alia, (vt nunc Sixtina) *ſolum Badan*. Chaldæus Paraphraſtes Badan interpretatur Samſonem. Sic & Gloſſa interlinealis. Vnde patet eos non legiſſe Samſonis nomen hoc loco. Alij Badan fecerunt eundem cum Barac, vnde factum fuit, vt alij nomen Samſonis, alij Barac aſſcriberent: & tandem aliqui vtrumque. Sed nunc ſeruanda eſt lectio authoritate Sixti, & Clementis reſtituta, vt ſolus Badan ex illis tribus textui inſeratur; intelligatur autem vel Samſon vel Barac, vel etiam Iair ſecundum quoſdam.

v. 13. *Rex veſter quem elegiſtis & petiſtis*. *Quæritur* quomodo elegerint, cum Samuel iubente Domino illis ſorte eum dederit? *Reſpondeo* hoc ideo dici, vel quia petente populo, eis Deus regem dedit, vel etiam quia in regni innouatione, fine cap. præced. & hoc cap. verè ipſi quoque eum elegerunt. Vide annotat. ſupra cap. 10. v. 21.

v. 17. *Nunquid non meſſis tritici eſt hodie: inuocabo Dominum, & dabit voces & pluuias &c.* Hieronym. ſuper Amos 4. ad illud; *Ego quoque prohibui à vobis imbrem, cum adhuc tres menſes &c.* dicit in orientis omnibus regionibus inſolitum & impoſſibile eſſe, vt pluat tempore meſſis. Nunquam enim, inquit, in fine menſis Iunij, ſiue in menſe Iulio in his prouincijs, maximèque in Iudæa, pluuias vidimus. Et addit: Denique in regum libris pro ſigno magno atque portento diebus æſtatis & meſſis, orante Samuele, pluuiæ concitatæ ſunt. Hæc Hieron.

v. 19. *Addidimus enim vniuerſis peccatis noſtris malum, vt peteremus nobis regem*. Si vere dolebant de hoc peccato, cur non receſſerunt à propoſito, petentes

regem

regem auferri, & Samuelem vt iudicem ſibi reſtitui? A Quia res iam non erat integra, non enim ſine iniuria reijci potuit Saul iam electus: maxime, quia Deus ſorte eum dederat; & Samuel tam electioni quam inaugurationi interfuerat. Multa enim male fiunt, quæ facta reſcindi non poſſunt, vt coniugia, contractus ciuiles, electiones magiſtratuum, regum, prælatorum eccleſiaſticorum, donationes &c.

v. 23. *Abſit à me hoc peccatum, vt ceſſem orare pro vobis* Sciebat populus Iſraeliticus quod hodie aduerſarij noſtri intelligere nolunt, quantum apud Deum valeat interpellatio hominis iuſti pro peccatoribus. Idcirco quoties in anguſtia & afflictionibus poſitos ſe cernebant propter peccata ſua; ad ſanctorum virorum ſuffragia confugiebant, quorum interceſſione B & veniam peccatorum, & pœnarum mitigationem impetrarent. Neque id ſuperſtitioſè, ſed pie omnino ab illis factum fuit. Vnde & hoc loco Samuel eorũ pium deſiderium confirmans ait: *Abſit à me hoc peccatum in Dominum vt ceſſem orare pro vobis*. Vbi & obſeruandum quod Samuel, adeo neceſſariam iudicat orationem ſuam pro populo (vtpote adhuc pro parte Paſtor populi; ſanè propheta) vt ſibi in peccatum imputandum dicat, ſi pro eis non oret. Ex quo manifeſtum quanta ſit abſurditas eorum qui aſſerunt ſanctorum inuocationem à fidelibus frequentari non poſſe ſine iniuria Chriſti mediatoris. Adde, quod non improbabiliter hinc probatur, Sãctos poſt hanc vitam quoque intercedere pro viuis. Dicit enim Samuel ſe non ceſſaturum orare pro Iſraelitis. Ceſſaret C autem, ſi non oraret poſt mortem; præſertim cum orandi cauſa non eſſet ceſſatura, durantibus huius vitæ malis & miſerijs. Sic enim & Ieremias, qui ſimiliter rogatus fuerat adhuc viuens, vt pro populo oraret, poſt mortem nihilominus pro eo oraſſe legitur, velut inſignis fratrum amator. 2. Machab. vlt. Nec obſtat quod hic ſequitur: *Et docebo vos viam bonam & rectam*, cum mortui non doceant viuos. Non enim dicit: *non ceſſabo docere*, ſicut dixerat: *non ceſſabo orare*. Quãmquam etſi illud dixiſſet; commode intelligi deberet, ſcilicet pro tempore quo id me facere conuenit: conuenit autem vt viui doceant viuos: ſic enim Deus ordinauit. Ceterum conuenit vt etiam D mortui meminerint viuorum eoſque diligant, & proinde ſalutem eorum pijs ad Deum votis promoueant.

CAP. XIII.

v. 1. *Filius vnius anni erat Saul cum regnare cœpiſſet, duobus autem annis regnauit ſuper Iſraël. Quæritur* quomodo hoc conſiſtat cum eo quod Saul Act. 13. dicitur regnaſſe annis quadraginta? *Reſpondet* Rabanus, *(Saul)* eſſe datiui caſus, & ſenſum eſſe, quod Sauli eſſet filius vnius anni, id eſt, Saul initio regni ſui habebat filium vnius anni (Isboſeth ſcilicet) qui E poſt mortem patris regnauit duobus annis. Sed hoc reijcitur pluribus modis. Primo, quia in Hebræo *(Saul)* non eſt datiui caſus, ſed nominatiui. Secundo, quia importunum eſt hoc loco inſerere quot annis regnauerit filius, cum nondum dictum ſit quamdiu Saul ipſe regnauerit. Tertio, quia Isboſeth erat annorum quadraginta quando cœpit regnare: Saul autem tantum regnauit viginti annis, ergo Isboſeth erat viginti annorum quando Saul pater eius regnare cœpit. Ac denique quia Isboſeth etiam pluribus annis regnauit, vt dicetur 2. Reg. 2. Itaque alij hunc faciunt ſenſum: Iam annus lapſus erat, ex quo cœperat regnare Saul, poſtquam autem duobus annis regnaſſet, fecit ea quæ ſequuntur. Qui ſenſus, etſi non ſit improbabilis, & ſimilis expoſitio videatur debere eſſe 2. Reg. 2. vbi agitur de annis regni filij eius Isboſeth; tamen plures interpretes ſequuntur ſenſum, quem Paraphraſtes Chaldæus indicat; nimirum, quod Saul cum regnare cœpit, ita erat innocens, & malitia vacuus, ſicut puer vnius anni, & quod duobus annis in illa innocentia manſit.

v. 7. *Hebræi autem tranſierunt Iordanem.* Hebræi non alij intelliguntur, quam Iſraelitæ: quorum multi timidiores, ſecuritatis cauſa, Iordanem tranſierant: quo remotius abeſſent ab infeſtis hoſtibus Philiſtæis, quorum ſedes erant in regione oppoſita ad mare magnum, quod nunc vocatur Mediterraneum. Vocantur autem hi tum ab hoſtibus, tum ſubindè etiam à ſcriptore huius libri, Hebræi & non Iſraelitæ: nempe quia nomen Iſraelis fortitudinem ſignificat: Hebræus autem ſignificat tranſitorem, ſeu tranſfluuialem: quo nomine & Abraham vocatus eſt, quod ex Meſopotamia eò veniſſet. Itaque contemptim, tanquam fugientes vltra Iordanem, hic Hebræi dicti ſunt. Vnde & hoc eodem capite dicunt: *En Hebræi egrediuntur de cauernis &c.* Quod diligenter notandum eſt, tam hoc capite quam ſequenti: ne putentur alij eſſe, qui vocantur Hebræi, & alij qui dicuntur Iſraelitæ.

v. 13. *Stultè egiſti, nec cuſtodiſti mandata Domini Dei tui.* Quæritur in quo peccauerit Saul? Nam peccaſſe eum manifeſtum eſt ex verbis Samuelis. Alfonſus de Caſtro in verbo (*ſacerdotium*) putat in eo deliquiſſe Saulem, quod per ſe ſacrificauerit, non expectato Samuele. Sed fallitur. Nam nec Samuel per ſe ſacrificauit, ſed per ſacerdotes, vt oſtendimus ſuprà ad cap. 1. v. 4. ſicut & Dauid & Salomon & alij. Adde quod Samuel capite 10. præceperat Sauli dicens: *Deſcendes ante me in Galgala, vt offeras oblationem &c.* ſed ſcilicet per ſacerdotes Aaronicos. At verò in eo peccauit Saul, quod præſtitutum tempus non expectaſſet iuxta verbum Domini: nempe dixerat ei cap. illo 10. ex reuelatione Domini Samuel: *Septem diebus expectabis &c.* Si dicas verſu 7. dictum eſt, *& expectauit* (ſcilicet Saul) *ſeptem diebus iuxta placitum Samuelis.* Reſpondetur quod non expectauit Samuelem ſeptẽ diebus integris & completis. Id ſignificatur, quando dicitur: *Cumque compleſſet offerens holocauſtum, Samuel veniebat.* Igitur ſeptimo die nondum elapſo venit Samuel, quando iam Saul in offerendis ſacrificijs erat occupatus. Quod verò quidam dicunt, Samuelem ipſum voluiſſe offerre ſacrificium per ſe, idque ei licuiſſe, etſi non ſacerdoti, diuina diſpenſatione: fruſtrà dicitur, nam non erat opus diſpenſatione, vt non ſacerdos offerret, quandoquidem ſatis multi erant ſacerdotes per quos offerri poterat.

CAP. XIV.

v. 3. *Et Achias filius Achitob, &c.* Hic Achias infrà cap. 21. & 22. Item cap. 23. v. 6. vocatur Achimelech compoſito nomine. Nam eundem eſſe, non videtur dubium. Siquidem & ibi vt ſacerdotum princeps deſcribitur, vt hic: & ſimiliter vocatur filius Achitob: cuius etiam filius Abiathar, vt habetur cap. 23. v. 6. & cap. 22. v. 20. fugerat ad Dauid ephod ſecum habens. Porrò idem alibi vocatur & Abimelech, vt 1. Paralip. 18. v. 16. in cod. Heb. Quin & Abiathar illum quidam vocatum volunt æquè ac filium: & vice verſa, filium etiam Abimelech eo nomine quo pater. Vide 2. Regum 8. Marci 2. & 1. Paralip. 18. Hoc interim nota, Phinees illum, de quo hic eſt ſermo, non eſſe Phinees filium Eleazari, ſed filium Heli ſacerdotis, de quo 1. Reg. 4.

v. 9. *Si taliter locuti fuerint ad nos: manete donec veniamus ad vos --- hoc erit nobis ſignum.* Quomodo hoc factum Ionathæ excuſetur à ſuperſtitione, vide annot. 1. Machab. 5. v. 40.

v. 13. *Itaque alij cadebant ante Ionatham, alios armiger eius interficiebat.* Quomodo hæc plaga facta fuerit in caſtris Philiſtinorum, ſcriptura non explicat, ſed tantum narrat tanquam rem nouam & admirabilem, quod Ionathas & armiger eius ſoli tantam ſtragem ediderint in ſtatione ſeu præſidio Philiſtinorum. Ioſephus dicit ſubitò coortam nebulam, quæ impedierit, quominus Philiſtæi viderent, vel Ionatham cum armigero eius; vel ſe mutuo. Sed hic modus narrationi ſcripturæ non ſatis conuenit, primo, quia ſcriptura iſtud memorat tanquam miraculum quod inuſitato modo acciderit; nebula autem naturaliter oritur etiam de repente. Secundo, quia nebula illa nō minus impediijſſet Ionatham & armigerum eius, ne viderent hoſtes, quam hoſtes à conſpectu ipſorū. Tertio, quia proximè ſequitur; ſpeculatores Saul à longè vidiſſe hanc cladem, & multitudinem proſtratam, quod per nebulam non potuiſſent. Proinde probabilius eſt, quod & alibi in ſcriptura factum legimus, Philiſtæos à Domino percuſſos fuiſſe ea cæcitate, qua hoſtem à quo cædebantur, videre non poſſent, quam vocant Græci ἀορασίαν, id eſt, diſcernendi impotentiam; ita vt inter hoſtem, & ſocium diſcernere non poſſent. Tali cæcitate & Sodomitæ percuſſi leguntur, ne inuenire poſſent domum Loth Geneſ. 19. & Syri milites 4. Reg. 6. quærentes Helizæum prophetam, & ab eo ducti in Samariam.

v. 18. *Applica arcam Dei (erat enim ibi arca Dei in die illa cum filijs Iſraël).* Scilicet in caſtris, vt eius præſentia & animaretur populus, tanquam Deum habens præſentem, & hoſtibus terror incuteretur, ſicut legimus factum cap. 4. Vide eius loci annot.

v. 27. *Et intinxit in fauum mellis, & conuertit manum ſuam ad os ſuum, & illuminati ſunt oculi eius.* Senſus poſteriorum verborum eſt, quod cum oculi Ionathæ præ fame & fatigatione caligaſſent, (quod fieri poſſe Ieremias in Threnis indicat) nunc guſtato melle recreati ſint, & priſtinam claritatem receperint. D. Auguſt. illuminatos dicit, non ad videndum, ſed ad diſcernendum, quia rem vetitam tetigerat; vnde confundebatur, ſicut aperti dicūtur oculi primorum parentum vt agnoſcerent peccatum ſuum, & eius pœnam, turpitudinem ſuam. Sed facilè videre eſt hunc non eſſe ſenſum literalem; Nam Ionathas præcepti paterni plane erat ignarus: & præterea de hac illuminatione tanquam de re ſibi commoda, & bona gloriatur. Interim hoc quoque *quæri* poteſt. An Ionathas in hoc facto non peccârit? maximè quod *Dominus*, vt ſequitur verſu 37. *non reſponderit in illa die*, vtpote iratus. Ad hoc *reſpond.* Ionatham in prima guſtatione mellis non peccaſſe, erat enim prohibitionis ignarus. At verò quod poſteà admonitus de hoc facto & de paterna prohibitione, reſponderit; *Turbauit pater meus terram*; non omninò culpa carere videtur. Non enim regia aut ſuperiorum mandata temerè ſunt reprehendenda, præſertim apud multitudinem. Poteſt etiam cauſa aliqua diuinæ iræ poni in ipſo Saule, quod ædificaſſet altare extra locum tabernaculi, vel denique dici poteſt quod rex dudum amiſſa innocentia, per quam aliquando placuerat Deo, indignus eſſet cui per oraculum Deus reſponderet. Hieron. tamen lib. 1. cont. Pelag. cap. 12. videtur magis in Ionatham culpam torquere.

v. 42. *Et deprehenſus eſt Ionathas & Saul &c.* Sors iſta quia conſultoria, nec iuſſu Dei facta, videtur prorſus illicita fuiſſe & ſuperſtitioſa. Deinde fuit

A valde temeraria in eo quod cum tanto periculo ſolus Ionathas cum Saul fuit compoſitus cum toto populo: tam facile enim ſors in regem cum filio cadere potuit, qui duo tantum erant, atque in populum qui erat innumerabilis.

v. 44. *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat, quia morte morieris Ionatha.* Cum execratione fert ſententiam mortis in Ionathan. Et ſenſus eſt: Deus grauiter in me vindicet, ſi non morti te addixero. Qua in re & in Ionathan peccat, innocentem morti adiudicans, & in ſeipſum, execratione & maledicto ſe obſtringens.

CAP. XV.

B v. 3. *Sed interfice à viro vſque ad mulierem & paruulum atque lactentem* Et infra: *Et pugnabis contra eos vſque ad internecionem eorum.* Hoc autem totum quoad homines, vno Agag rege excepto, quem Samuel interfecit, impletum fuiſſe à Saule, videtur affirmare ſcriptura his verbis: *Percuſſitque Saul Amalec ab Heuila donec venias ad Sur --- & apprehendit Agag regem Amalec viuum, omne autem vulgus interfecit in ore gladij.* & quæ ſequuntur. Nec de alijs hominibus viuis relictis expoſtulat cum Saule Samuel, quam de vno Agag. Quomodo igitur infra capite 30. rurſum Amalecitæ magno exercitu leguntur inuaſiſſe Siceleg? Fuiſſe enim exercitum valde copioſum ex eo liquet, quia dicit ſcriptura: *Percuſſit eos Dauid à veſpere vſque ad veſperam alterius diei, & non euaſit ex eis quiſ-*
C *quam niſi quadringenti viri adoleſcentes &c.* Vnde hic Amalecitæ tanto numero, ſi vſque ad vnum fuerant paulo ante deleti à Saule & Samuele? eſtque eadem quæſtio de illo Amalecita, qui 2. Reg. 1. nuntiat ſe interfeciſſe Saulem. Dicendum Saule bellum mouente contra Amalec, multos eorum fugiſſe atque recepiſſe ſe in tuta & remota loca, quos comprehendere Saul cum ſuo exercitu non potuit; qui quidem poſtea ad ſua reuerſi, populum & regnum inſtaurare cœperunt.

v. 11. *Pœnitet me quod conſtituerim Saul Regem.* Pœnitere alicuius rei dicitur Dominus, locutione humana; nempe, quia ſicut homines retractant pœnitendo id quod prius fecerant; ita & Deus iratus veluti de-
D ſtruit ſuum opus. Sed hoc intereſt diſcriminis, quod homo prudenter retractat id quod prius imprudenter commiſit; Deus verò, id quod prius ſapientiſſimè conſtituit, poſteà exigentibus hominum peccatis iuſtè retractat, non quod vlla mutatio in Deo ſit. Et ita non repugnat quod hoc eodem capite v. 29. ſubditur; *Triumphator in Iſraël non parcet; & pœnitentia non flectetur. Neque enim homo eſt vt agat pœnitentiam.* Ecce, non pœnitet vt homo, ſed eo modo, vt dictum eſt.

v. 17. *Nonne cum paruulus eſſes in oculis tuis, caput in tribubus Iſrael factus es?* Mira vis humilitatis ad promerenda beneficia Dei. Humilibus enim dat gratiam & humiles exaltat. Quæ virtus etiam in beata Maria Dei matre mirabiliter Deo placuit. Vnde in eius perſona canit eccleſia: *Cum eſſem paruula, placui*
E *altiſsimo, & de meis viſceribus genui Deum & hominem.*

v. 22. *Nunquid vult Dominus holocauſta & victimas, & non potius, vt obediatur voci eius? melior eſt enim obedientia quam victima, & auſcultare magis quam offerre adipem arietum.* Hac ſententiâ non damnatur oblatio holocauſtorum aut victimarum, ſed tantum, quid cui præferendum ſit, oſtenditur. Si enim inter ſe hæc duo comparantur, obedientia & victimarum oblatio; dubium non eſt, quin melius ſit obedire, Id quod vel tunc maximè patet, cum alterum ab altero ſeparatur; hoc eſt, cum hinc ponitur obedientia ſine victimis, & illinc victimæ ſine obedientia: tum enim

citra omnem dubitationem obedientia non tantum præferenda eſt oblationi victimarum tanquam minori bono, verum etiam tanquam ei quod ſimpliciter non eſt bonum, neque Deo gratum. Non enim placet Deo ſacrificium contra obedientiam: quale fuit quod Saul hîc obtulit. Obtulit enim ſacrificium ex pecoribus contra Dei præceptum reſeruatis. Sic enim præceperat ei Samuel ex perſona Dei. verſ. 3. *Nunc ergo vade, & percute Amalec, & demolire vniuerſa eius.* Et paulo poſt: *Interficies à viro vſque ad mulierem --- bouem & ouem &c.*

v. 23. *Abiecit te Dominus ne ſis rex*, & iterum: *Abiecit te Dominus ne ſis rex ſuper Iſrael.* Et paulò poſt: *Scidit Dominus regnum Iſrael à te hodie, & tradidit illud proximo tuo meliori te.* Vbi quæritur quando Saul deſierit eſſe rex Iſrael, an tum, quando hæc ei dicta ſunt à Samuele: an vero poſtea quando Dauid vnctus fuit à Samuele in regem, an denique tunc quando mortuus eſt Saul? *Reſpondeo*, neque tunc quando hæc à Samuele audiuit: Non enim hæc verba ſunt priuatoria regni, ſed declaratoria voluntatis ac decreti diuini, quo Deus conſtituerat genus Saulis abijcere ne regnaret. Quæ declaratio quia illo die per Samuelem facta eſt, hinc dicit: *Hodie ſcidit Deus regnum à te*, id eſt, hodie per me ſciſſionem & abiectionem hanc tibi denuntiat. Neque tunc quando Dauid à Samuele vnctus eſt; quia Saul manſit rex, & à Dauide ac toto populo agnitus eſt rex, vſque ad diem mortis ſuæ: adeo vt Dauid iuſſerit interfici eum qui Saulem occiderat, tanquam regis interfectorem. Vnde ſequitur quod tunc demum rex eſſe deſierit quando mortuus eſt. Quæ res ex ſequentibus magis patebit. Certè hîc à Deo Sauli, vt Regi, præcipiebatur vt deleret Amalec: ergo adhuc hic à Deo & Samuele agnoſcebatur Rex. Et Samuel euocatus ab inferis in futuro ſic loquitur ad Saulem infra cap. 28. *Scindet Dominus regnum tuum de manu tua, & dabit illud proximo tuo Dauid.* Igitur vſque ad illud tempus nondum erat ſciſſum de manu eius regnum. Idem ſenſus patet ex eo quod dictum eſt cap. 13. *Quod ſi non feciſſes, iam nunc præparaſſet Dominus regnum tuum ſuper Iſrael in ſempiternum, ſed nequaquam regnum tuum vltra conſurget. Quæſiuit Dominus ſibi virum iuxta cor ſuum: & præcepit ei vt eſſet dux ſuper populum ſuum.* Hæc enim verba ſignificant ita Saulem abiectum, vt regnum poſt mortem eius non diu in eius poſteritate duraret, ſed breui transferendum eſſet ad alium. Vide annot. cap. ſeq. v. 13.

v. 35. *Et non vidit Samuel vltra Saul vſque in diem mortis ſuæ. Quæritur*, quomodo ergo infrà cap. 19. dicitur Saul cum cæteris propheta ſſe coram Samuele? *Reſpondent* ferè interpretes, quod vltrà non viderit eum in habitu regnantis. Tunc enim nudus cecinisse dicitur coram Samuele, toto die ac nocte: id eſt, regio habitu abiecto. Sed magis placet interpretatio, ſecundum quam ita exponitur à quibuſdam, non vidiſſe Samuelem Saulem, quia illum amplius non inuiſit, ſicut ſolet facere certis temporibus, honoris vel conſilij dandi cauſa. Et hoc modo accipitur vox (*videre*) infra cap. 20. vbi dicit Dauid: *Vadam & videbo fratres meos.* & 3. Reg. 14. *Veni & videamus nos*, & ad Hebr. 13. *Cum quo, ſi celerius venerit, videbo vos.* Quod autem dicitur: *Lugebat autem Samuel Saulem &c.* non fecit hoc, vt ſententiam Dei mutaret, quam ſciebat immobilem, ſed fecit hoc commiſeratione humana.

CAP. XVI.

v. 2. **Q**Vomodo vadam? *Audiet enim Saul & interficiet me. Et ait Dominus: Vitulum de armento tolles in manu tua, & dices: ad immolandum Domino veni.* Quod Samuel fecit Domino præcipiente, dubium non eſt ſine peccato factum fuiſſe: neque vllum in his verbis mendacium præcipitur. Nam reuera ex præcepto Domini venerat Samuel immolare Domino ſacrificium in Bethlehem; tametſi præcipua proficiſcendi cauſa eſſet, vt regem inungeret. Itaque hoc exemplo licebit ſi quid facimus ob plures cauſas, eam ſolam aperire, quæ minimè reprehenſioni, offendiculo, aut periculo ſit obnoxia; etiamſi alia cauſa ſit principalior. Sic Exodi 3. & 5. Moyſes ex præcepto Domini dicit ad Pharaonem: *Dimitte populum vt ſacrificet mihi in deſerto &c.* Quæ tamen non erat principalis cauſa, ſed populi liberatio & traductio in terram promiſſam. Neque id ad verſutiam, aut ſimulationem animi, ſed ad prudentiam, & cautelam pertinet. Diſcimus hinc etiam eo tempore licuiſſe hoſtias minus ſolemnes extra locum tabernaculi offerre. Nam & Deus præcipit, & Bethlemitæ nihil mirantur.

v. 6. *Num coram Domino eſt Chriſtus eius?* In Hebræo aſſeueranter loquitur. *Certè coram Domino eſt Chriſtus eius.* Conſentiunt ſeptuaginta. Et variè hoc exponitur, vt refert Vatablus. Sed maximè placet, quod habet Chald. Paraphraſtes, ſenſum eſſe: *Pulchrè prouidit Deus de Meſſia.* q. d. Hic formam habet, & ſtaturam imperio dignam. Et hinc ſcilicet eſt, quod Dominus quaſi iudicium Samuelis reprehendens, ei reſpondit: *Ne reſpicias vultum eius neque altitudinem ſtaturæ &c.* In hunc quoque ſenſum Hieronymus accipit lib. 1. contra Pelag. capite vltimo.

v. 13. *Et vnxit eum in medio fratrum eius.* *Quæritur*, An prima hæc vnctio fecerit Dauidem actu Regem? *Reſpondet* Ianſenius ſuper Ioan. 17. quod Dauid poteſtatem quidem, & ius imperij in populum Dei acceperit ab ea die, ſuam tamen poteſtatem non oſtendit, nec ea vſus eſt, niſi poſt mortem Saulis. Sed plenius D. Chryſoſt. homil. de Dauid & Saule, in perſona Dauid: Nondum, inquit, Deus abdicauit illum principatu, nondum fecit illum ex Rege priuatum. Itaque non inuertamus ordinem, neque rebellemus Deo. Legitur tamē apud Auguſt. cont. Adimantum cap. 17. Dauidem à cæde abſtinuiſſe, quia occidere noluit, quamuis impunè potuerit. Sed nota quod dicit *impunè* & non *iuſtè*. Imò addit Dauidem impleſſe præceptum Chriſti de diligendis inimicis; per quod ſignificare videtur Dauidem facturum fuiſſe contra illud præceptū ſi Saulem occidiſſet. Sed Dauidem ab ea die nōdum verè Regē fuiſſe patet, quia Scriptura Saulem ſemper vſque ad mortē vocat Regem, Dauidem tantiſper nuſquam, tū inprimis, quia anni regni Dauidis non computantur niſi à morte Saulis. Itaque quod Ianſenius dicit Dauidem ab ea die accepiſſe ius imperij in populum; diſtingue, ſed nondum (in populo.) Nempe, ſicut Iuriſperiti dicunt filium viuente patre habere ius in bona, ſed non in bonis; nempe per quartum caſum, non per ſextum. Vnde nec hinc oſtenditur Isboſeth illegitime regnaſſe, quem totus fere Iſrael recepit in regem: ſed cum tribus Iuda Dauidem ſibi regem conſtituiſſet, iniuſto bello eum Isboſeth vexauit, contra quem Dauid defenſiuo magis quam inuaſiuo vſus eſt bello, donec ille fuit occiſus à ſceleratis hominibus. Poſt cuius mortem totus Iſrael tandem Dauidi detulit regiam dignitatem. Vide annot. 2. Reg. 2. verſ. 10. & 14. & cap. 4. v. 8.

v. 23. *Quandocunque ſpiritus Dei malus arripiebat Saul, tollebat Dauid citharam.* Primum nota, quod malignus ſpiritus vocatur ſpiritus Dei: vel propter naturam, quæ à Deo eſt, vel potius, quia in eo quod Saulem

affligebat,

affligebat, diuinæ iuſtitiæ miniſter erat: id quod clarius exprimitur, dum dicitur v. 14. *Spiritus nequam à Domino*. Sed occaſione iſtius ſententiæ. *Quæritur* vtrum virtute concentus muſici Dęmones ex hominum corporibus profligari, aut ſaltem per illum concentum domari, aut impediri à vexatione poſſint? Id enim apparet ex hoc loco; Nam mox ſubditur: *Tollebat Dauid citharam, & percutiebat manu ſua, & refocillabatur Saul; & leuius habebat: Recedebat enim ab eo ſpiritus malus*. *Reſpondeo* primò, in Hebræo non legi in poſtremis illis verbis; (*recedebat enim*) ſed tantum per copulatiuam (*& recedebat*). Deinde dico, dæmones, cum ſint ſubſtantiæ incorporeæ, nullis corporis affectionibus ſubiectos eſſe, neque vlla virtute rei corporeæ naturaliter poſſe affici, ſic vt compellantur exire de corpore obſeſſo. Sed ſcilicet homines à dæmonibus afflicti, & obſeſſi refocillari poſſunt cantu muſico, ita vt afflictionem à dæmone illatam mitius ferant. *Vno modo*, ſi corpus reddatur minus diſpoſitum ad ſuſcipiendam actionem dæmonum; *Alio modo*, ſi per externam ſenſuum oblectationem fiat, vt vexatio diabolica minus percipiatur, & per conſequens ipſa afflictio minuatur. Afficit enim harmonia muſica temperamentum cerebri, & præ ſuauitate ſua attrahit ad ſe mentis attentionem. Et hoc modo intelligendum eſt, quod, pulſante Dauid citharam, Saul leuius habebat: Atque adeo quod Dauid tamdiu pſallebat, donec vexatio omnino ceſſaret.

CAP. XVII.

v. 9. *SI quiuerit pugnare mecum, & percuſſerit me, erimus vobis ſerui: ſi autem ego &c.* Ita quidem loquitur Philiſtæus Goliath: ſed hanc conditionem non legimus à partibus hinc inde fuiſſe pactam. Quamuis enim Dauid à Saule miſſus eſt ad ſingulare certamen, (quod Regi licuit in bello iuſto, maximè Dauide vltro ſe offerente) factum id tamen eſt, ſine pacto: neque debuit Saul, qui de euentu certus non erat, totum Dei populum exponere periculo ſeruitutis Philiſtinorum. Vnde nec Philiſtæi tanquam ex pacto conuenti fuerunt, poſtquam cecidit Goliath: ſed tantum dicit ſcriptura, quod videntes cecidiſſe fortiſſimum ſuorum, fugerunt, cum ſatis perciperent diuina virtute ab adoleſcente eum cæſum, eamque ſibi imminere porrò metuerent.

v. 32. *Ego ſeruus tuus vadam & pugnabo aduerſus Philiſtæum*. Et poſt: *Cucurrit ergo Dauid ad pugnam &c.* Deſcribitur hic monomachia Dauidis cum Philiſtæo. Cuius occaſione *quæret aliquis*, vtrum exemplo Dauidis liceat cum aliquo ſuſcipere ſingulare certamen, quod vulgo duellum vocatur? *Reſpondeo*, monomachia ſuſcipitur, vel vt per victoriam vnius appareat iuſtitia vincentis: & hoc modo illicita eſt. Exſpectatur enim & inquiritur occultū Dei iudicium de iuſtitia vel iniuſtitia partis alterius, per eum modum, qui diuinitus ad hoc non eſt inſtitutus. Quantum enim ad diuinam ordinationem attinet, tam poteſt ſuperare in illo certamine qui iuſtam habet cauſam, quam qui iniuſtam. Vel ſuſcipitur monomachia ſimpliciter ad componendam controuerſiam inter duos aliquos exortam, ſine exſpectatione diuini iudicij, tantum vt per modum ſortis quæſtio, quæ dubia & anceps erat, duello terminetur. Et quamuis ſint qui putent ex parte eius, qui prouocatur, talem monomachiam licitam eſſe; probabilius tamen eſt etiam hoc pacto prorſus eſſe illicitam. Ratio eſt, quia eſt contra præceptum: *Non occides*. Cum enim neutra pars à iudice per ſententiam ſit morti adiudicata, non licet ne quidem ei qui iniuriam patitur, aduerſarium ſuum duello excipere. Vnde etiam ſimpliciter monomachia prohibetur, non tantum per canones eccleſiaſticos, ſed & per leges ciuiles. Neque tamen propterea reprehendendum eſt factum Dauidis tanquam illicitum, aut temerarium. Dauid enim non humano conſilio, ſed occulto inſtinctu ſpiritus Dei hoc certamen ſuſcepit, ſciens Deum euentu huius certaminis velle declarare iuſtitiam, & innocentiam populi ſui, contra Philiſteos. Vnde confidenter, tanquam reuelatione accepta, dicit inter alia: *Dominus qui eripuit me de manu leonis, & de manu vrſi, ipſe me liberabit de manu Philiſtæi huius.* Et ad ipſum Philiſtæum: *Dabit te Dominus in manu mea, & percutiam te, & auferam caput tuum à te.* Quæ ſanè verba, vt manifeſtum eſt, ſunt prophetantis. Et alioquin res non videretur caruiſſe temeritate & periculo honoris diuini: ſi Dauid rem adeo magnam & dubiam tentare voluiſſet, abſque occulto Dei monitu.

v. 33. *Quia puer es.* Superiori capite dicit de eo pater: *Adhuc reliquus eſt paruulus*. Sic Prudentius de Goliath loquens, inquit: Expertus pueri quid poſſint ludicra parui. At rurſum hoc capite bis terue vocatur adoleſcens. Imo capite ſuperiori de eo dicit quidam ad regem: *Ecce vidi filium Iſai Bethlehemitem ſcientem pſallere, & fortiſſimum robore, & virum bellicoſum & prudentem in verbis, & virum pulchrum*. Dicendum igitur, quod fuerit iuuenis viginti plus minus annorum, qua ætate qui barbeſcunt etiam viri interdum vocantur, ſi adſit robur corporis. Et tamen puer vocatur, quod adoleſcens cum eſſet, ab ætate puerili nondum longe receſſiſſet. Nam Hebræi illam vocem extendunt ad adoleſcentiam, vt patet Geneſ. 21. vbi Iſmael puer vocatur, cum ſeptemdecim eſſet annorum. Quod autem hoc capite Dauid vocatur minimus, intelligitur natu minimus inter ſuos fratres.

v. 38. *Et induit Saul Dauid veſtimentis ſuis*. Per veſtimenta Saulis arma intelliguntur. Neque tamen veriſimile eſt, quod Dauid indutus ſit armis corpori Saulis aptatis. Nam Saul multo maior erat Dauide, vtpote (vt ſupra ſcriptura commemorauit) etiam ſupra omnem populum eminens ab humero & ſurſum: ac proinde multò magis ſupra Dauidem adoleſcentem: ſed ſignificatur tantum quod ex armamentario regis Saulis (in quo erant multiplicia arma in variorum militum vſus) arma hæc deprompta ſint. Quem ſenſum confirmat illud: quod Dauid ijs armis indutus, non attulerit pro ratione, quod eius corpori non congruerent, tanquam nimis magna: ſed tantum, quod conſuetudinem armorum non haberet.

v. 55. *De qua ſtirpe deſcendit hic adoleſcens?* & paulo poſt rurſum: *de qua progenie es ô adoleſcens?* Vtrobique eſt in Hebræo, atque etiam apud ſeptuaginta. *Cuius filius es?* Nec mirum id Saulem ignoraſſe, licet Dauid in eius aliquando fuiſſet familia, ac proinde, confuſè ſaltem, familiæ regiæ, ipſique Regi debuerit eſſe notus: Nempe quia Reges non ſolent ſemper exactè inquirere de progenie, & parentibus ſuorum familiarium. Deinde iam Dauid aliquamdiu abfuerat à Saule, & reuerſus erat ad oues ſuas, vt patet ex hoc eodem capite, vt proinde mirum non videatur, ſi ſtatim agnitus non fuerit. Sed iam cum pollicitus eſſet ſe filiam ſuam daturum vxorem ei, qui Philiſtæum ſuperaſſet, & cerneret Dauidem adoleſcentem tam præclarum facinus deſignaſſe, meritò, exactius quærit, de qua progenie ſit? aut (vt Hebręa & ſeptuaginta loquuntur:) *cuiuſnam ſit filius?*

CAP. XVIII.

v.7. PErcuſſit Saul mille & Dauid decem millia. Repetitur hic verſus infra cap.29.v.5.iſtis verbis: *Percuſſit Saul in millibus ſuis, & Dauid in decem millibus ſuis.* Et ita habent Hebræa, tam illo loco, quam hoc capite, atque etiam cap. 21. Quare quidam ſic illud interpretantur, quaſi ſit ſenſus: Saul tantam fecit ſtragem hoſtium, ac ſi duxiſſet in prælium aliquot millia pugnatorum, Dauid vero tantam, ac ſi duxiſſet aliquot dena millia ſecum. Sic autem interpretantur, propter illud (*ſuis*). Verum ſimplicius & rectius ad ſenſum, quem Hieron. hoc loco & cap. 21. reddidit, exponitur hoc modo: Saul percuſſit millenos ſuos, id eſt, aliquot millia; Dauid autem denos millenos ſuos, id eſt, aliquot myriades. quaſi dicas; Qui à Saule victi ſunt, tantum per millenos ſupputantur; At victoriæ Dauidis in tantum maiores ſunt, vt non per millenos, ſed per myriades ſupputandi ſint hoſtes ab eo debellati. Dicitur autem vtrobique (*ſuos*). Nempe, victi victorum ſunt iure belli.

v. 10. *Inuaſit ſpiritus Dei malus Saul, & prophetabat.* Propheta ſſe dicitur impropriè; nempe quia more arrepticiorum aliena & abſurda loquebatur, ſicut & abſurda viſa fuerunt hominibus carnalibus multa, quæ veri prophetæ loquebantur. Alij volunt eum etiam verè propheta ſſe, ſicut antea quoque fuerat inter prophetas. Vide ſupra 1. Reg. 10. v. 6.

v.27. *Et attulit eorum præputia, & annumerauit ea Regi.* Obſeruandum quod Dauid Philiſtæos mortuos circumcidens, id eſt, præputia eorum reſecans, nullum tamen ſacrilegij crimen admiſit, quaſi ceremoniam legalem circa mortuorum corpora adhibuiſſet. Nam non fecit hoc, quaſi ceremoniam ſacram exercens, ſed tantum voluit conditioni propoſitæ ſatisfacere, quæ non erat de ceremonia, ſed tantum de præputijs adferendis: vt conſtaret hoſtes incircumciſos tanto numero eſſe ab ipſo interfectos. Quomodo & lauantur mortuorum corpora vel inunguntur abſque ceremonia baptiſmi, vel ſacræ vnctionis, videlicet ob alias cauſas.

CAP. XIX.

v.13. TVlit Michol ſtatuam & poſuit eam ſuper lectum. Qualis fuerit hæc ſtatua, aut in quem vſum eam haberet Michol, ſcriptura non explicat. Minimè tamen veriſimile eſt fuiſſe idolum, quod illa domi ſeruaret ad adorandum. Neque enim Dauid maritus eius, & cum ea in eadem domo cohabitans, toleraſſet idolum in domo ſua. Proinde omninò apparet, fuiſſe tale ſimulachrum quod licitè haberi poſſet, & cuius vſus vel aſſeruatio non eſſet contra legem Dei. Id notandum contra hæreticos noſtri temporis, qui contendunt ita prohibitum eſſe lege Dei habere quamcumque ſimilitudinem hominis, aut alterius rei, ſaltem viuentis; vt nulla ratione & nullo fine eiuſmodi aliquid penes ſe habere liceat, ne quidem ad excitandam in nobis memoriam & imitationem eorum quorum ſunt illæ ſimilitudines. *Obijciunt* contrà hæretici, quod pro (*ſtatua*) hebraicè habeatur (*teraphim*) quod ſignificet idolum. Sed non ita eſt; ſed ſignificat ſimpliciter imaginem. Aliqui etiam volunt ſtatuam hanc fuiſſe tumultuariè ex ſtramine compoſitam ad magnitudinem hominis, & in lecto poſitam. Sed quidquid ſit, nullo modo veriſimile eſt idolum tantæ magnitudinis Michol clam marito habuiſſe; ſed erant ea, quæ priuatim colebantur, parua ex auro, aut argento, vt abſcondi poſſent,

A vt patet de idolis quæ furata eſt Rachel à patre ſuo Geneſ. 31. vtpote quæ ſub ſtramentis abſcondit.

v. 20. *Factus eſt etiam ſpiritus Domini in illis, & prophetare cœperunt.* Dicitur hoc de lictoribus, qui miſſi erant à Saule ad rapiendum Dauid; idemque accidit nuntijs qui ſecundo & tertio miſſi ſunt; ac denique ipſi quoque Sauli, de quo ita ſubiungitur. *Et factus eſt etiam ſuper eum ſpiritus Domini. Exſpoliauit etiam ipſe ſe veſtimentis ſuis, & prophetauit.* Quidam putant eos omnes ſubitò ita animo & voluntate fuiſſe mutatos, vt ex vera pietate, ac animi deuotione id fecerint; ſicut miniſtri miſſi à Phariſæis ad capiendum Chriſtum, ita ſermone eius ſubito tranſmutati ſunt; vt depoſita nocendi voluntate dicerent cum admiB ratione Ioan. 7. *Nunquam ſic homo locutus eſt.* Alij (quorum videtur probabilior ſententia) dicunt eos diuinitus ita compulſos fuiſſe ad laudandum Deum cum cæteris prophetis, quemadmodum Balaam, cum veniſſet ad maledicendum Iſraël, à Deo compulſus eſt Iſraëlem benedicere. Et id veriſimilius eſt, quia Saul ſtatim poſt redijt ad priorem malitiam, & intentandam Dauidi perſecutionem, vt patet capite ſequenti.

CAP. XX.

v. 3. VIuit Dominus, --- *quia vno tantum (vt ita dicam) gradu, ego morsque diuidimur. Quæri*C*tur* an non temerè iurauerit Dauid, volens confirmare, in quanto periculo verſaretur? Fortè dices, non eſſe iuramentum, ſed non aliud ſignificari quam ſi diceret: Tam verè ego mortis periculo proximus ſum, quam verum eſt Dominum viuere. Sed parum differt hic ſenſus à iuramento. Et reuera iuramentum eſſe in ea loquendi forma (*viuit Dominus*) patet Ieremiæ 4. & Oſee 4. Itaque vel non excuſandus eſt Dauid à leuitate iuramenti, vel *dicendum*, non temerè ab eo iuratum fuiſſe; quia, vt ex antecedentibus patet, Ionathas non firmiter credebat Dauidem ita grauiter de vita periclitari apud Saulem: *Ait enim; Abſit, non morieris &c.*

v. 5. *Ecce Calendæ ſunt craſtino.* Non more gentilium D calendas obſeruabant Hebræi, ſed calendas vocat interpres, feſtum neomeniæ à Deo inſtitutum. Hebr. eſt (*menſis*). Nempe diem primum menſis, tanquam caput, & principium totius menſis, Hebræi antonomaſticè menſem vocabant. Erat autem neomenia, ſeu feſtum nouilunij (nam erant apud Hebræos menſes lunares) inſtitutum in lege in memoriam beneficij Dei, quod præſtat in rerum omnium conſeruatione; ſicut ſabbathum in memoriam creationis earundem rerum.

v. 6. *Dixit Dauid ad Ionatham; Si requiſierit me pater tuus, indicabis ei; Rogauit &c.* An verè hoc dixerit Dauid, an non, ſcriptura non aperit. Et fieri potuit, vt reuera Dauid in Bethlehem profectus fuerit, & reE dierit ad tertium diem, poſt calendas. Nam iſta dicta ſunt pridie calendas, vt patet ex verbis præcedentibus, & Bethlehem non ita longè inde fuit diſſita, quin potuerit facile Dauid eo proficiſci, & ad diem tertium redire. Quod ſi verò non fecerit Dauid, nec intenderit facere, quod hic dicit, debemus agnoſcere in viro, etſi ſancto, mendacium officioſum, cuiuſmodi & cap. ſeq. videtur ab eo commiſſum, vt ibi dicemus.

CAP. XXI.

v. 2. REx *præcepit mihi ſermonem &c.* Beda lib. 3. in Samuelem, cap. 8. agnoſcit hic mendacij

culpam in Dauide; tametſi poſteà conatur etiam verum aliquem ſenſum verborum Dauidis reddere, ſed ſatis coactum. Quomodo tamen mendacium hoc, licet ex eo conſecuta videatur cędes ſacerdotum, non fuerit pernicioſum, vide capite proximè ſequenti.

v. 4. *Non habeo laicos panes ad manum, ſed tantum panem ſanctum: ſi mundi ſunt pueri?* Hìc locus ita ſonare videtur, quaſi Dauid & pueri eius, ſi mundi eſſent, licitè poſſent comedere panem ſanctificatum, etiam extra caſum neceſſitatis. Sed non ita eſt. Nam ſecundum legem ſolis ſacerdotibus licitum erat veſci illis panibus propoſitionis, vt habemus Leuitic. 24. & Num. 28. Teſtatur hoc & Chriſtus in euangelio Matth. 12. *Non legiſtis* (inquit) *quid fecerit Dauid quando eſuriit, & qui cum eo erant: quomodo intrauit in domum Dei, & panes propoſitionis comedit, quos non licebat ei edere, neque his qui cum eo erant, niſi ſolis ſacerdotibus?* Igitur per hoc quod mundi eſſent, nondum licebat eis comedere panes illos, niſi acceſſiſſet neceſſitas. Quare ergo ſacerdos requirit ab ijs munditiam, cum mundi extra neceſſitatem non poſſent; immundi autem etiam poſſint in neceſſitate? *Reſpondeo* per hoc ſignificari quod homo in neceſſitate conſtitutus, qua legem aliquam plenè obſeruare non poteſt, tamen non debeat proptereà legem illam omnino negligere. *Verbi gratia*, aliquis propter infirmitatem aliquam ieiunare non poteſt, non tamen is prorſus à lege ieiunij excuſatur, ſed tenetur tantum de lege adhuc præſtare, quantum infirmitas permittit.

v. 9. *Ecce hic gladius Goliath Philiſtæi.* Narratur ſupra cap. 17. Dauidem caput Philiſtæi attuliſſe in Ieruſalem, arma vero eius poſuiſſe in ſuo tabernaculo. Quod non eſt contrarium huic loco. Nam fieri potuit, & omnino credibile eſt, Dauidem paulo poſt, religione motum, eadem in tabernaculo Domini ſuſpendiſſe, vt eſſent perpetuum monumentum proſtrati diuina ope tam immanis hoſtis. Vnde nec repetijt vt ſuum; ſed tantum accepit vtēdum, propter neceſſitatem; & ſimiliter credibile eſt, illum ab eodem Dauide poſtea religioſe in tabernaculo Domini fuiſſe repoſitum.

v. 13. *Et immutauit os ſuum coram eis &c.* Non videtur Dauid hic poſſe excuſari à ſimulatione, quę mendacium quoddam in facto eſt; ſed officioſum fuit hoc eius mendacium, quo ſe eximeret præſenti periculo. Forte dices ſicut S. Auguſt. de Iacob: Non mendacium fuit, ſed myſterium, quia ſignificatum eſt, quomodo Chriſtus qui eſt ſapientia patris, apparuit per incarnationem in ſimilitudinem carnis peccatricis & ſtultæ & ignorantis; adeo vt etiam inſanus & in furorem verſus à ſuis putatus fuerit. Sed *reſpondetur* ſenſum myſticum non tollere ſenſum hiſtoricum, vt nec in facto Iacob. Vnde, ſalua Auguſtini authoritate, non videtur ſatis apta eius euaſio, vt & alibi annotauimus. Vide annotat. Geneſ. 27. Ad hunc tamen locum forte reſpōderi poſſet, non fuiſſe ſimulationem propriè dictam & mendacium in facto; quia ſicut monachus, ad vitandum periculum, ſine mendacio aſſumit habitum ſæcularem; ſcilicet tantum ad celandum quod ſit monachus: ita Dauid immutauit os ſuum, non volens ſignificare ſe eſſe inſanum, ſed tantum ad celandum prudētiam ſuam. Non tamen eſt neceſſe Dauidem hic excuſari, qui ſupra hoc eodem capite à mendacio verbali excuſari non poteſt.

Et impingebat in oſtia portæ. Hebraicè eſt; *deſignabat*, Chald. (*lineabat*) more ſcilicet ſtultorum, vt volunt, cretà aut carbone aliquid ſtultum in oſtijs depingens. De quo verſus vulgaris: Stultorum manus depingunt latera domus. Sed noſtra verſio concordat cum Septuaginta, qui habent (*cadebat*). Et fortè vtrumque factum eſt, vt ſtultum ſe ſimulans impingeret ſeu caderet in oſtia, & ſimul eadem depingeret, vel linearet.

CAP. XXII.

v. 2. ET *conuenerunt ad eum omnes qui erant in anguſtia conſtituti, & oppreſſi ære alieno, & amaro animo, & factus eſt eorum princeps.* Simile quid de ijs qui confugerunt ad Iephte, vide explicatum Iudicum 11. Et turpe nō fuit Dauidi, eos recipere qui erant oppreſſi ære alieno; nam multi in eam neceſſitatem veniunt, non ſua culpa, ſed quia pauperes cum eſſent, & mutuum accipere cogerentur, fœnore grauati tandem foro cedebant.

v. 15. *Num hodie cœpi pro eo conſulere Dominum?* Non negat ſacerdos ſe Dominum pro Dauide cōſuluiſſe, ſed magis fatetur; & id quidem ſæpe pro eo feciſſe; quando erat contra hoſtes populi pugnaturus ex mandato regis. Verſio Vatablina habet; *Num hodie primum cœpi &c.* Negat autem ſacerdos ſe in eo peccaſſe, dicens; *Abſit hoc à me*, ſcilicet reſpiciens ad verba Saulis, quibus dixerat; *Et conſuluiſti pro eo Dominum, vt conſurgeret aduerſum me.* Hoc enim falſum erat, & confinxerat hæc Saul de corde ſuo, vel fortè etiam Doeg hoc cordi eius inſtillauerat, cum dixit ſignanter (*pro eo*). Quicquid eſt, Achimelech ſufficienter ſe excuſabat, ſubijciens; *Non enim ſciuit ſeruus tuus quicquam ſuper hoc negotio*, ſed nihil ei hoc profuit contra calumniam & tyrannidem.

v. 18. *Conuerſus Doeg Idumæus --- trucidauit in die illa octoginta quinque viros indutos ephod lineo.* Nonnulli ex poſtremis illis verbis putant iſtos ſacerdotes omnes in habitu ſacerdotali acceſſiſſe mitigaturos hac ratione iram regis. Sed contra eſt, quod ex hiſtoria ſatis apparet eos non præſciuiſſe, quam ob cauſam à rege accerſerentur. Vnde probabilius dicitur, quod illud (*indutos ephod lineo*) adiectum ſit exaggerandi ſceleris cauſa, & ſenſum eſſe; videlicet tales omnes, qui aliquando induti fuiſſent ephod, & iam ætate maturi, ſacerdotium adminiſtrare cœpiſſent. Non enim niſi certa ętate admittebantur ad exercitium ſacerdotij. Sed tamen prima ſententia quoque non eſt improbabilis; poterant enim ſuſpicari ſe cauſa Dauidis accerſiri: Vel etiam dici poteſt, quod exiſtimarint ſibi coram rege non eſſe comparendum, niſi in ornatu ſacerdotali, idque honoris & reuerentiæ cauſa.

v. 19. *Nobe autem ciuitatem ſacerdotum percuſſit in ore gladij, viros & mulieres &c.* Nota peruerſum animum Saulis. Iuſſus à Domino vt percuteret peccatores Amalec vſque ad internecionem, non obediuit, ſed pepercit melioribus pecoribus: hic autem, priuato odio ſtimulatus contra Dauidem, eos qui illum hoſpitio fouerant vſque ad internecionem delet, etiam cum pecoribus. Ita ſæpe priuata iniuria, eaque interdum non vera, grauius & vehementius nos mouet ad vindictam, quam zelus gloriæ Dei.

v. 22. *Ego ſum reus omnium animarum patris tui. Quæritur* qua ratione reus? An fortè hoc à Dauide dictum ſecundum illud Gregorij, Bonarum mentium eſt, ibi etiam agnoſcere culpam, vbi culpa non eſt? Fortè enim metuebat, ne ſua aliqua imprudentia dediſſet occaſionem huius cædis. An dici poteſt, quod vere ſe reum & culpabilem agnouerit? quia cum videret ibi Doeg Idumęum hominem ex alienigenis, non debebat, illo ſaltem præſente, petere à ſacerdote oraculum & gladium, ſed hæc occultiſſimè tractare debebat cum ſacerdote, præſertim cum ſciret, vt hic fatetur,

tur, Doeg omnia hæc nuntiaturũ Regi. Fortè etiam reum ſe dicit tantum, quia factum ipſius licet plane innoxium, & inculpatum, occaſio fuit huius cædis, regi, odio contra eum inflammato.

CAP. XXIII.

v. 11. & 12. *SI deſcendet Saul? Deſcendet. Si tradent me viri Ceilæ? Tradent.* *Quæritur* quomodo hæc oracula Dei vera ſint, cum ex conſequenti narratione hiſtoriæ, liqueat neutrum factum? *Soluitur* hæc quæſtio duobus modis, ſecundum quod duobus modis accipi poteſt intentio conſulentis. Nam Dauid non quærebat, quid abſolutè futurum eſſet, alioqui fruſtra fugiſſet. Nam fugiendo non poterat mutare quod futurum erat. Sed, vel hic erat ſenſus: Vtrum Saul deſcendet, ſi manſero in Ceila? Item vtrum viri Ceilæ me tradent, ſi remanſero? Et ita quoque reſponſum ſeu oraculum Dei intelligẽdum erit ſub conditione: Si manſeris, deſcendet Saul, & viri Ceilæ te tradent. Vel alio modo, ſenſus & intentio conſulentis erat: An Saul & viri Ceilæ haberent in animo illa facere? Et ita ſimiliter ſenſus oraculi eſt: Saul habet in animo deſcendere, atque item viri Ceilæ, te tradere.

v. 26. *Porro Dauid deſperabat ſe poſſe euadere à facie Saul.* Sed *quomodo* deſperauit, qui habebat promiſſionem diuinam, ſe poſt Saul regnaturum ſuper Iſraël? *Reſpondeo,* deſperabat, quantum ad ſubſidia humana. Ita enim cinctus erat, vt humanum conſilium non haberet in promptu, per quod euaderet, ſed de diuino auxilio non deſperabat. Nam ſicut Abraham immolaturus filium vnicum, in quo promiſſionem acceperat, ſciebat, vt Apoſtolus ait Hebr. 11. quia ſuſcitare eum poſſet Deus, ita & Dauid ſciebat, Deum quocunque modo, promiſſa ſibi facta, impleturum, vel defendendo ſe, ne veniat in manus Saul, vel illum cohibendo, vel quocunque alio modo (ſicut & factum eſt Philiſtæorum ſubita irruptione in terram Iſraël) Saule à perſecutione Dauid reuocato. In lectione Hebræa non eſt hæc difficultas. Sic enim ibi legitur: *Et feſtinauit Dauid feſtinanter, vt effugeret ante Saul,* id eſt, quanta poterat feſtinatione parabat diſcedere à Saule. Ecce hic nulla mentio deſperationis. Septuaginta habent σκεπαζόμενος. Vide etiam annot. ad capitis 27. verſ. 1.

CAP. XXIV.

v. 5. *ECce dies de qua locutus eſt Dominus ad te: Ego tradam tibi inimicum tuum.* *Quæritur,* Num ergo licebat Dauidi Saulem interficere? *Reſpondeo,* neminem melius intellexiſſe verba illa Domini ad Dauid, quam Dauidem ipſum, cui dicta ſunt; qui tamen non ea ſic intellexit, quaſi ſibi liceret Saulem oblata occaſione interficere. Quare ſenſus eſt: Tradam tibi Saulem inimicum tuum in manus tuas, tu diſpice, an placeat eum occidere: Neque enim propterea Chriſtum Pilatus licitè occidit, quia illi poteſtas data erat contra illum, iuxta illud Ioan. 19. *Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper;* atque ita etiam Dauid intelligebat, non propterea ſe poſſe licitè Saulem occidere, etiamſi traditus eſſet à Deo in ipſius manus; ſed Deum ſcilicet tētare ipſius animum: Vnde non dixerat Deus; Ego tradam tibi inimicum tuum, vt occidas eum; ſed *vt facias ei ſicut placuerit in oculis tuis.* Vide etiam ſupra cap. 16. verſ. 13. & infra cap. 26.

v. 6. *Poſt hæc percuſſit cor ſuum Dauid.* *Cor ſuum* eſt nominatiuus, & *Dauid* accuſatiuus. Nam & Hebr. A habent *Percuſſit cor Dauid eum;* Sic & Septuag. itemque in noſtra verſione 2. Reg. vlt. poſt numeratum populum: *Percuſſit autem cor Dauid eum, poſt quam numeratus eſt populus.* Vbi ſicut manifeſte eſt peccati agnitio, ita. *Quæritur,* an hic etiam fuerit aliquod peccatum Dauid? *Reſpondeo,* in eo quod oram chlamydis abſcidiſſet, vt Sauli paulò poſt innocentiam ſuam oſtenderet, nullum omnino fuit peccatum. Sed forte poteſt cordis illa percuſſio vel reprehenſio referri ad illam cogitationem, de qua poſtea ait ad Saulem; *Cogitaui vt occiderem te,* id eſt, tentabar ad te occidendum. In quo etiamſi proprie peccatum non ſit; quia reſtitit tentationi, tamen quia hominis pij eſt, etiam timere in talibus, ne forte diutius huiuſmodi cogitaB tionibus inhæreat; fortè propterea dicitur cor Dauidis eum percuſſiſſe, hoc eſt, pupugiſſe. Vide etiam ſupra cap. 22. verſ. 22.

CAP. XXV.

v. 7. *NVnquam eis moleſti fuimus, nec aliquando defuit eis quicquam de grege omni tempore quo fuerunt nobiſcum.* In Dauide & viris qui erant cum eo, habemus illuſtre & rarum exemplum diſciplinæ militaris, quod verbis adductis nobis declaratur. Et ne proprio tantum ore laudari videatur: audiamus quale teſtimonium de eo, & militibus eius, ferat vnus paſtorum Nabal, loquens ad Abigail: *Homines iſti ſatis* C *boni fuerunt nobis, & non moleſti: nec quidquam aliquando perijt omni tempore, quo fuimus conuerſati cum eis in deſerto: pro muro erant nobis tam in nocte, quam in die omnibus diebus, quibus pauimus apud eos greges.* Rarum profectò exemplum, & quod hodie inter plurimos ſtipendiarios milites adeo pauci imitantur, vt quaſi portētum videatur miles innoxius. Proinde nihil mirum qui Dauidis diſciplinam & innocentiam non imitatur, non pari ſucceſſu bellum gerere.

v. 22. *Hæc faciat Deus inimicis Dauid, & hæc addat.* Iuramentum eſt cum execratione, qua ſibi malorum cumulum imprecatur, ſi nō faciat quod ſe facturum iurat. Quod ergo dicit; *Hæc faciat Deus inimicis Dauid,* de ipſo Dauide intelligendum; & ſic habent Septuaginta; Alioqui nulla execratio foret, & iuramentum D ridiculum eſſet, ſi tantum hoſtibus ſuis malum imprecaretur. Interim & Hebræa habent illud *(inimicis Dauid)* Et ſimilis phraſis eſt ſupra cap. 20. vbi Ionathas in fœdere inito cum Dauid dicit: *Requirat Dominus de manu inimicorum Dauid;* vbi tamen ſenſus eſt: *Si auferas à me & à domo mea miſericordiam, requirat Dominus de manu ipſius Dauid,* id eſt, ſumat de eo vindictam. Nonnulli dicunt *mitigationis cauſa* dici, *(inimicis Dauid)* pro ipſo Dauid, ſicut dicitur ab vxore Iob: *Benedic Deo, & morere,* id eſt, maledic. Vel, an forte optet iurans Dauid, vt Deus hanc & illam faciat inimicis ſuis poteſtatem in ſe?

Si reliquero de omnibus quæ ad ipſum pertinent, vſque mane, mingentem ad parietem. Inferius etiam ſic: *Non re-* E *manſiſſet Nabal vſque ad lucem matutinam, mingens ad parietem* Vbi notandum eſt Nabal non eſſe nominatiui caſus, ſed datiui. Sic & Septuaginta τῷ Νάβαλ. Quis autem dicatur mingens ad parietem, vide ſcholion Vatabli, qui per mingentem ad parietem canem intelligit. Quod quidem maximè probabile eſt. Ita enim & nunc, vbi de omnimoda internecione ſermo, vulgo dici ſolet; ne canem quidem relictum eſſe, nec felem. Aliæ expoſitiones aliorum patum quadrant.

v. 32. *Et ait Dauid ad Abigail: Benedictus Dominus Deus Iſrael, qui miſit te in occurſum meum.* Meritò benedicit Dauid Deum, qui ipſum prohibuerit, ne iret ad ſanguinem, neque exſequeretur quod temere iura-

uerat, tum quia plus mali eſt peccatum ſimul externum & internum, quam internum ſolum, licet non ſemper intenſius; tum quia in exſecutione facinoris, plerumque creſcit malitia voluntatis; tum denique, quia mala voluntas impedita ab exſecutione, facilius conuertatur in bonam; vt in propoſito. Non eſt enim excuſandus Dauid à peccato, quod Nabal cum tota familia, quæ innocens erat, ſtatuiſſet delere. Et forte etiam peccatum Nabal non erat tam enorme, quod legibus humanis potuiſſet plecti morte. In hoc ergo iuramento, quod Dauid præſtitit inconſiderato & perturbato animo, non eſt imitandus; ſed in eo potius, quod non impleuit iuramentum, quod vidit ſine peccato impleri non poſſe. Cæterum docet hoc exemplum, ſi quis aliquid iurauerit quod ſine peccato præſtari non poteſt, ſatius eſſe non implere iuramentum, quam implendo peccatum peccato addere: Ne qui peccauit iurando, grauius peccet implendo. Sic Auguſt. lib. contra mend. cap. 9.

CAP. XXVI.

v. 9. QVis enim extendat manum ſuam in Chriſtum Domini, & innocens erit? Oſtendit Dauid ſibi non licuiſſe Saulem legitimum regem occidere, eo quod ipſe Dauid nondum actu eſſet rex; de quo plura dicta ſunt ſupra cap. 16. v. 13. Quibus vt pauca adijciamus, appellat illum quidem regem Abigail capite præcedenti v. 25. Sed vox illa (*rex*) non eſt neque in Hebræo, neque apud Septuaginta. Et ipſa ſapientiſſima Abigail non habuit illum regem, niſi quia ex diuino promiſſo rex erat futurus, quemadmodum declarant illa eius verba, cum ait: *Cum fecerit tibi Dominus Domino meo, omnia quæ locutus eſt bona de te, & conſtituerit te ducem ſuper Iſrael, non erit tibi hoc in ſingultum, &c.* Nondum ergo conſtitutus erat Dauid, ne quidem dux.

Quæritur occaſione huius ſententiæ, An ergo nunquam liceat regem iniuſte ſubditos opprimentem, vel occidere, vel regno priuare? *Reſpondeo*, proceribus & toti populo alicuius regni aliquando licere aperte regi tali reſiſtere, apparet ex hiſtoria Roboam 3. Regum 12. tum etiam ex verbis Auguſtini lib. 17. ciuit. c. 21. & lib. de vnitate eccleſiæ c. 21. vbi factum populi, regem tyrannicè imperare volentem, abijcientis, non putat improbandum. Cæterum priuato nemini licet ſuperiori, etſi tyrannicè imperanti, per vim reſiſtere, ac multo minus eum de medio tollere. Nam generale præceptum eſt, *Non occides*, & idem definitum eſt in Conſtantienſi ſynodo ſeſſ. 15. Et hoc ipſum Dauid ſuo exemplo oſtendit, dum Saulem in manus ſuas traditum, nec ipſe occidere voluit, nec ab alijs occidi paſſus eſt: *Quis enim*, inquit, *extendet manum ſuam in Chriſtum*, id eſt vnctum, *Domini, & innocẽs erit?* Vide etiam Cyprian. in epiſt. ad Demetrianum. Cæterum proponitur hic nobis in Dauide alterum exemplum eximiæ manſuetudinis & clementiæ erga capitalem ſuum hoſtem. Nam primum erat, quando præſcidit oram chlamydis eius, iſtud ſecundum, quando dormienti abſtulit haſtam & ſcyphũ aquæ: vtroque facto manifeſte declarãs, ſe potuiſſe quidem inimicum ſuum perdere ſi voluiſſet, ſed prohibente timore Dei, noluiſſe extendere manum in Chriſtum Domini, imo ne permiſiſſe quidem, vt alius eum occideret. Merito ergo Dauid remunerationem huius ſuæ manſuetudinis à Domino expectabat, dicens in pſalmo 131. *Memento Domine Dauid & omnis manſuetudinis eius &c.* Et hoc loco loquens ad Saul: *Dominus retribuet vnicuique ſecundum iuſtitiam ſuam, & fidem. Et ſicut magnificata eſt anima tua hodie in oculis meis,*

A *ſic magnificetur anima mea in oculis Domini. Et liberet me de omni anguſtia.*

v. 12. *Quia ſopor Domini irruerat ſuper eos.* Sopor Domini duobus modis intelligi poteſt; vel, ſopor à Domino ſpecialiter immiſſus; Certe diuinitus factum videtur, vt nullus eorum expergiſceretur. Vel ſopor Domini, id eſt, ſopor magnus, quemadmodum exponit Chaldæus paraphraſtes. Nempe phraſi Hebraica, omnia magna, eximia, & ſingulariter fortia, Deo tribuuntur. Sic ſæpe in ſcriptura dicuntur *Cedri Dei, Montes Dei*, ſcilicet magni & excelſi.

v. 19. *Si Dominus incitat te aduerſum me: odoretur ſacrificium.* Senſus eſt. Si putas te iuſtam habere cauſam me perſequendi, ita vt inſtinctu diuino id facias B propter aliquam iniquitatem; odoretur ſacrificium, permitte peccatum meum expiari ſacrificio coram tabernaculo Domini, & me tibi reconciliari, & ſic tandem aliquando deſine aduerſum me commouere perſecutionem.

CAP. XXVII.

v. 1. ALiquando incidam vna die in manus Saul. Non dubitabat Dauid, quin Deus ſuum promiſſum eſſet impleturus de promouendo ſe ad regnum, ſed humano more ſollicitus erat, quibus viis id fieret. Nam ſciebat, non ſolum, quid Samuel ipſi promiſiſſet, ſed & Ionathan ſibi dicentem audierat C capite 23. *Ne timeas, neque enim inueniet te manus Saul patris mei: Et tu regnabis ſuper Iſrael; Sed & pater meus Saul ſcit hoc.* Et Saul ipſe cap. 24. dixit ad eum: *Scio quod certiſſime regnaturus ſis, & habiturus in manu tua regnum Iſrael.* Interim debebat Dauid ea facere quæ humanitus ab eo fieri poterant ad vitanda pericula, & promiſſi regni impedimenta. Non enim diuinæ promiſſiones ac prædictiones excludunt humanam induſtriam ac conatum, ſed magis ſtatuunt; quoties nimirum ea promittit vel prædicit, quæ per actiones humanas vult implere. Vide annot. Gen. 32. v. 2. & 2. Reg. 3. v. 9. itemque Actor. 27. v. 22. Vide etiam ſupra c. 23.

v. 9. *Et percutiebat Dauid omnem terram illam, nec re-* D *linquebat viuentem virum & mulierem.* Quare non reliquerit aliquem viuentem, cauſa aperitur paulò poſt his verbis v. 11. *Virum & mulierem non viuificabat Dauid, nec adducebat in Geth, dicens: Ne forte loquantur aduerſum nos:* Nempe irruebat in ipſos ſubditos, ſeu fœderatos regi Geth, & ſimulabat ſe prædas agere de Iſraelitis, ſic enim concluditur hoc caput: *Credidit ergo Achis Dauid dicens, Multa mala operatus eſt contra populum ſuum Iſrael.* Ita enim Dauid illi dicebat, vt patet ex præcedentibus verbis. In quo ſicut Dauid non poteſt excuſari ab omni mendacio, ita *Quæritur*, qua authoritate Dauid homines illos occideret & ſpoliaret? *Reſpondeo* illos fuiſſe ex illis, quos Dominus E iuſſerat occidi. Vnde & Abigail dixit ad eum: *Quia prælia Domini tu prœliaris.* Si inſtas, qua authoritate? dici *poteſt primo*, Dauidem à Saule dudum conſtitutum fuiſſe ducem belli cõtra inimicos populi Iſrael, quæ poteſtas per hoſtilitatem, quæ interceſſit inter Saulem & Dauidem, non videtur fuiſſe extincta, quia neque Saul eam reuocaſſe legitur, neque Dauid quicquam hoſtiliter egit contra Saulem, per quod videretur læſæ maieſtatis reus. Vel certe dicendum, quod Dauid inſtinctu ſpiritus diuini talia fecerit. Nam & habebat ſecum Abiathar ſacerdotem, per quem diuinum oraculum conſulebat, iturus ad pugnam, vt patet in illis verbis c. 30. *Et applicuit Abiathar ephod ad Dauid, & conſuluit Dauid Dominum, dicens &c.*

CAP.

CAP. XXVIII.

v.11. SAmuelem mihi ſuſcita. Ita prorſus ſonare videntur verba ſcripturæ ſacræ, quaſi Samuel ipſe in hac ſuſcitatione apparuerit. Alijs magis placet vt dicatur in perſona Samuelis apparuiſſe ille qui ſe etiam transfigurat in angelum lucis. Diſputat de hac re problematicè S. Auguſtinus quæſt. 3. ad Simplicianum. Author vero quæſt. vet. & noui teſtam. quæſt. 27. omnino contendit, non ipſum Samuelem, ſed in eius perſona malignum ſpiritum apparuiſſe. In eadem ſententia eſt author lib. de Mirabil. ſacræ ſcripturæ lib. 2. cap. 11. Et his libris falsò nomine Auguſtini diu publicatis, decepti multi idem ſecuti ſunt. Sed hac in re ante omnia audienda ipſa ſcriptura, quæ alio loco manifeſtiori hanc quæſtionem ſatis diſſoluere videtur. Nam Eccle. 46. in fine ſic legimus inter alia, ad commendationem Samuelis ſpectantia: *Et poſt hoc dormiuit, & notum fecit regi, & oſtendit illi finem vitæ ſuæ, & exaltauit vocem ſuam de terra, in prophetia, delere impietatem gentis.* Hæc autem in laudem Samuelis non dicerentur, ſi per diabolum geſta fuiſſent. Accedit quod omnia quæ hic in perſona Samuelis dicuntur, vera & pia ſint: continent enim grauiſſimam Saulis obiurgationem propter inobedientiam &c. Diabolus autem ſemper agit vt fallat, ideoque bonis mala, & veris falſa commiſcet, quale nihil hic factum legimus. Rationes quæ pro contraria ſententia adferuntur, perſpicue ſoluit Auguſt. quæſt. illa 3. ad Simplicianum ſupra citata. Inter alia tamen proferunt quoque Hieron. ita dicentem in Ezech. 13. Qualis fuit illa, quæ viſa eſt ſuſcitaſſe animam Samuelis. Quibus verbis ſatis innuitur Samuelem ab ea non fuiſſe ſuſcitatum. Sed nihil hoc facit contra alteram probabiliorem ſententiam, nam nec illa vult Samuelem ſuſcitatum virtute artis magicæ, hoc eſt, ab illa pythoniſſa muliere, ſed diuinæ voluntatis diſpenſatione ipſum ſpiritum Samuelis apparuiſſe: Deum autem permiſiſſe, agi has præſtigias, vt Saul impius tanto iuſtius videret ſe à Deo deſeri, & puniri. Ita quoque de his Bellarm. lib. 4. de Chriſto. c. 10. & lib. 2. de purgatorio cap. 6. prolixiſſime hæc ſtabiliens.

v. 19. *Cras autem tu & filij tui mecum eritis.* Senſus eſt, mortui eritis, & in cõmuni ſtatu alterius ſæculi, id eſt, mortuorum. Vel etiam intelligi poteſt, quod eſſent futuri ſimul in loco infero. Nam inferorum loca erant plura. Vnde etiam hinc non ſequitur non fuiſſe ipſum Samuelem qui hæc dixerit, ſed diabolum in eius ſpecie. Nam & Saul non aliter hoc intellexit quam de communi loco mortuorum; Nam ſi id intellexiſſet de receptaculo ſanctorum Prophetarum, non parũ potuiſſet id eum recreare: Iam vero, teſtante ſcriptura, *Saul cecidit porrectus in terram: ex timuerat enim verba Samuelis.* Non quod ipſum Samuelem ſibi loqui non crederet, ſed quia ſeuere ipſius impietatem increpantem, & infauſtam mortem prædicentem, audiret.

CAP. XXIX.

v. 5. P*Ercuſſit Saul in millibus ſuis, & Dauid in decem millibus ſuis.* Vide obſcura hæc verba explicata ſupra c. 18. v. 7.

v. 6. *Vocauit ergo Achis Dauid, & ait ei: Viuit Dominus, quia rectus es tu &c.* Et paulo poſt; *Scio quia bonus es tu in oculis meis, ſicut Angelus Dei.* Obſeruãdum quod Achis homo alienigena iurat per nomen Dei Iſraël. Nam vbi dicit; *Viuit Dominus*, eſt nomen Dei tetragrammaton. Et ſimiliter, quod faciat mentionem Angeli Dei. Et mirum videri poſſet, vnde habuerit harum rerum notitiam? niſi quod omnino veriſimile eſt, eum hæc didiciſſe ex conuerſatione cum Dauide, qui cum eo iam aliquanto tempore habitauerat; & ita habitauerat, vt ſicut teſtatur ipſe Achis, non inuenerit in eo quicquam mali à prima die qua ad eum venerat. Ex quo intelligimus quantum efficaciæ habeat prædicatio veritatis apud infideles, quando coniuncta eſt ſimul innocentia vitæ eorum qui prædicant.

v. 8. *Vt non veniam & pugnem contra inimicos domini mei regis?* *Quæritur* an Dauid licite potuerit pugnare contra Iſraëlitas? *Reſpondent* quidam quod ſic, quandoquidem tot iniurijs à Saule eſſet affectus. Sed omnino videtur reſpondendum, id Dauidem licite facere non potuiſſe. Cuius præcipua cauſa ſit, quia bellum ex parte Achis iniuſtum erat, quia gerebatur contra populum Dei haud iuſto titulo, ſola ſcilicet cupiditate dominandi. Quicunque autem militat principi, quem ſcit iniuſtam habere cauſam, peccat mortaliter. Alia cauſa eſt, quia contra populũ ſuum; cuius iam ipſe à Deo deſignatus erat rex; ſtultiſſimũ fuiſſet pugnare cum illo rege, qui illum populum omnino voluiſſet deletum, aut in ſeruitutem redactum. Itaque ſicut capite 27. ſimulabat ſe agere prædas de Iſraëlitis, & reuera agebat de ſubditis, aut fœderatis ipſius Achis, ita & in hoc bello illum facturum fuiſſe non incredibile eſt. Specioſa autem verba quæ hic Dauid dat ipſi Achis, vel ad mendacia officioſa referenda ſunt, vel etiam pleraque tanquam in terminis tantum generalibus, & interrogando prolata, à mendacio excuſari poſſunt.

CAP. XXX.

v. 7. A*Pplica ad me ephod.* Et mox addit ſcriptura; *Et applicauit Abiathar ephod ad Dauid, & conſuluit Dauid Dominum dicens &c.* Senſus eſt, quod ſacerdos indutus ephod veſte ſacerdotali, pro Dauide adſtante, conſuluit Dominum. Erat quidem & ephod quoddam lineum quo Dauid ipſe licite legitur fuiſſe indutus, ludens ante arcam Domini, 2. Reg. 6. itemque puer Samuel ſupra cap. 2. huius libri; ſed id genus veſtis non abſolute vocatur ephod, ſed tantum cum additamento, ephod lineum. Atque adeo ephod proprie dictum, ſeu ephod ſummi ſacerdotis, Exodi 28. & 29. vocatur ſuperhumerale; ephod vero lineum, reliquorum ſacerdotum tunica linea. Atque ita ſcilicet, ſicut nunc pueri & miniſtri inferiores adſiſtunt diuinis officijs in habitu quodam non diſſimili ab habitu ſacerdotum, & ſuperiorum miniſtrorum; ita & tunc puer Samuel & Dauid ludens ante arcam, ephod quoque lineo induti fuiſſe leguntur: non autem quod ephod ipſum ſacerdotale Dauid ſibi porrigi voluerit, illudque induiſſe vllo modo credendus ſit.

v. 12. *Non enim comederat panem, neque biberat aquam tribus diebus & tribus noctibus.* At paulo poſt dicit ipſe: *Dereliquit autem me Dominus meus, quia ægrotare cœpi nudiuſtertius.* Vnde non apparet hunc virum totis tribus diebus & noctibus ſine cibo & potu fuiſſe, nam ex quo ægrotare cœperat, tantum duæ noctes interceſſerant: dies autem hic erat tertius quo ſcriptura teſtatur eum comediſſe & bibiſſe. Videntur ergo hæc dici ea phraſi qua dictum eſt in Euangelio, *Filium hominis futurum in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus*, id eſt, triduo; ſynecdochicè tamen intellecto. Nam primus dies erat quo ægrotare cœpit, in quo vel nihil omnino cibi, vel forte puſillum aliquid vt

ægroto ſubminiſtratum fuit à Domino, priuſquam eum dereliqueret. Secundo die nihil comedit, vti nec tertio die vſque ad id tempus quo Dauid ei dari iuſſit quod ederet & biberet. Non igitur tertio die toto ſine cibo fuit. Vide annot. Matth. 12. v. 40.

v. 24. *Æqua pars erit deſcendentis ad prælium, & remanentis ad ſarcinas. Et factum eſt hoc ex die illa conſtitutum, & quaſi lex in Iſrael. Quæritur*, quomodo hoc dicatur nunc primum à Dauide conſtitutum, cum etiam antea Abraham obſeruauerit Gen. 14. quando expugnauit quatuor reges? Imo & Moyſes Numer. 31. præceperat poſt victoriam partam de Madianitis, vt præda diuideretur inter bellantes & reliquam multitudinem. Itaque iam tum videtur res illa præcepta & lege ſancita. Sed *reſpondeo*, Abraham quidem id obſeruauit, ſed facto ſuo legem non introduxit. Moyſes autem non præſcripſit populo legem perpetuo ſeruandam, ſed pro loco & tempore tantum ita fieri ordinauit. At vero Dauid tandem nunc lege lata perpetuo ita fieri mandat. Si de æquitate huius legis quæratur, non eſt ita lex intelligenda, quaſi bellicoſiores in aciem educantur, imbelliores relinquantur ad ſarcinas: ſed quia vel ſola voluntate ſupremi ducis, vel ſorte hi ad pugnam prodeant, alij cuſtodiendis ſarcinis deputentur, non quod alij alijs ſint bellicoſiores.

CAP. XXXI.

v. 4. A*Rripuit itaque Saul gladium & irruit ſuper eum.* Serio & prolixe à quibuſdam agitatur quæſtio, vtrum Saul damnatus ſit an ſaluatus? Nos breuiter aperiemus quid conformius videatur ſcripturæ ſacræ & rationi. Deinde ne hæc inquiſitio curioſa magis quam fructuoſa videatur, vſum eius indicabimus. Hebræi eum ſaluatum eſſe putant; quia, inquiunt, audita Dei ſententia per Samuelem de ſua & filiorum ſuorum morte ac regni tranſlatione; eam patienter acceptauit, & ad eam implendam cooperatus eſt, reuertens in caſtra & pugnans cum Philiſtæis. Huic opinioni aſſentiri videtur etiam Liranus. Sed argumentum illud friuolum eſt. Magis enim credendum quod Samueli non bene fidem habuerit, ſed ſperauerit pugnando ſe ſententiam quam audierat, euadere poſſe. Alioqui, ſi credebat Samueli; debuiſſet non committere prælium, ſed ſubtrahere ſe & ſuos, quia talis prophetia cum conditione intelligi debuiſſet, ſicut intellexit Dauid quando conſuluit Dominum de habitatoribus Ceilæ ſupra cap. 23. Proinde probabilius apparet eum eſſe in numero damnatorum. Primo, quia ſemetipſum interfecit, & in eo peccato mortuus eſt, imò cum adhuc cũ morte luctaretur, iuſſit ſibi mortem accelerari. 2. Reg. 1. Neque excuſat eum finis bonus ne ludibrio haberetur ab incircumciſis: Non enim nos peccare debemus vt aliena peccata impediamus; & finis bonitas non poteſt corrigere opus per ſe malum. Secundò, quia id ſatis indicat ſcriptura 1. Paralip. 10. vbi ſic legimus: *Mortuus eſt ergo Saul propter iniquitates ſuas* (70. verterunt, *in iniquitatibus*) *eo quod præuaricatus ſit mandatum Domini, & inſuper Pythoniſſam conſuluerit, nec ſperauerit in Domino, propter quod interfecit eum.* Ex quibus verbis apparet quod vſque ad finem in mala voluntate permanſerit. Tertio, quia qualis quis eſt in vita, talis plerumque eſt in morte: maximè ſi mors ſit ſubita & improuiſa, qualis fere eſt in bello. Atqui Saul iam à multis annis impie & pertinaciter perſecutus erat Dauidem innocentem & optime de ſe meritum. Qua in re etiam geſſit figuram impiorum, qui in hoc ſæculo inceſſanter perſequuntur pios.

A Igitur non eſt veriſimile quod moriens illum hoſtilem animum aduerſus Dauidem depoſuerit. Addunt nonnulli & hoc, quod legitur 2. Reg. 7. de Salomone; *Miſericordiam autem meam non auferam ab eo, ſicut abſtuli à Saul.* Sed illud tantum loquitur de regno temporali mox ablato à ſtirpe Saulis, & relicto adhuc in ſtirpe Salomonis. Qui eum ſaluatum volunt, adferunt exemplum Raziæ, ſeipſum quoque interficientis 2. Machab. 14. cuius factum ſcriptura non tam improbare, quam probare videtur. Ad quod alij reſpondent non eſſe ſimile. Tum etiam adferunt quę diximus de Samſone ſeipſum interficiente. Ita quæſtio hæc in vtramque partem diſputatur. Ex veteribus B Chryſoſtomus homil. de Dauid & Saule tom. 1. quæ incipit; Equidem arbitror, affirmat Saulem luere æterna ſupplicia. Porrò vſus huius inquiſitionis ac reſponſionis eſt. Primò vt diſcamus quam periculoſum ſit in malo ſtatu & extra gratiam Dei vitam ducere, quia vix contingit vt qui male vixit, bene moriatur. Secundò, vt ſemper præ oculis habeamus illud: *Qui ſtat, videat ne cadat.* Nam Saul initio regni valde laudabilis fuit, & à ſcriptura & ore Samuelis multum commendatus. Sed paulo poſt ab illa rectitudine iuſtitiæ excidit, occulto quidem, ſed iuſto Dei iudicio. Tertiò, facit hoc exemplum contra hæreticos hodiernos qui docent iuſtitiam & charitatem ſemel acceptam amitti non poſſe.

v. 13. *Et tulerunt oſſa eorum, & ſepelierunt in nemore* C *Iabes. Quæri* poteſt de his viris Iabes Galaad, rectène fecerint honorificè Saulem ſepeliendo? Nempe, hi qui ſeipſos interimunt, vt fecerat Saul, indigni ſunt omni honore. *Reſpondeo* viros Iabes Galaad, neque forte ſciuiſſe, & certe non ſollicitos fuiſſe, quomodo mortuus fuiſſet Saul. Neque enim acceperant corpus eo loco vbi occiſus erat, ſed abſtulerant è muro Bethſan, vbi ſuſpenſum fuerat. Neque tunc forte legibus aliquid tale conſtitutum fuerat in eos, qui ſeipſos peremiſſent. Denique noluerunt viri illi iudices eſſe in cauſa regis ſui, ſed ſimpliciter humanitatis officium hoc erga regem ſuum exhibuerunt; forte etiam tanto magis quod (vt narratur capite 1. libri ſequentis) Saul proprio vulnere nondum expi- D raſſet, ſed occiſus ſit ab Amalecite. Dubitari tamen poteſt, an non falsò narrauerit Amalecites ille Saulem à ſe occiſum. Nam hoc cap. 31. v. 5. ſic legitur; *Arripuit itaque Saul gladium, & irruit ſuper eum. Quod cum vidiſſet armiger eius, videlicet quod mortuus eſſet Saul, irruit etiam ipſe ſuper gladium ſuum &c.*

Et ieiunauerunt ſeptem diebus. Beda putat eos ieiunaſſe etiam pro requie defunctorum. Quo argumento videretur Saulis ſalus non fuiſſe deſperata. Sed ſciendum ieiunium hoc narrari ſuſceptum non pro ſolo Saule, ſed etiam pro filijs eius. Cæterum de hoc ſacro ritu exequiarum per ſeptem dies pro defunctis celebrari ſolito, vide plenius ad cap. 50. & vlt. Ge- E neſis, v. 10.

FINIS LIB. I. REGVM.

ANNO-

ANNOTATIONES IN LIBRVM II. REGVM.

CAP. I.

A

v. 10. S*Tanſque ſuper eum occidi illum.* Verba ſunt eius, qui ad petitionem Saulis ipſum ſe occidiſſe nuntiabat Dauidi. Quidam exiſtimant eum qui refert mentitum fuiſſe, eo quod capite vltimo libri præcedentis, ſcriptura dicat: *Arripuit itaque Saul gladium, & irruit ſuper eum. Quod cum vidiſſet armiger eius, videlicet quod mortuus eſſet Saul, irruit etiam ipſe ſuper gladium ſuum, & mortuus eſt cum eo.* Ad hoc alij reſpondent, quod armiger vidit Saulem mortuum, quia prorſus inſtar mortui conciderat, eumque armiger mortuum exiſtimabat. Sed parum refert, confinxerit iſta adoleſcens, an vere ita accide- B rint, vt narrat. Multi putãt veram eſſe narrationem, quod nullo modo compoſita videatur oratio, ad adulationem, fauoremque Dauidis captandum, ob interfectum eius inimicum. Sed poſſunt homines vafri ſic diſſimulanter agere; & tamen reuera aliud mente venari. Res in vtramque partem videtur poſſe diſputari.

v. 18. *Et præcepit vt docerent filios Iuda arcum, ſicut ſcriptum eſt in libro iuſtorum.* Filij Iſrael præcipuè ſuperati fuerant à Philiſtæis, arte ſagittandi. Ita enim legimus vltimo capite libri præcedentis; *Et conſecuti ſunt eum viri ſagittarij, & vulneratus eſt vehementer à ſagittarijs &c.* Vult igitur Dauid filios Iſrael eandem bellandi artem diſcere, ne in poſterum hoc modo ab hoſtibus ſuperentur. Per arcum ergo intelligit ſagit- C tandi artem, quæ eo tempore præcipua erat ars bellandi, & vnica ratio pugnandi eminus. Porro quod additur (*ſicut ſcriptum eſt in libro iuſtorum*) quidam intelligunt libros Samuelis, id eſt, primum & ſecũdum Regum, quod in ijs vita quorundam iuſtorum ſcribatur, vt Samuelis, Dauidis, & aliorum. Sed id veriſimile non eſt, quia abſurdum eſt vt liber aliquis citet ſeipſum. Quidam librum Geneſis intelligunt, & referunt ad benedictionem Iacob ſuper filio ſuo Iuda, quæ ita habet Geneſ. 49. *Iuda te laudabunt fratres tui, manus tua in ceruicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filij patris tui &c.* Sed ibi non fit mentio arcus, vel artis ſagittandi. Veriſimile omnino eſt, eſſe librum quendam, qui intercidit per deuaſtationem hoſtium, ſicut interciderunt multi alij; vt liber bellorum Domini, cuius fit mentio in libro Numerorum cap. 21. v. 14. D Item libri Nathan & Ahiæ; & libri Salomonis de naturis rerum &c.

v. 21. *Quia ibi abiectus eſt clypeus fortium, clypeus Saul, quaſi non eſſet vnctus oleo.* Iſidorus Clarius refert illud (*vnctus oleo*) ad *clypeum*, dicens olim moris fuiſſe, vt prælium ingreſſuri clypeum oleo perungerent, quo ſic facilius velut à lubrico tela repellerentur. Sed longe cõuenientius de ipſo Saule intelligitur, quem deplorat Dauid ſic interijſſe, quaſi eſſet vnus de promiſcua & ignobili plebe; cũ tamen fuerit vnctus Domini, id eſt, rex, & ſolẽniter à Samuele oleo in regem vnctus. Et ideo ſcilicet, cũ pluraliter dixiſſet (*fortium*) ſingulariter & ſpeciatim de Saul ſubiunxit; (*quaſi non eſſet vnctus oleo*) vt dignitas vnctionis intelligeretur.

CAP. II.

v. 4. V*Eneruntque viri Iuda, & vnxerunt ibi Dauid, vt regnaret ſuper domum Iuda.* Sic & infra cap. 5. dicuntur ſeniores Iſraël vnxiſſe Dauid in regem ſuper vniuerſum Iſraël. Veriſimile eſt vtramque vnctionem factam fuiſſe per Abiathar ſummum ſacerdotem. Neque per has vnctiones, quicquam derogatum eſt primæ vnctioni per Samuelem factæ 1. Reg. 16. tanquam inſufficienti, neque iterata eſt conſecratio. Nam tres iſtæ vnctiones ad diuerſa factæ ſunt. Prima erat velut declaratio voluntatis & electionis diuinæ; vt Dauid ſuo tempore rex fieret. Itaque per eam accipiebat quidem ius ad regnum, ſed nondum vſum aut exercitium ſui iuris. Secunda vero & tertia, quia fiebant conſenſu & authoritate populi, tradebant, ſeu dabant ei ſubditi (vt iuriſperiti loquuntur) ius in regno: erãt enim ceremoniæ inaugurationis in regem, prius Iuda, deinde Iſraelis. Et omnino videtur Saul quoque bis vnctus, hoc enim indicare videntur illa verba 1. Reg. 11. vbi innouatum eſt eius regnum in Galgala; *Et fecerunt Saul regem coram Domino*, nempe clauſula illa (*coram Domino*) ſatis ſignificat hoc in tabernaculo Domini factum, & adhibitis certis ceremonijs.

v. 10. *Quadraginta annorum erat Isboſeth filius Saul, cum regnare cœpiſſet, & duobus annis regnauit; ſola autem domus Iuda ſequebatur Dauid.* *Quæritur* quomodo intelligendum ſit, quod hic dicitur, Isboſeth regnaſſe duobus annis, quaſi non pluribus regnarit, cum à morte Saul vſque ad regnum Dauidis ſuper vniuerſum Iſraelem interceſſerint anni ſeptem cum dimidio; quod idem videtur fuiſſe tempus regni Isboſeth ſuper Iſrael? An quod hic dicitur de duobus annis, non excludit annos ſequentes, ſed ſignificet Isboſeth iam duobus annis regnaſſe, cum contingerent ea, quæ in hiſtorica narratione ſubijciuntur, videlicet prælium, & contentio illa vehementior inter domũ Dauid & domum Saul? Nec improbabilis eſt iſta expoſitio; quomodo etiam nonnulli exponunt illud 1. Reg. 13. *Filius vnius anni erat Saul, cum regnare cœpiſſet, & duobus annis regnauit in Iſrael.* Vide ad illum locum.

v. 14. *Surgant pueri & ludant coram nobis.* Pueri vocantur miniſtri regum Dauid & Isboſeth; Intelligitur autem ludus militaris, id eſt, pugna, eo ſchemate, ſeu modo loquendi, quo res odioſa & horrida, blandiore verbo mitigatur. Sic quod Gen. 21. dicitur Iſmaël luſiſſe cum Iſaac, Apoſtulus ad Galat. 4. interpretatur eum perſecutum fuiſſe Iſaac. Sic & alibi: *Veni, videamus nos*, pro experiamur pugnando inuicem vires.

CAP. III.

v. 3. P*Orrò tertius Abſalon filius Maacha, filia Tolmai Regis Geſſur.* Duxit hanc filiam hominis gentilis Dauid, vt par eſt credere, eo modo quo licuit, ſcilicet conuerſam ad veri Dei cultum, ſiue eam cœperit in bello, & adhibita obſeruatione, quæ præſcribitur Deuter. 21. eam duxerit vxorem, ſiue etiam pacis tempore, æquè conſentientem in reli-

gionem

gionem populi Dei, quomodo Booz accepit Ruth Moabitidem. Certè legimus 1. Reg. 27. Dauidem, priuſquam euectus eſſet ad regnum, egiſſe prædas de Geſſuri, quo tempore fieri potuit, vt inde filiam quoque regis captiuam duceret, regemque huiuſce coniugij occaſione poſteà amicum habuerit. Conſtat quoque ad regem Geſſur, vt ad amicum, &, vt apparet, auum ſuum maternum, Abſalonem, perpetrata cæde fratris, fugiſſe.

v. 8. *Nunquid caput canis ego ſum aduerſum Iuda hodie, --- & tu requiſiſti in me, quod argueres pro muliere hodie?* (*Aduerſum*) ſumitur pro (*coram*). Sicut & ibi, *& manibus meis necte contra eum, & non ſum deceptus*, Græcè ἐναντίον. Et ſenſus eſt. Nunquid apud Iudam, & eos qui ſequuntur partes Dauidis, ſum ego adeò contemptos, & nullo in pretio habitus, vt non verearis, ne ad Dauid transferam vniuerſum regnum Iſraël? Sicut enim canis per ſe eſt animal contemptum, ita inprimis caput eius à corpore reſectum eſt contemptibiliſſimum. Apud ſeptuaginta non legitur illud (*aduerſum Iuda*) hoc loco.

v. 9. *Hæc faciat Deus Abner & hæc addat ei, niſi quomodo iurauit Dominus Dauid, ſic faciam cum eo, vt transferatur regnum de domo Saul.* Satis intellexit Abner Deum ſolere adimplere promiſſa ſua per voluntates & actus humanos, nec quia Deus promiſerit aut iurauerit aliquid ſe facturum, ideo ceſſare debere curam & ſolicitudinem & conatum humanũ, etiamſi homini conſtiterit de promiſſione Dei: quia cum omnia Deo ſeruiant, & ipſe ſit author omnium, & motor vniuerſalis, nihilque ſit quod extra prouidentiæ eius limites excurrat, ſic ordinauit, vt etiam per humanum ſtudium & induſtriam ea quæ ab æterno fieri decreuit, impleantur; &, vt magis proprie loquar, ipſum ſtudium & induſtriam, & cęteros actus humanæ voluntatis ordinauit ad fines à ſe decretos, tam potens in medijs efficiendis ac dirigendis, quam ſapiens in finibus conſtituendis ac præfigendis. Vide annot. Act. 27. v. 22. Geneſ. 32. v. 9. & 1. Reg. 7. v. 1.

v. 28. *Quod cum audiſſet Dauid, rem iam geſtam, ait; Mundus ego ſum, & regnum meum apud Dominum à ſanguine Abner filij Ner. Quæritur* quare tanto ſtudio conetur Dauid ſe purgare ab interfectione Abner? & non potius Ioab eius interfectorem punierit? *Reſpondeo* ad primum, ideo ſe Dauid tam ſtudioſe apud populum de hac cæde excuſat, quia alioqui populus facile ſuſpicari potuiſſet, id factum fuiſſe iuſſu, vel conſenſu Dauidis, eo quod Abner apud Isboſeth eſſet primæ authoritatis, & proinde eo mortuo, facilius totum regnum Iſrael ab Isboſeth ad Dauidem poſſet transferri. Hanc ſuſpicionem omnino debuit Dauid à ſe remouere, tum ſua cauſa, quia vnuſquiſque præcipitur habere curam de bono nomine: tum cauſa totius regni, quia ſi apud populum manſiſſet ſuſpectus de tam horrenda cæde, merito vniuerſus populus refugiſſet eius dominium, & regem recuſaſſet, totumque regnum eius inſtabile atque infirmum fuiſſet propter alienationem animorum ab ipſo rege.

Quare autem Dauid hoc tantum ſcelus Ioab non punierit ſupplicio capitis, maximè cum lex præcipiat, quod non ſit permittendus viuere, qui volens innoxium ſanguinem fuderit: *Reſpondet* ipſe Dauid, dicens ſub finem huius capitis de Abner occiſo: *Num ignoratis quoniam princeps, & maximus cecidit hodie in Iſrael? Ego autem adhuc delicatus & vnctus Rex. Porrò viri iſti filij Saruiæ duri mihi ſunt.* q. d. Ego adhuc tenellus ſum & recens in regno, & regnum nondum ſatis firmatum eſt, & ſtabilitum, ac proinde nondum poſſum, ſicut optarem, animaduertere in iſtum Ioab, eiuſque complices huius cædis authores. Nam erant hi principes militiæ Dauid; qui ſic facile potuiſſent totum exercitum ab eo abducere. At *obijcies*. Dicitur Eccle. 7. *Noli velle fieri iudex, niſi valeas virtute perrumpere iniquitates. Reſpondeo*, Quando quis voluntate aſſumit principatum, debet hoc conſiderare, vt ſit ſatis potens contra malos; Dauid autem à Deo ſpecialiter vocatus ad regnum, paulatim, ſecundum quod res, & tempus permittebant, regnum ſuum ſtabiliuit. Vnde & hoc ipſum quoque factum Ioab tandem puniuit, per filium ſuum Salomonem: data ei hac de re, antequam moreretur, certa inſtructione. Diſcimus autem ex hoc loco Principes Catholicos aliquando rectè diſſimulare quædam, tolerare, & differre, vt oportuno tempore puniant; nempe quando alioqui metuendum eſſet magnum incommodum reipublicæ; vt in puniendis exactè hęreticis, & ſimilibus.

CAP. IV.

v. 6. **I**Ngreſſi *ſunt autem domum latenter, aſſumentes ſpicas tritici.* Quod dicitur (*aſſumentes ſpicas tritici*) diuerſimodè exponitur. Vno modo, vt ſenſus ſit, eos ſpecie honoris ingreſſos fuiſſe aulam regis, tanquam volentes ei loco muneris offerre primitias de ſpicis tritici. Alij hoc modo vertunt ex Hebræo: *Ingreſſi ſunt in medium domus, habitu mercatorum tritici.* Alij rurſum eos ingreſſos interpretantur cum mercatoribus tritici; vt hac ratione facilius fallerent, & facinus, quod moliebantur, diutius lateret. Sed veriſimilior, magiſque textui congruens expoſitio media: nempe, quod ingreſſi ſint in penitiorem vſque partem domus, habitu & ſpecie mercatorum tritici.

v. 8. *Ecce caput Isboſeth, filij Saul inimici tui.* Illud (*inimici tui*) ad Saul referendum eſt, non ad Isboſeth. Sequitur enim (*qui quærebat animam tuam*). Quod de Isboſeth non legitur; de Saul autem conſtat. Confirmatur etiam hæc expoſitio, ex eo quod ſequitur v. 11. *Interfecerunt virum innoxium in domo ſua.* Vbi Hebræa & ſeptuaginta habent *virum iuſtum*, quomodo & Hieron. hunc locum allegat lib. 1. contra Pelag. cap. vltim, hæc addens: *Certè Isboſeth iuſtus non erat, & tamen in eo iuſtus appellatur, quod abſque noxa interfectus eſt.* Sic ille. Certè Isboſeth innoxius erat quantum ad hoc vt ab illis tali modo occideretur. Præterea innoxius, quia bona fide regnum poſſidebat. Neque enim per tyrannidem illud occupauerat, quia tenebat illud iure ſucceſſionis, accedente etiam populi conſenſu, vt patet capite 2. Et quamuis vulgo vtcumque conſtaret Dauidem à Samuele vnctum fuiſſe in regem; non tamen ſciebatur quando regnum illud auſpicari deberet; nondum enim erat à populo electus ſuper totum Iſrael. Atque ita non tantum apparenti, ſed etiam iuſto titulo Isboſeth obtinebat illam regni partem quæ Dauidem nondum receperat, ſicut antea Saul totum regnum, etiam poſt vnctionem Dauid. Vide etiam annot. lib. 1. Reg. cap. 16. v. 13.

v. 12. *Præcepit itaque Dauid pueris ſuis, & interfecerunt eos.* Per hoc quod Dauid hos fratres qui facinus hoc videbantur in gratiam ipſius admiſiſſe, ſtatim ſine mora iuſſit interfici; exemplum datur omnibus principibus & præfectis, vt malefactoribus & adulatoribus huiuſmodi minime parcant, etiamſi ſcelus ab illis perpetratum, cedere videatur in principis aut reipublicæ vtilitatem.

CAP.

CAP. V.

v. 4. *Filius triginta annorum erat Dauid cum regnare cœpiſſet, & quadraginta annis regnauit. In Hebron regnauit ſuper Iudam ſeptem annis, & ſex menſibus; in Ieruſalem autem regnauit triginta tribus annis ſuper omnem Iſraël & Iudam.* Libro 3. Reg. cap. 2. & 1. Paral. 29. ſubticentur hi ſex menſes, quibus ſupra ſeptem annos in Hebron regnaſſe dicitur, ſicut etiam hoc ipſo loco nulla eſt eorum menſium ratio, quando ſimul dicitur regnaſſe annis quadraginta. Rationem aliqui quærunt, ſimulque nonnulla fabuloſa attexunt. Verum facilis, & obuia reſponſio eſt, minoris temporis numerum, vbi commemoratur ſimul numerus maior, ſæpè ſolere prætermitti, tum in ſacra, tum in profana hiſtoria. Velut cum refert ſcriptor quot annis quis regnauerit, non addit quot præterea menſibus aut diebus: ſicut & cum refert, quot pugnatores educti in prælium, aut quot cæſi, plerumque dicit quot millia, non addendo quot centeni: aut ſi narrat quot centeni, non addit quot inſuper deni aut ſinguli. Et obſeruandum eſt hoc per vniuerſam ſcripturam.

v. 6. *Dictumque eſt Dauid ab eis* (ſcilicet qui erant in arce Sion). *Non ingredieris huc niſi abſtuleris cæcos & claudos; dicentes, Non ingredietur Dauid huc.* Omiſſis Hebræorum expoſitionibus, quorum alij per cæcos & claudos intelligunt imagines Iſaac & Iacob, vt quod Iſaaco caligauerint oculi, Iacob autem claudicarit ex lucta cum angelo, Alij rurſum, quod ad murum ſuſpenſa fuerint idola Iebuſæorum, quæ ab Iſraëlitis vocati ſint cæci & claudi, iuxta illud de idolis gentium, *Oculos habent & non videbunt pedes habent, & non ambulabunt;* Omiſſis inquam, iſtis expoſitionibus, probabiliorum *vna eſt,* quod per cæcos & claudos intelligantur ipſi Iebuſæi, quos Dauid contemnebat tanquam cæcos & claudos, id eſt, infirmos, & qui facile expugnari poſſent. *Alia* quod Iebuſæi fidentes viribus ſuis & firmitati arcis in propugnaculis collocauerint quoſdam cęcos, & claudos, idque in contemptum exercitus Dauid, vt ſit ironia, quaſi dicant Iebuſæi ad Dauid: Age, tam munita eſt arx iſta, vt poſſit defendi, vel à ſolis cæcis & claudis proinde ne operam perdas, quod putes, aut ſperes eam à tuo exercitu expugnari poſſe. Pro expoſitionibus tamen Hebręorum, maximè pro poſteriori de idolis, adfertur quod ſubditur: *Idcirco dicitur in prouerbio: Cæcus & claudus non intrabunt in templum;* quia inprimis idola vetita erant inferri in templum. Verum ſciendum eſt in Hebręo, pro (*templum*) eſſe (*domum*). Sic Vatablus, qui dicit proinde ſenſum prouerbij eſſe: quod poſteà non fuerit permiſſum, vt arcem Sion, in qua erat domus Dauid, ingrederentur vnquam cæci & claudi, in memoriam opprobrij Dauidi à Iebuſæis facti.

v. 8. *Cepit autem Dauid arcem Sion, hæc eſt ciuitas Dauid,* & paulo poſt: *Habitauit autem Dauid in arce, & vocauit eam ciuitatem Dauid.* Igitur ciuitas Dauid non erat Ieroſolyma, neque ciuitas à Ieroſolyma diſtans, ſed arx adhęrens & coniuncta ciuitati Ieruſalem, & ſita in monte Sion, vnde & arx Sion vocata eſt, eratque regia Dauidis, ſed propter amplitudinem etiam ciuitatis nomen accepit. Hanc tempore Machabęorum reſtaurauit & pręſidium impoſuit Antiochus Illuſtris, vt eſt 1. Machab. 1. atque ex ea ciuitatem Ieroſolymam vehementer afflixit, donec Iudas Machabęus aliam aduerſus eam munitionem in eodem monte extruxit 1. Machab. 4. Sed cum hanc rurſus Antiochus Eupator diruiſſet cap. 6. Ionathas denique arcem à ciuitate muro alto interpoſito ſeparaſſe legitur cap. 12. Ac denique eandem occupauit Simon, eiectis inde alienigenis cap. 13.

CAP. VI.

v. 7. *Iratuſque eſt indignatione Dominus contra Ozam, & percuſſit eum ſuper temeritate.* Hebræa habent (*ſuper errore*) Pagninus (*propter temeritatem*) Hieron. lib. 1. contra Pelag. (*pro ignorantia*). Credo ſecundum ſeptuaginta, tametſi in multis exemplaribus græcis huius loco nihil legatur. Quod autem fuerit peccatum Ozæ, occaſio erit plenius explicandi 1. Paralip. 13. & 15. Vide etiam Numer. 7. Exiſtimabant fortè Leuitæ, ſe benè & religioſè facere, quod arcam plauſtro impoſitam trahi à bobus ſinerent, idcircò ſcilicet, quia à Philiſtæis magno miraculo, & quaſi Deo approbante, id factum fuiſſet 1. Regum 6. ſed erat illa cacozelia, ſeu inordinatus zelus. Debebant enim facere, id quod ſibi lege diuina Numer. 7. fuerat præceptum. Vide dictis locis plenius.

v. 20. *Quam glorioſus fuit hodie Rex Iſrael, diſcooperiens ſe ante ancillas ſeruorum ſuorum, & nudatus eſt quaſi nudetur vnus de ſcurris.* Irridet Michol Dauidem; q. d. minimè glorioſum eſt, ſed planè indecorum, vt Rex coram tota plebe ita ſe denudet. Sed non eſt putandum, quod rex omninò nudus, ac veſtibus ſpoliatus coram multitudine apparuerit: Id enim reuera indecorum fuiſſet, & in honorem Dei fieri non debuiſſet. Sed dicitur ſe rex diſcooperuiſſe, & denudaſſe; quia ex humilitate ad Dei honorem ſpoliauerat ſe regio ornatu, & induerat ephod lineum; quale geſtabant Leuitæ; velut ſi quis nunc rex aut princeps ex deuotione in magna aliqua ſolemnitate indueret lineum, quod vocamus, ſuperpelliceum, quo vtuntur eccleſiaſtici. Id enim non eſt illicitum etiam laicis. Nam & pueri in choro ea veſte vtuntur. Et hoc quidem iudicio hominum carnalium ad vilitatem pertinet; reuera autem glorioſum eſt. Vnde & Dauid reſpondit; *Ludam & vilior fiam pluſquam factus ſum,* videlicet in oculis hominum; & cum ancillis glorioſior apparebo, quia talis humilitas reuera glorioſum facit in conſpectu Dei. Vide plura 1. Paralip. 15. & 2. Paralip. 26.

v. 23. *Igitur Michol filiæ Saul non eſt natus filius &c.* Vtique in pœnam irriſionis præcedentis. Iuſtum enim erat, vt quæ regem Iſraël proterue & iniuſte irriſerat, filium non gigneret qui rex Iſraël fieri poſſet.

Dices, hæc pœna ad ipſum etiam Dauidem pertigit: Nam ſterilitas vxoris damnum viri eſt. *Reſpondeo,* ſterilitatem Michol, Dauidi qui ex alijs vxoribus filios ſatis multos ſuſcitauit, in bonum ceſſiſſe. Nam ſi ex Michol natus fuiſſet ei filius, aut is ſucceſſiſſet in regnum, atque ita viſa fuiſſet continuatio regni Saul, patris Michol, atque ea res obſcuraſſet gloriam Dauidis & promiſſiones ei factas: aut ſucceſſori bellum pro regno intuliſſet, allegãs duplicem titulum regni, patris & aui.

CAP. VII.

v. 2. *Videſne quod ego habitem in domo cedrina, & arca Dei poſita eſt in medio pellium?* Intelligendum relinquit ſe in corde verſare cogitationem de domo ædificanda Domino: quæ quidem cogitatio non ideo non fuit ex Deo, quia Deus noluit vt eam expleret, ſicut argumentatur Caſſianus. Nam

legimus Deum præcepiſſe Abrahæ vt immolaret filium: quod tamen, quando id perficere & implere vellet, à Deo prohibitus eſt. Deus enim Dominus eſt actionum noſtrarum, vt idem modo præcipiat, modò prohibeat, ſicut res à ſe creatas deſtruit quando vult. Sciendum quoque quod Dauid volens ędificare & non ædificans quia prohibitus, plus meruit à Deo, quam Salomon volens & ædificans, quia voluntas Dauidis fuit multo intenſior, licet ab effectu prohibita. Quod liquet ex magno deſiderio, quo cupiebat ędificare domum Domino. Vnde & poſtea fecit totum quod potuit, præparans filio omnia ad ædificandum neceſſaria. Vnde & de eo dicitur Pſal. 131. *Memento Domine Dauid --- ſicut iurauit Domino, votum vouit --- ſi introiero &c.*

v. 3. *Dixitque Nathan ad regem: Omne quod eſt in corde tuo, vade, fac, quia Dominus tecum eſt.* Gregor. homil. 1. in Ezechielem dicit, Nathan prophetam ex magno vſu prophetandi ſuſpicatum fuiſſe, quod hæc etiam prophetico ſpiritu diceret, cum tamen ea ex ſuo ſpiritu proferret, atque adeò ipſum poſteà à ſpiritu diuino correctum ea retractaſſe. Et idem ſentit D. Thomas 2. 2. quæſt. 171. articul. 5. Gregorij authoritatem ſecutus. Sed fortaſsè rectius dixerimus, Nathan à Dauide conſultum, ex tempore reſpondiſſe, non vt prophetam, ſed vt virum prudentem, ac Dei amicum, id quod pietas & prudentia ſuadebant eſſe reſpondendum. Quis enim vir pius ac prudens non probaret tale propoſitum regis de ædificando templo, in quo Deus coleretur? Et ideo quoque Nathan fortè pro reſponſo non conſuluit Dominum, quod putaret in re tam aperta non opus eſſe conſultatione.

v. 14. *Ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium &c.* Et v. 15. *Miſericordiam autem meam non auferam ab eo, ſicut abſtuli à Saul, quem amoui à facie mea.* Sicut ex his verbis colligi non poteſt Saulem eſſe damnatum, vt oſtendimus 1. Reg. 31. ita nec concludi valet Salomonem finaliter ſalutem eſſe conſecutum. Nam nihil aliud his verbis ſignificatur, quam regnum temporale non eſſe ab eo auferendum; ſicut ablatum fuit à Saul, eiuſque poſteris. Manſit enim regnum Iuda penes poſteritatem Salomonis multo tempore, videlicet vſque ad captiuitatem Babylonis; ac deinceps ſub titulo principatus, vſque ad Herodem, in eo conſilio ſupremo Iudæorum, quod vocabatur Sanedrim; ac demum in Chriſto ex progenie Dauid & Salomonis, ſpirituale regnum pro terreno ſucceſſit. Et ſanè Dauid commemorans hanc promiſſionem à Deo ſibi factam 1. Paralip. 28. manifeſtè eam in filio Salomone intelligit, ac nominatim iſtud: *Ipſe erit mihi in filium, & ego ero ei in patrem. Et firmabo regnum eius vſque in æternum, ſi perſeuerauerit facere præcepta mea &c.* Pertinet ergo hic locus ſecundum literam ad Salomonem; ſed ſenſu myſtico, atque longè ſubliniori, nobiſque ex ſcriptura ſacra teſtatiſſimo, pertinet etiam ad Chriſtum, vt patet Hebr. 1. & aliunde. Vide ibi noſtrum comment. atque etiam annot. 1. Paralip. 28.

CAP. VIII.

v. 2. E*T percuſſit Moab, & menſus eſt eos funiculo, coæquans terræ: menſus eſt autem duos funiculos, vnum ad occidendum, & vnum ad viuificandum.* Senſus eſt. Subiugauit Dauid Moabitas; & menſurauit eos fune coæquans terræ, id eſt, penitus ſubiectos, & velut in terram proſtratos recenſuit, & innumerato omnes habuit; perinde ac ſi funiculo omnes menſuraſſet, quomodo olim agri fune ad exactum menſurari ſolent. Atque ita menſuratos, ſeu numeratos interfecit quos voluit, & quos voluit viuos ſeruauit. Sicut & nunc fit, quando hoſtes aliqui pœnè ſuperati recipiuntur in deditionem ad placitum victoris. Atque hoc ſcilicet eſt quod dicitur; *Menſus eſt autem duos funiculos, vnum ad occidendum, & vnum ad viuificandum.* Secundum quam lectionem ſenſus eſt, quod omnes victos in duas partes diuiſerit, vnam occidens, & alteram viuam reſeruans. Secundum Hebręa, omiſſo illo priori (*vnum*) ſic legitur: *Menſus eſt autem duos funiculos ad occidendum, & vnum ad viuificandum.* Et tunc ſenſus eſſet diuiſos eos fuiſſe per tres funiculos, ſeu portiones, quarum duas occiderit, & vnam tantum in vita ſeruarit. Cauſam autem huius tam ſeueræ animaduerſionis in Moabitas, referunt Hebræi, quod Rex Moab Dauidis cognatos, quos apud eum Dauid reliquerat, 1. Reg. 22. interfeciſſet poſt Dauidis diſceſſum.

v. 3. *Et percuſſit Dauid Adar-ezer. --- Et capta Dauid ex parte eius mille ſeptingentis equitibus, & viginti millibus peditum &c.* *Quæri* poteſt, quomodo conſentiat hic locus cum illo qui eſt 1. Paralip. 18. vbi dicitur Dauid cepiſſe ex parte Adar-ezer mille quadrigas & ſeptem millia equitum, ac præterea viginti millia virorum peditum? *Reſpondeo* minorem numerum non repugnare maiori, quando minor numerus non exprimitur cum excluſione numeri maioris. Si *quæras*, cur maior numerus ad laudem victoris etiam hoc loco expreſſus non ſit? *fortè* quia illi qui hic narrantur victi, ipſius regis Adar-ezer proprij milites fuerunt; reliqui exteri, ſubſidiarij. Vide etiam aliam ſolutionem in ſimili difficultate 1. Paralip. 19. v. 18.

v. 13. *Fecit quoque ſibi Dauid nomen, cum reuerteretur capta Syria*, id eſt, comparauit ſibi famam. Poteſt etiam intelligi: erexit ſibi titulum triumphalem. Neque id tribuendum eſt inani gloriæ, aut ambitioni Dauidis: quia ſic erat Regum conſuetudo, vt inſignis alicuius victoriæ memoriam relinquerent. Quæ res etiam faciebat ad animandum populum & viros bellatores, ad fortiter pugnandum.

v. 14. *Et poſuit in Idumæa cuſtodes, ſtatuitque præſidium, & facta eſt vniuerſa Idumæa ſeruiens Dauid.* Hic impletum eſt oraculum. Maior ſeruiet minori Gen. 25. Vide eius loci annot.

v. 17. *Et Sadoc filius Achitob, & Achimelech filius Abiathar erant ſacerdotes.* *Quæritur*, An tempore Dauidis duo fuerint ſummi ſacerdotes? id enim ex hoc loco, & ex 1. Paralipomen. 18. vbi eadem verba repetuntur, quidam opinantur. Sed *dicendum* videtur, vnicum fuiſſe ſummum ſacerdotem, functione officij, ſeu poſſeſſione eius dignitatis; ſcilicet Abiathar, qui & putatur dictus Achimelech (de quo mox plenius) qui erat ex poſteris Heli: Sadoc tamen etiam fuiſſe ſummum ſacerdotem, atque adeo primo loco nominari; quia ad ipſum ius ſacerdotij etiam magis, quam ad Abiathar ſpectabat, vtpote Abiathar per Heli ex Ithamar filio minore natu Aaronis, oriundus erat, Sadoc verò ex Eleazaro maiore natu filio eiuſdem Aaronis per Phinees, cuius ſemini quoque promiſſum erat ſacerdotium ſummum vſque in æternũ Numer. vigeſimoquinto. Quare ad implendam eam promiſſionem, transferendum rurſus erat ſuo tempore ſacerdotium de ſtirpe Heli (quod & Dominus illi comminatus fuerat, primi Regum capite ſecundo) ad ſtirpem Phinees. Quod quidem Dauid facere cœpit, eatenus, vt quodammodo pares honore, ac dignitate haberentur Abiathar & Sadoc, altero quidem dignitatem exercente, quia eam bona fide à

patre & auo acceperat; altero vero, id eſt, Sadoc, potiores partes iuris ad eandem dignitatem habente, cum expectatione eiuſdem ſibi per opportunitatem reſtituendæ: quod poſteà tertij Regum capite ſecundo per Salomonem factum eſt. Sanè tempore Dauidis Abiathar, & non alius, legitur habuiſſe ephod, & tanquam ſummus ſacerdos conſuluiſſe Dominum primi Regum capite vigeſimotertio. An autem iſte Abiathar eo loco, & Achimelech hoc loco, vnus atque idem homo ſint, obſcurum eſt. Id conſtat poſteà adhuc Abiathar ſummum ſacerdotem nominari; nempe tertij Regum capite primo & ſecundo. Ac rurſum illud certum eſt, ante Abiathar (de quo primi Regum capite vigeſimotertio) patrem eius paulo antè, (nempe capit. vigeſimoprimo) vocari Achimelech, nempe illum, qui dedit Dauidi panes propoſitionis. Ac nihilominus Marci ſecundo dicit Chriſtus, *quomodo introiuit* (Dauid) *in domum Dei ſub Abiathar principe ſacerdotum, & panes propoſitionis manducauit.*

v. 18. *Filij autem Dauid ſacerdotes erant.* Eos non dici propriè ſacerdotes etiam hic ipſe locus indicat: Nam immediatè præcedit. *Et Sadoc & Achimelech erant ſacerdotes.* Et deinde ſubiecta quadam aduerſatiua, & hæc quoque per aduerſatiuam ſubijciuntur. Adde quod ex ſcriptura certum eſt, poſt promulgatam legem Moyſi, nullos habitos eſſe ſacerdotes, ſcilicet ad offerendum ſacrificia in lege præſcripta, niſi qui eſſent ex poſteris Aaron. Dicuntur itaque filij Dauid hic ſacerdotes, id eſt, principes & primarij in omnibus totius aulæ regiæ. Hunc ſenſum confirmat, quod 1. Paralip. 18. vbi hæc eadem narrantur ſic legitur: *Sadoc autem filius Achitob, & Abimelec filius Abiathar ſacerdotes: & Suſa ſcriba. Banaias quoque filius Ioadæ ſuper legiones Cerethi & Phelethi: porrò filij Dauid, primi ad manum regis.* Ecce quod hic dicitur: *Filij autem Dauid ſacerdotes erant*, ibi in Paralipom. dicitur; *Porrò filij Dauid, primi ad manum regis.* Vnde etiam hoc loco vbi nos habemus (*ſacerdotes*) ſeptuaginta habent, αὐλαρχας, id eſt, aulæ principes. Hieron. quoque in 61. Iſaiæ, ad illud, *Vos autem ſacerdotes Domini &c.* per ſacerdotes intelligit viros principes.

CAP. IX.

v. 3. Et ait Rex. *Nunquid ſupereſt aliquis de domo Saul, vt faciam cum eo miſericordiam Dei?* Nota quod dicit Hebræa phraſi (*miſericordiam Dei*) ſcilicet inſignem & memorabilem miſericordiam. Hebræi enim hac adiectione eximium aliquid ſignificant. Atque ita intelligendum eſt quod ſcriptura ſæpè dicit, cedros D[illegible] montes Dei &c.

v. 8. *Qui* (ſcilicet Miphiboſeth) *adorans dixit, Quis ego ſum ſeruus tuus, quoniam reſpexiſti ſuper canem mortuum ſimilem mei?* Prouerbium canis apud Iudæos eo tempore frequens fuiſſe, patet ex eo quod ſupra cap. 3. Abner quoque dixit ad Isboſeth, *Nunquid caput canis ego ſum aduerſum Iuda hodie?* Significatur autem res contemptibilis. Sicut enim canis ſemper exiguo in pretio eſt, ita mortuus ab omnibus proijcitur & contemnitur, imo horrori eſt. Sic ergo Miphiboſeth ſe comparat hic cani mortuo, ſicut & ibi Abner capiti canis, ſcilicet reſecto.

CAP. X.

v. 4. *Tulit itaque Hanon ſeruos Dauid, raſitque dimidiam partem barbæ eorum, & præcidit veſtes eorum medias vſque ad nates.* Quod poſteriori loco narratur, fœda inprimis eo tempore erat ignominia.
A Nam viri non vtebantur tunc fœmoralibus, vt hodie. Quo pertinet illud præceptum Exodi capite vigeſimo; *Non aſcendas per gradus ad altare meum, ne reueletur turpitudo tua.* Occaſione vero quod propter dimidiam partem barbæ raſam iuſſi ſunt in Iericho manere, donec barbæ iterum creſcerent, *quæritur*, cur non potius eadem opera mox integram barbam abraſerint? Ad quod *reſpondetur*, quod æquè ignominioſum fuiſſet eo tempore integra barba raſa comparere in publico, atque cum dimidio barbæ. Nam diuerſarum regionum & temporum diuerſæ ſunt in his conſuetudines, & id indecorum reputatur quod eſt contra morem receptum.

Objiciunt quidam hunc locum contra ſacerdo-
B tes radentes barbam; ſed ineptè. Nam diuerſarum regionum & temporum, diuerſæ, vt diximus, ſunt conſuetudines. Sic etiam multi Romanorum Imperatorum, vt ex eorum numiſmatibus conſtat, barbas poſuerunt, imo omnino raſerunt; & tempore abauorum noſtrorum, etiam in Belgio principes viri hanc conſuetudinem radendi barbam ſeruabant: vt patet ex imaginibus multorum.

Vnde autem originem habeat, quod ſacerdotes peculiariter adhuc barbam raſerint, cum laici eam nutrirent, nõ ſatis cõſtat. Nam imagines SS. Petri & Pauli, & aliorum Apoſtolorum, eos barbatos exhibent, & etiam hodie Italia & Hiſpania barbatos habet Epiſcopos & ſacerdotes. Producere quidam co-
C nantur Canonem Concilij Carthag. Sed potius ille habet contrarium; ſic enim ibi ſecundum veram lectionem ex antiquis codicibus, vt volunt, reſtitutam, legitur: Clericus nec comam nutriat, nec barbam radat. Nec tamen propterea prohibitum nunc cenſeri debet, ſacerdotes, vel religioſos barbam radere. Nam canon ille ſolum obligabat eo tempore, quando comam nutrire, & barbam radere, erat hominum mollium & effœminatorum, qui per hoc volebant fœminis placere, tanquam illis ſimiles. Quod autem ſacerdotes Belgij, Germaniæ, Angliæ, & magna pars Galliæ vſque ad noſtra tempora barbas raſerint, in cauſa eſſe videtur, quod morem multis annis ijs in regionibus etiam à laicis ſeruatum, ipſi fa-
D cile mutare noluerunt, tum ne barba quidquam incommodi in tremendo altaris ſacrificio peragendo adferret. Videatur Concil. Carthag. 4. can. 44. Et Bellarminus de Monachis c. 40. & Baronius tomo 5. anno Chriſti 398. Additio hæc eſt B. P. Cenſ.

v. 6. *Videntes autem filij Ammon quod iniuriam feciſſent Dauid.* Quomodo Dauid ſeipſum & iniuriam ſibi illatam tam grauiter vltus fuit, ſicut poſtea ſcribitur hoc capite, cum ipſe dicat pſal. 7. *Si reddidi retribuentibus mihi mala &c.* Et Dominus præcipiat per Moyſen Deut. 22. *Mihi vindictam, & ego retribuam.* *Reſpondeo*, Dauid negat ſe perſecutum fuiſſe priuatas iniurias, velut quando à Saule perſecutionem ſuſtinuit. Cæterum iniurias publicas, quæ in Regnum
E vel in Regem vt publicam perſonam committebantur, qualis fuit iſta, vlciſci debuit. Violauerant enim Ammonitæ ius gentium, in legatis regni Iudaici, miſſis à Dauide. Adde quod Dauid non legatur illis intuliſſe bellum, niſi prius bello laceſſitus. Ammonitæ enim ſibi male conſcij prius collegerunt exercitum contra Dauidem, quam à Dauide impeterentur, vt docent ſequentia. Illud vero: *Mihi vindictam*; Deus implet non tantum immediate per ſe, vel per Angelos ſuos, ſed etiam per homines ſuæ iuſtitiæ miniſtros, qualis erat Dauid, quales omnes principes terræ.

CAP. XI.

v. 2. *ACcidit vt ſurgeret Dauid de ſtrato ſuo poſt meridiem, & deambularet in ſolario domus regiæ, viditque mulierem ſe lauantem &c.* Non temere eſt, quod ſcriptura nobis tam exactè & accuratè, etiam adiectis minutis quibuſdam circumſtantiis, ante oculos ponat geminum peccatum Dauidis, adulterium & homicidium; vel homicidia potius. Et primò notanda ſcripturæ conſuetudo, quæ ſanctorum geſta commemorans, non ea ſolum ponit ex quibus laudari poſſent, ſed nec ea ſilentio præterit quæ ad illorum vituperationem pertinent. Qua in re præter ſimplicitatem ac ſinceritatem hiſtoricam, etiam aliud nos docet, de quo ita Gregorius. Ad hoc, inquit, in ſcriptura Dauid & Petri peccata ſunt indicata, vt ruina maiorum ſit cautela minorum; vt nemo ſuæ iuſtitiæ confidat, videns illos de tam alto iuſtitiæ gradu decidiſſe. Sed viciſſim eorum pœnitentiam nobis inſinuat, vt nemo quantuſcunque peccator, veniam deſperet. Ita ille. Dixi Dauidem non homicidium, ſed homicidia commiſiſſe, quia qua ratione iniuſte Vrias iuſſu Dauidis expoſitus fuit telis filiorum Ammon, eadem & alij qui cum eo in eodem periculo poſiti fuerunt, iniuſtè iuſſu Dauidis perierunt, de quibus dicitur: *Et ceciderunt de populo ſeruorum Dauid, & mortuus eſt etiam Vrias Hethæus.* Sicut Vrias iniuſte morti expoſitus, ita & alij qui cum illo erant.

v. 4. *Dormiuit cum ea, ſtatimque ſanctificata eſt ab immunditia ſua, & reuerſa eſt in domum ſuam concepto fœtu.* Variè hæc ſanctificatio exponitur. Hebræa ſic ſonant: *Ipſa autem ſanctificauerat ſe ab immunditia ſua.* Et ſic videretur hoc intelligi de ſanctificatione ſeu mundatione (idem enim hæc ſunt ſæpe apud Hebræos) qua ſe corporaliter exactiſſimè mundaſſet, antequam ad regem accederet. Sed hunc ſenſum verſio noſtra difficulter admittit. Itaque alij intelligunt de ſanctificatione ſeu mundatione legali, quæ deſcribitur Leuitic. capite decimoquinto verſu decimo-octauo. Quin etiam in biblijs Sixtinis hic ipſe locus in margine adſcribitur.

v. 13. *Et inebriauit eum.* Ecce & aliud graue peccatum Dauidis. Quantum enim in ſe fuit, Vriam inebriare conatus eſt vſque ad rationis deliquium, vt faceret eum dormire cum vxore, quo lateret adulterium. Notanda eſt etiam ſobrietas Vriæ, qui non eſt paſſus ſe ingurgitari, nec ad vxorem acceſſit; honeſtis illis de cauſis, quas allegat, etiamſi ex vino factus eſſet hilarior.

v. 27. *Tranſacto autem luctu miſit Dauid, & introduxit eam in domum ſuam, & facta eſt ei vxor.* Pertinet hoc factum ad magnam exaggerationem peccati Dauidis. Significatur enim, Dauidi non fuiſſe ſatis quod alienam vxorem adulterauerat, ſed eum inſuper cupiuiſſe illam habere vxorem, quod vt facere poſſet, virum eius curaſſe interfici. Vnde duæ cauſæ nobis inſinuantur homicidij à Dauide perpetrati, vna hoc capite, vt viro mortuo celaretur adulterium, id eſt, vt mulier putaretur concepiſſe ex ſuo viro, qui vtique mortuus contradicere non poterat. Altera vt eo mortuo ſibi eam acciperet in vxorem, quod indicatur in verbis Nathan cap. ſeq. Fuit ergo matrimonium hoc illicitum, non tamen irritum, vt nunc eſt per canones eccleſiæ. Sed quare de eiuſmodi matrimonio prohibito nihil legitur in lege veteri? Non opus erat prohiberi, quia adulter lapidandus erat. Deut. 22.

CAP. XII.

A v. 1. *MIſit ergo Dominus Nathan ad Dauid.* D. Auguſtinus duobus locis, nempe lib. 2. de conſenſu euangel. c. 4. & ſerm. 63. de diuerſis, dicere viſus fuerat, hunc Nathan Prophetam, eſſe filium Dauidis, itidem Nathan vocatum, vt patet ſupra cap. 5. & Lucæ 3. Sed exponit ſeipſum Auguſtinus retractans libro 83. quæſtionum quæſt. 61. Cum enim de conſenſu Euangeliſtarum dixiſſet: Lucas verò ad ipſum Dauid per Nathan aſcendit, per quem prophetam Deus peccatum illius expiauit. Et ſimiliter ferè ſerm. 63. de diuerſis, exponit hoc po-
B ſtremo loco nempe quæſt. illa 61. hoc modo; *per quem*, id eſt, per cuius nominis prophetam, Deus peccatum illius expiauit.

v. 11. *Ecce ego ſuſcitabo ſuper te malum de domo tua.* Malum pœnæ intelligit: loquitur enim de puniendo peccato Dauidis. *Et tollam vxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, & dormiet cum vxoribus tuis in oculis ſolis huius. Dabo* vt habeat, non vt iuſte habeat. Hoc enim de Abſalon dicitur, qui per inceſtum, & execrabile flagitium conſtuprauit vxores patris tui. Nec tamen facere id potuiſſet, niſi Deo dante poteſtatem facti, quomodo ad Pilatum ait Dominus: *Non haberes in me poteſtatem vllam, niſi data tibi eſſet deſuper. Tu enim feciſti abſcondite*, & ſtudioſe conatus es celare peccatum tuum: *Ego autem faciam verbum iſtud*,
C id eſt, rem iſtam quam dico, *in conſpectu omnis Iſrael, & in conſpectu ſolis*, vt narratur factum infra cap. 16. Illud *faciam* refertur ad totam comminationem præcedentem: *Ecce ego ſuſcitabo &c.* comprehenſo etiam eo quod dixit: *Et dormiet cum vxoribus tuis.* Totum hoc (inquam) Deus facturus erat, & fecit, quatenus erat pœna Dauidis, non quatenus peccatum filij eius.

v. 13. *Peccaui Domino. Dixitque Nathan ad Dauid: Dominus quoque tranſtulit peccatum tuum, non morieris; Verumtamen &c.* Ex his verbis indubitatè ſtatuitur dogma illud catholicum; quod remiſſo peccato, nihilominus communiter reſtet luenda pœna temporalis; qualis hic multiplex Dauidi indicitur. Verum
D de qua morte illud intelligatur (*non morieris*) an de temporali, an de æterna, non æquè liquet. Liranus intelligit de morte temporali, quaſi dixerit Nathan: Tu, ô Dauid, rectè iudicaueras, dicens; *Filius mortis eſt ille &c.* ſed Dominus pro ſua benignitate ignoſcit tibi adulterium & homicidium; ob quod merebaris corporaliter occidi, nequaquam ita occidêris. Sed D. Auguſtinus de morte æterna intelligit; & pulchrè explicat lib. 22. contra Fauſtum capite 67. quomodo remiſſa pœna æterna, maneat luenda temporalis. Ita quoque hunc locum accipit & interpretatur Ambroſ. in apologia Dauid; ita tamen vt hic ſit ſenſus: *Dominus quoque tranſtulit peccatum tuum*, id eſt, Dominus iam certo conſtituit tibi remittere peccatum tuum, per ſacrificia ad hoc inſti-
E tuta, ita vt non moriaris æterna morte. Non rarum enim eſt apud Hebræos præteritum poni pro futuro: maximè apud prophetas, qui futura tanquam præſentia aut præterita intuentur. Sunt tamen qui etiam intelligunt pœnitentiam Dauidis & contritionem tantam fuiſſe, vt fuerit charitate perfecta, & ſic cum reconciliatione coniuncta, ita tamen vt inde non ſequatur, (quod volunt hæretici) contritione, abſque ordine ad ſacramentum confeſſionis, remitti peccata. Vide noſtra in 4.

v. 31. *Populum quoque eius adducens ſerrauit, & circumegit ſuper eos carpenta, diuiſitque cultris, & traduxit*

A *in typo laterum.* Poſteriora verba Latini ſic ferè interpretantur, Diuiſit eos cultris,& diſſecuit in ſimilitudinem laterum, id eſt, ſicut lateres, quando adhuc molles ſunt & lutei, priuſquam coquantur, diuidi cultris ſolent in quadram figuram, ita & de his captiuis factum ſit. Hebræi hoc modo exponunt: Poſuit eos ſub ferreas ſecures,coniecitque eos in fornacem calcariam vel tegulariam, id eſt,in fornacem in qua tegulæ & lateres coqui ſolent. Sed mirum quomodo ita ſæuitum ſit paſſim in omnes, Sic enim habet ſcriptura, *Populum quoque eius adducens ſerrauit:* Et rurſum, *Sic fecit vniuerſis ciuitatibus filiorum Ammon:* quandoquidem Gedeon Iudicum 8. contentus fuerit ſolos ſeniores vrbis Socoth hoc modo punire.

B Sed dicendum eſt, vel hæc facta eſſe inſcio Dauid à Ioab victore, cui Dauid reſiſtere difficile poterat; vel Ammonitas hoc meruiſſe, quia velut omnes publicè applauſiſſent violationi iuris gentium, qua Rex eorum Hanon, vt eſt ſupra capit. 10. legatos Dauid violauerat.

CAP. XIII.

v. 3. E*Rat Amnon amicus, nomine Ionadab, filius Semmaa, fratris Dauid, vir prudens valdè.* Prudens vocatur, non ea prudentia, quæ hominem laudabilem facit, & inter quatuor principales virtutes numeratur, Ea enim eſt virtus, qua quis media opportuna & conuenientia dirigit in bonum finem,

C Sed prudens dicitur ea prudentia, quæ non eſt niſi naturalis quædam ſagacitas, id eſt, facilitas prompta inueniendi apta & idonea media, ad finem qualemcumque. Qualis prudentia etiam ſerpenti tribuitur qui decepit primos parentes. Falluntur autem quidam Hebraizantes, qui dicunt hunc Ionadab fuiſſe prophetam Nathan, ipſumque fuiſſe binomium. Quia, inquiunt, cum rumor ad Dauidem perueniſſet, omnes filios Regis eſſe occiſos, iſte Ionadab, quaſi ſpiritu prophetico prędixit regi ſolum Amnon eſſe mortuum. Falluntur, inquam. Nam iſte Ionadab dedit Amnon peſſimum conſilium, vt inceſtum committeret cum ſorore ſua; quod & ipſa natura horrebat, & lex inprimis prohibebat.

D Non ergo is fuit propheta Dei, qualis ſemper Nathan inducitur. Quod autem Ionadab ait ad regem; Amnon ſolum mortuum eſſe; non prophetico ſpiritu dixit, ſed ex humana & veriſimili coniectura, quia ſciebat Abſalonem diu in illum occulto odio flagraſſe, propter fœdum ſtuprum ſororis ſuæ Thamar.

v. 13. *Loquere ad regem, & non negabit me tibi.* *Quæritur* quomodo Thamar dicat, *Non negabit me tibi*, cum id expreſsè ſit contra legem Leuitici 20. vbi prohibetur cõiugium fratris cum ſorore: ſiue ex patre etiam tantum, vel ex matre tantum: Thamar autem erat ſoror Amnon ex patre? *Reſpondent* Hebræi, Thamar non fuiſſe naturalem filiam Dauid, ſed adoptiuam ex matre, quam Dauid acceperat in prælio grauidam.

E Sed iſtud videtur eſſe Hebræorum commentum. Scriptura enim omninò ita ſonat, vt fuerit ſoror Abſalon ex vtroque parente. Nam & hic vocatur ſoror Amnon à Ionadab, & ipſa reſpõdit ad Amnon; *Noli frater mi.* Et Abſalon ad eam: *Nunquid Amnon frater tuus &c.* Idemquè ſignificatur 1. Paralip. 3. cum dicitur, quod filij Dauid habuerint ſororem Thamar. Itaque rectius reſpondendum, quod hæc verba protulerit Thamar ad Amnon: *Loquere ad regem, & non negabit me tibi:* vel quia neſciret prohibitionem legis; vel vt hoc prætextu ſaltem effugeret præſentem vim, quam patiebatur à fratre.

CAP. XIV.

v. 2. M*Iſit Thecuam, & tulit inde mulierem ſapientem.* Sapientem, id eſt, quæ prudenter & gratioſè ſciret verba ſua diſponere, & loqui cum Rege; ſicut fecerat Abigail vxor Nabal Carmeli. Sed quare Thecuam Ioab miſit? An non in Ieruſalem erat mulier aliqua ſapiens? Fortè illa Thecuitis præ alijs ſingularem habebat gratiam. Vel potius idcirco externam Ioab adhibuit, quia narrare debebat aliquid obſcurum & incognitum regi. Si autem fuiſſet Ieroſolymitana, quæ tale quid narraſſet; potuiſſet ſtatim refelli à Rege dicente; Ego Ieroſolymis habito, & tamen nihil tale, quale tu narras, ad aures meas peruenit. Cæterum in ſermone huius mulieris non eſt mendacium, ſed locutio parabolica, ſicut & in parabola Nathan ſupra cap. 12. Mulier autem iſta parabolicè loquens ad regem ait inter cætera.

v. 11. *Recordetur Rex Domini Dei ſui, vt non multiplicentur proximi ſanguinis ad vlciſcendum, & nequaquam interficiant filium meum.* Senſus eſt: multi ſunt qui quærunt vltionem de filio meo, & ſi interdixerit vni ne filium meum occidat, mox emerget alius qui volet vindicare. Proinde vt ne multiplicentur proximi ſanguinis ad vlciſcendum, recordetur Rex Domini Dei ſui, id eſt, iuret Rex per nomen Domini Dei ſui, firmet verbum ſuum iuramento, vt audita publicatione huius iuramenti, nemo audeat manum inijcere filio meo. Vnde Rex acquieſcens petitioni mulieris, ait: *Viuit Dominus, quia non cadet de capillis filij tui ſuper terram.* *Quæritur* quomodo hæc ſententia Dauid non fuerit iniuſta, ſiue intelligatur de filio mulieris parabolico, ſiue de Abſalone: cum lex præcipiat eum per manus propinquorum occiſi interficiendum, qui quempiam volens occiderit? *Reſpondeo*, filium mulieris prout ſonat parabola, non fuiſſe conuictum de homicidio, neque per confeſſionem propriam, neque per facti euidentiam, neque per teſtes: cum parabola habeat, quod ſoli eſſent in agro, nemine præſente, qui eos prohibere poſſet. De Abſalone autem dicunt, quòd quando occiſus eſt Amnon, non niſi conſanguinei & domeſtici eſſent præſentes; tales autem non ſunt idonei ad teſtimonium ferendum. Sed hæc *reſponſio* non ſufficit. Nam in parabola mulier fatetur cædem à filio factam. Quod ad Abſalonem attinet, factum erat euidens, & ipſe per fugam ſuam ſatis agnoſcebat cædem à ſe perpetratam. Videtur ergo aliter ad hanc difficultatem *reſpondendum*, Nempe, quando propinqui viciniores occiſi conſentiebant, vt homicida à Iudice in gratiam reciperetur; tunc iudex primarius, qualis erat Rex in populo Iſraëlitico; tanquam totius Reip. ſaluti per huiuſmodi commiſerationem nonnunquam conſulens; habebat poteſtatem recipiendi homicidam in gratiam, & prohibendi, ne quis aliorum ei vim inferret. In propoſito autem, proxima filio, erat mater; & proximus Amnon occiſi, erat pater Dauid.

CAP. XV.

v. 6. E*T ſollicitabat corda virorum Iſrael.* Significantius hoc in Hebræo dicitur: *Et furatus eſt Abſalon cor virorum Iſrael.* q. d. huiuſmodi dolis & artibus inibat gratiam apud Iſraëlitas, & animos eorum ſibi conciliabat. Quibus verò artibus id efficere conatus fuerit, præcedentia declarant; vbi legitur benignè ac blandè ſuſcepiſſe omnes, quibus erat negotiũ in aula regis; deinde ſimulaſſe, quod doleret

cauſas eorum alioqui iuſtas & bonas, negligenter tractari, quaſi non eſſet quiſquam à rege conſtitutus ad eas cognoſcendas. (Quod apparet omnino fuiſſe mendacium, nam & ipſe rex ſuperiori capite, per ſe audiuit querelam mulieris Thecuitæ:) Ac tum denique Abſalon, ſpecie boni publici, mentionem regni inijcit, dicens: *Quis me conſtituat Iudicem ſuper terram, vt ad me veniant omnes qui habent negotium, & iuſtè iudicem?* Addit Scriptura. *Sed & cum accederet ad eum homo, vt ſalutaret, extendebat manum ſuam, & apprehendens oſculabatur eum.* His & huiuſmodi artibus viam ſibi parabat ad regnum. En pulchrè nobis in Abſalone depingitur ingenium hominis aſpirantis ad principatum, aut magnas dignitates. Hoc enim primum eſt, vt furetur corda plebis ſimulata humanitate, & hoc, tum promiſſa libertate, tum etiam culpando negligentiam, vel etiam iniquitatem & tyrannidem legitimi principis. Exemplum in Belgio noſtro nimis notum eſt.

v. 7. *Poſt quadraginta autem annos dixit Abſalon ad Dauid &c.* Quædam exemplaria habent (*annos quatuor*). Sed *quadraginta* habent tam Hebræa, quam Septuaginta. *Quæſtio* eſt, vnde hi quadraginta anni computari debeant? Nam à cæde Amnon ad ſummũ fluxerant ſeptem aut octo anni. Liber Hebr. traditionum computat à tempore quo Abimelech cum reliquis ſacerdotibus interfectus eſt à Saule; proptereà, inquiunt, quia hæc perſecutio mota eſt contra Dauidem in vltionem peccati, quo Dauid tunc ſacerdotes fefellerat. Sed id improbabile eſt. Certum enim eſt, ex prædictione Nathan cap. 12. hæc ei eueniſſe, propter adulterium & homicidium recenter commiſſum. Alij referunt ad tempus primæ vnctionis Dauid. Alij ad tempus, quo populus à Samuele petiuerat regem. A quo tempore iam agebatur annus trigeſimus ſeptimus Dauidis poſt primam vnctionem. Erat enim id tribus annis ante primam Dauidis inunctionem. Et hęc ſententia maximè videtur probanda. *Obijcitur* à quibuſdam, quod ſolus Saul, ſecundum id quod eſt Act. 13. videatur regnaſſe annis quadraginta: Sed ad hoc *reſpondetur*, in illis annis quadraginta comprehendi ſimul annos Samuelis & Saulis, vt paſſim chronologi tradunt.

v. 14. *Surgite fugiamus.* Cur non manſit in ciuitate regia vtpote ſatis munita? *Reſpondeo*, quia cor populi conuerſum erat ad Abſalon. Itaquè fuga opus erat, vt interim ſibi ac rebus ſuis maturè conſuleret. Ait enim: *Neque enim erit nobis effugium à facie Abſalon*; ſcilicet niſi fugerimus in tempore, aut ſi manſerimus in Ieruſalem, poſtea non erit effugium, concludet nos obſidione. Nam conſilium Achitophel erat, Dauid ſtatim perſequendum eſſe, infra cap. 17.

v. 16. *Et dereliquit rex decem mulieres concubinas ad cuſtodiendam domum.* Noluit eas ſecum adducere ne eſſent impedimento viris fortibus, ac fugam retardarent, & ne Dauid videretur eas nimium amare. Quod autem poſtea à filio eius ſunt conſtupratæ ex conſilio Achitophel, res erat prorſus inexpectata, quæ ab homine prudente præuideri non potuit aut debuit.

v. 25. *Reporta arcam Dei in vrbem.* Indignum ſe reputat propter quem arca loco moueatur & deferatur in caſtra, ſicut alias pro tutela exercitus populi Dei ſolitum erat fieri. Metuebat enim ne propter ſua peccata arca veniret in periculum; ſicut aliàs contigerat pugnantibus contra Philiſtæos. Deinde conſiderabat bellum hoc non eſſe pro populo contra hoſtes, ſed pro Dauide contra filium pro regno, ſiue autem Dauid obtineret, ſiue Abſalon, populus & religio ſalua maneret: ſolet autem arca adduci in caſtra contra hoſtes pro ſalute populi.

CAP. XVI.

v. 10. *DImittite eum, vt maledicat: Dominus enim præcepit ei, vt malediceret Dauid.* Et iterum: *Dimittite vt maledicat iuxta præceptum Domini.* *Quæſtio eſt*, quomodo hoc Dauid verè dicere potuerit, cum Deus non poſſit eſſe author peccati? Odio enim ſunt ipſi impius & impietas eius, vt dicitur Sap. 14. Primò, *reſpondeo*, quod hæc præceptio Dei non eſt intelligenda in ſola & nuda permiſſione Dei; Tum, quia non rectè colligeret inde Dauid, vt Semei dimitteretur ei maledicere; quia qui permittitur à Deo peccare, non ſtatim dimittendus proptereà eſt, ſeu permittendus ab hominibus, peccatum talè committere. Tum etiam quia inde ſequeretur abſutdom, quod omnis qui peccat, (quia Deo permittente peccat) etiam Deo præcipiente peccaret; & per conſequentiam Dauidis, impunè permittendus eſſet peccare. Prætereà, conſtat præceptionem iſtam propriè accipi non poſſe, vt obedientia eius commendetur. Non enim dici poteſb, qood Semei vllum præceptum à Deo ad hoc acceperat, vt Dauidi malediceret. Et alioqui etiam Dauid malè hanc maledictionem iuſſiſſet poſteà puniri per filium Salomonem. *Dicendum ergo*, præceptum hoc, non aliud eſſe, quam Dei ordinationem; qua ad certum finem (vt videlicet patientia Dauidis exerceretur) voluntate Semei mala iam & ad maledicendum parata, obtulit oportunitatem loci, & miſeriæ, ac fugæ regis, & aliarum circunſtantiarum; quibus factum eſt, vt mala voluntas iam ſe exereret in actum, & opus ipſum liberè Dauidem maledicendi. Nam ſine his circumſtantijs à Deo oblatis, & procuratis, nunqoam Semei auſos fuiſſet regi in faciem maledicere. Senſus ergo eſt. *Deus enim præcepit ei*, id eſt, Deus ſic ordinauit. Et hic modus loquendi vſitatos eſt in ſcriptura ſacra: Vnde illa: pſal. 148. *Ipſe mandauit & creata ſunt.* Item, *Præceptum poſuit, & non præteribit.* Et rurſum Matt. 8. *Imperauit ventis & mari.* Daoid autem agnoſcens hanc ſingularem Dei ordinationem, noluit quidem eò tempore eum impedire à maledicendo; tanquam ex voluntate Dei oblatam acceptans materiam patientiæ.

v. 23. *Conſilium autem Achitophel, quod dabat in diebus illis, quaſi ſi quis conſuleret Deum, ſic erat omne conſilium Achitophel.* Hæc ſimilitudo non per omnia quadrat. Nam Deus nullo modo conſilio ſuo ſuggerit media ad finem malum, ſicut fecit Achitophel. Sed ſenſus eſt, Conſilium Achitophel reſpectu finis ſui propoſiti omnino tale habebatur, & qoodammodo erat, quale conſilium vel oraculum Dei ad finem ſuum; id eſt, valdè accommodum, & exactum ad conſequendum finem. Laudatur ergo in Achitophel ſolertia in inueniendis medijs accommodatis; non probitas, aut virtus veri nominis. Nam iſta requirit, & diſponit ſua media ad bonum finem. Et laudatur Achitophel, non aliter, quam Dominus in euangelio Luc. 16. laudat villicum iniquitatis, eò quod prudenter feciſſet. Et ſe explicans Dominus ſubdit: *quia filij huius ſeculi prudentiores ſunt in generationibus ſuis, filijs lucis.* Non abſolutè, ſcilicet, prudentiores, aut etiam prudentes; ſed *in generationibus ſuis*; id eſt, in ijs quæ ipſi animo deſtinant; ſeu in ſuis negotijs.

CAP. XVII.

v. 3. *ET reducam vniuerſum populum, quomodo vnus homo reuerti ſolet: vnum enim virum tu quæris,*

& omnis

Digitized by Google

& omnis populus erit in pace. Illud (*quomodo vnus homo reuerti ſolet*) in Hebræo ad verbum ſic ſonat (*ſecũdum redire omnem*). Vnde pridem varia fuit huius loci lectio, & expoſitio; in quam ne iterum aliquando incidamus, lubet annotare præcipua Franciſci Lucæ in hunc locum. Plurimi, inquit, legunt (*quomodo omnis reuerti ſolet.*) Quia verò obſcurior eſt lectio; ab alijs atque alijs, aliter atque aliter mutata eſt. Nonnulli (*omnis*) commutarunt in (*amnis*) id eſt, in fluuium, *Quomodo amnis reuerti ſolet*, vt ſenſus ſit; Sicut reuerti ſolet amnis; poſito ſcilicet, quod aluei altitudinem excedat, obſtaculo. Quidam (*omnis*) in (*vnus*) tranſmutarunt; *Quomodo vnus reuerti ſolet*. Sic enim Beſſarionis exemplar, quod in Collegio Theologorum maiori Louanij adſeruatur, habet. Huic ſcripturæ alij, id quod ſubaudiendum videbatur, addiderunt: *Quomodo vnus homo reuerti ſolet*. Quod quia perſpicuo eſt ſenſu, codices pleroſque inuaſit. Neque ab Hebraicæ ſcripturæ ſenſu alienum eſt. Nam quod ad verbum ex Hebræo rectè vertitur (*ſecundum redire omnem*) intelligi etiam poteſt; *ſicut vnus quilibet reuertitur*. Hæc inter alia Franciſc. Lucas.

CAP. XVIII.

v. 3. **V**Nus pro decem millibus computaris. Hoc vel intelligi poteſt æſtimatione eorum qui erant cum Dauid, vt ſenſus ſit. Tanti tu nobis es quam decem millia hominum: vel eorum qui erant cum Abſalon, vt hic ſit ſenſus. Tanti illis eſt te vnum comprehendere, & è medio tollere quam ſi decem millia ex nobis cæderent. Et hunc eſſe ſenſum iſtius loci, oſtendunt verba precedentia populi dicentis ad regem. *Non exibis ad prælium, ſiue enim fugerimus, non magnopere ad eos de nobis pertinebit, ſiue media pars ceciderit è nobis, non ſatis*, id eſt, non admodum *curabunt, quia tu vnus pro decem* &c. Poteſt autem queri vtrum tolerabilius ſit in prelio cadere decem millia hominum, an regem ſolum? Ad quod reſpondetur, eam rem eſtimandam eſſe ex vtilitate regni. Nam ſi regnum & reſpublica plus accipiat incõmodi ex morte vnius regis, quam decem millium hominum, id eſt, militum (quorum vita non ita ſolet eſſe reipublicæ neceſſaria, & quorum interitus plerumque non tantam reipublicæ calamitatem, & periculoſam mutationem adfert, quam improuiſus regis in bello interitus): tum erat tolerabilius decem millia hominum, quam vnum regem perire. At ſi ex morte regis non adeo magnum incommodum imminet reipublicæ, vt, ſi non ſit rex optimus, & paratus ſit ſucceſſor bene recturus, neque ex mutatione periculum appatet, ſatius erit regem perire, quam tantam hominum in prælio ſtragem fieri.

v. 5. *Seruate mihi puerum Abſalon*. *Quæritur*, quare Dauid tam ſollicitè mandarit de filio rebelli ſeruando: Hinc & poſteà, cum nunciaretur victoria; hoc ante omnia quærit, ſitne pax puero Abſalon; id eſt, ſitne Abſalon ſuperſtes? Item audita eius morte, tam amare eum deplorat, vt vix conſolationem admittat. *Quæritur*, inquam, cur ita deploraret mortem filij peſſimi, & morte digniſſimi: ſcilicet fatricidæ, primum; deinde patricidæ; quin & qui patris vxores tam flagitioſè coram vniuerſo populo conſtuprauerat, è contra vero, mortuo filio, quem ex Berſabee genuerat, ſtatim acceperit conſolationem? *Reſpondet* D. Auguſt. lib. 2. contra epiſt. Gaudentij cap. 14. Plus, inquit, impius Abſalon patrem extinctus, quam rebellis afflixit. Viuum namque eum comprehendi cupiebat, vt qui malitia graſſabatur, pœnitentia ſanaretur. Erat ergo ille perſecutor patris, non ſolum contra Dei legem, & contra legitimum patris regnum, arma mouendo, ſed multo amplius perſecutus eſt cor paternum in illa impietate moriendo. Denique illum pater optimus peſſimũ filium, quem non deſperando non defleuerat viuum, ſpe finita fleuit occiſum. Hæc Auguſt. Summa reſponſionis eſt: Voluit Dauid viuum Abſalonem ſeruari, vt pœnitentia ſanaretur. Quod quia ei conceſſum non eſt, meritò eum ex paterna commiſeratione deflet.

v. 9. *Adhæſit caput eius quercui*. Quæritur quomodo caput eius adhæſerit quercui? *Reſpondeo* ex capillis eius, qui multi erant, vt ſupra dictum eſt, arboris ramo implicaris. Et forte capilli eius erant digeſti in cincinnos, quibus facilius inſeri & implicari ramus arboris potuerit, & ipſum Abſalon pendentem retinere. Sic Habacuc propheta per crinem capitis ab Angelo deportatus eſt in Babylonem. Caietanus putat non capillos implexos fuiſſe ramis, quia capillorum non ſit mentio, ſed caput eius intraſſe in denſitatem ramorum & ibi fuiſſe retentum, atque ita Abſalon non ex capillis, ſed ex capite pependiſſe, vt ſi caput immiſſum fuerit ſub mento in ramum bifurcatum, quod non eſt improbabile.

v. 14. *Tulit ergo tres lanceas &c.* Cur Dauid qui per Salomonem vindicari voluit cedes duorum ducum belli Amaſæ & Abner iniuſtas, non etiam huius cædis vltionem eidem filio poſt ſe regnaturo commendauit? Nam illicitam fuiſſe hanc interfectionem apparet, quia facta eſt contra voluntatem & iuſſionem regis, qui diſertè edixerat toti exercitui vt ſeruarent puerum Abſalon. Neque id ignorare potuit Ioab, quia non ſolum eo audiente fuerat à rege id præceptum, ſed ſcriptura teſtatur regem ipſi Ioab præcepiſſe, ſimul & Abiſai & Ethai principibus. Quin ad eum maxime pertinebat interdictum, quia primarius erat dux belli. *Reſpondetur* rationem eſſe multiplicem. Primo, quia Abſalon in bello interfectus eſt, licet fugiens: alij in pace. Vnde dicit Dauid quod Ioab effuderit ſanguinem belli in pace. Secundo, quia Abſalon adhuc hoſtis erat, necdum reconciliatus, alij iam fuerant reconciliati. Tertio, quia Abſalon occiſus zelo iuſtitiæ publicæ, nam alioqui amicus erat Ioab Abſalono, vt ex ſuperioribus ſatis appatet: alij interfecti ex priuata cupiditate vindictæ. Quarto, quia Abſalon aperto Marte occiſus eſt, ſicut occidi ſolent hoſtes è prælio fugientes: alij proditoriè & per inſidias ſub ſpecie amicitiæ. Quintò, quia Abſalon ſuperſtes potuiſſet adhuc aliàs moliri rebellionem & regnum affectare. Neque ſane eo ſuperſtite ſatis fuiſſet conſultum ſecuritati regni Dauidis. Erat enim, vt ſupra deſcribitur, ingenio valde ambitioſo, & ad commouendos populi animos appoſito. At nihil tale de alijs duobus metuendum erat. Recte igitur factum Ioab vt multis modis excuſabile, Dauid putauit diſſimulandum eſſe, ne vindicando per ſe vel per Salomonem verificare videretur, quod de eo Ioab dixerat: *Diligis odientes te, & odio habes diligentes te*. Quin etiam ob quintam rationem iam dictam, reſponderi queat, prohibitionem Dauidis, vtpote vergentem in reipublicæ periculum, non obligaſſe Ioab, licet bona & ſancta intentione facta à Dauide fuerit. Ac ſane leges principum quæ non diriguntur ad bonum publicum, non ſunt leges, proinde nec obligãt. Dauid autẽ cum duplicẽ gereret perſonam, regis & patris, alteram alteri miſcuit cogente affectu paterno, quando præceptum tale dedit. An autem Ioab in hac interfectione Abſalon reſpectum habuerit etiam ad iniuriam priuatam ſegetis incenſæ, ſibi illatam ab Abſalon, quam eadem opera voluerit vlciſci, dubitari poteſt. Si ſic, ergo ſine dubio peccauit

ſeipſum vleiſcendo. Porrò quintam rationem ſuperius allatam ad uuat, quod Abſalon fratris ſui interfector ſemel receptus io gratiam, eo relapſus eſt, vt per ambitionem etiam regnum patris inuadere voluerit, ipſumque patrem è medio tollere: Quæ ergo Dauidi aut regno ſecuritas eo ſuperſtite?

v.18. *Porrò Abſalon erexerat ſibi, cum adhuc viueret, titulum &c.* Per *titulum* intelligitur monumentum aliquod inſigne, quo eius memoria perpetua apud poſteros remaneret: cuiuſmodi eſt arcus triumphalis, vel pyramis, vel ſtatua, vel ædificium aliquod illuſtre. Obiter autem illud hoc loco inſeritur, vt manifeſto argumento iſto qooque oſtenderetur Abſalolem fuiſſe ſuperbum & ambitioſum. Simul etiam ironiæ ſpeciem habet iſta cõmemoratio tituli quem ſibi erexerat. Quaſi dicat ſcriptura: Ecce, ille qui ſibi adeò magnificè triumphalem titulum erexerat; nunc aliud longè diuerſum genus monumenti accepit; nempè quia ſuper corpus mortui comportauerunt milites Dauid ingentem aceruum lapidum in perpetuam rebellionis ac parricidij eius deteſtationem.

CAP. XIX.

v.12. E*Tait Rex Semei, non morieris. Iurauitque ei.* Quid iurauit? niſi quod præceſſit, *Non morieris?* Hoc ergo, vt apparet, iureiurando firmauit. Sed videri poteſt Dauid hoc iuramentum violaſſe, quando moriturus præcepit Salomoni 3. Reg. 2. dicens de Semei; *Tu noli pati eum eſſe innoxium.* Rupertus lib. 4. in Matth. in fine excuſat Dauidem, quia videlicet Semei non amore iuſtitiæ, ſed timore pœnæ ſupplex ad Dauidem venerit. Verum ea reſponſio non ſatisfacit; quia Dauid abſolutè ſupplicanti dixit; *Non morieris.* Dicendum ergo, quod Dauid iurauit eum non moriturum, ſcilicet propter eam cauſam, quod Regi maledixiſſet. Neque præcepit filio ſuo Salomoni vt propter illam culpam Semei puniret, ſed tantum in genere dicit, *Tu noli pati eum eſſe innoxium,* id eſt, impunitum, ſed eo modo quo iuſtè puniri poterit. Eum autem modum committit prudentiæ Salomonis: Vnde addit ibidem 3. Reg. 2. *Vir autem ſapiens es, vt ſcias, quæ facias ei,* q.d. facilè inuenies in eo occaſionem aliquam, cum ſit homo ſeditioſus. Qua occaſione inuenta, ſimul in eo punies, ex conſequenti, hoc peccatum cum nouo, in quo eum deprehẽdes. Nempe ſolent Principes ita dimittere peccatà præſertim ſeditioſis, vt ſi contingat eos iterum peccare; ſimul puniatur prius peccatum cum poſteriori; atque ita in Semei factum eſt, vt narratur eodem capite ſecundo libri ſequentis.

v.29. *Ait ergo ei Rex. Quid vltra loqueris? Fixum eſt, quod locutus ſum: tu, & Siba diuidite poſſeſſiones.* q.d. Sententiam meam, qua Sibæ donaui tuas poſſeſſiones, nolo totam retractare, ſed tantum ex parte, nempe vt tu dimidium habeas, & ille alterum dimidium. *Sed hanc ſententiam Dauidis tanquam iniuſtam,* notant omnes expoſitores. *Nempe* Siba propter mendacium quo accuſauerat Dominum ſuũ Miphiboſeth apud Dauidem læſæ maieſtatis, ſuſpendium potius merebatur, quam dimidiam bonorum partem. *Quin etiam aiunt,* ob hanc tam iniquam ſententiam, poſteà regnum eius fuiſſe diuiſum inter Roboam nepotem ſuum, & Ieroboam ſeruum. Quod tamen non eſt certum. Nam cauſam illius diuiſionis certiſſimam habemus lib. 3. c. 11. vbi Dominus ait ad Salomonem poſtquam ad idola defecerat: *Quia habuiſti hoc apud te,* &c. *diſrumpens ſcindam regnum tuum.* Et tamen etiam ibi additur. *Veruntamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum. De manu filij tui ſcindam illud, nec to-*

A *tum regnum auferam, ſed tribum vnam dabo filio tuo propter Dauid ſeruum meum.* Quibus verbis in ſolum Salomonem ita reijcitur meritum illius diuiſionis, vt in contrarium allegeorur merita Dauidis, propter quæ ſaltem pars aliqua regni maneat apud Salomonis poſteritatem. Vnde cauſa diuiſionis allata nõ eſt certa niſi forte dicamus occaſione peccati Salomouis Deum ſimul voluiſſe vindicare iniuſtitiam à Dauide commiſſam: maxime quia Dauid in hoc ſuo facto parum memor fuit fœderis initi cum Ionatha patre Miphiboſeth; idque non tantum cum iuramento, ſed etiam cum execratione, qua dicebat 1. Reg. 20. *Requirat Dominus de manu inimicorum Dauid &c.* id eſt,
B ſi non ſeruauerit pactum faciens miſericordiam cum poſteritate Ionathæ, vindicet Dominus in ipſum Dauid, vt ibidem expoſitum eſt. Poteſt tamen aliquo modo excuſari, quod hic ſtatuit Dauid, tũ quia id facit conſentiente Miphiboſeth, tũ quia exiſtimare licet quod pro parte per ſententiam ablatorum à Miphiboſeth fecerit ei iuſtam aliquam compenſationem, vel honorabilius eum tractando, vel collatis in filios & familiam eius beneficijs. *Moraliter diſcimus, quam periculoſum,* & pernicioſum ſit principibus aures accommodare detractoribus, & ex vnius relatu ſententiam ferre, altera parte inaudita. Fuit quidem memor huius fœderis cum Ionatha Dauid. c.21. quando morti eripuit filios Ionathæ, ſed in hoc loco turpiter ſui oblitus eſt.

C

CAP. XX.

v.3. E*T non eſt ingreſſus ad eas. Sed erant clauſæ vſque in diem mortis ſuæ in viduitate viuentes* Quare Dauid has concubinas recluſerit, & ab ijs ſe deinceps abſtinuerit, *duæ* ſunt rationes. *vna,* quia lex præcipit Leuit. 18. *Turpitudinem nurus tuæ non diſcooperies.* Quamuis enim iſtæ mulieres propriè non eſſent factæ nurus Dauidis, per hoc quod filius eius Abſalon ad eas fuerat ingreſſus, erant tamen ſecũdum quandam ſimilitudinem, qoia eas ſibi vendicauerat Abſalon tanquam ſuas vxores. Vnde indecens, & inhoneſtum erat, vt pater eas deinceps pro vxoribus habe-
D ret, quantum ad vſum coniugalem. Et ob hanc cauſam ab earum congreſſu abſtinuit Dauid. *Acceſſit & illa cauſa,* ob quam quoque eas recluſit, quia, ſi in publico conſpicerentur, renouaſſent in animis populi memoriam fœditatis perpetratæ in eas ab Abſalon, idqoe redundaſſet in ignominiam ipſius Dauidis. Quod autem additur (*in viduitate viuentes*) intelligendum eſt oon quantum ad mortem mariti (nam Dauid earum maritus viuebat) ſed quoad priuationem tantum thori, ſiue conuictus maritalis. Vnde & Hebræa habent non ſimpliciter (*in viduitate*) ſed (*in viduitate vitæ*) id eſt, conuictus.

Quæritur hic cur potius ad Michel fuit ingreſ-
E ſus poſtquam alteri viro coniuncta fuerat, quam ad iſtas? Quidam reſpondent, quia Michol non fuerat cognita à viro, cui à patre fuerat tradita. Sed hoc non eſt veriſimile, tum quia diu cum eo cohabitauerat, tum quia ab illo viro in tantum amabatur, vt ſecutus eam fuerit plorans longo itineris ſpatio, quando Dauidi erat reſtituenda 2. Reg. 3. Verior ergo reſponſio eſt, quia per hoc quod erant cognitæ à filio ſuo, erat quædam affinitas Dauidi cum eis contracta, ob quam cauſam vel oportebat, vel ſaltem decebat omnino vt ab earum concubitu in poſterum abſtineret.

v. 18. *Sermo dicebatur in veteri prouerbio: qui interrogant, interrogent in Abela, & ſic perficiebant.* Hebr. ad verbum ſic: *Loquendo loqui ſolent initio, dicendo: Interrogando*

interrogaſſent in Abela, & ſic finiſſent. Et multa ſunt ſubaudienda, vt clara reddatur ſententia; Nempe ſenſus eſt: Qui veniũt oppugnatum vrbem aliquam, ſolent loqui initio, antequam eam oppugnent, interrogando, num velint recipere leges pacis præſcriptas Deut. 20. & ita ſeſe dedere? Quod ſi ſic interrogaſſent, ô Ioab, duces exercitus tui in Abela, quam tu nunc oppugnas; (*ſic finiuiſſent*) id eſt, ſtatim, vel iamdudum finiuiſſent bellum, id eſt, tradidiſſent ſe poteſtati tuæ, & recepiſſemus leges pacis à te proponendas. Et hic ſenſus conformis eſt ſequentibus. Mox enim, lege pacis propoſita, & impleta de tradendo capite Sibæ, qui erat author ſeceſſionis ſeu rebellionis, finita eſt oppugnatio, ſolutaque obſidio.

CAP. XXI.

v.1. F*Acta eſt quoque fames in diebus Dauid tribus annis iugiter. Et conſuluit Dauid oraculum Domini. Dixitque Dominus, propter Saul & domum eius ſanguinum, quia occidit Gabaonitas.* Hi erant Gabaonitæ quibus Ioſue & principes Iſrael, Ioſue 9. iurauerant ſe eos non interfecturos. Patet itaque ex hoc loco iuramentum illud eos obligaſſe, non obſtante fraude Gabaonitarum, qui cum habitarent in terra Chanaan, mentiti fuerant ſe de longinqua regione veniſſe. Nec illos tantum obligauit, qui tunc iurauerant, ſed etiam ſucceſſores eorum. Videlicet cum Saul zelo non bono commotus eos occidiſſet, tanquam ſatisfacere volens mandato Dei in lege Moyſi, qui omnes habitatores Chanaan deleri iuſſit, Deus indiſcretum hunc zelum & temeritatem Saul, vindicauit in vniuerſum populum fame trienni.

v.6. *Dentur nobis ſeptem viri de filijs eius, vt crucifigamus eos Domino. — Et ait Rex. Ego dabo.* Q*uæritur* quomodo Dauid non peccarit hic contra legem, qua præcipitur filios non eſſe puniendos pro patribus, ſed vnumquemque pro ſuo peccato interficiendum? R*eſp.* Dauid conſuluerat oraculum Domini, vt patet v. 1. ex quo intellexit hanc famem factam propter Saul, & (vt ibi additur) *domum eius ſanguinum.* Vnde veriſimile omnino eſt, eodem oraculo ſimul reſponſum fuiſſe, vt petitione Gabaonitarum, iniuria ipſis facta expiaretur. Atque ita Dauid tradens ſeptem viros ex poſteris Saul crucifigendos, non tam officium fecit Iudicis aut regis, qui in lege prohibentur contra filios ſententiam ferre pro delicto patris; quam officium executoris ſententiæ diuinæ, quam intellexerat ex oraculo. Diuino autem iudicio, cui omnes ſunt obnoxij, & apud quem nemo innocens eſt; rectè filij pro peccatis patrum luunt, vt varijs locis ſcriptura teſtis eſt.

v. 8. *Et quinque filios Michol filiæ Saul, quos genuerat Hadrieli filio Berzellai &c.* Difficilis hic quæſtio eſt, quomodo hæc vera ſint, cum Michol, recedente Dauide, non nupſerit Hadrieli, ſed Phaltiel? vt patet 1. Reg. 25. in fine & 2. Reg. 3. v. 14. Hadrieli verò omnino nupſit ſoror Michol nomine Merob, vt 1. Reg. 18. narratur. Legendum ergo hic videtur (*filios Merob*) pro (*filios Michol*) Eſt hoc planè veriſimile; maximè quod Michol nullos legatur habuiſſe liberos. Et omnino Caietanus hoc loco ſuſpicatur lectionem Hebraicam eſſe corruptam, & pro (*Michol*) legendũ eſſe (*Merob*). Vel dicendum, hos dici filios Michol, & quod eos genuerit Hadrieli, ſcilicet, quia poſt mortem ſororis ſuæ Merob, eos adoptauit, & educauit, ſic vt nihilominus vocarentur filij Hadrielis, atque ita eos quodammodo dicatur genuiſſe Adrieli. Additio Cenſ. Videtur hæc poſterior ſolutio longe petita, & verbis ſcripturæ repugnans.

A v. 10. *Donec ſtillaret aqua ſuper eos de cælo.* Id eſt, donec pluuia caderet de cælo; quod ſignum erat Deum eſſe placatum, & iam famem mitigandam. Significatur autem pluuiam citò diuinitus datam: Nam non poterant corpora crucifixorum relinqui ſuſpenſa.

CAP. XXII.

v. 21. R*Etribuet mihi Dominus ſecundum iuſtitiam meam, & ſecundum munditiam manuum mearum reddet mihi.* Notandus locus contra hæreticos noſtri temporis, qui dicunt iuſtitiam noſtram nullam apud Deum retributionem mereri. Hic enim Dauid apud Deum ſuam iuſtitiam prætendit, & pro ea à
B Domino iuſtam retributionem expectat. Reſpicit autem Dauid hoc loco, potiſſimum ad innocentiam, & clementiam ſuam, qua vſus eſt erga Saulem hoſtem ſuum capitalem; quem cum ſemel, atque iterum haberet in manibus, & occidere poſſet, tamen ei pepercit, eò quod eſſet Chriſtus, id eſt, vnctus Domini. Quod eò reſpiciat, patet. Quia hoc Canticum Dauid, idem eſt cum pſalmo 17. niſi quod verba multa hic aliter legantur, vtpote verſa immediatè ex Hebræo, cum pſalmi ſint ex verſione ſeptuaginta. At vero titulus pſalmi illius ſic habet: *Pſalmus Dauid in die qua liberauit eum Dominus, de manu omnium inimicorum ſuorum, & de manu Saul.* Adde quod 1. Reg. 26. vbi coram Saul, cui pepercerat, ſuam innocentiam alle-
C gat, ſimilia quoque verba habet, dicens: *Dominus autem retribuet vnicuique ſecundum iuſtitiam ſuam & fidem. Tradidit enim te Dominus hodie in manum meam, & nolui extendere manum meam in Chriſtum Domini.*

v. 26. *Cum ſancto ſanctus eris, & cum peruerſo peruerteris.* Hanc ſententiam vulgo referunt ad conuerſationem hominum inter ſe. Vt ſenſus ſit: Si cum ſancto homine conuerſeris; & ipſe ſanctus euades; & contra, Si cum peruerſo & impio; talis quoque ex eius commercio efficieris. Et in genere, quales ſunt, cum quibus conuerſaris, talis ex eorum conuerſatione, euades. Senſus pius eſt, ſed non proprius huic loco. Verba enim ſunt Dauidis loquentis ad Deum, & docentis, qualem ſe Deus gerat erga vnumquemque
D hominem, vel bonum & innocentem, vel malum ſeu peruerſum. Senſus igitur eſt. Cum ſancto & innocente homine ſanctus es, benignus & clemens; retribuendo ei ſecundum ſuam ſanctitatem, innocentiam & iuſtitiam: Cum peruerſo autem peruerteris, id eſt, durus & ſeuerus eris, retribuendo ei ſecundum ſuam peruerſitatem & maliciam. Hinc Aug. Et cum peruerſo videris peruerſus, quoniam dicunt, Ezech. 18. v. 25. Non eſt recta via Domini, cum ipſorum via non ſit recta. Vide etiam Pſal. 17.

CAP. XXIII.

v. 1. H*Æc ſunt verba nouiſſima, quæ dixit Dauid fi-*
E *lius Iſai &c. Nouiſſima verba dicuntur*, non quod ea omnium poſtremo locutus ſit, ſicut quæ quis loquitur in lecto ægritudinis ſtatim moriturus, qualia ſunt quæ Iacob ad duodecim filios, & Moyſes ad tribus Iſraël iam iam morituri locuti ſunt; ſed vocantur verba nouiſſima Dauid, quia ea cecinit & recitauit poſt omnes pſalmos à ſe compoſitos, & ſub finem regni, vt verba iſta ſint velut ſigillum quoddam omnium pſalmorum eius, quo præcedentem propheticam ſuam omnem, pſalmis comprehenſam, conſignat. Significat autem his nouiſſimis verbis excellentiam ſuorum pſalmorum, idque duabus rebus; ſcilicet ex modo, & ex materia, *modum*, quo illos cecinit, indicat, cum ait: *Spiritus Domini locutus eſt per me,*

& ſermo

& ſermo eius per linguam meam. Significat ergo ſe in ſcribendis pſalmis fuiſſe inſtrumentū Spiritus ſancti loquentis per os eius. Materiam verò indicat verbis præcedentibus iſtis: *Dixit vir, cui conſtitutum eſt de Chriſto Dei Iacob, egregius pſaltes Iſrael*. Quibus verbis ſignificat præcipuam ſuorum pſalmorum materiam fuiſſe, prænunciare aduentum Chriſti, & ea quæ ad Chriſtum, eiuſque corpus, id eſt, Eccleſiam, pertinent. Nam in Chriſto & caput, & membra intelligenda ſunt.

v.3. *Dixit Deus Iſrael mihi, locutus eſt Fortis Iſrael, Dominator hominum, iuſtus dominator in timore Dei*. Quidam verba poſteriora illa (*Dominator hominum*) referont quoque ad Deum, vt dicatur ipſe dominator hominum, &c. vtpote cui homines obedire debeant, & ſeruire in timore Dei. Sed rectius ad Dauidem ipſum referuntur; nam præcedit (*dixit Deus Iſrael mihi*) Vt ergo Dauidi huic verba ſint accommodanda, ſenſus eſt: Dixit Deus Dauidi, vt ipſe ſit dominator & Rex hominum, ſed vt ſit dominator iuſtus *in timore Dei*, id eſt, vt præſit & regat ſuos in timore Dei, ſciens ſe habere ſupra ſe maiorem Dominum.

v. 15. *O ſi quis mihi daret potum aquæ de ciſterna*. Videri poſſet in hoc facto peccaſſe Dauid, quod inordinate deſiderando idemque deſiderium verbis ſignificando, occaſionem dedit ſuis militibus, vt ſe temere in grande diſcrimen vitæ conijcerent. Neque enim vlla vel neceſſitas, vel vtilitas poſcebat tantam audaciam. Vnde & Dauid culpam agnouiſſe videtur, quando allatam aquam *noluit bibere, ſed eam libauit Domino dicens. Propitius ſit mihi Dominus ne faciam hoc. Num ſanguinem hominum iſtorum qui profecti ſunt, & animarum periculum bibam?* Qui ergo bibere non debuit allatā, nec appetere debuit vt adferretur. Verum reſponderi poteſt Dauidem nihil ſuſpicantem, quid ſui milites eſſent facturi, ſimpliciter verbo, vt fit, ſignificaſſe vehemens illius aquæ, qua ſæpe olim paſtor recreatus fuerat, deſiderium, quo moueri ſe ſentiebat. Certè à militibus qui ſcirent eam aquam Dauidi non eſſe neceſſariam, nec ſe propter eam periclitari debere, temeritatis culpa remoueri poſſe nō videtur, tametſi factum hoc fuerit heroicæ cuiuſdam virtutis, quæ in illorum animis latebat iudicium & argumentum: vt ſolent ab animis ad inſignes quaſdam virtutes propenſis, ſed nondum excultis, proficiſci facta quædam non laudanda quidem, ſed tamen indolem bonam quæ cultura egeat, monſtrantia.

v. 20. *Ipſe percuſſit duos leones Moab* Hebraicè eſt, (*leones Dei*) id eſt, ingentes & fortes, ſicut dicuntur montes Dei, cedri Dei; & alia quæcunque eximia, apud Hebræos hoc epitheto Dei decorantur. Nonnulli intelligunt duas munitas arces Moabitarum. Verum, quia dicitur (*percuſſit*) plerique potius intelligunt per duos leones duos fortiſſimos principes, vel

A milites ex Moabitis. Et ſenſum illum confirmant omnia præcedentia & ſequentia de fortibus, ſeu viris ſtrenuis, varia ſtratagemata: quæ confer cum ijs quæ ſunt 1. Paralip. 11. & 20.

CAP. XXIV.

v.1. *ET addidit furor Domini iraſci contra Iſrael, commouitque Dauid in eis, dicentem: Vade, numera Iſrael & Iudam*. Gregorius exponens hunc locum ait: Secundum merita ſubditorum, diſponuntur acta regentium. Vnde ſæpè fit, vt pro culpa gregis, etiam boni delinquat vita paſtoris. Dauid enim, Deo teſte laudatus, populum numerando peccauit; & populus

B pœnam ſuſcepit; quia ſecundum merita plebium diſponuntur corda rectorum. Hæc Gregor. Factum eſt ergo merito plebis, vt Dauid in hoc peccatum labi permitteretur. *Sed* quæres, quare *peccauit Dauid* numerando populum? *Reſpondeo*, Primum, per ſoperbiam & elationem mentis, quia tanquam rex potens gloriabatur in multitudine populi ſibi ſubiecti. Secundo, quia per hoc fecit contra legem Exodi 30. vbi dicitur. *Quando tuleris ſummam filiorum Iſrael, dabunt ſinguli pretium pro animabus ſuis Domino, & non erit plaga in eis*. Debebant autem ſinguli dare dimidium ſicli: Hæc autem numeratio non ita facta eſt; vnde conſecuta eſt plaga.

v.13. *Aut ſeptem annis, veniet fames, aut tribus menſibus fugies aduerſarios &c*. Quomodo hęc non pugnent

C cum narratione quæ eſt 1. Paralip. 21. in ſpeciem ab hac diuerſa, vide ibi explicatum.

v.14. *Sed melius eſt, vt incidam in manus Domini (multæ enim miſericordiæ ſunt) quam in manus hominum*. Hæc cauſa eſt cur Dauid potius elegerit peſtem, quam vnum ex duobus reliquis; & maximè, ne videretur ipſe flagellum Dei velle effugere: tradendo ſuos hoſtibus & fami, à quibus malis ipſius perſona potuiſſet eſſe tuta; ſed elegit peſtem, in qua omnium par eſt conditio; vt agnoſceret ſe imprimis reum; ſicut

D & poſtea dicit. v. 17. *Ego ſum qui peccaui, ego qui inique egi: Iſti, qui oues ſunt, quid fecerunt? Sed quæritur*, quomodo hic Dauid dicat: *Melius eſt vt incidam in manus Domini, multæ enim miſericordiæ eius ſunt*, cum Apoſtolus dicat ad Hebr. 10. *Horrendum eſt incidere in manus Dei*. Reſpondeo. Dauid conſiderat Deum punientem in hoc ſęculo, vt patrem; Apoſtolus autem, vt ſeuerum iudicem. Loquitur enim de impœnitentibus. Neque etiam contrarium eſt his verbis Dauid, id quod dixit Suſanna in anguſtijs cōſtituta: *Melius eſt mihi incidere in manus veſtras*, loquens de improbis ſenibus, Nam Dauid hic facit comparationem inter diuerſa mala pœnæ; Suſanna autem tanquam minus malum, elegit malum pœnæ, pro malo culpæ. Sic enim ſubiungit: *quam peccare in conſpectu Dei mei*.

FINIS LIB. II. REGVM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM III. REGVM.

CAP. I.

v. 2. *QVæramus Domino noſtro regi adoleſcentulam virginem, & ſit coram rege, & foueat eum.* Quæritur an Dauid hanc Sunamitidem duxerit *in vxorem?* Hieronymus videtur ſentire, quod fuerit virgo & vxor. *Sed* dicendum ſcripturam non indicare quod eam duxerit in vxorem; ſed magis videtur ſignificare contrarium; nam dicitur tantum quæſita ad calefaciendum corpus ſenile regis. *Deinde*, ſi vxor fuiſſet Dauidis, quomodo Adonias filius eius tam impodens fuiſſet, vt eam peteret ſibi in vxorem? Nam ducere eam vxorem, quæ fuiſſet vxor patris, expreſſe prohibitum eſt Leuit. 18. vbi dicitur: *Turpitudinem vxoris patris tui non diſcooperies.* B

v. 5. *Adonias autem—eleuabatur dicens: Ego regnabo. Fecitque ſibi currus & equites &c. Nec corripuit eum pater ſuus.* Simile quid habemus 2. Reg. 13. quando Amnon filius Dauid inceſtum cum ſorore ſua commiſerat, *Et noluit* (inquit ſcriptura) *Dauid contriſtare ſpiritum Amnon filij ſui, quoniam diligebat eum.* Sane vtrobique ſcriptura taxare videtur in Dauide nimiam indulgentiam erga filios: quos ſciebat grauiter delinquere; & ne eos contriſtaret, corripere tamen pro merito non audebat. Et idem accidit in Abſalone, quem cum pater videret inſtituere regiam pompam, ſimiliter eum non corripuit. Vnde & rebellio Abſalonis in patrem eſt ſecuta. Itidem multi alij tempore veteris teſtamenti, viri alioqui ſancti, hac C parte infelices fuerunt, in filiorum educatione. Exemplo ſunt filij Iacob, filij Heli, filij Samuelis, filij Dauid, filius Ezechiæ, filij Ioſiæ. In quibus etſi Heli & Dauid cauſam aliquam dediſſe legantur nimia ſua in filios indulgentia cauſa tamen generalior quoque iſta non improbabiliter aſſignatur, quod tempore veteris teſtamenti matrimonium nondum eſſet propriè dictum ſacramentum; neque eam gratiam largiretur ad prolem piè educandam, quam confert tempore noui teſtamenti, ijs qui cum debita præparatione matrimonium ineunt.

v. 11. *Dixit itaque Nathan ad Bethſabee.* Nathan propheta erat qui Dauidi annunciauerat Salomonem poſt eum regnaturum; idque prædictione prophetica & abſoluta. Nam alioqui nihil amplius Dauidi fuiſſet promiſſum, quam Sauli, cui dictum fuit à Samuele: *Iam nunc præparauerat Dominus regnum tuum in æternum.* Quomodo nunc ergo tanquam dubitans & D metuens tam ſollicitè agit pro Salomone? Reſpondeo, non dubitabat de Dei promiſſo, ſed forte metuebat ne Salomon non ſtatim à morte patris, aut non ſine bello & ſanguine ad regnum perueniret. Deinde dici poteſt ſollicitudinem eam non fuiſſe dubitantis & metuentis, ſed operam dantis vt hoc impleatur quod Deus promiſit. Deus enim multa promiſſa ſua implet per ſtudia & conatus ac voluntates hominum. Sic enim & ipſe Dauid ad regnum promiſſum peruenit per labores, & ſudores & pericula.

v. 13. *Nonne tu Domine rex iuraſti ancillæ tuæ dicens:* A *quod Salomon filius tuus regnabit poſt me, & ipſe ſedebit in ſolio meo? Filius tuus*, id eſt, ipſius Bethſabee. Refert enim Nathan verba Dauidis loquentis ad Bethſabee matrem Salomonis. Et infra. *Domine mi, tu iuraſti per Dominum Deum tuum ancillæ tuæ. Salomon filius tuus regnabit poſt me, & ipſe ſedebit in ſolio meo.* Et multo inferius: *Sicut iuraui tibi—ſic faciam hodie.*

Circa hæc quæri poteſt quomodo Dauid iurare potuerit Salomonem poſt ſe regnaturum, atque in ſolio ſuo ſeſſurum, cum id in eius poteſtate non eſſet, ſed in voluntate populi? Neque enim populus legem ſibi ſtatuerat de filio Dauidis in regem ſuſcipiendo, præſertim illo quem Dauid deſignaret. Verum, rectè intelligitur Dauid iuraſſe ita futurum quantum in ipſo eſſet; eo magis quia de Salomone B poſt ſe regnaturo diuinum acceperat oraculum, vt ſatis colligitur ex 2. Reg. 12. v. 24. & 1. Paralip. 22. Expreſsè verò id dicitur 1. Paralip. 28. & 29. His accedit quod Dauid tantæ erat authoritatis in populo, vt non dubitaret populo placiturum ſucceſſorem regni, quem ipſe deſignaret. Hoc enim aperte ſignificant hoc loco verba Bethſabee ſic loquentis ad Regem: *Veruntamen, Domine mi Rex, in te oculi reſpiciunt totius Iſrael, vt indices eis quis ſedere debeat in ſolio tuo, Domine mi Rex poſt te.*

v. 21. *Eritque cum dormierit Dominus meus rex cum patribus ſuis, erimus ego & filius meus Salomon peccatores.* Quidam Hebræorum poſtrema verba ſic interpretantur: Erimus falſi, & fruſtrati ſpe noſtra, & quaſi aberrantes à ſcopo non id conſequemur quod ſpera- C bamus. Sed videtur plus aliquid ſignificari, quia ſupra Nathan dixerat ad Bethſabee: *Nunc ergo veni, & accipe conſilium à me, & ſalua animam tuam, filijque tui Salomonis.* Per quod ſignificatur, quòd regnante Adonia, periclitaretur ipſorum ſalus & vita. Senſus igitur eſt, *Erimus ego & filius meus Salomon peccatores*, id eſt, quæret contra nos Adonias occaſionem tollendi nos è medio, puniendique nos tanquam peccatores. Videlicet metuebat Bethſabee, ne mortuo Dauide, ſi Adonias regnaret, ad ſtabiliendum ſuum regnum animaduerteret in eam ob crimen adulterij; & ſimiliter contra Salomonem filium eius occaſionem mortis inferendæ quæreret.

v. 34. *Vngat eum ibi Sadoc & Nathan propheta in regem ſuper Iſrael, & canetis buccina, atque dicetis, viuat rex Salomon.* Hoc ita vt iuſſit Dauid factum eſſe, paulo D poſt legimus. Quæritur ergo an Salomon patre adhuc viuente fuerit Rex Iſrael? an vero hæc vnctio & acclamatio, tantum eo pertinuerit, vt patri ſtatim poſt mortem eius in regnum ſuccederet; ſcilicet iam habens ius ad regnum vt loquuntur, non in regno, ſed hoc habiturus ſtatim patre defuncto? Item ſi vere rex fuit patre viuente; quæritur an ſimul cum patre, an autem patre cedente, & à ſe in filium regnum transferente rex fuerit? Quod enim patre adhuc viuente rex fuerit, arguere videtur acclamatio: *Viuat rex Salomon*, & quod infra dicitur à Ionathan: *Sed & Salomon ſedet ſuper ſolium regni*; quodque Dauid benedicit Deo: *Qui dedit* (inquit) *hodie ſedentem in ſolio meo videntibus oculis meis.* Item qood poſtea ſequitur: *Ecce Adonias timens regem Salomonem tenuit cornu altaris di-*

cens

ens: Iuret mihi rex Salomon hodie, quod non interficiat ſeruum ſuum gladio; & quæ ſequuntur, vbi videtur Salomon & agnitus pro rege, & ea quæ regiæ ſunt poteſtatis exercuiſſe, viuente adhuc patre. Similiter 1. Paralip. 23. dicitur, *Dauid iam ſenex regem conſtituiſſe Salomonem filium ſuum ſuper Iſrael.* In capite autem 29. ſic legitur: *Et vnxerunt ſecundo Salomonem filium Dauid. Vnxerant autem eum Domino in principem & Sadoc in pontificem, ſeditque Salomon ſuper ſolium Domini in regem pro Dauid patre ſuo & cunctis placuit.* Sed hæc videntur facta poſt mortem Dauidis. Nam prima vnctio fuit facta iuſſu Dauidis hoc capite. Quod autem ſecunda facta fuerit Dauide mortuo, colligitur ex eo quod adiungitur: *Et Sadoc in Pontificem.* Quod non prius factum eſſe credibile eſt, quam Abrathar à ſacerdotio remoueretur. Quod quidem factum eſt per Salomonem poſt mortem Dauidis, vt ex narratione capitis ſequentis liquet; Certe quod Dauid vſque ad mortem rex fuerit, ex multis aperte videtur conſtare. Primo quia ſic Salomon rex deſignatus eſt viuente Dauide, ſicut Adonias regem ſe conſtituere voluit: At non apparet Adoniam voluiſſe patrem regno excludere, ſed ei in regno ſuccedere; alioqui iam læſæ maieſtatis reus fuiſſet, nec conſortes conſilij habuiſſet Ioab & Abiathar. Neque enim crimen conſpirationis contra Dauidem his fuit impoſitum, ſed tantum quod inconſulto rege ſtuduiſſent partibus Adoniæ, cupientes eum promouere ad regnum. Vnde nec Salomon de Adonia ſumpſit ſupplicium, tanquam regnum affectante excluſo patre, ſed iuſſit ei dici: *Si fuerit vir bonus* &c. vt eſt in fine huius capitis. Vnde ſatis apparet eum nihil machinatum contra patrem. Hoc enim Salomon diſſimulare non debuiſſet. Item Adonias ad ſua auſpicia vocauit vniuerſos fratres ſuos filios regis & omnes viros Iuda ſeruos regis, vt ait ſcriptura. Quorum tamen mens neutiquam fuit, regem deturbare de ſolio. Item illa verba Bethſabëe ad Dauidem: *In te oculi reſpiciunt totius Iſrael, vt indices eis quis ſedere debeat in ſolio tuo Domine mi rex poſt te*; & hæc verba Nathan ad eundem. *Numquid à Domino meo rege exiuit hoc verbum, & mihi non indicaſti ſeruo tuo, quis ſeſſurus eſſet ſuper thronum Domini regis poſt eum*: planè ſignificant Dauidem permanſiſſe regem vſque ad mortem. Vnde & Dauid mox cum iuramento ait ad Bethſabëe: *Salomon filius tuus regnabit poſt me*, id eſt, poſt mortem meam, iuxta id quod ei dictum fuerat à Domino per Nathan 2. Reg. 7. *Cumque completi fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt te* &c. Videtur ergo dicendum vnum è duobus; vel quod Salomon, etſi vnctus in regem ante mortem patris, non tamen regnum adierit niſi patre mortuo: quæ vero tanquam rex feciſſe legitur, facta ab eo vt rege futuro & patris iam præ ſenio impotentis vicario, ſeu coadiutore. Vel dicendum eum ſimul regnaſſe cum patre aliquamdiu; penes patrem tamen præcipua regni manente authoritate, licet filius multa iam adminiſtraret. Pro priori tamen parte multum facit ſecunda vnctio. Sic enim & Dauid olim à Samuele vnctus, non prius rex populi factus eſt, quam Saule mortuo iterum vngeretur. Qua de re alibi dictum. Nec aliud arguit acclamatio, quam eum certo regnaturum poſt patrem. Nam & nominati ad regnum vel epiſcopatum, reges & epiſcopi dici ſolent, priuſquam poteſtatem ipſam teneant in manibus, actuque poſſideant. Salomonem regnaſſe ſimul cum patre Dauide aliquot annis Hieronymus probabiliter dici poſſe putat in epiſtola ad vitalem de annis Salomonis. Vide annot. cap. ſequentis.

A

CAP. II.

v. 23. *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat, quoniam contra animam ſuam locutus eſt Adonias verbum hoc.* Execratio eſt, qua ſibi grauiſſima mala precatur Salomon; & proinde ſubintelligenda eſt *certa conditio.* Poteſt autem ea *duobus modis* explicari. Vno modo, vt ſit ſenſus: Maximis malis afficiat me Deus, ſi non Adonias hoc locutus eſt contra animam ſuam. Altero modo, quaſi dicat, ſi non vindicem in Adoniam, quia contra animam ſuam hoc locutus eſt. Ceterum quod dicit Adoniam contra animam B ſuam locutum eſſe, nequaquam intelligendum eſt, contra voluntatem ſuam; quia reuera hoc Adonias petebat, neque etiam contra conſcientiam ſuam, quia Adonias hac via ad regnum adhuc aſpirabat, quod ſibi putabat deberi. Sed ſenſus eſt, *contra animam ſuam*, id eſt, contra ſalutem ſuam. Anima enim vitam & ſalutem frequenter ſignificat, quaſi dicat; Hoc Adonias petiuit in ſuam ipſius perniciem, quia propter illam petitionem interficietur.

v. 27. *Eiecit ergo Salomon Abiathar, vt non eſſet ſacerdos Domini; vt impleretur ſermo Domini, quem locutus eſt ſuper domum Heli.* Quin additur v. 35. *Et Sadoc ſacerdotem poſuit pro Abiathar.* Non eſt exiſtimandum, quod Salomon regia poteſtate conſtituerit aut conC ſtituere potuerit ſummum ſacerdotem, etiam poſito quod aliquem ſumeret ex poſteris Aaron (id enim nunquam reges, quantumuis mali in ſacris literis ſibi arrogaſſe leguntur:) Sed dum Salomon vtitur regia poteſtate in eijciendo ſeu proſcribendo Abiathar, propter crimen læſæ maieſtatis, factum eſt ex conſequenti, vt Abiathar non potuerit amplius fungi ſacerdotio, quo fungi non licebat extra templum, quod erat Ieroſolymis. Et hac ratione factum eſt, vt impleretur, quod dictum erat de domo Heli 1. Reg. 2. Et quia Sadoc iure erat proximus, imo iure prior, quia de poſteritate Phinees, vt patet 1. Paralip. 6. hinc, amoto propter crimen Abiathar, Sadoc iure ſucceſſit: & dicitur rex eum poſuiſſe, quia D ius ei reſtituit, ſeu potius iure ſuo illum vti ordinauit. Etenim quod Salomonis intentio non fuerit Abiathar priuare iure ſacerdotij, ſi quod habebat; intelligi poteſt ex eo, quod etiam poſtea adhuc cap. 4. Sadoc & Abiathar iunctim nominantur Sacerdotes tempore regni Salomonis; ſicut nominati fuerant tempore regni Dauidici 2. Reg. 20. & alibi. Vide etiam de his 1. Paral. 6.

v. 28. *Venit autem nuncius ad Ioab, quod Ioab declinaſſet poſt Adoniam, & poſt Salomonem non declinaſſet.* Ita legendum cenſuerunt biblia Sixtina nuper edita; Erat huius loci pridem varia lectio, de qua prolixè F. Lucas, & inter cætera hæc: *Et venit fama vſque ad E Ioab, quia Ioab declinauerat poſt Adoniam, & poſt Abſalonem non declinauerat, & fugit.* Ita codices Hebræi, Chaldæique legunt (Nota *poſt Abſalonem*, vbi nos habemus, *poſt Salomonem*) Et pergit idem auctor, Ab his, inquit, Græci & latini libri diſſentiunt. Græci ſcribunt: *Et fama venit ad Ioab filium Saruiæ, quia Ioab erat inclinatus poſt Adoniam, & poſt Salomonem non declinauerat, & fugit.* Latini autem omnes propemodum habent: *Venit autem nuncius ad Salomonem, quod Ioab declinaſſet poſt Adoniam, & poſt Salomonem non declinaſſet.* Et nonnullis interiectis. Senſum Hebraicæ lectionis percommodum dat Toſtatus: Peruenit ad Ioab fama interfecti adoniæ, & eiecti Abiathar, & quia ipſe Ioab, qui initio Abſalonem ſibi eximiè dilectum ſecutus non fuerat, Adoniæ tamen partes

in ma-

in maius Salomonis præiudicium, ſequutus fuerat, A idcirco timens fugit. Ac tandem F Lucas concludens: Qui, inquit, communem Latinorum codicum lectionem ſequuntur, Hugo Catenſis, & Dionyſius Richelius, nunciatum dicunt Salomoni, Ioab etiam poſt inaugurationem Salomonis, Adoniæ partibus voluiſſe, & conſilium de petenda adducendaque in vxorem Abiſag Sunamitide ſuggeſſiſſe; ideoque Ioab, cum id Salomonem reſciſſe audiret, ad tabernaculum Domini fugiſſe. Hactenus quæ ſunt apud dictum auctorem præcipua: ex quibus difficile non erit commodum ſenſum lectionis Sixtinæ eruere, vt quæ cum Hebræa & Gręca in priori parte cõueniat, & poſterior pars difficultatem non habeat; ſitque illa non ſolum correctionis Sixtinæ, ſed ſemper in ea B parte tam Græci, quam Latini ita legerint. Notandum porro hic Salomonem regnum ſuum auſpicatum ab executione iuſtitiæ & ſeuera animaduerſione in homines dignos morte. Nam Adoniam occulta machinatione ad regnum adſpirantem, & Ioab & Semei propter ipſorum malefacta iubet occidi, & Abiathar, quod cum Adonia conſpiraſſet, remouet à ſacerdotio. Teſtatur autem ſcriptura regnum eius admodum firmum & ſtabile fuiſſe, dicens: *firmatum eſt regnum eius nimis*, & capite ſequenti: *Confirmatum eſt igitur regnum in manu Salomonis*. Ex quo diſcimus veriſſimum eſſe illud eiuſdem Salomonis prouerb. 25: *Iuſtitia firmabitur thronus regis*. Et nihil æquè conducere ad ſtabiliendum regnũ, quam has duas iuſtitiæ C partes obſeruare, videlicet, præmia reddere bonis, & ſupplicia malis.

CAP. III.

v. 1. A*Ffinitate coniunctus eſt Pharaoni regi Ægipti. Accepit namque filiam eius*. Deuter. 7. prohibet Dominus filijs Iſrael contrahere matrimonium cum mulieribus alienigenis. Quin etiam infra cap. 11. reprehenditur Salomon, quod duxiſſet vxores alienigenas. Merito ergo *quæritur* vtrum Salomon etiam peccauerit ducendo hanc filiam Pharaonis? cauſa dubitandi eſt. Nam mox hoc capite ſubiungitur: *Dilexit autem Salomon Dominum, ambulans in præceptis patris ſui*. Ac deinde ſcriptura initio regni Sa- D lomonis vehementer eum commendat; quam commendationem non merebatur, ſi ſtatim initio regni tam graui deteſtabilis cõiugij peccato Deum offendiſſet. Ad hanc igitur quæſtionem, ſaluo meliori iudicio, reſpondendum videtur, Salomonem eatenus non peccaſſe. Nam quod Deut. 7. lex prohibet, intelligendũ principaliter eſt de alienigenis habitantibus in terra promiſſionis; quamuis etiam referatur aliquo modo ad alias nationes, vt patet 1. Eſdrę 9. ſed tamen cum hac exceptione, niſi ſcilicet alienigenæ illę mulieres cultum gentilem relinquerent, & vnius veri Dei cultum amplecterentur. Et hanc exceptionem etiam ipſa ſcriptura exemplis comprobat: Sic enim Moyſes duxit Sephoram Madianitidẽ, Booz Ruth E Moabitidem, Dauid Maacha filiam Tholmai regis Geſſur. Denique & Salmon duxit Raab, quæ erat ex terra Chanaan. Sed omnes iſtæ ad cultum vnius Dei conuerſæ erant. Et ſimiliter omnino veriſimile eſt Salomonem filiam Pharaonis initio regni ſui non prius ſibi copulaſſe, quam illa verum Dei cultum ſuſcipere parata eſſet. Quod quia in alijs fœminis alienigenis poſtea non obſeruauit; idcirco ſcilicet poſtea grauiſſimè reprehenditur.

v. 3. *Dilexit autem Salomon Dominum, ambulans in præceptis patris ſui Dauid, excepto quod in excelſis immolabat.* Scriptura his verbis Salomonem reprehendere videtur, quod immolauerit in excelſis. Interim & Samuel legitur immolaſſe in excelſis, & alij alibi. Neque id omnino illicitum fuit (modo immolaretur Deo vero) eo tempore quo arca Dei ſtabilem locum non habebat. Aliqui etiam exiſtimant his verbis Salomonem non reprehendi; ſed tantum ſignificari, cum non immolaſſe coram arca, propterea quod templum nondum eſſet ædificatum: recte autem eum immolaſſe in excelſo Gabaon, eo quod ibi eſſet tabernaculum & altare holocauſti, quæ fecerat Moyſes, vt habetur 1. Paralip. cap. 21.

v. 12. *Et dedi tibi cor ſapiens &c.* Conſtat Salomonem etiam ante hanc reuelationem diuinam, ſapientem fuiſſe: ſic enim ait ad eum pater capite præcedenti v. 9. *Vir autem ſapiens es, vt ſcias &c.* Dedit igitur ei nunc Deus cor ſapiens, id eſt, donum ſapientię; quo factum eſt, vt & prior ſapientia augeretur, & cor eius dilataretur ad facile percipiendum, tam experientia quam ſtudio, maiorem ſapientiam. In ſapientia enim Salomonem profeciſſe, nec ſolum experientia, ſed etiam ſtudio, ipſe teſtatur Eccle. 1. & 2. Quanta vero fuerit ſapientia Salomonis, patet tum ex hoc libro tum ex alijs eiuſdem libris. Vtrum autem ſapientiâ ſuperauerit Adamum primum parentem, vide noſtra in 2. diſtin. 23. Vide etiam annot. capitis ſequentis verſ. 30. & Sapien. 7. verſ. 20. & 21.

v. 15. *Igitur euigilauit Salomon, & intellexit quod eſſet ſomnium.* Quale fuerit hoc ſomnium, & vtrum in eo meruerit deſiderando, & petendo ſapientiã; Vide D. Thom. 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2. & 2. 2. q. 156. art. 5. ad 1. vbi etiam S. Auguſtinum allegat. Et videtur in eo Salomon meruiſſe, quia dicit ſcriptura: *Placuit ergo ſermo coram Domino.* Vnde conſequitur, quod fuerit ſomnium extraordinarium à Deo immiſſum, in quo ſenſus quidem fuerunt ligati, non tamen impeditus vſus rationis.

v. 25. *Diuidite, inquit, infantem viuum.* Non ſunt verba præcipientis ipſam infantis ſectionem (nam diuidere infantem innoxium non licebat) ſed iniungentis ſeu ordinantis actionem qua ſe veluti ad huiuſmodi ſectionem ſatellites præparent; vt hac ratione proderetur vera infantis mater; quæ eius ſectionem non ſuſtineret, ſed viuum potius integrum aduerſariæ ſuæ cederet.

CAP. IV.

v. 4. S*Adoc & Abiathar ſacerdotes. Quæritur*, quomodo hic inter ſacerdotes etiam Abiathar ponatur, cum Salomon eum initio regni ſui cap. 2. dignitate ſacerdotij videatur priuaſſe? Quidam *reſpondet* hunc Abiathar, qui hoc loco nominatur inter ſacerdotes, alium eſſe ab eo, qui ſupra cap. 2. legitur repulſus à ſacerdotio. Sed hoc improbabiliter dicitur, quia nemo alius veriſimiliter cogitari poteſt, qui hoc loco cum ſummo ſacerdote nominetur, niſi, aut ille ipſe Abiathar, aut fortè filius ſummi ſacerdotis, qui non Abiathar, ſed Azarias vocatur initio huius capitis. Proinde dicendum Abiathar non fuiſſe ſubmotum ſimpliciter iure ſacerdotij (quod excedebat authoritatem regis) ſed cum propter crimen læſæ maieſtatis (vt dictum eſt ſupra cap. 2.) proſcriptus eſſet, conſequenter, Sadoc ſummo ſacerdotio ſolus primo functus eſt; At vero cum periculum amplius nouæ conſpirationis non eſſet, Salomone confirmato in regno; permiſſum quoque eſſe vt Abiathar ad miniſterium templi rediret, vt haberet vnde viueret; ſic tamen, vt non amplius prima dignitas ei deferretur. Et tunc impleta videtur prophetia illa

Domini ad Heli 1. Reg. 2. qua ait: *Futurum eſt autem, vt quicumque remanſerit de domo tua, veniat, & oretur pro eo, dicatque; Dimitte me obſecro, ad vnam partem ſacerdotalem &c.*

v. 30. *Et præcedebat ſapientia Salomonis ſapientiam omnium Orientalium & Ægyptiorum, & erat ſapientior cunctis hominibus.* Hoc poſtremum quidam referre volunt tantum ad homines illius temporis. Sed ex cap. præcedenti patet ad omnes omnino homines omnium temporum referendum eſſe. Dicit enim Dominus ad eum: *Dedi tibi cor ſapiens & intelligens, vt nullus ante te ſimilis tui fuerit, nec poſt te ſurrecturus ſit.* Cæterum quod ſequitur; *Sapiẽtior Ethan, Ezraita, & Heman, & Chalcol, & Dorda filijs Mahol.* Author libri tradit. Hebraicarum per Ethan Abraham intelligit, per Heman Moyſem, per Chalcol Ioſeph, per Dorda duodecim tribus. Sed prorſus commenticia & coacta eſt illa interpretatio. Fuerunt autem quatuor iſti hic anumerati, Leuitæ & cantores celebres. Nam ab Ethan intitulantur pſal. 88. *Miſericordias Domini &c.* & titulus eſt: *Intellectus ſeu ſapientia Ethan Ezraitæ.* Quo titulo ſane commendatur eius ſapientia. De Heman quoque mentio fit 1. Paralip. 25. Eius autem fratres fuerunt reliqui duo hic nominati. Hos itaque celebres ratione ſapientiæ, nihilominus Salomon longe dicitur ſuperaſſe.

v. 33. *Et diſputauit ſuper lignis à cedro, quæ eſt in Libano, vſque ad hyſſopum quæ egreditur de pariete.* Plenius explicatur hæc amplitudo ſcientiæ & ſapientiæ Salomonis Sap. 7. Itaque vide ibi.

CAP. V.

v. 2. M*Iſit autem Salomon ad Hiram, &c.* Per id quod operâ gentilium & infidelium Tyriorum templum ædificatum ſit, *duplex myſterium* inſinuatum fuit. Nam *primò* præfiguratum eſt gentilem populum potiſſimum ædificaturum eccleſiam Chriſti; cuius templum illud Salomonis typus erat. Ædificauerunt enim eccleſiam principaliter, primum doctores & paſtores eccleſiæ; quales ex gentilibus plurimi, & ferè omnes poſt Apoſtolos extiterunt. Deinde & omnes boni fideles ex gentilibus collecti; dum bonis operibus & ſancta conuerſatione etiam alios inuitant & adducunt, vt ſe tanquam lapides viuos ædificio ſpirituali eccleſiæ adiungant. *Altera* autem *myſtica* ſignificatio eſt, non eſſe contemnendum, ſed in vſum pietatis vertendum à nobis, ſi quid in ethnicorum ſcriptis, vel etiam factis vtile & laudabile reperitur; vti fecerunt præſtantiſſimi quique eccleſiarum magiſtri, Cyprianus, Hieronymus, Auguſtinus, Thomas Aquinas, & alij, ſpolijs Ægyptiorum ornantes hac ratione tabernaculum Dei.

CAP. VI.

v. 2. D*Omus autem quam ædificabat rex Salomon Domino, habebat ſexaginta cubitos in longitudine, & viginti cubitos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine.* Pugnare cum hoc loco videtur, quod 2. Paralip. 3. dicitur templum hoc Salomonis fuiſſe altitudinis centum viginti cubitorum: tum etiam altitudo iſta triginta cubitorum nullo modo, vt videtur, fuiſſet ſpectabilis. Itaque quod hic dicitur de altitudine triginta cubitorum, intelligendum eſt, non de tota templi altitudine, pertingente videlicet vſque ad ſummum ſeu faſtigium templi, ſed de altitudine eius à pauimento, vſque ad primum ſeu infimum tabulatũ, ſeu ambulacrũ; ſupra quod erat aliud tabulatum ſimiliter altitudinis triginta cubitorum, atque inde vſque ad ſummum ipſius templi altitudo adhuc erat ſexaginta cubitorum. Et ſic tota altitudo templi complectebatur cẽtum viginti cubitos, quod 2. Paral. 3. exprimitur.

v. 7. *Et malleus, & ſecuris, & omne ferramentum non ſunt audita in domo cum ædificaretur.* Id intelligendum eſt tantum de inſtrumentis, quæ pertinebant ad ſecanda aut dolanda ligna, aut lapides, quæ ferè ferrea ſunt; non autem de inſtrumentis alijs neceſſarijs ad coniunctionem & compoſitionem lignorum, trabium, & lapidum inter ſe. Quale opus fieri poteſt ſine magno & notabili ſono inſtrumentorum. Itaque induſtria artificum, & prudẽtia Salomonis commendantur, quod ad tantum opus, lapides & ligna tam exactè prius alibi aptarentur, vt in ipſo loco templi ſine vllo fere ſtrepitu coniungerentur & compaginarentur. *Myſticè* ſignificatur, quod electi in hac vita, quæ eſt præparatoria ad cæleſtem illam Dei domum, multis aduerſitatibus, velut quibuſdam tunſionibus exerceantur, vt in futura vita, in cæleſti templo, ab omni preſſura & aduerſitate liberi, ſumma pace & quiete perfruantur. Hinc illud in hymno eccleſiaſtico; Tunſionibus, preſſuris, expoliti lapides, ſuis coaptantur locis &c. Et rurſum in Apocalypſi cap. 7. & 21. *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & non erit amplius neque luctus, neque clamor.*

CAP. VII.

v. 1. D*Omum autem ſuam ædificauit Salomon tredecim annis.* Notandum Salomonem domum Domini abſoluiſſe annis ſeptem; ſuæ autem domus ædificationi impendiſſe annos tredecim; tum etiam quod prius domum Domini, quam propriam ædificauerit: in quo duo ſunt ad morum inſtructionem pertinẽtia. Primum, quod prius ædificauerit domum Domini, quam domum propriam. Alterum quod multo celerius abſoluerit ædificationem templi, quam domus regiæ. Quod poſterius non inde accidit, quod ſuam domum ſumptuoſius ædificauerit (cuius contrarium patet ex particulari vtriuſque deſcriptione) ſed quia & ipſius regis, & totius populi maxima erat deuotio, & ardens ſtudium circa ædificationem domus Dei. Accedebat etiam quod plurima neceſſaria iam ante per Dauidem fuerant præparata, vt habetur 1. Paralip. 22. 28. & 29. Huiuſmodi itaque exemplo excitanda eſt quorundam chriſtianorum ſocordia, qui in proprijs ædificijs ſumptuoſi, ad publica eccleſiæ opera parciſſime conferunt: quibus & illud dici poteſt: *Domus mea deſerta eſt, & vos feſtinatis vnuſquiſque in domum ſuam.* Aggæi 2.

v. 21. *Cumque ſtatuiſſet columnam dexteram, vocauit eam nomine Iachin, & ſecundam Booz.* Nomina iſta non temere indita ſunt his columnis. *Iachin* enim ſignificat (*confirmet*); quaſi dicat, Vtinam confirmet & conſeruet Dominus domum iſtam. *Booz* vero ſignificat *fortitudinem* & vigorem; quaſi dicat, Vtinam ſit in ea domo vigor perpetuus, vtinam perpetuo ſtabilis permaneat. Secundum literam tamen hæc ſignificatio non eſt ſortita ſuum effectum; quià poſtea per Chaldæos ſeu Babylonios columnæ illæ ſimul cum templo deſtructæ ſunt: Sed propheticè referendum eſt ad eam domum, de qua canit eccleſia; *Hæc eſt domus Domini firmiter ædificata, bene fundata ſuper firmam petram.* Quæ domus non eſt aliud quam eccleſia Dei viui, *columna & firmamentum veritatis.*

v. 29. *Et inter coronulas & plectas, leones & boues, & cherubim.* Ioſephus reprehendit hoc factum Salomonis; ſed male, quia diuinitus fuerat ordinatum.

Itaque

Itaque cum licuerit Salomoni facere imagines iſtas, A etiam cherubin, ſub ſpecie adoleſcentum alatorum, non obſtante præcepto illo Exodi cap.20. *Non facies tibi ſcultile &c.* atque adeo conſtituere imagines has in ipſo templo (videlicet quia ponebantur non ad adorationem, ſed ad ornatum): multo magis chriſtianis id licet; qui ex abundantiori gratia ſibi collata, minus procliues ſunt ad idololatriam, quam Iudæi.

CAP. VIII.

v.9. IN *arca non erat aliud, niſi duæ tabulæ lapideæ, quas poſuerat in ea Moyſes. Quæritur*, quomodo ergo dicat Apoſtolus Hebr.9. quod in *arca fuerit vrna au-* B *rea habens manna & virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti*? Hæc apparens repugnantia non eodem modo ab omnibus diſcutitur. Vna *reſponſio* eſt, ſolas tabulas ibi fuiſſe principaliter. Siquidem ad hoc ſolum arca facta videtur, vt in ea tabulæ reponerentur, & quod alia duo poſtea per occaſionem appoſita fuerunt, nempe manna & virga Aaron. Alia *reſponſio* eſt, quod hæc duo non fuerint repoſita intra arcam, ſed iuxta eam. Vide noſtrum commentarium loco citato ad Hebr.9. vbi fuiſſe hanc difficultatem enodatam inuenies.

v.13. *Ædificans ædificaui domum in habitaculum tuum.* Pugnare videtur cum his verbis quod ſubiungitur v.27. *Ergo ne putandum, quod verè Deus habitet ſuper ter-* C *ram?* q.d. minimè. Quod ſi non habitat ſuper terram, non ergo habitat in domo quam Salomon ei ædificauerat. Sed apparentem pugnam ipſe Salomon verbis ſequẽtibus diſſoluit, & pulchrè diſtinguit, oſtendens quomodo Deus habitet in templo manufacto, quomodo non habitet. *Si enim*, inquit, *cæli cælorum te capere non poſſunt, quanto magis domus hæc quam ædificaui* Scilicet te capere non poteſt? Quibus verbis oſtendit, quomodo Deus non habitet in domo; nempe vt eius ſpatio capiatur, & circumſcribatur; quomodo nos habitamus in domo, qui domo continemur & circumſcribimur. Porrò quo ſenſu Dominus dicatur habitare in templo, & templum vocatur eius habitaculum, oſtendit idem Salomon verbis ſequentibus, cum orat: D *Vt ſint oculi tui aperti ſuper domum hanc nocte ac die, ſuper domum, de qua dixiſti: Erit nomen meum ibi, vt exaudias orationem quam orat in loco iſto ad te ſeruus tuus, & populus tuus Iſrael.* Habitat ergo ibi, quia ibi vult orari, & ſacrificia ſibi offerri: ibi exaudit, ibi beneficia præſtat, ibi ſe præſentem exhibet, dum ibi magis quam alibi adoratus exaudit. Vnde illud toties hic à Salomone repetitum; *Si orauerit in loco iſto.* Vide annot. Act.17. v.24.

v.63. *Et dedicauerunt templum Domini rex & filij Iſrael.* Dicuntur rex & filij Iſraël dedicaſſe templum Domini, nõ ſuo miniſterio, ſed deuotione, petitione, præſentia ſui, ac ſumptuum ſuppeditatione; tum etiam quia dedicatio illa & conſecratio fiebat pro E rege & populo per miniſteriũ ſacerdotum. Sic enim quoque dicitur rex mactaſſe & immolaſſe victimas hoc eodem capite; ſcilicet itidem per manus ſacerdotum. Sic & illud intelligendum, quod dicitur ſanctificaſſe medium atrij. Conſecrauerunt autem ſacerdotes templum, non alio ritu, vt apparet; quam immolatione hoſtiarum, eo quod loco ceremoniarum conſecrationis erat nebula diuino miraculo totam domum replens; qua teſtatum voluit Deus, ſe cum locum ſibi deputare ad cultum.

CAP. IX.

v.6. SI *auerſione auerſi fueritis vos & filij veſtri* — *auferam Iſrael de ſuperficie terræ*, — *& templum proijciam à conſpectu meo.* Hic locus oſtendit quod omnia exteriora, quæ ad cultum diuinum deputata ſunt; ſiue ſit templum materiale, ſiue vaſa argẽtea & aurea aliaque eccleſiæ ornamenta, Deo non ſint accepta, niſi propter cultum interiorem miniſtrorum ac plebis. Cultus autem interior conſiſtit in actibus fidei, ſpei, & charitatis. De quo Auguſtinus in enchiridio: Fide, inquit, ſpe, & charitate colitur Deus. Vbi iſta deſunt; quicquid exterius agitur in ſacrificijs, pſalmis, hymnis & orationibus inutile eſt, & mimicis geſticulationibus ſimile; magiſque talibus ad iram prouocatur Deus, quam commouetur ad miſericordiam.

v.12. *Et egreſſus eſt Hiram de Tyro, vt videret oppida quæ dederat ei Salomon, & non placuerunt ei, & ait, &c.* Libri 2. Paralip. capite 8. non Salomon Hiramo, ſed Hiram Salomoni legitur ciuitates dediſſe, quas & Salomon ædificauerit, & in quibus habitare fecerit filios Iſrael. Hanc antilogiæ ſpeciem quidam ita tollunt vt dicant Salomonem prius dediſſe Hiramo, quas cũ ille recuſaret vt incultas & ſuis meritis haud reſpondentes, Salomonem eas recepiſſe, & ædificijs atque habitatoribus ornaſſe, ſicque tandem Hiramo reddidiſſe. Sed hoc non admodum conſonat, neque ijs quæ hic dicuntur, neque quæ in Paralipomenis. Hic enim additur:

v.13. *Et appellauit eas terram Chabul vſque ad diem hãc.* Retinuit ergo eas tametſi parum placẽtes, & nomen terræ impoſuit à ſterilitate, vel vt alij interpretantur, à lutoſitate, idque nomen remanſit. Vnde etiam colligitur vrbes non tantum quod incultæ eſſent, ſed etiam quod in terra ſterili ſitæ, diſplicuiſſe. Alij proinde rectius dicunt, alias vrbes à Salomone datas Hiramo, alias viciſſim ab Hiramo Salomoni, vt hac mutua donatione amicitia inter eos cõſtaret inchoata à temporibus Dauidis. Sic Vatablus 2. Paralip. 8. Et ſciendum quod Salomon tanquam locupletior & potentior, oppida ſibi data ab Hiram, ſine vlla diſplicentiæ ſignificatione ſuſcepit, inſtaurauit, ornauit, & à populo ſuo inhabitari fecit. Quod Hiram contra in ſuis minus potuit præſtare, ideoque cultas & populoſas accipere maluiſſet.

Myſticè verò ſignificatur cupiditates hominum carnalium, qui Deo tantum ſeruiunt pro mercede bonorum temporalium, nunquam impleri quantacumque bona recipiant in hac vita; quippe quæ ſemper ſint eorũ ſpe & expectatione minora: quia reuera tẽporalia hæc bona non ſunt niſi terra Chabul, id eſt vile lutum, nec poſſunt animum humanum implere.

v.20. *Vniuerſum populum qui remanſerat de Amorrhæis &c. quos non potuerunt filij Iſrael exterminare, fecit Salomon tributarios vſque in diem hanc.* Quæritur vtrum in ea re Salomon fuerit culpandus, cum Dominus in lege præcipiat omnes illas nationes funditus exterminari, ita vt nec vnus ex eis remaneat? Reſpondeo, ſecundum Liranum, ſi Salomon id fecit cupiditate tributi, ita vt non prius eos ad Iudaiſmum perduceret, dupliciter peccauit, auaritia & inobedientia: quia eos Dominus exterminari præcepit Numer.33. Si autẽ prius operam cum effectu dedit, vt ad vnius Dei religionẽ conuerterentur: non peccauit ſubijciendo eos ſeruituti, & faciẽdo tributarios; quia lex diuina in populis illis præſupponebat impietatem & idololatriam, qua ablata, in gratiam recipiendi erant; ſicut recepti fuerunt Gabaonitæ, qui reſeruati ſunt in obſequium populi Iſrael.

v.28. *Qui cum veniſſent in Ophir, ſumptum inde aurum &c.* Quidam neoterici *Ophir* eſſe putant inſulam in Occidentali India ſitam, & ante annos fere centum à Chriſtophoro Columbo repertam, quæ vocatur *Hiſpaniola.* Sed nihil habet veriſimile illa opinio, imo ex ſcriptura refellitur. Nam, vt habemus Geneſ. capite 10. & 1. Paralipom. 1. Ophir filius fuit Iectan, à quo nomen accepit Ophir regio, Iudæis ad Orientem ſita (vt quidam volunt, ad flumen Gangem) quæ eadem, vt refert Ioſephus libro octauo Antiq. cap. 6. etiam *Aurea terra* nuncupata eſt, ob auri illic prouenientis abundantiam. Hinc dictum *aurum obrizum* Iob capite 28. v.15. & Iſaiæ cap. 13. v.12. quaſi Ophirizum ſiue Ophiriticum. Eſt enim ijs locis Hebraicè *Ophir.* Vide etiam locum Ieremiæ cap. 10. & Dan. 10. vbi *aurum Ophaz* in Hebrço legitur. Videtur enim Ophaz idem eſſe quod Ophir.

Sunt etiam hodie qui putant Ophaz fuiſſe eam regionem Africæ, quæ Luſitanis vulgo dicitur, *Sophala*, quaſi Ophala, vel Ophaza, ex qua præſtantiſſimum aurum in Luſitaniam deuehitur. Vide *Hieronymum* epiſt. 140. quæ ad Principiam, vbi *ſeptem apud Hebræos auri vocabula reperiri ſcribit*, & inter alia, vnde dicatur aurum obrizum exponit. Habet interim & Plinius libro trigeſimo-tertio capite 3. aliam quandam etymologiam obrizi, & aliam rurſus Iſidorus lib.16. etymol. cap.17. Sed non videntur rem attigiſſe.

CAP. X.

v. 1. SEd *& regina Saba &c. Saba* ciuitas vel regio erat *in Arabia felice* ſita; nomine accepto à Scheba, filio Regma, filij Chus, filij Cham; vel, vt alij volunt, à Scheba filio Iectan, filij Heber, de quibus Geneſ. capite decimo. Sed veriſimilius eſt ſic dictam regionem à Saba filio Regma, & fratre Dadan, ſeu Dedan. Nam Ezech. capite 38. ſimul iunguntur Saba & Dedan. Vide etiam pſalm. 71. *Nec repugnat*, quod Matth. cap. 12. & Lucæ capite 11. Regina hæc vocatur *Regina Auſtri*; &, quod venerit à finibus terræ; quaſi ab extremo orbe. Nam Arabia fœlix reſpectu Iudeæ, etiam quodammodo auſtralis eſt. Et quod ad alterum attinet, more ſcripturæ ſacræ, omnes regiones procul ſitæ, præſertim quæ mari terminantur, dicuntur fines terræ. Talem autem eſſe Arabiam Felicem, patet ex chartis geographicis. Sunt qui reginam hanc veniſſe putent ex Æthiopia, quæ ferme ſub Æquinoctiali in Africa ſita eſt, cuius populi etiam hodie chriſtiani ſunt. Credunt eius ditionem hic ſignificari; & Iſaiæ 43. v.3. & cap. 55. v. 14. Videatur Franciſcus Lucas in Matthæ. 12.

Audita fama Salomonis, in nomine Domini, venit tentare eum in ænigmatibus. Quod dicitur (*in nomine Domini*) *ita à nonnullis* accipitur, quaſi ſignificetur reginam Saba fuiſſe veri Dei cultricem, & verum Deum agnouerit, etiam priuſquam ad Salomonem veniret, & ab eo inſtrueretur, vt ſenſus ſit; *Venit in nomine Domini*, id eſt, profitens nomen & religionem vnius veri Dei. Sed hic ſenſus nonnihil contortus eſt. *Alij* ſic exponunt, & probabilius; Regina Saba, poſteaquam audiſſet famam Salomonis ex nomine Domini; venit vt tentaret eum, quaſi dicat: cum audiſſet famam eorum, quæ faciebat Salomon in nomine Domini, ſeu ex ea ſapientia, quam acceperat ab vno vero Deo, & non auxilio plurium dæmonum; venit eum tentare in ænigmatibus. Atque iſtud etiam facit contra eos, qui fabulantur Salomonem vſum fuiſſe opera dæmonum, quos coniurauerat. Codex Hebræus fauet huic poſteriori expoſitioni.

Per *ænigmata* autem non intelliguntur ea quæ vulgò ænigmata dicuntur, id eſt, quæ verbo tenus tantum intricata & obſcura ſunt; ſed quæcumque acutæ & obſcuræ queſtiones, nimirum de rebus obſcuris, & intellectu difficilibus, ſiue quæ ad naturas rerum pertinent, ſiue quæ ad mores & regnorum adminiſtrationem, conducunt. Et quia omnes illas dilucide ſoluiſſe legitur Salomon; hinc mirificè eius ſapientia commendatur. *Myſticè* ſignificatur per hanc Reginam, populus gentilis, qui audita fama veri Salomonis Chriſti; venit ad eum, & omnium perplexitatum quas paſſus eſt, de vltimo fine, & beatitudine hominis, de immortalitate animæ, de natura Dei; ſolutionem ab eo accepit. Contulit etiam ipſa gentilitas viciſſim ſuas ſcientias naturales ad vtilitatem Eccleſiæ Chriſti.

CAP. XI.

v. 1. REx *autem Salomon adamauit mulieres alienigenas multas &c.* His paucis verbis tria peccata in Salomone notantur. *Primum* eſt, quod mulieres nimis ardenter amauerit; id enim declaratur verbis ſubiectis, cum dicitur: *His itaque copulatus eſt Rex Salomon ardentiſſimo amore. Secundum*, quod contra legem acceperit vxores alienigenas. Quod enim acceperit eas, quæ in cultu idolorum ſuæ gentis permanebant, id patet ex ſubiecta narratione. Tales autem accipere non licebat. Rationem hoc loco adijcit, ſcriptura ex capite Exodi trigeſimo-quarto his verbis: *De gentibus ſuper quibus dixit Dominus filijs Iſrael: Non ingrediemini ad eas, neque de illis ingredientur ad veſtras. Certiſſimè enim auertent corda veſtra, vt ſequamini Deos earum.* Vbi valde notandum eſt quod dicit, (*certiſſimè.*) Vix enim, etiam hoc tempore, inuenias catholicum, qui ducta vxore hæretica, non ſit paſſus fidei ſuæ naufragium. Hinc & Apoſtolus ſeueriſſime admonet 2. ad Corinth. capite ſexto: *Nolite iugum ducere cum infidelibus.* Denique tertium peccatum eſt, quod vltra modum vxores ſibi multiplicauerit. Id quod etiam diſerte in lege fuerat prohibitum Deuterou. capite decimo-ſeptimo, vbi de Rege dicitur: *Non habebit vxores plurimas, quæ alliciant animam eius.*

v.4. *Cumque iam eſſet ſenex, deprauatum eſt cor eius per mulieres, vt ſequeretur deos alienos.* Quod attinet ad idololatriam, ad quam perductus legitur Salomon; quidam putant non ipſum Salomonem coluiſſe idola gentium, ſed tantum in eo peccaſſe, quod ita immodicè & inordinatè vxores ſuas dilexerit, vt eas permitteret conſtruere templa, & erigere altaria in honorem ſuorum idolorum, idque in terra ſancta, quæ vnius Dei cultui peculiariter deputata erat. *Magis tamen conſonum eſt ſcripturæ ſacræ*, vt dicatur ipſe etiam Salomon idolis tēpla extruxiſſe, eaque coluiſſe. Non tamen putandum eſt, eum ita infatuatum, vt idolis putaret aliquid ineſſe diuinitatis; ſed dū nollet vxores offendere, ſimul cum illis exteriorem adorationis cultum eis exhibebat; ſicut Adam vxori ſuæ obſecutus eſt, non ſeductus, 1. Tim. 2. ſed ne eam contriſtaret. Ita Auguſtinus lib. 14. ciuit. cap. 14.

An pœnitentiam egerit & ſaluatus ſit, an vero reprobatus, variè diſputatur. Eſt veterum Iudçorum ſententia, teſte Hieronymo in cap. 1. Eccleſiaſtæ, Salomonem in fine dierum egiſſe pœnitentiam; & eo tempore compoſuiſſe librum Eccleſiaſtæ; quod idem Hieronymus approbare videtur ſuper Ezech. 43.

& Chryſoſtomus ſerm. contra concubinarios. *Adde* A quod idem Hieron. lib. 1. contra Pelag. cap. 6. dicit, quod in futuro ſeculo, non tantum in Salomone erit ſapientia, in Dauide māſuetudo; ſed omni virtutum choro ſanctorum numerus gloriabitur. Ergo, vt videtur, ſentit Salomonem fore in numero ſanctorum. *In* cōtrarium ſcripſit opuſculum de damnatione Salomonis Philippus Abbas Bonæ ſpei, varios citans authores, & inter alios Auguſt. in Pſalm. 126. vbi dicit quod Salomon reprobatus à Deo eſt, & lib. 17. de ciuit. quod Salomon bonis initijs malos exitus habuit. Et hanc ſententiam tanquam probabiliorem ſequitur etiam Bellarminus l. 1. de verbo Dei cap. 5.

v. 13. *Filio autem eius dabo tribum vnam, & remaneat lucerna Dauid ſeruo meo cunctis diebus coram me in Ieru-* B *ſalem*; id eſt, vt Dauid ex ſuâ poſteritate ſemper habeat aliquem regnantem poſt ipſum, regno ſublimem & illuſtrem (id enim eſt lucerna) in Ieruſalem loco regni eius, ciuitate quam elegi &c. Per hoc explicat quod dixit, *coram me*, Nam ibi erat arca Domini. Similiter infra cap. 15. *Sed propter Dauid dedit ei Dominus Deus ſuus lucernam in Ieruſalem, vt ſuſcitaret filium eius &c.* Vbi lucerna exponitur per illud, *ſuſcitaret* &c. Item 4. Reg. 8. *Vt daret illi lucernam & filijs eius*, id eſt: daret Dauidi, & filijs eius ſucceſſionem regni. Item 2. Paralip. 21. *Qui promiſerat vt daret ei lucernam, & filijs eius omni tempore. Lucernam*, id eſt, ſplendorem regium, id eſt dignitatem regiam, claram & illuſtrem. Sic Vatablus & Emmanuel Sà. C

CAP. XII.

v. 4. **P***Ater tuus duriſſimum iugum impoſuit nobis: Tu itaque nunc imminue paululum de imperio patris tui duriſſimo.* Supra dictum eſt capite 9. v. 22. *De filijs autem Iſrael non conſtituit Salomon ſeruire quenquam.* Et 4. capite v. 20. *Iuda & Iſrael innumerabiles, ſicut arena maris in multitudine, comedentes, & bibentes atque lætantes. Quæritur*, quomodo ergo hic dicitur Salomon eis impoſuiſſe duriſſimum iugum? *Reſpond.* Iugum illud non eſt intelligendum de vilibus & ſeruilibus operibus; Ea enim filijs Iſraël non imponebantur, ſed proſelytis: Sed conqueruntur ſe preſſos iugo, quia coge- D bantur miniſtrare Salomoni per menſes ſingulos, expenſas regiæ familiæ. Id autem fiebat per duodecim præfectos duodecim tribuum. Atque hoc populus æſtimabat valde graue; quia Salomonis menſa ſumptuoſa admodum erat, & magnifica, vt capite quarto deſcribitur. Deinde populus, vt in talibus rebus fieri ſolet, grauitatem oneris illius ſua querimonia apud nouum regē exaggerat: Neque, vt apparet immerito; tum ob ſupradicta, tum propter faſtum inexplebilem tot reginarum idololatrarum, ſumptuſque immenſos. Itaque metuebat populus ne Roboam ſub iiſdem oneribus eos contineret.

v. 20. *Et conſtituerunt eum*, (Ieroboam) *regem ſuper Iſrael.* Etſi forte habuerit populus poteſtatem ac ius E id faciendi quod fecit, propter tyrannidem prætenſam à Roboam; præſertim cum non ageretur de rege mutando, ſed eligendo: nihilominus dicēdum eſt, populum valde male feciſſe, quod diuiſerint ſe à tribu Iuda, in qua erat locus ſacrificijs & Dei cultui deputatus, & extra quem offerre ſacrificia nō liceret. Nam ex hac diuiſione conſequentia quâdam ac velut neceſſitate morali, erat ſecuturum, vt regnum ſic diuiſum deficeret à verò cultu Dei. Nam Rex decem tribuum non erat permiſſurus vt ſuus populus aſcenderet ter in anno Ieroſolymā, & quoties vellēt Deo ſacrificia offerrent; idque ne rediret ad domum Dauid. Hoc enim ex humana prudentia conſequens, omnino videbatur; & proinde huiuſmodi malum præuidere debuiſſet populus diuiſionem faciens. Potius ergo debuiſſet populus communicare cōſilia cū tribu Iuda & Leuitica, & Roboamū auertere à tam ſtulto conſilio, ſicque eum eligere, vel communibus duodecim tribuum ſuffragijs alium aliquē eo principatu digniorem eligere. Itaque hic locum habuit: *Omnia mihi licent, ſed non omnia expediunt.*

His adde, quod Ieroboam non videtur fuiſſe motus bono ſpiritu, quando populo author fuit ſeceſſionem faciendi à domo Dauid, ſed quod quæſiuerit dominatum & regnum pro ſe, quodque voluerit vindicare iniuriam qua putabat ſe affectum à Salomone, de qua ſupra, cuius occaſione rebellauit. Sed nec populus bono ſpiritu motus videtur. Nam quoſdam magis ad ſeditionem aptos & ingenio prauos Ieroboam conciliauit, per quos & cæteros ad rebellandum ſeu deſciſcendum à domo Dauid commoueret. Quod enim non ſolum odio Roboam, ſed etiam domus Dauid id factum fuerit, apparet ex ea voce: *Non eſt nobis pars in Dauid, neque hæreditas in filio Iſai.* Simpliciter ergo domum Dauid repudiarunt, alioqui alium aliquem ex eadem familia (nec enim deerant) aut ſaltem ex eadem tribu poterant eligere, ne tam perniicioſam ſciſſuram facerēt. Sed quia tribus Ephraim valde aliquando floruerat, & principatum aliquando geſſerat in Ioſue, nata fuiſſe videtur illius tribus aduerſum domum Dauid, & tribum Iuda æmulatio, vt aliquem ex ſeſe in regem eligerent. Ad quod quidem aptiſſimus videbatur Ieroboam prout in ſuperioribus deſcribitur. Hæc quæ dixi confirmantur ex oratione Abiæ regis Iuda filij Roboam, quam prælium commiſſurus habuit ad filios Iſrael 2. Paralip. 13. *Surrexit* (inquit) *Ieroboam filius Nabath ſeruus Salomonis filij Dauid, & rebellauit contra dominum ſuum, congregatique ſunt ad eum viri vaniſſimi, & filij Belial, & præualuerunt contra Roboam filium Salomonis.*

Nec his obſtat quod Dominus per prophetam Ahiam promiſit Ieroboam decem tribuum regnum, iubens vt decem ſciſſuras ex pallio acciperet, quia quamuis ſicut ſupra dictum eſt, populus iure potuerit in eum transferre regnum; ille tamen malis actibus & ſuggeſtionibus populum ad hoc incitauit. Cuius rei ſimile & memorabile exemplum eſt in Azael rege Syriæ, qui dominum ſuum regem ſuffocauit in lecto, & ita ſucceſſit ei in regnum: de quo tamen legitur non ſolum quod Elizæus propheta prædixerit ei regem Syriæ eum futurum; verum etiam quod idem propheta iuſſus fuerit eum vngere in regem, nec dubium quin id fecerit, licet ſcriptura factum non dicat.

Dicet aliquis, regnum Iſrael erat hæreditarium, nō electiuum, quia Dauidi facta erat promiſſio quod filius eius, & poſteri ſuccederent in regnum. *Reſpondeo* illam promiſſionem quātum ad totum regnum, non fuiſſe abſolutam; alioqui Deus non præſtitiſſet promiſſionem ſuam. Deinde promiſſio illa non obligabat populum, quia populo non erat datum præceptum, & veriſimile eſt non fuiſſe eam promiſſionem vulgo notam; & ſi fuiſſet nota, non tollebat electionem, ſed reſtringebat ad poſteritatem Dauid, poſito quod ſcitum fuiſſet eſſe abſolutam promiſſionem, nam id populus non tenebatur credere, niſi ſufficienter probatum. Accedit quod quamuis ipſi etiam Dauidi regnum eſſet promiſſum; tamen electione populi factus ſit rex, primùm duarum tribuum, deinde & reliquarum.

v. 24. *Hæc dicit Dominus: Non aſcendetis neque bellabitis contra fratres veſtros —— A me enim factum eſt verbum hoc.* Vide ad 2. Paral. 11.

v. 25. *Ædificauit autem Ieroboam Sichem in monte* A
Ephraim, & habitauit ibi. Erat enim ex tribu Ephraim,
vt ſuperiori capite dictum eſt. Nec tamen exiſtiman-
dum eſt in ea tribu regnum Iſrael vſque ad finem
permanſiſſe. Nam ſucceſſio generis abrupta fuit ſta-
tim in filio eius Nadab, quem regno & vita ſpolia-
uit Baaſa de domo Iſachar, atque pro eo regnauit.
Huius quoque filiũ Ela interfecit Zambri, regnum
pro eo inuadens: qui de qua tribu fuerit, non legitur.
Verũ hunc quoque regno & vita ſtatim exuit Amri.
Sed nec huius genus proditur, niſi quod probabili
argumento colligi poteſt, eum fuiſſe eius tribus in
qua erat mons Samariæ. Nam in eum montem ex
Therſa Regiam tranſtulit. Siquidem Ieroboam ædi-
ficauit Sichem in monte Ephraim, in qua vt regia B
vrbe habitauit; quemadmodum hic dicitur. Baaſa
vero Iſachar regiam habuit in Therſa, quæ proinde
videri poteſt fuiſſe in tribu Iſachar, tametſi capite
14. legatur vxor Ieroboam eo ingreſſa, quando filius
eius mortuus eſt. Atqui Samariam in tribu Ephraim
fuiſſe, apparet ex Iſaiæ 7. *Caput Ephraim Samaria.*
Quamuis enim Ephraim pro regno decem tribuum
poſitum ſit, non tamen ſic loqueretur propheta, vt
Samariam caput Ephraim nominaret, niſi in ſorte
& poſſeſſione Ephraim ſita eſſet. Sed & chartæ geo-
graphicæ Samariam in ea tribu collocant. Quare
ex eo quod Amri in monte Samariæ regiam extru-
xit, veriſimile ſit eum Ephraimitam fuiſſe; igitur &
Achab filium eius & Ochoſiam & Ioram nepotes. C
Ioram autem interfecto ſucceſſit Ieſu filius Namſi,
cuius tribus non exprimitur. Huius ſtirpe poſt quar-
tam generationem exſtincta, regnauit Sellum, & hoc
interfecto, regnauit Manahem, & poſt hunc filius
eius Phaceia. De horum quoque tribu non conſtat,
niſi quod Sellum vocatur filius Iabes, forte ex Ia-
bes Galaad, Manahem filius Gadi. Cum Phaceia au-
tem interfecti leguntur quinquaginta viri de filijs
Galaaditarum. Vnde coniectura eſt iſtos vel ex tribu
Gad, vel ex dimidia tribu Manaſſe, quæ ſortem acce-
perat vltra Iordanem, genus duxiſſe. Porro inter-
fectorem Phaceiæ interfecit ſucceſſor eius Ozee, qui
& regnum Iſrael poſtremus tenuit. Sed & horum
ignotum genus. Sciendum tamen regnum decem D
tribuum ſæpe apud prophetas vocari Ephraim; tum
quia primus rex Ieroboam, & multi poſt eum ex il-
la tribu fuerunt; tum quia tribus Ephraim numero
& potentia excellebat in illo regno.

v. 28. *Et excogitato conſilio fecit* (Ieroboam) *duos vi-
tulos aureos, dicens: Ecce dij tui Iſrael.* Ieroboam, qui
regnum ex diuina promiſſione acceperat, valdè ſtul-
te & inſipienter exiſtimauit illud humano hoc &
impio conſilio ſtabiliendum eſſe; quaſi Deus qui
dederat, illi confirmare non potuiſſet. Opinio quo-
rundam eſt, quod populus Iſrael, in illis vitulis, tan-
quam in imaginibus coluerit verum Deum, & plu-
rale poſitum eſſe pro ſingulari; *Ecce dij tui*, id eſt, Deus
tuus, id eſt, in hac imagine potes Deum tuum co- E
lere. *Nec tamen* negant hi filios Iſrael grauiter nihilo-
minus peccaſſe; quia inquiunt, ne quidem in ima-
gine aliqua fabricata alicuius creaturæ licebat eis
verum Deum colere. *Sed* longe conformius eſt ſcri-
pturæ ſacræ, quod vitulos verè deos putauerint.
Nam ſimili forma verborum vtitur hic Ieroboam
dicens; *Ecce dij tui &c.* qua vſus fuerat populus Iſrael
in deſerto, quando dixit: *Hi ſunt dij tui Iſrael, qui te
eduxerunt de terra Ægypti* Vbi eos verè idololatras
fuiſſe conſtat, quidquid tergiuerſetur Caluinus. Ac-
cedit quod nulla ſit ratio quare vero Deo tribue-
rent imaginem vituli. Vide ſupra ad eundem locum
Exodi capite 32. & infra cap. 14. v. 9. Porro nota in
hoc capite proponi duo ſtulta conſilia duorum re-
gum, Roboam ſcilicet & Ieroboam: ſed magis ſtul-
tum conſilium Ieroboam, quia cum ſumma impie-
tate coniunctum fuit.

CAP. XIII.

v. 2. E*T immolabit ſuper te ſacerdotes excelſorum. Im-
molabit*, id eſt, occidet. Sic enim 4. Reg. 23.
vbi hæc completa referuntur. *Et occidit vniuerſos ſa-
cerdotes excelſorum qui erant ibi, ſuper altaria.* Quan-
quam in Hebræo idem eſt vocabulum vtrobique,
quod immolare, mactare, iugulare ſignificat. Pro-
priè intelligi non poteſt immolatio, tum quia ho-
mines Deo ſacrificare lege vetitum erat, tum quia
ſacrificia & oblationes fieri debent de rebus præ-
ſtantibus, & præcipuum vſum apud nos habentibus,
vt ſunt panes, vinum, boues, oues; non de rebus ab-
iectis, inutilibus, noxijs, exitio dignis, quales erant hi
ſacerdotes idolorum, peſtes hominum, tollendi è
medio, non offerendi Deo. Hic ergo propriè erat iu-
ſtitia vindicatiua, non immolatio. Vocatur autem
immolatio per catachreſin.

v. 9. *Et reuerſa eſt manus regis ad eum. Quæritur* quo-
modo per miraculum fuerit ablata pœna, quæ fue-
rat propter peccatum inflicta, rege adhuc in pecca-
to perſeuerante? Nam ſic ſequitur: *Poſt verba hæc
non eſt reuerſus Ieroboam de via ſua peſſima. Reſpondeo,
primum*, Chriſtum etiam ſanaſſe quoſdam corpo-
raliter, quos non ſanarit ſpiritualiter, vt Mal-
chum, cui Petrus abſciderat auriculam, Ioann. ca-
pite 18. & nouem leproſos ingratos, Lucæ capite 17.
Deinde, non fuit hæc pœna arefactæ manus propriè
pœna idololatriæ, in qua perſeuerauit, ſed fuit Iero-
boam hoc modo punitus, quia extenderat ma-
num in virum Dei dicens; *Apprehendite eum.* In hac
autem voluntate rex non remanſit, ſed magis
eum deinde honorauit, volens ei etiam munera of-
ferre.

v. 18. *Et ego Propheta ſum ſimilis tui, & angelus lo-
cutus eſt mihi &c.* His verbis verus Dei propheta à
falſo propheta fallitur, & reducitur in domum eius,
vbi contra Domini voluntatem comedit & bibit.
Hic locus oſtendit *diligenter probandos eſſe ſpiritus*,
vtrùm ex Deo ſint. Clariſſimum *autem* argumen-
tum eſt ſpiritum aliquem ex Deo non eſſe, quando
ſuggerit aliquid, quod eſt contra reuelationem diui-
nam prius factam; vt in præſenti exemplo. Nam
propheta iſte expreſſum mandatum à Deo accepe-
rat, vt in terra Iſrael nec comederet, nec biberet. Et
quia de illo Dei mandato certus erat; non debuit
alteri credere, dicenti ſibi eſſe reuelatum, vt ipſum
reduceret, & cibum potumque ei miniſtraret. Hoc
itaque exemplo omnem nouitatem reſpuere debe-
mus; quantumcumque ſpecioſam & probabilem,
quam nouerimus eſſe reuelationi diuinæ iam olim
in ſcripturis vel concilijs, vel Eccleſiaſtica traditio-
ne factæ, contrariam. Interim quòd ad ſenem il-
lum prophetam, qui mentitus eſt, attinet, dicit Theo-
doretus illum non malicia, nec ſtudio fallendi men-
titum eſſe; ſed eo quod reputaret hoc pro magna
benedictione domus ſuæ, ſi tantum prophetam ex-
ciperet hoſpitio, ac menſæ, ac colloquij ſocium ha-
beret. Nihilominus inobediens alter propheta Deo,
punitus eſt. Porro ex facto mirabili, quod ſequi-
tur, nempe quia leo non comedit de cadauere, nec
læſit aſinum, rectè colligit S. Auguſt. lib. de cura
pro mortuis capite 7. hunc prophetam punitum
fuiſſe in hoc ſeculo, vt non puniretur poſt mor-

tem,

tem, ſicut & de quibuſdam Corinthijs 1. Cor. 11. A dicit Apoſtolus.

v. 33. *Quicumque volebat, implebat manum ſuam, & fiebat ſacerdos excelſorum.* Significatur, quod nullo delectu nec probitatis, nec doctrinæ, nec generis, quilibet è populo aſſumebatur ad ſacerdotium illud excelſorum. Illud (*implebat manum ſuam*) quidam ſic intelligunt. Quicumque ſacerdos fieri vellet, manum ſuam implebat adducendo & offerendo ſolemnem hoſtiam, ſicut Aaron fecerat, & eo facto, erat conſecratus in ſacerdotem. Quidam hoc modo, referendo ad Ieroboam: Quicumque ſacerdotium ambiebat, *implebat manum ſuam*, id eſt, ipſius Ieroboam, id eſt, dabat ei munus aliquod, per quod ſibi à rege comparabat ſacerdotium. Sed B ita accipi non poteſt: Nam implere manum, ſæpe in bono accipitur in Leuitico & alibi. Itaque phraſi ſcripturæ, *implere manum alicuius eſt*, tradita in manus hoſtia, & inſignibus ad ſacrificium pertinentibus, conſecrare in ſacerdotem. Senſus igitur eſt. Quemcumque Ieroboam volebat, id eſt, quicumque ei placebat, eius manum implebat, id eſt, eum datis hoſtijs & ſacerdotij inſignibus, in poſſeſſionem, ſeu functionem mittebat. Et hoc pacto quoslibet ex plebe creabat ſacerdotes. *Vel*, quicumque offerebat ſe, eius manum rex implebat. Hieronymus ſuper Oſee cap. 4. Quicumque implebat manum, vel ſuam, vel regis, inquit, offerendo & dando ei munera, ſacerdos fiebat excelſorum. Quæ C verba itidem duplicem ſenſum admittunt, ſed ſenſus à nobis poſteriori loco explicatus videtur commodior.

CAP. XIV.

v. 9. SEd *operatus es male ſuper omnes qui fuerunt ante te, & feciſti tibi deos alienos & conflatiles.* Exaggeratur peccatum Ieroboam ſuper peccatum omnium regum, vel iudicum; quia non ſolum ipſe à Dei cultu defecerat, ſed etiam ſtudioſè hoc egerat, vt vniuerſus populus à cultu Dei recederet. *Inſuper* & miraculo admonitus per ruptionem altaris, & manus ſuæ areſactionem; minimè tamen ad Deum D conuerſus legitur, ſed potius deteriora perpetraſſe. Hinc in ſequentibus, toties repetitur de alijs regibus impijs, quod ambulauerint in peccatis Ieroboam, qui peccare fecit Iſraël. Quod ergo dicitur: *feciſti tibi deos alienos & conflatiles*, ſatis quoque arguit, non ad hoc eum erexiſſe vitulos aureos, vt in illis tanquam imaginibus quibuſdam verum Deum colerent (quod & ad caput duodecimum v. 28. refutauimus, etiamſi ita ſentire videatur Ioſephus) ſed quod vitulos erexerit, tanquam ipſos deos, quos colerent; quia vocantur dij alieni, & conflatiles. Vide ſupra capite duodecimo, & Exodi capite trigeſimoſecundo.

v. 12. *Tu igitur ſurge, & vade in domum tuam, & in ipſo introitu pedum tuorum in vrbem morietur puer.* E Et infra, *Cumque illa ingrederetur limen domus, puer mortuus eſt.* Cur non potuit mulier eludere vaticinium hoc non redeundo in vrbem, ſed alio diuertendo? An non auſa fuit omittere, metuens grauius malum, eo quod propheta præcepiſſet dicens: *Exurge & vade in domum tuam?* An potius, Deus, in cuius manu ſunt corda regum, ita mouit eius animam & voluntatem, vt non putaret aliud ſibi faciendum, quacumque ratione animo eius obiecta, mota fuerit. Id enim Deo, ſalua libertate arbitrij hominis, non eſt difficile, qui corda hominum inflectit quocumque voluerit.

v. 30. *Fuitque bellum inter Roboam, & Ieroboam cunctis diebus.* Videri poteſt hoc contrarium ei, quod ſupra dictum eſt capite 12. vbi moniti filij Iuda per prophetam, ne aſcenderent contra fratres ſuos, leguntur acquieuiſſe. *Audierunt*, inquit ſcriptura, *ſermonem Domini, & reuerſi ſunt de itinere, ſicut eis præceperat Dominus. Sed reſpondeo*, ſicut habetur 2. Paralipom. capite vndecimo, primo triennio Roboam rex cum populo ſuo, Deo fideliter ſeruiuit, confluentibus ad eum omnibus Leuitis ex toto Iſraële. Et eo tempore iuxta imperium Domini non mouit bellum contra regem Iſrael. Sed *poſtea*, ſicut hic legitur, à verſ. 22. vſque 24. & ipſe populus Iuda declinauit ad idola. Et ab eo tempore Roboam inſtaurauit bellum contra regem Iſrael, volens repetere regnum primum, & integrum. Quod ergo hic dicitur, *cunctis diebus*, perinde eſt, ac ſi diceretur, toto fere tempore regni ſui. Solum enim excipiuntur tres anni, nec illi forte integri.

CAP. XV.

v. 4. SEd *propter Dauid dedit ei Dominus Deus lucernam in Ieruſalem, vt ſuſcitaret filium eius poſt eum.* Quotieſcumque in ſcriptura dicitur Deum propter Dauid aliquod beneficium præſtitiſſe poſteritati eius, exempli gratia, ſucceſſionem filiorum in regnum, defenſionem vel liberationem ab hoſtibus, religionis conſeruationem: non tantum ſignificatur talia Deum præſtare, propter promiſſionem Dauidi factam, quomodo fere hæretici exponunt; ſed propter promiſſionem factam, occaſione meritorum Dauidis; vel, quod in idem recidit, propter merita Dauidis; quorum conſideratione Deus talia promiſerat. Et quod ille ſit ſenſus, patet ex præſenti loco ſcripturæ. Cum enim dixiſſet, *propter Dauid*: explicans, quid ſit illud, ſubiungit: *eo quod feciſſet Dauid rectum in oculis Domini, & non declinaſſet ab omnibus, quæ præceperat ei cunctis diebus vitæ ſuæ*, q. d. propter merita Dauidis Deus benefecit eius poſteritati.

v. 6. *Excepto ſermone Vriæ Hethæi.* Id eſt, excepto facinore, quod commiſit aduerſus Vriam Hethæum, vxore eius per adulterium abutendo, & ipſum interficiendo. Sed *inquies*, quomodo excepto hoc ſermone non declinauit à præceptis Domini, cum etiam alibi grauiter peccaſſe legatur: nempe in numeratione populi; & in ſententia iniuſtè lata contra Miphiboſeth? *Reſpondeo*, ſcriptura nominat hic ſolum peccatum illud in Vriam, vt in quo grauiſſimè peccaſſet, & quod nullam mereretur, vel etiam admitteret excuſationem; videlicet, quia poſt adulterium commiſſum de induſtria & deliberato conſilio, etiam curauit occidi innocentem. Alia vero eius peccata aliquam excuſationem admittunt. Nam ſententia contra Miphiboſeth imprudenter & præcipitanter fuit prolata, re non diligenter examinata; & acceſſit aliquo modo conſenſus Miphiboſeth. In populi quoque numeratione non putabat Dauid initio ſe peccare, ſed poſtea, vt ſcriptura loquitur, percuſſit eum cor ſuum. 2. Reg. 24. v. 10.

v. 13. *Inſuper & Maacham matrem ſuam amouit, ne eſſet princeps in ſacris Priapi.* Plus aliquid in Hebræo, & apud Septuaginta habetur, & quod magis ipſum Aſa commendat fere hoc modo: *Inſuper & Maacha matrem ſuam amouit, ne eſſet Domina ſeu princeps, eo quod fecerat lucum ipſi Priapo*; id eſt, turpi illi & obſcœno idolo. Senſus ergo eſt: prohibuit

Aſa rex, ne vel ipſius mater deinceps vllam autho- A ritatem haberet diſponendi de negotijs publicis, eo quod obſcœnum illud idolum fouiſſet. Exemplum hoc docet nulli hæretico, ne matri quidem, permittendam à rege vel principe functionem publicam.

v.18. *Tollens itaque Aſa omne argentum & aurum quod remanſerat in theſauris domus Domini, ——— miſit ad Benadab &c.* 2. Paralip.16. non additur *omne*; & quidem hoc loco ſcriptura non dicit rectène, an ſecus fecerit Aſa tollendo argentum & aurum ex theſauro domus Domini, vt ex eo ſibi confœderaret regem Syriæ contra regem Iſrael, à quo bello premebatur. Sed 2. Paralip.16. id manifeſtè reprehenditur à propheta. Vide eius loci annot. Non tamen B reprehenditur quod in neceſſitate belli acceperit ſumptum ex theſauro domus Domini, id quod etiam legitur Ezechias feciſſe, ſed quod fiduciam collocaſſet in rege Syriæ.

CAP. XVI.

v.7. C*Vm autem in manu Iehu filij Hanani propheta verbum Domini factum eſſet contra Baaſa — ob hanc cauſam occidit eum, hoc eſt, Iehu filium Hanani prophetam.* Senſus noſtræ lectionis eſt, quod Baaſa, vel filius eius Ela occidit hunc prophetam, ob hanc cauſam, quia ex perſona Domini prædixerat C familiæ eius ſubuerſionem. Sed ſciendum eſt, poſtremum illud (*hoc eſt, Iehu filium Hanani prophetam*) in Hebræo non haberi, neque etiam in quibuſdam Latinis MS. neque apud Septuaginta, aut Chald. Sed in Hebręo & apud 70. tantum legitur hoc modo; *Et quia percuſſit eum.*

v.31. *Nec ſuffecit ei vt ambularet in peccatis Ieroboam filij Nabath, inſuper duxit vxorem Iezabel filiam Ethbaal, regis Sidoniorum.* Exaggerat ſcriptura ſancta tam vehementer, quod Achab duxerit Iezabel vxorem, duas ob cauſas. Primò, quod per eam ex malo factus ſit longe deterior; deinde, quod per eam ea fecerit, quæ ipſe per ſe alioqui non videbatur facturus. Nam propter eam occidit Naboth innocen- D tem, vt Iezabel eius potiretur vinea; item perſecutus eſt Eliam, & cæteros prophetas Domini. Et ideo non ſine ratione ſcriptura inter maxima peccata ponit, quod Achab duxerit vxorem falſo cultui deditam, videlicet ex eiuſmodi matrimonio maxima mala naſcantur, vt etiam ſupra oſtenſum eſt cap.11. de Salomone.

CAP. XVII

v.4. C*Oruiſque præcepi, vt paſcant te ibi.* Commendatur nobis admirabilis Dei prouidentia, erga ſeruum ſuum Eliam; cui tempore famis primum per coruum, rapax alioqui animal; E deinde per viduam Sareptanam de alimento neceſſario prouidit. Et quod mirabilius eſt, lautius etiam prouidit per coruos, quam per mulierem. A coruis enim paſtus eſt pane & carnibus; à muliere vero pane tantum & oleo. Cæterum quod hic dicitur (*præcepi coruis*) intelligendum eſt per hoc præceptum non aliud, quam Dei voluntas & ordinatio; qua voluit, & conſtituit, idque per occultum & efficacem inſtinctum, vt corui quotidie mane & veſperi ad prophetam cibos adferrent. Et eodem modo quoque præceptum intelligendum eſt in eo, quod poſtea de muliere dicit: *Præcepi mulieri viduæ, vt paſcat te.* Quamuis enim mulier capax erat præ- A cepti propriè dicti, nullum tamen tale præceptum à Deo acceperat, vt patet ex eo, quod, vt ſcriptura narrat, ſe morituram putabat vna cum filio, conſumptâ, quam habebat, modica farina. Sed dicitur Deus ei præcepiſſe, quia ſic ordinauerat, ſcilicet efficaciter operaturus in eius volũtate vt venientem Heliam reciperet, & miraculo recreata libenter illum paſceret.

v.18. *Quid mihi & tibi vir Dei? Ingreſſus es ad me, vt rememorarentur iniquitates meæ, & interficeres filium meum?* Putabat mulier, quod propter commercium ſuæ indignitatis cum ſanctitate talis viri, Deus vindictam ſumeret de peccatis eius, occidendo filium eius. Nam ſicut ſancta ſanctè tra- B ctanda ſunt, ita etiam cum viris ſanctis, ſeu officio, ſeu pietate; ſanctè & reuerenter conuerſandum eſt. Metuebat ergo mulier, ne forte tanto viro non eſſet famulata, vt debebat, & ita ob eius præſentiam puniretur. *Illuſtrè de ſanctis ſanctè* tractandis exemplum quoque eſt in arca Domini, 2. Regum cap. 6. quam Oza attingens temere, à Deo percuſſus eſt. Vnde & Dauid, non eſt auſus eam in ſuam domum introducere. Sic & de ſanctitate perſonæ, exemplum eſt in Chriſto; cui Petrus ſimiliter, vindictam aliquam metuens, dicebat: *Recede à me, quia homo peccator ſum.* Cui etiam à Centutione ex ingenti reuerentia dictum eſt: *Domine non ſum dignus* &c. Lucæ cap.5. & Matth.8.

CAP. XVIII.

v.3. V*Ocauitque Achab Abdiam diſpenſatorem domus ſuæ: Abdias autem timebat Dominum valde.* Quæres ſi timuit Dominum valde, quomodo ſuſtinuit habitare cum Achab peſſimo rege & idololatra? Videtur dicendum hoc ei non fuiſſe illicitum, primò, quia tam erat fixus in vnius veri Dei cultu & pietate, vt ſine periculo poſſet verſari inter impios & infideles; Deinde, quia multa mala poterat impedire & bona veris Dei cultoribus, qui perſecutionem patiebantur ab impijſſima Iezabel coniuge Achab, impendere, ſicut & fecit abſcondendo pro- D phetas Domini, quos illa quęrebat ad necem. Quomodo & Sanctus Sebaſtianus inculpatè, & ad rem Chriſtianam vtiliter verſatus fuit in aula Diocletiani imperatoris cruentiſſimi Chriſtianorum perſecutoris.

v.21. *Vſquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus eſt Deus, ſequimini eum, ſi autem Baal, ſequimini illum.* Merito reprehendit Helias, quod non eſſent ſolliciti, vt diligenter inquirerent, quis cultus, aut quæ religio vera, & ſyncera eſſet; vtrum ea quam à Moyſe & Prophetis, ac maioribus ſuis acceperant; an vero ea quam nuper introduxerant reges Iſrael. Senſus ergo eſt: Si certa aliqua ratione, ſeu per miracola, ſeu aliter intelligitur Dominum eſſe E Deum, id eſt, Iehoua eſſe Deum (ita enim vocabatur Deus apud Iſraelitas): eum ſequimini, eum colite. Sin vero ſimili ratione oſtendi poteſt Baal eſſe Deus; tunc eum colite. Quibus verbis non hortatur Helias ad aliquid impium; quia conditionem præmittit impoſſibilem, videlicet Baal certa ratione poſſe demonſtrari Deum. Vnde & ſequenti miraculo oſtendit manifeſtè quis ſit Deus. *Ita & hodie* dicere liceret, ad quoſdam dubiæ religionis homines, qui malunt ſemper dubitare, & inter vtrumque fluctuare, quam alterutrum maturo conſilio eligere: Vſquequo claudicatis in duas partes? Si apud Catholicos eſt vera eccleſia, vera fides, & quæ Marci cap.16. promiſſa ſunt fidem ſecutura miracula: ſequi-

mini

mini eam, adhęrere illi: ſin apud Caluiniſtas, aut Lutheranos; eos ſequimini.

v.24. *Inuocate nomina deorum veſtrorum, & ego inuocabo nomen Domini mei.* Non præcipientis neque adhortantis verba ſunt iſta. Sed hic ſenſus eſt: Si vultis, & ſi ita vobis placet, inuocate deos veſtros, vt vos exaudiant: Ego vero Deum meum inuocabo. Sic in Euangelio Chriſtus ad proditorem Ioan.13. *Quod facis, fac citius.* Hebraicè hic eſt: *Et inuocabitis in nomine deorum veſtrorum.*

v.40. *Dixitque Elias ad eos: Apprehendite Prophetas Baal, & ne vnus quidem effugiat ex eis.* Quidam putant Eliam eos occidiſſe tantum, quia imperauit occidi, alij arbitrantur eum quoſdam etiam proprijs manibus interemiſſe, ſicut Samuel Agag regem Amalec. Sed, ſiue per ſe, ſiue per alios, ſcriptura dicit de eo, quod *duxerit eos ad torrentem Ciſon, & ibi eos interfecerit.* Quod vt minimum intelligendum, eos iuſſione Eliæ interfectos fuiſſe. Quod ſi Propheta Dei rectè & iuſtè ſic animaduertit in prophetas Baal: *rectè* etiam & iuſtè principes Chriſtiani ſupplicio mortis animaduertunt in eos, qui hodie populum falſa doctrina ſeducunt. Quod enim in populo Iſraelitico erant idola, & idolorum prophetæ, hoc in populo Chriſtiano ſunt hæretica dogmata, & eorum dogmatum authores & doctores. Legitime autem id fecit Elias, quia iuſſu Domini. Sic enim ſequitur poſtea; *Iuxta præceptum tuum feci omnia verba hæc.* Et conſtabat hoc ſatis populo per miraculum præcedens incenſi holocauſti.

CAP. XIX.

v.11. ET *ait ei: Egredere & ſta in monte coram Domino. Et ecce Dominus tranſit, & ſpiritus grandis & fortis &c.* Iſta verba: *Et ecce Dominus tranſit &c.* vel accipi poſſunt tanquam à Domino dicta, loquente de ſeipſo (& ſic à quibuſdam exponuntur) vel tanquam verba ſcriptoris, narrantis quæ ſigna pręceſſerint præſentiam Domini, exhibitam Eliæ. Et hic intellectus videtur verior. Senſus igitur eſt: Cum Dominus tranſiturus eſſet ante Eliam, id eſt, tranſitu quodam ſuam præſentiam ei exhibiturus; hæc horribilia ſigna præceſſerunt, ad generandam reuerentiam maieſtatis diuinæ; primum ſpiritus, id eſt, ventus fortis & vehemens, vti etiam montes ſubuertere & rupes conterere poſſet: deinde commotio montis ſeu terræ motus; terræ motum autem ſequebatur ignis. Et poſt hæc tria terribilia ſecutus eſt ſibilus auræ tenuis, id eſt, ventus lenis ac tranquillus, pręſentiam Dei ſignificans. Per quod poſtremum ſignificatur Deum non poſſe, niſi in mentis tranquillitate à nobis agnoſci.

v.16. *Cumque perueneris illuc, vnges Azael regem ſuper Syriam &c.* Non paruam difficultatem habet hic locus. Præcipiuntur enim tanquam ab ipſo Elia facienda, ire in Damaſcum, & ibi vngere &c. Atqui nihil horum per ſe fecit, niſi quod Elizæum iniecto pallio ſuo super eum quodammodo fecerit prophetam. Nam quod vnxerit eum non dicit ſcriptura. Azaelem quoque vnctum fuiſſe non legimus, ſed tantum ab Elizæo ei dictum 4. Reg.8. *Oſtendit mihi Dominus te regem Syriæ fore.* Iehu vnctus quidem, ſed neque ab Elia, neque ab Elizæo, ſed ab vno ex filijs prophetarum 4.Reg.9. De hac difficultate vide Liranum, qui tamen non ſatisfacit. Videtur autem poſſe probabiliter dici, præceptum ad Eliam factum, ſic ab Elia qui propheta erat, & ſenſum Domini in multis cognoſcebat, intellectum fuiſſe; vt partim ad ipſius perſonam, partim ad diſcipulum & ſucceſſorem eius in munere prophetico, pertineret. Nam & Elizæus erat velut alter Elias, comes eius indiuiduus, in quo factus eſt duplex ſpiritus Eliæ, de quo filij prophetarum dixerunt 4. Reg. 2. *Requieuit ſpiritus Eliæ ſuper Elizæum.* Et Eccleſiaſticus cap. 48. quod in Elizæo completus eſt ſpiritus Eliæ. Itaque & in Elizæo completum eſt, quod ibidem de Elia dicitur: *Qui vnxiſti reges ad pœnitentiam.* Vide Ianſenium in illum Eccleſiaſtici locum, vbi vnctionem exponit conſeruationem. Forte etiam Elias oleo viſibili vnxit Elizæum, & Elizæus Azaelem, licet id ſcriptura non dicat. Quod enim de Iehu dictum, nempe quod vnctus fuerit oleo, videtur de alijs ſimiliter intelligendum. Et quidem Iehu iuſſu Elizæi vnctum fuiſſe conſtat. Hieron. ſuper Habacuc 3. dicit Iehu & Azael fuiſſe perfuſos lenticula. Et forte eius rei gratia Elizęus Damaſcum profectus eſt; vt Azaelem in regem vngeret 4. Reg. 8. licet ibi de vnctione non fiat mentio; ſicut Samuel miſſus fuit in Bethlehem, vt vngeret Dauid.

v.17. *Et erit quicumque fugerit gladium Azahel, occidet eum Iehu: & quicumque fugerit gladium Iehu, interficiet eum Eliſeus.* Quomodo Azael rex Syriæ, & Iehu rex Iſraël mortuos idolorum cultores gladio percuſſerint, manifeſtè docet ſcriptura in ſequentibus: quod autem aliquos interfecerit Heliſæus, non legitur, niſi de quadraginta duobus pueris, quibus maledixit, qui ab vrſis dilacerati fuerunt; qui quidem erant filij idololatrarum. Id enim contigit in Bethel, vbi alter vitulus aureus erat collocatus. *Quidam ergo* id quod hic dicitur, ad pueros illos referunt Eliſæi irriſores, eius imprecatione interfectos. *Alij* non improbabiliter intelligunt Heliſeum puniuiſſe idololatras gladio verbi ſui. Sic Angelomus in hunc locum interpretatur gladium ſpiritus. Et ſecundum hanc expoſitionem præſentabitur nobis duplex in Eccleſia poteſtas: Altera ciuilis, quæ vtitur gladio materiali, ad puniendum malos; altera eccleſiaſtica, quæ exercet gladium ſpiritualem contra malos.

v.18. *Et omne os quod non adorauit eum oſculans manum.* Conſuetudo erat idololatris, quando honorare volebant idolum aliquod, oſculari manum, eamque deinde verſus idolum porrigere: cuius conſuetudinis meminit Minutius Felix in libro qui inſcribitur Octauius apud Arnobium. Apuleius quoque apologia pro ſeipſo prima, Æmilianum accuſatorem ſuum inſimulans impietatis, hæc inter alia dicit; Nulli Deo ad hoc æui ſupplicauit, ſi fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia, manum labris admouere. Vide etiam Iob 31.v.27.

CAP. XX.

v.11. ET *reſpondens rex Iſrael ait: Dicite ei, Ne glorietur accinctus æque vt diſcinctus.* Prima facie videri poteſt, quod tantum ſignificetur, quod is qui accinctus eſt gladio, magis gloriari poſſit, quam qui non eſt accinctus; vtpote paratior ad lædendum & ſe defendendum. Sed hîc plus aliquid innuitur; videlicet per diſcinctum intelligitur, qui iam parta victoria gladium vel baltheum depoſuit; per accinctum vero, qui accinctus gladio vel baltheo procedit ad bellum, incertus adhuc de belli euentu. Ait igitur rex Iſrael ad regem Syriæ, gloriantem quaſi iam victoria parta: *Ne glorietur accinctus æque vt diſcinctus*, quaſi dicat; Ne glorietur

quaſi

quaſi victor armis depoſitis, vtpote qui ſit adhuc (A) in expectatione euentus belli. Vide Caietanum.

v. 35. *Ait vnus de filijs prophetarum, percute me. At ille noluit percutere. Cui ait. Quia noluiſti audire vocem Domini &c. & percutiet te leo.* Notandum eſt quod percuſſus ſit ille propter inobedientiæ peccatum. Nouerat enim eum, qui hoc iubebat, eſſe prophetam Domini; nec cauſam dubitandi habebat, quin iuſſu Domini diceret ei, vt ipſum percuteret. Domino autem in omnibus obediendum eſt, cum ſit Dominus vitæ & mortis; ſicut & Abraham obediuit, paratus immolare filium ſuum. Neque dubitabat iſte, vtrum verè ex imperio Domini iſtud à propheta Domini diceretur, ſed ex (B) quodam horrore cædis, & ſanguinis recuſabat eum percutere. Agitur enim non de ſimplici percuſſione, qua pugnus aut alapa incutitur, ſed qua vulnus infligitur, vt patet ex ſequentibus.

v. 42. *Quia dimiſiſti virum dignum morte, erit anima tua pro anima illius, & populus tuus pro populo eius.* Oſtendit hic locus, quam grauiter peccent ij, qui in adminiſtranda iuſtitia ſocordes ſunt & negligentes; & præpoſtera quadam clementia vtentes in eos, qui toti Reipublicæ ſunt pernicioſi; quales imprimis ſunt hæretici. Hic neglectus iuſtitiæ, adeo graue peccatum hic oſtenditur, vt non tantum ipſe iudex, ſed vniuerſus populus (C) ob eam cauſam punitioni addicatur. Poteſt quidem rex ex cauſa aliquando remittere ſupplicium; ſed hic Ben-adad toti regno infeſtus erat; ac præterea in Deum Iſrael blaſphemus; dicens eum eſſe Deum montium, & non vallium; propter quam cauſam denunciata fuerat victoria contra eum à propheta; atque adeo ſic pugnabat contra populum Iſraël, vt etiam conſequenter religionem & cultum veri Dei opprimere vellet.

CAP. XXI.

(D)

v. 2. **D**A *mihi vineam tuam, daboque tibi pro ea vineam meliorem, aut ſi commodius tibi putas, argenti precium &c.* Ex hoc loco manifeſtum eſt, quod reges eo ſolo titulo, quod reges ſunt, non habeant ius occupandi agros & fundos ſubditorum pro ſuo arbitrio. Nam ſi ita eſſet, haud dubie Achab rex eo iure vſus fuiſſet; & vi occupaſſet vineam Naboth, & non calumniam ſtruxiſſet in Naboth, qui ei vineam negabat. Proinde quod dicitur primi Regum capite octauo, inter cætera, quæ pertinent ad ius regis, *Agros veſtros, & vineas, & oliueta optima tollet. & dabit ſeruis ſuis*, non eſt intelligendum de iure vero, & rationi conſentaneo, ſed de iure præſumpto & (E) vſurpato. Vide primi Regum capite octauo & decimo.

v. 13. *Benedixit Naboth Deum & regem.* Forte teſtes dixerunt (*Maledixit Deum & regem*) Sed ſcriptor ſacer vitans atrocitatem ſermonis, ob reuerentiam Dei, per antiphraſim poſuit (*benedixit*) pro (*maledixit.*) Et ſimiles locutiones ſunt Iob 1. & 2. & alibi. Vbi de hoc iterum erit agendum.

v. 19. *Occidiſti inſuper & poſſediſti.* Non legitur Achab interfectionis Naboth fuiſſe conſcium. Dicitur tamen occidiſſe, quia facto ſuo, id eſt, graui indignatione, eaque iniuſta, coram vxore peſ- (A) ſima muliere, monſtrata, occaſionem dedit interfectionis; ſicut Henricus Rex Angliæ conquerendo apud familiares quod cum vno ſacerdote pacem in regno ſuo habere non poſſet, occaſionem dedit interfectionis S. Thomæ Cantuarienſis. Tales enim erant apud quem huiuſmodi querelæ, & quidem iniuſtæ, deponebantur, qui vel propria malitia, vt Ieſabel, vel vt regi rem gratam præſtarent, merito exiſtimari debebant vindicare velle factum cuiuſpiam ſeu bonum, ſeu malum, quod regis animum torquebat. Hic autem conſenſus etiam ex eo tacitus intelligitur, quod morte Naboth cognita, ſtatim ſe contulit ad occupandam vineam occiſi, quaſi gaudēs de eo quod factum erat. (B) Neque Achab negauit ſe occidiſſe, ſed paulo poſt conuerſus eſt ad pœnitentiam. Item per hoc rectè intelligitur occidiſſe, quia cum ex verbis vxoris ſatis colligeret, aut colligere debuiſſet, eam ipſi Naboth malum machinaturam, maximè accepto etiam regis ſigillo (quod abſque eius conſilio factum, non eſt veriſimile) non tamen prohibuit, nec impediuit, qui & poſſet, & deberet. Vide Liranum.

v. 29. *Nonne vidiſti Achab humiliatum coram me? Quia igitur humiliatus eſt mei cauſa, non inducam malum in diebus eius.* Certum eſt ex hoc loco, quod Deus pœnam interitatam ipſi Achab diſtulerit in tempora filij eius, idque intuitu humiliationis, ſeu (C) pœnitentiæ ipſius Achab. Vnde dici non poteſt illa pœnitentiæ opera, quæ Achab fecit, fuiſſe peccata; quia Deus peccatis nullo modo placatur. Dubium tamen eſt, vtrum hæc eius pœnitentia profecta fuerit ex amore Dei, an tantum ex timore gehennæ, ſiue ſuppliciorum temporalium? Chryſoſtomus ſermone de reparatione lapſi, dicit quod Achab ita erga ſe miſericordiam Domini prouocauerit, vt eum à cunctis abſoluerit peccatis. Sermo 55. de tempore apud Auguſt. (ſed eſt Cæſarij) dicit eum obtuliſſe ſacrificium cordis contriti, & humiliati. Item Gratianus De pœnitentia, Diſt. 1. cap. 60. dicit eum per pœnitentiam Deo ſatisfeciſſe. Sed paulo plenius videtur explicare D. Gre- (D) gor. homil. 10. (Citat Gratianus de pœnitentia diſtinct. 3. cap. 29.) in Ezechielē, dicens, Deo placuiſſe pœnitentiam in reprobo, qui timebat perdere præſens ſæculum, qui adhuc diſplicebat Deo. Et hæc plurium ſententia eſt, & probabilior.

CAP. XXII.

v. 15. **I**RE *debemus in Ramoth Galaad ad præliandum, an ceſſare? Cui ille reſpondit; Aſcende & vade proſpere &c.* In his verbis Prophetæ nullum eſt mendacium. Quod enim iſta ab eo non ſint dicta ſerio (E) & aſſertiuè, ſed ironicè, manifeſtum eſt ex ſequentibus. Dicunt quidam eſſe verba optantis, quaſi dicat: Vtinam ſic poſſes pugnare, vt hoſtes in manus tuas traderentur. Sed potius dicendum eſt, eſſe locutionem ironicam, & mimicam ſeu imitatoriam. Ironica quidem, quia cum quadam irriſione, quæ ex modo loquendi deprehendi poterat, hoc dicit, quod minime futurum exiſtimabat. Mimica, quia ijſdem verbis vſi fuerant falſi prophetæ, propterea quaſi conſentiens cum illis, eadem ipſorum verba decantat; ſed ita, vt dixi, vt ex geſtu & modo loquendi etiam ipſe Achab intelligeret, eum non ſerio locutum fuiſſe. Cuius rei etiam ſignum erat, quod non adiecerit; *Hæc dicit Dominus*, aut ali-

quid

Google

quid ſimile, vti ſolent, quando vaticinantur; & ſicut addit in verbis poſterioribus. A

v. 20. *Et ait Dominus; Quis decipiet Achab regem Iſrael?* Et poſtea dicit Dominus ſpiritui: *Decipies & praualebis.* Spiritus qui ſe obtulit vt eſſet ſpiritus mendax in ore omnium prophetarum Achab, nequaquam fuit angelus bonus, quia mendacem ſe pollicetur, ſpiritus autem boni non loquuntur falſa; & proinde non pertinet hic ſpiritus ad exercitum cæli, aſſiſtentem Domino à dextris & ſiniſtris; ſed poſtea acceſſit, ſicut & apud Iob de eo dicitur: *Cum veniſſent filij Dei, & ſtarent coram Domino; affuit inter eos ſatan.* B Et propter eandem cauſam quoque non fuit ſpiritus Naboth defuncti, ſicut fabulantur Iudæi: Nam ſpiritus ille iuſtus fuit; quia Naboth innocens lapidatus eſt: Sed fuit ſpiritus nequam, qui non ex mandato Dei, ſed ex eius tantum permiſſione poteſtatem accepit decipiendi Achab, per hoc quòd falſam prophetiam inſpiraret prophetis Baal, quorum prædictioni Deus præſciebat Achab crediturum. Sed quomodo ſpiritus nequam ſteterit coram Domino, aſſiſtente eidem Domino exercitu cæli; cum malis angelis non ſit in cælum reditus: Vide annotat. Iob 1.

v. 30. *Dixit itaque rex Iſrael ad Ioſaphat: Sume arma & ingredere prælium, & induere veſtibus tuis. Porro rex Iſrael mutauit habitum ſuum, & ingreſſus eſt bellum.* Plenius hoc narratur 2. Paralip. 18. Hic enim locus ſonat quaſi Achab apud Ioſaphat diſſimulauerit conſilium ſuum de mutando habitu. At ibi apertè dicit Achab ad Ioſaphat: *Mutabo habitum, & ſic ad pugnam vadam. Tu autem induere veſtibus tuis:* Habitum regium mutauit ne agnoſceretur ab hoſte. Verebatur enim prophetiam Michçæ, quem ſæpe vera, ſed mala ſibi prophetantem, audiuerat. Sed hunc motum diſſimulans apud Ioſaphat, ſpecie honoris, illum monet vt procedat cultu regio, ſe autem dicit mutaturum habitum, vt quaſi ille ſolus in exercitu honoretur, illique ſoli totus exercitus pareat. Dum interim ex huius periculo ſuam ſpectat ſalutem, non ignorans fortiſſimam fieri ſolere impreſſionem in eam partem, vbi rex eſſe putatur, ſicut & factum eſt. Sed non eſt conſilium contra Dominum, & contra verbum eius. Rex pius liberatus eſt, & in aſtutia ſua comprehenſus eſt impius.

FINIS LIB. III. REGVM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IV. REGVM.

CAP. I.

v. 10. SI *homo Dei ſum, deſcendat ignis de cælo, & deuoret te, & quinquaginta tuos.* Quinquagenarius vocabat quidem eum hominem Dei, dicens; *Homo Dei, rex præcepit, vt deſcendas.* Sed intellexit Elias per ſpiritum Dei, quod eum ita vocaret, non hoc reuera ſentiens, ſed deriſoriè, quaſi dicat. Qui dicis te eſſe hominem Dei, & talem re iactitas. Hinc ſcilicet Elias reſpondet, *Si homo Dei ſum,* ſcilicet ſecundum veritatem, quem irriſoriè vocas hominem Dei, *deſcendat ignis de cælo.* Neque hac in re præter iuſtitiam, aut rectæ rationis regulam aliquid factum eſt ab Elia; quod Fauſtus Manichęus objicit Aug. quia ſimile exemplũ quoque habemus in Apoſtolo Petro; qui inſtinctu ſpiritus ſancti mortis ſententiam pronunciauit in Ananiam, & Saphiram vxorem eius, Act. 5. videlicet, vt ſciat homo non minus iuſtitiam Dei formidandam eſſe, qoam ſperandam miſericordiam.

Sed *quæres* cur igitur reprehenſi ſunt à Domino Iacobus & Ioannes, cum, Samaritanis eum nou recipientibus, dicerent; *Domine, vis dicamus, vt ignis deſcendat de cælo & conſumat illos?* Lucæ 9. Reſpõdit enim eis Chriſtus; *Neſcitis cuius ſpiritus ſitis.* *Reſpõdeo* itaque & ego, eos reprehenſos fuiſſe, tum quia prioato vindicandi ſtudio magis mouebantur, quã zelo iuſtitiæ; Vnde dicitur eis; *Neſcitis cuius ſpiritus ſitis*; tum quia Chriſtus agens in terris, quoniam propter ſalutem hominum deſcenderat de cælis, magis debuit factis ſuis clementiam & patientiam, quam iuſtitiæ & vindictæ, etſi iuſtæ, ſeueritatem oſtendere. Vnde conſequenter dicit, *Filius hominis non venit animas perdere, ſed ſaluare.* Adde quod Elias non abſque ſpeciali iuſſu Dei vocauit ignem de cælo, cõſumpturum malos, vt ſatis innuitur in textu. Nam tertia vice angelus monet eum, vt deſcendat; nimirum idem ipſe qui ſemel & iterum ſuggeſſerat, vt contra quinquagenarios irriſores vindictam cæleſtem inuocaret. Petrus quoque eodem ſpiritu incitante, mortis ſententiam denunciat in ſacrilegos; quo ſuggerente ſcelus eorum cognouerat. Et expediebat tali exemplo ſemel Apoſtolicam authoritatem ſtabilire, ſimul & magnitudinem illius peccati, (id eſt, proprietatis in hominibus vitam communem profeſſis) declarare: vtpote quæ peſtis erat futura cœnobiorum, ac vitæ cœnobiticæ. Vide Diuum Thomam 2.2.q.108.art.1. ad 4. vbi factum hoc Elię defendit, & oſtendit rectè factum eſſe, quia iniuria redundabat in Deum, &c.

CAP. II.

v. 9. P*Oſtula quod vis, vt faciam tibi, antequam tollar à te. Dixitque Elizeus, obſecro, vt fiat in me duplex ſpiritus tuus.* Quidam hoc ſic exponunt: *Fiat,* id eſt, præſta, vt duæ partes tui ſpiritus, diuiſi in tres partes, ſint mecum, id eſt, vt habeam duas tertias tui ſpiritus. q. d. ex quadam modeſtia: Non cupio eſſe tantus, quantus tu es; ſed ſufficit mihi, ſi de

A

tribus partibus ſpiritus tui, duas habeam. Verum huic parum conſentit, quod ſubijcit Elias: *Rem difficilem poſtulaſti,* quia illa petitio Elizęi modeſta fuiſſet. Hebræi ferè hoc modo: Fac vt habeam ſpiritum tuum duplicatum, id eſt duplo maiorem, quam tu habeas. Id probant, quia duplo plura miracula legitur Elizæus feciſſe, quam Helias. Nam Elias fecit octo, Elizæus vero ſexdecim. Huic ſententiæ objicitur illud ex Euangelio Matth. 10. *Non eſt diſcipulus ſupra Magiſtrum.* Et proinde temeraria & arrogans videretur Elizæi petitio.

Idcircò Chriſtiani expoſitores hanc ferè interpretationem ſequuntur; vt Elizæus petiuerit ſibi donari duplicem ſpiritum: id eſt, duplicem gratiam ſpiritus, quæ erat in Elia, nimirum gratiã miraculorum,

B

& gratiam prophetiæ; quæ quidem ſunt diſtincta dona Spiritus ſancti, teſte Apoſtolo 1. Cor. 12. Atque ita non aliud petiuit, quam vt Magiſtro ſuo ſimilis eſſet, tum in miraculorum operatiooe, tum in præcognitione futurorum. Hũc ſenſum reddit Gloſſa ordinaria. Interim Lombardus 1. ſent. diſt. 17. ex Auguſtino tract. 74. in Ioannem, ſecundam ſententiam probare videtur. Quam & Rupertus tradit lib. 12. in Matth. & talem petitionem Elizæi à præſumptiooe excuſat his verbis: Illi maximè laudabiles ſunt, qui dilectionis inſtinctu ob ſalutem proximorum ſemetipſos offerunt, ſicut & Elizęus ſe offereus, Oro, inqoit, ad Eliam, vt duplicia quam tu feciſti, ſigna poſſim facere, per quæ commoueatur populus, & non obliuiſcatur dicere illud, quod te agente di-

C

xit, Dominus ipſe eſt Deus. Sententia certè non improbabilis. Cui etiam accedit, quod ſub Elia fames fuit trium annorum & ſex menſium, ſub Elizæo dopla, ſcilicet ſeptennis, etiam ab ipſo prædicta, vt ſequitur cap. 8.

v. 11. *Et aſcendit Elias per turbinem in cælum.* Videlicet in cælum aëreum, ſed ita vt alibi demitteretur in terram conſeruandus in vita, vſque ad tempora nouiſſima. De boc ſic Eccle. 48. v. 4. *Sic amplificatus eſt Elias in mirabilibus ſuis.* Et conuerſo ad ipſum Eliam ſermone, poſt alia v. 9. *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum. Qui ſcriptus es in iudicijs temporum, lenire iracundiam Domini, cõciliare cor patris ad filium, & reſtituere tribus Iacob.* Ita ibi. Et ſimilia ſunt Malach. 4. ad quem locũ Eccleſiaſticus videtur reſpexiſſe. Gregorius in bomil. de aſcenſ. Domini, dicit eum in ſe-

D

cretam quandam terræ regionem ductum. Vtrum autem ibi paſcaror, an ſine cibo conſeruetur; vide Auguſtinum dubitantem, lib. de peccato orig. cap. 23. Ao ſit in paradiſo illo ex quo eiectus Adam; vide Geneſ. 2. v. 8. & cap. 5. v. 23. & 24.

CAP. III.

v. 15. N*Vnc autem adducite mihi pſalten. Cumque caneret pſaltes, facta eſt ſuper eum manus Domini.* Cauſa ob quam Elizæus vaticinaturus pſalten ſibi iuſſerit adduci, à quibuſdam redditur; quia ſpiritus prophetiæ ab eo receſſiſſet proptereà quod acerbius & immodeſtius locutus eſſet aduerſus regem Iſraël. Sed hæc cauſa pleriſq; nõ probatur. Et meritò. Quia

incre-

Digitized by Google

increpando regem Iſraël non peccauerat; non magis quam Helias, qui ſupra dixerat ad Achab; lib. 3. cap. 18. *Non ego turbo Iſraël, ſed tu, & domus patris tui.* Vterque enim vſus eſt authoritate prophetica, quæ in vtroque etiam miraculis fuerat comprobata. Igitur *reſpondendum*, quod ſpiritus prophetiæ non ſemper adſiſtit prophetis ad nutum. Vnde & ſeq. cap. dicit Heliſæus de Sunanimitide: *Anima eius in amaritudine eſt, & Dominus celauit à me.* Vt autem cor prophetæ actu moueatur ad prophetandum, opus eſt mentis eleuatione ad Deum. Porrò mens varijs modis in Deum excitatur: Videlicet, vel ieiunio, vel meditatione, vel etiam adhibitis externis, & ſenſibilibus adminiculis, qualis eſt inprimis concentus harmonicus, eorum potiſſimum inſtrumentorum quæ ſolent ad deuotionem excitare; cuiuſmodi ſunt organa. Nam varia inſtrumenta varios affectus in hominibus excitant. Et quædam peculiariter excitant ad deuotionem, quale erat pſalterium, id eſt, inſtrumentum, quo pſalmi decantari ſolent. Atque hæc fuit cauſa, cur Elizæus pſaltem iuſſerit adduci, ac non improbabiliter pſaltes ſimul ad inſtrumentum decantabat aliquid ſacrum.

v. 19. *Et vniuerſum lignum fructiferum ſuccidetis.* Hoc prophetæ Heliſæi præceptum ad reges, repugnare videtur præcepto legis Deut. 20. vbi in obſidione ciuitatum prohibentur abſcindi ligna fructifera. Quorundam *reſponſio* eſt, à Deo per prophetam fuiſſe in hoc legis præcepto diſpenſatum; idque propter malitiam populi Moab. *Vera ſolutio* videtur, legem Deuteronomij tantum loqui de terra promiſſionis; Et rationem legis eſſe, ne filij Iſraël, abſcindentes fructifera ligna illius regionis, ſibiipſis nocerent, quia ipſi terram illam erant poſſeſſuri. Regio autem Moab ad terram promiſſam non pertinebat. Et hæc ſolutio habetur haud obſcurè ex ipſo textu Deuter. 20.

v. 27. *Arripienſque filium ſuum primogenitum qui regnaturus erat pro eo, obtulit holocauſtum.* Quidam exiſtimant vertendum, eſſe, *filium eius*, ſcilicet regis Edom: & ad hanc hiſtoriam reſpicere dicunt Amos prophetam cum dicit cap. 2. de Moab, *ſe non conuertam eum, eo quod incenderit oſſa regis Idumeæ vſque ad cineres.* Nam regem Idumeæ volunt intelligi primogenitum regis filium, qui, vt hic dicitur, *regnaturus erat pro eo.* Hunc intellectum latè proſequitur Arias ſuper Amos 2. Vide noſtras annot. ad eum locum. Sed obſtat huic expoſitioni præter alia, quod nuſquam in ſacris litteris legimus hoſtes Deo aut dijs oblatos in ſacrificium fuiſſe. Nam ſacrificij ratio poſtulare videtur, vt id quod offertur Deo, ſit nobis carum & vtile: quo non obſtante conſumimus illud ad Dei honorē cum proteſtatione, quod & illud, & cætera omnia à Deo habeamus. Nam & regibus & amicis non offerimus niſi quæ cara & vtilia ſint. Hoſtis autem, vt talis, res eſt pernicioſa, damnoſa, execrāda. Quare qui hoſtem Deo offerret, perinde faceret, atque ſi quis regi pro munere offerret anguem & viperam, aut lutum aut quid ſimile. Atque hoc bene intelligentes idololatræ, olim filios ſuos & filias ſuas dæmonijs immolauerūt, vti multis locis teſtatur ſcriptura, teſtantur & hiſtoriæ ſæculares. Sicubi autē hoſtes bello captos dijs victimas factas in hiſtorijs legimus, ſicut fertur & legitur de Indis occidentalibus; dicendum videtur, aut in ijs non fuiſſe ſeruatam plenā ſacrificij & oblationis rationem, ſed eos perinde feciſſe, vt faciunt illi qui offerunt ea, quibus quam maximè volūt carere: aut hoſtes hactenus vtiles eſſe, poſtquam in manus venerunt, quia in ſeruitutem redigi poſſunt, aut magno vendi volentibus redimere. Iam verò nec factum huiuſmodi valere poterat ad finem quem rex iſte intendit, id eſt, ad auertendos à ſe reges oppugnantes. Quin magis tale erat, quod eorum animos, & maxime patris, quam vehementiſſime ad furorem & vindictam accenderet. Certè ſi rex Moab pacare ſibi voluiſſet animum regis Edom, & inducere ad recedendum à ſe, & ad deſerendam obſidionem; paciſci cum eo debebat ſuam, ſuorumque ſalutem atque obſidionis ſolutionem pro filij eius liberatione, non autem filium eius interficere. Denique non diceret ſcriptura: *Et facta eſt indignatio magna in Iſraël*, ſed, *in Edom.* Nunc autem ſenſus eſt, eo ſpectaculo viſo Iſraelitas, vtpote cæteris humaniores, magna indignatione præ commiſerationis affectu, fuiſſe commotos contra regem Moab, quod viderent immolatione filij ſui primogeniti deos exiſtimare ſibi placandos eſſe. Eſt enim id notū ex hiſtorijs, ſolere gentiles in extremis periculis ad iſta maximè horrenda ſacrificia confugere; vt Carthaginenſes, de quibus Diodorus lib. 20. & Iuſtinus libr. 18. Atque ea res commiſerationem naturaliter mouet in animis eorum, qui hæc audiunt aut vident. Nec ſolum erga filios ipſos qui ſic interficiuntur, verum etiam erga parentes, qui ad hæc triſtiſſima ſacrificia, vel deorum iuſſu vel publico periculo adiguntur. Quod ſi Abraham Dei iuſſu filium immolaſſet vnicum ſibique cariſſimum, non ſolum filij, verum etiam ipſius parentis vicem vehementer indoluiſſent illi, ad quos facti fama perueniſſet. His ſuffragatur quod ſeptuaginta verterunt: *Et facta eſt pœnitentia magna in Iſraël*, ſcilicet ex commiſeratione facti tam acerbi. Quanquam & aliter intelligi poteſt. Nam pro eo quod habemus, *in Iſraël*, ex Hebræo & Græco rectius vertas, *ſuper Iſraël*, & ſenſus erit, Reges Iuda & Edom miſertos conditionis regis Moab, grauiter ſuccenſuiſſe regi Iſraël à quo fuerant ad huius belli ſocietatem vocati; & obſidione ſoluta receſſiſſe ab eo, ſcilicet rege Iſraël. In græco nullus additur articulus ex quo intelligi poſſit cuius caſus ſit *ἰσραήλ*. Nam ſi ablatiuus, vertendum eſt, *in Iſraël*: ſi accuſatiuus, *in Iſraëlem*, id eſt ſupra vel contra Iſraëlem, quomodo etiam in noſtra verſione ambiguum eſt, ſitne ablatiuus, Iſraël, an accuſatiuus. Ac forte iuxta id quod Hebræa magis poſtulant, accuſatiuum interpres voluit, non ablatiuum.

CAP. IV.

v. 13. **N**umquid habes negotium, & vis vt loquar regi, ſiue principi militiæ? Non hic ſibi blandiantur homines quidam eccleſiaſtici vel religioſam vitā profeſſi, qui frequenter ac libenter verſantur in aulis principum. Non enim Elizæus in aula regis verſabatur; ſed propter ſanctitatem vitæ, & propter mirabilia quæ per eum faciebat Deus; tum quia exercitum duorum regum ob penuriam aquæ periclitantem ſeruauerat, & inſuper victoriam contra regem Moab prædixerat: per magna erat apud regem & regios miniſtros authoritate, vt facile poſſet ab eis, ſi quid opus eſſet, huic mulieri, cuius vtebatur obſequio, impetrare.

v. 29. *Si occurrerit tibi homo, non ſalutes eum, & ſi ſalutauerit te quiſpiam non reſpondeas illi.* Ad eundem modum. Lucæ 10. præcipit Dominus diſcipulis ſuis, quos ad prædicandum mittebat, vt neminem per viam ſalutarent. Qua verborum forma, neque propheta, neque prophetarum Dominus prohibet officium humanitatis; cum in euangelio præcipiatur etiam inimicos ſalutare, & ſalutem precari. Sed vtrobique eſt ſermo hyperbolicus, quo præcipitur, vt ſumma diligentia & celeritate negotium ſibi

commiſſum exequantur; & excludatur omnis occaſio, quæ moram itineri ſeu profectioni inijcere poſſet. Hebraicè hoc loco pro *ſalutare* eſt, *benedicere*, id eſt, bene precari. Quomodo etiam vertunt ſeptuaginta.

v. 31. *Giezi autem præceſſerat ante eos, & poſuerat baculum ſuper faciem pueri, & non erat vox, neque ſenſus. Quæritur, quare Giezi per baculum Heliſæi non potuerit puerum ſuſcitare? Reſponſio* quorundam eſt, quia Giezi non obſeruaſſet præceptum Helizæi, ſed paſſim occurrentibus ſibi hominibus iactabundus dixiſſet, ſe miſſum eſſe ad ſuſcitandum mortuum: Et propterea ad baculi contactum per eius miniſterium nullum eſſe conſecutum effectum. Sed etiamſi concedatur Giezi in hoc contra magiſtri mandatum feciſſe (de quo ſcriptura nihil commemorat) conſtat tamen hanc non eſſe totam, aut præcipuam rationem. Quin potius in baculo myſterium requirendum eſt. Nam Helizæus ipſe paulo poſt ſuſcitaturus eundem puerum mortuum, non eſt vſus baculo, ſed longè alia ratione; nimirum applicatione carnis ſuæ, & ſingulorum membrorum ad carnem, & membra ſingula pueri defuncti. Per baculum igitur, quem Giezi portarat, lex Moyſi ſignificata eſt, quæ quidem præmiſſa fuit à Deo ante Chriſti aduentum, ſed viuificare mortuos non potuit, teſtante Apoſtolo, Gal. 3. *Si enim data eſſet lex, quæ poſſet viuificare; verè ex lege eſſet iuſtitia.* Cæterum poſt baculum venit ipſe Heliſæus, poſt legem Chriſtus, qui per incarnationem ſuam quodammodo corpus ſuum corpori noſtro, & membra membris aptauit, id eſt, totum ſe inclinauit ad noſtram humilitatem, vt nos à morte peccati, & æternæ damnationis liberaret. Sic Auguſt. in Pſalm. 70. concione 1. & ſerm. 11. de verbis Apoſtoli.

CAP. V.

v. 17. O*Bſecro, concede mihi ſeruo tuo, vt tollam onus duorum burdonum de terra. Non enim faciet ſeruus tuus vltra holocauſtum, aut victimam Dijs alienis, niſi Domino.* Nota quod Naaman Syrus miraculo ſuæ curationis conuerſus ad fidem vnius veri Dei, petit ab Helizæo, vt liceat ei de terra Iſrael auferre onus duorum burdonum; ſcilicet, *vt de terra illa altare faceret ad ſacrificandum Deo vero*; quia terram illam tãquam ſanctam venerabatur propter cultum vnius veri Dei, qui in ea terra exercebatur & vigebat. Non eſt igitur improbanda deuotio eorum, qui de terra ſancta partem aliquam olim in Europam attulerunt pro veneratione, & pia recordatione. Etenim terra Paleſtina, vbi Ieruſalem eſt, dicitur terra ſancta propter repręſentationem, & memoriam rerum ſanctarum, quæ à Saluatore noſtro ibi geſtæ ſunt. Quidam putant Naaman petiuiſſe ab Heliſæo diſpenſationem, vt ſibi liceret ſacrificare extra templum Ieroſolymitanum. Sed falluntur, quia lex illa de non ſacrificando extra locum illum conſtitutum & certum, vbi arca Domini erat; ad ſolos Iudæos pertinebat; non ad gentiles. Neque Naaman tanquam proſelytus lege tenebatur, quia non legitur, nec creditur fuiſſe circumciſus.

v. 18. *Hoc autem ſolum eſt, de quo depreceris Dominum pro ſeruo tuo, Quando ingredietur Dominus meus templum Remmon, vt adoret, & illo innitente ſuper manum meam, ſi adorauero in templo Remmon, adorante eo in eodem loco, vt ignoſcat mihi Dominus ſeruo ſuo pro hac re.* Putant quidam Heliſæum diſpenſaſſe cum Naaman, tanquam Neophyto in religione veri Dei, vt licitè poſſet ſimulare adorationem idoli Remmon. Sed id dici non poteſt, quia non tantum adorare idolum, ſed & ſimulare talem adorationem, per ſe malum eſt; in quo non habet locum diſpenſatio. Vnde quod ait Helizæus: *Vade in pace*, non eſt diſpenſantis, ſed declarantis licitum eſſe quod faciebat. Id autem erat, adorare, hoc eſt procumbere, & inclinare ſe ad ſuſtentandum regem, volentem adorare in templo Remmon. Grecè enim pro *adorare* eſt προσκυνεῖν, hoc eſt procumbere ſeu aduolui. Id autem Naaman non ſolum ibi, ſed alibi faciebat, quotieſcunque rex ſuper eum volebat inclinare. Quod igitur alibi licitè poterat facere, id non erat illicitum facere in templo Remmon, maximè quia non erat periculum ſcandali. Solus enim Naaman, aut certè cum ſola ſua familia fidelis erat; Et aliunde conſtare poterat eum eſſe veri Dei cultorem; quia ſuis temporibus ſacrificabat Deo vero. Ad hoc enim attulerat ſecum terram, vt inde ſibi faceret altare ad ſacrificandum Deo Iſraël, vt dictum eſt. v. præced.

v. 20. *Curram poſt eum, & accipiam aliquid.* Quod Giezi munera à Naaman acceperit animo Simoniaco, non autem pure in ſignum gratitudinis pro accepto beneficio, ſatis apparet; tum quia exegit, vnde & eccleſia eos qui exigunt, etiam poſt factam eccleſiaſtici beneficij collationem, cum Simoniacis damnat: tum quia ipſe non præſtiterat beneficium, ſed Dominus eius, qui iam recuſarat munera; tum quia per mendacium conatus fuit factum ſuum apud eum qui pręſtiterat beneficium, tegere. Tum quia rem à Naaman datam pro Heliſæo vel filijs prophetarum, ipſe ſibi furto retinuit, etiam admonitus ab Helizæo. Ex quo magnitudo auaritiæ eius intelligitur.

CAP. VI.

v. 9. M*Iſit vir Dei ad regem Iſraël dicens: Caue ne tranſeas in locum illum, quia ibi Syri in inſidijs ſunt.* Sciuit hoc Heliſæus diuina reuelatione. Vnde quidam ſeruorum regis Syriæ ad eum, v. 12. *Nequaquam Domine mi rex, ſed Heliſæus propheta indicat regi Iſrael omnia verba, quæcunque locutus fueris in conclaui tuo.* Sic & cap. præced. v. 26. Heliſæus ad Giezi mentientem: *Nonne cor meum in præſenti erat, quando reuerſus eſt homo in occurſum tui?* Quæ ſcripturæ ſacræ teſtimonia ſatis cõuincunt, ſanctos, qui in cælo cum Chriſto regnant, poſſe preces fideliũ cognoſcere; etiamſi localiter apud ipſos præſentes non ſint. Nam ſi Heliſæus adhuc in corpore poſitus abſentis regis ſecreta cognoſcere, & miniſtri ſui fraudem potuit videre; multo magis animæ ſanctorum corporibus iam exutæ, & Deo præſentes, in eo tanquam in ſpeculo, omnia ad ipſos quoquo modo pertinentia, clarè & perfectè intuentur.

v. 17. *Plures enim nobiſcum ſunt, quam cum illis.* Vide Anno. 2. Par. 32. vbi ſimiliter loquitur Ezechias.

v. 18. *Porrò Heliſæus orauit ad Dominum dicens: Percute obſecro gentem hanc cæcitate. Percuſſitque eos Dominus ne viderent.* Cæcitas; qua Syros Dominus percuſſit, non talis erat, qua nihil omninò viderent; ſed qua non hoc viderent, quod requirebant, aut ſaltem non agnoſcerent. Vnde 70. non habent cæcitatem, ſed ἀορασίαν, id eſt, inuiſibilitatem, qua nimirum aliquid oculis eorum redditur inuiſibile, vel potius incognoſcibile, vt agnoſcere & diſcere non poſſent. Tali cæcitate quoque Sodomitæ percuſſi leguntur, de quibus dicit ſcriptura, quod fatigati fuerunt quærendo oſtium Loth. Et ſimili cæcitate, ter in euangelio, Iudæi percuſſi ſunt, ſemel, quãdo Chriſtum de monte voluerunt præcipitare Luc. 4. Tunc enim *Chriſtus per medium illorum tranſiens abibat*, illis eum non agnoſcentibus. Secundo quando eum Iu-

dæi

dæ voluerunt lapidare Ioan. 8. Tertio, quando eum voluerunt apprehendere & Dominus ipſe interrogauit eos Ioan. 18. *Quem quæritis?*

v. 28. *Mulier iſta dixit mihi: Da filium tuum, vt comedamus eum hodie, & filium meum comedemus cras. Hodie & cras* pro eo quod eſt prius & poſtea poſitum videtur. Non enim veriſimile videtur quod totum filium vno die comederint, nihil de eius carnibus ſeruantes, in poſterum diem. Sic & illud videtur intelligendum: *Dixitque ei die altera*, id eſt, poſteaquam comedimus filium meum. Cæterum non legitur rex hanc controuerſiam inter eos ſuo iudicio diremiſſe, ſed præ rei indignitate & grauitate veſtimenta ſua ſcidiſſe. Quæres itaque quid iudicare debuerit. Non dubium quin pro filio viuente, quia pactum impium & proinde inualidum erat. Inſuper in vtramque mulierem alteram vt homicidij; alteram, vt parricidij reatu graui ſupplicio animaduertere debuiſſet.

v. 33. *Et ait: Ecce tantum malum à Domino eſt; quid amplius expectabo à Domino?* Dubium, an nuncius regis hoc dixerit, an Heliſæus. Veriſimilius eſt eſſe verba nuncij hæc dicentis nomine regis, animo iam mutato ſeſe humiliantis. Id enim apparet, ex placabili reſponſo Heliſæi, quod ſubiungitur capite ſequenti. Obſerua autem fideles vel pœnitentes ſolere omnia ſua aduerſa referre in Deum; ſicut & Iob dicit cap. 1. *Dominus dedit, Dominus abſtulit; ſicut Domino placuit, ita factum eſt.*

CAP. VII.

v. 2. **R**Eſpondens vnus de ducibus ſuper cuius manum rex incumbebat, homini Dei, ait; *Si Dominus fecerit etiam cataractas in cælo, numquid poterit eſſe quod loqueris?* Quod ſupra de Naaman dictum eſt, id etiam ex hoc loco patet; nempe reges honoris ac venerationis cauſa ſuſtentari ſolitos brachijs, aut humeris ſuorum procerum, non tantum quando procedebant adorandi cauſa, verum etiam alias, vt hoc loco loquente rege cum Helizæo; Et ſimiliter reginæ nitebantur ſuper pediſſequas ſuas, vt habemus; Eſther 15. Quod autem ait vnum de ducibus dixiſſe ad virum Dei, hunc habet ſenſum. Etiamſi Dominus faciat cataractas, ſiue, vt alij vertunt ex Hebræo, feneſtras in cælo; per quas videlicet copioſè velut pluuiam demittat frumentum; ſicut olim pluit manna: nunquid vel ſic poterit eſſe ea vilitas annonæ quam dicis? ſcilicet vt modius farinę, ſtatere vno vendatur? Verba ſunt hominis increduli, & detrahentis verbis prophetæ, velut qui rem impoſſibilem & incredibilem prædiceret. Vnde & incredulitas eius grauiter punita eſt, dicente propheta; *Videbis oculis tuis, & inde non comedes*: quod & rei probauit euentus, cum idem ille dux, vt in ſequentibus narratur, à rege in porta conſtitutus, à populo compreſſus eſt, & conculcatus.

v. 3. *Quatuor ergo viri erant leproſi iuxta introitum portæ.* Intelligendum eſt non intra, ſed extra portam ciuitatis; iuxta eam tamen leproſus hos habitaſſe. Lex enim præcipit Leuit. 13. leproſum toto tempore quo immundus, & leproſus eſt, habitare ſeorſim extra caſtra, ſiue extra ciuitatem. Nam caſtrorum illorum loco ſucceſſerunt ciuitates. Per hoc autem, quod leproſi iſti boni nuncij pręcones fuerint apud populum, ſignificantur myſticè in eccleſia paſtores & doctores, quorum doctrinæ & prædicationi vita non reſpondet. Quorum quidem vita proinde atque lepra, eſt abominabilis, & fugienda; doctrina tamen atque prædicatio, tanquam bonum ac lætum nuntium amplectenda eſt, iuxta illud Chriſti Matth. 23. *Super cathedram Moyſi ſederunt ſcribæ & Phariſæi: Quæcunque ergo dixerint, ſeruate & facite; ſecundum autem opera eorum nolite facere.*

CAP. VIII.

v. 10. **V**Ade, dic ei, *Sanaberis: porrò oſtēdit mihi Dominus, quia morte morietur.* Hæc duo in ſpeciē pugnantia, variè conciliantur; ſed à pluribus ſophiſticè. Hebraicè pro (*ſanaberis*) eſt (*viuendo viues*). Putant quidam permiſſum eſſe ab Heliſæo ad conſolationem ægroti, vt nuntius ſic mentiretur, dicendo, *Sanaberis*. Sed non eſt veriſimile quod Heliſæus permiſiſſet Deo Iſraël aſſcribi falſam prædictionem. Itaque potius dicendum; vtrumque quodammodo fuiſſe verum, & illud *Sanaberis*, & alterum quod ſubiunxit; *Porrò morte morietur.* Etenim futurum aliquid dicitur dupliciter tam ſecundum Philoſophos, quam ſecundum ſcripturam ſacram. *Vno modo*, quod futurum eſt abſolutè. *Alio modo* quod futurum dicitur ſecundum cauſas præſentes. Et iſtud ſecundum genus futuri impediri poteſt; videlicet, quia cauſæ poſſunt mutari, vel impediri. Itaque iuxta primum genus, eius ſcilicet, quod abſolutè futurum erat, ſunt prædicta omnia à prophetis de aduentu, paſſione, & reſurrectione Chriſti, de vocatione gentium, & ſimilia. Secundum alterum autem modum futuri, prædixit Iſaias Ezechiæ regi, ipſum moriturū, quia morbus erat lethalis, Iſaiæ cap. 38. & huius lib. cap. 20. Et Ionas prædixit Niniuen ſubuertendam, quia illud in cauſis erat ſecundum præſentia ipſorum merita, niſi pœnitentiam egiſſent. Ionæ 3. Ita ergo & quod hic dicitur, *Sanaberis* vel (*vita viues*) verum erat de futuro ſecundum cauſas, videlicet, quia infirmitas ipſa non erat ad mortem. Quod autem poſteà addit propheta eum moriturum, verum eſt de futuro ſimpliciter, ſeu abſolutè: quia licet morbus non eſſet lethalis, tamen accedente illa ſuffocatione per ſtragulum madidum, (de qua ſubiungitur) ſimpliciter moriturus erat.

v. 26. *Viginti duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpiſſet &c.* Libro 2 Paral. cap. 22. dicitur fuiſſe quadraginta duorum annorum, quando regnare cœpit. Ad quam apparentem repugnantiam veriſimiliter reſpondetur, quod illic annumerentur anni quibus cum patre regnauit. Nam pater Ioram iuxta comminationem literarum Heliæ fuerat à Deo percuſſus languore alui inſanabili, vt habetur 2. Paral. 21. Vide ibi, itemque c. 22.

CAP. IX.

v. 26. **S**I non pro ſanguine Naboth, & pro ſanguine filiorum eius, quem vidi heri, reddam tibi in agro iſto. Lib. 3. Regum cap. 21. vbi narratur iniuſta cædes Naboth, facta procurante Iezabel, nulla fit mentio cædis filiorum Naboth. Sed tamen ex hoc loco liquet, Naboth habuiſſe filios, qui vnà cum ipſo fuerint interfecti. Idque propterea putant procuratum fuiſſe ab impijſſima Iezabel, quia alioqui patri mortuo filij iure hæreditario ſucceſſiſſent in poſſeſſionem vineæ; neque Iezabel optatam vineam fuiſſet conſecuta. *Locutio autem iſta; Si non pro ſanguine, &c. reddam tibi, imperfecta eſt*, & hoc vel ſimili modo ſupplenda: Non ſim Deus, ſi non reddam, aut non ſim verax, ſi non reddam & puniam. Minus probabiliter ſentiunt, qui dicunt in huiuſmodi phraſibus (*ſi*) idem eſſe quod (*non*) Nam ſic hoc loco concurrerent duæ negationes.

v. 30. *Porrò Iezabel introitu eius audito, depinxit oculos ſuos ſtibio.* Senſus eſt, fucauit faciem more meretricio.

A putant quidam hoc eam feciſſe, vt gratioſior appareret in oculis Iehu; & ſic ei à Iehu parceretur. Sed obſtat quod ſequitur, eam dixiſſe cum exprobratione: *Nunquid pax poſſet eſſe Zambri, qui interfecit Dominum ſuum?* q.d. iuſta vindicta, ô Iehu, te adhuc conſequetur, qui occideris Ioram regem, ac dominum tuum, ſicuti conſecuta eſt Zambri. Itaque potius dicendum, quod faciem ſuam depinxerit ex ſuperbia, & procaci quadam animoſitate; vt quia videbat ſe mortem euadere non poſſe, dignitatem regiam vſque ad mortem cultu & ornatu tueretur. Quod autem apud nos legitur (*Zambri*) quaſi datiui caſus, apud Hebræos hoc modo habetur: *Nunquid pax Zambri interfector Domini ſui?* & tam apud Hebræos quam B ſeptuaginta Zambri eſt nominatiui vel vocatiui caſus. Et eſt hic ſenſus: Nunquid pax eſt, ô Zambri, id eſt, tu qui es alter Zambri, qui interfecit Dominum ſuum, quem tu nunc imitaris? Senſus autem in idem recidit, quia ominatur ei vindictam, qualem expertus eſt Zambri. Et Pagninus vertit per datiuum: *ipſi Zambri, occiſori Domini ſui.*

CAP. X.

v.13. I*N via inuenit fratres Ochoziæ regis Iuda.* Fratres vocantur, quia propinqui erant ipſius Ochoziæ. Nam 2. Paralip. 22. dicitur: *Inuenit Iehu principes Iuda, & filios fratrum Ochoziæ, qui miniſtrabant ei, & interfecit illos.* Fratres ergo dicit filios fratrum C Ochoziæ. Veriſimile quoque eſt ſeptuaginta filios Achab, qui omnes hic iuſſu Iehu interfecti leguntur, non fuiſſe omnes proximè ex Achab genitos, ſed partim fuiſſe filios, partim nepotes, fratres Ioram regis, qui omnes phraſi ſcripturæ ſolent filij appellari. Hic quæritur, *quare Iehu occiderit Ochoziam regem Iuda, & quadraginta duos eius fratres* ſeu propinquos? cum de interficiendo rege Iuda, & eius cognatione delenda, nullum videatur ab Eliſæo accepiſſe mandatum, nihilque de eo videatur quoque Elias prophetaſſe? Ad hoc reſpondendum, imò prophetatum fuiſſe ab Elia, & mandatum ab Eliſæo, videlicet, vt deleretur vniuerſa domus, id eſt, tota cognatio Achab. Iam autem Ioram pater Ochoziæ miſcuerat D ſe ſanguini Achab, & impijſſimæ Iezabelis, duxerat enim in vxorem Athaliam filiam Achab, ex qua natus eſt Ochozias; qui & ambulauit v. 27. in vijs domus Achab, teſtante ſcriptura. Dicitur quidem hæc Athalia mater Ochoziæ, 2. Paral. 22. & c. 8. huius, v. 26. filia fuiſſe Amri, quaſi ſic ſoror fuiſſet Achab, & non filia: Sed quomodo illud intelligendum ſit, vide explicatum, 2. Par. 21.

v.15. *Inuenit Ionadab filium Rechab.* Hic eſt ille Ionadab, qui præcepit filijs ſuis ne biberent vinum, ipſi & filij eorum vſque in ſempiternum; & ne domos ædificarent, nec ſementem facerent, nec vineas plantarent, aut haberent, ſed in tabernaculis habitarent cunctis diebus ſuis; ſicut refertur Ieremiæ 35. Sanè ex E hoc quoque loco ſatis apparet virum fuiſſe bonum & ſpiritualem, & zelatorem honoris diuini, quem Ieſu ſibi ſocium eſſe voluit in perdendis cultoribus Baal, & Dei cultu reſtituendo. Fit etiam mentio Rechab. 1. Par. 2. vbi genus eius exponitur in fine capitis.

v.18. *Achab coluit Baal parum, ego autem colam eum amplius.* In Hebræo de ſe loquitur in tertia perſona: *Iehu autem multū eum colet.* In hoc facto Iehu duo ſunt conſideranda. Alterum eſt mendacium, quo fefellit ſacerdotes Baal, vt eos conuocaret in vnum, & ſic facilius deleret. Alterum eſt zelus eius pro cultu vnius Dei, & vindicta iuſtiſſima contra impios ſacerdotes idolorum. In primo, Iehu non eſt laudandus; neque factum eius ad imitationem trahendum eſt. De poſteriori ipſe dicit ad Ionadab; *Veni mecum, & vide zelum meum pro Domino.* Et ex hac parte factum eius commendationem meretur, & merito omnibus principibus in exemplum ſumendum eſſet. Vnde & Dominus ei remunerationem repromiſit, quod vſque in quartam generationem filij eius ſederent ſuper thronum regni Iſrael. Non tamen quod ipſe Iehu gratus fuerit Domino, videlicet, quia hæc opera recta (nam ſic vocantur v. 30.) faciebat praua intentione; ſcilicet cupiditate tantum regnandi, & relinquebat adhuc vitulos aureos.

CAP. XI.

v.2. & 3. T*Ollens autem Ioſaba—Ioas, furata eſt eum, & nutricem eius de triclinio. Eratque cum ea ſex annis clam in domo Domini.* Intellige in locis comprehenſis ſub domo Domini, & appendicibus illi aſtructis, & adhærentibus; vt erant exedræ. Et ſimiliter intellige *cum ea,* ſcilicet nutrice, non cum Ioſaba ſeu Ioſabeth, quia, vt Ioſabeth abſconderetur cauſa nulla erat; abſcōdebatur autem Ioas filius regis puerulus, & eius nutrix; ille, vt ſeruaretur, iſta, ne prodere cogeretur. Nec puto ex hoc loco ſtatui poſſe, quod in aliqua parte templi eſſent habitacula fœminarum; ſed ſicut Dauid cum pueris ſuis comederunt panes propoſitionis 1. Reg. 22. & excuſantur à Chriſto propter neceſſitatem, Matth. 12. Ita & hæc nutrix cum puero rege ſimiliter permiſſa eſt in templo latere.

v.9. *Et aſſumentes ſinguli viros ſuos qui ingrediebantur ſabbatho, cum his qui egrediebantur ſabbatho, venerunt ad Ioadam ſacerdotem.* Hic primum ſciendum eſt, centuriones & milites, de quibus hic fit mentio, quos aſſumpſiſſe legitur Ioada, fuiſſe ex Leuitis, qui miniſtrare ſolent in domo Domini. Eos ergo, traditis armis à Dauide Deo ſanctificatis, milites fecit, vt negotium magis lateret. Deinde meminiſſe oportet Leuitas hebdomadatim per ſuas vices ſolere miniſtrare. Vnde & Zacharias pater Baptiſtæ Lucæ 1. dicitur de vice Abia. Erant autem vices ſeu ordines viginti quatuor, vt eſt 1. Paralip. 24. qui autem ſuam hebdomadam impleuerant, permittebantur redire ad vxores, & ſuas familias curare aliis nouis ſuccedentibus, Igitur hoc loco, eos qui ingrediebantur ſabbatho, ſcriptura vocat eos, qui ſuccedebant ad miniſtrandum; & ſimiliter eos qui egrediebantur ſabbatho, eos qui miniſterio ſuæ hebdomadis perfuncti, domum redibant ad vxores, & rem familiarem. Sed Ioada ſacerdos coronaturus nouum regem, vtroſque in templo retinuit, vt maiori numero armatorum nouum regem ab Athaliæ impiæ iniuria defenderet, ſi opus eſſet.

CAP. XII.

v.2. F*Ecitque Ioas rectum coram Domino cunctis diebus, quibus docuit eum Ioada ſacerdos.* Per hoc quod reſtringitur, *cunctis diebus quibus docuit eum Ioada ſacerdos,* inſinuatur eum poſteà non feciſſe rectum, ſed declinaſſe à præceptis Domini, id quod plenius habetur in libr. Paralip. Moraliter, in Ioas rege, regia poteſtas, ſeu ſecularis magiſtratus intelligitur; in Ioada verò ſummo pontifice, poteſtas ſacra, ſiue magiſtratus eccleſiaſticus. Quamdiu ergo Ioada docet Ioam, rectum facit coram Domino; hoc eſt, quamdiu magiſtratus ciuilis obſequitur monitis, & doctrinæ poteſtatis eccleſiaſticæ, tādiu agit rectè & proſpere, nec diutius.

v.18. *Tulit*

v.18. *Tulit Ioas omnia ſanctificata—miſitque Hazaël regi Syriæ, & receſſit ab Ieruſalem.* Hoc factum ſcriptura ſacra neque laudat, neque vituperat, ſed tãtum commemorat. Itaque de eo ex circumſtantijs iudicandum. Quod ſi aliundè rex potuit comparare pecuniam, cuius largitione hoſtem auerteret, vt ex theſauris proprijs, tributis populi, vel ſimilibus; non debuit theſauros, & vaſa templi in eum vſum conuertere. Si autem alia ratio non erat hoſtilem impetum retundendi, & à populo Dei auertendi licitè, id fecit; ne ſcilicet Iſraëlitæ à rege Syriæ ducerentur in captiuitatem. Nam & Ambroſ. teſtatur pro captiuorum redemptione, etiam tempore noui teſtamenti, vaſa ſacra poſſe conflari.

CAP. XIII.

v.5. *ET dedit Dominus ſaluatorem Iſraeli, & liberatus eſt de manu regis Syriæ.* Quis fuerit iſte ſaluator, variæ ſunt ſententiæ, de quibus vide Liranum & Caietanum. Non incommode videtur poſſe accipi de Ioas quod hic de ſaluatore dicitur. Nam licet Ioachaz fuerit deprecatus Dominum, exauditio tamen facta eſt in filio, ſicut & contra aliquando peccata parentum puniebantur in filijs. Et ſane cum alibi dicitur Dominus miſiſſe ſaluatores, vt Iudi. 3. & 2. Eſd. 9. intelliguntur duces & principes, qui populum ab oppreſſione hoſtium liberarunt, vt Othoniel, Gedeon, Iephte, Samſon, Samuel. Non autem Angelus, aut qui ſolum eſſet propheta. Quare nec probabile eſt, quod vult Caietanus, Elizæum fuiſſe hunc ſaluatorem, non enim Elizæus bellum geſſit.

v.14. *Eliſæus ægrotabat infirmitate, qua & mortuus eſt, deſcenditque ad eum Ioas Rex—dicebatque, Pater mi, Pater mi, currus Iſraël, & auriga eius.* Ad eundem modum ſupra c.2. legimus ipſum Elizęum exclamaſſe ad Eliam, quando vidit eum curru igneo rapi in cælum. Senſus vtriuſque loci idẽ eſt. Nam Eliſæus ſignificare voluit Eliam fuiſſe currum Iſraël, & aurigam eius. Similiter rex Iſraël Eliſæum appellauit currum & aurigam. Hebraicè eſt: *Currus Iſrael, & equites (vel equitatus) eius.* Per hoc ergo ſignificatur, quod Elias & Eliſæus eſſent fortitudo, & defenſio Iſraëlis, & quod ipſi potentiores eſſent ad defendendum Iſraël ſuis meritis, & oratione, quam magnus equitatus curruum bellicorum.

v. 21. *Et proiecerunt cadauer in ſepulchro Helizæi. Quod cum tetigiſſet oſſa Helizæi reuixit homo.* Non dubium, quin hoc tam inſigne miraculum factum fuerit ad declarandum merita tanti prophetæ. Tempore D. Hieronymi. Vigilantius hæreticus calumniabatur catholicos (quod & noſtri temporis hęretici faciunt) quod mortuorum Sanctorum oſſa venerarentur; & puluiſculum, aiebat, neſcio quem, in modico vaſculo transferendo colerent; appellans eos idololatras, quia mortuorum hominum oſſa venerarentur. Sed *reſpondens* ei Hieron. inter alia adfert exemplum iſtud de mortuo hoc ad vitam ſuſcitato per contactum oſſium Eliſæi. Si, inquit, non ſunt honorandæ reliquiæ Martyrum; quomodo legimus, *Pretioſa in conſpectu Domini mors Sanctorum eius?* Si oſſa mortuorum polluunt contingentes; quomodo Eliſæus mortuus mortuum ſuſcitauit, & dedit vitam corpori, quod iuxta Vigilantium, iacebat immundum? Sic ille. Eadem ergo & nos totidem verbis cum opus eſt, proferamus contra hæreticos noſtri temporis; in quibus, dudum ſepulta Vigilantiana, ſeu potius Dormitantiana hæreſis, reſuſcitata eſt.

CAP. XIV.

v.6. *NOn morientur patres pro filijs, neque filij morientur pro patribus.* Non eſt ſenſus ne occidantur patres, & filij in vita relinquantur, vel vice verſa: ſed ſenſus eſt (*pro filijs*) id eſt, *pro peccatis filiorum*, aut rurſum, ne filij occidantur *pro patribus*, id eſt, pro peccatis patrum. Quæ ſententia, quomodo non pugnet cum eo quod Deus ipſe dicit Exodi 20. *Ego ſum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, viſitans iniquitates patrum in filios, vſque in tertiam & quartam generationem*, vide partim eo loco, partim Deut. 24. (ad quem poſteriorem locum hic reſpicitur) explicatum.

v.8. *Veni, & videamus nos.* Mitiori verbo rem acerbam ſcriptura exprimit. Nam verba ſunt ad bellum prouocantis, vt patet ex ſubiecta narratione. Sic item ad pugnam excitans Ioab ſuos, & milites Isboſeth alio ſimiliter verbo mitiori vtitur dicens: *Surgant pueri, & ludant coram nobis* 2. Reg. 2. v. 14. Vide ibi plura.

CAP. XV.

v.1. *ANno vigeſimo ſeptimo, Ieroboam regis Iſrael:* &c. Quæſtiones de tempore & annis, quibus reges Iuda & Iſraël regnaſſe leguntur, quæ ſæpe incidunt; ſoluuntur quinque modis. Primò per Synecdochen; quando primus vel vltimus annus non totus, ſed ex parte intelligitur; Secundò, quando filius regnauit cum patre, ſicut hoc loco Ioathan cum Azaria, eo quod Azarias, vtpote leproſus, non poſſet negotijs publicis vacare. Tertiò, quando tempus interregni ſeu vacationis aſſcribitur præcedenti, vel ſequenti regi, vel etiam omittitur. Quartò, quando tempus quo quis male, vel non pacificè regnauit, non computatur; ſed tantum quando bene, vel pacifice; vt in Saule ſecundum quorundam ſententiam. Quintò, ſi quando à ſcriptoribus, ſiue librarijs in ponendis numeris erratum eſt, id quod in numeris facile accidere ſolet: & talis error corrigendus, vel ex originali, vel ex vetuſtis & manuſcriptis exẽplaribus.

v.29. *In diebus Phacee venit Theglath-phalaſar rex Aſſur, & cepit Aion, & Abel &c. & tranſtulit eos in Aſſyrios.* [illegible] quæ tempora Græcorum & Latinorum, Româ nondum conditâ, referenda hæc ſint, ſcribit & declarat Hieron. ſuper Oſee 5. Conſule & chronologos, nominatim Auguſtinum Torniellum, qui ſatis feliciter videtur iſtiuſmodi expedire.

v. 35. *Ipſe ædificauit portam domus Domini ſublimiſſimam.* Hoc ſcriptura de Ioathan filio Oziæ rege Iuda. Putat Rabanus hanc eſſe portam ſpecioſam, de qua in Actis cap. 3. ad quam ſedentem claudum Petrus ſanauit. Sed id verum eſſe non poteſt, quia templum Domini totum exuſtum fuit à Chaldæis tempore Sedechię regis, vna cum tota ciuitate, vt narratur vlt. cap. huius eiuſdem libri. Itaque veriſimile eſt, fuiſſe aliam ſimilem eius loco ædificatam, quæ nomen antiquum retinuerit, vt & Specioſa, & porta Ioathan vocaretur. Interim videndum, an vocetur *ſublimiſſima*, ſeu excelſa, propter ipſius celſitudinem ex imo in altum, an verò excelſa, id eſt, *ſuperior*, quomodo vertit hic Pagninus, videlicet quod ad ſuperiorem templi partem ædificata fuerit. Cum enim templum ſitum fuerit in iugo montis, ita vt ex ciuitate ad ipſum aſcenderetur, vt patet ex eodem loco Act. 3. & alijs, potuit etiam vna eius pars ſuperiori loco terræ ſita fuiſſe, quam altera.

CAP. XVI.

v. 2. & 3. **V***Iginti annorum erat Achaz, cum regnare cœpiſſet --- non fecit quod erat placitum in conſpectu* Domini *--- inſuper & filium ſuum conſecrauit, transferens per ignem, ſecundum idola gentium.* Hebr. eſt. *Traduxit per ignem, iuxta abominationes gentium.* Hoc autem quod dicitur, per ignem traduxiſſe filium ſuum, dupliciter intelligi poteſt. Vel, quod filium ſuum igne cremari iuſſerit ad honorẽ idoli Moloch, de qua impietate Leuit. 22. Et hoc modo Ioſephus in lib. Antiq. Iudaicarum intelligit, vbi refert, quod Achaz filium ſuum immolauerit idolo in holocauſtum. Holocauſtum autem totum cremari debebat. Tale autem ſacrificium, vt Deo maximè diſplicet propter extremam crudelitatem, ita diabolo, qui in idolis colebatur, erat gratiſſimum. Vel intelligitur, quod traduxerit filium per ignem, id eſt, tranſire fecerit inter duos ignes. Ita enim credebant filios ſuos luſtrari, id eſt, purgari, propterea, quod ignis habeat vim purgandi res corporeas. Si de primo modo intelligatur, certum eſt non intelligi de Ezechia filio Achaz. Nam ille, (vt patet in ſequentibus) ſuper vixit, & poſt patrem regnauit. Si autem intelligatur modus poſterior, fieri poteſt, vt fuerit Ezechias hoc modo tranſlatus per ignem, quem ſcilicet diuina clementia cuſtodierit, vt ſicut ei non obfuit praua educatio, ita nec hæc impia conſecratio. 2. Paralip. 28. de hoc Achaz legitur pluraliter: *Et luſtrauit filios ſuos in igne &c.*

v. 6. *Et erat in Iudæis de Aiala &c.* Hoc loco primum in Biblijs reperitur nomen Iudæorum. Suprà enim ſemper, filij Iſrael, vel Iſraëlitæ & Hebręi vocati ſunt. Ideo autem hic & ſæpius deinceps vocantur Iudæi, quia decem tribubus abductis in captiuitatem, remanſit ſola tribus Iuda, permixtis tantum ei Leuitis & tribu Beniamin. Et poſt captiuitatem Babylonicam ſoli illi ſolemniter redierunt in patriam. Vnde factum eſt, vt ab eo tempore vſque in hunc diem, & Paleſtina ipſa, Iudęa, & omnes Iſraelitæ, Iudęi vocentur. Hebr. eſt. *Iehudim.*

CAP. XVII.

v. 9. **E***T ædificauerunt ſibi excelſa in cunctis vrbibus ſuis à Turre cuſtodum vſque ad ciuitatem munitam.* Senſus eſt, in cunctis ſcilicet vrbibus, & locis celebrioribus, à minori vſque ad maiorem. Vrbium enim nomine etiam vicos, & caſtella & turres videtur comprehendere.

v. 25. *Non timebant Dominum.* Timor Domini pro cultu & religione Dei veri ſæpè ponitur in ſcripturis. Vnde cum hic ſcriptura narraſſet, quod gentes iſtæ ab Aſſyrijs in Samariam miſſæ, non timerent Deum, & quod propterea Deus immiſiſſet in eos leones, qui interficiebant eos; cum miſiſſet rex Aſſyriorum illuc vnum de ſacerdotibus captiuorum, ad euadendum hanc plagam, dicit ſcriptura: *Vt doceat eos legitima Dei terra.* Et paulo poſt: *Et docebat eos quomodo colerent* Dominum, ſatis innuens idem eſſe, quod prius dixerat, *timere Dominum*, & nunc, *colere Dominum.* Vocatur tamen cultus Dei *timor*, maximè tempore veteris teſtamenti, quia, qui Deum colebant, metuebant ne ſi in eum peccarent, ab eo punirentur: colebant igitur, vt peccatorum iuſtum & ſeuerum vindicem: filij autem noui teſtamenti magis eum colunt, vt patrem & benefactorem, à quo ſperent æterna bona.

v. 35. *Nolite timere deos alienos*, Cum dij alieni ſint dæmones, dicente pſalmiſta: *Omnes dij gentium dæmonia*, quare eos ne noceant, ne tentando in peccatum inducant, ne mala quæcumque, vel ſpiritualia, vel corporalia inferant, timere non licet, quandoquidem naturale eſt timere mala & malorum authores? Reſponſio patet ex dictis. *Timor* enim pro cultu hic ſumitur, vnde ſequitur: *Et non adoretis eos, neque colatis eos, & non immoletis eis.* Et ſane ſic diabolum timere non licet, quaſi poſſit pro arbitrio nocere: tantum enim nocet, quantum permittitur à Deo nocere. Quare timor omnis mali talis eſſe debet, vt ſciamus ſolum Deum eſſe, qui & permittit quando vult quodcumque malum, & rogatus auertere poteſt ſummâ poteſtate quam in rebus omnibus habet. Quo ſenſu ſolum Deum timendum eſſe non eſt dubium, ſicut ſcriptum eſt Prouerb. 7. in 70. *Honora Dominum & valebis; præter eum verò ne timueris alienum.*

v. 41. *Fuerunt igitur gentes iſtæ timentes quidem* Dominum, *ſed nihilominus & idolis ſuis ſeruientes.* Non timebant Dominum ex vera aliqua fide quam habebant in Deum verum, quia plures deos colentes, non poterant veram habere fidem de Deo Iſraël: ſed ex ea tantũ perſuaſione, quà exiſtimabant eum eſſe Deum illius terræ, & potentem eſſe ad puniendum eos, à quibus in illa terra non coleretur. Quod autem eſſet omnipotens, ſolus Deus, æternus, totius creaturæ Dominus, id non credebant, ſed alios præterea habebant & colebant deos, præſides aliarum terrarum, ſicut ille de quo poëta: Ilium in Italiam portans, victoſque penates, item illi qui dicebant: *Deus montium eſt, & non Deus vallium* 3. Reg. 20.

CAP. XVIII.

v. 4. **C***Onfregitque ſerpentem æneum, quem fecerat Moyſes. Siquidem vſque ad illud tempus filij Iſrael adolebant ei incenſum.* Ex hoc loco manifeſtum eſt, populo Iſraelitico non fuiſſe ſimpliciter prohibitum habere ſimulacra, ſeu imagines, ſed tantum prohibitum fuiſſe malum ſimulacrorum vſum. Nam æneus ſerpens iuſſu Domini à Moyſe factus erat, & erectus in deſerto, vt qui à ſerpẽtibus percuſſi erant, aſpicerent eum, & ſanarentur Num. 21. Poſteà verò multo tempore relictus eſt ſerpens ille æneus in populo, in memoriam tam inſignis miraculi. At poſtquam tandem populus in deteriora prolapſus eſt; abuti eo ad idololatriam cœpit, & adolere ei incenſum, quod eſt ſignum diuini honoris, & idcirco iuſtiſſime ab Ezechia ſublatus eſt & confractus. *Vocauitque nomen eius Nobeſtan*, id eſt, æs, ſiue cuprum, in diminutiuo. q. d. res iſta quam hactenus coluiſtis, nihil aliud eſt, quam vile metallum, nihil in ſe habens diuinitatis.

v. 5. *Itaque poſt eum non fuit ſimilis ei de cunctis regibus Iuda, ſed neque in his qui ante eum fuerunt.* Quid? an ergo non ei ſimilis, vel etiam ſanctitate excellentior Dauid? *Reſpondeo*, id non dici, ſed tantum quod ei non fuerit ſimilis quiſquam de regibus Iuda. Dauid autem non fuit tantum rex Iuda, ſed totius Iſraëlis. Et quod ſcriptura Ezechiam non voluerit præferre Dauidi, ſatis inſinuatur cap. ſeq. vbi Dominus promittit ſe ſeruaturum ciuitatem propter ſe, & propter Dauid ſeruum ſuum: Non dicit autem Dominus ad Ezechiam, propter me & te, ſed propter Dauid. Aliqui etiam ſignificari tantum volunt, quod fuerint quædam peculiaria virtutis inſignia, & pietatis opera in Ezechia, quæ in alijs non fuerunt. Velut quod excelſa abſtulit, quod ſerpentem æneum confregit, quod ad preces eius tot millia Aſſyriorum ab Ange-

lo inter-

ſo interfecta ſunt, quod ad petitionem eius ſol decem gradibus retroceſſerit; Hæc omnia enim eum valdè inſignem, & præ alijs ſingularem, reddiderunt. Certè de omni confeſſore ſancto Pontifice canit Eccleſia: *Non ſuit inuentus ſimilis illi.* Omnes enim aliquid ſingulare, & quaſi eximium habent. Niſi dicere malimus, quodammodo hyperbolicam eſſe locutionem, vel auxeſim rhetoricam: quomodo latini ſæpè ſuperlatiuo vtuntur tantum ad excellentiam quandam ſignificandam; quomodo dicimus de homine benè docto & ſancto: Nihil eo doctius, nihil sãctius, & alia ſimilia.

v. 13. *Anno quartodecimo regis Ezechiæ aſcendit Sennacherib rex Aſſyriorum.* Ab hoc loco quæ ſequuntur vſque ad illud cap. 20. ſub finem: *Reliqua autem ſermonum Ezechiæ.* Omnia penè eadem & ijſdem verbis habentur apud Iſaiam cap. 36. 37. 38. & 39. Tantum apud Iſaiam extat Canticum regis: In cæteris paucula ſunt diuerſa. Eſt autem probabilius huius libri authorem, ſua, quæ cum propheta communia habet, ex propheta (qui pars magna rei geſtæ fuit, vt patet in decurſu narrationis) ſumpſiſſe, quam prophetam ex huius libri auctore.

v. 14. *Tunc miſit Ezechias rex Iuda nuncios ad regem Aſſyriorum in Lachis, dicens: Peccaui, recede à me.* Non ſatis liquet quare Ezechias dixerit, (*Peccaui*). Quidam putant ipſum habuiſſe fœdus cum rege Aſſyriorum, illudque rupiſſe; alij tantum patrem Ezechiæ. Confer cap. 16. v. 7. & ſeqq. & cap. huius v. 7. Id conſtat; Deum hac vice ciuitatem non liberaſſe, ſed Ezechiam magna vi argenti pacem redemiſſe. At poſtquam contra pactum redijt rex Aſſyriorum, ad obſidendam ciuitatem; tunc Deus magno miraculo ciuitatem ab hoſte liberauit. An autem Ezechias rectè fecerit, ad redemptionem pacis dando aurum multum, & æs, ſpoliando templum, vide ſupra capit. 12. in ſimili argumento explicatum, de rege Ioas.

CAP. XIX.

v. 21. *SPreuit te & ſubſannauit te virgo filia Sion; poſt tergum tuum caput mouit, filia Ieruſalem.* Iſta ſententia admittit amphibologicum ſenſum; quia dubium eſt, ad quem, & de quo dicatur. Nam illud (*virgo filia Sion*) & illud (*filia Ieruſalem*) vel accipi poteſt in caſu nominandi, vel in caſu vocatiuo. Ab interpretibus ferè accipitur in hunc ſenſum: ô virgo filia Sion rex Aſſyriorum ſpreuit te, & ſubſannauit te; ô filia Ieruſalem rex Aſſyriorum caput ſuum mouit poſt tergum tuum, vt ſermo ſit de rege Aſſyriorum, & dirigatur ad populum in Ieruſalem. D. Hieronymus ſcribens in Iſaiam, vbi hæc eadem repetuntur, intelligit dictum de filia Sion ad regem Aſſyriorum, vt ſenſus ſit: ô rex Aſſyriorum, virgo filia Sion ſpernet te, & ſubſannabit te, Item filia Ieruſalem mouebit caput ſuum poſt tergum tuum; quando videlicet, occiſo exercitu, cum paucis turpiter te conijcies in fugam. Vt prophetice præteritum pro futuro poſitum ſit; nempe quia ita certa ſunt prophetis illa quæ prædicunt, tanquam ſi iam facta fuiſſent. Atque hic ſenſus eſt verior. Nam licet in latina verſione ſenſus ſit ambiguus, in Hebræo nulla eſt ambiguitas; vbi manifeſta eſt diſtinctio generis maſculini & fœminini, tam in verbis, quam in nominibus. Et eundem ſenſum exprimunt ſeptuaginta.

v. 34. *Protegam vrbem hanc & ſaluabo eam propter me, & propter Dauid ſeruum meum.* Eadem verba repetuntur ſequenti cap. Quidam ſuſpectæ religionis illud (*propter Dauid ſeruum meum*) ſic interpretantur: Protegam vrbem hanc propter fœdus, quod iniui cum Dauide, vt appatcam vetax; quaſi non reſpiceret Deus ad merita Dauidis, ſed tantum ad promiſſionem ei factam. Sed audiant illi Hieronymum eandẽ ſententiam multo plenius, & catholico ſenſu interpretantem. Illud, inquit, ſignificat, quod non merito ſuo, ſed Dei clementiâ conſeruentur, imo patris eorum Dauidis memoria: in quo admonentur & ſuæ negligentiæ, & illius fidei atque iuſtitiæ, quod in tantum iuſtitiam diligat Deus, vt etiam poſteros ſanctorum hominum, non ſuo merito, ſed maiorum virtute tueatur. Hæc Hieron. Ecce non de promiſſione Dauidi facta, ſed de merito eius, fide, iuſtitia, alijſque virtutibus, quibus Deo placuit, interpretatur. Vide etiam 3. Reg. 15. & pſal. 131.

v. 36. *Et reuerſus eſt Sennacherib rex Aſſyriorum, & manſit in Niniue.* Ad illuſtrationem huius hiſtoriæ de exercitu Sennacherib cæſo ab Angelo, & Sennacherib fugiente, facit locus Tob. 1. vbi narratur Sennacherib ex fuga domum reuerſus multos filios Iſrael iratus occidiſſe, qui apud ipſum erant in captiuitate ex decem tribubus. Sed cur non etiam percuſſus ab Angelo ipſe Sennacherib, qui totius mali cauſa fuerat? *Reſpondeo*, vt viſa tanta plaga exercitui ſuo immiſſa à Deo quem blaſphemauerat, ſuperbia eius retunderetur, & corde tabeſceret, & confuſus rediret in terram ſuam. Deinde vt vindictæ magis peculiari & grauiori reſeruaretur, ſcilicet vt qui os aperuerat contra Deum Iſraël, manus ei violentas inferrent filij ex ipſo geniti.

v. 37. *Cumque adoraret in templo Neſroch Deum ſuum, Adramelech & Sareſar filij eius percuſſerunt eum gladio.* Merito percuſſus gladio in templo Dei ſui adorans, qui in Deum Iſraël tanquam Deo ſuo infirmiorem, vſque adeo fuerat blaſphemus.

CAP. XX.

v. 1. *PRæcipe domui tuæ, Morieris enim tu, & non viues.* Non abſolutè prædici quod futurum eſſet, ſatis intellexit etiam ipſe Ezechias, quando Deum orauit pro vitæ prorogatione; quod non licuiſſet ei facere, ſi exiſtimaſſet abſolutam eſſe prædictionem. Quod autem peteodo non peccauerit, liquet; quia exauditus eſt à Deo propitio. Quod ſi Ezechias intellexit non eſſe abſolutam prædictionem eius quod futurum eſſet, quanto magis ipſe propheta Iſaias? Igitur ex hac admonitione diuina ſciebat vterque morbum eſſe ad mortem, quoad cauſas naturales. De abſoluta autem Dei voluntate neuter ſciebat, niſi poſteà ex noua Dei reuelatione. Talis fuit etiam prædictio Eliſæi de Benadab, de qua egimus ſupra cap. 8. v. 10.

v. 3. *Obſecro Domine, memento quæſo, quomodo ambulauerim coram te in veritate & in corde perfecto.* Sed quare Ezechias, audita ſententia mortis commemorat apud Dominum ſuam ſanctitatem? *Reſpondet* Hieron. in Iſaiam, vt moriturus fiduciam in Deum erigeret. Iturus, inquit, ad Dominum, narrat opera ſua, quomodo ambulauerit coram eo in veritate & corde perfecto: felix conſcientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur. Ita ille, ſignificans recordatione bonorum operum, afflictionis tempore, conſcientiam reddi tranquilliorem. Id quod & ſanctus Hilarion fecit iam iam moriturus, quãdo dixit: Egredere anima mea: Septuaginta annis ſeruiſti Deo, & mortem times? quemadmodum refert idem Hieron. in eius vita. Notanda autem hæc ſunt contra hæreticos noſtri ſeculi, qui omnem fiduciam bonorum operum conantur chriſtianis eripere. Porrò idem Hieron. interpretans illud (in corde perfecto) perfe-

perfectionem cordis Ezechiæ in eo collocat, quod ſubuerterit idolorum cultum, vt ſenſus ſit: in rebus ad cultum tuum pertinentibus, nihil quod faciendum putarem, prætermiſi; excelſa, lucos, idola, abſtuli & ſubuerti, atque hæc omnia integre & ex animo feci. Auguſt. De perfect. iuſtitiæ (in corde perfecto) accipit, vt ſit idem, quod irreprehenſibiliter, & ſine crimine. Cap. 9. in fine. Atque hæc perfectio huius vitæ eſt, quæ tamen multas veniales maculas ſecum admittit. Eſt autem locus hic etiam notandus contra eos qui docent omnia iuſtorum opera eſſe peccata.

v.7. *Afferte maſſam ficorum.* Quæritur an hoc emplaſtrum valuerit naturaliter ad ſanandum vlcus Ezechiæ? Si ſic; quomodo ergo ſecundum cauſas naturales erat moriturus? Reſpondetur fieri potuiſſe vt naturaliter valuerit, ſed tamen ſecundum cauſas naturales erat moriturus, quia medium hoc naturale nemo adhibuiſſet, niſi propheta Dei iuſſu monſtraſſet. Multi enim morbi naturaliter incurabiles ſunt, quia licet in natura ſint remedia, nondum tamen inuenta ſunt. Poteſt etiam dici, quod non valuerit naturaliter, ſed per miraculum, ſicut fel & iecur piſcis ad ſanandum oculos Tobiæ & dæmonem fugandum. Vide annot. Tob.8.

v.8. *Quod erit ſignum, quia Dominus me ſanabit?* Huius petitionis ſigni non meminerunt lib.2. Paralip. & Iſaias, ſed ſimpliciter dicunt Dominum dediſſe ei ſignum. Nec eſt improbabile prophetam prius dixiſſe regi; *Pete tibi ſignum*, ſicut dictum fuerat Achaz patri eius; & regem reſpondiſſe: *Quod erit ſignum?* vt hic narratur. Et ſecundum hoc, nulla hic fidei tarditas notanda eſt in Ezechia: ſed magis obedientia; cum è contrario, pater eius recuſando petere ſignum, grauiter Dominum offenderit per inobedientiam, & & animi ſuperbiam. Si tamen ſponte petijt ſignum, quod innuere videtur Hieron. lib. 2. dialogi contra Pelag. cap.8. ita excuſabitur, quemadmodum Abraham, & Gedeon; de quibus ſuis locis. Intereſt enim quo animo & qua intentione ſignum petatur.

v.9. *Vis vt aſcendat vmbra decem lineis, an vt reuertatur totidem gradibus?* Hoc propheta non diceret, niſi ante à Deo præmonitus. Quod ergo ſequitur: *Inuocauit itaque Iſaias Propheta Dominum, & reduxit vmbram per lineas* &c. oratio eſt pro impetrando effectu quem diuinitus ſciebat euenturum; qualis erat & illa Moyſi, de quo dicitur Exodi 8. *Et clamauit Moyſes ad Dominum pro ſponſione ranarum quam condixerat Pharaoni:* Non enim condixerat niſi certus diuinitus. Putat Burgenſis quod in curſu ſolis, aut diei, nullum acciderit miraculum, ſed ſolum in motu vmbræ indicis in horologio. Et quidem hoc loco ſolis nulla fit mentio: Sed tamen Eccleſiaſticus capite 48. in curſu ipſo ſolis agnoſcere miraculum videtur, his verbis: *In diebus ipſius, redijt ſol, & addidit regi vitam.* Et 2. Paralip. 32. miſiſſe leguntur ad Ezechiam proceres Babylonis legationem, vt interrogarent de portento, quod acciderat ſuper terram. Vide apud D. Auguſt. de mirabil. ſacræ ſcript. li. 2. capit. 28. qui intelligit ſolem verè retroceſſiſſe. Sic & Prudentius in Enchiridio, his verbis.

Quod gradibus, quos veſpera texerat vmbra,
Lumine perfuſis docuit ſol verſus in ortum.

v.19. *Bonus ſermo Domini quem locutus es, ſit pax & veritas in diebus meis.* Quæritur, quare non deprecatus fuerit hæc mala ne euenirent, ſed mutaret Dominus ſententiam huius grauiſſimę comminationis, ſicut ante fecerat nuntiata ſibi morte per Iſaiam? Qui enim pro ſe impetrauerat ſententiæ diuinæ immutationem; confidere debebat hoc ipſum ſe impetraturum pro populo ſibi credito; ideoque non minus, imò magis id facere debuit quanto magis curam totius populi, quam vitæ tantummodo ſuæ ad paucos annos prorogandæ, habere debuit. Reſpondeo intellexit Ezechias verba illa ad ſe dicta: *Morieris enim & non viues*, non ſignificaſſe abſolutum Dei decretum, quod mutari non poſſet: ſed tantum, quid naturalibus cauſis exigentibus futurum eſſet. Quæ verò hoc loco de captiuitate populi prædicuntur, cum à cauſis naturalibus non ita pendeant; intellexit abſolute futura prædici, ideoque fruſtra futurum ſi pro ijs malis auertēdis, Dominum precaretur. Quocirca id fecit quod pium & Deo ſubditum Regem facere decuit, ſubmittens ſe ſuaque humiliter voluntati diuinæ, eique iam ſibi cognitæ, volūtatem ſuam conformans, Deique factum & voluntatem approbans, & id petens à Deo, quod petendum reſtabat, ſcilicet vt ſaltem in diebus ſuis pace firma & ſtabili frueretur. Vide annot. Iſa.39.v.8. Sic Heli ſacerdos, ſic infra Ioſias rex in Deum egregiè pius, mala prædicta atque in poſteritatem vel populum ventura, non ſunt deprecati, ſatis intelligentes ſic abſolute apud diuinam iuſtitiam decretum eſſe. Male igitur Ezechiam Hebræi quidam doctores reprehendunt, quod hac prophetica comminatione audita, non ſtuduerit iram Dei flectere, exemplo Moyſi, qui dicebat: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quem ſcripſiſti.* Et exemplo Dauidis, qui dicebat; *Ego ſum qui peccaui; vertatur manus tua in me.* S. Hieronymus hanc Hebræorum reprehenſionem refert ſcribens in Iſa. tametſi ſuam de ea ſententiam non aperiat.

CAP. XXI.

v.11. *Qvia fecit Manaſſes rex Iuda abominationes iſtas peſſimas.—Propterea hæc dicit Dominus Deus Iſraël: Ecce ego inducam mala ſuper Ieruſalem, & Iudam.* Sic & infra cap. 23. *Veruntamen non eſt auerſus Dominus ab ira furoris ſui, propter irritationes quibus prouocauerat eum Manaſſes.* Quæ non ſunt ita intelligenda, quaſi propter ſolius Manaſſe peccata fuerit populus Iudaicus ductus in captiuitatem. Nam ſcriptura, alibi etiam in populum culpam illius exterminij conijcit, Et Ieremias Threnorum vlt. *Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Et clarius Dan.9. commemoratur non ſolum de peccatis regum & principum, ſed etiam populi. Et his ipſis locis quoque commemorantur peccata populi, quibus meruit, vt proijceretur à facie Domini. Sed idcircò nominatur peculiariter peccatum Manaſſæ, quia ille populo author fuit peccandi. Vnde additur hoc loco: *Et peccare fecit etiam Iudam in immunditijs ſuis.* & v.15.

v.18. *Dormiuitque Manaſſes cum patribus ſuis, & ſepultus eſt in horto domus ſuæ, in horto Oza, & regnauit Amon filius eius pro eo.* Quare hic nulla mentio fiat pœnitentiæ Manaſſæ, quam commemorat lib.2. Paralip. & quid ſit illud, quod ſepultus dicatur in horto domus ſuæ, Vide 2. Paral.33.v.11.& 20.

CAP. XXII.

v.14. *Ierunt itaque Helcias ſacerdos, & Ahicam, & Achobor, & Saphan, & Aſaia ad Holdam prophetiſſam vxorem Sellum.* *Quæritur* quare non adierunt Ieremiam, qui fuit celeberrimus propheta? & tempore Ioſiæ floruit; aut quare ſaltem non alios viros prophetas, de quibus ſeq. capit. v.2. dicitur: *Quod cum*

rege aſcenderint in templum Domini ſacerdotes & prophetæ? De Ieremia *reſpondetur* à nonnullis, eum tunc temporis adhuc ætate puerum,& proinde nullius authoritatis fuiſſe. Sed huic obſtat, quod Ieremias prophetare cœperit anno decimo tertio Ioſiæ, vt habetur Ierem. 1. Ioſias autem ad hanc prophetiſſam miſit demum anno decimo octauo ſui regni, vt dicitur hoc capite: Igitur Ieremias iam per quinque annos prophetauerat. Proinde *aliter reſpondent* quidam,Ieremiam occupatum fuiſſe in commonendis & inſtruendis ijs qui ex populo decem tribuum erant reſidui, vt perſiſterent in cultu & timore Dei. Forte etiam Ieremias per id tempus verſabatur in vico Anatoth, vnde oriundus erat, & vbi agros habebat. De reliquis viris prophetis reſponderi poteſt, eos tantum ſcribas & legiſperitos fuiſſe, ſicut & vertit Paraphraſtes Chaldæus.Nam prophetæ nomen ſubinde ita generaliter accipitur. Et veriſimiliter prophetiſſa illa Holda fuit admodum celebris, ſicut ſuo tempore Debora. Iud. 3. 4. & 5.

v. 17. *Succendetur indignatio mea in loco hoc, & non extinguetur.* Quare non tantum valuit pietas Ioſiæ ad auertendam ſubuerſionem templi & ciuitatis,quantum impietas Manaſſe ad eam prouocandam? *Reſpondeo*, quia populus etiam per ſe merebatur excidium, propter peccata ſua, quæ tanta erant, vt per vnius regis pietatem vindicta auerti non poſſet.

v. 20. *Colligêris ad ſepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus ſum ſuper locum iſtum.* Dicet aliquis. Quomodo Ioſias ſepultus eſt in pace, cum fuerit in prælio interfectus? nempe progreſſus contra regem Pharaonem. Nam 3. Reg. 2. hæc duo opponuntur mori in pace, & interfici gladio,vbi Dauid præcipit Salomoni de Ioab,vt canos eius non deducat pacificè ad inferos, ſed curet eum interfici? *Reſpondeo*, hoc loco ſepulturam in pace, diſtingui tantum contra captiuitatem hoſtilem, aliaſque calamitates,quas ſcriptura populum paſſurum à Babylonijs paulò ante inſinuauerat. Vnde & ſequitur. *Vt non videant oculi tui omnia mala &c.* Collectus eſt ergo in pace, quia mortuus antequam illa mala aduentarent. Simul notandum ex hoc loco, viris ſapientibus & cordatis grauius eſſe malum,videre magnam afflictionem populi, præſertim ſpiritualem miſeriam, quam citò mortem oppetere. Vnde dicebant Machabęi.*Melius eſt nobis mori in prælio,quam videre mala gentis noſtræ,& ſanctorum.* 1. Machab. 3.

CAP. XXIII.

v.9. *Veruntamen non aſcendebant ſacerdotes excelſorum ad altare Domini in Ieruſalem, ſed tantum comedebant azyma in medio fratrum ſuorum.* Hi erant ſacerdotes Aaronici; Nam alioqui non fuiſſet eis pœna non aſcendere ad altare Domini. Vtrum autem fuerint ſacerdotes excelſorum ad cultum idolorum, an verò ad cultum vnius Dei;non liquet. Pro priori parte facit,quod dicitur Ioſias contaminaſſe excelſa de Gab[illegible] vſque Berſabee;Pro poſteriori,quod poſtcà dicitur Ioſias occidiſſe vniuerſos ſacerdotes excelſorum;ſed additur,qui erant ibi,nimirum in ciuitatibus Samariæ. Et ad prius dici poteſt,ſcripturam, cum dicit: *Non aſcendebant ſacerdotes excelſorum, &c.* non loqui de omnium excelſorum ſacerdotibus, ſed de quorundam tantum, in quibus videlicet vni Deo ſacrificabatur, ſed contra legem,idque fiebat per ſacerdotes Aaronicos. Eſt autem in hoc capite notandus inſignis zelus Ioſiæ pro vera religione.

v.25. *Similis illi non fuit ante eum rex.* Simile quid eſt capit. 18. v. 5. vbi vide quomodo hoc intelligatur. Hic vero ſubditur de Ioſia: *Qui reuerteretur ad Dominum in omni corde ſuo,& in tota anima ſua, & in vniuerſa virtute ſua, iuxta omnem legem Moyſi.* Vbi nota contra hæreticos noſtri temporis,primum legis prçceptum: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, &c.* à Ioſia fuiſſe ſeruatum; ac proinde à nobis quoque poſſe ſeruari. Si *quæras* quare non grauiter offenderit Deum, quandoquidem temere, vt videtur,occurrens Pharaoni,ſe,ſuoſque morti & calamitati obiecerit? *Reſpondeo* eum potuiſſe cauſas habere probabiles, quare regno ſuo ab exercitu Pharaonis metueret. Et quamuis Pharao proteſtaretur, ſe non venire aduerſus eum; non tamen illi fidem habere tenebatur, quia ſæpè callida ſunt Regum conſilia. Deinde, ſicut Dauid interdum peccauit, & pœnitentiam egit, ita de Ioſia, confiteri non eſt abſurdum.

v. 29. *Et occiſus eſt ab eo in Mageddo,cum vidiſſet eum.* Id eſt,cum fuiſſet cum eo prælio congreſſus;vt patet ex 2. Paralip. 35. Et eſt quædam [illegible], ſeu potius χαριεντισμός, cum leniori verbo (*Videre*) pro (prælio decertare) ponitur, ſicut etiam paſſim congredi dicuntur generali vocabulo, qui pugna decertant. Similem phraſim explicuimus ſupra cap. 14. v. 8. Vbi & alia in hanc rem diximus. Porrò quod hic Ioſias occiſus dicitur in Mageddo, intelligendum eſt ex collatione huius loci cum cap. 35. lib. 2. Paralipom. quod in campo Mageddo letaliter vulneratus, in via mortuus ſit, & ſic illatus in Ieruſalem. Dicitur quidem 3. Eſdræ 1. quod perueniens Ieroſolymam vita functus eſt,ſed liber ille non habet authoritatem canonicam. Nihil etiam repugnat, ſi dicatur in campo Mageddo vulneratus, & in ciuitate Mageddo mortuus.

CAP. XXIV.

v.1. *In diebus eius aſcendit Nabuchodonoſor rex Babylonis, & factus eſt ei Ioachin ſeruus tribus annis.* Quæres an Nabuchodonoſor iuſto titulo Iudæam occupauerit? Ita enim videri poteſt, quia ſequenti capite dicitur, quod Nabuchodonoſor cum Sedechia locutus ſit iudicium, poſtquam eum cepit. Id autem eſt,quod iuſſerit eius cauſam agi, & condemnauerit tanquam perfidum & periurum, vt plenius habetur apud Ieremiam & Ezechielem. Iurauerat enim ei ſubiectionem. Item,quod Dan. 2. dicit Daniel, *quod Deus regi Nabuchodonoſor dedit omnia in quibus habitant filij hominum, & quod vniuerſa ſub eius ditione conſtituit.* Et cap. 5. ſimilia dicuntur. At contra,Nabuchodonoſor non habuit vllum ius inuadendi Iudæam, & ſubiugandi ſibi reges Iuda, licet eos poſtea coëgerit ſibi fidem dare, etiam cum iuramento. Vnde & hoc capite dicitur: *Et vltra non addidit rex Ægypti, vt egrederetur de terra ſua:tulerat enim rex Babylonis à riuo Ægypti vſque ad fluuium Euphraten, omnia quæ fuerant regis Ægypti.* Tulerat, inquam,non aliter quam iure belli, ſicut rex Ægypti prius occupauerat. Cæterum etſi Sedechias ſeruare debebat fidem iureiurando firmatam, maximè quia iurauerat per nomen veri Dei, vt veriſimile eſt, cuius iuramenti violatio impia erat, & præterea faciebat hoſtes blaſphemare nomen Domini: non ideo tamen licebat Nabuchodonoſori Iudæam retinere; quia non iuſtè occupauerat ac ſubiecerat; ſed tenebatur reddere legitimo principi.Et Deus quidem dederat ei omnia regna,vt haberet, non autem vt iuſtè haberet, ſed, quia nec haberi poſſunt,niſi Deo dante.

v. 3. *Factum eſt hoc per verbum Domini contra Iudam, vt auferret eum coram ſe propter peccata Manaſſe &c.* Idem

ſubinde

ſubinde repetitur à Ieremia, quod videlicet Dominus noluit flecti miſericordia ſuper populum Iuda, propter peccata Manaſſe, quibus ipſum ad iram prouocauerat, ita tamen vt etiam Deus iuſtam cauſam iræ haberet in populum, vt ſupra capit. 21. verſ. 11. oſtenſum eſt. Interim notandum, quod locus iſte manifeſtè conuincit errorem hæreticorum noſtri temporis, qui negant, dimiſſo peccato, relinqui pœnam aliquam temporalem exoluendam. Manaſſes enim, tametſi grauiſſimè peccaſſet, pœnitentiam egit, & exaudita eſt oratio eius, quemadmodum habetur 2. Paralip. 33. Quo non obſtante, Dominus peccata eius vindicat etiam in eius poſteritate, ita vt propter peccata eius populus Iuda ductus fuerit in captiuitatem. Quod ſi peccata dimiſſa adhuc vindicantur in alijs, multo magis in illis ipſis qui ea commiſerunt, ſicut alias dictum eſt de Dauide. Neque tamen iſta vindicta fuit iniuſta, tum quia non ſolus Rex peccauerat, ſed etiam populus, qui tamen exemplo Regis non egit congruam pœnitentiam, tum quia omnes reges Iuda qui Manaſſem ſecuti ſunt excepto Ioſia, ſimul cum populo fecerunt malum in conſpectu Domini. Vnde populus punitus quidem propriè fuit propter ſua peccata, vt cap. 21. explicatum eſt, ſed indirectè etiam, & occaſionaliter, vt ex hoc loco & alijs patet, propter peccata Manaſſe.

v. 5. *Et dormiuit Ioakim cum patribus ſuis.* Quomodo hoc conueniat cum ijs quæ ſunt 2. Paralip. 36. Vide ibi explicatum.

v. 15. & 16. *Tranſtulit quoque Ioachin in Babylonem. & matrem regis &c. --- & omnes viros robuſtos, & artifices & cluſores.* Pridem legebatur compoſitum (*incluſores*) pro (*cluſores*) quare ita mutatum ſit, non ſatis liquet. Quid enim per incluſores ſeu cluſores intelligatur, non conuenit inter interpretes. Quidam intelligunt ianitores, id eſt, cuſtodes vrbis. Sed nulla apparet cauſa illos abducẽdi præ reliquis. Quidam accipiunt eos qui ſtringunt, & recondunt enſem, id eſt, milites. Sed ſupra iam dictum erat, *omnes viros robuſtos*, & mox etiam ſubditur; *omnes viros fortes & bellatores*, & ſupra etiam v. 14. *Omnes fortes exercitus.* Proinde eorũ ſententia magis placet, qui intelligunt *cluſores* vel incluſores caſtrorum, id eſt, peritos caſtrametandi; & ſimiliter per artifices, eos qui callebant artes earum rerum, quæ ad vſum belli pertinebant. Abduxit ergo hos rex Babyloniæ, partim, vt ſibi ad bellum eſſent vſui, partim, vt ciuitati Ieruſalem in poſterum ſubtraheret occaſionem rebellandi. Sanè legimus ſimili conſilio vſos Philiſtæos, quando cauerant ne faber ferrarius inueniretur in omni terra Iſraël, vt narratur 1. Reg. 14.

CAP. XXV.

v. 4. *Fugit itaque Sedechias per viam quæ ducit ad campeſtria ſolitudinis, & perſecutus eſt exercitus Chaldæorum regem, comprehenditque eum.* Series narrationis huius diligenter conferenda eſt cum ijs quæ ſunt apud Ieremiam. Interim hic notandum, primò in hoc capite duo facta narrari contra conſilium Ieremiæ prophetæ, quorum vtrumque male cecidit, & infelicem habuit exitum: vnum autem factum ſecundum eius conſilium, idque feliciter cecidiſſe. Primum contra eius conſilium factum, eſt quod Sedechias noluerit ſe dedere regi Babylonis, ſed permiſerit ciuitatem obſideri vſque ad extremam neceſſitatem famis, quæ tanta fuit, quemadmodum Ieremias teſtatur, vt etiam matres filios ſuos coxerint & comederint: & ipſe Sedechias tandem captus, & excæcatus in Babylonem ſit abductus. Secundum quod occiſo Godolia reliquiæ populi fugerint in Ægyptum, vbi grauiſſimas calamitates paſſæ ſunt. Id autem quod factum eſt ex conſilio Ieremiæ eſt, quod Ioachin rex Iuda ſe tradiderit in manus Nabuchodonoſor, quod feliciter ceſſit, vt oſtenditur ad verſ. 27. Notandum ſecundò, quod non liceat violare pacta, etiam inita cum infidelibus; etiamſi ſint per potentiam extorta, maximè ſi ſint iureiurando firmata. Nam tale erat pactum huius Sedechiæ cum Nabuchodonoſor.

v. 27. *Factum eſt verò in anno trigeſimo ſeptimo tranſmigrationis Ioachin regis Iuda --- ſubleuauit Euilmerodach rex Babylonis --- caput Ioachin regis Iuda de carcere.* Quare hoc ita à Deo ordinatum fuerit, duæ adferuntur rationes. *Vna*, vt per hoc oſtenderetur, quam pium & ſanctum ſit obſequi conſilijs prophetarum, & ſanctorum virorum. Nam Ioachin, ſuadente Ieremia, ſe Nabuchodonoſori ſponte tradiderat: Ex quo etiam illud conſequens eſt, quod non ſit per ſe malum habitare in medio infidelium. Nam alioqui Ieremias nunquam tale conſilium dediſſet regi Ioachin. Sed & potiſſima cauſa fuit cur Deus ita voluerit Ioachin eleuari è carcere, & quod, vt ſcriptura loquitur, *Rex victor ſit ei locutus benignè, & poſuit thronum eius ſuper thronum regum, qui erant cum eo in Babylone;* potiſſima, inquam, cauſa fuit, propter aliqualem continuationem regni Iuda in ſtirpe Dauidica; videlicet in iſto Ioachin (qui 1. Paralipom. 3. & à Ieremia pluribus locis & Matth. 1. Iechonias vocatur) & filio eius Salathiel, ac deinceps vſque ad Chriſtum; iuxta prophetiam Iacob Geneſ. 49. *Non auferetur ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus eſt.*

FINIS LIB. IV. REGVM.

ANNO-

ANNOTATIONES IN LIBRVM I. PARALIPOM.

De Authore horum librorum.

HVNC librum, qui vnus eſt apud Hebræos, Hieron. ſub finem lib. 1. cont. Pelag. vocat *librum dierum.* Et ſic intitulatur in Hebræo *Dibre haiamin.* Vnde quæri poteſt; An ſignificetur hic liber, quoties in libris Regum dicitur; *Nonne hæc ſcripta ſunt in libro verborum dierum Regum Iuda?* Sed videtur, quod non; quia huius libri hiſtoria longius extenditur, quam librorum regum. Pertingit enim vſque ad Cyrum regem Perſarum. Imò videtur liber Regum citari in hoc; ſcilicet lib. 2. cap. 16. dum dicitur de rege Aſa, quod opera eius ſcripta ſunt in libro Regum Iuda & Iſraël. Vnde & hic liber tanquam poſterior appellatur græcè *Paralipomenon*, id eſt, derelictorum. Quod autem in libris Regum aliquando dicitur; *Nonne hæc ſcripta ſunt in libro verborum dierum Regum Iſraël* aut *Iuda?* alij libri ſignificantur, qui modò non exſtant.

CAP. I.

v. 18. *ARphaxad autem genuit Sale &c.* In præcedētibus ab Adam vſque ad Noë nullam generationem fuiſſe prætermiſſam, tum hic tum in Geneſi concors eſt omnium ſententia. At à Noë vſque ad Abraham, ſitne prætermiſſa aliqua non conſtat. Atque interim de Cainan, qui in Geneſi apud ſeptuaginta inter Arphaxad & Sale interponitur anceps erat quæſtio, eò quod idem Cainan Lucæ 3. quoque interponatur.

v. 19. *Porrò Heber duo nati ſunt filij* Occaſione huius Heber *quæritur*, vnde dicti ſint Hebræi, an ab hoc Heber, an verò ab Abraham? Quidam, inter quos D. Auguſt. lib. 1. de conſenſ. Euang. c. 14. putant ab Abraham ſic dictos, quaſi Abræos. Sed id retractat idem Auguſt. lib. 2. c. 16. docens magis eſſe veriſimile, vt ſic dicti ſint ab hoc Heber. Idem habet lib. 1. de ciuit. c. 14. Nos magis eorum ſententiæ accedēdum putamus, qui ob neutram iſtarum rationum putant ſic appellatos. Non ab Abraham, tum quia ille ipſe Geneſ. 14. cum adiectione vocatur Abraham Hebræus, tum quia Abraham apud Hebræos primam literam habet Aleph, Ibri autē quod Hebræum ſignificat, primam habet Ain. Et ſimiliter non ab Heber, quia inter Abraham & Heber quinque generationes intercedunt, hoc eſt anni circiter ducenti; & nulli tamen nomen Hebræi attributum legitur ante Abrahamum dicto loco Gen. 14. continuatum deinde in eius poſteris. Dicimus itaque Abrahamū appellatum fuiſſe Hebræum à vocabulo *Eber*, quod ſignificat *trans* vel *vltra*: quia videlicet Abraham de trans fluuium Euphratem, venit in terram Chanaan. Vnde ab incolis illius loci vocatus eſt Ebræus, id eſt, *transfluuialis*, vel potius *Vltraneus*; quia de vltra flumen ad ipſos tranſiiſſet; ſicut nunc alij vocantur tranſmarini, alij tranſmontani. Et hæc ratio indicatur Ioſue 24. vbi habetur; *Trans fluuium habitauerunt patres veſtri &c.* Vbi in Hebræo habetur; *de Heber fluuij*, id eſt, *de trans fluuium.* Eandemque interpretationem tradit Euſeb. lib. 11. de præparat. euangel. c. 4. & Bernard. in epiſt. ad fratres de monte, Vide noſtrum comment. 2. Corinr. 11. & argumentum epiſt. ad Hebr.

v. 51. *Adad autem mortuo, duces pro regibus in Edom eſſe cœperunt.* Non ſignificatur, ſtatum populi illius tunc factum deteriorem, ſed potius meliorem. Scilicet quando non ſunt amplius permiſſi, qui præerant, pleno imperio regere, (quod Regum eſt) ſed poteſtate certis ac præſcriptis legibus, & conditionibus adſtricta; vt propter hoc iam non reges, ſed duces vocarētur: quomodo & ſtatus populi Iſraëlitici, teſte ſcriptura lib. 1. Regum, cap. 8. ſub iudicibus per ſe melior fuit, quam ſub regibus. Vide eo loco.

CAP. II.

v. 13. *ISai autem genuit primogenitum Eliab, ſecundum Abinadab &c. ſeptimum Dauid.* Legimus 1. Reg. 16. quod Iſai adduxerit ſeptem filios ſuos coram Samuele, & tunc dixerit Samuel ad Iſai; *Non elegit Dominus ex iſtis*; videlicet quia Dauid non erat ex ſeptem illis, vt qui poſteà fuerit adductus. Itemque capite 17. v. 12. disertè dicitur, Iſai habuiſſe octo filios. *Quæritur* ergo quomodo hic tantum numerentur ſeptem filij Iſai, & ſeptimus inter eos Dauid? Hanc apparentem repugnantiam tollunt Hebræi & alij eos ſequētes, quod Iſai tantum habuerit ſeptem filios naturales, & ex ipſo immediatè genitos; quorum vltimus ſit Dauid. At verò quando octo eſſe dicuntur eius filij, computari inter eos etiam Ionadab filium Samma fratris Dauid, quem Iſai in filium ſuum adoptauerit. Nec incongruum videtur etiam hunc ab Iſai Samueli ad regnum oblatum fuiſſe. Nam idem 2. Reg. 13. v. 3. vocatur vir prudens valdè. Vnde Iſai ſuſpicari potuit eum ad regnum fore idoneum, vt propterea eum quoque cum cæteris filijs adduxerit.

v. 18. *Caleb verò filius Heſron &c.* Fuit hic Caleb diuerſus à Caleb filio Iephone, de quo ſæpius in libris Numerorum, Ioſue, & Iudicum, de quo etiam infrà cap. 4. huius libri. Atque adeo Caleb, de quo hic ſermo eſt, vocatur etiam Calubi, ſeu Calubai, hoc eodem capite paulo ſuperius. Vide quoque Annot. Exodi 31.

v. 52. *Fuerunt autem filij Sobal patris Cariath Iarim, Qui videbat dimidium requietionum.* Quædam exemplaria habent (*diuidebat*) ſed malè. Nam & Hebræa, & omnia MSS. habent (*videbat*). Quidam ſic exponunt, vt Sobal vidiſſe dicatur dimidium requietionum, quia poſtquam Moyſes dedit duabus tribubus, & dimidiæ, ſuas poſſeſſiones vltra Iordanem tunc mortuus eſt, priuſquam cæteræ tribus ſuas accepiſſent poſſeſſiones, & ita viderit tātum dimidium quietis populi Iſrael. Sed conuenientior videtur aliorum interpretatio, quibus illud (*requietionum*) eſt nomen loci, Hebraicè, *Manahot.* Et ſenſus tunc eſt, Qui videbat, id eſt, ſuperintendebat, ſeu curam gerebat, princepſque erat dimidij loci, qui vocabatur Manahot. Itaque hoc loco videre ſeu contemplari ſignificabit, eſſe præfectum ſeu principem, quia prin-

cipis eſt, ſubditorum ſuorum mores & vitam contemplari. Vnde & rectiſſimè principes eccleſiæ; de quibus dicitur; *Conſtitues eos principes ſuper omnem terram*, appellantur græco nomine *Epiſcopi*, id eſt, inſpectores; quia ad eorum munus pertinet gregis ſui vitam, & conuerſationem diligenter intueri. Interim Hieron. lib. 1. cont. Pelag. capit. vlt. hunc locum ſic allegat: Fuerunt filij Sobal, patris Cariath-iarim qui prophetabat ex dimidio: Atque illud quod ſequitur v. 54. Filij Salma patris Bethlehem & Netophathi, corona domus Ioab, & qui prophetabant ex dimidio Zarai. Ac deinde ſubiungit: Similiter vtique ſancti erant, qui prophetabant, & tamen perfectam non meruerunt accipere prophetiam, nequaquam de futuro ſecundum tropologiam, ſed imprӕſentiarum iuxta hiſtoriam, prophetantes. Sic ille, quaſi interpretans quid ſit videre ſeu prophetare ex dimidio. Tamen nec Hebræa, nec ſeptuaginta habent eam phraſim, prophetare ex dimidio, niſi fortè hodie alia ſit lectio codicum ſeptuaginta.

CAP. III.

v. 1. D*Auid verò hos habuit filios.* Et v. 5. *Porrò in Ieruſalem nati ſunt ei filij Simmaa, & Sobab, & Nathan & Salomon, quatuor de Bethſabee.* *Quæritur*, quomodo ergo Salomon dicat Prouerb. 4. ſe vnigenitum fuiſſe coram matre ſua? *Reſpondent* nonnulli reliquos fuiſſe filios Vriæ prioris mariti Bethſabee, ſed adoptatos à Dauide. Sed non ſatisfaciunt; quia hic clarè dicitur; *Nati ſunt ei*, ſcilicet Dauidi. Deinde quia 2. Reg. 5. v. 14. & 15. vbi nec Bethſabee, nec Vrias nominantur, iidem quatuor recenſentur cum alijs qui Dauidi nati fuerunt in Ieruſalem. Quocirca verior huius nodi diſſolutio fit ab ijs, qui verba illa Prouerb. 4. *Filius vnigenitus coram matre mea*, ſic interpretantur, id eſt, filius matri vnicè dilectus. Ita Vatablus interpretatur, idemque ſuadet epitheton adiunctum, quo dicit Salomon ſe fuiſſe matri ſuæ tenellum, id eſt, tenerè dilectum. Certè ſi Nathan non Dauidis, ſed Vriæ fuit filius natura, Dauidis autem tantum adoptione, non rectè ex genealogia Chriſti, quæ eſt Lucæ 3. oſtenditur Chriſtum eſſe progenitum ex Dauide, per Nathan. Neque enim adoptiuum Dauidis filium nominare Euangeliſta debuit, in catalogo, quo oſtendere voluit Chriſtum eſſe ex progenie Dauid. Hoc autem oſtendere, omninò tam Lucæ, quam Matthæo in recenſenda Chriſti genealogia fuit propoſitum.

CAP. IV.

v. 4. I*Sti ſunt filij Hur primogeniti Ephrata, patris Bethlehem.* Senſus eſt, id eſt, domini ſeu principis Bethlehem, ſicut & cap. 2. *Filij Salma patris Bethlehem.* Referri autem videtur, vt ipſe Hur dicatur pater, ſeu princeps Bethlehem, quia Ephrata fœmina fuit vxor Caleb, vt habetur cap. 2. verſ. 19. & 24. Ab iſta verò Ephrata Bethlehem fuit vocata Ephrata, & Bethlemitæ Ephratæi. Falluntur verò qui Ephratam dicunt fuiſſe Mariam ſororem Moyſi, quemadmodum etiam colligitur ex cap. 2.

v. 10. *Inuocauit verò Iabes Deum. Si benedicens benedixeris mihi &c.* Sententia eſt imperfecta, qua ſignificatur, quod Iabes Deo vouerit votum aliquod, ſi ea conſequeretur, quæ à Deo petebat. Quid autem vouerit ſubticetur. Sententia quorundam eſt non improbabilis, quod vouerit Deo, ſi Deus ei benediceret, conferendo ei ſufficientiam bonorum temporalium, & quietem ab hoſtibus; quod deinceps vaca-

A turus eſſet contemplationi ſapientiæ, & doctrinæ legis. Tradunt enim Hebræi hunc Iabes fuiſſe inſignem legis doctorem, qui multos poſt ſe reliquerit diſcipulos, quorum mentio eſt cap. 2. his verbis: *Cognationes quoque ſcribarum habitantium in Iabes, canentes atque reſonantes, & in tabernaculis commorantes.* Notandum autem hic, quantum ad phraſim ſcripturæ, quod ſicut execrationes ſub conditione poſitæ, aliquando exprimuntur in ſcriptura, aliquando tacentur; ita & vota. Sic execratio tacita eſt, *Si introibunt in requiem meam.* Item, *Si dedero ſomnum oculis meis.* Expreſſa verò: *Si feci iſtud, ſi eſt iniquitas in manibus meis, perſequatur inimicus animam meam.* Sic & votum ex-
B preſſum Geneſ. 28. *Si fuerit Dominus mecum &c. erit mihi Dominus in Deum, & decimas dabo omnium quæ poſſideo.* Tacitum verò, vt hoc loco.

v. 15. *Filij verò Caleb filij Iephone.* Hic fuit vnus exploratorum terræ ſanctæ, diuerſus ab eo qui cap. 2. dictus eſt proauus Beſeleel, vt ibidem admonuimus, & plenius ad Exodi 31.

v. 22. *Et qui ſtare fecit Solem, virique Mendacij, & Securus, & Incendens, qui principes fuerunt in Moab.* *Quæritur*, quis fuerit iſte, qui ſtare fecit ſolem, & qui viri mendacij? *Reſpondent* quidam Elimelech tempore famis proficiſcentem in Moab quodammodo ſtare feciſſe ſolem, & duos filios eius fuiſſe viros mendacij, id eſt, deficientes, eo quod profecti in Moab ibi fuerint mortui abſque liberis. Sed ſciendum quod
C nec in Hebræo, nec apud ſeptuaginta fiat mentio ſolis, ſed in Hebræo ſunt propria vocabula, quæ & retenta ſunt à ſeptuaginta. Sunt autem iſta: *Iaacim & viri Chozebi, Ioas & Saraph.* Quid autem Hieronymum mouerit, vt propria nomina illa latinè interpretaretur, non conſtat. Sanè & fabulam illam de Elimelech alij aliter narrant, ſed non refert, cum ſit fabula.

CAP. V.

v. 1. F*Ilij quoque Ruben. Ipſe fuit primogenitus Iſrael, ſed cum violaſſet thorum patris ſui, data ſunt primogenita eius filijs Ioſeph.* Ad huius loci intellectum,
D ſciendum ad ius primogenituræ tria olim, ſecundum Hebræos, pertinuiſſe: Primo, duplicem portionem hæreditatis; ſecundo principatum; tertio ſacerdotium. Cum ergo Ruben iure primogenituræ excidiſſet, propterea quod violaſſet thorum patris ſui, ius illud, quantum ad duplicem portionem hæreditatis tranſlatum eſt in Ioſeph, quando videlicet Iacob duos filios eius Ephraim & Manaſſem cooptauit in filios ſuos, Geneſ. 48. & 49. ita vt ſinguli ſolidam portionem acciperent inter filios Iacob: Vnde per conſequens tribus Ioſeph duplicem habuit portionem. Quantum ad principatum, tranſlatum eſt ad Iudam, his verbis: *Non auferetur ſceptrum de Iuda*,
E Gen. 49. Et hoc loco: *De ſtirpe eius principes germinati ſunt.* Quantum ad ſacerdotium, ad tribum Leui, ex ordinatione Dei per Moyſem. Quod ergo hic dicitur, *Primogenita autem reputata ſunt Ioſeph*, intelligendum eſt, quantum ad duplicem portionem, non quantum ad reliqua iura. Illud tamen de ſacerdotio primogenituræ annexo, tantum traditio eſt Hebraica minus probabilis, de quo vide Gen. 25. & 27. & noſtra in 4. diſtinct. 25. §. 17. & ad Heb. 12. v. 16.

v. 20. *Et exaudiuit eos, eo quod credidiſſent in eum.* Intelligitur, vel fides, qua Deum omnipotentem auxiliatorem credebant, cuius fidei merito exauditi ſunt, & victoria potiti: Vel fides, pro fiducia ponitur, vt ſenſus ſit, ideò eos exauditos, quia oratione ſua profitebantur fiduciam, quam in Deo habebant, quod

ferè

ferè eodem recidit; non autem, vt quis ſuſpicetur, certitudinem fidei in orante ad obtinendum id quod petit, requiri, id quod docent noui hæretici. Neque enim dicitur; quod credidiſſent Deum ſibi adſuturum, ſed ſimpliciter; *eo quod credidiſſent in eum*; quomodo & in Symbolo dicitur, *Credo in Deum*.

CAP. VI.

v. 10. *Iohanan genuit Azariam. Ipſe eſt, qui ſacerdotio functus eſt in domo quam ædificauit Salomon.* *Quæritur*, quare de ſolo Azaria dicitur quod in templo Salomonis ſacerdotio functus ſit, cum & alij qui eum præceſſerunt, & qui ſecuti ſunt, idem præſtiterint? *Reſpondeo*: id propterea veriſimiliter de eo commemorari, quia zelo Dei accenſus reſtitit Oziæ regi Iuda, volenti thus adolere in illo templo, ſicque officium ſacerdotale ſibi vendicare, propter quam temeritatem rex ille percuſſus eſt lepra, vt habetur ſeq. libro: ipſe autem Azarias ſacerdos, merito deinceps ſacerdotij illius defenſor & vindex habitus fuit.

v. 34. vſque 38. *Filij Samuel, filij Elcana, filij Ieroham &c.* Ac tandem; *filij Caath, filij Leui*. Conſtat ex hac genealogia Samuelis, quod quidem ipſe fuerit de tribu Leui, de filijs Caath, non tamen de genere ſacerdotali, quia non ex poſteris Aaron. Hoc idem innuitur quoque pſal. 98. dum diſtinctè dicit; *Moyſes & Aaron in ſacerdotibus eius, & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius*. Si quando ergo Samuel ſacrificaſſe legitur, intelligendum id eum feciſſe miniſterio ſacerdotum, quomodo & Dauid, Salomon, & alij reges ſacrificaſſe leguntur, videlicet non per ſe, ſed per eos, ad quos propriè illud munus ſpectabat. Vide etiam 1. Regum 1. & pſal. 98.

CAP. VII.

v. 18. *Soror autem eius Regina peperit virum decorum.* Quædam exemplaria pro Regina triſſyllabo, habent diſſyllabum Regma: Sed omnino legendum eſt Regina. Hanc quidam tradunt fuiſſe matrem Ioſue filij Nun, quem dicunt hoc loco vocari filium decorum ob inſigne virtutis & principatus. Sed id dici non poteſt, quia paulò poſt expreſsè ſubiungitur eius genealogia. Alij dicunt hanc fuiſſe Deboram prophetiſſam, de qua in libro Iudicum. Sed quem virum decorum illa genuerit, ſcriptura nuſquam ſignificat. Proinde dicendum hęc duo (*Regina*) & (*Virum decorum*) hoc loco non aliud eſſe, quam nomina propria, ſicut alia paſſim quæ præcedunt, & ſequuntur. Hebraicè ſic legitur: *Et ſoror eius* (nempe ipſius Galaad) *nomine Moleched peperit Iſ hod* Quid autem mouerit interpretem, vt hæc nomina propria verterit tanquam appellatiua, incertum. Vide ſimilē locum ſupra hoc eodem libro cap. 4. v. 22.

v. 22. *Luxit igitur Ephraim pater eorum multis diebus &c.* Difficultas eſt, quomodo Ephraim, qui fuit filius Ioſeph dicatur luxiſſe filios ſuos occiſos à Paleſtinis, cum Ephraim multo ante fuerit mortuus, quam filij Iſraël venirent in terram promiſſionis. Quidam tradunt filios Ephraim, patre adhuc viuēte, aliquando egreſſos ex Ægypto ante tempora Moyſi, vt acciperent terram promiſſam, de qua multa ex patre & auo audierant, ſed quia tempus promiſſionis nondum aduenerat, eos cæſos fuiſſe à Philiſtæis. Alij intelligunt, de ijs, qui contra Moyſi voluntatem aſcenderunt ad prælium contra hoſtes, vt habetur Num. 14. Sed nec tunc quidem ſupererat Ephraim, quia dicit ſcriptura, quod tota prior cognatio mortua erat. Ac præterea ij, de quibus eo loco agitur, quod Iſraëlitas vicerint, Amorrhæi erant, non Philiſtęi. Quocirca eorum ſententia neceſſario ſequenda videtur, qui dicunt hunc Ephraim, qui hic dicitur luxiſſe filios ſuos occiſos à Philiſtæis, fuiſſe diuerſum ab Ephraim patriarcha, & longè eo poſteriorem, ſed tamen ex eadem tribu. Multi enim ijſdem nominibus appellati fuerunt in illo populo, & maximè in eadem tribu.

CAP. VIII.

v. 13. *Porrò Saul genuit Ionatham, & Melchiſua, & Abinadab, & Esbaal. Filius autem Ionatham Meribbaal, & Meribbaal genuit Micha.* Ex hoc loco, ſicut & ex alijs nonnullis, manifeſtum eſt multos in ſcripturis eſſe binomios. Certum enim eſt inter filios Saul etiam fuiſſe Isboſeth, de quo 2. Reg. 2. & 4. qui itaque aliquo alio nomine hoc loco ſit expreſſus. Tum inprimis id liquet, quia cum filius Ionathæ non niſi vnus legatur, planè conſequens eſt, eum qui hîc Meribbaal vocatur, eſſe illum, qui 2. Reg. 4. & 9. dicitur Miphiboſeth.

CAP. IX.

v. 20. *Phinees autem filius Eleazari erat dux eorum coram Domino.* Ex hoc loco conantur Hebræi ſtabilire quandam ſuam traditionem, qua dicunt Phinees Eleazari filium non fuiſſe natura hominem, ſed Angelum Dei in corpore aſſumpto. Id cōfirmare nituntur ex hoc loco, quia loquitur hic ſcriptura de ſacerdotibus & Leuitis qui Ieroſolymis miniſtrarūt in templo poſt captiuitatem Babylonicam, quorum dux fuiſſe dicitur Phinees filius Eleazari. Author libri tradit. Hebr. falsò adſcriptus Hieron. ita ad hunc locum annotauit: Hic monſtratur Phinees adhuc eo tempore viuere. Sed ad remouendam hanc Hebræorum fabulam, duobus modis reſponderi poteſt. Vno modo, ſi dicamus hęc verba non referenda ad Leuitas illius temporis, ſed ad maiores eorum, hoc eſt, ad eos qui per Moyſen & Aaron iam olim in officijs ſuis inſtituti erant, de quibus habemus Num. 4. vbi legimus, quod Eleazar filius Aaron fuerit præfectus Caathitis. Itaque Phinees veriſimiliter in eodem officio ſeu præfectura patri ſucceſſit. Huic expoſitioni fauet Hebræa lectio: *Et Phinees filius Eleazari dux fuit ſuper eos olim, cum quo Dominus erat*. Alij breuiter amputantes difficultatem, reſpondent hunc Phinees, & patrem eius Eleazarum fuiſſe diuerſos, ab ijs qui ſucceſſerunt Aaroni in ſummo ſacerdotio, & fuiſſe poſt captiuitatem Babylonicam. Et facile contingit, vt diuerſis temporibus pater & filius reciprocè ijſdem nominibus appellentur, maximè in eadem familia. Cęterum opinio iſta Hebræorum dicētium Phinees Aaronis nepotem vſque ad illud tempus vixiſſe; primum ex eo refellitur, quod ſucceſſores habuerit in ſacerdotio ſummo, quod non fiebat niſi poſt mortem. Ideo enim multi fuere in lege ſummi ſacerdotes, teſte Apoſtolo in epiſtola ad Hebræos cap. 7. quod morte prohiberentur permanere. Deinde quia nulli eo tempore tam diu vixiſſe leguntur. Tertiò quia ſcriptura haud dubie eius mētionem interea feciſſet, ſi adhuc ſuperfuiſſet. Et certe Heli nunquam ſucceſſiſſet in ſummum ſacerdotium ex ſtirpe Ithamar, ſi Phinees ipſe Eleazari filius adhuc fuiſſet in viuis & valens; quod ſanè oportebat, ſi tot ſequentibus ſæculis ſuperuixit. Quod autem fabulantur Angelum fuiſſe, vanum eſt, & ſcripturis manifeſtè contrarium, cum ſcribatur filius fuiſſe Eleazari, nepos Aaronis de tribu Leui, & ipſe filios procreaſſe. Quæ cuncta ab

Angelica & incorporea natura ſunt aliena. *Angeli enim neque nubunt neque nubuntur*, neque generant, neque generantur. Et ſi quidem generarent, non homines ſed angelos generarent, cum oporteat generationem eſſe in eadem ſpecie. Faceſſant igitur huiuſmodi fabulæ.

v. 22. *Quos conſtituerunt Dauid, & Samuel Videns, in fide ſua.* Videns, id eſt, propheta. Qui enim nunc propheta, is olim Videns dicebatur, vt eſt 1. Regum 9. Cæterum de Samuele nuſquam alibi legimus, quod ordines Leuitarum inſtituerit: Sed ex hoc loco intelligimus ipſum quoque hos ordines prius excogitaſſe, & concepiſſe; Dauidem autem deinde, poſtquam ad regnum peruenit, ea quæ prius à Samuele decreta fuerant, executioni mandaſſe. Quod autem additur (*in fide ſua*) non ad Samuelem & Dauidem, ſed ad Leuitas referendum eſt. Vox Hebræa non tam fidem ſignificat, quam munus, ſeu officium perpetuum, vt ſenſus ſit, Samuelem & Dauidem illos ordines conſtituiſſe, non ad tempus, ſed vt perpetuo illo munere fungerentur.

CAP. X.

v. 10. ET *caput affixerunt in templo Dagon*. Hoc de Saul occiſo. Narratur 1. Regum vltimo capite, quod Philiſtæi corpus eius ſuſpenderint in muro Bethſan. Quæ duo ita conciliantur à quibuſdam, vt dicant Bethſan, & templum Dagon, ſiue Beth dagon eſſe nomina eiuſdem loci, nempe vt corpus Saulis vna cum capite fuerit ſuſpenſum. Cæterum ſcriptura ſacra ſatis indicat eſſe diuerſa, quando ſemel dicit corpus fuiſſe ſuſpēſum in muro Bethſan, caput autem affixum in templo vel domo Dagon. Itaque dicendum eſt Philiſtæos corpus truncum ſine capite ſuſpendiſſe in muro Bethſan, quod inde ablatum eſt per habitatores Iabes Galaad; caput autem, vel (vt Hebraicè eſt) Caluariam, detracta videlicet pelle & carne, affixiſſe in templo Dagon, idque ad perpetuam poſterorum memoriam, quod tantus ac tam grauis hoſtis à Philiſtæis fuiſſet deuictus. Author Tradit. Hebraic. dicit Hebraice legi hoc loco non *caput*, ſed *corpus*. Vnde patet authorem eius libri non eſſe Hieronymum, quia manifeſte prodit imperitiam Hebraicæ linguæ. Nam in Hebræo neque corpus, neque caput legitur, ſed *caluaria*, eodem illo vocabulo, à quo mons Caluariæ Golgotha fuit appellatus.

v. 12. *Et ieiunauerunt ſeptem diebus*. *Quæri* poteſt, vtrum ieiunium iſtud tantum fuerit ſignum luctus & doloris de amiſſo rege, an etiam ſuſceptum ad ſuccurrendum animæ eius? *Reſponſum* eſt pluribus ad caput vlt. 1. Regum. Et apparet, quod tantum fuerit ſignum luctus publici. Nam & Dauid poſtquam intellexerat Saulem propria manu ſe intereniiſſe, adhuc talem luctum ſeu ieiunium indicit. 2. Reg. 1. Vide etiam Geneſ. vlt.

v. 13. *Mortuus eſt ergo Saul propter iniquitates ſuas*. Septuaginta legunt (*in iniquitatibus ſuis*). An Saul ſit damnatus, diſputauimus 1. Regum vlt. Hebræa quoque habent *in præuaricatione ſua*. Cætera vide loco citato 1. Reg. 31.

CAP. XI.

v. 26. PORrò *fortiſſimi viri in exercitu, Aſahel frater Ioab, & Elchanan filius patrui eius de Bethlehem*. Omninò apparet hunc Elchanan eſſe eundem qui 2. Reg. 21. vocatur Adeodatus, filius ſaltus, polymitarius Bethlemites. Nam *Elchanan*, idem eſt, ac ſi latinè dicas *Adeodatum* & ſimiliter *filius ſaltus*, Hebraicè *filius Iaar*, qui fuit patruus Dauidis. Nonnulli Adeodatum illum interpretantur fuiſſe ipſum Dauidem, eo quod ibi dicitur percuſſiſſe Goliath Gethæum, cuius haſtile erat quaſi liciatorium texentium. Sed ex hoc loco, & ex c. 23. lib. 2. Regum ſatis manifeſtum eſt, eſſe alium, & diuerſum à Dauide, nempe quia numeratur inter fortes ipſius Dauidis. Quæ autem cauſa ſit, cur interpres in lib. 2. Regum cap. 21. & 23. idem nomen modo retinuerit Hebraicum, modo verterit in Latinum, non conſtat.

CAP. XII.

v. 14. NOuiſſimus *centum militibus præerat, & maximus mille*. *Quæritur* quomodo id verum eſſe poſſit, cum Dauid eo tempore tantum haberet ſexcentos bellatores, vt patet 1. Reg. 30. & proinde nemo adhuc mille militibus præfici poterat? Sed *reſpondetur* iſta de præfectura per anticipationem dici; Nempe quod poſtea, quando Dauid potitus eſt regno, tunc ex illis primis bellatoribus, qui hic enumerantur, alij præfecti fuerint centum militibus, alij mille. Poteſt etiam aliter reſponderi, quod Hebraice legitur: *Vnus pro centum, & maximus pro mille*, vt ſit ſenſus, quod minimus eorum poterat reſiſtere centum viris, & maximus mille; ſitque commendatio fortitudinis illorum cum quadam hyperbole.

v. 22. *Vſque dum fieret grandis numerus, quaſi exercitus Dei*. Per exercitum Dei intelligunt quidam peculiariter exercitum illum Iſraeliticum, qui egreſſus eſt ex Ægypto, id eſt, ſexcenta millia bellatorum. Sed ita intelligi hoc loco non poteſt; quia exercitus qui hic colligitur ad ſummum tantum fuit trecentorum millium. Proinde dicendum, exercitum Dei vocari, exercitum magnum, & bene inſtructum, ſicut phraſi Hebraica, quæcunque magna & præclara ſunt, hoc epitheto decorantur. Sic toties in ſcriptura vocantur *cedri Dei, montes Dei*, & ſimilia.

CAP. XIII.

v. 10. IRatus *eſt itaque Dominus contra Ozam, & percuſſit eum*. Quare Oza à Domino fuerit percuſſus, ab Hebræis hæc ratio redditur, quia arcam imponi fecerat ſuper plauſtrum, cum tamen ſecundū legem diuinitus Leuitis præſcriptam Num. 4. & alibi, humeris Leuitarum portari debuiſſet. Vnde quando deducta fuit à domo Obededom in ciuitatem Dauid, portata fuit in humeris, infra cap. 15. Conf. d. cap. verſ. 13. & 15. Nec debuit, inquiunt, hoc ab Oza ignorari, quia hoc ad eius officium pertinebat. Et ita erat. Nihilominus quæritur quare hic alia cauſa videatur indicari? dicit enim ſcriptura; *Et percuſſit eum, eo quod tetigiſſet arcam Domini*. Sed ad hoc reſpondetur, cauſam illam ſic exprimi, & tunc Ozam fuiſſe percuſſum, quando arcam tetigit, & non prius; nempe, quia tunc manifeſtum fuit, bobus calcitrantibus & inclinantibus arcam, quòd non à bobus trahi, ſed à Leuitis portari debuerit, quia ſua circumſpectione, iuxta legem iam dictam, præcauere poſſint, ne vlla irreuerentia in arcam committeretur. Nonnulli exiſtimârunt Ozam percuſſum, quod tetigiſſet arcam nudam; ſed illud friuolum eſt, nam arca nunquam portabatur nuda, ſed multis inuolucris & pannis inuoluta, vt patet Num. 7. & alibi. Et quidem 1. Reg. 6. peccatum Ozæ in Hebræo vocatur error ſeu ignorantia; ſed tamen pro eo Hieron. vertit temeritatem. Nec male. Erat enim error culpabilis, vtpote de ea re quam Oza ſcire tenebatur.

v. 11. *Eo quod diuiſiſſet Dominus Ozam.* Notandum, ſolius hominis mortem eſſe diuiſionem animæ & corporis: brutorum enim mors eſt interitus animæ. Itaque, vel hoc modo dicitur Dominus *diuiſiſſe Ozam*, id eſt, occidiſſe vel percuſſiſſe, (vt D. Hieron. idem hoc vocabulum tranſtulit 2. Reg. 6.) [illegible] & Agag iuſſu Samuelis interficiendus 1. Reg. 15. dicebat: *Sicine ſeparat amara mors?* Vel etiam quia Oza propter ſuam temeritatem hanc, per mortem ſimul diuiſus & ſeparatus eſt à populo Dei, & quodammodo exterminatus.

CAP. XIV.

v. 15. *Cvmque audieris ſonitum gradientis in cacumine pirorum, tunc egredieris ad bellum &c.* Sonitus iſte gradientis in cacumine pirorum, quem Deus Dauidi promittit in ſignum, ſeu teſtimonium victoriæ, nihil aliud videtur fuiſſe, quam ſonitus excitatus in cacumine arborum, per angelos miſſos Dauidi in auxilium contra aduerſarios. Et quia ea quæ Deus facit per Angelos, in ſcriptura ſacra aliquando Angelis ipſis tribuuntur, aliquando Deo, qui talia per Angelos facit; ideò hic mox de Deo ipſo ſubiungitur. *Egreſſus eſt enim Deus &c.* q. d. ſonitus ille, quem audies, erit ſignum præſentiæ & aſſiſtentiæ diuinæ. Similis locutio eſt quando lex data in monte Sina, modò Deo, modo Angelis tribuitur; & ſimiliter apparitio in rubo facta Moyſi.

CAP. XV.

v. 15. *Et tulerunt filij Leui arcam Dei, ſicut præceperat Moyſes iuxta verbum Domini, humeris ſuis in vectibus.* Nempe ita præceptum erat Num. 4. Ex quibus patet, tunc quando Oza percuſſus eſt ſuprà cap. 13. peccatum fuiſſe, primò, in eo quod arca non fuerit portata à Leuitis, ſed impoſita plauſtro. Deinde etiam in eo, vt apparet, quod Oza arcam tetigerit inclinatam, etiamſi non nuda eſſet, ſed inuoluta. Nam ne quidem inuoluta tangi debebat, ab ijs qui non erant ſacerdotalis generis, ſed tantum, vt videmus, in vectibus portari. Ideo enim hoc de vectibus videtur fuiſſe præceptum. Vide etiam quæ annotata ſunt ſupra cap. 13. & Num. 7.

Quæres, quare ergo Oza non fuit perplexus, ſi & tangendo peccaret, & non tangendo? Nullo enim modo permittere debuit, vt arca Domini in terram caderet. *Reſpondeo*, nullam eſſe perplexitatem homini nolenti peccare; quia ſi eum ex animo pœnituiſſet negligentiæ præteritæ, iam illud poſterius non fuiſſet ei imputatum ad peccatum, quia fuiſſet per pœnitentiam ablata ratio voluntarij.

v. 27. *Porro Dauid erat indutus ſtola byſſina, & vniuerſi Leuitæ.* Et mox: *Dauid autem etiam indutus erat ephod lineo*, id eſt ſuperhumerali lineo. Liquet hinc id quod dicit Michol 2. Reg. 6. Dauidem diſcooperuiſſe ſe, & nudatum fuiſſe, non ſic poſſe intelligi quaſi veſtitus non fuerit; ſed tantum dicitur nudatus fuiſſe, id eſt, exutus veſte regia. Nam, vt videmus, præter ephod lineum, cuius etiam illic fit mentio, indutus erat ſtola byſſina, quemadmodum Leuitæ.

CAP. XVI.

v. 22. *Nolite tangere chriſtos meos, & in prophetis meis nolite malignari.* De patriarchis ſermo eſt, Abraham, Iſaac, & Iacob; vt ſenſus ſit, Deum præcepiſſe regibus, ne patriarchas tangerent ad nocendum, neue mali quid eis inferrent. Patriarchas autem illos fuiſſe prophetas, manifeſtum eſt de Iacob & Iſaac, inprimis in ſuis benedictionibus: At vero quomodo ijdem *chriſti*, id eſt, vncti dicantur, non perinde manifeſtum eſt. Quidam vnctos intelligunt, quia vocatione diuina peculiariter electi, & ſegregati erant ad cultum vnius Dei; quæ ſegregatio & electio ſit quædam vnctio. Alij vnctos intelligunt vnctione ſpirituali, id eſt, vnctione gratiæ Dei; quomodo quilibet iuſtus vnctus dici poteſt. Alij denique ſic vnctos dictos putant, quia de ipſis orti ſunt reges & ſacerdotes, qui per externam vnctionem inſtituebantur. Sed dici poteſt idem ſignificari per vnctos, & per prophetas; & ideo vnctos, quia prophetas. Legimus enim 3. Reg. 19. præceptum fuiſſe Eliæ, vt Elizeum vngeret in prophetam, & Azael in regem Syriæ: neuter tamen eorum legitur externo aliquo vnguento perfuſus fuiſſe, ſed ſimpliciter iuſſu Dei renunciati ſunt, alter rex, alter propheta. Et proinde illa vnctio non fuit aliud, quam diuina vocatio ſeu deſignatio ad tale munus.

v. 35. *Salua nos Deus ſalutaris noſter, & congrega nos, & erue de gentibus.* Simile quid eſt in pſal. 105. *Quæritur* quomodo oret Dauid, vel cœtus ille à Dauide collectus, congregari populum Iſraëliticum de gentibus, ſeu nationibus, cum tempore Dauidis nondum eſſent in gentes diſperſi? Pro *reſponſione*, qui hæc verba tribuunt Dauidi authori, dicunt eum ſpiritu prophetico præuidiſſe futuram populi captiuitatem; vnde & oret vltima parte huius cantici pro reditu ex captiuitate, & congregandis diſperſis. Aliorum ſententia eſt non omnino reijcienda, hanc coronidem cantico iſti adiectam fuiſſe ab Eſdra ſacerdote, qui putatur author eſſe huius libri. Conſtat enim tum ex genealogijs initio recenſitis, tum ex fine libri ſecundi, ſcriptum eſſe poſt captiuitatem: addidiſſe autem Eſdram iſtos verſiculos vltimos ad hoc, vt Leuitæ, qui miniſtrabant in ſecundo illo templo, aſſidue orarent pro congregatione populi ex captiuitate; quia, licet quidam tunc fuerint reducti, maxima tamen pars adhuc in captiuitate varijs locis detinebatur.

v. 37. *Benedictus Dominus Deus ab æterno vſque in æternum.* Sic in pſalm. 105. *Benedictus Dominus Deus Iſrael à ſæculo & vſque in ſæculum.* Quomodo benedictus ab æterno; cum ab æterno non fuerit creatura, à qua benediceretur? Poteſt intelligi benedictus, id eſt, laudabilis ab æterno, quia verè ab æterno dignus fuit laude. Et ſi creatura fuiſſet ab æterno quæ laudare eum poſſet, debuiſſet eum laudare & benedicere ab æterno. Vel ſenſus eſt; Dominus Deus, ſicut ab æterno, à ſæculo, id eſt, ab initio creati temporis fuit benedictus, & laudatus, nimirum ab Angelis; ita laudetur & benedicatur, tam à nobis, quam ab Angelis vſque in æternum, ac ſine fine. Simile eſt illud Eccleſiaſticum, Gloria Patri & Filio & Spiritui ſancto, ſicut erat in principio, & nunc & ſemper; & in ſæcula ſæculorum. Hoc enim videtur accipiendum de principio temporis creati. Nam ab æterno non erat Deo gloria, quam Auguſt. definit celebrem de aliquo famam cum laude. Vide noſtra in 1. diſt. 30.

CAP. XVII.

v. 11. *SVſcitabo ſemen tuum poſt te.* Et deinde v. 12. *Et firmabo ſolium eius vſque in æternum.* Nempe complendum id erat in Chriſto, ex eius ſtirpe per ſuccedentes reges naſcituro. Et ſic etiam intelligitur quod mox ſequitur: *Et ſtatuam eum in domo mea, & in regno meo vſque in ſempiternum, & thronus eius*

rit firmiſſimus in perpetuum. Nota autem Dauidi promiſſam fuiſſe non perpetuitatem regni temporalis, ſed tantum perpetuitatem regni, in genere, in poſteritate tamen ſua ſecundum ſucceſſionem carnalem. Et fuit hæc promiſſio completa: Nam Chriſtus ſecundum carnem ex Dauide ortus eſt.

v. 13. *Et miſericordiam meam non auferam ab eo; ſicut abſtuli ab eo, qui ante te fuit.* Senſus eſt, quod regnum in poſteritate Salomonis eſſet manſurum, quod beneficium non fuit Sauli conceſſum. Ex his ergo verbis nullo modo poteſt conſtitui Salomonem eſſe ſaluatum. Nam tantum de regni perpetua ſucceſſione ſermo eſt, quomodo illa ad v. 11. eſt explicata, non autem de iuſtitia aut ſalute æterna.

CAP. XVIII.

v. 11. *Sed & omnia vaſa aurea, & argentea, & ænea conſecrauit rex Dauid Domino &c.* Commendatur hic magna pietas Dauidis, qui cum prohibitus eſſet à Domino, ne ipſe ædificaret templum Domini, propterea quod eſſet vir ſanguinum, id eſt, multũm ſanguinem fudiſſet in prælijs; tamen ad explendum tam pium illud ſuum deſiderium voluit quàm proxime accedere, vt quia non liceret ædificare, ſaltem materiam præpararet filio ædificaturo. Vnde hic dicitur, quod quidquid argenti & auri & æris ex diuerſis victorijs potuit comparare, id omne conſecrabat Domino, vt videlicet inde ædificaretur templum Domino. Conſecrabat autem, quia ita iam ea deputabat ad vſum ſacrum, vt poſtea non liceret ea in vſus prophanos vllo modo expendere.

v. 13. *Et conſtituit in Edom præſidium, vt ſeruiret Idumæa Dauid.* Nempe tunc impleta eſt illa prophetia quę fuerat indicata Rebeccę geſtanti vterum & conſulenti Dominum Geneſ. 25. *Maior ſeruiet minori.* Senſus enim eſt; populus qui ex maiori, id eſt, Eſau ſeu Edom, orietur, ſeruiet populo qui naſcetur ex minori filio, id eſt, Iacob, qui & Iſraël dictus, ex cuius poſteris erat Dauid, qui iam Idumæam ſubiugauerat.

v. 17. *Banaias quoque filius Ioiada ſuper legiones Cerethi & Phelethi.* Hebr. non eſt (*legiones*) ſed tantum (*ſuper Cerethi & Phelethi*) In libris Regum frequentiſſima eſt horum mentio. Sed prima mentio eſt ſub temporibus Dauidis. Vnde apparet hos fuiſſe à Dauide primum cõſtitutos. Ac proinde improbabilis eorum ſententia eſt, qui per Cerethi & Phelethi intelligunt ſeptuaginta ſeniores, quos Moyſes inſtituit. Quidam dicunt fuiſſe duas cognationes, quæ nunquam recedebant ab aula Dauidis, eò quod eſſent velut cuſtodes corporis eius. Paraphraſtes Chaldæus, *Cerethi* interpretatur ſagittarios, *Phelethi*, fundibularios. Non quod voces hoc ſignificent, ſed quia hæ duæ legiones hoc militare officium habebant, vt altera ſagittis, altera fundis vteretur, quorum armorum tunc temporis maximus erat vſus in bello. Vnde legimus 2. Reg. 1. quod poſt mortem Saulis Dauid præcepit, vt docerent filios Iuda arcum, eò quod Saul à ſagittarijs fuiſſet circundatus & ſuperatus. Itaque hac occaſione videntur hæ duæ legiones à Dauide inſtitutæ fuiſſe.

CAP. XIX.

v. 18. *INterfecit Dauid de Syris ſeptem millia curruum, & quadraginta millia peditum.* 2. Regum 10. habetur: *Occidit Dauid de Syris ſeptingentos currus, & quadraginta millia equitum.* *Quæritur*, quomodo concilietur hęc diſſonantia? *Reſp.* quantum ad prius, fuiſſe tantum currus ſeptingentos, ſicut dicitur in libro Regum. Dicuntur autem hoc loco fuiſſe ſeptem millia curruum, quia quilibet currus habebant decem pugnatores, atque ita erant ſeptem millia hominum pugnantium in curribus, qui proinde dicuntur hic *ſeptem millia curruum*, hoc eſt, militum in curribus pugnantium. Qua phraſi etiam alibi ſcriptura vtitur. Quod ad *poſterius*, dicendum eſt, nullam eſſe repugnantiam, ſed quod ibi omiſſum eſt hic expreſſum habetur, & contra. Nempe hic ponitur numerus peditum deuictorum, & in lib. Regum numerus equitum.

CAP. XX.

v. 2. *TVlit autem Dauid coronam Melchom de capite eius --- fecitque ſibi inde diadema.* In libro Regum habetur: *Et tulit coronam regis eorum.* Vox Hebræa (*Melchom*) ambigua eſt, ad (*regis eorum*) & ad idolum Ammonitarum. Interpres noſter ſemel vno modo vertit, ſemel altero modo. Vnde *obijcitur*, quaſi Dauid hic fecerit contra legem Deut. 7. vbi dicitur: *Sculptilia eorum igne combures, & non concupiſces aurum & argentum de quibus facta ſunt.* Ad quod *reſpondetur*, ſi legimus (*regis eorum*): nulla quęſtio eſt. Si autem intelligatur fuiſſe diadema idoli illorum, dicendum præceptum illud Deuter. tantum intelligi de ciuitatibus & populis, qui erant intra terminos terræ promiſſæ, vt patet ex eodem loco. Populus autem Ammonitarum intra illos terminos non continebatur. Septuaginta habent: *Et accepit coronam Melchom regis eorum de capite eius.* Interim idoli nomen quoque fuiſſe, patet 4. Regum 23. v. 13. Ieremiæ vero 49. eſt ambiguum, ſicut & hic.

v. 3. *Adeodatus filius Saltus* Vide ſupra c. 11. tum etiam 1. Reg. 23. vbi vocatur Elchanan, tametſi 2. Reg. 21. etiam, vt hic vocetur Adeodatus. Sed vox Hebræa eadem eſt.

CAP. XXI.

v. 1. *COnſurrexit autem Satan contra Iſrael, & concitauit Dauid, vt numeraret Iſrael.* 2. Reg. vltimo videtur aliquid prorſus diuerſum dici: *Et addidit furor Domini iraſci contra Iſrael, commouitque Dauid in eis dicentem ad Ioab &c.* Hæc duo tamen minimè pugnant, imo adeo conſentiunt, vt vnum ſit quædam explicatio alterius Quod enim dicitur in libro Reg. Dominus commouiſſe Dauid, vt iuberet numerari populum; id quomodo intelligendum ſit explicatur per hoc quod dicitur: (*Conſurrexit Satan &c.*) Senſus igitur eſt, quod propter peccata populi, Domino peculiariter permittente, Satan incitauit Dauidem vt populum iuberet numerari.

v. 10. *Trium tibi optionem do, quod volueris, elige.* Ecce manifeſtum teſtimonium liberi arbitrij, contra Caluinũ, qui illud homini adimit. Vbi enim optio datur & electio, dubium non eſt quin ſit libertas arbitrij.

v. 12. *Elige quod volueris, aut tribus annis famem, aut tribus menſibus te fugere hoſtes tuos, aut tribus diebus gladium Domini & peſtilentiam verſari in terra.* 2. Regum 24. ſic legitur: *Aut ſeptem annis veniet tibi famis in terra tua, aut tribus menſibus fugies aduerſarios tuos, aut certè tribus diebus erit peſtilentia in terra tua.* *Quæritur* quomodo hic non ſit antilogia ſeu contrarietas? Ad primum facilis eſt *reſponſio*. Proponuntur in lib. Regum anni ſeptem, nimirum ſimul comprehenſis annis famis, qua Iſraëlitæ quarto iam anno premebantur, propter iniuſtam oppreſſionẽ Gabaonitarum à Saule factam, de qua 2. Reg. 21. Quod autẽ hoc loco dicitur, (*aut tribus diebus gladium Domini & peſtilentiam:*)

idem eſt quod in lib. Regum dicitur; *Aut certe tribus diebus erit peſtilentia*; vtpote quod peſtilentia vere ſit gladius Domini.

v. 25. *Dedit ergo Dauid Ornan pro loco ſiclos auri iuſtiſſimi ponderis ſexcentos.* Vocatur hic Ornan, 2. Reg. vlt. Areuna Iebuſæus. Sed maior difficultas eſt, quomodo his non repugnet, quod ibi dicitur Dauid emiſſe aream ſimul cum bobus, argenti ſiclis quinquaginta; quod pretium longe minus eſt, eo qood hic exprimitur. Varij variè reſpondent. Sed commodiſſima *reſponſio* videtur, quam Gloſſa huius loci ſuggerit: Nempe cum Dauid primùm tãtum quæreret aream pro altari ædificando, quod ſtatim eam emerit vnà com bobus, ad ſacrificium faciendum, quinquaginta tantum ſiclis argenti; id quod 2. Reg. vlt. expreſſum ſit; At vero in ipſa oblatione ſacrificij, certior à Deo factus, quod eodem loco vellet ſibi quoque templũ poſtea ædificari; totum deinde locum, quantus ædificando templo ampliſſimo ſatis eſſet; emerit aucto ſupradicto pretio vſque ad ſexcentos ſiclos auri; id quod hoc loco commemoratur. Atqoe idcirco, ſcilicet, in lib. Regum tantum dicitur area empta; hic vero totus locus. Nota autem quod in area Ornan ſeu Areuna Iebuſæi, hominis gentilis ædificandum denunciatur templum; nempe ad ſignificandũ, quod ſibi Deus etiam gentiles tandem vellet cum Iudæis in vnum populum & eccleſiam congregare.

CAP. XXII.

v. 8. **N***On poteris ædificare domum nomini meo, tanto effuſo ſanguine.* Hieronymus lib. 1. contra Iouinianum dicit hoc intelligi de ſanguine Vriæ; & falli eos, qui referunt ad bella à Dauide geſta. Sed magis falli videtur ipſe Hieronymus. Etenim, quod Dauid hic dicit ſibi dictum à Domino, id omnino videtur referendum ad reuelationem ſibi factam per Nathan 2. Regum 7. & 1. Paralip. 17. Atqui tunc Dauid nondum fuderat innocentẽ ſanguinem Vriæ. Nec obſtat huic intellectui, quod hoc loco referatur ſeu exprimatur cauſa, quæ dictis locis non exprimitur. Non enim infrequens eſt, ſcripturam diuerſis locis rem aliquam geſtam referentem, vno loco aliquid exprimere, quod alio loco tacuit. Itaque tantum propter bella frequentia ab eo geſta, ſicut hic dicitur; *Multum ſanguinem effudiſti, & plurima bella bellaſti*: (Poſterius prioris videtur tantum explicatio) prohibitus eſt templum ędificare per ſe, Dauid; ſicut & nunc habentur in eccleſia irregulares, & indonei ad ſacras functiones, qui ſanguinem, etiam tantum tanquam iudices ſanguinis, fuderunt.

v. 10. *Ipſe erit mihi in filium, & ego ero illi in patrem.* Hæc verba ab Apoſtolo Paulo ad Hebræos cap. 1. referuntur ad Chriſtum. Sed vtrum ad Chriſtum ſecundum literam pertineant, alia quæſtio eſt. Nam & illud, *Os non comminuetis ex eo*, Exodi 12. ad literam ſcriptum erat de agno paſchali, & tamen ab Euangeliſta Ioan. 19. myſtice ad Chriſtum accommodatur. Ita & in propoſito dicendum videtur, hanc ſententiam, ſicut & reliqua verba præcedentia & ſequentia literaliter ad Salomonem referri. Sed quia Salomon in multis fuit valde expreſſa figura Chriſti, ideo eadem myſtice, atque adeo longè perfectius & excellentius, ad Chriſtum pertinere. Et propterea, inquit Auguſtinus, lib. 17. de ciuit. c. 8. & 9. permiſit Deus Salomonem tam turpiter deficere ad idola, vt intelligeretur has promiſſiones in eo non fore perfecte complendas, ſed in Chriſto, per ipſum figurato. Vide noſtra in dicto loco ad Hebr. 1.

CAP. XXIII.

v. 3. **N***Vmeratique ſunt Leuitæ à triginta annis & ſupra.* Pridem legebatur à viginti annis & ſupra. Sed recte Sixtina biblia, reſtituerunt (*triginta*) nam ita in Hebræo & Græco legitur, & in multis etiam MSS. Cauſa variæ lectionis fuit, quod infra verſ. 27. legantur numerati Leuitæ à viginti annis & ſupra: quomodo etiam ibi legunt biblia Sixtina. Itaque intelligendum eſt, quod Dauid primo numerauerit illos à triginta annis, quia illa ætas præſcripta erat Numer. 4. Sed poſtea com videret nomerum prius collectum non ſufficere ad opera templi: Deinde, nec opus eſſe iam tanta ætate ac robore ad opera templi, ſicut opus fuerat olim, ſcilicet ad transferenda vaſa tabernaculi de loco ad locum, ſpiritu diuino motos, numerum Leuitarum deinceps cenſuit à viginti annis. Et hoc eſt quod hoc eodem capite v. 25. & deinceps dicitur: *Dixit autem Dauid: Requiem dedit Dominus Deus Iſrael populo ſuo, & habitationem Ieruſalem vſque in æternum. Nec erit officij Leuitarum, vt vltra portent tabernaculum, & omnia vaſa eius ad miniſtrandum. Iuxta præcepta quoque Dauid nouiſſima ſupputabitur numerus filiorum Leui à viginti annis & ſupra.* Ita ſcriptura, agnoſcens ſcilicet duplicem numerationem à Dauide factam, vt iam explicuimus.

v. 14. *Moyſi quoque hominis Dei filij annumerati ſunt in tribu Leui.* Senſus eſt, quod fuerint tantum in numero Leuitarum non ſacerdotom, etiamſi Moyſes foiſſet ſacerdos, ſicut pſalm. 98. dicitur, *Moyſes & Aaron in ſacerdotibus eius.* Cuius ratio fuit, quia Moyſes tantum extra ordinem fuit à Deo conſtitutus ſacerdos ad conſecrandum Aaronem, & filios eius, ſacerdotes perpetuos, quod non debebat fieri ſine oblatione ſacrificij, vt patet. Hoc ergo hic iterum repetitur, vt conſtet à Deo non niſi Aaronis poſteros ſacerdotes conſtitutos.

CAP. XXIV.

v. 6. **D***Eſcripſitque eos Semeias Scriba Leuites coram rege, & principibus, & Sadoc ſacerdote &c.* Dauid conſiderans multitudinem ſacerdotum ad quotidianum miniſterium non eſſe neceſſariam (erat enim templum vnicum toti populo) diuiſit omnes ſacerdotes in viginti quatuor familias, ita vt viciſſim per hebdomadas deſeruirent reliquo tempore, id eſt, viginti tribus hebdomadis medijs, poſſent domeſticis negotijs, alijſque ſuis rebus vacare. Inter has familias octaua fuit Abia, de qua paulò poſt. *Quæret* hic aliquis in qua poteſtate fecerit Dauid, quæ hoc & ſuperiori capite circa ſacerdotum & Leuitarum miniſteria conſtituiſſe narratur? *Reſpondeo*, quod ſicut diuinitus admonitus erat de templi figura, eiuſque ædificatione filio demaodanda, vt conſtat ex ijs, quæ dicuntur infra cap. 28. ita credendum eſt, eum hæc quoqoe feciſſe monitu diuino, quare & fecit non abſoluta regia poteſtate, ſed adhibito ſimul ſummo ſacerdote, & alijs, vt hic narratur. Et ſane eum hæc monitu diuino feciſſe, argumento quoque eſt, quod ex omnibus his quæ à Daoide hic conſtituta leguntur, nemo poſtea auſus fuerit mutare. Sed manſit ordo ille miniſteriorum à Dauide inſtitutus, vſque ad finem veteris inſtituti.

v. 7. *Exiuit autem ſors prima Ioiarib* --- & tandem v. 9. *octaua Abia.* De hac ſorte ſeu vice Abia, fuit Zacharias pater Ioannis Baptiſtæ, vt patet Lucæ 1. Ex quo cõſtat eum non fuiſſe ſummum ſacerdotem, quod Ambroſio in Lucam ſcribenti excidit, ſed

tantum vnum ex ſacerdotibus inferioribus ſeu ſecundarijs. Quod ſi ſummus ſacerdos fuiſſet, non certam vicem expectare debuiſſet. ſed tantum ſemel in anno fuiſſet ingreſſus in ſancta ſanctorum; id enim erat officium ſummi ſacerdotis. Iam vero Zacharias obtulit incenſum ſeu thymiama in ordine vicis ſuæ; id quod à ſacerdotibus per ſingulos dies mane & veſperi fiebat, vt patet Exodi 30.

CAP. XXV.

v. 1. Q*Vi prophetarent in citharis & pſalterijs, & cymbalis*. Quidam putant, quod quoties cantores iſti canebant in templo inſtrumentis muſicis tempore ſui officij, toties ſuper eos fieret ſpiritus Domini, & propriè prophetarent, ſicut legitur de Heliſeo. Sed hoc nullam habet probabilitatem. Sunt enim diſtincta munia & officia ſacerdotum, cantorum, & prophetarum. Alij ſic hunc locum interpretantur: *Prophetabant* id eſt, prophetias canebant. Sed conſtat multa alia præter prophetias ibi cantari ſolita. Proinde dicendum videtur, quod ſicut nomen prophetæ aliquando generale eſt ad omnes eos, qui peculiariter vacant cultui diuino; Vnde illud: *Nunquid & Saul inter prophetas?* ita prophetare generaliter hoc loco accipi, vt ſit idem quod diuinas laudes & cantica canere, ſiue ſint prophetiæ propriè dictæ, ſiue non. Vide plenius ad 1. Reg. 10.

CAP. XXVI.

v. 6. E*Rant enim viri fortiſſimi*. Id repetitur aliquoties. Dicitur enim de ianitoribus, ad quod officium opus erat robore corporis; Nempe quia valuæ templi erant valde magnæ & graues. Atque adeo de poſtremo templo teſtatur Ioſephus, quod opus fuerit viginti hominibus ad aperiendas & claudendas eius templi valuas. Et huc pertinet, quod ſubditur v. 10. Vbi cum dixiſſet ſcriptura; *Filij Meſelemiæ robuſtiſſimi decem & octo*, ſubiungit, *De Hoza autem Semri princeps (non enim habebat primogenitum, & idcirco poſuerat eum pater eius in principem) Helcias ſecundus &c.* Quibus verbis tantum ſignificatur, primogenitum non fuiſſe ad illud munus idoneum, & ideo alium robuſtiorem primogeniti loco conſtitutum; non autem quod nullus fuerat primogenitus. Semper enim primogenito moriente, alij fratres ordine in idem ius ſuccedunt. Et innuunt hoc etiam Hebræi.

v. 28. *Hæc autem vniuerſa ſanctificauit Samuel videns, & Saul filius Cis, & Abner filius Ner, & Ioab filius Saruiæ*. Non ſignificatur quod Samuel ſanctificauerit ea, quæ fuerunt oblata ex varijs victorijs Dauid commemoratis. Tunc enim Samuel erat defunctus. Sed ſenſus eſt, quod quilibet eorum, qui hic nominantur, ſuo tempore de prædis hoſtium partem aliquam ſeparauerint ad vſum tabernaculi, vel templi poſtea ædificandi. ſcilicet, Samuel de prædis tempore ſui principatus (fuerat enim iudex in populo) Saul de prædis ſui temporis, & ita deinceps. Hic autem commendanda occurrit magna pietas iſtorum principum, cuius origo duci poteſt ab Abraham patriarcha, qui ex præda hoſtium decimas obtulit Melchiſedech ſacerdoti. Deinde idem fecerunt principes populi Iſraël Numer. 31. qui deuictis Madianitis, omne aurum apud hoſtes inuentum conſecrarunt Domino.

CAP. XXVII.

v. 24. E*T idcirco numerus eorum, qui fuerant recenſiti, non eſt relatus in faſtos regis Dauid* In Hebræo non eſt (*idcirco*). Sed legitur ſententia hoc modo: *Et non aſcendit numerus in numerum verborum dierum regis Dauid*. Non male tamen addidit interpres (*idcirco*). Huius enim ſententiæ rationem in verbis ſuperioribus contineri omnino apparet. Dubium tamen, vtrum in eo quod dictum erat (*nec compleuit*) an in eo quod ſequitur, *quia ſuper hoc ira irruerat in Iſrael*; id eſt, vtrum ideo non fuerit numerus relatus in annales rerum à Dauide geſtarum, quia numeratio fuit incompleta, vt videre eſt capite 21. an quia per illam populi numerationem prouocata fuit in populum ira Dei, vt propterea non debuerit aſcribi in annalibus. Vide Liranum, & ab eo diſſentientem Carthuſianum. Forte vtrumque coniunctim fuit in cauſa.

CAP. XXVIII.

v. 2. C*Ogitaui vt ædificarem domum, in qua requieſceret arca fœderis Domini, & ſcabellum pedum eius*. Locutio iſta haud dubie figurata eſt. Neque enim Deus in ſua diuina natura proprie pedes habet, vt egeat ſcabello vel ſuppedaneo; ſed arcam vocat ſcabellum pedum eius, quod ſuper eam Deus ſe peculiari modo exhiberet præſentem, videlicet per exauditionem orationum, & per reſponſa quæ inde dabat. Hic locus explicat nobis illud pſalm. 98. *Adorate ſcabellum pedum eius, quoniam ſanctum eſt*. Qui verſus etſi ab Auguſtino intelligatur de adoratione latriæ corporis Chriſti, quod de terra ſumptum à nobis adoratur, tamen ad literam, vt ex hoc loco oſtenditur, intelligitur de arca Domini, quam iubet adorari, id eſt, cum corporis inclinatione venerari, de qua & in pſalmo 131. dicitur: *Adorabimus in loco vbi ſteterunt pedes eius*. Cherubin ergo erat ſedes Dei, iuxta illud pſal. 79. *Qui ſedes ſuper cherubin* arca vero ſcabellum, vt hic. Nempe Cherubin in illo ſacro loco ſurſum erant, arca deorſum. Quod ſi tali modo adoranda erat arca Domini, nihil vetat etiam nunc imagines Chriſti, & ſanctorum ſic adorari. Nam multo expreſſiorem ſignificationem rei ſacræ habet imago picta vel ſculpta, quam arca vel ciſtula.

v. 19. *Omnia, inquit, venerunt ſcripta manu Domini ad me, vt intelligerem vniuerſa opera exemplaris*. Tradunt Hebræi, exemplar templi, & vaſorum eius Moyſi in monte fuiſſe demonſtratum, ſimul cum exemplari tabernaculi, & ab eo traditum fuiſſe Ioſue, & ita deinceps per iudices vſque ad Samuelem. ab hoc ad Dauidem, à Dauide ad Salomonem. Traditio illa fundamentum in ſcriptura non habet. Simplicius eſt, vt intelligamus Dauidem ipſum in ſua perſona accepiſſe à Deo reuelationem totius figuræ, & conſtitutionis templi, per filium ſuum Salomonem ædificandi. Hic locus oſtendit ita formam templi fuiſſe à Deo præſcriptam, ſicut olim erat præſcripta forma tabernaculi, ac proinde ſingula templi opera, ſicut & olim tabernaculi, fuiſſe plena myſterijs. Hinc diſce non eſſe damnandum ſtudium eorum interpretum, qui in ſingulis certa myſteria perquirunt.

CAP. XXIX.

v. 1. O*Pus enim grande eſt; neque enim homini præparatur habitatio, ſed Deo*. Iſtud à Dauide dicitur de templo materiali, quod ædificaturus erat Sa-

lomon

A lomon filius eius; ex quo conſequens eſt Deum habitare in templo materiali, qui ait: *Neque enim* &c. Vnde hic locus & ſimiles obſeruandi ſunt contra hæreticos, qui negant vllo modo Deum in templis manufactis habitare, allegantes illud Apoſtoli Act. 17. *quod Deus cæli & terræ cum ſit Dominus, non in manufactis templis habitat*. Sed eorum falſo intellectui occurrit ipſe Apoſtolus eodem loco, cum addit; *indigens aliquo*. Non ergo ita in templo habitat, quaſi domicilio aliquo indigeret quo protegatur ab iniurijs aëris; aut etiam, vt eo tanquam loco circunſcribatur; ſed habitatio Dei hic à Dauide dicitur templum, propter B quoſdam effectus præſentiæ, quos in templo exhibet, & non alibi; aut in templo magis quam alibi. Illi effectus ſunt, exaudire preces, acceptare ſacrificia, conferre gratiam &c. Vide etiam capite præcedenti, ad v. 2. & annot. Act. 17.

v. 14. *Tua ſunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi*. Hoc à Dauide dicitur de donis corporeis. Quicquid enim rerum temporalium Deo offerimus, vel offerre poſſumus; id omne iam ante à Deo accepimus: & tamen Deus pro ſua immenſa bonitate ſic acceptat, quaſi noſtrum ſit. Quod ſi verum eſt de donis corporeis, multo magis veritatem habere debet de oblationibus ſpiritualibus, quanto ſpiritualia rebus corporeis ſunt præſtantiora. Itaque quicquid boni operis, quicquid bonæ voluntatis, quicquid denique bonæ cogitationis Deo offerre poſſumus, id omne per eius gratiam, & gratuitam largitatem iam ante accepimus. Et quantum ad bonam voluntatem attinet, ipſe Dauid in hac eadem ſua oratione teſtatur, eam à Deo eſſe, & ſine Deo conſeruari non poſſe, ita orans: *Domine Deus, cuſtodi in æternum hanc voluntatem cordis eorum, & ſemper in venerationem tui mens iſta permaneat*. v. 18.

v. 29. *Geſta autem Dauid regis priora & nouiſſima ſcripta ſunt in libro Samuelis videntis, & in libro Nathan prophetæ atque in volumine Gad videntis*. Non eſt ſenſus, quod ſinguli iſti omnia geſta Dauidis ſcripſerint: Nam de Samuele inprimis conſtat eum ante Dauidem mortuum, ſed veriſimiliter indicatur, quod liber primus & ſecundus Regum, vbi geſta omnia Dauid continentur, incepti ſint ſcribi à Samuele (vnde & nomine Samuelis apud Hebræos inſcribuntur) deinde verò, partim à Nathan, partim à Gad completi ſunt. Sunt tamen & aliæ ſententiæ de authoribus vel authore librorum Regum; de quibus prolixe Sixtus Senenſis.

FINIS LIB. I. PARALIPOM.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM II. PARALIPOM.

CAP. I.

v. 6. Aſcenditque *Salomon ad altare æneum coram tabernaculo fœderis Domini, & obtulit in eo mille hoſtias*. Obtulit iſta Salomon in Gabaon, tranſlata quidem iam arca in Ieruſalem, ſed ſtante ibi adhuc tabernaculo. Vnde non peccauit in hoc Salomon contra præceptum legis, quo præcipiebatur non offerenda ſacrificia, niſi in loco quem elegiſſet Dominus. Quin etiam haud improbabile eſt, quamdiu tabernaculum, & arca non habebant ſtabilem locum, licuiſſe in alijs quoque nonnullis locis, diſpenſatione diuina, ſacrificia offerre, non in quibuſcunque tamen, ſed in locis ferè, vbi tabernaculum fuiſſet aliquando, vt in Silo, Gabaa, Maſphat. Sic & Samuel ipſe dicitur ſacrificaſſe in excelſis; & Dauid excelſa non abſtulit. At vero poſt ædificationem templi nihil tale licuit, niſi prorſus extraordinariè, ac Deo inſpirante, vt fecit Elias, tametſi ille non manibus, ſed oratione tantum mactatas hoſtias incendit. Vnde & laudantur Ezechias & Ioſias quod abſtulerunt excelſa.

CAP. II.

v. 13. M*iſi ergo tibi virum ſcientiſſimum Hiram patrem meum*. Merito *quæritur*, quomodo rex Tyri vocet hunc artificem patrem ſuum; quem certum eſt non fuiſſe patrem naturalem? Alioqui enim potius patrem oportebat regem eſſe, quam filium. Qui noſtra tantum verſione vtuntur, dicunt vocari patrem, vel ætate, vel arte & ingenio. q. d. quem propter ſenectutem, & artem colo vt patrem. C Septuaginta pro (*patrem meum* (habent) *puerum meum*) id eſt, ſeruum. Sed repugnat veritas Hebraica. Et quidem poteſt ex Hebræo ſic verti; *ſcientiſſimum Hiram patris mei*, vt ſit ſenſus; qui fuit celeberrimus artifex etiam apud patrem meum: Verum quia infrà cap. 4. idem etiam Hiram vocatur pater Salomonis; ſimplicius dicendum eſt, quod eo tempore, homines eximij vocarentur honoris cauſa patres; ſicut nunc vocantur magiſtri. Nam & Ioſeph. Gen. 45. vocatur pater Pharaonis. v. 8.

v. 14. *Filium mulieris de filiabus Dan*. 3. Reg. 7. de eodem hoc Hiram ſic legitur: *Et tulit Hiram de Tyro filium mulieris viduæ de tribu Nephtalim*. D *Quæritur* quomodo ergo hic mater eius dicatur fuiſſe de filiabus Dan? *Reſpondeo*, quia ipſa de tribu Dan erat, vir autem eius de tribu Nephtalim. Atque hoc ſignificatum eſt, per hoc quod dicitur: *mulieris viduæ de tribu Nephtalim* q. d. mulieris, quæ habuerat virum de tribu Nephtalim. Nec obſtat quod pater Hyram dicitur fuiſſe Tyrius; vocatur ſcilicet Tyrius habitatione, ſicut 2. Reg. 6. Obededom etſi Leuita, vocatur tamen E Gethæus.

CAP. III.

v. 1. ET *cœpit Salomon ædificare domum Domini in Ieruſalem in monte Moria*. Sicut tota templi figura fuit diuinitus reuelata, vt ad eius præſcriptum à filio eius ædificaretur: ita & locus diuina admonitione deſignatus fuit. Locus hic in monte Moria erat, de quo ſequitur: *qui demõſtratus fuerat Dauid patri eius, in loco quẽ parauerat Dauid in area Ornã Iebuſæi*. Fuit autem hic locus tunc Dauidi demonſtratus, quando angelus ei præcepit, vt in eo loco ædificaret altare &

victimas offerret. Tunc enim dixit Dauid: *Hæc eſt domus Dei, & hoc altare in holocauſtum Iſrael.* Expoſitores ferè affirmant hunc locum eſſe eundem illum, in quo Abraham iuſſus erat offerre filium ſuum Iſaac. Sanè Gen. 22. vbi nos legimus, *Vade in terram viſionis*, Hebraicè eſt, *Vade in terram Moria*. De hoc loco ſic apud Auguſt. ſerm. 71. de tempore. Hieronymus presbyter ſcripſit ſe certiſſimè à ſenioribus Iudæorum cognouiſſe, quod ibi immolatus ſit Iſaac, vbi poſteà Chriſtus eſt crucifixus. Hæc ille. Quare cum hic in monte Moria ędificatum dicatur templum, & Chriſtus extra portam paſſus ſit; late per plures velut colles extentum hunc montem accipiamus oportet.

v. 11. *Alæ Cherubin viginti cubitis extendebantur, ita vt vna ala haberet cubitos quinque.* Et poſteà; *Facies eorum erant verſę ad exteriorem domum.* Alibi dicitur, qood facies vnius reſpiciebat faciem alterius. Sed hæc duo non repugnant. Quod enim ibi dicitur, intelligendum eſt hoc modo, quod facies Cherubin non erant verſæ ad oſtium templi, ſed ad parietes illos, qui erant in lateribus. Quod autem hic dicitur, *facies eorum erant verſæ ad exteriorem domum*, ſenſus eſt, quia pars anterior corporis reſpiciebat domum exteriorem, ita tamen, vt facies eorum in obliquum ſe mutuo reſpicerent. *Myſticè* autem, per duo Cherubin ſignificantur duo teſtamenta, vetus, & nouum. Per hoc autem quod ſe mutuo reſpiciunt, amborum teſtamentorum conſenſus ſignificatur. Nam & vetus teſtamentum perhibet teſtimonium nouo, per figuras, & prophetias, & nouum veteri per exhibitionem & oſtenſionem veritatis.

CAP. IV.

v. 3. B*Oues autem erant fuſiles, & ipſum mare ſuper duodecim boues impoſitum erat.* Ecce refert ſcriptura in templo non ſolum fuiſſe ſtatuas Cherubin, ſed etiam boum æneorum. Ex quibus liquet licuiſſe Iudæis facere imagines, modo eas non facerent, aut ſtatuerent ad adorandum. Id ſi Iudæis licitum fuit, multo magis licet Chriſtianis, qui minus procliues ſunt ad idololatriam, vtpote, qui abundantiorem ſpiritus gratiam acceperunt.

CAP. V.

v. 10. N*Ihilque aliud erat in arca, niſi duæ tabulæ, quas poſuerat Moyſes in Horeb.* Quomodo hæc non pugnent cum eo quod dicit Apoſtolus ad Hebr. 9. in arca fuiſſe vrnam auream, habentem manna, itemque virgam Aaron, præter ipſas tabulas teſtamenti. Vide ſupra 3. Reg. 8. itemque dicto loco Heb. 9.

v. 11. *Omnes enim ſacerdotes, qui ibi potuerunt inueniri, ſanctificati ſunt; nec adhuc in illo tempore vices & miniſteriorum ordo inter eos diuiſus erat.* Huic contrarium videtur, quod libro præcedenti c. 24. ſcriptum eſt, Dauidem diſtribuiſſe ſacerdotum miniſteria per viginti quatuor ordines, ſeu vices. Ad hoc fere reſpondent fuiſſe quidem diuiſionem factam à Dauide, quantum ad eius ordinationem, ſeu diſpoſitionem, ſed nõ quantum ad executionem, quodque vices illæ primum obſeruari cœperunt ædificato templo, & arca illuc allata. Sed rurſum obijci poteſt. Multitudo ſacerdotum minus erat neceſſaria ad miniſtrãdum coram arca ſola, quam poſtea, quando templum extructum erat: Igitur vices ſtatim poſt Dauidis ordinationem ſeruandæ erant. Proinde potius dicendum videtur, hoc loco non ſignificari, quod nondum cœpiſſent ſeruari vices miniſteriorum, ſed quod in dedi-

A catione templi propter multitudinem victimarum, vices illæ non fuerint ſeruatæ, ſed quotquot potuerunt inueniri ſacerdotes, omnes fuerunt adhibiti ad miniſterium. Hunc ſenſum expreſſius indicant Hebræa & 70. in quibus non additur (*adhuc*) ſed dicitur quod tunc non potuerunt ſeruare vices. Priorem tamen ſenſum iuuare videtur, quod poſtea cap. 8. dicitur Salomon, ordinem ſacrificiorum, & miniſteria Leuitarum, ac ſacerdotum inſtituiſſe, prout Dauid pater eius conſtituerat.

CAP. VI.

B v. 1. T*Vnc Salomon ait: Dominus pollicitus eſt, vt habitaret in caligine* ſiue vt legitur 3. Reg. 8. *Dominus dixit, vt habitaret in nebula.* Nuſquam hoc Dominum pollicitum eſſe legimus, niſi forte reſpiciat Salomon ad Leuit. 16. vbi dicit Dominus: *In nube apparebo ſuper oraculum*: aut ad illud Exod. 19: *Iam nunc veniam ad te in caligine nubis.* Ceterum verbis Salomonis ſignificari videtur, Dominus facto ſuo ſæpe declaraſſe, ſe habitare in nebula; id eſt, ſæpe in nebula ſeu caligine præſentiam ſuam exhibere voluit. ſiue, Solet Dominus gloriam ſuam, & effectum præſentiæ ſuæ oſtendere circumfuſa caliginoſa nube aut nebula; vt in Exod. Leuit. & alibi. Vnde & hic nebulam diuino miraculo excitatam Salomon interpretatur argumentum præſentiæ diuinæ. Atque hoc vi-
C detur peculiare fuiſſe in veteri teſtamento. Nam in nouo Chriſtus ipſe nobis apparuit; & mox cum eo miniſtri eius Angeli in lumine & claritate magna apparuere paſtoribus. Et Chriſtus in monte Thabor, & in reſurrectione, cum magna claritate apparuit: & fere vbicumque Angeli in nouo teſtamento apparuiſſe leguntur, cum claritate apparuerunt. In veteri autem teſtamento in nube, caligine, nebula, rubo ſpinoſo; ad deſignandum quod myſteria nondum erant reuelata, & quod populi veteris corda erant cęca, obſcurata, & ſpinoſa. Sic autem apparuit Deus, ſiue Angelus Moyſi præcipue, qui miniſter erat veteris legis. Vnde etiam terribiles voces, & tonitrua exaudiebantur, & fulgura micabant terrorem excitantia,
D etiam ipſi Moyſi, teſte Apoſtolo ad Heb. 12. Vide annot. c. 7.

v. 21. *Quicunque orauerit in loco iſto, exaudi de habitaculo tuo, & propitiare.* Ex his verbis & alijs huius orationis manifeſtum eſt, Deum magis exaudire orationes in templo fuſas, quam alibi, cęteris paribus. Alioqui enim fruſtra peteret Salomon, eo loco beneficia huiuſmodi concedi, quę in omni loco concederentur æqualiter. Rationes autem huius prærogatiuæ templorum ſunt. *Vna*, quia templum precibus Eccleſiæ conſecratum eſt, ad hoc, vt in eo Deus oretur, & orãtes exaudiat. Vnde canit eccleſia in anniuerſario dedicationis, Da, vt quiſquis hoc templum beneficia
E petiturus ingreditur, cuncta ſe impetraſſe lætetur. *Alia ratio*, quia ibi multorum coniunguntur orationes, tanquam in loco communi, ad quem omnes conueniunt: Orationes autem multorum coniunctę, ſunt efficaciores ad impetrandum, quam eædem ſingulæ, & ſeiunctæ; ſicut & in naturalibus, virtus vnita maior eſt ipſa diſperſa. Et hæ rationes, quoad cauſam efficientem. Cauſæ finales multæ proferri poſſent, vt ad excitandam humilitatem, & diligentiam: Sed præcipua eſt ad conſeruandam charitatem & vnitatem fidelium inter ſe. Nam templum eſt figura viuæ eccleſiæ, id eſt, cœrus fidelium; Vnde etiam eccleſia vocatur: Ideo ergo ad templum oraturi conueniunt Chriſtiani, vt hoc facto teſtentur, ſe vnius eccleſiæ eſſe membra, charitatis vinculo colligata;

qui

qui affectus Chriſtiani hominis non parum etiam addit ad efficaciam orationis. Ac denique petitionem hanc Salomonis confirmauit Deus cap. ſequenti, igne miſſo de cælo.

CAP. VII.

v.1. *Cumque compleſſet Salomon fundens preces, ignis deſcendit de cælo, & deuorauit holocauſta & victimas.* Deſcenſus ignis de cælo ſuper victimas, ſignum erat acceptationis ſacrificij oblati, & exauditæ orationis, quam Salomon fuderat pro templi conſecratione. Quater enim ſimiliter factum fuiſſe legimus; ſcilicet, ignis de cælo deſcendens abſumpſit ſacrificia oblata in conſecratione Aaron, & filiorum eius; Leuit. cap. 9. item ſacrificium Heliæ contra ſacerdotes Baalim, tertio ſacrificium Dauidis in area Ornan Iebuſæi, quando peſtis ſæuiebat in populo; & hoc loco. Quibus omnibus locis Deus ſignificare voluit, gratum & acceptum fuiſſe ſacrificium quod offerebatur; nempe miraculosè cooperando oblationi, cuius præcipua ratio actionis conſiſtit in incenſione, ſeu conſumptione ſacrificij.

Quæri hic poteſt cur ad hæc conſumenda miſſus fuerit ignis de cælo, cum adhuc duraret in illius tabernaculi miniſterio cæleſtis ignis initio miſſus de cælo, vt habetur Leuitici 9. Reſponſio habetur ex dictis, nempe per hanc alteram ignis è cælo miſſionem Deus voluit approbare, & quodammodo ſibi conſecrare nouum habitaculum, videlicet templum Ieroſolymitanum, quod ſibi elegerat, vt in eo nomen ipſius inuocaretur, vt habet oratio Salomonis. Quid ergo factum de priori igne? fortè immixtus eſt & vnitus cum poſteriori. Nam periiſſe non audeo dicere, quia fuiſſet ea grauis ſacerdotum culpa, de qua nuſquam legi. Et contrarium communiter tenetur; ſcilicet primum illum ignem conſeruatum fuiſſe vſque ad captiuitatem Babylonicam. De quo vide Liranum ſuper Leuit. 29. Poteſt etiam dici poſteriorem non fuiſſe conſeruatum, vt nec illum qui deſcendit ſuper ſacrificium Dauidis, 1. Paralip. 21. & 3. Reg. 18. quia ad hoc miſſus nō fuerat huiuſmodi ignis vt ſeruaretur, ſed tantum ad ſignificandam & teſtificandam acceptationem diuinam: primus autem ignis etiam ad hoc, vt ex eo aſſeruato deinceps ſemper incenderentur hoſtiæ. Quod liquet ex facto ſubſequente Leuit. 10. vbi conſumpti legūtur vltione diuina, qui ignem offerebant alienū.

v.2. *Et maieſtas Domini impleuit templum. Nec poterant ſacerdotes ingredi templum Domini, eo quod impleſſet maieſtas Domini templum.* Libro 3. Regum capite 8. v. 11. habetur: *Nebula impleuit domum Domini* Quæ duo non pugnant, ſed vnum eſt expoſitio alterius. Nam nebula erat ſignum præſentis gloriæ, & maieſtatis Dei. Frequenter enim legitur Dominus apparuiſſe in nube. Senſus igitur eſt; nebulam, quæ erat ſignum maieſtatis & gloriæ Dei, impleuiſſe templum, & ſacerdotes reuerentia diuinæ maieſtatis, quam nubes illa repræſentabat, retroceſſiſſe, nec auſos fuiſſe ad offerendum propius accedere. Quidam dicunt nubem iſtam non fuiſſe obſcuram, ſed excellenter lucidam; & ſacerdotes non potuiſſe ferre immodicam eius claritatem quam oculi eorum ferre non poterant. Sed hæc opinio verbis ſcripturæ non ſatis eſt conſentanea. Nam iſta nubes præcedenti capite caligo vocatur: *Dominus*, inquit, *pollicitus eſt, vt habitaret in caligine.* Et pſalm. 9. de apparente Dei maieſtate dicitur: *Nubes & caligo in circuitu eius &c.* Vnde omnino apparet nubem iſtam obſcuram & caliginoſam fuiſſe & per eam fuiſſe ſignificatam obſcuritatem & caliginem vmbiarum, quarum miniſterium futurum erat in illo templo. Eam obſcuritatem ſacerdotes illi intrare non poterant quia intelligentia penetrare non valebant.

CAP. VIII.

v.2. *Ciuitates quas dederat Hiram Salomoni, ædificauit.* Vide 3. Regum 9. cap. ſicut & illud v. 7. *Omnem populum qui derelictus fuerat de Hethæis &c.*

v.14. *Sic enim præceperat Dauid homo Dei.* Nota, adiectione hac (*homo Dei*) ſignificatur Dauidem ea præcepiſſe ex inſtinctu diuino, & reuelatione quadam prophetica. Vide etiam libr. ſuperiori Paralipom. cap. 24.

CAP. IX.

v.1. *Regina quoque Saba, cum audiſſet famam Salomonis, venit vt tentaret eum in ænigmatibus.* Scilicet in obſcuris quæſtionibus. Quæ fuerint hæ quæſtiones in particulari à nobis ſciri non poteſt, quia id ſcriptura non exprimit: In genere tamen, quales & & cuiuſmodi fuerint, vtcunque ſcire poſſumus. Satis enim indicat nobis ſcriptura non fuiſſe quæſtiones curioſas, neque de rebus mere humanis, cuiuſmodi ſunt multæ quæſtiones naturales, ſed pertinuiſſe ad pietatem, cultum, & cognitionem Dei; cuiuſmodi ſunt de creatione mundi, de eiuſdem perpetua conſeruatione & adminiſtratione, item de præmijs bonorum, & ſupplicijs malorum, de animæ immortalitate & ſimiles. Indicat nobis id ſcriptura duobus locis. Primum tertij Regum capite decimo, vbi dicitur, quod *in nomine Domini venit tentare eum in ænigmatibus.* Igitur quæſtiones pertinebant ad nomen & cultum Dei. Alter locus eſt in Euangelio Matth. capite decimo, vbi Dominus dicit reginam Saba veniſſe à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis, & propterea ſurrecturam in iudicio contra generationem illam. Non diceretur autem hoc, nec laudaretur regina illa à Chriſto, ſi non vtiles & ad pietatem pertinentes quæſtiones propoſuiſſet. Cæterum quæ fuerit hæc regina Saba, Vide 3. Regum 10.

v. 20. *Argentum in diebus illis pro nihilo reputabatur.* Hyperbolica eſt locutio, qua ſignificatur ſummam fuiſſe argenti copiam in diebus Salomonis, adeo vt vix æſtimaretur. Vnde poſtea addit ſcriptura: *Fecitque vt tanta eſſet abundantia argenti in Ieruſalem, quanta & lapidum.* Quæ ſententia ſimiliter hyperbolica eſt. Et in huiuſmodi ſententijs, quoad veritatem, non ipſa verba conſideranda ſunt, ſed ſententia expendenda, & videndum ad quid ſignificandum talia verba ponantur; nempe hoc loco, ad inſinuandam ſummam omnium rerum abundantiam, & quæ velut fidem ſuperet. Sic & alia huius capitis; ſententia accipienda eſt, vbi dicitur de regina Saba, *Non erat præ ſtupore vltra in ea ſpiritus.* Nam ſi verba vrgeamus, ſignificatur eam præ admiratione mortuam fuiſſe (quod falſum eſt) ſed hoc tantum ſignificatur illis verbis, eam ſupra modum fuiſſe admiratam.

v. 29. *Reliqua autem opera Salomonis priorum & nouiſſimorum, hæc ſcripta ſunt in verbis Nathan prophetæ, & in libris Abiæ Silonitis, in viſione quoque Addo videntis contra Ieroboam filium Nabat.* Non eſt veriſimile Nathan prophetam pertigiſſe vſque ad extrema tempora Salomonis, vt etiam nouiſſima eius geſta litteris mandare potuerit. Sed quod hic dicitur, tale eſt; Geſta Salomonis prima, media, nouiſſima, conſcripta fuiſſe ab his tribus prophetis, ſed ſic vt alius alia ſcripſerit, Nathan prima, reliqui duo poſteriora. Vide

Annot.1.Paralip.vlt.& Burgenſem hic. Deinde nec A hoc veriſimile eſt, quod quidam dicunt, Addo videntem, cuius hic ſit mentio, illum eſſe prophetam qui coram Ieroboam clamauit & prophetauit contra altare dicens: *Altare, altare, hæc dicit Dominus* &c. 3. Reg.13. Nam ille propheta, ſicut eadem Regum narrat hiſtoria, paulo poſt interfectus eſt à leone: hic autem Addo propheta multo poſt vixit. Nam infra c. 12.& 13. dicitur conſcripſiſſe geſta Roboam & Abia regum Iuda, qui dudum poſt vixerunt.

CAP. X.

v.4. P*Ater tuus duriſſimo iugo nos preſſit. Quæritur*, An querimonia hæc vera & iuſta fuerit? Vide B annotationes 3. Regum cap. duodecimo; quibus adde, veriſimiliter Salomonem, poſtquam deprauatus fuit amore mulierum, cœpiſſe etiam populum durius tractare, & grauius tributis premere. Quia licet immenſas haberet opes, non tamen illi ſufficiebant ad tantos ſumptus, ac præſertim ad explendam cupiditatem tot mulierum, quas perditè amabat, quæ erant reginæ (vt eſt 3. Regum capite vndecimo) ſeptingentæ, & cõcubinæ trecentæ: ſolent autem mulieres maximè ſi ſentiant ſe amari petacitate ſua viris eſſe permoleſtæ. Item magnis opus erat expenſis ad exſtruẽda tot templa idolorum. Scribitur enim eodem loco, poſt commemorata templa Chamos & Moloch hoc modo: *Atque in hunc modum fecit vniuerſis vxori-* C *bus ſuis alienigenis*. Illud igitur de abundantia omnium rerum tempore Salomonis, intelligendum eſt de priotibus eius temporibus; quando nondum dereliquerat Deum; hæc vero de poſterioribus quando deprauatus amore mulierum, declinauit ad idola.

v.15. *Et non acquieuit* (Roboam) *populi precibus. Erat enim, voluntas Dei, vt compleretur ſermo eius quem locutus fuerat per manum Abiæ &c.* Non eſt ſenſus, quod Deus incitauerit Roboam ad tam ſuperbam & ſtultam reſponſionem; ſed quod propter peccata Salomonis, volens ab eius poſteritate regnum decem tribuum auferre, permiſerit Roboamum in tam ſtultum & inſulſum conſilium incidere, illique acquieſcere, vt per tale medium & vindicaret Salomonis peccata, D & ſimul impleret verbum ſuum, quod ea de re locutus fuerat per Ahiam prophetam ad Ieroboam.

CAP. XI.

v.4. H*Æc dicit Dominus. Non aſcendetis, neque pugnabitis contra fratres veſtros—quia mea hoc geſtum eſt voluntate. Quæret* aliquis, an igitur continuo ſit conſequens: Si aliquid diuina ſit voluntate geſtum, nos debere acquieſcere, & non repellere malum, quod eius voluntate accidit? Quod ſi ita eſt, verum erit Lutheri paradoxon; non eſſe pugnandum contra Turcam, fines Chriſtianorum inuadentem, E quia hoc eſſet repugnare voluntati Dei, noſtra peccata per Turcam viſitantis. *Reſpondeo*, non eſt dubium omnem afflictionem, quæcunque hominibus accidit, prouenire ex volũtate Dei; iuxta illud Amos capite tertio. *Si erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit?* Neque tamen conſequens eſt, eiuſmodi mala non debere auerti. Quia licet ſit voluntatis Dei, vt illa inferantur, & vt illa patienter feramus, quamdiu inferuntur; non eſt tamen voluntatis eius, vt non repellantur, dum recte & iuſte repelli poſſunt. Res manifeſta eſt in morbis, fame, frigore, ſiti & ſimilibus, quæ patimur Deo infligente; & tamen rectè auertimus, quantum poſſumus, contrarijs remedijs. Quod ergo propheta prohibet pugnandum contra Iſrael, aliquid amplius continebat; nempe, quod Deus de hoc iam, etiam ſpecialiter, & explicite ſuum decretum firmum manifeſtabat, quod regnum decem tribuum ad Ieroboam tranſtuliſſet. Huic ergo cognitæ voluntati Dei non debuit Roboam, aut populus repugnare.

v.23. *Quia ſapientior fuit & potentior ſuper omnes filios ius.* Hebraicè eſt: *Et inſtituit eum curabat, & diſtribuebat de omnibus filijs ſuis per omnem terram Iuda & Beniamin.* Vide etiam 3. Regum capite decimoquinto.

CAP. XII.

v.27. D*Aboque eis pauxillum auxilij: Veruntamen ſeruient ei, vt ſciant diſtantiam ſeruitutis meæ, & ſeruitutis regni terrarum.* Sane ea diſtantia longe maxima eſt. Nam ſeruire Deo eſt homini naturale; & proinde non poteſt eſſe non maxime ſalutare, & iucundum, vt vere dictum ſit: Seruire Deo regnare eſt. At vero ſeruire hominem homini, contra naturam eſt; ideoque per ſe moleſtum & graue; nam ſeruitus talis ex peccato ortum habet. Docet etiam hic locus, remiſſo peccato, non ſemper ſtatim remitti quoque omnem pœnam temporalem.

v.13. *Quadraginta & vnius anni erat* (Roboam) *cum regnare cœpiſſet.* Si Salomon regnare cœpit anno duodecimo ætatis, quod colligi videtur, quia ex Bethſabee natus eſt circa vigeſimumoctauum annum regni patris ſui, Salomon autem regnauit tantum quadraginta annis vt dicitur 3. Regum 11.& 2. Paralipom. 9. conſequens videtur, quod Salomon genuerit Roboam (qui hic quadraginta & vnius anni fuiſſe perhibetur, cum regnare cœpiſſet) anno ętatis ſuæ decimo vel vndecimo. De hac difficultate Hieronymus ad Titum 3. dicit difficile eſſe inuenire exitum quæſtionis propter librorum varietatem, & errores inolitos, dum paulatim ex inemendatis inemendata ſcribuntur. Vide etiam eundem Hieronymum in epiſtola ad Vitalem. Sed Liranus in 3. Regum 11, putat Salomonem quando incepit regnare, fuiſſe viginti annorum vel eo amplius. Et probat ex eo quod 3. Regum cap. 2. dicit Dauid ad Salomonem; *Vir autem ſapiens es &c.* Vide etiam Ioſephum de ætate Salomonis.

CAP. XIII.

v.2. E*T erat bellum inter Abiam, & Ieroboam. Quæritur* quomodo iuſte bellum ab Abia ſuſceptum fuerit contra Ieroboam, cum ſciret Dei voluntate ei regnum collatum? nempe id patet ſupra cap. 11. *Reſpondeo.* Abia non infert bellum, quaſi recuperaturus regnum decem tribuum, ſed bellum ſibi illatum conatur repellere. Id patet ex eo quod ait in ſua oratione: *Filij Iſrael nolite pugnare contra Dominum Deum patrum veſtrorum.* Quibus verbis non ſuadet vt redeant ad regnum Iuda, ſed vt deſiſtant ab inferendo bello. Obijcitur tamen è contra, quod Abia non agnoſcat Ieroboam legitimum regem, dum dicit eum rebellaſſe contra Dominum ſuum; tum etiam videtur Abias intuliſſe offenſiue bellum, quia habuit hanc orationem in monte Ephraim in ditione decem tribuum. Quare dici poteſt, Abiam hoc egiſſe, vt populus agnoſceret, etſi Ieroboam prius iubente Domino accepiſſet regnum decem tribuum; iam tamen eo priuari per eos digne poſſet, quod erectis vitulis aureis, ipſe Ieroboam Deum ſuo honore priuaſſet. Huc enim tendit tota Abiæ oratio. Et ob hanc tam piam admonitionem, tum etiam quod Ieroboam prior inſidias ſtrueret; Deus videtur Abiæ hanc victoriam conceſſiſſe.

v.5. *Num ignoratis quod Dominus Deus dederit regnum David ſuper Iſrael in ſempiternum, ipſi & filijs eius in pactum ſalis?* Nota, fœdus Dei perpetuum, pactum ſalis vocari: Nempe, quia ſicut ſal arcet corruptionem, ita pactum huiuſmodi erat inuiolabile. Alij referunt ad ſacrificium, cuius interuentu ſolent olim fœdera percuti ſeu ſanciri; ipſum autem ſacrificium ſine ſale non peragebatur, & ex conſequenti fœdera non percutiebantur ſinè ſale, quia non fiebant, niſi oblato prius ſacrificio & certis victimis. Vide Leuit cap.2.

v.7. *Porro Roboam erat rudis & corde pauido.* *Quæſtio* eſt quomodo non peccauit Abia, talia referens de patre ſuo, maxime coram tota multitudine? *Reſpond.* dixit hoc Abia, non vt filius, ſed vt rex, agens negocium regni ac reipublicæ. Expediebat enim, vt minus reuerenter, ac velut contemptim de Roboam loqueretur, ne videretur factum eius, quo decem tribus à ſe alienauerat, vllatenus approbare, ſed potius improbare ac deteſtari mores eius; quo ſic populum bene ſentientem de regno eius, induceret ad id quod volebat. Vnde nec patrem ſuum eum vocat, ne vel hoc nomine videretur eum, quem populus merito oderat, aliquo modo honoraſſe.

v. 9. & 10. *Et eieciſti ſacerdotes Domini filios Aaron, atque Leuitas, & feciſtis vobis ſacerdotes, ſicut &c. Noſter autem Dominus Deus eſt, quem non relinquimus, ſacerdoteſque miniſtrant Domino de filijs Aaron, & Leuitæ ſunt in ordine ſuo &c.* Hæc & eiuſmodi verba rectè & merito dicere poſſumus hodie nos catholici contra hæreticos. Noſtri enim ſacerdotes ab Epiſcopis, qui legitima ſucceſſione deſcenderunt ab Apoſtolis, & à Petro ordinati ſunt, & miniſtrant cum diaconis in ordine ſuo, offerentes ſacrificium à Chriſto inſtitutum & in eccleſia relictum ſecundum ordinem Melchiſedech. Hæretici vero tollentes de medio hoc ſacerdotium cum ſacrificio, dicere & docere audent, omnes Chriſtianos eſſe ſacerdotes.

v.20. *Quem percuſſit Dominus & mortuus eſt.* Ambiguum vtrum ad Abiam, an ad Ieroboam referri hoc debeat. Sed dicendum de Ieroboam hoc dici. Nam de geſtis Abiæ poſtea adhuc continuatur hiſtoria, & initio ſequentis capitis de eo dicitur: *dormiuit autem Abia cum patribus ſuis.* Quomodo autem Ieroboam percuſſus fuerit à Domino non legitur, neque hic neque in libris Regum. Liranus putat de Abia dictum hoc eſſe, & refert cauſam percuſſionis eius. Sed puto eum falli. In Hebræo ſic legitur: *Et non retinuit fortitudinem Ieroboam amplius in diebus Abiæ, & percuſſit eum Dominus & mortuus eſt.* Sane contextus hic omnino exigit, vt illud poſtremum *& percuſſit eum Dominus, & mortuus eſt*, de Ieroboam dictum accipiatur: præſertim, quia de Abia, nouo exordio ſequitur: *Et roborauit ſe Abias, & accepit ſibi vxores.* His Græca plane conſonant.

CAP. XIV.

v.2. *FEcit autem Aſa quod placitum erat in conſpectu Domini, & ſubuertit altaria peregrini cultus, & excelſa &c.* Capite ſequenti de eodem dicitur: *Excelſa autem derelicta ſunt in Iſrael* Et 3. Regum 15. *Excelſa autem non abſtulit.* *Quæritur* quomodo ergo hic dicitur ſubuertiſſe excelſa? Sed diſtinctione ſoluitur hic ſcrupulus. Erant enim excelſa quædam, in quibus idola colebantur; & ea dicitur Aſa hoc capite ſubuertiſſe cum reliquo cultu idolorum. At erant quoque alia excelſa, in quibus ſacrificia offerebantur vni vero Deo. Idque aliquamdiu licitum fuerat: Videlicet quamdiu arca non habuerat ſtabilem manſionem. Ædificato autem templo, erat illicitum, à pijs tamen nonnullis regibus toleratum fuit, maioris mali vitandi cauſa; ne videlicet populus ad idola deflueret, vel etiam in quandam ſocordiam & neglectum cultus diuini. Et de talibus excelſis dicitur, quod adhuc tempore huius regis Aſa fuerint derelicta. Eſt & alia conciliatio non improbabilis, de qua, vide annotationem capitis vigeſimi. Hanc tamen, quam diximus, probabiliorem facit, quod infra cap. 33. legimus expreſſe additum; *Domino Deo ſuo.* v.17.

v.9. *Egreſſus eſt autem contra eos Zara Æthiops, cum exercitu ſuo decies centena millia, & curribus trecentis.* Adductus fuit hic exercitus non ex Æthiopia meridionali, ſeu Africana, quæ longiſſime abeſt à Iudæa, & in ſacris literis vix memoratur, ſed ex Æthiopia orientali vicina Arabiæ & Meſopotamiæ, à qua & vxor Moyſi Num.12. vocatur Æthiopiſſa. De qua Æthiopia vide prolixe ad cap. 2. Geneſ. vbi agitur de paradiſo. *Myſticè* autem per hunc Zaram Æthiopem ſignificatur diabolus, ducens innumerabilem exercitum dæmonum, quia in tota ſcriptura nuſquam tantus exercitus legitur, ſicut iſte exercitus Æthiopum, & tamen fuit à Dei populo ſuperatus.

CAP. XV.

v.2. *DOminus vobiſcum, quia fuiſtis cum eo.* Hac ſententia, alijſque ſimilibus olim abuſi fuerunt Pelagiani, vt oſtenderent hominis ſolius eſſe, præparare ſe ad ſuſcipiendam gratiam Dei, & Deum ſolis illis ſuam infundere gratiam, qui ad eam ſuſcipiendam ſe præpararent. Contra quos recte à Scholaſticis ex ſcriptura & Auguſtino introducta eſt duplex gratia, ſcilicet præueniens & ſubſequens. Et inprimis inepte hanc ſententiam vſurpabant Pelagiani. Nam non loquitur hic propheta de auxilio gratiæ Dei, quo cor hominis mouetur ad bene operandum, ſed tantum de auxilio illis præſtito contra hoſtes viſibiles. Itaque ſenſus eſt: *Dominus vobiſcum*, ſcilicet in iſto prælio, quo ſuperaſtis tantam multitudinem hoſtium, idque propterea, *quia fuiſtis cum eo*, id eſt, quia ad eum fuiſtis conuerſi per veram fidem & pœnitentiam, relictis idolis, quæ coluerant patres veſtri. Si *inſtas*, an non poſſit idem de interna gratia dici? *Reſpondeo*, poteſt, modo ſanè intelligatur, vt ſenſus ſit, propterea Deum nobis adeſſe per gratiam ſubſequentem, quia cum eo fuimus, primæ eius gratiæ diligenter cooperando. Sed ita vt fateamur etiam illam cooperationem noſtram non prouenire niſi ex gratia Dei, quia Deus omne bonum opus in nobis operatur: & teſte Apoſtolo, ex nobis nihil poſſumus quaſi ex nobis.

v.16. *Sed & Maacham matrem Aſa regis ex auguſto depoſuit imperio.* Alij vertunt nominandi caſu, Sed & Maacha matrem (ſcilicet ſuam) Aſa rex amouit eam, ne eſſet hera ſeu domina. Vide 3. Regum.15.

CAP. XVI.

v.7. *QVoniam habuiſti fiduciam in rege Syriæ; idcirco euaſit Syriæ regis exercitus de manu tua.* Primo hic notandum, quam ſit Deo ingratum, ſi princeps chriſtianus vel fœdera ambiat, vel auxilia imploret principum hæreticorum, vel infidelium. Hoc enim ſignum eſt, eum qui hoc facit, magis confidere in ſubſidio humano, quam in auxilio Dei. Neque legimus vſquam ſcripturam approbare, vt ab infidelibus ſubſidia petantur. Quod autem hic dicitur: *idcirco euaſit Syriæ regis exercitus de manu tua*; non ſic intelligendum eſt, quaſi bellum ei contra regem Syriæ fuerit (nam aſciuerat eum ſibi Aſa auxiliarem contra

regem Iſrael) ſed ſenſus eſt; Si fiduciam habuiſſes A in Domino Deo tuo, nec aduocaſſes in auxilium regem Syriæ infidelem; non tantum viciſſes regem Iſrael, ſed etiam exercitum regis Syriæ, ſi forte regi Iſrael ferre voluiſſet ſuppetias, aut regnum tuum quoquo modo inuadere.

v.12. *Ægrotauit etiam Aſa dolore pedum vehementiſſimo.* Iuſte pedum dolore cruciatus eſt, qui paulo ante prophetam Domini iniuſte in neruum miſerat, quo pedes conſtringuntur, vt per quod peccauerat, per hoc & puniretur. Hebræa ſic habent: *In pedibus eius vſque ad ſupra ægrotatio eius.* Pagninus; (*vſque ad verticem*) Vatablus in ſcholio, *vſque ad ſurſum*, id eſt, vſque ad ſummam partem corporis graſſatus eſt morbus. Porro quod additur; *Sed magis in medicorum arte confiſus eſt.* Hebraice tantum eſt; *quia in medicis confidit.* Senſum tamen bene Hieronymus reddidit. Vatablina verſio quoque ſic habet: *Et in morbo ſuo non quæſiuit Dominum, ſed medicos.* Eſt autem hic Aſa illuſtre exemplum omnibus, ne cum hæreticis certo ſibi promittant ſecuritatem. Dixit enim ſcriptura de ipſo, capite præcedenti, quod *cor eius fuerat perfectum cunctis diebus*, ſcilicet vſque ad illud tempus; & tamen idem ille hoc capite grauiſſime increpatur à propheta, imo ipſe prophetam ſe corripientem in neruum conijcit. Ergo qui ſtat, videat ne cadat.

CAP. XVIII.

v.7. *TErtio autem anno regni ſui miſit* (Ioſaphat) *de principibus ſuis — & cum eis Leuitas — & ſacerdotes, docebantque populum in Iuda &c.* Hoc exemplum non eo trahendum eſt, quaſi prima authoritas in rebus ad religionem pertinentibus, aut iudicium de ijſdem, ad regem vel principem ſæcularem pertineat, Imo, quia legitur miſiſſe Leuitas & ſacerdotes, ſatis illo facto ſignificauit, ad illos ex officio pertinere, tum notitiam legis, tum iudicium de quæſtionibus legis, iuxta illud Malach. cap.2. *Labia ſacerdotis cuſtodiunt ſcientiam, & legem requirent de ore eius.* Et illud: *Si difficile & ambiguum apud te iudicium* &c. Deut.17.v.8. Ioſaphat ergo hoc fecit, quod omnis pius rex & princeps tenetur facere in populo ſibi ſubiecto; vt videlicet populum contineat, non tantum in pace temporali (id quod pertinet ad principem, quatenus tantum princeps eſt ſæcularis) ſed etiam in vera religione, opera ſacerdotum; quod ad principem pertinet, quatenus eſt princeps Chriſtianus. Sic & infra c.30. de Ezechia dicitur, quod miſerit in terram Iſrael nuntios, qui eis prędicarent pœnitentiam, & vt reuerterentur ad Dominum Deum patrum ſuorum.

CAP. XVIII.

v.21. *EGrediar, & ero ſpiritus mendax in ore omnium prophetarum eius, dixitque Dominus: Decipies & præualebis. Egredere, & fac ita.* Quod ait *Egredere, & fac ita*; nullo modo eſt præcipientis. Cum enim Deus ſit ſumma & prima veritas, nullo modo poteſt mendacium pręcipere aut mentiri: ſed verba ſunt concedentis facultatem ſpiritui maligno id faciendi, quod facere quidem cupiebat, ſed nondum permittebatur. Quomodo etiam dictum eſt Iudæ proditori à Chriſto Ioan. 13. *Quod facis, fac citius.* Et hunc eſſe ſenſum, patet ex verbis præcedentibus, quibus ait ſpiritus ille: *Egrediar &c.* q. d. Si mihi permittas, egrediar, & ſuggeram mendacium omnibus prophetis Achab; vt ita decipiantur. Cum ergo ait Dominus, *Egredere*, ſignificat ſe illi dare poteſtatem, quam petebat. Hinc etiam diſcimus, diabolum contra nos nihil poſſe, neque in errorem inducendo, neque ad peccatum pertrahendo, niſi permittatur à Deo; Deum autem hoc permittere propter peccata hominis præcedentia. Vide etiam 3. Reg.22.

CAP. XIX.

v.2. *IMpio præbes auxilium, & his qui oderunt Dominum, amicitia iungeris.* Poſterior pars complementum eſt, & explicatio prioris. Nam multis caſibus licitum eſt impijs benefacere, imo tenemur omnes diligere, etiam impios; modo eis in malo non ſo-
B ciemur, aut vllo modo confœderemur. Monet ergo hic locus, ne principes chriſtiani & catholici contrahant amicitias, aut ineant fœdera cum hæreticis, aut Turcis, aut alijs infidelibus. Nam & capite ſequenti Ioſaphat à Deo punitur contritione nauium ſuarum, quod fœdus iniiſſet cum impio Ochozia.

v. 8. *In Ieruſalem quoque conſtituit Ioſaphat Leuitas & ſacerdotes.* Videri hinc poſſet quod tempore veteris teſtamenti ſacerdotium ſubiectum fuiſſet regiæ poteſtati. Sed contrarium ſatis apparet ex verbis Ioſaphat ſubiectis, quibus ait; *Amarias ſacerdos & pontifex veſter, in his quæ ad Deum pertinent, præſidebit. Porro Zabadias filius Iſmael, qui eſt dux in domo Iuda ſuper ea opera erit, quæ ad regis officium pertinent.* Senſus igitur eſt, *conſtituit*, id eſt, curauit conſtitui, nempe per ſummum
C ſacerdotem Amariam. Item *præcepit*, id eſt, cum authoritate dixit, quia verbum principis habet pondus & authoritatem, etiamſi proprie non præcipiat. Itaque ſenſus eſt, quod eos ſerio & grauiter admonuerit ſui officij.

CAP. XX.

v.11. *AMarias autem ſacerdos & pontifex veſter in his quæ ad Deum pertinent, præſidebit. Porro Zabadias filius Iſmael, qui eſt dux in domo Iuda, ſuper ea opera erit, quæ ad regis officium pertinent.* Ex hac diſtinctione ex ore ipſius regis prolata manifeſtum eſt, aliud eſſe officium regis, aliud ſacerdotis, etiam tem-
D pore veteris teſtamenti; & per conſequens, abſurdiſſima eſt hæreticorum noſtri temporis ſententia, qua ſuis principibus aſſentantur, cum dicunt vnumquemque regem & principem eſſe caput eccleſiæ in ſua ditione. Quod ſi ita eſſet, iam nō eſſent hęc planè diſtincta officia, ſed ſacerdotale regio ſubordinatum.

v. 20. *Credite in Domino Deo veſtro, & ſecuri eritis.* Inferet aliquis, Igitur fides ſecurum facit? *Reſpond.* facit fides ſecurum, de eo quod diuinitus reuelatum eſt. Erat autem nunc populo reuelatum per prophetam, quod victoriam reportaturi eſſent ab hoſtibus. Hoc igitur credere debebant, & de eo ſecuri eſſe. Sic mulier peccatrix, & paralyticus, quibus reuelatum
E fuit peccata ipſorum eſſe dimiſſa, ipſo Chriſto hoc eis affirmante: credere id debuerunt: quibus autem hoc reuelatum non eſt, id credere firma fide non debent, ſed cum timore & tremore ſalutem ſuam operari, & dicere cum Apoſtolo 1.Cor.4. (ſi forte confidant ſe eo perueniſſe) *Nihil mihi conſcius ſum, ſed non in hoc iuſtificatus ſum.* Interim & cum alio Apoſtolo dicentes; *Si cor noſtrum non arguat nos; fiduciam habemus apud Deum.* 1. Ioan.3.

v. 33. *Veruntamen excelſa non abſtulit.* Idem ſupra cap.17. dicitur excelſa, & lucos de Iuda abſtuliſſe. Sed vide annot.c.14. vbi de Aſa rege, ſimilis quædam antilogia & in ſpeciem contradictio, tollitur; videlicet quod abſtulit excelſa conſtituta falſis dijs; reliquerit autem adhuc excelſa conſtituta vero Deo. Alij etiam

ſic

ſic intelligunt, quod initio regni excelſa abſtulit, ſed A
cum iterum plebe abeunte in ſuperſtitionem, erecta
eſſent, conniuente rege manſerint. Et huic ſenſui fa-
uere videtur quod eccleſiaſtici 49. inter pios re-
ges, & cultus diuini perpetuos obſeruatores, non con-
numeretur. De qua re vide eius loci annot.

Videtur etiam ſic non ineptè poſſe intelligi; Ab-
ſtulit excelſa, ſed non abſtulit omnino, quia quibuſ-
dam locis ſuſtulit, verum alijs quibuſdam locis per
conniuentiam, aut metuens inuidiam reliquit. Vel
ita: Abſtulit, quia cœpit auferre: non abſtulit, quia
benè inchoatum opus non perfecit.

CAP. XXI.

v.6. A*Mbulauitque in vijs Regũ Iſrael, ſicut egerat do-*
mus Achab. Deinde addit cauſam ſcriptu- B
ra: *Filia quippe Achab erat vxor eius.* Hæc erat Athalia
peſſima mulier, propter quam tres reges poſt Ioram
ſuccedentes ſubtracti ſunt ex genealogia Chriſti,
quemadmodum teſtatur Hieronymus, quia vt in-
quit ille, Ioram generi ſe miſcuerat impijſſimæ Ie-
zabelis; idcirco vſque ad tertiam generationem eius
memoria tollitur, ne in ſanctæ natiuitatis ordine po-
neretur. Notandum itaque hic quod ideo dicatur Io-
ram impiè egiſſe, quia vxor eius erat filia Achab: quo
exemplo rurſum docemur, tanquam peſtem fugienda
eſſe Catholicis connubia cum hæreticis. Plerumque
enim illud euenit quod ſcriptura teſtatur, vbi hæc
eadem de Salomone commemorat: *Certiſſimè enim* C
auertent corda veſtra, vt ſequamini deos earum 3 Reg. 11.
vide annotata ibidem. Sed dubitationem habet, quo-
modo hic dicatur filia Achab, cum capite ſequenti
vocetur filia Amri, qui fuit pater Achab? *Reſpondent*
quidam, fuiſſe illam filiam Achab non natura, ſed
educatione, quia eam apud ſe Achab educaſſet vt
filiam, quæ reuera erat ſoror. Sed magis conſonum
eſt ſcripturæ ſacræ, vt dicatur fuiſſe genita ex ipſo
Achab & Iezabele. Nam alioqui non fuiſſet ex ſan-
guine Iezabelis, quod tamen Diuus Hieronymus
præſupponit in 1. cap. Matthæi, verbis ſupra citatis.
Dicitur autem capite ſequenti filia Amri, quia filia
filij eius fuit. Qui modus loquendi in ſcriptura eſt D
vſitatiſſimus. Et eodem illo capite, ſcilicet proxime
ſequenti, idem dicitur de Ochozia nepote Ioſaphat
interfecto: *Et ſepelierunt eum, eo quod eſſet filius Ioſaphat,*
cum tamen non eſſet niſi eius nepos ex filio.

v. 12. *Allatæ ſunt ei literæ ab Elia propheta.* Omnino
apparet has literas ſcriptas eſſe poſt mortem Ioſa-
phat, regnante iam eius filio Ioram, ad quem, vt re-
gem deſtinantur. Hebræi dicunt eas ſcriptas eſſe ſpi-
ritu prophetico ab Elia antequam transferretur, &
concreditas Elizæo, vt ſuo tempore eas Ioram regi
traderet. Sed cum conſtet Eliam tranſlatum eſſe, vi-
uente adhuc Ioſaphat, & Ioram nondum rege exi-
ſtente; veriſimilius eſt, eas literas ſcriptas eſſe poſt
raptum, ex eo loco, in quem angelico miniſterio
tranſlatus eſt Elias. Atque hinc etiam oſtenditur, E
ſanctos ex hominum conuerſatione ſublatos, adhuc
curare res noſtras.

CAP. XXII.

v.2. Q*Vadraginta duorum annorum erat Ochozias cum*
regnare cœpiſſet. 4. Regum 8. ſic legitur: *Vi-*
ginti duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpiſſet.
Sic & hoc loco habent quidam codices 70. interpre-
tum. Verum quia omnia Latina conſentiunt in nu-
merum quadraginta duorum annorum, atque etiam
Hebræa; dicendum videtur in numero illo quadra-
ginta duorum annorum, computari etiam annos,
quibus cum patre Ioram regnauit. Vide etiam 4.
Reg. 8.

Athalia filia Amri. Quomodo eadem dicatur filia
Achab c. præced. Vide ibi explicatum.

CAP. XXIII.

v.11. E*T eduxerunt filium regis, & impoſuerunt ei dia-*
dema, & teſtimonium, dederuntque in manu eius
tenendam legem. Verba illa poſtrema (*dederuntque in*
manu eius tenendam legem) neque ſunt in Hebr. neque
in pleriſque MS. Latinis. Et omnino veriſimile eſt,
illa addita eſſe ad explicandum vocabulum præce-
dens (*teſtimonium*) Illud enim vocabulum variè expli-
catur. Quidam ſimpliciter intelligunt ornamentum
regium, id eſt, veſtes regias, quibus Ioada teſtaretur
vniuerſo populo hunc eſſe regem; iunguntur enim
hæc duo (*diadema* & *teſtimonium.*) Sed quia nuſquam
legimus habitum regium vocari teſtimonium, om-
nino videtur plus aliquid ſignificari. Vnde author
tradit. Hebraicarum per *teſtimonium* intelligit phyla-
cteria, in quibus decem verba legis erant deſcripta.
At denique, rectius, vt apparet, ipſam legem, ſeu legis
volumen regi in ſua inauguratione in manus tradi-
tum intelligimus, prout in textu ipſo adiectum eſt.

v.16. *Pepigit autem Ioiada fœdus inter ſe, vniuerſumque*
populum, & regem, vt eſſet populus Domini. Duplex hic
fœdus indicatur, vnum quod initum eſt inter Deum
ex vna parte, & populum & regem ex altera parte; &
quia ſacerdos ſuſtinet perſonam Dei, ideo dictum
eſt quod Ioiada pepigerit fœdus inter ſe & populum
cum rege. Id enim perinde eſt, ac ſi diceret, inter
Deum & populum. Nam ſacerdos erat loco Dei.
Vnde etiam additur: *vt eſſet populus Domini.* Alterum
fœdus initum eſt inter populum ex vna parte, & re-
gem ex alia; per quod fœdus rex erat obligatus iuſte
& ſecundum legem Dei populo præeſſe: populus au-
tem eidem obedire. Et vtrumque hoc fœdus reperiri
debet in omni republica. Niſi enim ſit fœdus tale in-
ter principem & populum, non erit omnino reſpu-
blica, ne quidem terrena & ſæcularis. Si autem non
ſeruetur fœdus inter Deum & populum cum rege:
iam non erit reſpublica Chriſtiana, & talis quæ ad
cæleſtem patriam deſtinetur.

CAP. XXIV.

v.17. P*Oſtquam autem obijt Ioiada, ingreſſi ſunt princi-*
pes Iuda, & adorauerunt regem. Qui delinitus ob-
ſequijs eorum acquieuit eis. Tradunt Hebræi, principes
dixiſſe eum dignum diuino honore, quod ſex annis
enutritus fuiſſet in templo Domini, illeque aſſenta-
tiones paſſus ſit, vt poſtea Herodes, acclamante ei
populo Act. 12. *Voces Dei & non hominis.* Poteſt ni-
hilominus de ſimplici honore intelligi, ſed copioſo,
quo delinitus ſit regis animus, vt eum principes ad
cultum idolorum pertraxerint. Nam immediate
ſubditur: *Et dereliquerunt templum Domini Dei patrum*
ſuorum, ſeruieruntque lucis & ſculptilibus.

v.22. *Qui cum moreretur, ait; Videat Dominus & requi-*
rat. Ex Hebræo verti poteſt per futurum: *Videbit Do-*
minus & requiret. Hebræi enim carentes tertia perſo-
na imperatiui, eam exprimunt per futurum indicati-
ui. Proinde poſſent etiam hæc verba accipi tanquam
prænunciatiua. Nam paulo ante dicitur de eodem
Zacharia; *Spiritus Domini induit Zachariam.* Si autem
accipiantur, vt ſint imprecatoria (quod veriſimilius
eſt) intelligenda ſunt, vt iuſtam vindictam ſuis inter-
fectoribus imprecetur, non quidem ex priuato appe-

ctu vindictę, ſed zelo & amore iuſtitiæ diuinę. Sic & Apoſtolus de Alexandro ærario: *Reddat illi Dominus*. 2. Timoth. c. 4.

CAP. XXV.

v.3. *IVgulauit ſeruos qui occiderant regem patrem ſuum.* Præcedenti capite dicitur, quod ſerui illi inſurrexerint contra Ioas in vltionem ſanguinis filij Ioadæ ſacerdotis. *Quæritur* ergo, an iuſtè hi fuerint occiſi? Et *reſpondetur* quod ſic, quia tametſi vltio illa iuſta fuerit ex parte Ioas, qui innocentem prophetam occidi iuſſerat; non tamen ex parte hominum, qui necem intulerant; quia non habebant authoritatem occidendi regem. Veriſimile etiam eſt eos ex ſeditione magis, quam ex zelo regem occidiſſe. Dicuntur autem capite præcedenti ſurrexiſſe contra regem, in vltionem ſanguinis filij Ioiadę, nempe propter intentionem Dei, qui hac ratione voluit vindicare innocentem necem prophetæ. Et eodem modo hoc dicitur, ſicut Titus & Veſpaſianus dicuntur euertiſſe Ieroſolymam, ad vindicandam mortem Chriſti.

v.7. Cum Rex Iuda conduxiſſet de Iſrael centum millia hominum, centum talentis argenti, dixit ad eum homo Dei: *O rex ne egrediatur tecũ exercitus Iſrael: non eſt enim Dominus cum Iſrael, & cunctis filijs Ephraim.* Deus non erat cum Iſrael, id eſt, cum populo decem tribuum, quia dereliquerant cultum Dei, & colebant vitulos aureos aliaque idola. Nominat autem peculiariter filios Ephraim, quia illa erat tribus regia inter decem tribus, & ex ea fuerat Ieroboam qui primus vitulos aureos erexerat. Hic locus docet, inconſultum, atque adeo illicitum eſſe principibus Chriſtianis, vt vel ex hęreticis, vel infidelibus quibuſcumque exercitum cõſcribant, aut militem ſubſidiarium petant. Manifeſta ratio eſt, quia qui talia ſubſidia requirit, ſignificat ſe magis fidere in multitudine hominũ, quã in auxilio Dei. Vnde dicitur huic regi: *Quod ſi putas in robore exercitus bella conſiſtere; ſuperari te faciet Deus ab hoſtibus*. Non ergo reprehenditur quod copioſum collegerit exercitum, ſed quod ex talibus; quæ res diffidentię cuiuſdam in Deum erat argumentum.

v.16. *Scio quod cogitauerit Deus occidere te.* Vixit quidem adhuc annis quindecim poſt mortem ſui victoris, ſed tamen tandem interfectus eſt in Lachis, vt in fine capitis dicitur.

v.17. *Veni videamus nos mutuo.* Verba ſunt prouocantis ad prælium. Sic 4. Regum capite vigeſimotertio: *Abijt rex Ioſias in occurſum eius, & occiſus eſt in Mageddo, cum vidiſſet eum*, id eſt, cum acie eſſet congreſſus. Sic & infra intelligendum eſt, quod dicitur: *Et mutuos ſibi præbuere conſpectus*. v.21.

Cauſam huius belli non aperit ſcriptura; licet tamen diuinare cauſam eius fuiſſe iniuriam, quam populo Iuda intulerant milites decem tribuum ab Amaſia dimiſſi, qui diffuſi in ciuitatibus Iuda, & interfectis tribus millibus diripuerunt prædam magnam. Vindicare enim hanc iniuriam in ſuis ſubditis debuerat rex Iſrael. Quod ſi facere requiſitus neglexit aut recuſauit; iuſta videtur fuiſſe aduerſus eum occaſio belli. Nec tamẽ victoriam dedit Deus Amaſiæ quamuis iuſtum bellum gerenti, quia, vt dicit ſcriptura, Domini voluntas erat, vt traderetur in manus hoſtium, propter deos Edom.

v.24. *Nec non & filios obſidum reduxit in Samariam*. 4. Regum 14. dicitur reduxiſſe obſides. Sed idem ſignificatur, dicuntur enim phraſi Hebraica, filij obſidum, ipſi obſides, quaſi genus certum hominum. Vnde & vtroque loco in Hebræo legitur eodem modo (*filios arrhabonum*) Videntur autem hi obſides, ſeu arrhabo-

A nes dati fuiſſe regi Iſrael pridem à rege Iuda, ne rex Iuda temerè bellum moueret regi Iſrael.

CAP. XXVI.

v.5. *ET exquiſiuit Dominum in diebus Zachariæ intelligentis & videntis Deum.* Quidam opinantur hunc Zachariam fuiſſe filium Ioiadæ ſacerdotis. Sed manifeſtum eſt eos falli. Nam Zacharias ille multo ante occiſus erat (vt patet ex cap. 24.) quam Ozias regnare cœpit. Proinde rectius alij intelligunt illius Zachariæ filium, itidem Zachariam vocatum patris nomine; ſiue quod poſthumus natus ſit, ſiue alia de
B cauſa. Quod autem additur: *Intelligentis & videntis*, ſignificat illum peritum fuiſſe in videndis & diiudicandis viſionibus diuinis. Hebr. eſt: *Intelligentis in viſionibus Dei*. Apud 70. *Intelligentis in timore Domini.*

v.17. *Et cum eo ſacerdotes Domini octoginta, viri fortiſſimi. Fortiſſimi*, non corpore, ſed animo, id eſt, conſtantes & intrepidi ad auertendum monitione ſeu increpatione ſua regem, ne rem illam ſibi illicitam faceret. Non enim tanto erant numero vt pugnarent contra regem; hoc enim ſtultum fuiſſet, cum regis potentia eſſet longè maior; nec fas eis fuerit arma contra regem, etſi grauiter peccantem, corripere.

v.18. *Non eſt tui officij Ozia, vt adoleas incenſum Domino, ſed ſacerdotum*. Locus merito notandus, contra eos qui adulatoriè permiſcent officium ſacerdotis
C cum officio principis; dicentes vnumquemque principem in ditione ſua pro arbitrio poſſe diſponere de religione & cultu diuino, eiuſque ceremonijs. Sed hic contrarium liquet, nam aperte diſtinguitur officium ſacerdotum & officium regis; & dicitur, quod offerre incenſum ſeu thymiama, ac proinde, & alia quæ religionis ſunt curare, ad eius officium non ſpectet; ac per conſequens non poſſit ex authoritate ſe rebus ſacris immiſcere, ſed tanquam filius eccleſiæ, eidem & Deo ſubſeruire.

v.23. *Et ſepelierunt eum in agro regalium ſepulchrorum, eo quod eſſet leproſus*. 4. Regum capite 15. legitur ſepultus cum maioribus ſuis in ciuitate Dauid. Sed nulla eſt repugnantia, quia ſepultus eſt, non quidem intra
D ſepta ipſa regalium ſepulchrorum, ſed extra in agro, qui tamen intra ciuitatem Dauid, id eſt, intra arcem Sion, continebatur.

CAP. XXVII.

v.2. *EXcepto quod non eſt ingreſſus templum Domini.* Hoc in laudem Ioatham dicitur, ſicut in vituperium Oziæ capite ſuperiori dictum eſt, quod ingreſſus templum Domini adolere voluit &c. Proinde hic ſubaudiendum quod ibi expreſſum, nempe, vt adoleret incenſum Domino; vel templum Domini ponitur pro eo quod proprie templum Domini vo-
E cabatur; nempe pars templi ſecretior in qua adolebatur incenſum, in quam ſolis ſacerdotibus ingredi licebat, ſicut ſoli ſummo ſacerdoti in ſanctum ſanctorum. Vnde & Lucæ 1. Zacharias dicitur ingreſſus templum vt incenſum poneret; omnis vero multitudo populi foris ſtetiſſe hora incenſi. Et apud Hebræos diuerſis nominibus appellantur partes illæ templi; nempe ſanctum ſanctorum, ſanctuarium, & atrium templi. *Et adhuc populus delinquebat*. Scilicet immolando in excelſis, vt expreſſum eſt libri 4. Regum capite 15. Et hæc ſcilicet eſt cauſa, cur Ioatham, de quo nihil aliud reprehenſione dignum legitur, non connumeretur Eccle. 49. inter reges Iuda meliores.

v.3. *Ipſe ædificauit portam domus Domini excelſam*. Vide Annot. 4. Reg. 15.

CAP.

CAP. XXVIII.

v.10. *INſuper filios Iuda & Ieruſalem vultis vobis ſubycere in ſeruos & ancillas.* Iure quidē belli licet hoſtes iuſto bello ſuperatos in ſeruiturē redigere: ſed primom apparet bellum illud non fuiſſe iuſtè illatum populo Iuda à populo Iſrael. Deinde aliquando aliquid iuſtum eſt iuſtitia particulari, quæ reddit vnicuique quod ſuum eſt, ſed non iuſtitia generali, quæ etiam miſericordiam & clementiam requirit, maximè in fratres & ſocios religionis. Vnde merito hic reprehenſi ſunt qui fratres ſuos captiuos in ſeruitutem redigere voluerunt. Stando autem in lege naturæ, non videtur illicitum, vt qui eiuſdem ſunt veræ religionis, alij alios ſeruos habeant. Nam & lex Moyſi id concedit: *Si quis habuerit ſeruum Hebræum* &c. Et olim Chriſtiani Chriſtianos ſeruos habuerunt; neque dominus ius ſuum in ſeruum amittit, ſi forte ex gentili Chriſtianus fiat. Rectius tamē Chriſtiani imperatores poſtea ſanxerunt ne Chriſtiani Chriſtianos in ſeruitutem redigerent, aut ſeruos haberent, idque propter indecentiam, cum Chriſtiani omnes & fratres inter ſe, & eiuſdem patris filij per religionem habendi ſint.

v.15. *Apprehendentesque captiuos, omnesque qui nudi erant, veſtierunt eos, cumque veſtiſſent eos — & refeciſſent eos cibo & potu, adduxerunt Iericho.* Hoc exemplo admonentur Chriſtiani principes, ne ferociter abutantur victorijs, contra alios chriſtianos; etiamſi fortè propter peccata meruerint affligi. Nam & populus Iuda propter peccata ſua & regis ſui hanc afflictionem meruerat, & tamen reprehenduntur filij Iſrael quod erga eos inclementius egiſſent, & admonentur vt clementer eos tractent. Et in genere notandum quod ſicut Deus, qui iuſtiſſimus eſt, aliquando vindicat in hominum peccata per diaboli miniſterium, cuius ſemper eſt iniuſta & peruerſa voluntas, ita ſæpe peccata hominum punit per malam & iniuſtam voluntatem aliorum hominum, idque ſæpiſſime accidit in bellis. Vnde non ſequitur; Hic homo, aut hic populus peccauit, aut inſignem plagam meruit; ergo alius homo vel princeps, per quem Deus peccata illa punit, benè & iuſtè facit. Sic enim ſequeretur & Diabolum iuſtè facere affligendo homines. Nam per illum quoque ſæpe Deus homines punit.

v.19. *Humiliauerat enim Dominus Iudam propter Achaz regem Iuda, eo quod nudaſſet eum auxilio, & contemptui habuiſſet Dominum.* In Hebræo eſt: *Propter Achaz regem Iſrael.* Sic aliquando nominat ſcriptura reges Iuda, eo quod in Iuda primum fuerit regnum ſuper vniuerſum Iſrael. Alij putāt eum vocari regem Iſrael, quia imitatus erat peccata regum Iſrael. Quod ſequitur: *Eo quod nudaſſet eum auxilio*, quidam ad Deum referunt, qui nudauerat Achaz ſuo, id eſt, diuino auxilio. Sed contextus manifeſtè requirit vt ad Achaz referatur, quia ſequitur: *& contemptui habuiſſet Dominum.* Achaz igitur nudauit popolum auxilio Dei propter ſua peccata, vel, vt alij exponunt, nudauit eum bonis operibus; vel, quod in idem recidit, nudauit eum cultu vnius veri Dei, id eſt, popolum ab vnius Dei cultu auocauit.

v.23. *Et dixit, Dij regum Syriæ auxiliantur eis, quos ego placabo hoſtijs, & aderunt mihi, cum è contrario ipſi ruinæ fuerint ei, & vniuerſo populo Iſrael.* Verba ſunt Achaz qui ſtultiſſimè à dijs Syriæ auxilium expectabat. Porrò poſteriorum verborum iſte eſt ſenſus; non quod illi Dij ruinæ fuerint Iſraëlitico populo, adiuuando Syros, aut pugnando contra Iſraël, nam idolorum nulla eſt virtus: ſed fuerunt Iſraëli ruinæ obiectiuè quatenus ſcilicet Achaz eos colendo meruit ruinam ſui & populi.

CAP. XXIX.

v.3. *IPſe anno & menſe primo regni aperuit valuas domus Domini & inſtaurauit eas.* Pridem legebatur ſexto caſu (*ipſo anno*) Sed rectè Biblia Sixtina reſtituerunt nominatiuum (*ipſe*) ſcilicet ſuppoſitum verborum ſequentium. Et ſenſus eſt, quod ipſe Ezechias mox initio ſui regni, animum adiecerit ad cultum Dei reſtituendum: cuius pietas tanto etiam magis fuit commendanda; quod cum impiiſſimum habuiſſet patrem Achaz, ipſe tamen eius exemplo non fuerit deprauatus. Nam, vt D. Gregorius teſtatur in Iob, non admodum laudabile eſt bonum inueniri inter bonos, ſed hoc maximi meriti eſt, bonum eſſe inter malos. Hic etiam notandum quam magnum ſit Dei beneficium erga populum aliquem quod præficiat ei bonum, pium ac religioſum principem. Plerumque enim fit vt populus quoad religionem ſequatur exemplum ſui principis aut regis. Id declarant tot exempla regum Iuda & Iſrael, in quibus fere ad nutum, & voluntatem Regum, legimus religionem in populo eſſe mutatam.

v.15. *Et ingreſſi ſunt iuxta mandatum regis, & imperium Domini.* Non hinc conſequens eſt regiam poteſtatem fuiſſe ſuprà ſacerdotalem. Neque enim intelligitur mandatum propriè dictum (nam aliud eſſe officium regis aliud ſacerdotum, manifeſtiſſimè paret ſupra c. 26.) ſed mandatum hic vocatur ſignificatio voluntatis ſeu deſiderij facta ab homine habente authoritatem: cuius poteſtas etiamſi ad hoc præcipiendum ſe non extendat, tamen declaratio voluntatis eius tanti fit, vt ei non facilè contradicatur, nec contradici debeat in rebus pijs & iuſtis. Et hoc modo etiam legimus in hiſtorijs, Imperatores, Conſtantinum Magnum, & Carolum Magnum, atque alios iuſſiſſe congregari ſynodos, & de reformatione eccleſiæ vel etiam dogmatibus fidei ab Epiſcopis tractari; quia nimirum hoc volebant fieri, & vt fieret, ſua authoritate vrgebant, facile conſentientibus pijs epiſcopis; vt hac ratione nemo rei honeſtæ obſiſtere auderet.

v.21. *Et hircos ſeptem pro peccato.* Legimus Leuitici 4. præceptum eſſe vt pro peccato principis offeratur vnus hircus. Item pro peccato ſacerdotis vnus vitulus. Quomodo ergo hic lex ſeruata eſt, offerendo ſeptem hircos pro peccato? *Reſpondeo* legem ſic præſcribere vnum hircum offerendum, vt non prohibeat quo minus plures offerri poſſint pro peccato: imo tanta poſſet præceſſiſſe peccatorum multiplicatio, vt plures etiam offerri deberent, ſicut accidit in propoſito. Nam Ezechias propter grauiſſima peccata regis præcedentis & principum ac totius populi; quę ſanè multiplicia fuerant, etiam hoſtiam pro peccato multiplicare voluit. Quod additur, oblatam hoſtiam pro ſanctuario, intelligendum de ſacerdotibus & Leuitis in ſanctuario miniſtrantibus, pro quorum peccatis etiam fuerunt hoſtiæ oblatæ.

CAP. XXX.

v.1. *INito conſilio regis & principum, & vniuerſi cœtus Ieruſalem, decreuerunt vt facerent phaſe menſe ſecundo.* Exodi 12. pręcipit Dominus celebrari ſolemnitatem azymorum decima quinta menſis primi ad veſperam. Sed lex illa admittebat diſpenſationem, quæ diſpenſatio etiam in ipſa lege expreſſa eſt. Nam Num. 9. v. 6. 7. 8. & ſeq. cap. cum quidam immundi ſuper animo hominis, vt ſcriptura ibi loquitur, non

Digitized by Google

poſſent cum reliqua multitudine facere phaſe die & menſe conſtituto; Moyſes pro ijs conſulens Dominum, reſpondet, eos debere differre celebrationem phaſe in diem decimum quartum menſis ſecundi. Quod ibi ergo de paucis dicitur; hoc rectè iſto loco transfertur ad totam multitudinem, idque propter cauſas in textu allegatas, quarum vna erat quia templum Dei non erat repurgatum ante diem decimum ſextum menſis primi: Secunda quia ſacerdotes qui poſſent ſufficere ad immolationem hoſtiarum non erant ſanctificati: Tertia quia populus nondum erat congregatus in Ieruſalem, extra quem locum nefas erat phaſe immolari.

v. 10. *Igitur curſores pergebant velociter per terram Ephraim & Manaſſe vſque ad Zabulon, illis irridentibus & ſubſannantibus eos. Attamen quidam ex Aſer & Manaſſe &c.* Quin infra v. 18. additur: *Magna etiam pars populi de Ephraim & Manaſſe &c.* Vbi notandum, quod Nephtalim tamen non nominetur. Nam & Tobiæ 1. dicitur, qui erat ex tribu Nephtali, quod ipſe ſolus ex ea tribu pergebat in Ieruſalem ad templum Domini, reliquis omnibus euntibus ad vitulos aureos.

v. 18. *Magna pars populi quæ ſanctificata non fuerat comedit phaſe, non iuxta quod ſcriptum eſt, & orauit pro eis Ezechias.* Hinc oſtenditur, quod purgationum legalium ceremoniæ in neceſſitate omitti potuerunt. Erat quidem indultum Num. 9. vt qui primo menſe phaſe celebrare non poſſit, differret illud licitè in menſem ſecundum; ſed de tertio menſe nihil Deus declarauerat. Orat ergo Ezechias, vt Deus non indignetur, quod quidam etſi non, vt oportebat, purgati, aut ſanctificati, celebrarent phaſe; maximè quia etſi fortè in tertium menſem illorum paſcha reijcere voluiſſet, videbat id fieri non poſſe, niſi cum maximo incommodo eorum; qui de longinquo Ieroſolymam ad celebrandum paſcha venerant.

v. 27. *Surrexerunt autem ſacerdotes atque Leuitæ benedicentes populo, & exaudita eſt vox eorum, peruenitque oratio in habitaculum ſanctum cæli.* In poſtremis verbis, *peruenitque* &c. figurata eſt locutio, qua nihil aliud ſignificatur, quam quod oratio ſacerdotum exaudita fuerit à Deo: qui quidem vbique eſt ſecundum diuinitatis præſentiam, ſed peculiariter in cœlo eſſe & habitare dicitur, propter gloriæ ſuæ repræſentationem. Ibi enim beatis illis ſpiritibus gloriam ſuam exhibet. Hic etiam diſcimus duo; nempe, ad ſacerdotum officium pertinere, vt populo benedicant, id eſt, benè precentur, & Dei gratiam ſuper illos implorent; Tum etiam illud, quod ſic benedicentes populo, à Deo exaudiantur, idque iuxta diuinam promiſſionem factam Num. 6. vbi de Sacerdotibus dicitur: *Inuocabuntque nomen meum ſuper filios Iſrael, & ego benedicam eis.*

CAP. XXXI.

v. 4. PRæcepit etiam populo habitantium Ieruſalem, vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt poſſent vacare legi Dei.* Præceptum hoc Ezechiæ regis de decimis, & primitijs, non nouum præceptum fuit, ſed tantum renouatio præcepti diuini. Nam Dominus in lege præceperat ſacerdotibus primitias, & Leuitis decimas dari. Sed quia multo tempore propter populi auerſionem à cultu Dei, id erat neglectum; ideò rex pius ſuo edicto in vſum reuocauit. Ratio autem, & finis præcepti adiungitur his verbis: *Vt poſſent vacare legi Dei*, id eſt, miniſterium ſuum à lege præſcriptum exequi, ſiue docendo, ſiue ſacrificia offerẽdo, ſiue alijs templi miniſterijs vacando. Hinc etiã Gen. 47. legitur, quod & ipſi idololatræ ſacerdotes Ægyptiorum, tempore famis non fuerint compulſi vendere poſſeſſiones ſuas, eo quod ex publico alebantur. Ex quibus colligitur, apud Chriſtianos quoque ius decimarum & ſimilium, miniſtris Eccleſiæ competere, non ex humana conſtitutione, neque ex ſolo præcepto poſitiuo legis diuinæ; verum etiam ex lege naturali, ad quam lex poſitiua tantum addit certum modum & determinationem. Nempe iuſtum eſt ex lege naturæ, vt qui communitati miniſtrat, ab eadem ſuſtentationem accipiat. Miniſterium autem ſacerdotum & totius cleri, non propter ipſum conſtitutum eſt, ſed pro ſalute totius populi. Confer 1. Eſdr. 7. v. 24.

v. 8. *Benedixerunt Domino ac populo Iſrael.* Benedicere Domino, eſt eum laudare, & gratias agere pro acceptis beneficijs. Quod autem leguntur benedixiſſe populo, dupliciter intelligi poteſt. Vel quod populo pro liberalitate ſibi exhibita, gratias egerint, eamque collaudauerint, quod tam abundanter contuliſſent in opus miniſtrorum Dei: Vel quod populo propter eandem liberalitatem fuerint bene precati, id eſt, Dei gratiam & fauorem ſuper populo implorauerint. Quæ res, quem vſum, & fructum habeat. Vide c. præcedenti v. 27.

CAP. XXXII.

v. 7. *NOlite timere, nec paueatis regem Aſſyriorum — multo enim plures nobiſcum ſunt, quam cum illo.* Hoc duobus modis intelligi poteſt. Vno modo, vt ſenſus ſit: Deus nobiſcum eſt, qui vnus potentior eſt, quam omnis aduerſariorum exercitus; & ita ſenſus erit, multo plures, ſcilicet valore, non numero. Hunc ſenſum indicant verba ſequentia: *Cum illo eſt brachium carneum, nobiſcum Dominus Deus noſter.* Alio modo intelligi poteſt, vt de exercitu Angelorum loquatur. Pro hoc ſenſu facit quod poſtea angelus Domini occiderit de exercitu illo centum octoginta millia. Quamuis enim totus Angelorum exercitus ad huiuſmodi miniſterium ſemper ſit paratus, vnius tantum Angeli potentia ad hoc ſufficiebat. Et ſimili ſententia dictum eſt ab Helizæo ad puerum ſuum 4. Regum 19. *Noli timere; plures enim nobiſcum ſunt, quam cum illis*, & oſtendit ei montem plenum equorum & curruũ igneorum, per quos ſignificabatur exercitus cæleſtium ſpirituum. Quod autem hic fuerit bonus Angelus, patet, quia Iſaias c. 37. vocat eum Angelum Domini, quomodo etiam vocatur 4. Regum 19. & Eccleſiaſtici cap. 48.

v. 31. *Dereliquit eum Deus, vt tentaretur, & nota fierent omnia quæ erant in corde eius.* Hic locus oſtendit Deo deſerente, id eſt, gratiam non dante, hominem non poſſe ſuperare tentationem; non ita tamen vt neceſſario in illud peccatum incidat ad quod tentatur (fieri enim poteſt vt tentatio tentatione repellatur, ſicut clauus clauo pellitur) ſed ita vt ab ea ſalubriter & ſecundum Deum, ſine Dei gratia ſe expedire non poſſit. Quod autem additur; *Et nota fierent omnia quæ erant in corde eius*, non intelligitur, vt Deo innoteſcant, qui omnia nouit etiam antequam eueniant; ſed vt nota fiant ipſi homini, cui occulta cordis ſui frequenter ignota ſunt. Deinde, etiam alijs hominibus, quibus per experientiam innoteſcat de proximo qualis ſit. Hinc probari etiam poteſt ille commentarius verborum Dei ad Abraham Gen. 22. *Nunc cognoui quod timeas Deum*, id eſt, cognoſcere te feci.

CAP. XXXIII.

v.11. *Superinduxit eis principes regis Aſſyriorum, ceperuntque Manaſſem, & vinctum catenis duxerunt in Babylonem.* *Quæritur* quomodo in Babylonem; cum eo tempore rex Aſſyriorum non videatur Babylonem obtinuiſſe? Videantur hiſtoriæ. Forte dici poteſt per regem Aſſyriorum intelligi regem Chaldæorum ſeu Babyloniorum, eo quod ipſe ſub idem tempus regnum Aſſyriorum occupauerit. Porrò quod hic commemoretur Manaſſes in carcere pœnitentiam egiſſe, cuius in 4. Regum, nulla eſt mentio, mirum non eſt. Ideò enim vocantur hi libri paralipomenon, id eſt, prætermiſſorum, quod ſpiritus ſanctus, ſicut multa alia ibi prætermiſſa, ita & pœnitentiam Manaſſis, ad conſolationem peccatorũ, hic ſuppleuerit.

v. 17. *Attamen adhuc populus immolabat in excelſis Domino Deo ſuo.* In Hebræo etiam dicitur expreſſius, (*dumtaxat Domino Deo ſuo*) ne quis ſuſpicetur Manaſſem poſt pœnitentiam ſuam, & reſtitutionem in regnum, permiſiſſe, vt populus idolis ſacrificaret. Nihilominus & in excelſis Deo ſacrificare poſt ædificatum templum peccatum aliquod erat, vt explicatum eſt ſupra c.14. & 20. huius libri. Atque ideò ſcilicet dicitur; *Attamen adhuc populus immolabat in excelſis &c.*

v.18. *Reliqua geſtorum Manaſſe & obſecratio eius — continentur in ſermonibus regum Iſrael.* Nullo modo per ſermones regum Iſrael intelligi poſſunt libri regum, qui hos præcedunt. Nam ibi de pœnitentia Manaſſæ ſeu obſecratione eius ad Deum, nulla eſt mentio. Intelligendus eſt ergo liber aliquis qui in captiuitate Babylonica perierit; & poſteà per Eſdram non eſt reſtitutus. Deinde, nec oratio illa Manaſſæ, cuius hic mentio fit, ea eſt (vt videtur) quæ poſt finem huius libri poni ſolet, & nunc in calcem à Sixto Papa reiecta eſt; Nam ea oratio non habetur ſcriptura canonica, neque etiam inuenitur in Hebræo. Quæ autem hic citatur; ſi extaret, omnino veriſimile eſt, quòd in canonicam ſcripturam fuiſſet recepta.

v.20. *Et ſepelierunt eum in domo ſua.* 4. Regum 21. legitur (*in horto domus regiæ.*) Significatur, quod populus nõ fuerit eum dignatus honore ſepulchri regum; quia, licet pœnitentiam egiſſet, tamen peccato ſuo prouocauerat iram Dei grandem ſuper vniuerſo populo, vt habetur dicto loco 4. Regum 21. eamque irreuocabilem vſque ad populi captiuitatem. Repleuerat enim, vt ibidem dicitur, Ieruſalem ſanguine prophetarum vſque ad os; inter quos etiam Iſaiam ſerra medium ſecuit.

v.22. *Fecitque* (Amon) *malum in conſpectu Domini, & cunctis idolis quæ Manaſſes fuerat fabricatus, immolauit, atque ſeruiuit.* *Quæſtio* oritur, quomodo ergo fuerit vera pœnitentia Manaſſe, ſi idola à ſe facta non deſtruxit? *Reſpondent* nonnulli quod deſtruxit quæ potuit, ſed quod quædam latuerant, quæ Amon poſteà in publicum produxerit, & coluerit. Sed *melius* dici poteſt quod intelligatur de cunctis dijs, quibus olim Manaſſes ſtatuas fabricari curarat; nimirum, quod Amon filius eius nouas ſtatuas ijſdem rurſum fabricarit, vt idola eadem proinde dicantur, non materia, aut numero, ſed re ſignata.

v.23. *Et multo maiora deliquit.* Scilicet, Amon, quam pater eius Manaſſes. Scriptura quidem 4. Regum 23. & apud Ieremiam peccata Manaſſis magis exaggerare videtur, quam cuiuſquam aliorum ex regibus Iuda; adeò vt præcipuè propter ea ſignificet populum Iuda ablatum de terra Iſrael; tamen & hoc de Amon verum eſt, hoc ſenſu, quia non egit ipſe pœnitentiam, ſicut pater eius Manaſſes, ſed ſine ceſſatione **A** multiplicauit ſua delicta vſque ad mortem. Et hunc ſenſum apertè ſignificant Hebræa quæ ſic habent de Amon: *Et non humiliauit ſe à facie Domini, ſicut humiliauerat ſe Manaſſes pater eius, ſed ipſe Amon multiplicauit delictum ſuum.*

CAP. XXXIV.

v.5. *Oſſa præterea ſacerdotũ combuſſit in altaribus idolorum.* Non eſt hoc intelligendum de ſacerdotibus Leuitici generis, ſed de ſacerdotibus excelſorum, qui in illis altaribus ſoliti erant ſacrificare, & **B** populum à cultu Dei ad idololatriam traducebant. Huius autem facti duplex videtur fuiſſe ratio. *Vna*, quia conueniens erat, vt qui peccauerant ſacrificando idolis in illis altaribus, punirentur per hoc, quod in ijſdem altaribus eorum oſſa cremarentur: vtpote per quæ quis peccat, per hæc dignus eſt & puniri. *Altera* autem ratio erat, quia propoſitum erat Ioſiæ contaminare prorſus, & profanare altaria, ipſaque excelſa, lucos, & omnia loca, in quibus anteà falſus cultus exercebatur. Secundum legem enim omne id immundum reddebatur, & contaminabatur, quod cadauer attigiſſet. Propter hanc ergo cauſam, vt altaria illa idolorum contaminaret, & apud vulgus abominabilia redderet, iuſſit ſuper ea cremari oſſa ſacerdotum, qui in illis ſacrificauerant.

C v. 27. *Quoniam audiſti verba voluminis — reuerituſque faciem meam ſcidiſti veſtimenta tua — ego quoque exaudiui te.* Oſtendit ſcriptura non ingratum eſſe Deo, externo ſigno interiorem triſtitiam per pœnitentiam, ſeu deteſtationem peccati, teſtari. Quin veriſimile eſt, ne ſummo quidem ſacerdoti fuiſſe prohibitum in veteri lege ob certas cauſas ſcindere veſtimenta ſua; velut audita blaſphemia, vel in calamitate publica; ſicut Iudas Machabæus legitur feciſſe 1. Machab. 2. Nam quod in lege id videatur ſacerdoti ſummo prohiberi, Leuit. 21. id tantum intelligendum eſt, vt apparet, quoad luctum in morte ſuorum propinquorum. Per quod ſignificatum fuit, ſummum ſacerdotem ab omni carnali affectu debere prorſus eſſe alienum. **D** Sed maiorem difficultatẽ habet, *quomodo* Deus dicat Ioſiam exauditum eſſe, & tamen ſubiungat, eum cito moriturum? ſic enim habetur; *iam enim colligam te ad patres tuos.* *Reſpondeo*, Hebraicè non eſſe illud (iam) quo ſignificari videretur citam mortem illi indici in pœnam; ſed tantum: *Ecce ego colligam te ad patres tuos, nec videbunt oculi tui omne malum.* In hoc ergo exauditus fuit, quod promittitur ei non ſuperuentura mala ipſo viuente.

CAP. XXXV.

v.3. *Ponite arcam in ſanctuario templi quod ædificauit Salomon &c.* Hebraicè eſt: *Ponite arcam ſancti*- **E** *tatis in domo, quam ædificauit Salomon.* Septuaginta habent hoc modo: *& poſuerunt arcam ſanctam in domum, quam ædificauerat Salomon.* Ex quo conſequitur arcam tunc fuiſſe extra templum Domini, & non tantum in alia parte templi, vt quidam fingunt. Quomodo autem aut quando è templo fuerit ablata, non conſtat. Author libri Hebr. quæſtionum dicit, quod tempore Achaz, quando idola ab impio rege in templo poſita fuerunt, arca inde fuerit educta, & in domo cuiuſdam Leuitæ poſita, ibique eã manſiſſe vſque ad tempora Ioſiæ. Sed id non fit veriſimile. Nam ſi tẽpore Achaz id factum fuiſſet, Ezechias filius eius, qui fuit maximè ſtudioſus cultus diuini, curaſſet omnino eam in locum ſuum reduci. Proinde probabilius eſt, eam exportationem arcæ è templo factam fuiſſe

tempore Manaſſæ regis, vel filij eius Amon, quorum vterque fuit maximus cultor idolorum. Et licet Manaſſes pœnitentiam egerit, tamen fieri potuit, vt propter breuitatem temporis, quo poſt pœnitentiam regnauit, non omnia potuerit perficere, quę ad templi & cultus Dei reſtitutionem pertinebant. Nam arca non ſine maxima ſolemnitate transferenda erat è loco in locum.

v.9. *Dederunt ſacerdotibus ad faciendum phaſe, pecora commixtim duo millia ſexcenta, & boues trecentos.* Sic & paulo poſt: *Dederunt cæteris Leuitis ad celebrandum phaſe quinque millia pecorum, & boues quingentos.* Senſus eſt, ad faciendum phaſe, id eſt, pro celebratione feſtiuitatis Paſchalis. Non enim tunc tantum agni Paſchales immolabantur, ſed per octo continuos dies, etiam alia varia ſacrificia, vt patet Num.28.v.16.& ſeqq.

v. 18. *Non fuit Phaſe ſimile huic in Iſrael à diebus Samuelis prophetæ. Sed nec quiſquam de cunctis regibus fecit Phaſe ſicut Ioſias ſacerdotibus & Leuitis & omni Iudæ & Iſrael qui repertus fuerat.* Libro 4. Regum dicitur (*à diebus Iudicum*) ſed non pugnat. Nam Samuel fuit vltimus Iudicum. Quod autem addit; *Sed nec quiſquam de cunctis regibus fecit Phaſe ſicut Ioſias*, non ſignificat ſcriptura phaſe illud, quantum ad multitudinem populi, vel ſolemnitatem fuiſſe excellentius cæteris, etiam tempore Dauidis aut Salomonis celebratis; conſtat enim illorum tempore longe maiorem fuiſſe populi multitudinem, quando regnum Iſrael nondum erat diuiſum, & decem tribus nondum erant abductæ in captiuitatem; ſed quod hic dicitur de eius Phaſe excellentia, referendum eſt ad Ioſiæ regis liberalitatem in ſacerdotes. Leuitas & vniuerſum populum. Cum enim Ioſias opibus longè inferior eſſet Dauide & Salomone, tamen plura munera contulit toti populo ad celebrationem huius feſti, quam Dauid aut Salomon feciſſe legantur. Et hunc ſenſum omnino indicat ſeries narrationis.

v.21. *Contra aliam pugno domum, ad quam me Deus feſtinato ire præcepit. Deſine aduerſus Deum facere.* Hęc Nechao rex Ægypti ad Ioſiam. Dicitur is 4. Reg. 23. (alio nomine ibi vocatus Pharao) profectus contra regem Aſſyriorum: *Quæritur*, quare ergo Ioſias contra eum pugnauerit. Nec poſſe dici videtur, Pharaonem hoc mendaciter dixiſſe. Nam ſcriptura indicat eum vera locutum, cum ſubiungit: *Nec acquieuit ſermonibus Nechao ex ore Dei.* Adde quod 3. Eſdræ 1. (etſi is liber canonicus non ſit) dicatur Ioſiam non attendiſſe verbum prophetæ ex ore Domini; imò & Hier. epiſt. ad Cteſiphontem, prophetam illum intelligit Ieremiam. Quomodo tamen, his non obſtantibus, probabiliter excuſari poſſit hoc factum Ioſiæ, diximus in annot. ad lib.4. Reg. 23.v.25. Pręceptum autem hoc Dei, quod Nechao ſe habere dixit, intelligendum videtur de occulto quodam inſtinctu, & notificatione à Deo ipſi facta, ſiue per ſomnium (vt factum eſt Pharaoni & Nabuchodonoſori) ſiue alio modo, ſicut & cap. ſeq. & 1. Eſdræ 1. legimus Cyrum dicere: *Dominus Deus cęli præcepit mihi, vt ędificarem domum.*

A
CAP. XXXVI.

v.5. V*iginti quinque annorum erat Ioakim*, & verſ.
ſeq. *Contra hunc aſcendit Nabuchodonoſor rex*
Chaldæorum, & vinctum catenis duxit in Babylonem. 4.
Reg.24. dicitur de eo. *Et dormiuit Ioakim cum patribus*
ſuis. Et rurſum Ieremias c.22. ſic quoque de eo vaticinatur:
Sepultura aſini ſepelietur, putrefactus & proiectus
extra portas Ieruſalem. Quæ loca vt intelligantur mutuo
non contrariari; ſciendum eſt quod Nabuchodonoſor
hunc regem Ioakim ceperit captiuum, &
vinxerit catenis, ad hoc vt duceret eum in Babylonem;
attamen poſteà, mutato conſilio eo quod rebellauerat
contra ipſum, & rupiſſet pactum cum eo initum,
B iuſſit eum interfici; & cadauer extra muros Ieruſalem
inſepultum proijci; quemadmodum & refert
Ioſephus in Antiquit. Iudaicis. Ita impleta fuit
illa prophetia Ieremiæ: *Sepultura aſini ſepelietur.* Quod
ergo habemus (*Vinctum catenis duxit in Babylonem*) alij
ex Hebræo clarius vertunt; *Vinxit eum catenis duabus,*
vt duceret in Babylonem. Quod vero in libro Regum
dicitur; *Dormiuit cum patribus ſuis*, non ſepultura ſignificatur,
aut locus ſepulturæ; quaſi corpus eius appoſitum
fuerit in ſepulchris patrum; ſed tantum ſignificatur
eum mortuum fuiſſe; ſicut patres eius mortui
erant.

v.8. *Reliqua verborum Ioakim, & abominationum eius,*
quas operatus eſt, & quæ inuenta ſunt in eo. In Hebræo
C habetur ſingulariter, *quod inuentum eſt in eo.* Et intelligi
volunt tum Hebræi, tum etiam multi Chriſtiani
expoſitores, quod inuenta ſunt in corpore eius quando
inſepultum abiectum fuit, ſtigmata quædam, quæ
corpori ſuo imprimi curauerat in honorem idolorum,
quæ colebat. Nempe ſicut etiamnum hodie impoſtores
quidam hominibus credulis, & ſuperſtitioſis
quædam ſigna, & figuras ſeu imprimunt, ſeu tradunt,
quaſi ad certos quoſdam effectus valitura; ita
olim, inprimis cultores idolorum, ſibi aliqua huiuſmodi
ſigna imprimere ſeu incidere ſolebant. Notatur
ergo huius regis ſumma ſuperſtitio, circa cultum
idolorum. Poteſt tamen etiam intelligi ſecundum
conſuetam ſcripturæ phraſim hoc modo; (*& quæ inuenta*
ſunt in eo) id eſt, quæcunque deprehenſus eſt
D commiſiſſe. Sic Pſal. 16. dicitur; *Non eſt inuenta in me*
iniquitas, & Dan. 5. *Scientia & ſapientia inuentæ ſunt in*
eo, &c. & 6. *Iuſtitia inuenta eſt in me*, & cap.13. *Quia non*
eſſet inuenta in ea res turpis.

v.23. *Hæc dicit Cyrus rex Perſarum; Omnia regna terræ*
dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipſe præcepit mihi. Vide
cap. præced. v.21. vbi explicatur quomodo Deus aliquando
legatur quædam indicaſſe, vel præcepiſſe
gentilibus: quibus hoc adde, quod præceptum Cyro
factum à Deo, intelligi etiam poſſit; ſcilicet, quod ex
Iſaiæ prophetia, ſibi à Iudæis exhibita, in qua Cyrus
proprio nomine deſignatus erat (vide cap.44.& 45.)
intellexerit hoc Deum à ſe poſtulare.

FINIS LIB. II. PARALIPOM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM I. ESDRÆ.

CAP. I.

v. 2. H*Æc dicit Cyrus rex Perſarum. Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipſe præcepit mihi, vt ædificarem ei domum in Ieruſalem, quæ eſt in Iudæa*. Hyperbole eſt, in eo quod dicit, *omnia regna terræ*, nam in ſola Aſia Cyrus regnauit. Qood autem dicit Cyrus Deum ſibi præcepiſſe, vt ædificaret ei domum in Ieruſalem, non tam de priuata aliqua reuelatione ipſi facta intelligendum videtur, quam quod à populo Iodaico, qui erat in Babylone, vbi imperabat Cyrus, intellexiſſet, quid de eo prophetaſſet ante annos ferè ducentos Iſaias. Sunt hęc Iſaiæ verba cap. 45. *Hæc dicit Dominus Chriſto meo Cyro: cuius apprehendi dexteram, vt ſubijciam ante eum gentes, & dorſa regum vertam*. Deinde addit. *Ipſe ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet*. Hæc ergo duo agnoſcit Cyrus. Ex quo videtur quod hactenus habuerit veri Dei notitiam, quatenus id opus eſſet ad remittēdum populum liberum, & dandam poteſtatem ędificandi ciuitatem & templum. Nam alioqui non apparet eum receſſiſſe à cultu idolorum. Ob quam cauſam etiam fortaſſe poſteà tam turpiter cecidit in prælio, & à Thomyri fœmina, Regina Scytharum poſt mortem ſumma ignominia fuit affectus, demerſo capite eius in vtrem ſanguine plenum illa dicente: *Satia te nunc ſanguine, quem ſitiſti*. Quomodo autem dicat Deum ſibi regna dediſſe, cum multa non iure, ſed vi armorum occuparit? *Reſpondeo*, reſpectu Dei nihil eſt iniuſtum in diſtribuendis regnis, aut alijs temporalibus bonis; ipſius enim ſunt omnia: Vnde & Iob 22. dicitur de Deo reſpectu impiorum: *Cum ille impleſſet domos eorum bonis*.

v. 5. *Et ſurrexerunt principes patrum de Iuda & Beniamin & ſacerdotes, & Leuitæ, & omnis, cuius Deus ſuſcitauit ſpiritum, vt aſcenderet ad ædificandum templum Domini*. Nota, non omnes omnino Iudæi, qui in regno Babylonis habitabant, aſcenderunt ad ædificandum templum in Ieruſalem; ſed ſoli illi, quorum Deus ſuſcitauit ſpiritum, vt aſcenderent. Multi enim ad reditum tardi erant, quia iam manomiſſi, vxores, & filios, & poſſeſſiones acquiſierant in Babylone; quibus quaſi compedibus retinebantur, ne redirent in patriam. Simul agnoſce in his verbis motionem Dei efficacem. Sic enim & Dominus in Euangelio Ioan. 6. *Omnis, qui audiuit à patre, & didicit, venit ad me*.

CAP. II.

v. 1. H*I ſunt autem prouinciæ filij, qui aſcenderunt de captiuitate*. Conferendum eſt hoc caput ab initio vſque ferè ad finem (ad eum ſcilicet vſque locum v. 68. *Et de principibus patrum*) cum c. 7. Nehemiæ ſeu 2. Eſdræ, in quo tota hęc ſcriptura repetitur.

v. 43. *Nathinæi, filij Siba, filij Haſupha &c.* Ac deinde v. 55. *filij ſeruorum Salomonis, filij Sotai, filij Sophereth &c.* Nathinæi interpretantur, *dati*, vel *donati*, hoc eſt conſecrati in miniſterium templi. Hi erant ſacerdotum ac Leuitarum miniſtri, quantum ad opera ſeruilia circa miniſteriom templi peragenda. Erant autem poſteri Gabaonitarum, quos Ioſue primum, deinde & Dauid rex conſtituit in hoc, vt cęderent ligna, & aquas comportarent in vſum ſacrificiorum. Filij autem *ſeruorum Salomonis* erant proſelyti, ex eorum poſteritate, per quos Salomon extruxerat templum Domini, & quos deinceps deputauerat ad eiuſdem templi perpetuam conſeruationem & inſtaurationem. Hi ergo ſignificantur, reſeruatis ſuis officijs quæ habuerant ante deſtructionem templi, vna cum reliquo populo aſcendiſſe in Ieruſalem, quod eorum opera circa templi ædificationem, vel inprimis foret neceſſaria.

v. 63. *Et dixit Atherſatha eis, vt non comederēt de Sancto ſanctorum, donec ſurgeret ſacerdos doctus atque perfectus*. Scilicet vt ipſe de his ex veteribus monumentis perſcrutatis, vel ſua prudentia, reſponderet. Similis locus eſt 1. Machab. 4. & 14. Sed *quæres*, cur Eſdras ſacerdos non fuerit ad hoc idoneus? *Reſpondeo*, veriſimiliter illum fuiſſe idoneum. Sed is, dum hæc gerebantur, nondum venerat in Ieruſalem. Nam infra cap. 7. aduentus eius deſcribitur. At *inſtas*, Similia quoque ſcribuntur Nehemiæ, ſiue 2. Eſdræ 7. quo tempore iam aderat Eſdras. *Reſpondeo*, eo loco tantum repeti, id quod hoc loco ſcribitur; non autem commemorari nouum aliquod factum. Totum ergo illud ad tempus huius capitis pertinet.

CAP. III.

v. 12. P*Lurimi, qui viderant templum prius, cum fundatum eſſet & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna*. Obſcurus ſermo. Septuaginta ſic habent: *Qui viderant domum primam in fundatione eius, & hanc domum oculis ſuis*. Quod tamen ſic intelligendum eſt, domum ſtantem ſuper fundamenta ſua. Nam quingenti anni circiter fluxerant, ex quo Salomon eam fundauerat. Hebræa ſic ſonant: *Et multi ex ſacerdotibus &c. qui viderūt domum primam, in fundando hanc domum in oculis eorum, flebant*: quibus verbis ſatis ſignificatur de fundamentis potius noui templi agi. Viderant ergo multi prius templum (nam vndecim annis poſt captiuitatem Ioakim, templum prius conflagrauerat, vix elapſis iam ſexaginta annis). Sed cum viderēt fundamenta noui templi, non promittere tantum ſplendorem, quantus prius fuerat, flebant. Qood an acciderit idcirco, quod fundamenta non fuerint tantæ capedinis, (de qoo vide infra cap. 6. & locis ibi citatis) an verò quod lapides fundamentales, reliquuſque apparatus non eſſent tam magnifici vt in priori templo; non ſatis conſtat. Id certum videtur, hos non fleuiſſe ex lætitia, ſed triſtitia; nempe quia opponuntur ijs alij mixtim lætantes.

Hac occaſione *quæritur* quomodo ergo dicat Aggæus cap. 2. loquens de hoc ſecundo templo: *Magna erit gloria domus iſtius nouiſſimæ, plus quam primæ, dicit Dominus*. Quidam hoc ſic exponunt, ideo tribui maiorem gloriam domui poſteriori, non quod ſtructura eſſet magnificentior, ſed quia maioris virtutis & laudis erat, exiguas captiuorum reliquias tantum opus perficere, quàm opulentiſſimum regem Salo-

A monem ſuum opus, etſi ſplendidius. Et eſt quidem bonus hic ſenſus; ſed teſtimonio prophetæ non conueniens: Nam propheta loquitur de tempore Chriſti, quando futurum erat, vt gloria domus illius maior eſſet, qoam prioris: Nempe quia in priori domo tantum fuit arca teſtamenti, quæ erat figura Chriſti; in hac vero domo ipſe Chriſtus verſari, & docere dignatus eſt. Et hoc ſignificare prophetam manifeſtum eſt, quia addit: *Adhuc modicum, & veniet deſideratus cunctis gentibus*. Nec obſtat, quod Ioſephus teſtetur, templum illud iterum fuiſſe deſtructum, & ab Herode reędificatum. Nam templum aliquod eodem loco reædificatum poteſt etiam quodammodo dici idem templum: ſicut & ciuitas, etiamſi aliquando deſtru-B cta, dicitur tamen ſemper eadem ciuitas.

CAP. IV.

v. 3. *NOn eſt nobis & vobis vt ædificemus domum Deo noſtro, ſed nos ſoli ædificabimus*. Duplici ratiooe Samaritæ repellendi erant à communi ædificatione; tom quia hoſtes erant, vt dicitur initio capitis (vnde intelligitur eos cum dolo locutos fuiſſe) tum, quia licet verum eſſet aliquo modo ipſos colere Deum Iudæorum, eique victimas immolaſſe à diebus Aſor Haddan regis Aſſyriorum, à quo fuerāt in Samariæ loca tranſlati, (vt patet 4. Reg. 17.) non tamen ita vt Iudæi qoærebant Deum Iſraël; quia ſimul cum illo, qoi ſolus eſt verus Deus, ſuos etiam C colebant falſos Deos; quemadmodum eodem loco ſcriptura memorat. Hinc ergo Samaritæ illi inuidia moti, tandem falſam calumniam illis inurunt, quaſi ad rebellandum ciuitatem reſtaurarent. Nihil enim moliebantur Iudæi, niſi iuxta edictum Cyri ędificare domum Domini Dei.

v. 7. *Et in diebus Artaxerxis ſcripſit Beſelam Mithridates*. Quis fuerit hic Artaxerxes, & quis Aſſuerus, de quo verſu præcedenti, vide Eſther 1. Cæterum quod hic Beſclam ponitur tanquam nomen proprium, alijs magis placet vertendum fuiſſe (*in pace*) eò quod ita interpretentur verbum Hebraicum. Hinc Pagninus vertit (*ſcripſit verbis pacificis*) & alij interpretantur, quaſi latenter & ſecretò. Sed poteſt D etiam eſſe nomen proprium. Chryſoſt. lib. 1. contra vituperatores vitæ Monaſticæ ſub initium, ſcribit hos Samaritas, propterea quod impedire voluerint ædificationem templi, poſteà peſte & vermibus conſumptos periiſſe.

CAP. V.

v. 8. *NOtum ſit regi, iſſe nos ad Iudæam*. Notandum, quod hi, qui tempore Darij leguntur quęſiuiſſe ex Iudæis, quo conſilio & qua authoritate hanc domum ædificarent; non id fecerint ad impediendam ædificationem templi, & cultum Dei, ſicut E Samaritæ, de qoibus cap. præced. ſed tantum ad hoc, vt cognoſcerent ſuper hac re regis voluntatem; eaque cognita, vel prohiberent, vel permitterent; prout ſcirent regi placere. Vnde etiam, quaſi ad laudem Dei, io epiſtola ponunt; vocantes domum Dei Magni. Quare rectè Beda hunc locum *myſticè* exponens, per Samaritas, qui Iudæos accuſabant, intelligit hæreticos: per iſtos autem duces, qui trans flumen habitabant, eos, qui in gentilitate viuentes, veritatem tamen inquirunt, vt in ea conquieſcant.

Ad domum Dei magni, quæ ædificatur lapide impolito. Quæritur quomodo hoc ſit accipiendum, cum oporteat lapides, poliendo, ad ædificium aptari? Qoidam ſic intelligunt (*lapide impolito*) id eſt, nouo; quem quidem impolitum repererunt, ſed poliendo aptauerunt ædificio. Alius quidam ſic: *lapide impolito*, id eſt, in quo nullæ fierent ſculpturæ imaginum, ſed qui tamen aptaretur ad vſum ædificij. Sciendum interim vocem Hebręam non ſignificare propriè impolitum, ſed magnum. Id autem dupliciter quoque intelligi poteſt; vel mole, vel pretio. Secundum prius, quidam vertunt (*ex lapide ingenti*) ſecundum poſterius (*ex lapide marmoreo*.) Quam poſteriorem intelligentiam, vt de pretio & qualitate intelligatur, confirmant ſeptuaginta interpretes, qui habent (*de lapidibus electis*) id eſt, pretioſis. Septuaginta Romæ impreſſi habent, (*ex lapidibus politis pretioſis*).

CAP. VI.

v. 3. *ET vt ponant fundamenta ſupportantia altitudinem cubitorum ſexaginta, & latitudinem cubitorum ſexaginta, ordines de lapidibus impolitis tres &c.* De priori templo Salomonis ſic habemus 3. Reg. 6. *Domus quam ædificabat rex Salomon Domino, habebat ſexaginta cubitos in longitudine, & viginti cubitos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine* Hinc videri poteſt domum priorem Salomonis fuiſſe longè minorem hac ſecunda; vt quæ triginta tantum cubitos habuerit in altitudine, & viginti in latitudine; cum huic tribuantur tam altitudinis quam latitudinis ſexaginta cubiti. Sed contra eſt, quod ſupra cap. 3. v. 12. huius libri ſatis indicatur ſecundi templi fundamenta non reſpondiſſe magnitudini primi templi. Ad hoc, 2. Paral. 3. narratur altitudinem primi templi fuiſſe centum viginti cubitorum; huius autem ſecundi templi altitudo tantum deſcribitur fuiſſe ſexaginta cubitorum. Quomodo autem intelligi debeat, quod de triginta cubitis altitudinis adfertur; ex dicto loco 3. Regum 6. annotatis, clarum eſt. Porro quod hic dicitur, ſecundi templi latitudinem fuiſſe cubitorum ſexaginta, de longitudine videtur accipiendum. Vox enim Hebræa ſignificat *extenſionem*, quam rectius longitudinem interpreteris quàm latitudinem; eſtque vox diuerſa ab ea quæ 3. Reg. 6. & 2. Paralip. 3. latitudinem ſignificat.

CAP. VII.

v. 6. *IPſe Eſdras aſcendit de Babylone; Et ipſe ſcriba velox in lege Moyſi &c.* Notandum ſcribas dici in populo Iudaico, nō quorum officium eſſet deſcribere vel geſta, vel inſtrumenta ciuitatum, aut reipublicæ, quales hodie ſcribæ vocantur, ſed quorum officium erat ex lege Moyſi, & prophetarum libris, alijſque ſcripturis & monimentis, reſpondere ad interrogata, & ſubortas difficultates, ſicut apud Romanos erant certi quidam deſignati, qui ex Sibyllinis libris reſponſa redderent. Hi autem apud Iudęos, non alij erant, quam legiſperiti. Vnde quos Matthæus & Marcus in ſuis euangelijs ſcribas vocant, eoſdem Lucas ferè vocat legiſperitos. Deinde vox Hebręa *Sopharim*, non à ſcribendo, ſed à libro, vel litera deducitur. q. d. librarios, à libris euoluendis, & enarrandis. Talis ergo fuit Eſdras de quo hic dicitur, quod fuerit *Scriba velox in lege Moyſi*. id eſt, doctor, & enarrator legis peritiſſimus, & exercitatiſſimus. Quidam iſtud eò referunt, quod Eſdras legem Moyſi, & reliquos veteris ſcripturæ libros à Chaldæis concrematos, reſtituerit: Sed illud, quanquam traditione quadam ſic receptum ſit, ex hoc tamen loco pro certo ſtatui non poteſt.

v. 24. *Vobis quoque notum facimus de vniuerſis ſacerdotibus & Leuitis, vt vectigal & tributum & annonas non*

habentis poteſtatem imponendi ſuper eos. Sic pręcipit rex ille ethnicus Artaxerxes præfectis prouinciæ; Iudeæ nolens miniſtros templi Domini vllo onere perſoluendi tributi grauari. Quod ſanè æquiſſimum eſt, vt qui diuino ſeruitio ſunt mancipati, ab oneribus communitatis, cui ſeruiunt, ſint exempti. Hoc tunc ita ſtatuit rex ille ethnicus qui modicam adhuc veri Dei notitiam habebat. Et veriſimile eſt propterea hoc eum ſtatuiſſe, quia ſacerdotes idolorum iure gentium tali immunitate fruebantur, de quo Geneſ. 47. Multo magis igitur Chriſtiani principes, qui ſunt filij eccleſiæ, eandem libertatē viris eccleſiaſticis, tanquam patribus ſuis ſpiritualibus, inuiolatam ſeruare debent. Vide etiam 2. Paralip. 31. v. 4.

v. 26. *Et omnis qui non fecerit legem Dei tui, & legem regis diligenter, iudicium erit de eo, ſiue in mortem &c.* Rex ethnicus ſtatuit pœnas tranſgreſſoribus legis Dei, eaſque varias, & eſt veriſimile intelligi leges ad cultum Dei pertinentes. Nam quæ ad politiam pertinebant, leges regis erant. Hinc ergo oſtendi poteſt pertinere ad principes ſęculares punitionem eorum qui in religionem peccant; etiamſi de rebus religionis non cognoſcant, niſi ex eccleſiæ iudicio ſeu teſtimonio; ſicut rex iſte ethnicus de religione Iudaica non cognoſcebat, niſi generaliter fidem habens teſtimonio & iudicio ſacerdotum.

v. 27. *Benedictus Dominus Deus patrum noſtrorum qui dedit hoc in corde regis vt glorificaret domum Domini quæ eſt in Ieruſalem.* Aperta confeſſio gratiæ Dei efficaciter operantis in cordibus hominum. *Qui dedit hoc*; ſcilicet, vt tale decretum faceret pro inſtaurando cultu & ceremonijs templi, *Vt glorificaret*; ſcilicet *Deus, domum Domini*. Senſus eſt, Deum dediſſe hoc in corde regis volentem per hoc glorificare domum Domini, & conſequenter ſeipſum; ad cuius cultum domus illa erat extructa. Nam Deus refert omnia tandem ad gloriam ſuam.

CAP. VIII.

v. 15. *Quæſiuique in populo & in ſacerdotibus de filijs Leui, & non inueni ibi.* *Quæſtio* ex his verbis oritur, Nempe quomodo dicat ſe in ſacerdotibus, id eſt, inter ſacerdotes quæſiuiſſe de filijs Leui, & non inueniſſe, cum ſacerdotes eſſe non poſſent, niſi de tribu Leui? *Reſpondeo* Leuitas in ſcriptura ſacra dupliciter dici. Vno modo, omnes qui ex Leui progeniti ſunt, comprehenſis etiam ſacerdotibus. Alio modo eos, qui ex illa tribu ſunt non ſacerdotes. Nam nomē generis ſępè apud ſcriptores attribuitur ſpeciei imperfectiori, ſicut vulgo ſolas beſtias vocamus animalia, & tamen reuera etiam homines ſunt animalia. Ita ergo ſacerdotes quidem erant Leuitæ; ſed vulgo apud Iudæos nomen Leuitarum referebatur tantum ad Leuitas non ſacerdotes. Et tales Leuitas requirebat Eſdras inter ſacerdotes, & non inueniebat.

v. 21. *Et prædicaui ibi ieiunium iuxta fluuium Ahana, vt affligeremur coram Domino, & peteremus ab eo viam rectam &c.* Hoc exemplo monemur, vt quotieſcunque opus aliquod magni momēti aggredimur; ieiunium & orationes præmittamus. Notandum etiam quod ieiunium præmittitur orationi. Primo enim dicit: *vt affligeremur coram Domino*, deinde vero, (*& peteremus ab eo viam rectam.*) Et ſimiliter paulo poſt rurſum: v. 23. *ieiunauimus & rogauimus Dominum.* Oportet enim, inquit Beda, vt quicunque ad precandam miſericordiam Domini ingreditur, primum ſe, continentius viuendo, dignum exaudiri præbeat; & ſic confidenter orationis effectum à Domino expectet. Sic ille. Item ieiunium mentem reddit aptam orationi, quia purificat, & eleuat vt eccleſia canit. Et in propoſito, hi ad iter ſe paraturi, per ieiunium ſeipſos affligentes, & peccata præterita caſtigantes, præueniunt manum Dei, ne eos fortè iuſtè puniret obijciendo periculis itinerum.

CAP. IX.

v. 2. *Manus etiam principum & magiſtratuum fuit in tranſgreſſione hac prima.* Vox illa (*prima*) vel coniungi poteſt cum (*tranſgreſſione*) vt ſit ablatiui caſus, & ſignificetur, quod hæc fuerit prima trāſgreſſio poſt reditum è captiuitate: Vel potius eſt nominatiui caſus, vt ſit ſenſus: Manus principum fuit prima in hac tranſgreſſione, ſic vt eorum exemplo, etiam reliqui ex plebe fuerint inducti ad peccandum. Et hic eſt verus ſenſus iſtorum verborum, quemadmodum patet ex Hebræo & ſeptuaginta. Etenim Hebręa hoc modo clarius verti poſſunt: *Manus principum & magiſtratuum prima fuit in hac prauaricatione.* Porrò notandum hîc, quam graue peccatū æſtimetur in ſcriptura ſacra ducere iugum, id eſt, inire connubia, cum infidelibus. De quibus Dominus 3. Reg. 11. (*Certiſſimè enim auertent corda veſtra, vt ſequamini Deos eorum.* v. 2.

v. 8. *Et daretur nobis paxillus in loco ſancto eius.* *Paxillus*, id eſt, firmus locus, ſeu firmamentum. Pridem legebatur monoſyllabum (*pax*) quaſi felicitas quietis peteretur. Sed rectè iuxta Hebræa, & Græca, & veteres Latinos codices in biblijs Sixtinis correctum eſt; ſicut & verſu proximo, vbi legebatur, (*ſpem*) monoſyllabum pro diſſyllabo, (*ſepem*). Senſus enim idem eſt cum præcedenti, ſcilicet, vt daret eis Deus ſepem, ſeu munimentum firmum, contra irruptiones hoſtium: metaphora ſumpta à ſepibus, quibus feræ & fures arcentur ab hortis.

v. 12. *Et non quæratis pacem eorum & proſperitatem eorum vſque in æternum.* *Quæritur* quare id non ſit contra præceptum de diligendo proximo, etiam inimico? *Reſpondeo*, quia proximum tenemur diligere ad ſummum bonum. Bona itaque temporalia ita eis præſtare, aut impendere debemus, quatenus eos, vel etiam nos non remorentur à bonis æternis. Si ergo amicitia, aut beneficiorum impenſio malis facta, reddit eos peiores, vel nos in periculum ſeductionis conijcit, vt erat in propoſito; tunc non tenemur ijs externa ſigna beneuolentiæ exhibere.

CAP. X.

v. 11. *Et nunc date confeſſionem Deo patrum veſtrorum, & facite placitum eius, & ſeparamini -- ab vxoribus alienigenis.* Placitum hoc Dei intelligit Eſdras præceptum Dei Deut. 7. & alibi; quo prohibebantur filij Iſrael ducere vxores alienigenas. Et notandum, quod etſi expreſsè aliud præceptum non eſſet, niſi de Chananæis in coniugium non aſſumendis, quorum terram poſſeſſuri eſſent; tamen Eſdras etiam extendit, (vt patet cap. præcedenti verſ. 1.) ad Ammonitas, Moabitas & Ægyptios; idcirco ſcilicet, quia iam eadem ratio in iſtis locum habebat, quæ nuper in Chananæis ſolis, in quorum medio habitabant; nempe ne abducerentur per eos ad cultum idolorum. Vtrum vero hæc ſeparatio fuerit tantum quoad thorum & habitationem, an etiam quoad vinculum; non ita conſtat. Vide quæ diximus in 4. Sent. diſt. 39. cap. 3. Similiter non ſatis conſtat vtrum cum matribus & filij, ex huiuſmodi coniugijs nati, reiecti ſint. Sechenias quidem princeps dixit ad Eſdram; *vt proijciamus vniuerſas vxores, & eos qui de his nati ſunt*; tamen vtrum ita factum ſit, ſcriptura non commemorat. Beda quoque annotat, quod filios non abiecerint, ſed apud ſe ſeruatos docuerint renunciare maternæ infidelitati; & per circumciſionem eos Domino, & fidelium ſocietati, conſecrauerint.

FINIS LIB. I. ESDRÆ.

ANNO-

ANNOTATIONES

IN LIBRVM II. ESDRÆ.

CAP. I.

v. 1. E*T factum eſt in menſe Caſleu, anno vigeſimo*. Annum vigeſimum intellige regis Artaxerxis. Sic enim habetur initio cap. proximi: *Factum eſt autem in menſe Niſan anno vigeſimo Artaxerxis regis*. Verum queſtio hinc oritur, quomodo Nehemias audierit afflictionem populi ſui anno illo vigeſimo, menſe Caſleu, ac deinde cap. ſequenti, eodem anno menſe Niſan, narretur auxilium à rege petijſſe; cum menſis Niſan præcedat menſem Caſleu? Variæ ſunt *reſponſiones*, ſed ſimpliciſſima videtur eſſe; quòd etſi apud Iudæos in decurſu anni, Niſan præceſſerit menſem Caſleu; ac proinde eodem anno Iudaico non poſſint præceſſiſſe ea quæ geſta ſunt in menſe Caſleu, ea quæ facta ſunt menſe Niſan; tamen potuiſſe hæc fieri eodem anno vigeſimo Artaxerxis; nempe quia Artaxerxis regni initium & anni, inceperint computari circiter à menſe Caſleu; quomodo etiam anni Auguſti Cæſaris, & aliorum Imperatorum, non incipiuntur ſemper à Calendis Ianuarij, ſed ſingulorum ſæpè diuerſimodè.

v. 3. *Et murus Ieruſalem diſſipatus eſt, & portæ eius combuſtæ ſunt igni*. Quidam interpretantur hunc locum de diſſipatione facta per Samaritas, & alios hoſtes Iudæorum, de quibus cap. 4. libri ſuperioris. Sed nuſquam hoc legitur. Et conſtat Cyrum non dediſſe poteſtatem reſtaurandæ ciuitatis, ſed tantum templi. Hoſtes quidem Iudęorum cap. illo 4. libri præced. accuſabant Iudęos, quod muros ciuitatis extruerent, & pararent rebellare; ſed mentiebantur, vt etiam ibi oſtenſum eſt. Senſus ergo horum verborum eſt; etſi templum iam ædificatum eſſet, contribules tamen Nehemiæ Iudæos expoſitos adhuc eſſe iniurijs hoſtium, eo quod ciuitatis muri, & portæ nihilominus iacerent deſtructæ, & deſolatæ; ſicut deſtructæ fuerant à Nabuchodonoſor.

v. 6. *Confiteor pro peccatis filiorum Iſrael, quibus peccauerunt tibi. Et ego & domus patris mei peccauimus*, Sic & Tobias, cap. 3. *Ne vindictam ſumas de peccatis meis, neque reminiſcaris delicta mea, vel parentum meorum*, Et Daniel. cap. 9. *Cum confiterer peccata mea & peccata populi mei*. Quidam hæc ſic interpretantur, vt quamuis iſti fuerint innocentes, tamen in confeſſione iunxerint ſe peccatoribus, tantum quia membra erant populi peccatoris; Sed hoc dici non poteſt. Nam ſic tantum dicerent, *Nos peccauimus*, & non in ſingulari per vocem (*Ego*) aut per vocem (*peccata mea*) confeſſionem ſuam pronuntiaſſent, niſi mentiri voluiſſent. Proinde dicendum ſanctos veraciter etiam propria peccata confiteri; & agnoſcere, quod propter illa patiantur afflictionem in qua erant conſtituti. Quomodo autem multis modis iuſti inter peccatores, participes fiant peccati ipſorum, & per conſequens etiam vindictæ & afflictionum temporalium doctè explicat D. Auguſt. l. 1. de ciuit. per multa capita.

CAP. II.

v. 1. F*Actum eſt autem in menſe Niſan anno vigeſimo Artaxerxis regis*. Quomodo hæc narrentur facta menſe Niſan, anno vigeſimo Artaxerxis, & alia quæ præceſſerunt, narrata ſint facta eodem anno menſe Caſleu, qui tamen Caſleu ſequatur menſem Niſan, vide explicatum cap. pręcedenti v. 1.

v. 20. *Vobis autem non eſt pars & iuſtitia, & memoria in Ieruſalem*. Dicit hoc Nehemias ad Samaritas volentes impedire murorum ædificationem; ſicut & ante conati fuerant extructionem templi. Senſus ergo eſt: Hæc ſtructura nihil pertinet ad vos, cum ſitis Samaritæ, & alieni à religione noſtra. Iuſtitia enim ponitur pro iure. q. d. Nullum ius habetis in hanc ciuitatem, nec vnquam de ea benè meriti eſtis. Hinc *myſticè* oſtendi poteſt infideles non eſſe admittendos ad baptiſmum & eccleſiam, quamdiu fide ac deuotione non plenè oſtendunt, ſe eius ſocietatem ex animo deſiderare. Cur autem hoc de Samaritis iſtis non facile ſperari poſſet, vide lib. pręced. c. 4. v. 3.

CAP. III.

v. 1. E*T ſurrexit Eliaſib ſacerdos magnus*. Hic Eliaſib, qui dicitur fuiſſe ſacerdos magnus, filius fuit Ioachim, filij Ioſue ſacerdotis magni. Itaque iſte iam tertius poſt captiuitatem Babylonicam fungitur ſummo ſacerdotio. Ex quo colligitur, non ſtatim, neque breui poſt ſolutam Babylonicam captiuitatem cœpiſſe ædificari muros Ieruſalem, ſed multo tempore poſt. Et, vt colligi poteſt ex ſupputatione temporum regum Perſarum, qui tunc regnauerunt; inter primum reditum populi ex captiuitate ſub Zorobabel principe, & Ioſue ſacerdote magno, & extructionem murorum ſub Nehemia, interceſſerũt plus minus octoginta anni. Nam Cyrus, cuius ſecundo anno templum cœpit ædificari, regnauit triginta annis, Darius, ſub quo templum perfectum eſt, annis triginta ſex; quem ſecutus eſt Artaxerxes, cuius anno vigeſimo inſtaurati ſunt à Nehemia muri ciuitatis. Vnde nihil mirum eſt, quod hic nominatur ſummus ſacerdos Eliaſib nepos Ioſue.

Myſticè, per hoc quod inſtauratio ciuitatis cœpta legatur à ſacerdote Magno, & fratribus eius ſacerdotibus; docemur, quod qui in ordine & dignitate pręcedunt alios in eccleſia, præcedere etiam debeant in eccleſiæ ędificatione, hoc eſt, in ſtudio bonorum operum, & ſancta conuerſatione. Tali enim modo ſpiritualiter ædificantur muri Ieruſalem.

v. 5. *Et iuxta eos ædificauerunt Thecueni. Optimates autem eorum non ſuppoſuerunt colla ſua in opere Domini ſui*. Thecueni vocantur, ſicut v. 2. Viri Iericho. Senſus igitur eſt; Plebei loci Thecue (ex quo Amos propheta oriundus erat) certam ſuam partem murorũ quoque extruxerunt; ſed optimates eiuſdem loci, id eſt, ditiores & potentiores non paruerunt Domino, nec pręfecto ſuo, præcipienti, vt collaborarent in inſtauratione murorum. Nam ſupponere collum ſuum operi alicui, eſt opus aliquod faciendum ſuſcipere. Vbi duo moraliter conſiderate poſſumus. Vnum eſt,

ſæpè

ſæpè pauperes & plebeios plus miniſterij & ſubſidij conferre ad opera eccleſiæ, quam ditiores, & potentiores. Alterum, quod per iſtos optimates, qui non ſuppoſuerunt colla ſua in opere Domini ſui, ſignificari poſſunt illi eccleſiæ præfecti, quos Dominus in Phariſęis reprehendit, *quod alijs imponant Onera grauia & importabilia, & ipſi digito ſuo nolint ea mouere.*

CAP. IV.

v. 5. *NE operias iniquitatem eorum, & peccatum eorum coram facie tua non deleatur, quia irriſerunt ędificantes.* *Quæritur* quomodo iſta precatio Nehemiæ non aduerſetur charitati, quæ ex præcepto Dei etiam extendere ſe debet ad inimicos? Et ſicut maioris eſt charitatis impendere beneficia ſpiritualia quam corporalia, ita videtur magis charitati contrarium imprecari mala ſpiritualia, quod hic Nehemias facere videtur, quam corporalia, quod facit verbis præcedentibus? *Reſpond.* talia verba, quoties in ſcriptura ſacra occurrunt, dicta vel à prophetis, vel ab alijs ſanctis viris, non ſunt imprecatoria, quaſi in miſeria ſuorum inimicorum per ſe oblectentur (hoc enim pertinet ad vindicandi ſtudium, & charitati aduerſatur) ſed partim ſunt prophetica, partim approbatiua iuſtitiæ diuinæ, & talia, quibus declaretur, quam vindictam homines impij mereantur; accedente etiam hominis iuſti conſenſu, quo talem vindictam tanquam iuſtam approbat. Id autem non eſt contra charitatem, maximè quando impij pertinaces ſunt in malo, & eorum conuerſio deſperatur; ſed eſt quędam approbatio pulcherrimi ordinis à Deo inſtituti; qui ordo requirit, vt de ijs qui contumaciter peccant, iuſta ſumatur vindicta.

v. 17. *Vna manu ſua faciebat opus, & altera tenebat gladium.* Figuratus eſt ſermo; quo ſignificatur eos ad vtrumque fuiſſe intentos, vt & opus facerent ædificandi muros ciuitatis, & gladio accincti parati eſſent ad defenſionem ſuam contra hoſtes. Myſticè ſignificatur quod homo chriſtianus ad vtrumque aſſiduè intentus eſſe debeat, & ad faciendum opus virtutis, & ad repellendas inſurgentes diaboli tentationes.

CAP. V.

v. 5. *ET nunc ſicut carnes fratrum noſtrorum, ſic carnes noſtræ ſunt, & ſicut filij eorum, ita & filij noſtri.* Hoc à nonnullis ita exponitur. Reducti ſumus in hanc terram, promiſſa nobis libertate & proſperitate; Nunc autem contrarium reipſa experimur. Quia ſicut fratres noſtri, qui remanſerunt in Babylone cum filijs ſuis, ſunt in afflictione, & egeſtate, ita & nos qui ſpe proſperitatis reuerſi ſumus in terram; quia non minus cogimur ſeruire & laborare, quam ſi in captiuitate remanſiſſemus. Hic ſenſus etiamſi ſatis commodus; tamen non videtur germanus huius loci. Continent enim verba iſta clamorem plebis contra fratres ſuos, id eſt, alios Iudæos ditiores, à quibus opprimebantur. Sit ergo hic ſenſus: Nos & illi eadem caro ſumus, id eſt, ex eodem genere prognati; proinde liberi eſſe debemus, ſicut illi; & ſimiliter filij noſtri non debent eſſe deterioris conditionis, quam filij eorum; & tamen oppreſſi paupertate cogimur filios noſtros vendere & illis ſubijcere in ſeruitutem, tanquam alienos. Querela itaque eſt pauperum contra diuites, qui vſuris, alijſque modis eos opprimebant.

v. 15. *Duces primi, qui fuerunt ante me grauauerunt populum &c. Ego autem non feci ita, propter timorem Dei.* Laudat ſeipſum, non ſtultè tamen, nec ſine iuſta ratione; ſed partim ad excitandam in Deum fiduciam ex conſcientia boni operis; partim, vt declaret quod ſit officium boni ducis ac principis; fortè etiam propter quoſdam æmulos, & calumniatores, quomodo Paulus, & Iob, quoque ſeipſos laudaſſe leguntur. Et ſic etiam accipiendum eſt quod ſubijcit aliquoties: *Memento mei Deus meus in bonum.* Nam ſic Dauid quoque dicit: pſal. 118. *Feci iudicium & iuſtitiam &c.* Et Ezechias 4. Reg. 20. *Memento Domine quomodo ambulauerim coram te &c.*

CAP. VI.

v. 2. *VEni, & percutiamus fœdus pariter in viculis, in campo Ono.* Mirum quid potuerit oſcitantia librariorum; Nempe hic duplex irrepſerat error. Nam ſic pridem legebatur, (*in vitulis, in campo vno*) quaſi in vitulorum, ſeu taurorum oblatione, in aperto campo, pro ſecuritate vtriuſque voluerint fœdus ſanciri. Sed rectè corrigunt Sixtina biblia tam ex Hebræis quam ex ſeptuaginta. Nempe vt ſenſus ſit: percutiamus fœdus in viculis, ſeu locis, quæ ſunt in campo, ſeu planitie, quæ vocatur Ono. Vnde patet Allegoriam, quàm nonnulli ad hunc locum adferunt de hęreticis, qui cum catholicis volunt inire fœdus ſocietatis, in campo vno latioris vitæ, quæ ducat ad interitum; & trahere ad ſocietatem ſacramentorum, quæ per vitulos ſignificentur, falſo & inani niti fundamento; etiamſi etiam apud Bedam hæc allegoria reperiatur. Nempe, inde apparet, etiam ipſum vſum fuiſſe vitioſis exemplaribus.

v. 3. *Miſi ergo ad eos nuntios, dicens: Opus grande ego facio, & non poſſum deſcendere, ne fortè negligatur.* Hæc inter cæteras vna erat cauſa, quare non poſſet ad eos deſcendere; quia videlicet per eius abſentiam opus illud ædificationis murorum minus gnauiter proceſſiſſet; & fortaſſe impeditum fuiſſet. Hæc tamen non videtur fuiſſe pręcipua cauſa, quare nollet deſcendere ad eos, à quibus ad feriendum fœdus inuitabatur: Nam pręcipua erat, quia metuebat inſidias, & quia vitabat amicitias improborũ & infidelium. Quo exemplo Chriſtiani principes admonentur vt vitent fœdera cum infidelibus, tanquam inſidioſa & pernicioſa. Deinde, hoc exemplum docet, non malè eos facere, neque mendacij accuſandos eſſe, qui facti alicuius rationem reddentes, ſubticent eam cauſam quæ poſſit ipſis eſſe aduerſa & noxia; & exprimunt aliam cauſam, licet minus principalem, dummodo vera ſit cauſa. Ita Nehemias prætexit occupationem neceſſariam, idque vere, licet altera cauſa eſſet principalior, nempe metus inſidiarum. Ita & Samuel, etiam à Domino inſtructus, quando venit in Bethlehem ad hoc principaliter, vt regem nouum vngeret; cauſam protulit ſecũdariam, dicens: ſe eo veniſſe ad ſacrificandum Domino. Quanquàm quod ad Nehemiam attinet, cauſſa principalis etiam in verbis eius comprehenſa intelligi poteſt. Nam ſi deſcendiſſet ad eos, incidiſſet in eorum inſidias, & ita non tantum neglectum, verum etiam omnino impeditum fuiſſet opus ædificationis.

v. 11. *Et quis, vt ego, ingredietur templum, & viuet? Non ingrediar.* Rectè verſio Vatabli hoc modo: *Num quiſpiam, qualis ego ſum, templum ingrediatur, vt vitam tueatur?* Senſum enim hunc tam antecedentia, quam ſequentia omninò adſtruunt.

CAP. VII.

v. 6. *ISti filij prouinciæ &c.* Habetur hic catalogus, etiam 1. Eſdræ 2. ſed tamen nominibus, & numeris

numeris non parum alter ab altero diſcrepans. Quæ ſit diſcrepantiæ cauſa, non ſatis liquet. Alij reijciunt culpam in librarios, alij in exemplar ab initio corruptum, quo interpres vſus fuit. Sed quoad nomina, ſæpè etiam alias contingit, vel eundem pluribus nominibus appellari, vel eadē nomina nonnihil variari.

v. 64. *Hi quæſierunt ſcripturam ſuam in cenſu, & non inuenerunt. Et eiecti ſunt de ſacerdotio.* Eiecti ſunt de ſacerdotio, non quomodo illi, qui propter crimen aliquod deſtituuntur ſacerdotio, quomodo Abiathar per Salomonem amotus fuit à ſummo ſacerdotio: ſed quomodo illi, qui ſacerdotij ſui certum documentum, ſeu teſtimonium proferre non potuerunt; qui quidem, ſi poſteà id proferre poſſent, rurſum ad functionem ſacerdotij admitterentur. Nam iſti de quibus hic agitur, non poterant proferre genealogiam ſuam, ex qua oſtenderent ſe eſſe de genere ſacerdotali. Ex hoc loco confirmatur Eccleſiæ Canon, qui nullum admittit ad celebrationem Chriſtiani ſacrificij, niſi fidem faciat legitimæ ſuæ ordinationis.

v. 65. *Dixit Atherſatha eis, vt non manducarent de ſanctis ſanctorum, donec ſtaret ſacerdos doctus & eruditus.* Sancta ſanctorum hic vocantur cibi, de quibus ſolis ſacerdotibus veſci licitum erat: cuiuſmodi erant panes propoſitionis, hoſtiæ pro peccato, & delicto. De quibus & Ozeas cap. 4. *Peccata populi mei comedent*, id eſt, hoſtias pro peccato. Porrò quod ſequitur, (*donec ſtaret ſacerdos doctus & eruditus*) Hebraicè eſt (*donec conſurgeret ſacerdos in Vrim & Thumim*). Sed idem ſignificatur, & alluditur ad Exodi 28. vbi nos habemus: *Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem*, & Hebraicè, ſimiliter pro doctrina & veritate eſt *Vrim & Thumim*. Vide ibi plenius. Septuaginta hoc loco ſic habent: (*donec ſurrexerit ſacerdos illuminans*,) & 1. Eſdræ 2. (*illuminantibus & perfectis*). Simplex autem ſenſus eſt; donec ſurgat ſacerdos doctus, qui alicunde eruat eorum genealogiam, & doceat quod ſint de genere ſacerdotali; aut ſaltem reſpondeat, quid de talibus agendum cenſeat: Vide etiam 1. Eſdræ 2.

CAP. VIII.

v. 8. E*T legerunt in libro legis Dei, diſtinctè & apertè ad intelligendum; & intellexerunt cum legeretur.* Significatur his verbis apertam & diſtinctam lectionem ſcripturæ ſacræ iuuare quidem eius intellectionem, tamen non ſufficere eam, neque grammaticam verborum ſignificationem ſatis eſſe ad ſcripturæ ſacræ intellectum. Oſtenditur etiam hoc ipſo loco, dum mox verſu ſequenti, ponuntur Leuitæ interpretantes vniuerſo populo.

v. 10. *Ite, comedite pinguia, & bibite mulſum; & mittite partes his qui non præparauerunt ſibi, quia ſanctus dies Domini eſt.* Nehemias hortatur populum ad lætitiam ſpiritualem, de qua paulò poſt dicit: *Gaudium enim Domini eſt fortitudo veſtra*, id eſt, per hoc diuinum & ſpirituale gaudium efficiemini animis robuſtiores & alacriores. Sed quia ad hanc ſpiritualem lætitiam confert etiam corporalis lætitia, modo ſit temperata, ſicut maximè patet in ſenſu viſus & auditus: nam propterea pulchrè exornantur templa, & pulſantur organa, & excitatur ſuauis melodia, vt per ſenſus corporeos ſuauiter affectos lætitia tranſmittatur ad animum: Quia ergo corporalis lætitia ad ſpiritualem, aliquam habet proportionem, hinc populum hortatur ad comedendum pinguia & bibendum mulſum, id eſt, vt lautiori cibo & potu corpora ſua reficiant. Ex quo etiam patet, quod non malè Chriſtiani in ſolemnitatibus, & lætioribus quibuſdam diebus lætitiam ſuam etiam refectione corporali declarent, modo id fiat intra limites temperantię & ſobrietatis. Non tamen ex hoc facto bacchanalia, quæ à quibuſdam Chriſtianis non Chriſtianè celebrantur, accipiunt vllum patrocinium. Nullum enim ibi eſt gaudium ſpirituale, neque vllius talis gaudij teſtimonium, aut memoria alicuius beneficij à Deo pręſtiti, ſed tantum bacchanalia, ab hominibus carnalibus inuenta ſunt, ſeu potius accepta à gentilibus, quaſi ſolatium aliquod abſtinentiæ quadrageſimalis ſequentis. Sed reuera faciunt, vt dies primos quadrageſimalis ieiunij ex recenti memoria proximarum epularum tanto maiori cum tædio homines decurrant. Notandum quoque quod additur; *Et mittite partes his qui non præparauerunt ſibi.* His enim verbis ſignificatur Chriſtianos ita debere feſtos dies lautiori corporis refectione celebrare, vt maximè pauperum memores ſint, ijſque etiam vltro mittāt. Ex hoc item loco manifeſte oſtenditur, aliud eſſe ieiunium, aliud ſobrietatem. Nam ſemper ſeruanda eſt ſobrietas, at non ſemper ieiunandum. Nemo enim ſani iudicij dicet eos ieiunare qui comedūt pinguia, & bibunt mulſum, & alia faciunt, quæ hic dicuntur.

CAP. IX.

v. 2. E*T confitebantur iniquitates ſuas, & peccata patrum ſuorum.* Quæritur cur patrum ſuorum peccata fuerint confeſſi? cum non debeamus aliena confiteri peccata, ſed noſtra tantum; & parentum vitia non nudare, ſed tegere magis conueniat? *Reſpondeo*, confeſſio peccatorum apud Deum fit ad conſequendam eorum remiſſionem; petitur autem remiſſio eorum quæ poterant puniri & vindicari. Atqui lex teſtatur Deum vindicare iniquitates patrum in tertiam & quartam generationem. Igitur ad auertendam huiuſmodi vindictam pertinet hæc confeſſio; id quod apertius ſignificant verba Tobiæ cap. 3. *Ne reminiſcaris delicta mea vel parentum meorum*, id eſt, noli ea in me vindicare. Qua autem ratione vindicentur peccata parentum in filijs, dictum eſt Exod. 20. v. 5. Hinc autem verè dicere poterant Iudæi in captiuitatem ducti illud quod eſt apud Ieremiam Thren. 5. *Patres noſtri peccauerunt & non ſunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Adde quod ſicut confeſſio peccati proprij includit propoſitum recedendi ab eo & non amplius committendi; ita confeſſio peccati maiorum, profeſſio quædam eſt voluntatis illud deteſtantis & imitari nolentis.

v. 6. *Et exercitus cæli te adorat.* Per exercitum cæli hoc loco, ſicut in præcedenti ſententia, videtur intelligere militiam cæli, vt alibi vocatur, id eſt, ſolem, lunam & ſtellas; hæc enim in ſcripturis ſæpiſſimè exercitus cæli vocari conſtat. Hic exercitus Deum adorat, vel vt in Hebręo, Deo incuruatur, quia ad nutum ei obtemperat tanquam acies quædam militum ordinata, quorum nullus præſcriptos ſibi limites egreditur. Qui quidem ordo etſi eſt in omnibus rebus; in ſtellis tamen euidentiſſimè conſpicitur. Loquitur autem hoc modo Eſdras, vt innuat exercitum cæli non eſſe à nobis adorandum, quandoquidem ipſe Deum adoret, eiuſque imperio ſe ſubiectum quaſi agnoſcat. Si quis tamen locū hunc de exercitu angelorū malit inrerpretari, ſenſum habebit manifeſtum.

v. 7. *Tu es ipſe Domine Deus, qui elegiſti Abraham, & eduxiſti eum de igne Chaldæorum.* Pro igne Chaldęorum Hebr. eſt, (*de Vr Chaldæorum.*) Septuaginta habent (*ex regione Chaldæorum.*) De his ſic Hieron. ad illud Gen. 11. *Mortuus eſt Aran ante Thare patrem ſuum in Vr Chaldæorum.* Hic, inquit, fabulantur Hebræi, quod Abraham in ignem miſſus ſit, quia ignem noluit

adorare,

adorare, quem Chaldæi colunt; & auxilio Dei liberatus de idololatriæ igne profugerit; Aran autem mortuum fuiſſe in *Vr*, id eſt, in igne Chaldæorum, quod videlicet ignem nolens adorare, igne conſumptus ſit. Hæc Hebræorum ſententia eſt, non tamen omnium: Et quidem probabilius eſt, loco illo Geneſis, per *Vr*. proprium nomen loci deſignari. (Nam poſteà ibi ſubiungitur, quod Thare pater Abraham eduxerit filios ſuos, & filiam Saram de *Vr* Chaldæorum in Meſopotamiam; quod nullo modo intelligi poteſt de omnibus miraculosè ex igne liberatis) attamen, quia hic interpres noſter pro (*Vr Chaldæorum*) tranſtulit (*de igne Chaldæorum*) ſaltem ſic illud accipiendum videtur, quòd Deus de idololatria Chaldæorum, (qui ignem vt Deum colebant) liberauerit, & eduxerit Abrahamum.

v.36. *Ecce nos ipſi hodie ſerui ſumus. Et fruges terræ multiplicantur regibus &c.* Notandum, quod quamnis Iudæi erant liberati à captiuitate Babylonica, ita vt liberè eis liceret redire in terram ſuam, & in ea habitare, eamque colere; non tamen liberabantur à iugo ſubiectionis per omnia; ſed tenebantur regibus Perſarum perſoluere tributa de frugibus, alijſque prouentibus, aliaque onera ſubire; à quibus liberi erant ſoli ſacerdotes & miniſtri templi, vt dictum eſt 1. Eſdræ 7, Et propter hanc ſubiectionem, hic vocant ſe ſeruos; quod faſtu quodam ſibi perſuadebant non debere ſe parere externis regibus, quia populus Dei erant. Sed deinceps à tali ſeruitute nunquam fuerunt liberati. Vnde patet, quam mendaciter Iudæi in Euangelio Ioan. 8. dicant: *Semen Abrahæ ſumus, & nemini ſeruiuimus vnquam.* Non enim ſolum in Ægypto ſeruierunt & in Babylone, ſed etiam hoc loco adhuc ſe ſeruos confitentur; & ſimiliter eodem tempore quo iſta mendaciter Ioan. 8. iactabant multis iam annis Romanis erant ſubiecti, ijſque tributa præſtabant, tametſi inuiti.

CAP. X.

v. 31. ET *dimittemus annum ſeptimum, & exactionem vniuerſæ manus.* Dimittere annum ſeptimum, eſt eum dimittere, vel tranſigere ſine cultura agrorum, & ſine collectione fructuum, etiamſi ſponte aliquid naſceretur. Nam quicquid eo anno ſponte naſcebatur, id in commune colligi poterat ab omnibus qui indigebant. Quod autem additur (*& exactionem vniuerſæ manus*, ſcilicet dimittemus) ſignificat annum remiſſionis. Nam quolibet anno ſeptimo ex lege Deuter. 15. non licebat quoque repetere vllum debitum à proximo. Quomodo autem id intelligendum ſit, inter interpretes controuerſia eſt. Communior ſententia habetur, quod eo anno debita antea contracta erant ſimpliciter remittenda, non quidem omnibus, ſed tantum pauperibus, qui non erant ſoluendo. Aliorum ſententia eſt, nec illa improbabilis, quod ſicut ſeptimo anno terra vacabat à cultura, ita ceſſare debebat exactio debitorum omnium ſimpliciter, ſiue ea à diuitibus, ſiue à pauperibus deberentur. Sed eo anno exacto, ſicut rurſum colebantur agri, & fructus colligebantur, ita rurſum quoque licuiſſet priora debita exigere. Pro hac ſententia facit quod annus remiſſionis Hebraicè vocetur annus ſubtractionis; quaſi manus exactoris retrahatur, non quidem per remiſſionem, ſed per dilationem. Quo etiam facit, quod ibidem Deuter. 15. dicitur tantum, quod eo anno repetere non poterit; non autem quin poſteà poſſit repetere. Prior tamen ſententia in eo fundatur, quod ſicut fructus ſeptimi anni pauperibus relicti erant, ſic remiſſio debitorum quoque ijs fieret.

v. 34. *Sortes ergo miſimus ſuper oblationem lignorum inter ſacerdotes, Leuitas, & populum, vt inferrentur in domum Dei mei.* Hoc intelligendum de lignis quibus aſſiduè nutriebatur ignis in altari holocauſtorum. Fit autem mẽtio ſacerdotum, Leuitarum & populi, quia ſacerdotes debebant hunc ignem lignis appoſitis nutrire; Nathinæi autem, qui hic ſub Leuitis comprehenduntur, ex officio ea ligna apportare; populus autem donare, ſeu pretium eorum perſoluere. Inter ſingulos ergo ſortes mittebantur, vt ſciretur, qui pro tempore per vices ſibi mutuo ſuccedendo, hæc officia præſtare deberent.

v. 38. *Erit autem ſacerdos filius Aaron cum Leuitis in decimis Leuitarum, & Leuitæ offerent decimam partem decimæ ſuæ in domo Dei noſtri.* Videtur hic eſſe ſenſus: Sacerdotes filij Aaron pariter cum cæteris Leuitis accipient decimas populi; atque inſuper ipſis offerre debebunt Leuitæ decimam partem ſuarum decimarum, quas à populo acceperant, iuxta legem Numer. 18. Itaque hic locus videtur quędam explicatio illius legis. Vide etiam infra c. 12. v. 46.

CAP. XI.

v. 22. ET *Epiſcopus Leuitarum in Ieruſalem Azzi filius Bani &c.* Epiſcopus hoc loco non ſignificat ſummum ſacerdotem. Nam loquitur hic ſcriptura de Leuitis, qui non erãt ſacerdotes; inter quos dicit hunc fuiſſe epiſcopum. Itaque epiſcopus hoc loco intelligitur præfectus, ſeu præpoſitus; id enim ſignificat vox Hebræa, quam ſeptuaginta verterunt, epiſcopum, & noſter interpres ſeruauit. Epiſcopus enim Græcè dicitur à viſitando, obſeruando, inſpiciendo. Et ſi etymon vocis ſpectemus, ſignificat inſpectorem ſeu ſpeculatorem. Qua ratione olim apud Athenienſes quoque epiſcopi vox, magiſtratus cuiuſdam nomen erat, qui mittebatur ad ius dicendum per ea oppida quæ Athenienſium ditioni parebant. Rectè autem, & conuenienter poſteà hoc vocabulum vſu Apoſtolico, & Eccleſiaſtico tranſlatum eſt ad ſignificandum eum, qui in quaque prouincia ſacerdotibus & eccleſiæ præeſt. Nam hoc vocabulo admonetur ſui officij; quod eſt diligenter circumſpicere, & obſeruare mores & conuerſationem ouium ſibi commiſſarum, vt ea quæ corrigenda ſunt corrigat.

v. 23. *Præceptum quippe regis ſuper eos erat, & ordo in cantoribus per dies ſingulos.* Incertum de quo rege ſcriptura loquatur. Quidam ad Dauidem referunt, qui primus in certas vices & ordines diſtribuit miniſteria cantorum in templo, de quo cap. proximè ſequenti: *Iuxta præceptum Dauid viri Dei.* Alij, inter quos Caietanus, malunt iſtud ad Darium regem Perſarum referri, qui mandauerat ducibus ſuis habitãtibus trans flumen, vt omnibus templi miniſtris neceſſaria ad miniſterium ſuum ſuppeditarentur, per ſingulos dies, vt habemus libro præcedenti. Et ad hoc dicunt conſtitutum fuiſſe iſtum Meſezebel, vt quicquid de ſumptu regis eſſet adminiſtrandum, per eius manus præberetur. Nihilominus veriſimilior eſt prima ſententia, nam cap. ſequenti v. 24. in ſimili argumento de vicibus Leuitarum dicitur: *vt laudarent & confiterentur iuxta pręceptum Dauid viri Dei, & obſeruarent æquè per ordinem.*

CAP. XII.

v. 10. IOſue *genuit Ioacim; Ioacim Eliaſib; Eliaſib Ioiada; & Ioiada genuit Ionathan; & Ionathan genuit Ieddoa.* His verbis ponitur ſeries ſummorum ſacer-

dotum à Ioſue, vel Ieſu filio Ioſedech, qui poſt ca- A
ptiuitatem fuit primus vſque ad Ieddoa, qui à Ioſe-
pho vocatur Iaddus. De hoc Iaddo, ſeu Ieddoa refert
idem Ioſephus, cum Alexander Magnus cum exer-
citu Ieroſolymam contenderet, vt eam expugnaret,
tanquam fauentem partibus Darij regis Perſarum,
contra quem bellum ſuſceperat, quod Iaddus pon-
tifex ei obuiam proceſſit extra muros indutus pon-
tificalibus indumentis, comitatus caterua aliorum
ſacerdotũ, qui & ipſi ſacerdotali veſtitu ornati erant;
Alexandrum autem, cum hoc videret, de equo deſ-
cendiſſe, & honorificè cum reuerentia eos excepiſſe,
pacemque ciuitati permiſiſſe. Plura etiam alia addit
Ioſephus. Nobis ſufficit ex ea hiſtoria oſtendi, iſtum
Ieddoa ſeu Iaddum vſque ad tempora Alexandri B
Magni pertigiſſe.

Sed *quæſtio* hinc difficilis oritur, An ergo Nehe-
mias etiam vſque ad illa tempora peruenerit, vt qui
huius Ieddoa meminerit? Sed id impoſſibile vide-
tur. Nam Nehemias pincerna fuit regis Artaxerxis,
poſt quem vſque ad Alexandri imperium fluxerunt
amplius quam cẽtum anni. Vnde dicendum videtur,
quod Nehemias pertingere potuerit, non quidem
ad tempora ſacerdotij huius Ieddoa, quando ipſe A-
lexandro occurrit, ſed tamẽ vſque ad eius infantiam;
& quod is longè poſt mortem Nehemiæ ad ſum-
mum ſacerdotium peruenerit, & Alexandro occur-
rerit.

v.27. *In dedicatione autem muri Ieruſalem requiſierunt* C
Leuitas de omnibus locis — vt facerent dedicationem &
lætitiam &c. Nota, non ſolum celebratur à Iudæis de-
dicatio templi, quod propriè ad honorem diuinum
extructum erat; ſed etiam portarum & murorum ci-
uitatis. Nempe, quia licet ciuitas eiuſdemque muni-
tio proximè ordinaretur ad habitationem, & ſecuri-
tatem populi; vlterius tamen ordinabatur ad reſtitu-
tionẽ cultus diuini, eiuſque conſeruationem; & pro-
pterea rectè & conuenienter à ſacerdotibus legitur
ipſa ciuitas quoque, ſeu murorum ambitus Deo de-
dicatus; vt per eius protectionem intra ciuitatem
poſſint diuinum cultum ſecurè, & quietè exercere;
præſertim quod in ea ſola ciuitate & templo liceret
ſacrificia Deo offerre: cumque ea typus eſſet Eccle- D
ſiæ Chriſti & cæleſtis Ieruſalem: vnde & merito ſan-
cta vocata eſt.

v.46. *Et omnis Iſrael — dabant partes cantoribus &*
ianitoribus per ſingulos dies, & ſanctificabant Leuitas; &
Leuitæ ſanctificabant filios Aaron. Prius explicat id quod
poſteriori loco ponitur. Sanctificare enim hic nihil
aliud eſt, quam partes dare, id eſt, ſubſidia corporalia
ſubminiſtrare ſacri miniſterij cauſa. Sic etiam Eccle.
7. dicitur: *In tota anima tua time Dominum, & ſacerdotes*
eius ſanctifica. Sic enim deinde alijs verbis repetitur:
In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & miniſtros eius
ne derelinquas. Et confirmant hunc ſenſum ea quæ ſu-
perius dicta ſunt capite 10. huius libri, de decimis
dandis à populo Leuitis; deque decima parte decima- E
rum rurſum offerenda filio Aaron in domo Domini.
At vero quod hic pluraliter nominentur filij Aaron,
& cap. 10. tantum ſingulariter, ſicut & lib. Num. ſo-
lus Aaron, veriſimile eſt totum ſemper genus Aaron
intelligi.

CAP. XIII.

v.1. *INuentum eſt ſcriptum in eo, quod non debeant in-*
troire Ammonites & Moabites in Eccleſiam Dei
vſque in æternum. Hęc ſcriptura variè accipitur.
Quidam per Eccleſiam Dei intelligunt locum ora-
tionis, qui erat atrium ipſum ante templum, quo po-
pulus conueniebat. Sed contra eſt, quod nulla natio
fuit repulſa à cultu vnius Dei, ſed ex qualibet natio-
ne, qui volebant circumcidi, & fieri proſelyti, admit-
tebantur ad populum Dei. Exodi 12. Alij itaque in-
telligunt per Eccleſiam Dei, ſenatum populi Dei; vt
ingredi in Eccleſiam Dei ſit habere aliquam functio-
nem publicam pertinentem ad regimen populi, vt
eſſe Iudicem, tribunum, Centurionem &c. Et ab
huiuſmodi functionibus dicunt excluſas fuiſſe certas
nationes, quæ Deuteron. 23. enumerantur; idque, vel
perpetuo, vel ad tempus. Tertij intelligunt, vt pro-
hibeatur, ne tales vxorem ducant Iſraëlitidem, eo
quod mox ſubiungatur. *Et factum eſt cum audiſſent le-*
gem, ſeparauerunt omnem alienigenam. Sed poteſt hoc
etiam intelligi de ſeparatione, quantum ad dignita-
tes & functiones publicas.

v.5. *Fecit ergo ſibi gazophylacium grande &c.* De Elia-
ſib ſacerdote magno hoc dicitur. Non ſignificat ſcri-
ptura quod fecerit ſibi ipſi gazophylacium: ſed quod
fecerit Tobiæ Ammonitæ, qui ei erat affinitate con-
iunctus. Verti quoque poterat hoc modo: *fecerat ei*
gazophylacium, ſicut vertit paulo poſt. *Et intellexi ma-*
lum quod fecerat Eliaſib Tobiæ vt faceret ei theſaurum in
veſtibulis domus Dei. Malum quod fecerat Tobiæ, id eſt,
quod commiſerat in gratiam Tobiæ. Id autem erat
quod fecerit ei gazophylacium, ſeu theſaurum in ve-
ſtibulis domus Dei. Non autem ſignificatur, quod
theſaurus vel pecunia, quæ mittebatur in gazophy-
lacium, cederet in vtilitatem Tobiæ; ſed quod ipſum
gazophylacium, id eſt, conclaue illud quod factum
erat ad reponendum theſauros templi, tradiderit in
vſum iſtius gentilis hominis, vt ille in eo ſuas arcas
& theſauros reponeret, tanquam in loco tutiſſimo.
Id autem Nehemias tolerare noluit, partim quod
Ammonites eſſet, partim quod ſciret eum eſſe ani-
mo hoſtili erga populum Iudæorum.

v.7. *Et veni in Ieruſalem, & intellexi malum quod fece-*
rat Eliaſib Tobiæ, vt faceret ei theſaurum in veſtibulo do-
mus Dei. — Et proieci vaſa domus Tobiæ foras. Quomo-
do per hoc & alia quæ ſequuntur, non vendicauerit
ſibi Nehemias dux authoritatem ſupra ſummum ſa-
cerdotem & res ſacras, vide explicatum in ſimilibus
factis Ezechiæ pij regis 2. paralip. 29. v. 15.

v.21. *Si ſecundo hoc feceritis, manum mittam in vos.* Iu-
ſtè hoc comminatur Nehemias, etiamſi alienigenis.
Et ratio eſt; quia licet ipſi lege ſabbathi non tene-
rentur; peccabant tamen & perturbabant rempub.
Iudaicum ſcilicet populum à ſuæ legis obſeruatione
impedientes, & ad tranſgreſſionem ſollicitantes. Et
quamuis iſti alieni erant, poterat tamen Nehemias
eos punire, vtpote peccantes in loco ſuæ iuriſdictio-
nis. Patet autem clariſſimè ex hoc loco, etſi emere &
vendere non ſint propriè opera ſeruilia; prohibita ta-
men illa eſſe lege de ſabbatho, Exodi 20.

FINIS LIB. II. ESDRÆ.

ANNO-

ANNOTATIONES

IN LIBRVM TOBIÆ.

PRÆFATIVNCVLA.

IN hoc libro inter noſtra Latina & Greca exemplaria quæ hodie extant, non parua pleriſque in locis differentia eſt. Apud Græcos Tobias ipſe cap.1. 2. & 3. loquitur in prima perſona, tanquam ipſe ſcriptor & author eſſet hiſtoriæ. In vltimo capite etiam multa ſunt in Græcis, quæ in noſtris non habentur. At noſtram editionem omni iure præferendam eſſe, non dubitabit, qui ſciet eam à S. Hieronymo ex fonte Chaldæo expreſſam.

Quis ſit author libri non conſtat. Saltem cum vtriuſque Tobiæ mors in eo deſcribatur, manife-
B
ſtum eſt neutrum totius ſcriptionis eſſe authorem; partes tamen ab ijſdem ſcriptas eſſe, coniectura à nonnullis ſumitur, ex eo quod in Græcis Tobias ipſe primis capitibus in prima perſona loquatur. Non eſt autem abſimile vero, ſcriptum fuiſſe librum poſt reditum populi ex captiuitate; quo tempore, propter varias prophetias omnium ferè prophetarum tunc promulgatas, explicatius cœpit credi ab illo populo, de felicitate quæ poſt hanc vitam expectanda erat: Vnde & hoc libro cap.2. dicit Tobias: *Nolite ita loqui; filij enim Sanctorum ſumus, & vitam illam expectamus, quam Deus daturus eſt his, qui fidem ſuam nunquam mutant ab eo.* Hinc & in libris Machabæorum aliquoties mentio ingeritur de reſurrectione mortuorum.

CAP. I.

v.2. IN *captiuitate tamen poſitus, viam veritatis non deſeruit &c.* Liber hic totus moralis eſt continẽs pulcherrima præcepta & exempla pietatis in Deum, & miſericordiæ in proximum. Quorum vtrumque ex ſolo primo capite intelligi poteſt. Primum enim laudatur eius pietas in Deum, quod cum cæteri eiuſdem tribus concurrerent ad vitulos aureos quos erexerat Ieroboam; ipſe eorum cõſortia fugiens, aſcenderet in Ieruſalem ad templum Domini, offerens primitias, decimas & primogenita ſecũdum legem. Deinde quod in captiuitate poſitus cibis gentilium, quos lex prohibebat, nunquam fuerit cõtaminatus.
D
Tertio cõmendantur eius opera miſericordiæ; quod videlicet concaptiuis fratribus egentibus omnia quę habere & conſequi poterat, quotidie fuerit impertitus, quod eis ſalutis monita dederit, quod Gabelo egenti mutuo dederit decem talenta argenti. Denique quod mortuis & occiſis ſepulturam ſollicitus exhibuerit. In eodem proponitur nobis exemplum patientiæ, dum propter officium pietatis erga mortuos exhibitum, à rege Sennacherib ad mortem quæſitus, cogitur cum tota familia exulare, totâ ſubſtantiâ eius fiſco addictâ.

v.11. *Igitur cum per captiuitatem deueniſſet in ciuitatem Niniuen, cum omni tribu ſua: cum omnes ederent ex cibis gentilium iſte cuſtodiuit animam ſuam.* Notandum eſt, quamuis Chriſto docente, *quod intrat in os, non coinquinat animam*; ſcilicet coinquinatione ea quæ ani-
A
mam obliget peccato: legaliter tamen immundus efficiebatur Iudæus, ſi cibos ſecundũ legem immundos comedebat; imò conſequenter etiam fiebat moraliter immundus; nempe quia peccabat in legem Dei, quandocumque ſine neceſſitate veſcebatur cibis ſecundum legem immundis. Igitur ab vtraque contaminatione ſe, & animam etiam ſuam, vt hîc dicitur, Tobias ſeruauit; quod inſigne exemplum eſt, ne Catholici conuerſantes inter hæreticos, putent ſibi licitum eſſe, ne ab alijs rideantur, contra præſcriptum eccleſiæ veſci cibis vetitis.

v.17. *Cum in multa turba Gabelum egentem videret, ſub chirographo dedit illi pondus argenti.* *Quæritur* an hoc non ſit contra præceptum Chriſti, qui dicit, Luc.6. *Mu-*
B
tuum date nihil inde ſperantes; & inprimis contra præceptũ de eleemoſynis: *Reſpondeo*, aliud eſt donare, aliud mutuo dare. Et aliquando quidem ſuadet aut iubet charitas, donandum eſſe; ſcilicet quando is qui eget non videtur ditior aliquando futurus, vt poſſit reddere; ſed alias etiam ſufficit, vt mutuum detur, ſi videlicet videatur poſſe reſtitui. Factum eſt itaque hoc à Tobia prudentiſſimè; nempe ſi ipſe poſtea egeret (quod accidit) vt repetere poſſet; aut, etiamſi ipſe non egeret, & Gabelus poſſet reſtituere, poſſet pecuniam illam alijs rurſum egentibus impertiri; & ita miſericordiam ſuam ad plures extendere. Quod igitur donatur, repeti non poteſt; ſed bene quod mutuo datur, & vtrumque opus ex charitate procedit. Nec obſtat illud dictũ Chriſti; *Mutuum date nihil inde ſperã-*
C
tes; quia ſenſus eſt: Nihil expectetis vltra ſortem, ſeu ſummam mutuo datam; ſed neque vt vobis aliquando ſimile beneficium præſtetur viciſſim ab ijs quibus mutuum dederitis. Hoc enim tantũ velle Chriſtum eo loco, patet ex toto contextu.

CAP. II.

v.8. A*rguebant autem eum omnes proximi eius dicentes: iam huius rei cauſa interfici iuſſus es &c.* Dubitet quiſpiam meritone fuerit arguendus Tobias, quod cum periculo vitæ ſuæ mortuorũ corpora voluerit dare ſepulturæ? Neque enim mortui ſepultura tanti eſt, vt propter eam quis mortis periculum ſubeat. Reſpondeo, vbi præſens eſſet periculum
D
homini ſepelienti mortuum aut ſepelire conanti, abſtinendum eſſe; quia neque exſequi poſſet officium ſepulturæ poteſtate impediente, aut ſepultum mox iterum eruente; & ipſe occideretur & inſepultus abijceretur, & ſic malum duplicaretur. Si verò periculum non eſſet præſens, nec etiam futurum valde probabile, metuendum tamen aliquo modo; non debet hoc caſu reprehendi, ſed laudari qui adhibita cautela, ſicut hic Tobias feciſſe legitur, mortuorum corpora ſepelit; maximè piorum & ob odium veræ religionis interfectorum, vt olim erant martyres, quorum corpora qui abſtulerunt & occultè ſepelierunt, eos à tota antiquitate laudatos legimus. Siquidem huiuſmodi opus non tantum eſt officium humanitatis in proximos & proteſtatio futuræ reſurrectionis mortuorum; verum etiam actus religionis in Deum, ſicut eſt ipſa martyrum confeſſio.

v.15. *Nam ſicut beato Iob inſultabant reges.* In libro Iob Hebræo ſeu Chaldæo non dicuntur reges, ſed tantum amici Iob, qui cum eo diſputauerunt, non ſine contumelia & inſultatione, dicentes eum ſuo merito talia pati. Iob 2. Nihilominus in Græco exemplari reges vocantur, nempe Eliphaz Themanorum rex, Baldad Suchæorum tyrannus, & Sophar rex Minahæorum. Sed rex ſeu tyrannus ſæpe ſignificat, eum qui quemcumque gerit principatum, etiamſi exiguum.

v.16. *Parentes & cognati eius irridebant vitam eius dicentes: vbi eſt ſpes tua pro qua eleemoſynas & ſepulturas faciebas?* Iſta verba tametſi dicta ſint ab Iſraelitis, qui habebant fidem vnius Dei, videntur tamen proceſſiſſe ex infidelitate; qua videlicet non credebant poſt hanc vitam reſtare aliam in qua redditurus ſit Deus vnicuique ſecundum opera ſua, præmia bonis, ſupplicia malis. Qui enim hoc non credit, etiamſi fateatur ſe habere fidem vnius Dei, reuera infidelis eſt, etiam circa religionem de Deo: quia detrahit Deo attributa neceſſario ei competentia: videlicet iuſtitiam & prouidentiam ad quam pertinet retributio bonorum & malorum. Item tollit fundamentum ſpei. Et ex hoc loco ſatis apparet multos fuiſſe in illo populo qui tantum temporalem retributionem pro legis obſeruatione exſpectandam putarent. Qui proinde non videntur verè fuiſſe fideles, ne quidem fide implicita eorum quæ neceſſario credenda ſunt. Neque enim illis tribuenda eſt fides implicita prouidentiæ Dei, qui expreſsè illi detrahunt, ſicut iſti feciſſe leguntur. Tobias autem ad ſpiritualem, & verè fidelem populum Dei oſtendit ſe pertinere, quando illis reſpondens ait: *Nolite ita loqui quoniam filij ſanctorum ſumus*; quaſi diceret: Idem credere debemus quod ſancti Patriarchæ, quorum filij ſumus, crediderunt, in qua etiam fide defuncti ſunt. Quæ autem ſit illa fides, oſtendit ſequentibus verbis: *Et vitam illam exſpectamus, quam Deus daturus eſt his qui fidem ſuam nunquam mutant ab eo.* Hoc eſt: credimus nos, ſi in fide & ſancta conuerſatione permanſerimus, conſecuturos vitam æternam. Hic etiam notandum fidem ſemel habitam amitti poſſe. Id enim ſignificat, quod ait: *Quam Deus daturus eſt his qui fidem ſuam nunquam &c.* Item notandum nihil æquè hominem Chriſtianum confirmare ad toleranda omnia aduerſa huius vitæ, & ad ſuperandas omnes tentationes malas, quam ſi fidem futuræ vitæ & æternæ retributionis ſæpius in ſe excitet, & recenti recordatione accendat, quemadmodum docet Apoſtolus ad Hebr. 11. Non dicit: quoniam ſancti ſumus; tum quia ſibi ſanctitatem tribuere, humiliter noluit; tum quia illi ad quos loquebatur, reuera ſancti non erant. Denique dum dicitur: *Nolite ita loqui, quoniam filij ſanctorum ſumus*, oſtẽditur quem vſum habere debeat generis nobilitas, id eſt, ex maioribus virtute & nobilitate illuſtribus prognatũ eſſe; vt videlicet deſignare nolimus, quod talibus maioribus indignum ſit: ſed eorum virtutem, ſanctitatem & religionem ita nobis ſemper ponamus ante oculos, vt eam moribus & factis exprimere ſtudeamus.

CAP. III.

v.6. P*Ræcipe in pace recipi ſpiritum meum.* *Quæritur* occaſione horum verborum, quibus Tobias mori precatur, cum poſtea adhuc vixerit annis quadraginta duobus, quomodo in fine huius eiuſdem capitis dicatur oratio eius exaudita? *Reſpond.* Exauditus eſt Tobias, non quia id quod periuit ei præſtitum eſt, ſed quia aliquid melius ei à Deo conceſſum eſt, vt etiam viſum reciperet. Vel potius, exauditus eſt; quia non petijt abſolutè mori, ſed addidit: *ſecundum voluntatem tuam fac mecum.* Diſiunctiua ergo eius fuit oratio, ſicut & Saræ: *Peto Domine, vt de vinculo improperij huius abſoluas me, aut certè deſuper terram eripias.* Diſiunctiuè autem veritas, etiam in vnius tantum partis veritate, præſtatur.

v.7. *Vt Sara filia Raguelis in Rages ciuitate Medorum.* *Quæſtio* ex his verbis mouetur contra fidem præſentis hiſtoriæ. Cum enim, inquiunt, hic dicatur Saram habitaſſe in Rages ciuitate Medorum, pugnat id cum eo quod capite primo v.16. itidem dicitur habitaſſe in Rages ciuitate Medorum, Gabelus. Nam capite nono angelus proficiſcitur ad Gabelum tanquam habitantem in loco procul diſſito ab habitatione Saræ. Ad hoc *reſpondent* nonnulli Saram habitaſſe *in Ecbatanis ciuitate Medorum*; ſic enim legit Græcus textus hoc capite, & capite ſexto, pro eo quod nos habemus (*in Rages ciuitate Medorum.*) Sed nihil opus eſt verſionem noſtram propterea erroris accuſare. Nam intelligi poteſt, vel ipſam Ecbatanis quoque alio nomine vocatam fuiſſe Rages; vel certè in eadem prouincia diuerſas ciuitates fuiſſe eiuſdem nominis; ſicut notum eſt olim in Aſia fuiſſe plures Antiochias, Alexandrias, Cæſareas, & nunc paſſim in plurium prouinciarum ciuitatibus idem locum habet.

v.11. *Et tribus diebus & tribus noctibus non manducauit neque bibit.* An propriè hoc dictum, an ſynecdochice, ſicut illud Euangelicum Matth. 12. quod filius hominis erit in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus? Et ſicut Eſther 4. præcipitur Iudæis ne comedant & ne bibant tribus diebus & tribus noctibus. Et quidem apparet ſic intelligendum, quia ſequitur quod tertia die, ſcilicet expleto ieiunio poſt orationem benedixerit Dominum, ſicut Chriſtus tertia die reſurrexit, & ſicut Eſther die tertia, nempe expleto ieiunio, induta regalibus veſtimentis adijt regem. Vide annot. Eſther 5. & Matth. 12.

v.25. *Et miſſus eſt angelus Domini ſanctus Raphaël, vt curaret eos ambos.* Raphael, id eſt, medicina Dei. Quo nomine rectè vocatus eſt hic angelus, qui ad hoc miſſus fuit vt Tobiam à cæcitate, & Saram à dæmonio verus à Deo medicus liberaret.

CAP. IV.

v.11. Q*Voniam eleemoſyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras.* Priorum verborum ſenſus eſt; quod eleemoſyna primò liberat à reatu omnis peccati, iuxta illud Dan. 4. *Peccata tua eleemoſynis redime*: deinde, quòd etiam Deus clementer miſeretur largiendo ſuam gratiam his qui veras & puras faciunt eleemoſynas; vt poſſint reſurgere à peccatis; iuxta illud: *Beati miſericordes, quoniam ipſi miſericordiam conſequentur.* Matth. 5. Porro de eo quod poſteriori loco dicitur: *Eleemoſynam non pati animam ire in tenebras*, eleganter Auguſt. in pſalm. 96. Hoc, inquit, loquebatur ille qui in tenebris erat. Et paulo poſt: Et quare hoc dicebat? niſi quia aliam lucem videbat. Ita ille. Ex his etiam obſerua quod animæ iuſtorum veteris teſtamenti, poſt mortem corporis, iam tum verſabantur in pace; vt patet ex oratione Tobiæ capite præcedenti, v.6. qua de re diximus in 3. diſt. 22. 6. 3.

v.16. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.* Senſus eſt, quod, tanquam iniuſtum, oderis ab alio tibi fieri; vide ne alteri facias. Eodem modo intelligẽdum eſt affirmatiuum illud præceptum in Euangelio Matth. 7. *Quæcumque vultis vt vobis faciant homines, eadem & vos facite illis.* Senſus enim eſt; Quæcumque vultis iuſta & rationabili voluntate vobis ab alijs fieri. Explicant enim hæc duo præcepta naturæ, iſtud præceptum Dei, & viciſſim ab eodem explicantur; *Diliges proximum tuum ſicut teipſum.*

v.18. *Panem tuum & vinum tuum ſuper ſepulturam iuſti conſtitue.* Circa epulas quæ fiunt in gratiam defunctorum, error fuit quorundam gentilium, vt putarent mortuos cibis corporalibus indigere, ideoque ſepulchris eorum cibum & potum imponebant. Alij vero non tam errore, quam praua conſuetudine ſuper ſepulchra parentum magnifica conuiuia inſtruebant, quæ magis fiebant ad oſtentationem, quam ad pium aliquem vſum; de quo in ſermone, quem titulo Auguſtini legit eccleſia in cathedra Petri Antiochena. Quod autem hoc loco Tobias admonet filium, omnino pium & iuſtum eſt, vt videlicet in exequijs iuſtorum cibo & potu reficiantur pauperes, ſiue id fiat ſuper ſepulchro, vt olim fieri ſolet, ſiue alibi. Non moneret autem peculiariter id faciendum in morte vel exequijs iuſti, niſi illud opus miſericordiæ etiam aliquo modo ad iuſtum pertineret, id eſt, niſi fructus aliquis inde ad animam hominis defuncti pertingeret. Vnde hinc non incongrue confirmatur oblatio eleemoſynæ pro defunctis.

v.23. *Multa bona habebimus ſi timuerimus Deum, & receſſerimus ab omni peccato, & fecerimus benè.* Videtur hic ſenſus eſſe: Si timuerimus Deum &c. Deus nobis largiter remunerabit in futuro ſæculo. Conſtat enim ex ſuperioribus Tobiam bona opera exercuiſſe ob ſpem vitæ æternæ. Nec ipſe ſperabat ampliora bona temporalia in hac vita homo cæcus & ſenex, & in mortis exſpectatione poſitus. At Græca ſic habent: *Sunt tibi multa bona ſi Deum veneritus fueris, & quod gratum ei ſit, ſtudueris facere.* Quorum ſenſus huiuſmodi videtur eſſe: Si Deum timeas, & quod ei gratum eſt facias, ſat diues eris. Sunt enim hæc magna & præcipua bona: timor Dei, & obedientia mandatorum eius. Vterque ſenſus bonus & pius eſt.

CAP. V.

v.7. ANgelus interrogans à iuniore Tobia, vnde eſſet? reſpondit; *Ex filijs Iſrael*, & infra v. 18. *Ego ſum* inquit, *Azarias Ananiæ magni filius.* *Quæritur*, quomodo in his verbis non ſit mendacium? *Reſpondeo*, quia ſicut actiones angelorum inter homines non ſunt accipiendæ, vt actiones humanæ, ſed vt actiones humanis quidem ſimiles, ſed aliud vlterius ſignificantes, ſicut videntur comedere, vt oſtendant ſe cibo & potu inuiſibili & immortali apud Deum frui: ſic etiam ſermones ipſorum accipiendi ſunt potius vt ſigna quorundam myſteriorum, quam ſecundum proprietatem verborum. Quod ergo Raphaël angelus dicit ſe eſſe *ex filijs Iſrael*, ſignificat ſe, per amorem & miniſterium, filijs Iſraël, veri Dei cultoribus, adeſſe. Ac ſimiliter accipiendum eſt quod ait: *Ego ſum Azarias Ananiæ magni filius.* Nam *Azarias* ſignificat adiutorium Dei, *Ananias* vero nubem Domini, & diuinationem Domini. Itaque ſignificat ſe diuinæ prouidentiæ conſilio miſſum in adiutorium Tobiæ.

Poteſt etiam aliter reſponderi. Videlicet angelum loqui ſecundum ſimilitudinem perſonæ aſſumptæ, vt ſenſus ſit: Sum ex filijs Iſrael, id eſt, ſimilitudinem gero vnius ex filijs Iſrael; nimirum, vt poſtea explicat, Azariæ filij Ananiæ, hominis eo tempore noti; quod colligitur ex ijs verbis, quibus Tobias reſpondit dicens: *Ex magno genere es tu. Sed peto, ne iraſcaris, quod voluerim cognoſcere genus tuum.*

v.21. *Bene ambuletis, & ſit Deus in itinere veſtro, & angelus eius comitetur vobiſcum.* Ecce, non ſolum exemplum angeli Raphaelis, ſed etiam verba Tobiæ oſtẽdunt hominum curam angelis eſſe à Deo commiſſam. Subijcit enim quaſi explicans quod dixerat; *Sit Deus in itinere veſtro, & angelus eius comitetur vobiſcum.* Sic rurſum poſtea identidem dicit; v.27. *Credo enim quod angelus Dei bonus comitetur eum.* Facit ergo hoc, ſicut & ſimiles ſcripturæ, contra hæreticos, qui negant ſanctorum angelorum pro hominibus apud Deum interceſſionem. Si enim cura noſtræ ſalutis à Deo illis commiſſa eſt, ergo & interceſſio. Adde, quod angelus idem infra cap.12. apertè dicit: *Quando orabas cum lachrymis, & ſepeliebas mortuos &c. ego obtuli orationem tuam Domino.*

CAP. VI.

v.8. C*Ordis enim particulam ſi ſuper carbones ponas, fumus eius extricat omne genus dæmoniorum.* Vide infra cap.8.

v.12. *Tibi debetur omnis ſubſtantia eius.* Ratio erat, quia ſecundum legem Num. vlt. filia, quæ fratrem non habebat, nubere debebat alicui de ſua cognatione, ne poſſeſſiones de tribu in tribum, aut de familia in familiã transferrentur. Iã vero Tobias erat de eadem tribu, imo & propinquus de tribu illa, id eſt, de cognatione etiam, & non ſolum de tribu. Quod patet, tum ex verbis angeli hoc eodem capite proximè præcedentibus. *Eſt hic Raguel nomine, vir propinquus tuus*, tum quod cap. ſequenti Raguel vocet Tobiam conſobrinum ſuum.

v.14. *Audiui quia tradita eſt ſeptem viris, & mortui ſunt.* Serarius putat hos eſſe ſeptem illos viros, de quibus Sadducæi Chriſto quæſtionem mouebant, dicentes Matth.22. *In reſurrectione cuius ex ſeptem erit vxor?* Sed fallitur Serarius; hæc enim mulier Sara habuit octo viros, Tobiam ſcilicet octauum. Debuiſſent ergo quærere *cuius ex octo?* Et facile fuiſſet reſpondere ſecundum ingenium illorum hominum carnalium, etiam illis ipſis iudicibus, quod ipſe Tobias ſine dubio illam habere debuiſſet, vtpote quod ipſe ex ea ſolus, & non alij, liberos ſuſcitaſſet. Sed de ſeptem viris propoſita eſt quæſtio, quorum æquum omnibus eſſet ius; atque ita difficulter putabant Chriſtum ad hanc quæſtionem reſponſurum; ſed ille reſpondit: *Erratis &c. in reſurrectione neque nubent, neque nubentur.*

v.22. *Accipias virginem cum timore Domini, amore filiorum magis, quam libidine ductus.* Comparatio eſt impropria, qualis eſt in ſcriptura frequens. Sic illud Eccl.7. *Melior eſt patiens arrogante*; vbi non eſt ſenſus, quod arrogans minus bonus ſit, ſed quod patiens bonus & laude dignus, arrogans autem non. Sic & illud intelligitur: *Melius eſt à ſapiente corripi, quam ſtultorum adulatione decipi.* Poſtremum enim omnino malum eſt. Eſt itaque & hic verborum iſtorum angeli ad Tobiam, ſenſus: *Accipies virginem amore filiorum, & non libidine.* Sic enim illa intelligit Tobias cap.8. dicens ſe non luxuriæ cauſa, ſed ſola poſteritatis dilectione coniugem accipere. v.9.

CAP. VII.

v. 10. *HIc hodie non manducabo neque bibam, niſi prius petitionem meam confirmes, & promittas mihi dare Saram filiam tuam.* Quod Tobias eo modo ſe obſtringat, ſcilicet ſe neque manducaturum neque bibiturum eo in loco, niſi prius voti compos fiat, non eſt adſcribendum eius temeritati, aut imprudentiæ; ſed conſilio angeli Raphaelis factum creditur; à quo iam ante inſtructus erat, vt peteret hanc ſibi in vxorem. Et quamuis nondum ſciret eum eſſe angelum Dei, ſed putaret hominem; tamen multis indiciis iam didicerat eſſe pium, ſanctum, & prudentem; de quo non dubitabat, quin ipſi optime conſuleret. B Si quis *obijciat* illum ſaltem male feciſſe, quod inſcio patre has nuptias adierit: *Reſpondeo*, nequaquam, quia hanc filiam petijt ſibi vxorem eius conſilio, cuius curæ pater ipſum commiſerat; & negotium ſine magno incommodo differri non poterat. Moraliter, hic ſcripturæ locus & factum Tobiæ iunioris, admonent non eſſe contrahenda ſponſalia, multo minus matrimonia, poſt pocula, aut poſt epulas; quando ratio minus viget, ſed ante cibum & potum, & à ſobriis tam ſanctum opus eſſe tractandum; maxime tempore nouæ legis, quando matrimonium eſt vnum ex ſeptem ſacramentis.

v. 14. *Et credo, quoniam ideo* (Deus) *fecit vos venire ad me, vt iſta coniungeretur cognationi ſuæ ſecundum legem Moyſi.* C Nempe Numer. 36. præcipitur, vt fœminæ, quæ fratribus carerent, non nuberent niſi viris ſuæ tribus & cognationis, ne hæreditas patris earum tranſiret ad aliam tribum ſeu cognationem: Et ſupra, Tobias vocatur à Raguele conſobrinus: Sicque Sara, quæ filia vnica erat, conſultiſſime, & omnino diuina diſpoſitione, data eſt Tobiæ, qui ſimiliter vnicus erat filius. Quod tamen Raguel dicit (*credo*) non eſt firmiter omnino aſſentientis, ſed probabiliter tantum exiſtimantis: Nam paulo poſt Raguel adhuc metuebat Tobiæ ſimilem eum prioribus exitum. Nam foueam fieri iuſſit, in qua eum, ſi forte ſimiliter à dæmone oppreſſus fuiſſet, ſepeliret. D Potuit tamen prius ſatis de Deo confiſus fuiſſe, ſed poſtea iterum vacillaſſe. Verbum enim (*credo*) in ſcriptura, vt minimum ſignificat (*confido*) quomodo & Tobias ſenior dicit cap. 5. *Credo quod angelus Dei bonus comitetur eum.*

CAP. VIII.

v. 2. *REcordatus Tobias ſermonum angeli, protulit de caſſidili ſuo partem iecoris, poſuitque eam ſuper carbones viuos. Tunc Raphael angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deſerto ſuperioris Ægypti.* Primo ſciendum eſt, non pugnare hic dici de parte iecoris, id quod capite 6. de corde eiuſdem piſcis dictum eſt. E Nam ſæpe quod vno loco omiſſum eſt, alio loco ſuppletur; & dicendum, tam cordis, quam iecoris partem à Tobia fuiſſe carbonibus ſuperpoſitam. At vero ne hic occurrat vlla ſuſpicio ſuperſtitionis; certum eſt, nullam rem mere corpoream poſſe naturaliter agere in creaturam ſpiritualem, qualis eſt dæmon. Itaque partes iſtæ cordis & iecoris, aut fumus ex iis procedens, nihil omnino naturaliter agere potuit in dæmonem, virtutem eius debilitando, vel prorſus impediendo: Sed duobus modis, quod hic dicitur, intelligi poteſt. *Vno modo*, ſi dicamus ita placuiſſe Deo, vt per hæc corporalia tanquam per inſtrumenta quædam ſupernaturaliter operaretur in fugandum dæmonem; quemadmodum per ſacramenta eccleſiæ dæmonis poteſtas cohibetur, & maxime per baptiſmum. *Altero modo*, ſi dicamus hæc fuiſſe mera ſigna & figuras earum rerum, quæ per ſe valebant ad dæmonem fugandum. Nempe ſupra dictum eſt, actiones angelorum hominibus apparentium figuratiuas eſſe. Cor itaque ſignificat mentem ſeu voluntatem hominis; iecur concupiſcentiam, iuxta illud hymni: Lumbos iecurque morbidum adure igne congruo; fumus feruorem orationis aſcendentis ad Deum. Dum ergo mens per orationem ad Deum erigitur, & concupiſcentia igne deuotionis refrenatur; dæmon fugatur. Sed priori explicationi magis ſuffragari videtur quod capite 6. v. 5. dicantur *medicamenta*, ſcilicet medicamenta ſupernaturalia.

v. 9. *Domine tu ſcis quia non luxuriæ cauſa accipio ſororem meam, ſed ſola poſteritatis dilectione.* Hinc ſcilicet & illud Apoſtoli 1. Cor. 7. *Et iterum reuertimini in idipſum: Hoc autem dico ſecundum indulgentiam, non ſecundum imperium.* Vide etiam ſupra cap. 6. v. 22.

CAP. IX.

v. 1. *TVnc vocauit Tobias angelum ad ſe, quem quidem hominem exiſtimabat &c.* Hoc caput in Græco textu multo paucioribus verbis contexitur, nempe his tantum: *Et vocauit Tobias Raphaelem, & dixit ei, Azaria frater, accipe tecum puerum, & duos famulos, & vade in Rages Mediæ ad Gabelum, & porta mihi argentum, & eum adduc ad nuptias, quoniam iurauit Raguel, non exiturum me. Et pater meus numerat dies, & ſi tardauero multum, triſtabitur valde. Et abijt Raphael, & manſit apud Gabelum, & dedit ei chirographum. Ille autem obtulit thecülas in ſigillis, & dedit ei. Et mane ſurrexerunt ſimul, & venerunt ad nuptias; & benedixit Tobias vxorem ſuam.* Hæc, nec plura in Græco textu.

v. 3. *Et vadas ad Gabelum in Rages ciuitatem Medorum.* Nonnulli ex eo quod in Græco non habetur (*ciuitatem*) ſed tantum (*in Rages Mediæ*) dixerunt hunc Gabelum habitaſſe in agro ciuitati Rages ſubiecto, Saram vero in ipſa ciuitate. Verum quia noſter Latinus textus vtroq; loco clare habet (*in Rages ciuitatem Medorum*) nempe de Sara ſupra cap. 3. v. 7. & hoc loco de Gabelo, diſſoluendus eſt hic nodus eo modo quo eum ad cap. 3. ſoluimus.

CAP. X.

v. 3. *COepit autem contriſtari nimis* (Tobias) *ipſe & Anna vxor eius.* Nihilominus v. 6. ſic Tobias ad vxorem: *Tace & noli turbari.* Per hoc quod Tobias prius contriſtatus eſt, ſignificatur præueniens motio partis ſenſitiuæ, quam homo omnino excludere non poteſt; per hoc autem quod poſtea forti & virili animo etiam vxorem fuerit conſolatus, ſignificatur, quod officium rationis ſit cohibere motus illos ſenſitiuos, contra imperium eius inſurgentes, & non permittere vt dominentur. Quod igitur vxor dicitur: *fleuiſſe irremediabilibus lachrymis*, ſignificatur, quod ſenſualitas non ſua natura, ſed tantum à ratione refrenari poſſit; vnde & mulier conſolari (ſcilicet plenè) non poterat, ſed tantum vir, quia mulier ſenſualitatem, vir autem rationē ſignificat. Ad literam cōmendatur magna & perfecta patiētia Tobiæ, quod poſitus in tot malis, videlicet paupertatis (dixerat enim cap. 4. *pauperem vitam degimus*) cæcitatis, ſenectutis, abſentiæ filij, immoderatæ triſtitiæ vxoris; nihilominus tamen ſe & vxorem pius verbis conſolatus ſit.

v. 13. *Monentes eam honorare ſoceros, diligere maritum,*

regere

r.gere fam:liam &c. Nempe parentes Saræ vltimo diſceſſu monent filiam, honorare ſoccros aliaque præſtare, & in primis ſeipſam irreprehenſibilem exhibere; idcirco, vt hæc nouiſsima verba altius eius memoriæ infigerentur. Paulus ad Epheſios & Coloſſenſes, & Petrus in 1. ſua epiſtola, admonent vxores, vt ſint maritis ſubiectæ; nulla facta expreſſa mentione dilectionis; & ſimiliter Geneſ. 3. ad Euam dicitur: *Sub viri poteſtate eris.* Sed iſta non repugnant ei quod hoc loco Saræ à parentibus præcipitur, vt maritum ſuum diligat, quia quod vno loco dicitur, non eſt neceſſe vbique inculcari, ſed in alijs locis etiam ſubintelligitur. Etenim non poteſt mulier ſubiecta eſſe viro in educatione prolis, reddendo debito, & alijs, niſi eum diligat. Nam ſubiectio iſta non eſt talis, qualis eſt ſeruorum, aut filiorum, ſed qualis ſocij ad ſociam. Vnde & Adam dicit eodem c. 3. Gen. *Mulier quam dediſti mihi ſociam &c.*

CAP. XI.

v. 7. *VBi introieris domum, ſtatim adora Dominum Deum tuum, & gratias agens, accedes ad patrem tuum &c.* Sumitur ex hoc generalis inſtructio omnium Chriſtianorum, vt quoties ex itinere, maxime longinquo, & periculoſo, domum redeunt, ante omnia Deo gratias agant de eius protectione, priuſquam cum amicis, aut propinquis incipiant colloqui, aut aliud quid agant.

v. 9. *Tunc præcucurrit canis, qui ſimul fuerat in via, & quaſi nuntius adueniens, blandimento ſuæ caudæ gaudebat &c.* Solent nonnulli mirari, quomodo hæc tam minuta & leuia ſcripta ſint dictante Spiritu ſancto; & veluti in dubium reuocant, an neceſſario credendum ſit, canem habuiſſe caudam. Quibus *reſpondeo*, non cenſenda eſſe minuta & leuia, quæ iuſtam habuerunt cauſam cur ſcriberentur, quale iſtud eſt de cane Tobiæ. Deſcribitur enim hic canis, tanquam *nuncius adueniens*, vt ſcriptura loquitur, hoc eſt, vt nuncius filij aduenientis, quo tantopere pij illi parentes ſunt recreati. Deinde ad huiuſmodi per ſe exigua ſcribenda, idcirco Spititus ſanctus mouit authores ſacros, vt doceret Dei prouidentiam ad omnia omnino, etiam minutiſsima extendi, iuxta illud Matth. cap. 10. *Vnus paſſer non cadit in terram ſine voluntate patris.* Pertinent autem huiuſmodi ad fidem, non quaſi articuli fidei, ſed ratione quadam ſecundaria; tali, qualem iam explicuimus; vel ſaltem ea, qua creditur ſcripturam non poſſe errare, aut narrare falſum.

v. 13. *Tunc ſumens Tobias de felle piſcis, liniuit oculos patris ſui. Et ſuſtinuit quaſi dimidiam fere horam &c.* Quidam hæc *myſtice* interpretantur, quod corporalis afflictio, & correptio diuina, quamuis amara ſint homini carnali, inſtar fellis; tamen aperiant oculos mentis noſtræ. Alij *literaliter*; ſed intelligitur fel iſtius piſcis etiam naturaliter valuiſſe ad tollendam hanc albuginem ex oculis Tobiæ. Non enim, inquiunt, proprie cæcus erat ex corruptione ſenſus videndi; ſed tantum ex impedimento albuginis, qua pupilla tegebatur; qualis cæcitas naturaliter curari poteſt. Verum quia ſcriptura ſupra cap. 2. verſ. 13. plagam cæcitatis appellat; rectius puto dicendum, operationem hanc miraculoſam fuiſſe, & ſupernaturalem; tum quia nulla naturalis hiſtoria refert fel alicuius piſcis valere, ad tollendam ab oculo huiuſmodi albuginem aut pelliculam; tum etiam, quia calida ſtercora, quæ inciderant in oculos Tobiæ, non albuginem tantum pupillis obduxiſſe facile intelligi poſſunt, ſed potius lumina extinxiſſe; ſicut calx extinguere ſolet. Ac tertio, quia angelus ſupra ca. 6. ſicut affirmat iecur piſcis valere ad extricandum omne genus dæmoniorum, eodem tractu orationis dicit, fel valere ad ſanandos oculos in quibus fuerit albugo. Atqui illud prius valuit tantum virtute ſupernaturali, vt ſupra oſtenſum eſt capite 8. v. 2. Ergo & iſtud. Nec obſtat, quod meminit albuginis, & membranæ tegentis oculos, quia id accidit etiam in oculis vere excæcatis, vt ceſſante vſu obducantur pelliculâ.

CAP. XII.

v. 2. *PAter quam mercedem dabimus ei?* Quare non fuit hæc cogitatio Simoniaca, cum inter ea beneficia quæ hic Tobias enumerat ſibi præſtita, quędã ſint miracula, de quibus in euangelio vniuerſim præcipit Dominus: *Gratis accepiſtis gratis date?* Reſponderi poteſt, vel generatim intelligi mercedem, quomodo etiam de ſpirituali labore dicit Dominus: *Dignus eſt operarius mercede ſua*, nomine mercedis intelligens id, quod quis opere ſuo meretur, etiamſi non ſit pretium, ſed potius honorarium, quod honoris cauſa datur ei, cuius opus excellentius eſt, quam vt ei pretium æquari poſſit. Vel diſiunctiuè locutum eſſe Tobiam: *Quam mercedem dabimus ei, aut quid dignum poterit eſſe beneficijs eius?* id eſt, aliquo modo tantis beneficijs reſpondens. Quod ſi *dignum* intelligas æquale; dicemus Tobiam hac interrogatione voluiſſe negare, poſſe ſe reddere æquale, ſicut & illis verbis quæ ſequuntur: *Quid illi ad hæc poterimus dignum dare?* quaſi diceret, nihil; Et quoque notandum angelum cap. 5. vocaſſe ſe mercenarium, cum ait: *Genus quæris mercenarij an ipſum mercenarium?* Et in Græco legitur, quo diurno denario pactus fuerit ſe ducem ac comitem futurum filij. Ea igitur parte, qua ducatus operam præſtiterat, potuit Tobias, neſciens eum angelum eſſe, propriè mercedem vocare, quod ei deberi exiſtimabat, non autem eã, qua miracula fecerat.

v. 7. *Sacramentum regis abſcondere bonum eſt: opera autem Dei reuelare honorificum eſt.* Ratio diſcriminis eſt, nempe, quod occulta regum conſilia non ſunt prodenda, nec in publicum proferenda; ſic enim impediri poſſet eorum ſucceſſus; ſed illud in operibus & conſilijs Dei locum non habet. Nihil enim illa impedire poteſt, ſicut ſcriptum eſt; *Omnia quæcunque voluit fecit in cælo & in terra*, & alia multa huiuſmodi.

v. 12. *Quando orabas cum lachrymis &c. ego obtuli orationem tuam Domino.* Eleganter Bonauentura in magiſtrum lib. 4. diſt. 11. ad textum, exponens illud canonis ſacri; Iube hæc perferri per manus ſancti angeli tui &c. docet, quomodo angeli Deo offerant preces noſtras, videlicet, non propter ignorantiam Dei, cui omnia ſunt nota, etiam antequam fiant, ſed propter vtilitatem noſtram, quia ſuis ſanctis & puris affectibus nos adiuuant, & opera noſtra bona in conſpectu Dei replicant. Vide etiam ſupra cap. 5. v. 21.

v. 15. *Ego ſum Raphael angelus, vnus ex ſeptem, qui aſtamus ante Dominum.* Ianſenius agens de Gabriele, qui ſimiliter Lucæ 1. dicit ſe aſtare ante Dominum, ſic habet: Adiecit Gabriel; *Qui aſto ante Deum*; ſignificans ſe non eſſe vnum ex angelis, qui eiecti ſunt à facie Dei, ſed ex his, qui Deo ſemper ſunt præſentes. Dicuntur autem angeli adſtare ante Deum metaphorica locutione, ad ſimilitudinem miniſtrorum aſtantium ante regem, nempe, quod vultum Dei aſſidue contemplentur, paratique ſint ad omne obſequium diuinæ voluntatis peragendum. Hæc ille. Septenarius ergo numerus nihil aliud, quam vniuerſi-

tatem ſignificat. Nec veriſimile quoq; eſt Raphaelem fuiſſe ex ſupremo angelorum ordine: nam non miſſus eſt ad miniſterium aliquod redemptionis noſtræ, vel bonum aliquod vniuerſale publicandum, ſed tantum ad ſpecialem conſolationem paucorum; ideo tamen nominatur in Litaniis cum Michaele & Gabriele, quia nomina ipſorum, & non aliorum, in ſcriptura nobis ſunt expreſſa.

CAP. XIII.

v. 11. *IEruſalem ciuitas Dei, caſtigauit te Dominus in operibus manuum tuarum.* Id eſt, propter peccata tua. Quomodo autem caſtigatio hæc intelligenda ſit, indicat verbis ſubiectis, cum dicit: *Confitere Domino in bonis tuis, & benedic Deum ſæculorum, vt reædificet in te tabernaculum ſuum, & reuocet ad te omnes captiuos.* Intelligit ergo ita caſtigatam fuiſſe Ieruſalem, vt tabernaculum, id eſt, templum dirutum fuerit, & populus eius abductus in captiuitatem. Sed difficultas eſt, quomodo Tobias dicat id factum eſſe, cum conſtet id longe poſt accidiſſe? Nam Tobias tranſlatus eſt in captiuitatem à Salmanaſar rege Aſſyriorum, vt patet cap. 1. huius libri; quod factum eſt tempore Oſee regis Iſrael, regnante in Iuda Ezechia filio Achaz (vide 4. Regum 17.): conſtat autem multo poſt, nempe non niſi ſub Sedechia ciuitatem cum templo deſtructam fuiſſe. Dicendum ergo hanc Tobiæ orationem, ſeu hymnum potius euchariſticum pro gratiarum actione, pro magna parte, & maxime in allegatis verbis eſſe propheticum, quo Tobias afflatus ſpiritu ſancto prædicit ſtatum ciuitatis Ieruſalem futurum. Quod ergo ait (*caſtigauit te Dominus*) prophetico more, præteritum pro futuro poſitum eſt, quia Deo & prophetis futura tam certa ſunt, quam ſi iam facta eſſent. Et in Græco etiam expreſſe eſt futurum (*caſtigabit*) pro eo quod nos legimus in præterito.

v. 21. *Portæ Ieruſalem ex ſapphiro & ſmaragdo ædificabuntur, & ex lapide pretioſo omnis circuitus murorum eius.* Mos eſt prophetarum, vt quando de rebus terrenis aliquandiu locuti ſunt, ad res ſpirituales tranſitum faciant. Sic & hic Tobias. Cum enim locutus eſſet de Ieruſalem terrena, eiuſque poſt captiuitatem futura reſtitutione, hic ſub finem ea adiungit, quæ de terrena illa ciuitate intelligi non poſſunt; & proinde admonent nos animum erigere ab ſublimiorem intellectum, de illa ſuperna ciuitate Ieruſalem, quæ eſt eccleſia triumphans. Ait enim, *quod regnum eius erit in ſæculum, & quod Deus eam liberabit ex cunctis tribulationibus*; quod conſtat in terrenam Ieruſalem nō competere. Similiter ergo & iſtud, quod portæ Ieruſalem ex ſapphiro & ſmaragdo ædificabuntur, & omnis circuitus murorum ex lapide pretioſo; ſpiritualiter intelligendum eſt de noua Ieruſalem illa triumphante, quæ & in Apocalypſi deſcribitur, iiſdem prorſus coloribus depicta.

CAP. XIV.

v. 6. *PRope erit interitus Niniue. Non enim excidit verbum Domini.* Ionas quidem propheta circa tempora Amaſiæ Regis Iuda, & Ieroboam regis Iſrael denunciauerat ſubuerſionē Niniue, quando miſſus ad ipſam ciuitatem, prædicauit in ea dicens: *Adhuc quadraginta dies & Niniue ſubuertetur.* Sed cum ad prædicationem eius pœnitentiam egiſſent; Deus ciuitati pepercit, vt tunc quidem non euerteretur. At vero cum poſtea Niniuitæ ad peccata conſueta conuerſi, iterum aduerſum ſe iram Dei prouocaſſent; vt ait Hieron. præfatione comment. in Nahum, ruſum per Nahum prædicta eſt eorum euerſio, quæ tandem per Chaldæos facta eſt, poſt obitum Tobiæ ſenioris. Quod ergo hic dicitur: *prope erit* &c, nullam habet difficultatem ſi referatur ad verbum Domini factum per Nahum prophetam, cuius tota prophetia aduerſus Niniuen dirigitur & inſcribitur onus Niniue. Illa enim prophetia non fuit tantum comminatoria, ſicut Ionæ, ſed ſimpliciter prænuntiatiua eius quod abſolute futurum erat in Dei diſpoſitione. Si quis *obijciat* Græca exemplaria nominare hic Ionam prophetam: ſic enim habent; *Perſuaſum habeo, quanta locutus eſt Ionas propheta de Niniue.* Et rurſum. *Omnino euenient, quæ locutus eſt propheta Ionas.* *Reſponderi poteſt* intelligi prophetiam Ionæ, primo quidem de quadraginta illis diebus, ſub conditione, niſi pœnitentiam agerent; ſed ſimiliter quoque abſolutè Niniuen ſubuertendam, niſi porro continuarent pœnitentiam, quod videbat Tobias eos non facere. Poteſt etiam dici hæc in Græco adiectitia eſſe.

Et fratres noſtri qui diſperſi ſunt à terra Iſrael, reuertentur ad eam---& domus Dei, quæ in ea incenſa eſt, reædificabitur. Græca habent hoc modo: *Et quod fratres noſtri in terra diſpergentur à bona terra, & Ieruſalem erit deſerta, & domus Dei in ea comburetur, & deſerta erit vſque ad tempus. Et iterum miſerebitur eorum Deus, & conuertet eos in terram, & ædificabunt domum, non qualis prior, vſque quo compleantur tempora ſæculi.* Ita Græca. Ex quibus multi dicunt in noſtro textu, præteritum illud (*diſperſi ſunt*) pro futuro debere accipi more prophetico, quibus futura tam certa ſunt, ac ſi iam facta eſſent. Nec improbabiliter. Nam ante mortem Tobiæ videtur fieri non potuiſſe, vt templum fuerit deſtructum, ſicut & capite præcedenti v. 11. annotauimus: maxime ſi ei tantum tribuamus centum & duos ætatis annos, vt noſter textus habet hoc capite. Nam ſi ei dentur ex Græco textu anni centum quinquaginta octo, forte eo viuente deſtructum fuit templum. Sed præſtat nos inhærere textui Latino.

FINIS LIBRI TOBIÆ.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IVDITH.

CAP. I.

v. 5. ANNO *igitur duodecimo regni ſui Nabuchodonoſor rex Aſſyriorū &c.* Ex his verbis alij reuocant fidem huius hiſtoriæ in dubium, quod nullus rex Aſſyriorum legatur dictus Nabuchodonoſor, ſed tantum rex Chaldæorum. Alij, ſaltem hoc ex eo confici volunt, quod hiſtoria hęc contigerit ante captiuitatem Babilonycam, ſtante ſcilicet adhuc regno Aſſyriorum. Sed ad primum dicendum, quod etiam Darius Perſa 1. Eſdrę 6. v. 22. vocetur *rex Aſſur*, nempe, quia erat ſimul rex Perſarum, Aſſyriorum, & Chaldæorum. Ad difficultatem autem quo tempore hæc hiſtoria contigerit; plura ſunt, quę omnino conuincere videntur eam contigiſſe poſt reditum populi è captiuitate Babylonica. Nam Achior Ammonites cap. 5. v. 23. narrat Holoferni, populum illum pridem ex captiuitate rediiſſe in Ieruſalem. Deinde hiſtoria iſta nullius regis Iuda vel Iſrael mentionem facit, ſed tantum ſummi ſacerdotis Eliacim vel Ioachim. Creditur autem is eſſe filius Ioſue ſacerdotis magni, ſub quo templum fuit reædificatum. Ex quo vlterius ſequitur contigiſſe poſt tempora Darij, ſub quo templum inſtauratum fuit (nam hic cap. 4. v. 2. 9. fit mentio templi.) Et veriſimile eſt hunc Nabuchodonoſorem fuiſſe Darij ſucceſſorem; qui à prophanis hiſtoriis vocatur Artaxerxes; eodemque modo omnes reges Perſarum, poſt deſtructum imperium Chaldæorum, vocatos fuiſſe Nabuchodonoſores; ſicut reges Ægyptiorum omnes paſſim in ſcriptura ſacra vocantur Pharaones. Melchior Canus tamen, & Bellarminus exiſtimant hiſtoriam iſtam referendam eſſe ad captiuitatem, qua Manaſſes cum ſuis abductus fuit. Additio B. P. Cenſoris. Accedit his Serarius Comm. in Iudith, & Haræus in Concordia Sacræ ac profanæ hiſtoriæ anno V. c. 45. qui ab illo diſſentit hac in re, quod putet Manaſſe adhuc captiuo accidiſſe; quum Serarius reuerſo. Sed D. Auguſtinus lib. 18. de ciuitat. cap. 16. ſentit eam poſt captiuitatem circa tempora Darij contigiſſe; quæ ſententia nobis etiam magis probatur. Additio eiuſdem Cenſ. Franciſcus Ribera quoque ad caput 2. Nahum, fusè tradit quæ hoc libro continentur accidiſſe circiter annis quinquaginta poſt reditum ex captiuitate Babylonica; & obiectiones ſuas diſſoluit. Sulpitius quoque Seuerus hanc hiſtoriam conſtituit ſub Artaxerxe Ocho filio Memnonis, octauo Perſarũm Monarcha. Vide Haræum Concordiæ ſupra dictæ authorē, anno V. c. 388. Confer infra ad c. 15. v. 9.

v. 11. *Quiomnes vno animo contradixerunt. Quæritur* quomodo rectè contradixerint Iudæi, qui poſt captiuitatem Babylonicam manſerunt ſub imperio Perſarum, vt patet ex libris Eſdræ. Et hoc eſt argumentum eorum, qui ſuſtinent hiſtoriam hanc non contigiſſe poſt reditum ex captiuitate Babylonica. Sed *reſp.* poteſt, vel quod regnum illud Perſarum, cui ſubiecti erant Iudæi poſt reditum, diuerſum erat ab illo quod Nabuchodonoſor commemoratur habuiſſe in Niniue, ſcilicet quia in Babylone captiui fuerant, non in Niniue; vel quod Iudæi exemplo vicinorum regnorum, & regionum, idcirco maximè quod audiebant Holofernem omnes Deos auferre, ſolumque Nabuchodonoſorem velle dici Deum, recuſauerunt imperium, aliâs non recuſaturi.

v. 12. *Tunc indignatus Nabuchodonoſor iurauit, quod defenderet ſe de omnibus regionibus his.* Simili phraſi noſtri interpretis cap. 2. legitur, *vt defenderet*, & cap. 9. *in defenſionem alienigenarum* id eſt, in vindictam. Ad eundem ergo modum, & aliæ quædam ſcripturæ intelligendæ ſunt, vt illa Rom. 12. *Non voſmetipſos defendentes chariſſimi*, id eſt, non vindicantes. Nam moderata defenſio licita eſt. Ita pro eo quod in pſalm. 8. habemus; *vt deſtruas inimicum & vltorem*, pro (*vltorem*) olim legebatur (*defenſorem*) vt obſeruare licet apud Seuerum Sulpitium in vita S. Martini. Itaque hic iurauit defendere ſe, id eſt, vt vindicaret ſe de omnibus regionibus quæ cum non recepiſſent.

CAP. II.

v. 13. EFfregit *autem ciuitatem opinatiſſimam Melothi.* Opinatiſſimam, id eſt, celeberrimam. Quidam legendum ſuſpicantur (*opimatiſſimam*) quaſi pinguiſſimam & opulentiſſimam. Sed inuſitata ſunt Latinis vocabula, ſuperlatiuus ille, & eius poſitiuus *opimatus*, pro opimus. At vero à celebritate opinionis aliquid dici opinatiſſimum pro celeberrimo, obſeruare licet apud Ruffinũ ſub initio hiſt. eccleſ. quam adiunxit Euſebianæ. At vero quæ fuerit ciuitas Melothi, difficile eſt conijcere. Nam in Græco nullius ciuitatis nomen exprimitur, ſed habentur tantum hęc verba; *Et incîdit* (id eſt, effregit, vaſtauit) *Phud & Lud, & prædatus eſt filios omnes Raſes, & Iſmael &c.* Veriſimiliter per Lud ſignificatur Lydia.

CAP. III.

v. 13. PRæceperat *enim illi Nabuchodonoſor rex, vt omnes deos terræ exterminaret, videlicet, vt ipſe ſolus diceretur Deus ab his nationibus, quæ potuiſſent Holofernis potentia ſubiugari.* Affectabat haberi Deus, & quidem ſolus, non à populis regni ſui, quibus id nō fuiſſet auſus præcipere, vt Aſſyriis, Chaldæis, Perſis & Medis, deos ſuos colentibus, qui tam ſuperbo regis imperio noluiſſent parere: ſed vt hic dicitur à nationibus vi armorum ſibi ſubiungandis; quarum lucos exſcindi & deos exterminari iubebat. Multa enim imponuntur victis, quæ non poſſunt imponi populo regni. Similis ſuperbia fuit Sennacherib gloriantis deos gentium ſibi non potuiſſe reſiſtere, & illis connumerantis Deum Iſrael 4. Reg. 18. & 2. Paralip. 32. Item Darij regis, Danielis 6. qui, ſatrapis inſtigantibus, edixit, ne quis peteret quidquam à Deo vel homine ſpatio triginta dierum, niſi ab ipſo ſolo; per hoc vtique ſe Deum ſignificans; vt mirum non ſit, ſi Alexander magnus quoque voluerit haberi Deus; & ethnici Romani, plures Imperatores ſuos retulerint inter deos. Adde ex c. 5. v. 29.

CAP. IV.

CAP. IV.

v. 2. T*Remor & horror inuaſit ſenſus eorum, ne hoc faceret Ieruſalem & templo Domini, quod fecerat cæteris ciuitatibus & templis earum.* Ex eo qood dicitur (*& templo Domini*) ſatis colligitur templum iam fuiſſe reædificatum, dum iſta, quæ hic narrantur, contingerent. Sed idem etiam clarius oſtenditur ex Græcis in quibus ſic legitur: *Exterriti ſunt, eo quod recenter aſcendiſſent ex captiuitate, & nuper omnis populus congregatus fuerat ex Iudæa, & vaſa, & altare, & domus* (id eſt templum) *à profanatione ſanctificata erant.* Ecce hic fit mentio reditus è captiuitate, deiude & popopuli col-
B lecti in Ieruſalem, videlicet ad dedicationem templi. Ex quo manifeſtum eſt, templum iam perfectum & conſecratum fuiſſe, quando iſta fiebant. Hic notanda eſt pietas populi qui magis ſollicitus erat pro conſeruatione templi, quam propriæ vitæ vel bonorum temporalium. Sed pauci Chriſtiani hoc imitantur.

v. 8. *Humiliauerunt animas ſuas in ieiuniis. Et induerunt ſe ſacerdotes ciliciis, & infantes proſtrauerunt contra faciem templi &c.* Illuſtre exemplum voluntariæ afflictionis & humiliationis ſui coram Deo, quo oſtenditur nobis Chriſtianis, quid etiam nos facere debeamus, maxime tempore afflictionis & pœnitentiæ. Sed & fructum huius voluntariæ caſtigationis de-
C clarat ſacerdos Magnus dicens: *Scitote, quoniam exaudiet Dominus preces veſtras, ſi manentes permanſeritis in ieiuniis & oratione in conſpectu Domini.* Porro qood hic additur; *Et altare Dei operuerunt cilicio*: Id factum in ſignum luctus publici, & ad prouocandam miſericordiam Dei tali externo cultu ipſius altaris. Non diſſimile eſt & fortè ex antiquâ iſta Iudæorom conſuetudine tractum, quod tempore quadrageſimalis ieiunij, quod eſt tempos pœnitentiæ, Chriſtiani, qoicquid in templis ſpecioſom & pulchrum eſt, velant quibuſdam regumentis; ſcilicet ad ſignificandum publicum luctum, triſtitiam, & humiliationem, ſicut contrà ornatus eſt ſignum publicæ lætitiæ.

CAP. V.

D

v. 4. E*T quare præ omnibus qui habitant in Oriente, iſti contempſerunt nos?* Sopra cap. 2. legimus Nabuchodonoſorem præcepiſſe Holofemi principi militiæ in hunc modum: *Egredere aduerſum omne regnum Occidentis &c.* Et ex Geographia manifeſtum eſt Iudæam reſpectu Perſarum & Aſſyriorum eſſe in Occidente ſitam *Quæritur* ergo, quomodo hic dicat Holofernes de Iudæis tanquam in Oriente commorantibus: *Et quare præ omnibus qui habitant in Oriente, iſti contempſerunt nos?* Ad hanc quæſtionem *reſpondetur* noo male, quod licet Iudæa ſit in Occidente reſpectu regni Aſſytiorum; tameo abſolute loqoendo,
E ſi totam terram babitabilem conſideremus, Iudæa (ſicut & tota Aſia) ad Orientem ſita eſt, ſicut Europa tora ad Occidentem. Græca lectio nullam habet difficultatem. Ibi enim, pro (*Oriente*) habemus (*Occidente*) hoc modo: *Quare contempſerunt, vt non venirent in occurſum meum, præ omnibus qui habitant in Occidente?* Forte etiam omnes illæ nationes, quæ contempſerant Nabuchodonoſor, dicuntur habitaſſe in Oriente, nempe reſpectu Iudææ, vbi ſcripta eſt hæc hiſtoria.

v. 29. *Vt ſciat omnis gens, quoniam Nabuchodonoſor Deus terræ eſt, & præter ipſum alius non eſt.* Obſeruandum quod Nabuchodonoſor vocetur Deus terræ, & non cæli. Videntur enim gentiles in ea perſuaſione
A fuiſſe, quod Deus cæli, ſi quis eſſet, tantum curaret cæleſtia, & quod eius poteſtas aut prouidentia non extenderet ſe ad res humanas, & regna terrena: iuxta illud Iob. 22. *Circa cardines cæli perambulat, nec noſtra conſiderat.* Vnde reges Aſſyriorum cum eſſent in terra admodum potentes, vocabant ſe deos terræ, & omnes alios deos nationum iubebant exterminari. Vide quę diximus de eadem re ſupra cap. 3. verſ. 13. quibus adde, quod Dan. 4. idcirco quoque Nabuchodonoſor dicatur eiectus è conſortio hominum, dooec agnoſceret quod dominetur excelſus ſuper regnum hominum, & cuicunque voluerit, det illud. Igitur Nabuchodonoſor non agnoſcebat Deum cæli dominati ſuper regnum hominum.

CAP. VI.

v. 15. D*Omine Deus cæli & terræ, intuere ſuperbiam eorum, & reſpice ad noſtram humilitatem, & faciem ſanctorum tuorum attende.* Ita & in cantico Deipara virgo de ſe: *Quia reſpexit humilitatem ancillę ſuæ*; His & ſimilibus ſcripturæ locis, humilitas non ſignificat virtutem illam, qua quis humiliter & modeſte de ſe ſentit, quæ à Latinis proprie vocatur modeſtia, & Græcè ταπεινοφροσύνη ſed ſignificat vilem & abiectum ſtatum, ſeu conditionem hominis, præſertim in afflictione conſtituti, qualis hîc erat populus Iſraeliticus. Græci vocant ταπείνωσιν. Sen-
C ſus igitur eſt, *Reſpice ad noſtram humilitatem*, id eſt, ad afflictionem noſtram, & miſerabilem ſtatum noſtrum, ſimulque ad externam humiliationem, quam vltro aſſumimos, ieiunando, ciliciiſque nos induendo.

Et faciem ſanctorum tuorum attende. Quidam iſtud ſic interpretantur: Conuerte oculos tuos non ad noſtra merita, quæ nulla, aut exigua ſunt, ſed ad merita ſanctorum tuorum Abrahæ, Iſaac, Iacob, & aliorum ſanctorum patrum, vt qui noſtra iniquitate premimur, eorum meritis liberemur. Eſt quidem ſenſus ille pius; ſed non videtur germanus huius loci. Græci ſic legunt: *Et reſpice in faciem eorum qui ſibi ſanctificati ſunt*
D Erat antè Deo ſanctificatus totus populus Iſraeliticus, quia totus erat depotatus & conſecratus ad veram religionem & cultum Dei; eumque cultum non animo ſolum ſeruabant, ſed etiam profitebantur per multas ceremonias externas. Hinc ergo populus Iſrael vocatus populus peculiaris Dei, bæreditas eius, & populus ſanctus. Senſus igitur eſt; Reſpice in populum tuum, quem de cunctis nationibus tibi ſegregaſti, & elegiſti ad cultum tuum, vt in eo inoocaretur nomen tuum. Et ſimile eſt quod in completorio ex Ierem. 14. legimus: *Tu in nobis es Domine, & nomen ſanctum tuum inuocatum eſt ſuper nos; ne derelinquas nos Domine Deus noſter.* Nota præterea quod vox Græca quoq; verti poſſit in neutro genere (*eorum, quæ tibi ſanctificata ſunt*) ſed eodem rediret.

E

v. 15. *Quoniam non derelinquis præſumentes de te, & præſumentes de ſe, & de ſua virtute glorantes humilias.* Hic præſumere de Deo non in vitio intelligitur, ſicut quando dicitur peccatum in Spiritum S. contra quod Eccleſiaſticus cap. 5. *Ne dicas, miſeratio Domini magna eſt &c.* ſed ſignificat confidere, fiduciam in Deo collocare. Eſtque ſenſus: Non derelinquis confidentes tuo auxilio, ſed humilias fidentes viribus ſuis.

CAP. VII.

v. 4. F*Ilij autem Iſrael, vt viderunt multitudinē illorum, proſtrauerunt ſe ſuper terram, mittentes cinerem*

ſuper

Digitized by Google

ſuper capita ſua. Ita & cap. 4. dicitur quod ſacerdotes A
præcincti ciliciis obtulerunt ſacrificia Domino, &
erat cinis ſuper capita eorum. Et alibi frequentiſſi-
me meminit ſcriptura huius cæremoniæ ſeu obſer-
uationis, qua ferè vtebantur filij Iſrael quotieſcum-
que in magna anguſtia erant poſiti. Huius autem
cæremoniæ & obſeruationis ratio eſt, quod per eam
homini in memoriam reducatur, quam originem
habuerit, & quem finem ſeu exitum ſit habiturus
ſecundum corpus. Nam de terra factus eſt & ſecun-
dum ſententiam Domini ad Adam, in terram con-
uertetur: Vnde iſta ceremonia magnam habet vim
ad excitandam in homine humilitatem, dum ei ante
oculos ponitur vilitas ſuæ conditionis. Vnde & ec-
cleſia Chriſti aptiſſimè hanc ceremoniam in ſuum B
vſum accommodauit, eo tempore, quo maxime in-
tenta eſt, vt filios ſuos ad humilitatem & pœniten-
tiam prouocet; hoc eſt, initio quadrageſimæ, quan-
do cinis ſacer cuiuſque fronti, vel vertici aſpergitur
cum hoc elogio: Memento homo quia puluis es,
& in puluerem reuerteris. Vnde & vocatur Dies ci-
nerum.

v. 17. *Conteſtamur hodie cœlum & terram, & Deum
patrum noſtrorum, qui vlciſcitur nos ſecundum peccata no-
ſtra, vt iam tradatis ciuitatem in manum militiæ Holofernis.*
In eo quod conteſtantur cœlum & terram, eſt quæ-
dam proſopopœia. Quomodo Moyſes in cātico dicit
Deut. 23. *Audite cœli quæ loquor, audiat terra verba oris
mei.* Et Ioſue ad populum c. vlt. *En lapis iſte erit vobis* C
in teſtimonium, quod audierit omnia verba &c. Senſus
eſt: declaramus vobis neceſſitatem noſtram & peri-
culum in quo verſamur, & petimus vt ciuitatem
tradatis in manum Holofernis; idque facimus in
præſentia cæli & terræ, & in præſentia Dei patrum
noſtrorum, vt niſi faciatis quod petimus, teſtes no-
bis ſint aduerſum vos, huius noſtræ querelæ & pe-
titionis. Vide annot. Deut. 31. v. 28.

v. 20. *Quia pius es, miſerere noſtri; aut in tuo flagello
vindica iniquitates noſtras.* Nota pium dictum illius
populi. Nam, etſi non ſatis confidere videbantur de
ſuperno auxilio; tamen pie poſtolant, vt potius à
Deo flagellentur, ſiue per peſtem, ſiue per famem;
quam vt tradantur in manus hominum infidelium; D
vtpote quod per eos non ſolum ipſi necarentur, ſed
etiam cultus Dei exterminaretur. Eodem modo &
Dauid, optione ſibi trium propoſita, peſtem elegit
potius, quam tradi hoſtibus, adijciens hæc verba 2.
Reg. vlt. *Melius enim eſt incidere in manus Dei, quam
in manus hominum, quia multæ miſerationes eius ſunt.* Sic
& populus iſte quoq; miſericordiam conſecutus eſt.

CAP. VIII.

v. 9. *MIſit ad presbyteros Chabri & Charmi, & ve-
nerunt ad illam.* Presbyteri hic vocantur
non ſacerdotes, ſed ſeniores populi, ſeu populi ſena-
tus. Vnde & infra c. 15. vbi Ioachim ſummus ſacer- E
dos cum vniuerſis presbyteris ſuis dicitur veniſſe in
Bethuliam, vt videret Iudith, in Græco textu habe-
tur hoc modo: *Et Ioachim ſacerdos magnus, & ſenatus
filiorum Iſrael habitantes in Ieruſalem venerunt ad Iudith
&c.* Vnde corrigenda eſt annotatio marginalis, quæ
in quibuſdam biblijs habetur ad hunc locum, his
verbis: Reprehendit Iudith ſacerdotes, quinto die
ciuitatem tradere volentes. Liran. etiam hic graui-
ter hallucinatur, putans hic intelligi ſacerdotes. Qui
error ex eo natus eſt, quod nunc conſuetudine eccle-
ſiæ ſacerdotes vocentur presbyteri. Sed non ita fuit
tempore veteris teſtamenti. Vnde non exiſtimo in
toto volumine veteris teſtamenti reperiri locum,
vbi presbyter ponatur pro ſacerdote. In hiſtoria Su-
ſannæ apud Danielem habemus etiam nomen pres-
byterorum, ſed manifeſtum eſt, non alios quam ſe-
niores & iudices populi intelligi, vt patet ex contex-
tu. Quod autem Iudith miſit ad presbyteros ſeu ſe-
natores, vt ad ſe venirent, & ipſa ad eos non acceſ-
ſerit, non eſt tribuendum ſuperbiæ aut faſtui Iudi-
th, quaſi ſibi videretur eſſe maioris dignitatis, aut
ſanctitatis; ſed tribuendum eſt ſtudio caſtitatis, &
honeſtatis publicæ. Eſt enim indecorum maxime, in
illis regionibus, viduam, præſertim iuuenem & for-
moſam, qualis erat Iudith, in publico apparere, aut
viros accedere.

v. 10. *Quod eſt hoc verbum, in quo conſenſit Ozias, vt
tradat ciuitatem Aſſyriis, ſi intra quinque dies non venerit
vobis adiutorium?* Vt intelligatur, quare Ozias hac in
parte peccauerit, ſciendum, quod ex ſalute huius
ciuitatis Bethuliæ dependebat ſalus quoque & con-
ſeruatio ciuitatis Ieruſalem, & per conſequens quo-
que conſeruatio cultus diuini, quia in illa ſola ciui-
tate licebat Deo offerre ſacrificia. Patet hoc clarius
in Græco. Vbi ſic Iudith loquitur: *Ex nobis dependet
anima fratrum noſtrorum, & ſancta, & templum, & altare
nobis innituntur,* id eſt, illorum cōſeruatio ex hac ciui-
tate dependet. Propterea ergo tenebātur ciuitatem
illam ad extremum defendere, & nullo modo cer-
tum diem deditionis aſſignare.

v. 22. *Abraham tentatus eſt, & per multas tribula-
tiones probatus, Dei amicus effectus eſt.* Hoc ſic intelli-
gendum, ſicut dicitur ex operibus iuſtificatus Iac.
2 Non quod tum demum primam acceperit iuſti-
tiam, & per amicitiam fuerit Deo coniunctus,
ſed quod in iuſtitia & Dei amicitia promoue-
rit; vel quod maiora amicitię ſigna progreſſu
temporis ei Deus exhibuerit: vel quod magis ma-
giſque iuſtus, & Dei amicus fuerit declaratus.

v. 33 *Vos autem nolo vt ſcrutemini actum meum.* Quo-
modo non igitur priuato conſilio & authoritate Iu-
dith Holofernem interfecit? Reſponſionem vide ad
Iudicum 3. v. 16.

Quæri etiam poteſt cur non egerit ſtultè & temera-
riè, & arroganter, nolens de re tanta tamque peri-
culoſa conſilium conferre cum ſenioribus, & pru-
dentibus? Ad dicendum quod ſentiebat ſe impelli
ad illud facinus diuino quodam inſtinctu, ideoque
noluit nec debuit ſuper eo conſilium capere huma-
num: maxime quia veriſimiliter illi ſecundum hu-
manam prudentiam rem tam arduam & periculi
plenam mulieri diſſuaſiſſēt, atque etiam impediuiſ-
ſent: & metuendum erat ne res propalaretur quæ
debebat eſſe ſecreta. Dixiſſent enim rem tanti mo-
menti, tantæque audaciæ non tentandam incon-
ſulto ſenatu.

CAP. IX.

v. 2. *DOmine Deus patris mei Simeon. Quæritur,* quo-
modo hic Iudith vocet, Simeon patrem
ſuum, cum cap. præcedenti eius genealogia refe-
ratur ad Ruben, fratrem, vt apparet Simeonis? Ad
hanc apparentem diſſonantiam poteſt duobus mo-
dis reſpoderi. *Vno modo* quod ex parte patris, cuius ge-
nealogia præc. c. texitur, fuerit ex tribu Ruben, ex
parte matris vero ex tribu Simeon. Non raro enim
contingebat tribus permiſceri, modo fieret extra ca-
ſum, qui habetur Num. 36. *Alio modo* reſpondetur,
quod Ruben, ad quem refertur eius genus capite
præcedenti, non fuerit Ruben patriarcha, ſed aliquis
alius in tribu Simeō clarus & celebris. Et hæc ſolutio
probabilior videtur. Notandum enim, quod Græca

exem-

exemplaria non perducant eius genus ad Ruben,ſed A per alios quoſdam medios vſque ad Iſraëlem,nullo duodecim patriarcharum nominato.

Domine Deus patris mei Simeon, qui dediſti illi gladium in defenſionem alienigenarum. Defenſionem intellige vindicationem ſeu vltionem in Sichimitas alienigenas. De qua ſignificatione defenſionis diximus etiam ſupra c.1.v.12. Cæterum *quæſtio* hic oritur, quomodo Iudith laudet hoc factum Simeonis, cum Geneſ.34. Iacob patriarcha grauiter illud reprehendat? & grauius etiam Geneſ.49. vbi pro benedictione videtur maledictionem in Simeonem & Leui, propter hoc facinus, cōgerere. Sic enim ait; *Simeō & Leui fratres, vaſa iniquitatis bellantia.--- Maledictus furor eorum, quia pertinax, & indignatio eorum, quia dura. Reſpōdeo* pri- B mum, non ſcripturam ipſam hoc loco commendare factum Simeonis, ſed Iudith tantum in ſua oratione. Non eſt autem neceſſe verba eius omnia habere pondus & authoritatem ſcripturæ ſacræ; ſicuti poſtea patebit in verbis quæ ad Holofernem locuta eſt. Deinde poſſumus in hoc facto duo conſiderare. Alterum eſt zelus eorum, & indignatio illa qua indigniſſime ferebant rem tam fœdam fuiſſe perpetratā contra Iſrael; ſcilicet ſororem ſuam Dinam ab alienigena eſſe ſtupratam. Et hic zelus ſeorſim conſideratus, merito commendatur; vt ſic Iudith dicat; (*qui zelauerunt zelum tuum*) Alterum eſt facinus ipſum, cum omnibus ſuis circumſtantiis conſideratum; & ſic illicitum fuit, tum quia id authoritate priuata, C inconſulto & inſcio patre, cum maximo eius periculo, vt ipſe explicat Geneſ.34. aggreſſi ſunt; tum quia id fecerunt per fraudem, & contra pacta. Vide etiam dicto loco Geneſ.34.

CAP. X.

v.4. *Cui etiam Dominus contulit ſplendorem, quoniam omnis iſta compoſitio non ex libidine, ſed ex virtute pendebat. Quæritur*, quomodo hoc verum ſit, cum capite præcedenti Iudith orans, de Holoferne ſic loquatur; *Capiatur laqueo oculorum ſuorum in me.* v.13. *Reſpondeo*, non peccauit Iudith in hac parte; quia illud malum, quod Holofernes exarſit in eius concupiſ- D centiam, non fuit ipſius Iudith, neq; tenebatur illud impedire, propter maius illud bonum, quod ipſa, Deo diſponente, conſecuturum confidebat; nempe populi Dei liberationem. Et hoc ſignificat in eadem oratione Deum alloquens his verbis: *Et percuties eum ex labijs charitatis meæ.* Tu ſcilicet Deus illum percuties. Deinde, ipſa non procurauit peccatum illud alienum, quia pulchritudo aut ornatus fœminæ non eſt propriè cauſa illiciti amoris, ſed corrupta hominis natura, & concupiſcentia latens.

v.12. *Quæ reſpondit: Filia ſum Hebræorum, ideo ego fugi à facie eorum, quoniā futurum agnoui, quod dentur vobis in prædationem. Quæſtio* antiqua eſt, an Iudith in his, & aliis quæ ſequuntur non ſit mentita, & pecca- E uerit? Quidam eam excuſare conantur, dicentes verba eius ſub conditione intelligenda, ſcilicet, quod ſciret Iudæos in manus Holofernis tradendos, niſi agerent pœnitentiam. Sed id dici non poteſt; quoniam Iudith capite ſequenti non tantū affirmat iterum quod tradentur, ſed etiam quod iam multa impiè propoſuerint contra legem Dei ſui facere, ſcilicet ſanguinem bibere, ſanctificata contingere &c. Alij itaque dicunt verba Iudith eſſe prophetica, eaque intelligenda de euerſione populi iſtius, quæ poſtea per Titum & Veſpaſianum facta eſt. Sed manifeſtum eſt, eſſe verba hiſtorica, & de rebus præſentibus eam loqui. Itaq; fatendum, eam non omnino excuſari à mendacio, ſed mendacium fuiſſe officioſum & maximum bonum per hoc illam intendiſſe. Sed ſicut ſcriptura in obſtetricibus laudat miſericordiam, & non mendacium, ita & in Iudith virtus eius ad liberandum populum commendatur, licet id ſine mendacio non fecerit.

CAP. XI.

v.13. *Et miſit me Dominus hæc ipſa nunciare tibi.* Hæc Iudith ad Holofernem, & ſimilia repetit v.16.& 17. quorum verborum occaſione merito *quæritur*, quomodo in his mendaciis non ſit culpa etiam mortalis peccati? cum in ſcriptura grauiſſime increpentur, qui dicunt, *Hæc dicit Dominus, cum Dominus non miſerit eos.* Sic & Paulus 1. Cor.15. ſcribit eos falſos eſſe teſtes contra Deum, qui dicerent Deum aliquid feciſſe, quod non fecerit. Ad hoc nonnulli reſpondent, Deum etiam aliquo modo Iudith ad hæc miſiſſe, nempe quia poſt orationem & ieiuniū opus aggreſſa eſt, & feliciter perfecit, ſine dubio diuina ope. Sed aliter *reſponderi* poteſt, multum intereſſe inter mendacia pſeudoprophetarum, & hęc verba Iudith. Nam mendacia pſeudoprophetarum pernicioſa erant populo, quia per ea fouebatur populus in peccatis. Similiter pernicioſum fuiſſet, ſi Apoſtoli falſo prædicaſſent Chriſti reſurrectionem, de quo ibi agit Paulus 1.Corinth.c.15. At vero verba omnia Iudith tendebant ab bonum finem, qui etiam eſt conſecutus. Quanquam ad mēdacium Iudith excuſandum, etiam hoc facit, quod à muliere dictū ſit; cui non facile credi debet in rebus magnis, & à qua ſi quis mēdacio deceptus fuerit, irrideri magis ſolet quam vindicari. Denique nota verba Iudith rectè ſic accipi poſſe ſecundū eius intentionem, vt non voluerit dicere ſe expreſſo mandato per reuelationem accepto, miſſam à Deo, ſed miſſam generali ratione miſſionis; quia nimirū profectio eius in caſtra erat à Deo; quamuis non à Deo ad illum finem quem addit, ſcilicet, vt hæc quæ loquebatur, Holoferni nuntiaret. Nam in hoc fuit mentita.

CAP. XII.

v.2. *Nunc non potero manducare ex his, quæ mihi præcipis tribui, ne veniat ſuper me offenſio.* Simile eſt quod de Daniele narratur Dan.1. *Propoſuit autem Daniel in corde ſuo, ne pollueretur de menſa regis &c.* Sed *quæritur*, quare de cibis Aſſyriorum Iudith noluerit comedere, ne quidem etiam poſtea, cum conuiuio Holofernis interfuit, vt ſequitur hoc eodem capite v. decimonono, quandoquidem veriſimile ſit, in tanto apparatu ciborum, nonnulla ſaltem fuiſſe, quæ non erant lege prohibita? Quidam dicunt quod cibi gentilium, maxime in ſolemnibus conuiuiis erant omnes oblati prius idolis, & proinde contaminati. Poteſt etiam aliter *reſponderi*, multos Iudæos ex pia conſuetudine abſtinuiſſe non ſolum à cibis lege prohibitis, verum etiam ab aliis cibis lautioribus; vt patet de Daniele & ſocijs, qui paſti ſunt leguminibus. Rechabitæ etiam abſtinebant à vino. Sed hæc ſolutio non multū præſenti loco quadrat. Nā Iudith, vt narratur capite decimo, ſecum attulerat ex Bethulia aſcoperam, ſeu vtrem vini ad potum ſuum. Igitur dicendum puto, omnes Iudæos ſolitos eſſe ſimpliciter abſtinere à conuiuiis gentilium, propter periculum contaminationis; ſicut contrà conſtat ex Gen.43. Ægyptios quoque exiſtimaſſe illicitum ſibi eſſe conuiuium inire cum Hebræis. Itaque vt vitarent illicita, etiam abſtinebant à licitis. Vide etiam Danielis.1.

v. 7. *Exibat noctibus in vallem Bethuliæ, & baptizabat ſe in fonte aquæ. Et vt aſcendebat, orabat Dominum Deum Iſrael &c.* Nempe ante orationem corpus abluebat aqua. Nam baptizare ibi non eſt aliud, quam abluere, quo ſenſu & Eccle. 34. dicitur, *Qui baptizatur à mortuo* (id eſt, lauat ſe poſt contactum mortui) *& iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?* cadauera ſcilicet immunda erant apud Iudæos. Porro lauit ſe Iudith ante orationem, vel quod putaret, ſeu metueret immundiciam aliquam legalem ſe forte contraxiſſe ex conſortio gentilium; vel quia hoc habebat traditio Iudaica, vt ante orationem corpus lauarent.

CAP. XIII.

v. 7. *CONfirma me Domine Deus Iſrael, & reſpice in hac hora ad opera manuum mearum, vt ſicut promiſiſti, Ieruſalem ciuitatem tuam erigas.* Sic & paulo poſt v. 18. ad ciues ſuos: *& in me ancilla ſua adimpleuit miſericordiam ſuam, quam promiſit domui Iſrael.* Sed *quæritur*, vbi Deus hoc promiſerit? *Reſpondeo* non videri hic aliam promiſſionem ſignificari, quam illam generalem, qua Deus frequenter in lege & prophetis promittit populo illi antiquo liberationem ab omnibus inimicis ſuis, modo permanerent in cultu Dei & in obſeruatione mandatorum eius. Et quia ſciebat Iudith multa in hac conditione ex parte populi deeſſe; hinc ſcilicet, ſimul & miſericordiam, & promiſſum, idem beneficium Dei vocat.

Et hoc quod credēs per te poſſe fieri cogitaui, perficiam. Notandum quod non ait, quod credidi per te futurum, ſed *quod credidi per te poſſe fieri*, ad excludendam vanam præſumptionem hæreticorum noſtri ſæculi, qui volunt nos credere certum ſemper euentum. Videmus enim hic ſatis eſſe credere, quod Deus poſſit facere, & confidere humiliter ipſum facturū quod petimus. Ita & Dominus Matth. 9. *Creditis quia hoc poſſum facere?* Requirit enim Deus à nobis fidem certam & indubitatam ſuæ omnipotentiæ, vt de ea omnino non ambigamus; de qua ambigebant illi, quorum corpora proſtrata ſunt in deſerto, qui dicebant pſalm. 77. *Nunquid & panem poterit dare, aut parare menſam in deſerto?* Quod autem ad effectum attinet, ſi Deus etiam illum expreſſe promiſerit, certa fide quoque ille credendus eſt. Vnde grauiter peccauit ideoque à Deo punitus eſt, Zacharias pater Ioannis Baptiſtæ, dubitans de eo, quod angelus Dei promittebat Luc. 1.

CAP. XIV.

v. 9. *TVnc Achior videns virtutem, quam fecit Deus Iſrael, relicto gentilitatis ritu, credidit Deo. Quæritur*, quomodo Achior hic primum dicatur credidiſſe Deo, cum ſupra ca. quinto, longa oratione coram Holoferne confeſſus, & teſtatus ſit virtutem & potētiam Dei Iſrael? *Reſpondeo*, dicitur Achior nunc primum, occaſione tam illuſtris facinoris & beneficij, crediſſe; nempe, quia nunc primum plene & perfecte credidit; & vt hic additur, relicto prorſus gentilitatis ritu, omnia omnino, quæ erant populo Iſraelitico diuinitus reuelata, firmo aſſenſu recepit. Deinde poteſt hoc referri non tam ad fidem internam, quam ad externam fidei profeſſionem per circumciſionem, de qua ſequitur. Nam & olim in eccleſia Catechumeni, etiamſi omnia credenda firmiter tenerent, tamen non vocabantur proprie fideles, niſi cum eſſent baptizati.

Et circumcidit carnem præputij ſui, & appoſitus eſt ad populum Iſrael. Non dubium, quin hoc ſancte & pie ab Achior factum ſit. Sed *quæret* aliquis, vtrum hoc fuerit ei ad ſalutem neceſſarium, vt circumcideretur, & incorporaretur populo Iſraelitico? *Reſpondeo* videri quod non, & colligitur ex ca. 6. huius libri, in quo leguntur ſeniores filiorum Iſrael dixiſſe ad Achior; *Deus tecum in medio noſtri, vt ſicut placuerit tibi, ita cum tuis omnibus conuerſeris nobiſcum.* Vbi ex eo, quod dicitur (*ſicut placuerit tibi*) colligitur, non fuiſſe neceſſarium ad ſalutem ipſum circumcidi. Certe Naaman Syrus ſuſcepta fide vnius Dei, non eſt circumciſus, quod haud dubie ipſi præſcripſiſſet Heliſæus, ſi fuiſſet neceſſariū ad ſalutem. Ratio autē huius eſt, quia circumciſio ſoli populo Iſraelitico imperata fuit, & ad eos ſolos pertinebat ſicut & Apoſtolus ait ad Rom. 3. *Scimus, quoniā quæcūque lex loquitur, iis qui in lege ſunt loquitur.* Interim poterant & alij circumcidi, ſcilicet qui vellent illi populo incorporari, & proſelyti dicebantur; ſed non tenebantur, & talis fuit Achior. Si *quæras* vlterius, quomodo ergo potuiſſent gentiles ſine circumciſione ſalutem conſequi? *Dico*, eodem modo quo omnes pij veteris teſtamēti ſaluati ſunt ante inſtitutam circumciſionem. Nempe vel ſola fide mediatoris, vel etiam per aliquod ſimul externum ſacrificium, vel ſacramentum nobis ignotum.

CAP. XV.

v. 9. *IOachim autem ſummus pontifex de Ieruſalem venit in Bethuliam, cum vniuerſis presbyteris ſuis, vt videret Iudith.* Cum presbyteris, id eſt, cum ſenatu Ieroſolymitano. Id enim vox Græca ſignificat γερουσία. Manifeſtum eſt autem ex hoc loco hiſtoriam hanc contigiſſe tempore Ioachim ſummi ſacerdotis. Quis autem fuerit iſte Ioachim, non ſatis conuenit inter interpretes. Qui enim putant accidiſſe hanc hiſtoriam tempore Cambyſis filij Cyri regis Perſarum, & per conſequens tempore Ioſue filij Ioſedech ſacerdotis magni, bifariam iſtud exponunt de Ioachim. Alij dicunt filium fuiſſe ad tempus in ſummo ſacerdotio patris vicarium, patre ſcilicet abſēte propter negocia publica. Sed contra facit, quod nulla conſuetudine receptum ſit, vt vicarius regis, aut ſummi pontificis, vocetur rex aut ſummus pontifex: hic autem Ioachim non ſemel, ſed ſæpius ſummus pontifex vocatur. Alij igitur dicunt, Ioſue alio nomine etiam dictum fuiſſe Ioachim. Sed & hoc vanum eſt, cum ex nullo alio loco id poſſit probari. Vnde omnino dicendum eſt, accidiſſe hæc poſt mortem Ioſue, filio eius Ioachim fungente ſummo ſacerdotio, idque tempore Artaxerxis regis Perſarum, qui in hoc libro generali nomine vocetur Nabuchodonoſor. Vide ſi lic hoc etiam ſupra cap. 1.

v. 11. *Feciſti viriliter, & confortatum eſt cor tuum, eo quod caſtitatem amaueris, & poſt virum tuum alterum neſcieris.* In his verbis duo occurrunt notanda. Primum, quod factum tam egregium & virile Iudith, tribuat ſummus ſacerdos merito caſtitatis eius (intelligit autem caſtitatem vidualem.) Vnde patet, non ſolum virginalem caſtitatem, ſed etiam vidualem eſſe magni meriti apud Deum, licet minoris meriti, quam ſit caſtitas virginalis. Alterum vero quod hinc diſcimus, eſt, vt obſeruemus Iudith quoq; ex eo laudari, quod poſt primum virum ſuum, alterum neſcierit. Ex quo patet, nō ſolum tempore noui teſtamenti commendari viduas, quæ ad ſecundas nuptias non tranſeunt; verum etiam tales fuiſſe commendabiles tempore veteris teſtamenti. Vnde nullo modo recipiendum videtur apocryphū illud de S. Anna matre Deiparæ virginis, in quo traditur eam tribus maritis viciſſim fuiſſe copulatam; ſed potius id eſſe reijciendum, tanquam figmentum & tam ſancta muliere indignum.

v. 1. *Tunc cantauit canticum hoc Domino Iudith.* Quæri poteſt an canticum hoc ita fuerit inſpiratum à Deo ſicut ſcriptura diuina, & ſicut alia cantica, quæ ex ſacris litteris accepta in Eccleſia canuntur; vt canticum B. Virginis, Zachariæ, Simeonis, vtrumque Moyſi Iſaiæ, trium puerorum, & ea quæ ſunt in prophetis? Nihil arbitror obſtare quo minus ita dicatur, & de hoc cantico, & de eo quod cecinit Debora & Barac poſt adeptam victoriam contra Regem Chanaam; quamuis neutrum horum in Eccleſia canatur; ideo fortaſſe quod ordini diuini officii minus congruant quam cætera. Nam nec omnes ſacræ ſcripturæ partes in eccleſiaſtico officio leguntur. Vide annot. Iudicum 5.

CAP. XVI.

v. 8. NOn *enim cecidit potens eorum à iuuenibus, nec filij Titan percuſſerunt eum, nec excelſi gigantes oppoſuerunt ſe illi, ſed &c.* Sic & Græcè; *nec filij Titanum percuſſerunt eum.* Sciendum vocabulum iſtud Titan ſeu Titanes nuſquam alibi in ſcriptura reperiri, quamuis ſit apud ethnicos ſcriptores frequens. Fabulantur enim poëtæ ethnici Titanes fuiſſe gigantes proceros, genitos ex cælo & terra, eoſque cum vellent cælum inuadere, à Ioſue fuiſſe profligatos, & deturbatos in terram. Sed hoc loco non eſt veriſimile reſpici ad illam fabulam gentilium ſed ſpeciem pro genere poſitam vt per Titanes aut Titanum filios generaliter gigantes intelliguntur. Id enim ſignificant verba ſequentia: *Nec excelſi gigantes expoſuerunt ſe illi.* Sicut autem ethnici gigantes vocabant Titanum filios, ita ſacris literis peculiare eſt eos vocare filios Enacim vel Raphaim. Illi enim antiquis temporibus fuerant famoſi gigantes.

v. 16. *Adonai Domine, magnus es tu.* Adonai vnum eſt ex decem nominibus Dei, apud Hebræos; quibus vide epiſtola B. Hieronymi 136. Et fere vbicunque in ſcriptura legimus geminatum nomen Domini, vt *Dominus Deus*, vel *Domine Dominus noſter*, prius nomen eſt tetragrammaton, poſterius autem Adonai; etiamſi hic ordo in latino textu noſtro non ſeruetur. Significat autem nomen *Adonai* proprie idem quod *Dominus*; & Deo, tantum ex tempore competit. Non enim Dominus fuit ab æterno; quia nihil exiſtebat ante mundum iſtum conditum, cuius reſpectu Dominus diceretur.

v. 26. *Erat etiam virtuti caſtitas adiuncta.* Non habetur in Græcis hodiernis. Non ſignificat autem caſtitatem non fuiſſe virtutem, id eſt, habitum bonum moraliter, ſed tantum aliquid virtuti adiunctum pro ornamento: ſed virtutem pro fortitudine animi accipit, quam Iudith declarauit in illo ſuo tam inſigni facinore. Ei virtuti pro magno ornamento adiuncta erat vidualis caſtitas.

v. 28. *Manſit autem in domo viri ſui annos centum quinque.* Non ſignificatur, quod poſt mortem viri ſui adhuc ſuperuixerit tot annis, ſed quod manens, ſeu commorans in domo viri ſui, tanquam eius ſolius vidua, & non accipiens alium virum, peruenerit ad ætatem centum quinque annorum. Eſtque id etiam clarius ex Græco, vbi ſic legitur. *Et ſenuit in domo viri ſui vſque ad annos centum & quinque*, vt ſignificetur tota ætas eius fuiſſe tot annorum. Et ſimiliter accipiendum eſt, quod Lucæ 2. dicitur de Anna propheteſſa: *Hæc vidua vſque ad annos octoginta quatuor.* Similiter poteſt intelligi quod de Iob dicitur in fine libri eius, nempe quod vixerit poteſt plagas centum quadraginta annis. Vide ibid. & Lucæ 2. annot.

v. 31. *Dies autem victoriæ huius feſtiuitatis ab Hebræis in numero ſanctorum accipitur, & colitur à Iudæis vſq; in præſentem diem.* Tota hæc poſtrema clauſula libri non habetur in Græco. Vide tamen de ea in ſimili argumento ad Eſther 9. S. Hieronymus eam dedit ex Chaldaico originali.

FINIS LIBRI ESTHER.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM ESTHER.

CAP. I.

A

v.1. IN *diebus Aſſueri, qui regnauit ab India vſque Æthiopiam ſuper centum viginti ſeptem prouincias. Quæritur* quis fuerit hic Aſſuerus? Quidam putant fuiſſe, Cambyſem ſecūdum monarcham ex Perſis, filium Cyri. Alij proxime ei hunc Aſſuerum anteponunt, nonnulli etiam proxime poſtponunt. Sed nulla hiſtoria, nec ſacra, nec profana illis temporibus aliquem Aſſuerum vel Artaxerxem agnoſcit. Nempe qui Hebræis Aſſuerus dicitur, à Græcis interpretibus vocatur Artaxerxes. Vnde probabilior eſt ſententia eorum, qui eum Dario hiſtaſpis B tertio monarchæ Perſarum poſtponunt. Ioſephus ſane libro vndecimo Antiquit. teſtatur eum fuiſſe quartum regem Perſarum Xerxem dictum filium Darij, ſub quo perfectum eſt templum. Alij nihilominus Artaxerxem Longimanū filium Xerxis, quintum monarcham Perſæ: quidam etiam Artaxerxem Memnonem intelligi volunt. Nec male quoque in horum ætatem congruit hæc hiſtoria. Hieron. in Ezech 4. Artaxerxem Memnonem ſeptimum monarcham Perſarum fuiſſe dicit: quod idem ſentit Euſebius in Chronico. Quod autem obijcitur de ætate Mardochei, ſuo loco ſoluetur cap. 2. Nec obſtat quod Suſan dicitur regni huius Aſſueri fuiſſe exordium. Etenim non ſignificatur ijs verbis, quod ibi primum cœperit regnare, ac deinde regnum C ſuum propagauerit etiam ad alias ciuitates, & prouincias; ſed ſenſus eſt hanc ciuitatem fuiſſe Metropolim totius regni. Nam vox Hebræa, pro qua habemus (*exordium*) ſignificat generaliter, principium, caput, & id quod eſt principale in vnaquaque re. Itaque ſignificatur Suſan ea fuiſſe ciuitatem primariam, ſedemque regalem.

v. 8. *Nec erat, qui nolentes cogeret ad bibendum, ſed ſicut rex ſtatuerat, præponens menſis ſingulos de principibus ſuis, vt ſumeret vnuſquiſque quod vellet.* Hoc propterea ſcribitur, quia erat mos quarundam nationum, ſicut (proh dolor) & hodie noſtrarum verſus Septentrionem, hoſpites ad bibendum, vel ad certos hauſtus cogere. Id itaque rex Aſſuerus fieri vetuit in ſuo regali epulo; ſed iuſſit præſto eſſe mini- D ſtros, qui omnibus poſcentibus, quantum vellent, præberent. Ita hæc interpretatur etiam Ioſeph. lib. 11. Ant. c. 6. Vtinam hanc legem, qua neminem licebat ad bibendū cogere, bene ſeruarent Chriſtiani.

v. 12. *Quæ renuit, & ad regis imperium, quod per Eunuchos mandauerat, venire contempſit.* Vtrū hęc iuſta fuerit cauſa repudiandæ reginæ dubitari poteſt? Sulpitius laudat factum Vaſthi & damnat factum Aſſueri. Ac primum videtur quòd imperium regis quo iam factus hilarior & poſt potationē mero calefactus iuſſit reginam in locū conuiuii introduci, vt eius pulchritudinem cunctis populis & principibus oſtenderet; hautquaquam fuiſſe legitimum, nec potuiſſe veræ legis habere rationē. Attamen peccaſſe videtur Vaſthi non in legem, quæ vt dixi, legitima non fuit, ſed ratione ſcandali & contumaciæ. Quam cauſam gra- A uiter explicat oratione ſua Mamuchan Regis conſiliarius. Cæterum non videtur hæc fuiſſe ſatis iuſta repudij cauſa: maxime ſi de ſeparatione perpetua loquamur, quam lex diuina non permittit, niſi in caſu fornicationis. Sed leges diuinas gentiles non habebant, & lex naturæ in iis erat obſcurata.

CAP. II.

v. 5. E*Rat vir Iudæus in Suſan ciuitate vocabulo Mardochæus, filius Iair, filij Semei, filij Cis, de ſtirpe Iemini* (id eſt Beniamin) *qui tranſlatus fuerat de Ieruſalē, eo tempore, quo Iechoniā regem Iuda Nabuchodonoſor rex Babylonis tranſtulerat.* Obſeruandus diligenter totus hic contextus. Ex hoc enim loco colligunt quidam, fieri B non poſſe, vt hæc hiſtoria Eſther contigerit poſt tēpora Darii; quia hic dicitur, inquiunt, Mardochæus fuiſſe translatus de Ieruſalē ſimul cum Iechonia rege Iuda. Ex quo tempore vſq; ad finem regni Darii fluxerunt anni vt minimū centū quinquaginta. Et hoc vnicum eſt argumentum, quare nonnulli ante Darii tempora collocent quendam Aſſuerum vel Artaxerxem, quem nulla hiſtoria agnoſcit. (Vide etiā Hier. in Ezech. 4. vbi inter reges Perſarum, Aſſuerum, de quo hoc libro agitur, ſuo quoque ordine numerat.) Sed id facile ſoluitur, idque duobus modis. Primo ſi dicamus cum Burgenſi, id quod dicitur; *qui tranſlatus fuerat de Ieruſalem &c.* non referri ad Mardochæū, ſed ad proauum eius, cuius nomen antecedit, atq; adeo proxime ante hæc verba. Alio modo etiam dici poſ- C ſet ipſe Mardochæus tranſlatus eſſe illo tēpore, nempe non in perſona propria, ſed in aliquo maiorū ſuorum, ſimili phraſi, qua Apoſtolus dicit Heb. 7. Leui decimatum fuiſſe in lumbis patris ſui Abrahæ. Atq; hoc modo verba hæc accipi poſſe ſignificat, quod infra c. 11. Mardochæus dicitur fuiſſe de eo numero captiuorum, quos Nabuchodonoſor tranſtulerat; nempe, qui ex captiuis naſcebantur, etiam ipſo iure erant captiui, & victoris iuri cedebant.

v. 18. *Et iuſſit conuiuium præparari -- pro coniunctione & nuptiis Eſther. Et dedit requiem vniuerſis prouinciis, ac dona largitus eſt.* *Quæritur* quam requiē potuerit dare ſuis prouinciis? Neq; enim in poteſtate regis eſt ſuis prouinciis dare pacem ab incurſione hoſtiū, cum id dependeat ab hoſtium voluntate? *Reſponde*, intelligen- D dum eſſe, quod propter nouum cōnubium, & gratas nuptias cum regina Eſther, relaxauerit Aſſuerus eo anno prouinciis ſolita tributa, nempe, vt hoc modo omnes regiæ lętitiæ & liberalitatis eſſent participes.

CAP. III.

v. 1. P*Oſthæc rex Aſſuerus exaltauit Aman filium Amadathi, qui erat de ſtirpe Agag.* Agag fuerat rex Amalec, quem Samuel interfecit, vt habemus. 1. Regum 15. Et ob hanc cauſam fieri potuit, vt Aman iam ante etiam concepiſſet odium aduerſus Iudæos, eo quod Amalecitarum natio fere tota ab Iſraelitis deleta fuerit. Sed auctum fuit hoc odium ex eo quod Mardochæus, vt hoc eodem cap. narratur, noluerit eum adorare. Sed contra hoc quod diximus Aman fuiſſe Amalecitem, obiicitur, quod infra c. 16. idem Aman dicitur fuiſſe animo & gēte Macedo.

Verum facilis eſt reſponſio. Fieri enim potuit, vt qui genere paterno eſſet Amalecites, idem ex materno genere eſſet ex Macedonia oriundus, vel contra. Nā per diuerſas ſtirpes vtriuſque ſexus, non raro quoque ad diuerſas & longiſſime diſſitas origines genealogiæ referuntur. Poteſt autem dici Amalecitas poſt internecionem ſub Saule factam, variè diſperſos fuiſſe, & quoſdam in Macedoniam perueniſſe, & inde etiam fuiſſe Aman. Sic & Act. 2. dicuntur Iudæi ex omni natione quæ ſub cælo eſt; & Aquila ſimiliter vocatur Iudæus, & tamen Ponticus genere.

v. 2. *Solus Mardochæus non flectebat genu, nec adorabat eum.* Scilicet Aman. *Quæritur* an Mardochæus recte fecerit, negando ei honorem, quem rex volebat honorari; cum principes omnes, etiamſi mali ſint debeant honorari? ſicut & Dauid legitur adoraſſe Saulem ipſum perſequentem, & Iudith Holofernē, & poſtea Mardochæus regem. Sunt qui dicant Aman ex collo ſuſpenſum habuiſſe quoddam idolum, & ideò Mardochæum noluiſſe eum adorare, ne videretur adorare illud idolum. Aut ſi idolum in collo non habuerit, ſaltem eum voluiſſe adorari cultu diuino. Sed eodem modo debuiſſet Mardochæus poſtea nec regem honorare. Nec veriſimile eſt alios adoraſſe Aman cultu diuino. Nam & Mardochæus poſtea ſimili honore iuſſus eſt ab omnibus honorari; qui quidem ſi diuinus fuiſſet, nullo modo Mardochæus eum debuiſſet permittere. *Optima ſolutio* videtur, quod eum noluerit adorare Mardocheus, imo nec ei aſſurgere, quia Amā Amalecites erat; ſcriptura autem præceperat Iſraelitis Deut. 25. exercere perpetuas inimicitias contra Amalec. Et hunc ſenſum innuit ſcriptura hoc eodem c. *Dixerat enim Mardocheus ſe eſſe Iudeum.* Ita & Caietan. Et tunc ſenſus illorum verborum Mardochæi c. 13. vbi dicit; *Sed timui ne honorem Dei mei transferrem ad hominem, & ne quenquam adorarem excepto Deo meo,* ita accipiendus eſt, ne honorem & adorationem Dei, per tranſgreſſionem talis præcepti Deut. 25. vel in ſpeciem videretur violaſſe.

v. 7. *Menſe primo (cuius vocabulum eſt Niſan) anno duodecimo regni Aſſueri, miſſa eſt ſors in vrnam, quæ Hebraicè dicitur Phur, coram Aman, quo die & quo menſe gens Iudæorum deberet interfici: & exiuit menſis duodecimus qui vocatur Adar.* Aman fuiſſe deditum ſuperſtitioſis obſeruationibus ſatis hinc apparet, quod putauerit ſorte quærendam diem interfectionis Iudæorum, quaſi fauſtus futurus eſſet quem ſors deſignaſſet. Et quod tam vxor eius, quam conſiliarij ſimili ſuperſtitionis opinione fuerint imbuti, colligitur ex eo quod cap. 6. dicunt: *Si de ſemine Iudæorum eſt Mardochæus ante quem cadere cœpiſti; non poteris ei reſiſtere, ſed cades in conſpectu eius;* vt ibidem annotatur. Menſis Niſan noſtro Martio potiſsimum reſpondet, ſicut Adar noſtro Februario.

Quæ Hebraicè dicitur Phur. Quæ, non *vrnam* refert ſed *ſortem.* Nam vrna in Hebræo non habetur. Sic enim ibi habetur: *Fecit proijcere phur,* id eſt ſortem, coram Aman, à die in diem, & à menſe in menſem duodecimum. Ipſe eſt menſis Adar.

CAP. IV.

v. 3. IN *omnibus quoque prouincijs, oppidis, ac locis, ad quæ crudele regis dogma peruenerat.* Nota decretum ſeu edictum regium vocatur *dogma, ἀπὸ τῦ δοκεῖν,* quia eo ſtatuitur & dicitur quod viſum eſt principi. Intelligi autem ipſum edictum, patet, quia hoc eodem capite verſ. 8. ſubijcitur de Mar-

A dochæo mittente ad reginam Eſther: *Exemplar quoque edicti, quod pendebat in Suſan dedit ei, vt reginæ oſtenderet.* Scilicet internuncio illi inter ipſum & reginam.

v. 16. *Non comedatis & non bibatis tribus diebus & tribus noctibus: & ego cum ancillis meis ſimiliter ieiunabo; & tunc ingrediar ad regem contra legem faciens non vocata, tradensſque me morti & periculo.* De ieiunio iſto dicemus c. ſeq. De altero an Eſther fecerit contra legem? *Reſpondeo,* etſi nec ipſa, vtpote regina, verbis legis contineri videretur, iuxta illud quod dicit ad eā rex infra cap. 15. *Quid habes Eſther? Ego ſum frater tuus, noli metuere. Non morieris: non enim pro te, ſed pro omnibus hæc lex conſtituta eſt;* nihilominus, etiam poſito tali peri-
B culo, tenebatur regem adire. Neceſsitas enim eripiēdi totam gentem ſuam de interitu, merito in corde eius præpōderare debebat periculo priuato; maxime quia interitus gentis iam certò erat deſtinatus: periculum autem perſonæ eius non erat certum. Atque ita ex lege naturæ obligabatur Eſther, ſeruare gentem ſuam, & populum Dei ab iniuſta cæde vindicare; maximè tam ſerio à Mardochæo, vt præmittitur, admonita.

CAP. V.

v. 1. D*Ie tertia induta eſt Eſther regalibus veſtimentis.* Et paulo poſt additur, quod eodem die
C regem vocauerit ad ſuum conuiuium. *Quæritur* hac occaſione, quomodo cum hoc conſiſtat, id quod dicitur capite præcedenti, ipſam ſimul cum populo Iudaico ieiunaturam tribus diebus & tribus noctibus? Nam ſi tertio die regem inuitauit ad conuiuium, igitur eo die non ieiunauit. An forte dicendum, quod Eſther non totum triduum ieiunauerit, ſed reliquis adhuc ieiunantibus, ipſa ſit ingreſſa ad regem, vt maturè conſuleret ſaluti Iudæorum? Sed id non apparet, quia nondum eo die propoſuit petitionem ſuam regi, ſed diſtulit in diem ſequentem. Quare non eſt improbabilis ſententia eorum, qui *reſpondent* hoc ieiunium dici triduanum per ſynecdochen, quia ieiunium iſtud inceptum à prandio pri-
D mi diei, & continuatum toto die ſecundo, demum ſolutum ſit in prandio vel veſpera diei tertiæ, ita vt toto illo tempore nihil comederent. Sic enim dicitur capite præcedenti verſ. 16 *Non comedatis, & non bibatis tribus diebus & tribus noctibus,* ſed ſynecdochicè, vt iam expoſui, acceptis. Et hæc expoſitio adiuuat nos ad intelligendum illud Matth. capite duodecimo: *Sicut fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus; ita erit & filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus;* nempe, intelligendo de tempore quo fuit Chriſtus in ſepulchro, & lymbo, à feria ſexta vſque ad paſcha mane.

v. 9. *Cumque vidiſſet Mardochæum non ſolum non aſ-*
E *ſurrexiſſe ſibi, ſed nec motum quidem de loco &c.* Hic rurſum dicitur, quod Mardochæus noluerit adorare aut venerari ſuperbum Aman; atque adeo mouiſſe quidem ſe loco, veniente Amā cæteriſque eum adorantibus. Ex quibus verbis ſatis colligitur, Mardochæū non ſolum diuinum honorem recuſaſſe impendere Aman, ſed etiam ciuilem, alijs principibus exhiberi ſolitum. Vide plura de hoc ſupra c. 3. v. 2.

CAP. VI.

v. 3. Q*Vid pro hac fide honoris ac præmij Mardochæus conſecutus eſt? Dixerunt ei miniſtri: Nihil omnino mercedis accepit.* Notandum, quod duabus rebus potiſsimum continetur Reſpublica, ſcilicet præmiis ac ſup-

Digitized by Google

A ac ſupplicijs. Nam præmijs excitantur animi ad adiuuandam & fulciendam rempublicam: ſupplicijs vero deterrentur impiobi, ne lædant. Hinc ergo merito rex Aſſuerus pro ſalute regni ſollicitus, quærit quid honoris ac præmij Mardochæus fuerit conſecutus; qui detectis inſidiis, non ſolum regis, ſed totius regni ſaluti ac paci conſuluerat. Sed *quæritur*, quomodo id quod hic dicitur Mardochæus nullam pro ea re mercedem recepiſſe, non pugnet cum eo quod infra cap. 12. v. 5. legitur in hæc verba, Mardochæo prodente has inſidias: *Rex autem quod geſtum erat, ſcripſit in commentarijs, ſed & Mardochæus rei memoriam literis tradidit. Præcepitque ei rex, vt in aula palatij moraretur, datis ei pro delatione muneribus.* B Quidam *reſpondent* id quod capite 12. dicitur non ita ad ſcripturam pertinere, vt ex annotationibus à D. Hieron. adiectis liquere volunt. Sed melius reſpondetur iſta non pugnare, & quod ideo cap. 12. iuſſus ſit Mardochæus in aula palatii morari, vt oblata occaſione, dignam ſua fide, quam erga regem oſtenderat, mercedem acciperet, nec tamen illam vſque ad illud tempus acceperit; ſcilicet, officium aliquod tanta fide dignum, ſed tantum donum aliquod extemporaneum, donec aliquid maius ſe offerret.

v. 7. *Homo quem rex honorare cupit, debet indui veſtibus regis, & imponi ſuper equum, qui de ſella regis eſt, & accipere regium diadema &c.* Iſtud poſtremum non le- C girur circa Mardochæum obſeruatum, idcirco (veriſimiliter) quod Mardochæus hoc modeſte recuſauerit, indignum exiſtimans quenquam alium præter regem coronari regio diademate, etiamſi id Aman ſic pronunciauerit, *reputans*, vt inquit ſcriptura, *quod rex nullum alium præter ipſum vellet honorare.* Sed prorſus contra mentem ſuperbi hominis accidit. Porro quod hic dicitur. v. 9 *Sic honorabitur quemcunque voluerit rex honorare*; & infra v. 11. *Hoc honore condignus eſt, quemcumque rex voluerit honorare:* Apud Hebræos vtroque loco iiſdem prorſus verbis ſcriptum eſt, ne quis in hac diuerſitate aliquid myſterij quęrat.

v. 13. *Cui responderunt ſapientes quos habebat in* D *conſilio, & vxor eius. Si de ſemine Iudæorum eſt Mardochæus ante quem cadere cœpiſti, non poteris ei reſiſtere, ſed cades in conſpectu eius.* Hoc ſapientes dicebant eo quidem animo quo alia, ſuperſtitioſè, ſecundum falſam artem diuinatoriam; ſed Deo agente vt rem veram dicerent, & quodammodo prophetarent; ſicut Caiphas non à ſemetipſo dicebat, ſed cum eſſet pontifex &c. Ioan. 11. Sic ſacerdotes Dagon de arca dicebant quædam inſtinctu diuinæ veritatis neſcientes 1. Reg. 6. Aut ſenſus eſt: cum Mardochæus cum quo cœpiſti exercere inimicitias, ſit Iudæus, tu autem Amalecita, ſitque inter vtramque gentem à priſcis temporibus capitalis inimicitia, poſtquam cœpiſti coram illo cade- E re, & ille cœpit apud Regem exaltari; non ceſſabit donec te penitus perdat, vſurus ad hoc amicitia Regis apud quem nunc plurimum valet.

CAP. VII.

v. 4. *Atque vtinam in ſeruos & famulas venderemur, eſſet tolerabile malum.---Nunc autem hoſtis noſter eſt, cuius crudelitas redundat in regem.* Poſteriora verba apud Pagninum ex Hebræo, ſic transferuntur: *Quanquam hoſtis non recompenſaret damnum regis.* Vt ſit ſenſus, quod pereuntibus Iudæis etiam rex damnum paſſurus fuerit, nec pecuniam ab Aman regi promiſſam ad eius fiſcum vllatenus poſſe compenſare tributa, quæ ex Iudæis recipiebat. Alii ſic exponunt: Satius fuiſſet gentem noſtram totam vendi in ſeruitutem. Sic enim multo plus acciperet rex, quam offert Aman. Neuter ſenſus malus eſt.

CAP. VIII.

v. 1. *Die illo dedit rex Aſſuerus Eſther reginæ domum Aman aduerſarij Iudæorum.* In eo quod dicitur rex dediſſe Eſther domum Aman, ſignificatur, quod dederit ei omnem eius ſubſtantiam, & quidquid ad domum & familiam eius pertinebat, vt ſeruos, & ancillas, agros, iumenta & pecora. Et hoc modo præſentem locum expoſuerunt Septuaginta, qui ſic habent: *Et in illa die rex Artaxerxes donauit Eſther omnem ſubſtantiam Aman diaboli*, id eſt, calumniatoris. Et quod domus pro vniuerſa familia & ſubſtantia accipiatur, frequens eſt in ſacris literis. Sic Dominus dicitur Exodi capite primo ædificaſſe domum obſtetricibus nolentibus ſecundum imperium Pharaonis infantes Hebræorum perdere; id eſt, familiam eorum copioſam & opulentam reddidiſſe. Et Dauid ad Dominum: 2. Reg. 7. *Tu locutus es ſermo tuo, quod ædificares ei domum*, id eſt, quod familiam eius, poſterorumque claram & illuſtrem redderes.

v. 10. *Ipſa epiſtolæ, quæ regis nomine mittebantur, annulo ipſius obſignatæ ſunt, & miſſæ per veredarios, qui per omnes prouincias diſcurrentes, veteres literas nouis nuncijs præuenirent.* Illud totum (*qui per omnes prouincias &c.*) non eſt in Hebræo nec apud ſeptuaginta. Sed in Hebræo ſic legitur: *quæ mittebantur per manum curſorum, qui vehebantur equis velocibus, mulis filijs equarum.* Deinde quod dicitur in noſtro textu, *vt veteres literas nouis nuncijs præuenirent*, præciſè intelligendo verum eſſe non poteſt: Nam literæ Aman iam ante duos menſes miſſæ erant, & ad ſingulas prouincias peruenerant, ſicut expreſſe habemus ſupra cap. 4. *In omnibus prouincijs, oppidis & locis, ad quæ crudele regis edictum peruenerat, planctus ingens erat apud Iudæos.* Itaque propriè loquendo literæ Aman nouis iſtis nunciis non poterant præueniri; ſed ſenſus eſt, *qui per omnes prouincias diſcurrentes veteres literas nouis nuncijs præuenirent*, videlicet ſecundum effectum. Nam literæ Aman nondum fuerant executioni mandatæ, quia per eas tantum data fuerat poteſtas occidendi omnes Iudæos menſe duodecimo: hæ autem literæ miſſę ſunt menſe tertio. Atque ita per eas tempeſtiuè ſatis veteres illæ literæ fuerunt præuentæ & inefficaces redditæ.

v. 11. *Vt ſtarent pro animabus ſuis & omnes inimicos ſuos &c.* Stare pro animabus non eſt reſiſtere hoſtibus, ſeque & vitam ſuam defendere: Neque enim iubentur Iudæi pugnare contra hoſtes qui erant parati ipſos occidere: Nam ſi pugnando agendum erat, potuiſſent non minus occidi Iudęi quam hoſtes eorum. Vbi enim pugnatur, vt in bello, vtrimque cadunt corpora. Sed *ſtare pro animabus* eſt paratos eſſe ad vindicandum animas ſuas, id eſt, vitam ſuam, quam tollere voluerant ipſorum inimici. Vnde explicationis gratia ſubditur: *Et omnes inimicos ſuos cum coniugibus ac liberis---interficerent atque delerent.* Id autem non erat futurum per modum, pugnæ, quia vt dixi, ſic etiam Iudæi cadere potuiſſent, ac forte etiam maiori numero: ſed per modum executionis iuſtitiæ publicæ, ita vt ſicut ſecundum edictum Aman hoſtes Iudæorum talem in eos acceperant poteſtatem vt

Iudæis non licuiſſet repugnare, ſed tantum quatenus poſſent fuga ac latebris ſalutem quærere: ſic viciſſim iuxta edictum Mardochæi non licuerit hoſtibus Iudæorum ſumptis armis repugnare, ſed tantum fugiendo aut latitando, quatenus poſſent, ſibi cauere. Et veriſimile eſt quod per ſingula loca poteſtas publica ex Regis mandato debuerit Iudæis internecionem hoſtium ſuorum exercentibus, aſſiſtere; quemadmodum & feciſſet ipſis hoſtibus contra Iudæos. Nam alioqui eiuſmodi edictum videretur temerarium & periculoſum. Imò hoc ipſum de aſſiſtentia iudicum & ducum prouinciarum, ſatis ſignificatur cap. proximo. Sed

Quæret aliquis quare edictum regium non fuit iniuſtum, vtpote contra abſentes & inauditos? Reſpondeo, hic dicitur quod litteræ ſcriptæ erant ad iudices & principes qui centum viginti ſeptem prouincijs præerant, ſcilicet vt illi ſecundum iuſtitiam inquirerent qui verè eſſent hoſtes Iudæorum, & illos traderent Iudæis interficiendos. Sed quo iure cum coniugibus ac liberis? Reſpondeo fuiſſe permiſſionem, non iuſſionem, qua parte conceſſum Iudæis fuit etiam coniuges & liberos hoſtium interficere, idque ideo permiſſum à Rege, quia Aman impetrauerat Iudæorum cum liberis & coniugibus interfectionem.

CAP. IX.

v. 5. I*Taque percuſſerunt Iudæi inimicos ſuos plaga, & occiderunt eos, reddentes eis, quod ſibi parauerant facere.* *Quæri* poteſt, vtrum rectè hoc factum fuerit? & quomodo non fuerit contra præceptum Domini, de non expetenda vindicta? Nam videri poſſet, quod Iudæis ſufficere debuiſſet, ſe eſſe à periculo imminente liberatos; & quod non debuiſſent vltra procedere ad inimicorum ſuorum interfectionem. Sed *reſpondeo* factum illud fuiſſe iuſtum & legitimum. Nam proceſſit à publica & legitima poteſtate, videlicet regis Aſſueri, qui iure poterat hoſtes Iudæorum tali modo punire. Deinde iuſtum fuit quantum ad cauſam, quia populus Iudæorum erat populus Dei, ita vt in ſolo populo illo tunc reſideret cultus veri Dei: vnde hoſtes illius populi ex conſequenti erant hoſtes veræ religionis, ſicuti hodie in hac patria hoſtes regis Catholici & ſequacium eius, merito præſumuntur hoſtes eſſe religionis Catholicæ. Quantum autem ad Iudæos exequentes hanc cædem, non videtur dubitandum, quin Mardochæus & Eſther habuerint piam intentionem, videlicet conſeruandi populi Dei, & vindicandi cultum diuinum, qui tunc in eo ſolo populo erat. Et idem ſentiendum de alijs pijs viris, in illo populo. Neque curandum, quod plures in illo populo Iudaico fuerint, qui magis ad vindicandas ſuas iniurias intenti fuerint, quam ad pium huiuſmodi ſcopum: Nam & hoc tempore principes non debent omittere bella iuſta, etiamſi ea gerere non poſſint, niſi ſimul per multos milites improbos.

v. 10. *Quos cum occidiſſent, prædas de ſubſtantiis eorum agere noluerunt.* Satis veriſimile eſt id fuiſſe conceſſum Iudæis, vt etiam bona hoſtium diriperent. Id enim per literas miſſas ab Aman fuerat contra Iudæos conceſſum eorum hoſtibus. Noluerunt tamen Iudæi hac conceſſione vti, duas ob cauſas. Vna eſt, vt per hoc oſtenderent, quod cædem hanc in hoſtes authoritate regia exercuiſſent, & nō ex cupiditate bona eorum, ſeu poſſeſſiones, inuadendi. Altera, vt per hoc regi gratificarentur, quia omnia eiuſmodi bona hoc modo cedebant fiſco regio. Et ita ex conſequenti iſta cædes etiam cedebat in magnam regis vtilitatem.

v. 20. *Scripſit itaque Mardochæus omnia hæc, ---- & miſit ad Iudæos ---- vt quartamdecimam & quintamdecimam menſis Adar pro feſtis ſuſciperent.* Idemque repetitur v. 23. 27. & 28. Et poſteriori loco ſic legitur: *Iſti ſunt dies, quos nulla vnquam delebit obliuio, & per ſingulas generationes cunctæ in toto orbe prouinciæ celebrabunt.* Vbi obſeruandum, ſi præter feſtos dies per Moyſen à Deo præſcriptos, proceres populi Iudaici inſtituere potuerunt alios inſuper dies feſtos in memoriam certorum Dei beneficiorum: poterunt idem etiam facere proceres ſeu præpoſiti eccleſiæ, in memoriam beneficiorum per homines ſanctos, eius ſingulares amicos, nobis præſtitorum; celebrando eorum dies anniuerſarios. Sic etiam Iudith vlt. dies quo Holofernes cæſus eſt, feſtus inſtituitur, & 1. Machab. 4. dies quo reſtitutum eſt & dedicatum altare.

CAP. X.

v. 4. D*Ixitque Mardochæus: A Deo facta ſunt iſta &c.* Ea quæ deinceps in hoc libro ſequuntur, in Hebræo non habentur, quemadmodum etiam in ipſis biblijs Sixtinis verbis D. Hieronymi annotatum eſt. *Quæritur* ergo de his additamentis, vtrum habenda ſint vt ſcriptura canonica? Diſputatum fuit pridem etiam à Catholicis: ſed pro parte affirmatiua videntur eſſe rationes firmiores. *Prima ratio*, quia Concil. Trident. ſeſſ. 4. definit libros à ſe nominatos (inter quos & Eſther) eoſque integros prout in eccleſia Catholica legi conſueuerunt, & in veteri vulgata Latina editione habentur, pro ſacris & canonicis ſuſcipiendos eſſe. Ita Concilium. *At dicet aliquis.* Appendix hæc non eſt libri pars, ſed adiectum aliquid aliunde deſumptum, & poſt finem libri adiectum. *Reſpondeo*, non eſt quidem libri pars, vt in Hebræo legitur, ſed vt legitur in eccleſia, & habetur in veteri vulgata latina editione; & ſic loquitur Concilium Tridentinum. Alioqui ſimiliter dicendum eſſet, hiſtoriam Suſannæ & Belis, non pertinere ad ſcripturam ſacram, quia poſt librum Danielis adiectæ ſunt; & tamen omnes catholici recipiunt has hiſtorias, vt ſacram ſcripturam.

Alia ratio eſt, quia veteres ex hac appendice Eſther citant ſubinde teſtimonia velut ſacræ ſcripturæ. Et nominatim Auguſt. contra Pelagianos citat & vehementer vrget illud ex cap. 15. huius libri; *Conuertit Deus ſpiritum regis in manſuetudinem.* Adde quæ ſūt ad cap. 14. v. 13. Quin etiam ex cap. 13. quo continetur oratio Mardochæi ad Deum, eccleſia deſumit lectionem in officio ſacro miſſæ pro epiſtola cantandam ſeu legendam, feria quarta poſt Dominicam ſecundam quadrageſimæ, Et hoc tam in miſſali Romano quam aliarum eccleſiarum. Non reperitur autem per totum anni circulum, vt epiſtola miſſæ ſumatur aliunde, quam ex libris canonicis ſacræ ſcripturæ. Denique quicquid contra hanc appendicem, vel appendices adferri poteſt, idem etiam obijci poteſt contra hiſtorias Suſannæ, Belis, Canticum trium puerorum, & epiſtolam Hieremiæ; quæ tamen vt diximus, ab omnibus Catholicis, vt ſcriptura ſacra recipiuntur.

CAP. XI.

ADditio Cenſoris. Huius capitis initium eſt ibi demum; *Anno ſecundo, regnante* &c.

v.2. *Vidit ſomnium Mardochæus filius Iairi, filij Semei, filij Cis, de tribu Beniamin, — vir magnus, & inter primos aulæ regiæ.* Narrat ſcriptura hoc ſomnium à Mardochæo viſum anno ſecundo, regnante Artaxerxe rege maximo, ſeu, vt Græca habent, tantum in poſitiuo (*magno*.) Verum cum tunc nondum detexiſſet Mardochęus inſidias duorum eunuchorum, *quæritur* quomodo hic dicatur vir magnus, & inter primos aulæ regiæ, cum non niſi diu poſt à rege iuſſus eſt honorari? Etenim de inſidijs eunuchorũ, & alijs primum narratur cap. ſequenti. *Reſpondeo* per prolepſim ſeu anticipationem illum hic vocari magnum & honoratum, vt qui poſteà talis fuerit, quod non rarum eſt in ſcriptura. Aut etiam quod dicatur vir magnus, & inter primos aulæ regiæ, quia erat miniſter regius, aulam ſeu atrium regis cum alijs obſeruans. Sic enim accipi hîc nomen aulæ regiæ, omnino apparet ex ijs quæ capite ſequenti narrantur.

v.4. *Erat autem de eo numero captiuorum, quos tranſtulerat Nabuchodonoſor.* Græcè eſt: *Erat ex captiuitate quam captiuauerat Nabuchodonoſor.* Quæ verba non tam ſignificant eum in ſua perſona captiuum fuiſſe abductum cum ijs, qui tempore Iechoniæ tranſlati ſunt, quam eum fuiſſe de illo populo, qui eo tempore fuit abductus in captiuitatem. Nam totus ille populus vocabatur captiuitas. Vnde & Cyrus & Darius dicuntur captiuitatem remiſiſſe in Iudæam, cum tamen iam poſt annos ſeptuaginta captiuitatis pauciſſimi eſſent, qui in propria perſona fuiſſent captiui abducti; ſed ſcilicet in ſuis maioribus, ex ijſdem in captiuitate nati.

v.7. *Vt pugnarent contra gentẽ iuſtorum* & paulò poſt: *Conturbata eſt gens iuſtorum.* Populus Iudaicus vocatur gens iuſtorum, quia etſi non omnes Iudæi eſſent iuſti, erat tamen in illo populo inſtitutus à Deo verus ipſius cultus ac religio, & lex data, cuius obſeruatores verè iuſtificarentur, erantque in eo populo multi verè iuſti legis obſeruatione. Quanto igitur magis Eccleſia Chriſti, licet in ea quoque mali bonis permixti ſint, propter inſtituta diuina, profeſſionem ſanctitatis, ac veram ſanctitatem in multis eius membris relucentem, vocabitur gens iuſtorum & eccleſia ſancta?

CAP. XII.

v.6. A*Man voluit nocere Mardochæo, & populo eius pro duobus eunuchis regis, qui fuerant interfecti.* Hęc vna fuit cauſa odij Aman in Mardochæũ. Nam huius conſpirationis videtur Aman fuiſſe conſcius, aut etiam particeps. Nam cap. vlt. dicitur; quod conatus fuerit regem regno priuare & ſpiritu. Nihilominus huic cauſæ accedebant & aliæ duæ. Vna, quod Aman erat genere Amalechita, & proinde inuiſum habebat populum Iſraëliticum, ex cauſis allatis cap. 3. v. 1. Altera, quia Mardochæus Iudæus recuſabat ei deferre honorem, cap. 5.

Additio Cenſ. In verbis B. Hieronymi ſubſequentibus, non legendum eſt (diripuerunt) ſed (diriperent). Reſpicitur enim ad cap. 3. v. 13.

CAP. XIII.

ADditio Cenſ. Huius cap. initium eſt ibi: *Epiſtolæ autem hoc exemplar fuit.*

A v.2. *Cum plurimis gentibus imperarem, & vniuerſum orbem meæ ditioni ſubiugaſſem &c.* Non propterea hæc appendix reijcienda eſt, quia hic dicitur Artaxerxem, ſeu Aſſuerum vniuerſum orbem ſuæ ditioni ſubiugaſſe, quem tamen conſtat, ne decimam quidem partem orbis obtinuiſſe; tum quia hęc non ſunt ſcripturæ verba, ſed ipſius Aſſueri, cuius hic epiſtola ponitur, tum quia hæc ipſa verba commodum & verum ſenſum habere poſſunt. Nam etiam ante has appendices ſcriptura ſacra ſic habet: *Rex verò Aſſuerus omnem terram, & cunctas maris inſulas fecit tributarias.* Vtroque autem loco locutio eſt hyperbolica, qua omne vel vniuerſum ponitur pro valdè multo. Nec abhorret talis locutio à communi loquendi conſue-
B tudine. Vulgo enim dicimus totam ciuitatem concurrere ad aliquod ſpectaculum, ſi valdè multi concurrant; & totum mundum infeſtari bellis & ſeditionibus, etiamſi tantum de Europa, aut magna eius parte loquamur. Sic dicitur Aſſuerus ſibi ſubiugaſſe vniuerſum orbem, quia ſubiugauerat magnam orbis partem, videlicet totum ferè Orientem, qui multas & magnas prouincias complectitur.

v.14. *Sed timui ne honorem Dei mei transferrem ad hominem.* Græcè ſic habemus: *Sed feci illud, ne ponerem gloriam hominis ſuper gloriam Dei.* Vide etiam quæ dicta ſunt ſupra ad caput tertium v. 2. itemque ad cap. 5. v. 9.

C

CAP. XIV.

v.13. T*Ribue ſermonem compoſitum in ore meo &c.* Vt magis conſtet hanc appendicem eſſe ſcripturam ſacram, de quo aliqua diximus ad cap. 10. notandum hęc verba citari à Chryſoſtomo hom. 3. ad populum Antiochenum. Et citatur quoque ab Auguſtino lib. 4. de doctr. Chriſtiana cap. penult. Vbi quia Auguſtinus ex hoc loco ſumit piam admonitionem ad eos, qui verbum Dei tractant, verba ipſius proferemus: Siue, inquit, apud populum, vel apud quoſlibet dicturus aliquis, ſiue apud populum dicendum, vel à quibuſcunque legendum, dictaturus, oret, vt Deus ſermonem bonum det in os eius. Si enim
D regina orauit Eſther, pro ſuæ gentis temporaria ſalute locutura apud regem, vt in os eius Deus congruum ſermonem daret; quanto magis orare debet, vt tale munus accipiat, qui pro ęterna hominum ſalute in verbo & doctrina laborat? Hæc Auguſtinus. Quæ eius admonitio etiam perpetua eccleſiæ conſuetudine confirmatur. Nemo enim in eccleſia ſuggeſtum conſcendit ad docendum vel exhortandum populum, niſi præmiſſa oratione ad Deum.

v.13. *Et transfer cor illius in odium hoſtis noſtri, vt & ipſe pereat & cæteri qui ei conſentiunt.* Iuſtum odium intelligit, quale eſſe debet omnium principum ac iudicum, quorum eſt perſequi & punire malos. Vnde Dauid pſalmo 100. *Facientes præuaricationes odiui.* Et
E 138. *Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Perfecto odio oderam illos, inimici facti ſunt mihi.*

v.15. *Et noſti, quia oderim gloriam iniquorum, & deteſter cubile incircumciſorum, & omnis alienigenæ.* Citat hunc locum Auguſt. epiſt. 199. & Hieron. aliquot locis. *Quæres* aliquis: Quomodo ergo nupta erat regi Aſſuero homini incircumciſo & idolorum cultori? Neque enim inuita ad hoc compulſa fuerat, ſed in numerum puellarum regiarum, conſentiente patruo ſuo Mardochæo, fuerat relata, ea ſpe, vt apparet, vt in vxorem à rege duceretur. *Dicendum* ergo, ſicut lex illa de vitando coniugio alienigenarum, exceptionem habebat, quoties alienigena tranſiret ad religionem

Iudaicam; ita etiam merito eadem lex diſpenſatio- A nem patiebatur, ſi ex tali coniugio non metueretur, ne fidelis alienaretur à cultu veri Dei, & ſimul magnum reip. bonũ inde poſſet expectari. Ita enim fuit in propoſito. Nẽpe Eſther ita erat inſtructa à Mardochæo patruo, vt periculum ei non eſſet, ne auerteretur à paterna religione; & coniugium iſtud multum prodeſſe poterat populo Dei, ſicut & profuit. Vnde Mardochæus c.4. dicebat ad eam: *Et quis nouit, vtrum idcirco ad regnum veneris, vt in tali tempore parareris &c.* id eſt, vt ad tale tempus, videlicet anguſtiæ populi tui eſſes parata ad eum de anguſtia liberandum. Itaque Eſther & voluntaria nupſit Aſſuero; & tamen dicit hic ſe deteſtari cubile; Nempe vt mox ſubijcit: *Tu ſcis neceſſitatem meam*, nupſerat ſcilicet, vt neceſſi- B tatem & calamitatem populi leuaret, quæ aliter mitigari non poſſe videbatur. Vnde & concludit hanc ſuam orationem his verbis: *Deus fortis ſuper omnes, exaudi vocem eorum, qui nullam aliam ſpem habent; & libera nos de manu iniquorum, & erue me à timore meo.*

CAP. XV.

v.1. HÆc quoque addita reperi in editione vulgata. Scilicet ad capit.4.v.8.

v.3. Nec non & iſta quæ ſubdita ſunt. Scilicet addita reperi in illa vulgata; nempe ad initium cap.5.

v.4. Non dubium quin pro (ornatus) ſit legẽdum (oratus). Quod vocabulum extat Baruch. 4. v. 20. C Confer cap.14. v.2.

Tres iſtæ additiones ſunt eiuſdem Cenſoris.

v.10. *Cum rex eleuaſſet faciem, & ardentibus oculis furorem pectoris indicaſſet, regina corruit.* Hunc locum inter alia *obijciunt*, qui huic poſteriori parti libri Eſther detrahunt authoritatem, tanquam repugnantem ei, quod ſupra cap.5. habetur: *Cumque vidiſſet Eſther reginam ſtantem, placuit oculis eius.* Vbi videntur hæc duo omnino contraria dici, nempe hîc quod corruerit in terram; & ibi cap. 5. quod rex eam viderit ſtantem. Sed facilis eſt *reſponſio* Nam intelligendum eſt, quod primò timore perculſa corruerit in terram, poſtea ſubleuata ſteterit, & placuerit oculis Aſſueri.

v.11. *Conuertitque Deus ſpiritum regis in manſuetudinem.* D Citat hũc locum Auguſtinus libro de gratia Chriſti cap.24. Et argumento ex his verbis petito, tanquam teſtimonio ſacræ ſcripturæ vrget Pelagium & Celeſtium, contra quos ſcribit. Docebat Pelagius, tum demum hominem participem fieri gratiæ Dei, ſi primum homo ſua libera volũtate ſe Deo ſubijciat, & cor ſuum in manu Dei ponat. Contra docet Auguſtinus, ſecundum rectam & Catholicam fidem, Deum non ſolum voluntatem indifferentm, & non reluctantem, per gratiam ſuam trahere ad bonum; verum etiam efficaci gratia ſua malam & repugnantem voluntatem ad bonum conuertere; idque oſtendit exemplo regis Aſſueri; qui cum ardentibus E oculis furorem pectoris ſui indicaret, teſtatur ſcriptura Deum ſubito ſpiritum & indignationem eius in manſuetudinem conuertiſſe. Valet quoque idem argumentum, contra omnes eos, qui negant aliquam gratiæ operationem, ſine præuio motu voluntatis. Vide etiam Iob 12.& Prouerb.21.

v.16. *Vidi te Domine, quaſi angelum Dei.* Verba ſunt Eſther ad Aſſuerum. Nec tamen in his verbis adulatio eſt, videlicet, non magis quam in verbis Iacob ab Eſau fratrem ſuum impium, Geneſ. 33. cum itidem dicit, *Sic vidi faciẽ tuam quaſi viderim vultum Dei.* Nam talibus verbis non aliud ſignificatur, quã mitis, blandus, & gratioſus adſpectus. Nam Dei & angeli maximè proprium eſt hominibus benefacere, & Fauſtum aliquid adferre, & vocula (*quaſi*) ſimilitudinem denotat non æqualitatem. Quod autem apud regem infidelem Eſther mentionem fecerit angeli, non eſt mirandum. Nam ipſa ſuo more loquebatur, etiamſi inter infideles verſaretur. Quin etiam legimus 1. Reg. 29. Achis regem Geth dixiſſe ad Dauidem: *Bonus es tu in oculis meis, ſicut angelus Dei* veriſimiliter, quia tam breui tẽpore, verſante apud eum Dauide, huiuſmodi phraſim, modumque loquendi ab eo didicerat. Niſi velimus hunc loquendi morem eſſe à ſcriptore ſacro: ſicut Danielis 13. 55.59.

CAP. XVI.

v.1. REx magnus *Artaxerxes.* Hoc totum eſt in Græco codice poſt ea quæ nos habemus capite 8.v.12. Hæc eſt additio eiuſdem Cenſoris.

v.10. *Aman filius Amadathi, & animo & gente Macedo* Quomodo hæc non pugnent cum eo quod Aman fuit Amalecites, vide explicatum ſupra cap.3.v.1.

v.15. *Nos autem Iudæos neci deſtinatos in nulla penitus culpa reperimus — filios altiſſimi, & maximi, ſemperque viuentis Dei.* Significant hæc verba, vtpote ab ipſo Aſſuero ſcripta, eum, cum iſta ſcriberentur, habuiſſe noticiam vnius veri Dei; & fortaſſe de ea re inſtructum fuiſſe à Mardochæo, qui factus erat princeps palatij. Neque id mirũ videri debet de Aſſuero, cum etiam maiores eius aliquam talem noticiam habuerint. Sic in primis Nabuchodonoſor tandem agnouit, quod excelſus dominetur ſuper regnum hominum, & cui voluerit det illud, Danielis 4.cap. Deinde Cyrus, vt habemus 1.Eſdræ 1. & 2.Paralip.vlt.dicit: *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipſe præcepit mihi vt ædificarem ei domum in Ieruſalem.* Item Darius ſimilia confitetur 1.Eſdræ 6.& Danielis 6. Ex quibus oſtenditur mirum non eſſe, ſi etiam Aſſuerus confuſam de Deo habuerit noticiam. Poteſt tamen & aliter dici, hanc epiſtolam ſcriptam eſſe, dictante Mardochæo prefecto palatij. Ita enim habemus cap. 8. regem dixiſſe ad Eſther: *Scribite ergo Iudæis, ſicut vobis placet ex regis nomine ſignantes literas annulo meo.* Vtraque ſolutio bona eſt.

v.18. *Et ipſe qui machinatus eſt, & omnis cognatio eius pendet in patibulis.* *Quæritur* quomodo hæc vera ſint, cum epiſtola hæc ſcripta ſit, menſe tertio, vt patet ex capite 8. & capite nono dictum ſit decẽ filios Aman demum interfectos fuiſſe, & in patibulis ſuſpenſos menſe duodecimo? Ad hanc apparentem repugnantiam *Reſpondeo*, id quod hic dicitur, (*& omnis cognatio eius*) non eſſe intelligendum de filijs eius, qui poſteà menſe duodecimo interfecti leguntur; ſed de ijs tantum, qui nondum emãcipati, & alibi commorantes, adhuc in domo eius inuenti ſunt, tam ſanguine illi iuncti quam alij domeſtici. Nam vox Græca ſignificat domeſticam familiam, ſcilicet vxorem, liberos nondum emancipatos, & miniſtros. Alterum autem locum cap.9. accipiendum eſſe de filijs, qui vxoribus ductis, ſeorſim aut alijs in locis, habebant familias. Idque ſatis conſonat cum eo quod ibidem ſubditur: *Quos cum occidiſſent, prædas de ſubſtantijs eorum tangere noluerunt.*

FINIS LIB. ESTHER.

ANNO-

ANNOTATIONES IN LIBRVM IOB.

PRÆFATIVNCVLA.

PRæCIPVVS huius libri ſcopus eſt proponere lectori inſigne ac memorabile exemplum patientiæ Iob, vt eo cognito ad ſimilem patientiam in aduerſis animemur. Vnde illud Iacobi 5. *Sufferentiam Iob audiſtis, & finem Domini vidiſtis.* Verum in quo potiſſimum verſetur diſputatio Iob cum amicis, duę ſunt opiniones. D. Thomas in comment. in hac quæſtione ſummam diſputationis conſtituit: *Vtrum res humanæ diuina prouidentia regantur?* Sed hæc opinio vacillat. Nam neutra pars, vt apparet, negabat prouidentiam Dei. Proinde verior eſt altera opinio quæ B diſputationis ſummā ponit in hac quæſtione: *Vtrum Deus iuſtis hominibus aliquando aduerſa immittat? an vero iuſtis tantum bona, & iniuſtis tantum mala?* Confer not. Lucæ 13. v. 3. Priorem partem quæſtionis Iob conſtanter, & verè defendit. Sermo autem eſt de notabili proſperitate vel aduerſitate. Conuenit ergo argumentum huius diſputationis cum argumento pſalm. 72. *Quam bonus &c.* & cum altercatione Habacuc; & Ieremiæ prophetarum cum Deo.

CAP. I.

v. 1. *VIr erat in terra Hus nomine Iob.* In quibuſdam editionibus ſeptuaginta in fine huius hiſtoriæ aſcribitur, quod Iob fuerit ortus ex Eſau, C quintus ab Abraham, & ante quem proximè regnarit Balac filius Beor. Et refert Chryſoſt. hom. 1. & 2. de patientia Iob. Sed magis probabile videtur, quod fuerit ex poſteris Nachor, qui duos habuit filios Hus, & Buz, vt ſic Iob fuerit Huſſites, & Eliu amicus eius, (de quo poſteà) Buzites; nominibus illis tam terræ, quam generi communibus. Confer infrà, 32. v. 2. Seuerus Sulpitius in hiſtoria lib. 1. narrans de Moyſis exilio apud Madianitas, dicit: Hoc tractu temporum Iob fuit, legem naturæ, & agnitionem Dei, & omnem iuſtitiam complexus. Non eſt tamen reijcienda eorum ſententia, qui dicunt eum eſſe ex poſteris Eſau, quam ſequitur & Vatablus, eo quod terra Hus ponatur in Idumæa. Sic enim legitur Threnorum Ieremiæ 4. v. 21. *Gaude &* D *lętare filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Vbi Hebr. eſt idem vocabulum cum iſto Hus. Vt vt ſe res habet, id conſtat, eſſe veram hiſtoriam, & ſcripturam canonicam; vtpotè cuius authoritatem confirment prophetia Ezechielis, Liber Tobiæ, & epiſtola Iacobi Apoſtoli.

v. 5. *Ne fortè peccauerint filij mei, & benedixerint Deo in cordibus ſuis.* Nota, (*benedicere*) per antiphraſin poſitum eſt pro (*maledicere*) ſicut & capite ſequenti, vbi vxor eum ad impatientiam prouocans dicit: *Benedic Deo, & morere.* Et maniſeſtiſſimè 3. Reg. 21. vbi pro cauſa necis Naboth dicitur: *Benedixit Deum & regem*, q. d. maledixit, & blaſphemauit. Cuius locutionis ea ratio eſt, quod eo tempore crimen blaſphemiæ tā habebatur enorme, & execrabile, vt etiam proprio vocabulo, illud appellari non ſuſtinerent.

A v. 6. *Quadam autem die cum veniſſent filij Dei, vt aſſiſterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan. Quæritur,* An ergo Sathan ſimul adfuerit in cælo? *Reſpondeo* id non ſequi; eſt enim Deus vbique præſens. Dicitur autem Sathan adfuiſſe ſimul inter filios Dei (quos plerique angelos bonos intelligunt, & habent etiam ſic ſeptuaginta tam hîc quam cap. 38.) non non quod loco, aut dignitate ſimul cum illis fuerit; ſed quod ſicut angeli boni ſemper parati adſtant ad iuſſa Dei complenda; ita & Sathan ſemper paratus adſit ad nocendum, & inuidiam ſuam erga homines explendam. Vide annot. 3. Reg. vlt.

v. 12. *Ecce vniuerſa quæ habet in manu tua ſunt.* Non ſolæ intelliguntur poſſeſſiones agrorum & pecorum, verum etiam familia vniuerſa, ſeruorum, filiorum &c. Vnde ſcriptura narrat pueros, id eſt, ſeruos eius, partim gladio hoſtili percuſſos, partim igne cæleſti conſumptos; imo & filios & filias ruina domus oppreſſos. Neque tamen vniuersè Sathan vſus eſt hac poteſtate ſibi data. Nam vxori eius pepercit ad hoc, vt per illam prouocaretur ad blaſphemiam. Pepercit etiam nuntijs malorum, quæ intulit ſancto viro (quos exiſtimandum eſt de familia eius fuiſſe, id eſt ſeruos eius, quia aliorum interitum nuntiantes, dicunt ſe ſolos effugiſſe) pepercit inquam ad hoc vt eſſent certi & repentini nuntij malorum; quo ſic animus ſancti viri de repentè perturbatus factus, inclinaretur ad impatientiam & blaſphemiam contra Deum. Neque enim ſemper vtitur diabolus omni ſua poteſtate corporaliter nocendi ſibi permiſſâ, ſed ſæpe parcit in corpore, vt grauius noceat in anima, velut dum ceſſat à maleficijs maleficorum interuentu, aut ſignis amotis.

v. 22. *In omnibus his*, id eſt, in toto hoc negotio afflictionis ſibi illatæ. Intellige autem vſque ad illud tempus de quo loquitur tam hoc capite quam ſequenti. Vtrum autem poſtea diſputando cum amicis peccauerit labijs, & ſtultum aliquid dixerit, vide annot. cap. 39.

CAP. II.

v. 3. *TV autem commouiſti me aduerſus eum, vt affligerem eum fruſtra. Quæritur* quomodo Deus fruſtra eum affligit qui nihil omnino fruſtra fecit, aut facit, ſed omnia ſapientiſſimè diſponit & in fines ſuos ordinat? Deinde quomodo fruſtra afflixit, qui cum ad hoc afflixit, vt virtutem patientiæ eius coronaret? Item vt poſteri in eo haberent exemplum patientiæ, ſicut ſcriptura teſtatur Tobiæ 2. *Hanc autem tentationem ideò permiſit Dominus euenire illi, vt poſteris daretur exemplum patientiæ eius, ſicut & beati Iob?* Quidam illud (*fruſtra*) referunt ad conatum diaboli, non ad flagellum Dei, & iungunt cum illa voce (*commouiſti.*) Sed hæc conſtructio coacta videtur. Vnde potius iungendum illud (*fruſtra*) cum voce proximè adiuncta: quod & Hebr. & ſeptuaginta videntur requirere; & adſtipulatur Gregor. vt ſignificetur, quod Deus eum fruſtra afflixerit. Sed quomodo fruſtra? Videlicet hoc ſenſu: Tu me aduerſus eum cōmouiſti, vt eum affligerem, ſed fruſtrà, id eſt, præter

meritum ſuum; cum ſit homo iuſtus & innocens & A adhuc in innocentia ſua perſeuerans. Hoc enim modo (*fruſtra*) Hebræâ phraſi frequenter accipitur in ſacris literis, vt ſignificet non ſolum ſine cauſa, ſed & abſque merito, & abſque mercede. Sic & cap. præced. *Nunquid fruſtra Iob timet Deum?* id eſt, ſine mercede? Item Prouerb. 1. *Abſcondamus tendiculas contra inſontem fruſtrà* id eſt, nihil tale merentem. Item in pſal. 118. *Perſecuti ſunt me gratis*. Item Ioan. 15. *Odio habuerunt me gratis*, & ſimilia.

v. 6. *Ecce in manu tua eſt. Veruntamen animam illius ſerua*. Hoc variè exponitur. Alij de vita ſpirituali accipiunt, vt ſit ſenſus. Prohibeo tibi, ne tentando eum ſuperes, & in mortem animæ inducas. Sed hic ſenſus repugnat ſcopo huius certaminis, quod diabolo contra Iob à Deo conceſſum eſt. B Nam ſi non licebat eum ſuperare, fruſtra certamen ſuſcepiſſet: Et omnino diabolus ſic maluiſſet abſtinere à tentando, quam tentare eum, quem ſciret ſe non poſſe ſuperare. Alij ergo rectius de vita corporali intelligunt, vt ſenſus ſit, prohiberi diabolo, ne eum occidat corporaliter. Sic Auguſt. Sunt qui intelligunt de vſu rationis. Sed nec id apparet; quia etiam illud, ſicut & primum, repugnat ſcopo certaminis. Nam vſus rationis ad vtrumque erat neceſſarius, ſiue, vt Iob vinceret diabolum, ſiue, vt ab eo vinceretur, quia ſine vſu rationis peccari non poteſt.

v. 9. *Benedic Deo, & morere*. Quomodo hic (*benedic*) per antiphraſim ponatur pro (*maledic*) dictum eſt C cap. præced. v. 5. Senſus ergo eſt; Maledicendo ſeu blaſphemando extorque, quod precando non potes impetrare; ſcilicet mortem: vt ea tibi afflicto ſit beneficium. Quæ eſt expoſitio Auguſt. libro de Vrbis excidio cap. 5.

CAP. III.

v. 3. PEreat dies in qua natus ſum &c. Vide annotat. Ieremiæ 20. vbi ſimilia verba habētur. Quod autem quidam putant eſſe verba ſenſualitatis, id eſt, quibus exprimatur quas tentationes impatientiæ Iob paſſus fuerit, licet ijs mens non acquieuerit, minus videtur probabile; quia hæc quæ hic ſcribuntur, D non tantum cogitata fuerunt, ſed etiam ore prolata, & proinde à deliberatione mentis, vt apparet, profecta. Et ſanè, ſi quis præ malorum, quę patitur, magnitudine, in blaſphemiæ verba erumperet; non excuſaretur, quaſi ſola ſenſualitas loqueretur. Vnde potius videtur dicendum, hîc eſſe hyperbolicam exaggerationem propriæ infelicitatis, quaſi vno verbo diceret: homo ſum infeliciſſimus; itaque pereat dies in qua natus ſum, nec anniuerſariè recolatur; ſicut ſolet recoli natalis regum, & aliorum ſuauiter viuentium; quin etiam piget ipſius meæ natiuitatis. Nam & huc uſque progrediuntur verba Iob.

v. 11. *Eliphaz Themanites* &c. Hi vocātur reges Tob. 2. atque etiam hoc loco ſecundum verſionem Græ- E cam. Vide annot. Tob. 2. Chryſoſt. hom. 4. de patientia Iob: venerūt, inquit, tres reges ad regem, rex enim erat ante hæc qui dicebat: *Cum ſederem quaſi rex circumſtante exercitu*.

Quæri poteſt ſi Iob habuit amicos reges, id eſt, homines potentiſſimos, quorum etiam tanta fuerit humanitas, vt audito illius acerbo caſu, ſinguli locis ſuis relictis, ad eum venerint ex cōdicto, *vt pariter venientes viſitarent eum & conſolarentur*, quemadmodum hic dicitur; quomodo non ſtatim (quod vtique oportuit, & facillimè ab ijs fieri potuit) de opibus ſuis ſubleuauerūt inopiam eius, præſertim cum paucis egeret, iam liberis omnibus orbatus, & ſolā habens vxorem? & quomodo non ſtatim in domos ſuas, vt amicum afflictum receperunt, aut omnino in ſterquilinio ſedere permiſerunt. Item quomodo Iob in ſterquilinio ſedere coactus fuit, cum ſuam adhuc domum ſaluam haberet cum famulis & ancillis domeſticis? Nam de horum amiſſione hic nullum verbum: domus autem eius mētio fit cap. vlt? Item cur amici non ſaltem cibum famelico & egeno præbuerūt? Sic enim ipſe ait cap. 6. *Anima enim eſurienti etiam amara dulcia videntur. Quæ prius nolebat tangere anima mea, nunc præ anguſtia cibi mei ſunt?* Certè non eſt veriſimile amicos tam potētes hæc modica humanitatis officia denegaſſe amico: maximè cum cōſtet ex tota eorū diſputatione, fuiſſe viros ſapientes, & virtutum ſtudioſos. Nec certè niſi tales fuiſſent, colendam cum ijs amicitiā ſanctus propheta putaſſet. Denique nō propter inhumanitatem reprehendūtur à Deo, quaſi neceſſitatibus amici ſubuenire noluiſſent: ſed ideo tantum, quia ſanctum Iob accuſabant magnorum criminum, propter quæ dicebant eū hæc aduerſa paſſum. Huiuſmodi argumentis quidam moti exiſtimauerunt hoc libro non tam deſcribi hiſtoriam rei geſtæ, quā contineri narrationem ad proponendum patientiæ exemplum ſapienter excogitatum. Sed falli eos perſpicuū eſt, cūm Ezechiel & Iacobus Apoſtolus ſancti Iob mentionem faciant, tanquam hominis ob iuſtitiam & patiētiæ virtutem inſigniter Deo chari; & ille quidem eum annumeret cum Noë & Daniele: hic vero cum prophetis atque ipſo prophetarum Domino. Quod vtique de perſona fictitia ab illis ſcriptum quis credat? Neq; exhortatio B. Iacobi quidquam momenti haberet, ſi pro exemplo patientiæ, & præmij pro ea accepti, adduceret perſonam ex comœdia, in qua quidlibet poteſt fingi.

Ad hęc reſponderi poteſt, afflictionem & calamitatem Iob fuiſſe admodum repētinam, & priuſquam amici accurrerent, cum hæc paſſum quæ commemorantur: ipſos verò poſtquam aduenerunt, fuiſſe paratos ad ſuccurrendum amico; ſed occaſione verborum Iob, in quæ prorupit dicendo: *Pereat dies* &c. quibus videbatur impatientiā animi ſui declarare, Deumque vt iniuſtum accuſare; interpoſitam fuiſſe totā illam diſputationem ipſius & amicorum, quæ hic latè deſcribitur ſtylo magis poëtico quam hiſtorico; ſic tamen, vt ſaluus ſit ſenſus & ſcopus diſputationis. Statim autem poſt eam diſputationem, Dei prouidētiā virum ſanctum fuiſſe in priſtinam felicitatem reſtitutum. Fortè autem ideo ſedere voluit in ſterquilinio, vt locus ſeſſionis calamitati ſuæ reſponderet.

v. 13. *Nunc enim dormiens ſilerem, & ſomno meo requieſcerem*. Inferunt hinc quidam paruulos in ſolo peccato originali decedentes nullum ſentire dolorem. Sed id ex his verbis non conuincitur. Senſus enim verborum Iob tantum eſt; Si in vtero matris mortuus eſſem, nequaquam iam has querelas effunderem, & omnium mortuorum more, ceſſarem conqueri. Cæterum an paruuli tales etiam dolorem ſentiant, an tantum pœna illis ſit, quod careant diuina viſione, patres diſputatiuè loquuntur, præter vnum, S. Fulgent. de fide cap. 3. & 7. qui eos etiam dolorem ſenſus pati, vult eſſe fidei. Sed alij putant non eſſe fidei; atque adeo, ſi ſentiunt dolorem, putatur is leuiſſimus. Ita D. Auguſt. Enchiridij cap. 93. & lib. 5. cont. Iulianum cap. 11.

CAP. IV.

v. 7. REcordare obſecro, quis vnquam innocens periit, aut quando recti deleti ſunt? Hęc ſententia certo modo intellecta, certiſſimā habet veritatem. Nemo enim innocens, & in innocentia ſua perſeuerans,

ſimpli-

ſimpliciter perijt;licet perire aliquando videatur, in oculis hominum. Vnde Sap.3. *Viſi ſunt oculis inſipientium mori, illi autem ſunt in pace.* Si autem intelligatur ſecundum intentionem diſputantis, nempe de interitu huius vitæ;falſa eſt. Nam Abel occiſus eſt in ſua innocentia,ſimiliter Naboth, ſancti Prophetæ, & omnes Martyres. Sciendum itaque verba amicorum Iob,non habere authoritatem ſcripturæ ſacræ. Continentur tamen in ijs multæ præclaræ ſententiæ,quibus ſcriptores eccleſiaſtici ſæpè vtũtur,tanquã veris ac certis; quale eſt illud hoc cap. *Ecce qui ſeruiunt ei non ſunt ſtabiles , & in angelis ſuis reperit prauitatem* Et capite ſequenti; *Qui apprehendit ſapientes in aſtutiá eorum.* Quam ſententiam poſteriorem videtur citare Apoſt.1.Cor.3.cum ait; *ſcriptum eſt; Comprehendam ſapientes in aſtutia eorum.* Sanè idem Paulus etiam alias citat dicta poëtarum. Quod ad præſentem autem locum attinet,quaſi innocens nemo perierit,perperam omnino amicus Iob, vt oſtendimus, contra innocentem allegat.

v.17. *Nunquid homo Dei comparatione iuſtificabitur; aut factore ſuo purior erit vir:* Argumentum huius diſputatoris eſt huiuſmodi. Si Deus innocentem affligeret,innocens ille eſſet iuſtior Deo;quia iuſtus iniuſtè affligeretur. Atqui nullus homo eſt iuſtior Deo, ergo Deus nullum innocentem affligit Sed reſpondetur, negando primam propoſitionem. Nam nemo eſt omnino innocens: *Quis enim gloriabitur ſe habere caſtum cor?* aut dicet, *Mundus ſum à peccato?* Deinde quod Deus affligit eum qui apud homines habetur innocens,magis etiam ſæpè,quam hominem impium;ipſius iudicio relinquendum eſt; qui vt Dominus totius creaturæ pœnas nunc infert,nunc differt pro ſua inſcrutabili prudentia; maximè quod affligendo iuſtos,hoc eſt, à grauioribus peccatis immunes, non tam puniat,quam probet.

v.18 *Et in angelis ſuis reperit prauitatem.* Argumentantur ex hoc nonnulli, quaſi angeli, qui lapſi ſunt, non ſint creati in gratia. Sed reſponderi poſſet, *Primò* quod hæc ſint verba Eliphaz Themanitæ,cuius verba non intendit eccleſia omnia canonizare. Sed etiam abſolutè reſpondetur,ſenſum verborum tantum eſſe: *reperit prauitatem*,ſcilicet,quia illi propria voluntate à Deo receſſerunt Interim quia in Hebræo ſic(vt quidam ſupplent) legitur: *Et in angelis ſuis non poſuit laudem vel lucem*;plenius dicimus, Deum non poſuiſſe in eis laudem vel lucem,id eſt,(vt ſequentibus verbis in Hebræo explicatur) *Deum ſe ſuper eos non firmaſſe*; hoc eſt. Non auxiſſe gratiam , ſicut fecit in aliis, mox,vt illi gratia communiter omnibus data, bene vti cœperunt. Et planè vox Hebræa non ſignificat quamcumque lucem , ſed lucem excellentiſſimam, vt etiam Vatablus annotauit.

CAP. V.

v.1. V*Oca ergo, ſi eſt qui tibi reſpondeat; & ad aliquem ſanctorum conuertere.* Vtuntur quidam hæretici iſtis verbis ad impugnandam inuocationem ſanctorum, quaſi ipſi ignorent preces noſtras. Sed valdè imperitè. Nam Hebr.ſonat: *Conuertere ad ſanctos, an aliquem reperies, qui tibi ſit ſimilis*, id eſt,circunſpice, an aliquis ſanctus & iuſtus ita à Deo flagelletur, ſicut tu;& cum neminem inueneris, intellige ex his plagis,te non eſſe iuſtum. Certè manifeſtiſſimum eſt ex præcedentibus & ſequentibus Eliphaz diſputando nihil aliud voluiſſe obtinere,quam Iob pro peccatis ſuis à Deo flagellari. Ac ſi dicat: Cum homo Dei comparatione iuſtificari non poſſit,& in angelis ſuis repererit prauitatem ; i nunc, & diſputa cum Deo; quando nec ad aliquem angelorum merito audeas pro hac tua ſententia vultum attollere, cum & ipſimet inuenti ſint inſtabiles, quoad naturam ſuam.

v.2. *Verè ſtultum interficit iracundia, & paruulum occidit inuidia.* Pridem legebatur (*virum*) id eſt, hominem ſtultum , ſed rectè in Sixtinis biblijs reſtitutum eſt aduerbium (*verè*) & eſt aſſeuerantis, vt patet ex Hebræis, Caldæis & Græcis. Porrò pro (*paruulum*) Hebr. eſt vox,quæ ſignificat eum,qui cor ſuum inclinat ad ea quæ videt. Sic enim verbũ illud Hebræum Pagninus reddidit. Arias vocat (*ardelionem*). Senſus totius verſus eſt, Malos affligi ſuis ipſorum vicijs, vtpote, quod cauſam ſui tormenti intra ſe gerant. Sic nihil miſerius eſt,aut inquietius homine inuido, & rerum alienarum, aut earum quæ ſupra eius conditionem ſunt,appetitore. Veriſſimumque iſtud Stoicorum: *Omnis malus eſt miſer.* Poteſt etiam ſic intelligi , quod vnumquemque vitia & peccata ſua tandem ad miſeriam & interitum ducunt.

CAP. VI.

v.1. R*Eſpondens autem Iob dixit; Vtinam appenderentur peccata mea &c.* Circa verba Iob generalis quæſtio,mouetur, vtrum omnia quæcunque Iob in tota ſua diſputatione, quam cum amicis habuit,dixiſſe legitur, habeant vim authoritatis diuinæ, ſicut habent verba prophetarum. Nam & ipſum Iob ſatis conſtat in hac diſputatione locutum eſſe quædam verba prophetica,vt cap. 19. *Scio quod redemptor meus viuit.* Quorundam eſt opinio,omnibus eius ſententijs authoritatem diuinam eſſe tribuendam. Alioqui inquiunt, planè incerti eſſemus, quæ verba eius à Spirito ſancto profecta ſint , & quæ à ſpiritu humano. Sed alijs magis placet diuerſa ſentẽtia. Primum,quia poſteà à Domino reprehenditur,tãquam quędam inſipienter locutus. Secundo,quia ipſe quoque ſe reprehendit, dicens: *Vnum dixi, quod vtinam &c.* Tertio quia Beda & D. Thomas agnoſcũt quædam talia eſſe in eius verbis , quæ digna fuerint reprehenſione Et nominatim Beda c. ſeq. eadem annotat. Et horum ſententiam ferè ſequuntur etiam recentiores. Quod ergo obijciebatur, hac ratione nos ſemper fore incertos,quæ in eius verbis eſſent diuina,quæ non,reſpondent,ijs qui diſcretionem habent ſpirituum,non eſſe vſquequaque incertum,quæ verba à ſpiritu ſancto profecta ſint, quæ non.

v.2. *Vtinam appenderentur peccata mea , quibus iram merui,& calamitas quam patior in ſtatera;quaſi arena maris hæc grauior appareret.* In Hebræo nulla eſt mentio peccati,ſed ſic legitur: *Vtinam appenderetur ira mea, & calamitas quam patior,ſimul in ſtatera; quoniam arenâ maris hęc grauior appareret.* Vt (*arenâ*) ſit ablatiui caſus. Et ſenſus eſt, Vtinã ira,id eſt,pœna mea ex ira Dei proueniens & calamitas appenderètur in vna parte ſtateræ,ſeu bilancis, & arena maris in altera parte; planè calamitas mea appareret grauior quam ipſa arena maris. Et ſic non eſt niſi hyperbolica querela Iob deplorantis & exaggerantis ſuam miſeriam. Secundum noſtram tranſlationem hunc reddunt ſenſum: Vtinam peccata mea,& calamitas, quam patior , hinc inde appenderentur in ſtatera,ſeu trutina;certè calamitas mea tanquam ingens pondus , & comparandum cum arena maris, grauior eſſet & præpõderaret meis peccatis. *Quæritur* hac occaſione,an non ſit hoc Deum iniuſtitiæ accuſare? Reſponſio haberi poteſt ex dictis c.4.v.17. ſimul hoc addito,quod Deus non reddit vnicuique ſecundum merita ſua in hac vita, ſed in futura.

CAP.

CAP. VII.

v.1. M*ilitia eſt vita hominis ſuper terram.* Septuaginta habent πειρατήριον, id eſt, *tentatio*; Quamquam vox Græca etiam aliquando ſignificet receptaculum, ſeu latibulum piratarum, & latronum. Et ſatis veriſimile eſt ſeptuaginta hanc poſteriorem ſignificationem ſpectaſſe; vnde & noſter vertetit (*militia*.) Nam magis hoc cum Hebræo conuenit.

v.9. *Sicut conſumitur nubes & pertranſit, ſic qui deſcenderit ad inferos non aſcendet.* Non negat hic Iob reſurrectionem corporum, quam poſteà cap. 19. manifeſtiſſimè adſtruit dicens: *Scio quia de terra ſurrecturus ſum, & in carne mea videbo Deum Saluatorem meum &c.* ſed tantum ſignificat hominem non reuerti ad ſtatum præſentis vitæ. Id enim clarè docent ſubſequentia verba: *Nec reuertetur vir in domum ſuam, nec cognoſcet eum amplius locus eius.*

v.20. *Peccaui, Quid faciam tibi, ò cuſtos hominum &c.* Verſio Vatablina hoc modo: *Peccaui, quomodo me geram erga te, ſi hominis facta obſeruare velis?* vt dicatur cuſtos hominum, quia diligens obſeruator omnium humanorum actuum. Iuxta quem ſenſum ſimile hoc eſt illi, *Si iniquitates obſeruaueris, quis ſuſtinebit?* pſal. 129. Et conſonat illud eiuſdem Iob cap. 14. *Tu quidem greſſus meos dinumeraſti; ſed parce peccatis meis.* Et ſimilia ſunt cap. 13. & 31. Porrò quod addit: *Quare me poſuiſti contrarium tibi? & factus ſum mihimetipſi grauis?* ſimilia ſunt cap. 6. *Sagittæ Domini in me ſunt*, & cap. 16. *Poſuit me quaſi in ſignum*, & nihil aliud ſunt quam querimoniæ ob ſuam grauem calamitatem.

v.20. *Quare poſuiſti me contrarium tibi, & factus ſum mihimetipſi grauis?* Hæc non expoſtulans Iob dicit, ſed deplorans legem membrorum, hoc eſt, originalis culpæ concupiſcentiam; de qua & Apoſtolus Rom. 7. *Video aliam legem in membris meis &c. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Ex quibus quoque ... is patet peccatum originale non tantum eſſe carentiam iuſtitiæ originalis; ſed inſuper concupiſcentiam prauam, propter quam & mox erubeſcebat Adam. Geneſis 3.

CAP. VIII.

v.3. N*Vnquid Deus ſupplantat iudicium, aut omnipotens ſubuertit quod iuſtum eſt?* Hæc ſententia veriſſima eſt. Neque enim poteſt Deus, qui eſt ipſa iuſtitia, iuſtitiam peruertere, aut aliquid contra iuſtitiam facere. Ex hac autem ſententia diſputator iſte ita videtur velle ratiocinari contra amicū ſuum Iob: Deus iuſtiſſimus eſt, & per conſequens omnia iuſtè facit, ergo & te iuſtè affligit. Quod ſi ita eſt, ergo hanc afflictionem peccatis tuis meruiſti, quia iuſtitia reddit vnicuique quod meretur.

Hæc argumentatio fallax eſt, & captioſa; latet autem fallacia in vocabulo iuſtitiæ. Nam iuſtitia alia eſt generalis, & ſignificat generaliter rectitudinem operis quod fit à voluntate; alia eſt ſpecialis, quæ ſignificat virtutem reddentem vnicuique quod ſuum eſt. Quod ergo dicitur Deus omnia iuſtè facere, ſi de generali iuſtitia intelligas, veriſſimum eſt; quia omnia opera eius ſunt recta, bona, irreprehenſibilia, iuxta illud: Deuter. 32. *Dei perfecta ſunt opera, & omnes viæ eius iudicia.* Et illud: pſal. 5. *Non Deus volens iniquitatem tu es.* Si autem de iuſtitia particulari intelligatur, certum eſt non eſſe verum. Nam opus creationis mundi, non eſt opus iuſtitiæ particularis; & multo minus conuerſio peccatoris, & iuſtificatio impij, quæ ſunt opera merè gratuita, & in quibus nullo modo datur quod debetur. Ita cum Deus affligit iuſtum, qui fortè tantum afflictionem non meruit; iuſtè facit ſecundum generalem iuſtitiam, quia rectè facit; ſed ſecundum ſpecialem iuſtitiam, neque iuſtè neque iniuſtè, quia ibi non eſt propriè retributio aliqua, quæ præcipuè ſeruatur futuro ſæculo; ſed illa ratio eſt afflictionis propter alium finem; vt probetur talis, & augeatur eius meritum, ſi talem afflictionem patienter ferat. Itaque tale opus ad generalem Dei iuſtitiam pertinet, non ſpecialem.

v.8. *Interroga generationem priſtinam, & diligenter inueſtiga patrum memoriam.* Amici Iob in ſua diſputatione hæreticorum figuram gerunt, qui ſæpè veras & præclaras ſententias proferunt, ſed iis prauè ad ſuam falſitatem abutuntur. Vnde Gregorius de iiſdem hæreticis in hanc ſententiam: Sed, quia (inquit) eorum verbis non facilè creditur, quoniam ſæpè vita contemptibilis demonſtratur; aliquorum Patrum ſententias proferunt, earumque rectitudinem in argumentum ſui erroris inflectunt. Sic ille: Et res ipſa docet, nullam eſſe hæreſim, quæ non ex verbo Dei, & Patrum teſtimonijs errorem ſuum confirmare conetur.

CAP. IX.

v.1. E*T reſpondens Iob ait. Verè ſcio, quod ita ſit, & quod non iuſtificetur homo compoſitus Deo &c.* Ex hoc loco docere conantur noſtræ ætatis hæretici, Lutherus, & quotquot eum ferè ſequuntur; nullum hominem verè interna animi qualitate eſſe iuſtum coram Deo; quia, inquiunt, teſtatur Iob hominem non iuſtificari compoſitum Deo, id eſt, coram Deo. Allegant pro ſe & hāc ſententiam Gregorij in hunc locum: Sanctus vir, quia omne virtutis noſtræ meritum eſſe vitium conſpicit, ſi ab interno arbitro diſtrictè iudicetur; hinc ſubiungit: Verè ſcio &c. Sed *reſpondetur* nihil hęc contra veritatem Catholicam facere. Eſt quidem triplex huius loci expoſitio. Quidam enim ſic exponunt: Homo volens ſe comparare cum Deo, non iuſtificabitur; quia illa comparatio magnæ eſt ſuperbiæ, & eo ipſo, quo ſe Deo comparat, iuſtitiam, ſi quam habet, amittit. Et hæc expoſitio eſt Gregorij, vt patet ex eius contextu. Alij hoc modo exponunt: nullus hominum eſt iuſtior Deo: non tamen intelligendo quod homo ſe Deo velit componere, ſed loquendo de homine verè iuſto; & hic videtur verus ſenſus. Nam hoc ſenſu dixerant amici eius ſupra cap. 4. *Nunquid homo Dei comparatione iuſtificabitur, aut factore ſuo purior erit vir?* cap. 4. v.17. Alius eſt ſenſus, quod hominis iuſtitia, ſi cum iuſtitia Dei comparetur, nulla eſt. Sed neque ex eo ſequitur, quod volunt hæretici. Nam hoc, eodem ſenſu dicitur (& verum eſt) quo dicimus, lumen candelæ nullum eſſe comparatione luminis ſolis; & tamen verè eſt aliquod lumen candelæ. Ac deinde Gregorius non loquitur de vno aliquo opere, ſed de toto curſu & conuerſatione vitæ noſtræ; quæ ſi diſtrictè iudicetur; propter multa occulta & aliena peccata, nec non manifeſta, ſæpius commiſſa, etſi reconciliatione miſericorditer dimiſſa, ſed tamen ſi & nos dimittimus debitoribus noſtris; plus in vniuerſum vitij, quam virtutis in ſe continebit.

v.13. *Deus cuius iræ nemo reſiſtere poteſt.* An non Moyſes, Samuel, Dauid & alij ſancti viri reſtiterunt iræ Dei, & oppoſuerunt ſe murum pro populo Dei ne à Deo diſperderetur? Comminationi eius reſtiterunt ac reſiſtere poſſunt ſancti, at decretæ

ac fide-

A ac definitæ eius ſententiæ, qua ſtatuit punire peccatores, nemo omnium reſiſtere poteſt. Et tamen reſiſtendo ſententiæ comminatoriæ non reſiſtunt Deo, ſed magis cum Deo faciunt, quia & gratum eſt hoc Deo vt apud ſe ſancti pro peccatoribus intercedant, & hoc ipſum in ſanctis ſuis ipſe vt faciant, operatur. Poteſt autem de peccatoribus intelligi hæc ſententia, id eſt, de illis ipſis quibus Deus iraſcitur, quos ſi perdere aut punire voluerit Deus; reſiſtere non poterunt, quia nulla eſt vis quæ reſiſtat potentiæ diuinæ, eamque ab effectu prohibere poſſit. Vide S. Gregor. in hunc locum.

B v. 16. *Et cum inuocantem exaudierit me, non credo quod exaudierit vocem meam*. Et ſimilis eſt ſententia v. 21. *Etiamſi ſimplex fuero, hoc ipſum ignorabit anima mea.* Sanè coarguunt hæ ſententiæ manifeſtiſſimè falſitatem hodierni dogmatis hæreticorum, quo docent, eum tantum iuſtificari, & exaudiri à Deo, qui certò perſuaſum habet, ſibi per Chriſtum dimitti peccata, aut ſe exaudiri; cum contrà ſanctus Iob dicat, *ſe non credere*, id eſt, non præſumere, ſed cum filiali reuerentia, & non ſine timore ſuæ fortè indignitatis, ſperare tantum ſe eſſe exauditum. D. Auguſtinus ſcribens in hunc locum, allegat & illud 1. Cor. 4. *Sed neque meipſum iudico. Nihil enim mihi conſcius ſum, ſed non in hoc iuſtificatus ſum; qui autem iudicat me Dominus eſt.* Vide ibi noſtrum comment.

C v. 31. *Et abominabuntur me veſtimenta mea*. Id eſt, abominabilem me facient. Intelligit autem hoc de concupiſcentia praua relicta ex peccato originali. D. Gregor. l. 9. Moral. c. 28. & 29. Eſtque ſimilis ille locus in epiſt. Iudæ: *Odientes & eam quæ carnalis eſt, maculatam tunicam.*

CAP. X.

v. 3. *Nunquid bonum tibi videtur, ſi calumnieris me, & opprimas me opus manuum tuarum, & conſilium impiorum adiuues?* q. d. ſi ita me tractes, quaſi videaris me calumniari & opprimere; id quod faciunt mei amici, & tanto magis ipſi mihi inſultant quoque, quaſi & tu conſilium eorum probes? D Verba ſunt oppreſſi grauiſſimis miſerijs.

v. 15. *Et ſi iuſtus, non leuabo caput.* Non pugnat hoc cum eo quod dicitur 1. Ioan. 3. *Si cor noſtrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Nam ſenſus huius loci eſt, (*Non leuabo caput*) id eſt, non gloriabor; tum ſcilicet (vt ſubiungit) quia ſaturatus & incuruatus afflictione & miſeria; tum etiam, quia Apoſtolus vniuerſim loquens dicit 1. Corinth. 4. *Quid habes quod non accepiſti? Si autem accepiſti, quid gloriaris, quaſi non acceperis?* Ita Bernard. epiſtola 190. ad Innocentium Papam.

CAP. XI.

E v. 5. *Atque vtinam Deus loqueretur tecum, & aperiret labia ſua tibi, vt oſtenderet tibi ſecreta ſapientiæ, & quod multiplex eſſet lex eius.* Illud poſtremum (*& quod multiplex eſſet lex eius*) variè exponitur. D. Gregor. intelligit charitatem, quæ cum in ſe vna, eademque ſit, tamen multiplex dicitur, quia ad omnia virtutum opera ſe extendit, iuxta illud Apoſtoli 1. Cor. 13. *Charitas patiens eſt, benigna eſt, non æmulatur &c.* Vbi eiuſdem charitatis variæ actiones enumerantur. Alij intelligunt legem Dei ad omnes omnino actiones humanas ſe extendentem, ita vt homo carnalis difficillimum reputet non offendere; ac proinde Iob malè ſe iuſtum affirmet. Sed hic ſenſus non videtur huic loco conueniens. Nam amici Iob non loquuntur de quotidianis offenſis, ſed de peccatis grauioribus; ſcilicet volebant oſtendere eum grauiter peccaſſe, quia tam grauiter puniretur.

In Hebræo ſic legitur (*Et duplicia ſecundum legem*) & aliquid ſubintelligendum eſt. Si ſubintelligatur (*ſunt*) ſenſus erit; quod duplex ſit lex Dei, id eſt, lex æterna, & naturalis; vel abſcondita, & manifeſta. Sed melius videtur ſubintelligendum verbum (*meruiſti*) vel aliquid ſimile; vt ſit ſenſus; Et duplo grauiora ſecundum legem pati deberes. Et hic ſenſus optimè quadrat cum eo quod immediatè ſubiungitur: *Et intelligeres, quod multo minora exigaris ab eo, quam mereatur iniquitas tua.*

v. 18. *Et habebis fiduciam propoſita tibi ſpe; & defoſſus, ſecurus dormies*. Illud (*& defoſſus ſecurus dormies*) ferè intelligunt de ſepulchro, vel de morte. Beda hoc modo: Habebis hanc fiduciam, vt defoſſus in morte, certuſque de reſurrectione, ſecurus dormias, requieſcas in inferno; & non erit illic tortor aduerſarius tuus; ſed potius quicunque ſunt, preces tibi ſupplices fundent, vt tartarei cruciatus ſuis orationibus temperentur. Hæc Beda, inſinuans, quod mortui tempore veteris teſtamenti, qui adhuc purgatione egebant adiuuabantur orationibus Patrum Sanctorum, qui plenè purgati erant, & tamen adhuc detinebantur in limbo. Sed videndũ, an tam profundè amicus Iob Sophar fuerit philoſophatus. Hebræa ſic habent: (*Quaſi circumfodiens, ſecurus dormies*) q. d. Securus, & ſine timore ſomnum capies, tãquam circumcinctus valle, aut foſſa contra incurſus hoſtiles.

CAP. XII.

v. 17. *Adducit conſiliarios in ſtultum finem, & iudices in ſtuporem.* Similes ſententiæ quoque aliæ ſubiunguntur, ſcilicet v. 20. *Commutans labium veracium, & doctrinam ſenum auferens.* Item v. 24. *Qui immutat cor principum populi terræ, & decipit eos.* Abutitur his & ſimilibus locis Caluinus, quaſi Deus ſit author peccati. Sed reſpondendũ in his operibus quædam eſſe quæ Deus operatur, & quædam quæ permittit; nullo modo tamen illum operari peccatum. Agit quidem potẽter (nam Iob de potentia Dei diſputat) obijciendo ea quæ per ſe bona ſunt, ſed quæ hominibus malis, & concupiſcentiæ labe infectis, mox fiunt offendicula & occaſiones peccatorũ. Neque negandum eſt, quin peccatum ſit dictum aliquod vel factũ; ſed factum illud ſeu actus non dicitur peccatum, niſi ſub ratione mali & deficientis, ſcilicet, quatenus voluntas creaturæ rationalis ab incommutabili bono deficit. Quod cum non ſit potentiæ, ſed deficientiæ ſeu defectus; nullo modo Deo adſcribi propriè poteſt, ſed eo modo tantum, quo diximus; ſcilicet, & quod bonis quæ Deus homini malo obijcit, ipſe ſuo vitio ad mala abutatur; & ad actum omnem, quatenus actus eſt, concurrens, permittat liberam hominis voluntatem ab incommutabili bono deficere.

CAP. XIII.

v. 7. *Nunquid Deus indiget veſtro mendacio?* Rectè hoc vſurpatur contra illos, qui falſa confingũt miracula, quaſi pro honore Dei, & ſanctorum; Itemque cõtra eos, qui ſanctos quoſdam in immenſum laudant, tribuentes illis excellentiam, non quam conſtat eos habere, ſed quam libet eis affingere, ſiue ex indiſcreta deuotione, ſiue ex alio affectu. Item contra eos, qui ſcripta Patrum & inprimis ſacræ ſcripturæ corrumpunt, addendo, demendo, vel mutando aliquid, vt faciant libros loqui quod ipſi volunt.

Quæ mendacia ſunt pernicioſa, & ſeuera animaduerſione digna,

v.18. *Si fuero iudicatus, ſcio quod iuſtus inueniar. Quæritur*, quomodo iſta ſententia conueniat cum hac ſupra c. 9. *Etiamſi ſimplex fuero, hoc ipſum ignorabit anima mea*,& alijs ibidem allatis? *Reſp.* pręſentis loci ſenſum eſſe; Si cauſa mea ad iudicium deducatur,& diligẽter examinetur, perſuaſum mihi habeo,ex dictamine & conſolatione conſcientiæ meæ, me iuſtum & innocentem iudicandum. Perſuaſio autem intelligitur humana, quæ non eſt omnino certa, ſed falli poteſt. Et ideo ſupra dixit; *Etiamſi ſimplex fuero,hoc ipſum ignorabit anima mea.* Et ſimiliter quod eodem c. 9. pręcedit: *Cum inuocantem exaudierit,non credo quod exaudierit.* q. d. non certo cognoſco,videlicet,quia cor hominis etiam ſibi ipſi eſt inſcrutabile.Et ſecundum hanc diſtinctionem pſalmiſta nunc dicit pſ.142. *Non intres in iudicium,quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens*,nunc vero pſ.17.confidenter; *Et retribuet mihi Dominus ſecundum iuſtitiam meam &c.* Sic & Paulus qui dixerat 1. Cor.4. *Nihil mihi conſcius ſum, ſed non in hoc iuſtificatus ſum*: idem de Timothei fide dicit 2.Tim.1. *Certus ſum autem quod in te*,vbi (*certus ſum*) nihil aliud ſignificat,quam (*mihi perſuadeo*). Sic & hic: *Scio quod iuſtus inueniar*,id eſt,bene confido. Vide etiam quæ ſupra cap. 9. v.16. dicta ſunt. Aut etiam ſententia hæc intelligi poteſt de cauſa præſenti, quæ controuertebatur inter Iob,& eius amicos,vt ſenſus ſit:Si ad iudicium deducatur hæc cauſa,quæ agitatur inter nos; ſcio, id eſt, plane mihi perſuaſum habeo, quod cauſam obtinebo, & pro me feretur ſententia. Quod & factũ eſt, quando Dominus dixit ad amicos eius cap. vlt. *Non eſtis locuti rectum ſicut ſeruus meus Iob*,non autẽ quod Iob hic cum Deo velit iudicio contendere.

CAP. XIV.

v.4. *NOnne tu qui ſolus es?* Significatur Deum ſolum eſſe, nimirum illo excellentiſſimo modo,quod à nullo ſuum eſſe accepit. Ita 1. Tim. 6. *Solus Deus potens*,& Rom.16. *Solus ſapiens*.Item Deut. 32. *Videte quod ego ſim ſolus &c.*

v.5. *Breues dies hominis ſunt, numerus menſium eius apud te eſt. Conſtituiſti terminos eius, qui præteriri non poterunt.* Hac ſententia & ſimilibus olim abuſi ſunt hæretici quidam ad ſtatuendum fatum,id eſt,ineuitabilem quandam cauſarum connexionem, quæ & tempori vitæ humanæ, & omnibus eius actionibus neceſſitatem inducat. Nam ſi certus eſt numerus menſium & dierum, item ſi termini vitæ ſic ſunt conſtituti vt pręteriri non poſſint, videtur ſtatui talis neceſſitas. Dicendum nihil aliud hic ſignificari, quam apud Deum eſſe certiſſimam præſcientiam dierum & menſium, quibus homo victurus eſt, ſimulque præordinationem,quando vltra non ſit victurus; Neque inde ſequitur vlla neceſſitas in reipſa pręcognita & pręordinata. Nam ſicut non eſt neceſſe hominem ambulare, etſi videam eum ambulare (nam libere ambulat) ita non eſt neceſſe hominem tamdiu viuere, quamdiu Deus præuidit, neceſſitate ſcilicet ipſius rei. Nam res ipſa præcognita eſt contingens,& tollitur vita hominis varijs ex cauſis; ſed tantum dicitur eum tamdiu debere viuere, quamdiu Deus volet, neceſſitate ſcilicet conſequentiæ,eodem modo, ſicut philoſophi dicunt, de ambulatione,vel de quocunque actu libero iam exiſtente: Quod eſt,dum eſt neceſſario eſt. Nam & Dei præſcientiæ & præordinationi omnia ſunt præſentia.

v.12. *Sic homo cum dormierit,non reſurget,donec atteratur cælum non euigilabit,nec conſurget de ſomno ſuo.* Quomodo his & ſimilibus verbis, Iob nullo modo neget reſurrectionem corporum, patet ex ipſius verbis c. 19. & alijs quæ attulimus c. 7. ad v. 9. quod autem ad expoſitionem pręſentis loci pertinet,pro eo quod nos habemus (*donec atteratur cælum*). Hebr. etiam amplius videtur dici *donec cęlum non ſit*). Ex quo quis ſic argumentatur; at vero cælum nunquam deſinet eſſe,ſed erit perpetuum;ergo homo nunquam euigilabit. Quidam interpretes concedunt illationem,ſed intelligunt illud, *non euigilabit homo*, ſcilicet naturali virtute, & volunt Iob hoc voluiſſe. Sed non eſt neceſſe eo confugere. Nam ſecundum morem loquendi ſcripturæ ſacræ,cæli non ſunt æterni,quia mutandi ſunt velut in alios. Vnde & Chriſtus dicit Matth. capite 24. *Cælum & terra tranſibunt.* Et Petrus 2.epiſt. capite 3. teſtatur cælos igne reſoluendos, & nouos cælos,ac nouam terram nos expectare. Significat ergo Iob hominem non reſurrecturum quamdiu durabit hic ſtatus mundi;quando autem hic ſtatus mutabitur, tunc & hominem mutandum per reſurrectionem ad immortalitatem. Vnde & ſubdit hoc eodem cap. v.14. *Expecto donec veniat immutatio mea.* & clariſſimè c.19. v.25. *Scio quod redemptor meus viuit, & in nouiſſimo die de terra ſurrecturus ſum, & rurſum circumdabor pelle mea.*

v.14. *Cunctis diebus quibus nunc milito, expecto donec veniat immutatio mea.* Vtrum immutatio ex hac vita ad mortem, an ex morte ad vitam beatam, de qua immutatione Paulus 1. Cor.15. *Et nos immutabimur?* Poſterior ſenſus reſpondet verbis proximè præcedentibus: *Putaſne mortuus homo rurſum viuet?* Sic Eccleſia in ſymbolo: Et exſpecto reſurrectionem mortuorum. Eam expectationem pluribus verbis exponit Apoſtolus 2. Cor.5. Quin & nomen expectationis ad rem bonam refertur, quod innumeris ſcripturæ exemplis probari poteſt.

v.21. *Siue nobiles fuerint filij eius, ſiue ignobiles, non intelliget.* Scilicet homo mortuus. Sed nihil aliud ſignificatur, quam mortuos naturaliter non cognoſcere, quid agant viui; ſicut nec viui ſciunt naturaliter quid agant mortui. Vide Gregor. l.12. Moral. c.13. vbi & docet, ſicut viuentes de ſtatu futuri ſæculi multa nouerunt ex reuelatione fidei; ita & qui in Chriſto mortui ſunt ac Dei claritate fruuntur, multa, imò omnia, quæ ad ipſorum beatitudinem pertinent,in Deo videre. Sic Lucæ 16. legitur Abraham preces diuitis epulonis cognouiſſe. Vide de his etiam Auguſt. lib. de cura pro mortuis,maximè c.15. & 16. nam prioribus capitibus diſputat magis quam aſſerit; deinde verò dictis capitibus 15. & 16. docet defunctos iuſtos diuina reuelatione ſcire quæ hic aguntur,& in his maximè pias preces viuentium ad ſe ſpectantes; imò quod etiam interdum præſentes adſint viuentibus.

CAP. XV.

v.15. *ECce inter ſanctos eius nemo immutabilis, & cæli non ſunt mundi in conſpectu eius.* Non ſunt hæc verba Iob, neque ſcripturæ ſacræ, ſed Eliphaz amici Iob. Et proinde quidam putant, non eſſe neceſſe huiuſmodi ſententias, tanquam veras defendere, & ſecundum verum ſenſum exponere. Attamen quia etiam iſtis ſententijs veteres paſſim vtuntur, tanquam veris & receptis, adeo vt Beda ſuper hoc caput ſcribens, dicat ab amicis Iob multa dicta eſſe prophetico ſpiritu; videndum, quomodo iſtud accipiendum ſit,quod dicit: *Ecce inter ſanctos eius nemo immutabilis.* In Hebræo ſic habetur (*Ecce in ſanctis ſuis non ponit veritatem*,ſcilicet,abſolutam omninò & perfectam. Id interpres noſter paraphraſi explicauit.

Et ſenſus

Et ſenſus eſt. Deus Angelos ſuos non ita creauit, vt abſolutam haberent iuſtitiæ perfectionem. Videlicet, quia, ſi natura eorum ſpectetur, & primus ſtatus, in quo creati ſunt; deficere à iuſtitia potuerunt, & aliqui defecerunt. Non agit autem de ſtatu Angelorum, quatenus iam quidam in iuſtitia confirmati ſunt; Nam illud non eſt naturæ, ſed remunerationis diuinæ. Vide etiam Commentarium noſtrum in 2. ſent. d. 15.

Et cæli non ſunt mundi in conſpectu eius. Vno modo cæli figuratè accipiuntur pro Angelis, qui in cælo ſunt. Et tunc ſenſus idem eſt, qui verborum immediatè præcedentium, vt vnum ſit explicatio alterius. Quod ſi de cælis corporeis intelligamus; ſenſus erit, cælos item non eſſe perfectos, ſeu mundos, ſi cum Dei perfectione conferantur. Nam omnis creatura, vt talis deficere poteſt; & niſi à Deo conſeruaretur, in nihilum redigeretur.

CAP. XVI.

v. 4. & 5. *Atque vtinam eſſet anima veſtra pro anima mea; Conſolarer & ego vos ſermonibus, & mouerem caput meum ſuper vos.* Non eſt exiſtimandum ſpiritu vindictæ & maleuolentiæ hæc verba dicta fuiſſe à ſancto viro Iob contra amicos ſuos; quaſi optaret eis in afflictione conſtitutis paria referre: Sed reuera contrarium planè ſignificatur. Nam vbi nos habemus (*vtinam*) Hebræa & græca habent conditionalem (*ſi*) quæ tamen aliquando apud Hebræos optantis eſt. Deinde illud (*mouerem ſuper vos caput*) non ſignificat hoc loco affectum deridentis, ſicut in pſal. 21. *Omnes videntes me deriſerunt me, locuti ſunt labijs, & mouerunt caput*, id eſt, inſultarunt mihi. Sed hoc loco notat affectum condolentis; ſicut etiam aliquando affectum congratulantis; vt capit. vlt. vbi de propinquis eius dicitur, quod mouerunt caput ſuper eum, ſcilicet tandem ei congratulantes poſt miſeriam. Ita & vocabulum (*euge*) aliquando laudantis eſt, vt in euangelio: *Euge ſerue bone & fidelis*, Aliquando inſultantis ſuper aliena miſeria, vt pſal. 69. *Confundantur omnes, qui dicunt mihi euge, euge.* Senſus ergo horum verborum Iob eſt: Si vos eſſetis loco meo, id eſt, in tanto dolore conſtituti, ego vos ſerio conſolarer, imò capitis motu commiſerationis affectum erga vos declararem.

CAP. XVII.

v. 2. *Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus.* Ad literam Diuus Gregorius ſic intelligit: Culpam non feci, & tamen flagella ſuſcepi. Deinde reſpondens obiectioni, quod Iob alias fateatur ſe peccaſſe; ait: Nec tantum peccauit, vt flagella mereretur, nec tamen eſſe ſine peccato potuit. Item Beda circa hunc locum dicit, quod Iob bona conſcientia pœnas patiebatur indebitas. Igitur iuxta horum ſententiam non eſt dicendum, quod quicquid ſancti patiuntur in hac vita, id propter peccata ſua patiantur. Diuus Gregorius *myſticè* etiam refert ad Chriſtum, qui cum eſſet agnus immaculatus, noſtra peccata in cruce portauit. Hebraicè tamen hæc ſententia aliter legitur: (*Si non illuſores mecum.*) Sententia eſt imperfecta, quam quidam perficiunt hoc modo: Si non paterer illuſores, ſeu calumniatores innocentiæ meæ, non optarem cum Deo diſputare de mea innocentia. Alij ſic: Malè ſit mihi, aut peream, ſi non amici mihi illudunt; id eſt, profectò amici mei calumnijs me afficiunt. Et hic ſenſus non omninò diſcrepat à noſtra lectione. Nam ea erat amicorum calumnia, quod dicerent eum peccaſſe vt illa pateretur. Quam calumniam reprimens dicit: *Non peccaui, &c.*

v. 13. *Si ſuſtinuero, infernus domus mea eſt.* Quidam interpretes, vbicunque in Hebræo legitur, pro quo nos habemus (*infernus*) ferè vertunt (*ſepulchrum.*) Sed, vt apparet, non rectè; quia etiam apud Hebræos diuerſa ſunt vocabula, quorum alterum ſepulchrum, alterum infernum ſignificat, vt doceri poteſt ex hoc capite, in quo vtrumque vocabulum reperitur. Sepulchri ſignificatio nota eſt. Quid autem infernus ſignificet, non perinde liquet. Videtur autem infernus in ſcriptura ſacra ſignificare locum illum hominis poſt mortem, in quo nondum ſit beatus. Quod addo, quia Paradiſus aut cælum nuſquam inferni nomine ſignificantur. Porrò locus hominis mortui intelligi poteſt dupliciter. Scilicet vel ſecundum corpus, & hoc modo ſepulchrum interdum vocatur infernus; vel ſecundum animam, & hoc modo infernus plura loca complectitur. Nam & limbus patrum hoc modo frequenter infernus dicitur, & purgatorium animarum in officio eccleſiaſtico infernus vocatur. Sed propriiſſimè & vſitatiſſimè apud Chriſtianos infernus vocatur locus damnatorum; de quo canit eccleſia, *In inferno nulla eſt redemptio*, Vide plura ſi placet in commentario noſtro in Magiſtrum lib. 4. diſtinct. 45.

CAP. XVIII.

v. 4. *Nunquid propter te derelinquetur terra? & transferentur rupes de loco ſuo?* q. d. Baldad ad Iob: Num vt tu iuſtificeris, dum fateri non vis ob peccata tua te iſta pati, propterea derelinquetur terra à Dei prouidentia? Videlicet amici iſti Iob putabant cum prouidentia Dei non conſiſtere hominem iuſtum tantis malis affici. Itaque ſic argumentabantur, & concludebant; Ergo aut tu iuſtus non es, aut non eſt prouidentia Dei in terra. Sed captioſa erat argumentatio. vt oſtendimus ſupra capite octauo v. 3. Vide etiam Diuum Thomam in Commentario huius loci.

CAP. XIX.

v. 6. *Saltem nunc intelligite, quia Deus non æquo iudicio afflixerit me, & flagellis ſuis me cinxerit.* In omnibus verbis beati Iob nihil inuenitur tam durè, ſeu crudè dictum, quam hæc ſententia. Vnde Gregorius: ô quam durum ſonat vox iuſti verberibus affecti. Beda etiam ſubindicat, hoc eſſe ex ijs, de quibus poſteà Iob pœnitentiam agens ait: *Inſipienter locutus ſum, & quæ vltra modum excederent ſcientiam meam.* Gregorius tamen hæc verba ab errore & peccato defendit in hunc modum: Cum, inquit, Iob dicit ſe non æquo iudicio afflictum, hoc libera voce locutus eſt, quod Dominus, Diabolo dixerat; Commouiſti me aduerſus eum, vt affligerem eum fruſtrà. Quod enim dicit Deus, ſe fruſtrà eum percuſſiſſe, hoc & Iob ait, dicens: ſe non æquo iudicio à Domino afflictum. In quo itaque peccauit, qui à ſententia ſui authoris in nullo diſcrepauit? Hæc D. Gregorius. Hebr. ſic ſonat: (*Scitote nunc, quod Deus peruertit me.*) Quod etiam poteſt accipi in eundem ſenſum, ſcilicet vt dicatur Deus peruertere eum, vel iudicium eius, quia ſine merito flagellat, nec tamen iniuſtitia eſt; quia non ad puniendum, ſed ad probandum flagella immittit. Et licet non ſit opus iuſtitiæ ſpecialis, iuſtum tamen eſt ſecundum generalem iuſtitiam, quia rectum & bonum. Poteſt etiam dici eſſe non

æquum iudicium, quia eſt præter ordinatium modum punitionis in hoc ſeculo. Vide locum hæc pluribus explicantem ſupra cap. 8. v. 3.

v. 25. *Scio quod redemptor meus viuit, & in nouiſſimo die de terra ſurrecturus ſum &c.* Hunc locum tam Septuaginta, quam Hebræi paulo aliter habent. In qua tamen varietate ſenſus ferè idem eſt, ita vt hîc omninò aſtruatur à ſancto Iob, Reſurrectio mortuorũ; licet quidam Hebræi in alium ſenſum conentur verba eius detorquere. Septuaginta ſic legunt: *Scio quod æternus ſit, qui me ſoluturus eſt ſuper terram, vt reſuſcitet pellem meam, quæ iſta tolerat. A Domino enim hæc mihi conſummata ſunt, quæ ego mihi ipſi perſuaſa habeo, quæ oculus meus vidit, & non alius.* Hebræa boc modo habent: *Ego noui redemptorem meum viuum, & nouiſſimus ſuper puluerem,* (vel ſuper terram) *ſurget. Poſtquam verò circumdederit hac mea pelle, ſpectabo Deum in carne mea. Quem viſurus ego mihi, & oculi mei videbunt, & non alius.* Sic Hebræa. Nec dubium, quin hæc verba apud vtroſque eundem ſenſum referant, cum noſtra vulgata verſione. Illud quidem quod in noſtra verſione Iob de ſe dicit, id ſecundum Hebręa de ipſo redemptore dicitur. Sed id non pugnat. Nam ſenſus eſt: *(Et nouiſſimus ſuper puluerem ſurget)* ſcilicet ad reſuſcitãdum ſua præſentia mortuos in die iudicij, quod es ſubiectis verbis manifeſtiſſimum eſt. Atque adcò tam clarè Iob de Reſurrectione prophetat, ac ſi diceret: Hoc ipſum corpus & anima, neutrum in aliud commutatum, ſed vtrunque numero idem, & ex vtroque conflatus idem numeto homo, reſurget. Vide etiam in 4. diſt. 44.

CAP. XX.

v. 4. & 5. **H***Oc ſcio à principio, ex quo poſitus eſt homo ſuper terram, Quod laus impiorum breuis ſit, & gaudium hypocritæ ad inſtar puncti.* Nomen hypocritæ videtur hoc loco poſitum pro quolibet impio, ſicut & in alijs aliquot locis huius diſputationis. Non enim ſermo eſt de eo qui ſimulat ſanctitatem, ſed de ijs qui manifeſtè impij ſunt, & miſerorum oppreſſores; talem enim deſcribit verbis ſequentibus. Cæterum hæc ſententia, licet ad hoc prolata ſit à Sophar, vt oſtendatur breuis eſſe fęlicitas impiorum in hoc ſæculo; tamen ſecundum ipſius Sophar intentionem, qui inde colligere volebat Iob eſſe impium qoia erat infelix; vera non eſt. Nam, vt Eccleſiaſtes dicit: cap. 9. *Omnia æquè eueniunt iuſto & impio*; abſolutè tamen vera ſententia eſt: Videlicet, quia quantumcunque diu in hoc ſeculo impius fruatur proſperitate, tamen totum illud tempus eſt inſtar puncti reſpectu æterni temporis, in quo omnes impij poſteà cruciabuntur. Imò & hoc ipſum ſignificant verba iſta ſequentia, v. 18. *Luet, quæ fecit omnia, nec tamen conſumetur.* Licet Sophar non niſi de temporali miſetia intellexerit. Secundum verum itaque ſenſum, optimè quoque hæc ſententia poſterior, & quæ ſequuntur, intelliguntur de pœnis infernalibus. Hoc ſenſu: *Luet omnia quæcunque fecit & pœnas pro ijs dabit, nec tamen vnquam conſumetur* qoia tam ipſi quam pœna eorum ęterna erit iuxta illud: *Quærent mortem & fugiet ab eis.* Apoc. 9. v. 6.

v. 26. *Deuorabit eum ignis qui non ſuccenditur.* Ad literam videtur intelligi ignis diuinus, qui non opera humana accenditur, ſicut incendiarij alicui domui ignem inijciunt; ſed qui de cælo mittitur; quod eſt manifeſtum indicium vindictæ Dei. Nam ita Sodoma & Gomorrha perierunt, & duo Quinquagenarij, imprecante Elia, 4. Regum 1. ita vt hic Sophar obliquè videatur notare Iob tanquam impium, vtpote

A cuius ſubſtantia igne cæleſti conflagrauit. Nihilominus patres aptiſſimè hunc locum quoque retulerunt ad ignem infernalem, *qui non ſuccenditur*, quia (vt ait D. Gregor.) cum ſit corporeus, & in ſe miſſos reprobos corporaliter exurat; nec ſtudio tamen humano ſuccenditur, nec lignis nutritur, ſed creatus ſemel, durat inextinguibilis. Hęc D. Gregorius.

CAP. XXI.

v. 4. **N***Vnquid contra hominem diſputatio mea eſt, vt meritò non debeam contriſtari? Attendite me, & obſtupeſcite.* His verbis ſignificare videtur Iob non

B contra hominem, ſed contra Deum ſibi inſtitutam eſſe diſputationem. Sed quomodo diſputatio eius eſt contra Deum? cum in Deum neque error cadat, neque iniuſtitia; ac proinde per diſputationem neque erroris conuinci poteſt, neque de iniuſtitia redargui. Ad quod *reſpondemus*, Iob dicere ſe habere diſputationem contra Deum, non quod Deum accuſare velit, ſed amicos ſuos, quod quaſi Dei cauſam agere videbantur, dum ſuſtinent Dei iuſtitiam defendi non poſſe, niſi confitendo, quod Iob, & omnis homo, qui à Deo affligitur, propter peccata ſua affligatur, quod oſtendimus cap. 8. v. 3. eos non rectè ſuſtinuiſſe. Iob ergo contra Deum ſe diſputare dicit, quia contra eos diſputat qui Dei cauſam agebant,

C ſed malè & perperam, quia iuſtitiam Dei non legitimo modo defendebant. Et mitius hæc verba Iob ſonant in Hebræo, vbi ſic legitur: *An ego ad hominem eloquium meum?* Nam intelligi poteſt, non eſſe arguentis verba, ſed tantum inquirentis cauſam ſuorum flagellorum; ſicut & alibi dicit: *Indica mihi, cur me ita iudices*, cap. 10. v. 2.

v. 13. *Ducunt in bonis dies ſuos & in puncto ad inferna deſcendunt.* Dictum hoc de impijs, poteſt dupliciter intelligi; Vel vt pertineat ad explicandam impiorum proſperitatem, ſicut multa quæ præcedunt; vel ad ſignificandam ſubitam, & inexpectatam eorundem punitionem. Pro priori ſenſu facit contextus loci, & intentio loquentis. Nam beatus Iob contra amicorum ſuorum ſententiam oſtendere vult, impios in

D hoc ſæculo aliquando ſumma proſperitate frui, adeò vt vſque ad mortem in ea ſæpe permanere ſinantur. Et ita ſenſus erit: Ducunt in bonis dies ſuos, feliciter & proſperè tranſigunt totam vitam ſuam; ita vt ne in fine quidem flagellum aliquod ſentiant, neque etiam longo aliquo morbo affligantur, ſed velut in puncto ac momento temporis ad inferna, id eſt, ad ſepulchrum, deſcendant. Sed aliter quoque hæc ſententia intelligitur de punitione impiorum; quomodo eam interpretantur veteres. Et tunc ſenſus eſt: Eos, qui diu in hac vita in ſua iniquitate tolerantur, ſæpè repentina morte rapi ex hac vita, & ad inferni

E pœnas deſcendere; vt eis non concedatur ſpatium cogitandi de morte, aut per pœnitentiam ad Deum ſe conuertendi.

v. 27. *Certè noui cogitationes veſtras.* Similis locus eſt Prouerb. 17. *Corda hominum manifeſta ſunt prudentibus.* Non quod homo, imò nec Angelus propriè inſpiciat cor (ſolus enim Deus inſpector cordium eſt) ſed quod ex ſignis quibuſdam exterioribus homines ſagaces de cogitationibus cordium perſæpè iudicare poſſint.

CAP. XXII.

v. 12. **A***N non cogitas, quod Deus excelſior cælo ſit, & ſuper ſtellarum verticem ſublimetur?* Pridem

ſine negatione legebatur, (*an cogitas*) ſed rectè in Sixtinis reſtituta eſt negatio, *an non cogitas*? Nam ita exigunt tam Hebræa quàm Græca. Sine negatione legit Gregorius; & pridem etiam illa lectio magis probabatur, tanquam intentioni huius diſputatoris magis congrua; ſed non ita eſt, ſi exactius rem conſideremus. Explicabatur tum ſententia iſta hoc modo: *An cogitas, quod Deus excelſior cælo ſit?* id eſt, quod ſolum ſupra ſtellarum verticem, & non etiam in his inferioribus dominetur? vt idem ſit cum eo quod ſubiungitur: *Et dicis: Quid enim nouit Deus? Nubes latibulum eius, nec noſtra conſiderat, & circa cardines cæli perambulat.* Sed illud non ſignificat phraſis Hebræa & græca; pro qua noſter poſuit, (*excelſiorem eſſe, & ſublimari*) ſed eſſe excellentiorem, nobilioremque. Itaque hic eſt ſenſus: An non cogitas, id quod omnium mentibus impreſſum eſt, quod Deus ſit quiddam multo nobilius, & maioris actiuitatis quam ſit ipſum cælum & ſtellæ? Et adhuc *dicis* (id eſt, audes dicere) *Quid enim nouit Deus?* Videlicet hoc eſt argumentum Eliphaz contra Iob, tam hoc loco quam alijs: ô Iob, alterutrũ neceſſe eſt, aut te iuſtè affligi à Deo, quod fateri non vis; aut Deum non habere prouidentiam actionum humanarum, ſed circa cardines cæli obambulare. Atqui hoc abſurdum eſt; Ergo &c. Sed quid reſpondendum ſit ad hoc captioſum dilemma, iam ſupra ad caput octauum v. 3. diximus. Vide etiam quæ Iob cap. ſeq. reſpondet.

CAP. XXIII.

v. 4. P*onam coram eo iudicium, & os meum replebo increpationibus.* Beatus Iob optat pro ſua defenſione, & manifeſtatione veritatis, controuerſiam, quam cum amicis habet, examinari in iudicio Dei, Id, inquit, ſi mihi poſſet contingere; ponerem coram eo iudicium, id eſt, cauſam meam ei proponerem, eiuſque iudicio committerem, nihil dubitans de victoria; & (quod ſequitur) *os meum replerem increpationibus*: videlicet, quibus de veſtra iniuſta accuſatione apud Deum conquererer, & vos apud illum increparem. Ex Hebræo alij ſic vertunt: *Et os meum argumentis replerem*, id eſt, rationes meas & argumenta apud Deum diligenter exponerem. Et ſciendum (quod etiam iam anteà aliquoties indicauimus) quod principalis quæſtio in hoc verſabatur, vtrum Iob à Deo fuerit afflictus propter ſua peccata? Iob vtique conſtantiſſimè negat: Amici eius affirmant, adeoque in eo perſiſtunt, vt ei non ſine calumnia obijciant grauiſſima ſcelera, à quibus ſanctus vir erat alienus. Quare, vt cauſam ſuam iuſtificet, prouocat ad iudicium Dei. Illud autem iudicium poſteà latum eſt à Deo, quando ait cap. vlt. ad Eliphaz: *Iratus eſt furor meus in te, & in duos amicos tuos; quia non eſtis locuti coram me rectum, ſicut ſeruus meus Iob &c.* Ex quo ſatis manifeſtum eſt, quod beatus Iob, licet duriora quædam verba ei exciderint, cauſam tamen principalem obtinuerit; videlicet ſe non ſuo merito, nec propter ſua peccata, tam grauiter à Deo fuiſſe flagellatum; ſed ob cauſam Deo notam; ſcilicet vt probaretur eius innocentia, ſicut indicat verbis ſubiectis v. 10. cum dicit; *Ipſe verò ſcit viam meam, & probauit me quaſi aurum quod per ignem tranſit.*

v. 17. *Non enim perij propter imminentes tenebras, nec faciem meam operuit caligo.* q. d. nequaquam ceſſi calumnijs eorum, qui me iniuſtè accuſabant. Vbi notandum eſt in beato Iob, quod licet patientiſſimus eſſet, & verè humilis (nam patientia vera non eſt ſine vera humilitate): tamen nullo modo acquieſcere voluit accuſationi amicorum dicentium ipſum eſſe impium & peccatorem; ſed ſuam iuſtitiam & innocentiam vbique fortiter defendit. Ex quo intelligimus non pertinere ad veram humilitatem, ſi homo, cuius cor eum non redarguit (vt loquitur Ioannes 1. epiſtolæ 3.) putet ſe omni virtute & iuſtitia vacuum eſſe. Nam ſanctos Dei non latent dona ipſis à Deo collata, quin ſaltem humana probabilitate ea in ſe cognoſcant. Vnde Apoſtolus 1. Cor. 2. *Nos autem non ſpiritum huius mundi accepimus, ſed ſpiritum qui ex Deo eſt, vt ſciamus quæ à Deo donata ſunt nobis.* Deinde Deo gratias agere non poſſent de gratijs acceptis, ſi omnino eas in ſe eſſe ignorarent. Quod autem omnis homo, quantumcunque iuſtus debeat agnoſcere ſe peccatorem, hoc ad venialia pertinet, & quæcunque peccata occulta, & aliena.

CAP. XXIV.

v. 2. A*lij terminos tranſtulerunt, diripuerunt greges &c.* Gregorius myſticè hæreticos intelligit. Pro (*tranſtulerunt*) Hebraicè eſt (*attingent*, ſeu *attigerunt*) videlicet quia nefas ſit, vel attingere terminos antiquos, vtpote rem ſacram. Et commendat illa lectio etiam magis hunc myſticum ſenſum, de patrum dogmatibus non mutandis. Qui enim audent, vel in minimo conuellere terminos illos antiquos; mox conſequitur, vt variè diripiant gregem Dominicum, & in eum graſſentur, quiduis pro ſuo capite ſtatuentes.

v. 13. *Ipſi fuerunt rebelles lumini.* Id eſt, Deo, vel legi naturali cordibus eorum impreſſæ. Simile eſt cum eo quod dixit capit. 21. *Qui dixerunt, Recede à nobis; ſcientiam viarum tuarum nolumus.* Vnde & hic ſequitur: *Neſcierunt vias eius &c.*

CAP. XXV.

v. 2. P*oteſtas & terror apud eum eſt; qui facit concordiam in ſublimibus ſuis.* Hebraicè eſt; *Dominium, & pauor cum eo, qui facit pacem in ſublimibus ſuis.* *Quæritur* quæ ſit hæc concordia, ſeu pax, quam dicitur facere Deus in ſublimibus? Philoſophi quidam, videlicet Pythagorici, finxerunt in ſublimi concentum quendam muſicum, & ſuauiſſimam harmoniam, quam dicebant cęlos, attritu ſuorum orbium, dum mouentur, excitare. Sed illud tanquam figmentum rectè reijciunt philoſophi ſaniores. Alij concordiam iſtam intelligunt ignis & aquæ, dicentes ſtellas eſſe ex igne, orbes autem cæleſtes ex aqua. Sed & illud phyſicis principijs contrarium eſt. His ergo opinionibus repudiatis, ad literam videtur ſignificari ſumma concordia corporum cæleſtium inter ſe, quantum ad motus & reuolutiones cæleſtes, aliaſque cælorum operationes. Nam mirabili concordia motus & tempora obſeruant, iuxta legem ab initio à conditore Deo præſcriptam. *Myſticè* verò facit Deus concordiam in ſublimibus, quia cæleſtes illos ſpiritus ſumma concordia, & ſibi, & inter ſe, connectit, ita vt nec à Deo vnquam voluntate diſſentiant, nec aduerſus inuicem contraria expetendo contendant. Item fecit in cæleſtibus concordiam quando eiecit inde Diabolum ſuperbum cum Angelis eius.

v. 3. *Nunquid eſt numerus militum eius?* Gregor. lib. 17. Moral. cap. 9. exponit de Angelis, quod eorum numerus tantus ſit, vt à nobis non poſſit percenſeri. Sed ad literam videtur hîc ſermo eſſe, non de Angelis, ſed de ſtellis, tanquam Dei militibus; eo modo, quo tota illa cæleſtium luminum multitudo vocari ſolet in ſcriptura exercitus cæli.

v. 4. *Nunquid iuſtificari poteſt homo comparatus Deo, aut apparere mundus, natus de muliere?* Hoc ſignificat iſta ſententia aliæque ſimiles; Si homo cum Deo contendat, ſicut in iudicijs humanis vnus homo contra alium litem intentat; quod nunquam fiet, vt hominis cauſa ſuperet, id eſt, vt homo iuſtus comprobetur, Deus autē iniuſtus. Et eodē pertinet, quod ſequitur.

verſ. 5. *Ecce luna etiam non ſplendet, & ſtellæ non ſunt mundæ in conſpectu eius.* Non enim hoc ita poteſt intelligi, quaſi coram Deo nihil ſit mundum: (*Nam vidit Deus cuncta quæ fecit, & erant valde bona;* Geneſ. 1.) ſed ſenſus eſt: Etiam ipſa luna, quæ hominibus valdè ſplendida apparet, collata cum claritate luminis diuini, omninò non erit ſplendida, ſed tenebroſa. Et ſtellæ ſimiliter comparatæ cum ſplendore diuinæ maieſtatis, immundæ erũt & tenebroſæ. Quæ ſi ad Angelos referantur, ſignificabitur, nec eos cum Deo comparatos, iuſtos, aut mundos dici poſſe, ſicut maius lumen obfuſcat minus.

CAP. XXVI.

v. 11. *Columnæ cæli contremiſcunt, & pauent ad nutum eius.* Multa hoc capite dicuntur admiranda, quæ variè à varijs exponuntur; & difficile eſt de ſenſu literali iudicare, cum Hebręa ſint obſcuriſſima. Illud tamen conſtat, Iob hic docere, quod Deus humano auxilio, aut conſilio nequaquam indigeat, eo quod ex admirandis eius operibus manifeſtiſſimum ſit eum eſſe ſummè potentem & ſapientem. Quod ſi in his verbis: *Columnæ cæli cõtremiſcunt &c.* de Angelis ſermo eſt, (quod multi volunt) dicuntur illi contremiſcere, & pauere, propter reuerentiam, & conſiderationem maieſtatis, & inprimis terribilium iudiciorum eius. Vnde & in præfatione miſſæ eccleſia canit, Per quem (ſcilicet Chriſtum) Maieſtatem tuam laudant Angeli, adorant Dominationes, tremunt Poteſtates, Cæli cælorumque virtutes ac beata Seraphim &c. Et eodem modo illud v. 5. *Ecce gigantes gemunt ſub aquis*, de viris potentibus iam mortuis intelligitur. Pro (*gigantes*) enim Hebr. eſt (*Mortui.*)

CAP. XXVII.

v. 2. *Viuit Deus, qui abſtulit iudicium meum, & Omnipotens, qui ad amaritudinem adduxit animam meam.* Hoc vnum eſſe videtur ex ijs, de quibus Iob c. 40. à Deo reprehenditur. Sic enim ibi loquitur ad eum Dominus; *Nunquid irritum facies iudicium meum? & condemnabis me, vt tu iuſtificeris?* Et Iob ipſe culpam agnoſcit, ſic loquens cap. 42. *Auditu auris audiui te, nunc autem, oculus meus videt te. Idcirco ipſe me reprehendo, & ago pœnitentiam in fauilla & cinere.* Nec tamen ideo ſupplantatus eſt Iob à ſathana, velut inductus in blaſphemiam, ad quam & vxor eius, vt diximus cap. 2. concitabat eum dicens; *Benedic Deo, & morere* Nam dicere vult S. Iob in his flagellis non vindicari peccata ſua, vt qui iuſte vixiſſet; nec ſecundum ordinarium modum, quo Deus in hac vita percutere ſolet peccatores, debuiſſe tam grauia pati. Quia tamen verba eius duriora erant, & iniuſtitiam adſcribere Deo videbantur; neque Iob modum tenuerat debitum in ſui defenſione, nec ſatis detulerat iuſtitiæ Dei: idcirco de huiuſmodi verbis à Deo reprehenditur, vt in quibus peccauerit, etſi non pernicioſe & mortaliter. Addi etiam poteſt ad excuſationem Iob, quod non ijſdem omnino verbis ipſe vſus fuerit, qualia hic habentur. Hæ enim diſputationes ipſius & amicorum, vt D. Hieronymus aſſerit, ſcribuntur ſtylo poëtico verſibus hexametris. Vnde fieri poteſt, vt hic quędam dicantur fortius & vehemētius, quam ab ipſo Iob dicta fuerint.

v. 6. *Neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea.* Illum reprehendere dicitur cor ſuum, qui ſibi grauioris culpæ conſcius eſt. Vnde Ioannes Apoſtolus in 1. ſua epiſtola, cum prius cap. 1. dixiſſet; *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt*; poſtea tamen cap. 3. dicit; *Si cor noſtrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Cæterum, quod dicitur (*in omni vita*) vel ad tempus totius vitæ referri poteſt, & ſic ſenſus eſt, quod Iob ſibi non fuerit conſcius, ſe aliquando in vita ſua mortaliter peccaſſe; vel potius ad totum genus vitæ & conuerſationis ſuæ reſpicit, quaſi dicat: in tota conuerſatione mea non ſum mihi conſcius culpæ grauioris, velut in Deum, in proximos, pauperes & diuites, amicos & inimicos, ſeruos & liberos &c. & meipſum.

CAP. XXVIII.

v. 12. & 13. *Sapientia vero vbi inuenitur? Neſcit homo pretium eius, nec inuenitur in terra ſuauiter viuentium.* Illud (*ſuauiter*) nec in Hebræo reperitur, nec apud Septuaginta, qui ſic habent: *Non nouit mortalis viam eius, ſed neque inuenta eſt inter homines.* Interpres noſter adijciens illud (*ſuauiter*) ſignificare voluit ſapientiam non reperiri apud eos, qui ſuauiter, & in voluptatibus tranſigunt vitam ſuam; iuxta vulgatum verſiculum: Non iacet in molli veneranda ſcientia lecto &c. Quin etiam ipſa ſcriptura amplius aliquid ſignificat, videlicet veram ſapientiam neque ab hominibus agnoſci, neque vllo ſtudio humano comparari poſſe, niſi Deus eam demonſtrauerit, & in animũ hominis infuderit. Quo illud ſpectat, quod poſtea ſibi reſpondens, vnde petenda ſit ſapientia, dicit: *Deus intelligit viam eius, & ipſe nouit locum illius*, quaſi dicat, homines eam non aliunde, quam à Deo, accipere poſſunt; ac proinde ab eo illam debent petere; iuxta illud Iacob. 1. *Si quis veſtrum indiget ſapientia, poſtulet à Deo.* Et paulo poſt: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt &c.*

v. 28. *Ecce timor Domini ipſa eſt ſapientia. & recedere à malo, intelligentia.* Philoſophi ſapientiam definiunt rerum diuinarum humanarumque ſcientiam. Sed illa ſapiētia, ſi comparetur cum ſapientia Chriſtiana; neque totam eam continet, neque tota ab ea continetur. Sunt enim & fuerunt multi ſapientes ſecundum philoſophiam, qui multa diuina & humana, terrena & cæleſtia cognouerunt, nec tamen ſapientes fuerũt ſecundum Deum; quia non habuerũt timorem Dei. Et contra, multi Chriſtianam habent ſapientiam, quia timent Deum, faciunt bona, & recedũt à malo, & ſic vere ſapientes ſunt; neque tamen rerum abſtruſarum, ſiue in natura, ſiue in myſterijs diuinis, habent cognitionem. Ac denique ſunt qui vtramque ſapientiam tenuerunt: Dionyſius Areopagita, Iuſtinus Martyr, & alij. Nec derogat huic ſententiæ qua ipſe timor Domini vocatur ſapientia, illud quod Dauid in pſalmis, & Salomon in prouerbijs dicunt, *Timorem Domini eſſe initium, ſeu principium, ſapientiæ.* Nam (principium) non ſignificat ibi primam tantum partem vel originē (nam ita fides eſt principium ſapientiæ): ſed ſenſus eſt: *Principium*, vel, vt eſt pſal. 110. *Initium ſapientiæ timor Domini*, id eſt, præcipua pars, & illud in quo principaliter conſiſtit ſapientia, eſt timor Domini. Sic & Auguſtinus lib. 14. de Trinit. cap. 1. teſtatur ſapientiam eſſe verum ac præcipuum Dei cultũ; tametſi ſapientiæ nomē etiam largius alias ſumatur, vt 1. Cor. 12. vbi ſapientiam & ſcientiam Apoſtolus recenſet inter gratias gratis datas.

CAP. XXIX.

v.2. Q*Vis mihi tribuat, vt ſim iuxta menſes priſtinos, ſecundum dies, quibus Deus cuſtodiebat me.* His verbis optat beatus Ioh reſtitui ſibi bona, & felicitatem prioris temporis. Vbi *quæritur*, vtrum intelligat bona ſpiritualia, an temporalia, Exponunt quidam de bonis ſpiritualibus; quia, inquiunt, bona ſpiritualia ſunt, quibus nullus male vtitur, quales ſunt virtutes, & præſentia auxilia gratiæ Dei quæ ſunt ſola abſolute bona, & propterea ſola abſolute petenda vel optanda. Nihilominus potios dicendum eſt beatum Iob ad literam loqui de bonis temporalibus; partim, quia expreſſe mulra temporalia hic enumerantur; partim, quia ſi beatus Iob optaret ſibi reſtitui bona ſpiritualia, id eſt, virtutes, per quas aliquando fuerat gratus Deo, per hoc ſignificaret ſe iam illis bonis excidiſſe; quod eſt contra totam eius diſputationem, qua aſſerit ſe non ſolum ſine ſuo merito tanta pati, cum ſit innocens; ſed vſque ad extremum ſpiritum in eadem innocentia velle permanere. Non eſt antem inconueniens virum ſanctum optare bona temporalia, quia illa tantum optabat ad vſum legitimum pro ſe & familia &c. Et quia prius bene illis vſus fuerat, merito confidit iterum ſe bene illis vſurum.

v. 6. *Quando lauabam pedes meos butyro.* Non eſt ſuſpicandum S. virum in affluentia bonorum temporalium ad tantum luxum deueniſſe, vt pedes ſuos butyro velut balneo foueret; ſed figurato ſermone exprimere voluit ſummam rerum abundantiam; quaſi dicat, quando ita omnibus abundabam, vt ſi voluiſſem, vel opus fuiſſet, etiam pedes meos potuiſſem butyri balneo fouere. Quæ phraſis ſeu figurata locutio, vt plenius intelligatur, ſciendum, diuitias antiquorum fere ſolas fuiſſe in pecorũ & armẽtorum multitudine. Vnde & pecunia quaſi à pecore dicta putatur. Præſtantiſſimum aotem quod in vſum hominum de pecoribus accipitur, eſt butyrum. Vnde ex abundanria butyri voluit B. Iob ſignificare abundantiam pecorum, quæ habuerat primo tempore.

CAP. XXX.

v.1. N*Vnc autem derident me iuniores tempore, quorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei.* Hoc ſi accipiamus vt verba ſonant; videbitur ſignificari magna ſuperbia & arrogantia Iob, qui proximos ſuos tam contemptos habuerit, vt non fuerit dignatus eos ponere cum canibus ſuis. Quod ſi ita; prorſus immerito queritur, ſe præter ſuum meritum deiectum à priori fortuna, qua tam inſolenter fuerit abuſus. Sed dicendum, hoc figurato & poëtico ſermone dici, ſicut & alia multa; & nihil aliud ſignificari, quam patres eorum, à quibus irridebatur, fuiſſe abiectiſſimæ conditionis, ita vt non dignaretur eos ponere cum canibus, id eſt, cum ijs qui aleodis canibus præſunt; in quo ſenſu non eſt tanta arrogantiæ ſpecies. Hinc & quidam exponit, inter opiliones abiectiſſimos, & cuſtodes gregis mei. Quidam ſuſpicantur legendum non (*patres*) ſed (*pares*): verum falluntur. Nam & in Hebræo & in Græco ſonat (*patres*) id eſt, eorum maiores.

v.21. *Mutatus es mihi in crudelem.* Non quod mutatio aliqua in Deo ſit, aut proprie ipſe ſit crudelis; ſed more humano ſcriptura ſæpe de Deo loquitur, oempe eum pœnitere, Geneſ. 6. quando deſtruit opus qnod antea fecerat; quod ſolent homines facere, quos facti alicuius pœnitet. Nam perturbationes omnes abeſſe à Deo indicant eleganter hæ ſcripturæ Sap. 12. *Tu autem dominator virtutis cum tranquillitate iudicas.* Et Pſalm. 105. *Et pœnituit eum ſecundum multitudinem miſericordiæ ſuæ.* Sic & præſentem locum explicat Gregor. lib. 20. Moral. c. 23.

CAP. XXXI.

v.26. S*I vidi ſolem cum fulgeret, & lunam incedentem clare, & lætatum eſt in abſcondito cor meum: Et oſculatus ſum manum meam ore meo.* Declarat ſe immunem fuiſſe ab omni idololatria, etiam ea quæ apud omnes nationes frequentari ſolet, videlicet à cultu ſolis & lunæ. Solent cultores ſolis & lunæ hac vti ceremonia, quando eos adorare volebant: Dũ videbant ſolem aut lunam clare lucentem, manum verſus eos extendebant, deinde ori ſuo admouebant, & oſculabantur; tali ſigno velut proteſtantes, quod cuperent, ſi poſſent, luminaria illa oſculari: atque per huiuſmodi ceremoniam ea venerabantur, tanquam numina. Atque hoc eſt quod B. Iob negat ſe vnquam feciſſe; imo ne quidem cor ſuum in abſcondito lætatum fuiſſe, viſo ſole aut luna, quaſi videlicet in ijs agnoſceret aliquid diuinum. Quod autem de tali cultu idololatrico loquatur, teſtantur verba ſobiecta; quibus ait *quæ eſt iniquitas maxima, & negatio contra Deum altiſſimum.* Nam quiſquis aliũ Deum agnoſcit præter verum Deum, is verum Deum negat, quia verus Deus vnus eſt. Vide etiam 3. Regum 19. v. 18.

v. 31. *Si non dixerunt viri tabernaculi mei, Quis det de carnibus eius, vt ſaturemur?* Viros tabernaculi intelligit familiares & domeſticos ſuos. Hanc ſententiam quidam hoc modo exponũt: Tanta fuit hoſpitalitas mea erga peregrinos & pauperes, vt miniſtri mei domeſtici laboribus fatigati, & tædio affecti, cœperint me odiſſe, quia eis tantum oneris imponerem in miniſtrando peregrinis, & laborando, vt mihi male precarentur, dicentes: *Quis det de carnibus eius &c.* quaſi dicat, ita odio in me exarſerunt, vt me optarent deuorare. Sic Beda. Sed hic ſenſus non ſatis congruit huic loco. Nam Iob deſcribit ſe non tantum benignum erga aduenas, ſed etiam clementem erga domeſticos, cum ait v. 13. *Si contempſi ſubire iudicium cum ſeruo meo, & ancilla mea, cum diſceptarent aduerſum me.* Proinde videtur longe alius, & plane contrarius eſſe ſenſus, videlicet iſte: Adeo gratus & dilectus fui omnibus domeſticis meis propter inſignem manſuetudinem meam, qua erga eos vtebar, vt dicerent; *Quis det de carnibus eius &c.* hoc eſt, vtinã liceret eum perpetuo habere præſentem. Vtinam liceret, ſi fieri poſſet, de carnibus eius ſaturari, id eſt, vtinam liceat eum habere ſemper nobis coniunctiſſimum, ita vt nunquam à nobis ſepararetur. Et hoc ſenſu, qui videtur eſſe verus, verba iſta quoque accommodat Eccleſia in officio de venerabili ſacramento, ad deſiderium fidelium exprimendum, quo Chriſtum in venerabili ſacramento ſemper deſiderant habere præſentem, & ab eo paſci & ſaginari.

v. 33. *Si abſcondi quaſi homo peccatum meum &c.* Ecce Iob inter ea crimina quæ à ſe remouet, ponit etiam non confiteri peccatum ſuum. Vnde ſatis liquet confeſſionem peccatorum non tantum tempore noui teſtamenti, ſed & ſemper fuiſſe neceſſariam. Sic & Dauid pſam. 31. *Dixi confitebor aduerſum me,* & pſal. 37. *Quoniam iniquitatem meam annunciabo.* Quin & ſcriptura quoque grauiter notat Adam & Cain & alios, quod peccata ſua non ſint confeſſi.

CAP. XXXII.

v.2. E*T iratus, indignatuſque eſt Eliu, filius Barachel Buzites* Hieronym. in libro Trad. Hebr. ſuper Geneſim, inquiens de filijs Nachor Huz & Buz, teſtatur beatum Iob ortum ex progenie Huz filij Nachor, fratris Abrahæ, non autem ex poſteritate Eſau, ſicut quidam opinati ſunt: hunc quoque Eliu, qui vocatur Buzites, fuiſſe ex progenie alterius filij Nachor nomine Buz; quin ſecundum Hebræos etiam fuiſſe hunc eundem cum Balaam propheta ſeu ariolo. Qui, inquit, primum vir ſanctus, & propheta Dei, poſtea per inobedientiam & deſiderium munerum, dum Iſrael maledicere cupit, diuini vocabulo nuncupatur. Eandem opinionem etiam Beda commemorat, dicens ſic ſentire doctiſſimos ſcriptorum. Deinde hic notanda quoque eſt ſententia venerabilis Bedæ, & B. Gregorij, qui dicunt hunc Eliu veras & bonas ſententias protuliſſe, ſed in qualitate dicendi peccaſſe. Vnde & poſtea reprehenſus fuit à Domino, dicente cap. 38. *Quis eſt iſte inuoluens ſententias ſermonibus imperitis?* cum enim dicit ſententias, inquit beatus Gregorius, & non addit quales, vult proculdubio bonas intelligi. Nam cum ſententię nominantur, ſine addito; in bono intelliguntur. Vnde illud Prou. 26. *Piger ſapientior ſibi videtur ſeptem viris loquentibus ſententias.* Sed quia Eliu eas proferebat cum arrogantia & improperio; hinc dicitur eaſdem inuoluere ſermonibus imperitis. Hæc ille.

v. 7. *Sperabam enim quod ætas prolixior loqueretur, & annorum multitudo doceret ſapientiam. Sed, vt video, ſpiritus eſt in hominibus, & inſpiratio omnipotentis dat intelligentiam.* Senſus eſt: Non ex ætate comparatur ſcientia aut ſapientia, ſed à Spiritu ſancto proficiſcitur. Qua ſententia tamen non ſignificatur, quod quantum ad ſapientiam attinet, ætas ſit omnino indifferens. Nam ordinarie & plerumque ſenes prudentiores ſunt & ſapientiores iuuenibus; cum quod magis ſint liberi à perturbationibus affectuum; cum quod experientia & vſus multa doceat; tum denique quod paulatim per ſtudium aliquid ſcientiæ ſuæ adijciunt. Sed ſignificatur, ſapientiam non ita alligatam eſſe ætati ſenili, quin aliquando Spiritus ſanctus donum ſapientiæ præſtet iuueni, quod non præſtat ſeni. Vnde Dauid dicit pſalm. 118. *Super ſenes intellexi.* Et Ieremias & Daniel cum adhuc pueri eſſent, id eſt, admodum iuuenes (ſcilicet ſcriptura eos hoc ſenſu pueros vocat) acceperunt ſpiritum prophetiæ.

CAP. XXXIII.

v.14. S*Emel loquitur Deus, & ſecundo idipſum non repetit.* Gregorius ſic: Deus ſingulorum cordibus priuatis vocibus non reſpondet, ſed tale eloquium conſtruit, per quod cunctorum quæſtionibus ſatisfacit. In ſcripturæ quippe eloquio cauſas noſtras ſinguli, ſi requirimus, inuenimus, nec opus eſt in eo quod ſpecialiter quiſque tolerat, reſponderi ſibi diuina voce ſpecialiter quærat. In Hebræo ſic habetur: *Quia in vna loquetur Deus, & in duabus non intuebitur eum.* Vbi fœmininum pro neutro poſitum eſt, vt in pſalmo 26. *Vnam petij à Domino, hanc requiram.* Pagninus ſic reddidit: *Quia in vno modo loquitur Deus, & duobus ei qui non videt eum.* Vatablina verſio habet hoc modo: *Etenim ſemel Deus loquetur, & iterum, ſi homo id nō animaduerteat.* Senſus literalis videtur eſſe iſte: Quæreris ô Iob, Deum tibi non reſpondere ad ſingula: At ſcito, Deum reſpondere hominibus, non quidem ſtatim ad interrogata, ſed aliàs, idque non vno modo, ſed diuerſis etiam per ſomnium, & in viſione nocturna. Ac tandem addit Eliu: *Increpat quoque per dolorem in lectulo,* quaſi dicat, iam ſatis flagellãdo ſibi reſpondet.

v.27. *Et dicet; Peccaui & verè deliqui, & vt eram dignus non recepi.* Hoc quiſque ſanctus in hac vita non ſolum humiliter, ſed etiam veraciter dicat. Nam pœnæ huius ſæculi non æquant peccata, etiam iuſtorum, ſecundum rigorem iuſtitiæ diuinę. In quem ſenſum etiam Gregorius tractat hunc locum. Hieronymus ſuper Ieremiæ 10: Meremur omnia quæ ſuſtinemus, & multò meremur maiora quam patimur. Et ſuper Epheſ. 5. Hæc virtus eſt maxima vt in ipſis periculis atque miſerijs Deo gratiæ referantur, & ſemper dicamus: Benedictus Deus, Minora ſcio me ſuſtinere quam merear: Hæc ad mea peccata parua ſunt: Nihil mihi dignum redditur: conſonat pſal. 102. *Non ſecundum peccata noſtra fecit nobis: neque ſecundum iniquitates noſtras retribuit nobis.*

v. 29. *Ecce hæc omnia operatur Deus tribus vicibus per ſingulos.* Pro (*per ſingulos*) Heb. eſt (*cum vno*) & ſenſus eſt: Eo modo quo dixi, ſolet Deus agere cum hominibus, idque non ſemel, ſed ſæpius Male igitur & contra ſcripturas ex hoc loco ſtatuit Rabbi Salomon, referente Lirano, quod Deus tantum tribus vicibus peccatorem recipit ad pœnitentiam; & quod quarto peccantem reſeruat ad gehennam. Quam ſententiam docte refutat idem Liranus, & reſpondet hunc Eliu numero ternario vtentem alludere ad humana iudicia, in quibus ſententiam præcedit trina monitio. Et notum eſt illud, cum interroganti Petro; *Quoties in me peccabit frater meus, & dimittam ei; vſque ſepties?* Reſpondet Chriſtus, *Non dico tibi vſque ſepties, ſed vſque ſeptuagies ſepties.* Matth. 18.

CAP. XXXIV.

v.5. Q*Via dixit Iob, Iuſtus ſum, & Deus ſubuertit iudicium meum,* Quidam, inter quos Beda, negant beatum Iob hæc verba ſupra dixiſſe, ſed tantum (*Deus abſtulit iudicium meum*) quaſi qui ſuſpenderit iudicium tantum, non autem ſubuerterit. Sed hæc diſtinctio ſecundum Hebræa nullum habet locum: Ibi enim vtrobique eodem modo legimus, videlicet, *Deus abſtulit iudicium meum*, id quod hoc poſteriori loco interpres noſter durius tranſtulit. Itaque non videtur hoc loco vrgendum, nec dicendum, quod Eliu mala fide verba Iob retulerit; ſed tantum, quod ad ſenſum non verum ea detorſerit. Videlicet beatus Iob illis & ſimilibus verbis non voluit Deo obijcere iniuſtitiam aliquam (id enim ad blaſphemiæ peccatum pertinet, & ita de eo diabolus triumphaſſet, quod eſt contra authoritatem ſcripturæ): ſed tantum dicere voluit ſuam flagellationem non pertinere ad iuſtitiam Dei ſpecialem, & ſecundum modum conſuetum; ſed quod tantum opus eſſet iuſtitiæ diuinę generalis. De qua diſtinctione vide plenius ſupra ad c. 8. v. 3.

v. 9. *Dixit enim: Non placebit vir Deo, etiamſi cucurrerit cum eo.* Verba ſunt Eliu accuſantis Iob. Senſus eſt: Etiamſi homo ſtudioſe ambulauerit cum Deo, tamen non placebit ei. Sed hoc beatus Iob non dixerat: Quin potius hoc dicunt noſtri temporis hæretici. Qui enim docent omnia opera hominum eſſe peccata, & labe concupiſcentiæ prauæ aſperſa; conſequenter aſſerunt nulla eſſe talia quę ſimpliciter Deo placere poſſunt.

v. 24. *Conteret multos & innumerabiles, & ſtare faciet alios pro eis.* Non debet hoc trahi pro ea ſententia, qua docent quidam, Deum non permittere quemquam excidere ex gratia, quin aliquem alium loco eius ſubſtituat, quod facile poteſt probari falſum.

Sed

Sed ſenſus eſt Dominum potentes deijcere & alios loco illorum euehere & erigere, iuxta illud: *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.*

CAP. XXXV.

v.10. ET *non dixit: Vbi eſt Deus, qui fecit me, qui dedit carmina in nocte.* Loquitur de eo qui in tribulatione conſtitutus non recurrit ad Deum, neque opem eius implorat, vt à malis liberetur. *Talis*, inquit, *non dixit, vbi eſt Deus qui fecit me &c.* quaſi dicat, Deum factorem ſuum non inuocauit. Quod autem ſequitur (*qui dedit carmina in nocte*) varie exponitur. Hebr. eſt: *qui ponit carmina in nocte*, quod ſic exponi poſſe videtur; qui noctem ornauit ſtellis, quæ ſua pulchritudine velut quodam cantu homines inuitant ad laudem & cognitionem Dei: iuxta illud, *Cæli enarrant gloriam Dei* pſal. 18. Gregorij hic eſt commentarius: Carmen in nocte, lætitia eſt in tribulatione. Itaque Deus dat carmina in nocte, qui facit homines in tribulatione gaudentes. Ita Greg. Et commodus eſt hic ſenſus, quia ad literam ſermo eſt de homine in tribulatione conſtituto. Eſt denique & alius ſenſus, vt per carmina quæ dantur in nocte, intelligantur reuelationes, quæ à Deo hominibus nocturno tempore immittuntur magis & frequentius quam de die. Et appellantur carmina, vel cantica, quia prophetiæ, ſeu reuelationes frequentius carmine conſcribi ſolent maxime apud gentiles, quod patet manifeſtè imprimis in carminibus Sibyllinis.

CAP. XXXVI.

v.5. DEus *potentes non abijcit, cum ipſe ſit potens.* Hebraice hoc modo: *Ecce Deus fortis non abijciet fortem corde.* Et dupliciter ſenſus reddi poteſt: Vel hoc modo: Deus qui potens eſt, non abijcit hominem velut ex inuidia, licet & ipſe homo potens ſit, quia Deus eſt homine longe potentior. Et ita ſignificatur Deum non propterea opprimere homines potentes, quaſi ab eorum potentia ſibi metuat, ſicut fabulati ſunt gentiles de ſuo Ioue pugnante contra gigantes, ſed quod æquus ſit omnibus. Alio modo exponitur, vt fortis corde intelligatur homo intellectu & ſapientia pollens. Et ſenſus eſt: Deus potens eſt, & valens intelligentia, quia nouit omnia: Itaque nec abijciet à ſe hominem fortem corde, id eſt, magna ſapientia præditum; idque partim, quia homo Dei ſapientiam nullo modo æquare poteſt; partim, quia Deus ſui ſimilem ſpernere non poteſt. Bonus enim non abijcit bonum, nec ſapiens ſapientem.

v.25. *Omnes homines vident eum, vnuſquiſque intuetur procul.* Intelligitur hoc de naturali & obſcura cognitione Dei, quæ ex creaturis habetur; ſic enim proxime ſequitur: *Ecce Deus magnus vincens ſcientiam noſtram; numerus annorum eius ineſtimabilis. Qui aufert ſtillas pluuiæ.*

CAP. XXXVII.

v.7. QVi *in manu omnium hominum ſignat, vt nouerint ſinguli opera ſua.* Abutuntur hac ſententia quidam ad chiromanticam. Nos reſpondemus per opera non ſignificari euentus, ſed actiones & operas: per manum autem facultatem operatricem, quæ fere exercetur manuum miniſterio. Itaque ſenſus eſt Deum vnicuique præſcribere opus ſuum; & deſignare tempora apta vnicuique operi. Alij aliter vertunt & exponunt. Vide verſionem Pagnini & Vatabli. Græca pro *opera ſua*, habent *ſuas infirmitates.* Heb. *In manu omnes homines obſignabit; vt ſciant omnes homines opus ipſius.* Et ſenſus hic eſſe videtur: Qui per tempeſtatem & pluuias velut manu ſua, omnes homines recludit in domibus ſuis; quomodo Deus tempore diluuij clauſit Noë & filios eius manu ſua in arca: idque vt per hoc omnes cognoſcant opus Dei, id eſt, vt ſciant tempeſtates, imbres, pluuias, tonitrua & fulgura eſſe opus Dei, quo continentur domi tanquam ſigillo clauſi, ſicut tempore diluuij. Igitur illud (*in manu*) ſignificatio eſt inſtrumenti, quod Deo per Metaphoram tribuitur.

v.11. *Frumentum deſiderat nubes, & nubes ſpargunt lumen ſuum.* Ac tandem v.13. *Siue in vna tribu, ſiue in terra ſua, ſiue in quocunque loco miſericordiæ ſuæ eas iuſſerit inueniri.* Secundum noſtram verſionem hic videtur eſſe ſenſus poſteriorum verborum: Nubes aliquando pluunt in vna tribu, ſeu parte alicuius regionis, & non in altera; aliquando pluunt in terra ſua, vbi eleuatæ fuerunt, & per euaporationem eductæ; interdum vero in locis non ſuis, ſed alienis, ac multum remotis, velut quando nubes ventis alio impelluntur. Interim, quia additur (*in quocunque loco miſericordiæ ſuæ*) Per hoc quoque indicatur ſenſus *myſticus*, quod videlicet nubes gratiæ Dei varie operentur, nunc in hoc regno, nunc in illo; & quod ipſa Eccleſia, quæ eſt regnum Dei, pro voluntate eius interdum alio quoque transferatur, iuxta illud Matth. 21. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum eius.* Alij ex Hebræo vertunt: *Siue pro flagello, ſiue pro terra ſua, ſiue pro beneficio quod offert.* Et tunc ſenſus eſt: Deus efficit vt nubes ferantur, vel pro flagello, vt videlicet affligat homines inundatione, vel intempeſtiua pluuia; vel vt det humorem terræ neceſſarium, aut etiam, vt ea quæ humorem acceperunt, amplius accipiant, & hominibus præſtent magnam abundantiam naſcentium è terra.

v.18. *Tu forſitan cum eo fabricatus es cælos, qui ſolidiſſimi, quaſi ære fuſi ſunt.* Dicuntur cæli ſolidiſſimi, quaſi ex ære fuſi, quia ſua natura ſunt incorruptibiles, indiuiſibiles, & plane ſolidi. Vnde ex hoc loco probari quoque poteſt ſententia Phyſicorum, qui docent cælos eſſe orbes quoſdam ſolidiſſimos, in quibus ſtellæ infixæ ſimul cum orbibus moueantur; nullo autem modo ſic moueantur, ſicut aues in aëre, aut piſces in aqua, videlicet diuiſione corporis in quo fit motus. Nam talis motus fieri non poteſt in corpore ſolido. Spiritualiter per cęlos, cæleſtes ſpiritus intelliguntur, qui etſi initio creationis erant mutabiles; poſtea tamen merito perſeuerantiæ ita ſolidati ſunt in dilectione ſummi illius & incommutabilis boni, vt & ipſi incommutabiles facti ſint, non per naturam, ſed per gratiam eius, qui ſolus natura incommutabilis eſt.

CAP. XXXVIII.

v.5. QVis *poſuit menſuras eius ſi noſti, vel quis tetendit ſuper eam lineam?* Et infra; *Nunquid conſideraſti latitudines terræ?* Similis eſt ſententia Eccle. 1. *Altitudinem cęli & latitudinem terrę & profundum abyſſi quis dimenſus eſt?* Et tamen humana ingenia magnitudinem terræ & altitudinem cæli magna ſubtilitate ſcrutando inuenerunt; aut certè inueniſſe ſe putant. Nam poſt Ptolomæum, Alfraganum & Femelium inter ſe nonnihil diſcordantes, neoterici aſtronomi & geometræ terræ ambitum ſex mille trecentis ſexaginta leucis contineri aſſerunt, cuilibet cęli gradui quinquaginta tribus paſſuum millibus in terra attri-

butis,

A butis, hoc eſt, octodecim fermè leucis, ſi quælibet leuca communis Caſtellana tria paſſuum millia comprehendat. De qua re vide lib. 2. vitæ Ignatij c. 18. Cæterum nihil horum exactè nouerunt iſti, nec niſi poſt multorum ſæculorum indagationem. Et quidem de altitudine cæli crediderim eos falli. In priori autem ſententia Iob loquitur de creatione terræ, ſeu prima eius fundatione.

v. 7. *Cum me laudarent ſimul aſtra matutina.* Quæritur quomodo vocet aſtra matutina, cum omnia aſtra nocte luceant? *Reſpondeo*, quia loquitur de matutino, id eſt, primo tempore totius creaturæ, ſicut enim diei cuiuſque principium eſt mane, ita & totius temporis initium rectè mane vocatur. Laudare autem
B Deum dicuntur aſtra, etſi inanimata, quia admirabili ſuo ſplendore & pulchritudine gloriam factoris ſui velut prædicant, & prædicauerunt ſemper; quomodo quotidie canimus: *Benedicite omnia opera Domini Domino, laudate & ſuperexaltate eum in ſæcula.* Vbi etiam inter cætera nominantur, ignis, grando, nix, glacies, & ſpiritus procellarum, quæ conſtat prorſus eſſe inanimata. Senſus igitur eſt: Vbi eras tunc, quando, iam inde ab initio creationis mundi, aſtra à me condita, gloriam meam ſuo decore & pulchritudine prædicabant?

Et iubilarent omnes filij Dei? Sicut in pſalm. 148. & in hymno trium puerorum Dan. 2. prouocantur ad Deum laudandum, nunc animata, nunc inanimata,
C ſed ſingula ſuo modo, vt de inanimatis expoſuimus; ita & hic. Per filios Dei Angeli intelliguntur, ſicut & cap. 1. huius libri, vbi dicitur: *Cum veniſſent filij Dei, & ſtarent coram Domino &c.* Porro ex hac ſententia quidam aſtruere conati ſunt Angelos fuiſſe creatos ante cælum & terram, dicentes eos non potuiſſe in mundi creatione iubilare, niſi iam ante creati eſſent. Sed illud non ſequitur. Potuerunt enim creari in ipſa laude Dei, ſicut in bona voluntate reſpectu Dei. Deinde hic coniunguntur aſtris, & de vtriſque ęqualiter ſermo inſtituitur. At vero conſtat aſtra non ante quartum diem creata. Adde quod Septuaginta ſic verterunt; *Quando facta ſunt aſtra, laudauerunt me voce magna omnes Angeli mei.* Inde ergo non ſequitur An-
D gelos ante cælum & terram factos, quemadmodum rectè probat Theodoret. q. 3. in Geneſ.

v. 36. *Vel quis dedit gallo intelligentiam?* Intelligentiam figuratè vocat inſtinctum illum naturalem quo gallus gallinaceus mouetur ad certas quaſdam & ordinarias actiones, maxime ad cantum matutinum, qui gallicantus vocatur, quo ſic Deo ordinante ea quæ fecit, excitantur homines à ſomno ad opera, vt pulchrè declarat Ambroſius in hymno eccleſiaſtico.

CAP. XXXIX.

E v. 33. R*Eſpondens autem Iob Domino dixit; Qui leuiter locutus ſum, reſpondere quid poſſum? Manum meam ponam ſuper os meum. Vnum locutus ſum, quod vtinam non dixiſſem, & alterum; quibus vltra non addam.* Sic & cap. 42. *Ideo inſipienter locutus ſum.* Ac deinde: *Idcirco me reprehendo & ago pœnitentiam.* Cæterum quid potiſſimum in Iob reprehendatur, ex verbis Dei eum reprehendentis petendum videtur; & reprehendi videtur potiſſimum in duobus. Primùm, quod voluerit contendere cum Deo dicens: *Indica mihi, cur me ita iudices?* & alia ſimilia. Vnde hic verſu pręcedenti dicit ad eum Dominus: *Vtique qui arguit Deum, debet reſpondere ei.* Per hoc enim videbatur derogare iuſtitię diuinæ apud amicos, licet reuera non derogaret, vt oſtenſum eſt. c. 19. v. 6. c. 21. v. 4. c. 23. v. 4. & alibi. Alterum quod plus ſatis intentus fuerit commemorandis ſuis iuſtis operibus. Vnde & dicitur c. ſeq. *Nunquid condemnabis me, vt tu iuſtificeris?* In his tamen non niſi venialiter putandus eſt beatus Iob deliquiſſe, per exceſſum quendã, & imprudẽtiam ſermonis. Vide plenius locis citatis. Quod autem Iob dicit: *Vnum & alterum locutus ſum*, poteſt ſic intelligi, pauca quædam dixi; quemadmodum ſolemus dicere: Cupio tibi dicere vnum & alterum verbum.

CAP. XL.

v. 10. E*Cce Behemoth, quem feci tecum, fœnum quaſi bos comedet.* Interpres reliquit hoc loco vocabulum Behemoth, quod elephantem ſignificat. Eſt tamen vox Hebræa pluralis numeri. Vnde & Septuaginta verterunt pluraliter (*animalia*) videlicet, quia elephas animal eſt tanta mole, vt ſit inſtar multorum animalium, quaſi diceretur beſtia beſtiarum, id eſt, beſtiarum maxima. Huc etiam pertinet, quod poſtea dicitur; *Ipſe eſt principium viarum Dei.* Principium enim in ſcripturis ſæpe vocatur id quod eſt præcipuum & principale. Vt ibi; *Principium ſapientiæ timor Domini.* Vt ſupra expoſuimus ad illud; c. 28. *Timor Domini ipſe eſt ſapientia.* Senſus igitur eſt: Hoc animal eſt principium viarum Dei, id eſt, inter omnia animalia à Deo creata primatum habet, quantum ad molem corporis & fortitudinem attinet; & in eo magis & excellentius quam in cæteris beſtijs voluit Deus declarare potentiam ſuam; & tamen fœnum quaſi bos comedet.

v. 18. *Ecce abſorbebit fluuium & non mirabitur: & habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius.* Per fluuium intelligi videtur antonomaſticè Euphrates, vt alibi ſępe in ſcriptura, vt Ioſ. vlt. Pſal. 71. & ad litteram hyperbolicè ſignificatur immenſa bibacitas eius animalis quod deſcribitur. Myſtice autem ad diabolum refertur, qui fluuium abſorbet, id eſt, vniuerſas nationes infidelium, quæ per Euphratem Babyloniorum fluuium ſignificantur. Inſuper autem confidit ſe etiam ex baptizatis & fidelibus qui per Iordanem in quo Chriſtus baptizatus eſt, & noſtrum baptiſma conſecratum, denotantur, magnam multitudinem abſorpturum, & ad inferos pertracturum.

v. 20. *An extrahere poteris Leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?* Per Leuiathan cetus marinus intelligitur. Et ſicut Deus ad declarandam potentiam ſuam propoſuit exemplum elephantis in nomine Behemoth, qui maximus eſt inter animalia terreſtria; ita nunc exemplum adfert de eo animali, quod inter piſces maris maximum eſt, videlicet de ceto; qui ſi cum elephante comparetur, inuenietur eum etiam magnitudine excedere. Myſtice per hæc duo animalia, quę hic deſcribuntur, intelligitur Diabolus; cuius propterea fortitudo & nequitia deſcribitur, ait Gregorius, vt ſciret Dei famulus non tantum quid in Deo diligendum eſſet, & honorandum; verum etiam quid in hoſte tam capitali timendum. Dicitur autem Diabolus principium viarum Dei, duplici ratione, ſcilicet & ratione temporis, & ratione dignitatis ſeu excellentiæ: quia nimirum, inquit Gregorius, cum Deus cuncta crearet, hunc primum condidit, quem eminentiorem reliquis Angelis fecit. Primum condidit tempore, ſed quia hoc etiam alijs Angelis commune, hic aliud additur quod ei proprium eſt, quia reliquis omnibus factus eſt eminentior videlicet dotibus naturæ, perſpicacia intelligentię, & gratia etiam in ipſa creatione collata. Vide plura de hoc capite & ſeq. 1. in 2. ſent. diſt. 6.

CAP.

CAP. XLI.

v.1. *Non quaſi crudelis ſuſcitabo eum.* Senſus literalis eſt: Nihil opus eſt, vt crudelitate ferina vtar viribus meis aduerſus eum; nam minimo negotio eum perdomare, mihique ſubijcere, atque in ordinem redigere valeo, ſum enim potentiſſimus. Sic enim ſubijcitur: *Quis enim reſiſtere poteſt vultui meo?* Senſus autem myſticus de Chriſto eſt, qui quaſi de diabolo ait: Non virtute omnipotentiæ meæ aggrediar diabolum, vt eum expugnem; ſed in infirmitate humilitatis meæ, videlicet in forma ſerui, quam ei obijciam: quod certamen elegantiſſime depingit S. Leo in ſerm. de natiuitate Domini. In Leuiathan autem diabolum figurari, facile declarant duo vltimi verſus huius capitis.

v.16. *Cum ſublatus fuerit timebunt Angeli, & territi purgabuntur.* Quid ſibi vult hæc ſententia ad literam? Verſio Roberti Stephani ſic habet: *Cumque ſe commouet, fortiſſimi etiam expaueſcunt, ac animis conſternati neſciunt quo ſe vertant.* Hebræa ad verbum ſic ſonant; *Ab altitudine eius timebunt fortes, & à contritionibus purgabunt ſe.* Vatablus reddit hoc modo: *Præ dignitate eius timebunt fortes, & præ conſternationibus purgabunt ſeſe*: quod ille exponit, id eſt, præ magnificentia & excellentia eius fortes timebunt, præque metu maximo ſoluetur illis aluus. Myſtice diuus Gregorius purgationem Angelorum in eo interpretatur, quod diabolo cum Angelis ſuis eiecto è medio bonorum Angelorum, hi quodammodo purgati ſunt, quomodo purgatur triticum ablatis zizanijs, & grana diſflatis paleis; timorem autem & terrorem eis tribui propter admirationem iudicij Dei; & ſummam reuerentiam; quomodo & in præfatione Miſſæ canitur: tremunt Poteſtates.

v.24. *Qui factus eſt vt nullum timeret.* Hebraicè: *qui factus eſt ad non conterendum.* Ad litteram de Leuiathan ſermo eſt, qui cum ſit piſcium maximus, alijs omnibus terribilis eſt, ipſe nullum timet. Vnde poteſt accipi ſenſus myſticus de Diabolo, qui nullum timet dæmonum, ſed omnibus imperat & principatur, ſeque illis omnibus terribilem facit. Quem ſenſum confirmat quod ſtatim ſequitur: *Ipſe eſt rex ſuper vniuerſos filios ſuperbiæ.* Alioquin, diabolus cogitur diuinum timere iudicium; & in Euangelio timet mitti in abyſſum, & timet bonos Angelos, à quibus ſæpe conatus eius impediuntur. Item timet ſanctos homines tentamentis eius illudentes.

CAP. XLII.

v.3. *Quis eſt iſte qui celat conſilium abſque ſcientia?* Hæc verba ita ſonant, quaſi de alio aliquo loqueretur. Et eo modo à quibuſdam exponuntur, hoc ſenſu: Scio Domine, quia omnia potes, & nulla te latet cogitatio; Et cauſa ſubijciatur: Quis enim ita abſurdus eſſe poſſet, & à Dei cognitione alienus, vt putet aliquid fieri in hoc mundo ſine conſilio eius, aut qui conſilio Dei detrahit ſcientiam? quaſi dicat, inprimis nullo modo ego ita deſipio. Sed alij ad ipſum Iob referunt, & hunc reddunt ſenſum; Quis eſt iſte, qui conſilium Dei arguit imperitiæ? Ille nimirum ego ſum. Et huic ſenſui reſpondere videtur, quod ſequitur: *Ideo inſipienter locutus ſum, & quæ vltra modum excederent ſcientiam meam.* Et hoc modo, erunt verba agnoſcentis culpam ſuam in eo, quod de Dei iuſtitia & prouidentia non ſatis circumſpecte locutus fuiſſet.

v.5. *Auditu auris audiui te: nunc autem oculus meus vi-*
A *det te.* Id eſt, famam operum tuorum antea audiueram: nunc autem verbis tuis edoctus, perfectius te & operum tuorum rationem intelligo. Nunc te præſentem mihi per allocutionem exhibuiſti, quaſi videndum oculis.

v.8. *Ite ad ſeruum meum Iob, & offerte holocauſtum pro vobis. Iob autem ſeruus meus orabit pro vobis, faciem eius ſuſcipiam &c.* Notandum contra hæreticos noſtri temporis, qui imperitè clamant interceſſionem ſanctorum, quam catholica Eccleſia agnoſcit, & confitetur, derogare vni mediatori Chriſto. Hic enim ponitur beatus Iob ab ipſo Deo, interceſſor, & quodammodo mediator inter Deum offenſum, & amicos ſuos. Quod ſi illud eius factum non derogauit
B vni mediatori Chriſto (ſicut certum eſt non derogaſſe, cum factum ſit Deo iubente) certe nec ea inuocatio, aut interceſſio ſanctorum, quam docet Eccleſia catholica, illi derogat.

v.12. *Dominus autem benedixit nouiſſimis Iob magis quam principio eius &c.* Sed quæritur, cum alia receperit duplicia, cur non etiam filios & filias? ſed eos tantum recepit eodem numero quo prius? *Reſpondetur*, hoc factum eſſe ad teſtificandam reſurrectionem mortuorum: quo intuitu etiam in filijs & filiabus quodammodo duplum recepit, vt diuus Auguſtinus exponit de ſymbolo ad Catechum. cap. 3. videlicet quia filij eius & filiæ priores non prorſus interierant, ſicut iumenta eius & reliquæ beſtiæ; ſed eos in reſurrectione recepturus erat. Quin & hinc colligitur filios
C eius & filias priores non eſſe damnatas, ſed magis in numero electorum. Nam ſi damnati eſſent, tunc etiam vere periiſſent. Sic ergo quod dicitur: *Dominus benedixit nouiſſimis Iob magis quam principio eius*, etiam quodammodo generaliter tam de filijs & filiabus, quam de alijs poſſeſſionibus verum eſt.

v.16. *Vixit autem Iob poſt hæc centum quadraginta annis.* Poteſt ſic intelligi, vt vixerit poſt percuſſionem illam, donec compleret ætatem centum quadraginta annorum: vel etiam ſimpliciter, vt poſtea tot anni ei acceſſerint; ſicut Ezechiæ poſt morbum acceſſerunt adhuc quindecim anni. Quod non debet incredibile aut inſolitum videri, quandoquidem Moyſes & Aa-
D ron & Maria eodem fere ſæculo vixerint, circiter centum octoginta annis, quos Iob non ſuperat, ſi ponamus eum quadraginta annorum fuiſſe, quãdo tentatus eſt, ſicut quadraginta annorum erat Moyſes, quando fugit in terram Madian. Si ante ponatur vixiſſe ſeptuaginta annis, tunc redditum eſt ei duplum, etiam quoad annos. Sed hoc non videtur dicendum, quia præcedentes anni non perierant, niſi quomodo omne tempus perit. Vnde ſi ſic intelligas; habuiſſet in annorum numero triplum. Vide etiam annot. Iudith. 16. & Luc. 2.

E

FINIS LIBRI IOB.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM PSALMORVM.

PSAL. I.

v. 3. *ET folium eius non deſluet, & omnia quæcunque faciet, proſperabuntur.* Nota, prior pars cohæret cum præcedentibus, & intelligitur (*eius*) ſcilicet ligni. Durat enim adhuc comparatio ligni fructiferi cum homine iuſto, *qui meditatur in lege Domini die ac nocte.* At vero in poſteriori membro, quo dicitur; *& omnia quæcunque faciet*, intellige quod quæcunque faciet homo iuſtus, qui ligno fructifero fuit comparatus, quod illa omnino proſpera erunt, & felicem ſortientur euentum & finem.

v. 5. *Ideo non reſurgent impij in iudicio, neque peccatores in concilio iuſtorum.* Recte Sixtina per futurum (*reſurgent*) legendum conſtituunt. Ita enim habent Septuaginta interpretes, ex quibus iſta noſtra verſio immediate deſumpta eſt, cum cæteros libros veteris teſtamenti habeamus tranſlatos ex Hebræo per D. Hieron. Et quamuis Hieronymus etiam pſalmos ex Hebræo verterit; tamen Eccleſia illa eius verſione non vtitur, ſed verſione ex Septuaginta. Cuius non alia videtur ratio, quam quod pſalmi tempore Hieronymi ita fuerint frequentati in Eccleſia, ſiue in precibus monachorum, ſiue alias in vſu eccleſiaſtico, vt interpretatio, quæ tunc in omnium erat manibus, & in omnium ore, mutari non potuerit. Atque hinc eſt, quod pſalmos adhuc legamus ſecundum 70.

Quod ad hunc verſiculum attinet, non ſolum Septuaginta, ſed & Hebræa, & correctiora Latina habent futurum (*reſurgent.*) Sed *quæres*, quomodo negat impios in iudicio reſurrecturos, cum euangelium teſtetur Matth. 25. omnes reſurrecturos, tam malos quam bonos. Ad hoc dupliciter *reſpondetur*. Vno modo, vt ſubintelligatur *in iudicio* (*iuſtorum*) eo modo, quo mox ſubiungitur; *neque peccatores in concilio iuſtorum*; & ſenſus ſit: Non accipient iudicium iuſtorum. Alio modo, vt reſurgere ſit ſtare & conſiſtere; & ſenſus erit: Impij nõ ſtabunt, neque cõſiſtent in iudicio, quia ſententia iudicis eos damnabit. Ille autem conſiſtit in iudicio, qui cauſam obtinet, quique innocens declaratur, & multo magis, cui præmium à iudice decernitur. Sic accipitur ſtare Lucæ 21. vbi dicitur: *Orate, vt digni habeamini ſtare ante filium hominis.* Et pſalm. 139. *In miſerijs non ſubſiſtent.* Vbi Hebræis idem verbum eſt, quod hoc loco. Oſtenditur autem ibi, quomodo impij in miſerijs non ſubſiſtent; nempe quia cadent ſuper eos carbones &c.

PSAL. II.

v. 1. *QVare fremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania? Aſtiterunt reges terræ &c.* Huius loci clariſſima interpretatio eſt Act. 4. vbi, quæ gentes, qui populi, qui reges & principes intelligantur, explicatum habemus. Quo etiam loco diſerte Dauidi authori tribuitur hic pſalmus.

v. 7. *Ego hodie genui te.* Varie iſtud exponitur. Aut enim ad æternam generationem ex patre refertur, vt refert Apoſtolus ad Hebr. 1. Vide ibidem noſtra. Aut ad reſurrectionem, qua natus eſt in vitam immortalem, vt Act. 13. Aut ad temporalem ex matre natiuitatem, quomodo accipit Fulgentius reſp. 3. contra Arianos.

v. 12. *Apprehendite diſciplinam, nequando iraſcatur Dominus.* Quod ſecundum Septuaginta hic legitur, *Apprehendite diſciplinam.* D. Hieron. ex Hebræo vertit, *Adorate pure.* Alij rurſum ex Hebræo vertunt, *Oſculamini filium.* Quam verſionem etiam B. Hieronymus approbat. Et reuera vox Hebræa *oſculari* ſignificat: altera autem vox frequenter *filium* ſignificat, licet aliquando etiam ſignificet (*purè*). Omnes autem interpretationes eodem concurrunt; videlicet, vt aperiſſimam de Chriſto prophetiam contineant. Et ſenſus eſt: Oſculamini filium; amplectimini filium toto mentis affectu; ſuſcipite eum; ſubijcite vos ei; & adorate eum; & diſciplinam eius apprehendite. Phraſis enim inde ſumpta eſt quod Iudæi, & omnes Palæſtini oſculo manuum alicuius, ſignificare ſolent ſe ei ſubiectos, & eum agnoſcere pro Domino, & principe. Vnde phraſi illa non tantum amor, cuius oſculum apud omnes nationes eſt ſymbolum; verum etiam obedientia, & ſubiectio ſignificatur. Vide Hieron. contra Ruffinum excuſantem ſe de ſua verſione. Reſpicitur autem ad illud ſuperius: *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu &c.* q. d. Quoniam ergo Deus me filium ſuum pronunciat, meque conſtituit regem; me eius filium oſculamini, adorate, & colite tanquam regem veſtrum.

AD PSAL. III. Nihil erat annotatum.

PSAL. IV.

v. 1. *CVm inuocarem exaudiuit me Deus iuſtitiæ meæ, in tribulatione dilataſti mihi.* Quod dicitur, *Deus iuſtitiæ meæ*, obſcurum eſt, & variè ſuppleri poteſt. Vel hoc modo: Deus qui eſt author iuſtitiæ meæ; Vel, teſtis iuſtitiæ meæ contra meos calumniatores; vel denique, vindex iuſtitiç meæ aduerſus perſecutores. Porrò quod adiungitur. *In tribulatione dilataſti mihi*, ſeptuaginta habent per accuſatiuum caſum, *dilataſti me.* Et ſic legit quoque Eccleſia feria 3. poſt 1. Dom. quadrageſimæ ad Communionem. Vtroque modo verti poteſt ex Hebr. Si legitur (*mihi*) ſubintelligitur viam meam, vel aliquid ſimile. Latitudo autem in ſcripturis, modo charitatem, modo lætitiam, modo capacitatem ſignificat. Charitatem, vt pſal. 118. *Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilataſti cor meum*, Videlicet charitate. Ita & capacitatem ſignificat, quãdo dicit ſcriptura 3. Reg. 4. Deum dediſſe Salomoni latitudinem cordis, id eſt, maximæ ſapientiæ capacem feciſſe. Denique lætitiam Iſaiæ 60. *Tunc videbis, & afflues, mirabitur & dilatabitur cor tuum &c.* Et hoc modo hic accipitur; vt ſenſus ſit. Cum eſſem in tribulatione poſitus, lætificaſti me gaudio interiori, & conſolatione Spiritus ſancti. Sicut enim tribulatione animus anguſtiatur, & angitur, ita gaudio & conſolatione dilatatur. Vide etiam 2. Corinth. 6.

v. 5. *Iraſcimini & nolite peccare.* Ac ſi dicat: Quod ſi iraſci vos contingat, cohibete iram, ne erumpat in

opus aliquod, quo me læditis (Dauid loquitur) & ita, grauiter in Deum peccetis. Nec enim videtur propheta loqui de ira iuſta, & laudabili, quam rectè interdum aſſumit is, cuius eſt ſcelera punire; vt nec Apoſtolus de ea loquitur ad Epheſios 4. hanc ex pſalmo citans ſententiam. Vide ibi noſtra. In Hebræo eſt; *Pauete,& ne peccetis.*

v. 7. *Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine.* Lumen vultus Dei ſignificat fauorem Dei, eiuſque effectum. Sic Pſalmo 66. *Deus miſereatur noſtri,& benedicat nobis, Illuminet vultum ſuum ſuper nos, & miſereatur noſtri.* Et Dan. 9. *Illumina faciem tuam ſuper ſanctuarium tuum, quod eſt deſolatum*, ſecundum Hebr. Senſus igitur eſt, ac ſi dicat: Deus fauorem ſuum conſtabiliuit, & tanquam ſigillo obſignauit ſuper nos. Et hoc eſt, quod aliis verbis in pſalmo 116. dicitur: *Confirmata eſt ſuper nos miſericordia eius.* Nota tamen in Hebræo legi precatiuè: *Eleua ſuper nos lumen vultus tui Domine.* q.d. tanquam ſignum militare aut ſalutare erige in altum ſuper nos lumen vultus tui; vt dum omnibus conſpicuum apparet, mẽtes noſtræ animentur certa ſpe ſalutis. Sic & pſal. 89. *Sit ſplendor Domini Dei noſtri ſuper nos*, id eſt, benignus fauor.

PSAL. V.

v. 5. NOn *Deus volens iniquitatem tu es.* Apertè oſtenditur malitiam non eſſe à Deo, contra Melanchtonem, qui impiè dixit, tam opus eſſe Dei proditionem Iudæ, quam conuerſionem Pauli. Sic Iacobi 1. *Deus enim intentator malorum eſt, ipſe vero neminem tentat.* Et Habacuc 1. *Mundi ſunt oculi tui, ne videas malum.* Et Sap. 14. *Odio ſunt Deo impius & impietas eius*, aliiſque penè infinitis locis. Quin & ipſa ratio blaſphemiam illam explodit: Nam Deus non eſt cauſa deficiens, ſed tantum efficiens; malitia autem eſt defectus boni.

v. 9. *Dirige in conſpectu tuo viam meam.* Quidam pridem legendum contendebant, *Dirige in conſpectu meo viam tuam.* Ad quam lectionem quoque inclinare videtur D. Hieron. in epiſt. ad Suniam & Fretellam; de quo prolixè F. Lucas in ſuis Notis. Sed iuxta Sixtinam editionem legendum, *in conſpectu tuo viam meam.* Neque pro hoc amplius contendendum; quandoquidem, vt & F. Lucas concludit; Cum via Domini nobis eſt recta, tunc & via noſtra Deo recta eſt. Hunc locum ſic exponit D. Auguſtinus: In conſpectu tuo dirige iter meum, id eſt, vbi nullus hominum videt; quibus credendum non eſt, laudantibus aut vituperantibus. Non enim vllo modo poſſunt de aliena conſcientia iudicare, in qua iter dirigitur ad Deum. Et ſimili modo hunc locum Caſſiodorus, Beda, Haymo, & ante eos quoque Apollinaris, qui in Græcum carmen olim Pſalterium tranſtulit, acceperunt.

v. 13. *Domine, vt ſcuto bonæ voluntatis tuæ coronaſti nos.* Illud (*tuæ*) neque eſt apud Septuaginta, neque apud Hebr. non malè tamen additur, quia adiuuat ad concipiendum ſenſum huius ſententiæ. Non enim hic intelligitur bona voluntas noſtra, quæ eſt charitas Dei diffuſa in cordibus noſtris; quomodo alias etiam, maximè apud ſcriptores eccleſiaſticos, bona voluntas accipitur (quamuis ille ſenſus non ſit omninò contemnendus) ſed intelligitur bona voluntas ipſius Dei; ſicut pſal. 50. *Benignè fac Domine in bona voluntate tua Sion*, id eſt, ſis Sioni clemens & propitius; placabilis, & bene affectus. Hieron. hoc loco quoque vertit pro bona voluntate, placabilitatem: *Domine vt ſcuto placabilitatis coronabis eum*, videlicet iuſtum. Senſus igitur eſt: Coronabis, vel coro-

A naſti nos, vel iuſtum; id eſt, cinxiſti, tutum reddidiſti bona voluntate tua, id eſt, gratia & beneuolentia tua, tanquam ſcuto, id eſt bona voluntate tua tanquam clypeo muniens eum contra hoſtes. De hoc D. Auguſtinus epiſt. 106. ad Paulinum & alibi, dicit gratiam præcedere voluntatem hominis. Nempe quia prior eſt Dei voluntas, qua homini bene vult, quam voluntas hominis accipiens Dei beneficium. Vnde illud pſal. 58. *Miſericordia Dei præueniet me.* Vide noſtra in 2. ſentent. diſtinct. 26.

PSAL. VI.

v. 7. L*Auabo per ſingulas noctes lectum meum, lachrymis meis ſtratum meum rigabo.* Hyperbolicus
B ſermo eſt, ſicut & pſal. 118. *Exitus aquarum deduxerunt oculi mei.* Magis etiam apparet Hyperbole in Hebræo. Vnde Hieron. ita vertit: *Natare faciam tota nocte lectum meum.* Significat autem Propheta in perſona hominis pœnitentis, ſe tanto dolore & contritione cordis peccata deploraturum, vt ſi fieri poſſet, etiam lectum ſuum rigaret, & natare faceret in lachrymis, quas præ doloris vehementia emitteret.

PSAL. VII.

v. 5. S*I reddidi retribuentibus mihi mala.* Illud (*mala*) ad vtrumque referendum eſt, & ad (*reddidi*) & ad (*retribuentibus.*) Senſus enim eſt, ſi reddidi
C malum pro malo; ſiue, ſi retribuentibus mihi mala, ego iterum illis mala reddidi, *decidam meritò ab inimicis meis inanis.* Pro (*meritò*) Græcè eſt ἄρα, id eſt, *vtique, ſanè.* Quomodo autem Dauid hoc non fecerit vlciſcens ſe de filiis Ammon, vide 2. Reg. 10. & de Semei 3. Regum 2. nempe poſt longam patientiam vltus eſt Dei iniuriam, non ſuam priuatam.

v. 12. *Deus iudex iuſtus, fortis & patiens, nunquid iraſcitur per ſingulos dies?* Sic per præſens, non per futurum legunt biblia Sixtina: Hoc loco in Hebræo tantum eſt: *Deus iudex iuſtus,& Deus indignans in omni die.* Dicitur autem omni die indignari & iraſci, quia nunquam deſinit peccatoribus comminari ſupplicia, tum per legem ſcriptam, tum per legem naturalem.

D v. 13. *Niſi conuerſi fueritis, gladium ſuum vibrabit, arcum ſuum tetendit*, & Hebr. *Si non conuerſus fuerit, gladium ſuum acuet, arcum &c.* Illud, *Si non*, ſenſum poteſt efficere affirmatiuum, vt alibi ſæpe, q.d. Deus qui eſt iudex iuſtus, & toties comminatur impio, certè tandem conuertetur ad vindictam. Iam enim gladium ſuum acuit & vibrauit, arcum ſuum tetendit &c. Dicitur Deus conuerti tam in bonum quam in malum, quando facit aliquod opus miſericordiæ aut iuſtitiæ & vindictæ, quod aliquamdiu facere diſtulerat. Sic pſal. 70. *Conuerſus viuificaſti me: & conuerſus conſolatus es me.* Et 84. *Deus tu conuerſus viuificabis nos.* Et pſal. 79. *Deus virtutum conuertere*; ſcilicet vindicans in hoſtes, noſque de eorum manibus
E eripiens. Et 89. *Conuertere Domine vſquequo? & deprecabilis eſto ſuper ſeruos tuos.* Alij, ſi non conuerſus fuerit ad Deum peccator, Deus gladium ſuum vibrabit &c. Sed non apparet; quia neque peccator nominatur, neque additur, ad Deum, vel aliquid tale; quod tamen ſolet quando huiuſmodi conuerſionis eſt mentio, vt pſal. 21. *Conuertentur ad Dominum vniuerſi fines terræ.*

v. 14. *Et in eo parauit vaſa mortis, ſagittas ſuas ardentibus effecit.* Vaſa mortis, id eſt, mortifera, tela ſcilicet ſeu ſagittas. Porro pro eo quod additur (*ardentibus*) alij ex Hebræo vertendum putant (*perſequentibus.*)

Vtrumque enim ſignificat vox Hebræa. Secundum eos ſenſus eſſet; Operatus eſt ſibi ſagittas cõtra eos, qui me ardẽter & infensè perſequuntur. Sed rectius forte hoc modo exponendum eſt: Sagittas ſuas ardẽtibus carbonibus fabricatus fuit. Ferrum ſcilicet, quod eſt cuſpidis loco in ſagittis, igne fabricatur.

v. 15. *Ecce parturijt iniuſtitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* Pro, *iniquitatem*, alij vertunt, nihil, alij, *mendacium*, id eſt, rem inanem, vt ſenſus ſit: Conatus illius & machinationes, quas ſtruit contra iuſtum, non habituras ſucceſſum.

PSAL. VIII.

v. 3. EX *ore infantium & lactentium perfeciſti laudem.* Ex his verbis, & alijs ſequentibus, probabile eſt Dauidem cecinisse hunc pſalmum, quando adhuc paruulus paſcebat oues patris ſui, quaſi dicat: Non dedignaris laudari, & hymnis celebrari à me, etſi paruulo & contempto, & minimo fratrum meorum. Huc pertinet quoque quod ſubdit: *Quoniam videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum, lunam & ſtellas quæ tu fundaſti.* Dauid enim nocte cuſtodiam agens gregis ſui (vt illi paſtores euangelici Lucæ 2.) contemplabatur cęlum, & in cælo lunam & ſtellas, & in illis tanquam Dei operibus admirabile Dei nomen, & potentiam ſuſpiciebat. Solis autem non meminit, quia ſol nocte non videtur. Adde, quod honorem Domini ſuper creaturas decantans, primo loco oues nominauit, dicens: *Omnia ſubiecisti ſub pedibus eius, oues & boues vniuerſos, inſuper & pecora campi:* quia nimirum circa oues primaria eius cura verſabatur; Adiunxit deinde, quæ proxima ſunt, *boues & pecora campi*, deinde remotiora, *Volucres cæli & piſces maris.*

v. 6. *Minuiſti eum paulo minus ab Angelis, gloria & honore coronaſti eum.* Hũc pſalmi verſum de Chriſto eſſe intelligendum, manifeſtum eſt ex authoritate Apoſtolica. Nam Apoſtolus Paulus ad Hebræos cap. 2. illum de Chriſto interpretatur, ſicut de eodem Chriſto 1. Cor. 15. citat illud: *Omnia ſubiecit ſub pedibus eius.* Cæterum pro (*Angelis*) Hieronymus ex Hebræo vertit: *Minues eum paulo minus à Deo.* Id quod nihilominus in Chriſtum competit. Nam ſecundum humanam naturam minor factus eſt Deo. Si *quæritur* vtra interpretatio ſit præferenda? Omnino videtur præferendum quod nos habemus ex Septuaginta. Nam licet vox Hebræa frequenter Deum ſignificet, aliquando tamen Angelos ſignificat, vt in pſal. 137. *In conſpectu Angelorum pſallam tibi.* Et vrget nos authoritas Apoſtoli ad Hebræos, vbi Apoſtolus non tantum ita legit, ſed etiam interpretatur; & docet quomodo Chriſtus Angelis minor factus ſit per aſſumptam humanam naturam, qui alioqui erat Dominus Angelorum per naturam diuinam. Si legis (*Angelis*) ſenſus eſt, prope æquaſti eum Angelis. Si (*Deo*) itidem ſenſus eſt, prope æquaſti eum Deo. Sed in hoc ſenſu nimia eſſet hyperbole. Itaque potius legendum: *Minuiſti eum paulo minus ab Angelis*, itemque exponendum. Vide noſtrum comment. citatis locis ad Hebr. 2. & 1. Cor. 15.

PSAL. IX.

Titulus. IN *finem pro occultis filij.* Vide Hieron. in epiſtola ad Paulinum, de libris Scripturæ ſacræ. Idem Hieron. lib. 6. ſuper Iſaiæ 14. cap. docet hunc nonum Pſalmum propriè contra Diabolum eſſe. Vide etiam Ariam in prolegomenis ante biblia ſacra, notatione 3.

v. 21. *Conſtitue Domine legiſlatorem ſuper eos, vt ſciant gentes, quoniam homines ſunt.* Hieron. vertit: *Pone Domine terrorem eis*, id eſt, incute illis metum; terrorem immitte in eos; vt ſciant ſe eſſe mortales & infirmos. Septuaginta verterunt (*legiſlatorem*) Auguſtinus legiſlatorem in malam partem accipit, intelligens Antichriſtum. Et ita ſenſus erit: Domine, occulto tuo iudicio, ſed iuſto tamen, mittes eis, qui Chriſtũ tuum recipere noluerint, Antichriſtum, per quem ſeducantur; ita omnibus notum fiet, quod ſint homines, id eſt, ad omne malum procliues, & in errorem proni. Sed quia legiſlatoris nomen alibi ſemper in bonum accipi ſolet, vt pſal. 83. *Etenim benedictionem dabit legiſlator;* hinc alijs magis placet, vt per legiſlatorem Chriſtus intelligatur, author nouæ & ſanctæ legis. ita ſenſus erit: *Conſtitue legiſlatorem ſuper eos*, id eſt, da eis legiſlatorem Chriſtum, vt lege eius accepta diſcant, & agnoſcant ſe homines eſſe, id eſt, deſinant ſuperbire, & propriam miſeriam atque infirmitatem agnoſcant, & ſciant Chriſti gratiam ſibi ad ſalutem eſſe neceſſariam.

v. 6. Poſterioris partis pſalmi: *Non mouebor à generatione in generationem ſine malo.* Affirmatiuè explicandum hoc modo: Immobilis ero per omnes generationes ſine malo, id eſt, ita vt nullum mihi malum ſuperueniat. Vbi (*non moueri*) ſecundum ſcripturæ phraſim ſignificat vti bona & conſtanti fortuna, & perpetua quadam frui felicitate. Vnde pſal. 14. *Qui facit hæc, non mouebitur in æternum*, id eſt, perpetuo beatus erit.

v. 14. *Vides, quoniam tu laborem, & dolorem conſideras, vt tradas eos in manus tuas.* In Reſponſorio eccleſiaſtico dicitur: *Tu ſolus laborem & dolorem conſideras.* Vnde videtur ſenſus eſſe. Tu ſolus noſti afflictionẽ, dolorem & anguſtiam cordis; quam patitur pauper oppreſſus à diuite, & alijs; ideoque tanquàm iuſtus iudex trades oppreſſores in manus tuas, id eſt, vindicabis iniuriam pauperis. Vnde ſequitur: *Tibi derelictus eſt pauper, orphano tu eris adiutor.*

PSAL. X.

v. 5. O*culi eius in pauperem reſpiciunt.* Similia verba habentur pſalmo præcedenti v. 9. partis poſterioris, ſed prorſus contrario ſenſu. Ibi enim de peccatore, & ſecũdum quoſdam de Diabolo illud dicitur, hic de Deo. Igitur ibi oculi peccatoris, vel Diaboli in pauperem reſpiciunt, vt eum perdat. Sequitur enim; *Inſidiatur in abſcondito quaſi leo in ſpelunca ſua; inſidiatur, vt rapiat pauperem;* hic vero oculi Dei in pauperem reſpiciunt, vt eum eripiat de manu peccatoris ipſum opprimentis.

v. 6. *Dominus interrogat iuſtum & impium: Qui autem diligit iniquitatem, odit animam ſuam.* Secundum noſtram verſionem, quæ eſt ex Septuaginta, ſenſus eſt: Dominus vtriuſque, & iuſti, & impij examinator & cognitor eſt, vtrumque ſecundum merita ſua iudicabit: *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam ſuam*, id eſt, graue nocumentum ſibi ipſi adfert, ſcilicet, quia propter illam iniquitatem in æternum condemnabitur. Non igitur quis directe odit animam & vitam ſuam, *Nemo enim* (ait Apoſtolus ad Epheſ. capite quinto) *vnquam carnem ſuam odio habuit*, multo minus animam; ſed quia neceſſario ſequitur, eum qui inique agit, peſſime animæ ſuæ conſulere, vtpote quod à Deo omnis boni authore recedat. Contrario autem prorſus modo accipitur odiſſe animam ſuam, Ioan. duodecimo, vbi dicitur: *Qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodit eam*, & Lucæ capite decimoquarto: *Qui non odit patrem & matrem &c. inſuper & animam ſuam, non eſt me dignus.* Ibi

enim

enim odiſſe animam ſuam eſt temporalem vitam negligere & contemnere pro Chriſto; hic autem, odiſſe animam, eſt id facere, vnde anima graue detrimentum conſequatur. Sic & Angelus Tobiæ capite 12. *Qui autem faciunt peccatum & iniquitatem, hoſtes ſunt animæ ſuæ.*

S. Hieronymus ex Heb. paulo aliter vertit: *Dominus probat iuſtum, impium autem & diligentem iniquitatem odit anima eius.* Senſus eſt: Dominus approbat & diligit iuſtum, & bene ei facit; hoc enim eſt diligere Dei, benefacere. Contra verò, anima eius, id eſt, ipſe Deus, odit impium, & eum qui diligit iniquitatem, id eſt, grauiter puniet eum. Nam odiſſe Dei punire eſt.

Poteſt ſecundum 70. & ſic intelligi: Dominus interrogat iuſtum & impium, & odit animam eius αὐτοῦ, qui diligit iniquitatem.

v. 8. *Æquitatem vidit vultus eius. Vidit*, id eſt, approbauit. Repetit enim aliis verbis, quod proximè dixit: *Iuſtitias dilexit*. E contra dicitur Habacuc 1. *Reſpicere ad iniquitatem non poteris.*

PSAL. XI.

v. 2. LAbia doloſa in corde & corde locuti ſunt. Græcè ἐλάλησε κακά, id eſt, *locuta ſunt mala*. Ianſenius videtur falli dum verbum refert ad homines; eſt enim numeri ſingularis conſtruendum cum neutro χείλη δόλια, licet rectè annotet, labia doloſa dici pro hominibus quorum ſunt labia doloſa.

In corde & corde, id eſt, in duplici corde. Duplex enim cor eſt quo aliud intus cogitatur, aliud exterius ſignificatur. Nam corde ſignificari quod ore dicitur, manifeſtum eſt. Os enim ad ſignificandum exſpectat cordis imperium.

v. 9. *In circuitu impij ambulant.* Dicuntur impij in circuitu ambulare, quia circumquaque oberrant, tanquam vagi, inſtabiles, certam ſedem non habentes. Ita inprimis de Iudæis dicitur pſalmo 58. *Famem patientur vt canes, & circuibunt ciuitatem.* Videlicet, quia ſicut canes famelici oberrant plateas ciuitatis, ita Iudæi, diſperſi per orbem circumeunt Eccleſiam, nec tamen intrant. Ita & de hæreticis dicere licet, quod in circuitu ambulant; tum quia ſemper in opinione ſua & hæreſi inquieti ſunt, & inſtabiles, ex vno errore labentes in alium; tum quia ita oberrant circa Eccleſiam Dei, diſputantes de doctrina Dei, de Scriptura ſacra; vt tamen eam non ingrediantur, nec ſtabilem in ea locum accipiant.

PSAL. XII.

v. 1. VSquequo Domine oblauiſcêris me in finem? Vſquequo auertis faciem tuam à me? Hic obiter notandum eſt legendum eſſe, *obliuiſcêris*, in futuro, non obliuiſceris, licet ad ſenſum parum aut nihil interſit. Sic legendum patet ex Septuaginta & Hebr. Vtrobique enim eſt futurum tempus. Deinde generaliter notandum, circa huiuſmodi precationes, quæ habent formam interrogationis, reuera non eſſe interrogatorias, ſed precatorias, vt ſit ſenſus; *Vſquequo Domine obliuiſcêris me?* ne obliuiſcaris me, neque auertas faciem tuam à me. Sic & illud pſal. 21. *Deus Deus meus, quare me dereliquiſti?* id eſt, noli me derelinquere. Et hoc eodem pſalmo v. 3. *Vſquequo exaltabitur inimicus meus ſuper me?* id eſt, ne permittas inimicum meum amplius exaltari ſuper me.

PSALM. XIII. nullam habebat annotationem.

PSAL. XIV.

v. 1. DOmine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requieſcet in monte ſancto tuo? Tabernaculum Dei, & mons eius ſanctus ad literam intelligitur ſynechdochicè terra promiſſionis, in qua erat tabernaculum Dei, & mons ſanctus Sion, deputatus extruendo templo; ſenſu autem myſtico habitatio regni cæleſtis.

v. 3. *Qui loquitur veritatem in corde ſuo, qui non egit dolum in lingua ſua.* Potius videbatur inuerſo modo dicendum: Qui loquitur veritatem in lingua ſua, & qui non egit dolum in corde ſuo. Nam corde verſant dolos homines maligni, lingua autem inſtrumentum eſt loquendæ veritatis. Verum cauſa ordinis poſiti à propheta, eſt quia hoc lingua proloqui vir bonus debet, quod corde clauſum geritur, vt & doli expers ſit in lingua. Pars poſterior huius ſententiæ ſic in Hebræo legitur: *Qui non obtrectat lingua ſua.*

v. 4. *Ad nihilum deductus eſt in conſpectu eius malignus.* Hebraicè, *contemptus in oculis eius reiectus*; quod Pagninus ita reddidit: *Qui deſpicit ſe in oculis ſuis, abijcit ſe.* Vatablus ſic eodem ſenſu: *Qui contemptibilis eſt in oculis ſuis & deſpicabilis.* At verſio qua Vatablus vtitur conſentit cum vulgata, id eſt, Septuaginta. Sic enim habet: *Contemptus eſt in oculis eius reprobus.* Atque huic ſenſui valde appoſitè reſpondet quod ſequitur, *Timentes autem Dominum glorificat.* quaſi diceret: Improbos contemnit, probos honore proſequitur. Quod alibi de Deo dicitur: *Quicumque honorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.* 1. Regum 2.

v. 5. *Qui facit hæc, non mouebitur in æternum.* Quaſi dicat, quamuis ad tempus commoueatur, non tamen commouebitur in æternum; ſed tandem ad illud bonum pertingèt, quod nunquam amittet. Ita ſancti patriarchæ Abraham, Iſaac, Iacob peregrinati ſunt, & tranſlati de loco in locum, & Dauid fugere compulſus à facie Saulis, & errare per varia loca, & alij ſimiliter, de quibus ad Hebræos capite vndecimo: *In ſolitudinibus errantes, in montibus, & ſpeluncis, & cauernis terræ*, ſed omnes tandem ſtabilem inuenerunt locum; nonnulli etiam in hac vita, ſed omnes ac præcipue in futura vita, vbi è loco ſuo nunquam dimoueantur. Sic & Prouerbiorum capite 10. *Iuſtus in æternum non commouebitur.*

PSAL. XV.

v. 5. DOminus pars hæreditatis meæ. Iubentur recitare hunc verſiculum, qui Clero adſcribuntur, teſtantes ſe deinceps pretioſiſſimum habituros, Dei voluntatem ſequi. Neque ſequitur hinc, quod quidam imperite dixerunt, clericos & eccleſiaſticos non poſſe habere temporalia. Nam Dauid, qui hæc dixit, ſimul potentiſſimus erat rex: ſed tantum oſtendere voluit, quod ante omnia Deo placere ſtudebat. Hinc idem rurſum pſal. 118. *Portio mea Domine, cuſtodire legem tuam.*

v. 10. *Non derelinques animam meam in inferno.* Iſtud Dauidem dixiſſe in perſona Chriſti, manifeſte docet Petrus Act. 2. itemque 1. epiſt. cap. 3. vbi teſtatur Chriſtum ſpiritu, id eſt, ſecundum animam, his qui in carcere erant prædicaſſe. Atque hic ſcilicet eſt articulus fidei, quod *deſcendit ad inferos.*

PSAL. XVI.

v. 4. P*Ropter verba labiorum tuorum ego cuſtodiui vias duras*. Auguſtinus de Chriſto intelligens, ita exponit. Propter verba pacis reconciliandæ inter Deum & hominem cuſtodiui vias duras, videlicet paſſionis & mortis. Si in genere intelligatur dictum in perſona cuiuſque hominis iuſti, ſenſus erit: *Propter verba labiorum tuorum*, id eſt conſideratione æternæ remunerationis cuſtodiui vias laborioſas mandatorum tuorum; eodem modo, quo idem pſalmiſta dicit pſalm. 118. v. 112. *Inclinaui cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas in æternum, propter retributionem*. Si *quæras*, quomodo illud (*vias duras*) non contrarietur illi ſententiæ Chriſti Matthæi capite vndecimo. *Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue*. Itemque 1. Ioan. quinto: *Mandata eius grauia non ſunt*. *Reſpondeo*, quod mandata Dei, ſi in ſe ſpectentur, facilia ſunt, & iucunda, quia ſpiritui & rectæ rationi conformia. Vocantur tamen hoc loco viæ duræ, & ſimiliter Matthæi capite ſeptimo, *anguſta porta, & arcta via, quæ ducit ad vitam*; partim, quia contrariantur homini carnali, & ad malum poſt lapſum procliui; partim propter perſecutiones hominum malorum, qui iuſtos perſequendo, & multa mala inferendo, viam ſalutis aſperam illis faciunt & laborioſam. Hieronymus ex Hebræo vertit *vias latronis*, alij *graſſatoris*. Quod ad Diabolum referri poteſt, cuius viæ & laquei omnes diligenter obſeruandi ſunt, vt ab iis declinemus.

v. 11. *Oculos ſuos ſtatuerunt declinare in terram*. Id eſt, ſtatuerunt non miſereri, ſed crudelitatem ſuam ex odio conceptam in me explere. Vel, ſtatuerunt non cogitare Dei iudicium, tanquam vindicis ſcelerum; noluerunt Deum proponere ante conſpectũ ſuum, excluſerunt à ſe Dei timorem, noluerunt Deum iudicem ſibi ob oculos ponere. Sic Danielis capite decimotertio de duobus illis ſenibus, qui in concupiſcentiam Suſannæ exarſerant, dicitur: *Et euerterunt ſenſum ſuum, & declinauerunt oculos ſuos, vt non viderent cælum, neque recordarentur iudiciorum iuſtorum.*

v. 14. *Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ. Domine à paucis de terra diuide eos in vita eorum: de abſconditis tuis adimpletus eſt venter eorum. Saturati ſunt filijs &c. Ego autem in iuſtitia &c.* Hic finis pſalmi ſimilis eſt fini pſalmi 143. *Erue me de manu filiorum alienorum, Quorum filij ſicut nouellæ &c. Beatum dixerunt populum &c. Beatus populus &c.* Hebræa ſic habent: *Erue animam meam ab impio gladio tuo, à viris, manu tua Domine, à viris de tempore, pars eorum in vita, & abſcondito tuo implebis ventrem eorum. Saturabuntur filij & reponent reſiduum ſuum paruulis ſuis. Ego in iuſtitia videbo faciem tuam, ſatiabor in euigilando imaginem tuam.*

Senſus eſt: eripe me Domine periclitantem ab homine impio qui gladius tuus eſt, & à viris hoſtibus meis qui ſunt manus tua, id eſt, flagellum tuum quo peccata filiorum tuorum punis; qualis v. g. Attila fuit flagellum Dei. Vel, vt mauult Ianſenius, Eripe me ab impiis hoſtibus meis gladio tuo & manu tua, id eſt, virtute iuſtitiæ & potentiæ tuæ; vt *gladio tuo* & *manu tua* ſint ablatiui inſtrumentales. Eripe me, inquam, à viris qui ſunt de tempore ſiue de mundo, id eſt, qui addicti ſunt huic ſæculo, quorum ſcilicet pars & felicitas eſt in hac vita; quorum ventrem imples de abſcondito tuo, id eſt, quibus largiris copiam bonorum temporalium de theſauro ſeu penu tuo; ex quo ſaturati ſunt non ipſi modo, ſed & filij eorum, qui inſuper ex iis bonis bonas reliquias relinquunt paruulis ſuis, illorum nepotibus. Ego verò in iuſtitia tibi ſeruiens, atque eiuſdem iuſtitiæ merito, aliquando videbo faciem tuam; & de bonis tuis quæ iuſtis teque timentibus reſeruaſti, *Satiabor, cum euigilauerit imago tua*, id eſt, cum apparuerit gloria, ſplendor, & pulchritudo vultus tui, quæ nunc nobis in hac vita mortali & miſera degentibus quaſi dormit quia abſcondita eſt. Quod vero Græca quædam exemplaria pro *υἱῶν*, id eſt, *filijs* habent *ὑῶν*, id eſt, *ſuibus*, quaſi ſenſus ſit: Saturati ſunt porcina, (à qua veluti immunda nos populus tuus per legem tuam abſtinemus) & reliquias eiuſdem immundæ carnis diuiſerunt filiis tuis quos immunditiæ ſuæ faciunt participes; hoc (inquam) tantum ex vicinitate Græcarum dictionum natum eſt, cum ſit ab Hebraica lectione & à vero huius loci ſenſu alienum.

PSAL. XVII.

v. 27. C*Vm electo electus eris, & cum peruerſo peruerteris*. De Deo hoc dicitur, non ita vt vulgari prouerbio vſurpatur de hominibus. Vult enim pſalmiſta, Deum bonis bonum, benignum ac placidum eſſe; malis vero ac peruerſis malum atque peruerſum, id eſt, durum, inclementem, & rigidum pœnarum exactorem. Qui ſane loquendi modus ne Latinis quidem authoribus inuſitatus eſt. Ait enim ita Plautus in Moſtell. Nam vt ſerui ſuum volunt herum eſſe, ita ille ſolet. Bonus cum probis eſt, malus cum malis. Sic in pſalmo 72. *Quam bonus Iſraël Deus his qui recto ſunt corde*. Non ergo bonus, ſed malus iis, qui prauo ſunt corde. Similis locus eſt Leuitic. cap. vigeſimo ſexto, vbi ſecundum Septuaginta legitur: *Si ambulaueritis ad me peruerſi, & ego ambulabo contra vos furore peruerſo*, citante Hieronym. in Malach. cap. 3. & in Eccleſiaſt. cap. 7. vbi nos habemus, *In furore contrario*. Vide etiam 2. Reg. 22. Scholaſtico loquendi modo diceremus; Cum malis malitia culpæ, Deus malus eſt malitia pœnæ. Sic Ieremiæ capite 26. *Pœnituit Dominum mali, quod locutus fuerat, aduerſum eos*. Interdum tamen patres hanc ſententiam quoque ad mores ſociorum peruerſorum vitandos accommodant. Ambroſ. lib. de bono mortis cap. 9. & alij.

v. 44. *Eripies me de contradictionibus populi, conſtitues me in caput gentium*. Explicat hunc locum Apoſtolus ad Rom. 10. his verbis Iſaiæ 65. *Iſaias autem audet & dicit: Inuentus ſum à non quærentibus me; palam apparui ijs qui me non interrogabant. Ad Iſraël autem dicit; Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem*. De contradictionibus ergo illius populi agit Pſalmiſta. Et ſicut prioribus verbis ſignificatur Iudæorum reprobatio, ita verbis ſequentibus, vocatio, ſeu electio gentium. q. d. *Conſtitues me in caput gentium*, id eſt, caput Eccleſiæ ex gentibus conuocandæ. Et concordat quod ſequitur: *Populus, quem non cognoui ſeruiuit mihi*, ſcilicet gẽtilis populus, quem mea præſentia non viſitaui. Vide noſt. comment. ad Rom. 10. ſicut & pro annotat. ſequent.

PSAL. XVIII.

v. 1. O*Pera manuum eius annuntiat firmamentum*. Firmamenti nomine cælum intelligitur, Hebraicè dictum ab expanſione, quia longè latèque ſupra nos expanditur. *Opera* Hebraicè *opus*, Græcè *operationem ποίησιν*. Senſus eſt: Cæli pulchritudo nobis annuntiat & loquitur quam admiranda ſit Dei

operatio, quam admirabilis ſit Deus in operibus ſuis. Vide Ianſenium. Vel, Expanſio, id eſt cælum ſtellis pulcherrimè pictum indicat, oſtendit, & annuntiat ſe eſſe opus Dei; iuxta illud pſalmi 8. *Videbo cælos tuos opera digitorum tuorum, lunam & ſtellas quæ tu fundaſti.* Et pſalmo 101. *Opera manuum tuarum ſunt cæli.* In Hebræo vtrobique numero ſingulari, *Opus.*

v. 2. *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat ſcientiam.* Subaudiendum, ſuccedens, aut quid ſimile: hoc modo; dies diei ſuccedens, eructat nobis verbum de Deo; ſimiliter & nox nocti ſuccedens ſuggerit nobis de Deo ſcientiam: id eſt, ſinguli dies & ſingulæ noctes, vel ipſa dierum & noctium ordinatiſſima ſucceſſio loquitur nobis ſapientiam & potentiam Dei.

v. 5. *In omnem terram exiuit ſonus eorum.* Scilicet *cælorum.* Explicat id Apoſtolus ad Rom. 10. de ſpiritualibus cælis, ſcilicet de Apoſtolis, qui Euangelium per totum orbem prædicarunt. Et rectè. Nihilominus Chryſoſt. homil. 9. ad pop. Antioch. exponit quoque literaliter de creaturæ prædicatione. Porro quod dicitur: *In ſole poſuit tabernaculum ſuum*, Hebreum ſic ſonat: Soli poſuit tabernaculum in eis, id eſt, in cælis. In quem ſenſum etiam Euthymius id quod in Græco eſt, exponit. Vide noſt. com. in cit. Apoſtoli locum.

v. 13. *Ab occultis meis munda me, & ab alienis parce ſeruo tuo.* Nota, ſi non eſſet neceſſarium ſingula peccata Deo confiteri, quæ occurrere poſſunt, deque ſingulis conteri; non tam anxie ita propheta oraret. Porro quod dicitur (*& ab alienis*) etſi intelligi poſſit de alienis, id eſt, de hoſtibus, quia ſequitur in maſculino genere (*Si mei non fuerint dominati*) tamen & de peccatis alienis intelligi poteſt, quia immediate præcedit: *Delicta quis intelliget?* non quatenus proprie aliena ſunt, ſed quatenus vel iuſſione, vel conſenſu, vel ſimili modo noſtra ſunt.

AD PSAL. XIX. nihil erat; ITEM nec ad XX.

PSAL. XXI.

v. 1. D*Eus Deus meus reſpice in me, quare me dereliquiſti?* Cuius ſint hæc verba nemini dubium eſt legenti hiſtoriam paſſionis Domini apud Euangeliſtas. Neque quemquam mouere debet quod hic paulò amplius ponatur quam Euangeliſtæ referant Chriſtum in cruce exclamaſſe.

Hic enim additur, *reſpice in me;* quod Chriſtum dixiſſe non legimus. Primùm enim *reſponderi* poteſt, non tam verba vrgenda quam ſenſum: hoc ipſo autem quo dixit, *quare me dereliquiſti?* orat vt Deus ipſum reſpiciat, & non diu derelinquat. Quod ſi vero inſpiciamus Hebraicam & Chaldaicam lectionem: prorſus inueniemus hic eadem atque ipſiſſima verba quæ Chriſtus in cruce protulit, neque amplius neque minus. Ita enim eſt Hebraicè: *Eli Eli lammaſabacthani*, hoc eſt, *Deus meus, Deus meus, quare dereliquiſti me?* Quod ergo nos legimus, *reſpice in me*, in Hebræo non eſt, ſed à Septuaginta additum.

Quare me dereliquiſti? Quamuis ſenſus ſit orantis, Noli me penitus derelinquere; tamen ſimul ſignificatur cum aliquo modo & ad id tempus fuiſſe derelictum. Derelictus autem fuit à Patre Chriſtus, ſeu potius à Deo; quia non ait, Pater mi, ſed, *Deus meus;* non eo modo quo imaginantur hæretici, Caluinus & ſui: quod tunc ſenſerit horrorem damnatorum, qualem ſentiunt qui pro peccatis ſuis à Deo condemnantur: Nam iſte horror maximè conſiſtit in mala & perturbata conſcientia, & in deſperatione ſalutis; quæ duo non ſine graui blaſphemia Chriſto tribui poſſunt: Sed derelictus fuit homo à Deo, id eſt, humana infirmitas à virtute diuina; non quod virtus diuina ei non adeſſet, ſed quia humanam infirmitatem tunc non adiuuaret. Nam licet eſſet Filius Dei; in cruce tam graues dolores ſuſtinuit, quam ſi fuiſſet purus homo, ita vt acerbitatem cruciatuum, & triſtitiam animi, diuinitas eius non mitigauerit.

Longè à ſalute mea verba delictorum meorum. Delicta ſua vocat delicta eius corporis, cuius ipſe erat caput; id eſt, Eccleſiæ. Ea vocat ſua propter totius corporis vnitatem: vel etiam quia, vt ait Iſaias propheta cap. 53. *Poſuit Deus in eo iniquitates omnium noſtrûm:* vt videlicet pro iis tanquam pro propriis mortem ſubiret. Hebræa lectio prout vertit Hieronymus & alij, nullam habet difficultatem. *Longe à ſalute mea verba rugitus mei*, id eſt, clamoris mei.

v. 31. *Et anima mea illi viuet.* Hebraicè, *& animam ſuam non viuificabit.* Hieronymus, & *anima eius non viuet.* Quod autem ſequitur: *Et ſemen meum ſeruiet ipſi*, in Hebræo eſt, *Semen ſeruiet ei.* Quod totum videtur ſic intelligendum ſicut illud Iſaiæ 53. *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum.* Item illud, *Pro eo quod laborauit anima eius; videbit & ſaturabitur.* Item, *Pro eo quod tradidit in mortem animam ſuam &c.*

PSAL. XXII.

v. 1. D*Ominus regit me, & nihil mihi deerit.* Notandum, quod tam 70. quam Hebr. pro (*Dominus regit me*) habent, *Dominus paſcit me*, quomodo etiam Hieron. vertit. Comparat enim ſe ouiculæ, & Deum paſtori; qui adeo oues ſuas ſumma cura & prouidentia paſcit; & hoc agit vt nihil deſit, ſed vt etiam abundanter habeant. Sic Chriſtus Ioan. 10. *Ego ſum oſtium. Per me ſi quis introierit, ſaluabitur & paſcua inueniet. Ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ego ſum paſtor bonus &c.*

v. 4. *Virga tua & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt.* Perſiſtit in allegoria paſtorali. Paſtores enim virga ſeu baculo vtuntur ad coërcendum oues, ne longius aberrent, aut deuient à reliquo grege. Vnde in virga & baculo duo intelligi poſſunt beneficia, diuina videlicet directio in via Dei, iuxta illud; *Dirige me in ſemitam rectam*, & caſtigatio aberrantis, iuxta illud: *Ego quos diligo, arguo, & caſtigo.* Hæc duo conſolantur vnumquemque fidelem, quia ſigna ſunt dilectionis diuinæ, & per conſequens argumenta, quod ſumus filij Dei, & hæredes regni æterni. Sic & ad Hebræos capite 12. *Quem diligit Dominus caſtigat, flagellat autem omnem filium quem recipit.*

v. 6. *Miſericordia tua ſubſequetur me.* Ex hoc loco collato cum eo quod eſt pſalm. 58. *Miſericordia eius præueniet me;* conſtituitur celebris illa diſtinctio gratiæ præuenientis, & ſubſequentis, de qua ſic Auguſt. Enchiridij c. 32. Gratia Dei nolentem præuenit, vt velit; volentem ſubſequitur, ne fruſtra velit. Et nihilominus cõſiſtit libertas arbitrij, de quo ſic Conc. Trident. ſeſſ. 6. cap. 5. *in ſacris literis, cum dicitur; Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos* (Zachar. 1.) *libertatis noſtræ admonemur: Cum reſpondemus* (Thren. 5.) *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur; Dei nos gratia præueniri confitemur.* Ita Concilium.

PSAL. XXIII.

v. 2. Q*Via ipſe ſuper maria fundauit eum, & ſuper flumina præparauit eum.* Sine dubio, *orbem*

terrarum, illud enim præcedit. Fundauit ergo terram ſuper maria & flumina, id eſt, fecit & creauit eam ab initio, & quidem ſic, vt ipſa maribus & fluminibus altior emineret, iuxta illud Geneſ. 1. *Congregentur aquæ in locum vnum* (nempe humiliorem) *& appareat arida.* Videlicet, vt ſit apta habitationi hominum & beſtiarum, & producendis herbis, fructibus, & arboribus. Sic etiam verbū (*fundaſti*) ſimpliciter pro *creaſti* accipitur in illo pſal. 8. *Quoniam videbo cælos tuos opera digitorum tuorum, lunam & ſtellas quæ tu fundaſti*, id eſt, creaſti. Adde quod certum eſt, pſalmiſtam reſpicere vtroque loco ad ſcripturam Geneſ. 1. Vbi tamen de terra ſuper aquis tanquam ſuper fundamento collocata, nihil dicitur, ſed tantum; remotis aquis, & in vnum locum collectis, de terra diſcooperta.

v. 7. *Attollite portas principes veſtras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.* Hebraice, Hieron. interprete ſic: *Attollite portæ capita veſtra.* Cui reſpondet quod ſequitur: *Eleuamini portæ æternales.* Senſus tamen vtriuſque lectionis fere coincidit. Iudæi dicunt eſſe apoſtrophen per proſopopœiam, ad portas per quas introducenda erat arca Domini à Dauide. Quod ſi ita eſt; tamen dubitare non debemus ſub hac ſententia, & toto pſalmo, latere alium ſenſum ſubliniorem & propheticum. Quidam referunt ad Chriſti deſcenſum ad inferos, vt ſit apoſtrophe ad principes inferorum. Sed pleriſque patribus magis placet, vt ſit ſermo Angelorum inter ſe, videlicet eorum, qui ſunt ordinis inferioris, ad ſuperiores, cohortantium eos ad ſuſcipiendū cum gloria & triumpho Chriſtum in cælos aſcendentem. Dionyſius Areopagita capite ſeptimo cæleſtis hierarchiæ ex hoc loco docere conatur, Angelos alios ab aliis doceri de myſteriis Chriſti.

PSAL. XXIV.

v. 4. C*Onfundantur omnes iniqua agentes ſupernacue.* Hebr. *præuaricantes inaniter*, vel, vt Pagninus vertit, *gratis.* Id fere ſic exponunt. Pudore afficiantur, ac ſpe ſua excidant, qui non per errorem aut infirmitatem, ſed ſine cauſa, & malitioſe patrant, & committunt ſcelera. Sed puto veriorem hunc eſſe intellectum: Confundantur omnes, qui me, alioſque iuſtos gratis, id eſt, immerito, & ſine cauſa perſequuntur; quod quidem magnæ eſt iniquitatis. Conqueritur enim propheta de inimicis ſe iniuſte perſequentibus, de quibus iam dixerat: *Neque irrideant me inimici mei.* Poteſt etiam ſic intelligi: Confundantur, & pudore afficiantur omnes præuaricantes legem tuam; quam quidem præuaricantur ſupernacue, & inaniter, id eſt, ſine fructu, imo graui cum detrimento, ac malo ſuo. Vt ſit liptote in vocabulo (*ſupernacue*) quia minus dicitur, & plus intelligitur. vt pſal. 50. *Cor contritum & humiliatum Deus non deſpicies.*

v. 10. *Vniuerſæ viæ Domini miſericordia & veritas.* Ex hoc loco, & ſimiliter ex illo pſal. 76. vbi dicitur, *Non continebit in ira ſua miſericordias ſuas*, colligunt quidam etiam in damnatione impiorum miſcendam miſericordiam. Sic & diuus Tho. 1. parte quæſt. 21. artic. 4. ad 1. dicens, Deum in iis aliqualiter alleuiare, dum punit citra condignum: Sic & Bonauentura in 4. diſt. 15. Alij tamen dicunt id ex his locis non omnino conuinci. Nam vt ſciamus quibus miſericordia competat, expreſsè ſic dicit Pſalmiſta: *Vniuerſæ viæ Domini miſericordia & veritas, requirentibus teſtamentum eius, & teſtimonia eius.* Nempe ſolis vaſis miſericordiæ. Vide etiam D. Auguſt. lib. 21. de ciuit. cap. 24.

PSAL. XXV.

v. 2. P*Roba me Domine & tenta me.* *Quæritur* occaſione horum verborum, An vir iuſtus poſſit deſiderare ſe tentari? Et *reſpond.* diſtinguendo, nam petere tentari ad peccatum, eſt periculoſum. *Qui enim amat periculum*, ait Sap. Eccle. 3. *peribit in illo.* Sed tentari à Deo, & probari velle, ſicut probatus eſt Abraham, & Iob, non ſolum licitum eſt, ſed etiam ſanctū; cum humili tamen fiducia, & oratione, vt Deus ſimul faciat cum tentatione prouentum. Vnde & Dauid hic addit, *Vre renes meos, & cor meum.* Senſus ergo eſt: Explora me, qualis ſim, quam tibi ſinceriter ſeruiam; quam firmiter adhæream. Ita Deus hominem probat, quando per experientiam externorum operum, obiecta tentatione aliqua, facit palam innoteſcere, id quod in homine latebat; innoteſcere, inquam non Deo, qui omnia nouit, ſed vel ipſi homini, vel aliis cum eo conuerſantibus. Hinc ergo ſubiungit; *Vre renes meos & cor meum.* Ac ſi dicat, intimos affectus cordis mei vre, & tenta igne tribulationis. Vſtio enim afflictionem ſignificat, ſicut & ignis in ſcriptura.

PSAL. XXVI.

v. 4. V*Nam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ.* In Hebrẹo in neutro genere eſt: *Vnum petij à Domino, hoc requiram.* Senſus eſt, Vnam rem petij à Domino, & eam inſtanter requiram. Ea eſt, vt inhabitē in domo Domini. Vbi domus Domini eſt eccleſia Chriſti, ſiue hic in terris militans, ſiue in cẹlis triumphans. Neque multum referre videtur, vtra hoc loco intelligatur; quia altera petitio alteram includit. Quicunque enim perſeuerat in eccleſia militante, eius viuum membrum omnibus diebus vitæ ſuæ, id eſt, vſque in finem vitæ; ſine dubio habitabit quoque in ẹa, quæ in cẹlis eſt. & contra; neque enim hæc duo à ſe mutuo ſeparari poſſunt.

Vt videam voluptatem Domini. Irrepſerat error, vt (*voluntatem*) id eſt, iuſſionem, pro *voluptate* legeretur. Sed recte Sixtina biblia errorem correxerunt. Voluptatem enim ſeu delicias domus Dei deſiderare prophetam, docent Græca, & Hebræa exemplaria etiam MS. meliora & veterum interpretatio. Et contrarius huic error accidit Michea 6. vbi vice verſa, pro *voluntatibus* irrepſerat (*voluptatibus*) quem & recte correxerunt Sixtina. v. 16. hoc modo: *Et cuſtodiſti prẹcepta Amri, & omne opus domus Achab in voluntatibus eorum.* quaſi dicat, prẹcepta ſcilicet & voluntates ſeu iuſſiones impiorum iſtorum es ſecutus. Auguſt. quoque in hoc pſalmo legit: *Vt contempler delectationem Domini.*

v. 10. *Quoniam pater meus, & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem aſſumpſit me.* Vixerunt quidem pater & mater Dauidis, vſque dum eſſet grandæuus, & perſequeretur eum Saul (Nam ſic loquitur ipſe ad regem Moab 1. Regum 22. *Maneat oro pater meus & mater mea vobiſcum*) ſed declarat Dauid à patre vel matre ſibi nullum eſſe auxilium. Itaque ad Dei ſolius confugit opem.

v. 12. *Et mentita eſt iniquitas ſibi.* Huius apud Ianſenium vide duos aut tres ſenſus. In Hebrẹo non aliud habetur quam, *efflans ſeu loquens rapinam* ſiue *iniuſtitiam*: ſubauditur ex ſuperiori membro, *inſurrexit in me.* Septuaginta partem hanc ſententiæ accipiunt vt abſolutam quaſi in hunc ſenſum: & loquitur iniuſtitiam, iniquitatem non ſine mendacio, id eſt, confingit ſibi quo me calumnietur aut mihi noceat.

v. 13. *Credo videre bona Domini in terra viuentium.* Hebraicè ſuſpenſa eſt ſententia, quæ ſenſum hunc habet. Niſi credidiſſem me viſurum atque experturum bonitatem Domini in terra viuentium, ſubaudi, defeciſſem inter tot calamitates & anguſtias. Terra viuentium ad litteram intelligitur de vita hac præſenti, ſicut & pſal. 51. & 141. & apud Ezechielem 26. & 32. Sentit enim Pſalmiſta ſe inter tot aduerſa non abieciſſe animum; ſed fretum Dei promiſſis, credidiſſe ſe adhuc viſurum bona à Domino ſibi præſtanda inter homines viuentes. Sic Iſaiæ 38. *Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.* Atque id eſt, quod in alio pſalmo breuiter & planè dicitur: *Non moriar ſed viuam.* Pſal. 117.

PSAL. XXVII.

v. 4. D*A illis ſecundum opera eorum, & ſecundum nequitiam adinuentionum ipſorum. Secundum opera eorum tribue illis, redde retributionem eorum ipſis.* Prophetice vindictam hoſtibus imprecatur, prænuntiens & approbans quod Deus facturus erat. *Redde retributionem eorum ipſis.* Phraſis Hebraica eſt, quam ita reddas latinè. Rependе eis condignam, & operibus eorum reſpondentem talionem.

v. 5. *Quoniam non intellexerunt opera Domini, & in opera manuum eius: deſtrues illos, & non ædificabis eos.* Male pſalteria noſtra hactenus verſum hunc diuidunt, illud (*& in opera manuum eius*) iungendo cum eo quod ſequitur, cum adhærere debeat verbis præcedentibus. Senſus enim eſt: Quoniam noluerunt intelligere, nec conſiderare opera Domini, quæ ſunt opera potentiæ eius, idcirco merito deſtrues, & perdes eos. Scilicet phraſi Hebræa *intelligere in opera* idem eſt quod intelligere opera, id eſt, iis animum aduertere. Et tam priori loco, quam poſteriori textus Hebræus habet præpoſitionem (in.)

PSAL. XXVIII.

v. 3. V*Ox Domini ſuper aquas.* &c. Non prçteribo hoc loco piam contemplationem cuiuſdam, hos verſus interpretantis de ſeptem Sacramentis Eccleſiæ ad hunc ferè modum. *Vox Domini* Dei patris audita eſt ſuper aquas Iordanis de Chriſto quem Ioannes baptizabat, dicentis: *Hic eſt Filius meus dilectus.* Et per eam vocem Dominus maieſtatis intonuit; vox enim illa inſtar tonitrui fuit: ſicut & Ioan. 12. de ſimili voce audita dicebant turbæ, tonitruum eſſe factum. Et quia Chriſtus quando baptizatus eſt in Iordane, ſanctificauit omnes aquas ad vſum ſalutaris baptiſmi credentium. Ideo Dominus ſuper aquas multas vocem virtutis ſuæ effudit. *Vox Domini in virtute*, ſcilicet Spiritus Sancti, qua induuntur ex alto qui confirmationis ſacramentum accipiunt.

Vox Domini in magnificentia, quam nulla in re magis declarauit, quam quando inſtituit & nobis reliquit pretioſiſſimum & ſuauiſſimum epulum corporis & ſanguinis ſui.

Vox Domini confringentis cedros, id eſt, homines per ſuperbiam excelſos & erectos. Quæ quidem eorum ſuperbia confringitur & deijcitur per contritionem & confeſſionem, & per humilitatem actionis pœnitentiæ. In ſuperbia autem, tanquam capite ac regina, intellige & cætera peccatorum genera.

Et confringet Dominus cedros Libani, quæ ſunt celſiſſimæ, quia nulla mens tam elata per ſuperbiam, quam Dominus voce potentiæ ſuæ non confringat cum voluerit: nullum peccatum adeo graue, cui non

A ſit per pœnitentiæ Sacramentum parata medicina.

Et comminuet eas tanquam vitulum Libani, & dilectus quemadmodum filius vnicornium. id eſt, Excelſa corda ſuperborum comminuendo rediget ad eam humilitatem, vt ſint teneri, molles, tractabiles tanquam vituli Libani, dicantque quod vnus eorum proſtratus dixit, *Domine quid me vis facere?* & vt qui propter ſuperbiam erant Deo exoſi, per humilitatem fiant dilecti, quomodo pullus vnicornis diligitur à matre.

Vox Domini intercidentis flammam ignis, id eſt, refrænantis ac domantis æſtum libidinis ac carnalis concupiſcentiæ, per gratiam benedictionis nuptiarum.

Vox Domini concutientis (*& excolentis*) *deſertum* huius mundi, per Eccleſię miniſtros ſacra ordinatione

B inſtitutos; dum prædicatione verbi Dei, & ſacramentorum adminiſtratione & ſanctę vitæ exemplo corda peccatorum concutiunt, ſana doctrina excolunt, & omnes ad Deum adducunt.

Vox Domini præparantis ad ingreſſum futuri ſæculi *ceruos*, id eſt, animas per morbum corporis & periculum mortis imminentis ex hoc ſæculo fugitiuas, & ad expectationem diuini iudicij trepidas. Quæ quidem præparatio fit per ſacramentum extremæ vnctionis. Vide S. Vincent. de Valentia in ſermone 2. dom. 2. quadrageſimæ.

C

PSAL. XXIX.

v. 3. D*Omine eduxiſti ab inferno animam meam, ſaluaſti me à deſcendentibus in lacum.* Si ad Dauidem referatur, ſenſus eſt; Eripuiſti me à periculis inferni ſeu mortis in quibus verſabar propter hoſtium perſecutiones, iuxta illud quod ait pſal. 17. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni inuenerunt me. Saluaſti me à deſcendentibus*, vel vt Hebraicè eſt, *viuificaſti me à deſcendentibus*, id eſt, ſaluaſti me ne deſcenderem in lacum. Ita Hieronymus vertit, id eſt, eripuiſti me è periculo mortis. Si ad Chriſtum referatur, ſenſum habet illuſtriorem: *Eduxiſti ab inferno animam meam*, id eſt, non es paſſus animam meam

D morari in inferno, ſicut ait. pſal. 151. *Non derelinques animam meam in inferno.* Viuificaſti me à deſcendentibus in lacum, id eſt, cito me reuocaſti ad vitam, vt caro mea non videret corruptionem.

v. 4. *Eduxiſti ab inferno animam meam.* Vide ſupra ad illud pſal. 15. *Non derelinques animam meam in inferno.* Nempe, vt de deſcenſu Chriſti ad inferos agatur.

v. 6. *Quoniam ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius.* Quidam ſic intelligunt: In indignatione Dei eſt quidem ira, dum punit nos delinquentes; ſed nihilominus in eius voluntate & intentione eſt vita: quia ad hoc punit, vt ad eum conuertamur. Hunc etiam ſenſum reddit Ianſenius. Verum magis apparet hic eſſe antitheſim; qua velut contraria Dei opera quæ ſunt, iraſci, fauere, percutere, ſanare, celebren-

E tur ac laudentur. Eam antitheſim ita breuiter reddidit Genebrard. Ad indignationem ſiquidem eius ſequitur plaga, ad fauorem autem eius vita & ſalus. Conſtat enim voluntatem Dei pro beneuolentia ac beneplacito ſæpe accipi in ſcripturâ. Chal. paraphraſtes hoc modo: *Vita æterna meus beneplacito.*

v. 7. *Ego autem dixi in abundantiâ mea: Non mouebor in æternum.* Et v. ſeq. *Auertiſti faciem tuam à me, & factus ſum conturbatus.* Huius exemplum eſt in Ezechia rege 2. Paral. 32. Ille enim eleuatus, tentatus, deinde derelictus, conturbatus, humiliatus ad mentem redijt.

PSAL. XXX.

v. 1. N*On confundar in æternum*. Nota, *Confundar*, non eſt futurum indicatiui, quaſi affirmet ſe non confuſum iri, ſed eſt optatiui modi. Græcè *καταισχυνθείην* habens vim precandi. q. d. Confundi ne patiaris famulum tuum.

v. 13. *Obliuioni datus ſum, tanquam mortuus à corde.* Sic ordina ſententiam: Obliuioni datus ſum à corde, tanquam mortuus, id eſt, ita penitus ex corde eorum deletus ſum & obliuioni traditus, atque ſi iam dudum mortuus eſſem.

v. 20. *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abſcondiſti timentibus te. Perfeciſti eis qui ſperant in te in conſpectu filiorum hominum.* Quidam ita intelligunt, quaſi Pſalmiſta his verbis diſtinguere velit inter eos qui timent Dominum, & eos qui ſperant in Domino; quod videlicet multitudo dulcedinis diuinę abſcondatur ab ijs qui timent Dominum, ſed perficiatur & oſtendatur ijs qui ſperant in Domino. Sed ſatis manifeſtum eſt Pſalmiſtam non voluiſſe tale diſcrimen indicare. Nam tota Scriptura veteris teſtamenti tum in Pſalmis, tum alibi eodem loco habet, timere Dominum, & ſperare in Domino; & vtrunque tribuit iuſtis, & vtroſque vocat beatos. *Beati omnes qui timent Dominum; Beati omnes qui ſperant in Domino*. Proinde intelligendum eſt vtrâque parte ſententiæ idem, vel ſimile quid ſignificari hoc modo: *Quam abſcondiſti*, id eſt, quam reſeruas apud te tanquam theſaurum quendam abſconditum, vt des aliquando timentibus te. *Et quam perfeciſti*, id eſt, pręparaſti, vel operatus es, vt vertit Hieron. ijs qui timent & ſperant in te. De hoc vide Ianſ. in pſal. 16. Quomodo autem hac Scriptura quidam voluerint abuti ad probandum quod pœnæ damnatorum non eſſent æternæ, vide apud Auguſt. libr. 21. de ciuit. cap 18.

PSAL. XXXI.

v. 1. B*Eati quorum remiſſæ ſunt iniquitates*. Quod propheta non in ſola remiſſione peccatorum conſtituat iuſtitiam, patet ex ſecundo verſu; *Nec eſt in ſpiritu eius dolus*, vbi ſignificatur hominem remiſſo peccato iam in peccato amplius non eſſe, nec dolum, id eſt, malitiam, iam eſſe in eo; ſed ei ſucceſſiſſe contrarium eius; videlicet bonitatem & iuſtitiam.

v. 2. *Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.* Diſputant Scholaſtici an rectè paruulis imputetur peccatum Adæ, hoc eſt, peccatum originale. Et neceſſe eſt reſpondere quod ſic. Nam vt Apoſtolus dicit: *Omnes naſcimur filij iræ*; ſi autem non imputaretur, iam non filij iræ, ſed beati, ſeu iuſti, vt Apoſtolus hunc locum ad Rom. 4. interpretatur, naſceremur. Verum quomodo id iuſtè fiat, cum ipſi paruuli, vt videtur, non peccauerint; paulo maior difficultas eſt. Sed reſpondet Apoſt. ad Rom. 5. dicens: *Sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertranſijt, in quo omnes peccauerunt.* Ecce etiam paruuli in Adam peccauerunt; ſcilicet vt totum genus humanum repræſentante. Vide noſtrum Comment. in dictum locum Apoſtoli ad Romanos.

v. 3. *Quoniam tacui inueterauerunt oſſa mea, dum clamarem tota die.* Duo pugnantia hîc dici videntur: *Quoniam tacui*, &, *dum clamarem*. Quod ita à quibuſdam conciliatur, vt dicant, aliud eum tacuiſſe, aliud eum clamaſſe. Tacuiſſe peccata ſua, clamaſſe & iactaſſe merita ſua. Hieron. ex Hebr. ſic vertit: *Quia tacui, attrita ſunt oſſa mea in rugitu meo tota die.* Alij, *in fremitu meo*. Vbi *tacere* videtur pertinere ad hoc, quod culpam ſuam erubuerit palam profiteri: rugitus autem vel fremitus ad gemitum, & ſuſpiria quotidiana, quibus dolorem ſuum, & conſcientiæ grauamen teſtabatur, licet ipſum peccatum detegere per confeſſionem non auderet. Itaque ſenſus eſt; Dum taceo peccatum meum, celans illud in pectore, *inueterauerunt oſſa mea*, id eſt, omnis virtus mea contabuit, ita vt eſſem tota die in gemitu & ſuſpirijs, quæ naſcebantur ex perturbata & inquieta conſcientia, donec tandem apertè peccatum meum confeſſus ſum. Et hoc eſt quod ſequitur: *Delictum meum cognitum tibi feci &c.*

v. 4. *Conuerſus ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina*. Secundum noſtram verſionem & ſeptuaginta ſenſus eſt. Volutatus ſum in miſeria mea perinde, ac ſi mihi infigeretur ſpina. Ita enim habent ſeptuaginta *in infigendo mihi ſpinam*. Ex Hebræo vertunt: *Immutatus eſt humor meus in ſiccitates æſtiuas.* Cuius ſenſus eſt manifeſtus, videlicet, per hoc, quod peccatum ſuum tegebat, & non confitebatur, paulatim ſuccus omnis & vigor animi elanguerat, & in ariditatem quandam ſpiritus conuerſus fuerat.

v. 5. *Dixi confitebor aduerſum me iniuſtitiam meam Domino, & tu remiſiſti impietatem peccati mei.* Arguunt hinc hæretici non eſſe neceſſarium confiteri ſacerdoti, quandoquidem Deus propter contritionem remiſit peccatum, etiam propter ſolum votum confitendi Deo. Sed *reſpondetur* hîc nihil aliud ſignificari, quam Deum non alligaſſe virtutem ſuam ſacramentis; ſed vehementem illam contritionem Dauidis in pauciſſimis reperiri. Poteſt etiam eſſe ſenſus; & melior; *Dixi confitebor*; quod poſtquam feci; *ecce tu remiſiſti*: quem ſenſum quoque indicat D. Aug. q. 154. ſuper Exodum; quamuis in huius pſalmi enarratione, priori modo verba iſta exponat, reſpiciens ad ſingularem Dauidis contritionem. Sed poſteriori expoſitioni quadrat verſus immediatè præcedens. Additio Cenſoris.

v. 6. *Veruntamen in diluuio aquarum multarum ad eum non approximabunt.* Ambiguum videretur, an ad Deum an ad ſanctũ, de quo dixit: *Pro hac orabit ad te omnis ſanctus*, referendũ hoc ſit. Sed ex tranſlatione Hier. patet ad ſanctum referendum; quæ ſic habet: *Vt dum inundauerint aquæ multæ ad illum non accedant*. Senſus eſt. Etiam Sancti orant Deum pro remiſſione peccatorum. Et per eam hoc conſequuntur, vt quando inundauerint multæ aquæ tribulationum, aquæ illæ, ſeu tribulationes ad eos non accedant; eo videlicet modo, quo ad impios; qui pro ſuis peccatis flagellantur. Similis locus eſt pſalm. 90. *Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.* Ad iuſtum ſermo eſt.

v. 11. *Lætamini in Domino & exultate iuſti & gloriamini omnes recti corde*. In ſecundo & tertio membro repetendum, *in Domino. Exultate in Domino, gloriamini in Domino.* Hebraicè pro *gloriamini* iubilate, ſcilicet Domino.

PSAL. XXXII.

v. 15. Q*Vi finxit ſigillatim corda eorum.* Sigillatim Græcè κατὰ μόνας, id eſt, per ſingula. Hebraicè, *pariter*. Senſus tantum eſſe videtur; omnia, nullo excepto,

v. 17. *Fallax equus ad ſalutem.* Græcè *mendax*. Hebr. mendacium. Senſus eſt: Fallax auxilium; incertum, infirmum in equo, & *in abundantia virtutis ſuæ non*

ſaluabitur,

ſaluabitur, ſcilicet equus, ait Euthymius. At in Hebræo eſt (*eruet*) ſcilicet, equus nequaquam eruet hominem. Et ſic quoque in noſtra verſione, quæ eſt ex ſeptuaginta (*ſaluabitur*) ad hominem referendum eſt. Neque enim de ſalute equi loquitur Pſalmiſta, ſed de ſalute hominis per fortitudinem equi.

PSAL. XXXIII.

v. 3. IN *Domino laudabitur anima mea.* Pro (*laudabitur*) Hebr. eſt, (*laudabit ſe*) id eſt, gloriabitur. Quicunque enim gloriatur, ſeipſum laudat. Sed ne malè id fiat, additum eſt (*in Domino*) Phraſis hæc in pſalmis frequens, vt pſal. 43. *In Deo laudabimur tota Die.* Et pſal. 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo.* Rurſum pſal. 63. *Laudabuntur omnes recti corde,* & pſal. 104. *Laudamini in nomine ſancto eius.*

v. 8. *Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum.* Græcè eſt, παρεμβαλεῖ, id eſt, caſtrametabitur. Quædam miſſalia habent, *immittet Angelum Dominus.* Sed vitioſè, & contra Græcam & Hebræam veritatem, vitio eorum, qui exiſtimabant, verbum (*immittet*) neceſſario poſt ſe habere debere accuſatiuum. Senſus itaque eſt, vt ſignificetur, Angelum Domini per modum caſtrorum omni ex parte protecturum timentes Dominum, ſicut protexit olim caſtra filiorum Iſraël in exitu de Ægypto, & in deſerto.

v. 17. *Vultus autem Domini ſuper facientes mala.* Pro (*vultu*) Græcè eſt πρόσωπον, facies. Nec videtur vis facienda in vocabulo *vultus,* quaſi auſterum quid & durum ſignificet; ſed cum ſit vocabulum indifferens, determinatur per id quod ſequitur, *Vt perdat de terra memoriam eorum.* Sic in bonum accipitur in Canone Miſſæ: Supra quæ placidò ac ſereno vultu reſpicere digneris. Et ſimiliter in præcedenti verſu oculi & aures per ſe nihil benignum ſignificant, ſed benignitas Dei in iuſtos ſignificatur per id quod ſequitur, *in preces eorum,* id eſt, ad exaudiendum eos. Vide etiam 1. Petri 3.

v. 22. *Et qui oderunt iuſtum delinquent.* Et verſu ſeq. *Et non delinquunt omnes, qui ſperant in eo.* Pro (*delinquent*) Græcè vtrobique eſt πλημμελήσουσι. Vox Hebræa ſignificat (*deſolabuntur*). Atque hoc habet ſenſum clariorem.

PSAL. XXXIV.

v. 13. EGo *autem cum mihi moleſti eſſent, induebar cilicio. Humiliabam in ieiunio animam meam.* Secundum noſtram verſionem ſignificatur, quod in tempore anguſtiæ, qua ab inimicis premebatur, non tantum confugerit ad Deum per orationem, & inuocationem auxilij diuini, ſed etiam per voluntariam afflictionem corporis ſui; videlicet induendo cilicium, & humiliando in ieiunio animam ſuam. Hoc exemplum etiam nos docet, quid in anguſtijs conſtituti facere debeamus, & quibus modis opem à Deo petere. Qui ſenſus, quamuis admodum pius ſit, tamen ſecundum lectionem Hebræam non minus, imò & magis pius ſenſus ſignificatur, hic nimirum: *Et ego, quum ipſi infirmarentur, indumentum meum, ſaccus: Humiliabam in ieiunio animam meam.* &c. Quibus verbis ſignificatur magna charitas Dauidis etiam erga ſuos inimicos, ipſum perſequentes. Ipſis (inquit) exprobrantibus mihi, ego corpus meum cilicio, & ieiunijs affligebam, vt Deus illorum vellet miſereri. Et huic ſenſui aptiſſimè reſpondet id quod ſequitur: *Et oratio mea in ſinu meo conuertetur.* Vel ſignificantius ſecundum Hieron. *in ſinum meum reuertetur.* Quod duobus modis accipi poteſt. Vel hoc modo:

A Quia oratio mea pro illis fuſa propter eorum malitiam illis non profuit, ſaltem mihi proderit, & in ſinum meum reuertetur, id eſt, ego orationis meæ fructum capiam. Vel hoc modo. Sicut pro illis ſyncerè & ex animo oraui, non autem malè precatus ſum; ita opto, vt Deus mihi retribuat, & talia mihi præſtet, qualia inimicis meis per orationem ad Deum optaui.

v. 15. *Congregata ſunt ſuper me flagella & ignoraui.* Auguſtinus ſuper hunc pſalmum legit, *ignorauerunt* Item Tractatu 10. in Ioan. *neſciebant.* Græcè οὐκ ἔγνων ambiguum eſt. Hebraicè, *& non cognoui:* ſcilicet conſpirationem eorum contra me. Quod verum eſt ad litteram de Dauide: Chriſtus autem non cognouit, quia fuit tanquam neſciens.

B v. 20. *Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes dolos cogitabant.* Septuaginta habent: Et ſuper iram dolos cogitabant, id eſt, præter hoc quod irati in me erant, etiam doloſè contra me egerunt. Hebræa paulo aliter habent, & ſenſus multo manifeſtior eſt, hoc modo: *Et contra humiles vel manſuetos terræ verba fraudulenta cogitabant.* q. d. me, qui ſumma manſuetudine ſemper cum illis verſatus ſum, fraudulentis verbis, & artibus cogitabant circumuenire.

v. 24. *Iudica me ſecundum iuſtitiam tuam Domine, Deus meus. Quæritur,* quomodo idem propheta alibi dicat: *Non intres in iudicium cum ſeruo tuo, quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens,* pſal. 142. Auguſtinus hunc locum ſic intelligit: Iudica me ſecundum iuſti- C tiam tuam, non meam, id eſt, ſecundum iuſtitiam mihi à te donatam, non ſecundum iuſtitiam, quæ mihi ex lege eſt, quam Apoſtolus detrimentum vocat, & ſtercora. Alij Chriſtum hic loqui interpretantur. At *verior reſponſio eſt,* Dauidem petere ſuam cauſam, non quæ ei cum Deo ſit, propter ſua peccata in Deum commiſſa, ſed quæ ei ſit contra ſuos inimicos, à Deo ſecundum eius iuſtitiam, iudicari. Hunc enim ſenſum manifeſtè exigunt antecedentia, & ſequentia, & maximè illud proximè præcedens: *Exurge & intende iudicio meo, Deus meus, & Dominus meus, in cauſam meam.* In altera vero ſententia pſal. 142. quæ pugnare videtur, loquitur de iudicio, quod eſt inter Deum & hominem, in quo neceſſe eſt hominem D cauſa cadere propter multiplices in Deum offenſiones, ſi non miſericordia temperet iuſtitiam.

v. 27. *Exultent & lętentur qui volunt iuſtitiam meam,* id eſt, qui fauent cauſæ meæ iuſtę. *Et lingua mea meditabitur iuſtitiam tuam;* qua ſcilicet iuſte pro me iudicaſti.

PSAL. XXXV.

v. 5. M*Alitiam autem non odiuit.* Intelligit hoc loco Auguſt. per malitiam, id quod habitat in homine peccatum, id eſt, concupiſcentiam; eamque vult vt odio habeamus, ſicut etiam odit Deus: ſumpto etiam argumento ex pugna, qua ei à nobis reſiſtitur. Et concione 8. in pſal. 118. ad illud: E *Concupiuit anima mea deſiderare &c.* diſertè affirmat odiendam concupiſcentiam noſtram, qua caro concupiſcit aduerſus ſpiritum; & inde probat diligendam eſſe dilectionem Dei. Hinc & Apoſt. Rom. 7. teſtatur ſe odiſſe malum, quod carne faciebat, etſi nullo mentis accedente conſenſu.

v. 7. *Homines & iumenta ſaluabis Domine, quemadmodum multiplicaſti miſericordiam tuam Deus.* Senſus eſt: Tam magna & multiplex eſt bonitas tua, per vniuerſum orbem diffuſa, vt non homines tantum, ſed etiam iumenta ſalues, id eſt, eorum curam habeas, ea

ſuſtentes;

ſuſtentes, & foueas, dans vitam & alimenta. Ne autem putaretur eadem ſalus eſſe communis hominibus & brutis, & homines præ illis nihil amplius habere; addit: *Filij autem hominum in tegmine alarum tuarum ſperabunt.* Vel, vt eſt in Hebræo, *in vmbra alarum tuarum.* q.d. filijs hominum præter ſalutem temporalis vitæ, etiam ſpem dediſti vitæ æternæ, de qua adijcit. *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ &c.*

v. 10. *Quoniam apud te eſt fons vitæ, & in lumine tuo videbimus lumen. Apud te,* perinde eſt ac ſi diceret, Tu es fons vitæ, Et ſimiliter (*in lumine tuo videbimus lumen*) perinde ac ſi dicatur: In te, temetipſum videbimus. Nam Deus eſt ipſum lumen beatum, quod videbimus, & lumen illud non in alio lumine, ſed in ſeipſo videbitur. Videbitur enim non quomodo lumina creata & corporalia videntur per aliquod medium, ſed ſine medio, atque in ſeipſo, ita vt mens immediatè illo lumine perfruatur. Hieron. ſuper Habac. 3. *In lumine tuo videbimus lumen* ſic exponit. In Filio videbimus Spiritum ſanctum. Vult enim hæc verba dici ad patrem tanquam fontem luminis & vitæ.

PSAL. XXXVI.

v. 21. I*Unior fui etenim ſenui, & non vidi iuſtum derelictum, nec ſemen eius quærens panem.* Quomodo id verè dictum eſt, cum non tantum experientia nos doceat, frequenter iuſtos temporalibus ſubſidijs ita deſtitutos vt panem quærere cogantur, ſed etiam manifeſtè nos doceat ſcriptura ſacra. Abraham tempore famis coactum deſcendere in Ægyptum, & panem ibi quærere? Nec ipſe ſolum, ſed & ſemen eius Iſaac & Iacob cum tota familia fame & penuria preſſi, in Ægyptum deſcenderunt panem quærentes, quo ſe & ſuos alerent. Quin & multi Martyres fame enecti leguntur. Nam in martyrologio Romano 12. Ianuarij quadraginta duo monachi fame conſumpti martyrio coronantur, & 3. Iulij S. Hyacinthus Traiani imperatoris cubicularis, in carcere fame extinctus legitur. Similia ſunt 23. Iulij, 4. Octobris, & 22. Decemb. & apud Cyprianum epiſtola 22. quæ eſt Luciani, vbi agitur de quibuſdam martyribus fame necatis.

S. Hieronymus ſuper Amos 8. de hoc ſcripturæ loco agens. Quanti, inquit, martyres in perſecutionibus perierunt fame, & indiguerunt frumento, alimentiſque iſtis corporum? Vnde vt difficultati ſatisfaciat, ſubinfert: Ergo de eo dicit pane qui de cælo deſcendit, quem qui comederit, nec eſurire poterit nec ſitire. Ita ille. S. Auguſtinus intelligit de pane verbi Dei. Hoc pane iuſtus non deſtituitur dum iuſtus manet, quia iuſtus ex fide tanquam ex pane ſuo viuit. Sed hi non videntur eſſe proprij ſenſus huius loci. Notandum eſt, omnia corporalia beneficia iuſtis & ſeruantibus legem promiſſa, eſſe figuras beneficiorum ſpiritualium vel huius vitæ, vel futuræ; & tunc vel maximè impleri quando implentur ea quorum ſunt figuræ: Verbi gratiâ illud: Exod. 12. *Os non comminuetis ex eo,* magis impletur in Chriſto crucifixo, quam in agno paſchali qui erat Chriſti figura. Dicendum ergo iuſtum non derelinqui, nec ſemen eius panem quærere; quia iuſtus in iuſtitia perſeuerans pane illo externæ felicitatis in æternum non fraudabitur, qui panis ſignificatus eſt per panem, vel quemcumque cibum corporalem in lege promiſſum. Dici etiam poteſt ſenſum eſſe: nec ſemen eius quærens panem & non inueniens; non quod nunquam id accidat, ſed quia Deus iuſtorum ſingularem curam habet etiam in temporalibus; iuxta illud: *Pietas ad omnia vtilis eſt, promiſſionem habens vitæ præſentis & futuræ:* & Deus facilius exaudit iuſtos in neceſſitatibus ad ſe clamantes, quam impios. Si tamen contingit, vt iuſtus fame moriatur, vel pro confeſſione nominis Chriſti vel aliter; Deus illud maiori bono compenſat. Quod dum fit, non eſt dicendum quod iuſtus quæſiuit panem & non inuenit; velut ſi quærens argentum inueniat aurum pari pondere, non dicitur fruſtra quæſiuiſſe argentum quaſi quæſitum non inuenerit; felicius enim inuenit quam ſi ipſum inueniſſet argentum. Conferatur autem cum hoc loco quod dicitur pſal. 33. *Non eſt inopia timentibus eum; diuites eguerunt & eſurierunt; Inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono,* ſenſus enim vtrinſque prorſus idem videtur. Conferatur item hic locus cum eo qui eſt Prouerb. 10. *Non affliget Dominus fame animam iuſti.* Et eccleſiaſt. 2. *Reſpicite filij nationes hominum, & ſcitote quia nullus ſperauit in Domino, & confuſus eſt. Quis enim* &c. Qui locus poteſt eſſe huius explicatio. Denique S. Tho. 1. 2. quæſt. 114. art. 10. videtur ſic intelligere: Non vidi iuſtum derelictum, ita vt deeſſet quantum ei expediebat ad perueniendum ad vitam æternam. Similiter intelligit illud pſalmi 33. *Timentes Dominum non minuentur omni bono.*

v. 37. *Cuſtodi innocentiam, & vide æquitatem, quoniam ſunt reliquiæ homini pacifico.* Vel ſic intelligitur, quoniam innocentia & æquitas ſunt reliquiæ homini pacifico; Vel, quoniam homini pacifico ſunt reliquiæ, id eſt, tandem inueniet reliquias, id eſt, mercedem ſuæ innocentiæ. Vel ex Hebræo; quia reliquiæ, ſeu nouiſſimum viro, ſcilicet talis pax. Ita illud, quod mox ſequitur: *Reliquiæ impiorum interibunt* Hebr. nouiſſimum impiorum excidetur. Pagninus ſic vertit: *Merces vniuſcuiuſque pax; merces impiorum ſucciſa eſt.*

AD PSAL. XXXVII. Nihil habebatur.

PSAL. XXXVIII.

v. 5. L*Ocutus ſum in lingua mea, Notum fac mihi Domine finem meum, Et numerum dierum meorum quis eſt; vt ſciam, quid deſit mihi.* Variè hoc exponi poteſt. Vel quod Dauid petierit ſcire numerum dierum, quibus adhuc erat victurus. Quod ſi hic ſit ſenſus, non propterea idem nobis imitandum eſt, vt quis petat à Deo ſibi reuelari ſpacium vitæ ſuæ. Nam Dauid propheta erat, cui à Deo multa reuelabantur, ideoque ex iuſta cauſa videtur etiam huius rei reuelationem petere potuiſſe. Vel accipi poteſt, non de tempore vitæ, ſed anguſtiæ, in qua erat conſtitutus, vt ſenſus ſit: Fac vt ſciam, quamdiu in hac tam graui tribulatione mihi manendum ſit. Atque hoc etiam petierit vt propheta. Quare tertio exponunt, non de certo aliquo numero dierum vel annorum, ſed in genere de breuitate vitę, hoc ſenſu: Fac vt finem vitæ ſemper ante oculos habeam. Vel, Fac vt cogitem ſemper, quam exiguus ſit numerus dierum vitæ meæ, quam breuis ſit hæc vita mortalis. Huic ſenſui ſatis congruunt quæ ſequuntur: *Ecce menſurabiles poſuiſti dies meos, & ſubſtantia mea tanquam nihilum ante te.* Quæ verba non de ſe tantum intelligit, ſed de toto genere humano, quia ſequitur generaliter: *Veruntamen vniuerſa vanitas omnis homo viuens. Veruntamen in imagine pertranſit homo,* quæ verba pertinent ad generalem hominum conditionem.

v. 6. *Veruntamen vniuerſa vanitas, omnis homo viuens.* Illud (*vniuerſa*) apud ſeptuaginta reperitur eſſe numeri pluralis & accuſatiui caſus, ſubaudito κατά. Secundum quæ, hic erit ordo ſententiæ: Omnis

homo

homo eſt vanitas ſecundum vniuerſa, vel omnia. q. d. quicquid humanum eſt; quicquid fit ab homine, & quidquid homo molitur, infirmum, caducum & vanum eſt. Sed iſta diuerſitas numeri & caſus non eſt apud Hebræos in hoc vocabulo. Vnde ſecundum eos accipi poteſt vt libet, vel in ſingulari, vel in plurali: *Veruntamen omnis homo viuens eſt omnis vanitas*, id eſt, perfecta vanitas, vel omni ex parte vanitas, ſicut & ſubiungitur: *In imagine pertranſit homo* q. d. vita eius præterit tanquam imago, & vmbra. Hinc & Iob. 14. *Fugit velut vmbra, & nunquam in eodem ſtatu permanet.*

v. 12. *Opprobrium inſipienti dediſti me. Obmutui & non aperui os meum, quoniam tu feciſti. Amoue à me plagas tuas.* In eo quod dicit: *quoniam tu feciſti*, ſignificat Deum omnis ſuæ pœnæ, tribulationis & anguſtiæ auctorem eſſe, etiam eius quod ab inſipientibus & malis hominibus accidit. Non eſt enim malum quod Dominus non fecerit: malum (inquam) pœnę, non culpæ. Quo pertinet etiam illud præcedens: *Opprobrium inſipienti dediſti me.* Et illud ſubſequens: *Amoue à me plagas tuas.* Mala enim ab inimicis illata plagas Dei vocat. Et hac conſideratione ſilentium ſibi imperat dicens: *Obmutui & non aperui os meum*: ſcilicet ne videar Deo obmurmurare. Sic enim & Ezechias in Cantico apud Iſaiam 38. *Quid dicam cum ipſe fecerit.* Sic enim ibi legendum, non fecerim.

v. 14. *Priuſquam abeam, & amplius non ero.* Solum ſignificatur hac ſententia & ſimilibus, animam hominis non reuerti in corpus ad ſtatum præſentis vitæ: De quo vide plenius ad illud Iob. 7. *Sicut conſumitur nubes, & pertranſit, ſic qui deſcendit ad inferos non aſcendet.*

PSAL. XXXIX.

v. 7. *SAcrificium & oblationem noluiſti, aures autem perfeciſti mihi. Holocauſtum & pro peccato non poſtulaſti: Tunc dixi ecce venio. In capite libri ſcriptum eſt de me* &c. Hæc de Chriſto exponit Apoſtolus cap. 10. ad Hebr. v. 5. & ſeqq. Vide ibidem noſtrum Commentarium.

PSAL. XL.

v. 7. *ET ſi ingrediebatur vt videret, vana loquebatur, cor eius congregauit iniquitatem ſibi*, (*Cor eius*) vtrum pręcedentibus, an ſequentibus iungendum? In Hebr. & Græco ſic diſtingui inuenio, vt præcedentibus iungatur, & commate ſeparetur à ſequentibus. Adde quod Gręcis *cor* (καρδία) fœminini generis eſt, (*ſibi*) ἑαυτῷ maſculini, ſignificans *ſibi ipſi*. Itaque hoc relatiuum non poteſt ad *cor* referri, ſed ad hominem. Quare ſuppoſitum verbi *Congregauit* non erit cor, ſed homo, niſi coactè ſatis relatiuum referas ad *eius* hoc modo: Cor hominis impij congregauit iniquitatē ſibi ipſi, id eſt, homini impio. Vnde miror Ianſenium, Hopperum, Titelmannum, & Suoium hanc conſtructionem elegiſſe. Campenſis videtur iungere verbo præcedenti. Nam illud; *congregauit iniquitatem ſibi*, ſic interpretatur: Addebat ſceleri ſcelus, ſcilicet inimicus meus. Idem indicat textus eius. Conſentit & Gagneius tam textu quam carmine. Et manifeſtè Euthymius priorem conſtructionem, ac ſenſum, pręfert poſteriori: Ita & Lind. Senſus igitur eſt, quod inimicus Dauidis amicitiam ſimulans, cum inuiſeret eum ægrotantem, aliud ore, aliud corde locutus fuerit, & ita ſibi iniquitatem auxerit, peccatum fictæ amicitiæ iungens peccato veræ inimicitię. ſimilia ſunt: *In corde & corde locuti ſunt.* Pſal. 11. *Ore ſuo benedicebant, & corde ſuo maledicebant.* pſal. 61. Sic & alibi homo in corde, vel cor ipſum loqui dicitur.

PSAL. XLI.

v. 3. *SItiuit anima mea ad Deum, fortem, viuum.* Conſtanter cum Clementinis, retinenda vox (*fortem*) id eſt, robuſtum, pro eo quod pridem corruptè legebatur (*fontem*) à fons, occaſione verbi (*ſitiuit*) Nam ita manifeſtè habent ſeptuaginta & plura MS. latina. Sic etiam Hieronymus vertit ex Hebræo, tametſi alij geminatò vertant (*ad Deum, Deum viuum,*) Hebraicè ſunt duo nomina Dei, *Elohim*, & *El.* Et ſimilis locus eſt Iſaiæ 9. Et vtroque loco ſeptuaginta verterunt, *Deus fortis.*

v. 8. *Abyſſus abyſſum inuocat in voce cataractarum ſuarum.* Sententia hæc obſcuritatem habet, quia valdè figurata eſt, quod ad literalem ſenſum attinet. Nam myſticè plures adferuntur ſenſus. Leo ſer. 9. de paſſ. Domini intelligit de veteri & nouo teſtamento, quæ ſibi mutuo atteſtantur. Gregor. libr. 27. Moral. cap. 16. dicit; Abyſſum abyſſum inuocare, eſt de iudicio ad iudicium peruenire, ſcilicet de iudicio propriæ conſcientiæ ad iudicium Dei, quod ſequetur. Quidam etiam ſic exponunt; Abyſſus miſeriæ inuocat abyſſum miſericordiæ, alij aliter. Quod ad literam attinet, ſignificat propheta in exilio longè à ſancto tabernaculo conſtitutus, ſe ita malorum & periculorum mole preſſum eſſe, vt non in vna abyſſo conſtitutus videatur, ſed ſicut fluctus fluctum impellit, ita abyſſus abyſſo ſuperimpoſita videatur; idque in voce cataractarum Dei, id eſt, cum magno ſonitu aquarum è cataractis cæli deſcendentium. Hunc ſenſum indicant verba ſeq. *Omnia excelſa tua & fluctus tui ſuper me tranſierunt.* Nam pro (*excelſis*) multi etiam vertunt (*gurgites*) & Grecè eſt (*eleuationes*) ſcilicet vndarum.

Senſus igitur eſt, Ingentes moles vndarum & fluctuum, id eſt, variarum tribulationum & calamitatum ſuper me tranſierunt, me vrgent & premunt. Itaque hac figurata locutione duorum verſuum ſignificare voluit, multitudinem & magnitudinem anguſtiarum quibus erat inuolutus.

AD PSAL. XLII. Nulla erat Annotatio.

PSAL. XLIII.

v. 13. *VEndidiſti populum tuum ſine precio. Et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Sine precio, id eſt, gratis tradidiſti eum in manus hoſtium, iuxta illud Iſaiæ 52. *Gratis venundati eſtis.* q. d. In tantum diſplicuit Deo populus iſte, peculium eius, propter peccata ſua, quibus ſe vilem fecit, vt à Deo abdicatus ſit, & alienatus, & in manus aliorum dominorum tranſlatus, nullo accepto precio. Et idem ingeminatur, cum ſubiungitur: *Et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Vbi Hebr. eſt: *Et non multiplicaſti in precijs eorum*, id eſt, nihil tibi acceſſit ex pretijs eorum; quia nimirum pretia nulla accepiſti, ſed tradidiſti gratis, vt dictum eſt. Alij vtrumque exponunt de lucro. Nam & illud (*ſine pretio*) verti poteſt ex Hebr. (*ſine lucro*). Tum ſenſus erit. Vendidiſti populum tuum, ſed ex ea venditione non feciſti lucrum, nec exindè factus es ditior. Ac ſi dicat: Commutaſti populum tuum aliquo pretio, ſed nullum tibi inde acceſſit fœnus. Vide Genebrardum. Ianſenius in paraphraſi miſcet vtrumque ſenſum. Sed prior nobis magis placet propter loca ſimilia Iſaiæ 52. & 55. quæ ſignificant gratuitam omninò venditionem & emptionem: & quia reuera fingere

non

non poſſumus quod pretium ex populo ſuo vendito A Deus receperit.

PSAL. XLIV.

v. 2. F*Ructauit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.* Titulus pſalmi eſt inter cætera: *Canticum pro dilecto.* Secundum Hebræos poſteriores epithalamium eſt, ſeu carmen nuptiale nuptiarum Salomonis, & filiæ Pharaonis. Sed ſecundum Chriſtianos expoſitores, nuptias decantat Chriſti & Eccleſiæ, quam ſibi Filius Dei per incarnationem deſponſauit. Quanquam non eſt negandum, quin hiſtoria de nuptijs Salomonis, & filiæ Pharaonis, occaſionem dederit conſcribendo huic pſalmo, ſicut & B Cantico Canticorum. Quod autem Pſalmus totus ad literam de Salomonis nuptijs intelligi non poſſit, ſatis ex ipſius pſalmi quibuſdam verſibus perſpicuum eſt, potiſſimum tribus; quos ſuis locis mox ponemus. Vnde & Targum Iudæorum & antiquiores aliquot Rabbini, de Meſſia quoque hunc pſalmum interpretantur.

v. 7. *Sedes tua Deus in ſæculum ſæculi, virga directionis virga regni tui.* Sanè ad regem ſponſum ſermonem dirigi, qui vocatur hic Deus (quod nunquam Salomoni tributum eſt) patet ex præcedentibus & ſequentibus. Quidam hoc eludere volentes dicunt, quod (*Deus*) eſt nominatiui caſus, hoc ſenſu; Deus eſt ſedes tua in ſæculum ſæculi. Quibus reſpondendum eſt contortam illam eſſe expoſitionem, & con- C ſuetudini loquendi Scripturæ contrariam. Quia ſæpe quidem legimus, cælum, terram, Angelos, homineſque iuſtos eſſe ſedem Dei; ſed nuſquam legitur, Deum eſſe ſedem hominis, neque vlla phraſis Scripturæ hoc habet. Deinde Apoſt. ad Hebr. 1. hunc locum profert ad probandam Chriſti diuinitatem. Itaque non alius hic ſenſus agnoſcendus eſt, quam ô Deus ô Chriſte ſponſe, tu es Deus, & Dei filius, & tua ſedes, id eſt, ſedes regni tui eſt in ſæculum ſæculi. Hebr. *in æternum & vltra.* Per quod ſignificatur abſoluta & interminabilis æternitas.

v. 12. *Et concupiſcet rex decorem tuum, quoniam ipſe eſt Dominus Deus tuus.* Ecce ſecundum argumentum, pſalmum hunc non de Salomone, ſed de Chriſto eſſe intelligendum, vtpote quod ſponſus vocetur Domi- D nus Deus ſponſæ. In Græco quidem & Hebræo, tantum poni videtur: *Quoniam ipſe eſt Dominus tuus,* ſed tamen ponitur illud nomen, quod communiter & in Pſalmis, & alibi Deo tribuitur; videlicet Adonai.

v. 16. *Adducentur in templum regis.* En tertium argumentum, quod rex iſte & ſponſus Deus eſt: quia templum ſolius Dei eſt. Vide noſtra in 1. cap. ad Hebr.

PSAL. XLV.

v. 6. D*Eus in medio eius, non commouebitur.* Senſus eſt. Deus tanquam in medio ciuitatis ſuæ exiſtens cuſtodit, fouet, protegit, & conſeruat E eam; & proinde ciuitas ipſa non commouebitur, id eſt, à proſpero ſtatu ſuo non dimouebitur. Ita enim frequentiſſimè commoueri in ſacris literis accipitur. Nempe, vt ponatur comma poſt illud, *Deus in medio eius,* ac deinde legatur; *Non commouebitur,* ſcilicet ipſa ciuitas. Nam commoueri, aut non commoueri, non rectè videntur Deo tribui, ſed (*non commoueri*) in felicitate hominis iuſti ferè ponitur. Sic pſal. 14. *Qui facit hæc, non mouebitur in æternum,* Et pſal. 20. *Quoniam rex ſperat in Domino, & in miſericordia altiſſimi non commouebitur.*

PSAL. XLVI.

v. 5. S*Peciem Iacob, quam dilexit:* Pridem in maſculino legebatur (*quem*) ſed rectè Sixtina biblia reſtituerunt fœmininum (*quam*) Nam ſic Græca habent τὸ κάλλος Ἰακὼβ, ὃν ἠγάπησεν, id eſt, pulchritudinem Iacob, quam dilexit. Sic & Hieron. Gloriam Iacob quam dilexit. Paguinus tamẽ, Arias, & alij nonnulli ex Hebręo verterunt in maſculino (*quem*) quod relatiuum Hebraicum ſit omnis generis, vt annotat Genebr. Sed ſenſus ferè eodem recidit, maximè ſi per ſpeciem Iacob, Hebræa phraſi intelligas ipſum Iacob ſpecioſum.

v. 7. *Pſallite Deo noſtro, pſallite, pſallite regi noſtro, pſallite, quoniam rex omnis terræ Deus, pſallite ſapienter.* Græcè eſt (*intelligenter*) quomodo etiam habet Auguſt. Hebr. ſonat, (*eruditè*) quomodo vertit Hieron. Itaque hæc tria; videlicet vt pſallamus ſapienter, intelligenter, & eruditè, in omni officio pſallendi potius intelligamus debere eſſe coniuncta. *Eruditè*, ad artem pſallendi pertinet. Nam ſicut eſt ars pulſandi citharam, ita eſt & ars quędam pſallendi, non tantum in pſalterio inſtrumento muſico, verum etiam ſicut nos quotidie facimus ſola voce ſine alio externo inſtrumento. Huc ergo pertinet debita pſalmorum pronuntiatio, velut conueniens verborum ac ſyllabarum diſtinctio, interpunctio & mora, & vocis modulata eleuatio; & quidquid ad decentem & perfectam pronuntiationem ſpectat. *Intelligenter* verò pſallit, qui quod legit, intelligit, & ad ea quæ legit, attendit. *Sapienter* denique pſallit, qui quodam deuotionis affectu fertur ad ea quę verbis illis ſignificantur, quę pſallit, & cui verba illa diuina ſapiunt, & ſuauia ſunt, & in illis ſpiritualem percipit delectationem.

v. 10. *Principes populorum congregati ſunt cum Deo Abraham: quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati ſunt. Quæritur* qui ſint dij fortes terræ, quos dicit vehementer eleuatos? Auguſt. intelligit de populo Iudaico, quem Deus ſibi peculiarem elegerat, & exponit hoc modo. Principes populorum congregati ſunt cum Deo Abraham, id eſt, principes gentium imitati ſunt fidem Abrahæ; idque propterea, quia dij fortes terræ, id eſt, populus Iudaicus per ſuperbiam ita eleuatus eſt, vt Chriſtum à ſe reiecerit. Vt impleatur illud: *Venient ab Oriente & Occidente, & recumbent cum Abraham &c. Filij autem regni eijcientur foras.* Hieronymus vertit: *Quoniam dij, ſcuta terræ, vehementer eleuati ſunt,* id eſt, protectores terræ. Et ſenſus eſſe videtur. Quantumcunque dij terrarum eleuati ſunt, tamen totus mundus congregabitur cum Deo Abraham. Alij ſic: Quoniam dijs protectoribus terræ longè ſuperior eſt; ſcilicet Deus Abraham. Et hic ſenſus eſt apertiſſimus. Hebr. ad verbum ſic: *Quoniam Dei, ſcuta terræ, vehementer eleuatus eſt,* vt hic ſit ſenſus: *Quoniam* (ipſius) *Dei ſcuta,* (id eſt, protectiones) *terræ; vehementer* (enim) *eleuatus eſt.*

PSAL. XLVII.

v. 3. F*Vndatur exultatione vniuerſæ terræ mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni.* Multi codices habent, vt illud *Mons Sion, latera Aquilonis* conſtruatur cum ſequentibus, non cum præcedentibus. Nam ſuppoſitum verbi (*fundatur*) videtur eſſe (*ciuitas*). Hoc enim præceſſit: In ciuitate Dei noſtri. Vide Hebræa. Coniunguntur autem; *Mons Sion, latera Aquilonis*, ſcilicet, quia mons Sion ſitus eſt ad plagam ciuitatis Ieruſalem Aquilonarem.

PSAL. XLVIII.

v. 8. **F**Rater non redimit, redimet homo? non dabit Deo placationem ſuam. Priori loco per præſens legendum eſſe, (*redimit*) patet ex Græco. Hebræa ſic ſonant: *Fratrem non redimendo, redimet vir?* Et ſenſus eſt. Nemo vel fratrem ſuum vllo pretio redimere queat à morte. Sic & quod ſequitur: *Non dabit Deo placationem ſuam*, Hebr. eſt, propitiationem: q. d. nihil dare poterit, quo Deus propitietur, vt immunem faciat ipſum, vel fratrem à morte. Dicit autem iſta, vt oſtendat vanitatem diuitiarũ; & quam ſtultè faciant, *qui* (vt ſuperiori verſu dicitur) *confidunt in virtute ſua, & in multitudine diuitiarum ſuarum gloriantur.*

v. 15. *Et dominabuntur eorum iuſti in matutino.* q. d. maturè & breui futurum eſt, vt iuſti eorum dominentur. Eſt enim Hebræa phraſis, *Manè*, ſeu in matutino, pro eo quod eſt maturè ac properè. Ita & pſal. 100. v. vlt.

PSAL. XLIX.

v. 1. **D**Eus deorum Dominus locutus eſt: Quidam ſic verti poſſe putãt ex Hebræo: Deus, Deus, Deus locutus eſt, & hoc modo apertè inſinuari perſonarum Trinitatem in Deo, eo quod Hebraicè ſit, *El, Elohim, Iehoua*, quæ ſingula ſunt Dei nomina. Sed cauſam relego ad eius linguæ peritiores, vt illi iudicent, vtrum Scripturæ phraſis hoc, aut patiatur, aut requirat. Certè alibi verus Deus vocatur Deus deorum, vt Deuter. 10. Eſther 14. Dan. 2. 3. & 11. & in pſalmis frequenter. Ianſenius hoc loco Deum Deorum interpretatur Deum Iudicum. Nam Iudices in ſcripturis Dij aliquoties appellantur, etiam in pſalmis. At idem Ianſenius in pſalm. 135. cenſet dici Deum Deorum, etiam eorum, qui falſo putantur Dij, quia eſt ſuper omnes, id eſt, omnibus maior. Et hic videtur verus ſenſus. Quod & oſtenditur ex aliis Pſalmis, vt 85. *Non eſt ſimilis tui in dijs Domine*, & 94. *Magnus ſuper omnes deos*, & inprimis ex pſal. 95. vbi dicitur: *Terribilis ſuper omnes deos*, vbi manifeſtum eſt prophetam loqui de falſis dijs gentium; ſequitur enim: *Quoniam omnes dij gentium dæmonia.* Vide etiam ad Deuter. 10.

v. 5. *Congregate illi ſanctos eius, qui ordinant teſtamentum eius ſuper ſacrificia.* Hebr. *Congregate mihi pios meos, ferientes pactum meum ſuper ſacrificium.* Videri poſſet per ſanctos intelligi Angelos, per quos datum eſt pactum legis, teſte Stephano in Actis, & Paulo ad Galat. Sed obſtat, quod ipſis Angelis hæc dici videntur; vt ipſi ſcilicet congregare iubeantur iſtos ſanctos, ſicut & Matth. 24. dicitur: *Et mittet Angelos ſuos, & congregabunt electos eius.* Adde quod Angeli fuerunt miniſtri in danda lege, ſed homines, qui legem acceperunt, propriè dicuntur pepigiſſe fœdus cum Deo de lege ſeruanda. Item Stephanus & Paulus loquuntur de lege Decalogi, non de legibus ſacrificiorum poſteà ſeparatim Moyſi traditis, poſtquam populus peccaſſet in vitulo aureo.

v. 16. *Et inuoca me in die tribulationis, eruam te & honorificabis me.* Quidam illud: *Honorificabis me*, referunt ad ſuperius illud: *Et inuoca me*, hoc ſenſu: Inuocando me præſtabis mihi honorem. Sed magis videtur ad id quod proximè præcedit, referendum, vt ſit ſenſus: Cum inuocaueris me, eruam te de tribulatione: tu verò liberatus à periculo gratias mihi ages, & agendo gratias honorificabis me.

A

PSAL. L.

v. 1. **M**Iſerere mei Deus, ſecundum magnam miſericordiam tuam. Pſalmi huius celeberrimi argumentum ſatis indicat iſte eius titulus: *Pſalmus Dauid, cum venit ad eum Nathan propheta, quando intrauit ad Bethſabee.* Igitur hoc pſalmo Dauid canit pœnitentiam Deo, ſuper adulterio, & homicidio à ſe commiſſo. Nam vtroque grauiſſimè Deum offenderat, & de vtroque reprehenſus fuerat à Nathan. *Dicet* aliquis. Dixerat ei Nathan 2. Reg. 12. *Tranſtulit Deus peccatum tuum.* Quomodo ergo illius peccati adhuc petit à Deo remiſſionem? Ad hoc duobus modis *reſpondetur.* Quidam ſic reſpondet. Quanquam remiſ-
B ſam eſſe ſibi culpam intelligeret, dicẽte ſibi Nathan: *Tranſtulit Dominus peccatum tuum*; intelligens tamen cui pœnæ obnoxius eſſet, miſericordiam à Deo poſtulat, & ad vitæ puritatem atque nouitatem ſe inſtaurari precatur. Qui cum dicere videatur, quod petat remiſſionem pœnæ temporalis; huic obſtat, quod pœnæ temporales non fuerint ei poſteà remiſſæ, ſed luere eas debuit. Nam & filius, qui natus erat ei, mortuus eſt, & perſecutiones grauiſſimas ſuſtinuit, tum à proprio filio, tum ab aliis. Et quæcumque Nathan prædixit ei euentura, euenerunt. Vnde alij reſpondent, quod illud; *Tranſtulit Deus peccatum tuum*, more prophetico dictũ ſit pro, Mox transferet Deus peccatũ tuum, ita vt mortem æternam non incurras; de qua addiderit, *Non morieris.* Sic Ambroſ. in Apo-
C logia Dauid. Et eſt propheticus loquendi modus vt propter certitudinem ſæpè præteritum ponatur pro futuro. Alij exponunt hoc dictum de morte temporali. Hanc enim Dauid euaſit, permanens in regno, vſque ad ſenectutem, & moriens in pace. Prædixit ergo propheta transferẽdum peccatum eius, ſed hoc ipſum, mediante hac tam ſupplici eius prece.

v. 6. *Tibi ſoli peccaui, & malum coram te feci, vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.* Illud, *vt iuſtificeris* ſi iungatur cum verbis proximè præcedentibus, & malum coram te feci, tunc illud (*vt*) non cauſam ſignificabit, ſed euentum, hoc ſenſu: Tibi ſoli peccaui, & ſic tamen futurum eſt, vt dum mihi etſi peccanti promiſſa ſeruas, appareat apud omnes
D iuſtitia tua, & vincas iniqua aliorum de te iudicia. Clarior quoque erit ſenſus, ſi per hyperbaton referatur ad verba ſuperiora. *Miſerere mei Deus &c.* hoc ſenſu, Miſerere mei, & dele iniquitatem meam, & ne perdas me iam pœnitentem, vt iuſtus & verax appareas in tuis promiſſionibus, quibus remiſſionem peccatorum promiſiſti omnibus verè, atque ex animo dolẽtibus de peccatis admiſſis. Vel etiam (reſpiciendo ad aliam promiſſionem ſpecialiter ipſi Dauid factam) vt appareas verax in promiſſione mihi & poſteritati meæ facta; videlicet de ſemine meo poſt me regnaturo, de regno meo ſtabiliendo in æternum, & Chriſto promiſſo ex ſemine meo naſcituro. Nam de illis promiſſionibus valde ſolicitus erat Dauid.

v. 9. *Auditui meo dabis gaudium & lætitiam*, id eſt,
E facies me audire læta nuntia, vnde futurum vt qui mœrore conficiebar & tabeſcebam, totus exiliam præ gaudio.

v. 19. *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non deſpicies.* Videri hic poſſet, vbi eſt cor contritum, ibi quoque ſtatim adeſſe remiſſionem peccatorum; ſed non ita eſt ordinariè. Nam dicitur tantum ſacrificium quod Deus non deſpicit; ſicut & orationes, & eleemoſynæ quodammodo ſunt ſacrificia; quæ etſi fiant, & Deo ſint gratiſſima, tamen non ideo mox conſequitur remiſſio

peccatorum; vt patet in Cornelio Centurione; cui etſi horum intuitu, non tamen niſi poſteà remiſſa ſunt peccata.

PSAL. LI.

v. 3. *QVid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate? Tota die iniuſtitiam cogitauit lingua tua.* Ex Hebræo vertunt hoc modo Pagninus & alij. Cur gloriaris in malitia, ô potens in iniquitate? Miſericordia Dei eſt omni die. Vide nihilominus Genebrardum defendentem noſtram verſionem vt Hebræo fonti conformem.

v. 11. *Confitebor tibi in ſæculum, quia feciſti, & exſpectabo nomen tuum, quoniam bonum eſt in conſpectu ſanctorum tuorum.* An ſic: Exſpectabo nomen tuum in conſpectu ſanctorum tuorum, quoniam bonum eſt? An vero ſic; quoniam bonum eſt in conſpectu ſanctorum tuorum? Item an *ſanctorum* generis maſculini, an verò neutri? Ianſen. maſculinum accipit, & iungit cum (*bonum eſt*). Hopperus maſculinum quoque intelligit, ſed illud (*in cõſpectu ſanctorum*) iungit cum ſuperioribus. Pagninus ex Hebræo, *coram miſericordibus ſuis.* Et videtur ſenſus eſſe, Confitebor tibi, & nomen tuum, quoniam bonum eſt; exſpectabo palam apud ſanctos tuos, quos miſericordiæ ac bonitatis tuæ beneficiis proſequeris, vt *miſericordes* paſſiuè accipiatur, pro iis in quos miſericordia præſtatur.

PSAL. LII.

v. 4. *OMnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt &c.* Hæc & alia his ſimilia refert Apoſtolus Rom. 3. Vide ibidem noſtrum Commentarium.

PSAL. LIII.

v. 3. *DEus in nomine tuo ſaluum me fac.* In nomine tuo, id eſt, in virtute tua. Sequitur enim expoſitio. *Et in virtute tua iudica me,* id eſt, per virtutem & potentiam iudica pro me contra inimicos meos, debellans, & conterens eos.

v. 9. *Quoniam ex omni tribulatione eripuiſti me, & ſuper inimicos meos deſpexit oculus meus.* Pro *deſpexit,* Hebr. eſt, *vidit.* Deſpicere enim non ſignificat hic contemptum, quamuis etiam non ſit ille incommodus ſenſus, vt dicat ſe contempſiſſe inimicos ſuos, tanquam inualidos, & qui proditione ſua ei nocere non potuerint; ſed eſt videre, inſpicere. Et ſenſus eſt. Oculus meus vidit vltionem ſuper inimicos meos; Et ita eripuiſti me de manibus eorum, vt etiam vltionem eorum viderim; iuxta illud Hierem. *Videam vltionem tuam ex eis.* Itaque ſignificat impletum in eos, quod paulo ante optabat: *Auerte mala inimicis meis, & in veritate tua diſperde eos.*

PSAL. LIV.

v. 16. *ET deſcendant in infernum viuentes.* Infernus in genere ſignificat infera loca. Quidam hic ſepulchrum intelligunt. Sed videtur omninò ſic intelligendum, quod hic dicitur, quomodo illud, quod eſt Num. 16. de Dathan & Abiron, qui hiatu terræ viuentes abſorpti ſunt. Vide eius loci Notat. Nam ad eam hiſtoriam hic alluditur.

v. 19. *Redimet in pace animam meam, ab his, qui appropinquant mihi, quoniam inter multos erant mecum.* Auguſt. legit, *in multis,* in neutro genere, & intelligit verſum de hæreticis, qui in multis ſcilicet ſunt cum

A Catholicis, vtpote quia multa cum iis habent communia, vt ſcripturas, ſacramenta aliqua, ceremonias, denique multorum articulorum quaſi fidem: Non tamen omnia; nempe non ea, propter quæ ſunt hæretici. In Hebræo habetur: *Quoniam in multis fuerunt mecum.* Pagninus vertit: *Quoniam multi ſunt mecum.* Hieron. Multi enim fuerunt aduerſum me. In Græco: quia in multis erant mecum: vbi vox (*multis*) tam neutro, quàm maſculino genere accipi poteſt, quæ Græcè eſt πολλεῖς, ad vtrumque ambigua.

PSAL. LV.

CVm tenuerunt eum Allophyli in Geth. Allophyli dicuntur Philiſthæi, Latinè alienigenæ, quo
B nomine iidem ſignificantur pſalmis 59. 82. 86. & 107. idque ex verſione ſeptuaginta iuxta quam eccleſia pſalmos legit. Nam in Hebręo ſemper eſt illud nomen quod Philiſthiim vel Philiſthęi Latinè reddi ſolet. Hieronymus quidem hoc loco vertit Allophylos, at reliquis quatuor locis Philiſthęos aut Paleſtinam. Sed quæritur quid ſecuti interpretes ſeptuaginta pro Philiſthæis dixerint Allophylos, cum nec vox Hebraica ſi eam interpreteris, hoc ſonet? Videtur dicendum quod quo tempore ſeptuaginta interpretes verterunt biblia, Philiſthæi fuerint quaſi proprio ac peculiari nomine à populo Iudaico vocati alienigenæ, ſiue quia vicini erant illi populo, & tamẽ gente ac genere plane diuerſi, & cum quibus eorum maiores ferè cõtinua bella geſſiſſent; ſiue quia etiam
C ipſis Chananæorum populis erant alienigenæ ſeu gentis alienæ homines. Non enim Philiſthæi ex Chanaan filio Cham progeniti fuere, vt cæteri terræ illius incolæ, ſed ex Meſraim alio filio eiuſdẽ Cham, vt habemus Gen. 10. & 1. Paralip. 1.

v. 8. *Sicut ſuſtinuerunt animam meam, pro nihilo ſaluos facies illos &c.* Sic quidem Gręca, q. d. ſicut ſuſtinuerunt, id eſt, exſpectauerũt animam meam, pro nihilo ſaluabis eos. Quod Auguſt. ſic intelligit, *pro nihilo,* id eſt, gratis ſaluos facies eos, non ex meritis ipſorum, quæ non erant niſi mala. At ex Hebræo longè alius apparet ſenſus. Sic enim ſonat: *Super iniquitatem euaſio eis?* Pagninus. *Num propter iniquitatem euaſio erit eis?* Hieron. quia nullus eſt ſaluus in eis. Miror Ianſe-
D nium non meminiſſe huius varietatis. Sed & notandum, quod in noſtris eſt (*pro nihilo*) non ſic dictum quomodo pſal. 80. *Pro nihilo forſitan inimicos eorum humiliaſſem.* Nam in Hebræo vocabula ſunt prorſus diuerſa. Vide eius loci annotat.

v. 11. *In Deo laudabo verbum; in Domino laudabo ſermonem.* Hebr. iiſdem verbis repetitur, *Laudabo verbum.* Intelligitur autem Verbum Dei, ſicut ſuperius expreſſerat: *In Deo laudabo verbum, eius* ſcilicet, ſecundum Hebr. loco eius quod nos habemus v. 5. *In Deo laudabo ſermones meos.* Sẽſus eſt, In Deo & per Deum laudabo, vel, in Deo ſperans laudabo & prædicabo verbum promiſſionum eius ad me factum per Samuelem & Nathan prophetas. Alij verbum pro re
E accipiunt, hoc ſenſu; Boni conſulam etiam cum laude, quicquid mihi Deus immiſerit, ſiue proſperum ſiue aduerſum.

PSAL. LVI.

v. 7. *FOderunt ante faciem meam foueam.* Non eſt ſenſus, ante faciem meam, id eſt, me inſpiciente; ſed ante me, & mihi; & in via mea, qua eram iturus; vt in foueam mihi paratam inciderem. Sic alibi. *In via qua ambulabam, abſconderunt laqueum mihi,* pſal. 141.

PSAL. LVII.

v. 9. **S**Icut cera, quæ fluit, auferentur, ſupercecidit ignis, & non viderunt ſolem. Priorem partem vertit Hieron. *Sicut vermis tabefactus pertranſeant*. Alij cochleam, vel limaceam vertunt; ſimilitudine rei quæ æſtum ſolis ferre non poteſt, cuiuſmodi eſt vel cera, vel limax; & ſignificatur interitus impiorum coruſcante lumine diuinæ iuſtitiæ. Porrò pro eo, *ſupercecidit ignis &c.* Hieron. ſic: *quaſi abortiuum mulieris quod non vidit ſolem*. Hic ſenſus clarus eſt. Secundum lectionem noſtram, ſenſus eſſe poteſt: Cecidit ſuper eos ignis vindictæ diuinæ, ità vt penitus extincti ſolem non amplius viderent.

v. 10. *Priuſquam intelligerent ſpinæ veſtræ rhamnum, ſicut viuentes, ſic in ira abſorbet eos.* Obſcurus locus. Hebr. ſic ſonat: *Priuſquam creſcant ſpinæ veſtræ in rhamnum, quaſi viuentes, quaſi in ira tempeſtas rapiet eos.* Eſt autem mutatio perſonæ etiam in eadem ſententia, quod apud Hebræos non eſt rarum. Nam primò primam facit perſonam, deinde tertiam. *Spinæ veſtræ --- abſorbet eos*, pro eo quod diceret, *abſorbet vos*, vel *abſorbebit vos*. Sēſus ergo eſt: Priuſquam veſtræ ſpinæ adhuc teneræ & exiguæ excreuerint, & adoleuerint in ramnum iuſtæ magnitudinis, in ſyluam ſpinoſam, id, inquam, priuſquam fiat, tempeſtas iræ diuinæ rapiet vos, ſuccidet vos, & auferet de terra; quaſi diceret: non ſinet Deus malitiam veſtram ad perfectionem peruenire, ſed ſuccidet vos adhuc in prima ætate: *ſicut viuentes*, id eſt, ſicut ſucciduntur, qui ſunt in flore vitæ, quibus adhuc lubet viuere. Auguſtinus pro (*intelligerent*) legit (*producerent*). Qui ſenſus conuenit etiam cum Hebræis.

v. 11. *Lætabitur iuſtus cum viderit vindictam, manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris.* Lætabitur non delectatione miſeriæ alienæ, quod eſt crudelitatis, ſed amore iuſtitiæ diuinæ. Porrò pro eo quod dicitur: *Manus ſuas lauabit &c.* Hebraicè eſt (pedes) & eodem redit. Senſus enim eſt; ſatiabitur vindicta ſumpta de impiis, eo quod ſanguis impiorum fundetur vſque ad ſatietatem vindictæ, ita vt iuſti etiam manus & pedes, ſi vellent, in ſanguine eorum intingere & lauare poſſent.

PSAL. LVIII.

v. 7. **C**Onuertentur ad veſperam, & famem patientur vt canes, circuibunt ciuitatem. De Iudæis dicitur, vt plærique exponunt, qui ad veſperam, id eſt, in fine ſæculi ad Chriſtum conuertentur. Sic Hieronymus, Caſſiodorus, & alij plures in hunc locum. Vide etiam noſtra in 4. ſentent. diſt. 47.

v. 11. *Miſericordia eius præueniet me*. Vide ſuprà ad illud pſalmi 22. *Miſericordia tua ſubſequetur me*. Item ad illud Eſther 15. *Conuertitque Deus ſpiritum regis in manſuetudinem.*

v. 17. *Et exultabo mane miſericordiam tuam*. Ita legendum cum vltima vocali (*u*) non cum prima (*a*) *exaltabo*, vt ante correctionem Sixtinam paſſim legebatur. Sic enim cogunt Græca, & multa etiam MS. Latina. Sic & pſal. 50. *Exultabit lingua mea iuſtitiam tuam.* Niſi quis putet Hier. caſtigantem pſalterium, dediſſe (exaltabo) quod eſt conforme Hebræo. Additio eſt Cenſoris.

PSAL. LIX.

v. 5. **P**Otaſti nos vino compunctionis. Videlicet, aceto. Nam acetum ex vino eſt, & acore ſuo pungit ſenſum guſtus. Alij aliter. Vide Genebrardum. Verſio Vatabli habet, vinum lethale.

A v. 10. *Moab olla ſpei meæ*. Hebr. *Moab olla lotionis meæ*, q. d. erit velut olla ſeu peluis in qua manus lauare ſoleo, erit mihi inſtar vilis mancipij. Vide an non matula ſignificetur per ollam lotionis; conſule Genebrardum.

AD PSAL. LX. Nihil erat annotatum.

PSAL. LXI.

v. 2. **N**On mouebor amplius. Idem eſt cum eo quod infra dicit, *non emigrabo*. Quin vtrobique totus verſiculus penè idem eſt. Significat autem non futurum amplius vt ob perſecutiones hoſtium cogatur velut errabundus ſubinde è loco in locum migrare; & vt ſemel dicam, ſtabilem quietem ſibi à
B Deo pollicetur.

v. 5. *Veruntamen pretium meum cogitauerunt repellere, cucurri in ſiti, ore ſuo benedicebant &c.* Pro (*pretium*) Græcè eſt τιμὴν, quod & pretium ſignificat & honorem; ſed ex Hebræo magis apparet honorem ſignificari. Vox enim Hebræa ſignificat, (*exaltationem*). Cæterum quod dicitur (*cucurri in ſiti*). Græcè eſt ἔδραμον, quod ambiguum eſt, ad *cucurri*, & *cucurrerūt*. In Hebræo nulla eſt ambiguitas. Habetur enim ibi verbum tertiæ perſonæ pluralis numeri. Ambroſius quoque lib. 5. de fide cap. 7. legit: *cucurrerunt in ſitim*. Hebr. eſt: *Dilexerunt mendacium.*

v. 6. *Ab ipſo patientia mea*. Hebraicè, *exſpectatio mea* ſeu *præſtolatio mea*, vt vertit Hieronymus. Senſus autem eſt: A Deo mihi, vel tibi ô anima mea, ve-
C nient bona quæ patienter exſpecto.

PSAL. LXII.

v. 2. **S**Itiuit in te anima mea; quam multipliciter tibi caro mea. In terra deſerta, inuia, & inaquoſa; ſic in ſancto &c. Obſcuritatem parit incommoda diſtinctio. Nam illud (*in terra deſerta &c.*) iungendum omnino videtur cum præcedenti. Item pro eo (*quam multipliciter tibi caro mea*) Hieron. & alij ex Hebræo vertunt: *Deſiderauit te caro mea*. Secundum noſtram quoque verſionem ſubaudiendum videtur, (*deſiderauit*) vel aliquid ſimile. Et hic erit ſenſus: Sitiuit ad te anima mea, vehementerque ac multipliciter deſi-
D derauit te caro mea, ſcilicet in terra deſerta, inuia & inaquoſa, id eſt, tota virtute corporis & animi deſiderauit te, idque dum verſor in exilio; in terra deſerta &c. Ac deinde ſequatur, *Sic in ſancto apparui tibi*. q. d. Eò tendit omne meum deſiderium, vt aliquando in ſanctuario coram te appaream; vt ibi videam virtutem tuam & gloriam tuam, vt eam liceat tunc mihi in cœtu ſanctorum prædicare & celebrare. Hinc & aliqui ſic vertunt: *Sic vt in ſancto appaream tibi.*

v. 10. *Introibunt in inferiora terræ, tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt*. De hoſtibus hoc dicit, & Hieron. vertit imprecatiuè, *Introëant in extrema terræ*, id eſt, moriantur & pereant. *Partes vulpium erunt*, vel (*pars*) Hebr. id eſt, cadauera eorum vorabuntur à vulpibus, aliiſque beſtiis, iiſque cedent in
E ſortem.

v. 12. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo*. Non ſignificatur, quod quiſquis per Deum iurat, rectè faciat, ſiue verum, ſiue falſum iuret; ſiue circumſpectè, ſiue temerè & ſine cauſa; Sed figuratè ponitur actus exterior pro interiori, videlicet iuramentum per Deum, pro cultu interiori, quo ſolus Deus populi illius, pro vero Deo agnoſcatur. Itaque ſenſus eſt. Quicunque Deum verum colit & veneratur, ille *laudabitur*, id eſt, publicè ab omnibus agnoſcetur, talem eſſe laude dignum. Aut ſenſus hic eſſe poteſt per

negationem, laudabuntur omnes qui quando iurandum eſt non iurant niſi in vero Deo, non autem in idolis.

PSAL. LXIII.

v. 8. A*Ccedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* De hoc loco ita F. Lucas: Non iudicarunt Romani Correctores præpoſitionem (*ad*) commutandam cum coniunctione (&) quod alij multi iudicant. Sic ille. Videtur Anthor libri de oper. Cardinal. apud Cyprianum in præfat. legiſſe (*ad cor altum*). Quantumlibet, inquit, ad cor altum homo aſcendat, exaltetur Deus. Eſt aurbor ille Saluianus Auguſtino poſterior.

PSAL. LXIV.

v. 2. T*E decet hymnus Deus in Sion, & tibi reddetur votum in Ieruſalem.* Secundum lectionem noſtram ſenſus ſatis apertus eſt, qui tamen non caret myſterio, modo intelligamus illud (*in Sion*) non eſſe iungendum, cum (*Deus*) ſed cum verbo (*decet*) vel nominatiuo (*hymnus*) vt ordo ſit: O Deus, hymnus te decet in Sion, & votũ tibi reddetur in Ieruſalem. q. d. Te decet, tibi gratus & acceptus eſt hymnus, qui canitur in Sion; & ſola ea vota acceptas, & rata habes, quæ tibi redduntur in Ieruſalem. Per Sion enim & Ieruſalem Eccleſia intelligitur. Vnde intelligimus nullas laudes, nullas gratiarum actiones, nulla ſacrificia Deo grata eſſe quæ extra Eccleſiam, quæ eſt vera Sion & vera Ieruſalem, offeruntur & exhibentur. Hebraicè paulo aliter habetur: *Tibi ſilentium, laus, Deus in Sion.* q. d. tibi ſilet laus in Sion. Et hoc duobus modis exponitur. Vel huc modo: Tanta ſunt opera tua, vt nemo te dignè in Eccleſia laudare poſſet, ac proinde laus te digna ſilet quia proferri à nobis non poteſt. Vel hoc modo: Tibi ſilet, id eſt, te manet, te expectat laus, q. d. te ſuis laudibus prædicandum tota expectat Eccleſia. Qui enim expectat, in ſilentio expectare ſolet. Sic Iſaiæ 30. *Salus erit in ſilentio, & in ſpe erit fortitudo veſtra.*

v. 3. *Exaudi orationem meam, ad te omnis caro veniet.* Hoc quidam referunt ad reſurrectionem generalem, & extremum iudicium, in quo omnis caro ſiſtetur tribunali Dei. Sed ita intellecta ſententia non ſatis cohæret cum præced. & ſequentibus. Hebr. tantum legitur: *Exaudiens orationem* & non additur (*meam*). Et ſenſum hunc reddunt. Cum tu exaudias orationem eorum, qui te inuocant, ideo omnis caro ad te veniet, id eſt, omne genus hominum neceſſitate aliqua preſſorum ad te confugient, & opem tuam implorabunt, vt eis ſubuenias. Imò quidam extendunt non ad homines ſolum, ſed etiam ad cuncta animalia, quæ omnia ſuo modo à Deo expectant alimenta ſua, iuxta illud: *Omnia à te expectant, vt des illis eſcam in tempore.* pſal. 103.

PSAL. LXV.

v. 9. Q*Vi poſuit animam meam ad vitam.* Cum anima ipſa ſit vita, quomodo poſuit animam ad vitam? niſi quomodo alibi dicitur anima mori, & interfici, vt anima pro ipſo homine viuente & habente animam, ponatur. Poſuit ergo animam meam ad vitam, quia cum periclitarer de vita, eam mihi Dominus conſeruauit; eripiens me periculo. Quod & altero membro ſignificatur; *Et non dedit in commotionem pedes meos.*

v. 12. *Reddam tibi vota mea quæ diſtinxerunt labia mea, & locutum eſt os meum in tribulatione mea,* id eſt, reddam ea quæ voui diſtinctè & expreſſè pronuntiando labiis meis, quæque locutus ſum ore meo dum eſſem in tribulatione & anguſtia conſtitutus. Vide annotat. Hoſeæ 14. Habes quoque pſalm. 105. phraſim illam diſtinguere labiis pro eo quod eſt diſertè & expreſſè pronuntiare & eloqui. Vide & eius loci annot. & hoc loco Genebrardum.

v. 18. *Iniquitatem ſi aſpexi in corde meo, non exaudiet Dominus.* Senſus eſt. Si cogitaui iniquitatem facere, ſi machinatus ſum aliquid mali in corde meo, non exaudiat me Dominus. Non eſt autem ſenſus: Si ſum mihi alicuius peccati conſcius, quod nondum mihi remiſſum eſt, non exaudiet me Dominus: quia ſic non fuiſſet exauditus publicanus, qui dicebat, Deus propitius eſto mihi peccatori.

PSAL. LXVI. Nihil habebat.

PSAL. LXVII.

v. 2. E*Xurgat Deus, & diſſipentur inimici eius &c.* Iuxta hiſtoriam Pſalmus hic gratulatorius eſt ſuper victoriis, quas Dauid, debellatis hoſtibus ſuis, reportauerat, & deſcriptus eſt inſtar epinicij, id eſt, carminis victorialis ſeu triumphalis. Propheticè tamen idem de Chriſto intelligendus eſt, eiuſque victoria & triumpho, quem de Diabolo habuit, captiuos eius liberans, & ſecum in triumpho ducens. Id patet inprimis ex illo verſu 19. *Aſcendiſti in altum, cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus.* quem Apoſtolus ad Epheſ. 4. de Chriſti Aſcenſione, & diſtributione donorum Spiritus ſancti interpretatur. Multa in boc Pſalmo obſcura ſunt, tum propter figuratum ſermonem, & ſenſuum profunditatem, tum propter variam tranſlationem, adeò vt ſolus hic pſalmus ſufficiat conuincendis hæreticis, qui fingunt, omnia in Scripturis ſacris plana eſſe & aperta ei qui tantum in grammatica ſit inſtructus. Nos aliquot ſaltem ſententias explicabimus.

v. 14. *Si dormiatis inter medios cleros; pennæ columbæ deargentatæ, & poſteriora dorſi eius in pallore auri. Cleros,* id eſt, ſortes. Per ſortes autem termini intelliguntur. Alij tamen ex Hebræo vertunt, *ollas* ſeu chytropodes. Et ſenſus eſt: Etiamſi hactenus fueritis adeò abiecti vt dormiretis, vel in terminis terræ, vel inter ollas nigras & fuliginoſas, id eſt, oppreſſi fueritis magna calamitate, tamen futurum eſt, vt omnia vobis poſthac candida, id eſt, fauſta & felicia proueniant, & vt ſimiles ſitis columbis candidis, quarum pennæ referunt colorem argenteum, intermixto etiam colore pallentis auri. Ac ſi dicat, ad ſummam felicitatem pertingetis.

v. 28. *Ibi Beniamin adoleſcentulus in mentis exceſſu. Principes Iuda duces eorũ, Principes Zabulon & Nephthali.* Per Beniamin Paulus ſignificatur, qui fuit de tribu Beniamin, de quo Act. 7. in lapidatione Stephani: *Et teſtes depoſuerunt veſtimenta ſua ſecus pedes adoleſcentis, qui vocabatur Saulus.* Dicitur autem is (*in mentis exceſſu*) propter multas poſteà reuelationes ei factas 2. Cor. 12. Primo autem loco fit mentio Pauli, quamuis vltimo vocatus eſſet, quia plus omnibus laborauit. Sic & *Principes Iuda, duces eorum,* ſignificantur generatim Apoſtoli duces & arietes gregis Dominici, ac primum *principes Iuda,* quia ex Apoſtolis quidam fuére de tribu Iuda, vt Iacobus & Iudas fratres Domini. Deinde *principes Zabulon & Nephthali* ſcilicet cæteri Apoſtoli, qui ferè erant ex his tribubus. Erant enim Galilæi. Atqui Galilæam occupabãt tribus Zabulon & Nephthali. Videntur ergo ex his

tribubus fuiſſe Petrus, Andreas, Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, Philippus, Bartholomæus, Thomas, Matthæus & Simon. In eadem quidem regione reſidebat quoque tribus Iſſachar, ſed huius non meminit propheta, fortè quia ex illa tribu nullus fuit Apoſtolus, niſi Iudas Iſchariotes proditor.

v. 31. *Increpa feras arundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum, vt excludant eos qui probati ſunt argento. Vt excludant.* Hieron. vertit, *calcitrantium contra rotas argenteas*. Alij, *Conculcatorum cum fragmentis argenti*. Senſus eſt hic: Diſperde gentes armatas longis haſtis ſeu fuſtibus, qui ſunt inſtar arundinum, Congregationem taurorum cum vaccis, ſeu, (vt Hebr. habent) vitulis populorum, id eſt, diſperde fortes nationes & validas inſtar taurorum, & proteruas inſtar vitulorum, *calcitrantium*, id eſt, ſuperbientes in fragmentis argenti, & opibus ſuis auro & argento fidentes. Vel, vt alij vertunt (*conculcatorum cum fragmentis argenti*) id eſt, ita humilientur, vt vltro veniant & prouoluant ſe ad pedes tuos, & munera auri & argenti pro tributis adferant.

PSAL. LXVIII.

v. 2. *SAluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animam meam.* Pſalmus eſt hominis in grauiſſimis anguſtiis conſtituti, & orantis Deum, vt ex iis eripiatur. Pertinet autem ſine dubio hic Pſalmus ad Chriſtum. Imò totus deſcriptus eſt in perſona Chriſti. Id patet ex aliquot verſibus. Inprimis ex verſu 10. *Zelus domus tuæ comedit me.* Nam Ioannes Euangeliſta cap. 2. teſtatur in Chriſto illum fuiſſe impletum, quando commotus zelo pro honore Patris ſui, eiecit è templo vendentes & ementes, dicens: *Nolite facere domum Patris mei domum negotiationum.* Et ex eodem loco patet ſenſus horum verborum: Senſus enim eſt: Zelus, id eſt, feruor, æmulatio, & ingens ſtudium, quod gero pro honore tuo & honore domus tuæ, *comedit me*, id eſt, ita penitus affecit me, & ſollicitum me habuit, vt cura illa nominis tui me videretur exedere, & rodere. Et ſimilis ſenſus eſt eius quod ſequitur: *Et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt ſuper me.* q.d. opprobria tibi facta & in te coniecta perinde æſtimaui atque ſi in me coniecta fuiſſent. Idem eſt enim honor Patris & Filij. Et citatur in perſona Chriſti Rom. 15.

Rurſum idem patet ex illo verſu 22. *Et dederunt in eſcam meam fel, & in ſiti mea potauerunt me aceto.* Hoc enim ex Euangeliſtis certum eſt ad Chriſtum pertinere & de eo nemo Chriſtianus dubitat Matth. 27. *Dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum*, videlicet ante crucifixionem. Poſtea verò cum dixiſſet, *ſitio*, obtulerunt ei acetum. Denique eſt & ille locus v. 26. *Fiat habitatio eorum deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet.* Nam Act. 1. ex oratione Petri patet hanc increpationem pertinere ad Iudam proditorem, & cooperarios eius Iudæos; quorum habitatio facta eſt deſerta, quia Iudas ab Apoſtolatu deiectus: Iudæi autem & temporale regnum perdiderunt, & æternum, iuxta illud Matth. 21. *Auferetur à vobis regnum Dei & dabitur genti facienti fructum eius.* Vel quia tota illa veteris populi & legis inſtitutio vnà cum templo, ſacerdotio, ſacrificiis carnalibus, per Chriſtum abrogata eſt, & quodammodo in ſolitudinem redacta.

v. 13. *Aduerſum me loquebantur qui ſedebant in portâ.* Hilarius in huius pſalmi expoſitione intelligit de iis qui in portis orandi victus cauſâ ſedebant. Rectius tamen vt alibi in ſacris litteris, de iis intelligitur, qui iudicij, vel publicorum negotiorum cauſa in

A portis ſedebant. Solent enim in portis eſſe iudicum & magiſtratuum conuentus.

v. 24. *Obſcurentur oculi eorum ne videant, & dorſum eorum ſemper incurua.* Hoc in Iudæos prophetice dictum eſſe, ipſe Apoſtolus interpretatur ad Rom. 11. Attamen non ſignificari abſolutam æternitatem, docet locus pſal. 58. vbi dicitur: *quod conuertentur ad veſperam*; itemque ipſe Paulus eodem loco Rom. 11. cum dicit: *quia cæcitas ex parte contigit in Iſrael, donec plenitudo gentium intraret & ſic omnis Iſrael ſaluus fieret.* Igitur vocula (*ſemper*) ſignificat tempus, cuius terminus ignoratur; vel ſic intellige (*ſemper*) id eſt, quamdiu illorum ille ſtatus permanebit. Et omnino putantur non conuertendi Iudæi, niſi in fine ſæculi per Eliam, Chriſto mox ad iudicium venturo.

B v. 29. *Deleantur de libro viuentium.* Non eſt hinc conſequens prædeſtinationem electorum non eſſe immutabilem. Nam, vt Auguſtinus hunc locum intelligit, ſenſus eſt; Deleantur, id eſt, ſentiant ſe non eſſe ſcriptos in libro viuentium, quamuis id falſo putarint. Sané de ſceleratis loqui pſalmiſtam, manifeſtum eſt. Alij interpretantur, de libro viuentium, id eſt, de numero iuſtorum, qui actu iuſti ſunt. Neque id etiam malè. Nam præcedit ante hæc verba; (*Non intrent in iuſtitiam tuam*) & ſimiliter ſequitur; *& cum iuſtis non ſcribantur.*

AD PSAL. LXIX. Nulla erat annotatio.

PSAL. LXX.

C v. 6. *QVoniam tu es patientia mea.* Senſus eſt: Te patienter expecto, obiectiue enim Deum patientiam ſuam vocat. Indicat hoc id quod ſequitur. *Dominus ſpes mea à iuuentute mea*, id eſt, tu es in quo ſpero & confido. Ita Iob 17. *Vbi eſt ergo nunc præſtolatio mea?*

v. 7. *Tanquam prodigium factus ſum multis, & tu adiutor fortis.* Hoc variè exponitur. Quidam ſic: Multis factus ſum, tanquam prodigium, id eſt, ita fugerunt à me, & receſſerunt, tanquam à prodigio & monſtro quodam abominabili & horrendo; ſed, illis deſerentibus, tu factus es adiutor meus. *Alij ſic:* Multi admirati ſunt, tanquam rem prodigioſam, quod ſim à te deſtitutus, cum ſemper ſoleam in te collocare fiduciam meam: ſed tu contrarium oſtendiſti; quod videlicet me in te fiduciam collocante, non deſerueris, quia etiam nunc factus es adiutor meus. D. Auguſt. intelligit hominem pium eſſe prodigium impiis; ſcilicet, quia ſequitur viam arctam, & anguſtam, & ea quæ ſunt carni & ſenſibus dura & moleſta; quod impiis videtur prodigio ſimile, iuxta illud 1. Petri 4. *In quo admirantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confuſionem.*

v. 11. *Et qui cuſtodiebant animam meam, conſilium fecerunt &c.* Cuſtodiebant, id eſt, obſeruabant, non ad conſeruandum ſed ad perdendum.

v. 15. *Quoniam non cognoui literaturam; introibo in potentias Domini.* Illud: *Quoniam non cognoui literaturam*, præcedentibus iungitur in Hebræo, non ſequentibus; hoc modo: *Os meum annunciabit iuſtitiam tuam, tota die ſalutare tuum, quoniam non cognoui literaturam.* Præterea vox Hebræa (*ſephoroth*) ambigua eſt, ſignificans vel *literaturas*, Vnde Cariath Sepher, ciuitas literarum Ioſue 15. vel *numeros*. Si (*literas*) intelligamus, erit hic ſenſus: Os meum ſanè annuntiabit iuſtitiam tuam, imò tota die occupabitur in decantanda laude tua: *quoniam non cognoui*, id eſt, tametſi ſim ignarus litterarum, id eſt, non ſim imbutus arte rhetoricâ quæ tradit præcepta explicandi artificioſe laudes alicuius: quia quod deeſt ex arte, id ſupplebit

magnitudo deuotionis, gratitudinis & pij affectus quem erga te gero. Si legamus (*numeros*) ſenſos adhuc clarior eſt, hic videlicet: Os meum annunciabit laudem tuam, imò tota die & perpetuo occupabor in decantandis tuis laudibus, *quia non cognoui numerum*, numerum ſcilicet beneficiorum tuorum; quæ tam multa ſunt, vt nullo numero comprehendi poſſint, ideoque merito nunquam tacebo à laudibus tuis: quandoquidem, vt ait D. Leo, ipſa materia ex quo eſt ineffabilis, fandi ſemper tribuit facultatem, nec poteſt deficere quod dicatur, dum nunquam poteſt ſatis eſſe quod dicitur. Græci codices habent eam diſtinctionem quæ eſt in noſtris Latinis, & ſatis commodè exponitur. Additio Cenſoris.

PSAL. LXXI.

v. 7. O*Rietur in diebus eius iuſtitia & abundantia pacis, donec auferatur luna.* At luna cum cæteris ſyderibus putatur fore perpetua. Ianſenius ſic explicat; donec ab officio ceſſet luna, quod erit poſt tempus extremi iudicij. Spiritualiter ita intelligitur; donec auferatur mutabilitas Eccleſiæ, quæ eſt in hac vita. An intelligendum, ſicut illud in Euangelio: *Cælum & terra tranſibunt*, Matth. 24. Scilicet vt ſignificetur lunam auferendam, id eſt, tranſituram ſecundum ſtatum quo nunc exiſtit, & transmutandam in ſtatum longè meliorem, iuxta illud Iſaiæ 30. *Et erit lumen lunæ, ſicut lumen ſolis, & lumen ſolis ſeptempliciter.* An deoique ſignificatur aliquid impoſſibile, qoo denotatur iuſtitiam regni Chriſti futuram perpetuam? eo qood nunquam luna auferetur, quemadmodum vulgo dicitur, ad Calendas Græcas.

v. 10. *Reges Tharſis & inſulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent.* Non temerè à quibuſdam obſeruatum iu hoc verſu ſignificari quatuor terræ plagas ad Chriſtum conuertendas. Cæterum quæ Saba intelligatur, Vide Ianſen. & Notationem etiam 3. Regum 10.

v. 20. *Defecerunt laudes Dauid filij Ieſſe.* Sic adſcriptum eſt huic pſalmo 71. Vnde quidam colligere voluerunt, hunc pſalmum vltimo loco à Dauide compoſitum. Sed vt vt eſt, nullo modo ſaltem dici poteſt, hunc Pſalmum ita dici nouiſſimum, quaſi omnes qui ſequuntur non ſior Dauidis. Nam in primis pſal. 109. ex ipſius Chriſti teſtimonio conſtat eſſe Dauidis. Nam ita ex illo citat Matth. 22. *Quomodo ergo Dauid in ſpiritu vocat eum Dominum dicens; Dixit Dominus Domino meo?* Et idem apparet de pſal. 77. & 82. item 84. & 88. Et de 94. apertè teſtatur Apoſtolus ad Hebr. 4. his verbis: *Hodie in Dauid dicendo, poſt tantum temporis; Hodie ſi vocem eius audieritis &c.* Vide ibidem noſtrum commentarium.

PSAL. LXXII.

v. 1. Q*Vam bonus Iſraël Deus, his qui recto ſunt corde.* (*Iſrael*) datiuos eſt, non genitious, quod manifeſtum eſt ex articulo Græco, & Hebræo. Exordium aotem abruptum eſt, explicandum hoc, aut ſimili modo: Videmus pleriſque hominibus malis omnia feliciter ſuccedere; & tameo dubitandum non eſt de booitate & æquitate Dei, quod videlicet bonus ſit & propitius Iſraëli; hoc eſt iis, qui recto ſunt corde. Hebr. eſt, *qui mundo ſunt corde.* Et ſic illud (*his qui recto ſunt corde*) explicatioois cauſa adrectum videtur, ne quis per Iſraëlem intelligat ſolum & omnem Iſraëlem carnalem: Nam in eo erant multi prauo & immundo corde.

v. 9. *Poſuerunt in cælum os ſuum, & lingua eorum tranſiuit in terra.* Hieronym. ſic: *Deambulabit,* id eſt, Deum blaſphemauit, *os eorum, & hominibus maledicunt.* Scilicet ponere in cælum os ſuum phraſi Hebraica eſt Deo & ſuperis maledicere: quod etiam hodie fit ab hæreticis noſtri temporis, qui ſuperis cum Deo regnantibus, & eorum ſanctitati & miraculis impudenter detrahere non verentur. Per *terram* autem mortales intelliguntor, quos impij ſua felicitate inflati, non tantum contemnunt, verum etiam improperiis impetuot.

v. 16. *Exiſtimabam vt cognoſcerem hoc, Labor eſt ante me, donec intrem in ſanctuarium Dei, & intelligam in nouiſſimis eorum.* Senſus eſt, ſollicitè apud me cogitabam, vt ſcirem illud, videlicet, *Quomodo ſcit Deus? & ſi eſt ſcientia in excelſo?* id eſt, Vtrum, & quomodo Deus ſua prouidentia gubernet hæc inferiora, cum ſinat impios viuere in tanta felicitate? *Sed labor eſt ante me*, id eſt, ea ioquiſitio viſa mihi fuit difficilis, & permoleſta, *Donec intrem in ſanctuarium Dei*, id eſt, donec contuli me ad conſideranda arcana Dei. Nam illa hic intelliguntur nomine ſanctuarij vel ſacrarij. *Et intelligam in nouiſſimis eorum*, id eſt, donec intellexi & conſideraoi finem impiorum. Ac ſi dicat; Tandem ex contemplatione diuinorum ſecretorum didici ac deprehendi veritatem huius quæſtionis. Videlicet impios tametſi ad tempus proſperè agant, tamen tandem vel hic, vel in futuro ſæculo illa proſperitate excidere, & ſuæ impietatis grauiſſimas pœnas luere.

v. 25. *Quid enim mihi eſt in cælo & à te quid volui ſuper terram?* *A te* dopliciter accipi poteſt, vel hoc modo: quid exſpecto à te largitore ſuper terram, vel extra te qoid volo aut quæro ſuper terram? Græcè πλὴν σοῦ, id eſt, præter te. Significatur ergo in nulla re præter Deum debere ſibi hominem ſtatuere ſuam felicitatem. Quod & ſignificant verba ſequentia: *Deus cordis mei & pars mea Deus in æternum.*

PSAL. LXXIII.

v. 2. R*Edemiſti virgam hæreditatis tuæ, mons Sion, in quo habitaſti in eo.* Quædam exemplaria habent in accuſatiuo (*montem*). In Græco & Hebræo ambiguom eſt, & legi poteſt vtroque modo, vel (*mons*) vel (*montem*). Clarior tameo ſenſus videtur, ſi legamus in accuſatiuo (*montem*). Hieron. quoque ex Hebræo vertit (*montem*). Virga verò hæreditatis ſignificat portionem hæreditariam, quia ſcilicet olim vel virgis, vel perticis, vel funiculis diuidi ſolet terra maximè apud Palæſtinos. Vnde & portio terræ, quæ per huiuſmodi diuiſionem alicui obtingebat, vel virga hæreditatis vocatur, vel funiculus hæreditatis. Similis locus eſt pſalmo 77. *Et elegit tribum Iuda montem Sion quem dilexit*, Vbi in Græco ſimilis eſt ambiguitas vt hic τὸ ὄρος. Et interpres reddidit per accuſatiuum.

v. 5. *Poſuerunt ſigna ſua ſigna, & non cognouerunt, ſicut in exitu ſuper ſummum.* Hieron. ſic: *Poſuerunt ſigna ſua in tropæum.* Quæ interpretatio ſenſum reddit eius, qood eſt in Hebræo. Nam Hebr. ad verbum eſt, ſicut oos habemus, & ſeptuaginta. *Poſuerunt ſigna ſua ſigna.* Quorum verborum ſenſus, ſecundum ioterpretationem Hieronymi eſt iſte: Signa, id eſt, vexilla ſua ſtatuerunt in medio templi, tanquam victoriæ ſuæ inſignia. Et huic ſenſui reſpoodet, quod mox ſequitur: *Et non cognouerunt, ſicut in exitu ſuper ſummum.* Vbi Hier. habet, *Manifeſta in introitu deſuper.* q. d. ſigna illa poſuerunt in ipſo introitu templi, idqoe in loco excelſo, vt ab omnibos manifeſtè conſpici poſſent.

A Alij ſententiam illam; *Poſuerunt ſigna ſua ſigna*: refe[illegible]ſigna ſuperſtitioſa, quibus gentiles fidem habentes incitabantur ad mouendum bellum populo Dei. Cuius exemplum habemus Ezech. 21. *Stetit rex Babylonis in biuio, in capite duarum viarum diuinationem quærens, commiſcens ſagittas interrogauit idola, exta conſuluit*. Ac tandem: *Ad dextram eius facta eſt diuinatio ſuper Ieruſalem &c.* Et ſic ſenſus erit: *Poſuerunt ſigna ſua, ſigna*, id eſt, crediderunt ea ſigna, quibus adducebantur, vt expeditionem ſuſciperent contra populum Dei, eſſe vera ſigna, ac proinde victoriam inde conſecutam tribuerunt ſuis idolis. Huic ſenſui fauet quod poſtea dicitur: *Signa noſtra non vidimus*, q. d. illi habuerunt ſua ſigna, & euentum ſignis reſpondentem: nos autem ſigna & prodigia qualia olim Deus fecit in gratiam populi ſui, non amplius videmus; nihil ſimile nunc experimur, perinde atque ſi Deus populum ſuum penitus repuliſſet.

v. 12. *Deus autem rex noſter ante ſæcula operatus eſt ſalutem in medio terræ.* Beda libr. de locis ſanctis cap. 3. refert in medio ciuitatis Ieruſalem ſtare celſam columnam, quæ æſtiuo ſolſtitio vmbram non faciat. Vnde putant, inquit, mediam eſſe terram, & hiſtoricè dictum: *Deus ante ſæcula operatus eſt ſalutem in medio terræ*. Verum ſimplicius eſt, *in medio terræ*, phraſi Hebræa poſitum pro, *in terra*. Neque verum eſſe poteſt, quod alieno ex relatu narrat Beda de columna; quia Ieroſolyma, citra tropicum cancri eſt, & ſeptem adhuc gradibus ab eo diſtat verſus polum. Neque etiam ſi vltra tropicum eſſet, idcirco eſſet in medio orbis terrarum; quia medium tribuendum eſt ijs tantum qui ſub Æquinoctiali ſunt. Vide apud Ptolemæum tabulam quartam Aſiæ, vbi Ieroſolymæ tribuitur latitudo pluſquam triginta vnius graduum, in tertio videlicet & climate boreati. Additio cenſoris.

PSAL. LXXIV.

v. 9. *QVia calix in manu Domini, vini meri, plenus miſto. Et inclinauit ex hoc in hoc: veruntamen fæx eius non eſt exinanita. Quæritur*, quomodo non pugnent miſtum, & merum? Hieron. ex Hebræo vertit: *Vino meraco vſque ad plenum miſtus*. Et ſanè miſcere in ſacris literis ſæpè non aliud quam proponere, vel ad bibendum parare ſignificat. Vt Prou. 9. *Bibite vinum quod miſcui vobis*. Porro illud: *Et inclinauit ex hoc in hoc*, ſic intelligendum eſt ſecundum Hieron. in 3. Malachiæ; miſericordiâ iuſtitiam temperat, & iuſtitiâ quoque ipſam miſericordiam. Auguſt. legit (*ex hoc in hunc*) & exponit, ex Iudæo populo in gentilem.

PSAL. LXXV.

v. 8. *TV terribilis es, & quis reſiſtet tibi? ex tunc ira tua.* Hoc Rupert. lib. 1. de Victoria Verbi Dei cap. 16. ſic exponit: Non ex quo quiſque peccat, ſed ex quo tibi reſiſtit peccator, ira tua vim ſuam exercet, cui reſiſtere nemo poteſt. Verum ad literam hoc modo rectius exponas. Adeo terribilis & potens es, vt nemo reſiſtere tibi valeat, ex quo cœperit ira tua deſæuire. Sermo enim eſt eclypticus, ita ſupplendus: *Quis reſiſtet tibi? ex tunc, cum ira tua fuerit commota.*

v. 12. *Vouete & reddite Domino Deo veſtro.* Hortatur ad vouendum & reddendum, ita ſcilicet, vt ſi voueas, neceſſitatis ſit reddere, quemadmodum & aliæ ſcripturæ declarant. Conantur hoc hæretici ſic eludere, vt dicant ad tempus veteris Teſtamenti pertinere. Quibus *reſpondemus*, ſi tunc gratum Deo fuit, nunc ingratum eſſe non poteſt; cum non pertineat ad ceremonialia, ſed ad moralem Dei cultum. Sed circumſtantiæ ſatis ſignificant, eſſe quoque prophetiam ad eccleſiam gentium pertinentem. Denique quod ait Chriſtus Matth. 19. *Sunt qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum Dei*, non poteſt ſine voto fieri. Itaque voto Deo placent.

PSAL. LXXVI.

v. 10. *NOn continebit in ira ſua miſericordias ſuas.* Vide ſuprà ad illud pſalmi 24. *Vniuerſæ viæ Domini, miſericordia & veritas.*

v. 12. *Memor ero ab initio mirabilium tuorum.* Ordo
B eſt iſte: Memor ero mirabilium tuorum quæ ſunt ab initio, id eſt, quæ ab origine mundi & deinceps feciſti. Et ſimile eſt illud: *Miſericordiarum tuarum quæ à ſæculo ſunt.* Quamquam apud ſeptuaginta non præfigatur articulus τῶν. Hebr. ſic: *recordabor à quondam miraculi.* Quod habet etiam eum ſenſum quem dixi.

v. 19. *Etenim ſagittæ tuæ tranſeunt, vox tonitrui tui in rota.* Multi ſic exponunt, in rota, id eſt, in ſphæra & aëre; eſt enim aër circularis figuræ. Imò & Auguſtinus ſic exponit. Sed rectius fortaſſe (*in rota*) id eſt, in turbine; qui eſt ventus vorticoſus, & in orbem actus, inſtar rotæ. Deſcribit enim Pſalmiſta tempeſtatem: quam quidem vehementiſſimam turbines illi concitare ſolent: Vnde illud Virgilij Æneidos 1. Venti velut agmine facto, Quâ data porta, ruunt, &
C terras turbine perflant.

PSAL. LXXVII.

v. 2. *APeriam in parabolis os meum, loquar propoſitiones ab initio.* Citatur hic verſus Matth. 13. & ita citatur, vt ſignificetur eſſe prophetia de Chriſto aliquando locuturo ad populum parabolis. *Hæc omnia* (inquit) *locutus eſt Ieſus in parabolis ad turbas, & ſine parabolis non loquebatur eis, vt impleretur quod dictum erat per prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum, eructabo abſcondita à conſtitutione mundi.* Quod ait, *abſcondita*, vbi nos ex ſeptuaginta habemus, *propoſitiones*. Græcè προβλήματα Hebraicè eſt, *ænigmata*, id
D eſt, dicta quædam obſcura. Sed quæritur quid hic parabola ſignificet? Nam ſi ſignificat ſimilitudinem, id eſt, allegoricum illud figuræ genus, quo tota oratione aliud narratur, aliud intelligitur; verum quidem eſt Chriſtum parabolas ſic locutum eſſe; ſed propheta, ſiue Aſaph, cuius titulum pſalmus habet, ſiue Dauid, nullas eiuſmodi parabolas hoc pſalmo proponit, ſed tantum aperto ſermone commemorat beneficia Dei ipſi Iſraeli exhibita. Sin autem parabolam generaliter accipias pro qualibet ſententia vel oratione graui, docta; iam non conueniet iſte verſus propoſito Euangeliſtæ, qui eum accommodat Chriſto loquenti parabolas propriè dictas. *Reſpond.* ſicut res quædam minus perfectè competunt figuris, perfectius autem figuratis; vt quæ prædicta
E ſunt de ſtabilitate regni Dauidis & Salomonis, ipſis quidem imperfectè competunt, perfectiſſimè vero Chriſto cuius illi typum gerebant; qui fuit verus Dauid & verus Salomon, Ita, quod hic dicitur de Aſaph, (cui huic Pſalmus adſcribitur) *Aperiam in parabolis os meum*, imperfectè quidem, & tantum generali ratione conuenit, quatenus parabola vocatur, quicquid grauiter & ſapienter dicitur; perfectè autem Chriſto, quatenus videlicet, parabola ſpecialem habet ſignificationem; qua ſignificat allegoricum ſermonem quo ex alio aliud intelligatur.

v. 24. *Et pluit illis manna ad manducandum, & panem cæli dedit eis, Panem Angelorum manducauit homo.* Pro (*panem cæli*) Hebr. eſt, (*triticum cæli*) id eſt, de cælo ſiue ex aëre deſcendens. Ad literam tamen de manna intelligitur, de quo præcedit: *Et pluit illis manna ad manducandum.* Cæterum in eo quod ſubditur; *Panem Angelorum manducauit homo*, manna vocatur panis Angelorum, quia miniſterio Angelorum formatus eſt, non autem quod reuera illo cibo Angeli vtantur, qui nullo egent cibo corporeo. Neque etiam quod deſcendat ex habitaculo Angelorum, etſi ſic habeat Chaldæa Paraphraſis: Scilicet non de cælis propriè dictis, vbi Angelorum eſt domicilium, manna deſcendit; ſed de cælo aëreo, à quo dictæ ſunt volucres cæli. Ipſe tamen panis verus, id eſt, corpus Chriſti ſub ſacramenti inſtitutione, cuius manna typus fuit, verè fuit, & eſt panis Angelorum, quia etiam eo perpetuo angeli reficiuntur. Et verè dixit ipſe Chriſtus Ioan. 6. *Ego ſum panis viuus, qui de cælo deſcendi.*

v. 39. *Spiritus vadens & non rediens.* Vide explicatum ſuprà ad illud pſal. 38. *Donec abeam, & amplius non ero*, itemque plenius ad illud Iob 7. *ſicut conſumitur nubes, & pertranſit, ſic & qui deſcendit ad infernum non aſcendet.*

v. 63. *Iuuenes eorum comedit ignis & virgines eorum non ſunt lamentatæ. Lamentatæ* paſſiuè ponitur; ſicut indicat quoque verſus ſequens: *Et viduæ eorum non plorabantur.* Vnde Hieron. ad vitandam amphiboliam hic vertit: *Virgines eorum nemo luxit.* Sic etiam pſal. 89. verbum (*meditabuntur*) ſumitur paſſiuè.

v. 66. *Et percuſſit inimicos ſuos in poſteriora.* Plęrique intelligunt de Philiſtæis percuſſis in ſecretiori parte natium; vt habetur 1. Regum 5. Alij ſic vertere volunt ex Hebræo: *Percuſſit inimicos ſuos retrorſum*; id eſt, ita vt terga verterent perſequentibus, & ita poſtremi eorum cęderentur. Sed priori expoſitioni præter locum ſcripturæ 1. Reg. 5. fauet etiam quod hic ſubiungitur; *Opprobrium ſempiternum dedit illis.* Fuit enim Philiſtæis illa percuſſio opprobrium ſempiternum, vt plenius patet iam dicto loco 1. Reg. 5.

v. 67. *Et repulit tabernaculum Ioſeph & tribum Ephraim non elegit: Sed elegit tribum Iuda.* Cur non potius dixit, Deum repuliſſe tribum Beniamin, de qua erat Saul, quo abiecto regnum tranſlatum eſt ad domum Dauid de tribu Iuda? Sed dicendum loqui prophetam de tabernaculo teſtimonij; quod eatenus fuerat in Silo quę erat ſortis Ephraim; ſed ex eo tempore quo capta & reducta fuit arca tranſijt ad ſortem Iuda, & tandem illata in montem Sion. Vnde ſequitur; *montem Sion quem dilexit, & ædificauit ſicut vnicornium ſanctificium ſuum in terra.* De regno autem ſequitur: *& elegit Dauid ſeruum ſuum:* &c. Vide Ianſenium.

PSAL. LXXVIII.

PSalmus *Aſaph.* Eſt is titulus Pſalmi. Et veriſimile eſt hunc Pſalmum compoſitum ab Aſaph, vel aliquo filiorum eius, certè longè poſt tempora Dauidis. Nam ad literam continet querimoniam de calamitate illata ciuitati Hieroſolymorum, quando gentes polluerunt templum Domini, & poſuerunt Ieruſalem in pomorum cuſtodiam, vt Pſalmus loquitur. Videtur autem intelligi calamitas, & excidium illius vrbis per Nabuchodonoſor. Vide & confer ea quæ ſunt 1. Mach. 7.

v. 6. *Effunde iram tuam in gentes, quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum non inuocauerunt. Quæritur* cum Chriſtus doceat inimicos diligendos, & orandum pro calumniantibus & perſequentibus: quam doctrinam etiam in cruce pendens ſuo exemplo confirmare dignatus eſt dicens: *Pater ignoſce illis quia* &c. quomodo Pſalmiſta vindictam imprecetur inimicis ſanctorum? *Tractat* hanc quæſtionem latè & pulchrè Auguſt. ſcribens in hunc Pſalmum. Summa eſt, Duobus modis ad hoc reſponderi poſſe. *Vno modo*, hęc & ſimilia, eſſe verba non optantis, ſed prophetantis. Sed rurſum, quia multa in ſcripturis oſtendunt non tantum propheticè huiuſmodi dici, vt de Martyribus Apocalyp. 6. petentibus vindictam, & de vidua quæ interpellat iniuſtum iudicem: quod exemplum accommodat Dominus iuſtis petentibus vindictam de impijs: quæ exempla oſtendunt iuſtos verè petere vindictam à Deo & non tantum prædicere, *reſpondet* tandem quoque Auguſt. quamdiu impij ſunt in hac vita, iuſtus magis debet petere, vt corrigantur, quam vt puniantur: ita tamen petit vt puniantur, quatenus hoc cedat ad illorum conuerſionem, vel in exemplum aliorum. Si autem impius punitur in futuro ſæculo, rectè iuſtus lætatur de Dei iuſtitia, quando iam pro eo ſperari non poteſt Dei miſericordia. Cæterum in omnibus his cauendum eſt, vt non ideo placeat vindicta Dei in impios, quia in nos peccauerunt, ſed quia peccatum eſt contra iuſtitiam, & contra legem Dei.

PSAL. LXXIX.

v. 17. I*Ncenſa igni & ſuffoſſa, ab increpatione vultus tui peribunt.* Incenſa igni & ſuffoſa, ſcilicet ipſa vinea, de qua præcedit, vt patet ex Græco. Itaque ſequentium hic eſt ſenſus: *Ab increpatione vultus tui peribunt*, ſcilicet inimici noſtri, qui vineam tuam Ieruſalem incenderunt igni & ſuffoderunt. Auguſtinus tamen in huius loci commentario, & in pſal. 38. Gręco textu, vt videtur, non inſpecto, exponit, illa; *incenſa & ſuffoſſa*, vt neutra pluralia, & conſtruit cum verbo *peribunt*.

PSAL. LXXX.

v. 6. T*Eſtimonium in Ioſeph poſuit illud, cum exiret de terra Ægypti, linguam quam non nouerat audiuit.* Præcedit: *Buccinate in neomeniæ tuba*, v. 4. & v. 5. *Quia pręceptum in Iſraël eſt*: q. d. Deus hoc pręceptum celebrandæ ſolemnitatis neomeniæ primi menſis dedit populo, cum exiret de terra Ægypti; in qua, vt peregrini, linguam ſibi ignotam audiuerant. Sic plerique, & rectè, quamuis diſſentiat Ianſenius, qui hoc interpretatur de voce Dei in monte Sinai. Atqui Deus non fuit ibi locutus lingua peregrina, ſed Hebraica, id eſt, propria illius populi, & quam omnes optimè intelligerent. Scripturæ autem more lingua ignota vocatur idioma peregrinum. Neque dicit propheta populum audiuiſſe linguam ignotam in ipſo exitu de Ægypto, ſed cum in Ægypto peregrinus habitaret. Eſt enim ἔκλειψις in eo ſermone, quem ita ſuppleas; *Teſtimonium in Ioſeph poſuit illud, cum exiret de terra Ægypti, vbi linguam quam non nouerat audiuit & quando diuertit ab oneribus dorſum eius*, vbi, *manus eius in cophino ſeruierunt.*

v. 11. *Dilata os tuum, & implebo illud.* Vide ad illud Eſther 15. *Conuertit ſpiritum regis.*

v. 15. *Pro nihilo forſitan inimicos eorum humiliaſſem. forſitan* Græcè eſt, *vtique. Pro nihilo*, id eſt, facillimè ac nullo negotio, vel potius breui tempore. Hebraicè, *quaſi parum.* Senſus eſt: Si Iſrael poſtquam à me introductus fuit in terram promiſſam, ſeruaſſet legem meam; cito inimicos eorum omnes deleuiſſem,

aut ſubiugaſſem eis: ſed quia legem meam non ſeruarunt, nolui hoſtes eorum delere, nec niſi multo poſt eis ſubieci: quod totum teſtatur liber Iudicum.

PSAL. LXXXI.

v. 2. *Facies peccatorum ſumitis*, id eſt, perſonas peccatorum accipitis. Nam Græcè facies & perſona vno vocabulo dicuntur, πρόσωπον. Si quæratur vtro modo melius vertatur, arbitror melius facies dici. Nam vox Hebræa faciem ſignificat propriè, & phraſi Hebræa dicitur aliquis aſpicere ſeu reſpicere in faciem alicuius, qui conſiderat hominis aliquam qualitatem in iudicando quam non deberet; quod eſt contra iuſtitiam. Vnde iuſtitia pingitur cæca. Hinc Chriſto dicebant. *Non enim vides in faciem hominum* Marci 12. Vide noſtrum comm. ad Rom. 2. v. 11.

v. 3. *Iudicate egeno & pupillo; humilem & pauperem iuſtificate.* In Exod. c. 23. dicitur; *Pauperis non miſereberis in iudicio.* Et rurſum. *Non declinabis in iudicium pauperis.* Quomodo ergo hic dicitur: *Iudicate egeno & pupillo?* Reſpondendum eſt, hoc loco nihil aliud præcipi, quam iuſtitiam fieri. Senſus enim eſt; Vos, ô dij, ô iudices diuinitus conſtituti vt iuſtum iudicium iudicetis, *Vſquequo iudicatis iniquitatem?* id eſt iniquè. *Vſquequo faciem peccatorum ſumitis*, id eſt, perſonam accipitis eorum qui vobis munera adferunt, & in eorum gratiam iudicium peruertitis: *Iudicate*, id eſt, Ius dicite *egeno & pupillo*, qui neque munera dare poſſunt neque patronum habent: *Humilem & pauperem* abſoluite ſi quando à diuitibus iniuſtè opprimuntur. Hic ergo iuſtitia præcipitur; In Exodo verò prohibetur ea miſericordia, quæ faciat iudicem declinare in alteram partem. Eſt enim ſenſus, nolo vos iudices ita miſereri pauperum & pupillorum, vt in eorum gratiam, velut ſpecie pietatis, declinetis à rectitudine iudicij, & diuitibus faciatis iniuriam. Quare nec præceptum illud Eccle. 4. In iudicando eſto pupillis miſericors vt pater, & pro viro matri illorum, non repugnat præcepto Moyſi. Debent enim Iudices miſereri pupillorum & pauperum hactenus vt non ſinant eos opprimi iniuſtè. Et hoc vult eccleſiaſticus & hic Pſalmiſta: Prohibemur autem eorum miſereri, ſenſu iam explicato.

Neque enim Iudex omnem affectum exuere debet amoris, odij, miſericordiæ: ſed affectibus huiuſmodi etiam per ſe licitis non debet moueri ad declinandum à regula iuſtitiæ. Cur autem non dicitur: Iudicate diuiti, & diuitem iuſtificate? ſi ſcilicet habeat bonam cauſam. Reſpondetur, non opus eſſe hoc monere. Satis enim per ſe iudices ad hoc inclinantur, ſicut non præcipitur, dilige te, ſed dilige proximum.

v. 5. *Mouebuntur omnia fundamenta terræ. Mouebuntur*, nutabunt, vacillabunt. Senſus eſt: Regna terræ & reſpublicæ commouentur, periclitantur, ſubuertuntur ob peruerſa iudicia & pauperum oppreſſiones. Aliter Ianſenius nec etiam malè, vt ipſi iudices dicantur fundamenta terræ, ſicut principes vocantur anguli populorum. Et *mouebuntur*, id eſt mouentur. Nam & illud, *in tenebris ambulant*, in Hebræo eſt, *ambulabunt*; & videtur de iiſdem dici, *In tenebris ambulabunt*, & *mouebuntur*; quia qui in tenebris ambulat, offendit, vacillat, ac facile labitur. Vnde ſenſus erit: Iudices quamuis ſint fundamenta terræ, ideoque maximè firmi ac ſtabiles eſſe debeant; quia tamen partim inſcitia, partim affectibus deprauati in tenebris ambulant, mouebuntur & cadent. Principes, *populorum angulos* vocat ſcriptura Iudicum 20. 1. Regum 14. Iſaiæ 19. & alibi. Vide annot. Iudic. 20.

v. 6. *Ego dixi, Dij eſtis, & filij excelſi omnes.* Ter in hoc Pſalmo habemus nomen Deorum. Initio bis; hic ſemel. Quanquam quod præcedit, *In ſynagoga Deorum*, Hebr. eſt. *in ſynagoga Dei.* Senſus tamen ferè conuenit: quia eadem eſt ſynagoga Dei, & ſynagoga Deorum, id eſt, iudicum vel principum: & tamen Dei ſynagoga; quia à Deo inſtituta, ſicut eadem eſt Eccleſia Chriſti, & fidelium. Citat Chriſtus hoc teſtimonium Ioan. 10. vt oſtendat ſe rectè ſemetipſum appellaſſe filium Dei, & Deum, dicens: *Ego dixi dij eſtis. Si eos dixit Deos ad quos ſermo Dei factus eſt* &c. Vbi non eſt putandum, ſicut Ariani voluerunt, quod Chriſtus tantum participatiuè ſe dixerit Deum; Sed argumento à proportione ſumpto, oſtendit ſe verum Deum, & naturalem Dei filium. q.d. Scriptura vocat Deos participatione, eos ad quos ſermo Dei (Græcè λόγος, id eſt, Verbum) factus eſt; ergo ipſum Verbum iam miſſum in mundum à Patre cuius participatione homines dij dicuntur, non tantum participatione, ſed ſanè natura eſt Deus, ac Dei filius.

PSAL. LXXXII.

v. 7. *Tabernacula Idumæorum, & Iſmaelitæ.* Et mox ſubditur v. 8. *Moab & Agarem. Quæritur*, quomodo Iſmaëlitæ diſtinguantur ab Agarenis? Liranus poſt authorem Traditionum in Paral. apud Hieron. putat Agarenos dici eos, qui poſt mortem Saræ ex Agar ſunt geniti, de quibus Geneſ. 25. Putant enim eam, quæ ibi Cethura dicitur, eſſe ipſam Agar. Sed quam probabiliter vide annot. Gen. 25. Fieri poteſt, vt certa quædam progenies Iſmaëlitarum poſteà nomen illud aſſumpſerit, vt Agareni dicerentur; ſicut omnes progeniti ex Chanaan filio Cham, generali nomine ſunt Chananæi; & tamen certa quędam progenies illius generis id nomen proprium ſibi vendicat, quotieſcunque legimus in ſcriptura, Chananæos, Gergezæos, Phereſæos &c. De quo vide quoque Gen. 10.

v. 14. *Deus meus pone illos vt rotam.* Id eſt, perpetuo circumagantur, vt rota, nullam habeāt quietem, ſemper ſint in motu & commotione, nuſquam inueniant locum ſtabilem. Quæ eſt veteris Teſtamenti maledictio. Quomodo è contra dicitur de viro iuſto: *Qui facit hæc non mouebitur in æternum.* Poteſt etiam per rotam turbo intelligi, de quo diximus pſal. 76.

PSAL. LXXXIII.

v. 4. *Etenim paſſer inuenit ſibi domum, & turtur nidum ſibi, vbi ponat pullos ſuos.* Ad literam videtur hic eſſe ſenſus: Paſſer & turtur, ſiue hirundo, vt alij vertunt, id eſt, aues, quæ liberè huc atque illuc vagantur, tamen poſtquam volauerint, habent domos ſuas, id eſt, nidulos, in quibus requieſcant, & reponant pullos ſuos; Quanto magis ergo anima mea, & caro mea debent ſibi locum requirere, & præparare, vbi requieſcant! Is autem locus in quo anima mea requieſcere poſſit, non eſt alius, quam templum tuum, & tabernacula tua, id eſt, cœtus ſanctorum, & eccleſia Dei. *Myſticè* in paſſere commendatur ſolitudo contemplationis, iuxta illud pſal. 101. *Sicut paſſer ſolitarius in tecto:* In turture, caſtitas conuerſationis. Significatur ergo, quod potiſſimum per hæc duo, videlicet rerum diuinarum contemplationem, & vitæ puritatem, homo hoc conſequatur, vt aliquando ingrediatur in æterna tabernacula; de qua habitatione ſubiungitur. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in ſæcula ſæculorum laudabunt te.*

v. 8. *Etenim benedictionem dabit legiſlator, ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion.* Duo nobis legiſlatores commendantur in Scriptura ſacra, ſicut duæ leges. Eſt enim lex vetus, & lex noua: Veteris legiſlator eſt Moyſes, nouæ autem legiſlator Chriſtus. Sed hoc diſcrimine; quod Moyſes bonam quidem legem tulit, vtpote diuinam & diuino ore allatam; ſed benedictionem dare non potuit; qua fieret, vt lex illa impleretur: Chriſtus ſimul cum lege gratiam & benedictionem attulit, qua lex eius impleretur. Imò benedictiones attulit. Ita enim habent ſeptuaginta εὐλογίας, quia multiplicem gratiam præſtat, & benedictionem qua facit legem ſuam & voluntatem impleri. Vnde ſequitur: *Ibunt de virtute in virtutem,* vbi pro (*virtus*) Græcè eſt, δύναμις, id eſt, potentia, & Hebr. *fortitudo* vel turma. Vnde hic ad literam non intelligitur virtus moralis: Sed ſenſus eſt. Ibunt de fortitudine in fortitudinem, id eſt, ibunt magna virtute & fortitudine, vel, ibunt turmatim, quod etiam ad fortitudinem pertinet. Tamen quia fortitudo fidelium conſiſtit in animo, non in corpore; hinc rectè ex conſequenti quoque intelliguntur virtutes morales. Fideles enim accepta benedictione legiſlatoris, paulatim proficientes de virtute in virtutem, tanquam in fortitudine ambulantes, tandem perueniunt ad Domum Dei, & in æterna tabernacula; in quibus videbitur Deus deorum in Sion, non iam per ſpeculum in ænigmate, ſed facie ad faciem.

v. 11. *Elegi abiectus eſſe in domo Dei mei, magis, quam habitare in tabernaculis peccatorum.* Ad literam abiectus eſſe aliquis poterat in Domo Dei, id eſt, in tabernaculo vel templo veteri, velut oſtiarij aut ſcoparij, aut ligna & aquam portantes, vt Gabaonitæ. Similiter in Eccleſia Dei quidam ſunt contemptibiles iuxta Apoſtolum. At in domo Dei æterna & cæleſti, de qua propriiſſimè verum eſt illud huius pſalmi. *Beati qui habitant in domo tua Domine in ſæcula ſæculorum laudabunt te,* nemo abiectus, nemo contemptibilis eſt; ſed ſunt omnes magni piſces; omnes reges & ſacerdotes. Itaque hic verſiculus ſi de regno cæleſti accipiatur ſic erit intelligendus: Si fieri poſſet, vt in domo illa cæleſti ſit quiſquam contemptibilis: talis ibi malim eſſe, quam primas tenere & amplo eſſe loco inter peccatores.

PSAL. LXXXIV.

v. 5. C*Onuerte nos Deus ſalutaris noſter.* Vide ſupra pſal. 58. ad illud: *Miſericordia eius præueniet me,* & loca ibi citata, ſcilicet pſal. 22. *Miſericordia tua ſubſequetur me,* Et Eſther. 15. *Conuertit Deus ſpiritum regis.*

v. 7. *Deus tu conuerſus viuificabis nos.* Alia vetus verſio habet (*conuertens*) quod etiam in officio diuino legitur Dom. 2. aduentus in reſponſ. matutini. Græcè eſt ἐπιστρέψας, id eſt, conuertens, ſeu potius; poſtquam conuerteris. Hebr. ſonat, *conuerſus,* ſeu reuerſus. Quod ergo olim legebatur (*conuertens*) ſupplendum, ſcilicet te, id eſt, poſtquam te ad nos conuerteris, id eſt, benigno vultu nos reſpexeris, ſic *viuificabis nos,* id eſt, benefacies nobis, è periculis nos erues.

AD PSAL. LXXXV. Nihil habebat.

PSAL. LXXXVI.

v. 1. F*Vndamenta eius in montibus ſanctis, Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob.* Exordium abruptum eſt. Cum enim nullius ciuitatis antea meminiſſet, vtitur tamen relatiuo dicens, *fundamēta eius.* Cauſam abrupti exordij adfert Auguſtinus, quia propheta repletus ſpiritu ſancto, & [illegible] ta de amore ac deſiderio huius ciuitatis ſecum voluens in animo, tandem in hæc verba erumpit; *Fundamenta eius &c.* Eius, videlicet, cuius iam in propheta præceſſerat intenta meditatio. Poteſt etiam hoc ipſum referri in phraſim linguæ Hebraicæ; qua ſicut interdum antecedens ponitur pro relatiuo, vti (*Dominus pluit à Domino, Dominus dixit quod domum faciat tibi Dominus.* Geneſ. 19. & 2. Reg. 7.) ita ſubinde relatiuum ponitur, vbi antecedens non præceſſit, ſed ſequitur; vt in hoc loco; *Fundamenta eius in montibus ſanctis, diligit Dominus portas Sion.* Vbi *Sion* eſt antecedens. Et tota oratio hoc ordine conſtrui poteſt: Dominus diligit portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob, cuius Sionis fundamenta ſunt in montibus ſanctis, Vel, vt vertit Hieron. (*ſanctuarij*). Et ſenſus eſt: Dominus elegit in locum cultus ſui, ciuitatem Sion, vel Ieruſalem fundatam in montibus ſanctis, id eſt, præ cæteris ciuitatibus terræ ſanctæ.

Myſticè ſignificatur Eccleſiam Chriſti tanquam cæleſtem Ieruſalem à Deo dilectam eſſe, & electam ſuper tabernacula Iacob, id eſt, ſuper tranſitorium illum & terrenum ſtatum, veteris populi, & legis.

v. 5. *Nunquid Sion dicet, Homo, & homo natus eſt in ea.* Apud ſeptuaginta duplex eſt lectio. Quædam exemplaria habent: *Nunquid Sion dicet?* Alia, *Mater Sion dicet.* Priori modo legit Commentarius Hieronymo adſcriptus, addens occaſionem erroris, cur alij legant (*mater*) ex ſimilitudine vocum μὴ & μήτηρ. Auguſtinus tamen & Caſſiodor, legunt (*mater*) & ſic habent hodierna exemplaria Græca. Vera tamen lectio videtur eſſe; *Nunquid;* Idque ſatis concordat cum Hebr. vbi ſic legitur: *Sioni dicetur.* Vnde & id quod nos habemus, ſimiliter intelligendum. *Nunquid Sion?* id eſt, Sioni dicet aliquis, id eſt, verè aliquis dicere poterit Sioni: *Homo, & homo natus eſt in ea.* Hebr. ſic: Vir & vir natus eſt in ea, id eſt, quam plurimi viri robore, & ſapientia præſtantes in ea nati ſunt. Prophetia autem eſt de ſpirituali ciuitate Dei, id eſt Eccleſia; in qua omnium nationum homines, & inter eos, viri quoque ſæculari ſapientia præſtantes per fidem aliquando regenerandi eſſent.

AD PSAL. LXXXVII. Nulla erat annotatio.

PSAL. LXXXVIII.

v. 1. M*Iſericordias Domini in æternum cantabo.* Tribus modis intelligi poteſt, primò, in æternum, id eſt, ſemper, omnibus ſæculis cantabo miſericordias & benignitates Domini. Secundò, Cantabo miſericordias Domini, quæ ſunt in æternum, id eſt, ſemper duraturæ. Tertiò, miſericordias Domini cantabo in æternum, id eſt, poſteritati; vt ſcilicet poſteri eas cognoſcant, & prædicent. Cui ſenſui fauere videtur quod ſequitur: *In generationem & generationem annuntiabo veritatem tuam in ore meo:* id eſt, in futuras generationes, vt illis veritas tua ſit nota.

v. 12. *Tui ſunt cæli, & tua eſt terra: orbem terræ, & plenitudinem eius tu fundaſti. Aquilonem & mare tu creaſti. Tabor & Hermon in nomine tuo exultabunt.* His verbis propheta commendat maieſtatem & potentiam Dei; ſignificans Deum totius mundi, & omnium partium eius eſſe authorem. Et notandum paucis verbis à propheta comprehendi ſex differentias poſitionum in mundo. Cum enim ait: *Tui ſunt cæli, &*

tua eſt terra, ſignificat Deum condidiſſe ſupera & infera. Nam cælum ſurſum eſt, terra deorſum. Cum addit: *Aquilonem, & mare tu creaſti,* tribuit Deo authori ſiniſtrum, & dextrum totius mundi. Nam aquilo, id eſt, regio ſeptentrionalis ſiniſtra eſt, reſpectu Paleſtinæ, Mare autem ad auſtrum ſeu Meridiem; atque ita dextra conuertenti ſe ad Orientem. Cum denique addit: *Thabor & Hermon, in nomine tuo exultabunt,* Orientem nominat & Occidentem, tanquam partem mundi priorem & poſteriorem. Nam Thabor, mons erat in Occidente, Hermon in Oriente; Vnde & figuratè pro illis partibus mundi accipiuntur.

v. 39. *Tu vero repuliſti & deſpexiſti, diſtuliſti Chriſtum tuum. Euertiſti teſtamentum ſerui tui.* Rectè correctum: (*Euertiſti*) per ſecundam vocalem, non (*auertiſti*) per primam. Ita enim Græca, Hebræa, & ferè omnia MS. Senſus eſt: Subuertiſti fœdus, quod tam magnificè inijſti cum ſeruo tuo. Non eſt autem putandum Dauidem loqui de calamitate aliqua temporis ſui, propter quam tam grauiter conqueratur, Deum irritas facere ſuas promiſſiones. Nam & ipſe erat Chriſtus Domini. Proinde locum non habebat pro eo tempore: *Diſtuliſti Chriſtum tuum;* & illud: *Prophanaſti in terra ſanctuarium eius.* Sed hæc querimonia Dauidis docet nos, promiſſiones Dauidi factas de ſtabilitate, & æternitate regni eius, & de miſericordia nunquam à ſemine eius auferenda; non omninò & perfectè pertinere ad regnum terrenum & carnale; ſed ad regnum ſpirituale Chriſti, & eccleſię. Quod enim ad regnum terrenum attinet, reprobatum eſt vnà cum populo Iudaico, & eiuſdem ſacerdotio. Quod autem ad regnum ſpirituale; promiſſio hæc complementum & perfectionem accepit in Chriſto, & regno eius, quod eſt Eccleſia. De quo regno Angelus ad B. Virginem Lucæ 1. *Dabit ei Dominus Deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Vide & Annot. 2. Paral. 7. & 2. Regum 7.

PSAL. LXXXIX.

v. 10. ANni noſtri ſicut aranea meditabuntur. Meditari ſignificat aſſiduum alicuius rei ſtudium, cum frequenti iteratione. *Senſus* igitur eſt. Quicquid moliuntur homines toto tempore vitæ ſuæ, tale eſt, ac ſi aranea telam texat; nimirum rem mox perituram, multo & magno labore moliuntur. Significatur enim vanitas huius vitæ. *Vel hoc modo:* Totum tempus vitæ noſtræ *meditabitur,* id eſt, reputabitur (vt meditari paſſiuè accipiatur) velut tela araneæ; quæ multo labore & ſtudio contexta, minimo negotio perrumpitur, & diſſipatur. Sic ſuprà pſal. 77. paſſiuè accipiebatur; *Virgines eorum non ſunt lamentatæ.* Et 2. Theſſ. 2. *Myſterium operatur iniquitatis.* Vide ibid. noſtrum comment.

v. 17. *Et opera manuum noſtrarum dirige ſuper nos, & opus manuum noſtrarum dirige.* Scilicet opera noſtra, quæ Deo authore facimus, omnia vnum opus quodammodo ſunt, ſicut omnia dominica præcepta vnum præceptum ſunt, vt ait Gregor. hom. 17. in euangelia. Sunt enim multa per diuerſitatem operis, ſed vnum in radice charitatis. Et quidem ſeptuaginta hoc modo tranſtulerunt variato numero. Verum in Hebræo fonte nulla eſt numeri mutatio, ſed vtrobique opus ſingulari numero legitur; quod tamen collectiuè accipitur, pro vniuerſo ſcilicet operum corpore.

PSAL. XC.

v. 1. QVi habitat in adiutorio altiſſimi, in protectione Dei cæli commorabitur. Hic ſtatim occurrit dubitatio, quomodo hæc duo membra huius primi verſiculi inter ſe differant? Videlicet habitare in adiutorio altiſſimi, & in protectione Dei cęli commorari? Nam videntur hæc eadem eſſe, quia habitare idem eſt quod commorari, adiutorium & protectio etiam eadem videntur: & ſimiliter eadem ſunt, altiſſimus & Deus cæli. Quidam hoc modo diſtinguunt: vt prius pertineat ad motum hominis in Deum per ſpem & fiduciam; poſterius autem ad opem Dei hominem protegentis; vt ſit ſenſus: Qui firmam fiduciam collocat in Deo, confidens de eius adiutorio, is à Deo protegetur, & ſub eius protectione tanquam in arce quadam tutus & ſecurus commorabitur. B. Auguſt. primam partem iungit cum ſequenti, tanquam ab ea pendentem hoc modo: Qui habitat in adiutorio altiſſimi, & commoratur in protectione Dei cæli, ille dicet Domino, *Suſceptor meus es tu &c.* Atque ita ſenſus eſt non multum diuerſus; videlicet; quod qui firmam ſpem in Deo & in eius auxilio collocat, is in omni anguſtia Deum confidenter inuocabit. Vocabit Deum ſuſceptorem ſuum & refugium ſuum, quia vt ſequitur verſu ſequenti, Deus enim verè liberabit de laqueo.

v. 3. *Liberauit me de laqueo venantium & à verbo aſpero.* Ibi (*à verbo aſpero*) verbum pro re ſumitur, phraſi Hebraica. Itaque verbum aſperum eſt res quæcunque aſpera, & moleſta. Et ſimili modo intelligitur quod ſequitur v. 6. *à negotio perambulante in tenebris.* Nam pro *negotio,* eadem vox eſt, quam ſuprà ſeptuaginta verterunt, (*verbum*) & res quæcumque ſignificatur. Igitur negotium ambulans in tenebris, eſt res quæcumque lædens, vel nocens in tenebris. Sciendum tamen vocem Hebraicam vtroque loco eſſe ambiguam, prout diuerſis punctis ſignatur. Septuaginta ſic acceperunt, vt verbum, id eſt, rem ſignificet. Hieron. & alij poſteriores aliter punctuant, vt ſignificet mortem vel peſtem. Et ſecundum illam interpretationem ſenſus adhuc clarior eſt. Sic enim Hieron. vertit; pro (*verbo aſpero*) *A morte inſidiarum.* & prò (*negotio perambulante in tenebris*) à peſte in tenebris ambulante.

PSAL. XCI.

v. 12. ET in inſurgentibus in me malignantibus audiet auris mea. Pridem alterum illorum (*in*) omittebatur. Nonnulli etiam MS. codices habent (*ab inſurgentibus*). Sed rectè ſic duplicatò legendum (*in*) Sixtina Biblia tradunt. Eſt enim Græcè: ἐν τοῖς ἐπανισταμένοις. Senſus eſt: De his qui in me inſurgunt, & lædere me volunt, audiam lęta & grata; ſcilicet Deum in eos vindicaſſe iniuriam meam, & eos humiliaſſe. Neque enim illud (*audiet auris mea*) trahendum ad id quod ſequitur, *Iuſtus vt palma florebit,* quaſi hoc ſit auditurus. Eſt enim tacita quædam antitheſis in hac ſententia ad ſuperiorem, q. d. Audiam vindictam de inimicis meis, hominibus impijs, & iniuſtis; nempe, quod defecerint & perierint: At contra; *Iuſtus vt palma florebit &c.*

PSAL. XCII. Nullas habebat annotationes.

PSAL. XCIII.

v. 14. QVia non repellet Dominus plebem ſuam, & hæreditatem ſuam non derelinquet. Illud (*quia non*

non repellet Dominus plebem ſuam) Canitur etiam quotidie ad inuitatorium matutini, in hymno ſeu pſalmo: *Venite*, Legimus enim ſic: *Quoniam Deus magnus Dominus, & rex magnus ſuper omnes Deos, quoniam non repellet Dominus plebem ſuam, &c.* Sed ſciendum eſt illa verba in pſalmo illo *Venite*, qui reipſa eſt pſalmus 94. non haberi, neque apud ſeptuaginta, neque apud Hebr. Vnde autem ſic canatur in officio diuino, ratio reddi poteſt quod veteres etiam ſecundum aliquam tranſlationem ſic legerint. Nam & Auguſt. hæc verba in illius pſalmi expoſitione legit & explanat. Similiter & Arnobius, & commentarius aſcriptus Hieronymo. Interim ſiue eo loci hæc verba legantur, ſiue non, ſatis conſtat verba eſſe Scripturæ ſacræ, à Spiritu ſancto prolata, tum quia reperiuntur in hoc pſalmo, tum etiam quia citantur ab Apoſtolo ad Rom. 11. Vide ibi noſtra.

v. 15. *Quoadusque iuſtitia conuertatur in iudicium, & qui iuxta illam, omnes qui recti ſunt corde.* Non eſt legendum interrogatiuè: *qui iuxta illam?* vt deinde reſpondeatur, *omnes qui recto ſunt corde.* Eſt id manifeſtum ex Græcis & Hebræis. Septuaginta legunt: *Et habentes eam*, vel *adhærentes ei omnes recti corde*. Hebr. ſic: *Et ſequentur*, *ſiue ſectabuntur hanc iuſtitiam*, vel hoc iudicium, *omnes recti corde*. Et ſenſus eſt; Omnes, qui recto ſunt corde, ſectabuntur iuſtitiam Dei, vel approbabunt iudicium Dei ſuper impios.

v. 20. *Nunquid adhæret tibi ſedes iniquitatis, qui fingis laborem in præcepto?* Multa MS. habent (*dolorem*) Græca vox propriè moleſtiam ſignificat & afflictionem, ſicut & vox Hebrea. Deinde Græc. & Hebr. legitur participium: *fingens laborem in præcepto*. Quod non ad Deum, ſed ad ſedem iniquitatis potius referendum videtur, hoc modo: Nunquid adhæret tibi, vel (vt Hebræa ſonant) ſociabitur tibi ſedes, ſeu ſolium inſidiarum, vel iniquitatis, quæ ſedes fingit laborem in præcepto? Ac ſic ſenſus eſt. O Deus, qui iuſtè iudicas, num tibi quicquam commune erit cum ſolio tyrannico, de quo procedunt iniuſtæ ſententiæ? quod ſolium fingit laborem, id eſt miſeros moleſtia, afflictione & iniuria afficit, in præcepto, id eſt, prætextu legis q. d. Sub obtentu iuſtitiæ, & legum opprimunt miſeros, iuxta illud: *Summum ius, ſumma iniuria.* Et huic ſenſui etiam noſtra verſio accommodari poteſt hoc modo: Nunquid adhæret tibi ſedes iniquitatis? & nunquid tu es qui fingis laborem in præcepto? q. d. Non.

PSAL. XCIV.

v. 10. QVadraginta annis *offenſus fui generationi illi.* Pro (*offenſus*) Eccleſia in officio matutinali quotidiano canit (*proximus*). In Epiphania tamen Domini canit (*offenſus*): hoc iuxta pſalterium Gallicanum, illud iuxta Romanum. Septuaginta habent προσώχθισα, offenſus fui. Cui lectioni fauet quoque Hebraica veritas, quæ habet: *litigaui*, contendi, cum generatione iſta; vel, vt Arias exponit dictionem Hebraicam, *Faſtidio habui*, vel vt Hieron. *Diſplicuit mihi.* Apoſtolus quoque Paulus ad Hebr. 3. habet eandem vocem quam ſeptuaginta; quam Latinus interpres reddidit *infenſus ſum*. Nihilominus vox Græca etiam ſignificat, *propinquare*, vt eſt in lexico Græco. Et poteſt intelligi propinquatio, qualis eſt dum qui vult punire, accedit eum quem vult punire. Vide etiam ad Hebr. 3.

PSAL. XCV.

v. 5. QVoniam *omnes Dij gentium dæmonia*. In Hebræo pro (*dæmonia*) hoc loco vocabulum eſt, quod Hieron. vertit, *ſculptilia*, Pagninus *idola*, Arias reddit, *vana*. Semper tamen erant *dæmonia*, quia in ſimulachris illis deorum, etiam Iouis, Martis, Veneris, Neptuni, quamuis homines fuiſſent, dæmones ſe ingerebant, & oracula fundebant. Et generaliter, ſicut in omni ſuperſtitione ineſt pactum, ſaltem tacitum, cum dæmone; ita & in omni idololatria fuit ſaltem tacitus cultus dæmonum. Vide etiam 1. Cor. 8.

v. 7. *Afferte Domino patriæ gentium.* Rectius *familiæ gentium*, ſicut alibi vertit, vt pſal. 21. *Adorabunt in conſpectu eius vniuerſæ familiæ gentium.* Vbi tam Græcè quam Hebr. vox eadem eſt, quæ hoc loco. Græcè quidem eſt πατριαὶ, ſed hoc vocabulum Latinis familiam, parentelam, tribum ſignificat, non autem id quod Latini patriam vocant, id eſt, terram natalem.

v. 10. *Dicite in gentibus, quia Dominus regnauit.* Auguſt. ſcribens in hunc locum addit (*à ligno*) & exponit, & vrget contra Donatiſtas. Commentarius Hieronymo adſcriptus in hunc locum non addit; cum tamen interpretetur ſecundum ſeptuaginta. E contra canitur in hymno eccleſiaſtico: Impleta ſunt quæ concinit, Dauid fidelis carmine, dicens in nationibus, regnauit à ligno Deus. Et Tertull. lib. aduerſus Iudæos citat: *Dominus regnauit à ligno.* Et Iuſtinus aduerſus Triphonem, dicit eraſum fuiſſe à Iudæis. Nam Tertullianus quoque illud citat libr. 3. contra Marcionem. Vide ſi placet, Iſaaci apologiam ad Lindanum, & notat. Pamelij in Tertullianum.

PSAL. XCVI.

v. 9. QVoniam *tu Dominus altiſſimus ſuper omnem terram, nimis exaltatus es ſuper omnes Deos.* Prophetia eſt de tempore noui Teſtamenti, ſicut & in verbis præcedentibus: *Confundantur omnes qui adorãt ſculptilia, & qui gloriantur in ſimulachris ſuis.* Vtrumque enim noui Teſtamenti tempore impletum eſt, quando religione vnius veri Dei per orbem propagata, paſſim innotuit, nec idola, nec deos idolis ſignificatos eſſe deos; & per hoc vnus ſolus verus Deus ab omnibus agnoſci cœpit, adeò vt etiam plures, etſi à Chriſti religione alieni, vt Mahometani, non niſi vnum tamen Deum credant, & colant: Quod quidem ipſum nihilominus Euangelio Chriſti per orbem prædicato acceptum ferri debet.

PSAL. XCVII. Nihil erat.

PSAL. XCVIII.

v. 5. ADorate *ſcabellum pedum eius, quoniam ſanctum eſt.* Scabellum pedum Dei quodnam ſit, alij aliter exponunt. Quidam intelligunt arcam fœderis; quidam corpus Chriſti, quidam animam Chriſti, quidam crucem eius. Et quidem de omnibus his ſanè accipi poteſt. Ad literam tamen omninò hic locus de arca fœderis accipiendus videtur. Primum, quia initio Pſalmi fit mentio Cherubim, quorum alæ erant expanſæ ſuper arcam, ſic enim ibi legitur; *Dominus regnauit, iraſcantur populi: Qui ſedet ſuper Cherubim, moueatur terra.* Deus autem ſuper, vel inter Cherubim ſedere dicebatur, quia ibi exhibere ſolebat ſuam præſentiam, dando reſponſa. Sicut ergo alæ Cherubim ſuper arcam expanſæ erant velut

ſedes Dei; ita arca ſubiecta erat velut ſcabellum pedum eius. Huic accedit, quod ſcriptura alibi manifeſtè arcam vocet ſcabellum pedum Dei. 1. Paral. 28. *Cogitaui*, inquit Dauid, *vt ædificarem domum in qua requieſceret arca fœderis Domini, & ſcabellum pedum Dei noſtri.* Adoratur autem illud ſcabellum, quādo coram eo procidebatur, & adorabatur Deus, eo modo, quo Chriſtiani in imaginibus coram quibus procūbunt, honorant Chriſtum & ſanctos. Et ſicut filij Iſraël adorantes arcam, non committebant idololatriam, ſed cultum Deo exhibebant, ita dicendum quoquo de veneratione imaginum ſacrarum.

Auguſtinus *per ſcabellum pedum eius*, intelligit corpus Chriſti. Qui ſenſus, licet literalis non ſit, ſed myſticus, optimè tamen in literali fundatur. Arca enim multis rationibus geſſit typum corporis Chriſti. Docet autem Auguſtinus in illo commentario, quomodo Chriſtiani adorent corpus Domini. Et eſt locus valdè notandus contra ſacramentarios. Nemo, inquit, carnem illam manducat, niſi prius adorauerit. Item. Non ſolum non peccamus adorando, ſed peccamus non adorando. Loquitur autem de ea adoratione, de qua dictum eſt; *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſerues.*

v. 6. *Moyſes & Aaron in ſacerdotibus eius, & Samuel inter eos, qui inuocant nomen eius.* Moyſes ſacerdotio functus eſt in conſecratione Aaron, & filiorum eius, vt habetur Exodi 28. De Samuele controuerſia eſt, an fuerit ſacerdos? Scriptura nuſquam id teſtatur, imo hoc loco contrarium innuit. Quod igitur legitur ſacrificaſſe, intelligendum eo modo, quo Saul, Dauid & Salomon; nempe non per ſe, ſed per ſacerdotes, ad quorum officium id pertinebat. Auguſtinus in hunc locum, & alibi putat fuiſſe ſacerdotem, & 2. retractat. cap. 43. fuiſſe ex filiis Aaron, ſed repugnat ſcriptura 1. Paralip. 6. quæ eum numerat extra Aaronitas. Proinde omnino videtur tenenda ſententia authoris quęſt. vet. & noui teſtamenti apud Auguſt. quæſt. 46. Vbi prolixè, & multis rationibus oſtendit Samuelē neque ex genere ſacerdotali fuiſſe, neque ſacrificium per ſe vnquam obtuliſſe. Hieron. quoque lib. 1. contra Iouin. latè oſtendit Samuelem non fuiſſe ſacerdotem. Legitur quidem apud Hieron. epiſtola 125. q. 3. Samuel propheta connumeratus Moyſi in ſacerdotio Dei. Sed verior lectio eſt; in pſalterio Dei. Reſpicit enim ad verſiculum huius pſalmi. Vide Scholion Victorini. Ignatius tamen in epiſtola ad Magneſianos dicit Samuelem fuiſſe principem ſacerdotum, & Cypr. lib. 3. epiſt. 9. ſacerdotem quoque vocat.

AD PSAL. XCIX. Nullam habebat annotationem.

PSAL. C.

v. 8. IN *matutino interficiebam omnes peccatores terræ.* Hebraiſmus eſt, *in matutino* pro maturè, & tempeſtiuè. q. d. in regno meo maturè, & incũctanter interfeci, & ſuſtuli impios. Sed *quæritur*, Quomodo Dauid hoc verè dicat, cum Ioab bis homicidam ſuſtinuerit vſque ad finem vitæ ſuæ? nec eum interfecerit, niſi tandem mandato ſuo quod moriens filio Salomoni dedit? *Reſpond.* interfeciſſe ſe dicit Dauid peccatores in matutino, id eſt, maturè; & quidem etiam Ioab homicidam; ſed in voluntate & pręparatione animi. Nam Ioab ſtatim interfici reipſa, non expediebat ob cauſas 2. Reg. 3. expoſitas. Quare hic fecit quod prudentiæ ratio dictabat; ſcilicet vt in eum iudicium exerceret, quamprimum oportunum tempus ſe offerret. Hinc & pſal. 74. de ſe canit: *Cum accepero tempus, ego iuſtitias iudicabo.*

A

PSAL. CI.

v. 4. QVia defecerunt ſicut fumus dies mei, & oſſa mea ſicut cremium aruerunt. *Cremium*, quidam intelligunt carnem frixam vſque ad ariditatem. Alij rectiùs lignum aridum, vel ſtipulam aridam, & quidquid ita areſactum eſt, vt facilè incendatur. Id enim etiam vox Græca ſignificat. Ex Hebræo vertit Hieron. *Et oſſa mea quaſi frixa contabuerunt.* Senſus eſt. Omnis virtus corporis mei, quæ potiſſimum conſiſtit in oſſibus, penitus emarcuit, ita vt nihil in me remanſerit virium.

v. 15. *Quoniam placuerunt ſeruis tuis lapides eius, & terræ eius miſerebuntur.* Alij: *Et pulueris eius miſerebun-* B *tur.* Sic enim ſonant Græca & Hebræa. Loquitur autem de lapidibus & ædificatione Sionis, id eſt, Eccleſiæ Chriſti, vt patet ex præcedentibus & ſequentibus. Præcedit enim: *Tu exurgens miſereberis Sion, quia tempus miſerēdi eius, quia venit tempus.* Sequitur autem: *Quia ædificauit Dominus Sion, & videbitur in gloria ſua.* Senſus ergo eſt: Serui tui magno affectu afficiuntur erga lapides Sionis, id eſt, vehementer optant ac deſiderant vt Sion ędificetur: optant videre Eccleſiam extructam ex lapidibus viuis. *Et terræ eius* ſeu pulueris *miſerebuntur*, id eſt, & miſeret eos pulueris, ſeu humilitatis Sion, cupiunt eam extolli de puluere, & glorioſam fieri per omnes gentes. Vnde ſequitur: *Et timebunt gentes nomen tuum, & omnes reges terræ gloriam tuam.* Vel poteſt etiam illud (*miſerebuntur*) imperſo- C naliter accipi, phraſi ſcripturæ non inuſitata, vt ſit ſenſus: Futurum eſt, vt poſt diuturnam afflictionem tandē miſereantur eius, etiam inimici qui eam bello ſubiugauerant & populum eius captiuum duxerant; Vt reges Perſarum qui non tantum captiuitatem populi relaxârunt, verum etiam vaſa templi remiſerunt, & inſuper ſumptus ſuppeditarunt in ædificationem templi, & ſacrificia, vt patet ex lib. Eſdræ. Quæ res quoque typus fuit ædificandæ & prouehendæ veræ Sionis, id eſt, Eccleſiæ Chriſti, per Conſtantinum Imp. & alios reges terrenos. Et ſimile eſt quod infrà pſal. 105. clarē dicitur: *Et dedit eos in miſericordias, in conſpectu omnium, qui ceperant eos.*

D

PSAL. CII.

v. 4. QVi coronat te in miſericordia & miſerationibus. Literalis ſenſus videtur: Qui velut corona cingit te, & circumuallat multiplici miſericordia. Ita illud pſal. 8. *Gloria & honore coronaſti eum Domine*, id eſt, cinxiſti. Non enim ſignificatur præmium, maximè ſi pſalmus de creatione hominis intelligatur. Simile & illud pſal. 5. *Domine vt ſcuto bonæ voluntatis coronaſti nos.* Item Iſaiæ 22. *Coronans coronabit te tribulatione*, q. d. cinget & circumuallabit te multiplici calamitate & miſeria. v. 18.

v. 16. *Quoniam ſpiritus pertranſibit in illo, & non ſubſiſtet, & non cognoſcet amplius locum ſuum.* Senſus eſt. Spiritus vitæ nō permanet in homine, ſed pertranſit, E ac recedit. Quo recedente homo non amplius ſubſiſtit, quia mortuus eſt, & non amplius cognoſcit locum ſuum priſtinum, id eſt, non redit ad hanc vitam mortalem, nec ad ſuas poſſeſſiones, ſicut redit homo, qui peregrè profectus fuerat. Vel etiam hoc modo vt referatur ad florem de quo præceſſit, *tanquam flos agri ſic efflorebit*: quem videlicet cum ſpiritus, id eſt ventus vrens peruaſerit, ſtatim emoritur & perit, vt locus eius amplius non cognoſcatur: Hebraicè eſt, neque agnoſcit eum vltra locus ipſius.

PSAL. CIII.

v. 3. **E**Xtendens cælum ſicut pellem, qui tegis aquis ſuperiora eius. Hoc ferè intelligunt de cælo propriè dicto, & aquis, quæ ſupra illud cælum ſunt, ſiue ſint propriè dictæ aquæ, ſiue cælum aqueum dicatur ob perſpicuitatem. Tamen minimè reiicienda eſt expoſitio, de cælo aëreo; tum propter ea quæ dicta ſunt ad Geneſ. 1. tum quod ipſe hic pſalmus ſic declaret iſta ſuperiora quorũ hic meminit. Nam v. 13. eadem phraſi dicit: *Rigans montes de ſuperioribus ſuis*, quod ſine dubio de nubibus accipiendum eſt, ex quibus pluuiæ decidunt. Et vtrobique eadem vox Hebraica eſt. Vide etiam noſtra in 2. ſentent. diſt. 14.

v. 4. *Qui ponis nubem aſcenſum tuum*. Hieronymus, *currum tuum*; id eſt, nubes ſunt inſtar curruum & vehiculorum quibus Deus vehitur. *Qui ambulas ſuper pennas ventorum*. id eſt, venti ſunt velut alæ, ſeu pẽnæ quibus Deus fertur & quaſi volat. Hęc omnia ſignificant magnificentiam diuinæ maieſtatis, & quod Deus omnibus creaturis ad nutum & voluntatem ſuam vtatur.

v. 5. *Qui facis Angelos tuos ſpiritus*. Senſus eſt: qui facit ſpiritus, Angelos, ſeu nuncios ſuos. Et quidem nonnulli hunc locum intelligũt de ventis, de quibus dicitur: pſal. 148. *Quoniam ſpiritus procellarum faciunt verbum eius*; & ſimiliter quod ſequitur; *& miniſtros eius ignem vrentem*, quoniam & ignis, id eſt, fulgura faciunt verbum eius; nihilominus non malè ex hoc loco probatur Angelos rationales, creaturas eſſe incorporeas. Nam de illis clare hunc locũ interpretatur Paulus. Hebr. 1. Vide ibidem noſtrum comment.

v. 17. *Herodij domus dux eſt eorum*. Hebr. Ciconiæ domus in abietibus vel pinis. Altiſſimè enim ciconię nidificant. Et aptè hoc ſubiungitur ei quod dixerat: *Illic paſſeres nidificabunt*. Vide tamen, ſi placet, de Herodio in comment. Hieronymo adſcripto.

v. 25. *Hoc mare magnum, & ſpatioſum manibus*. Potentiam Dei declarat à magnitudine & vaſtitate maris. Græcè eſt εὐρύχωρος, quæ eadem vox eſt Matth. 7. vbi dicitur: *Quam ſpatioſa via quæ ducit ad mortem*. Poteſt tamen eadem vox minima mutatione facta ſignificare (*latum manibus*) nempe ſi ſcribatur εὐρύχειρος. Hebr. manifeſtè legitur (*latum manibus*). Quod vt intelligatur; ſciendum, quod ſicut figuratè mari tribuuntur brachia & ſinus, etiam apud ethnicos ſcriptores; ita hic ſimili ſchemate mari tribuuntur manus, id eſt, fines & extremitates; vt ſenſus ſit: Mare non tantum capacitate magnum eſſe, ſed etiam longiſſimè manus ſuas & fines extendere. Fortè ſeptuaginta verterunt εὐρύχειρος.

v. 26. *Illic naues pertranſibunt, draco, quem formaſti ad illudendum ei, &c.* Hebr. *Leuiathan*, de quo in libro Iob c. 3. & 40. vbi dictum eſt Leuiathan ad literam ſignificare cetum marinum. De hoc piſce, quem ſcriptura vocat Leuiathan, mira & abſurdiſſima fabulantur Hebręi; nos primo literalem ſenſum, deinde ſeorſim myſticum ponemus. Illud (*ad illudendum ei*) verti poteſt, *ad ludendum in eo*, ſcilicet mari. Et ſenſus eſt. Illic in mari ſunt animalia parua cum magnis; illic nimirum, vbi naues pertranſeunt: illic etiam eſt cetus ille marinus ingenti mole corporis, quem formaſti, vt in mari ludat, id eſt, natatu ſuo & circũgiratione velut ludum quendam exerceat, ſicut etiam alij piſces in mari ludere ſolent. Et quod ad literam de bellua aliqua proprij nominis intelligi debeat, patet ex verbis ſequentibus: Nam ſubiicitur. *Omnia à te expectant, vt des illis eſcam in tempore. Myſticè* autem idem ille intelligendus eſt, qui in libro Iob per Behemoth & Leuiathan ſignificatur, ſcilicet Diabolus.

A *Draco iſte, quem formaſti ad illudendum ei*. Nec ſignificatur tamen hic Diabolum à Deo creatum fuiſſe malum, ſed tantum fuiſſe illum præcipuam quandam Dei creaturam: quem cum Deus præſciret peccaturum, voluiſſe tamen eum creare, quod ſciret quantum ſuis electis illius malitia ad virtutem eſſet profutura. Qua ratione fieret, vt ei à ſanctis, vel Angelis, vel hominibus conatus & machinationes ipſius fruſtrantibus, meritò illuderetur. Hanc rem pulchrè declarat Hilarius in ſerm. quodam de S. Iob; qui quidem non exſtat, ſed verba leguntur apud Auguſt. lib. 2. cont. Iul. cap. 8.

v. 32. *Qui tangit montes & fumigant*. Hieronymus ſcribens in Iſaiæ 4. putat hic per fumum ſignificari B gloriam, id eſt, nebulam lucidam, qua ſignificetur glorioſa Dei præſentia. Videtur enim pſalmiſta reſpicere ad eam claritatem qua illuſtratus eſt mons Sina, quando in eum Dominus, legem populo laturus, deſcendit & quaſi tetigit.

PSAL. CIV.

v. 3. **L***Audamini in nomine ſancto eius*. Hebr. ſonat: *Laudate vos in nomine ſanctitatis eius*, id eſt, gloriemini in nomine ſancto eius. Nam qui gloriatur, laudat ſeipſum. Hoc autem non malè fit, quamdiu fit in nomine Domini, iuxta illud: *Qui gloriatur, in Domino glorietur*. 2. Corint. 10.

v. 18. *Humiliauerunt in compedibus pedes eius, ferrum pertranſijt animam eius*. Simile eſt illud Lucæ 2. ad C beatam Virginem. *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius*, qua phraſi vehemens tantum, & acerbus dolor ſignificatur. Neque enim ex hiſtoria Geneſis apparet Ioſephum, de quo hic pſalmiſta loquitur, ita malè in Ægypto tractatum, vt aliqua pars corporis eius fuerit ferro perforata; ſicut nec de Deipara Virgine gladius corporalis accipitur; ſed tantum prædicebatur à Simeone, eam ſuo tempore grauiſſimis angoribus & triſtitiis exercendam.

PSAL. CV.

v. 6. **P***Eccauimus cum patribus noſtris, iniuſtè egimus*. Ezechielis 18. reprehenduntur quidem qui D dicebant: *Patres noſtri peccauerunt, & dentes filiorum obſtupeſcunt*. Sed hoc dicitur contra eos, qui ſe putabant innocentes. Alioqui Ieremias quoque Threnorum vltimo cap. ſic queritur: *Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt, & nos iniquitates eorum portauimus*, non tamen ſua vel populi peccata excludens; ſicut & hic manifeſtè vtrumque exprimit pſalmiſta, dum dicit: *Peccauimus cum patribus noſtris*.

v. 20. *Et mutauerunt gloriam ſuam in ſimilitudinem vituli comedentis fœnum*. Rectius, *gloriam eius*, nempe Dei, iuxta illud ad Rom. 1. *Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis*. Nam Græcè eſt αὐτοῦ, non αὐτῶν. Hebraicè tamen videtur ſonare, *gloriam ſuam ipſorum*, ſed & ſic accipi poteſt pro gloria Dei, quandoquidem Deus E illorum erat gloria. Pagninus itaque vertit quoque ex Hebræo (*gloriam ſuam*). Vide ad Rom. 1.

v. 28. *Et initiati ſunt Beelphegor, & comederunt ſacrificia mortuorum*. Hebr. ſonat: *adunati ſunt*, vel, vt ſic loquamur, adiugati ipſi Beelphegor, ita vt ei tenaciſſime adhærerent. Et alluditur ad hiſtoriam Numerorum 25. vt etiam patet ex ſubiectis verbis de Phinees. Eadem phraſi dicitur ab Apoſtolo 2. Cor. 6. *Nolite iugum ducere cum infidelibus*. Quod autem additur, *& comederunt ſacrificia mortuorum*, ſenſus eſt: & comederunt immolata mortuis, ſeu vita carentibus,

ſcilicet

ſcilicet Diis ipſorum. Nam Deus verus ſolus eſt Deus viuus.

v. 32. *Et vexatus eſt Moyſes propter eos quia exacerbauerunt ſpiritum eius*. Vexatus eſt à Domino, quia excluſus à terra ſancta, quod Deum non ſanctificaſſet ad aquas contradictionis: cuius peccati eius, populi malitia dederat occaſionem. Hebr. eſt: *Et malum fuit Moyſi propter eos*. Vide Deut. 1. & 3. *Quia exacerbauerunt ſpiritum eius*. Vel Moyſis, vel, vt mauult Ianſenius, Domini. Deus enim exacerbatus incredulitate & rebellione populi etiam in Moyſen excanduit. Vnde illa verba Moyſi, Deut. 1. *Nec miranda indignatio in populum, cum mihi quoque iratus Dominus propter vos dixerit; Nec tu ingredieris illuc*.

PSAL. CVI.

v. 8. *Confiteantur Domino miſericordiæ eius & mirabilia eius filijs hominum*. Hic verſus quater hoc pſalmo repetitur, ſicut & ille, ſaltem paucis immutatis: *Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur, & de neceſſitate eorum eripuit eos*. Cæterum tunc opera cenſentur Deo benedicere, aut confiteri, quando homines conſideratione operum Dei, & miſericordiarum eius, excitantur ad laudandum Deum. Ita enim intelligendi quoque ſunt plærique verſus Cantici trium puerorum, *Benedicite omnia opera Domini Domino*. Quin facilior quoque & expeditior ſenſus occurrit, ſi ipſos ſeptuaginta & verſionem Hebræam inſpiciamus, idque tantum vnius caſus mutatione; ſi videlicet, (*miſericordiæ*) mutetur in (*miſericordias*) quomodo ex Hebrǽo vertit Hieron. Vox Grǽca ambigui caſus eſt, cum ſit neutri generis, ſicque etiam legi poterit: *Confiteantur Domino miſericordias eius*. Et ſenſus erit: Homines ſupradictis malis à Deo liberati, confiteantur Domino miſericordias eius; agnoſcant beneficia ab eo accepta; & mirabilia Dei confiteantur & prædicent apud filios hominum. Sicut dicit Angelus Tob. 12. *Coram omnibus viuentibus confitemini ei*.

v. 26. *Aſcendunt vſque ad cælos, & deſcendunt vſque ad abyſſos*. Hyperbole eſt, qualis & illa apud ethnicum poëtam: *Iam iam tacturos ſydera ſumma putes*. & mox: *Iam iam viſuros tartara nigra putes*. Myſticè ſignificatum intelligi poteſt, quod in mari huius ſæculi conſtituti fideles, modo per impulſum diuinæ contemplationis, & caſtarum ſanctarumque cogitationum, quaſi in cælum aſcendant: modo verò per tentationes turpium & malarum cogitationum, quibus ſæpè etiam caſtæ mentes grauiter infeſtantur, deprimantur vſque ad infernum. Vel quia vtrumque ad tempeſtates ventorum & impulſus vndarum pertinet, per aſcenſum vſque ad cælos intellige tentationem elationis & ſuperbiæ, per deſcenſum vſque ad abyſſos, tentationem fornicationis & immunditiæ. Bonauent. lib. 2. de perfect. relig. cap. 4. ſic exponit: Aſcendunt vſque ad cęlos per fiduciæ ſecuritatem; & rurſum, deſcendunt vſque ad abyſſos, per timorem ſuccumbendi in tentatione. Vel aſcendunt vſque ad cęlos aſpiciendo diuinæ pietatis auxilium, & deſcendunt vſque ad abyſſos intuendo propriæ fragilitatis defectum.

v. 40. *Effuſa eſt contemptio ſuper principes*. Manifeſtũ eſt hoc loco legẽdum eſſe, *contemptio*, id eſt, deſpectio, vel vilipenſio; à verbo *contemno*, non *contentio* à *contẽdo*. Nam vox Gręca ſignificat *vilipenſionem*. Hebraica quoque deſpectionem & contemptum; quomodo etiam vertit Hieron. Et ſenſus eſt: Deus effudit contemptum & abiectionem ſuper principes, id eſt, reddidit eos viles & contemptibiles, qui antea erant in ſumma authoritate. Et huic reſpondet, quod velut per antitheſim ſubiicitur. *Et adiuuit pauperem de inopia*, q. d. è contra, eum, qui anteà pauper & contemptus erat, ſubleuauit de inopia, & ad magnam potentiam & gloriam euexit. Reperitur vtrumque hemiſtichium Iob 12. & indicatur his verbis idem illud quod B. Virgo in Cantico cecinit: *Depoſuit potentes de ſede & exaltauit humiles*. Lucæ 2.

AD PSAL. CVII. Nihil erat annotatum.

PSAL. CVIII.

v. 3. *Locuti ſunt aduerſum me lingua doloſa*. Chriſtus in hoc pſalmo de aduerſario ſuo, nunc ſingulari numero loquitur, nunc plurali. Nam immediatè præcedit: *quia os peccatoris, & os doloſi ſuper me apertum eſt*. Et ſequitur etiam mox v. 6. *Conſtitue ſuper eum peccatorem, & Diabolus ſtet à dextris eius*. Vnus ergo, intelligitur Iudas proditor. (Nam de ipſo Petrus Act. 1. partem huius pſalmi citat). Plures vero, intelliguntur Iudæi, iuxta quod ipſos quoque Stephanus Act. 7. proditores Chriſti vocat. Iudas enim Iudæis Chriſtum tradidit, Iudæi verò Pilato, vt ex Euangelio notum eſt.

v. 5. *Conſtitue ſuper eum peccatorem*. Rupertus in Matthæum libro decimo enumerat ex hoc pſalmo triginta maledictiones Iudæ, reſpondentes triginta denariis quibus vendidit Dominum.

Conſtitue ſuper eum peccatorem, id eſt, homo impius & peccator ſit eo ſuperior, dominetur ei, & ſit ei in caput.

Et Diabolus ſtet à dextris eius, id eſt, calumniator vel aduerſarius & hoſtis eius (nam Græcè eſt Satan) prǽualeat ei, & obtineat contra eum; ſiue in pugna, ſiue in iudicio. Nam de iudicio ſequitur: *Cum iudicatur exeat condemnatus*, id eſt, cauſà cadat, & pœnæ addicatur. Aliter accipitur ſtare à dextris in fine huius pſalmi, vbi dicitur de Deo: *Quia aſtitit à dextris pauperis vt ſaluam faceret à perſequentibus animam meam*. Aſtitit enim tanquam auxiliator & vindex. Vide annot. in pſalmum proximè ſequentem, v. 3.

v. 24. *Genua mea infirmata ſunt à ieiunio, & caro mea immutata eſt propter oleum*. Hebr. ſic: Poplites mei labârunt ſeu nutârũt à ieiunio, id eſt, præ inedia. Porrò quod ſequitur: *Et caro mea immutata eſt propter oleum*, quidam ſic exponunt: Caro mea in maciem & ſtrigoſitatem mutata eſt propter defectum olei, id eſt, quia nõ amplius, vt ſolebam, carnem meam perunxi oleo; eo modo quo Dominus in Euangelio præcipit, *Vnge oleo caput tuum, ne videaris hominibus ieiunans*. Verum Hebrǽa alium ſenſum poſtulare videntur. Sic enim habent: *Et caro mea marcuit à pinguedine*, vel mentita eſt à pinguedine. q. d. Caro mea iam exhauſta eſt pinguedine ſua, amiſit omnem pinguedinem ſuam, & totus macie confectus ſum. Quamquam etiam ad priorem ſenſum Hebræa accommodari poſſunt.

PSAL. CIX.

v. 1. *Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis*. Pſalmum hunc ad Chriſtum pertinere, nulli Chriſtiano dubitare licet. Nam primus hic verſus ab ipſo Chriſto Matth. 22. Meſſiæ, ſeu Chriſto adſcribitur, quando quærit ex Scribis & Phariſæis, quomodo Dauid Chriſtum vocet Dominum ſuum, his ipſis ſcilicet verbis; ſi filius eius ſit. Qua interrogatione inſinuabat eis Chriſtus ſuam diuinitatem, ſecundum quam erat Dominus Dauidis; ſicut ſecundum carnem erat eius filius. Deinde illud quoque, *Sede à dextris meis*, citat Apoſtolus & Chriſto attribuit ad Hebr. 1. Vide ibidem noſtrum comment.

Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. Citat hoc & Chriſto attribuit Paulus 1. Corint. 15. *Oportet,* inquit, *illum regnare, donec ponat omnes inimicos ſuos ſub pedibus eius. Quæres,* An tunc deſinet regnare, quando iam poſuerit eos ſub pedibus eius? *Minimè,* nam de Chriſti regno dictum eſt in Daniele, *Poteſtas eius poteſtas æterna, & regnum quod non auferetur.* Et Angelus ad Virginem Lucæ 1. *Et regni eius non erit finis.* Sed hic locus oſtendit, quem vſum habeat vox iſta (*donec*) in Scriptura ſacra. Non enim ſignificat tempus, quo completo, deſinat illud, quod vſque ad tale tempus fieri, vel eſſe dicitur; ſed ſignificat vſque ad illud tempus fieri; ſiue etiam poſteà fiat, ſiue non. Itaque ſenſus eſt: *Sede à dextris meis,* id eſt, ſis conſors regni mei, gloriæ meæ, & omnium bonorum meorum, (quæ per dextram ſignificantur) etiam eò tempore, quo nondum ſubiugati ſunt omnes inimici tui; ſed adhuc hoc agitur, vt ſubiugentur & debellentur. Eſt autem hoc totum tempus militantis Eccleſiæ. Non autem quod poſteà deſinet ibi ſedere: Quin potius conſequens eſt, argumento à minori ſumpto, multo magis Chriſtum ſeſſurum ad dextram Patris, poſtquam debellatis inimicis regnum habebit omni modo pacatum. Id ergo addictum eſt his verbis quod minus erat veriſimile, & omiſſum illud, quod per ſe notum erat. Ex quibus intelligitur, quomodo etiam illud Matth. 1. de Ioſepho & Maria ſimiliter exponendum ſit: *Et non cognoſcebat eam, donec peperit filium ſuum primogenitum.* Et quomodo inde non ſit conſequens quod poſtea cognouerit eam. Vide etiam noſtrum commentar. ad citatum caput 15. 1. ad Corinth. & annot. ad citatum caput 1. Matthæi.

v. 4. *Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech.* Hunc locum de ſacrificio altaris incruento omnes veteres conſtanter interpretantur, vt alij prolixè oſtenderunt. Inprimis inſignis locus eſt Cypriani lib. 2. epiſt. 3. vbi hæc inter alia, Vt ergo, inquit, in Geneſi per Melchiſedech ſacerdotem benedictio circa Abraham poſſet ritè celebrari, præcedit antè imago ſacrificij, in pane & vino ſcilicet conſtituta; quam rem perficiens & adimplens Dominus, panem & calicem mixtum vino obtulit; & qui eſt plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit. Hæc ille. Vide noſtrum comment. ad Hebr. 5. & 7.

v. 7. *De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput.* Docet Caluinus in merito Chriſti nihil aliud noſſe ſcripturam, quam quod ad nos ſedit. Verum hic locus docet Chriſtum etiam ſibi, vt homini, meruiſſe. Huc pertinent etiam illa: Lucæ 24. *Oportuit Chriſtum pati, & ita intrare in gloriam ſuam.* Et Philipp. 2. *Humiliauit ſemetipſum &c. Propter quod & Deus exaltauit illum.* Senſus autem præſentis loci eſt: Copioſa erit effuſio ſanguinis inimicorum, vt ſanguis effuſus efficiat torrentem, de quo quis bibat: & quia tam inſignem de hoſtibus reportabit victoriam, *propterea exaltabit caput.* Sic Saſbout in caput 63. Iſaiæ. Alij ſic: De torrente ſeu aqua tribulationis & afflictionis bibet in via huius ſæculi; propterea in vita æterna exaltabit caput ſuper omnem creaturam. Qui ſenſus à ſcripturæ phraſi minimè eſt abenus. Nam & *aqua* pro afflictione vt pſal. 68. *Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ &c.* Et *viam* pro vita præſenti, eiuſque actionibus, vt, *Beati immaculati in via,* ſæpiſſimè ſcriptura accipit. Vide etiam quæ diximus in 3. diſtinct. 18.

A

PSAL. CX.

v. 10. *INitium ſapientiæ timor Domini. Intellectus bonus omnibus facientibus eum. Quæritur* quo referatur (*eum*). Alij dicunt eum, ſcilicet, intellectum, vt ſit ſenſus: Sapientia bona eſt omnibus amplectentibus & ſectantibus ſapientiam. Quidam legendum putāt in fœminino (*eam*) vt referatur ad ſapientiam, de qua præcedit. Hieron. ex Hebr. ſic: *Doctrina bona cunctis qui faciunt eam.* In Græco, intellectus, ſapientia, & teſtamentum (quod longiuſculè præcedit) omnia ſunt eiuſdem generis, & relatiuum ad omnia illa æquè referri poteſt.

B PSAL. CXI. Nullam habebat annotationem.

PSAL. CXII.

v. 1. *LAudate pueri Dominum.* Pueros intellige non ætate ſed miniſterio, id eſt, ſeruos vel miniſtros. Hebraicè עַבְדֵי quod hic ſeptuaginta παῖδες, ſed pſalmo 133. & 134. vbi Hebraice eadem vox eſt, & ſimilis ſententia, verterunt δοῦλοι. Pagninus ex Hebræo ſic vertit: *Laudate ſerui Domini, laudate nomen Domini.* Eſt autem ſchema ſermonis vſitatum Hebræis; maxime in canticis & verſibus, dum in priori parte verſus retinent nomen verbi, & ſuſpenſam relinquunt orationem, vt eam in poſteriori parte verbo repetito perficiant. Nam cum dictum eſſet, *Laudate ſerui Domini,* quaſi quæreretur, quid laudate? ſubiunxit, *Laudate nomen Domini.* Sic pſalmo 28. *Afferte Domino filij Dei,* quaſi quæreres, quid afferte Domino? ſubiecit, *Afferte Domino filios arietum.* Similiter & alij verterunt ex Hebræo; tametſi in Hieronymi verſione legatur, *Laudate ſerui Dominum,* niſi mendoſus ſit codex. Sic pſalm. 133. *Ecce nunc benedicite Dominum omnes ſerui Domini.* Nec vnquam *ſeruus* cultorem Dei ſignificat in ſacris litteris, niſi addatur genitiuus, *Domini,* vel, *Dei,* vel quid ſimile. Quare & pſal. 134. vbi idem habetur verſus cum iſto, partibus, ſeu colis tantum tranſpoſitis, hoc modo: *Laudate nomen Domini, laudate ſerui Dominum,* ex Hebræo vertunt, *ſerui Domini,* quod & Genebrardus annotauit.

v. 5. *Quis ſicut Dominus Deus noſter, qui in altis habitat? & humilia reſpicit in cælo & in terra.* Quomodo humilia reſpicit in cælo; vbi omnia ſunt ſublimia, vbi nihil humile & abiectum? Sed rectè intelligitur de beatis illis ſpiritibus, qui omnem ſuam excellentiam & tam naturæ quam gloriæ ſublimitatem per virtutem humilitatis acceptam referunt Deo. *Hebræa* alium ſenſum poſtulare videntur. Sic enim habent: *Qui ſe eleuat ad habitandum; Qui ſe humiliat ad videndum in cælo, & in terra.* Ac ſi dicat: Qui cum in altiſsimis habitet, non tamen rerum prouidentiam abiicit, ſed dignatur videre, & curare non ea tantum quæ in cælo, verum hæc etiam quæ in terra ſunt. Eſt dictum contra eos qui dicebant Iob 22. *Circa cardines cæli perambulat, nec noſtra conſiderat.* Diuerſus igitur huius loci ſenſus eſt ab illo pſal. 137. *Excelſus Dominus, & humilia reſpicit, & alta à longè cognoſcit.* Vide eius loci annot.

PSAL. CXIII.

v. 2. *FActa eſt Iudæa ſanctificatio eius, Iſraël poteſtas eius.* Ex Hebræo ad verbum ita reddi poteſt: *Factus eſt Iudas in ſanctitatem eius, Iſraël in poteſtatem eius.* Senſus autem ſit iſte: Tunc quando eduxit populum ſuum ex Ægypto, Iudas, id eſt, populus Iudaicus (vt in vna tribu eâque præcipua, totus popu-

lus

lus intelligatur) Deo conſecratus eſt in populum ſanctum,& peculiarem, ſicut in Exodo & Deuteron. aliquoties repetitur: Tunc Iſraël factus eſt poteſtas eius,vel in poteſtate eius, id eſt, tunc populus Iſraël factus eſt regnum Dei; in quo ipſe regnaret, & in quo declararet coram gentibus magnitudinem potentiæ ſuæ.

v. 4. *Simulachra gentium, argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent, & non loquentur, &c.* *Quæritur* Anne hæc omnia etiam verè dici poſſint de imaginibus Chriſtianorum? Et omnino ita videtur, nam imagines noſtræ ſunt argentum & aurum opera manuum hominum &c. & hos verſus huius pſalmi vehementer vrgent hæretici contra Catholicos quaſi hæc verba non modo valeant contra idola paganorum, ſed etiam contra imagines ſanctorum. *Reſpondetur* non magis hæc valere contra imagines Chriſtianorum, quam contra imagines, quas vel Moyſes in tabernaculo, vel Salomon in templo, Deo iubente collocauit, & fieri iuſsit. Cuiuſmodi erant Cherubim, leunculi, boues aliaque eiuſmodi. Nam & de illis dici poterat, quod eſſent *argentum & aurum, opera manuum hominum &c.* Quod ergo de illis reſpondetur, idem & de noſtris reſpondemus. Nam illa quidem nec mentem, nec ſenſum, nec motum habebant; ſed non erant ad hoc facta, vt colerentur, ſed tantum, vel ad ornatum,vel ad ſignificationem. Sic & noſtræ imagines neque loqui, neque palpare, neque ambulare poſſunt; ſed non ad hoc ſunt conſtitutæ in Eccleſia, vt ab iis beneficia expectentur; ſed vt ex earum inſpectione memoria nobis ingeratur Sanctorum, quorum ſunt imagines. Itaque imprecatio illa quam propheta ſubiungit: *Similes illis fiant, qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis*: non magis in eas locum habet, quam in imagines quæ erant in templo Iudaico: Cum nullam fiduciam nec Iudæi, nec nos Chriſtiani collocemus in ligno & lapide, ſed tantum in re ſignificata.

v. 15. *Benedicti vos à Domino, qui fecit cælum & terram.* Hebrea & Greca habent ſine præpoſitione: *Benedicti vos Domino.* Quomodo etiam Auguſtinus legit. Ita & Geneſ. 14. Melchiſedech dixiſſe legitur: *Benedictus Abraham Deo excelſo.* Et Iudicum 17. ait mater Michæ: *Benedictus filius meus Domino*,& 2. Reg. 2. Dauid ad viros Iabes Galaad, *Benedicti vos Domino*: Et ſenſus in his omnibus eſt optatiuus,hic,aut ſimilis; Benedicat, ſeu benefaciat Deus Abrahæ, &c. Quippe Dei benedicere, benefacere eſt. Nec ad ſenſum tamen intereſt etiamſi addatur prepoſitio; eamque ſanè Pagninus quoque adiecit hoc loco,& in libro Iudicum,itemque 2. Regum 2.

v. 17. *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui deſcendunt in infernum. Sed nos qui viuimus benedicimus Domino ex hoc &c.* Similes ſunt ſententiæ in cantico Ezechiæ. Iſaiæ 38. *Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt &c. Viuens viuens ipſe confitebitur tibi ſicut & ego hodie.* Eccleſiaſtici 17. *Ante mortem confitere. A mortuo quaſi nihil perit confeſsio. Confiteberis viuens, viuus & ſanus confiteberis & laudabis Deum.* Baruch 2. *Non mortui qui ſunt in inferno, quorum ſpiritus acceptus eſt à viſceribus ſuis, dabunt honorem & iuſtificationem Domino.* Harum ſententiarum variè redditur ſenſus. Vno modo: mortui & damnati in infernum non te laudant, ſed viuentes Deo,ſiue in hoc ſæculo ſiue in futuro. Secundò aliter, mortui ſecundum ſpiritum ſiue corpore viuant ſiue non,non te laudant. Tertiò aliter: Mortui non te laudant, ſi non prius in hac vita te laudauerint, ideoque dum viuimus laudemus Dominum, vt & poſt mortem eum laudare poſſimus. Quartò aliter: Mortui, vt mortui, non laudant Dominum,quia vt mortui non amplius ſunt, ſed eſſe deſierunt; licet animæ adhuc exiſtant. Vnde dicitur: *A mortuo quaſi nihil*, id eſt,tanquam ab eo qui iam non ſit, *perit confeſsio.* Quintò aliter: Mortui non te laudant eo modo quo viuentes, nempe laudes tuas ore, lingua, & inſtrumentis muſicis decantantes. quomodo nos facimus conuenientes in Eccleſiam ad laudandum Deum, & aliis etiam hominibus mirabilia eius annunciantes. Vnde in cantico Ezechiæ: *Non annuntiabunt qui deſcendunt in lacum, veritatem tuam.* Iſtud autem maximè verum fuit ante paſſionem Chriſti, quando omnes mortui in infernum deſcendebant, vbi magis erat locus exſpectationis (de limbo patrum loquor) quam laudis & confeſſionis. Vide Ianſen. in hunc pſalm. & Eccleſiaſtici 17. Simile in pſal. 87. *Nunquid mortuis facies mirabilia, aut medici ſuſcitabunt*, ſupple eos, & ipſi ſuſcitati *confitebuntur tibi? Nunquid narrabit aliquis in ſepulchro miſericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione? Nunquid cognoſcentur in tenebris mirabilia tua, & iuſtitia tua in terra obliuionis?* Cum his conferendus quoque eſt locus pſalmi 29. *Quæ vtilitas in ſanguine meo, dum deſcendo in corruptionem? Nunquid confitebitur tibi puluis, aut annuntiabit veritatem tuam?* Huic enim congruit ſenſus quartus ſuperius redditus; quia homo redactus in puluerem non amplius eſt homo; & ideo ſimpliciter non exiſtit, ſed corruptus eſt per mortem. Mors enim corruptio eſt animalis, etiam hominis: quod autem non eſt non poteſt Deum laudare. Vide annotat. Eccleſiaſt. 9. Huc etiam pertinet illud pſalmi 145. *Laudabo Dominum in vita mea, pſallam Deo meo quamdiu fuero*, vbi innuitur hominem ideo poſt mortem non laudare Deum quia tunc non eſt. Nam homo mortuus non eſt homo; & ideo ſcriptura benè propriè loquitur, quando dicit nos poſt mortem non laudaturos Deum; quia tunc non ſumus. Quod autem pſalmiſta non ſentiat mortuos Dei cultores nullo modo Deum laudaturos, oſtenditur ex pſalmo 60. vbi dicit: *Sic benedicam nomini tuo in ſæculum ſæculi.* qui tamen ſciebat ſe non victurum in ſeculum ſæculi. Sunt & aliæ ſimiles ſententiæ in pſalmis, vt pſal. 118. & maximè 144.

PSAL. CXIV.

v. 8. *Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos à lachrymis, pedes meos à lapſu. Placebo Domino in regione viuorum.* Similis prorſus concluſio pſal. 55. *Quoniam eripuiſti animam meam de morte, & pedes meos de lapſu, vt placeam coram Deo in lumine viuentium.* Simul autem vtriuſque loci collatione, intelligitur, quodnam ibi lumen viuentium,& quæ hic dicatur regio viuorum: ſcilicet beatitudo cęleſtis.

PSAL. CXV.

v. 10. *Credidi propter quod locutus ſum.* Nemo miretur hic aſſcriptum verſum decimũ,cum apud nos ſit pſalmi initium. Nam hũc pſalmum nectunt Hebræi ſuperiori,& pro vno recitant. Sed minus rectè: quia ſuperior pſalmus deſinit in clauſula ſpei ac fiduciæ conſequendæ ſalutis. Cæterum citat hæc verba Apoſtolus 2. Cor. 4. cum ait: *Habentes eundem ſpiritum fidei, ſicut ſcriptum eſt: Credidi, propter quod locutus ſum; & nos credimus, propter quod & loquimur.* Quibus verbis ſignificat Apoſtolus, quod ſicut propheta ex fide quam habebat diuinis promiſſionibus, excitabatur ad cõfeſſionem,& celebrationem laudis diuinæ; ita nos fideles per fidem excitari debeamus

Digitized by Google

ad eiuſdem fidei confeſsionem, & prædicationem, etiamſi ea confeſsio & prædicatio non careat periculo propter inimicos fidei. Senſus igitur eſt: Credidi firmiter tuis promiſsionibus ad me factis, propterea os meum aperui ad laudem tuam, & confeſsionem bonitatis tuæ; etiamſi mihi inde prouenerit perſecutio, per quam ab inimicis meis humiliatus, & anguſtiatus ſum nimis. Vide noſtra loco citato.

v. 11. *Ego dixi in exceſſu meo, Omnis homo mendax.* Quid per exceſſum hic intelligi debeat, ambiguum eſt. Vox Græca ἐκστάσει ſignificat exceſſum mentis, qualis eſt hominis attoniti & ſtupentis. Vox Hebręa magis ſignificare videtur exceſſum corporis. Significat etiam ſubitam feſtinationem, ac præcipitem fugam. Quare cum talis fuga ferè cum ſtupore mentis coniuncta ſit, poteſt hic vtrumque ſimul intelligi; Videlicet fuga corporalis coniuncta cum mentis ſtupore, & perturbatione. Qui enim ſubitò fugere coguntur, plerumque ſunt inopes conſilij, & animo valdè perturbato. Pro (*mēdax*) Hebr. eſt (*mēdacium*). Senſus ergo eſt: Cum perſecutionem paterer ab hoſtibus meis, & fugam arriperem, eſſemque proinde animo valdè perplexus & perturbatus, cogitaui meeum vnde peterem mihi auxilium, Cogitanti autem de auxilio humano, ſanè dixi, *Omnis homo mendax*, id eſt, vanus, & cui non ſit fidendum; quia facilè fieri poteſt, vt vel nequeat iuuare, vel confidentem in ſe, deſerat. Proindè confugi ad auxilium Dei, qui ſolus omnia poteſt, & qui neque falli neque fallere poteſt; & dixi; *Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.* Vbi calix ab aliis intelligitur, tribulationis; ab aliis, & rectius, confeſsionis & laudis. Vouet enim his verbis Deo ſacrificium laudis, & gratiarū actionis, ſi è tribulatione eripiatur.

AD PSAL. CXVI. Nihil erat annotatum.

PSAL. CXVII.

v. 5. O *Domine ſaluum me fac.* Illud (*me*) non eſt in Hebręo nec Gręco, & nonnullis MSS. Senſus eſt. O Domine, ſaluum fac regem, vt eſt in pſal. 19. Vel, ſaluum fac lapidem illum Chriſtum, qui faciat vtraque vnum; & proſpera regnum eius. Eſt enim manifeſta prophetia de Chriſto eiuſque regno, vt patet Matth. 23. vbi de hoc plura. Secundum noſtram lectionem *Saluum me fac*, ſenſus eſt, vt Dauid de ſe loquatur in perſona Chriſti.

v. 22. *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes hic factus eſt in caput anguli. A Domino factum eſt iſtud & eſt mirabile in oculis noſtris.* Locum hunc de Chriſto intelligendum eſſe patet ex Act. cap. 14. verſ. 15. & ex 1. epiſtolæ ſancti Petri cap. 2. vbi locum hunc adducit ſanctus Petrus, & de Chriſto exponit. Vide ibidem noſtrum comment.

PSAL. CXVIII.

BEATI IMMACVLATI IN VIA &c.

ALEPH.

PSalmus hic Hebr. ſcriptus eſt per alphabetum, ſic vt ſingulæ literæ alphabeti vnum perficiant octonarium. Totus pſalmus moralis eſt, complectens encomium legis diuinæ, ex cuius obſeruatione dependeat ſalus & beatitudo hominis; & quam firmum præſidium ſit lex Dei aduerſus omnia mala. Notandum autem quod in toto hoc pſalmo nullus eſt verſus, in quo non lex Dei nominetur, vel ſub ipſo nomine legis, vel ſub alio nomine idem ferè ſignificante: Cuiuſmodi ſunt hæc vocabula, manda-
A tum, præceptum, iudicium, iuſtitia, iuſtificatio, via, teſtimonium, ſermo, verbum, eloquium, ordinatio. Quod autem propheta omnibus iſtis vocabulis legem, aut mandata legis voluerit ſignificare, facilè quiſque deprehendet, ſi in ſingulis verſibus pro quolibet iſtorum vocabulorum legem ſubſtituat. Id enim ſi faciat; nihilominus clarum & apertum ſenſum inueniet, imò in quibuſdam etiam clariorem.

Item obſeruaui in hoc pſal. 118. omnes verſiculos ad Deum dirigi, id eſt, ſermonem eſſe prophetæ Deum alloquentis, exceptis tribus primis verſibus, in quibus de Deo loquitur in tertia perſona, qui ſunt quaſi præparatorij ad reliquum corpus huius Pſalmi, tanquam orationis cuiuſdam ad Deum dirigendæ; & excepto tertio verſiculo Samech, in quo
B facit apoſtrophen ad malignos impedientes meditationem legis diuinæ, cum ait: *Declinate à me maligni, & ſcrutabor mandata Dei mei.*

v. 1. *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.* Iſte verſiculus, imò totus iſte Pſalmus vehementer aduerſatur doctrinæ hæreticorum huius temporis de Iuſtificatione. Docent enim iuſtificationem noſtram conſiſtere in ſola continua remiſſione peccatorum, non in operatione virtutum: Contrà verò pſalmus iſte, docens, in quo ſita ſit hominis fœlicitas, loquens haud dubiè de felicitate, id eſt, iuſtitia huius vitæ; vix vſquam meminit remiſſionis peccatorum, ſed paſſim beatitudinem collocat in obſeruantia mandatorum Dei; idque facit primo hoc verſu quo dicit: *Beati immaculati in via,*
C *qui ambulant in lege Domini.* Et tantum abeſt, vt omnia opera hominis iuſtificati vocet peccata, (vt faciunt hæretici) vt iuſtificatum hominem potius appellet ſtatim in ſuo exordio *immaculatum*. Non quod aliquis viuat ſine peccato; ſed quia rectè immaculati dicuntur, qui coram Deo ſine crimine, & coram hominibus viuunt ſine querela. Hinc pſal. 18. *Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo.* Græcè *magno*, id eſt, mortali. Ecce quomodo qui à peccato mortali mundi ſunt, immaculati vocantur in ſcriptura.

BETH.

D v. 13. I*N labijs meis pronunciaui omnia iudicia oris tui.* Quomodo huic ſententiæ non aduerſetur illud Apoſtoli ad Rom. 11. *Quam incomprehenſibilia ſunt iudicia eius &c.* pulchrè exponit Gregor. lib. 2. dialog. cap. 16. ac dicit prophetam in labijs ſuis pronunciaſſe omnia iudicia, non ſimpliciter, ſed oris Dei, id eſt, quæ Deus locutus eſt homini, non autem ea quæ Deus tacet, & occulta eſſe vult. Itaque Sancti, inquit, iudicia quæ Deus tacet, neſciunt; quæ Deus loquitur, ſciunt.

GIMEL.

v. 17. R*Etribue ſeruo tuo, viuifica me, & cuſtodiam ſermones tuos.* Quæres, Quid petit ſibi retri-
E bui? *Dicendum*, quod phraſi Hebraica retributio frequenter accipitur pro datione, ſeu donatione liberali, & gratuita, ſicut reſpondere, pro eloqui. Vnde illud: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* id eſt, pro omnibus beneficijs quæ dedit, & tam liberaliter in me contulit? Senſus igitur eſt: *Retribue ſeruo tuo.* q. d. hoc beneficium mihi ſeruo tuo conferas, vt viuam. Et quidem ſi me viuificaueris, cuſtodiam verba tua. Verba ſunt hominis iuſti petentis ampliorem iuſtitiam, & vitam.

VAV.

V A V.

v. 48. *ET leuaui manus meas ad mandata tua quæ dilexi.* Leuat homo manus ſuas ad mandata Dei, quæ diligit: quando ſic ea diligit, vt etiam ſanctis operibus exequatur. Leuat autem manus, quia ad ea opera implenda, diuinum deſuper auxilium expectat. Et rectè. Nam ſi, teſte Apoſtolo, non ſumus ſufficientes cogitare aliquid ex nobis, quaſi ex nobis 2. Cor. 3. quanto minus aliquid boni facere? Vide ſi placet comment. noſtrum ad citatum Apoſtoli locum.

L A M E D.

v. 91. *ORdinatione tua perſeuerat dies, Quoniam omnia ſeruiunt tibi.* Pro *ordinatione*, Hebr. eſt, *iudicijs*, q. d. lege tua, & ordinatione, etiam dies diei ſuccedit poſt intermediam noctem. *Quoniam omnia ſeruiunt tibi*, vel voluntate, vel neceſſitate, ait Bonauentura lib. 1. de perf. religioſ. cap. 22. Nam etiam mali, Deoque rebelles, Deo ſubſeruiunt: dum vel iuſta punitione, vel gratuita condonatione Deus, vt iuſtus, & miſericors agnoſcitur & glorificatur.

v. 96. *Omnis conſummationis vidi finem, Latum mandatum tuum nimis.* Ex Hebræo verti poteſt: *Omnis perfectionis vidi finem.* Cuius ſenſus hic reddi poteſt. Vidi res omnes, quantumcunque perfectiſſimas, & conſummatiſſimas in hoc ſæculo, tandem finem aliquem habere. q. d. Nihil, quantumcunque perfectum in rebus humanis, eſt perpetuum, ſed tandem aliquo fine concluditur. At vero, *Latum mandatum tuum nimis*, id eſt, lex tua ſola infinita eſt, tantamque habet latitudinem, vt fine, aut menſura aliqua comprehendi non poſſit. Atque hoc eſt, quod ſupra dixit hoc eodem octonario; *In æternum Domine, verbum tuum permanet in cælo, In generationem & generationem veritas tua.* Dicuntur autem hæc ad commendationem legis Dei, comparatione omnium aliarum rerum. Nam lex Dei æterna eſt, cætera caduca, & tranſitoria. Huic ſimile eſt: *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non præteribunt*, tum vulgatus ille verſiculus: *Omnia prætereunt, præter amare Deum.* Nam lex Dei amorem præcipit: Qui autem diligit, legem impleuit.

M E M.

v. 98. *SVper inimicos meos prudentem me feciſti.* Quidam ſic intelligunt. Cum inimici ſoleant eſſe perſpicaciſſimi in notādis vitijs eius, quem oderunt; ego tamen hanc eorum perſpicaciam ac diligentiam ſuperaui in perſcrutandis vitijs meis, & peruestiganda vita mea, *Mandato tuo*, id eſt, ex directione tui mādati & legis. At ſimplicior ſenſus iſte videtur: Licet inimici mei alijs nominibus, velut induſtria artium humanarum, ac peritia rei bellicæ me ſuperent, me tamen eis ſuperiorem, doctiorem, prudentiorem feciſti *mandato tuo*, id eſt, cognitione ac diligenti ſtudio præceptorum tuorum. Vide etiam pſal. 145.

v. 100. *Super ſenes intellexi.* Præcedit: *Super omnes docentes me intellexi.* Et ſignificat Dauid ſe meditatione mandatorum Dei etiam præceptoribus ſuis doctiorem euaſiſſe. De hoc ſic Gregor. hom. 16. in Ezechielem: Sciendum eſt, quia per incrementa temporum creuit ſcientia ſpiritualium patrum. Plus namque Moyſes quam Abraham, plus prophetæ quam Moyſes, plus Apoſtoli quam prophetæ in Dei

A ſcientia eruditi ſunt, Vide etiam noſtra in 3. diſt. 25. §. 3.

v. 103. *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, ſuper mel ori meo.* Quidam ſic, *ſuper mel ori meo*, id eſt, dulciora ſunt mihi eloquia tua quam ori mel. Ita Genebrardus, Ianſenius & Caietanus. At multo magis placet, vt quod facit Auguſtinus, fauces & os eodem referantur, vt ſicut fauces cordis intelligi oportet, ita & os cordis non corporis intelligamus, Eſt enim hæc conſtructio & ſententia. Quam dulcia faucibus interioribus mentis meæ ſunt eloquia tua: Certè ſuper mel dulcia ſunt ori interiori cordis mei. Non eſſet autem appoſitus ſermo, ſi ſic diceretur: Eloquia tua ſunt dulciora faucibus meis quam mel dulce eſt ori meo. Nam ſi os corporale poſteriori loco ſigni-
B ficabatur, oportebat priori loco vocabulum ponere ad animum pertinens, & dicere hoc vel ſimili modo: Eloquia tua ſunt dulciora cordi meo quam mel ori meo.

N V N.

v. 109. *ANima mea in manibus meis ſemper.* q. d. verſor in magnis & continuis periculis, neque tamen legis tuæ ſum oblitus. Similis phraſis eſt Iudicum 12. & 1. Regum 19. Et hic ſenſus etiam explicatur per verſum ſequentem, cum dicit: *Poſuerunt peccatores laqueum mihi, & de mandatis tuis non erraui.* Cui quomodo conſonet, quod poſteà dicit in Tau, v. 176. *Erraui ſicut ouis quę perijt*, vide ibi.

C v. 112. *Inclinaui cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas in æternum, propter retributionem.* Vnus hic verſus duo deſtruit dogmata hæreticorum noſtri temporis. Quorum *alterum* eſt, Liberum arbitrium habere ſe merè paſſiuè in bono opere, nec habere poteſtatem ſeſe inclinandi ad bonum, ſed tantum ſuſcipiendi gratiam, quæ operetur. Contra hoc enim dicit propheta: *Inclinaui egomet cor meum*; non quidem gratiam excludens, ſed liberi arbitrij vim actiuam aſtruens. *Alterum* eſt, Non eſſe benè operandum intuitu mercedis alicuius à Deo expectandæ, ſed, vt aiunt, liberali animo, & gratis. Contra illud ergo ait propheta: *Inclinaui cor meum, &c. propter retributionem.* Et quæ eſt illa retributio? Indicat illam verſio
D Hieron. ex Hebræo qui ſic vertit: *Inclinaui cor meum, vt facerem iuſtitias tuas propter æternam retributionem.* Scilicet, ſeruus eſt, & non filius, qui Deo ſeruit propter temporalem retributionem; ſed qui ei ſeruit propter æternam retributionem, quæ non eſt aliud quam Deum cognoſcere, eoque frui, ille liberaliter amat Deum, ipſique ſeruit, quia pro mercede non aliud quærit, quam ipſum Deum; vt ei amore & cognitione perfecta coniungatur. Vide etiam ad illa verba Dei ad Abraham, Gen. 15. *Ego merces tua magna nimis.* Et noſtra in 1. diſt. 1. §. 3.

A I N.

v. 121. *FEci iudicium & iuſtitiam, non tradas me ca-*
E *lumniantibus me.* En fiduciam bonorum operum coram Deo. Sic Ezechias, & Nehemias quoque, opera ſua bona allegant apud Deum. Nec verò aliud hic de ſe cantat Dauid, quam quod de eo alibi ſcriptura teſtatur; feciſſe ſcilicet eum iudicium & iuſtitiam omni populo ſuo 2. Reg. 8. & 1. Paralip. 18.

P H E.

v. 136. *EXitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non cuſtodierunt legem tuam.* Hæc ſententia à

plæriſque ita exponitur: Oculi mei vbertim lachrymas effuderunt præ doloris & pœnitentiæ magnitudine, quia videlicet iidem oculi legem tuam non cuſtodierunt, quia per eos tanquam per feneſtras mors animę, id eſt, peccatum ſubintrauit. Senſus quidem pius; ſed, vt apparet, non proprius huius ſententiæ. Nam propheta toto hoc Pſalmo non induit perſonam hominis pœnitentis. Vnde, ſicut initio dixi, nuſquam meminit remiſſionis peccatorum, neque in ea ponit beatitudinem; ſed perſonam repræſentat hominis iuſti, qui propter iuſtitiam patiatur perſecutionem, & nihilominus in lege Dei delectetur, & magno zelo accendatur contra peccatores, & qui in iuſtitia cupiat proficere. Vnde & ille verſus Heth. 5. *Funes peccatorum circumplexi ſunt me*, quo videtur agnoſcere peccata ſua quibus ſit circumplexus; non ita intelligendus eſt, quaſi genitiuus (*peccatorum*) veniat à nominatiuo *peccatum*, ſed à nominatiuo, *peccator*, vt ex Græco & Hebr. eſt manifeſtum. Vt ſenſus ſit: Funes hominum impiorum me circumdederunt, id eſt, impij ſuis fraudibus & inſidijs me circumuenerunt, & tamen legem tuam non ſum oblitus: quomodo poſtea dicit hoc eodem pſalmo: *Poſuerunt peccatores laqueum mihi, & à mandatis tuis non erraui*. Itaque & illud: *quia non cuſtodierunt legem tuam*, non ad oculos referendum eſt, Nam & illud ſatis impropriè diceretur, ſed ad homines impios, & ſuos inimicos: de quibus ſupra & infra ſæpè meminit. Et ſenſus eſt: Multum dolui, multum ploraui, & ex animo me malè habui, quod illi inimici mei, & tui, non cuſtodierint legem tuam. Similes ſunt aliæ ſententię: *Tabeſcere me fecit zelus meus, quia obliti ſunt verba tua inimici mei.* Item, *Vidi præuaricantes, & tabeſcebam*, quia eloquia tua non cuſtodierunt. Huiuſmodi ſententijs declarat zelum ſuum pro lege Domini quam inimici contemnebant.

SIN.

v. 165. P*Ax multa diligentibus legem tuam, & non eſt illis ſcandalum.* Non hoc ſignificat quod iuſtus ſcandalizari non poſſit exemplis malis aliorum, ſed tantum commendatur hic fructus iuſtitiæ; nempe habere pacem, & carere ſcandalo. Vt ſenſus ſit. Qui legem tuam diligunt, multa pace fruentur, & à ſcandalis, id eſt, offenſionibus & nocumentis inimicorum liberi erunt, idque vel in hoc ſæculo, vel ſaltem in eo ſæculo, quod eſt tempus retributionis, id eſt, in vita futura. Simile quid ſignificatur pſalmo 90. de iuſto homine. *Angelis ſuis mandauit de te, vt cuſtodiant te in omnibus vijs tuis. Ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum*, id eſt, ne vlla res te lædat.

TAV.

v. 176. E*Rraui ſicut ouis quæ perijt, quære ſeruum tuum, quia mandata tua non ſum oblitus.* Quæritur quomodo ergo ſuperius v. 109. dixit: *Et legem tuam non ſum oblitus?* & verſu proximo: *de mandatis tuis non erraui?* Reſpond. hoc loco, vbi propheta dicit ſe erraſſe ſicut ouem quæ perijt, non intelligitur error à mandatis Dei. Nam toto hoc pſalmo propheta loquitur, vt homo iuſtus & mandata Dei obſeruans, & in lege eius ambulans, & proficiens; neque vſquam peccatum ſuum hic proponit, aut veniam petit; Sed erraſſe ſe dicit, id eſt, vagum & profugum fuiſſe, propter inſidias & perſecutiones hoſtium, quarum ſubinde meminit hoc pſalmo.

PSAL. CXIX.

v. 3. Q*Vid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam doloſam?* Auguſt. exponit hoc modo: Quid dari tibi poſſit, aut apponi, quo te munias aduerſus linguam doloſam? q. d. lingua doloſa eſt malum immedicabile, & ineuitabile, &, ſicut dicit Iacobus Apoſtolus, cap. 3. *Linguam hominum nullus domare poteſt.* Huic ſatis conuenit, quod ſequitur: *Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus deſolatorijs*, vt intelligatur linguam etiam eſſe aliquid tale. Videlicet, ſicut ſagittæ acutæ ab homine potente & robuſto emiſſæ vitari non poſſunt; & ſicut carbones incendio omnia vaſtant; ita mala lingua omnia penetret, omnia vaſtet, & vitari non poſſit. Huic quoque ſimile eſt quod ait Iacobus ibidem: *Ecce quantus ignis quam magnam ſyluam incendit? & lingua ignis eſt vniuerſitas iniquitatis.*

Poteſt & hic eſſe ſenſus: *Quid detur aut quid apponatur tibi?* id eſt, quod grauius malum dari aut apponi poſſet homini, quam lingua doloſa? Ita enim ſubinde loquitur Scriptura: *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat:* Ex Hebræo offertur & alius ſenſus: Ita enim legitur ad verbum: *Quid detur tibi, & quid apponatur tibi lingua doloſa.* Vbi ſi (*lingua doloſa*) eſt nominatiuus, ſermo eſt ad impium doloſè loquentem. Ac ſi dicat: ô impie, quid dabit tibi, aut apponet tibi lingua doloſa? id eſt, quem fructum expectas ex calumnijs & dolis, quibus me impetis? Si eſt vocatiuus, ſubaudiendũ aliquid erit, hoc aut ſimili ſenſu. O lingua doloſa, quid det tibi Deus, aut apponat? id eſt, quo ſupplicio te iuſtè & pro merito tuo puniat? Vide ſi placet noſtrum commentarium citato Iacobi locu.

v. 6. *Cum his qui oderunt pacem eram pacificus: cum loquebar illis impugnabant me gratis.* Dicit Apoſtolus Rom. 12. *Si fieri poteſt, quod ex vobis eſt, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Quod ergo hic dicitur: Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus, intelligendum, quantum ex parte Dauidis erat. Alioqui conſtat Dauidem bella cum multis geſſiſſe; ſed ſcilicet, quorum ipſi hoſtes ſibi erant authores. Hebr. alia eſt diſtinctio, ſed ſenſus ferè eodem recidit, ſic enim habet: *Multum peregrina fuit anima mea cum odientibus pacem.* Deinde ſequitur: *Ego pacem, & cum loquebar, ipſi ad bellum.* Vt ſenſus ſit iſte: Ego ſtudebam paci, & loquebar cũ illis pacificè, ſed illi ſtatim inſurgebant ad mouendum mihi bellum. Vide ſi placet noſtrum comment. ad citatum locum ad Rom.

PSAL. CXX.

v. 6. P*Er diem ſol non vret te, neque luna per noctem.* In poſteriori membro, vel ſubintelligendum eſt, ſcilicet per contrarium, neque luna erit quoque moleſta nocturno frigore, ſicut ſimiles phraſes ſunt Iacobi 1. & 1. Timoth. 4. Vel (*vrere*) generale vocabulum accipiendum eſt, ſignificans quamcunque grauem & acerbam ſenſus moleſtiam, ſiue à calore inferatur, ſiue à frigore. Nam & frigus vehemens aliquando vrere dicitur. Ita Geneſ. 31. cap. Iacob ait: *Nocte & die, æſtu vrebar & gelu.* Similis phraſis eſt in ſerm. B. Auguſtini de Innocentibus, vel quiſquis author eſt, cum dicit, primos illos martyrum flores hyeme exortos quandam perſecutionis pruinam decoxiſſe. Et apud Ouidium libr. 3. Triſt. eleg. 2. dum dicit: Plurima ſed pelago, terraque pericula paſſum, Vſtus ab aſſiduo frigore Pontus habet: & rurſum elegia 4. Me tenet aſtricto terra peruſta gelu.

PSAL. CXXI.

v. 3. IEruſalem, quæ ædificatur vt ciuitas, cuius participatio eius in idipſum. Hebr. ſic; Ieruſalem ædificata vt ciuitas, quæ iuncta eſt ſibi ſimul. Et interpretantur hoc quidam de ædificijs pulchro ordine inter ſe coniunctis. Alij verò, &, ni fallor, rectius de vnanimitate, & concordia ciuium, quę ſolet eſſe ciuitatum laus maxima.

Nihil habebant quatuor pſalmi proximi, ſcilicet. CXXII. CXXIII. CXXIV. & CXXV.

PSAL. CXXVI.

v. 4. SIcut ſagittæ in manu potentis, ita filij excuſſorum. Illud (excuſſorum) eſt participium paſſiuum præteriti temporis, vt patet ex Græco. Hieron. vertit; Filij iuuentutis. Videetiam de excuſſis apud eundem Hieron. in epiſtola ad Marcellam, vbi & alia quædam huius pſalmi diſcutit.

v. 5. Beatus vir qui impleuit deſiderium ſuum ex ipſis, non confundetur, cum loquetur inimicis ſuis in porta. Græcè pluraliter: Non confundentur, cum locuti fuerint inimicis ſuis in porta. Et ſic ſermo eſſet de filijs eius, quem dicit beatum. Vel etiam ipſe pater ſecundum noſtram lectionem non confundetur, maximè ſi reliquerit liberos probos, qui audeant & ipſi inimicis ſuis reſpondere, iuxta illud Eccle. 11. Ante mortem ne laudes hominem quenquam, quoniam in filius ſuis agnoſcetur vir.

PSAL. CXXVII.

v. 2. LAbores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, & benè tibi erit. Quæritur, quomodo hoc verum ſit, cum ad maledictionem humani generis pertineat illud Geneſ. 3. In ſudore vultus tui veſceris pane tuo? Reſpond. ad maledictionem pertinet, non quod veſcatur vel manducet panem ſuum, ſed quod illo veſcatur in ſudore & labore, quia terram patitur rebellem, ſpinas & tribulos pro bono fructu germinantem. Sed hoc loco ſignificatur, quod eſt nihilominus Domini benedictio, ſi largus eſt prouentus ſementis, ſi hoſtis non tollat; ſed ipſe qui ſeminat fruatur; ſicut & illud, de quo ſubiungitur, ſi vxorem habeat fœcundam, & iucundos liberos. Hoc enim ſignificant illa verba: Vxor tua ſicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Filij tui ſicut nouellæ oliuarum &c. Ecce ſic benedicetur homo qui timet Dominum.

PSAL. CXXVIII.

v. 3. SVpra dorſum meum fabricauerunt peccatores, prolongauerunt iniquitatem ſuam. Pro eo (fabricauerunt peccatores) Hebr. eſt (arauerunt aratores) Vide Ianſen. Quod autem nos habemus (prolongauerunt iniquitatem ſuam) Aug. legit & exponit (longè fecerunt iniuſtitiam ſuam.) Sed rectius Græcam vocem reddidiſſe videtur noſter interpres. Nec etiam ſatis propriè dicitur: longè fecerunt iniquitatem ſuam peccatores, cum de ijs pſal. 118. ſcriptum ſit: Appropinquauerunt iniquitati peccatores, à lege autem tua longè facti ſunt. Sed ſecundum noſtram verſionem, prolongauerunt iniquitatem ſuam, id eſt, longam fecerunt, & longo tempore eam continuârunt.

AD PSAL. CXXIX. Nulla erat annotatio.

PSAL. CXXX.

v. 2. SI non humiliter ſentiebam, ſed exaltaui animam meam, Sicut ablactatus eſt ſuper matre ſua, ita retributio in anima mea. Duos ſenſus hic refert Ianſenius in annotat. ad hunc pſalm. Præter quos, poteſt & tertius probabilis adferri huiuſmodi: Domine, ſi non humiliter de me, ac modeſtè ſenſi, ſi exaltaui per ſuperbiam animam meam; ſi non fui apud te, ſicut ablactatus ſuper matre ſua, ſemper ad matrem reſpiciens, & ab ea dependens; veniat pro merito ſuperbiæ meæ retributio in animam meam, id eſt, Deus me puniat, vt meritus ſum. Sic & pſal. 7. dicitur: Domine ſi feci iſtud, ſi eſt iniquitas in manibus meis, ſi reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis. Similia quoque habentur Iob. 31. Hic ſenſus tertius eſt Chryſoſt.

PSAL. CXXXI.

v. 1. MEmento Domine Dauid & omnis manſuetudinis eius. Deſcribit ſtudium ac deſiderium ſuum, quo arcam Domini optauit introducere in locum à ſe præparatum. Repetit deinde promiſſiones ſibi à Deo factas de regni æternitate, & Chriſto venturo. Huc ſpectant illa verba v. 4. & 5. Si dedero ſomnum oculis meis &c. Donec inueniam locum Domino. Pro eo quod habemus (& omnis manſuetudinis eius) nonnulli ex Hebręo vertunt, (& omnis afflictionis eius) id eſt, laboris quem ſubijt, vt cultum tui nominis amplificaret. Vide 1. Paralip. 15.

v. 7. Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi ſteterunt pedes eius. Iſtud ad literam videtur intelligendum de tabernaculo quod Dauid præparauerat arcę Domini, vt habemus 1. Paral. 15. Illud autem (adorabimus in loco vbi ſteterunt pedes eius) Hebr. eſt, Adorabimus ſcabellum pedum eius. Quid autem intelligatur per ſcabellum pedum eius, indicat verſu ſequenti, dum dicit: Surge Domine in requiem tuam, tu & arca ſanctificationis tuæ. Scilicet per ſcabellum pedum eius intelligitur arca Domini, quemadmodum etiam pſam. 98. vbi dicitur: Adorate ſcabellum pedum eius, quoniam ſanctum eſt. Myſticè verò & tabernaculum Dei & arca Dei eſt ipſa Eccleſia, in qua ſola rectè & fructuosè Deus colitur & adoratur.

v. 10. Propter Dauid ſeruum tuum, non auertas faciem Chriſti tui. Quidam in hoc verſu per Dauid & Chriſtum, eundem intelligunt hoc ſenſu: Non auertas faciem Chriſti tui, id eſt, ne me Chriſtum tuum, ſeu vnctum tuum repellas. Hoc ſenſu Dauid peteret à Deo exaudiri commemoratione ſuæ deuotionis, ſicut & verſ. 1. dicitur: Memento Domine Dauid, & omnis manſuetudinis eius. Sed vtcumque ſe habeat iſte ſenſus, non eſt dubitandum ſublimiorem quoque ſenſum ſub velamine iſtorum verborum contineri. Auguſt. hoc modo interpretatur: Propter filium tuum, qui ex ſemine Dauid naſciturus eſt, id eſt, propter Chriſtum, ne auertas faciem Chriſti tui, id eſt, ne notitiam Chriſti tui penitus à populo Iudaico tollas, vt quamuis populus ipſe reprobandus ſit, tamen ex eo populo reliquiæ ſaluæ fiant. Alij ſic intelligunt: Propter Dauid ſeruum tuum, id eſt, propter pietatem eius, & religioſam erga te deuotionem, non auertas faciem Chriſti tui Salomonis, q. d. ſuſcipe me Chriſtum tuum à te rege vnctum, & conſerua propter Dauidem patrem meum, qui tibi placuit. Vide 2. Paralip. 6. Et huic expoſitioni quoque fauet quod ſequitur: Iurauit Dominus Dauid veritatem & non fruſtrabitur eum: De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam.

In quibus

In quibus tamen verbis ſit tranſitus manifeſtus à regno temporali ad regnum Chriſti ſpirituale, quod eſt eccleſia: Nam de ea tantum abſolutè verum eſt quod dicitur v. 14. *Hæc requies mea in ſæculum ſæculi.*

PSAL. CXXXII.

v. 2. S*Icut vnguentum in capite, quod deſcendit in barbam, barbam Aaron.* Hebr. *Sicut vnguentum bonum*, id eſt, præſtans. Hieron. vertit (*optimum*). Meminit autem tantum ſummi ſacerdotis, quia ſolus ſummus ſacerdos præſtanti illo oleo vngebatur in ſua conſecratione, vt patet Exodi 29. & 30. Senſus igitur eſt. Sicut tale vnguentum præſtantiſſimi odoris effuſum ſuauiſſimè redolet, ita res eſt longè iucundiſſima, & Deo gratiſſima, fratres concordes eſſe, & habitare in vnum. Cæterum quod ſubiungitur: *Quod deſcendit in oram veſtimenti eius*, intelligendum non de ora inferiori, ſed ſuperiori, per quam caput inſeritur. Nam Hebr. ſonat: *Quod deſcendit ſuper os veſtimenti eius.* Illud autem foramen, per quod caput inſeri ſolet, os veſtimenti apud Hebr. vocatur. In eam enim partem ex barba, proximè defluebat vnguentum in caput ſummi ſacerdotis effuſum.

v. 3. *Sicut ros Hermon, qui deſcendit in montem Sion.* Hermon mons eſt, (quemadmodum etiam Auguſt. teſtatur) longè diſſitus à monte Sion, eoque etiam multo humilior, vt ſecundum literam fieri non poſſet vt ros ex Hermon deſcenderet in Sion, ſed, ſi eò veniret, potius deberet aſcendere, cum Sion ſit altior. *Quæritur* ergo quomodo hic dicatur: Sicut ros &c. Auguſtinus confugit ad ſenſum myſticum & ſpiritualem. Non quidem malè; ſed primum fundare oportet ſenſum literalem, cui ſuperſtruatur allegoria; & videndum, quomodo non abſurdè dicatur: *Sicut ros Hermon, qui deſcendit in montem Sion.* Dicendum igitur in Hebręo ſermone eſſe frequentes ellipſes, id eſt, defectus, ſeu hiatus ſermonis, vt ſæpè ad habendum plenum & commodum ſenſum, aliquid ſit ſubaudiendum. Ita hoc loco ſermo ita ſupplendus eſt: *Sicut ros Hermon*, id eſt, qui deſcendit in montem Hermon, & ſicut ros, *qui deſcendit in montem Sion*: ſic ſcilicet bonum & iucundum eſt habitare fratres in vnum. Proindè non ſignificatur vnum numero rorem deſcendere in Hermon ac deinde in montem Sion: ſed comparatio ſumitur ab vtroque & eo qui deſcendit in montem Hermon & eo qui deſcendit in montem Sion. Et ſenſus eſt. Sicut ros deſcendens in montes illos gratiſſimus eſt, ſimul & ſuauiſſimus; ita concors & vnanimis cohabitatio fratrum, res eſt longè iocundiſſima.

v. 4. *Quoniam illic mandauit Dominus benedictionem & vitam vſque in ſæculum.* Poteſt hoc referri ad primum verſum, vt illic, id eſt, in concordi fraternitate Dominus intelligatur mandaſſe benedictionem & vitam ſempiternam. Sed magis videtur referendum ad id quod proximè pręcedit, id eſt, ad montem Sion, per quem more ſcripturæ ſignificatur Ieruſalem, ipſaque Iudæa veri Dei cultrix. Solet enim pſalmiſta Sioni, Iſraeli, Ieruſalem benè precari in fine pſalmorum, vt nominatim videre eſt in his canticis graduum, ſcilicet pſalmo 124. 127. Ezech. 133. 134. Adde quod in pſalmo qui hunc proximè antecedit, ſimilia quædam de Sione ſcribuntur; *Quoniam* (inquit) *elegit Dominus* Sion, *elegit eam in habitationem ſibi, Hæc requies mea in ſæculum ſæculi.*

AD PSAL. CXXXIII. Nulla habebatur annotatio.

PSAL. CXXXIV.

v. 14. Q*Via iudicabit Dominus populum ſuum, & in ſeruis ſuis deprecabitur.* Nota verbum (*deprecabitur*) ſumendum eſſe paſſiuè pro (*exorabitur*) eodem modo, ſicut alibi frequenter oſtendimus paſſiuè quoque ſumi, *meditari, operari, recordari*, & ſimilia.

PSAL. CXXXV.

v. 1. C*Onfitemini Domino, quoniam bonus &c.* Itidemque v. 2. & 3. repetitur. Qua phraſi confeſſio laudis ſignificatur, ſicut & alibi in ſcripturis ſępè, præcipuè in pſalmis. Et notandum eam laudem, quæ confeſſio vocatur, ſoli Deo in ſcripturis tribui, cum hominibus ſimplex laus tribuatur, vt Eccle. 44. *Laudemus viros glorioſos* & alibi, ſcilicet quia confiteri Dei & Deo laudes, eſt cum grata animi recordatione fateri & agnoſcere magnitudinem & præſtantiam diuinitatis eius; cui à nobis nec dicendo, nec cogitando quicquam ſuperaddi poteſt, cum Dei natura comprehendat omnem perfectionem. Hinc ſcilicet cauſa adiungitur: *Quoniam bonus, quoniam in ſæculum miſericordia eius.* Vbi alij vertunt, Quoniam benignitas eius ſempiterna eſt.

v. 5. *Qui fecit cælos in intellectu.* Caietanus hæc verba ſic aliquo modo accipi poſſe putat, vt ſignificetur, cælos à Deo factos in intellectu, id eſt, intelligentes, & vt Philoſophi quidam docuerunt, animatos ac mente præditos. Sed non aduertit phraſim eſſe Hebræam, qua ſignificatum eſt cælos à Deo factos ſumma arte & ſapientia. Quomodo ſcriptum eſt Ieremiæ 10. v. 12. *Qui facit terram in fortitudine ſua, præparat orbem in ſapientia ſua, & prudentia ſua extendit cælos.* Quo loco, quod interpres vertit *prudentiam*, idem eſt in Hebræo vocabulum, cum eo quod hic vertit, (*intellectum.*) Intellectus igitur non cęlorum, ſed ipſius Dei intelligendus eſt.

PSAL. CXXXVI.

v. 1. S*Vper flumina Babylonis illic ſedimus & fleuimus, cum recordaremur Sion.* Non videtur hic pſalmus à Dauide conſcriptus, nec Dauidis tempore, ſed magis tempore captiuitatis Babylonicę. Hanc enim, vt præſentem ſonat totus pſalmus. Apud ſeptuaginta titulum habet: *Pſalmus David per Ieremiam.* Quamquam nec Hieremias videtur author, qui nunquam ingreſſus eſt Babylonem, aut Chaldæam, niſi fortè eum à ſe compoſitum miſerit captiuis Babylonijs cantandum, ſicut ſcripſit ſuos Threnos.

v. 5. *Si oblitus fuero tui Ieruſalem obliuioni detur dextera mea.* q. d. obſtupeſcat mihi dextera, ne poſſit pulſare cytharam, aut aliud muſicum inſtrumentum. Alij malunt interpretari actiuè: *Obliuiſcatur dextera mea*, ſcilicet artis pulſandi cytharam. Sed eodem recidit.

v. 7. *Memor eſto Domine filiorum Edom, in die Ieruſalem, Qui dicunt: Exinanite, exinanite, vſque ad fundamentum in ea.* Supplenda eſt ſententia hoc vel ſimili modo: Domine, memento Idumæorum, qualiter ſe geſſerint *in die Ieruſalem*, id eſt, tunc, quando Ieruſalem ab hoſtibus vaſtabatur; quomodo exultauerint & ad vaſtitatem noſtram manus comploſerint dicentes: *Exinanite, exinanite, vſque ad fundamentum in ea*, id eſt, euertite Ieruſalem funditus: Memento, inquam, ad eorum iuſtam vindictam & punitionem, ſicut & de Babylonijs ſequitur.

v. 8. *Filia Babylonis miſera; beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuiſti nobis: Beatus, qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram.* Tuos, ſcilicet ipſorum Babyloniorum. Ita enim legendum eſſe, non (*ſuos*) rectè decreuerunt biblia Sixtina. Prædicit enim propheta Deum ita proſperaturum conatus Medorum & Perſarum contra Babylonios, vt abundè vindicent, quæ Babylonij commiſerant in Iudæos. Vide Ianſenij annotat. vbi profert ſimile quid, ex Iſaia. *Myſticè* paruuli iſti intelliguntur primi peccatorum motus ad petram Chriſtum allidendi.

PSAL. CXXXVII.

v. 2. IN *conſpectu Angelorum pſallam tibi, adorabo ad templum ſanctum tuum, & confitebor nomini tuo.* Pro *Angelorum* Hebr. eſt *Elohim*, quod alij vertunt, *coram iudicibus*, regibus, poteſtatibus. Quidam etiam *coram Deo*, id eſt, coram arca. Cui interpretationi fauere videtur quod ſubnectitur: *Adorabo ad templum ſanctum tuum.*

v. 6. *Quoniam excelſus Dominus & humilia reſpicit, & alta à longè cognoſcit.* Hebr. *Et humilem videbit, & altum à longè cognoſcet*, Senſus eſt, quod quamquam Dominus ſit omnibus excelſior, omniaque ſua potentia latè complectatur, tamen pro immenſa ſua clementia, & benignitate, ad eos maximè ſe extendit, qui de ſe modeſtè & humiliter ſentiunt; hoſque benedictione ſua & benignitate proſequitur: *Alta verò*, id eſt, eos qui per ſuperbiam ſe efferunt, eorumque arrogantes cogitatus & conarus, cognoſcit quidem (cum omnia eius cognitioni pateant) ſed *cognoſcit à longè*, id eſt velut eminus inſpicit, & aſpernatur, nec probat ea, ſed tantum ad puniendum ea ſcit, & obſeruat.

v. 7. *Si ambulauero in medio tribulationis*, id eſt, per medias tribulationes; quomodo quis dicitur ambulare per ſpinas. *Viuificabis me*, id eſt, in vita conſeruabis me, periculis eripies me, conſueta phraſis ſcripturæ, viuificare pro ſeruare in vita.

PSAL. CXXXVIII.

v. 1. DOmine *probaſti me & cognouiſti me: tu cognouiſti ſeſſionem meam, & reſurrectionem meam &c.* Senſus eſt, tu me penitus exploratum & cognitum habes. Et ad literam ſingula ſic applicari poſſunt: *Tu cognouiſti ſeſſionem meam & reſurrectionem meam*, id eſt, omnes actiones meas, quas ago; ſiue ſedeam, ſiue ſurgam, ſiue quodcumque aliud agam. Nam ſicut alibi per introitum, & exitum compendio ſignificantur omnes actiones hominis, ita hic per ſeſſionem & reſurrectionem. Vel per ſeſſionem quies ſignificatur (nam Hebræa vox quietem ſonat) per reſurrectionem verò actio. Quin ſubiungit propheta quoque quod perfectius eſt, dicens: *Intellexiſti cogitationes meas de longe*, q. d. quin etiam procul intelligis cogitationes meas, & priuſquam cogitem aliquid facere, iam longè ante nota tibi eſt mea cogitatio.

Eccleſia primum verſum Chriſto accommodat. Hoc modo verba ſunt Chriſti ad Patrem, teſtantis Patri lętam incarnationis ſuę œconomiam inprimis ipſi cognitam fuiſſe & probatam. Vel hoc modo: *Probaſti me & cognouiſti*, id eſt, varijs tribulationibus probatum & cognitum alijs feciſti. *Tu cognouiſti ſeſſionem meam*, id eſt, cathedram meam & authoritatem docendi in me approbaſti, vtpote à te acceptam: *Vel ſeſſionem meam*, id eſt, humilitatem paſſionis, *Et reſurrectionem meam*, id eſt, gloriam reſurrectionis, quã poſt illam ſeſſionem & humilitatem paſſionis me

A coronaſti, & exaltaſti, vſque ad dexteram tuam.

v. 6. *Mirabilis facta eſt ſcientia tua ex me, confortata eſt, & non potero ad eam.* Clarior eſt B. Hieron. interpretatio ex Hebræo: *Super me eſt ſcientia, & excelſior eſt, non potero ad eam.* Hebr. ad verbum: (*Mirabilis ſcientia à me*) quod Hieron. vertit, ſuper me eſt ſcientia. Senſus eſt. Scientia tua, qua me formaſti, & omnia cognouiſti, adeò eſt admirabilis, vt longè ſit ſupra me, & captum meum ſuperet. Et hoc eſt quod dicit: *Et non potero ad eam.* q. d. non poſſum eam aſſequi, nec comprehendere. Quo pertinet quoque quod ſequitur v. 16. *Imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes ſcribentur*, cuius ſenſum iſtum reddit idem Hieron. ſuper Amos 4. Antequam conderer, priuſquam deformarer in membra, dum adhuc in ſe-B mine continerer, viderunt & cognouerunt me oculi tui.

v. 24. *Et vide ſi via iniquitatis in me eſt, & deduc me in via æterna.* Senſum hunc reddunt plærique: Vide num viæ & actiones meæ prauæ ſint tibique aduerſæ. Quod ſi, vti ex teſtimonio bonæ conſcientiæ confido, tale non repereris vitæ meæ inſtitutum, ſed rectum tuæque legi cõſentaneum, *deduc me in via æterna*, id eſt, in vitam æternam, vel, conſtanter me deduc in via non peritura, ſed ducente in vitam æternam. Sciendum autem in Hebræo pro *via æterna* legi *viam ſæculi*, quam quidam interpretantur mortem quæ alibi vocatur via vniuerſæ carnis, & hunc volunt eſſe ſenſum: Vide num ſecter iniquitatem; quod C ſi ita repereris, trade me in mortem: Quomodo dicit idem Dauid pſalmo 7. *Si eſt iniquitas in manibus meis, decidam merito ab inimicis meis inanis. Perſequatur inimicus animam meam: comprehendat & conculcet in terra vitam meam.*

PSAL. CXXXIX.

v. 9. NE *tradas me Domine à deſiderio meo peccatori.* Secundum hanc noſtram lectionem, quæ ſumpta eſt ex verſione ſeptuaginta, poteſt hic reddi ſenſus. *Domine ne tradas me peccatori*, id eſt, ne permittas, vt in eius poteſtatem veniam, & ille mihi dominetur, idque *à deſiderio meo*, id eſt, propter prauam meam concupiſcentiam; ſine qua non viuo, & quæ me aſſiduè impellit ad malum. Hoc eſt, ne ſinas me D ſuperari à concupiſcentia mea, & ita venire in manus inimici, vt dicere poſſit, præualui aduerſus eum. In Hebræo paulo aliter legitur, & ſenſus clarior eſt. Sic vertit Hieron. *Ne des Domine, deſideria impij.* Senſus eſt: Domine, ne facias impium deſideriorum ſuorum compotem. Et explicatur idem verbis ſequentibus: *Cogitauerunt contra me, ne derelinquas me, ne forte exaltentur.* Senſus enim eſt: Deſiderium eorum eſt, vt me perdant, ſed tu ne derelinquas me, ne fortè illi exaltentur, & præualeant contra me.

v. 10. *Caput circuitus eorum, Labor labiorum ipſorum operiet eos. Caput circuitus*, id eſt, caput hoſtium vndique me prementium, & circumuallantium. *Labor labiorum ipſorum*, id eſt, malum quod labijs ſuis & lin-E guis virulentis mihi ſtruxerunt, operiet eos. Senſus itaque eſt iſte: Malum, quod mihi per calumnias ſtruxerunt, operiet & comprehendet caput circuitus eorum, id eſt, ducem & anteſignanum hoſtium me circundantium. Atque hunc volunt eſſe Doeg Idumæum; neque illum tamen tantum, ſed & omnes eius fautores. Quod verò ſit iſtud malum, explicatur verſu ſequenti.

v. 11. *Cadent ſuper eos carbones, in ignem deijcies eos, in miſerijs non ſubſiſtent.* Breuiter ſignificantur his verbis æterna ſupplicia impiorum. Et illud, *in miſerijs non*

ſubſiſtent hunc ſenſum habet: q.d. In tantas miſerias incidant, quas ſuſtinere non poſſint, ferre tamen debeant, Hieron. ex Hebr. hoc modo. *In foueas, vt non conſurgant.* Ac ſi dicat; deijcies eos in foueam interitus æterni, è qua conſurgere ſeu emergere nunquam poſſint. Alij ſic exponunt: In miſerijs nunquam quietem habebunt, ſed alia ſuper aliam eis perpetua quadam viciſſitudine ſuperueniet. Sed hæc expoſitio non videtur fonti congruere.

Ad Psal. cxl. & cxli. Nihil erat annotatum.

PSAL. CXLII.

v. 2. E*T non intres in iudicium cum ſeruo tuo, quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens.* Hieron. ad illud ad Epheſ. 1. *Sancti & immaculati,* duas adfert huius interpretationes. Videtur hic ſenſus eſſe: *Non intres in iudicium cum ſeruo tuo,* id eſt, ne velis exacto & ſeuero iudicio mecum contendere, nullam adhibendo miſericordiam. Nam id ſi facere velis, nullus mortalium erit, qui penitus abſoluatur; ita vt nullas debeat pœnas. Vt iuſtificari, ſit abſolui tanquam iuſtum omninò, ac nulla ex parte culpabilem; & proinde nullius pœnæ debitorem. Talis autem homo nullus in hac vita reperitur. Et ſimile eſt illud, pſal. 129. *Si iniquitates obſeruaueris, Domine, quis ſuſtinebit?* Auguſt. lib. 2. de pec. mer. cap. 19. cum dixiſſet eum ſuos ſanctos in hac vita non ita ſanare, vt omninò careant vitijs & peccatis; ſubdit: Vt quantum pertinet ad integerrimam regolam veritatis eius, non iuſtificetur in conſpectu eius omnis viuens. Sic & Ambroſ. in pſal. 36.

Cæterum Hieron. in epiſt. ad Damaſum de filio prodigo ſic intelligit; Tui comparatione nemo iuſtus erit, non Apoſtoli, non prophetæ, non Angeli, non Archangeli; quia ſolus Deus eſt, in quem peccatum non cadit, id eſt, cadere non poteſt. Sed non placet hic ſenſus, quia non diceret pſalmiſta de beatis illis ſpiritibus, vt apparet, quod non iuſtificantur in conſpectu Dei; ſed id peculiariter dicit de hominibus in terra viuentibus. Item illo ſenſu fatendum eſſet quod nec anima Chriſti coram Deo iuſtificaretur: quia nec eius iuſtitiæ cum ſit creatum donum comparanda eſt cum iuſtitia Dei increata. Nec dicitur; tui comparatione, ſed, *coram te*, id eſt, in iudicio tuo, ſi velis intrare in iudicium cum homine, id eſt, exacte iudicare nihil diſſimulando. Similiter intelligenda videntur quæ habentur Iob 9. v. 2. & 16. Vide ibid. annot.

PSAL. CXLIII.

v. 12. Q*Vorum filij ſicut nouellæ plantationes in iuuentute ſua: Filiæ eorum compoſitæ, circumornatæ vt ſimilitudo templi &c.* Hæc omnia, quæ ſequuntur vſque ad finem, ſecundum verſionem ſeptuaginta referri videntur ad filios alienos, id eſt, hoſtes populi Iſraël. Ita enim immediatè præcedit: *Et erue me de manu filiorum alienorum: quorum os locutum eſt vanitatem, quorum filij &c.* Ita ſenſus erit. Filij alieni omnibus huius ſæculi bonis abundant, magna rerum ſuarum fruuntur proſperitate, omnia illis pro voto ſuccedunt, & in ea re poſitam putant fœlicitatem, & *Beatum dixerunt populum cui hæc ſunt*, ſed verè, *Beatus populus, cuius Dominus Deus eius.* q. d. Etiamſi illa bona temporalia nobis non adeſſent, eſſemus tamen illis feliciores, quia verum Deum colimus. Et hic eſt ſenſus ſecundum verſionem ſeptuaginta.

Cæterum in Hebræo longè aliter habemus. Quæcumque enim hic de tertia perſona dicuntur, id eſt, de filijs alienis, ea omnia in Hebræo dicuntur in prima perſona, id eſt, ad populum Iſraël referuntur. Ita enim legitur interprete Hieron. *Vt ſint filij noſtri ſicut nouellæ plantationes, & filiæ noſtræ, & promptuaria noſtra.* Et ita manifeſtè habent codices Hebræi. Huius autem lectionis poteſt non incommodus ſenſus reddi, etiam coincidens cum ſenſu priori. Ac ſi dicat: Sicut eripis nos de manibus inimicorum; ita etiam multa præſtas beneficia temporalia populo tuo; quod videlicet filij & filiæ noſtræ in ſanitate, robore, & pulchritudine corporis adoleſcant, quod promptuaria plena ſint cibo & potu, quod greges ouium & armentorum multiplicentur, &c. Deinde ſequitur: *Et beatus populus cui hæc ſunt*, beatus, inquam, hominum carnalium opinione; & reuera beatus, loquendo de beatitudine huius ſæculi, quam carnales deſiderant: Sed hanc ſententiam corrigens propheta addit; *Beatus populus cuius Dominus Deus eius.* q. d. etiamſi hæc omnia habemus, è quibus æſtimatur vulgo fœlicitas; ego tamen propterea magis beatos nos puto, quia Dominus eſt Deus noſter. Ipſe enim eſt ſummum & beatificum bonum, facit autem hominem beatum ſui cognitione & amore.

PSAL. CXLIV.

v. 9. S*Vauis Dominus vniuerſis, & miſerationes eius ſuper omnia opera eius.* Poſteriorem hanc partem quidam ſic intelligunt, vt opera miſericordiæ Dei ſuperent multitudine & magnitudine cætera eius opera. Sed hunc non eſſe ſenſum oſtendit membrum præcedens: *Suauis Dominus vniuerſis.* Significatur ergo miſericordiam, id eſt, bonitatem, benignitatem, ſeu beneficentiam Dei extenſam, & expanſam eſſe ſuper omnia eius opera; quia, quod ſint, quod permaneant, quod formam, ſpeciem, qualitatem, motum, actionem, & ordinem habeant, totum habent à Dei bonitate. Neque pugnant hæc verba cum illo Iacobi 2. *Iudicium ſine miſericordia illi qui non fecit miſericordiam,* quia in hoc pſalmo, itemque pſal. 118. vbi ſimilia verba habentur, tantum eſt ſermo de donis naturalibus: Sicut & Chriſtus dicit de patre ſuo cæleſti, *quod ſolem ſuum facit oriri ſuper iuſtos & peccatores.* Vide noſtra in 4. ſentent. d. 46.

v. 13. *Fidelis Dominus in omnibus verbis ſuis, & ſanctus in omnibus operibus ſuis.* Hic verſus non eſt in Hebræo. Cuius rei cauſam difficile eſt inuenire. Ac videri poteſt in Hebræo aliquando fuiſſe. Incipit enim ſi Hebraicè reddatur, à litera Nun, quæ ſola deeſt alphabeto illi, quod decurrit per initiales literas verſuum huius pſalmi. Sed quæ ratio potuit eſſe tollendi hunc verſum, ſi in Hebræo fuit? maximè cum tam facilè fuiſſet mox ablationem factam deprehendere ex violatione alphabeti? Vnde nullo modo ſit veriſimile fuiſſe hunc verſum aliquando in Hebræo, licet, vt dixi, cauſam alphabeti ſucciſi reddere non ſit promptum nec facile. Vide de ea re Genebrardum coniecturam adferētem. Quod ſi Nun literam omittere hoc loco voluit in odium Nabal, ſtolidi hominis inimici ſui, contra quem & pſalmum 13. ſcripſit; quis dicat?

PSAL. CXLV.

v. 3. N*Olite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non eſt ſalus.* Confidere in principibus, vel in homine, quod hic prohibetur; non eſt ſubſidium aliquod ab homine ſperare, aut expectare. Hoc enim ad humanam ſocietatem & charitatem

mutuam

mutuam pertinet, mutua officia præſtare, ac viciſſim expectare: Sed confidere dicitur in homine, qui ita ſpem ſuam in homine collocat, vt in eo principaliter nitatur, tanquam in ſimpliciter potente, veraci, ac fideli ad præſtandum beneficium; atque ita confidens in homine, reuocatur, aut impeditur à fiducia Dei, in quo principaliter confidendum eſt. Et talis incurrit maledictionem illam Ieremiæ 17. *Maledictus homo, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium ſuum, & à Deo recedit cor eius.* Proinde quiſquis ab homine beneficium expectat, duo conſiderare debet; ſcilicet omnem hominem eſſe mendacem, id eſt, fieri poſſe, vt ſententiam mutet, & ſic non præſtet quod promiſit. Deinde etiam omnem hominem eſſe infirmum, id eſt, impediri poſſe, vt præſtare nequeat. Deus autem ſimpliciter verax eſt, ſimpliciter ſufficiens, & potens; Ac proinde principaliter in eo fidendum.

v. 4. *Exibit ſpiritus eius & reuertetur in terram ſuam.* Eccle. vlt. dicitur: *Donec reuertatur puluis in terrã ſuam, vnde erat, & ſpiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Quod ergo hic dicitur: *& reuertetur in terram ſuam,* non ad ſpiritum referendum eſt. Neque enim ſpiritus hominis eſt de terra, vt dici poſſit eum in terram reuerti: Sed reuertitur ad Deum tanquam iudicem ſuum vt referat prout geſſit. Sed debet referri ad ipſum hominem, ſeu principem, de quo hic ſermo eſt. Itaque ſenſus eſt. *Exibit ſpiritus eius*, nempe hominis aut principis, *& ipſe* (homo, vel princeps) *reuertetur in terram ſuam*, vnde erat creatus. Reuertetur autem in terram ſecundum corpus, non ſecundum animam. Nam ratione corporis dictum eſt primo parenti Geneſ. 3. *Donec reuertaris in terram, de qua ſumptus es, quia puluis es, & in puluerem reuerteris.* Vox Hebræa quæ hoc loco terram ſignificat, ea eſt, à qua primus homo nominatus eſt Adam, quia de terra ſumptus erat. Vnde Hieron. in Latina ſua verſione ſimilem ſeruauit alluſionem. Vertit enim: *Reuertetur in humum ſuam.* Nam ſicut Adam ab adamach, id eſt, terra, ita homo ab humo dicitur apud Latinos. Præceſſerat autem in pſalmo (*in filiis hominum*). Vbi Hebr. eſt *Adam.* Et ad illud vocabulum voluit Pſalmiſta alludere.

PSAL. CXLVI.

v. 4. *Qui numerat multitudinem ſtellarum, & omnibus eis nomina vocat.* Senſus eſt; quod Dei tanta eſt ſcientia, vt innumerabilem nobis ſtellarum multitudinem numeratam habeat; & poſſit ſingulis, ſi velit, nomina propria imponere. Intelligitur autem, quod ſimili modo quoque ſibi innumerato habeat ſuos electos, qui inſtar ſtellarum fulgebunt, quamquam iam variè diſperſos.

PSAL. CXLVII. Non habebat annotationem.

PSAL. CXLVIII.

v. 4. *Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen Domini.* Nituntur quidam ex hoc & ſimilibus locis definire, quæ ſint aquæ, de quibus dicitur Gen. 1. *quod ſint ſupra firmamentum.* Sed infirma hęc ſunt. Nam in Cantico trium puerorum Dan. 3. omninò alius ordo ſeruatur. Itaque aut ex firmioribus de his eſt diſputandum, aut (quod magis cenſeo, & D. Tho. feciſſe videtur) res in medio eſt relinquenda. Vide annot. dicto cap. Gen. 1.

v. 6. *Statuit ea in æternum, & in ſæculum ſæculi.* Hæc de cæleſtibus corporibus, de quibus præcedit.

A Et quidem huic poſſit videri contrarium quod Petrus in 2. epiſt. cap. 3. v. 12. teſtatur cælos perituros igni: *Cæli,* inquit, *ardentes ſoluentur, & elementa ignis ardore tabeſcent.* Sed ad hoc duobus modis reſponderi poteſt. *Vno modo,* ſi dicamus, Petrum loqui, non de cęlo propriè dicto, in quo ſunt luminaria cæli, ſed de cælo aëreo, quod terræ vicinum eſt; à quo denominantur volucres cæli. Id enim apparet ex illis verbis, quibus ait v. 7. *Cæli autem qui nunc ſunt, & terra, eodem verbo repoſiti ſunt, igni reſeruati in diem iudicij.* Scilicet cælum ſtellatum non fuit poſt diluuium repoſitum ſimul cum terra & mari: Nam nullam immutationem paſſum fuerat per diluuium, ſicut mundus iſte inferior. *Aliter* etiam dici poteſt illam totius mundi combuſtionem non hoc effecturam, vt cæli deſinant

B eſſe, ſed vt cæleſtis creatura cum cęteris liberetur à ſeruitute corruptionis, & velut aurum igne purgata commutetur in melius.

Præceptum poſuit, & non præteribit. Illud (*præteribit*) incertum eſt quo referri debeat: An ad Deum, an ad præceptum, an denique ad ipſam creaturam cæleſtem? Quidam ad Deum referunt hoc ſenſu: Deus poſuit orbibus illis pręceptum quoad motus ordinatiſſimos, *& non pręteribit*, id eſt, nec deinceps mutabit, ſed ordinem illum vult eſſe perpetuum. Alij ad ipſum pręceptum referunt hoc ſenſu: Pręceptum quod ſemel dedit *non præteribit*, id eſt, non ceſſabit. Poteſt nihilominus & ad ipſa cæleſtia corpora referri, de quibus dixit: *Statuit ea in æternum, & in ſæculum ſæculi*, & immediatè ſubiungit, *præceptum poſuit*

C *& non præteribit.* Cui ſenſui ſuffragatur, quod è Græco verti poteſt numero plurali (*præteribunt*) eò quod neutrum genus pluralis numeri præceſſerit. Hunc ſenſum confirmat ſimilis locus pſal. 103. vbi dicitur: *Terminum poſuiſti eis, quem non tranſgredientur,* videlicet aquæ. Ita hic præceptum poſuit, quod non præteribunt, videlicet cæli, quia leges motuum ſemel præſtitutas perpetuo ſeruant.

PSAL. CXLIX.

v. 1. *Cantate Domino canticum nouum, laus eius in Eccleſia ſanctorum.* Auguſt. in hunc pſalmum: Cantate vocibus, cantate oribus, cantare mo-

D ribus, cantate Domino canticum nouum. Et rectè additur: *Laus eius in Eccleſia ſanctorum.* Quia etſi mali quoque ſuo modo laudent Dominum, non eſt tamen ſpecioſa laus in ore peccatoris. Et idem hic pſalmiſta, pſal. 49. *Peccatori autem dixit Deus, Quare tu enarras iuſtitiam meam? &c.*

v. 6. *Exaltationes Dei in gutture eorum.* Planè legendum (*exaltationes*) per primam vocalem, non (*exultationes*) per *u* vocalem vltimam, vt & biblia Sixtina rectè reſtituerunt. Nam ita manifeſtè poſtulant Græca & Hebræa, & ex vetuſtis non pauca MS. Quin & in lect. 6. feſti Aſſumptionis beatæ Mariæ dudum ex Athanaſij ſermone quoque legitur (*exaltationes*).

E v. 9. *Vt faciant in eis iudicium conſcriptum:* An quia in illo iudicio ex libris iudicabitur? id eſt, ex certiſſima ſcientia, ſicut Apoc. 20. dicitur: *Et libri aperti ſunt?* An quia ſententia omnium animis perfectiſſimè intimabitur, ac ſi ex ſcripto legeretur?

PSAL. CL.

v. 4. *Laudate eum in tympano & choro, laudate eum in chordis & organo.* Gregor. hom. 8. pulchrè hunc verſiculum transfert, & accommodat ad ſenſum allegoricum.

v. 6. *Omnis ſpiritus laudet Dominum*. Commodè accipiendum eſt vniuerſale ſignum (*Omnis*). Non enim Dæmones, aut animæ damnatæ inuitantur ad laudandum Deum, ſed omnes ſcilicet ſpiritus, tam beati, quam qui ad beatitudinem tendere adhuc poſſunt, vbi in æternum Deum laudent. Græcè ſic ſo-
A nat, vt quidquid ſpirat, aut quidquid habet vocem, ea vtatur ad laudandum Deum, ſiue cum inſtrumento aliquo, cuiuſmodi aliquot iam nominata ſunt, vt tuba, pſalterium, cythara, tympanum, cymbalum, organum; ſiue ſine inſtrumento artificiali, vt dum viua voce cantantes, Deum laudamus.

FINIS LIBRI PSALMORVM.

ANNOTATIONES IN LIBRVM PROVERBIORVM.

PRÆFATIVNCVLA.

SEPTVAGINTA interpretes librũ hunc *Parabolarum* vocârunt: quod quidem nomen latius accipiendum eſt; vt ſignificet ſcilicet quaſcunque ſentẽtias argutè & ſapienter dictas; ſiue illæ obſcuritatem aliquam habeant ænigmaticam, aut quocumque modo figuralem; ſiue etiam planæ ſint, atque apertæ. Latino vocabulo valdè appoſito *Sententiæ* dici poſſent, & liber ipſe *Liber Sententiarum*, quomodo & Proſper ex Diui Auguſtini ſcriptis, Librum Sententiarum collegit. Vide quoque Genebrardum in pſal. 48. ſuper illud; *Inclinabo in parabolam aurem meam*: Vbi ſignificatum Hebraicæ vocis (*Miſle*) explicat, & librum hunc Sententiarum ſimiliter vocat.

CAP. I.

v. 7. TImor Domini principium ſapientiæ. Nonnulli iſtud exprimunt de timore filiali, quomodo Iob 28. dicitur: *Timor Domini ipſa eſt ſapientia*. Et Eccleſ. 1. *Plenitudo ſapientiæ timere Deum*, vt per principium intelligeretur, velut id quod præcipuum eſt. Verum de timore iuſti iudicis, quem Scholaſtici vocant ſeruilem, exponit quoque hunc locum Beda poſt Auguſt. tract. 9. in primam epiſt. Ioannis. Cui expoſitioni fauet illud Eccleſ. 1. *Timor Domini expellit peccatum*, & illud pſal. 118. *Confige timore tuo carnes meas, à iudicijs enim tuis timui*. Sanè hunc timorem etiam Paulus in ſua conuerſione ſenſit, teſtante ſcriptura, dum ait de eodem, Act. 9. *Et tremens ac ſtupens dixit, Domine quid me vis facere?* Vide etiam Concil. Trident. ſeſſ. 6. can. 8. & cap. 6.

v. 17. *Fruſtra autem iacitur rete ante oculos pennatorum*. Quomodo hoc ad rem? cum loquatur de imperitis & incautis, qui facile capiuntur inſidijs. An vult eos ad ſapientiæ ſtudium inuitare, vt laqueos inſidiantium tanquam oculati alites euadere poſſint? Vel potius, ex innocentia & imperitia iſtorum incautorum, exaggerat malitiam inſidiantium? vt illud (*fruſtrà*) idem ſit quod immeritò & ſine cauſa; quemadmodum alij ex Hebræo vertunt. q. d. Sapiens: Inſidiatores iſti immerentibus & incautis parant inſidias, & eos irretire conantur. In Græco additur negatio, *οὐ γὰρ ἀδίκως*, id eſt, non enim iniuſtè. Aliter, non enim fruſtra. Fortè melius; *Non enim impunè*. Nam vox Græca potius videtur ſignificare
B (*impunè*) quam (*fruſtrà*). Sic & paulo ante, v. 11. *Abſcondamus tendiculas contra inſontem fruſtrà*, id eſt, contra inſontem, immeritò.

v. 26. *Ego quoque in interitu veſtro ridebo, & ſubſannabo*. Vel ſignificatur quod diuina ſapientia delectabitur, & placebit ſibi in ſua iuſtitia, quam exercebit puniendo impios, qui noluerunt audire diſciplinam, (ſicut & pſal. 57. ſcriptum eſt: *Lætabitur iuſtus, cum viderit vindictam, lauabit manus in ſanguine peccatoris*). Vel etiam dictum eſt *ἀνθρωποπαθῶς*, id eſt, ſecũdum ſimilitudinem affectuum humanorum. Sicut enim homines deridentes & ſubſannantes alios in periculo & miſeria conſtitutos, nolunt eos adiuuare, ſed eos deſerunt; ita & Deus nolens exaudire, neque adiuuare, ſed iuſtè deſerens impios, dicitur ridere & ſubſannare in interitu eorum. Sic enim ſequitur: *Tunc inuocabunt me, & non exaudiam, eò quod exoſam habuerint diſciplinam*. Confer quæ ſunt Sap. 5. atque etiam Ieremiæ 5.

C

CAP. II.

v. 4. SI *quæſieris eam quaſi pecuniam*, id eſt, tanto ſtudio quanto ſolent homines auari quærere pecuniam; quamuis alioqui longè maius ſtudium debeatur quærendæ ſapientiæ quam pecuniæ. Simile illud Apoſtoli, Rom. 6. *Humanum dico propter infirmitatem carnis veſtræ. Sicut enim exhibuiſtis — ita nunc exhibete &c.* Vide ibid. noſt. comment.

CAP. III.

v. 3. MIſericordia & veritas te non deſerant, circumda eas gutturi tuo. Nota; Miſericordia &
D veritas in Scriptura ſacra nobis frequentius commendantur; & modò Deo tribuuntur, modò homini præcipiuntur. Deo tribuuntur in pſalmis: *Miſericordia & veritas præcedet faciem tuam*. Item, *Super miſericordia & veritate tua, ne quando dicant &c.* Homini verò præcipiuntur hoc loco. Eſt autem miſericordia Deo attributa, qua gratis, & ſine merito, imò homini malè merenti, vel gratiam vel quodcumque beneficium præſtat, vel aliquid promittere dignatur. Hæc enim omnia abſolutè gratuita ſunt, & ſolum ad miſericordiam pertinent. At è diuerſo, veritas pertinet, vel ad præſtationem promiſſorum vel ad retributionem mercedis. Vnde Deus verax dicitur, dum vitam iuſtis, ſupplicia iniuſtis rependit; Verax etiam, dum pœnitenti veniam donat, quia promiſit, iuxta

illud pſal. 50. *Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. Ecce enim veritatem dilexiſti*. Sic & miſericordia quæ homini præcipitur, ſpectatur in iis officiis charitatis, quæ homo gratuito & ex benignitate præſtat proximo; Veritas autem in iis, quæ ex debito & iuſtitia, Deo, vel proximo impendit.

v. 16. *Longitudo dierum in dextera eius, & in ſiniſtra eius diuitiæ & gloria.* Hæc, inter alia, in laudibus Sapientiæ: Quibus verbis ſignificat Sapiens, ſapientiam adferre ſecum omnium rerum, quæ deſiderari poſſunt, affluentiam; cuiuſmodi maximè ſunt, longitudo vitæ, diuitiæ & gloria. Non quod omnis, qui verè & Chriſtianè ſapiens eſt, hæc bona conſequatur; Hinc enim ſequeretur ſolos diuites, & ſolos longæuos & glorioſos ſapientes eſſe; quod eſt abſurdum, & contra Euangelicam doctrinam, quæ paupertatem pręfert diuitiis: Sed partim ſignificatur, ad quid valeat ſapientia; partim autem, & potius, ſub bonis corporalibus intelligenda ſunt ſpiritualia bona; quæ nobis pręſtat vera & Chriſtiana ſapientia. Longitudinem verò vitæ dexteræ attribuit, diuitias autem & gloriam ſiniſtræ; quia dextera in bonis, aut melioribus intelligitur, ſiniſtra in malis, aut minus bonis. Iam vero longitudo vitæ inter bona temporalia præſtantius bonum eſt, quam vel diuitiæ, vel gloria huius ſęculi: hæc enim externa bona ſunt, longęuus vero vigor & vita bonum internum.

CAP. IV.

v. 7. PRincipium ſapientiæ, *Poſſide ſapientiam*. Sententia obſcura, eò quod non ſatis intelligatur, cui cohæreat illud, *principium ſapientiæ*. Quidam hoc modo interpretantur. Per principium ſapientiæ poſſide ſapientiam. id eſt, per timorem Domini, qui eſt principium ſapientiæ, compara tibi ſapientiam. q. d. Si ad ſapientiam peruenire velis, principium eius primo tibi comparandum eſt; nempe timor Domini, per quem ad ſapientiam peruenies. Alij hoc modo intelligunt: Principium ſapientiæ eſt iſtud, quod tibi pręcipio: nempe poſſide ſapientiam. q. d. hoc ipſum magnæ eſt ſapientiæ, & velut principium ſapientiæ, ſi quis hoc agat & curet, & ad hoc laboret, vt poſſideat ſapientiam. Et hic ſenſus videtur probabilior; & ita principium ſapientiæ intelligitur, vel initium, vel magna & pręcipua pars ſapientiæ. Nam ex animo amare ſapientiam, & ad eam comparandam laborare, ipſius ſapientiæ opus eſt. Vnde rectè quoque à gentilibus philoſophis, ſapientia dicta eſt philoſophia, id eſt, amor ſapientiæ; & ipſi non ſe ſapientes, ſed modeſtiori vocabulo philoſophos, id eſt, amatores ſapientiæ appellabant; cum tamen & hoc ipſum vocabulum ſignificaret eos eſſe ſapientes.

v. 23. *Omni cuſtodia ſerua cor tuum, quia ex ipſo vita procedit.* Sicut à corde principium eſt vitæ corporalis, teſte Ariſtotele lib. 2. de partibus animalium, cap. 10. & lib. 3. cap. 4. & alibi; Plinio lib. 11. hiſt. natural. cap. 37. & aliis: ita à mente ſignificat Sapiens eſſe principium vitæ rationalis. Diſſentiunt quidem peripatetici poſteriores, quatenus in cerebro ſenſus tres interiores collocant; ſed Ariſtotelem ſequitur Tertull. lib. de anima cap. 15. & dicit eam eſſe Chriſtianorum quoque ſententiam, fundatam in ſcripturis; itemque de reſurrect. carnis cap. 15. Significat ergo Sapiens hac ſententia ipſam mentem noſtram, quæ eſt facultas cogitandi, intelligendi, ratiocinandi, eſſe principium bonarum omnium actionum, ſicut etiam malarum. Cui nec repugnat quod alibi voluntas hominis dicitur eſſe tale principium, intelligaturque ea per arborem bonam, vel malam; de qua pro-

A cedunt fructus boni, vel mali. Nam aliter voluntas, aliter mens ipſa principium eſt. Videlicet voluntas eſt principium executiuum, mẽs autem cognitiuum; quia per cognitionem pręuiam dirigit voluntatem, eò quod voluntas appetere nihil poſsit, niſi cognitum prius ab intellectu.

v. 27. *Vias enim, quæ à dextris ſunt, nouit Dominus; peruerſæ verò ſunt, quæ à ſiniſtris ſunt.* Totum hoc vſque ad finem capitis non eſt in Hebręo, ſed habetur apud ſeptuaginta & exponitur à Beda. Vt autem ſenſus congruat cum pręcedentibus, vbi tam dextrum quam ſiniſtrum in malam partẽ accipitur (ſic enim dicitur: *Ne declines ad dexteram, neque ad ſiniſtram*) poteſt hoc modo intelligi: Vias, quæ à dextris ſunt, nouit Dominus, quales ſint, ſcilicet, licet nobis ſæpè
B occultæ ſint, propter virtutis ſpeciem, & ſanctitatis hypocriſim: Quæ autem à ſiniſtris, illæ apertè malæ & peruerſæ, atque diſtortæ ſunt. Nam illud (*nouit Dominus*) non ſemper notitiam approbationis ſignificat, ſed interdum indicat etiam rem nobis occultam; vt cum dicit Apoſtolus 2. Cor. 12. *Siue in corpore ſiue extra corpus, neſcio; Deus ſcit.* Et Pſalmiſta pſal. 93. *Dominus ſcit cogitationes hominum quoniam vanæ ſunt.* Quibus ſimilia ſunt 4. Reg. 8. pſal. 43. Lucæ 16. & 1. Corinth. 3.

CAP. V.

v. 9. NE *des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli*. Poteſt duobus modis intelligi.
C Scilicet vel *prohibitiuè*; vt ſenſus ſit: *Noli omnino dare alienis honorem tuum &c.* Vel *conſecutiuè* ad pręceptum præcedens, hoc modo: Longe recede à muliere impudica; ne ſcilicet contingat tibi eius cauſa pati honoris tui, & ætatis detrimentum. Vnde & ſequitur ſimili ſenſu: *Ne fortè impleantur extranei viribus tuis &c.* Et hic ſenſus congruit veritati Hebraicæ, in qua ſic legitur: *Ne fortè des alienis honorem tuum.* Itaque per hęc incommoda deterret iuuenem Sapiens à conſuetudine meretricia. Porrò illud (*alienis*) maſculinum eſt, ſicut & id quod ſequitur (*extranei*). Deſignantur autem ſimul meretrices, lenones, paraſiti, aliique ſocij turpitudinis, quibus amator dat honorem ſuum & annos, quando propter eos, honorem ſuum proſtituit, & diſperdit; & annos vitæ, & non ſolum opes
D ſuas diminuit.

v. 16. *Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Habeto eas ſolus, nec ſint alieni participes tui.* Videtur poſterior ſententia contradicere priori. Sed ſoluendum; vt prior intelligatur de filiis ex coniugio gignendis; poſterior de ipſa coniuge. Vel potius cum Ianſenio; Poſterior ſententia monet hominem, vt tales ſtudeat habere proles, de quibus certus ſit, (ipſe caſtus viuens, nec dans occaſionem adulterij vxori) quod ipſius proles ſint; & non ſpuriæ. Hoc enim indicare videntur hæc verba honeſto quodam inuolucro.

v. 18. *Lætare cum muliere adoleſcentiæ tuæ, &c.* Verba hæc accipienda ſunt non aliter quam illa Pauli 1.
E Cor. 7. *Reuertimini in idipſum.* Nempe ſicut Apoſtolus ibi ſe explicat ſubiungens: *Hoc autem dico ſecundum indulgentiam, non ſecundum imperium*; ita & Sapiens ſatis declarat, ſe non ob aliud iſta dicere, quam vt vitetur adulterium. Docent hoc, tum pręcepta quæ præcedunt de vitanda muliere extranea, tum quod proximè ſequitur: *Quare ſeduceris, fili mi, ab aliena, & foueris in ſinu alterius?* & in libro Eccle. cap. 3. *Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus.*

CAP. VI.

v. 1. F*Ili mi, ſi ſpoponderis pro amico tuo, defixiſti apud extraneum manum tuam. --- Fac ergo quod dico tibi, & temetipſum libera.* Videtur Sapiens his verbis dehortari à ſponſione, ſeu fideiuſſione facienda in gratiam amici : id autem pugnare videtur cum charitate, quam præcipit Chriſtus. Nam ſicut charitatis eſt, amico, aut cuicunque proximo egenti dare mutuum, ita multo magis eiuſdem charitatis officium eſſe videtur, pro eo apud creditorem ſpondere. Quomodo ergo Sapiens ab hoc officio charitatis deterret? *Reſpondeo.* Doctrina iſta non eſt charitati contraria. Nam charitas quidem monet aliquando eſſe fideiubendum pro amico in neceſſitate conſtituto; ſed ſapiens tantum indicat duas circa fideiuſſionem cautelas. *Vnam,* ne facilè, leuiter, & præcipitanter quis pro alio ſpondeat: Id enim qui faciunt, plerumque multis malis ſe & familiam ſuam inuoluunt; & dum extraneos adiuuare volunt, ſeipſos, & liberos ſuos depauperant. Vnde etiam apud ethnicos dictum cuiuſdam ſapientis celebratur: *Sponde; noxa præſto eſt. Alteram,* vt qui fideiuſſit pro altero, det operam, vt quam citiſſimè ab ea obligatione ſe liberet, excitando videlicet eum, pro quo ſpopondit, vt creditori ſatisfaciat.

v. 6. *Vade ad formicam ô piger.* Opportunè aduerſus pigros & otioſos homines adhibetur formicæ exemplum, ſicut aduerſus eos qui nimia ſollicitudine peccant, à Domino prolatum eſt exemplum volucrium cæli. Matth. 6. Sicut enim aliis exemplis ad regulam mediocritatis reuocandi ſunt timidi, aliis audaces, item aliis profuſi, aliis tenaces & auari; & ſicut iuſto celerius currenti dicitur, cohibe curſum, tardiori autem dicitur, propera: ſic alio exemplo piger, alio nimia laborans anxietate, & cura rei acquirendæ trahi debent ad medium virtutis & rectæ rationis, legiſque diuinæ.

v. 16. *Sex ſunt quæ odit Dominus, & ſeptimum deteſtatur anima eius.* Pro (*ſeptimum*) Hebr. eſt (*ſeptem*) vt ſit ſenſus: Sex ſunt quæ odit Dominus, imò ſeptem ſunt quæ anima eius deteſtatur ſeu abominatur. Sic Iob 5. *In ſex tribulationibus liberabit te, & in ſeptima non tanget te malum.* Vbi ſimiliter in Hebræo eſt (*ſeptem*) ſic fortè etiam illud accipi poteſt Amos 1. *Super tribus ſceleribus Damaſci, & ſuper quatuor non conuertam eum,* vt ſit ſenſus. Propter tria ſcelera Damaſci, imò propter quatuor omninò eum expellam in captiuitatem. Vide etiam infra cap. 30. vbi itidem pro (*quartum*) in Hebr. eſt (*quatuor*).

v. 30. *Non grandis eſt culpa cum quis furatus fuerit.* Comparat furtum adulterio, docens adulterium eſſe peccatum longè grauius furto. Non itaque negat Sapiens furtum eſſe magnum peccatum. Nam & Zachar. 3. Dominus maledictionem furibus comminatur, & Apoſt. 1. Corinth. 6. negat fures regnum Dei poſſeſſuros; ſed dicit Sapiens, furtum non eſſe grandem culpam, reſpectu adulterij; & maximè quando habet adiunctam circumſtantiam, de qua ſubiungit dicens: *Furatur enim, vt eſurientem expleat animam.*

v. 20. *Conſerua fili mi præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ.* Si lex matris carnalis retinenda eſt, quanto magis matris ſpiritualis, id eſt, Eccleſiæ? Et ſi mater carnalis poteſtatem habet præcipiendi aliquid filio ſuo, ſic vt in conſcientia & coram Deo filius teneatur obedire; quanto magis huiuſmodi poteſtas agnoſcenda eſt in matre ſpirituali?

A CAP. VII. Nullam habebat annotationem.

CAP. VIII.

v. 15. P*Er me reges regnant, & legum conditores iuſta decernunt: Per me principes imperant, & potentes decernunt iuſtitiam.* Quod ait Sapientia, *Per me reges regnant,* & rurſum: *Per me principes imperant,* vel vt Hebr. ſonant, per me domini dominantur, poteſt duobus modis accipi. Videlicet, vel abſolutè, vel cum additamento. *Abſolutè,* hoc modo: Omnes reges, quicunque verè reges ſunt, id eſt, legitima via principatum adepti ſunt, vel ſaltem legitimè poſſident; per me regnant, id eſt, illam regnandi ſeu imperandi B poteſtatem à me acceperunt, iuxta illud Apoſtoli Roman. 13. *Non eſt poteſtas, niſi à Deo. Quæ autem ſunt, à Deo ordinata ſunt. Itaque qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit.* Cum additamento autem exponitur hoc modo: Reges per me regnant iuſtè, id eſt, quod reges iuſtè regnant, & ſicut oportet populum ſuum regunt; id habent à ſapientia eos regente & docente. Huic ſententiæ fauent circumſtantiæ, quia addit, *Et legum conditores iuſta decernunt.* Et paulo poſt. *Et potentes decernunt iuſtitiam.* Secundum hunc ſenſum Salomon ſuo exemplo docet reges non aliunde quam per ſapientiam hoc conſequi, vt populum in iuſtitia & æquitate regant. Auguſtinus lib. 5. de ciuit. cap. 19. priorem ſenſum habet; indicat tamen & aliter accipi poſſe.

C v. 17. *Ego diligentes me diligo,* id eſt, illis me præbeo, illos mei compotes facio, qui me diligunt non ſolo affectu animi, ſed re ipſa, id eſt, qui dant operam acquirendæ ſapientiæ, qui ſtudio ſapientiæ incumbunt & inuigilant. Sequitur enim: *Et qui mane vigilant ad me, inuenient me.* Senſus igitur eſt, neminem acquirere ſapientiam niſi magno affectu, & ſtudio eam quærat.

v. 22. *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum, antequam quicquam faceret à principio. Ab æterno ordinata ſum &c.* Tametſi ſuperiora tribui poſſint ſapientiæ creatæ, cuius hic velut perſonam quandam introducit Sapiens, per eam figuram rhetoricam, quæ dicitur proſopopœia, id eſt, perſonæ fictio; hic tamen neceſſariò confitendum eſt, eum loqui de ſa- D pientia Deo coæterna. Ea autem non alia eſt, quam ipſe Deus, ac Dei Filius, qui eſt ſapientia Patris. Neque enim eſt alia ſapientia, quæ dicere de ſe poſſit, *Ab æterno ordinata ſum.* Quod autem ſubiungit; *Et ego iam concepta eram,* non ſic intelligendum, quaſi paulatim ex imperfecta euaſerit in ſapientiam perfectam: Sed, ſicut in diuinis idem eſt cogitare, velle, dicere, facere (quæ omnia ſignificant æternam voluntatem Dei) ita & in generatione Filij eadem ſunt, concipi, generari & naſci; iis enim vocibus nihil aliud ſignificatur, quam æterna Filij Dei natiuitas.

v. 31. *Et deliciæ meæ eſſe cum filijs hominum.* Hoc dupliciter intelligi poteſt. *Vno modo,* ſicut dicitur E illud pſalm. 103. *Lætabitur Dominus in operibus ſuis;* per quod ſignificatur Deo grata eſſe ſua opera, eoque vnumquodque gratius, quo eſt præſtantius & nobilius. Vnde quia homo eſt creatura rationalis, in qua ſingulariter relucet ſapientia Dei; hinc diuina ſapientia delicias ſuas dicit eſſe cum filiis hominum. *Alio modo,* vt iſtud referatur ad immenſum amorem, quo Filius Dei ac Dei ſapientia hominem dilexit, ita vt cauſa eius ſaluandi ac redimendi, ſit incarnatus, & homo factus inter homines voluerit conuerſari. Quomodo autem ex hoc loco non ſequatur, Deum

fore

fore incarnandum, etiamſi homo non peccaſſet, diximus commentario in lib. 3. ſenteht. diſt. 1.

CAP. IX.

v. 1. S*Apientia ædificauit ſibi domum, excidit columnas ſeptem* &c. Hæc referri poſſunt ad ſapientiam creatam, vel etiam increatam, id eſt, Filium Dei, qui eſt ſapientia Patris. Si ad ſapientiam creatam referantur hæc verba, dicta erunt per Proſopopœiam, nec-non allegoriam quandam, vt per hanc ſententiam qua ait eam ſibi ædificaſſe domum & excidiſſe columnas ſeptem, id eſt, ædificaſſe domum ſumptuoſam, magnificam & benè firmam, non aliud ſignificetur, quam ipſius ſapientiæ magnificentia, firmitas, decor, & ornamentum; ſicut & ſequentibus verbis, cum dicitur: *Immolauit victimas, miſcuit vinum, propoſuit menſam*, id eſt, epulas inſtruxit, ſignificatur eiuſdem ſapientiæ gratiſſima & iucundiſſima poſſeſſio, vt merito quilibet, ſiue magnificentiam quærat & ornatum, ſiue delicias & caſtam voluptatem, pro ſapientia comparanda laborare debeat.

Non eſt tamen dubitandum quin vel litterali, vel ſaltem myſtico ſenſu hæc etiam pertineant ad ſapientiam increatam, id eſt, Filium Dei. Sic enim ait ſanctus Ignatius in epiſt. ad Smyrnenſes: Verbum habitauit in carne. Sapientia enim ædificauit ſibi domum &c. Et tunc ſenſus eſt: Sapientia, id eſt, Filius Dei, ædificauit ſibi domum ipſam Eccleſiam; quam quidem ædificauit verbo & exemplo, cum in terris verſaretur. Et eam ita firmauit gratiæ ſuæ promiſſione, vt portæ inferi nunquam aduerſus eam ſint præualituræ. Porrò columnæ ſeptem, vel vniuerſitatem ſignificant Paſtorum atque Doctorum, quibus Eccleſia nititur, (quales maximè Apoſtoli & Prophetæ) vel ſeptem Spiritus ſancti dona, quibus Eccleſia perpetuo ſtabilitur.

v. 2. *Immolauit victimas ſuas, miſcuit vinum, & propoſuit menſam ſuam.* Senſus eſt. *Immolauit victimas ſuas*, nempe tam ſacrificium in cruce, quam eius memoriale in cœna nouiſſima: quæ quidem, etſi actione diuerſa fuerunt, re tamen oblata, & virtute, vnum idemque fuerunt & ſunt ſacrificium. *Miſcuit vinum in* calice benedictionis, de quo teſtatur Apoſtolus 1. Corinth. 10. quod *communicatio ſanguinis Chriſti eſt*, *Propoſuit menſam*, quia hæc myſteria ſuis fidelibus participanda exhibet in ea menſa, de qua Apoſtolus eodem loco ſubiungit: *Non poteſtis menſæ Domini participes eſſe, & menſæ dæmoniorum.* Sanè de ſacro conuiuio cœnæ Dominicæ intellexit Cyprian. & Ambroſ. lib. 1. de fide, cap. 7.

v. 12. *Si ſapiens fueris, tibimetipſi eris.* Non pugnat hæc ſententia, cum aliis, quibus prohibetur, ne quis ſapiens ſit apud ſemetipſum, Prouerb. 3. & Rom. 12. Ibi enim prohibemur, ne nobis placeamus, & ſapere videamur, & prudentiæ noſtræ nitentes, aliorum conſilia reſpuamus; Hîc verò, docemur ſapientiam potiſſimum prodeſſe ei, qui eam habet, eaque vtitur, ſicut illuſori (de quo ſubiungitur) ſua nocet malitia.

CAP. X.

v. 3. N*On affliget Dominus fame animam iuſti.* Quidam ſic: Quamuis Dominus ſubinde permittat fame affligi iuſtum, ſecundum corpus, non tamen ſecundum animam. Verus ſenſus eſt, vt per animam iuſti ipſum iuſtum intelligamus more Scripturæ ſacræ. Vnde pſal. 104. de Ioſephi compe-

A dibus: *Ferrum pertranſijt animam eius*, & Genes. 46. *Animæ egreſſæ de femore Iacob*, id eſt, ipſi homines. Aut certè anima iuſti, vita temporalis intelligitur. Declarat autem hæc ſententia Dei erga ſuos curam & protectionem; quam iuſti ſæpè experiuntur etiam in his, quæ ſunt huius ſæculi; ſed perpetuam tamen veritatem non obtinet, niſi in futuri ſæculi bonis, quorum iſta ſunt vmbræ & figuræ. Et quia vetus teſtamentum vmbra eſt noui; hinc in illo ſub promiſſione bonorum, vel comminatione malorum temporalium, paſsim ſignificata ſunt æterna. Et hunc ſenſum confirmat quod præcedit: *Iuſtitia verò liberabit à morte.* Non vtique à morte temporali, ſed ab æterna. Denique ſciendum, quod huiuſmodi particulares ſententiæ valent, & proferuntur à Spirito
B ſancto ad confirmandam generalem fidei noſtræ ſententiam, quod Deus iuſtos non deſerat in finem; etiamſi ſubindè ad tempus eos ſinat affligi.

v. 12. *Odium ſuſcitat rixas, & vniuerſa delicta operit charitas.* Citat Petrus 1. epiſt. cap. 4. & alludit Iacobus in fine ſuæ epiſtolæ. Quorum locorum collatione apparet ſenſum hunc eſſe: Sicut odium ſuſcitat rixas & diſsidia inter proximos; ita è contrà charitas etiam ſuſcitata diſsidia ſedat, & peccata atque offenſiones, quæ rixarum cauſa eſſe ſolent, tolerando, ac diſsimulando, atque excuſando, operit, vt diſſenſiones inde nullæ enaſcantur. Hinc illa epitheta charitatis 1. Corinth. 13. *Charitas patiens eſt, benigna eſt, omnia ſuffert, omnia ſuſtinet.* Vide plenius ad dicta loca, & Commentarium noſtrum in 4. ſen-
C tent. diſtinct. 15.

CAP. XI.

v. 10. I*N bonis iuſtorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit laudatio.* Pridem legebatur (*exaltabitur*) ſed rectè reſtituerunt Biblia Sixtina ſeu Clementina, (*exultabit*) id eſt, lætabitur ſeu gaudebit. Ita enim legendum eſſe conuincunt Hebræa, & complura etiam exemplaria MS. Error natus erat duplici ex cauſa, primo, quod vicina ſint vocabula (*exaltare*) & (*exultare*), ita vt facile ſcriptorum vitio vnum in alterum commutetur; tum quia verſu proximo habetur exaltandi vocabulum, dum dicitur: *Benedictione iuſtorum exaltabitur ciuitas.* Vnde arbi-
D trati ſunt etiam in hac ſententia ſic legendum eſſe. Atqui in Hebræo omnino diuerſa ſunt vocabula; non tantum hæc duo, ſed & cætera quæ hic eodem & vno vocabulo redduntur, videlicet (*iuſtorum*) & (*ciuitas*). Sicut autem hic irrepſerat (*exaltabitur* pro *exultabit*) ita è contra pſalm. penult. pridem legebatur; *exultationes Dei in gutture eorum*, pro (*exaltationes*). Nam illam veram eſſe lectionem conſtat non modo ex Græcis & Hebr. ſed etiam ex multis MS. Latinis, vt ſenſus ſit: *Exaltationes Dei*, id eſt, laudes Dei, quibus Deus exaltatur, reſonant in eorum gutture.

v. 18. *Seminanti iuſtitiam merces fidelis:* Seminat iuſtitiam qui ſpargit bona opera, id eſt, paſsim oblatis
E occaſionibus ea facit. Iuſtitia pro operibus iuſtis frequentiſsimè ponitur. vt 1. Ioan. 3. *Qui facit iuſtitiam iuſtus eſt.* Item: *Feci iudicium & iuſtitiam.* pſal. 118.

v. 21. *Manus in manu, non erit innocens malus, ſemen autem iuſtorum ſaluabitur.* Figurata eſt locutio, & proindè obſcura, quam aliter atque aliter authores explicant. Quidam hoc modo reddunt ex Hebræo: *Manus manui iuncta non erit expers mali.* Quod intelligunt hoc modo: Impij, tametſi ſibi mutuo manum præbeant, id eſt, auxilium ferant (id enim fieri ſolet

iungendo manum manui) tamen nihil proficient, neque per hoc euadent iuſtam punitionem. Et hic ſenſus eſt ſatis probabilis. Nam ſequitur: *Semen autem iuſtorum ſaluabitur*. Opponuntur ergo non eſſe innocentem, id eſt, impunitum, & ſaluari. Alij ſic interpretantur: *Manus in manu*, ſeu Manus ad manum, id eſt, ilicò & continuò non erit innocens malus; ſed ſtatim ſequetur cum iuſta vindicta à Deo. Nam nihil tam facile & promptum eſt, quam manum manui coniungere. Beda hoc modo exponit: Qui manum iungit in manu, nihil vtique operatur; Sed *manus in manu non erit innocens malus*: quia etſi ab iniqua actione manum ad horam ſubtrahit, cordis tamen innocentiam malus habere non valet. Vnde & præmittitur; *Abominabile Domino cor prauum*. Ita ſenſus erit. Malus non ideò innocens eſt, quia exterius nihil operatur, imò tunc vel maximè, cum manum inſerit manui, corde malum machinatur. Et hæc expoſitio videtur cæteris præferenda, quam & ſimilis ſcriptura confirmat Eccleſiaſt. 4. *Stultus complicat manus ſuas*, id eſt, quietus & otioſus eſt, ac nihil agit. Quem ſenſum eſſe eius loci, manifeſtum eſt locum inſpicienti. Verior explicatio habetur ex cap. 16. v. 5.

v. 26. *Qui abſcondit frumenta maledicetur in populis: benedictio autem ſuper caput vendentium*. Myſticè pertinet ad eos qui habent ſpirituale frumentum, id eſt, ſcientiam ſalutarem & vitalem. Nam maledicetur coram toto mundo in die iudicij qui abſcondit frumenta, id eſt, non erogauit ſalutarem doctrinam ad aliorum vtilitatem; tanquam qui ſit auditurus: *Diſcedite à me maledicti in ignem æternum. Eſuriui enim & non dediſtis mihi manducare &c. Benedictio autem ſuper caput vendentium*, id eſt, erogantium doctrinam ſalutarem ad aliorum vtilitatem, tanquam qui ſunt audituri: *Venite benedicti --- eſuriui & dediſtis mihi manducare*. ibidem.

v. 31. *Si iuſtus in terra recipit, quanto magis impius & peccator? Recipit* ſcilicet mala, id eſt, affligitur, aduerſa patitur. Nec puto vrgeri verbum *recipit*, quaſi ſignificetur iuſtum puniri pro ſuis peccatis. Nam intelligi poteſt dictum *recipit* pro accipit, ſuſtinet, patitur, ſicut in illis verbis Abrahæ ad diuitem in inferno poſitum Lucæ 16. *Recordare quia recepiſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala*. Vide eius loci annotat. Sic retribuere interdum pro ſimplici tribuere ponitur pſal. 115. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* In eo autem quod ſequitur, *Quanto magis impius & peccator?* non eſt ſubaudiendum, *recipit in terra*, ſed tantum *recipit*. Sæpe enim impius in terra, id eſt, in hoc ſæculo non recipit mala, ſicut diues ille epulo, ſed omnes recipiunt aliquando, ſcilicet in ſæculo futuro. Et ſic Petrus hanc ſententiam interpretatur 1. Petri 4. dicens: *Et ſi iuſtus vix ſaluatur, impius & peccator vbi parebunt?* ſcilicet in Dei iudicio. Nam & ante dixerat, *Quis finis eorum qui non credunt Dei Euangelio?* Quod pertinet ad futurum ſæculum. Vide ibidem noſtrum commentar.

CAP. XII.

v. 21. NOn *contriſtabit iuſtum quidquid ei acciderit*. Quomodo hæc ſententia non excludat à Chriſto Domino veram triſtitiam, vide in 3. ſent. diſtinct. 15. §. 4.

CAP. XIII.

v. 1. F*ilius ſapiens doctrina patris: qui autem illuſor eſt, non audit cum arguitur*. Quidam ſic exponunt, quod ſapiens etiam eo aliquando proficiat, vt eum à quo doctus eſt, ipſe docere poſſit; vt dicatur, *doctrina patris* actiuè; quia patrem, id eſt, magiſtrum, à quo ſapientiam didicit, viciſſim docere poſſit. Sic Beda. Rectius alij hoc modo: In filio ſapiente relucet doctrina & inſtitutio patris, vt ſit metonymica locutio, qua effectus cauſæ appellationem accipit. Nam patris doctrina & inſtitutio, filium fecit ſapientem. Eſt & alius ſenſus non contemnendus, vt legatur in quarto caſu (*doctrinam*) ita enim etiam verti poteſt, & vt ſubaudiatur (*audit*) vel aliquid ſimile. Et ſic ſenſus erit: Filius ſapiens audit doctrinam patris, & obtemperat ei inſtruenti ipſum. Huic ſenſui fauet quod ſequitur: *Qui autem illuſor eſt, non audit cum arguitur*, vt opponantur, audire docentem, & non audire arguentem.

v. 4. *Vult & non vult piger*. Septuaginta ſic: *In deſideriis eſt, omnis piger* ſeu *otioſus*. Græcè enim eſt ἀεργος. Quæ ſententia patribus in morali doctrina ſatis eſt familiaris. Hebræa ad verbum hoc modo ſonant: *Concupiſcens, & non, anima pigri*. Eſt autem ellipſis Hebraica ita ſupplenda. Concupiſcit, & non conſequitur anima pigri quod deſiderauit; ſcilicet, quod fugiat laborem, ſine quo deſiderata non habentur.

v. 7. *Eſt quaſi diues cum nihil habeat, & eſt quaſi pauper, cum in multis diuitijs ſit*. Hoc duplicem recipit interpretationem ad literam. Vel enim hic ſenſus eſt. Quidam ſunt quaſi diuites, id eſt, ſe diuites ſimulant, cum reuera ſint pauperrimi; alij contra, quaſi pauperes ſunt, id eſt, paupertatem ſimulant, cum reuera ſint diuites. Vel iſte. Sunt quidam, qui in omnium rerum penuria diuites ſunt, quia modico quod habent, contenti ſunt; & animo tranquillo & ſecuro viuunt, tanquam in multis diuitiis. Vnde Apoſt. ad Philipp. 4. *Scio abundare, & penuriam pati*. Item 2. Corint. 6. *Nihil habentes, & omnia poſſidentes*. Et è contra; Sunt alij, qui cum multas opes habeant, pauperes tamen ſunt animo & vſu; quia rebus à Deo conceſſis non vtuntur. Hi ſunt auari, de quibus vulgare illud: *Auaro tam deeſt quod habet, quam quod non habet*.

Beda interpretatur de paupertate & opibus ſpiritualibus. Eſt, inquit, qui diues ſibi videtur, vt diues ille epulo, ſed verè pauper erat, quia non erat in Deo diues. Contrà, eſt qui pauper videtur, vt Lazarus, reuera autem diues, quia diues in Deum, diues in bonis operibus, denique diues ſpe regni æterni.

v. 11. *Subſtantia feſtinata minuetur &c*. Hebraicè, Subſtantia cum vanitate, id eſt, quæ malis actibus acquiritur. Vide Ianſenium.

CAP. XIV.

v. 1. S*Apiens mulier ædificat domum ſuam: inſipiens extructam &c*. Ædificare domum eſt familiam proſperare, atque honeſtam ornatamque reddere, familiæ bene præeſſe, & iuxta Apoſtolum liberos procreare, matres familias eſſe, domum ſuam bene regere. Exemplum huius mulieris deſcribit nobis Sapiens vltimo capite huius libri. Sic ædificare domum ſcriptura ſæpe accipit. Vt Exodi 1. Dominus legitur obſtetricibus miſericordibus ædificaſſe domos, id eſt, eorum familias auxiſſe, proſperaſſe, ac celebres effeciſſe. Ita Dominus Dauidi promittit

ſe ei

ſe ei ædificaturum domum, id eſt, familiam & ſtirpem eius fœlicem ac glorioſam effecturum. Vide infra cap. 24. v. 3. Ita quoque intelligendum illud pſalmi 126: *Niſi Dominus ædificauerit domum in vanum laborauerunt qui ædificant eam*, vt patet ex conſequentibus pſalmi: *Ecce hæreditas Domini, filij merces, fructus ventris ---- beatus qui impleuit ---- non confundetur cum loquetur &c.* Nam tale quid etiam dicitur vltimo capite huius libri.

v. 10. *Cor quod nouit amaritudinem animæ ſuæ, in gaudio eius non miſcebitur extraneus.* Hoc quidam ſic interpretantur: Cor quod nouit amaritudinem animæ ſuæ, id eſt, quod verſatur in amaritudine & dolore, propter peccata quibus Deum offendit, poſtea gaudebit, & triſtitia illa in gaudium commutabitur; videlicet; de percepta venia peccatorum, & recuperata dignitate adoptionis filiorum Dei; in quo gaudio ſanè non miſcebitur extraneus, id eſt, eius gaudij non erit particeps, qui eſt à vera pœnitentia alienus, & qui huius amaritudinis particeps eſſe noluit. Beda amaritudinem intelligit tribulationem huius ſæculi, & gaudium vitę æternæ, vt ſenſus ſit: Cor quod in hac vita nouit patienter ferre miſerias huius ſæculi, conſequetur gaudium æternum, à quo extraneus erit, qui in hac vita non fuerit particeps tribulationum.

Literalis & ſimplex ſenſus talis reddi poteſt: Mens ipſa nouit triſtitiam, & gaudium conſcientiæ ſuę, & non alius, id eſt, homines quidem interdum exterius ſimulant ſe lætos vel triſtes, ſed nemo certius nouit vel dolores ſuos, vel gaudia ſua, quam ipſe homo. Et optimè accommodatur ad pios & electos, qui aliquando videntur eſſe in ſummis anguſtijs, cum interius magna fruantur dulcedine conſolationis cæleſtis. Vnde quidam: Vident afflictiones noſtras, ſed non vident conſolationes. Nam afflictiones exterius apparent, conſolationes intus latent.

v. 12. *Eſt via, quę videtur homini iuſta: nouiſſima autem eius deducunt ad mortem.* Quæ eſt hæc via? Quidam intelligunt de via peccatorum, quæ peccatoribus videtur iuſta. Atque hæc eſt via lata & ſpacioſa, quæ ducit ad interitum. Sed videtur Sapiens de aliqua particulari via loqui, & quæ aliquam habeat iuſtitiæ ſpeciem; non de ea, quæ manifeſtè vitioſa eſt. Hanc viam quidam interpretantur iuſtitiam carnalem Iudaicam, Phariſaicam. Illa enim ſpeciem quidem iuſtitiæ habebat; & Iudæi carnales eam ſectantes putabant per eam ſe vitam conſecuturos; ſed reuera eos duxit ad mortem. Poteſt quoque intelligi de prudentia qua quis prudens eſt apud ſemetipſum; & neque legibus, neque conſilijs alienis regi vult, ſed ſibiipſi eſſe in omnibus dux; & magiſter, & conſiliarius. Hæc via videtur homini valdè iuſta, maximè ſi coniunctas habeat externas quaſdam obſeruationes, & ſimulata ac vana quædam iuſtitiæ ſigna; reuera autem ad mortem ducit; quia talis prudentia non eſt ſpiritus, ſed carnis, de qua dicit Apoſt. ad Rom. 8. *Prudentia carnis mors eſt.* Neque eſt iſta *ſapientia deſurſum deſcendens, ſed terrena, animalis, diabolica.* Iac. 3. Eadem ſententia habetur: infra cap. 16. v. 25.

v. 15. *Innocens credit omni verbo.* Innocens in vicio accipitur pro imprudente, incauto, & inconſiderato, quod declarant verba ſubiecta: *Aſtutus conſiderat greſſus ſuos*, id eſt, prudens, & cautus. Et conſonat illud Eccle. 19. *Qui cito credit, leuis eſt corde.* Sed quæritur, quomodo ergo charitas omnia credit? ſecundum Apoſt. 1. Cor. 13. *Reſpondeo*, credit omnia, Deo; non hominibus. Aut credit omnia credenda. Vt ſenſus ſit, Non eſt ceruicoſa, non eſt tarda corde ad credendum, facile ei veritas perſuadetur. Vide plura locis citatis.

v. 22. *Errant qui operantur malum.* Errant circa iudicium practicum, etiamſi alioquin ſint doctiſſimi. Neque enim voluntas eligere quidquam poteſt, niſi ratio dictauerit id eligendum, ſicut appetitus ſenſitiuus nihil proſequitur niſi ſenſibus fuerit iucundum. Quomodo vero ex hoc loco non ſequatur, omne peccatum fieri ex ignorantia, diximus comment. in 2. diſt. 23. §. 18.

v. 23. *Vbi verba ſunt plurima, ibi frequenter egeſtas.* Sic fere natura comparatum, vt verboſi laborem fugiant, & lingua prompti manus habeant remiſſas. Videtur Salomon idem voluiſſe dicere Eccle. 6. v. 7.

CAP. XV.

v. 8. *Victimæ impiorum abominabiles Domino: vota iuſtorum placabilia.* Senſus eſt. Victimæ, oblationes, orationes impiorum non placent Deo, ſed abominabiles ſunt in conſpectu eius; è contra autem vota, orationes & oblationes iuſtorum ſunt placabiles. Vbi *placabile* actiuè ſumitur, pro eo quod Deum placare poteſt. Impij autem dicuntur, qui in affectu ſunt impietatis & peccati; non qui in reatu tantum impij ſunt. Tales enim etſi quodam ſenſu impij dicantur, quia nondum iuſtificati, tamen, ſi pœnitet peccatorum ex animo, iam iuſtitiam diligere cœperunt, & per pœnitentiam Deo ſtudent reconciliari, & talium orationes etiam ſunt placabiles. vt fuit oratio Publicani Lucę 18.

Sed quid *dicemus* de ſacrificio impij ſacerdotis, vtrum etiam illud ſit Domino abominabile? *Reſpond.* Hic propriè agi de victimis, votis & orationibus, quas offert, vel offerri facit impius pro ſe. Si autem impius pro alio offerat, idque pro ratione officij ſacerdotalis, quo fungitur, ſacrificium illud, quatenus eſt impij ſacerdotis actio, vitioſum eſt, & abominabile, quia actio illa peccatum eſt, & graue peccatum: Quatenus autem in tali ſacerdote Eccleſia offert, non poteſt non Deo eſſe gratum. Nam oblatio ipſius Eccleſiæ pro membris ſuis ſemper eſt Deo grata, per quemcumque fiat ſacerdotem. Res quoque quæ Deo offertur in nouæ legis ſacrificio, per ſe Deo eſt gratiſſima, ſiue bonus ſacerdos offerat ſiue malus.

v. 24. *Semita vitæ ſuper eruditum, vt declinet ab inferno nouiſſimo.* Beda, Homini erudito, qui non tantum ſcientia, ſed & operatione perfectus eſt, ſemita vitæ deſuper aperta eſt, id eſt, cæli ianua patet. Quidam ſic interpretantur: Semita vitę ſurſum ducit eruditum & ſapientem, & efficit, vt declinet ab inferno nouiſſimo. Hoc loco igitur per infernum nouiſſimum non poteſt intelligi vel ſepulchrum, vel mors corporis, tum quia additur (*nouiſſimo*) ſeu infimo, quod dicitur ad diſtinctionem inferni ſuperioris; tum quia iuſti & pij non magis euadunt mortem corporis, quam impij. Vnde omnino intelligendus videtur infernus damnatorum. Neque enim eſt alius infernus, qui nouiſſimus dici poſſit. Et ab illo inferno vera ſapientia hominem liberat, & ſurſum ducit ad cęleſtem & beatam vitam. Et eodem modo videtur accipi hoc eodem cap. ſupra v. 11. *Infernus & perditio coram Domino.* q. d. ea etiam quæ videntur longiſſimè abeſſe, ſunt Deo cognita. Et rurſum pſal. 138. *Si aſcendero in cælum tu illic es. Si deſcendero in infernum ades.* Quæ notanda ſunt contra eos qui negant infernum in ſcriptura veteris Teſtamenti accipi pro loco damnatorum. Vide etiam Iob. 14.

v. 27. *Per miſericordiam & fidem purgantur peccata.* Per fidem intellige opera iuſtitiæ, vt ſunt, ſtare pactis & promiſſis, vnicuique quod ſuum eſt tribuere, ne-

mnnem fraudare. Ita ſequenti capite, *Miſericordia & veritate redimitur iniquitas*. Aliter fides accipitur ab Apoſtolo Petro quum dicit Actor. 15. *Fide purificans corda eorum*. Nam fidem intelligit qua creditur in Deum iuſtitiæ largitorem & in Chriſtum propitiatorem.

CAP. XVI.

v. 1. H*ominis eſt animã præparare, & Domini gubernare linguam.* Et poſteà v. 9. *Cor hominis diſponit viam ſuam, ſed Domini eſt dirigere greſſus eius.* Priorem ſententiam olim catholicis obiecerunt Pelagiani; docere ex ea volentes, inchoationem boni operis ad hominem pertinere, ſine adiutorio gratiæ Dei; conſummationem verò eiuſdem operis ad Deum, humanam infirmitatem adiuuantem. *Reſpondet* ijs Auguſtinus lib. 2. contra duas eorum epiſtolas cap. 8. & explicat hoc modo: Ideo ſcriptum eſt, Hominis eſt præparare cor, & à Domino reſponſio linguæ, quia homo præparat cor, non tamen ſine adiutorio Dei qui tangit cor. In reſponſione autem linguæ, id eſt, in eo quod præparato cordi lingua diuina reſpondit, nihil operis habet homo, ſed totum eſt à Domino Deo. Sic Auguſt. adferens hoc ſimile, quod alibi dicitur: *Aperi os tuum, & ego implebo illud*. Homo enim aperit os, ſed non ſine gratia eius cui dicit: *Domine labia mea aperies &c.* Deus autem implet illud ſine opere humano. Ita ergo homo animum præparat ad aliquid boni dicendum vel faciendum, licet non ſine Dei adiutorio; ſed illius operis, vel ſermonis certa & infallibilis directio ad ſolum Deum pertinet. Et hoc eſt, quod etiam vulgo dicitur: Homo proponit, ſed Deus diſponit. Vide plura in 2. ſent. diſt. 26.

v. 4. *Vniuerſa propter ſemetipſum operatus eſt Dominus, impium quoque ad diem malum.* Cum dicitur (*propter ſemetipſum*). Aut ſignificatur cauſa efficiens, eaque ſufficiens, Vt ſenſus ſit: Omnia per ſuam voluntatem operatus eſt Dominus, eaque fuit ſufficiens cauſa productionis omnium rerum. Atque hoc eſt quod Beda annotat, Nullam fuiſſe Domino cauſam creãdi creaturam viſibilem & inuiſibilem, niſi ſuam voluntatem. Aut rurſum (*propter ſemetipſum*) intelligi poteſt cauſa finalis: Quæ tamen referenda eſt, non ad ipſum Deum. Nam Deo nulla perfectio acquiri poteſt, cum ſit ipſe perfectiſſimus; Finis autem eſt perfectio operantis. Sed cauſa hæc finalis referenda erit ad res ipſas conditas à Deo: quæ ideo ſcilicet conditæ ſunt, exiſtunt, mouentur, operantur, vt vnaquæque, pro ſuo modo & ſuæ naturæ conditione, particeps fiat bonitatis diuinæ; cæteris autem longè excellentius ipſa creatura rationalis; quę ad hoc creata eſt, vt per cognitionem & amorem Deo coniungatur.

Quod autem additur: *Impium quoque ad diem malum* hunc ſenſum habet, id eſt, in eo quoque, quem ſciuit futurum impium, hunc finem ſpectauit, vt iſte pro ſua impietate iuſte puniretur, & per hoc etiam in illo iuſtitia Dei commendaretur. Dę hoc ſic Auguſt. lib. 1. de doct. Chriſtiana cap. 31. Ille igitur vſus, qui dicitur Dei, quo nobis vtitur, nõ ad eius, ſed ad noſtram vtilitatem refertur, ad eius autem tantummodo bonitatem. Sic ille. Nempe ad eius bonitatem declarandam. Sed & hoc de malis quoque eatenus verum eſt, quia Deus mala, (quę non ab ipſo fiunt, ſed à creatura deficiente) ordinare nouit ad maiorem bonitatem, & gloriam ſuam erga electos oſtendendam: dum aliorum malitia illis ſeruit ad maiorem coronam. Vide etiam in 1. ſent. diſt. 2.

v. 33. *Sortes mittuntur in ſinum, ſed à Domino temperantur*, Quare inde non eſt conſequens ſortes diuinatorias eſſe licitas, cum & illæ à Domino tẽperentur? Reſpondeo, Sapiens non oſtendit ſortes aliquas eſſe licitas ex eo quod à Domino tẽperentur, ſed ſiue licite fiant, ſiue non, dicit eas à Domino tẽperari, docere volens in rebus in quibus vel maximè caſus & fortuna locum habere videntur, nihil accidere ſine Dei prouidentia, quæ tamen non ſemper hoc agit quod homines intendunt; vt videlicet vel pandatur crimen occultum, vel adſciſcatur ad functionem aliquam qui maximè idoneus ſit: ſed quæ cogitationes habeat à noſtra cogitatione remotas. Interdum tamen etiam illicitas ſortes Deus temperat ad euentum quem quærit diuinator, de quo vide annot. Ezech. 21. & 1. Reg. 6. Vide etiam Ianſenium. Huic ſententiæ ſimilis eſt illa cap. 18. v. 18. *Contractiones comprimit ſors, & etiam inter potentes diiudicat.* Denique poteſt dici quod ſapiens hic tantum loquatur de ſortibus diuiſorijs, vel etiam conſultorijs quatenus licitè fieri poſſunt, de quo vide D. Thom. 2. 2. quæſt. 95. art. 8.

CAP. XVII.

v. 15. Q*Vi iuſtificat impium, & qui condemnat iuſtum, abominabilis eſt vterque apud Deum.* Iuſtificat quidem Deus quoque impium, vt eſt Rom. 4. & alibi, ſed longè alia ratione, quam is iuſtificator impij, qui hic dicitur abominabilis. Videlicet Deus iuſtificat impium, quia ex impio, ſua gratia, iuſtum facit, impietatem auferendo, & iuſtitiam largiendo; ſed homo hic dicitur iuſtificare impium, & ideò eſſe abominabilis, cum ſua ſententia abſoluit eum, qui propter impietatem ſuam damnari debet; id quod eſt iniqui iudicis; ſicut & illud quod adiungitur: *Et qui condemnat iuſtum*, ſcilicet qui ſententia ſua damnat eum, qui propter iuſtitiam ſuam abſolui debuit. Et patet ſimul ex hoc loco abſurditas doctrinæ Lutheri, & aliorum hæreticorum noſtri temporis, qui dicunt Deum iuſtificare impium ſola reputatione, ita, vt nihilominus homo impietati ſubiectus maneat. Nam id ſi ita eſt, ergo etiam ad Deum pertinebit hęc ſententia: *Qui iuſtificat impium abominabilis eſt*, quia ſecundum eos non ex impio iuſtum facit, ſed tantum ſententia ſua, eum in impietate manentem, à reatu impietatis abſoluit.

v. 16. *Quid prodeſt ſtulto habere diuitias, cum ſapientiam emere non poſſit?* Quomodo ſapientia diuitijs emi non poteſt, cum regnum cælorum ematur pecunia, vt ſæpe patres teſtantur? Vnde illud Auguſtini: Regnum cælorum tanti valet quantum habes, & ſi quis tantum habeat calicem aquæ frigidæ, eo propter Deum dato comparare poteſt vitam ęternam. Matt. 10. *Reſpondeo*, omne bonum opus factum ab eo qui Filius Dei eſt, meritorium eſt vitæ æternæ. Improprie autem dicitur emi, regnum cælorum auro vel argento, tum quia meritum ipſum non propriè eſt id quod datur, vt puta, aurum, argentum, panis, calix aquæ frigidæ: ſed opus hominis, tale quid dantis ex amore Dei, quatenus illud externum opus vnum eſt cum opere interno voluntatis, in qua radix eſt omnis meriti. Sapientiam verò, id eſt, bonitatem, iuſtitiam, pietatem (ea enim ſapientia toto hoc libro intelligitur, ſicut & in Iob dicente: *Pietas ipſa eſt ſapientia*) ſtultus, id eſt, malus & iniuſtus, emere non poteſt diuitijs; primum quidem ad ſenſum ſapientis, quia ſapientiæ, id eſt, iuſtitiæ, non poſſunt vllæ diuitiæ comparari, ſecundum pręmij æqualitatem, neque pro vllis corporeis & mundanis theſauris ſa-

pientia

pientia venalis proponitor. Sed hoc modo nec regnum cælorum pecunis emitur. Deinde nec eo modo vt vllom opus hominis inſipientis, id eſt, iniuſti diuitias ſuas eroganris in bonos vſus, propriè, id eſt, ex condigoo mercatur iuſtitiam. Nam iuſtificationis gratia non cadit ſub merito; ſed regnum cælorum merces eſt operum iuſtitiæ.

v. 22. *Animus gaudens ętatem floridam facit; ſpiritus triſtis exſiccat oſſa.* Non proponeret nobis hanc ſententiam ſcriptura ſacra, niſi etiam ad pietatem faceret, & non tantum ad valetudinem corporis. Quamuis ergo ſcriptura nobis vtrumque commendet, imò præcipiat, & gaudere, & triſtari; gaudere in Domino, & coorriſtari ſecundum Deum, per pœnitentiam, de peccatis; tamen lætitiæ affectum magis nobis commendare videtur, magiſque volt in nobis eſſe aſſiduum, quam triſtitiæ. Vnde de gaudiu ſpirituali ait Apoſt. Philip. 4. *Gaudete in Domino ſemper, iterum dico gaudete.* Et rurſum Iacobi 1. *Omne gaudium exiſtimate fratres, cum in varias tentationes incideritis &c.* De triſtitia vero 2. Corinth. 2. *Ita vt è contrario magis donetis, & conſolemini, ne forte abundantiori triſtitia abſorbeatur, qui eiuſmodi eſt.* Hinc etiam ſtatui poteſt homini Chriſtiano plerumque magis ſperandum eſſe de bonitate Dei, quam timendam eius ſeueritatem.

CAP. XVIII.

v. 1. O*Ccaſiones quærit, qui vult recedere ab amico.* Exemplum inſigne & luctuoſum in Græcis, qui ah obedienria Romanæ Eccleſiæ ſubducere ſe volentes, & ſuum principatum & regnom quærentes ſtatuere, varias occaſiones quæſierunt, & calumnias aduerſus Latinos; velut de additio oe in ſymbolo, vbi de Spiritu ſancto agitur; *Qui ex patre filioque,* de azymo, & ſimilia nonnulla.

v. 10. *Turris fortiſſima nomen Domini, ad ipſum currit iuſtus, & exaltabitur.* Id eſt, nomen Domini eſt inſtar turris fortiſſimę & munitiſſimæ. Per nomen autem Domini, non vocabulum aliquod intelligitur, quu vel Deus, vel Chriſtus Filius Dei appellatur; Sed nomen Domini diuinam potentiam ſignificat, ſicut & alibi frequenter in ſcriptura ſacra. Pſal. 19. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus.* Et in Euang. Matth. 28. *Baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti.* Ad hoc ergo nomen, vel hanc Dei potentiam currit iuſtus & exaltabitur, cum illud inuocantem iuſtum Deus exaltat, & honorificat inuocantes ſe. Vel potius ſignificatur ſecuritas hominis in Deo confidentis, vt ſenſus ſit: *Exaltabitur,* id eſt, erit in alto & ſecuro loco, & vt aiunt, extra telorum iactum, iuxta illud pſal. 90. *Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.*

v. 17. *Iuſtus prior eſt accuſator ſui. Venit amicus eius, & inueſtigabit eum.* Hebr. *Iuſtus primus eſt in lite ſua,* vel in cauſa ſua. Senſus coincidit. Significatur enim, quod iuſtus tam apud Deum, quam apod hominem iudicet cauſam ſuam, integrè, & apertè eam exponat; nihil diſſimulet, nihil prætermittat; tam ea proferat, quæ contra ipſum, quam quæ pro ipſo faciaot; atque ita etiã ſui ſit accuſator; quo fiat, vt facilius indulgentiã conſeqoatur apod Deum; à iudice quoque propter ſynceritatem collaudetur. Cæterum quod ſequitor: *Venit amicus eius, & inueſtigabit eum.* Si ita intelligas, *Amicus inueſtigabit iuſtum.* Senſus eſt: etiamſi poſteà facta eius ſcrutetur amicus, nihil doloſum aut fucatum inueniet, ſed omnia ſyncera. Si ſic; *Iuſtus inueſtigabit amicum;* ſenſus erit. Tum demum iuſtus etiam poterit ſcrutari conſcientiam amici ſui, & eum corripere pro delictis; com ſcilicet ipſe prius ſuam conſcientiam perfectè Deo iudici aperuerit.

CAP. XIX.

v. 14. D*Omus & diuitiæ dantur à parentibus; à Domino autem propriè vxor prudens.* Ratio eſt, quia licet domus & diuitiæ etiam dentur à Deo (*Dominus enim pauperem facit & ditat* 1. Reg. 2. Et Dominus dicit per Aggæum: *Meum eſt aurum, & meum eſt argentum*) ſingulariter tamen vxor bona & ſapiens eſt Dei donum, non parentum; tum quia raro inueniri poteſt: tum quia, quænam talis futura ſit, ſolus Deus exactè nouit (nempè homines in eius rei iudicio ſępè falluntur) tum, quia Deus dat prudentiam, non homines; tum deuique, quia ſolent parentes ferè magis eſſe ſolliciti, vt procurent filio vxorem benè dotatam, quam benè moratam.

v. 22. *Homo indigens miſericors eſt.* Senſus eſt, facilios eum commoueri ad commiſerandum alijs egenis, qui ipſe egeſtatis incoomoda ſentit, etiamſi ipſo opere forte ſubuenire non poſſit; Vel etiam *homo indigens,* id eſt, qui fuit aliquando indigens; vt ſenſus ſit, hominem miſerias aliquando expertum promptius ſubuenire miſeris, quam qoi miſerorum conditionem experti non ſunt. Vnde illud Virgilij. Noo ignara mali, miſeris ſuccurrere diſco. Et de pontifice ſummo ait Apoſtolus ad Hebr. 5. *Omnis namque pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur ---- qui condolere poſſit ijs qui ignorant, & errant, quoniam & ipſe circumdatus eſt infirmitate.*

CAP. XX.

v. 1. L*Vxurioſa res vinum & tumultuoſa ebrietas, quicumque his delectatur non erit ſapiens.* Fabulati ſunt olim Manichæi, viuum eſſe fel principis dæmoniorum; ſed ſecundum catholicam veritatem, *Omnis creatura Dei bona eſt, & nihil reijciendum, quod cum gratiarum actione percipitur.* Itaqoe vinum dicitur res luxurioſa, & in eo, ſecundum Apoſtolum ad Epheſios 5. eſt luxuria, quia dum intemperanter ſumitur, & vſque ad ebrietatem, calore ſuo facilè ad libidinem prouocat. Sic & Eccle. 19. *Vinum & mulieres apoſtatare faciunt ſapientes.* Vide item ad Epheſ. 5.

v. 9. *Quis poteſt dicere mundum eſt cor meum? purus ſum à peccato?* Quomodo hic locus & ſimiles intelligendi ſint, explicat Coocil. Trident. ſeſſ. 6. can. 23. his verbis: *Si quis dixerit hominem poſſe in tota vita peccata omnia, etiam venialia, vitare, niſi ex ſpeciali Dei priuilegio, quemadmodum de beata Virgine tenet Eccleſia, anathema ſit.* Sic Auguſt. Enchirid. cap. 64. aſſerit vitam iuſtorum eſſe poſſe ſine crimine, & non ſine peccato, item Hier. in Ierem. 17. Et Gregor. l. 18. Moral. c. 4. Sciendum eſt, inquit, qood ſunt peccata quæ à iuſtis vitari nun poſſunt. Non quod vllum ſit nominatim quod ſeorſim vitari non poſſit; ſed quia vniuerſim ſecundum curſum præſentis fragilitatis non vitantur; hinc patres dixerunt, non poſſe vitari, ſcilicet niſi ex ſingulari Dei priuilegio, vt verba concilij explicant. Nam alioqui error Manichæorum eſt, hominem non poſſe vitare peccatum, & ſimiliter omnium ferè hæreticorum noſtri temporis. Vide etiam noſtra in 2. ſent. diſt. 41.

v. 10. *Pondus & pondus, Menſura & menſura vtrumque abominabile eſt.* Hebraicè ſic: *Lapis, & lapis, Epha, & Epha, abominatio ſunt iſta ambo coram Domino.* Senſus eſt. Diuerſa pondera, & diuerſi modij, vtraqoe abo-

minationi ſunt Domino, vt his nominibus quælibet menſura intelligatut. Et contra eos loquitur Sapiens, qui maiore menſuta emunt, & minori vendunt, fraudantes de menſura publica, quod manifeſtę & abominabilis iniuſtiriæ eſt.

CAP. XXI.

v. 1. S*Icut diuiſiones aquarum, ita cor regis in manu Domini, quocunque voluerit, inclinabit illud.* Nonnulli intelligunt diuiſiones aquarum quæ ſunt ſupra firmamentom ab his quæ ſunt ſub firmamento. Sed veriſimilius eſt, qood Sapiens voluit ſimilitodine aliqua nobis nota, & obuia, declarare ſacilitatem operationis dioinæ. Eſt itaque ſenſus. Sicut in poteſtate eſt cultoris hortorum, aquas irriguas, quocumque velit, deducere, ita & *Cor regis in manu Dei eſt*, id eſt, in poteſtate Domini, vt inflectat illud ad quamcunque partem, & ad quamcunque npetationem voluerit. Non eſt tamen hinc conſequens Deum inclinare cor regis ad malas actiones. Neqoe enim generaliter dicirut, inclinabit illud ad omnia, tam bona, quaoi mala, quæ ab homine, vel rege fieri poſſunt, ſed quocomque voluerit ipſe Deus, inclinabit illud; Atqui Deus cum omnia poſſit, malum tamen velle non poteſt. Neqoe enim illud obiectum eſſe poteſt voluntatis diuinæ, dicente pſalmiſta: *Non enim Deus volens iniquitatem tu es.* Et malum eſt à cauſa deficiente, Deus autem eſt agens perfectiſſimum. Vide etiam notat. Iob. 12. & Eſther 15.

v. 2. *Omnis via viri recta ſibi videtur. Quæritur.* An ergo nemo ex certa malitia peccet? *Reſpondetur*, imò; Et nihilominus hi qui ex maliria peccant, etiam ex ignorantia qoodammodo peccant, videtutque illis via, quam ingrediuntur recta, etſi non ſit. Nempe neſciunt intellectu practico, non eſſe faciendum, nec ſuſtinendum (vt D. Thomas loquitur 1.2.q.78. art. 1. ad 1.) pro cooſecutione eius boni, quod intendunt, actum illum, quem alioqui abſolutè ſciunt eſſe malum. Atque hoc eſt, quod ſupra dixit Sapiens Prou. 14. *Errant qui operantur malum.* Et Dionyſ. de diuin. nominibus cap. 4. *Nemo reſpiciens ad malum operatur.* Imò & Ariſtoteles libro 3. ethicorum cap. 1. dicit: *Omnis malus eſt errans.* Vide annot. cit. cap. 14.

v. 31. *Equus paratur ad diem belli; Dominus autem ſalutem tribuit.* Non hoc ſignificatut, quod fortè quiſpiam ex hac ſeotentia concipiat, ſruſtrà equum, arma & milites ad diem belli parati; cum ſolus Dominus ſalutem triboat. Neque enim hic eſt talis antitheſis inter iſtas duas huius ſententiæ partes, vt alterum reptehendatur, alterum commendetur: Sed docemur, vnde potiſſimum ſit expectanda ſalus & victoria; nimirum à Deo; & Deum propterea eſſe oraodum: ita tamen, vt non omittantur ſubſidia humana. Nam qui ita putat Deo confidendum eſſe, vt ingruente articulo hoſtilis oppugnationis, nolit manibus ſe defendere, neque vim hoſtilem vi armorum repellere, is Deum tentat: quia victoriam à Deo expectat velut quodam miraculo; cum poſſit ipſe impetum hoſtilem via & ratione, quam natura præſcripſit, auertere. Eſt enim lex naturæ; Vim vi, ſalua lege iuſtitiæ, repellere.

CAP. XXII.

v. 1. M*Elius eſt nomen bonum quam diuitiæ multæ; ſuper argentum & aurum gratia bona.* Vtràque parte ſententiæ idem ferè ſigoificatur. Nam nomen bonum intelligitur fama bona; ſic & gratia bona, dicitur beneuolentia, quam alicui bona fama, & vitæ innocentia conciliat apud homines. Significat ergo Sapiens bonam famam, & beneuolentiam hominum pluris æſtimandam eſſe, qoam multas diuitias, & theſauros auri & argenti. Et deſtruit hæc ſententia inprimis vulgi perſuaſionem, apud quem ferè pluris æſtimatur diuitem eſſe, quam boni nominis & famæ. Deinde, ſimol oſtendit, quam graue ſit detractionis vitium, (quod tamen à multis parui æſtimatur, & velut pro nihilo reputatur); Nam ſi nomen bonum præſtantius eſt opibus; igitur & detractio, qua fama hominis læditur, deterior eſt furto, quo pecunia auſertor. Eo enim deterius eſt quoduis peccatum, quo maiori bono hominem ſpoliat.

v. 28. *Ne tranſgrediaris terminos antiquos, quos poſuerunt patres tui.* In Hebræo eſt: (*terminos ſæculi.*) Ad literam putant quidam intelligendom de terminis agrorum, id eſt, lapidibus, quibus olim agri diuerſorum dominorum ab inuicem diſterminari ſolent; vt moneat Sapiens, Ne quis per fraudem occupet poſſeſſionem vicini ſui. Sed dubitandum non eſt, in his verbis etiam ſublimiorem ſenſum contineri, quem nobis veteres tradiderunt; qui quidem iotelligunt ſenteotiam, de terminis catholicæ fidei à patribus conſtitutis. Sic v. Beda: Ne tranſgrediaris terminos fidei, quos catholici ab initio ſtatuère Doctores. Et Gregor. lib. 16. Moral. cap. 21. tractans illud Iob. 24. Alij terminos tranſtulerunt: Quos, aliorum nomine, niſi hæreticos deſignat; qoi à ſanctæ Eccleſiæ gremio extranei exiſtunt? Ipſi enim terminos transferunt, quia conſtitutiones patrum præuaricando tranſcendunt. De quibus nimirum conſtitutionibus ſcriptum eſt. Ne tranſgrediaris terminos antiquos.

CAP. XXIII.

v. 1. Q*Vando ſederis, vt comedas cum principe, diligenter attende, quæ appoſita ſunt ante faciem tuam. Et ſtatue cultrum in gutture tuo, ſi tamen habes in poteſtate animam tuam.* Senſus literalis eſt: Si quando inuitatus es, vt cibum capias cum principe, diligenter attende, id eſt, circumſpectè vtere ijs, quæ appoſita ſunt, ne voluptate cibi captus indecenter comedas in præſentia tanti viri; item ne cibo, aut potu grauatus, aliquid indecenter dicas, aut facias in præſentia principis. Porrò quod ſubditur: *Et ſtatue cultrum in gutture tuo*, ſermo figuratus eſt q. d. cohibe teipſum ab intemperantia, pone gulæ tuæ modum, perinde ac ſi cultrum aut ſpinam gutturi infixam haberes, quod eſſet impedimentum cibi capiendi. Addit autem: *ſi tamen habes in poteſtate animam tuam*, oſtendens libertatem arbitrij in homine, qua poteſt, modo velit, ſibi imperare, & cupiditatem nimiam refrenare.

D. Auguſt. tractatu 47. & 84. In Ioannem ſic legit ex ſeptuaginta. Si ſederis cœnare ad menſam potentis, ſapienter intellige, quæ apponuntur tibi, & mitte manum tuam ſciens quia intra te oportet præparare, & exponit myſticè hoc modo: Quæ menſa eſt potentis, niſi vnde ſumitur corpus, & ſanguis eius, qui animam ſoam poſuit pro nobis? Et quid eſt ad eam ſedere, niſi humiliter accedere? Et quid eſt intelligere quæ apponuntur, niſi dignè tantam gratiam cogitare? Et quid eſt ſic mittere manum, vt ſcias, quia talia te oportet præparare? niſi quia ſicut pro nobis Chriſtus animam ſuam poſuit, ſic & nos debemus animas pro fratribus ponere? Ac deinde oſtendit, quomodo id ſancti Martyres fecerint.

v. 3. *Ne deſideres de cibis eius, in quo eſt panis mendacij.* Quidam iſta iungunt præcedenti ſententiæ, hoc ſenſu. Ne capiaris deſiderio ciborum eius, quia eſt panis mendacij, id eſt, cibi eius fallaces ſunt, ineſcabunt te, vt facias aliquid, quod non conueniat. Beda ſeorſim dictum accipit hoc ſenſu: Ne participes, nec ſis conuiua menſę hominis illius, cuius cibi per iniuſtitiam acquiſiti ſunt, id eſt, eius qui opes ſuas ex quibus inſtruit epulas, per iniuſtitiam & mendacia comparauit.

v. 13. *Si enim percuſſeris eum virga, non morietur.* Non eſt ſententia; Virga cędendo, non occides eum, ſicut occidi poſſet, ſi baculo, aut alio duriori inſtrumento cæderetur; ſed, Tu virga eum cædendo efficies vt non incidat in mortem, in quam alioqui pro ſuis meritis ferè incidunt, qui virga non caſtigantur. Et hunc ſenſum ſubiecta verba apertè euincunt. Sic enim ſubdit Sapiens: *Tu virga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis.* q. d. efficies, vt in infernum non deſcendat.

v. 23. *Veritatem eme, & noli vendere ſapientiam.* Emere pro comparare, vendere pro alienare & à ſe dimittere ponitur. Senſus eſt: Compara tibi veritatem & ſcientiam etiamſi magno conſtiterit ſtudio, labore, ſumptu. & noli ſapientiam à te dimittere quacumque compenſatione propoſita.

CAP. XXIV.

v. 3. S*Apientiâ ædificabitur domus, & prudentiâ roborabitur.* Non ſignificat Sapiens ſapientiam iſtam, de qua agit, requiri in extruendo ædificio materiali; quæ conſtat ex lignis & lapidibus. Quamuis enim architectus quiſque ſapiens ſit in arte ſua, hoc tamen loco & libro de tali ſapientia non eſt ſermo, ſed de ea quæ præcipuè conſiſtit in pietate, & timore Domini, & cognitione rerum diuinarum; Sed per domum, vſitato more loquendi ſcripturæ, intelligit familiam, & poſteritatem aliquam. Et ſenſus eſt. Per ſapientiam familia exaltatur, & proſperatur coram Deo, & hominibus; & per prudentiam, id eſt, prudentem adminiſtrationem roborabitur, ita vt firma ac ſtabilis permaneat. Ad eundem modum intellectum fuit illud cap. 14. *Sapiens mulier ædificat domum ſuam, inſipiens extructam quoque manibus deſtruit.* Senſus enim eſt: Mulier ſapiens familiam ſuam illuſtrem & honorabilem facit: inſipiens vero mulier eſt pernicies ſuę familiæ & perinde fere agit ac ſi manibus domum materialem deſtrueret. Vide annot. ſupra c. 14.

v. 15. *Ne inſidieris & quæras impietatem in domo iuſti, neque vaſtes requiem eius. Septies enim cadet iuſtus, & reſurget.* Solet adijci (*ſepties in die*) ſed illud non habent, neque Hebræa neque Græca, neque vlla MS; neque etiam correctiora impreſſa. Senſus prioris partis eſt iſte: *Ne inſidieris*, id eſt, ne obijcias iuſto impietatem, nec quæras calumniam, qua infames eum. *Neque vaſtes requiem eius*, ſeu cubile eius, id eſt, ne ſcruteris eius intima, quaſi inuenire aliquid poſſis, quod ei impingas. Et cauſa ſubditur: *Septies enim cadet iuſtus, & reſurget.* q. d. etiamſi ſepties ceciderit, reſurget tamē. Hoc plerumque de lapſibus quotidianis, ſeu venialibus peccatis accipitur; poſt quos ſcilicet lapſus, ſtatim tamen reſurgit, Deo ipſum erigente. Et ita calumniator nihil graue inuenire poteſt, in quo accuſet eum. Sic Beda. Auguſtinus tamen, & nonnulli alij, non de peccatis, ſed de afflictionibus intelligunt. Sic Auguſt. lib. 11. ciuit. cap. 31. Septies cadet iuſtus & reſurget, id eſt, quotieſcumque ceciderit, non peribit. Quod non de iniquitatibus, ſed de

A tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi volunt. Sic ille eo loco, & ſimiliter in pſal. 118. conc. 31. Conſentit quoque ſententia pſalmi 34. *Multæ tribulationes iuſtorum, & de omnibus liberabit eos Dominus.* & pſal. 36. *Cum ceciderit iuſtus, non collidetur, quia Dominus ſupponit manum ſuam.* Vterque ſenſus pius eſt, & protectionem diuinam erga iuſtos commendat.

v. 20. *Quoniam non habent futurorum ſpem mali.* Non negat malos ſperare bona etiam futuri ſæculi, ſed vult ſpem illam vanam eſſe & ſine effectu, quia non habent virtutem & pietatem cui futura bona promiſſa ſunt. Contra paulò ante hoc capite dicitur ſapientiæ ſtudioſo: *Habebis in nouiſſimis ſpem, & ſpes tua non peribit.* Vide noſtra in 3. diſt. 26. §. 2.

B v. 29. *Ne dicas, Quomodo fecit mihi, ſic faciam ei. Reddam vnicuique ſecundum opus ſuum.* q. d. imitabor Deum, qui reddit vnicuique ſecundum opera ſua, ſed praua eſt imitatio. Non enim nobis facienda ſunt omnia, quæ facit Deus, ſed quæ nobis præcepit, vt faceremus. Præcepit autem, vt offenſas condonemus; & prohibet vindictam; ita iubens nos quotidie orare: *Et dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.* In eo autem quod reddit vnicuique ſecundum opera ſua, partim conſtituit iudices terræ, partim ipſe, in futuro ſæculo maximè; iuſtitiam plenam exercebit. Vniuerſim autem omnibus præcepit, vt imitemur eius miſericordiam. Sic Matth. 5. *Ego autem dico vobis: Diligite inimicos veſtros, benefacite his qui oderunt vos, vt ſitis filij patris veC ſtri qui in cælis eſt.*

CAP. XXV.

v. 2. G*Loria Dei eſt celare verbum, & gloria regum inueſtigare ſermonem.* Hoc videtur ex diametro pugnare cum eo quod Angelus Raphael Tobiæ 12. ait: *Sacramentum regis abſcondere bonum eſt; opera autem Dei reuelare & confiteri honorificum eſt.* Reuera tamen non eſt contrarium. Nam illâ ſententiâ, quam Angelus protulit, ſignificatur ſecreta regis celanda eſſe, opera autem mirabilia Dei prædicanda; quod & paſſim commendat ſcriptura; At verò quod hic dicitur, talem habet ſenſum: Verbum Dei, id eſt, ſcriD ptura ſacra, quod ſit ſecreta, obſcura, & multis difficultatibus inuoluta, id ad gloriam Dei pertinet. Ita enim fit, vt & infideles à ſcripturarum lectione arceantur, & fideles in iis perſcrutandis ſalubriter exerceantur; indoctiores verò reuerenter eas habeant, & temere attingere, aut tractare non audeant. Quæ omnia cedunt ad gloriam Dei. Gloria autem regum, id eſt, omnium principum, tam ſacrorum quam profanorum, eſt inueſtigare ſermonem, id eſt, diligenter inquirere in Scripturis ſacris voluntatem Dei, vt plebem ſibi commiſſam iuxta eius pręceptum regere, & per viam ſalutis deducere valeant.

v. 21. *Si eſurierit inimicus tuus, ciba illum: Si ſitierit, da ei aquam bibere. Prunas enim congregabis ſuper caput eius.* Alludit ad hunc locum Paulus ad Rom. 12. Et D. E Thomas occaſione huius loci putat tantum in caſu neceſſitatis præceptum eſſe, effectum dilectionis inimico exhibere. Nam & Exodi 23. de boue & aſino inimici tantum errante, & ſub onere iacente præcipitur. Verum, quia Chriſtus dicit Matth. 5. *Ego dico vobis diligite inimicos veſtros, benefacite his qui oderunt vos.* Et Lucæ 6. *Orate pro calumniantibus vos.* Et mox, *Prout vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis ſimiliter;* melius dicendum videtur: Primò, præceptum eſſe generali dilectione omnibus indiſtinctè, bonum; & nulli malum velle; Deinde etiam, ini-

lienti oblata occaſione, extra neceſſitatem quoque, affectum erga inimicum reipſa oſtendere: Ita tamen, vt aliud ſit, quippiam eſſe præceptum; aliud, eſſe tale, vt niſi fiat, homo à gratia Dei excidat; vt patet in iis in quibus venialiter peccatur. Vide noſtra in 3. ſent. diſt. 30.

Porrò quod additur: *Prunas enim congregabis ſuper caput eius*, figurato ſermone dictum eſt, de quo ſic Auguſt. lib. 3. de doctrina chriſt. cap. 16. Ne dubites, inquit, figuratè dictum. Et cum poſſis dupliciter interpretari, vno modo ad nocendum, altero ad bonum præſtandum, ad beneficentiam te potius charitas reuocet, vt intelligas carbones ignis eſſe vrentes pœnitentię gemitus, quibus ſuperbia ſanatur eius, qui ſe dolet inimicum fuiſſe hominis, à quo eius miſeriæ ſubuenitur. Sicut enim carbones vrunt, ita pœnitentiæ dolor hominem vrit, angit, & affligit. Beda de ardore charitatis interpretatur, quem concipit inimicus ex beneficio ſibi præſtito ab eo quem oderat.

v. 27. *Sicut qui mel multum comedit, non eſt ei bonum Sic qui ſcrutator eſt maieſtatis, opprimetur à gloria.* Scrutator eſt maieſtatis diuinæ, non qui ſcrutatur ſcripturas, debita cum humilitate; Neque qui conatur eas intelligere, neque qui Chriſtianę religionis myſteria ſtudet cognoſcere, explicare, & contra calumnias aduerſariorum defendere, eorumque rationes diſſoluere, quod faciunt ſemperque fecerunt Eccleſiæ DD. quodque proprium eſt ſcientiæ Theologicæ, vti docet S. Aug. ſed qui vult intellectu prorſus penetrare, & comprehendere omnia myſteria; Velut de Trinitate, de Verbi Dei Incarnatione, de Sacramento Euchariſtiæ, & ſimilia. Nam ita fit, vt tales à gloria, id eſt, claritate ac fulgore diuinæ maieſtatis percuſſi & oppreſſi, dum eam intueri & ferre non ſuſtinent, in varios incidant errores, vt Ariani, Sabelliani, Neſtoriani, Sacramentarij.

CAP. XXVI.

v. 4. *NE reſpondeas ſtulto iuxta ſtultitiam ſuam, ne efficiaris ei ſimilis.* Ita Sapiens. Et nihilominus proximo verſu ſubiungit, velut in ſpeciem pugnantem ſententiam. Ita enim dicit: *Reſponde ſtulto iuxta ſtultitiam ſuam, ne ſibi ſapiens videatur.* Sed reuera non pugnant hæc præcepta. Nam in prima ſententia, is reſpondet ſtulto iuxta ſtultitiam ſuam, qui ſtultè & inſipienter loquenti, ſtultè & inſipienter reſpondet: In poſteriori verò, qui reſpondendo, ſtultitiam eius coarguit, & reſpondet, prout meretur eius ſtultitia.

v. 8. *Sicut qui mittit lapidem in aceruum Mercurij, ita qui tribuit inſipienti honorem.* Vide quem ſenſum faciat D. Thomas 2. 2. q. 63. art. 3. Sed eum merito reijcit Ianſenius. Hebræa ſic habent: *Sicut qui ligat lapidem in funda, ſic qui dat ſtulto gloriam.* Pro funda tamen alij cumulum lapidum accipiunt, hoc ſenſu. Sicut qui lapidem pretioſum mittit in cumulum lapidum communium, rem facit ineptam; ita & qui honorat ſtultum. Alij *purpuram* vertunt, vt ſenſus ſit, qui lapidem communem & groſſum immittit purpuræ, cui tantum intexi ſolent lapilli pretioſi, rem facit præpoſteram; ita & qui inſipientem tanquam deformem lapidem collocat in honore. Iuxta quem ſenſum ſimilis eſt illa ſententia cap. 11. v. 22. *Circulus aureus in naribus ſuis, mulier pulchra, & fatua.*

v. 14. *Sicut oſtium vertitur in cardine ſuo, ita piger in lectulo ſuo.* Aptiſſima comparatio. Sicut enim oſtium vertitur huc, illuc, ita tamen vt à cardine non moueatur, ſed ſemper illi adhæret; ſic piger volutatur
A huc, illuc, in lecto ſuo, à quo præ ſegnitia & ſomnolentia non poteſt auelli, ſed manet illi quaſi affixus.

CAP. XXVII.

v. 5. *MElior eſt manifeſta correptio, quam amor abſconditus.* Correptio manifeſta, non eſt intelligenda correptio publica. Loquitur enim de correptione amici ab amico. Ea autem publicè fieri non debet, ſed ſecreto prius & inter ipſos ſolos, vt eſt Matth. 18. Sed manifeſta correptio hic vocatur, qua liberè, apertè, ac citra diſſimulationem alter alterum corripit. Tali enim modo amicus amicum corripere debet, quoties neceſſitas poſtulabit. Dicit qui-
B dem Chriſtus, *Corripe eum inter te & ipſum ſolum*, id eſt, ſecreto, ſed tamen verbis apertis; vt is qui corripitur, delictum ſuum agnoſcat, & emendetur. Nempe manifeſtæ correptioni opponit ſapiens *amorem abſconditum.* Vbi amorem abſconditum Beda intelligit amorem illicitum, turpem, adulterinum, quem amantes propter turpitudinem ſolent abſcondere. *Nam qui malè agit, odit lucem.* Sed magis veriſimile eſt amorem abſconditum intelligi amorem in corde latentem, & facto exteriori non ſe prodentem. Ita erit pulchra antitheſis inter duas partes ſententiæ, q. d. Melior eſt manifeſta & aperta correptio, ex qua prouenit amico fructus emendationis; quam occulta dilectio, quæ non ſe prodit in opus, & ex qua nullus fructus prouenit ei qui amatur.

C v. 23. *Diligenter agnoſce vultum pecoris tui; tuoſque greges conſidera. Non enim habebis iugiter poteſtatem, ſed corona tribuetur in generatione & generationem.* Quamuis ad literam accipi poſſit, vt Sapiens hortetur ad paſturam ouium, & ad agriculturam; in quibus olim certiores erant diuitiæ, quam in theſauris argenti aut auri, aut negotiationibus; tamen rectè patres intelligunt dictum Paſtori ouium ſpiritualium. Beda hoc modo exponit, idque valdè appoſitè ad paſtoralis officij declarationem: Paſtori, inquit, Eccleſiæ dicitur: Diligenter adhibe curam eis, quibus te præeſſe contigerit. Agnoſce tuos, actuſque ſingulorum; Et ſi quid in eis vitij ſordidantis inueneris, citius caſtigare memento. Non enim tu ſemper oues Dominicas
D paſcendi poteſtatem habebis, ſed æterna eſt corona, quam percipies, ſi commiſſum tibi gradum tuo tempore benè miniſtraueris. Hæc Beda. In quibus id præcipue ijs qui in tali officio aliquandò verſabuntur notandum quod ait: *Agnoſce* &c. Ex quibus verbis non tantum ſtatuitur neceſsitas perſonalis reſidentiæ, ſed etiam talis cura qua non tantum ſtatum plebis ſuę in genere cognoſcat, ſed etiam ſingulorum vitam & mores quantum fieri poteſt, habeat perſpectas.

CAP. XXVIII.

v. 13. *QVi abſcondit ſcelera ſua non dirigetur, Qui autem confeſſus fuerit, & reliquerit ea, miſeri-*
E *cordiam conſequetur.* Rectè quidem poſſunt, imò & debent abſcondi ſcelera ad vitandum ſcandalum, & ad conſeruationem famæ. Nemo enim ſine iuſta cauſa ſeipſum infamare debet, ſed ſenſus eſt. *Qui abſcondit ſcelera ſua*, id eſt, qui admonitus, & correptus de peccatis ſuis, non vult ea agnoſcere, ſed abſcondit, excuſat, negat, is non dirigetur, id eſt, non proſperabitur; ſed malè cum eo agetur. Qui autem admonitus confitetur & agnoſcit ſe peccaſſe, inſuper & peccata reliquerit, miſericordiam conſequetur, ſemper quidem apud Deum (qui omnibus verè pœnitentibus

promiſit

promiſit veniam) frequenter autem quoque apud homines. Nam & homines agnoſcentibus peccata, & veniam petentibus atque ex animo dolentibus, ſolent non ægrè veniam tribuere. Nec pertinet hæc ſententia propriè ad confeſſionem ſacramentalem. Ea enim tum nondum erat inſtituta. Rectè tamen vſurpatur ad excitandos homines, vt ſacerdoti confiteantur, præſuppoſito, ſcilicet, eo, quod ſacerdoti Ioan. 20. data eſt poteſtas remittendi & retinendi peccata. Si enim ſecundum dictum ſapientis, omnis qui confeſſus fuerit, & reliquerit peccata, miſericordiam conſequetur; multò magis is qui confitetur ſacerdoti Dei vicario.

v. 14. *Beatus homo, qui ſemper eſt pauidus. Qui verò mentis eſt dura, corruet in malum.* Mira ſententia. Maximè enim pugnare videntur beatitudo, & perpetuus pauor. Quid enim infelicius homine, qui in continuo timore verſatur? Vnde nec ipſa Dei viſio, niſi ſecuritatem haberet adiunctam illius boni nunquam amittendi; beatum non faceret. Quomodo ergo *Beatus homo, qui ſemper eſt pauidus?* Sed beatitudo intelligenda, quales in Euangelio Matth. 5. enumerantur octo beatitudines: quibus ſcilicet quis beatus dicitur, non iam in re, ſed in ſpe, & expectatione. Sicut ergo *beati pauperes ſpiritu*, propter ſpem regni cælorum: vnde additur, *quoniam ipſorum eſt regnum cælorum*, & ita de aliis: ita hoc loco, Beatus, qui ſemper eſt pauidus, propter ſpem æternæ ſecuritatis in futuro ſæculo. Senſus ergo eſt. Homo, qui ſemper eſt pauidus, id eſt, in omnibus viis ſuis, & conſiliis circumſpectus, & metuẽs ne quid mali faciat, & Deum offendat, is certa ſpe beatus eſt. *Qui autem mentis eſt dura & præfracta*, id eſt, homo temerarius, præſumptuoſus, nihil metuens, *corruet in malum*. Valet ſententia contra hæreticos noſtri ævi, fiduciarios, & præſumptuoſos, qui docent nihil metuendum, tantum credendum firmiter Chriſtum pro nobis per omnia ſatisfeciſſe.

CAP. XXIX.

v. 14. **R**Ex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum firmabitur. *In veritate*, id eſt in iuſtitia, & ſenſus eſt. Qui facit iudicium pauperi, pupillo & viduæ, nec ſinit eos opprimi à potentioribus, nec reſpicit perſonas diuitum; thronus eius firmabitur. Non dicit autem, Qui iudicat in miſericordia pauperes; quia ſicut non licet à recto declinare in partem diuitis, propter diuitias; ita nec in partem pauperis, propter eius paupertatem. Eſſet enim ea peruerſa & iniuſta miſericordia. De qua & Exodi 23. ſcriptum eſt: *Pauperis quoque non miſereberis in iudicio.* Et iterum: *Non declinabis in iudicium pauperis.*

v. 18. *Cum prophetia defecerit, diſſipabitur populus.* Quamuis id de ea intelligi poſſit prophetia, qua futura prædicuntur, hoc ſenſu; Tunc diſſipabitur & peſſum ibit populus Iudaicus, quando deſinet habere prophetas, iuxta illud pſal. 73. *Iam non eſt propheta, & nos non cognoſcet amplius*; quia tamen ſententia generalis eſt, & ad mores pertinet, vt cæteræ; rectius prophetia intelligitur diuinæ legis explicatio & annunciatio ad populum, quod fit per prophetas & ſacerdotes. Vt ſenſus ſit, diſſipari, & perire populum, quando caret iis, à quibus inſtituatur in lege Domini. Quomodo prophetia accipitur 1. Corinth. 14. atque etiam accipi videtur. Rom. 12.

A

CAP. XXX.

v. 1. **V**Erba Congregantis, filij Vomentis. Viſio quam locutus eſt vir cum quo eſt Deus, & qui Deo ſecum morante confortatus ait, &c. Iuxta hanc noſtram verſionem, ſic exponi poſſet: *Verba Congregantis*, id eſt, Salomonis, qui congregat Eccleſiam, ſeu cœtum hominum, & ad eum ſermonem habet. Vnde & Eccleſiaſtes vocatur proximo libro. Item *filij Vomentis*, id eſt, eructantis ex corde ſuo verbum bonum. Cæterum longè veriſimilius eſt, iſta vocabula, *Congregans, Vomens*, item, *Cum quo eſt Deus*, & *Confortatus*, eſſe apud Hebræos propria nomina. Et Hebræa ſic ſonant: B *Verba Agur, filij Iace, Viſionem hanc dixit vir ad Ithiel, ad Ithiel & Vchal.* Et iuxta hunc intellectum, caput iſtud non eſt Salomonis, ſed cuiuſdam nomine Agur, qui hanc prophetiam, ſeu doctrinam propoſuit Ithieli, & Vchal, qui fortè erant filij eius, vel diſcipuli. Et notandum, ſolum iſtud caput in hoc libro vocari, Viſionem ſeu prophetiam; vel vt Hebr. *Maſſah*, Aſſumptionem ſeu *Onus*. Salomon autem hoc libro tantum tradidit doctrinam morum. Vnde vt noſtram verſionem huic ſenſui accommodemus, verba illa, *Congregantis, Vomentis, Cum quo Deus*, accipienda ſunt, non vt appellatiua, ſed vt propria. Ad quod ſignificandum ferè etiam in Bibliis nomina illa imprimuntur literis maiuſculis initialibus. Et generaliter ſciendum, omnia propria nomina Hebraica, C eſſe ſignificatiua etiam cum appellatiuè ſumuntur.

v. 2. *Stultiſsimus ſum virorum, & ſapientia hominum non eſt mecum. Non didici ſapientiam, & non noui ſcientiam ſanctorum.* Verba ſunt ipſius Agur, qui rogatus à diſcipulis, vt doceret ipſos ſapientiam, reſpondit, *Stultiſsimus ſum virorum.* Poſſet etiam verti hoc modo. *Stultus ſum præ viro, & intelligentia Adæ non eſt mecum. Non didici ſapientiam, & non noui ſcientiam ſanctorum*, videlicet, vt priori parte neget ſe habere tantum ſapientiæ, quantum fuit in Adam primo omnium parente: poſteriori, neget ſe habere ſcientiam Sanctorum, id eſt, Angelorum. Hæc profeſſio autem inſipientiæ ad hoc valet, vt diſcamus humilitatem; & diſcamus, quod non ſolum innocentiam, verum etiam ſapientiam & ſcientiam perdiderimus, per D præuaricationem primi parentis. Si generaliter ad homines referatur; ſenſus erit, vnumquemque eſſe ſtultiſſimum ex ſe, quia videlicet, niſi diuinitus illuſtretur, nihil nouit eorum quæ ad ſalutem ſuam pertinent.

v. 8. *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi.* Abutuntur hoc loco hæretici ad damnandam mendicitatem eorum, qui gratis ponunt Euangelium, & à iure exigendi vitæ ſtipendia abſtinent. Nam eodem argumento, quo damnant voluntariam mendicitatem, deberent etiam ex hoc loco damnare eos qui diuitias, vtique non inuoluntarij, poſſederunt; vt Abrahamum, Dauidem, imò & ipſum Salomonem, qui hæc dicit. Oratio igitur eſt ſapientis in perſona E hominum imperfectorum, quibus neque diuitias habere expedit, neque inopia premi, propter cauſas in textu ſubiunctas. Nam & diuitiis facile inſoleſcunt, & Dei obliuiſcuntur; & inopia facilè adiguntur ad furta, rapinas & periuria. Perfecti autem vtriſque vtuntur ad ſuam ſalutem. Et, ſic ſcilicet, omnes qui religionem monaſticam profitentur, ipſa illa profeſſione ad perfectionem tendunt. Vide etiam Notat. Eccleſiaſt. 27.

CAP. XXXI.

v. 4. N*Oli regibus ô Lamuel, noli regibus dare vinum, quia nullum ſecretum, vbi regnat ebrietas*. Verba ſunt matris Salomonis ad ipſum Salomonem. Sic enim habet titulus capitis: *Verba Lamuelis Regis, Viſio qua erudiuit eum mater ſua*. Vocat autem hic ſeipſum Salomon *Lamuelem*, quod interpretatur, *cum ipſo Deus*: quod in Hebræo magis conuenit cum vocabulo Salomon, quam in Latino. Hac autem ſententia non tam prohibet mater Salomoni, ne aliis regibus det vinum bibendum, quam ne ipſe, qui erat rex futurus, biberet; vt ſenſus ſit; Noli regibus, id eſt, tibiipſi regi futuro, & filiis, indulgere vini vſum, vt videlicet largius bibant & inebrientur. Id enim ſignificant verba ſequentia: *quia nullum ſecretum, vbi regnat ebrietas*. Poteſt etiam ex Hebrǫo ſic legi: *Non eſt regum, ô Lamuel, non eſt regum bibere vinum, nec principum quærere ſiceram*. Sicera autem ſignificat omne id quod inebriare poteſt. Vnde Hieron. vertit ebrietatem. Quare autem principibus id peculiariter prohibeatur, rationem addit: *Ne fortè bibant, & obliuiſcantur iudiciorum, & mutent cauſam filiorum pauperis*, id eſt, peruertant cauſas afflictorum.

v. 8. *Aperi os tuum muto, & cauſis omnium filiorum, qui pertranſeunt*. Quod dicit (*muto*) ſenſus eſt, ei qui pro ſemetipſo, vel per imperitiam, vel per verecun-
A diam, non poteſt, vel non audet loqui. Illi aperi os tuum, id eſt, cauſam eius age. *Et cauſis omnium filiorum qui pertranſeunt*, Hebr. eſt, in cauſa omnium filiorum interitus vel exciſionis. Vbi quidam intelligunt omnes homines, qui continuo tranſeunt à vita ad interitum, id eſt, ad mortem. Sed rectius intelliguntur per filios interitus, omnes illi, qui ita per iniuriam affliguntur, vt de interitu, id eſt, de morte periclitentur. Nam conſuetum eſt in ſcriptura filium mortis vocare eum, qui de morte periclitatur.
B Commendat ergo mater his verbis Salomoni illud, quod maximè ad officium & curam regis debet pertinere; videlicet, vt defendat innocentes, & oppreſſos vindicet à morte aliiſque iniuriis.

v. 22. *Stragulatam veſtem fecit ſibi. Byſſus & purpura indumentum eius*. At Lucæ 16. vituperatur, qui induebatur purpura & byſſo. Et mulieres prohibentur ornare ſe veſte pretioſa 1. Timoth. 2. & 1. Petri 3. *Reſpond.* prohiberi ſuperfluum & immodicum cultum, qui ſit præter ſtatum & conditionem perſonæ,
C maximè, neglectis pauperibus. *Hic autem* præcedit: *Manum ſuam aperuit inopi &c.* Deinde hæc mulier deſcribitur, vt vxor viri nobilis & ſenatoris. Sic enim ſequitur: *Nobilis in portis vir eius, quando ſederit cum ſenatoribus terræ*. Nec obſtat quod dicitur, quęſiuiſſe lanam & linum, & operata conſilio manuum ſuarum, & digitos eius apprehendiſſe fuſum, Nam olim etiam nobiles matronæ huiuſmodi operibus ſe, ſuaſque filias ſimul exercebant, vt otium pellerent.

FINIS LIBRI PROVERBIORVM.

ANNOTATIONES IN LIBRVM ECCLESIASTÆ.

PROOEMIVM.

HIERON. in cap. 1. Aiunt Hebræi, inquit, hunc librum Salomonis eſſe pœnitentiam agentis, quod in ſapientia diuitiiſque confiſus per mulieres offenderit Deum. Idem habet ſuper Ezechielem. Contra alij, vt Bellarminus, cenſent ſcriptum priuſquam cor eius deprauaretur amore mulierum. Inter cætera adfert illud quod Sapiens cap. 2. dicit: *Sapientia quoque perſeuerauit mecum*. Ergo, inquit, hunc librum ſcripſit cum nondum per mulierum amorem excidiſſet à ſapientia. Alij tamen iterum reſpondent potuiſſe ſapientiam cum peccato conſiſtere.

CAP. I.

v. 2. V*Anitas vanitatum dixit Eccleſiaſtes, Vanitas vanitatum, & omnia vanitas*. Rectè Sapiens, Eccleſiaſten id eſt, concionatorem ſe appellat; videlicet, quia non ad vnum, aut alterum hominem ſermonem hoc libro inſtituit, aut ad paucos; ſed ad vniuerſum hominum genus, velut ad ingentem concionem, ſeu hominum congregationem, quam cupiat à ſtudio rerum caducarum auocare. *Vanitas ergo vanitatum, & omnia vanitas*, ſenſus eſt. Omnem creaturam, maximè eam quæ in vſus hominum venit, eſſe non vanam modò, ſed vaniſſimam. Id enim ſignificat geminatio illa, *Vanitas vanitatum*, ſicut poſtea canticum canticorum quoque ſumitur pro excellentiſſimo cantico. Sed *quæritur*, Quomodo vocet omnem creaturam vanam, cum bonum ſit quidquid à Deo conditum eſt? vniuerſa enim valde bona, vt eſt Geneſ. 1. cap. *Reſpond.* Vanum hoc loco dicitur, non quod natura ſua malum eſt, ſed quod caducum, fluxum, inſtabile, & inſtar vaporis, breui euaneſcens; Denique quicquid eiuſmodi eſt, quod ſuum poſſeſſorem beare non poteſt. Hoc modo conſtat creaturam omnem vanam eſſe, quia nihil eſt in rebus creatis, cuius poſſeſſione homo efficiatur beatus, cum ſolus Deus rerum conditor hominem beatum facere poſſit. Hinc ad Rom. 8. *Vanitati enim creatura ſubiecta eſt, non volens, ſed propter eum, qui ſubiecit eam in ſpe.* Vide ibi noſtrum comment.

v. 7. *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat. Ad locum vnde exeunt flumina reuertuntur.* Hinc quidam contra philoſophos naturales dicere volunt originem fontium & fluminum eſſe ex mari, non ex aëre viſceribus terræ incluſo, & in aquam frigiditate loci conuerſo. Sed conciliari hæc poſſunt, dicendo quod flumina exeant de mari, non per occultos meatus, vt illi volunt, quod eſt contra experientiam; ſed quia de mari euehuntur in altum exhalationes, quæ in nubes concretæ pluuiatim deſcendunt, & implent atque augēt flumina in mare fluentia. Simile eſt quod proximè dixerat de ventorum reditu. Neque enim venti redeunt ad originalia loca, niſi quia ſimiles aliæ exhalationes paſſim euehuntur è terra.

A v. 10. *Nihil ſub ſole nouum &c. iam enim præceſſit in ſæculis quæ fuerunt ante nos*. Videntur prima fronte hæc verba ſignificare, res eaſdem per reuolutiones temporum, iterum iterumque in mundo extitiſſe, ſicut opinatus fuit Epicurus teſte Hieronym. ſuper hunc locum. Quale quid etiam Plato, & eum ſecutus Origenes ſenſerunt. Sed hoc modo ponitur mundus æternus; quod eſt contra illud Geneſ. 1. *In principio creauit Deus cælum & terram*. Senſus itaque eſt, Nihil eſſe nouum; ſcilicet quod non in ſpecie, vel in ſimili iam ante prioribus ſæculis præceſſerit contigeritue; non tamen infinities, vt illi volebant; ſed aliquoties; vtpote à Salomonis tempore vſque ad creationem mundi multa tempora tranſierant. Vide noſtra in 2. ſent. diſt. 1.

B v. 16. *Præceſſi omnes ſapientia qui ante me fuerunt in Ieruſalem*. Item. *Et propoſui in animo meo quærere & inueſtigare ſapienter de omnibus quæ fiunt ſub ſole*. Et infra. *Dedique cor meum vt ſcirem prudentiam atque doctrinam*. Et cap. ſeq. *Tranſiui ad contemplandam ſapientiam*, & cap. 7. *Dixi: Sapiens efficiar*. Ex his manifeſtum eſt non ita Salomonem ſapientia diuinitus infuſa dotatum fuiſſe, vt non etiam ſtudio & inueſtigatione multarum rerum ſcientiam ſibi inſuper adiunxerit. Deus enim vnà cum ſapientia dedit ei latitudinem cordis, vt multa poſſet experientia & ſtudio comprehēdere. Vide annot. 3. Reg. 3. & Hieron. in hunc locum, vbi negat Salomonem fuiſſe ſapientiorem Abrahamo & Moyſe. Et in 2. ſent. diſt. 23. vbi diſputatur an Salomon fuerit ſapientior Adamo.

C v. 18. *Eo quod in multa ſapientia, multa ſit indignatio. Et qui addit ſcientiam addit & laborem.* In multa ſapientia multa indignatio, quia quanto quis in ſapientia magis proficit, tāto magis agnoſcit & intelligit, quibus vitiis & miſeriis ſubiaceat; Tanto etiam plenius perſpicit, quam multum ſibi adhuc ad perfectam ſapientiam deſit. Et ex vtroque concipit piam quandā indignationem. Hinc prius v. 13. dixit: *Hanc occupationem peſſimam dedit Deus filijs hominum*, id eſt, laborioſiſſimam & ærumnis plenam: ſicut & Græcis malum ab ærumna & labore dicitur, *πονηρὸν ἀπὸ τοῦ πόνου*. Et hic ſubiungitur. *Et qui addit ſcientiam, addit & laborem*, quod eundem ferè habet ſenſum. Quāto enim quis magis proficit in ſcientia, hoc magis dolet & D laborat, quia videt clarius, quam parum profecerit, & quantum ſibi adhuc deſit. Nam fere indocti fortius & confidentius de rebus iudicant quam docti. Auguſt. in pſal. 98. ſic intelligit. Quanto quis plus proficit in cogitatione peccatorum ſuorum, tanto magis dolebit. Accommodat & ad cognitionem peccatorum alienorum: quanto inquit maior charitas, tanto maiores plagæ de peccatis.

CAP. II.

v. 16. N*On enim erit memoria ſapientis ſimiliter vt ſtulti in perpetuum, & futura tempora obliuione cuncta pariter operiēt*. Commemorat Sapiens quam ſtultum ſit velle apud homines memoriam ſui habere perpetuam. Id enim obtineri vix poteſt, & tan-

dem omnis talis memoria perit. Quod autem nihil iſta & ſimiles ſententiæ conuincant Eccleſiaſten malè de immortalitate animæ, vel iudicio futuro ſenſiſſe, probatur ex pluribus huius libri locis. Nam ſic habet mox cap. 3. *Iuſtum & impium iudicabit Deus, & tempus omnis rei tunc erit.* & cap. 5. *Neque dicas coram Angelo; Non eſt prouidentia.* & cap. 6. *Quid habet amplius ſapiens à ſtulto? & quid pauper, niſi vt pergat illuc vbi eſt vita?* Sic & cap. 8. & 9. & 11. Ac demum cap. vlt. *Cuncta quæ fiunt adducet Deus in iudicio pro omni abſcondito, ſiue bonum, ſiue malum ſit.* Hæc autem & eiuſmodi loca huius libri benè notãda ſunt propter alia quædam quæ poſſent ſimplicem lectorem offendere quaſi dicta contra Dei prouidentiam aut fauentia doctrinæ Epicureæ. Quæ loca requirunt humilem lectorem & doctum expoſitorem.

v. 24. *Nonne melius eſt comedere & bibere, & oſtendere animæ ſuæ bona de laboribus ſuis? Et hoc de manu Dei eſt.* Sic & cap. 3. *Cognoui quod non eſſet melius, niſi lætari & facere benè in vita ſua.* Et ſimilia ſunt cap. 5. & alibi. Sed ſciendum eſt Sapientem loqui de vſu diuitiarum, deque voluptatibus honeſtis, & deliciis recta ratione moderatis. Quæ quidem recta ratio quoque oſtendit diſtinguenda eſſe tempora. Nempe alia congruere tempori veteris teſtamenti, alia noui. Quod autem de vſu moderato & rationabili tãtum agat, perſpicuum eſt, quia dicit hoc eſſe de manu Dei, ſeu Dei donum eſſe; Deinde coniungit, lætari & facere benè ac denique hoc eodem cap. v. 26. vocat hominem bonum, cui Deus dedit ſapientiam talem & lætitiam, & opponit cum homini peccatori. Sic & cap. 9. *Vade ergo & comede in lætitia panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua.*

CAP. III.

v. 1. *OMnia tempus habent, & ſuis ſpatijs tranſeunt vniuerſa ſub cælo.* Non de rebus, ſed de hominum actionibus ſermo eſt, vt patet ex ſubſequentibus. De ipſis rebus autem dicit v. 14. *Didici quod omnia opera, quæ fecit Deus perſeuerent in perpetuum*, cuius explicationem vide cap. primo ad illa verba: *Nihil ſub ſole nouum.* Porro quod dicit Sapiens v. 8. *Tempus dilectionis & tempus odij.* Nonnulli intelligunt tempus dilectionis tempus noui teſtamenti; & tempus odij tempus veteris teſtamenti, iuxta quod dicitur Matth. 5. *Dictum eſt antiquis; Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.* Sed melius ad literam exponitur tempus dilectionis, id eſt, tempus præſtandi externa dilectionis opera, vt tribuere præmia, atque alia conferre beneficia; *Tempus autem odij*, id eſt, tempus exercendi ea opera, quæ ab odio vitiorum & criminum iuſtè procedunt, vt hoſtibus bellum inferre, ſuppliciis afficere ſceleratos, & ſimilia. Hinc Dauid pſal. 118. *Iniquos odio habui.* Et rurſum: *Nonne qui oderunt te Domine, oderam? & ſuper inimicos tuos tabeſcebam?*

v. 19. *Vnus eſt interitus hominum & iumentorum &c.* Intelliguntur hæc verba tantum de conditione corporum. Sequitur enim: *De terra facta ſunt, & in terram pariter reuertentur.* Nec aliud vult Salomon, quam pater eius Dauid dicens pſal. 48. *Homo cum in honore eſſet non intellexit*, nimirum quod per peccatum mortem corporis incurrerit. Paulò maiorem difficultatem habent verba illa hîc ſubiecta: *Quis nouit ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendit ſurſum &c.* Vbi etiam de anima agitur. Sed ſenſus eſt: quotuſquiſque eſt hominum, qui ſerio recogitet quod ſpiritus filiorum Adam poſt hanc vitam immortalitatem aſſequantur? Atque hunc ſenſum tradit Hieron. in commentario. Sanè Salomonem immortalitatem animæ credidiſſe patet cap. vlt. cum dicit, *Spiritum hominis redire ad Deum*; videlicet ab eo iudicandum. Vnde & retributionis poſt hanc vitam ibidem in fine capitis meminit. Vide etiam quæ dicta ſunt cap. præced. v. 16. item quæ de immortalitate animæ diximus in 4. ſent. diſt. 43.

CAP. IV.

v. 5. *STultus complicat manus ſuas &c. dicens: Melior eſt pugillus cum requie, quam plena vtraque manus cum labore.* Sed quomodo ſtultum vocat, qui alias vocatur ſapiens, & laudatur, iuxta illud: *Benè qui latuit, benè vixit?* Reſpondeo damnatur magis euangelicus ſeruus, qui acceptum talentum inuoluit in ſudario, & defodit in terram, id eſt, occultauit in quiete & otio huius vitæ, operiens illud cupiditate rerum terrenarum; fugiens laborem & afflictionem ſpiritus, quæ ferè coniuncta ſunt cum diſpenſatione talenti cæleſtis in proximos. Huic ſcilicet aliquando dicetur illud Matth. 25. *Serue nequam ſciebas, quia homo durus eſſem &c. Nõne ergo oportuit te pecuniam meam dare ad vſuram?* Meritò ergo ſtultus vocatur. Poteſt etiam dici, non ſimpliciter damnari, neque reprobari illam ſententiam: *Melior eſt pugillus cum requie*, ſed tantum ipſum ſtultum, qui abutitur hac ſententia & parabola, ad velamen ignauiæ ſuæ, & inutilis otij. Nam etſi vera, *tamen indecens eſt in ore ſtultorum parabola.* Prouerb. 26. Et, *ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit illam in tempore ſuo.*

v. 9. *Melius eſt ergo duos eſſe ſimul, quam vnum.* Nempe eſt homo animal ſociale, etiam ſecundum innocentiæ ſtatum, quando dictum eſt, Gen. 2. *Non eſt bonum hominem eſſe ſolum; Faciamus ergo ei adiutorium ſimile ſibi.* Et multo magis nunc, quando propter varias neceſſitates quotidianas mutua opera indigent homines quam maximè. Nec tamen ſententia hæc contrariatur vitæ monaſticæ, quæ apud Chriſtianos eſt, maximè quæ cœnobitica frequentatur; imò cum ea pulcherrimè conſonat, & nunquam ad anachoreticam admittendus eſt, niſi qui prius cœnobiticam probauerit, & vitam communem plurium, ſub obedientia prælati, à quo ſemper dependeant, promiſerit. Illa autem vita cœnobitica, vel maximè eſt ſocialis; eoque preterea ſanctior, quo diſciplinæ obſeruantior. Quin nec talibus egredi è monaſterio vnquam licet, niſi comitatis, vt cum ceciderint, habeant ſubleuantem ſe.

v. 17. *Multo enim melior eſt obedientia, quam ſtultorum victimæ.* Seruit hæc ſententia loco expoſitionis multarum aliarum ſententiarum, in quibus obedientia prefertur ſacrificio. Intelligendum enim vtrumque ſeorſim ſumptum cum altero comparari, videlicet obedientiam ſine victima, & victimam ſine obedientia: quæ & meritò hîc vocatur victima ſtultorum. Et hac collatione propoſita, nemo dubitet obedientiam ſacrificio eſſe præferendam. Vide 1. Reg. 15. & Iſaiæ 58.

CAP. V.

v. 1. *DEus in cælo, & tu ſuper terram, idcircò ſint pauci ſermones tui.* Hortatur hac ſententia Sapiens non temerè, neque multum, ſed parcè, & circũſpectè loquendum eſſe de diuina maieſtate; hoc eſt, de eius natura & eſſentia, de myſterio Trinitatis, & ſimilibus. Rationem autem reddit: *quia Deus in cælo, & tu ſuper terram.* Quam rationem duobus ferè modis explicant. Vno modo ſic: Deus in cælo

habitans,

habitans, inde velut ex altiſſima ſpecula omnia hominum facta, dicta & cogitata proſpicit. Et proindè non ignorat ea quæ tu, hic in terra poſitus, dicas aut facias. Aliter Hieron. &, vt apparet, rectius. Quantum diſtat cælum à terra, tantum abeſt imbecillitas noſtræ intelligentiæ à vero & proprio conceptu naturæ diuinæ. Ac præterea ſicut è terra vſque ad cælum conſcendi non poteſt naturaliter, ita mens noſtra ad Deitatis intelligentiam naturæ viribus peruenire non poteſt. Idcirco, ſcilicet, ſint pauci ſermones tui, de tantis myſteriis.

v. 3. *Diſplicet enim ei infidelis & ſtulta promiſſio.* Stulta promiſſio non ea intelligitur qua quid ſtultum, vanum, inutile, quodue pietati aut charitati ſit contrarium, promittitur: ſed promiſſio facta improuidè, temerè, non ſatis matura cum deliberatione, aut certè non cum firmo propoſito præſtandi; quomodo vouere ſolent ſtulti, leues & imprudentes homines, etiamſi ea quæ vouent, bona ſint. Hunc ſenſum probat & id quod præcedit: *Si quid vouiſti Deo ne moreris reddere.* Et id quod ſequitur: *Sed quodcunque voueris, redde.* Quæ vniuerſales ſententiæ non niſi de votis ex obiecto bonis accipi poſſunt; & tamen vult Sapiens vt etiamſi incõſultè quis vouerit aliquid huiuſmodi, omnino præſtet, quia temeritas vouendi non tollit obligationem, vt in humanis contractibus. Huic intelligentiæ prorſus fauet Hebraica lectio. *Quia non eſt voluntas in ſtultis*, vel, vt Hieron. *in inſipientibus.* Id eſt, homines ſtulti qui faciles ſunt ad promittendum, nec curant promiſſa ſoluere, & per hoc infideles ſunt ad præſtandum, Deo non placent.

v. 5. *Ne dicas coram Angelo, Non eſt prouidentia.* Hieron. ſecundum ſeptuaginta legit. Ne dicas in conſpectu Angeli, quia ignoraotia eſt. Simile quid vox Hebręa ſonat. Senſus tamen ferè in idem recidit, Eſtque talis: Si quando peccaueris, ne excuſes peccatum tuum, dicendo nullam eſſe prouidentiam, ſed velut per ignorantiam, id eſt, fortuito caſu omnia fieri in mundo; & neque virtutibus præmia, neque peccatis ſupplicia, propoſita eſſe. Qui enim olim fingebant non eſſe prouidentiam, procliuiores erant ad peccandum. Alij intelligunt de ignorantia ipſius hominis, q. d. Si quando peccaueris, ne excuſes te, & dicas, per ignorantiam vel imprudentiam te peccaſſe. Addit autem illud (*coram Angelo*) eodem modo, quo Paulus de mulieribus velandis dicit 1. Corinth. 11. *Ideo debet mulier poteſtatem habere ſupra caput, propter Angelos.* Ac ſi dicat: Vt ſi non reuereretur mulier homines, ſaltem Angelos vbique nobis præſentes reuereatur. Ita hoc loco: *Ne dicas coram Angelo*, quem ſcilicet malitia tua latere non poterit. Item annotat hoc loco Hieron. vnicuique homini comitem, id eſt, cuſtodem adeſſe Angelum, qui dicta & facta hominis ſtatim perferat ad Dominum. Ex quo relucet mirabilis circa hominem Dei prouidentia, vt non tantum per ſe curet res humanas, ſed etiam ad hoc vtatur Angelorum ordinatiſſimo miniſterio.

v. 11. *Saturitas autem diuitis non ſinit eum dormire.* Dupliciter id intelligi poteſt, vel de ſaturitate cibi, qui ob copiam & cruditatem, ſomnum impedit: idque fere accidit diuitibus & otioſis: vel de abundantia opum; quæ cum ſollicitudinem gignat, ſæpe diuitibus eſt impedimento ne ſuauiter ſomnum capiant.

CAP. VI.

v. 2. NEc tribuit ei poteſtatem Deus, vt comedat ex eo. Vel quia prius ei auferuntur, quam iis vti queat; vel quia propter auaritiam abſtinet, & poſt mortem, vt ſequitur, homo extraneus vorabit illud, ſcilicet quod ipſe auarè ſibi denegauerat.

v. 7. *Omnis labor hominis in ore eius.* Clarius ſic dici potuiſſet, omnis labor hominis ipſi ori eius, vel pro ore eius, ſcilicet implendo. Ideo enim homo laborat vt manducet, iuxta verbum Domini, Gen. 3. *In ſudore vultus tui veſceris pane tuo.* Sub victu tamen etiam veſtimentum intelligitur.

CAP. VII.

v. 4. MElior eſt ira riſu. At paulo poſt dicitur: *Ne ſis velox ad iraſcendum, quia ira in ſinu ſtulti requieſcit.* Sed nulla eſt contrarietas. Nam hoc loco per iram intelligitur triſtitia vultus & ſeueritas erga delinquentem. Sequitur enim: *Quia per triſtitiam vultus, corrigitur animus delinquentis.* Infrà autem iracundiæ affectus ſignificatur, qui etſi per ſe non ſit improbandus, procliuitas tamen ad iraſcendum, & frequentia, etiam multo magis perſeuerantia eius, damnatur; de qua propterea dicitur; quod *ira in ſinu ſtulti requieſcit*, id eſt, immoratur, permanet, perſeuerat, ac tandem in odium vertitur. Hinc illud: *Sol non occidat ſuper iracundiam veſtram.* Epheſ. 4.

v. 9. *Melior eſt finis orationis, quam principium.* Hebraicè (*finis verbi*) & variè hęc ſententia exponitur. Vno modo, melior eſt in oratione epilogus exordio: Quia in epilogo dicentis ſollicitudo finitur, in exordio incipit. Alio modo vt referatur ad audientem; cui ſimiliter melior eſt finis orationis, quam principium; Quia qui incipit audire ſermonem docentis vel concionantis, deſiderium quidem habet diſcendi aliquid, ſed nondum didicit; qui vero vſque ad finem audiuit, iam doctus eſt, per ea quæ audiuit. Poteſt etiam referri ad ſtatum pręſentis ſęculi & futuri. Dum enim in hoc ſæculo ſumus, in principio ſemper ſumus, quia parum profecimus, & ſemper multũ deeſt; dum erimus aotem in futuro, tum perfecti & conſummati erimus. Itaque hoc ſæculum eſt velut principium orationis: futurum autem velut finis, in quo vita noſtra perficitur.

Hebræa lectio ſuggerit intellectom ampliorem. Legitur enim (*finis verbi*) verbum autem ſæpè pro quacumque re ſumitur. Vnde quidam vertit. Potior eſt extrema negotij pars, principio. Vt ſenſus ſit, Quod ſatius ſit extremum cuiuſque negotij expectare patienter, quam per impatientiam hęrere ſemper in principio. Hæc expoſitio etiam eſt apud. Hieron. Itaque hoc ſenſu monet Sapiens, vt benè cœpta perducamus ad exitum. Nam parum eſt benè cœpiſſe, niſi cœptis progreſſus & finis reſpondeant. Non enim qui benè cœperit, ſed qui perſeuerauerit vſque in finem hic ſaluus erit.

v. 12. *Vtilior eſt ſapientia cum diuitijs, & magis prodeſt videntibus ſolem.* Hebr. eſt, (*cum hęreditate*). Dicit autem *vtilior*, non *melior*. Nam ſapientia per hoc quod cum diuitijs coniuncta eſt, propriè neque melior efficitur, neque deterior, neque maior, neque minor; ſed tantum ex occaſione aliquãdo fit melior aut deterior, ſeu potius vtilior aut inutilior: Melior, ſi quis bene vtatur diuitijs, prout ſapiẽtia ſuadet; Deterior, ſi quis cor apponat diuitijs affluentibus, & ita cor eius abſtrahatur à ſtudio ſapientiæ. Abſolutè tamen dicit Sapiens: *Sapientiam cum diuitijs eſſe vtiliorem, & magis prodeſſe videntibus ſolem*, id eſt, viuentibus: Scilicet quia ſapiens, ſi ſimul diues ſit, & diuitijs illis vtatur iuxta dictamen ſapientię ſuæ, multis prodeſſe poteſt, largiendo, & aliter vtendo opibus ad honorem Dei, & proximorum vtilitatem. Qui autem ſapiens eſt, & non diues, poteſt docere quod bonum eſt, inquit, Hier. ſed nõ poteſt præſtare interdum quod petitur. Sed quęres, Quare ergo ſapiẽtia noui Teſtamẽti

hortetur abiicere diuitias? *Reſpond.* quia propter prauam hominis cupiditatem, & propenſionem naturalem ad malum, ſæpius fit, vt diuitiæ impediant hominem à ſapientia, quam vt homo per ſapientiam iis benè vtatur; maximè cum ſecum adferant multas curas, & multiplicem ſollicitudinem.

v. 19. *Qui timet Deum nihil negligit*; ne quidem venialia peccata, quia ſemper tendit ad perfectionem, & quotidiana peccata ſtudet quotidianis remediis eluere, vt orationibus, eleemoſynis, ieiuniis, agens continuam quandam de iis pœnitentiam; ſicut multis locis docet Auguſt.

v. 30. *Hoc inueni, quod Dominus fecerit hominem rectum.* *Quæritur* an etiam in ſupernaturali gratia ſit creatus? Nonnulli diſputant; dicuntque gratiam, qua mereri poſſet vitam æternam non quidem in ipſa creatione, ſed poſteà tamen ante lapſum inditam, & per peccatum amiſſam. Et hoc vt minimum tenendum eſt, ſic enim definit Synodus Trid. ſeſſ. 5. can. 1. *Si quis non confitetur primum hominem Adam, cum fuiſſet tranſgreſſus, ſtatim ſanctitatem & iuſtitiam in qua conſtitutus fuerat, amiſiſſe, anathema ſit.* Et ſimilia habet ſeſſ. ſeq. cap. 1. & 7. Vbi etſi Concilium tantum dicat hominem in iuſtitia ante lapſum fuiſſe *conſtitutum*, & non exprimat eum in illa fuiſſe *creatum*, tamē propter hunc locum Eccleſiaſtæ & ſimiles, probabilior ſententia eſt, eum in iuſtitia (qua ęternam beatitudinem, ad quam creatus erat, poſſet mereri) etiam fuiſſe creatum. Vide noſtra in 2. diſt. 25.

v. 30. *Et ipſe ſe infinitis miſcuerit quæſtionibus.* Ergo multitudo & perplexitas quæſtionum ex peccato. Nam in ſtatu innocentiæ, vbi intellectus erat clarus, & ſtatim ex vno multa videns, non fuiſſet illa quæſtionum infinitudo quæ nunc eſt. Item multæ inutiles nunc mouentur quæſtiones. Item cæcitas & ignorantia ex peccato: hinc quęſtiones & inquiſitiones plurimæ. Igitur multæ rationes ſunt cur in ſtatu naturæ corruptæ potius quam integræ locum habeat quæſtionum infinita multitudo. Vide noſt. in 2. diſtinct. 25.

CAP. VIII.

v. 2. **E**Go *os regis obſeruo, & præcepta iuramenti Dei.* Quod ait: *Ego os regis obſeruo*, dictum eſt in perſona cuiuſuis ſapientis, & iuſti hominis, q. d. Quilibet ſapiens meritò debet os regis obſeruare, id eſt, ſtatutis & legibus regum, principum & magiſtratuum obedire: Quæ vocantur os regis, quia ab ore regis procedunt. Septuaginta interpretes hanc ſententiam imperatiuè verterunt, idque clarius, hoc modo: *Os regis cuſtodi vel obſerua*, id eſt, obtempera pręcepto regis. Quin & ex Hebræo quidam ſic vertunt: Equidem moneo, vt os regis obſerues. Porrò quod ſequitur (*& præcepta iuramenti Dei*) ſimiliter ſubaudiendum vult, obſeruo, vel, ſecundum ſeptuaginta, obſerua. Et ſenſus eſt. Quilibet verè ſapiens diligenter obſeruat præcepta de iuramento Dei, id eſt, per Deum; ſenſus eſt, ſedulo cauet ne nomen Dei aſſumat in vanum, nec aliter iuret, quam quomodo præcepta eius iurandum eſſe præſcribunt. Quidam etiam præcepta iuramenti Dei intelligunt omnia pręcepta legis, ad quæ ſeruanda populus Iſraëliticus, interpoſito iuramento ſe obſtrinxerat, quando fuit ei data lex à Moyſe; vt dicantur præcepta iuramenti Dei, quæ Deo iurata ſunt præſtari.

v. 5. *Qui cuſtodit præceptum, non experietur quicquam mali.* Hebr. eſt. Non cognoſcet verbum malum. Sed *cognoſcere* pro experiri, & *verbum* pro re, frequentia ſunt apud Hebræos. Itaque interpres ſenſum red-

A dens rectè vertit. Non ſignificatur tamen eum, qui præceptum cuſtodit, prorſus ab omni malo immunem futurum, ſed tantum à ſuppliciis impiorum, mala autem huius ſæculi ei ceſſura in bonum, iuxta illud Apoſtoli Roman. 8. *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* Poteſt etiam accommodari ad pręceptum regis, ſeu principis hoc modo: Qui cuſtodit præceptum regis, nihil mali experietur, non incurret vllam pœnam legibus conſtitutam. Principes enim vt eſt Rom. 13. *Non ſunt timori boni operis, ſed mali.* Item, *Vis non timere poteſtatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

v. 10. *Vidi impios ſepultos, qui etiam cum adhuc viuerent, in loco ſancto erant, & laudabantur in ciuitate quaſi iuſtorum operum.* Hebraicè. *Et tunc vidi impios ſepultos,*
B *& venerunt, & à loco ſancto ambulabant, & obliuioni tradentur in ciuitate qua ſic fecerant.* Senſus videtur hic reddi poſſe: Vidi impios pacificè mortuos & honorificè ſepultos; id eſt, ad ſepulcrum vſque feliciter degētes, vt qui in magno honore fuiſſent apud ſuos. Venerunt autem alij poſt eos ſanctè, tanquam in loco ſancto, ambulantes, quorum tradita eſt obliuioni memoria in ciuitate in qua ſanctè vixerant, & multa bona fecerant. Campenſis ita reddidit paraphraſtice; Itaque vidi impios ad ſepulcrum vſque feliciter degere, & ipſos veluti reſurgere in filiis, verſari inter honoratos in loco ſancto: eos autem qui bene faciunt, contemni à ciuibus. Sed coactum videtur quod illud, *venerunt*, interpretatur de reditu
C in filiis. Quare prior ſenſus, reſpondens etiam verſioni Pagnini, nobis magis probatur. Improbè autem faciunt qui hunc locum eò torquent vt doceant aliquando honorari in Eccleſia quoſdam mortuos pro ſanctis qui impij fuerint in vita. Vide Hieronymum. Vide & verſionem qua Vatablus vtitur, eiuſque expoſitionem.

CAP. IX.

v. 1. **S***Vnt iuſti atque ſapientes, & opera eorum in manu Dei. Et tamen neſcit homo vtrum amore, an odio dignus ſit.* Opera iuſtorum dicuntur eſſe in manu Dei quia merces illis repoſita eſt apud Deum; ſiue quia ſunt ſub cuſtodia & protectione Dei, & ab eo
D in finem æternæ felicitatis diriguntur. Simili modo Sap. 3. *Iuſtorum animæ in manu Dei ſunt.* Ita quoque pſal. 21. verbis à Chriſto in cruce repetitis: *In manus tuas commendo ſpiritum meum.* Et rurſus pſal. 30. *In manibus tuis ſortes meæ*, id eſt, omnes meæ actiones à te diriguntur & proſperantur. Senſus autem huius loci eſt. Licet Deo cognita ſint & probata opera iuſtorum, tamen ipſe iuſtus ſuam ipſius iuſtitiam ignorat, id eſt, certò in hac vita ſcire non poteſt, vtrum opera ſua talia ſint, quæ amore digna ſint, an odio. *Sed omnia*, addit Sapiens, *in futurum ſeruantur, incerta*, id eſt, in tempus futuri iudicij ſtatim poſt cuiuſque mortem. Tunc enim homo ſibiipſi manifeſtabitur, quoad opera totius vitæ, ſicut in iudicio generali manifeſtabitur toti mundo.
E
Locus apertiſſimus contra abſurdiſſimas hæreticorum noſtri temporis opiniones, aſſerentium, hominem certum eſſe quod ſit filius Dei, quod habeat remiſſionem peccatorum, & quod conſecuturus ſit vitam æternam: Neque tantum eum certum eſſe, ſed & hoc ipſum credere debere, & per talem fidem eum omnia illa conſequi; veniam peccatorum, adoptionem filiorum Dei, ipſamque vitam æternam. Quæ ſi ita ſint, fallitur Sapiens, qui dicit neſcire hominem vtrum amore an odio dignus ſit, ſed omnia in futurum ſeruari incerta. Quibus tamen verbis

haud-

haudquaquam excludit probabilem coniecturam, & fiduciam,quam quis poteſt ex veriſimilibus ſignis accipere, quod ſit filius Dei, & prædeſtinatus. Habentur enim quędam ſigna talium rerum, nō tamen certitudo illa infallibilis qualē ſtulte & temere ſibi præſumunt hęretici. Sed Caluinus alia interpretatione eludere conatur: Hunc enim dat ſenſum: Neſcir homo, vtrum ab hominibus, qui amici eius videntur, ametur an odio habeatur. Sed hic ſenſus minimè cohęret præcedenribus, vbi iuſtus eiuſque opera conſiderantur, vt ſunt coram Deo. Sed & ſequentia quoque idem clamant.

v. 3. *Hoc eſt peſſimum inter omnia quæ ſub ſole fiunt, quia eadem cunctis eueniunt.* Peſsimum à malo miſerię, non culpæ dicitur, id eſt, inter miſerias huius vitæ maximum. Eſt enim tale quod multorum peccatorum ac ſcelerum occaſionem præbeat malis hominibus, vt probant verba ſequentia. *Vnde & corda filiorum hominum implentur malitia &c.*

v. 4. *Melior eſt canis viuus leone mortuo.* Obijciebat hoc Catholicis Vigilantius aduerſus honorem, quem reliquijs Sanctorum impendunt fideles, vt refert Hieron. in libro aduerſus eum ſcripto. *Reſponſio* eſt, Sapienrem loqui de homine viuo & mortuo, quantum ad operationes, quæ pertinent ad vſum & negotia præſentis vitæ, vt ſunt agros colere, ædificare domos, edere, bibere &c. Sic enim paulo poſt dicitur: *Nec habent partem in hoc ſæculo, & in opere quod ſub ſole geritur: Scilicet ipſi mortui.*

v. 5. *Mortui verò nihil nouerunt amplius, nec habent vltra mercedem, quia obliuioni tradita eſt memoria eorum.* Vide ad illud Iob. 14. *Siue nobiles fuerint filij eius, ſiue ignobiles, non intelliget.* Item ſupra cap. 2. v. 16. Itemque pſal. 113. ad illud: *Non mortui laudabunt te Domine,* & in 4. diſt. 21. §. 6. & diſt. 15. §. 11.

v. 18. *Qui in vno peccauerit multa bona perdet.* Videtur huc alluſiſſe Iacobus cum ait: cap. 2. *Qui in vno offenderit factus eſt omnium reus.* Senſus autem eſt: Qui vnum crimen aut ſcelus admiſerit, amittit fructum omnium quæ bene operatus eſt, ſiue mercedem æternam ſpectes, ſiue famam bonam & gloriam apud homines. Huc pertinet quod ſequitur; *Muſcæ morientes perdunt,* id eſt, vitiant, corrumpunt, *ſuauitatem vnguenti,* dum vnguento immoriuntur: Vnguenti autem odor famam bonam in ſcriptura ſignificat 2. Cor. 2. Vide noſt. com. eir. cap. 2. Iacobi.

CAP. X.

v. 1. P*Retioſior eſt, ſapientiā & gloriā, parua ad tempus ſtultitia.* Senſus eſt. Prudentia ſimplex & recta, minimèque callida, aut oſtentatrix, quæ paſſim pro ſtultitia reputatur, eſt pretioſior ſapientia & gloria, hoc eſt, quam glorioſa & ambitioſa prudenria, quæ eſt prudentia huius ſæculi, iniuriarum impatiens prætexru famæ, & honoris, & ambitioni ſtudens prætextu honeſtatis. Malè in quibuſdam codicibus pridem legebatur, *Pretioſior eſt auro ſapientia.* Nam illud (*auro*) additum ab imperito quodam, qui ſentenriam putauit eſſe incompletam, & ablariuum deſiderari.

v. 16. *Væ tibi terra, cuius rex puer eſt, & cuius principes manè comedunt.* Huic contrarium videri poteſt, quod Ioſias octo annorum, & ipſe Salomon quoque fortè, (nam de eius ętate diſputatur) pueri ad regnum promoti ſint, nec tamen væ fuit illorum regnis, ſed fœlicitas. *Reſpondetur,* ordinariè malum videri, ſi puer regno præficiatur, quia puero deeſt ſcientia, ſapientia, maturitas iudicij, authoritas, experientia, quæ omnia rectoribus regnorum neceſſaria ſunt: Cæte-

A rum extraordinariè interdum ſecus accidere poſſe, dum pietas, & virtutum quædam præmaruritas & bona indoles, & bonorum conſiliariorum aſſiſtentia, & ſingularis Dei prouidentia defectum ætatis ſupplent. Alioqui etiam inter comminationes Iſaiæ 3. cap. illud eſt: *Dabo pueros principes eorum, & effœminati dominabuntur eis.*

Quæritur vtrum ſit deterius puerum tenere gubernacula regni an mulierem? *Reſpondetur,* mulierem, quia puer defectum ætatis habet, mulier ſexu deficit; Atqui ætatis defectus corrigitur annorum acceſſu: ſexus autem mutari non poteſt. Nec facile eſt vt mulier viriles induat affectus & virtutes, quod hanc ei perfectionem natura negauerit. Vtrumque certe veriſſimum eſt: Væ terrę cui rex puer eſt, & cui

B fœmina princeps.

CAP. XI.

v. 1. M*Itte panem tuum ſuper tranſeuntes aquas, quia poſt tempora multa inuenies illum.* Parabolica locutione hortatur ad eleemoſynam. Panis autem nomine omnis cibus intelligitur. Porro illud, (*ſuper tranſeuntes aquas*) Hebraicè & Græcè ſonat (*ſuper faciem aquarum*) id eſt, liberaliter & profusè, perinde, atque ſi opes tuas in aquas profunderes. Ne autem exiſtimaret quis eleemoſynam ſic liberaliter effuſam perire, ſicut perit, quod in aquam deijcitur, ideò addit Sapiens: *quia poſt tempora multa inuenies illum.* q. d. nihil inde tibi peribit, ſed quidquid contu-

C leris in pauperes tandem, etiam poſt longiſſimum tempus, cum fœnore ad te redibit. Hoc eſt quod in Euangelio Dominus dicit Luc. 14. vbi hortatur ad inuitandum pauperes & eos qui retribuere non poſſunt. *Retribuetur enim tibi* (inquit) *in reſurrectione iuſtorum.* Hieronymus ſic annotat: Ad eleemoſynam cohortatur, quod omni petenti ſit dandum, & indiſcretè faciendum benè. Sic ille. Vbi neminem offendat, quod ait (*indiſcretè*). Non enim ſignificat imprudenter faciendam eleemoſynam; Neque diſcretus & indiſcretus hoc apud Latinos ſignificant, quod prudens & imprudens; Sed indiſcretè benefacere, eſt paſſim omnibus ſine diſcrimine & nullo excepto benefacere. Sicut enim omnes diligere iubemur, ita &

D quantum licet, omnibus benefacere.

v. 2. *Da partem ſeptem, nec non & octo, quia ignoras quid futurum ſit mali ſuper terram.* Vitioſè quædam exemplaria pridem habebant pluraliter (*partes*). Eſt ea lectio contra Hebraicam veritatem, textum Græcum & fidem MS. Latinorum. Nam (*ſeptem & octo*) ſunt datiui caſus. His ergo verbis Sapiens iterum hortatur ad eleemoſynam largè & copiosè faciendam, eſtque ſenſus: Da ſeptem hominibus egentibus, imò octo, id eſt, multis, & valdè multis, partem & portionem cuique ſuam; id eſt, conare omnibus benefacere. Certè vterque numerus eſt perfectionis; ſeptenarius in lege veteri, propter ſabbathum, octonarius vero in noua propter diem octauam re-

E ſurrectionis; per quam ſimul *myſticè* innuitur æterna retributio, quam percipiet, qui eleemoſynam fecit, poſt hanc vitam. Addit denique Eccleſiaſtes: *quia ignoras, quid futurum ſit mali ſuper terram.* q. d. per eleemoſynam liberaberis à malis imminentibus, interdum etiam huius ſæculi, ſed certiſsimè ſæculi futuri. Innocent. 3. ſerm. in Dom. Lætare, ſic myſticè de ſeptima & octaua ætare: Septenario dandę ſunt partes glorificationis in corde; octonario dandæ ſunt partes glorificationis in corpore.

v. 3. *Si ceciderit lignum ad auſtrum, aut ad aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit.* Abutuntur hoc loco

hæretici contra purgatorium. Sed nihil efficiunt. Nam duo loca quæ hic conſtituit Eccleſiaſtes, auſter & aquilo, exponente Aug. epiſt. 120. ad Honoratum c. 22. intelliguntur, nempe auſter locus electorum ſeu iuſtorum, aquilo verò reproborum: Atque adeò cum in purgatorio non conſtituantur niſi boni, ſed nondum plenè purgati: ſunt illi iam in auſtro & ſemper manebunt in auſtro. Atque hoc modo etiam intelligenda ſunt verba Hieronymi in hunc locum Eccleſiaſtæ. Vide noſtra in 4. diſt. 21.

CAP. XII.

v. 1. A*Ntequam veniat tempus afflictionis, & appropinquent anni, de quibus dicas: Non mihi placent.* Figuratam, & velut ænigmaticam ſubijcit deſcriptionem ſenectutis. Porrò quod dicit, de annis qui non placent; vide Platonem de repub. Dialogo primo, de cogitationibus & ſcrupulis quæ homini in ſenectute obijciuntur. Vnde rectè monet hic Sapiens: *Memento creatoris tui in diebus iuuentutis tuæ*, tum quia neſcis, an ad ſenectutem pertinges; tum quia, vt Plato etiam docet, ſenes ſæpè torquentur conſcientia vitæ malè actæ. Vide etiam Ciceronem libr. 4. Tuſculan. quæſt. & in Catone maiore.

v. 5. *Excelſa quoque timebunt, & formidabunt in via ---- & diſſipabitur capparis.* Hoc poſtremum interpretantur Hebræi de deficiente venere, ſeu appetitu coitus, referentes quod capparis ſtimulat venerem. Atqui nemo bonus ſenex id reputabit pro incommodo, quod appetitus talis in ipſo refrigeſcat. Nec decet caſtitatem ſcripturæ ſacræ hoc referre pro incommodo ſenectutis, quod multi boni, & caſtitatis ſtudioſi, etiam in iuuentute, exoptant. Imò & Cicero in lib. de ſenecture id recenſet inter commoda, & beneficia ſenectutis, quod hominem à libidinis æſtu velut à tyranno quodam liberet. Itaque multo magis placet interpretatio de deficiente ciborum appetentia quam capparis excitare ſolet. Vnde & Berzellai ſenex dicebat ad regem Dauid 2. Reg. 19. *Octogenarius ſum hodie. Nunquid vigent ſenſus mei ad diſcernendum ſuaue, aut amarum? Aut delectare poteſt ſeruum tuum cibus & potus? &c.*

v. 7. *Et reuertatur puluis in terram vnde erat, & ſpiritus redeat ad Deum qui dedit illum.* Vide Auguſtinum lib. 1. retract. cap. 1. Vbi verba quædam ſimiliter à ſe dicta exponit, adducens hunc ſimilem locum, & verba quædam Cypriani ſimiliter dicta & ſimiliter intelligenda. Corpus dicitur reuerti in terram, quia ex ea primò ſumptum, tanquam ex principio materiali atque in eam tandem reſoluitur, puluere mediante. Et quia ſpiritus non eſt ex materia; ideo eius origo refertur in Deum, qui ſine materia atque ex nihilo ipſum condidit. Redit autem ad Deum ſpiritus, etiam malorum hominum, dum ſiſtitur eius iudicio; de quo paulò poſt dicit; Cuncta *quæ fiunt, adducet Deus in iudicium.* Igitur ex hoc loco poteſt oſtendi omnem hominem ſtatim à morte iudicari à Deo, & probatur immortalitas animæ rationalis, de qua plenius egimus in 4. diſt. 43. §. 2.

v. 11. *Verba ſapientum ſicut ſtimuli & quaſi claui in altum defixi.* Clauis ac ſtimulis ſapientum verba comparantur, quia culpas delinquentium neſciunt palpare, ſed pungere, ait Gregor. hom. 6. in Euangelia.

FINIS LIBRI ECCLESIASTÆ.

ANNOTATIONES IN CANTICVM CANTICORVM.

PRÆFATIO.

HIERONYMVS libr. 1. contra Iouinianum ex eo probat in hoc Cantico nihil carnalium amorum cogitandum eſſe, ſed omnia ſpiritualia; quia dicit Sponſus ad Sponſam: *Veni ſoror mea ſponſa.* Nam ſororis, aut fratris nomen in illis amoribus non poteſt honeſtè intermiſceri. Et Bernard. ſerm. 1. in Cantica: Conſtat, inquit, hoc opus non humano ingenio, ſed ſpiritus arte ita compoſitum, vt quamuis ſit difficile intellectu, ſit tamen inquiſitu delectabile. Rupertus totum librum interpretatur de B. Virgine Maria, tanquam ſponſa, & Chriſto, vt ſponſo. Sed ſenſus ille non tam proprius eſt quam accommodatitius. Sed Auguſt. lib. de Vnitate Eccleſiæ cap. 14. citans illud cap. 2. Cantic. *Sicut lilium inter ſpinas, ſic amica mea inter filias.* Quod, inquit, de ſancta Eccleſia dictum, omnis Chriſtianus agnoſcit. Vnde & vocatur *Canticum canticorum*, id eſt, Canticum excellentiſſimum, quia ſermocinationem continet Chriſti ſponſi, & Eccleſiæ ſponſæ.

Hebræi quidem ſcriptum putant, velut Canticum amatorium, quo Salomonis regis, & vxoris eius filiæ Pharaonis amor deſcribatur; Sed nullo modo putandum eſt, Spiritum ſanctum hoc canticum ad declarationem illius amoris dictaſſe; ſed ſicut pſal. 44. *Eructauit cor meum verbum bonum*, principaliter ſcriptus eſt velut epithalamium Chriſti, & Eccleſiæ, ſumpta tamen occaſione ex nuptijs Salomonis; ita & illud Canticum principaliter, etiam ad literam tanquam in figuratis & parabolicis locutionibus, ad Chriſtum & Eccleſiam eius ſponſam pertinet; ſicut Apoſtolus dicit ad Epheſ. 5. *Sacramentum hoc magnum eſt, Ego autem dico in Chriſto & Eccleſia.*

CAP. I.

v. 4. *Nigra ſum, ſed formoſa, filia Ieruſalem, ſicut tabernacula Cedar &c.* Eccleſiæ verba ſunt. De Eccleſia autem id variè exponitur. D. Aug. l. 3. de doct. Chriſtiana c. 32. dicit, quod fuſcam, ſeu nigram Eccleſia ſe vocet, propter malos, qui ſunt in ea permixti; formoſam tamen, propter bonos. Qua expoſitione ſatis oſtēdit intra Eccleſię militantis gremium ſimul contineri malos bonis permixtos. Alij ſic: *Nigra* origine, quia ex gentilibus idolorum cultoribus & peccatoribus orta; ſed formoſa per gratiam Chriſti, qui eam mundauit lauacro aquæ. Alij rurſum: *Nigra ſum* propter perſecutiones, quas pro Chriſto patior, & vilis, atque deſpicabilis habeor in mundo; ſed formoſa & exornata fide, ſpe, charitate, & omni genere virtutum, ſto coram Deo. Hunc ſenſum confirmat, quod ſequitur: *Quia decolorauit me ſol.* q. d. quia æſtus perſecutionis ita me nigram, id eſt, vilem, & in ſpeciem, turpem, & abiectam reddidit.

v. 6. *Indica mihi, quem diligit anima mea, vbi paſcas, vbi cubes in meridie?* Non eſt ſic diſtinguendum, vt

A illud (*in meridie*) ſit reſponſio præcedentis interrogationis. q. d. Sponſus: Ego cubo in meridie; ſicut volebant Donatiſtæ, nitentes ineptè ex hoc loco oſtendere Eccleſiam Dei in ſola Africa remanſiſſe, quæ in meridie ſita eſt; ſed continuo ductu legendum: *Vbi cubes in meridie?* id eſt, tempore meridiano. Nec enim meridies loci, ſed temporis ſignificationem habet. Et ſenſus eſt: Indica mihi, vbi recubes & quieſcas flagrante æſtu diei horis meridianis. Scilicet ſolent paſtores eo tempore diei propter æſtum requieſcere, & refrigerari in vmbra ſub arbore, vel in tuguriolo aliquo.

CAP. II.

B v. 2. *Sicut lilium inter ſpinas, ſic amica mea inter filias.* Hoc de ſancta Eccleſia dictum, omnis Chriſtianus intelligit, ait S. Auguſt. de vnit. Eccleſiæ cap. 14. Exponit autem hoc modo: Vnde appellat ſpinas? niſi propter malignitatem morum? Et eaſdem, vnde filias? niſi propter communionem Sacramentorum? Intelligit ergo Eccleſiam ſecundum partem principaliorem, quatenus in ea ſunt boni; quos neceſſe eſt, hac vita durante, tolerare & verſari inter malos.

v. 4. *Ordinauit in me charitatem.* Charitatem ordinatam requirunt Dei præcepta, vt videlicet Deum diligamus ex toto corde, proximum autem ſicut noſmetipſos. Vnde Dominus: *Qui diligit patrem &c. plus quam me non eſt me dignus.* Item, *Qui non odit patrem &c.*
C *adhuc autē & animam ſuam, nō poteſt meus eſſe diſcipulus;* vt odiſſe ſit, ordine dilectionis poſtponere. Poſſunt autem hæc ſponſæ verba duobus modis intelligi, vel de charitate ſponſæ, vel de charitate ſponſi erga ſponſam. Priori modo ferè accipiuntur in hunc ſenſum: Sponſus meus amorem meum ordinat, id eſt, ordinatum & rectum facit; ſcilicet vt Deum omnibus præponam, ac ſecundo loco diligam meipſam, tum proximos eo dilectionis ordine quem lex diuina pręcipit. Poſteriori modo ſenſus eſt: Sponſus meus ſuum in me direxit, emiſit, fixit amorem. Ac priori quidem ſenſu pronomen *me* ablatiui caſus eſt, poſteriori, accuſatiui; Qui poſterior ſenſus magis congruit cum lectione Hebræa, quæ ſic habet: *Et vexil-*
D *lum eius ſuper me amor.* In Græco verba ſunt ſecundæ perſonæ modi Imperantis in tota ſententia. *Introducite me in domum vini, ordinate ſuper me dilectionem.* Quod in Hebræo eſt, videtur hunc ſenſum habere: Vexillum quod mihi oſtendit ſponſus meus, & quo tanquam ſigno me poſt ſe trahit, quomodo ſolent duces vexillo poſt ſe trahere milites, eſt amor quo me diligit. Quamquam & hoc ad ipſius ſponſæ amorem referri poteſt. Nam vt Auguſtinus ſuper Ioannem veriſſimè dixit, trahitur animus amore, ſcilicet ad rem amatam & deſideratam; ita ſponſa eo amore quo ſponſum diligit, à ſponſo & ad ſponſum trahitur. Vide quæ de ordine charitatis diximus in 3. ſent. diſt. 29.

v. 7. *Adiuro vos filiæ Ieruſalem, per capreas, ceruoſque*

camporum, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam, quoadusque ipſa velit. Hæc ſententia repetitur proximo cap. & iterum cap. 8. Niſi quod tertio loco non additur illud, *per capreas ceruoſque camporum.* Significatur autem hac ſententia quam ſit in Eccleſia ſtatus excellens eorum qui vacant contemplationi; quæ propter quietem & ſuauitatem aptiſſimè comparatur ſomno: Non cuicumque tamen, ſed illi de quo dicitur infrà cap. 5. *Ego dormio, & cor meum vigilat.* Sancti enim homines vacantes ſtudio contemplationis dormiunt quidem à negotijs & tumultibus externis, ſed cor eorum vigilat in aſſidua cogitatione rerum cæleſtium. Vnde propter hos peculiariter Eccleſia à ſponſo ſuo dilecta vocatur, quia contemplatio accendit amorem iuxta illud pſalmi 38. *In meditatione mea exardeſcet ignis.* Hos igitur vetat ſponſus excitari, id eſt, auocari à quiete contemplationis ad negotia externæ actionis, donec ipſi velint, quia quamuis neceſſitas proximorum nonnunquam poſtulet, vt etiam tales relicto contemplationis otio, ad actionem ſe transferant; eius tamen neceſſitatis iudicium Eccleſiæ competit, non tam in ijs qui ſoli ſunt dediti actioni, quam in ijs qui etiam amatores ſunt vitæ contemplatiuæ, eamque exercent, in actu, vel in habitu: velut qui ad iudicandum huiuſmodi neceſſitatem ſunt aptiores. *Spiritualis enim iudicat omnia* 1. Cor. 2.

v. 15. *Capite nobis vulpes paruulas, quę demoliuntur vineas.* Per vulpes intelligi hæreticos, qui peruerſa doctrina eccleſias demoliri ſtudent, omnium doctorum eſt conſenſus. Sed cur additur (*paruulas*)? An propter humilitatem quam ſimulant? Humiles enim in ſcriptura paruuli dicuntur, vt 1. Reg. 15. *Cum eſſes paruulus in oculis tuis,* Et pſal. 114. *Cuſtodiet paruulos Dominus.* An potius, quia monet Spiritus ſanctus hæreticis reſiſtendum eſſe, dum adhuc paruuli ſunt, id eſt, mox cum incipiunt nouitates ſuas ſerere, neque exſpectandum, dum adoleuerint, & vires acceperint & turbas poſt ſe trahere inceperint, quia tunc difficilior & periculoſior eſt cum eis conflictatio. Capere autem eos eſt impedire ne noceant, rationibus è ſcriptura petitis conuincendo & conuertendo; ſiue etiam pœnis compeſcendo.

CAP. III.

v. 1. *In lectulo meo per noctes quęſiui quem diligit anima mea: quæſiui eum, & non inueni.* Variè iſtud exponitur. Nos vna expoſitione contenti erimus. Quæritur ſponſus in lectulo, quando quæritur in otio & quiete rerum terrenarum. Sed ita quæſitus ſponſus non inuenitur, quia, vt ait Iob. cap. 28. de vera ſapientia: *Neſcit homo* (ſcilicet terrenus) *pretium eius, nec inuenitur in terra ſuauiter viuentium.* Sed ad eam inueniendam multo labore & ſudore opus eſt. Vnde Sapientia monet Prouerb. 8. *Vt vigilemus ad fores eius quotidie, & obſeruemus ad poſtes oſtij eius,* id eſt, vt ſumma vigilantia & cura contendamus eam conſequi. Rurſum quæritur ſponſus *per noctes,* cum quæritur per philoſophiam & humanam ſapientiam, quæ rectè nocti comparatur, quia plena eſt tenebris ignorantię & errorum. Sed nec hoc pacto quæſitus inuenitur, quia vt Ioannes ait cap. 1. *Tenebræ eam* (ſcilicet lucem) *non comprehenderunt,* ſed poſt cuſtodias nocturnas, id eſt, poſt depulſam caliginem humanæ ignorantiæ, veniente aurora veræ lucis, item poſt circuitum ciuitatis, id eſt, poſt diligentem, ſtudioſam, & laborioſam inquiſitionem inuenitur & perfectè tandem cognoſcitur quem diligit anima noſtra, Chriſtus, qui eſt ſapientia patris & Eccleſiæ ſponſus.

v. 7. *En lectulum Salomonis ſexaginta fortes ambiunt ex fortiſſimis Iſraël &c.* Bernard. ſerm. ad milites templi cap. 4. ad ipſos hoc refert. Tales, inquit, ſibi elegit Deus, & collegit à finibus terræ, miniſtros ex fortiſſimis Iſraël, qui veri lectulum Salomonis, ſacrum ſcilicet ſepulchrum vigilanter, fideliterque cuſtodiant; omnes tenentes gladios, & ad bella doctiſſimi. Nec inepta alluſio. Nam lectulus idem mox v. 9. videtur vocari ferculum. Sic enim ſequitur: *Ferculum fecit ſibi rex Salomon, de lignis Libani, columnas fecit argenteas &c.* Vbi ferculi nomine non miſſus menſæ, ſeu ferculum propriè dictum intelligitur, ſed vmbraculum, ſeu domus portatilis, ſiue tentorium quod geſtari poteſt, quomodo circumferuntur lecticę. Per hoc autem intelligitur ipſa Eccleſia, in qua velut in tabernaculo ſuo Chriſtus verus Salomon requieſcit. Porrò in eo quod ſequitur: *Reclinatorium aureum, aſcenſum purpureum, media, charitate conſtrauit propter filias Ieruſalem,* illud (*media*) eſt accuſatiuus pluralis, Hebraicè; *medium ſeu intimum.* q. d. Medium illius ferculi, id eſt, Eccleſiæ, quæ eſt tabernaculum Chriſti, totum conſtratum eſt charitate. Scilicet, quia in duobus præceptis charitatis tota lex pendet & prophetæ, & qui diligit, legem impleuit. Ac denique qui charitatem non habet, alienus eſt ab eius conſortio, qui in Eccleſia, tanquam in tabernaculo requieſcit.

CAP. IV.

v. 7. *Tota pulchra es amica mea, & macula non eſt in te.* Hoc ſponſæ dicitur, id eſt, Eccleſiæ Chriſti. Sed *quæritur* quomodo Eccleſia ſit tota pulchra, & ſine macula, cum tam multi in ea ſint mali in quibus Eccleſia pulchra non eſt, & ipſi boni multis quoque maculis leuium & quotidianorum peccatorum aſperſi. Auguſtinus tum alibi tum ſerm. 31. de verbis Apoſtoli, tractans illud: *Mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ſibi glorioſam Eccleſiam, non habentem maculam, aut rugam,* docet Eccleſiam in hoc ſæculo non eſſe ſine macula, & ruga, ſed ad hoc eam mundari, & purgari quotidie in hac vita, vt tandem Chriſto ſuo ſponſo exhibeatur in futuro ſæculo glorioſa, non habens maculam, aut rugam, quando veniet eò quò nihil intrabit coinquinatum. Igitur quod hic dicitur, *Tota pulchra es, & macula non eſt in te,* pertinebit magis ad eccleſiam triumphantem, quam militantem. Quod ſi tamen etiam ad militantem referamus; poterit eccleſia intelligi eſſe tota pulchra, & immaculata, quantum ad profeſſionem ſanctitatis & fidei. Nihil enim in fide falſum, nihil in moribus prauum eccleſia præſcribit; ſed omnia pura, ſancta, incoinquinata, macula & ruga carentia. Et ſicut ſancta vocatur profeſsione, ita non immeritò tota pulchra & immaculata dicitur, quia talis omnium eſt profeſsio, nec quidquam tale inuenitur apud quaſcumque ſectas. Vel denique immaculata dicitur quia in principalibus ſuis membris qui ſunt iuſti, caret macula peccati grauioris, atque damnabilis, à qua ſola vocantur homines maculati: & qua qui carent immaculati in ſcripturis dicuntur, vt patet ex pſalm. 118. verſ. 1. Vide ibidem annotationes.

v. 12. *Hortus concluſus ſoror mea ſponſa.* Eccleſia comparatur horto concluſo propter pulchritudinem & ornamenta virtutum, ac variorum Spiritus ſancti chariſmatum, veluti florum atque herbarum

diuerſi generis. Nempe in hortis apertis, ac peruijs hæc conſetuari impoſſibile eſt. Vel concluſus hortus vocatur, quia concluditur ſepimento, vt ab eo arceantur, & excludantur beſtiæ vaſtaturę hortum. Sic Eccleſia vallatur protectione Dei, vt nullę ſpirituales beſtiæ eam vaſtare & perdere poſſint. Nec diſſimili ratione vocatur fons ſignatus, id eſt, clauſus & obſeratus ne alieni acceſſum habeant. Solent enim putei ſignari, maximè propter infectionis periculum. vnde illud Prouerb. 5. *Habeto eas* (aquas) *ſolus nec ſint alieni participes tui.* Ineptè verò Donatiſtę per puteum ſignatum intelligebant baptiſmnm, volentes hinc docere fontem baptiſmi non eſſe communem hæreticis, ideoque ab eis baptizatos iterum eſſe baptizandos. *Ineptè* dico, quia manifeſtè hic attribuitur Eccleſiæ quod ſit hortus concluſus & fons ſignatus, non autem Sacramento Eccleſiæ. Egimus contra hunc errorem in 4. diſt. 1. §. 25.

v. 16. *Surge Aquilo, & veni Auſter, perfla hortum meum, & fluant aromata illius.* Aquilo ſpirat ex ſeptentrione, Auſter ex meridie. Et ille ventus frigidus eſt & ſiccus; hic calidus & humidus. Itaque contrarij ſunt, & loco & qualitatibus. Proindè non eſt intelligendum, vt vterque aduocetur ad perflandum hortum; maximè cum Aquilo ſit noxius hortis; Sed Aquilo iubetur ſurgere & recedere; Auſter autem venire, & perflare hortum; quomodo etiam Hieronymus hunc locum intelligit in comment. Habacuc 3. dicens: Aquilonem ſponſus abigit, & Auſtrum vocat. Scilicet per Aquilonem Diabolus intelligitur, per Auſtrum Spiritus ſanctus. Nam ſicut Aquilo habet qualitates mortis, & ſpirat ex loco mediæ noctis, & de eo dicitur. Ierem. 10. v. 14. *Ab Aquilone pandetur malum;* ita Diabolus princeps eſt mortis, & primus author, & ſuaſor, & princeps tenebrarum. Sicut autem Auſter qualitates habet vitæ, & ſpirat ex meridie; ita Spiritus ſanctus eſt viuificator mentium noſtrarum, & lumine ſuo ac feruore charitatis replet ſuorum corda fidelium. Chriſtus autem & illum iubet recedere, de quo ait Ioan. 12. *Nunc iudicium eſt mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras,* & contra, Spiritum ſanctum ad nos aduocat iuxta illud: *Et ego mittan vobis paracletum &c.* Ioan. 15. Hinc & illud: *Deus ab Auſtro veniet &c.* Habacuc 3.

CAP. V.

v. 7. *INuenerunt me cuſtodes, qui circumeunt ciuitatem. Percuſſerunt me, & vulnerauerunt me, tulerunt pallium meum mihi cuſtodes murorum.* Quęritur an ijdem hoc loco intelligantur cuſtodes, qui ſupra cap. 3. in illis verbis: *Inuenerunt me vigiles, qui cuſtodiunt ciuitatem, Num quem diligit anima mea, vidiſtis? Paululum cum pertranſiſſem eos, inueni, quem diligit anima mea:* Certè, aut non ijdem intelliguntur, aut quod factum narratur, diuerſo tempore factum eſt. Illic enim interrogantur de dilecto, & interrogantem dimittunt, ſine moleſtia: Hic vero percutiunt, & vulnerant, & pallium tollunt. Quid ergo hæc ſignificant? varij variè explicant.

v. 10. *Qualis eſt dilectus tuus ex dilecto?* Id eſt, ex dilectis; videtur enim eſſe enallage numeri, vt ſit ſenſus: Qualis eſt dilectus tuus quem ſic prædicas tanquam egregium inter dilectos, Cui bene reſpondet illud ſponſæ quod ſequitur: *Dilectus meus candidus & rubicundus electus ex millibus.*

v. 11. *Coma eius quaſi elatæ palmarum, nigra quaſi coruus.* Elatæ penult. breui. Græcum vocabulum eſt ἐλάτη. Et ſignificat tenerum germen palmarum. Vide Calepini dictionarium & Lexicon Græcum, & ibi Homeri verſum, ex quo conſtat ſecundam, ſeu penultimam breuem eſſe. Septuaginta ſic: *Coma eius elatæ nigræ ſicut coruus.* Hebr. hoc modo. *Cincinni eius criſpi, nigri, veluti coruus.*

CAP. VI.

v. 7. *SExaginta ſunt reginæ, & octoginta concubinæ, & adoleſcentularum non eſt numerus.* Per ſexaginta reginas intelligi poſſunt omnes eccleſiæ Epiſcopales; quæ vocantur reginæ, eodem nomine quo ſponſa; quia Epiſcopi eccleſiarum ſuarum ſponſi propriè ſunt, & nomine participant cum ſponſo totius Eccleſiæ Vicario. Sunt enim Epiſcopi propriè pontifices, non autem illius Vicarij. Imò apud veteres vocantur ſummi ſacerdotes; & per annulum deſponſant eccleſias ſuas, vt ſponſas. Octoginta autem concubinæ intelligi poſſunt eccleſiæ parochiales; quarum Paſtores, non ita propriè eccleſiarum ſponſi ſunt. Vndę & facilius permittuntur eas relinquere. At *dices.* Quomodo tantum octoginta? cum ſint immenſo numero comparatione eccleſiarum epiſcopalium? *Reſpond.* initio eccleſię, erant paucæ propter paucitatem tum preſbyterorum, tum ſubditorum: poſterioribus temporibus ita in immenſum auctæ ſunt. Et ſecundum hunc ſenſum, adoleſcentulæ, quarum non eſt numerus intelliguntur ſinguli fideles. Alio ſenſu, per concubinas intelligit Gregorius eos qui ita prædicant Verbum Dei, vt tamen voluptates carnis ſectentur; id eſt, prædicatores mercenarios, & per adoleſcentulas multitudinem reproborum. Vna eſt electa ſcilicet vniuerſalis eccleſia, quæ à ſponſo ſuo dimitti non poteſt, licet non in ſingulis membris.

v. 9. *Pulchra vt Luna, electa vt Sol, terribilis vt caſtrorum acies ordinata.* Primum & poſtremum Eccleſiæ militanti conuenit; medium, potiſſimum triumphanti. Eſt enim Eccleſia militans pulchra vt Luna; quia licet claritate mutabilis ſit, pulchritudinem tamen ſuam, qua ſponſo placet, nunquam amittit. Eadem terribilis eſt vt ordinata caſtrorum acies, propter hierarchiam ordinatiſſimam, quam in ea Chriſtus inſtituit; cuius protectione fit vt aduerſus eam nunquam præualituræ ſint inferorum portæ, Matt. 16. Petro in ea præſidente, eamque per ſubiectam Epiſcoporum, preſbyterorum, ac cæterorum miniſtrorum ordinatam varietatem, gubernante. Terribilis autem eſt tam dæmonibus quam hæreticis & ſchiſmaticis, cæteriſque eius aduerſarijs. Sed triumphans Eccleſia propriè electa eſt vt ſol; quia ſolis electis conſtat, qui poſt reſurrectionem fulgebunt omnes vt ſol, nec amplius mutabuntur, creſcendo, aut decreſcendo. Si quis autem etiam Eccleſiam militantem dicere velit electam vt ſol; poterit hoc ſenſu; non quod pulchra ſit vt ſol (Nam claritas ſolis ſemper eadem eſt, non autem claritas Eccleſiæ militantis): ſed quod electa ſit vt ſol, quia ſicut ſol inter omnia ſidera excellit, ita electio Eccleſię prorſus eximia eſt.

Cap. VII. Nullam habebat annotationem.

CAP. VIII.

v. 3. *LÆua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.* Verba ſunt ſponſæ, id eſt, Eccleſię de ſponſo ſuo Chriſto, quæ etiam ſupra habentur cap. 2. v. 6. Læua, ſeu ſiniſtra ſignificat ea quæ ſunt deteriora, vel minus bona: Dextera verò ea quę præſtantiora. Per ſiniſtram ergo, ſeu læuam, intelligi poſſunt bona temporalia; per dexteram, bona æterna.

na. Ita læua eſt ſub capite ſponſæ, quia Eccleſia Chriſti admittit quidem bona temporalia, & his vtitur ad ſalutem ſuorum membrorum; ſed non proptereà ſeruit Deo. Ideò ſunt ſub capite, id eſt, capiti ſubiecta, hoc eſt præcipuę intentioni tantum ſeruientia. Dextera autem amplexatur eam, quia ad æternam beatitudinem tota mentis intentione adſpicit.

Poteſt in læua quoque vetus Teſtamentum; in dextera nouum intelligi. Hoc modo læua Chriſti eſt ſub capite ſponſæ, quia tota veteris Teſtamenti inſtitutio non propter ſe eſt. (*Nihil enim ad perfectum adduxit lex*) ſed erat pædagogus ad Chriſtum & ſeruiebat ſynagoga tanquam ancilla Eccleſię tanquam liberæ. Dextera autem amplexatur eam, quia noui Teſtamenti gratià ſponſa Chriſti Eccleſia perficitur.

v. 6. *Fortis eſt vt mors dilectio, dura ſicut infernus æmulatio.* Dilectionem eam intelligit, qua Chriſtus Eccleſiam, & illa viciſſim ſponſum ſuum Chriſtum diligit. Ea enim dilectio inuiolabilis eſt. Vnde & Apoſtolus in perſona Eccleſiæ & electorum dicit ad Rom. 8. *Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti?* Senſus ergo eſt. Sicut mors à nemine vinci poteſt, ſed ipſa victrix eſt omnium; ita mutua illa ſponſi & ſponſæ charitas nullo vnquam tempore extinguetur. Et ſimilem ſenſum habet, quod ſequitur, *dura ſicut infernus æmulatio*, vt per æmulationem zelotypia intelligatur coniugum inter ſe, qua nec ſponſa alium ſponſum, nec ſponſus aliam ſponſam admittit: quæ *dura* dicitur, id eſt, valida, ſicut infernus, ſiue mors, ſiue infernus propriè dictus. Nam ſicut infernus implacabilis eſt, vt quidquid ſemel hauſerit, nunquam refundat, ita ſponſus & ſponſa nunquam ſeparentur.

v. 7. *Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem.* Non ſequitur hinc charitatem non poſſe amitti; quia manifeſtum eſt hîc non agi de quauis charitate, ſed de illa eximia tantum, qua Chriſtus & Eccleſia inuicem copulantur.

FINIS CANTICI CANTICORVM.

ANNOTATIONES IN LIBRVM SAPIENTIÆ.

PRÆFATIVNCVLA.

AVTHOR huius libri non ſolùm Doctor, ſed & propheta fuit: præclarè enim prophetauit de Chriſto cap. 2. Nec ideò tamen malè inter prophetas, nouiſſimus recenſetur Malachias (qui vtique iſto authore eſt antiquior): Malachias enim eorum prophetarum vltimus numeratur, qui ex profeſſo prophetias ſcripſerunt. Nam hic author ex profeſſo non vaticinium ſcribit, ſed præcepta tradit pietatis, & ſapientiæ. Quod dum facit, interim etiam à Spiritu ſancto mouetur ad aliquid de Chriſto, vt dictum eſt, prænontiandum.

CAP. I.

v. 4. QVoniam in maleuolam animam non intrabit ſapientia, nec habitabit in corpore ſubdito peccatis. Græcè ſonat, *maleficam*, fraudulentam, ea enim vis vocis κακότεχνον. Et ſanè ſi ſapientia non eſſet aliud, quam cognitio nuda rerum diuinarum & humanarum, qualis à Platone definita eſt, poſſet intrare in maleuolam animam, & habitare in corpore ſubdito peccatis. Sapientia ergo alia hoc loco intelligenda; ſcilicet rerum diuinarum notitia affectu infuſa; eamque Scriptura ſancta tum hîc, tum alibi paſſim commendat. De hac Auguſt. Enchyrid. cap. 2. Hominis, inquit, ſapientia pietas eſt. Ita enim ſcriptum eſt (in Iob 28.) Ecce pietas ipſa eſt ſapientia; pietas autem, inquit, ea intelligitur, quæ Græcè dicitur θεοσέβειαν, id eſt, cultus Dei. Colitur autem Deus fide, ſpe, charitate: Ita ille. Igitur in his tribus Theologicis virtutibus ex ſententia S. Auguſtini conſiſtit vera & Chriſtiana ſapientia. Ex quo manifeſtum eſt, quare ſapientia non intret in maleuolam animam, nec habitet in corpore ſubdito peccatis. Nempe, quia vbi charitas, ibi malitia, ſeu fraudulentia cordis eſſe non poteſt.

v. 6. *Benignus eſt enim ſpiritus ſapientię, & non liberabit maledicum à labijs ſuis.* Græcè pro (*benignus*) eſt φιλάνθρωπος, id eſt, humanus, & hominum amator, & pro (*maledicum*) βλάσφημον, id eſt, contumelioſum maximè in Deum. Et quod dicitur (*non liberabit*) ſonat, *non impunem habebit.* Senſus ergo eſt: Spiritus ſapientię amans benignitatis, & humanitatis; & proindè non ſinet impunitum hominem maledicum, & blaſphemum, impiè in Deum & ſanctos eius loquentem; quin grauiſſimè in eum vindicabit. Id enim ſignificat illa negatio (*non habebit impunem*) dum minus dicitur, & plus intelligitur, ſicut pſal. 50. *Cor contritum & humiliatum Deus non deſpicies.* q. d. tale cor gratiſſimum tibi eſt, ſuper omnia ſacrificia & holocauſta, & cętera, quęcumque tibi ab homine offerri poſſunt.

v. 7. *Et hoc quod continet omnia ſcientiam habet vocis.* Poteſt hoc ad ſpiritum referri, de quo immediatè præcedit: *Spiritus Domini repleuit orbem terrarum.* Etenim pro ſpiritu, Græcè eſt πνεῦμα neutri generis, vt ſit ſenſus: *Spiritus qui continet omnia*, id eſt, cum omnia contineat & penetret etiam intima cordis; multo magis quoque vocis à quocumque prolatæ ſcientiam habet. Vel, *qui continet*, id eſt, conſeruat, regit, gubernat, cohibet omnia. Sic infra cap. 6. ad principes terrę: *Qui continetis multitudines*, id eſt, qui populos imperio regitis. Sed prior expoſitio melior eſt, eo quod per eam ſignificetur aliquid diuinitati proprium. Innuit itaque Sapiens, Deo (qui ſpiritu ſuo omnia implet & continet) etiam vel de verbo otioſo

redden-

reddendam rationem; quia cum omnia penetret, nihil eum latere, vel ante oculos eius abſcondi, poſſit.

v. 21. *Os quod mentitur, occidit animam.* Ex hoc loco, ſicut & ex illo pſal. 5. *Perdes omnes qui loquuntur mendacium,* & ſimili Apocal. 21. videri poſſet omne mendacium eſſe peccatum mortale. Sed ſciendum eſt, ſicut in ſcriptura ferè non agitur niſi de veritate religionis & cultus diuini, quando de veritate ſermo eſt, ita & mendacium, iam dictis locis, potiſſimùm accipiendum eſt, quod tali veritati contrariatur: ſub quo mendacio etiam continetur illud, quod eſt in iniuriam proximi, quem Deus iubet diligi. Et vox Græca hoc loco omnino tale mendacium nociuum ſignificat.

CAP. II.

v. 1. D*Ixerunt enim cogitantes apud ſe non rectè.* Introducitur ſermo atheorum, ſeu impiorum; aut ſaltem eorum, qui poſt mortem corporis, negant animas manere ſuperſtites, negantque retributionem bonorum & malorum, & in genere prouidentiam Dei. Tales apud gentiles fuêre Epicurei, omni voluptati ſe tradentes, propterea quod nullam virtutis expectarent remunerationem; & apud Iudæos Sadducæi, de quibus habemus in Euangelio, quod non credebant reſurrectionem, & latius apud Ioſephum. Ex horum igitur perſona hæc dicuntur, quibus ſibi perſuadere nitebantur, nihilupereſſe poſt mortem, ideòque liberè & ſecurè indulgendum voluptatibus.

Non eſt qui agnitus ſit reuerſus ab inferis. Hinc ſcilicet impij colligunt non eſſe inferos, neque vllam damnatorum pœnam, ſed hæc tantum eſſe inuenta & excogitata ad continendum homines in officio. Qua in ſententia etiam fuit Plinius ſenior; dicens nullam reuera eſſe religionem, nullum numen, ſed vtiliter tamen id hominibus perſuaderi, vt reuerentia & timore vindictæ in officio contineantur. Sed ad hoc reſpondendum: Si experientia cognitum eſſet, inferos eſſe, & damnatos ibi torqueri, nulla eſſet laus, aut meritum fidei. Vnde de Chriſto reſuſcitato illud dictum Ioan. 20. *Beati qui non viderunt & crediderunt;* de inferis quoque meritò dicitur. Et diabolicum eſt, nihil velle credere, niſi quod experientia notum ſit. Vnde & factum peculiari Dei prouidentia, vt quamuis legamus quoſdam à morte à Chriſto fuiſſe reſuſcitatos ad vitam; non tamen inueniamus eos aliquid narraſſe de ſtatu mortuorum, aut pœnis damnatorum. Quin nec diuiti epuloni permiſſum eſt fratribus nuntiare, quæ apud inferos ipſe pateretur, ſed dictum eſt ei: *Si Moyſen & prophetas non audiunt; neque ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent.* Luc. 16. Quibus verbis fides rerum inuiſibilium commendatur.

v. 12. *Circumueniamus iuſtum, quoniam inutilis eſt nobis.* Et v. 18. *Si enim eſt verus Filius Dei, ſuſcipiet illum &c.* Ex poſterioribus verbis collatis cum ijs quæ ſunt in Euangelio Matth. 27. manifeſtiſſimum eſt hæc propheticè dici, de paſſione Chriſti & occultis Iudæorum aduerſus eum conſilijs. Ita teſtantur quoque Auguſtinus lib. 17. cap. 20. de ciuit. Cyprianus, Cyrillus, & alij. Et etiamſi illi non teſtarentur, res ita aperta eſt, vt non prophetiam, ſed hiſtoriam hic author ſcribere videatur. Notandum quoque quod ſufficiens impijs ratio eſt perſequendi iuſtum; quia opera eius ſunt operibus eorum contraria; ne quis anxiè inquirat, quare perſecutionem fortè patiatur. Vnde & Ioannes dicit Cain odiſſe fratrem ſuum Abel, nempe *quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iuſta.* 1. Ioan. 3.

A

CAP. III.

v. 1. I*Uſtorum autem animæ in manu Dei ſunt.* Id eſt, in cuſtodia & protectione Dei. Hoc à Sapiente ſcriptum eſt tempore veteris teſtamenti de animabus iuſtorum poſt mortem: Ergo animabus illis bene erat licet conſpectu Dei nondum fruerentur. Vel in genere de animabus iuſtorum, vt ſenſus ſit, iuſtorum animas à Deo cuſtodiri, vt etſi affligantur in hac vita & per mortem perire videantur, tamen non pereant, ſed poſt mortem corporum feliciter agant. Vide annot. Eccle. 9. v. 1.

v. 5. *In paucis vexati, in multis benè diſponentur, quoniam Deus tentauit eos, & inuenit eos dignos ſe.* In eo
B quod dicitur, (*inuenit eos dignos ſe*) ſatis oſtenditur in iuſto homine aliquid eſſe, propter quod rectè & verè dicatur dignus eſſe Deo, id eſt, dignus, qui à Deo, cui complacuit, accipiat remunerationem æternæ vitæ; & Deo perpetuo amore adhæreat. Id autem per quod homo dignus Deo efficitur, aliud eſſe nihil poteſt, niſi ipſa iuſtitia. Nempe ideò iuſti Deo placent, iniuſti diſplicent, quia illos iuſtitia Deo commendat, hos iniuſtitia eidem exoſos facit. Nam ſicut *odio ſunt Deo impius, & impietas eius;* id eſt, ſicut impium odit propter impietatem; ita amat iuſtum propter iuſtitiam. Verum, quia iuſtitia non eſt homini à ſeipſo, ſed ab eo qui iuſtificat impium, ideo & dignitas iſta quæ iuſtitiam conſequitur, ſimul cum ipſa iuſtitia eiuſdem Dei beneficio accipitur, dicente
C Apoſtolo ad Coloſſ. 1. v. 12. *Qui dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorum.*

Quod ergo dicitur, (*inuenit eos dignos ſe*) non ita intelligendum, quaſi dignitatem illam ſuis viribus eſſent conſecuti; ſed quia tales inuenit, poſtquam eos tales fecit. Quia enim iuſtos & ſanctos fecerat, ideo dignos ſe inuenit. Et notandus hic locus contra hæreticos, impugnantes dignitatem & merita operum, quæ ex fide & charitate quoque procedunt. Quod enim hic de operum dignitate ſermo ſit, manifeſtum eſt ex ſequentibus, vbi inter cætera ait: v. 15. *Bonorum enim laborum glorioſus eſt fructus;* fructum ſcilicet intelligens mercedem immortalitatis.

v. 7. *Fulgebunt iuſti, & tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent.* Verba iſta duas dotes corporum glori-
D ficatorum declarant, claritatem, & agilitatem. Vide Ianſenium. Græcè ſonat; *tanquam ſcintillæ in ſtipula.*

v. 13. *Felix eſt ſterilis & incoinquinata, quæ neſciuit thorum in delicto; habebit fructum in reſpectione animarum ſanctarum.* Vix vllus locus eſt æquè manifeſtus in veteri Teſtamento ad commendationem perpetuæ caſtitatis. Vetus enim Teſtamẽtum alioqui felices prædicabat fœcundos, & infelices ſteriles. Sed hic velut præco noui Teſtamenti, ſteriles & ſpadones (ſeu, vt Græca habent, eunuchos) præfert fœcunditati. Intelliguntur enim non qui natura ſteriles, ſed qui voluntatis electione; neque eunuchi ſic nati, aut ab hominibus facti, ſed de quibus Chriſtus in Euangelio Matth. 19. *Qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum Dei.*
E Prærogatiuam autem eorum in regno cælorum declarat Sapiens cum addit: *Dabitur illi fidei donum electum, & ſors in templo Dei acceptiſſima;* ſcilicet præ alijs. Cui ſimile eſt, quod Iſaias item Euangelicus Propheta de eunuchis talibus dicit cap. 56. *Dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, & nomen melius à filijs & filiabus; nomen ſempiternum dabo eis, quod non peribit.*

CAP. IV.

v. 7. **I**VSTUS *ſi præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.* Intelligitur in aliquo ſaltem refrigerio; nempe cap. præced. dicuntur iuſti eſſe in manu Dei,& in pace,hoc eſt in ſecuritate ſalutis,etiam hi qui morte præoccupati purgantur in purgatorio. Orat tamen adhuc Eccleſia eos transferri ad locum refrigerij, illius,ſcilicet vbi nullus eſt dolor.

v. 11. *Raptus eſt,ne malitia mutaret intellectum eius,aut ne fictio deciperet animam eius.* Poteſt ergo iuſtitia ſemel habita amitti, quod negant ſectarij noſtri temporis. Sequitur etiam non eſſe hominem certum de perſeuerantia, cum poſſit eius intellectum malitia mutare,quod item negant. Rationem autem huius mutabilitatis & incertitudinis addit Sapiens, dicens: *Faſcinatio enim nugacitatis obſcurat bona, & inconſtantia concupiſcentiæ tranſuertit ſenſum ſine malitia.* Græcè eſt νοῦν ἄκακον, id eſt,mentem integram, ac malitiæ expertem. Quibus verbis duæ rationes huius mutabilitatis inſinuantur;ſcilicet,hinc impugnans concupiſcentia, inde in eo quod dicit (*tranſuertit*) volubilitas liberi arbitrij.

v. 16. *Condemnat autem iuſtus mortuus viuos impios.* Simile eſt illud Matth. 12. *Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio, & condemnabunt generationem iſtam.* Condemnabunt ſcilicet ſui comparatione. Etenim etſi quidam iuſti in extremo die iudicabũt cum Chriſto aſſeſſoria dignitate iuxta illud: *Vos qui reliquiſtis omnia & ſecuti*[illegible]*e, ſedebitis ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim* [illegible]*bus Iſraël,* Matth. 19. quidam tamen, teſte Auguſtino,cum ea dignitate non iudicabunt,ſed tantum miſericorditer erunt iudicandi; ex quorum tamen comparatione etiam impij iuſtè condemnabuntur. Porrò verba iſta Sapientis de Enoch intelligenda non ſunt, ſicuti præcedentia illa, *Placens Deo factus eſt dilectus*, & ſequentia de illo certum eſt intelligi; Nam, vt Apoſtolus ait Hebr. 11. *Fide Enoch tranſlatus eſt, ne videret mortem.* Itaque non poteſt computari inter iuſtos mortuos; ſed referuntur hæc verba ad quemcumque iuſtum, qui iuuenis moritur, de quo cœperat dicere v. 7. *Iuſtus autem ſi morte præoccupatus fuerit in refrigerio erit.* Vide noſtrum comment. cit. loco ad Hebr. 11.

CAP. V.

v. 4. **N**OS *inſenſati vitam illorum æſtimabamus inſaniam, & finem illorum ſine honore.* Quod homines impij & carnales vitam iuſtorum & piorum reputent eſſe inſaniam, nihil ſanè mirum. Id enim neceſſariò conſequens eſt ex ſtudijs eorum. Carnales enim ſectantur quæcumque carni & ſenſibus grata ſunt,voluptates,opes,honores;Qui autem ſecundum Deum viuunt eadem contemnunt. Proinde homini carnali videtur inſaniæ ſimile contemnere ea,quæ grata & iucunda ſunt ſenſibus; ſectari autem humilitatem, abſtinentiam ab omni corporea voluptate, aliaque huiuſmodi. Vnde Petrus de impijs: *In quo admirantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confuſionem.* Porrò quod ſerui Dei ab hominibus carnalibus inſani appellati ſint, multis quoque alijs locis teſtatur ſcriptura ſacra. Sic principes Iſraël 4. Reg. 9. de propheta quodam dicebant ad Iehu: *Quid venit inſanus iſte ad te?* Et Feſtus ad Paulum Act. 26. *Inſanis Paule: multæ te literæ ad inſaniam conuertunt.* Talia ſunt inſenſatorum de ſanctis iudicia. Vnde & infructuosè tandem pœnitentes hic dicunt: *Nos inſenſati vitam illorum æſtimabamus inſaniam. Et ecce quomodo computati ſunt inter filios Dei &c.*

A v. 26. *Ergo errauimus à via veritatis; & iuſtitiæ lumen non luxit nobis, & ſol intelligentiæ non eſt ortus nobis.* Ex his verbis argumentum ſumitur ad oſtendendum non omnibus hominibus dari à Deo ſufficientem gratiam. Nam ſi omnibus ſufficiens gratia datur, conſequens erit omnibus lucere lumen iuſtitiæ. Et falſum erit illud Domini in Euangelio Ioan. 6. *Nemo poteſt venire ad me,niſi pater meus,qui miſit me,traxerit eum.* Neque enim quiſquam dicet omnes trahi; Nam ipſo tractu Patris ad Chriſtum venitur. Sunt ergo aliqui quibus non lucet lumen iuſtitiæ. Neque tamen excuſationem habent de peccato infidelitatis & impietatis, quia quicquid mali ab ijs committitur, non neceſſitate, ſed libera committitur voluntate. Quomodo autem illud intelligendum ſit Ioan. 1.
B *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, vide ſuo loco explicatum. Sanè D. Auguſtinus ſerm. 4. de S. Ioanne Baptiſta docet ex his verbis Sapientis, Chriſtum,qui eſt Sol iuſtitiæ,non omnibus ortum eſſe. Et concione 3. in pſal. 103. negat impijs ortum eſſe; ſed ijs ſolis qui intelligunt Chriſtum. Et dicit non eſſe ſimile de ſole viſibili,qui oritur ſuper bonos & malos.

v. 7. *Laſſati ſumus in via iniquitatis ---- & ambulauimus vias difficiles.* Scilicet, ſępè magnis laboribus & moleſtijs, terroribus & timoribus ſuas emunt voluptates impij; quas inſuper plærumque ſequitur carnifex conſcientia; At iuſtis magna eſt animæ ſecuritas; *Et ſecura mens quaſi iuge conuiuium:* Prouer. 15. v. 15. denique ſerena conſcientia velut paradiſus volupta-
C tis. Itaque etiam in medijs afflictionibus magnam habent conſolationem iuſti; tum ex conſcientia rectè factorum, tum ex amicitia Dei, tum ex ſpe retributionis æternæ, quorum omnia contraria ſunt in impijs.

CAP. VI.

v. 6. & 7. **I**VDICIUM *duriſſimum in his qui præſunt, fiet. Exiguo enim conceditur miſericordia; potentes autem potenter tormenta patientur, fortioribus autem fortior inſtat cruciatio.* Sententiæ ſunt meritò extimeſcendæ omnibus, qui in principatu, aut pręfectura ſunt conſtituti, ſiue politica, ſiue eccleſiaſtica. Sed *quæritur*, quæ ſit ratio, quare potentes grauius punientur,
D quam plebei & priuati homines; cum Deus perſonam hominis,& potentiam vel dignitatem non aſpiciat, ſed tantum expendat operis qualitatem? Vnde hic etiam ſubditur: *Non ſubtrahet perſonam cuiuſquam Deus.* Ad quod *reſpondetur*, duplicem eſſe rationem, quare potentes potentius punientur,& quare eorum grauiora ſint peccata. *Vna*, quia ad eos pertinent maiora & præſtantiora virtutum officia, quam ad priuatos; nempe remp. adminiſtrare, ius dicere, leges præſcribere, præuaricatores punire, bonos præmijs afficere. Quanto autem officium virtutis præſtantius, tanto eius tranſgreſſio grauior eſt. Ideoque hac parte grauius peccant principes, quam homines priuati in ſua priuata adminiſtratione. *Altera ratio* eſt,
E quia circumſtantia perſonæ ſæpè redundat in ipſum opus, ſi perſona publica ſit & magnum ſcandalum naſcatur ex eius delicto. Ita ſi Epiſcopus aut ſacerdos graue aliquod delictum committit, maximè ſi pluribus innoteſcit, grauius eſt, quam ſi priuatus aliquis aut laicus idem faceret. Vnde quidam: Iocus, blaſphemia eſt in ore ſacerdotis.

Porrò quod dicitur; *Exiguo conceditur miſericordia,* Miſericordia vocatur minor pœna,non autem quod aliqui damnati infra meritum puniantur.

v. 8. *Quoniam puſillum & magnum ipſe fecit, & æqualiter ei cura eſt de omnibus.* Difficultatem habet quo-

modo

modo dicatur (*æqualiter*) cum conſtet Deum non omnibus ęqualiter prouidere, neque omnibus æqualem gratiam largiri ad ſalutem conſequendam; ſed alios miſericorditer eripere ex maſſa perditionis; alios iuſto iudicio in ea relinquere: idque pertinere ad occulta eius iudicia? *Reſpondetur.* Græcè non eſſe (*æqualiter*) ſed ὁμοίως id eſt, ſimiliter. Quamquam ſi (*æqualiter*) legatur, commodum quoque habeat ſenſum. Intelligitur enim hoc loco prouidentia Dei, non quæ reparationem hominis ſpectat, quæ eſt veluti conſequens prouidentia; ſed prouidentia antecedens, quæ reſpicit primam hominis, & omnium rerum conditionem. Hoc enim modo æqualiter eſt Deo de omnibus cura, ſicut teſtatur Apoſtolut, 1. ad Timoth. 2. quod Deus omnes homines velit ſaluos fieri; voluntate nimirum antecedente; quę primam naturæ conſtitutionem & inſtitutionem reſpicit, cum alioqui voluntate cõſequente ex maſſa perdita alios ſeparet ſaluandos, alios relinquat perituros. Vel *dicendum*, quod Sapiens hac ſententia velit tantum à Deo remouere acceptionem perſonarum, in retributione pręmiorum & ſuppliciorum. Id enim potiſſimum agitur in antecedentibus & conſequentibus.

v. 24. *Quid eſt autem ſapientia, & quemadmodum facta ſit, referam.* Merito quæri poteſt, de qua Sapientia loquatur? an de creata, an de increata? Capite ſequenti multa dicuntur, quæ tantum competunt in ſapientiam increatam. At quia hìc dicitur (*quemadmodum facta ſit*) id propriè de ſapientia increata intelligi non poteſt. Item hoc cap. & ſeq. multa dicuntur quæ propriè tantum ad creatam ſapientiam videntur pertinere. Itaque videtur author primario de creata ſapientia, eiuſque acquiſitione loqui; per occaſionem autem inſerere quædam de ſapientia increata, quæ fons eſt ſapientiæ creatæ; hæc enim illius participatio quædam eſt; quomodo Ioannes in epiſtola ſua prima commendans charitatem fraternam, quæ vtique creata eſt, meminit etiam cap. 4. charitatis increatæ, dicens ſemel & iterum: *Deus charitas eſt.*

CAP. VII.

v. 1. S*Vm quidem & ego mortalis homo ſimilis omnibus.* Quamuis non ſit veriſimile Salomonem huius libri authorem eſſe, cum ſtylus planè redoleat Græcam eloquentiam, vt Hieron. teſtatur; Et Aug. libr. 17. de ciuit. Dei cap. 20. dicit doctiores non dubitare, Sapientiæ & Eccleſiaſtici libros, non eſſe Salomonis; tamen quæ hoc cap. & ſequentibus duobus habentur, omninò dicta videntur ex perſona Salomonis. Narrat enim quomodo ad tantam ſapientiam peruenerit & oratio illa cap. 9. prorſus in perſona Salomonis dicitur.

v. 2. *Decem menſium tempore coagulatus ſum in ſanguine.* Quidam putant hoc de Salomone dici peculiariter, & non ita paſſim omnibus conuenire. Nam plærumque fœtus nouem menſibus tantum geſtatur. Imò & partus Chriſti non fuit niſi nouem menſiom à conceptu, quemadmodum patet ſupputanti à die Annonciationis vſque ad diem Natiuitatis, id eſt, à 25. Martij vſque ad 25. Decembris. Sed dicendum nihil hìc de Salomone dici peculiare, quod ſatis clarum eſt, ex ijs quæ præcedunt, & ſequuntur. Significat enim qui hæc loquitur, ſe habuiſſe originem, conceptum & natiuitatem ſimilem cæteris hominibus. Dicit enim prius; *Sum quidem & ego mortalis homo ſimilis omnibus*; Et poſteà: *Et ego natus accepi communem aërem &c.* Igitur quod de decem menſibus dicit, commune omnibus aut plęriſque vult eſſe. Sed oportet aut intelligere menſes lunares, ſicut veteres multi computabant, non communes, qui lunaribus ſunt paulò longiores: aut intelligendi ſunt menſes non integri, ſed ita, vt homo naſci intelligatur in menſe decimo. Itaque ſi ſupputemus verbi gratia à 25. Martij vſque ad 25. Decembris, inueniemus menſes lunares nouem, & dies nouem: atque ita ſynechodochice menſes decem: Sic & poëta: Ecloga 4. *Matri longa decem tulerunt faſtidia menſes.* Quomodo autem Ariſtoteles lib. 7. de animalibus dicat hominem poſſe naſci decimo & vndecimo menſe, alibi magis quam hic eſt diſquirendum.

v. 20. *Vim ventorum, & cogitationes hominum.* Intellige eo modo, quo dicit idem Salomon, in cuius perſona hæc ſcribuntur. Prouerb. 27. v. 19. *Corda hominum manifeſta ſunt prudentibus.* Et ſanè ipſe declarauit hanc ſuam ſapientiam in iudicio duarum meretricum, de quo 3. Regum 3.

v. 21. *Et quæcumque ſunt abſconſa & improuiſa didici.* Poſt enumerationem ſingulorum vniuerſim concludit, ſe omnia naturæ ſecreta perdidiciſſe. Cuius occaſione *quæri poteſt*, vtrum ergo parem cum primo homine Salomon acceperit rerum totius naturæ ſcientiam? Hoc enim ſignificari videtur his verbis, poſt ea quæ præcedunt, in quibus nihil videtur prætermiſſum. Sed *reſpondetur*, quod vniuerſa didicit, id eſt, quod de vniuerſis ſcrutatus eſt, & diſputauit; ſicut hoc ipſum explicat Scriptura 3. Regum 4. in fin. & cap. 1. & 2. Eccleſiaſtæ: non autem quod omnium ſcientiam plenam ſit aſſecutus. Cęterum quam perfecta fuerit Adami ſcientia oſtendimus in 2. ſentent. diſt. 23.

v. 22. *Eſt enim in illa, ſpiritus intelligentiæ, ſanctus, vnicus, multiplex.* Probabilius hic locus exponitur, vt ſpiritus intelligentiæ dicatur vnicus ſimul, & multiplex. *Vnicus*, id eſt, vnigenitus (id enim vox Græca ſignificat) vel quia Filius Dei, qui eſt Sapientia Patris, vnigenitus eſt: vel quia quicquid de illo ſpiritu participatur ab homine, vnum eſt genere, ſeu origine; vtpote à Deo authore profectum. *Multiplex* verò, quia idem intelligentiæ ſpiritus, circa multa; id eſt, omnia, quæcumque ſunt intelligẽda, verſatur; ipſum hominem rerum plurimarum cognitione imbuit. Et hunc ſenſum, ea quæ proximè præcedunt, omnino exigere videntur.

v. 24. *Omnibus enim mobilibus mobilior eſt ſapientia.* Tribuitur hoc ſapientiæ, nempe quod per omnia extendat & diffundat ſe eius operatio; quodque omnibus rebus motum & actionem tribuat, ipſa in ſe immobilis permanens. Exponit idipſum Sapiens initio capitis ſequentis, dicens: *Attingit ergo à fine ad finem fortiter &c.* Huc pertinet, quod Plato dixit Deum ſeipſum mouere, ſcilicet, vt D. Thomas explicat parte 1. q. 9. art. 1. ad 1. quia per ſe agit & mouet, non motus ab alio principio.

CAP. VIII.

v. 1. A*Ttingit à fine vſque ad finem fortiter, & diſponit omnia ſuauiter.* Scilicet Deus omnes alias cauſas mouet, & ad operationes ſuas applicat, adeoque prius natura, etſi non prius tẽpore, effectus omnes cauſarum ſecundarum ipſe producit; ſed ſuauiter, hoc eſt ſecundum rationem ipſius cauſæ ſecundæ. Vide ad Eſther 15. *Conuertit Deus ſpiritum regis.*

v. 19. *Puer autem eram ingenioſus, & ſortitus ſum animam bonam. Et cum eſſem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* Illud (*magis*) refertur non ad (*bonus*) propriè, ſed ad id quod ſequitur (*veni*). Ita enim

Græcè ſonat: Magis autem, cum eſſem bonus, veni ad corpus incoinquinatum. q. d. Cum eſſem bonam ſortitus animam, inſuper etiam ſortitus ſum corpus incoinquinatum. Sed *quæritur* quomodo hæc non repugnent fundatiſſimæ fidei de peccato originali, qua credimus animam cuiuſlibet hominis, ſimul vt creatur, in corpus infundi, adeoque in ipſa infuſione maculari peccato. Id ſi verum; quomodo iſte dicit ſe animam accepiſſe bonam, & ſimul veniſſe in corpus incoinquinatum, ſeu mundum? Auguſtinus lib. 10. de Geneſ. ad lit. cap. 17. accommodat ad Chriſtum, cui dubium non eſt iſta competere. Ipſe enim ſolus ſortitus animam omni modo bonam; ipſe ſolus venit ad corpus omni modo incoinquinatum.

Verum ex cap. præcedenti conſtat, non poſſe ad literam hæc de Chriſto intelligi quia ibi v. 2. is qui hîc loquitur dicit ſe coagulatum in ſanguine ex ſemine hominis, ſeu viri, vt Græca habent, quod in Chriſtum nullo modo conuenit, quod & Auguſtinus eodem loco obſeruauit. Itaque dicendum animam bonam hoc loco intelligi non bonitate morali, aut gratiæ iuſtificantis, ſed bonitate naturali; quæ eſt quædam ad multas virtutes morales, in quibuſdam hominibus, diſpoſitio; ex quo dicuntur eſſe bona indole, & bonas habere propenſiones. Sic Iob. cap. 31. dicit quod de vtero egreſſa ſit ſecum miſeratio. Corpus autem incoinquinatum intelligitur liberum à defectibus corporis, cum quibus multi alij naſci ſolent, id eſt, corpus pulchrum, ſanum, robuſtum.

v. 24. *Et vt ſciui, quoniam aliter non poſſem eſſe continẽs, niſi Deus det &c.* Pro (*continens*) Græcè eſt ἐγκρατὴς. Quæ vox etſi ſæpè ſignificat eum, qui voluptatum eſt continens ſeu abſtinens; tamen etiam pro eo qui compos ſit alicuius rei, eamque obtinet, eaque potitur, accipi poteſt. Neque ea acceptio à ſacris literis aliena eſt. Ita ἐγκρατὴς accipitur Eccle. 27. vbi dicitur: *Vir peccator continens erit illorum*, ſcilicet irę & furoris. Neque enim ita continens erit iſtorum vir peccator, ſicut quis voluptatum dicitur continens, vt ab ijs abſtineat, ſed potius, vt iræ & furori ſit obnoxius. Et Eccle. 6. *Et continens factus* (ſcilicet ſapientiæ) *ne derelinquas eam.* Itaque ſenſus huius loci eſt; *Vt ſciui quoniam aliter non poſſem eſſe continens, &c.* id eſt, cum viderem ſapientiam mihi adeo neceſſariam, & tamen ſcirem me non alia ratione poſſe ſapientiæ compotem fieri, niſi Deo dante: adij Dominum &c. De ea enim ſola in antecedentibus & ſequentibus eſt ſermo, & nihil ſpeciatim de virtute caſtitatis. Accommodatur tamen non malè etiam ad virtutem illam; ſcilicet quatenus ſapientia de qua hîc ſermo eſt, continet ſimul fidem, ſpem, & charitatem, ac proinde omnem virtutem vt dictum eſt ſupra cap. 1. v. 4. Confer Eccle. 26. 20.

CAP. IX.

v. 4. ET *noli me reprobare à pueris tuis.* Nota primo, Non ergo certus erat ſe prædeſtinatum ad ſalutem. Iterum quæret quis, An Salomon hac parte orationis ſuæ fuerit exauditus? Si ſic; An ergo ſaluatus? An dici poteſt hactenus eum exauditum, quia hoc ad tempus conſecutus eſt, vt non abijceretur; poſteà graui ſua culpa commeritum, vt reprobaretur, id eſt, vt ad effectum perduceretur ab æterno facta reprobatio. Sed vide plenius de hoc diſputatum 3. Regum. 11.

v. 14. *Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentię noſtræ.* Rationem his verbis reddit Sapiens, quare homini tantopere neceſſaria ſit ſapien-
A tia; videlicet, quia cogitationes mortalium timidæ ſunt, propter incertitudinem euentus, & ſimul incertæ ſunt prouidentię noſtræ, id eſt, conſilia noſtra, quibus de rebus agendis deliberamus. Ideo ergo in omnibus opus habemus directione diuina, per ſapientiam ab eo acceptam. Poteſt hic locus quoque proferri contra hæreticos noſtri ſæculi, qui omnimodam ſecuritatem ſibi ſuiſque pollicentur, & nihil timendum, vel iram Dei, vel offenſam vel ſupplicium gehennæ.

v. 15. *Corpus quod corrumpitur aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit ſenſum multa cogitantem.* Græcè ſic: Terrenum tabernaculum deprimit mentem plenam curarum. Auguſt. libr. 13. de ciuit. cap. 16. oſtendit qua ratione corpus animam aggrauet. Ne-
B que enim putandum eſt animam propter peccata aliqua præcedentis alicuius vitæ detruſam eſſe in corpus, velut in carcerem, ſicut opinatus eſt Plato cum ſuis, & poſt eum quoque Origenes; ſed longè alia ratione corpus quod corrumpitur, aggrauat animam; de quo ſic Auguſtinus dicto loco: Corpus, inquit, corruptibile aggrauat animam. Vtique addendo (corruptibile), non qualicumque corpore, ſed quale factum eſt ex peccato, conſequente vindicta, perhibuit animam aggrauari. Quod etiam ſi non addidiſſet, nihil aliud intelligere deberemus. Sic ille.

Quæret aliquis, An quia corpus corruptibile aggrauat animam, dicendum ſit animam habere cauſam peccati ex corporis conſortio? Et vtrum caro
C corruptibilis ſit vitiorum omnium cauſa, vt Plato voluit? Ad hoc Auguſt. lib. 14. de ciuit. cap. 3. *reſpondet* corporis corruptionem non eſſe cauſam primi peccati animæ, ſed pœnam potius. Neque enim primitus corpus corruptibile animam fecit peccatricem; ſed anima peccatrix carnem reddidit corruptibilem. Imò ſi anima iungeretur carni, etſi corruptibili, quæ tamen ex Adam non eſſet propagata; ea pateretur quidem corruptibile corpus, ſed peccato non eſſet obnoxia, neque ex corpore ad peccatum inclinata. Tantum ergo ſignificatur, quod corruptio corporis ſit pœna peccantis animę.

CAP. X.

D v. 1. HÆc *illum qui primus formatus eſt à Deo, cuſtodiuit, & eduxit à delicto ſuo.* Primos homines per pœnitentiam peccati ſui veniam & ſalutem conſecutos eſſe, ac pręcipuè protoplaſten Adam, tam conſtans eſt Eccleſię totius ſententia, vt hæretici iam olim habiti fuerint, qui illorum ſaluti contradicerent, quales fuêre Encratitæ & Tatiani. De quibus Irenæus libr. 3. c. 33. & ſeqq. & poſt eum Epiphan. & Philaſtrius in hæreſi eorundem, item Auguſt. hæreſi 25. qui etiam libr. 2. de pecc. merit. & remiſſ. cap. 34. de vtroque primo parente id meritò credi dicit.

v. 2. *Et dedit illi virtutem continendi omnia.* Senſus eſt, Dedit illi imperium ſuper omnia, dedit ei pote-
E ſtatem dominandi omnibus. Id enim vox Græca ſignificat. Accepit autem primus homo hoc imperium à Deo in ſtatu innocentiæ, quando dictum eſt ei & coniugi Euæ; *Creſcite & multiplicamini, & dominamini piſcibus maris, & volatilibus cęli, & vniuerſis animantibus quæ mouentur ſuper terram.* Geneſ. 1. Imminutum quidem eſt imperium hoc poſtea per peccatum, non tamen omninò perijt. Nam Geneſ. 9. rurſum dictum eſt: *Creſcite & multiplicamini, & replete terram. Et terror veſter ac tremor ſit ſuper cuncta animantia.* Vbi cum iam non dicitur: *Dominamini cunctis*, vt ante peccatum dictum fuerat, ſed tantum; *Terror veſter*

ſit ſuper

ſit ſuper cuncta, innuitur, quod ſicut homo peccando inobediens factus eſt Deo; ita meritò & beſtiæ, quæ naturaliter homini parere deberent, eidem rebelles, & multæ etiam noxiæ, factæ ſint, ita vt tamen hominis terror ſuper omnia adhuc manſerit.

v. 7. *Et incerto tempore fructus habentes arbores, & incredibilis animæ memoria ſtans figmentum ſalis.* Græca hoc modo: *Imperfectis temporibus fructiferentes plantæ, & incredulæ, ſeu non credentis animæ monumentum ſtans ſtatua ſalis.* Quæ quid ſignificent, vide ad Gen. 19.

v. 10. *Et oſtendit illi regnum Dei & dedit illi ſcientiam ſanctorum.* Tunc ſcilicet Iacob patriarchæ oſtendit Deus regnum cæleſte, quando vidit ſcalam erectam in cælum, & Angelos Dei aſcendentes, & deſcendentes: quando ipſe ait Geneſ. 28. *Terribilis eſt locus iſte, non eſt hic aliud niſi domus Dei & porta cæli.* Tunc *& dedit illi ſcientiam ſanctorum*, facta ſcilicet per ſomnium myſteriorum cæleſtium reuelatione.

CAP. XI.

v. 18. **O***Mnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuiſa.* Græcè, ἐξ ἀμόρφου ὕλης, ex informi materia. Si intelligas materiam primam, ea non tempore, ſed natura tantum præceſſit orbem terrarum, Græcè τὸν κόσμον, id eſt, mundum, qui & Græcè & Latinè ab ornatu nomen accepit, q. d. Sapiens, Deum hoc ornatiſſimum vniuerſi corpus finxiſſe ex rudi & informi materia. Poteſt etiam materiæ nomine intelligi cęlum, & terra, vti primo die creata ſunt, quando *terra adhuc erat inanis & vacua*, vt dicitur Geneſ. 1. *& tenebræ erant ſuper faciem abyſſi*, & cælum nec lumen, nec ſtellas habebat; qui ornatus tandem acceſſit diebus ſequentibus. Sic & ad Hebr. 11. *Vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent.* Vide ibidem noſtrum comment. & annot. Gen. 1.

v. 24. *Sed miſereris omnium, quia omnia potes, & diſſimulas peccata hominum propter pœnitentiam.* Intelligendum Deum omnium miſereri, ita tamen vt non contrarietur ei quod ſupra dictum eſt cap. 5. v. 6. *Iuſtitiæ lumen non illuxit nobis, & ſol intelligentiæ non eſt ortus nobis.* Oratio quoque Eccleſiæ ſolis electis tribuit dicens: *Omniumque miſereris, quos tuos fide & opere futuros eſſe prænoſcis.* Vide etiam D. Thomam in epiſt. ad Rom. cap. 11. lect. 4. vbi dicit Apoſtolus. *Concluſit Deus omnia ſub peccato, vt omnium miſereatur.* Quo loco ſanè intelligitur miſericordia perducens ad ſalutem, & proinde nullo modo de omnibus omnino hominibus accipiendum, ſed de generibus hominum, Iudæorum ſcilicet & gentilium, vt patet ex Apoſtoli diſputatione.

Interim poteſt etiam quodam modo id quod hîc dicit Sapiens intelligi de bonis naturæ, & de auxilijs externis, vt maximè eſt mundi pulchritudo ex qua Deum cognoſci poſſe docet capite 14. Qui intellectus confirmatur quoque ex probatione ſequenti: *Diligis enim omnia quæ ſunt.* Sed inde nullo modo conſequens eſt omnibus hominibus dari ſupernaturale quoddam auxilium, ſed videtur Sapiens velle docere ea probatione, Deum per ſuam bonitatem omnibus naturis prouidere bona, ſecundum ſuum ſtatum & modum. Prouidet autem hoc pacto hominibus; imprimens eis legem naturæ, & ad eam ſeruandam ſubinde excitans. Item præbens eis pulcherrimum ſpectaculum corporalis creaturę, cæleſtium & terreſtrium, quod eos meritò excitet ad inueſtigandum & laudandum authorem. Item benefaciens de cælo, dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda eorum. Per hæc enim affirmat Apoſtolus Actor. 14. Deum non ſine teſtimonio ſemet-

A ipſum reliquiſſe. Verum quia natura humana, per peccatum corrupta eſt; ideò hæc teſtimonia ſine alio ſpeciali auxilio (quod non omnibus hominibus datur, vt patuit ſuprà c. 5. v. 6.) ad Deum glorificandum, & mandata eius ſeruanda, non ſufficiunt.

v. 25. *Et nihil odiſti eorum quæ feciſti.* Conuincitur hinc malum non eſſe à Deo, contra Manichæos, & Caluinum dicentem Deum etiam eſſe authorem proditionis Iudæ. Nam paſſim ſcriptura teſtatur Deum odiſſe iniquitatem, & peccatum. Vide plenius ad illud pſalm. 5. *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

CAP. XII.

B v. 2. **I***Deoque eos qui exerrant, partibus corripis.* Pridem quædam exemplaria legebant; *Qui errant ex partibus, corripis*, vt referretur etiam illud (*ex partibus*) ad præcedentia. Sed rectè biblia Sixtina præpoſitionem ſuſtulerunt, & illud (*partibus*) diſtinguendo retulerunt ad ſequentia. Sic enim ſonant Græca: *Delinquentes, paulatim corripis.*

v. 3. *Illos enim antiquos inhabitatores terræ ſanctæ tuæ.* Vocat inhabitatores terræ ſanctę, id eſt, illius terræ quæ poſtea ſancta cognominata eſt propter populum Dei, in ea habitantem & verum Dei cultum, qui in ea vigebat. Multò magis terra ſancta cœpta eſt dici à Chriſtianis, poſtquam in ea ſanctus ſanctorum humanâ carne indutus, conuerſatus, paſſus &

C mortuus eſt. Ceterum ex hoc loco, vbi Iudæam author vocat terram ſanctam; argumentum accipitur hunc librum ſcriptum eſſe poſt captiuitatem Babylonicam. Neque enim vſquam ante id tempus legimus terram illam fuiſſe ſanctam appellatam; poſteà verò ſic; vt 2. Machab. 1. v. 7. vbi dicitur: *Ex quo receſſit Iaſon à ſancta terra.* Quin nec Ieruſalem ante captiuitatem legitur vocata ciuitas ſancta, ſed demum poſt captiuitatem, vt Dan. 3. & 9. item 2. Eſdræ 11. ſemel & iterum, 1. Machab. 2. 2. Machab. 1. 2. & 15. Matth. 4. & 27. & alibi.

v. 8. *Et miſiſti anteceſſores exercitus tui veſpas.* Satis manifeſtum eſt hæc de certo genere animalium intelligi, non de timoris aculeis, vt quidam in Deuteronomio c. 7. 20. locum exponunt. Nam & hoc eodem capite dicit eos per minuta animalia, quæ cole-

D bant, punitos fuiſſe.

v. 10. *Et quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum.* *Quæritur* quomodo cum hac ſententia conſiſtat, quod paulo ante præceſſit, Deum illis dediſſe locum pœnitentiæ? Neque enim locum pœnitentię habet, cuius cogitatio mala in bonum mutari non poteſt. Imò hoc eodem capite poſteà dicitur: v. 20. *Dans tempus & locum, per quæ poſſent mutari à malitia.* Contraria enim videntur, poſſe, & non poſſe mutari. Poſſet vno verbo *reſponderi*, potuiſſe mutari malitiam eorum ſubueniente gratia Dei, non potuiſſe autem ex ſola hominis voluntate ſine Dei gratia. Poteſt tamen *& aliter reſponderi*, &, vt apparet, conuenientius, ad locum præſentem. Quod enim

E ait: *Non poterat mutari cogitatio illorum*, intelligendum eſt non de eo quod abſolutè eſt impoſſibile, ſed de eo quod admodum difficile eſt, ſicut dicimus impoſſibile eſſe vt diuturna aliqua & praua conſuetudo in populo mutetur, id eſt, admodum eſſe difficile. Sic Chriſtus in Euangelio, dicit impoſſibile eſſe diuites qui in pecunijs confidunt, intraturos in regnum cælorum. Et propheta Ierem. cap. 13. v. 23. dicit: *Si poteſt Æthiops mutare pellem ſuam, & pardus varietatem ſuam; & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malè.*

A v. 15. *Ipſum quoque, qui non debet puniri, condemnare, externum æſtimas à tua virtute.* Liranus legit, (*condemnas, & externum æſtimas*). Et exponit hoc modo: Aliquando, qui puniri non debet, id eſt, innocentem, *condemnas*, id eſt, punis ad patientiæ probationem, & *externum æſtimas*, id eſt, æſtimari permittis, à tua virtute, ſicut eſtimatus fuit Iob ab amicis, & habitus tanquam peccator. Sed ea lectio planè vitioſa eſt, & legendum ſicut meliores codices ſemper habuerunt, conformiter Græcis, per infinitiuum (*condemnare*) & non in indicatiuo (*condemnas*) Senſus ergo eſt. Condemnare eum, qui non debet puniri, id eſt, qui damnatione dignus non ſit, id à tua virtute, à tua iuſtitia & dignitate alienum & exterum eſt. q. d. ſolos eos deputas æternis ſupplicijs, qui peccatis ſuis hoc commeruerunt. Inuenitur tamen quoque & exponitur prior illa lectio apud Gregor. lib. 3. Moralium cap. 11. de Chriſto, qui innocens paſſus eſt pro nocentibus. Vnde liquet mendum eſſe antiquum.

v. 18. *Subeſt enim tibi cum volueris poſſe.* Simile illud leproſi Matth. 8. *Si vis potes me mundare.* Non ſignificatur Deum non alia poſſe quam quæ vult, ſed tantæ eſſe potentiæ vt quidquid voluerit, ſtatim exſequatur. Intelligit enim poſſe cum effectu.

CAP. XIII.

v. 4. *Aut ſi virtutem & opera eorum mirati ſunt, intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit fortior eſt illis.* Agit contra eos qui ſolem & lunam, & alias creaturas Deos putauerunt, docetque Sapiens, quomodo potius ex creaturis deueniri debeat in cognitionem ipſius creatoris; Videlicet, quia dum in vnaquaque creatura conſideramus id quod in ea excellit, ſiue ſit ſpecies, hoc eſt pulchritudo; ſiue potentia & efficacitas operandi, ſiue quid aliud, ſemper debeamus, argumento ducto ab effectu ad cauſam, diſcere, quanto ergo ſit ille pulchrior, ſapientior & potentior, qui hæc omnia condidit? Neque hoc modo in primam Dei cognitionem deducendi ſunt tantum infideles; verum etiam ipſi Chriſtiani hac eadem via ſuam fidem de vno Deo optimo maximo, ſubinde renouare debent. Verbi gratia, ſi quam creaturam valdè pulchram & elegantem vident, mox cogitare, quam pulcher ſit ſupremus ille opifex, qui illam fecit. Ita fiet, vt oblectatio, quæ ex creatura ſumitur, in Deum terminetur. Et interim fides noſtra quam de Dei excellentia habemus, eiuſmodi cogitationibus per res creatas in nobis exerceatur.

v. 5. *A magnitudine enim ſpeciei & creaturæ, cognoſcibiliter poterit creator horum videri.* Pro (*cognoſcibiliter*) Græcè eſt ἀναλόγως, id eſt, analogicè. Et ſic interpretantur Chryſoſt. Cyrillus & Gregor. in Moralibus vt ſenſus ſit: Ex magnitudine enim, & ex ſpecie, id eſt, pulchritudine rerum creatarum poterit per analogiam quandam ipſe Deus cognoſci, qui eſt earum rerum author & opifex. *Analogicè*, id eſt, mutua quadam collatione. Quod fit modo ſupradicto dum videlicet effectum comparamus cum cauſa efficiente; opus cum opifice, & ratiocinamur hoc modo: Præſtans eſt opus, igitur præſtantior ipſe opifex. Chryſoſt. hom. 9. ad populum Antiochen. ita habet: Ex magnitudine & pulchritudine creaturarum proportionabiliter (ita interpres reddit) ipſarum author conſideratur.

CAP. XIV.

v. 7. *Benedictum eſt enim lignum per quod fit iuſtitia.* Ad literam hoc intelligitur de arca Noë. De ea enim ante dixerat, quod tempore diluuij ſpes orbis, id eſt, Noë cum filijs, ad ratem, id eſt, arcam, confugiens remiſerit ſæculo ſemen natiuitatis; quæ arca manu Dei erat gubernata. De eadem ergo ſubiungit. *Benedictum eſt enim lignum per quod fit iuſtitia.* Et ſenſus eſt, Benedictum & merito prædicandum eſt illud lignum, id eſt, arca ex lignis facta, per quam fit iuſtitia, id eſt, quæ aptata fuit in iuſtum & legitimum vſum; videlicet, vt malis diluuio pereuntibus, Noë iuſtus cum ſemine ſuo in arca ſeruaretur. B Id enim iuſtum erat; iuſtum ſeruari, impios perire. *Myſticè*, aptiſſimè accommodatur ad lignum crucis Chriſti, cuius quædam figura præceſſit in arca, quæ hîc lignum vocatur. Nam ſicut tunc toto mundo pereunte, ſoli illi ſeruati ſunt, qui ad lignum illud confugiebant; ita omnes illi pereunt in æternum, qui non confugiunt ad ſalutem in ligno crucis propoſitam Vnde merito exclamat Apoſtolus. *Mihi abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Ad Gal. 6. Deinde per illud lignum, facta eſt iuſtitia; quia in cruce pro peccatis totius mundi Patri ſuo pleniſſimè Chriſtus ſatisfecit. Denique fit iuſtitia, quia non aliter niſi per crucem homo iuſtificari poteſt.

v. 8. *Per manus autem quod fit idolum maledictum eſt,* C &c. Id eſt, idolum quod fit manibus. Græcè. *Manufactum autem execrabile ipſum, & qui fecit illud.* Idolum, id eſt, ſtatua vel imago ſeu ſimulacrum ad hoc factum vt pro Deo colatur. Non ergo ſol aut luna aut angeli ſunt idola, licet à quibuſdam colantur aut culti ſint pro dijs; ſed quæ manibus fiunt ad eum vſum, idola ſunt.

v. 9. *Similiter odio ſunt Deo impius, & impietas eius.* Vide ad illud pſalmi 5. *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

v. 11. *Creaturæ Dei in odium factæ ſunt, & in tentationem animabus hominum.* Quomodo creaturæ non per ſe ita factæ ſint, ſed tantum quod homines ſua culpa illis malè vtantur, Deo per hoc etiam gloriam ſuam manifeſtante; vide explicatum ſupra ad illud Prou. D 16. *Vniuerſa propter ſemetipſum operatus eſt Dominus, impium quoque ad diem malum.* Et quomodo creaturæ per ſe ſeruiant, vt ad Deum nos ducant; Sapiens cap. præced. latè proſequitur, & nominatim cum dicit: *A magnitudine enim ſpeciei & creaturæ cognoſcibiliter poterit creator horum videri.*

v. 27. *Infandorum enim idolorum cultura omnis mali cauſa eſt, & initium & finis.* Quomodo hoc cum alijs ſententijs conuenit quibus dicitur. *Initium omnis peccati eſt ſuperbia;* &, *Radix omnium malorum auaritia?* An tantum hoc ſignificat ex cultura idolorum, quæ eſt craſſa quædam Dei ignorantia, tanquã principio boni ignorato, hominem præcipitari in omne genus vitiorum? Quem ſenſum arguere videntur ſequentia. E Sed & alio modo idololatria omnis mali cauſa eſt, videlicet meritoria, vt Apoſtolus explicat Rom. 1.

v. 31. *Non enim iuratorum virtus &c.* Pridem legebatur; *Non enim iurãtium eſt virtus.* Egregia loci emendatio (ait Fran. Lucas) qua & omiſſum eſt verbum ſubſtantiuum (*eſt*) & pro *iurantium* participio actiuo, poſitum eſt participium paſſiuum (*iuratorum*), quod eſt, eorum per quos iuratur. Deinde in eo quod ſequitur (*perambulat ſemper iniuſtorum præuaricationem*) Caue ne aduerbium (*ſemper*) mutes in præpo-

ſitionem

ſitionem (*ſuper*) vel vnum vocabulum (*iniuſtorum*) diſtrahas in dun. Hæc ille. Cæterum his verbis oſtendere vult Sapiens periuria eorum qui per idola iurarunt, puniri, non per virturem ſeu porentiam idolorum, quæ nulla eſt: ſed quia ipſa iuſtitia diuina ab iniuſtis & periutis hominibus iuſtam vltionem exigit. Senſus ergo eſt. Pœna, quæ periuros plærumque ſequitur, non eſt adſcribenda potentiæ inanium Deorum, per quos iuratum fuit; ſed imputanda eſt fraudi, & ſceleri peierantium; quos ipſa iuſtitia impunitos eſſe non permittit. Oſtendit quoque hic locus iuramentum etiam per falſos Deos factum neceſſariò ſeruandum eſſe, & grauiter peccari & puniri, ſi non ſeruetur.

CAP. XV.

v. 2. E*Tenim ſi peccauerimus, tui ſumus, ſcientes magnitudinem tuam: & ſi non peccauerimus, ſcimus quoniam apud te ſumus computati*. In priori parte pro (*magnitudine*) Græcè eſt κράτος, quod robur, & potentiam ſignificat: Quomodo etiam legit Auguſt. cap. 22. de fide & operibus. Et ſenſus eſt. *Si peccauerimus, tui ſumus*, id eſt, ſub tua poteſtate permanemus, nec potentiam tuam, qua iuſtè vindicas peccata, euadere poſſumos; nec eſt quiſquam tam potens, qui poſſit nos eripere de mano tua. Poſterior pars ſic in Græco ſonat: Non peccabimus autem; ſcientes, quoniam apud te ſumus computati: quomodo etiam legit Auguſt. loco ſupradicto. Et tunc ſenſus eſt: Benè confidimus nos non peccaturos (loquitur de peccato idololatriæ) ſcientes quia tibi curæ ſumus, quodque gratiæ tuæ præſidio nos à tam graui peccato conſeruabis immunes. At verò ſecundum noſtram lectionem ſenſus eſt. *Si non peccauerimus, apud te ſumus computati*, id eſt, ſumus in numero tuorum, ſumus filij tui, & mercedem æternæ hæreditatis abs te expectabimus, æternamque retributionem.

v. 3. *Noſſe enim te, conſummata iuſtitia eſt, & ſcire iuſtitiam & virtutem tuam, radix eſt immortalitatis*. Poſterior pars huius ſententiæ nullam habet dubitationem. Certum eſt enim fidem, quæ eſt cognitio quædam iuſtitiæ & virtutis Dei, eſſe radicem immortalitatis, quia ex fide initium eſt, & origo ſalutis & beatitudinis noſtræ. Chriſtus quoque dicit Ioan. 17. *Hæc eſt vita æterna vt cognoſcant te Deum verum, & quem miſiſti &c.* Sed *quæſtio* eſt quomodo in priori parte dicatur; *Noſſe te, conſummata iuſtitia eſt*, cum fides ſine operibus mortua ſit? Ac rurſum eodem Apoſtolo Iacobo teſtante cap. 4. *Scienti & non facienti peccatum eſt illi?* Sed *ſciendum* duplicem Dei notitiam nobis inſinuari in Scriptura ſacra, alteram ſolam & nudam, alteram cum pio affectu coniunctam, quo videlicet aliquid ita cognoſcitur, vt quis illud laudet, probet, amet, proſequatur. De hoc poſteriori 1. Ioan. 2. dicitur: *Qui dicit ſe noſſe Deum, & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt*. Et Chriſtus ad quoſdam, *Neſcio vos*, id eſt, facta veſtra non approbo. Ita ergo & hoc loco; *Noſſe te conſummata iuſtitia eſt*, ſcilicet, te noſſe ea notitia qua decet, id eſt, qua quis te colit fide ſpe, charitate. Vide etiam ſuprà ad caput 1. v. 14.

CAP. XVI.

v. 2. E*Scam parans eis ortygometram*. Ortygometra ſignificat ducem coturnicum. Et hoc vocabulum reddiderunt ſeptuaginta in Exodo, Num. & Pſalm. pro eo quod in Hebræo eſt coturnix. Dicitur autem ὀρτυγομήτρα non ἀπὸ τοῦ μέτρου, id eſt, à menſu-

A ra, conuerſo ε, in η, vt vult Ianſenius. Neque enim illa conuerſio in illo vocabulo vſquam vſum habet, ſed ἀπὸ τῆς μήτρας, id eſt, à matrice. Vnde & Gaza ſimpliciter matricem interpretatur ortygometram. Vocatur ergo coturnix iſta, coturnix matrix, tanquam ea, ex qua multitudo coturnicum ſit edita, ſicut ex gallina multi pulli. Quomodo & μητρόπολις dicitur ciuitas matrix, id eſt, ex qua aliæ, vel ortæ ſunt, vel religionem acceperunt.

v. 14. *Cum exierit ſpiritus, non reuertetur*. Vide in Iob duobus locis. Nempe ad illud Iob 7. *Sicut conſumitur nubes, ſic qui deſcenderit ad inferos non aſcendet*; tum etiam ad illud Iob 14. *Siue nobiles fuerint filij eius ſiue ignobiles, non intelliget*.

v. 20. *Paratum panem de cælo præſtitiſti, omne delecta-*
B *mentum in ſe habentem, & omnis ſaporis ſuauitatem*. Et ſubditur v. 21. *Deſeruiens vniuſcuiuſque voluntati, ad quod quiſque volebat, conuertebatur*. *Quæritur*, An hoc ita intelligendum, vt quiſque ſtatim prout optabat, quemcunque vellet ſaporem perciperet ex manna? Homilia de carne & ſanguine Domini titulo Hieronymi tom. 9. dicit, quod manna veteris legis hoc vnicuique ſapiebat, quod deſideriis concupierat. Item, vnumquemque variis & alienis ſaporibus refeciſſe mellifluum pluuiæ illius donum. Et addit: Quod illic auiditas faciebat: hic fides faciat. Sed mirum, quare ergo filij Iſraël nauſeantes ſuper manna, petierint carnes. D. Auguſt. lib. 2. retract. cap. 11. retractat, quod epiſtola 118. cap. 3. dixerat, quia vnicuique ſecundum propriam voluntatem in ore ſa-
C piebat. Quod tamen, inquit, fidelibus potuit prouenire, non illis aduerſus Deum murmuratoribus. Sed nec iſtud quidem probant, propterea quod dicat Apoſtolus 1. Corinth. 10. Omnes eandem eſcam manducaſſe. Itaque hi ſic illud exponunt, *Omne delectamentum, & omnem ſaporis ſuauitatem*, id eſt, perfectam delectationem & ſuauitatem, quomodo Iacobi. 1. dicitur: *Omne gaudium exiſtimate fratres &c.* Illud vero quod ſequitur v. 21. *Deſeruiens vniuſcuiuſque voluntati, ad quod quiſque volebat, conuertebatur*, intelligunt ſcilicet per variam coctionem & conditurам. Nam inquiunt, legitur de manna Exodi 16. *Quæ coquenda ſunt coquite*, vbi Hebræa ſic habent: *Quod cocturi eſtis coquite, & quod lixaturi eſtis, lixate*. Ecce varia coctura, inquiunt, ipſius manna, vel aliorum cibo-
D rum cum ipſo.

CAP. XVII.

v. 2. V*Inculis tenebrarum & longa noctis compeditis, incluſi ſub tectis iacuerunt*. Hoc de tenebris, quibus percuſſa fuit Ægyptus Exodi 10. Subiungitur inter alia ſtupenda & horrenda, de iiſdem, etiam iſtud v. 15. *Deinde ſi quiſquam ex illis decidiſſet, cuſtodiebatur in carcere ſine ferro recluſus*. Nec mirum. Nam & Exodi 10. dicit Dominus ad Moyſem v. 21. *Extende manum tuam in cælum, & ſint tenebræ ſuper terram Ægypti tam denſæ, vt palpari queant*. Porrò hæc ita intelligenda quidam exiſtimant, quod aër diuina
E virtute contra ſuam naturam, ita fuerit condenſatus, vt tranſitum non permitteret, ſed vbicumque quis deprehenſus fuiſſet, orientibus his tenebris, ibi teneretur, vt ſe de loco mouere non poſſet. Ita enim quoque dicitur in Exodo: *Nemo vidit fratrem ſuum, nec mouit ſe de loco, in quo erat*. Alij tamen palpabiles dicunt vocatas tenebras per hyperbolen. Sic enim & vulgo appellare ſolemus tenebras denſiſſimas & obſcuriſſimas. Quorum ſententiam confirmare videntur duo. Alterum, quod in Exodo dicitur Pharao miſiſſe ad Moyſem & Aaron, vt tenebræ tollerentur,

quod fieri oon potuiſſet ſine motu. Alterum, quod hic dicitur de motu animalium. Et hi ad ſuperiora reſpondent, quod nemo ſe mouerit, ſcilicet ad conſuetum opus; quia in tenebris nihil operari poſſibile, & periculoſum multum ſe mouere. Vtraque ſententia ſuos habet aſſertores.

v. 10. *Cum ſit enim timida nequitia, dat teſtimonium condemnationis. Semper enim præſumit ſæua, perturbata conſcientiâ.* Nota quod in Græco (*ſæua*) pluralis eſt numeri, Vnde & rectè poſt illud poſitum eſt comma, Item quod (*conſcientiâ*) habet vim ablatiui: illud autem (*perturbata*) nominatiui caſus. Videlicet, vt (*perturbata*) referatur ad (*nequitiam*) de qua præcedit.

v. 13. *Illi autem qui impotentem verè noctem*. Multæ reperiuntur librariorum circa hæc verba corruptelæ, ſed præcipuè duæ. Vna, qua vox illa (*impotentem*) diſtrahitur in duas, hoc eſt præpoſitionem (*in*) & adiectiuum (*potentem*). Altera, qua aduerbium (*verè*) conuerſum fuit in verbum (*venêre*). Et meritò ſublatæ ſunt hæ mendæ in Sixtinis. Sic enim Græcè legitur, οἱ δὲ τὴν ἀδύνατον ὄντως νύκτα. Et regitur à participio (*dormientes*). Rurſum in eo quoque quod ſequitur. (*Et ab infimis, & ab altiſsimis inferis ſuperuenientem*). Nequaquam omittenda eſt vox (*inferis*). Illa enim verba itidem reguntur ab eodem participio (*dormientes*). Epitheta autem illa duo (*infimis & altiſsimis*) idem ſignificant, *altiſsimis*, inquam, id eſt, profundiſsimis. Denique in eo ſimiliter (*eundem ſomnum dormientes*) quædam manuſcripta pro participio (*dormientes*) ſcripſerant verbum (*dormiebant*). Sed nihil opus erat hac mutatione, cum participio facilè ſubaudiatur verbum (*erant*). Græca hoc modo ſonant: *Et ex impotentis inferni penetralibus ſuperuenientem*, vbi (*ſuperuenientem*) iungi debet cum nocte, non cum ſomno, vt ex Græco patet.

CAP. XVIII.

v. 14. *CVm enim quietum ſilentium, contineret omnia, & nox in ſuo curſu medium iter haberet; omnipotens ſermo tuus — durus debellator in mediam exterminij terram proſiliuit*. Manifeſtum, ſcripturam ad literam loqui de nece primogenitorum in terra Ægypti. Per ſermonem tamen non intelligitur Angelus. Neque enim Angelus vſquam in ſcriptura, Verbum vel ſermo Dei dicitur, neque Angelus omnipotens eſt. Imò nec videtur intelligi ad literam Filius Dei, qui eſt ſermo Patris. Neque enim huiuſmodi effectus Filio Dei peculiariter tribui videntur. Itaque videtur intelligi voluntas & præceptum Dei, iuxta illud: *Ipſe dixit & facta ſunt*. Item, *Miſit verbum ſuum & ſanauit eos*, pſal. 106. Vnde & ſubditur quaſi per appoſitionem; *gladius acutus, inſimulatum imperium tuum portans*, Græcè ἀνυπόκριτον, id eſt, ſimulationis expers, apertum ac verum imperium. Sic Apoſtolus Rom. 12. *Dilectio ſine ſimulatione*, Græcè ἀγάπη ἀνυπόκριτος.

Nihilominus, ſicut Patres illud pſalmi, 106. *Miſit verbum ſuum & ſanauit eos*, & alia ſimilia ſolent quoque intelligere de Filio Dei; ita & præſens locus de Filio accipi poteſt. Verè enim Filius, ſiue Verbum Patris ad huiuſmodi effectus à Patre miſſum eſt, ſicut Spiritus ſanctus ad alios effectus mitti dicitur, de quo in 1. ſentent. plenius agitur. Notandum quoque exterminationem primogenitorum Ægypti attribui Verbo Dei, id eſt, Filio; & tamen etiam Angelo percutienti, quia Angelus id fecit in perſona Filij, ſeu Filij perſonam repræſentans, ſicut & in monte Sina, & alibi; quemadmodum veteres docent, præ-

A ſertim Gregorius. Quod facit etiam pro ea ſententia, quæ dicit Angelum percuſſorem, fuiſſe bonum Angelum. Neque enim Diabolus ordinaretur ad aliquid agendum in perſona Dei, id eſt, tanquam Dei perſonam repræſentans. Huc etiam facit quod Iudas Apoſtolus in epiſtola dicit quod Ieſus populum de terra Ægypti ſaluans ſecundò eos qui non crediderunt, perdidit, ſcilicet in deſerto per Angelum exterminatorem. Vide ibidem noſt. comm.

v. 24. *In veſte enim poderis totus erat orbis terrarum*. Græcè, *mundus*, quod latius patet quam terrarum orbis. Ποδήρης ſignificat veſtem ad pedes vſque demiſſam. Quomodo autem in ea ſacerdotis veſte totus mundus fuerit, vide Gloſſam ordin. & Lyranum. Item Ioſephum, & Philonem & Hieron. de veſte
B ſacerdotali.

v. 25. *His autem ceſsit qui exterminabat, & hæc extimuit*. Hæc de exterminatione ipſorum Iſraëlitarum murmuratorum in deſerto, quando ſacerdos eum indumentis ſacris ſtans inter mortuos & viuos, exterminatoris impetum velut reſtinxit. Sic enim præcedit v. 20. *Tetigit autem tunc & iuſtos tentatio mortis &c.* Et in margine aſſcriptum eſt Numer. 16. Sed ex his verbis videri poſſet exterminatorem illum fuiſſe de numero Angelorum malorum. Nam bonis Angelis, vt videtur, nihil accidere poteſt, ob quod timeant, ſed ſicut promptiſſima voluntate obediunt Deo ad percutiendum, ita etiam ad ceſſandum à plaga inferenda. Nihilominus dici poteſt extimuiſſe,
C per tropum; quo ſignificatur Angelum intercurrente ſummo ſacerdote ſacris infulis & thuribulo munito, ſtatim ceſſaſſe à plaga, quaſi ad earum rerum conſpectum extimuiſſet. Quomodo etiam Patres dicunt Angelos cum tremore & reuerentia aſſiſtere ſacerdotibus offerentibus Deo tremendum ſacrificium corporis & ſanguinis Chriſti.

CAP. XIX.

v. 4. *DVcebat enim illos ad hunc finem digna neceſsitas*. Imò Græcè eſt, (*trahebat*). Vnde *quæri* poteſt, quæ hoc loco neceſſitas intelligatur, quæ Ægyptios ad illum finem trahebat? Cum enim libera voluntate Hebræos perſecuti fuerint, non videtur
D neceſſitas dicenda, quæ eos traxit, ſed propriæ voluntatis malitia. Quidam non ſatis Chriſtianè pro *neceſſitate* vertendum putant (*fatum*). Quod vocabulum licet bona ſignificatione accipi poſſet, quia tamen Chriſtianis Doctoribus inuſitatum eſt, & malè vſurpatum ab ethnicis, pro neceſſitate ſcilicet ineuitabili alicuius euentus: hinc non temerè à ſacris ſcriptoribus vel interpretibus vſurpari debet. Itaque *reſpondendum* hic ſignificari neceſsitatem non abſolutam, qua quid ita fit aut futurum eſt, vt omninò vitari, aut aliter fieri non poſſet: (Nam reuera poterant Ægyptij, ſi voluiſſent, non perſequi populum Dei, atque ita etiam euadere talem interitum) ſed neceſſitas tantum conſequentiæ eſt, ſiue factum ipſum, id eſt, perſecutionem illam, ſiue eorum interitum ſpe-
E ctemus. Deus enim vtrumque præuiderat. Vnde neceſſariò ſequebatur vtrumque euenturum, etſi Ægyptij non neceſſario Iſraëlitas perſequerentur, ſed ſua ſponte & voluntaria malitia, vt dictum eſt, & quiuis etiam mali gloriantur ſe malefacere, quia ita lubet.

v. 16. *Percuſsi ſunt autem cæcitate, ſicut illi in foribus iuſti*. Pro cæcitate in Græco eſt ἀορασία, quaſi dicat, *non-videntiam*, vel, vt Auguſt. reddit, (*inuidentiam*). Non enim ea vox propriè ſignificat cæcitatem, quæ Græcis alio vocabulo exprimitur, ſed iniectum

quoddam oculis videndi impedimentum ad tempus; idque duobus fit modis, vel ne omninò quicquam videatur, ſicut Ægyptiis accidit, vel vt certa quæpiam res videri, aut ſaltem viſu agnoſci non poſſit. Ita Sodomitæ oſtium Loth inuenire non potuerunt Geneſ. 19. Item Syrij Heliſæum quærentes, 4. Reg. 6. nec eum, nec ciuitatem agnouerunt. Quin Auguſt. quæſt. 43. in Geneſim, putat etiam duos diſcipulos, qui cum Domino poſt reſurrectionem ambulabant in via, Lucæ 24. huiuſmodi ἀορασίᾳ impeditos fuiſſe, ne Dominum agnoſcerent.

v. 17. *Sicut in organo qualitatis ſonus immutatur.* —

A *Vnde æſtimari ex ipſo viſu certò poteſt.* Hic locus arguit authorem huius libri Græcæ philoſophiæ non fuiſſe ignarum, ſicut & alia aliquot loca. Tamen Græca ſenſum nonnihil diuerſum adferunt, hoc modo: *Sicut in pſalterio ſoni rythmici nomen permutant &c.* q.d. Cum elementa in ſe, id eſt, inter ſe commutantur, planè accidit ſicut fit, cum in organo ſeu pſalterio ſoni rythmici ſinguli nomen permutant, & in vnam harmoniam tranſeunt: *Vnde*, id eſt, quod quidem, *ex ipſo viſu*, id eſt, ex iis quæ tunc acta & viſa ſunt, *æſtimari*, ſeu cognoſci *certò poteſt*.

FINIS LIBRI SAPIENTIÆ.

ANNOTATIONES IN ECCLESIASTICVM.

PRÆFATIVNCVLA.

AVTHOR huius libri eſt Ieſus filius Sirach, vt dicitur capite penultimo. Scripſit autem Hebraicè, vt habemus ex prologo; ſed in Græcum tranſlatus eſt à nepote authoris. Hebræum nō exiſtat; Latinum noſtrum à Græco ſæpè diſcrepat. Credibile eſt Interpretem Latinum multa ex Hebræo poſuiſſe quæ Græco deſunt. Vixit author circa tempora Machabæorum, vt doceri poteſt ex cap. penult. huius libri, collato cum 2. Machabæorum cap. 3. & 4. Hæ duæ additiones ſunt Cenſoris.

CAP. I.

v. 4. *Prior omnium creata eſt ſapientia, & intellectus prudentiæ ab æuo.* Duo in ſpeciem contraria videtur complecti hæc ſententia: videlicet, creatam eſſe ſapientiam, & tamen ab æuo ſeu æterno extitiſſe. Neque reſponderi poteſt per ſapientiam intelligi, Sapientiam Dei, hoc eſt Filium Dei, qui fuit ab æterno, & nihilominus dicitur creatus impropriè, quia ex Patre genitus; Id, inquam, dici non poteſt: quia paulo poſt de eadem ſapientia loquens ſcriptura ait v. 9. *Ipſe creauit eam in Spiritu ſancto.* Quod de Filio intelligi non poteſt. Non enim Filius ex Patre per Spiritum ſanctum genitus eſt, ſed contrà Spiritus ſanctus à Patre & Filio procedit. Eſt enim Spiritus ſanctus, ſi originem ſpectemus, perſona Filio poſterior. *Reſpondendum* ergo videtur Eccleſiaſticum loqui de ſapientia indiſtinctè, id eſt, non diſtinguendo creatam ab increata. Ita vt ea quæ hic ſapientiæ tribuuntur, partim conueniant Sapientiæ increatæ, velut quod fuerit ab æterno, & quod ſit incomprehenſibilis; partim creatæ, velut cum dicit: Timorem Domini eſſe initium ſapientiæ, imo eſſe ipſam ſapientiam; & ſimilia. Quod autem dicitur v. 9. *Ipſe creauit eam in Spiritu ſancto*, in Græco non habetur (*in Spiritu ſancto*). Si tamen (vt faciendum eſt) ſecundum vulgatam editionem legamus; facilè intelligitur, quomodo id verum ſit de ſapientia creata.

B Etenim illam Deus in nobis infundit per Spiritum ſanctum, eodem modo, quo de charitate teſtatur Apoſtolus Roman. 5. Et quod addit: *Fons ſapientiæ Verbum Dei in excelſis*, ſignificat, non ipſam ſapientiam, de qua agit, eſſe Verbum Dei, id eſt, Filium Dei, ſed hunc eſſe ſapientiæ fontem.

v. 10. *Et effudit illam ſuper omnia opera ſua.* Non omnis creatura capax eſt ſapientiæ, ſed ſola rationalis. Quod ergo ait: *Et effudit illam ſuper omnia opera ſua*, hunc ſenſum habet: Deus ſuam diuinam ſapientiam declarauit in omni re creata: quia nulla eſt creatura, in qua Dei ſapientia non relucet: Omnia opera Dei teſtantur bonitatem, & ſapientiam ſui opificis. Sed creatura rationalis hoc præ aliis habet,

C vt etiam ſapientiæ Dei ſit capax; videlicet, quia per participationem ſapientiam in ſe ſuſcipere poteſt, proficiſcentem à ſapientia diuina.

v. 16. *Initium ſapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus eſt.* Vel intelligendum eſt ſecundum ſemina quædam & inclinationes ad ea officia, quæ requirit vera pietas, quomodo dictum eſt Sap. 8. Sapientem dicere ſe animam ſortitum bonam; & Iob dicit miſericordiam ſecum egreſſam de vtero matris; Vel dicitur: *Timor Domini concreatus in vulua*, ſecundum prædeſtinationem; quomodo Ieremias ſanctificatus dicitur vt propheta eſſet, ab vtero matris. Vel ſecundum Græca, reſpiciendo ad id quod proximè præcedit, *Initium ſapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus eſt*, legi poteſt in fœminino genere (*concreata*) vt referatur ad ipſam ſa-

D pientiam. Porrò de ſenſu prioris partis. *Initium ſapientiæ timor Domini*, hoc eſt, de quo timore ibi agatur, vide Prouerb. 1. ad ſimilia verba.

v. 27. *Timor Domini expellit peccatum.* Non quod ſolus timor ſufficiat, ſed vt ſubiungitur; *quia qui ſine timore eſt non poterit iuſtificari*, vt intelligatur initium ſalutis eſſe hunc ſalubrem timorem, quod negant noſtri nouatores. Vide plenius ſupra ad illud Prouerb. 1. *Timor Domini initium ſapientiæ.*

CAP.

CAP. II.

v. 2. E*T ne feſtines in tempore obductionis.* Vtrumque vocabulum,& feſtinare,& obductio, ſuam peculiarem habet ſignificationem. Feſtinare enim dicitur, qui moram non ferens, ſtatim ſibi exhiberi vult quod promiſſum eſt. Vnde illud Iſaiæ 28. *Qui crediderit, non feſtinet*, id eſt, non velut per impatientiam ſtatim ſibi exhiberi velit, quod promiſſum eſt; ſed patienter expectet, certus de diuina promiſſione ſuo tempore præſtanda. Hinc Abacuc de eodem Saluatore loquens cap. 2. ait: *Si moram fecerit, expecta eum.* Et hęc de vocabulo feſtinationis. Porrò obductio hoc loco ſignificat calamitatem, anguſtiam, afflictionem: hæc enim eſt velut obductio quædam, & obnobilatio mentis, ſicut è diuerſo proſperitas videtur animum hominis ſerenare. Senſus ergo eſt: *Ne feſtines in tempore obductionis*, id eſt, quando premeris aliqua calamitate, noli per impatientiam feſtinare, ad hoc vt inde libereris; ſed patienter expecta tempus, quo Deus te liberare conſtituit, nec ex impatientia confugias ad remedia vel auxilia ſuperſtitioſa, vel aliàs illicita.

v. 4. & 5. *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, & in dolore ſuſtine &c.* D. Auguſt. lib. de patientia cap. 14. legit (*Omne quod tibi ſuperuenerit, accipe*) & probat ex hoc loco, quod non liceat propter vlla huius vitæ mala ſeipſum occidere, ſed omnia ſuſtinenda eſſe. Et rectè. Etenim quanta ſit vtilitas tribulationum, declarant ſubiecta verba: *Quoniam in igne probatur aurum, & argentum; homines verò receptibiles in camino humiliationis.* q. d. homines Deo dilecti, & receptibiles, id eſt, qui ab eo recipiuntur, inſtar auri & argenti ſunt. Huc alludit Apoſt. ad Hebr. 12. cum ait: *Flagellat omnem filium, quem recipit.* Hoc ſcilicet eſt eſſe receptibilem. Vide ibidem noſtrum Comment.

v. 12. *Nullus ſperauit in Domino & confuſus eſt. Quia ſpes non confundit.* Rom. 5. *Et ſpem habemus velut ancoram animæ firmam ac tutam.* Heb. 6. Vnde ſequitur: *Quis enim permanſit in mandatis eius, & derelictus eſt?* Quamuis enim interdum deſeratur in hac vita, ſecundum quod clamabat ad Patrem in cruce Sanctus Sanctorum, *Quare me dereliquiſti?* In perpetuum tamen nemo iuſtus, permanens in iuſtitia, derelinquitur à Deo. Vide annot. pſal. 36. & noſt. comment. citatis locis Rom. 5. & Heb. 6.

v. 14. *Væ duplici corde —— & peccatori terram ingredienti duabus vijs.* Illud (*terram*) in Græco non habetur. Similis quædam ſententia habetur cap. ſeq. *Cor ingrediens duas vias, non habebit ſucceſſus.* Porrò ingredi dicitur duabus viis, vel duas vias; qui ſeruire ſe poſſe putat duobus dominis, quod Dominus in Euangelio teſtatur impoſſibile eſſe, dicens, Matth. 6. *Nemo poteſt duobus dominis ſeruire;* videlicet vt vterque perfectam requirat obedientiam, & dominium, quales ſunt Deus & Diabolus. Alioqui ſi alter alteri eſt ſubordinatus, vt Rex ſub Deo, vel Epiſcopus ſub Deo; aut ſi ſecundum diuerſa ſunt Domini, vt Rex & Pontifex; fieri poteſt, imò oportet, vt vtrique obediatur. Tales, ſcilicet qui duobus Dominis ſeruire, & proinde duabus viis ingredi volebant, erãt filij Iſraël ad quos Elias aiebat 3. Reg. 18. *Vſquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus eſt Deus, &c.*

v. 20. *Qui timent Dominum præparabunt corda ſua, & in conſpectu illius ſanctificabunt animas ſuas.* Nota etiam ipſum hominem ſanctificare ſe, ſeu animam ſuam. Nota etiam liberi arbitrij actionem minimè otioſam; qua nimirum homo cor ſuum præparat, & animam ſuam ſanctificat.

v. 22. *Si pœnitentiam non egerimus incidemus in manus Domini, & non in manus hominum.* Simile quid Suſanna dicebat. Et Apoſtolus Heb. 10. *Horrendum eſt incidere in manus &c.* Vide annot. 2. Reg. vlt. & comment. ad Hebr. cap. cit.

CAP. III.

v. 11. B*Enedictio patris firmat domos filiorum: maledictio autem matris eradicat fundamenta.* Significatur tam benedictionem quam maledictionem parentum in filios ſæpenumerò efficacem eſſe. De maledictione matris cuiuſdam in decem filios exemplum inſigne vide apud S. Auguſt. de diuerſis ſerm. 31. vbi recitatur libellus, & 32. vbi citatur hæc ſcriptura.

v. 15. & 16. *Eleemoſyna enim patris non erit in obliuione. Nam pro peccato matris reſtituetur tibi bonum.* Senſus prioris partis eſt, ſcilicet, quod miſericordia patri exhibita, id eſt, obſequia & toleratio ſenectutis & infirmitatum eius, non carebunt ſua mercede apud Deum. Itaque & poſteriora verba ſimili quodam modo exponenda ſunt, vt ſit ſenſus; Quin & pro moleſtia, infirmitate, aut moroſitate matris quam toleras, dum ei miniſtras, reſtituetur tibi bonum. Tale enim quid hoc loco peccati nomine accipiendum eſſe, ſatis patet ex circumſtantiis: Græca ſic habent, *Et pro peccatis reædificatur tibi.*

v. 20. *Quanto magnus es, humilia te in omnibus.* Intelligendum hoc non ſubiiciendo ſe ſeruiliter aliis, ſed propriam infirmitatem agnoſcendo. Id enim eo magis neceſſarium eſſe quo quis ad maiora euehitur, etiam teſtatur ethnicus author Cicero lib. 1. Officiorum dicens: Rectè præcipere videntur, qui monent, quanto ſuperiores ſumus, tanto nos ſubmiſſius geramus. Et Chriſtus tanquam ſingulare præceptum proponit Matth. 11. *Diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde:* Et, *Qui maior eſt in vobis, fiat ſicut miniſter &c.*

v. 22. *Altiora te ne quæſieris, & fortiora te ne ſcrutatus fueris.* Non prohibet indagationem operum Dei. Nam dicit pſal. 76. *Meditabor in omnibus operibus tuis, & in adinuentionibus tuis exercebor,* ſed prohibet curioſitatem, qua vel ea quæ excedunt captum noſtrum, ſcrutamur, vt myſteria Trinitatis, prædeſtinationis, iudiciorum Dei; de peccato originali, & ſimilia; quæ tantum ad certum terminum nobis cognoſci hic datur; vel quæ cognita vſum non adferant, & ad profeſſionem ſcrutantis nihil pertineant; ſed mera curioſitate, & vanitate quæruntur. Cuiuſmodi ſunt multa in rebus naturalibus, in hiſtoriis, in fabulis, in rumoribus. De priori genere dicit *Altiora & fortiora*, id eſt, quæ infirmitas humanæ mentis nequit comprehendere. De poſteriori, v. 24. *In ſuperuacuis rebus noli ſcrutari multipliciter.* De vtroque verò: *Non eſt enim tibi neceſſarium ea quæ abſcondita ſunt, videre oculis tuis.* Ad prius quoque pertinet illud: *Qui Scrutator eſt maieſtatis opprimetur à gloria.* Vide ad Rom. 12. & Auguſt. in pſal. 130. Prouerb. 25. v. 27.

v. 22. *Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita ſemper.* Non excluduntur conſilia Euangelica. Hæc enim ordinantur ad præcepta melius & perfectius implenda. Quod hic præcipit Eccleſiaſticus, facit ille de quo dicitur pſal. 1. *Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.* Fecit & Dauid ſicut ipſe declarat toto illo prolixo pſalmo 118. vt teſtantur plurimi eius verſus.

CAP. IV.

v. 1. **F**Ili, eleemoſynam pauperis ne defraudes. Græcè eſt, *vitam pauperis ne priues*, id eſt, victu pauperem ne priues, ne defraudes. Eſt enim defraudatio quędam non dare quod debetur, etiamſi tantum ex debito charitatis debeatur.

v. 3. *Et non protrahas datum anguſtianti.* Arbitror interpretem ſcripſiſſe paſſiuè (*anguſtiati*). Nam anguſtianti ſenſum non efficit*, niſi deponenter accipias, pro (*anguſtiam patienti*). Nam interpretari, anguſtianti, id eſt, ſeſe crucianti, ferè vitium ſonat, aut certè imperfectionem. Græcè eſt genitiuus προσδεομένῳ, id eſt, anguſtiati, paſſiuè, item rogantis aut obſecrantis. Senſus igitur eſt; Ne differas, quod erogaturus es in egenum rogãtem te. Vocatur autem datum ipſius anguſtiati, quia ei debetur lege charitatis. Qui ergo protrahit & differt dationem, quaſi iniuriam illi facit.

v. 7. *Presbytero humilia animam tuam.* Id eſt, ſeniori, ſeu ætate, ſeu dignitate ac magiſtratu, te humiliter ſubmitte, & obedientem erga eum te gere. Cui ſimile eſt, quod ſequitur: *Et magnato humilia caput tuum.* Ne quis ſuſpicetur per preſbyterum ſacerdotem ſignificari, aut humilitatem confeſſionis peccatorum. Oportet enim Catholicos ſolidis argumentis vti, contra errores hæreticorum. Magna enim veritati fit iniuria, cum ſophiſticis, aut alioqui infirmis argumentis fides Chriſtiana defenditur. Et nuſquam deſunt ſolida argumenta, ſi diligenter inquirantur, vt paſſim oſtendimus. Et de confeſſionis ſacerdoti faciendę neceſſitate, manifeſta ſunt teſtimonia, Matthæi 16. v. 18. Ioan. 20. & alibi.

v. 10. *In iudicando eſto pupillis miſericors vt pater, & pro viro matri illorum.* Quomodo non aduerſetur hæc ſententia præcepto legis quod habetur Exodi 23. vide annot. pſal. 81.

v. 24. *Pro anima tua ne confundaris dicere verum.* Illud (*pro anima tua*) intelligi poteſt duobus modis. Vel hoc modo: *pro anima tua*, id eſt, pro vita tua conſeruanda. Vt ſenſus ſit. Ne quidem propter vitæ periculum deſeras veritatem, nec tibi carior ſit vita, quam veritas; Potius mortem oppete, quam contra veritatem aliquid dicas, aut facias. Et hoc generaliter de omni veritate intelligendum. Non quod ſemper & paſſim omnem veritatem confiteri oporteat, ſed quia nunquam veritas deſerenda eſt; ſic vt ſcienter aliquid contra eam dicatur. Poteſt & hoc modo intelligi: *pro anima tua*, id eſt, propter conſcientiam tuam, ne illam lædas, aut Deum offendas, & pecces in animam tuam. Vt ſit ſenſus: Ne confundaris dicere veritatem, maximè in negotio fidei, & religionis, ne per hoc grauiter Deum offendas, quia vt ait Dominus in Euangelio: *Qui erubuerit me coram hominibus, erubeſcam & ego eum &c.*

v. 25. *Eſt enim confuſio adducens peccatum, & eſt confuſio adducens gloriam & gratiam.* Confuſio erubeſcentiam ſeu pudorem ſignificat. Docet confuſionem alias bonam, alias malam eſſe. Bona confuſio eſt quando pudor reuocat nos ab eo quod turpe eſt, ne illud committamus. Item bona confuſio quando aliquem pudet peccati commiſſi, & per hoc deterretur ne illud committat. Vnde illud: Salua res eſt, erubuit. Mala confuſio quando pudore homo reuocatur à neceſſaria peccati ſui confeſſione; quemadmodum frequentiſſimè accidit ijs qui ad Sacramentum confeſſionis accedunt, dũ peccata ſua prę pudore non integrè aperiunt Dei vicario. Hæc confuſio adducit peccatum quia ſicut is, qui vulnus ſuum non aperit A medico, curari non poteſt; ita qui peccatum non aperit ſacerdoti, mundari à peccato non poteſt; imo, propterea maiorem damnationem ſibi acquirit, dum indignè ſe ingerit ad Sacramenta Dei.

CAP. V.

v. 5. **D**E propitiato peccato noli eſſe ſine metu, neque adijcias peccatum ſuper peccatum. Plurima MS. legunt (*de propitiatu peccatorum*). Et videntur fauere Græca, in quibus ſic legitur: *De propitiatione ne ſis ſecurus, vt apponas peccatum peccatis.* Nihilominus Sixtina editio legit: (*De propitiato peccato.*) Et poteſt ſententia dupliciter intelligi. Vel ſic: Noli eſſe ſecurus de obtenta peccatorum remiſſione, ſed adhuc B metuas; partim, quia homo nunquam eſt certus omninò de remiſsione peccatorum. *Neſcit enim*, vt ait Eccleſiaſtes cap. 9. *Vtrum amore an odio dignus ſit*: partim, quia remiſſo peccato, adhuc reſtat luenda temporaria pœna. Atque ita monetur homo, peccata, etiam condonata, in ſeipſo vindicare, vt effugiat vindictam Dei: Quæ ſententia magis conuenit illi lectioni, (*de propitiato peccato*). Pridem cum etiam legeretur (*de propitiatu peccatorum*) iſte ſenſus quoque reddebatur: Noli eſſe ſecurus de obtinenda remiſſione peccatorum. Ea enim non datur niſi verè pœnitentibus: Atqui nemo certus eſt ſe acturum veram pœnitentiam, maximè de peccato, in quo adhuc permanet. Et huic ſenſui fauere videtur, quod ſequitur: *ne adijcias peccatum ſuper peccatum*, videlicet præ- C ſumens de huiuſmodi ſecuritate. Vtraque expoſitio valet contra hęreticos noſtri temporis; prior quidem ſpecialiter contra eos, qui negant, remiſſa culpa, relinqui pœnam temporalem ſoluendam; Vtraque autem pariter contra eoſdem, quatenus docent hominem certum, & ſecurum eſſe debere de peccato remiſſo, vel remittendo.

v. 6. *Et ne dicas: Miſeratio Domini magna eſt, multitudinis peccatorum meorum miſerebitur.* Non prohibet Eccleſiaſticus dicere, Miſericordiam Dei magnam eſſe, reuera enim magna eſt miſericordia Domini & maior quam verbis explicari aut cogitatione à nobis comprehendi poteſt, & omnis ſcriptura ſacra nobis peccatoribus commendat magnitudinem miſericor- D diæ Dei; ſed prohibet hoc dici ex ſecuritate illa, & & præſumptione remiſſionis peccatorum obtinendæ. Nempe, ſicut alibi ſcriptura commendans miſericordiam Dei, erigit peccatores pœnitentes in ſpem veniæ; ita hic locus peccatores in peccato perſeuerantes, & nihilominus de miſericordia Dei confidentes, terret; vt potius iuſtitiam Dei conſiderent, quam miſericordiam. Et hoc eſt quod ſequitur: *Miſericordia enim & ira ab illo proximant, & in peccatores reſpicit ira illius.* Vbi per peccatores intelligit in peccatis permanentes, & pœnitentiam differentes.

CAP. VI.

E v. 20. **E**T continens factus ne derelinquas eam. Græcè ἐγκρατὴς γενόμενος, id eſt, compos factus, hoc eſt, vt ſemel conſecutus fueris ſapientiam, ne derelinquas. Eadem vox eſt Sap. 8. *Et vt ſciui quia aliter non poſſem eſſe continens* (id eſt, compos) ſapientiæ. Vide ibi annot.

CAP. VII.

v. 5. **N**On te iuſtifices ante Deum. Id eſt, ne tuam iuſtitiam prædices, ſicut Pharizæus ille qui dicebat. Luc. 18. *Gratias tibi ago &c. quoniam ag-*

nitor

nitor cordis ipſe eſt, videns ſecreta mala in corde noſtro, quæ ipſi non videmus. Hoc proferri poteſt contra eos qui certò ſtatuunt ſibi remiſſa peccata; & ita ſe ante Deum iuſtificant.

v. 6. *Noli quærere fieri iudex, niſi valeas virtute irrumpere iniquitates.* Hinc liquet, quod non liceat ſuſcipere principatum ſuper aliquos, cum pactione permittendæ hæreſeos, vel cuiuſcumque iniuſtitiæ. Sed quare contra hoc præceptum non peccauit Dauid, qui Ioab principem ſui exercitus, homicidam voluntarium & fraudulentum duorum præſtantium virorum, punire non auſus, tolerauit vſque ad finem regni ſui? An *dicendum* quod ideò contra hoc præceptum non peccauit, quia crimina illa in omni regno toleranda ſunt, quæ corrigi non poſſunt ſine totius regni perturbatione? Sapiens autem loquitur de ſceleribus puniendis in genere; quod Dauidem feciſſe teſtatur ſcriptura 2. Reg. 8. & 1. Paral. 18. dicens eum feciſſe iudicium, & iuſtitiam omni populo. Nec obſtat illud quod hîc addit Sapiens: *Ne fortè extimeſcas faciem potentis.* Dauid enim non tam extimuit faciem Ioab, quam periculum perturbandæ per eum totius reip. ideoque licet ſcelus eius ad tempus reliquerit impunitum, tamen magno zelo poſteà eius punitionem commiſit filio ſuo Salomoni.

v. 14. *Noli velle mentiri omne mendacium. Aſſiduitas enim illius non eſt bona.* Senſus eſt. Noli velle, id eſt, affectare, vllum mendacium. Non quaſi mendacium non affectatum, propterea licitum ſit, ſed illud peculiariter prohibet, quod præcipuè eſt cauendum; videlicet ne ſtudioſè, & ex propoſito mentiamur: Vnde ſequitur; *Aſſiduitas enim illius non eſt bona.* Vel vt Græca, & Auguſt. habent, *Non erit tibi in bonum,* id eſt, erit tibi valdè noxia. Tractat hûc locum Auguſt. lib. de mend. cap. 16. & 17. indicans eius plures ſenſus. Sed omnino verus ſenſus videtur, quem dedimus. Poteſt tamen & ſic intelligi: Vſque adeò ſis alienus ab omni mendacio, vt ne voluntate quidem mentiaris, multo minus facto. Secundum quem intellectum prohibetur hac ſententia ſimpliciter omne mendacium. Sed priori intellectui magis congruit quod adiungitur; *Aſſiduitas enim illius non eſt bona.*

v. 15. *Noli verboſus eſſe in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.* Presbyter nihil aliud quam ſeniorem ſignificat toto hoc libro, imò in toto veteri Teſtamēto. Itaque admonet iuniores, ne ſint verboſi apud ſeniores; ſed potius taceant; & ſtudeant ex eorum ſermonibus aliquid diſcere. Porrò quod ſequitur: *Et non iteres verbum in oratione tua,* de oratione, quæ fit ad Deum, intelligendum eſt, Græcè προσευχῇ. Prohibet autem idem quod Dominus in Euangelio dicens; *Orantes nolite multum loqui, &c.* Videlicet multiloquium, & iterationem illam precum, quæ ex infidelitate procedit, aut irreuerentia; quaſi apud Deum opus ſit multis verbis ad exponendam neceſſitatem noſtram; vel ad perſuadendum vt faciat quod petimus, ſicut fit apud homines; aut quaſi eadem iteranda ſint tanquam prius dicta non ſatis intellexerit. Hæc enim ad infidelitatem gentilium pertinent. Sed iterant Chriſtiani eaſdem preces ad continuandam mentis eleuationem in Deum, vel etiam excitandam verbis illis ſæpius repetitis, maiorem deuotionem.

v. 37. *Et mortuo non prohibeas gratiam.* Quamuis hoc intelligi poſſet de moderato luctu, & honorifica ſepultura; tamen probabile eſt Eccleſiaſticum etiam reſpexiſſe ad preces & oblationes pro mortuis; quæ tempore eius, eo magis cœperunt frequentari apud Iudæos, quia naſcebatur hæreſis Sadducæorum, negantium reſurrectionem. A Vixit enim, vt veriſimile eſt, Eccleſiaſticus circa tempora Machabæorum. Hinc & illud 2. Machab. 12. de Iuda Machabæo curante pro defunctis ſacrificium offerri: *Et quia conſiderabat, quod hi, qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repoſitam gratiam.* Ecce & ibi nomen *gratiæ,* vt hîc. Vide ibidem annotationem.

v. 40. *In omnibus operibus tuis memorare nouiſſima tua & in æternum non peccabis,* quia actualis cogitatio eorum quæ nobis futura ſunt vt præmia iuſtorum, ſupplicia impiorum, mors, iudicium Dei, magnam vim habet ad reuocandum hominem à peccato. Contingit tamen malitiam hominis vel paſſionem tantam eſſe, vt præſenti recordatione nouiſſimorum non deterreatur à peccato, ſed ſequatur impetum libidinis B ſuæ. Sed quid plerumque fiat & fieri natum ſit, hîc dicitur. Græcè eſt, *In omnibus ſermonibus tuis.*

CAP. VIII.

v. 6. NE *deſpicias hominem auertentem ſe à peccato; neque improperes ei &c.* Notatur vitium quorundam, qui aliis peccata ſemel commiſſa ſemper obiiciunt, & improperant; etiamſi per pœnitentiam deleta ſint, & manifeſtum ſit hominem ea iam planè & ex animo deſeruiſſe. Et rationem addit: *Memento, quoniam omnes in correptione ſumus,* q. d. omnes ſumus obnoxij correptioni ſeu reprehenſioni, neque quiſquam noſtrum eſt per omnia irreprehenſibilis. *In multis enim offendimus omnes,* Iac. 3. Et ſimile eſt C quod dicit Dominus Ioan. 8. *Qui ſine peccato eſt, primus in eam lapidem mittat.* Itaque magis oportet nos eſſe imitatores Dei, qui peccatum ſemel dimiſſum, nunquam in æternum amplius imputat, aut improperat, vſque adeò, vt eorum etiam oblitus eſſe dicatur. De quo in ſacris literis iſta; *Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum,* pſal. 31. *Et peccatorum eius non recordabor amplius,* Ezech. 18.

v. 8. *Noli de mortuo inimico tuo gaudere, ſciens quoniam omnes morimur, & in gaudium nolumus venire.* Intelligendum id de hoſte priuato, de cuius malis gaudendum non eſt; ne videamur ſtudere priuatæ vindictæ. De publico autem hoſte extincto gaudere licet, propter bonum communitatis, reipub. vel Eccleſiæ. Id D quod & multis exemplis veteris Teſtamenti facilè probatur; velut de morte Pharaonis, Siſaræ, Goliath, Holofernis, Nicanoris, Antiochi, & ſimilium. Cæterum quod ſubiungitur. *Et in gaudium nolumus venire,* id eſt, non volumus; rectè reſtitutum eſt in Sixtinis biblijs pro affirmante (*volumus*). Sic enim legunt Rabanus, & Gloſſ. ordin. & ſenſus longè commodior eſt; videlicet iſte: Noli gaudere de inimico tuo mortuo, quia & nos omnes mortales ſumus, & nolumus venire per mortem noſtram in gaudium inimicis noſtris. Ac ſi dicat: nolumus alios de morte noſtra, vel alijs malis noſtris, gaudere; ideoque neque nos de inimici morte gaudere debemus, iuxta legem naturæ, à Deo quoque confirmatam: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.*

E v. 13. *Non incendas carbones peccatorum, arguens eos.* In Græco non eſt illud (*arguens eos.*) Additum videtur ad explicandum ſenſum. Et docemur correptionem peccatoris, non ſemper eſſe in præcepto; imò aliquando eſſe noxiam. Et ſenſus eſt, Ne irrites iram peccatorum, ſcilicet, obſtinatorum. Hoc enim ſignificant quæ ſequuntur: *Et ne incendaris flammâ ignis peccatorum illorum. Ne contra faciem ſtes contumelioſi, ne ſedeat quaſi inſidiator ori tuo.* Ecce de contumelioſo & incorrigibili peccatore ſermo eſt.

Cap. IX.

v. 3. N*E reſpicias mulierem multiuolam.* Græcè eſt ἑταιριζομένην, id eſt, proſtitutam. Quidam ſuſpicantur interpretem vocaſſe (*multiuolam*) à volatu, quaſi inſtabilem. Sed id minus veriſimile eſt, eò quod vox Greca nullam habeat ad volatum ſignificandum affinitatem. Sanè Catullus quoque ad Mallium dicit: *Multiuola eſt mulier.* Fortè, quia ſe proſtituens multos appetat, & à multis apperi velit.

v. 5. *Virginem ne conſpicias, ne fortè ſcandalizeris in decore illius.* Hic ſcandalizari non eſt ex alieno facto anſam capere peccandi, ſed ſimpliciter ſignificat impingere ad peccandum, ſeu quacumque ex cauſa, peccandi occaſionem contrahere.

v. 18. *Longè abeſto ab homine poteſtatem habente occidendi.* Homo poteſtatem habens occidendi eſt princeps populi; maximè ſi abſolutũ habeat dominium. Non vetat autem Sapiens, ne quis cum rege aut principe populi conuerſetur; quippe neceſſe eſt, vt ille ſuos habeat domeſticos, conſiliarios, ſcribas, ceteroſque miniſtros; ſed monet, ne quis ambitione ductus affectet regum aut principum amicitiam aut familiaritatem; eo quod res iſta admodum periculoſa ſit, cum ſi quis offenderit (facilè autem offendunt homines honoribus inhiantes) facile & promptum ſit principi illos punire. Hinc illud: *Dulcis inexpertis cultura potentis amici; Expertus metuit.*

Cap. X.

v. 9. A*Varo nihil eſt ſceleſtius.* Et verſu ſequenti. *Nihil eſt iniquius, quam amare pecuniam. Hic enim & animam ſuam venalem habet.* Vocat Sapiens auaritiam rem ſceleſtiſſimam; ſcilicet quia eſt cupiditas maximè inordinata; vtpote amor rei abiectiſſimæ; videlicet pecuniæ, quæ eſt res prorſus terrena, & in infimo ordine, (ſi natura eius ſpectetur) rerum creatarum; atque adeò hac ratione, minimus vermiculus præſtantior eſt, & nobilior omni auro & argento; ille enim animatus eſt, hoc inaminatum. Hinc Apoſtolus auaritiam vocat idololatriam, ſeu idolorum ſeruitutem Epheſ. 5. Intellexit & Cicero, quam vilis & homine indigna ſit cupiditas pecuniæ, dicens Offi. lib. 1. *Pecuniæ fugienda eſt cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi, tamque parui, quam amare diuitias; nihil honeſtius magnificentiuſque quam pecuniam contemnere.* Porrò Sapiens cauſam ſubdit; *Hic enim & animam ſuam venalem habet, quoniam in vita ſua proiecit intima ſua.* q. d. proſtituit ſalutem animæ ſuæ mentiendo, peierando &c. & quicquid habet etiam alioqui cariſſimum, vt ſunt viſcera hominis, poſtponit diuitijs. Denique auaritia quoque nihil eſt ſceleſtius; quia ad omnia ſcelera, & flagitia perpetranda inducitur homo ſpe pecuniæ. Et ita coincidet hoc dictum cum illo: *Radix omnium malorum eſt cupiditas.* 1. Tim. 6. Vide ibidem noſtrum comment.

v. 14. *Initium ſuperbiæ hominis apoſtatare à Deo.* Et mox additur, *quoniam initium omnis peccati eſt ſuperbia.* *Quæritur* quomodo hoc non pugnet cum illo Apoſtoli ſupra citato ex 1. ad Timoth. 6. *Radix omnium malorum cupiditas*? D. Auguſt. lib. 11. de Gen. ad lit. cap. 15. putat ſpeciem pro genere poſitam, quem ſequitur & D. Thom. 1. 2. q. 84. Sciendum eſt vocem Græcam apud Apoſtolum eſſe φιλαργυρία, quæ ad verbum ſignificat argenti ſeu pecuniæ amorem. Sententia itaque Apoſtoli videtur hæc eſſe; Auaritiam eſſe omnium malorum radicem, quia omne genus malorum ex auaritia emanat. Nullum enim eſt tam

A graue ſcelus, aut flagitium, ad quod hominem non aliquando impellat auaritia; quin etiam inducit homines ſimul in grauiſſima pericula, quæ ſunt mala pœnæ: Nam de vtriſque malis videtur loqui Apoſtolus. Sic enim eo loco præcedit: *Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in laqueum diaboli, & deſideria multa inutilia, & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* At verò quod hic dicitur: *Initium omnis peccati eſt ſuperbia*, ſic intelligendum eſt, quia ſuperbia fuit primum peccatum ex quo cetera peccata initium ſumpsêre.

v. 34. *Qui autem gloriatur in paupertate, quanto magis in ſubſtantia? & qui gloriatur in ſubſtantia, paupertatem vereatur.* Græca ſic ſonant: *Qui glorificatur in paupertate, & in diuitijs quotupliciter? Et inglorius in diuitijs, in*
B *paupertate quotupliciter*? Et ſenſus videtur eſſe: Qui in paupertate poſitus, ſibi honeſto opere comparat vitæ neceſſaria, eoque nomine laude dignus eſt, quanto magis honeſtè ſe geret in diuitijs? Qui autem diuitias negligenter, & malè diſpenſat per ſocordiam, quanto minus in paupertate honeſtatem ſtatus conſeruare poterit? Vel hoc modo: ſi quis honoratur pauper exiſtens, quanto magis honorabitur, ſi opes ei accedant? Et ſi quis diues eſt ſine honore; quanto magis, ſi pauper fuerit. Itaque paupertatem vereatur.

Cap. XI.

C v. 8. E*T in medio ſermonum ne adijcias loqui.* Rectè pro (*ſeniorum*) id eſt, hominum ſenum ſubſtituerunt biblia Sixtina (*ſermonum*) id eſt, verborum. Ita enim non tantum correctiora habent MS. ſed & Græca; quæ hoc modo habent: καὶ ἐν μέσῳ λόγων μὴ παρεμβάλλε, q. d. Et in medio ſermonum ne immittaris. Hanc quoque lectionem præcedentia poſtulant. Vult enim Sapiens nôn eſſe ſermonem alterius interpellandum, ſed plenè prius audiendum, & auſcultandum alterius dictum, vt ſapiens ſit noſtra reſponſio.

v. 14. *Bona & mala, vita & mors, paupertas & honeſtas à Deo ſunt.* Mala intelliguntur ea, à quibus homo miſer dicitur, hoc eſt, mala pœnæ, & non culpæ. De quibus & propheta Amos 3. *Si erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit.* Quod autem ea mala intel-
D ligantur, & non mala culpæ, id eſt, peccata, ſequentia membra declarant; *vita & mors, paupertas & honeſtas.* Nam mors, & paupertas, mala ſunt pœnæ, & Deum habent authorem, iuxta illud 1. Reg. 2. *Dominus mortificat & viuificat.* Et ſimiliter: *Dominus pauperem facit & ditat &c.* Quid autem per honeſtatem intelligatur, ſatis docetur ex contrario, quod eſt paupertas. Vnde patet per honeſtatem intelligi diuitias. Qua ſignificatione frequenter accipitur iſtud vocabulum hoc libro, & in libro Sapientiæ, ſicut & honeſtare pro diuitem facere. Sic infra eodem cap. *Facile eſt in oculis Domini ſubito honeſtare pauperem*, id eſt, diuitem facere. Et Sapientiæ 10. *Honeſtauit illum in laboribus eius*, id eſt, ditauit. Ratio locutionis eſt,
E quia diuitiæ homines in mundo reddunt honoratos.

Neque repugnat quod dicitur: Sap. 1. v. 13. *Deus mortem non fecit.* Ibi enim ſignificatur mortem hominis non eſſe ex prima Dei inſtitutione, quia immortalis factus eſt, & immortalis fuiſſet, ſi non peccaſſet. Eſt tamen mors à Deo, ſicuti hic Sapiens dicit, quia poſtea iuſto Dei iudicio homini peccatori fuit inflicta.

v. 16. *Error & tenebræ peccatoribus concreata ſunt.* Multa exemplaria tum Latina, tum Græca pridem

non habebant iſta verba. Veriſimile eſt à quibuſdam ſciolis fuiſſe ſublata, quod viderentur patrocinari errori Manichæorum. Sed notandum, quod non dicatur errorē & tenebras eſſe à Deo, vel apud Deum; ſicut ſupra dixerat de bonis animi, ſed tantum eſſe concreata peccatoribus; non tamen à Deo concreata. Poteſt autem id *duobis modis* intelligi. *Vno*, quia eo ipſo, quo quis peccator eſt, in tenebris eſt, & in errore aliquo verſatur; & ſibi ipſi cauſa eſt multorum errorū. *Alio modo*, vt de omnibus hominibus intelligatur, vtpote quia omnes peccatores naſcuntur: Itaque concreata, id eſt, congenita ſunt eis error, & tenebræ; quia ſicut in peccato, ſic in ignorantia & errore naſcuntur. Et tamen ſicut Deus non eſt author illius peccati, in quo naſcuntur, ita nec illius ignorantiæ & erroris. Vide etiam Prou. 16. ad illud: *Vniuerſa propter ſemetipſum operatus eſt Dominus, impium quoque ad diem malum.*

v. 28. *Quoniam facile eſt coram Deo in die obitus retribuere vnicuique ſecundum vias ſuas.* Id eſt, reuera faciet, atque adeo facile hoc ei eſt; quomodo ſi dicas, facile eſt Deo deprimere tyrannos & humiliare omnem ſuperbum. Hinc ergo bene ſtatuitur iudicium particulare ſingulorum hominum in morte.

v. 36. *Admitte ad te alienigenam & ſubuertet te in turbine.* Non prohibet hic Sapiens admittere, vel vt Græce eſt, in domum recipere alienigenas ſeu peregrinos, ſed vult vt hominibus exteris & ignotis non nimium fidamus, neque eis poteſtatem concedamus in familia noſtra.

CAP. XII.

v. 1. S*I benefeceris, ſcito cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa*. Docet cum delectu beneficentiam & liberalitatem exhibendam. Nam ad hoc vt largitio cenſeatur opus virtutis, requirit debitas circumſtantias, ſicut & alia virtutum opera; vt videlicet largiamur quando, quibus, & quantum oporteat, aut deceat, largiri. Vnde in ſequentibus ait: *Benefac iuſto & inuenies retributionem.* Et ſimilia ſunt infra v. 5. vide ibid.

v. 4. *Impiis & peccatoribus reddet vindictam.* Ita legendum in tertia perſona; *reddet*, ſcilicet altiſſimus, non in ſecunda perſona imperatiui, vt quædam exemplaria pridem habebant (*redde*). Nam ex præcedentibus repetendus eſt nominatiuus (*altiſſimus*) quod ex Græco manifeſtius eſt; vbi ſic legitur: *Nam & altiſſimus odit peccatores; & impiis reddet vindictam.* Monet nihilominus Sapiens, ne ſuſcipiamus peccatorem, eo modo, quo dicit Dauid pſal. 118. *Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi.* Item 138. *Nonne qui oderunt te oderam, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam?* malitiam ſcilicet odiendo, ſed vindictam Domino relinquentes.

v. 5. *Benefac humili, & non dederis impio: prohibe panes illi dare, ne in ipſis potentior te ſit. Quæritur*, quomodo ergo Dominus in Euangelio Matth. 5. moneat tam malis quam bonis benefacere? & quidem exemplo patris cæleſtis; qui *ſolem ſuum facit oriri ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos?* Item ſi cum tanto delectu facienda eſt eleemoſyna, fient homines tardiores ad eleemoſynas largiendas: Ob quam cauſam S. Chryſoſtomus & alij frequenter monent, non eſſe curioſè ſcrutandos pauperes, ne ſcilicet tepeſcat feruor charitatis. *Reſpondeo.* Sapientem hoc loco non agere principaliter de collatione eleemoſynarum; quæ dantur, tantum intuitu egeſtatis; ſed de beneficentia, quæ ad amicitiam refertur, deque ea largitione, quæ innititur iuſtitiæ diſtributiuæ, qua beneficia

A diſtribuuntur pro meritis, & dignitate perſonarum. Itaque contra eos potiſſimum agit Sapiens, qui in homines paraſitos, otioſos, inutiles & improbos bona expendunt, menſę eos admouent; aut officia quęſtuoſa, vel beneficia eccleſiaſtica in eos conferunt. Non autem agit primario de eleemoſynis; in quibus prima ratio habenda eſt egeſtatis; ſecundario autem tantum reſpiciendum eſt ad probitatem, maximè ſi propter iuſtitiam expulſi ſint bonis. Item pauperi improbo tantum dandum eſt quantum præſens neceſſitas poſtulat, ne ſi plus dederis, ſtatim malè prodigat: Pauperi vero bono etiam large tribuere conuenit; quia præſumitur ſi quid in præſens ſupereſt, tamen benè vtetur poſtea. Item boni beneficijs fouendi ſunt, non mali; quamuis & mali beneficijs

B prouocandi ſint, vt fiant boni, iuxta illud Prou. 25. *Si eſurierit inimicus tuus cibaillum &c. Hoc enim faciens, carbones congeres ſuper caput eius.*

CAP. XIII.

v. 2. P*ondus ſuper ſe tollet, qui honeſtiori ſe communicat.* Clarius Græca hoc modo: *Pondus ſuper te ne tollas, & fortiori te, & ditiori ne communices.* Et eundem ſenſum quoque indicat noſter textus ita ſubiungens: *Et ditiori te ne ſocius fueris.* Significatur autem, ne quis ditiori & potentiori nimium fidenter, & familiariter ſeſe coniungat. Hinc illud inprimis de coniugijs: Si qua voles aptè nubere, nube pari. Et fortè hoc quoque ſignificatum illis verbis legis: *Non*

C *arabis in boue ſimul & aſino.* Deut. 22. Vide eius loci annotationem.

v. 10. *Noli eſſe humilis in ſapientia tua, ne humiliatus in ſtultitiam ſeducaris.* Græcè ſic: *Ne humilieris in lætitia tua.* Secundum Latinam lectionem ſenſus videtur: Ne nimis vilem habeas ſapientiam tuam, ne contemnas in te donum Dei, ſed ſcias & agnoſcas, quæ à Deo donata ſunt tibi, iiſque vtere ad ſalutem proximorum, q. d. Talentum tuum agnoſce, & expende, nec dicas: Nihil in me eſt, quo poſſum iuuare proximum; prodeſſe Eccleſiæ, ſeruire reip. ſed quod habes, liberaliter eroga; quia iuxta illud Euangelij Matth. 13. *Habenti dabitur; ei autem qui non habet*, id eſt, non vtitur, *etiam quod habet, auferetur ab eo.* Secundum Græcam lectionem iſte eſt ſenſus: Noli in lætitiam eſſe

D nimis profuſus, ne te contemptibilem facias, ſed in ipſo gaudio & riſu ſerua modeſtiam, & grauitatem. quod enim ſequitur: *Ne humiliatus in ſtultitiam ſeducaris*, non eſt in Græco.

v. 12. *Aduocatus à potentiori diſcede, ex hoc enim magis te aduocabit.* Non docet hypocriſim, ſed monet parcè vtendum familiaritate hominis potentis: ita enim fiet vt ſis ei gratior.

CAP. XIV.

v. 1. B*Eatus vir qui non eſt lapſus verbo ex ore ſuo.* Sic Iac. 3. *Si quis in verbo non offendit, hic perfectus eſt vir.* Vide eius loci cōm. *Et nō eſt ſtimulatus in triſtitia*

E *delicti*, id eſt, quem non pungit conſcientia criminis alicuius, qui non torquetur conſcientia peccati, ſcilicet grauioris, qui nō eſt ſibi malè conſcius. *Felix qui non habuit animi ſui triſtitiam*, ob delictum. Senſus, felix quem non momordit conſcientia grauioris delicti.

v. 12. *Memor eſto, quoniam mors non tardat, & Teſtamentum inferorum quia demonſtratum eſt tibi.* Teſtamentum inferorum vocat diſpoſitionem Dei immutabilem de morte ſemel obeunda ab omnibus, iuxta illud Hebr. 9. *Statutum eſt hominibus ſemel mori &c.* Et mors ſeu ſtatus mortuorum ſæpiſſimè in ve-

teri

tori Teſtamento intelligitur nomine inferni, vel inferorum; ſcilicet quia tunc omnes, quotquot moriebantur, ad inferos deſcendebant. Hoc ergo teſtamentum demonſtratum eſt omnibus & ſingulis; quia omnibus notiſſimum eſt, ipſa quotidianæ mortalitatis noſtræ experientiâ, ſic conſtitutum eſſe à Deo; vt omnes moriamur. Græca hoc tempore pro (*quia*) legunt (*non*) hoc ſenſu: Teſtamentum inferorum non eſt demonſtratum tibi. q. d. certum ac determinatum tempus mortis non eſt cuiquam declaratum: quia ſicut morte nihil certius, ita hora mortis nihil incertius. Et quod ſequitur: *Teſtamentum huius mundi morte morietur*, non reperitur in Græco, quod quidem Liranus ſic exponit: Hęteditas bonorum huius mundi, quæ filijs à parentibus Teſtamento legatur, morte morietur, id eſt, cito deficiet. Alij legunt, *Morte morieris*. Et hoc ſenſum habet iſtum: Ac ſi dicat, Teſtamentum ſeu diſpoſitio huius mundi, id eſt, eorum quę pertinent ad mundum hunc inferiorem, continetur iſtâ ſententiâ: *Morte morieris*. In illam ſcilicet ſententiam incidit homo cum tota ſua poſteritate pet peccatum.

v. 13. *Ante mortem benefac amico tuo, & ſecundum vires tuas exporrigens, da pauperi.* Merito hoc monet Eccleſiaſticus, quia poſt mortem non ſunt noſtra; ac proinde de ijs tunc benefacere non poſſemus. Vnde Vulgatum illud & veriſſimum: *Da tua, dum tua ſunt; poſt mortem, tunt tua non ſunt.* Quid ergo dicemus de legationibus teſtamentarijs, per quas aliquid dari videtur poſt mortem? Non improbat Sapiens hac ſententia eiuſmodi donationes, ſeu legationes. Tales enim quoque non fiunt poſt mortem, ſed in vita, etiamſi effectum ſuum non ſortiantur niſi in morte donantis ſeu legantis. Vnde tales legationes hoc loco minimè damnantur, modo fiant legitimè, id eſt, ne fraudentur legitimi hæredes. Veteres ſcriptores, vt Auguſt. Chryſoſt. & pręcipuè Saluianus Epiſcopus, ſæpè, ac multum commendant eas teſtamentarias legationes, in quibus Chriſtus hæres ſcribitur, ſaltem in parte; id eſt, quibus Eccleſiæ Chriſti, & Miniſtris eius aliquid legatur. Atque ita dictum eſt; *Ante mortem benefac amico tuo*, ſicut diceretur: Ante mortem age pœnitentiam, quomodo & paulo poſt dicitur: *Ante obitum tuum operare iuſtitiam*. Mortui enim huiuſmodi opera exercere non poſſunt, ſed ſunt in ſtatu retributionis, non in ſtatu merendi.

v. 16. *Da & accipe, & iuſtifica animam tuam*. Græca habent, *ſanctifica animam tuam*. Senſus eſt: De opibus tuis da alijs, & accipe tibi, id eſt, vtere ijs in tuis & aliorum neceſſitatibus, & ſanctifica animam tuam, id eſt, genium tuum ne defraudes, ſed tibi honorem impende ex bonis quæſitis, & ſuſtenta te conuenienter, quia non erit tibi opum tuarum vſus apud inferos, id eſt, poſt mortem, vt perſuadeas tibi te illic inuenturum cibos, & alia, quę hic tibi ſubtraxeris. Pro eo quod habemus: *quia non eſt apud inferos inuenire cibum*. Græcè eſt τρυφὼ quod delitias ſignificat. Pro quo interpres noſter legit, τροφὼ, id eſt, nutrimentum.

CAP. XV.

v. 1. QVi timet Deum faciet bona. Græcè eſt, (*faciet illa*). Latina MS. habent (*illud*). Quod mutatum videtur in (*bona*) ex lectione Eccleſiaſtici officij in quo pro (*illud*) poſitum eſt (*bona*) vt ſenſus eſſet perfectior. Nam alioqui vox (*illud*) non habebat quo referri poterat, cum ſententia hæc ſit Eccleſiaſticæ lectionis initium. Sed in contextu biblico in Græco, & in MS. Latinis, refertur ad illa quæ ſunt præcedenti capite, ſicut & quod ſequitur: *Et qui*

A *continens eſt iuſtitiæ apprehendet illam*, nempe *ſapientiam*, de qua in fine capitis ſuperioris. Et ſenſus eſt: Et qui compos iuſtitiæ factus fuerit, exercens opera iuſtitiæ, apprehendet, & aſſequetur ſapientiam. *Et obuiabit illi quaſi mater honorificata.* Non homo ſapientiæ, ſed ſapientia homini colenti iuſtitiam, ſcilicet obuiabit, & amplectendam & poſſidendam ſe præbebit tanquam mater filio.

v. 14. *Deus ab initio conſtituit hominem, & reliquit illum in manu conſilij ſui.* Scripturam hanc non ſolum ad hominem integrum, vt cauillantur hæretici oſores libertatis arbitrij, ſed ad hominem etiam peccato vitiatum pertinere; partim ex loci ipſius contextu patet; partim ex loco Deut. 30. ad quem manifeſtum eſt hoc loco Eccleſiaſticum reſpexiſſe; vbi ſic **B** legitur; v. 15. 19. *Propoſui in conſpectu tuo vitam & bonum, & è contrario, mortem & malum.* Et infrà; v. 15. *Elige ergo vitam &c.* Et ſimilis locus eſt Iſaię 1. *Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis: Quod ſi nolueritis &c.* Tale eſt & illud Zachariæ 11. *Si bonum eſt in oculis veſtris, afferte mercedem meam, & ſi non, quieſcite.* Et Matth. 12. *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: Aut facite arborem malam, & fructum eius malum.* Legimus quoque Dauidi datam optionem, vt ex tribus plagis, quam vellet eligeret. 2. Reg. vlt. & 1. Paralip. 21. Sed & Suſannæ in anguſtijs conſtitutæ deliberatio, atque electio (quæ deſcribitur Danielis 13.) palam arguit hanc arbitrij libertatem. Pertinet etiam huc illud 1. Cor. 7. *Non habens neceſſitatem, poteſtatem autem habens ſuæ voluntatis.* His enim verbis **C** non tantum excludi neceſsitatem coactiuam, vt illi interpretantur, ſed & naturalem, patet ex eo quod præcedit: *Quod vult faciat.* q. d. vtrumlibet liberè eligat.

v. 18. *Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi.* Communis ſententia Doctorum eſt eademque veriſsima, voluntatem ac liberum arbitrium non appetere niſi bonum; verum, vel ſaltem apparens. Nam malum, vt malum ſub obiecto voluntatis non continetur, niſi per oppoſitionem ad proprium actum voluntatis. Sicut enim per ſe volumus bonum, ita per ſe nolumus ac refugimus malum, illi bono contrarium. Neque tamen dictæ ſententiæ Doctorum cōtrariantur hæc verba Eccleſiaſtici. Nam vult Sapiens, bonum & malum; id eſt, **D** quæ ſecundum rem talia ſunt; ſub obiecto voluntatis contineri materialiter; ſed quatenus ſub ratione boni apprehenduntur. Quod niſi eſſet, non poſſent homines peccare, quia non poſſent malum eligere. Vnde & additur: *Quod placuerit ei.* q. d. quod bonum ei viſum fuerit. Quamuis ſententia Eccleſiaſtici non de bono & malo morali propriè accipienda eſt, ſed de præmijs & ſupplicijs homini benè vel malè agenti propoſitis. Hoc enim ſatis ſignificatur per ea quæ immediatè præcedunt: *Appoſuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris porrige manum tuam.* Itaque per aquam & ignem, vitam, & mortem, non tam bona & mala moralia intelliguntur, quam pręmia & ſupplicia homini benè vel malè agenti præparata. Et ſicut illis **E** verbis; (*quod placuerit ei*) ſignificatur hominem pręmia illa, vel ſupplicia liberi ſui arbitrij electione mereri; ita quod adiungitur (*dabitur illi*) indicat Eccleſiaſticum propriè tantum loqui de ipſis præmijs & ſupplicijs: & non de bono vel malo morali. Nam de malo culpæ, falſum eſt quòd detur à Deo; ſicut teſtatur Eccleſiaſticus hoc eodem cap. 12. dicens; Non dicas, *Ille me implanauit*, (id eſt, decepit) *non enim neceſſarij ſunt ei homines impij. Omne execramentum erroris odit Dominus &c.*

CAP. XVI.

v. 5. A*B vno ſenſato inhabitabitur patria, tribus impiorum deſeretur.* Pridem legebatur (*& à tribus impijs deſeretur*). Sed rectè biblia Sixtina veram lectionem reſtituerunt. Nam Græca clarè ſic habent (*tribus impiorum deſeretur*) & in quodam MS. Latino etiam ſic legitur: Senſus eſt, Per vnum hominem prudentem ciuitas, patria, ſeu quæcumque familia replebitur habitatoribus, & frequentes habebit ciues vel domeſticos, propter felicē eius adminiſtrationem; vbi è contra, tribus, ſeu familia impiorum, quantumcunque ampla, deſeretur; id eſt, paulatim deſerta reddetur; propter improbitatem & impietatem adminiſtrantis.

v. 8. *Non exorauerunt pro peccatis ſuis antiqui gigantes, qui deſtructi ſunt confidentes ſuæ virtuti, & non pepercit peregrinationi Loth, & execratus eſt eos, &c.* In priori ſententiæ parte de illis loquitur qui generali diluuio deleti ſunt, inter quos fuere gigantes ſuperbiſſimi, ac Dei contemptores, de quibus Geneſ. 6. In poſteriori parte olim ſic legebatur; (*& non pepercit peregrinationi illorum*). Sed rectè Sixtina cum Græcis legunt, (*& non pepercit peregrinationi Loth*). Præter enim Græcæ lectionis authoritatem, conſtat Scripturam ſacram non facilè malis hominibus tribuere peregrinationem ſuper terram, ſed bonis; de quibus Apoſtolus Hebr. 11. quia peregrini & hoſpites ſunt ſuper terram; Malis autem tribui ſolet habitatio ſuper terram. Senſus autem huius veræ lectionis eſt, vt Eccleſiaſticus alludat ad orationem Abrahæ pro Sodomitis & Gomorrhæis hominibus potentibus in impietate, in qua oratione à quinquaginta iuſtis deſcendit ad quinque; vlterius autem deſcendere non eſt auſus, quamuis ſciret vnum ibi eſſe iuſtum, videlicet Loth; maximè quod Loth magis eſſet aduena, quam domeſticus in Sodoma. Senſus ergo eſt, Perdidit Deus homines impios, & ne quidem pepercit illi loco, in quo Loth vir iuſtus peregrinabatur, & incola erat.

CAP. XVII.

v. 1. D*Eus creauit de terra hominem, & ſecundum imaginem ſuam fecit illum, Et iterum conuertit illum in ipſam.* Scilicet hominem ſecundum corpus conuertit iterum in terram, iuxta ſententiam Dei ſuper hominem poſt peccatum latam, Gen. 3. *Quia puluis es, & in puluerem reuerteris.* Porrò in verbis quæ ſubdit Sapiens, *Et ſecundum ſe veſtiuit illum virtute:* per virtutem, fortitudo ſignificatur. Et illud (*ſecundum ſe*) referri poteſt vel ad Deum, vel ad ipſum hominem. Si ad Deum, ſenſus eſt: Deus ad ſui ſimilitudinem veſtiuit, ſeu ornauit hominem fortitudine; videlicet, quia donauit eum acumine intellectus, quo multa & mira excogitare poteſt. Si ad hominem, ſenſus eſt: Ornauit hominem varijs ingenij dotibus ſecundum ſe, id eſt, prout naturæ eius conueniebat; quippe qui eſſet creatura rationalis. Sunt qui hæc verba putant ad ſolum primum hominem pertinere, in quo magna fuit intelligentiæ viuacitas & præſtantia: Poteſt nihilominus referri ad totum genus humanum, de quo generatim Eccleſiaſticus in ſequentibus.

v. 12. *Et mandauit illis, vnicuique de proximo ſuo.* Quid mandauit? opera dilectionis, & beneficentiæ, iuxta illud; *Diliges proximum tuum, ſicut teipſum;* idque plus vel minus, pro ratione, circumſtantiarum temporis, loci, & qualitatis perſonarum. Nec modo corporalis dilectio; verum etiam, & maximè, ſpiritualis bene-
A ficentiæ opera mandata ſont; inter quæ eſt fraterna quoque correptio, de qua Chriſtus Matth. 18. *Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te, & ipſum ſolum &c.*

v. 26. *A mortuo quaſi nihil, perit confeſſio.* Græcè eſt ὡς μηδ᾽ ὄντος hoc eſt à mortuo quaſi ab eo qui non ſit. Intelligitur autem confeſſio laudis. Eſtque ſententia ſimilis cum illa pſal. 113. *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui deſcendunt in infernum.* Sicut & illud quod ſequitur, *Viuus & ſanus laudabis Dominum,* ſimile eſt illi quod in eodem pſalmo ſubditur; *Sed nos qui viuimus, benedicimus Domino.* Vide annot. eius loci. Quod autem hic author non ſentiat homines omnino perire per mortem, vt nec animo ſuperſint, Deumque laudent, ſi ſtatum huiuſmodi hic vi-
B uendo meruerunt, patet, quia in ſuperioribus dixit, quod Deus vnicuique in die obitus ſui reddet ſecundum opera; quod falſum eſſet, ſi homines tunc omnino eſſe deſinerent, & bonorum animæ non eſſent in eo ſtatu felicitatis, quo Deum laudarent. Sed mortui dicuntur non laudare Dominum, quia mors eſt viuentis corruptio, & ſic homines per mortem quodammodo deſinunt eſſe. Superſunt quidem animæ, ſed propriè ipſi homines non ſuperſunt, qui mortui ſunt, donec poſteà reſurgant.

CAP. XVIII.

v. 1. Q*Vi viuit in æternum creauit omnia ſimul.* Ex hoc loco & alijs rationibus exiſtimabat
C Auguſtinus l. 4. de Gen. ad litt. c. 33. omnia à Deo ſimul tempore creata eſſe; & diſtinctionem dierum Gen. 1. commemoratam non ſignificare niſi diſtinctas cognitiones, quibus Angelis res creatæ innotuerint. Sic idem l. 11. ciuit. c. 7. Sed alij patres Baſil. Ambroſ. Chryſoſt. & Gregorius verè ſpatia dierum diſtincta intelligunt. Et hanc ſententiam, eò quod Moyſes rudibus Iudæis, & non Angelis, Geneſim ſcripſerit, paſſim Doctores comprobant, reſpondentes hoc loco illud (*ſimul*) non referri ad (*creauit*) ſed ad (*omnia*) quod & Græca manifeſtè docent, quæ legunt (*creauit omnia pariter*) quod vniuerſitatem rerum creatarum ſignificat, non autem tempus. Senſus itaque eſt, omnia in vniuerſum ſine exceptione à
D Deo creata ſunt, nihil eſt in rerum natura quod non ſit eius opus & factura. Itaque non aliud hic dicitur quam quod Ioannes ſub initium Euangelij ſui dicit de verbo Dei: *Omnia per ipſum facta ſunt.*

Deus ſolus iuſtificabitur, & manet inuictus rex in æternum. Quæritur quomodo hoc conſiſtat cum eo quod ſubditur? v. 22. de ipſo homine: *Non impediaris orare ſemper, & ne verearis vſque ad mortem iuſtificari. Reſp.* Aliter Deus iuſtificatur, aliter homo. Deus iuſtificatur, & ſolus iuſtificatur, quia ſolus ſine vllo defectu perfectus inuenitur, in quo nihil iniuſtitiæ, nihil imperfectionis eſt; cum ſit ipſa iuſtitia & ſumma perfectio. Homo verò iuſtificatur, & vſque ad mortem iuſtificatur, quia etſi iuſtitiæ opera facit, & in eis proficit; nunquam tamen in ea ita perfectus eſt, quin ei
E neceſſe ſit in iuſtitia ſemel accepta, vſque ad mortem proficere.

v. 8. *Numerus dierum hominis vt multum centum anni. Quæſtio* naſcitur; Quomodo ergo Dauid, qui præceſſit hunc ſcriptorem octingentis circiter annis dicat pſal. 89. *Si in potentatibus, octoginta anni &c.* An Dauid ponit quod in pluribus accidit; hic autem Author quod in pauciſſimis? Saltem hinc apparet poſt tempora Dauidis vſque ad huius ſcriptoris æuum, ætatem hominum non fuiſſe imminutam; fortè nec vſque hodie.

v. 12. *Miſeratio hominis circa proximum ſuum: miſericordia autem Dei ſuper omnem carnem*. Id eſt, ſuper omnem hominem, non quaſi non omnis homo ſit proximus, ſed quia non poteſt vnius hominis beneficentia extendi ad omnes homines; ſed tãtum ad eos qui obuij ſunt, & quibus ſe proximum declarare poteſt, ſicut Samaritanus opere ipſo, monſtrabat ſe proximum eſſe illi vulnerato à latronibus. Luc. 10. At beneficentia Dei (id enim ſignificat hoc loco miſericordia Dei) diffuſa eſt in omnem carnem. Neque enim fieri poteſt vt quiſquam miſericordiæ Dei ſit expers, cum ſaltem naturam & ipſum eſſe acceperit beneficio Dei. Simile illud: *Pater cæleſtis ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos*. Fortè etiam caro generaliter ſumitur pro omni animali, ſicut capite ſuperiori: *Poſuit timorem illius ſuper omnem carnem*.

v. 23. *Ante orationem præpara animam tuam, & noli eſſe quaſi homo qui tentat Deum*. Secundum Catechiſmum ad Parochos, cap. de præparatione ante orationem adhibenda: Tentat Deum, is, qui cum benè orat, malè agit; & cum loquatur cum Deo, à precibus animus eius aberrat. An fortè is quoque intelligi poteſt in oratione tentare Deum, qui hæſitat de potentia, bonitate, vel certitudine promiſſionis diuinę? prout à Iacobo dicitur cap. 1. *Poſtulet autem in fide, nihil hæſitans*. Vide ibidem noſtrum comment.

CAP. XIX.

v. 1. *Qui ſpernit modica, paulatim decidet*. Quidam hinc colligunt per venialia minui charitatem. Sed fortè non eſt hic ſenſus literalis. Loquitur enim Sapiens, vt apparet, de imminutione bonorum temporalium. Immediatè enim præcedit: *Operarius ebrioſus non locupletabitur*.

v. 4. *Qui credit cito, leuis corde eſt, & minorabitur*. Magna vituperatio eius, qui cito & facile credit. *Quomodo* ergo charitati tribuit Apoſtolus hanc proprietatem, quod omnia credat? 1. Cor. 13. Et fides Chriſtiana tanto commendabilior eſt, quanto promptior. Vnde Dominus ad Thomam, Ioan. 21. *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti; Beati qui non viderunt & crediderunt*. Et ſicut reprehenduntur illi, quibus dicitur: *Niſi ſigna & prodigia videritis, non creditis*; ita communiter illi commendantur, qui mox ad prędicationem Apoſtolorum crediderunt, nullis conſpectis ſignis. *Reſpondeo*, præceptum Eccleſiaſtici eſſe præceptum prudentiæ; quo admonetur homo quomodo erga hominem ſe habere debeat; quia ſcriptum eſt, *Omnis homo mendax*. Et ſenſus eſt: Qui citò & facile credit homini, aliquid de proximo ſuo narranti; & maximè eidem detrahenti, is leuis eſt corde, & *minorabitur*, id eſt, patietur detrimentum famæ, & exiſtimationis ſuæ. Quod autem Apoſtolus dicit: *Charitas omnia credit, omnia ſperat*, intelligendum eſt, ſicut omnia ſperat à Deo promiſſa, id eſt, bona æterna, non temporalia, quia ſcit Deum fallere non poſſe; ſic etiam omnia credit Deo, id eſt, quæcumque Deus reuelauit, vel per ſe, vel per Eccleſiam ſuam, ea omnia ſtatim indubitanter ſuſcipit, & credit. Vnde qui miracula expectabant, D. Thomas & alij, tardiores fuerunt in credendo Deo; & propterea meritò à Chriſto reprehenſi ſunt; quia Deo tanquam primę veritati ſtatim credendum eſt, & non poteſt ei nimis citò & facilè credi.

v. 8. *Amico & inimico noli narrare ſenſum tuum. Et ſi eſt tibi delictum, noli denudare*. Prohibet Sapiens, ne paſſim cuilibet, homo aperiat ſecreta cordis ſui, & maximè ea quæ pertinent ad ſuam ipſius infamiam, id

A eſt, peccata ſeu delicta ſua. Si enim propria vitia tegere non poteſt, quomodo tacebit aliena? Non prohibetur autem confeſſio peccati, quæ fit Deo, coram ſacerdote. Etenim ſi prudentia humana non vetat, conſilij cauſa, aperire peccatum noſtrum amico fideli & prudenti, vt curetur; multo minus prohibet detegere ſacerdoti ad conſequendam à Deo remiſſionem. Græca longè alium habent ſenſum, videlicet; *Neque amico neque inimico narres vitas alienas*, id eſt, mores alienos. *Et ſi potes abſque peccato, ne detegas*, ſcilicet vitia aliena. Vbi illud (*ſi potes*) adiectum eſt; quia certis caſibus tenetur homo peccata aliena prodere; nempe ſi vergant in notabile periculum totius alicuius communitatis. Ita quidem Gręca complutenſia.

B

CAP. XX.

v. 2. *Concupiſcentia ſpadonis deuirginabit iuuenculam; ſic qui facit per vim iudicium iniquum*. Vide Theodoretum lib. 2. hiſt. eccleſ. cap. 24. de Epiſcopo, qui cum ſe caſtraſſet, non tamen ſuſpicionem in quam venerat, à ſe amouere potuit. Ianſenius hunc locum optimè exponit. Vatabli verſio ſic habet, & benè: *Qualis eſt ſpadonis puellam vitiandi libido, talis eſt, qui per vim exercet iudicia*. Vide etiam Baſilium latè hac de re diſſerentem libro de Vera virginitate. Item Aug. lib. 6. contra Iulian. cap. 14. de Calligono Valentiniani iunioris eunucho.

v. 32. *Sapientia abſconſa, & theſaurus inuiſus, quę vtilitas in vtriſque?* Igitur ſapientiæ ſeu doctrinæ talen-
C tum iuxta euangelicum quoque præceptum in aliorum vtilitatem expendendum eſt, ne nobis dicatur illud Matth. 25. *Serue male, & piger, ſciebas, quia meto vbi non ſemino, &c. oportuit ergo te committere pecuniam meam nummularijs &c.* Non tamen abſcondit ſapientiam qui propterea non profert in publicum, quia ad miniſterium prædicationis, vel publicæ functionis non vocatur; ſufficit enim quod paratus ſit proferre, ſi vocaretur.

CAP. XXI.

v. 1. *Fili peccaſti, ne adijcias iterum, ſed & de priſtinis deprecare, vt tibi dimittantur*. Oſtendit duo eſ-
D ſe neceſſaria ad veram pœnitentiam de peccatis anteà commiſſis. Quorum alterum eſt, non adijcere iterum, id eſt, peccata non iterare. Alterum, deprecari pro peccatis commiſſis, vt dimittantur. In priori intelligitur noua vita, hoc eſt, commutatio vitæ veteris in nouam, & abijcere veterem hominem cum actibus ſuis. In poſteriori intelligitur ſatisfactio, id eſt, ſtudium reconciliationis per opera ad hoc deſtinata: Cuiuſmodi ſunt, orationes, ieiunia, eleemoſynæ. Vnde patet falſum eſſe illud apud hæreticos hodiernos peruulgatum & decantatum. Optima pœnitentia noua vita. Quod ſi verum eſſet, iam ſufficeret vitam in melius commutare, neque oporteret ſollicitum eſſe deprecari de priſtinis, vt dimitterentur. Hinc Aug. lib. 1. de nupt. c. 26. Si à peccando deſi-
E ſtere, hoc eſſet peccatum non habere, ſufficeret vt hoc nos moneret ſcriptura, *Fili peccaſti, non adijcias iterum*. Non autem ſufficit; ſed addidit: *Et de priſtinis deprecare, vt tibi remittantur*. Manent ergo niſi remittantur. Sed quomodo manent ſi præterita ſunt? niſi quia præterierunt actu, manent reatu.

v. 4. *Quaſi romphæa bis acuta omnis iniquitas; plaga illius non eſt ſanitas*. Bis acuta, id eſt, anceps, & hinc inde ſcindens. Græcè eſt δίστομος, & pro eo quod habemus (*ſanitas*) ἴασις, id eſt, curatio. Nec tamen hac ſententia ſignificat Sapiens iniquitatem curari non poſſe

per pœnitentiam,& veniam ſubſequentem;quaſi ſit aliquod peccatum,cuius non poſſit impetrari remiſſio: Nam hoc eodem capite dixit; *De priſtinis deprecare,vt tibi dimittantur*: Sed plaga eius intelligitur mors æterna; quæ vbi propter iniqoitatem ſemel inflicta fuerit , iam plaga illa curari non poteſt . Interim, quamdiu homo viuit,per pœnitenciam agi poteſt,vt iniquitas plagam illam non inferat. Alij intelligunt de curatione peccati,quantum eſt ex parte ipſius hominis ; vtpote quod is ſibi relictus morbos quidem corporis curare poteſt, morbos autem animi, id eſt, plagam peccati,ſine gratia Dei ſanare non poteſt. Poteſt etiam hyperbolicè ſignificari difficillimam eſſe curationem grauiorum iniquitatom.

CAP. XXII. Nullam habebat annotationem.

CAP. XXIII.

v. 6. ET *animæ irreuerenti & infrunitæ ne tradas me.* Iofruoitum apod Latinos priſcum & obſoletum vocabulum eſt, ſignificans inſipientem, ſtolidum;nimirum idem quod Græcis ἄφρων, ſicut è contra feunitus idem eſt,quod Græcis φρόνιμος. Hoc loco Græcè tantum eſt : *Animæ inuerecundæ ne tradas me*. Et eſt idem vocabulum cap. 31. *Tortura viro infrunito*, vbi Græcè eſt ἀπλήστῳ, id eſt, inſatiabili. Vide Beroaldum in lib. 4. Aſini aorei,vbi vocabulum hoc exponit,& antiqoos eo vſos eſſe docet.

v. 9. *Iurationi non aſſueſcat os tuum, Multi enim caſus in illa*. Prohibet hîc Sapiens conſuetudinem iuraodi; ſimpliciter autem iurare noo prohibet . Quid verò Chriſtus ſibi velit Mattb. 5. dicens : *Ego autem dico vobis non iurare omnino*. Et Iacobus cap. 5. *Nolite iurare,neque per cælum,neque per terram,neque aliud quodcumque iuramentum.* Vide noſtrum comment. dicto Iac. loco.

v. 10. *Nominatio Dei non ſit aſsidua in ore tuo,& nominibus ſanctorum non admiſcearis* . Probibet frequentem diuini nominis expreſſionem in ſermone, ſiue in iuramento,ſiue extra. Nam ne quidem extra iuramentum nomen Dei aſſumere licet in vanum . Id enim generaliter prohibetur ſecundo præcepto Decalogi: *Non aſſumes nomen Domini Dei tui in vanum*. Intellige quocumque modo ; ſiue iurando , ſiue ſimpliciter loqoendo. Porrò quod nos habemus ; *Et nominibus ſanctorum non admiſcearis*, Græcè eſt: *Et nominatione Sancti ne aſſueſcas*. Sancti autem, ſiue Sanctorum, vel ad perſonam, vel ad rem ſanctam referri poteſt. Si ad perſonam referatur , ſenſus eſt: Non aſſueſcas facilè, ac leuiter nominare Deum , qui eſt Sanctus Sanctorum;aot etiam ſanctos homines iam vita functos, & ſanctitatis opinione celebres. Si ad rem ſanctam,ſenſus erit. Ne facilè oomines ipſum ſanctum ſanctorum,quia eſt ſacratior pars templi,neqoe alias res ſacras; vt templum,altare,arcam,tabernaculum. Notatur autem praua Iudæorum conſuetudo , qui facilè res iſtas ſacras nominabant , aut etiam per eas iurabant,vt patet Matth. 5.

CAP. XXIV.

v. 14. A*B initio & ante ſæcula creata ſum &c.* Abutebantur hoc loco Ariani , quaſi Filios Dei,qui eſt Sapieotia patris, fuiſſet creatus & factus. Sed *creare* io Scriptura ſacra nonnunqoam etiam pro (*gignere*) ponitor,vt ibi pſalm. 101. *Populus, qui creabitur, laudabit Dominum*; ſine dubio populus qui gignetur,& naſcetur ex parentibus ſuis ordinaria via. Igitur Sapientia patris ante ſæcola genita eſt, imò, vt præcedit v. 5. *Ex ore altiſsimi prodiui*. Nempe, vt ex

A ore corporis procedit verbum ſenſibile , ita & ex ſubſtantia Patris , velut ex ore , ab æterno procedit verbum increatum,& ioſenſibile; qui eſt Filius Dei. Alibi dicitor & ex vtero procedere , vt pſal. 109. *Ex vtero ante luciferum genui te*. Alias quoque ex corde patris , vt in hymno illo : *Corde natus ex parentis &c.* Sed diuerſis Metaphoris res eadem ſignificatur; videlicet generatio Filij ex ſubſtantia Patris. Et quidem quæ hic dicuntur de Sapientia æterna, vſu Eccleſiaſtico decantantur in laudibus B. Virginis Deiparæ; non qood propriè in eam competant hæc verba , ſed qoia ad eam ſenſu non inepto accommodari poſſuot ; videlicet vt ipſa intelligatur ſingulari quodam,& præ alijs hominibus excellentiori modo, ab æterno fuiſſe ordinata, id eſt, prædeſtinata ad ſublimitem ſanctitatis honorem ; & eum gradum , vt
B mater præordinaretur æterni illius patris filij. Cæterum qood æterna Dei Sapientia ſubiungit: *Et in habitatione ſancta coram ipſo miniſtraui* ; ſignificat Eccleſiaſticus;quod ſacerdotes in tabernaculo Deo deſeruierint per Sapieotiam Dei , eodem modo quo ad Rom. 8. *Spiritus ſanctus dicitur poſtulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus*. Vide ibi noſtrum comment.

v. 29. *Qui edunt me adhuc eſurient , & qui bibunt me adhuc ſitient*. Si de præſenti ſæculo intelligatur;ſenſus erit. Quicumque mei compotes fiunt,maiori adhuc deſiderio accendentur, vt magis mei fiant participes. Nam ſapientia ex parte acqoiſita maiorem ſui excitat cupiditatem. Si de futoro ; ſenſus erit : Qui mei compotes facti fuerint nollum mei faſtidium patien-
C tur, ſed ſemper adhuc eſurient & ſitient,id eſt, ſemper in eis manebit appetitus ac deſiderium meæ præſentiæ: qui tamen appetitus in illa beata vita à re deſiderata nunquam ſeparabitur . Prior tamen ſenſus magis congruit contextui ; ſicut & verborom illorum, quæ præcedunt v. 11. *In omnibus requiem quæſiui*, hic ſeoſus eſt; In omni creatura quæſiui locom habitationis. Vnde & ſequitur: *In Iacob inhabita &c.* videlicet,quia in populo Iſraëlitico Sapientia Dei ſpecialiter ſibi ſedem fixit.

v. 45. *Penetrabo omnes inferiores partes terræ* . Hæc loquitur Sapientia patris Chriſtus Dominos , deſcenſum ſuum ad inferos ſignificans,quo illuminauit & recreauit patres dudum illum expectantes . Vide
D eleganter Irenæum lib. 4. cont. hæreſ. c.39.

CAP. XXV.

v. 13. Q*Vam magnus qui inuenit ſapientiam & ſcientiam , ſed non eſt ſuper timentem Dominum*. Hæc ſunt ex poſtremis inſuſpicabilibus,quæ hic decem enumerantur. Pro (*inſuſpicabilibus*) alij vertunt (*coniecturas*). Significat ergo decem eſſe genera hominum, qoos ſecundum morem hoios vitæ beatos dicere, ſeu ſuſpicari poſſumus . Vbi octauo loco ponit eum , qui inuenit ſapientiam. Et qoidem nonum intelligunt nonnulli eum qui inuenit ſcientiam ; & decimum timentem Deum, & ita diſtinguunt inter ſapientiam & ſcientiam; quod illa ſit rerum diuina-
E rum , hæc humanarum. Sed ſciendum eſt ſcientiam in Græco non haberi. Et proinde qui habet ſapientiam ponitur octauo loco ; qui autem timet Dominom,nono loco,vt ſenſus ſit: Magnus qoidem eſt qui ſapientiam acquiſiuit,ſed eo adhuc maior eſt, qui timet Dominom. Iotelligit autem ſapientiam noo ſecundum plenam ſui rationem,qua dicitur Iob 28. *Ecce timor Domini ipſa eſt ſapientia* , ſed tantum qua parte per eam res diuinæ cognoſcuntur . Sed *quæſtio* hinc naſcitur, Quod ergo ſit decimum inſuſpicabile? *Reſp.* Vbi habemus: *Timor Domini ſuper omnia ſe ſuperpoſuit*,

Græca quædam non timorem habent, ſed dilectionem. Vt hic illud ſignificetur, quod Apoſtolus ait 1. Corinth. 13. *Maior autem horum eſt charitas*. Nam etiamſi in præcedenti ſententia intelligatur quoque timor, ſeu reuerentia filialis; tamen in filijs præſtantioris virtutis actus eſt, & affectio diuinior, ipſa dilectio, quam timor aut reuerentia.

v. 17. *Omnis plaga triſtitia cordis eſt, & omnis malitia, nequitia mulieris.* Significatur præcipuam plagam eſſe triſtitiam cordis, & præcipuam malitiam, malitiam mulieris. Id enim indicant ſubiecta verba quibus dicit: *Omnem plagam, & non plagam videbit cordis; & omnem nequitiam, & non nequitiam mulieris.* q. d. omnem quidem plagam ſuſtinere poteſt homo, ſed non plagam & triſtitiam cordis; & ſimiliter omnem nequitiam, excepta nequitia mulieris; item omnem obductum, id eſt, impetum, excepto impetu odio flagrantium; & quamuis vindictam, excepta ea, quæ ab inimico & hoſtili animo proficiſcitur. Et eſt phraſis Hebræa; *Omnem plagam & non plagam videbit cordis*, pro, Omnem plagam, ſed non plagam cordis, vel, excepta plaga cordis; eo modo quo in Euangelio dicitur, Matth. 12. *Omne peccatum dimittetur homini, ſpiritus autem blaſphemia non dimittetur*, pro eo quod diceret; excepta blaſphemia ſpiritus. In Græco quidem non eſt verbum illud (*videbit*) ſed ſupplendum eſt, vel illud, vel aliud ſimile.

CAP. XXVI.

v. 20. **O***Mnis autem ponderatio non eſt digna continentis animæ.* Græcè eſt, libra, ſtatêra, pondus. Et eſt ſenſus: Nullum auri vel argenti pondus comparandum eſt cum anima continente, id eſt, cum muliere caſta. In Græco additur (*eius*) ſcilicet mulieris, vt hic genitiuus regatur à præcedenti genitiuo (*animæ*). Nec propterea ſenſus mutatur. Poteſt autem & hoc modo ſententia intelligi: Nihil comparari poteſt cum eo, qui continens, id eſt, compos factus fuerit animæ illius, ſcilicet caſtæ mulieris. Nam continens pro compos ſæpiuſculè in his libris legitur.

v. 28. *Difficile exuitur negotians à negligentia, & non iuſtificabitur caupo à peccatis labiorum.* Priori loco Græcè eſt, ἔμπορος ἀπὸ πλημμελείας, id eſt, mercator à delicto. In poſteriori autem non additur illud (*labiorum*). Sed parum refert. Interpres noſter ſignificat mercatorem inprimis delinquere, multarum rerum, quas facere deberet, neglectu, & omiſſione. Alioqui in iis quæ ad mercaturam pertinent, conſtat diligentem, & ſollicitum eſſe mercatorem; ſed earum rerum quæ ad pietatem pertinent, negligentem. Secundum Græcam lectionem, ſignificatur, mercatores ſæpè in multis peccare; vt laudando merces pluſquam oportet, & in ſimilibus; quæ tamen conſiſtere poſſunt cum intentione quærendi tantum iuſtum lucrum, & commodum honeſtum, tam priuatum, quam publicum. Vnde nec hinc concludi poteſt, negotiationem Chriſtianis eſſe prohibitam, ſicut nec cauponariam, aut officium publicanorum, id eſt, eorum qui redimunt publica vectigalia, ſed tantum, in omnibus his multa eſſe pericula.

CAP. XXVII.

v. 1. **P***Ropter inopiam multi deliquerunt.* Græce χάριν ἀδιαφόρου, id eſt, propter rem indifferentem. Qua Græca voce ſignificantur diuitiæ; quas & Stoici dicebant non in bonis collocandas, ſed indifferentes eſſe. Senſus autem eodem recidit, ſicut & immediatè ſubiungitur: *Et qui quærit locupletari, auertit oculum ſuum.* Videlicet propter opes acquirēdas, & inopiam vitandam, multi deliquerunt; nonnulli quoque malè perierunt, dum malis artibus inopiam auertere, & opes acquirere ſtudebant. Neque tamen propterea paupertatis profeſſio apud Chriſtianos damnatur; de quo vide Prouerb. 30. ad illa verba, *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi.*

v. 12. *Homo ſanctus in ſapientia manet, ſicut ſol. Nam ſtultus ſicut luna mutatur.* Non ſignificatur hominem ſanctum perpetuo ſanctum eſſe, & à ſanctitate vel ſapientia non poſſe excidere. Id enim eſt contra dictum Apoſtoli, 1. Corinth. 10. *Qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat*, & Chriſti Matth. 26. *Vigilate & orate, ne intretis in tentationem*, item contra illud Apocal. 3. *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*: Imò contra doctrinam ipſius Eccleſiaſtici capite præcedenti v. 27. Vbi inter alia, ob quæ ſe dicit vehementer contriſtari, imò grauiter iraſci, ponit hominem, qui tranſgreditur à iuſtitia ad peccatum: Sed ſenſus eſt, Homo ſanctus, ſeu ſapiens ſeruat continuo in ſermone ſuo eundem ſapientiæ tenorem; totus eius ſermo ſapientiæ eius teſtis eſt, ſicut ſol perſiſtit ſemper in pleno lumine. At vero ſtultus in vno eodemque ſermonis contextu ſæpè varius eſt; nunc ſana loquitur, nunc ſtultitiam ſuam prodit per ſermonis ineptiam. Itaque mutatur vt luna, quæ quaſi continuò variat. Hunc ſenſum confirmat, quod Græcè eſt: *Narratio pij perpetua ſapientia eſt.*

D. Auguſt. epiſt. 119. ad Ianuarium ſublimiorem ſenſum in his verbis conſiderauit, legens hoc modo: *Sapiens ſicut ſol permanet; ſtultus, ſicut luna mutatur.* Quis eſt, inquit, Sapiens, qui permanet, niſi ſol ille iuſtitiæ, de quo dicitur, *Ortus eſt ſol iuſtitiæ*, id eſt, Chriſtus? Quis eſt ille ſtultus, qui tanquam luna mutatur, niſi Adam, in quo omnes peccauerunt? In Adam intelligens omnes homines qui variè mutantur, nunc è bono in malum; ſæpè etiam è malo in peius; ſubindè tamen etiam è malo in bonum, more creſcentis lunæ, & decreſcentis.

v. 33. *Ira & furor vtraque execrabilia, & vir peccator continens erit illorum.* Execrabilia; nempe quia hominem, qui eſt natura manſuetum animal, admodum illa dedecent. Vnde illud Poëtæ: *Candida pax, homines; trux decet ira feras.* *Et vir peccator continens erit illorum.* Græcè eadem vox eſt quæ legitur Sap. 8. *Vt ſciui quia aliter non poſſem eſſe continens &c.* Itaque non ſignificatur quod vir peccator continebit ſe, hoc eſt, abſtinebit ab ira & furore; ſed contrarium potius, quod continebit illa intra ſe, & quod illorum compos erit, id eſt, vitiis illis obnoxius.

CAP. XXVIII.

v. 1. **Q***Vi vindicari vult, à Domino inueniet vindictam, & peccata illius ſeruans ſeruabit.* Græca ſonant hoc modo: Qui vindicat, id eſt, qui vindictam ſumit de iniuria ſibi illata, is ſuorum peccatorum vindictam à Deo inueniet, id eſt, Deus grauiſſimè in eius peccata vindicabit. Et ſenſum non malè expreſſit Latinus interpres: Quia non ſolum qui vindicat actu, verum etiam qui ſolam apud ſe ſeruat vindicandi voluntatem (licet occaſio exequendæ vindictæ nunquam ſe offerat) à Domino ſentiet vindictam. Deinde non ſolum, qui vult vindicare per ſe; verum etiam qui vult vindicari quoquo modo, per alium, id eſt, qui cupit iniuriam ſibi illatam vindicari, per quemcunque alium. Quod vſque adeo verum eſt, vt etiam de eo intelligatur, qui vult vindicari à Deo. Id eſt, qui hoc optat & expectat à Deo vt ille iniuriam

eius vindicet. Ratio eſt, quia homo tenetur iniuriam ſibi à proximo illatam remittere, id eſt, nullam vindictam pro ea exigere, ne quidem à Deo, quia adhuc merito ei dicetur: *Homo homini reſeruat iram, & à Deo quærit medelam?* q. d. à Deo petit vindictam in proximum, & ab eodem medelam, id eſt, veniam ſui peccati. Neque obſtat, quod dicitur, *Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus;* quia hæc ſententia non ſignificat petendam à Deo vindictam, ſed ei relinquendam, vt pro ſua diuina ſapientia vel iuſtè retribuat, vel miſericorditer remittat. Cæterum quod hic dicitur: *Peccata illius ſeruans ſeruabit,* & paulò poſt, *Et tunc deprecanti tibi peccata ſoluentur ---- & à Deo quærit medelam? --- & de peccatis ſuis deprecatur? --- & propitiationem petit à Deo? Quis orabit pro delictis illius? &c.* Hæc omnia conferenda ſunt cum eo quod dicitur in oratione Dominica, *Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris*. Et cum eo quod ſubiungitur Matth. 5. *Si enim dimiſeritis &c. Et, ſi non dimiſeritis hominibus; nec pater veſter dimittet vobis peccata veſtra.* Et cap. 18. *Sic & pater meus cæleſtis faciet vobis, ſi non remiſeritis vnuſquiſque fratri ſuo de cordibus veſtris.* Et Mar. 11. *Quod ſi non dimiſeritis: nec Pater veſter qui in cælis eſt dimittet vobis peccata veſtra*. Et cum quibuſdam ſententiis Auguſtini, de quibus vide noſtra in 3. diſt. 30.

v. 16. *Lingua tertia multos commouit, & diſperſit illos de gente in gentem.* Linguam tertiam vocat, quæ ſeminat diſcordias. Eſt enim ea tertia, id eſt, media inter linguas eorum, quos diſcordes facere ſtudet. Et ſenſus eſt: Lingua tertia multos commouit ad diſſenſionem, neque id tantum inter priuatos, verum etiam ſæpè inter principes, & reges; ita vt inde bella & grauiſſimæ calamitates oriantur, ob quas multi ſedibus ſuis eiecti, errare cogantur à gente in gentem. Græca quędam exemplaria pro (*lingua tertia*) habent (*lingua duplex*) id eſt, quæ aliud coram vno, aliud coram alio loquitur; & quæ aliud profert, aliud in animo gerit.

CAP. XXIX.

v. 2. **F**OEnerare *proximo tuo in tempore neceſſitatis illius*. Fœnerare, id eſt, da mutuum. *Quæri* poteſt, quare ſcriptura potius hortetur nos ad dandum mutuum, quam ad ſpondendum pro amico? Hoc enim Prouerb. 6. & hoc loco v. 18. & ſeqq. diſſuadet. Mutuò autem dandum eſſe, etiam Dominus in Euangelio monet, dicens Luc. 6. *Mutuum date nihil inde ſperantes*. *Reſpond.* per ſponſionem grauiſſima ſæpè mala incurruntur, quæ & hoc cap. & in Prouerb. explicantur, & experientiis nota ſunt. Oriuntur autem ex obligatione, qua ſe pro amico quis debitorem facit: Vnde fit, vt totam familiam ſuam oneret, & in magnum diſcrimen ſæpè coniiciat. Qui autem mutuum dat, non dat niſi quod habet, nec vllo modo ſe ad aliquid obligat, nihilo magis, quam ſi aliquid donaret; & poteſt donando liberari ab omni ſollicitudine repetendi. Atque hinc etiam eſt, quod pro ſponſione poteſt aliquid accipi ſine periculo vſuræ, non autem pro mutuo.

v. 20. *Gratiam fideiuſſoris ne obliuiſcaris. Dedit enim pro te animam ſuam*. Sic & Prouerb. 6. *Si ſpoponderis pro amico, defixiſti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui & captus proprijs ſermonibus*. Vide eius loci annotationem.

CAP. XXX.

v. 9. **L**Acta *filium & pauentem te faciet: lude cum eo, & contriſtabit te.* Senſus eſt, Si lactes filium, id eſt, indulgenter eum habeas, erit tibi cauſa pauoris. Si ludas cum eo; contriſtabit te. Non enim præcipit Sapiens vt pater lactet filium, & cum eo ludat, ſed magis abſterret & prohibet. Vnde ſequitur prohibitio: *Non corrideas illi, ne doleas &c.*

v. 18. *Bona abſcondita in ore clauſo, quaſi appoſitiones epularum circumpoſita ſepulchro.* Græca variant. Nam in quibuſdam eſt vox, quæ ſignificat (*abſcondita*) in aliis (*effuſa*). Dicitur ſententia in eos, qui bonis vti non audent ſibi à Deo conceſſis. Et ſenſus eſt: *Bona abſcondita*, id eſt, repoſita & theſaurizata, ſunt velut homini habenti os clauſum, id eſt, ei qui bonis vti non audet, nec inde audet comedere; & proinde quoque velut fercula ciborum appoſita ſepulchris mortuorum, de quibus mortui ipſi ſanè non comedunt. Hinc illud: *Quo mihi diuitiæ, ſi non conceditur vti?* Si legatur (*effuſa*) ſenſus erit: Bona effuſa, vel offuſa, id eſt, oblata ori clauſo, id eſt, homini auaro, qui non audet partis vti, ſunt quaſi epulæ ad ſepulchra mortuorum poſitæ. Quin ſublimiori ſenſu monet quoque Sapiens, vnumquemque, cui talentum aliquod à Deo creditum eſt, quo proximo ſuo & Eccleſiæ prodeſſe poſſit, legitimè illud expendere. Quod qui abſcondit, bona habet abſcondita in ore clauſo, id eſt, ſcientiam & eloquentiam in ore pigro ad docendum: De quo dicit Iudex in Euangelio Matth. 25. *Eijcite ſeruum inutilem in tenebras exteriores.*

v. 22. *Triſtitiam non des animæ tuæ ---- Multos enim occidit triſtitia, & non eſt vtilitas in illa*. Sic 2. Cor. 7. *Triſtitia ſęculi mortem operatur*. Vide illius loci comment. Hic Sapiens loquitur de paſſione triſtitię, non de triſtitia voluntarie aſſumpta per rationem, ad delenda peccata & placandum Deum. Paſſio autem triſtitiæ de rebus amiſſis quas ſecundum ſenſum & carnalem affectum vehementer diligebamus, ſemper eſt immoderata, & proinde noxia corpori; vt de amiſſis pecuniis, domo, agro, parentibus, filiis, vxore, amicis: hæc enim ſolent homines vehementer cruciare amiſſa. At triſtitia de commiſſo peccato, ad partem rationalem pertinet; ideoque nunquam eſt immoderata; licet interdum ex redundantia voluntatis rationalis in appetitum ſenſitiuum, contingat oriri paſſionem triſtitiæ immodicam. De qua re vide in 4. diſt. 16. de contritione.

v. 24. *Miſerere animæ tuæ, placens Deo.* Græcè: *Dilige animam tuam.* Senſus idem eſt. Agit autem hic peculiariter Sapiens de ea dilectione, ſeu miſericordia, qua quis ſibi ipſi vſum legitimum, & neceſſarium bonorum temporalium non ſubtrahit; vt per animam vita intelligatur. Sicut enim vituperat triſtitiam inordinatam, eam maximè quæ eſt de aduerſis huius ſæculi, quam dicit eſſe inutilem, multoſque per eam periiſſe; ita hilaritatem mentis collaudat, & animum tranquillum & ſerenum cum hilaritate vtentem bonis ſibi à Deo conceſſis: ſimul tamen cum patientia, cum opus eſt, ſuſcipientem mala, & aduerſa de manu Domini. Rectè tamen S. Auguſtinus hanc ſententiam ſæpè ad ſpiritualem accommodat eleemoſynam; quam vnuſquiſque ante omnia ſibiipſi debet impendere. Sic Enchiridij cap. 76. Et de ciuit. Dei lib. 21. cap. 27. Qui vult eleemoſynam ordinatè dare, à ſeipſo debet incipere, & eam ſibi primùm dare. Eſt enim eleemoſyna opus miſericordię, veriſſimèque dictum eſt: *Miſerere animæ tuæ, placens Deo*. Nec pugnat cum hac ſententia, quod ab Apo-

ſtolo vituperantur homines ſeipſos amantes. Nam illi ſeipſos apud Apoſtolum amare dicuntur, qui contemptis aliis, omnes actiones ſuas ad priuata & temporalia commoda referunt.

CAP. XXXI.

v. 1. *Vigilia honeſtatis tabefaciet carnes*. Honeſtas hoc libro ferè pro diuitiis ponitur, eo quod vulgo honeſtas ex diuitiis æſtimatur,& homines opulenti honeſti vocantur. Ita & ſupra cap. 11. *Honeſtas & paupertas à Deo ſunt*. Et de Iacob Patriarcha Sap. 10. *Honeſtauit illum in laboribus &c.* Senſus ergo huius loci eſt,nimiam & immoderatam curam colligendi opes,hominem emacerare;& tabem corpori eius adducere,ſomnumque & quietem nocturnam impedire. Vide etiam Sap. 7.

v. 10. *Qui potuit tranſgredi & non eſt tranſgreſſus*. Illuſtris locus pro libertate arbitrij contra noſtri temporis Manichæos, Caluinianos. Cuiuſmodi libertas etiam Pilati verbis à Chriſto approbatis ſignificata eſt Ioan. 19. dum dicit: *Neſcis, quia poteſtatem habeo crucifigere te, & poteſtatem habeo dimittere te?* Quamquam non ſolum ad liberum arbitrium hîc reſpexit Sapiens,ſed ad aliquid prætereà, quod diuitibus peculiare eſt. Nempe diues probus & iuſtus ex eo laudatur, quod cum poſſet tranſgredi, id eſt, ex diuitiis multas habeat occaſiones peccatorum, adeoque etiam,quod ad homines attinet, impunè ſæpè peccare poſſit;non tamen peccat;ſed vtitur hoc mundo,tanquam non vtatur, & diuitiis affluentibus cor non apponit. Quales fuêre, Abraham,Iſaac,Iacob,Iob, Dauid,aliique iuſti multi veteris teſtamenti.

v. 25. *Et ſi coactus fueris in edendo multum, ſurge è medio, & vome, & refrigerabit te, & non adduces corpori tuo infirmitatem*. Nemo miretur præceptum hoc tuendæ ſanitatis à Sapiente præſcribi. Neque enim alienum hoc eſt à ſcriptore ſacro, non magis, quam quod Paulus ſcribit ad Timotheum 1. epiſtolæ cap. 5. *Noli adhuc aquam bibere,ſed modico vino vtere propter ſtomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates*. Quia hæc præcepta ſcribuntur,quatenus media ſunt deſtinata ad Dei cultum ſupernaturalem,& ſalutem animarum. Qua ratione, etiam panem quotidianum & ſanitatem corporalem à Deo petimus,& cætera huius vitæ neceſſaria: Quæ omnia non aliter à Deo petenda ſunt,quam quatenus conducunt ad prædictum finem. Porrò de vomitus vtilitate ad ſanitatem conſeruandam, Vide B. Thomam in Summa (& alios) 2. ſec.

CAP. XXXII.

v. 10. *Adoleſcens loquere in tua cauſa vix. Si bis interrogatus fueris, habeat caput reſponſum tuum*. Sapiens diligenter ac multis præceptis adoleſcentiores inſtruit,vt potius tacere diſcant,& audire, quam loqui. Nempe loqui & docere ad maiorem ætatem pertinet; tacere, audire, diſcere, ad ætatem iuuenilem; idque propter multam & craſſam ignorantiam; cui omnes ex ipſa natiuitate ſumus obnoxij. Pro eo quod habemus (*in tua cauſa*) Græcè eſt (*ſi tui vſus eſt*) id eſt, ſi tuo ſermone ſit opus in re aliqua. Item (*Habeat caput reſponſum tuum*) Græcè ſonat, Conclude in caput,vel in ſummam, ſermonem, in paucis multa: vt ſit ſenſus: Adoleſcens,loquere ſi quando cauſa poſtulat,idque vix, etiam bis interrogatus. Ac ſi dicat: Primum,cum verecundiâ te excuſa,tanquam adoleſcentior. (Neque enim iubet eum interrogatum prorſus tacere,quod eſt ſtupidi & ruA ſtici hominis, ſed primum verecundè ſe excuſare). Secundo autem interrogatus reſponde, ſed breuiter, ita vt reſponſionem tuam in caput, vel ſummam, id eſt, in pauca verba conferas. D. Gregorius parte 3. Curæ paſtoralis Admonit. 26. ſic legit: *Habeat initium reſponſio tua*, q. d. demum ſecundo interrogatus incipe reſpondere. Sed verbum Græcum non ſignificat incipere, ſed in caput & ſummam redigere, κεφαλαίωσον.

v. 24. *Fili ſine conſilio nihil facias*. Intellige, nihil graue & dignum conſilio,ne quis nimium anxius ad minuta quæque ex alterius ore exiſtimet ſe pendere debere; vel apud ſe quoquo modo nimium ſe in ſingulis diſcruciet. Sic enim habet hic idem Eccleſia-
B ſticus capite proximè ſequenti: *Seruo maleuolo tortura & compedes, mitte illum in operationem ne vacet*: Et poſt pauca: *Verum ſine iudicio nihil facias graue*.

CAP. XXXIII.

v. 12. & 13. *Ex ipſis benedixit & ex ipſis maledixit, Quaſi lutum figuli in manu ipſius*. Hîc mirè exultat Caluinus, etſi alias hunc librum non recipiat vt canonicum. Sed priora verba vide explicata ad illud Prouerb. 16. *Vniuerſa propter ſemetipſum operatus eſt Dominus, impium quoque ad diem malum*. Quod autem ad ſimilitudinem luti attinet; ſolum per eam ſignificatur, totam maſſam cuius vni parti Deus benedixit,& alteri maledixit, fuiſſe corruptam & inſtar luti abiectam. De quo ſic Auguſt. lib. 1. ad
C Simpl. quæſt. 2. Vt odiſſet (*Deus*) Eſau, niſi iniuſtitiæ merito, iniuſtum eſt. Et concludens; Non igitur odit Deus Eſau hominem, ſed odit Deus Eſau peccatorem. Et Enchrid. cap. 98. Iacob dilexit per miſericordiam gratuitam; Eſau autem odio habuit per iudicium debitum. Et epiſt. 105. Quid oderat Deus in Eſau niſi originale peccatum? Vide etiam quæ diximus ad illa verba Eſther 15. *Conuertit Deus ſpiritum regis*. Et huc ſpectat; quod dicit D. Thomas in 1. diſt. vlt. Deum non velle damnationem alicuius per ſe, ſed ordinem hunc iuſtitiæ, vt qui moritur in peccato damnetur.

v. 15. *Et ſic intuere in omnia opera altiſsimi. Duo & duo, & vnum contra vnum*. Sic prorſus & Græca: δύο,
D δύο, ἓν κατέναντι τοῦ ἑνός. Senſus eſt,Deus creauit multa duo, id eſt, multas res, quarum altera alteri contrariatur. Et eſt Hebræa phraſis,qua vox aliqua repetita multitudinem ſignificat. Sic apud Ezechielem cap. 14. *Homo, homo de domo Iſraël*, id eſt, quicumque homo. Et in pſal. 86. *Homo,homo natus eſt in ea*, id eſt, multi homines. Et hunc eſſe ſenſum docent quoque ea quæ præcedunt, ſic enim proximè præmittit Eccleſiaſticus: *Contra malum,bonum eſt; & contra mortem, vita; ſic & contra virum iuſtum, peccator. Et ſic intuere in omnia opera altiſsimi &c.*

CAP. XXXIV.

E v. 4. *Ab immundo quid mundabitur, & à mendace, quid verum dicetur?* q. d. Nihil. Nec tamen huc trahenda eſt ſententia,vt per eam ſignificari putetur, ſacerdotem aut Epiſcopum ſacramenti miniſtrum, ſi peccatis ipſe obnoxius ſit, peccata non poſſe remittere. Senſus enim tantum eſt: Ab immundo,qua parte immundus eſt, nihil mundari poſſe: qua autem parte mundus eſt, & opus Dei exercet; tanquam miniſter, mundare poteſt: quatenus videlicet perſonam Chriſti repræſentat, qui eſt agnus immaculatus, ex cuius ſanguine profluit omnis virtus ſacramentorum. Sic & quod additur; *A mendace quid*

verum

verum dicetur? ſimiliter intelligendum; à mendace, qua parte mendax eſt, nihil verum expectari poſſe. Dicit quidem Diabolus, qui ſimpliciter mendax eſt, aliquando vera, vt illud in Euangelio Mat. 1. *Scio qui ſis, ſanctus Dei*, & Act. 16. *Hi ſunt ſerui Dei excelſi*; & conſultoribus ſuis ſæpè vera nunciant dæmones; ſed fecerunt prima quidem illa, quaſi coacti; poſteriora verò faciunt, vt magis fallant, & per veritatem temporariam perducant in damnationem æternam. Vnde & eiuſmodi verum, ex fine mendacium eſt, quia eo fine à dæmonibus profertur, vt homines per illud in errorem ducantur..

v. 30. *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?* Senſus eſt, Si quis lauerit ſe poſt contactum cadaueris, & ſtatim iterum contingit cadauer; nihil prodeſt prior lauatio; quia æquè immundus per contactum poſteriorem erat ſecundum ritum legis. Donatiſtæ, teſte Auguſt. lib. cont. Donat. cap. 34. hinc colligere volebant, ab hæretico non cõferri verum baptiſma, cum hæreticus ſit Deo mortuus. Sed fallebantur in ſenſu huius ſententiæ. Quia non dicitur: Qui baptizatur per miniſterium alicuius mortui, ſed (*à mortuo*) id eſt, poſt contactum mortui. Et non aliud hac ſimilitudine docere vult Eccleſiaſticus, quam eum, qui mundatus eſt à peccatis per pœnitentiam & veniam, & mox ad eadem peccata relabitur; ex priori illa mundatione nullam vtilitatem capere, ſed potius hoc ei cedere ad grauius iudicium.

CAP. XXXV.

v. 1. **Q**Vi conſeruat legem, multiplicat oblationem. *Sacrificium ſalutare eſt attendere mandatis, & diſcedere ab omni iniquitate.* Olim multa exemplaria, pro (*oblationem*) habebant (*orationem*). Sed ſecundum Sixtina rectè (*oblationem*) legimus. Id enim ſignificat vox Græca, & idem requirunt ſententiæ ſequentes, quæ de oblatione ſeu ſacrificio loquuntur. Docet autem hac ſententia, & aliquot ſequẽtibus Sapiens, quid ſit verum ſacrificium, quod per ſe Deo placeat. Id autem eſſe docet internum Dei cultum, quo Deus vera pietate, iuſtitia, & innocentia colitur. Sed *dicet aliquis*, An ergo ſacrificium externum non eſt verum? *Reſpond.* Verum ſacrificium duobus modis intelligi poteſt. Vno modo ſacrificium proprij nominis, vt opponatur ſacrificio falſo, vel improprio, id eſt, actio illa externa, quæ ad hoc tantum aſſumitur, vt per eam proteſtatio fiat ſummæ maieſtatis ac dominij. Sicut vera vitis dicitur arbor illa, quæ vuas profert, non quam pictura, vel metaphora exprimit. Alio modo verum ſacrificium dicitur, quod typico & externo ſacrificio ſignificatur, & ſine quo illud placere non poteſt. Ita ſicut interior cultus, reſpectu externi dicitur verus cultus, quia externus ad interiorem refertur; ſic internum ſacrificium, quod in ipſa pietate conſiſtit, verum eſt reſpectu typici & externi ſacrificij, per quod illud ſignificatur, & quod ad illud refertur, ſicut Chriſtus dicit Ioan. 15. *Ego ſum vitis vera*, non per proprietatem naturæ, ſed quia ſimilitudo vitis aptiſſimè in eum quadrat, ſicut de homine auaro dicitur; Eſt verus canis: aut de voraci, verus lupus. Quod autem Eccleſiaſticus ſacrificia externa non excludat, ex ſequentibus clarum eſt, vbi exhortatur ad liberalem eorum oblationem.

v. 3. *Et deprecatio pro peccatis, recedere ab iniuſtitia.* Non eſt ſenſus, ad remiſſionem peccatorum, & placandam Dei iram ſufficere, ſi deſiſtamus à peccato, & bona opera deinceps faciamus, ſicut volebat Lutherus, quando dixit; Optima pœnitentia noua vita, Sed docetur, illud præcipuè, & ante omnia neceſſarium eſſe, vt peccata relinquantur, & vita per ſtudium bonorum operum renouetur, Nihilominus pro peccatis præteritis etiam orationes, aliaque pia exercitia aſſumenda eſſe, iam ſuprà cap. 21. docuit hic idem Eccleſiaſticus dicens: *Fili, peccaſti, ne adijcias iterum, ſed & de priſtinis deprecare, vt tibi dimittantur*, vt ibi plenius quoque ex Auguſtino confirmauimus.

v. 14. *Noli offerre munera praua, non enim ſuſcipiet illa.* Totum illud apud Græcos velut vnico verbo dicitur, quod ſignificat, munus arrodere, vel circumcidere; ſicut quidam ſolent circumcidere vel accidere nummos aureos & argenteos. Huc ergo Sapiens videtur alludere, ſignificans liberaliter & integre Deo & miniſtris eius offerenda dona conſtituta, primitias, decimas, & ſimilia, eaque nulla parte minuenda.

CAP. XXXVI.

v. 4. **S**Icut enim in conſpectu eorum ſanctificatus es in nobis, *ſic in conſpectu noſtro magnificaberis in eis.* Deus in conſpectu gentium ſanctificatus eſt in populo Iudaico, quando gentes videntes, vel audientes mirabilia, quæ Deus in illo, & pro illo populo faciebat, agnouerunt, & admirati ſunt eius potentiam, bonitatem, iuſtitiam: cumque propter hæc etiam laudare & colere cœperunt. Viciſſim quoque Deus in conſpectu Iudæorum magnificatus eſt in gentibus; quando Iudæi, conſpectis mirabilibus Dei operibus, quæ fecit inter gentes, excitati ſunt in maiorem agnitionem, & admirationem potentiæ, bonitatis & iuſtitiæ diuinæ. Et hoc fieri optat Sapiens. Quod maximè impletum eſt in vocatione & conuerſione gentium ad fidem Chriſti. Hinc illud Iudæorum Act. 11. *Ergo & gentibus Deus dedit pœnitentiam ad vitam?*

v. 11. *In ira flammæ deuoretur, qui ſaluatur.* Pro (*qui ſaluatur*) Græcè eſt σωζόμενος. Quæ vox ſæpè ſignificat eum qui euaſit periculum, vel qui, vt extra periculum ſit, in arces, vel alia clauſa & munita loca ſe recipit. Quos alibi ſcriptura (*clauſos*) vocat. Senſus eſt. Qui incluſi ſunt munitionibus, vt gladius noſter eos comprehendere non poſſit, flammis abſumantur, ſiue cælitus emiſſis, ſiue ab aduerſariis ſubiectis, & admotis ad loca, in quæ ſe receperint.

v. 14. *Et Iſrael quem coæquaſti primogenito tuo.* Id eſt, quem eleuaſti ad dignitatem primogeniti tui inter omnes populos terræ; quem feciſti primogenitum tuum inter populos. Exodi 4. *Filius meus primogenitus Iſraël.* Nihil igitur hęc ſententia ad naturalem Filium Dei.

v. 18. *Da mercedem ſuſtinentibus te, vt prophetæ tui fideles inueniantur.* Quidam hoc ideo dictum putant, quod oratio ſaltem de congruo meritoria ſit eius, quod per eam impetratur: Et hoc modo antiqui patres oratione ſua aduentum Meſſiæ meruiſſent, quod tamen meritum, ita proceſſerit ex Chriſti paſſione, ſicut ipſa oratio ex Chriſti paſſione ſuam bonitatem habebat. Alij tamen id negant; ſicut nemo, vel de congruo mereri poteſt primam gratiam. Et ſic merces impropriè ſumenda eſt, pro fructu ſeu effectu orationis. Quod autem additur, *Vt prophetæ tui fideles inueniantur*, ſenſus eſt, vt compleantur promiſſa tua per prophetas prędicta. Sic enim inuenientur fideles, id eſt, veraces.

CAP.

CAP. XXXVII.

v. 8. OMnis conſiliarius prodit conſilium, *ſed eſt conſiliarius in ſemetipſo*. Docet cautelam habendam non ſolum in deligendis amicis, verum multo magis in eligendis conſiliariis, id eſt, iis quorum conſilio vti volumus, in rebus gerendis. Quod autem ait (*Omnis*) non eſt prorſus generaliter accipiendum. Nam ita nemo eſſet adhibendus ad conſilium, ſi omnis omnino talis eſſet, qui conſilium proderet. Sed ſicut dicit Apoſtolus: *Omnes quæ ſua ſunt quærunt*, ad Philipp. 2. id eſt, maxima pars hominum, ita & iſtud intelligendum; *Omnis conſiliarius prodit conſilium*, id eſt, magna pars talis frequenter deprehenditur, vt infideles ſint, & conſilia prodant. Vnde rectè monuit idem Eccleſiaſticus quoque cap. 6. *Multi pacifici ſint tibi, & conſiliarius ſit tibi vnus de mille*: Et Hierem. 9. *Vnuſquiſque ſe à proximo ſuo cuſtodiat*. Græca hunc ſenſum habent: Omnis conſiliarius extollit conſilium, ſed eſt qui conſulit in rem ſuam. q. d. Noli omni conſilio credere, quia licet omnes extollant, & commendent conſilium ſuum; ſunt tamen, qui conſulunt non vtilitati proximi, ſed in rem ſuam, & ad commodum ſuum.

v. 23. *Qui ſophiſticè loquitur, odibilis eſt, in omni re defraudabitur*. Auguſt. lib. 2. de doct. Chriſt. cap. 31. indicat duplicem intellectum huius ſententiæ. Prior eſt, Eccleſiaſticum monere, cauendam eſſe libidinem rixandi, & puerilem quandam oſtentationem, & cupidinem decipiendi aduerſarium, quod potiſſimum fit per ea quæ apud Dialecticos vocantur captiones & ſophiſmata. Cuius ibidem ponit hoc exemplum. Quod ego ſum, tu non es; Ego autem homo ſum; Tu igitur non es homo. Quod cum conſtet ſophiſma eſſe, tamen homini aliquam difficultatem adfert expediendæ ſolutionis. Huiuſmodi ergo ſophiſmatibus vti in ſeria diſputatione, odioſum eſt, & puerile. Poſterior ſenſus ab eodem Auguſtino redditur, vt ſophiſticus ſermo dicatur, non captioſus quidem, ſed tamen nimium luxurians, & abundantius, quam grauitatem argumenti decet, ornamenta verborum conſectans, quem ſolemus affectatum ſermonem appellare, qui rebus non eſt accommodatus, ſed oſtentationi ſeruit. Et hic ergo ſermo quoque auditoribus ſignificatur eſſe odioſus.

CAP. XXXVIII.

v. 1. HOnora medicum propter neceſſitatem. *Etenim illum creauit altiſſimus*. Præcipit honorari medicum corporalem propter neceſſitatem corporis; videlicet quia honore digni ſunt qui neceſſitatibus proximorum ſubueniunt. Quod ſi hoc præcipit ſcriptura de medico corporis, multo magis intelligitur præceptum eſſe de medico animi; & tanto magis, quanto anima corpore eſt dignior. Honor autem intelligitur non tantum in externa ſalutatione ſeu veneratione, quæ fit verbis & motibus corporis, per quam, eius quem veneramur excellentiam teſtamur; verum etiam in honeſta perſolutione mercedis, quæ ei propter artem & curam debetur. Conſtat enim frequenter in Scriptura ſacra honorem ſic accipi. Sic Tobiæ 1. Tobias decem talentis argenti honoratus legitur à rege. Item illud; *Honora patrem &c.* Et apud Apoſtolum 1. Tim. 5. *Preſbyteri, qui benè præſunt, duplici honore digni ſunt*, id eſt, ampliori ſtipendio. Quod autem hic talis honor intelligatur, indicat ſententia ſequens: *A Deo enim eſt omnis medela, & à rege accipiet donationem.*

v. 9. *Fili in tua infirmitate ne deſpicias teipſum, ſed ora Dominum, & ipſe curabit te.* Duo vtilia præcepta continentur hac ſententia. Vnum eſt, vt homo implicatus morbo corporali non ſeipſum deſpiciat, id eſt, valetudinem corporis ſui parui faciat, quaſi hoc ad perfectionem hominis pertineat, ſanitatem corporis negligere; cum illud potius ſit inordinatæ & præpoſteræ pietatis. *Nemo enim*, inquit Apoſtolus Epheſ. 5. *carnem ſuam odio habuit, ſed nutrit, & fouet eam*; Non ad delicias, ſed ad neceſſariam ſeruitutem animæ. Ac præterea tenetur quiſque diligere proximum ſicut ſeipſum. Atqui proximo ægrotanti ſuccurrere tenetur iuxta illud Matth. 25. *Infirmus fui & viſitaſtis me.* Igitur eandem curam quoque ſibiipſi debet. Porrò alterum quod hic Sapiens docet, eſt, non repugnare vt ſanitatis recuperatio ſimul expectetur à Deo, & à medico; ſed à Deo principaliter, qui etiam ſine medico curare poteſt; à medico vero tanquam miniſtro ordinario; per cuius artem Deus plerumque ſanitatem reſtituit. Vnde nec tentandus eſt Deus, vt quando medici copia eſt, à Deo immediatè ſanitas expectetur.

CAP. XXXIX.

v. 33. SVnt ſpiritus qui ad vindictam creati ſunt, *& in furore ſuo confirmauerunt tormenta ſua*. Non ſatis liquet de quibus ſpiritibus loquatur, vtrum de dæmonibus, vt illi creati dicantur ad vindictam, quia Deus ad impiorum ſupplicia vtitur naturalibus viribus dæmonum; & ita vtitur, vt hoc ab æterno ſe facturum diſpoſuerit; vnde rectè ad vindictam impiorum creati dicantur. Alij quoque intelligunt eos creatos ad vindictam, id eſt, ad pœnam propriam; quia videlicet Deus præſciuit eos peccaturos, & ſic eoſdem in ſua præſcientia ordinauit ad pœnam. De quo modo explicandi vide plenius ſuprà ad illa verba Prouerb. 16. *Vniuerſa propter ſemetipſum operatus eſt Dominus, impium quoque ad diem malum.* Alioqui poteſt quoque non incommodè accipi præſens ſententia, de illis ſpiritibus, de quibus in pſal. 148. *Ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius*, id eſt, de ventis, procellis & tempeſtatibus, quæ creata dicuntur ad vindictam, ſcilicet quia talibus Deus vtitur ad ſumendam vindictam de peccatis hominum, & ad hoc ſe vſurum in eorum creatione præuidit, & præordinauit. Hunc ſenſum confirmant quæ hoc eodem capite ſequuntur: *Ignis, grando, fames & mors, omnia hæc ad vindictam creata ſunt.*

v. 39. *Omnia opera Domini bona, & omne opus hora ſua ſubminiſtrabit*. Scilicet Deus. *Non eſt dicere, Hoc illo nequius eſt. Omnia enim in tempore ſuo comprobabuntur.* Non ſignificat Sapiens nullos eſſe gradus bonitatis, aut præſtantiæ inter creaturas; Id enim manifeſtè falſum eſt, & contra ſcripturas, quæ inprimis hominem teſtantur cæteris nobiliorem creatum, vtpote factum ad imaginem & ſimilitudinem Dei. Ac deinde non eſt dubium, viuentia non viuentibus, æterna caducis eſſe præſtantiora; & inter ipſas ſtellas diſcrimen eſſe teſtatur Apoſtolus 1. Corinth. 15. Sed docet Sapiens hac ſententia, ſicut & ſuperioribus, nihil eſſe in rerum natura, quod non bonum ſit, & vſum ſuum habeat in tempore ſuo. Senſus ergo eſt: *Non eſt dicere, Hoc illo nequius eſt*, ſcilicet, quia nihil omninò ex ſua creatione eſt nequam, vel malum, ſed vt eſt Geneſ. 1. *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona.*

CAP. XL.

v. 1. **O** *Ccupatio magna creata eſt omnibus hominibus, & iugum graue ſuper filios Adam à die exitus de ventre matris eorum, vſque in diem ſepulturæ in matrem omnium*. Nempe creata ſeu conſtituta eſt hæc occupatio ſeu moleſtia, & hoc graue iugum ſuper filios Adam, non ex prima humani generis inſtitutione, ſed ex quo dictum eſt homini præuaricatori, Geneſis 3. *In ſudore vultus tui veſcêris pane tuo, donec reuertaris in terram de qua ſumptus es*. Et quare? *Quia audiſti vocem vxoris tuæ, & comediſti de ligno, ex quo præceperam tibi ne comederes*. Sed *quares*, Quare cum iugo peccati, quod tollitur per gratiam redemptoris in baptiſmo, non ſimul tollitur iugum iſtud graue miſeriæ? *Reſpondet* Auguſt. cap. 66. Enchridij; Magis propter futurum iudicium fit remiſſio peccatorum. In hac autem vita vſque adeò valet quod ſcriptum eſt, *Graue iugum ſuper filios Adam*, vt etiam paruulos videamus poſt lauacrum regenerationis, diuerſorum malorum afflictione cruciari; vt intelligamus totum quod ſalutaribus agitur ſacramentis, magis ad ſpem futurorum bonorum, quam ad retentionem, vel adeptionem præſentium pertinere.

v. 29. *Fili, in tempore vitæ tuæ ne indigeas, melius eſt enim mori, quam indigere*. Græcè ſic: *Vitam mendicitatis ne viuas; melius eſt enim mori quam mendicare*. Huiuſmodi autem ſententia admonet hyperbolicôs, ſummopere vitandam mendicitatem, non tam ratione ſui, quam ratione eius, quod plerumque eſt cauſa mendicitatis, ſcilicet ratione ocij & ignauiæ. Id quod Sapiens ſignificat verbis ſubiectis, dicens: *Vir reſpiciens in menſam alienam, non eſt vita eius in cogitatione victus*. q. d. piger eſt, ignauus, deſidioſus, & minimè ſollicitus de comparando victu per honeſtum laborem: Cum ſcriptum ſit 2. Theſſalon. 3. *Qui non vult operari, nec manducet*. Vnde patet has ſententias minimè aduerſari pio propoſito eorum, qui diligenter laborant in Eccleſia Dei miniſtrantes populo Dei ſpiritualia; Qui cum carnalia eorum, id eſt, ſuſtentationem corporis velut iure ſuo exigere poſſent, iuxta illud Chriſti Matth. 10. *In quamcunque domum intraueritis comedite quæ apud ipſos ſunt &c. Dignus eſt enim operarius mercede ſua*; tamen nolunt; ſed vt nullam offenſionem dent Euangelio, mendicare malunt, quam debitum poſcere. Vide etiam ſupra cap. 17. v. 1. & Prouerb. 30. v. 8. Porrò de ignaua illa mendicitate rectè dicit Sapiens, etſi hyperbolicôs, melius eſſe mori, quam mendicare; ſcilicet tum propter vitium ignauiæ, tum propter infamiam coniunctam, quæ eſt ſimul quaſi ſpecies quædam ſeruitutis.

CAP. LXI.

v. 5. **N** *Oli metuere iudicium mortis. —— Et quid ſuperueniet tibi in beneplacito altiſsimi, ſiue decem, ſiue centum, ſiue mille anni?* Iudicium mortis eſt pœna mortis, ſeu mors ipſa; quatenus homini à Deo in vindictam peccati infligitur. Et ſanè mortem rectè metui poſſe oſtendit exemplum ipſius Chriſti; qui imminente paſſione & morte, cœpit pauere, & tædere, & mœſtus eſſe, ita vt diceret Matth. 26. *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*. Et, *Pater, ſi poſsibile eſt, Tranſeat à me calix iſte*: Idem oſtendit ſententia Pauli 2. Corinth. 5. cum dicit: *Nolumus expoliari, ſed ſuperueſtiri*, idemque docet ipſa natura, quæ mortis timorem & horrorem omnibus quaſi impreſſit. Itaque hæ ſententiæ Sapientis non improbant naturalem illum affectum timoris mortis qui eſt in parte

A ſenſitiua; quem & Chriſtus, vt ſe verum hominem oſtenderet, & vt ſuo exemplo martyres ſolaretur, voluntate, non neceſſitate ſuſcepit; ſed tantum timorem mortis, ex deliberata voluntate procedentem; qua homo cuperet ſi poſſet, mortem omnibus conſtitutam euadere. Itaque monet, vt diuinæ conſtitutioni patienter acquieſcamus, & cum Chriſto concludamus; *Verumtamen Pater, non mea, ſed tua voluntas fiat*.

v. 7. *Non eſt enim in inferno accuſatio vitæ*. Diligenter attendendum quod præcedit; *Et quid ſuperueniet tibi in beneplacito altiſsimi, ſiue decem, ſiue centum, ſiue mille anni?* q. d. Apud inferos, id eſt, poſt mortem, non accuſatur aut punitur vitæ breuitas vel longinquitas. Neque refert, quamdiu aut parum quis vi-
B xerit, dummodo benè. Itaque nemo queratur ſe parum vixiſſe, ſed hoc agat, vt quam optimè viuat. *Sat diu, ſi ſat benè*. Cæterum, in alio ſenſu apud inferos, quam maximè, eſſe accuſationem & deplorationem vitæ prioris, patet Sap. 5.

v. 17. *Sapientia abſcondita, & theſaurus inuiſus, quæ vtilitas in vtriſque?* Habetur eadem ſententia ſupra cap. 20. qua monet Sapiens, vt vnuſquiſque ſapientiam ſibi à Deo conceſſam, & generatim omnem facultatem qua proximo ſuo docendo vel iuuando prodeſſe poteſt, eroget in aliorum vtilitatem, & neutiquam eam præ ignauia, aut inordinata verecundia, abſcondat, neque talentum ſuum inſtar pigri illius ſerui Euangelici in terram defodiat. Nam ſicut merito accuſatur tanquam inuidens communitati vſum
C rei vtilis, qui abſcondit theſaurum auri & argenti, ita longè grauius accuſandus eſt, qui abſcondit ſapientiam; vtpote quia ſapientia prodeſt animæ, theſaurus autem auri vel argenti tantum corpori, atque inſuper theſaurus defoſſus aliquando inueniri poteſt mortuo eo qui defodit, ſapientia autem non item, ſed ea ſimul cum homine partim perit, partim migrat in aliam vitam. Vide etiam annot. cap. 20.

CAP. XLII.

v. 2. **D** *E lege altiſsimi, & teſtamento & de iudicio iuſtificare impium, de verbo ſociorum, & viatorum &c.* In omnibus his repetendum eſt ex præce-
D dentibus (*ne confundaris*). Sic enim immediatè præcedit: (*ne pro his omnibus confundaris*). q. d. Ne cedas pudori, neque reſpicias perſonam cuiuſquam, vt delinquas; videlicet in lege Dei, & teſtamento, ſeu pacto eius; vt videlicet legem & pactum eius tranſgrediaris propter perſonam cuiuſquam, magni aut potentis, Item in iudicio, ne reſpectu perſonæ cuiuſcumque iuſtifices impium, nec per ſententiam abſoluas, qui condemnandus erat. At verò illud quod in fine additur, (*Et ſeruo peſsimo latus ſanguinare*) hunc habet ſenſum. Nec verearis quoque latera mali ſerui plagis ita cædere, & multare, vt vel cruor inde emanet. Et pertinet ſententia ad diſciplinam domeſticam.

E v. 14. *Melior enim eſt iniquitas viri quam mulier benefaciens*. Similia ſunt iſta Prouerb. 27. *Meliora ſunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oſcula amantis. Nam plus nocet inſidiator occultus quam hoſtis manifeſtus*. Videlicet benefica mulier, Græcè *ἀγαθοποιός*, ea intelligitur, quæ blanditur, vel ad libidinem, vel ad aliud malum. Iniquitas autem viri pro ſeueritate, duritia, ac rigore videtur poni, quo vtitur in caſtigandis peccatis. Vel potius hic videtur ſenſus: Melius eſt à viro perſecutionem, & quaſi iniuriam pati, quàm à muliere accipere beneficia; eò quod beneficia & blandimenta mulieris illiciant ad peccatum, & mulier

frequenter

frequẽter benefaciat, vt vrat. Huic ſenſui fauet contextus loci. Sic enim præcedit: *In medio mulierum noli commorari: de veſtimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.* Ac deinde verba iſta ſubiunguntur: *Melior eſt enim &c.*

CAP. XLIII.

v. 10. S*Pecies cæli gloria ſtellarum.* Et v. ſeq. *In verbis ſancti ſtabunt ad iudicium, & non deficient in vigilijs ſuis.* Non ſignificatur corpora cæleſtia, ſolem, lunam, ſtellas ventura ad iudicium coram tribunali Dei, quaſi animata ſint & mente prædita, ſicut Origenes olim ſenſit & docuit, teſte Auguſt. lib. 11. ciuit. cap. 23. & Hier. epiſt. ad Auitum. Sed ſumptâ metaphorâ à rebus animatis, ſcilicet à diſciplina militantium, declarat ordinem illum pulcherrimum, quem aſtra ſeruant in ſuis reuolutionibus. Senſus ergo eſt: *In verbis ſancti*, id eſt, ad imperium Dei omnipotentis, *ſtabunt*, id eſt, conſiſtent ordine ſuo, nec temerè, ſed *ad iudicium*, id eſt, ea ratione, iudicio, & loco, qui vnicuique deſignatus eſt. *Et non deficient in vigilijs ſuis*, ſeu excubiis. q. d. Neque vnquam obrepet eis ſomnus, aut vllam patientur imbecillitatem aut fatigationem, vt ſtationes ſuas aliquando deſerant. Sed eas perpetua lege ſeruabunt.

Lyranus hoc modo: Ad nutum omnipotentis Dei omnia ſydera ſtabunt ad iudicium, id eſt, in die extremi iudicij, & deinceps quieſcent, conſiſtent, non amplius mouebuntur, ceſſabit motus cælorum. Verum etſi non improbabile ſit dogma ſcholaſticum de motu cælorum ceſſaturo poſt diem iudicij, non tamen videtur hic eſſe verus ſenſus huius loci. Nam ſtare hic ſignificat non quieſcere, ſed perſiſtere in ordine, ſicut & in Cantico Habacuc. *Sol & luna ſteterunt in habitaculo ſuo.*

v. 25. *Siluit ventus, & cogitatione ſua placauit abyſſum, & plantauit in illa Dominus inſulas.* Pridem legebatur (*Et plantauit illum Dominus Ieſus*) ſed error irrepſerat in Græco vt pro νήσους, id eſt, (*inſulas*) multa exemplaria haberent Ἰησοῦς. Sed nullum habebat ea lectio commodum ſenſum. Cum Sixtina hac correctione concordant etiam biblia regia.

v. 33. *Benedicentes Dominum exaltate illum, quantum poteſtis. Maior eſt enim omni laude. Quæritur* quomodo id non contrarietur ei quod ſubiungitur; *Ne laboretis? Reſpond.* quod ait: *Ne laboretis*, hunc ſenſum habet ſecundum quoſdam. Nolite defatigari in hoc opere laudandi Deum, nec ceſſate tanquam fatigati præ labore. Sed clarior ſenſus videtur, quem alij tradunt. Ne laboretis comprehendere, & aſſequi laudando magnitudinem diuinæ maieſtatis. Nam rationem ipſe Sapiens addit. *Ne laboretis, Non enim comprehendetis*, ſcilicet quia incomprehenſibilis eſt eius maieſtas, &, vt præcedit, maior eſt omni laude.

CAP. XLIV.

v. 16. E*Noch placuit Deo, & tranſlatus eſt in paradiſum.* Nota in Græco codice non nominatur paradiſus, ſed tantum mentio fit tranſlationis Enoch, non addito loco, in quem fuerit tranſlatus. Et aperta eſt ſancti Auguſtini doctrina lib. de peccato originali cap. 23. incertum eſſe, nec ad fidem pertinere, vtrum in Paradiſo illo, ex quo eiectus eſt Adam, ſint Enoch & Elias, an alibi. Reliqua de paradiſo, & tranſlatione Enoch vide ad illa verba Gen. 2. *Plantauerat autem Dominus Deus paradiſum voluptatis ab initio.* Et hoc propter locum illius primi paradiſi, qui ignoratus à veteribus, à recentioribus etiam non

A exiſtere putatur. Nihilominus Enoch & Eliam adhuc viuere, & vt de Enoch hic dicitur, *vt det gentibus pœnitentiam*, eos ante iudicium contra Antichriſtum prędicaturos, vetus eſt Eccleſiæ traditio, cuius plerique patres etiam meminerunt. Quin ex poſterioribus, Aretas dicit inuiolabiliter à tota Eccleſia credi, quod Enoch & Elias venturi ſint, vt Antichriſto ſe opponant. Et Rabanus in tractatu de Antichriſto, dicit fidem Chriſtianorum hoc tenere; quod iidem ambo venturi ſint ante diem iudicij. Vide noſtra in 4. diſt. 47.

v. 17. *Noë inuentus eſt perfectus iuſtus; & in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio.* Perfectus iuſtus, coniungenda ſunt, id eſt, perfectè iuſtus, ſecundum perfectionem, & excellentiam quandam iuſtitiæ, quæ
B haberi poteſt in hac vita. Et veriſimile eſt alios etiam quoſdam ex poſteritate Seth fuiſſe iuſtos; ſed nemo ita iuſtus inuentus eſt, vt in tempore iracundiæ fuerit factus reconciliatio; ſicut ſcriptura de Noë aſſeuerat. *Factus eſt autem reconciliatio*, non vt mundus diluuio non periret, ſed vt reliquiæ tamen ſeruarentur, ex quibus rurſus humanum genus multiplicari poſſet. Et merito ipſius Noë, veriſimile eſt filios quoque eius, & filiorum vxores fuiſſe ſeruatos ab aquis diluuij, qui alioqui fortè non erant tantæ ſanctitatis, vt ſuo merito ſeruari potuiſſent.

v. 20. *Abraham magnus pater multitudinis gentium, & non eſt inuentus ſimilis illi in gloria, &c.* Scilicet tanta fuit huius patriarchæ gloria, vt nemo omnium qui vſque ad ætatem iſtius ſcriptoris vixerunt, fuerit ei
C comparandus. Quam quidem gloriam apud poſteritatem conſecutus eſt, tum ex inſigni obedientia, quam præſtitit iuſſis diuinis, etiam paratus immolare filium vnicum, (quod ſignificatur illis verbis: *Qui conſeruauit legem excelſi*) tum ex eo quod Deus dignatus eſt fœdus cum eo, eiuſque ſemine, paciſci, duraturum in multa ſæcula, de quo ſubiungitur; *Et fuit in teſtamento cum illo.*

CAP. XLV.

v. 1. D*Ilectus Deo & hominibus Moyſes. — Similem illum fecit in gloria Sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum &c.* Senſus eſt, Coæquauit gloriam eius cum gloria Sanctorum priorum,
D ſcilicet Abrahæ, Iſaac & Iacob. *Magnificauit eum in timore inimicorum*, id eſt, magnum eum fecit, & potentem in terrendis hoſtibus, per mirabilia ſigna & portenta. *Et in verbis ſuis monſtra placauit.* q. d. Nec tantum dedit Deus Moyſi, vt ad nutum eius & imperium horrenda ſigna & prodigia fierent, quibus Ægyptus terreretur & affligeretur; verum etiam hoc ei conceſſit, *vt in verbis eius*, id eſt, ad imperium eius eadem ſigna ceſſarent, ſicut manifeſtum eſt ex hiſtoria Exodi.

v. 6. *Et dedit illi coram præcepta, & legem vitæ & diſciplinæ, docere Iacob teſtamentum ſuum, & iudicia ſua Iſraël.* Rectè Sixtina biblia reſtituerunt vna dictione
E (*coram*) pro eo quod in multis vitioſè duabus voculis legebatur (*cor ad*). Nam ex Græcis manifeſtum eſt, ſic eſſe legendum, quæ habent; (*ſecundum faciem*). Et eſt alluſio ad id quod ſcriptura teſtatur, Moyſem facie ad faciem locutum fuiſſe cum Deo, ſicut loquitur vir cum amico ſuo. Senſus ergo eſt: Deus tradidit illi coram, id eſt, ipſe præſens, Decalogi præcepta, & vniuerſam legem vitæ & diſciplinæ, idque vt doceret populum Iſraël teſtamentum ſuum & iudicia ſua, id eſt, præcepta, quorum interuentu Deus iniit pactum cum populo illo.

v. 19. *Factum eſt illi in teſtamentum æternum, & ſemi-*

 ni eius,

in eius, ſicut dies cæli &c. Hæc de Aarone eiuſque ſacerdotio. Sic & infra de Phinees eius nepote: *Vt ſit illi & ſemini eius ſacerdotij dignitas in æternum.* Dicitur autem teſtamentum, & ſacerdotium æternum, quia teſtamentum ſeu pactum illud non erat reſcindēdum, neque ſacerdotium à ſtirpe Aaronis, & Phinees auferendum, quamdiu lex illa vetus, & ſacerdotium eius erat duraturum. Itaque in eo quod dicitur (*ſicut dies cæli*) temporis illius diuturnitas hyperbole quadam ſignificatur.

CAP. XLVI.

v. 1. F*Ortis in bello Ieſus Naue, ſucceſſor Moyſi in prophetis, qui fuit magnus ſecundum nomen ſuum, maximus in ſalutem electorum.* Pro (*in prophetis*) Græca plura legunt (*in prophetijs*) id eſt, in munere prophetico. Per quod ſignificatur Ioſue fuiſſe ſucceſſorem Moyſi, non tantum in ducatu populi, verum etiam in dono prophetiæ, quamuis non tantus fuerit propheta, quantus Moyſes, dicente ſcriptura Deuteron. vlt. *Et non ſurrexit vltra propheta in Iſrael ſicut Moyſes &c.* De Ioſue autem ibidem dicitur: *Ioſue verò filius Nun repletus eſt ſpiritu ſapientiæ, quia Moyſes poſuit ſuper eum manus ſuas.* Quod autem hoc etiam ad ſpiritum prophetiæ pertineat, clarum eſt ex libro Ioſue, vbi Dominus frequenter Ioſue de futuris inſtruxit.

v. 5. *An non in iracundia eius impeditus eſt ſol, & vna dies facta eſt quaſi duo?* Nota eſt hiſtoria ex Ioſue 10. *In iracundia eius*, Græcè eſt (*in manu eius*). Vtraque lectio bonum habet ſenſum. Si in iracundia, ſenſus eſt. Nonne cum hoſtibus iratus eſſet Ioſue, & vellet eos vno die profligari, ſol reſtitit ad petitionem eius? Si legas, *in manu*, eodem recidit, q. d. Nonne ſol reſtitit, & manſit immotus in manu eius? hoc eſt iuſſione eius? Sic enim ibi legitur: *Nō fuit anteà nec poſteà tam longa dies, obediente Domino voci hominis.* Id eſt, poteſtatem ſuam accommodante ad vocem hominis.

v. 16. *Dilectus à Domino Deo ſuo Samuel.* Et tandem v. 23. *Et poſt hoc dormiuit, & notum fecit regi, & oſtendit illi finem vitæ ſuæ &c.* Græcè clarius: *Et poſtquam obdormiſſet, prophetauit, & oſtendit regi &c.* Sicut & in noſtro Latino ſubditur; *Et exaltauit vocem ſuam de terra in prophetia delere impietatem gentis.* Quibus verbis clarè innui videtur, non dæmonem in figura Samuelis, ſed ipſum ſpiritum Samuelis apparuiſſe; & regi Saüli indicaſſe finem vitæ ſuæ. Quod ſi per dæmonem actum fuiſſet, nullo modo ſcriptura id poneret in laudibus Samuelis. Deinde hic ſenſus clarè quoque facit pro immortalitate animæ, Vide hiſtoriam 1. Reg. 28. item, quæ ibi ſunt notata.

CAP. XLVII.

v. 2. E*T quaſi adeps ſeparatus à carne, ſic Dauid à filijs Iſrael.* Græcè eſt; quaſi adeps ſeparatus à ſalutari. Quod tametſi videatur obſcurum, reuera tamen multum illuſtrat hanc ſententiam, eiuſque indicat genuinum ſenſum. Scilicet, *ſalutare*, vocat victimam, quæ pro ſalute offerebatur, ſecundū legem. Eam quoque ſeptuagintà interpretes ſæpè vocant (*ſalutare*) vt Exodi 24. & Leuit. 3. Hieronymus eam victimam ex Hebræo vertit hoſtiam pacificorum. Eius ergo hoſtiæ adeps à reliqua carne & corpore totius hoſtiæ ſeparabatur, & cremabatur in altari in odorem ſuauiſſimum Domino, cum reliquum hoſtię partim cederet in vſum ſacerdotum, partim in vſus offerentium. Significat ergo hæc ſententia, totum quidem populum Iſraël fuiſſe Deo conſecratum, inſtar ſacrificij, vt Deo ſeruiret; ſed ſingulari quodam modo Dauidem præ reliquo populo eius ſeruitio deuotum, & conſecratum fuiſſe; ſicut tota quidem hoſtia offerebatur, ſed ſolus adeps cremabatur, & conſumebatur igne in honorem Dei.

v. 15. *Salomon imperauit in diebus pacis, cui ſubiecit Deus omnes hoſtes &c.* Sed tandem v. 21. *Et inclinaſti femora tua mulieribus: poteſtatem habuiſti in corpore tuo, dediſti maculam in gloria tua &c.* Illud (*poteſtatem habuiſti in corpore tuo*) ſic exponi poteſt, id eſt, Oſtendiſti te habere poteſtatem ad implendum voluptates corporis, & omninò abuſus es corpore tuo ad explendas voluptates venereas. Græca contrarium quendam ſenſum pretendunt, & clariorem: Sic enim habent, *Superatus es, vel victus es in corpore tuo.* Ac ſi dicat Sapiens: ô Salomon cum eſſes tam ſapiens, vt nemo mortalium te ſapientiâ ſuperaret, ſed tu ſuperares omnes; tamen paſſus es te vinci & ſuperari ab obſcæna, & turpi voluptate corporis. Et ita dediſti, ſeu inuſſiſti magnam maculam gloriæ tuæ, quam tibi per ſapientiam compararueras.

CAP. XLVIII.

v. 5. E*T ſurrexit Elias propheta &c.* Ac tandem v. 10. *Qui ſcriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & reſtituere tribus Iacob.* Sixtina, teſte Franciſco Luca, reſtituerunt (*iudicijs*) per u vocalem, non (*indicijs*) per n conſonantem. Græcè eſt, (*in reprehenſionibus in tempora*). Ac ſi dicat Eccleſiaſticus; deſignatus eſt Elias ad reprehendenda, & iudicanda peccata populi, ſed certo tempore, nempe in fine ſæculi, vt tunc leniat & mitiget iram Dei, antequam ſuperueniat dies iudicij. Item *conciliare cor patris ad filium*, id eſt, ad reconciliandum cor patris filio, vt videlicet filius paternam ſequatur pietatem & religionem, *& reſtituere tribus Iacob.* Quibus verbis manifeſta fit alluſio ad prophetiam Malachiæ vlt. *Mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis, vt conuertat cor patrum ad filios &c.* Patet quoque hinc locum illum Malachiæ ad literam de ipſo Elia intelligendum, & non de Ioanne Baptiſta, quamuis ille venerit in ſpiritu & virtute Eliæ, vt patet Luc. 1.

v. 13. *Elias quidem in turbine tectus eſt, & in Eliſæo completus eſt ſpiritus eius.* Et v. ſeq. *Et mortuum prophetauit corpus eius.* *Quæritur* quid prophetauit, aut quomodo prophetare potuit corpus mortuum? *Reſpond.* Grecè eſt. *In dormitione prophetauit corpus eius.* Per quod ſignificatur ſanè dormire potius, quam mortuum eſſe corpus Eliſæi, id eſt, ita illud quieſcere, vt aliquando ſit reſuſcitandum. Nam qui dormiunt, euigilaturi dormiunt. Hanc ergo reſuſcitationem mortuorum, quam corpus Eliſæi expectabat, idem ipſum corpus etiam prophetabat. Sed quomodo prophetabat? non ſermone, ſed opere & miraculo; quando videlicet contactu ſuo ſuſcitauit aliud corpus mortuum, 4. Reg. 13. Per hoc enim ſignificatum eſt, & ipſum Eliſęi corpus multo magis reſuſcitandum eſſe, & nō eſſe impoſſibilem generalem mortuorum corporum reſurrectionem. Nec ſatis vim huius ſententiæ explicant, qui dicunt corpus Eliſęi mortuum prophetaſſe, quia miraculum fecit, quaſi hoc loco prophetare non ſit aliud, quam miraculum facere; plus enim illa voce ſignificatur, vt iam oſtendimus.

v. 25. *Et fidelis in conſpectu Dei.* Græcè, *ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ*, id eſt in viſione ſua vel eius. Significat Iſaiam fuiſſe prophetam fideliter referentem omnia quæ ſibi in viſione prophetica fuerant oſtenſa. Qua in re non tantum diſtinguitur à pſeudoprophetis mentientibus ſe habere reuelationem à Deo, ſed etiam à prophetis quibuſdam prophetantibus ad gratiam,

addendo

addendo vel detrahendo aliquid iis quæ ſibi erant reuelata, vel præ metu omnino tacentibus, qualis erat Ionas quando fugit à facie Domini, ne prædiceret euerſionem Niniue.

v. 26. *In diebus ipſius retro rediit ſol.* Vide hiſtoriam 4. Reg. 20. *Ipſius* intellige Iſaiæ; nam ipſius nomen proximè præcedit, & non Ezechiæ. Et conformiter eidem Iſaiæ tribuendum, quod immediatè ſubiungitur; *Et addidit regi vitam*, iuxta quod idem Iſaias cap. 38. ſuæ prophetiæ commemorat, ſe dixiſſe ad regem: Sic enim ibi legimus: *Et factum eſt verbum Domini ad Iſaiam, dicens: Vade, & dic Ezechiæ.* Addidit ergo regi vitam, exhibito prodigio, quo Deus teſtificabatur ad vitam regis additum iri quindecim annos. Gloſſa interlinearis hoc de ſole interpretatur, qui ſuo retroceſſu addiderit, id eſt, additam oſtenderit regi vitam. Sed nos cum Lirano & Ianſenio melius de Iſaia accipimus. De quo etiam continuo ſequitur: *Spiritu magno vidit vltima, & conſolatus eſt lugentes in Sion.*

CAP. XLIX.

v. 5. P*Ræter David, & Ezechiam, & Ioſiam omnes peccatum commiſerunt.* Peccatum infidelitatis & idololatriæ videtur intelligi. Nam ita ſequitur: *Nam reliquerunt legem altiſsimi, & contempſerunt timorem Dei.* Sed *quæritur*, quomodo id verum ſit? cum Ioſaphat & Ioathan non legantur Dei cultum reliquiſſe, ſed omninò videantur in pietate defuncti. Et quidem Ioathan nulla omninò in re culpatur, niſi quod populus adhuc immolabat in excelſis. Itaque dici poteſt, eos peccaſſe permittendo excelſa, quod non permiſerunt Ezechias, & Ioſias. Dauid autem licitè illa permiſit, quia tunc templum nondum erat ædificatum. Vide Notat. 3. Reg. 15. & 2. Paralip. 20. & 27. Ioſaphat autem etiam in eo grauiter deliquit contra Dei religionem, quod fœdus & amicitiam iunxerit cum impiiſſimo Achab; quodque ab eo fœdere, nec monitus quidem à propheta, receſſerit: quia continuauit illud etiam cum Ochozia filio Achab. Item quod nurum ſibi aſſumpſerit Athaliam filiam Achab impiiſſimi, ipſam quoque non minus impiam in Deum, vt liquet ex hiſtoria Regum & Paralip. per quam grauiſſima mala in religionem, & rempub. poſteà conſecuta ſunt.

v. 7. *Dederunt enim regnum ſuum aliis, & gloriam ſuam alienæ genti.* Dederunt, non ſua voluntate, ſed dediſſe dicuntur, quia peccatis eorum effectum eſt, vt regnum illud glorioſum Iuda veniret in manus alienorum Regum & gentium, quomodo & Prouerb. 5. ſcriptum eſt: *Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli, ne fortè impleantur extranei viribus tuis, & labores tui ſint in domo aliena.*

v. 17. *Neque vt Ioſeph — & oſſa ipſius viſitata ſunt, & poſt mortem prophetauerunt.* Quomodo prophetauerint, *quæri* poteſt. *Reſpond.* quia mandatum ipſius & cura filiorum Iſraël de oſſibus eius transferendis, non leue erat prænuntium argumentum reſurrectionis futuræ. Significatur enim, ea propterea tam honorificè tractari, non tantum quia fuerunt, ſed etiam quia aliquando rurſum erunt templa Dei. Gentiles autem ſpem reſurrectionis non habentes, non curabant oſſa ſuorum ſeruare, etiamſi valdè caros habuiſſent; tantum cineres eorum ſtudioſè includebant, ne quam fortè contumeliam acciperent.

v. 19. *Seth & Sem apud homines gloriam adepti ſunt.* Quæritur quare in laudibus ſanctorum patrum nulla mentio de Melchiſedec? An quia non fuit laudabilis? Sed quis hoc dicat, de eo cuius nuſquam niſi in bonum Scriptura meminit; qui fuit rex & ſacerdos,

[A] Chriſti typum valde expreſſum gerens; de quo tam multa tam præclara Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos? An quia non fuit homo ſed Angelus aut Spiritus ſanctus, ideoque non inter homines laudandus? Sed exploſa iam olim eſt iſta opinio.

Dices forte non eſſe prætermiſſum, quia idem eſt cum Sem, qui hoc extremo loco, laude non extrema extollitur. Sed nec illud recipi poteſt propter rationes alibi ſcriptas Geneſ. 14. Vera igitur ratio hæc videtur, ideo ſcilicet prætermiſſum Melchiſedec, quia inſtitutum fuerat Eccleſiaſtico laudare non omnes viros celebritate nominis laudabiles, ſed eos ſolum qui ad genus populi Iſraëlitici pertinerent aliquo modo. Sic enim ait cap. 44. *Laudemus viros glorioſos, & parentes noſtros in generatione ſua:* Melchi- [B] ſedec autem ad genus illius populi non pertinuit. Fuit enim de genere ac gente Chananæorum, ex poſteritate Cham, vt diximus. citato cap. 14. Gen.

CAP. L.

v. 1. S*Imon Oniæ filius.* Hic Simon, cuius hoc loco laudes ponuntur, fuit pontifex Iudæorum poſt captiuitatem, tempore Ptolomæi Euergetis regis Ægypti. Onias autem pater huius, non eſt ille, de quo mentio fit 2. Machab. 3. qui legitur crudeliter fuiſſe interfectus, cap. 4. v. 34. ſed aliquot pontificibus interpoſitis fuit ante eum. Quamuis autem nulla alia ſcriptura canonica mentionem faciat huius Simonis Oniæ filij, non tamen dubitandum eſt, de [C] laudibus eius, quas hoc loco Eccleſiaſticus, Ieſus filius Sirach commemorat, maximè cum ille eodem ferè tempore extiterit, ita vt ea narrare videatur, quæ ipſe oculis conſpexit, ſicut in hunc locum ſcribens teſtatur Rabanus.

Qui in vita ſua ſuffulſit domum, & in diebus ſuis corroborauit templum. Vtraque parte ſententiæ idem dicitur. Videtur, ſcilicet, eum inſtauraſſe & firmaſſe templum Domini, quod per Zorobabel erat fundatum, & ædificatum. Porrò hæc ſententia vſu Eccleſiaſtico attribuitur ferè ſanctis confeſſoribus pontificibus, non tam propter materialis templi ædificationem vel inſtaurationem (quamuis nec illam ſancti pontifices neglexerint) ſed magis propter ædificationem, & inſtaurationem templi ſpiritualis, quod [D] ex viuis conſtat lapidibus; & creſcit, ſcilicet, per fidem, & ſanctam conuerſationem.

v. 27. *Duas gentes odit anima mea, tertia autem non eſt gens, quam oderim. Qui ſedent in monte Seir, & Philiſthijm, & ſtultus populus, qui habitat in Sichimis.* Illud (*tertia autem non eſt gens, quam oderim*) Liranus ſic interpretatur. Tertia gens eiuſmodi eſt, vt non ſit alia gens, quam æquè vel magis oderim. Græcè tantum eſt: *Tertia non eſt gens.* Hoc enim de Sichimitis intelligendum, id eſt, iis qui habitabant inter Iſraëlitas in Sichimis, ſeu Samaria. Hi autem ſimul cum diis Aſſyriorum vnde tranſlati illuc erant, colebant ſimul Deum terræ. Vide 4. Reg. cap. 17.

[E]

CAP. LI.

v. 1. 2. & 3. O*Ratio Ieſu filij Sirach: Confitebor tibi Domine rex &c.* Huius orationis magnam partem Eccleſia ſanctis Virginibus, in officio Eccleſiaſtico accommodat. Cuius ratio potiſſima videtur, quia hic dicitur: *Liberaſti corpus meum à perditione.* Et rurſum; *Liberaſti me à preſſura flammæ, quæ circundedit me.* Quæ verba aptiſſimè recitantur in perſona ſanctæ Virginis, eius maximè, cuius pudicitia aliquando fuerit periclitata, propter vim quæ videbatur inferenda. Ita perditio intelligitur corruptela corporis; flamma

& ignis,concupiſcentia turpiter amantis,à qua confitetur ſe liberatam. Ad literam perditio intelligitur mors corporis;preſſura flammæ & ignis, magnitudo tribulationum,è quibus ſe ereptum fatetur,pro quo gratias agit Deo.

v. 14. *Pro morte defluente deprecatus ſum.* Græcè, *pro mortis defluxu*, id eſt , ne inciderem in mortem, qua corpora noſtra defluunt, & reſoluuntur in terram & cinerem . Græca non tantum defluxum ſignificant, ſed etiam liberationem. Quomodo ſi legamus;ſenſus etiam erit manifeſtior , q. d. Pro mortis liberatione deprecatus ſum, & oraui Deum, vt me à morte liberaret. Significat autem hac oratione Sapiens , ſe in graui quodam mortis periculo conſtitutum , ſingulari ope diuina inde fuiſſe liberatum.

v. 14. *Et in tempore ſuperborum.* Tempus ſuperborum tunc eſt,quando ſuperbi florēt & prçualent. Sic A in Euangelio:*Hæc eſt hora veſtra & poteſtas tenebrarum.*

v. 18. *Cum adhuc iunior eſſem , priuſquam oberrarem, quæſiui ſapientiam palam in oratione mea.* Commemorat, quomodo ſtudio ſapiētiæ ſe dederit iam tunc,quando adhuc iunior erat, id eſt à prima ætate. Hæc ergo ſententia indicat longe facilius eſſe homini diſcere ſapientiam in prima ætata, id eſt, ab annis pueritiæ, vel adoleſcentiæ,quam in çtate virili,aut ſenili. Quia qui eam diſcit çtate virili, aut ſenili plerumque imbutus eſt vitiis & erroribus contrariis per ætatem contractis. Itaque duplici labore opus eſt; & ad extirpandum germina vitiorum & errorum , & ad inſerendam ſapientiam. In puerili autem ætata nondum radices egerunt vitia,aut opiniones erroneæ. Et hoc eſt quod ait : (*priuſquam oberrarem*) id eſt, prinſquam in varios errores & vitia progreſſu çtatis præcipitarer.

FINIS ECCLESIASTICI.

ANNOTATIONES
IN
PROPHETIAM ISAIÆ.

CAP. I.

v. 1. VISIO *Iſaiæ filij Amos.* Tradunt Hebræi,vt ſcribit S. Hiaron. in principio Commentarij ſuper Sophoniam, cuiuſcumque prophetæ pater aut auus ponatur in titulo , ipſos quoque prophetas fuiſſe . Vnde & Amos vnus de duodecim prophetis qui dixerat;*Non ſum propheta nec filius propheta, ſed paſtor caprarum vellicans ſycomeros;*patris nomen in titulo non habet.Illud autem ita eſſe Hieron. non affirmat,ſed magis vtrum ita ſit,dubitat. Subiungit enim eodem loco : Hoc ſi verum eſt;Sophonias propheta &c. At ſane non apparet verum eſſe . Conſuetudo enim eſt Hebræorum,vt nominibus ſuis propriis,cognominum loco addant nomen patris , hoc modo: *Ieſue filius Nun, Dauid filius Iſai , Abner filius Ner.* Sic Iſaias lib. 4. Reg. & 2. Paralip. vocatur filius Amos nulla facta ſignificationa quod Amos pater eius,fuerit propheta. Qua ratione & ipſe hoc loco & aliquoties infra ſe ſcribit filium Amos. Idem fecerunt pleriqne alij prophetæ. Nonnulli vero,vt Sophonias & Baruch plures attexuerunt maiores ; non quod illi quoque prophetæ fuerint,ſed vel ob generis claritatem , vel ob gratam maiorum ſuorum memoriam, vel aliam quamcumque ob cauſam . Quidam verò tacent omnino patris nomen, vt Amos,Abdias,Michæas,Nahum,Abacuc,Aggæus,Malachias;non ob cauſam quam tradunt Hebræi:ſed quia non ita mos erat Hebrçorum,addito patris nomine ſe nominare, quin ſæpe etiam patris nomen omitterent . Ac huiuſmodi exemplis plena eſt Scriptura . Addiderunt autem hi prophetæ nomen patriæ ſeu loci habitationis;excaptis Abdia,Abacuc,Aggæo & Malachia, nam Amos Thecuiteo ſe vocat, Michæas Moraſthiten, Nahum Elceſæum.

v. 5. *Super quo percutiam vos vltra,addentes præuaricationem?* Sicut magna miſericordia Dei eſt,quod affligat hominem peccantem,vt pœnis admonitus reſipiſcat;ita magna & extrema eſt hominis malitia,ſi B ne caſtigatus quidem ad Deum conuertatur. Et hoc eſt quod ait : *Super quo percutiam vos vltra?* q. d. me puniente vos propter peccata , & apponente plagas plagis,& vobis nihilominus addentibus peccata peccatis, & præuaricationem præuaricationi , tantum abeſt,vt flagellis admoniti reſipiſcatis . Porrò illud (*ſuper quo?*) duobus modis accipi poteſt. Vel, *ſuper quo?* id eſt , ſuper quo membro , vel in qua corporis parte? q. d. ita omni ex parta corporis percuſſi eſtis, vt nullum reſtet membrum percutiendum. Conſiderat enim propheta totum populum tanquam vnum corpus;cuius diuerſa membra,vt principes, ſacerdotes,plebeij variè fuerant afflicti; neque tamen à peccando deſiſtebant . Vel hoc modo : *ſuper quo?* id eſt, qua plaga vel afflictione vos vltra percutiam? Ac ſi C dicat: Omne genus plagarum adhibui,& conſumpſi ad vos percutiendos & reducendos ad me, ita vt vix vlla plaga infligenda ſuperſit . Vtraque expoſitio eſt apud Hieron.

v. 6. *A planta pedis vſque ad verticem non eſt in eo ſanitas.* Non de ſingulis hominibus loquitur, ſed de populo , quem comparat corpori multis membris conſtanti. Eſtque ſermo hyperbolicus,quo ſignificatur paucos, & vix vllos eſſe in illo populo ſanos , & integros ſecundum animum, coram Deo. Sed *dices*, Nunquid non Ezechias rex , qui erat vertex illius populi, ſanus & ſanctus erat ? tantopera laudatus in hiſtoria ſacra? *Reſpond.* non conſtare quod hæc verba ſcripta fuerint tempore Ezechiæ. Nam vel tempore D Achaz , vel tempore Manaſſæ , qui peſſimi reges fuerunt, ſcripta fuiſſa dici poteſt. Deinde per *verticem*, non vnus homo, ſed multi poſſunt intelligi, videlicet proceres omnes & capita multitudinis.

v. 9. *Niſi Dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorrha ſimiles eſſemus.* Quidam ſic;Niſi Dominus reliquiſſat nobis paucos illos, ex captiuitate Babylonica reuerſos in Iudæam, ſub Zorobabel & Ieſu , tota gens noſtra periiſſet, ſicut Sodoma & Gomorrha. Sed aliam veriorem, & ſublimiorem nobis interpretationē ſuggerit Apoſt.

Paulus

Paulus Rom. 9. hanc videlicet: *Niſi Dominus reliquiſſet nobis*, id eſt Iudaico populo paruas reliquias, videlicet Apoſtolos ac diſcipulos Chriſti, ſanctas aliquot fœminas, alioſque paucos, qui crediderunt ex Iudæis, tota Iudaica gens quantum ad veram pietatem, fuiſſet abolita, & deleta. Scilicet, quia populus Iudaicus Chriſtum repulit, pauci tamen ſupradicti eum receperunt.

v. 11. *Plenus ſum*, id eſt, his abundo, habeo quantum volo; imo omnia mea ſunt. Hoc breuiter dicit quod multis verſibus Pſalmiſta pſal. 49. *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos. Quoniam mea ſunt oues, feræ ſyluarum, iumenta in montibus & boues. Cognoui omnia volatilia cæli; & pulchritudo agri mecum eſt. Si eſuriero, non dicam tibi: meus eſt enim orbis terræ, & plenitudo eius.* Vel ſenſus eſt: Satur ſum (ſic enim eſt in Hebræo) id eſt, abundè ſatis hæc mihi obtuliſti. Quomodo aliquis cui nimia copia ad edendum apponitur, iam ſatiatus diceret: Quo mihi hæc ciborum copia?

v. 13. *Incenſum abominatio eſt mihi*. Videtur hoc ex diametro pugnare cum eo quod Exodi 29. de incenſo, id eſt, de ariete toto in incenſum oblato dixerat Dominus: *Oblatio eſt Domino, odor ſuauiſſimus victimæ Domini*. Et iterum: *Incendes vniuerſa ſuper altare in holocauſtum, odorem ſuauiſſimum in conſpectu Domini*. Sed antilogiam facile tollit loci circumſtantia. Subiungitur enim hoc loco cauſa abominationis: *Quia manus veſtræ ſanguine plenæ ſunt*. Placet ergo oblatio ex pietate profecta: diſplicet quæ procedit ex hypocriſi, & animo impuro.

v. 18. *Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, quaſi nix dealbabuntur, & ſi fuerint rubra quaſi vermiculus, velut lana alba erunt*. Sermo improprius, neque enim peccata dealbantur, aut munda, aut pulchra fiunt quando ea homini remittuntur: Sed hoc dicitur ea phraſi qua dicimus ſordes purgari; quomodo Chriſtum dicit Apoſtolus Hebr. 1. purgationem peccatorum facere, id eſt hominem purgare à peccatis. Sic igitur hunc locum expone: Si peccata veſtra vos totos reddiderint immundos & commaculatos, perinde ac ſi coccino aut vermiculo tincti toto corpore eſſetis: ita ea penitus à vobis auferam & delebo, vt inſtar niuis & lanæ mundiſſimæ albi & candidi, id eſt, mundi, efficiamini, fiatque vobis quod Pſalmiſta precatur Dominum, dicens pſal. 50. *Lauabis me, & ſuper niuem dealbabor*. Vide comment. Heb. 1.

v. 19. *Si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis; ſi autem nolueritis &c.* Locus apertiſſimus pro libero arbitrio. Cęterum quomodo conſiſtat libertas arbitrij cum efficaci operatione gratiæ Dei, vide Eſther 15. v. 11. ad illud, *Conuertit Deus ſpiritum regis*.

v. 22. *Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam: Vinum tuum miſtum eſt aqua*. Inuehitur in multiplices iniuſtitias habitatorum Ieruſalem, vt quod ſcoriam pro argento venditarent, quod vinum dilutum pro mero venderent. Vnde Septuaginta poſteriorem ſententiam ita verterunt: *Caupones tui miſcent vino aquam*. Ad hęc autem & huiuſmodi principes populi conniuebant muneribus corrupti. Vnde ſequitur. *Principes tui infideles, ſocij furum, omnes diligunt munera, ſequuntur retributiones*.

v. 23. *Omnes diligunt munera*. Hieronym. in hunc locum: Non dixit, qui accipiunt; hoc enim ſæpe neceſſitate fit: ſed qui non putant amicos niſi à quibus dona perceperunt, nec os conſiderant amicorum, ſed manus &c. Sed propheta propriè de illis agit qui reſpectu munerum peruertunt iuſtitiam. Contra quas munerum acceptiones ſępiſſimè agit Scriptura.

Omnes ſequuntur retributiones. Adferunt quidam hunc locum, vt oſtendant Deo non eſſe ſeruiendum propter mercedem aliquam aut retributionem; Nam grauiter videtur id propheta hic reprehendere. Sed facilis reſponſio eſt: Nam agitur hic de retributionibus, quæ non ſunt Deus. Nam præcedit: *Omnes diligunt munera*, vbi ſatis oſtendit ſe agere de muneribus & retributione, quæ extra Deum eſt. Sed non pugnare inter ſe, gratis Deo ſeruire, & ſeruire Deo, vt fruamur ſolo Deo, apertè docent illa verba, pſal. 118. quæ ſunt Dauidis viri ſecundum cor Dei: *Inclinaui cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas propter retributionem*: quibus ſimilia ſunt de Moyſe Hebr. 11. de Apoſtolis Matth. 19. Et prius Deus ipſe, vt Abrahamum excitaret, dixit Geneſ. 15. *Ego merces tua magna nimis*. Vide etiam Concil. Trident. ſeſſ. 6. cap. 11. & can. 13. Denique Eccleſia quoque de ipſis Martyribus canit; Omnes ſancti quanta paſſi ſunt tormenta vt ſecuri peruenirent ad palmam. Item, Tradiderunt corpora ſua vt hæredes fierent in domo Domini. & iterum; Sed permanent immobiles vitæ perennis gratia. Vide noſtra plenius in 1. ſent. diſtinct. 1.

CAP. II.

v. 2. ET *erit in nouiſſimis diebus, præparatus Mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles, & fluent ad eum omnes gentes*. Nouiſſimi hi dies deſignant tempus de quo Ioannes 1. epiſtolæ cap. 2. *Filioli nouiſſima hora eſt*, & complectitur vltimam ętatem mundi, ſcilicet tempus ab aduentu Meſſiæ in carnem, vſque ad diem iudicij. Mons verò domus Domini ab aliis intelligitur ipſe Chriſtus, de quo Dan. 2. Videlicet lapis qui percuſſerat ſtatuam, & factus eſt mons. Alij ipſam Eccleſiam Chriſti intelligunt, vt ſit idem *Mons domus Domini*, & ipſa domus Domini. Id quod poſterioribus verbis ſatis indicatur, dum dicitur: *Venite aſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob*, quaſi idem ſit mons Domini & domus Dei Iacob. Et notandus hic locus contra hæreticos, ad oſtendendum Eccleſiam eſſe viſibilem & manifeſtam; & talem, quæ non modo ab iis qui in ea ſunt, conſpici ac demonſtrari poſſit; verum etiam ab iis, qui nondum eam ſunt ingreſſi. Neque enim omnes gentes confluxuræ ad eam dicerentur; & alius alium inuitaret, dicendo, *Venite aſcendamus ad montem Domini &c.* niſi certis quibuſdam ſignis conſpicua eſſet Eccleſia, & demonſtrabilis. Vnde magna eſt cæcitas hæreticorum, qui Eccleſiam Chriſti videre ſe negant, quam viderunt omnes gentes, etiam ipſi perſecutores Eccleſiæ. Neque enim eam perſequi potuiſſent, niſi cognitam ſibi & perſpicuam. Sed ita cæci ſunt hæretici more Sodomitarũ, vt, ſcilicet, non poſſint inuenire oſtium domus, quo intrent.

v. 3. *Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem*. Hoc factum eſt in die Pentecoſtes & deinceps, quando Apoſtoli legem Chriſti nouam, & Euangelium prędicauerunt, primùm Ieroſolymis, deinde per Iudæam & Samariam, ac demum per gentes in variis mundi partibus; iuxta id quod præceperat, & prædixerat eis Dominus Actor. 1. *Eritis mihi teſtes in Ieruſalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vſque ad vltimum terræ*. Et Matth. 28. *Euntes ergo docete omnes gentes*, Et rurſum Lucæ 24. *Prædicari in nomine eius pœnitentiam & remiſſionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ieruſalem*.

v. 22. *Quieſcite ergo ab homine, cuius ſpiritus in naribus eius eſt, quia excelſus reputatus eſt ipſe*. Obſcura ſententia, & variè exponitur. Hieron. de Chriſto intelligit

hoc modo : *Quieſcite ergo ab homine &c.* q. d. Moneo vos, vt diligenter caueatis ab homine, qui ſpirat & viuit more cæterorum animalium, id eſt,ab homine mortali, neque eum contemnendum putetis ; quia licet mortalis ſit ſecundum hominem, tamen *excelſus reputatus eſt ipſe*, ſecundum naturam ſuperiorem, nempe diuinam . Alij ferè omnes tam vetuſti quam recentiores interpretes,illam poſteriorem ſententiæ partem (*quia excelſus reputatus eſt ipſe*) vertunt ferè hoc modo per interrogationem (*in quo enim reputatus eſt ipſe?*) Eſt enim vocabulum Hebræum ambiguum ad (*excelſum*) & (*in quo?*)· Et ſenſum hunc reddunt. Deſinite timere hominem mortalem,cuius vita conſiſtit in ſpiratione,qua ceſſante,extingui eum neceſſe eſt:Nam quanti talis æſtimandus eſt?q. d. Nihili. Sed potius timete Deum immortalem & omnipotentem. Et huic ſententiæ fauet, quod immediatè ſubnectitur capite proximo : *Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ieruſalem &c.*

CAP. III.

v. 12. *Populi meus, qui te beatum dicunt, ipſi te decipiunt, & viam greſſuum tuorum diſsipant.* Qui te beatum dicunt,id eſt,qui tibi proſpera futura nunciant, & quæ ad felicitatem pertinere videntur humanæ vitæ. Loquitur enim contra Pſeudoprophetas, qui ſolent, vt placerent hominibus,omnia fauſta polliceri. Contra quos Ieremias in Threnis,nec non Ezechiel, & Michęas,ille qui redarguit Pſeudoprophetam Sedechiam 3. Regum 22. qui aſſumptis cornibus falſo dixerat regi Iſraël: *His ventilabis Syriam,donec atteras eam*,imò fuit Michæas propter reprehenſionem huius falſi prophetæ miſſus in carcerem.

v. 18. *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia,& armillas, & mitras &c.* Enumerat viginti & vnum ornamenta veſtitus ac ſupellectilis,ſeu mundi muliebris. Notandum autem prophetam non reprehendere filias idcirco propriè,quod huiuſmodi ornamenta habuiſſent, iiſue vſæ fuiſſent. Nam & Rebecca talia accepit, donata ſibi à ſeruo, & procuratore Abrahæ,Geneſ. 24. Et Eſther taliter coronata proceſſit ad regē; imò & Iudith vidua poſt ieiunia & orationes,mundum huiuſmodi muliebrem ſumpſit,eoque ſe ornauit, proficiſcens ad Holofernem, Iudith 10. Sed reprehendit hîc Iſaias abuſum eorum ornamentorum, quod filiæ Sion iis abuſæ eſſent ad ſuperbiam & laſciuiam. Sic enim precedit ante hæc verba v. 16. *Pro eo quod eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo,& nutibus oculorum ibant, & plaudebant,ambulauerunt pedibus ſuis,& compoſito gradu incedebant;Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion &c.* Ac mox iſta ſubiungit : *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum & lunulas &c.* Illis ergo aufert iſta,quæ iis fuerant abuſæ.Quamquam etiam tam longa enumeratione ornamentorum illud in eis reprehenſione dignum ſignificat,quod vario & multiplici cultui comparando plus ſatis deditæ fuerint. Quomodo in illis qui diuitias iuſte acquirunt & poſſident non eſt reprehendendum quod diuitias habeant,ſed quod iis malè vtantur, quamquam iis congerendis nimium ſtudeant.

CAP. IV.

v. 1. *Et apprehendent ſeptem mulieres virum vnum in die illa dicentes : Panem noſtrum comedemus, & veſtimentis noſtris operiemur : Tantummodo inuocetur no-* A *men tuum ſuper nos, Aufer opprobrium noſtrum.* Secūdum literam refertur ad captiuitatem Babylonicam , & exciſam tūc Ieroſolymam, atque etiam ad excidium poſteà factum per Romanos. Et ſignificatur tantam tunc futuram virorum cędem,vt ſeptem mulieres,id eſt,multæ mulieres vix vnum maritum inuenire poſſint . Sic enim præceſſit in fine capitis præcedentis: *Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio.Et mœrebunt, atque lugebunt portæ eius,& deſolata in terra ſedebit*; Scilicet Ieruſalem. Quod ergo dicunt: *Tantummodo inuocetur nomen tuum ſuper nos,aufer opprobrium noſtrum*, ſenſus eſt:Hoc tantum petimus,vt dicaris noſter maritus, & nos tuæ vxores; nam ita fiet, vt auferatur opprobrium noſtrum : Scilicet probroſum erat in illo populo mulierem manere innuptam, B & non facere ſemen in Iſraël Deut. 7. Cæterum ex hoc loco diſcimus,phraſi ſcripturę,inuocari alicuius nomen ſuper alium, nihil aliud eſſe, quam aliquem appellari addito nomine alterius. Ita Iacob Gen. 48. de Manaſſe & Ephraim : *Inuocetur nomen meum ſuper eos*,id eſt,vocentur filij Iacob. Sic Eccli. 36. *Plebi ſuper quam inuocatum eſt nomen tuum*, id eſt, quæ vocatur plebs tua,populus Dei. Ita quoque illud Ieremię 14. *Tu autem in nobis es Domine, & nomen ſanctum tuum inuocatum eſt ſuper nos*, id eſt,appellamur populus tuus: quæ appellatio ad magnum illius populi honorem pertinebat.

Myſticè autem hæc prophetia ad multiplicationem Eccleſiarum noui Teſtamenti ſub ſeptenario numero pertinet , & ſignificatur quod omnes apprehen- C dent virum vnum; Chriſtum ſcilicet, & quod ſuper omnes inuocabitur nomen Chriſti,id eſt,quod omnes appellabuntur Eccleſiæ Chriſti , non Arij , aut Sabellij,non Lutheri, aut Caluini &c.

CAP. V.

v. 1. *Cantabo dilecto meo Canticum patruelis mei,vineę ſuæ.* Inprimis obſerua illud (*vineæ ſuæ*) eſſe datiui caſus . Id enim manifeſtum eſt , tum ex Hebræo, tum ex Græco. Itaque hîc intelligendum (cantandum) vel aliquid ſimile . Cæterum *dilectum ſuum* & rurſum *patruelem ſuum* vocat propheta Chriſtum;non tantum,quia ex eodem populo,nempe Iu- D daico Chriſtus erat naſciturus;ſed etiam quia ex eadem ſtirpe.Erat enim propheta Iſaias ex tribu Iuda, & regio ſanguini per matrimonium commixtus.Vnde rectè Chriſtum patruelem,id eſt,conſanguineum ſuum (aliis,gentilem ſuum) vocat.Senſus igitur eſt. Lubet canere in gratiam Chriſti dilecti mei,Canticum eiuſdem Chriſti patruelis mei , id eſt, conſanguinei ſecundum carnem, *canticum vineæ ſuæ*, quod videlicet Chriſtus, vbi in carnem venerit, cantabit vineæ ſuæ populo Iudaico.Sane cecinit hoc carmen Chriſtus Matth. 21. quando parabolam propoſuit de patrefamilias, qui plantauit vineam , & locauit eam agricolis. At *dicet* aliquis. Non ibi vinea culpatur, ſed agricolæ, non adferentes Domino ſuo fructum ex vinea . *Reſpond.* in parabolæ ratione idem E eſt,ſiue vinea fructum facere dicatur, ſiue vineæ cultores fructum ex vinea Domino adferre . Vtroque enim modo ſignificatur populus Iudaicus à Domino honoratus & excultus ; & fructum tamen minimè adferens. Habetur eadem parabola etiam Marci 12. & Lucæ 20. & multa ibi conueniunt cum his quæ hîc habentur.

v. 4. *Quid eſt quod vltra debui facere vineæ meæ , & non feci ei?* Deus vineæ ſuæ,ſi propriè loquendum eſt, nihil debet, ſed loquitur hic humano more, & parabolicè aſſumens ſimilitudinem vineæ & cultoris.

Cultoris

Cultoria enim officium eſt adhibere culturam externam, quanta opus eſt, vt vitis fructum ferat. Ita Deus egit in illo populo: magna beneficia præſtitit, elegit eum ex omnibus populis, & ab illis ſeparauit; quaſi ſepem circumdans, legem dedit & ſacerdotium; prophetas miſit, Doctores dedit; & tamen vinea fructum non fecit. Nota autem quod non dicit: Pluuiam dedi in tempore, ſolis ardores prohibui, fœcunditatem præſtiti. Hæc enim non exiguntur à cultore vineæ, cui ſe Deus comparat. Vnde non rectè ſumunt ex hoc loco argumentum, qui docent Deum omnibus hominibus dare ſufficientia ſalutis auxilia. Non enim gratia Dei ſuſpenditur ex hominum acceptatione, vt non ſit gratia & prædeſtinatio hominis merè gratuita. Vide Ambr. lib. 7. in Lucæ 20. vbi exponens hunc locum tantum intelligit adminicula externa, vt legem, prophetas &c. Adde, quod hic peculiariter ſermo eſt de populo Iſraëlitico. Vnde non ſequitur, ſi illi ſingularia illa præſidia data ſunt à Deo; ergo omnibus hominibus data eſſe: Imò potius contrarium ſequitur, non omnibus data eſſe.

v. 12. *Et opus Domini non reſpicitis, nec opera manuum eius conſideratis*. Hebraicè in vtroque membro *opus* ſingularis eſt numeri, licet diuerſa ſint vocabula. Sic pſal. 89. in fine, licet noſtra verſio bis habeat opera, & ſemel opus; in Hebræo tamen ſingulare tantum legitur. Hoc loco per opus vel opera manuum Domini, quidam intelligunt pauperes, de quibus Salomon Prou. 17. *Qui deſpicit pauperem exprobrat factori eius*. Et cap. 22. *Diues & pauper obuiauerunt ſibi: vtriuſque operator eſt Dominus*. Sic ſenſus erit: Ita ſeſe occupant delicijs & luxu, vt nullam habeant curam pauperum. Quidam intelligunt legem Dei ob id dictam opus Domini, quia digito eius ſcripta fuit. Alij vniuerſam creaturam Dei; cuius attenta contemplatio mirificè excitare ſolet homines ad laudem Dei. Sic dicitur pſal. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum*. Hic ſenſus præ cæteris placet, vtpote Scripturis alijs admodum conſentaneus, quemadmodum exemplis bene oſtendit Foterius; qui tamen etiam alium ſenſum annectit.

v. 13. *Propterea captiuus ductus eſt populus meus, quia non habuit ſcientiam*. Nota, Deus ſcientiam requirit, nec ſolum in præfectis, ſed etiam in populo, nempe pro populi conditione, vt videlicet de Deo, religione, moribus, ſciat, quæ ipſi ad benè viuendum ſunt neceſſaria. Neque debet paſtoribus ſatis eſſe populum habere catholicum, etſi rudem. Debent enim hoc quoque agere, vt eundem erudiant, & vtcumque intelligentem faciant eorum quę credit. Vnde etiam patet illud Apoſtolicum: *Scientia inflat*, non crudè accipiendum, ſed intelligendum de ſcientia quæ aduerſus charitatem ſe erigit: Vnde connectit illa Apoſtolus 1. Cor. 8. *Scientia inflat, charitas vero ædificat*. Et patet hic intellectus, quia immediatè præcedit in hoc ipſo capite: *Et opus Domini non reſpicitis, nec opera manuum eius conſideratis*. Culpatur ergo populus, quod non habuerit ſcientiam, id eſt, quod non conſiderauerit, vt debebat, opera Domini.

CAP. VI.

v. 5. *Et regem Dominum exercituum vidi oculis meis*. Veriſimile eſt vidiſſe in illuſtri ſpecie humani vultus, quem Chriſtus in carne habiturus erat. Vide Annot. Num. 12. & noſtra in 2. ſententiarum diſt. 8.

v. 8. *Et dixi: Ecce ego; mitte me*. Offert ſe propheta ad munus propheticum, & annunciandum populo A voluntatem Dei; quæ functio hodie ad paſtores Eccleſiæ pertinet. Ex quo manifeſtum eſt licitum eſſe, vt quis ſe cum modeſtia ad munus paſtorale offerat, modò illud obſeruetur, quod Iſaias propheta obſeruauit, id eſt, vt non niſi velut mundatus contactu calculi ex altari, id eſt, ſuperna gratia, & purgatus ab omni prauo affectu, & ſiniſtra intentione, ad tam eximiam functionem ſe accingat; nequaquam autem vt diteſcat, honoretur, aut præſit; ſed tantum vt proſit. Inſignis eſt. D. Bernardi ſententia epiſt. 42. Aliud, inquit, eſt ambire dignitatem humano affectu, aliud ardere deſiderio benè merendi de pluribus. Quod ſanè non modò eſt licitum, ſed & eximiæ charitatis indicium, ſummaque laude proſequendum. Hinc namque Apoſtolus ait: Qui Epiſcopa- B tum deſiderat, bonum opus deſiderat. Et Gregor. de cura paſtorali: Laudo quod quæritis, ſed prius diſcite, quid quæratis. Et affert hoc exemplum de Iſaia, qui ſe obtulit ad prædicationis officium, ſed prius mundatus. Vide etiam Hieron. in 2. ad Damaſum epiſt.

v. 10. *Excæca cor populi huius*. Nota in ſcriptura peculiariter, & quaſi per excellentiam eos dici excæcati, & obdurari à Deo, qui propoſito ſibi diuinitus inſigni aliquo lumine ac præſidio ſalutis, quo ad credendum, vel agendam pœnitentiam moueri debebant, tanti boni occaſione redduntur multo magis obtenebrati ac deprauati Deoque rebelles: adeò vt tunc quaſi impoſſibile ſit eos conuerti; ſicut naturaliter impoſſibile eſt hominem cęcum illuminari, aut C durum lapidem emolliri. Quo ſenſu Dominus in Exodo aliquoties dicitur indurasse Pharaonem. Vide ibi, & in comment. noſtro in 1. ſent. diſt. 40.

CAP. VII.

v. 9. *Si non credideritis, non permanebitis*. Paſſim hoc citatur ſecundum ſeptuaginta. *Niſi credideritis non intelligetis*. De quo dicto ſciendum eſt, quod videtur huic contrarium, id quod dicit Aug. in pſal. 118. con. 18. vbi dicit quædam eſſe quę non credimus, niſi prius intelligamus. Sed explicat ſe Auguſtinus dum ſubiungit: Cum fides ſit ex auditu, auditus autem per Verbum Dei; quomodo credit prædi- D canti fidem, qui, vt alia taceam, linguam ipſam, qua loquitur, non intelligit? Vult ergo Auguſtinus ad eam fidem, quæ ex auditu eſt, ſuſcipiendam, neceſſarium eſſe, vt præcedat grammatica ſaltem, & vulgaris verborum intelligentia. Primum ſcilicet intelligi debet ſermo prædicantis; deinde fides eius verbis accommodanda; poſtremo, tanquam fidei merces exſpectanda eſt ipſius rei creditæ intelligentia aliqualis, vtpote imperfecta in hoc ſæculo, perfecta vero in altero. Vide noſt. in 3. diſt. 24.

v. 12. *Et dixit Achaz; Non petam, & non tentabo Dominum*. Sophiſticum eſt hoc reſponſum, vnde & propheta rectè ſubiungit: *Numquid parum vobis eſt moleſtos eſſe hominibus; quia moleſti eſtis & Deo meo?* Nam ſophiſtarum proprium eſt moleſtos eſſe. Eſt autem E verè ſophiſticum reſponſum hoc Achaz, ſcilicet, quia in Deum tegerit præceptum ipſius. Ac ſi dicat: Prohibuit Deus ne quis ipſum tentet, iuxta illud: *Non tentabis Dominum Deum tuum*, nunc autem vult id agi, per quod tentetur. At ego parebo prohibitioni eius, & non tentabo eum. Sed diſcutitur ſophiſma, cum oſtenditur Deum non tentari, tunc cum non ex incredulitate, aut fidei infirmitate, aut curioſitate petitur ſignum inſolitum, & non neceſſarium, à Deo, ſed iuſta ex cauſa. Iuſtiſſimam autem cauſam eſſe conſtat, cum ſit Deo iubente.

v. 14. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel.* Inter Chriſtianos nulla eſt quæſtio, quin his verbis contineatur vaticinium de partu Virginis, ſeu Natiuitate Saluatoris ex Virgine. Nam hic locus Matth. 1. expreſsè ad eius rei teſtimonium citatur. Sed Chriſtianis quæſtionem mouent Iudæi, qui dicunt vocabulum Hebræum non virginem ſignificare, ſed adoleſcentulam, ſiue ea virgo ſit, ſiue non. His iam olim reſpondit Hieron. dilucidè & ſolidè ſcribens in hunc locum. Cuius itaque verbis nos quoque iiſdem reſpōdebimus: Quando, inquit, dicitur: *Dabit Dominus ipſe vobis ſignum:* nouum debet eſſe atque mirabile. Sin autem iuuencula vel puella, vt Iudæi volunt, & non virgo, pariat; quale ſignum poterit appellari? q. d. nullum. Et paulo infra: (Alma) inquit, non ſolum puella vel virgo, ſed cum epitaſi virgo abſcondita dicitur & ſecreta, quæ nunquam virorum patuerit aſpectibus, ſed magna parentum diligentia cuſtodita ſit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontibus manare dicitur, propriè virgo Alma appellatur. Et idem in Trad. in Geneſ. Oſtendant Iudæi in ſcripturis alicubi poſitum (Alma) vbi adoleſcentulam tantum, & non virginem ſignificet; & concedimus eis, illud, quod in Iſaia apud nos dicitur: (*Ecce virgo concipiet*) non abſconditam virginem, ſed adoleſcentulam ſignificare iam nuptam. Vide etiam eundem Hier. lib. 1. contra Iouinianum probantem eadem ex ſcripturis.

v. 15. *Butyrum & mel comedet, vt ſciat reprobare malum & eligere bonum.* Statuitur ex hac ſcriptura, & ſimilibus, in Chriſto homine, præter infuſam & congenitam ſcientiam, alia quoque ſcientia, dicta acquiſita ſeu experimentalis: de qua D. Thom. parte 3. q. 12. art. 2. Et ſecundum hunc modum accipiendus eſt Ambroſius ſuper Lucæ 2. dicens Chriſtum verè profeciſſe: nimirum per experientiam, id eſt, notitiam rerum à ſenſibus acceptam. Non quod eam notitiam ignorantia præcederet, ſed quoniam quod anteà ſciret, id nouo cognoſcendi modo, id eſt, experiendo, per ætatis acceſſum diſceret. Vide quæ de Chriſti ſcientia diximus in 3. ſent. diſt. 14.

CAP. VIII.

v. 3. *ET acceſsi ad propheteſſam, & concepit, & peperit filium.* Nemo ſuſpicetur Iſaiam hic ſignificare iam tum impletum fuiſſe illud, quod ſuperiori capite prædixerat futurum, dicens: *Ecce virgo concipiet & pariet filium*: quia ex Matth. 1. cap. conſtat illud primum impletum eſſe in conceptione, & Natiuitate Chriſti. Ac deinde ſi hoc voluiſſet hic propheta, addendum erat; *quod nomen eius vocaretur Emanuel,* (hoc enim cap. præcedenti dicitur) de iſto autem partu dicit Dominus, *Voca nomen eius, Accelera ſpolia detrahere, feſtina prædari.* Quare dicendum hic narrari non Virginis partum, ſed tamen aliquid, quod aliquo modo ſit typus virginei partus. Ita intellexit Forerius, dicens hanc propheteſſam fuiſſe vxorem Iſaiæ prophetæ. Nam non ſolum verba prophetarum, ſed & facta eorum prophetica eſſe, tum in hoc propheta, tum in Ezechiele & alijs, certius eſt, quam vt probatione egeat. Vide ſi placet, ipſum Forerium probabiliter ſuam ſententiam explicantem.

v. 4. *Quia antequam ſciat puer vocare patrem ſuum & matrem ſuam.* Sciat, id eſt, poſſit quoad inſtrumenta naturalia loquendi, quæ in pueris paulatim per ætatem apta redduntur & formantur ad loquelam. Sic dicitur quod claudus neſcit ambulare. Sic dicimus, neſcio hoc facere, id eſt, non poſſum, non valeo. Itaque locus hic non probat ignorantiam in Chriſto puero. Vide quæ de Chriſti ſcientia diximus in 3. diſt. 14.

CAP. IX.

v. 3. *MVltiplicaſti gentem, non magnificaſti lætitiam. Lætabuntur coram te ſicut qui lætantur in meſſe, &c.* Hoc ſecundum Thomam ad literam intelligeretur de exercitu Sennacherib, vt ſit apoſtrophe prophetę ad Deum. q. d. Permiſiſti quidem vt Sennacherib cum innumera multitudine hominum ingrederetur terram Iuda; ſed non ei dediſti, vt victoriam conſequeretur, eàque potitus lætus domum rediret. Itaque Iudęi ab obſidione tot hoſtium liberati, *lætabuntur coram te, ſicut qui lætantur in meſſe, ſicut exultant victores capta præda, quando diuidunt ſpolia.* Sed plenius Hieron. referens hæc omnia ad Chriſtum, & populum Chriſtianum, vt ſit apoſtrophe ad Chriſtum, hoc ſenſu: Factum eſt, tua, & Apoſtolorum prædicatione, vt magna gentium multitudo coniungeret ſe fidei Abrahæ; ſed non ex eo lætificaſti populum Iudęorum, cui eras peculiariter promiſſus, eo quod populus ille inuidens ſalutem gentibus, magnam ex gentilium fide ſumpſerit triſtitiam. Hic ſenſus ſiue literalis ſit, ſiue tantum myſticus, certior eſt; quia verba illa pręcedentia: *Populus qui habitabat in tenebris, vidit lucem magnam*, haud dubiè pertinent ad Chriſti prædicationem, teſtante Matthęo cap. 4. ſui Euangelij.

v. 6. *Et vocabitur nomen eius, Admirabilis, conſiliarius, Deus, fortis, pater futuri ſæculi, princeps pacis.* Hæc omnia nomina ſunt pueri, de quo præcedit; *Paruulus natus eſt nobis, & Filius datus eſt nobis,* id eſt, Chriſti. Sunt autem nomina ſex, & ſingula ſeorſim intelligenda. Scilicet, *Admirabilis* propter vnionem duarum naturarum in vna hypoſtaſi ſeu perſona; aut etiam, quia admirabilia opera in terra facturus eſt, iuxta illud in Euangelio. *Vidimus mirabilia hodie.* Secundo, *Conſiliarius*, quia executor admirabilis conſilij diuini de homine perdito ad ſalutem reuocando, *Deus*, propter naturam diuinam. *Fortis*, quia moriendo Diabolum vicit. *Pater futuri ſæculi*, Hebr. *Pater Ad*, id eſt, pater æternus, ſeu pater ſæculi & æternitatis. *Princeps pacis*, id eſt, author pacis, de qua Chriſtus dicit Ioan. 14. *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis: Non quomodo mundus dat, ego do vobis.* Scilicet pacificat Deum homini, & hominem Deo; imò & hominem ſibiipſi; tollens paulatim pugnam, quæ homini eſt ex peccato inter carnem & ſpiritum. His autem nominibus vocabitur, id eſt, reuera talis futurus eſt. Vide annot. Matth. 1. v. 23.

CAP. X.

v. 5. *VÆ Aſſur, Virga furoris mei, & baculus ipſe eſt; in manu eorum indignatio mea. Quæri* ſolet, quare Deus permittat malos eſſe in mundo? cum ſecundum iudicium humanum rectius videretur ſe habitura rerum vniuerſitas, ſi nihil omninò in eo mali eſſet, ſed omnia bona. Quibus *reſpondet* Auguſt. Enchiridij cap. 11. dicens: In hac rerum vniuerſitate illud, quod malum dicitur, benè ordinatum, & ſuo loco poſitum, eminentius commendat bona, vt magis placeant, & laudabiliora ſint, dum comparantur malis. Neque enim Deus omnipotens, cum ſummè bonus ſit, vllo modo ſineret mali eſſe aliquid in operibus ſuis, niſi vſque adeò eſſet omnipotens & bonus, vt benefaceret etiam de malo. Hęc ille. Benefacit autem Deus de malo, multipliciter. Vel vt bona

malorum

malorum comparatione magis placeant; Quis enim ſciret quantum, & quam optabile bonum ſit pax, niſi bellorum calamitates tamdiu eſſemus experti? Vel vt mali corrigantur, vt Saulus, & quotquot de ſtatu peccati transferuntur ad Deum: vel vt boni per malos exerceantur, mali puniantur.

Vtriuſque exemplum habemus in propoſito. Nam in populo Iſraëlitico, qui tam grauiter affligebatur à rege Aſſyriorum; quidam erant boni, quidam mali. Boni exercebantur ad virtutem; mali iuſtam luebant pœnam. Et rurſum, inter malos alij flagellis emendabantur, & in ijs commendabatur bonitas diuina; alij duriores euadebant, & in ijs declarabatur Dei iuſtitia. Sic ergo aptiſſimè Dominus Aſſyrios vocat virgam furoris ſui; etiamſi hoc ipſi Aſſyrij ignorarent, ſicut de Aſſur ſeptimo verſu ſubiungitur: *Ipſe autem non ſic arbitrabitur, & cor eius non ita exiſtimabit; ſed ad conterendum erit cor eius.* Perſecutores ergo intendunt euerſionem & internecionem, ſed Deus ſuos purgat & probat.

v. 11. *Nunquid non ſicut feci Samariæ & idolis eius, ſic faciam Ieruſalem & ſimulacris eius?* Ieruſalem eo tempore non habebat ſimulachra. Nam ea omnia ſuſtulerat pijſſimus rex Ezechias. Sed loquitur rex impius Aſſur more ſuo, de Deo Ieruſalem, ſicut de dijs gentium; neque maieſtate diſtinguens, neque potentia, neque vnitate naturæ, cum ille ſit vnus, itemque optimus & maximus; dij gentium autem multi & infirmi.

v. 22. *Conſummatio abbreuiata inundabit iuſtitiam.* Id eſt, populus Iudaicus penè conſumptus, & ad exiguum numerum redactus abundabit iuſtitia & pietate in Deum & replebitur donis Spiritus ſancti. Hoc impletum eſt in Apoſtolis & alijs Iudæis qui per Apoſtolorum prædicationem crediderunt in Chriſtum, & adeo feruentes erant pietate, vt omnia ſua conferrent in commune, habentes inter ſe cor vnum & animam vnam, vt habetur in Actis Apoſt. cap. 4. Vide Comment. noſt. ad Rom. 9. v. 27.

CAP. XI.

v. 1. *ET egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet.* Manifeſta eſt prophetia de Chriſto, etiam conſenſu Rabbinorum, qui & ipſi hunc locum de Meſſia interpretantur. Quamquam hoc intereſt, quod illi expectent adhuc venturum, quem nos veniſſe credimus. Duplex autem eſt huius loci expoſitio. *Vna*, vt per virgam ipſa Dei genitrix virgo Maria intelligatur, per florem filius eius Chriſtus. Et flos naſcatur de radice, non immediatè, ſed per virgam ex radice naſcentem. Huic expoſitioni obſtare videtur, quod virgæ vocabulum apud Hebr. non tam ſignificare videatur fruticem, ſeu ſtirpem enaſcentem, quam baculum, aut ſceptrum regale. Sic enim accipitur ſupra cap. 9. *Virgam humeri eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti.* Item Num. 24. *Orietur ſtella ex Iacob, & conſurget virga ex Iſraël.* Itaque *altera* expoſitio vtrumque ad Chriſtum refert, vt in Chriſto, & virga & flos intelligatur. *Virga*, propter regnum, *flos*, ſiue (vt eſt in Hebræo) ſurculus propter inſignem ſanctitatem. Vtraque expoſitio pia eſt, & magnam habet ſenſus ſublimitatem.

v. 2. *Et requieſcet ſuper eum ſpiritus Domini, ſpiritus Sapientiæ, & intellectus, &c.* Caluinus grauiter inuehitur in imperitiam catholicorum, præſertim ſcholaſticorum, qui ex hoc loco ſtatuunt numerum ſeptenarium donorum Spiritus ſancti. Dicit enim in Hebræo tantum haberi ſex diuerſa vocabula, atque ita ad ſummum non ſignificari niſi ſex dona Spiritus

A ſancti effuſa abunde in Chriſtum, & per participationem communicata credẽtibus in Chriſtum. Eius reprehenſioni breuiter *reſpondemus*, in Hebræo quidem ſex dumtaxat vocabula diſtincta reperiri, ſed vnum bis repetitum; Atque ita nihil prohibere, quin quod ita repetitur à propheta, nonnihil variet ſignificationem. Eſt autem vox illa, quæ communiter ſignificat timorem Domini. Quem cum conſtet non eodem modo ſemper accipi, hinc vno loco in textu noſtro vocatur, ſpiritus pietatis, in alio ſpiritus timoris. Sic & in Græco textu apud ſeptuaginta priori loco ponitur, τῆς εὐσεβείας, & poſteriori τοῦ φόβου θεοῦ, eoſque ſecutus eſt Hieron. Vide noſtra in 3. diſtinct. 34.

B v. 10. *Ipſum gentes deprecabuntur.* Septuaginta & Paulus Rom. 15. *In eum gentes ſperabunt.* Quod argumentum diuinitatis eſt Chriſti, quia ſecundum Scripturam non eſt in homine ſperandum, ſed in ſolo Deo. *Maledictus homo qui confidit in homine: nolite confidere in principibus, in filijs hominum in quibus non eſt ſalus.* pſal. 14. Vide etiam noſtrum comm. citato cap. 15. ad Rom. v. 12.

CAP. XII.

v. 1. *CONfitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi, conuerſus eſt furor tuus, & conſolatus es me.* Senſus eſt, Gratias tibi ago, quia poſtquam iratus mihi fuiſti, conuerſus eſt furor tuus & placatus, & ſic conſolatus es me. Simile eſt quod dicit Paulus Rom. 6.
C *Gratias Deo, quod fuiſtis ſerui peccati, obediſtis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi eſtis.* Phraſes ſunt Hebraicæ. Vide noſtra ad Rom. 6.

v. 3. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris:* Scilicet, noui Teſtamenti tempore fideles hauriunt aquas de fontibus Saluatoris; dum abundantiam gratiæ & donorum Spiritus ſancti percipiunt ex Sacramentis noui Teſtamenti. Vnde patet ex hoc loco Concilia Florentinum & Tridentinum rectiſſimè definiuiſſe, Sacramenta nouæ legis, non ſignificare tantum, ſed & continere gratiam. Et clarius Hugo Victorinus ante annos amplius quadringentos l. 1. de Sacramentis parte 9. cap. 3. in Sacramentis velut quibuſdam vaſculis antidota ſpiritualia homini porrigi teſtatur. Senſus ergo eſt: *Haurietis aquas de*
D *fontibus Saluatoris*, id eſt, multiplicem gratiam è Sacramentis velut vaſis ac fontibus ſeu puteis, aquam viuam continentibus. Vide 4. ſent. d. 1.

CAP. XIII.

v. 1. *ONus Babylonis, quod vidit Iſaias filius Amos, &c.* Onus Hebr. eſt *Maſſah*, quod vocabulum ab interpretibus Græcis variè redditur. Aquila vertit *viſionem*, Symmachus & Theodotio, *ſumptionem* vel aſſumptionem, idque maximè in minoribus prophetis. Sed in Iſaia ſeptuaginta vertunt modo *viſionem*, modo *verbum*. Rectè & eruditè annotat B. Hieron. vocabulum Hebr. propriè ſignificare
E (*onus*). Et vbicumque ponitur in prophetis, eſſe prophetiam non qualemcumque, ſed quæ grauia & triſtia comminatur, & prænuntiat ciuitati alicui, aut regno, aut populo. Quod genus prophetiæ aptiſſimè vocatur *Onus*. Vnde D. Hieron. vbique ferè vertit, *Onus*; quod etiam faciunt hodierni interpretes ex Hebræo. Eſt tamen locus Prou. 30. & 31. vbi hoc vocabulum Hebraicum ab Hieronymo non transfertur, *Onus*, ſed *viſio*. Sed ad hoc reſponderi poteſt dupliciter; vel ſpeciem pro genere poſitam; videlicet vocabulum quod ſpeciatim ſignificat prophetiam

commi-

comminatoriam, pro quacumque prophetia in genere: Vel etiam eo loco onus quoddam ſignificatum eſſe, non quidem comminationis, ſed præcepti. Traduntur enim ibi quædam præcepta, quæ ſub interminatione pœnæ ſeruanda ſunt, & ita oneris nomine rectè etiam cenſentur.

v. 9. *Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, &c.* Prædicitur ad literam euerſio Babylonis per Medos & Perſas, & tempus illud vocat propheta diem Domini crudelem. Sed quia quæ hic interſeruntur à propheta, non omnia ad literam conſtat tunc facta fuiſſe, velut quod ait: *Stellæ cæli & ſplendor earum non expandent lumen ſuum; Obtenebratus eſt ſol in ortu ſuo; & luna non ſplendebit in lumine ſuo;* hinc neceſſe eſt agnoſcere in hoc loco, tranſitum quendam, à typo ad myſterium. Nam ſicut Nabuchodonoſor rex Babylonis typum geſſit Diaboli, ita regnum & ciuitas Babylonis typus fuit regni Diaboli; quemadmodum etiam conſtat ex Apocalyp. 18. vbi per meretricem Babylonicam ſocietas impiorum ſignificata legitur. Itaque excidium Babylonis, quod hic ad literam prædicitur, ſignificat finem mundi ſecundum præſentem ſtatum, & excidium regni Diaboli in fine ſeculi futurum per Chriſtum. Tunc enim propriè futura ſunt ea quæ hic prædicuntur de obtenebratione ſolis, lunæ, & ſtellarum. Nihilominus Hieron. lib. 5. initio, omnia ad literam docet intelligenda de Babylone, & in ea eſſe completa.

CAP. XIV.

v. 12. Q*Vomodo cecidiſti Lucifer, qui mane oriebaris: corruiſti in terram, qui vulnerabas gentes?* Quis eſt Lucifer iſte, in quem tanta verborum vehementia exclamat propheta? In verbis ſuperioribus certum eſt prophetam loqui de rege Babylonis, & comminationem aduerſus eum dirigere. Ita enim paulo ante ad populum Iudaicum propheta: *Sumes parabolam iſtam contra regem Babylonis, & dices; Quomodo ceſſauit exactor, quieuit tributum?* Vnde D. Hieron. hæc quoque verba ad literam de rege Babylonis exponit; quem dicit vocari Luciferum per antonomaſiam, quomodo magnum aliquem principem vocaremus Solem Aſiæ, aut Europæ, propter illuſtrem potentiam. Ita ſenſus erit: Tu qui eras inſtar Luciferi ſplẽdidiſſimus, & inter reges terræ maximè illuſtris, quomodo Lucifer ſtella inter ſtellas omnes primatum tenet luminis. Ac præterea in ſequentibus Hieron. hyperbolen agnoſcit.

Aliorum ferè omnium commentarij de principe dæmoniorum exponunt hunc locum. Qui haud dubiè, vel literalis, vel ſaltem myſticus eſt huius loci ſenſus. Lucifer ergo fuit diabolus; non poſt lapſum, tunc enim ex Lucifero in teterrimum Dei hoſtem eſt commutatus; ſed ex prima conditione, in qua à Deo ſummis ingenij dotibus fuit cumulatus. Vnde additur: *Qui manè oriebaris,* id eſt, in primo ortu tuo inſigniter præ alijs ſpiritibus lucebas. Hinc etiam patet, non admodum conuenienter dæmoniorum principem vulgo vocari Luciferum; cum illud nomen magis in bonum, quam in malum Angelum competat. Imò Scriptura ſacra 2. Petri 1. illud nomen Chriſto attribuit dicens: *Donec Lucifer oriatur in cordibus veſtris.* Et in Apocal. cap. vlt. quoque idem Chriſtus dicit: *Ego ſum ſtella matutina.*

v. 13. *Qui dicebas in corde tuo: In cælum conſcendam, ſuper aſtra Dei exaltabo ſolium meum ---- ſimilis ero altiſſimo.* Quid voluerit deſertor Angelus hæc dicendo, & quomodo cadere potuerit, qui in tanta claritudine à
A Deo creatus erat; Vide ad illud Gen. 3. *Eritis ſicut Dij, ſcientes bonum & malum.*

CAP. XV.

v. 2. M*Oab vlulauit; in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur.* Figuratè ex ſigno vult intelligi rem ſignificatam. Nam apud gentiles antiquitus raſura capitis & barbæ, erat luctus indicium; maximè ſi quid admodum triſte & lamentabile incidiſſet. Apud Ieremiam omninò ſimilia verba repetuntur aduerſum Moab, 48. cap. *Omne caput caluitium, & omnis barba raſa erit.* Et Ezech. 7. de populo Iuda, cui extremam calamitatem minatur; *In vniuerſis capitibus eorum caluitium.* Vnde etiam apud
B Iudæos eadem videtur conſuetudo fuiſſe. Et de Iob iam percuſſo vlcere peſſimo, & in luctu conſtituto, dicitur cap. 1. *Tonſo capite corruens in terram adorauit.* Ratio autem huius conſuetudinis fuit, quia capilli capitis & barbę, ad hominis ornatum faciunt. Vnde ſicut in luctu ornatus veſtimentorum abijci ſolet, & indui ſaccus, aut pulla veſtis, ita etiam abijciebant ornatum à natura conceſſum; videlicet pilos capitis & barbæ, ad ſignificandam luctus & mœroris magnitudinem.

v. 5. *Cor meum ad Moab clamabit. Vectes eius vſque ad Segor vitulam conternantem.* Pridem legebatur (*conſternantem*) quaſi peſſundantem aut conculcantem, ſed vitioſè. Nam legendum eſt (*conternantem*) id eſt,
C trimam, vel triennem. Ita enim Hebr. exigunt, & Græca, & complura MS. Latina, & biblia Sixtina meritò correxerunt. Septuaginta habent hoc modo: *Vitula enim eſt triennis.* Quo epitheto propheta notat ciuitatem Segor, quæ prius paruula & humilis fuerat, paulatim factam robuſtam, populoſam & potentem, & inſtar vitulæ triennis laſciuam. Nam hac ætate vituli valentiſſimi ſunt. Simul indicatur hoc epitheto cauſa euerſionis & vaſtationis huius ciuitatis; quod videlicet propter luxum & laſciuiam ſuam hoc meruerit, vt tam grauem ruinam pateretur. Et valdè credibile eſt eandem fuiſſe cauſam ruinæ & miſeriarum tantarum noſtri Belgij.

CAP. XVI.

D v. 1. E*Mitte agnum Domine, dominatorem terræ, de petra deſerti, ad montem filiæ Sion.* Huius loci varia eſt expoſitio. Rabbini ferè intelligunt per irriſionem hoc dictum ad Moabitas. Conſueuerant enim Moabitæ loco tributi pendere regi Iſraël centum millia agnorum. Sed poſt mortem Achab ab eo ſe onere ſubtraxerunt, vt patet 3. Reg. 2. Poſteà verò tempore Ezechiæ aiunt eoſdem in eandem ſeruitutem iterum redactos fuiſſe. Legunt autem pro (*dominatorem*) in datiuo (*dominatori*) & hunc faciunt ſenſum: O Moab, emitte agnum dominatori terræ, regi Ezechiæ, ſicut olim facere conſueuiſti; eumque adducas de petra deſerti, id eſt, regione veſtra, vſque ad montem filiæ Sion, id eſt, Ieruſalem. Ac ſi dicat:
E Breui cogeris iterum pendere tributum agnorum regi Iuda, quod olim pendere conſueuiſti regi Iſraël. Sed hæc coniecturalis expoſitio eſt, neque enim vſquam legitur, Moabitas poſtmodum ad idem tributum compulſos fuiſſe.

Rectius proinde Hieron. qui de Chriſto exponit, qui eſt agnus ille, de quo Ioannes cap. 1. ſui euangelij, *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Qui idem eſt dominator terrę, quia *data eſt ei à Patre omnis poteſtas in cælo & in terra,* Matth. 28. Senſus ergo eſt. O Moab, poſt tanta mala iam prædicta, habeto hoc

ſolatium;

A ſolatium; quia de te egredietur agnus immaculatus, qui erit dominator terræ. Scilicet quia Petra deſerti intelligitur regio Moab, ex qua orta eſt Ruth Moabitis; ex cuius poſteritate per Dauidem, (vt conſtat Matth. 1.) natus eſt Chriſtus, & emiſſus ad montem filiæ Sion, id eſt, ſpecialiter ad Iudæos, ſicut ipſe Chriſtus dicit, Matth. 15. *Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſraël.*

v. 5. *Et ſedebit in veritate in tabernaculo Dauid, iudicans & quærens iudicium, & velociter reddens quod iuſtum eſt.* Alibi ſcriptura teſtatur Deum tardè reddere, quod iuſtum eſt, ſcilicet, vel præmia iuſtis, vel ſupplicia improbis. Vnde Iacobi vlt. *Patientes eſtote vſque ad aduentum Domini, &c.* Sed ſoluit quæſtionem Petrus epiſt. 2. capite 3. *Vnum hoc,* inquit, *non lateat vos, cariſſimi, quia vnus dies apud Dominum ſicut mille anni, & mille anni, ſicut dies vnus. Non tardat Dominus promiſſionem ſuam, ſicut quidam exiſtimant, ſed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, ſed omnes ad pœnitentiam reuerti.* Tardius eſt ergo, comparatione huius temporis; ſed velociter redditur, ſi reſpiciamus ad æternitatem. Sic & Apocalyp. vlt. *Ecce venio cito, & merces mea mecum eſt.*

CAP. XVII.

v. 8. ET *non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus eius.* Metonymia eſt pro eo quod diceret; ad idola, ſeu deos, quos ſibi manibus ſuis fecerunt. Scilicet continens, pro contento, altare, pro idolo, quod in eo ponitur & colitur. Id patet ex antitheſi partis præcedentis: Sic enim dicitur: *In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum, & oculi eius ad ſanctum Iſraël reſpicient*: quaſi iam ſubiungat; Nequaquam verò inclinabitur ad altaria quę fecerint manus eius, id eſt, ad idola.

v. 10. *Propterea plantabis plantationem fidelem.* Hebr. eſt in tertia perſona (*plantabit*) ſed tertia perſona pro ſecunda ponitur, ſicut & in proxima ſententia, *germinabit*: Et rurſum, *dolebit grauiter*, pro dolebis, germinabis. Quædam exemplaria habent (*infidelem*) & ſeptuaginta ἄπιστον. Hebr. tamen eſt (*fidelem*) quomodo etiam conſtat vertiſſe Hieronymum, qui hic agnoſcit ironiam, q. d. minimè fidelem.

CAP. XVIII.

v. 1. VÆ *terrę, cymbalo alarum, quæ eſt trans flumina Æthiopiæ.* Hæc ſententia propter obſcuritatem variè exponitur, & ab eius expoſitione pendet ſenſus totius capitis. Totum illud: *Terra, cymbalo alarum, quæ eſt trans flumina Æthiopiæ,* multorum ſententiâ eſt periphraſis Ægypti: & dicit Hieron. vocari cymbalum alarum, propter accelerationem meſſis, & celerem maturitatem frugum, ſicut velox & concitatus volatus auium, ſonitum quaſi reddit cymbali. Sed id videtur admodum longè petitum. Haymo ſic dictam putat Ægyptum, propter ſuauem & blandam promiſſionem auxilij. Nempe quia Ægyptij tali promiſſione fruſtra lactârāt filios Iſraël, & concitârant contra Aſſyrios. D. Thomas aliam rationem reddit, ita dictam putans, propter cataractas Nili fluminis, quæ aſſiduum quaſi ſtrepitum longè ſonantem efficiant. Vox Hebræa, quam *cymbalum* tranſtulit Hieron. aliquando etiam vmbram ſignificat. Vnde hodie ex Hebræo vertunt: *Væ terra vmbræ alarum.* Vmbra autem alarum dicatur, vel propter promiſſas copias auxiliares; (ſcilicet promiſſio ſine re, eſt inſtar vmbræ ſine corpore) vel propter vela nauium, quibus Ægyptus abundat, quæ vela terram velut obnubilent, & obumbrent. Hanc expoſitionem habet Paraphraſtes Chaldæus. Alij intelligunt ſic dictam propter multitudinem auium ibi volantium. Denique totam hanc ſententiam quidam non improbabiliter pertinere putāt, non ad Ægyptum, ſed ad regionem quandam aliam, & longinquam vltra Æthiopiam ſitam. Et hæc non eſt improbabilis expoſitio, quia hic additur: *quæ eſt trans flumina Æthiopiæ,* Ægyptus enim reſpectu Iudeę propinquior eſt quam Æthiopia, niſi Æthiopia intelligatur Arabia, vel eius pars, aliquando etiam Æthiopia dicta. Quin etiam iuuat hanc poſtremam expoſitionem, quod ſequent. cap. expreſsè ponitur, *Onus Ægypti.* Vnde videtur hic alia regio ſignificari, non Ægyptus.

B v. 2. *Ite Angeli veloces ad gentem conuulſam & dilaceratam, & populum terribilē.* Vox cenſetur regis Ægypti, mittentis Angelos, id eſt, nuncios ad Iudæos, quos vocat *gentem conuulſam*, quia bellis attrita erat; *terribilem* tamen propter ſigna & prodigia, quæ occaſione illius populi aliquando in Ægypto & ſolitudine facta erant. Imò & addit; *poſt quem non eſt alius.* q. d. cui non eſt alius populus comparandus: *gentem expectantem,* id eſt, quæ hoc habet proprium, vt expectet auxilium à Deo, quem tamen non videret. Propter quam cauſam à cæteris gentibus Iudæi ridebantur. Vnde illud de Iudæo apud poëtam: *Nihil præter nubes, & cæli numen adorat.*

CAP. XIX.

C v. 1. ECce *Dominus aſcendet ſuper nubem leuem, & ingredietur Ægyptum, & commouebuntur ſimulachra Ægypti à facie eius.* Hoc de aduentu Chriſti pueri in Ægyptum, quando Herodes eum ad necem quærebat, plerique interpretantur. De qua re vide Sozom. hiſtor. Eccleſ. lib. 5. cap. 20. & Nicephorum lib. 10. cap. 31. item Palladium in hiſtor. Lauſ. cap. 52. Aſcendit autem ſuper nubem leuem, quia venit indutus humana carne nullo peccato grauata.

v. 19. *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti.* Prophetia eſt manifeſta de ſacrificio, & altari Euchariſtico noui Teſtamenti, contra nouatores, qui illud ſacrificium eſſe negant. Non enim hoc de altari crucis intelligi poteſt; nam idem hic Iſaias D cap. vlt. de filijs noui Teſtamenti prophetans, exprimit ſacerdotes & Leuitas, ne quis fingat, ſolum Chriſtum eſſe ſacerdotem. *Aſſumam,* inquit, *ex ijs in ſacerdotes & Leuitas dicit Dominus.* Et ſimilia ſunt Ieremiæ 33. v. 18. & ſeqq. Neque poteſt hic locus referri ad templum quod Ioſepho referente, in Ægypto exſtruxit Onias quidam. Nam promiſſio rerum eſt bonarum & lætarum, factum autem Oniæ malum fuit, vtpote legi Dei contrarium. Deinde templum illud erectum fuit Iudæis in Ægypto habitantibus, non ipſis Ægyptijs, alijſue gentibus. At hæc promiſsio manifeſte ad Ægyptum & gentes pertinet. Vnde paulo poſt ſequitur: *Et cognoſcetur Dominus* E *ab Ægypto, & cognoſcent Ægyptij Dominum in die illa, & colent eum in hoſtiis & in muneribus, & vota vouebunt Domino, & ſoluent.* Sed nec de interno ſacrificio locus intelligi poteſt. Reclamat enim forma locutionis & totus contextus. Vide noſtra in 4. diſtinct. 12. §. 11.

CAP. XX.

v. 2. VAde *& ſolue ſaccum de lumbis tuis, & calceamenta tolle de pedibus tuis. Et fecit ſic, vadens nudus & diſcalceatus.* Prophetæ aliquando verbis, ali-

quando

quando rebus futura prædicunt. Ieremias portans catenas, primum ligneas, deinde ferreas, prænuntiabat pupulum Iuda ſubiturum iugum regis Babyloniæ. Eaechiel quoque certo dierum numero dormiens in latus, modò dextrum, modò ſiniſtrum, ſignificabat tempus obſidionis Ieroſolymorum. Ita hoc loco Iſaias incedens nudus & diſcalceatus, portentum eſt, vt loquitur ſcriptura, ſuper Ægyptum & Æthiopiam; quod videlicet cum tali ignominia in captiuitatem eſſent abducendi. Cæterum quod ait; *Vade & ſolue ſaccum de lumbis tuis*, ſatis ſignificatur conſuetum & quotidianum prophetæ indumentum fuiſſe ſaccum, id eſt, ſacceam tunicam, vt interpretatur Hieron. hoc eſt ex aſpera & vili materia confectam, ex qua fieri ſolent ſacci. Tali ſcilicet veſte prophetę pro conſuetudine vtebantur, tanquam plangentes peccata populi; quod etiam indicatur Zach. 13. Vnde non eſt aſcribendum hypocriſi, quod etiam hodie monachi certo & peculiari habitus genere vtantur. Id enim partim humilitatis, partim ſignificationis cauſâ rectè inſtitutum eſt, & ſanctè obſeruatur: dummodo hoc obſeruetur, non eſſe cultum Dei aut pietatem propriè in ea re conſtituendam.

Sed *quæſtio* eſt, An propheta Iſaias verè & omnino nudus iuxta hoc præceptum Domini inceſſerit? *Quidam*, ne turpitudinem in hoc facto agnoſcere cogantur, non corporaliter, ſed in viſione imaginaria dumtaxat hoc factum eſſe dicunt. *Alij* hactenus nudum ambulaſſe, quod proceſſerit in publicum ſine habitu prophetico, id eſt, ſine ſacco, nõ tamen prorſus omni veſtitu ſpoliatus. Auguſt. contra Manichæos diſſerens & Hieron. in commentario huius loci, planè nudum eum inceſſiſſe arbitrantur, & dicunt id propter obedientiam ad ſingularem prophetæ laudem pertinere. Quod tamen ſic intelligendum videtur, vt nihilominus membra illa, quæ ob pudorem natura omninò tegenda admonet, aliquo tegumento velauerit, etiamſi Ambroſ. epiſt. 36. prorſus nudum ambulaſſe videatur ſentire. De hoc facto ita Hieron. Ex hoc loco diſcimus prophetarum obedientiam, quod vir nobilis non erubuerit nudus incedere; ſed Dei præceptis nihil honeſtius iudicans, depoſuerit ſaccum; quo abiecto, nudus fuerit, vnicam prius habens tunicam, & ipſam cilicinam.

CAP. XXI.

v. 7. ET *vidit currum duorum equitum, aſcenſorem aſini, & aſcenſorem cameli; & contemplatus eſt diligenter.* Catechreſis eſt in (*equitum*). Nam hi equites nõ equorum, ſed aſini & cameli aſcenſores erant. Per aſcenſorem autem aſini, & aſcenſorem cameli multi intelligunt Cyrum, & Darium; quod Cyrus ante ſuſceptum regnum ignobilis fuerit. Alij quod ferè eodem recidit, duos populos Perſarum & Medorum intelligunt; vbi prior deſcribitur aſcenſor aſini, eò quod Perſæ ante Cyrum obſcuri fuiſſent inter pupulos.

CAP. XXII.

v. 1. O*Nus vallis viſionis.* Per vallem viſionis Ieruſalem ciuitatem intelligit, ſicut ex ſequentibus manifeſtum eſt. Nam paulo poſt eandem hanc vallem viſionis vocat, filiam populi mei, ſcilicet, Ieruſalem; dicens: *Nolite incumbere, vt conſolemini me ſuper vaſtitate filiæ populi mei.* Vocat autem Ieruſalem ciuitatem, vallem per Tapinóſim. Cum enim ciuitas illa partim in monte, partim in valle collocata fuerit, hic potius eam vallem appellat, quam montem, vt rem magnam humili nomine ſignificaret; quia ea commemoraturus erat, quæ ad humilitatem eius pertinebant. Vocatur autem Ieruſalem *Vallis viſionis*, id eſt, prophetiæ, quia ciuitas illa velut ſeminarium fuit omnium prophetarum, & in ea prophetæ ſuam præcipuè habuerunt ſedem. Neque in vlla alia ciuitate magis verſati ſunt, quàm in Ieruſalem.

v. 13. *Comedamus & bibamus, cràs enim moriemur.* Impiorum vox eſt, eorum ſcilicet qui poſt mortem non credunt animas viuere. Quorum in perſona per mimeſin hæc ſententia ab Apoſtolo repetita eſt 1. Cor. 15. Vide ibid. noſt. Comm.

v. 14. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini.* Primò notandum ſermonem imperfectum eſſe vt ſubintelligatur iſtud aut ſimile, non ſim Deus, aut non ſim verax. Deinde non ſignificatur vllum eſſe peccatum tam graue, quod per pœnitentiam deleri non poreſt; ſed Deum aliquando conſtituere propter peccati grauitatem, pœnitentiam non dare, per quam peccatum illud deleatur. Tertiò notanda locutio, donec moriamini: qua non ſignificatur in morte aut poſt mortem dimittendam eam iniquitatem; ſed potius nunquam delendam. Et facit iſta ſententia ad explicandas alias ſimiles, vt, *Non cognoſcebat eam donec peperit filium ſuum primogenitum.* Matth. 1. *Sede à dextris meis, donec ponam* &c. pſal. 109. quibus ſententijs non ſignificatur tempus in quo aliquid deſinat aut aliud incipiat, ſed ad quod vſque aliquid fiat, vel non fiat, ſiue in eo terminetur ſiue non. In eo autẽ quod dicit, *donec moriamini* voluit alludere propheta ad illud quod dicebant, *Comedamus & bibamus, cras enim moriemur.* q. d. vos cogitatis vſque ad mortem dare operam voluptatibus veſtris, ego verò annuntio vobis Dei vindictam vſque ad mortem, id eſt, quę à vobis non auferetur ante, ac multo minus poſt mortem. Dimittitur enim iniquitas quando vindicta peccato debita remittitur. Vide annot. cit. cap. 1. Matth. v. 18.

v. 20. *Vocabo ſeruum meum Eliacim.* Et paulo poſt v. 22. *Et dabo clauem domus Dauid ſuper humerum eius, & aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat.* Ad literam hęc de Eliacim dicuntur, qui ſecundum prophetiam Iſaię ſucceſſurus erat Sobnæ præpoſito templi, idque in officio illius præfecturæ; vel, ſecundum alios, in ipſo ſummo pontificatu. Et ſenſus eſt: Cura & œconomia totius familię Dauid, & ſumma rerum, quæ ad domum Domini, & ſacerdotium pertinent, erit penes eum. Quomodo vulgo de aliquo primario familiæ dicimus: Eſt promus & condus. Id enim ad literam ſignificatur hîc per clauem, & per apertionem & clauſionem. q. d. Erit penes eum plena commiſſio rerum ad domum Dauid, vel templum Dei pertinentium. Sed hæc Apocalyp. 3. *Myſticè* ad Chriſtum referuntur, & rectè. Nam ſicut olim repudiato Ahiathar, Sadoch aſſumptus ad ſummum ſacerdotium, ſignificabat, repudiato veteri ſacerdotio, Chriſtum ſummum ſacerdotem aſſumendum; ita reiecto Sobna, aſſumptus Eliacim, Chriſti quoque præfecturam & œconomiam ſignificauit, repudiata lege veteri. Et prorſus ibi Apoc. 3. eadem clauis deſcribitur quæ hic. Vide ibidem noſtram annot.

CAP. XXIII.

v. 15. ET *erit in illa die, in obliuione eris, ô Tyre, ſeptuaginta annis, ſicut dies vnius regis.* Manifeſta & euidens prophetia; qua non ſolum ciuitatis illius deſolatio prædicitur, ſed & certum ac defini-

tum tempus,quo illa deſolatio duratura ſit. Vnde B. Hieron. Tyri deſolationem comparat cum tempore captiuitatis Babylonicæ, quod ſimiliter durauit ad annos ſeptuaginta. Poſt quos, ſicut Ieroſolyma inſtaurata eſt; ita & Tyrus reſtituta, non ſine quadam ſignificatione myſterij. Numerus iſte, inquit, Hier. perfectam & conſummatam ſignificat pœnitentiam; quia ex duplici perfecto numero componitur; ſeptenario, & denario inter ſe multiplicatis. Itaque ſignificatur per ſeptemplicem gratiam Spiritus ſancti, & decem præceptorum obſeruantiam, animam, quæ poſt varias concupiſcentias fuerat fornicata, ad priſtinum integritatis ſtatum reuerti. Quod autem dicit (*ſeptuaginta annis, ſicut dies vnius regis*) Rhetorica interpretatio eſt, & habet hunc ſenſum: Tot annis durabit vaſtitas, quot annis viuere ſolent ij, quibus omnia ad vitam & valetudinem commoda ſuppetunt, quales ſunt inprimis reges. Id autem eſt tempus ferè ſeptuaginta annorum. Alij de Dauide rege intelligunt, qui tot annis vixit. Sed rectius generaliter intelligitur, vt dictum eſt.

v. 18. *Et erunt negotiationes eius, & mercedes eius ſanctificatæ Domino.* Hoc ad literam nuſquam factum legitur. Vnde etiam ipſi Hebræi expoſitores hæc ad ſuum Meſſiam referunt; qui dicunt negotiationes Tyriorum conſecrandas eſſe in vſum templi, & miniſtrorum eius. Nos de Chriſto, ſeu vero Meſſia interpretamur. Et ſenſus eſt: Tyrus iam inſtaurata verum Deum colere incipiet, Chriſtique religionem amplectetur; eoque modo fiet, vt negotiatione ſua, & mercedibus iam non amplius vtatur ad ſeruiendum Diabolo, vt ante facere conſueuerat, ſed vni vero Deo.

CAP XXIV.

v. 2. ET *erit ſicut populus ſic ſacerdos, & ſicut ſeruus, ſic dominus eius, ſicut ancilla, ſic domina eius, ſicut emens, ſic ille qui vendit, &c.* Hebræis ad verbum ſic ſonat: *Sic populus, ſic ſacerdos.* Hebræi enim quoties duas res inter ſe comparare volunt, repetunt idem ſimilitudinis vocabulum. Et ita, reddi poteſt vel vt interpres noſter reddit; vel hoc modo; Et erit ſic populus ſicut ſacerdos. Rectius tamen, vt in textu. Vult enim ſignificare propheta, quando Deus ad puniendum veniet, neminem ratione dignitatis aut potentiæ liberum futurum, ſed tam ſacerdotem, quam populum, tam dominum, quam ſeruum, tam diuitem, quam pauperem meritas pœnas luiturum. *Abutuntur* quidam hac ſententia, vt oſtendant in inferno omnium ſuppliciorum eſſe paritatem; & ex conſequente in hac vita etiam omnia peccata eſſe paria; quod Stoicorum fuit paradoxon, à Cicerone inter alia paradoxa tractatum. Sed *reſpondendum*, hic tantum ſignificari, quod ſcriptura alibi frequentiſſimè inculcat, apud Deum non eſſe acceptionem perſonarum; ſed tantum eſt apud eum acceptio & diſcretio operum. Iudicat enim vnumquemque ſecundum opera ſua, & non ſecundum perſonas. Et hoc vult hic propheta.

v. 21. *Et erit in die illa, viſitabit Dominus ſuper militiam cæli.* Militia cæli, vt aliundè conſtat, ſunt ſol, luna, & aſtra. Origenes hunc locum ad ſuum errorem accommodat, quo putauit quaſdam etiam animas aſtris eſſe alligatas, eaſque viſitandas, & iudicandas in iudicio extremo: Catholici duplicem ferè ſenſum reddunt. *Vnus eſt.* Viſitabit Dominus militiam cæli, diſperdendo de terra idola eorum, qui aſtra pro dijs colunt. Vnde ſequitur: *Et erubeſcet luna, & confundetur ſol.* Quia videlicet intellecta idolorum vanitate, cultores eorum magno pudore & ignominia perfundentur. *Alter* ſenſus ab iſto non multum diſcrepat, vt per militiam cæli intelligatur exercitus dæmonum, quos viſitabit Dominus in die iudicij, puniendo eos, & mittendo in ignem æternum, ſicut ſubditur: *Et claudentur in carcere, & poſt multos dies viſitabuntur;* ſcilicet viſitabuntur, non ad liberationem ſed ad punitionem; & quidem poſt multos dies, id eſt, poſt quantumcumque multos dies adhuc viſitabuntur, quia vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur. Viſitabit, non quomodo medicus ægrotum, ſed quomodo carnifex condemnatum. Sic alibi; *Viſitans iniquitatem patrum in filios.* Dicit quidem Hieronym. ſuper hunc locum, viſitanda aſtra, quomodo Medicus viſitat ægrotum. Sed ſciendum hanc non eſſe Hieronymi, ſed Origenis ſententiam, quæ irrepſit; ipſe autem Hieron. ſententiam ſuam aperit ad cap. 45. Vide noſtra in 2. ſentent. diſtinctione 15.

CAP. XXV.

v. 6. ET *faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, pinguium medullatorum, vindemiæ defecatæ.* Primum notandum ſchema ſermonis. Cum enim dixiſſet, conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ; deinde vtrumque repetit, ſed cum incremento, addito videlicet eo, quod orationem reddit longè vehementiorem, dicens: *Conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defecatæ.* Nam inter pinguia maximè laudantur medullata; & inter vina, purum & defecatum præſtantiſſimum eſt. Itaque per hæc duo ſignificantur ſummæ delitiæ. Porrò cum dicit, (*in monte hoc*) non alius quam mons Sion intelligitur, quatenus tamen typum gerit illius montis Sion, qui ſurſum eſt, id eſt, cæleſtis Ieruſalem. Senſus ergo eſt: In monte Sion cæleſti exhibebit Dominus omnibus populis, id eſt, ſanctis ſuis ex omni natione electis, ſplendidiſſimum & delicatiſſimum conuiuium. Iudæi hæc carnaliter intelligunt de delitijs corporalibus, quas expectant tempore ſui Meſſiæ. Sed contra eos facit quod dicitur (*omnibus populis*): Non ſolis ergo Iudæis. Itaque nos ſicut cæleſtem Sion intelligimus, ita & cæleſte & ſpirituale conuiuium omnium ſanctorum in cælis: quia *regnum Dei non eſt eſca & potus, ſed iuſtitia & gaudium & pax in Spiritu ſancto.* ad Rom. 14. v. 17. Vide ſi placet ibidem noſtrum comment.

CAP. XXVI.

v. 12. O*Mnia opera noſtra operatus es nobis.* Ex hoc loco patet, quodam ſenſu ex parte Dei omnem gratiam dici poſſe præuenientem: Quatenus nimirum Deus omne bonum ac totum, ab initio bonæ voluntatis, vſque ad conſummationem boni operis, in nobis efficaciter operatur; faciens vt faciamus. Hoc enim veriſſimè eſt præuenire, ſcilicet ordine cauſalitatis. Hinc & Apoſtolus 1. Cor. 4. *Quid autem habes quod non accepiſti?* Quomodo autem per hoc non tollatur libertas arbitrij, vide ad illud Eſther 15. *Conuertit Deus ſpiritum regis,* & noſtra in 2. diſt. 26. §. 7. 9. & 20.

v. 14. *Morientes non viuant, gigantes non reſurgant.* Huic contrarium videri poteſt, quod paulò poſt dicitur v. 19. *Viuent mortui tui, interfecti mei reſurgent.* Sed *reſpond.* De alijs mortuis loquitur in poſteriori ſententia, & de alijs in priori. In priori enim agit

de impijs, qui in peccatis ſuis moriuntur, in poſteriori de pijs qui io Domino moriuntur: illos negat reſurrecturos, ſcilicet ad beatam vitam, hos autem prędicit ſic reſurrecturos. Senſus itaque prioris eſt: *Morientes* (ſed non tui) id eſt, qui in te non moriuntur, *non viuant* in æternum, *gigantes*, id eſt, ſuperbi ac Dei contemptores *non reſurgant* ad beatam vitam. Poſterioris: *Viuent mortui tui*, vt ſit vox prophetæ, q. d. O Domine mortui tui, id eſt, qui in te moriuntur, viueot in æternum. Ac deinde verba ſeqoentia ſint Dei reſpondentis; Imò vel ſanè: *Interfecti mei reſurgent*. q. d. Verum & certum eſt, quod dicis, Quicumque in me moriuntur, vel iniuſtè, propter me, vel iuſtitiam, interfecti ſunt, reſurgent ad vitam æternam. Vide etiam Ioh 7. & noſtr. in 4. diſtinct. 43. §. 6.

CAP. XXVII.

v. 1. *IN illa die viſitabit Dominus in gladio ſuo duro & grandi & forti, ſuper Leuiathan ſerpentem vectem, &c. --- & occidet cetum qui in mari eſt, &c.* Quamuis per Leuiathan ad literam intelligi poſſit ſignificatus fuiſſe rex Babyloois, eiuſque hoc loco prædicta oppreſsio & interitus; rectius tamen & conuenientius, etism ad literam, hoc dictum intelligitur de Diabolo. Nam in eam expoſitiooem omnes ferè conueniunt trsctatores, oec tantum Chriſtiani, ſed etiam Hebræi. *Leuiathan* propriè ſignificat certum genus piſcis vaſtum & immane; quemadmodum apud Latinos *Cetus* aut *Balæna*; quemadmodum patet ex 40. cap. Ioh, quo loco ad literam Cetus intelligitur; myſticè autem Diabolus. Sed hoc loco ad literam, etſi figuratè, Diabolus vocatur Leuiathan; idque propter poteſtatis magnitudinem; Et ſignificat propheta Dominum in fine ſęculi diabolum, etſi admodum potentem. (*Non eſt enim poteſtas in terra*, vt eſt Ioh 41. *quæ comparetur ei*) tamen ſua maiori potentia confectutum & exitio daturum, vt non ſit pijs amplius terrori.

Super Leuiathan ſerpentem vectem, & ſuper Leuiathan ſerpentem tortuoſum. Nota, hæc quoque Metaphoricè Diabolo aptiſsimè tribui. Serpens enim dicitur propter fallendi artem & voluotatem. Vnde & in ſpecie ſerpentis primos homines decepit, Geneſ. 3. Vectem autem quidam dictum putant Diabolum, propter longitudinem, id eſt, amplitudinem & extenſionem poteſtatis eius per vniuerſam terrsm. Vectes enim ſunt ligna, vel pali oblongi. Alij ſic dictum volunt, quod nihil in ſe rectum hsbeat, ſed totus ſit prauus & tortuoſus. Huic putant ſuffragari, quod velut exponendo additum ſit, *ſerpentem tortuoſum*. Sed alij maluot vectem dici, quod ſit potentiſsimus. Vectes enim ligna ſunt fortia & firms, vt in ijs oneta portentor. Huc reſpexit Theodotio, qui ſenſum, non verba reſpiciens, vertit *ſerpentem robuſtum*. Alij deoiqoe conſiderant qood vectibus portæ claudantur, ſcilicet; lignis oblongis, quæ obijciuntur foribus. Hi Diabolum vectem dicunt, quia mulros in ſuam poteſtatem redactos velut carcere claudat. Ad quem ſenſum Symmachus vertit, *ſerpentem concludentem*.

v. 9. *Et iſte omnis fructus vt auferat peccatum eius.* Senſus: Deus populum ſuum, electos ſuos non percutit vt perdat, ſed vt miſereator & peccata remittat & ſanet. Vide comment. Foretij.

v. 11. *Non eſt enim populus ſapiens, propterea non miſerebitur eius.* Nota etiam in populo, & non taotum io ſacerdotibus vel principibus requiri ſapientiam, id eſt, ſcientiam rerum diuinatum quæ ad ſalutem ſunt

A neceſſatiæ; prout dicitur ſupra cap. 5. *Captiuus ductus eſt populus meus quia non habuit ſcientiam.* Vode & illud. *Qui ignorat, ignorabitur.* 1. ad Cor. 14. Vide ibid. noſt. comment. & annot. ad citatum cap. 5. huius prophetiæ.

CAP. XXVIII.

v. 16. *ECce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem &c. --- qui crediderit non feſtinet.* Citatur hæc Scriptura de Chriſto vero lapide aogolari, Matth. 21. Actor. 4. Rom. 9. & 1. Petri 2. Cæterum quod additur: *Qui crediderit non feſtinet*, Apoſtolus sd Rom. 10. ſecundum ſeptua-

B ginta citat hoc modo: *Omnis qui crediderit in illum, non confundetur.* Vbi etſi apud ſeptuaginta non additur nota vniuerſalis, ſed tantum effertur indefinitè; tamen vim habet vniuerſalis. Senſus quoque coincidit cum noſtra verſioue. Scilicet increduli feſtinare ſolent ex diffidentia veritatis promiſsionis, cupientes mox oculis conſpicere, & reipſa experiri, quod promiſſum eſt, moram ac dilationem rei promiſſæ non ferentes. At, qui firmiter credit, per pstienriam expectat bona promiſſa, etiamſi in longum dilata fuerint, nihil dubitans de veritate promiſsionis. Sic ad Hebr. 11. Sancti patres per fidem grauiſsima mala pertulerunt, nondum tamen acceptis repromiſſionibus, ſed de quibus nihil dubitarunt. Et 2. Petri 3. incredulorum vox eſt: *Vbi eſt promiſsio aut aduentus*

C *eius?* Sed contra eos armat fideles Petrus per fidem & patientiam. Ideo ergo non feſtinet, qoia non confundetur. Vide ooſtrum commentarium citatis locis.

v. 21. *Vt faciat opus ſuum, alienum opus eius.* Opus ſuum propter iuſtitiam, ſed tamen alienum, quia quodsmmodo ad illud cogitur propter peccata hominum, & quia malum aliquod habet adiunctum, nempe malum pœnæ. Opus autem ipſius proprium eſt miſereri; quia per hoc etiam malum noſtrum & culpæ, & pœnæ tollit: quod maximè ad ſummam illam & perfectiſsimam bonitatem pertinet. Hinc Eccleſia: Deus cui proprium eſt miſereri &c. Et in alia collectâ: Qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miſerando manifeſtas. Et in pſalmo 144.

D *Miſerationes eius ſuper omnia opera eius.* Et Iacobi 2. *Superexaltat autem miſericordia iudicium.* Vide ibidem noſt. comm.

CAP. XXIX.

v. 1. *VÆ Ariel, Ariel, ciuitas, quam expugnauit Dauid.* Per Ariel Ieroſolyma intelligitur. Significat autem Ariel, leonem Dei, vel leonem fortem. Nam (*El*) vtrumque apud Hebræos ſignificat, & Deum, & fortem. Vode in pſalm. 41. *ad Deum, fortem, viuum*, quidam verterunt, *ad Deum, Deum viuum.* Ieruſalem itaque vocatur *Ariel*, id eſt, leo Dei, quia quondam fortiſsima fuit ciuitas; id quod

E etism ſignificat verbis ſubiectis: *ciuitas, quam expugnauit Dauid*, id eſt, quam Dauid rex fortiſsimus ęgrè expugnare potuit, quando adhuc tenebatur ab Iebuſęis. Putant quidam vocem hanc *Ariel* primario attributam fuiſſe apud Iudæos altari templi, quod erat Ieroſolymis. Nam conſtat ex Ezech. 43. altare vocatum fuiſſe Ariel, vbi dicitur: *ipſe autem Ariel quatuor cubitorum.* Ita ſenſus erit: Væ altari, altari, quod eſt in ciuitate, quam expugnauit Dauid. Et iuxta hunc ſenſum ſynecdoche erit in ea voce (*Ariel*) vt per altare, quod eſt in cioitate, ipſa cioitas intelligatur.

Et ita comminatio iſta nihilominus ad totam ciuitatem pertinebit.

v. 14. *Peribit enim ſapientia à ſapientibus eius & intellectus prudentum eius abſcondetur.* Hanc ſententiam memorat Apoſtolus ſecundum Septuaginta 1. Cor. 1. v. 19. Vide ibid. noſtr. comm.

v. 23. *Eò quòd appropinquat populus iſte ore ſuo, & labijs ſuis glorificat me, cor autem eius longè eſt à me &c.* Hoc contra hypocriſim Iudaicæ gentis dictum eſſe, manifeſtum eſt ex Euangelio Matth. 15. & Marci 7. vbi à Domino eadem verba contra eos proferuntur: illi enim ſummam pietatis in externo cultu tantum ponebant. Nec tamen apud Chriſtianos deſunt qui ſimili vitio laborant. Quin etiam Saſboldus ſcriptor pius, & doctus in hunc locum ita commentatur: Sanè qui & hodie legunt certas preces, & audiunt ſacrum, & ijs abſolutis conferunt ſe ad pocula, aut his ſimilia, illi quoque ſunt qui hic dicuntur labijs ſuis honorare Deum, cor autem eorum longè eſſe. Quod valdè horribile eſt in homine Chriſtiano, & maximè in ſacerdote, exiſtimante, omnia tunc rectè ſe habere, quando lectæ ſunt horæ, non cogitante interim, vt mens eleuetur in Deum, & cor ei per amorem iungatur; vt ſit humiliatum & contritum; & res fluxas atque mundanas contemnat. Sic ille. Neque eſt quod dicamus tantum contra eos hæc poſita, qui in precibus euagationes mentis patiuntur. Nam Iudæi & Phariſæi verè de Deo cogitabant, quando Deum laudabant, nominatim Phariſæus dicens: *Gratias tibi ago, quia non ſum ſicut cæteri homines;* Sed generaliter ponitur hæc ſententia contra eos qui verbis Deum honorant, factis autem eum contemnunt.

CAP. XXX.

v. 1. *VÆ filij deſertores dicit Dominus; vt faceretis conſilium, & non ex me.* ---- Et v. 2. *Qui ambulatis, vt deſcendatis in Ægyptum, & os meum non interrogaſtis.* Hæc verba ita ſonare videntur prima facie, quaſi ſine oraculo diuino illicitum fuerit Iudæis in Ægyptum fugere, perſequentibus eos Aſſyrijs; imò quaſi nullum conſilium ſuſcipiendum ſit, nullumque opus aggrediendum niſi conſulto Dei oraculo. Sed ſi legamus ea quæ habentur Ierem. 42. & 43. intelligemus aliter hæc eſſe accipienda, & ex negatione intelligendam eſſe oppoſitam affirmationem. Ibi enim legimus Iudæos, deſerto & contempto Dei conſilio, quod eis dabatur per Ieremiam, per rebellionem quandam voluntatis abijſſe in Ægyptum. Deus enim expreſsè id prohibuerat. Vnde & hic vocantur, *filij deſertores.* Et alibi vbi de cultibus idololatricis dicit Deus, *quæ non præcepi eis,* id eſt, quæ prohibui; minus enim dicitur & plus intelligitur. Senſus igitur huius loci eſt: *Vt faceretis conſilium & non ex me,* id eſt, expreſſæ voluntati meæ repugnaretis, *Et ordiremini telam, & non per ſpiritum meum,* id eſt, profectionem illam ſuſciperetis contra voluntatem meam. *Et os meum non interrogaſtis:* quin etiam expreſſum oraculum meum per Ieremiam prophetam vobis ſignificatum, reſpuiſtis. Hinc patet quam falſo nitantur fundamento Lutherani, dum nolunt ab Eccleſiæ præfectis vllas condi leges quæ in ſcripturis ſacris non ſint expreſſæ: quod ſi conſequens eſſet, etiam ſequeretur nullum opus, qualecumque id ſit, nobis aggrediendum eſſe ſine Dei oraculo, quod eſt abſurdiſſimum.

v. 10. *Videte nobis errores.* Alluſio eſt ad illud, *videntibus,* quibus iam dixerant, *Nolite videre.* Nunc autem dicunt eis: *Videte nobis errores,* id eſt, non quærimus à vobis veras prophetias, verum Dei Verbum, ſed videte nobis, id eſt, vos videntes dicite, annuntiate quæ placeant, quæ delectent, etiamſi ſint errores.

v. 18. *Expectat Dominus, vt miſereatur veſtri.* Senſus eſt, quod Deus noſtram expectat pœnitentiam, vt auferat à nobis flagella, & tribuat bona, pœnitentibus & legem ſeruantibus promiſſa. Interim & ipſa etiam pœnitentia, Dei donum eſt, quam tamen rectè exigit Dominus; nempe quia etiam eſt actus liberi arbitrij.

v. 26. *Et erit lux lunæ ſicut lux ſolis, & lux ſolis, ſeptempliciter, ſicut lux ſeptem dierum, in die, qua alligauerit Dominus vulnus populi ſui.* Hieronym. refert ad diem iudicij, in quo, ſicut dicit Apoſtolus Paulus Rom. 8. v. 19. *Expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat, & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.* Tunc enim omnis creatura, (ſcilicet cui conuenit permanere in illo ſtatu incorruptionis) in melius commutabitur. *Erunt cæli noui & terra noua,* id eſt, in ſtatum meliorem commutata. Iſaiæ 65. & 66. Apoc. 21. 2. Petr. 3. Sic luna accipiet ſplendorem ſolis, & ſolis ſplendor augebitur in ſeptuplum. q. d. omnia tam cæleſtia quam terreſtria, quæ tunc permanſura ſunt, longè fient præſtantiora, vt ſeruiant beatorum immortalitati, eorumque felicitati. Vide noſt. comment. cit. cap. 3. epiſt. B. Petri.

CAP. XXXI.

v. 8. *ET cadet Aſſur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum. Et fugiet non à facie gladij.* Loquitur propheta de exercitu Sennacherib regis Aſſyriorum, de quo 4. Reg. 19. de quo, vt ibidem narratur, percuſſit Angelus Domini vna nocte in caſtris centum octoginta quinque millia. Senſus ergo eſt: Cadet exercitus Aſſyriorum in gladio non viri; & gladius non hominis vorabit eum, id eſt, percutietur, non ab homine aliquo, cui reſiſtere & quem viciſſim repercutere poſſit, ſed ab Angelo. Et fugiet ipſe rex, non à facie gladij, ſed territus nimirum ſubita clade ſui exercitus. Quidam legendum poſtremum illud putant affirmatiuè; *Et fugiet à facie gladij,* putantes Hebræa fauere illi lectioni; tum etiam quod hoc ipſo v. 8. dicat: *Et cadet Aſſur in gladio.* q. d. in gladio ſcilicet, etſi non viri, nec hominis, ſed in gladio Angeli; Sed Sixtina biblia legunt negatiuè, & ſenſus, vt vidimus, eòdem recidit.

v. 9. *Et pauebunt fugientes principes eius, dixit Dominus, cuius ignis eſt in Sion, & caminus eius in Ieruſalem.* Periphraſis mirabilis, & terribilis veri Dei, ſeu Dei Iſraël. Nempe propheta iſte paſsim in deſcriptionibus ſuis vtitur grandibus admodum figuris, ſicut & totus eius ſermo & ſtylus ſupra modum ſublimis eſt, & heroicus; adeò vt cæteri prophetæ huius comparatione admodum humiles in ſermone videantur. Quod ergo ait: *Cuius ignis eſt in Sion, & caminus eius in Ieruſalem;* Periphraſim continet ex ea re, quæ ſoli vero Deo debetur; Videlicet ex ſacrificio, quod nulli præterquam vni vero Deo licitè offertur. q. d. Dominus cui ſacrificium & holocauſta offeruntur in Sion, & in Ieruſalem, hęc dicit, & ſuo tempore rata faciet. Per ignem ergo & caminum ſacrificia intelliguntur, maximè holocauſta, quæ tota incendebantur.

CAP. XXXII.

v. 20. *Beati qui ſeminatis ſuper omnes aquas, immittentes pedem bouis & aſini.* Apoſtolis hoc dictum eſt, qui ſeminarunt Verbum Dei ſuper omnes populos, concludentes, & quaſi pedicis quibuſdam illaqueantes *pedem bouis & aſini*, id eſt, populum Iudaicum & gentilem. Vbi per bouem Iudaicus populus intelligitur, propter iugum, de quo Petrus Act. 15. *Et nunc quid tentatis Deum, imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod neque patres noſtri, neque nos portare potuimus?* Per aſinum autem, populus gentilis, propter ſtoliditatem & ignorantiam vnius veri Dei.

CAP. XXXIII.

v. 7. *Ecce videntes clamabunt foris, Angeli pacis amare flebunt.* Hæc ſententia obſcuritatem habet, propterea quod Angelis, quos conſtat ſine omni doloris aut triſtitiæ permixtione beatos eſſe, tribuatur fletus, iſque amarus, qui cum perfecta & plena beatitudine conſiſtere non poteſt. Sed ſoluitur hæc difficultas, ſi intelligamus, qui hoc loco dicantur Angeli pacis, & quis ſit huius loci ſenſus literalis. Agit propheta de grauiſſimo periculo, in quo verſabatur rex Ezechias & Ieruſalem tota, eo tempore, quo in Iudæam iuerat Sennacherib rex Aſſyriorum cum ſuo exercitu, quando miſſis ad eum legatis pacem impetrare non potuit; quin potius rex ſuperbus extrema quæque minabatur ſanctæ ciuitati, & templo Dei, ipſique populo captiuitatem. Senſus ergo eſt: *Ecce videntes clamabunt foris.* q. d. Mittentur à rege Ezechia ſpeculatores, (eos videntes vocat) vt contemplentur exercitum regis Aſſyriorum, ſimulque petant pacem, (quos propterea hic Angelos pacis vocat.) Sed re infecta redeuntes hi ſpeculatores, videntes, Angeli ſeu nuntij, edent miſerabiles clamores, ac deſperata pace, amare flebunt. Cæterum hæc omnia idcircò exaggerantur, vt tanto magis commendetur potentia Dei, quæ eos à tali hoſte liberauit. Vide etiam noſtra in 2. ſent. diſt. 7.

v. 14. *Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante, aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus ſempiternis.* Hoc non de inferno intelligendum eſt, quia dicit propheta hominem iuſtum & ſanctum cum igne illo & ardoribus habitaturum. Sic enim ſibiipſi reſpondet verſu immediatè ſequenti; *Qui ambulat in iuſtitijs, & loquitur veritatem, qui proijcit auaritiam &c.* ſed illa (*ignis deuorans*) & (*ardores ſempiterni*) per periphraſim Deum ſignificant. De quo dicitur Deut. 4. & citatur ad Hebr. 12. quia *Deus ignis conſumens eſt.* Senſus ergo eſt. Quis audebit ſe coniungere Deo, qui tantus eſt vindex blaſphemiæ Aſſyriorum omniſque impietatis? Ac deinde, ſcilicet reſpondet; non impium, nec hypocritam cum Deo habitaturum; iuxta illud pſalmi 5. *Non habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniuſti ante oculos tuos:* ſed eum qui ambulat in iuſtitijs & veritate. q. d. Eſt quidem Deus admodum formidabilis impijs, & horrendum eſt incidere in manus Dei viuentis; ſed homo iuſtus confidenter & ſine nocumento cum Deo habitare, & conuerſari poterit. Et nota hic contra hæreticos noſtri temporis, quod vita hominis iuſti ſuſtinet iuſtum iudicium Dei.

v. 18. *Vbi eſt litteratus? vbi legis verba ponderans? vbi doctor paruulorum?* Citat hunc locum Apoſtolus 1. Cor. 1. v. 20. neque lectionem Hebręam, neque Septuaginta planè ſecutus. Vide noſtr. comment. ibidem.

CAP. XXXIV.

v. 4. *Et tabeſcet omnis militia cælorum, & complicabuntur ſicut liber cæli, & omnis militia eorum defluet, ſicut defluit folium &c.* Locus ſimilis eſt Apoc. 6. *Cælum receſſit ſicut liber inuolutus.* Liber inuolutus, (quem rotulam, Teutones & Galli rolle, vocant) ſi expanditur, legi poſſunt quæ in eo ſcripta ſunt; ſi inuoluitur, minimè: ita ſol, luna & ſtellæ, quæ velut literæ annuntiant nobis gloriam Dei, ſubtrahentur, neque in terra apparebunt. Illi qui dicunt ſignificari motum cæli ceſſaturum, videntur ſubtiliter magis, quam ad literam locum hunc exponere.

CAP. XXXV.

v. 8. *Et erit ibi ſemita, & via, & via ſancta vocabitur. Non tranſibit per eam pollutus. Et hæc erit vobis directa via, ita vt ſtulti non errent per eam.* Ex his verbis quidam oſtendere conantur Eccleſiam ita ſanctam eſſe, vt omnes, quotquot in ea ſunt, & quotquot ſunt eius membra, ſancti ſint, mundi, & impolluti, quia dicitur: *Non tranſibit per eam pollutus.* Et rurſus, *ita vt ſtulti non errent per eam.* Ex quo colligunt nec pollutum, nec ſtultum in Eccleſia eſſe. Quibus reſpondendum eſt, hęc non de Eccleſia dici, ſed de ſemita & via Eccleſiæ, quæ vocatur ſancta. Via autem Eccleſiæ doctrina eius eſt. Quiſquis autem per hanc viam incedit, id eſt, quiſquis doctrinam Eccleſiæ, quæ ad fidem & mores pertinet, ſequitur; is mundus eſt & ſanctus; Ex quo conſequitur ſcilicet hominem pollutum per eam non tranſire, & ſtultum per eam non errare.

CAP XXXVI.

v. 4. *Et dixit ad eos Rabſaces.* Ac tandem v. 7. *Quod ſi reſponderis mihi: In Domino Deo noſtro confidimus. Nonne ipſe eſt, cuius abſtulit Ezechias excelſa & altaria?* Suadere vult Rabſaces, ne confidant in Deo ſuo, propterea quod ipſum etiam grauiter offendiſſet Ezechias. Sed quod Rapſaces putabat contra Dei honorem ab Ezechia factum, id ab eo factum erat ex Dei voluntate, & ſecundum legem. Abſtulerat enim Ezechias excelſa, & altaria, partim idolorum, quibus nullo modo ſacrificare licebat; partim veri Dei non ſuis locis conſtituta. Non enim licebat ſacrificare Deo vero, eo tempore, niſi in vno loco ab ipſo deſignato; videlicet in templo Ieruſalem. Et hoc ipſum eſt, quod imperitus harum rerum Rapſaces etiam adiecit: *Nonne ipſe eſt cuius abſtulit Ezechias excelſa, & altaria, & dixit Iuda & Ieruſalem: Coram altari iſto adorabitis.* Intelligitur autem adoratio per ſacrificium. Nam ſimpliciter adorare licebat extra templum, etiam extra Ieruſalem, ſicut Daniel fecit in captiuitate poſitus, ſed ſacrificium offerre alibi non licebat.

v. 17. *Donec veniam & tollam vos ad terram, quæ eſt vt terra veſtra.* Id eſt, ſimilis terrę veſtræ, vt eſt 4. Regum 18. Vbi obſerua, quod barbarus iſte quantumuis grandis, & magnificus in promiſſis, non tamen audet dicere, terram quam promittit, meliorem eſſe terra Iſraëlitica; ſed tantum dicit illi ſimilem eſſe; tametſi & hoc fraudulenter dicat. Facit autem hoc etiam ad commendationem fertilitatis, & felicitatis terræ promiſſionis, ſeu Paleſtinæ, qualis quidem tunc fuit.

CAP.

CAP. XXXVII.

v. 3. HÆc dicit Ezechias. *Dies tribulationis, & correptionis, & blaſphemiæ dies hæc, quia venerũt filij vſque ad partum, & virtus non eſt pariendi.* Notandum quod Ezechias inter mala, quibus tam ipſe quam ciuitas & populus Dei afficiebatur, hoc etiam commemorandum & deplorandum apud prophetam Domini Iſaiam præcepit, quod Deus blaſphemaretur ab hoſtibus. Dixerat enim Rapſaces Deum Iſraël non magis liberaturum populum ſuum de manu Aſſyriorum, quam dij cæteri, qui ſuos cultores liberare non potuerant. Quam blaſphemiam oſtendit Ezechias ſe indigniſſimè ferre; & quidem etiam tunc, quando acceptis epiſtolis blaſphemiæ plenis, à rege Aſſyriorum, aſcendit in templum, & expandit eas coram Domino; orans, vt tam grauem blaſphemiam velit vindicare. Ita & catholici inter multa mala, quę ab hoſtibus Eccleſię patiuntur, pręcipuum hoc ducere debent, non bonorum rapinam aut oppreſſiones miſerorum; ſed blaſphemiam in Deum & Sanctos eius, Eccleſiarum direptiones, & Sacramentorum profanationem; denique, quod ab illis tam multi miſerè ſeducantur, & præcipitentur in æternam damnationem. Quod additur; *quia venerunt filij vſque ad partum, & virtus non eſt pariendi,* hunc ſenſum habet: In tali dolore conſtituti ſumus, qualem ſentit mulier in difficili partu, quando venit fœtus vſque ad partum, & tamen virtus non eſt pariendi.

v. 23. *Et leuaſti altitudinem oculorum tuorum.* 4. Reg. 19. *Et eleuaſti in excelſum oculos tuos.* In Hebræo vtrobique. *Et leuaſti excelſum,* ſeu *altum oculos tuos.* Subauditur, in, vt ſit ſenſus, in altum, in excelſum præ animi tui ſuperbia. Deſcriptio eſt hominis vehementer tumidi & elati, qualis erat Sennacherib, & ſimiles.

v. 31. *Quia de Ieruſalem exibunt reliquię, & ſaluatio de monte Sion.* Hoc impletum tempore Chriſti in Apoſtolis eius & alijs fidelibus Iudæis, qui Apoſtolorum prædicatione crediderunt, vt habemus in Actis. Nam illi interpretante Apoſtolo Rom. cap. 9. v. 27. fuerunt reliquiæ ex illo populo ſaluatæ, qui de Ieruſalem exeuntes, totum mundum Euangelio Chriſti repleuerunt. Itaque per eas ſaluatio ſeu ſalus egreſſa eſt de monte Sion, id eſt, de Ieruſalem in vniuerſam terram. Non tamen improbabile eſt ad litteram ſignificari quod Deus propter ſe & propter Dauid ſeruum ſuum adhuc parciturus ſit illi populo vt non vaſtetur à rege Aſſyriorum, nec ab eo ducatur in captiuitatem, ſicut ille comminatus fuerat. Vide noſtrum comment. citato cap. 9. ad Rom. & cap. 11. v. 5.

v. 36. *Egreſſus eſt autem Angelus Domini, & percuſſit in caſtris Aſſyriorum centum octoginta quinque millia:* Hic obiter notanda eſt concordia hiſtoriæ ſacræ cum hiſtoria profana, ne quis profanus fortè ſuſpicetur hoc tantum miraculum vel à propheta, vel à Iudæis eſſe confictum. Hieronymus enim in commentario huius loci citat etiam duos profanos authores Herodotum & Beroſum: Vna nocte, inquit, iuxta Ieruſalem centum octoginta quinque millia exercitus Aſſyrij peſtilentia corruiſſe narrat Herodotus, & pleniſſime Beroſus Chaldaicæ ſcriptor hiſtoriæ, quorum fides de proprijs libris petenda eſt. Hæc Hieron. Quod autem Iudæi tradunt igne extinctos fuiſſe, non repugnat. Nam & peſtilentia ignis nomine frequenter ſignificatur.

CAP. XXXVIII.

v. 3. M*Emento quomodo ambulauerim coram te in veritate & in corde perfecto, & quod bonum eſt in oculis tuis fecerim.* Hic locus euertit tria aut quatuor hęretica noſtrę tempeſtatis dogmata. Primum; oſtendit rectè hominem iuſtum confidere ſeu fiduciam aliquam collocare in iuſtitia ac meritis ſuis, ſicut & Dauid ait, *feci iudicium & iuſtitiam, non tradas me calumniantibus me.* pſal. 118. Secundum, poſſe hominem in hac vita legem Dei implere ſeu perficere; ſic vt cor perfectum habeat; perfectione videlicet huius peregrinationis, quæ multam adhuc imperfectionem habet adiunctam. Tertium, opera quæ à fidelibus fiunt, non ſolum humano iudicio, ſed & diuino verè bona eſſe; & ſecundum iuſtitiæ regulam fieri. Ait enim, *coram te,* ac rurſum, *in oculis tuis.* Poſtremum quod ex omnibus iſtis eſt conſequens, non omnia iuſtificati hominis opera eſſe peccata.

v. 9. *Scriptura Ezechiæ regis Iuda, cum ægrotaſſet &c.* Et poſteà v. 12. *Generatio mea ablata eſt, & conuoluta eſt à me quaſi tabernacula paſtorum.* Senſus eſt, Vita mea ablata eſt, & conuoluta, quomodo conuolui, & transferri ſolent tabernacula paſtorum. Paſtores enim in calidis regionibus tabernacula circumferunt contra æſtum; & quoties mutant paſcua, conuoluunt tabernaculum, & alio transferunt. Ita, inquit, Ezechias rex, conuoluta quoque eſt vita mea & ablata. In nomine autem generationis poteſt quoque non improbabiliter aliquid amplius intelligi. Ezechias ſcilicet nondum habebat ſucceſſorem, quando in hanc infirmitatem incidit, quia Manaſſes nondum natus erat. Quod ita oſtenditur. Ezechias vixit quindecim annis poſt hunc morbum, patet 4. Regum 20. Manaſſes autem regnare cœpit poſt mortem patris cum eſſet duodecim annorum, vt dicitur in eodem libro quarto Regum cap. ſequenti, id eſt, 21. Igitur natus eſt Manaſſes poſt hunc annum anno tertio. Quod ergo ait: *Generatio mea ablata eſt,* ſic intelligi poteſt; Filium non habeo, & ecce iam morior, & tollitur omnis ſpes poſteritatis meæ, neque promiſſus ille Meſſias ex poſteritate Dauid, ex me naſciturus eſt, vt ſperâram. Nempe pij reges Iuda ſolliciti erant de poſteritate; ſperantes Chriſtum ex ipſis naſciturum; ſicut & per Ezechiam natus eſt, vt patet Matth. 1. Quod ſi Ezechias ſine ſobole mortuus fuiſſet, iam per aliam ſtirpem ex Dauide naſciturus fuiſſet Chriſtus Meſſias promiſſus.

v. 11. *Quæſiui reſiduum annorum meorum.* Hebraicè, priuatus ſum reſiduo annorum meorum.

Dixi: non videbo Dominum Deum in terra viuentium, id eſt, inter viuentes & cum viuentibus non amplius intrabo templum Domini viſurus tabernaculum eius, vbi ſingulari modo ſeſe ſolet exhibere præſentem. Vnde precatur Dauid. pſal. 26. *Vt videam voluptatem Domini & viſitem templum eius.* Atque hoc deſiderium viſitandi templi Domini ſignificant aperte illa Ezechiæ verba in fine huius capitis: *Quod erit ſignum quia aſcendam in domum Domini?*

v. 14. & 15. *Domine vim patior, reſponde pro me. Quid dicam, aut quid reſpondebit mihi, cum ipſe fecerit?* Pridem quidam codices corruptè legebant in prima perſona, *cum ipſe fecerim?* Sed Sixtina rectè confirmant lectionem in tertia perſona. Et ſenſus eſt: Domine grauiſſimè affligor vehemẽtiâ morbi, *vim patior,* vt ſuſtinere nequeam, *Reſponde pro me,* id eſt, ſuſcipe patrocinium meum, mitiga dolorem. Et hactenus quidem

vt homo fragilis. Sed ecce, deinde reprehendens A ſuam velut impatientiam, ſubiungit: *Quid dicam?* q. d. Cauſabór-ne contra Deum factorem meum, quaſi vim ab eo patiar? *Aut quid reſpondebit mihi, cum ipſe fecerit?* Id eſt, quid expecto patrocinium ab eo qui huius morbi author eſt? Ac ſi dicat. Ipſe Deus eſt qui fecit, qui certo conſilio hunc morbum immiſit. Igitur patienter tolerandum eſt, donec ei placeat quod immiſit, auferre. Simile eſt illud pſalmi 38. *Obmutui, & non aperui os meum, quoniam tu feciſti.*

CAP. XXXIX.

v. 1. IN *tempore illo miſit Merodach Baladan, filius Baladan rex Babylonis, libros & munera ad Ezechiam*. Per libros, intellige literas, epiſtolam. Sic enim idem Hieronym. vertit 4. Reg. 20. vbi hæc eadem hiſtoria narratur. Hebræa vox generalis eſt ad libros, & epiſtolas, & quodcumque ſcripti genus.

v. 8. *Bonum verbum Domini, quod locutus eſt; Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.* Hebraicè eſt in ſecunda perſona, *quod locutus es*, quomodo interpres idem vertit 4. Regum 20. vt dirigatur ſermo Ezechiæ ad Iſaiam prophetam, grauia illi ex præcepto Domini comminantis. Et eodem recidit. Senſus enim eſt: Quod mihi nuncias à Domino bonum Verbum Domini interpretor. Verba enim ſunt, voluntatem ſuam ſubijcientis Dei voluntati; & iuſtitiam eius probantis. Tamen hoc adiecit: *Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.* Vbi pax quietem & tranquillitatem in bono ſignificat, veritas ſtabilitatem. Et ſenſus eſt. Tantum precor, vt quoniam de diebus meis nihil mali nuncias, regni mei ſtatum habeam pacatum & ſtabilem; quoad viuam. Sic & Eccleſia orat; *Da pacem Domine in diebus noſtris*. Non ergo peccauit his verbis Ezechias, quod non fuerit conatus auertere iram Dei à poſteris quoque ſuis, quod ei impingunt Hebræi; ſed ſcilicet cognitæ per prophetam abſolutæ Dei voluntati ſuam voluntatem piè accommodauit.

CAP. XL.

v. 2. L*Oquimini ad cor Ieruſalem, & aduocate eam, quoniam completa eſt malitia eius.* In Scriptura ſacra completam eſſe alicuius malitiam ferè in malam partem accipitur; vt ſit idem, quod iniquitatem eius perueniſſe ad ſummum; ita vt iam vindicta non ſit diutius differenda; velut dum dicitur de gentibus terræ Chanaan, quod nondum completę erant iniquitates eorum Gen. 15. Hic autem omnino diuerſum quid ſignificatur hac phraſi. Eſt enim ſenſus ſecundum noſtram lectionem: *Completa eſt malitia eius*, id eſt, ablata & finita malitia, facta remiſſione peccatorum. Id enim declaratur immediatè ſequentibus verbis: *Dimiſſa eſt iniquitas illius.* Interim ſciendum eſt quod quædam exemplaria pro (*malitia*) habeant (*militia*). Et vox Hebræa (*Sebah*) militiam ſignificat, vnde eſt illud *Deus Sabaoth*, id eſt, Deus exercituum, pluraliter. Ex commentario Hieronymi non liquet, vtrum legerit malitiam, an militiam. Septuaginta habent; *completa eſt humiliatio eius.* Itaque ſi ſecundum noſtram lectionem, per *malitiam* intelligamus pœnam & afflictionem, quæ ex bellis & militia prouenit; vtcumque cum lectione illa ex Hebræo iam conuenit noſtra. Sic enim & in Euangelio: *Sufficit diei malitia ſua*, id eſt, miſeria, Matth. 6.

Suſcepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis. Hebræi intelligunt duas captiuitates, Chaldæorum & Romanorum, vt ſenſus ſit: Bis punita eſt pro peccatis ſuis. Alij aliter. Sed quia hîc eſt annunciatio Euangelij, & lætus nuntius, videntur hæc verba non ad pœnam, ſed ad beneficia pertinere; hoc ſenſu, Nec tantum dimiſſa eſt iniquitas eius; (hoc enim præcedit) verum etiam poſt tam grauia peccata, quibus Deum offendit, multis ac varijs beneficijs à Deo affecta eſt. Nullo modo ergo ex his verbis argumentari licet, Deum aliquem punire vltra meritum, aut duplâ punitione. Quod ſi ad pœnas tamen referatur; poteſt hic reddi ſimplex & commodus ſenſus: Iam ſatis ſuperque afflicta eſt, & punita Ieruſalem pro peccatis ſuis. Sic & Apocalyp. 18. dici-
B tur de Babylone: *Duplicitate ei duplicia ſecundum opera eius.* Poteſt etiam hîc intelligi Ieruſalem accepiſſe duplicia, ſi reſpiciatur ad modum quo ſolet Deus in hac vita punire ciuitatum aut populorum peccata.

v. 13. *Quis adiuuit ſpiritum Domini?* Quomodo ergo Paulus dicit, 1. Cor. 3. Dei enim ſumus adiutores? Vide eius loci Comm.

CAP. XLI.

v. 2. Q*Vis ſuſcitauit ab Oriente iuſtum, vocauit eum, vt ſequeretur ſe?* Senſus eſt. *Quis ex omnibus* veſtris dijs, quos colitis (inſulas gentium alloquitur) hoc potuit præſtare quod ego? ſuſcitando videlicet ab Oriente iuſtum quendam; & vocando eum,
C vt ſe ſequatur, ac ſibi obtemperet, ſicut ego facturus ſum? Sed quęritur, quis ſit iſte iuſtus, de quo Dominus contra gentium Deos gloriatur? Quidam intelligunt Abraham. Hic enim ex Oriente, videlicet ex Chaldæa vocatus eſt à Deo, vt ipſum ſequeretur. ſed quæ ſequuntur, maiora ſunt, quam quę in Abraham competant. Sequitur enim: *Dabit in conſpectu eius gentes, & reges obtinebit.* Item: *Viderunt inſulæ, & timuerunt, & extrema terræ obſtupuerunt.* Alij igitur Cyrum regem Perſidis, (quæ regio Iudæis Orientalis eſt) intelligunt; & alij ad Chriſtum referunt, qui ſolus propriè iuſtus & ſanctus eſt; de quo Act. 3. *Vos autem iuſtum & ſanctum negaſtis.* Item, *Qui prænunciabant de aduentu iuſti.* c. 7. v. 52.

D Sed hæ duæ expoſitiones de Cyro & Chriſto non repugnant, ſed ſubordinatæ ſunt; ita vt alter ſenſus ſit literalis, alter myſticus, in litera propriè fundatus. Id enim in prophetis frequens eſt, vt ſub typo alicuius hominis, vel populi, Chriſtus, vel eius Eccleſia; & rurſum alibi, Diabolus, eiuſque ſequaces ſignificentur. Quod autem Cyrus fuerit typus Chriſti, expreſsè oſtendit initium capitis 45. Vbi ſic legimus: *Hęc dicit Dominus Chriſto meo Cyro.* At *quæres*, quomodo Cyrum iuſtum vocat? *Reſpond.* Hebr. eſt (*iuſtitia*) quæ tamen pro iuſto ſæpè ponitur. Iuſtus itaque vocatur, quia fuit miniſter iuſtitiæ Dei aduerſus gentes; & ſimul miniſter bonitatis erga populum Dei, populum Iſraël; quando eius captiui-
E tatem relaxauit eumque remiſit in patriam, vt eſt 1. Eſdræ 1.

v. 23. *Annuntiate quæ ventura ſunt in futurum, & ſciemus, quia dij eſtis vos.* Hinc ſcilicet conſequens eſt, ſolius Dei eſſe futuros euentus præſcire, & prædicere. Angeli igitur nihil tale præſciunt, ſeu boni, ſeu mali, niſi quantum eis diuinitus reuelatur. Cæterum quod ſubiungitur: *Bene quoque aut malè, ſi poteſtis, facite;* non de bonitate aut malitia morali intelligendum eſt: Sic enim malè facere in Deum non conuenit; Sed de beneficijs & pœnis accipiendum eſt. q. d. pręſtate ſi poteſtis, veſtris cultoribus ſanita-

tem corporum aliaſque felicitates, & hoſtes eorum affligite.

CAP. XLII.

v. 2. NOn *clamabit, neque accipiet perſonam, nec audietur vox eius foris*. Hoc teſtimonium cum verbis aliquot ſequentibus citat Matthæus Euangeliſta cap. 12. idque ad declarandam inſignem Chriſti manſuetudinem erga omnes. Et ſciendum eſt,quod tam Chaldæus Paraphraſtes, quam omnes quoque Iudæi hunc locum de Chriſto accipiunt. Et Chaldęus Paraphraſtes expreſsè ſic; *Ecce ſeruus meus Meſſias*. Matthæus loco horum verborum habet: *Non contendet neque clamabit,neque audiet aliquis in plateis vocem eius*. Senſus eſt.Non litigabit,neque contentioſè clamabit;ſicut quidam ſolent; qui cum rationibus & argumentis non poſſint,clamore volunt aduerſarium vincere.*Neque audietur vox eius foris*,vel, vt Matth. habet, *in plateis*,id eſt,non iactabit in plateis,vel foro ſuam doctrinam; quaſi per tumultum, vel oſtentationem; ſed ſedatè aget, docens in locis ad docendum accommodis, cuiuſmodi eſt ſynagoga,deſertum,ad mare &c. In iis enim locis Chriſtus docuiſſe legitur.De clamore huiuſmodi Paulus agit ad Epheſ. 4. *Omnis ira & indignatio, & clamor tollatur à vobis.*

Neque accipiet perſonam.Id eſt,diſtribuet vnicuique quod ei debetur. Hoc enim eſt iuſti iudicis,in præmiis diſtribuendis merita ſpectare, non qualitates impertinentes. Item Chriſtus vt Deus accipere perſonas non poteſt,quia nihil cuiquam debet: in gratuitis autem locum non habet acceptio perſonarum.

v. 4. *Non erit triſtis neque turbulentus*. Non negat Propheta futurum in Chriſto triſtitiæ affectum, qui de ſeipſo veriſſimè dixit Matth. 26. *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem:* Sed triſtitia,cuius hîc fit mentio ad intellectum pertinet,non ad affectum;& ſignificat caliginem ſeu obſcuritatem mentis in iudicando. Vnde alij vertunt:*Non caligabit*,vel *non hallucinabitur, & non feſtinabit*. Et ſenſus eſt. Chriſtus nullam patietur ignorantiam, aut difficultatem in cognoſcendis iis,de quibus ei iudicandum erit, ſed erunt ei omnia expedita, & manifeſta. Item *non erit turbulentus*,ſeu,*non feſtinabit*, id eſt,in iudicando non erit præceps, non præcipitanter proferet ſententiam, quod eſt in iudicando grauiſſimum vitium, ſed cum maturitate,& ſumma prudentia iudicabit,& ſententias proferet.

CAP. XLIII.

v. 8. E*Duc foras populum cæcum, & oculos habentem; ſurdum,& aures ei ſunt*. Poteſt hoc vel de Iudæis intelligi, vel de gentibus. Si de Iudæis accipiatur, prophetia eſt comminatoria excęcationis Iudæorum;& ſenſus erit:Produc foras,vt omnibus innoteſcat,populum qui oculos habet,& tamen cęcus eſt,aures habet,& tamen ſurdus eſt. Scilicet,populo Iudaico oculi quidem ſunt & aures ad legendum,& ad audiendam legem & prophetas; ſed cæci ſunt, & ſurdi;quia legentes non intelligunt,& audientes non credunt verum Meſſiam.Si de gentibus intelligitur, læta eſt prophetia, & hunc habet ſenſum: Educ foras,velut è tenebris,& è carcere,populum quondam cæcum per infidelitatem,ſed nunc habentem oculos illuſtratos lumine veritatis; ſurdum quondam ad prædicationem cæli & terræ, nunc autem aures habentem, quibus audiat prædicationem Apoſtolorum.Et hic ſenſus magis conuenit contextui ſermonis; quia quæ præcedunt, ad fideles pertinent, & de gentibus ſubiicitur generalis ſententia: *Omnes gentes congregatæ ſunt ſimul.*

v. 25. *Ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas propter me*. Abutuntur hac prophetæ ſententia heretici,qui ita remiſſionem peccatorum volunt eſſe gratuitam, vt nulla pœnitentiæ opera ad eam conſequendam requirantur. Contra docent Catholici eſſe quidem remiſſionem peccatorum gratuitam, ita vt nihil eorum, quæ iuſtificationem præcedunt, ſiue fides,ſiue opera, ipſam iuſtificationis gratiam promereantur, vt declarauit & definiuit Concilium Tridentinum ſeſſ. 6. cap. 8. Sed ſicut neceſſe eſt hominem fide præparari ad conſequendam peccatorum veniam, quod & heretici concedunt; ita etiam dicimus requiri pœnitentiæ opera, eaque tanquam media quoque propinquiora ad remiſſionem peccatorum,& iuſtitiam obtinendam. Neutra tamen,neque fides, neque opera pœnitentiæ meriti rationem habent,ſi de merito propriè dicto loquamur. Vnde verè hic dicit Deus: *Ego qui deleo iniquitates tuas propter me*. q.d. omninò gratuitè,propter bonitatem meam; non propter opera; imò ne quidem propter fidem, tanquam meritum condignum. Poteſt etiam dici Deus gratis delere iniquitatem, quia omninò gratuito inſpirat homini fidem & pœnitentiam,per quę peruenit ad gratiam remiſſionis, ſicut & Ezech. 36. dicit:*Non propter vos ego faciam,ſed propter nomen ſanctum meum.*

Ego ſum, ego ſum ipſe qui deleo iniquitates. Ergò (inferunt Nouatores) ſacerdos non delet aut remittit peccata. *Reſpondeo*, diſtinguenda eſt duplex deletio iniquitatis, ſeu viuificatio animæ: Altera per conuerſionem cordis pręcedentem: Altera per remiſſionem peccati ſubſequentem. Priorem Deus ſolus operatur ſine miniſterio hominis, ſaltem efficaci. Neque enim ad effectum conuerſionis internæ Deus propriè conſtituit ſacramenta,ſed potius conuerſionem in adultis ad ſuſcipienda ſacramenta prærequirit. Poſteriorem verò per miniſterium hominis ſacramentum conferentis operatur, ſicut ipſa veritas in diſcipulos ſuos inſufflans,& poteſtatem communicans,dixit Ioan 20. *Accipite Spiritum ſanctum, Quorum remiſeritis peccata,remittuntur eis.*

CAP. XLIV.

v. 15. E*T facta eſt hominibus in focum —— de reliquo autem operatus eſt Deum*. Et rurſum v. 17. *Reliquum autem eius Deum fecit,& ſculptile ſibi.Curuatur ante illud —& obſecrat dicens:Libera me,quia Deus meus es tu.* Quæ hic dicuntur de idolis gentium à propheta, ea ab Iconomachis noſtri temporis, nominatim Io. Oecolampadio,& Conr. Pellicano,vtroque apoſtata monacho,detorquentur ad imagines Chriſtianorum.Hinc quoque dicunt illi,ethnicos non vſque adeò fuiſſe craſſos, & ſtupidos, vt lapides & ligna pro diis colerent, ſed eodem modo idola ſua coluiſſe, vt Chriſtiani colunt ſuas imagines. Sed *reſpond.* falſum eſſe aſſumptum: dicimuſque,idololatras fuiſſe in triplici differentia. Qui rudiores erant, ipſa ſimulacra aurea & argentea deos putauerunt;vt patet hoc loco & alibi. Alij paulo intelligentiores, non quidem ipſa ſimulacra Deos putabant,ſed tamen iis adſiſtere vel ineſſe diuinam quandam virtutem exiſtimabant. Qui denique inter ethnicos cordatiſſimi videri voluerunt,ſimulacra tantum,vt ſimulacra honoranda duxerunt,hoc eſt,vt imagines,Iouem,Martem & alios repræſentantes.Sed Chriſtiani colentes,

vel venerantes imagines nullis horum poſſunt aſſimilari. Non primis; nam nemo ſanæ mentis dicet vllum Chriſtianum tam eſſe ſtupidum. Non ſecundis; nam Chriſtiani nullam vim diuinam putant ineſſe ipſis imaginibus, ſed tantum venerantur eas, tanquam illorum imagines; per quas ipſis grata eorum recordatio & communio in memoriam reuocetur. In tertiis autem illud diſcrimen eſt, quod illi in ſimulacris ſuis illos colebant pro diis, qui tantum homines fuerant; Chriſtiani autem in imagine Chriſti, verum Deum colunt; in imaginibus autem Sanctorum, ſanctos quidem, non tamen vt Deos, ſed modo iam dicto. Et de hoc tertio diſcrimine ſic quoque Auguſt. Quid enim, inquit, intereſt ad errorem, ſiue Iouem, ſiue Iouis ſtatuam quis colat, cum vtroque modo honor Dei transferatur in creaturam? Hæc ille. Sed non ſic apud nos.

v. 28. *Qui dico Cyro, Paſtor meus es: & omnem voluntatem meam complebis.* Senſus eſt. Qui Cyrum regem conſtituo, paſtorem populi mei, cuius videlicet curam habebit, ſicut paſtor ouium ſuarum. Admiratione dignum eſt, quod hic propheta, nomine ſuo Cyrum appellet, regem Perſarum & Medorum, qui multo poſt naſciturus erat, nimirum poſt annos centum quinquaginta, aut circiter; idque non in Iudæa, ſed in gente remotiſſima. Porrò cum ſubdit de eodem Cyro, *Et omnem voluntatem meam complebis,* non de voluntate ſigni loquitur, vt alibi in laudem Caleb & Ioſue dicitur, ſed de voluntate beneplaciti ſui. Senſus enim eſt: Quæ promitto & facere diſpono, circa populum meum è captiuitate liberandum, & in terram ſuam reducendum, deque templo & ciuitate eius reſtituenda, illa omnia Cyrus implebit, id eſt, ea per Cyrum implebo. Non ergo hinc rectè quis collegerit, quod Cyrus Deo placuerit, tanquam implens voluntatem Dei. Nam & per malos ſæpè ſuam implet voluntatem Deus, malis aliud cogitantibus, vel praua etiam intentione rem gerentibus. Nam & de Iudæis Chriſti perſecutoribus dicitur Act. 13. quod voces prophetarum, quæ de Chriſto erant, impleuerunt, & conſummarunt. Neque etiam hinc ſequitur hominem ſine auxilio gratiæ Dei poſſe adimplere legem Dei, vt plenius oſtendimus in 2. ſent. diſt. 26. §. 40. & 41.

CAP. XLV.

v. 4. PRopter *ſeruum meum Iacob, & Iſraël electum meum vocaui te nomine tuo; aſſimilaui te, & non cognouiſti me.* Verba ſunt Dei ad Cyrum, vt patet ex initio capitis. Quod ergo ait: *Vocaui te nomine tuo,* hoc ſignificat, quod proprium eius nomen tanto tempore ante prædixerit. Illud autem: *aſſimilaui te,* quidam intelligunt, volui te gerere ſimilitudinem & typum Chriſti mei, ſed vox Hebræa aliud ſignificat: videlicet legere aut vocare aliquem, non aperto nomine, ſed occulto ac ſecretiori, quod ſit velut cognomen. Vnde alij vertunt: *Cognominaui te.* Senſus itaque eſt. Non ſatis mihi eſt te proprio nomine vocare, ſed & adieci cognomina, eaque talia, quibus excellentiam tuam declarem; videlicet hæc: *Chriſtus, paſtor, iuſtus, ſaluator:* In quibus omnibus Cyrus haud dubiè valde expreſſum typum geſſit Chriſti veri Saluatoris qui genus humanum eripuit è captiuitate Diaboli, ſicut Cyrus populum Iudaicum ex captiuitate Babylonica. Verum in eo quod addit: *& non cognouiſti me,* in eo Cyrus Chriſti typum non geſſit, ſed hoc addere voluit propheta, vt oſtenderet aliud eſſe typum, aliud veritatem, & ſicut populus Iudaicus, etiam neſciens præfigurauit veritatem Euangelicam; ita

A Cyrus homo gentilis, Chriſti quidem typum geſſit, ſed neſciens.

Sed *quomodo* non cognouit Cyrus Deum, cum dicatur 2. Paralip. vlt. & 1. Eſdræ 1. ex nomine ipſius Cyri: *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipſe præcepit mihi, vt ædificarem ei domum in Ieruſalem? Reſpond.* cognouerat aliquo modo, Nihilominus, rectè hic dicitur: *Et non cognouiſti me,* vt intelligatur de cognitione certa, ſtabili, ac perfecta. Quia in religione veri Dei parum erat inſtitutus. Poteſt etiam referri ad cognitionem typi, quem gerebat, hoc ſenſu: Magnificè te appellaui, & tamen neſcis quam magnæ, & eximiæ rei typum geras. Et notandum quod non loqueretur propheta tam granditer & magnificè de Cyro, niſi cuiuſdam multò maioris perſonæ ty- B pum in his quæ ei tribuuntur, geſtaret. Nam Cyrus ipſe qui aliorum regnorum inuaſor fuit & infelicem ſortitus eſt exitum, hæc encomia talibus verbis exornata non merebatur.

v. 9. *Nunquid dicet lutum figulo ſuo &c.* Argumentatur ex hoc Caluinus; Ergo ſicut lutum tantum patitur, & non agit, neque mouere ſeipſum poteſt, neque reſiſtere, dum figulus ex ipſo facit opus aliquod; ita & homo ſe habet in his quæ Deus in ipſo operatur. Sed reſpondeo, eatenus hanc ſimilitudinem locum habere: quod homo non magis poſſit impedire voluntatem Dei, circa ipſum ſtatuentis ſiue proſpera, ſiue aduerſa, quam lutum impedire poſſit operationem figuli, deinde etiam ad ſignificandum non ex C vllis meritis, ſed ex ſola Dei voluntate vnum eligi, vt ex eo fiat vas in honorem; alium verò relinqui vt ſit vas in contumeliam. Neque repugnat hoc libero arbitrio. Nam cum homo ſit animal ratione præditum, ſic voluntas eius à Deo mouetur, vt & ipſa ſeſe moueat, & quidem liberè: nimirum Deo illam mouente, ſecundum modum naturæ eius. Vide plenius ad illud Eſther 15. *Conuertit Deus ſpiritum regis,* & comment. noſt. ad Rom. 9. v. 21. vbi Apoſtolus ad hunc locum alludit.

CAP. XLVI.

v. 1. COnfractus *eſt Bel, contritus eſt Nabo.* Prophetia eſt, qua prædicitur deſtructio idolorum D Babylonis, futura, in euerſione regni Babylonici. Quæ res vlterius fuit figura abolendæ idololatriæ per vniuerſum mundum, coruſcante Euangelio Chriſti. Bel idolum erat proprium Babyloniorum, vt ex Daniele conſtat. Hunc Hieron. putat eſſe quem Græci Belum, & alio nomine Saturnum vocant. Cuius, inquit, tanta apud veteres fuit religio, vt ei non ſolum hoſtias humanas captiuorum, ignobiliumque mortalium, ſed & proprios liberos immolarent. *Nabo* autem, ſeu *Nebo* & ipſum erat idolum Chaldæorum, ſed ſecundi nominis, & authoritatis; quod interpretatur, *prophetia* ſeu *diuinatio.* Et per hoc ſignificatum eſt, poſt prædicationem Euangelij, omnia quoque oracula deorum, id eſt, dæmoniorum ceſſa- E tura. Pro (*Nebo*) ſeptuaginta verterunt, (*Dagon*) quod fuit idolum Philiſthijm. 1. Reg. 5.

v. 7. *Portant illum in humeris geſtantes.* Simile quid Baruch 6. improperatur idolis Babyloniis. Torquent huiuſmodi loca ſectarij contra morem Catholicorum qui imagines ſanctorum circumferunt in publicis proceſſionibus. Sed propheta non vituperat quod aliquid circumferatur aut in humeris portetur: ſed quod ethnici cum aurum dicant Deum ſuum & ab eo ſalutem expectent, tamen ipſum tanquam infirmum & ſeipſum mouere non valentem portant in humeris. Nos autem ab imaginibus ſanctorum

ctorum nullam opem expectamus, ſed ſanctus etiam in ſuis imaginibus honoramus. Vide annotat. cit. cap. Baruch 6.

v. 8. *Mementote iſtud, & confundamini, redite præuaricatores ad cor.* Hieronym. legit *fundamini*, vt patet ex eius commentario. Et vox Hebræa non ſignificat *confundi*, ſed fundari, ſeu roborari. q. d. Reuocate in memoriam vanitatem idolorum; & fundamini, ſeu corroboramini, id eſt, præſtate vos viros; eſtote fortes & fundati, ne iterum fortè vos idololatriæ turbo ſubuertat. Sic etiam legit Gloſſa ordinaria. Tamen legendo (*confundamini*) ſenſus eodem recidit; Ac ſi dicat: Mementote, nec vnquam deponatis ex animo priſtinam veſtram ſtultitiam: fundate vos in ſano iam propoſito, & ſic vtiliter confundamini, ac redite ad cor.

v. 10. *Conſilium meum ſtabit, & omnis voluntas mea fiet.* De voluntate abſoluta quam beneplaciti voluntatem vocant, hoc accipiendum eſt. Nam voluntas ſigni ſæpe non impletur. Porrò huius ſententiæ duplex ratio eſt, altera quia Deus omnipotens eſt, ideoque non poteſt impediri à quoquam, quo minus ipſe impleat quodcumque voluerit: Altera, quia immutabilis eſt, & proinde ab eo quod ſemel decreuit, recedere aut dimoueri non poteſt.

CAP. XLVII.

v. 1. DEſcende, *ſede in puluere virgo filia Babylon.* Mirum, quam Ioannes Apocal. 17. meretricem vocat, propheta virginem nominat. Sed reſpicit propheta hic ad cultum, & ornatum & pulchritudinem, & quaſi ætatis florem in illa ciuitate, & in illo regno Babylonico; ubi quæ merito poterat cum virgine quapiam pulcherrima, & cultiſſima comparari; Ioannes autem de ſpirituali Babylone loquitur, quæ eſt mater fornicationum, & abominationum terræ, vt dicitur ibi Apoc. 17.

CAP. XLVIII.

v. 18. VTinam *attendiſſes mandata mea, facta fuiſſet ſicut flumen pax tua.* Subindè talem ſermonē ſcriptura Deo tribuit, quo videatur optare aliquid vt fiat; quod tamen videatur impetrare ſe ab hominibus non poſſe. Ita Deut. 5. v. 29. dicit: *Quis det talem eos habere mentem, vt timeant me, & cuſtodiant vniuerſa mandata mea?* Sed hæ ſententiæ non derogant omnipotentiæ diuinæ; de qua veriſſimè dictum eſt, pſal. 113. *Omnia quæcumque voluit, fecit. Et, Voluntati eius quis reſiſtit?* Rom. 9. & apud hunc ipſum prophetam Iſaiam capite 46. *Conſilium meum ſtabit, & omnis voluntas mea fiet.* Tantum, cum dicitur: *Vtinam attendiſſes mandata mea:* & ſimilia, ſignificatur, Deum quantum ad externa nihil prætermiſiſſe, quo immutari potuiſſet ille populus ad ſeruiendum Deo; externa dico; miracula, præcepta, inſtituta ſacrificiorum, bona temporalia, voces & oracula prophetarum. Vnde dicit ſupra cap. 5. *Quid vltra facere debui vineæ meæ, & non feci ei?* q. d. omnem quam debui culturam adhibui. Vide annot. Deuter. 5. & cit. cap. 5. huius prophetiæ.

v. 22. *Non eſt pax impijs, dicit Dominus.* Sententiam hanc infra quoque repetit capite 57. Senſus eſt. Vbicumque fuerint impij, & quicquid illis contigerit; euadant opulenti, potentes, magni in ſæculo; ſint fortes & ſani; quicquid eis contingit, pax eis vera non contingit. Eſt enim pax quædam huius ſæculi, pax mundana; quam mundus dare poteſt, & de qua 1. ad Theſſ. 5. *Cum dixerint pax & ſecuritas, tunc repentinus eis ſuperueniet interitus.* Et hanc quidem pacem impij habent; imò magis impij frequenter, quam pij, huius terrenæ pacis ſunt participes: Sed eſt alia pax vera, de qua Chriſtus Ioan. 14. *Pacem meam do vobis, Pacem relinquo vobis.* Hæc pax eſt conſenſio hominis ſecum, & cum Deo; quæ in hac quidem vita inchoatur, ſed in futura perficitur. De hac re etiam ethnicus homo Cicero in Paradox. Improbo benè eſſe non poteſt. Et lib. 2. de finibus. Animi conſcientiâ improbi ſemper cruciantur.

CAP. XLIX.

v. 1. AVdite *inſulæ, & attendite populi de longe. Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus eſt nominis mei &c.* Eccleſia quidem hanc ſententiam cum verbis aliquot ſequentibus accommodat B. Ioanni Baptiſtæ, in officio Miſſæ feſti eius. Et poſſunt hæc verba de eo aliquo modo intelligi. Nam ab vtero vocatus eſt, imò in vtero matris ſanctificatus, *& de ventre matris eius Deus recordatus eſt nominis eius,* quia nomen ei imponi iuſſit, antequam naſceretur, imò antequam conciperetur, *Et poſuit os eius quaſi gladium acutum,* quia liberrimè increpauit vitia hominum, etiam Phariſæorum, dicens: *Genimina viperarum.* Sed tamen ad literam, & propriè, hæc de Chriſto ipſo intelligenda ſunt; & de eo valdè manifeſtam prophetiam continent; vt ex ſequentibus patet, maximè ex eo quod paulo poſt v. 6. ait ſibi dictum eſſe: *Dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ.* Quod Paulus quoque de Chriſto apertè interpretatur Act. 13. Accommodando ergo hæc omnia Chriſto, quod dicitur: *Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus eſt nominis mei,* ex Euangelio Lucæ 1. ſatis intelligitur, vbi per Angelum Gabrielem, nomen Saluatoris noſtri, etiam ante conceptum intimatur, his verbis: *Et vocabis nomen eius* IESVM. Quod autem ſequitur: *Et poſuit os meum quaſi gladium acutum,* declarat nobis vehementiam, & energiam prædicationis Chriſti, quæ non obſtante quacumque animorum duritia, efficax fuit in conuertendis iis, qui ad vitam erant prædeſtinati, vt patuit inprimis in Saulo. Simile huic eſt, quod dicit Apoſtolus de verbo Dei. *Viuus eſt ſermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti,* ad Hebr. 4. Quibus verbis ſignificatur maxima verborum Dei efficacitas, qua potentiſſimè etiam obdurata corda emollit & flectit. Idem ſignificatur per id, quod ſequitur: *Et poſuit me quaſi ſagittam electam,* q. d. præſtantiſſimam, quæ maximè penetret. Vnde & pſal. 44. de Chriſto dicitur: *Sagittæ tuæ acutæ in corda inimicorum regis,* id eſt, tuorum, phraſi Hebraica. Et de Apoſtolis pſal. 126. *Sicut ſagittæ in manu potentis, ita filij excuſſorum.* In manu potentis, id eſt, in manu viri robuſti & validi.

v. 4. *Et ego dixi, In vanum laboraui, ſine cauſa & vanè fortitudinem meam conſumpſi.* Et v. ſeq. *Vt reducam Iacob ad eum, & Iſraël non congregabitur.* Fictio rhetorica eſt, qua introducit propheta Chriſtum filium quaſi conquerentem & expoſtulantem cum Patre, & Patrem reſpondentem, conſolantem, & pacantem filium promiſſione conuerſionis gentium. Propriè autem dici non poteſt, quod Chriſtus fruſtra laborârit, ne quidem reſpectu Iudæorum; tum quia Chriſtus omnium eorum conuerſionem verè non intendit, ſed tantum eorum quos efficaciter conuertere voluit, qui principaliter ſunt electi. Nam & Paulus ait, 2. Timoth. 2. *Omnia ſuſtineo propter electos, vt ſalui fiant;* tum quia opus prædicationis Chriſti apud eos; qui non erant cōuertēdi, vſum ſuum tamen habuit;

vel

vel quia erat futurum hoc illis in teſtimonium in die iudicij; vel quia ad conſolationem noſtram id fecit; vt videlicet prædicatores Euangelij non nimium dolerent, & animum abiicerent, ſi ſemen ab illis proiectum aliquando viderent in animis audientium non fructificare. Qua ratione & Iudam furem in familia ſua tolerare voluit; tum ſciens, quid per eum boni eſſet facturus; tum vt nos doceret & moneret, tales quoque interdum tolerare.

v. 8. *In tempore placito exaudiui te &c.* Hæc verba à Deo Patre ad Chriſtum dicuntur, quibus ſignificat ſe filium ſuum exaudiſſe orantem pro electorum ſalute, eorum qui ex gentibus erant colligendi, idque in tempore placito, quod nimirum à Deo erat ab æterno decretum ad conuerſionem & ſalutem gentium. Apoſtolus 2. Corinth. 6. accommodat exauditioni fidelium à Deo, ſi oportunitatem temporis à Deo conceſsi quo ſalus illis paratur, non negligant, & gratiam Dei non in vacuum recipiant. Quamquam & ibi intelligi poteſt vox Patris ad Filium, vt eo loco annotauimus.

CAP. L.

v. 1. H*Æc dicit Dominus. Quis eſt hic liber repudij matris veſtræ, quo dimiſi eam? aut quis eſt creditor meus, cui vendidi vos?* Verba ſunt Domini loquentis ad populum Iudaicum, qua parte incredulus permanſit, & reprobatus eſt: Neque directè ſignificatur datum ſynagogæ repudium; ſed tantum ex conſequenti. Nam ſenſus eſt. Quare accuſatis me, quaſi mea ſponte dimiſiſſem matrem veſtram dato libello repudij, ſicut ſolent moroſi ac difficiles mariti, leui occaſione repudiare vxores? *Aut quis eſt creditor meus, cui*, repetenti debitum, cum non haberem quod ſoluerem, *vos* filios meos in ſeruitutem *vendidi* & tradidi? q. d. Nihil tale eſt. Et culpa huius reiectionis veſtræ non eſt neque in duritia mea, neque in paupertate mea, ſed in vobis, & in peccatis veſtris. Vnde ſequitur: *Ecce in iniquitatibus veſtris venditi eſtis, & in ſceleribus veſtris dimiſi matrem veſtram*, id eſt, Ecce & vos, & matrem veſtram ſynagogam repudiaui, non ob aliud, quam propter iniquitates & ſcelera veſtra.

v. 4. *Dominus dedit mihi linguam eruditam — erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quaſi magiſtrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem.* Verba ad Chriſtum pertinent, vt ex ſequentibus manifeſtum eſt; vbi idem dicit: *Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus*, quod conſtat Matth. 26. in Chriſto impletum. Illud verò (*manè, manè*) repetitum, proprietate ſermonis Hebraici ſignificat idem, quod per ſingula manè; ſicut, *homo, homo de domo Iſrael*, id eſt, quilibet homo apud Ezechielem cap. 14. bis. Senſus ergo eſt: Quotidie manè, & maturè Deus aurem mihi erigit, & iubet ſe auſcultare, tanquam magiſtrum. q. d. Et propterea nihil mihi deeſſe potuit, quod ad perfectiſsimum concionatorem, & annunciatorem voluntatis diuinæ requiritur. Nam vbi Deus ſuggerit quod dicendum eſt, perfecta doctrina eſt. Proptereà quoque omnes concionatores diligenter orare debent, vt huius diuinæ inſtructionis fiant participes. Et hæc Chriſtus dicit ſecundum hominem, ſcilicet manè, id eſt, maturè, diligenter, cito. Similes phraſes ſunt Ieremiæ 25. 26. 29. & 44. pſal. 138. & alibi.

v. 8. *Iuxta eſt qui iuſtificat me, quis contradicet mihi? ſtemus ſimul. quis eſt aduerſarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis eſt qui condemnet me?* Ad hunc locum alluſiſſe videtur Apoſtolus Rom. 8.

A *Quis accuſabit aduerſus electos Dei? Deus qui iuſtificat; quis eſt qui condemnet? Chriſtus Ieſus &c.* Vnde putant quidam hunc eſſe verborum Apoſtoli ſenſum: Quis accuſabit aduerſus electos Dei, cum Deus eos iuſtificet? Quis eos condemnabit, cum etiam Chriſtus pro iis apud Patrem interpellet? Sed hinc ſurgit obiectio, Deum nõ aliter iuſtificare electos ſuos quam quia eos pro iuſtis habet, eorumque cauſam approbet, non autem proprie ex impiis iuſtos faciat. Nam Chriſtus qui hæc loquitur apud prophetam non aliter iuſtificatur à Patre, quam quia à Patre eius iuſtitia & innocentia probatur, ac declaratur: propriè enim eum iuſtificari, impium eſt dicere, cum nulla in eo iniuſtitia præceſſerit. *Reſpondeo*, iuſtificare eſt iuſtum facere, ſed id vlterius explicandum ſecundum
B materiam ſubiectam, id eſt, pro conditione eius qui vel iuſtificare dicitur, vel iuſtificari. Proinde Chriſtus cum ſit ipſa iuſtitia non aliter iuſtificari dicitur quam quia eius cauſa approbatur. Similiter cum homo hominem ſiue iuſtum ſiue iniuſtum iuſtificare dicitur, iuſtum facit, non ſimpliciter, quia id non eſt humanæ poteſtatis, ſed quantum in ipſo eſt: id autem eſt iuſtum habere, declarare, pronuntiare. Vnde illud Prouerb. 17. *Qui iuſtificat impium, & condemnat iuſtum, vterque abominabilis eſt coram Deo.* Item Iſa. 5. *Qui iuſtificatis impium pro muneribus.* Cum autem Deus hominem iuſtificare dicitur, proprie cenſetur iuſtum facere, quia & Deus id agere poteſt, & homo pati atque ſuſcipere. Itaque *iuſtificare* eſt quidem iuſtum facere, ſed modò propriè atque ſimpliciter, modò
C impropriè & ſecundum quid, prout circumſtantia poſtulat, mutaturque non tam ſignificatio vocis quam accommodatio analogica. Simile quid doceri poteſt in vocabulis *remittendi* & *benedicendi*. Aliter enim Deus remittit qui pœnæ obligationem abſolute ſoluere poteſt: aliter homo, qui deſiderio id facit, vindictam non exigens. Et tamen in eadem periodo coniuncta ſunt, cum dicimus: *Et dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus.* Sic aliter Deus, aliter nos benedicimus; Deus benefaciendo, nos precando. Manet tamen in his vocibus eadem generalis ſignificatio, videlicet vindictam remittere, & bona præſtare: ſed Deus ea facit ſimpliciter, homo optando & deſiderando. Item aliter homo non ha-
D bens poteſtatem ſacerdotalem dicit: *Hoc eſt corpus meum.* Si enim hoc dicit ſuper pane, falſum dicit: ſi ſuper corpore Chriſti, verum quidem dicit, ſed tantum affirmat, nihil autem facit. At Deus & eius nomine ſacerdos ſi ſuper pane id dicit, verum dicit, faciens atque operans idipſum quod dicit.

CAP. LI.

v. 5. P*Ropè eſt iuſtus meus, egreſſus eſt Saluator meus.* Verba ſunt ipſius Dei, qui Chriſtum vocat Saluatorem ſuum, non à quo ipſe ſaluetur, ſed Saluatorem à ſe dandum, mittendum, & per quem ſaluet homines. Sic ſupra cap. 44. v. 28. Cyrum vocat paſtorem ſuum, non à quo paſcatur, ſed paſtorem à
E ſe conſtitutum; vt paſcat & regat populos. Ita & hoc tempore, qui à regibus præfici ſolent prouinciis; Præfecti regis, & gubernatores regis appellantur, non quod ipſos reges gubernent, aut regibus ſint præfecti, ſed quod reges eos præfecerint, vt ſubditis præſint, eoſque gubernent.

CAP. LII.

v. 1. C*Onſurge, conſurge Sion — ciuitas ſancti: quia non adijciet vltra vt pertranſeat per te incir-*

cumciſus & immundus. Hæc ſi intelligamus de terrena Ieruſalem, bumilis & abiectus erit ſenſus; imò, vt apparet, falſus; quia poſt tempora captiuitatis Babylonicæ ſæpè adhuc incircuncisi ciuitatem & templum contaminauerunt, vt tempore Antiochi Epiphanis, vt narratur in lib. Machabæorum, maximè verò ſub Tito & Veſpaſiano; quando templum euerſum eſt, & ciuitas incircunciſis tradita ad habitandum, & Iudæi in omnes tertas ducti captiui. Rectius ergo de Eccleſia Christi hæc intelliguntur. Sed *quæſtio* eſt, quomodo etiam de ea verum ſit: *Non adjiciet vltra, vt pertranſeat per te incircunciſus & immundus?* cùm in Eccleſia multi ſint immundi, & incircunciſi corde, & moribus? *Reſpond.* talem trauſitum improborum nou eſſe, nec fore, in Eccleſia, qoalis fuit in ſynagoga illa, & templo Iudaico. Scilicet per Ieruſalem, qui typus fuit Eccleſiæ, talis fuit tranſitus incircunciſorum & immundorum, vt taodem præualerent; & vniuerſum populum illum abducerent captiuum, maximè ſub Romanis. Sed nunquam hoc futurum eſt Eccleſię Chriſti, (cuius Ieruſalem typus fuit) vt ſic per eam pertranſeant immuodi, vt eam, quoad fidem, vel mores, peoitus ſubuertant; quia iuxta promiſſiooem Chriſti Mattb. 16. nunquam futurum eſt, vt *portæ inferi præualeant aduerſus eam.*

v. 3. *Gratis venundati eſtis, & ſine argento redimemini.* Si de populo Iudaico intelligitur, *quæritur*, quomodo gratis venundati, cum abducti ſint in Chaldæam merito peccatorum ſuorum? *Reſpond.* Gratis, quia rex ille aut populus Chaldæorom nullo ſuo iore meruit, neque vllo modo ei debebatur, vt populo Iudaico præualeret, eumque in ſeruitutem abduceret. Et ſimiliter quoque dicitur: *& ſine argento redimemini;* ſcilicet, quia idem populus gratis, & ſine ſuo merito liberatus eſt è captioitate Babylonica, Deo, animum Cyri, vt id liberaliter faceret, excitante. Ac ſimiliter ſi de generis humani redẽptione per Chriſtum agatur, ſimilis *quæſtio* eſt, Qoomodo gratis homo venundatus ſit Diabolo? cum peccati ſui merito in Diaboli venerit poteſtatem? Sed ſimilis quoque eſt *reſponſio*. Nam licet homo id merito paſſus ſit; noo tamen id Diabolo abſolutè debebatur, vt eius poteſtati homo ſubiugaretur; nam erat creatura Dei, & quidem apud eum reus læſæ maieſtatis. Eodem quoque modo bomo gratis redemptus dicitur, ſi merita hominis ſpectentur, quæ nulla ſunt ante redemptionem; ſed iterum non gratis, ſi conſideretur ineſtimabile pretium ſanguinis Cbriſti, quo redemptus fuit, de quo Apoſtolus 1. Corintb. 6. *Empti enim eſtis pretio magno.* Et canit Eccleſia: Guberna tuos famulos, quos ſanguine mercatus es. Sed inprimis, vt manifeſtum eſt, redemptus eſt omninò ſine argento.

CAP. LIII.

v. 2. **E**T *vidimus eum & non erat aſpectus, & deſiderauimus eum.* Videtur in hac poſtrema parte repetenda negatio, & non deſiderauimus eum, ſicut in pſalmo 43. *Et declinaſti ſemitas noſtras in via tua.* Nam & mox repetitur eodem ſenſu: *Vnde nec reputauimus eum.* Senſus: Adeò humilis & deformis erat, vt nemo deſideraret vultum eius intueri. Nam formoſi dicuntur aſpectu deſiderabiles. Vide Forerium qui ſenſum de repetenda negatione probat.

v. 3. *Deſpectum & nouiſſimum virorum &c.* Reſpicitur ad boc caput, cum alibi, tum Marci 9. v. 11. cum dicitur: *Et quomodo ſcriptum eſt in filium hominis, vt multa patiatur & contemnatur.* Vnde Hieron. in epiſt. ad Paulinum, Iſaias non prophetiam mihi texere videtur, ſed Euangelium. Quod potiſſimum de hoc capite intelligendum, vbi non tam futura prædicere, quam præſentem Chriſti paſſionem propriis oculis conſpectam narrare videtur; ſicut & in ſequentibus ſeutentiis manifeſtum eſt.

v. 4. *Verè languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit. Tulit*, non eſt idem quod abſtulit, quamuis & hoc vernm ſit, Chriſtum abſtuliſſe peccata noſtra; ſed *tulit*, id eſt, portauit, vt in verbis adiunctis quoque explicatur. Ita & infrà, v. 6. *Poſuit Dominus in eo*, id eſt, ſuper eum, *iniquitatem omnium noſtrum*, & v. 11. & *iniquitates eorum ipſe portabit.* Sic & illod intelligendum Ioan. 1. *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*, tollit, id eſt, portat, ſubeundo ſcilicet pœnam peccatis noſtris debitam in cruce. Citat hunc locum Matthęus c. 8. referens ad infirmitates & ægrotationes corporales à Chriſto ſanatas; ſed ſanationes illæ præambulæ erant ad ſanitatem animarum à peccatis; deinde & illæ ægrotationes corporales pœnæ ſunt peccatorum.

v. 4. *Et nos putauimus eum quaſi leproſum & percuſſum à Deo.* At infra dicit ipſe Deus: *Propter ſcelus populi mei percuſſi eum.* Verè igitur & non noſtra ſolum reputatione percuſſus eſt à Deo. Quomodo ergo putauimus eum quaſi percuſſom à Deo? *Reſp.* putauimus eum ſic percuſſum ſicut alios homines, ſcilicet propter peccata ſua, quomodo Maria ſoror Moyſi, & rex Azarias fuerunt lepra percuſſi à Domino. Senſum hunc probat quod ſequitur: *Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates noſtras, attritus eſt propter ſcelera noſtra.*

v. 8. *Generationem eius quis enarrabit?* Tres ſunt illuſtres huius ſententiæ expoſitiones. *Prima*, vt intelligarur de diuina & æterna generatione Filij Dei ex Patre, qua mirabiliter & ineffabiliter Filius Dei ex Patre, & ſemper naſcitur, & ſemper natus eſt. De hac exponit Alex. Alenſ. epiſt. ad Al. Conſt. & complures alij, vt D. Hieron. in 1. cap. Matth. *Secunda* eſt de Natiuitate Chriſti Filij Dei, & filij hominis ſecundum carnem ex Virgiue Matre, id eſt, de generatione eius humana. Sic Leo ſer. 9. de Natioit. Domini. In Chriſto Ieſu Filio Dei non ſolum ad diuinam eſſentiam, ſed etiam ad humauam ſpectat naturam, quod dictum eſt per prophetam: *Generationem eius, quis enarrabit?* Vtramque enim ſubſtantiam in vnam conueniſſe perſonam, niſi fides credat, ſermo non explicat. Sic Leo. *Tertia* eſt de generatione Eccleſiæ, id eſt, de nomero ac multitudine fidelium, qui poſt paſſionem in Chriſtum credent, maximè ex gentibus: vt ſit ſenſus: Beneficio huius paſſionis tanta Chriſto naſcetur ſoboles, & poſteritas, ſequentibus ſæculis, vt præ multitudine numerari non poſſit. De quo Apocalypſ. 7. *Vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat.* Huic ſenſui fauet, quod ſequitur. *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum.* Et rurſum quod ſequitur: *Pro eo quod laborauit anima eius, videbit & ſaturabitur.* Item ea quæ pluribus verbis ſubiiciuntur, ſtatim, proximo cap. de Eccleſiæ fœcuuditate, & filiorum eius immenſa multitudine. Hieronym. duas priores ponit expoſitiones. Aut enim, inquit, de diuinitate eius accipiendum eſt, quod impoſſibile ſit diuinitatis noſſe myſteria, aut de partu Virginis, quod difficulter poſſit exponi. Sic & Leo ſerm. 3. & 9. de Natiuit. Chriſti. Auguſt. ſerm. 12. de tempore, dicit difficile eſſe iudicare, de vtra potius generatione dictum id accipi debeat. Vide ſi placet noſt. in 1. ſent. diſt. 7. §. 3.

CAP.

CAP. LIV.

v. 1. LAuda ſterilis quæ non paris, decanta laudem, & hinni quæ non pariebas, quoniam multi filij deſertæ magis, quam eius quæ habet virum. Quod quædam exemplaria pridem habuerunt (*Lætare*) ſumptum erat ex epiſtola ad Galat. cap. 4. vbi hanc ſententiam allegat Apoſtolus, & legit *Lætare* ſecundum ſeptuaginta. Nam Apoſtoli, vbi parum aut nihil intereſt ad ſenſum, ferè teſtimonia ex ſcriptura citant ſecundum interpretationem Septuaginta. Hebr. eſt, *Lauda* ſeu Iubila. Apoſtolus Paulus illo loco hanc ſcripturam nobis interpretatur; per ſterilem illam intelligens Eccleſiam noui Teſtamenti, per maritatam autem ſynagogam, ſeu ſtatum veteris populi. Et ſenſus eſt. Eccleſia prius quidem ſterilis erat, & deſerta, quia pauciſſimos filios pariebat Deo. Nam ante Chriſtum pauci, idque tantum in Iudæa, per veram fidem & pietatem incorporabantur Eccleſiæ; poſt Chriſtum autem fœcundata eſt multitudine filiorum, quando ex omnibus gentibus nati ſunt ei filij. At verò Synagoga in populo illo Iudaico plurimos pariebat & generabat in ſeruitutem, vt Apoſtolus ibi loquitur ad Galat. 4. Poſteà autem penitus deſerta eſt, coruſcante tandem per totum mundum Euangelio Chriſti. Vide noſtrum Comment. cit. loco ad Galat. 4.

v. 10. *Montes commouebuntur & colles contremiſcent, Miſericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur.* Promiſſio eſt noui Teſtamenti, quod vocat hîc fœdus pacis. Et oſtendit illud futurum æternum, & nunquam abolendum, ſicut primum illud & vetus Teſtamentum abrogatum fuit; *quia ipſi non manſerunt*, inquit per prophetam Ieremiam cap. 31. v. 32. iuxta Septuaginta, *in Teſtamento meo.* Senſus itaque eſt. Prius montes commouebuntur, & colles contremiſcent, quam irritum faciam pactum meum, quod feriam tecum; vel, quam auferam miſericordiam meam à te.

v. 13. *Erunt omnes docti à Domino.* Hunc locum allegat Chriſtus Ioan. 6. & ſenſus eſt, quod illa ſcientia Dei, & mandatorum eius, ad promiſſionem noui Teſtamenti pertinet; Quæ non eſt nuda ſcientia, ſed coniuncta cum bono affectu & voluntate implendi legem. Hoc enim eſt, quod ex Ieremia citat Apoſtolus ad Hebr. 8. *Dabo leges meas in cordibus eorum.* De hac eadem ſcientia, ſeu doctrina loquitur pſalmiſta cum orat pſal. 143. *Doce me facere voluntatem tuam.* Et Apoſtolus 1. Theſſ. 4. dicens: *Ipſi vos à Deo didiciſtis, vt diligatis inuicem.* Nam ſequitur: *Etenim illud facitis in omnes fratres.* Vbi ſatis ſignificat eos qui ſciunt & non faciunt, non eſſe doctos à Domino, ſecundum prophetiam hanc filiis noui Teſtamenti dictam.

CAP. LV.

v. 1. E*Mite abſque argento & abſque vlla commutatione vinum & lac.* Id eſt, gratis accipite. Vox enim emendi quæ commutationem ſignificat, per ea quæ ſequuntur, abſtrahitur à propria ſignificatione. Simul & innuitur opera noſtra bona quibus Deum promeremur, ita eſſe noſtra merita, vt ſint nihilominus ipſius dona. Vide annotat. ſupra cap. 52. & pſal. 43.

v. 3. *Et feriam vobiſcum pactum ſempiternum miſericordias Dauid fideles.* Quædam exemplaria pridem habebant (*fidelis*) in genitiuo ſingulari. Sed ex Hebrǽo liquet legendum plurali numero (*fideles*) vt referatur ad miſericordias, non ad Dauidem. Vnde & ſe-A ptuaginta ſic reddiderunt: *Diſponam vobis teſtamentum æternum, ſancta Dauid fidelia.* Qua verborum forma ferè citatur etiam hic locus Act. 13. Senſus eſt. Inibo vobiſcum nouum pactum, idque æternum & perpetuo duraturum. Quodnam autem ſit illud pactum, indicat, cum ſubiungit; *miſericordias Dauid fideles*, q. d. id quod miſericorditer Dauidi promiſi, id nunc præſtabo, nunc fidelem me oſtendam in promiſſis, nunc fidem meam liberabo. Scilicet miſericordia fidelis eſt, quando promiſſa miſericordia præſtatur. Alludit autem propheta ad pſalmum Dauidis 88. Primum in voce (*miſericordias*), nam ibi dicit Dauid, *Miſericordias Domini in æternum cantabo.* Deinde in voce (*fideles*) nam dicit, *In generatione, & generatione annunciabo veritatem tuam in ore meo.* Veritas enim & fi-B des in promiſſionibus eadem ſunt. Tertio in voce (*Pactum*) nam itidem ibi dicitur: *Diſpoſui teſtamentum*, id eſt, pactum, *electis meis.* Quarto in voce (*Dauid*) *Semel iuraui, ſi Dauid mentiar.* Ac denique in voce (*ſempiternum*) nam & ibi dicitur: *In æternum miſericordia ædificabitur in cælis*, id eſt, ſempiterna erit illa promiſſio.

v. 6. *Quærite Dominum, dum inueniri poteſt, inuocate eum, dum prope eſt.* Hoc duobus modis accipi poteſt. Vel iſto, Agite pœnitentiam, & conuertimini ad Dominum, dum eſtis in hac vita mortali, dum datur locus pœnitentiæ; *quia venit nox*, inquit Chriſtus Ioan. 9. *Quando operari non licet.* Hic ſenſus generalis eſt. Alter ſenſus eſt, vt intelligatur dictum peculiariter ad Iudæos, qui futuri erant tempore Chriſti; C quod fuit tempus acceptabile, & dies ſalutis, iuxta illud quod ſupra cap. 49. dictum eſt: *In tempore placito exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te;* Et addidit Apoſtolus, citans eandem ſcripturam 2. Corint. 6. *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis.* Vnde & Chriſtus in Euangelio grauiter Iudæos increpat dicens, Luc. 12. v. 56. *Faciem cæli & terræ noſtis probare; hoc autem tempus quomodo non probatis?* Et ad Ieruſalem, Luc. 19. v. 44. *Eo quod non cognoueris tempus viſitationis tuæ.*

CAP. LVI.

v. 4. Q*Via hæc dicit Dominus eunuchis: Qui cuſtodierint ſabbatha mea, &c. Dabo eis in domo mea* D *locum & nomen melius à filijs & filiabus, nomen ſempiternum dabo eis, quod non peribit.* Pertinet hæc promiſſio ad eunuchos, qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum cęlorum, quos commẽdat Dominus in Euangelio Matth. 19. Illud: *Dabo eis nomen melius à filijs & filiabus;* multi intelligunt, nomen & dignitatem ſuper filios & filias, id eſt, ſuper carnales Iſraëlitas, legem non cuſtodientes. Gregor. parte 3. Curæ Paſtor. admonit. 29. dicit eunuchos filiis à Domino præferri, in domo patris, ſcilicet in manſione æterna: Verum nulla eſt oppoſitio inter eunuchos, & filios filiaſque; ſed magis inter eunuchos, & patres; quoniam eunuchi patres eſſe non poſſunt: Vnde & dicit paulo ante eunuchis: *Ecce ego lignum aridum*, id eſt, ſobolem procreare non poſſum. E Hinc, nî fallor, rectius ita intelligas: Dabo eis nomen melius, quam ſi filios & filias haberent; & longam poſt ſe progeniem traherent. Huc faciunt Hebræa, quæ ſic verti poſſunt: *Nomen melius quam filiorum & filiarum*; ſcilicet nomen, quod aliqui habent de filiis & filiabus, ſeu propter filios & filias ex ſe progenitas. Nec aliud volunt ſeptuaginta qui ſic verterunt: *Dabo eis locum nominatum meliorem filijs & filiabus*, id eſt, quam ſi haberent filios & filias.

v. 7. *Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.* Quia additur (*cunctis populis*) putant

quidam hoc intelligi non poſſe de templo materiali Iudæorum. Vnde & Auguſt. in præfat. pſalmi 130. Non enim illud templum, quod cecidit, hoc potuit dici domus orationis, de qua dictum eſt: *Domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus*. Et hi pro ratione allegant, quia ad illud templum iam olim deſtructum non poſſunt accurrere omnes gentes orationis gratiâ.

Sed ſciendum eſt, Chriſtum apud tres Euangeliſtas hunc locum allegare, quando de templo illo materiali eiecit ementes & vendentes: Et Marco narrante, diſertè etiam illud adieciſſe (*omnibus gentibus*): Itaque ſecundum prophetam & interpretationem Chriſti, etiam domus illa materialis prædicitur futura domus orationis; & quidem etiam omnibus gentibus: ſcilicet, quia poſt eius inſtaurationem factam à reditu ex captiuitate Babylonica, futura erat ita glorioſa; vt paſſim etiam gentes, ſicut & in oratione Salomonis prædictum fuerat; orationis cauſa ad eam aſcenderent.

Hoc ipſum tamen ſecundum myſticum, & ſubliniorem ſenſum, à Spiritu ſancto quoque intentum, multo plenius impletum fuit in vero illo Dei templo, quod eſt Eccleſia; ad quam ex omnibus omnino gentibus vſque in hodiernum diem congregantur fideles. Cæterum quod dicitur (*Domus orationis*) ſimul ſub oratione intelliguntur omnia quæ ad externum Dei cultum pertinent, & inprimis ſacrificium. Vnde illud mulieris Samaritanæ ad Chriſtum Ioan. 4. *Vos dicitis quia Ieroſolymis eſt locus vbi oportet adorare*; Sine dubio intelligitur adorare, id eſt, ſacrificare, & cætera quæ ad Dei cultum inſtituta ſunt, peragere. Vtpote orationes & preces, ad Deum fieri poterant, etiam alibi, & quouis loco; nec id negabant Ieroſolymitæ, & cæteri Iudæi aduerſarij Samaritanorum.

CAP. LVII.

v. 1. I*Vſtus perit, & non eſt qui recogitet in corde ſuo. Et viri miſericordiæ colliguntur, quia non eſt qui intelligat. Quæſtio*, quem iuſtum velit propheta hac ſententia ſignificare. Hebræi intelligunt ipſum Iſaiam; quem dicunt hic prædicere ſuam ipſius mortem, & immane ſupplicium, quo affectus fuit à Manaſſe rege, lignea ſerra diſſectus. Hieron. per antonomaſiam intelligit de Chriſto dictum, qui eſt eximiè iuſtus præ omnibus mortalibus; imò fons ipſe iuſtitiæ. Sed Chriſto non admodum videtur conuenire. Nam ille ſtatim poſt mortem factus eſt admodum glorioſus per reſurrectionem, & per miracula, & prædicationem Apoſtolorum. Deinde addit propheta plurali numero: *Et viri miſericordiæ colliguntur*. Vnde apparet, non de vno aliquo dictum, ſed in genere de iuſtis; vt ſenſus ſit: *Iuſti pereunt*, id eſt, diſcedunt ex hac vita; & viri miſericordiæ, id eſt, miſericordes ac benefici, colliguntur per mortem ad patres ſuos; & non eſt qui recogitet in corde ſuo, id eſt, nihili æſtimant mortem Sanctorum; neque eorum poſt mortem habent vllam memoriam; ſed videntur abiiſſe in obliuionem. Addit, *A facie malitiæ collectus eſt iuſtus*, q. d. collectus eſt, & ſublatus, vt mala huius ſæculi non videret. Magnum ſcilicet Dei beneficium, quando virum iuſtum per mortem eximit ex conſortio malorum, aliiſque huius ſæculi malis.

v. 19. *Creans fructum labiorum pacem, pacem ei qui longè eſt, & qui propè, dicit Dominus*. Hunc locum interpretatur nobis Apoſtolus Paulus ad Epheſ. 2. v. 11. & ſeq. *Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuiſtis*, id eſt, gentilibus, Epheſij enim, ad quos ſcribit, A erant gentiles; *& pacem iis qui propè*, id eſt, Iudæis. Scilicet Gentiles longè fuerant à Dei notitia, & à lege Dei prorſus alieni; Iudæi verò propè, quia erant populus Dei, *quorum erat teſtamentum, & legiſlatio & promiſſa*, vt eſt Rom. 9. & alibi. Vtriſque pacem annunciauit Chriſtus, quia vtriſque reconciliationem cum Deo, per fidem in ipſum mediatorem, publicauit. Vide ſi placet noſtrum comment. citatis locis.

CAP. LVIII.

v. 5. N*Vnquid tale eſt ieiunium quod elegi? per diem affligere hominem animam ſuam?* Qui hoc tempore ieiunia Eccleſiaſtica vituperant, hoc ſcri- B pturæ loco abuti ſolent ad oſtendēdum ieiunia (cuiuſmodi in Eccleſia obſeruantur) ad Deum colendū nihil habere momenti; ac nullum in iis Dei cultum conſtituendum eſſe; quia, inquiunt, illud ieiunium, quo quis per diem affligit animam ſuam, id eſt, ieiunat toto die vſque ad veſperam (ſic enim ieiunare ſolent) non eſt ieiunium illud, quod Deus elegit. Videndum ergo, quid hac ſententia propheta voluerit, ſignificare. Quod vt intelligatur, obſeruandum quod & quorum ieiunium ab eo reprehendatur.

Præcedit ante hæc verba. v. 3. *Quare ieiunauimus, & non aſpexiſti?* Et reſpondet Dominus: *Ecce in die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra*, id eſt, indulgetis cupiditati & auaritiæ; *& omnes debitores veſtros repetitis. Ecce ad lites & contentiones ieiunatis*. Ac deinde C ſubiicit, *Nunquid tale eſt ieiunium quod elegi?* q. d. non eſt ieiunium quod elegi, affligere ieiunando animam ſuam, atque in eo ſiſtere; neque illud referre ad virtutem, vel carnis caſtigationem, vel mentis puritatem. Catholici itaque dum docent ieiunium eſſe Dei cultum, intelligunt ieiunium Eccleſiaſticum, ieiunium Chriſtianum; ſcilicet eo fine ſuſceptum, ad quem ordinat Eccleſia. Nam alioqui eſt ieiunium medicum, aut Phariſaicum. Et ieiunium illud Chriſtianum, eſſe Dei cultum docent illa verba de Anna prophetiſſa, Lucæ 2. *Quæ non diſcedebat de templo, ieiuniis, & obſecrationibus ſeruiens nocte ac die*.

Nunquid contorquere quaſi circulum caput ſuum? & ſaccum & cinerem ſternere? Notatur hic ſuperſtitio, ſeu ſcrupuloſitas quorundam qui etiam cum capitis do- D lore, vel certo valetudinis detrimento, ieiunare volunt; quaſi id ſit Deo gratum. Sed non probat Dominus tale ieiunium. Alij vertunt ex Hebræo: *Nunquid, vt curuet quaſi iuncum caput ſuum?* id eſt, vt capite in terram deflexo, ipſo habitu corporis oſtentet ieiunium ſuum? Eſt enim hoc hypocritarum.

v. 6. *Diſſolue colligationes impietatis, ſolue faſciculos deprimentes*. Colligationes impietatis, & faſciculi deprimentes ſunt peccata, quibus multiplicatis & quaſi in faſcem colligatis & conglomeratis homo tanquam graui pōdere onuſtus deprimitur, in quantum debitor eſt, & obnoxius pœnæ pro iis luendæ. Sic Threnorum 1. *Vigilauit iugum iniquitatum mearum: In manu eius conuolutæ ſunt & impoſitæ collo meo*.

E

CAP. LIX.

v. 4. C*Onceperunt laborem & pepererunt iniquitatem. Quæritur* quæ ſit connexio, vt dicatur concipi labor, & deinde pariatur iniquitas? Ad hoc *intelligendum*, ſciendum eſt, eſſe etiam alia ſimilia loca. Sic Iob 15. de impio: *Concepit dolorem & peperit iniquitatem*. Et pſal. 7. *Ecce parturit iniuſtitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem*. Et inprimis notandum, quod vtroque iam citato loco vertit Hier. (*dolorem*)

cum in Hebręo ſit idem vocabulum, quod hic. Quod quidem vocabulum Hebræum ſignificat (*laborem*) vt hic vertit, ſed non tamen qualemcunque laborem, ſed talem qualis eſt vel parientium, vel eorum qui ſe fatigârunt nimium laborando, id eſt, laborem cum dolore, & moleſtia coniunctum; ſicut & lingua noſtra teutonica dicimus parientes fœminas eſſe in labore. Hinc ergo factum eſt, vt vox iſta etiam vſurpetur pro dolore; quin etiam tandem tranſlata eſt ad ſignificandam malitiam & iniquitatem, quod ea doloris ſit cauſa. Atque adeò eo modo accipitur vox illa tribus iam dictis locis. Vt ſenſus ſit: Meditantur malum & iniquitatem, & eandem paulo poſt pariunt, & proferunt in opus. Quidam tamen per dolorem vel laborem intelligunt iniuriam proximo illatam, vt ſit ſenſus: Meditantur, quomodo lædere poſſint proximum, idemque paulo poſt perficiunt.

v. 7. *Pedes eorum ad malum currunt, & feſtinant, vt effundant ſanguinem innocentem &c.* Apoſtolus Paulus ad Roman. 3. inter alias ſcripturas quas citat, dicit etiam ſic: *Venenum aſpidum ſub labijs eorum. Quorum os maledictione, & amaritudine plenum eſt. Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem &c.* Non ex pſal. 13. vt quidam putauerunt, ſed vt apparet, ex hoc loco. De qua re ita Hieronym. in præfat. lib. 16. in Iſaiam: Arbitror Apoſtolum non tam de pſal. 13. quod in Hebręo non habetur, quam eos, qui artem contexendarum inter ſe ſcripturarum Apoſtoli neſciebant, quęſiuiſſe aptum locum, vbi aſſumptum ab eo teſtimonium ponerent. Et addit: Græci tractatores hos verſus in pſal. 13. veru quoque adnotant, atque prætereunt; liquido confitentes in Hebræo non haberi, nec eſſe etiam in ſeptuaginta interp. ſed in editione tantum vulgata, quæ Græcè communis dicitur. Vide plenius ad Rom. 3.

v. 21. *Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus qui eſt in te, & verba mea quæ poſui in ore tuo, non recedent de ore tuo & de ore ſeminis tui, & de ore ſeminis ſeminis tui, dicit Dominus, à modò & vſque in ſempiternum.* Hinc non ſolum ſtatuitur perpetuitas Eccleſiæ, quodque veritas fidei penes eam ſemper manebit; verum etiam quod in ea ſemper vigebit prædicatio veritatis, quia dicitur: *Non recedent de ore tuo.* Vnde ſequitur Eccleſiam viſibilem ſemper eſſe, ratione prædicationis; & manifeſtè diſcernitur à conuenticulis hæreticorum, qui ſuorum dogmatum perpetuam prædicationem oſtendere non poſſunt. Vide infra cap. 61. v. 9.

CAP. LX.

v. 12. G*Ens enim, & regnum, quod non ſeruierit tibi, peribit.* Manifeſtum eſt hoc de terrena Ieruſalem intelligi non poſſe. Nunquam enim factum eſt, vt omnes gentes & regna ſeruierint illi Ieruſalem; neque etiam vllum indicium eſt id aliquando futurum, quamuis Iudæi carnales hoc aliquando futurum expectent, craſsè & carnaliter hanc prophetiam, ſicut & alias, intelligentes. Multo autem minus verum eſſe poteſt, gentes & regna peritura, quæ illi terrenæ ciuitati non ſeruierint. Sed ſicut totum hoc caput, ita & iſta ſententia, ſine vlla dubitatione de Eccleſia Chriſti intelligenda eſt, de ea nimirum Ieruſalem, quæ ſurſum eſt, & hic vſque in finem ſæculi collecta, illuc tranſmittitur. Senſus ergo eſt: Quicumque in quacumque gente, aut regno non ſeruierit Eccleſiæ, id eſt, non ſe ei ſubiecerit per fidem & fidei ſacramenta, peribit ea perditione, quæ omnibus impiis parata eſt. Vnde liquet non ſufficere ſanam fidem de capite Chriſto, niſi & de corpore eius, quod eſt Eccleſia, ſana & integra fides retineatur; & in eius vnitate atque obedientia permaneatur. Non enim habebit Deum patrem, qui Eccleſiam noluerit habere matrem, ait Cypr.

v. 16. *Gaudium in generationem & generationem.* Hebraicè, *gaudium generationis & generationis*, id eſt, faciam vt ſis iocunda & lætabunda in omnem poſteritatem: vel certè vtrumque exponi poteſt obiectiuè, hoc modo: Reddam te ita felicem, excelſam & affluentem omnibus bonis, vt futura ſæcula de te glorientur, & futuræ generationes in te gaudeant & de te ſibi gratulentur.

v. 20. *Non occidet vltra ſol tuus, & luna tua non minuetur.* Prophetia eſt de eo quod futurum eſt poſt iudicium. Et ſenſus eſt; Non tunc amplius opus erit motu ſolis; nam tempus tunc non erit, vt eſt Apocal. 10. ſed immota perſiſtent ſingula in loco & ordine ſuo, vt etiam eſt Abacuc 3. Et luna ergo tunc non minuetur, id eſt, luna ſemper erit ſoli oppoſita, vt ſemper ſit plena & perfecta. Licet enim lux eius erit tunc, vt lux ſolis, eam ipſam tamen lucem, vt modò, à ſole accipiet. Rectè autem motus cæli ceſſaturus dicitur; tum quia ceſſabit cauſa eius finalis, id eſt, rerum ortus atque interitus; tum quia quies ſimpliciter motu perfectior eſt, vtpote terminus eius, & per quam primæ cauſæ immobili res vnaquæque magis aſſimilatur. Vide noſtra in lib. 4. ſent. diſtinct. 48.

CAP. LXI.

v. 1. S*Piritus Domini ſuper me, eo quod vnxerit Dominus me.* Quo pertineat hæc prophetia, manifeſtiſſimè docemur ex Euangelio. Nam Lucæ 4. legimus Chriſtum in ſynagoga accepto libro Iſaiæ, incidiſſe in hunc locum; vbi ſcriptum erat: *Spiritus Domini ſuper me &c.* eoque teſtimonio perlecto, dixiſſe: *Quia hodie impleta eſt hæc ſcriptura in auribus veſtris. Et omnes teſtimonium ipſi dabant.* Certum igitur eſt teſtimonio ipſius veritatis hanc prophetiam ad Chriſtum pertinere. Eſtque hoc totum: *Spiritus Domini ſuper me, eo quod vnxerit me Dominus*: intelligendum, ſecundum hominem aſſumptum. Nam ſecundum diuinitatem neque vnctus erat, neque ſpiritus Domini ſuper eum erat, ſed potius à Patre & Filio procedit ab æterno ipſe Spiritus ſanctus, & temporaliter ad homines mittitur ab iiſdem. Notandum verò quod vnum hic ſit alterius expoſitio. Nam ideò dicitur ſpiritus Domini ſuper eum, quia vnctus eſt Spiritu ſancto, ſicut Petrus Act. 10. de Chriſto loquens ait: *Hunc vnxit Deus Spiritu ſancto & virtute.* Hoc ergo iſta phraſi ſignificatur, Chriſtum hominem gratia Spiritus ſancti largiſſimè & copioſiſſimè fuiſſe perfuſum, de cuius tanquam capitis plenitudine cætera omnia membra participarent, ſicut Ioannes dicit cap. 1. ſui Euangelij: *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus.*

Ad annuntiandum manſuetis miſit me. Septuaginta verterunt, (*euangelizare pauperibus miſit me*) quomodo etiam citat hunc locum Lucas dicto cap. 4. ſecutus verſionem ſeptuaginta. Igitur per manſuetos & pauperes iidem ſunt intelligendi, illi videlicet, qui ſpiritu pauperes, id eſt, humiles, miſeriam ſuam, iniquitatem, & ignorantiam agnoſcunt, & conſolatorem ac liberatorem expectant. Non quod gratiam Chriſti in homine præcedat aliqua manſuetudo vel paupertas ſpiritus, quæ non ſit ab hac gratia; ſed quod prædicatio exterior ipſius Euangelij ſine hac occulta

animi

animi præparatione non fructificet. Pendet enim hæc occulta præparatio etiam ex munere Dei. Simile quid eſt pſal. 24. *Diriget manſuetos in iudicio, docebit mites vias ſuas.* Quidam dicunt vocem Hebræam etiam ſignificare afflictos. Quod verum eſt de afflictione cordis, id eſt, triſtitia de ſuis malis; vt, in propoſito, de ſeruitute peccati. Hos ſcriptura etiam vocat contritos corde.

v. 9. *Omnes qui viderint eos, cognoſcent illos quia iſti ſunt ſemen cui benedixit Dominus.* Item quod præcedit: *Et ſcietur in gentibus nomen eorum &c.* Hæ ſententiæ concludunt non ſolum Eccleſiam diſpergendam per gentes, verum etiam cognoſcibilem ac manifeſtam fore, ſic vt monſtrari poſſint, & dicere, *hi ſunt &c.* Vide annot. ſupra cap. 59.

CAP. LXII.

v. 1. PRopter Sion non tacebo, & propter Ieruſalem non quieſcam, donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius. Quidam hoc ſenſu dictum accipiunt. Non taceho, neque ceſſabo à prædicatione mea, etiamſi carnalis Sion & Ieruſalem obſtrepat, quamuis loqui prohibeat, quamuis mortem minetur. Ita vulgo ſolemus dicere; propter contradictionem & ludibria improborum, non eſſe omittendum opus pium, & ſanctum. Et hic ſenſus refert hæc verba ad carnalem Sion; & Ieruſalem. Sed magis apparet ex conſequentibus, in bonam partem accipiendum eſſe, quod dicitur: *Propter Sion, & Ieruſalem,* & de ſpirituali Sione, id eſt, Eccleſia Chriſti; vt ſenſus ſit, In gratiam Sionis, id eſt, ſanctæ ſocietatis fidelium non ceſſabo ab annunciando Chriſti aduentu; per quem in omnibus gentibus Eccleſia ædificanda eſt. Poteſt etiam de populo Iudaico, id eſt, carnali Iſraële intelligi hoc modo: In gratiam populi mei non quieſcam, ſed iugiter precabor Dominum, vt tandem aliquando ei exhibeat Meſſiam promiſſum, iuſtum & ſaluatorem, qui vt ſplendor & lampas quædam clariſſima, totum orbem illuſtret lumine veritatis. Hoc enim eſt quod ait; *donec egrediatur vt ſplendor, iuſtus eius.*

v. 2. *Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominabit.* Putant quidam hoc nomen eſſe (*Eccleſia*). Sed propheta ipſe mox addit quod ſit illud nomen, cum dicit: *Non vocaberis vltra Derelicta, & terra tua non vocabitur amplius Deſolata, ſed vocaberis Voluntas mea in ea, & terra tua, Inhabitata,* id eſt, valdè & benè habitata. Nomen tamen vocat Propheta, non vocabulum rei impoſitum, quo ab omnibus appelletur; Nam certum eſt Eccleſiam non ſignificari paſſim hoc vocabulo (*Voluntas mea in ea*) ſed inſignem ſcilicet aliquam proprietatem, qua res meritò appellari poſſit. Nempe Hebræi rebus ex ſuis proprietatibus vel adiunctis ſignificantia nomina ſemper indere ſolent. Sic & de Chriſto dicitur: *Et vocabitur nomen eius Emmanuel, quod eſt interpretatum, Nobiſcum Deus,* Matth. 1. cui tamen hoc nomen non fuit impoſitum: ſed eo vocabulo magnum myſterium ſignificatum fuit; quod videlicet ſit Deus & homo; eoque nomine vtraque ſimul Chriſti natura aptiſſimè intimata fuit. Sic hoc loco: (*Voluntas mea in ea*) vocatur Eccleſia, id eſt, in qua mihi complacui, hoc eſt, mihi dilecta ſponſa.

CAP. LXIII.

v. 16. ABraham neſciuit nos, & Iſraël ignorauit nos. Vtuntur nouatores hoc loco ſcripturæ

A contra inuocationem ſanctorum, quaſi ſancti ignorent res mortalium. Sed reſponderut cum Hieronymo commentante in hunc locum, ſignificari ignorantiam oppoſitam notitiæ amoris ſeu approbationis; vt ſit ſenſus: O Domine miſerere tu; quia Abraham & Iacob aſpernantur nos tanquam degeneres filios; quia ſciunt nos dereliquiſſe Dominum. Et ad eundem modum Chriſtus comminatur Matth. 25. ſe quibuſdam dicturum: *Neſcio vos.* Vnde ex hoc loco potius contrarium colligitur, nempe Abraham & Iacob cognouiſſe illorum improbos mores; Et certum quoque eſt Ieremiam & Oniam ſollicitos de ſtatu populi Dei pro illo oraſſe, 2. Machab. vlt. Vide quæ diximus in 4. diſt. 45. §. 20.

v. 17. *Quare errare nos feciſti Domine de vijs tuis: Indurasti cor noſtrum ne timeremus te?*
B Dicitur Deus facere nos errare, & cor noſtrum indurare, non quod errorem aut duritiam animi in nobis efficiat, ſed quia illa in nobis vel circa nos agit, quæ nobis ex noſtra malitia, vel ignorantia, vel infirmitate fiunt occaſiones erroris vel indurationis in peccato. Senſus autem eſt, Ne quæſo diutius ſinas nos aberrare à vijs tuis, & indurari corde; ſed aufer à nobis errorem, & duritiam cordis, fac vt te timeamus. Loquitur autem propheta in perſona populi; Et eſt precatio; ſicut illud quod ſequitur: *Conuertere &c.* Vide plenius ſupra cap. 6. v. 10. & loca ibi citata.

CAP. LXIV.

C v. 4. A Sæculo non audierunt, neque auribus perceperunt, Oculus non vidit, Deus abſque te, quæ præparaſti expectantibus te. Citat hunc locum Apoſtolus 1. Corinth. 2. magis ſenſum reddens, quam verba. *Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Deus ijs qui diligunt illum.* Et ſolet vulgo hæc ſententia proferri ad docendum incomprehenſibilia eſſe ea bona, quæ electis præparata ſunt in regno cælorum. Sed alium ſenſum indicat nobis Apoſtolus Paulus. Refert enim ad myſteria religionis Chriſtianæ; ſcilicet quæ ante Chriſtum latebant, & obſcurè continebantur in lege, in pſalmis & prophetis; poſt Chriſtum autem manifeſtata ſunt credentibus, miniſterio Apoſtolorum.
D Sic enim progreditur Apoſtolus: *Loquimur,* inquit, *Dei ſapientiam in myſterio; quæ abſcondita eſt; quam prædeſtinauit Deus ante ſæcula in gloriam noſtram; quam nemo principum huius ſæculi cognouit. Sed ſicut ſcriptum eſt; Quod oculus non vidit, nec auris audiuit &c.* Quin & addit: *Nobis autem reuelauit Deus per ſpiritum ſuum.* Ex quo manifeſtum eſt non pertinere hanc ſententiam propriè ad bona futuri ſæculi, ſed ad myſteria fidei Chriſtianæ. Vide noſtrum commentat. dicto loco.

v. 5. *Ecce tu iratus es & peccauimus. Et* pro *quia.* Ideo enim iraſcitur Deus & pœnas vel infert vel comminatur (hoc quippe eſt Deum iraſci) quia homines peccauerunt. Hunc ſenſum etiam reddit verſio Vatabli. Quamquam & hoc modo poteſt intelligi: Ira-
E tus es nobis propter priora peccata, atque ita iuſtè traditi ſumus in alia atque alia peccata; ſicut de ſapientibus huius ſæculi commemorat Apoſtolus Rom. 1. Vide ſi placet ibid. noſt. comment.

v. 6. *Et facti ſumus, vt immundus omnes nos, & quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ.* Sententia hæc frequens eſt in ore hæreticis noſtri temporis, qui docent in ſola remiſſione peccatorum iuſtitiam hominis conſiſtere; nequaquam autem in operatione virtutum: eò quod, (vt ex hoc loco volunt) omnia opera, etiam iuſtorum ſint peccata. Sed *reſpond.*

Primùm loquitur Iſaias non in perſona ſua, ſed populi; id quod circumſtantia ſermonis ſatis declarat. Deinde de populo loquitur quatenus vetus erat, & ſeruilis; cuius iuſtitia ex ſola legis cognitione procedebat, non ex gratia Dei: ideoque omnis illa iuſtitia nihil erat aliud quam immunditia. Si qui erant ſancti in illo populo, qui ad ſpiritum libertatis pertinebant, pauciſſimi erant; & ſic in hac generali ſententia non eſt eorum habita ratio. At verò de operibus ipſis piorum, longè aliter loquitur ſcriptura. Sic Paulus ad Titum 2. v. 14. de Chriſto. *Qui dedit ſemetipſum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret ſibi populum acceptabilem ſectatorem bonorum operum.* Ecce populus noui Teſtamenti eſt populus mundatus, & ſectator bonorum operum. Hinc & Apoc. 19. v. 8. iuſtificationes ſanctorum comparantur byſſino ſplendenti & candido.

CAP. LXV.

v. 17. E*Cce enim ego creo cælos nouos, & terram nouam.* Nomine cælorum non ſolum intelliguntur orbes cæleſtes; verum etiam quicquid ſub illis eſt, vſque ad nos; id eſt, in genere, quicquid ſupra nos eſt. Totum enim hoc cælum vocatur, more ſcripturæ, vt cum toties dicitur, volucres cæli, & ſimilia. Hoc loco autem ſic generaliter accipi nomen cæli, ſatis patet ex 2. Petri 3. cum hoc loco collato. Item ex eo, quod propheta reſpicit ad primam rerum creationem de qua Geneſ. 1. *Creauit Deus cælum & terram,* vbi etiam cælum ita generaliter accipitur. Denique quomodo hic locus intelligendus ſit, vide clarè Apocal. 21. & noſtrum comm. loco citato, B. Petri.

v. 24. *Eritque antequam clament, ego exaudiam.* Similis locus eſt pſal. 31. *Dixi confitebor aduerſus me iniuſtitiam meam Domino, & tu remiſiſti iniquitatem peccati mei.* Quibus modis loquendi, per quandam velut hyperbolen ſignificatur Deum citiſſimè & ſtatim exaudire, q. d. antequam clament, & clamorem finierint, ego exaudiam: quem ſenſum ſatis clarè ipſa Scriptura quoque indicat; cum immediatè ſubiungit Dominus: *Adhuc illis loquentibus, ego exaudiam.*

CAP. LXVI.

v. 1. H*Æc dicit Dominus, Cælum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum. Quæ eſt iſta domus, quam ædificabitis mihi?* Figuratè hoc dictum eſt ad exprimendam immenſam Dei maieſtatem, vt oſtendat, quam modicum ſit ad tantam maieſtatem capiendam templum ab homine factum: cum mundus vniuerſus eum capere non poſſit. Quare autem cælum vocetur ſedes eius, & terra ſcabellum pedum eius, non ſatis liquet. Quidam hoc ſchemate ſermonis nihil aliud ſignificatum putant, quam quod ait Dominus Ierem. 23. *Cælum & terram ego impleo.* Et quod canit Eccleſia, *Pleni ſunt cæli & terra gloria tua.* Poteſt tamen huius locutionis etiam ſpecialior ratio reddi. Non enim ait, Terra ſedes mea, aut cælum A ſcabellum, ſed contra. Loquitur enim propheta de Deo more humano ſeu antropopathice, quaſi aſſcribens ei membra humana, & humanas qualitates. Cum ergo cælum ſurſum ſit, terra deorſum: rectè per eandem ſermonis figuram, cælum vocatur ſedes Dei, quaſi in ea ſedeat, terra autem ſcabellum pedum eius, quaſi in ea pedes ſuos figat more humano. Simili modo dictus eſt ſedere ſuper Cherubim, & arca eſſe ſcabellum pedum eius. Vide pſal. 98. & 1. Reg. 4.

Myſticè per cælum homines cæleſtes, id eſt, pij; per terram, homines terreni intelliguntur. In piis enim tanquam in ſede reſidet Deus per gratiam ſuam; terrenos autem homines velut ſcabellum calcat, & premit potentia & iuſtitia ſua. Porrò quod ſequitur: B *Quæ eſt iſta domus, quam ædificabitis mihi?* non eſt reprehenſio eorum, qui Deo templum ædificant, ſed inſtructio; vt ſciant templi vſum; non vt in eo Deus habitet (quem cælum & terra capere non poſſunt) ſed vt homo Deum in templo, tanquam precationis loco, oraturus, adferat illuc cor contritum, & humiliatum; quod ſolum propter ſe Deo placere poteſt. Inde enim ſequitur: *Ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos?* Hoc enim ſacrificiom per ſe placet iuxta illud pſal. 50. *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus.* Alia ſacrificia placere non poſſunt niſi ex pietate offerentium. Quæ ſi deſit, tunc (vt hic ſubditur) *qui immolat bouem, quaſi qui interficiat virum; qui mactat pecus, quaſi qui excerebrat canem.* Id eſt, rem facit nefariam, quale C eſt interficere virum: vel contemptibilem, quale eſt excerebrare canem. Et verè talia erant ſacrificia veteris legis, excluſa gratia noui Teſtamenti.

v. 21. *Et aſſumam ex eis in ſacerdotes & Leuitas.* Refellitur hic figmentum Lutheri, qui vt tolleret ſacrificium altaris, docebat omnes Chriſtianos eſſe ſpirituales ſacerdotes. Nam hic apertè ſignificatur non omnes noui Teſtamenti filios fore ſacerdotes, imò nec Leuitas, ſed ex eis certos quoſdam ad hæc munia aſſumēdos. Eſt ergo in noua lege ſacerdotium quoddam, non omnibus Chriſtianis commune, ſed quibuſdam proprium: ad quod peculiariter à Deo aſſumpti ſunt. Id autem non aliud eſt, quam poteſtas offerendi corpus & ſanguinem Domini, iuxta illud: *Hoc facite in meam commemorationem,* Lucæ 22. Leuitas D autem vocat Diaconos; alioſque inferiores miniſtros. Vnde Stephanus & Laurentius etiamnum in Eccleſia Leuitę appellantur. Et notandum illos duos ordines in hac prophetia potiſſimum exprimi, quia illorum inſtitutionem in noui Teſtamenti ſcriptura expreſsè habemus, videlicet ſacerdotum in vltima cœna, vt dictum eſt Matth. 26. Et Diaconorum Act. 6. Et ſicut in veteri lege ſub nomine Leuitarum aliquando omnis generis inferiores miniſtri tabernaculi intelligebantur, ita & hic quoque noui Teſtamenti ordines reliqui, Subdiaconorum, Lectorum &c. comprehendantur. Vide etiam ſimilem locum Ieremiæ 33. & noſt. in 4. diſtinct. 12. §. 11. & diſtinct. 24. §. 19.

FINIS ISAIÆ.

ANNOTATIONES
IN
PROPHETIAM IEREMIÆ.

CAP. I.

v. 4. F*Actum eſt verbum Domini ad me*
dicens: Priuſquam te formarem in vte-
ro, noui te, & antequam exires de vul-
ua ſanctificaui te, & prophetam in
gentibus dedi te. Plærique ex his
verbis conſequens eſſe putant,
hunc prophetam Ieremiam in vtero matris fuiſſe
ſanctificatum, id eſt, à peccato originali mundatum,
accepto Spiritu ſancto: quomodo de Ioanne Bapti-
ſta dicitur Lucæ 1. *Spiritu ſancto replebitur ex vtero ma-*
tris ſuæ. De vtroque dubitare videtur Auguſt. epiſt.
57. quæ eſt ad Dardanum, vtens hoc argumento:
Nemo renaſcitur qui non ſit natus, igitur qui in
vtero eſt, renaſci non poteſt per ſpiritum ſanctifica-
tionis. Quod argumentum, etſi non omnino conuin-
cit (nam de Chriſto nondum in lucem edito dictum
eſt; *Quod in ea natum eſt de Spiritu ſancto eſt*, Matth. 1.)
tamen, quantum ad Ieremiam attinet, non eſt im-
probabile, quod dicit Auguſt. prophetam hic dici
ſanctificatum in vtero, intelligi ſecundum prædeſti-
nationem. Nam & id quod præcedit: *Priuſquam te*
formarem in vtero noui te; intelligendum eſt de notitia
prædeſtinationis; & ſimiliter illud quod ſequitur. *Et*
prophetam in gentibus dedi te. Idem indicat Hieronymi
commentarius, qui ſic eum dicit ſanctificatum in
vtero, quomodo Apoſtolus de ſe dicit ad Galat. 1.
Cum placuit ei, qui me ſegregauit ex vtero matris meæ. Et
Eccli. 49. v. 9. itidem de Ieremia dicitur. *Qui à ven-*
tre matris conſecratus eſt propheta. Quibus verbis ſigni-
ficari videtur non aliam conſecrationem ſeu ſancti-
ficationem eſſe intelligendam, quam quâ conſecra-
tus eſt per prædeſtinationem propheta. Vide etiam
noſtra in 4. ſent. diſt. 6.

v. 6. *Et dixi, A, à, à, Domine Deus; Ecce neſcio loqui;*
quia puer ego ſum. Et dixit Dominus ad me: Noli dicere
puer ſum, quoniam ad omnia, quæ mittam te, ibis. De hoc
pulchrè Gregor. in lib. Curæ Paſtoralis parte 1. c. 7.
conferens inter ſe ſeu potius inuicem opponens
Iſaiam, qui ſeipſum obtulit dicens: *Ecce ego, mitte me*,
Iſaiæ c. 6. & hic Ieremiam, qui tergiuerſatur dicens:
Ecce neſcio loqui, quia puer ego ſum. Sed notandum eſt,
inquit, quia qui recuſauit, penitus non reſtitit: & qui
mitti voluit, antè ſe per altaris calculum purgatum
vidit (Iſaiam intelligit) ne aut non purgatus adire
quis ſacra miniſteria audeat, aut quem Deus elegit,
ſub humilitatis ſpecie ſuperbè contradicat. Hæc
Gregorius. Vide etiam ſupra ad Iſaiæ 6.

CAP. II.

v. 2. R*Ecordatus ſum tui, miſerans adoleſcẽtiam tuam,*
& charitatem deſponſationis tuæ, quando ſecuta
es me in deſerto &c. Nota, Deus ſeipſum ſponſo, &
populum Iſraël ſponſæ comparat, quam ſibi deſ-
ponſauerit per promiſſa patribus facta, Abrahæ,
Iſaac & Iacob; deinde in vxorem duxerit, quando
eduxit ex Ægypto; denique etiam arctius copulaue-
A rit, quando ei in deſerto legem dedit. Quod ergo di-
cit, *miſerans adoleſcentiam tuam*, vocat eius adoleſcen-
tiam prima huius populi tempora; quando videlicet
primùm incepit tanta eſſe multitudine, vt populus
dici poſſet. Id autem erat in Ægypto, & in ſolitudi-
ne, vnde addit: *quando ſecuta es me in deſerto*. Quod au-
tem dicit *charitatem deſponſationis tuæ*, non eſt intelli-
gendum de charitate illius populi erga Deum; Sem-
per enim populus ille actus fuit ſpiritu ſeruitutis,
non dilectionis; Et Dominus aliquoties ait: *Populus*
iſte duræ ceruicis eſt; Sed refertur hoc ad charitatem
Dei erga populum, quam tot beneficiis in eum col-
latis declarauit. Senſus igitur eſt: Recordatus ſum
tui, & miſertus, memor charitatis quæ me impulit,
vt te mihi deſpõſarem, id eſt, acciperem in ſponſam,
B & honorabile pactum tecum inirem.

v. 13. *Duo mala fecit populus meus. Me dereliquerunt*
fontem aquæ viuæ, & foderunt ſibi ciſternas, ciſternas diſ-
ſipatas, quæ continere non valent aquas. Duo mala ſunt
relinquere Deum, qui eſt fons vitæ; & ad creaturam
colendam, id eſt, ad idola, conuerti. Hęc enim duo
hic ad literam intelliguntur. Et vocatur Deus fons
aquæ viuæ, quia eſt prima origo omnis boni. Idola
autem vocantur ciſternæ diſſipatæ, quia nullam vitæ
actionem, nec in ſe habent, nec in aliis efficere poſ-
ſunt. Poſſunt hæc etiam referri ad veram & falſam
doctrinam, ad doctrinam Catholicam & hęreticam.
Vera & Catholica doctrina ſanè eſt fons vitæ, quia
ex ea vita procedit animæ; Primò, vt veritas cogno-
C ſcatur, deinde, vt cognita diligatur. Doctrina verò
hæretica eſt inſtar ciſternarum diſſipatarum: *quæ*
continere non valent aquas; quia ſi quid in ea veri ad-
huc continetur, aliunde inuectum eſt, vel relictum;
& nec hoc ipſum quidem *continere poteſt*, id eſt, inte-
grum & incorruptum conſeruare; ſed permixtione
falſi vitiat, & corrumpit.

CAP. III.

v. 1. V*Vlgò dicitur, Si dimiſerit vir vxorem ſuam, &*
recedens ab eo, duxerit virum alterum: num-
quid reuertetur ad eam vltra? numquid non polluta & con-
taminata erit mulier illa? Oſtendit Deus magnitudinẽ
clementiæ ſuæ, comparatione rerum humanarum, q.
D d. Maritus dimiſſam vxorem non reuocat, ſi illa
iam alteri viro nupſerit; imò, nec reuocare licet ſe-
cundum legem Deut. 24. vbi dicitur: *Non poterit prior*
maritus recipere eam, quia polluta eſt, & abominabilis facta
coram Domino. Ego tamen (ait hic Dominus, ad po-
pulum Iſraël) te, qui, me derelicto, fornicatus es poſt
deos alienos, reuoco ad pœnitentiam; & inuito vt re-
uertaris; paratuſque ſum reuertentem ſuſcipere. Cæ-
terum ſecundum legem id erat illicitum, tum pro-
pter fœditatem, cuius meminit lex, & hic propheta;
tum ne facilè mariti vxores dimitterent, aut vxores
à maritis recederent; cum certò ſcirent ſe ad coniu-
ges ſuos non habituros reditum, ſi aliis iungerẽtur.
Vbi & hoc notandum, quod pro eo quod nos habe-
mus, *Numquid non polluta erit mulier illa?* in Hebræo,

pro (*mulier*) legitur (*terra illa?*) quod & Hieronym. annotauit. Et ſenſus eſt: Id adeò fœdum reputatur, vt etiam terra ipſa, vbi hoc fit, cenſeatur tali fœditate pollui. Sic loquitur etiam dicto loco Deuter. 24. Moyſes, addens poſt verba ſuperiora: *Ne peccare facias terram tuam, quam Dominus Deus tuus tradiderit tibi poſſidendam*, iuxta quam phraſin, terra cenſetur peccare, cum habitatores eius peccant; & terra contaminari dicitur, quando grauia ſcelera & flagitia ab habitatoribus terræ committuntur.

v. 15. *Et dabo vobis paſtores iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina.* Promiſſio eſt facta filiis noui Teſtamenti. Hi paſtores poſt ſummum paſtorem Chriſtum fuère, primum Apoſtoli, & qui eos ſecuti ſunt Apoſtolici viri; & poſt eos ſancti Epiſcopi, & presbyteri: qui populum Dei, vel docendo, vel ſcribendo inſtruxerunt, & inſtruunt vſque in hodiernum diem. Et quamuis non omnes fuerunt iuxta cor Domini, aut ſunt; tamen, qui inter eos eminuerunt in nouo Teſtamento, plærumque fuerunt iuxta cor Domini. Et notent paſtores, quod additur: *Et paſcent vos ſcientia & doctrina.* Hoc enim certum eſt eos facere non poſſe, qui ſcientiam & doctrinam ipſi non habeant. In quibus verbis, ſi diſtinctio adbibenda eſt, ſcientia ad mores, doctrina ad fidei dogmata referetur.

CAP. IV.

v. 2. ET *iurabis: Viuit Dominus in veritate, & in iudicio, & in iuſtitia.* Primum hinc ſtatuitur contra Anabaptiſtas, licitum eſſe iuramentum; modò fiat, vt hic præſcribitur, in veritate, & in iudicio, & in iuſtitia. Deinde illud: (*Viuit Dominus*) eſſe conſuetam iurandi formam in veteri Teſtamento. Senſus eſt: Iurando vſurpabitis nomen meum dicentes, hoc aut ſimili modo. *Viuit Dominus.* Quæ iurandi forma hunc aut ſimilem ſenſum habet: Quam verè viuit Dominus, tam hoc verum eſt quod affirmo. In verbis autem ſequentibus (*in veritate, & in iudicio, & in iuſtitia*) animaduertendum, inquit Hieron. quod iuſiurandum hos habeat comites, veritatē iudicium, & iuſtitiam. Et addit. Si iſta defuerint, nequaquam erit iuramentum, ſed periurium; nomine periurij, non ſolum falſum, ſed omne illicitū comprehendens iuramentum, ſcilicet vt periurium ſit quaſi perperam, & prauè factum iuramentum. Igitur ad hoc, vt rectè iuretur, tria hæc ſunt neceſſaria; veritas, iudicium, & iuſtitia. *Veritas*, ne falſum iuretur: *Iuſtitia*, ne quid iniuſtum iuretur; vt ſi quis iuret ſe hominem occiſurum: *Iudicium* ne temere & in vanum, ac ſine iuſta neceſſitate, iuretur, etiam id quod verum & iuſtum eſt, vt ſi quis non rogatus iuret ſe redditurum librum commodato acceptum; etiamſi periurij periculum non ſit; quia non vrget iuſta neceſſitas. Vide etiam noſt. in 3. diſt. 39.

v. 10. *Et dixi, Heu, heu, heu Domine Deus, Ergone decepiſti populum iſtum & Ieruſalem dicens: Pax erit vobis, & ecce peruenit gladius vſque ad animam?* Turbatur propheta, inquit Hieron. & in ſe Deum putat eſſe mentitum; nec intelligit illud (de felicitate Ieruſalem cap. præcedenti) multa poſt tempora eſſe repromiſſum; hoc autem (de vaſtatione) vicino futurū tempore. Verum, in Deum mendacium, aut deceptio proprij nominis non cadit; quia Deus eſt veritas incommutabilis; quæ nec falli poteſt, nec fallere. Deinde non eſt veriſimile prophetam exiſtimaſſe Deum eſſe mentitum, quod videtur ſonare verba Hieron. ſed interrogando hoc dixit propheta, vt oſtenderetur vaticinium illud de fœlicitate Ieruſalem cap. ſu-

A periori, alio pertinere, & alias implendum eſſe; nunc autem ex propinquo ea implenda, quæ hoc capite prænunciat de vaſtitate terræ. Quod qui non intelligit, decipitur, non tam à Deo, qui verum prædixit, quam à ſeipſo, qui malè intellexit.

CAP. V.

v. 1. C*Ircuite vias Ieruſalem, & aſpicite, & conſiderate, & quærite in plateis eius, an inueniatis virum facientem iudicium, & quærentem fidem, & propitius ero ei.* Hac ſententia non vult negare propheta fuiſſe eo tempore iuſtum quempiam in ciuitate Ieruſalem. Erat enim ipſe Ieremias propheta ſanctus, & iuſtus: Erat Baruch; Erat rex ipſe Ioſias (nam eius
B tempore videtur huius capitis prophetia conſcripta) ſed hoc ſermonis modo indicare voluit, incredibilem iuſtorum paucitatem in ea ciuitate. Quod autem adiungitur, (*& propitius ero ei*) ambiguum eſt, vtrum intelligatur, ciuitati Ieruſalem, an viro illi iuſto. Vtrumque enim præceſſit. Hieron. refert ad ciuitatem. Et hic notat ſingularem Dei miſericordiam, qui propter vnum iuſtum velit parcere ciuitati Ieruſalem, cum Abraham interpellans pro Sodoma & Gomorrha non auſus fuit deſcendere infra decem iuſtos. Septuaginta habent, (*propitius ero eis*). Scilicet quærit iuſtum, vt habeat cur toti populo parcat; ſed in numero ſingulari pluralis eſt intelligendus, ita vt intelligantur tot iuſti, propter quos conueniens ſit
C toti multitudini parcere.

v. 3. *Domine, oculi tui reſpiciunt fidem.* Quæritur, quæ fides intelligatur, vtrum ea à qua dicuntur fideles, id eſt, veri Dei cultores? an quæ ſpectatur in promiſſis, & pactis ſeruandis? Hieron. referre videtur ad fidem, qua in Deum creditur. *Domine*, inquit, *oculi tui reſpiciunt fidem*; non opera Iudæorum, in quibus iuxta legis ceremonias exultabant, ſed fidem Chriſtianorum, per quam gratiâ ſalui facti ſumus. Sic ille. Magis tamen probabile videtur intelligi fidem in pactis & promiſſis, quæ alio nomine veritas appellatur. Paulò ante enim dixerat, *An inueniatis virum facientem iudicium & quærentem fidem*; ſeu, vt Symmachus tranſtulit (*veritatem*). Ea autem non aliud eſt quam iuſtitia in promiſſis, & pactis, & iuramentis ſeruata.
D Præcedit quoque proximè ante hęc verba: (*Domine, oculi tui reſpiciunt fidem*). *Quod ſi etiam, viuit Dominus, dixerint, hoc falsò iurabunt*: q. d. nulla eſt fides in eis, ne quidem, ſi iurauerint per nomen Domini.

CAP. VI.

v. 4. S*Anctificate ſuper eam bellum.* Id eſt, indicite bellum. Et ſic Ioëlis 3. & Michęæ 3. *Sanctificant ſuper eum prælium.* Et Ioëlis 1. *Sanctificate ieiunium.* Et 2. *Sanctificate eccleſiam*, id eſt, indicite conuentum.

v. 7. *Sicut frigidam facit ciſterna aquam ſuam, ſic frigidam fecit malitiam ſuam.* Videlicet Ieruſalem; de qua præcedit: *Hæc eſt ciuitas viſitationis, omnis calumnia in ea.*
E Hic duplex pridem fuit lectio in poſteriori membro: Vel vt vtrumque poneretur in accuſandi caſu, ſicut iam poſitum eſt, vel vt poſtremum legeretur in nominatiuo (*malitia*) & ita habet textus Hieron. & ſic etiam interpretatur, vt mox oſtendemus. Secundum noſtram lectionem ſenſus eſt; Sicut ciſterna euomit aquam frigidam, ita & ciuitas Ieruſalem nihil aliud euomit quam frigidam malitiam, q. d. valdè increuit, & inualuit malitia in ea. Videlicet virtus aquæ potiſſimum in frigore conſiſtit, quæ eſt naturalis eius qualitas. In ſcriptura autem quæ bona

ſunt,

ſunt, calori, quę mala, frigori tribuuntur. Vnde illud: *Quoniam abundat iniquitas, refrigeſcet charitas multorum.* Matth. 24. Hieron. ſecundum ſuam lectionem ſic interpretatur, *Frigidam fecit malitia ſua*, id eſt, malitia quæ in medio eius eſt, frigidam fecit ipſam ciuitatem Ieruſalem, omnemque calorem vitæ ſpiritualis in ea extinxit. Ex Hebræo hoc modo vertunt hodie: *Sicut ciſterna euomit aquas ſuas, ſic Ieruſalem euomit, ſeu ebullit malitiam ſuam.* Per quod ſignificatur abundantia & aſſiduitas quædam iniquitatis. Sed eôdem ferè omnes ſenſus redeunt.

v. 16. *Hæc dicit Dominus: State ſuper vias & videte, & interrogate de ſemitis antiquis, quæ ſit via bona, & ambulate in ea, & inuenietis refrigerium animabus veſtris.* Pia admodum admonitio, & hoc ſæculo inprimis neceſſaria. Nempe inde omnis hæretica nouitas exorta eſt, quia hoc præceptum minimè ſeruatum fuit; quia non perſtiterunt in vijs antiquis; nec de ijs interrogauerunt; ſed ab eis declinauerunt in diuerticula. Et ſicut tempore veteris Teſtamenti viæ iſtæ antiquæ erant quæ monſtratæ erant à Patriarchis & prophetis, & veſtigijs eorum tritæ, mox vbi à Iudæis derelictæ fuerunt, eis non refrigerium, ſed varios dolores attulerunt; ita & tempore noui Teſtamenti viæ antiquæ ſunt, quæ præſcriptæ ſunt ab Apoſtolis & Apoſtolicis viris, eorumque ſucceſſoribus; per quas & ipſi ambulauerunt, & nobis, vt per eaſdem ambularemus, etiam ſanguine ſuo conſperſas reliquerunt. Hæ viæ ſunt, doctrina orthodoxæ fidei, & doctrina ſanctæ conuerſationis; à quibus qui aberrat, & in ijs non ambulat, nunquam inueniet refrigerium animę ſuę.

CAP. VII.

v. 3. **B***Onas facite vias veſtras, & ſtudia veſtra, & habitabo vobiſcum in loco iſto.* Oſtenditur in homine eſſe liberum arbitrium, idque actiuum, quo proprio & libero voluntatis motu poteſt vias ſuas, id eſt, actiones, & ſtudia ſua facere bona vel mala; tametſi bona facere non poſſit ſine adiuuante gratia Dei. Eſtque hoc diligenter obſeruandum contra doctrinam Lutheri, Caluini, & aliorum ſectariorum noſtri temporis, qui liberum arbitrium, vel certè eius actiuitatem tollunt.

v. 4. *Nolite confidere in verbis mendacij, dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Domini eſt.* Videndum contra quos verba iſta dirigantur à propheta. Non enim putandum eſt, omni modo prohiberi fiduciam in templo Domini. Nam in eo haud dubiè excelluit populus Iudaicus præ cæteris nationibus; & merito gloriari potuiſſe videtur, quod Deus ibi templum fieri, & ſacrificia offerri elegiſſet. Deinde preces in templo effuſæ ad Dominum, cæteris paribus, plus impetrabant, quemadmodum eſt manifeſtum ex ijs quę leguntur circa dedicationem templi Salomonis 3. Reg. 8. & 1. Paral. 6. Sed, ſcilicet, contra eos dirigitur hic ſermo propheticus, qui cum malè viuerent, & de vita in melius mutanda non cogitarent; tamen ſibi promittebant impunitatem, & omnia tuta; tantum ob id, quia apud eos erat templum Domini. Hęc enim cogitatio erat prorſus carnalis, & Deo indigna, ſtultè illis cogitantibus quaſi ſpecioſa illa templi ſtructura ita Deum delectaſſet, vt propterea ad peccata populi conniueret; cum potius illa ipſa fuerit cauſa grauioris punitionis, quod peccatis ſuis locum illum contaminaſſet. Ex quibus patet, quam ineptè hunc locum & ſimiles torqueant ſectarij aduerſus Catholicam doctrinam, quæ habet, quod propter Eccleſiæ preces in conſecratione ſeu dedicatione eius factas, itemque propter conſenſum multorum in ea ſimul orantium, preces in baſilicis conſecratis factę plus valeant & impetrent, quam factæ in locis priuatis.

v. 21. *Hæc dicit Dominus, Holocautomata veſtra addite victimis veſtris, & comedite carnes. Quia non ſum locutus cum patribus veſtris, in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocautomatum &c.* Et nonnullis interiectis: *Sed hoc verbum præcepi eis dicens &c.* frequentiſsimè inculcat Scriptura ſacra holocauſta & victimas Deo non placere propter ſe, ſed tantum propter cultum internum qui eſt in animo. Ad hoc oſtendendum teſtatur hic Dominus ſe populo Iſraëlitico primum, & mox ab egreſſu de Ægypto dediſſe decalogum, poſteà autem tandem, (quando peccauerant in adoratione vituli) addidiſſe præcepta de ſacrificiis offerendis; ne populus ſcilicet ad idola deflueret. Vnde ſequitur, præcipuam pietatem eſſe in ijs quę præcipit Decalogus, ſacrificia & holocauſta quaſi ſecundario addita, & velut ex occaſione: & proinde in iis ſummam pietatem non eſſe conſtituendam. At quæres: Nonne iam ante datum erat præceptum agni Paſchalis? Erat; idque ex cauſa peculiari in memoriam admirabilis eductionis illius populi ex Ægypto: ſed congeries illa præceptorum ceremonialium de tam variis ſacrificiis, poſteà populo impoſita eſt, ex cauſa ſuperius allata. Vide Hieronymum in hunc locum.

CAP. VIII.

v. 7. **M***Iluus in cælo cognouit tempus ſuum, turtur, & hirundo & ciconia cuſtodierunt tempus aduentus ſui, populus autem meus non cognouit iudicium Domini.* Similis ſententia, cum ea quæ eſt Iſaiæ 1. *Cognouit bos poſſeſſorem ſuum &c.* Et iuſta eſt hęc expoſtulatio Dei cum populo Iſraël; imò cum toto genere humano; qua manifeſtè conuincitur corruptio naturæ humanæ, cum aliorum animantium natura euſque integra & incorrupta, perſeueret. Nam ſicut alijs animantibus naturale eſt ſequi ea quæ ſenſui grata ſunt: & maximè quæ animali vitæ ſuſtentandæ ſunt neceſſaria; ita homini meritò cenſetur naturale Deum noſſe, & cognitum colere. Hæc eſt enim hominis vita, quatenus homo eſt, id eſt, quatenus animal rationale. Atqui videmus hominem naſci iam alienum à Dei cognitione; propenſum ad credendum falſis magis quam veris; & ad vitia ſectanda, vbi è contra beſtiæ à natura ſatis inſtructæ ſunt, vt finem ſuæ naturæ ſequantur. Vnde neceſſe eſt vitium aliquod & corruptelam in humana natura agnoſcere, quam merito hic Deus per prophetam deplorat.

v. 11. *Et ſanabant contritionem filiæ populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax, Pax: cum non eſſet pax.* Hieron. Hoc, inquit, propriè de ſacerdotibus & Doctoribus intelligendum eſt, qui diuitibus, & eis, quos vident in honore maximo conſtitutos, repromittunt proſpera, & clementem prædicant Deum; magis illos ſupplicio, & iracundiæ præparantes. Hæc Hieron. Referri etiam poteſt ad eos qui peccatoribus facilè manus imponunt, & ad reconciliationem admittunt; neque ſecurim ad radicem ponunt, vt peccandi voluntatem acribus admonitionibus tollant ex animo confitentis; ſolum oleum infundentes in vulnera, non etiam vinum. Hi ſcilicet dicunt Pax, cum non ſit pax; quia talem ſententiam Deus non approbat.

CAP. IX.

v. 1. **Q***Vis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum, & plorabo die ac nocte interfectos filiæ populi mei.* Conſiderandum ptophetam tanquam fidelem miniſtrum, & nuntium voluntatis Dei ad populum, feruentiſſimum eſſe tum in teprebendendis peccatis populi, tom etiam in annuntianda eis cõminatione diuinæ vindictæ. Ad cuius exemplum oporter omnes Verbi Dei concionatores, graſſantibus præſertim grauioribus peccatis, (vt boc noſtro ſæculo) præcipuè incumbere in eam curam, vt peccata populi libera voce caſtigantes, & ſupplicia tam ęterna, qoam temporalia peccatoribus parata denuntiantes, conentur à grege ſibi commiſſo iram Dei auertere: Sciantque ſibi dictum illud Iſaię 58. *Clama, ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo ſcelera eorum, & domui Iacob peccata eorum.* Et illud Ezech. 33. *Si dicente me ad impium, Morte morieris, non fueris locutus, vt ſe cuſtodiat impius à via ſua; ipſe impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem eius de manu tua requiram.*

v. 14. *Et abierunt poſt prauitatem cordis ſui, & poſt Baalim, quod didicerunt à patribus ſuis.* Hieron. in contextu, & ſimiliter in commentario legit (*quos*) vt ſenſus ſit: Eoſdem Deos, quos patres eotum coluetunt, acceperunt ab ijs filij. Sed ad ſenſum non multum intereſt, ſiue (*quos*) ſiue (*quod*) legatut. Quando enim legitut (*quod*) ſignificatur filios hoc ipſum à patribus accepiſſe, quod ambularent poſt Baalim. Notat Hieron. Ergo nec parentum, nec maiorum ettot ſequendus; ſed authoritas ſcriptutarum; & Dei docentis imperium. Sententia omninò veriſſima. Nulla enim authoritas valere debet ad ſequendum errorem. Sed oon eſt hinc conſequens, (qood obtendunt hæretici) infirmo argumento niti Catholicos, dum doctrinam ſuam ptobant ex authoritate maiorum. Non enim qualeſcumque maiores allegant, ſed eos, quibus ipſa Scriptura ſacra teſtimonium perhibet veritatis, & ſanæ doctrinæ, de quibus Apoſtolus ad Epheſ. 4. *Dedit quoſdam Apoſtolos, quoſdam prophetas, alios Euangeliſtas, alios paſtores & doctores in ædificationem corporis Chriſti, vt iam non ſimus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ &c.* Talium maiorum authoritate nituntur catholici; & per eos boc conſequuntur, vt iam non ſint paruuli fluctuantes, vt ſunt hæretici. Sed abſolotè non ſequitur: Maiotes ſic crediderunt, ergo ita nobis credendum eſt. Nam ita tedeundum nobis eſſet ad cultum idolorum, quia maiores noſtri ante mille annos idola coluetuut. Vide etiam ſupra cap. 6. v. 16.

v. 21. *Aſcendit mors per feneſtras noſtras.* Quamuis ad literam hoc tectè exponatur, de impetu & inuaſione Babyloniorum, quod eotum tanta fuerit fortitudo, & velocitas, vt non expectarent aperiri fotes, ſed pet feneſtras & tecta conſcenderent ad mortem Iudæis inferendam; vtiliter tamen etiam ad morum inſtructionem accommodari poteſt; ſi ſpiritualiter iotelligatur; qood per omnes ſenſus tanquam feneſtras quaſdam ad animæ interitum mors introeat peccatorum. Vnde & à Pſalmiſta dictum eſt, pſalm. 118. *Auerte oculos meos, ne videant vanitatem.*

v. 24. *Sed in hoc glorietur, qui gloriatur, ſcire & noſſe me; quia ego ſum Dominus.* Nequaquam hoc pro ijs facit, qui de ſola fide glotiantut, & ex ea ſola iuſtitiam & ſalutem expectant: Manifeſtè enim eos conuincunt verba ſequentia, quæ ſic habent: *Quia ego ſum Dominus, qui facio miſericordiam, & iudicium, & iu-*
A *ſtitiam in terra. Hæc enim placent mihi, ait Dominus.* Quibus verbis ſignificat ita demum gloriandum eſſe, in Dei cognitione, ſi quis faciat ea, quæ Deo placent, nimirum miſericordiam, iodiciom & iuſtitiam. Vnde Ioannes in 1. ſua Canonica c. 2. *Qui dicit ſe noſſe Deum, & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt.* Vide ibid. noſtrum comment.

CAP. X.

v. 2. **H***Æc dicit Dominus: Iuxta vias gentium nolite diſcere, & à ſignis cæli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ ſunt.* Hac ſententia manifeſtè reprimitut vanitas, & ſuperſtitio Genethliacorum; quos olim Vulgus Mathematicos
B vocabant; qui ex aſtris, quæ ſuot poſita in ſigna annorum, temporum, menſium & dierum, de actionibus mortalium, ſeu malis, ſeu bonis; deque alijs euentis fortuitis, audent vel certum, vel probabile aliquid pronuntiare. Aduerſus quorum ſuperſtitioſam præſumptionem, vide ſententias veterum ad cap. 1. Geneſ. Facit etiam hæc prophetæ ſeotentia contra abſurdam quorundam opinionem, exiſtimantium, ſeu certè docentium; ſolem, lunam, aliaſque ſtellas eſſe mente præditas; cum ſcriptura, & hoc loco, & initio Geneſis, volens Hebræos ab corum cultu abſterrere, non aliud eis tribuat, quam quod ſunt ſigna, quibus anni, menſes, dies, diſtinguantur.

v. 11. *Sic ergo dicetis eis; Dij cælos & terram non fecerunt, pereant de terra, & de his quæ ſub cælo ſunt.* Alij in-
C telligunt boc dicendum de ipſis idolis, vt Hiet. Alij idolotum cultoribus; nempe Babylonijs; ad quos adducendi erant Iudæi, contta quos etiam inſtruxit eos Ietemias in epiſtola quæ connectitur libro Baruch, vt ſenſus ſit. Cum eritis captiui in Babylone, & hortati vos fuerint Babylonij ad cultum idolorum, hoc eſt, deotum ſuorum, ſic dicetis eis: *Dij qui cælos & terram non fecerunt, pereant;* ſcilicet, quia Dij non ſunt, ſed opeta manuum bominum, aut etiam dæmonia: Quod autem dicit, (*Et de his quæ ſub cælo ſunt:*) iotelligit omne id, quod ſupra terram & ſub cælo pto Deo colitur.

v. 23. *Non eſt hominis via eius; nec viri eſt, vt ambulet, & dirigat greſſus ſuos.* Dopliciter hoc exponi po-
D teſt, ita tamen vt neuter ſenſus patrocioetur eorum errori, qui ex his verbis libertatem voluntatis humanæ tollere conantur. Prior ſenſus eſt: Non eſſe in hominis poteſtate, vt ad effectum perducat cogitationes & conſilia ſua, id eſt, vt proſperet actiones ſuas; quippe quę mulripliciter impediri poſſunt, vel diuinitus, vel etiam aliunde. De quo ſenſu vide ad Deut. 18. Alter ſenſus eſt, qoo vtuntur Auguſt. & Hieron. contra Pelagianos, vt ſignificetut non eſſe poſitum in hominis poteſtate, ſine adiutorio gratiæ diuinæ, vt greſſus ſuos dirigat, id eſt, vt rectas, ac bonas faciat actiones ſuas. Vide ſi placet noſtra in 2. diſt. 24. §. 15. & diſt. 26. §. 24. & 29.

E

CAP. XI.

v. 4. **A***Vdite vocem meam & facite omnia quæ ego præcipio vobis, & eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum.* Ex his verbis manifeſtum eſt eum tecedere à pacto qui non ſeruat omnia etiamſi quędam ſeruet. Vnde & in lege ſcriptum eſt: *Maledictus homo qui non permanſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro legis,* citante Apoſtolo ad Gal. 3. Iſtud admonendum putaui ne quis exiſtimet maledictum legis ad eos tantum pertinere, qui legem ſic penitus abijciunt vt nihil eius obſeruetut; ſecundum quo-

rum ſententiam non erit maledictus qui idola colit; modo honoret parentes & non furetur.

v. 14. *Tu ergo noli orare pro populo hoc, & ne aſſumas pro eis laudem & orationem, quia non exaudiam in tempore clamoris eorum ad me.* Laudem intelligit Hieron. qua Dei clementia laudatur, commemoratione beneficiorum priorum; vt per hoc impetretur miſericordia in præſenti afflictione. Nam omnis oratio fere laudem aliquam Dei habet coniunctam: velut cum dicitur: Omnipotens & miſericors Deus; laudatur potentia & bonitas Dei. Pro *laude*, alij vertunt, *clamorem*. Vox Hebræa ſignificat clamorem, aliquando laudis, aliquando mœroris, ſeu lamentationis. Sed quare prohibetur propheta pro eis orare? Ipſe Dominus reſpondet: *Quia non exaudiam*, fruſtrà enim orat, qui certus eſt, ſe non exauditum iri. Sciendum autem loqui Dominum de afflictione temporali non de pœnis æternis. Nam tenemur omnem hominem diligere, id eſt, ſalutem æternam eius optare, quamdiu nobis non conſtat per reuelationem de contraria Dei voluntate; quo caſu talis homo deſineret eſſe proximus. Addit autem Hieron. Ex quibus diſcimus, fruſtrà aliquem rogare pro alio, cum ille non meretur accipere, pro quo rogatur Deus. Quod ſimiliter intelligendum eſt de afflictione temporali. Videlicet, quia non eſt rogandus Deus, vt auferat ab aliquo virgam temporalem, niſi ille per pœnitentiam oſtendat ſe aliquouſque correctum. Alioqui, pro indignis etiam, ſæpe rogat Eccleſia, vt Deus det eis pœnitentiam, inſpiret fidem, vt ex indignis dignos faciat, & ex rebellibus obedientes.

v. 15. *Numquid carnes ſancta auferent à te malitias tuas?* Carnes ſanctas vocat Deo ſanctificatas per immolationem, q. d. Numquid victimæ Deo immolatæ auferent malitias, id eſt, purgabunt, expiabunt peccata tua? q. d. minimè.

v. 19. *Et ego quaſi agnus manſuetus, qui portatur ad victimam, & non cognoui, quia cogitauerunt ſuper me conſilia dicentes: Mittamus lignum in panem eius &c.* Quæritur vtrum de Ieremia, an de Chriſto hęc accipienda ſint? Quod de Ieremia, omnino contextus conuincere videtur. Sequitur enim *Propterea hæc dicit Dominus ad viros Anathoth, qui quærunt animam tuam.* Hoc ad Ieremiam pertinet, qui erat ex Anathoth, & à ſuis ciuibus perſecutionem patiebatur. Quod verò de Chriſto intelligatur, itidem videtur; quia, vt inquit, Hieron. omnium Eccleſiarum iſte eſt conſenſus, vt ſub perſona Ieremiæ à Chriſto hæc dici intelligant. Ac demum ſic concludit: Vt omni interpretationis moleſtia liberemur, illam ſequamur regulam, quod omnes prophetæ in typum Domini Saluatoris pleraque geſſerunt; & quicquid iuxta præſens tempus completum ſit in Ieremia, hoc in futurum de Domino prophetari.

Itaque quod ſequitur: *Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium*; Similiter ad literam intelligitur de ligno, veriſimiliter arboris taxi, cuius magna eſt copia in Iudæa & Arabia; cuius arboris lignum, vtpote præſens venenum, cogitabant aduerſarij Ieremiæ minutatim conciſum, mittere in panem, ſeu cibum eius; vt ita ſanctum prophetam è vita tollerent. Sed cum ſcriptura, vt dictum eſt, varijs ſenſibus fœcunda ſit, intelligitur quoque iuxta omnium Eccleſiarum conſenſum, vt ait Hieron. de Chriſto Domino, qui *quaſi agnus ductus ad victimam non aperuit os ſuum, & non cognouit*: ſubintellige (inquit, Hieronymus) peccatum; vel fuit quaſi non cognoſcens ea, quæ in illum conſilia cogitabantur: Cuius inimici quoque dixerunt. *Mittamus lignum in panem eius*, dum crucem corpori eius pararunt; eius, inA quam, qui verè dixit. Ioan. 6. *Ego ſum panis, qui de cælo deſcendi.* Et ſimiliter quæ ſequuntur, in Chriſtum optimè quadrant.

CAP. XII.

v. 1. *QUare via impiorum proſperatur, bene eſt omnibus, qui prævaricantur, & iniquè agunt?* Sciendum expoſtulationem prophetæ cum Deo non aliud eſſe, quam vehementem admirationem hominis iuſti, & certo ſcientis; non eſſe iniuſtitiam apud Deum, (ſicut & hic propheta præmittit: *Iuſtus quidem tu es Domine*) nondum tamen intelligentis, quo occulto Dei conſilio cuncta ferè proſpera impijs euenire permittantur. Similis eſt cum Deo diſputatio Dauidis B pſalmo 72. & Habacuc prophetæ cap. 1. Quin eiuſdem quoque argumenti videtur prolixa illa altercatio inter Iob & amicos eius. Et eſt quidem ea tentatio aliqua iuſtorum, vel ad ſequendum vias impiorum, vel ad accuſandum Dei iniuſtitiam: ſed conſolantur tandem iuſti, tum in illo pſalmo 72. tum hoc loco: Cuius conſolationis ſumma eſt; quod impij ad tempus quidem proſperè agunt, ſed ad hoc, vt poſteà grauius, vel in hoc ſæculo, vel certè in futuro puniantur: iuſti autem ad tempus affliguntur, vt in ęternum ſaluentur.

v. 2. *Plantaſti eos & radicem miſerunt proficiunt & faciunt fructum.* Intelligitur hoc de proſperitate temporali, non de mala doctrina, quam neque Pater cæleſtis plantat, neque ſinit diu radices agere, iuxta ilC lud Matth. 15. *Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cæleſtis, eradicabitur.* Neque repugnat huic ſententiæ illud Sapientis Sap. 4. *Spuria vitulamina*, vel (vt alia lectio habet) *adulterinæ plantationes, non dabant radices altas.* Per hoc enim ſignificatur non fore perpetuam eorum felicitatem, ac plerumque etiam contingere, vt temporali proſperitate non diu fruantur, ſed cito eorum proſperitas extinguatur, vt probant exempla ſacræ ſcripturæ, præſertim in Regibus Iſraël.

Ibid. *Prope es tu ori eorũ, & longè à renibus eorũ.* Quidam dictum hoc volunt peculiariter aduerſum ſacerdotes Anathoth, de quibus ſub finem capitis præcedentis. Cum enim ſacerdotes eſſent, Deum quidem D in ore habebant, ſed longè erat à renibus eorum; quia libidini vacabant, cuius ſedes in renibus eſt. Nam de illis ſcriptum accipiunt illud ſupra cap. 5. *Vnuſquiſque ad vxorem proximi ſui hinniebat.* Fortè rectius per renes accipiuntur intimæ cogitationes hominis, iuxta illud pſal. 7. *Scrutans corda & renes Deus.* Nam & ſuperiori capite dixit Deo: *Qui iudicas iuſtè, & probas renes & corda*, & alibi ſæpe hac ſignificatione ſumitur. Senſus igitur erit, Deum quem ſemper in ore habent, longè abeſſe à corde & cogitatione eorum, iuxta illud Iſaiæ 29. *Populus hic labijs glorificat me, cor autem eius, longè eſt à me.*

v. 7. *Reliqui domum meam, dimiſi hæreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta eſt mihi hæreditas mea quaſi leo in ſylua.* Tametſi hęc E verba ad litteram intelligantur de Ieremia qui perſecutionem patiebatur à ciuibus ſuis & gente ſua; ſecundum myſticam tamen intelligentiam non eſt dubium quin in perſona Chriſti prænunciata ſint, qui reliquit domum ſuam gentem Iudaicam, iuxta id quod dicit in Euangelio, Matth. 23. *Relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* Qui dilectam animam ſuam dedit in manus inimicorum, iuxta illud quod ait Ioan. 10. *Poteſtatem habeo ponendi animam meam.* Cui hæreditas ſua facta eſt quaſi leo in ſylua, quando contra eum clamauerunt Iudæi vt crucifigeretur, &

quando contra eum à Patre miſſum conſpirauerunt dicentes: Matth. 21. *Iſte eſt hæres, venite occidamus eum.*

v. 10. *Paſtores multi demoliti ſunt vineam meam, conculcauerunt partem meam, dederunt portionem meam deſiderabilem in deſertum ſolitudinis.* Dubium eſt, quos hic intelligat nomine paſtorum? Vel enim intelligi poſſunt ipſius plebis principes, & ſacerdotes, qui paſtores quidem ſunt titulo tenus; reuera autem demoliuntur vineam Domini; idque, vel malè docendo, vel falſa exempla præbendo; vel etiam ſola negligentia, ac defectu doctrinæ & diſciplinæ; contra quos paſtores alibi dicitur: *Væ paſtoribus, qui paſcebant ſemetipſos, gregem autem meum non paſcebant.* Vel intelligi quoque poſſunt paſtorum nomine principes non ipſius populi Iſraëlitici, ſed Chaldæorum; qui verè demoliti ſunt vineam Domini, quando deuaſtarunt terram Iuda, & populum duxerunt captiuum. Ita de Chaldæorum principibus loquitur Ieremias cap. 6. *Ad eam venient paſtores, & greges eorum: fixerunt in ea tentoria in circuitu.* Et Dauid ſeipſum paſtorem vocat populi ſui 2. Reg. vlt. quando dicit: *Ego, qui peccaui, iſti, qui oues ſunt, quid fecerunt?* Et Homerus iam olim etiam in ſuis carminibus principes Græcorum, aliquoties vocat paſtores populorum. Aptiſſimè autem principes vocantur paſtores populi, quia eum paſcunt & dirigunt in pace & iuſtitia.

CAP. XIII.

v. 4. *TOlle lumbare, quod poſſediſti, & ſurgens vade ad Euphratem, & abſconde ibi illud in foramine petræ. Et abij, & abſcondi illud.* Totum hoc quod ſe feciſſe narrat propheta, quidam exiſtimant, non corporaliter factum fuiſſe, ſed in ſpiritu. Ratio interpretationis huius eſſe videtur; quod difficillimè potuiſſet Ieremias ſemel, atque iterum excurrere vſque ad Euphratem, longè ab Hieroſolymis diſſitum. At cur non potuit, cum hoc non legatur factum tempore obſidionis? Nec videtur dicendum Ieremiam corporaliter raptum fuiſſe per aëra ad Euphratem vſque, vt hæc faceret, licet ſic raptus ſit Habacuc vſque ad lacum leonum, vbi erat Daniel, quia hic dicitur: *Surgens vade ad Euphratem*, & ipſe abijſſe ſe ſcribit, quod greſſum pedum propriè ſignificat.

v. 16. *Date Domino Deo veſtro gloriam, antequam obtenebreſcat, & antequam offendant pedes veſtri ad montes caliginoſos.* His verbis hortatur Ieremias populum ad pœnitentiam. Scilicet gloria Dei eſt humiliatio noſtra, pœnitentia & confeſſio peccatorum. Vnde peccatoribus aliquoties dictum legimus: *Da gloriam Deo.* Sic Ioſue ad Achan; Ioſue 7. quando abſtulerat de anathemate Iericho: *Da gloriam Deo.* & Apocalyp. 16. v. 9. dicitur: *Non egerunt pœnitentiam, vt darent gloriam Deo.* Quod autem hic additur, (*antequam obtenebreſcat*) comminatio eſt grandis afflictionis, niſi pœnitentiam agant. Hieron. per montes caliginoſos intelligit Babylonem, de qua Iſaię 13. *Super montem caliginoſum leuate ſignum.* Alij generaliter accipiunt per montes caliginoſos figuratè ſignificari maximas tenebras, id eſt, grauiſſimas calamitates. *Myſticè* autem hoc dicitur omnibus peccatoribus; nempe, vt dent gloriam Deo, priuſquam adueniat tempus tenebrarum, in quibus operari non licebit, & pœnitentia erit inutilis, ſicut illorum impiorum de quibus Sap. 5. Vnde & Dominus in Euangelio dicit: *Operamini dum dies eſt, venit nox quando nullus operari poteſt.* Ioan. 9.

v. 23. *Si mutare poteſt Æthiops pellem ſuam, aut pardus varietates ſuas. Et vos poteritis benè facere, cum didiceritis malum.* Quæret aliquis: An ergo impoſſibile eſt, eum qui praua conſuetudine eſt imbutus, deflectere poſſe, & venire ad virtutis ſtudium? *Reſpondeo,* non meis, ſed Chriſti verbis in Euangelio Matth. 19. vbi ſimilem ipſe ſententiam protulit dicens: *Facilius eſt camelum tranſire per foramen acus; quam diuitem intrare in regnum cælorum*, qua eadem phraſi etiam vtuntur Marcus & Lucas: Verum cum hoc audito, mirati eſſent diſcipuli dicentes: *Quis ergo poterit ſaluus eſſe?* reſpondit Chriſtus: *Apud homines hoc impoſſibile eſt; apud Deum autem omnia poſſibilia ſunt.* Sic & hic reſpondeo; apud homines fieri non poſſe, vt benè viuat qui longa conſuetudine didicit malum; ſed apud Deum omnia ſimiliter eſſe poſſibilia, cuius ſingulari & potenti adiutorio etiam praua & inueterata conſuetudo peccandi commutari poterit in ſanctam vitæ conuerſationem. Interim ſatis oſtendit hęc ſententia quam ſit periculoſum, frequentiâ peccandi venire in peccati conſuetudinem.

CAP. XIV.

v. 9. *TV autem in nobis es Domine, & nomen tuum inuocatum eſt ſuper nos, ne derelinquas nos.* Verba ſunt Ieremiæ orantis pro populo. Quod autem dicit: *Tu autem in nobis es Dominine;* Deus erat in illo populo per verum cultum & religionem. Item quia ibi templum, & propitiatorium erat; in quo dicebatur Deus requieſcere. Et quamuis multi eſſent in illo populo, qui defecerant ad idola; tamen notus tantum erat in Iudæa Deus, nondum in alijs gentibus. Sic etiam dicit: *Et nomen tuum inuocatum eſt ſuper nos*, quia licet eſſet Deus omnium per creationem & dominium; tamen peculiariter nominabatur Deus Hebræorum, & Deus Iſraël, propter cultum eius; qui in ſolo illo populo ſeruabatur; reliquarum enim gentium dij erant idola, aut dęmonia. Accommodat D. Hieronymus hæc ad Chriſtianos dicens: Nomen bonum inuocatum eſt ſuper nos, vt appellemur Chriſtiani; à Chriſto Deo & Saluatore noſtro.

v. 12. *Cum ieiunauerint, non exaudiam preces eorum, & ſi obtulerint holocautomata, & victimas, non ſuſcipiam ea.* Hanc ſententiam, aliaſque ſimiles fraudulenter hęretici iactitant contra ieiunia eccleſiaſtica, & ſacrificium Chriſtianum; quaſi in illis nullum cultum ſibi gratum Deus agnoſcat; cum potius his verbis ſignificetur eſſe quædam ieiunia & ſacrificia, quibus placari poſſit. Qui enim negat ſe placari ieiunijs impiorum, id eſt, eorum qui in malitiæ ſuæ propoſito perſeuerant; ſatis inſinuat ſe placari ieiunijs pœnitentium; & qui negat ſibi grata eſſe ſacrificia permanentium in ſuis peccatis, conſequenter ſignificat ſibi placere ſacrificia à peccatis conuertentium ſe ad Deum. Hinc Hieron. hoc loco: Ieiunia & victimæ & holocauſta tunc proficiunt, cum recedimus à vitijs, & flemus antiqua peccata. Sin autem in ſceleribus permanentes, putauerimus votis atque ſacrificijs redimere nos; vehementer erramus. Sic ille. Vide plura ad ſimilem locum de ſacrificijs ſupra cap. 7. v. 21. & de Ieiunio, Iſaiæ 58. v. 5.

CAP. XV.

v. 1. *SI ſteterit Moyſes & Samuel coram me, non eſt anima mea ad populum iſtum.* In his verbis duo continentur notatu digna. *Alterum*, Sanctos, ſiue hic in terris viuentes, ſiue etiam vita defunctos, quales erant Moyſes & Samuel, intercęſſione ſua poſſe

auertere

auertere iram Dei à populo, id quod conſtat hos duos ſanctiſſimos prophetas in vita feciſſe; & ideò ſcilicet eos peculiariter nominat. Sic de Moyſe legimus Numer. 14. cum oraſſet Dominum dicens: *Dimitte obſecro peccatum populi huius*, continuo reſpondiſſe Dominum: *Dimiſi iuxta verbum tuum.* Et de Samuele 1. Reg. 7. *Clamauit Samuel ad Dominum pro Iſrael, & exaudiuit eum Dominus.* Et hoc quidem primum hic notandum. Significatur tamen ſimul & hoc; tantam aliquando eſſe peccatorum grauitatem, vt Deus declaret ſe nolle miſereri, nec admittere preces orantium pro peccatoribus, vt plagæ auertantur. Et taliter hic ſe affectum declarat dicens: *non eſt anima mea ad populum iſtum.* q. d. nullo modo miſerebor populi huius. Sunt enim hæc dicta per figuram, Scripturæ, maximè veteris Teſtamenti, familiarem, quæ Græcè vocatur *ἀνθρωποπάθεια*, qua nimirum ea quæ humana ſunt, vt corpus, anima, eorumque partes vel affectus, Deo tribuuntur, qui alioqui eſt ens ſimpliciſsimum. Vide etiam noſt. in 4. diſt. 45. §. 14.

v. 3. *Et viſitabo ſuper eos quatuor ſpecies: Gladium ad occiſionem, & canes ad lacerandum &c. ---- propter Manaſſem filium Ezechiæ regis Iuda.* Duo notanda; *Alterum*, poſteros puniri propter peccata maiorum, ſi videlicet ea non deſinant imitari; etiamſi maiores pœnitentiam egerint, ſicut legitur de Manaſſe. De hac re ita annotat Hieron. Quomodo Sanctorum merita deſcendunt ad poſteros, ſicut Dauid, & aliorum; ſic peccatorum flagitia, ſi liberi nepoteſque ſimilia geſſerint, ad poſteros perueniunt. Diſsimiliter tamen; quia merita maiorum iuuant minores ſine ipſorum merito; peccata autem maiorum in minoribus non puniuntur, niſi & ipſi peccauerint. Et hoc primum. *Alterum* eſt, populum ſubinde flagellari à Deo propter peccata principum: Cuius exemplum etiam in Dauide habemus; qui cum populum numeraſſet, vindicta Dei in vniuerſum Iſraël graſſata eſt. Annotauit & hoc Hieron. Id autem quoties fit, non eſt dubitandum iuſtè fieri, quia populus, vel iiſdem, vel alijs peccatis obnoxius eſt, quæ vltionem diuinam exigant.

v. 10. *Væ mihi mater mea, Quare genuiſti me, virum rixæ?* Et paulo poſt: *Non fœneraui, nec fœnerauit mihi quiſquam.* Vocat ſe Ieremias *virum rixæ, virum diſcordiæ in vniuerſa terra*, eodem modo ſicut de Chriſto dicit Simeon Lucæ 2. *Ecce poſitus eſt hic in ruinam, & in ſignum cui contradicetur.* Et fuit in hoc Ieremias typus quidam Chriſti: & ſicut hic Ieremias ſubiungit quod omnes illi maledixerint; ita & hoc impletum fuit in Chriſto, maximè quando pependit in Cruce. Nam & proceres, & ſacerdotes, & ſcribæ, & milites, & plebs, & latrones ſupplicij conſortes, inſultabant ei, & maledictis laceſſebant. Quod ergo Ieremias dicit: *Non fœneraui, nec fœnerauit mihi quiſquam; omnes maledicunt mihi*, Senſus eſt: Nec dedi mutuum, nec accepi, & tamen patior rixas & diſcordias: Videlicet, qui dant mutuum, & qui accipiunt, ſolent implicari litibus; illi, vt recipiant, iſti, quia non reddunt. Quaſi ergo dicat: Inuoluor, & obnoxius ſum litibus, diſcordijs, & contradictionibus, eodem modo, ac ſi mutuum dediſſem vel accepiſſem.

CAP. XVI.

v. 2. **N**On accipies vxorem, & non erunt tibi filij, & filiæ in loco iſto.* Diligenter notandum contra nouos, hoc tempore, oppugnatores caſtitatis, & cælibatus eccleſiaſtici. Ex hoc enim loco duplex contra eos inſtitui poteſt argumentatio. Nam primo: Si præcepit Deus prophetæ, ne duceret vxorem, haud

A dubiè, poſſibile eſt abſque vxore in continentia viuere. Neque enim Deus præcepit quicquam impoſſibile. Et rurſum: Si id præcepit Deus propter captiuitatem populi futuram, ne tribulationes maiores pateretur propter vxoris & filiorum miſerias: quanto magis præſtari id poterit, gratumque erit Deo, ſi quis non præcepto compulſus, ſed voto proprio obligatus, vxore careat; & voluptatibus carnis renunciet, caſtretque ſeipſum propter regnum cælorum? vt loquitur Chriſtus Matth. 19.

v. 5. *Hæc enim dicit Dominus: Ne ingrediaris domum conuiuij, neque vadas ad plangendum, neque conſoleris eos; quia abſtuli pacem meam à populo iſto.* Pro vocabulo (*conuiuij*) Hebr. eſt dictio, quæ conuiuium ſignificat, non qualecumque, ſed quale lugentibus ſuper mor-B tuum, parari ſolet. Prohibet ergo Dominus prophetæ, ne huiuſmodi conuiuium accedat; neque iungat ſe plangentibus; neque eos conſoletur. Verum cum ſit humanitatis officium conſolari lugentes; *Quæritur*, quare id Dominus prophetæ prohibeat? Hieronymus imputat hoc magnitudini peccatorum ipſius populi: vt ſicut præcipit Apoſtolus cum quibuſdam nec cibum ſumere, & Ioannes prohibet quibuſdam aue dici, id eſt, vel ſalutari; ita prophetæ præcipiatur, ne ſe immiſceat inimicorum Dei conuiuijs. Sed reſponſio non videtur ſatisfacere. Neque enim omnes in illo populo tam grandes erant peccatores, vt propheta prohiberetur omninò cum iis communicare, etiam in luctu. Proinde dicendum potius; præceptum eſſe propheticum: id eſt, quo prohibetur C prophetæ, ne lugeat mortuos, aut conſoletur lugentes, quia illo facto prophetæ Dominus voluit ſignificare, tantam fore ſtragem & multitudinem interfectorum, & mortuorum in illo populo, vt defuturi ſint, qui ſepeliant; aut mortuos lugeant, aut lugentes conſolentur. Hoc ſignificari ſatis patet ex contextu.

v. 16. *Ecce ego mittam piſcatores multos, dicit Dominus, & piſcabuntur eos. Et poſt hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos.* Accommodat hæc Auguſt. doctiſſimè ad Eccleſiam, eiuſque miniſtros ſerm. 61. in Nouis, qui idem eſt Tomo 9. inter 14. num. decimus. De vtilitate ieiunij cap. 9. Primo, inquit, piſcatores miſit Deus, poſteà mittit venatores. Piſcatores erant Apoſtoli: Neminem coëgerunt, nemi-D nem impulerunt, quia piſcator retia mittit in mare; non cogit; ſed trahit quod incurrit. Ita infideles in Eccleſiam congregati ſunt. Venator autem ſyluas cingit, dumos excutit, & terroribus vndique multiplicatis cogit in retia. Id Eccleſia facit potiſſimum per ſeculares poteſtates, dum pœnis & terroribus cogit eos qui in montibus & collibus, id eſt, ſuperbis hæreticorum doctrinis vagantur; vt ad gremium matris ſuæ redeant. Hæc Auguſt. Locus vtilis ad oſtendendum, quare hæreticos potius quam paganos ad fidem præſtandam cogat Eccleſia.

CAP. XVII.

E v. 5. **M***Aledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium ſuum &c.* Et poſteà v. 7. *Benedictus vir qui confidit in Domino & erit Dominus fiducia eius.* Vt reſpondeamus hæreticis, qui nobis catholicis obijciunt, nos iuxta prophetæ ſententiam maledictos eſſe, qui confidamus in hominibus, ſeu viuis, ſeu mortuis, quos inuocamus; & quorum opem imploramus; explicabo quis, ſecundùm mentem prophetæ, confidere dicatur in homine, & quis confidere in Deo. Confidit itaque in homine, qui neglecto, aut deſperato Dei auxilio principaliter ad

hominis

hominis auxilium reſpicit. Id indicat propheta, dum addit: *& ponit carnem brachium ſuum, & à Deo recedit cor eius.* Confidit autem in Domino, quià Deo expectat auxilium per ea media quæ à Deo ordinata ſunt. Non ergo maledicti, ſed benedicti potius ſunt, qui veniam peccatorum, & Dei amicitiam per ſanctorum interpellationem expectant, non ab alio quam ab ipſo Deo. Neque illi in homine, ſed in Deo confidunt. Sed maledictus potius eſt qui interceſſione ſanctorum contempta, temeraria & ſuperba præſumptione ſalutem aut veniam peccatorũ à Deo audet expectare. Alioqui maledicti erant, qui dicebant Samueli 1. Reg. 12. *Ne ceſſes orare pro nobis.* Et Samuel ipſe maledictus, qui reſpondebat, *Abſit à me hoc peccatum, vt ceſſem pro vobis orare.* Maledictus erit & Paulus, qui toties eos ad quos ſcribit, rogat, vt pro ſe orent.

v. 9. *Prauum eſt cor omnium, & inſcrutabile, quis cognoſcet illud?* Pridem legebatur (*cor hominis*) ſed legendum eſt (*omnium*) ita expreſsè habet Hieronymus interpres noſter, in textu & in commentario. Ita complura MS. Item Hebræa & ſeptuaginta. Et poteſt meritò iſtud ad omnes omninò homines referri, propter concupiſcentiæ malum, quæ omnibus ferè bonis operibus noſtris inſidiatur; ita vt homo certò & infallibiliter de opere ſuo cognoſcere non poſſit, vtrum Deo ſit acceptum, an ſecus; ſed tantum humiliter confidere, ſi cor eius non arguat eum; vt Ioannes loquitur 1. epiſtolę cap. 3. Et ob hanc eandem cauſam dictum eſt à pſalmiſta. pſal. 18. *Ab occultis meis munda me Domine;* nempe cogitationibus, inquit Hieron. in hunc locum ſcribens. Quæ diligenter notanda ſunt contra hęreticos dicentes, vnicuique certò perſuaſum eſſe debere, ſe eſſe filium Dei. Et ne quis reſpondeat, prophetam tantum dicere, alijs ſuum cor eſſe inſcrutabile, ſed non ſibiipſi; ecce addit ex perſona Dei: *Ego Dominus ſcrutans cor,* q. d. Nemo id ſcrutatur præter me. Nec etiam obſtat illud 1. Cor. 2. *Quis enim hominum ſcit, quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis, qui in ipſo eſt?* Hoc enim intelligitur de cogitatione: non de qualitate cogitationis, aut intentione. Scit enim homo quid cogitet, ſed quid cogitatione ſua finaliter proſequatur, non penitus nouit. Vnde idem Apoſtolus 1. Cor. 4. *Nihil mihi conſcius ſum, ſed non in hoc iuſtificatus ſum.* Vide ſi placet noſtrum commentarium citatis Apoſtoli locis.

CAP. XVIII.

v. 6. **E***Cce ſicut lutum in manu figuli, ſic vos in manu mea domus Iſrael.* Solent hac ſimilitudine vti hæretici ad euertendum liberum arbitrium, & ad oſtendendum æquè vtraque, tam mala, quam bona, eſſe ab authore Deo, quia, inquiunt, ſicut figulus pro arbitrio ſuo fingit vas in honorem, vel in contumeliam, idque ſine vlla cooperatione luti; cum lutum tantum patiatur formæ impreſſionem; ita Deus agit cum homine. Sic & Apoſtolus, inquiunt, dicit ad Rom. 9. *Nunquid dicit figmentum ei qui ſe finxit, Quid me feciſti ſic?* Reſpondeo, clarum eſſe hanc ſimilitudinem à propheta Ieremia non adduci propter diuerſitatem operum humanorum; ſed tantum propter euentus proſperos & aduerſos. Et ſenſus eſt: Sicut lutum eſt in manu figuli, vt inde faciat opus quale vult; ita vos in manu mea, quantum ad præmia vel ſupplicia temporaria & ęterna. Nam, inquit, etiamſi vaſtitatem & calamitatem denuntiauero alicui genti; ſi tamen gens illa agat pœnitentiam, tam facile poſſum ſententiam retractare, & conuertere in

A num, quam figulus ex luto diſſipato rurſum facit vas honorificum & vtile. Imò nec Apoſtolus vtitur hac ſimilitudine, ad oſtendendum Deum efficere operũ diuerſitatem; ſed tantum ad hoc, vt doceat Deum pro ſuo arbitrio alios eligendo, facere vaſa in honorem; alios relinquere, vt ſint vaſa in contumeliam. Vide noſtr. comm. dicto loco ad Rom. 9.

v. 8. *Si pœnitentiam egerit gens illa à malo ſuo, agam & ego pœnitentiam ſuper malo, quod cogitaui, vt facerem ei &c. Quæret* aliquis, Quomodo pœnitentiam agit Deus, qui nihil agit pœnitendum? & de quo ſcriptum eſt, Rom. 11. *Sine pœnitentia ſunt dona Dei & vocatio:* & tamen hic etiam addit hoc Dominus: *Si fecerit malum in oculis meis; pœnitentiam agam ſuper bono, quod locutus ſum, vt facerem ei? Reſpond.* Figurata eſt B locutio; qua Deus in ſcripturis dicitur pœnitentia duci, aut pœnitentiam agere, ex ſimilitudine affectuum humanorum, quos frequentiſſimè ſcriptura Deo tribuit; vt, iram, amorem, odium, deſiderium. Sicut ergo iraſci dicitur Deus, quando vel punit, vel ſtatuit punire hominum peccata; & amare dicitur, quando vel præſtat, vel ſtatuit præſtare beneficium (ſic enim homines faciunt, qui propriè iraſcuntur vel amant): ita etiam Deus dicitur agere pœnitentiam, quando id facit, quod facere ſolent homines qui pœnitentia ducuntur. Hi enim ducti alicuius operis pœnitentia, deſtruunt illud opus, & pœnitentia ducti alicuius promiſſionis, vel comminationis, promiſſionem abolent, & minas remittunt. Ita Deus dixit Geneſ. 6. *Pœnitet me feciſſe hominem,* ſcilicet, C quando hominem quem fecerat, ſtatuit propter peccata diluuio delere. Ita & hoc loco pœnitentiam agere dicitur, ſuper comminatione malorum, quando propter pœnitentiam populi, ea mala remittit; & pœnitentiam agere ſuper bonis promiſſis, quando propter peccata populi, ea promiſſa abolet; propterea quod tantum ſub conditione erant intelligenda.

v. 23. *Tu autem Domine ne propitieris iniquitati eorum, & peccatum eorum à facie tua non deleatur.* Non propriè orantis eſt. Eſt enim omnis oratio gratiæ poſtulatio; Sed ſeruata orationis forma, propheticè prædicit, quid futurum ſit: Videlicet, vt Deus peccata impiorum qui veritati, & doctrinę ſanæ malitioſè reD ſiſtebant, in æternum non deleat, ſed æterno puniat ſupplicio. At *inſtas:* quare precantis modo vtitur? *Reſpond.* quia non ſolum prædicit, ſed cognita Dei voluntate, etiam ſuam voluntatem, ſuumque deſiderium iuſtitiæ diuinæ conformat, Deique decretum ſe approbare declarat. Et ſunt frequentes ſatis huiuſmodi precationum formæ in prophetis & pſalmis.

CAP. XIX.

v. 5. **E***T ædificauerunt excelſa Baalim, ad comburendos filios ſuos igni, in holocauſtum Baalim, quę non præcepi, nec locutus ſum, nec &c.* In eo quod dicitur (*quæ non præcepi &c.*) notanda eſt figura, quę Græcè dici- E tur λιτότης, id eſt, extenuata loquendi forma; quando videlicet minus dicitur, & plus intelligitur: Senſus enim eſt: *quæ non præcepi, nec locutus ſum, nec aſcenderunt in cor meum,* id eſt, quæ præceptis meis, & verbis meis, imò & cogitationi cordis mei prorſus contraria ſunt. Non enim non præceperat tantum; quin etiam expreſsè prohibuerat Dominus in lege, & prophetis, ne colerent Deos alienos; neue ijs offerrent ſacrificia; & maximè ne filios aut filias idolis immolarent. Similis ſententia eſt in ijs verbis pſal. 50. *Cor contritum & humiliatum non deſpicies.* q. d. imò tanquam

tem

rem gratiſſimam & acceptiſſimam ſuſcipies. Et illud 1. Cor. 11. *Laudo vos, in hoc non laudo*, id eſt, vehementer improbo. Item in his verbis Sapientis, Eccli. 7. *Aſsiduitas mendacij non eſt bona*, id eſt, valdè mala. Notandum quoque iſtud, propter hæreticos noſtri temporis, qui ex huiuſmodi ſcripturis, (*quæ non præcepi, quæ non locutus ſum,*) docere volunt, nihil eſſe faciendum in Dei cultu, aut in religione credendum, quod non ſit disertè poſitum in Scriptura ſacra; per hoc oſtendentes ſuam imperitiam circa phraſes, & figuras, ſeu modos loquendi Scripturæ ſacræ.

v. 6. *Non vocabitur amplius locus iſte Tophet, & Vallis filij Ennon, ſed Vallis occiſionis.* Idem habetur ſupra cap. 7. Ab iſta valle originem habet vocabulum (*Gehennæ*) in Euangelio frequens. Habebat enim vallis illa tria nomina. Vocabatur *Geben Hinnon*, id eſt, vallis filij Hennon; vel omiſſo (*Ben*) (*Gehinnon*) id eſt, vallis Hinnon vel Enoon; vel tertio dicebatur (*Tophet*) vt hoc loco; ſcilicet à tympano, qood pulſabatur, quando pueri ſacrificabantur & comburebantur idolo Moloch ſeu Baalim; ne à parentibus, & alijs audiretur grauiſſimus eorum eiulatus. Ab hac ergo valle locus damnatorum vocatur *Gehenna*; tum quia vallis illa à Ioſia rege fuerat contaminata, & abominabilis facta; congeſtis illuc oſſibus mortuorum, 4. Reg. 23. tum quod in ea valle, pueri vt dictum eſt, à parentibus inaudita crudelitate comburebantur in holocauſtum, idolo Moloch, Atqoe ita ſcilicet Gehenna pro inferno, loco maxime abominabili, & loco maximorum cruciatuum, meritò accipitur.

CAP. XX.

v. 7. S*Eduxiſti me Domine, & ſeductus ſum; fortior me fuiſti, & inualuiſti. Quæſtio* eſt, quomodo ſic loquatur propheta, vt dicat ſe à Deo deceptum aut ſeductum? cum Deus ſit æterna veritas, & ideò fallere minimè poſſit aut falli? Quidam *reſpondent* hæc dicta, & ſcripta fuiſſe à propheta non diuino, ſed humano ſpiritu. Sed abſit, vt in ſcriptis prophetarum aliquid, vel in Dei, vel etiam ipſorum perſona dictum agnoſcamus, quod non à Spiritu ſancto dictatum ſit, & Verbi Dei authoritatem habeat. Auguſt. ad Hieron. quoque ſcribens ait: Scripturis Canonicis hanc debeo reuerentiam, vt ſcriptores earum nihil in eis omnino erraſſe, nihilque fallaciter poſuiſſe non dubitem. Itaque putamus hoc pacto *reſpondendum*, ſeductionem, ſiue deceptionem dupliciter accidere poſſe: Aliquando, vitio vel culpa dicentis, vel promittentis; dum videlicet mendacium loquitur, aut certè fallitur promittendo; Aliquando autem vitio eius, cui aliquid dicitur, vel promittitur: Si videlicet is, id quod dictum, aut promiſſum eſt, non rectè, aut plenè intellexerit. Atque ita res ſe habere videtur in propoſito. Promiſerat Dominus primo capite ſecuritatem Ieremiæ, aduerſus inimicos ſuos, dicens: *Bellabunt aduerſum te, & non præualebunt.* Quibus verbis non hoc fuit ſignificatum, eum nihil ab aduerſarijs paſſurum, vt intellexiſſe videtur Ieremias; ſed nunquam futurum, vt perſequendo & affligendo, virtutis eius conſtantiam penitus expugnarent.

v. 14. *Maledicta dies in qua natus ſum, dies in qua peperit me mater mea non ſit benedicta.* Hæc & cetera quæ ſequuntur, non impatientiæ aut deſperationi adſcribenda ſunt, non magis quam verba illa Iob. 3. quibus dixit; *Pereat dies in qua natus ſum.* Qui locus huic ſimillimus eſt. Conſtat enim patientiam Iob ſingulariter à Deo eſſe commendatam; teſtante etiam

A Iacobo Apoſtolo: *Patientiam Iob audiſtis, & finem Domini vidiſtis.* D. Hieron. intelligit vtroque loco exaggerationem quandam hyperbolicam; qua verbis atrociſsimis exprimatur ingens miſeria, in qua vterque propheta conſtitutus erat, dum hæc verba proferrent. Alij dicunt his verbis exprimi, non quid ratio dictauerit, aut voluntas rationalis approbauerit; ſed quam tentationem propheta paſſus fuerit, ex parte appetitus inferioris, incitantis prophetam, ad hoc, vt potius vellet omnino non eſſe, quam in tantis malis verſari. Vtraque expoſitio probabilis eſt. Gregor. libr. 4. Moralium cap. 4. totam ſententiam ad myſticam, & moralem transfert interpretationem.

B

CAP. XXI.

v. 4. E*Cce ego conuertam vaſa belli, quæ in manibus veſtris ſunt, & quibus vos pugnatis aduerſum regem Babylon.* Et v. 5. *Et debellabo ego vos in manu extenta.* Vetat Dominus per prophetam regi Sedechiæ, ne reſiſtat regi Nabuchodonoſor mouenti bellum aduerſus ipſum; imò promittit vitam incolumem omnibus, qui ſponte transfugerint ad Chaldæos. Itaque abutitur hoc loco Lutherus ad oſtendendum & probandum ſuum illud dogma nouum, & paradoxum: Non licere Chriſtianis principibus reſiſtere Turcis bellum inferentibus. Id enim non aliud eſſe fingit, quam reſiſtere diuinæ voluntati & viſitationi. Breuiter *reſpondeo*, Nequaquam reſiſtit diuinæ
C viſitationi is, qui mala à Deo immiſſa, ſiue per homines, ſiue alio quocumque modo, patienter ſuſtinet, etiamſi ea impedire conetur, ne veniant; aut repellere ſtudet, poſtquam aduenerint. Exempla manifeſta ſunt in morbis, fame, calumnijs, & rapinis. Quæ omnia dum inferuntur, patienter ſunt toleranda; & tamen etiam remedijs naturalibus, aut alijs quibuſcumque licitis, repelli poſſunt. Verum vbi nobis conſtiterit de Dei voluntate, qua certo decreuit & conſtituit, vt in manus hoſtium incidamus; ſicut hìc Sedechiæ à Deo per Ieremiam denuntiabatur; tunc inimicis reſiſtendum non eſt, ſed exemplo Saluatoris noſtri potius ipſis obuiam eundum, vt decreto Dei nobis cognito ſatisfaciamus; vt doctiſsimè oſtendit
D in apologia fugæ ſuæ Athanaſius. Merito ergo increpatur Sedechias, qui cognita Dei voluntate per Ieremiam, nihilominus reſiſtere parabat. Adde quod Sedechias etiam violato fœdere ſubiectionis, ſeu tributi, quod promiſerat Nabuchodonoſor regi Babylonis, fidem perfidè fregerat.

v. 12. *Iudicate mane iudicium, & eruite vi oppreſſum de manu calumniantis.* Illud (*iudicate manè iudicium*) B. Hieron. ſic intelligit: Inuocate, inquit, mane iudicium, non in tenebris iniquitatis; ſed in luce iuſtitiæ. Secundum quam expoſitionem, (*Manè*) ſignificat lucem iuſtitiæ; & ſenſus eſt: Iudicate iudicium iuſtum. Sed puto Hieronymum in ea expoſitione magis indulſiſſe metaphoræ, quam ſenſum litteralem reddidiſſe. *Mane* enim in Scriptura ſacra frequentiſ-
E ſimè ponitur pro eo quod eſt ſedulò, diligenter, ſummo conatu, & ſtudio. Nam opus illud quod maximè nobis cordi eſt, prima luce aggredi ſolemus. Sic Iſai. 50. *Erigit mane, mane erigit mihi aurem*, id eſt, frequenter & diligenter in aurem mihi inſtillat Dominus veram doctrinam, vt eo loco dictum eſt. Ita & hìc; *Iudicate mane iudicium*, id eſt, ſummo ſtudio, & intentione animi iudicate iudicium verum.

CAP. XXII.

v. 10. NOlite flere mortuum, neque lugeatis ſuper eum fletu. *Plangite eum, qui egreditur, quia non reuertetur vltra, nec videbit terram natiuitatis ſuæ.* Non prohibet humanitatis officium; videlicet lugere ſuper mortuum. Id enim Scriptura alibi commendat, dicens Eccli. 22. *Super mortuum plora, defecit enim lux eius.* Et iterum, *Modicum plora ſuper mortuum, quoniam requieuit.* Et Apoſtolus 1. Theſſ. 4. Theſſalonicenſes non ita vult contriſtari de dormientibus, ſicut cęteri qui ſpem non habent; per hoc inſinuans; moderatè tamen nobis lugendum, qui ſpem reſurrectionis habemus. Quod ergo ait propheta, *Nolite flere mortuum:* prophetia magis eſt, quam pręceptum: vt ſenſus ſit: Imò melioris eſt conditionis ille, qui mortuus eſt, quam qui in captiuitatem abducetur; ſcilicet, quia, qui in captiuitatem abducetur, multa mala videbit, ſine ſpe redeundi aliquando in terram ſuam. Et proinde magis lugendus eſt ille, quam qui mortuus eſt, & huius vitæ miſerijs exemptus.

v. 19. *Sepultura aſini ſepelietur, putrefactus, & proiectus extra portas Ieruſalem.* Hæc dicuntur de Ioakim rege Iuda, filio Ioſiæ. Et ſenſus eſt. Cadauer eius inſepultum abijcietur lacerandum à feris, & volucribus: ſicut accidit aſinis & equis. *Quæritur,* quomodo hoc non repugnet ei, quod teſtatur Scriptura 2. Paral. 36. vbi dicitur de Ioakim, quod Nabuchodonoſor eum vinctum catenis duxerit in Babylonem, & 4. Reg. 24. quod dormierit cum patribus ſuis? *Reſpond.* quod dicitur dormiuiſſe cum patribus ſuis, non neceſſariò ſepulturam conuincit, ſed tantum mortem: Mors enim ſomnus in ſacris literis vocatur. Quamquam putent quidam poſteà impetratam à rege Nabuchodonoſor eius ſepulturam, quod eſſet è regio ſanguine. Ad alterum dicendum; eum vinctum catenis fuiſſe, vt in Babylonem duceretur, & fortè aliquouſque ductum fuiſſe, ſed Nabuchodonoſorem, mutata ſententia, propter violatum iuſiurandum, præcepiſſe eum trucidari, & inſepultum iuxta muros ciuitatis abijci.

CAP. XXIII.

v. 1. VÆ *Paſtoribus qui diſperdunt, & dilacerant gregem paſcuæ meæ, dicit Dominus.* Et rurſum v. 2. *Vos diſperſiſtis gregem meum & eiecistis eos & non viſitaſtis eos.* Multiplex genus paſtorum hoc capite nobis inſinuatur, partim ſecundum literalem, partim ſecundū myſticam huius loci intelligentiam. Et primum quidem loquitur propheta de malis paſtoribus: Secundo de bonis: Tertio de vno bono paſtore, cuius participatione alij boni appellantur. Et paſtores mali rurſum in varia genera diuiduntur; Nempe quatuor; quę ſingula hoc modo explicantur breuiter ab Hieronymo: Quidam perdunt; quidam lacerant gregem; quidam eijciunt; quidam non viſitant. Perdunt oues, inquit, Hieron. qui docent hæreſim; lacerant & diſſipant, qui ſchiſmata faciunt. Nam ſchiſma diuiſionem ſignificat. Eijciunt eas, qui contra iuſtitiam de Eccleſia ſeparant; id eſt, qui iniuſtas proferunt excommunicationes. Denique non viſitant, qui pœnitentibus contrahunt manum; vel generaliter, qui cum nomen Paſtoris gerant, non tamen oues paſcunt doctrina & exemplo, ſed negotijs ſæcularibus aut etiam rebus illicitis implicantur.

v. 4. *Et ſuſcitabo ſuper eos Paſtores, & paſcent eos.* Et verſu ſeq. *Ecce dies veniunt dicit Dominus, & ſuſcitabo Dauid,* (id eſt, Dauidi) *germen iuſtum &c.* Hoc nunc A de paſtoribus bonis; ac demum de Meſſia vero paſtore, & eſſentialiter bono. Et meritò dicit Dominus; (*& paſcent eos*). Nam ille demum verus paſtor eſt, qui paſcit; non qui diſperdit, diſſipat, eijcit, aut vexat, aut per negligentiam pabulum ſubtrahit, & ad paſcua non educit, & tutò ad caulam reducit. Quod dicitur: *Suſcitabo Dauid germen iuſtum.* Hebr. eſt *Ledauid,* id eſt, Dauidi: Et Græcè, τῷ Δαβὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, id eſt, Dauidi ortum iuſtum. Et ſine dubio de Chriſto Saluatore intelligendum eſt, qui de ſeipſo dicit Ioan. 10. *Ego ſum paſtor bonus;* & de quo expreſſius etiam Ezech. cap. 34. *Suſcitabo ſuper eas paſtorem vnum, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid.* Nempe hic vnus eſt, authoritate & excellentia: alij autem multi, miniſterio & participatione.

B v. 23. *Putaſne Deus è vicino ego ſum, dicit Dominus? & non Deus de longè?* Eſt Deus è vicino, quia vbi eſt, ibi cognoſcit & operatur, id eſt, in omnibus rebus, quibus intimè ineſt: eſt autem Deus de longe, quia cum res ipſa ab inuicem longiſſimè diſtent; ita tamen eſt in vna, vt nihilominus cognoſcat aliam & in ea operetur, quoniam non minus eſt in hac quam in illa; verbi gratia, cum ſit in cælo cognoſcit omnia quæ ſunt & fiunt in terra, etiam ſecretiſſimas hominum cogitationes. Hoc enim ſequitur: *Si occultabitur vir in abſconditis, & ego non videbo eum, dicit Dominus? numquid non cælum & terram ego impleo, dicit Dominus?*

CAP. XXIV.

C v. 1. OStendit mihi Dominus, *& ecce duo calathi pleni ficis, ante templum Domini &c.* Secundum *hiſtoriam* per calathum ficuum bonarum intelligitur tranſmigratio prior; nempe Iechoniæ & populi qui eum ſecutus eſt in Babylonem: per calathum autem malarum ficuum, Sedechias cum ſuis; qui contra Ieremiæ conſilium manſerunt in Ieruſalem, & ſe Nabuchodonoſori tradere noluerunt. Secundum allegoriam intelliguntur per malas ficus, Iudæi illi qui in aduentu Chriſti ei credere noluerunt, & obdurati ſunt in infidelitate ſua; per bonas autem ficus reliquiæ eiuſdem populi, id eſt, pauciſſimi, qui per Chriſti & Apoſtolorum prædicationem fidem ſuſceperunt. D Vitanda itaque hic eſt, & penitus reijcienda allegoria Origenis, qui per ficus intelligit animas in cæleſti Ieruſalem exiſtentes, antequam in corpora mitterentur: Et per bonas quidem quæ in corpora velut in exilium miſſæ, tandem in cæleſtem Ieruſalem poſt mortem redeant, velut in patriam: per malas verò, quæ in corporibus male viuentes à cæleſti patria maneant excluſæ. In genere quidem ex allegoria certum argumentum doctrinæ non ſumitur, ſed peculiariter vitandæ ſunt illæ, quæ manifeſto patrocinantur errori.

v. 6. *Ponam oculos meos ſuper eos ad placandum, & reducam eos in terram hāc, & ædificabo eos, & non deſtruam.* *Quæritur* quomodo hoc verum ſit, cum captiuitas E eorum ſeptuaginta annis durauerit, & ſupra cap. 22. de Iechonia dictum ſit, eum moriturum in terra captiuitatis? *Reſpondeo,* prophetiam hanc pertinere non tam ad perſonas, ſiue ad ſingulos, quam ad populum in genere; in quo non ſolum ſpectantur præſentes, ſed etiam poſteri ipſorum. Ipſos etiam qui abducti erant in Babylonem, reſpexit Dominus in bonum, quando eis inter ipſos hoſtes conceſſum eſt exercere terram, ædificare domos, plantare pomaria, vt de Ioakim & Suſanna legimus; quando item Iechonias à rege Babylonis Euilmerodach eleuatus eſt ſuper alios reges, vt eſt 4. Reg. vltim. conſtitutis ei

cibarijs à rege; & quando Daniel per miracula & ſomniorum interpretationem in principatum euectus eſt, & tres pueri glorioſi de fornace liberati ſunt. Item quando Mardochæus & Eſther fuerunt in honore, qui & ipſi erant ex tranſmigratione Iechoniæ, vt eſt Eſther 2. Ac denique generaliter populum iſtum Dominus reſpexit, quando expletis ſeptuaginta annis captiuitatis, libertate accepta, ſub Zorobabel & Eſdra in Ieruſalem reuerſi ſunt. Inter quos etiam fuiſſe nonnullos ſenes, qui ipſi de Ieruſalem tranſlati fuerant, Eſdras ſatis indicat.

CAP. XXV.

v. 9. *ET Nabuchodonoſor regem Babylonis ſeruum meum.* Vocat Dominus Nabuchodonoſorem ſeruum ſuum hoc loco, & iterum cap. 27. non quod Nabuchodonoſor Deo ſeruire, aut obſequi ſtuderet in ijs quæ agebat; quomodo iuſti & ſancti homines paſſim in ſcriptura appellantur ſerui Dei; ſed quia Deus illum ad exequenda conſilia ſua ſuper euerſione ciuitatis Ieruſalem & templi, ac ſuper punitione populi ſui faciebat ſibi ſubſeruire: quod eſt vniuerſale quoddam ſeruitij genus; de quo dicitur; pſal. 118. v. 91. *Omnia ſeruiunt tibi.* Et rex Aſſur Iſaiæ 10. v. 5. vocatur virga furoris Domini, & comparatur ſecuri, & ſerræ, quæ eſt in manu opificis.

v. 15. *Quia ſic dicit Dominus exercituum: Sume calicem vini furoris huius de manu mea: & propinabis de illo cunctis gentibus.* Locus moralis inſignis ad proponendum populo pro concione, quomodo hic calix vini furoris Domini primò propinatus ſit populo Iudaico, deinde verò nationibus infidelium. Etenim ea in re ſignificare voluit Dominus, in pœnis & afflictionibus temporalibus, licet eas pro peccatis immittat, primam tamen ac præcipuam curam ſibi eſſe electorum; vt quos non tam punit, quàm ad correctionem & emendationem caſtigat; & ipſos probat pœnis, velut aurum in fornace: Poſtremam verò ſibi curam eſſe de reprobis, quos ideò temporaliter ſæpè minus flagellat, vt in æternum puniat. Similis locus eſt 1. Petri 4. *Tempus eſt, vt incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primum à nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei euangelio?* Et Ezech. 9. *A ſanctuario meo incipite.* Et hoc loco: *Ecce in ciuitate in qua inuocatum eſt nomen meum, ego incipiam.* Vide comm. noſt. 1. Petr. 4.

v. 26. *Et rex Seſach bibet poſt eos:* In hac voce (*Seſach*) ænigma quoddam latet, voluit enim propheta latenter hac voce ſignificare regem Babylonis; vt Seſach ſit idem quod Babel. Non quod ciuitas illa vnquam ſic fuerit appellata; ſed quod per ænigma, vt dixi, Babel ſignificetur. Pro cuius rei intellectu ſciendum eſt, in voce (*Babel*) eſſe apud Hebræos tres literas, & ſimiliter tres in voce (*Seſach*) & quidem quæ eundem ordinem in alphabeto obtineant: ſed literæ (*Babel*) incedendo in alphabeto, ordine recto, literæ verò reddentes vocabulum (*Seſach*) procedendo ordine inuerſo. Hoc ergo ænigmate propheta per (*Seſach*) vult (*Babel*) ſeu Babylonem intelligi. Id quod prudenter à propheta factum fuiſſe rectè annotat Hieron. ne regis, qui iam ciuitatem Ieroſolymam obſidebat, furorem contra ſe prouocaret. Confer c. 51. v. 41.

CAP. XXVI.

v. 8. *APprehenderunt eum ſacerdotes & prophetæ, & omnis populus dicens, Morte moriatur.* Quæritur quomodo non contrarietur huic id quod infra v. 16. habetur? *Dixerunt principes, & omnis populus ad ſacerdotes & prophetas; Non eſt viro huic iudicium mortis.* Ad hoc reſponderi poteſt dupliciter. Vno modo populum prius incitatum à ſacerdotibus & prophetis contra Ieremiam ſic conclamaſſe; poſteà verò iunxiſſe ſe principibus ciuitatis, & pro Ieremia locutum. Cito enim, inquit D. Hieron. indoctum vulgus accepta ratione, mutat ſententiam. *Aliter, dicendum,* non ſemper quæ vniuerſaliter dicuntur in Scriptura ſacra, vniuerſaliter omninò eſſe intelligenda; ſed notam vniuerſalitatis ſæpè multitudinem ſignificare, id eſt, pro multis poni. Sic enim & Apoſtolus loquitur 2. Timoth. 4. *Omnes me dereliquerunt, &, Omnes quæ ſua ſunt quærunt.* Philip. 2. v. 21. Itaque ſignificabitur magnam populi partem ſtetiſſe à partibus ſacerdotum accuſantium Ieremiam, & nihilominus alios multos quoque iunxiſſe ſe principibus ciuitatis, qui Ieremiæ cauſam defendebant. Aut, quod eſt veriſimilius; multos etiam ex ijs, qui antea eum ad necem poſcebant, poſtmodum principum authoritate motos, ſententiam mutaſſe. Et concurrere videtur vtraque ſolutio.

v. 13. *Nunc ergo bonas facite vias veſtras & pœnitebit Dominum mali, quod locutus eſt aduerſum vos.* Et infra v. 18. *Michæas fuit propheta, & ait: Sion quaſi ager arabitur, & Ieruſalem in æternum lapidum erit. Nunquid morte eum condemnauit Ezechias Rex?* Attulerunt hoc poſtremum principes; Ieremiam ſcilicet defendere volentes. Porrò ex his locis diſcimus eas prophetarum prædictiones, quibus calamitatem & afflictionem, aut euerſionem populo prænuntiant, non ſemper abſolutè ſic intelligendas, vt nulla ratione quod prædictum fuerit, impediri poſſit; quin potius per pœnitentiam populi eas plagas ſæpius poſſe, aut auerti, aut certè differri. Ait enim hîc expreſsè Ieremias: *Bonas facite vias veſtras, & pœnitebit Dominum mali, quod locutus eſt aduerſum vos.* Sunt ergo prædictiones huiuſmodi, tantùm comminationes, quas Deus pœnitentia populi placatus, nunc omnino remittit, qualis fuit illa Ionæ dicentis: *Adhuc quadraginta dies & Niniue ſubuertetur:* aliquando ſaltem differt; quomodo illud, quod prædixerat Michæas, propter pietatem Ezechiæ regis non dimiſſum, ſed dilatum fuit. Et Ioſiæ ſancto regi promiſſum legimus 4. Reg. 22. colligendum eum eſſe ad patres ſuos, & ſepeliendum in pace, ne mala in libro Deuteronomij ſcripta & à prophetis prænuntiata oculis ſuis videret.

CAP. XXVII.

v. 1. *IN principio regis Ioakim filij Ioſiæ regis Iuda factum eſt verbum iſtud ad Ieremiam à Domino, dicens.* Quæſtio eſt, quomodo vaticinium hoc factum in principio regis Ioakim filij Ioſiæ, cum manifeſtum ſit ex ſequentibus, imò mox ex ijs quæ ſequuntur v. 3. Prophetiam hanc dirigi ad regem Sedechiam, inter cuius regnum, & primum annum Ioakim, ſeu, vt alij ſcribunt, Ioachin filij Ioſiæ, interceſſerint anni vndecim? Hunc nodum ita ſoluendum putat Hier. vt hęc ſententia: *In principio regis Ioakim &c.* referatur ad ſuperiorem prophetiam, eiuſque ſit clauſula. Septuaginta quoque interpretes hoc initium omittunt, abſolutè incipientes. *Sic dicit Dominus &c.* Sed quia in Hebræo reperitur hoc initium, non minus, quam in vulgata editione: fit, vt alij, diſtinctione adhibita, hunc locum explicare conentur. Videlicet, id quod in verbis prophetiæ dicitur: *Fac tibi vincula & catenas, & pones eas in collo tuo;* dictum eſſe volunt, & factum à propheta ſub initium regni Ioa'im; vt habet principium huius capitis. Quod verò ſequitur v. 3. *Et mittes eas ad regem Edom, & ad regem Moab, &c.*—in

manu nuntiorum qui venerunt ad Sedechiam regem Iuda: dictum eſſe à Domino, & factum à Ieremia tempore dicti Sedechiæ regis, vt etiam verba prophetiæ manifeſtè exigunt. Atque hæc explicatio ſuperiori probabilior eſt, propterea quod prima capitis ſententia non niſi coactè videatur ad ſuperiora poſſe referri.

v. 5. *Ego feci terram —— & dedi eam ei, qui placuit in oculis meis. Et nunc itaque ego dedi omnes terras iſtas in manu Nabuchodonoſor regis, inſuper & beſtias agri.* Senſus eſt: Dedi terram ei, cui mihi complacuit dare, id eſt, cui volui; non propter eius merita, ſed ex mero meo beneplacito. Nec eſt hinc conſequens, Nabuchodonoſorem iuſtè occupaſſe terrã, ſed ideò tantum dicitur Deus eam dediſſe, quia ſine Dei voluntate nunquam eam occupare potuiſſet. Cæterum quod additur, *inſuper & beſtias agri dedi ei, vt ſeruiant illi*, ſimile eſt ei quod dicitur Dan. 2. *Volucres quoque cæli dedit in manu tua:* quibus formis loquendi magnitudo potentiæ Nabuchodonoſor ſignificatur. Per hoc enim, quod omnes homines, id eſt, plurimæ nationes ei erant ſubijciendæ, conſequens erat etiam ipſas beſtias in eius poteſtatem venturas; quia, vt inquit Hieron. cum homine omnia traduntur, quę ipſi ſubijciuntur. Aut ſignificatur, quod non ſolum regiones & oppida venient in poteſtatem eius, in quibus habitant homines; verum etiam deſerta & ſolitudines, item montes, & ſyluæ, in quibus feræ & volucres ſua habent receptacula. Vel eſt hyperbolicus ſermo ad exprimendam velut immenſam magnitudinem potentiæ eius.

CAP. XXVIII.

v. 1. **D**ixit *ad me Hananias filius Azur propheta de Gabaon: Adhuc duo anni erunt & ego referri faciam vaſa domus Domini.* Habemus hoc capite prophetias duorum prophetarum: Ieremiæ veri prophetæ Domini, & Hananiæ falſi Prophetæ. Vbi meritò occurrit *Quæſtio*, Quomodo verus propheta à falſo ſit diſcernendus? *Reſpond.* ex ſcripturis colligi multiplicem diſtinctionem.

Primum eſt, ſi non euenerit quod prædixit, falſus eſt: veri autem prophetæ vaticinium completur. Vtriuſque exemplũ eſt in hoc capite. Hananias prędixit infra biennium conterendum iugum regis Babylonis, & non euenit; Ieremias prædicit Hananiam eo ipſo anno moriturum, & factum eſt.

Item ſignum veri prophetæ eſt, quod cultum à Deo præſcriptum ſeruet, ſeruandumque populo præcipiat; falſi autem, ſi ad idololatriam, vel illicitum cultum deflectat, & populum eo pariter abducere conetur: etiamſi fortè quædam prænuntiet, quæ ſic eueniant; quia, vt eſt Deut. 13. *Tentat eo modo aliquando populum ſuum Deus, vt palam fiat, vtrum diligant eum, an non.*

Rurſum ſignum veri prophetæ eſt, prædicare populo, vt faciant iudicium & iuſtitiam, & miſericordiam cum proximo; prædicare pœnitentiam, acriter caſtigare peccata, & prænuntiare vindictam Dei propter peccata imminentem; Falſi ſignum, ſi nihil horum annuntiet populo, ſed, ſicut Hananias iſte, etiamſi populus in peccatis permaneat, prædicet proſperitatem rerum omnium; & mala, quibus preminuntur, breui auertenda eſſe.

Poſtremum ſignum, vita bona & mala. Ex quibus patet hæreticos noſtri ſæculi meritò falſis prophetis annumerandos; vt qui certam fidem de ſalute æterna pollicentur, atque interim ieiunia damnant, pœnitentiæ opera contemnunt, virginitatis & perpetuæ

A continentiæ ſtudium, vt impoſſibile reijciunt, & viam quam Christus dicit arctam, per omnia commodam faciunt.

v. 6. *Et ait Ieremias, Amen, ſic faciat Dominus, Suſcitet Dominus verba tua, quæ prophetaſti:* Verba ſunt non approbantis. Sciebat enim Ieremias falſa eſſe, quæ ab Hanania dicebantur. Sed, vel irridentis verba ſunt, ironico loquendi modo; vel optantis, vt, quæ dicebantur, poſſint vera eſſe. Optantis, inquam, non tamen abſolutè, quia velle non debebat, quod iam ex reuelatione ſciebat Deum nolle; ſed voluntate quadam antecedente, vel conditionali; videlicet, quia res in ſe bona erat, & optabilis: & ſi ita Deo viſum eſſet. Aut denique id optabat ſecundum appetitum inferiorem; quo pacto Chriſtus otabat Patrem, vt

B calix paſſionis transiret à ſe. Matth. 26.

v. 9. *Propheta, qui vaticinatus eſt pacem, cum venerit verbum eius, ſcietur propheta, quem miſit Dominus in veritate.* Hinc quidam colligunt quod prophetiæ ſeu prædictiones rerum proſperarum ſemper ſint abſolutæ; de rebus autem aduerſis ſæpè comminatoriæ, & cum conditione intelligendę, niſi reſipiſcant. Sed hoc non eſt conſequens. Nam ſupra cap. 18. v. 8. & ſeq. docet ſcriptura, vtramque ſententiam, tam dę proſperis, quam de aduerſis retractari poſſe, ſic enim ibi legitur: *Repente loquar aduerſus gentem, &c.* Et mox: *Si pœnitentiam egerit gens illa à malo ſuo; agam & ego pœnitentiam ſuper malo, quod cogitaui.* Item ſic: *Subito loquar de gente & regno, vt ædificem & plantem illud.* Et deinde: *Quod ſi fecerit malum in oculis meis; pœ-*

C *nitentiam agam ſuper bono quod locutus ſum.* Quæ vide plenius eo loco explicata. Illud hic patet, vtrumque retractari poſſe. Hoc tamen eſt diſcriminis; quod ad terrorem mala plerumque abſolutè dicantur, tametſi intelligatur conditio; bona autem, ſi non abſolutè euentura, non abſolutè pronuntiantur à veris prophetis, ſed additur conditio, ſi pœnitentiam egeritis, aut aliquid ſimile, idque propterea ne populi negligentia foueatur, & noxiæ ſecuritatis detur occaſio.

v. 16. *Hoc anno morieris, aduerſum enim Dominum locutus es.* Generaliter quidem omnis mendax contra Dominum loquitur, in quantum loquitur contra veritatem quæ Dominus eſt: ſpecialiter autem contra Dominum loquitur qui dicit Dominum ali-

D quid dixiſſe, quod Dominus non eſt locutus, etiamſi proſperum, vel etiam in ſpeciem pium ſit quod dicit. Talis enim ipſum Dominum mendacem facit. Huiuſmodi ſunt qui falſa miracula excogitant & populo annuntiant, vel reuelationes ſibi oſtenſas dicunt. Sunt enim miracula Dei teſtimonia quibus vel doctrinam vel ſanctitatem alicuius approbat. Hi proinde graui punitione digni ſunt, ſicut hic Hananias. Simili modo dicit Apoſtolus. 1. Cor. 15. *Inuenimur autem & falſi teſtes Dei, quoniam teſtimonium diximus aduerſus Deum quod ſuſcitauerit Chriſtum quem non ſuſcitauit, ſi mortui non reſurgant.* Vide eius loci comment.

E

CAP. XXIX.

v. 7. **Q**V*ærite pacem ciuitatis ad quam tranſmigrare vos feci, & orate pro ea ad Dominum; quia in pace illius erit pax vobis.*

Primum ex hoc loco diſcimus præceptum de diligendis inimicis, & orando pro ipſis non primum à Chriſto impoſitum & traditum fuiſſe: verum etiam veteri populo fuiſſe annuntiatum. Habitabant enim captiui iſti inter hoſtes ſuos; à quibus; vel ad

quos

Nota

quos abducti fuerant; & tamen eorum pacem ſtudioſè quærere iubebantur, & pro eorum pace & proſperitate Deum orare. Neque hoc tam ſanctum præceptum etiam lex Moyſi omninò prætérijt. Præcipit enim Dominus Exodi 23. *Si occurreris boui inimici tui, aut aſino erranti, reduc ad eum. Si videris aſinum odientis te iacere ſub onere, non pertranſibis, ſed leuabis cum eo.* Et Prouerb. 25. dicitur: *Si eſurierit inimicus tuus, ciba illum, ſi ſitierit, da ei potum.* Quæ ideò commemoro, vt oſtendam, præceptum de dilectione inimici in noua quidem lege fuiſſe manifeſtatum; reuera tamē etiam ad veterem legem pertinuiſſe.

Alterum eſt, eos qui iugo ſeruitutis, captiuitatis, aut dominationis alicuius premuntur, non debere iugum illud per ſeditionem excutere, etiamſi ſub infideli & non Chriſtiano principe conſtituti ſint; imò & debere pro reip. illius ſalute precari Dominum, donec Deo viſum fuerit conuenienti modo eos eripere. Ex quo diſcimus, quam non diuino, ſed ſatanico ſpiritu agantur hac noſtra ætate hæretici, qui legitimo & Catholico Principe per tumultum excluſo, vltro ac lubentes homini perduelli ſe ſubijcere non verentur.

v. 13. *Quæretis me & inuenietis, cum quæſieritis me in toto corde veſtro.* Hæc ſententia expoſitio eſt ſententiæ Chriſti in Euangelio, qua ait: *Quærite & inuenietis.* Et rurſum. *Omnis qui quærit inuenit.* Oſtendit enim, quod hę ſententiæ hoc modo intelligendæ ſint: *Quærite & inuenietis*, ſi tamen ex toto corde quæſieritis. Item: *Omnis qui quærit, inuenit*; modo quærat ex toto corde. Atque hoc eſt quod docent Patres, omnem eum exaudiri, qui orat & petit aliquidà Deo, ſi modo petat, quomodo, & quantum res tanta orari, & peti à Deo debet.

v. 22. *Ponat te Dominus ſicut Sedeciam, & ſicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne, pro eo quod fecerint ſtultitiam in Iſraël, & mœchati ſint in vxores amicorum ſuorum.* Quid de his duobus falſis prophetis ſentiant Hebræi, vide Hieron. & Gloſſam ordin. ſumptam ex eodem. Vnde dubitari poteſt, an hi duo pſeudoprophetæ ſint ijdem cum duobus illis presbyteris ſeu Iudicibus, de quibus Danielis 13. in hiſtoria Suſannæ. Sed non apparet, quia hi, de quibus hic Ieremias, frixi dicuntur in igne; illi lapidati. Item quia hi iuſſu regis Babylonis affecti ſupplicio; illi ex decreto & ſententia populi Iudaici, qui erat in Babylone: Item hi prophetæ, illi iudices. Tu tamen, lector, exactius inquire. Interim, quia dicitur rex Babylonis eos frixiſſe in igne, magis puto referendum eſſe ad crimen rebellionis; quia forte vaticinijs mendacibus excitabant captiuos ad ſtudium rerum nouandarum; dicentes breui futurum, vt in terram ſuam redirent; vt cap. præced. ab Hanania pſeudopropheta factum patet. Si quæras, cur duo illi ſeniores, de quibus apud Danielem, iudicati fuerint à populo, hi autem duo à rege; Solutio eſt, quia quamuis rex Iudæis permiſiſſet iudicia ſecundum conſuetudinem legis ſuæ, etiam in quibuſdam criminalibus; crimina tamen grauiora, præſertim lęſæ Maieſtatis, ſine dubio ſibi reſeruauit.

CAP. XXX.

v. 3. ET *conuertam conuerſionem populi mei Iſraël, & Iuda, ait Dominus, & conuertam eos ad terram, quam dedi patribus eorum.* *Quæritur* quomodo hoc verum ſit de populo Iſraël, qui hic à Iuda diſtinguitur; cum ille, nec reductos legatur hactenus à captiuitate, nec credatur vnquam reducendus, ſic vt poſſideat terram olim datam patribus eorum. *Reſpond.*

A quod ſimul cum populo Iuda multi ex alijs tribubus reuerſi videantur. Nam tempore Chriſti erant in populo Iudaico, non ſolum qui ex tribu Iuda, vel Leui, vel Beniamin eſſent orti, verum etiam ex alijs tribubus. Sic Legimus Iudam proditorem Iſcarioten, id eſt, de tribu Iſachar, Annam viduam Lucæ 2. de tribu Aſer. Et prorſus liberatio populi Iuda è captiuitate Babylonica, ſecum videtur traxiſſe libertatem totius reliqui populi Iſraëlitici ad redeundum in terram ſuam; ideò maximè, quod Cyrus, ſub quo ſoluta eſt captiuitas Babylonica, non tantum Babylonijs, apud quos degebant captiui ex Iuda & Beniamin, verum etiam Aſſyrijs, ad quos eiectæ fuerant decem reliquæ tribus, imperabat. Et Cyrus ſic loquitur 2. Paralip. vlt. *Omnia regna terræ dedit mihi Do-* B *minus. Quis ex vobis eſt ex omni populo eius? Sit Dominus Deus ſuus cum eo, & aſcendat.* Quod idem repetitum habemus 1. Eſdræ 1.

v. 8. *Conteram iugum eius de collo tuo, & vincula eius dirumpam, & non dominabuntur ei amplius alieni.* Ex poſtremis verbis manifeſtum eſt, etſi quæ dicuntur hoc capite, aliquo modo de carnalibus Iudęis, eorumque liberatione, fuerint prædicta; tamen potius illa ad populum Iſraël ſpiritualem, & Chriſtum ducem pertinere; quod maiora ſint, quam vt in priorem illum populum competere poſſint, & inprimis; quod hic dicitur, *quod non dominabuntur ei amplius alieni.* Nam manifeſtum eſt, eos non modo ab Alexandro Magno, eiuſque poſteris, inter quos & Antiochus, C de quo in lib. Machabæorum; verum etiam à Romanis ſubiugatos fuiſſe, & ab ijſdem Romanis tandem exterminatos. Deinde addit propheta: *& ſeruient Domino Deo ſuo, & Dauid regi ſuo, quem ſuſcitabo eis.* Iam vero regem poſt captiuitatem nunquam habuerunt Iudæi, ſed duces; qui nihilominus alienæ poteſtati erant ſubiecti; multo minus eiuſmodi regem, quem propheta ob ſingularem præſtantiam Dauidem appellaret. Nam hoc vocabulum in Scriptura ſacra poſt Dauidem, filium Iſai, nemini legitur attributum, præterquam Meſſiæ Chriſto, cuius ille in pluribus geſſerat typum valde expreſſum. Denique quod additur. *Et eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum*, peculiaris eſt promiſſio noui Teſtamenti. Erat quidem & vetus populus aliquo modo D populus Dei, ſed per timorem; filij autem noui Teſtamenti ſunt eius populus per amorem.

CAP. XXXI.

v. 22. CReauit *Dominus nouum ſuper terram. Fœmina circumdabit virum.* Et poſteà v. 31. *Ecce dies venient, & feriam domui Iſraël, & domui Iuda fœdus nouum.* Citat poſteriora verba, & alia quæ ſequuntur Paulus ad Hebr. 8. & interpretatur de gratia noui Teſtamenti; tantum id quod hic legitur v. 33. *Dabo legem meam in viſceribus eorum*, Apoſtolus effert pluraliter: *dando leges meas in mentem eorum*; non quod de alia lege agat quam de lege decalogi, & dilectionis, E ſed quia decalogi plura ſunt præcepta; dilectionis ſcilicet, ſaltem duo. Vlterius ſi *quæras*, quomodo illud hic intelligendum ſit, *Fœmina circumdabit virum*? cum Euangelio teſte, non dubitemus Saluatorem noſtrum, de quo hæc prophetia eſt, de virgine natum, per ætatum incrementa, poſt infantiam & & pueritiam, demum ad virilem ætatem perueniſſe. *Reſpondeo*, quod non reſpiciat propheta, dum virum nominat, ad robur, aut molem corporis, neque ad numerum annorum; ſed ad id quod ſcriptum eſt, à Ioanne Euangeliſta, Ioan. 1. *Et Verbum*

caro factum eſt; item ad id quod eſt Iſaię 7. *Ecce Virgo concipiet & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel*, id eſt, Nobiſcum Deus. Chriſtum itaque quia ab initio conceptus ſui perfectus fuit Deus, & Dei filius; ac proinde ſecundum animam perfecta intelligentia præditus, non tantum virum, ſed & pluſquam virum dicere non dubitamus; virum ſcilicet propter perfectum rationis vſum, aliaſque animæ rationalis perfectas dotes; pluſquam virum verò, propter diuinitatem humanæ naturæ in vnitate perſonæ coniunctam. Vide etiam noſt. in 3. diſt. 13. & 14.

v. 34. *Et non docebit vltra vir proximum ſuum, & vir fratrem ſuum, dicens: Cognoſce Dominum. Omnes enim cognoſcent me.* Libenter allegare ſolent hanc ſententiam hæretici nouatores, qui noſtro tempore docent facilem eſſe ſcripturam ſanctam, eiuſque intelligentiam paſsim omnibus eſſe obuiam, neque opus eſſe vt quiſquam alterum doceat, dummodo, inquiunt, teneat quiſque Grammaticam, vocum vim & ſignificationem. Quæ doctrina haud dubiè abſurdiſsima eſt. Nam, nec poëtas, nec hiſtoricos, nec oratores, intelliget quiſquā, ſola Grammatica inſtructus, niſi & verſatus ſit in figuris rhetoricis, & linguæ proprietatibus. Multo ergo minus intelligi poterit Scriptura ſacra; cum & ſcripta ſit lingua aliena; videlicet Hebræa, vel Græca; & maximè figuris & allegorijs abundet. Porrò quod ad verum ſenſum horum verborum attinet, quidam ſententiam referunt ad futurum ſæculum. Sed non eſt neceſſe eò venire. Quod enim dicitur: *Non docebit vltra vir proximum ſuum*, intelligitur de eo quod ſequitur: *Cognoſce Dominum*, & cauſa ſubijcitur; *Omnes enim cognoſcent me à minimo vſque ad maximum, dicit Dominus*, q. d. omnes erunt inſtructi in fide. Sed non propterea ſtatim intelligent omnia quæ ſacris literis continentur. Eſt enim omnium Chriſtianorum fides, ſed non eſt omnium intelligentia. Significatur inſuper notitiam veri Dei latiſsimè propagandam eſſe, quia Eccleſia Chriſti diffundetur per vniuerſum mundum, & cum eâ ſcientia Domini, iuxta illud: *Repleta eſt terra ſciẽtia Domini.* Iſai. 11. Adde, quod prophetæ dixerant, *Cognoſce Dominum*, & parum profecerant; Apoſtoli autem, non tam prædicatione, quam miraculis, & vitę innocentia, Deo intus corda hominum tangente, multa millia hominum ſubito conuertebant. Hinc illud Act. 2. *compuncti ſunt corde* & cap. 16. prædicante Paulo, de Lydia illa: *cuius Dominus aperuit cor &c.* Vide noſtr. comm. ad Heb. 8. v. 10.

v. 32, *Fœdus nouum non ſecundum pactum quod pepigi* &c. Fœdus ſeu pactũ more ſcripturæ non ſemper includit conditionem ab vtraque parte ſeruandam, quaſi promiſsio noui Teſtamenti qua dicitur, *dabo legem meam* &c. firma non ſit, niſi homo ſuum aliquid adferat pręter id quod Deus ſe daturum promittit. Nam in ſacris litteris pacta dicuntur omnes promiſsiones & conſtitutiones de rebus agendis, ſiue conditionem ex diuerſa parte poſtulent, ſiue non; Sic infra cap. 33. dicit: *Si irritum poteſt fieri pactum meum cum die & cum nocte.*

Ibid. *Pactum quod irritũ fecerunt, & ego dominatus ſum eorum, dicit Dominus.* In epiſtola ad Hebræos cap. 8. pro his verbis ſic legitur: *Quoniam ipſi non permanſerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.* Sed in his vt & in alijs eiuſdem epiſtolæ, ſecutus eſt Apoſtolus interpretationem Septuaginta. Vide ibidem noſtrum comment.

A

CAP. XXXII.

v. 7. **E**[*me tibi agrum meum, qui eſt in Anathoth, tibi enim competit ex propinquitate, vt emas.*] *Quæritur*, quomodo iubetur Ieremias emere agrum, cum fuerit Leuita? & ex ſacerdotibus in Anathoth? Sacerdotibus autem & Leuitis nulla pars terrę fuerit data in poſſeſsionem; ſed tantum ſacrificia & primitiæ, & decimæ, aliæque oblationes populi? Nec ſufficit reſpondere iuſſum fuiſſe Ieremiæ emere hunc agrum imperio Domini: Nam alia cauſa hic additur: *tibi enim competit ex propinquitate vt emas.* Proinde dicendum eſt, hunc agrum non fuiſſe arabilem. Tales enim Leuitis & ſacerdotibus poſsidere non B licebat; ne diſtraherentur ſic à diuinis, ſed tantum eis conceſſa erant à Domino prædia ſuburbana ad alenda pecora ſua. Et de tali agro hic locus intelligendus eſt.

v. 34. *Et poſuerunt idola ſua in domo, in qua inuocatum eſt nomen meum, vt pollurerent eam.* Reſpicit propheta ad idololatriam, & abominationes commiſſas per Manaſſem regem Iuda. Neque enim alibi legimus idola gentium in templo Dei fuiſſe ab aliquo collocata, ante Ieremiæ tempora. Hiſtoria habetur 4. Reg. 21. v. 4. & 7. vbi ſic legimus de Manaſſe: *Extruxitque aras in domo Domini & altaria vniuerſæ militiæ cæli, in duobus atrijs templi Domini.* Item, *Poſuit quoque idolum luci, quem fecerat, in templo Domini.* Simul ex hoc loco diſcimus, etiam ea parentum peccata, quæ illis C remiſſa fuerant, nonnunquam vindicari in filios in tertiam & quartam generationem, vt eſt Exodi 20. Nam Manaſſes quidem per pœnitentiam conſecutus ſcelerum ſuorum veniam à Domino fuit, ſed eadem peccata in poſteris, parentum ſcelera imitantibus, vindicata leguntur. Vnde & ait hoc capite v. 18. propheta: *& reddis iniquitatem patrum in ſinum filiorum eorum poſt eos.* Et manifeſtius oſtenditur ex cap. 15. huius prophetiæ; vbi Dominus comminatur Iudæis grauiſsimas plagas: *ſuper Manaſſem*, inquit, *filium Ezechiæ regis Iuda, ſuper omnibus quæ fecit in Ieruſalem.*

CAP. XXXIII.

D v. 6. **E**T *reuelabo eis deprecationem pacis & veritatis.* Ad gratiam noui Teſtamenti pertinet hæc promiſsio. Senſus eſt: Reuelabo eis pacem & veritatem, pro qua deprecati ſunt patres eorum. q. d. quod patribus promiſi, filijs præſtabo. In Hebræo legitur paulo aliter, idque plenius & ſignificantius: *Et aperiam eis theſaurum pacis & veritatis*, ſcilicet ingentem copiam, & abundantiam pacis, iuxta illud pſal. 71. *Orietur in diebus eius iuſtitia & abundantia pacis.* In pace autem intelligitur reconciliatio hominis cum Deo; in veritate autem fides promiſſorum: vt ſenſus ſit: Reconciliabo eos mihi, adoptans eos in filios, & pręſtabo quicquid promiſi. Septuaginta interpretes, nec deprecationem habent, nec theſaurum, ſed hoc modo: *faciam pacem & fidem.*

E v. 8. *Et emundabo illos ab omni iniquitate ſua, in qua peccauerunt mihi, & propitius ero cunctis iniquitatibus eorum.* Similiter dictum eſt ſupra cap. 31. Cum enim dixiſſet Dominus: *Dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam*, poſteà ſubijcit: *Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius.* Ex quibus manifeſtè conſequitur vtramque iuſtificationis partem, videlicet obedientiam legis, & remiſſionem peccatorum, æquè ad gratiam noui Teſtamenti pertinere; & neutrum eorũ obtineri poſſe, ſine ſanguine mediatoris Chriſti. Et ſanè definita

eſt

eſt Apoſtoli Pauli ſententia ad Hebr. 9. *Sine ſanguinis effuſione non fit remiſſio.* Quod ſi dicas, etiam veterem legem ad remiſſionem peccati valuiſſe, per ſacrificia & ſanguinem victimarum illius legis; occurrit rurſum idem Apoſtolus, & id, ne ſentiamus, prohibet; dicens cap. 10. *Impoſſibile eſt ſanguine taurorum & hircorum auferri peccata.* Quod ſi eſt impoſſibile, & tamen ſine ſanguinis effuſione non fit remiſſio, (vt iam allegatum eſt ex cap. 9.) conſequens eſt, non niſi ſanguine Agni immaculati Chriſti, peccata deleri; & falli eos, qui vel legem naturæ vel legem Moyſi, quantum in ipſis erat, dicunt valuiſſe ad remittenda pœnitentibus peccata. Vide noſtrum Commentar. citatis Apoſtoli locis.

v. 17. *Non interibit de Dauid vir, qui ſedeat ſuper thronum domus Iſraël.* Et infrà. *Si irritum poteſt fieri —— & pactum meum irritum eſſe poterit cum Dauid ſeruo meo, vt non ſit ex eo filius qui regnet in throno eius.* Promiſſio eſt noui Teſtamenti impleta in Chriſto, teſte Gabriele Archangelo Lucæ 1. *Dabit illi Dominus ſedem patris eius & regnabit in domo Iacob in æternum.* Similiter quę hic dicuntur de ſacerdotibus & Leuitis perpetuò miniſtraturis & oblaturis ſacrificia, de miniſtris noui Teſtamenti intelligenda ſunt, ſicut & Iſa. vlt. cuius loci vide annot.

CAP. XXXIV.

v. 11. ET *conuerſi ſunt deinceps, & retraxerunt ſeruos & ancillas ſuas, quos dimiſerant liberos.* Duo præcipua inuenimus extitiſſe peccata, propter quæ populus Iſraël & Iuda à Domino ſæpè & variè afflicti, tandem in hoſtium venerunt poteſtatem. Alterum, contra Deum; alterum contra proximos. Contra Deum committebatur idololatria, & aliæ ſuperſtitiones, in quas paſſim inuehuntur prophetæ: Contra proximum erant furta, rapinæ, homicidia, adulteria, & inprimis oppreſſiones pupillorum & viduarum; itemque iniuriæ aduerſus ſeruos & ancillas, de quo hoc capite. Etenim cum in lege præſcriptum eſſet Exodi 21. & Deuteron. 15. vt completis ſeptem annis ſeruitutis, vnuſquiſque ſeruum ſuum Hebræum, vel ancillam Hebræam dimittat in libertatem, & præceptum illud multis retro annis à populo non fuiſſet obſeruatum, rex Sedechias cum principibus & vniuerſo populo, pactum inierat coram Domino, de manumittendis ſeptimo anno ſeruis ſuis Hebræis. Verum paulo poſt pœnitentia ducti, eoſdem retraxerunt; & iterum ſeruituti ſubiugârunt: Quod eorum factum tantopere Deo diſplicuit, vt hoc capite ſolum illud peccatum à propheta commemoretur, propter quod tradendos eos dicit in manus inimicorum. Locus vtilis, & inſignis ad oſtendendum, quantum prouocetur ira diuina, ſi non iuſtè & clementer agamus etiam cum infimæ ſortis hominibus. Vide Iob cap. 31. inter cætera pietatis ſuæ opera etiam hoc ponit dicens: *Si contempſi ſubire iudicium cum ſeruo meo, & ancilla mea, cum diſceptarent aduerſum me.*

CAP. XXXV.

v. 6. NOn *bibemus vinum, quia Ionadab filius Rechab pater noſter præcepit nobis, dicens: Non bibetis vinum —— & domum non ædificabitis, & ſementem non ſeretis &c.* Suggeruntur hic duo loci communes contra hęreticos noſtri æui. Vnus, ad ſtatuendam obedientiam quæ debetur Eccleſiæ, id eſt, prælatis Eccleſiæ. Optimè enim ſic argumentamur: Rechabitæ tanto ſtudio ſeruauerunt pręceptum patris ſui A carnalis, vt nec biberent vinum, nec niſi neceſſitate preſſi intrarent ciuitatem; ſed habitarent ruri in tabernaculis, nullam penè corporis curam agentes; Multo igitur magis oportet nos obedire Eccleſiæ, quæ eſt mater noſtra, de qua Chriſtus Matth. 18. *Si Eccleſiam non audierit, ſit tibi ſicut ethnicus & Publicanus.* Et Cyprianus, & poſt eum Auguſtinus; *Non habebit Deum patrem, qui noluerit Eccleſiam habere matrem.* Alter locus eſt ad confirmandam abſtinentiam à certis cibis in Eccleſia vſitatam. Si enim Rechabitæ, tantum, vt apparet, propter obedientiam, perpetuo abſtinuerunt à vino, ipſi & poſteri eorum, ne preterirent pręceptum patris ſui Ionadab; quanto magis filij Eccleſiæ abſtinere debent, certis ſolum & conſtitutis temporibus, à certis cibis? nec tantum propter B fructum obedientiæ, (quamuis illa ratio, ſeu fructus obedientiæ ſufficere deberet) verum etiam, propter fructum caſtigationis, & mortificationis carnis, & ad redimendas ſimul pœnas peccatis prioribus debitas. Nam Rechabitæ tantum obedientiam ſpectaſſe videntur, ad nos autem multiplex fructus peruenit huiuſmodi abſtinentiæ.

v. 7. *Et domum non ædificabitis & ſementem non ſeretis, & vineas, —— ſed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus veſtris &c.* Non præſcribitur hic vita vagabunda & deſidioſa, quia non iubentur vagari per regiones, ſed habitare in tabernaculis more peregrinantium aut militantium. Nec iubentur in otio viuere ex alienis menſis, quia quamuis prohibeantur C habere domos aut agros aut vineas quas ædificent, inhabitent, colant, plantent, habeant; non tamen prohibentur manibus laborare ad victum ſibi comparandum. Videtur autem in illis fuiſſe quædam figura monachorum noui Teſtamenti. Item hoc illis præceptum eſt in profeſſionem quandam fidei ac ſpei qua futura bona expectantur; & quod in hac vita ſumus peregrini tendentes ad cæleſtem patriam: ſequitur enim; *Vt viuatis diebus multis ſuper faciem terræ in qua vos peregrinamini.* Item erat imitatio quædam vitæ ſanctorum patriarcharum qui habitabant in tabernaculis tanquam peregrini Heb. 11.

Ibid. *Vt viuatis diebus multis ſuper faciem terræ in qua vos peregrinamini.* Promittitur benedictio terrena, quales ſunt promiſſiones veteris Teſtamēti, ſed cum D inſinuatione expectandæ melioris habitationis, in eo quod dicitur, *In qua vos peregrinamini.* q. d. Quamuis hanc benedictionem conſequamini, vt diu viuatis ſuper faciem terræ; tamen ſemper cogitare debetis vos in hac terra verſari tanquam peregrinos, ad patriam tendentes; ad quam proinde ſemper debetis ſuſpirare. Et notandum eſt Ionadab fuiſſe virum ſpiritualem, & zelatorem honoris diuini, qui confortauit animum Iehu ad perdendum cultores Baal, & reſtituendum cultum veri Dei. Vide annotat. 4. Reg. 10.

CAP. XXXVI.

v. 5. ET *præcepit Ieremias Baruch, dicens: Ego clauſus* E *ſum, nec valeo ingredi in domum Domini. Ingredere ergo tu, & lege de volumine.* Notanda prompta voluntas prophetæ Ieremiæ, ad annunciandum populo verba Dei. Iam enim in carcerem miſſus erat propter Dei verba regi, principibus, & populo nunciata, iam per ſe prædicationis officium implere non poteſt, ſed quod facere per ſe non poteſt, per nuncium facit & interpretem Baruch. Itaque reipſa oſtendit, quod tametſi ipſe clauſus, & alligatus eſſet in carcere, tamen verbum Dei non eſſet alligatum. Talem zelum etiam Apoſtolus Paulus habebat, cu-

ius hæc ſunt verba. 2. Timoth. 2. *In quo laboro vſque ad vincula, quaſi male operans, ſed verbum Dei non eſt alligatum*. Quid ergo dicturi ſunt, qui liberi, & nulla perſecutione preſſi, in annunciando verbo Dei tam ſunt negligentes?

v. 9. *Prædicauerunt ieiunium in conſpectu Domini omni populo in Ieruſalem &c.* Hoc ieiunium quod hoc loco præceptum legitur omni populo in Ieruſalem, & vniuerſæ multitudini quæ de ciuitatibus Iuda illuc confluxerat, quidam referunt ad feſtum expiationis, in quo debebant filij Iſraël iuxta præceptum legis affligere animas ſuas. Sed ſciendum feſtum illud expiationis ſecundum legem celebrari ſolitum menſe ſeptimo, decima die menſis vt habemus Leuit. 23. iſtud verò ieiunium, vt hoc loco expreſsè dicitur, indictum fuit menſe nono. Quo tempore conſtat in lege nullum feſtum aut ieiunium fuiſſe præſcriptum. Vnde intelligendum eſt ieiunium hoc de quo præſenti capite agitur, publica authoritate ſiue regis ſiue ſacerdotis, indictum fuiſſe, & populo impoſitum propter metum regis Babylonis qui eo tempore parabat cum exercitu aduentare in Iudæam. Quemadmodum etiam Niniuitæ prædicauerunt ſpontaneum ieiunium audita Ionæ prædicatione de excidio ciuitatis ſuæ. Ioël quoque cap. 1. ad pœnitentiam cohortans populum, ait, *Sanctificate*, id eſt, indicite ieiunium; ſicut, ſanctificare bellum, eſt indicere bellum. Verum quia Deo non placet afflictio corporum ſine conuerſione mentis; hinc factum eſt vt hoc Iudæorum ieiunio Deus minimè fuerit placatus, quo minus per Ieremiam prophetam grauiſſimas comminationes eis publicaret; quem tamen placatum legimus ieiunio Niniuitarum. Manifeſta autem diuerſitatis ratio fuit, quia Iudæi ſolum corporale ieiunium prædicauerunt, in peccatis prioribus nihilominus permanentes: Niniuitæ vnà cum ieiunio prędicauerunt vt conuerteretur vnuſquiſque à via ſua mala, & iniquitate quæ erat in manibus eorum, Ionæ 3. Facit etiam hic locus ad oſtendendum poſſe pro temporis oportunitate à poteſtate ſuperiori indici populo ieiunia, ſupplicationes publicas, aliaque pietatis opera, etiamſi ea diuina lege non fuerint conſtituta.

CAP. XXXVII.

v. 3. M*Iſit rex Sedechias ad Ieremiam, dicens: Ora pro nobis Dominum Deum noſtrum.* Rectène, an ſecus hoc à Sedechia factum ſit, ſi quæratur, nemo dubitabit dicere; quin rectè, & ſanctè hoc factum fuerit, quod ſancti Prophetæ preces & interpellationem pro ſe, & regno ſuo ſuppliciter petierit; quamuis in eo peccauerit, quod non ſimul monitis ſancti prophetæ obtemperauerit. Si rectè factum; nulla ergo in illis verbis continetur iniuria, nec Dei, nec Chriſti mediatoris. Vanum ergo eſt, & calumnioſum, quod hæretici dicunt, noſtras preces, quibus ad ſanctos cum Chriſto regnantes dicimus, *Sancte Petre, S. Paule, orate pro nobis;* continere iniuriam mediatoris; cum nihil aliud dicamus, quam quod hîc dictum eſt ad Hieremiam. Fatendum eſt ergo, Sanctos ita eſſe interceſſores, vt nihilominus verum etiam maneat, quod Apoſtolus ait, 1. Timoth. 2. *Vnus eſt mediator Dei & hominum homo Chriſtus* IESVS. Vide plenius 2. Machab. 15. vbi Ieremias etiam defunctus pro populo orat.

v. 4. *Igitur exercitus Pharaonis egreſſus eſt de Ægypto, & audientes Chaldæi, receſſerunt ab Ieruſalem*. Et mox v. 6. *Hæc dicit Dominus, Et redient Chaldæi, & bellabunt contra ciuitatem hanc, & capient eam.* Per hoc moraliter

A ſignificatur, Diabolum interdum ad tempus à tentatione ceſſare; ſed ſæpè poſt aliquantum temporis interuallum, maioribus viribus animam hominis oppugnare; quæ niſi ſingulari gratia Dei præmunita fuerit, & diligenti cuſtodia ſe obſeruet; in laqueos Diaboli incidat, & fiant ſecundum Euangelium ſæpè poſteriora hominis illius, peiora prioribus.

v. 9. *Sed & ſi percuſſeritis omnem exercitum Chaldæorum —— vulnerati ſinguli de tentorio ſuo conſurgent, & incendent ciuitatem hanc igni*. Potuit hoc ſine dubio Deus efficere, vel augendo vires Chaldæorum, vel minuendo vires & animum Iudæorum, vel quocumque alio modo ſibi placito. Quamquam videtur in hoc ſermone eſſe quædam hyperbole qua ſignificetur, quidquid aliud acciderit, omnino futurum tamen
B id quod per Ieremiam prædixerat: ſcilicet vt Chaldæi ciuitatem capiant & incendant.

CAP. XXXVIII.

v. 5. E*T dixit rex Sedechias. Ecce ipſe in manibus veſtris eſt. Nec enim fas eſt regem vobis quidquam negare.* Notanda eſt, & deteſtanda Sedechiæ regis leuitas toto hoc capite. Primo, interpellatus à principibus contra Ieremiam, cum nollet principes offendere, *Nec enim*, inquit, *fas eſt regem vobis quidquam negare*, permiſit Ieremiam in lacum lutoſum mitti. Deinde, vt ſequitur v. 8. & ſeq. intercedente pro Ieremia Abdemelech Æthiope eunucho, pręcepit eum de lacu leuari, antequam moreretur. Sed rurſum,
C ſuadente ei Ieremia ex ore Domini, vt dederet ſe Chaldæis, iterum timore hominum prohiberi ſe, id ne faciat, aſſerit; v. 19. *Sollicitus ſum*, inquit, *propter Iudæos, qui transfugerunt ad Chaldæos, ne fortè tradar in manus eorum, & illudant mihi*. Sanè commune eſt vitium, hęc animi inconſtantia, omnibus *iis*, quibus propoſitum eſt, neglecto Dei timore, nihil recuſare, quod hominibus placet, nihil facere quod iis diſplicet. Contra quod vitium munit nos Apoſtolus dicens, Galat. 1. *Si adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.*

v. 15. *Dixit autem Ieremias ad Sedechiam, Si annunciauero tibi, nunquid non interficies me? & ſi conſilium dedero tibi, non me audies.* Hæc ſententia duo continet merito
D notanda. Vnum, quod propheta, licet haberet à Deo reuelationem, tamen velut in ſuo retinet arbitrio, vtrum eam regi manifeſtet an non. Ex quo patet propheticas prædictiones non fieri eo impetu, quem ratio & prudentia non moderetur; ſed poſſe eos eloqui, poſſe etiam tacere, prout dictat prudentia. *Nam Spiritus prophetarum prophetis ſubiecti ſunt*, ait Apoſtolus 1. Corinth. 14. *Et ſi alteri fuerit reuelatum, prior taceat*. Eſt & alterum, ſimiliter ad commendabilem prophetæ prudentiam pertinens. Interrogatur à rege, quid de ciuitate ſit futurum? Recuſat Ieremias reſpondere, niſi promiſſa prius ſecuritate vitæ. Idque rectè. Nam ſciebat eum ſuo conſilio non obtemperaturum. Et hac ſimili prudentia etiam Chriſtianus prædicator vti debet, vbi videt certum im-
E minere mortis periculum; vt ſcilicet, vbi videt ex prædicatione nullam ſperari vtilitatem, ſed è contra magna ſæpè pericula; potius cum Ieremia tunc nihil temerè loquatur.

v. 24. *Dixit ergo Sedechias ad Ieremiam. Nullus ſciat verba hæc, & non morieris. Si autem audierint principes, dices ad eos. Proſtraui ego preces meas coram rege*. Ex his verbis & adiunctis, diſcimus, aliud eſſe celare veritatem, aliud dicere mendacium; & hoc quidem ſemper illicitum eſſe, illud autem licitum & conceſſum. Ieremias enim interrogatus à principibus, quid cum

eo locut us eſſet rex, reſpondit, rogaſſe ſe regem, ne reducere tur in lacum. Id autem etiam eum petiiſſe ſatis ex toto colloquio intelligitur. Cęterum de conſilio deditionis faciendæ prudenter tacuit. Simili ſcilicet prudentia, Abraham cum peregrinaretur cum Sara vxore ſua, ne eius cauſa interficeretur, interrogatus de ea, ſororem eſſe dixit, vxorem tacuit. Et Samuel 1. Reg. 16. veniens in Bethlehem, vt vngeret regem Dauid, dicebat: *Ad ſacrificandum Domino veni.* Id dixit quod verum erat, & tuto dici poterat: alterum autem, quod ſine periculo proloqui non potuiſſet, tacuit.

CAP. XXXIX.

v. 5. *ET comprehenderunt Sedechiam in campo ſolitudinis, & captum adduxerunt ad Nabuchodonoſor, & locutus eſt ad eum iudicia.* In iudicio duo aguntur. Cauſa diſcutitur, & ſententia pronuntiatur. Locutus eſt ergo iudicia, primò arguens eum de infidelitate & periurio. Erat enim Sedechias à rege Babylonis conſtitutus poſt Iechoniam rex Iuda, accepto ab eo iureiurando ſubiectionis, & tributi præſtandi; quod iuſiurandum ab eo violatum fuit. Et hoc ad cauſæ diſcuſſionem. Quantum verò ad alteram iudicij partem, iudicia cum eo locutus eſt Nabuchodonoſor, quando, ſententiâ latâ, iuſſit primùm filios eius, & proceres in conſpectu eius trucidari, vt hoc triſtiſſimum ſpectaculum oculis eius ingereretur poſtremum: ac deinde oculos eius effodi, quo inutilis eſſet ad omnem in poſterum rebellionem; & ſic duci in Babylonem. Et notandum, quod phraſi Hebræa, loqui iudicia cum aliquo, eſt cum eo agere ſecundum rigorem iuſtitiæ, ita vt nullus ſit miſericordiæ locus. Vide etiam ſupra cap. 1. Cæterum dubitari poteſt an iuſtè potuerit Nabuchodonoſor in Sedechiam animaduertere. Nam etſi Sedechias pactis non ſteterit, & contra iuſiurandum fecerat; iniuſtè tamen Nabuchodonoſor ſibi vendicabat terram Iudææ; & [illegible] quos iniuſto bello ſubegerat, iniuſta vi coegerat ad huiuſmodi pacta.

v. 6. *Et occidit rex Babylonis filios Sedechiæ.* Id iuſtè fieri non potuit niſi filij eſſent conſortes ac ſocij criminis paterni; Nihilo magis quam liceat propter crimen alicuius, percutere eius amicos. Lex enim eſt naturalis ac diuina, filios non eſſe occidendos pro patribus, nec contra: & generatim, neminem pro alio.

v. 16. *Vade, & dic Abdemelech Æthiopi.* Et infra v. 18. *Eruens liberabo te, & gladio non cades: ſed erit tibi anima tua in ſalutem, quia in me habuiſti fiduciam.* En Dei prouidentiam circa Abdemelech, qui ſanctum prophetam de lacu eduxerat, capite præcedenti: qui, cum cæteri proceres regis trucidarentur, ipſe Dei nutu ereptus eſt. Pro eo quod nos habemus: *Erit tibi anima tua in ſalutem*; Hebr. eſt (*in prædam*) ſeu ſpolium. Septuaginta habent (*in inuentionem*) q. d. erit tanquam res fortuitò inuenta, quæ perierat. Et eſt ſenſus: Non incides in manus hoſtium, ſed vitam ſeruabis, idque præter omnem ſpem, & expectationem, propter magnitudinem periculi in quo verſaris. Erat enim ipſe ex principibus regis, quos omnes Nabuchodonoſor neci ſpecialiter deſtinabat. Vide eandem phraſim etiam infra cap. 45. vbi ad Baruch fit ſermo.

CAP. XL.

v. 4. *SI placet tibi vt venias mecum in Babylonem, veni, & ponam oculos meos ſuper te: ſin autem diſplicet tibi, reſide; ecce omnis terra in conſpectu tuo eſt.* Hæc clementer princeps militiæ, iuſſu Nabuchodonoſor, ad Ieremiam. Sed noluit Ieremias comitari populum ſuum captiuum in Babylonem; maluitque remanere cum reliquiis in terra Iuda, cum iiſdem iturus poſteà in Ægyptum; quia magis erat his neceſſarius, tanquam doctor & propheta, quam illis. Nam in Babylone iam erant Ezechiel, Daniel, & ſacerdotum præcipui, paulo ante illuc abducti. Nec putandum eſt, factum fuiſſe abſque peculiari Dei diſpoſitione, quod cum reliquiis remaneret in terra Iuda; videlicet, vt poſteà in Ægyptum abeuntes, non eſſent ſine magiſtro & doctore.

v. 14. *Miſit Iſmael filium Nathaniæ percutere animam tuam.* Item, *Ibo & percutiam Iſmael filium Nathaniæ nullo ſciente ne interficiat animam tuam.* Quæritur quomodo ergo dicit Dominus in Euangelio Matth. 10. *Nolite timere eos qui occidunt corpus: animam autem non poſſunt occidere.* Duobus modis reſpondetur: vno modo accipiendo quidem animam proprie pro altera & præſtantiori parte humanæ naturæ, ſed ita vt agnoſcatur ſynecdoche, qua pars pro toto ſumitur, anima pro homine, vt ſenſus ſit, percutere hominem, interficere hominem. Ita dicitur in Geneſi ſeptuaginta animas egreſſas eſſe de femore Iacob quod Latinè diceretur ſeptuaginta capita, vtrumque figuratè, per eandem figuram, pro ipſis hominibus. Aliter vt anima accipiatur ſicut frequentiſſimè in ſcriptura accipitur, pro vita hac mortali & temporali, cauſa nimirum pro effectu. Nam anima vitam efficit. Tum ſenſus erit: percutere vitam, interficere vitam, id eſt, percutiendo vel interficiendo tollere vitam. Eadem phraſis eſt lib. 1. Machab. 2. v. 38. Vide annot. Act. 20. v. 24.

v. 15. *Iohanan autem dixit ad Godoliam ſeorſim. Ibo & percutiam Iſmael, nullo ſciente, ne interficiat te. Et ait Godolias, Noli facere verbum hoc, falſum enim tu loqueris de Iſmaël.* Locus hic moralem docet cautionem; ne imprudenter cum Godolia in graue aliquod damnum incidamus. Nam quamuis non liceat facilè malum ſuſpicari de proximo, & ſemper propenſiores eſſe debeamus, vt eius facta in bonum, quam in malum interpretemur; tamen propter periculum, quod ab alio imminere poteſt, prudenter, & circumſpectè ſemper agendum eſt. Itaque Godolias, licet non debebat permittere, vt ex ſola ſuſpicione Iſmaël occideretur, tamen debuiſſet eum in cuſtodia aſſeruare; & cauſam diligentius inquirere, aut ſaltem ſibi cauere. Et hanc imprudentiam & ſtultam ſecuritatem etiam Sapiens damnat Prouerb. 22. v. 3. dicens: *Callidus videt malum, & abſcondit ſe: innocens autem pertranſijt, & afflictus eſt damno.* Vbi callidus pro prudente, & innocens pro imprudente & incauto ſumitur.

CAP. XLI.

v. 4. *SEcundo autem die poſtquam occiderat Godoliam —— venerunt viri de Sichem, & de Silo & de Samaria —— vt offerrent in domo Domini. Quæritur* quæ domus Domini hoc loco intelligatur? vtrum templum, quod erat in Ieruſalem, an alia aliqua domus Domini? Quidam putant intelligi templum Domini, quod erat Ieroſolymis; dicentes viros iſtos, dum de locis ſuis egrederentur, ignoraſſe, quod à Chaldęis templum eſſet incendio abſumptum; quod cum in via audirent, idcirco, ſcilicet, eos raſiſſe barbam (quo habitu hîc deſcribuntur) veſteſque ſcidiſſe, lugentium more. Verum id dici non poteſt. Nam vt infra habemus capite 52. templum exuſtum eſt

menſe

menſe quinto, viri autem iſti, vt eſt initio huius capitis, venerunt menſe ſeptimo. Atqui per ſpatium duorum menſium latuiſſe eos rem adeò memorabilem, & calamitoſam: videlicet templi exuſtionem; non eſt credibile. Quare probabilius ſentiunt, qui dicunt, poſt templi euerſionem Godoliam in Maſphat ædificaſſe altare Domino; ad quod accederent, quicumque vellent ſacrificium Deo offerre. Nam tempore Samuelis per aliquantum tempus fuerat eo in loco arca Domini, & altare ad ſacrificandum, vt patet 1. Regum 7. Ad huuc igitur locum profecti videntur viri iſti, de quibus hîc eſt ſermo.

CAP. XLII.

v. 2. O*Ra pro nobis ad Dominum Deum tuum pro vniuerſis reliquijs quia derelicti ſumus &c.* Notandum quod populus hiſce verbis S. prophetæ apud Deum interceſſionem poſtulet. Et ne quis ſuſpicetur populum prauè aot perperam inſtructum in religione, non rectè feciſſe iſtud poſtulando, audiat quid reſpondeat propheta, & quibus verbis eorum petitionem confirmet. *Audiui* (inquit) *ecce ego oro ad Dominum Deum veſtrum ſecundum verba veſtra.* Si illi rectè inuocauerunt Ieremiam prophetam vt pro ipſis oraret, quomodo rectè accuſat catholicum hæreticus, tanquam vni mediatori irrogantem iniuriam, quando dicit: Omnes ſancti prophetæ orate pro nobis. Locus notandus pro inuocatione ſanctorum. Vide etiam annot. 1. Reg. 12. & 2. Machab. vlt.

v. 5. *Et illi dixerunt ad Ieremiam: Sit Dominus inter nos teſtis, — ſi non iuxta omne verbum, in quo miſerit te Dominus, ſic faciemus.* Quod dicunt, *Sit Dominus inter nos teſtis,* iuramentum eſt, Et quotieſcumque ad alicuius rei confirmationem dicimus: Teſtis eſt Deus, vel teſtor Deum, vel teſtem Deum inuoco, iuramentum eſt; & non tantum, ſi qois expreſsè dicat: Iuro Deum, vel per Deum; quemadmodum grauiter docet Auguſt. pluribus locis. Imo expreſſius eſt iuramentum, qoo dicitur: Teſtis eſt Deus, quam quo dicitur, Iuro; quia illud explicat rationem ioramenti, quæ eſt, Deum teſtem aduocare, aot adhibere ad confirmandum id quod dicitur. Quod autem ſeqoitur, (*ſi non iuxta omne verbum in quo miſerit te Dominus, ſic faciemus*) non ita cohæret com præcedentibus, vt hunc ſenſum faciat: Sit Dominus teſtis, ſi non faciamus iuxta verhum tuum. Nam ſenſus ille ineptus eſt & incompletus, & nihil ſignificat ad propoſitom: Sed prior pars ſic ſeorſim accipienda eſt: Sit Dominus inter nos teſtis veritatis & fidei, id eſt, promiſſi noſtri: Poſterior verò pars, more Hebræo, ſic ſuppleatur; Et malè nobiſcum agatur, ſi non iuxta omne verbum tuum faciamus.

v. 19. *Verbum Domini ſuper vos reliquiæ Iuda: Nolite intrare Ægyptum: ſcientes ſcietis, quia conteſtatus ſum vos hodie.* Allegoricè nobis hic inſinuatur vtiliſſima doctrina; ſi per Iudæam, Eccleſiam Chriſti, per Ægyptum vero, ſocietatem malorum & hæreticorum intelligamus. Etenim contingit aliquando tentari eos, qoi ſunt in Eccleſia Dei, vt propter aliqua aduerſa, quæ in Eccleſia tolerant, ab Eccleſia recedant, & iungant ſe ſocietati hæreticorum, aut quorumcunque hominum huios ſęculi, tanquam in ea pacem & ſecuritatem habituri: Sed reſponder eis Dominus, per prophetam, id eſt, per Scripturas ſacras, & pręcones verbi Dei, quod etſi exterios, & ad tempus perſecutiones, vel alias moleſtias in Eccleſia patiantur; in ea tamen ſola, eos inuenturos veram pacem, id eſt, conſcientiæ tranquillitatem: ac tandem, ęternam pacem, & ſalutem conſecutoros, ſi in ea permanſerint. Sin autem ab ea receſſerint, & ſocietati malorum ſe iunxerint; licet ad tempus videantur adepti pacem huius ſęculi (quæ tamen non eſt pax vera) tandem tamen eos omnes in poteſtatem regis Babylonis, id eſt, Diaboli tradendos.

CAP. XLIII.

v. 2. M*Endacium tu loqueris. Non miſit te Dominus Deus noſter. Sed Baruch filius Neri concitat te aduerſum nos, vt tradat nos in manus Chaldæorum.* Conſideranda humanæ naturæ corruptio, & maximè veteris illius populi malitia, & inobedientia aduerſus Deum. Nam iidem illi, qui capite præcedenti, cum iuramento promiſerant Ieremiæ, dicentes: *Sit Dominus inter nos teſtis veritatis & fidei, ſi non iuxta omne verbum in quo miſerit te Dominus, ſic faciemus,* iidem, inquam, illi, iam cognita per Ieremiam voluntate Domini, reſpoodent: *Mendacium tu loqueris,* imitantes in hoc maiores ſuos, qui cum accepturi eſſent legem in deſerto per manum Moyſi, dixerunt: *Cuncta quæ locutus fuerit Dominus, faciemus:* Inde tamen paulo poſt, Moyſe moram faciente in monte, ad idololatriam conuerſi ſunt, dicentes Aarooi: *Fac nobis Deos, qui nos præcedant: Moyſi enim huic ignoramus quid acciderit.* Quibus, & ſimilibus exemplis admonemur, quid ſit diſcrimiois inter legem veterem, & nouam. Veteris enim legis officium erat, manifeſtare quid faciendum eſſet, ſed vires ad perficiendum non ſuppeditabat; Lex autem noua, gratiam & vires adminiſtrat, vt perficiamos opere, qood per legem ſcriptam faciendum cognouimus, iuxta illam noui Teſtamenti promiſſionem, *Faciam vt in præceptis meis ambuletis.* Ezech. 36.

v. 5. *Sed tollens Iohanan — vniuerſos reliquiarum Iuda — & omnem animam quam reliquerat Nabuzardan — cum Godolia — & Ieremiam prophetam & Baruch. Et ingreſſi ſunt terram Ægypti.* Quæritur quare peccauerint reliquiæ populi Iudaici abeuntes in Ægyptum? Reſpondeo rationem eſſe in textu manifeſtam, quia Dominus per Ieremiam prohibuerat ne in Ægyptum irent, & præceperat vt manerent in terra Iuda. Huios autem prohibitioois poſſunt aliquot rationes aſſignari. Prima quia Dominus in Deuteronomio prohibuerat filiis Iſraël ne vnquam redirent in Ægyptum. Secunda, quia in Ægypto habituri erant occaſiones idololatriæ, vt paulò poſt patuit. Tertia, quia terram promiſſionis ſibi datam à Deo ad inhabitandum noo debebant relinquere niſi vrgente neceſſitate, quæ hic nulla fuit. Atque hinc alia *quæſtio* naſcitor, cum Dominus prohibuerit per Ieremiam populo Iudaico, qoi relictus erat in Iudęa, ne aſcenderet in Ægyptum; quomodo populo contra præceptum Domini eunte in Ægyptum, comitatus eſt eos Ieremias & Baruch? Vnam ſolutionem ſuggerit ſcriptura ipſa: quæ cum dicit; *Tollens Iohanan vniuerſos — & Ieremiam, & Baruch. Et ingreſſi ſunt in terram Ægypti;* illud ſic accipi poteſt, quod Ieremias & Baruch non ſponte cum illis aſcenderint in Ægyptum, ſed coacti à reliquis. Sed ſi verba ſcripturæ conſideremus, nihil amplius de Ieremia & Baruch violentiæ ſignificatur, quam de reliquo populo. Pagninus ex Hebræo ſic vertit: *Et omnem animam quàm reliquerat Nabuzardan cum Godolia — & cum Ieremia propheta, & cum Baruch.* Sic & Vatablus; *apud Godoliam, & apud Ieremiam & apud Baruch.* Nihilominus alij vertunt, vt Hieron. in hac noſtra vulgata vertit. Quare magis dicendum videtur, præceptum illud Domini, de non aſcendendo in Ægyptum, nonda-

A tum tuiſſe ad ſingulos, ſed ad principes & populum in genere. Iam verò, cum ipſi principes irent,& reliquos partim voluntarios, partim inuoluntarios ſecum ducerent, potuit & Ieremias (& Baruch) eos comitari tanquam doctor eorum & propheta; vtpote qui bonos non debebat deſerere; tum vt in Ægypto quoque omnibus Dei voluntatem annunciaret, & ab idololatria aliiſque peccatis auerteret.

CAP. XLIV.

v. 12. *ET, erunt in iuſiurandum & in miraculum & in maledictionem & in opprobrium.* Hæc eadem eodem ordine numerantur cap. 42. niſi quod pro miraculo ibi interpres vertetit ſtuporem; cum in
B Hebræo ſit idem vocabulum ſignificans ſtuporem, qui eſt effectus vehementis admirationis. Pro iuſiurando autem Hebraicè eſt execratio. Significatur ergo iuſiorandum execratorium, quale eſt, Iuro, ac ni fecero, faciat mihi meiſque Deus, vt populo illi, &c. In ſtuporem ſeu miraculum facti ſunt, quia ſuper eorum malis homines præ admiratione obſtupuerunt. In maledictionem, vel quia execrabiles habiti ſunt cunctis nationibus, vel quia quiſpiam alicui volens maledicere, imprecabatur ei vt eſſet ſicut Iudæus. In opprobrium, vel quia ipſi Iudæi probroſi paſſim habebantur; videlicet expoſiti probris hominum, vel quia alij aliis exprobrantes abutebantur Iudæi nomine; dicentes, Tu Iudæe, tu es ſicut Iudæus.

C v. 15. *Reſponderunt autem Ieremiæ omnes, — Sermonem quem locutus es non audiemus, ſed facientes faciemus — vt ſacrificemus reginæ cæli, & libemus ei libamina &c.* Quærunt interpretes, quæ intelligatur regina cæli? Hieron. vel lunam intelligendam putat, vel militiam cæli, ſcribens in 7. cap. Ieremiæ. Liranus lunam intelligit. Sunt qui Iunonem, alij eam, quæ apud ethnicos vocatur Mater Deorum, id eſt, Opem accipiunt. Vocabulum Hebræum, nunc reginam, nunc opus, ſeu machinam ſignificat. Vnde quidam verterunt (*machinam cæli*) id eſt, vniuerſum ſtellarum ordinem, & velut exercitum. Sunt rurſum Hebraicè docti, qui retinent *Reginæ* ſignificationem, & per reginam cęli intelligunt ſolem; idque vt videtur aptiſſimè. Vna ratio eſt, quia ſol longè præſtat lunæ,
D ideoque principatus ſoli erat tribuendus. Deinde ſol Hebr. eſt fœminini generis, ideoque potius regina quam rex appellatur. Tertio, quia ſol in Ægypto, vbi id temporis erant Iudæi, erat in ſumma veneratione. Vnde etiam ciuitatem ex eius nomine ædificatam habebat, quæ vocatur ἡλιόπολις, id eſt, ciuitas ſolis. Denique quia ſi luna diceretur Regina cæli, multo magis conſentaneum fuit ſolem dici regem cæli, & vt talem venerari, quod nuſquam legimus in ſcriptura; cum tamen ſæpe obiiciatur populo quod coluerint militiam cæli, in qua principatum haud dubiè tenet ſol. Interim quidam etiam Reginam cæli intelligunt fortunam, de quo vide, ſi placet, Alexandrum ab Alexandro lib. 1. genialium die-
E rum.

Sed inprimis hiſtoria huius capitis docet nos, quam ſit periculoſum verſari, aut commorari in ſocietate malorum; præſertim hæreticorum. Videmus enim Iudæos vix ingreſſos terram Ægypti, quin ſtatim ad idola illius terræ conuerſi fuerint. Doctrina huic tempori valdè opportuna; quando videmus tam multos, Catholicos alioqui, quaſi ſecutos in medio hæreticorum habitare; quorum quotidiana conſuetudine, commerciis, & colloquiis fieri vix poteſt, quin ſæpenumero maculæ contrahantur, & inquinetur eorum conſcientia. Habitauit quidem Abraham inter Chananæos, & Loth in Sodomis, ſed quis ſe eis comparet?

v. 17. & 18. *Et ſaturati ſumus panibus, & bene erat nobis &c. Ex eo autem tempore quo ceſſauimus ſacrificare reginæ cæli &c.* Quæritur an hoc verum ſit. Et dici poteſt verum eſſe. Nam ex luxu & proſperitate inciderunt in idololatriam, quæ aliquamdiu manſit cum ipſa proſperitate: poſtea vero Deus ob eandem idololatriam grauiſſimas plagas populo immiſit: qui tunc plagis admonitus deſiit ſacrificare militiæ cæli; nec tamen ſtatim plagæ ceſſarunt. Sed hi rebelles ratiocinantur ſophyſticè ex non cauſa vt cauſa. Non enim idololatria erat cauſa proſperitatis, & idolorum abiectio cauſa afflictionis, vt hi volunt; licet illa tempore ſimul eſſent: ſed contra, proſperitas & luxus idololatriam peperit, & afflictio ad reſipiſcentiam adduxit.

CAP. XLV.

v. 1. *VErbum, quod locutus eſt Ieremias propheta ad Baruch filium Neriæ, cum ſcripſiſſet verba hæc in libro ex ore Ieremiæ.* Non eſt hoc intelligendum de verbis prophetiæ proximè pręcedentis. Nam ea quæ continentur quatuor capitibus proximè præcedentibus, prophetata ſunt, & dictata, poſt captam vrbem Ieruſalem, partim in Iudæa, partim in Ægypto. Id autem quod hic ſubiicitur dictum ad Baruch, accidit octodecim annis ante excidium ciuitatis. Ita enim ſequitur: *Anno quarto Ioakim filij Ioſiæ regis Iuda.* Hic autem fuit annus decimus octauus ante euerſionem ciuitatis: Sed intelligitur verbum Domini per Ieremiam, quod ſupra cap. 36. commemoratur quando Ioakim allatum ad ſe librum coniecit in ignem; & Dominus pręcepit prophetæ, vt dictaret alium librum comminationibus plenum, ſcribente Baruch. Quæ omnia Baruch cum ſcripſiſſet, quia erant triſtia & horrenda, erupit in hanc vocem: *Væ miſero mihi, quoniam addidit Dominus dolorem dolori meo &c.*

v. 2. *Hęc dicit Dominus ad te Baruch: Dixiſti, Væ miſero mihi, quoniam addidit Dominus dolorem dolori meo.* Quidam intelligunt hoc Baruch dixiſſe, quia moleſtè ferret ſe non eſſe aſſecutum ſpiritum prophetiæ, poſteaquam multo tempore ſeruiiſſet Ieremiæ, cum ſciret Ioſue miniſtrum Moyſi, & Helizæum miniſtrum Heliæ prophetæ gratiam eandem poſt miniſterium ſuum accepiſſe; præſertim quod Ieremias eo tempore eſſet in carcere. Ita ſentiunt Hebræi. Verum cum hic ſenſus neque ex loci circumſtantia, neque aliundè confirmari poſſit: doloris eius hanc potius cauſam aſſignamus; quia ſcilicet & pręſentem afflictionem experiebatur, videns Ieremiam in carcere; & futuram calamitatem, quam Ieremias certo prædicebat imminere, formidabat. Vnde & tandem conſolans eum dicit v. vltimo: *Ait Dominus, & dabo tibi animam tuam in ſalutem.* q. d. tu tamen cæteris pereuntibus, cladem imminentem euades. Interim prius ſuauiter eum increpat dicens: v. 4. *Ecce quos ędificaui, ego deſtruo; & quos plantaui ego euello; & vniuerſam terram hanc. Et tu quæris tibi grandia? noli quærere.* q. d. quantumcunque tibi innocens videaris, malum commune eſt, ergo & tolerantia quoque communis eſſe debet. An autem Baruch fuerit propheta vide annot. ad cap. 1. Baruch.

CAP. XLVI.

v. 11. *AScende in Galaad, & tolle reſinam virgo filia Ægypti.* Sarcaſmus eſt, vt patet ex tota

narratione, id eſt, acerba & quaſi hoſtilis irriſio, qua vtitur aduerſus exercitum Ægyptiorum penè cocciſum, ab exercitu Chaldæorum. Et ſenſus eſt; Vos Ægyptij, aſcendite in Galaad, quæ abundat optimo balſamo, aliiſque ſalutaribus ſeu medicis herbis, & inde accipite vobis medicamenta ad curanda vulnera veſtra. quæ quidem irridendo eſſe dicta, manifeſtè oſtendunt verba proximè ſequentia: Sic enim ſubiungitur: *Fruſtra multiplicas medicamina, ſanitas non erit.* q. d. fruſtra conaberis hanc tantam cladem reparare. Et notandum hic obiter, adeò nullum eſſe tropum, nullum figuræ genus, quo non interdum vtatur Scriptura ſacra, maximè in prophetis.

v. 19. *Vaſa tranſmigrationis fac tibi habitatrix filia Ægypti; quia Memphis in ſolitudinem erit.* Cum propheta priori huius capitis parte prædixiſſet cladem Ægyptiorum, quæ completa eſt eodem anno, quo prophetia ſcripta eſt; videlicet anno quarto regis Ioakim, qui fuit primus annus regis Nabuchodonoſor, quando ſuperatus eſt Nechao rex Ægypti à Nabuchodonoſor circa flumen Euphratem; iam poſteriori hac parte capitis, prædicit idem propheta, etiam aliam cladem Ægyptiorum, quæ non niſi viginti duobus annis poſt illam priorem completa fuit; quando videlicet Nabuchodonoſor anno regni ſui vigeſimo tertio cum exercitu ingreſſus eſt Ægyptum, eamque debellauit, atque ſibi ſubiecit; Cuius vaſtationis Ægypti, etiam participes fuerunt Iudæi, qui in Ægyptum contra Dei prohibitionem profugerant.

Atque ex his accipere licet generalem regulam valentem ad interpretationem prophetarum. Videlicet, prophetias, ſeu prædictiones coniunctas, etſi etiam continua quadam oratione ſcriptas, non tamen ob id ſemper ad idem tempus referendas eſſe: & ſimiliter non rectè culpari Eccleſiaſticos ſcripturarum interpretes à Iudæis, & etiam ab aliis nonnullis, quod in prophetia, quæ continua oratione texitur, partem vnam referant ad temporalem regni Iudaici ſtatum, aliam verò partem ad regnum Chriſti Meſſiæ, & ſtatum populi Chriſtiani.

CAP. XLVII.

v. 6. O *Mucro Domini. Vſquequo non quieſces? Ingredere in vaginam tuam, refrigerare & ſile.* Eſt hic proſopopœia. Nam mucronem Domini tanquam perſonam quandam alloquitur. Sed quid per mucronem Domini intelligemus? Intelligunt ferè gladium regis Babylonis, cuius miniſterio Deus vtebatur ad puniendas gentes. cui, velut commiſerantis affectu primum dicit propheta; *Vſquequo non quieſces?* q. d. ſatis ſæuiiſti, nunc tandem quieſce. Sed mox reſpondet ſibi idem propheta prophetico ſpiritu: *Quomodo quieſcet? cum Dominus præceperit ei aduerſus Aſcalonem?* Senſus ergo eſt. Decretum Domini eſt, vt gladius ſæuiat in eos, vſque ad internecionem. Poteſt etiam per mucronem Domini ſynechdochicè intelligi iuſtitia, & vindicta iuſta Dei punientis. Nam mucro, ſeu gladius inſtrumentum eſſe ſolet iuſtitiæ, & vindictæ aduerſus impios. Et tunc ſenſus eodem recidens, eſt; Quòd quamuis ea commiſeratione quadam cuperet propheta punitionem Dei quieſcere; tamen ſpiritu prophetico mox approbarit Dei decretum, quo conſtitutum vidit vindictam capere vſque ad conſummationem.

CAP. XLVIII.

v. 10. M*Aledictus qui facit opus Domini fraudulenter, & maledictus, qui prohibet gladium ſuum à ſanguine.* Senſus literalis eſt. Decretum eſt, & placet, ſumere grauiſſimam vindictam de Moab, eiuſque regiones & vrbes deuaſtare per manus Chaldæorum. Igitur cum ea ſit definita Dei voluntas, ſit omnis miles paratus, & alacriter ac ſerio vindictam illam perficiat; non fraudulenter, neque dolo, id eſt, non ſimulet ſe occidere, cum non occidat. Quod ſi fraudulenter faciat; maledictus ſit & execrabilis. Et aptiſſimè hæc ſententia conuerti poteſt in quoſdam noſtri temporis iudices, quibus cum gladius ſit datus à Deo in vindictam malorum, maximè eorum qui Eccleſiam oppugnant; diſſimulant ad eorum conuenticula. Valet eadem ſententia etiam contra eos, qui cum regi Catholico militent aduerſus ſeditioſos hæreticos, non hoc tamen præcipuè agunt, vt hoſtem opprimant, & religionem Catholicam integritati reſtituant; ſed id tantum, vt per fas, per nefas marſupio ſuo benè conſulant, de religione & fine ſuſcepti belli, parum, aut nihil ſolliciti. Septuaginta pro (*fraudulenter*) legunt (*negligenter*) hoc modo: *Maledictus qui facit opera Domini negligenter.* Qua occaſione etiam ſolet hæc ſententia non ineptè accommodari ad ſacerdotes, aliosque ſacros miniſtros, qui negligenter, & oſcitanter, vel ſacrificium offerunt, vel ſacramenta adminiſtrant, vel preces canonicas curſim nimis legunt, aut decantant. Qui ſi cogitent, quantus ſit ille, in cuius conſpectu miniſtrant; facile intelligent non leuem eſſe culpam, res tantas, negligenter, oſcitanter, aut tumultuariè agere.

v. 30. *Quod non ſit iuxta eam virtus eius, nec iuxta quod poterat, conata ſit facere.* Non eſt ſenſus quod minus conata ſit facere quam poterat, ſed quod plus, id eſt, quod conatum ſuum non attemperauerit poteſtati ſuæ, ſed eum extenderit ſupra vires, ſecundum illud Iſaiæ 16. *Superbia eius — plus quam fortitudo eius.* Et hoc vult prior pars ſententiæ, ſcilicet quod non ſit iuxta eam, id eſt iuxta eius conatum & arrogantiam, virtus eius, id eſt vires non reſpondent iactantiæ.

v. 36. *Quia plus fecit, quam potuit, idcirco perierunt.* Videri poſſet propheta hic accuſare in Moab idem quod Iſaias cap. 16. *Superbia eius & arrogantia eius & indignatio eius, pluſquam fortitudo eius.* Sed Hebræa aliud indicare videntur. Sic enim habent: *Ideo quia augmentum, ſeu diuitias quas fecit, perierunt.* Quod ſic interpretantur: Ob id lugebo ſuper Moab, quia diuitiæ, quas multo labore ſibi comparauit, perituræ ſunt. Poteſt etiam ſic verti, *Ideo, quia augmentum fecit, perierunt,* ſcilicet Moabitæ, id eſt, quia multas & ſuperfluas diuitias Moab ſibi collegit; ideò periit, id eſt, peribit. Nam futura prophetis tam certa ſunt, quam ſi iam facta eſſent. Et huic ſenſui ſic aptantur verba noſtræ verſionis: *Quia plus fecit quam potuit,* id eſt, quia ſupra modum dignitatis ac ſtatus ſui, Moab collegit ſibi opes; idcirco Moabitæ perierunt. Quidam *moraliter* etiam ad eos referunt, qui ſupra vires ieiuniis, aliiſque auſterioris vitæ durioribus exercitiis ſeſe affligant. Vide Bonauenturam lib. 2. de perfect. relig. cap. 12.

CAP. XLIX.

v. 1. N*Vnquid non filij ſunt Iſraël? Cur igitur hæreditate poſſedit Melchom Gad?* Melchom idolum erat Ammonitarum. Et ſolent gentiles idolis ſuis tribuere victorias adeptas: Vnde propheta ſe eorum loquendi conſuetudini attemperans, ſic loquitur. Ita & Iephte Iudicum 11. ad Ammonitas, nominans alterum eorum idolum, dicit: *Nonne ea quæ poſſedit Chamos Deus tuus tibi iure debentur?* poſſidere autem hic eſt acquirere. Itaque manifeſtum eſt hæc dici ad ſenſum gentilium, qui ita opinabantur, non autem quod dæmones ſuis cultoribus vllas poſſint dare victorias, niſi Deo permittente. Poteſt iſtud etiam aliter intelligi: Videlicet vt per Melchom non intelligatur idolum Ammonitarum, ſed rex. Nam vox (*Melchom*) ſignificat idem, quod (*rex eorum*). Vnde quod habemus 2. Reg. 12. v. 30. de victoria Dauid contra Ammonitas: *Et tulit diadema regis eorum de capite eius*, idem narratur 1. Paralip. 20. his verbis: *Tulit Dauid coronam Melchom de capite eius.* Et vtrobique eſt idem vocabulum (*Melchom*) in Hebræo; quod Interpres noſter, modò interpretatus eſt, modò reliquit. Itaque cum ibi in lib. Paralip. veriſimilius ſit per vocem (*Melchom*) intelligi (*regem eorum*) hoc enim (*Melchom*) vt diximus, ſonat; non autem idolum Ammonitarum; ita & hoc loco ſimiliter vocem (*Melchom*) poſſumus accipere.

v. 12. *Hæc dicit Dominus. Ecce quibus non erat iudicium vt biberent calicem, bibentes bibent. Et tu quaſi innocens relinqueris.* Per hæc verba quæ aduerſus Idumæam diriguntur non ſignificatur, vt prima facie apparet, aliquam gentem Deo propinante bibere calicem indignationis eius, id eſt, temporalibus plagis viſitari à Deo, cui tamen genti non ſit iudicium, id eſt, quæ iuſto Dei iudicio id non mereatur. Nam ſi oculos circumferamus per omnes prophetas, non inueniemus vlli genti prædictam temporalem calamitatem quam non peccatis ſuis dicatur commeruiſſe. Quidam hoc pacto exponunt: Qui ſuo iudicio non videbantur commeriti vt biberent, ſcilicet Iudæi, biberunt. Nam Iudæi propterea quod eſſent populus Dei, putabant iram Dei in ſolas gentes effundendam. Alij non ad gentem aliquam ſed ad perſonas referunt, hoc pacto: Etiam ſancti quidam viri qui peccatis ſuis tantam pœnam non commeruerant, vt occiderentur aut captiui abducerentur, pœnarum populi fuerunt participes, vt Ieremias & Baruch, aliique ex eodem populo. Multo igitur minus immunes erunt qui grauiter peccauerunt. Docet hic locus iuxta poſteriorem expoſitionem non ſemper eos qui in pari afflictione verſantur, paria commiſiſſe peccata. Exempla plurima ſunt in ſcripturis, vt in Daniele, Ieremia, & tribus pueris, aliiſque.

CAP. L.

v. 4. A*Mbulantes & flentes properabunt, & Dominum Deum ſuum quærent.* Vt hæc etiam ad literam de reditu ex captiuitate Babylonica quadrent, *Quæritur* quomodo propheta dicat eos reuerſuros flentes? cum pſal. 125. vbi item de captiuitate & reditu mentio eſt, legatur: *Euntes ibant & flebant, Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos ſuos.* An fortè intelligitur fletus non mœroris, ſed gaudij? Vel potius dicendum; alios gauiſos fuiſſe de reditu in patriam, ſed aliquos nihilominus ploraſſe, quod inuenirent ciuitatem deſtructam, templum exuſtum, patriam deſolatam. Nam & in ipſa ædificatione templi poſt captiuitatem legimus 1. Eſdræ 3. in fine, alios fleuiſſe magna voce, alios exclamaſſe præ lætitia. *Nec poterat*, inquit ſcriptura, *quiſquam agnoſcere vocem clamoris lætantium, & vocem fletus populi: commixtim enim populus vociferabatur clamore magno, & vox audiebatur procul.*

v. 20. *In diebus illis quæretur iniquitas Iſraël, & non erit; & peccatum Iuda, & non inuenietur, quoniam propitius ero eis.* Quæret aliquis, quomodo illud (*quæretur peccatum illius & non inuenietur*) pertineat ad promiſſionem gratiæ, cum pſal. 9. idem videatur poni inter comminationes aduerſus impium? ſic enim ibi legitur: *Contere brachium peccatoris & maligni; quæretur peccatum illius, & non inuenietur.* Soluitur hæc quæſtio, ſi oſtendamus vtriuſque loci diuerſam eſſe intelligentiam, licet verba ſint eadem. Huius quidem loci ſenſus vtcunque manifeſtus eſt. Significatur enim peccati remiſſio, & reatus contracti abolitio, q. d. Si iniquitas Iſraëlis requiratur ad puniendum, non inuenietur, quia dimiſſa eſt gratuito. Quod autem in pſalmo dicitur, quidam hoc pacto accipiunt: Deus quæſtionem inſtituet de impietate peccatoris, & non inuenietur peccator, id eſt, non audebit ſe ſiſtere in conſpectum Dei, vt cauſam ſuam defendat, vtpotè ſibi malè conſcius, ſed quantum poterit iudicium ſubterfugiet. Sed minus probabilis eſt hæc expoſitio. Neque enim quiſquam eſt, quin ibi comparebit, dicente Apoſtolo, 2. Corinth. 5. *Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti.* Probabilior ergo eſt hic ſenſus: *Quæretur peccatum illius, & non inuenietur*: Ac ſi dicat; *Contere*, imò ſic penitus conteres, *brachium peccatoris, & maligni*, videlicet Antichriſti; vt ſi quæratur peccatum eius, id eſt, grauis illa perſecutio, qua fideles quaſi ad peccatum cogebat, non inueniatur amplius. Nam, vt Apoſtolus ait, 2. Theſſ. 2. *Dominus Ieſus interficiet illum ſpiritu oris ſui.* Locus igitur pſalmi non de reatu, neque voluntate peccandi intelligitur, ſed de opere motum externo; præſens autem locus ſignificat pleniſſimam abolitionem peccati quoad omnia tria.

CAP. LI.

v. 6. F*Vgite de medio Babylonis, & ſaluet vnuſquiſque animam ſuam.* Et rurſum v. 45. *Egredimini de medio eius populus meus, vt ſaluet vnuſquiſque animam ſuam.* Notandum, quod prophetia, quæ hoc & præcedenti cap. contra Babylonem deſcribitur, ita à propheta dirigatur contra Babylonem terrenam, vt tamen aliquoties reſpiciat ad Babylonem ſpiritualem; quæ in Apocalypſi deſcribitur, id eſt, ſocietatem impiorum; cuius caput eſt Diabolus. Quod enim ait propheta; *Fugite de medio Babylonis, & ſaluet vnuſquiſque animam ſuam*; id de ſpirituali Babylone Ioannes repetit his verbis: *Exite de illa populus meus, ne ſitis participes delictorum eius.* Et quod Ieremias ait: *Omnia quæ fecit, facite illi*, id Ioannes his verbis exprimit: *Reddite illi, ſicut & ipſa reddidit vobis.* Et quod Ieremias ait: *Laudabunt ſuper Babylonem cæli & terra, & omnia quæ in eis ſunt*, ſic reddit Ioannes: *Exultate ſuper eam cæli, & ſancti Apoſtoli, & prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium veſtrum de illa.* Et ſicut Ieremias iuſſit mitti lapidem in Euphratem in fine cap. in ſignum perpetuæ deſtructionis Babylonis, ſic Ioannes vidit Angelum mittentem lapidem grandem in mare & dicentem: *Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltra non inuenietur.*

v. 25. *Et dabo te in montem combuſtionis. Et non tollent de te lapidem — ſed perditus in æternum eris*. Et v. 29. *Cogitatio Domini, vt ponat terram Babylonis deſertam & inhabitabilem*. Hæ ſententiæ ſatis declarant longè plenius hæc de Babylone ſpirituali dici, quam de terrena. Nam Babylon terrena non multo poſt euerſionem hic prædictam, à Perſarum regibus inſtaurata fuit, & habitata. Qui tamen hæc etiam ad literam terrenæ Babyloni accommodare voluerit, dicere poterit, quod fuit deſerta & inhabitabilis; ſcilicet quia nunquam fuit poſteà tam populoſa, quam fuerat tempore Monarchiæ Chaldæorum: imò magna parte fuit deſerta. Item ſic poterit dici, quod non extruetur; ſcilicet, ſicut antea fuit extructa. Et quia magna parte deſolata remanſit, ideo quoqoe aliquo modo verum, quod habitabunt ibi dracones, & ſtruthiones: Et maximè quia Babylon non fuit reædificata ſuo loco. Vide Hieron. in Iſaiæ 13.

CAP. LII.

v. 28. I*Ste eſt populus quem tranſtulit Nabuchodonoſor: In anno ſeptimo, Iudæos tria millia, & viginti tres* — &c. *Quæſtio* eſt, quomodo dicat Ieremias anno ſeptimo Nabuchodonoſor abducta in captiuitatem Iudæos tria millia & viginti tres, cum legamus 4. Regum 24. eodem illo tempore, id eſt, ſimul cum Iechonia rege, qui regnauit ante Sedechiam, in captiuitatem tranſlata fuiſſe decem millia? *Reſpond.* Ieremias ſignanter dicit Iodæos. Itaque comprehendit tantum eos qui erant de tribu Iuda, quorum numerus ad tria millia aſcendebat. In quarto autem libro Regum, captiui recenſentur ex vniuerſa regione; in qua adhuc multi ex decem tribobus iam olim abductis, reſidoi remanſerant. Quorum omnium numerus, comprehensâ etiam tribu Iuda, peruenicbat ad ſummam decem millium. Hanc ſolutionem quoque indicat nobis ipſe locus 4. Regum 24. Cum enim dictum eſſet decem millia abducta in A captiuitatem, paulo poſt tantum ſeptem millium ſit mentio, ſubductis videlicet à priori numero his tribus millibus ex Iuda, qui per ſe ſuo numero cenſebantur. Itaque hæc duo loca mutua collatione hoc pacto eluceſcunt.

v. 29. *In anno octauodecimo Nabuchodonoſor, de Ieruſalem animas octingentas triginta duas*: *Quæritur*, quomodo verum ſit quod Nabuchodonoſor, capta ciuitate ſub Sedechia, tantum abduxerit octingentas triginta duas animas; cum ſuperius dictum ſit, vniuerſam multitudinem populi, exceptis pauperibus terræ, tranſlatam eſſe; & conſtat ciuitatem Ieruſalem fuiſſe populoſiſſimam; excepto prætereà populo, B qui in aliis oppidis, & vicis morabantur. Ad hoc *reſpondendum*, totius multitudinis, quæ abdocta fuit non facilè potuiſſe ſummam iniri, neque id ſcriptoribus curæ fuiſſe; ſed hoc loco, (quemadmodom etiam 4. Reg. 24.) tantum eos recenſeri, qui eraot in toto populo illuſtriores; id quod etiam 4. Reg. 24. ſignificatur, cum dicitur: *Tranſtulit Nabuchodonoſor omnem Ieruſalem; & vniuerſos principes, & omnes fortes exercitus, decem millia in captiuitatem*. Vbi illud (*decem millia*) non refertur ad illud (*omnem Ieruſalem*) quæ complectitur etiam vulgus innumerabile, ſed ad id quod ſequitur, (*& vniuerſos principes, & omnes fortes exercitus*).

v. 31. *Eleuauit Euilmerodach rex Babylonis, ipſo anno* C *regni ſui, caput Ioachin regis Iuda, & eduxit eum de domo carceris*. Fuit is annus tranſmigrationis eiuſdem Ioachin, vt præcedit, trigeſimus ſeptimus. Hoc autem ideo referri videtur à propheta, vt intelligat Lector, quod diſcrimen Deus eſſe voluerit inter Sedechiam, qui violauit fœdus & iuramentum, oec voluit audire Ieremiam, vt ſponte ſe traderet in manus Nabuchodonoſor, & inter Ioachin regem, qui etiam vocatur Iechonias, qui non legitur fœdus violaſſe, ſed ſponte ſe tradidit captiuum in manus Nabuchodonoſor. Et hic eſt qui vocatur Iechonias in genealogia Saluatoris Matth. 1. Confer quæ ſunt 4. Regum vltimo capite.

FINIS PROPHETIÆ IEREMIÆ.

ANNOTATIONES IN THRENOS IEREMIÆ.

PRÆFATIO.

DE Threnis his, ſeu lamẽtatiotiibus, quando, & qua occaſione ſcriptæ ſint à propheta, diuerſæ ſunt ſcriptorum ſententiæ. Quidam putant ſcriptas, mortuo Ioſia piiſſimo rege Iuda, velut lamentatorium carmen ſuper eius morte, ſicut legimus 2. Paral. 25. *Vniuerſus Iuda & Iſrael luxerunt eum, Ieremias maximè, cuius omnes cantores atque cantatrices vſque in præſentem diem lamentationes ſuper Ioſiam replicant.* Ex quibus verbis quidem conſtat, ſcriptas eſſe à Ieremia lamentationes in obitum Ioſiæ, ſed tamen non docetur, neque veriſimile eſt eas fuiſſe has ipſas; quia continent luctum, non ſuper morte regis, ſed ſuper excidio, & deſolatione ciuitatis, nulla prorſus Ioſiæ facta mentione. Tum etiam quia populus Iudaicus cui nunquam potuit incidere in animum, ciuitatem Ieruſalem aliquaodo eſſe euertendam, minimè paſſus fuiſſet, publieè per cantores & cantatrices lamentationes has decantari, in quibus apertiſſimè deploratur ciuitatis & templi excidium. Proinde credibile eſt lamentationes ſuper obitu Ioſiæ ſcriptas intercidiſſe. Aliorum igitur opinio videtur veritati magis conſona qui putant lamentationes has concinnatas poſt excidium ciuitatis à Babylonius, quando populo in captiuitatem abducto, Ieremias cum paucis in terra relictus aſt. Et id omnino confirmant verba illa in volgata editione velut argumenti loco præfixa: *Et factum eſt, poſtquam in captiuitatem redactus eſt Iſrael, &c.* Quæ verba etſi in Hebræo non habeantur, apud ſeptuaginta tamen poſita ſunt, & io bibliis Sixtinis poſtremò correctis ſimiliter leguntur.

CAP. I.

v. 5. FActi ſunt hoſtes eius in capite, inimici eius locupletati ſunt. Phraſis Hebraica eſt, pto eo quod diceretur; Hoſtes eius facti ſunt ſuperiores, & præualuerunt: Ita Deut. 28. inter ptomiſſiones veteri illi populo factas: *Conſtituet te Dominus in caput, & non in caudam.* Quod explicans addit: *Et eris ſemper ſupra, & non ſubter.* q. d. ſemper ſuperior eris hoſtibos tuis, ſi legem ſeruaueris. Quod ad præſeotem verſum attinet, fabulantor Hebræi, hunc librum Threnorum ſcriptum eſſe ab Ieremia multo ante excidium vrbis, tempore Ioakim regis; & hunc eſſe librum, quem Ioakim rex Iuda coram ſe legi præcepit Ierem. 36. Cumque, inquiunt, ventom eſſet ad hunc verſum: *Facti ſunt hoſtes eius, &c.* Regem graui iracundia inflammatum, nihil vltra audire voluiſſe, ſed libellum mox conſcidiſſe, & in ignem conieciſſe. Hæc nominatim commemorat Rabbi Salomon. Sed hæc fabula eſt Iudaica: Primùm, quia eodem illo cap. 36. dicitur in illo volumine ſcriptum fuiſſe; *Feſtinus veniet rex Babylonis, & vaſtabit terram.* Quæ ſententia hic non reperitur. Deinde toto hoc libro, non quid futurum ſit, ſed quid factum ſit, ſcribitur, & totus ſty-
A lus declarat non prophetiam eſſe futurorum, ſed deplorationem rerum factarum.

v. 7. *Viderunt eam hoſtes & deriſerunt ſabbatha eius.* Meritò quidem Chriſtiani derident ſabbatha Iudæorum, quia poſt Chriſtum ſabbatha non ſunt diuina inſtituta, ſed diuinis inſtitutis contraria: At lege Moyſi vigente ridere ſabbatha Iudæorum, erat ridere diuinum inſtitutum.

v. 8. *Peccatum peccauit Ieruſalem, propterea inſtabilis facta eſt.* Dupliciter intelligi poteſt, quod ait; *peccatum peccauit*; Vel vt ſit phraſis Hebraica, qua per eiuſdem vocis geminationem ſignificatur ſtudium, aſſiduitas, & perſeuerantia in peccato; Vt ſenſus ſit: Grauiter, aſſiduè, & perſeueranter peccauit Ieruſalem; quæ phraſis eſt freqoentiſſima: vt *Expectans expectaui*, id
B eſt, magna cum patientia expectaui; *Deſiderio deſideraui*, id eſt, vehementer & ardenter deſideraui: Vel intelligi poteſt, per antonomaſiam certum quoddam enorme peccatum; illud oimirum, de quo Dominus in Euangelio Ioan. 15. *Si non veniſſem, & locutus eis non fuiſſem, peccatum non haberent.* Neque enim fuiſſent ſine omni peccato, ſed graue illud infidelitatis peccatum non habuiſſent, quo veritati etiam manifeſtatæ reſiſtebant. Addit autem; *propterea inſtabilis facta eſt*, id eſt, eiecta, & tranſlata de loco & terra poſſeſſionis ſuæ, in alienam terram, in exilium & captiuitatem.

v. 10. *Quia vidit Gentes ingreſſas ſanctuarium ſuum, de quibus præceperas ne intrarent in Eccleſiam tuam.* Senſus eſt: Gentes quæ prohibitæ ſunt lege Dei Deute-
C ron. 23. intrare in Eccleſiam populi Iudaici, id eſt, in ſenatu ſedere & magiſtratum gerere, coacta eſt Ieruſalem videre, non quidem intrare in Eccleſiam, ſed (quod multò maius eſt, magiſque proinde deplorandum) ingredi in ſanctum ſanctorum, quo ingredi non licebat, niſi ſummo ſacerdoti. Vide annotat. Deuteron. 23.

CAP. II.

v. 1. NOn eſt recordatus ſcabelli pedum ſuorum in die furoris ſui. Scabellum pedum Domini erat arca fœderis Domini. Sed quomodo non eſt recordatus eius Dominus in hac vaſtatione ciuitatis &
D templi, cum tamen iuſſerit eam per Ieremiam duci in montem ſanctum, vt eſt 2. Machab. 2. & ibi abſcondi, vt inueniri non poſſet, donec Dominus congreget diſperſionem populi ſui? vt ibidem dicitur. *Reſpondeo*, dicitur Deus non recordatus eius, quia propter arcam, vt ſæpius aliàs, populo non pepercit; nec amplius ex ea dedit reſponſa.

v. 9. *Non eſt lex: & prophetæ eius non inuenerunt viſionem à Domino.* *Quæritur*, qoomodo hæc vera ſint, cum populus ille etiam tunc habuerit ſuos prophetas? Habebat enim Ieremiam in terra Iuda, qui etiam in Ægyptum reliquias popoli ſecutus eſt, & vſque ad finem vitæ viſiones à Domino acceptas, eis annunciare non deſtitit. Circa quæ tempora etiam Habacuc in Iudæa prophetauit, vt patet ex hiſtoria

Danielis. Habebant præterea in Babylone ſecum Ezechielem & Danielem. Itaque videtur hic locus intelligendus de falſis prophetis, quales populus deſiderabat, qui loquerentur placentia, de quibus mox ſubiungitur v. 14. *Prophetæ tui viderunt tibi falſa, & ſtulta, nec aperiebant iniquitatem tuam, vt te ad pœnitentiam prouocarent.* Quibus verbis etiam hoc nobis declaratur, non ſatis eſſe, vt prædicator verbi Dei, veritatem & ſanam doctrinam proponat; verum etiam neceſſe eſſe, vt ſimul aperiat iniquitatem populi, & eum ad pœnitentiam prouocet. Cæterum ſecundum altiorem & myſticam intelligentiam, illud quod hic dicitur: *Non eſt lex: & prophetæ eius non inuenerunt viſionem à Domino:* poteſt prophetice dictum accipi de tempore Iudaici populi, poſt aduentum Chriſti. Tunc enim reuera lex vetus abolita eſt, ſuccedente noua; & vmbra propheticarum viſionum euanuit, ſuccedente luce Euangelicæ veritatis.

v. 13. *Cui comparabo te? --- & conſolabor te virgo filia Sion?* Id eſt, quam vrbem aut gentem reperire potero, æque afflictam, attritam, vaſtatam vt te, vt eius commemoratione te poſſim conſolari? Solatium enim qualecumque miſeris eſſe ſolet, habere ſocium in miſeria. Vnde ſequitur: *Magna eſt enim velut mare contritio tua.* q. d. incomparabilis & immenſa eſt tua contritio. Cum enim aliorum afflictiones ſignificari ſolent per aquas, tua contritio tanta eſt, vt mari comparari merito poſſit.

CAP. III.

v. 28. *Sedebit ſolitarius & tacebit, quia leuauit ſuper ſe.* Pridem legebatur geminatè (*leuauit ſe ſuper ſe*) ſed prius (*ſe*) ſuperfluum eſt, vt patet ex Hebræis, & MS. vt meritò Sixtina biblia illud ſuſtulerint. Loquitur autem propheta de homine, qui ſperat in Domino, etiam in media tribulatione; & cum ſilentio expectat ſalutare Dei. Et ſenſus eſt: Talis homo ſolitarius ſedebit, reputans ſecum miſericordiam & iuſtitiam Dei: *Et tacebit*, id eſt, non aperiet os ſuum contra Dominum, vt murmuret aduerſus eius prudentiam, quia leuauit ſuper ſe iugum Domini, id eſt, paratum ſe præſtat ad portandum & perferendum, quicquid Deus immiſerit. Alij ad Deum referunt; hoc modo: Quia Deus leuauit, vel proiecit iugum ſuum ſuper ipſum, propterea ille ſolitarius ſedebit, & tacebit, patienter iugum illud ferens. *Solitarius*, id eſt, deſtitutus ope & conſolatione humana: *Tacebit* autem, ſcilicet, quia ſilentium patientiam ſignificat; quia patientes tacent, impatientes murmurant.

v. 38. *Ex ore altiſsimi non egredientur nec bona, nec mala?* Non aſſertiuè, ſed interrogatiuè legendum eſt, & ſic coniungendum ſuperioribus: *Quis eſt iſte, qui dixit, vt fieret Domino non iubente?* Et ſimiliter: Quis eſt iſte qui dixit: *Ex ore altiſsimi non egredientur nec bona, nec mala?* q. d. Quicumque dicit hæc facta eſſe, Domino non iubente; & qui dicit ex ore altiſſimi non prodire nec bona, nec mala, ſed caſu & fortuito accidiſſe; is contradicit, & iniuriam facit prouidentiæ Dei. Et hunc ſenſum indicant ſequentia, cum immediatè ſubiungitur: *Quid murmurauit homo viuens pro peccatis ſuis? Scrutemur vias noſtras, & quæramus, & reuertamur ad Dominum:* q. d. agnoſcamus peccata noſtra, & agamus pœnitentiam; ac tum videbimus Deum has plagas à nobis auferre; & ex eo conſtabit non temerè, neque fortuitò, ſed iuſta & definita Dei voluntate hæc mala nobis accidiſſe. Intelligit autem mala non culpæ, ſed pœnæ. Vide ſimi-

A lem locum Sophoniæ 1. & Iſaiæ 41. Hoc ſenſu etiam Dominus dici poteſt præcepiſſe Semei, vt malediceret Dauid, id eſt, pœnam denunciaret 2. Regum 16.

CAP. IV.

v. 4. *Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.* Ad literam ſenſus manifeſtus eſt. Significatur enim tantam fuiſſe penuriam panis in illo populo, vt ne paruuli quidem à parentibus panem impetrare potuerint. Cæterum ſpiritualis maledictio his verbis ſignificata longè grauior eſt, magiſque metuenda. Paruuli enim ſunt, qui ad ſoliditatem doctrinæ, tanquam robur virile, nondum venerunt. Petunt autem panem, quando pleniùs inſtrui
B in doctrina Chriſtiana cupiunt: Sed iuſto ſæpè Dei iudicio, propter peccata ipſorum præcedentia, fit, vt mittantur eis magiſtri errorum, &, quod grauius eſt, vt eorum doctrinæ acquieſcant; ſicut hodie, proh dolor, fieri videmus. Proinde orandus Dominus, vt mittat veros potius, & fideles operarios, in meſſem ſuam.

v. 6. *Et maior effecta eſt iniquitas filiæ populi mei, peccato Sodomorum, quæ ſubuerſa eſt in momento, & non ceperunt in ea manus.* Ex adiunctis videtur quòd præcipuè dicere velit, quod afflictio populi Iuda ſit maior, quam fuerit punitio Sodomorum. Nempe quia Sodoma ſubuerſa fuit in momento, id eſt, etſi ſubuerſio ac pœna eius fuerit grauis, tamen fuit momenta-
C nea: *Et non ceperunt in ea manus*, id eſt, nulli ex eis ducti ſunt captiui; Iudæi autem in captiuitatem, & ſeruitutem abducti ſunt; quæ ſeruitus longa quædam mors eſt. Hebr. ſic: *Et non adhibitæ eis manus.* Vel vt alij vertunt. *Et non caſtrametata contra eam caſtra.* q. d. non fuerunt excarnificati, vt illi in Ieruſalem longa obſidione.

v. 20. *Spiritus oris noſtri Chriſtus Dominus captus eſt in peccatis noſtris.* Iuxta tranſlationem noſtram ad neminem alium referri hoc poteſt, quam ad verum Meſſiam Chriſtum Dominũ Saluatorem noſtrum. Cuius ratio eſt, quia pro eo quod legimus (*Dominus*) Hebraicè eſt nomen Dei tetragrammaton, *Iehoua*, quod ſoli Deo in ſacris literis tribuitur, & in tanta
D apud Iudæos veneratione fuit, vt illud effari fas non eſſet, ſed pro eo inter legendum ſubſtituerent vocabulum (*Adonai*). Sciendum tamen ex Hebræo etiam verti poſſe, in genitiuo (*Domini*) ſcilicet Chriſtus Domini. Atque ita ſicut Dauid, & Saul leguntur dicti (*Chriſti Domini*) id eſt, vncti ab eo, 2. Reg. 1. & alibi; ita & Ioſias, & Sedechias, & omnes reges Iuda potuerunt dici Chriſti Domini. Quidam ergo ſecundum literam referunt ad Ioſiam regem; vt Hieron. lib. 2. cont. Pelag. cap. 9. putantes hoc libro deſcribi eius lamentationes. Sed Ioſias nuſquam captus legitur; ſed in pugna grauiter vulneratus, inter manus ſuorum mortuus eſt. Reſtat ergo, vt ſecundum hanc poſteriorem verſionem ad literam re-
E feratur ad Sedechiam, qui iam tum, dum iſta à Ieremia ſcribebantur, recenter abductus erat in captiuitatem. Neque mirum eſt, Ieremiam adeò honorificè loqui de rege improbo; cum legamus etiam Dauidem dicto loco 2. Reg. 1. in ſua lamentatione ſuper impium Saul, vocaſſe eum Chriſtum Domini. Sciebant enim prophetæ, Ieremias, & Dauid, ſcriptum eſſe Exod. 22. *Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices.*

CAP. V.

v. 4. A *Quam noſtram pecunia bibimus, ligna noſtra pretio comparauimus.* Ligna pretio comparare, modo non immoderato, non videtur res, quam deplorare debeat propheta: niſi fortè tanta apud Ieroſolymitanos ex montibus vicinis fuerit lignorum copia, vt cuique liceret ea ſine pretio auferre. In Hebræo ſic ſonat: *Ligna noſtra in pretio venerunt*. Græcè quoque eſt ἦλθον. Vatabli interpres ſic reddit: Ligna noſtra pretio venierunt, id eſt, diuendita ſunt. Iuxta quem tamen non eſt ſenſus, Iudæos ſibi ligna pretio comparaſſe; ſed hoſtes ligna Iudæorum pretio vendidiſſe. At Hieron. ſenſum eius, quod in Hebræo eſt, melius videtur aſſecutus. Et arbitror totius verſiculi hunc eſſe ſenſum: Aquas noſtras (ſic enim expreſsè in Hebræo eſt) id eſt, quæ ad nos pertinebant, vtpote hauſtas ex puteis, & ciſternis noſtris, quos & quas occupauerunt hoſtes noſtri; ligna quoque noſtra, id eſt, quæ ad nos pertinebant, quod ex ſiluis terræ noſtræ cæſa fuerint, pretio nobis comparanda fuerunt ab hoſtibus, qui domos noſtras, terras & ſiluas ſibi vendicârunt.

v. 7. *Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt, & nos iniquitates eorum portauimus. Quæritur* quomodo hæc ſententia non idem ſonat, cum eo quod reprehendit Ezechiel cap. 18. dicens: *Quid eſt quod inter vos parabolam vertitis, dicentes: Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obſtupuerunt?* Sic & Ieremias ipſe cap. 31. *In diebus illis non dicetur vltra &c. Sed vnuſquiſque in iniquitate ſua morietur.* Ad hoc duobus modis *reſponderi* poteſt. Vna reſponſio eſt, hæc dicta eſſe

A à propheta, non in perſona propria, ſed in perſona
carnalis populi; qui non ſuis peccatis ſe commeruiſſe putabat, vt ſic punirentur, ſed peccata parentum in ipſos, etſi innocentes, vindicari. Quæ populi illius perſuaſio reprehenditur ab Ezechiele, & Ieremia citatis locis. Verum cum hæc oratio ſit ipſius Ieremiæ; nullo modo probabile eſt ſolam hanc ſententiam ex populi perſona inſertam fuiſſe. Itaque *reſpondendum*, ſic loqui Prophetam, ſicut Exodi 20. Dominus loquitur, dicens: *Ego Dominus, zelotes, viſitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me*.
B Qua ſententia ſignificat
Dominus, ſe viſitare peccata parentum in poſteros peccata maiorum ſuorum imitantes; aut certè à parentum peccatis non omnino recedentes; vt videlicet parentum iniquitas ſit occaſio quædam punitionis poſterorum; qui poſteri propriè quidem affliguntur propter peccata propria, ſed occaſionem grauioris punitionis præbente parentum iniquitate. Atque hoc eſt quod Ieremias deplorat, præſentem afflictionem incidere in ſua tempora, propter iniquitatem parentum continuatam in filiis. Quod autem Deus in hac præſenti afflictione inferenda, non tan-
C tum reſpexerit ad præſentis populi peccata, ſed etiam
maiorum; manifeſtum eſt ex 4. Regum 24. vbi ſic dicitur: *Factum eſt hoc verbum Domini contra Iudam propter peccata Manaſſe vniuerſa --- & ob hanc rem noluit Dominus propitiari*. Quod verò non ſint verba prophetæ queritantis, patet ex multis aliis locis eiuſdem prophetæ, & ex his ipſis Threnis, quibus docet ipſius populi peccata cauſam eſſe vaſtitatis, & captiuitatis. Sic cap. 3. *Nos iniquè fecimus, & ad iracundiam prouocauimus*. Vide etiam noſtra in 2. ſent. diſt. 33. §. 11.

FINIS THRENORVM.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM BARVCH.

CAP. I.

v. 1. *Et hæc verba libri, quæ ſcripſit Baruch filius Neriæ.* Quæritur vtrum Baruch fuerit propheta? neque enim inter prophetas numeratur, nec maiores nec minores. Neque prophetam eum vſquam vocat ſcriptura, ſed ſcribam ſolummodo. Neque ſcribitur vſquam: Verbum Domini quod factum eſt ad Baruch, neque more aliorum prophetarum ſic loquitur, Hęc dicit Dominus. Reſpondeo prophetam fuiſſe, Tandem enim prophetiæ donum accepit poſtquam venit in Babylonem. Quod oſtendi poteſt ex ipſo libro Baruch continente quædam vaticinia de futuro tempore. Nam in fine capitis ſecundi continetur promiſſio noui & æterni Teſtamenti, & cap. 4. bis prædicitur Iudæorum liberatio & reditus à captiuitate; ſimul & gentium vocatio, & filiorum Eccleſiæ ſub typo Ieruſalem congregatio. Non eſt autem mirandum Baruch neque maioribus neque minoribus prophetis annumeratum fuiſſe. Cum enim fuerit ſcriba Ieremiæ, placuit breuem eius librum oraculis Ieremiæ ſubnecti, velut in vno volumine. Sciendum quoque quod hoc libro ſcriba non vocetur. Non enim in eo ſcripſit ab homine dictata, ſed à Deo ſuggeſta. Quare etſi prophetam ſe non dicat, nec legatur in eius libro, Verbum Domini quod factum eſt, &, Hæc dicit Dominus (neque enim ſcripſit more aliorum) prophetam tamen fuiſſe, ipſæ prædictiones oſtendunt.

v. 10. *Ecce miſimus ad vos pecunias, de quibus emite holocautomata, & thus, & facite manna, & offerte pro peccato ad aram Domini Dei noſtri.* Ex his verbis *triplex quæſtio* naſcitur. *Prima* quomodo dicatur, facite manna, cum de manna faciendo, vel offerendo, nihil in lege videatur præceptum? *Secunda*, quomodo dicatur ad aram Domini? cum templum vnà cum ſanctuario fuerit incendio conſumptum? Et quęſtionem auget quod poſteà v. 14. ſequitur, *Legite librum iſtum, quem miſimus ad vos recitari in templo Domini:* cum templum tunc nullum fuerit. Et *tertia* quæſtio, quomodo omninò præſcribatur aliquid de oblatione facienda, cum in ſua oratione Azarias, apud Danielem in captiuitate poſitus, dicat cap. 3. *Non eſt hoc tempore princeps, & dux & propheta,* neque ſacrificium, neque oblatio? *Reſpondemus*; Ad *primam*, manna hoc loco non intelligi quod de cælo pluerat. Id enim ſeruabatur in memoriam beneficij diuini, non ad immolandum; Et erat in arca incluſum; quam ſecreto Ieremias recondiderat, vt eſt 2. Machab. 2. Sed manna intelligendum videtur, quod Hebr. dicitur *Minha*, id eſt, libamen, cuius frequens eſt mentio in lege. Ad *ſecundum* dicendum templum quidem fuiſſe combuſtum, ſed in loco templi à ſacerdotibus in terra Iuda relictis, extructam fuiſſe aram, ad offerenda ſacrificia. Hìc autem cum dicitur recitandum librum *in templo Domini*, intellige in loco, vbi fuit templum; & erant adhuc quædam veſtigia. Ad *tertium* reſpondeo, quod verba Azariæ intelligantur de captiuis ipſis, quibus in ipſa captiuitate non erat ſacrificium, neque oblatio, neque incenſum; quia hæc non niſi in loco ad hoc diuinitus deſignato offerri poterant. Et hunc eſſe ſenſum, patet ex eo quod adiungit; *neque locus primitiarum coram te.* Nam alioqui Ieroſolymis etiam tunc erat locus, in quem primitiæ colligi poterant.

v. 11. *Et orate pro vita Nabuchodonoſor, regis Babylonis, & pro vita Balthaſar filij eius.* —— *vt viuamus ſub vmbra Nabuchodonoſor, & ſub vmbra filij eius &c.* Hic docemur, non tantum orandum eſſe pro inimicis, verum etiam pro principibus infidelibus, ſub quorum iugo fideles ſeruiunt, nec orandum quomodocumque, ſed etiam orandum pro eorum vita, ac diuturna incolumitate; ſicut hic dicitur, *vt ſint dies eorum ſicut dies cæli ſuper terram*; maximè cum principes tales permittunt coli à fidelibus veram religionem; ſicut hi reges permiſerunt pro maiori parte. Quod cum legamus factum à Iudæis, multo magis facere debent Chriſtiani, qui abundantiorem charitatis ſpiritum monſtrare tenentur. Tantum abeſt vt etiam legitimo principi prætextu religionis aut alterius cauſæ liceat priuatis hominibus reſiſtere: quod noſtri temporis ſectarios facere videmus.

v. 15. *Domino Deo noſtro iuſtitia,* ſupple, ſit, ſicut in Apocalypſi cap. 7. *Sapientia, virtus, fortitudo, ſalus Deo noſtro,* videlicet in laude noſtra, agnoſcamus eum iuſtum, laudemus & glorificemus vt iuſtum. *Nobis autem confuſio faciei noſtræ*; ſcilicet ſit, id eſt, agnoſcimus nobis pro peccatis noſtris deberi confuſionem & ignominiam, *ſicut eſt dies hæc*; quam vſque hodie patimur. Eadem verba repetuntur ſequenti capite, vbi additur, *& patribus noſtris*, quia & illis confuſio & ignominia debebatur pro peccatis ipſorum.

AD CAP. II. Nihil erat annotatum.

CAP. III.

v. 32. *Sed qui ſcit vniuerſa, qui præparauit terram in æterno tempore.* *Quæritur* quomodo terram præparauit in æterno tempore; cum terra ſit creata in initio temporis; Tempus autem ipſum non ſit ęternum, ſed vnà cum rebus creatis eſſe cœperit? *Reſpondeo*, incommoda verſio parit obſcuritatem. Græcè ſonat: *Qui præparauit terram in tempus æternum*, id eſt, vt in æternum permaneret, & nunquam eſſe deſineret. Itaque tempus æternum non ad præteritum, ſed ad futurum eſt referendum. Et non aliud hìc ſignificatur, quam quod Sapiens dicit, Eccleſiaſtæ 1. *Generatio præterit, & generatio aduenit, terra autem in ęternum ſtat.* v. 4.

v. 36. *Hic eſt Deus noſter.* ---- *Hic adinuenit omnem viam diſciplinæ, & tradidit illam Iacob puero ſuo.* —— *Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt.* De hac poſtrema ſententia quæſtio mouetur de quo intelligatur, & quomodo ſit intelligenda? Quidam ad Deum referunt, quia de eo præceſſit, *Hic eſt Deus*

noſter &c. ſed nonnulli dicunt, illud: *Poſt hæc in terris viſus eſt*; impletum fuiſſe eo tempore, quo poſt datam legem in monte Sina, Moſes, Aaron, Nadab, & Abiu, & ſeptuaginta ſeniores, & alij quidam ex multitudine, Exodi 24. leguntur Deum vidiſſe; quando etiam deinceps per quadraginta annos proximus fuit generationi illi, vt eſt pſalm. 90. id eſt, cum ijs familiari modo eſt conuerſatus. Alij ad Deum quidem referunt, ſed accipiunt tanquam vaticinium de Chriſto, qui in plenitudine temporum, in terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus. Vt autem hic locus plenius intelligatur, ſciendum eſt, has voces (*viſus eſt, conuerſatus eſt*) apud Græcos ad omne genus referri poſſe, cum non ſint participia, ſed verba. Proindè cum tota ſuperiori deductione diſputauerit Baruch de ſapientia, non eſt improbabile hæc verba de ſapientia dicta eſſe. Atque ita literaliter quidem ſignificabitur ſapientiam à Deo traditam Iſraëli, ſeruo eius: poſt quem à tota eius poſteritate, id eſt, populo Iſraëlitico, viſa, id eſt, cognita eſt ſapientia, & cum illis conuerſata (*quia notus in Iudæa, Deus in Iſraël magnum nomen eius.*) Myſtico autem ſenſu, eoque haud dubiè à Spiritu ſancto intento, ſignificabitur, ipſam Dei Sapientiam, id eſt, Verbum Dei & filium Patris, poſt conſummatam vmbraticam populi veteris ſapientiam, hominem eſſe factum: & in terris apparuiſſe, & cum hominibus fuiſſe conuerſatum: Atque ita quoque per vniuerſum Iſraël ſpiritualem, veram ſapientiam, id eſt, verum Dei cultum, Apoſtolorum prædicatione fuiſſe diſſeminatum.

CAP. IV.

v. 22. E*Go enim ſperaui in æternum*; Græcè eſt ἐπὶ τῷ αἰωνίῳ, id eſt, *in æterno*. Et ſic intelligi poteſt, in æterno, ſcilicet Deo; quomodo ſæpè in ſcripturis dicuntur pij in Deo ſperare, tanquam auxiliatore, & authore bonorum quæ ſperamus. Vatabli verſio quoque ſic habet: Nam eo iam ab æterno illo ſperare cœpi ſalutem veſtram. Et conſtat hoc cap. ſæpius Deum deſignari hoc epitheto *Æternus*, ſicut & iſto, *Altiſſimus*. Ita paulo poſt: *Et venit mihi gaudium à ſancto ſuper miſericordia, quæ veniet vobis ab æterno ſalutari noſtro.* Et prius v. 20. *Et clamabo ad altiſſimum in diebus meis.*

v. 28. *Sicut enim fuit ſenſus veſter, vt erraretis à Deo: decies tantum iterum conuertentes requiretis eum.* Hoc referunt quidam ad tempus illius populi poſt reditum ex captiuitate. Non enim leguntur Iudæi, poſt illud tempus idola coluiſſe, præter paucos quoſdam tempore Antiochi Epiphanis; de quibus in lib. Machab. qui tamen timore magis, quam voluntate id fecerint. Itaque putant de eius temporis Iudæis dictum; imò prædictum, quod decies tam multum, requiſituri eſſent Dominum, quantum anteà aberrauerant per idololatriam. Græcè quoque ſic ſonat: *Sicut enim fuit cogitatio veſtra ad errandum à Deo, decuplate conuerſi quærere eum*, id eſt, decuplo tantum nunc deinceps conuerſi quærite eum, vt poſſitis habere placatum. Et ſecundum hanc lectionem præceptum magis eſt, quam propheria. Si tamen propheticè dictum intelligere libet, rectius referetur ad Iſraël ſecundum ſpiritum, quam ſecundum carnem: id eſt, ad Apoſtolos, & eos qui per Apoſtolorum prædicationem crediderunt in Chriſtum. Nam de Iudæis ſecundum carnem, poſt reditum è Babylone vſque ad aduentum Chriſti, dictum eſt illud: *Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longè eſt à me.* Et iterum. *In vanum colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum.* Licet enim non colerent idola gentium, ſibi tamen fabricabant in cordibus ſuis idola peruerſarũ opinionum.

CAP. V.

v. 4. N*Ominabitur enim tibi nomen tuum à Deo in ſempiternum*: *Pax iuſtitiæ & honor pietatis.* Hæc propheria manifeſtè ad Chriſti Eccleſiam pertinet; quæ in hoc ſæculo pacem iuſtitiæ cum Deo habet inchoatam (Vnde illud in natiuitate Saluatoris ab Angelis publicatum: *Et in terra pax hominibus*) & poſteà perfectiſſimam obtinebit, in vita futura. De hac pace regni Chriſti nunquam finienda, etiam Iſaias cap. 9. *Multiplicabitur eius imperium & pacis non erit finis.* Quod autem dicitur: *Nominabitur tibi nomen*; per nomen ſignificatur proprietas & ſpecialis nota. Hæc enim pax iuſtitiæ, Eccleſiæ propria eſt: & ab ea nunquam auferetur, etiamſi aliquando varijs perſecutionibus exerceatur.

CAP. VI.

v. 3. N*Vnc autem videbitis in Babylonia Deos aureos, & argenteos & lapideos, & ligneos in humeros portari, oſtentantes metum gentibus, &c.* Obijciunt Catholicis hanc epiſtolam magno ſupercilio hæretici; quaſi hic manifeſtè damnetur veneratio imaginum in Eccleſia catholica recepta. Dicunt enim omnia ea, quæ hic tribuuntur idolis gentium, totidem verbis dici poſſe aduerſus imagines Chriſtianorum, eaque verboſiſſimè inculcare conantur imperitis. Verum perſpicuè refellitur eorum calumnia, ſi inſpiciamus totius huius epiſtolæ ſcopum, & ſcribentis intentionem. Ea autem minimè obſcura eſt; quippe quæ frequenter repetitur. Sic mox in hoc initio (*oſtentantes metum gentibus*) quod non conuenit in imagines ſacras. Et breuiter, contra multam ipſorum verboſitatem, manifeſtum eſt, quod nihil aliud docere vult propheta, quam ſimulacra gentium non eſſe Deos. Hinc toties pro concluſione inculcat illud: *Vnde vobis notum ſit quia non ſunt dij. Ne ergo timueritis eos.* Quod ergo de idolis gentium oſtendit propheta non eſſe Deos; & proinde non eſſe timenda, neque pro dijs veneranda; libenter concedimus, etiam in noſtras imagines hoc ipſum competere: videlicet, non eſſe Deos, vtpote in quibus neque ſenſus inſit, neque motus; & proinde eas non eſſe timendas, neque pro dijs habendas. Sed ex eo ſtatui non poteſt, nullam prorſus venerationem imaginibus habendam eſſe, ſi ad ſuum prototypum referantur, id eſt, ad Chriſtum vel Sanctum aliquem, cuius ea ſit imago. Sicut enim cum proferimus illud ſanctiſſimum nomen IESVS (de quo ad Philip. 2. *Vt in nomine* IESV *omne genu flectatur*) non ſonum vocis illius honoramus aperiendo caput & genu flectendo; ſed ipſum filium Dei: ita cum Chriſtianus procumbit ante Crucifixi imaginem, non propriè imaginem adorat, ſed id cuius eſt imago, videlicet Ieſum Chriſtum Saluatorem crucifixum.

v. 5. *Viſa itaque turba de retro, & ab ante, adorantes, dicite in cordibus veſtris: Te oportet adorari Domine.* Fortè hanc ſententiam Priſcillianiſta quiſpiam, vel politicus noſtri temporis, pro errore ſuo rapiat: quaſi per eam ſignificetur, ſatis eſſe vt fidem quiſque ſuam corde retineat, & in corde dicat: *Te oportet adorari Domine*, etiamſi opere externo aliud ſimulet, & voce aliud dicat. Sed *reſpondemus*, non ita eſſe dictum: *Dicite in cordibus veſtris*, quaſi ore, & opere diuerſa & contraria liceat oſtendere; ſed quamdiu nondum vrget profitendæ fidei neceſſitas, aut euidens vtilitas;

interim in corde ſolo veritatem fidei poſſe,& debere retineri; Si vero neceſsitas eſt ore vel opere alterutrum declarandi;tum etiam voce & facto perhibendum eſſe teſtimonium veritati. Ita ſcilicet fecerunt tres pueri in Babylone in hiſtoria Danielis; fortaſſe hac ipſa epiſtola Ieremiæ inſtructi. Statuam à rege erectam, primò tantum non adorauerunt, dicentes in cordibus ſuis: *Te oportet adorari Domine*: nondum tamen facto, vel verbo manifeſtè damnantes, quod ab alijs fiebat. Sed poſtquam deprehenſi ſunt non adorare ſtatuam, & ad regem adducti, tum manifeſtè fidem declarabant dicentes: *Notum ſit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, & ſtatuam auream, quam erexiſti, non adoramus.*

FINIS BARVCH.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM EZECHIELIS.

CAP. I.

v. 4. ET *ecce ventus turbinis --- & nubes, & ignis inuoluens ---- & de medio eius, quaſi ſpecies electri, id eſt, de medio ignis, & in medio eius ſimilitudo quatuor animalium, &c.* Primò dicitur de his animalibus, quaſi in genere: *Et hic aſpectus eorum, ſimilitudo hominis in eis.* Et poſteà v. 10. diſtinguuntur vultus ſingulorum; facies hominis, facies leonis, facies bouis, & facies aquilæ. *Quæritur* quomodo hæc conſiſtant? *Reſpondetur* variè. Alij dicunt faciem hominis primo loco ſolum nominari, propterea, quia in aſpectu directo Prophetæ prima occurrebat. Alij ideò; quia eſt facies animalis primi ſecundum dignitatem, vtpote ratione ac mente præditi. Alij, & potiſſimum Hebræi, dicunt omnes, hos vultus fuiſſe humanos, ſed ita vt referrent ſimul quodammodo ea animalia, quorum facies poſteà diſtinctè recenſentur. Et ad confirmationem adferunt, quod cap. 10. vbi refertur eadem viſio, omiſſa facie bouis, ponitur facies Cherub. Cherub autem erat humana ſpecie. Sed optimè videtur hæc quæſtio ſolui, ex ſignificatione huius viſionis. Nec enim dicitur primo loco: adſpectus ſeu facies hominis in eis; ſed tantum, *ſimilitudo hominis in eis.* Per quod ſignificatur omnia quatur Euangelia, quæ per quatuor animalia ſignificantur, nobis annuntiare myſterium incarnationis Chriſti, & eius humanitatem. Poſteà verò facies nominantur; quæ Hieron. teſte, non ipſa Euangelia ſignificant, ſed principia Euangeliorum. Itaque dicēdum in omnibus Euangelijs eſſe ſimilitudinem hominis, ob cauſam modo dictam; ſed facies ſingulorum eſſe diuerſas, id eſt, initia. Nam in Matthæo facies eſt hominis, quia initio ſui Euangelij texit Chriſti genealogiam: In Marco facies Leonis, quia initio ſui Euangelij deſcribit vocem clamantis in deſerto, tanquam leonis rugientis: In Luca facies bouis, aut vituli, quia initio Euangelij meminit ſacrificij Aaronici, in quo præcipua victima erat vitulus; In Ioanne facies aquilæ, quia initium facit ſui Euangelij à diuina, & incomprehenſibili Chriſti maieſtate; tanquam volatu ad ſumma tendens, & humana tranſcendens. Confer cap. 10. v. 14.

v. 9. *Non reuertebantur cum incederent, ſed vnumquodque ante faciem ſuam gradiebatur.* Et ſimiliter poſt pauca v. 12. *Nec reuertebantur cum ambularent.* *Quæritur* quomodo hæc conſiſtant cum eo quod dicitur v. 14. *Et animalia ibant & reuertebantur in ſimilitudinem fulguris coruſcantis?* *Reſpondeo*, nulla eſt repugnantia: Nam duo priora loca ſignificant animalia dum irent, non retro aſpexiſſe, neque huc illuc ad latera oculos deflexiſſe: Vnde & quidam vertit: Inter eundum facies ſuas non reflexerunt; Scilicet inſtar eorum, qui toti in actionem aliquam intenti nihil aliud cogitant. Poſterior autem ſententia ſignificat, animalia poſt actionem aliquam perfectam reuerſa eſſe, velut parata ad aliam actionem pari diligentia obeundam: Quæ nimirum diligentia, & alacritas ſignificatur etiam in eo, quod adiungitur: *& reuertebantur in ſimilitudinem fulguris coruſcantis.*

CAP. II.

v. 5. S*I fortè vel ipſi audiant, & ſi fortè quieſcant. Audiant*, id eſt, obediant, obtemperent. *Et ſi fortè quieſcant*, id eſt, ceſſent à peccando. Dicitur autem bis (*ſi fortè*) tum humano more; quia ſic homines loqui ſolent, adhibentes doctrinam, monita, correptiones; vtpote ignari, an quidquam profecturi ſint apud eos, quibus hæc adhibent: tum ad probandum liberum arbitrium eorum, qui moniti, atque correpti, vel obtemperant, vel non obtemperant nec acquieſcunt.

v. 9. *Et vidi, & ecce manus miſſa ad me, in qua erat inuolutus liber ---- qui erat ſcriptus intus & foris, & ſcripta erant in eo lamentationes, & carmen, & væ.* Per librum ad litteram intelligitur notitia rerum quas propheta iubebatur prædicere, & in libro deſcribere, id eſt, calamitates quæ populo Iudaico imminebant, & quas paſſurus erat partim in obſidione Ieruſalem, partim in captiuitate; hoc autem quod ſcriptus dicitur liber intus & foris, id eſt, omni ex parte conſcriptus, ſignificatur multitudo eorum quæ erant annuntianda; per hoc verò, quod in eo lamentationes, & carmen, & væ; (pro quo alij vertunt *lamentationes & gemitus & planctus*) ſignificantur calamitates, earumque grauitates, quæ erant denuntiandæ.

Myſticè vero propheta repræſentat quemlibet prædicatorem verbi Dei; liber vero deſignat Scripturam ſacram. Vocatur autem hic liber *Volumen*, à conuoluendo, teuton. *een rol* (nam talibus vtuntur Iudæi vſque in hodiernum diem) ſcilicet propter obſcuritatem Scripturæ ſacræ. Vnde etiam quæ obſcura ſunt, vulgo inuoluta dicuntur. Eſt autem ſcriptus *intus & foris*, vel vt Hebr. eſt, *ante & retro*, quia non tantum de præteritis annuntiat, ſed etiam de futuris:

vel quia ſcripturas continet vtriuſque teſtamenti. Scriptæ denique ſunt in eo *lamentationes, & carmen, & væ*; quia præcipuè in eo ſunt quæ ad pœnitentiam pertinent, iuxta illud in veteri Teſtamento: *Conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio & fletu, & planctu*. Et in nouo Teſtamento, Chriſtus, Ioannes, Petrus, omnes auſpicati ſunt ſuum munus, dicentes: *Pœnitentiam agite*. Poteſt quoque *carmen* referri ad conſolationes Sanctorum, & ſpem vitæ æternæ: qualis eſt iſta Pauli ad Rom. 8. *Exiſtimo enim quod non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis*. Continet autem hic liber etiam *væ*, id eſt, comminationem ſupplicij æterni aduerſus impios impœnitentes: iuxta illud, Matt. 3. *Omnis arbor, quæ non facit fructum excidetur, & in ignem mittetur*.

CAP. III.

v. 1. E*T dixit ad me. Fili hominis, comede volumen iſtud*. Et mox v. 3. *Et comedi illud, & factum eſt in ore meo ſicut mel dulce*: Addit Ioannes Apocalyp. 10. vbi ſimilis viſio deſcribitur: *Cum deuoraſſem librum, amaricatus eſt venter meus*. Myſteriom hic ſignificatum tale eſt. Propheta repræſentat prædicatorem verbi Dei. Is deuorat librum, quando auidè ſuſcipit cognitionem rerum diuinarum, & intelligentiam myſteriorum Dei. Eſtque verbum Dei in *ore eius ſicut mel dulce*, id eſt, in guſtu contemplationis miram habet ſuauitatem. Si enim veritas omnis delectat, ſanè neceſſe eſt maxima voloptate perfundi animum, ex contemplatione ſummæ veritatis. Attamen poſt comeſtionem, vt eſt Apocalyp. 10. *Amaricatur venter eius*; ſcilicet dum quaſi digerendo cibum comeſtum, & in membra diſtribuendo difficultatem patitur. Per quod ſignificatur amaritudo, difficultas, & tædium, quod pati ſæpe debent prædicatores verbi Dei, dum ea quæ cum ſuauitate didicerunt, in populum diſtribuunt, vt ad actionem referantur.

Sępe enim contingit illis id quod huic prophetæ dictum eſt, *quoniam increduli & ſubuerſores ſunt tecum, & cum ſcorpionibus habitas*. Et tamen vrget eos præceptum Apoſtoli. 2. Tim. 4. *Prædica verbum, inſta opportunè, importunè; argue, obſecra, increpa, in omni patientia & doctrina*. Et terret iſtud prophetæ hoc capite: *Si dicente me ad impium, morte morieris, non annuntiaueris ei, ſanguinem eius de manu tua requiram &c.* In his omnibus amaritudo eſt, adeo vt ſæpe cogatur exclamare prę dolore, *Ventrem meum doleo* &c. id eſt, ferre non poſſum tantas moleſtias. Sed parata ſunt aduerſus hæc, duo præſidia: alterum, gratia Dei confortans viſum Dei. Ita enim hic ait ad prophetam Dominus: *Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorum; ne timeas eos, neque metuas à facie eorum*. Et ad Ieremiam cap. 1. *Ne formides à facie eorum, nec enim timere te faciam vultum eorum*. Alterum eſt conſolatio quam capiunt ex promiſſione diuina, & ſpe pręmij ęterni. Licet enim amaritudinem habeat illud. *Euntes ibant & flebant mittentes ſemina ſua*; maiorem tamen habet conſolationis dulcedinem illud: *Venientes autem venient cum exultatione portantes* &c. pſal. 125. & illud Danielis 12. *Qui ad iuſtitiam erudiunt multos, fulgebunt quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates*.

v. 18. *Si dicente me ad impium: Morte morieris, non annuntiaueris ei, neque locutus fueris, ipſe impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem eius de manu tua requiram*. q. d. eius mortem in te vindicabo. Seuera ſententia, Epiſcopis, Paſtoribus, præfectis Eccleſiæ, & omnibus ijs quibus animarum cura commiſſa eſt, interminata. Continet autem ſententia duo documenta. *Vnum*, quanta neceſſitas incumbat omnibus animarum pręfectis annuntiandi impijs iudicia Dei, pœnas, & comminationes aduerſus peccata in ſcripturis propoſitas; vt ſi non faciant, & per defectum prędicationis pereat aliquis, ipſis imputanda ſit pereuntis perditio, & in ipſis vindicanda. *Alterum*, non excuſari nihilominus impium facilè per ignorantiam, etiamſi non fuerit ei annuntiata legis comminatio. Nam eſt quædam lex naturæ inſita. Et de lege ſcripta dicit Apoſtolus Rom. 2. *Qui ſine lege peccauerunt, ſine lege peribunt*.

v. 19. *Si autem annuntiaueris impio, & ille non fuerit conuerſus ab impietate ſua ---- ipſe quidem in iniquitate ſua morietur, tu autem animam tuam liberaſti*. Quod dicitur: (*tu autem animam tuam liberaſti*) non ſic accipiendum eſt, quaſi propheta, aut paſtor, tunc tantum liberet animam ſuam, ita vt nihil prætereà mercedis accipiat, quando impius eius prædicatione non conuertitur ad iuſtitiam: Nequaquam hoc ita intelligendum eſt. Nam etiam poſteà ſimiliter de iuſto dicitur; quod ſi is prædicatione prophetæ perſtiterit in iuſtitia, quod propheta liberabit animam ſuam. Sed ſenſus eſt: *liberabit animam ſuam*, id eſt, eo ipſo opere ſaluabit animam ſuam: in quo merces æternæ vitæ includitur, quæ ei legitimè laboranti promiſſa eſt, ſiue impius ſe conuertat, ſiue non. Vnde illud Apoſtoli 1. Cor. 3. *Vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem*. Non dicit, ſecundum fructum laboris. Fit enim ſæpè, vt qui minus laborat, plus fructus faciat; ſed; *ſecundum ſuum laborem*. Labor enim voluntatis charitatiuæ eſt, fructus autem laboris pendet à Deo diſponente.

CAP. IV.

v. 5. E*Go autem dedi tibi annos iniquitatis eorum, numero dierum trecentos & nonaginta dies*. Hoc plerique ſic dictum accipiunt, vt ſignificetur domus Iſraël, id eſt, decem tribus futuras in afflictione per annos trecentos nonaginta; quorum initium faciunt à prima captiuitate decem tribuum per Aſſyrios vſque ad tempora Aſſueri. Sed contra hoc facit, quod decem tribus nunquam fuerint reſtitutæ, ea parte, quâ ductæ erant in Aſſyrios; licet pauci ex illis redierint in terram ſuam cum alijs ex duabus tribubus. Sunt qui non improbabiliter dicant, his verbis non aliud ſignificari, quam tempus obſidionis ciuitatis Ieruſalem: quæ obſidio durauit non per annos, ſed per dies; id quod circumſtantię loci ſatis etiam indicant: Agitur enim toto capite de obſidione Ieruſalem; vt ſenſus ſit: Verti annos iniquitatis eorum in trecentos nonaginta dies. Præcipit ergo prophetæ, vt ſe tot diebus affligat dormiendo in latus ſiniſtrum & comedendo vilem panem & aquam in menſura bibendo, ad repræſentandam magnam afflictionem & famem, quam populus tempore obſidionis erat paſſurus. Sic Liranus. Et notandum quod illi dies trecenti nonaginta collecti efficiunt quatuordecim menſes, quibus ciuitas arctè fuit obſeſſa; omitti enim debent aliquot menſes ratione temporis, quo Chaldæi, aduentantibus Ægyptijs coacti fuerunt aliquamdiu obſidionem intermittere. Hier. tamen annos exactè & ſtudioſè recenſet & colligit.

Et portabis iniquitatem domus Iſraël. Non ſignificatur his verbis, Ezechielem puniendum pro peccatis populi Iſraël, quo ſenſu queritur Ieremias Threnorum 5. *Patres noſtri peccauerunt, & nos iniquitates eorum portauimus*: Quomodo etiam iſte propheta infra cap. 18. negat amplius futurum, vt filius portet iniquitatem

patris,

pattis, aut pater filij, ſed ſenſus eſt Metonymicus, q. d. portabis in figura ſeu imagine, id eſt, facto tuo ſignificabis, ac portendes punitionem iniquitatum domus Iſraël. Ideo enim peculiatiter quoqoe hic propheta pottentum dicitur in populo, quia nimitum multa factis, & rebus, non tantum verbis prophetauit. Sic ergo portauit iniquitatē domus Iſraël, quomodo ſimulachrum ſcelerati alicuius hominis, qui comprehendi non poteſt, è patibulo ſuſpenſum, portat iniquitatem eius, quem repræſentat; portat, inquam, per ſignificationem; ac ſimul portendit ei, cuius eſt ſimulachrum, ſi comprehendi queat, verum ſuſpendium.

v. 15. *Ecce dedi tibi fimum boum pro ſtercoribus humanis.* Iudæi panem comedunt in fimo bubulo, dum omnia propter carnem & ventrem, & terræ huius bona operantur; vt ſcribit Hieron. in hunc locum; non tamen in ſtercoribus humanis, deprecante propheta; quia non ſeruierunt, ita vt prius, idolis, nec coluerunt dæmonia. Nos autem Chriſtiani, inquit, comedimus panem, qui de cælo deſcendit.

CAP. V.

v. 9. F*Aciam in te quod non feci, & quibus ſimilia vltra non faciam propter abominationes tuas.* Hæc verba ſignificare videntur, hanc obſidionem fuiſſe longè grauiſſimam & grauiorem eà, quæ facta eſt poſtea à Romanis, ſub Tito & Veſpaſiano. Hieron. id ita ſoluit: Pulchrè dixit, *ſimilia non faciam.* Multo enim poſt interfectionem Chriſti duriora facturus eſt: aliud eſt enim coluiſſe iterum idola, propter quæ ante puniti fuerant, & aliud Dei Filium trucidaſſe. Sed rectius videtur referendum ad eadem merita, videlicet eadem peccata. q. d. Dominus per prophetam; propter eadem, vel ſimilia peccata non vltra inferam eadem, vel ſimilia ſupplicia; ſed propter ingratitudinem & grauiora peccata, contemptum ſcilicet in Filium Dei, grauiora multo inferam; multoque etiam ſeuerius puniam. Alij dicunt illud (*vltra*) non ſignificare omnimodam perpetuitatem, ſed tantum longum tempus, ſicut dicitur Iſaiæ 2. *Et non exercebuntur vltra ad prælium.* Et 1. Reg. 7. *Et humiliati ſunt Philiſtym, nec appoſuerunt vltra vt venirent in terminos Iſrael*, id eſt, multo tempore non redierunt. Ac ſanè hic ſenſus videtur maximè commodus & ſimplex.

v. 10. *Patres comedent filios in medio tui, & filij comedent patres ſuos.* Similis locus eſt Ierem. 19. & in Threnis capite 2. & 4. quo poſteriori loco etiam tanquam rem iam factam deplorat, dicens: *Manus mulierum miſericordium coxerunt filios ſuos, facti ſunt cibus earum.* Quo quid clarius dici poſſet? maximè cum & Baruch 2. eadem confirmentur. Sed quid facimos de ijs quæ dicta ſunt iam iam hoc eodem capite ad v. 9. Vbi Hieron. innuit, & communis opinio eſt, grauiora Iudæos eſſe paſſos in vltima obſidione per Romanos, quam in hac per Chaldæos? Et tamen propheta non tantum vnius matris meminit, vt Ioſephus in illa obſidione per Romanos; ſed pluraliter de matribus, tres ſimul prophetæ loquuntur; tum etiam quod patres filiorum, & filij patrum carnes comederint. Ad hoc dici poteſt, grauiora etiam potuiſſe accidiſſe in poſtrema illa obſidione per Romanos, quam quæ à Ioſepho commemorata ſunt; maximè cum eiuſmodi abominanda non in propatulo, ſed quam occultiſſimè fieri ſoleant. Ioſephus autem, qui non erat propheta, vnicum tantum poſuit exemplum, quod tunc innotuerat (vt ſcribit) toti ciuitati; Ieremias autem, & Ezechiel ex Dei re-

A uelatione prædicunt etiam occultiſſima; imò idem Ieremias, & Baruch eadem iam facta deplorant. Quod ſi attendamus magnitudinem peccatorum quibus vtramque obſidionem Iudæi commeruerunt, inueniemus grauiora fuiſſe peccata quæ poſteriori obſidione vindicata ſunt, quam quæ priori. Qui enim primam obſidionem paſſi ſunt, idololatriam commiſerant, prophetas perſecuti fuerant, iudicium & iuſtitiam peruerterant. Qui poſtremam, prophetarum Dominum ipſum Filium Dei perſequentes crucifixerunt, Apoſtolos, alioſque à Chriſto miſſos partim occiderunt, partim contumelijs affecerunt, tot miraculis conſpectis non redierunt ad pœnitentiam, ſed ſumma pertinacia Spiritui ſancto reſtiterunt; Quæ omnia haud dubiè prioribus illis grauiora

B ſunt. Vnde non immeritò ſuſpicari liceat ipſam etiam afflictionem & preſſuram, quæ iuſto Dei iudicio talibus peccatis temporaliter reddita eſt, grauiorem fuiſſe priori illa afflictione: quam grauia quidem peccata, ſed his minora prouocauerant.

CAP. VI.

v. 2. F*Ili hominis, pone faciem tuam ad montes Iſraël, & prophetabis ad eos & dices: Montes Iſraël, audite verbum Domini.* Hic ſi *quæratur*, quid per montes Iſraël intelligatur, & item per colles, quos hic etiam alloquitur: *Reſpondeo*, ad literam intelligi montes, & colles terræ Iſraëliticæ; ſiue, quod eodem recidit, ipſam terram Iſraël, quæ erat montoſa, & collibus

C abundabat. Cui terræ his verbis denuntiat vaſtationem, & hominum ſtragem, propter populi peccata. Proinde quod ait, *Montes Iſraël, audite verbum Domini*, eſt perſonæ fictio; qua ſermo conuertitur ad rem inanimatam (quæ figura ſermonis eſt prophetis vſitatiſſima). Nominat autem peculiariter montes, & colles; quia in montibus extructa fuerunt excelſa, & erecta altaria à populo idololatriæ dedito. Vnde ſubdit propheta loquens ad eoſdem montes: *Diſperdam excelſa veſtra, & demolibar aras veſtras, & confringentur ſimulacra veſtra.*

v. 12. *Qui longè eſt, peſte morietur, qui autem propè, gladio corruet, & qui relictus fuerit, & obſeſſus, fame morietur.* Senſus literalis manifeſtus eſt: Qui procul fugerit ab hoſte, conſumetur peſte; qui propius acceſſe-

D rit ad hoſtem, cadet gladio hoſtili; qui autem continet ſe intra muros, & patitur ſe obſideri, peribit fame. Hieron. pulchrè hæc tria explicat ſecundum ſenſum myſticum. Nempe qui de Eccleſia receſſerit, ſtatim peſte morietur; hæreſis enim velut peſtis eſt, & ſermo hæreticorum cancro comparatur. Qui ſciolus ſibi videtur, niſi cauerit, gladio inimici ferietur; quia propius accedit ad ſcrutanda myſteria, quam oporteat. Qui ſimplici contentus fide, inſtar bruti cuiuſdam animalis, verſatur quidem in Eccleſia; ſed in nullo bono opere ſe exercet, iſte fame morietur; quia torpet per ignauiam, & non paſcitur verbo Dei.

E

CAP. VII.

v. 2. F*Inis venit, venit finis, ſuper quatuor plagas terræ. Quomodo* ſuper quatuor plagas terræ, cum præſens prophetia tantum dirigatur contra terram Iuda? *Reſpond.* ſicut per terram hoc loco intelligitur, non orbis terrarum, ſed tantum terra Iudeæ; ita & per quatuor plagas terræ non accipiendę ſunt quatuor vniuerſi orbis plagæ, ſeu partes, ſed tantum Iudææ, ſeu terræ Iſiaëliticæ. At dicet aliquis. Ergo & illud pſal. 18. *In omnem terram exiuit ſonus eorum, &*

in fines

in fines orbis terræ verba eorum, ſimiliter intelligi poterit; neqoe valebit illud teſtimonium pſalmi ad docendum, Eccleſiam per vniuerſum mundum diffundendam. *Reſpond.* manifeſtum eſt, non poſſe eſſe ſimilem interpretandi rationem. Loquitur enim Pſalmiſta ad literam, de ſole, luna, ac reliquo cælorum ornatu; qui ſanè non tantum conſpicuus fuit in terra Iſrael, verum per vniuerſum orbem terrarum. Quare quando eadem ſententia, interpretante Paulo Apoſtolo ad Rom. 10. accipitur de prædicatione Euangelij; æquè generaliter accipienda quoque eſt, vt ſignificetur, notitiam Euangelij per Apoſtolos, eorumque ſucceſſores diffundendam per vniuerſum mundum, ſicut etiam Apoſtolus manifeſtè interpretatur.

v. 13. *Quia qui vendit, ad id quod vendidit, non reuertetur, & adhuc in viuentibus vita eorum.* Loquitur propheta ſecundum morem illius populi Hebraici. Omnis enim poſſeſſio, quæ vendebatur, ad venditorem redibat anno Iubilæo. Senſus igitur eſt. Is qui vendit poſſeſſionem aliquam, non reuertetur ad eam anno iubilæo; etiamſi ſit adhuc ſuperſtes: Id enim ſibi volunt illa verba; *& adhuc in viuentibus vita eorum.* Ratio autem, quare non redibit ad ſuam poſſeſſionem; quia priuſquam annus ille aduenerit, abducentur omnes in captiuitatē: ibique detinebuntur; ideoque venditor non poterit frui legis illius priuilegio, quæ eſt Leuit. 25. Nec repugnat his, quod tempore obſidionis Ieremias iuſſus eſt emere agrum iure propinquitatis, Ierem. cap. 32. Etenim factum illud propheticum erat, & quaſi realis prophetia: qua ſignificabatur, captiuitatem tamen hanc poſt ſeptuaginta annos ſoluendam, & quod tunc agri iterum emerentur pecunia, & poſſiderentur in terra illa, quæ ad tempus futura erat deſerta.

CAP. VIII.

v. 3. *ET emiſſa ſimilitudo manus apprehendit me, in cincinno capitis mei, & eleuauit me ſpiritus inter terram, & cælum; & adduxit me in Ieruſalem, in viſione Dei.* *Quæritur*, An propheta in corpore, an tantum in ſpiritu tranſlatus fuerit è Chaldæa in Ieruſalem? Quod in corpore, inde apparet, quia dicit ſe apprehenſum in cincinno capitis ſui; ſic enim legimus Habacuc quoque apprehenſum fuiſſe, & deportatum in Babylonem ex Iudæa, ſuper lacum leonum, in quo erat Daniel, haud dubiè ſecundum corpus. Pro altera ſententia facit, quod adiunctum eſt; *& adduxit me in Ieruſalem in viſione Dei.* q. d. in imaginatione quadam à Deo exhibita & in mente formata. Huic ſententiæ ſubſcribens Hieron. Quando dicit, inquit, *adduxit me in Ieruſalem in viſione Dei*; oſtendit ſe non in corpore, ſed in ſpiritu fuiſſe tranſlatum. Et idem habet capit. 11. Quod autem dicitur, *apprehendit me in cincinno capitis mei*, hoc ipſum intelligendum eſt etiam in ſpiritu factum fuiſſe, ad aliquid ſignificandum. Si tamen exemplum quæritur, etiam præter Habacuc, vbi quiſpiam corporaliter tranſlatus legatur in diuerſam regionem; exemplum habemus de Philippo Act. 8. qui poſt eunuchum baptizatum, tranſlatus eſt in Azotum. Et ipſe Ezechiel capite 3. teſte eodem Hieron. non in ſpiritu tantū, ſed in corpore quoque tranſlatus fuit, & Helias in curru igneo. Vnde & Iudæus quidam, vt refert Hieron. prolog. in Danielem, friuolo viſus eſt argumento ad refellendam hiſtoriam Draconis & laci leonum, quaſi nuſquam alibi legatur homo graui corpore, vt ibi Habacuc, per aërem portatus fuiſſe. Nam etſi vel vno tantum ſcripturæ loco diceretur, credendum eſſet.

A *Ad Aquilonem, vbi erat ſtatutum idolum zeli, ad prouocandam æmulationem.* Idolum hoc quod vidit Ezechiel in primo introitu templi, iuxta expoſitionem Hieron. & aliorum, erat idolum Baal; quod aliquando à regibus collocatum fuerat in templo. Nam iſta viſio refertur, non ad vnum aliquod punctum temporis, ſed ad vniuerſum tempus, ex quo populus Iuda cœperat ad idololatriam declinare. Vocatur itaque idolum zeli, quia ad zelum & indignationem prouocârat, & prouocabat Dominum Zeloten. Vnde & illud, Deut. 32. v. 21. *Ipſi me prouocauerunt, in eo qui non eſt Deus*, id eſt, zelum meum aduerſum ſe concitauerunt. Ideo autem maximè hæc res iram Dei prouocabat, quia poſitum erat hoc idolum in ipſo templo; in quo ſcilicet ipſe Deus adorari debebat; B veluti ſi vxor adulterum admittat, & collocet in ipſo lecto & thoro coniugali, qui proprius eſt mariti.

v. 15. & 16. *Adhuc conuerſus videbis abominationes maiores his. --- Et ecce in oſtio templi Domini inter veſtibulum & altare, quaſi viginti quinque viri dorſa habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem.* Non damnatur hic mos Chriſtianorum, (imò vniuerſalis Eccleſiæ traditio) adorandi verſus Orientem; ſed impietas eorum, qui dorſa habentes contra templum Domini, contemptoque vero Deo, in cuius honorem templum illud verſus occaſum reſpiciens, ædificatum erat, (vt noſtra verſus Orientem, de quo diſcrimine mox) facies vertebant verſus Orientem, non vt Deum adorarent, ſed (vt in ipſo contextu C annectitur) *& facies ad Orientem, & adorabant ad ortum ſolis*, id eſt, vt adorarent ſolem orientem; quod erat idololatriæ quoddam genus, apud omnes ferè nationes vſitatum; atque adeo apud Græcos quoque hæc religio ſeu ſuperſtitio nota fuit. Vnde legimus Anaxagoram philoſophum capitis accerſitum, quod dixiſſet ſolem non aliud eſſe, quam ſaxum candens; velut qui Deo magnam eo dicto attuliſſet contumeliam. Teſtis eſt Auguſtinus lib. 18. de ciuitate Dei cap. 41.

Sed quæres, Cur Iudæi ad occaſum adorabant? nos Chriſtiani ad ortum? *Reſpondeo.* Per occaſum tenebræ ſignificantur; ſol enim abſcedens ſeu occidens, noctem adducit; per ortum vero lux deſignatur, quia ſol oriens diem reducit. Igitur Iudæi verſus occaſum D adorabant, quia lex Iudaica vmbra erat futurorum; ipſique Iudæi velamen habentes ſuper cor poſitum, intendere non poterant in gloriam Dei aliquando reuelandam; itaque velut in tenebris verſabantur. *Nos vero omnes*, inquit Apoſtolus, 2. Corinth. 3. *reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eandem imaginem transformamur, à claritate in claritatem, tanquam à Domini ſpiritu*, Quia videlicet, per Chriſtum vmbra tranſijt in lucem; & velo templi ſciſſo, declaratur, ceſſantibus figuris, aduenſſe ipſam veritatem. Vnde & Chriſtus Oriens vocatur, dicente Zacharia in Cantico Lucæ 1. *Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitauit nos Oriens ex alto.* Et Zacharias propheta capit. 3. *Adducam ſeruum meum Orientem*, & cap. E 6. *Ecce vir, Oriens nomen eius.*

CAP. IX.

v. 4. *TRanſi per mediam ciuitatem, & ſigna Thau ſuper frontes virorum gementium, & dolentium ſuper cunctis abominationibus quæ fiunt in medio eius.* Omiſſis aliorum expoſitionibus ſuper litera *Thau*, quidnam per eam ſignificatum fuerit; non dubitamus affirmare cum Hieron. fuiſſe ſignum Dominicæ crucis; quia T. apud Hebræos ante tempora captiui-

Digitized by Google

tatis Babylonicæ, pingebatur prorſus ad ſimilitudinem Crucis, eo videlicet modo, quo nunc pingitur apud Latinos litera T. maiuſcula, & apud Græcos T. Quamuis enim poſt captiuitatem Babylonis, figuræ literarum Hebraicarum, teſte Hieron. & alijs, fuerint mutatæ apud Iudæos, qui per Eſdram fuerunt reducti; priores tamen characteres ſeu figuræ, vbi Tau pingitur eo modo, quo diximus, etiam tempore Hieronymi apud Samaritanos adhuc in vſu erant. Fuit igitur figura huius literæ in tribus primatijs linguis eadem, videlicet iſta, T. in modum Crucis. Vnde & titulus Crucis, non ſine ſingulari conſilio Dei, iiſdem tribus linguis conſcriptus fuit. Adde quod hoc ſignum non tantum apud Hebræos (vt hoc capite videmus) vitale fuit; eoque ſignati morti ſubtracti ſunt; verū fauſtum quoque fuit apud Gentiles. Scribit enim Iſidorus lib. 1. etymol. ita militari more, ſolere diſcerni viuos à mortuis poſt prælium, vt cæſi litera θ. theta, viui autem litera Tau T. ſignarentur. Scribit etiam Aſconius Pedianus, ſortes, quæ in iudicijs in vrnam mittebantur, triplicem ſolere habere notam. Siquidem θ erat damnationis ſymbolum; T. ſalutis & abſolutionis, λ. verò ampliationis; qua poſtrema videlicet ſignificabatur, cauſam nondum ſatis explicatam eſſe, ſed amplius examinandam. Iuxta hanc igitur ſententiam ſignantur pœnitentes, & electi ſigno Thau; quia virtute crucis eripiuntur à poteſtate Diaboli, & ſalutem conſequuntur; cęteri qui ea ſignati non fuerint, internecioni deſtinantur.

v. 6. *A ſanctuario meo incipite*. Quidam ita intelligunt dictum: Ne quidem ijs parcatis, qui mihi ſeruiunt, & per iuſtitiam mihi propinquiores ſunt; ſcilicet, quia propter occulta & quotidiana peccata etiam temporalem pœnam iſti merentur; iuxta illud 1. Petri 4. *Tempus eſt vt iudicium incipiat à domo Dei*. Sed hic ſenſus minus probatur; quia agitur de occidendis ijs, qui ſigno T. non erant notati. Ergo hi de quibus hic loquitur Dominus per prophetam, impij erant. Proinde ſenſus erit; quod qui dignitate ſunt ſacerdotes, & præfecti in populo, ſed per idololatriam, ſacerdotium ſuum ſeu præfecturam, polluerunt; primo loco, id eſt, cæteris grauius ſint puniendi; quia ſcilicet grauius peccauerunt; quia non ſolum ipſi peccauerunt idola colendo, ſed & populo eiuſdem ſacrilegij cauſa fuerunt. Generaliter ſignificatur dignitatem, prefecturam, ſcientiam, ſacerdotium, & ſimilia, in peccatoribus eſſe circumſtantias, quibus eorum peccata aggrauantur, & grauius punienda ſint. Nihil tamen vetat Petrum Apoſtolum loco citato huc alluſiſſe. Vide ibidem noſtrum commentarium.

CAP. X.

v. 14. F*Acies vna, facies Cherub, & facies ſecunda facies hominis; & in tertio facies leonis, & in quarto facies aquilæ.* *Quæſtio* occurrit circa hanc viſionem, quæ hic ſecundò, vt videtur, oſtenditur, eadem quæ cap. 1. Nam quæ primo capite dicta eſt facies bouis, ſeu vituli, hoc loco vocatur facies Cherub. Quod ita ſoluit. Hieron. Ex quo intelligitur, inquit, faciem Cherub eſſe faciem vituli. Alij dicunt viſionem hanc non fuiſſe omnino eandem, ſed certæ ſignificationis cauſa, faciem bouis mutatam fuiſſe in faciem Cherub. Alij rurſum non improbabiliter fatentur eandem omninò eſſe viſionem; quod etiam ſatis ſignificare videtur propheta v. 15. & 20. ſed omnia quatuor animalia fuiſſe Cherubin, quia alata erant: & prophetam primo loco poſuiſſe generale nomen Che-

A rub, qui tamen faciem habebat vituli; in progreſſu autem, diſtinctionis gratia cætera animalia ſpeciali nomine ſingula deſignari. Et quod ipſa animalia vocentur Cherubin, manifeſtum eſt, quia dicit: v. 16. *Cum ambularent Cherubin, ibant pariter & rota*. Pro quo dixerat cap. 1. v. 19. *Cumque ambularent animalia, ambulabant pariter & rota*.

Sed *quæres*: Quid quatuor iſta animalia ſignificant, quorum & hic & primo cap. fit mentio? Varij variè ſuper hac re ſcripſêre. Duæ ſunt celebres & magis ſolidæ opiniones. *Vna*, quam cap. 1. explicuimus, ſignificari quatuor Euangelia; per hominem Matthęum; per leonem Marcum; per vitulum ſeu bouem Lucam; & per aquilam Ioannem. Rationes vide ad dictum caput primum. *Altera* opinio eſt, per
B quatuor iſta animalia, ſignificari quatuor Monarchias, plenius à Daniele prædictas. Scilicet per faciem leonis, quæ ſecundum Hebr. prima eſt, ſignificari putant regnum Chaldæorum: Nam rex Babylonis ſæpè leo vocatur in ſcripturis, propter ferocitatem: per faciem hominis, regnum Perſarum, quia iſtud regnum magna cum humanitate tractauit populum Iudaicum: per vituli faciem, regnum Græcorum, propter laſciuiam; per faciem aquilę, regnum Romanorum, quia cæteris excelſius fuit, & aquilam etiam in ſignis prætulerunt.

CAP. XI.

C v. 2. H*I ſunt viri qui cogitant iniquitatem ---- dicentes. Nonne dudum ædificatæ ſunt domus? Hæc eſt lebes, nos autem carnes.* Sermo figuratus, & obſcurus. Hebr. ſic: *Dicunt enim: Non eſt prope, ædificandæ domus, hæc eſt olla, & nos caro*. Senſus eſt. Iſti authores & ſuggeſtores mali conſilij dicunt; Non eſt propè ſeu in propinquo, quod prophetæ prædicunt & comminantur futurum, breui id non implebitur. Hæc ciuitas eſt olla, & nos ſumus carnes; q. d. non egrediemur è ciuitate, non abducemur aliò captiui; quamdiu vixerimus, ſicut ſcilicet non eximuntur carnes ex olla, priuſquam plenè & ſufficienter coctæ ſint.

v. 17. *Congregabo vos de populis*. Et poſteà v. 19. *Et dabo eis cor vnum ---- & dabo eis cor carneum, vt in præ-*
D *ceptis meis ambulent*: Idem propheta Ezechiel infra capite 18. dicit: *Facite vobis cor nouum*, hic autem dicitur, *dabo eis cor vnum, & ſpiritum nouum*: ſcilicet, quia hic gratiæ operatio prædicatur, ibi autem vis liberi arbitrij nihilominus oſtenditur. Et pertinet hæc prophetia ad reliquias illius populi tempore Euangelij, de quibus dictum eſt in Actis Apoſtolorum cap. 4. *Erat credentium cor vnum & anima vna*. Cor carneum autem dicitur à carne, non ea de qua dictum eſt, Gal. 5. *Caro concupiſcit aduerſus ſpiritum, & ſpiritus aduerſus carnem*, & rurſum, 1. Cor. 15. *Caro & ſanguis regnum Dei non poſſidebunt*, à qua carne homines vocantur carnales, ſed à certa quadam carnis proprietate, id eſt, ab eius mollitie & tractabilitate.
E Nempe cor carneum hic opponitur cordi lapideo, id eſt, duro, & præceptorum Dei, propter ſuam duritiam, incapaci. Ita dicit Apoſtolus 2. ad Corinth. 3. *Eſtis epiſtola Chriſti miniſtrata à nobis, & ſcripta non atramento, ſed ſpiritu Dei; non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus*.

CAP. XII.

v. 5. A*Nte oculos eorum perfode tibi parietem, & egredieris per eum, In humeris portaberis, in caligine efferêris, faciem tuam velabis, &c.* Hæc de

Sedechia, & populo eius dicta ſunt, ſignificando quænam eis eſſent euentura. Sedechias enim, deſperata ſalute ciuitatis, legitur de nocte, muro ſuffoſſo, fugiſſe ad deſerta Iordanis; idque, vt opinantur Hebræi, per viam ſubterraneam; atque ita ſcilicet in caligine effugit, faciemque ſuam velauit, ne quis cognoſceret eum eſſe regem. Additur autem (*in humeris portabitur*) ſic enim legendum eſt ſecundum Sixtina, & non actiuè (*portabis*) quia Sedechiæ effodiendi erant à Chaldæis oculi, atque ita non potuit abire pedibus, quomodo alij, ſed vel portari ab alijs, vel certè humeris aliorum inniti debuit, quomodo cæci ducuntur. Additur & hoc: *& non videbis terram*: & quidem generatim, quia excæcatus ductus in Babylonem, nec ipſam videre potuit. Et hæc in perſona prophetæ adumbrata, completa fuiſſe poſteà in Sedechia ex hoc ipſo capite manifeſtum eſt. Sic enim ſubditur v. 12. *Et Dux, qui eſt in medio eorum, in humeris portabitur*. Et v. 13. *Et adducam eum in Babylonem, in terram Chaldæorum & ipſam non videbit.*

v. 6. *Quia portentum dedi te domui Iſraël*. Scilicet Ezechiel propheta, non verbis tantum, ſed etiam factis (quæ portentoſa videbantur inſpicientibus) prophetauit. Sicut etiam Iſaias c. 20. prophetauit incedens nudus & diſcalceatus; ſicut Ieremias c. 27. vincula geſtans in collo: ſicut Oſee c. 1. iuſſu Domini ducens vxorem fornicariam. Sed in hoc genere excelluit Ezechiel; cuius complura facta, portentoſa, hoc capite & alijs leguntur: Vnde & præ cæteris ei dictum videtur: *Quia portentum dedi te.*

CAP. XIII.

v. 3. V*Æ prophetis inſipientibus*. Et poſt pauca v. 5. *Non aſcendiſtis ex aduerſo, neque oppoſuiſtis murum pro domo Iſrael, vt ſtaretis in prælio in die Domini*. Dicuntur hæc Pſeudoprophetis; & ſub eorum perſona, omnibus ijs, qui cum populo Dei præfecti ſint, non tamen veri paſtoris officium agunt: ſed mercenarij ſunt, commoda ſua ſectantes, offenſiones, & pericula fugientes. Itaque in duobus hic deſcribitur officium veri paſtoris. *Vnum* eſt, aſcendere ex aduerſo; quod fit, grauiter & intrepidè peccata populi increpando: *Alterum*, opponere ſe murum pro domo Iſraël; quod fit precibus, & ſacrificijs, & indictis etiam, (ſi Epiſcopis bonum videbitur) publicè ieiunijs, iram Dei à populo auertendo. Quarum rerum exempla in Moyſe, Samuele, & omnibus prophetis habemus; & inprimis dicti duo fuerunt muri, & obices quidam, iræ diuinæ oppoſiti, Vnde Dominus ad Moyſen quaſi ſibi obſiſtentem, Exodi 32. *Dimitte me, & delebo populum iſtum*. Porrò quod dicitur: *vt ſtaretis in prælio in die Domini*, tertium innuitur officij paſtoralis membrum: videlicet hoſtibus tam viſibilibus, tum inuiſibilibus fortiter pugnando reſiſtere; Quod hoc tempore vel maximè neceſſarium eſt; quando hoſtium Eccleſiæ numerus in immenſum auctus, ſatis admonet paſtores omnes, quantum pro grege ſuo vigilare debeant; & quam conueniat eos eſſe paratos, vt hæreticorum inſidias ſpiritualibus armis repellant.

v. 19. *Et violabant me ad populum meum, —— vt interficerent animas, quæ non moriuntur, & viuificarent animas, quæ non viuunt*. Mirum quod hic de Pſeudoprophetis dicitur, quod interficiebant animas, quæ non moriuntur, & viuificarent animas, quæ non viuunt. Sed quomodo hæc intelligenda ſint, declarant ea quæ ſequuntur v. 22. vbi dicit ad eos Dominus: *Pro eo quod mœrere feciſtis cor iuſti mendaciter, quem ego non contriſtaui, & confortaſtis manus impij, vt non reuerteretur à via ſua mala, & viueret; propterea eruam populum meum de manu veſtra, dicit Dominus*. Igitur interficere animas quæ non moriuntur, eſt hominem iuſtum, & coram Deo viuentem, ſua ſententia condemnare, tanquam peccatorem & morte dignum: Viuificare autem animas, quæ non viuunt, eſt ſceleratum & impium, qui in conſpectu Domini mortuus eſt, tanquam innoxium, & vita dignum, abſoluere. Vtrumque ſcilicet etiam hodie faciunt pœnitentiarij ſacerdotes, qui in confeſſionibus audiendis colant culices, & glutiunt camelos.

CAP. XIV.

v. 9. P*Ropheta cum errauerit, & locutus fuerit verbum, ego Dominus decepi prophetam illum*. Hoc loco abutuntur ad ſui erroris confirmationem Caluinus, & alij, qui Deum faciunt peccati authorem. Aiunt enim his verbis ſignificari, Deum non tantum permittere, vt peccata committantur, ſed etiam efficienter, ac vi propria agere ad peccati operationem &, vt augeant blaſphemiam, tam proprium eſſe opus Dei, Iudæ proditionem, quam vocationem Pauli. Sed id meritò damnat Concil. Trident. ſeſſ. 6. canone 6. Et nos quoque ad argumentum ex hoc loco petitum *reſpondemus*: Decipit Dominus prophetam, id eſt, pſeudoprophetam, quando exigente malitia populi, veros prophetas audire recuſantis, Deus iratus obijcit ei falſum prophetam, placentia loquentem, per quem decipiatur: & ipſi prophetæ obijcit occaſionem populi cupientis audire placentia, etſi falſa. Atque ita ſibi mutuo ſunt in laqueum, propheta falſus & populus: non Deus. Sic & 2. Theſſ. 2. *Eo quod charitatem veritatis non receperunt, Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati*. Vide etiam Iob 12. & in Exodo aliquoties de obdurato Pharaone, & noſtrum comment. ad citatum Apoſt. locum.

v. 14. *Et ſi fuerint tres viri iſti in medio eius, Noë, Daniel, & Iob*. Et v. 18. *Et tres viri iſti fuerint, non liberabunt filios neque filias, ſed ipſi ſoli liberabuntur*. Non hoc ſignificatur, meritis iuſtorum Deum nunquam parcere impijs: Aperta eſt enim Dei ſententia ad Abraham Geneſ. 18. de Sodomis; *Si fuerint decem iuſti in ea, parcam ciuitati, propter decem iuſtos*. Et ſæpè teſtatur ſcriptura, Deum peperciſſe Ieruſalem propter Dauid ſeruum ſuum; ſed ſignificat hoc loco Dominus, ita completam eſſe terræ iſtius, & ciuitatis malitiam, vt omnino decreuerit ſuam iuſtam vindictam ſuper eam effundere; maximè quia peccatum vſque ad contemptum peruenerat. Sic & Ieremiæ prohibuit Dominus ne oraret pro populo; quia ſcilicet prorſus decreuerat non miſereri. Alioqui, Deum haud raro parcere impijs propter iuſtos, & ex hoc ipſo quoque loco patet. Nam propter Noë, qui hic nominatur, pepercit olim filijs eius & vxoribus eorum, & reſtituit humanum genus. Ad preces quoque Danielis promiſit inſtaurationem templi, & ciuitatis. Ad interceſſionem denique & ſacrificium Iob, amicorum eius peccatum condonauit; & prius quoque filiorum ſuorum in cõuiuijs peccata. Sed cur non nominatur Abraham? An propter tanti Patriarchæ reuerentiam: quæ videlicet minui videretur apud eius poſteros, ſi diceretur preces eius, quas pro ipſis effunderet, non eſſe exaudiendas? An quia iam olim in Abraham quid ſimile contigerat? Intercedens enim apud Deum pro Sodoma & vicinis

vibibus non impetrauit, obſtante eorum ingenti malitia, & iuſtorum paucitate: ſolum Loth patruelem iuſtum cum duabus filiabus precibus incendio eripuit.

CAP. XV.

v. 2. FIli hominis quid fiet de ligno vitis? Et tandem v. 4. *Ecce igni datum eſt in eſcam.* Aptiſſima comparatione oſtenditur quam grauis damnatio ijs debeatur, qui plus acceperunt à Deo, nec tamen in ijs quæ acceperunt, permanent, aut donis à Deo acceptis non vtuntur; ſiue ſit religio vera, ſiue doctrina & eloquentia, ſiue quæcumque alia dona; ſed ijs ad ſuum quæſtum & commodum abutuntur. Hos grauior longè ſequitur damnatio, quam ſi eam donorum Dei excellentiam nunquam habuiſſent. Idque ad inſtructionem noſtram frequentiſſimè inculcat Scriptura ſacra. Sic Lucæ 12. *Seruus ſciens voluntatem Domini ſui & non faciens, vapulabit multis*, & 2. Petri 2. *Melius erat illis non cognoſcere viam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem retrorſum conuerti.* Et alibi ſæpius. Hinc quoque ſtatui poteſt, ceteris paribus Chriſtianorum peccata, vt adulteria, fornicationes & ſimilia, grauius punienda quam infidelium: quia quod ſunt Chriſtiani, hoc ipſum eſt circumſtantia aggrauans.

CAP. XVI.

v. 3. HÆc dicit Dominus Deus Ieruſalem: *Radix tua & generatio tua de terra Chanaan; pater tuus Amorrhęus &c.* Alij ex Hebræo vertunt: *Manſiones tuæ & natales tui de terra Chanaan*: ſcilicet, quia Abraham, Iſaac & Iacob ibi peregrinantes, filios genuerunt. At Pagninus alium ſenſum ſua verſione indicat. Vertit enim hoc modo: *Opera tua ſunt, ac ſi habitationes tuæ & natiuitates tuæ fuiſſent de terra Chanaan.* Sic & illud: *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa.* Rabbi Salomon Amorrhæum intelligit Abrahamum, quia inter Amorrhæos habitauit Gen. 14. & matrem Cethæam Saram; quia ſepulta fuerit in terra filiorum Heth Gen. 23. Sed non eſt veriſimile, Abrahamum tam odioſo nomine vocari. Atque adeo verior ſenſus eſt, vt dictum ſit, *pater tuus Amorrhæus*, ſicut Chriſtus Ioan. 8. dicit ad quoſdam; *Vos ex patre Diabolo eſtis*: ſcilicet non generatione, ſed morum ſimilitudine. Vnde & illud in conſequentibus huius capitis: *Sicut mater, ita & filia eius.* Vbi ſine dubio de morum ſimilitudine ſermo eſt. Qua ratione etiam duas ſorores ijdem populo tribuit; Samariam maiorem, Sodomam minorem, earumque facta cum factis ipſius comparat.

v. 6. *Dixi tibi cum eſſes in ſanguine tuo: Viue.* Senſus eſt, tibi quæ eras in ſanguine tuo, dixi, *Viue*, id eſt, te in ſanguine tuo volutatam & proiectam aſſumpſi vt viueres, & non perires. Infans enim dum naſcitur, obuolutus eſt ſanguine menſtruo materno, à quo mundari debet. Vnde prodigij loco legitur de Albino Imperatore Romano, quod effuſus fuerit ex vtero materno candidiſſimus, cōtra conſuetudinē aliorum puerorum. Ceterum per verbum, *Viue*, non præceptum ſignificatur, ſed beneficium, & quidem peculiare, quod prę cęteris nationibus pręſtitit Deus illi populo, vt in illo eſſet notitia & cultus veri Dei, id eſt, vera religio. *Non enim fecit taliter omni nationi, & iudicia ſua non manifeſtauit eis.* pſal. 147. Vide quę Moyſes ad illum populum dicit Deut. 4. *Hæc eſt enim veſtra ſapientia* —— *Nec eſt alia natio tam grandis* —— *Quæ eſt alia gens ſic inclyta* &c. Et Ierem. 13. *Agglutinaui mihi omnem domum Iſrael & Iuda vt eſſet mihi in populum* &c. Hæc enim loca ſunt pro commentario huius loci parabolici. Sed quando dixit ei, *Viue*? Tunc potiſſimum quando poſt contaminationem Deorum Ægyptiorum, vbi, ſcilicet in Ægypto tanquam vtero materno, populus iſte qui antea nondum erat populus, quodammodo natus fuit. Data eſt ei lex in Monte Sina. Ibi enim dictum eſt ei: Eritis mihi in populum peculiarem regnum ſacerdotale, gens ſancta.

v. 49. *Ecce hæc fuit iniquitas Sodomæ ſororis tuæ, ſuperbia, ſaturitas panis, & abundantia, & otium ipſius & filiarum eius, & manum egeno & pauperi non porrigebant.* Notandum hic non recenſeri grauiſſimum illud peccatū, propter quod peculiariter legimus Sodomitas, & vicinos eſſe euerſos. Voluit enim propheta ad inſtructionem & cautelam poſterorum proferre non tam iniquitatem eorum, quam cauſas & occaſiones tantæ iniquitatis. Erant autem iſtæ: *Superbia*, id eſt, faſtus & pōpoſitas, *Saturitas panis*, id eſt, omnium quę ad cibum & potum pertinent, affluentia, per quod omnium rerum temporalium proſperitas ſignificatur. *Et otium ipſius & filiarum eius*, id eſt, vrbium ei ſubiectarum. Otium enim ex affluentia rerum plerumque naſcitur: & ipſum rurſum multorum malorum cauſa eſt. Atque ex his ſcilicet cauſis & velut illecebris ſignificare vult propheta eos prolapſos in abominanda illa peccata, propter quæ deleti ſunt. Et poſtrema pars eſt: *Et manum egeno & pauperi non porrigebant.* Quibus verbis ſignificatur ab eis prætermiſſum fuiſſe remedium, quo ſua etiam grauiſſima peccata apud Deum redimere potuiſſent. De quo Daniel ad regem, *Peccata tua eleemoſynis redime.* Et Chriſtus in Euangelio; *Date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Locus vtilis ad oſtendendum quæ ſint plerumque peccatorum etiam magnorum occaſiones, & qua via, quoue remedio peccata commiſſa aboleri poſſint. Conſideret quiſque, an non ſimiliter peccata, quæ hic commemorantur, in Belgio occaſionem dederint huius grauiſſimi mali, infidelitatis, hæreſeos & rebellionis, quod vſque in hodiernum diem graſſatur.

Et otium ipſius & filiarum eius. Otium vocabulum medium eſt, etiam in ſacris litteris. Nam otium non malum ſignificatur 1. Paral. 22. cum dicitur; *Pacem & otium dabo in Iſraël cunctis diebus eius.* Eſt etiam otium ſanctum, vt otium ſabbathi, de quo capite 21. huius prophetæ. Tale etiam eſt otium vacantium inquirendæ veritati, de quo Auguſt. lib. 10. de ciuit. cap. 19. Otium ſanctum quærit charitas veritatis. Sed frequentius in malam partem accipitur pro vacatione ab opere honeſto & vtili, vt hoc loco, & in Prouerbijs cap. 12. & 28. & alibi. Otioſus autem & otioſitas ſemper in malo intelliguntur.

Manum egeno & pauperi non porrigebant. Sicut Sodomitæ perierunt igne & ſulphure, quia grauiſſima ſua peccata non redemerunt eleemoſynis pauperum; ita in extremo iudicio reprobis dicetur: *Ite in ignem æternum* ---- *eſuriui enim & non dediſtis mihi manducare* &c. Matth. 25. id eſt, quia peccata ſua eleemoſynis & miſericordiæ operibus redimere non curarunt; quemadmodum hoc intelligit Auguſtinus. Fuit enim euerſio Sodomorum figura quædam & imago perditionis impiorum omnium in extremo die iudicij; & ignis ille temporarius typus quidam ignis æterni, vt ſignificat Iudas in ſua epiſtola. Vide annot. Matth. 25.

CAP. XVII.

v. 19. *Viuo ego dicit Dominus Deus: quoniam iuramentum, quod ſpreuit, & fœdus, quod præuaricatus eſt, ponam in caput eius*. Valet hic locus contra quorundam olim opinionem, arbitrantium licitum eſſe principi, aut cuicumque homini Chriſtiano, recedere à promiſsione, fœdere, vel iureiurando, quo ſe hæreticis aut infidelibus, aut etiam rebellibus obligauerit. Nam Sedechias iſte cum rege infideli fœdus inierat. Quod quidem cum ille irritum feciſſet; ſiue conſilio ſacerdotum, (vt quorundam opinio eſt) dicentium, tale fœdus non obligare, contra quam moneret Ieremias: ſiue tantum quia ſpem collocabat in auxilio Pharaonis; grauiſsime illud in eo redarguitur: nullumque hoc loco aliud peccatum regi Sedechię obijcitur, propter quod tradendus ſit in manus hoſtium, quam violatio pacti, & iuramēti, quod regi Nabuchodonoſori, etſi infideli, fecerat. Non loquor tamen de pactis, quæ ſine impietate, aut peccato ſeruari non poſſunt; Nam illa, ſicut illicitè fiunt, ita quam citiſsimè reſcindi debent: Sed ſermo eſt de pactis, quæ licitè fiunt; aut, etiamſi illicitè fortè & imprudenter facta ſunt, tamen licitè poſſunt ſeruari.

v. 22. *Et ſumam ego de medulla cedri ſublimis --- de vertice ramorum eius tenerum diſtringam, & plantabo ſuper montem excelſum*. Mirum, quoſdam interpretes hunc locum exponere de Zorobabel, cum in eum non competant verba adiuncta, niſi valdè hyperbolicè intelligantur: ſic enim ſequitur: *In monte ſublimi Iſraël plantabo illud, & erumpet in germen, & faciet fructum, & erit in cedrum magnam: & habitabunt ſub ea volucres, & omne volatile ſub vmbra frondium eius nidificabit*. Vnde alij hunc locum magis pertinere putant ad Meſsiam venturum: & quidem etiam Hebręi non pauci, quamquam in eo ipſi fallantur, quod illi temporale Chriſti regnum accipiant, quod nos ſpirituale intelligimus. Id autem eſt, quo regnat ipſe in ſua Eccleſia, id eſt, in cœtu Sanctorum; cuius regni initium fuit poſt reſurrectionem, quando dictum eſt à Domino, Matth. 28. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra; Euntes ergo in mundum vniuerſum, prædicate, &c.* Per volucres vero & omne volatile, intelliguntur ijdem, qui in parabola de grano ſinapis Matth. 13. videlicet potentes, & ſublimes huius ſæculi, tum reges, tum etiam multi philoſophi, qui ſubmittentes collum iugo ſuaui Chriſti, ſub eius deinde protectione & alis libenter conquieuerunt.

CAP. XVIII.

v. 3. *Viuo ego, dicit Dominus Deus, ſi erit vltra vobis parabola hæc in prouerbium in Iſraël*. Id eſt, tandem agnoſcetur in Iſraël, ſaltem ſpirituali, id eſt, in Eccleſia, vnumquemque puniri pro ſuis peccatis etiamſi id ſæpe contingat occaſione peccatorum alienorum. Nam Eccleſia publicè confitetur: *Omnia quæ feciſti nobis Domine, in vero iudicio feciſti quia peccauimus tibi*.

v. 20. *Anima quæ peccauerit, ipſa morietur. Filius non portabit iniquitatem patris. Quæritur* quomodo hęc conſentiant cum eo quod dicitur Exodi 20. *Ego Deus zelotes viſitans iniquitatem patrum in filios*? & cum querimonia Ieremiæ in Threnis: *Patres noſtri peccauerunt, & nos iniquitates eorum portauimus*? Item cum fundatiſsima Eccleſiæ doctrina, qua docet quod ob inobe-
A dientiam primi parentis omnes naſcamur filij iræ? Ad hanc apparentem ſententiarum repugnantiam ſeu *ἀντιλογίαν* reſpondet Hieron. ſententiam Exodi intelligendam de filijs, qui patrum exiſtunt æmulatores; expreſsè enim addit *his qui oderunt me*. Verum quia noſtra lectio habet in genitiuo, *eorum qui oderunt me* (quamquam græca habeant datiuum, & Hebræa putentur vtrumque ſenſum admittere) alij reſponſionem hanc Hieronymi etiam paulo latius explicant, dicentes: *Ego Deus zelotes viſitans iniquitatem vſque ad tertiam & quartam generationem*. Ac ſi dicat Deus: Etſi miſericors ſim, & differam vindictam quam parentes eorum meruerant, exſpectans eos ad pœnitentiam vſque ad extremum eorum halitum; tamen ſi non conuertantur & in ijſdem pecca-
B tis filios ac nepotes habeant imitatores; occaſione eius iniquitatis quam commiſerunt parentes, & à qua poſteri non receſſerunt, grauior in poſteros incumbet vindicta, quam ſi parentum peccata non pręceſsiſſent. Atque hoc modo etiā querimonia Ieremię intelligenda eſt vt ibidem annotauimus. Ita quoque Chriſtianus hic idem dicere poſſet videns propter luxum ſuperiorum temporum, ac multiplicem abuſum atque peccata, homines nunc viuentes affligi qui forte tam grauia non commiſerunt: ita tamen vt non cum Deo expoſtulet quomodo hi quos Ezechiel reprehendit, dicentes: *Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorū obſtupeſcunt*. Illi enim ſe innoxios, ac tantis pœnis indignos, tantum propter parentum peccata affligi putabant, Deo non ſine blaſ-
C phemia adſcribentes iniuſtitiam. Id quod etiam faciunt, qui traducem mortis agnoſcunt ex primo parente, ſine traduce peccati. Filij autem noui Teſtamenti ita ſe affligi intelligunt propter peccata parentum, vt tamen & ipſi ſuam agnoſcant iniquitatem, & dicant cum ſanctiſſimo Tobia cap. 3. *Et nunc Domine memor eſto mei, & ne vindictam ſumas de peccatis meis, neque reminiſcaris delicta mea, vel parentum meorum*. Vide etiam locis citatis, & noſtra in 2. diſtinct. 33. §. 11.

CAP. XIX.

v. 2. *Quare mater tua leæna inter leones cubauit, in medio leunculorum enutriuit catulos ſuos?* Duo-
D rum leonum hîc fit mentio, de quibus dicitur, quod didicerunt prædas capere, & homines deuorare, id eſt, vt ipſe propheta exponit, *viduas facere, & ciuitates in deſertum adducere*. Sed *quæritur* qui per duos leones intelligantur? Quod ad priorem attinet, omnes conſentiunt, intelligi Ioachaz filium Ioſiæ, quem Pharao Nechao rex Ægypti bello ſuperatum duxit in Ægyptum; idque ſatis manifeſtè quoque ſignificat propheta cum dicit: *Et adduxerunt eum in catenis in terram Ægypti*. Maior quæſtio de altero leone, de quo dicitur. *Et miſerunt eū in caueam, in catenis adduxerunt eū ad regem Babylonis*. Liranus intelligit Ioakim. Sed iſte in Babylonem non fuit adductus, ſed extra muros Ieruſalem occiſus, & abiectus inſepultus. Alij,
E vt Hieronym. intelligunt Iechoniam eius filium. Sed iſte ſponte ſe tradidit regi Babylonis, nec pugnando captus eſt, neque in vulneribus gentium, vt hic dicitur. Ponit Hieron. etiam ſententiam eorum, qui Sedechiam intelligi putant per hunc alterum leonem. Quod ſatis probabile eſt. Nam Sedechias non ſponte abijt in Babylonem, ſed bello ſuperatus & captus eſt, & excæcatus ductus eſt in Babylonem.

v. 14. *Et non fuit in ea virga fortis, ſceptrum dominantium*. Non fuit, id eſt, non amplius fuit, ex quo

ciuitas à Chaldæis incenſa fuit, & terra vaſtata. Sed quomodo ergo verum eſt illud Geneſ. 49. *Non auferetur ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat qui mittendus eſt?* cum hæc ſceptri ceſſatio contigerit ſexcentis annis ante Chriſtum? *Reſpond.* non intelligitur hoc loco omnimoda ceſſatio ſceptri, niſi fortè tantum ad annos aliquot, durante captiuitate Babylonis; Etenim poſt captiuitatem ſceptrum iterum erectum fuit, etſi non ea fortitudine & potentia, qua præſtabat ante captiuitatem. Et hoc fortè innuitur hic cum dicitur: *Et non fuit in ea virga fortis, ſceptrum dominantium.* Scilicet quia non liberè, ſed ſub alio principe potentiore, eorum duces Zorobabel & cæteri, populum illum deinceps rexerunt. Vnde & in prophetia illa Iacob Geneſ. 49. non negatur, quin rex ſeu regia poteſtas ab ijs auferetur: ſed tantum (*non auferetur dux*) quod nomen eſt inferioris dignitatis.

CAP. XX.

v. 6. LEuaui manum meam pro eis vt educerem eos de terrâ Ægypti in terram quam prouideram eis fluentem lacte & melle. Et infra: *Ego igitur leuaui manum meam ſuper eos in deſerto, ne inducerem eos in terram quam dedi eis fluentem lacte & melle.* Et infra: *Et pepercit oculus meus ſuper eos, vt non interficerem eos.* Quomodo ſecundum iuramentum non eſt contrarium primo? & quomodo poſtrema verba non ſunt contraria ſecundo iuramento? Reſpondeo quia populum introduxit in terram promiſſionis, ſicut primò iurauit; & tamen in deſerto perdidit omnes eos qui à viginti annis & ſupra fuerant egreſſi ex Ægypto; per quod impleuit ſecundum iuramentum. Pepercit autem populo, ſeruando filios eos qui ex Ægypto fuerant egreſſi, & in terram promiſſionis introducendo; per quod & primum iuramentum, & tertium dictum verum præſtitit.

v. 11. *Quæ faciens homo viuet in eis.* Hoc & infra adhuc bis repetitur. Reſpicitur autem ad promiſſionem diuinam Leuit. 18. Vide noſtr. Comm. Rom. 10. v. 3.

v. 25. *Ergo & ego dedi eis præcepta non bona, & iudicia in quibus non viuent.* Variè iſtud exponitur tum à veteribus, tum à recentioribus. In qua varietate cumprimis cauendum eſt, ne ſic intelligamus præcepta non bona quaſi malum, id eſt, peccatum præſcripſerint, aut eorum quædam talia fuerint quæ natura ſua magis ducerent ad falſum & ſuperſtitioſum cultum, quam ad cultum vnius Dei. Quomodo enim Deus non erit author peccati, ſi ea præcipit quæ ſuapte natura ad peccatum ducunt? Itaque teneamus Apoſtoli ſententias dicentis ad Rom. 7. *Lex ſancta & mandatum ſanctum, & iuſtum & bonum.* Et ne alia legis moralis, alia cæremoniarum eſſe ratio cuiquam videatur, ſciat vtrumque præceptorum genus ab eodem Deo profectum eſſe, ac proinde non poſſe non eſſe ſanctiſſimum. Sciat etiam non tantum per Decalogum; verum etiam per legem cæremoniarum populum Iſraëliticum à cæteris nationibus fuiſſe ſeparatum, teſtante Moyſe in Deuteronomio cap. 4. *Quæ eſt alia gens ſic inclyta vt habeat cæremonias, iuſtaque iudicia, & vniuerſam legem quam ego proponam hodie ante oculos veſtros?* Quæ cum ita ſe habeant; videndum quæ ſit præſentis loci intelligentia. Hieronymus hunc ſenſum præ alijs amplectitur quo ſignificatur quod præcepta quæ natura ſua erant bona, & iudicia in quibus poſſent creden-

A tes viuere, facta ſint illi populo non bona, dum nequaquam valent in captiuitate legis præcepta ſeruare, & facere quæ diuinus ſermo mandauit. Neque dixit (inquit) dedi eis præcepta mala, ſed, non bona. Non enim ſtatim ſequitur, vt quod bonum non eſt, ſit malum. Alij hac ſententia putant expreſſam veteris legis ac veteris populi conditionem. *Quia nihil ad perfectum adduxit lex,* ſed potius *iram operatur* & auget præuaricationem in ijs qui ſola nitentes virtute liberi arbitrij, neque ſibi neceſſariam putantes gratiam noui Teſtamenti, ad legem accedunt, & ab ea iuſtitiam exſpectant. His profectò illa præcepta bona non erant quia eos ad iuſtitiam non perducebant. Alium ſenſum innuit Hieronymus ex interpretatione Symmachi, quem dicit hunc locum ma-

B nifeſtius fuiſſe interpretatum, dum pro præterito ponit futurum hoc modo: *Igitur & ego dabo eis præcepta non bona & iudicia propter quæ non viuent.* Cuius ſenſum eſſe dicit: *Quia vidi filios ſceleribus patrum coæquari, ideo volui illos diuidere in nationes, & dare illis præcepta non bona;* q. d. quia primogenita ſua, & alia quæ debebant Deo offerre ſecundum legem, ſeducti conſuetudine gentium, offerebant Baalim, alijſque gentium idolis: præcepta Dei bona, facta ſunt eis non bona. Quem ſenſum indicat quod ſequitur: *Et pollui eos in muneribus cum offerrent,* ſiue vt in Hebræo, *traducerent,* intellige per ignem, *omne primogenitum.* Item quod præceſſit: *In præceptis patrum veſtrorum nolite incedere, nec iudicia eorum cuſtodiatis, nec in idolis eorum polluamini.*

C Alij denique intelligunt legem quarum hîc mentio eſt, non à Deo, ſed à gentibus victricibus, permittente Deo impoſitas, vt leges tributi, ſeruitutis, & ſimilium oppreſſionum. q. d. Noluiſtis parere legibus ad ſalutem datis; ideo permittam vobis imponi leges duras & aſperas; quas ferre cogemini ab ijs qui vos captiuos abduxerint, aut in poteſtatem redegerint. Et nota quod nomen præcepti, ſicut & legis, valde latè pateat, ſignificans omne agendi morale principium, ſiue bonum, ſiue malum; vnde vocamus præcepta philoſophorum, & in collecta Eccleſiæ: *Da Eccleſiæ tuæ eorum in omnibus ſequi præceptum,* id eſt, doctrinam, *per quos* &c. Hinc eſt apud Apoſtolum lex carnis, & lex membrorum.

D Imò & ad ordinationem Dei circa irrationabilia, præcepti nomen extenditur. Nam & *Dominus præcepit piſci vt euomeret Ionam in aridam.* Et Chriſto præcipiente ventis & mari, facta eſt tranquillitas magna. Igitur generali hac ſignificatione prauæ conſuetudines & præcepta maiorum rectè præcepta vocantur; ſed præcepta non bona. Et denique niſi eſſent etiam aliqua iudicia non recta; non diceret Dauid: *Iudicia Domini recta.* pſal. 18.

v. 39. *Et vos domus Iſrael. Hæc dicit Dominus Deus. Singuli poſt idola veſtra ambulate, & ſeruite eis.* Si iſtud veri præcepti rationem haberet, tum verum eſſet Deum illis dediſſe præcepta non bona, imò ſimpliciter mala, quia prorſus impium eſt quod his verbis præciperetur. Sed abſit vt Deus cuius eſſen-

E tia bonitas eſt, malum aliquid & impium præcipiat. Sed ironiæ ſpeciem habet hic ſermo, cum adiuncta comminatione. q. d. Quandoquidem audire me non vultis; ite nunc, & colite idola, quibus hactenus ſeruiuiſtis; & videbitis quid ex eo tandem vobis accidet.

CAP. XXI.

v. 3. *Occidam in te iuſtum & impium*. *Quæritur* quomodo hoc? cum Abraham dicat ad Dominum Geneſ. 15. *Abſit à te vt hanc rem facias, & occidas iuſtum cum impio, Non eſt hoc tuum &c.* Poſſem reſpondere, ſeptuaginta interpretes aliter legere hoc loco; videlicet, *Et perdam ex te impium & iniuſtum.* Quę ſententia nullam habet quæſtionem. Sed cum lectio noſtra conſentanea ſit veritati Hebraicæ; oſtendendum eſt eam non pugnare cum verbis ſanctiſſimi patriarchæ. Itaque *reſpondeo* temporalibus pœnis & calamitatibus frequenter inuolui iuſtos ſimul cum impijs: præſertim quod nemo ſit iuſtus in terra, qui non peccet, & qui non peccatis ſuis, tametſi venialibus, aliquam pœnæ ſocietatem mereatur, cum ijs quorum peccata propriè vindicantur. Itaque in huiuſmodi temporalibus afflictionibus Deus iuſtum quidem partim exercet ad virtutem, partim flagellat, vt filium; ſupplicijs autem æternis iuſtum pariter cum impio inuolui, prorſus non patitur diuinæ iuſtitiæ regula; & hoc eſt quod Abraham ſeipſum explicans adiecit; *fiatque iuſtus ſicut impius* ſcilicet per omnia. Et planè Abrahamum in figura locutum eſſe de ſupplicijs æternis, inde oſtenditur, quia in ſpiritu vidit illam Sodomorum euerſionem, quę facta eſt in igne & ſulphure, prefigurare imaginem æterni incendij. Vnde & illud Iudæ Apoſtoli: *Sicut Sodoma & Gomorrha & finitimæ ciuitates ſimili modo exfornicatæ, & abeuntes poſt carnem alteram factæ ſunt exemplum ignis æterni*. Quia igitur illa ſubuerſio gerebat exemplum ignis æterni, noluit Deus quemquam iuſtum, ea tametſi temporali punitione comprehendi: alioqui iuſti ex cauſis ſupra allegatis poſſunt cum impijs ijſdem aliquando pœnis temporalibus ſimul inuolui.

v. 21. *Stetit enim rex Babylonis in biuio, in capite duarum viarum, diuinationem quærens, commiſcens ſagittas, &c.* Deſcribit ſuperſtitionem regis Babylonis, qui poſitus in biuio, & incertus vtram viam ingredi vellet; (Nempe altera ducebat verſus Ieruſalem metropolim Iudęæ; altera verſus Rabbath metropolim Ammonitarum) diuinatione ſoluere voluit dubitationem. Itaque commiſcuit ſagittas, proijciens eas in terram, vt videret in quam partem caderent: *interrogauit idola ſua, exta conſuluit*. Quæ tria diuinationis genera cum conſentirent, & monſtrarent ad dextram declinandum eſſe, vbi ſita erat Ieruſalem; mox apparatus fieri cœpit ad Ieruſalem obſidendam.

CAP. XXII.

v. 26. *Sacerdotes eius contempſerunt legem meam ---- & inter pollutum & mundum non intellexerunt. Quæritur,* quod mundum aut pollutum intelligat propheta? Haud dubiè typicum dumtaxat, & vmbraticum. Verbi gratia, non diſtinguebant inter ſanctum & prophanum; ſi ignem offerrent non ſacrum, ſicut fecerant illi qui percuſſi ſunt à Domino; non diſtinguebant inter mundum & pollutum, ſi cadauere contacto, nihilominus illoti ad ſacrificandum irruerent. Ex quibus diſcimus, quanto maiori cura nobis cauendum eſt, ne ſimilem ſententiam audiamus; nobis inquam, quibus non vmbratica, ſed vera ſancta commiſſa ſunt, corpus & ſanguis Domini; atque etiam diſcretio, & iudicium inter animam pollutam, & non pollutam. Videndum igitur ſedulo, vt ad conuiuium Domini debitè præparati, vt

A Paulus monet 1. Cor. 11. accedamus, ne iudicium nobis manducemus & bibamus: Ne etiam manum nimis citò peccatoribus imponentes, communicemus peccatis alienis. Neque enim dubium eſt, tanto grauius in his peccari quam in illis, quanto hęc illis maiora ſunt & præſtantiora.

v. 26. *Et coinquinabar in medio eorum*. Deus qui nullius eſt inquinamenti capax, dicit ſe coinquinatum fuiſſe in medio ſacerdotum, quia per illorum malam & irreligioſam & indiſciplinatam vitam, nomen Dei male audiebat, vt qui tam malos & improbos haberet miniſtros. Quomodo & filij Heli Deum coinquinatunt malè verſantes in ſacro miniſterio. Vnde patri eorum dictum eſt 1. Reg. 2. *Qui me glorificauerit glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ig-* B *nobiles*. Contemnebant enim Deum quia propter eorum indignam Deo vitam, Dei nomen vile & contemptibile reddebatur. Sic Iudæis dicitur apud Iſaiam cap. 52. & Rom. 2. *Propter vos nomen Dei blaſphematur in Gentibus*. Contrà verò per bonam & ſanctam conuerſationem cultorum Dei maximè, ſacerdotum, Dei nomen ſanctificatur. Matth. 5, *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum qui in cęlis eſt.* Quia autem ſanctitati opponitur immunditia & coinquinatio, fit vt illi propter quos detrahitur Deo & nomini eius, dicantur Deum coinquinare. Vide noſtr. comm. cit. cap. 2. ad Rom. v. 24.

v. 30. *Et quæſiui de eis virum, qui interponeret ſepem, & ſtaret oppoſitus contra me pro terra, ne diſſiparem eam; &* C *non inueni*. *Quomodo* non inuenit? cum fuerint ibi Ieremias, qui & viuus & mortuus orat pro populo 2. Machab. vlt. Erat & Baruch. Erant & in Babylone (tamen ciues Ieruſalem) Ezechiel, Daniel & ſocij. *Reſpondet* Liranus ſingularem numerum poſitum pro plurali, vt ſenſus ſit: *quæſiui virum*, id eſt, viros iuſtos tanto numero, vt propter eos merito parcere deberem toti ciuitati. Alijs expoſitio hæc coacta videtur. Itaque, an dici poſſit verba hæc referenda, non ad tempus Ezechielis aut Ieremiæ, ſed ad tempora ſuperiora, maximè regis Manaſſæ, quæ erant corruptiſſima? & quando occiſo Iſaia, nullus erat ſanctitate & meritis excellens, qui ſe interponeret ſepem contra Dominum, ſicut anteà fecit Moyſes, cum dixit ei Dominus: *Dimitte me, & delebo populum* D *iſtum*. Vide 4. Reg. 21. Ad ea ſanè tempora reſpexit Ieremias in Threnis dicens: *Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt, & nos iniquitates eorum portauimus*. Ac denique an vrgendum potius quod hîc dicitur (*de eis*) Nempe ſupradictis ſacerdotibus, & falſis prophetis, contra quos loquitur Ezechiel? Hoc rectum eſt.

CAP. XXIII.

v. 4. *Nomina autem earum Oolla maior, & Ooliba ſoror eius minor ---- Samaria Oolla; & Ieruſalem Ooliba.* Explicandum, quare Samaria maior; Ieruſalem minor ſororum dicatur; præſertim, cum re- E gnum Ieroſolymitanũ ſit regno Samariæ antiquius. Deinde quare his nominibus Oolla & Ooliba vocentur. Samaria dicitur ſoror maior; vel ob multitudinem populi; complectebatur enim regnum Samariæ decem tribus, regnum autem Iuda duas dumtaxat. Sic 2. Reg. 19. populus Iſraël ad populum Iuda: *Decem partibus maior ego ſum, apud regem*. Addunt ſeptuaginta. *Et primogenitus ego ſum*. Vel etiam Samaria dicitur ſoror maior; quia prior fuit in ſpirituali fornicatione, & idololatria, quam Ieruſalem. Vocatur autem Samaria *Oolla*, id eſt, tabernaculum,

Ieru-

Ieruſalem autem *Ooliba*, id eſt, tabernaculum meum in ea, ſcilicet, vt inquit Hier. quia in Samaria, id eſt, regno decem tribuum erat tabernaculum non Dei, ſed idolorum; in Ieruſalem vero erat tabernaculum & templum ipſius Dei. Porrò quæ hic dicuntur à propheta de ſpirituali fornicatione duarum ſororum, facile poterunt à concionatoribus ad vſum præſentis temporis accommodari; ſi verbi gratia, per ſororem maiorem placeat intelligere Germaniam ſuperiorem, per minorem Germaniam inferiorem.

v. 14. vſque 16. *Cumque vidiſſet viros depictos in pariete, imagines Chaldæorum expreſſas coloribus, & accinctos balteis renes, &c. inſaniuit ſuper eos concupiſcentia oculorum ſuorum.* Ex his verbis duo notatu digna colligi poſſunt. *Primum*, vt intelligamus quem vſum habeant imagines decentes in Eccleſia receptæ & approbatæ. Nam ſi imagines & picturæ laſciuæ, & turpes animum inſpicientis ad laſciuiam prouocant, & ad deſiderium rei conſpectæ, vt hic ſignificatur: igitur è contrario, piæ & pudicæ imagines ac picturæ, animum hominis inſpicientis ſimiliter ad pietatem, & pudicitiam prouocabunt. *Alterum* eſt, ab Eccleſijs itaque longiſſimè arcendas eſſe illas imagines quæ laſciuiam aliquam oculis ingerunt, item in quibus Sancti aut Sanctæ pinguntur amatorio habitu; & in genere omnes eas, quæ plus curioſitatis, quam pietatis oſtendunt. Imò non ſolum ab Eccleſijs, ſed & ab ædibus & cubiculis Chriſtianorum merito eſſent amouendę.

CAP. XXIV.

v. 53. **I***Mmunditia tua execrabilis, quia mundare te volui, & non es mundata à ſordibus tuis.* Hinc loco ſimilis eſt ſententia Saluatoris dicentis ad Ieruſalem Matth. 23. *Quoties volui congregare filios tuos, ſicut gallina congregat pullos ſuos ſub alis, & noluiſti.* Et illud Apoſtoli: *Qui vult omnes homines ſaluos fieri & ad agnitionem veritatis venire.* Quæſtio itaque eſt quomodo hæc loca conſentiant cum eo quod de Deo canit pſalmiſta, *Omnia quæcumque voluit, fecit*: Cui etiam dicitur, Eſther 13. *Non eſt qui tuæ reſiſtere poſſit voluntati. Reſpondetur* diſtinctione duplicis voluntatis Dei. Alia enim eſt voluntas Dei abſoluta, quæ appellari ſolet voluntas beneplaciti, id eſt, ordinatio ſeu diſpoſitio Dei de rebus, qua abſolutè & propriè aliquid vult fieri. Atque huic voluntati, quin ſuum effectum ſortiatur, reſiſtere nemo poteſt; & de hac etiam dictum eſt, *Omnia quæcumque voluit, fecit*. Verbi gratia, vult Deus omnes electos ſuos ad ſalutem perducere; Nulla creatura ſalutem illam vnquam impediet. Alia eſt, quæ vocatur voluntas ſigni, qua videlicet Deus dicitur id velle, quod præcipit aut ſuadet, aut permittit, ſiue ea quæ præcipiuntur aut prohibentur, ſuadentur aut diſſuadentur, ab hominibus fiant, ſiue non. Et de hac voluntate intelligendus eſt præſens locus: Senſus enim eſt; *Mundare te volui, & non es mundata*, id eſt, legem dedi, ceremonias & ſacrificia inſtitui, prophetas miſi, promiſſionibus inuitaui ad bonum, comminationibus & cladibus terrui à malo; quæ omnia eo tendebant, vt mundareris; nec tamen es mundata. Vide etiam noſtra in 1. ſent. diſt. 46. & noſt. comm. cit. cap. 1. Tim. 21.

Sed nec mundaberis prius, donec quieſcere faciam indignationem meam in te. Prima facie occurrit hic ſenſus; quaſi videlicet tunc dicat eam mundandam à peccatis, quando Deus iram ſuam ab ea auertet. Sicut oramus: *Conuerte nos Deus ſalutaris noſter, & auerte iram tuam à nobis.* Senſus quidem hic pius eſt; ſed huic loco non congruit. Itaque ſciendum, vſitatiſſimum

A eſſe in ſcripturis, vt iſta vocabula (donec, priuſquam, quouſque) & ſimilia non ſignificent terminum rei, cui adiunguntur; ſeu quod tunc id quod dicitur finiendum ſit; ſed tantum quod id quod dicitur eouſque ſe extendet. Sic neceſſario accipiendum eſt illud pſal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, &c.* Non enim tunc deſinet ſedere; ſed tantum affirmatur, quod tamdiu ſedebit. Item Matth. 1. *Et non cognoſcebat eam, donec peperit filium ſuum primogenitum.* Igitur ſenſus eſt, Non mundaberis donec quieſcere faciam indignationem meam in te, id eſt, te penitus perdidero & deleuero. Et ne tunc quidem mundaberis, quia extincta eris. Vide plura dicto loco Matth. 1.

B

CAP. XXV.

v. 3. **P***Ro eo quod dixiſti: Euge, euge, ſuper ſanctuarium meum, quia pollutum eſt, & ſuper terram Iſraël, quoniam deſolata eſt, Idcirco, &c.* Ex hoc capite diſcimus quam graue ſit peccatum exultare in malis alienis. Cum enim hoc capite prædicat propheta excidium quatuor regnorum, videlicet, Ammon, Moab, Idumææ & Paleſtinæ; eius tamen excidij vix alia memoratur cauſa quam quod lætati fuerint ſuper calamitate & afflictione populi Iſraëlitici. Nam & de Idumææ inſultatione ſic habemus in pſalmo 136. *Memor eſto Domine filiorum Edom in die Ieruſalem. Qui dicunt exinanite, exinanite vſque ad fundamentum in ea.* Cu-
C ius peccati grauitatem declarat nobis Sapiens Prou. 17. v. 5. *Qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus. Dicet* aliquis. Quid igitur eſt quod in perſona Sapientiæ dicitur, Prouerb. 1. *Ego quoque in interitu veſtro gaudebo?* Et rurſum: *Lætabitur iuſtus cum viderit vindictam; manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris. Reſpondeo*, Aliud eſt quod fit cupiditate vindictæ, vel affectu maleuolentiæ; aliud quod fit amore iuſtitiæ vel ſtudio diſciplinæ. Nam qui hoc loco reprehenduntur, partim maleuolentia ſubſannabant; vt Ammonitæ & Moabitæ; partim cupiditate vindictæ, vt Idumæi & Palæſtini ſeu Philiſtijm; de quibus etiam dicitur, quod *ſeſe vltiſunt toto animo, & veteres inimicitias impleuerint.* Cum verò iuſtus lætari dicitur in vindicta impiorum, & Deus ipſe ſubſannare ad interi-
D tum peccatorum, laudatur & commendatur ordo diuinæ iuſtitiæ, qui non minus exigit, vt nulla impietas maneat impunita, quam vt nullum opus bonum ſua mercede fraudetur.

v. 5. *Et ſcietis quia ego Dominus.* Et infra: *Et ſcietis quia ego Dominus.* Et adhuc infra: *Et ſcient vindictam meam dicit Dominus Deus.* Et in fine capitis: *Et ſcient quia ego Dominus, cum dedero vindictam meam ſuper eos.* Hic ſermo frequens eſt in prophetis, & maximè apud Ezechielem. Significatur autem cognitio Dei, non laudabilis ac Deo placita, ſed qua Dei potentia cognoſcitur ab inimicis vel inuitis, dum potentem eius manum ſuper ſe experiuntur. Vnde hic dicit: *Scient vindictam meam.* Et, *Cum dedero vindictam meam ſuper eos.* Sic & Pharao qui prius dicebat: *Quis eſt Dominus*, Item,
E *Neſcio Dominum, & Iſrael non dimittam.* Exod. 5. poſtea plagis edoctus agnouit Dominum. Similiter & magi eius dicentes, *digitus Dei eſt hic.* Exod. 8. Quomodo etiam dæmones teſte Iacobo cap. 2. Deum credunt & contremiſcunt. Huiuſmodi ergo ſententiæ non continent promiſſionem alicuius boni, ſed comminationem grauiſſimæ pœnæ; cui quidem adiunctum ſit aliquid boni, ſcilicet noſſe quia ipſe eſt Dominus; ſed quæ notitia malam illorum voluntatem nulla ex parte corrigat. Ideo tamen Dei hoſtibus ingeſta eſt vt Dei virtus clarificetur. Pertinet enim ad poten-

tiam eius demonſtrandam, quod non tantum hoſtes ſuos puniat pro meritis: vatum inſuper cogat eos potentiæ ſuæ magnitudinem agnoſcera vel inuitos. Igitur propriè ad Dei gloriam daclarandam pertinet quod apud hunc prophetam toties legitur, *Scietis quia ego Dominus.*

v. 12. *Pro eo quod fecit Idumæa vltionem vt ſe vindicaret de filÿs Iuda.* Annotat Hieron. Eſau & Seir, & Edom, & Idumæam eſſa plura nomina eiuſdem gentis. Et rectè: Id enim ſatis perſpicuum eſt legenti Scripturas ſacras. Hanc ergo vltionem Idumæorum de Iſraëlitÿs ſumptam, quidam intelligunt vltionem ob præreptam benedictionem paternam, quam Iacob præripuit à fratra ſuo Eſau: Ob quam cauſam, dicunt, non ſolum Eſau ipſe perſecutus eſt Iacob fratrem ſuum, ſed & poſteri Eſau poſteros fratris ſui. Poteſt nihilominus referri quoqua ad aliquid recentius, & poſterioribus temporibus factum; videlicet ad ſeruitutem, quam ſeruierant Idumæi ſub regibus Iuda à tempore Dauidis vſque ad tempora regis Ioacim filij Ioſaphat, vt eſt in libris Regum. Qua in re, ſcilicet impletum quoqua fuerat ad literam, illud: *Maior ſeruiet minori.* Gen. 25.

CAP. XXVI.

v. 2. **P***Ro eo quod dixit Tyrus de Ieruſalem; Euge confractæ ſunt portæ — Propterea ego ſuper te Tyre, &c.* Euerſionis Tyri eadem deſcribitur ratio; quæ regnorum quatuor præcedentium. Sed hic notandum, in regno, vel ciuitata Tyri, præter ſenſum literalem, allegoricè contineri figuram regni, ſeu ciuitatis Diaboli, atque inſuper da literali in allagoricum ſenſum prophetam tranſilire; ſicut atiam de Babylone alibi dictum eſt. Cuius rei argumentum primum eſt; quia aliquoties aduerſus hanc ciuitatem Tyrum ingeminatur illud: *In nihilum redigam te, & nihil eris in perpetuum,* cum tamen conſtet Tyrum poſteà reædificatam, & extitiſſe nobiliſſimam & pulcherrimam ciuitatem Phœnicis, adhuc tempore ſancti Hieronymi. Et Iſaiæ 23. quoqua da ea tantum dictum erat: *In obliuione eris ô Tyre, ſeptuaginta annis.* Secundum argumentum eſt; quia Ioannas in Apocalypſi vtitur verbis iiſdam aduerſus Babylonem ſpiritualem, quæ hic contra Tyrum dicuntur, maximè da negotiatoribus, & eorum lamentis & querelis. Tertium; quia in ſequentibus peculiariter dirigitur prophetia aduerſus principem Tyri: Da quo multa dicuntur, quæ ad literam via ad regem mortalem pertinere poſſunt, propriè autem & aptiſſimè referuntur ad principem tenebrarum Diabolum.

v. 16. *Attoniti ſuper repentino caſu tuo admirabuntur.* Beatus Hieronymus hanc Tyri ruinam pulchrè etiam transfert ad ſenſum moralem; nempa ad lapſum alicuius iuſti, qui diu in iuſtitia ſteterat. Finge, inquit, aliquam diu ſeruata pudicitia multis floruiſſa virtutibus, & poſteà in aliquod graue mortalaque peccatum eſſe lapſum. Nonna ad ſonitum ruinæ eius, interfecturamqua virtutum eius, omnes inſulæ mouabuntur? Per inſulas, intelligens ſuperbos, qui de iuſtitia ſua gloriantur. Et poſteà: Aliorum enim ruinæ exempla ſunt iuſtorum, dum omnes infirmo & imbecillo ſtatu, fluctuantique veſtigio in iſto ſæculo commoramur, & nunquam eſt noſtra certa ſecuraque victoria. Cauendumque eſt, & ſemper timendum, ne veterem gloriam, & ſolidam firmitatem vnius horæ procella ſubuertat. Hęc D. Hieron. Quæ notanda ſunt, tum pro cautela omnium; tum etiam contra fiduciarios noſtri temporis hęreticos; qui ſibi perſeuerantiæ ſecuritatem audent promittere.

CAP. XXVII.

v. 2. **A***Sſume ſuper Tyrum lamentum.* Non aſt hoc lamentum quales ſunt lamantationes Ieremiæ ſuper Ieruſalem & templo & populo Iudaico, quam veris lachrymis deplorauit propheta ille in Threnis ſuis: Sed hoc lamentum, vt & alia quædam quæ ſequuntur, magis eſt inſultatio & ſarcaſmus in eam vrbem quæ dæmonũ cultui dedita, prius inſultauerat euerſioni ciuitatis & populi Dei, vt habes initio capitis ſuperioris. Vocatur autem lamentum quia miſeria eius & deſolatio daſcribitur; non tamen cum commiſerationa & dolore, vt in veris lamentis, ſed magis cum exprobrationa peccatorum, & declaratione iuſti iudicij Dei, & denuntiatione interitus vſqua ad nihilum. Huiuſmodi inſultationem habes infra cap. 32. aduerſus Pharaonem, etiam titulo lamenti.

v. 3. *Hæc dicit Dominus Deus: O Tyre, tu dixiſti, perfecti decoris ego ſum, & in corde maris ſita.* Ad literam notatur ſuperbia Tyriorum, qui ſibi placebant, propter pulchritudinem, opulentiam, & felicitatem ciuitatis, ac reipub. ſuæ. Item quod admodum opportuno loco ſita eſſet, ad exercendum omnis generis negotiationes: nampe in corde maris, id eſt, in mari, ita vt nulla parte terræ hæreret, terræ tamen vicina; & ſic commodior eſſat acceſſu, quam inſulæ longius à terra diſtantes. *Myſticè* per Tyrum ſignificatur ciuitas Diaboli, & maximè ſocietas hæreticorum; qui ſibi falſo & ſuperbè arrogant perfectum decorem, ſicut Caluiniani ſe vocant Reformatos, & olim Cathari, quaſi mundi, falsò, inquam, quia perfecta pulchritudo, vt ait etiam Hieron. non eſt niſi in corpore Chriſti, quod eſt Ecclaſia, cui dicitur: *Tota pulchra es.* Tamen pulchritudo illa non eſt in externo apparatu, ſed intus, & in animo; Vnda illud in pſal. 44. *Omnis pulchritudo filiæ regis ab intus.*

v. 11. *Sed & Pygmæi qui erant in turribus tuis, pharetras ſuas ſuſpenderunt, &c.* Vocabolum Hebræum *gammadim*, Aquila prima editione Pygmæos, Symmachus Medos, Septuaginta cuſtodes interpretati ſunt, vt Hieronymus teſtatur, addens Pygmæos dici quaſi bellatores, & ad balla promptiſſimos, ἀπὸ τῆς πυγμῆς, id eſt, à certamine ſcilicat eo quod cæſtibus aut pugnis exeraabantur. At his non conſonant quæ Plinius lib. 7. cap. 2. & lib. 4. cap. 11. & ante eum Ariſtoteles, & præter hos alij de Pygmæis tradiderunt; nempa ſtatura cubitales eſſe, cum gruibus pugnare, ſed vinci. Quare nec ἀπὸ τῆς πυγμῆς, ſed ἀπὸ τοῦ πυγόνος, id eſt, à cubito dictos putant, quod altitudinem cubiti non excedant. Vocem Hebræam etiam à vocabulo quod cubitum menſuram ſignificat, deducit Rabbinus Kimchi, vt refert Munſterus. Aſtipulatur etiam Arias in epitome thaſauri, *gammadim,* interpretans Pygmæos quaſi cubitales. At eruditi quidam viri vehementer dubitant ſintne vſquam, aut fuerint aliquando Pygmæi. Nam à Plinio multa fabuloſa temerè congeſta fuiſſe da monſtroſis quibuſdam gentibus, & ratio & experientia commonſtrat; licet ille ſuos ſecutus ſit authores. Quare malim alium aliquam populum eo nomine ſignificatum, intelligere; qui, quod iſta ſcriptura ſignificat, bellicoſus fuerit, & aptus cuſtodiæ ciuitatum, quicumque ille populus fuerit. Neque enim omnium populorum quos vel ſcriptura, vel hiſtoriæ ſeculares memorant, notitia ſub illis nominibus ad nos peruenire potuit.

v. 26. *Ventus Auſter contriuit te in corde maris.* Alij

vertunt ventum Orientalem. Significatur autem ænigmaticè rex Nabuchodonoſor; qui ab Auſtro, ſeu intra Auſtrum & Orientem cum exercitu Chaldæorum venturus erat, & expugnaturus Tyrum. Iterum autem addit, *in corde maris*, vt ſignificet nihil loci ſitum, & munimentum ipſi profuturum, quominus deſtruatur. Vide etiam de hac deſtructione Tyri, Iſaiæ 23.

CAP. XXVIII.

v. 2. D*Ic principi Tyri. Eò quod eleuatum eſt cor tuum, & dixiſti: Deus ego ſum, &c.* Notandum quod multa quæ tribuuntur hoc capite regi Tyri, ei difficillimè ſecundum literam accommodari poſſint, niſi multiplices & exceſſiuas hyperbolas faciamus; vt faciunt Hebræi expoſitores: Veluti quod dicitur v. 13. *In delicijs paradiſi Dei fuiſti.* Et paulo poſt: *Tu Cherub extentus & protegens; & poſui te in monte ſancto Dei.* Et ſimiliter, qui totum hoc vaticinium pertinere volunt, ad caſum Diaboli, qui eſt princeps Tyri, id eſt, ſuperborum; & ipſi difficultates patiuntur. Sunt enim quædam ſententiæ, quæ propriè pertinent ad regem terrenum: vt quod potentia eius conſiſtat in negotiatione, & in copia auri, & argenti & ſimilibus. Itaque duæ hic regulæ obſeruandæ ſunt, vt huius loci veram intelligentiam aſſequamur: Vna eſt Ticonij inter regulas eius 7. apud Auguſt. lib. 3. de doct. Chriſt. videlicet de Diabolo & eius corpore. Sicut enim in eodem ſcripturæ contextu, ſæpè fit tranſitus à Chriſto tanquam capite ad Eccleſiam, quæ eſt Chriſti corpus; vel contra ab Eccleſia ad Chriſtum: ita non raro fit, vt ſcriptura tranſitum faciat à Diabolo tanquam capite, ad eius membra, hoc eſt impiorum ſocietatem; vel contrà ab impiis, vel vno impio, ad caput impietatis Diabolum. Ita hoc capite de impio & ſuperbo rege Tyri incipiens loqui propheta, aliquoties ea interſerit, quæ multo conuenientius in principem ſuperborum Diabolum, eiuſque de cælo ruinam dicantur, & intelligantur. Alia eſt regula Auguſtini, Gregorij, & aliorum patrum; vt videlicet, ſi ſecundum literam, ſeu hiſtoricum ſenſum aliqua, vel piè, vel ſaltem dignè intelligi non poſſint; ea ad ſublimiorem intelligentiam referantur. Vide ſupra ad pſal. 71. qui inſcribitur Salomonis, & tamen quia ibi dicitur: *Permanebit cum ſole & ante lunam*; &, *benedicentur in ipſo omnes tribus terræ*, pro magna parte accipiendus eſt neceſſariò de Chriſto, de quo ſcriptum eſt: *Ecce plus quam Salomon hic.* Sic in propoſito ſententiæ quas ſupra commemoraui: *Tu ſignaculum ſimilitudinis plenus ſapientia. In delicijs paradiſi Dei fuiſti. Tu Cherub extentus &c.* quia plus aliquid ſignificant quam quod in hominem mortalem competere poſſit; altiorem poſtulant interpretationem; vt videlicet intelligatur de Angelo qui in creatione ſua perfectam quandam & expreſſam accepit Dei ſimilitudinem, ſiue naturæ ſpectes nobilitatem, ſiue gratiæ abundantiam, quæ naturæ ſuperaddita fuit. A qua tamen dignitate ille ſuperbiæ ſuæ culpa delapſus eſt, dum ſimilis eſſe voluit altiſſimo, vt eſt apud Iſaiam cap. 14. ſub figura Regis Babylonis. Vide etiam noſt. in 2. diſt. 3. §. 3. & ſeq. itemque diſt. 6. §. 10.

v. 3. *Ecce ſapientior es tu Daniele. Omne ſecretum non eſt abſconditum à te.* In his verbis ſicut & in ſuperioribus hyperbole eſt: quomodo dicimus aliquem eſſe ſapientiorem Salomone, id eſt, valde ſapientem; & omnia ſcire, id eſt, valde multa. Danielem nominat qui tunc viuebat & famoſus erat ob variam ſcientiam qua inſtructus erat & habebatur etiam apud

A Chaldæos, ita vt rerum adminiſtratio ei à Rege delegaretur. Dan. 5. & 6.

v. 13. *In delicijs paradiſi Dei fuiſti.* Et v. 15. *Perfectus in vijs tuis à die conditionis tuæ, donec inuenta eſt iniquitas in te.* Ex his & aliis quæ præcedunt, & ſequuntur, quæ veteres patres conſtanter referunt ad principem Angelorum apoſtatarum qui ceciderunt, manifeſtè conuincitur, præuaricatores illos ſpiritus non ſtatim primo creationis ſuæ momento peccaſſe, aut malos fuiſſe; ſed aliquanto tempore in iuſtitia ſtetiſſe; quanquam in ea non perſeuerauerint. Ait enim expreſsè propheta: Hæc dicit Dominus Deus: *Tu ſignaculum ſimilitudinis, plenus ſapientia & perfectus decore, in delicijs paradiſi Dei fuiſti.* Ecce in deliciis paradiſi Dei; quæ ſanè delitiæ ſine iuſtitia intelligi non poſſunt; erant
B enim ſpirituales delitiæ non corporales. Et prætereà addit: *Perfectus in vijs tuis, donec inuenta eſt iniquitas in te.* Igitur non ab initio inuenta fuit in eo iniquitas. Neque etiam dici poteſt ſignificari tantum ordinem naturæ, non temporis. Nam iuſtitia, & iniquitas reſpectu eiuſdem ſubiecti, omnino requirunt etiam ordinem temporis; vt vnum tempore præcedat, alterum ſequatur. Vide etiam noſt. in 2. diſtinct. 3. §. 3. & ſequent.

CAP. XXIX.

v. 3. E*Cce ego ad te Pharao —— & dicis; meus eſt fluuius, & ego feci memetipſum.* Notandum quod
C v. 9. cum eidem improperatur, tantum dicitur; *Pro eo quod dixeris, fluuius meus eſt, & ego feci eum.* Non autem ibi dicitur, (*ego feci memetipſum*). Et ſanè difficile videtur vſpiam reperire, homini vel etiam Diabolo tantam tributam ſuperbiam, vt propriè diceret: *Ego feci memetipſum.* Si tamen vſpiam reperitur; (ſicut cap. præcedenti v. 2. legimus, *Et dixiſti, Deus ego ſum*) per hyperbolen ſignificatur intolerabilis ſuperbia. Alioqui priori loco in Hebræo eſſe poteſt, (*& ego feci mihi*) ſcilicet flumen illud; & in poſteriori (*& ego feci*) ſcilicet fluuium; & ita ſenſus coincideret. Per fluuium autem intelligitur Nilus; & per Nilum ſynechdochicè tota Ægyptus. Et ſenſus eſt ſecundum paraphr. Chald. Ægyptus mea eſt; & ego mea prudentia eam mihi comparaui, vt ſit ſimile ei quod di-
D cebat ſuperbus Nabuchodonoſor, Dan. 4. *Nonne hæc eſt Babylon magna, quam ædificaui in domum regni in robore fortitudinis meæ?* Septuaginta vtroque loco legunt, *& ego feci eos*, ſcilicet fluuios, intelligentes nihilominus Nilum, qui in multos alueos diuiditur.

v. 18. *Nabuchodonoſor ſeruire fecit exercitum ſuum aduerſus Tyrum: omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus eſt, & merces non eſt reddita ei.* *Quæritur* quomodo Deus quaſi ſollicitus ſit de reddenda Nabuchodonoſori mercede pro expugnata Tyro? cum illam expugnaret, non vt Deo ſeruitutem præſtaret, ſed vt regnum ſuum amplificaret; ſicut de Aſſur dicitur Iſa. 10. *Ipſe autem non ſic arbitratur, ſed ad perdendum cogitatio eius.* Nihilominus Hieron. in hunc lo-
E cum, Ex eo, inquit, quod Nabuchodonoſor mercedem accepit boni operis; intelligimus etiam ethnicos, ſi quid boni fecerint, non abſque mercede Dei iudicio præteriri. Si autem non fecit intuitu iuſtitiæ, ſed dominandi cupiditate; intelligendum eſt, dictum eſſe humano more, quod hic de mercede dicitur. Hominibus enim gratum eſſe ſolet ſuum inimicum ab aliquo lædi, etiamſi is qui nocet, propriam ſpectet vindictam, non amicitiam alterius. Porrò quod dicitur, *omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus eſt*, ſignificatur quod Nabuchodonoſor multum laborauerit in expugnanda Tyro, (quod idem poſteà

de Alexandro magno teſtatur Q. Curtius).ſcilicet, vt præ ſudoris aſſidoitate *omne caput decaluatum*, id eſt, capillorum defluuium pateretur, *& humeri eſſent depilati* ex aſſidua geſtatione ooerum: cui inſigni labori inſignis merces reddenda videbatur.

CAP. XXX.

v. 13. H*Æc dicit Dominus Deus. Et diſperdam ſimulacbra, & ceſſare faciam idola de Memphis.* Quod hic prędicitur de deſtructione ſimulachrorum Ægypti, id non vno eodemqoe tempore implendum eſt, ſed diuerſis temporibus, qoaſi per parteſ; ita tamen, vt priores deſtructiones, poſteriorum eſſent velot figuræ quædam. Ita primo ibi deſtructa ſunt idola per Nabuchodonoſor, quando vaſtauit vniuerſam Ægyptum; in qoa vaſtatione euertit omnia templa & idola, confuſo furore; neſciens tamen quid faceret. Nam ſimili furore euertit templom vnius veri Dei in Ieruſalem. Secundo autem deſtructa ſunt ſimulachra Ægypti, quando Chriſtus adhuc puer, propter perſecutionem Herodis in Ægyptum importatos eſt. Tunc enim, vt habet moltorum probabilis opinio, corruerunt ſimulachra Ægypti iuxta illud Iſaiæ 19. *Ecce Dominus aſcendet ſuper nubem leuem*, id eſt, in carne immaculata aſſumpta, *& ingredietur Ægyptum; & commouebuntur ſimulacra Ægypti à facie eius.*

Et hæ quidem duæ deſtructiooes tantum externæ fuerunt, & quibos, tantum de templis, non autem de cordibos Ægyptiorum ablata fuerunt ſimulacra. At tertia, quæ facta eſt coruſcante Eoangelio Chriſti, & tandem ſuſcepto per vniuerſam Ægyptom; fuit perfecta deſtructio: qua etiam de cordibos Ægyptiorum ablata fuerunt idola. Et proinde duæ priores tanquam imperfectæ, figuræ, & qoaſi prenuntiæ, fuerunt huius poſtremæ & perfectæ deſtructionis.

v. 14. *Et faciam iudicia in Alexandria.* Quod hîc, & adhuc aliquoties hoc capite nomioetur *Alexandria*: ſciendum eſt, quod in Hebræo non eſt hoc nomen, ſed ibi vocatur illa ciuitas No: quod nomen habebat tempore Ezechielis; quam vocem etiam retinuerunt Symmachus, Aquila & Theodotion. Hieron. tamen vertit (*Alexandriam*) non quio ſciret aliquot poſt ſæculis hoc illi ciuitati nomen inditum ab Alexandro Magno eius inſtaoratore ſeu ampliatore; ſed vt conſtaret nunc legentibus, de qoa ciuitate hæc dicta eſſent. Nec nouum eſt illud: Nam & arbor illa in paradiſo, etiam ante peccatum vocatur ligoum ſcientiæ boni & mali; quæ tamen appellatio, non niſi ab euentu, qoi poſteà ſequutus eſt, accepta noſcitur: qualia etiam ſunt alia quædam per prolepſim nominata.

CAP. XXXI.

v. 3. E*Cce Aſſur quaſi Cedrus in Libano.* Et tandem v. 8. *Cedri non fuerunt altiores illo in paradiſo Dei — omne lignum paradiſi non eſt aſſimilatum illi, nec pulchritudini eius.* Ad literam Aſſur comparatur Cedro, id eſt, arbori altiſſimæ; idque propter poteotiam & magnitudinem regni eius. Fuit enim penes Aſſyrios prima Monarchia, eaque durauit iuxta hiſtoricorum plurium ſententiam, circiter annis mille ducentis. In hac igitur comparatione perſiſteos propheta, dicit cedros paradiſi Dei, id eſt, horti illius amœniſſimi omoi genere arborum conſiti, non fuiſſe altiores, aut pulchriores illo. Per qood ſignificatur tantam fuiſſe illios regni & regis potentiam, & glo-

A riam, vt nullum aliud regnum ei potuerit comparari.

Sed ſecundum *myſticam* interpretationem ſignificatur ille, qui in cæleſti paradiſo ab initio plantatus, & conditus, tanta fuit naturæ & ſcientiæ nobilitate donatus, vt nulla alia illius paradiſi plantatio, id eſt, nullus alios Angelorum, ſeu cęleſtium ſpirituum, altitudinem ſeu dignitatem eius potuerit coæquare. Itaque cum iſte nihilominus per ſuperbiam è tam ſublimi dignitatis gradu deciderit, admonetur quilibet iuſtus, quantumcunque in ſanctitate profecerit, vt illius exemplo non altum ſapiat, ſed ſimilem metuat de ſuperbia ruinam. Quam expoſitionem myſticam ſi amplectamur, faciet hic locus pro eorum ſententia, qui putant Diabolum cum ſocijs non

B ex inferiori aliquo Angelorum ordine cecidiſſe, ſed ex omnium primo, & ſupremo.

v. 11. *Tradidi eum in manus fortiſſimi Gentium, faciens faciet ei iuxta impietatem eius eieci eum.* Quidam putauerunt hic prędici propheticè interitum regis Aſſur, maximè cum ſimul mixta ſint verba futuri temporis. Sed illa confuſio temporum prophetis familiaris eſt, qui omnia vt præſentia intuentur; & ſatis conſtat ex ſupputatione temporum, regnum Aſſur tempore huius prophetiæ omnino euerſum fuiſſe. Iam enim Monarchia tranſierat ad Chaldæos, ſeu Babylonios. Proinde quicquid hic dicitur de deiectione regis Aſſur, accipiendum eſt, tanquam commemoratio rei præteritæ, non autem prædictio futuræ. Ideo autem

C commemoratur, vt hac comparatione oſtendat propheta, Pharaonem, contra quem hoc capite pręcipuè prophetat, quantumuis ſit potens, ſimili qooque modo regno exuendum eſſe.

CAP. XXXII.

v. 7. E*T operiam, cum extinctus fueris, cælos, & nigreſcere faciam ſtellas eius, omnia luminaria cæli mœrere faciam ſuper te. Quæres*: An ergo hæc facta ſint in interitu Pharaonis? *Reſpondet* Hieron. ad literam intelligi non poteſt; nunquam enim factum, nec faciendom creditur. Vnde *myſticè* ipſe ad Diabolum refert, in cuius ruina cæli operti ſunt, id eſt, ſpiritualia illa facta ſpiritualia nequitiæ, lumen ſuum amiſerunt; & ſimul corruerunt ſidera illa errantia, qui-

D bus caligo tenebrarum in æternum reſeruatur. Alij ad literam accipiunt; ſed hyperbolen in his verbis agnoſcunt, more prophetico, vt hæc dicta ſint ad deſignandum magnitudinem afflictionis & luctus, in quo verſabitur Ægyptus extincto Pharaone, regnoque eius deſtructo; ita vt etiam cæli lugere viderentur tantam ruinam. Et qoamuis ſic ad literam accipi poſſit; non tamen negandum eſt, æquè ſubeſſe myſticum ſenſum, quo ſignificetur, vel prima Diaboli deiectio, quando propter ſuperbiam cælo pulſus eſt, de quo iam diximus; vel poſtrema, quando in fine ſæculi, ablata ei omni poteſtate nocendi, mittetur in profundiſſimom inferni, ſibi, & Angelis eius parati.

E v. 31. *Vidit eos Pharao, & conſolatus eſt ſuper vniuerſa multitudine ſua, quæ interfecta eſt gladio.* Ad litteram ſigoificatur quod Pharao videos tam multos alios reges cum ſuis copijs ſuperatos & deiectos eſſe, conſolatus foerit ſoper ſua ac ſuorum clade, quam accepit ab exercitu regis Babylonis. Eſt enim quoddam ſolatiom miſerorum habere ſocium in pœnis. Sed cum per temporales iſtas clades regum & populorum, vlterius *myſticè* æterna damnatorum miſeria ſignificetur, maximè eorum de quibus dicitur: *Potentes potenter tormenta patientur*; Sap. 6. Quæritur qoomodo hic Pharao, cum ipſe eſſet in pœnis, ni-

nihilominus conſolatus eſt ſuos, qui fortè adhuc ſuperearant; & contrà diues epulo in Euangelio Luc. 16. rogarit vt mitteretur Lazarus ad fratres ſuos, ne venirent ipſi in locum tormentorum: hoc eſt, quomodo iſte recuſat ſocietatem in pœnis; Pharao autem de ſocietate conſolationem dedit, & accepit? *Reſpond.* hæc duo inter ſe non pugnare. Eſt enim in damnatis hominibus, ſicut & in dæmonibus, aliquid vnde expetant ſocietatem in tormentis; Eſt rurſum aliquid, vnde ſocietatem recuſent. Si enim attendamus ad malitiam voluntatis ipſorum, qua omnes alios oderunt, mala optantes, & bona inuidentes; hac ratione cuperent omnes omnino homines ſuorum tormentorum ſocios & participes eſſe: Si vero conſideremus id, quod omnibus hominibus, & Angelis naturale eſt; videlicet pœnas fugere, & à tormentis abhorrere; hoc pacto ſocietatem in pœnis recuſant; eorum maximè, quibus aliquando in vita peccandi occaſionem dederunt; ſicut diues epulo, qui ſine dubio fratribus ſuis occaſio fuerat peccandi. Sciunt enim ex tali ſocietate, ſuam pœnam fore grauiorem. Nam, vt rectè Scholaſtici docent, licet eſſentialis pœna non creſcat, ſed eadem permaneat in damnatis; pœna tamen accidentaria augetur ex eorum ſocietate, quorum damnationis ipſi ſuo exemplo, conſilio, negligentia, aut quocumque alio modo cauſa fuerunt; ſicut etiam, iiſdem ex cauſis in bono augetur beatorum fœlicitas; tametſi præmium eſſentiale vnum idemque maneat.

CAP. XXXIII.

v. 7. ET *tu fili hominis, Speculatorem dedi te domui Iſraël. —— Si me dicente ad impium, Impie, morte morieris, non fueris locutus, &c.* Proponitur hoc capite officium ſpeculatoris, id eſt, prophetæ, & omnis præfecti; ad cuius officium pertinet voluntatem Dei populo annunciare. Itaque hic inſtruuntur omnes Eccleſiæ paſtores, & ſui admonentur officij ex ſimilitudine officij ſpeculatoris. Et quidem ſpeculatoris duo ſunt officia. *Vnum*, vt ſumma diligentia circumſpiciat, ſi quod periculum, vel ab hoſtibus, vel aliundè immineat ciuitati: *Alterum*, vt hoc ipſum dato ſigno ſine mora annunciet. In vtraque autem parte officij neglectâ capitis diſcrimen incurrit, ſi vel dormiſſe, vel periculum non annunciaſſe deprehendatur. Et quadrant hæc aptiſſimè in paſtores Eccleſiæ. *Primum* enim ad eos pertinet omni diligentia circumſpicere, ne qua grauia peccata, vel pernicioſi errores, graſſentur in populo; &, in vniuerſum, intueri vultum pecoris ſui, id eſt, diligenter conſiderare, quis ſtatus, quæ conuerſatio ſit tum totius gregis, tum etiam, quantum fieri poteſt, ſingularum ouium. A quo officio illi quorum in hac re dignitas excellit, Epiſcopi, id eſt, inſpectores dicti ſunt. *Alterum* eſt, vt pericula cognita non ſilentio premant, ſed libera voce annuncient, iuxta illud: *Clama, ne ceſſes*, Iſaiæ 58. eoque magis, quo viderint pericula eſſe maiora. Alioqui enim futurum eſt certiſſimè, quod Dominus hic comminatur, *vt ſanguis eorum qui pereunt, de manu ſpeculatoris requiratur*, de quo etiam ſupra cap. 3.

v. 12. *Impietas impij non nocebit ei, in quacunque die conuerſus fuerit ab impietate ſua.* Et ſimiliter infra v. 16. *Omnia peccata eius quæ fecit, non imputabuntur ei.* Non negat propheta, Deum à peccatore conuerſo communiter adhuc exigere pœnas temporales, quod fecit in Dauide & alijs: Sed loquitur de nocumento & imputatione ad mortem æternam. Quod facilè apparet ex alijs quæ hic dicuntur. Sic enim legimus: *Si dixeris impio, Morte morieris, & egerit pœnitentiam à peccato ſuo, feceritque iudicium, & iuſtitiam; vita viuet, & non morietur.* Hoc igitur eſt, non nocere ei impietatem ſuam, & peccata eius non ei imputari; nimirum vita viuere, & non mori.

Nonnulli quaſi ex hoc loco ſolent allegare huiuſmodi ſententiam: *In quacunque hora ingemuerit peccator, ſaluus erit.* Verum id hoc loco, neque ſecundum Heb. veritatem, neque ſecundum ſeptuaginta reperies: ſed apud Iſaiam cap. 30. iuxta ſeptuaginta verſionem tale quid habetur.

v. 13. *Si dixero iuſto quod vita viuet; & confiſus in iuſtitia ſua fecerit iniquitatem; omnes iuſtitiæ eius obliuioni tradentur.* Quidam hoc intelligunt quantum ad mercedem æternam: alioqui putantes talibus ſaltem aliquam temporalem mercedem deberi. Sed grauiter falluntur, ſi de mercede propriè dicta loquuntur. Poteſt enim Deus talem hominem, qui multas iuſtitias operatus eſt, & deinde à Deo ſe auertit, iuſtè ſtatim auferre ex hac vita, & iudicare ſecundum qualitatem in qua inuenit eum morientem; iuxta illud Ecclæ. 11. *Si ceciderit lignum ad Auſtrum, aut ad Aquilonem, in quocunque loco ceciderit, ibi erit.* Et illud tritum apud veteres: *Qualem te inuenio, talem te iudico.* Vnde conſequens eſt prioribus illis iuſtitijs tali modo mortificatis, nihil mercedis deberi.

CAP. XXXIV.

v. 2. VÆ *paſtoribus Iſraël, qui paſcebant ſemetipſos: nonne greges à paſtoribus paſcuntur?* Similia habentur Ieremiæ 23. & ſuprà cap. 13. Sed in re tam neceſſaria, nihilominus & hic quædam dicamus. Diſtinguit Dominus inter paſtorem falſum, & verum. Nempe paſtor verus, quod perierat requirit; quod abiectum erat, reducit; quod confractum, alligat; quod infirmum, conſolidat; quod pingue & forte, cuſtodit: quibus verbis multiplex cura paſtoralis ſignificatur circa oues exhibenda. Nam ſi qui aberrauerint à via Dei, requirendi ſunt & reducendi; ſi qui grauibus peccatis tanquam vulneribus ſaucia vel colliſa gerunt membra, alligandi, id eſt, ſpiritualibus fomentis curandi ſunt; ſi qui propter infirmitatem mentis terrena ſapiunt, ſolido cibo confortandi ſunt, & ad cæleſtia erigendi: ſi qui pingues & fortes, id eſt, in mandatis Dei ambulant ſine offenſione, diligenti cuſtodia conſeruandi ſunt, ne deficiant. Et hæ ſunt partes veri paſtoris. Sed nihil horum præſtat falſus paſtor, prout decet; ſed tantum paſcit ſemetipſum, id eſt, iura & commoda paſtoris diligenter proſequitur; lac delicatæ ſuſtentationis comedit; & lanis honorum operitur; ſed de ijs quæ dicta ſunt, circa oues parum curat. Ne autem deeſſet paſtoribus exemplar ad quod functiones ſuas paſtorales inſtituere debeant, dignatus eſt Dominus in hoc loco abſolutiſſimum exemplar proponere ad imitandum, de quo ſequitur.

v. 15. *Ego paſcam oues meas.* Auguſt. tractatu de paſtoribus cap. 11. Non ait Dominus, inquit, conſtituam alios bonos paſtores, qui faciant hęc, ſed ego, inquit, paſcam oues meas, nulli committam. Sed hoc poſtremum tamen exponit iterum cap. 13. docens omnes bonos paſtores intelligi in vno paſtore Chriſto, (de quo Ioan. 10.) etiam ipſum Petrum; in quo vnitatem commendauit; quia in omnibus bonis paſtoribus vnus Chriſtus paſcit. Eſtque promiſſio noui Teſtamenti, quia promiſſio eſt gratiæ. Nam etiamſi aliqui fuêre tempore veteris Teſtamenti, quos Dominus Deus pauit; tamen & ipſi ad nouum Teſtamentum pertinebant, vt ibi Auguſtinus pluribus

bus docet. Et hæc promiſſio clarioribus etiam verbis declaratur, dum ſubiungitur.

v. 23. *Et ſuſcitabo ſuper eas paſtorem vnum, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid.* Non diceret ſeruum, niſi futurum hominem ſignificaret. Nam vt Filius Dei, non eſt ſeruus. *Ipſe paſcet eas, & ipſe erit eis in paſtorem.* Hic eſt idem ille qui in Euangelio de ſe loquens ait Ioan. 10. *Ego ſum paſtor bonus, bonus paſtor animam ſuam ponit pro ouibus ſuis.* Hic eſt paſtor vnus, quia ipſe eſt caput omnium paſtorum, quia in eo omnes paſtores vnum eſſe debent, & in vnum ouile oues ſuas congregare, ſicut dicit Dominus in Euangelio: *Et erit vnum ouile, & vnus paſtor.* Vnum ouile Eccleſia Chriſti, vnus paſtor, ipſe Chriſtus. Sed hic vnus paſtor non excludit alios paſtores, quos Apoſtolus ad Epheſios 4. dicit à Chriſto in Eccleſia conſtitutos, *Et ipſe quidem* (inquit) *quoſdam dedit Apoſtolos, alios autem prophetas, alios doctores & paſtores.* Neque etiam excludit hæc ſententia vnum paſtorem in terris Romanum pontificem, cui in Petro dictum eſt à Chriſto Ioan. 21. *Paſce oues meas.* Nam hi vicarij ſunt, ille primarius; vti nec excludit propheta, reges nec principes, qui hoc ipſo capite paſtores nominantur.

CAP. XXXV.

v. 6. *Propterea viuo ego dicit Dominus: Quoniam ſanguini tradam te, & ſanguis te perſequetur; & cum ſanguinem oderis, ſanguis perſequetur te.* Duplex huius ſententiæ traditur interpretatio, prout ſanguis duobus modis per figuram accipi ſolet in ſcriptura. Aut enim pro conſanguinitate accipitur: aut pro cæde, & ſanguinis effuſione. *Priori modo* ſenſus eſt: Tradam te ſanguini, id eſt, Iudæis conſanguineis tuis. Nam ſermo eſt ad eos qui inhabitabant montem Seir, id eſt, poſteros Eſau, cuius frater Iacob, ex quo Iudæi. q. d. illi te perſequentur: & cum eos oderis, illi viciſſim vt hoſtem te tractabunt; & ita ſanguis ſanguinem perſequetur, id eſt, frater fratrem, conſanguineus conſanguineum. *Altero modo*, Sanguini tradam te, id eſt, in gladium tradam te, & gladius te perſequetur; & cum gladium oderis, gladius perſequetur te. *Alij* mixtum dant ſenſum: Cum enim dicitur, *& cum ſanguinem oderis, ſanguis perſequetur te*, priori loco ſanguinem cognationis intelligunt; poſteriori ſanguinis effuſionem, hoc ſenſu: Quia conſanguineos odiſti, gladius ſanguinarius perſequetur te. Præter hæc notandum prophetam hac ſanguinis congeminatione pulchrè alludere ad alterum nomen Eſau, quo dictus eſt Edom. Nam Hebr. *Dam* ſanguinem ſignificat, vnde *Edam*, ſeu *Edom*, id eſt, ſanguinarius, ſeu rufus.

v. 10. *Eo quod dixeris. Duæ gentes, & duæ terræ meæ erunt, & hæreditate poſſidebo eas.* Et hoc dupliciter exponitur. B. Hieron. per duas gentes, & duas terras, intelligit Idumæam, & terram Iſraël; quarum, Idumæam poſteri illi Eſau tenebant, & terram Iſraël à Chaldæis deſolatam vendicare ſibi iam volebant. Alij intelligunt terram Iuda, & terram Iſraël, quæ ſingulæ proprium regnum conſtituebant; illa regnum duarum, iſta decem tribuum regnum. Certè quod ſequitur *cum Dominus eſſet ibi*, peculiariter ad populum Iudaicum pertinebat; apud quem erat templum, tanquam domus Dei; & propitiatorium tanquam eius ſedes.

CAP. XXXVI.

v. 13. *Pro eo quod dicunt de vobis: Deuoratrix hominum es, & ſuffocans gentem tuam, propterea homines non comedes amplius, & gentem tuam non necabis vltra, ait Dominus Deus.* Illud opprobrium, quod à gentibus dicebatur in terram Iſraël, quod eſſet deuoratrix hominum, iam multo etiam ante, ab ipſo populo Iſraëlitico dictum erat in eandem terram; Numer. 13. quando exploratores miſſi, vt terram perluſtrarent, renunciarunt dicentes inter cætera, vt hic: *Terra quam luſtrauimus deuorat habitatores ſuos:* atque ita detraxerunt terræ ſibi promiſſæ à Deo. Sed vtroque loco aliquid ſuperſtitioſum ſubintelligendum eſt, per quod & tunc exploratores; & hoc loco gentiles ita dicendo peccauerunt: Videlicet, quia ita iſta dicebant; quaſi talis eſſet ipſius terræ qualitas, natura, & conditio, ſeu, vt ethnici loquuntur, genius, vt habitatores ſuos ſuſtinere non poſſit; ſed vel eijciat per captiuitatem & fugam; vel exterminet, & perdat morbis, gladio hoſtili, vel morſibus beſtiarum. Sed ſuperſtitio in eo erat, quia quod tribuendum erat iuſtitiæ Dei vindicantis peccata habitatorum illius terræ, id aſcribebant naturæ ac genio terræ.

v. 20. *Et ingreſſi ſunt ad gentes, ad quas intrauerunt; & polluerunt nomen ſanctum meum, cum diceretur de eis* (ſcilicet cum irriſione & exprobratione): *Populus Domini iſte eſt.* Manifeſtant hæc verba quomodo Iudæi inter gentes polluerint nomen ſanctum Dei; ſcilicet improba vita ſua, dando gentibus occaſionem male loquendi de ipſis, & de Deo ipſorum. Nota etiam hic in Hebræo haberi nomen tetragrammaton *Iehoua*, Ex quo, ſicut & ex alijs nonnullis locis, apparet, illud nomen adeo non fuiſſe ineffabile, vt etiam infidelium labijs aliquando tereretur.

v. 22. *Non propter vos ego faciam, domus Iſraël, ſed propter nomen ſanctum meum.* In his & ſequentibus verbis apertiſſimè tota materia iuſtificationis per Chriſtum, explicatur. Prima ſcilicet iuſtificationis noſtræ origo eſt præueniens Dei gratia: de qua Apoſtolus ad Tit. 3. *Non ex iuſtitiæ operibus quæ fecimus nos; ſed ſecundum miſericordiam ſuam, ſaluos nos fecit.* Sic & hic (*Non propter vos*). Proxima eſt fides, quam indicat propheta dicens v. 28. *Eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum.* Tertium eſt cognitio propriæ infirmitatis, & peccatorum ſuorum: de quo ſic: *Et recordabimini viarum veſtrarum peſſimarum, ſtudiorumque non bonorum.* Quartum eſt, de iiſdem peccatis dolor, ac pœnitentia propter Deum; de quo ſequitur: *Et diſplicebunt vobis iniquitates veſtræ, & ſcelera veſtra.* Quintum eſt, ſacramentum Eccleſiæ; quod cuiuſmodi ſit, apertiſſimè prænunciat propheta, dicens: *Et effundam ſuper vos aquam mundam.* Atque effectum deinde ſacramenti ſubijciens, ait: *Et mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris.* Quin & addit alteram iuſtificationis partem, quæ in mentis renouatione conſiſtit: *Et dabo vobis cor nouum, & ſpiritum nouum ponam in medio veſtri.* Ac denique progreſſus hominis iuſtificati in operibus bonis, cum ſubdit: *Et faciam vt in præceptis meis ambuletis, & iudicia mea cuſtodiatis &c.* Videmus hinc quam ſententia Catholicæ Eccleſiæ de iuſtificatione ad amuſſim reſpondeat non tantum doctrinæ Apoſtolicæ; verùm etiam ſcripturæ propheticæ. Videmus etiam quam multi hæreticorum errores de iuſtificatione ex ſolo hoc capite; imò ex paucis illis verbis refelli poſſint.

CAP.

CAP. XXXVII.

v. 3. E*T dixit ad me, Fili hominis, putaſne viuent oſſa iſta?* Quæ de oſſibus aridis hoc capite parabola proponitur, ad literam pertinet ad reductionem filiorum Iſraël è captiuitate in terram ſuam, vt eſt manifeſtum ex prophetæ verbis, quæ continuo parabolæ ſubiungit, v. 11. *Et dixit ad me Dominus: Fili hominis, oſſa hæc vniuerſa domus Iſraël eſt. Ipſi dicunt: Aruerunt oſſa, & periit ſpes noſtra, & abſciſſi ſumus.* Poſt quæ verba ſtatim ſequitur promiſſio Dei prædicentis reditum eorum in terram ſuam. *Myſtica* autem expoſitio duplex eſt. *Altera* ad Eccleſiam præſentem pertinet, quæ ex omnibus nationibus congregata eſt, & vſque in finem ſæculi congregatur, tanquam ex oſſibus aridis; quorum vita deſperata eſt. Nam gentes ſine Deo erant in hoc mundo, ſpem vitæ aut futuri ſæculi non habentes. *Altera* eſt de reſurrectione vniuerſali mortuorum in die iudicij. Et quamquam dicat Apoſtolus 1. Corinth. 15. *In ictu oculi, in nouiſſima tuba*; quo intelligimus in momento futuram reſurrectionem; tamen propheta per modum ſucceſſiuæ reparationis eam nobis proponit; tum quia ea quæ ſimul in momento fiunt, tamen in momento narrari non poſſunt; tum quia per partes explicata pleniorem habent intelligentiam.

v. 17. *Et adiunge illa, vnum ad alterum tibi in lignum vnum: & erunt in vnionem in manu tua.* Duplex eſt quæſtio, vna, vtrum coniuncta fuerint in medio tantum, ſic vt decuſſatam facerent figuram, quam crucis vocant? an verò ſic vt per miraculum ex duobus vnum fieret? Quod ſi ex duobus vnum factum eſt, valuit hoc haud dubiè ad illuſtriorem repræſentationem vnionis duorum populorum, Iuda & Iſraël, myſticè nobis ſignificantium vnionem gentium & Iudæorum in vnam religionem. De qua ſæpe in epiſtolis ſuis Paulus quam & hic propheta ad litteram adumbrauit: *Et ſeruus meus Dauid rex ſuper eos, & paſtor vnus erit omnium eorum.* Et infra: *Et Dauid ſeruus meus princeps eorum in perpetuum.* Quæ non in alium quam in Chriſtum competere poſſunt, qui vnius ouilis vnum ſe paſtorem dicit Ioan. 10. cum loqueretur de alijs adhuc ouibus adducendis. Qui ſecundum Apoſtolum Epheſ. 2. medium parietem D maceriæ diſſoluens, fecit vtraque vnum, ipſe lapis angularis connectens in ſe vno duos populos. Quod ſi coniuncta fuerint decuſſatim; ligni crucis expreſſa nobis figura monſtratur. Nam & ipſum quamuis ex duobus lignis compoſitum, non tamen ligna ſed lignum crucis appellare ſolent Chriſtiani, tanquam vnum. De quo Apoſtolus Epheſ. 2. ait quod per crucem ambos populos Chriſtus Deo reconciliauerit in corpore ſuo, interfectis in ſemetipſo inimicitijs, quibus à ſe inuicem diuidebantur. Meritò autem per Iſraëlem decem tribuum myſticè figurata eſt gentilitas. Nam populus ille à veri Dei religione primum deſciuit, & plures Deos more gentilium colere cœpit, & prior in captiuitatem ductus eſt; nec inde poſtea reductus ſed inter gentes inueteraſcens, moribus earum & inſtitutis vt plurimùm imbutus fuit. Tot igitur modis gentili populo aſſimulatus, typum eius admodum congruenter in ſe geſſit. Ceterùm Chriſtus vocatur Dauid, tum quia ortus ex ſemine Dauid, eiuſque dictus filius, tum quia Dauid in multis illuſtrem geſſit eius figuram.

v. 21. *Ecce ego aſſumam filios Iſraël de medio nationum. — Et faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Iſraël, & rex vnus erit — & non erunt vltra duæ gentes.* In Oſee legimus decem tribus ſine vlla ſpe reditus A ablegandas in captiuitatem, Oſee 1. cap. idque ſub typo filiæ, quam vocabat, *Abſque miſericordia. Quæritur*, quomodo ergo hic etiam decem tribubus reditus promittitur? Iudæi hæc referunt ad finem ſæculi, & ad regnum illud, quod ſomniant mille annorum in terris. Sed tale ſomnium iam dudum ab Eccleſia exploſum eſt. Proinde quod hoc loco dicitur, ad Iſraëlem ſpiritualem referre debemus, qui colligendus eſt ex omnibus gentibus. Ad eos enim propriè pertinet, & ad ſpiritualem populum, quod hic ſubiicitur: *Paſtor vnus erit omnium eorum; in iudicijs meis ambulabunt, & mandata mea cuſtodient.*

CAP. XXXVIII.

B v. 2. F*Ili hominis pone faciem tuam contra Gog, terram Magog, principem capitis Moſoch, & Thubal.* Iudæi & Iudaizantes, Gog, & Magog intelligunt gentes Scythicas immanes; quæ trans Caucaſium montem incognitas nobis ſedes incolerent. Quas gentes dicunt poſt regnum mille annorum terrenum, quod illi fingunt, à Diabolo eſſe commouendas; vt veniant in terram ſanctam contra eius incolas pugnaturi; adiunctis ſibi multis alijs gentibus quæ à propheta enumerantur. Confirmare quoque id ſtudent Iudaizantes & Chiliaſtæ ex Apocal. 20. vbi dicitur: *Cum conſummati fuerint mille anni ſoluetur Sathanas de carcere ſuo, & exibit, & ſeducet gentes, quæ ſunt ſuper quatuor angulos terræ, Gog & Magog. Et con-* C *gregabit eos in prælium, quorum numerus eſt ſicut arena maris. Et aſcenderunt ſuper latitudinem terræ, & circuierunt caſtra Sanctorum, & ciuitatem dilectam, & deſcendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.*

Verum ſicut dubitare non debemus, regnum Chriſti millenarium, non terrenum, ſed ſpirituale intelligendũ eſſe ſicut Chriſtus dicit: *Regnum meum non eſt de hoc mundo*; ita ſecundum ſpiritum quoque accipienda eſt illa terræ ſanctæ, & dilectæ ciuitatis oppugnatio. Et hæc omnia conformem inter ſe poſtulant ſpiritualem interpretationem. Cum ergo regnũ illud mille annorum ſit decurſus Eccleſiæ præſentis temporis, in qua regnat Chriſtus vſque ad conſummationem ſæculi; ipſa dilecta ciuitas non alia eſt, quam ſocietas Sanctorum, non locis, ſed animis vni- D ta & coniuncta. Per Gog quoque & Magog non vna certa natio intelligitur, ſed omnis impiorum turba; qui conſummatis mille annis, id eſt, in fine ſæculorum, maioribus, quam anteà vnquam viribus, Eccleſiam Dei oppugnabunt, non vno loco aut ciuitate concluſam, ſed per vniuerſum orbem diſperſam. Hæc enim perſecutio ſignificatur cum dicitur, *Circuierunt &c.* Nam per caſtra ſanctorum, & ciuitatem dilectam non aliud quam Eccleſiam debemus intelligere. Ac denique per hoc quod additur, *deſcendit &c.* non aliqua præſentis temporis pœna deſcribitur, ſed æterni ignis incendium. De quo ſcribit Ioannes miſſum eſſe Diabolum in ſtagnum ignis & ſulphuris. Hæc ſicut Ioannis in Apocalypſi, ita præſentis loci E videtur eſſe interpretatio.

v. 16. *Vt ſciant gentes me, cum ſanctificatus fuero in te in oculis eorum ô Gog.* Id eſt, cum glorioſus apparuero, & magnificatum fuerit nomen meum coram gentibus per iudicia quæ in te exercuero. Sic ſanctificatus fuit Deus in Pharaone coram vicinis gentibus, ſicut ipſe dicit: *In hoc ipſum excitaui te, vt oſtendam in te virtutem meam, & vt annuntietur nomen meum in vniuerſâ terrâ.* Roman. 9. v. 17. Vide ibid. noſt. comment.

v. 17. *Tu ergo ille es, de quo locutus ſum in diebus antiquis, in manu ſeruorum meorum prophetarum Iſraël.*

Si certæ nationes ſignificarentur per Gog, & Magog; inueniri non poſſet, quomodo iſtud verum ſit, quod hic Deus per prophetam dicit. Nam ante Ezechielem, harum nationum nullus propheta meminit; niſi quod Numer. 24. Balaam ſic loquitur ſecundum ſeptuaginta. *Egredietur homo de ſemine eius, & dominabitur gentium multarum, & exaltabitur Gog regnum eius.* Sed id in Hebræo non habetur; & Balaam, inter Domini prophetas an ſit numerandus, dubitatur; ac deinde hic dicitur pluraliter; *in manu ſeruorum meorum prophetarum.* Vnde omnino intelligenda eſt perſecutio quam ſuſtinet Eccleſia, & maximè ſuſtinebit in fine ſæculi, à ſocietate impiorum & Antichriſto. Huius enim perſecutionis omnes meminerunt prophetæ. Videatur etiam initium cap. 10. Geneſ.

CAP. XXXIX.

v. 1. ECce ego ſuper te Gog, principem capitis Moſoch, & Tubal. Secundum hanc noſtram verſionem ſignificatur, quod Gog ſit princeps capitis, id eſt, inferioris principis, ſeu principum, Moſoch, & Tubal. Nec difficile eſt intelligere ſecundum interpretationem capitis præcedentis. Nempe Diabolus vel Antichriſtus eſt princeps omnium principum, ſeu regum tyrannorum; ſicut & Chriſtus eſt princeps ſuper proceres Eccleſiæ Apoſtolos, epiſcopos, & paſtores: de quibus ſcriptum eſt; *Conſtitues eos principes ſuper omnem terram &c.* Poteſt tamen & ſic verti ad verbum, (*Gog principem caput Moſoch & Tubal*) per appoſitionem, quaſi precipuum dicat principem; ac ſummum ducem illarum nationum. Nam in Hebræo nulla eſt nota genitiui caſus. Septuaginta vero pro illo (*capitis* vel *caput*) reliquerunt nomen Hebrçum (*Ros*). Quod etſi ſignificet (*caput*) tamen ipſi hoc modo verterunt: (*Principem Ros, Moſoch & Tubal*) quaſi principem trium nationum.

v. 2. *Et circumagam te, & educam te.* Ad hunc locum ſic Franciſcus Lucas in ſuo Correctorio: Correctores, inquit, emendarunt (*educam*) quod eſt (*exire faciam*) pro eo quod eſt in libris quibuſdam (*ſeducam*) quibuſdam (*reducam*).

v. 17. *Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem ſuper montes Iſraël, vt comedatis carnem & bibatis ſanguinem.* Et paulò poſt: *Et comedetis adipem in ſaturitatem, & bibetis ſanguinem in ebrietatem, de victima quam ego immolabo vobis.* Metaphorica locutio eſt in eo quod homines in bello occiſi, victima vocantur. Neque enim propriè dici poſſunt ſacrificia Deo oblata, quia non offeruntur Deo tanquam præſtantia quædam bona, cum gratiarum actione, & agnitione beneficentiæ eius, ac ſummi dominij; ſed tanquam peſtes ac noxæ tolluntur è medio. Deinde Deus hic loquitur, cui non conuenit ſacrificium offerre, ſed accipere oblatum. Vocantur ergo victimæ, quia tanquam victimæ cæduntur & mactantur, & ſuper iis victores epulantur læti de victoria & ſpoliis: Deus autem ſe quaſi victori comparat, inuitans alios ad epulum quaſi à ſe paratum.

CAP. XL.

v. 2. ET dimiſit me ſuper montem excelſum nimis, ſuper quem erat quaſi ædificium ciuitatis, Et infra v. 46. *Porrò gazophylacium, quod reſpicit ad viam Aquilonis, ſacerdotum erit --- iſti ſunt filij Sadoc.* Quæritur de quo templo intelligenda ſit prophetia huius capitis & ſequentium? Hieron. in commentario priuſquam

A ad huius loci explicationem veniat, diſertis verbis imperitiam ſuam confitetur. Vt autem in tanta obſcuritate aliqua tamen lux intelligentiæ appareat, primo reiicienda eſt Iudæorum illorum opinio, qui deſcribi exiſtimârunt, templum illud quod poſt captiuitatem ſub Zorobabel ædificatum eſt. Templum enim iſtud hic apud Ezechielem multo auguſtius & ſplendidius deſcribitur, quam ipſum etiam Salomonis; illud autem ſub Zorobabel, adeò fuit inferioris ſplendoris, vt fleuerint, qui illud Salomonis vidiſſent, vt eſt apud Eſdram. Iudæi poſteriores putant hoc templum ab Ezechiele deſcriptum, ædificandum eſſe in aduentu Chriſti ſui; quem etiamnum expectant. Verum & hac Iudaica opinione reiecta; cum beato Hieron. & Gregorio, potius totam hu-
B ius templi deſcriptionem referemus ad myſticam & ſpiritualem ædificationem Eccleſiæ Chriſti: quæ ædificatur quotidie, & ſpiritualibus incrementis proficit, in fide, vſu ſacramentorum, & moribus. Eccleſiam enim eſſe templum Dei, etiam alibi teſtatur ſcriptura. Vnde illud ad Epheſ. 2. *Super ædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum, ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu, in quo omnis ædificatio conſtructa creſcit in templum ſanctum in Domino.* Et in Apocalypſ. pluries per templum, Dei Eccleſia, id eſt, fidelium ſocietas intelligitur. Denique, vbique materiale templum, ſpiritualem Eccleſiam ſignificat. Vnde apud Iudæos vnicum erat templum; vt ſignificaretur, vnam Chriſti Eccleſiam futuram eſſe: & propterea apud Chriſtianos nunc plura eſſe permit-
C tuntur, quia veritate iam completa, ceſſat illius ſignificationis neceſſitas.

CAP. XLI.

v. 4. ET menſus eſt longitudinem eius viginti cubitorum, & latitudinem eius viginti cubitorum, & dixit ad me: Hoc eſt ſanctum ſanctorum. Annotat hoc loco B. Hieron. quod in deſcriptione tabernaculi Moſaici dicantur pluraliter *Sancta ſanctorum*, hic autem ſingulari numero *Sanctum ſanctorum*, vt, inquit, poſt ſancta, veniamus ad Sanctum: ſicut poſt multa cantica ad Canticum Canticorum, quod omnium
D carminum carmen eſt; quod canentes ſcilicet, ſponſi copulamur amplexibus. Et notandum in primis in his vocibus *Sanctum ſanctorum*, & *Canticum Canticorum*, phraſim eſſe Hebraicam, qua ſignificatur ſanctum præcipuum, & primum; item Canticum excellentiſſimum. Et ſimili modo quoque iſta, Deus deorum, Rex regum, Dominus dominantium, excellentiam ſignificant.

v. 15. *Et menſus eſt longitudinem ædificij contra faciem eius, quod erat ſeparatum ad dorſum, ethecas ex vtraque parte centum cubitorum.* Quædam exemplaria habent (*ecthecas*) quædam (*becthecas*) Hieron. in commentario habet ἐκθέτας: & quid ea voce ſignificetur explicat; ἐκθέτας, inquit, Romæ appellant ſolaria, de cœnaculorum parietibus eminentia; ſiue mæniana,
E ab eo qui ea primus inuenit, quæ nonnulli Græcorum ἐξώςας vocant. Hæc ille. Ex quo patet hoc vocabulo ſignificari in ædificio illud ſtructuræ genus, quod tignis extra murum prominentibus ſuperpoſitum eminet; & facit, vt ſuperiori parte ædificium maiorem habeat latitudinem, quam infra; quod genus ſtructuræ, etiam hodie videmus in vſu eſſe.

CAP. XLII.

v. 14. *Veſtienturque veſtimentis aliis, & ſic procedent ad populum.* *Myſticè* ſignificatur ſanctum non eſſe daudum canibus, nec proiici debere margaritas ante porcos, id eſt, myſteria cæleſtis doctrinæ non eſſe temerè obiectanda iis hominibus, qui non ea reuerenter ſuſcepturi videantur.

Item notandus hic locus, pro Eccleſiæ Catholicæ ſancta conſuetudine, contra hæreticorum miniſtrorum conuenticula; in quibus illi, contempto more Eccleſiæ, in qua ſacerdotes cum Clero celebraturi officia diuina, certis ad hoc deputatis veſtimentis, & ornamentis vtuntur, cum quibus nefas eſſet foras ad profanum vulgus, & loca profana procedere; quaſi non diſtinguentes inter ſacrum & profanum, iiſdem vtuntur veſtibus intus, & extra ſuos conuentus, & ſacra; non attendentes illud Apoſtoli: *Omnia honeſtè & ſecundum ordinem fiant in vobis.* Nec eſt tamen, quod hinc ſibi blãdiantur quidam in Clero, qui contenti geſtare habitum Eccleſiaſticum in templo, foris haud ſecus, atque alij laici veſtiti incedunt. Eſt enim habitus duplex Eccleſiaſticus; & quidem vnus, ſine quo nec in media platea debent apparere, qui in ſortem Domini aſſcripti ſunt. Hic autem agitur de habito, cuius vſus tantum erat in ipſis ſacrificiis, & ille erat, & eſt deponendus in plateis, non ille alius.

CAP. XLIII.

v. 8. *Qui fabricati ſunt limen ſuum iuxta limen meum, — & murus erat inter me, & eos; & polluerunt nomen ſanctum meum in abominationibus quas fecerunt.* Exprobratio eſt ad filios Iſraël, eos præ ſe ferentes, qui erant per miniſterium Domino coniunctiores: Hæc enim coniunctio & propinquitas ſignificatur per hoc quod dicuntur fabricati limen ſuum iuxta limen Domini. Iſti ergo, ſi tanto miniſterio indignos ſe præſtant licet Deo per miniſterium ſint coniunctiſſimi, tamen ſi merita ſpectemus, murum conſtruunt inter ſe & Deum, & nomen ſanctum eius polluunt. Sed *quæritur*, Quinam propriè dicantur nomen Dei polluere? *Reſpond.* non omnis qui peccat, polluit nomen Domini; imò ne omnis quidem qui grauiter peccat: nam nuſquam leguntur gentiles, qui alieni erant à cultu vnius Dei, polluiſſe nomen Domini; ſed ille polluit nomen Domini, qui cum nomen eius profiteatur, fidemque eius ſit amplexus, non tamen viuit, quomodo vera religio viuendum eſſe dictat; maximè ſi mala eius vita publica ſit, & notoria. Præcipuè autem polluunt, quorum profeſſio ſanctior eſt, (ſicut hoc loco indicat propheta, ſacerdotes maximè notans) qui non ducunt vitam conformem ſuæ profeſſioni.

v. 10. *Tu autem fili hominis oſtende domui Iſraël templum &c.* Quæ hoc capite & ſequentibus dicuntur de templi ſtructurâ eiuſque partibus, de ſacerdotibus & Leuitis, deque ſacrificiis eorum & ritibus ac veſtimentis, omnino neceſſariò ſpiritualiter & figuratè accipienda ſunt, quia ſecundum litteralem & proprium verborum ſonum accipi non poſſunt. Quod ita probatur, quia nec ad litteram pertinere poſſunt ad ſtatum veteris Teſtamenti, quando lex Moyſi adhuc vigebat vſque ad Chriſtum, & ſeruandæ erant illius legis cæremoniæ, à quibus quæ hic præſcribuntur, vt & templi forma ac menſura, diuerſa ſunt. Vnde nec Iudæi hæc ſeruarunt tempore veteris legis, neque adhuc ſeruant; licet tempus expectent quo ſeruanda erunt, ſed fruſtra. Neque ad ſta-

A tum noui Teſtamenti, in quo vnicum eſt miſſæ ſacrificium, templa plurima non vnam habentia formam: ſacerdotes non Aaronici, ſed ex omni gente ac tribu; ritus quoque & veſtitus ab iis quos hic propheta deſcribit, multum ſũt diuerſi. Quod autem ad ſtatum futuri ſæculi hæc propriè & ſecundùm litteram accepta non pertineant, omnino per ſe clarum eſt. Quare fatendum eſt huius totius deſcriptionis ſenſum litteralem non eſſe diuerſum à ſenſu ſpirituali ſeu allegorico, ſed eundem prorſus, vt in ænigmatibus & parabolis accidit.

v. 15. *Ipſe autem Ariel, quatuor cubitorum, & ab Ariel vſque ad ſurſum cornua quatuor.* Ariel hoc loco nomen Altaris eſt; Cuius appellationis hanc reddunt rationem; quia *Ariel*, idem eſt quod *Leo Dei*, Altare autem B holocauſtorum per Ariel deſignatum, inſtar leonis deuorabat carnes ſuperimpoſitas. Alij ſic dictum putant altare; quia ſuperior altaris pars latior erat parte inferiori, qualem diſpoſitionem habet corpus leonis, & corpora hominum robuſtorum. Videetiam annot. Iſaiæ 29. & 31. 9.

CAP. XLIV.

v. 11. *Ipſi mactabunt holocauſta & victimas populi.* Et infra: *Et non appropinquabunt ad me vt ſacerdotio fungantur mihi.* Hinc liquet quod mactare holocauſta & victimas non erat proprium ſacerdotibus, ſed in ea parte ſacrificij ſacerdotes à Leuitis adiuuabantur. Neque enim ſoli ſacerdotes ſufficie- C bant mactandis & excoriandis victimis & in partes ſecandis, & effundendo ſanguini, quando magna multitudo victimarum offerebatur, vt in dedicatione templi ſub Salomone, & in oblatione Agni Paſchalis. Cæterum ſacerdotibus propria erant quæ hic infra dicuntur, offerre adipem & ſanguinem, ingredi ſanctuarium, & accedere ad menſam propoſitionum.

v. 20. *Caput ſuum non radent, neque comam nutrient, ſed tondentes attondebunt capita ſua.* Apoſtata quidam nomine Hortenſius Landus in libello à ſe edito, cui titulum fecit, *De perſecutione barbarum*, multis conuitiis inſectatur Clericos, & præcipuè monachos, ritum radendi capitis, & barbæ ſeruantes. Obiicit eis inter alia præſentem locum, eiuſque commenta- D rium ex Hieronymo, vbi ſic legitur: Quod autem ſequitur, Caput ſuum non radent, &c. perſpicuè demonſtrat nec raſis capitibus, ſicut ſacerdotes cultoreſque Iſidis atque Serapis, nos eſſe debere; nec rurſum comam demittere, quod luxurioſorum eſt, barbarorumque. Hæc ille. Sed *reſpondeo*, nequaquam Scripturam, aut Hieronymum velle, quod vult apoſtata, vt mox apparebit. Atque inprimis dico, nullis ſaltem patrum decretis ſimpliciter prohiberi capitis aut barbæ raſuram. Quinimo extat, velut in contrarium in Concilio Carthag. 4. huiuſmodi Canon 44. *Clerici neque comam nutriant, neque barbam.* Et in 4. Synodo Toletana ante annos ferè mille celebrata, Canon 40. figuram tonſuræ Eccleſiaſticæ præſcri- E bens, ſic habet: Omnes clerici vel lectores, ſicut Leuitæ & ſacerdotes, detonſo ſuperius capite toto, inferius ſolam circuli coronam relinquant. Omitto alia etiam vetuſtiora patrum & pontificum teſtimonia, quibus etiam ſignificationem tonſuræ, quam mox attingemus, explicârunt. Verba itaque Scripturæ ſacræ hoc loco, & B. Hieronymi nequaquam contra Eccleſiaſticam conſuetudinem detorquenda ſunt; ſed dicta ſunt, aduerſus peruerſam intentionem, & prauam conſuetudinem tondẽtium & radentium; quorum alij ſcilicet, vana ſuperſtitione ſeipſos

radebant ad imitationem gentilium illorum ſacerdotum; alij muliebri mollitie barbam radebant, aut etiam penitus euellicabant; è contra comam omnino demiſſam, inſtar mulierum nutriebant. At verò in Eccleſiaſtica radendi conſuetudine, excluſa omni ſuperſtitione, ſignificatio coronæ ſpineæ Domini ſeruatur,& honeſtati nihilominus conſulitur, retenta extima ſeu inferiori capillorum parte.

CAP. XLV.

v. 4. *Sanctificatum de terra erit ſacerdotibus miniſtris ſanctuarij, qui accedunt ad miniſterium Domini.* Sed quid cauſæ eſt, quare in hac deſcriptione terræ ſanctæ, certa & ſeparata portio terræ attribuatur ſacerdotibus & Leuitis? in prima autẽ diuiſione facta ſub Ioſue, nulla certa portio ab aliis tribubus ſeiuncta, eis attributa ſit; ſed tantum inter alias tribus quædam oppida ad habitandum, & ſuburbana ad pecora alenda? Hic primo notandum, in difficilibus ſacræ Scripturæ locis, & maximè in explicando ſenſu myſtico, vbi certa & aperta haberi non poſſunt; ea nobis ſectanda, quæ ſunt probabilia. Dico igitur hæc duo minimè pugnare, & diuerſas quidem ſed tamen optimè conſentientes habere myſticas ſignificationes. Iubentur tempore Ioſue ſacerdotes & Leuitæ non ſeorſim partem habere, ſed miſceri reliquis tribubus, propter doctrinæ officium, ne videlicet vlla ſit tribus aut oppidum, in quo non ſit vnus ſacerdos aut plures, qui populo miniſtret doctrinam veræ religionis & pietatis. Et nihilominus hoc loco deſignatur ſacerdotibus portio ſeparata, eaque maior cæteris; quia quod ad conuerſationem vitæ attinet, oportet ſacerdotes, & omnes eos, qui ſacris miniſteriis ſunt deputati, ſanctitate & integritate vitæ cæteris antecellere.

v. 16. *Omnis populus terræ tenebitur primitijs his principi in Iſraël.* Hoc alij ad principem populi, id eſt, regem referunt. Quod quia abſurdum videtur (Non enim lex regi aſſignat primitias, ſed ſacerdotibus) hinc alij intelligunt de principe ſacerdotum. Sed ex ſequentibus ſatis apparet, de rege dictum eſſe. Itaque notandum, hoc loco non ita diſtingui inter regem & ſummum ſacerdotem, quin propter pietatis communionem, & communia quædam officia, (quæ ſunt quieti communitatis prouidere & inquietos punire) poſſint etiam aliquando ex populo habere collationes quaſdam communes: maximè ſi in myſtica ſignificatione, quod hic apud Ezechielem faciendum videtur, hæreamus. Et conſtat quod tam principi ratione officij publici, quo pacem conſeruat, noxios punit, innoxios defendit, bella gerit, hoſtilia auertit; quam ſacerdoti, ratione ſacri miniſterij, debeantur iuſta ſtipendia ſeu honoraria, lege diuina & naturali; ſed determinatio horum fit lege poſitiua, vt tributa, vectigalia, vel etiam decimas, aut alias ſimiles collectiones accipiat. Vnde decimi denarij exactio non eſt contra ius Dei, aut naturæ, etiam in principe ſæculari.

CAP. XLVI.

v. 8. *Cumque ingreſſurus eſt princeps, per viam veſtibuli ingrediatur, & per eandem viam exeat. Quæritur*, quid hoc ſibi velit quod princeps eadem porta, qua intrauit exeat? & populus, vt mox ſubditur, ingreſſus per portam Aquilonis, exeat per meridianum & contra? *Reſpond.* Princeps eſt Chriſtus,

A qui in ſe neque deficit, neque proficit; & tam ad nos deſcendens, quam ad cæleſtia conſcendens, eadem maieſtatis ſuæ vtitur libertate. Quod autem populus diuerſa via iubetur egredi templo, quam ſit ingreſſus, ſignificatur, omnes eos qui in templo Domini verſari volunt, regredi nunquam debere, neque ad vitia ſemel relicta reuerti, ſed proficere ſemper, progrediendo de virtute in virtutem: ſcientes ſcriptum eſſe: Lucæ 9. *Nemo mittens manum ad aratrum & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei*; & vxorem Loth, quod retro adſpexiſſet, in ſtatuam ſalis conuerſam eſſe. Vnde & Apoſtolus Galatis metuit ne reuertantur ad infirma & egena elementa, & cum ſpiritu cœperint, carne conſummentur. Ad Galat. 3.

B v. 12. *Cum autem fecerit princeps ſpontaneum holocauſtum.* Spontaneum Septuaginta ὁμολογίας, id eſt, confeſſionis, non peccatorum, vt vult Pinthus, ſed laudis & gratiarum actionis. Nam ſpontanea non erant pro peccatis; ſed in recognitionem ſummæ maieſtatis; item laudis, gratiarum actionis, vel pro victoria obtinenda. Vnde & ſequitur de eodem genere: *Aut pacifica voluntaria Domino.*

v. 18. *Et non accipiet princeps de hæreditate populi per violentiam, & de poſſeſſione eorum, ſed de poſſeſſione ſua hæreditatem dabit filijs ſuis.* 1. Regum 8. Samuel exponens populo ius regis, inter cætera ait: *Agros quoque veſtros & vineas, & oliueta optima tollet, & dabit ſeruis ſuis.* Dicet aliquis: Si ſeruis ſuis dare potuit ſecundum ius regis à Samuele expoſitum; ergo multo

C magis dare potuit alienas poſſeſſiones filiis ſuis? Quid ergo hic ſibi vult Ezechiel? *Dicendum* locum illum 1. Regum 8. per hunc locum Ezechielis explicari. Videlicet hoc loco dicitur, quid principi liceat vel non liceat iure naturali & diuino; Ibi autem, non quid liceat, ſed quantum ſibi paſſim per vim vſurparent reges nationum. Ad hoc enim alluditur, quod ipſi petentes regem, dixerant, (*ſicut habent & cæteræ nationes*). Itaque ibi ius intelligendum eſt non verum, ſed per tyrannidem vſurpatum, quod & ipſe Achab rex impius ſatis agnouit, dum non auſus fuit vſurpare vineam Naboth, niſi per calumniam colore quæſito.

CAP. XLVII.

D v. 1. *Et ecce aquæ egrediebantur ſubter limen domus ad Orientem.* Et paulo poſt: *Aquæ autem deſcendebant in latus templi dextrum ad meridiem altaris.* Quid per aquas quæ de domo Dei egrediuntur intelligatur, exponit nobis vſus Eccleſiæ, quæ Paſchali tempore ad fontem Baptiſmi canit in hunc modum: Vidi aquam egredientem de templo à latere dextro, & omnes ad quos peruenit aqua iſta ſalui facti ſunt. Egrediuntur itaque hæ aquæ à templo, quia ab Eccleſia procedunt ad ſanitatem gentium. Deſcendunt autem ad latus dextrum, quia hominem transferunt de ſiniſtro damnationis ſtatu, ad dextrum iuſtitiæ latus. Item redundant magis ac magis,

E propter multitudinem gentium, quæ per baptiſmum ad Eccleſiam venit. Viuificant verò omne animal, ad quod perueniunt, quia quantum eſt ex parte ſacramenti, omnibus vitam impertit ſpiritualem. Denique in ripa eius ex vtraque parte creſcit omne lignum fructiferum; quia omne genus operum bonorum, quæ ab Apoſtolo fructus ſpiritus vocantur, ex fonte procedit gratiæ Dei, quæ Chriſtianis in baptiſmo infunditur. In littoribus autem & paluſtribus non ſanantur; quia qui lacunas ſequuntur peruerſorum dogmatum, non poſſunt ſanitatem

 conſequi,

conſequi, ſed mortem. Alij quoque non malè per A aquas iſtas ſalutarem Eccleſiæ doctrinam accipiunt: cui etiam omnia dicta facilè accommodari poſſunt.

v. 10. *Plurimæ ſpecies erunt piſcium eius, ſicut piſces maris magni, multitudinis nimiæ.* Mare magnum ad literam vocat mediterraneum. Illud enim incolis Palæſtinæ vocabatur mare magnum comparatione quorundam minorum; quale erat mare Tiberiadis, & mare mortuum ſeu ſalſum; quæ potius ſtagna erant, quam maria. Qui verò per piſces intelligantur, explicat Euangelium. Scilicet mare, ſæculum eſt; piſces, homines qui in hoc ſæculo verſantur. Sed piſces magni & copioſi, qui in aquis viuis de domo Dei egredientibus viuunt, populus eſt credentium, & ſeruientium Deo in ſanctitate & iuſtitia.

CAP. XLVIII.

v. 35. E*T nomen ciuitatis ex die illa, Dominus ibidem.* Manifeſtè ſignificatur, per ciuitatem iſtam, non aliud intelligi, quam Eccleſiam Chriſti ſeu noui Teſtamenti. Cui nomen iſtud, *Iehoua Sama*, id eſt, *Deus ibi*; propriiſſimè, atque adeò ſoli perpetuò competit; ita vt Dominus nunquam etiam receſſurus ſit ab ea, ſicut olim receſſit à priori populo, id eſt, à ſynagoga Iudæorum. Vnde illud Chriſti Matth. 23. *Relinquetur vobis domus veſtra deſerta*, & prius apud eundem Matthæum cap. 21. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* At verò de ſua Eccleſia dicit Matth. 16. *Et portæ inferi non præualebunt aduerſus eam*, Et Matth. 28. *Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſæculi.*

FINIS EZECHIELIS.

ANNOTATIONES.

IN

PROPHETIAM DANIELIS.

CAP. I.

v. 2. E*T tradidit Dominus in manus eius* (ſcilicet Nabuchodonoſor) *Ioakim regem Iuda, & partem vaſorum domus Dei.* Dicit partem vaſorum, non ſolum propter arcam teſtamenti; quam abſcondit Ieremias, vt narratur 2. Machab. 2. ſed etiam, quia in iſta transmigratione (de qua hic ſermo eſt) etiam multa alia vaſa relicta fuerunt, quæ poſteà vniuerſa ablata ſunt in ſecunda & tertia transmigratione ſub rege Iechonia & Sedechia.

v. 6. *Fuerunt ergo inter eos de filijs Iuda, Daniel, Ananias, Miſaël, & Azarias.* Danielem prophetam fuiſſe nec Iudæi negant; quod malè putauit Theodoretus præfat. in hunc prophetam: Multo minus id negauit Hieron. quamuis id falsò ei impingat Ruffinus. Vide Hier. epiſtola 130. itemque Iſidorum lib. 6. etymol. Quod vero huius libri author, non alius quoque ſit, quam ipſe hic propheta Daniel, præter teſtimonia variorum, quæ profert Bellarminus & alij, illud non infimum argumentum eſt, quod liber hic Chaldaicè ſcriptus ſit: Vnde facilè apparet ipſum Danielem eſſe eius authorem, vt qui in Chaldæa vixerit, & vt hic dicitur v. 4. diligenter inſtitutus fuit in lingua Chaldæorum.

v. 8. *Propoſuit autem Daniel in corde ſuo, ne pollueretur de menſa regis.* Apud Auguſt. lib. 30. contra Fauſtum cap. 2. Fauſtus dicit Danielem cum tribus pueris non tantum ab interdictis lege, ſed etiam à conceſſis, abſtinuiſſe ſecundum hanc ſcripturam: nec id reprehendit Auguſtinus. Sed ideo fortè metuebat pollutionem ex cibis regijs, vel quia omnes certis quibuſdam ceremonijs ex more conſecrabantur, inuocatis Dijs; vel quia pars aliqua erat immolatitia, propter quam reliqui cibi quoque cenſerentur ſacri: quomodo nunc, ſi de aqua per ſacerdotem benedicta alteri aquæ permiſceas, tota cenſetur benedicta. Nec B obſtat, quod obiicitur ex Apoſtolo 1. ad Corinth. 8. vbi dicit: *Scimus quia nihil eſt idolum in mundo*, quia conſecratio talis, etſi reipſa nulla eſſet, æſtimari tamen debebat ex opinione hominum ſeu gentium quæ tali conſecratione vtebantur. Item qui comedebant cum gentilibus Iudæi, id eſt, eâdem cum illis menſa vtebantur, cenſebantur vulgo omnibus iiſdem cibis vti, nec habere diſcrimen ciborum; etiamſi fortè ſtudioſè abſtinerent ab iis, quæ lege vetita eſſent. Ideò ad ſcandalum populi ſui vitandum debebant Daniel, & ſocij ſe ſubtrahere menſis gẽtilium; ſicut fecerunt etiam Tobias, & Iudith. Itaque Daniel non ſolum abſtinentiæ cauſa, ſed propter legem, & vitandum ſcandalum quoque, menſæ regiæ vna cum ſocijs communicare noluit.

C v. 15. *Poſt dies autem decem apparuerunt vultus eorum meliores &c.* Quæritur vtrum id factum naturaliter, an per miraculum? Athanaſius in ſerm. ad Virgines videtur referre ad naturam, nec ſine ratione: videmus enim plerumque filios plebeiorum, mechanicorum ac ruſticorum, qui cibis veſcuntur ſimplicioribus ac vilioribus, melius habitos eſſe vultu ac toto corpore, quam filios diuitum qui delicatè nutriuntur. Et ratio eſt, quia qui vilioribus vtuntur cibis temperantius eos ſumunt plerumque, quam qui vtuntur lautioribus. Hos enim ad exceſſum ſtimulat D illecebra delectationis gulæ. Item quia mechanici & ruſtici qui vilioribus veſcuntur, exercent corpus labore, quod non faciunt diuites qui vtuntur delicationibus. Ac prior quidem ratio locum habuiſſe putanda eſt in Daniele & ſocijs eius. Temperantius enim comedeſunt cibos viles, quam alij principum pueri cibos regios. Sed poſterior ratio fortè in eis locum non habuit, quia non exercebantur labore corporali, ſed inſtituebantur artibus & ſcientijs, ſicut alij principum & nobilium filij. Vnde probabile eſt totam cauſam cur vultus eorum meliores & corpulentiores fuerint, non eſſe petendam ex natura: ſed quia propter religionem Dei & ſtudium legis ſer-

uandæ, abſtinebant à cibis menſæ regiæ, Deus etiam ſupra naturam ex cibis vilioribus contulit eis plus roboris & pulchritudinis in corpore.

CAP. II.

v. 21. **D**At *ſapientiam ſapientibus, & ſcientiam intelligentibus diſciplinam*. Non ſignificatur Deum addere ſapientiam ſapientibus &c. ſed ſapientes ac ſcientes non aliunde ſapientiam & ſcientiam ſuam omnem habere quam à Deo, iuxta illud Eccleſiaſtici 1. *Omnis ſapientia à Domino eſt.*

v. 24. *Sapientes Babylonis ne perdas.* Cur Daniel non permiſit occidi ariolos & magos & maleficos & Chaldeos (ſic enim ſupra enumerantur) morte digniſſimos? Lex enim apertè dicit: *Maleficos non patieris viuere.* Exod. 22. *Reſpondeo* rectè & prudenter id feciſſe Danielem, eo quod iniuſta in illos eſſet regis ſententia. Non enim propter hoc erant digni morte quod ſomnium regi indicare non poſſent, ſed quia artem profitebantur illicitam, ſuperſtitioſam, diabolicam. Deinde nec cum tranquillitate, ſicut oportet, in illos ſententia ferebatur, ſed ſumma animi perturbatione. Dicit enim Scriptura: *Quo audito, rex in furore & in ira magna præcepit vt perirent omnes ſapientes Babylonis*. Expedit autem impediri executionem iniuſtæ ſententiæ, etiamſi morte dignus ſit qui condemnatur: Vt, ſi quis adulter damnetur vt homicida. Magnum enim reipublicæ malum eſt per iniuſtas ſententias homines interfici, licet forſitan ob aliam cauſam morte dignos. Et certè alioqui coram Deo omnes ſumus digni morte, quia mors pœna peccati eſt. Porro ſententiæ per iram vel alium quempiam affectum pręcipitatæ, ſuſpendendæ ſunt, donec animus reſederit. Quod etiam huius ſęculi ſapientes pręceperunt.

v. 34. *Videbas ita, donec abſciſſus eſt lapis de monte ſine manibus; & percuſſit ſtatuam in pedibus eius —— & comminuit eos.* Quid ſit lapis iſte abſciſſus de monte ſine manibus, exponit Auguſt. in pſal. 98. dicitque Chriſtum intelligi, de regno Iudæorum ſine virili opera exortum; qui confregit regna omnia idolorum, & factus eſt Mons magnus, qui eſt Eccleſia Catholica, quæ repleuit faciem vniuerſæ terræ; iuxta illud Matth. 28. *Euntes in mundum vniuerſum prædicate Euangelium omni creaturæ.* Et Act. 1. *Eritis mihi teſtes in Ieruſalem & in Samaria & omni Iudæa, & vſque ad vltimum terræ.*

v. 46. *Tunc rex Nabuchodonoſor cecidit in faciem ſuam, & Danielem adorauit, & hoſtias & incenſum præcepit, vt ſacrificarent ei.* Hunc locum olim calumniatus eſt Porphyrius ut falſum, dicens incredibile eſſe quod rex ſuperbiſſimus captiuum adoraret. Quod ſi etiam facere voluiſſet, Danielem eum prohibere debuiſſe, maximè ne hoſtias & incenſum ei ſacrificarent; ſicut Actorum 14. legimus Licaonios prohibitos fuiſſe, à Paulo & Barnaba, ne illis immolarent. Ad hæc *reſpond.* Regem tametſi ſuperbiſſimum, tamen obſtupefactum diuino Danielis reſponſo, & ſapientia, eum adoraſſe, hoc eſt, veneratum fuiſſe corporis inclinatione. Ita enim frequentiſſimè adorare in ſcriptura accipitur. Vnde & illud, *Adorauit Abraham populum terræ.* Gen. 23. Quod autem legitur præcepiſſe, vt ſacrificarent ei hoſtias & incenſum, Bellarminus lib. de Sanctorum beatitudine cap. 13. intelligit ſignificari, non ſacrificium, ſed munera & odores. Sed cum Hieron. verterit (*ſacrificarent*). Et Pagninus ſimiliter; Alij autem (quod parum diſtat) Arias & Septuaginta, (*ad libandum ei*): eſto; præcepit ita Nabuchodonoſor, ſed non inde ſequitur,

A quod ſit factum. Nec etiam valet argumentum, quod ſicut ibi prohibuerunt Paulus & Barnabas, ſic etiam Daniel debuiſſet ſcribere ſe prohibuiſſe: Nam ſe prohibuiſſe ſatis indicat, dum Nabuchodonoſorem loquentem inducit & dicentem: *Verè Deus veſter Deus Deorum eſt, & Dominus Regum.* Non enim dicit: *Verè tu Daniel Deus es*, ſed tantum: *Verè Deus veſter Deus Deorum eſt.* Et quod ad prohibitionem Pauli & Barnabæ attinet; ſicut illo cap. 14. Act. leguntur prohibuiſſe populum, ne pro dijs eos haberent; ita in eodem libro Actorum cap. vlt. ſimiliter legitur, quod quidam de Paulo *dicebant eum eſſe Deum.* v. 6. Nec tamen additur, quod Paulus id dici prohibuerit. Et ita Scripturæ ex ſcripturis exponendæ ſunt; & non raro etiam ſupplendæ.

B v. 48. *Tunc rex Danielem in ſublime extulit —— & conſtituit eum principem ſuper omnes prouincias Babylonis, & præfectum magiſtratuum ſuper cunctos ſapientes Babylonis.* Quæres cur Daniel in ea ſublimitate & authoritate apud regem poſitus non petiuit à rege populi ſui è captiuitate liberationem? Cur etiam captiuitatem quæ ſub Sedechia facta eſt ſua interceſſione non impediuit? Cur obſidionem atque euerſionem ciuitatis Ieruſalem, & incendium templi, conſilio ſuo apud regem non auertit? Nam Danielis poſtulata pro popularibus ſuis grata regi fuiſſe, ſignificant hæc verba proximè ſequentia: *Daniel autem poſtulauit à rege, & conſtituit* (ſcilicet rex poſtulante Daniele) *ſuper opera prouinciæ Babylonis, Sidrach, Miſach & Abdenago.* Primò reſpondeo hiſtoriam huius loci, &
C proinde Danielis exaltationem quæ hic deſcribitur, contigiſſe aliquot annis poſt ciuitatem euerſam, & templum incenſum, ideoque de his fruſtra quæri, cur Danielis interuentu non fuerint impedita. Docet id Pererius. Vt autem populus iam captiuus liberaretur, id ſibi poſtulandum non cenſuit, nec omnino poſtulare debuit, vtpote propheta conſcius voluntatis diuinæ, qua conſtitutum ſciebat populum non prius è captiuitate dimittendum, quam finirentur ſeptuaginta anni. Nam hoc & poſtea ei reuelatum fuit, & iam ſcire poterat ex vaticinio Ieremiæ: Cognitæ autem Dei voluntati non licet contra niti. Sic enim & Ieremias prohibetur orare pro populo cap. 14. & apud Ezech. cap. 14. Negat Dominus Da-
D nielem ſi in medio populi ſui eſſet, vtique orans pro populo eiuſque liberatione, eum liberaturum. Quid ergò mirum ſi Daniel nihil tale poſtulauit à rege, quod ſciebat nec à Deo petendum, nec omnino ſecuturum? Vide ſi placet de hoc etiam Pererium.

CAP. III.

v. 1. **N**Abuchodonoſor *rex fecit ſtatuam auream —— & ſtatuit eam in campo Duran*: Obſcurum quibuſdam videtur; num ſtatua hæc fuerit ipſius Nabuchodonoſor imago; an vero Dei alicuius, aut Deorum, quos ipſe coleret. Etenim accuſatores trium puerorum, ſic dicunt: *Deos tuos non colunt, &*
E *ſtatuam auream quam erexiſti non adorant*, quibus verbis vnum per aliud videtur explicari: velut idem ſit, deos non colere, & ſtatuam non adorare. Non dicunt autem (*te non colunt*) ſed (*non colunt Deos tuos*). Sic & ipſe Nabuchodonoſor ad pueros: *Verène Deos meos non colitis, & ſtatuam quam conſtitui, non adoratis?* Et pueri ſimiliter reſpondent, *Deos tuos non colimus, & ſtatuam auream quam erexiſti non adoramus.* Nihilominus Hieron. hæc diſtinguit, quaſi dicerent: Nec Deos tuos colimus, nec ſtatuam tuam, in qua te adorari voluiſti, adoramus.

v. 12. *Sunt ergo viri Iudæi, quos conſtituiſti ſuper opera regionis Babylonia, Sidrach, Miſach & Abdenago &c.* Facile apparet accuſationem hanc ex inuidia natam fuiſſe; quod homines externi & exules euecti fuiſſent ad præfecturas apud Babylonios victores. Quæritur cur non etiam cum his accuſatus & comprehenſus Daniel? *Reſpondeo* Dei prouidentiâ factum vt tunc abeſſet occupatus in negotijs regni. Aut certè tanta erat apud regem Danielis gratia, vt æmuli non ſperarent ſe quicquam aduerſus eum accuſando poſſe proficere, ſed magis aduerſum ſe regis iram prouocaturos. De hoc vide ſi placet Pererium.

v. 17. *Deus noſter quem colimus, poteſt eripere nos de camino ignis ardentis. —— Quod ſi noluerit, notum ſit tibi ô rex, quod deos tuos non colimus.* Non dicit, Deus noſter eripiet nos de camino ignis, ſed poteſt nos eripere & liberare. De poteſtate itaque certi erant, de effectu verò adhuc dubitabant. Hic locus præter exemplum inſignis fortitudinis, qua liberè profitentur ſe impio mandato non parituros, etiamſi Deus eos liberare non velit. Valet etiam ad deſtruendos duos errores: quorum vnus fuit Ioannis Wiclephi, & Brentij; qui docent Deum non alia facere poſſe, præter ea quæ facit. Hi enim pueri, cum dixiſſent, quod Deus eos poſſet liberare, nihilominus oſtendunt id pendere ab eius voluntate. Sic & Chriſtus Matth. 26. *An non poſſum rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plusquam duodecim legiones Angelorum?* Potuit ergo Chriſtus hoc rogare, potuit & Pater præſtare: nec tamen ille rogauit, nec iſte præſtitit. Alter eſt error communis omnium hæreticorum noſtri temporis, qui fiduciam Chriſtianorum in Deum talem eſſe debere docent, vt non modo expectent, verum etiam certo ſibi ſtatuant impetraturos ſe, quidquid à Deo expectauerint. Alia longè fuit fides & fiducia horum trium puerorum. Non enim dicunt (*eripiet nos*) ſed (*poteſt eripere*). Et quod non habuerint certam illam hæreticam perſuaſionem, indicant verba quæ ſubiungunt: *Quod ſi noluerit, notum ſit tibi ô rex, quod deos tuos* (nihilominus) *non colimus.* Ita & Chriſtus in Matth. 9. *Creditis quia hoc poſſum facere?* Fidem requirit, non de effectu, ſed de potentia.

v. 22. *Porrò viros illos qui miſerant Sidrach, Miſach & Abdenago interfecit flamma ignis.* *Quæritur* quomodo hæc conſiſtant cum iis quæ poſteà v. 46. narrantur his verbis? *Et non ceſſabant, qui miſerant eos miniſtri regis ſuccendere fornacem? Reſpondeo*, non ſunt hæc duo vnius & eiuſdem continuatæ narrationis, ſed priora ſunt narrationis ex Hebræo, quæ finitur v. 23. & non continuatur iterum niſi v. 91. Alia autem illa inſerta ſunt (vt videre eſt in biblijs ipſis) ex Theodotionis editione. Quod ſi hoc ſufficere non videatur, dicaturque eſſe nihilominus vtrumque in biblica narratione, dici poteſt, prius illud dictum eſſe per hyſteroſin; vt prius breuiter referatur, & deinde plenius, quomodo factum ſit, explicetur.

v. 35. *Non auferas miſericordiam tuam à nobis propter Abraham dilectum tuum, & Iſaac ſeruum tuum, & Iſrael ſanctum tuum.* Locus apertiſſimus contra nouos huius temporis Vigilantianos, qui negant merita ſanctorum prodeſſe alijs. Ecce iſti tantæ ſanctitatis viri, vt etiam fornacem ignis ardentis non metuerent pro confeſſione vnius Dei, tamen miſericordiam Dei implorant propter merita maiorum. Quanto magis nos qui peccatorum pondere premimur, ſuppliciter ad ſanctorum ſuffragia & merita confugere debemus?

v. 48. *Et effundebatur flamma ſuper fornacem cubitis quadraginta nouem, & erupit & incendit quos reperit iuxta fornacem de Chaldæis. Angelus autem Domini deſcendit cum Azaria & ſocijs eius in fornacem, & excuſſit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quaſi ventum roris flantem, & non tetigit eos omnino ignis neque contriſtauit, neque quicquam moleſtiæ intulit.* v. 92. *Ecce ego video quatuor viros ſolutos & ambulantes in medio ignis, & nihil corruptionis in eis eſt, & ſpecies quarti ſimilis Filio Dei. Tunc acceſſit Nabuchodonoſor ad oſtium fornacis ignis ardentis —— Statimque egreſſi ſunt —— de medio ignis —— Quoniam nihil poteſtatis habuiſſet ignis in corporibus eorum & capillus capitis eorum non eſſet aduſtus —— & odor ignis non tranſiiſſet per eos.* Ex his omnibus apparet duplex fuiſſe miraculum, alterum ignis è fornace excuſſi per Angelum, ita vt iuxta ſtantes incenderentur. Alterum, incolumitatis trium virorum in medio ignis, ita vt nec ipſi nec capilli eorum, nec veſtimenta eorum ab igne læderentur. Vtrumque miraculum clarè deſcribitur. Sed dubitari poteſt, ſi ignis è fornace fuit excuſſus, quomodo qui in fornace erant, ambulabant in medio ignis? & quomodo de illis prædicatur quod nihil læſionis ab igne acceperint? Reſpondendum videtur ignem non totum excuſſum fuiſſe, ſed ex parte; neque eo fine ne læderentur qui miſſi erant in fornacem, ſed vt incenderentur qui eos miſerant. Nam qui in fornacem miſſi fuerunt, alio maiori miraculo manſerunt incolumes, vt quamuis in medio ignis poſiti eſſent; non tamen comburerentur, Deo vim ignis mirabiliter ab illorum corporibus & veſtimentis cohibente.

v. 57. *Benedicite omnia opera Domini Domino.* Hic inter opera Domini numerantur non ſolum ſubſtantiæ tam ſpirituales quam corporeæ; verum etiam accidentia, lux & tenebræ, dies & noctes, æſtus, frigus, æſtas, gelu, Sed nec ab hoc numero ſunt excludendæ virtutes & virtutum opera quæcumque ab hominibus fiunt. Cum enim vniuerſaliter dictum eſſet: Benedicite filij hominum Domino; conſequenter enumerantur homines ſecundum eas qualitates quæ tanquam opera Dei ad eam benedictionem nos debeant prouocare, vt populus Iſraël, vt ſacerdotes Domini, vt ſerui Domini, vt ſpiritus & animæ iuſtorum, vt ſancti & humiles corde, ac denique omnes religioſi, id eſt, veri Dei cultores. Sunt ergo Dei opera, eſſe populum Dei, ſacrificare & ſeruire Domino, eſſe iuſtum, ſanctum, humilem, & religioſum, ſeu virtutes ipſas, ſeu virtutum opera intelligas his nominibus.

v. 65. *Benedicite omnes ſpiritus Dei Domino.* Hoc loco ſpiritus Dei intelliguntur venti, ſicut immediatè præcedit: *Benedicite omnis imber & ros Domino*; ſcilicet pluuiæ, venti, & ſimilia eiuſdem ferè ſunt conditionis. Neque mirari quis debet, quod ijdem venti hic vocentur *ſpiritus Dei.* Ita enim vocantur propter magnitudinem, ſi ſint vehementes & procelloſi, phraſi Hebræa, ſicut cedri Dei, montes Dei vel quia ſunt miniſtri Dei, iuxta illud: *Spiritus procellarum, qui faciunt verbum eius*, pſal. 148. Nequaquam autem intelliguntur Angelici ſpiritus: quia iam ante v. 58. de ijs dicitur *Benedicite Angeli Domini Domino.* Itaque & quod poſteà dicitur, v. 86. *Benedicite ſpiritus & animæ iuſtorum Domino*, de alijs item ſpiritibus intelligendum eſt; de illa videlicet ſpirituali hominis parte, quæ contra animam, velut partem ſenſitiuam diſtinguitur, vt 1. Theſſ. 5. *Vt integer ſpiritus veſter, & anima, &c.* Vide ibid. noſtrum Comment.

v. 93. *Et ſpecies quarti ſimilis Filio Dei.* Hunc Chriſtum interpretantur veteres, non quod Chriſtus iam tum carne indutus fuerit, ſed quia Angelos in ea ſpecie apparuit, in qua Dei Filius aliquando erat aſſumpta carne conſpiciendus. Huc ſpectare videtur quod

in Eccle-

in Eccleſiaſtico officio canitur: *Surrexit Chriſtus de ſepulchro, qui liberauit tres pueros de camino ignis ardentis.* Fuiſſe autem Angelum eum qui hic dicitur ſimilis Filio Dei, Nabuchodonoſor ipſe paulò poſt teſtatur, cum ait: *Benedictus Deus eorum ---- qui miſit Angelum ſuum, & eruit ſeruos ſuos &c.* Prudentius in apotheoſi contra Patripaſſianos; Chriſtum interpretatur. Vide noſtra in 2. diſt. 8.

v. 96. *A me ergo poſitum eſt hoc decretum, vt omnis populus, tribus, & lingua quæcumque locuta fuerit blaſphemiam contra Deum Sidrach Miſach & Abdenago, diſpereat, & domus eius vaſtetur.*

Decretum hoc regis Nabuchodonoſor conſonat legi diuinæ Leuit. 24. vbi, quicumque blaſphemauerit nomen Domini, iubetur interfici, ſiue ciuis ille fuerit, ſiue peregrinus. Ex quo manifeſtum eſt pœnam illius legis comprehendere etiam eos qui religionem Dei Iſraël non ſuſcepiſſent, vt ibi annotauimus.

CAP. IV.

v. 6. B*althaſſar princeps ariolorum.* Sic Danielem ſalutat Nabuchodonoſor, vel quia eum conſtituerat præfectum magiſtratuum, ſuper cunctos ſapientes Babylonis; vt habetur ſupra in fine cap. 2. Sapientes enim Babylonici erant dediti ſuperſtitionibus & incantationibus: Vel etiam, quia homo infidelis exiſtimabat ſapientiam & peritiam exponendi ſomnia, & prædicendi futura (quæ erat in Daniele) fuiſſe eiuſdem generis cum ea, quæ erat in ſapientibus Babylonijs. Similiter quoque proximo capite dicit Regina ad regem; Danielem à patre eius Nabuchodonoſor, conſtitutum fuiſſe principem magorum, incantatorum, Chaldæorum & aruſpicum. Vide etiam Geneſ. 44. de Ioſeph.

v. 22. *Cum beſtijs feriſque erit habitatio tua.* Et v. 30. *Eadem hora ſermo completus eſt.* Et tandem v. 33. *Senſus meus reuerſus eſt in me ---- & figura mea reuerſa eſt.* Non ſignificatur eum mutatum fuiſſe in figuram beſtiæ, ac multo minus veram fuiſſe beſtiam, quaſi deſcribat nobis ſcriptura, vel aſinum Apuleij, vel ſimile aliquod monſtrum; ſed ſignificatur, ita mente captus fuiſſe, vt inter beſtias agens, ferarum more vixerit, pilis eius & vnguibus ſine humano cultu creſcentibus, inſtar aquilarum aut aliarum auium; vt hic clarè dicitur. In epiſtola vna ex ijs quæ falſo inſcribuntur Auguſt. ad Bonifac. dicitur, quod Nabuchodonoſor ob ſuperbiam ſuam in bouem ex homine fuerit commutatus. Sed non eſt illa epiſtola Auguſtini. Tertullianus in fine libri de pœnitentia, ſcribit ad hunc modum de Nabuchodonoſor: Diu pœnitentiam Domino immolarat, ſeptenni ſqualore exomologeſim operatus, vnguium aquilinum in morem efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum referente. Sic ille. Quibus verbis ſatis indicat eum non penitus in formam belluinam fuiſſe mutatum. Sed quæres; Quid eſt ergo quod Nabuchodonoſor ipſe v. 33. dicit: *& figura mea reuerſa eſt in me?* Aliqui reſpondent; quod vox Hebræa ſignificet propriè ſplendorem; q. d. priſtinum honorem, & ſplendorem ſibi redditum. Sed ſimplicius reſponderi poteſt; quod figura eius reuerſa eſt ad eum; ſcilicet, illa quæ receſſerat per tantam deformitatem vnguium & capillorum, ijſdem priſtino more reſectis. Atque item non eſt improbabile, eum diu more brutorum ſpectantem terram, manibus, pedibuſque reptaſſe, quo commodius fœnum & alias herbas terræ carperet; ijs enim toto ſeptennio inter feras eum victitaſſe certum eſt, ex v. 22. & 30. Vel hoc igitur modo figura eius iterum reuerſa eſt ad eum, dum iterum erecto vultu incepit ambulare.

v. 24. *Quamobrem rex conſilium meum placeat tibi. Et peccata tua eleemoſynis redime.* Inuehuntur hæretici in catholicos, quod ſatisfactionis vocabulum in ſcholas inuexerint, cum magna, aiunt, iniuria Chriſti. Sed cur non potius inuehuntur in Danielem? qui non tantum ſatisfactionis, ſed etiam redemptionis vocabulum videtur homini tribuere? Sic enim dicit; *peccata tua eleemoſynis redime.* At quæres: Quid? An ergo homo ſit ſuiipſius redemptor? *Reſpondeo,* ſi aliquo modo redimit ſe à peccatis, vel redimit ſua peccata, vt hic ſuadet propheta regi, certè conſequens eſt, vt ſit aliquo modo ſuus redemptor. Sed Chriſtus propriè redemptor eſt, quia paſſione ſua pretium patri exhibuit, quo peccata ſimpliciter redimuntur; ſcilicet quoad pœnam æternam eis debitam: homo autem per eleemoſynas & ſimilia, præſtat id, quo redimuntur pœnæ temporariæ; & etiam hoc ipſum opus ſatisfactionis ſeu redemptionis, non niſi de gratia & meritis vnius redemptoris procedit; per quem & virtutem ſatisfaciendi accipit.

Cæterum quæret hic aliquis, cùm rex per ſuperbiam contra Deum peccaſſet, cur non potius ei Daniel præſcripſerit conſilium orandi? Nam ſicut eleemoſyna pro ijs peccatis ſatisfacere ſolet quæ in proximos committuntur, vt ieiunium pro ijs quę committimus in noſipſos; ita oratio remedium eſt ſuperbiæ. An quia rex Barbarus parum idoneus erat ad orandum, facile autem poterat ex immenſis opibus quas poſſidebat, largas eleemoſynas conferre in pauperes? An vero quia non pro ſolo peccato ſuperbiæ ſed pro iniuſta inuaſione regnorum, & oppreſſione miſerorum hoc ei conſilium ſuggerit propheta? Sed cur non ſuadet ante omnia reſtitutionem iniuſtè ablatorum, ſine qua inutilis ac deriſoria eſt omnis ſatisfactio? Nam & hoc quæri poteſt quomodo potuerit prodeſſe regi hæc ſatisfactio permanenti in ſua infidelitate? Vel cur non potius & ante omnia Daniel ei prædicat fidem vnius Dei & mediatoris, ſine qua nulla pœnitentiæ opera ei poſſent prodeſſe? Nam fidelibus pœnitentia prædicanda eſt, vt apud Iudæos fecerunt Ioannes & Chriſtus & eius Apoſtoli. Infidelibus autem primò omnium annuntianda eſt fides in Deum & mediatorem, quod apud Gentiles fecerunt Apoſtoli.

Dicere poſſumus Danielem ſuggeſsiſſe regi conſilium per ſe bonum, licet illi inutile propter ſuperbiam & contemptum Dei. Nec tamen tacuiſſe de fide vnius Dei, quandoquidem ei annuntiat mala ſupereuentura propter ignorantiam & contemptum diuinæ poteſtatis. Qua annuntiatione ſatis continebatur vnius Dei prędicatio. Quin & ſuperius per miraculum trium puerorum in ardente fornace illæſorum edoctus fuerat, & palam confeſſus vnum ſummum Deum. An autem ex hoc loco rectè ſtatuatur infidelium quædam opera moraliter bona, facere ad auertenda vel mitiganda huius ſæculi mala; quæri etiam poteſt. Quod ſi ſic; tum illud quod ſequitur: *Forſitan ignoſcet delictis tuis,* referri poterit ad pœnas huius ſæculi, quas de congruo euadunt interdum infideles per opera miſericordiæ: ſicut & per opera virtutum moralium, quædam huius ſæculi bona ſimili congruitate merentur.

v. 27. *Reſponditque rex & ait: nonne hæc eſt Babylon magna &c.* Reſpondiſſe dicitur non ad cuiuſquam alterius interrogationem, ſed quia erupit in verba præuiæ cogitationi ſuæ ſuperbæ reſpondentia. Vide annot. Matth. 11. v. 25.

CAP. V.

v. 1. E*T vnuſquiſque ſecundum ſuam bibebat ætatem.* Hebr. nunc ſic legitur: *Et coram mille vinum bibebat*, ſcilicet Balthaſar rex, cuius ſenſus eſt, quod rex ipſe coram ſuis mille optimatibus epulatus ſit, vinumque biberit, fortè in menſa ſeparata ſed tamen in eadem aula, vt ſolent reges. Vnde mirum videri poteſt, quid ſecutus Hieron. verterit: *vnumquemque bibiſſe ſecundum ſuam ætatem*, cum nihil tale iam habeant Hebræa, quibus etiam conſonant ſeptuaginta. Verum Hieron. certam rationem hac in re ſecutum, inde conijcere licet; quod in ſuo commentario ſcribat in hunc modum: Vnuſquiſque autem principum vocatorum iuxta ſuam bibebat ætatem, ſiue, vt cæteri interpretes tranſtulerunt, Bibebat ipſe rex vinum coram cunctis principibus quos vocauerat.

Additio B. P. Cenſoris: Aduertendum eſt in Hebræo non eſſe (bibebat) ſed (bibens); & à 70. hoc annecti ſequentibus, atque attribui regi Baltaſſar: quo modo præcedentiũ iſtorum verborum ſenſus eſt, quod ante vnumquemque illorum mille optimatum erat proprius crater cum vino regia magnificentia id curante. B. igitur Hier. ſua interpretatione huc accedit: conſequens enim erat vt vnuſquiſque pro ſua ætate ſuaque appetentia biberit quantum placebat, ex proprio nimirum cratere. Porro ſenſum quem diximus, Scholium græcanicum expreſſe hîc tradit, recitatum à Scholiaſte ad 70. Romano.

v. 2. *Præcepit iam temulentus, vt afferrentur vaſa aurea & argentea, quæ aſportauerat Nabuchodonoſor de templo.* Notandum quam grauium peccatorum cauſa ſit ebrietas, & quam grauem mereatur punitionem etiam temporalem. Rex temulentus & vino iam æſtuans iubet proferri ſacra vaſa templi Domini, vt biberent ex eis, ipſe & optimates & vxores & concubinæ, & inter hæc laudabant Deos ſuos aureos & argenteos &c. Videmus in quam horrenda peccata ducat ebrietas. Nec diu morata eſt vindicta Dei. Mox enim præſagium datum eſt, & præſagij effectus conſecutus. Nam eadem nocte Perſis & Medis Euphrate tranſuadato ciuitatem occupantibus, rex ipſe qui talia in conuiuio deſignauerat, interemptus eſt. Itaque ſic punitus eſt Baltaſar; primo propter ebrietatem, reliquorum peccatorum radicem; deinde, quia ſacrilegium commiſit, profanando vaſa Deo dicata: Ac tertiò, quia id fecit cum contumelia veri Dei, cui ſcilicet quodammodo inſultauit in vaſis cultui eius dicatis, quando ijs vtentes in profano conuiuio, ipſe rex & optimates eius, vxores & concubinæ illius, vt loquitur ſcriptura, *bibebant vinum, & laudabant deos ſuos aureos, & argenteos, æreos & ferreos*, ſcilicet tanquam victores Dei Iſraël. Habet rex iſte etiam hodie imitatores, eos ſcilicet qui per ſacrilegium ablata è templis vaſa ſacra conuertunt in vſum impijſſimum commeſſationum & compotationum ſuarum, inter pocula temulento ore ludibrio habentes ſacroſancta myſteria: quorum vſui vaſa illa ſeruiebant, longè ſacratius quam vaſa illa templi typici.

v. 13. *Tu es Daniel de filijs captiuitatis Iudæ?* Quæret aliquis quomodo Daniel non erat notus regi Balthaſari qui tam magnus & honoratus fuerat apud Nabuchodonoſor? Reſpondeo, forte quia homo externus Iudæus non adulator, ſed rectus & integer, ideo impio regi minus placuerat: ac forte ipſe Daniel ſeſe ex aula ſubduxerat quo liberius Deo vacaret. Verſabatur tamen in Babylone. Statim enim illâ ipsâ nocte vocatus adſuit. Adde quod Nabuchodonoſor non fuerit pater proximus Baltazaris. Itaque facile fieri potuit, vt apud regem poſt tam longum tempus non exſtaret eorum memoria, quæ Daniel fecerat tempore Nabuchodonoſor.

v. 17. *Munera tua ſint tibi, & dona domus tuæ alteri da.* Dicit hoc Daniel, ſciens quam ſit impium rem ſacram vendere, & pro myſteriorum interpretatione pretia accipere. Ne autem propterea quis putet etiam honorarium gratuitum non licere poſt opus accipere, ſic de eodem ſub finem capitis legitur. *Tunc iubente rege indutus eſt Daniel purpura, & circundata eſt torques aurea collo eius, & prædicatum eſt de eo quod haberet poteſtatem tertius in regno.* Quamquam hæc verba non tam ſignificant accepiſſe Danielem quæ allata fuerant, quam permiſiſſe, vt circa ſe fierent iuſſu & imperio regis. Vide Hieron. in commentario.

CAP. VI.

v. 10. D*Aniel feneſtris apertis in cœnaculo contra Ieruſalem tribus temporibus in die flectebat genua ſua, & adorabat, ſicut & ante facere conſueuerat.* Locus notandus pro vſu ceremoniarum, contra eos qui earum vſum vel damnant, vel planè volunt eſſe adiaphorum ſeu indifferentem. Etenim, ſi res fuiſſet, aut eſſet indifferens, vſus ceremoniarum in Dei cultu, imprudenter ſanè feciſſet Daniel, qui ſe temere & & ſine cauſa obieciſſet periculo mortis, volens obſeruare rem indifferentem, & ad pietatem nihil conducentem. Sed intelligebat Daniel per huiuſmodi externas ceremonias, videlicet per genuflexionem, & adorationem verſus templum Ieroſolymitanum, excitari & inflammari hominem ad maiorem interiorem deuotionem.

v. 15. *Lex Medorum atque Perſarum eſt, vt omne decretum quod conſtituerit rex, non liceat immutari.* Non eſt ſenſus, regem ipſum non poſſe decretum à ſe ſemel conſtitutum abrogare, ſed decretum regium inuiolabiliter debere ſeruari, ideoque eum qui violauerit, meritò depoſci ad ſupplicium. Ita ſpecie honoris & authoritatis regiæ regem vrgent & conſtringunt ad puniendum Danielem, tanquam edicti Regij præuaricatorem. Hunc ſenſum probat etiam illud capitis 3. quod Nabuchodonoſor dicebat de tribus viris è fornace ſine læſione egreſſis: *Et verbum regis immutauerunt*, id eſt, fecerunt contra edictum meum nihil veriti mortem & acerbiſſimum ſupplicium ignis. Sequitur enim: *Et tradiderunt corpora ſua ne ſeruirent* &c. Item Numer. 22. dixit Balaam: *Si dederit mihi Balac plenam domum ſuam argenti & auri, non potero immutare Verbum Dei mei, vt vel plus vel minus loquar.* q. d. vt noſtri dicere ſolent, pro toto mundo non audebo aliter facere, quam mihi Deus præceperit. Quamuis enim malus eſſet Balaam, metuebat tamen grauem punitionem à Deo, ſi ſecus faceret quam Deus præcepiſſet; videlicet maledicendo cui Deus præciperet benedici. Iam ante enim Angelus fuerat ei mortem comminatus. Quod autem ibi immutare ſit tranſgredi, doceri etiam poteſt ex cap. 24. vbi eadem ſententia repetitur à Balaam, & in noſtra verſione habemus: *Non potero præterire ſermonem Domini.* Notandum autem ſuperius hoc eodem capite dici, v. 8. *Nunc itaque rex confirma ſententiam & ſcribe decretum, vt non immutetur quod ſtatutum eſt à Medis & Perſis nec præuaricari vnquam liceat.* Hinc apparet, ſi Perſæ & Medi aliquid ſtatuiſſent cui confirmatio regis acceſſiſſet, eiuſmodi decretum firmum & inuiolabile apud Perſas fuiſſe; ita ſcilicet vt capitalis eſſet eius tranſgreſſio ſine ſpe impunitatis. Huc quoque pertinet quod habetur Eſther 1. in his verbis conſiliarij loquen-

loquentis ad regem: *Egrediatur edictum à facie tua, & ſcribatur iuxta legem Perſarum atque Medorum, quam præterire illicitum eſt*. Hinc etiam intelligi poteſt illud Saluatoris apud tres Euangeliſtas, Matthæum cap. 24. Marcum 13. & Lucam 21. *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non præteribunt*, id eſt, omnia hæc quæ prædixi, certiſſimè implebuntur ſuo tempore, omnia immutabilia ſunt: etſi cælum & terra quæ æterna videntur, immutanda ſint, mea tamen verba non mutabuntur, ſed firma & rata erunt. Vide ſi placet annot. cit. cap. 24. Matth.

v. 22. *Et non nocuerunt mihi quia coram eo iuſtitia inuenta eſt in me.* Hic duo docemur: alterum, eſſe in homine inhærentem & non tantum imputatiuam iuſtitiam: alterum, rectè aliquando & ſine vitio ſuperbiæ hominem allegare apud Deum vel apud alios iuſtitiam ſuam. Et nota quod idem Daniel hic ſuam iuſtitiam commemorat, qui alibi confitetur ſua & populi peccata. Vnde intelligimus iuſtitiam cum quibuſdam peccatis conſiſtere.

v. 26. *A me conſtitutum eſt decretum, vt in vniuerſo imperio & regno meo tremiſcant, & paueant Deum Danielis.* Hoc loco aliquoties vtitur Auguſt. vt doceat poſſe compelli pœnis & legibus hæreticos ad rectam fidem, maximè quia illam deſeruerunt. Sed *quæritur* quem cultum hic rex præcipiat? Aliqui putarunt, quod voluit publica ſacra Deo Iſraël conſtitui, ſicut fecerunt Romani, quando aliquem nouum Deum recipiebant. Sed *veriſimilius* eſt, quod Darius tantum præceperit, vt omnes tremiſcerent, & pauerent Deum Danielis, id eſt, vt omnino abſtinerent ab irreuerentia eius, nec auderent linguam vllo modo laxare in eius contumeliam. Sic & ſupra cap. 3. Nabuchodonoſor poſt miraculum trium puerorum in fornace ignis: *A me ergo poſitum eſt hoc decretum; vt omnis populus, tribus & lingua, quæcumque locuta fuerit blaſphemiam contra Deum Sidrach, Miſach & Abdenago, diſpereat, & domus eius vaſtetur.*

CAP. VII.

v. 9. A*Spiciebam donec throni poſiti ſunt, & antiquus dierum ſedit.* Antiquus dierum eſt Deus vnus & trinus, Pater, & Filius, & Spiritus ſanctus; ſicque vocatur propter æternitatem, qua creaturam omnem, & omnia tempora antecedit. Non poteſt autem hoc nomen tribui Patri comparatione Filij, vt quidam putauerunt; quia nullo modo Pater ſic generat, vt Filio dici poſſit antiquior, aut plus habens ætatis, aut æternitate præcellens; quia in æterno non eſt principium nec finis, ac proinde nec gradus. Quare nec infra v. 13. (vbi dicitur: *Et ecce cum nubibus cæli, quaſi filius hominis veniebat, & vſque ad antiquum dierum peruenit*) ſolum Patrem per antiquum dierum intelligendum putamus, ſed Deum vnum, & trinum, æternum, vt iam diximus; vt ſenſus ſit: Chriſtum filium hominis, id eſt, verum hominem, ſublimatum eſſe ad eam gloriam, qua agnoſceretur ab omnibus etiam ipſe eſſe antiquus dierum, id eſt, æternus ac verus Deus: Vnde & ſubditur. *Et dedit ei poteſtatem, & honorem & regnum, & omnes populi ipſi ſeruient.* Ac tandem: *poteſtas eius poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur.*

v. 10. *Millia millium miniſtrabant ei, & decies millies centena millia aſſiſtebant ei.* Numerus certus pro incerto. Si enim ſinguli homines habent cuſtodes ſibi deputatos Angelos, & præterea alij ſint ſuperiores potioribus miniſterijs addicti: non dubium quin ſupra dictum numerum, Angelorum multitudo longè excedat. Neque aliter differunt miniſtrare & aſſiſtere

A quam quod alterum ſit propter alterum. Ideo enim miniſtri aſſiſtunt Domino vt miniſtrent & omnia eius iuſſa ſine morâ exequantur. Vide noſtra in 2. diſt. 10. & noſtrum comment. Heb. 1. ad illa verba, *Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium miſſi propter eos qui hæreditatem capient ſalutis?*

v. 25. *Et ſermones contra excelſum loquetur, & ſanctos altiſſimi conteret, ---- & tradentur in manus eius, vſque ad tempus & tempora, & dimidium temporis.* De Antichriſto hæc dici, ſatis certum videtur, quin etiam eum regnaturum & ſanctos perſecuturum annos tres circiter & dimidium. Neque enim hic loco tantum, dicitur: *tempus, & tempora, & dimidium temporis*; id eſt, annum, & annos, & dimidium anni, vt communiter exponitur; ſed etiam Apocal. 12. Ac præterea

B alijs pluribus locis inueniuntur numeri, qui eidem temporis ſpatium reddunt. Sic Apocal. 11. *Et calcabunt ciuitatem ſanctam menſibus quadraginta duobus.* Et eiuſdem libri cap. 13. *Data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos*; qui numerus menſium itidem eſt trium annorum & dimidij. Ac denique *dimidium illud hebdomadis*, id eſt, dimidium ſeptem annorum, de quo infra cap. 9. & *dies illi mille ducenti nonaginta*, quorum mentio eſt apud hunc eundem prophetam capite 12. & qui numerus proximè accedit Apocal. 11. & 12. *dierum mille ducentorum ſexaginta*, proximè omnia conficiunt annos tres & dimidium. Quomodo tamen etiam de Antiocho intelligi poſſit, vide cap. ſeq. v. 10.

C

CAP. VIII.

v. 10. E*T deiecit de fortitudine, & de ſtellis. Et vſque ad principem fortitudinis magnificatum eſt, & ab eo tulit iuge ſacrificium.* Quod hic dicitur de ablatione iugis ſacrificij. *Quæritur*, Vtrum intelligendum ſit de ſacrificio Iudæorum, an Chriſtianorum? Et ſi de ſacrificio Iudæorum ad literam; An etiam aliquo ſenſu poſſit, aut debeat, accommodari ad ſacrificium Chriſtianorum? *Reſpond.* Ad literam non videtur dubium, quin referendũ ſit ad iuge ſacrificium legis, id eſt, ad ſacrificium, quod ſecundum legem quotidie mane & veſperi offerri debebat: Quando ſcilicet Antiochus Epiphanes, de quo in libris Ma-

D chab. (qui hic intelligitur per cornu modicum ex regno Græcorum exortum, & per regem impudentem) ciuitatem Ieroſolymorum vaſtauit, & templi deſolationem induxit. Ceſſauit enim tunc per tres annos, & amplius iuge ſacrificium; conſtituto in templo Dei, Iouis Olympij ſimulacro; ſex autem annis perdurauit vaſtitas ipſius ciuitatis; poſt quos Iudas Machabæus templum repurgauit, vt eſt 1. Machab. 4.

Hæc ad literam. Nihilominus eadem & ad tempora Antichriſti à multis, etiam teſte B. Hieron. referuntur; quem dicunt moturum tam grauem in Chriſtianos perſecutionem, vt etiam videatur iuge ſacrificium ab eis abſtuliſſe. Sed alij contra obij-

E ciunt: Iuge ſacrificium Chriſtianorum non eſt niſi ſacrificium altaris; at verò illud duraturum eſt cum ipſa Eccleſia vſque in finem ſæculi. Nam ſicut dictum eſt de Eccleſia Matth. 28. *Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſæculi*; Ita & de ſacrificio corporis Dominici dicit Paulus 1. Cor. 11. *Quotieſcumque manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Quibus reſpondendum, iuge ſacrificium Chriſtianorum tunc ceſſaturum, non abſolutè, ſed quantum ad ſolemnitatem, & publicum eius vſum, qualis nunc eſt; quia ſcilicet Miſſarum ſolemnia in tanto ardore perſecu-

tionis

tionis publicè celebrari non poterunt; occulto tamen vſu & celebratione continuandam eſſe vſque ad finem ſæculi ſine vllius temporis interruptione; quemadmodũ etiam nunc multis in locis, proh dolor propter hæreticorum perſecutionem publicè ſacrificium altaris offerri non poteſt. Vbi tamen ſimpliciter ſacrificium non ceſſat quia in domibus priuatis alijſue locis abditis adhuc quotidie offertur. Alij reſpondent breue illud triennij tempus pro nullo reputandum comparatione tot ſeculorum à Chriſti paſſione vſque ad finem mundi. Sed prior ſolutio magis placet. Occultam enim oblationem non eſt veriſimile impediendam, ſicut nec vnquam grauiſſimis principum ethnicorum perſecutionibus impediri olim potuit.

CAP. IX.

v. 7. TIbi Domine iuſtitia: nobis autem confuſio faciei. Senſus eſt: Tua iuſtitia prædicanda eſt & agnoſcenda in omnibus quæ feciſti nobis: nos autem quibus illa omnia iuſtè propter peccata noſtra acciderunt, meritò confundimur, & pudore afficimur.

v. 14. *Et vigilauit Dominus ſuper malitiam, & adduxit eam ſuper nos.* Malitiam vocat afflictionem quæ malum eſt pœnæ, ſicut & cap. 2. Ioël: *præſtabilis ſuper malitia*. Confitetur iuſtitiam Dei qui peccata populi ſui non fuerit inulta, ſed quaſi vigilans & diligenter obſeruans virgam præparauit ad caſtiganda eorum peccata. Sic & dicitur: *Virgam vigilantem ego video.* Ierem. 1.

v. 20. *Et confiterer peccata mea, & peccata populi mei Iſraël.* Auguſtinus ex hoc loco ſæpe oſtendit Sanctos non tantum alieno nomine, ſed etiam ſuo, confiteri peccata ſua, & iuſtitiam Dei peccata flagellantis, etiam erga ſe agnoſcere, & præcipuè lib. 2. de peccat. merit. cap. 10. Vbi & vide Annotat. Grauij. Item Hieron. lib. 2. dial. contra Pelagian. ſub finem; quamuis anteà in epiſt. ad Algaſiam quæſt. 8. ſcripſiſſet, Danielem quaſi de ſe dicere cum pro alijs deprecatur, dicens: *Peccauimus, iniquè fecimus, iniuſtè geſſimus, impiè geſſimus.* Sic & Tobias cap. 3. *Et nunc Domine memor eſto mei, & ne vindictam ſumas de peccatis meis, neque reminiſcaris delicta mea.*

v. 25. *Ab exitu ſermonis vt iterum ædificetur Ieruſalem vſque ad Chriſtum ducem, hebdomades ſeptem, & hebdomades ſexaginta duæ erunt &c.* Ex hoc maximè capite apparet, quam verum ſit elogium de hoc propheta, quod ponit Hieron. in præfat. ſuorum commentariorum, in hæc verba, Illud; inquit, commoneo, nullum prophetarum tam apertè dixiſſe de Chriſto. Non enim ſolum ſcribit eum eſſe venturum, quod eſt commune cum cæteris, ſed etiam quo tempore venturus ſit, docet, & reges per ordinem digerit, & annos enumerat; ac manifeſtiſſima ſigna prænuntiat. Hæc ille. Itaque hebdomades iſtæ ſeptem, & ſexaginta duæ, & hebdomada illa vna de qua ſequitur v. 27. ſunt hebdomades ſimul ſeptuaginta, de quibus præcedit. v. 24. *Septuaginta hebdomades abbreuiatæ ſunt*; & intelliguntur tot hebdomades annorum, id eſt, toties ſeptem anni, hoc eſt in vniuerſum anni ſeptuagies ſeptem, vel quod idem eſt, ſepties ſeptuaginta, qui efficiunt annos quadringentos nonaginta. Verum vbi horum annorum initium ſit ſumendum, non ſatis conuenit inter expoſitores, dum alij ab initio captiuitatis à temporibus Sedechię initium faciunt; alij poſt reditum ex captiuitate ab initio reſtaurationis templi & ciuitatis; id quod huic loco magis eſt conſentaneum. Dicitur enim: *Scito &*

A *animaduerte ab exitu ſermonis, vt iterum ædificetur Ieruſalem vſque ad Chriſtum ducem*; Cuius ſenſus videtur eſſe; Ex quo compleri incipiet ſermo de reædificanda Ieruſalem, vſque ad Chriſtum erunt ſeptuaginta hebdomades.

CAP. X.

v. 13. P*Rinceps autem regni Perſarum reſtitit mihi. —— Et ecce Michaël vnus de principibus primis venit in adiutorium meum.* Et infra v. 20. habetur etiam de principe Græcorum, vbi & de Michaële ſpecialiter dicit ipſe Gabriel (qui hic loquitur ad Danielem;) *Niſi Michael princeps veſter.* Ex quibus diſcimus etiam integris regnis, ſeu gentibus, quin etiam infi-
B delibus (quales tunc erant Perſæ & Græci) à Deo præpoſitos eſſe Angelos, quorum curâ regna illa, ſeu gentes gubernentur, & dirigantur. Diſcimus etiam Michaëlem Archangelum fuiſſe principem Iudaici populi, ſiue ſynagogæ: quem eundem poſt repudium ſynagogæ, factum ſimiliter præfectum toti Eccleſiæ Dei, multis modis probabile eſt; tum ex Apocalypſi Ioannis, tum ex recepta in Eccleſia ſententia, ſicut legimus in officio diuino: *Archangele Michaël conſtitui te principem ſuper omnes animas ſuſcipiendas*; & alia ſimilia. Quod autem dicitur princeps Perſarum reſtitiſſe Gabrieli Angelo, qui ad Danielem loquebatur, & alterum aduerſus alterum fuiſſe præliatum; non putandum eſt bellum aliquod geri inter cæleſtes
C illos ſpiritus, inter quos ſumma pax eſt animorum conſenſio in Deo: Sed figurata locutione ſignificatum eſt, quemlibet Angelum, qui vel homini vel regno præpoſitus eſt, ſumma cura & ſtudio inſtare pro parte ſibi commiſſa, donec per reuelationem ijs conſtet de diuina voluntate aliquid diuerſum ordinante. Et poteſt intelligi, quod princeps Perſarum reſtitit viginti & vno diebus, ſcilicet quia diebus illis euolutis tempus erat, vt bonum Iudæorum præualeret, deficiente bono Perſarum. Vnde & additur: *Et apparuit princeps Græcorum*; videlicet quia per Græcos potentia Perſarum proſtrata eſt. Nihilominus, præter Caſſianum, etiam Rupertus principem Perſarum malum Angelum intellexit. Imò & D. Tho. parte 1. q. 113. art. 8. videtur innuere Hieronymum
D ſimiliter ſenſiſſe. Sed non exprimit Hieron. bonusne fuerit, an malus. D. Gregor. lib. 17. Moral. cap. 8. vbi hunc locum tractat, concludit; Omnium Angelorum vnam eſſe victoriam, ſui ſuper ſe opificis voluntatem ſummam: quam, inquit, dum ſemper aſpiciunt, quod obtinere non valent, nunquam volunt.

CAP. XI.

v. 21. E*T ſtabit in loco eius deſpectus, & non tribuetur ei honos regius &c.* Ab hoc loco vſque ad capitis finem prophetia eſt in typo quidem, & ſecundum literam, de Antiocho Epiphane; in quem ap-
E tiſſimè quadrant multa quæ hic dicuntur, vt ex libris Machab. oſtendi poteſt: Sed in ipſa veritatis exhibitione, prophetia eſt de Antichriſto; qui in nouiſſimis temporibus venturus eſt: maximè quod quædam valdè difficulter Antiocho accommodentur. Vnde rurſum manifeſtum fit, illud quod v. 31. ſubiungitur: *Et auferent iuge ſacrificium*, eodem modo intelligendum eſſe, ſicut illud expoſuimus ſupra ad cap. 8. v. 10.

v. 37. *Et Deum patrum ſuorum non reputabit; & erit in concupiſcentijs fœminarum, nec quemquam Deorum curabit.* Quomodo prius illud in Antiochum conueniat,

non ſatis liquet; niſi intelligamus, ſicut ſequitur; quod nullum Deorum curârit, & proinde nec Deum patrum ſuorum. Quod verò ſequitur: *Et erit in concupiſcentijs fœminarum*, in Hebræo ambiguum eſt: Sic enim legitur ad verbum: *Super Deum patrum ſuorum non intelliget, & ſuper concupiſcentias fœminarum, & ſuper omnem Deum non intelliget.* Vbi ambiguum eſt (*& ſuper concupiſcentias fœminarum*). Nam ſuppleri poteſt, vel ex eo quod præcedit ſimul & ſequitur, (*non intelliget*) vel, vt Hieron. ſuppleuit, ſine negatione (*intelliget*) ſed Hieronymi verſio probabilior eſt, quia hoc ſaltem in Antiochum (de quo hæc, vt typo Antichriſti dicta ſunt) optimè quadrat. Fuit enim tam perditi, & proiecti pudoris, vt etiam publicè, & in oculis totius populi turpes ſuas libidines expleret. Et effrenem eius in mulieres amorem, ſcriptura quoque ſatis inſinuat, dum narrat 2. Machab. 4. v. 30. dicens: *Et cum hæc agerentur, contigit Tharſenſes & Mallotas ſeditionem mouere, eo quod Antiochidi regis concubinæ dono eſſent dati.*

CAP. XII.

v. 2. *ET multi de his qui dormiunt in terræ puluere euigilabunt.* Hoc non repugnat, quin omnes intelligantur reſurrecturi, ſeu euigilaturi. Sic enim & Apoſtolus ad Rom. 5. vtrumque dicit: *per vnum hominem peccatores conſtituti ſunt multi.* Et item; *in quo omnes peccauerunt.* Dominicus Sotus in 4. diſt. 43. q. 1. art. 2. ex S. Thoma ibidem, etiam aliam quandam indicat interpretationem. Vel dicendum, inquit, quod euigilare plus eſt, quam reſurgere. Quare paruuli abſque baptiſmo defuncti reſurgent quidem, ſed propriè non euigilabunt, imò & damnati poſſunt dici hoc pacto non euigilaturi, quia lucem non intuebuntur. Sic ille. Sed quod damnati dicerentur non euigilaturi; hoc eſſet contra textum, qui dicit; *euigilabunt, alij in vitam æternam, & alij in opprobrium*: niſi Sotus fortè putârit ſibi fauere, quod ſequitur; vt vbi nos legimus (*vt videant ſemper*) ibi ipſe legerit (*vt vileant ſemper*) id eſt, in perpetua vilitate & contemptu ſint. Sic enim quidam ſecundum Hebr. & græca pridem legendum putârunt. D. Thomas in 4. diſt. 43. vtramque adfert ſolutionem; ſed prior, quam Auguſtini eſſe dicit, melior eſt. Vide etiam noſtra in 3. cit. diſt. 43. §. 6.

v. 3. *Qui docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti, & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.* Sententia hæc meritò omnium noſtrum torporem & tarditatem excitare debet, vt quam diligentiſſimè ſacrarum literarum ſtudijs operam demus, vt poſſimus aliquando etiam alios erudire ad iuſtitiam; erigentes animum in ſpem præmij quod hic promittitur, vt fulgeamus aliquando quaſi ſplendor firmamenti, & quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates. Neque tamen dicitur ſimpliciter; *Qui docti fuerint*, ſed adjungitur, *qui ad iuſtitiam erudiunt multos*. Qui enim doctus fuerit quidem, ſed alios ad iuſtitiam non erudit, habendus velut is qui poneret lucernam ſub modio, & tanquam is qui defodit talentum Domini ſui in terram, qui non ſolum non conſequitur præmium Doctoris, verum etiam talento ſpoliatus, opprobrium patitur ſerui nequam, pigri, & infidelis.

CAP. XIII.

v. 5. *ET conſtituti ſunt duo ſenes iudices in illo anno.* Hos duos ſeniores ſeu iudices eſſe eoſdem cum duobus pſeudoprophetis, quos commemorat

A Ieremias propheta cap. 29. frixos in igne à rege Nabuchodonoſor, quod feciſſent ſtultitiam in Iſraël, & mœchati fuiſſent in vxores amicorum ſuorum, opinio eſt Hebræorum. Quæ an veriſimilis ſit; & quomodo Iudæi in captiuitate habuerint iudices; & an ſimul verum eſſe poſſit, quod ibi dicantur frixi in igne, & hoc loco, lapidati, Vide Hieron. ſuper dictum cap. 29. Ieremiæ, & etiam ibidem noſtra.

v. 23. *Sed melius eſt mihi abſque opere incidere in manus veſtras, quam peccare in conſpectu Domini.* Proponitur inſigne exemplum caſtitatis & confidentiæ erga Deum in Suſanna, quo docemur & caſtitatem ne periculo quidem mortis propoſito deſerere, & quod homo in omni periculo, & maximè calumnijs oppreſſus, in Deo omnem fiduciam & ſpem ponere de-
B beat, ſicut de Suſanna dicitur: *Erat cor eius fiduciam habens in Domino.* Locus moralis pro concione vtiliter tractari poterit. Quomodo autem verba illa: *Melius eſt mihi* &c. non repugnent illi ſententiæ Dauidis: *Melius eſt vt incidam in manus Domini ---- quam in manus hominum* 2. Reg. vlt. Vide ibid. annot.

v. 50. *Et dixerunt ei ſenes: veni & ſede in medio noſtrûm; quia tibi Deus dedit honorem ſenectutis.* Si ſenes intelliguntur duo illi ſeniores qui accuſauerant Suſannam, tum ironica hæc erit locutio; qua puerum volentem ipſorum calumniam detegere, conantur repellere & à propoſito deterrere. Sed veriſimilius eſt intelligi alios ſenes ſeu maiores populi qui ex accuſatione calumnioſa duorum ſeniorum, ignoranter ſententiam tulerant contra Suſannam; qui conſide-
C rantes Danielem etſi puerum, diuino ſpiritu ad ea verba dicenda impulſum, deferunt ei examen duorum ſeniorum, & ita cum aliqua ex parte iudicem ſecum conſtituere videntur. Vnde non eſt neceſſe dicere, vt videtur docere S. Thom. 2. 2. q. 66. art. 1. quod Daniel immediatè à Deo & extraordinariè iudex ſit conſtitutus; tum quia ſeniores ei detulerunt cognoſcendi & examinandi poteſtatem; tum quia ſententiam non tulit, ſed ſicut in Actis Petrus contra Ananiam & Saphyram, prædixit interitum futurum. Hunc ſenſum confirmat quod mox Daniel reſpondet ijs qui ſibi hæc dixerant: *Separate illos abinuicem procul* &c. quod certè dictum non eſt ad duos illos calumniatores, ſed de illis.

D v. 54. *Dic ſub qua arbore videris eos colloquentes ſibi? Qui ait, Sub ſchino.* Et alter v. 59. *Sub prino.* σχῖνος & πρῖνος Græca ſunt arborum vocabula; quorum illud lentiſcum; hoc ilicem, aut certè ilicis quoddam genus ſignificat. Idem inſinuauit Hieron. in prologo verſionis in Danielem. Antiqua ex hoc loco ſumitur *obiectio* contra authoritatem huius hiſtoriæ Suſannę; ſcilicet, quia alluſio nominum, vel paronomaſia, quæ hic indicatur, nō fundatur niſi in vocibus Græcis; conſtat, autem, inquiunt, Danielem & ſenes illos Chaldaicè vel Hebraicè eſſe locutos, non Græcè. Ad quod breuiter *reſpondemus*, ad fidem hiſtoriæ non requiri, vt ea quæ dicta ab aliquo narrantur, iiſdem prorſus vocibus referantur, quibus dicta ſunt; ſed ſufficit vt narrentur vocibus idem ſignificanti-
E bus, & res eadem. Sic Euangeliſtę ſæpe in verbis diuerſi ſunt; quos dubium tamen non eſt in re conuenire. Itaque fieri poteſt, quod Daniel vtrique ſeni reſponderit, Diſperdat te Deus, quia mentitus es; vel aliquid ſimile. Non tamen propterea ſenſum euertit Græcus ſcriptor, ſeu interpres, qui eandem rem grata quadam paronomaſia narrat. Nam nec veriſimile eſt Iob, & amicos eius carmina eſſe locutos; nec tamen propterea hiſtoria illa in dubium vocatur quod carmine ſeu rythmo ſcripta ſit.

CAP.

CAP. XIV.

v. 3. *QVi miſerunt eum in lacum leonum, & erat ibi ſex diebus. Obijcitur* contra authoritatem huius hiſtoriæ hoc, & alia quæ ſequuntur; eo quod, videatur eſſe eadem hiſtoria quæ eſt cap. 6. vbi v. 18. ponitur vna tantum nocte illum fuiſſe in lacu. Sed *reſpond.* non eſſe eandem hiſtoriam, & hanc accidiſſe ſub Cyro, illam vero ſub Dario, vt colligitur ex vltimis verbis cap. præcedentis.

v. 33. *Dixitque Angelus Domini ad Habacuc &c.* Apparet ex hac narratione quod Angelus apparuit Ha- A bacue in aſſumpto corpore, per quod hæc loqueretur, ſicut locuti ſunt Angeli ad Abraham & Loth & alios. Quare etiam veriſimile eſt, illud quod ſequitur: *Et apprehendit eum Angelus Domini in vertice eius, & portauit eum capillo capitis ſui, poſuitque &c.* totum factum eſſe ab Angelo in eodem aſſumpto corpore, & quidem manibus corporis aſſumpti, ſicut loquebatur lingua eiuſdem corporis. Nam ſicut lingua eſt loquendi inſtrumentum, ita manus apprehendendi & portandi: tametſi non ſit dubium, quin etiam ſine corpore aſſumpto eadem virtute qua mouit corpus aſſumptum, potuerit immediatè ipſum prophetam tranſuehere.

FINIS DANIELIS.

ANNOTATIONES
IN XII. PROPHETAS MINORES
IN OSEE.

CAP. I.

v. 2. *VAde, ſume tibi vxorem fornicationum. Obiecit* hunc locum olim Fauſtus Manichæus Auguſtino, quaſi hic flagitium à Deo præcipiatur. Vnde vlterius ille conatus eſt criminari Deum veteris Teſtamenti tanquam flagitij authorem, ac præceptorem; eo quod præcipiat prophetæ, vt commiſceatur mulieri fornicariæ; quod vtique ſine fornicatione non videtur ab eo fieri poſſe. Chaldæus paraphraſtes, & Hebræorum quidam dicunt iſtud, ſicut dictum in viſione, ita & completum in imaginaria viſione, non autem in rei veritate. Sed ſi attendamus ad alia, quæ prophetis fuerunt præcepta, vt facerent; velut Iſaiæ, vt iret nudus & diſcalceatus; Ieremiæ, vt catenas geſtaret, & ſimilia: quæ non imaginariè, ſed verè ſic acciderunt, vt ex eorum ſcriptis eſt manifeſtum: videtur & iſtud ſimiliter accipiendum, vt verè acciderit. *Reſpondemus* autem Fauſto, quod olim illi reſpondit D. Auguſt. lib. 22. cap. 80. his verbis D Quid, inquit, aduerſum eſt clementiæ veritatis? quid inimicum fidei Chriſtianæ? ſi meretrix, relicta fornicatione, in caſtam coniugem commotetur? Hęc ille. Clara reſponſio: Scilicet iubet Dominus, vt propheta ex meretrice faciat caſtam coniugem, nequaquam autem vt fornicetur.

Et fac tibi filios fornicationum. Notandum illud (*fac*) nec in Hebr. nec apud ſeptuaginta nec in vetuſtiſs. MS. nec in Biblijs regijs legi. Vnde ſenſus hic eſſe videretur: Sume tibi in vxorem meretricem; & ſimul aſſume filios, quos ex fornicatione ipſa genuit. E Hieronymum quoque non legiſſe (*fac*) manifeſtum eſt ex eius commentario; dicit enim intelligendum (*ſume*). Quod ſi quis vrgeat, vulgatam editionem etiam ipſam Sixtinam correctam, habere (*fac*) *reſpondemus* hæc dici eo ſenſu, quo accipienda ſunt iſta verba Saulis ad filium ſuum Ionathan 1. Reg. 20. *Iratus autem Saul* (inquit Scriptura) *aduerſum Ionathan, dixit ei. Fili mulieris virum vltrò rapientis, nunquid ignoro, quia diligis filium Iſai in confuſionem tuam, & in* B *confuſionem ignominioſæ matris tuæ?* Nam, quantum apparet, non multum intereſt inter mulierem ignominioſam, & virum vltrò rapientem, & inter meretricem.

CAP. II.

v. 2. *QVoniam ipſa non vxor mea, & ego non vir eius.* Hinc rurſum videri poſſet, non fuiſſe verum coniugium inter Oſee prophetam, & mulierem illam fornicariam. Sed *reſpond.* vel intelligi de C præterito tempore, hoc modo: Quoniam cum non eſſet vxor mea nec ego vir eius, tamen miſericordia motus ſumpſi eam mihi vxorem: Itaque vel nunc ſaltem deſinat fornicari. Et ſignanter obſeruandum, quod dicit: (*auferat adulteria ſua*) hoc enim omnino innuit eam iam coniugio copulatam. Vel etiam ſenſus eſſe poteſt: Quia non deſinit fornicari, nec habet me pro marito ſuo, nec ego eam habeo pro vxore mea, ſed volo abijcere eam. Sed prior ſenſus magis videtur congruere. Quod autem verè vir eius fue- D rit, id quoque manifeſtum facit, quod ſequitur, cum dicit; *Vadam, & reuertar ad virum meum priorem.*

v. 19. *Et ſponſabo te mihi in ſempiternum, & ſponſabo te mihi in iuſtitia & iudicio, & in miſericordia, & miſerationibus.* Verba ſunt Dei, non ad Iudæos ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum, id eſt, ad Eccleſiam; quæ eſt ſponſa Chriſti, columna & firmamentum veritatis: quæ non eſt vnquam à ſponſo ſuo Chriſto paſſura repudium, ſicut pertulit ſynagoga. At *quæres,* Quomodo Deus ſibi Eccleſiam deſponſat in iuſtitia & iudicio? cum hæc deſponſatio ſit opus ſolius E miſericordiæ? qua præuenitur omnis noſtra iuſtitia, & meritum? *Reſpond.* agitur de iuſtitia, ad quam Deus Eccleſiam ſibi deſponſat, Et eſt ſenſus: Sponſabo te mihi, facturus, vt ſicut ſponſa ſponſo, mihi reſpondeas omni genere virtutum; faciendo iuſtitiam & iudicium, neminem lædendo; quin etiam erga proximos miſericordiæ opera exercendo.

v. 21. *Exaudiam cælos, & illi exaudient terram, & terra exaudiet triticum & vinum, & oleum, & hæc exaudient Iezrahel.* Nihilo magis hinc colligas cælos ani-

maros,

matos, & mente prædítos, quam terram eſſe animatam & triticum, & vinum & oleum: quia & de his eadem dicuntur, quaſi orantem exaudiant. Sed tropicus ſermo eſt; & Deus exaudit cælos, ſcilicet congregans ibi imbres; cæli exaudiunt terram ſitientem & ſiccam irrigantes aquis, ſeu imbribus; terra exaudit triticum, vinum & oleum, dum hæc ex ſe abundanter producit; hæc verò exaudiunt Iezrahel, dum copioſum ſuum vſum populo præbent.

CAP. III.

v. 1. *ADhuc vade, dilige mulierem dilectam amico, & adulteram.* Siue hæc mulier eadem ſit cum ſuperiore, ſiue diuerſa, rectè accipitur de dilectione, & acceptione coniugali. Sequitur enim: *ſicut diligit Dominus filios Iſrael.* Et paulo poſt, *Dies multos expectabis me, non fornicaberis, & non eris viro*, ſcilicet alteri. *Sed & ego expectabo te.* Quæ ſunt circumſtantiæ veri, & legitimi coniugij. Nec obſtat illud: *Et fodi eam mihi quindecim argenteis &c.* Non enim ſignificatur conductio meretricia, vt innuere videntur ſeptuaginta, ſed, vt Hebræa habent, ſenſus eſt, Poſſedi eam dote quindecim argenteorum.

v. 4. *Dies multos ſedebunt filij Iſrael, ſine rege, & ſine principe, & ſine ſacrificio —— & poſt hęc reuertetur ---- in nouiſſimo dierum.* Significatur his verbis populum Iudaicum multis ſæculis futurum ſine ſacrificijs & templo; in fine autem mundi ad fidem Chriſti conuertendos. *Quæres*, quare intelligi non poteſt de tempore captiuitatis Babylonicæ, deque reditu populi poſt eam? *Reſpond.* quia durante eo tempore populus permanſit in vero Dei cultu. Quare locum non habet quod hic dicitur: *Et poſt hæc reuertentur filij Iſrael, & quærent Dominum Deum ſuum.* Deinde nec omnino per id tempus fuerunt ſine ſacrificio, & ſine altari. Nam etſi in loco captiuitatis ſuæ illa non haberent, erat tamen Ieroſolymis altare, in quo quotidie ſacrificia pro toto populo offerebantur, Baruch. 1. Item dicitur mulieri præfiguranti populi ſtatum qui hic deſcribitur, *Et non eris viro.* At pro illo tempore populus virum habebat Deum quem ante, quia ab eius recto cultu non deflectebat. Denique quod ad extremum dicitur, *in nouiſſimo dierum*, ſignificat omnino ad tempus aliquod poſterius referenda eſſe quæ hic dicuntur. Sed cur non ad tempus aduentus Chriſti, quando ex Iudæis multi prædicatione Ioannis Baptiſtæ & Chriſti conuerſi ſunt ad Deum, & Dauidem regem ſuum, id eſt, Chriſtum receperunt? Quod tempus etiam comprehenditur ſub tempore nouiſſimo, dicente Ioanne 1. epiſt. 2. *nouiſſima hora eſt*, Et Paulo 1. Cor. 10. *In quos fines ſæculorum deuenerunt.* *Reſpondeo*, rationes ferè eædem ſunt, quia tum populus non deflexerat à vera religione, licet tempus iam eſſet religionem, id eſt, cultum veteris Teſtamenti mutandi in cultum noui, eo quod nouus legiſlator Chriſtus iam adueniſſet. Item quia ſuperiori tempore non ſederant ſine ſacrificio, altari, Ephod &c. Templum enim habebant in quo ſacrificia quotidie ſecundum legem offerebantur vero Deo. Itaque nec illud verum, *& non eris viro.* Reſtat ergo vt de conuerſione populi ad Deum per verum cultum, id eſt, per ſuſceptam fidem & religionem Chriſti (qui rex eſt Dauid populo promiſſus apud Ezechielem, & alibi) locus hic intelligatur. Manifeſtum eſt enim populum illum ſedere à tempore templi euerſi ſine omnibus iſtis; & quia vnius Dei cultum, tametſi illegitimum, adhuc retinent, verum quoque eſt illud, *Non fornicaberis.* Denique nec in aliud tempus, quam in finẽ ſęculi, aptius quadrat illud, *In nouiſſimo dierum.*

CAP. IV.

v. 2. *FVrtum & adulterium inundauerunt, & ſanguis ſanguinem tetigit.* Sanguis ſæpius in ſcripturis ſignificat peccatum quod committitur per ſanguinis effuſionem, atque inſuper extenditur ad omnem violentiam & iniquam oppreſſionem, ſiue per calumniam, ſiue alio modo. Præcedit enim hic; *Maledictum, & mendacium, & homicidium.* Senſus ergo eſt. Accumulauerunt peccata peccatis; calumnias calumnijs, homicidia homicidijs. Et ſimilis phraſis videtur: *Abyſſus abyſſum inuocat.* q.d. tribulatio vna alteram impellit, ſicut in mari vnda impellit vndam.

v. 8. *Peccata populi mei comedent, & ad iniquitatem eorum ſubleuabunt animas eorum.* Peccata intelliguntur ſacrificia pro peccatis, vt 2. Cor. 5. *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit.* Senſus ergo eſt; Sacerdotes edunt & ſaturantur de ſacrificijs quæ à populo offeruntur; & nihilominus fouent populum in ſua iniquitate: non docentes ſatis ſeriò legem nec vitia carpentes, ſed ad peccata conniuentes. Alij tamen aliter hæc interpretantur. Vide Riberam.

AD CAP. V. Nihil erat annotatum.

CAP. VI.

v. 5. *PRopter hoc dolaui in prophetis, occidi eos in verbis oris mei.* Quidam de bonis & veris prophetis accipiunt, hoc ſenſu: Vt te ad pœnitentiam reuocarem, exagitaui prophetas meos, vt opportunè, importunè, tibi verbum meum annuntiarent; & velut occaſio necis eis fuit; velut cum populus improbus non ferens diutius Ieremiæ correptiones, eũ lapidauit; & Manaſſes impius Iſaiam ſerrâ diſſecuit, vt tradit Epiphanius & alij. Alijs tamen placet magis, accipi de malis prophetis, id eſt, pſeudoprophetis illis (non ènim additur *meis*) quos per Eliam ignis cæleſtis abſũpſit: quod ſcilicet fecit Dominus, vt ſaltem deinceps populus ceſſaret ab idololatria.

v. 6. *Quia miſericordiam volui, & non ſacrificium; & ſcientiam Dei pluſquam holocauſta.* Hunc locum torquent hæretici contra ſacrificia; & in genere contra vſum omnium corporalium ceremoniarum; addentes ſimilem locum 1. Reg. 15. contra inobedientem Saulem prolatum, & alterum Chriſti hunc ipſum quoque locum Phariſæis obijcientis. Sed non attendunt, quæ ſacrificia prophetæ, & Chriſtus improbent. Id autem manifeſtè nobis declarat alius locus iam dictis perſimilis, ſed vnius vocis adiectione clarior. Sic enim loquitur Eccleſiaſtes cap. 4. *Multo melior eſt obedientia quam ſtultorum victimæ; qui neſciunt quid faciunt mali.* Vbi ſignificat non quibuſcumque ſacrificijs præferri obedientiã, ſed ſtultorum, ſeu impiorum ſacrificijs. Etenim cum inter ſe duo aliqua comparantur; debẽt ambo ſeorſum, id eſt, vtrumque ſine altero conſiderari. Velut ſi compares hominem doctum cum pio, doctum intelliges pietate carentem, & pium ineruditum. Quo conſtituto, non dubitabis pronuntiare, hominem pium, homini docto præferendum eſſe. Itaque in propoſito; Si obedientiam ſine ſacrificio, conferas ad ſacrificium ſine obedientia; quale erat ſacrificium Saul, & veteris ac rebellis populi ſaltem pro maiori parte: ſimiliter dubitandum non eſt, obedientiam Deo placere, non autem ſacrificium. Alioqui ipſa etiam ſacrificia piorum placere, docet inter alia illud Prou. 15. *Victimæ impiorum abominabiles, vota iuſtorum placabilia.* In quem locum vide annot. & etiam Prouerb. 21. & Eccle. 4. Item nota Auguſtinum dicere quod Dominus miſe-

ricordiam præferens ſacrificio nihil aliud quam ſacrificium ſacrificio præferendom eſſe ſignificauetit; videlicet ſacrificium internom ſacrificio externo. Nam illod ſine iſto placere poteſt, hoc autem ſine illo non poteſt. Perinde igitot eſt atque ſi dixiſſet, Sacrificium internum potios exigo quam externum, in qoo ſolo ſine interno ſibi placebant Iudæi. Nam per miſericordiam & ſcienriam Dei intelligit omne opus verè pium, atqoe ex charitate profectum, qood erga proximum vel Deom exereetur. Quare ibi comprehenſa ſunt omnia inrema ſacrificia, id eſt, opera ad hoc facta, vt ſancta ſocietate Deo iohæreamus. Similiter de ieiunio externo & ioterno ſentieodum. Item opos internum extremæ virtutis melios eſt opere externo ſummæ virtutis. Vide annot. 1. Reg. 15. & Iſai. 58.

CAP. VII.

v. 1. C*Vm ſanare vellem Iſraël, reuelata eſt iniquitas Ephraim.* Significat his verbis propheta, ſeu Dominus per prophetam, populum Iſraël per exhorrationes, aliaqoe remedia peccatis eorum adhibita, eriam factum deteriorem. Nec hoc mirum. Nam etiam Apoſtolus dicit ad Rom. 7. *Cum veniſſet mandatum, peccatum reuixit.* Qood ergo Apoſtolus ait, *Peccatum reuixit,* prophera dicit; *reuelata eſt iniquitas Ephraim.* q. d. incremenro quodam, occaſione frequentium correptionom, & velut vigore aceepto, manifeſta & publica facta eſt iniquitas.

CAP. VIII.

v. 4. I*Pſi regnauerunt, & non ex me, principes extiterunt, & non cognoui.* Videndum, qoomodo locos iſte non pugnet eum eo, qui eſt ad Rom. 13. vbi dicitur: *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit:* Et cauſa additur; *Non eſt enim poteſtas niſi à Deo.* Qoidam teſpondent hunc locum pertinere ad teges Iſraël, quorum primus erat Ieroboam; qui rempore Roboam filij Salomonis, tegnum decem triboum, inquiunt, inuaſit; qnem dicunt proinde cum ſuis ſoccesſoribos regnaſſe non ex Deo, ſed per tyrannidem. Sed eontra hanc ſententiam facit Scriptora 3. Reg. 11. vbi per prophetam Ahiam ipſe Dominus promittit Ieroboam regnom decem triboum; imò & promittit tegni proſperitatem, ſi permanſerit in cultu Dei. Deinde & alij reges, qoi ei ſucceſſerunt, nonnulli, inprimis Iehu, à propheris iuſſu Dei vncti leguntur; quod haud dubium ſignum eſt legitimæ poteſtatis. Itaqoe *reſpondeo* in principe legitimo duo conſiderari; poteſtatem, & vſum poteſtatis. Poteſtas legitima à Deo eſt, ac de ea dictum eſt; *Non eſt enim poteſtas, niſi à Deo.* Vſus autem poteſtatis, ſi bonus eſt, id eſt, ſi poteſtas ipſa iuſta, & recta præcipit, eſt à Deo; Vnde dicitor Prou. 8. *Per me legum conditores iuſta decernunt.* Si autem malus eſt vſos poreſtatis, & vergat in oppreſſionem pauperum & innocentiom, aot præſcribat falſum Dei cultum, & ſimilia; non eſt à Deo. Arqoe hoc eſt qood hic dicitur: *Regnauerunt & non ex me.* Id eſt, poteſtate quam legitimam à me nceperant, abuſi ſunt contra præcepta & inſtitota mea. Vide annot. 3. Reg. 12. item Bened. Ariam in hunc locum: Vbi & Ieroboam facit legitimum regem, & tamen populum culpat, quod ſine conſilio Dei, tegem elegerit. Et dicit, pro (*regnauerunt*) in Hebræo eſſe: (*regnare fecerunt*): & pro (principes extiterunt) eſſe (*principem inſtituerunt*) qood verum eſt.

v. 6. *Artifex fecit illum & non eſt Deus.* Manifeſtum eſt ex hoc loco vitulum Samariæ, de quo iſtud dicitur, ita fuiſſe erectum, vt ipſe à populo pro Deo coleretur, non vt veri aut falſi cuiuſpiam Dei ſignum aut imago, vti volunt qoidam Rabbini, qoos vt Catholicotum ſacris imaginibus inuidiam conflent, hac in opinione ſequuntur Caluiniani. Vide annot. 3. Reg. 12. v. 28. & cap. 14. v. 9.

CAP. IX.

v. 4. S*Acrificia eorum, quaſi panis lugentium; omnes qui comedent eum, contaminabuntur.* Senſus eſt, Sacrificijs ſuis non ſolom non placabunt me, verum etiam ipſi ea offerentes magis contaminabuntur. Ratio eſt; quia, vt diximus ad cap. 6. ex Prou. 15. *Victimæ impiorum abominabiles.* Sic & in nooo Teſtamento, qui indignè accedit ad menſam Domiocam, non ſolum non cõſequitur ſalutem, ſed etiam, vt ait Paulus 1. Cor. 11. *Iudicium ſibi manducat, & bibit.* Sed quare comparatur pani lugẽtium? *Reſp.* Quia in quacumqoe domo erat cadauer, polluebantur ſecundum legem etiam homines ipſi, qui in eadem domo verſabantur, & quæcumque alia quæ in domo eſſent, vt panis, & reliqui cibi, atque omnis ſupellex. Sicot ergo panis lugentium corporali ac legali immunditia comedentem contaminabat, ita & ſacrificia per ſuperſtitionem oblata polluebant offerentes.

v. 7. *Venerunt dies retributionis: ſcitote Iſraël ſtultum prophetam, inſanum virum ſpiritualem, propter multitudinem iniquitatis tuæ.* Profanum vulgos ſanctos Dei prophetas ſtultos & inſanos vocabat. Vnde dicebant principes Iſraël ad Iehu. *Quid venit inſanus iſte ad te?* Et feſtus ad Paulum: *Inſanis Paule, multæ te litteræ ad inſaniam conuertunt.* Act. 26. Vide eius loci annot. Pro (*virum ſpiritualem*) Hebr. eſt (*virum ſpiritus*) ſeu venti, id eſt, virum ventoſum. Vide Hieron. Septuaginta hunc locum ita reddiderunt: *Affligetur Iſraël, ſicut propheta inſaniens, qui habet ſpiritum.* Et ſenſus tunc erit: Iſraël affligetur, & vertiginem ac delirium patieror, inſtar vatis arrepotij. Et hoc modo propheta inſanus, acciperetur pro falſo propheta arreptitio. Nam vates gentilium tale quid pati ſolent, dum vaticinabantor. At de prophetis Domini ſcriptum eſt: *Spiritus prophetarum prophetis ſubiecti ſunt* 1. Cor. 14. vide ibid. noſt. comm.

CAP. X.

v. 1. V*Itis frondoſa Iſraël:* Pro (*frondoſa*) Hebr. eſt (*manis*) quaſi qoæ præter folia nihil habeat. Sic Saſbol. in Iſaiæ 24. alij tamẽ aliter accipiũt.

CAP. XI.

v. 1. P*Ver Iſraël, & dilexi eum; & ex Ægypto vocaui filium meum.* Hunc locum calumniatus eſt olim Iolianus Apoſtata dicens, quod de Iſraël ſcriptum eſt à propheta, id à Matthæo Euangeliſta callidè detortum ad Chriſtom, vt ſimplicitati credentiom illuderet. Sed neſciuit, aut noloit ſcire Iulianus, multiplicem eſſe ſcripturæ ſenſum; & ea quæ typicè præceduot in alijs ſecundum hiſtoriam, myſticè compleri in Chriſto, vel Eccleſia, ſecundum allegoriam. Senſus igitur literalis eſt iſte: Quum adhuc puer eſſet Iſraël, id eſt, cum adhuc exigous eſſet populus, quando videlicet deſcendit in Ægyptum, tum dilexi eum; quam dilectionem ſatis oſtendi, quando eum tanquam filium meum vocaoi ex Ægypto in mano Moyſi & Aaron, per ranta portenta, & prodigia, Alloditur autem ad illud Exod. 4. *Dimitte filium meum, vt ſeruiat mihi.* Er hunc eſſe literalem

ſenſum,

ſenſum, docent quoque ſeptuaginta qui ſic verterunt: *Ex Ægypto vocaui filios eius*, ſcilicet Iſraëlis, id eſt, populum Iſraël. Senſum autem myſticum in Chriſto completum indicat nobis Matthæus capite 2. citans hoc prophetæ teſtimonium, tanquam vaticinium fugæ Chriſti in Ægyptum, & reuerſionis eius. *Vt impleretur*, inquit, *quod dictum eſt à Domino per prophetam dicentem: Ex Ægypto &c.* Dicit, *vt impleretur*; quia quod iam olim geſtum fuerat in typo, adhuc implendum erat in rei ſignificatæ manifeſtatione.

CAP. XII.

v. 4. I*Nualuit ad Angelum, & confortatus eſt: fleuit & rogauit eum.* Hæc ad Iacob patriarcham pertinere, ex præcedentibus liquet. Et prior pars haud dubiè ad ipſum pertinet; quia ſcilicet, cum Angelo luctans, tota nocte ab eo ſuperari non potuit; nec dimittere eum voluit, niſi accepta benedictione, vt narratur Geneſ. 32. Et ſimiliter pars poſterior quoque ferè ab expoſitoribus refertur ad Iacob, quaſi is cum fletu & lachrymis rogauerit Angelum dicens: *Non dimittam te niſi benedixeris mihi.* Sed ea verba magis cogentis eſſe videntur, quam cum lachrymis ſupplicantis; maximè cum Iacob ibi tanquam fortior introducatur. Alij igitur referunt ad orationem, quam habuit ante illam noctem, dicens: *Erue me de manu fratris mei Eſau, quia valdè eum timeo.* Sed huic reſponſioni obſtat, quod verba illa non ad Angelum, ſed ad Deum dicta ſint. Alij igitur de Angelo dictum putant illud: *Fleuit, & rogauit eum*; vt ſenſus ſit: Adeo Iacob confortatus eſt aduerſus Angelum in illa lucta, vt Angelus velut ſupplex rogârit, dicens: *Dimitte me, iam enim aſcendit Aurora.* Si cui videtur indignum eſſe vt Angelus homini hoc modo ſupplex fiat; conſideret quod paris eſt rationis, non dedignatum fuiſſe Angelum cum homine luctari & ab eo ſuperari, de quo hic dicitur: *Inualuit ad Angelum & confortatus eſt.* Hæc enim omnia in figura contingebant illis. Huius expoſitionis meminit etiam Liranus ſcribens in hunc locum.

CAP. XIII.

v. 9. P*Erditio tua Iſraël; tantummodo in me auxilium tuum.* Senſus eſt: ô popule Iſraël, tu tibi ipſi es cauſa omnium malorum, quæ hactenus paſſus es; & quæ prænuntio tibi adhuc euentura; Ego autem ſolus tibi ſum author ſalutis. At *quæres*; quomodo etiam perditio & iuſta damnatio non ſit ex Deo, cum ipſe ſit Iudex iuſtè puniens? *Reſpondeo*, Prophetam reſpicere ad primam malorum originem, quæ eſt mala voluntas. Ea enim per mala opera prouocat Deum ad ſumendam de peccatis vindictam, & infligenda ſupplicia. Quod ſi etiam huius malæ voluntatis Deus author eſſet, (quod impiè blaſphemat Caluinus & alij) iam non rectè diceretur: *Perditio tua Iſraël: tantummodo in me auxilium tuum*: Idem enim eſt, ac ſi diceret; nullo modo perditio tua eſt ex me, ſed tantum auxilium ad ſalutem. In Hebræo ſic habetur ad verbum: *Corruptela tua Iſraël: quia in me in auxilio tuo.* Pagninus paraphraſticè ſic reddidit: *Vituli quos feciſti, fuerunt cauſa perditionis tuæ Iſraël, ſed in me auxilium tuum.*

CAP. XIV.

v. 3. C*Onuertimini ad Dominum, & dicite ei: omnem aufer iniquitatem ---- & reddemus vitulos labiorum noſtrorum.* Poſteriora illa verba pleriſque figurata videntur, & explicanda ex alijs locis ſimilibus. Eſt autem in genere ſciendum, promptiſſimam & conuenientiſſimam eſſe regulam interpretandi ſcripturam ſacram, dum vnus locus ſcripturæ explicatur per alium ſimilem, ſed clariorem. Similia loca dicunt hæc eſſe in pſalmis, *Sacrificium laudis honorificabit me.* Item, *Tibi ſacrificabo hoſtiam laudis*; & rurſum, *Immolaui in tabernaculo eius hoſtiam vociferationis.* Per *vitulos* autem generaliter ſacrificia intelligunt, tanquam ex ſpecie genus. Vnde & illud de tempore nouæ legis prædictum volunt pſal. 50. *Tunc imponent ſuper altare tuum vitulos.* Senſus igitur eſt ſecundum illos; perſoluemus tibi ſacrificia laudis & confeſſionis. Talia enim ſacrificia labijs perſoluuntur; ſic tamen, vt labia cordi conſonent, iuxta illud eiuſdem, pſal. 50. *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus.* Et confirmant hanc expoſitionem ex cap. 13. ad Hebr. vbi ſic legitur: *Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo; id eſt, fructum labiorum confitentium nomini eius.* Videtur enim Apoſtolus ibi reſpexiſſe ad hunc ipſum locum, ſicut legitur apud ſeptuaginta. Nam illi pro (*vitulos*) reddiderunt (*fructum*) hoc modo: *Reddemus fructum labiorum noſtrorum.*

Et eſt hæc probabilis opinio; ſed eſt & alia, vt apparet, probabilior; vtpote ſimplicior, planiorque; qua nimirum, de votis ſacrificiorum reddendis ſententia hæc accipiatur, iſto ſenſu: Reddemus, & offeremus vitulos, & quodcumque aliud ſacrificij genus, quod in anguſtijs conſtituti, labijs noſtris, & ore vouimus nos oblaturos. Sic Deut. 23. *Quod ſemel egreſſum eſt de labijs tuis, obſeruabis, & facies, ſicut promiſiſti Domino Deo tuo, & propria voluntate & ore tuo locutus es.* Sic voluntas & petitio labiorum etiam vocatur, id eſt, voluntas labijs pronuntiata, & è labijs egreſſa, pſalmo 20. *Voluntate labiorum eius non fraudaſti eum.* Et pſal. 65. *Introibo in domum tuam in holocauſtis: reddam tibi vota mea, quæ diſtinxerunt labia mea, & locutum eſt os meum in tribulatione mea.* Hoc enim totum nihil aliud eſſe videtur, quam quod hic paucis verbis dicitur: *Reddemus vitulos labiorum noſtrorum.* Vide dictum locum Hebr. 13.

FINIS OSEE.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM IOELIS.

CAP. I.

v.13. A*Ccingite vos, & plangite ſacerdotes, vlulate miniſtri altaris, ingredimini, cubate in ſacco, ---- Sanctificate ieiunium.* Primùm demonſtratur his verbis officium ſacerdotum tempore imminentis aut ſæuientis vindictæ diuinæ in populo. Officium nempe illud eſt, cum planctu & fletu obſecrare Dominum pro populo, & dicere, ſicut capite ſequenti eis præcipitur: *Parce Domine, parce populo tuo, & ne des hæreditatem tuam in opprobrium.* Qui autem ſic orat, pro populo intercedit. Ad hæc quoque iubentur cubare in ſacco, & ſanctificare ieiunium, id eſt, opera pœnitentiæ & afflictionis corporalis, ſiue in ieiunio ſolo, ſiue etiam in ſacco & cilicio, ſiue alio quocumque modo exercere; & popolo exercenda preſcribere. Id enim eſt quod iubet. *Sanctificate ieiunium, vocate cœtum.* q. d. publicate atque indicite ieiunium, & preces ſeu obſecrationes, ad auertendas plagas. Denique oſtendit manifeſtè hic locus Deum placari ſpontanea noſtra afflictione, & per eam redimi pœnas temporales debitas.

CAP. II.

v. 12. C*Onuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio & in fletu, & in planctu. Et ſcindite corda veſtra, & non veſtimenta veſtra, & conuertimini ad Dominum Deum veſtrum.* Hæc de vera pœnitentia quæ valet ad placandum Deum & delenda peccata dici, non eſt dubium. Sed quæritur, rectène vera pœnitentia ſuſcipiatur, aut omnino ſuſcipi poſſit ob eum finem qui tam hoc capite quam præcedenti videtur ſignificari; ſcilicet vt auferantur temporales calamitates, & præſtetur rerum huius vitæ copia, vt frumenti, vini, olei? Qui enim propter hæc ſeruit Deo, quique propter hæc pœnitentiam vel agit, vel agere ſe profitetur, filius eſt veteris Teſtamenti, ac proinde à gratiâ filiorum Dei alienus. Dicendum veram pœnitentiam ad ea omnia vel conſequenda vel euadenda quæ propheta commemorat, valere; non tamen propter ea principaliter ſuſcipi poſſe, vt neque propter euitationem gehennæ. Quamdiu enim iſta vel ſola, vel præcipuè cogitantur à pœnitente, nondum eſt ea pœnitentia ad quam nos ſcripturæ hortantur. Verum ſicut ſancti Patriarchæ Deum colentes, principaliter quidem ſpectabant Dei gloriam & retributionem æternam; at ſecundariò reſpiciebant etiam ad bona quædam huius ſæculi, quæ Deus illis dignabatur promittere, & in quibus Dei bonitas agnoſcebatur; ita & veri pœnitentes primùm quærunt amicitiam Dei quam peccando amiſerunt, ſed ſecundo loco ſtudent per opera prauia pœnas auertere, etiam temporales. Pertinet enim hoc ad pleniorem amicitiam dum plenior fit & perfectior offenſæ diuinæ remiſſio; ſublata non

A tantum æternâ pœnâ, verum etiam quoad iuſtitia Dei patitur, temporali.

Et non veſtimenta veſtra. Non eſt prohibitio, ſed præcepti negatio. Senſus eſt: Præcipio & volo vt ſcindatis corda veſtra; non præcipio vt ſcindatis veſtimenta veſtra: quod quidam facere ſolent ad monſtrãdum foris dolorẽ, qui ſæpe nullus in corde latet.

v. 13. *Conuertimini ad Dominum Deum veſtrum quia benignus & miſericors eſt, ---- Quis ſcit ſi conuertatur & ignoſcat?* Simile eſt, quod ad Nabuchodonoſor dicebat Daniel cap. 4. *Peccata tua eleemoſynis redime, forſitan ignoſcet delictis tuis Deus.* Quare dicit Ioël, *Quis ſcit ſi conuertatur?* Et Daniel, *forſitan ignoſcet*; cum Deus pœnitentibus veniam promiſerit; iuxta illud Ezechiel. 18. *Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis ſuis, vita viuet, & non morietur.* Et hoc capite,
B *Omnis qui inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.* Hæ enim ſunt diuinæ promiſſiones, de quarum certitudine dubitare non licet. Quidam putant dubitanter hoc à Ioële, & à Daniele dictum, propter incertitudinem veræ pœnitentiæ noſtræ. Sed hoc non videtur ſatisfacere; quia etiam eſt incerta virtutum operatio, & tamen nuſquam dictum legimus hoc aut ſimili modo: Serua mandata, forſitan vitam conſequeris æternam; ſed ſimpliciter dictum eſt; *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata.* Voluit ergo propheta tali locutione ſignificare gratiæ eſſe, non iuſtitiæ, quod operibus pœnitentiæ reddatur venia peccatorum; cum è contra bonis operibus iuſto Dei iudicio vita retribuatur æterna; dicente Apoſtolo. 2. ad
C Timoth. 4. *Repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iuſtus iudex.* Quis autem pœnitens audebit dicere; repoſita eſt mihi venia peccati, quam reddet mihi iuſtus iudex? ſed dicit; quam donabit mihi miſericors pater. Atque hoc eſt, quod ſcholaſtici docent, opera bona de condigno mereri vitam æternam; opera verò pœnitentię de congruo duntaxat mereri veniam. Poteſt etiam illud (*forſitan*) referri ad remiſſionem & ablationem pœnarum temporalium, quas Deus iratus propter peccata populi immiſerat; quas non ſemper pœnitentibus aufert, etiam cum ipſa peccata dimittit, ſicut patet de Dauid, vbi dicit ad eum Nathan 2. Reg. 12. *Dimiſit Dominus peccatum tuum; veruntamen filius qui natus eſt, morietur.*
D v. 28. *Et erit poſt hæc, Effundam Spiritum meum ſuper omnem carnem; Et prophetabunt filij veſtri, & filiæ veſtræ.* Quando, & quomodo prophetia hæc fuerit impleta, conſtat ex Act. 2. & 1. Cor. 14. Nempe impleta eſt tempore noui Teſtamenti. Etenim tametſi tempore veteris legis multi fuerint prophetæ, & illius temporis propriè videantur eſſe prophetiæ, vtpote prædictiones de Chriſto venturo; Vnde illud Lucæ 16. *Lex & prophetæ vſque ad Ioannem*; tamen tempus nouæ legis magis fuit propheticum, quoad reuelationem myſteriorum fidei; & generaliter, quoad intelligentiam omnium ſcripturarum, & præcedentium prophetiarum. Tum etiam conſtat huiuſmodi prophetas fuiſſe multo plures tẽpore noui Teſtamenti,

quam

quam veteris, vt patet 1. Corinth. 4. Etenim in ſola Corinthiorum Eccleſia erant tam multi prophetæ, vt oporteret ordinem loquendi, & prophetandi inter eos conſtituere; ſicut ex eodem loco patet. Adde quod vnius Philippi Diaconi quatuor filiæ virgines eſſent propheteſſæ. Quam multos ergo exiſtimandum eſt fuiſſe in tot eccleſijs Iudæorum & gentium.

v. 32. *Omnis qui inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.* Synecdochice hoc dictum videtur, vt vnius actus religionis, qui eſt inuocare nomen Domini, pro tota religione ponatur, & ſenſus ſit: Quicumque coluerit verum Deum vero & ſyncero cultu; ſaluus erit. & ita huic non obſtat illud Ioan. 3. *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu ſancto, non poteſt intrare in regnum Dei.* Quia Sacramentum Baptiſmi, ſacramentum religionis eſt; & proinde continetur etiam in eo quod eſt inuocare nomen Domini. Simile eſt illud pſal. 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo.* Nam & iurare per verum Deum eſt actus religionis, qui hic ponitur pro ipſa religione in genere. Item ſic intelligo: Omnis qui inuocauerit ex toto corde, ſicut ante dictum erat: *Conuertimini ad me in toto corde veſtro.* Quamobrem huic ſententiæ non repugnat illud Prouerb. 1. *Tunc inuocabunt me, & non exaudiam.* Por-

A to allegat hunc locum Apoſt. ad Rom. 10. vide ſi placet ibidem noſt. comm.

CAP. III.

v. 1. INfirmus dicat? *Quia fortis ego ſum.* Non adhortatur propheta ad mendacium, ſed ſenſus eſt: Omnes ſe parent ad bellum, & quidquid obuium habebunt, vertant in arma. Ipſi quoque infirmi accurrant; & quantulaſcumque vires contra hoſtem exerceant; velut ſi dicatur in die publici triumphi etiam ægrotos tanquam ſanos ad ſpectandum arrepſiſſe, & à communi lætitia noluiſſe abeſſe.

B v. 12. *Conſurgant, & aſcendant Gentes in vallem Ioſaphat: quia ibi ſedebo, vt iudicem omnes gentes in circuitu.* Ioſaphat ſonat *Dominus iudicans.* Hinc alij vertunt: *Excitentur & aſcendant gentes ad vallem diuini iudicij.* Et cum iſtud ſecundum hiſtoriam nuſquam factum legatur, neque à nobis Chriſtianis tali certo loco futurum expectetur, etiamſi Iudæi in regno ſuo mille annorum expectent implendum in gentibus Gog & Magog congregandis in illa valle; hinc neceſſe eſt, iſtud vel ad myſterium referri; vel ſecundum literæ ſonum de extremo iudicio intelligi, de quo vide noſtra in 4. diſt. 48.

FINIS IOELIS.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM AMOS.

CAP. I.

v. 3. **S**VPer tribus ſceleribus Damaſci, & ſuper quatuor non conuertam eum. Idem repetitor de Philiſtæis, Tyrijs, Idumæis, Ammoniris, Moabitis, denique & de Iuda & Iſraël. Nec tamen iſta verba ita accipienda ſunt, quaſi poſt ſcelus aliquod tertiò commiſſum, & condonatum, Deus proteſtetur ſe nolle amplius condonare, ſi quartò committatur; quem ſenſum continet præfatio, huic prophetæ in certo authore in antiquis bibliorum editionibus præfixa; ſic enim habet: Tertiò peccatorum indulgẽtiam Deum dare poſſe ſignificat, quem quartò eadem peccata admittentibus, nec pœnitentiam, nec indulgentiam daturum annuntiat. Sic ibi. Sed opinio illa repugnat ſacramento reconciliationis, & conſuetudini Eccleſiæ; quæ nemini negat beneficium abſolutionis, etiamſi centies in idem ſcelus prolapſus eſſet, modo in peccatore appareant veriſimilia ſigna pœnitentiæ. Et cum Chriſtus iubeat Petro: vt dimittat fratri, *non tantum ſepties, ſed & ſeptuagies ſepties*, Matth. 18. multo magis ipſemet erit liberalis in peccatores. Senſus igitur eſt: Propter multiplicia Damaſci ſcelera non conuertam eam ad miſericordiam meam, eatenus ſcilicet, quin puniam. Aliquando enim Deus dimittit peccata, & tamen punit temporaliter, vt patet de Dauid 2. Reg. 12. Scilicet tria & quatuor faciunt ſeptem, qui numerus eſt completus & plenus. Vnde & illud poëtæ, ô terque quaterque beati, id eſt, ſepties & omninò beati. Vel etiam ſimpliciter poteſt accipi: *ſuper tribus ſceleribus Damaſci & ſuper quatuor*. q. d. imò & quatuor ſunt, & plura, & propterea non omittam, quin puniam, eo modo quo dictum eſt. Vide noſt. in 4. diſt. 14. §. 11.

CAP. II.

v. 1. **E**O *quod incenderit oſſa regis Idumææ vſque ad cinerem*. Arias Montanus hoc refert ad hiſtoriam 4. Reg. 3. in fine. Sed alij improbant. Potius videtur ſignificari, quod populus Moab in Idumæos deuictos ea crudelitate vſos fuerit, vt etiam graſſatus fuerit in mortuos, & mortuorum monumenta; dum oſſa regis ſepulchro extracta incendit, vſque ad cinerem, in auras vel aquas ſpargendum, ne ſupereſſet vlla memoria. Quam barbariem egregiè imitati ſunt, Turonis, Pictauij, & alibi in Francia, Caluiniani, infenſiſſimi Eccleſiæ hoſtes in reliquias Sanctorum. Quod autem non reſpiciat propheta hoc loco ad hiſtoriam illam 4. Reg. 3. ex eo videtur; quia ibi rex ipſe Moab victus, & pro ſua defenſione deſperans, id fecit; hic autem propheta inuehitur in ipſum Moab, tanquam qui in victos nimium ſæuierit.

v. 9. *Cuius altitudo cedrorum, altitudo eius*. Simile eſt cum eo quod Num. 13. dicunt exploratores terræ promiſſionis: *quibus comparati quaſi locuſtæ videbamur*.

A Vtroque enim loco de Amorrhæis ſermo eſt figuratus & hyperbolicus. Qui tamen à mendacio alienus eſt, quia non propriè ſignificatur, quod dicitur; ſed impropriè, per rem incredibilem, quæ dicitur, ſignificatur & intelligitur quidam rei communis exceſſus; ſed tamen poſſibilis & credibilis. Nihil aliud ergo vtrâque illa phraſi ſignificatur, quam fuiſſe Amorrhæos magnæ, & excelſiſſimæ ſtaturæ.

CAP. III.

v. 6. **S**I *erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecerit?* Malum pro afflictione ponitur, quod Doctores Scholaſtici malum pœnæ vocant, ſicut B peccata ab iiſdem vocantur mala culpæ. Senſus igitur eſt. Quicquid mali patiemini, non aliundè quam à Domino vobis accidet propter veſtra peccata. Ac proindè admonemur hac ſententia, vt quotieſcumque in afflictione conſtituti ſumus, non tam cogitationem referamus ad homines, qui nobis ea mala inferunt, quam ad Deum, qui per homines talibus flagellis caſtigat peccata noſtra. Talis enim cogitatio ad pœnitentiam, & ad implorandam Dei miſericordiam nos maximè excitabit; cum è contra ad vindictam ferè accendamur, dum intuemur malitiam hominum nos affligentium.

v. 7. *Quia non faciet Dominus Deus verbum, niſi reuelauerit ſecretum ſuum ad ſeruos ſuos prophetas.* Non repu- C gnat huic ſententiæ id quod 4. Reg. 4. Elizæus propheta dicit de muliere hoſpita ſua, cuius animam videbat eſſe in amaritudine, cauſam tamen neſciens; *Dominus celauit me hoc verbum, & non indicauit mihi.* Loquitur enim hic Amos de plagis publicis, quas Dominus immittebat in populum. Quod facere non ſolet, niſi populo per ſuos prophetas admonito, vt pœnitentiam agerent, & iram Dei pijs operibus auerterent.

CAP. IV.

v. 4. **V**ENite *ad Bethel, & impiè agite, ad Galgalam, & multiplicate præuaricationem.* Hæc verba licet præcipientis formam habeant, minimè tamen D præcipientis ſunt. Nam vt dicit Eccleſiaſticus cap. 15. *Deus nemini mandauit impiè agere*. Sed ſunt verba permittentis ac deſerentis iuſtè populum in peccatis ſuis; quo fiat, vt magis magiſque impingant: eſtque locutio ironica; quam explicat ſubiectis verbis: *Sic enim voluiſtis filij Iſrael*, q. d. Non hæc dico tanquam præcipiens, ſed tanquam declarans voluntatem ipſam veſtram, & ſtudia veſtra, in quibus ego quoque vos relinquam, vt ad me non redeatis. Simile eſt illud Apocalyp. 22. *Qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc.* Et illud Chriſti ad Iudam: *Quod facis, fac citius.* Quibus ſententijs non ſignificatur, quid Deus præcipiat, ſed quid ab homine fiat, cum gratia Dei deſtituitur. Vnde & oramus quotidie: *Ne nos inducas in tentationem.* Inducit enim in tentationem Deus, non impel-

lendo

Digitized by Google

lendo aut præcipitando in malum, (vt impiè docet Caluinus) ſed ſubtrahendo iuſtè manum auxilij ſui, qua ſubducta, à tentatione ſuperamur.

CAP. V.

v. 2. V*Irgo Iſraël proiecta eſt in terram ſuam.* Vocatur virgo non propter integritatem, ſed propter ornatum & pulchritudinem; quomodo etiam Babylon virgo vocatur apud Iſaiam cap. 47. Nam in vocibus translatè ſumptis modò hoc, modò aliud conſiderari ſolet: quippe aliâ ratione Chriſtus vocatur leo, aliâ ratione Diabolus; & aliâ ratione prædicatores verbi Dei vocantur canes, aliâ homines impuri, aliâ maledici & obtrectatores.

B v. 18. *Væ deſiderantibus diem Domini*: Quare Væ? cum moneat ſcriptura Lucæ 21. *His autem fieri incipientibus reſpicite, & leuate capita veſtra, quia appropinquat redemptio veſtra*; & quotidie iubemur orare: *Adueniat regnum tuum*. Sed in eos propheta inuehitur, qui nec morte ipſa euadent miſeriam; ſed potius incident in grauiorem; videlicet in cruciatum æternum, eò quod tot malis flagellati, non tamen reuerſi fuerint ad Dominum. At verò qui in hac vita ſtudent piis operibus, & in iis occupati diem Domini expectant, iis dicitur, *Leuate capita veſtra, quia appropinquat redemptio veſtra.* Alij hunc locum intelligunt de iis, qui irridebant prophetas prædicentes vltionem diuinam, vt ſenſus ſit: Væ iis, qui quaſi deſiderantes, & irridentes dicere ſolent; Vbi eſt dies Domini C toties à prophetis prædictus? veniat, parati ſumus. His ergo vel maximè annunciat Væ; quia non tantum non agunt pœnitentiam, ſed etiam augent peccata ſua, dum non credentes irrident voces prophetarum.

v. 21. *Odi & proieci feſtiuitates veſtras.* Quomodo odit, qui inſtituit, & præcepit? Sed odit tales feſtiuitates, quales ab iis celebrabantur, manentibus in peccatis ſuis, & putantibus ſe ſolo externo cultu Deo placere. Vnde & ſignanter dicit (*veſtras*). Si quæras, an ſimiliter dicere poteſt Deus, Odi Miſſas veſtras, contra eos qui in ſolis externis ceremoniis pietatem conſtituunt, cæterà carnales? *Reſpondeo* eſſe adhuc diſcrimen; tum quia Iudæi erant in ſtatu ſeruitutis, & ferè omnes erant carnales; non ſic in nouo D Teſtamento. Deinde accedit, quod illa ſacrificia & feſtiuitates erant aliquando abrogandæ, & in meliores commutandæ; quod autem deſtruere volumus, odiſſe dicimur. Ac demum, res oblata in Miſſa, quiſcumque demum offerat, non poteſt non eſſe Deo gratiſſima.

CAP. VI.

v. 1. V*Æ qui opulenti eſtis in Sion, & confiditis in monte Samariæ.* Mirè eſt eloquens hoc capite Amos, etſi alioqui paſtor ouium, quod diligenter annotauit Auguſt. lib. 4. de doct. Chriſt. cap. 7. vbi & explicat artificium rhetoricum huius loci: ad E oſtendendum, ſacris ſcriptoribus non defuiſſe ſuam eloquentiam; non illam affectatam & fucatam, ſed grauem, & cum dignitate materiæ, quam tractabant conſentientem, ita vt ex re ipſa ornatus procederet, & non aliunde laborioſo ſtudio adſciſceretur. Hoc autem docet contra eos, qui Scripturæ ſacræ ſtylum & ſermonem, velut horridum, incultum, ieiunum, & vt infantem & indiſertum traducebant. Qua in opinione etiam ipſe Auguſt. aliquando fuerat, vt de ſe confitetur, & apud Deum deplorat in lib. confeſſ. Ideò autem ex hoc propheta potiſſimum deſumit

A exemplum; quia cum iſte fuerit ouium paſtor, maximè videbatur ſtylus eius à rhetorico ſermone eſſe alienus. Alioqui idem multò vberius oſtendi poterat ex Iſaia potiſſimum; in quo relucet non modo ciuilis facundia, ſed etiam ſublimitas quædam & grauis grandiloquentia.

CAP. VII.

v. 14. N*On ſum propheta, & non ſum filius prophetæ, ſed armentarius ego ſum, vellicans ſycomoros.* Quomodo intelligendum ſit, quod dicit (*non ſum propheta*) declarat, dum ſubiungit: *Et tulit me Dominus cum ſequerer gregem, & dixit ad me: Vade propheta ad populum Iſraël.* Senſus ergo eſt: Non eram natus pro-B pheta, vt Ieremias; nec filius prophetæ, id eſt, nec inſtitutione, qua filij prophetarum, quaſi ad donum prophetiæ, à parentibus præparabantur; neutrum mihi contigit; ſed cum ſequerer gregem, tulit me Dominus, & dixit: *Vade propheta ad populum Iſraël.* Hebr. eſt. *Non propheta ego, neque filius prophetæ ego.* Vbi ſuppleri poteſt aut verbum (*ſum*) vt fecit Hieron. in noſtra editione, aut (*eram*) vt ſuppleuerunt ſeptuaginta & Pagninus. Et hoc modo ſententia nullam habet difficultatem, &, vt diximus, noſtra editio etiam ad illum ſenſum accommodanda eſt.

CAP. VIII.

v. 11. E*Cce dies veniunt dicit Dominus, & mittam fa-* C *mem in terram, non famem panis, neque ſitim aquæ, ſed audiendi verbum Domini.* Quæritur, an hæc verba contineant promiſſionem an comminationem? hoc eſt, an bonum aliquid prædicant, an malum? *Reſpondeo* eſſe comminationem, & quidem grauiſſimam aduerſus Iudæos. Cum enim ſupra prædixiſſet propheta varias pœnas corporales, nunc etiam ſpiritualem prædicit; videlicet tenebras mentis. Senſus itaque eſt: Auferam à vobis veram intelligentiam Scripturarum, & mei cognitionem. Et iſtam famem Iudæi iam paſſi ſunt annos mille quingentos, & amplius: quærentes intelligentiam ſcripturarum, iiſque paſci cupientes, & non inuenientes, quia quærunt ſine Chriſto. Eandem famem patiuntur & hæretici, dum ſcripturarum libros voluunt, atque re-D uoluunt, quærentes earum intelligentiam, & non inuenientes, quia non quærunt ſicut oportet quærere; quia non quærunt in Chriſti Eccleſia. Et hunc ſenſum confirmant verba quæ ſequuntur: *Circuibunt quærentes verbum Domini, & non inuenient.* Impij enim, maximè Iudæi, & hæretici, in circuitu, id eſt, extra Eccleſiam, ambulant.

v. 14. *Qui iurant in delicto Samariæ*, id eſt, in vitulo, vel vitulis, quos erexerat Ieroboam, & colebant reges Samariæ cum populo decem tribuum. Dicitur autem delictum Samariæ, quia grauiſſimi ſanè delicti, regis & populi, tum effectus, tum obiectum fuit. Intelligi autem hos vitulos aureos, perſpicuum eſt ex eo quod ſequitur, cum dicunt impij iſti: *Viuit* E *Deus tuus Dan; & viuit via Berſabee.* Secundum literam enim vnus iſtorum vitulorum in Dan fuit, alter in Bethel, vt patet in Regum hiſtoria. 3. Regum 12. Et loca vicina erant Bethel, & Berſabee.

CAP. IX.

v. 6. Q*Vi vocat aquas maris, & effundit eas ſuper faciem terræ.* Hoc quidam de pluuiis exponunt iſto ſenſu: Qui aquas maris calore ſolis verſas in vapores attollit in mediam aëris regionem, & ibi concretas in nubem, ea ſoluta, effundit; ac depluit in

terram. Sed non videtur hoc voluiſſe propheta. Simplicior ac germanior ſenſus eſt. Qui aquas maris, inundatione ac diluuio, cum vult, facit effluere, & effundi ſuper terram.

v. 11. *In die illa ſuſcitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit, & readificabo aperturas murorum eius.* Commentarium huius loci habemus ex Concilio Apoſtolorum Ieroſolymis celebrato Actor. 15. vbi ad confirmandam gentium vocationem, profert hunc locum Iacobus Apoſtolus. Vnde certo certius eſt, eum eſſe verum huius loci commentarium; ſecundum quem, de ædificatione Eccleſiæ Chriſti, (quod hic eſt tabernaculum Dauid) & de gentium incorporatione in eam, exponitur. Vbi enim Apoſtolorum præcedit authoritas, inquit Hieron. ibi omnis variæ explica-

A tionis tollenda ſuſpicio; & quod à tantis viris exponitur, hoc ſequendum. Citatur autem hic locus in Actis, non ex Hebræo, ſed ſecundum interpretationem ſeptuaginta: cuius interpretationis verba multo etiam clarius exprimunt gentium vocationem, quam verſio Hieron. ex Hebræo. Ex quo intelligimus verſionem ſeptuaginta etiam Apoſtolica authoritate eſſe roboratam. Tabernaculum itaque Dauid, eſt domus, familia Dauid: quæ ſuſcitatur, quando poſt lapſum eius à priori dignitate, rurſus in regnum erigitur. Quod factum eſt ſpiritualiter per Chriſtum filium Dauid, de quo nunciauit Angelus Mariæ, Lucæ 1. *Dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum.*

FINIS AMOS.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM ABDIÆ.

CAP. VNICVM.

v. 17. ET *in monte Sion erit ſaluatio, & erit Sanctus. Et poßidebit domus Iacob eos qui ſe poſſederant.* Ad huius loci intelligentiam manifeſtè nos inducit ſcriptura noui Teſtamenti, quæ teſtatur omnes prophetas de Chriſto & ſtato noui Teſtamenti locutos fuiſſe. Sic Act. 3. Petrus ait: *Omnes prophetæ à Samuel, & deinceps qui locuti ſunt, annunciauerunt dies iſtos.* Et cap. 10. idem Petrus de Chriſto loquens: *Huic omnes prophetæ teſtimonium perhibent.* Cum ergo tota præcedens huius prophetiæ pars ad Idumæos propriè pertineat: neceſſarium erit, hæc verba, tranſitu facto à carnali Iſraële ad ſpiritualem, ad Chriſtum & Eccleſiam eius referre, vt ſenſus ſit: *In monte Sion*, id eſt, in Eccleſia, cuius initium à monte Sion, ſeu Ieruſalem, *erit ſaluatio*, id eſt, ſalus per Chriſtum; *& erit Sanctus*, ipſe ſcilicet Chriſtus, Sanctus Sanctorum. Septoaginta verterunt, (*erit ſanctum*). Scilicet in Eccleſia, & nuſquam extra eſt ſanctitas. *Et*

B *poßidebit domus Iacob eos qui ſe poſſederant*, id eſt, ſpiritualis Iſraël, quæ eſt Eccleſia, de perſecutoribus faciet Chriſtianos; & hoſtes ſuos ad Chriſti fidem traducens ſic in ſuam transferet poſſeſſionem.

v. 21. *Et aſcendent ſaluatores in montem Sion iudicare montem Eſau.* Si, *quiſquis conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſaluabit animam eius à morte*, vt eſt Iacobi 5. certè nihil mirum, ſi hic ſaluatores intelligamus Apoſtolos, qui ſua prædicatione tot millia peccatorum ad Deum conuerterunt. Hi ergo aſcenſuri dicuntur, quia ſedebunt ipſi iudicaturi duodecim

C tribus Iſraël, & maximè reprobos, qui per Eſau ſignificantur. Et quidem *in montem Sion*, quia locus iudicij putatur futurus ſuper, vel iuxta montem Sion, & montem Oliueti, vnde ad cælos aſcendit Dominus. Vel alio modo. *Aſcendent in montem Sion*, quia ſublimes & principes erunt in Eccleſia, etiam militante. Sed prior ſenſus plenior videtur, quia additur: *Et erit Domino regnum*, ſcilicet perfectum, & plenum poſt iudicium, ſicut dicit Apoſtolus 1. Corinth. 15. *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & patri.* Vide ibi noſtrum comment.

FINIS ABDIÆ.

ANNO-

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM IONÆ.

CAP. I.

v. 1. E*T factum eſt verbum Domini ad Ionam.* *Quæritur* quomodo Ionas mereatur recenſeri inter prophetas: cum nihil aliud legatur prædicaſſe quam illud: *Adhuc quadraginta dies, & Niniue ſubuertetur;* quod etiam non euenit. *Reſpondeo* Ionam non tam verbis, quam rebus à ſe geſtis fuiſſe prophetam. Sicut enim Iſaias, Ieremias, Ezechiel, Ozee non tantum ſermone, quod futurum erat prædixerunt, verum etiam factis idipſum declararunt: vt Iſaias incedens nudus & diſcalceatus; Ieremias catenas collo geſtans; & alij aliter: ita & Ionas Chriſtum rebus geſtis præfigurauit, primò, orta tempeſtate dormiens in naui; deinde miſſus in mare, vt cæteri ſalui eſſent; tertio manens in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus (quod apertè præfigurauit Chriſti ſepulturam, Chriſto ipſo teſte) ac denique, quod tertio die eiectus ſit viuus in terram. Quin etiam in illis verbis propheta fuit; *Adhuc quadraginta dies, & Niniue ſubuertetur,* ſubintelligendo niſi pœnitentiam egerint; quia menſuram horum dierum, & miſericordiam Dei tantiſper parcentem, nemo ſcire poteſt niſi ex reuelatione. Et nihil refert quod non euenerit ipſa ſubuerſio; quia ſcilicet non cenſetur prædicta, niſi ſub tali conditione: Quomodo autem ex his verbis & ſimilibus non ſequatur, voluntatem Dei eſſe mutatam, plenius diximus in 1. ſent. diſtinct. 8. §. 7.

v. 3. *Et ſurrexit Ionas vt fugeret in Tharſis à facie Domini.* Cur Ionas fugerit, cauſa hic non exprimitur, vt nec paulo poſt cum ab eo quærerent qui erant cum eo in naui: *Quid hoc feciſti?* Verum poſteà cap. 4. cum videret Ionas non eſſe impletum, quod prædixerat, ſatis aperit cauſam, cum dicit: *Obſecro Domine, nunquid non hoc eſt verbum meum, cum adhuc eſſem in terra mea? Propter hoc præoccupaui, vt fugerem in Tharſis. Scio enim, quia tu Deus clemens & miſericors, &c.* Quibus verbis hanc fugæ ſuæ cauſam ſignificat, quod vereretur, ne falſum nunciaret, quod ſciret Deum propter hominum pœnitentiam facile retractare, vt ipſe interpretabatur, tales ſententias.

CAP. II.

v. 10. E*Go autem in voce laudis immolabo tibi, quæcunque voui, reddam pro ſalute Domino.* Ecce propheta in periculo vitæ conſtitutus, non tantum orauit, ſed etiam vouit. Rectè igitur faciunt Chriſtiani, qui in periculo conſtituti ab igne, aqua, morbo, vel hoſtibus, vel quocunque alio modo certa quædam vota Deo offerunt, vt à periculis eruantur. Sic etiam fecit ſanctus Patriarcha Iacob Geneſ. 28. dicens: *Si fuerit Deus mecum, & cuſtodierit me in via, &c. Erit mihi Dominus in Deum: & lapis iſte, quem erexi in titulum vocabitur domus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi.*

CAP. III.

A
v. 10. E*T vidit Deus opera eorum, quia conuerſi ſunt de via ſua mala. Et miſertus eſt Deus ſuper malitia, quam locutus fuerat vt faceret eis.* En opera, ad quæ reſpexit Deus. Primum fides; dicitur enim in præcedentibus. *Et crediderunt viri Niniuitæ in Deum.* Deinde conuerſio à peccatis ad iuſtitiam; de qua ſic: *Conuertatur vir à via ſua mala, & ab iniquitate ſua.* Tertio, oratio, quæ eſt ſignum fiduciæ in Deum, ad veniam conſequendam, quæ his verbis innuitur: *Clament ad Dominum in fortitudine.* Quarto, pœnitentiæ opera & afflictiones corporales; de quibus: *Prædicauerunt ieiunium, & veſtiti ſunt ſaccis à maiori vſque ad minorem.* Et rex ipſe indutus eſt ſacco, & ſedit in
B cinere. Hæc ſunt opera ad quæ reſpexit Deus vt miſericordia motus ſententiam euerſionis reuocaret. Ex his colligere licet opera pœnitentiæ neque ſuperuacanea eſſe, neque indifferentia ad iuſtitiam conſequendam, aut ad Deum placandum: ac multò minus omnia opera eſſe peccata, vt impiè docent noſtri temporis hæretici. Quæ ſi vera eſſent, Deus ad ea reſpiciens non placaretur, ſed potius ad grauiorem iram concitaretur, videns populum addere peccata peccatis. Et quidem eos egiſſe veram pœnitentiam, patet, tum quod ob eam Deus iis pepercerit, tum quod Chriſtus dicat in Euangelio, *Surgent Niniuitæ in iudicio, & condemnabunt generationem iſtam, eò quod pœnitentiam egerunt,* q. d. pœnitentiam quam ego prædico, & iſta generatio non vult facere. Deinde etiam
C Concil. Trident. ſeſſ. 14. cap. 4. de contritione diſſerens, teſtatur Niniuitas timore pœnarum vtiliter concuſſos ad Ionæ prædicationem plenam terroribus, pœnitentiam egiſſe, & miſericordiam à Domino impetraſſe.

Et miſertus eſt Deus ſuper malitia quam locutus fuerat vt faceret eis. Malitia hæc afflictio eſt & pœna quam ciuitati fuerat comminatus. Sic in Euangelio: *Sufficit diei malitia ſua.* Nec aliter accipiendum videtur quod ſequenti capite dicitur: *Et ignoſcens ſuper malitia.* Sicut hic dixit: *Miſertus eſt Deus ſuper malitia.* Quomodo & Ioëlis 2. dicitur: *Præſtabilis ſuper malitia.*

CAP. IV.

D
v. 5. D*Onec videret quid accideret ciuitati.* Ex ſuperioribus ſatis apparet Ionæ fuiſſe reuelatum à Deo, quod parciturus eſſet ciuitati propter pœnitentiam, & non eam poſt quadraginta dies deleret, ſicut fuerat comminatus. Quid igitur eſt, Quod Ionas adhuc exſpectat, vt videat quid accidat ciuitati? Hebræa ſic habent: *Donec videret, quid eſſet futurum in ciuitate.* Vnde multi non improbabiliter ſic exponunt; vt videret, Vtrum Niniuitæ, qui erant in ciuitate, perſeuerarent etiam in pœnitentia quam inceperant.

v. 11. *In qua ſunt pluſquam centum viginti millia hominum, qui neſciunt quid ſit inter dextram & ſiniſtram ſuam,* id eſt, eorum, qui non peccauerunt; vt interpre-

tatur

tatur ſummarium huius capitis, in bibliis caſtigationis Louanienſis. Sed vtrum hoc de infantibus & innoxia ætate tantum accipiendum ſit, an verò etiam

A de aliis, qui iam pœnitentiam agere inceperant; non exprimunt. Veriſimile eſt, de vtriſque promiſcuè intelligendum.

FINIS IONÆ.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM MICHÆÆ.

CAP. I.

v. 2. A*Vdite populi omnes, & attendat terra & plenitudo eius*. Per plenitudinem terræ intelliguntur habitatores terræ, quemadmodũ exponitur in pſalmo 23. *Domini eſt terra & plenitudo eius, orbis terrarum & vniuerſi qui habitant in eo*. Vocantur autem habitatores terræ plenitudo terræ, quia habitando quodammodo replent terram, id eſt, ſuperficiem terræ, iuxta illud Geneſ. 1. *Creſcite & multiplicamini, & replete terram.*

v. 3. *Et ecce Dominus egredietur de loco ſuo, & deſcendet, & calcabit ſuper excelſa terræ*. Dicitur Dominus egredi de loco ſuo, id eſt, de cælo, quod eſt habitaculum eius; non quia locum illum deſerit, ſed quia cum in cælo eſſet, poſteà noua quadam operatione cœpit eſſe alibi; videlicet in terra. Vnde hîc ſequitur: *Et deſcendet, & calcabit ſuper excelſa terræ*. Nempe Filius Dei, vt ipſe teſtatur, exiuit à Patre, & de cęlo deſcendit in terram; quia cum prius cum Patre eſſet & in cælo, loco ſuæ præcipuæ gloriæ; poſteà per aſſumptam naturam humanam cœpit eſſe in terra.

CAP. II.

v. 11. V*Tinam non eſſem vir habens ſpiritum, & mendacium potius loquerer. Stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem &c.* Verba ſunt prophetæ dolentis ſuper magnitudine & grauitate malorum quæ Deus populo Iſraëlitico comminatur. Qui locus fortè offendet aliquem, quaſi propheta mendacium optet loqui potius quam vt ſe vera loquente, in tam grauem populus incidat calamitatem. Itaque videndum quis ſit ſenſus huius loci. Poteſt autem hoc modo intelligi, vt propheta potius optet ſe non habere ſpiritum propheticum, & falſa eſſe, quæ dicit, quam vt eueniant grauia illa mala quæ prædicit. Sed hoc non decet prophetam, niſi conformans ſe diuinæ voluntati ſtatim addat; *Veruntamen non mea ſed tua voluntas fiat*. Quare alij ſic vertunt ex Hebræo: *Si vir eſſem ſpiritum ſequens, & mendacium concinnans, & prophetarem tibi de vino & ſicera*; propheta eſſem pro hoc populo. q. d. Si eſſem vanus & mendax propheta, & placentia prænuntiarem; tunc eſſem propheta gratus huic populo. Et hic intellectus optimè quadrat cum facto Michææ alterius, de quo legimus 3. Regum 22. Cui cum nuncius miſſus ab impio Achab rege Iſraël (non Achaz rege Iuda, ſub

B quo iſte Michæas prophetauit, amplius centum quinquaginta annis poſt) cum, inquam, nuncius ille dixiſſet: *Ecce ſermones prophetarum vno ore regi bona prædicant: ſit ergo & ſermo tuus ſimilis eorum & loquere bona*: Propheta in conſpectum regis adductus, per ironiam bona prædixit: *Aſcende*, inquiens, *vade proſperè, & tradet Dominus hoſtes in manus regis*. Et quidem ſi in tali reſponſione perſeueraſſet; laudatus fuiſſet, & remuneratus: Verum quia ſeriò adiuratus, vt ex ore Domini loqueretur, triſtia & aduerſa prophetauit; in carcerem miſſus fuit.

CAP. III.

C v. 10. Q*Vi ædificatis Sion in ſanguinibus, & Ieruſalem in iniquitate*. Id eſt, qui ampla & magnifica vobis ædificia extruitis, quibus ornatis Sion & Ieruſalem; non ex opibus iuſtè partis, ſed ex oppreſſione pauperum, & iniuſtitia, collectis. Sanguinum enim nomine ſæpè in ſacris literis ſignificatur omnis iniuſta vis in proximum, ſiue ea fiat occidendo, ſiue calumniis & extorſionibus opprimendo. Accommodant etiam quidam non malè hanc ſententiam, dicentes eos ædificare Sion in ſanguinibus, quorum ardens ſtudium eſt conſanguineos, ſiue digni illi ſint, ſiue indigni, ad ampla ſacerdotia, & præcipuas dignitates in Eccleſia Dei, quæ Sionis & ſpiritualis Ieruſalem nomine ſignificatur, quibuſcumque modis promouere.

D v. 11. *Principes in muneribus iudicabant, & ſacerdotes eius in mercede docebant, & prophetæ eius in pecunia diuinabant*. Quam grauia hæc peccata ſint, indicant verba quæ ſequuntur. Sic enim ſequitur: *Propter hoc Sion quaſi ager arabitur, & Ieruſalem quaſi aceruus lapidum erit*. Non tamen prohibentur iſti neceſſaria vitæ accipere, ſed ne pro ratione munerum iudicent, doceant, vel prophetent. Sic hoc loco paulo ante, v. 5. *Si quis non dederit in ore eorum quippiam, ſanctificant ſuper eum prælium*. q. d. ſtatim velut prophetico ſpiritu indicunt illi prælium ſeu bellum, & ſæua minantur. Et ſimiliter intelligendum eſt, quod dicitur: *Sacerdo-*

E *tes in mercede docebant*. Licere enim neceſſaria vitæ accipere, imò Doctores & prædicatores ius & poteſtatem habere, ea ab iis, quos docent, accipiendi, prolixè docet Paulus 1. Cor. 9. etiamſi ipſe certis de cauſis noluerit eo iure vti. Vide ibidem noſtrum commentarium.

CAP. IV.

v. 1. E*T erit in nouiſsimo dierum, erit mons domus Domini præparatus in vertice montium*. Verba

eadem

A eadem habentur Iſaiæ 2. vſque ad illud: *Et ſedebit vir ſubtus vineam ſuam*. Et cum ambo eodem tempore prophetauerint,hic in Samaria;ille in Ieruſalem,dubium eſt, an alter ex altero ſua verba acceperit, an verò ambo immediatè ex inſpiratione Spiritus ſancti,neutro de alterius prophetia ſciēte? Certè Iſaiam ſua verba non accepiſſe ex Michæa,ſed ex immediata Dei inſpiratione ſatis oſtendit illud, quod in primaria ciuitate,in ipſa Ieruſalem magna ſolemnitate prophetauerit;Sed & Michæas,ſi prius legit prophetiam Iſaiæ,non tamen inde verba ſumpſit,niſi dirigente Spiritu ſancto. Porrò complectitur hæc prophetia quatuor inſignes notas Eccleſiæ. Et primo quidem *Vnitas* ſignificatur, in eo quod ad vnum montem omnes confluant, *qui eſt in vertice montium*, B & inde doctrinam accipiant. Secundo *Sanctitas* intelligitur in doctrina, quæ appellatur lex & verbum Domini,& maximè in doctrinæ obſeruatione de qua dicitur; *Ibimus in ſemitis eius*,tertio quod *Catholica* ſit, oſtenditur, quia, vt expreſſius Iſaias dicit, *fluent ad eum omnes populi*,quarto quod *Apoſtolica*,quia dicitur, *De Sion egredietur lex, & verbum Domini de Ieruſalem*. Ibi enim Apoſtolica cœpit prædicatio, atque inde diffuſa eſt in omnes gentes. Ac denique ſimul manifeſtè oſtenditur, quod Eccleſia ſit *viſibilis* & conſpicua; nempe quia monti comparatur, & quidem in vertice montium collocato. Et certè niſi conſpicua eſſet Eccleſia, non poſſent hortari ſe mutuo populi, (id quod hic futurum prænunciatur) dicentes: *Venite aſcendamus ad montem Domini &c.*

C v. 8. *Et tu turris gregis nebuloſa, filia Sion*. Turris gregis mentio eſt, iam tum Geneſ. 35. v. 21. Cæterum quam turrim Scriptura intelligat, vide latè apud Hieron. hoc loco.

CAP. V.

v. 2. *Et tu Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur qui ſit dominator in Iſraël.* Citatur hic locus Matth. 2. *Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda.* Quomodo conſentiunt *paruulus es*, & *nequaquam minima es*, cum hæc è diametro videantur pugnare? *Reſpond.* ſolere Euangeliſtas non verba anxie citare ex prophetis,ſed ſatis eis eſſe ſi ſententias reddant. Sententiam D autem reddidit Matthęus dicto loco. Eſt enim hic ſenſus prophetiæ:Tu Bethleem nunc quidem paruula es & deſpecta in millibus Iuda; quia oppidum exiguum & contemptibile: Sed futurum eſt, vt nequaquam amplius hominum opinione paruula dicaris: quia ex te naſcetur qui regat populum meum Iſraël. A cuius dignitate tu, quæ antea paruula eras, magna deinceps in ęſtimatione habeberis. Quærit S. Tho. 3. quęſt. 35. art. 7. Vtrum Chriſtus debuerit naſci in Bethleem;& reſoluit quod fuerit valde cōueniens vt ibi naſceretur ob duas rationes quas ponit in corp. art. Vide locum; & noſtra,citato loco Matt. 2.

v. 5. *Et ſuſcitabimus ſuper eum ſeptem paſtores & octo primates*. Per ſeptem & octo numeros intelligit nu- E merum indefinitum, & per paſtores, & primates principes Medorum & Perſarum, qui terram Aſſur & terram Nemrod, id eſt, Aſſyriam & Babyloniam deuaſtarunt. Pro eo autem quod in noſtra verſione vulgata habetur, *& paſcent terram*, eſt in Hebræo verbum *Rhahac*, & ideo poterat verti, & conterent ſeu confringent terram; vel vi armorum coniungent terram Aſſur & terram Nemrod, id eſt, ex duobus regnis Aſſyriorum & Babyloniorum vnum efficiēt; vel paſcent terram, id eſt, violenter gubernabunt. Hæc enim omnia ſignificat verbum Rhahac.

CAP. VI.

v. 7. *Nvnquid dabo primogenitum meum pro ſcelere meo?* Quare homo non dabit primogenitum ſuum pro ſcelere ſuo,ſi Deus Pater dedit vnigenitum ſuum pro ſcelere noſtro? Reſpondeo,primogenitum ſuum nemo poteſt dare in mortem ſine proprio ſcelere parricidij, neque ibi quicquam eſt quod Deum poſſit placare,ſed quod grauiter offendat. Placat autem Deum Patrem Filij obedientia, humilitas, patientia, qua mandato accepto à Patre tradidit ſeipſum in mortem,mortem autem crucis.

v. 8. *Indicabo tibi, ô homo,quid ſit bonum,& quid Dominus requirat à te, Vtique facere iudicium,& diligere miſericordiam & ſollicitum ambulare cum Deo tuo.* Primum eſt facere iudicium, vt videlicet per opera iuſtitiæ vitam conſequamur. Secundo diligere miſericordiam, vt videlicet per opera miſericordiæ veniam impetremus.Tertio ſollicitum ambulare cum Deo, vt nimirum à iuſtitia per baptiſmum, vel reconciliationem accepta,non excidamus. Ad eam enim rem vehementer expedit, ſemper ſollicitum eſſe, & nunquam ſecurum de ſalute; iuxta illud Prouerb. 28. *Beatus homo, qui ſemper eſt pauidus*, & 1. Cor. 10. *Qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat.* Et huiuſmodi loca diligenter notanda ſunt contra pernicioſam illam ſecuritatem, quam ſuis ſectatoribus ingerunt hæretici noſtri temporis; requirentes ab eis fidem,id eſt præſumptionem, qua certo ſtatuant ſibi peccata remiſſa; & Chriſtum per omnia pro nobis ſatisfeciſſe, vt nihil nobis pœnarum temporalium ſubeundum ſit, non intelligentes per talem fidem ſe eos præcipitare in damnationem. Sed contra monet Paulus ad Philipp. 2. Nempe, *vt cum metu & tremore ſalutem ſuam operentur*. Et Dauid pſal. 2. *Seruite Domino in timore,& exultate ei cum tremore*. Debemus autem ſolliciti ambulare cum Deo, non propter illius moroſitatem aut difficultatem quæ nulla eſt; ſed propter noſtram fragilitatem quæ eſt maxima.

CAP. VII.

v. 2. *Perijt ſanctus de terra,& rectus in hominibus non eſt:omnes in ſanguine inſidiantur, &c.* Similis locus eſt Iſaiæ 64. *Facti ſumus, vt immundi omnes nos &c.* Sed hic locus expoſitio quędam eſt illius apud Iſaiam. Hic enim prophetam non agere abſolute de omnibus,neque ſe inter eos connumerare, oſtendit verbis ſequentibus dum ſubiungit v. 4. *Qui optimus in eis eſt, quaſi paliurus: & qui rectus, quaſi ſpina de ſepe.* Intelligenda eſt ergo vtraque prophetia de certo quodam genere hominum, nempe de Iudæis carnalibus ex lege ſibi iuſtitiam vendicantibus.

v. 9. *Iram Domini portabo, quoniam peccaui ei, donec cauſam meam iudicet. Quæritur*, Quomodo expectat iudicari cauſam ſuam,cum ſe peccaſſe fateatur? *Reſpondeo*, fatetur ſe peccaſſe Domino, ideoque offert portare iram eius, id eſt, patienter ferre afflictionem ab eo immiſſam; Verum quia illa afflictio erat inflicta per malos homines, iniuriam ipſi inferentes, & iniuſtè vexantes; hinc addit; *donec cauſam meam iudicet*; nempe contra iſtos inimicos meos me affligentes.

FINIS MICHÆÆ.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM NAHVM.

CAP. I.

v. 1. O Nvs *Niniue.* Niniue figuram gerit gentilis populi,ſed duplici modo. Qui enim tempore Ionæ, eius prædicatione commoti pœnitentiam egerunt, eam gentilis populi partem ſignificant, quæ per Apoſtolorum prædicationem ad Chriſtum vocata eſt, & ad ſalutem peruenit. Qui autem poſteà in veteri idololatria, aliiſque peccatis permanentes à Chaldæis expugnati ſunt, contra quos dirigitur præſens prophetia Nahnm, ſignificant eam gentilium partem,quæ Apoſtolorum prædicationi non acquieuit,ſed in ſua permanſit infidelitate.

v. 9. *Quid cogitatis contra Dominum? conſummationem ipſe faciet;non conſurget duplex tribulatio.* Poſteriora hoc modo transferunt ſeptuaginta. *Non vindicabit bis in idipſum in tribulatione.* Et ſenſus eſt:Dominus vna punitione faciet conſummationem, id eſt, penitus diſperdet,& conteret vos,vt non ſit opus punitione ſecunda. Neque tamen ex his verbis rectè ſtatuitur, idem peccatum non poſſe ſæpius puniri;quamquam id quodam ſenſu verum ſit; ſcilicet, ſi loquamur de pœna, quæ ſit peccati adæquata menſura,id eſt, quæ grauitati peccati ſecundum iuſtitiam reſpondeat: Nam alio ſenſu, peccata impiorum etiam, ſæpè bis puniuntur:nempe,quando & in hoc ſæculo temporalem, & in futuro æternam pœnam ſuſtinent; ſicut de Herode, Antiocho, & aliis legimus;quia videlicet pœna præſentis temporis eis ad aliorum terrorem illata, tamen nequaquam adhuc erat tam grauium peccatorum iuſta menſura. Nota etiam ſententiam prophetæ non eſſe vniuerſalem. Non enim dicit, quod nunquam conſurgat duplex tribulatio, aut quod ſit iniuſtum alicui ſecundo tribulationem inferri à Deo;nam *multa ſunt flagella peccatorum*,pſal. 31. ſed tantum loquitur de ſtatu rei præſentis: nempe quod tunc ita ſemel vaſtabitur & cõteretur Niniue, vt ſecundæ vaſtationi locus non relinquatur.

CAP. II.

v. 2. Q*Via reddidit Dominus ſuperbiam Iacob, ſicut ſuperbiam Iſraël.* Cum iſta prophetia non A dirigatur contra Iſraël, nec contra Iudam, *quæritur*, quomodo propheta meminerit ſuperbiæ Iacob & Iſraël? Ad hoc dupliciter *reſpondetur.* Hieron. exponit hoc modo: Sicut Dominus vltus eſt Iudam de ſuperbia Sennacherib, interfecto exercitu eius in Iudæa, & ipſo à filiis ſuis iugulato; ſic vlciſcetur Dominus Iſraël, id eſt,decem tribus quæ à ſuperbis Aſſyriis poſſidentur. Intelligit ergo Hieronymus per ſuperbiam Iacob & ſuperbiam Iſraël, eam quam hoſtes eius aduerſus eam declarârunt. Alij per ſuperbiam intelligunt magnificentiam,& ſic exponunt: Reſtituet Dominus magnificentiam & di- B gnitatem populi ſui Iacob & Iſraël,ſubuerſis hoſtibus, à quibus opprimebantur.

v. 7. *Et ancillæ eius minabantur*, id eſt, ducebantur, quomodo grex ouium aut armentorum minari, & duci dicitur. Sic Exodi 3. de Moyſe paſcente oues Iethro soceri ſui: *Cumque minaſſet gregem ad interiora deſerti.* Et hanc eſſe vocis huius ſignificationem hoc loco,manifeſtum eſt ex Hebræo & Græco, vt planè reiiciendus ſit quorundam commentarius, de minis ſeu comminationibus, neſcio quibus, iſtarum ancillarum. Nam & ſequitur; *minabantur gementes, vt co-* C *lumbæ*, quod nullo modo videtur eſſe minas iactantium. Itaque & quod adiungitur; *murmurantes in cordibus ſuis*,de dolore tantum & amaritudine cordium intelligendum,non de minis.

CAP. III.

v. 18. D*Ormitauerunt paſtores tui rex Aſſur, ſepelientur principes tui.* Eoſdem vocat propheta paſtores quos principes; ſignificans officium omnium eorum, qui populo præſunt, ſiue ciuiliter, D ſiue ſpiritualiter; eſſe, non dominari in populo, aut pro imperio aut animi voluptate agere,ſed populum paſcere, id eſt, omne ſtudium ſuum, & adminiſtrationem conferre ad vtilitatem, & ſalutem populi. Vnde Dauid pſal. 77. dicit ſe conſtitutum à Domino, *Paſcere Iacob ſeruum ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam.* Nec tantum ſacræ literæ hoc pacto loquuntur, ſed & apud Homerum legimus principes Græcorum paſtores appellatos.

FINIS NAHVM.

ANNOTATIONES
IN
PROPHETIAM HABACVC.

CAP. I.

v. 2. V*ſquequo Domine clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non ſaluabis?* Et tandem concludit; *quia impius prævalet aduerſus iuſtum, propterea egreditur iudicium peruerſum.* Hæc verba prima quidem facie videntur eſſe expoſtulantis cum Deo, & velut conquerentis de peruerſa rerum humanarum adminiſtratione. Sed reuera neque ex impatientia, neque ex errore circa prouidentiam Dei hæc oratio procedit; ſed tantum, cum exaggeratione aliqua oppreſſionis iuſtorum ab impiis, petit de impiis aliquando ſumi ſupplicium. Ita, & Apocalyp. 6. Martyres ſub altari poſiti clamant: *Vſquequo Domine, non vindicas ſanguinem noſtrum?* Et ſimili modo queritur Ieremias cap. 10. ſed omnem prius peruerſæ de Deo opinionis ſuſpicionem ſimul tollit, ipſo querimoniæ initio dicens: *Iuſtus quidem es Domine, ſi diſputem tecum, &c.* Ita ſcilicet & hic propheta ſeq. cap. ſibi, & cuilibet alteri, prouidentiæ diuinæ rationem nondum ſatis aſſequenti, reſpondet; *Si moram fecerit, expecta eum: quia veniens veniet & non tardabit. Et qui incredulus eſt, non erit recta anima eius in ſemetipſo. Iuſtus autem in fide ſua viuet.* q. d. qui cum fide expectat promiſſiones Dei, etiamſi multa aduerſa patiatur ab impiis, per eam fidem viuet.

v. 13. *Mundi ſunt oculi tui, ne videas malum, & reſpicere ad iniquitatem non poteris.* Hic ſine dubio *reſpicere,* idem eſt quod alibi, cognoſcere, ſeu approbare; ſicut illud in Euangelio, *Neſcio vos,* id eſt, non approbo, non recipio. Significat ergo propheta Deo malum, id eſt, peccatum & iniquitatem minimè placere poſſe. Sed *quæritur* quid ergo ſibi velit, quod mox ſequitur; *Quare reſpicis ſuper iniqua agentes, & taces deuorante impio iuſtiorem ſe?* Sic enim ſine negatione & tamen cum interrogatione legunt biblia Sixtina correcta. Pridem legebatur cum negatione; *Quare non reſpicis ſuper iniqua agentes?* & ſenſus reddebatur, quare non punis, quare non vindicas? Sed & nunc eodem ſenſus redit, q. d. Tu Domine non potes, ſat ſcio, reſpicere ad iniquitatem eam approbando, &, quare tamen reſpicis, & benè vides aliquos inique agentes, & taces? Et reſpondet ſuæ querimoniæ tandem cap. ſeq. cum ait; *Si moram fecerit, expecta eum, &c.*

CAP. II.

v. 4. I*Vſtus autem in fide ſua viuet.* *Quæritur* quæ fides intelligatur? *Reſpond.* accommodatur ab Apoſtolo ad Hebr. 10. ad fidem promiſſorum Dei, vt patet ex cap. ſequenti ad Heb. 11. Et nihilominus idem Apoſtolus ad Roman. 1. & ad Galat. 3. accipit de fide, qua in Chriſtum redemptorem creditur. Quare videtur tota fides Chriſtiana intelligi qua credimus Deum eſſe, & Chriſtum ſua morte nos redemiſſe, ac denique iuſtitiæ repoſitam eſſe co-

A ronam in cælis. Vide plenius in commentario noſtro ad iam dicta loca. Iuſtus enim propter fidem, & ſpem futurorum bonorum, quæ credit, licet non videat, viuit, & perſeuerat in iuſtitia, & bonis operibus. Cognitio enim finis propoſiti, cum ſpe illum obtinendi, facit, vt homo propter illum finem bona operetur: quod latè declarat locus ad Hebr. 11. & fidei definitio ibi poſita.

CAP. III.

v. 1. O*Ratio Habacuc pro ignorantiis.* Hieronym. videtur dicere quod Habacuc velut canticum pœnitentiæ hoc ſcripſerit, & ſe reprehenderit

B de eo, quod cap. primo conqueſtus erat: *Vſquequo Domine clamabo, & non exaudies? &c.* Et ita loquitur Hieron. lib. 1. contra Pelagian. in fine, & in prologo commentarij huius loci. Verum in ipſo commentario temperat ſermonem, dicens prophetam vel ex ſua, vel populi, vel humanæ impatientiæ perſona talia dicere. Atque adeò prophetam Habacuc in illa querela non plus peccaſſe, quam Ieremiam in ſimili; oſtenſum eſt ſupra, cap. 1. ad dicta verba, *Vſquequo &c.* Intellige ergo *pro ignorantiis,* ſcilicet populi.

v. 2. *Domine opus tuum, in medio annorum viuifica illud.* Opus iſtud intelligitur totum myſterium redemptionis noſtræ; comprehendens ſcilicet Chriſti incarnationem, paſſionem, reſurrectionem, id eſt, Euangelij, & nouæ legis prædicationem, ac veteris

C legis in nouam commutationem. Iſtud enim opus eſt, cuius promiſſi fidem ſupra requirebat dicens: *Iuſtus autem in fide ſua viuet. Viuificat* autem hoc opus Deus, dum illud implet, & quidem *in medio annorum,* id eſt, in plenitudine temporis; vel, vt alij exponunt, in dimidio hebdomadis: quando videlicet iuxta prophetiam Danielis prædicitur, abrogato veteri ſacrificio, venturus Chriſtus.

Septuaginta interpretes vertunt: *In medio duorum animalium cognoſceris.* Græcè eſt ζώων, *animalium,* vel ζωῶν, *vitarum.* Eccleſia in nocte Natiuitatis Domini canit animalia vidiſſe Dominum; ſcilicet reſpiciens ad hunc locum. Et in Circumciſione Domini expreſsè canit: *In medio duorum animalium iacentem in*

D *præſepio.* Quidam, vt meminit Hieronym. duo animalia interpretati ſunt, Filium, & Spiritum ſanctum. Sed videtur ea expoſitio quiddam Origenianum ſapere, nec eam probat Hieronym. ſed tantum refert. Auguſtin. lib. 18. de ciuit. cap. 32. in medio duorum animalium exponit, vel duorum teſtamentorum, vel duorum latronum, vel in medio Moyſi & Eliæ. Item in concione ad Catechumenos cont. Iudæos cap. 13. tom. 6.

v. 13. *Egreſſus es in ſalutem populi tui, in ſalutem cum Chriſto tuo.* Quamuis hoc modo vertat Hieron. idem tamen dicit in Hebræo ſic haberi: *Egreſſus es in ſalutem populi tui, cum Ieſu Chriſto tuo.* Dices, Cur ergo non ita vertit? Videtur Hieronymus non aliud velle, quam Hebræa poſſe etiam in hunc ſenſum accipi;

ſed rectius priori modo. Commemorat ibidem ſextam editionem vertiſſe hoc modo: *Egreſſus es vt ſaluares populum tuum per Ieſum Chriſtum tuum*. Et hac A verſione dicit proditum manifeſtiſſimè ſacramentum. Pagninus vertit eodem modo quo Hier.

FINIS HABACVC.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM SOPHONIÆ.

CAP. I.

v. 5. E*T eos qui adorant ſuper tecta militiam cæli, & adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom.* Non vituperat iurationem in Domino; ſed peccatum iurantium per Deos falſos aggrauat, ex eo quod iidem qui iurabant per Deum verum, etiam iurarent per Deos falſos. Cedit enim in contemptum Dei, ſi quis eodem ore iuret Dominum, & Melchom, id eſt, Deum verum & falſum. Erat enim Melchom idolum Ammonitarum; de quo in lib. Regum & alibi. Tali modo & Iacobus Apoſtolus exaggerat malitiam linguæ, cap. 3. his verbis: *In ipſa*, inquit, *benedicimus Deum & Patrem; & in ipſa maledicimus homines, qui ad ſimilitudinem Dei facti ſunt. Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio.* Vide ibidem noſt. Comment.

v. 12. *Et erit in tempore illo; Scrutabor Ieruſalem in lucernis, & viſitabo ſuper viros defixos in fecibus ſuis; qui dicunt &c.* Verba ad literam pertinent ad Ieruſalem vaſtatam à Chaldæis: in qua vaſtatione omnia, etiam abditiſſima loca, ſcrutabantur hoſtes, ſic vt adhibitis lucernis fieri ſolet. Sed *typicè* ſignificatur extremum iudicium: in quo Dominus in lucernis ſcrutabitur Ieruſalem, quando & occulta omnia cordium manifeſtabuntur, & in lucem proferentur à iudice. Illud autem quod ſequitur; *qui dicunt in cordibus ſuis, Non faciet Dominus benè, & non faciet malè*, vox eſt virorum, qui *defixi ſunt in fecibus ſuis*, id eſt, qui ita affixi ſordibus rerum terrenarum, vt omnem cogitationem diuinæ prouidentiæ ſeponant, & abiiciant à ſe; proferentes has impias voces: *Non faciet Dominus benè*, id eſt, non reddet præmia iuſtis: *Et non faciet malè*, id eſt, nec reddet ſupplicia impiis. Id autem non aliud eſt quam prouidentiam negare. Vide etiam Thren. 3. v. 37. & 38.

CAP. II.

v. 3. Q*Værite Dominum omnes manſueti terræ, qui iudicium eius eſtis operati, quærite iuſtum, quærite manſuetum.* Sicut in pſalmo dicitur: *Diligite Dominum omnes recti corde*, qui tamen niſi Dominum di- B ligerent, recti corde non eſſent: Ita hoc loco manſuetis terræ dicitur: *Quærite Dominum*. *Quæritur* autem quare hæc non ſit ſuperuacanea prophetæ exhortatio, cum eo ipſo, quo manſueti ſunt, iam antea Dominum quæſierint? *Reſpondeo*, quando *impiis* dicitur, *Diligite Dominum*, monentur facere id quod antea non faciebant; quando autem *rectis corde* dicitur, *Diligite Dominum*, monentur amplius & diligentius facere quod antea faciebant. Ita & cum dicitur malis & duris; *quærite Dominum*, monentur facere, quod non faciebant; quando autem manſuetis dicitur, Quærite Dominum, (vt hoc loco) monentur, eum quem quærebant, maiori ſtudio & deuotione quærere. Quærere autem Dominum non eſt aliud quam quærere regnum Dei, & iuſtitiam eius, vt in Euan- C gelio dicitur. Ex quo intelligitur iuſtitiam quæri à iuſto, vt iuſtificetur amplius, iuxta illud Apocal. 22. *Qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc*, vbi termini mutationis ſunt, (vt philoſophicè loquamur) minor iuſtitia, & maior; ſicut in accretione minor & maior quantitas.

CAP. III.

v. 13. R*Eliquiæ Iſraël non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium.* Quamuis fortè ad literam hoc dictum ſit de Iudæis ex captiuitate Babylonica reducendis in terram ſuam; quando poſteà ille populus non amplius defluxit ad idololatriam; certior tamen ſenſus eſt de reliquiis Iudaici populi, id D eſt, paucis illis, qui in Chriſtum, per Chriſti & Apoſtolorum prædicationem, crediderunt. Sic enim reliquias Iſraël iuxta Iſaiæ vaticinium cap. 10. v. 22. intellexit Paulus ad Rom. 9. v. 27. Et de his veriſſima eſſe cognoſcet, quæ hîc à propheta commemorantur, quiſquis ſanctitatem & perfectionem primitiuæ illius Eccleſiæ ex Iudæis, in Actis Apoſtolorum, & in epiſtola Pauli ad Hebræos diligenter obſeruauerit. Non tamen ita dicuntur non facturi iniquitatem, quaſi nemo inter eos peccator fuerit (nam Ananias & Sapphira Spiritui ſancto mentiti ſunt Act. 5. & alij præterea potuerunt eſſe peccatores) ſed quia congregatio illa pro maiori parte laudem illam merebatur.

FINIS SOPHONIÆ.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM AGGÆI.

CAP. I.

v. 5. & 6. P*Onite corda veſtra ſuper vias veſtras, Seminaſtis multum, & intuliſtis parum, Comediſtis, & non eſtis ſatiati.* Monet propheta populum, vt cõſideratione priuatorum ſaltem malorum, agnoſcant iratum ſibi Dominum, propter neglectam reædificationem templi. Senſus ergo eſt. Aduertite animum ad ſtatum & ſucceſſum rerum veſtrarum, & ex ſterilitate quam patimini, certò colligite iratum vobis Dominum. Cum autem etiam ſubiungit: *Bibiſtis, & non eſtis inebriati*, non idcircò putandum eſt ebrietatem computari inter diuina beneficia; Nam ſecundum Apoſtolum ebrietas inter ea vitia collocatur, quæ excludunt à regno Dei; ſed vel ebrietatis nomine ſatietatem potus intelligit, ſed moderatam, ſicut præcedit: *Comediſtis & non eſtis ſatiati*, vel negat populo tantam fuiſſe abundantiam vini, vnde poſſent inebriari: q. d. *Et non eſtis inebriati*, id eſt, & non potuiſtis inebriari.

CAP. II.

v. 7. A*Dhuc vnum modicum, & ego commouebo cælum & terram, & mare, & aridam. Et mouebo omnes gentes, Et* VENIET *deſideratus cunctis gentibus.* Apertiſſimum vaticinium eſt de aduentu Chriſti, & gratia noui Teſtamenti. Quod igitur dicit, *Adhuc modicum*, ſignificat poſt breue tempus venturum Chriſtum: quod inprimis contra Iudæos carnales notandum, qui vſque hodie adhuc ſuum Chriſtum expectant. Citans hunc locum Apoſtolus ad Hebr. 12. ſignificat Deum anteà ſemel mouiſſe terram; nunc autem promittere, quod mouebit non ſolum terram, ſed & cælum. Terram ſemel mouit Deus, quando apparens in monte Sina, per fulgura, & horrenda tonitrua exterruit populum illum terrenum,

A qui tamen nihil aliud quam terra remanſit: In aduentu autem ſuo Chriſtus, non ſolum terram, ſed & cælum mouit; quando non terreſtria tantum, ſed & cæleſtia in ſuo ſanguine inſtaurauit; aut certè, quod proprium eſt gratiæ noui Teſtamenti, quando terrenos homines in ſpirituales commutauit. Auguſt. in pſal. 118. con. 20. & ſerm. 15. de diuerſis cap. 7. illud, *Et veniet deſideratus cunctis gentibus*, refert ad ſecundum Chriſti aduentum. Sed obſtat; quod dicitur: *Adhuc modicum*. Agitur igitur de eo quod proximè erat futurum. Mouetur Auguſt. hac ratione, quia primum aduentum gentes non expectabant; hic autem dicitur, *veniet deſideratus*. Sed reſpondetur; dicitur *deſideratus*, id eſt, deſiderabilis, vt qui ſummum beneficium redemptionis & ſalutis iis eſſet al-

B laturus.

v. 10. *Magna erit gloria domus iſtius nouiſſima plusquam primæ.* Hoc nonnulli referunt ad tempora quæ Chriſti aduentum præceſſerunt, quando, vt in lib. 2. Machab. cap. 3. verſ. 2. legimus etiam reges externi locum illum ſummo honore dignum ducebant, miſſis eò muneribus, & ſubminiſtratis hoſtiis, & aliis ſumptibus ad ſacrificia. Alij ad Chriſti referunt aduentum, cuius præſentia templo illi mirificum ſplendorem attulit; ibi ſcilicet oblatus eſt, ibi docens, ibi miracula patrans fuit. Neque obſtare volunt huic ſententiæ, quod Antiq. 15. cap. vlt. Ioſephus teſtetur templum hoc à Zorobabel ædificatum, ab Herode prorſus deſtructum, & aliud reædificatum

C fuiſſe: Nam dicunt, eodem loco & iiſdem fundamentis fuit ædificatum; & ſic idem poterat templum cenſeri. At hoc non conſentit cum illo cap. 15. libri vlt. §. 1. & 10. Addictio Cenſoris. Sed ſine dubio, ſicut quod præcedit; *Et veniet deſideratus cunctis gentibus*, de Meſſia intelligitur, non tantum quatenus ad Iudæos, ſed quatenus ad omnes gentes ſaluandas miſſus eſt; ſic & quod ſubiungitur de gloria domus illius nouiſſimæ, maximè & principaliter de gloria Eccleſiæ ex omnibus gentibus collectæ intelligendum eſt.

FINIS AGGÆI.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM ZACHARIÆ.

CAP. I.

v. 3. **C**Onuertimini ad me, ait Dominus exercituum, & conuertar ad vos, dicit Dominus exercituum. Magni ponderis, profundique ſenſus ſententia, cui ſecundo illa verba iuncta ſunt; *Dicit Dominus exercituum*. Cæterum quomodo hinc conſequens non ſit, liberum arbitrium aliquo modo ſaltem, ad bonum mouere ſe poſſe, antequam Deus per gratiam ſe ad nos conuertat, quod olim volebant Pelagiani; vide explicatum infra ad Malachiæ 3. v. 7. ad iſta verba prorſus his ſimilia: *Reuertimini ad me, & reuertar ad vos.*

v. 12. *Et reſpondit Angelus Domini, & dixit; Domine exercituum, vſquequo tu non miſereberis Ieruſalem? —— iſte iam ſeptuageſimus annus eſt*. Habemus hic clarum, & irrefragabile ſcripturæ teſtimonium, quo oſtenditur ſanctos Angelos intercedere pro hominibus apud Deum, ac diuinam iram deprecari, & miſericordiam eius flagitare. Teſtimonium, inquam, ita clarum, vt mirum ſit, qua fronte illud hæretici obſcurare conentur. Quod ſi ſancti Angeli interpellant pro nobis, ergo multo magis Sanctorum hominum defunctorum animæ, quæ cum Chriſto regnant, pro fratribus ſuis hic adhuc in terra militantibus Dei miſericordiam interpellabunt. Multo enim maior eſt naturæ ſocietas hominibus inter ſe, quam inter homines & Angelos. Quod autem additur: *Iſte ſeptuageſimus annus eſt*, conuincit ſeptuaginta annos à Ieremia cap. 25. & 29. prædictos, eſſe impletos eo tempore, quo hæc prophetia ſcripta eſt. Scripta eſt autem, vt hoc eodem cap. v. 7. dicitur, *anno ſecundo Darij*. Cognito autem illorum annorum termino, facilè etiam, facta ſupputatione, eorum initium inueniri poterit.

CAP. II.

v. 4. **A**Bſque muro habitabitur Ieruſalem præ multitudine hominum, & iumentorum in medio eius. Hebraicè: *Inſtar villæ habitabitur*, q. d. Ieruſalem habitabitur more villarum; quæ ſunt abſque muris, ita vt ſemper extēdi poſſint vlterius. Et ſenſus eſt, quod tanta erit multitudo confluentium Ieruſalem, vt ambitus murorum omnes capere non poſſit. Sed aptiſſimè refertur ad Eccleſiam noui Teſtamenti, in omnes gentes propagandam. Interpres Vatabli ſic reddidit: Vicatim habitabitur Ieruſalem, id eſt, per omnes vicos: ita vt nulla pars eius futura ſit habitatore vacua. Sed priorem ſenſum confirmat quod ſequitur: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu.*

CAP. III.

v. 1. **E**T oſtendit mihi Dominus Ieſum ſacerdotem magnum —— & Satan ſtabat vt aduerſaretur ei. Et v. 3. *Et Ieſus indutus erat veſtibus ſordidis*. Ecce Ieſum filium Ioſedech ſacerdotem magnum: qui non tan-
A tum nomine, ſed & re geſta, quæ hic deſcribitur, apertè prætulit figuram Chriſti Saluatoris. Primum ſcilicet, quando ſatanæ ſtanti à dextris eius, vt aduerſaretur ei, adempta eſt omnis poteſtas nocendi. Ita enim Chriſtus de ſe loquitur Ioan. 14. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam*. Deinde in eo quod dicitur: *Ieſus erat indutus veſtibus ſordidis, & dictum eſt aſtantibus: Auferte veſtimenta ſordida ab eo.* Quid autem per veſtimenta ſordida intelligatur, exponit ipſe Dominus, quando ablatis iis ſic Ieſum hunc, filium Ioſedech, alloquitur: *Ecce abſtuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatorijs.* Igitur veſtimenta ſordida iniquitatem ſignificant; non ipſius Chriſti Domini noſtri, qui fuit Agnus ſine macula, in cuius ore dolus inuentus non eſt; ſed iniquitatem humani
B generis; ſicut Iſaias dicit cap. 53. *Poſuit in eo iniquitatem omnium noſtrum*. Hanc iniquitatem Deus Pater abſtulit ab eo, *& induit eum mutatorijs*, quando poſt paſſionem excitauit eum à mortuis, induens eum veſte immortalitatis: & ſicut Apoſtolus ait ad Philipp. 2. *Propter quod & Deus exaltauit illum, & dedit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen.*

CAP. IV.

v. 6. **H**Oc eſt verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore, ſed in ſpiritu meo, dicit Dominus exercituum. Poſt oſtenſam prophetæ viſionem de candelabro aureo, & lampade in eo po-
C ſita, & duabus oliuis; altera à dextris, altera à ſiniſtris; dicitur tandem hoc eſſe factum verbum Domini ad Zorobabel; *Non in exercitu, nec in robore, ſed in ſpiritu meo, dicit Dominus*. Per aureum candelabrum intelligitur Eccleſia; per lampadem Chriſtus, qui ſuper caput candelabri poſitus eſt, quia *ipſe caput corporis ſui, quod eſt Eccleſia*, ad Epheſ. 5. eamque velut è ſublimi vniuerſam illuminat. Duas autem oliuas intelligunt Moyſem & Heliam; qui cum Domino loquebantur in monte Matth. 17. vt in Moyſe, lex; in Elia prophetia intelligatur; quia Chriſtus ab vtroque teſtimonium accepit. Et reſponſum eſt Zorobabel; *Non in exercitu, nec in robore*: quibus verbis ſignificatur verus Zorobabel, id eſt, Chriſtus, qui de ſemine Zorobabel, naſciturus erat, non exercitu armato,
D aut humanis viribus redempturus genus humanum, aut ſubacturus aduerſas poteſtates, ſed *in ſpiritu Dei*, tum quia de Spiritu ſancto conceptus eſt, tum quia cuncta redemptionis noſtræ myſteria in Spiritu ſancto peregit. Sententia quoque iſta aptè accommodari poterit ad principes Chriſtianos, qui tametſi exercitum parent ad bellum, in Deo tamen præcipuum fiduciæ robur collocare debent canentes illud pſalmi 19. *Hi in curribus & hi in equis: nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus.*

CAP. V.

v. 2. **E**Go video volumen volans. Et v. 4. *Quia omnis fur, ſicut ibi ſcriptum eſt, iudicabitur, & omnis*

iurans

iurans ſimiliter ex hoc iudicabitur. Quod de fure dicitur, difficultatem non habet; ſed id quod dicitur de iurante, imò de omni iurante; cum alibi quidam dicantur laudabiliter iurare; vt pſal. 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo*, & prius pſal. 23. dicitur habitaturus in tabernaculo Domini, *qui iurat proximo ſuo, & non decipit*. Auget præſentem difficultatem, quod Euſeb. lib. 6. hiſt. Eccleſ. cap. 5. narrat Baſilidem ex milite Chriſtianum factum, cum ab eo iuſiurandum exigeretur, conſtanter affirmaſſe ſibi omnino non licere iurare; eo quod Chriſtianus eſſet. Et huiuſmodi argumenta adferunt Anabaptiſtæ. Ad locum prophetæ, prompta eſt reſponſio: Nam per eum qui iurat, intelligit peierantem: quod manifeſtum eſt ex verbis ſubiunctis, quibus ait, de volumine loquens: *Et veniet ad domum furis, & ad domum iurantis in nomine meo mendaciter.* Et capite 8. ſimiliter dicitur: *Iuramentum mendax ne diligatis.* De Baſilide variè reſponderi poteſt. Primò, fortè nondum erat plenè inſtitutus in præceptis Chriſtianis; & ſic, quia Chriſtiani ſollicitè abſtinebant ne temerè iurarent, putauit ille apud Chriſtianos prorſus vetitum eſſe iuſiurandum. Vel etiam, quod cauſa ob quam exigebatur iuſiurandum, parui erat momenti: Erat enim ei controuerſia cum ſocijs ſatellitibus. Vel denique quod iuramentum exigebatur ab eo, non qualecumque, ſed quale illis in vſu erat, vt per Deos, per Iouem, per Herculem, per fortunam Cæſaris iuraret. Eo modo autem iurare omnino Chriſtiano non licet.

CAP. VI.

v. 12. **E**Cce vir, *Oriens nomen eius.* Ad literam Zorobabel hoc nomine ſignificatur, idem qui ſupra cap. 3. vbi de eo ſcribitur: *Ecce enim ego adducam ſeruum meum Orientem.* Myſticè verò non eſt dubium, nomen hoc, & vtrumque locum ad Chriſtum pertinere, qui eſt verus Oriens, vnde lumen & vita nobis funditur, de quo canit alter Zacharias pater Baptiſtæ Lucæ 1. *Viſitauit nos Oriens ex alto &c.* Vide etiam, ſi placet, quod ſcribit Ribera de hoc prolixè in cap. 3. huius eiuſdem prophetiæ. Notandum enim, quod tam hoc loco, quam cap. 3. vox Hebræa eſt, quæ magis propriè videtur ſignificare (*germen*) quam etiam Hieron. alibi Latinè *germen* reddidit, vt Ierem. 23. *Et ſuſcitabo Dauid germen iuſtum*, tametſi etiam illic ſeptuaginta verterint ἀνατολὴν, id eſt, Orientem, ſicut hoc vtroque loco.

CAP. VII.

v. 5. **C**Vm *ieiunaretis & plangeretis in quinto & ſeptimo* (menſe) *per hos ſeptuaginta annos, numquid ieiunium ieiunaſtis mihi?* Et ſimilia habentur capite ſequenti. Nec tamen illa eo ſenſu accipienda ſunt, ad quem ea detorquent hæretici noſtri ſæculi, quaſi ijs ſignificetur Deum non placari ieiunijs, aut non exhiberi per ea cultum Deo gratum, aut non ſatisfieri pro peccatis, cum teſtetur Lucas cap. 2. Annam propheti ſſam *ieiunijs ſeruiiſſe*, ſcilicet Deo, id eſt, cultum Deo exhibuiſſe. Id enim planè ſignificat vox Græca ibi poſita λατρεύουσα. Sed ſcilicet corrigit propheta inutilem ieiunandi modum, imò ſuperſtitionem Iudæorum, exiſtimantium ieiunio Deum placari, etiamſi à peccatis non abſtinerent. Propterea itaque ante omnia monet, vt opera iuſtitiæ & miſericordiæ diligenter exerceant; ita demum futurum, vt Deo gratum & placabile ſit eorum ieiunium; & ſic cauſam ieiunij conuertendam in occaſionem gaudij, & feſtiuæ ſolemnitatis. Deinde loquitur propheta

A non tam de ieiunijs lege præſcriptis, quam à populo poſt euerſionem ciuitatis voluntariè aſſumptis. Nam ieiunium quarti menſis ſeruabant, quod eo menſe capta eſſet ciuitas; quinti menſis, quod in eo templum exuſtum eſſet; ſeptimi, quod in eo Godolias occiſus; decimi, quod in eo Nabuchodonoſor cœperit obſidere Ieruſalem. Hæc ergo ieiunia promittit in gaudium conuertenda; dum in tam felicem ſtatum ciuitatem reſtituendam dicit, vt prioris luctus memoria, quodammodo oblitteretur. cap. 8. v. 19.

CAP. VIII.

v. 19. **H**Æc dicit Dominus exercituum: *Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium ſeptimi, & ieiunium decimi erit domui Iuda in gaudium & lætitiam.*
B Quid hæc ſibi velint, cap. præcedenti vtcumque explicatum eſt. Qui tamen volet, ipſum Hieron. adeat, latè explicantem, quæ ieiunia hic intelligantur. Nota tamen rationes ieiunij allatas ex calamitatibus, quæ poſt Zachariæ tempora acciderunt, ad præſentem locum non poſſe pertinere. Quærendum etiam, an omnia hæc ieiunia fuerint humanæ inſtitutionis, an aliquod eorum etiam diuinæ, vt ieiunium ſeptimi menſis, die decimo. Leuit. 16. & 23.

CAP. IX.

C v. 9. **E**Xulta ſatis filia Sion, *iubila filia Ieruſalem: Ecce rex tuus veniet tibi iuſtus & ſaluator ---- aſcendens ſuper aſinam & ſuper pullum filium aſinæ.* Pridem codices & expoſitores variabant, dum alij in maſculino aſinum, alij in fœminino aſinam legerent. Sed Sixtina correctio prætulit fœmininum. Cæterum quando hæc prophetia completa ſit, Euangelium Matth. 21. nobis declarat; quando videlicet Chriſtus inſidens aſinæ, & pullo aſinæ, ingreſſus eſt Ieroſolymam, occurrente ei puerorum turba, & acclamante ex pſalm. 117. *Benedictus qui venit in nomine Domini.* Neque vlla certior eſt prophetarum expoſitio, quam quæ nouæ legis teſtimonio confirmatur; velut cum dicitur hoc vel ſimili modo: *Hoc autem factum eſt, vt impleretur quod dictum eſt per prophetam.*
D Quod autem Hieron. ex Hebræo vertit, *pauper*, ſeptuaginta vertunt, *manſuetus*, quomodo à Matthæo citatur: vt hîc etiam intelligi poſſit authoritas ſeptuaginta interpretum, ab Euangeliſtis confirmata. vtrumque autem in Chriſtum optimè competit: Qui *pauper* quidem dicitur, quia cum diues eſſet, pro nobis pauper factus eſt; & tam pauper, vt non haberet vbi caput reclinaret; *Manſuetus* autem, quia nobis omnibus manſuetudinis exemplum factus. Vnde & dicit Matth. 11. *Diſcite à me, quia mitis ſum, & humilis corde.*

v. 11. *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos tuos de lacu, in quo non eſt aqua.* Variè hoc exponitur. Illud conſtat, ſermonem eſſe ad Chriſtum de quo & ea quæ proximè præceſſerunt, abſque vlla du-
E bitatione ſunt accipienda. Vnus igitur ſenſus eſt, Chriſtum in ſanguine Teſtamenti ſui, id eſt, per meritum paſſionis ſuæ, & per ſanguinem illum in cruce effuſum quo dedicatum eſt nouum Teſtamentum, omnes electos ſuos qui tenebantur tanquam vincti & incarcerati ſub poteſtate Diaboli, & ſub iugo peccati, ex eâ iniquitate liberaſſe, iuxta id quod ipſe Saluator ait: *Hic eſt ſanguis noui Teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum.* Secundum hanc expoſitionem lacus in quo non eſt aqua, captiuitas eſt humani generis, qua quamdiu detinetur, vacuum

 eſt ab

eſt ab aqua gratiæ diuinæ, de qoa in Euangelio Ioan. 7. *Qui crediderit in me, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Alius ſenſus eſt, idemque celebratior apud authores, Christum, ſimulatque nouum Teſtamentum dedicauerat in cruce per mortem; deſcendiſſe ſecundum animam ad inferos, atque inde iuſtorum animas quæ ijs in locis tanquam in vinculis & carcere detinebantur, liberas emiſiſſe, ſecumque adduxiſſe. Vocatus eſt autẽ ille carcer à propheta lacus ſine aqua, non ob defectum gratiæ, neque etiam conſolationis: nam hac ratione reprobòrum carcer hanc appellationem potius merebatur. Etenim non ſolum in limbo patrum gratia Dei erat & conſolatio de qua Abraham ad Diuitem: *Hic verò conſolatur*; ſed eſt etiam tametſi gradu inferiori, in purgatorio. Gratia quidem, quia omnes ibi iuſti ac Dei amici: Conſolatio verò, quia certa & infallibilis expectatio beatitudinis. Sed lacus ſine aquâ dicitur carcer qui detinet quidem homines vt exire nequeant, ſed non necat: Necaret autem & ſuffocaret ſi aquam haberet. Vnde Ioſeph à fratribus ſuaſu Ruben dicentis: *Non interficiamus eum*; miſſus legitur in ciſternam quæ non habebat aquam, Geneſ. 37. At de lacu aquoſo clamat Dauid: *Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animam meam: Infixus ſum in limo profundi, & non eſt ſubſtantia*, pſal. 68. Rectè igitur iuſti quos Christus eduxit ab inferis, in lacu fuiſſe dicuntur in quo non erat aqua, quia vincti quidem ibi detinebantur vt egredi non poſſent, ſed conſeruabantur à morte æterna, tanquam non ſuffocandi ab aqua. Vide ſi placet noſtra in 3. diſt. 22. §. 2.

v. 17. *Frumentum electorum & vinum germinans virgines.* Quidam per *frumentum electorum* intelligit frumentum verbi diuini, quo electi ad regnum æternum veſcuntur: *Et vinum germinans virgines*, verbum diuinum quod virginales & caſtas generat affectiones. Poteſt etiam intelligi corpus & ſanguis Domini quod de altari ſumitur.

CAP. X.

v. 2. Q*Via ſimulachra locuta ſunt inutile.* Id eſt, idola ſeu dij gentium dederunt falſa reſponſa. Poteſt referri vel ad dæmones qui in idolis & per idola loquebantur, ſonos humanis vocibus ſimiles occulta quadam arte formantes. *Nam dij gentium dæmonia* pſal. 95. Vel ad ipſa ſimulachra quæ locuta dicuntur propter huiuſmodi ſonos arte dæmonum ex ipſis editos; quomodo dicitur Apocalyp. 13. locutam fuiſſe imaginem beſtiæ. Sed quoniam hæc non eſt vera locutio, ſed mimetica dumtaxat ac deceptoria: propterea veriſſimum manet illud pſalmiſtæ de gentium ſimolachris: *Os habent & non loquentur.* pſal. 113.

v. 3. *Viſitauit Dominus exercituum gregem ſuum domum Iuda, & poſuit eos, quaſi equum gloriæ ſuæ in bello.* Et ſequitur, *Ex ipſo angulus, ex ipſo paxillus, ex ipſo arcus prælij, ex ipſo egredietur omnis exactor.* Hebræi hæc referunt ad Iudam Machabæum, & fratres eius, & eorum poſteritatem, quæ multo tempore viriliter & feliciter hoſtibus Iudaicę gentis ſeſe oppoſuit. Sed hęc expoſitio congruere huic loco non videtur. Nam de domo Iuda hæc dicuntur, Iudas autem Machabæus non ex tribu Iuda fuit, ſed ex tribu Leui, vt patet 1. Machab. 2. Quare non in alium verius, quam in Christum, & Chriſti regnum competunt verba prophetiæ. Chriſtus enim ex ipſo, videlicet Iuda ſecundum carnem genitus, ipſe eſt *angulus.* Non *Angelus* (per ſecundam vocalem) vt quidam perperam pridem legerunt & expoſuerunt; ſed *angulus*, per vocalem vltimam, id eſt, lapis angularis, faciens vtraque vnum. Idem & *paxillus* dicitur, quia ab eo dependet vniuerſa lex & prophetæ. Vnde in typo Chriſti apud Iſaiam, c. 22. Eliachim ſacerdos in templo Dei quaſi paxillus figitur. *Arcus autem prælij* intelligitur ipſum Verbum Dei, quod ab Apoſtolo etiam gladius ſpiritus dicitur. Denique ex ipſo *Exactor* egreditur, non qui opprimat populum, ſed qui operum exactor conſtitutus, vrgeat operarios ad inſtaurationem ædificij ſpiritualis. Sunt tamen qui *Exactorem* in malam partem interpretantur, & intelligunt Diabolum, vel Antichriſtum; quem egredi dicunt ex ipſo; hoc eſt, eijci, ac deturbari de ſocietate fidelium, quorum caput eſt Chriſtus; qui & eum interficiet ſpiritu oris ſui.

CAP. XI.

v. 4. H*Æc dicit Dominus Deus meus: Paſce pecora occiſionis, quæ qui poſſederant, occidebant, & non dolebant.* Prophetia eſt cõtra malos paſtores quos grauiter admodum increpat ſermo propheticus. Increpatio autem malorum inſtructio bonorum eſt. Occidunt pecora, & non dolent, qui animas ouium ſuarum malis exemplis interficiunt, de quibus dicitur generali ſententia Matth. 18. *Qui autem ſcandalizauerit vnum de puſillis iſtis, expedit ei vt ſuſpendatur mola aſinaria ad collum eius, & demergatur in profundum maris.* Non *dolent* autem qui cum Apoſtolo dicere non poſſunt: *Quis ſcandalizatur, & ego non vror?* 2. Cor. 11. Vendunt autem pecora, qui officium paſtorale in quæſtum vertunt; exiſtimãtes quęſtum & velut quandam ordinationem, eſſe pietatem; qui dicunt, vt hic à propheta ſubditur; *Benedictus Dominus, diuites facti ſumus*; id eſt, Si lac & lana abundant, ſibi gratulãtur, ac Deo velut gratias agunt, tanquam de opimo paſtoratu, interim parum aut nihil ſolliciti de ſalute gregis. Sed longe aliter Apoſtolus Paulus, qui dicebat ad Philipp. 4. v. 17. *Non quia quæro datum, ſed requiro fructum abundantem in rationem veſtram.* Fructum nempe quærebat ouium, non datum ſuum, id eſt, omnium ſalutem, non ſuum commodum.

v. 15. *Adhuc ſume tibi vaſa paſtoris ſtulti ---- qui derelicta non viſitabit, diſperſum non quæret, & contritum non ſanabit &c.* Ecce adhuc alias conditiones malorum paſtorum recenſet, & increpat propheta. *Tropologice* deſcribitur paſtor non reſidens, & tamen pinguia comedens; fructus percipiens, imò vngulas ouium dura exactione diſſoluens, ſic enim intelligunt id quod hic dicitur: *carnes pinguium comedet & vngulas eorum diſſoluet.* Et exclamat ſuper hoc propheta: *O paſtor & idolum, derelinquens gregem.* Et meritò idolum dicitur, quia paſtoris nomen, honorem, & prouentus habet; & officium non exercet; ſicut idola dij dicuntur, & pro dijs honorantur, & nihil diuini operis hominibus præſtãt, ſed muta ſunt ſimulachra.

CAP. XII.

v. 10. E*T effundam ſuper domum Dauid, & ſuper habitatores Ieruſalem ſpiritum gratiæ, & precum.* Pertinet hæc prophetia ad miſſionem Spiritus ſancti in Apoſtolos & fideles Chriſti factam in die Pentecoſtes; quod & quotidie per vniuerſam Chriſti Eccleſiam in fidelibus completur. Et quidem ſpiritus gratiæ effunditur in nos; quia *Charitas Dei diffunditur in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum.* Rom. 5. Effunditur autem ſpiritus precum; quia nos, *quid oremus, neſcimus, ſed Spiritus adiuuat infirmitatem noſtram, & poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ibid. cap. 8. id eſt, poſtulare nos facit. Quod autem ſequitur; *& aſpicient ad me, quem confixerunt*, quando impletum ſit,

Ioannes

Ioannes Euangeliſta cap. 19. oſtēdit; quando videlicet perfoſſo latere Domini, effluxit ſanguis & aqua. Ex quo loco manifeſtum eſt, non de manuum & pedum affixione ad Crucem, vt quidam interpretatur, ſed de transfixione lateris Dominici hanc prophetiam intelligendam eſſe. Et nihilominus Apoc. 1. refertur quoque ad diem iudicij. Sed notandum in hac prophetia duo contineri, & predici: Alterum quod configent; alterum quod aſpicient. Confixio impleta eſt Ioan. 19. Adſpectio autem, ſiue quod hi qui eum confixerunt, eum cum magno ſuo dedecore videbūt, implendum oſtenditur in Apocalyp. in die iudicij. Et quia formaliter & cum energia illud accipiendum eſt (*quem confixerunt*) hinc rectè quoque ex ea ſententia colligitur, Chriſtum in die iudicij ſigna vulnerum ſuorum oſtenſurum: quæ quidem videbunt boni ad gloriam, cum magna exultatione; mali verò, ac potiſſimum illi, qui vulnera inflixerunt, ad extremam ſuam confuſionem & ignominiam.

CAP. XIII.

v. 2. ET *pſeudoprophetas & ſpiritum immundum auferam de terra. Et erit cum prophetauerit quiſpiam vltra --- & configent eum pater eius & mater eius.* De pſeudoprophetis hic ſermo eſt. Et prædicitur zelus fidelium contra pſeudoprophetas, qui in Eccleſia non alij ſunt quam hæretici. Per patrem autem & matrem intellige quoſcumque neceſſarios, etiam coniunctiſſimos, qui ardore veræ fidei accenſi ſpretà carnis neceſſitudine ad hoc laborabunt vt pſeudopropheta extermínetur de populo. Locus hic conferendus cum Deut. 13. vbi hæc eadem diſertiſſimis verbis præcipiuntur. Et notandus vterque locus pro iuſta hæreticorum punitione per poteſtates ſeculares, & pœnas corporales. Quod autem dicitur; *configent eum*, non ſignificat eos priuata authoritate occidendos, ſed ſepoſito omni carnali affectu, ſi aliter corrigi non poſſint, (quandoquidem periculum ſit & alios per eos inſici) eoſdem eſſe prælatis Eccleſiæ deferendos.

v. 6. *Et dicetur ei: Quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuum tuarum? Et dicet; His plagatus ſum in domo eorum qui diligebant me.* Hieron. & Theodoret. & quidam alij hæc intelligunt de pſeudopropheta plagis affecto à parentibus ſeu domeſticis ſuis, eo quod mendacium locutus eſſet in nomine Domini. Qui ſenſus præcedentibus conuenit. Sed alij potius de Chriſto interpretantur, qui & ipſe plagas in manibus & pedibus tanquam ſeductor populi accepit, affixus Cruci à Iudæis; qui ei gente ac genere propinqui erāt; & ob hoc diligere eum meritò debebant. Et huic ſenſui conueniunt, quæ proximè ſequuntur: *Framea ſuſcitare ſuper Paſtorem meum, & ſuper virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum; Percute paſtorem, & diſpergentur oues.* Nam poſtrema illa verba Chriſtus apertè apud diſcipulos ſuos, de ſe & ſua paſſione iam imminente, interpretatur Matth. 26. & Marci 14.

CAP. XIV.

v. 5. ET *veniet Dominus Deus meus, omneſque ſancti eius cum eo.* Scilicet ad iudicium. Hic obſerua Chriſtum vocari Dominum & Deum. Sanctos autem intelligit beatos Angelos de quibus etiam Moyſes Deuter. 33. *Apparuit de monte Pharan, & cum eo ſanctorum millia*; ſcilicet Angelorum, quorum miniſterio datam fuiſſe legem teſtantur Paulus ad Galatas 3. & Stephanus Act. 7. Ceterum de comitatu ſanctorum Angelorum ad iudicium, aperte Chriſtus

A alloquitur Matth. 16. *Filius hominis* (inquit) *venturus eſt in gloria Patris ſui cum Angelis ſuis.* Et cap. 25. *Cum venerit filius hominis in maieſtate ſua, & omnes Angeli cum eo, tunc ſedebit ſuper ſedem maieſtatis ſuæ.* Porro beati homines non cum eo venient ad iudicium, ſed à mortuis reſuſcitati è terra, ſurſum rapientur obuiam Chriſto in aëra, vt ſit occurſus Angelorum & hominum inter ſe. 1. Theſſal. 4. Vide ibid. noſtr. comm.

v. 20. *In die illa erit quod ſuper frænum equi eſt, ſanctum Domino.* Hieronymus, Cyrillus & alij intelligunt hoc modo: Tam magna & alta pace fruetur mundus, aut populus Dei, vt frænum (quod alij interpretantur phaleras, alij tintinnabula) ac cætera huiuſmodi ornamenta equorum atque equitum, vacantia ab vſu militari, Domino Deo ſanctificentur B & conſecrentur in templo eius, & in ſacros vſus conuertantur.

Cum hoc ſenſu congruunt quæ ſequuntur: *Et erunt lebetes in domo Domini, quaſi phialæ coram altari: & erit omnis lebes in Ieruſalem & in Iuda ſanctificatus Domino exercituum* &c. Id eſt, ex ferramentis & æramentis equeſtribus ſiue ea ſint lupata, quibus alligantur fręni, ſiue tintinnabula; ſiue quid aliud, fient in domo Domini lebetes ad vſum coquendarum carnium oblatarum, adeò vt lebetes tanto ſint numero futuri, quanto phialæ. Vatabli Sholion ſic habet: Hebraicè, erit ſuper tintinnabula equorum ſanctitas Domino, omnia illa ornamenta equorum conſecrabuntur Domino; perinde atque ſi hæc duo vocabula, Sanctitas Domino, inſcripta ipſis eſſent. At vero Am- C broſius in oratione ſuper obitu Theodoſij, Theodoretus, Sozomenus, Nicephorus in hiſtoria, & ni fallor, Euſebius in vitâ Conſtantini, referunt prima illa verba ad frænum Conſtantini, cui infixit vnum ex clauis Dominicis quos cum ſancta cruce inuenerat mater eius Helena. Hunc quidem ſenſum vt ridiculum reijcit Hieronymus in Commentario. Sed quid vetat in ſcriptura quæ pluribus ſenſibus eſt fœcunda, etiam hoc voluiſſe Spiritum Sanctum ſignificare? præſertim cum non dicat: erit frænum equi ſanctum Domino, id eſt, Domino ſanctificatum, ſed; *Erit id quod ſuper frænum eſt, ſanctum Domino*, quod iuxta hunc ſenſum aptiſſimè dicitur. Adde quod frænum illud Conſtantini Domino fuerit quodammodo ſanctificatum, non quidem ad pacem, ſed ad præliandum D prælia Domini, per clauum Dominicum ipſi infixum.

v. 21. *Et non erit mercator vltra in domo Domini exercituum in die illa.* Non dicit in Iſraël, aut in populo meo, ſed *in domo Domini*, quia Chriſtus eiecit ex domo Patris ſui ementes & vendentes. Per quos ſcilicet illi ſignificati ſunt, qui gratiam Dei in Eccleſia venalem habent. Sed *inquies*, Tales adhuc multi ſunt in Eccleſia Dei. *Reſpondeo*, Prophetam hoc non velle, quod nulli tales ſint futuri, ſed Eccleſiam contra eos grauiſſimas leges ſancituram, vt quantum in ipſa eſt, iam non ſint: Hoc autem ſynagoga non fecit. Nam non ſolum erant in domo Domini nundinatores quos Chriſtus expulit, verum, quod dete- E rius eſt; ſummum ſacerdotium apud Iudæos erat venale, iam plurimis annis ante Chriſtum; videlicet à tempore Machabæorum, vt ex hiſtoria rerum ab ipſis geſtarum, atque etiam ex Ioſepho perſpicuum eſt. Nec tamen illi tantæ peſti Simoniacæ iam tot ſæculis ante Simonem graſſanti, per vllas ſynagogicas, vt ita dicam, leges, adhibita fuit medicina. Alij pro eo quod habemus (*mercator*) vertunt (*Chananæus*) quod & à ſeptuaginta factum videtur, non male. Hoc enim vocabulum apud Hebræos ambiguum eſt ad nomen gentis, & ad mercatorem. Ita-

que putant interpretem noſtrum, mercatorem poſuiſſe, pro Chananæo, quomodo idem vice verſa Prouerb. vlt. Chananæum dixit pro mercatore in illis verbis: *Cingulum fecit & vendidit, & tradidit Chananæo*. Et hæc interpretatio faciliorem habet ſenſum; quo nimirum ſignificetur, non futurum amplius, vt exteræ, & à cultu Dei alienæ gentes, ac populo Dei inimicæ, penetrent vſque in domum Domini; quod factum fuerat à Chaldæis, aliiſque gentibus in euerſione ciuitatis Ieruſalem; quemadmodum in ſuis lamentationibus deplorat Ieremias. Huius ſenſus & Hieron. meminit; qui tamen Aquilam ſecutus, mercatorem vertere maluit.

FINIS ZACHARIÆ.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM MALACHIÆ.

CAP. I.

v. 3. *Dilexi Iacob, Eſau autem odio habui.* Hinc neque ſequitur Iacob ſaluatum eſſe, nec Eſau damnatum, licet de Iacob quod ſit electus, aliunde conſtet, vt, ex Chriſti verbis Matth. 8. *Recumbent cum Abraham, Iſaac & Iacob in regno cælorum*, & Exodi 3. *Ego ſum Deus Abraham, Iſaac & Iacob: non eſt Deus mortuorum ſed viuentium*, Matth. 22. vbi agitur de ſolis electis, nempe ijs qui erunt ſicut Angeli Dei in cælo. Eſau autem ſaluatum eſſe, non improbabiliter quoque dicitur, quia in rectâ religione fuit inſtitutus à ſuis parentibus, & cum Iacob fratre redijt in gratiam. Niſi quis obijciat illud Heb. 12. *Ne quis fornicator aut profanus vt Eſau ---- reprobatus eſt. Non enim inuenit pœnitentiæ locum &c.* Sed id non conuincit. Nam de reprobatione quoad hæreditatem benedictionis temporalis, à qua excluſus fuit Eſau, ibi agitur. Nec inuenit paternæ pœnitentiæ locum, vt ſententiam ſuam de benedictione data minori fratri, pater mutaret, quamuis multis lachrymis inſtaret vt id faceret. Vide noſtr. Comment. cit. loco, & Rom. 9. vbi Apoſtolus hanc ſententiam refert, & nos pluribus de eâ egimus.

v. 11. *Et in omni loco ſacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum eſt nomen meum in gentibus.* Hanc ſcripturam magno conſenſu veteres de ſacrificio corporis, & ſanguinis Chriſti, (quod, reiectis antiquæ legis ſacrificijs, per vniuerſam catholicam Eccleſiam offertur) interpretati ſunt; vt Irenæus lib. 4. cont. hæreſ. cap. 32. Iuſtinus cont. Tryphonem, Cyprianus cont. Iudæos c. 16. Euſebius demonſt. Euang. lib. 1. cap. 6. & vlt. Hieron. & Theodoret in hunc locum. Auguſt. lib. 18. de ciuit. cap. 35. & libr. 19. cap. 25. item lib. 1. cont. aduerſ. leg. & proph. c. 20. & 22. & in pſal. 106. Chryſoſt. orat. 4. contra Iudæos. Damaſc. lib. 4. cap. 14. Sanè & ipſe propheticus loquendi modus oſtendit ſermonem eſſe de ſacrificio quodam nouo, & externo, in locum ſacrificiorum veterum; quæ ſibi deinceps diſplicere dicebat, ſubſtituendo: ſic enim proximè ante hæc verba præcedit: *Non eſt mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, & munus non ſuſcipiam de manu veſtra.* q. d. Itaque iam aliud in eius locum conſtituam. Vide noſtra in 4. ſent. diſt. 12.

CAP. II.

v. 7. *Labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiam, & legem requirent ex ore eius; quia Angelus Domini exercituum eſt.* Verba clara ſunt, neque egent explicatione; ſed tantum diligenti conſideratione, & operis executione; vt tanto muneri reſpondere conemur, quotquot ad ſacerdotalem dignitatem vocati ſumus. Alioqui meritò audiemus, quod ſequitur: *Vos autem receſſiſtis de via, & ſcandalizaſtis plurimos in lege, irritum feciſtis pactum Leui. Propter quod & ego dedi vos contemptibiles & humiles* (id eſt, viles) *omnibus populis, ſicut non ſeruaſtis vias meas.* Videtis rationem, quare apud multos hoc tempore in tanto contemptu ſit ſacerdotium. Sed *quæritur* nihilominus, an illud; *Labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiam*; pertineat ad omnes ſacerdotes? an vero ad eos ſolos, quibus committitur regimen animarum? *Reſpondeo*, ad omnes pertinere; quia Eccleſia vult omnes qui ſacerdotio initiantur, habere doctrinam diuinæ legis competentem; ſuper quo & præmittitur eorum examen, antequam ordinentur. Omnes enim ſacerdotes, etiam illi, qui curam animarum non habent, debent eſſe ſal populi; vt interrogati à laicis, de his quæ ad Deum, & ſalutem pertinent, poſſint ſaltem mediocriter reſpondere. Nam paſtores multò magis inſtructi eſſe debent; vtpote qui laborare debent in verbo & doctrinâ iuxta Apoſtolum.

CAP. III.

v. 7. *Reuertimini ad me, & reuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.* Similis eſt ſententia Zachariæ 1. *Conuertimini ad me, ait Dominus exercituum, & conuertar ad vos, dicit Dominus exercituum.* Has, aliaſque ſimiles ſententias olim Pelagiani ad ſui erroris defenſionem produxerunt, docentes gratiam dari ſecundum merita noſtra: & Deum non prius homini ſuam infundere gratiam, quam homo per liberam ſuæ voluntatis motionem ſe ad eam ſuſcipiendam præparaſſet. Qua de re Auguſt. tum aliis pluribus locis, tum inprimis de gratia & libero arbitrio cap. 5. Sed quod Dei donum ſit etiam noſtra ad Deum conuerſio, plurimæ docent ſcripturæ, vt pſal. 79. bis: *Deus conuerte nos, & oſtende faciem tuam, & salui erimus*, & rurſum: *Deus virtutum conuerte nos*, & pſal. 84. *Conuerte nos Deus ſalutaris noſter.* Et apertiſſimè Threnorum 5. cum dicit Ieremias: *Conuerte nos Domine, &*

conuertemur. Ergo, (vt verbis Concilij Tridentini vtar ſeſſ. 6. cap. 5.) cum dicitur, *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos*; libertatis noſtræ admonemur: Cum vero reſpondemus: *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur*: Dei nos gratiâ præueniri confitemur. Hæc Concil. Scilicet liberum arbitrium ſuo voluntario motu ad Deum ſeſe conuertit quidem, tamen non niſi præueniente, & cooperante gratia Dei. Quod autem additur, *Et ego conuertar ad vos*, non ſignificat gratiam ſubiunctam eſſe libero arbitrio, motumque eius ſequi, ſed vel ſignificat poſteriorem gratiam promitti, quæ à ſcholaſticis ſubſequens, & comitans gratia vocatur; vel remiſſionem peccatorum cum remotione pœnarum, & afflictionum temporalium, & largitione bonorum. Eam enim promiſſionem freqnentiſſimè inculcant ſcripturæ veteris Teſtamenti.

CAP. IV.

v. 5. **E***Cce ego mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis. Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum*. Duplex huius loci eſt expoſitio. Alij de Elia Theſbite intelligunt, qui venturus ſit ante diem ex-

A tremi iudicij quem hoc loco dicunt vocari die
Domini magnum, & horribilem, vt conuertat p
pulum Iudaicum ſua prædicatione ad fidem v
Meſſiæ. Alij exponunt de Ioanne Baptiſta, qui Eli
vocatur, quia vt teſtatur Angelus Gabriel Lucæ
Ipſe præcedet Dominum in ſpiritu & virtute Eliæ. V
etiam quod hic additur, *Et conuertet cor patrum &*
ſimiliter Angelus Ioanni tribuit. Eandem expoſiti
nem confirmare videtur Dominus in Euangelio,
Ioanne loquens Matth. 11. v. 14. *Si vultis recipe*
inquit, *ipſe eſt Elias, qui venturus eſt*. Et cap. 17. *D*
autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouer
eum, ſed fecerunt in eum, quæcumque voluerunt. Ha
poſteriorem expoſitionem pluribus locis ſequit
B. Hieronymus, & alij poſt eum. Priori tamen æq
B fauet Eccleſiaſtica ſententia, de Elia venturo in fi
ſæculi. Vnde apud ſeptuaginta hoc loco legitu
Mittam vobis Eliam Theſbiten. q. d. ipſum Eliam
perſona. Tertull. quoque lib. de anima cap. 35. l
git *Theſbiten*. Sic quoque apparet legiſſe Cyrillu
lib. 1. in Ioannem cap. 24. Chryſoſt. etiam hom. 5
in Matth. 17. apertè teſtatur Malachiam adſcripſ
ſe patriam, dicendo Theſbiten; ne illa prophetia p
taretur in Ioanne Baptiſta completa. Item Euth
mius in Matth. 11. & 17. citat verba prophetæ, a
dendo *Theſbiten*. Vide etiam annot. Lucæ 1.

FINIS MALACHIÆ.

ANNOTATIONES IN LIBRVM I. MACHABÆORVM.

PRÆFATIVNCVLA.

QVod attinet ad titulum huius operis, quæritur qui ſint Machabæi à quibus hi duo libri vocantur libri Machabæorum? Nam in toto opere nemo præter Iudam Matathiæ filium, Machabæus vocatus legitur. Fuitque hoc ei cognomen, ſicut & fratres eius ſinguli ſua habuere cognomina, quæ referuntur 1. libr. cap. 2.

Dicendum videtur, Machabæos dici quinque filios Matathiæ, communicato eis cognomine Iudæ, qui inter eos fuit præcipuus & nominatiſſimus: non quod illo tempore ſic fuerint appellati, ſed vſu fidelium à quibus illorum fratrum geſta ad poſterorum memoriam tranſmiſſa ſunt. Cur autem quorum in ſecundo libro cap. 7. texitur inſigne martyrium dicti ſint Machabæi, ibidem annotauimus.

CAP. I.

v. 6. ET *poſt hæc decidit in lectum, & cognouit quia moreretur. Et vocauit pueros ſuos nobiles, & diuiſit illis regnum ſuum &c.* Hæc de Alexandro Magno: Quibus non ſatis concordare videtur Oroſius lib. 3. cap. 20. vbi dicit Alexandrum miniſtri inſidijs veneno potato interijſſe, & cap. 23. vbi refert poſt mortem Alexandri à varijs diſceptum eius regnum, alijs aliam partem vendicantibus. Aliter tamen referunt Iuſtinus hiſtoricus lib. 13. & Q. Curtius in hiſtoriæ ſuæ fine. Oroſij ſententiam confirmat, quod eſt apud Hieron. in epiſt. ad Lætam: vbi ſic loquitur: Multo glorioſior mundi philoſopho, qui non regem Macedonum, Babylonico periturum veneno, ſed ancillam & ſponſam Chriſti erudiam. Hæc ille. An dici poteſt, quod aliquamdiu ægrotauerit ex veneno propinato, & ipſe fortè neſciuit, ſed res poſteà detecta fuerit?

v. 14. *Vt facerent iuſtitiam gentium.* Iudæi qui relictis paternis legibus addixere ſe ritibus gentilium, dicuntur accepiſſe poteſtatem à rege vt facerent iuſtitiam gentium, id eſt, vt ſecundum inſtituta & ritus gentium viuerent.

v. 15. *Et ædificauerunt gymnaſium in Ieroſolymis ſecundum leges nationum.* Gymnaſium interpretantur quidam Scholam publicam, in qua docerentur leges, & inſtituta gentilium, pertinentia ad cultum idolorum. Sunt etiam qui intelligunt gymnaſium literarum, ac bonarum artium; atque ex hoc loco docere contendunt, quam ſit vetus inſtitutum ſtudiorum Generalium, quas Vniuerſitates ſeu Academias vocant. Sed aliter Ioſeph. lib. 12. Antiquit. Iud. c. 6. qui gymnaſium intelligit Palæſtricum; in quo videlicet ad luctam exercebantur: quod exercitij genus apud Iudæos prius in vſu non fuerat, ſed tunc à gentilibus introductum eſt, vt Iudæi, ſuſceptis gentium moribus, & exercitijs, faciliùs ad ſimilitudinem religionis quoque traducerentur.

A v. 16. *Et fecerunt ſibi præputia, & receſſerunt à teſtamento ſancto.* Quidam ſic interpretantur, vt inſtrumento quodam medico pelle reducta, præputia noua ſibi facerent, qui ante circumciſi eſſent. Sic Ioſephus lib. 12. antiq. cap. 6. vt nudi, inquit, non eſſent Græcis diſſimiles. Vide etiam Epiphanium, in lib. de pond. & menſ. de Symmacho bis circumciſo. Et eodem modo intelligunt illud 1. Cor. 7. *Circumciſus aliquis vocatus eſt, non adducat præputium.* Sed alij ſimplicius intelligunt, id quod dicitur, *Et fecerunt ſibi præputia,* ſcilicet id non factum eſſe in ipſis patribus, ſed in eorum filijs. Id enim tantum habebat lex Antiochi, (de qua infra hoc eodem capite ſcribitur) edictum fuiſſe, vt Iudæi filios ſuos relinquerent incircumciſos.

B v. 43. *Et ſcripſit rex Antiochus omni regno ſuo, vt eſſet omnis populus vnus, & relinqueret vnuſquiſque legem ſuam.* Quod Antiochus fecit in cultu falſo, id ab omnibus Chriſtianis principibus faciendum eſt in cultu vero. Videbat Antiochus vnitatem populi non conſiſtere ſub diuerſitate pugnantium religionum; quam tamen vnitatem ſciebat neceſſariam eſſe ad regni & reipublicæ firmitatem & ſtabilimentum. Proinde vt regnum ſuum firmaret, in vna religione conſentientem habere voluit vniuerſum populum ſibi ſubiectum. Sed in eo grauiter ab Antiocho peccatum eſt, quod contempto Deo Iudaici populi, qui ſolus & vnus Deus eſt, vnitatem populi putauerit quærendam in multitudine Deorum gentilium. Chriſtiani autem principes qui vnius Dei notitiam, & ſyncerum eius cultum ſuſceperint, hac in parte errare non poſſunt; ſi vnum illum verum, rectum & ſyncerum cultum vniuerſo populo ſibi ſubiecto præſcribant. Hac etenim ſola via conſequentur id quod officij ſui ratione potiſſimùm ſpectare debent; nempe veram & ſolidam pacem & tranquillitatem reipublicę. Pax enim eſt animorum conſenſio in bonum: Vbi autem religionis diuerſitas, profectò talis conſenſio eſſe non poteſt. Ex quibus patet quantum aberrent à ſcopo legitimi principatus aut præfecturę in republica, qui putant ad eius tranquillitatem neceſſariam eſſe libertatem religionis, cum ea vnitati illi, & proinde paci, maximè repugnet.

CAP. II.

v. 22. NOn *audiemus verba regis Antiochi, nec ſacrificabimus tranſgredientes legis noſtræ mandata.* Et paulo poſt v. 24. *Et vidit Matathias & doluit, & inſiliens trucidauit eum ſuper aram; ſed & virum quem rex Antiochus miſerat.* Quæritur, vtrum exemplo Matathiæ, licitum ſit reſiſtere regi aut principi iniuſta imperanti? & miniſtros impietatis eius occidere? & populo aduerſus eum concitato, bellum mouere? Talia enim hoc loco feciſſe legitur Matathias, & zelus eius comparatur cum zelo Phinees ſacerdotis. *Quæſtio* hoc tempore inter quoſdam agitata, & variè diſputata; alijs putantibus licitum eſſe principi apertam tyrannidem molienti, (maximè aduerſus reli-

gionem) ſeulſere; non temen per ſeditionem plebe concitata, ſed opponentibus ſe peruerſo conatui principis, iis, ad quos pertinet toti Reip. proſpicere de iuſta eius adminiſtratione; Qualis videtur fuiſſe Matathias. Vocatur enim hoc eodem cap. v. 17. *Princeps, & clariſſimus, & magnus in populo.* Alij exiſtimant nulla ratione, & nullo caſu lege diuina permiſſum eſſe, vt legitimo principi aliquando per vim reſiſtatur, etiamſi iniuſtè imperet, ſed putant ſubditos ſola patientia armari debere aduerſus eiuſmodi tyrannidem. De facto autem Matathiæ reſpondent, eum non legitimo principi, ſed iniuſto Iudaici regni inuaſori reſtitiſſe. In hanc ſententiam extat libellus doctiſſimi viri, & Reuerendiſſimi Domini ſanctæ memoriæ Cuneri Epiſcopi Lewardienſis. Contra ſentit Molanus, & alij doctiſſimi viri; & probatur exemplo reprobati Roboam 3. Regum 12. Nec valet reſponſio contrariæ opinionis. Nam Antiochus à maioribus ſuis acceperat regnum Iudeæ; ſicut & poſteà Tiberius Cæſar, ab alijs Cæſaribus & populo Romano; de quo tamen Tiberio Chriſtus Matt. 22. *Reddite quæ ſunt Cæſaris, Cæſari.*

v. 36. *Et non reſponderunt eis, nec lapidem miſerunt in eos, nec oppilauerunt loca occulta, dicentes: Moriamur omnes in ſimplicitate noſtrâ* &c. Erat hic zelus legis, ſed non ſecundum ſcientiam. Proinde nec videtur hoc factum à peccato poſſe omnino excuſari; maximè quoniam ex errore profectum fuit. Quamuis enim quiſpiam fidelis non teneatur ſe defendere ſi fortè ſolus à latrone inuadatur, præſertim vbi anceps pugna futura ſit, & ipſe non videatur euaſurus niſi latronem interimat, quemadmodum rectè docet Franciſcus à Victoriâ: aliter tamen iudicandum de multis qui velut communitatem quandam conſtituentes, ſi non quiſque ſui ipſius causâ, ſaltem omnes defenſionem debent toti corpori: atque etiam alij alijs, vt viri vxoribus, fortiores infirmioribus, vulgares præſtantioribus, quorum vita ſit reipublicæ neceſſaria. Talem autem hic fuiſſe multitudinem declarant illa verba ſequentia: *Et mortui ſunt ipſi & vxores eorum, & filij eorum ---- vſque ad mille animas hominum.* Verum hanc illorum qualemcumque culpam ex ignorantia commiſſam facile deleuit vehemens zelus quo piè accenſi erant erga legem diuinam; adeo vt occidi potius eligerent ab hoſtibus, quam committere aliquid quod legi diuinæ contrarium putarent. Ac ſanè ſi quis eos inter martyres computandos cenſeat, non video quâ iuſtâ ratione poſſit refelli. Mortem enim voluntariè & ſine reniſu ſuſceperunt illatam ſibi ab hoſtibus veræ religionis eâ causâ quod impijs ac ſacrilegis regis edictis, quibus ad ſacrificia profana compellebantur, parere nollent. Dices eos non paſſuros fuiſſe ſe occidi ſi putaſſent ſibi licitum die Sabbathi hoſtibus repugnare, ſeque defendere, & proinde mortem hanc voluntariam ex errore proceſſiſſe, quo id ſibi illicitum putabant. Sed reſponderi poteſt, verè in illis fuiſſe fortitudinem martyrij, quia potius eligebant occidi quam ſacrificare idolis: fuiſſe etiam actum martyrij conſummatum, quia hoc ipſum ſpontaneè moriendo præſtiterunt. Impertinens autem fuiſſe ſiue exiſtimarent ſe licitè repugnare poſſe, ſiue non. Quod etiam in noſtris, id eſt, nouæ legis martyribus credibile eſt interdum accidiſſe; ſcilicet, vt ſi repugnare liceret, repugnaturi eſſent.

v. 40. *Si omnes fecerimus, ſicut fratres noſtri fecerunt, & non pugnauerimus aduerſus gentes* (ſcilicet in Sabbatho) *citius diſperdent nos à terra.* Ex hac re diſcimus primò zelum legis aut religionis temperandum eſſe ſcientiâ, quod prudentiſſimè à Matathia factum eſt,

A cum alij imprudenter & non ſecundum ſcientiam zelando legem, interierint. Deinde diſcimus hinc ordinem legis naturalis, & poſitiuæ ad inuicem, vt ſi quando ſimul ambæ ſeruari non poſſint; lex poſitiua, etiamſi diuina ſit, cedat legi naturali: quæ & ipſa diuina eſt, nec diuina tantum, ſed & æterna. Verbi gratia, lex naturalis eſt vitam conſeruari debere: lex poſitiua, Sabbatho quieſcēdum. Ordo autem dictus admonet non ita Sabbatho quieſcēdum eſſe, vt vitæ conſeruationem negligamus. Sed *quæritur* an ſimiliter Iudæi potius debuerint edere cibos lege vetitos, quam permittere ſe occidi? cùm etiam hic videantur concurrere lex poſitiua de cibis immundis non comedendis, & naturalis de vitæ conſeruatione. At ſuperiori cap. in fine dictum eſt, quod elegerunt magis mori, quam cibis contaminari gentilium. Et ſimiliter hodie *quæri* poteſt: An quis potius debeat eligere mori, quam comedere carnes in quadrageſima? *Reſpondeo*, ſi tantum hæc duo concurrant, & nihil aliud accedat; ſeruanda eſt lex naturalis, præ lege poſitiua, vt ſi Iudæus, vel Chriſtianus eſſet fame moriturus, quia nihil aliud haberet; tunc liceret cibum vetitum comedere. Verum cum Iudæus cogebatur à tyranno edere immundum propoſito ſupplicio mortis; tunc non tam agebatur de lege vna poſitiua, quam de tota religione, quam tyrannus hac ratione volebat auferre. Et ita quoque ſi hodie in contemptum legis Eccleſiaſticæ, quis metu mortis cogeretur à tyranno ad edendum carnes in quadrageſima; mortem eligere deberet. Agitur enim non tam de virtute illius legis Eccleſiaſticæ, quam de obedientia quam fideles debent Eccleſiæ à qua tyrannus vult catholicum auocare, & ideo potius mortem oppetere debet quam facto aliquo declarare ſe legi Dei aut Eccleſiæ eſſe rebellem. Nam etiamſi factum tale ſit quod in caſu alioqui eſſet licitum, hic tamen licitum non eſt, quia iubetur ſub ratione inobedientiæ & contemptus legis. Quando autem Iudæi pugnabant in Sabbatho, non faciebant ex præcepto hoſtium ſub interminatione mortis, ſed ſimpliciter pro ſui defenſione contra hoſtes volentes eos occidere. Sed ſi tyrānus dixiſſet Iudæo, aut operaberis in Sabbatho, aut occidam te, debuiſſet Iudæus eligere mortem.

D v. 46. *Et circumciderunt pueros incircumciſos, quotquot inuenerunt in finibus Iſrael, in fortitudine.* Faciebant autem hoc *in fortitudine*, id eſt, magno & forti animo, non veriti hoſtes, à quibus dudum oppreſſi fuerant, quique necdum erant exterminati. Quidam hinc colligere volunt, filios inuitis parentibus, poſſe baptizari. Putant enim pueros, de quibus hic agitur, inuitis parētibus fuiſſe circumciſos, propter id quod additur, (*in fortitudine*) quod ſic intelligunt, forti & violenta manu. Sed magis probabilis eſt expoſitio, quam dedi. Nam fortiter tantum hæc egiſſe dicuntur contra eos, qui ſe prohibebant, iuſſu regis Antiochi, ab obſeruatione legis paternæ. Vnde & ſequitur: *Et obtinuerunt legem de manibus gentium, & de manibus regum*, id eſt, hac fortitudine ſua legem inſtaurārunt, gentilibus, ac rege eorum inuitis. Dictum eſt

E quidem cap. 1. de Iudæis, quod non auſi fuerint circumcidere filios ſuos metu mortis interminatæ ab Antiocho; ſed nihil obſtat quin tandem permiſerint filios ſuos circumcidi à ſocijs Matathiæ, qui iam contra gentiles aliquantulum cœperant præualere.

v. 58. *David in ſua miſericordia conſecutus eſt ſedem regni in ſæcula.* Miſericordia phraſi Hebræa, bonitatem, beneficentiam & pietatem ſæpè ſignificat. Senſus: David propter bonitatem & pietatem ſuam ob-

tinuit à Deo ſolium regni in ſæcula. Obſerua quod addit, *in ſæcula*, cum non ignoraret iam nullum de ſtirpe Dauid principem eſſe populi, idque pene à tempore reuerſionis ex captiuitate Babylonicâ. Vel igitur illud, *in ſæcula*, ſic intellexit, per aliquot ſæculorum ætates; vel intelligebat vir ſanctus regnum Dauidis æternum fore, commutatione eius factâ in regnum ſpirituale per Chriſtum ex Dauidis ſemine naſciturum, de quo propriiſſimè dixit Angelus, *Regni eius non erit finis* Lucæ 1.

v. 59. *Ananias, Azarias & Miſael credentes, liberati ſunt de flamma. Credentes*, id eſt, merito fidei. Nam in his omnibus ſententijs cauſa ſignificatur quæ meritum dicitur. Sed quo fidei merito dicuntur liberati? an quia noluerunt ſtatuam adorare, liberè profitentes apud impium & ſuperbiſsimum regem, ſe cultores eſſe vnius veri Dei? an quia credebant, & credere ſe profitebantur Deum ſuum poſſe ipſos eripere de camino ignis ardentis? Huc enim peculiariter videri poteſt Matathias hoc loco reſpexiſſe. Eſt enim congruens, vt qui potentiam Dei credit & prædicat, per eam è periculo liberetur. Vnde & hanc fidem Dominus exigit in Euangelio ab ijs quos ſanaturus erat, *Creditis* (inquit) *quia hoc poſſum facere vobis*. Vide annot. Dan. 3.

CAP. III.

v. 48. E*T expanderunt libros legis, de quibus ſcrutabantur gentes ſimilitudinem ſimulachrorum ſuorum*. Variè hoc exponunt: Primò de imaginibus Cherubim, quas in ſanctuario Dominus poni iuſſit Exodi 25. iuxta quas dicunt gentiles fabricaſſe ſimulacra, quæ pro dijs colenda ponebant, vt ſic ad ſuum cultum Iudæos pertraherent. Græcè ſic legitur: *Et expanderunt libros legis, de quibus ſcrutabantur gentes, vt inſcriberent in ipſis ſimilitudines idolorum ſuorum*. Et ſenſus eſſe videtur: Et expanderunt ad Deum librum legis (quem ſeruabant ſacerdotes) cuius libri exemplaria ſcrutabantur, & conquirebant gentiles; vt in ijs, vel ſuper ijs inſcriberent, ſeu pingerent ſuorum idolorum imagines; videlicet ad contumeliam vnius Dei; vel, vt huiuſmodi imaginum impreſsione, libros ſacros ſuis Dijs vendicarent, & religionem ſuam velut cum Iudaica coniungerent, facerentque communem.

v. 55. *Et poſt hæc conſtituit Iudas duces populi*. Scilicet, eos qui ſequuntur: *Tribunos & centuriones, & pentacontarchos, & decuriones*. Non enim ſic intelligendum iſtud, quaſi alios adhuc conſtituerit duces, præter Tribunos & cæteros qui ſequuntur; Sed præmittitur generale vocabulum; (*duces*) Græcè ἡγουμένους, id eſt, præfecti, vt illud in ſpecies ſuas diſtribuatur. Ita hoc accipiendum eſſe patet Exodi 18. Vbi & de gradibus iſtarum præfecturarum, & nominatim, de *pentacontarchis*, id eſt, quinquagenarijs, qui peculiares fuiſſe videntur apud Iudæos, dictum eſt.

CAP. IV.

v. 36. D*Ixit autem Iudas & fratres eius. Ecce contriti ſunt inimici noſtri; aſcendamus nunc mundare ſancta, & renouare, &c*. Ecce Iudas Machabæus, mox conceſſa nonnulla ſecuritate, cum non tantum Dux belli eſſet, verum etiam ſacerdos, vt conſtat ex initio capitis ſecundi, totum ſe confert ad inſtaurandum in templo Ieroſolymitano cultum Dei; qui aliquanto tempore iam intermiſſus erat; & ad repurgandum ſacra loca, quæ gentilium abominandis cul-
A tibus erant contaminata. Vnde & dicitur: *Viderunt ſanctificationem deſertam*, id eſt, ſanctuarium. *Et altare profanatum*. Profanatum quippe erat duplici ratione; tum quia carnes lege prohibitæ in eo oblatæ erant, videlicet ſuillæ; tum, quod in eo ſacrificatum fuiſſet dijs gentium, & quidem Ioui Olympio, cui Antiochus templum illud conſecrari iuſſerat. *Et portas exuſtas, & in atrijs virgulta nata, ſicut in ſaltu vel in montibus*. Quam multa Chriſtianorum templa ſimilem deſolationem hodie paſſa ſunt! det Deus vt & ea breui contingat à nobis exemplo Iudæ Machabæi inſtaurari & repurgari. Porrò quod ſequitur: *Et paſtophoria diruta*. Paſtophoria, alij exedras, alij thalamos exponunt, quæ tamen & ipſæ ſunt Græcæ voces. Latinè conclauia dici poſſe videntur. Ea autem templo
B adhærebant, extructa in vſum ſcribarum & præpoſitorum templi, vt indicat Hieron. in 22. caput Iſaiæ, & colligi etiam poteſt ex 3. Eſdræ 8. & 9. Ribera lib. de templo dicit paſtophoria, gazophylacia & exedras idem ſignificare, & lapſos eſſe qui iſta diſtinxerunt. Nomen gazophylacij legimus Nehemiæ vlt.

Cæterum non templi quamuis profanati, atque à ſe emundati, ſed altaris dedicationem fecerunt, quia templum olim dedicatum fuerat poſtquam nouum ſub zorobabel eſſet ædificatum, nec poſtea dirutum aut deſtructum fuit, ſed tantum profanatum: res autem Deo ſemel conſecrata quamdiu ſubſiſtit, ſicut conſecrationem non poteſt amittere, ita nec debet iterum aliquando conſecrari: ſed ſi profanata fuerit, purgari poterit, ſicut hic de templo factum legi-
C mus. Altare verò quod à gentibus profanatum fuerat, deſtrui placuerat ne populo eſſet in opprobrium, vt ſupra dictum eſt, & eius loco nouum priori ſimile erat erectum; quod proinde noua conſecratione opus habebat, ſicut & cętera, quæ prioribus deſtructis, noua facta fuiſſe hoc eodem loco commemoratur; vt portæ, & paſtophoria. Nihil autem vetat eandem rem ſemel Deo conſecratam, ſi ſæpius polluta aut profanata fuerit, ſæpius etiam emundari, purificari, & vt nunc de templis & cœmiterijs profanatis loquimur, reconciliari. Sic enim & homo ſemel per baptiſmum Deo conſecratus, quoties per peccatum mortale contaminatur, per Sacramentum pœnitentiæ reconciliari poteſt Deo, prima conſecra-
D tione ſemper manente.

v. 56. *Et fecerunt dedicationem altaris diebus octo*. Et v. 59. *Et ſtatuit Iudas, & fratres eius, & vniuerſa Eccleſia, vt agatur dies dedicationis ab anno in annum &c*. En exemplar dedicationis altarium, & Eccleſiarum; quę etiam in nouo Teſtamento ſeruantur. Et ſicut nunc in ijs ſolemnitatibus templa quam ſplendidiſſimè ornantur, ita & hic dicitur: *Et ornauerunt faciem templi coronis aureis, & ſcutulis: & dedicauerunt portas, & paſtophoria, & impoſuerunt eis ianuas*. Denique quod Iudas, totaque Eccleſia hic leguntur ſanxiſſe, vt ageretur hæc ſolemnitas dedicationis quotannis, ſeruatum eſt vſque ad tempora ipſius Chriſti, vt colligitur ex ijs verbis Ioannis 10. v. 22. *Facta ſunt autem Encœnia Ie-*
E *roſolymis, & hyems erat*; quia videlicet, menſe Caſleu, qui noſtro Nouembri reſpondet, dedicatio hæc facta eſt, vt hic legitur. Hunc ergo dedicationis altarium, & templorum ritum ſeruat etiam hodie Eccleſia, & ſeruauit olim, quemadmodum ex vita S. Silueſtri, & epiſtola Decretali Felicis 4. demonſtratur: Seruat, inquam, non tanquam ceremoniam cultus Iudaici, vt calumniantur hæretici, ſed tanquam ritum, etiam noui Teſtamenti conditioni & ſtatui aptum, & conuenientem, & à Chriſto ipſo ſua præſentia cohoneſtatum, vt patet ex dictis. Sicut enim non ideo altare non eſſe debet in Eccleſiâ Chriſti, quia fuit in

templo Iudaico & ſicut non ideo panis vſus eſſe non debet in ſacrificio noui Teſtamenti, quia fuerunt panes propoſitionis in Teſtamento veteri; ita non eſt conſequens ritum dedicandi aras aut templa ab Eccleſia reijciendum eſſe, quod ſimili inſtituto iam ante vſa fuiſſet ſynagoga Iudaica.

CAP. V.

v. 5. *ET anathematizauit eos, & incendit turres eorum igni cum omnibus qui in ijs erant. Anathematizauit*, id eſt, anathema eam eſſe voluit, deuouit eam; quemadmodum olim Numer. 21. populus Iſraël fecerat quando voto ſe obligans ait: *Si tradideris populum iſtum in manu meâ delebo vrbes eius*. Et ſequitur: *Exaudiuitque Dominus preces Iſraël, & tradidit Chananæum, quem ille interfecit, ſubuerſis vrbibus eius. Et vocauit nomen loci illius horma, id eſt, anathema.* Sic & Ioſue cap. 6. ait de Iericho: *Sit ciuitas hæc anathema, & omnia quæ in ea ſunt, Domino.* Lex autem huiuſmodi anathematis erat quæ ibidem ſequitur: *Vos autem cauete ne de his quæ præcepta ſunt quippiam contingatis, & ſitis præuaricationis rei, & omnia caſtra Iſraël ſub peccato ſint atque turbentur. Quicquid autem auri vel argenti fuerit, & vaſorum æneorum ac ferri, Domino conſecretur, repoſitum in theſauris eius.* Debebat autem huiuſmodi locus cum omnibus quæ in ipſo reliqua erant, quæque contingi prohibebantur, igne conſumi; quomodo de Iericho factum fuiſſe, ſcriptura conſequenter teſtatur: *Vrbem* (inquit) *& omnia quæ inuenta ſunt in eâ, ſuccenderunt, abſque auro & argento, & vaſis æneis ac ferro, quæ in ærarium Domini conſecrarunt.* Idem hoc loco factum narratur, niſi quod reſeruationis auri, argenti, æris, ferri, in vſum theſauri ſacri, nulla hîc fit mentio. Veriſimile tamen eſt, ſi quid tale poſt incendium repertum fuit, ſacris vſibus traditum fuiſſe.

v. 40. *Et ait Timotheus principibus exercitus ſui: Si tranſierit Iudas ad nos prior, non poterimus ſuſtinere eum.* Sermonem hunc Timothei, rei probauit euentus. Sequitur enim: *Et transfretauit ad illos prior Iudas, & contriti ſunt omnes gentes à facie eorum.* Simile quid habemus 1. Reg. 14. dictum à Ionatha ad armigerum ſuum, vbi & ſimiliter euentus ſermonem probauit. *Quæritur* ergo vtrum ſignum quod vterque, tum Ionathas, tum Timotheus ſibi propoſuit ad euentum belli, non fuerit ſuperſtitioſum? *De Ionatha* quidem *reſpondendum* videtur, quia ſignum ab eo propoſitum, paulò poſt diuino miraculo fuit comprobatum, etiam ſignum ipſum, diuina inſpiratione fuiſſe ei demonſtratum. Ita ſentit Ioſephus in antiquitat. Videlicet Ionatham fuſis ad Deum precibus pro victoria contra Philiſtæos, accepiſſe à Deo dicti ſigni reuelationem. *De Timotheo* autem duobus modis *reſponderi* poteſt; Vel per ſuperſtitionem eum ſibi ſuiſque tale ſignum propoſuiſſe, quòd eſſet homo diuinationi deditus; & quòd talibus hominibus ſæpè Deus huiuſmodi euenire permittat, vt docet Auguſtinus in Enchiridio: vel, ſignum illud ex parte fuiſſe naturale, & morale. Tranſitus enim fluuij in fines hoſtiles, audaciæ & confidentiæ magnæ ſignum erat. Itaque ex tranſitu hoſtium, meritò præſagiebat, & illorum victoriam, & ſuorum cladem.

v. 60. *Et fugati ſunt Ioſephus & Azarias, vſque in fines Iudææ, & ceciderunt illo die de populo Iſraël ad duo millia viri.* Cauſam infelicis pugnæ non tacuit ſcriptura, imò tres cauſas adfert. Primam, cum ait: *Quia non audierunt Iudam & fratres eius.* v. 19. En prima cauſa; Iudas enim disertè præceperat ijs, ne bellum cum

A gentibus committerent, donec ipſe reuerteretur. Quod ergo ab ijs contra ducis iuſſionem tentatum eſt, meritò ceſſit infeliciter. Secunda cauſa indicatur cum ait; *Exiſtimantes fortiter ſe facturos*, id eſt, gloriam fortitudinis aucupantes. Dixerant enim: *Faciamus & ipſi nobis nomen*: Ac ſi dicant; Faciamus aliquid æterna memoria dignum, & nomen noſtrum poſteritati conſecremus. Hinc quoque diſcimus minus ſuccedere eas expeditiones bellicas, quæ non purè ad honorem Dei, & Eccleſiæ, ſed ad inanem gloriam, & nominis celebritatem conſequendam (vt ſæpè fit) ſuſcipiuntur. Tertia cauſa eſt, cum dicitur, *Ipſi autem non erant de ſemine virorum illorum, per quos ſalus facta eſt in Iſraël*, quorum verborum ſenſus eſt; quod Deus multis indicijs iam ſatis declarauerat ſe
B ad bellum illud gerendum pro populo Dei contra gentes, peculiariter delegiſſe, imò ſuſcitaſſe Duces Matathiam, & filios eius. Quoniam ergo Ioſephus & Azarias non erant de ſemine illorum, & temerè authoritatem pugnandi ſibi ſumpſerant, hinc meritò ſuæ temeritatis dederunt pœnas.

CAP. VI.

v. 12. *NVnc verò reminiſcor malorum, quæ feci in Ieruſalem.* Et v. 13. *Cognoui ergo quod propterea inuenerunt me mala iſta.* In hoc Antiocho habemus exemplum inutilis pœnitentiæ; quæ non eſt ſecundum Deum, ſed ſecundum ſæculum; de qua Apoſto-
C lus dicit, 2. Cor. 7. v. 10. *Sæculi triſtitia mortem operatur.* Fuit quidem in Antiocho verus dolor, & vera triſtitia; imo & ducebatur pœnitentia ſuper omnia mala, quæ fecerat in Ieruſalem, optans, ſi fieri poſſit, ſe ea non perpetraſſe: Sed dolor hic inutilis erat, & ad ſalutem eum perducere non poterat. Non enim naſcebatur ex conſideratione violatæ iuſtitiæ, ac legis Dei, ſed extortus erat, & expreſſus magnitudine cruciatuum, quibus in morbo affligebatur. Et ſimilis fuit pœnitentia Eſau ſuper venditis primogenitis ſuis, de quo dicit Apoſtolus ad Hebr. 12. *quod non inuenit pœnitentiæ locum, quamuis cum lachrymis eam inquiſiſſet*. Similis denique fuit pœnitentia Iudæ proditoris, qui ductus pœnitentiâ retulit triginta argenteos, & peccatum agnouit: ſed dum ad fontem
D veniæ non recurrit, præ deſperatione laqueo ſe ſuſpendit.

v. 43. *Et vidit Eleazar filius Saura vnam de beſtijs loricatam loricis regis &c.* Ac tandem v. 46. *Et iuit ſub pedes elephantis, & occidit eum, & cecidit in terram ſuper ipſum.* De hoc facto Eleazari ſcriptores non eodem modo ſentiunt. Rabanus putat factum hoc non laude, ſed vituperatione dignum, tanquam profectum ex inordinato gloriæ appetitu: Quin, ne quidem boni publici cauſâ cuiquam permiſſum eſſe ſemetipſum occidere, aut etiam id facere, ex quo ſui interitus certò conſequatur; veluti murum ſuffodere, ſub quo ſit opprimendus. Neque obſtare factum Sampſonis, qui, concuſſis delubri columnis, ſe
E pariter cum hoſtibus oppreſſit. Nam, vt ait Auguſt. lib. 2. contra epiſt. Gaudentij cap. 23. ipſe non ſua ſponte id fecit, ſed hoc ſpiritui Dei tribuendum eſt, qui vſus eſt eo, vt id faceret. Vide annotat. Iudicum 16. Eſt & apud Gregorium locus de Eleazaro, vbi factum vituperat. Ambroſius tamen laudat lib. 1. Offi. cap. 40. & legitur in officio Eccleſiaſtico Dom. 1. Octobris. Sic & Franciſcus à Victoria ſub finem relect. 10. de homicidio, adducens hanc authoritatem Ambroſij; & dicit quod Eleazarus ſicut & Sampſon principaliter intendebat vindicare populum Dei, opprimendo hoſtes eius; ſecundariò

autem, ſeu potius conſecutiuè, parare ſibi nomen. Nam ita & ipſe Iudas Machabæus dicit cap. 9. *Non inferamus crimen gloriæ noſtræ*. Potuit etiam Eleazar cogitare quod beſtia in alterutram partem caderet, & ſic poſſet euadere. Cæterum quis fuerit hic Eleazar, non ſatis liquet. Ioſephus lib. 12. antiq. c. 14. dicit fuiſſe fratrem Iudæ Machabæi, & idem videtur ſenſiſſe Egeſippus. Et putant etiam alij eundem eſſe, qui ſupra cap. 2. vocatur Eleazarus cognominatus Abaron, & hic filius Saura; eo quod vtrobique Græcè eſt, *αυαρὰν*. Sed quæſtio remanet, quomodo hic vocetur filius Saura, ſi fuit frater Iudæ de quo cap. 2.

CAP. VII.

v. 5. *Et venerũt ad eum viri iniqui & impij ex Iſrael: & Alcimus dux eorum, qui volebat fieri ſacerdos.* In Alcimo notandum exemplum hominis ambitioſi. Cuius ambitio inprimis deſignatur dum dicitur; *quod volebat fieri ſacerdos.* Intelligit autem ſcriptura ſummum ſacerdotium. Nam erat iam ſacerdos, prout poſteà ſequitur dixiſſe populum: *Homo ſacerdos de ſemine Aaron non decipiet nos.* Et oſtenditur hoc exemplo, ad quanta mala perpetranda impellat hominem cæca ambitio. Nam Alcimus iſte, dum per fas, & nefas ad pontificatum contendit, primo populum ſuum Iudaicum apud regem ethnicum accuſat, falſa & odioſa crimina imponens Iudæ, & fratribus eius religionis & patriæ defenſoribus; ſecundo bellum concitat aduerſus patriam, & ciues ſuos innocentes; tertio fraude accerſitos ad ſe viros primarios, qui Aſſidæi vocantur, quorum conſilijs reſpublica regebatur, omnes ad vnum interfecit. Hi ſunt pottentoſi fœtus inſanæ ambitionis. Contra quod vitium eò magis nitendum eſt omnibus, quod ſoleat plerumque eorum animos tentare, qui alia vitia ſibi vtcumque expugnaſſe videantur. Nam hoc vitium appetentię honoris, vt primum fuit in genere humano, ita ferè extirpatur poſtremum.

v. 27. *Et venit Nicanor in Ieruſalem cum exercitu magno, & miſit ad Iudam, & ad fratres eius verbis pacificis cum dolo.* In Nicanore exemplum eſt hominis fraudulenti, & maximè impij; qui & irriſiſſe legitur ritus ſacros, & ſpreuiſſe, & polluiſſe, denique & ſuperbè comminatus cum iureiurando ſe ſuccenſurum domum Dei, ſi non Iudas & exercitus eius in manus ſuas traderetur. Sed ſicut Sennacherib rex Aſſyriorum 4. Reg. 19. non diu inultam tulerat blaſphemiam, quam per oratores ſuos euomuerat in locum ſanctum: ita & Nicanor iſte, perſequente eum vindicta diuina, paulò poſt cum toto exercitu ſuo interijt, & caput impij & dextra in ſublimi loco poſita contra templum Domini, omnibus documento fuêre iuſtiſſimæ Dei aduerſus impios vltionis. Sed *quid eſt*, quod ſacerdotes in oratione ad Deum precantur hoc modo? *Fac vindictam in homine iſto, & exercitu eius, & cadant in gladio. Memento blaſphemias eorum, & ne dederis eis vt permaneant;* cum vindictam expetere non liceat? *Reſpondeo*, duobus modis vindicta expetitur; vel ex dolore priuatæ iniuriæ; vel ex amore iuſtitiæ diuinæ. Priori modo non licet, poſteriori licet; ſicut & Ezechias ſuper Sennacherib vindictam expetijt, & Elizæus ſuper pueris irridentibus eius caluitiem, & Martyres ſuper perſecutoribus Apoc. 6. Maximè ſi talis vindicta cõiuncta ſit cum manifeſtatione glorię Dei, vt in dictis exemplis. Pertinet autem huiuſmodi precatio, tum ad illam orationis Dominicæ partem. *Libera nos à malo*, tum ad iſtam, *Sanctificetur nomen tuum.*

A v. 33. *Et exierunt de ſacerdotibus populi ſalutare eum in pace, & demonſtrare ei holocautomata quæ offerebantur pro rege.* Græcè, *Exierunt de ſacerdotibus ex ſanctis & de ſenioribus populi ſalutare eum pacificè, & demonſtrare ei holocauſtum quod offerebatur pro rege. Ex ſanctis*, id eſt, è ſanctuario, ſiue è loco templi ſanctiore. Hæc faciebant vt animum ferocem hominis lenirent, populoque Iudaico conciliarent. Apparet autem quod in templum introduxerint eum, ſcilicet in eam templi partem in qua erat altare holocauſtorum, & ad quam vulgus promiſcuum admitti ſolet. Neque enim lege vetitum erat gentiles incircumciſos illuc intrare, ſed potius permiſſum, vt probat oratio Salomonis, habita in templi dedicatione, modò orationis gratiâ illuc accederent, aut certè à contumeliâ B abſtinerent. Sperabant autem ſacerdotes Nicanorem religione loci commotum ſibi temperaturum ab iniuria, maximè quod in eo loco etiam pro rege, cuius ille vices gerebat, Deo ſupplicaretur ac ſacrificaretur. An autem peccauerint ſacerdotes quod hominem impium & populi hoſtem introduxerint in ſacrum locum, *quæri poteſt?* Videtur factum eorum excuſari poſſe quia id factum eo tempore quo Nicanor nondum manifeſtè ruperat pacem quam cum Iuda & Iudæis fecerat, vt apparet hunc locum conferenti cum ijs quæ narrantur latius 2. Machab. 14.

CAP. VIII.

C v. 1. *Et audiuit Iudas nomen Romanorum quia ſunt potentes viribus, & acquieſcunt ad omnia.* Ac tandem v. 16. *Et committunt vni homini Magiſtratum ſuum per ſingulos annos. Quæritur*, quomodo hîc dicatur, vni apud Romanos commiſſum fuiſſe Magiſtratum cum conſtet poſt exactos reges, per duos conſules in ſingulos annos eorum rempublicam fuiſſe adminiſtratam? Aliqui *reſpondent*, adminiſtrationem quidem fuiſſe præcipuè penes Senatum populumque Romanum; ſed electos fuiſſe duos Conſules, qui ſecundum leges, & ea quæ à patribus conſcriptis decernerentur, Remp. ordinariè gubernarent: Atque adeò, etſi duo eſſent conſules; tamen, quia vnus ſemper alterum aliquo modo præcellebat, & quia communi conſenſu ſine æmulatione primis illis temporibus D gubernabant; non aliter hoc fuiſſe, quam ſi ab vno homine tota Reſpublica regeretur. Vel etiam *dici poteſt*, ſcripturam, iſta non affirmare, ſed tantum commemorare; & dicere, quod horum omnium fama venerit ad Iudam Machabæum & Iudæos: Itaque non nimis anxiè de ſingulorum exacta veritate laborandum. Et huic reſponſioni fauet phraſis illa mox in initio huius narrationis: Et audiuit Iudas &c.

v. 17. *Et elegit Iudas Eupolemum, & Iaſonem, & miſit eos Romam conſtituere cum illis amicitiam & ſocietatem.* Scriptura hoc factum ita commemorat, vt neque laudet, neque vituperet. Improbandum videri poteſt ex ſimili; quia 2. Paralip. 16. reprehenditur Aſa rex Iuda, quod inito fœdere cum Benadab rege E Syrię, eum in auxilium vocauerit contra hoſtes ſuos, & cap. 19. etiam reprehenditur Ioſaphat, quod impio Achab præberet auxilium; & ſimiliter Sedechias rex, qui à rege Ægypti petijt auxilium. Et Rupertus lib. 10. de vict. verbi cap. vlt. etiam non probat hoc fœdus Iudæ cum Romanis. Nihilominus ſcriptura huius facti honeſtam cauſam reddere videtur, dum ſubiungit; *Et vt auferrent ab eis iugum Græcorum, quia viderunt quod in ſeruitutem premerent regnum Iſraël.* Iugum ſcilicet illud, de quo toto hoc, & ſeq. libro: quo Iſraëlitas quoque ad religionem Græcorum vole-

bant

bant transferre. Nec ſimile videtur de Aſa, vel Ioſaphat, qui nulla huiuſmodi premebantur neceſſitate. Nec in Sedechia quoque ſimile erat. Nam vetitum erat expreſsè in lege, ne animo redirent in Ægyptum. Deinde auxilium petebatur in re iniuſta, quia Sedechias periurus erat Nabuchodonoſori, & contra prophetias Iſaiæ & Ieremiæ nitebatur. Ac denique pro iuſtificatione Iudę, & fratrum eius videntur etiam facere exempla ſanctorum Patriarcharum, Abrahæ, Iſaac, & Iacob, & ſanctiſſimi regis Dauidis, qui omnes confœderati fuerunt infidelibus, non tamen hoſtiliter odientibus populum Dei, nec eius religionem; ſicut nec Romani tempore Iudæ & fratrum eius odiebant; ne quis hoc exemplo patrocinari velit ijs, qui cum Turca fœdus ineunt. Vide Molanum libr. 1. de fide ſeruanda cap. 20. & 21.

CAP. IV.

v. 10. ET *ait Iudas: Abſit iſtam rem facere vt fugiamus ab eis. Et ſi appropiauit tempus noſtrum, moriamur in virtute propter fratres noſtros, & non inferamus crimen gloriæ noſtræ.* Quæri poteſt & de verbis Iudæ, & de facto, rectenè ſe habeant? Verba enim ſonare videntur opinionem fati, quaſi ſenſerit ita præfixum eſſe cuique homini vitæ tempus & terminum, vt vltra viuere non poſſit, proindeque fruſtra fugam tentari in periculo. Factum autem eius videtur non caruiſſe temeritate, qua & ſe & ſocios cum ipſi pauciſſimi eſſent, hoſtes verò plurimi, in manifeſtum diſcrimen atque exitium coniecerit. Imò & Deum tentaſſe eo facto videtur, quod cum poſſet ſibi & ſociis fuga conſulere ſeque ſeruare in aliud oportunum tempus ad debellandum hoſtes, quemadmodum ei prudenter ſocij ſuggerebant, pugnare maluerit cum expectatione victoriæ à Deo contra ſpem omnem humanam. Sed dicendum nihil eſſe in his verbis, vt nec in facto Iudæ, quod nos cogat ad eius reprehenſionem. Nam quod ad verba attinet, non de termino fatali vitæ loquitur ſecundum errorem Genethliacorum, ſed de tempore prædeſtinato à Deo in æternâ eius præſcientiâ. Senſus enim eſt: Si tempus nunc aduenit quo nobis ſecundum Dei decretum moriendum ſit, moriamur animoſè & fortiter pro fratribus & populo noſtro. Sic Chriſtus Ioan. 2. *Nondum venit hora mea*, & cap. 7. dicit tempus ſuum nondum impletum eſſe, & cap. 12. & 17. dicit veniſſe horam clarificationis ſuæ, & de eo dicit Euangeliſta cap. 7. *Nemo miſit in illum manus quia nondum venerat hora eius.* Et cap. 13. *Sciens Ieſus quia venit hora eius vt tranſeat ex mundo ad Patrem.* Et quidem hora illa & tempus definitum erat non fato, quale tradidit humana ſuperſtitio, ſed decreto & voluntate Dei. Huiuſmodi definitum vitæ tempus agnoſcit Athanaſius in apologia fugæ ſuæ, vocatque tempus à diuina prouidentia conſtitutum. Cuius ignari ſancti homines fugiebant perſecutores ſuos, donec in illorum manus traderentur, ſi ita Deo viſum eſſet. Dices, igitur & Iudæ fugiendum erat, vtpote ignaro periodi ſibi conſtitutæ. Reſpondeo, facile ex verbis Iudæ accipi poſſe rationem facti eius, *Moriamur* (inquit) *in virtute propter fratres noſtros, & non inferamus crimen gloriæ noſtrę.* Ideo ergo fugæ conſilium ei diſplicuit, ne fratres, id eſt, populum ſuum in periculo deſtituere videretur. Periculum autem erat non tantum amittendæ libertatis, verum etiam perdendæ religionis. Huic periculo voluit ſe Iudas tanquam fortis & pius bellator opponere quantum poſſet, morte etiam contem-

A ptâ, benè ſperans poſt mortem ſuam alium à Deo ſuſcitatum iri qui populum aduerſus impios hoſtes defenderet. Certè ſi Iudas cum ſuis fugiſſet, eâ re non modo & hoſtibus audacia creuiſſet, & fracti fuiſſent fratrum animi; verum etiam hoſtibus terram & vrbes, nullo ſatis viriliter reſiſtente, inuadentibus, permagnam cladem accipere potuiſſet populus Dei, fuiſſetque ea res Iudæ probroſa, qui ceſſatione & fuga ſua videretur tanti mali cauſam dediſſe, vt meritò dixerit, *Et non inferamus crimen gloriæ noſtræ.* Nam ei qui gloriam ex rectè factis adeptus eſt, magnâ curâ prouidendum ne quid committat quo gloriæ illius ſplendor infuſcetur; quod in Salomone reprehendit Eccleſiaſticus cap. 47. dicens: *Dediſti maculam in gloria tua.* Quocirca factum Iudæ B laudare & fortitudini aſcribere non dubitauit S. Ambroſius libr. 1. offic. cap. 41. dicitque eum glorioſam potius mortem quam turpem fugam ſuaſiſſe, illis verbis: ne crimen noſtræ relinquamus gloriæ; & ita concludit: Habes fortitudinem bellicam in qua non mediocris honeſti ac decori forma eſt, quod mortem ſeruituti præferat ac turpitudini.

Notandum autem quod totum hunc Ambroſij locum legit Eccleſia ad Matutinum in Dominica tertia Octobris. Quoniam autem ex his liquet Iudam habuiſſe iuſtam cauſam pugnandi, & periculo ſe cum ſuis committendi, cumque iam ſæpe diuinam opem ſibi præſentem in rebus valde dubijs expertus fuiſſet, illud quoque perſpicuum fit, Iudam hoc ſuo C facto nec temeritate, nec tentatione Dei peccaſſe. Non enim tentat Deum ſed honorat, qui, rebus humano iudicio deploratis, quando ſubeundi periculi iuſta ratio eſt, opem & ſalutem à Deo exſpectat. *Cur igitur*, inquies, fruſtratus fuit hac ſua exſpectatione, & in periculo derelictus? *Reſpondeo* iuſtos propriè ſua pia expectatione nunquam fruſtrari, nec in periculis deſeri à Deo; quia vel hoc ipſum quod petunt, conſequuntur, vel aliquid melius. Item deſerti viſibiliter, inuiſibiliter aut conſolantur, aut coronantur. Itaque Iudas neque fruſtratus ſpe ſua dicẽdus eſt, quando ei poſt tot prælia feliciter geſta tandem etiam fortiter mori pro patrijs ac diuinis legibus datum eſt, & ſucceſſor in principatu contigit frater, cuius virtute à populo vis & iniuria hoſtium auerteretur. Neque D deſertus in periculo qui per mortem glorioſam ſuſceptus eſt à Domino & ſanctorum patrum conſortio aggregatus. Iam ſi nudus prælij huius ſucceſſus ſpectetur, ne ſic quidem rectè iudicauerit quiſquam temerè illud à Iuda ſuſceptum fuiſſe. Quantulum enim abfuit à victoriâ? dexterum cornu hoſtilis exercitus quod fortius erat ac firmius, factâ viriliter impreſſione contriuit & in fugam compulit: dum autem incautiùs fugientes perſequitur, ab ijs qui in ſiniſtro cornu erant ipſum à tergo inſequentibus, circumuentus eſt & oppreſſus. Non ergo tam defectus roboris militaris aut paucitas militum, cauſa fuit vt vinceretur, quam nimius ardor pugnandi & perſequendi hoſtem, quę res effecit vt ſibi à reliquâ parte hoſtilis exercitus adhuc integrâ minus caueret. Su-E peratus eſt igitur defectu cautelæ potius quam virtutis; quod quidem perſæpe fortibus viris ſolet accidere.

v. 36. *Et comprehenderunt Ioannem fratrem Ionathæ.* Quem etiam poſtea interfecerunt. Nam paulò poſt ſequitur de Ionatha & Simone, *Et recordati ſunt ſanguinis fratris ſui.* Quamquam in Græco tantum eſt: & recordati ſunt Ioannis fratris ſui. Verùm cum de Ioanne nihil deinceps audiatur in hac hiſtoria, veriſimile eſt eum ab ijs qui captiuum duxerant, interemptum fuiſſe. Quod & Ioſephus disertè ſcribit

lib. 13. Antiq. cap. 1. ſcilicet Medabenſes Ioannem comprehenſum interfeciſſe cum omnibus ſocijs. Item ſi viuum hoſtes retinuiſſent, de eo redimendo fratres egiſſent haud dubiè. Atqui leguntur iniuriam cæde multorum vindicaſſe. Erat igitur ab hoſtibus occiſus. Alioquin eos non ad reddendum, ſed ad occidendum illum, prouocaſſent.

CAP. X.

v. 18. R*Ex Alexander fratri Ionathæ ſalutem.* Et v. 20. *Et nunc conſtituimus te hodie ſummum ſacerdotem gentis tuæ.* De hoc Ionathæ facto *quæri* poteſt, an iuſta reprehenſione careat, quod ab ethnico rege, cui in ſacra Iudaica ius nullum eſſet, acceperit ſummum ſacerdotium? Et ſanè ſuprà legimus vehementer culpatum Alcimum, qui apud Demetrium regem pro ſummo ſacerdotio ſollicitaſſet. *Reſpondendum* videtur, nihil aliud hic ſignificari verbis Alexandri regis, quam Ionathæ confirmatum fuiſſe ſacerdotium, quo iam anteà fungebatur. Simul enim cum principatu ſacerdotium acceperat, poſt Iudam fratrem ſuum, vt clarè & diſtinctè narrat Ioſephus lib. 12. antiq. c. 17. & lib. ſeq. c. 5. Sed vtrumque Alexander ſua regia authoritate confirmat; quam quidem confirmationem etiam Ionathas non petierat. Sic & poſteà cap. ſeq. Demetrius quoque ei ſtatuit ſacerdotium; & ſimiliter Antiochus; quæ non potuit impedire Ionathas. Neque obſtat, quod legitur paulo poſt induiſſe ſe Ionathas ſtola ſancta in die ſolemni ſcenopegiæ: Non enim tunc primum cœpit fungi ſacerdotij munere; ſed tum primum indutus eſt ea ſtola, quæ facta erat ex purpura, quam rex Alexander ei dono miſerat. Et ſtola quidem ſacerdotis ornatus erat, purpura autem principis: vnde Ionathas ſtola purpurea vtens, & ſacerdotem ſe oſtendit, & principem.

CAP. XI.

v. 70. E*T fugerunt, qui erant ex parte Ionathæ omnes. ---- Et ſcidit Ionathas veſtimenta ſua, & poſuit terram in capite ſuo:* *Quæritur* an Ionathas hoc licitè fecerit: cum eſſet ſummus ſacerdos; de quo ſcriptum eſt Leuit. 21. *Caput ſuum non diſcooperiet, veſtimenta ſua non ſcindet &c.* *Reſpondeo*, locus ille Leuitici non prohibet, nullo omnino caſu ſummum ſacerdotem veſtimenta ſcindere; ſed loquitur totum illud caput de diuerſis funeribus; & præcipit Moyſes, ne ſummus ſacerdos ad vllum omnino mortuum ingrediatur, nec vllo funere polluatur, ne quidem patris aut matris; idque ob certa myſteria ibi explicata. Alioqui 4. Reg. 18. Eliacim præpoſitus domus, audita blaſphemia, ſcidit veſtimenta ſua; & Caiphas etiam, cum diceret Chriſtum blaſphemaſſe. Et ſic etiam in periculo iſto, quòd blaſphemandum timebatur nomen Domini à gentibus, propter tantam cladem, non malè videtur Ionathas ſcidiſſe veſtimenta ſua; maximè cum non ſolum eſſet ſummus ſacerdos, ſed etiam princeps. Sic & Eſdras ſacerdos 1. Eſdræ 9. ſcribit ſe ſcidiſſe pallium ſuum & tunicam.

CAP. XII.

v. 9. N*Os cum nullo horum indigeremus, habentes ſolatio ſanctos libros, qui ſunt in manibus noſtris, maluimus mittere ad vos &c.* Ex hoc loco diſcimus, & admonemur in omni afflictione, ſolatio nobis eſſe debere ſanctos libros, ſiue Scripturam ſacram, id eſt, eam doctrinam, quæ ſacris literis conti-

A netur. Id quod ab Apoſtolo Paulo manifeſtius dictum eſt ad Rom. 15. *Quæcumque ſcripta ſunt ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt, vt per patientiam & conſolationem ſcripturarum ſpem habeamus.* Ea autem conſolatio in hoc potiſſimum conſiſtit, quod Scriptura ſacra certos nos facit, eos omnes, qui tribulationem patiuntur in hoc ſæculo, propter leges Dei, & fidem Chriſti: atque in genere, quotquot perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam, mercedem & gloriam adepturos eſſe æternæ felicitatis. *Nam ſi compatimur, & conglorificabimur. Non enim condignæ ſunt paſſiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Vnde idem Apoſtolus non tantum conſolationem nos accipere dicit in tribulationibus, ſed etiam gloriandi materiam nobis ſubminiſtrari; *Gloriamur,* in-
B quit, *in tribulationibus, ſcientes, quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio ſpem, ſpes autem non confundit.* Vide noſtra ad Rom. 15.

v. 50. *Cum cognouiſſent, quia comprehenſus eſt Ionathas, & perijt.* Sic & Simon cap. ſeq. *Horum gratiâ perierunt fratres mei omnes, & relictus ſum ego ſolus.* *Quæritur* quomodo his locis dicitur Ionathas perijſſe, qui tamen adhuc viuit capite proximè ſequenti? Sic enim ibi dicitur v. 12. *Et mouit Tryphon cum exercitu, & Ionathas cum eo in cuſtodia.* Et tandem legitur occiſus cum filijs in Baſcaman. Sed *reſpondeo* quod ſcriptura ipſa prioribus illis locis non aſſerat illum perijſſe, ſed dicit tantum, & narrat quid ſocij Ionathæ fecerint; tunc ſcilicet cum *cognouiſſent*, id eſt, cum intelle-
C xiſſent ex vulgi fama certo præſupponentis Ionathan perijſſe. Et ſimiliter quoque intelligenda ſunt verba Simonis.

CAP. XIII.

v. 17. E*T cognouit Simon, quod cum dolo loqueretur ſecum; iuſſit tamen dari argentum & pueros.* *Quæritur* an in hoc facto Simon non peccârit, filios fratris mittendo in tam certum diſcrimen? Cognouit enim, vt ſcriptura loquitur, Tryphonem dolo agere; ſciebat etiam omnes comites Ionathæ fuiſſe interfectos; & proinde falſum eſſe prætextum Tryphonis de Ionatha detento, quod pro debitis in ratione regis detineretur. *Reſpondeo* ſcripturam ipſam
D addere rationem: *ne*, inquit, *inimicitiam magnam ſumeret ad populum Iſraël, dicentes: quia non miſit ei argentum & pueros, propterea perijt.* Itaque debebat Simon ex duobus incommodis & malis eligere quod minus erat. Atqui minus erat pueros perire, quam tumultum populi tempore tam difficili expectare; & quando nihilominus futurum erat; vt pueri mitterentur. Id enim populus omnino volebat. Adde quod nec omnino certum erat pueros perituros. Potuiſſet enim Tryphon pueros detinere viuos ad extorquendum plus argenti. Nec mittendo pueros cooperabatur Simon homicidio, quia illum actum non tenebatur omittere, ſed potius, vt iam diximus, facere cauſâ publici boni, ſeu potius permittere.

v. 28. *Et ſtatuit ſeptem pyramides, vnam contra vnam,*
E *patri & matri, & quatuor fratribus: & his circumpoſuit columnas magnas &c.* Sine dubio, ſcilicet, Simon ſeptimam pyramidem ſepulchralem ſibi ſtatuit. Verum qui ſint hi fratres eius quatuor, confer ea quæ ſunt cap. 2. huius libri, cum ijs quæ annotauimus ad cap. 6. v. 43. de Eleazar.

CAP. XIV.

v. 4. E*T ſiluit omnis terra Iuda omnibus diebus Simonis, & quæſiuit bona genti ſuæ &c.* Sciendum eſt

nunc

hunc Simonem, cuius hoc capite beneficia in populum ſuum, & laudes recenſentur, diuerſum eſſe ab illo Simone, cuius laudes decantat Eccleſiaſticus cap. 50. Hic enim Simnn fuit frater Iudæ Machabæi, & filius Matathiæ, ille autem filins Oniæ; vt ex dicto loco eſt maoifeſtum, cuins pater cognominatus fuit Priſcus, quod cognomen & ipſe accepit. Cæterum ſub filio hoios Simonis Priſci, nomine Eleazaro, potantur biblia ſacra rogatu Ptolomæi Philadelphi à ſeptuaginta interpretibus Iudęis in linguam gręcam conuerſa: inter qnos interpretes putanr nonnulli vnum etiam fuiſſe Ieſum filinm Sirach, authotem, vel collectorem libri Eccleſiaſtici. Itaque Simon ille Oniæ filius antiquiot fuit hoc Simone fratre Iudæ Machabæi annis plus minus centom quinquaginta. Sanè niſi aotbor libri Eccleſiaſtici antiqoior eſſet Machabæis, nunquam laudes Machabęotum tantas & tam multas tacuiſſet.

v. 40. *Et quia ſuſceperunt legatos Simonis glorioſè; & quia Iudæi & ſacerdotes eorum conſenſerunt eum eſſe ducem ſuum & ſummum ſacerdotem in æternum, donec ſurgat propheta fidelis.* Quidam hunc prophetam Chriſtum intelligunt, de qoo Deut. 18. *Prophetam ſuſcitabit vobis Deus &c.* dicuntque filios Simonis tenuiſſe principatum, & ſacerdotium vſqoe ad Herodem Aſcalonitam, cuios tempore natus eſt Chriſtus. Verum in Græco, non eſt articulus; vt proinde non videatur excellens ille propheta intelligi, ſed propheta quicumqoe fidelis & doctus, ad eum modum, qoo dicitur ſupra cap. 4. *Et repoſuerunt lapides in monte domus in loco apto, quoadusque veniret propheta & reſponderet de eis*; nempe quid faciendum eſſet. Et ſicut Nehemiæ 7. *donec ſurgeret ſacerdos doctus & eruditus.* Vbi ſermo eſt de ijs, qui nou potuerunt reperire genealogiam ſuam, com tamen dicerent, ſe ſtirpis eſſe Leuiticæ. Et ſimiliter 1. Eſdræ 2. Vide ea loca. Sic igitur & hîc, cum non ſatis liqueret, ad quem iure pertineret ſummum ſacerdotium, propter grauem & longam reip. Iudaicæ perturbationem, cumque Iudæa tunc temporis non haberet prophetas, qoi poſſent ſuper hac difficultate Deum conſulere: placuit, (vt hîc ſcribitur) & conſenſerunt Iudæi & ſacerdotes eorum, vt Simoo eſſet Dux & ſacerdos in æternum, donec ſurgeret propheta aliquis qui de hoc poſſet per os Domioi reſpondere. Et ſic hæc accipienda eſſe, innuunt illa verba, (*conſenſerunt Iudæi & ſacerdotes*). Nam ſi liquido iure id ei competijſſet, nequaquam ſuffragijs ſacerdotum & populi opus fuiſſet.

CAP. XV.

v. 5. *NVnc ergo ſtatuo tibi omnes oblationes, quas remiſerunt tibi ante me omnes reges. ---- Et permitto tibi facere percuſſionem propriȩ numiſmatis in regione tua &c.* Ex eo quod dicitur; (*quas remiſerunt tibi ante me omnes reges*) ſatis colligitur ordinariè conceſſas fuiſſe à regibus immunitates ſupradictas populo Iudaico; & præcipoè ciuitati Ieroſolymitanæ; idque religionis cauſa, quod in ea ciuitate eſſet templum, quod etiam apod externos reges ac principes in ſumma veneratione haberetur. Quæ cum facta ſint à regibus ethnicis, obſcuram tanrum imaginem religionis menti impreſſam habentibus; ſatis liquet, id multo magis obſeruandum à principibus Chriſtianis, erga Eccleſiam Dei, vt velint ſcilicet, ac ſtatuant Ieruſalem, id eſt, Eccleſiam eſſe *Sanctam ac liberam*, vt hic ſcriptura loqoitur. *Sanctam*, id eſt, inuiolabilem; quod præſtant, dum neminem ſinunt impunè ſacra, aot iura Eccleſiaſtica violare, ſed etiam armis iniuriam omnem ab ea propulſare conantur; *liberam*, dum priuilegia libertatis concedunt, aut ab alijs conceſſa conſeruant. Vtriuſque certè habemus illuſtria exempla in rege noſtro catholico Philippo.

CAP. XVI.

v. 11. *ET Ptolomęus filius Abobi conſtitutus erat dux, & habebat argentum & aurum multum. Et exaltatum eſt cor eius &c.* En in Ptolomæo genero Simonis, rurſum nobis oſtenditur exemplum, & fœtus ambitionis: Ille enim, vt ait ſcriptura, cum eſſet gener ſummi ſacerdotis, exaltauit, ſeu eleuauit cor ſuum. En ſuperbia. *Et volebat obtinere regionem.* Ecce ambitio. *Et cogitabat dolum, aduerſus Simonem & filios eius, vt tolleret eos.* Ecce ambitionis fructus, ſeu fœtus. quem animo conceptum, paulo poſt etiam peperit, & in publicum protulit; dum ſcilicet Simonem cum duobus filijs conuiuio exceptum crudeliter trucidauit, ſimul & affinitatis, & hoſpitalitatis iura violans. Hîc ſanè illud poëtæ completum eſt: Non hoſpes ab hoſpite tutus: Non ſocer à genero. Vtrumque enim in hoc exemplo concurrit.

v. 16. *Et cum inebriatus eſſet Simon & filij* &c. Hic miſerabilis exitus Simonis & filiorum eius in conuiuio, nobis in memoriam reuocat ſententiam Domini Saluatoris Luc. 22. *Cauete ne corda veſtra grauentur in crapula, & ebrietate & ſuperueniat in vos repentina dies illa.* Quamquam non eſt veriſimile ebrietatem hoc loco propriè accipi, qoæ tollat vſum rationis; ſed quæ ſignificet ſatietatem cibi & potus cum hilaritate, vt ſæpè aliàs in ſcriptura accipitur, vt Cant. 5. *Comedite, bibite & inebriamini*, Aggæi 1. *Bibiſtis & non eſtis inebriati.* Vide Auguſt. epiſt. 144.

FINIS LIBRI I. MACHABÆORVM.

ANNOTATIONES IN LIBRVM II. MACHABÆORVM.

CAP. I.

v.13. N*Am cum in Perſide eſſet dux ipſe,* (de Antiocho ſermo eſt, vt patet v. ſeq.) *& cum ipſo immenſus exercitus, cecidit in templo Naneæ, conſilio deceptus ſacerdotum.* Scilicet poſteà dicitur; ſacerdotes, templo clauſo, poſt ingreſſum Antiochi, & aperto occulto aditu templi, miſſis lapidibus *percuſſiſſe ducem, & eos qui cum ipſo erant, eoſque diuiſiſſe membratim.* Cui narrationi non ſatis conſentire videtur, quod libro præcedenti cap. 6. ſcriptum eſt, Antiochum de Perſide reuerſum, præ animi ægritudine in lectum decidiſſe, factoque teſtamento, & inſtituto regni ſucceſſore filio, mortem obijſſe. Et rurſum, quod cap. 9. huius libri ſcribitur fugiens de curru cecidiſſe, & colliſis totius corporis membris, vermibuſque ſcatentibus inter horribiles dolores & fœtores, expiraſſe. Hoc argumento hæretici noſtri temporis conantur huic libro fidem abrogare, ne cogantur admittere orationes pro defunctis, in hoc libro apertiſſimè ſtabilitas.

Sed *reſpondeo*, has hiſtoriæ partes diligenter conſideratas & diſcuſſas, nullo modo inter ſe pugnare. Nam nihil obſtat quod Antiochus mœrore animi conſternatus in languorem inciderit, quod habetur 1. Machab. 6. & nihilominus hoc languore comprehenſus in fuga de curru deciderit, membriſque miſerè colliſis, & fœdiſſimo morbo correptus fuerit, quod narratur hoc libro cap. 9. Tantum explicandum eſt, quomodo hoc capite dicatur *cecidiſſe in templo Naneæ*, & paulo poſt v. 16. *percuſſus cum ſocijs &c.* Nullo enim modo putandum eſt, eum vnà cum ſocijs in templo Naneæ fuiſſe occiſum. Id enim non dicitur; hæc enim ſunt ipſius ſcripturæ verba: v. 15. *Clauſerunt templum, cum intraſſet Antiochus, apertoque occulto aditu templi mittentes lapides, percuſſerunt ducem, & eos qui cum eo erant, & diuiſerunt membratim, & capitibus amputatis, foras proiecerunt.* Nempe poſtrema verba vera ſunt, etiam de ſolis ſocijs intellecta, Antiocho inter pugnandum effractis foribus elapſo. Similis locus eſt Geneſ. 14. vbi rex Sodomorum & Gomorrhæ v. 10. dicuntur cecidiſſe ibi, & quod reliqui fugerunt, & tamen poſtea narrantur adhuc viuere: item 1. Reg. 30. dicitur de Amalechitis, quod percuſſerint Siceleg; & tamen ſtatim poſt additur, quod neminem occiderint. Similis quoque phraſis eſt in vita S. Auguſtini cap. 12. Additio Cenſoris. Cæterum ſciendum eſt ea quæ hic narrantur, non de Antiocho Epiphane dici, ſed de Antiocho Sedete, qui & Soter dictus eſt; de quo 1. Machab. 15. v. 10. Videatur Harræus in concordia Hiſtoriarum ſacræ & profanæ, Anno V. C. 613. & 622.

CAP. II.

v.29. V*Eritatem quidem de ſingulis, auctoribus concedentes, ipſi autem ſecundum datam formam* A *breuitati ſtudentes.* Obijciunt nobis hæretici noſtri & hæc contra authoritatem huius libri. En, inquiunt, huic authori non fuit cura de veritate, ſed tantum de commoditate compendij. *Reſpondeo* in Græco non eſſe nomen veritatis; ſic enim Græca ſonant. *Exactam pertractationem ſingulorum authori concedentes, inſequendo autem preſcriptum exemplar, compendio ſtudentes.* His igitur verbis non aliud ſignificat abbreuiator, quam ſe breuitati hiſtoriæ ſtudere, relicta ſuo authori exacta de rebus ſingulis narratione. Quod & paulo poſt in noſtra quoque verſione ſignificatur: vbi dicitur v. 31. *Etenim intellectum colligere, & ordinare ſermonem, & curioſius partes ſingulas quaſque diſquirere, hiſtoriæ congruit auctori &c.*

B

CAP. III.

v.1. I*Gitur —— cum leges adhuc optimè cuſtodirentur, propter Oniæ pontificis pietatem, fiebat vt & ipſi reges, & principes locum ſummo honore dignum ducerent &c.* Ex his verbis perſpicuè oſtenditur obſeruationem legum, & pietatem ſacerdotum, inprimis, cauſam & occaſionem eſſe, vt in veneratione ab omnibus habeantur loca ſacra. Vnde conſequens eſt, etiam è contra fieri, videlicet, vt neglectus legum, & pietatis defectus in ſacerdotibus, cauſa ſit, ob quam loca ſacra, ipſumque ſacerdotium, & in vniuerſum tota religio in contemptum abeant, quemadmodum Malach. 2. etiam Dominus comminatus eſt, & experientia quotidiana manifeſtè demonſtrat.

C

v. 4. *Simon autem de tribu Beniamin præpoſitus templi conſtitutus.* Ad corruptelam illius temporis pertinere videtur quod homo de tribu Beniamin templo fuerit præpoſitus, cum ea cura & functiones, ſicut & cæteræ omnes ſimiles, non debuerint in aliquos conferri extra tribum ſacerdotalem, id eſt, Leuiticam. Hinc autem etiam liquet non eundem fuiſſe præpoſitum templi & principem ſacerdotum, cum hic Simon ne capax quidem fuerit ſacerdotij. Attamen ex hoc capite & ſequenti moueri quæſtio poteſt, an eò vſque corruptela illa proceſſerit, vt etiam qui de ſtirpe Aaronis aut omnino de tribu Leuitica non eſſent, promoti fuerint ad ſacerdotium? Nam de Iaſone quidem conſtat ex ſequenti capite quod frater fuerit

D

Oniæ pontificis: erat ergo ex eadem tribu & ſtirpe ſi germanus fuit frater. At de Menelao & Lyſimacho qui fratres fuerunt, quorum alter poſt alterum functus eſt ſummo ſacerdotio, ſecus videri poteſt; habemus enim ſequenti cap. Menelaum ſupradicti Simonis fratrem fuiſſe: Simon autem, vt iam dictum eſt, Beniamiticæ tribus fuit. Sed reſponderi poſſe arbitror Menelaum & Lyſimachum fratres Simonis dictos eo modo quo fratres in Scripturis ſæpè vocantur fratrum aut ſororum filij. Quomodo & Chriſtus Dominus fratres & ſorores habuiſſe legitur Matth. 13. Potuerunt ergo Simon & Menelaus cum Lyſimacho nati eſſe ex duabus ſororibus, vel ex fratre & ſorore, & ea ratione fratres dici, permixtis co-

pulatione coniugij tribnbus, Leuiticâ & Beniamiti-
câ. Sed vide Ioſephum lib. 12. antiq. cap. 4. 5. 6.

v. 12. *Decipi verò eos qui credidiſſent loco & templo, quod per vniuerſum mundum honoratur, pro ſui veneratione & ſanctitate omnino impoſſibile.* Obſcuritas huius loci nata eſt ex incommoda tranſlatione. Nam in Græca lectione nihil eſt obſcuritatis. Sic enim ſonat: *Per iniuriam autem fraudari eos, qui ſanctitate loci & maieſtate templi per vniuerſum mundum honorati, eiuſque immunitate confiſi eſſent* (deponentes videlicet ibi pecuniam ſuam) *id perabſurdum eſſe ac prorſus indignum.* Scilicet, ſignificat Onias indignum eſſe, ac prorſus fieri non debere (quod interpres noſter vertit *impoſſibile*) vt fallerentur illi ſpe ſuâ, qui ſanctitate & ſecuritate loci confidentes, inibi theſauros ſuos tanquam loco tutiſſimo depoſuiſſent.

v. 25. *Apparuit enim illis quidam equus terribilem habens ſeſſorem &c.* Quibus ſuppliciis digni ſint violatores templorum declarat horrendum hoc exemplum Heliodori, qui quùm tentaret theſauris concreditis templum ſpoliare, continuo ſenſit vindictam diuinam, apparente equo calces priores ei impingente, & duobus iuuenibus flagellantibus eum ſine intermiſſione, adeo vt vix precibus & interceſſione Oniæ ſummi ſacerdotis ſalutem impetrauerit. Exemplum obſeruatu dignum & diligenter inculcandum apud populum contra Iconoclaſtas, alioſque ſacrilegos & profanos eccleſiarum violatores, quorum hodie proh dolor, meſſis eſt multo maxima.

CAP. IV.

v. 7. *SEd poſt Seleuci vitæ exceſſum, cum ſuſcepiſſet regnum Antiochus ---- ambiebat Iaſon frater Oniæ ſummum ſacerdotium, adito rege, promittens ei argenti talenta trecenta ſexaginta &c.* In hoc capite annotari rurſum poteſt, in quanta, & quam multiplicia mala hominem præcipitet ambitio. Ea mala ſunt homicidia, calumniæ, ſacerdotij emptio & venditio, quæ à nobis vno nomine ſimonia appellatur; ipſa denique impietas & defectus à vero cultu Dei. Primùm enim hic legimus Iaſonem Oniæ fratrem, promiſſis regi argenti talentis trecentis ſexaginta, & aliis octo & centum quinquaginta emiſſe à rege pontificatum. Deinde quod Menelaus penſionem Iaſonis ad regem adferens, & maiorem ſummam promittens, velut auctione facta, eundem pontificatum ſibi acquiſierit: Ita, inquit ſcriptura hoc eodem cap. v. 24. *In ſemetipſum retorſit ſummum ſacerdotium, ſuperponens Iaſoni talenta argenti trecenta; Acceptiſque à rege mandatis, venit, nihil quidem habens dignum ſacerdotio, animos verò crudelis tyranni, & feræ belluæ iram gerens.* Sed & cum Iaſon iſte promiſſis non ſtaret, ſimili conditione poſt eum Lyſimachus frater eius ad pontificatum peruenit; & per huiuſmodi ſacrorum emptiones horrenda mala euenerunt, vt hic narratur. Hæc exempla tametſi antiqua ſunt, & de veteri ſacerdotio deſumpta, oportunè tamen proferri poſſunt in deteſtationem tam fœdi criminis, id eſt, labis Simoniacæ.

CAP. V.

v. 19. *VErum non propter locum, gentem, ſed propter gentem, locum Deus elegit.* Reprimit hæc ſententia eorum ſuperſtitioſam imaginationem, qui arbitrantur, Deum ita certo alicui templo, aut cuicumque alteri loco addictum & affectum eſſe, vt non obſtantibus peccatis incolarum, eum locum nihilominus tutari velit, & conſeruare; idque, vel pro-
A pter ſtructuræ maieſtatem & magnificentiam, vel aliam quamcunque loci qualitatem. Satis profecto oſtendit Deus his noſtris temporibus, quod non propter locum, quantumcunque magnificum & habitum ſacrum, gentem elegerit, ſed propter peccata gentis locum, imò tam multa loca ſacra reiecerit, & profanationi permiſerit, partim infidelium Turcarum, partim hæreticorum.

Neque tamen hac ſententiâ negatur, quin Deus aliquando parcat genti peccatrici propter merita Sanctorum, qui locum illum incoluerunt, & ſanctâ conuerſatione illuſtrârunt, vel etiam tantum ſuis ſanctis reliquiis ornant; ſicut Iudæis ſæpè pepercit Deus propter Abraham, Iſaac, & Iacob, & propter Dauid ſeruum ſuum: & Sodomitis pepercisſet pro-
B pter decem ſolos iuſtos, ſi in eo loco fuiſſent inuenti; Sed aliud eſt eligere gentem propter locum, id eſt, propter nudam aliquam loci qualitatem, qua Deus incorporeus non delectatur; aliud propitium eſſe populo peccanti, & vindictam debitam remittere propter merita Sanctorum, qui Deo placuerunt. Item Deus parcit peccatoribus pœnitentibus, ſi confugiant ad locum diuino cultui deputatum, & ibi Deum orent (quod Salomon in dedicatione templi à Deo petiit): Sed nec hoc eſt gentem propter locum eligere; ſed tantum genti pœnitenti indulgere propter preces; quibus ſcilicet locus ille deputatus eſt; quod tamen non faciet, ſi populus permaneat in peccatis, quantumcunque cum iis de quibus Ieremiæ 7. dicant, & clament; *Templum Domini,*
C *templum Domini, templum Domini eſt.*

CAP. VI.

v. 18. *IGitur Eleazarus vnus de primoribus ſcribarum --- aperto ore hians compellebatur carnem porcinam manducare &c.* Proponitur exemplum fortis & conſtantis animi in Eleazaro; qui nec minis, nec blandimentis induci potuit, vt contra legem quidquam admitteret. Imitandum inprimis firmum illud viri ſancti propoſitum, de quo Scriptura: *Deſtinauit non admittere illicita propter vitæ amorem.* Hoc enim propoſitum gradus eſt ad vitæ perfectionem. Qui enim firmiter in animo ſtatuit, nihil illicitum com-
D mittere propter amorem præſentis vitæ, non facilè cedet tempeſtati perſecutionis. Propoſitum autem illud ſuum confirmabat his verbis: *Nam etſi in præſenti tempore ſupplicijs hominum eripiar, ſed manum omnipotentis, nec viuus, nec defunctus effugiam.* En hic ſanctus vir, etiam timore ſupplicij æterni, ne illud incurrat, confirmat animum ſuum ad perferenda temporalia ſupplicia. Vt vel hinc quoque contra noſtri temporis hæreticos agnoſcamus huius timoris vtilitatem.

Denique quod maximè ad gloriam huius Martyris pertinet, ne quidem eo induci potuit, vt ſimularet ſe carnes porcinas comediſſe, & ea ratione mortem euaderet. Sciebat enim (quod ille pulcherrimâ oratione & prolixâ docet) nõ minus ſe nociturum aliis, ad prauum exemplum, hac ſuâ ſimulatione, quàm
E nocuiſſet per veram carnium prohibitarum comeſtionem. Nam vtroque modo ſcandalizantur infirmi, & pereunt animæ pro quibus Chriſtus mortuus eſt. Vide noſtra 1. Corinth. 10. Simile exemplum habemus in Martyrolog. 12. Aprilis de Saba Martyre, qui carnes non immolatitias pro immolatitiis oblatas videns, vt iuſſioni magiſtratus ſatisfeciſſe videretur, ad fideles palam proteſtatus eſt, edi non licere, dicens: Quicumque de his carnibus comederit, Chriſtianus non erit. De Eleazari quoque laudibus, Vidè orationem Gregorij Nazianzeni in Ma-

chabæos, & Ambroſ. lib. 2. de Iacob & vita beata cap. 10.

CAP. VII.

v. 1. C*Ontigit autem & ſeptem fratres vnà cum matre ſua, apprehenſos compelli à rege edere contra fas carnes porcinas.* Hi fratres à multis ſcriptoribus, atque etiam in Eccleſiaſtico officio 1. Auguſti appellantur Machabæi, non à Iuda Machabæo, quaſi ad eum aliquo modo pertinuerint, ſed ſumpta communi appellatione à nomine fratris primogeniti, qui appellatus eſt Machabæus, vt ſcriptum reliquit Ioſephus in libello, quem de iſtorum fratrum paſſione compoſuit. Miranda profectò fortitudo, eo tempore, quo gratia Chriſti nondum erat manifeſtata. Nam, vt inquit Gregor. Nazianzenus in oratione in hos Martyres; qui ante Chriſti paſſionem ſubière martyrium; quid poſt Chriſtum facturi fuiſſent? Ratio autem cur tam disertè hi Martyres, ſemel atque iterum inculcent fidem reſurrectionis, eaque ſe conſolentur; cum id ante eorum tempora non ita manifeſtè factum legamus; ratio, inquam, hæc adfertur; quia ſub hæc tempora, vti Ioſephus teſtatur, orti fuerunt apud Iudæos Sadducæi, qui prȩter hanc momentaneam vitam, aliam nullam expectantes, animas vna cum corpore interire docebant, & reſurrectionem mortuorum negabant. Horum ergo doctrinam velut impiam, ac populo Dei indignam, cum aliis piis hi Martyres execrabantur, & in exitu vitæ conſtituti, tam diſertis verbis reſurrectionem mortuorum prædicabant, ſimulque ea ſe animari, tyranno exprobrabant, generoſè proteſtantes: *Tu quidem ſceleſtiſsime, in præſenti vita nos perdis; ſed rex mundi defunctos nos pro ſuis legibus, in æterna vitæ reſurrectionem ſuſcitabit.*

v. 32. *Nos enim propter noſmetipſos hæc patimur, peccantes in Deum noſtrum.* Loquuntur quidem hi Martyres de peccatis populi. Dicunt enim Deum genti ac generi ſuo eſſe ad tempus iratum, ſcilicet propter peccata; ſed ita tamen loquuntur in perſona populi, vt ſeipſos non excludant, ſicut & Daniel & Tobias expreſsè locuti ſunt. Confitentur ergo, & quidem veraciter, ſe pati propter ſua peccata; & tamen non hoc præcipuè ſpectauit in eorum paſſione Deus, vt eorum peccata punirentur, ſed ſcilicet magis, vt eorum patientia per paſſionem martyrij probaretur, & coronaretur.

v. 41. *Nouiſsimè autem poſt filios & mater conſumpta eſt.* Græcè ἐτελεύτησε, id eſt, mortua eſt, conſummata eſt. Vnde putant quidam eam non tormentorum vi conſumptam, ſed ſpontanea morte conſummatam. Marius Victorinus præceptor Hieronymi in carmine quod de ſeptem Machabæis fratribus compoſuit, ſcribit eam præ gaudio quod ex martyrio tam præclaro natorum ſuorum animo conceperat maximum, paulò poſt mortuam concidiſſe, vt de quibuſdam matribus legitur apud Liuium & Valerium Maximum. Ioſephus tamen & alij plerique martyrem eam faciunt tormentis ſubiectam & extinctam. Atque hoc probabilius. Nam illud ſingulare mortis genus Scriptura non tacuiſſet. Nec verò ſatis congruere videtur cum egregia fortitudine animi huius mulieris, præ immodica paſſione gaudij vitam ei defeciſſe. Vide Sixtum in fine lib. 5. bibl. ſanctæ. Et quia Scriptura iam eam ſapienter & fortiter loquentem introduxerat, ſicut & omnes eius filios, hinc de eius paſſione & conſummatione plura non diſſerit.

A

CAP. VIII.

v. 22. C*Onſtituit itaque* (Iudas Machabæus) *fratres ſuos duces vtrique ordini, Simonem, & Ioſephum & Ionathan.* Obſcurum eſt quis ſit hic Ioſephus, cum 1. Machab. 2. inter fratres Iudæ filios Mathathiæ nullus eius nominis numeretur. Quidam exiſtimant Ioſephum eſſe, qui ibi alio nomine vocatur Eleazarus, & Aharon. Sed expendendum, an ille Eleazarus adhuc fuerit in hoc prælio ſuperſtes: cum occiſus legatur ſub elephante lib. 1. cap. 6. An forte Ioſephus hic connumeretur inter fratres Iudæ, quia fuerit filius fratris aut ſororis? ſicut Abraham dicit
B ad Loth: *Fratres enim ſumus.* Geneſ. 13. fit enim huius Ioſephi rurſum mentio, infra cap. 10. Mirè hic ſe inuoluit Liranus, falſus, vt videtur, vitioſo codice Ioſephi hiſtorici. Tu, ſi velis, ipſum adito Ioſephum, nihil huic noſtræ coniecturæ repugnantem, lib. 12. Antiq. cap. 8.

CAP. IX.

v. 9. I*Ta vt de corpore impij* (Antiochi) *vermes ſcaturirent, ac viuentis in doloribus carnes effluerent, odore etiam illius & fœtore exercitus grauaretur.* Etſi mala huius ſȩculi communia ſint bonis & malis, imò plerumque boni magis affligantur quam mali.
C Quaſdam tamen pœnas etiam in hoc ſȩculo Deus ſuæ iuſtitiæ peculiariter reſeruat ad punitionem eorum qui inſigniter impij aut crudeles extiterunt: vt cæteri homines talibus eorum pœnis admoniti, iuſtitiam Dei aduerſus impios agnoſcant. Sic fœdo iſto morbo, non ſolum hic impiiſſimus Antiochus interiit, ſed & Herodes Aſcalonita, qui infantes occidit, teſte Ioſepho, Herodes item, qui Iacobum Apoſtolum obtruncauit, & Petrum clauſit in carcere, & honores diuinos admiſit, vt legitur Actor. 12. Apud Romanos etiam Sylla belli ciuilis author, & ciuium Romanorum crudeliſſimus proſcriptor, item Hunericus rex Wandalorum Arianus, qui Catholicos crudeliſſimè vexauerat. Neſtorij quoque
D hȩreſiarchæ lingua blaſphema nolentis Mariam *Deiparam* vocare, ſed tantum Chriſtiparam, à vermibus corroſa eſt. Ac denique Caluinum quoque pediculari morbo periiſſe teſtatur Bolſecus & alij.

v. 17. *Super hæc & Iudæum ſe futurum*, religione ac ceremoniis quarum prima eſt circumciſio. Vouebat itaque proſelytum ſe fore. Ex quo apparet quod iam tum aliqui ex gentibus ad ritum Iudaicum ſe transferebant qui vocantur proſelyti. Nec mirum, nam exemplum eius rei multò antiquius eſt in Achior, vt eſt in Iudith cap. 6. & 14. Naaman quidem Syrus qui etiam iſta tempora longè prȩceſſit, ex gentilitate conuerſus eſt ad Deum populi Iſraël, non tamen legitur religioni, id eſt, ritibus, ac legibus illius populi
E ſe ſubieciſſe. Nec circumciſum eum fuiſſe veriſimile eſt.

CAP. X.

v. 1. M*Achabæus autem & qui cum eo erant, templum quidem & ciuitatem recepit.* Ac tandem v. 3. *Et purgato templo aliud altare fecerunt, & ſacrificia obtulerunt poſt biennium.* *Obijciunt* hunc locum hæretici tanquam contrarium ei quod lib. 1. cap. 4. dictum eſt, purgatum fuiſſe templum, viuente adhuc

Antiocho; videlicet anno centeſimo quadrageſimo-octauo regni Græcorum, cum hîc dicatur id factum biennio, vt apparet, poſt mortem Antiochi. Quidam *reſpondent*, Iudam bis purgaſſe templum. Verum id dici non poteſt. Non enim legitur ſub Iuda ſecundo fuiſſe templum contaminatum, ſed tantum ſemel. Deinde conſtat etiam ſatis ex circumſtantiis, vtroque loco, eandem templi purgationem deſcribi. Proinde *dicendum* eſt, id quod hîc dicitur (*poſt biennium*) Iudam purgaſſe templum, non intelligendum de biennio poſt mortem Antiochi, vt hæretici prauè detorquent, ex eo quod eius mors capite præcedenti deſcripta ſit: neque etiam de biennio poſt contaminationem templi: Accidit enim, vt ex præcedenti libro manifeſtum eſt, triennio poſt contaminationem; eodem videlicet menſe & die, quo illud polluerant gentes, tribus annis interpoſitis: Sed *biennium* illud accipiendum eſt ab initio principatus Iudæ Machabæi: Nam templum contaminatum eſt anno Græcorum centeſimo quadrageſimo quinto, Matathias autem pater Iudæ mortuus anno quadrageſimo-ſexto, cui ſtatim Iudas ſucceſſit. Purgatio denique templi facta eſt biennio poſt; anno centeſimo quadrageſimo-octauo; qui idem annus etiam notatur lib. 1. capite 4.

v. 26. *Deprecabantur Dominum —— vt ſibi propitius, inimicis autem eorum eſſet inimicus, & aduerſariis aduerſaretur, ſicut dicit lex.* Id eſt, ſicut lex pollicetur, hoc eſt, Deus in lege. Legem vocat libros Moyſi legiſlatoris, in quibus non ſemel promittit Deus ſe inimicis populi ſui inimicum & aduerſarium fore, ſi permanerent in obſeruantia legis ab ipſo acceptæ, vt Exodi 23. *Quod ſi audieris vocem meam, & feceris omnia quæ loquor, inimicus ero inimicis tuis, & affligam affligentes te.* Leuit. 26. *Perſequemini inimicos veſtros, & corruent coram vobis.* Deuteron. 28. *Dabit Dominus inimicos tuos qui conſurgunt aduerſum te, corruentes in conſpectu tuo.*

CAP. XI.

v. 6. *VT autem Machabæus & qui cum eo erant cognouerunt expugnari præſidia; cum fletu & lachrymis rogabant Dominum, vt bonum Angelum mitteret.* Hinc intelligimus præcipuum robur belli conſiſtere in adiutorio Dei, id quod ſuo exemplo Iudas Machabæus ſolidiſſimè oſtendit, omnibus ſuis præliis præmittens inuocationem auxilii cæleſtis. Deinde quoque addiſcimus, iam inde ab initio, perſuaſionem piorum fuiſſe, actiones noſtras dirigi Angelorum miniſterio, tum maximè quando Deus rogatur, vt Angelum ſuum mittat in auxilium; vt hîc fecerunt. Sic & Tobias precatur, vt Angelus Dei bonus comitetur filium ſuum; Tobiæ 5. Et vide; ſicut viſibili ſpecie Tobiæ filius Angelum comitem habuit, ita & hoc loco Iudas Machabæus Angelum habuit prælii ducem. *Apparuit*, inquit Scriptura, *præcedens eos eques in veſte candida, armis aureis, haſtam vibrans.* Qui ſanè eques eos præcedens, & ad certam victoriam ducens, non alius fuit, quam Angelus bonus, quem ad ſalutem ſui, & ſuorum, paulò antè ſibi mitti petierat. Confer cap. 10. v. 29. & 30.

CAP. XII.

v. 43. & 44. *OFferri pro peccatis mortuorum ſacrificium, benè & religioſe de reſurrectione cogitans (niſi enim eos qui ceciderant reſurrecturos*

A *ſperaret &c.*) Inculcat hîc Author diligenter, & confirmat dogma Catholicum, orandum & ſacrificandum eſſe pro mortuis; & multis verbis inprimis replicat de reſurrectione mortuorum; ſcilicet contra hæreſim Sadducæorum, quæ illo tempore, teſte Ioſepho, exorta fuerat, & radices mittere cœperat in populo Iudaico. Quomodo autem conſequens ſit, ſuperfluam & vanam fore pro mortuis orationem, ſublata ſpe reſurrectionis mortuorum; Vide noſtra 1. Corinth. 15. ad illud: *Miſerabiliores ſumus omnibus hominibus, ſi reſurrectio non eſt.* Atque illud interim obſerua, quod ſicut apud Apoſtolum de ſola beata reſurrectione præcipua eius diſputatio eſt, ita & hoc loco, cum dicitur; *Niſi enim eos qui ceciderant reſurrecturos ſperaret, ſuperfluum videretur & vanum orare pro*
B *mortuis.* Nam reſurrectio quæ ſperatur, vtrique bona & beata eſt; impiorum autem reſurrectio, quoniam ad æternam erit miſeriam, & cruciatum, non ſperatur, ſed creditur tantùm. Proſunt autem defunctis in pietate, ſuffragia viuentium, & ſacrificia, ad beatam reſurrectionem, quatenus illis proſunt ad miſericordiam, & veniam minorum delictorum & pœnarum reſtantium, ſine quibus, beatæ reſurrectionis non poſſunt eſſe participes. Vide noſtr. in 4. diſtinct. 21.

CAP. XIII.

C v. 11. *QVippe qui lege, & patria, ſanctoque templo priuari vererentur —— ne ſineret blaſphemis rurſus nationibus ſubdi.* Notandum quod Iudas hortans ſuos ad fortiter dimicandum primò nominat legem, deinde patriam: Nam idem repetitur quoque plenius v. 14. his verbis: *Vt fortiter dimicarent, & vſque ad mortem, pro legibus, templo, ciuitate, patria & ciuibus.* En primò nominat leges & templum, deinde ciuitatem, patriam, ciues. Ex quo oſtenditur ante omnia propugnandam & defendendam eſſe religionem, ſecundum autem locum dandum defenſioni priuilegiorum & publicæ libertatis. Eſtque id notandum contra quoſdam noſtri temporis viros alioqui magnæ æſtimationis, qui peruerſo, ac præpoſte-
D ro iudicio, cum viderent religionem periclitari (volebant enim Catholici videri) cumque ſimul perſuaſum haberent læſam eſſe publicam libertatem, & violata priuilegia patriæ; ſepoſito ad tempus, vt inquiebant, negotio religionis, cenſuerunt arma capienda pro defenſione patriæ contra eos, quos imaginabantur ſuæ libertatis hoſtes, priuſquam de religione eſſent ſolliciti. Non ita pugnauit Iudas, imò nec ita præcepit Chriſtus, qui dicit Matth. 6. *Quærite primùm regnum Dei, & iuſtitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.*

v. 15. *Et dato ſuis ſigno Dei victoriæ; iuuenibus fortiſſimis electis, nocte aggreſſus aulam regiam in caſtris interfecit viros quatuor millia.* Senſus eſt: Cum dediſſet ſuis ſignum ſeu teſſeram militarem, hanc ſcilicet (*Dei victoria*): aggreſſus eſt hoſtem. En rurſum, quomo-
E do Iudas modis omnibus ſuis inculcare conetur victoriam à Deo expectandam eſſe! Id ſi hodie fieret à ducibus belli; non cum dolore noſtro ac detrimento religionis videremus tam lentum ſucceſſum belli pro religione ſuſcepti.

CAP.

Digitized by Google

CAP. XIV.

v. 25. **R**Ogauitque eum ducere vxorem, filioſque procreare. *Nuptias fecit.* Quæres, rectène fecerit Iudas ducendo vxorem ad hortatum Nicanoris? Reſpondeo, rectè, quia in re licita obſecutus eſt illi cauſâ pacis publicæ.

v. 37. *Razias autem quidam de ſenioribus, qui pro affectu pater Iudæorum vocabatur &c.* Ac tandem v. 41. *Cum iam comprehenderetur, gladio ſe petijt, eligens nobiliter mori, quam ſubditus fieri peccatoribus.* Iſtud factum Raziæ ſunt qui excuſare conantur, & maximè Hebræi: duas adferentes cauſas, ob quas licitè quis ſibi ipſi manus inferat: ſi videlicet (inquiunt) id faciat, ne poſtea tormentorum vi compellatur ad illicita; vel ne in Dei contemptum viuens poſteà ludibrio habeatur. Quorum vtrumque dicunt iuſtè metuiſſe Raziam. Verum has exceptiones Chriſtiani ſcriptores non agnoſcunt. Nemo enim peccato ſuo debet impedire aliorum peccata: alioqui idem omnibus Martyribus licuiſſet. D. Auguſt. lib. 2. contra 2. epiſt. Gaudentij cap. 23. & epiſt. 61. de Raziæ facto ita loquitur, vt neque laudandum dicat, neque imitandum, quin potius tandem reprehendit: In epiſtola hæc ſunt eius verba: Scriptum eſt, *Innocentem & iuſtum ne occidas.* Si ergo iſte innocens & iuſtus non fuit, cur proponitur imitandus? Si autem innocens & iuſtus, fuit quare interfector innocentis & iuſti (ipſe ſcilicet Razias ſuiipſius) inſuper putatur eſſe laudandus? Et cont. epiſt. Gaudentij; Quomodolibet accipiatur à vobis huius Raziæ vita laudata; non habet mors eius laudatricem ſapientiam; quia non habet dignam Dei famulis patientiam. Et paulo ſuperius; Hoc inquit, facere debuit, quod in iiſdem literis leguntur ſeptem illi fratres, matre exhortante feciſſe, vt comprehenſus in dolore ſuſtineret, & in humilitate patientiam haberet. Hæc Auguſtinus, eumque ſecutus S. Thom. 2. 2. quæſt. 64. artic. 5. Quorum ſententia certior videtur & ſecurior. Liranus vt excuſet hoc factum, dicit fortè id eum feciſſe ex ſpeciali inſtinctu Spiritus S. Sed hoc quâ facilitate dicitur, eâdem reiici poteſt.

Porro ex eo quod Razias hic peccauit ſeipſum interimendo, non neceſſariò fatendum erit eum eſſe damnatum. Quamuis enim occiſio ſuiipſius ſit genere ſuo peccatum mortale; fieri tamen poteſt vt ob certas circumſtantias non peccet mortaliter is qui ſeipſum occidit. Velut ſi laboret ignorantia excuſabili, vt quia putauit licitum inductus opinione communi eorum inter quos agebat, quibus vt crederet, probabilem cauſam habebat; quia videbantur videlicet boni & docti: & niſi id faceret, ludibrio exponeretur hoſtibus; & quidem ſic vt ludibrium illud cederet in contemptum religionis. Qua ratione etiam factum Saül, qui ſeipſum amiſſâ pugnâ peremit, ne ab incircumciſis viuus aut mortuus haberetur ludibrio, 1. Reg. 31. poſſet excuſari, niſi opinionem ſalutis eius peccata præcedentia, à quibus per pœnitentiam non legitur receſſiſſe, nobis prorſus adimerent. Notandum quod etſi S. Auguſt. & S. Thom. factum vituperent (neque nos laudamus) non tamen affirment de ſalute eius deſperationem. Simile quid forte dici poſſet de Chriſtianis quibuſdam virginibus quæ ſeipſas in aquas proiecerunt vt violentam hoſtium libidinem euaderent; hoc enim licere, paſſim erat perſuaſum. Vnde Hieronymus exceptionem facit, hanc, niſi vbi caſtitas periclitatur. Quare etſi peccaſſe dicantur qui hoc aut illo modo

A ſibi ipſis violentas manus intulerunt; durum tamen eſt eos, ſi id ſine diuina reuelatione fecerint, damnatos dicere; vt & Eleazarum illum filium Saura, de quo libro ſuperiori, cap. 6. quamquam & de eius facto dubitari non immeritò poteſt, an propriè ſit occiſio ſui, vt eo loco annotauimus. Raziam præterea commendat, & nos à deſperatione ſalutis eius reuocat, quod moriturus *inteſtina ſua proiecit, inuocans dominatorem vitæ & ſpiritus, vt hæc illi iterum redderet.* Qua precatione non ſimpliciter petiuit corporis ſui reſtitutionem per communem omnibus reſurrectionem; quod enim certò futurum eſt, ita vt & malis futurum ſit commune, id oratione à Deo petere non ſolemus, velut ortum ſolis in craſtinum, & huiuſmodi. Petiuit ergo reſurrectionem beatam, de
B qua dicebat vnus è ſeptem fratribus ad Antiochum: *Tibi reſurrectio ad vitam non erit.* Atqui Raziam extremo ſpiritu tam piè orantem non fuiſſe exauditum, durum eſt dicere. Item veriſimile eſt Raziam & illas virgines non audiuiſſe contrariam doctrinam. Nam & apud gentiles qui ne in hoſtium manus venirent, ſeipſos interficere maluerunt, laudati leguntur, vt Cato.

At dices, Eccleſia eas honorat vt martyres, ergo laudat illud genus mortis. Reſp. neg. conſeq. quia Eccleſia laudat in eis & veneratur amorem caſtitatis, pro qua conſeruanda etiam mortem ſubire maluerunt quam eam perdere. Laudat ergo & virginitatem & tolerantiam mortis pro tuenda virginita-
C te. Quod autem mortem ſibi intulerint, non laudat. Nam & alij martyres interdum in aggreſſu mortis & acceſſu iudicis leguntur quædam imprudenter & temerè feciſſe: ſed huiuſmodi næuos & maculas facile abluit illa magna charitas, qua erant parati animas ponere pro Chriſto & iuſtitia; præſertim quia in illis non probandis circumſtantiis, excuſabat eos ignorantia. Non enim erant plenè inſtituti in talibus.

CAP. XV.

v. 14. **H**Ic eſt fratrum amator, & populi Iſraël. Hic eſt qui multum orat pro populo & vniuerſa
D *ſancta ciuitate, Ieremias propheta Dei.* Hic locus manifeſtiſſimè aſtruit Sanctorum vitâ defunctorum interceſſionem pro ſalute viuorum, etiam tempore veteris Teſtamenti; quando tamen defunctorum animæ, quantâlibet ſanctitate præditi fuiſſent, nondum ad Dei conſpectum & gloriam regni cœleſtis admittebantur, ſed erant tantum in ſinu Abrahæ, vbi tamen conſolabantur, vt ſcriptura de Lazaro loquitur Lucæ 16. Quanto igitur magis tempore noui Teſtamenti credendum eſt Sanctos iam cum Chriſto regnantes, & perfecta Dei viſione beatos, pro ſalute fidelis populi adhuc militantis, apud Deum interpellare? Et huius doctrinæ rationem & fundamentum etiam ipſa ſcriptura non tacet: *Hic eſt,* inquit, *fratrum amator, & populi Iſraël,* ſcilicet, quia San-
E cti hac mortali vita defuncti amant adhuc viuentes, cum quibus permanent eiuſdem corporis, id eſt, Eccleſiæ membra: fieri non poteſt, quin illum amorem etiam opere declarent, orando Deum pro viuentibus, aliaque ſimilia beneficia iis præſtando. Id enim requirit eorum amor, qui hic memoratur; tum etiam Sanctorum communio, quam in ſymbolo nos credere profitemur.

v. 39. *Et ſi quidem benè, & vt hiſtoriæ competit, hoc & ipſe velim; ſi autem minus dignè, concedendum eſt mihi.* Et hæc verba rapiunt hæretici ad infringendam au-

thoritatem horum librorum; En, inquiunt, author dubitat de veritate ſuæ hiſtoriæ. Sed *reſpondeo* authorem ſeſe excuſare, ac petere veniam, non de falſitate, quam metuat ſcriptis ſuis ſubeſſe; ſed de ſermone ac ſtylo, eiuſque ruditate, ſeu inelegantia. Quod ex verbis ſequentibus manifeſtum eſt: Addit enim; *Ita legentibus, ſi ſemper exactus ſit ſermo, non erit gratus*, q. d. ſtylus nimium exactus, nimiumque affectatus non ſolet ſemper eſſe gratus legentibus. Atqui Spiritus ſanctus non vno aliquo ſtylo vtitur, ſed alio atque alio, pro diuerſitate ſcribentium, vt ex variis ſcriptu- A ræ partibus, & libris eſt manifeſtum. Adde, quod pro eo quod nos habemus; *Si autem minus digne, concedendum eſt mihi*, Græcè eſt: *Si autem exiliter, & medio modo, hoc attingibile mihi fuit*. Itaque illud (*concedendum*) non ſignificat veniam dandam, ſed menſuram, ad quam quis attingere poteſt admittendam. Similis locus eſt 2. Corinth. 11. vbi Paulus dicit de ſe: *Etſi imperitus ſermone, ſed non ſcientia*, & dicere potuiſſet; concedendum mihi quod imperitus ſum ſermone. Vide ibidem noſtrum comment.

FINIS LIBRI II. MACHABÆORVM.

FINIS

ANNOTATIONVM

IN VETVS TESTAMENTVM.

ANNOTATIONES
IN EVANGELIVM
SECVNDVM MATTHÆVM.

CAP. I.

LIBER *generationis* IESV CHRISTI. Non eſt ſenſus, hoc Euangelium eſſe librum generationis; Non enim verſatur totum hoc Euangelium, vel magna eius pars, in recenſenda Chriſti genealogia, ſed ſenſus eſt: hic eſt liber, id eſt, catalogus, ſeries, enumeratio generarionis Ieſu Chriſti; vel vno verbo, hæc eſt genealogia Ieſu Chriſti. Phraſi enim Hebraica, liber accipitur pro quouis ſcripto, ſiue paruo, ſiue magno, quo aliquid deſcribitur, narratur, aut recenſetur. Refertur ergo non ad totum Euangelium, ſed ad hoc initium, quo genealogia Chriſti continetur. Ita Gen. 5. *Hic eſt liber generationis Adam.* Vbi conſequenter Adæ poſteritas recto ordine recenſetur vſque ad filios Noë.

Ieſu Chriſti. Ieſus (quod Hebraicè ſcribitur Ieſuah) propţium nomen eſt illius hominis, qui ex Maria virgine natus, idem eſt filius Dei; *quod* nomen *vocatum eſt ab Angelo, priuſquam in vtero conciperetur.* Luc. 2. dicente videlicet Angelo infra hoc eodem cap: *vocabis nomen eius Ieſum*, id eſt græcè, *σωτῆρα*, latinè, Saluatorem. Nominis ratio ſubiungitur: *ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum.* Idem homo dignitatis nomine vocatur *Chriſtus*, id eſt, vnctus. Fuit quidem nomen *Ieſus* in veteri lege multis commune, ac frequentes eo nomine appellabantur; exemplo ſint, Ieſus filius Naue, Ieſus filius Sirach: Poſtquam vero hoc nomine vocari dignatus eſt filius Dei; factum eſt illud Chriſtianis incommunicabile, ob reuerentiam Saluatoris. Sed & qui ex Iudæis ad fidem Chriſti conuerſi, prius eo nomine vocabantur, illud religione quadam, in aliud vicinum commutabant. Sic Iaſon ille, cuius fit mentio, Rom. 16. prius dictus fuiſſe videtur *Ieſus*; item Iuſtus ille de quo Coloſſ. 4. *Ieſus qui dicitur iuſtus.* Simile quid in nomine Chriſti accidit; licet enim tempore veteris legis, reges, ſacerdotes, & prophetæ, ſæpius iſto nomine fuerint honorati, propriè tamen & perpetua conſuetudine noui teſtamenti, ſignificatur ille homo, qui propter vnionem in ſe diuinæ naturæ cum humana, Spiritu ſancto vnctus eſt *præ omnibus participibus ſuis.* Pſalm. 44. & Hebr. 1. Vnde & in eo vocabulo ſolet intelligi hypoſtaſis, in quam duæ naturæ diuina & humana conueniunt. Vide noſtrum comment. ad Rom. 1. v. 1. Item locis ſupra citatis.

v. 5. *Salmon autem genuit Booz de Rahab.* Notat S. Hieronymus in genealogia ſaluatoris nullam ſanctarum aſſumi mulierum; quod quidem verum de Rahab & Ruth non videtur, vt quæ in ſcriptura non vituperantur ex profeſſo, ſed laudantur. Aliud de Thamar & Bethſabee; quarum illa fornicata, tametſi deſiderio ſobolis; hæc adulterata cum Dauide. Potius ergo dicendum videtur, has mulieres, ea occaſione poſitas in genealogia Chriſti, quia de ijs, vel earum cum viris coniunctione, peculiare aliquid ſcriptura prodidit.

v. 11. *Ioſias autem genuit Iechoniam, & fratres eius in tranſmigratione Babylonis. In tranſmigratione.* Id eſt, circa tempus tranſmigrationis. Nam conſtat Ioſiam mortuum fuiſſe, antequam populus in Babylonem duceretur. Quæritur autem quem dicat Iechoniam, & quomodo conſtet genealogiæ numerus, cum in ſecunda vel tertia teſſaradecade, videatur vnus deeſſe? Quidam inter Ioſiam & Iechoniam, interponunt Ioachim, hoc modo: Ioſias genuit Ioachim, Ioachim autem genuit Iechoniam & fratres eius, & hoc modo ſe reperiſſe teſtatur Rob. Stephanus in vnico exemplari. Sed hoc veritati contrariatur, quia Ioachim filius Ioſiæ, non legitur niſi duos habuiſſe filios, qui in ſcripturis non ita nobiles aut illuſtres fuere, vt propter eos ſpecialiter diceretur, *& fratres eius*, quod rectè dicitur de filijs Ioſiæ; quia tres illorum fuere, qui ſibi viciſſim in regnum Iudaicum ſucceſſerunt, videlicet Ioachaz, & Ioachin, qui hic Iechonias dicitur; & Sedecias. Deinde cum Ioachim non niſi duos filios habuiſſe legatur; non fuiſſet dicendum, Ioachim genuiſſe Iechoniam & fratres eius, ſed fratrem eius. Ita ergo ſoluitur hæc quæſtio ex S. Hieronymo, vt Iechonias filius Ioſiæ, de quo dicitur, *genuit Iechoniam & fratres eius*, diuerſus ſit ab eo, de quo mox ſubditur, *Iechonias genuit Salathiel.* Nã hic Iechonias, illius Iechoniæ filius eſt, patri ſuo cognominis. Vide 1. par. 3. quo loco etiã dicitur, quod Zorobabel fuerit filius Phadaiæ; ſed Phadaias iſte idem eſt cum Salathiel, qui ibidem ponitur, ſuntque plura nomina eiuſdem perſonæ, Salathiel, Melchiram, Phadaias, quod tamen alij aliter ſoluunt.

v. 16. *Iacob autem genuit Ioſeph, virum Mariæ.* Hæc genealogia propriè eſt Ioſephi, quæ in eo terminatur, ſicut & ea quæ eſt apud Lucam cap. 3. quæque aſcendendo à Ioſeph incipit; hactenus tamen vtraque Chriſti genealogia eſt, quatenus per genealogiam ſeu genus Ioſeph oſtenditur genus Chriſti, eo quod Maria erat de eadem tribu & ſtirpe, de qua Ioſeph. Debuit enim Maria, quia fratres non habebat, nubere viro non ſolum ex eadem tribu, ſed etiam ex cognatione; ne poſſeſſio nimium diſtraheretur, idque ſecundum legem, Numer. vlt. Vnde & Tob. 6. & 7. Raguel Tobiam vocat ſuum conſobrinum, & fatetur filiam ſuam vnicam debere coniungi cognationi ſuæ (non dicit tribui ſuæ) ſecundum legem Moyſi. *Quæritur* 1. Vtrum ex hac genealogia doceri poſſit, B. Virginem fuiſſe ex ſemine Dauid? Reſpondetur id directè probari de Ioſeph, ex conſequenti tamen etiam de B. Virgine; vt ex dictis eſt manifeſtum. Cæterum S. Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 1. & lib. 23 cap. 10. contra Fauſtum Manicheum, docet B. Virginem ex ſtirpe Dauid genus duxiſſe; quia ſcriptura dicit Chriſtum eſſe ex ſemine Dauid, & eius matrem ſine vllius concubitu

virginem Mariam: atque hoc dicit eſſe ex ſcriptura A
clariſſimum & fortiſſimum documentum. Vide quę
diximus in epiſt. ad Rom. 1. ad illa verba *ex ſemine Da-*
uid ſecundum carnem. Quæritur 2. quare per Ioſeph, &
non per Mariam genealogia Chriſti texatur. Reſ-
pondet S. Hieronymus, primum, non eſſe conſuetu-
dinis ſcripturarum, vt mulierum in generationibus
ordo texatur: deinde, quia erant eiuſdem tribus, vn-
de ex lege eam accipere tenebatur vt propinquam
reſpiciens ad legem Num. vlt. ſupra citatam. Notan-
dum quoque eſt Matthæum & Lucam, recenſentes
genus Ioſeph & non Mariæ, ſeſe, quantum licuit, at-
temperare voluiſſe opinioni Iudęorum, qui dicebant
Ieſum eſſe filium Ioſeph. q. d. & ſic oſtenditur eſſe
filius Dauid; quia Ioſeph erat ex filijs Dauid. *Quæri-* B
tur 3. An Chriſtus ortus ſit ex Dauid per Salomo-
nem. Negant multi, putantque à Luca deſcribi ge-
nus Chriſti ſecundum carnem, per Heli, id eſt Ioa-
chim patrem Mariæ, & ſocerum Ioſeph; ducit au-
tem ille genus Chriſti ex Dauid per Nathan. Con-
traria tamen ſententia probari videtur his argumen-
tis. 1. Luc. 1. *Dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris*
eius & regnabit in domo Iacob in æternum. Vbi ſignifica-
tur, quod Chriſtus tanquam Dauid, ceterorumque
regum Iuda filius, regnum illud Dauid, quod ipſe
Dauid & Salomon & ceteri tenuerunt, etiam tene-
bit, idque in æternum; ſed commutato regno tem-
porali in ſpirituale. Nam in ſede Dauid ſéderunt Sa-
lomon & ceteri, continuata ſtirpe vſque ad Iecho- C
niam, qui ductus eſt in captiuitatem cum populo,
de quo dicitur Ierem. 22. *Scribe virum iſtum ſterilem.*
Responderi ſolet, hoc ideo dici, quia in illo ſtetit ſuc-
ceſſio regum. Quæ reſponſio ſupponit Chriſtum ex
Ioachim ſiue Iechonia genus ducere, & proinde ex
Salomone, & ceteris medijs. Vide ibi noſtra; & hanc
reſponſionem clariſſimè habet S. Hieronymus om-
nino ſupponens & affirmans Chriſtum ex Iechonia
genitum ſecundum carnem. *Secundo* Promiſſiones
factæ Dauidi 2. Reg. 7. & 1. Paral. 17. & Pſalm. 88. &
131. & alibi, non videntur bene conſiſtere, niſi per Sa-
lomonem, Chriſtus ex Dauid natus ſit. Vnde de Salo-
mone in figura Chriſti dictum eſt; *Ego ero illi in pa-*
trem, & ipſe erit mihi in filium. Item *Firmabo ſolium eius* D
vſque in ſempiternum. Et iterum: *Statuam eum in domo*
mea, & in regno meo vſque in ſempiternum, & thronus eius
erit firmiſſimus in perpetuum. Ex quo patet quod etiam
ſedes Salomonis, in poſteris eius ſit æterna, & Pſalm.
88. *Iuraui Dauid ſeruo meo: vſque in æternum præparabo*
ſemen tuum: & ædificabo in generationem, & generationem
ſedem tuam. Et infra: *Et ponam in ſæculum ſæculi ſemen*
eius, & thronum eius ſicut dies cæli. Et iterum. *Semel iura-*
ui in ſancto meo; ſi Dauid mentiar? ſemen eius in æternum
manebit. Et thronus eius ſicut ſol in conſpectu meo &c. Et
Pſalm. 131. *Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non*
fruſtrabitur eum: De fructu ventris tui ponam ſuper ſe-
dem tuam. Et filij eorum vſque in ſæculum, ſedebunt ſuper
ſedem tuam. Hæc autem omnia in Chriſto completè E
perfecta ſunt; quod regnum ſuo modo perpetuum,
id eſt, diuturnum per ſucceſſiones filiorum Dauid, in
ipſo, ex ijſdem oriundo, commutatum ſit in regnum
ſpirituale, idemque perpetuo ac ſine fine duraturum.
Vnde dicit Angelus ad Mariam Luc. 1: *& regni eius*
non erit finis. Tertio quia, vt notat idem S. Hieronymus
ad Iſa. 38. Ezechias rex indicata ſibi morte per Iſaiam
prophetam, ideo doluit quod nondum haberet pro-
lem, deſperaretque Chriſtum ex ſemine ſuo naſci-
turum. Erat ergo perſuaſio regum etiam ſancto-
rum, Meſſiam ex ipſorum proſapia naſciturum. Et
infra, ad illud, *Generatio mea ablata eſt*; Timet ergo
(inquit) ne generatio ipſius inſtar tabernaculi diſ-
ſoluatur; ne in telæ ſimilitudinem in ipſo lucis exor-
dio præcidatur; & nequaquam de ſemine eius Chri-
ſtus oriatur. Vide alios eius loci commentatores, &
noſtra. Denique ſi per Nathan & non per Salomo-
nem ortus eſt Chriſtus ex Dauid; non ergo ex regali
progenie ortus eſt; ſed ex vnius regis Dauid ſtirpe,
per homines ceteros obſcuros: at Eccleſia canit de
virgine Matre Chriſti; *Regali ex progenie Maria exorta*
refulget. Vide quoque F. Lucam in comment. vbi be-
ne probat quod per Salomonem ex Dauide Chri-
ſtus deſcendat.

v. 17. *Generationes quatuordecim.* Quomodo conſtet
hic numerus, diximus ſupra hoc eodem cap. v. 11. ad
illud, *genuit Iechoniam.* Quid vero myſterij contineant
ter quatuordecim generationes; vide ſi lubet, apud
Prudentium in Apotheoſi contra Phantaſmaticos
ſatis doctè explicatum.

v. 18. *Cum eſſet deſponſata mater eius Maria Ioſeph.* Sic
deſponſata, vt & vxor ſiue coniux eſſet. Ita enim hoc
eodem capite vocatur ab Angelo; & ipſe Ioſeph ab
euangeliſta vir eius dicitur. Lucas vero cap. 2. vtrum-
que coniungit, *cum deſponſata ſibi vxore.* Sed & hodie
vxor ſponſa vocatur, quando nondum eſt cognita.
Egimus de hoc B. V. cum Ioſepho matrimonio in 4.
diſt. 30.

Antequam conuenirent, inuenta eſt in vtero habens.
(*Habens*) pro (habere) poſitum eſt. Sic infra cap. 11.
Cum conſummaſſet præcipiens, & alibi frequenter. Hunc
locum, vti & iſtum ver. 24: *Et non cognoſcebat eam do-*
nec peperit filium ſuum primogenitum: olim Heluidius,
eiuſque ſectatores detorſerunt ad impugnandam
perpetuam virginitatem Deiparæ virginis; ex qui-
bus ſic ratiocinantur: ſi inuenta eſt in vtero ha-
bens antequam conuenirent: conſequens eſt vt po-
ſtea conuenerint. Et, ſi non cognoſcebat eam do-
nec peperit primogenitum; conſequens eſt vt co-
gnouerit eam, poſtquam peperit primogenitum.
Item, ſi primogenitum habuit filium; habuit &
poſterius genitos, quia primus non dicitur niſi reſ-
pectu poſteriorum. His rationibus iam olim reſ-
pondit S. Hieronymus contra Heluidium ſcribens,
vbi pluribus exemplis oſtendit, hæc vocabula (*ante-*
quam, donec) non ſignificare quod poſtea factum ſit,
id enim indefinitum relinquitur; ſed quod antea vel
factum ſit, vel non factum. Ita dum dicitur: Pſalm.
109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſca-*
bellum pedum tuorum: non ſignificatur poſt ſubie-
ctionem inimicorum, filius Dei non amplius ſeſſu-
rus ad dexteram patris. Ita Iſaiæ 22. *Si dimittetur ini-*
quitas hæc vobis, donec moriamini; vbi non ſignifica-
tur poſt mortem dimittenda. Item Pſalm. 111. dicitur
de iuſto, *In æternum non commouebitur.* Et iterum: *Non*
commouebitur donec deſpiciat inimicos. Ex quo manifeſtè
liquet, vim illius vocabuli (*donec*) non eam eſſe, vt ter-
minet verbum præcedens, ſed ipſum indetermina-
tum relinquere, ita vt æternitati non repugnet. Idem
in voce (*antequam*) frequentiſſimè vſu venit, vt vide-
re eſt in his locis. Iſaiæ 37: *Sicut herba tectorum, quæ exa-*
ruit antequam matureſceret. & 66. *antequam parturiret, pe-*
perit. & 65. *eritque antequam clament, ego exaudiam.* Pſal. 57.
Priuſquam intelligerent ſpinæ veſtræ rhamnum, ſecundum
textum Hebr. Eccleſiaſt. 51. *Priuſquam oberrarem, quæ-*
ſiui ſapientiam, & plurimis alijs. Sed & apud profa-
nos authores talia non raro leguntur. Sic Hippo-
crates de quodam delirante, ait; Mortuus eſt priuſ-
quam reſipiſceret. Vbi non eſt ſenſus, quod po-
ſtea reſipuerit. Quin & in vulgari ſermone res ita ſe
habet; Si enim dicam, hic mortuus eſt priuſquam
annum trigeſimum attingeret; non ſignifico cum
poſtea annum trigeſimum attigiſſe, aut ſi dicam,

Heluidius

Heluidius mortuus eſt antequam pœnitentiam ageret, non ſignifico eum poſtea pœnitentiam egiſſe. imò vero ex eo quod dicitur: *antequam conuenirent, inuenta eſt in vtero habens de Spiritu ſancto*: magis colligitur eos poſtea non conueniſſe. ſignificatur enim, quod finem congreſſus, conſecuti ſunt ſine congreſſu, videlicet prolem. Exempli gratia. Si dicam ſanatus eſt antequam ad medicum veniret, magis ſignificatur quod poſtea non iuerit ad medicum, quia conſecutus eſt quod quærebat. Item ſi dicam, aliquem profectum Romam, vt pontificem videret, ſed antequam eo veniſſet, vidiſſe pontificem Mediolani aut Venetijs; magis conſequens eſt eum poſtea Romam non profectum, quam profectum fuiſſe, quia profectionis finem conſecutus eſt, antequam eo veniret. Ita & hic, *antequam conuenirent, inuenta eſt in vtero habens*: & proinde opus non fuit vt conuenirent cauſa prolis habendæ. Dicere quidem poſſet aliquis, poſtea eos conueniſſe, cauſa ſecundæ & tertiæ prolis; ſed nobis ſufficit oſtendiſſe, hoc, ipſa phraſi non ſignificari, ſed potius contrarium. Quam vero friuolum ſit argumentum quod ex nomine primogeniti ſumitur, quis non videt? Primogenitus enim in lege dicitur, non poſt quem alij, ſed ante quem nullus alius; ſiue eum aliquis ſequeretur, ſiue non; & vt dialecticè loquar, (primus) negatiuè exponitur, non affirmatiuè. Ratio eſt, quia lex præcipiebat offerri pro primogenito ſacrificium, & redimi ipſum ſtatim vt natus eſſet, neque permittebat expectari donec alius poſt eum naſceretur, cuius reſpectu primus diceretur. Sed & hodie dicimus mulierem ex primo partu, atque ex primo infante occubuiſſe; vbi certum eſt, nec alium partum, nec alium infantem ſequi; & dicimus regem aliquem, vel pontificem, mortuum eſſe primo anno regni, aut pontificatus ſui; vbi ſecundus non ſequitur. Atque hæc pro honore intemeratæ virginis dicta ſint; quibus & in honorem ſponſi hoc adijcimus, ſcilicet contineri his verbis magnum teſtimoniũ caſtitatis Ioſeph, quod etſi ignarus ſecreti myſterij, opus coniugale tamen non cogitauerit, vſque ad finem trium menſium, quando poſt reditum B. Virginis ab Elizabeth, vidit vterum eius intumeſcere, & forte diuinitus ita prouiſum fuit, vt per trimeſtre abeſſet virgo, ne maritus eius interea acciperet occaſionem tentandi conſummationem matrimonij, ſed vtero iam intumeſcente, omnino abſtinendum ſibi duceret, & ſuſpicionem ſiniſtram ab eo depelleret angelus.

v. 19. *Voluit occultè dimittere eam.* Publicè dato libello repudij dimittere non poterat grauidam, quia proles non erat alienanda à patre: Ioſeph autem non potuiſſet negare eam ex ſe grauidam eſſe, niſi voluiſſet accuſare eam adulterij. Adulteræ vero non dabatur libellus, quia lapidanda erat. Item, adulterium probare non poterat, licet ſuſpicatus fuiſſet. Vnde nec licebat illam traducere; & ideo additur, *cum eſſet iuſtus*. Nam nec verum crimen quod eſt occultum & probari non poteſt, licet proferre in publicum. Notandũ quoque, pro (voluit) in Græco eſſe ἐβουλήθη diuerſum ſcilicet verbum ab eo quod paulo ante habetur, vbi dicitur, & *nollet eam traducere*, græcè μὴ θέλων. Magis itaque ſignificatur cogitatio, deliberatio ſeu conſultatio, quam voluntas certa & fixa, & ſenſus eſt: capiebat conſilium de ea dimittenda, verſabat eam rem animo, iam tale quid cogitabat. Vnde poſtea ſequitur; *hæc autem eo cogitante ecce Angelus Domini &c.*

v. 20. *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam.* Ben. Arias vult, accipere coniugem, hic poni, pro ducere eam domum, ſicut & occultè dimittere, pro abſolui à ſponſalibus. Sed inconuenienter. Iam enim Ioſeph eam habebat vxorem, de qua dimittenda cogitabat; & ipſe, vt ad ſuperiorem verſum, diximus, vocatur vir eius, & ipſa eius vxor. Et vnde Ioſeph cognouit quod haberet in vtero, ſi non duxerat eam domum? an non etiam res abſurda & indigna eſt, quod ſancta virgo adhuc in domo parentum exiſtens habuerit in vtero? Quod ſi ita eſt; magis parentibus eius, quam Ioſepho debuit per Angelum ſignificari quod concepiſſet ex Spiritu ſancto. Item ſequeretur quod conceperit non in matrimonio, ſed ante matrimonium; & ita apud Iudæos non potuiſſet euadere notam fornicationis, & pœnam mortis lege conſtitutam; quia virum nondum habebat. Quis autem crediſſet parentibus de filia in ipſorum domo grauida necdum virum habente, ſi dixiſſent eam concepiſſe de Spiritu ſancto?

v. 20. *Quod enim in ea natum eſt, de Spiritu ſancto eſt.* Cum tota Trinitas operata ſit incarnationem Filij Dei; quæritur quare hoc opus peculiariter tribuatur Spiritui ſancto; non hic tantum, ſed & Luc. 1. atque etiam in ſymbolo fidei? *Reſpondetur* id propterea fieri; quia ſicut Patri appropriatur potentia; filio vero ſapiẽtia, ita Spiritui ſancto tribuitur bonitas, & quæ ex ea procedunt gratiarum dona. Vide noſtra in 3. diſt. 4.

v. 23. *Et vocabunt nomen eius Emmanuel.* Quî verum id eſt, cum nuſquam toto Euangelio, neque alibi Chriſtum ſic vocatum legamus? R. phraſi Hebr. nomen pro re ſumi, vt ſenſus ſit, erit verus Emmanuel, quia nobiſcum Deus, Deus & homo. Ita nomen in prophetis ſæpè intelligitur. Sic quod alicubi dicit Dominus, propter me, alibi dicit, propter nomen meum. Ita Iſaiæ 9. *& vocabitur nomen eius admirabilis, conſiliarius &c.* vſque ad ſex nomina; vbi non aliud ſignificatur, quam Chriſtum reuera futurum admirabilem &c. & celebrandum talem.

v. 24. *Filium ſuum primogenitum.* Quis in lege dicatur primogenitus, & reſpectu cuius, dictum eſt ad v. 18. Nunc quæret aliquis, cur pari ratione Chriſtus non dicatur filius primogenitus Dei patris, ſicut virginis matris, cum vtrique ſit vnicus? Videtur dicendum, quia ita ex patre eſt natus, vt poſt eum & præter eum, nullus alius omnino naſci potuerit: quia plane impoſſibile eſt ex Deo alios naſci filios; quod non eſt impoſſibile ſecundum abſolutam Dei potentiam de matre, etiam virgine. Vide annot. Col. 1. ad illud, *primogenitus omnis creaturæ*.

CAP. II.

v. 1. IN *diebus Herodis regis*. Herodes alienigena erat, ſed proſelytus; vt teſtatur Hieronymus ſuper Oſee cap. 3.

v. 1. *Ecce magi ab oriente venerunt Ieroſolymam.* Vox Syriaca, meguſcha, quamuis in Thalmudicis libris malè ſonat, nimirum ſignificans deditos artibus magicis; in Syriaco tamen teſtamento, ſicut apud Perſas, vocabulum eſt honeſtum, ac ſignificat homines tum ſapientia, tum religione claros: vt habet Annot. Syriacæ verſionis. Quales vero hi Magi fuerint & vnde venerint variè diſputatur. Quæritur etiam, vtrum ſicuti communiter vocantur, ita verè reges fuerint? Veriſimilior ſententia eſt, non fuiſſe niſi forte generaliori ſignificatione, qua reges interdum vocantur, homines potentes aut reguli, quales plurimi erant in terra Chanaan, quando à filijs Iſraël fuit occupata. Sic Tob. 2. amici Iob vocantur reges. Non fuiſſe autem propriè reges; probatur, quia hoc certè Euangeliſta non tacuiſſet, reges à lon-

A longinquis regionibus veniſſe ad infantem Chriſtum adorandum, maximè quia hoc videretur conſonum eſſe vaticinijs, Pſalm. 71: *Reges Tharſis & inſulæ munera offerent; reges Arabum & Saba dona adducent.* Item ex eo, quia dicit Euangeliſta, *Qui cum audiſſent regem*, ſi enim & illi fuiſſent reges non diceret, *cum audiſſent regem*, ſed Herodem. Quæri hic etiam poteſt vtrum aduentus Magorum, prior fuerit præſentatione Chriſti in templo, an poſterior? Priorem fuiſſe apparet, quia feſtum Epiphaniæ Domini, qua Magis, id eſt gentibus apparuit, Eccleſia celebrat vigintiſeptem diebus ante feſtum præſentationis eius; tum quia poſt præſentationem Hieroſolymis factam, non videntur parentes eius reuerſi in Bethlehem, ſed in Nazareth. Sic enim ait Luc. cap. 2. *Et vt perfecerunt omnia ſecundum legem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam in ciuitatem ſuam Nazareth.* At Magi puerum in Bethlehem inuenerunt. Adde, quod ſi Magi poſtea veniſſent, non inueniſſent puerum in præſepio iacentem, quod de ijs canit Eccleſia. Non enim credibile eſt, totis quadraginta & amplius diebus, non potuiſſe locum reperiri in diuerſorio, vt neceſſe eſſet tenellum infantulum tamdiu præſepium habere pro cunis aut lectulo. Verumtamen poſterius aduenisſe Magos ex his certè probabilius apparet; primum, quia in oriente iam viderant ſtellam nati regis, ſic enim ſciſcitantur, *Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum? vidimus enim ſtellam eius in Oriente.* Veriſimile eſt autem quicunque ille locus orientis fuit, ex quo venerunt Magi, pluſquam itinere tredecim dierum abfuiſſe à Bethleem. Deinde quia ſtatim poſt diſceſſum Magorum, Ioſeph in ſomnis monitus eſt, vt cum puero & matre fugeret in Ægyptum. Item, ſi poſt aduentum Magorum, & inquiſitionem noui regis in Bethlehem nati, fuiſſet infans Ieruſalem, vbi Herodes erat, adductus, & in templo præſentatus; quomodo non fuiſſet obiectus manifeſto diſcrimini necis ab Herode inferendæ? præſertim cum in ipſa etiam præſentatione quædam miranda acciderint, ex quibus puer ille Bethlehemiticus, cuius famam concitauerant Magi, poſſet innoteſcere; vt Simeonis ſenis & Annæ viduæ prophetica ſuper puero verba. Iamdudum enim tempus lapſum erat (ſi vigintiſeptem diebus præſentatio fuit poſterior) quod debuerant Magi referre reſponſum ad Herodem; qui proinde deluſum ſe dolens, & rem totam habens ſuſpectam; ſibique ac regno metuens, iam ſine dubio id verſabat animo, quod poſtea perfeciſſe eum, ſcribit Euangeliſta. Denique ſi præſentationem ſecutus eſt Magorum aduentus; planè ceſſat quæſtio, de qua annot. Luc. 2. cur auro à Magis oblato ditata mater Chriſti, non obtulerit aurum in templo, pro ſua purificatione. Porro quæ in diuerſum allata ſunt, haud incommodè ſolui poſſunt: ac Primum quidem, ſi dicamus Eccleſiam feſtum Epiphaniæ celebrantem, accipere diem certum pro incerto, vt in alijs quibuſdam facit. Nam non tantum aduentus & adorationis Magorum, verum etiam baptiſmi Chriſti, & aquæ in vinum conuerſæ in nuptijs, memoriam, illo eodem die celebrat Eccleſia; cum tamen de duobus poſtremis quo die acciderint, haudquaquam ei conſtet. Quid igitur vetat idem quoque dici de Magorum aduentu? Secundum vero, Quia Lucas non dicit ſtatim ac continuo, poſt omnia ſecundum legem peracta, parentes Domini reuerſos fuiſſe in Nazareth. Quare reditus ille in Nazareth, rectè intelligitur factus poſt reuerſionem in Bethlehem vbi ſua reliquerant. Dices, quid opus erat vt poſt pueri præſentationem Hieroſolymis factam Ioſeph cum puero & matre eius rediret in Bethlehem, ac non potius rediret in Nazareth? vicisſim ex te quæro, quid opus erat, vt Ioſeph in Ægypto reuerſus, iret in terram Iuda, videlicet in Bethlehem (illuc enim iturus erat, niſi audiuiſſet Archelaum filium Herodis, illic regnare pro patre ſuo) ac non potius iret in Nazareth ciuitatem Galilææ; quod vt faceret ab Angelo monendus erat? Itaque ad vtrumque communis reſponſio eſt: Bethlehem regale oppidum ei pro habitatione placuiſſe, quod locum illum iam reputaret ſanctificatum noua natiuitate noui regis, nec debuiſſe puerum Ieſum, alio loco educari, quam vbi natus fuerat. Ad 3. *Reſpondeo*, Si tredecim diebus, tenellus infans, relictus eſt in præſepio (quod neceſſe eſt fateantur, ſi volunt propriè verum eſſe quod Eccleſia canit): mihi non incredibile videri, ſi etiam ad quadrageſimum vſque diem & vltra, relictus eſt in eodem cubili. Sed fortè id Eccleſia non canit pro certo; ac probabilius, quod paulo poſt, turba hominum, qui ad diuerſorium venerant, dilapſa, locus commodior puero cum matre fuerit à Ioſeph procuratus. (Et textus ſcripturæ hic expreſsè dicit, Et intrantes domum. Additio hæc eſt Cenſoris.) Auguſtinus lib. 1. de conſenſu Euang. cap. 11.

v. 2. *Vbi eſt, qui natus eſt, rex Iudæorum? Quæritur*, an Chriſtus verè fuerit rex Iudæorum, quoad regnum temporale? *Reſp.* ſecundum opinionem illorum, qui Chriſto vt homini tribuunt omnem poteſtatem iuriſdictionis ac dominij, etiam temporalem, dicendum eſſet Chriſtum non ſolum Iudæorum, ſed etiam Romanorum, ac totius mundi, regem fuiſſe. Sed illa opinio magnis rationibus refellitur. Quæritur autem an Chriſtus ratione ſucceſſionis hereditariæ ex ſtirpe Dauid, Iudæorum rex fuerit? *Reſpondeo* non fuiſſe. Neque enim vel diuino iure, vel humano ſpectabat regnum Iudaicum, ad poſteritatem Dauidis; & iam principatus illius populi tranſlatus fuerat ad Rom. imperium, à quo Herodes populo præfectus erat, cum titulo regis. Quin, etſi iure debitum fuiſſet regnum poſteris Dauid, haud conſtar tamen idcirco Chriſto, ratione ſucceſſionis, debitum fuiſſe, quia multi erãt poſteri Dauid. Item, valde notandum, quod etſi Chriſto debitum fuiſſet regnum Iudaicum per ſucceſſionem; tamen non fuiſſet rex niſi duarum tribuum, quia poſteri Dauid, à Roboam ac deinceps iure tantum tenuerunt duas tribus; vt liquet ex ſcriptura. Itaque, re bene conſiderata, quæſtio hæc tantum eſt, de regno duarum tribuum.

Vidimus enim ſtellam eius in Oriente. Fulgentius in ſerm. de Epiphania. Hæc ſtella, inquit, nunquam ante apparuit, quia nunc puer iſte eam creauit: ſed creationem intellige ex aliqua præexiſtente materia. Nam valde probabile eſt, omnium rerum, etiam earum quæ ſola virtute diuina ſubinde producuntur, materiam factam eſſe in mundi principio. Quidam dicunt hanc ſtellam, licet cometa non fuerit, fuiſſe tamen meteorum quoddam igneum ac lucidum, diuina virtute generatum in ſublimi aëre. Nihil tamen vetat, imo rei ſignificatæ maieſtati valde congruit, vt dicatur fuiſſe in ſublimi cælo caſtellato, motumque habuerit, quem Deus voluit, ad manifeſtandam gentibus, filij ſui natiuitatem. Quid enim mirum? quãdo & anno 1572. his oculis vidimus ſtellam nouam, durantem toto anno, non cometis, ſed ſtellis perpetuis ſimilem, clarè & pulchrè lucentem, quæ doctiſſimorum aſtronomorum iudicio, non ſub luna, ſed longè ſupra, inter ſtellas firmamenti, in ſede

Caſſiopæę collocata erat. Quæ quidem ita torſit ingenia omoium naturaliter philoſophantium, vt exitum difficultatis prorſus non reperirent, niſi manifeſtum agnoſcendo miraculom, aut fatendo generationes & corruptiones fieri in cælo. Verumtamen etiam probabile eſt, ſtellam illam quæ Magis apparuit, in ſuhlimi aëreo cælo fuiſſe; hoc enim ducatui hominum magis congruit. Coofer. v. 9. A

v. 4. *Et congregans omnes principes ſacerdotum & ſcribas populi.* Græcè ἀρχιερεῖς, quod etiam verti poteſt, pontifices. At cum Iudęi vno tempore, vnum tantum haberent pontificem, quomodo congregaſſe dicitur omnes pontifices? niſi quia plures erant, qoi B
pontificatum admioiſtrabant diuerſis annis, idque per vices, ſcilicet conducto annuatim à Romanis eo magiſtratu. Quamquam dici etiam poteſt, & vt apparet probabilius, ἀρχιερεῖς, hic vocari non ſolum illos qui omniom primi erant, ſed quorum quiſque princeps erat in ſua claſſe. Nam viginti quatuor claſſes, ſeu familiæ ſacerdotum inſtitutæ erant à Daoide. 1. Paral. 24. quarum ſingulæ ſuum habebant principem; quo nomine etiam eo loco vocantur. Nota legeio reqoirendam ex ore ſacerdotis, etiam mali; vnde & bene ſecundom legem reſponderunt iſti, diceotes eum naſciturum in Bethlehem Iuda; & viam tectam alijs monſtrauerunt, qoam ipſi non ſunt ingreſſi. Illud qooque notandum, apud Iudæos adeo non ignotum fuiſſe, quod Chriſtus ex C
Bethlehem naſciturus eſſet, vt etiam vulgo, certè quibuſdam ex vulgo, hoc notum fuerit. Vnde Ioan. 7. Quidam ex turba dicunt. *Numquid à Galilæa venit Chriſtus? nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid, & de Bethlehem caſtello vbi erat Dauid venit Chriſtus?*

v. 6. *Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda.* Mich. 5. *& tu Bethlehem Ephrata paruulus es in millibus Iuda.* Quomodo hæc duo conſentiant, vide annot. ad dictum locum Mich. 5.

v. 7. *Tunc Herodes clam vocatis Magis diligenter didicit ab eis tempus ſtellæ, quæ apparuit eis,* & infra. v. 16. *& mittens occidit omnes pueros — à bimatu & infra, ſecundum tempus quod exquiſierat à Magis.* Tempus ſtellæ vocat, à quo ſtella cœperat apparere, Nam idem eſſe tempus, D
ſiue ætatem, pueri nati, exiſtimabat Herodes.

v. 11. *Et intrantes domum, inuenerunt puerum cum Maria matre eius &c.* Quæritur an iouenerint poerum in præſepio iacentem? ſic enim canit Eccleſia, *Hodie ſtella Magos duxit ad præſepium* At contra; non eſt veriſimile B. Virginem paſſam fuiſſe, vt puer tam diu non alia haberet cunabula, quam præſcpe; præſertim remota iam illa neceſſitate, quæ propter moltitudinem diuerſantium excludebat eam à diuerſorio. Pro hac & præcedenti annot. vide ſupra ad verſ. 1. in fine.

Et procidentes adorauerunt eum. Ergo & in Euchariſtia Chriſtus adorandus eſt. Neque enim refert qua ſpecie nobis apparere & exhiberi velit, ſiue hominis E
viri, ſiue infantuli, vt hic, ſiue ſuh ſpecie panis & vini; modo conſtet ipſi ibi eſſe, vel contineri, ipſe enim quomodocumque & vbicumque appareat, verus Deus eſt; & ob id vnum adorandus. Deinde friuolum eſt, quod ſectarij aiunt, Chriſtum non ad hoc nobis exhiberi in Euchariſtia, vt adoretur, ſed vt manducetur. Nam nec Chriſtus erat in Bethleem vt adoraretur; nec omnino eo fine in terras deſcendit, vt adoraretur, prout ipſe dicit infra cap. 20. *Filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare, &c.* & tamen à Magis & à diſcipulis ſuis, & à cæco illuminato, in terris; imo adhuc in hac mortalitate poſitus, adoratus fuit. Ita nec rex ad hoc eſt io ſua conclaui, vel in aula vt honoretur; nefas tamen eſt, vt quiſquam ad
eum ingrediatur, qui ſine debita reuerentia & honore præmiſſo, ipſum alloquatur. Si *quæras* quomodo adorauerint? *Reſpondeo*, omnino veriſimile eſt quod, vt S. Maximus homil. 6. de epiph. & plerique patres affirmant, adorauerint cultu latriæ. Sicut enim reuelationem diuinitus acceperunt, quod ſtella quæ apparuit, ſignificaret natum regem Iudæorum, quodque ad eum adorandum cum muneribus proficiſci deberent; ſic planè credibile eſt, eos ex eadem diuina reuelatione ſeu admonitione angelica, didiciſſe, quo genere honoris eum colere deberent, nempe diuini. Reuelationem autem Angelicam eos habuiſſe, vel inde cooijce, quod poſtea etiam reſponſo in ſomnis accepto, per aliam viam reuerſi ſunt in regionem ſuam.

Et apertis theſauris ſuis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham. Aurum regi, thus Deo, myrrham homini mortali. Sic Iuoencus & eum citans S. Hieronymus in commentario: *Aurum, thus, myrrham, regique, hominique Deoque, dona ferunt.* Prudentius qooque in hymno Epiph. & S. Fulgentius in ſerm. de Epiph. Claudianus in miraculis Chriſti, ſic. *Dant tibi Chaldæi prænuntia munera reges: Myrrham homo, rex aurum, ſuſcipe thura Deus.* Alij in thure ſignificatum volunt Chriſtum eſſe ſacerdotem, ioxta illud quod canit Eccleſia; *in thure ſacerdotem maximum conſidera.* S. Max. hom. 3. epiph. In auro, inquit, oſtenditur captiuitatis noſtræ precioſa redemptio, in thure autem dæmoniorum ſuperſtitio ceſſatura, & futurus veræ religionis cultus aperitur; in myrrha vero, qoa exanima ſolent corpora reſeruari, præfigoratur carnis noſtræ reparatio, & reſurrectio mortuorum. Denique quod hi reges adorauerint Chriſtum, & obtulerint ei aurum ad præſepe; ſignificat reges ad Chriſtum conuerſos, ſubmiſſuros capita vicario Chriſti, & auro Eccleſiam ditaturos. Nos quoque Magorum exemplo, munera Chriſto offeramos, aurum bonorum operum, thus deuotæ orationis & myrrham mortificationis.

v. 14. *Et ſeceſſit in Ægyptum.* Veriſimile eſt Ioſeph cum Ieſu & matre eius moratum fuiſſe in aliquo Ægypti loco, vbi morabantur Iudæi, velut Alexandriæ. Nam Iudæos permultos in Ægypto habitaſſe, nimirum à tempore Ieremiæ prophetæ, conſtat ex Ioſepho, nec non ex cap. 1. lib. 2. Machab. fit eorum etiam mentio, Act. 2. & rurſus Act. 6. ſub nomine Alexandrinorum.

v. 15. *Ex Ægypto vocaui filium meum.* Pro ſenſu huius loci, vide Oſee 11.

v. 16. *Videns quoniam illuſus eſſet à Magis.* Phraſi Hebraica decepti dicuntur illuſi. Senſus igitur eſt. Videns ſe deceptum à Magis, non redeuntibus, vti promiſerant. Vide noſtra 2. Pet. 3. ad illud, *in deceptione illuſores.*

v. 20. *Surge — & vade in terram Iſrael: defuncti ſunt enim qui quærebant animam pueri.* Enallage nomeri in ſacris literis vſitatiſſima vſus eſt, ſioe Angelus, ſioe Euangeliſta de ſolo Herode loquens, hoc enim præceſſerat, *defuncto autem Herode.*

v. 23. *Vt adimpleretur quod dictum eſt per prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.* S. Hieronymus in commentario negat ſumptum eſſe è certo loco ſcripturæ teſtimonium, eo quod dicatur plurali nomero per prophetas; idem tamen pręfatione in Moyſi pentateuchum, dicit haberi in Iſaia ſecundum Hebraicam veritatem, atqoe inter ea enumerat, quę in nooo teſtamento ex veteri ab Apoſtolis citata, in vulgatis codicibos, id eſt, ſeptuaginta verſione non habentur; quod ipſe de libris Hebraicis proferre ſe poſſe affirmat. Videtur Hieronym. reſpicere ad locum Iſa. 11.

& flos de radice eius aſcendet, ſed vide Ianſenium. Magna enim quæſtio eſt, quomodo rectè doceat Euangeliſta, illud quod dictum eſt per prophetas, *quoniam Nazaræus vocabitur*, impletum fuiſſe, per hoc quod Chriſtus habitauit in Nazareth, cum Nazaræi qui in veteri teſtamento dicuntur, longè alia ratione dicantur, ſintque vocabula diuerſæ ſignificationis, & apud Hebræos diuerſis characteribus conſtantia. Quare S. Hieronymo aſſentiendum recurrenti ad locum Iſaiæ 11. Idem docet & quidem apertius epiſt. 101. ad Pammachium c. 3. Cæterum notandum hoc nomen græcè tribus modis ſcribi partim in Euangelijs, partim in actis Apoſtolorum; pleriſque quidē Ναζωραῖος vt eſt hoc loco, alias Ναζαρηνὸς, interdum, etiā Ναζαραῖος per alpha, niſi mendum ſit in codicibus. Quare autem Chriſtus potius dictus ſit Nazaræus, quam Bethlehemita, vide annot. Ioan. 19. & Franciſcum Lucam in hunc locum.

CAP. III.

v. 2. **P**Oenitentiam agite; appropinquauit enim regnum cœlorum. Pauca quidem verba, ſed quæ ſummam ferè totius Euangelicæ prædicationis complectantur. Vnde & Chriſtus ſequenti cap. ijſdem planè verbis Euangelij ſui prædicationem auſpicatus eſt. Pro eo quod latinè dicitur, *pœnitentiam agite*, græcè eſt vna vox, μετανοεῖτε, quod in Actis ſimiliter vna voce reddidit interpres, *pœnitemini*. quod Græcum verbū, ſi vocis originem attendamus, idem erit quod, tranſmentamini, ſeu reſipiſcite, nam μετάνοια tranſmentationem ſonat, ſi etymon attendamus; vnde & hæretici noſtri temporis, ex hac voce ſumunt argumentum, vt doceant non aliud eſſe pœnitentiam, quam vitæ mutationem in melius. Quibus vt reſpondeamus, primo ſciendum inualidum eſſe argumentum, quod hoc modo ducitur ex etymologia vocis: frequenter enim contingit vocem latius aut contractius vſurpari, quam ſinat ratio etymologica. Proinde videndum, quam ſignificationem vſus vocabulo tribuat: vſu autem loquentium & ſcribentium μετάνοια græcis non aliud eſt, quam pœnitentia latinè. Præſens autem locus, non qualemcunque requirit pœnitentiam, id eſt, animi dolorem ob peccatum commiſſum, ſed eum qui coniunctus ſit, cum ſtudio placandi eius, qui peccato læſus eſt; idque etiam per aliqua ſigna & opera externa. Qui enim audiuerunt ex Ioanne illud, μετανοεῖτε, obedientes illi voci, ſuſceperunt ab eo baptiſma pœnitentiæ, confeſſi ſunt peccata ſua, dictumque eſt eis: *Facite fructus dignos pœnitentiæ*. Hoc ergo totum in pœnitentia à Ioanne prædicata, continebatur. *Notandum* hic contra hæreticos, quod, cum illi ſolam fidem prędicent, Ioannes & Chriſtus à prædicatione pœnitentiæ legationem ſuam auſpicati ſint. *Dicet*, aliquis, fides eſt pœnitentia prior, oportebat ergo Ioannem & Chriſtum prius fidem prædicare, deinde pœnitentiam. *Reſpondeo*, ſic agendum apud eos, qui omnino ſunt infideles. Sic fecerunt Apoſtoli in Actis apud gentiles, quos primum auocabant ab idololatria ad cultum veri Dei; & deinde pœnitentiam & ſanctam conuerſationem prædicabant. Ioannes autem & Chriſtus Iudæis prædicauerunt; qui verum Deum colebant, ſed multis peccatis erant obnoxij. Chriſti autem fides paulatim declaranda erat: Nam Chriſtus nondum erat manifeſtatus; & ita ad fidem Ieſu Chriſti in particulari, nondum aſtringebantur; & tamen Ioannes Chriſtum non tacuit; dicens: *Qui autem poſt me venturus eſt, fortior me eſt*. Ita quoque egit S. Petrus Act. 2.

v. 2. *Appropinquauit enim regnum cœlorum. Appropinquauit*, non appropinquabit, legendum eſſe & hoc cap. & ſequenti docent vtroque loco incorruptiores manuſcripti codices, græco textui conſentientes. Quomodo & Marci 1. legitur, nullo codice diſcrepante, *quoniam impletum eſt tempus, & appropinquauit regnum Dei*. Ex quo etiam loco docemur, idem eſſe *regnum cœlorum*, vt hic vocatur, & *regnum Dei*, vt illic. Dicitur illud appropinquaſſe; quia iam prope acceſſerat, & quaſi in foribus aderat: Chriſtus enim venerat, iam iam manifeſtandus, & prædicaturus Euangelium; qua prædicatione fundamenta iacere cœpit regni ſui, qui regnaturus erat per fidem, ſpem, & charitatem in hominibus. Quod regnum, eſt Eccleſia Chriſti, diffuſa per omnes gentes. Regnum autem dicitur ob multa; quia principem vnum habet, Chriſtum, quia ampla; quia manifeſta ac celebris; quia certis inſtitutis ac legibus gubernatur, & continetur; quia varijs conſtat ordinibus præfectorum, miniſtrorum, ſubditorum, & officiorum. Vocatur vero regnum Dei, tum quia ſpiritu ac gratia Dei regitur, tum quia ad Deum tendit. Vocatur & regnum cælorum, quia finis & ſcopus eius eſt beatitudo cæleſtis.

v. 4. *Eſca autem eius erat locuſtæ & mel ſylueſtre*. De his vide Iacobum Vitriacenſem lib. orientalis hiſt. cap. 5. p. 3. referentem quę locuſtæ, & quod mel reperiatur in illo deſerto; & de opinione Monachorum illius loci. Græca vox, ἀκρίδες, ſignificat etiam arborum extremitates; & ita intellexit Nicephorus lib. 1. hiſtor. capit. 14. dicens Ioanni pro cibo fuiſſe ἀκρόδρυων. Tametſi lexicon græcum contendat animal ſignificari, non fruticem, aut ſurculum, idque etiam probet. Sane Moyſes Leuit. 11. locuſtas inter animalia munda numerans, oſtendit eas eſui fuiſſe.

v. 5. *Tunc exibat ad eum Ieroſolyma & omnis Iudæa &c.* Non tantum ad Ioannem baptizandi accedebant qui Ieroſolymis & in Iudæa habitabant, verum etiam Iudæi ex remotis prouincijs Ieroſolymam orationis cauſa venientes, & ſtatim poſt redeuntes ad propria. Quales erant Apollo Alexandrinus Actor. 18. *Sciens tantum baptiſma Ioannis*, & duodecim illi Epheſij diſcipuli, Ioannis baptiſmate baptizati Actor. 19. Tanta erat fama & celebritas ſanctitatis Ioannis, vt omnes vellent ab eo baptizari. Vide ann. Act. 18.

v. 6. *Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata ſua*. Hoc idem Marcus refert. Non dicitur autem confiteri peccata ſoa, qui tantum in genere confitetur ſe peccatorem eſſe, ſed qui peccata ſua cum agnitione culpæ enumerat. Videntur autem propterea confeſſi peccata ſua, qui ad Ioannem baptizandi accedebant; quia baptiſmus Ioannis erat externa quædam profeſſio pœnitentiæ, cui proinde conueniebat adiungi externam & vocalem peccatorum confeſſionem; eo maximè, quod, qui à Ioanne baptizabantur, ſimul etiam quærebant conſilium vitæ in melius commutandæ, vt expreſsè Lucas refert; qui autem huiuſmodi petit conſilium, exponere debet actus vitæ præteritæ.

v. 7. *Videns autem multos Phariſæorum, & Sadducæorum, venientes ab baptiſmum ſuum, &c.* Quomodo non pugnat cum hoc loco, quod ſcribit Lucas cap. 7. Phariſæos & legiſperitos conſilium Dei ſpreuiſſe in ſemetipſos, non baptizatos à Ioanne? quamuis enim fortaſſe non ex animo vt vitam corrigerent in melius, (vt qui ſibi prę alijs iuſti videbantur) ſed magis vt populo ſuum pietatis ſtudium venditarent, plerique eorum ad Ioannem baptizandi acceſſerint: verè tamen ab eo multos Phariſæorum baptizatos,

ptizatos, hîc Euangeliſta teſtatur; quod negate videtur Lucas. An dicendum Lucam loqui non de omnibus Phariſæis & legiſperitis; ſed de multis, & maximè de ijs, qui Chriſto, ea quæ Lucas ibi commemorat, in Ioannis commendationem, dicente, præſentes aderant? Neque enim pugnant hæc duo, multos Phariſçorum fuiſſe à Ioanne baptizatos, atque item multos eorum à Ioanne non fuiſſe baptizatos. Poteſt & ſic exponi, quod dicit Lucas; Phariſçi, & legiſperiti qui à Ioanne baptizati non fuerunt, ſpreuerunt conſilium Dei in ſemetipſos. Qua expoſitione non dicitur, multine fuerint, an pauci, ſed tantum ſignificatur aliquos fuiſſe. *Progenies viperarũ &c.* S. Lucas cap. 3. refert hoc dictum ad turbas, quod hic refertur dictum ad Phariſæos. Sed turbis dixit præcipuè propter Phariſços, qui in illis erant.

v. 8. *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ*. Patres Conc. Trid. ſſ. 6. cap. 14. citant hunc locum, aut certè ſimiles Matth. 4. Luc. 3. ad ſtatuendam laborioſam pœnitentiam relapſorum, & ſatisfactionem dignam pro peccatis. Mirantur hoc quidam, cum hæc dicta ſint non baptizatis; ideoque potius videatur intelligenda pœnitentia baptiſmalis. Sed dicendum, hæc dicta fuiſſe circumciſis, nam & ipſi Sadducæi, etſi heretici eſſent, erant tamen circumciſi ſecundum legem, quam recipiebant; ideoque talibus omnibus prædicanda erat pœnitentia relapſorum, quia antea per circumciſionem fuerant mundati à peccato.

v. 9. *Quoniam potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ.* Vide annot. Loc. 3.

v. 11. *Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: —ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igni.* Differunt ergo baptiſmus Chriſti & baptiſmus Ioannis. Vide annot. Luc. 3. Act. 18. & 19. & noſtra in 4. diſt. 2.

v. 11. *Cuius non ſum dignus, calceamenta portare*. Dignum ſe negat veraciter, & non tantum quaſi humiliter; non modo quia ex ſe dignus non erat; nam homo ex ſe nec minimo Dei beneficio dignus eſt, nec aura, nec pane dignus, quo veſcitur: ſed ad ſignificandam illius hominis infinitam ſupra ſe dignitatem & excellentiam; quaſi dicat; tanta eſt illius perſonæ dignitas ſupra me, vt nulla parte attingam: eſt enim infinita dignitatis eius eminentia. Tacitè Chriſti diuinitatem inſinuat. Vnde nec recurrendum hic ad hyperbolen; quæ in hoc ſimplici & aperto Ioannis teſtimonio non debuit admitti; quandoquidem nec in alijs humanis teſtimonijs adhiberi debet. Quamois autem ſenſu iam dicto, rectè neget ſe dignum; tamen eccleſia, alio ſenſu, pronunciat eum dignum, quando de eo canit: *Qui nefas ſæcli meruit lauantem tingere lymphis*. Maximè autem dignum ſe reddidit hac ipſa humilitate, qua ſe dignum negauit; & rurſum declaratã illis verbis, quibus, vt ſtatim poſt dicitur, prohibebat eum, dicens: *Ego à te debeo baptizari; & tu venis ad me?*

v. 12. *Cuius ventilabrum in manu ſua, & permundabit aream ſuam &c.* Denunciat extremum iudicium, in quo iudex ſeſſurus ſit idem ille, cuius nunc annunciat aduẽntum.

Paleas autem comburet igni inextinguibili. Non videtur ex hoc loco poſſe colligi pœna ignis materialis, quia totus ſermo eſt metaphoricus, vt patet; *cuius ventilabrum in manu ſua: & permundabit aream ſuam: & congregabit triticum ſuum, in horreum; paleas autem comburet igni inextinguibili.* Non magis ergo materialis ignis datur intelligi, quam ventilabrum, area, triticum, horreum, paleæ, materialia & propriè dicta. Dicens ergo, ignem inextinguibilem; videtur tantum ſignificare voluiſſe ſupplicium, ſeu pœnam æternam.

v. 14. *Ioannes autem prohibebat eum &c. Prohibebat eum*, id eſt, non admittebat vt à ſe baptizaretur. Neque enim propriè prohibuiſſe exiſtimandus eſt, cui ſciebat ſe nihil præcipere poſſe. Id autem faciebat ex humilitate; ſicut Centurio, dicens: Matth. 8. *Non ſum dignus vt intres ſub tectum meum &c.* ſicut Petrus, dicens, Ioan. 13. *Domine, tu mihi lauas pedes?*

Ego à te debeo baptizari, id eſt, ablui, mundari à peccatis. Ex quo bene colligitur Ioannem baptiſtam nõ fuiſſe ſine venialibus peccatis; iuxta illud alterius Ioannis 1. cap. 1. *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus &c.* Vnde & Auguſtinus Ioannem vult comprehendi inter eos iuſtos, qui non viuunt ſine peccatis. Quod ſi ille, quo (veritate teſte) nemo ſurrexit maior inter natos mulierum, non caruit peccatis, à quibus opus habebat ablui; quis alius à generali regula excipietur?

Et tu venis ad me? non mundari, ſed meo baptiſmo baptizari? ſcilicet inſtituto ad profeſſionem pœnitentiæ; qua tu non indiges, qui totus mundus es, & aliena tollis peccata.

v. 15. *Sic enim decet nos implere omnem iuſtitiam. Nos*, id eſt, te & me, te quidem obediendo, me autem humilitatis exemplo. *Omnem iuſtitiam*, id eſt, perfectam iuſtitiam, ita Iacobus cap. 1. *Omne gaudium*, & Apoſtolus ad Rom. 15. *Deus autem ſpei repleat vos omni gaudio*, & 1. ad Timoth. 6. *Serui Dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur*. Sic ſæpe legimus omnem patientiam. Vel, *Omnem iuſtitiam*; intellige etiam hanc, quaſi dicat; Omne genus virtutis, etiam huius, ſcilicet humilitatis.

v. 16. *Et ecce aperti ſunt ei cæli.* De apertione cælorũ, quomodo ſit intelligenda, vide annot. Act. 7.

v. 17. *Et vidit Spiritum Dei deſcendentem ſicut columbam, & venientem ſuper ſe. Vidit*, ſcilicet Ieſus. Hoc enim poſtulat contextus, idque etiam euidentius patet ex Marci 1. cum ait: *& ſtatim aſcendens de aqua vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam deſcendentem &c.* Vbi profecto, *vidit*, non ad aliud, quam ad Chriſtum referri poteſt. Nam illud, *aſcendens*, de Ieſu dicitur, vt patet ex Matthæo. Nec tamen negandum, quin potius affirmandum eſt, etiam à Ioanne, imò & à turbis circumſtantibus, Spiritum ſanctum in ſpecie columbæ viſum, & vocem Patris auditam fuiſſe; ſicut audita fuit à diſcipulis in monte, infra cap. 17. & à turbis in templo, Ioan. 12. De Ioanne, quod Spiritum ſanctum in ſpecie columbæ viderit, apertiſſimè ipſe profitetur apud Ioan. Euang. cap. 1.

v. 17. *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* In Græco emphaſim habet inculcatio articuli, *ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ille filius meus, ille dilectus*; ſcilicet non adoptiuus, ſed naturalis, verèque ex me genitus. Cæterum hoc Dei Patris de Filio ſuo Ieſu teſtimonium iterum repetitur infra cap. 17. eſtque tanti momenti, vt non ſatis fuerit Spiritui ſancto, narratum illud eſſe à tribus Euangeliſtis Matthæo, Marco & Luca, ſed voluerit etiam à Petro, tãquam quarto Euangeliſta, repeti, 2. Epiſtolæ cap. 1. Vide ibidem noſtra.

CAP. IV.

v. 1. T*Vnc Ieſus ductus eſt in deſertum à ſpiritu.* Hanc hiſtoriam ieiunij quadraginta dierum & trinæ tentationis Chriſti, non videntur Euangeliſtæ deſcribere vt à ſe viſam, aut ab ijs qui viderunt, acceptam; Acta ſunt enim quæ hîc deſcribuntur, nullo hominum præſente; ſed vel Chriſtus ea ſuis Apoſtolis poſtea narrauit, vel in ſpiritu reuelauit, vt ſcriberentur. Eadem ratio videtur de trina Chriſti oratione in horto; nam diſcipuli dormiebant: Item, de Angelo confortante.

Vt tentaretur à Diabolo. Tentare hoc loco, non eſt probare, ſiue experiri, (quamuis & illud voluerit Diabolus) ſed ad peccatum ſollicitare. Quod ex eo liquet, quia mox dicitur, *& accedens tentator*. grçcè eſt, *ὁ πειράζων, qui tentat*. Quod epitheton eſt Diaboli; ſignificans eum eſſe ſollicitatorem hominum ad peccata, ſicut 1. Theſſ. 3. *Ne forte tentauerit vos, is qui tentat*. Interpres autem, ſua libertate vſus, modo vertit tentatorem, modo, eum qui tentat. Luc. 4. dicitur: *Agebatur à ſpiritu in deſertum diebus quadraginta, & tentabatur à Diabolo*. Hoc S. Hieronymus ſic accepiſſe videtur, quaſi quadraginta diebus Chriſtus fuerit à Diabolo tentatus. Sic enim ait ſuper Habac. 3. de Diabolo; Qui quadraginta diebus tentauit eum in ſolitudine. Eraſmus locum Lucæ ita vertit: Et actus eſt per ſpiritum in deſertum; ac diebus quadraginta tentabatur à Diabolo. Sanè illud (*quadraginta diebus*) rectius cum eo quod ſequitur, quam cum eo quod prçcedit, cohærere videtur. Non enim actus eſt in deſertum quadraginta diebus, quaſi iter quadraginta dierum fecerit vſque ad deſertum, ſicut Elias quadraginta diebus ambulauit vſque ad mõtem Oreb: Nam Marcus disertè dicit, Chriſtum in deſerto fuiſſe quadraginta diebus. Sed Lucas non aliud velle videtur, quam intra ſpatium quadraginta dierum, quo in deſerto fuit, tentatum eum fuiſſe à Diabolo. Quomodo latinè dicimus, Superioribus diebus venit ad me tabellarius, non aliud ſignificantes, quam quod aliquo ſuperiorum dierum venerit.

v. 2. *Et cum ieiunaſſet quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, poſtea eſuriit*. Euangeliſta his verbis facit ingreſſum ad narrandam Chriſti à Diabolo tentationem. quaſi dicat: Poſtquam cœpit oſtendere famem & quærere cibum; id videns Diabolus, quaſi volens eſurienti conſulere, acceſſit ad eum dicens: O vir ſanctiſſime, video te valde eſurire in hoc deſerto; iube ergo lapides iſtos conuerti in panes. Sic enim & famem pelles, & ſimul oſtendes quod ſis filius Dei. Cçterum notanda eſt differentia inter hoc Chriſti ieiunium & abſtinentiam Moyſi & Eliæ. Nam non eſt veriſimile Moyſen & Eliam paſſos fuiſſe moleſtiam famis, quando fuerunt ſine cibo per dies quadraginta. Non enim illi ſponte aſſumpſerunt ieiunium, vt carnem edomarent, vel vt exemplum ieiunij poſteris relinquerent; ſed tantum diuino miraculo circa eos factum eſt, vt tanto tempore ſine cibo conſeruarentur in vita ſani & integri. Vnde nec Iudæi eorum exemplo aliquod huiuſmodi ieiunium inſtituerunt; ſicut ieiunium illud quod celebrabant ante feſtum ſortium, vt eſt in libro Eſther. Chriſtus autem ieiunium hoc ſponte aſſumpſit, vt exemplum ieiunandi nobis præberet, & pro nobis ſatisfaceret; paſſus eſt ergo moleſtiam, vt in multis alijs, quæ pro nobis ſuſtinuit. Venerat enim vt peccata noſtra portaret, & pro nobis pateretur, non tantum in cruce, ſed toto curſu vitæ. Vnde Chriſtiani, Chriſtum caput ſuum pro ſe paſſum, etiam in hoc ieiunio imitantur pro modulo ſuo. Nec obſtabat dulcedo contemplationis diuinæ. Nam Chriſtus viſionis diuinæ dulcedinem mente percepit ab initio ſuæ conceptionis; multa tamen paſſus per totam vitam in anima & in corpore. Caietanus nobiſcum ſentit. vide Medinam in 3. p. q. 41. articulo 3. Item ieiunium Chriſti fuit actus patientiæ, ſeu pœnalis abſtinentiæ; in quo nobis dedit exemplum, quod imitaremur. Sed *quæres* quomodo Chriſti ieiunium Chriſtianis imitandum rectè proponitur, cum fuerit miraculoſum quadraginta dies continuos à cibo abſtinere? Dicendum non illud proponi imitandum quod miraculoſum, ſed quod morale; nempe ipſum ieiunium quadraginta dierum, quatenus ab homine ſeruari poteſt.

v. 3. *Si filius Dei es, dic vt lapides iſti panes fiant*. Hinc videri poſſet perſuaſum fuiſſe Diabolo, quod filius Dei eſſet venturus in carne, forte ex prophetis. Sed verior reſponſio eſt, Diabolum ſuæ interrogationis occaſionem habuiſſe ex voce Dei Patris cœlitus emiſſa ſuper Ieſum, quando baptizabatur. *Hic eſt filius meus dilectus &c*. hoc enim immediatè præcedit, & hic eſt ordo hiſtoriæ. Non conſtat quod Diabolus notitiam Trinitatis habuerit; quamuis fidem Trinitatis accepiſſet initio: ſed quæ ei poſtea fuit ablata, cum cçteris donis ſupernaturalibus. Incertum itaque quem intelligat filium Dei, an conſubſtantialem Deo, an vero per excellentem adoptionem; quomodo Ariani de filio Dei loquuntur. Apparet tamen, quod filium Dei, propriè Deum intellexerit, ex eo quòd filio Dei tribuat potentiam mutandi lapides in panes; & potuit huiuſmodi aliquam Trinitatis notitiam habere, quaſi experimentalem (quod ſciret in ſcripturis eam doctrinam contineri) vel à prophetis prædicatam. Vide noſtra in 2. d. 7. de Scientia Dæmonum, & in 3. d. 23.

Ieſum eſſe filium Dei, quamuis Diabolus non ſtatim cognouerit; poſtea tamen certò didicit per miracula, quæ Chriſtus in comprobationem ſuæ doctrinæ, qua ſe filium Dei diceret, faciebat; & quia videbat Diabolus per illam fidem homines eripi ſuæ dominationi, & ſaluari; quod erat certiſſimum & euidens argumentum, veram eſſe eius doctrinam. Itaque Dçmones quando Chriſtum confeſſi ſunt filium Dei; non per aſſentationem, aut ex opinione id ſolum dixerunt; ſed quia hoc iam ſciebant ſcientia experimentali iam dicta; quomodo & credunt non ſolum vnum eſſe Deum, vt teſtatur Iacobus c. 2. ſed etiam eſſe trinũ, ac cçtera myſteria religionis noſtræ, per quorum fidem vident homines à damnatione eripi, & prouehi ad ſalutem. Vide Caiet. in Cõment. & Maldonatum, qui ita ſentiunt. Ita etiam Greg. lib. 33. moral. cap. 7. Nec obſtat illud 1. Cor. 2. *Quam nemo principum huius ſæculi cognouit; ſi enim &c*. quia ibi agitur de ſapientia in myſterio; ſcilicet, quod per crucem & mortem Filij Dei, poteſtas Diaboli eſſet deſtruenda. Id enim non ſciuit Diabolus, niſi poſtquam fuit completum. Sed contra hæc obijci poteſt, quòd apud Lucam dicatur, *& receſſit ab eo ad tempus*. Quod interpretes exponunt de tẽpore paſſionis eius, quando Diabolus tentationem ſuam inſtaurauit, videlicet certius explorare volens an verè eſſet filius Dei. Sic enim ibi loquitur per miniſtros ſuos ad eum: *Si filius Dei es, deſcende de cruce*. Matth. cap. 27. Apparet ergo Diabolum vſque ad illud tempus ignoraſſe de Ieſu, num verè filius Dei eſſet. Sed forte dicendum, quod perplexus erat Diabolus in cogitationibus ſuis, hinc, videns miracula eius, quæ nõ poſſent niſi à filio Dei fieri, & quia per eius doctrinam ſentiebat homines eripi ſuæ poteſtatis; inde, videns hominem cumque mortalem & paſſibilem. Videbatur autem ei impoſſibile & incredibile hominẽ eſſe Deum. Vide annot. Matth. 27. Marci 1. Luc. 4. & 1. Cor. 2.

v. 4. *Non in ſolo pane viuit homo &c*. Vide annot. Deut. 8. & Matth. 6. ad illud, *panem noſtrum quotidianum &c*.

v. 6. *Scriptum eſt enim: quia Angelis ſuis mandauit de te &c*. Quid mirum eſt, hçreticos oppugnare Eccleſiam ex ipſa ſcriptura ſacra; quãdo iam olim hæreticorum caput ad eundem modum oppugnauit caput Eccleſiæ? Hinc diſcimus non in legendo, ſed in intelligendo ſcripturam Sacram conſiſtere; & ipſam ſui iudicem eſſe non poſſe, quia & ab ipſo mendacij patre, contra veritatem ipſam citatur.

v. 9. *Vade Satana: ſcriptum eſt enim: Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies.* Abutuntur hoc loco, A qui ex eo colligunt, nec ſanctis, nec eorum imaginibus, ſine Dei iniuria honorem deferri poſſe. Quibus reſpondemus, Chriſtum his verbis ex lege citatis, non hoc oſtendere velle, nulli prorſus creaturæ deferendum eſſe honorem aliquem; cum toties diuerſum præcipiat ſcriptura ſacra; *Honora patrem & matrem. Regem honorificate. Cui honorem, honorem. Honore inuicem præuenientes.* Sed docere, vnum tantum pro Deo adorandum eſſe, eum videlicet qui totius vniuerſi creator eſt & adminiſtrator, eique ſoli diuinum honorem tribuendum eſſe; quem honorem magis propriè ſignificat vox græca λατρεύειν tametſi & illa B ſæpe ad honores non diuinos referatur. Sanctos igitur honoramus non cultu diuino, ſed eo cultu, qui debetur amicis Dei; quemadmodum propter regem, honoramus amicos regis; neque tamen in illos honorem regis transferimus. Imo ſicut propter regem, etiam imaginem eius honoramus, idque ſine ipſius regis iniuria; dum videlicet illam reuerenter habemus, & cum veneratione contrectamus; ita imagines Chriſti & Sanctorum eius veneramur, non vt ligna & lapides, ſed quatenus eos nobis repræſentant, quos virtutis cauſa honoramus. Dictio (*ſoli*) quam addunt poſteriori parte Matthæus & Lucas, etiam ad priorem referenda eſt. Eſt enim ſermo præciſus, & proinde cum excluſione intelligendus; non quod (*adorare*) & (*ſeruire*) habeant ſignificationem cultus C aut ſeruitutis ſoli Deo debitæ; ſed quia ſub intelligendum, hoc modo; Dominum Deum tuum, eumque ſolum adorabis, vt Deum; & illi ſoli ſeruies, vt Deo.

v. 11. *Et ecce Angeli acceſſerunt, & miniſtrabant ei.* Acceſſerunt vt miniſtri, non vt adiutores. Vide Auguſt. in pſal. 56. Hinc probat Gregor. homil. 16. in Euangelia Chriſtum Deum fuiſſe. Non enim Angeli miniſtraſſent Chriſto, niſi Deus eſſet ſimilis probatio, Heb. 1. Item Leo ſerm. 2. in quadrageſima. Huius quoque miniſterij figura fuit, quando duo Angeli cum tertio, qui erat reliquis duobus honorabilior, & ab Abraham adorabatur, venerũt ad Abraham. Non enim Abraham eum præ reliquis duobus adoraſſet, D ſi non vidiſſet alios duos ei tanquam Domino miniſtrare; vnde etiam Dominum eum vocabat. *Et miniſtrabant ei.* Scilicet afferentes panem & potum, forte & alios cibos, & pro potu vinum; ſicut decebat, corpus longo ieiunio maceratum reficere. Veriſimile autẽ eſt id eos feciſſe in aſſumptis corporibus, aſtãtes & miniſtrantes, vt ſeruos Domino. Nam & Ioan. 1. diſcipulis ſuis promittit, quod viſuri eſſent Angelos Dei aſcendentes, & deſcendentes ſuper filium hominis; vtique in corporibus aſſumptis, vt miniſtros: & Luc. 22. Angelus de cælo viſibiliter apparuit, confortans eum. Huc facit, quod hîc dicitur, *Et ecce.* Item quia in ſpecie viſibili à malo Angelo tentatus E fuerat. Huc poteſt etiam referri illud 1. Timoth. 3. *apparuit Angelis*, græcè, *viſus eſt Angelis*, ſcilicet Deus. Vide noſtrum comment. ibidem.

v. 18. *Vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andream.* Et poſtea.

v. 19. *Et ait illis: venite poſt me &c.* Non ita Petrus & Andreas hìc vocantur à Domino, vt antea cum eo non fuerint, Nam Ioan. 1. leguntur apud eum manſiſſe; à quo non dubium quin etiam tunc cæleſtem doctrinam audierint.

v. 22. *Illi autem ſtatim relictis retibus & patre ſecuti ſunt eum.* Fides commendatur, qua ſtatim Deo creditur, & eius authoritate ceditur, ratione non audita, non conſpectis miraculis. Non eſt putandum, quod patrem prorſus egentem reliquerint, tametſi fortunæ tenuis, ne contra præceptum Domini feciſſe videantur de honorandis parentibus. Hinc collige Monachum non debere exire monaſterium, vt patrem tenuiter viuentem faciat lautius agere & commodius viuere, ſed tantum vt parentem neceſſitatem patientem adiuuet.

v. 23. *Et circuibat totam Galilæam, docens in ſynagogis eorum.* Quidam, non ſine graui errore, Chriſtum opinantes ortum ex genere ſacerdotali, ac verè ſacerdotem Aaronicum fuiſſe, contra manifeſtam doctrinam Apoſtoli in epiſt. ad Hebr. argumentum ſumunt ex hoc loco & ſimilibus. Non enim, inquiunt, abſque reprehenſione potuiſſet publicè docere in ſynagogis, niſi ſacerdos fuiſſet. Sed hoc negamus. Non enim ſolis ſacerdotibus licitum erat, docere in ſynagogis; verum etiam alijs doctrina legis inſtructis; vt erant illi, quos Euangelium paſſim vocat ſcribas, & legiſperitos; quales vtique non erant ſoli ſacerdotes. Vnde in Actis Apoſtolorum Paulus, quem de tribu Beniamin ortum fuiſſe conſtat, ſæpe legitur in ſynagogas ingreſſus per ſabbatha, prædicaſſe Iudæis Euangelium Chriſti, ab ipſis expectati, & in lege promiſſi.

CAP. V.

v. 1. **E**T *aperiens os ſuum, docebat eos, dicens: Beati &c.* Huic ſermoni Domini in monte Matthæus non interfuit, nam poſtea vocatus eſt.

v. 2. *Et acceſſerunt ad eum diſcipuli eius.* Non ſoli diſcipuli hunc eius ſermonem audierunt: nam poſt finem ſermonis cap. 7. dicit Euangeliſta: *Et factum eſt cum conſummaſſet Ieſus verba hæc, admirabantur turbæ ſuper doctrina eius.* Sed diſcipuli quidem propius acceſſerunt, turbæ vero proximæ ab eis circumſteterunt. Quod ergo quidam annotant ſolos diſcipulos aſcendiſſe cum Chriſto in montem, turbas vero remanſiſſe in campeſtribus, apparet dictum ſine accuratiore conſideratione.

v. 3. *Beati pauperes ſpiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cælorum.* Quidam *pauperes ſpiritu* ſolos eos interpretantur qui propoſitum paupertatis voto firmauerũt, ſed non recte: virtutes enim eas hic Chriſtus commendat, quas ab omnibus exigit Chriſtianis; vt ſunt, eſſe mitem, pacificum, mundum corde &c. Deinde nec Abraham, nec Dauid, nec B. Maria, nec Chriſtus ipſe fuiſſent hoc modo pauperes ſpiritu, quia paupertatem non vouerunt. Rectius Bonauentura lib. 2. de profect. rel. cap. 42. paupertatem ſpiritus interpretatur generaliter contemptum diuitiarum; ac deinde quadripartitam hãc ſubijcit diſtinctionem. Quidam ſunt pauperes rebus, & non ſpiritu, vt cupiant opes quas non habent. Quidam pauperes ſpiritu & non rebus, vt Abraham, Dauid, Iob, Loth, Ioſias & ſimiles. Item Gregorius Papa, & alij ſancti Epiſcopi. Alij pauperes ſpiritu & rebus, vt ſancti monachi. Hos vocat feliciores, illos laudabiliores. Quidam denique (quod membrum Bonauentura omiſit) neque ſpiritu, neque rebus pauperes ſunt, vt diuites diuitijs cor apponentes. Ceterùm cum dicitur, beati pauperes ſpiritu, ſubaudiendum (ſunt) non autem (erunt): ſentit enim eos eſſe beatos in ſpe, & in cauſa, quia beatitudinis meritum iam habent. Vnde ſequitur; *Quoniam ipſorum eſt regnum cælorum*: id eſt, quia illis propter hoc debetur regnum cælorum, tanquam merces; ſicut infra vocatur. Quod autem verbum præſentis temporis ſupplendum ſit; patet, quia infra dicitur: *Beati eſtis cum maledixerint vobis homines &c.* Itaque non tantum ſignificatur quid Deus miſeri-

corditer

corditer promittat pro operibus iuſtitiæ,quæ hic exprimuntur;ſed etiam ſignificatur,quid pro illis operibus debeatur, tanquam iuſtitiæ merces & corona, quæ ſit expectanda à iuſto iudice Deo.Id quod clarè oſtenditur ex coronide harum octo beatitudinum, quæ ſic habet: *Gaudete & exultate,quoniam merces veſtra copioſa eſt in cælis.* Si autem merces; igirur debita ratione operis; id enim requirit natura mercedis, vt pro opere aliquo debeatur. Vnde malicioſè calumniatur Catholicos Caluinus, quod contra Chriſti & Apoſtolorum doctrinam in ſcholas inuexerint nomen meriti reſpectu vitæ æternæ,aut regni cęlorum, non intelligens meritum & mercedem eſſe corelatiua, ſicut pater & filius. Si ergo ſcriptura nomen mercedis tribuit regno cælorum, reſpectu operum noſtrorum per ſpiritum adoptionis factorum: cum ſcriptura ſentit & loquitur,quę nomē meriti rribuit operibus noſtris reſpectu regni cælorum. Quamquam & meriri nomen expreſsè inueniatur bonis operibus attributum. Dicit enim Apoſtolus, de bonis operibus loquens, ad Hebr. 13. *Talibus enim hoſtijs promeretur Deus.* & Eccleſiaſtici 16. *Omnis miſericordia faciet locum vnicuique ſecundum meritum operum ſuorum.*

Quoniam ipſorum eſt regnum cælorum. Non dicit, erit, ſed, *eſt*, vt ſignificet ijs qui pauperes ſpiritu ſunt (de ceteris beatitudinibus idem iudicium) iam deberi regnum cælorum, licet ad eius poſſeſſionem non prius admittantur, quam vitæ huius curſum peregerint. Quod nota contra eos, qui negant opera iuſtorum mereri vitam æternam, niſi ratione perſeuerantiæ.

v.4. *Beati mites quoniam ipſi poſſidebunt terram.* Sumptum ex pſal. 36. *Manſueti autem hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.* Quod de terra hac mortalium dictum videtur, more promiſſionum veteris teſtamenti; ſub quarum tamen velamine comprehenduntur promiſſiones noui teſtamenti. Congruenter autem hoc promitritur manſueris, quia congruit vt qui tolerant mala,percipiant bona. vide Ianſenium. Item omnes temporalirer volunt regi à manſuetis; & propter manſuetudinem & clementiam regiminis, diu durat & ſtabilitur eorum poſſeſſio ſuper terram.

v. 7. *Beati miſericordes, quoniam ipſi miſericordiam conſequentur.* Et contrà: *Iudicium ſine miſericordia illi, qui non fecerit miſericordiam.* Iacob. 2. Vide ibid. noſtra.

v. 12. *Gaudete & exultate, quoniam merces veſtra copioſa eſt in cælis.* Ita feciſſe Apoſtolos teſtatur B. Lucas Act. 5. dicens: *Ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni habiti ſunt pro nomine Ieſu, contumeliam pati.* Ita & illi, de quibus Apoſtolus Heb. 10. *Et rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis.* Vide ibid. noſtrum comment.

v. 13. *Ad nihilum valet vltra,niſi vt mittatur foras,& conculcetur ab hominibus.* Phraſi hebræa hoc dictum eſt, vt multa alia in ſcripturis, pro eo quod diceretur: Ad nihilum valer amplius;ſed tanquam res prorſus inutilis,foras proijcitur, & ab omnibus conculcatur. Id Lucas expreſſit cap. 14. *Sed foras mittetur.*

v. 14. *Vos eſtis lux mundi.* Quamuis mundum illuminaſſe Chriſto ſit proprium,de quo dicitur Ioan. 1. *Erat lux vera*, quique de ſeipſo teſtatur, *Ego ſum lux mundi* Ioan. 8. v. 12. tamen & Apoſtolis ſuis honorē illius nominis communicatum voluit, dicens: *Vos eſtis lux mundi.* Quapropter & Eccleſia eoſdem ſalutat in hymno, *vera mundi lumina.* Verum aliter Chriſtus, aliter illi lux mundi ſunt. Chriſtus enim lux eſt principaliter illuminans mundū;Apoſtoli vero tanquam illius miniſtri. Vide noſt. comm. 2. Cor. 4. ad illud: *Ad illuminationem ſcientiæ claritatis Dei.*

A v.16. *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum qui in cælis eſt.* Hoc dicitur illis, quibus ſupra dictum eſt, *vos eſtis ſal terræ,* & *vos eſtis lux mundi,* id eſt, præſectis Eccleſiæ;qui ſalem doctrinæ populo miniſtrant,& vitæ exemplo eundem illuminant. Neque pugnat quod initio ſequentis capitis dicitur, *Attendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus.* Nam vt ait S. Gregorius Homil. 11. in Euang. ita opus fieri debet in publico, quatenus intentio maneat in occulto; vt & de bono opere proximis præbeamus exemplum, & tamen per intentionem, qua ſoli Deo placere quærimus,ſemper optemus ſecretum. Vide etiam Auguſt.

B Conc.12.in pſal.118. vbi dicit laudem humanam non eſſe culpandam (quid enim tam optandum hominibus, quam vt eis placeant, quæ debeant imitari) adducens hunc ſcripturæ locum. Er ſerm. vlt. eorum quos Pariſienſes vulgauerunt, concordat hæc duo loca. Ruſum de ea re eſt egregins locus apud Greg. Curæ paſt. p.3. admon.36. vbi addit:fieri plerumque vt & bonum opus in occulro ſit, cum ſit publicè; & rurſus in publico,cum agitur occultè &c.

v. 17. *Non veni ſoluere legem, ſed adimplere.* Adimplet legem Chriſtus quatuor modis. Primò obſeruando eam, quod fecit perfectiſſimè. Secundo, faciendo in nobis vt eam obſeruemus, iuxta illud Ezechiel. 36. *Faciam vt in pręceptis meis ambuletis*;hoc facit per gratiam ſuam. Tertiò, implendo omnes figuras

C & omnem ſignificationem veteris legis; implentur autem in ipſo & Eccleſia eius. Quartò, explicando eam, & exprimendo ea, quæ tacitè tantum in lege continebantur;vt dum dicit. *Ego autem dico &c. Quæritur*, quem,aut quos modos Chriſtus in hac ſententia habuerit præ oculis; an omnes, an aliquos tantum? Imprimis quartum; quia ille infra declaratur. Item, ſecundum; item primum; quia fuit reprehenſus aliquando quod legem ſolueret. Principaliter tamen venit vt per gratiam eius, obſeruatio legis impleretur in nobis: principalis enim cauſa aduentus eius eſt iuſtificatio noſtra.

v. 18. *Amen quippe dico vobis.* Solus Chriſtus legitur vſus hac affirmandi formula; eſtque notandum,

D quod in ea, *Amen*, apud Ioannem ſemper geminatur; ceteri Euangeliſtæ vnicum *Amen* ſcripſerunt. Vide annot. Ioan. 1. *Quæritur* an Chriſtus ſic loquendo iurauerit; ita enim ſentit author cōmentarij in epiſt. ad Heb.6. aſſcripti S. Ambroſio,item S. Chryſoſtomus & Theophylactus in epiſt.ad Heb.6.Sed minus rectè,vt apparet.Non enim iurat,ſed cum vehementia affirmat, qui dicit, In veritate dico vobis; aut, Verè dico vobis. Hæc autem eadem ſunt, cum iſto, *Amen dico vobis.* Nec ſanè conueniebat Chriſtum, qui pręceperat non iurare omnino; toties iureiurando ſententias ſuas velle confirmare;& quidem in hoc ipſo ſermone,quo iurandum prohibet. S. Hierony-

E mus in fine commentarij epiſt.ad Gal. ſignificat non eſſe iuramentum. S. Ambroſ. de fide lib. 4. cap. 3. dicit eſſe quaſi iuriſiurandi atteſtationem, & Amen, amen, vocat quandam ſacramenti repetitionem. Ibidem tamen interpretatur,fideliter, fideliter;quod non eſt iurare. Item dicit (quaſi) & (quandam) ſubindicans non eſſe propriè iuramentum.

Donec omnia fiant. Quomodo omnia fiunt, cum ſint tam multæ tranſgreſſiones? *Reſp.* Omnia fiunt: quia neceſſe eſt omnia quæ in lege & prophetis præfigurata & prædicta ſunt,impleri. Item Chriſtus per gratiam ſuam facit omnia legis præcepta impleri à iuſtis & ſanctis; ita vt nullum ſit pręceptum, quod non ab aliquo, vel aliquibus impleatur, aut impletum fuerit.

v. 19. *Qui ergo ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis, & docuerit ſic homines; minimus vocabitur in regno cælorum.* Videtur ſcotentia ad ſolos doctores pertinere; quia in vtraque parte dicitur, *& docuerit*. Dirigitur enim hæc ſententia contra Scribas & Phariſæos, qui multa legis præcepta & ſoluebant, & ſic docebant; vt infra hoc eodem capite ſignificatur, cap. item 15. & alibi.

Mandatis minimis. Non eſt neceſſe intelligi mandata minima ea quibus peccata venialia prohibentur; ſed minima videntur intelligi, quæ vulgo reputari ſolent parui momenti; eo quod illorum tranſgreſſiones apud homines non ponderentur; vel etiam ſimpliciter non exiſtimentur eſſe cõtra legem. Quale eſt de aſpectu mulieris ad concupiſcendam eam; quod apud Iudęos non exiſtimabatur peccatũ. qualia quoque apud eoſdem erant, de ira, de non honorandis parentibus prætextu muneris templo deuoti, de odiendis inimicis, de vindicta. Itaque hinc non ſequitur venialia peccata hominem excludere à regno cælorum, tum quia additur, *& ſic docuerit*, tum quia non ſignificatur regnum triumphans, ſed militans; tum quia etiam minimorum mandatorũm, de quibus hîc ſermo, trãſgreſſio perfecta mortalis eſt; & perfectam tranſgreſſionem ſignificat verbum (*ſoluere.*) Merito hic quæritur, vtrum illud, *ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis* intelligi debeat de ſolutione quæ fit per ſolam tranſgreſſionem; an vero etiam de ea quæ fit per doctrinam? Videtur non ineptè reſponderi poſſe, ſermonem tantum eſſe de ſolutione per tranſgreſſionem; ita vt illud, *& docuerit ſic*, exponatur, ſicut ego doceo. Talia ſunt Rom. 2. *Qui prædicas non furandum, furaris.* & 1. Cor. 9. *Ne fortè cum alijs prædicauerim, ipſe reprobus efficiar.* Item, Iac. 4. *Scienti bonum, & non facienti peccatum eſt illi.* Et de Scribis & Phariſæis infra cap. 23. *Super cathedram Moyſi ſederunt Scribæ & Phariſæi. Quæcumque dixerint vobis ſeruate & facite; ſecundum opera autem eorum nolite facere; dicunt enim & non faciunt.* Tales omnes docent ſicut Chriſtus docuit; ſed ea quæ docent, ſoluunt; & ideo minimi ſunt in regno cælorum, id eſt, Dei iudicio poſtremi & viliſſimi in Eccleſia; licet apud homines interdum magni fiant, propter præſtantiam doctrinæ & eloquentiæ. Vel etiam minimi ſunt hominum iudicio; quia tales doctores opere deſtruentes doctrinam ſuam, etiam in ipſa Eccleſia habentur contemptibiles. Hic ſenſus confirmatur ex eo quod ſequitur: *Qui autem fecerit, & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum*; vtpote imitator eius, de quo ſcriptum eſt Act. 1. *Cœpit Ieſus facere & docere.* Diſtinguit enim hic Dominus inter doctores bonam doctrinam tradentes. Quidam enim docent, & non faciunt, ſed ſoluunt; Alij docent & faciunt, & proinde confirmant doctrinam opere comitante. Sanè qui ſoluunt, & docent ſoluere, non minimi vocãtur in regno cęlorum, ſed ſunt extra regnum cælorum, id eſt, Eccleſiam; tales enim ſunt hęretici. Qui autem bene docet, & tamen ſoluit; ita eſt in regno cælorum, vt in eo ſit minimus. Quod enim nonnulli etiam illum qui docet ſoluere, dicũt minimum vocari in regno cælorum, quia indignus eſt regno cælorum, & proinde ab eo excluſus, non videtur rectè dici. Sic enim Diabolus eſſet etiam minimus in regno cælorum; nec ita ſolet loqui ſcriptura; dicit enim Gedeon Iud. 6. *Familia mea infima eſt in Manaſſe, & ego minimus in domo patris mei*, & Saul 1. Reg. 9. *Ego ſum de minima tribu Iſrael, & cognatio mea nouiſſima, inter omnes familias Beniamin.*

v. 21. *Audiſtis quia dictum eſt antiquis, Non occides &c.* Senſus eſt: Audiſtis ex Scribis & Phariſęis vos docentibus, dictum eſt antiquis, id eſt, maioribus veA ſtris, in lege per Moyſen, *Non occides*. Ita & in ſequentibus exponi debet illud, *Audiſtis.* Non enim ſenſus eſt, Audiſtis in lege. Quædam enim dicuntur, quæ in lege non habentur, ſed Scribæ & Phariſæi ex lege malè intellecta allegabant. Cõfirmatur hic ſenſus, ex eo quod proximè pręcedit: *Niſi abundauerit iuſtitia veſtra, pluſquam Scribarum & Phariſæorum, non intrabitis in regnum cælorum*, ac deinceps docet, quæ fuerit iuſtitia eorum, id eſt, docta ab ipſis. Nam iuſtitiam Scribarum & Phariſęorum hic vocat, non quam Scribæ & Phariſæi præſtabant, ſed quam docebant.

v. 22. *Ego autem dico vobis &c.* Suam authoritatem opponit non Moyſi, aut legi Moſaicæ, quam vt legem Patris ſui ſummopere venerabatur, ſed Scri- B bis & Phariſæis, quorum ex profeſſo corrigit doctrinas & traditiones. Vnde dixit: *Audiſtis*, ſcilicet ex Rabbinis veſtris.

Quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicio. Olim quidam codices addebant, *ſine cauſa*: vt teſtatur Caſſianus lib. de ſpiritu iræ cap. 20. ſed eam lectionem improbat, ac dicit, multa nouella exemplaria & antiqua omnia, illud non habere. Hodie tamen adhuc in græcis legitur, *εἰκῆ*, *temerè*, & S. Chryſoſtom. alijque exponunt. S. Hieronymus in dialogo contra Pelag. negat haberi in vetuſtioribus codicibus; & in commentario ſimiliter. Ante dixerat: *Audiſtis quia dictum eſt antiquis, Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio*, id eſt, condemnatione mortis: ergo hîc ſimiliter; C *Omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicio*, id eſt, morte dignus. Itaque non apparet Dominum hîc conſtituere gradus & incremẽta peccati, ſcilicet iræ, contumelię &c. ſed pluribus verbis explicare legem, ſupplendo eam; quaſi dicat: Ego dico vobis, quod non ſolum qui occiderit, verum etiam qui voluntatẽ habet occidendi, ſiue eam corde premat, vt qui tantum iraſcitur, ſiue etiam perfectè, aut imperfectè ſigno exteriori prodat, vt qui dicit racha, fatue, reus eſt condemnatione mortis & gehenna ignis. Intelliguntur autem actus perfecti; vt ira, qua omnino vult ſe vindicare, vel occidendo, vel graue malum inferendo proximo; quomodo & Ioannes ait, 1. epiſt. 3. *Qui odit fratrem ſuum, homicida eſt.* Item dicere, racha, & fatue, D cum deliberato & perfecto contemptu proximi; quomodo dicebant illi in Dominum: *Vah, qui deſtruis templum Dei &c.* Non differunt autem ſecundum rem, reum eſſe iudicio & concilio; quia intelligitur concilium in quo plures iudicant, id eſt, condemnant aliquem ſua ſententia. Vnde non alia apparet differentia, quam quod concilium ſit plurium, iudicium eſſe poſſit vnius tantum. Hic ſenſus etiam ex eo probatur, quia infra quoad reatum non diſtinguit inter mœchantem, & eum, qui videt mulierem ad concupiſcendam eam; quem dicit iam mœchatum in corde ſuo. Vbi ſignificat pari pœna dignum eſſe. Ita hîc loquitur de iraſcente, exprimens eandem pœnam, E ſcilicet iudicij; per quod ſignificat eum qui iraſcitur fratri ſuo, iam eſſe homicidam in corde ſuo; ſunt enim hæ ſententiæ, aliæ ex alijs mutuo ſupplendæ. Vide noſtrum comment. dicto loco 1. Ioan. 3.

v. 23. *Si ergo offers munus tuum ad altare, — vade prius reconciliari fratri tuo.* Sic cap. ſequent. *Si non dimiſeritis hominibus; nec pater veſter dimittet vobis peccata veſtra.* Igitur Deum oraturus, ſi obtinere deſiderat, omnem iniuriarum memoriam deponat neceſſe eſt. Vide noſtrum comment. 1. ad Timoth. 2. ad illud, *Leuantes puras manus ſine ira & diſceptatione*, & in 3. diſtinct. 30.

v. 25. *Eſto conſentiens aduerſario tuo cito, dum es in via cum eo, &c.* Parabolicus ſermo eſt, quo admonet vt inimicis recõciliemur, priuſquam ad Deum iudicem

veniatur,cum periculo ancipitis iudicij;Ne forte iudex contra nos pronunciet , & in carcerem mittamur. Quomodo in humanis conſilium dari ſolet litigantibus, vt componant ante ſententiam iudicis; ne forte præter opinionem,is qui bonam exiſtimat cauſam ſuam,cadat in iudicio,& pœnę ſubijciatur. Sicut enim incertus eſt belli euentus,ita plerumque & iudiciorum. Malè Origenes ſuper Lucam,item Theophylactus, & Euthymius, aduerſarium interpretantur Diabolum. Abſit enim Diabolo conſentiamus. *Quæ enim conuentio Chriſti ad Belial?* 2. ad Cor. 6.

v. 32. *Omnis qui dimiſerit vxorem ſuam, excepta fornicationis cauſa, facit eam mœchari.* Coniugem dimitti poſſe cauſa fornicationis; non poſſe tamen facto diuortio aliud matrimonium inire, latè docuimus in 4. ſent. diſt. 35.

v. 33. *Iterum audiſtis, quia dictum eſt antiquis, Non periurabis: reddes autem domino iuramenta tua.*

v. 34. *Ego autem dico vobis, non iurare omnino.* Senſus hic eſſe videtur. Scribæ & Phariſæi ita vos inſtituerunt, antiquis patribus à Moyſe prohibitum eſſe, ne peierarent in nomine Dei; ſed ſi quis per nomen eius iuraſſet, illud præſtandum eſſe; & hoc quidem ſufficere, vt paſſim per Deum liceat iurare. Imo ſi quis iuret, non per nomen Dei, ſed per cælum, terram, Ieroſolymam, caput ſuum; non teneatur: quia iuramentum illud non eſt per nomen Dei; de quo ſolo dictum eſt, *Non aſſumes nomen Domini Dei tui in vanum.* Ego autem dico vobis, omnino non eſſe licitum iurare, etiamſi verum quis iuret (quantum ſcilicet in vobis eſt) ne quidem per creaturas: &, ſi etiam per creaturas iurauerit; teneri ad reddendum iuramentum. Id quod expreſſius docet, cap. 23. infra. Sic etiam exponit S. Iacobus cap. 5. dicendo: *Ante omnia nolite iurare, neque per terram, neque aliud quodcumque iuramentum. Sit autem ſermo veſter, eſt, eſt, non, non.* Ratio prohibitionis eſt, non ſolum peccatum periurij; ſed in genere, honor Dei: quia homo non debet Deum adducere in teſtem, abſque neceſſitate; quia nec auderet regem, nec quemlibet virum honoratum adducere in teſtem, niſi pro re alicuius magni momenti; facturus vtique contra eorum honorem, ſi pro re leui, aut pręter neceſſitatem, eos in teſtes aduocaret. Hinc etiam intelligitur, cur dicat: *Quod autem his abundantius eſt, à malo eſt*: id eſt, à Diabolo; quia etſi Diabolus ſit homini incentor ad omne genus peccatorum; ad ea tamen maximè inſtigat, quibus honor Dei, (quem ſemper violare conatur) aliquo modo læditur. Notandum, ſecundum ſcripturam ſacram, iurare, neque ponendum in bonis; ſic enim hortaretur nos ſcriptura ad iurandum; quod nuſquam facit. Non enim ſicut dicitur, vigilate, orate, date, dimittite; ſic etiam ſcriptum eſt, iurate. Neque ponendum in medijs & adiaphoris; quia ſcriptura de iuratione non loquitur ſicut de ambulatione, curſu, aut ſeſſione. Ergo ſecundum eandem ponendum eſt in malis, id eſt, fugiendis; non tamen vt fugiendis per ſe, ſed ratione periculi coniuncti, & quia extra neceſſitatem malum eſt. Vide noſtra in 3. diſt. 39. & dicto loco Iac. 5.

v. 38. *Audiſtis quia dictum eſt: Oculum pro oculo, & dentem pro dente &c.* Scribæ & Phariſæi ſic intelligebant hoc pręceptum, quaſi liceret vindictam iniuriæ petere à iudice, cum præceptum tantum dirigatur ad iudicem, & lex ipſa doceat contrarium, Leuit. 19. *Non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum.* Itaque Chriſtus legem ex lege exponit. Vide annot. Leuit. 19.

v. 39. *Ego autem dico vobis, non reſiſtere malo. Malo,* ſcilicet homini, græcè τῷ πονηρῷ. Hoc præceptū eſſe;

A vt & cetera, quæ hoc cap. dicuntur eſſe præcepta ſeu mandata, videtur intellexiſſe S. Auguſtinus, de fide contra Manich. cap. 38. Idemque apparet ex eo quod hoc cap. dicitur: *Qui ſoluerit vnum ex mandatis iſtis minimis.* Non prohiberi tamen hoc loco neceſſariam defenſionem oſtendimus lib. 3. ſent. diſt. 37.

v. 40. *Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere; dimitte ei & pallium.* Quamuis iudicio contendere plerumque culpa non careat; aliquando tamen licitum eſſe, imo & laudabile ac neceſſarium iudicio iniuriam repellere, oſtendimus 1. Cor. 6. v. 7.

v. 43. *Audiſtis quia dictum eſt. Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.* Senſus eſt, Vos B audiſtis ex ſcribis & Phariſæis doctoribus veſtris, dictum eſt antiquis: *Diliges proximum tuum &c.* Nam quia in Leuit. 19. dicitur: *Diliges proximum tuum ſicut teipſum.* Proximum autem ſcribæ interpretabantur amicum: colligebant, & populum docebant, ſecundum legem licitum eſſe odiſſe inimicos; Argumento, quia oppoſitorum, ſunt oppoſitæ rationes; &, quia tantum de amico expreſſum eſt præceptum dilectionis. Quam doctrinam falſam Dominus reprehendit, & corrigit, & hic & apud Lucam, docens quis ſit proximus. Vide annotat. Leuit. 19. & comment. in 3. diſtinct. 30. itemque noſtrum comment. ad Rom. 12. v. 14. Quibus locis oſtendimus, non amicorum ſolum, ſed & inimicorum dilectionem, C nobis eſſe in præcepto.

v. 45. *Vt ſitis filij patris veſtri qui in cælis eſt* Duobus modis hoc intelligi poteſt: vel ſic, Niſi hæc quæ præcipio de diligendis inimicis, & orando pro eis, feceritis; non eritis filij patris veſtri cæleſtis; ſed ille vos tanquam adulterinos, & degeneres abijciet. Vel hoc modo. Si hęc, quæ pręcipio, feceritis, eo facto oſtendetis vos eſſe filios patris illius cæleſtis, *qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.* Priori ſenſui fauet hoc, quod ſequitur: *Si enim diligitis eos qui vos diligunt; quam mercedem habebitis?* & illud ſuperius: *Niſi abundauerit iuſtitia veſtra, pluſquam Scribarum & Phariſæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Pro poſteriori facit quod non videatur Domi- D nus ſic exigere à nobis, vt pro perſequentibus nos oremus, & dimittamus debita non rogantibus & non pœnitentibus, vt ſi quis id non faciat, ideo non exaudiatur ipſe pro ſe rogans. Vide annot. cap. ſeq. & 18. itemque noſtra in 3. diſtinct. 30. Hic iam Chriſtus incipit aperire ac retegere gratiam noui teſtamenti; cuius beneficium eſt nos facere filios Dei; ſicut Ioannes dicit, Euang. cap. 1. *Quotquot receperunt eum, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri*, & 1. epiſt. cap. 3. *Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur & ſimus.* Vide ibidem noſtrum comment. & infra cap. ſeq. ad illud, *Pater noſter.* Vide etiam, ſi placet in 1. ſent. diſt. 27. vbi diximus, multipliciter E aliquos vocari filios Dei in ſcriptura ſacra.

v. 48. *Eſtote ergo vos perfecti, ſicut & pater veſter cæleſtis perfectus eſt. Perfecti*, iuxta modum perfectionis, quam viatores aſſequi poſſunt. Non eſt enim cuiuſcumque ſimilitudinis ſignificatio; ſed exemplaris, & docetur quid nobis imitandum ſit. Vult enim nos eſſe patris noſtri cæleſtis imitatores, vt ſimus eius filij.

CAP. VI.

v. 5. *ET cum oratis, non eritis ſicut hypocritæ, qui amant in ſynagogis, & in angulis platearum ſtantes orare.* Non dicit in templo, ſed in ſynagogis; quia templum erat locus orationis: *Domus mea*, inquit, *domus*

orationis

A *orationis vocabitur*: ſynagoga vero locus erat deputatus legendæ, audiendæ, & explicandæ legi Dei; & erat ſingularitas, ſuperbiæ ſpecies, illic velle orare cultu eaterno.

v.6. *Tu autem cum oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauſo oſtio, ora patrem tuum in abſcondito &c.* Abutuntur hac Chriſti ſententia hodierni hæretici, colligentes inde publicas orationes & ſupplicationes, quarum eſt vſus in Eccleſia Catholica, tollendas eſſe, tanquam Chriſti teſtimonio reprobatas. Quibus reſpondemus, Chriſtum ſibi ipſi minimè contrarium eſſe, qui alibi ea propheta dicit domum Dei, eſſe domum orationis; de templo Salomonis loquẽs: quod ſanè erat oratorium publicum. Sed & ipſe Chriſtus
B finita cœna nouiſſima, Patrem orauit in conſpectu Apoſtolorum; idemque & alibi feciſſe legitur. Et Apoſtoli Petrus & Ioannes aſcenderunt in templum ad horam orationis nonam Act.3. Et Apoſtolus Paulus ad Timotheum ſcribens 1. epiſt. cap.2. publicas inſtituit orationes, pro omni ſtatu, ad Deum fundendas. Quod ergo ad præſentem locum attinet, non damnat Chriſtus orationem quæ fit in loco publico, ſed prohibet ſiniſtram & Phariſaicam intentionem oſtentationis, & inanis gloriæ; & admonet, vt intentio noſtra tota in Deum feratur. Hoc enim eſt patrem in abſcondito, & in cubiculo, & clauſo oſtio rogare; nullam humanam laudem in oratione noſtra quærere.

C v.7. *Orantes autem nolite multum loqui, ſicut ethnici.* Hunc quoque locũ torquent aduerſarij contra pſalmodias, horas canonicas, aliaſque prolixiores orationes in Eccleſia Catholica vſitatas, quaſi Chriſtus aliud verbo docuiſſet, aliud exẽplo monſtraſſet. Nam in horto exiſtens paſſioni vicinus, legitur prolixius oraſſe, & alibi in oratione pernoctaſſe. Præceptum etiam tale dedit diſcipulis, *Semper orate.* &, *Sine intermiſſione orate.* Non ergo damnat hoc loco Chriſtus orationes prolixas, ſed gentilium illam perſuaſionem ſuis diſcipulis vult adimere, qua putabãt ſe exaudiri in multiloquio, & ſermone artificioſè compoſito; ac non potius in humili, ac feruenti cordis in Deum eleuatione. Addit enim: *ſicut ethnici*, & ſequitur expli-
D catio: *putant enim quod in multiloquio ſuo exaudiantur*, id eſt, in eo quod multis verbis, arte compoſitis ad perſuadendum, declarent dijs ſuis neceſſitatem ſuam, & iuſtum eſſe quod petunt; ſicut faciunt oratores, cauſam aliquam proliaè dicentes, coram ſenatu, aut iudice, vt ſic eos moueant ad præſtandum quod petũt. Quod totum alienum eſt à Deo, qui immutabilis eſt, & quæcumque facit in tempore, decreuit ab æterno; ac multo minus opus habent declaratione noſtra, qua ei neceſſitates noſtras, & æquitatẽ petitionis noſtræ exponamus. Vnde ſequitur: *Scit enim pater veſter, quid opus ſit vobis, antequam petatis eum*; & proinde apud eum, nec multis nec paucis verbis opus eſt, vt doceatur de noſtra neceſſitate. Orationem tamen
E exigit, vt nos ad obtinendum quod petimus, ſimus aptiores. Nam qui orat ex corde, ſicut debet; iam aliquo modo dignus eſt qui accipiat, & ad obtinendum quod petit præparatus. Sed & illa ipſa præparatio, opus Dei eſt, qui ſic omnia ſuauiter diſponit, vt ad fines præparet, ac præordinet media cõuenientia. Hoc enim pertinet ad ſapientiſſimam eius gubernationem, qua res omnes gubernat, ſiue quoad naturam, ſiue quoad gratiam.

v. 9. *Sic ergo vos orabitis; Pater noſter qui es in cælis.* Quare Chriſtus qui aliàs hortatur diſcipulos ſuos, vt in nomine ſuo petant à patre; id non expreſſit in hac oratione, vt ſaltem adderet in fine, *Per Chriſtum Dominum noſtrum*, quod Eccleſia ſubnectit omnibus ſuis orationibus? *Reſp.* Chriſtus quando hanc orationem tradidit diſcipulis ſuis, nondum propalauerat eis, nec palam declarauerat ſe eſſe Chriſtum Dei filium; vt patet ex loco Matth.16. *Vos autem quem me eſſe dicitis?* vbi & præcepiſſe eis legitur, ne cui dicerent, ipſum eſſe Chriſtum. Apud Ioannem vero, tandem in vltima cœna diſcipulos monet, vt in nomine ſuo petant. Ac nihilominus etiam ante petiuerant in nomine Chriſti; ſed implicitè tantum, quod pro tempore ſufficiebat, quando fideles nondum plenè de hoc myſterio erant inſtituri.

Pater noſter. Niſi Chriſtus præciperet, non auderemus ſic Deum orare, vt eum patrem noſtrum vocaremus. Non enim legimus à ſanctis Patribus veteris teſtamenti, ſic oratum fuiſſe, vt Deum in oratione ſua patrem appellarent, ſed Dominum & Deum. Id videre eſt in omnibus pſalmis. Dicit quidem Iſaias cap.63. & 64. *Et nunc Domine, pater noſter es tu*; ſed non appellat eum vocatiuè patrem noſtrum; ſed tantum Dominum. Deinde patrem intelligit creatione, non adoptione: ſequitur enim. *Nos vero lutum; & fictor noſter tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Item Eccleſiaſticus cap.23. ſic quidem orat: *Domine pater, & dominator vitæ meæ.* & rurſum: *Domine pater, & Deus vitæ meæ.* Sed nõ dicit, *Pater noſter*, aut, *Pater meus* vt ſe ſignificet eius filiũ; & patrem intelligit, authorem, creatorem. Hîc verò, pater adoptione intelligitur; vt liquet ex ijs, quæ dicit Apoſtolus Rom. 8. & Gal.4. Nec obſtat, quod etiam peccatores, hanc orationẽ dicere debent; quia nemo rectè dicit hanc orationem, qui non ſit adoptione Dei filius, ſaltem voto, ac deſiderio, quo cupiat Deum habere patrẽ, aſpirans ad reconciliationem per veram pœnitentiam, & voluntatem obediendi Deo. Erant quidem iuſti veteris teſtamenti, etiam Dei filij; ſed quia ſub iugo legis ſeruiebant vnà cum ijs qui ſerui erant, non filij; ideo & orationis modo communicabant, vt Deum, non patrem ſuum appellarent, ſed Dominum. At Chriſtus author noui teſtamenti, ad quod filij pertinent, publicam fecit poteſtatem, vt in oratione, Deũ, patrem noſtrum vocaremus. *Quoniam autem eſtis filij*, inquit Apoſtolus ad Gal.4. *miſit Deus ſpiritum filij ſui, in corda veſtra, clamantem: Abba, Pater.* Vide commẽt. noſtrum Rom.8. ad illa verba: *In quo clamamus; Abba, Pater.* Nota, nomen patris vt hic accipitur, non eſſe proprium primæ perſonæ in Deo, ſed commune toti Trinitati. Nam Deus non dicitur pater noſter, à relatione, qua reſpicit filium ſuum naturalem (ſic enim ſolius ſecundæ perſonæ pater eſt) ſed à relatione qua nos reſpicit vt creator, conſeruator, gubernator, deniq; vt adoptator noſter. Hæc autem paternitas eſt ſine dubio toti Trinitati communis. Quare non eſt neceſſe dominicam hanc orationem ita reſtringere, quaſi dicatur ad ſolum Patrem in diuinis; ſed nec id probabile eſt; quoniam Chriſtus eo tempore, docuit homines hanc orationem, quando myſterium Trinitatis, nondum erat fidelibus apertè reuelatum, ſed tantum implicitè creditum. Vnde Iudæi vſque hodie illud non recipiunt. Verumtamen Eccleſia in ſacrificio miſſæ, hanc orationẽ dirigit ad Patrem, ſicut ceteras ferè omnes orationes, quę ſub eodem ſacrificio recitantur à ſacerdote. Et de hac oratione id liquet, quia quibuſdam interpoſitis ſubiungit clauſulam, *Per eundem Dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ &c.* Item Matth.18. in fine Chriſtus reſpiciens ad orationem à ſe præſcriptam, dicit: *Sic & pater meus cœleſtis faciet vobis &c.*

Nota ſecundo quod hæc duo vocabula, *Pater noſter*, complectuntur totam legem & prophetas, id eſt, charitatem Dei & proximi. Si enim Deus tibi pater

eſt;ergo eſt à te diligendus: ſi noſter pater;ergo fratres ſumus, & proinde mutuum amorem debemus. Breuem porro expoſitionem orationis dominicæ, authore S.Franciſco, vide apud Titelmanum in canonem miſſæ.

Qui es in cælis. Cur dicere iubeamur, *qui es in cælis,* & non qui es vbique, rationem vide apud Auguſtinum epiſt.57. ad Dardanum. (*cælis*) pro cœlo ponitur; nam in Hebr. cœlum caret numero ſingulari; quod monendum, ne quis hic philoſophetur in numero plurali, quaſi ſignificatum ſit, in pluribus cœlis Deum reſidere.

Sanctificetur nomen tuum. Tres primæ petitiones ad Deum glorificandum & colendum pertinent; idque conuenientiſſimo ordine. Sicut enim regi alicui bene volentes primum optamus vt longè lateque fama eius, & gloria ſpargatur: Secundo, vt quam latiſſimè regnet: Tertio, vt ſubditi eius omnes perfectè ei obediant: Ita & Deo patri noſtro, ac regi cœleſti, primum optamus ac volumus, ipſummet orando, vt nomen eius ſanctificetur, id eſt, quaqua verſum celebretur, & clarificetur. Deinde, vt regnum eius amplificetur. Tertio, vt omnes homines ei perfectè ſubijciantur. Primum igitur eſt in petitione, quod primum in intentione, ſcilicet glorificatio nominis diuini: eſtque prima hæc petitio, ad quam cæteræ referendæ ſunt; eaque monemur in omnibus quærere gloriam & exaltationem nominis diuini. Quo affectu incitatus Ioſue 7. dicebat: *Et quid facies magno nomini tuo?* Hoc ſanctiſſimum deſiderium ſanctificationis nominis diuini, paſſim reſonant pſalmi Dauidici. Hoc etiam Chriſtus ipſe orauit, Ioan.12. *Pater, clarifica nomen tuum.* Nam eadem fere ſunt, ſanctificare, clarificare, glorificare, honorificare nomen Dei. Non rectè autem vertit quidam ex ſectarijs; *Sanctè colatur nomen tuum.* Non enim idem eſt nomen Dei ſanctificari, & ſanctè coli; quin potius hoc in illo ſupponitur. Per hoc enim ſanctificatur nomen Dei, ſi ſanctos habeat cultores; per hoc vero blaſphematur, ſi cultores eius varijs & magnis vicijs atque peccatis, ſint infames. Vnde Rom.2. *Propter vos nomen Dei blaſphematur in gentibus.* Per ſanctam igitur vitam Chriſtianorum ſanctificatur, & magnificatur, & glorificatur nomen Dei. Non rectè quoque Origenes hom.1. in Cant. dicit hoc eſſe optantis; ſicut illud: *Oſculetur me oſculo oris ſui.* Eſt enim orantis & petentis vt fiat; ſicut illud, *oſculetur &c.* nec talia debent per ſolam optationem exponi.

v.10. *Adueniat regnum tuum.* Quidam ſupplent, *nobis*, adueniat nobis regnum tuum. Sed cur non expreſſit Dominus, ſicut in ſequentibus petitionibus, *da nobis, dimitte nobis?* Dicendum igitur non magis hic addendum (*nobis*) quam in præced. petitione, *ſanctificetur nomen tuum.* Nullus enim docet ibi ſupplendum, *nobis.* Item apud Lucam non additur, *nobis.* Nos enim qui oramus, ſumus regnum Dei; ſed petimus, vt propagetur ad alios longè & latè, vtque manifeſtetur; atque omnino hac parte petimus quæcumque ad huius regni profectum, promotionem, honorem, & complementum pertinent; velut, vt augeatur numerus credentium, & in pietate Deo ſeruiat. Vnde huc pertinet illud, ex oratione Eccleſiæ, feria tertia poſt dominicam paſſionis, *vt in diebus noſtris, & merito, & numero, populus tibi ſeruiens augeatur.* Item ex pſal.166. *Confiteantur tibi populi omnes,* & quæ ſequuntur.

Fiat voluntas tua, ſicut in cælo & in terra. Hoc idem eſt, quod S. Auguſtinus alijs verbis in ſuis confeſſionibus: *Domine, da quod iubes.* id eſt, fac me facere voluntatem tuam; da vt faciam quod iubes. Deriſit Pelagius hanc precationem Auguſtini; ſed eodem iure, poterat deridere precationem dominicam. Idem S. Doctor ex hac petitione confirmat & ſtatuit gratiæ neceſſitatem lib. de dono perſeuerantiæ cap.7. & alibi. Vide noſtra in 2. ſent. diſt.26. Innocentius Tertius lib.5. myſteriorum Miſſæ cap.25. ita exponit: *Fiat voluntas tua;* id eſt, opere compleatur quod præcipis, quod conſulis, quod ſuades.

v.11. *Panem noſtrum ſuperſubſtantialem da nobis hodie.* Panis hic non accipitur pro quolibet alimento; nam more ſcripturæ, nuſquam caro, piſcis, caſeus, butyrum, pomum, vinum, ſicera, vocantur panis; ſed accipitur in ſua conſueta & vulgari ſignificatione; ita tamen vt ſub eo, tamquam præcipuo, maximeque neceſſario, cætera alimenta relinquantur intelligenda: ſicut & alibi, manducare panem cum aliquo, eſt cum eo cibum ſumere. Item, ſolus panis hic nominatur, vt non cogitemus de varietate ferculorum, ſed de ſimplici victu. Similiter accipitur Deut.8. *Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo quod egreditur de ore Dei.* Nam ibi manna non eſt panis; ſed contra panem diſtinguitur. Vide eius loci annot. & Exodi 16.

Superſubſtantialem. Luc.11. *quotidianum.* Vtrobique in Græco eſt ἐπιούσιον. Vulgatus interpres hic quoque vertit *quotidianum*, ſed pro eo S. Hieronymus ex Græco repoſuit *ſuperſubſtantialem.* Vide eundem in commentario huius loci, varia adferentem, nec ſatis reſoluentem. Refert ibidem in Euangelio ſecundum Hebræos ſe reperiſſe, pro ſuperſubſtantiali, *craſtinum.* Quamuis & alij quidam ſic exponant. Id ipſe refellit; quia Chriſtus in conſequentibus dat præceptum, *Nolite cogitare de craſtino.* Item eſt contra textum; quia additur, *hodie*; niſi dicas ſenſum eſſe, da nobis hodie in craſtinum. Sed hoc prior ratio bene refellit. Syriaca verſio habet, *panē neceſſitatis noſtræ*, licet alius quidam vertat: *panem ſufficientiæ noſtræ*, Ambr. lib.5. de ſacramentis cap.4. ἐπιούσιον exponit, *aduenientem*; & adfert exemplum Græcum ἐπιούσαν ἡμέραν. At Græcis dies adueniens dicitur, ἡμέρα ἐπιοῦσα, à qua voce, diuerſa eſt, quæ hic legitur. Vide lexicon Græcum in ἐπιοῦσα, & ἐπιούσιος. Arias ad verſionem interlinealem, ſic in margine notat: *poſt præſentem*, ad verbum vertendum cenſeo, non ſine magno myſterio. At in commentario non explicat myſterium; tantum ſignificat temporalia non eſſe à Deo petenda; quod profectò erroneum eſt.

v.12. *Et dimitte nobis debita noſtra.* Hac parte orationis, petimus liberari, ab omnibus malis pœnæ, tam huius ſæculi, quam futuri, quatenus ea procedunt à malis culpæ: quia pœnæ ſunt ex culpa; & dimittitur culpa, quando pœna ei debita laxatur. Vnde non eſt neceſſe partem poſtremam, *Sed libera nos à malo*, extendere ad mala pœnæ; niſi forte quatenus diabolus eorum author eſt; cum illic tantum directè petamus, liberari à malo, id eſt, diabolo, tamquam tentatore; quemadmodum ibi dicetur. Confirmatur hæc annotatio, quia in ſcripturis fere vbicumque petitur liberatio à malis pœnæ, additur confeſſio peccatorum, & petitur eorum remiſſio, vt Tob.3. *Ne reminiſcaris peccata mea vel parentum meorum. Ne memineris iniquitatum noſtrarum antiquarum.* pſal.78. & alibi. Hanc autem orationis partem, *Dimitte nobis debita noſtra*, non tantum in aliena perſona, ſed in ſua quiſque dicere debet; ſicut & confeſſiones peccatorum, quas in ſcriptura legimus dici à iuſtis; vti docet S. Hieronymus lib.2. dial. contra Pelag. ſub finem, & probat ex Daniel.9. dicente: *Cum confiterer peccata mea, & peccata populi mei &c.*

Sicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Huic pacto ſatisfacere videtur, qui dimittit debitoribus ſuis ſe

rogan-

rogantibus. Nam ſenſus eſt ſecundum Auguſtinum: Dimitte nobis rogantibus, ſicut & nos dimittimus rogantibus nos. Tametſi plus ſine dubio conſequatur, qui dimittit etiam non roganti debitori, ſed adhuc inimicum animum gerenti. Sed vide annot. infra cap. 18. & quæ ſcripſimus in 3. ſentent. diſtinct. 30.

v. 13. *Et ne nos inducas in tentationem.* S. Hieronymus in illud, Matth. 26. *Vigilate & orate vt non intretis in tentationem.* Vnde, inquit, & in oratione dominica dicimus, *Ne nos inducas in tentationem, quam ferre non poſſimus;* non tentationem penitus refutantes, ſed vires ſuſtinendi in tentationibus, deprecantes. Ambr. lib. 5. de Sacramentis cap. 4. & lib. 6. cap. 5. legit, *Ne patiaris induci nos in tentationem.*

Sed libera nos à malo. Græci addunt: *Quoniam tuum eſt regnum, &c.* quod Chryſoſt. etiam exponit; ſed omnino exiſtimandum eſt à nonnullis textui inſertum eſſe, ex Græcorum Liturgijs. Vide Ariam ad marginem Græci textus, cum noſtra verſione coniuncti.

Dicendo, *ſed*, ſignificat pertinere ad ſuperiorem petitionē, & eſſe eius explicationem quandam, qua docemur, quid ſit Deum nos inducere in tentationem; ſcilicet non liberare nos à malo, id eſt, tētatore. Non inducit autem, quādo liberat; nempe vel agendo ne tentatio grauior ingruat, vel vt eam venientem ſuperemus. *A malo* cuius epitheton eſt in Euangelio & apud Paulum, ὁ πειράζων, tentans, tentator, is qui tentat: ex quo liquet quam aptè, hæc pars, intellecta de diabolo, ſubiungatur præcedenti, *Ne nos inducas in tentationem.* Cypr. etiam de diabolo exponit, in tract. de oratione dominica: qui & hanc partem cum precedenti habet pro vna. Ita quoque Tertull. lib. de oratione cap. 8. Vide ibi Pamelium.

v. 21. *Vbi enim eſt theſaurus tuus, ibi eſt & cor tuum.* Fulg. ſerm. de confeſſoribus: Vt ergo, inquit, in cœlis theſaurizemus, cœleſtia diligamus. Vis noſſe vbi theſaurizas? attēde quid amas. Vis noſſe quid amas? attende quid cogitas: ita fiet vt theſaurum tuum, ex tuo amore cognoſcas; & amorem tuum indicio tuæ cogitationis intelligas. Sic ille. De hoc quoque vide inſigne miraculum in vita S. Antonij Paduani, cap. 18. de vſurario, cuius cor in theſauro inuentum fuit. Apud Surium Iunij 13. Similis eſt ſententia Latinis vſurpata: Cuiuſque animū illic magis eſſe vbi amat, quam vbi animat.

v. 22. *Lucerna corporis tui, eſt oculus tuus.* Græcè, *lucerna corporis, eſt oculus,* conſentiunt multa MSS. Latina. Senſus eſt, corporis humani lucerna, eſt oculus; quo nimirum prælucente, & præmonſtrante, corporis actiones & motus diriguntur. Quam ſententiam applicās ad doctrinam, ſubiungit Dominus: *Si oculus tuus fuerit ſimplex; totum corpus tuum lucidum erit: ſi autem oculus tuus fuerit nequam; totum corpus tuum tenebroſum erit.* Hoc quidam ſic intelligunt; Si recta fuerit intentio tua; totum corpus actionum, quas illa intentio dirigit, lucidum & ſpecioſum erit: ſi vero praua fuerit intentio tua; totum corpus actionum quod ab illa intentione dirigitur, tenebroſum ac deforme erit. Sic autem exponunt, ne conſequens hinc videatur, vel omnes actiones iuſtorum, bonas eſſe; vel omnes impiorum, malas. Sed nihil erit præiudicij, ſi totum corpus vtrobique, abſolutè intelligas. Nam hominis iuſti totum corpus actionum rectè lucidum & pulchrum dicitur; quia vita & conuerſatio eius, bona eſt & recta, propter intentionem rectam, qua ſyncerè ſtudet Deo placere; licet in quibuſdam venialiter offendat. Hominis quoque iniuſti, totum corpus actionum, abſolutè tenebroſum & deforme dicitur; quia vita eius ſimpliciter mala eſt, propter defectum rectæ intentionis ſeruiendi Deo; licet quædam opera faciat interdum non mala.

v. 24. *Non poteſtis Deo ſeruire, & mammonæ,* id eſt, diuitijs. Mammona enim non dæmonis alicuius nomen eſt, qui preſit diuitiis, aut diuitiarum cupiditati, vt quidam putant; ſed ipſas diuitias ſignificat. Retinuit autem euangeliſta, vel qui euangelium ex hebræo tranſtulit, nomen hebraicum; ſicut & Lucas fecit, quando ſcribit Dominum dixiſſe, *facite vobis amicos de mammona iniquitatis;* forte quia nomen erat etiam Græcè loquentibus, eo tempore ſatis vſitatum; quomodo theſauri gazæ, etiam à Græcis dicuntur, licet nomen ſit Perſicum: aut certè quia fideles etiam Græcè loquentes, hoc nomen, vt multa alia, ex Hebræo, in vſu retinuerunt.

v. 25. *Ideo dico vobis, ne ſoliciti ſitis animæ veſtræ, quid manducetis, neque corpori veſtro, quid induamini.* & infra: *Et de veſtimento quid ſoliciti eſtis? Nolite ergo ſoliciti eſſe, dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?* & denique *Nolite ergo ſoliciti eſſe in craſtinum.* Hic nota Chriſtum nuſquam dicere, nolite comparare aut quærere vobis victum labore manuum, aut honeſto opere. Hoc enim ipſe fecerat, faber, & fabri filius, ſed vetat ſolicitudinem inordinatam, qualis eſt hominum auarorum, & qualis erat gentilium. Nam contra auaros iam ante multa dixerat, inter quę poſtremum erat illud: *Non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ.* Cui mox ſubiunxit iſtud: *Ideo dico vobis, ne ſoliciti ſitis &c.* manifeſtè ſignificans ſolicitudinem eorum qui mammonæ ſeruiunt, à ſe reprehendi. Gentiliū quoq; ſolicitudinem reprehendere ſe, ſignificat his verbis: *Hæc enim omnia gentes inquirunt.* Quomodo autem inquirunt? tanquam prima bona. Vnde nobis dicitur. *Quærite primum regnum Dei.* Item ſic quærunt, quaſi ab ipſorum cura, & ſolicitudine, ſucceſſus operis principaliter dependeat; neutiquam proijcientes curam ſuam in Deum, quem non nouerunt. Vnde nobis dicitur: *Scit enim pater veſter, quia his omnibus indigetis.* Vide annotat. Marci 6.

v. 27. *Quis autem veſtrum cogitans, poteſt adijcere ad ſtaturam ſuam, cubitum vnum?* *Cogitans*, Græcè [illegible], id eſt, ſolicitè agens aut cogitans. Senſus: Nemo poteſt ſua ſolicitudine, & anxia animi cura, adijcere ad ſtaturam ſuam, cubitum vnum.

v. 33. *Quærite ergo primum regnum Dei, & iuſtitiam eius. Eius* Græc. αὐτῆς, non αὐτοῦ, id eſt, *Dei,* non regni, Græcè fœmininum eſt. Iuſtitia Dei eſt, qua verè coram Deo iuſti ſumus, & quæ nobis à Deo eſt. Vide annot. in Pauli epiſtolas.

Et hæc omnia adijcientur vobis. Non ocioſis, ſed quęrentibus ſecundariò, dum enim dicit; *Quęrite primum regnum Dei,* ſignificat hæc ſecundo loco quærenda eſſe. Item, hæc dantur volucribus; non ocioſis tamen, ſed quærentibus ſuo modo.

v. 34. *Nolite ergo ſoliciti eſſe in craſtinum.* Non dicit, nolite prouidere in craſtinum; nam & ipſe Dominus, pro ſua familia prouidebat in craſtinum, quando Iudam illi præfecit diſpenſatorem, qui loculos ferret, & ea, quæ mittebantur, reciperet, ac ſeruaret in vſus neceſſarios, etiam in craſtinum. Quando enim dictum ei fuit, Quod facis, fac citius, *quidam,* inquit euangeliſta, *putabant, quoniam loculos habebat,* Iudas, *quod dixiſſet ei Ieſus: eme ea quæ opus ſunt nobis, ad diem feſtum; aut egenis vt aliquid daret.* tunc *nox erat,* vt idem ſubiicit euangeliſta; ergo pecunia, quæ in loculis erat, ſeruabatur in poſterum diem. Sed & hoc ipſum, quòd ſuſpicabātur diſcipuli, dixiſſe Ieſum, eme ea quæ opus ſunt nobis ad diem feſtum; ſatis ſigni-

ficat, non ita Chriſtum cum diſcipulis vixiſſe in A
diem, vt numquam in alterum diem, de cibo, vel aliis neceſſarijs prouiderent; nam emere quibus opus eſſet ad diem feſtum, vtique erat in craſtinum proſpicere. Vide ſupra ad v.25.

CAP. VII.

v.1. *Nolite iudicare, vt non iudicemini*. Non prohibetur iudicium publica authoritate factum, ſed priuatum, & de occultis. Vnde dicit Apoſtolus 1. Cor.4. *Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadvſque veniat Dominus*. In quibuſdam codicibus ſequitur, *Nolite condemnare, vt non condemnemini*, ſed hoc in
nullis eſt probatis codicibus, vt nec in græco; neque B
aliud eſt, quam interpretatio ſententiæ præcedentis. Tranſlatum eſt autem hæc ex Luca cap.6. vbi vtrumque habetur, etiam in græco. Vide ibi.

v.2. *In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini*. Non ſignificatur quod qui iniuſtè & temerè iudicauit, temerè & iniuſtè à Deo iudicabitur; ſed, quod ſecundum modum iuſtitiæ diuinæ, talionem recipiet, id eſt, durè & ſine miſericordia iudicabitur, qui in iudicando proximo, durum & immiſericordem ſe exhibuit; iuxta illud. Iac.2. *Iudicium ſine miſericordia ei, qui non fecit miſericordiam*. Vnde & Deus malus, ſeu peruerſus erga malos & impios videtur; iuxta illud: *Cum peruerſo peruerteris*, pſal.17.

In qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis. An er- C
go qui iniuriam fecit, iniuriam patietur? Minimè, ſed ſignificatur vnumquemque pro merito acceptu-rum. Qui miſericordiam fecit, miſericordiam accipiet: *iudicium autem ſine miſericordia ei, qui non fecit miſericordiam* Iac.2.

v.5 *Hypocrita, eiice primum trabem de oculo tuo &c.* Vide Ianſ. cap.43. bene explicantem, & oſtendentem, quomodo peccator alium admonens ex ſincera charitate, non faciat contra hoc præceptum Domini. Nam ſermo eſt de trabe cognita à fratre; & proinde impediente quo minus ille ferat ſibi feſtucam ex oculo eximi. Merito enim in tali caſu, frater preſumitur magis ex faſtu & hypocriſi, vtque compara-
tione fratris iuſtus videatur, corripere ipſum, quam D
ex charitate; & ſic impeditur fructus correptionis, imò ſequitur contemptus eiuſmodi correptionis. Propterea talis correptor, debet prius eijcere trabem ex oculo ſuo, & oſtendere ſe verè eſſe conuerſum à ſuo peccato; & ita fratrem etiam inuitare ad pœnitentiam.

v.6. *Nolite dare ſanctum canibus, neque mittatis margaritas veſtras ante porcos*. Conſonat huic ſententiæ illud Sapientis, Eccleſiaſtici 32: *Vbi non eſt auditus, ne effundas ſermonem*. Huic item Chriſti præcepto obtemperauit Paulus Apoſtolus, quando Iudæos videns in ſua perfidia obſtinatos, reliquit eos, & tranſijt ad gentes. Act. 13. *Sed quoniam repellitis illud* (ſci-
licet vt canes) *ecce conuertimur ad gentes*. Canes autem E
hoc loco, non ijdem intelliguntur, qui in illis Domini verbis ad mulierem Chananæam, infra cap.15. *Non eſt bonum, ſumere panem filiorum, & mittere canibus*, id eſt, gentilibus. Canes enim hîc dicuntur, qui tantum parati ſunt ad mordendum & lacerandum: & pertinet hoc præceptum ad reuerentiam myſteriorum ſanctæ fidei. Itaque potius Iudæi erant canes, vt liquet ex hiſtoria Actorum. Vide noſtra comment. in Philip.3. ad illa verba, *Videte canes*. Huic ſuo precepto nihil contrarium præcepit Chriſtus quando dixit: *Euntes docete omnes gentes &c.* Matth. 28. Sed nec ipſe contra hoc fecit, quando verba ſanctiſſimæ ſuæ doctrinæ, Phariſæis ac Scribis contemptoribus & calumniatoribus, locutus eſt, Ioann.10. Quia non propter illos id fecit, ſed propter alios præſentes, qui erant ex ouibus eius. Quomodo vero neque tunc fecerit contra hanc ſuam doctrinam, quando Iudæ proditori porrexit corporis, & ſanguinis ſui ter ſancta myſteria; vide noſtra in 4. diſt.9. vide & Ianſ. in hunc locum.

v.7. *Petite & dabitur vobis*. Non ideo nos præuenimus Deum: quia etiam ipſum petere, quærere, pulſare datur nobis à Deo. Vnde Auguſt. conc. 14. in pſal. 118. Ipſe nos facit petere, quærere, pulſare.

v.8. *Omnis enim qui petit accipit &c.* Non ſemper hoc quod petit, ſed vel illud ipſum vel aliud bonum; ſi tamen petit, ſicut, & quantum oportet. Vnde & infra: *Quanto magis pater veſter, dabit bona petentibus ſe*: non dicit, Dabit eadem ipſa ſemper quæ petitis, etiamſi bona ſint; ſed dabit bona, vel eadem, vel alia. Omnis quidem qui petit, accipit: quia ſi petis, accipis. Nam omnis qui bene petit, vt minimum accipit ipſum petere. Non enim ſic peteret, niſi hoc ipſum vt petat, deſurſum accipiat. *Quia omne donum optimum deſurſum eſt &c.* Iac.1. Verum ſententia hæc accipienda videtur propriè de dono ab ipſa petitione diuerſo; quia ſequitur: *Qui quærit inuenit, & pulſanti aperietur*.

Nec videtur debere reſtringi ſententia, ad ea, quæ pro ſe quis petit; quia & petitio pro alijs facta, ſuam habet promiſſionem; vt 1. Ioan.5. Vbi cum dixiſſet, *Quodcumque petierimus ſecundum voluntatem eius, audit nos, & ſcimus, quia audit nos &c.* ſubiunxit pro exemplo, *Qui ſcit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabitur ei vita &c.* Vide quæ diximus Rom.8. ad illud: *Quia ſecundum Deum poſtulat pro ſanctis*. Videatur etiam ſi placet noſter comment. Iac. 5. *Multum valet deprecatio iuſti aſſidua*, item 1. Ioan.3. *Fiduciam habemus ad Deum: & quicquid petierimus, accipiemus ab eo*.

v.11. *Si ergo vos, cum ſitis mali, noſtis bona data, dare filijs veſtris &c.* Malos etiam vocat diſcipulos ſuos (nam & Luc.11. hæc ad diſcipulos loquebatur) propter malum habitans in carne noſtra, ſollicitans ſemper ad peccatum, & faciens, vt ſine peccato viuere non poſſimus; propter quod omnes homines, etiam iuſti ſe cum veritate fatentur eſſe peccatores. Niſi quis malit hunc ſenſum eſſe: ſi ergo vos, quamuis etiam mali & improbi, *noſtis bona data, dare filijs veſtris*. Nam & impij & ſcelerati homines, dant bona filijs ſuis, amore naturali ducti.

v.12. *Omnia quæcumque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis*. Vide annot. Tob.4. S. Gregor. homil.38. ſuper Euang. ſic legit: *Quæ vultis vt faciant vobis homines bona, & vos facite illis*. S. Tho. 1.2.q.99. art. 1. ad 3. dicit his verbis explicari quandam regulam dilectionis proximi: quæ etiam implicitè continetur, in hoc quod dicitur: *Diliges proximum tuum, ſicut teipſum*. Vnde eſt, inquit, quædam explicatio iſtius mandati. Vide annot. Tob. 4. item noſtra in 3. ſent. diſt.29. & ad Rom.13. v.9.

v.13. *Intrate per anguſtam portam*. Anguſtam portam & arctam viam intelligere videtur Dominus, legem ſuam, per quam ingreſſus eſt ad vitam, iuxta illud: *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata*. Præceſſit enim, *quæcumque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis*. Vbi adiecit: *Hæc eſt enim lex, & prophetæ*. Lata vero porta & ſpacioſa via, eſt diſſoluta illa, & libera, ac legis expers viuendi ratio, quam ſectantur mali.

v.15. *Attendite à falſis prophetis, qui veniunt ad vos, in veſtimentis ouium*. Veſtitum ouium exponit Vincentius

centius Lirinenſis, Apoſtolorum, & prophetarum proloquia; lupos rapaces, feros ſenſus hæreticorum; fructus eorum, falſam hæreticorum doctrinam & interpretationem. *In veſtimentis ouium*, id eſt, ſub ſpecie ſanctitatis. Vide noſtrum comment. 1. ad Tim. 4. ad illa verba: *In hypocriſi loquentium mendacium*; itemque ad illud 2. epiſt. 3. *Habentes ſpeciem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.*

v. 16. *A fructibus eorum cognoſcetis eos.* Quidam per *fructus* doctrinam intelligunt; quia prophetæ fructus propriè eſt eius doctrina; Sed quod ſequitur omnino oſtendit, *fructus* opera ſignificare; maximè illud, *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur.* Ac deinde infert iterum, *Igitur ex fructibus eorum cognoſcetis eos.* Vnde dicendum videtur nouos dogmatiſtas, ex operibus poſſe plerumque cognoſci, non tamen ſemper; quia ſubinde magnam ſanctitatem ſimulant; quæ tamen ſimulatio tandem ſe prodit. Ad hos fructus maximè pertinet rebellio & conſpiratio in ſuperiores; & ſchiſma, ac ſeparatio ab Eccleſia; & ſuorum ſectatorum concitatio contra Catholicos. Cuiuſmodi fructus hodie permultos videmus. Itaque *fructus* ſunt opera; & *fructus* pſeudoprophetarum, ſunt opera falſorum doctorum, quatenus ipſorum falſæ doctrinæ conformia ſunt, cuiuſmodi imprimis eſt inobedientia aduerſus Eccleſiam: Id enim eſt omnibus commune. Deinde hodie ex hæreticorum doctrina prouenit magna corruptela morum, quoad carnis vicia; quia ieiunia, continentiam, & ſimilia pœnitentiæ ac virtutum opera habent pro indifferentibus, docentes ſolam fidem iuſtificare, & nos propriam iuſtitiam non habere &c. Vide Lenſæum in præfatione De varijs perſecutionibus, vbi eorum fructus opera mala intelligit, doctrinæ reſpondētia, & ex doctrina profluentia; cuiuſmodi ſunt plerumque hæreticorum, numquam autem Catholicorum.

v. 18. *Non poteſt —— arbor mala bonos fructus facere.* Ex hoc loco ſtatuere quidam conantur omne opus hominis ſine fide factum, vel etiam extra gratiam factum, malum eſſe & peccatum; quia inquiunt, omne eiuſmodi opus fit ab arbore mala. Dicendum, ſicut non ſequitur de arbore bona, ita nec de mala; conſtat enim hominem bonum ſubinde peccare venialiter; *quia in multis offendimus omnes.* Iacobi 3. Ita malus ſubinde boni aliquid facere poteſt, non qua parte malus eſt, ſed qua parte non omnino malus, ſed aliquid habet boni luminis, ac rectę rationis. Itaque per arborem bonam, intelligitur bona voluntas; & per arborē malam, mala voluntas. Ex bona volūtate, non poſſunt niſi bona opera emanare; neque ex mala voluntate, niſi mala. Si obijcias id quod ſequitur, *Omnis arbor, quæ non facit fructū bonum, excidetur & in ignem mittetur:* videtur ergo per arborem, non voluntatem, ſed hominem debere intelligi; non enim voluntas propriè, ſed homo in ignem mittitur. Reſpondetur poſſe etiam voluntatem aptè intelligi. Ea enim exciditur, quando ad eum ſtatum peruenit, in quo amplius operari meritoriè nō poteſt; mittitur in ignem, quando operibus eius æternum ſupplicium redditur. Nam voluntatem igne puniri Bernardus affirmat, Serm. 3. de reſurrectione cum dicit: In quem deſæuiet ignis ille, niſi in propriam voluntatem? Præterea, ſciendum in parabolicis locutionibus, non perpetuo eamdem prorſus rem, eodem vocabulo ſignificari; ſed prout commodius eſt, ſignificationes ſeu aptationes vocum paulum inflecti, vt in parabola ſeminantis. Matth. 13. vbi, ſemen, modo verbum, modo hominem ſignificare videtur. Aut poteſt per arborem intelligi homo inquantum voluntatem habet, in habitu, vel actu ad aliquid; per arborem bonam vero, homo, quatenus actu vel habitu vult bonum; & mala ſimiliter. Ita fere S. Auguſtinus lib. 14. de ciuitate cap. 11. vbi arborem malam interpretatur aut voluntatem malam, aut ipſum hominem inquantum eſt malæ voluntatis. Poſteriorem hanc expoſitionem, ſecundum quam per arborem homo intelligitur, probabilem faciunt ea ſcripturæ loca, quibus homines ſignificantur per arbores, plantationes, germina & palmites, vt infra cap. 12. Vbi cum dixiſſet Dominus: *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum; &c.* ſubiunxit: *Quomodo poteſtis bona loqui cum ſitis mali?* Item: *Bonus homo, de bono theſauro profert bona &c.* & Luc. 6. Vbi rurſus cum dixiſſet, *Non eſt arbor bona, quæ facit fructus malos*, ſubiunxit: *bonus homo, de bono theſauro cordis ſui, profert bonum &c.* Item quia hic dicitur; *A fructibus eorum cognoſcetis eos*, ſcilicet homines, ſicut cognoſcuntur arbores ex fructibus. Vide Ianſenium ſic docentem. Vnde apparet, *malos fructus*, intelligi damnabiles; & *bonos*, Deo acceptos ad vitam æternam: & ſic bene conſtat ſentētia, vt non ſit opus ſupplere (in quantum) vel aliquid tale.

v. 23. *Et tunc confitebor illis: quia numquam noui vos.* Notitia prædeſtinationis, ſiue approbationis ſecundum prædeſtinationem; de qua notitia Ieremiæ 1. *Priuſquam formarem te in vtero, noui te*, & 2. Timoth. 2. *Nouit Dominus, qui ſunt eius.* Vide ibidem noſtrum comment. itemque ad Rom. 8. ad illum locum: *Nam quos præſciuit.* Vbi de hac notitia latè diſſeruimus.

v. 29. *Erat enim docens eos, ſicut poteſtatem habens.* Græcè *ἐξουσίαν, authoritatem.* Senſus eſt; Non docebat, quaſi aliena nitens authoritate, ſicut Scribæ & Phariſæi, qui allegabant Moyſen & prophetas in ſua doctrina; ſed velut ipſe poteſtatem & authoritatem habens legis condendæ. Vnde dicebat. *Ego autem dico vobis*, videlicet vt legiſlator. Hic ergo ſignificatur Chriſtum fuiſſe legiſlatorem; nec talē, qualis Moyſes, qui tantum erat Dei internuncius, verba Dei ad populum referens, ſed qui ſuam ipſius legem proferret.

CAP. VIII.

v. 2. A*dorabat eum dicens.* Quæritur an cultu latriæ? Omnino videtur fatendum; agnoſcebat enim eius diuinam potentiam, qua quodcumque vellet facere poſſet, dicens, *Si vis, potes me mundare.* Et videtur ſenſus confeſſionis eſſe: Si vis, efficies; omnia namque potes. Non autem ſignificat Dominum non alia poſſe, quam quæ velit; ſed, ſola voluntate poſſe exequi, quod poteſt. Vel potius confeſſio eſt & oratio: confitetur enim Chriſtum poſſe; & orat vt velit, & proinde faciat. q. d. Credo te poſſe, idque facturus es, ſi velis: Oro igitur vt velis, id eſt, vt facias. Cui aptè reſpondet Chriſtus: *Volo, mundare.* Vide noſtra in primum diſt. 43. Cęterū ex hoc loco, itemque ex cap. ſequenti v. 27. 28. vbi duobus cæcis clamantibus & dicentibus, *Miſerere noſtri fili Dauid*, ait Dominus; *Creditis quia hoc poſſum facere vobis? qui reſpondent; Vtique Domine*: manifeſtè nobis oſtenditur, quod fides requiratur in nobis, quando Deum oramus, & orando aliquid ab eo impetrare cōtendimus: ſiue bonum illud temporale ſit, ſiue ſpirituale. Ea fides eſt, qua credimus Deum hoc poſſe præſtare quod petimus, vt videlicet de eius omnipotentia non dubitemus. Non autem talis fides, qualem excogitarunt hoc nouiſſimo ſæculo hæretici, qua videlicet quis certo & firmiter credat ſe conſecuturū id quod petit. Sæpe enim, vel ex parte rei quæ petitur, vel ex

parte petentis, aut eius pro quo petitur, defectus eſt, A quo minus concedatur id quod petitur. Ita mater filiorum Zebedæi petiuit quod non eſt conſecuta. Neſciebat enim quid peteret. Neq; tamen dicimus nihil aliud requiri quam fidem omnipotentiæ Dei; nam præter illam fidem adeſſe oportet fiduciam, ſeu confidentiam impetrandi. Eam requirit Dominus quando dicit paralytico. *Confide fili* Sed ea fiducia multum diuerſa eſt ab ea quam confingunt hæretici. Talis enim eſt per quam animus in ſpem erigitur, non tamen de effectu certus & ſecurus redditur. Vide ad dictum locum cap. ſeq.

v. 3. *Et extendens Ieſus manum, tetigit eum.* Cur tangendo leproſum, non fecit contra legem: aut ſaltem non contraxit immunditiam legalem? R. ſp primo, quia tactu mundum eum reddidit, & à lepra curauit. B Itaque leproſum non tetigit, ſed mundum, quia ipſo tactu mundus eſt. Deinde etiamſi leproſum tetigiſſet, non fuiſſet hoc contra legem; quia à legis prohibitione excipiebantur opera diuina & miraculoſa. Vide 4. R. 4. vbi Helizęus incumbit mortuo.

v. 4. *Oſtende te ſacerdoti, & offer munus quod præcepit Moyſes in teſtimonium illis.* Quod ſcilicet non ſum aduerſarius vel reprobator legis Moyſi; quod nemini ſum author legis non ſeruandæ. Quod enim leproſus à Chriſto mundatus eius iuſſu oſtendebat ſe ſacerdoti, & munus offerebat quod Moyſes præceperat; teſtimonium erat Chriſtum ſeruare legem. C

v. 5. *Acceſſit ad eum Centurio.* Acceſſit non per ſe, vt patet ex Luc. 7. ſed per interceſſores. Tractat hoc contra calumniam paganorum Auguſt. li. 2. de conſenſu Euangeliſt. cap. 20. & contra calumniam Manichæorum lib. vlt. contra Fauſtum c. 7. & 8. Ceterum hic Centurio typum geſſit populi gentilis, qui per fidem propius acceſſit ad Chriſtum abſentem, & à ſe non viſum, quàm Iudæi, qui viderunt; ſecundum illud, *Beati qui non viderunt & crediderunt.* Ioan. 20.

v. 7. *Ego veniam & curabo eum.* At non venit, nec tamen mentita eſt veritas. Nam ſenſus eſt Veniam ſi volueris, vel, Paratus ſum venire. Cum autem id ex humilitate recuſaſſet Centurio; puerum eius Chriſtus ſanauit abſens. D

v. 8. *Non ſum dignus &c.* Cur non ita locutus fuerit Zacchæus, Vide annot. Lucæ 19. Quamquam & aliud hic conſiderandum. Non enim oportebat Chriſtum intrare in domum hominis gentilis; ne id à Iudæis in calumniam raperetur: Zacchæus autem erat Iudæus. Vnde id tantum calumniabantur quod ad hominem peccatorem diuertiſſet.

v. 10. *Audiens Ieſus miratus eſt.* Non propriè, nam admiratio propriè dicta procedit ex cauſæ ignorantia: ſed impropriè, quia hoc egit quod admirantes ſolent, id eſt, fidem Centurionis tanquam rem inſolitam & admiratione dignam, laudauit. Vide annot. Luc. 7. Vide etiam Auguſt. lib. vlt. contra Fauſtum cap. 7. & 8. E

v. 10. *Amen dico vobis non inueni tantam fidem in Iſrael,* Scilicet quantam in hoc homine gentili. Tacita eſt exprobratio in Iudaicum populum. Non quod nullus omnino in eo eſſet, qui fidem haberet comparandam cum fide huius Centurionis: Neq; enim maiorem fidem hic habuit, quam mater Domini, cui dictum eſt: *Beata quæ credidiſti,* neque maiorem quam Ioannes Præcurſor Domini, qui & ipſe dixit: *Cuius non ſum dignus calceamenta portare,* ſupra cap. 3. neque maiorem quam Petrus, qui Chriſtum Dei filium confeſſus, merito fidei petra Eccleſiæ factus eſt: Sed quia nemo omnium apud quos Euangelium annuntiauit, & miracula fecit, inuentus eſt tantam habens fidem.

v. 12. *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.* Filios regni vocat Iudæos, quod nati eſſent ex iis quibus de Chriſto & regno eius factæ fuerant promiſſiones; vel ad quos regnum per Prophetas promiſſum, videbatur pertinere, quia erant filii Patriarcharum. Non addit autem *cælorum*; ſicut in parte præcedenti; quia carnales Iudæi non regnum cæleſte ſed terrenum cum ſuo Meſſia ſibi pollicebantur. Tenebras autem exteriores tum hic tum cap. 22. & 25. vocat tenebras extimas, denſiſſimas & à lucis regione remotiſſimas.

v. 16. *Et omnes malè habentes curauit: vt adimpleretur quod dictum eſt per Iſaiam prophetam dicentem: Ipſe infirmitates noſtras accepit: & ægrotationes noſtras portauit.* Citat ſecundum heb. veritatem. Quomodo autem hic impletum ſit Iſaiæ teſtimonium, vide annot Iſaiæ 53. & Ianſenium in huius loci commentario.

v. 20. *Filius autem hominis.* Hoc nomine ſignificare vult ſe hominem communi mortalitatis ac miſeriæ conditione natum. Et quamuis phraſis non plus requirat; tamen ſi quæratur: Cuius hominis filius? rectè dicitur filius Mariæ. Nec obſtat articulus maſculinus τȣ̃ quia phraſis eſt indeterminata, in qua proinde maſc. articulus ponendus erat, non fœmininus; vt ſi dicas filius alicuius hominis, ſeu natus ex aliquo homine; vbi tamen ſi quæras, cuius, vel ex quo: recte mater nominatur.

Non habet vbi caput ſuum reclinet. Intellige, vt filius hominis. Nam idem ille vt filius Dei, Dominus erat vniuerſorum. Vide annot. Ioannis 1. ibi. *Vbi habitas.*

v. 21. *Domine permitte me primum ire & ſepelire patrem meum.* Vide annot. Lucæ 9.

v. 26. *Quid timidi eſtis, modicæ fidei? Quæritur* quâ in re prodebant fidei infirmitatem; cum naturale ſit timere pericula? R. ſp cum Chriſtum haberēt præſentē, & ſuæ familię patrem; confidere debuiſſent de eo tanquam cuſtode familiæ. Deinde, non opus erat eum dormientem & quieſcentem excitare; ſed credere debuiſſent eum exaudire non minus dormientem, quam vigilantem. Igitur partim fiduciæ, partim fidei in illis defectus erat. Sicut ergo fuit fidei infirmitas in Regulo, & Archiſynagogo, putantibus Chriſtum præſentem poſſe quod non poſſet abſens; ita quoque fuit in diſcipulis exiſtimantibus vigilantem poſſe quod non poſſet dormiens. Nec peccabant dicendo, *Salua nos,* modo id dicerent cum debitâ fide & fiducia.

v. 29. *Quid nobis & tibi Ieſu fili Dei?* Vel adulando hoc dicunt, vel quia quadam naturali ſagacitate ex vi miraculorum, & vaticinijs completis, alijſque effectibus, ſaltem probabiliter intelligebant eſſe Dei filium. Vnde Ambr. in Luc. 4. dicit quod diabolus per naturam Chriſtum Deum confitetur: Non enim erat fidei lumine illuſtratus.

Veniſti huc ante tempus torquere nos? Ante tempus, ſcilicet extremi iudicij. Sciebant enim ſe tandem iudicandos, & poteſtate quam in homines exercebant, exuendos; ſcilicet quando futurum eſſet omnium generale iudicium. Sed non ſuſpicabantur, ante illud tempus magna parte illius poteſtatis ſe priuandos? tum quoad corporales hominum vexationes, tum (quod vehementius metuebant) quoad velut dominium in animas hominum, inducendo eos & impellendo in omne genus peccatorum, præſertim in idololatriam. Vnde aiunt; *Veniſti huc ante tempus torquere nos.* Sed quo tormento? Marcus explicat cap. 5. *Dicebat enim illi: Exi ſpiritus immunde ab homine.* Eſt

enim

Digitized by Google

enim dæmonibus grauiſſimum tormentum, impediri ab eo quod ſūmopere expetunt, id eſt, à procurādo nocumento, & perditione, hominum. Prius autem eijcitur ex corporibus paucorum, deinde ex animabus plurimorum; quia illud erat huius figura quædam, & typica ſignificatio. Nam miracula Chriſti non tantum erant beneficia corporalia, ſed etiam ſpiritualium beneficiorum ſigna. Vide noſtra in 2. ſent. diſt. 6. vbi egimus de pœnis dæmonum.

v. 14. *Rogabant vt tranſiret à finibus eorum.* Aliter quam Petrus, qui dixit, *Exi à me Domine, quia homo peccator ſum.* Luc. 5. Hoc enim Petrus ex humilitate, quod indignum ſe reputaret, qui peccator cum eſſet, Chriſtum Dei filium ſecum in nauicula ſua præſentem haberet, metuens ex ea quaſi irreuerentia diuinam aduerſum ſe vindictam. Item aliter quam Centurio, hoc eodem cap. qui dicebat ex perfecta humilitate: *Domine non ſum dignus vt intres ſub tectum meum.* Sic vidua illa Sareptana 3. Reg. 17. ad Eliam: *Ingreſſus es ad me, vt rememorarentur iniquitates meæ?* At Geraſeni, quod ad ingreſſum Chriſti porcos amiſiſſent, non ex humilitate; neque enim peccatores ſe fatentur, ſicut Petrus & vidua; ſed auiditate bonorum temporalium, quæ metuebant amittere, rogabant dominum vt diſcederet. Nec dicunt, Diſcede à nobis; ſed, à finibus noſtris; nimirum de conſeruandis agris & poſſeſſionibus cogitantes. Vide annot. Luc. 5. & 3. Reg. 17.

CAP. IX.

v. 1. E*T venit in ciuitatem ſuam.* Scilicet Capharnaum, de quâ ſupra cap. 4. *Et relicta ciuitate Nazareth, venit, & habitauit in Capharnaum maritima:* Et Luc. 4. *Et deſcendit in Capharnaum ciuitatem Galileæ ibique docebat illos ſabbatis.* Videlicet vt illic habitans. Et Ioan. 2. *Poſt hoc deſcendit Capharnaum ipſe & mater eius, & fratres eius & diſcipuli eius, & ibi manſerunt non multis diebus.* Dicitur ergo Capharnaum ciuitas Ieſu, ratione habitationis; ſicut Nazareth ratione educationis.

v. 2. *Et videns Ieſus fidem illorum* (portantium) *dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* Hic locus aperte conuincit alieno merito aliquem à Deo iuuari, non tantum ad conſequenda corporis bona, ſed etiam ad ea quæ ad ſpiritum pertinent; quale eſt illud de quo dicitur; *Remittuntur tibi peccata tua.* Quod tamen bonum, videlicet remiſſionem peccatorum, nemo adultus conſequitur, niſi etiam propria fide ad Deum accedat. Vnde nec paralyticus iſte propria fide caruit. Neque enim per tectum demitti ſe permiſiſſet, neque remiſſionem peccatorum accepiſſet, niſi prius credidiſſet. Nec dubium, quin ante remiſſionem peccatorum, ſaltem ordine naturæ, fuerit ei vera pœnitentia inſpirata. Cæterum in infante qui per baptiſmum à peccatis abluitur, ita Dominus ad fidem portantium, vel ipſius eccleſiæ reſpicit, vt propriam in eo fidem non requirat. Valet igitur præſens locus contra nouum dogma hæreticorum, quo docent vnum pro alio mereri non poſſe, neque ſanctorum meritis poſſe fideles adiuuari.

Sed aiunt, Paralyticus hic dicente Chriſto, *Remittuntur tibi peccata tua;* credere debebat ſibi remitti peccata: ergo & nos id credere debemus; maxime cum ſacerdos vice Chriſti eadem fere verba dicat. *Reſp.* Chriſtus dicebat non tantum poteſtate, quam habebat ad remittendum peccata; verum etiam ſcientia, qua videbat cordis occulta, quaque videbat in corde Paralytici veram pœnitentiam; Sacerdos autem poteſtatem quidem habet abſoluendi à peccatis, eiuſque poteſtatis executionem ſignificat cum dicit, *Ego te abſoluo;* ſed tantum ex parte poteſtatis. Nam impedimentum eſſe poteſt ob ſimulatam confitentis pœnitentiam, quam ſacerdos videre non poteſt. Deinde, paralyticus, etſi hoc crediderit, non tamen per eam fidem conſecutus eſt remiſſionem peccatorum; quia fides illa poſterior erat remiſſione peccatorum. Quod ita probatur; Simul erant Chriſto dicere & facere; Hoc enim faciebat quod dicebat; ſed fides paralytici de peccatis ſibi remiſſis poſterior erat dicto Chriſti; Prius enim aliquid dicitur quam dictum creditur, ſaltem natura; igitur eadem fides poſterior erat facto Chriſti quo remittebat eius peccata. Quare dici non poteſt, fuiſſe illi remiſſa peccata per fidem qua ſibi remiſſa crederet.

v. 6. *Quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata.* Poteſtatem ſignificat non excellentiæ, quæ Chriſto vt homini competebat, ſed diuinam. Loquebatur enim de eadem poteſtate, qua paralyticum verbo erat curaturus; quæ vtique diuina erat: quia per illud miraculum ſe Deum probabat. Item, de diuina poteſtate loquebantur ſcribæ dicentes: *Quis poteſt peccata dimittere, niſi ſolus Deus?* Nec obſtat illud quod poſtea dicitur, turbas glorificaſſe Deum, qui dedit poteſtatem talem hominibus; quia etiam Chriſto homini poteſtas diuina data erat, id eſt, competebat, per vnionem hypoſtiatcam.

Tolle lectum tuum. Scilicet cum lectica, quod ſignificat grabatum. Sic enim eſt apud Marcum cap. 2. *Tolle grabatum tuum.* Vide ibi annot.

v. 8. *Glorificauerunt Deum, qui dedit poteſtatem talem hominibus. Quæritur,* quam poteſtatem? an dimittendi peccata, an paralyticum verbo ſanandi. De priori intelligendum videri poteſt; quia ſuprà, poteſtatem illam Dominus nuncupauerat dicens: *Vt autem ſciatis quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata.* Et hanc poteſtatem habere ſe, Dominus docuerat miraculo. At de poſteriori intelligendum, ex eo videri poteſt, quia Marcus loco iſtorum verborum dicit turbas dixiſſe, *quia nunquam ſic vidimus.* Et Lucas, *quia vidimus mirabilia hodie.* Atqui non viderunt turbæ internum donum remiſſionis peccatorum, ſed externum beneficium ſanationis. Quamquam intelligi poteſt turbas duo dixiſſe, & intellexiſſe diuerſa; nempe de miraculo externo, & de remiſſione peccatorum, quam Dominus miraculo probabat. *Hominibus,* quibus? Eſt enallage numeri, id eſt, homini, ſicut Matth. 2. *Mortui ſunt qui quærebant animam pueri.* Itemque c. 27. *latrones improperabant ei.* Interim videri poteſt, per hæc verba Spiritum ſanctum voluiſſe ſignificare, quod poteſtas remittendi peccata multis hominibus id eſt, omnibus ſacerdotibus nouæ legis, eſſet breui communicanda; quando dicturus erat vnus ille homo multis hominibus: *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis.*

v. 9. *Et ſurgens ſecutus eſt eum. Surgens,* ex telonio, id eſt, loco publico, vbi recipiebat publica vectigalia, quem locum veriſimile eſt fuiſſe diuerſum à domo eius propria. Significatur ergo, quod ſtatim ex eo loco ſurgens, ſecutus ſit dominum: ita tamen, vt accepto ſpacio diſponendi res ſuas, ad domum ſuam deflexerit, vbi Chriſto parauit magnum conuiuium. Neque leuiter aut temere Chriſtum eſt ſecutus, ſicut arguit Porphyrius & Iulianus; ſed intus tractus efficaci virtute gratiæ eius; ſicut bene reſpondet S. Hieronymus. Qui enim tantæ erat virtutis, vt poſſet etiam mortuos euocare è ſepulcro ad vitam; ventiſque ac mari imperare, & morbos verbo fugare: quid mirum ſi potuit homines quos vellet, virtute vocationis ſuæ ad ſe trahere?

A v. 10. *Ecce multi publicani & peccatores venientes diſcumbebant.* Publicanum eſſe non erat illicitum, vti neque nunc eſt. Vnde conſultus ab ijs Ioannes, quid facerent; non reſpoodit dimittendum eſſe officium; ſed dixit: *Nihil amplius quam quod conſtitutum eſt vobis faciatis.* Sicut & militibus præſcripſit quid faciendum, Lucæ 3. Apud Iudæos tamen, quia publicani erant illi populo vehementer exoſi, ſignum erat inſignis auaritiæ, ſi quis Iudæus apud ens eſſet publicanus. Vnde ab ijs hic reputantur cum peccatoribus: & Chriſtus ipſe reſpondens Phariſæis, etiam de publicanis reſpondet. Itaque ſenſus eſt: Multi publicani, & alij peccatores, venientes diſcumbebant cum Ieſu. Sed quinam iſti peccatores præter publi-

B canos? non vſurarij, quia Iudæis non reputabantur peccatores, niſi ſi-qui fratribus fœnerarentur. Non homicidæ, quia motte multabantur. Non adulteri, quia lapidabantur. An igitur intelligit ſcortatores, & commeſſatores, & ebrioſos? Atque ita videri poteſt. Nam Luc. 7. *Peccatrix*, de meretrice dicitur. Et hic infr. c. 21. dicitur ad principes ſacerdotum; *Publicani & meretrices præcedent vos in regnum Dei.* Ho cideo, quia peccata carnalia ſunt maxime manifeſta, nec ſpeciem habent boni.

v. 13. *Diſcite quid eſt: Miſericordiam volo & non ſacrificium.* Vide annot. Hoſee 6. Iſaiæ 58. *Quæritur* an ſacrificium bic intelligatur res quæ offertur, an actus offerendi? videtur apod Prophetam intelligi res o-

C blata; quia ſequitur; *& ſcientiam Dei plus quam holocauſta*; nomen autem holocauſti non actum, ſed rem ſignificat. Quamquam 1. Reg. 15. vtrumque dicitur in ſimili comparatione, *Melior eſt obedientia quam victima, & auſcultare magis, quam offerre adipem arietum.* Et proinde hic poteſt vtrumque intelligi. Non tamen ſi referatur ad ſacrificium miſſæ; in quo res oblata eſt corpus & ſanguis domini: Non enim Deus opera noſtra miſericordiæ præfert filio ſuo, qui in miſſa offertur; quamuis præferat actui ſacrificantis, ſi tantum ſit actus externus, non habens internum virtutis religionis actum coniunctum.

Non enim veni vocare iuſtos &c. Vide annot. Luc. 5. & noſtr. comment. 1. Tim. 1. ad illa verba: *Chri-*

D *ſtus Ieſus venit in hunc mundum peccatores ſaluos facere.*

v. 15. *Nunquid poſſunt filij ſponſi lugere, quamdiu cum illis eſt ſponſus?* Quos Matth. & Lucas vocant filios ſponſi, Marcus vocat filios nuptiarum; ſeu potius interpres hanc facit diuerſitatem. Nam apud omnes eodem modo legitur: priori quidem loco νυμφῶνος, poſteriori νυμφίος. Cum autem poſterius vocabulum ſine controuerſia *ſponſum* ſignificet, prius autem ab eo diuerſum ſit: non videtur hoc loco ſponſum ſignificare: licet hanc ſignificationem interdum habeat. Cur enim tres Euangeliſtæ ita variare voluiſſent, vt ſponſum ſignificare volentes, aliud atq; aliud vocabulum omnes ſcripſiſſent in eadem ſententia?

E Significat ergo, vel nuptias (quod in Marco vertit interpres) vel thalamum nuptialem. Nam nuptiæ grecè, γάμος, vſitatiori vocabulo dicuntur. Dicit ergo dominus: Nunquid poſſunt filij thalami nuptialis lugere, ſeu vt alij euangeliſtæ expreſſerunt, ieiunare, dum cum ijs eſt ſponſus: Sed qui dicuntur filij ſponſi, ſeu nuptiarum, ſeu thalami nuptialis? *Reſp.* iuuenes qui ſponſo tanquam ſodales adhiberi ſolent in nuptijs more veteri; quomodo legimus Iudi. 14. Samſoni datos ſodales triginta qui eſſent cum eo in nuptijs. Filij autē vocantur nuptiarum, hebræa phraſi, ſicut dicitur filius pacis, filius perditionis. Porro Chriſtus hac comparatione ſignificare voluit ſe eſſe ſponſum eccleſiæ, ſcilicet illum ipſum de quo Ioan. Baptiſta teſtificatus fuerat, dicens: *Qui habet ſponſam ſponſus eſt.* Ioan 3. Ad hoc enim Ioan. teſtimonium omnino reſpexit, eoque tacitè Chriſtus hîc vti voluit; vel ob id maximè, quia ad diſcipulos Ioannis loquebatur, apud quos Magiſtri ſui teſtimonium maximi erat ponderis. Itaque eos, occaſione propriæ quæſtionis, ex doctrina magiſtri ſui inſtruit, & inuitat ad credendum in ſe.

v. 17. *Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres, alioquin &c.* Totam hanc ſententiam bene explicatam, vide apud Thomam 2. 2. quæſt. 96. art. 2 ad 2.

v. 18. *Sed veni, impone manum ſuper eam, & viuet. Et ſurgens Ieſus ſequebatur eum.* Quare Chriſtus videns illam petitionem Archiſynagogi ex imbecillitate fidei procedere, quaſi non poſſet abſens mortuum ſuſcitare; non reſpondet, ſicut illi Regulo, Ioan. 4. *Vade, filius tuus viuit?* Et cur nuſquam legitur mortuum, abſens ſuſcitaſſe, vt oſtenderet ſe non minus abſentem quam præſentem tale poſſe? *Reſp.* Chriſtus aliis multis miraculis ſatis oſtendit ſe eſſe Deum, & Dei filium, & proinde omnipotentem. In mortuorũ autem ſuſcitatione, de quibus in Euangelijs mentio, id fieri non conueniebat; propter myſteria quædam in eorum ſuſcitatione ſignificāda. Nempe quia magna valde gratia opus ſit ad cōuerſionem eorum qui per peccata mortui ſunt Deo: maximè ſi conſuetudinem peccandi contraxerint, qui ſignificātur per Lazarum quatriduanum mortuum & ſepultum; qui ad id ſignificandum magno clamore excitandus erat. Item, per hoc quod ibi dicebatur Apoſtolis, *Soluite eum & ſinite abire*: ſignificatæ ſunt claues eccleſiæ ad ſoluendum peccatores à vinculis criminum. Item, Chriſtus comitari voluit Archiſynagogum, vt eſſet occaſio ſanandæ hæmorrhoiſſæ, in via. Qua in re etiā myſteriũ conuerſæ gentilitatis Patres contemplantur. Denique mortuos ita ſuſcitari oportuit, vt teſtes adeſſent tum alii, tum ipſi Apoſtoli, qui Chriſti euangelium poſtea prædicaturi, teſtificarentur hoc ſeſe oculis ſuis vidiſſe; iuxta illud: *Vos eritis mihi teſtes*, Luc. vltimo & Act. 1. Item Ioan. 1. *Quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, quod manus noſtræ contrectauerunt de Verbo annuntiamus vobis.* Quod ſi abſens aliquos ſuſcitaſſet verbo, ſicut curauit quoſdam infirmos; vt filium Reguli, & puerum Cēturionis: minus certa fuiſſet fides ſine teſtibus; ac dici potuiſſet. Quis vidit mortuum? forte non erat vere mortuus, &, Vnde conſtat quod Ieſus ſuſcitauerit?

v. 20. *Tetigit fimbriam veſtimenti eius.* Vide Auguſt. ſermone 69. de diuerſis, vbi pulchre miraculum hoc mulieris tactu fimbriæ veſtimenti Chriſti ſanatæ, vertit ad allegoriā eccleſiæ ſanatæ prędicatione Pauli, qui veſtimenti Chriſti fimbria fuit, dicens de ſeipſo, *Ego ſum minimus Apoſtolorum.* 1. Cor. 15.

v. 21. *Si tetigero tantum veſtimentum eius, ſalua ero.* Quamuis veſtimentum Chriſti neq; natura ſua, neque diuina inſtitutione valeret ad morbos pellēdos: non tamen ſuperſtitioſè, ſed religioſe dictum eſt à muliere. *Si tetigero &c.* quia veſtimentum Chriſti res talis erat, à qua rationabiliter, Deo operante, poterat expectari ſanitas; ſicut & à reliquijs ſanctorum, & aliis, quæcunque peculiarem habent, aut habuerunt cōiunctionem cum Chriſto & ſanctis eius. Ioan. quidem Caluinus hoc tribuit infirmitati fidei huius mulieris, quod per contactũ veſtimenti expectauerit ſanitatē, cum ſimpliciter debuiſſet credere & confidere ſe recepturam ſanitatem abſq; rei corporalis adminiculo: Sed reſpōdemus fidem huius mulieris laudatam fuiſſe à Domino, nec vlla in parte reprehenſam,

ſicut

A ſicut Reguli illius, qui rogabat Ieſum, vt deſcenderet & ſanaret filium eius; cui dictum eſt: *Niſi ſigna & prodigia videritis, non creditis.* Ioan. 4. Hic enim putabat eum non poſſe niſi præſentem ſanare; hæc autem mulier veſtimentum eius contingere cupiebat, pia quadam deuotione, & vt eo facto fidem ſuam proteſtaretur, poſſe Chriſtum etiam per rem minimam operari ſanitatem, non tamen excludendo, quod ſolo verbo & nutu idem præſtare poſſet. His accedit quod mulier illa populũ gentilem ſignificauit; quodque eadem poſtea Cæſareæ Chriſto ſtatuam poſuit, ad cuius fimbriam vſque herbæ ſuccreſcentes, ſingularem medicandi vim habebant, vt eſt apud Sozom. c. 5. v. 20. per quod, & fides & factum mulieris, etiam diuinitus commendatum eſt. Fuit ergo fides B eius commendata duplici miraculo.

v. 24. *Non eſt enim mortua puella, ſed dormit.* Intellige quantum ad facilitatem meam. Tam enim facile mihi eſt eam reſuſcitare à morte, quam facile cuique eſt excitare dormientem; Imo facilius multo. Alij ſic: non eſt mortua, ſed dormit; quia more dormientium ſtatim excitabitur; cum alioqui mors ſecundum ſe ſit ſomnus perpetuus, ſicut è contrario ſomnus imago mortis.

v. 29. *Creditis quia hoc poſſum vobis facere?* Ecce non requirit fidem qua certo ſibi perſuaſum habeāt Chriſtum hoc facturum; ſed facere poſſe. Vide cap. præcedentis v. 2.

v. 30. *Videte ne quis ſciat.* v. 31. *Illi autem exeuntes,* C *diffamauerunt eum* [illegible] *a terra illa.* In illis verbis, *videte ne quis ſciat*, non imperium eſt, ſed myſterium. Continet enim doctrinam noſtram, qua monemur, quoties quid boni, aut præclari agimus; quantum ad nos attinet, habere illud ſecretum, & fugere laudem humanam. Ita enim nobis expedit ad cuſtodiam humilitatis. Non ſignificari autem imperium etiam ipſi quibus dictum eſt intellexerunt. Vnde ſequitur: *Illi autem exeuntes diffamauerunt eum.* Neque enim imperio eius, à quo tam inſigni beneficio affecti erant, adeo manifeſte repugnare voluiſſent, ſi ſilentium ſibi verè imperatum putaſſent. Et quidem hæc ſæpius accidiſſe ex euangelijs liquet. Nec tamen vſquam ab euangeliſtis vlla datur ſignificatio quod D male fecerint; ſed potius factum eorum commemorant tanquam laudabile. Porro alibi Chriſtus exigens diffamationem impenſi à ſe beneficij; nihilominus exemplo humilitatis nobis cõſuluit, quãdo gloriam facti in Deum tranſtulit, dicens: *Vade, & narra quanta tibi fecerit Deus.* Item, Chriſtus non ſe gerebat tanquam eſſet eorum ſuperior, qui præcipere poſſet, ſed ſicut homo benefactor loquitur ad eum cui præſtitit magnum beneficium, dicens per modum præcipientis, Nemini dicas. Eſt enim ſignificatio modeſtiæ, & exemplum. Vide Caietanum 2. 2. quæſt. 104. art. 4.

v. 37. *Meſſis quidem multa.* Scilicet in Iudæis; E non in gentibus; quia Iudæi veram habebant religionem, & per Ioannem ad Chriſtum erant præparati. Hoc enim erat officium præcurſoris, *parare domino plebem perfectam.* Poteſt etiam extendi ad proſelytos ex gentibus; etiam ex gentibus multi non proſelyti aſcendebant in templum Ieruſalem orandi cauſa; vt ille Eunuchus Æthiops, & alij de quibus apud Ioan. c. 12.

CAP. X.

v. 1. D*Edit illis poteſtatem ſpirituum immundorum.* In eijciendis dæmonibus poteſtatē acceperunt Apoſtoli, & in Apoſtolis eccleſia, quam non accepit in faciendis miraculis; videlicet authoritatiuam & ordinariam, quod indicare videtur Ambroſ. in Luc. 4. cum ait: Liberare à dæmonio & homines, ſed in verbo Dei, poſſint; reſurrectionem mortuis impetrare ſolius diuinæ eſt poteſtatis. Vide etiam Luc. 10. Hinc Paulus Act. 16. cum imperio ait: *Præcipio tibi in nomine Ieſu Chriſti exire ab ea.*

v. 2. *Duodecim autem Apoſtolorum nomina.* Quæritur inter Apoſtolos quot & qui fuerint Chriſti conſanguinei. *Reſp.* ſoli fuere Iacobus minor, & Iudas Thaddeus Iacobi frater. Nam Iacobum & Ioannem filios Zebedæi non fuiſſe cognatos Chriſti liquet ſatis. Vide annot. infra cap. 20. De tertio, id eſt, Simone Cananæo dubium eſt, ſitne idem cum Simone qui c. 13. numeratur inter fratres domini. De ea re vide Baronium. Non videtur autem; ſi fuit ex Cana Galilææ non Nazareth, vt cæteri.

Primus Simon, qui dicitur Petrus &c. Non diceret, *Primus*, ſi non vellet ſignificare eum ceteris à Chriſto prælatum fuiſſe. Nam quod ad ordinem vocationis attinet, prior eo fuit Andreas frater eius, Ioan. 1. quem tamen omnes Euangeliſtæ, vbicumque catalogum Apoſtolorum contexunt, Petro poſtponunt. Item nec erat primus ætate, nec ſignificatur ordo nudus enumerationis. Cur enim omnes eum primo loco recenſerent, niſi cauſa aliqua recenſionis huius ſubeſſet? Itaque primus erat ordine dignitatis, & primatus; non quem habebat tunc quando contingebant quæ hic ſcribuntur, ſed quando hæc ab Euangeliſta ſcribebantur.

v. 3. *Bartholomæus.* Non vt quidam putant legendum Bartholomæus tanquam filius Ptolomæi, voce ex hebr. & Græco compoſita: ſed Bartholomæus id eſt, filius Tholmai quod eſt proprium nomen hebreum, etiam in ſcripturis vſitatum, & antiquius nomine Ptolomæi. Forte autem, quia regum Ægyptii hoc nomen eſſe ſolet, Ptolomæi; factum eſt, vt Bartholomæum Apoſtolum multi putauerint & ſcripſerint fuiſſe filium regis; quod interpretationem hanc nominis eſſe putarent, filius Ptolomæi. Sed hoc abſurdum eſt, cum ex ſola circumciſione, non ex gentibus, Chriſtus acceperit Apoſtolos diſcipulos ante paſſionem. De qua re vide etiam com. noſtr. 1. Cor. 1. ad illa verba, *Non multi nobiles.* Quis autem fuerit Bartholomæus, &, vtrum, vt multi putant, idem cum Nathanaële; vide annot. Ioan. [illegible]

Thomas & Matthæus Publicanus. Dupliciter hic modeſtiam ſuam inſignem declarat Euangeliſta, tum quia palam ſe publicanum nominat, quod in catalogo Apoſtolorum ab aliis Euangeliſtis minime factum eſt; tum quia ſe poſtponit Thomæ cui eum anteponunt Marcus & Lucas. Vtrumque obſeruauit Euſeb. lib. 3 demonſt. Euang. ca. 7.

Et Iacobus Alphæi & Thaddæus. Quare non addit, frater eius, ſicut ſupra de Andrea & de Ioanne? an quia Thaddæus non fuit frater germanus Iacobi? Alioqui, fratrem Iacobi ſe vocat in epiſtola ſua. Hic locus videri poſſit fauere iis, qui dicunt hunc Iacobum eſſe diuerſum à Iacobo fratre domini, cuius Iudas ſe fratrem ſcribit; ſed non fauet. Nam & Marcus cap. 3. Andream non ſcribit fratrem Petri, cum tamen Ioannem fratrem Iacobi ſcripſiſſet. Et Lucas cap. 6. è contrario, cum dixiſſet Petrum & Andream fratrem eius, ſubiunxit, Iacobum & Ioannem, non addendo fratrem eius. Et quod amplius eſt, cum dixiſſet Iacobum Alphæi, interpoſito Simone, qui vocatur Zelotes, addidit, & Iudam Iacobi, ſcilicet eius quem proxime nominauerat. Ex quo liquet, Iacobum cuius fratrem ſe ſcribit Iudas, eſſe vnum de duodecim. Idem prorſus habet Lucas Acto. 1. Vide

noſtrum

noſtrum comment. ad Gal. 1. ad illud, *Iacobum fratrem* A *Domini*.

v. 4. *Simon Cananæus*. Hunc putant quidam non Cananæum dicendum, ſed Cannæum vel Canniren. Et in Græco tum hoc loco, tum Marci 3. non legendum Καναναῖος ſed Καναναῖος; quod ex hæbræo eſt, & idẽ ſignificat quod Græce eſt apud Lucam 6. & Actor. 1. ζηλωτὴς; atque hoc modo, id quod Marcus & Matthæus hebraicè poſuerunt, Lucas in euangelio & in Actis Græcè poſuit. Itaq; Simon dictus eſt à Canna; quæ vox hebraicè Zeloten ſignificat. Vnde falli mihi videntur qui Cananæum dici putant à gente Chananæorum; cum hi & Græce per χ non κ, & heb. per Chaf non per Caf ſcribantur à fronte. Porro Chananæus genere eſſe non potuit hic Simon, quia Chri- B ſtus Iudæos ſolos in diſcipulos elegit, non gentiles; imo nec voluit, vt gentibus prędicaretur euangeliũ ante ſuam paſſionem. Notandum etiam quòd Egeſyppus & Euſebius hunc eſſe voluit Simonem vel Simeonem, qui poſt Iacobum, Ieroſolymorum rexit Eccleſiam, & cum eſſet 120. annorum martyrio affectus eſt. At repugnat vulgo recepta hiſtoria de Iuda & Simone, in Perſide poſt prædicatum Euangelium, martyrio defunctis. Vnde & Rom. Breuiariũ diuerſos facit, alterum collocans in Octobri, alterum in Febr. Vide S. Hieron. in hunc locum, & Ianſenium, Baroniũ in Iuda & Simone, itemque noſtra. Ioan. 19.

Et Iudas Iſcariotes. Ita dictus, vel quod eſſet de tribu Iſachar; vel potius quod eſſet ex Carith vico C in tribu Ioda, cuius fit mentio Ioſue 15. & alibi q. d. vir de Carith, nam (is) hebr. virum ſignificat.

v. 8. *Gratis accepiſtis, gratis date*. Senſus: Quoniam ego hęc omnia vobis gratis dedi; ideo vobis præcipio vt ea vos etiam gratis alijs communicetis. Non ergo ſignificatur conſequentia neceſſaria eſſe, Gratis acceptum eſt: ergo gratis dandum. Sic enim non liceret pauperi, veſtem dono ſibi datam vendere, vt habeat panem. Sed ſignificatur ratio; ſicut ibi: *Omne debitum dimiſi tibi quia rogaſti me*. S. Greg. li. 7 epiſt. 29. noluit accipere pecuniam pro lignis ad Epiſcopum Alexandrinum tranſmiſſis; quaſi Euangelio prohibente. Nos enim, inquit, ea quæ tranſmittimus ligna, non emimos; quomodo poſſemus pretium acci- D pere; cum ſcriptum ſit: *Gratis accepiſtis, gratis date*: Vide 2. Cor 11. v. 7.

Mortuos ſuſcitate. Hinc apparet Apoſtolos Chriſti in hac miſſione, quæ erat ad Iudæos, reſuſcitaſſe aliquos mortuos.

v. 9. *Nolite poſsidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in Zonis veſtris &c*. Huius loci authoritate nituntur, qui putant virum Eccleſiaſticum & verbi Dei prædicatorem, nihil proprium licitè poſſidere. Id enim dicunt his Chriſti verbis prohiberi, quibus dicitur: *Nolite poſsidere &c*. Sed redarguit eos quod ſequitur, *Dignus eſt enim operarius cibo ſuo*. Cuius loco Lucæ 10. legitur, *mercede ſua*. Vnde ſequitur quod ſicut operario merces eſt propria, quam opere ſuo me- E retur; ita prædicatori verbi Dei ſtipendium eſt proprium, quo eum dignum eſſe dominus teſtatur. Quare cum omnes prouentus eccleſiaſtici ſint ſtipendia officij eccleſiaſtici; conſequens eſt eos non eſſe puras eleemoſynas, id eſt, intuitu paupertatis oblatas, ſed debitos eſſe tanquam ſtipendia laborum. Verba igitur Chriſti, *Nolite poſsidere &c*. non ſunt prohibentis, ſed dantis poteſtatem, vt qui euangelio miniſtrat, de euangelio viuat; idque ſignificat ſententia adiuncta.

Dignus eſt enim operarius cibo ſuo. Senſus igitur eſt: Cum ad prædicandum euangelium proficiſmini, nõ eſt quod ſolliciti ſitis de cibo & potu, aliiſque vitæ neceſſarijs, vobis comparandis: Illa enim omnia abunde vobis ſuppeditabuntur ab iis quibus euãgelium annuntiatis, quia *dignus eſt operarius cibo ſuo*. Vide quæ de debita miniſtris euangelii ſuſtentatione diximus in noſtro comment. 1. Tim. 5. v. 17. & 18. itemque 2. Theſſ. 3. v. 10. Adde, dici quoque poſſe, quod Chriſtus etiam pro tempore Apoſtolis hoc præceptum dedit; principaliter tamen voluit, quod dixi. Dixit autem *in Zonis*, pro eo quod eſt in marſupiis, quæ ſolent ex zonis ſuſpendi.

v. 10. *Dignus enim eſt operarius cibo ſuo*. Chryſ. homilia 35. in Gen. vocat hanc Apoſtolicam legem; quam etiam Abraham ſeruauerit, quando nihil volens accipere pro victoria diuinitus reportata, excepit ea quæ comederant iuuenes. Et addit. Nihil enim vltra vſum ſuum accipere permittit. Dixit autem Dominus τροφῆς non τρυφῆς, vt annotat. Theophylactus, id eſt, cibo non luxu, quia non oportet doctorem luxuriari.

v. 11. *In quamcunque autem ciuitatem aut caſtellum intraueritis*. Græce κώμην, id eſt, vicum, pagum; quòd interpres noſter aſſidue caſtellum vertit. Sic infra ca. 21. *Ite in caſtellum quod contra vos eſt*, & cap. 14. *Vt euntes in caſtella emant ſibi eſcas*.

Interrogate quis in ea dignus ſit. Id eſt, quærite de viro aliquo vitæ honeſtæ, quique bene audiat apud ciues ſuos; ne forte ſi veſter hoſpes laboret ex fama, labes in vos atque in Euangelium redundet. Vide Auguſt. de fide & oper. ca. 17. vide etiam noſtra in 2. C 2. diſt. 26. de gratia non ex meritis.

Et ibi manete donec exeatis. Id eſt, apud eiuſmodi virum manete, donec exeatis ex ea ciuitate vel pago; nolite leuiter & temere mutare hoſpitium. Ea enim res arguit animi ac morũ inconſtantiam: hæc autem mirum in modum minuit authoritatem, ſine qua irritus fieret labor Euangeliſtæ.

v. 13. *Et ſi quidem fuerit domus illa digna, veniet pax veſtra ſuper eam; ſi autem non fuerit digna, pax veſtra reuertetur ad vos*. *Digna*, id eſt, quam Deus dignetur & honorare voluerit ſua gratia. Igitur digna ſecundum prædeſtinationem gratiæ diuinæ. Sic & (mereri) interdum ſumitur, vt dum dicit Auguſtinus, vel quiſquis author ſerm. 252. de tempore, quòd nullis præ- D cedentibus meritis, per gratiam Dei meruimus fieri templum Dei. *Pax veſtra*, id eſt, pax quam imprecati fueritis ei, veniet ſuper eam. Tale eſt quod dicit Lucas Act. 13. *Et crediderunt quotquot præordinati erant in vitam æternam. Reuertetur ad vos*. Id eſt, Nolite exiſtimare fruſtra vos laboraſſe, ſi prædicatio veſtra non fuerit recepta. Nam merces operis veſtri ſemper vobis ſalua manet, ſiue recepta fuerit prædicatio veſtra, ſiue non: quia *vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem*, 1. Corinth. 3. etſi parum, aut nihil proficiat apud alios, propter eorum cordis duritiem.

v. 14. *Et quicunque non receperit vos, neque audierit ſermones veſtros: exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus veſtris*. Marcus addit cap. 6. E *in teſtimonium illis*. Lucas cap. 9. *in teſtimonium ſuper illos*. Legitur hoc feciſſe Paulus & Barnabas act. 13. Et ſimile quid Paulus feciſſe legitur Actor. 18. v. 6. excutiens veſtimenta ſua. Vide eius loci annot. Vbi etiam indicatur quid ſignificet illa pulueris pedum veſtimentorumque excuſſio, nempe proteſtationem innocentiæ ſuę, quoad perditionem eorum quibus prædicatum eſt, & culpæ ipſorum. Cui addi pòteſt, etiam illud ſignificari, quod apud illos qui euangeliũ non recipiunt, nihil pro accepto habemus quod forte dederunt, ſed totum reiicimus, hoſpitium, cibum, potum &c. ob quod etiam puluis, qui forte pedibus inhęſit, excutitur.

v. 19.

v. 19. *Eſtote prudentes ſicut ſerpentes & ſimplices ſicut columbæ.* Apoſtolus ad Roman. 16. *Volo*, inquit, *vos ſapientes eſſe in bono, & ſimplices in malo.* Vide ibid. noſt. comment.

v. 17. *Et in ſynagogis ſuis flagellabunt vos.* Quia occidendi non habent poteſtatem. Vnde dicunt: *Nobis non licet interficere quemquam.* Ioannis 18. Stephanum quidem & Iacobum minorem occiderunt, ſed per tumultum, vide annot. ad illum locum Ioan. 18.

v. 18. *Et ad præſides & ad reges ducemini.* Scilicet à Iudæis; vt patet de Paulo in Actis Apoſtolorum.

v. 19. *Cum autem tradent vos: nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini. Nolite cogitare*, Græcè μὴ μεριμνήσητε *ne ſolliciti ſitis & anxij.* Vide annotat. Mar. 13. Luc. 12. & 21.

v. 23. *Cum perſequentur vos in ciuitate iſta: fugite in aliam.* Subaudi, quantum eſt ex parte veſtra; quia non debetis vos temere ingerere periculis, nec perſequentium furorem manendo accendere; ſed potius declinando reſtinguere. Cæterum ſi per fugam veſtram ſalus aliquorum in periculum vocaretur; vt eorum quibus ſacramentorum & conſolationis atque inſtructionis miniſterium foret neceſſarium; tũ fugere paſtori non licet. Vide Auguſt. epiſt. 180. ad Honoratum, & Ioan. Heſſel. in hunc locum.

v. 24. *Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum, nec ſeruus &c.* Impertinens eſt huic ſententiæ, an fieri poſſit, vt diſcipulus ſit magiſtro ſuo doctior; ſed ſignificatur, diſcipulo non eſſe expectandum, vt ſit melioris conditionis quam magiſter. Vnde dicitur Ioan. 15. *Si me perſecuti ſunt; & vos perſequentur.* Et hîc, *Si Patrem familias Beelzebub vocauerunt &c.*

v. 31. *Multis paſſeribus meliores eſtis vos.* Non malè *multis*, pro *omnibus* dictum quidam interpretantur. Videtur enim ſenſus eſſe, meliores & præſtabiliores eſtis vos paſſeribus, quantumcumque multis. Nam vnus homo pluris eſt, propter ſuæ naturæ excellentiam, vniuerſa multitudine auium & ceterorum irrationabilium. Vnus quoque electus pluris eſt apud Deum tota ac innumerabili turba reproborum.

v. 34. *Nolite arbitrari quia veni pacem mittere in terram. Non veni pacem mittere, ſed gladium.* Hæretici, quoties à Catholicis oppugnantur, tanquam authores ſeditioſæ doctrinæ, qua paſſim videmus plebem cõcitari contra magiſtratum, ſubditos contra reges, & principes; hac Chriſti ſententia ſe tueri conantur, eamq; auidè pro ſe arripiunt, tanquam ſeditioſę ſuæ doctrinæ fauentem. Sed abſit vt ad ſeditiones concitandas venerit Chriſtus; qui præcepit reddi Cæſari quæ Cæſaris ſunt; qui Petro defendenti ſe præcepit, vt gladium recondcret in vaginam ſuam. Qui per Apoſtolos præcepit fidelibus, vt ſublimioribus poteſtatibus ſubditi eſſent; qui hoc eodem capite præcepit diſcipulis ſuis, vt in quamcumque domum ingreſſi dicant, *Pax huic domui.* Nihil ergo aliud hoc loco docet Chriſtus, quam ſe veniſſe in terram, non vt pacem terrenam ſtabiliret, in qua non habetur ratio pietatis, ſed tantum trãquillitatis externæ; ſed vt mittat gladium, id eſt, diſſenſionem quæ oritur ex religionis diuerſitate; quæ tamen diſſenſio non eſt ſeditioſa, ſed patiẽs iniuriarum. Id eſt, per eam Chriſtianus non obluctatur ſuperiori poteſtati, ſed patitur etiam iniuſtè perſequentem & iudicantem. Talis diſſenſio fuit inter Martinum & parentes eius, inter Barbaram & patrem eius, inter Auguſtini matrem Monicam eiuſque maritum, alioſque multos: ex parte quidem infidelium impia & iniuſta, ſed ex parte credentium Chriſto, pia, iuſta & ſancta, & cum magna, Chriſtianaque patientia coniuncta. Nec repugnat quod Apoſtolus dicit: *Non eſt diſſenſionis Deus ſed pacis*, 1. Cor. 14. Loquitur enim Apoſtolus, de diſſenſione quæ inter fideles & ſanctos exoritur propter ordinem eccleſiaſticum atque hierarchicum nõ ſeruatum; cuius diſſenſionis non Deus, ſed diabolus author eſt. Nam per Chriſtum, fratres habitant in vnum; diabolus autem communiter fratres diuidit. De ſuis diſcipulis ait, Chriſtus Ioan. 13. *In hoc cognoſcent omnes, quia diſcipuli mei eſtis; ſi dilectionem habueritis ad inuicem.* In hoc autem cognoſcuntur filij diaboli, ſi diſcordiarum & ſchiſmatum authores ſint.

v. 38. *Qui non accipit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt me dignus.* Dubitare non debes, ait S. Leo ſermone 9. de quadrage. hanc vocem, non ſolum ad diſcipulos Chriſti, ſed ad cunctos fideles, totamque eccleſiam pertinere: quæ ſalutare ſuum, in iis qui aderant, vniuerſaliter audiebat.

Eſt etiam obſeruandum, Chriſtum dominum primum eſſe authorem huius phraſis, qua *ferre crucem*, accipitur pro eo, quod eſt patienter ferre tribulationes: Qua nimirum ſingulariter nobis commendare voluit ſacroſanctum myſterium crucis ſuæ. Quam phraſim deinde eius exemplo Apoſtoli & ceteri fideles vſurparunt, & vſurpant vſque in hunc diem. Vide noſtr. comment. 2. Tim. 3. v. 12.

v. 41. *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ.* Ex hoc loco vbi dicitur: *In nomine prophetæ, in nomine iuſti, in nomine diſcipuli*, patet, illam phraſim, *in nomine huius aut illius* non ſolum vſurpari de Deo, ſed etiam de aliis; licet de Deo frequentiſſimè, & fere ſemper, dicatur in ſcripturis. Romani Breuiarii appendix, in Commendatione animæ emigrantis à corpore, attribuit ſanctis. Poſtquam enim dixit, *In nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti*; addit, In nomine Angelorum & Archangelorum, in nomine Patriarcharum, & Prophetarum; In nomine ſanctorum Apoſtolorum &c. Id eſt, cum inuocatione illorum. Sic generaliter quærunt ex Petro & Ioanne Pontifices, Act. 4. *In quo nomine feciſtis vos?* Quidam illud, *In nomine Prophetæ, In nomine iuſti*; de Chriſto interpretantur, id eſt, in nomine Chriſti, qui eſt maximus Propheta & iuſtus iuſtorum, vt ſit idem cum eo, quod alibi dicit dominus: *in nomine meo.* Et probari videtur ex eo quod præcedit. *Qui vos recipit, me, recipit; & qui recipit me, recipit eum qui me miſit.* Sed manifeſtè refellitur iſta ſpeculatio ex eo quod ſequitur: *Et quicumque potum dederit vni &c. tantum in nomine diſcipuli &c.* vbi Chriſtum nullo modo intelligere licet, ſed hominem cui datur potus aquæ frigidæ. Quare & in duabus ſententiis præcedentibus ſimiliter intelligendus eſt ipſe homo qui recipitur.

Mercedem prophetæ accipiet. Quia ei ad munus ſuum, prædicandi & exponendi verbum Dei, cooperatur, & voluntate atque affectu coniungitur. Sic in Martyrolo: Roman. 4. Octobris, dicitur quod quidam martyribus ſeruientes, mercedem martyrum receperunt. Accipiet ergo mercedem Prophetæ, qui Prophetam in nomine Prophetæ ſuſcipit; licet non ſemper in pari gradu, ſed pro magnitudine pii affectus, quo illi cooperatur. Sic in malo, qui recipit furem vt furem, mercedem furis accipiet. Ex quo etiam intelligitur phraſis illa; *in nomine Prophetæ*; Senſus enim eſt, vt Prophetam, & ea gratia quia propheta eſt. Sic & iſta; *in nomine iuſti, &c., in nomine diſcipuli.* Ita & ſecundum leges ciuiles qui fures & latrones & hæreticos receptant, in ſuppliciis eorum participant.

CAP.

CAP. XI.

v. 2. *Cvm audiſſet in vinculis opera Chriſti.* Ideo dicit *Chriſti*, non Ieſu, ſicut alibi fere ſemper, vt inſinuet nobis intentionem Ioannis mittentis diſcipulos ſuos ad Ieſum. Ea enim erat, vt ab illo docerentur (ſeu verbis, ſeu rebus exhibitis, id eſt miraculis) ipſum eſſe eum, qui venturus expectabatur, id eſt, Chriſtum. Item, *opera Chriſti*, id eſt, qualia Chriſtum facturum prophetæ prædixerant. Huic intellectui reſpondent Chriſti verba; inter quæ & illud propheticum, *pauperes Euangelizantur.*

v. 3. *Tu es qui venturus es?* Id eſt, Tu ne es ille qui exſpectaris iam iam adfuturus? Græcè ὁ ἐρχόμενος, quod participium quidem eſt præſentis temporis, ſed ſignificationem quandam habens futuri, id eſt, eius quod eſt in procinctu vt veniat, quodque venire iam incipit. Idem eſt de verbo ἔρχεται. Eccleſia in officio diuino feria 5. poſt dom. 2. aduentus interpretatur illud, *Tu es &c.* hoc modo: *Tu es qui venturus es Domine, quem expectamus, vt ſaluum facias populum tuum?* S. Hieronymus qu. 1. ad Algaſiam probat quæſtionem eſſe de aduentu Meſſiæ in mundum, additque rationem cur hoc quæſierit Ioannes. Adfert tamen ibidem & alterum ſenſum, ſcilicet de deſcenſu Chriſti ad inferos; ſed pro illo nihil dicit. Ceterum quæſtionem hanc non eſſe de deſcenſu Chriſti ad inferos vel inde liquet; quia Chriſtus nihil reſpondet, vnde colligi poſſit, ad inferos deſcenſurum: Reſpondiſſet autem Ioanni amico ſuo & præcurſori, aut certè, cur id non eſſet quærendum, ſignificaſſet; ſi hoc à Ioanne quæſitum fuiſſet.

Forte dices eum ad hoc reſpondiſſe per illa verba: *Beatus eſt qui non fuerit ſcandalizatus in me*, quod his verbis ſignificetur mors Chriſti, & conſequenter deſcẽſus ad inferos; quia tum, cõmuni lege omnes mortui ad inferos deſcendebant. At ſane illa reſponſio Ioanni nõ potuiſſet facere ſatis; tum quia non ignorabat Ioannes Chriſtum moriturum, vt qui hoc ipſũ ſub vocabulo agni tollentis peccata mundi iam prædixiſſet; tũ quia dubitare adhuc poterat, vtrum quẽ moriturum didicerat, credere deberet illum quoque ſubiturum legem communem, qua omnes mortui deſcendebant ad inferos; cum ſuſpicari poſſet Chriſtũ agnum immaculatũ ac Dei filium ab ea lege ſeſe eximere velle; maxime quod ille eſſet, per quẽ reſeranda eſſet ianua regni cæleſtis. Vnde nec latro qui cum eo pependit & mortuus eſt, ad inferos deſcendit, ſaltem aliorum more, ſed ſtatim ad paradiſum migrauit, aditu eius per Chriſti mortẽ iã patefacto.

v. 5. *Cæci vident.* Græce ἀναβλέπουσι, id eſt, *viſum recipiunt.* In officio Eccleſiaſtico; *ad lumen redeunt cæci.*

Claudi ambulant. Id eſt, gradiendi virtutem recipiunt. Vel hoc modo; qui paulo ante cæci erant, nunc vident; qui claudi, nunc ambulant. Priori ſenſui fauet quod ſequitur: *Mortui reſurgunt, Leproſi mundantur*, non enim dicit mortui viuunt, leproſi mundi ſunt.

Mortui reſurgunt. Ergo plures quam tres mortuos ſuſcitauit dominus. Nam iſtud, ni fallor, dictum eſt priuſquam aliquis trium illorum, quorum nominatim meminerunt euangelia, ſuſcitatus fuiſſet. Vnde Auguſtinus ſerm. 44. de verbis domini: Quot autem mortuos viſibiliter ſuſcitauerit, quis nouit? non enim omnia ſcripta ſunt quæ fecit. Ioannes hoc dicit. Multi ſunt ergo alibi ſuſcitati, ſine dubio fortaſſe; ſed non fruſtra tres commemorati. Huc facit quod Euſebius lib. 4. hiſtor. Eccl. ca. 3. teſtatur. Quadratum, Apoſtolorum diſcipulum, in Apologia quã coram Adriano Imper. recitauit, ſcribere, quod quidam ex mortuis à Chriſto excitati, ad longinquum tempus fuerint ſuperſtites; adeo vt ad ſua vſque tempora quidam eorum vitam produxerint. Atque vt hæc ita ſint; non tamen conuincit hic locus plures fuiſſe à Chriſto ſuſcitatos. Nam Luc. 7. vbi eadem hiſtoria narratur, immediatè præcedit narratio de filio matris viduæ ſuſcitato. Quin & apud hunc eundem euangeliſtam cap. 9. præcedit hiſtoria reſuſcitatæ filiæ Archiſynagogi, licet apud Lucam ſequatur, capit. ſcilicet 8. Vide Concordiam Ianſenij & aliorum.

Pauperes euangelizantur. Hoc non adfert vt miraculum, ſicut cetera, ſed vt dictum propheticum, quod tunc euidenter implebatur; vt oſtenderet ſe eſſe illũ, de quo prædictum fuerat. Reſpondebat enim ad quæſtionem: *Tu es qui venturus es?* Notandum, quod verbum Græcum εὐαγγελίζω & εὐαγγελίζεσθαι in hac ſignificatione qua ſignificat bonum nuntium adferre, propriũ pene eſt ſacris litteris, & ſcriptoribus Eccleſiaſticis. Authores eius ſunt ſeptuaginta interpretes 2. Reg. 18. Iſaiæ 52. & 61. Vide Heb. 4. ibi, *quibus prioribus annuntiatum eſt.* Græcè eſt, *qui euangelizati ſunt.* Qui pauperes intelligantur, vide etiam annot. Iſa. 61. Et quæri poteſt vtrum ijdem hic pauperes dicantur, qui paulo poſt paruuli, *& reuelaſti ea paruulis.* Quod prædicatio euangelica non prærequirat humilitatem animi; manifeſtum eſt. Nam euangelium docet ac præcipit humilitatẽ, *Diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde*, hoc ca. Item, *Qui ſe humiliat exaltabitur.* Item: *Niſi conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli; non intrabitis in regnũ cælorum*, infra 18. Item: *Quiſquis non recipit regnum Dei velut paruulus; non intrabit in illud.* Marci. 10. Quæ quidem & ſimiles ſententiæ inuitant etiam ſuperbos ad recipiendum euangelium; ſed depoſito prius ſuperbiæ gibbo, & aſſumpta humilitate, vt ſine qua, vel omnino recipi nequeat, vel non vtiliter recipiatur prædicatio regni Dei. Nam fides ipſa qua creditur euangelio non eſt ſine aliqua humilitate voluntatis, captiuantis intellectum ad credendum ea quæ captum eius ſuperant. Vnde in ipſa fide obedientia eſt: ſecundum illud Roman. 1. *Ad obediendum fidei in omnibus gentibus.*

v. 6. *Beatus eſt qui non fuerit ſcandalizatus in me.* Senſus eſt: Beatus eſt, quem humilitas conuerſationis meæ inter homines, & paſſionis ac mortis, non auertũt à fide diuinitatis meæ. Multi enim quod in Chriſto viderent tantam humilitatem, adduci non poterant, vt eum crederent eſſe Dei filium. Et ita in eo ſcãdalizabantur. Sunt & hodie plurimi qui in Chriſto ſcandalizantur, non quidem in Chriſto capite, ſed in corpore Chriſti, quod eſt Eccleſia. Scandalizantur autem ſimili modo. Quia enim in Eccleſia Chriſti vident multos abuſus; eoſque magnos ac manifeſtos; verbi gratia, in clero ambitionem, auaritiam, libidinem, aliaque iſtiuſmodi mala: credere nõ poſſunt hanc eſſe Eccleſiam, cui tam magnæ & præclaræ factæ ſint promiſſiones; quod ſit permanſura vſque in finem ſæculi, & Spiritus ſancti præſentia nunquam deſtituenda. Qui hoc modo ſcandalizantur, ſunt hæretici? Sed beatus qui inter tot offendicula ſtabilis permanet in fide Eccleſiæ Catholicæ.

v. 8. *Hominem mollibus veſtitum? Ecce qui mollibus veſtiuntur in domibus regum ſunt.* Non dicit eos peccare qui mollibus & pretioſis veſtibus vtuntur, modo id faciant iuxta decentiam ſtatus ſui; vt reges & principes. Quanquã in his ſæpe per exceſſum & ſtultam vanitatem & curioſitatem peccetur, non tam à principibus quã ijs qui circa eos ſunt. Multo magis

autem

autem ab hominibus priuatis, quorum ſtatus ſplendidum huiuſmodi cultum non exigit. Qualis fuit diues ille Epulo, qui induebatur purpura & byſſo Luc. 16. Vide Gregor. hom. 6. in Euangelia: vbi oſtendit ex præſenti loco, & ex ſententijs Petri & Pauli, in luxu & ſtudio pretioſarum veſtium, peccatum non deeſſe. Et homilia 40. de diuite & Lazaro; vbi habet hanc ſententiam: Nemo veſtimenta pretioſa niſi ad inanem gloriam quærit, videlicet vt honorabilior cæteris videatur &c. At Hieronym. lib. 1. contra Pelag. c. 9. reprehendit eum qui dixerat gloriam veſtimentorum & ornamentorum Deo eſſe contrariam. Sed Hieron. reprehendit ſententiam tam generalem, vt etiam ad mundiciem veſtium & ſplendorem ornamentorum Eccleſiæ, extenditur. Deinde, negat inimicitias eſſe cum Deo, ſi homines ſæculares precioſis atque nitentibus vtantur veſtimentis, ſed non negat hoc eſſe peccatum. Gregorius quoque non quid ſemper, ſed quid plerumque verum ſit, ſignificare voluit: Non enim reges purpura vtentes, vt dignitatem apud vulgus tueantur; reprehenderet.

v. 9. *Prophetam? etiam dico vobis, & plus quam Prophetam*, Apud Lucam legitur *vtique* pro *etiam*. Sed in græco eadem vox eſt, ναὶ, certè, profectò. Chriſtus hic non negat Ioannem eſſe Prophetam, quando ita eum laudat, vt dicat eum plus aliquid eſſe quam prophetam. Græcè περισσότερον προφήτου. Nam in hoc eodem ſermone, apud Luc. 7. Prophetam eum vocat dicens: *Maior inter natos mulierum Propheta Ioanne Baptiſta nemo eſt*. Et de eo Zacharias in Cantico: *Et tu puer Propheta altiſſimi vocaberis*. Sed vocat eum pluſquam prophetam, id eſt, alijs Prophetis excellentiorem. Quem enim alij indicauerunt venturum: iſte & venturum prædixit, & præſentem monſtrauit, quod erat excellentioris gratiæ Propheticæ. Sic qui diceret Chriſtum fuiſſe pluſquam hominem, non negaret hominem fuiſſe.

v. 12. *A diebus Ioannis Baptiſtæ vſque nunc regnum cælorum vim patitur*. Quia Ioannes cœperat prædicare pœnitentiam, & multi eius prædicatione vitam in melius mutabant: Per opera autem pænitentiæ vis quædam fit regno cœlorum. Dicit autem, *vſque nunc*, non quod poſtea non id factum fuerit, cum conſtet etiam magis factum; ſed quia illud tempus tanquam notum iam tum deſignari poterat, etiamſi nihil diceretur de tempore futuro. Vnde apud Lucam. 16. non eſt additum illud, *vſque nunc*. & phraſi Hebr. *vſque ad*, non ſignificat rei finem, poſt quem aliquid non ſit aut fiat amplius, ſed deſignat tempus certum rei aut actionis, etiamſi fortè vlterius protendatur.

v. 17. *Cecinimus vobis & non ſaltaſtis*. Auguſt. in Pſalm. 128. Sicut enim qui ſaltat, membra mouet ad cantum; ſic qui ſaltant ad præceptum Dei, operibus obtemperant ſono.

v. 18. *Venit enim Ioannes neque manducans neque bibens; & dicunt: Dæmonium habet*.

v. 19. *Venit filius hominis manducans & bibens; & dicunt: ecce homo vorax &c. Quæritur* vtrum melius manducare & bibere, an non manducare neque bibere? Dicendum, hoc quidem melius eſſe in genere, quam illud; quia ad virtutem abſtinentiæ magis pertinet: verum illud, in particulari, ob cauſas & circumſtantias poſſe eſſe melius. Sicut contingit vitam actiuam meliorem eſſe & præeligendam vitæ contemplatiuæ. Nullum autem dubium quin in Chriſto tam hęc actio, ſcilicet manducare & bibere, quam ceteræ omnes, fuerint multo meliores & digniores; quam quæcunque actio Ioannis Baptiſtæ.

v. 21. *Si in Tyro & Sidone factæ fuiſſent virtutes &c.* Per virtutes intelliguntur miracula, vt patet ex verbis præcedentibus. *Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ ſunt plurimæ virtutes*. id eſt, miracula; & paſſim alibi virtutes pro miraculis. Vnde hinc non ſequitur, quòd cum æquali gratia alij conuertuntur, alij non conuertuntur: quia miracula externa non ſunt illa gratia, de qua contra Pelagium agitur. Item ſequeretur, Tyrios & Sidonios potuiſſe conuerti per ſola externa miracula, ſine alia gratia, qua intus à Deo ad pœnitentiam mouerentur: quod eſt prorſus Pelagianum. Itaque dicendum, quod Dominus Iudæis exprobrat duritiem cordis, quę in illis erat longe maior quam in Tyrijs & Sidonijs. Nam hi, viſis tot & tantis miraculis egiſſent pœnitētiam; quod Iudęi non fecerunt. Non tamen illi egiſſent pœnitentiam ſine ſpeciali auxilio efficaciter eos ad pœnitentiam mouente, quod datum illis fuiſſet; & Iudæis non agentibus pœnitentiam, datum non fuit. Si quęras, vnde ſignificatur quod Tyrijs & Sidonijs datum fuiſſet, ſi in illis factæ fuiſſent virtutes. *Reſp.* Chriſtum, qui dixit hæc verba, illud ſciuiſſe tanquam Deum ſcientem omnia; pręſertim ea quę eſt operaturus vel abſolute, vel poſita conditione.

Poteſt autem dari ratio humana quare Deus ordinariè ſic operetur exhibitis externis miraculis, vbi corda minus dura ſunt: Diſponit enim & operatur omnia ſuauiter, certo modo & ordine. Non tamen illa qualiſcunque cordis mollicies vllam habebat rationem meriti generaliter dicti reſpectu doni pœnitentiæ: vti nec bona indoles aut ingenium naturale quod habent infideles, reſpectu fidei Chriſtianæ, licet ordinarie qui meliori ſunt indole, facilius ac procliuius fidem Chriſtianam ſuſcipiant, ſi illis prædicetur; Deo ſic operari volente.

Item, ſignificatur quod durities illa cordis eſt impedimentum recipiendi Euangelij; ſed Deus potenti ſua gratiâ poteſt etiam illud impedimentum remouere. Nec obſtat quod in vno homine ſint plura impedimenta credendi, quam in alio. Et quia impedimenta huiuſmodi voluntaria ſunt, vt erat illa durities: ideo merito hoc eis exprobratur præ alijs, in quibus hæc non eſt; licet ſint alia. Et nota quod Deus quamuis interdum quædam faciat extraordinarie, vt oſtendat ſe non eſſe alligatum ad certum ordinem agendi; plerumque tamen ſeruat ordinarium quendam modum agendi, per certa quædam & apta media. Vbi & hoc notandum, ipſum non ſolum eſſe authorem actionis, ſiue effectus, ſed & omnium mediorum & actionum intermediarum, quibuſcunque voluerit vti, ſeu quaſcunque voluerit adhibere.

v. 23. *Forte manſiſſet vſque in hanc diem. Forte*, Gręce ἄν, id eſt, *vtique*. Vide annot. Ioan. 5. quanquam interpres fere vertit *forte*. Ioannis tamen 8. v. 42. reddidit, *vtique*.

v. 25. *In illo tempore reſpondens Ieſus dixit*. Hebraica phraſi reſpondere dicitur, non ſolum qui ad alterius interrogata ſermonem reddit, verum etiam qui erumpit in verba, pręuię ſuæ cogitationi reſpondentia. Vide annot. Ioan. 4.

Et reuelaſti ea paruulis. Notandum Chriſtum non loqui hîc de gentilibus, qui Dei veri nullam habebant notitiam; ſed de Iudæis, apud quos erat vera Dei religio, ſed in multis velata. Erant autem inter eos alij ſapientes & prudentes, vt Legiſperiti, ſibi placentes in legis cognitione, Rom. 2. & eam cognitionem arbitrantes ſibi ſufficere ad legem implendam. Erant alij paruuli, id eſt, humiliter de ſe ſentientes, & ad Dei auxilium in omnibus reſpicientes. His ergo paruulis, iam fidem implicitam myſteriorum habentibus, reuelauit Deus fidei myſteria, vt fidem acciperent explicitam. Sapientes autem excæcati

ſunt ſua ſuperbia. Quamquam & miſericorditer Deus quoſdam ſapientes prius humiliatos donauit hac myſteriorom cognitione; vt Saulom, Nicodemum, Apollon, Gamalielem, & multos illos ſacerdotes Iudaicos de quibus Act. 6. v. 7.

v. 26. *Ita Pater; quoniam ſic fuit placitum ante te.* Non dicit: quoniam hi ſunt paruuli; illi ſapientes: Nam hoc ipſum quod paruulis potius quam ſapientibus reuelauit, inde erat quia ſic placitum.

v. 27. *Et nemo nouit filium niſi Pater: Neque Patrem quis nouit, niſi filius.* Non excluditur Spiritus ſanctus; haud magis quam filius à priori membro, & Pater à poſteriori; ſed ſolum excluditur quidquid eſt natura diuerſum; cum ea nihilominus reſtrictiooe quæ ſequitur, *Et cui voluerit filius reuelare.* Ac vt intelligas non excludi Spiritum ſanctum; prorſus ſimilis eſt de eo ſententia, apud Apoſtolum 1. Corinth. 2. *Quæ Dei ſunt*, inquit, *nemo cognouit niſi Spiritus Dei.* Itaque habemus hæc tria, Quæ Dei ſunt nemo oouit niſi Pater, nemo nouit niſi Filius, nemo oouit niſi Spiritus ſanctus. Cæterum hoc poſtremum, *& cui voluerit*, ad vtrumque membrum præcedens referendum eſt. Significatur autem voluntas filij humana, qua ſibi poſtulauit à Patre certum numerum electorum, quibus myſteria ſalutis reuelaret. Quod ſi voluntatis diuinę meminiſſet: rem potius ad Patrem retuliſſet, vt fere alibi, & hoc eodem loco verbis præcedentibus, *& reuelaſti ea paruulis.*

v. 30. *Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue.* Quomodo igitur idem Dominus affirmat alibi, arctam eſſe viam ſalotis, & portam anguſtam? *Reſpond.* Iugum Chriſti ſuaue eſt & onus leue, ſi in ſe & ſecundum naturam ſuam conſideretur: Qoid enim ſuauius & facilius eſt ſuapte natura, quam diligere Deum ſumme amabilem; & hominem ſuæ naturæ ſocium, propter Deum? Hoc autem Chriſti iugum eſt, ipſo dicente: *Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem.* Deinde, etiam reipſa nobis ſuaue fit hoc iugum, & leue fit onus, per gratiam Chriſti. Et quanto quis amplios in Chriſti gratia profecerit, tãto leuius ſentit hoc onus tantoque fit ei iugum hoc ſuauius. Arcta eſt autem via ſalutis & anguſta porta, homini veteri, id eſt, carnali, quales omnes ex Adam naſcimur. Bene tractat hunc locum S. Auguſt. ſermone 9. de verbis Domini; vbi etiam inter alia dicit quod lex vetus propter ſarcinam innumerabilium obſeruationum, erat reuera graue iugom; ſed & duræ ceruici conuenienter impoſitum. Vide noſtrum cõment. 1. Ioan. 5. ad illa verba: *Mandata eius grauia non ſunt.*

CAP. XII.

v. 1. COEperunt *vellere ſpicas & manducare.* Vide annot. Mar. 2.

v. 3. *Quid fecerit David quando eſurijt, & qui cum eo erant.* Vide annot. 1. Reg. 21.

v. 4. *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propoſitionis comedit.* Similiter fere Marcus. Non eſt ſenſus Dauidem comediſſe panes illos in domo Dei, ſed panes qui illic erant, præbente, vel annuente ſacerdote, accepiſſe, & iode ablatos poſtea comediſſe, & comedendos diſtribuiſſe comitibus ſuis. Quem ſenſum expreſſius ſignificat Lucas, ita ſcribens cap. 6. *Quomodo intrauit in domum Dei & panes propoſitionis ſumpſit* (id eſt, inde accepit) *& manducauit & dedit his qui cum ipſo erant.*

Neque his qui cum eo erant. Gręce οὐδὲ μετ' αὐτοῦ, id eſt, neque ijs qui com eo. Non ergo ſignificatur illos tũc Dauidi adfuiſſe, quando panes accepit; ſed comites eius fuiſſe, etiamſi tunc forte ei non adeſſent.

v. 5. *Sabbatis ſacerdotes in templo ſabbatum violant, & ſine crimine ſunt. Sabbatum violant*, quia non ceſſant ab opere, quod tamen opus, ſaltem ipſis, non eſt prohibitum in ſabbato. Vide annot. Eſther 4.

v. 12. *Itaque licet ſabbatis benefacere.* Id eſt, opera beneficentiæ exercere erga proximos; quale erat curare infirmum. Neque enim Phariſæi negabant qualiacunque bona opera fieri poſſe die ſabbati, vt orare, ſacrificare; ſed ea quæ proximis impendebantur, etſi eſſent officia beneficentię. Hoc autem fieri poſſe ſabbato, recte concludit Dominus ex eo, quod ouem forte delapſam in foueam non dubitarent extrahere, etiam in ſabbato. Non quod hoc eſſet benefacere, ad ſenſum textus, nam ſicut iuſtitia & liberalitas & miſericotdia propriè non eſt erga bruta animalia: ita nec beneficentiæ virtus. Deinde illud non faciunt homines propter beſtias, vt illis bene ſit, ſed propter ſe, qui beſtiarum Domini ſunt, & iure accipiunt vtilitatem, accepturi damnum ſi perirent. Sed probatio eſt à minori. Vide annot. Mar. 3. & Luc. 6.

v. 19. *Non contendet neque clamabit; neque audiet aliquis in plateis vocem eius.* Iſaiæ 42. legitur: *Non clamabit, neque accipiet perſonam, nec audietur vox eius foris.* Non eſt hoc poſtremum contrarium ei quod Luc. 13. dicitur quoſdam dicturos Domino, *In plateis noſtris docuiſti.* Noo enim Iſaias oegat Chriſtum in plateis docturum, qui prout occaſio ferebat paſſim docebat, vel in templo, vel in ſynagoga, vel in plateis, vel in deſerto, vel in via, vel in naui: ſed prædicat Chriſti manſuetudinem, animique moderationem & tranquillitatem, vt qui clamoſus & contentioſus futurus non eſſet. Talium enim vox, licet intus in domo ſint, foris atque in plateis audiri ſolet.

v. 16. *Et præcepit eis ne manifeſtum eum facerent.* Vide annot. cap. 9. v. 3.

v. 20. *Arundinem quaſſatam non confringet & linum fumigans non extinguet.* Chriſti exemplũ hac in re male obſeruant, qui occaſiooe reſeruationum, animas peccatis oneratas & mœrentes, alienant à pœnitentia; non coodeſcendentes infirmitati & pudori.

v. 26. *Et ſi ſatanas ſatanam eijcit, aduerſus ſe diuiſus eſt; quomodo ergo ſtabit regnum eius?* Apud Lucam 11. ſic: *Si autem & ſatanas in ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit regnum eius?* Hinc apparet quod ijs verbis, *Si ſatanas ſatanam eijcit*, non ſignificentur diuerſi dæmooes, quorum alter alterum eijciat; ſed vnus & idem dæmonum princeps, qui ſeipſum eijciat. Ideo enim ſequitur, *aduerſus ſe diuiſus eſt*, & apud Lucam, *ſatanas in ſeipſum diuiſus eſt.* Dicitur autem ſeipſum eijcere, ſi ſuos miniſtros per quos exequitur regni ſui negotia, eijcit; quod volebant calumniatores. Sicut rex ſeipſum eijceret, ſi miniſtros ſuos ſine quibus populum in officio continere non poteſt, eijceret. Hinc etiam apparet ex hoc loco non poſſe ſtatui, quòd nomen *ſatanæ* inferioribus etiam dæmonibus in ſcriptura tribuatur, & non ſoli dæmonum principi, ſicut oomen Diaboli. Vide annot. Apoc. 20.

v. 27. *Filij veſtri in quo eijciunt?* Non videtur intelligi de exorciſtis Iudæorum; quia parata erat reſponſio: *In virtute Dei eijcimus*, tu autem in Beelzebub. neque de Chriſti Apoſtolis; quia dicturi erant: In Beelzebub eijcitis, ſicut & tu eorum magiſter. Itaque filios eorum intelligit vel diſcipulos eorum, qui ijdem facti erant diſcipuli Chriſti; vel propinquos & familiares eorum, ex quibus ſcilicet multi erant diſcipuli Chriſti ex numero ſeptuaginta diſcipulorum, qui non erant de familia Chriſti, ſed eius doctrinã ſequebãtur, & magna ex parte comitabãtur eum, ſicut & illæ mulieres, Luc. 8. Nam diſcipulos illos ſeptuaginta duos eieciſſe dæmonia, clarum eſt ex Lucæ 10.

Et quidem id iam fecerant ante hiſtoriam huius capitis, vt patet ex ordine eiuſdem Euangeliſtæ. His autem ſuis, vel diſcipulis, vel agnatis, aut familiaribus non auſi fuiſſent impingere calumniam, quod in Beelzebub eijcerent dæmonia.

v. 29. *Aut quomodo poteſt quiſquam intrare in domum fortis & vaſa eius diripere, niſi prius alligauerit fortem?* Quomodo ergo poterit quiſquam ſuperare Diabolum in fine ſeculi, quando fiet illud quod dicitur Apoc. 20. *Poſt hæc oportet illum ſolui modico tẽpore?* Quæſt. hanc verſat Auguſt. lib. 20. de Ciuit. cap. 8. & tandem reſpondet, nec illos qui tunc viuent ſuperaturos Diabolum ſolutum, niſi iam ante alligatum. Magis ex mente Euangeliſtæ & Domini hęc loquentis, eſſe videtur, ſi dicamus, hîc intelligi Chriſtum, qui Diabolũ ſpoliaturus vaſis ſuis, id eſt, ſupellectile & pręda ſua, prius eum alligat, id eſt, potentiam eius refrænat.

v. 30. *Qui non eſt mecum, contra me eſt; & qui non congregat mecum, ſpargit.* Vide Heſſel. & Ianſ. hoc loco. Bene dicit Heſſelius quod nulla eſt neutralitas in re Chriſtiana. Quicunque enim Chriſto non adhęret, eo ipſo Diabolo coniungitur & Chriſto aduerſatur. Eadem ſententia eſt apud Lucam cap. 11.

v. 31. *Omne peccatum & blaſphemia remittetur hominibus; ſpiritus autem blaſphemia non remittetur.* Phraſis Hebraica, pro eo quod diceretur, excepta blaſphemia ſpiritus; quæ non remittetur. Vide annot. Mar. 3. & in 2. ſent. diſt. 43.

Non remittetur ei, neque in hoc ſæculo, neque in futuro, Conuincit hæc oratio quædam peccata remitti in futuro ſęculo. Alioqui ſuperflua, imo ridicula, fuiſſet iſta adiectio. Sicut ridiculè diceretur, Non remittetur ei, neque in terra neque in cælo; cum conſtet ijs qui in cælo ſunt nulla peccata remitti. Ex quo vlterius rectiſſimè colligunt Catholici ſcriptores noui & veteres, orandum eſſe pro quibuſdam in futuro ſæculo conſtitutis, vt à peccatis ſoluantur. Sic intelligit S. Auguſt. lib. 21. de ciuit. cap. 24. & Gregor. lib. 4. dialog. cap. 39.

v. 33. *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum.* Si ad ſuperiora refertur; Senſus eſt, Aut agnoſcite me bonum, ſicut mea damnare non poteſtis opera: aut ſi me damnatis; & opera damnate. Si ad ſequentia; ſenſus erit, Radicem operum veſtrorum, id eſt, voluntatem, bonam facite; vt & opera bona ſint. Quod ſi mala eſt voluntas; non poterunt non eſſe mala & opera. Huic reſpondet quod ſequitur, *Quomodo poteſtis bona loqui cum ſitis mali?* Itaque poſterioris partis, *Aut facite arborem malam &c.* hic ſenſus eſt, nõ imperatiuus, neque exhortatiuus, ſed indicatiuus: Si omnino pergitis malam facere arborem, id eſt, vos ipſos, aut voluntatem veſtram; neceſſe eſt, vt & fructus faciatis malos, id eſt, opera mala. Vtitur autem imperatiuo modo propter connexionem ſermonis.

verſ. 34. *Ex abundantia cordis os loquitur.* Vide quæ de corde diximus ad Rom. 1. ad illud: *Inſipiens cor illorum.*

v. 36. *Omne verbum otioſum quod locuti fuerint homines &c.* S. Greg. homil. 8. in Euang. Otioſum verbum eſt, inquit, quod aut vtilitate rectitudinis, aut ratione iuſtæ neceſſitatis caret.

Reddent rationem de eo in die iudicij. Hoc etiam ad particulare iudicium extenditur. Nam in iudicio generali nemo condemnabitur, id eſt, punietur, propter ſolum otioſum verbum; quamuis etiam ibi patebit & declarabitur electos pœnis temporalibus fuiſſe dignos, iiſdemque affectos, ſiue in hac vita, ſiue in futura, propter ſola peccata venialia. Nam de condemnatione ſequitur.

v. 37. *Ex verbis enim tuis iuſtificaberis.* Verbum iu- A ſtificari non vno modo accipi in ſcriptura, oſtendimus in comment. ad Rom. 2. v. 13.

Et ex verbis tuis condemnaberis, id eſt, punieris. Hoc enim extenditur etiam ad venialia; vt patet ex præcedenti ſententia. Vide quæ de hac re diximus ad Rom. 14. v. 23.

v. 39. *Et ſignum non dabitur ei niſi ſignum Ionæ prophetæ.* Id eſt, quale fuit Ionæ Prophetæ; vel potius, ipſum ſignum quod fuit Ionas Propheta, quatenus ſignificabat quod Chriſtus foret ſeipſum reſuſcitaturus; quod nemo ſanctorum fecit. Vide S. Auguſt. in pſal. 65. v. 3. Additio eſt Cenſoris.

v. 40. *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus; ſic erit & filius hominis in corde terræ,* B *tribus diebus & tribus noctibus.* Dies & nox periphraſis quædam eſt diei naturalis. Senſus igitur eſt; Sicut Ionas triduo fuit in ventre ceti; ſic & filius hominis triduo erit in ſepulchro. Triduum autem intellige ſynecdochicè; non quod duobus tantum, aut vno die, Dominus in ſepulchro iacuerit; Sic enim falſa fieret ſententia de triduo: ſed quia tribus diebus ibi fuit; non tamen integris ſeu totis; ſed medio quidem toto, reliquis autem duobus ſecundum partes. Mortuus eſt enim & ſepultus pridie ſabbati, ante veſperam, quæ ſabbati initium erat; ac rurſum manſit in ſepulchro poſt ſabbatum à veſpera vſque ad noctem mediam, vel diluculum; iuxta diuerſas de hora Dominicæ Reſurrectionis opiniones; Toto autem ſab- C bato in ſepulchro quieuit. Vide Baronium tom. 1. vbi tandem in eandem nobiſcum ſententiam deſcendit, ex Iſidoro Peluſiota. Synecdochen hanc explicat S. Leo ſermone 1. de Reſurrect. Domini, dicens de Chriſto: Ne turbatos diſcipulorum animos longa mœſtitudo cruciaret; denuntiatam tridui moram, tam mira celeritate breuiauit; vt, dum ad integrum ſecundum diem pars primi nouiſſima, & pars tertij prima, concurrit; & aliquantum temporis ſpatio decederet, & nihil dierum numero deperiret.

v. 40. *In corde terræ.* Quidam exponunt, apud inferos; nempe ſecundum animam; iuxta id quod in ſymbolo profitemur Chriſtum deſcendiſſe ad infe- D ros. Nam de ſepulchro idcirco intelligi non poſſe, quia ſepulchrum non eſt in corde, id eſt, medio terræ, ſed quaſi in ipſa ſuperficie. Itaque hinc colligunt Chriſtum apud inferos ſecundum animam fuiſſe, non vna, aut duabus, aut paucis horis, ſed toto triduo mortis vſque ad Reſurrectionem. Quod quamuis probabiliter dicatur, vt dicemus ad Lucæ 23. v. 43. tamen ex iſtis verbis non rectè colligitur.

Nam nec limbus patrum erat in corde terræ, ſi cor intelligas quod intimum & quaſi medium eſt. Nam, vt docet S. Auguſt. locus iſte ab inferis damnatorum, qui in medio terræ collocantur, erat remotiſſimus. Quare retinenda eſt explicatio de ſepulchro. Et illud; *in corde terræ*, iuxta ſcripturæ phraſim exponendum, vt ſit idem, quod *in terra*: quemadmo- E dum aliorum locorum collatione ſatis probatum eſt, maximè de Tyro, quæ ſcribitur ſita in corde maris, Ezechiel. 27. cum non procul abeſſet à littore. Correctio paulo ſuperius facta eſt Cenſoris.

verſ. 41. *Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio cum generatione iſta, & condemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt.* Et rurſus: *Regina auſtri ſurget, &c. & condemnabit &c. quia venit à finibus terræ, &c.* Condemnabunt; non auctoritate ſententiæ, ſed comparatione ſui. Ita Sap. 4. *Condemnat iuſtus mortuus, viuos impios; & iuuentus celerius conſummata, longam vitam iniuſti.* Vide eius loci annot. Cur dicatur regina Auſtri, & quomodo veniſſe dicatur à finibus terræ; vide annot. 3. Reg. 3.

v. 43. *Cum autem immundus ſpiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quærens requiem, & non inuenit &c.* Senſus eſt, Cum dæmon per pœnitentiam eiectus eſt è corde hominis, in quo, tanquam domo ſua, per peccatum ante habitauit, *ambulat per loca arida*, ſiue (vt ait Lucas) *inaquoſa*, quia inquietus eſt ob ſitim ac vehemens deſiderium nocendi hominibus, & pertrahendi eos ad peccata. Vel ambulat per loca arida, quia vagatur per mentes infidelium, de fonte gratiæ Dei nunquam irrigatas. Sed in illis requiem non inuenit; quia non quieſcit donec recuperet antiquam poſſeſſionem, vnde ſemel eiectus eſt. Et, quia multo pluris æſtimat, ſi poſſit vel vnum iuſtum tentatione expugnare, & in ius ſuum retrahere, quam ſi multos infideles, qui nunquam iuſti fuerunt, pacificè poſſideat: Vnde Iob 40. *Abſorbebit flumen & non mirabitur*, id eſt, non magnum hoc æſtimat, *& habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius*, id eſt, confidit ſe ſibi ſubiecturum etiam baptizatos & iuſtos, è quibus per gratiam Spiritus ſancti eiectus fuit. Et propter hoc, tanquam Leo rugiens circuit quærens quem deuoret & abſorbeat. Dicit ergo v. 44. *Reuertar in domum meam vnde exiui.* Magis enim deſiderat ad domum vnde eiectus eſt redire, ſi queat, quam nouam occupare; quia præ ſuperbia valde dolet ob ignominiam eiectionis; ideoque omni ſtudio conatur in priſtinam domum reuerti, & acceptum dedecus reſarcire, auctis etiam viribus, ſi difficilem ſibi reditum videat.

v. 44. *Reuertar in domum meam vnde exiui.* Hieron. in Hab. 1. dicit immundo ſpiritui hæc verba dicenti non eſſe credendum, ſiquidem, inquit, nulla rationabilis creatura ad hoc facta eſt, vt habitaculum dæmonis ſit. Quamquam etiam ſic intelligi poſſit, quod domus eius fuerit; quia homo per peccatum ſe fecit habitaculum dæmonis, qui ſenſus videtur ſimplicior.

Et veniens inuenit eam vacantem, ſcopis mundatam, & ornatam. Id eſt, mundam quidem inuenit, & ornatam dono iuſtitiæ; ſed vacantem à cura & vigilantia conſeruandi beneficium acceptum, per ſtudia bonorum operum; & pugnam aſſiduam contra tentationes peccati.

v. 45. *Tunc vadit & aſſumit ſeptem alios ſpiritus ſecum nequiores ſe, & intrantes habitant ibi.* Id eſt, multo maiorum tentationum adhibet machinas, iiſque domum expugnat, expugnatam inhabitat; multoque magis eam ſuo dominatui ſubiectam tenet, quam ante ſubiectam habuerat; inquantum hominem ad plura & maiora peccata committenda impellit. De quo proinde ſubditur: *Et fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus.* Huc reſpicit S. Pet. 2. epiſtolæ 2. v. 20,

v. 45. *Sic erit & generationi huic peſſimæ.* Populum intelligit Iudaicum, qui per prædicationem Ioannis Baptiſtæ, & ipſius Chriſti, & Apoſtolorum eius, concepta pœnitentia; liberatus ab immundo ſpiritu variorum criminum; poſtea rediit ad vomitum, & prioribus peccatis multo deteriora commiſit, filium Dei occidens, & diſcipulos eius perſequens, tanquam à ſeptem immundis ſpiritibus, primo dæmone nequioribus, occupatus. Vnde & in temporalem incidit grauiſſimam calamitatem: de qua Lucas cap. 19. & 21. ceteris Euangeliſtis expreſſius ſcripſit; & in cæcitate perfidiæ ſuæ perſeuerans mortem incurrit æternam.

v. 46. *Quærentes loqui ei.* Cur nullus Euangeliſta refert quicquam de hoc colloquio, cum de eo valde opportune potuiſſent aliquid hic ſubiicere? An quia eos ad colloquium non admiſit? ſed quis hoc credat de matre eius? An ideo de eo nihil ſcribi voluit Spi-

A ritus ſanctus, vt nobis inſinuaretur Chriſtum in his quæ Patris ſui erant occupatum, tantum obiter ſalutare voluiſſe propinquos carnales? quaſi iis diceret, quod alibi dixerat; *Neſciebatis quia in his quæ Patris mei ſunt, oportet me eſſe? Quærentes loqui ei.* Non ſtatim ac ſine mora, ſed finito Chriſti ſermone, quo populum docebat; licet aliquis nimis officioſus ſtatim Chriſto nunciauerit, interpellans eius ſermonem.

v. 56. *Ipſe meus frater, & ſoror, & mater eſt.* Non addit, *& Pater eſt*; tum quia de Patre non fuerat ei nuntiatum, ſed tantum de matre & fratribus; nec illic aderant niſi mater & fratres, ſub quibus etiam ſorores comprehende: tum quia ob reuerentiam Patris ſui cæleſtis, cuius erat naturâ filius, non debuit vel B habere vel nominare ſibi aliquem Patrem in terris. Accedit & ea ratio, quod ſi patrem quoque nominaſſet, ſuſpicio fuiſſet eum natum eſſe ex homine patre, ſicut natus erat ex homine matre. Itaque etiam ob matris Virginis honorem tacuit patrem. Item, quia Patrem ſuum iam dixerat in priori parte ſententiæ: *Quicunque fecerit voluntatem Patris mei, qui in cælis eſt*: Vbi nullo modo conueniebat addere, ille meus Pater eſt. Addidit autem, *& ſoror*; tametſi de ſororibus nihil expreſsè fuiſſet nuntiatum; quia nomine fratrum, qui Græcis ἀδελφοὶ dicuntur, etiam ſoror quæ illis dicitur ἀδελφὴ comprehenditur; licet ſecus ſe habeant vocabula Latina. Atque hinc ſane apparet etiam ſorores cum matre & fratribus illic C adfuiſſe. Nam Chriſto fuiſſe etiam ſorores, proximo cap. diſcimus, vbi ſympatriotæ eius dicunt: *Et ſorores eius nonne apud nos ſunt?* Cæterum qua ratione fuerint eius fratres & ſorores, ibi dicendum eſt.

CAP. XIII.

v. 16. *VEſtri autem beati oculi quia vident.* Quomodo huic ſententiæ non eſt contraria illa eiuſdem ſaluatoris ad Thomam Ioan. 20. *Beati qui non viderunt & crediderunt?* Reſpondendum, beatos dici, id eſt, meliores & Deo gratiores ac merito præcellentes, qui tam promptos ad credendum ſe exhibent, vt etiam non viſa, neque ratione naturali D monſtrata, credant tamen propter authoritatem diuinam, præ illis qui ita duri ſunt ad credendum, vt ad fidem non inducantur niſi per ſenſum, vel rationem naturalem; qualis erat Thomas, qui dixerat: *Niſi videro & tetigero, non credam.* At vero qui Chriſtum in carne viderunt, & mira operantem, & myſterium redemptionis noſtræ complentem conſpexerunt, & ſermones eius audire, & cum alloqui, meruerunt, vt Apoſtoli, dicuntur beati; non quia meliores, ſed quia tam inſigne bonum iis contigit, quod antiquis patribus ad Chriſti deſideratiſſimum aduentum vehementer anhelantibus, non fuit conceſſum. Et huic impertinens eſt an fuiſſent credituri non viſa, an non.

E v. 17. *Multi prophetæ & iuſti cupierunt videre quæ videtis.* S. Auguſtin. Præfat. in pſalm. 96. dicit quod licet magnam iucunditatem habuerint prophetæ, quando in ſpiritu videbant futura de Chriſto; tamen volebant, ſi fieri poſſet, etiam in hoc tempore nobiſcum viuere, & videre impleta, quæ ſpiritu prophetabant. Ad illam iucunditatem ſpiritus quam habebant præuidentes futura, referri poteſt illud Ioan. 8. *Abraham exultauit vt videret diem meum; vidit & gauiſus eſt.* Idem S. Auguſt. con. 20. in pſal. 118. ad illud, *Defecit in ſalutare tuum, &c. Quale, inquit, deſiderium fuit in iſto ſene Simeone, tale fuiſſe credendum eſt in omnibus ſuperiorum temporum ſanctis.* Et probat per hunc locum. Sed quomodo cum hoc loco conſiſtit quod Apoſto-

lus dicit 2. Corinth. 5. *Et ſi cognouimus ſecundum car-* A
nem Chriſtum; ſed nunc non nouimus. Vide eius loci
comment.

v. 19. *Omnis qui audit verbum regni & non intelligit,
venit malus & rapit quod ſeminatum eſt in corde eius.* Lo-
cus obſcurus in noſtra verſione, quia huic ſuppoſito,
omnis qui audit &c. nullum reſpondet verbum. Greca
ſic habent παντὸς ἀκούοντος, quod duobus modis con-
ſtrui poteſt; vel abſolute poſitis genitiuis, hoc ſenſu;
cum quiuis audit ſermonem regni & non intelligit,
venit malus & aufert quod ſeminatum eſt, vel vt illi
genitiui conſtruaotur cum eo, quod poſtea ſequitur
ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, hoc pacto; De corde cuiuſcunque B
hominis, qui audit & non intelligit, Diabolus veniẽs
rapit quod in eo ſeminatum eſt. Eſſe enim videtur
Hebraica quędam phraſis in his verbis, qua nimirũ,
antecedente poſito ſine dictione regente, attexitur
relatiuum. Vnde videri poteſt illud, *Omnis*, in noſtra
verſione eſſe genitiui caſus; quaſi dictũ eſſet, Omnis
eius qui audit, &c. *hic eſt, qui ſecus viam ſeminatus eſt.*

v. 20. *Qui autem ſuper petroſa ſeminatus eſt, hic eſt qui
verbum audit &c.* Et denique, *Qui vero in terram bo-
nam ſeminatus eſt, hic eſt qui audit verbum & intelligit
&c.* Seminatum eſſe, refertur haud dubiè ad perſo-
nam in his quatuor ſententijs, non ad verbum; licet
& ipſum in Græco ſit maſc. generis, λόγος. Nam is
qui ſeminatur, verbum audire dicitur. Quidam pu- C
tant eum qui verbum audit, ſeminari, non quomodo
ſemen aut verbum per ſemen ſignificatum, ſemina-
tur; ſed quomodo terram aut agrum ſeminari dici-
mus, quia ſemen proiectum excipit. Quem ſenſum
expreſſit Eraſmi verſio: ſed ea magis ingenioſa quam
vera eſt explicatio. Nam pro eo quod dicit Mat-
thæus; *Qui autem ſeminatus eſt in ſpinis*, Lucas habet,
Quod autem in ſpinas cecidit, &c. Quare obſcuritas
ſermonis explicanda eſt hoc modo, vt dicamus ho-
minem, ſeminatum ſecus viam, ſuper petroſa, in ſpi-
nis, in terram bonam: quia per ſemen in huiuſmodi
loca proiectum ſignificatur, id eſt, per id quod in ſe-
mine accidit. Vide Ianſenium.

v. 20. *Qui vero in terram bonam ſeminatus eſt, hic eſt
qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert.* Solus D
ergo intelligit verbum, qui fructum affert; quia au-
dire & negligere, non intelligere eſt. Quaſi enim non
intelligit, qui bonum quod audit, agere negligit; vn-
de in ſcripturis tranſgreſſores legis dicuntur auerte-
re aures ne audiant legem; & de quodam dicitur.
Noluit intelligere vt bene ageret. Pſal. 35.

v. 23. *Et facit aliud quidem centeſimum, aliud autem
ſexageſimum, aliud vero triceſimum* Huius varias expo-
ſitiones. Vide apud S. Auguſt. lib. de ſancta virgini-
tate cap. 45. & 46. vbi tandem ſic dicit; ſed Domi-
num tres arbitror voluiſſe fructificationis comme-
morare differentias; ceteras intelligẽtibus reliquiſſe.
Vide annot. Mar. 4.

S. Hieron. ad Ageruchiam de monogamia cap. 3. E
dicit quod centenarius pro virginitatis corona pri-
mum gradum teneat; ſexagenarius pro labore vidua-
rum, in ſecundo ſit numero; tricenarius fœdera nu-
ptiarum, ipſa digitorum coniunctione teſtetur.

v. 25. *Superſeminauit zizania in medio tritici* Ex hac
parabola tripliciter probatur eſſe in Eccleſia malos
bonis permixtos, per zizania ſignificatos. Primum
quia initio parabolæ dicitur, *ſimile factum eſt regnum
cælorum.* Nam per regnum cælorum Eccleſia præſen-
tis temporis ſignificatur. Secundo, quia dicuntur zi-
zania ſeminata in medio tritici, id eſt mali inter bo-
nos; quod ſolum eſt in Eccleſia; nam extra Eccleſiam
ſoli ſunt mali. Tertio, quia infra in explicatione pa-
rabolæ dicitur, quod Angeli colligent de regno Dei

A omnia ſcandala, & eos qui faciunt iniquitatem; ergo
in regno Dei, id eſt, Eccleſia ſunt ſcandala & facien-
tes iniquitatem. Nec valet in contrarium quod Au-
guſt. alicubi per zizania intelligit hæreticos; tũ quia
illa expoſitio reſtricta eſt, cum Dominus exponat fi-
lios nequam, & ſcandala, & facientes iniquitatẽ; qui
multo latius patent hæreticis: tum quia Auguſt. in-
telligit hæreticos, qui in Eccleſia latent, donec inde
manifeſte ſeparentur. Nec rurſum obſtat quod Do-
minus agrum interpretatur mundum, non Eccle-
ſiam; nam ſignificatur per hoc Eccleſiam toto mun-
do eſſe diffundendam; &, quia ante iactum bonum
B ſemen, non poteſt intelligi Eccleſia, quæ conſtat ex
fructu ſeminis, id eſt tritico, propterea dicitur ſemen
iactum in agrum, id eſt, mundum, non in Eccleſiam
ex ſemine conſtruendam.

v. 28. *Vis imus & colligimus ea?* Dicentibus ſeruis ad
patremfamilias de zizanijs quæ ſeminata erãt in me-
dio tritici, *Vis imus & colligimus ea?* Reſpondit pater-
familias, *Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis ſimul
cum eis & triticum. Sinite vtraq. creſcere vſque ad meſſem.*
Abutuntur hac parabola ſectarij, vt doceant hęreti-
cos per iuſtitiam ciuilem non eſſe tollẽdos è medio,
ſed tolerandos in medio bonorum, tanquam zizania
in medio tritici. Sed ego ex eis quæro, quid per ziza-
nia intelligant? certe aliud reſpondere non poſſunt,
C quam quod Chriſtus reſpondit, explicans diſcipulis
parabulam; *zizania*, inquit, *ſunt filij nequam*, v. 41. quos
poſtea vocat ſcandala, & eos qui faciũt iniquitatem.
Non ergo ſoli hęretici ſunt zizania, ſed etiã adulteri,
homicidæ, raptores, ſacrilegi, & alia eiuſdẽ Eccleſiæ
ſcandala. Quare ſi hinc conſequens eſt non tollendos
hæreticos è medio; ſequitur ne in alios quidem filios
nequam animaduerti poſſe: quę res politiam ciuilem
penitus euertit. Non ergo ſignificatur manifeſtè no-
xios non eſſe tollendos, ſed nõ debere præfectum ſiue
Eccleſiaſticum ſiue ciuilem laborare ad hoc vt ſemel
ac ſimul omnes malos ſeparet à bonis, cum enim plu-
rimi occulte mali ſint; multi etiam nondum ita per-
uerſi, quin ſperãda ſit eorum ſalus: neq; poſſibile eſt,
neque expediens, omnes malos à bonis corporaliter
D ſeparari: ſed per diſciplinam tum Eccleſiaſticam tum
ciuilem, hoc fit vt exceſſus peccatorum iuſta ſeueri-
tate plectantur. Eam ergo collectionem zizaniorum
vetat Dominus huius ſæculi decurſu fieri, qualem
mandabit fieri per Angelos ſuos in fine ſæculi; id eſt,
perfectam ſeparationem malorũ à bonis. Eam enim
ſi quis tentet nunc facere; fruſtra laborabit, ac nihil
aliud efficiet, quam vt colligere volens zizania, ſimul
cum eis eradicet & triticum; & nec ſic quidem quod
volet efficiet, vt zizania à tritico ſeparet; ſed magis
triticum, id eſt, ſeipſum & alios, in zizania, peruerſo
ſeparationis ſtudio, conuertet.

Videtur porro hæc parabola dirigi contra futuros
hæreticos, qui tantæ eſſent ſuperbiæ, vt nullorum
E malorum communionem in Eccleſia admitterent,
dicerentque ſolos bonos eſſe in Eccleſia; & ſi qui
mali in eam irrepſiſſent, continuo eijciendos eſſe: vt
Donatiſtæ, & alij ſimiles.

v. 35. *Aperiam in parabolis os meum.* Vide pſal. 77. ex
quo ſententia deſumpta eſt.

v. 40. *Sicut ergo colliguntur zizania*, ſubaudi, *& alli-
gantur in faſciculos*, ſicut ſupra dixerat in parabola, *Col-
ligite primum zizania & alligate ea in faſciculos.* Sic quod
ſequitur de Angelis, *Et colligent de regno eius omnia ſcan-
dala*: ſcilicet ea alligaturi in faſciculos. Per quod ſi-
gnificatur, ſecundum quorundam piam & probabi-
lem contemplationem, homines ſimilium peccato-
rum reos, ſimiles ac ſocios fore in pœnis, vt adulteros
cum adulteris, homicidas cum homicidis, Raptores

cum raptoribus, ſacrilegos cum ſacrilegis &c. A Quamuis enim in malitia diſpares, & pœnis imparibus affligendi, tamen quædam erit pœnarum ſimilitudo, pro ſimilitudine peccatorum. Sicut & in regno cælorum martyres cum martyribus ſpeciali gaudio communicabunt, & virgines cum virginibus; & ſic de alijs.

v. 43. *Tunc iuſti fulgebunt ſicut ſol in regno patris eorum.* Non omnes æqualiter fulgebunt, cum ſcriptum ſit, 1. Cor. 15. *Alia claritas ſolis, alia lunæ, alia ſtellarum; ſic erit reſurrectio mortuorum;* Sed ad ſignificandam magnam valde excellentiam fulgoris in corporibus beatorum, aſſumitur comparatio ſolis tanquam corporis in hoc mundo fulgentiſſimi.

v. 55. *Nonne hic eſt Fabri filius?* S. Hilarius potat B Ioſeph fuiſſe fabrum ferrarium; ſimiliter, Ericus in homilia feriæ 2. poſt Dominicam Oculi: dicēs quod ſicut faber operatur in igne & ſpiritu; ita Chriſtus ſecundom illud: *Ipſe vos baptizabit in Spiritu & igne.* Sed non dictum eſt, Ipſe fabricabit in ſpiritu & igne. Communis ſententia eſt, quam & picturæ veteres comprobant, fuiſſe fabrum lignarium. Nam *fabri* nomine, quando nihil additur, ſolet lignarius faber intelligi. Idque magis conuenit myſterio; quia Chriſtus eſt filius illius fabri, qui totum mundum fabricatus eſt; quod per fabrum ferrarium non ſignificatur, ſed per lignarium. Adde, quod opificium ferramentarium ſordidum eſt, nigredine fuſcans & commaculans faciem & manus: In quo opere verſatum C fuiſſe Dominum Ieſum (nam & ipſe faber vocatur Marci 6. *Nonne hic eſt faber?*) non eſt veriſimile. Denique ſanctum Ioſeph, vt patronom ſoum venerantur fabri lignarij, non ferrarij; quibus patronus eſt S. Eligius. Vide Annot. Marc. 6. Vide etiam Ianſen. F. Lucam, & Baronium. Ceterum, ex hoc loco ſatis apparet vulgo ignotum fuiſſe, quod Ieſus erat Virginis filius, vnde & Lucas c. 3. *vt putabatur filius Ioſeph* Quare non eſt ſatis firmom quod dicit S. Maximus hom. 1. de Epiphania Domini, ſcilicet, notum fuiſſe vulgo Ieſum eſſe filium Virgiois, quando ex aqua vinum fecit in nuptijs. Ac fortè nec diſcipuli id adhuc ſciebant; quia myſterium hoc non ita ſtatim prodebatur.

v. 55. *Fratres eius Iacobus, & Ioſeph & Simon & Iudas: & ſorores eius &c.* D Quod hi non fuerint fratres Ieſu ex eadem matre, ſatis clarum eſt ex Matth. 27. & Marci 15. vbi alia Maria, haud dubiè diuerſa à Matre Domini, dicitur eorum eſſe mater. Et Iudas initio ſuæ Epiſtolæ fratrem quidem Iacobi ſe appellat, ſeruum autem Ieſo Chriſti. Item fratres ex matre non fuiſſe, bene probat S. Hieron. contra Heluidium ex illis verbis, *Ecce filius tuus, Ecce mater tua,* Ioan. 19. Vide eius loci annot.

An aotem Iacobus iſte Domini frater, fuerit vnus ex 12. Apoſtolis, vide annot. Galat. 1. & Iacobi 1. Iacobum hunc non fuiſſe filium Mariæ matris Domini, ex eo etiam oſtenditur, quod Iacobus iſte æta- E te maior erat Domino, ſecundum Epiphanium & alios veteres; Dominus autem ſecundum Euangeliſtas fuit primogenitus; & B. Virgo dicebat Angelo, *Quoniam virum non cognoſco.* Item dicitur, *Priuſquam conuenirent inuenta eſt in vtero habens.* Vocatur autem Iacobus Minor, non ætate, ſed aut ſtatura, aut alia ratione; Græcè, paruus.

v. 56. *Nonne omnes apud nos ſunt?* hoc tantum referendum ad proximum, id eſt, ad ſorores. Nam fratres, præſertim Iacobos & Iudas, erant inter Apoſtolos Domini. Ea diſtinctio clarè patet ex Marci 6.

v. 58. *Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum.* Quomodo ergo verum eſt, ſigna fieri, vt increduli conuertantur ad fidem? Reſp. vt ſigna ſeu miracula fiant ad aliquorum preces ſeu petitionem, debent illi qui petunt habere fidem; vnde ait; *Si potes credere; omnia poſſibilia ſunt credenti,* Marci 9. Atqui in patria Chriſti valde pauci erant, qui ex fide peterent; quia magis contemptim de eo loquebantur, dicentes: *Nonne hic eſt filius fabri?* & ita, vel uon petebant, vel non ex fide; vnde Chriſtus pauca miracula apud eos fecit. Eadem tamen illa quæ fecit, valebant ad conuerſionem infidelium. Vide annot. Marci 9.

CAP. XIV.

v. 1. **A***Vdiuit Herodes tetrarcha.* Hic fuit filius Herodis Regis Iudææ, qui animam Chriſti pueri quæſierat. Quo mortuo regnum in quatuor tetrarchias fuit diuiſum, ita vt tres eius filij tres tetrarchias obtinerent; Archelaus Iudæam, Herodes Galilæam, Philippus Ituræam & Traconitidem regionem; quartam autem tetrarchiam, id eſt, Abilinam, Liſanias obtinuit; vt eſt apud Lucam cap. 3. Et Archelao in Iudææ præfectura ſucceſſit poſtea Pontius Pilatus, non vt tetrarcha, ſed vt præſes. Dicit autem S. Auguſtin. Herodem patrem regem fuiſſe, filium non regem, ſed tetrarcham dictum fuiſſe, lib. 2. de conſenſu cap. 17. Verum quamuis Locas Herodem filium (nam patrem initio ſui Euangelij regē Iudææ vocat) nuſquam regem vocet, ſed tetrarcham, idque ſemel tantum, nempe cap. 3. initio; Matthæus tamē, qui & ipſe ſemel eum tetrarcham vocauerat; poſtea regem aliqooties nominat. cap. 14. Marcus autem nuſquam tetrarcham nominat, ſed regem tantum, cap. 6. Crediderim, magis vulgi aſſentatione, ne minor patre videretur, quam iuſto titulo, fuiſſe ſic appellatum. Nec abſurdum eſt, Euangeliſtas in nomine ſeu titulo honoris attēperaſſe ſe ſermoni vulgi. Vid. Ianſen. cap. 11. Concord. Euang. & Ioſephum lib. 17. Antiquit. cap. 8. & ſeqq.

v. 2. *Et ideo virtutes operantur in eo.* Græc. ἐνεργοῦσιν, agunt, efficaces ſunt, & per ſigna ac miracula ſe produnt. Senſus, Miracula fiunt per eum.

v. 4. *Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere eam.* Ioannem hoc ei palam, ac multis præſentibus dixiſſe, credibile eſt: Erat enim peccatum publicum, & peſſimi exempli; quod proinde publica caſtigatione opus habebat; iuxta id quod præcipit Apoſtolus 1. Tim. 5. *Peccantes coram omnibus argue.* Vnde & Chriſtus palam arguit peccata Scribarum, & Phariſæorum. Rectè autem reprehendit Ioannes Herodem, etſi poteſtatem ſuper eum non haberet tanquam ſummus Sacerdos. Fecit enim vt Propheta; quemadmodum legimus in libris Regum non rarò reges à Prophetis fuiſſe, pro publicis ſuis delictis, increpatos. Adde, quod Ioannes in populo authoritatem obtinuerat vt magnus Propheta, & legatis Hieroſolyma ad ſe miſſis, à Principibus Sacerdotum, iam ſatisfecerat, oſtendens ſe à Deo miſſum, iuxta hoc oraculum Iſaiæ Prophetæ: *Ego vox clamantis,* c. 40. Refert Ioſephus Herodem propriam vxorem, nempe filiam Aretæ Regis, propter Herodiadem, abieciſſe, vnde poſtea bellum illi ab Areta ſuſcitatum eſt.

v. 9. *Et contriſtatus eſt Rex.* Vide in hunc locum Hieron. & noſtras annotat. Marc. 6.

v. 16. *Non habent neceſſe ire, date illis vos manducare.* Hoc ad inſtructionem noſtram dicit, vt pauperes aliquid à nobis petentes, non mittamus ad alios homines, aut ad alia loca, quando ipſi habemus quod tribuamus.

v. 19. *Acceptis quinque panibus & duobus piſcibus, aſpiciens in cælum, benedixit & fregit, & dedit diſcipulis panes.*

Benedixit, videlicet panibus. Quid autem ſit *benedicere* in ſcriptura ſacra, diſtinctione explicandum eſt. Nam vel creator dicitur benedicere creaturæ, vel creatura creatori, vel creatura vna alteri. Deus benedicit creaturæ quando illi benefacit; ſiue temporalia bona largiendo, quæ eſt benedictio veteris teſtamenti; ſiue ſpiritualia, quæ eſt noui teſtamenti. Creatura autem Deo benedicit, quando eum laudat, glorificat, gratias agit. Creatura creaturę duobus modis benedicere poteſt, vel benefaciendo, vel bene precando. Hinc eleemoſyna ab Apoſtolo vocatur benedictio; & nihilominus bona precatio patris ſuper filium, & ſacerdotis ſuper populum, benedictio vocatur. Priori modo benedicit pauperi, qui dat ei eleemoſynam; Benedicit & ille pauperi, qui nihil quidem largitur ſed beneprecatur, dicens, Deus adiuuet te; quamuis hanc benedictionem pauperes non libenter audiant. Præſentis loci benedictio, precationem ad patrem ſignificare videtur, qua petebat beneficium multiplicationis panum. Petebat autem vt homo, quod idem præſtabat vt Deus. Hic intellectus etiam ex eo probari poteſt, quia quando Chriſtus benedicebat, nondum fiebat multiplicatio panum, ſed poſtea facta eſt in manibus diſcipulorum, & vſu manducantium. Non ergo benedicere eſt multiplicare panes, ſed multiplicationem panum benedictio præceſſit, tanquam precatio pro obtinenda panum multiplicatione. Quemadmodum & in vltima cæna, benedictio præceſſit prolationem horum verborum, *Hoc eſt corpus meum*, ipſamque proinde conuerſionem panis in Chriſti corpus. Vide annot. Matth. 26. & commentarium noſtrum 1. Cor. 10. Quomodo vero facta fuerit hæc panum multiplicatio, diſputant Theologi circa 2. ſent. diſt. 18. Vide ibi noſtra. Bene perpendatur. Ioan. 6. v. 13. Additio Cenſoris.

v. 20. *Et manducauerunt omnes, & ſaturati ſunt.* Quidam contemplantur, quod manducantes ex his panibus & piſcibus, perceperint ex ijs ſaporem quemcunque vellent; ſicut qui comedebant manna. Sed ſtulta eſt hæc contemplatio. Chriſti enim omnia miracula talia fuerunt, quæ ſubſeruirent vtilitati, ac neceſſitati hominum; non voluptati, aut curioſitati. Et in eo diſtinguuntur eius miracula, à falſis miraculis Antichriſti, Simonis magi, & aliorum; ſicut in 2. ſent. diximus. De manna quoque alibi dictum. Et quidem in nuptijs præbuit vinum per miraculum, non tamen ad voluptatem, ſed ad neceſſitatem; quia vini laborabant defectu, quod vt in nuptijs præbeatur conuiuis, honeſtas omnino poſtulabat.

v. 26. *Et videntes eum ſuper mare ambulantem, turbati ſunt dicentes, Quia phantaſma eſt.* Id eſt, ſpectrum; tametſi hoc Græci, magis propriè, φάσμα vocant, Nam phantaſma generalioris eſt ſignificationis. Quo tamen vocabulo vtitur etiam Marcus c. 6. hanc eandem ſcribens hiſtoriam.

v. 29. *Ambulabam ſuper aquam.* Quæritur quomodo hoc miraculum factum fuerit, an ſuſpendendo Petri corpus ne mergeretur: an verò aquas ſubiectas ſolidando? Patres nunc huius modi, nunc illius meminerunt: vterque ſine dubio poſſibilis Deo.

v. 33. *Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt, dicentes: Verè filius Dei es.* Quomodo poſtea cap. 16. tam magnificè laudatur fides Petri dicentis; *Tu es Chriſtus Dei viui*; cum hic legamus, Diſcipulos iam ante idipſum confeſſos eſſe; niſi quia in illa confeſſione, plus vidit Petrus ex reuelatione Patris cæleſtis, quam alij; ſcilicet Ieſum eſſe Chriſtum, eundemque Dei filium omninò propriè, id eſt, Patri ſuo conſubſtantialem, æqualem, Deum de Deo; quod alijs diſtinctè non erat cognitum; ſed cogitabant filium Dei ſingulari quodam modo, non tamen ipſum modum animo diſtinguentes. vid. Annot. Ioan. 1. de Nathanaele, & c. 11. de Martha.

CAP. XV.

v. 2. *QVare Diſcipuli tui tranſgrediuntur traditionem Seniorum*. Seniores hic non intelliguntur, vt ſæpe alibi, præfecti, ſeu magiſtratus populi, ſed maiores, antiqui, qui ante nos fuerunt. Habebant enim varias traditiones à maioribus acceptas, quas vocabant δευτερώσεις quæ partim erant præter legem à Deo datam, vt de indifferentibus, & nihil ad pietatem & proximi charitatem conducentibus; partim contra legem.

v. 3. & 4. *Quare & vos tranſgredimini mandatum Dei propter traditionem veſtram? Nam Deus dixit; Honora patrem tuum & matrem; &, Qui maledixerit Patri, vel Matri, morte moriatur.* Cum addit: Et, *Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur*: ſignificat eos, contra quos ipſe loquitur, non tantum peccaſſe in hoc præceptum: *Honora patrem, & matrem*; verum etiam in illam comminationem incidiſſe, *Qui maledixerit &c.* Vnde apparet quod qui dicebant patri vel matri, *Corban*, vt eſt apud Marcum, id eſt, *munus quodcumque eſt ex me, tibi proderit*; non ſolum fraudabant parentes honore ſuſtentationis debito, verum etiam maledicebant, ideò forte quia hoc ab eis, Phariſaica doctrina imbutis, dicebatur cum contemptu quodam & irriſione. Niſi enim aliquid tale eſſet; non tam ſtudioſè Dominus, referente vtroque Euangeliſta, addidiſſet illud: *& qui maledixerit patri aut matri morte moriatur.* Quæritur autem, An illæ traditiones erant conſtitutæ à legitima poteſtate, ſcilicet Pontificis? Et non apparet: Videntur enim tantum fuiſſe quædam obſeruationes introductæ à Scribis & Phariſæis, & conſuetudine receptæ; ita vt viderentur habere vim legis. Vnde vocabantur *traditiones ſeniorum*; non autem Sacerdotum aut Pontificum. E[t] ita præter defectum materiæ, erat etiam defectus poteſtatis legitimæ. Vide infra ad v. 9.

v. 5. *Munus quodcumque eſt ex me, proderit tibi*, Id eſt, Munus quod Deo offerre decreui etiam tibi proderit, quia pro te offeram. Et ita, contra Dei legem, parentes fraudabantur ſubuentione ſibi debita à filijs. Huiuſmodi autem non ſunt Eccleſiaſticæ leges; ſed omnes ad nutriendam pietatem ſunt inſtitutæ.

v. 6. *Et non honorificauit patrem ſuum*. Id eſt; liberum erit ei non honorare patrem, & matrem; impunè poterit non honorare; non tenebitur honorare. Quod quam ſit erroneum, manifeſtum redditur ex vero intellectu præcepti de honorandis parentibus; de quo conſule noſtra in 3. ſent. diſt. 37. & ad Epheſ. 6. v. 2.

v. 9. *Sine cauſa autem colunt me, docentes doctrinas, & mandata hominum.* Detorquent hæretici hunc locum, contra omnes eccleſiaſticas conſtitutiones, & cæremonias; quas dicunt comprehendi ſub doctrinis & mandatis hominum; quia (inquiunt) ab hominibus tradita ſunt, & excogitata. Quibus reſpondemus, Si omnia quę præſcribuntur & præcipiuntur ab hominibus, intelligenda ſunt in doctrinis & mandatis hominum; igitur & leges regum ac principum quibus ſubiectum ſibi populum in iuſtitia continent, pertinebunt ad mandata hominum; & poterunt eodem iure damnari, quo phariſaicæ traditiones à Chriſto damnatæ ſunt. Quod ſi abſurdum eſt dicere (euertetur enim hoc pacto omnis diſciplina reipublicæ, & omnis humana ſocietas): pari ratione, ne leges quidem eccleſiaſticæ, hac Chriſti ſententia concludun-

tur. Vocat enim Chriſtus doctrinas & mandata hominum, non quæcumque ab hominibus traduntur aut præcipiuntur, ſed quæ ex humano corde conficta, vel ad pietatem nihil conducunt, vel etiam pietati, aut legi Dei aduerſantur. Vtriuſque exemplum habemus in textu. Ad pietatem nihil conducebat, lauare manus ante cibum: pietati autem & præcepto Dei repugnabat ea traditio, qua filios docebant dicere parentibus: Munus quodcumque eſt ex me tibi proderit. Sicut quidem aliquæ huiuſmodi traditiones in Eccleſia, non tamen eccleſiaſticæ, ſed hominum, aut collegiorum particularium. v. g. quod nouus Canonicus exſpectare debeat neſcio quot annos priuſquam fructus integros percipiat: quod alicubi propter vnius horæ abſentiam fraudatur reſidentia currentis anni, vt vocant, & eiuſdem anni fructibus. Hæc enim & multa huiuſmodi excogitauit auaritia contra legem Dei, & charitatem proximi. Et tamen pro huiuſmodi traditionibus, &, vt vocant, ſtatutis maiorum, multò certatur animoſius, quam pro legibus diuinis, & Eccleſiaſticis. Vide quæ de doctrinis hominum diximus ad Col. 2. ad illud: *Secundum præcepta & doctrinas hominum.* Itemque ad Titum 1: *Mandatis hominum auerſantium ſe à veritate.*

v. 11. *Non quod intrat in os, coinquinat hominem; ſed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.* Vide Marci 7. v. 15.

v. 13. *Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cæleſtis, eradicabitur.* Videtur intelligere ipſos Phariſæos, tanquam plantationem reprobam, & ſuccidendam; de quibus proinde non ſit curandum quando ſcandalizantur. Habet enim conſuetudo ſcripturæ, vt ipſos homines vocet palmites, genimina, arborem. Simile illud: *Omnem palmitem non ferentem fructum, tollet eum.* Vide Annot. Ierem. 12. & ſimilia ſcripturæ loca, vbi homines ipſi vocantur plantæ, germina, palmites, arbores. Sicut Ierem. 2. Amos 9. Iſa. 5. & 60. Ioan. 15. Vnde & probabile eſt Math. 7. ſic intelligi arborem. Vide eius loci Annot.

v. 14. *Sinite illos.* Scilicet ſcãdalizari, præceſſit enim: *Scis quia Phariſæi audito hoc verbo ſcandalizati ſunt?* Ergo quorumdam ſcandala negligenda. Egimus ea de re late ad Rom. 14. v. 21. itemque 1. Cor. 8. v. 13.

v. 14. *Cæci ſunt duces cæcorum.* Non eſt hæc conſtructio: Phariſæi ſunt cæci, ijdemque duces cæcorum: ſed iſta quam verſio noſtra planè oſtendit; Cæci ſunt duces cæcorum, vel cæci ducunt cæcos; cæci monſtrant viam cæcis. Patet id ex Græco, vbi ſic eſt; ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν, duces ſunt cæci cæcorum.

v. 18. & 19. *Quæ autem procedunt de ore, de corde exeũt, & ea coinquinant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ. Quæritur* quomodo hæc omnia dicantur de ore exire: nam de falſis teſtimonijs & blaſphemijs, nullum eſt dubium; ſed de cæteris obſcurum eſt. Apud Marcum quidem nulla dubitatio eſt, nam ibi non dicitur: *de ore*, ſed *de homine*, & *ab intus*, & *de corde*. Itaque hoc loco, quando dicitur, *de ore*, vel idem eſt quod ab intus, & de homine, vt non tam os corporale, quam ſpirituale, id eſt, os cordis, intelligatur: Nam nec quæ de ore per vomitum, vel excreationem egrediuntur, & eijciuntur, coinquinant hominem: Vel ad retinendam in ſermone antitheſim, dixit v. 11. *ſed quod procedit ex ore.* Hæc autem procedunt ex corde, licet non ſola, ſed & alia hic enumerata. Quibus poſtremo loco adiunxit duo ex ore procedentia; nempe, falſa teſtimonia, & blaſphemias; quod Scribæ & Phariſæi his duobus peccatis oris maximè peccaſſent, & peccaturi eſſent in filium Dei. Itaque ſynecdoche eſt, os, pro homine.

Homicidia, adulteria, fornicationes, &c. Homicidia græce φόνοι, rectius quam quædam φθόνοι, *inuidiæ.* Voluit enim nominare Chriſtus ea quæ disertè decalogo prohibentur, vt ſunt, quæ ſequuntur, adulteria, furta, falſa teſtimonia. Adulterijs autem ſubiunxit *fornicationes*, vt eam decalogi partem explicaret, ſimulque falſam quorumdam Iudæorum opinionem corrigeret, exiſtimantium ſimplicem fornicationem non eſſe peccatum. Quam ob cauſam etiam primo loco poſuit *malas cogitationes*, ſimulque vt malorum operum fontem & ſcaturiginem in capite poneret Marcus etiam habet φόνοι, capit. 7. Vide ibidem annot.

v. 23. *Rogabant eum dicentes: Dimitte eam, quia clamat poſt nos.* Abutuntur hoc loco hæretici contra Sanctorum interceſſionem, dicentes, interceſſionem Apoſtolorum cum muliere Chananæa reiectam fuiſſe. Quibus *reſp.* nec planè fuiſſe reiectam; quia Dominus tantum eis reſpondit docendi gratia: *Non ſum miſſus &c.* &, ſi reiecta fuiſſet, non inde ſequi, damnari & inutilem eſſe aliorum pro alijs interceſſionem, quam ſcriptura alibi toties commendat; velut quando Apoſtolus, eos ad quos ſcribit, rogat vt pro ſe orent; & vbi dicitur; Orate pro inuicem vt ſaluemini &c. Ratio, quia diſcipuli non tam ſtudio iuuandi mulierem, quam vt à moleſtia poſt ipſos clamantis, liberarentur, videntur interceſſiſſe. Vnde dicunt: *Quia clamat poſt nos.* & præterea, quia videtur fides huius mulieris maior fuiſſe quam ipſorum quorundam diſcipulorum. Vnde ei dicitur: *Magna eſt fides tua*; cum diſcipulis ſubinde dicatur: *modicæ fidei.* Item, voluit Dominus fidem huius mulieris manifeſtari, atque eluceſcere diſcipulis, per inſtantiam & perſeuerantiam orationis. Non enim ita quærendi ſunt interpellatores, vt nos ab orando deſiſtamus: quemadmodum bene ad hunc locum admonet Chryſ. Item Chriſtus non reſpondit diſcipulis; Fruſtra vos oratis pro ea; Oret ipſa pro ſe, & exaudiam; ſed aliam dedit rationem dilatæ, vel negatæ, exauditionis.

v. 24. *Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.* Erat quidem Dominus miſſus ad ſaluandas gentes; non tamen erat miſſus ad gentes, ſed ad populum Iſrael; nempe vt in eo populo naſceretur, conuerſaretur, Euangelium prædicaret, miracula faceret. Quorum nihil fecit apud gentes. Vnde Chriſtus fuit Apoſtolus Iudæorum, non gentium. Quare & Paulus eum vocat miniſtrum circumciſionis. Ro. 15. & ad Hebræos, id eſt, Iudæos, ſcribens, vocat eorum Apoſtolum c. 3. Vide Comment. noſtrum in citata loca. Non igitur repugnat huic loco illud Ioan. 10. *Alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili; & illas oportet me adducere.* Hoc enim non per ſe, id eſt, in propria perſona, fecit, ſed per Apoſtolos, quos poſt reſurrectionem iuſſit ire, & docere omnes gentes. Porro quæritur, vtrum oues intelligat ſolos electos, vt alij, an quoſcumque ex illo populo? Reſpondendum videtur quod hoc loco quiuis ex eo populo promiſcue intelligantur, id eſt, totus populus. Nam ad eos miſſus fuit, quibus prædicauit; at non ſolis electis prædicauit, ſed multis etiam reprobis, vt Scribis, & Phariſæis, licet propter electos id faceret; quia, *omnia propter electos*; 2. Tim. 2. vt ait Apoſtolus. Sic Apoſtoli non ad ſolos electos miſſi fuerunt, tam in gentibus, quam in Iudæis. Vnde Dominus ad Hieruſalem reprobam; *Lapidas eos qui ad te miſſi ſunt.*

v. 26. *Non eſt bonum ſumere panem filiorum, & mittere canibus.* At Chriſtus ipſe hoc fecit, qui regnum Dei à Iudæis abſtulit, & tranſtulit ad gentes; quique

dixit

dixit filios regni eijciendos foras, ſuſceptis gentibus, A qui hic canum nomine deſignantur. Sed dicendum, hæc verba non parabolicè dici, ſed propriè. Reuera enim, in familia non eſt bonum auferre filijs panem, & proijcere canibus. Vnde tamen Chriſtus voluit mulierem aliquid ſublimius cogitare, videlicet, Iudæos eſſe velut filios, gentes velut canes. Quod & ipſa intelligens, humiliter ita reſpondit vt ſe canem non negaret, & tamen catellorum more aliquid de pane filiorum percipere poſſe diceret. Quod ſi omnino iſtud allegoricè dictum contendas; reſpondebo ſenſum eius accipiendum ex verbis illis præcedentibus; *Non ſum miſſus &c.* Senſus enim erit, nondum eſſe tempus tollendi regnum Dei à Iudæis, & tradendi gentibus; B id enim demum poſt Paſſionem Chriſti, per Apoſtolorum prædicationem futurum erat, filijs panem illum repellentibus; iuxta illud quod dixit Apoſtolus in Actis, cap. 13. *Vobis oportebat primum,* (ſcilicet tanquam filijs) *loqui verbum Dei; ſed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ; ecce conuertimur ad gentes.* Et cap. 18. contradicentibus Iudæis & blaſphemantibus excutiens veſtimenta ſua dixit ad eos. *Sanguis veſter ſuper caput veſtrum: mundus ego ex hoc ad gentes vadam.* Reſponderi item poteſt, Chriſtum hoc dicere ex perſona Iudæorum, qui gentiles contemnebant vt canes: quaſi dicat, Poſſet tibi obijci à populo meo; Non eſt bonum &c. Et tamen hæc mulier iam non erat canis; quia dicitur ei: *Magna eſt fides tua.* C

v. 26. & 27. *Et mittere canibus. At illa dixit, Etiam Domine, & catelli edunt, &c.* Græcè vtrobique diminutiuè catelli; & videtur hic ſenſus eſſe: eſt quidem ita Domine vt dicis; verumtamen etiam catelli non omnino negliguntur, edunt enim de micis &c. Ceterum qua ratione Iſraelitæ fuerint filij, gentiles vero canes, expoſuimus ad illud Rom. 9. *Quorum adoptio eſt filiorum.* & Philip. 3. *Videte canes.*

v. 28. *O mulier magna eſt fides tua.* Vnde huic mulieri fides: quæ Syrophœniſſa erat genere, à finibus ſuis egreſſa; nec Chriſtum, nec Apoſtolos audiuerat prædicantes; cum Paulus dicat: *Quomodo credent ſine prædicante?* Et rurſum: *Fides ex auditu; auditus autem per verbum Chriſti.* Rom. 10. D Reſpondeo quod de Chriſto Saluatore promiſſo audire potuit ex Iudæis, apud quos iam multa & certa erat exſpectatio Meſſiæ intra breue tempus venturi. Nam & mulier Samaritana huiuſmodi ſuam & publicam exſpectationem clarè expoſuit. Ioan. 4. Deinde, fama miraculorum Chriſti per omnia vicina loca iam erat peruagata; atque ita ex auditu credidit. Nam *auditus* pro fama, frequens eſt in ſacris litteris.

v. 34. *Quot panes habetis? At illi dixerunt: Septem, & paucos piſciculos.* Inter hoc miraculum panum, & illud capitis præcedentis, multiplex eſt differentia. Illic quinque panes, & duo piſces: hic ſeptem panes, & pauci piſciculi. Illic, ſaturantur quinque millia hominum; hic quatuor millia. E Illic tolluntur duodecim cophini fragmentorum; hic ſeptem ſportæ. Denique illic panes ſunt hordeacei, hic triticei, iuxta Innoc. 3. Quod autem illic plures homines paucioribus panibus ſaturati ſunt quam hoc loco; non defectus eſt virtutis Chriſti, ſed ſignificatio myſterij. Per illos enim ſignificantur homines veteris teſtamēti, id eſt, carnales: per hos, noui teſtamenti, id eſt, ſpirituales. Nam de illis dicitur Ioan. 6. quod ſequebantur dominum quia manducauerant de panibus. Qui rectè ſignificantur per numerum quinarium, quo comprehenditur Pentateuchus Moyſi. Hi verò per quaternarium, quia lex noua, id eſt, Euangelica, quatuor libris Euangeliorum continetur. Et illic, quinque panes, ob dictam rationem; hic ſeptem, propter ſeptiformem gratiam Spiritus ſancti. Et illi quidem hordeacei, id eſt, viliores, reſpectu illorum qui triticei fuerunt; quia triticeus panis conuenit filijs, hordeaceus ſeruis. Item illic piſces duo, qui numerus eſt imperfectus, hic, pauci, id eſt, duobus plures. Illic ſublati duodecim cophini propter duodecim Patriarchas, in quibus carnalis populus conſiſtebat; hic ſeptem ſportæ, propter ſeptiformem, vt dictum eſt, gratiam Spiritus ſancti. Quanquam, vt annotauimus, ſeptem ſportæ plus capiunt, quam cophini duodecim.

v, 36. *Gratias agens fregit.* Non ſunt omnino diuerſa, gratias agere, & benedicere. Cuius rei argumentum eſt, quod nuſquam ſimul ponantur, ſed ſæpe quod apud vnum Euangeliſtam, vel vno loco dicitur, *benedixit,* id apud alium, vel alibi, dicitur, *gratias egit.* Additio Cenſoris. Confer quod hoc loco eſt cum his quæ ſunt Marci 6. v. 41. & c. 8. v. 6. & 7.

Significant autem orationem pro re aliqua, cum gratiarum actione; quia orationis initium eſſe debet gratiarum actio; vt impetret futura beneficia, qui agnoſcit præterita. Sed quæritur, De quo beneficio Chriſtus hic egerit Patri gratias? *Reſpondeo,* Vel de eo quod antea ſemper fuerat exauditus, quomodo ſuſcitaturus Lazarum dicit: Ioan. 11. *Gratias ago tibi quoniam audiſti me.* Vel de æterno eius decreto præſentis beneficij præſtandi, quod tamen quia decretum erat præſtandum per ipſius orationem, ideo adiungit precationem qua beneficium impetret.

CAP. XVI.

v. 4. *Faciem cæli diiudicare noſtis; ſigna autem temporum non poteſtis?* Quomodo eos notat quod ſigna temporum non diiudicent, cum dicat Luc. 17. *Regnum Dei non venit cum obſeruatione? Reſpondeo.* Signa temporum aduentus Chriſti prænuntiata erant per Prophetas: Primò, quia à Daniele tempus præfinitum erat. 2. quia locus Natiuitatis, id eſt, Bethlehem; quod non ignorabant Scribæ ab Herode conſulti. 3. Quia Prophetæ paſſim prædixerant miracula quæ Meſſias erat facturus. Denique, quia iam conſtabat, impletam Prophetiam Iacob, *Non auferetur ſceptrum &c.* Gen. 49. v. 10. Hæc ſigna meritò debuiſſent obſeruaſſe, & potuiſſent facilè; niſi eos malitia excæcaſſet. Reliqua vide Lucæ 17.

v. 4. *Signum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ Prophetæ:* Niſi, Hebræo more, idem eſt quod (ſed tantum.) Petebant enim ſignum de cælo; quale non erat ſignum Ionæ; ſed magis de mari, in Iona; vel de terra, in Chriſto. Senſus itaque eſt: Hæc generatio ſignum quærit de cælo: at non dabitur eis ſignum de cælo, ſed tantum dabitur eis ſignum Ionæ prophetæ quale non quærunt, quia erit eis ingratum. Per id enim manifeſtè confundetur & redarguetur eorum malitia. Signum illud fuit reſurrectio filij hominis. vid. Annot. Marci. 8.

v. 12. *Tunc intellexerunt quia non dixerit cauendum à fermento panum, ſed à Doctrina Phariſæorum, & Sadducæorum.* Vide Luc. 12. vbi fermentum vocatur hypocriſis. Sed quæri poteſt, Quomodo cauendum moneat à doctrina Phariſæorum, qui cap. 23. dicit: *Super cathedram Moyſi ſederunt ſcribæ & Phariſæi. Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, ſeruate & facite.* Sed & Act. 23. dicit Apoſtolus ſe eſſe Phariſæum, filium Phariſæi & 26. dicit ſecundum certiſſimam ſectam Iudæorum Phariſæum ſe fuiſſe, nimirum hoc nomine ſe commendans. *Reſpond.* videtur, Phariſæorum ſectam ex ſua origine & inſtitutione non fuiſſe damnabilem, quia tantum continebat profeſſionem ma-

ioris

ioris ſanctitatis præ reliquo vulgo, vnde & Phariſæi, id eſt, ſeparati, dicti ſunt; nec vllam priuatam ſequebantur doctrinam, ſed à maioribus traditam retinebant. Poſtea verò vt fit, ſuas quaſdam conſtitutiones, obſeruatiooes, traditiones inſtituere cœperunt; & primum quidem indifferentes, & ad pietatem, nihil aut parum facientes; deinde vero etiam noxias & legi Dei contrarias. Vt, patet ex cap. præcedenti. Atque illa eſt doctrina Phariſæorum, quam hic Dominus fermentum vocat, à quo cauendum admonet. Apoſtolus autem de Phariſæis loquitur ſecundum originem, & profeſſionem, non ſecũdum doctrinam acceſſoriam. Sadducæi autem, ab initio & ex profeſſo hæretici erant, vt patet ex Ioſepho, & actis Apoſtolorum, docentes ea quibus euertebantur fundamenta veræ religionis. Quomodo autem ſit accipiendum illud: Super cathedram, vide infra cap. 23.

v. 14. *Alij Ioannem Baptiſtam.* Quomodo aliqui dicebant Ieſum eſſe Ioannem Baptiſtam, cum ambo vixiſſent eodem tempore, & proinde notum eſſet alterum eſſe ab altero diuerſum? *Reſp.* Ieſus Ioanne viuente nondum celebris erat; ſed poſt eius mortem fama eius longè lateque ſpargi cœpit, vnde videri quibuſdam poterat (vt Herodi, qui Ioannem occiderat, nec adhuc de Ieſu ſciebat) Ioannem in Ieſu reſurrexiſſe; vnde dicebat: *Ioannes quem ego decollaui, ſurrexit à mortuis; & ideò virtutes operantur in illo.* Nam & ipſe Ioannes dixerat: *Me oportet minui, illũ autem creſcere.* Creuit autem poſtquã Ioannes capite fuit minutus.

v. 14. *Aut vnum ex Prophetis.* Scilicet, antiquis, ſiue anterioribus. Quod clarius expreſſit Lucas his verbis: *Alij verò; quia vnus propheta de prioribus ſurrexit.*

v. 16. *Tu es Chriſtus filius Dei viui.* Petrus hac reſponſione proſtrauit Neſtorij hæreſim; quando filium hominis dicit eſſe filium Dei. Nam de filio hominis erat interrogatus. Non ergo ſunt duæ perſonæ ſed vnus & idem eſt filius hominis, & filius Dei.

Quæritur: An Petrus reſponderit pro ſe tantum, an pro omnibus? Reſp. ſi pro omnibus intelligitur reſpondiſſe, quatenus cupiebat omnes idem ſecum ſentire & dicere; ſic verum eſt quod pro omnibus, aut vt Hieron. loquitur, in perſona omnium, reſponderit ac profeſſus fuerit. Si verò, pro omnibus reſpondiſſe intelligitur, tanquam habens mandatum à cæteris idem profiteri volentibus; ſic non reſpondit pro omnibus, ſed pro ſe tantum. vnde & non eſt à Domino reſponſum; Beati eſtis mei Apoſtoli; ſed: *Beatus es Simon Bariona, quia caro & ſanguis non reuelauit tibi.* Quare & quod ſequitur: *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus. &c.* Non ad omnes Apoſtolos, ſed ad ſolam Petri perſonam pertinere credendum eſt.

v. 17. *Beatus es Simon Bariona.* id eſt, filius Iona vel Ioanna; vide Annot. Ioan. 21.

Caro & ſanguis non reuelauit tibi. Per carnem & ſanguinem ſignificari hominem mortalem, late oſtendimus in comm. Epheſ. 6. v. 12.

v. 18. *Et ego dico tibi; quia tu es Petrus, & ſuper hanc Petram ædificabo Eccleſiam meam. Tu es Petrus.* Alluſio eſt ad Petri confeſſionem, *Tu es filius Dei viui*: ac ſi dicat, Ego tibi viciſſim dico, ac pro mercede reddo quod tu es Petrus &c. Quæritur autem de quo dicatur; *ſuper hanc Petram*; de Chriſto, an de Petro? Certum quidem eſt Chriſtum eſſe Petram Eccleſiæ ſolidiſſimam; dicente Apoſtolo, 1. Cor. 10. *Petra autem erat Chriſtus*; Et Epheſ. 2. *ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu*: Sed ſicut Chriſtus ſolus Paſtor, cuius tamen participatione etiam alij ſunt Paſtores; & ſicut Chriſtus fundamentum Eccleſiæ, cuius tamen participatione etiam Apoſtoli duodecim Apoc. 21. dicun-

A tur eſſe fundamenta ciuitatis Dei; atque ita in multis alijs: ſic nihil repugnat, imo ſenſus communis nobis ſuggerit, Petrum ibi & hic dici Petram, ſuper quam ædificanda eſſet Eccleſia; tametſi principaliter ædificata ſit ſuper Chriſtum. Ædificata ſuper Chriſtum; quia Chriſtus merito paſſionis ſuæ, gratiã fidei, eiuſque firmitatem, ac ſoliditatem toti cõmunicat Eccleſiæ. Super Petrum; quia Petrus miniſterio poteſtatis ſibi à Chriſto traditæ, Fratres ſuos, id eſt, Eccleſiã vniuerſam, in fide confirmat. Neque hoc loco diſtinguenda ſunt Petrus, & Petra, cum apud Hæbreos vel Syros (quo ſermone Chriſtus vtebatur) ſit vocabulum prorſus idem; velut ſi dicatur; Tu es Petra, & ſuper hanc Petram ædificabo Eccleſiam meam. Et ſen-
B ſus eſt; Ego te voco Petram; & ſuper hanc Petram, id eſt, ſuper te, tanquam firmam & immobilẽ Petram, ædificabo Eccleſiam meam; quia videlicet, tuo, ac ſucceſſorum tuorum miniſterio, in fide ſtabilis permanebit; ita, vt portæ Inferi, id eſt, aduerſariæ poteſtates gentilium, & hæreticorum, numquam aduerſus eam præualeant, numquam eam expugnare poſſint. Si ad Chriſtum referas; omninò torta ac violẽta erit interpretatio, imò ſermo ſophiſticus. Cum enim præcedentia, & ſequentia Petro dicantur; quî conuenit, vt hoc medium de alio accipiatur? Quin potius eius quod præcedit eſt explicatio, dat enim rationem nominis impoſiti, docens quomodo ſit petra & quid ſuper ea Petra ſit conſtruendum. Quaſi ergo ſic loqui-
C tur; Tu es rupes, Tu es Petra, ſuper quam ædificabo Eccleſiam meam. Et tibi, quem dixi rupem, dabo claues. Vide de hujus loci expoſitione ac germano ſenſu Bellarminum lib. 1. de Rom. Pont. cap. 10. & 11. vbi & multas Patrum citat ſententias, quibus Petrum, Petram eſſe Eccleſiæ demonſtrant. Vide etiam quæ diximus 1. Petri 1. v. 1. & 2. epiſtolæ cap. item 1. & v. 1.

v. 18. *Et portæ Inferi non præualebunt aduerſus eam.* Scilicet Eccleſiam, idque propter petræ firmitatem, ſuper quam Eccleſia ſit ædificata. huiuſmodi enim eſt, vt portæ Inferi non ſint præualituræ.

v. 19. *Et tibi dabo claues regni cælorum; Et quodcumque ligaueris.* Sciendum quod ſicut Chriſtus principaliter
D eſt petra, fundamẽtum, caput, Princeps, paſtor Eccleſiæ, Simon autem Petrus hæc eadem eſt ſecundariò, ita quoque Chriſto principaliter competit habere claues regni cælorum, id eſt, poteſtatem gubernandi Eccleſiam; & ligare, & ſoluere, claudere, & aperire, iuxta id quod habetur Apoc. 3. *Qui habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit, claudit & nemo aperit.* At ſecundariò hæc eadem competunt Petro, vt Chriſti miniſtro & vicario. Imò competunt etiam cæteris Apoſtolis, Epiſcopis, & Sacerdotibus Chriſti, prout quiſque de poteſtate ea communicat. Vide Annot. Apoc. 3. Cæterum non eſt vis facienda in numero: Nam huiuſmodi poteſtatem ſcriptura modò nomine clauis, modò clauium, deſignat Numero ſin-
E gulari. Iſai. 22. & Apoc. 3. de Chriſto, *qui habet clauem Dauid*, id eſt, domus Dauid, & apte dicitur clauis domus, quia vna claue ſolet domus aperiri: claues autem regni; quia regnum multis conſtat ciuitatibus, quarum vnaquæque ſuam habet clauem, quâ claudatur & aperiatur. *Quæritur*: Quid per regnum cælorum intelligatur; an Eccleſia; vt paſſim in nouo teſtamento, an cælum beatorum: Et videtur omninò intelligi Eccleſia, vt ſenſus ſit: Dabo tibi claues, id eſt, poteſtatem, & adminiſtrationem ſuper totam Eccleſiam. ſic Ianſ. Hunc ſenſum etiam Sectatij quidam reddunt. Poteſtas autem illa ex parte exprimitur ſequentibus verbis; *Et quodcumque ligaueris ſuper terram, &c.* Vbi non dicitur, ligatum

erit

erit in regno cælorum,ſed in cęlis,id eſt,diuino iudicio. Non eſt autem dicendum quod quilibet Epiſcopus, aut parochus acceperit claues regni cælorum; quia licet habeat claues Eccleſiæ vel parochiæ ſuæ particularis,non tamen Eccleſiæ vniuerſalis,quæ ſola vocatur Regnum;particulares enim Eccleſiæ ſunt velut vnius regni prouinciæ vel regiunculæ. Porro poteſtas hic promiſſa Petro, datur ei, & exhibetur, Ioan. vlt. quando ei dictum eſt: *Paſce oues meas* Hic promitti tantum,diſertè teſtatur Hieron. in commentario. A

Et quodcumque ligaueris, &c. Non dicit; Et quodcumque clauſeris, erit clauſum; & quodcumque aperueris, erit apertum; cum id magis dicendum videretur, quia clauium metaphora vſus erat: Sed voluit Dominus pluribus metaphoris excellentiam, & amplitudinem poteſtatis, quam Petro promittebat, declarare; vt per quam & clauſa aperiat, & aperta claudat; itemque ligata ſoluat, & ſoluta liget. Quibuſdam enim actibus huius poteſtatis magis cõuenit ſimilitudo claudendi & aperiendi; quibuſdam verò magis ſimilitudo ligandi & ſoluendi. Aperit enim, admittendo credentes ad Eccleſiam; claudit, repellendo non credentes; ligat, imponendo ſatisfactiones, & vinculo excommunicationis innodando, & leges ſanciendo; ſoluit, ſatisfactiones per indulgentiam relaxando, ab excommunicatione abſoluendo, leges abrogando, aut in eis diſpenſando. Item, claudere & aperire,ad res tantum referri poteſt; ligare & ſoluere etiam ad perſonas. B C

v.20. *Tunc præcepit Diſcipulis ſuis, vt nemini dicerent quia ipſe eſſet Chriſtus.* An ita pręcepit,vt illis dicere vel prædicare non liceret, Ieſum eſſe Chriſtum,quomodo proximo capite præcepit tribus Diſcipulis, ne cuiquam dicerent viſionem, donec reſurrexiſſet à mortuis? An verò ita, quomodo quibuſdam à ſe ſanatis præcepit ne cuiquam dicerent; qui rem factam diffamantes, non leguntur reprehenſi? Sanè hinc apparet, Diſcipulos Chriſti quando miſſi fuerunt ad prædicandum per Iudęam, Matth.10.& Luc.10.non prædicaſſe Ieſum eſſe Meſſiam. Fruſtra enim id hoc loco,id eſt,multò poſterius,prohiberetur,ſi iam antè prædicando ab ipſis publicatum fuerat; ſed, ſicut ibi præceptum fuit,prædicaſſe quod appropinquaret regnum cælorum. Qua tamen in re tacitè continebatur prædicatio aduentus Meſſiæ. vide Annot. Luc.9. & Marc.8. D

v.23.*Vade poſt me ſatana.* (Satan)ſignificat aduerſarium,id eſt, qui reſiſtit, aut obſtat in re aliqua; ſicut quando dicebat Dauid ad filios Saruiæ, *Cur efficimini mihi hodie in Satan?* 2. Reg.19.Item: *Non eſt Satan,neque occurſus malus.* 3.Reg.5.*Non ſapis ea quæ Dei ſunt,ſed ea quæ hominum.* De hac Dei ſapientia, & ei contraria hominum ſapientia,late egimus in comment.1.Cor. 2.ver.6.& 14.

v. 28. *Sunt quidam de hic ſtantibus, qui non guſtabunt mortem,donec. &c. Quidam.* Scilicet,Petrus,Iacobus,& Ioannes; qui conſequenter narrantur interfuiſſe Transfigurationi Domini. Ita ſentit Aug. ſerm. 69. de diuerſis. Quid vero phraſi ſcripturæ ſit guſtare mortem, expoſuimus in comment. Heb.2. ad illud, *pro omnibus guſtaret mortem.* E

CAP. XVII.

v.1. **E***T poſt dies ſex aſſumit Ieſus.* Sic etiam Marcus: At Lucas hoc modo; *Factum eſt autem poſt hæc verba fere dies octo,& aſſumpſit &c.* Facilis eſt conciliatio. De qua vide Annot. Luc.9.

v. 1. *In montem excelſum.* Franc. Lucas opinatur L
banum montem ſignificari,idque probat ex circun
ſtantia hiſtoriæ Euangelicæ. Pro Thabor facit,quo
videatur hæc transfiguratio facta in Galilæa,quia i
fra dicitur hoc eodem capite. *Conuerſantibus autem e
in Galilæa:* At mons Thabor, in medio Galilææ ſitu
eſt. Cæterum pro Libano facit,quod ex ſuperiori c
pite appareat factam hanc transfigurationem no
procul à Cæſarea Philippi; In ijs enim partibus er
Ieſus quando Petro promiſit claues regni cœlorum
nec vſque ad hunc locum ſignificatur ex ijs partib
receſſiſſe. At Cæſarea Philippi ſita eſt, ad radice
montis Libani. Quem etiam Authores altiſſimu
prædicant. Vide Hieron. in locis Heb. Nota etia
Marcum ſtatim poſt hiſtoriam transfigurationis, &
continuò ſubſecutæ curationis lunatici,quæ ad eiu
dem montis pedem facta eſt,ſubijcere: *Et inde profe
prætergrediebantur Galilæam.* Vnde profectò apparet e
quæ ſuperius narrauerat,non in Galilæa fuiſſe geſt
ſed alibi. Cum his etiam Lucas conferendus, q
transfigurationis hiſtoriam recitat ſtatim à confe
ſione Petri factâ in partibus Cæſareæ Philippi. H
etiam adferunt Prophetiam de gloria Libani, apu
Iſa.cap.35. *Gloria Libani data eſt ei, decor Carmeli & S
ron* Moxque ſequitur: *Ipſi videbunt gloriam Domini, &
decorem Dei noſtri*, & cap. 60. *Gloria Libani ad te v
niet*. Vbi etiam ſubiungitur: *Et locum pedum meoru
glorificabo*. Quamquam has Scripturas in alium ſe
ſum ad litteram interpretati ſunt doctiſſimi auth
res. Baronius communem ſequitur opinionem,qu
fuerit mons Thabor, S. Hieron. ſuper Oſeæ 5.hu
montem deſcribit, & dicit à ſeptuaginta vocari It
byrium;ea ratione quâ Hebræa nomina Græco ſe
mone declinant; vt dum pro Edom, dicunt Id
mæam. Beda item in libro de locis ſanctis cap.17.ſc
bit Thabor eſſe montem in quo Petrus dixit, *Fac
mus hîc tria tabernacula*, & altitudinem eiuſdem mo
tis deſcribit. In concilij quoque Florentini proo
mio,Græci dicunt Chriſtum in monte Thabor re
plenduiſſe; & Eccleſia in feſto transfigurationis D
mini pro antiphona canit: *Thabor & Hermon in nomi
tuo exultabunt.* Vide Ianſen.concord.Euang.c.67.&
Lucam in hunc locum.

v. 2. *Moyſes & Elias.* Difficulter explicari pote
quomodo Moyſes apparuerit,& locutus fuerit cu
Ieſu,ſi non fuit reſuſcitatus. Nam animæ ſeparat
non habent vim neque formandi ſibi corpora, neq
ea mouendi ad locutionem, cæteraſque vitalibus
miles operationes: ſicut habent Angeli. Si erg
totum factum eſt Angelico miniſterio, ſicut ſo
fieri in huiuſmodi apparitionibus: quid ibi egit an
ma Moyſi? An verò dicendum,apparuiſſe Moyſe
quia Angelus in aſſumpto corpore tali, quale habu
rat Moyſes, repræſentauit Moyſi perſonam etia
in ſermone? At ſic,verè ibi Moyſes præſens non fu
neque ſecundum animam, neque ſecundum corpu
Vnde, qui ſentiunt Moyſen ad horam fuiſſe reſuſc
tatum, vt gloriæ Domini ſui ſeruiret, probabili
ſentire videntur. Nec inde quidquam ſequitur a
ſurdi;quia potuit corpus illud rurſum ſtatim ſine d
lore deponi. *Sed.* Vnde diſcipuli ſciebant eos eſſe? A
ex pictis eorum imaginibus,vt quidam putant? N
eſt veriſimile pictas ad viuum imagines eorum,po
tantum tempus, & tantas populi mutationes,fui
ſeruatas apud Iudæos. Sed id cognouerunt ex coll
quio eorum cum Chriſto;de quo Lucas ait, *quod d
cebant exceſſum eius*,&c. c.9.

v. 11. *Elias quidem venturus eſt.* Similiter de An
Chriſto dicit Ioannes 1.Epiſt. c.2. *Antichriſtus veni*
id eſt, venturus eſt. Sicut ergo venturus adhuc de

A nunciatur, Antichriſtus huiuſmodi ſermone: ita & Elias. Vide annot. Marci 9.& hic S.Hieron. & noſtrum commentar. dicto loco 1.Ioan.2.

v.14. *Quia lunaticus eſt.* Quo ſenſu lunaticus dicatur, Vide Ianſen. diligenter exquirentem c.68. Concord. Euangel.

v.18. & 19. *Tunc acceſſerunt diſcipuli ad Ieſum ſecretò, & dixerunt: Quare nos non potuimus eijcere illum? Dixit illis Ieſus, Propter incredulitatem veſtram.* Notat Chryſ. eos Apoſtolos qui in fide firmiores erant, videlicet Petrum, Iacobum & Ioannem, non adfuiſſe; erant enim cum Chriſto in monte. Sed & hoc notandum, non tantum propter incredulitatem petentium, ſed etiam eorum à quibus petitur, miraculorum effectum impediri. Incredulitatem hæretici intelligunt B eam, qua non certò quis credit ſe conſecuturum quod petit; ſed dubitat vtrum exaudietur. Sed huic expoſitioni textus manifeſte repugnat. Addit enim Dominus: *Hoc genus non eijcitur niſi per orationem & ieiunium.* Vnde ſequitur, quod etſi diſcipuli certam habuiſſent perſuaſionem eijciendi Dæmonium; non tamen eieciſſent non adhibito ieiunio & oratione: Proinde falſa fuiſſet illa eorum fides. Incredulitatem ergo non aliam intelligere debemus, quam eam quæ repugnat fidei de omnipotentia ac diuinitate, vel de promiſſione Chriſti Saluatoris; in cuius virtute conabantur dæmonium eijcere. Quam tamen fidem Chriſtus vult coniunctam eſſe cum oratione & ieiunio, vt ad miraculum efficiendum valeat.

C *Si habueritis fidem ſicut granum ſinapis.* Non eſt ſenſus, ſi habueritis tantillum fidei, quantulum eſt granum ſinapis, vt reſpiciatur ad quantitatem illius grani, quod per exiguum eſt: Sed ſenſus eſt, Si habueritis fidem tam fortem, quam eſt granum ſinapis; vt ad fortitudinem ſeu virtutem illius grani reſpiciatur, de quo ſupra cap.13: *Simile eſt regnum cælorum grano ſinapis.*

v.20. *Hoc autem genus non eijcitur, niſi per orationem & ieiunium.* Aliud impedimentum, propter quod non potuerunt hoc dæmonium eijcere. Quidam, inter quos Dominicus Sotus in 4.diſt.19.q.2.ar.3. intelligunt hic requiri ieiunium & orationem ex parte obſeſſi. Sed certè non apparet hoc Chriſtum velle; cum D plerumque obſeſſi ita ſint corpore male affecti propter vexationem dæmoniacam, vt magis fomento ac bono nutrimento egeant iuuari, quam ieiunijs macerari. Et ex Marco ſatis apparet, ad diſcipulos, id eſt, ipſos eijcientes, hoc referendum eſſe; vt hic ſignificetur alterum impedimentum eiectionis dæmonum, ex parte eorum per quos eijciendi ſunt. & id quidem ſpeciale. Nam ſuperius impedimentum generale erat ad omnem curationem, aliamùe miraculi operationem, quæ imprimis fidem requirit. Hoc autem, ſpeciale eſt, quia vt ait Dominus: *hoc genus non eijcitur, &c.* Id eſt, dæmones ita ſæui & immanes, qualis erat qui hunc puerum occuparat, non facilè eijciuntur, ſed tantum præmiſſis ieiunijs & orationibus, E quibus tantum beneficium à Deo impetretur. Hinc quoque diſcimus alios dæmones alijs peiores & ſæuiores eſſe, *Non eijcitur.* Marcus; *In nullo poteſt exire.*

v.23. *Acceſſerunt qui didrachma accipiebant.— Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* Vtrobique (*didrachma*) pluralis eſt numeri, vt Græca manifeſtè docent: Ac ſenſus prioris eſt; Acceſſerunt publicani, qui ea tributa quę didrachma vocabantur, principis nomine exigebant. Poſterioris autem; Magiſter veſter an non ſolet ſoluere tributa, quæ vocantur didrachma? An ab ijs ſoluendis aliqua ratione exemptus eſt? Dicit ergo plurali numero, *didrachma*, quia ſæpius ſoluendum erat didrachmum. De quo vide Ianſ. Idem docet etiam Petrum debuiſſe, quia viritim ſoluebatur, non domeſticatim. Sed eſto quod viritim ſolui debuerit, ſi quis tamen paterfamilias liber erat & exemptus, videtur eius cauſa, familiam quoque totam exemptam eſſe oportuiſſe, præſertim ſi filius Regis eſſet, quod etiam tandem indicat Ianſen. & ita rectè plurali numero dicitur: *Vt autem non ſcandalizemus eos.* Quia nec Petrus, nec cæteri diſcipuli illo caſu debebant. Franciſcus Lucas dicit pro templo collectum fuiſſe: Sed non apparet, quia Chriſtus loquitur de Regibus terræ; & Publicani conſtituebantur nomine Cæſaris, ideoque erant exoſi. Et apparet quod fuerit tributum itinerantium, quia exactum cum intraſſent Capharnaum. Res expendatur. Certè illud: *Reges terræ*, valde vrget, vt de prophano tributo intelligatur. Cardinalis Baron. Tom.1. Annal. ad annum Chriſti 33. docet didrachma ſolui ſolitum ex lege ad vſum tabernaculi, quod poſtea, templo deſtructo, verſum ad vſum Capitolij ex edicto Cæſaris. Ac ſanè probabiliter id docet, authorem citans Ioſephum.

v.25. *Ergo liberi ſunt filij.* Feliſius in 7. Præcep. cap. 6. ait quod Chriſtus erat liber à tributo, quia ſecundum humanam naturam erat filius Dauidis. Sed hoc non videtur conſequens; quia non omnes qui ſunt ex ſtemmate regio ſunt liberi à tributo; ſed tantum rex cum ſua familia, & quibus præconceſſum eſt id priuilegium. Vnde rectius ad diuinam Chriſti naturam hoc ſpectare videtur, vt omnes ferè exponunt; quia nimirum erat naturalis Dei filius. Nemo enim tradit quod Ioſeph & Maria non tenebantur ſoluere cenſum niſi ad vitandum ſcandalum.

v.26. *Vt autem non ſcandalizemus eos.* Vide comm. Gal. 4. *factum ſub lege.* Colligunt hinc quidam legem humanam tantum obligare vbi eſt periculum ſcandali, non autem in conſcientia. Quibus reſpondendum; aliud eſſe de Chriſto, eiuſque familia, cui præerat iure œconomico; aliud de cæteris fidelibus. Oportebat enim Chriſtum, filium Dei, & per conſequens eius familiam liberam eſſe à tributis; nec iure humano conſtringi poterat; atque inde dixit: *Ergo liberi ſunt filij.* Sed Chriſto mortuo, illa familia deſijt eum temporaliter habere præfectum; Vnde nec Apoſtoli, nec eorum ſucceſſores, alijque fideles dici poſſunt hac ratione ſoluti & liberi à legibus politici magiſtratus. Chriſtus tamen cum ſua familia etſi ad ſoluendum tributum non teneretur, voluit, ad euitandum ſcandalum infirmorum, tributum præſtare. Vnde Auguſt. epiſt. 219. Norat Dominus (inquit) aliud ius, quo nihil tale debebat; ſed eo iure ſoluebat: &c. nempe ad vitandum ſcandalum infirmorum; ſicut Paulus à Corinthijs non accipiebat debita ſtipendia. Sed cur etiam pro Petro dari tributum iuſſit, cum ad ſcandalum vitandum ſufficeret pro ſe ſolo dari tamquam capite familiæ? Vnde tantum dictum fuerat à Publicanis; Magiſter veſter non ſoluit didrachma? *Reſp.* Factum id, tum abundantioris cautelæ cauſſa, quia plus dando, magis vitauit ſcandalum, tum propter myſterium, vt ſignificaret Petrum totius familiæ Chriſtianæ caput à ſe aliquando inſtituendum. Vide S. Hieron. in Commentario, & noſtras annot. Luc.2. & 23.& Gal.4. loco ſupra citato.

v.27. *Inuenies ſtaterem.* Stater valebat duo didrachma, id eſt, quatuor drachmas, vt teſtatur S. Hieron. in Ezechiel. 4. Alterum ergo didrachmum pro ſe dari iuſſit, alterum pro Petro. Ideo verò tantum quærebant, Magiſter veſter non ſoluit? &c. non autem, Vos non ſoluitis? quia ſatis intelligebant ſi magiſter

exemptus

exemptus eſt, domeſticos quoque eius exemptos A cenſeri.

Illum ſumens da illis pro me & te. Cur non etiam pro alijs diſcipulis, quandoquidem viritim dabatur didrachmum? An cæteri diſcipuli tunc ibi non erant? ſequitur enim initio ca. ſeq. *In illa hora acceſſerunt diſcipuli ad Ieſum.* An pro cæteris ſoluta ſunt didrachma ex loculis Iudæ? cauſa autem myſterij, ſeorſim Dominus ſoluere voluit pro ſe & Petro; & quidem per miraculum. Vide Franc. Lucam, qui dicit cæteros inopiæ cauſa fuiſſe excuſatos.

CAP. XVIII.

v. 1. Q*Vis putas maior eſt in regno cælorum?* Regnum B cælorum vocant, quod Chriſtus prædicabat, ignorantes tamẽ quale illud futurum eſſet. Imaginabantur enim regnum quoddam huius mundi. Chriſtus autem reſpondens illis: *Niſi conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum;* Diſtinctè loquitur de ſuo regno cæleſti & ſpirituali, quale erit poſt hanc vitam. In hac enim vita potius eſt militia, quam regnum.

v. 2. *Et aduocans Ieſus paruulum.* Hîc (paruulus) non ſignificat infantem qui nec loqui, nec incedere poſſit, ſed grandiuſculum, qui vocatus poſſit venire, qui & credere poſſit. Vnde dicitur infra: *Qui ſcandalizauerit vnum de puſillis iſtis, qui in me credunt.*

v. 3. *Niſi conuerſi fueritis.* Scilicet, ab iſta veſtra ambitione, quâ ſuperiorem quæritis locum in regno C meo. Non ſignificatur ambitionem hanc in illis fuiſſe damnabile peccatum, per quod eſſent à Deo auerſi; ſed tale tamen quod grauem mereretur increpationem, & à quo tanquam malo ad bonum ei oppoſitum, id eſt, humilitatem eſſent conuertendi; aliter enim fieri non poſſe, vt intrent in regnum cælorum. Nam & venialia peccata ſuo modo ab ingreſſu regni cæleſtis hominem impediunt. Nihil enim coinquinatum in illud intrabit.

Et efficiamini ſicut paruuli; non intrabitis in regnum cælorum. Quicumque ergo humiliauerit ſe ſicut paruulus iſte, hic eſt maior in regno cælorum. Duo hic quærũtur: primum, D quomodo paruuli diſcipulis Chriſti proponantur imitandi, cum diſcipuli fuerint meliores & ſanctiores paruulis, quorum ſenſus multa adhuc vanitate occupatus eſt; neque habere videntur humilitatis virtutem, ſed tantum eius quandam in moribus ſimilitudinem. Alterũ; Quomodo poſterior ſententia non repugnet priori; cum prior ſententia ſimpliciter excludat à regno cælorum, eum qui non fuerit effectus vt paruulus; poſterior autem neget maiorem eſſe in regno cælorum, & proinde concedere videatur eſſe eum poſſe in regno cælorum, licet non maiorẽ. Nam & ſic interrogauerant diſcipuli: *Quis putas maior eſt in regno cælorum?* Ad primum videtur reſpondendum; paruulos proponi imitandos, hac ratione vt E ſicut in ijs eſt propter ætatem humilitas, & ſimplicitas, & placabilitas quædam naturalis; ita adulti dent operam vt eadem habeant ex virtute. Quomodo etiam ad formicam piger remittitur à Sapiente; & Chriſtus eos qui ſuperfluâ laborãt craſtini ſollicitudine, remitti ad lilia agri, & volucres cœli; quia etiã à rebus ſenſu vel ratione carentibus exempla virtutum poſſunt deſumi, propter virtutum quaſdam in ijs naturales ſimilitudines. Quod enim Chriſtus non velit paruulos eſſe imitandos, quomodo ipſe ſe imitandum præbet quando ait: *Diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde*, & quomodo ſancti homines imitandi proponuntur, ſicut ait Paulus, *Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti:* inde liquet, quia ſequenti ca. cum

A dixiſſet: *ſinite paruulos venire ad me, & nolite prohibe*
eos; non addidit, quia illorum eſt regnum cælorun
ſed *quia talium eſt regnum cælorum* id eſt, eorum qui
humiliauerint ſicut paruuli. & Apoſtolus 1. Cor. 1
ait: *Nolite pueri effici ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtot*
Quia videlicet paruuli propter rerum inexperie
tiam, adhuc malitiæ, id eſt, doli, ſunt expertes.

Ad alterum dicendum apparet, quod priori ſe
tentia regnum cælorum intelligitur fœlicitas beat
rum, quam nemo intrat niſi effectus fuerit vt par
uulus; quomodo dictum eſt. *Niſi abundauerit iuſtit*
veſtra pluſquam ſcribarũ & phariſæorum, non intrabitis
regnum cælorum. Poſteriori verò, Eccleſia præſent
ſæculi; non enim ibi loquitur de intrando, ſed præ
B ſupponit intraſſe, & de eo pronuntiat; vt ſenſus ſi
Qui ſe humiliauerit ſicut paruulus iſte, is in Eccleſi
præſenti coram Deo, maior, dignior, & melior eſ
licet forte hominibus contemptibilis appareat. V
de etiam colligitur Eccleſiam conſtare bonis & ma
lis, humilibus, & ſuperbis. Qui enim non ſe humi
liauerit, ſed per ambitionem locum quæſiuerit altic
rem; hic minor eſt in regno cælorum. Similiter Do
minus loquitur cap. 5. *Qui ſoluerit vnum de mandat*
iſtis minimis, vide annot. eius loci.

v. 7. *Væ mundo à ſcandalis.* Scilicet, actiuis; quia ſe
quitur: *væ homini illi per quem ſcandalum venit.* Vid
tur eſſe ſenſus: væ mundo; quia per ſcandala replebi
tur iniquitate: & neceſſe quidem eſt vt ſcandala ve
C niant, quia per malitiam hominum multa paſſim ſe
ſe offerunt mala exempla; ſed illis maximè væ pe
quos mundus ſcandalizabitur. Vnde prius væ vide
tur pertinere ad mundum ſcandalizatum, poſteri
ad homines ſcandalizantes.

Neceſſe eſt enim vt veniant ſcandala. Luc. 17. *Im*
poſſibile eſt vt non veniant ſcandala. Vide eius loci an
not.

v. 8. & 9. *Bonum eſt tibi ad vitam ingredi debilem v*
claudum, quam duas manus, vel duos pedes habentem mit
in ignem æternum, & iterum, --- *Bonum eſt tibi vnũ oc*
lum habentem in vitam intrare, quam duos oculos habente
mitti in gehennam ignis. Quamuis abſolutè melius
debilem vel claudum, vel luſcum eſſe in regno cæl
D ſti, quam integris membris & ſenſibus eſſe in gehe
na: Non hoc tamen iſtis ſententijs ſignificatum e
ſed hoc potius, melius eſſe homini ſi in hoc ſæcul
debilis ſit vel claudus, vel luſcus, poſtea ingreſſur
vitam æternam, vbi omnis defectus & deformit
tolletur: quam ſi in hoc ſæculo membra omnia ha
beat integra, poſtea mittendus in gehennam, vbi ni
hil ei proſit membrorum integritas, in quibus æter
num ſit cruciandus. Hinc autem intelligendum, i
vniuerſum melius eſſe homini, ſi in hac vita carea
auxilijs hominum, aut rerum ſibi multum neceſſa
riarum, quæ tamen ei futuræ ſint occaſiones ruinæ
ſicque liber à ſcandalis, ad vitam perueniat: quàm
E copiam talium auxiliorum habens, per ea ſcandali
zetur, & pereat.

v. 10. *Videte ne contemnatis &c. quia Angeli eorum i*
cælis ſemper vident faciem patris. Vis probationis con
uerſione propoſitionis probantis, melius perſpicie
tur; hoc modo: *Ne contemnatis &c.* quia qui ſempe
adſtant Patri meo & aſſidue faciem eius vident, ſun
iſtorum paruulorum Angeli. Ex quo intelligitur eo
rum dignitas. Hîc agnoſcitur vſus conuerſionis dia
lecticæ. Colligitur prætetea ex hoc loco vnum
quemque hominem habere angelum cuſtodem. D
quo plura in 2. ſent. diſt. 11.

v. 12. *Relinquit nonaginta nouem in montibus.* Apud Lu
cam; *in deſerto;* ſed nulla eſt diſſenſio; præſertim cun
ſermo ſit tantum parabolicus. Oues in montibu

D humile

humiles ſunt in excelſis. Tales ſunt Angeli in cælo, A
id eſt, in ſumma excellentia, naturæ, gratiæ & gloriæ;
nihil ſibi arrogantes, ſed omne bonum ſuum perfe-
ctè tranſcribentes Deo creatori; & beatificatori ſuo.
In deſerto; quia cælum à ruina Angelorum malorum
vſque ad Chriſti paſſionem tanto numero ciuium
ſuorum vacuatum, quaſi deſertum magna ex parte
remanſit, donec in eorum locum homines per Chri-
ſtum redempti, reducerentur.

v. 14. *Sic non eſt voluntas ante patrem veſtrum, qui in
cælis eſt, vt pereat vnus de puſillis iſtis.* Heſſelius & Ianſ.
ad ſolos electos referunt. Vide ſi placet noſtrum
comment. ad illud 1. Tim. 2. *Qui vult omnes homines
ſaluos fieri*, itemque 2. Pet. 3. *Nolens aliquos perire, ſed
omnes ad pœnitentiam reuerti.* B

v. 15. *Si peccauerit in te.* Intelligit quidam *in te*, id
eſt, coram te, vel te ſciente; quia ſi tantum correptio
præcipitur dum contra nos peccatur, videbitur fieri
ſtudio vindictæ magis quam charitatis. Sed ſatis
conſtat, *in te*, idem eſſe quod contra te; Nam & po-
ſtea Petrus quærit: *quoties peccabit in me frater meus?*
Quod omninò intelligendum, contra me: quia addi-
tur: *& dimittam ei?* Nempe contra me peccanti. Ne-
que conſequens hinc eſt, eos qui, vel in alios, vel in
ſeipſos tantum, peccant, non eſſe à nobis corripien-
dos: quia hoc intelligendum relinquitur ex paritate
rationis. Ideo autem tantum nominat peccantem in
te, quia de eo peccato tibi certius conſtat. Senſus C
ſententiæ. Ne retineas offenſam in animo, & vindi-
ctam cogites: ſed magis ſtude ex charitate, vt fra-
trem qui in te peccauit corrigas, adhibita benigna
admonitione. Ita reddes ei bonum pro malo. Sic Le-
uit. 19. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo, ſed publicè
argue eum.* De ſenſu huius loci. vid. Dom. Bannes
agentem. 2. 2. q 33. ar. 2.

Corripe eum inter te & ipſum ſolum. Quomodo huic
non contrarietur illud B. Pauli 1. Tim. 5. *Peccantes
coram omnibus argue*, vide noſtrum comment ibid.
Si te audierit, lucratus eris fratrem tuum. Similia loca
ſunt Rom. 11. v. 14. 1. Tim. 4. v. 16. & Iacobi 5.
v. 20.

v. 16. *Si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum,* D
aut duos. Videtur omnino loqui de peccato quod plu-
ribus innoteſcere poteſt, ſaltem per iterationem fa-
cti; & ſic intellexit Aug. in Regula, quamuis Tho-
mas aliter ſentiat. Nam ſi eſt omnino occultum,
quod tu ſolus ſcias, nec iteretur: quomodo adhibetis
teſtes coram quibus eum moneas? &, quâ vtilitate;
cum ille offenſus proditione occulti ſui peccati, ma-
gis te odio ſit habiturus ob iniuriam, & palam nega-
gaturus ſe feciſſe? Nec obſtat quod dicit Aug. Ne
vulnus putreſcat in corde: Id enim cauendum quan-
tum in nobis eſt; Et ſecundum Aug. cauetur, quan-
do peccatum iteratum innoteſcit alijs. Res tamen
examinetur: propter peccata occulta, ſed communi-
tati vel Eccleſiæ, vel reipublicæ, pernicioſa. Vide E
Ianſen. Franc. Lucam, & Heſſelium.

v. 17. *Quod ſi non audierit eos: dic Eccleſiæ. Si autē Eccle-
ſiam non audierit: ſit tibi ſicut Ethnicus & Publicanus.* Cō-
trouerſia eſt inter Catholicos & Hæreticos quid no-
mine Eccleſiæ intelligendum ſit. Ioan. Hus, &
eum ſecuti hæretici noſtri temporis definiunt Ec-
cleſiam, prædeſtinatorum vniuerſitatem: Catholici
definiunt ſocietatem eorum qui per rectam fidem &
Sacramenta ſibi mutuò cohærent. Hanc controuer-
ſiam iam anteà ſuſtulit ſententia Chriſti, dicentis;
dic eccleſiæ. Si enim crimen fratris deferendum eſt ad
Eccleſiam: oportet ergo eam notam eſſe, manifeſtā,
viſibilem, & acceſſibilem. Talis autem eſſe non po-
teſt cœtus prædeſtinatorū; cum ſoli Deo notum ſit

A qui prædeſtinati ſint, qui reprobi. Non ergo præde-
ſtinatorum ſocietas intelligenda eſt nomine Eccle-
ſiæ, ſed ſocietas eorum, qui, quam habent Chriſtianā
fidem, profitentur. Ea autem ſocietas non eſt occul-
ta: cum profeſſio fidei per doctrinam publicam &
vſum Sacramētorum, eam ſatis quotidie manifeſtet.
Dicitur autem Eccleſiæ, quando dicitur alicui præ-
fectorum Eccleſiæ: ſicut defertur ad ciuitatem, quan-
do ad ſenatum defertur; & ad Imperium, quando ad
Imperij caput, id eſt, ad ipſum Imperatorem. Sicut
enim in homine, caput & loquitur & audit pro toto
corpore: ita in republica rex aut princeps, aut magi-
ſtratus, audit & reſpondet de publicis negotijs no-
mine totius communitatis.

B v. 17. *Sit tibi ſicut ethnicus & Publicanus*, id eſt, eo lo-
co quantum ad conuerſationem externam, quo vos
Iudæi habere ſoletis ethnicos & publicanos: cum
quibus ne colloquium quidem habere ſuſtinetis. Vi-
de noſtra in 4. ſent diſt. 18. itemque in 1. Cor. 5.

v. 18. *Quæcumque alligaueritis ſuper terram.* Promiſ-
ſio eſt poteſtatis ligandi & ſoluendi; ſicut & ſuprà
ca. 16. quando ſimilia verba Petro dicta ſunt. Et qui-
dem vbi Petro datum ſit quod illic promittitur, non
eſt obſcurum: conſtat enim illis verbis datum eſſe.
Ioan. 21. *Paſce oues meas.* Sed vbi datum ceteris Apo-
ſtolis quod hic promittitur? An illis verbis Ioan. 20.
Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos? Certè pars poteſta-
C tis data eſt verbis eodem loco ſequentibus: *Quorum
remiſeritis peccata, remittuntur eis.* Sed etſi nuſquam le-
geremus datam eſſe; non tamen fas eſſet nobis du-
bitare, quin Chriſtus quod promiſit, impleuerit. vi-
de annot. dicto loco Ioan 20. Egimus de hac Apoſto-
lorum poteſtate in 4. d. 14. Ceterum hinc non ſe-
quitur cæteros Apoſtolos in hac poteſtate æquales
fuiſſe ei cui dictum eſt c. 16. *Quodcumque ligaueris;* velut
ſi pluribus dictū eſſet; Vos eritis principes Eccleſiæ;
non cenſeretur vnuſquiſque eorum totius Eccleſiæ
princeps futurus; ſicut ſi vni, & quidem coram cęte-
ris dictū eſſet, Tu eris princeps Eccleſiæ; tu reges po-
pulum meum. Item ſi rex in longinquam regionem
profecturus diuque abſuturus, vni dicat. Te conſti-
D tuo gubernatorem regni mei; & poſtea ipſi ſimul
cum alijs dicat; Vos conſtituo gubernatores regni
mei; deberet intelligi, illum cui ſoli dictum fuerat,
cęteris in gubernatione regni eſſe præpoſitum, vt
quendam vniuerſalem, maximè ſi addat & alia verba
id expreſſius ſignificantia. vt Matth. 16.

v. 21. *Domine quoties peccabit in me frater meus, & di-
mittam ei?* Loquitur de fratre poſt peccatum culpam
agnoſcente; & veniam rogāte. Sic enim præcipit Do-
minus. Luc. 17. *Si pœnitentiam egerit, dimitte illi. Et ſi ſe-
pties in die peccauerit in te, & ſepties in die conuerſus fuerit
ad te, dicens, pœnitet me; dimitte illi.* Sic etiam hoc capi-
te, in ſubiecta parabola, ſeruus nequā arguitur quod
E cōſerui ſui, rogantis ſe, non fuiſſet miſertus. Quare &
clauſula illa parabolæ: *Sic & Pater meus cęleſtis faciet
vobis, ſi non remiſeritis vnuſquiſque fratri ſuo de cordibus
ſuis:* de eo fratre loquitur, qui facti pœnitens veniā
rogat. Ex quo tamen non eſt conſequens non pręcipi
nobis vt dimittamus fratri nondum pœnitenti, ſed
adhuc in mala voluntate & actu nocendi perſeverā-
ti. Si enim iubemur orare pro perſequentibus & ca-
lumniantibus nos, Matth. 5. iubemur & dimittere,
quantum in nobis eſt: hoc enim ſignificant illæ ora-
tiones Chriſti & Martyris eius, pro interfectoribus
ſuis. *Ignoſce illis, quia neſciunt quid faciunt.* Verum hoc
cum ſit maioris perfectionis, non ita præcipitur, vt ſi
non fiat, non exaudiatur oratio precantis, *Dimitte no-
bis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris,*
id eſt; dimitte nobis petentibus, ſicut & nos dimit-

timus ijs qui nos rogant. De quo vide annot. ſup. ca. 6. Quod autem dicit Author Sermonis inter homilias Patrum. feria. 3. poſt dominicam. 3. Quadrageſ. nos non poſſe dimittere ijs qui permanent in inimicitia: non videtur bene dictum. Nam dimittimus eis, ad ſenſum ſcripturæ & orationis Dominicæ quando petimus, vt Deus non vindicet. In quo includitur vt inſpiret eis Deus pœnitentiam, quâ peccatum ſuum agnoſcant, & veniam petant.

v. 31. *Videntes autem conſerui eius quæ fiebant, contriſtati ſunt valde; & venerunt, & narrauerunt domino ſuo.* Laudandi igitur ſunt qui pio zelo peccata fratrum ſuorum, quæ vident aliter corrigi non poſſe, & in detrimentum publicæ diſciplinæ cedere, ad ſuperiorem referunt, corrigenda, aut punienda; tantum abeſt vt delatorum vocabulo ſint infamandi.

v. 34. *Quoadusque redderet vniuerſum debitum.* Quæritur: Quo iure potuerit exigere debitum remiſſum; cum debitum remiſſum iam non debeatur? Nam ipſa remiſſione ſoluitur obligatio. An aliquo iure humano redit obligatio, propter inſignem ingratitudinem? At ea ingratitudo intelligitur in benefactorem, non autem in alium. An non omnino in alium, quæ fuit in conſeruum, id eſt, eiuſdem domini ſeruum; vt ea ingratitudo redundauerit in dominum? Poteſt etiam dici quod illa debiti remiſſi exactio, fuerit punitio ſerui ingrati facta per dominum, quatenus Rex erat: cuius eſt, malos, improbos, ingratos punire. Sic enim habet exordium parabolæ. *Aſſimilatum eſt regnum cælorum homini Regi.*

CAP. XIX.

v. 3. SI *licet homini dimittere vxorem ſuam?* Putauit quidam diuortium ſic fuiſſe permiſſum antiquis, vt dimittendo non peccarent. Sed aliud indicat Chriſtus; quærentibus enim an liceret; reſpondet, *Quod Deus coniunxit homo non ſeparet.* q. d. non licet homini ſeparare, quod Deus coniunxit. Licet illa ſeparatio ad duritiam cordis eorum fuerit permiſſa. Et Aug. tract. 9. in Ioan. ad illud: *Nuptiæ factæ ſunt.* Dicit, diuortium à diabolo eſſe; per quod ſatis ſignificat ſemper fuiſſe illicitum. Putant etiam nonnulli quod ducendo aliam poſt diuortium, non committebant adulterium, licet maneret vinculum cum priore; quia in veteri lege conceſſum erat plures vxores ducere. Quæ opinio vera videtur. Si enim licebat aliam ducere priore retenta, cur non etiam dimiſſa? Quomodo ergo dicit Dominus; *Qui aliam duxerit, mœchatur?* An his verbis, ſicut & ſuperioribus, reuocat matrimonium ad primam inſtitutionem?

v. 5. *Et erunt duo in carne vna.* Græcè εἰς σάρκα μίαν, id eſt, in carnem vnam; ſic enim & ſeptuaginta locum Geneſ. 2 reddiderunt, retento hebraiſmo; pro eo quod diceretur; erunt duo vna caro; quomodo dixit Iacob, Geneſ. 28. *Erit mihi in Deum*, id eſt, erit mihi Deus; & Dominus de Salomone; 2. Reg. 7. *Ero ei in patrem & ipſe mihi erit in filium.* Senſum hunc reddit ipſe Dominus, cum ſubiungit: *itaque iam non ſunt duo ſed vna caro.* In heb. quidem tantum legitur; *Et erunt in carnem vnam*; non addendo *duo*; ſenſus tamen eam adiectionem poſtulat intelligi; quia dictum erat; *Et adhærebit vxori ſuæ*, non vxoribus. De quo vide annot. Geneſ. 2. vnde rectè tam ſeptuaginta, quam Latinus noſter interpres addiderunt, *duo.* Vide noſtra in 4. diſt. 33.

v. 6. *Quod ergo Deus coniunxit; homo non ſeparet.* Sermo eſt de materia ſubiecta. Neque enim quæcumque à Deo coniuncta ſunt, talia ſunt, vt ab homine ſeparari non poſſint; aut non debeant. Nam iudex qui iuſtè

A hominem occidit, animam eius à corpore ſepar
quam Deus tamen coniunxit. Et, quam multa
natura ſeparantur quę Deus coniunxerat? Senſus i
tur eſt; virum & mulierem, tam arcto vinculo co
iunctos eſſe à Deo, & ex primæua Dei inſtituti
ne, in matrimonio; vt nullus homo nec debeat n
poſſit eos ſeparare, ſic vt vinculum illud diſſolu
vtroque viuente. Hoc autem Eccleſia interpretat
de cõſummato, & fidelium matrimonio. Nam &
eo quæſtio erat propoſita; & lex Dei poſitiua ad
los fideles videtur propriè pertinere; nam infidele
vt tales, ſolam habent legem naturæ. Pro huius lo
& præcedentium intelligentia, vide quæ diximus
4. diſt. 33. & 35. item Rom. 7. v. 2. 1. Cor. 7. v. 16.
B Tim. 6. v. 2. Eph. 5. v. 31.

v. 12. *Sunt Eunuchi qui ſeipſos caſtrauerunt propter re
gnum cælorum.* Caluinus interpretatur propter pręd
cationem euangelij; cuius ſenſus refutationem vi
apud Leſſium lib. 2. de Iuſtitia & iure, ca. 2. dub. 1
Certè cum paulo poſt dicit: *talium eſt enim regnum c
lorum*, non intelligitur prędicatio euangelij. Et a
huc infrà; *Diues difficilè intrabit in regnum cæloru*
Vbi regnum cælorũ vocat, quod anteà & poſteà e
dem capite, vitam æternam. Item ſi ille eſt ſenſus; c
igitur miniſtri Caluiniani propter euangelij ſui pra
dicationem ſeipſos non caſtrãt? Cur nec ipſe M. Lu
terus id fecit qui cum monachus eſſet euangeliu
ſuum nouum dedicauit nouis nuptijs initis cu
C monacha? Itaque hæc interpretatio ipſos reforma
tos, vt ſe vocant, euangelij miniſtros, confundit.

v. 14. *Talium eſt enim regnum cælorum.* Non dicit il
lorum, ſed talium; ſicut dixerat cap. præcedenti, *N
conuerſi fueritis & efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis i
regnum cælorum.* Et: *Quicumque humiliauerit ſe ſicut par
uulus iſte, hic eſt maior in regno cælorum.* Non enim ſigni
ficat veram virtutem humilitatis paruulis ineſſe; ſe
ſicut dicit ſupra ca. 10. *Eſtote prudentes ſicut ſerpentes, &
ſimplices ſicut columbæ*; ita hic proponit puerorum hu
militatem imitandam; vt quod in beſtijs & pueris e
ſecundum quandam ſimilitudinem, id homines ex
primant per veram virtutem. Igitur ex eo quod hi
dicit: *Talium eſt enim regnum cælorum*; non poteſt infer
D ri, pueris deberi regnum cælorum: ſed ex verbis præ
cedentibus, *Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad m
venire*; bonum ſumitur argumentum, paruulo
etiam in illa ætate ſaluari poſſe; præſertim cum Do
minus ijs etiam benedixerit; quia ſequitur: *Et cu
impoſuiſſet eis manus.*

v. 21. *Si vis perfectus eſſe vade, & vende quę habes, &
da pauperibus.* Pro *ſi vis perfectus eſſe*, apud Marcum, &
Lucam eſt: *vnum tibi deeſt*; quod etſi poteſt intelligi
ad perfectionem; non male tamen intelligitur abſo
lutè ad ſalutem: quia iſte adoleſcens confidebat in di
uitiis; & ideo penè opus illi erat diuitias relinquere
vt ſaluaretur. q. d. Vnum tibi deeſt ſine quo valde di
ficile eſt vt ſalueris. Locus notandus contra huius tẽ
E poris hæreticos, dicentes nulla eſſe euangelica conſi
lia, ſed omnia eſſe præcepta; neque quidquam bon
eſſe quod homo faciat, ad quod non ex præcepto te
neatur. Ea doctrina fons eſt alterius peruerſi dogma
tis, videlicet Hominem in omni opere peccare; qui
nullum opus facit tam perfectè, quin poſſit illud per
fectius facere, ſaltem in hac vita. Si perfectius pote
facere, & non facit; peccat: quia ex pręcepto, (vt in
quiunt) tenetur illud facere quam poteſt perfecti
ſimè. Ita vnus error alium trahit. Sed contrà Eccleſi
docet ex hoc loco & aliis, quædam eſſe quæ conſu
luntur, non præcipiuntur; talia tamen quæ ad adim
plenda charitatis præcepta reddant hominem mag
idoneum. Item illud, *Vende, & da pauperibus*, long

tectius, quam Crates Philoſophus, qui legitur ingens auri pondus in mare pruieciſſe vt liberius philoſopharetur. Quo facto ita ſe ſuperuacuo pecuniatum onere liberauit, vt tamen egentibus nihil conferret; nec intellexit ita aurum contemnendum eſſe, vt tamen in vſus legitimos ſit conuertendum. Rectius quoqoe Cratete Antiſthenes philoſophus de quo S. Hieronymus lib. 2. contra Iouin. c. 9. Qui vendidit quæ habebat, & publicè diſtribuit; nihil ſibi amplius quam palliolum reſeruans. Nimirum hic ad Chriſtianam philoſophiam propius acceſſit. Idem Hieron. ad Demetriadem cap. 7. Da pauperibus, non diuitibus. Si quæras an aliter perfectus eſſe homo nõ poſſit, niſi omnia quæ habet relinquat: *Reſp.* Poſſe, nam Abraham, Iſaac, Iacob, Moyſes, Dauid, perfecti fuerunt, & tamen multas diuitias poſſederũt. Sed proponit Dominus medium quoddam ad perfectionem conſequendam oeceſſarium infirmioribus, qui difficillime poſſent opes poſſidere, & ijs cor oon apponere; qualis etiam erat iſte adoleſcens; vti patuit ex eo, quod tali audito conſilio, abijt triſtis, eo quod habebat multas poſſeſſiones. Ijs autem qui diuitijs quas poſſident, quàm minimum afficiuntur, coonducit quidem hoc conſiliom ad perfectionem, non tamen eſt neceſſarium, imò, ob certas cauſas ijs interdum non eſt ſuſcipiendum; vt regibus, principibus, parentibus, quibos cura alendæ familiæ iocumbit; ſicut & olim ſanctis Patriarchis; & hodie Epiſcopis, qui ſunt in ſtatu perfectionis, licet non ſint in ſtatu religionis. De quo vide Th. 2. ſec. q. 184. Vide annot. Luc. 9. & 14. Iterum ſi petatur quomodo huic Chriſti eonſilio ſatisfecerit S. Franciſcus, euangelicæ perfectionis zelator eximius; qui ſua omnia non pauperibus, ſed patri ſoo carnali dimiſit? *Reſp.* Franciſcus ſuorum boocrum oon habebat liberam diſpoſitionem. Impediebatur enim à patre, à quo conueniebatur coram epiſcopo; & ſic coram eo bonis omnibus renuntiauit, & ea patri carnali volenti retinere, dimiſit; Loquitur autem hic Dominus de ijs quæ vendi poſſunt, & quorum habeas poteſtatem non impeditam. Porro cum dicitur, *da pauperibus*, certum eſt non excludi pauperes in commune viuentes, ad quorum vitam communem ſe transfert ille, qui vult perfectus eſſe. Hoc docet praxis primorum fidelium Act. 2. & 4. Itẽ ſermo eclipticus eſſe videtur: Quod enim vendis non das, & quod das, non vendis. Senſus igitur eſt: Vende quæ habes, & pecuniam ex rebus venditis contractam da pauperibus. Vel hoc ſaltem ſignificatur. Vende res tuas, & ſic eas da pauperibus; non in ſeipſis, ſed in pecunia ex ijs conflata.

v. 22. *Cum audiſſet autem adoleſcens abijt triſtis. Erat enim habens multas poſſeſſiones.* Vide quæ de hoc adoleſcente refert Origenes ex euangelio Hebræorum, ſuper hunc locum Matthæi. *Quæritur*, An peccauerit hic adoleſcens non obſequendo conſilio Chriſti. Ita enim videri poteſt, quia ſequitur eius repræhenſio; *Quam difficile &c.* &, quia non videtur ſaltem ſine veniali peccato, poſſe omitti conſilium ab ipſo Deo immediate alicui oblatum. Item quia nemo ſine peccato aliquo dicit: Nolo perfectus eſſe; quia omnes ad perfectionẽ vt minimũ conari debemus. Negatio ex eo probatur, quia conſilium cum non ſit præceptum, eius eſt naturæ, vt non obliget, licet ſit boni melioris. Sed ad hoc reſpondetur quod etſi ſimpliciter non obliget, obligat tamen, ſaltem ad veniale, in certo caſu, & poſitis certis circumſtantijs, maxime eſſe mihi datum à Deo. Contra: Omnibus datur hoc conſilium à Deo: ergo omnes peccant non ſequentes illud: Negatur antecedens: quia conſilium proponitur in communi, ſed multis particularibus

A non expedit, ob cauſas vel publicas, vel priuatas, vt Abrahæ, Dauidi &c.

v. 23. *Amen dico vobis, quia diues difficile intrabit in regnum cælorum.* Per hanc ſententiam interpretandæ ſunt ſequentes: *Facilius eſt camelum per foramen acus trãſire, quam &c.* &: *Apud homines hoc impoſſibile eſt.* Rectius enim *impoſſibile* per *difficile* exponitur, quam *difficile* per *impoſſibile*. Conſtat enim *impoſſibile*, per hyperbolen ſiue exaggerationem quandam rhetoricam ſæpiſſimè poni pro difficili; non è diuerſo. *Sic* apud Marcum 10. *Quam difficilè qui pecunias habent in regnum Dei introibunt?* Et iterum: *Quàm difficile eſt confidentes in pecunijs in regnum Dei introire?* Et apud Luc. 18. *Quàm difficile qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt.* Di-
B cit autem Dominus id admodum eſſe difficile, non quatenus homo deſtitutus ſit auxilio Dei; ſic enim id eſt ſimpliciter impoſſibile: hoc autem eadem ratione diceretur de quouis alio vitio, vel minimo ſuperando, in ordine ad intrandum regnum cælorum. Nam ſine auxilio Dei, etiam ſpeciali, nihil ad ſalutem conducens poſſumus. Sed id dicit, quia cupiditas diuitiarum, præſertim quando habentur & poſſidentur, tenaciſsime conſtringit animum hominis, & affixum tenet rebus terrenis; & multorum malorum cauſa eſt, teſte Apoſtolo: 1. Tim. 6. *Radix omnium malorum cupiditas.* &, *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, &c* Hinc ſimpliciter eſt hominibus confidentibus in diuitijs, (vt
C addit Marcus) quales plærique diuites ſunt, res valde difficilis & ardua, intrare in regnum cælorum; quia valde difficilis illis eſt propter affectum, quem affixerunt diuitijs rebuſque terrenis, diuitias vel earum amorem relinquere. Ne tamẽ propterea de diuitum ſalute deſperemus, ſicut videbantur diſcipuli Chriſti, dicentes; *Quis ergo poterit ſaluus eſſe?* Addit Dominus, hoc eſſe poſsibile, id eſt, facile, apud Deum (cui omnia poſsibilia & facilia ſunt) nempe facere vt diues intret in regnum cælorum; ſcilicet auferendo ab eo amorem diuitiarum, & inſpirando contemptum earum, & legitimum vſum. Ideoque, à Dei bonitate ſperandum & expectandum eſſe, vt etiam illi ſaluentur, quos ſaluari penè impoſſibile eſt.

D v. 24. *Facilius eſt camelum per foramen acus tranſire.* Vide lexicon Græcum, in quo *κάμηλος* ſignificare dicitur funem nauticum; ſed non allegat Authores, niſi Bulgarium, id eſt, Theophylactum, & Soidam. Calepinus etiam ſic ea ponit; ſed nulla authoritate. Rodens quidem noſtra lingua vocatur *Kabel*, Gallicè *Chable*, quod à *camelo*, tanquã *Kamel* & Chameau quidam dictum ſuſpicantur: At ſciendum Syris & Arabibus, apud quos camelorum copia, fuiſſe hanc à camelo animante ſumptam comparationem, familiar[illegible] Vnde & eam legimus in chronicis Saracenorum; ſic enim cuidam loquitur Mahometh: Non erat à camelo tranſitus per foramen acus difficilior, quam tibi ingreſſus in paradiſum. Obijcit Caietanus, cõpa-
E rationes ſumi à rebus poſſibilibus, & ijs quæ interdum accidunt; At fallitur: dum ad ſignificandam cuiuſpiam rei impoſſibilitatem aut magnam difficultatem comparatio adhibetur; vt apud Ierem. c. 13. *Si poteſt æthiops mutare pellem ſuam, aut pardus varietates ſuas?* Vide Catharinum contra Caietanum. Sic dicimus; citius cælum digito tetigeris, quam hoc effeceris. Sic apud Plautum in Euclione, Citius aquam ex pumice.

Quam diuitem intrare in regnum cælorum. Significat impoſſibile eſſe, vt apud alium Euangeliſtam exprimitur. Sed quæres, Quare hæc Domini ſententia oon ſit contraria ſuperiori doctrinæ, qua quærenti quid ſibi faciendum ſit vt habeat vitam æternam

reſpon-

Digitized by Google

A reſpondet: *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata.* Moxque ea enumerat, dicens: *Non homicidiũ facies &c.* Hæc enim omnia cum diuitiarum poſſeſſione conſiſtunt; ſcilicet non occidere, non adulterari, non furari, non falſum teſtimonium dicere, honorare patrem & matrem; proximũ ſicut ſeipſum diligere. Vnde & adoleſcens qui diues erat dicebat, *Omnia hæc cuſtodiui* Sed dicendum diuites, id eſt, diuitijs fidentes, in his ſæpe peccare; quia vt dicit Apoſtolus, loco paulo ante citato, *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationes & laqueum diaboli, & deſideria multa inutilia & nociua; quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* Eadem autem ratio eſt de ijs qui in diuitijs confidunt, & de illis qui cor ijs apponunt. Iſti enim per cupiditatem, B quæ malorum omnium radix eſt, quærunt, illi cum cupiditate poſſident. Nec videtur verum quod reſpondit adoleſcens; *Omnia hæc cuſtodiui;* licet ita exiſtimaret: non enim videbat profunda cordis ſui, & latẽtem in animo ſuo cupiditatem; quã ſtatim poſt fiebat, vt audito Domini conſilio, triſtis abſcederet.

v. 25. *Quis ergo poterit ſaluus eſſe?* Quare hoc quærunt, cum non omnes ſint diuites, ſed plurimi pauperes? An ideo quia videbant fere omnes homines ſaltem affectu & habendi cupiditate diuites eſſe; vnde ſequi videbatur ex verbis Domini vix vllos ſaluos fieri poſſe?

v. 27. *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te.* Hic fundantur omnia tria religionis vota: paupertatis, & C caſtitatis, in eo quod dicitur omnia, inter quæ etiam vxor numeratur; obedientiæ verò in eo quod dicitur, *Et ſecuti ſumus te.* Erant ergo & ipſi Apoſtoli religioſi in familia Chriſti, tanquam cœnobio, ſeu vita communi. Quod hoc loco in Comment. Hier. vulgo legitur: Hoc enim & Socrates fecit Philoſophus; corrige, & pro Socrate Cratem lege. Non enim Socrates, ſed Crates Thebanus omnia ſua reliquiſſe legitur. Ita rectè ex bonis codicibus caſtigat Marianus.

v. 28. *Sedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſrael.* In quo numero iudicantium (ait Aug. homil. 50. c. 41.) omnes intelliguntur, qui propter euangelium omnia ſua dimiſerunt, & ſecuti ſunt dominum. Imo ſignificat eodem loco ſolos il- D los iudicaturos. Dicit enim: His ergo exceptis, cætera omnium hominũ multitudo in duas partes diuidetur, id eſt, oues, ad dextrã collocandas; & hædos, ad ſiniſtram. Sed hoc totum intelligẽdum de ijs, qui nõ tam actu, quàm affectu omnia dimittunt: hi enim omnes & ſoli propriè hoc faciunt propter euangelium, ijdemque propius Chriſtum ſequuntur. Nam alioqui (quod eſt abſurdiſſimum) Abraham, Dauid, Ieremias, alijque ſanctiſſimi Patriarchæ, Reges, Prophetæ, qui proprias poſſeſſiones habuerunt, ſtabunt iudicandi: multi vero eorum qui actu omnia dimiſerunt, ſanctiſſimis illis viris haud comparandi, ſedebunt iudicaturi, etiam illos quibus ſanctitate vitæ longè fuerunt inferiores: E vtpote à rerum terrenarum cupiditatibus & curis non vſquequaque remoti: quæ ſunt abſurda. Nihil vero prohibet quo minus intelligatur iudicium condemnationis. Sic enim & ſupra cap. 12. & Luce 11. dixit in re omnino ſimili: *Ipſi iudices veſtri erunt.* Et ferè alibi ſemper *iudicium* in malam partem accipitur: vt cum dicitur: *hi accipient prolixius iudicium,* Marci 12. *Reus erit iudicio* ſupra ca. 5. *Qui credit in eum non iudicatur, qui non credit, iam iudicatus eſt.* Ioan. 3. Sic igitur dictum videtur iudicandas eſſe duodecim tribus Iſrael, ſicut dictum eſt cap. 8. *Filij regni ejicientur in tenebras exteriores.* Neq; hinc ſequitur omnes electos iudicaturos. Non enim ſolum per comparationem exponendum eſt hoc iudicium,

A ſed maximè intelligitur de aſſeſſoriâ quadam dignitate, ad quam aſſumendi erunt Apoſtoli, & apoſtolici viri, vt ſimul cum Chriſto iudicent mundum, & maximè duodecim tribus Iſrael, qui illis credẽtibus credere noluerunt, vt ait S. Hieronymus. Quomodo autem hæc ad Iudam non pertineant; vide infra ca. 26. & Luc. 22. Certè Iudas aut nõ erat inter eos qui Chriſtum omnibus relictis, fuerant ſecuti, ſicut hic intelligitur: aut in eo non perſeuerauit. Et ſciendum Chriſtũ alloqui Collegium Apoſtolorum, quod cõſiſtebat in duodecim hominibus, licet non ad ſingulos eorum hæc verba pertinerẽt: ſciebat enim quis ipſum traditurus eſſet, & quẽ in eius locũ ſuffecturus, ad quem hęc promiſſio pertineret. Porro quomodo B hæc ſententia non repugnet huic, quæ eſt apud Apoſtolũ Rom. 14. *Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti.* Vide in noſtro commentario ad dictum locum.

v. 29. *Aut vxorem.* Cur non pugnat cum eo quod ſuprâ docuit non licere dimittere vxorem niſi cauſſa adulterij? R. Illic intelligi repudium quo vxor inuita penitus repellatur à thoro; & dimittatur in perpetuum; quod non licet niſi cauſſa fornicationis: hic vero ſeparationem quæ fit mutuo conſenſu, ad hoc vt ambo perfectius & ſine impedimento ſeruiant Deo, pari conſenſu caſtitatem ſeruantes: ita nimirum vt vxor talem quoque legem ſibi imponat, per quam numquam liceat ei cogitare de reditu ad virum. Ea lex eſt votum perpetuæ continentiæ, præſertim C ſi ſit ſolemne.

Aut patrem, aut matrem, aut filios. Quomodo præmium meretur qui filios relinquit, cum filij egeant cura parentum? Nam nec pater, aut mater relinquendi ſunt amore perfectioris vitæ, ſi indigeant ope filiorum. An loquitur dominus de filijs iam ſibi ſufficientibus; & ſignificat perfectionis eſſe, quod nec amor parentum, nec amor filiorum, qui ſolet animum hominis quam maximè trahere, & à perfectione euangelica ſectanda, Chriſtoque perfecte ſeruiendo retrahere ac remorari, impediat hominem quominus illis etiam relictis (quo caſu rectè relinqui poſſunt) atque omni carnali affectu ſuperato, Chriſtum expeditè ſequatur?

D *Centuplum accipiet.* Vide annot. Marc. 10.

v. 30. *Multi autem erunt primi nouiſſimi.* Hoc videtur addere, tum hic, tum apud Marcum, quod præuideret multos in Eccleſia futuros qui omnia relinquerent actu, non tamen affectu, ad quos ſupra dicta promiſſio non pertinet.

CAP. XX.

v. 1. *Simile eſt regnum cælorum homini Patrifamilias.* Parabola de operarijs in vinea domini, multa vtilia documenta continet. Primo, oſtendit opera bona mereri præmiũ vitæ æternæ. Id indicatur, cum dicitur: *Quod iuſtum fuerit dabo vobis.* Item: *voca operarios, & redde illis mercedem.* Item: *tolle quod tuum eſt,* E id eſt; quod tibi debetur. Quod autẽ initio dicitur: *Conuentione autem facta cum operarijs ex denario diurno;* ſignificat æternam beatitudinem, ita eſſe præmium, ſeu mercedem bonorũ operum, vt tamen non ex natura ſua, ſed ex voluntaria Dei inſtitutione & quaſi conuentione quadam cum homine inita, id habeant opera bona, vt valeant ad promerendam mercedem vitæ æternæ. Hæc omnia notanda contra eos, qui negant meritum bonorũ operum. Quod autem æqualẽ accipiant mercedem & eundem denarium vltimi cum primis; ſignificat, apud Deum temporis diuturnitatem vel breuitatem in labore præſtito, moleſtiæ etiam & laboris magnitudinẽ, (quia dicitur: *qui portauimus pondus diei & æſtus*) per ſe non valere ad perci-

piendam maiorem vel minorem mercedem. Verbi gratia; ſunt duo quorum alter ſeptuaginta annis Chriſto ſeruiuit, alter vno anno; & de hac vita exeũt in pari iuſtitiæ vel charitatis perfectione: pares erunt in pręmio; nec poterit prior ille dicere Patrifamilias; Hi nouiſſimus vna hora fecit, *& parem illum feciſti*. Dominicus in 4. conſentit in hanc interpretationem. Vide etiam noſtra in 4. diſt. 49. vbi oſtendimus, ex hac parabola minime ſequi parem futuram omnium beatitudinem.

Qui exijt primo manè, id eſt, prima hora diei. Hic præterea nominantur hora tertia, ſexta, nona & vndecima; Ioannis 1. nominatur hora decima, & cap. 4. hora ſeptima. Marci 11. nominatur veſpera hora. Ioan. 11. duodecim horæ diei. Reliquæ horæ non inueniuntur in ſcriptura nominatæ. Credo propterea horas tertiam, ſextam & nonam frequentius nominari, quod eſſent horæ ſacrificiorum & orationum. Certè Actor. 3. & 10 hora nona ſignificatur fuiſſe hora orationis. Et quidem has ipſas horas primam, tertiam, ſextam, & nonam videtur Eccleſia elegiſſe ſuis publicis orationibus, imitatione quadam horarum, quæ in populo Iudaico orationibus erant deſtinatæ.

v. 7. *Dicit illis: Ite & vos in vineam meam.* His verbis ad vndecimam horam dictis, addunt item Græci & Syriaci codices, *Et quod iuſtum fuerit, accipietis*. Vnde ſignificatur etiam denarium datum illis qui venerunt vndecima hora, habere rationem mercedis, ſcilicet, ex conuentione & promiſſo.

v. 15. *Aut non licet mihi, quod volo, facere*; Non hic excluditur meritum, quia Deus libera ſua voluntate meritum conſtituit faciens quod vult. Certe, in ſuperioribus, dixit vocatis tertia hora: *& quod iuſtum fuerit, dabo vobis*. Quod idem videtur intelligendum ad vndecimam horam. Ergo erat merces, ſcilicet ex promiſſione ſeu conuentione.

v. 16. *Sic erunt nouiſſimi, primi; & primi nouiſſimi. Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.* Ex hoc loco videri poſſet *electos* dici, non qui ad ſalutem prædeſtinati ſunt, alijs in perditionis maſſa derelictis; ſed, vt Catharinus vult, qui inter prædeſtinatos ſunt futuri altiori gradu fœlicitatis, tamquam prędeſtinatorum primitię quædam. Eos enim videtur Dominus vocare electos, quos dixerat primos; eos autem tantum vocatos, quos dixerat nouiſſimos. Atqui tã nouiſſimi quã primi ſunt prędeſtinati, omnes enim accipiũt denarium, dicente Domino: *Redde illis mercedem incipiens à nouiſſimis vſque ad primos*. Reſpondendum nobis videtur ad hunc modum. *Primi & nouiſſimi* duobus modis hic dicuntur, ſicut & in fine capitis pręcedentis, vnde parabola ſumpſit occaſionem: Videlicet reſpectu hominum, & reſpectu Dei. Senſus enim ſententiæ eſt; Multi hominum iudicio primi, erunt coram Deo nouiſſimi; & multi hominum iudicio nouiſſimi, erunt Dei iudicio primi. *Primi* autem dicuntur priores dignitate, ſanctitate, merito; *nouiſſimi* autem, poſteriores; ſiue comparationẽ propriè accipias, vt videlicet etiã ipſi ſancti ſint & futuri beati licet minus quã illi; ſiue impropriè, vt sãctitas verè ijs non competat. Nam apud Lucam c. 13. v. 28. manifeſtum eſt nouiſſimos apud Deum intelligi qui foras expellentur, & Matth. 5. minimus in regno cælorum is dicitur ſecundum quoſdam, qui non erit in regno; ſecundum alios, qui in præſenti Eccleſia contemptibilis eſt, atque nullius pretij. Patet ergo quomodo electi ſint primi, & reprobi nouiſſimi. Quid ergo de parabola in qua primi ſecundum homines; & nouiſſimi ſecundum Deum, etiam denarium accipiunt? *Reſpondetur*, non omni parte parabolas eſſe accommodandas; & multiplicem in parabola doctrinam contineri. Primò, contingere, vt qui ob moleſtiam laboris & temporis diuturnitatem præferendus alteri in mercede videbatur, ei æquetur; quod ſignificatur per eundem denarium. Secundò, vt etiam poſtponatur ac minus percipiat mercedis; quod ſignificatur per hoc quod dicitur: *Incipiens à nouiſſimis vſque ad primos*, quaſi videlicet nouiſſimi fuerint primis prælati. Tertio, vt non poſtponatur modò, verũ etiam reijciatur & mercede careat, quod ſignificatur per illud: *An oculus tuus nequam eſt? &c.* Omnia autem hæc intra ſe complectitur illa ſententia: *Sic erunt nouiſſimi primi, & primi nouiſſimi.* Quam rurſum ſententiam probat alia anguſtior, quam ſubiungit: *Multi enim ſunt vocati, pauci vero electi.* Heſſelius quoque in fine capitis præcedentis nouiſſimos intelligit reprobos. Et hanc parabolã non malè ex mente Saluatoris ad Iudæos reprobos, & gentiles electos accommodat; quia Iudæi receperunt quod ſuum eſt, id eſt denarium temporalem, gentiles autem denarium æternum. Et ita locum habet vtraque ſententia: *Erunt nouiſſimi, primi*; &: *Multi vocati, pauci verò electi.* Sic & Ianſenius; certum eſſe dicens quod hic ſit germanus parabolæ ſenſus. Vide quæ de duplici vocatione diximus Rom. 8. v. 30. & in 1. ſent. diſt. 41.

v. 19. *Et tradent eum gentibus.* Non ſine myſterio; quod Chriſtus à ſuis, id eſt Iudæis, non receptus, ſed repulſus, ad gentes eſſet tranſiturus. Tradiderunt gentibus, quando tradiderunt eum Pilato & militibus eius.

v. 20. *Tunc acceſſit ad eum mater filiorum Zebedæi.* Multorum hodie perſuaſio eſt Zebedæi filios fuiſſe Chriſto conſanguineos: ſed eius rei ſcriptura nuſquã vllam dat ſignificationem; nam nec mater eorum Salome, nec Zebedæus leguntur Chriſtũ aut matrem eius ſanguine attigiſſe. Venerabilis Beda dicit hanc quam maxime dilectam fuiſſe Domino; non tamen meminit cognationis. Fuit autem Chriſto multum dilecta quia de facultatibus ſuis ei miniſtrabat. At vero eam non fuiſſe ſororem matris Domini, bene probat Franc. Luc. in c. 1. Matth. Vide etiam Molanum lib. 3. de picturis, cap. 28. & Ianſenium ca. 104. Concordiæ. Ratio fiduciæ quare præ cæteris dignitatem ambirent, fuiſſe videtur, partim quia, vti diximus, mater eorũ ex illis erat mulieribus quæ Chriſtũ, à Galilęa ſecutæ, facultatibus ſuis alebant; partim quia ſemel & iterum ſe cæteris omnibus præferri, ſolo Petro excepto, comperiſſe ſe putabant; nempe quando ad mortuã filiam Archiſynagogi ſimul cum Petro ſoli admiſſi ſunt; & iterum quando ijdem interfuerunt Chriſti glorioſæ transfigurationi. Lego tamen apud Theophilact. præfatione in Ioannem, Ioannem cognatum eſſe Domini: ſed apocrypho & falſo nititur fundamento, nempe Ioſeph ex priore vxore habuiſſe ſeptem liberos, ex quibus Salomen matrem Ioannis; & ita facit Chriſtum Ioannis auunculum; quod eſt contra inueteratam apud multos opinionem, Ioannem ex parte B. Virginis attigiſſe Chriſtum. Vnde autem illud Theophylactus habeat ignoro. Heſſelius in hũc locũ putat nõ fuiſſe cognatos. Galenus Catech. 17. ex Epiphanio dicit, Ioannẽ, alioqui ſanguine extraneum, ſub cruce accepiſſe virginem in cuſtodiam. Vide quoq; annot. Marci 10.

v. 22. *Dicunt ei; Poſſumus.* Poſſe ſe putabant; at reuera non magis poterant, quam Petrus, cui dictum fuit: *Non potes me modo ſequi; ſequeris autem poſtea.* Ioan. 13. Nam & ibidem omnibus dictum eſt: *Quo ego vado, vos non poteſtis venire.* Omnes quoque audierunt: *Omnes vos ſcandalum patiemini in me.* Vere igitur non poterant; non quod liberum arbitrium ad boni

electio-

electionem non haberent, ſed quia vires & robur A
nondum habebant quantum opus erat ad ſequen-
dum Chriſtum, vſque ad mortem, & bibendum cali-
cem paſſionis eius. Quod robur demum acceperunt
in die Pentecoſtes, iuxta illud Lucæ vlt. *Sedete in ciui-*
tate, quoadusque induamini virtute ex alto, & Act. 1. *Acci-*
pietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos; &
eritis mihi teſtes ſeu martyres; id eſt, teſtimonium perhi-
bebitis Euangelio meo cum ea conſtantia, & forti-
tudine animi, quà poſſitis ac parati ſitis, etiam mor-
tem ſuſtinere pro veritate teſtimonij veſtri.

v. 22. *Neſcitis quid petatis.* Beda in homil. feſti S. Ia-
cobi Apoſtoli, dicit, ideo eos neſciuiſſe quid peterẽt,
quod in regno cæleſtis patriæ quemquam ad ſini-
ſtram Chriſti ſeſſurum eſſe putarent; cum omnes ele- B
cti ad dexteram ſummi Regis ac iudicis legantur eſſe
ſtatuendi. Verum ea obſeruatio non videtur huic lo-
co quadrare, cum Chriſtus ipſe fateatur, quoſdam in
illo regno ad ſiniſtram ſuam ſeſſuros eſſe; dicit enim:
Sedere autem ad dexteram meam & ſiniſtram, non eſt meum
dare vobis, ſed quibus paratum eſt à Patre meo.

v. 23. *Calicem quidem meum bibetis.* Quomodo cali-
cem Domini biberint: vide explicantem Bedam ſu-
pra dicto loco. Act. 5. Ioannes cum cæteris Apoſtolis
cæſus fuit. Vide etiam Franc. Lucam. Videatur &
Act. 4. & Apocal. 1. v. 9.

Sedere autem ad dextram meam & ſiniſtram, non eſt
meum dare vobis. Videtur dicendum quod ſedere ad
dextram alicuius, ſit proximam ab eo dignitatem in C
eius gloria obtinere: ſedere autem ad ſiniſtram, ſe-
cundum dignitatis locum obtinere. Hoc enim pete-
bant filij Zebedæi: Neque enim ſolum petebant vt
eſſent aliquo loco in regno Chriſti, bonorum eius
participes; cum ſe viderent electos ab eo eſſe in A-
poſtolos, atque inter eos honoratiores: Neque, ſi
hoc ſolum petiuiſſent concitata fuiſſet aliorum diſ-
cipulorum aduerſus eos indignatio: Neque ſeorſim
hoc petere debuiſſent, ſed communiter cum cæteris
Apoſtolis. Sed cum animaduerterent ſe aliquoties
alijs fere omnibus honore prælatos, ſcilicet quando
introducti fuerunt in domum Archiſynagogi, &
aſſumpti in montem ſolo Petro adiuncto; cui non
obſcura primatus ſigna fuerant declarata; id ambi- D
tione per matrem egerunt apud Dominum, vt ipſi
primi eſſent, ac cæteros omnes præirent in regno ip-
ſius. Videtur autem ſimilem omnino ſignificatio-
nem habere ſeſſio Chriſti ad dextram Patris; quâ
nimirum ſignificetur Chriſtum ſecũdum humanam
naturam eſſe in cœlo, vbi ſedeat iam & requieſcat,
exaltatus ſuper omnem creaturam; & proinde, ſe-
cundum eandem naturam, quaſi proximus Deo.
Nam ſecundum naturam aſſumptam id intelligi de-
bere, ſatis oſtendit cõtextus Symboli, in quo & præ-
cedentia & ſequentia de Chriſto dicuntur, vt homi-
ne. *Qui conceptus eſt de Spiritu ſancto, natus ex Maria vir-*
gine, paſſus, crucifixus, mortuus, ſepultus, deſcendit ad inferos,
tertia die reſurrexit, adſcendit ad cælos; ſedet ad dexteram E
Patris, inde venturus iudicare viuos & mortuos. Vnde
nec legimus in ſcripturis aut apud Patres, Chriſtum
ab æterno ſediſſe ad dexteram Patris: Quod tamen
fatendum eſſet, ſi illa ſeſſio ſignificat æqualitatem
ſedentis cum Patre. Et de Chriſto vt homine loque-
batur B. Stephanus quando dicebat Act. 7. *Video cælos*
apertos, & Ieſum ſtantem à dextris Dei. Igitur & illud
pſalmi 109. *Sede à dextris meis, Donec ponam inimicos tuos,*
ſimiliter intelligendum. Neque ex his verbis Chri-
ſtus intelligi voluit æqualitatẽ ſuam cum Patre, ſed
ex illis: *Dixit Dominus Domino meo.* Matth. 22. Quod
videlicet Dauid cum Dominum vocaret; non ſic
vocaturus filium ſuum, niſi eſſet altioris naturæ.

De quo vide annot. Marci 12. Hinc etiam appa[ret]
quod Apoſtolus Hæb. 1. dicens nemini angeloru[m]
dictum eſſe à Deo: *ſede à dextris meis*, tãtum oſtend[e-]
re voluerit Chriſtum eſſe omnibus angelis ſuperi[o-]
rem etiam ſecundum humanam naturam, quâ m[i-]
nor eſt patre; vt qui ſecundum eam ſedeat à dext[ris]
Dei, quod nulli angelorum dictum eſt. Quin poti[us]
omnes angeli ſunt ipſius Chriſti, etiam vt homini
adminiſtri in negotio procurandæ ſalutis noſtræ. V[i-]
de Matth 3. Angeli Chriſto homini poſt quadragi[n-]
ta dierum eſuriem cibos miniſtrant. Secundum i[l-]
lud ergo quod ait; *Pater maior me eſt*, ipſe ſedet à de[x-]
tris Dei, exaltatus ſuper omnes cælos & maior om-
nibus Angelis. Vide & annot. Marci vlt.

Non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à Pa-
tre meo. Vobis, Non eſt in Græco, nec Syriaco, neq[ue]
hîc, neque apud Marcum cap. 10. quo loco etia[m]
latini quidam manuſcripti codices id non haben[t].
Apud eundem quoque non additur illud, *à Pa[tre]*
meo. Vide F. Luc. Liquet ergo non eſſe emphaſi[m]
ſententiæ, in (*vobis*) ſed in (*meum*) quaſi dicat: I[d]
præſtare quod petitis non eſt meum, ſcilicet, qua[te-]
nus homo ſum, & à quo, vt homine illud petitis, hu[-]
manum quoddam ac terrenum regnum meum ima[-]
ginantes; ſed dabitur & continget illis, quibus para[-]
tum eſt à Patre meo. Dabitur (inquam) à Patre meo
vt qui præparauit, etiam tribuat. S. Aug. li. 1. de Tri-
nit. cap. 12. citat aliquoties, ſine, (*vobis*) & intellig[it]
dictum ſecundum naturam humanam; vt ſenſus ſi[t]
non eſt humanæ poteſtatis hoc dare. Vel, breuit[er]
ac dilucide ſenſus erit; Non eſt meum dare niſi qu[i-]
bus paratum eſt; vt (*ſed*) pro (*niſi*) ſumatur; ſicut con[-]
trà frequenter (*Niſi*) ponitur in ſcripturis pro (*Sed*)
Hic ſenſus nullam habet dubitationem, quo ne[c]
negat Chriſtus ſuum eſſe dare vt ſedeant; ſed nega[t]
ſe aliis dare poſſe, quàm quibus à Patre iã ab ætern[o]
paratum ſit. Dicendo autem: *à Patre meo*, non exclu[-]
dit ſeipſum, ſed magis includit; iuxta illud: *omnia q[uæ]*
habet Pater mea ſunt. Ioan. 16. Reſpondet vero hoc pa[-]
cto, vt reiiciat improbam petitionem. Non eni[m]
Iacobus & Ioannes, ac multo minus Mater ipſoru[m]
fœmina pro filiis ambitioſa, ſcire debebant illud ſe[-]
cretum, quibus paratum eſſet.

v. 25. *Principes gentium dominantur eorum, & qui ma-*
iores ſunt, poteſtatem exercent in eos. Non prohibet Do-
minus his verbis præfecturam inter fideles; nequ[e]
tollit Eccleſiaſticam poteſtatem, vt volunt hæretic[i]
qui non aliam agnoſcunt in Eccleſia poteſtatẽ, quà[m]
annuntiandi verbum Dei. Id non prohiberi manife[-]
ſtum eſt, quia ſententiam hanc confirmat propri[o]
exemplo: *Sicut* (inquit) *filius hominis non venit mini-*
ſtrari, ſed miniſtrare. Nemo tamẽ dicere audebit Chri[-]
ſtum non habuiſſe poteſtatem condendi leges, danc[i]
præcepta & transgreſſores puniendi. Prohibet ita[-]
que Chriſtus talem dominationem, qualis erat inte[r]
gentiles, qui poteſtate ſua abutebantur ad ſua com[-]
moda & honores: Et monet ſuos diſcipulos vt in e[o]
quod præſunt, non aliud ſpectent, quam ſalutem &
vtilitatem ſubditorum. Ita autem præeſſe aliis, eſt re[-]
uera miniſtrare, atque eorum ſaluti inſeruire. Nec ſ[o-]
lum debent Eccleſiaſtici præfecti, verum etia[m]
ſæculares. Vnde Ezech. 34. ad paſtores, id eſt, prin[-]
cipes Iſrael, cum graui reprehenſione dicitur: *Cum*
auſteritate imperabatis, & cum potentia. Quare nec prin[-]
cipes Chriſtiani dominari debent, aut poteſtate[m]
exercere ad eum modum, quo hic prohibetur Apo[-]
ſtolis. Vide annot. Marci 10.

v. 26. *Non ita erit inter vos.* Rectius ſic intelli[-]
gitur, vt velit ſuos diſcipulos, qui erãt futuri præfe[cti]
Eccleſiæ, non ſic regere ſubditos, ſicut faciunt prin[-]

piendam maiorem vel minorem mercedem. Verbi gratia; ſunt duo quorum alter ſeptuaginta annis Chriſto ſeruiuit, alter vno anno; & de hac vita exeũt in pari iuſtitiæ vel charitatis perfectione: pares erunt in pręmio; nec poterit prior ille dicere Patrifamilias; Hi novißimus vna hora fecit, *& parem illum feciſti*. Dominicus in 4. conſentit in hanc interpretationem. Vide etiam noſtra in 4. diſt. 49. vbi oſtendimus, ex hac parabola minime ſequi parem futuram omnium beatitudinem.

Qui exijt primo manè, id eſt, prima hora diei. Hic præterea nominantur hora tertia, ſexta, nona & vndecima; Ioannis 1. nominatur hora decima, & cap. 4. hora ſeptima. Marci 15. nominatur veſpera hora. Ioan. 11. duodecim horæ diei. Reliquæ horæ non inueniuntur in ſcriptura nominatæ. Credo propterea horas tertiam, ſextam & nonam frequentius nominari, quod eſſent horæ ſacrificiorum & orationum. Certè Actor. 3. & 10 hora nona ſignificatur fuiſſe hora orationis. Et quidem has ipſas horas primam, tertiam, ſextam, & nonam videtur Eccleſia elegiſſe ſuis publicis orationibus, imitatione quadam horarum, quæ in populo Iudaico orationibus erant deſtinatæ.

v. 7. *Dicit illis: Ite & vos in vineam meam.* His verbis ad vndecimam horam dictis, addunt item Græci & Syriaci codices, *Et quod iuſtum fuerit, accipietis*. Vnde ſignificatur etiam denarium datum illis qui venerunt vndecima hora, habere rationem mercedis, ſcilicet, ex conuentione & promiſſo.

v. 15. *Aut non licet mihi, quod volo, facere*; Non hic excluditur meritum, quia Deus libera ſua voluntate meritum conſtituit faciens quod vult. Certe, in ſuperioribus, dixit vocatis tertia hora: *& quod iuſtum fuerit, dabo vobis*. Quod idem videtur intelligendum ad vndecimam horam. Ergo erat merces, ſcilicet ex promiſſione ſeu conuentione.

v 16. *Sic erunt nouißimi, primi; & primi nouißimi. Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.* Ex hoc loco videri poſſet *electos* dici, non qui ad ſalutem prædeſtinati ſunt, alijs in perditionis maſſa derelictis, ſed, vt Catharinus vult, qui inter prædeſtinatos ſunt futuri altiori gradu fœlicitatis, tamquam prędeſtinatorum primitię quædam. Eos enim videtur Dominus vocare electos, quos dixerat primos; eos autem tantum vocatos, quos dixerat nouiſſimos. Atqui tã nouiſſimi quã primi ſunt prędeſtinati, omnes enim accipiũt denarium, dicente Domino: *Redde illis mercedem incipiens à nouißimis vſque ad primos*. Reſpondendum nobis videtur ad hunc modum. *Primi* & *nouißimi* duobus modis hic dicuntur, ſicut & in fine capitis pręcedentis, vnde parabola ſumpſit occaſionem: Videlicet reſpectu hominum, & reſpectu Dei. Senſus enim ſententiæ eſt; Multi hominum iudicio primi, erunt coram Deo nouiſſimi; & multi hominum iudicio nouiſſimi, erunt Dei iudicio primi. *Primi* autem dicuntur priores dignitate, ſanctitate, merito; *nouißimi* autem, poſteriores; ſiue comparationẽ propriè accipias, vt videlicet etiã ipſi ſancti ſint & futuri beati licet minus quã illi; ſiue impropriè, vt sãctitas verè ijs non competat. Nam apud Lucam c. 13. v. 28. manifeſtum eſt nouiſſimos apud Deum intelligi qui foras expellentur, & Matth. 5. minimus in regno cælorum is dicitur ſecundum quoſdam, qui non erit in regno; ſecundum alios, qui in præſenti Eccleſia contemptibilis eſt, atque nullius pretij. Patet ergo quomodo electi ſint primi, & reprobi nouiſſimi. Quid ergo de parabola in qua primi ſecundũ homines; & nouiſſimi ſecundum Deum, etiam denarium accipiunt? *Reſpondetur*, non omni parte parabolas eſſe accommodandas; & multiplicem in parabola doctrinam contineri. Primò, contingere, vt qui ob moleſtiam laboris & temporis diuturnitatem præferendus alteri in mercede videbatur, ei æquetur; quod ſignificatur per eundem denarium. Secundò, vt etiam poſtponatur ac minus percipiat mercedis; quod ſignificatur per hoc quod dicitur: *Incipiens à nouißimis vſque ad primos*, quaſi videlicet nouiſſimi fuerint primis prælati. Tertiò, vt non poſtponatur modò, verũ etiam reijciatur & mercede careat, quod ſignificatur per illud: *An oculus tuus nequam eſt? &c.* Omnia autem hæc intra ſe complectitur illa ſententia: *Sic erunt nouißimi primi, & primi nouißimi.* Quam rurſum ſententiam probat alia anguſtior, quam ſubiungit: *Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.* Heſſelius quoque in fine capitis præcedentis nouiſſimos intelligit reprobos. Et hanc parabolã non malè ex mente Saluatoris ad Iudæos reprobos, & gentiles electos accommodat; quia Iudæi receperunt quod ſuum eſt, id eſt denarium temporalem, gentiles autem denarium æternum. Et ita locum habet vtraque ſententia: *Erunt nouißimi, primi*; &: *Multi vocati, pauci verò electi.* Sic & Ianſenius; certum eſſe dicens quod hîc ſit germanus parabolæ ſenſus. Vide quæ de duplici vocatione diximus Rom. 8. v. 30. & in 1. ſent. diſt. 41.

v. 19. *Et tradent eum gentibus.* Non ſine myſterio; quod Chriſtus à ſuis, id eſt Iudæis, non receptus, ſed repulſus, ad gentes eſſet tranſiturus. Tradiderunt gentibus, quando tradiderunt eum Pilato & militibus eius.

v. 20. *Tunc acceßit ad eum mater filiorum Zebedæi.* Multorum hodie perſuaſio eſt Zebedæi filios fuiſſe Chriſto conſanguineos: ſed eius rei ſcriptura nuſquã vllam dat ſignificationem; nam nec mater eorum Salome, nec Zebedæus leguntur Chriſtũ aut matrem eius ſanguine attigiſſe. Venerabilis Beda dicit hanc quam maxime dilectam fuiſſe Domino; non tamen meminit cognationis. Fuit autem Chriſto multum dilecta quia de facultatibus ſuis ei miniſtrabat. At vero eam non fuiſſe ſororem matris Domini, bene probat Franc. Luc. in c. 1. Matth. Vide etiam Molanum lib. 3. de picturis, cap. 28. & Ianſenium ca. 104. Concordiæ. Ratio fiduciæ quare præ cæteris dignitatem ambirent, fuiſſe videtur, partim quia, vti diximus, mater eorũ ex illis erat mulieribus quæ Chriſtũ, à Galilęa ſecutæ, facultatibus ſuis alebant; partim quia ſemel & iterum ſe cæteris omnibus præferri, ſolo Petro excepto, comperiſſe ſe putabant; nempe quando ad mortuã filiam Archiſynagogi ſimul cum Petro ſoli admiſſi ſunt; & iterum quando ijdem interfuerunt Chriſti glorioſæ transfigurationi. Lego tamen apud Theophilact. præfatione in Ioannem, Ioannem cognatum eſſe Domini: ſed apocrypho & falſo nititur fundamento, nempe Ioſeph ex priore vxore habuiſſe ſeptem liberos, ex quibus Salomen matrem Ioannis; & ita facit Chriſtum Ioannis auunculum; quod eſt contra inueteratam apud multos opinionem, Ioannem ex parte B. Virginis attigiſſe Chriſtum. Vnde autem illud Theophylactus habeat ignoro. Heſſelius in hũc locũ putat nõ fuiſſe cognatos. Galenus Catech. 17. ex Epiphanio dicit, Ioannẽ, alioqui ſanguine extraneum, ſub cruce accepiſſe virginem in cuſtodiam. Vide quoq; annot. Marci 10.

v. 22. *Dicunt ei; Poßumus.* Poſſe ſe putabant; at re uera non magis poterant, quam Petrus, cui dictum fuit: *Non potes me modo ſequi, ſequeris autem poſtea.* Ioan. 13. Nam & ibidem omnibus dictum eſt: *Quo ego vado, vos non poteſtis venire.* Omnes quoque audierunt: *Omnes vos ſcandalum patiemini in me.* Vere igitur non poterant; non quod liberum arbitrium ad boni

electio-

electionem non haberent, ſed quia vires & robur nondum habebant quantum opus erat ad ſequendum Chriſtum, vſque ad mortem, & bibendum calicem paſſionis eius. Quod robur demum acceperunt in die Pentecoſtes, iuxta illud Lucæ vlt. *Sedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto*, & Act. 1. *Accipietis virtutem ſuperuenientem Spiritus ſancti in vos; & eritis mihi teſtes ſeu martyres*; id eſt, teſtimonium perhibebitis Euangelio meo cum ea conſtantia, & fortitudine animi, quà poſſitis ac parati ſitis, etiam mortem ſuſtinere pro veritate teſtimonij veſtri.

v. 22. *Neſcitis quid petatis.* Beda in homil. feſti S. Iacobi Apoſtoli, dicit, ideo eos neſciuiſſe quid peterẽt, quod in regno cæleſtis patriæ quemquam ad ſiniſtram Chriſti ſeſſurum eſſe putarent; cum omnes electi ad dexteram ſummi Regis ac iudicis legantur eſſe ſtatuendi. Verum ea obſeruatio non videtur huic loco quadrare, cum Chriſtus ipſe fateatur, quoſdam in illo regno ad ſiniſtram ſuam ſeſſuros eſſe; dicit enim: *Sedere autem ad dexteram meam & ſiniſtram, non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à Patre meo.*

v. 23. *Calicem quidem meum bibetis.* Quomodo calicem Domini biberint: vide explicantem Bedam ſupra dicto loco. Act. 5. Ioannes cum cæteris Apoſtolis cæſus fuit. Vide etiam Franc. Lucam. Videatur & Act. 4. & Apocal. 1. v. 9.

Sedere autem ad dextram meam & ſiniſtram, non eſt meum dare vobis. Videtur dicendum quod ſedere ad dextram alicuius, ſit proximam ab eo dignitatem in eius gloria obtinere: ſedere autem ad ſiniſtram, ſecundum dignitatis locum obtinere. Hoc enim petebant filij Zebedæi: Neque enim ſolum petebant vt eſſent aliquo loco in regno Chriſti, bonorum eius participes; cum ſe viderent electos ab eo eſſe in Apoſtolos, atque inter eos honorariores: Neque, ſi hoc ſolum petiuiſſent concitata fuiſſet aliorum diſcipulorum aduerſus eos indignatio: Neque ſeorſim hoc petere debuiſſent, ſed communiter cum cæteris Apoſtolis. Sed cum animaduerterent ſe aliquoties alijs fere omnibus honore prælatos, ſcilicet quando introducti fuerunt in domum Archiſynagogi, & aſſumpti in montem ſolo Petro adiuncto; cui non obſcura primatus ſigna fuerant declarata; id ambitione per matrem egerunt apud Dominum, vt ipſi primi eſſent, ac cæteros omnes præirent in regno ipſius. Videtur autem ſimilem omnino ſignificationem habere ſeſſio Chriſti ad dexteram Patris; quâ nimirum ſignificetur Chriſtum ſecũdum humanam naturam eſſe in cœlo, vbi ſedeat iam & requieſcat, exaltatus ſuper omnem creaturam; & proinde, ſecundum eandem naturam, quaſi proximus Deo. Nam ſecundum naturam aſſumptam id intelligi debere, ſatis oſtendit cõtextus Symboli, in quo & præcedentia & ſequentia de Chriſto dicuntur, vt homine. *Qui conceptus eſt de Spiritu ſancto, natus ex Maria virgine, paſſus, crucifixus, mortuus, ſepultus, deſcendit ad inferos, tertia die reſurrexit, adſcendit ad cælos; ſedet ad dexteram Patris, inde venturus iudicare viuos & mortuos.* Vnde nec legimus in ſcripturis aut apud Patres, Chriſtum ab æterno ſediſſe ad dexteram Patris: Quod tamen fatendum eſſet, ſi illa ſeſſio ſignificat æqualitatem ſedentis cum Patre. Et de Chriſto vt homine loquebatur B. Stephanus quando dicebat Act. 7. *Video cælos apertos, & Ieſum ſtantem à dextris Dei.* Igitur & illud Pſalmi 109. *Sede à dextris meis, Donec ponam inimicos tuos*, ſimiliter intelligendum. Neque ex his verbis Chriſtus intelligi voluit æqualitatẽ ſuam cum Patre, ſed ex illis: *Dixit Dominus Domino meo.* Matth. 22. Quod videlicet Dauid eum Dominum vocaret; non ſic vocaturus filium ſuum, niſi eſſet altioris naturæ. De quo vide annot. Marci 12. Hinc etiam apparet quod Apoſtolus Hebr. 1. dicens nemini angelorum dictum eſſe à Deo: *ſede à dexteris meis*, tãtum oſtendere voluerit Chriſtum eſſe omnibus angelis ſuperiorem etiam ſecundum humanam naturam, quâ minor eſt patre: vt qui ſecundum eam ſedeat à dextris Dei, quod nulli angelorum dictum eſt. Quin potius omnes angeli ſunt ipſius Chriſti, etiam vt hominis, administri in negotio procurandæ ſalutis noſtrę. Vnde Matth. 3. Angeli Chriſto homini poſt quadraginta dierum eſuriem cibos miniſtrant. Secundum illud ergo quod ait; *Pater maior me eſt*, ipſe ſedet à dextris Dei, exaltatus ſuper omnes cælos & maior omnibus Angelis. Vide & annot. Marci vlt.

Non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à Patre meo. Vobis, Non eſt in Græco, nec Syriaco, neque hîc, neque apud Marcum cap. 10. quo loco etiam latini quidam manuſcripti codices id non habent. Apud eundem quoque non additur illud, *à Patre meo* Vide F. Luc. Liquet ergo non eſſe emphaſim ſententiæ, in (*vobis*) ſed in (*meum*) quaſi dicat: Id præſtare quod petitis non eſt meum, ſcilicet, quatenus homo ſum, & à quo, vt homine illud petitis, humanum quoddam ac terrenum regnum meum imaginantes; ſed dabitur & continget illis, quibus paratum eſt à Patre meo. Dabitur (inquam) à Patre meo, vt qui præparauit, etiam tribuat. S. Aug. li. 1. de Trinit. cap. 12. citat aliquoties, ſine, (*vobis*) & intelligit dictum ſecundum naturam humanam; vt ſenſus ſit: non eſt humanæ poteſtatis hoc dare. Vel, breuiter ac dilucide ſenſus erit; Non eſt meum dare niſi quibus paratum eſt; vt (*ſed*) pro (*niſi*) ſumatur; ſicut contrà frequenter (*Niſi*) ponitur in ſcripturis pro (*Sed.*) Hic ſenſus nullam habet dubitationem, quo non negat Chriſtus ſuum eſſe dare vt ſedeant; ſed negat, ſe alijs dare poſſe, quàm quibus à Patre iã ab æterno paratum ſit. Dicendo autem: *à Patre meo*, non excludit ſeipſum, ſed magis includit; iuxta illud: *omnia quæ habet Pater mea ſunt* Ioan. 16. Reſpondet vero hoc pacto, vt reiiciat improbam petitionem. Non enim Iacobus & Ioannes, ac multo minus Mater ipſorum fœmina pro filiis ambitioſa, ſcire debebant illud ſecretum, quibus paratum eſſet.

v. 25. *Principes gentium dominantur eorum, & qui maiores ſunt, poteſtatem exercent in eos.* Non prohibet Dominus his verbis præfecturam inter fideles; neque tollit Eccleſiaſticam poteſtatem, vt volũt hæretici, qui non aliam agnoſcunt in Eccleſia poteſtatẽ, quàm annuntiandi verbum Dei. Id non prohiberi manifeſtum eſt, quia ſententiam hanc confirmat proprio exemplo: *Sicut* (inquit) *filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare.* Nemo tamẽ dicere audebit Chriſtum non habuiſſe poteſtatem condendi leges, dandi præcepta & tranſgreſſores puniendi. Prohibet itaque Chriſtus talem dominationem, qualis erat inter gentiles, qui poteſtate ſua abutebantur ad ſua commoda & honores: Et monet ſuos diſcipulos vt in eo quod præſunt, non aliud ſpectent, quam ſalutem & vtilitatem ſubditorum. Ita autem præeſſe aliis, eſt reuera miniſtrare, atque eorum ſaluti inſeruire. Nec id ſolum debent Eccleſiaſtici præfecti, verum etiam ſæculares. Vnde Ezech. 34. ad paſtores, id eſt, principes Iſrael, cum graui reprehenſione dicitur: *cum auſteritate imperabatis, & cum potentia.* Quare nec principes Chriſtiani dominari debent, aut poteſtatem exercere ad eum modum, quo hic prohibetur Apoſtolis. Vide annot. Marci 10.

v. 26. *Non ita erit inter vos.* Rectius ſic intelligitur, vt velit ſuos diſcipulos, qui erãt futuri præfecti Eccleſiæ, non ſic regere ſubditos, ſicut faciunt prin-

Patris mei, domum negotiationis. Abſurdum eſt enim & A irreligioſum negotia ſæcularia tractari in domo Dei, ad hoc inſtituta vt Deus ibi colatur; & homines ſtudio auaritiæ intentos eſſe, vbi eos oportebat pro peccatis ſuis exorare. Iterum verò, quando dixit: *Vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum &c.* quæ verba grauiorem reprehenſionem continent. Significant enim eos non tantum negotiationi ac lucro ſtuduiſſe; verum etiam venditores ab ementibus plus extorſiſſe, quam res valebant; quomodo ſolent latrones per vim ac metũ viatoribus auferre pecunias. Cum enim qui ad templum accedebant petentes pro ſe ſacrificia offerri, & de longè venientes non poſſent ſecum hoſtias offerendas adducere; cogebantur emere ab ijs qui ad eam rem forte à pontificibus deputati B in templo erant. Hi verò & ſuum, & fortè ipſorum pontificum ex pacto quæſtum facere volentes, iuſto pluris vendebant. Ac ſanè veriſimile eſt ipſos ſacerdotes, qui auari erant, hãc rem primum excogitaſſe, ita vt lucri certa portio ad ipſos rediret. S. Hieron. in Abacuc. 2. dicit quod qui hæretica docent faciunt domum orationis ſpeluncam latronum. Qui verò non quidem hæreticam tradit doctrinam, ſed tamen turpi lucro intendit, & vendit columbas in templo, id eſt, dona Spiritus ſancti in Eccleſia pretio ſubijcit; non facit quidem domum orationis ſpeluncam latronum, ſed facit eam domum negotiationis.

v. 19. *Niſi folia tantum.* Id eſt, verba ſine fructu. Aug. C in enarratione 2. in pſal. 31. Alij folia cæremonias exponunt.

v. 23. *In quâ poteſtate hæc facis?* Non de miraculis quæſtionem mouebant; vera enim miracula per ſe oſtendunt quod non niſi diuina poteſtate fiant: ſed de ijs quæ in templo faciebat, eijciens ex eo vendentes & ementes, & non ſinens vt quis vas per templum ferret. Talia enim faciendi poteſtatem vnde haberet, quærebant; cum ipſe nec pontifex nec ſacerdos eſſet illius templi, nec à pontifice mandatum haberet.

v. 25. *Baptiſmus Ioannis vnde erat; è cælo, an ex hominibus?* Quaſi dicat: Ioannes in qua poteſtate baptizauit? Quod vos me interrogatis de ijs quæ ego ago, D id ego vos interrogo de ijs quæ egit Ioannes, vt accepta reſponſione ad meam de Ioanne quæſtionem, intelligatis reſponſum fore ad veſtram de me quæſtionem: Quæres quid reſpondendum quæſtioni? *Reſp.* è cœlo fuiſſe, prout ipſe Ioãnes dicit Ioan. 1. *Qui miſit me baptizare ille mihi dixit.* Item: *Fuit homo miſſus à Deo.* Hinc arguunt hæretici conſequens eſſe vt idem ſit baptiſmus Ioannis & Chriſti; quia vterque de cælo. Sed hoc merum eſt ſophiſma; non enim omnia quæ diuinitus inſtituta ſunt, vel eiuſdem ſunt, vel paris momenti & efficaciæ. Nam & veteris legis ſacramenta de cælo erant, non hominum arbitrio inſtituta; multò tamen quam nouæ legis ſacramenta E minoris dignitatis ac virtutis.

Sed dices: Si de cælo erat baptiſmus Ioannis, quid igitur eſt quod ipſe ait Ioan. 3. *Qui eſt de terra, de terra eſt, & de terrâ loquitur: Qui de cælo venit, ſuper omnes eſt.* Videtur enim his verbis ſignificare, ſe ſuamque prædicationem eſſe de terra; Ieſum autem eiuſque miniſterium eſſe de cælo. *Reſpondeo*, Ioannem illic non aliud velle, quam ſuum miniſterium, vtpote puri ac terreni hominis, cõparatione miniſterij Chriſti, qui erat homo cæleſtis, eſſe admodũ humile, vt qui tantum in aquâ venerat, non in ſpiritu; & ita ſe habere reſpectu illius, vt ſi terra cælo comparetur. Vide illius loci annot. Vide quoque noſtra in 4. diſt. 2. vbi de diſtinctione baptiſmatum Chriſti & Ioannis.

A *An ex hominibus?* Ex hominibus, more ſcripturæ, eſſe dicitur, quod ab hominibus excogitatũ eſt abſque authoritate legitima, id eſt, quæ ſit inſtituta à Deo. Sic Actor. 5. Gamaliel loquitur: *Si eſt ex hominibus conſilium hoc, aut opus; diſſoluetur*, id eſt, ſi humanum eſt commentum, quod iſti prædicant de ſalute per Ieſum Chriſtum. Ita in ſcripturis reprehenduntur traditiones & præcepta hominum.

v. 27. *Neſcimus.* Verum dicebant, & mentiebantur. Excæcati enim malitia ſua, neſciebant veritatem quæſtionis, magiſque exiſtimabãt baptiſmum Ioannis ex hominibus fuiſſe, id eſt, inuentionis ac præſumptionis humanæ. Si enim verè credidiſſent ex Deo fuiſſe; credidiſſent eius teſtimonio de Ieſu. *Venit Ioannes* (ait Dominus cap. 11. huius Euangelij) *neque manducans neque bibens; & dicunt: Dæmonium habet.* Et *omnis* quidem *populus & Publicani*, referente Luca cap. 7. *iuſtificauerunt Deum, baptizati baptiſmo Ioannis: Phariſæi autem & legiſperiti conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos, non baptizati ab eo.* De iiſdem ait ſupra cap. 17. *quod Eliam*, (id eſt, *Ioannem*) *non cognouerunt, ſed fecerunt in eo quæcũque voluerunt.* Non ergo ſciuerunt dignitatem Ioannis, quod miniſterium eius eſſet de cælo. Mentiebantur autem; quia locuti ſunt contra mentem, exiſtimabant enim veram eſſe partem quæſtionis poſteriorem. Quam tamen reſpondere non ſunt auſi, quia timebant turbam, cui certò perſuaſum erat Ioannem eſſe Prophetam. Simul nota, hæc eſſe connexa; Ioannem eſſe prophetam, & baptiſmum eius non eſſe ex hominibus, ſed ex Deo. Nam ideo dicere non ſunt auſi principes Sacerdotum baptiſmum Ioannis ex hominibus fuiſſe, quia reputabatur à populo propheta.

v. 28. *Vade hodie, operare in vinea mea &c.* Parabolice ſignificat populum Iudaicum legis profeſſorem, non factorem. Vide com. noſt. Heb. 12. v. 25.

v. 37. *Verebuntur filium meum.* Nec tamen veriti fuerunt. Vide annot. Luc. 20.

v. 38. *Hic eſt hæres; venite occidamus eum.* Vtrum ergo Iudæorum principes cognouerint Ieſum eſſe Chriſtum & filium Dei; Vide noſtra comment. 1 Cor. 2. v. 8.

v. 41. *Aiunt illi; Malos malè perdet.* Vide annot. ibid. Lucæ ſcilicet 20.

v. 43. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti.* Per regnum Dei intelligitur vera religio, via ſalutis, notitia ſalutaris veritatis. *A vobis*; id eſt, à populo Iudaico, quia tunc adhuc erat verum de illis, *Vos* (Samaritani) *adoratis quod neſcitis; nos adoramus quod ſcimus; quia ſalus ex Iudæis eſt.* Ioan. 4. Item, *Quæ dixerint vobis facite*, cap. 23. Ericus ſerm. feriæ 6. poſt Dominicam 2. Quadrageſimæ, regnum Dei interpretatur ſcripturam; Hieron. ſecutus, qui ita ſcribit in huius loci comment. Aliquoties dixi, regnum Dei ſcripturas ſacras intelligi; quas Dominus abſtulit à Iudæis & nobis tradidit, vt faciamus fructus earum. Et mox dicit, Iudæos nomen tantum habere ſcripturarum, quia non operantur in vinea. Sed videtur Hieronymus per ſcripturas ſacras intelligere medullam earum, id eſt, veram intelligentiam; iuxta id quod alibi dicit, ſcripturas non in legendo, ſed in intelligendo conſiſtere.

Et dabitur genti facienti fructus eius. Facienti, non ex ſe, ſed ex Dei gratia, quâ oleaſter inſertus eſt in oliuam, non habens vnde glorietur aduerſus ramos. Rom. 11. Vnde Leo ſerm. 2. de Natiu. Domini: Quantam gratiarum actionem debeamus Domino pro illuminatione gentium, probat obcæcatio Iudæorum. Itaque nihil hic locus facit pro Pelagianis qui gratiam ac prædeſtinationem quærũt ex meritis

Neq

Neque enim ſenſus eſt, Et dabitur genti qui faciet A
fructus eius; ſed, dabitur genti quæ faciet fructus eius, vtique per gratiam meam. Verba ſunt ſimilia verbis Prophetarum Ierem.31.& Ezechiel.36.vbi repudiato veteri teſtamento, tradunt promiſſionem noui, non ex vllis meritis, ſed ex ſola Dei gratia. Dicit enim Dominus. Non propter vos ego faciam. Ezech.56.

v.44. *Super quem ceciderit, conteret eum.* Vide noſtra comment. Rom.9.v.33.

CAP. XXII.

v.10. *Congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos.* Quos bonos; cum extra Eccle- B
ſiam nemo ſit verè bonus? Sed bonos intelligi ſecundum modum quendam humanę conuerſationis, & officia quædam virtutum; quales inter ethnicos fuêre iuſti, temperantes, fortes, liberales, diuitiarum contemptores; ſed nulli ſimpliciter boni, quia Deum bonitatis & iuſtitiæ fontem non cognouerunt, aut certè non glorificauerunt, aut gratias egerunt. Per bonos non poſſunt intelligi Iudæi, velut iam ante prædicationem Apoſtolicam tenentes veram religionem; per malos autem, gentiles qui colebant idola: Nam Iudæi ſignificantur per illos, qui inuitati venire noluerũt, quibus proinde relictis, & iuſtæ damnationi deſtinatis, mittuntur ſerui, id eſt, Apoſtoli Chriſti ad diſperſionem gentium. Aliter, cum dicit C
ſupra cap.10. *Interrogate quis in ea dignus ſit.* Hoc enim dicebat diſcipulis, quos mittebat ad prædicandum Euangelium per Iudæam, ſcilicet ijs qui veram tenebant religionem, & Meſſiam ſaluatorem expectabant; quorum certè aliqui verè boni & iuſti erant. Tametſi (*dignus*) ibi propriè non dicitur iuſtus, ſed vir aliquis honoratus, qui ſit boni nominis & famæ. Vide annot. dicto loco.

v.12. *Non habens veſtem nuptialem.* Eam Auguſtinus charitatem interpretatur, fragmento 7. & Innocentius 3. ſerm. In Dominicam Lætare.

v.14. *Multi enim ſunt vocati, pauci vero electi.* Atqui, inter epulantes vnus tantum fuit, qui veſte nuptiali careret, & ob id foras proiectus eſt; cæteri ergo om- D
nes electi. Sed *Reſp.* Dominum reſpicere ad inuitatos, quorum plurimi dedignati fuerant venire. Verum manet quæſtio de ijs, qui conuiuium regale, id eſt, Eccleſiam per fidem ſunt ingreſſi; inter quos tantum vnus repertus fuit, qui, quod veſte charitatis careret, foras proijci meruit. *Reſp.* Non omnia vrgenda in parabolis exponendis. Nam & ſimiliter, ex omnibus qui ad piſcinam probaticam iacebant, vnus ſanabatur; & cũ omnes currant, vnus accipit brauium: ſed ſicut hic ſignificatur, quòd nemo ſaluatur niſi in vnitate Eccleſiæ conſtitutus; ita ibi ſignificatum intelligi poteſt, malos, etſi multi ſint in Eccleſia, non minus tamen oculo cognitionis notari, quam ſi ſinguli eſſent. Deinde, verba regis aptius introducuntur E
ad vnum loquentis, quam ad multos; quamquam hic non *vnus* dicitur, ſed *homo*. Ex hac quoque ſententia collige, non omnes eſſe vocatos, ſed multos: eſſent autem omnes vocati, ſi omnibus ſufficiens ad ſalutem gratia daretur, quod quidam non rectè ſentiũt. *Vocatos* hic intellige quotquot externa vel interna prædicatione ad Chriſtum inuitantur. Non enim *vocati* intelliguntur ſoli qui fidem ſuſceperunt; ſicut apud Apoſtolum Rom.1.& alibi, ſeruis enim dictum erat, *vocate ad nuptias*, quod & fecerunt. Erant igitur & illi vocati, qui noluerunt venire. Vnde, & hîc *inuitati* appellantur, cum dicitur, *Sed qui inuitati erant, non fuerunt digni.* Et Lucæ 14. expreſſius dicitur, *Quod nemo virorum illorum qui vocati ſunt, guſtabit cœnam meam* Vide annot. c.20.v.16.

v.16. *Cum Herodianis.* Epiphanius Herodianos recenſet inter hæreſes, Numero.20. Et dicit eos fuiſſe, qui Herodem dicerent eſſe Chriſtum. Miror vnde id habeat. Simile quid habet Tertullianus libr. de Præſcriptionibus cap. 45. vide ibi Pamelium; Ianſenius cap.38.& 116. vbi tamen variat. Vide & F. Lucam.

Magiſter, ſcimus quia verax es. Aug. in Pſalmum 57. legit & exponit: *quia iuſtus es*; nec malè, quia vt ſequentia docent, veritas in opere intelligitur; ea autem eſt iuſtitia & rectitudo hominis.

v.17. *Licet cenſum dare Cæſari, an non?* Apud omnes tres Euangeliſtas quærunt, an liceat? Ex quo liquet opinionem fuiſſe in populo, non tantum quod non tenerentur; verum etiam quod non liceret dare. Vide annot. Marci 12. Quidam putãt, vt Dominicus Bannes, quod iure non debebant tributum, eo quod contra ius ſubiugati eſſent à Romanis; ideoq; Chriſtum ambiguè reſpondiſſe, *Reddite quæ ſunt Cæſaris, Cæſari*, id eſt, ſi ius habet, ſi quid ei debetis, ſoluite. At contrà, Chriſtus ea reſponſione minimè ſatisfeciſſet. Quærebatur enim an Cæſar ius haberet exigendi, & an ei deberetur tributum à Iudęis. Ad quod non erat diſſimulanter & conditionaliter reſpondẽdum. Deinde coniunxit hęc duo: *Reddite quæ Cæſaris ſunt, Cæſari, & quæ Dei Deo.* Poſterius autem debet abſolutè intelligi; ergo & prius. Certè ſi quęreretur an latroni vel oppreſſori ſit dandum aliquid, non certò reſponderetur; Reddite quæ latronis ſunt latroni. Itaque dicendum, Romanos iure dominatos fuiſſe Iudæis. Nam Iudęi à tempore captiuitatis Babylonicæ ſemper fuerant ſub aliena dominatione; Primum ſub Chaldæis, deinde ſub Perſis, tũ ſub Græcis, denique ſub Romanis; ac toto eo tempore non fuerunt ſui iuris, etiamſi aliquando reges habuerint: Erant enim illi reges ſubordinati ſuperiori principi. Et quamuis forte ab initio contra ius ſubacti fuerint à rege Nabuchodonoſor (quod tamen dubitari poteſt propter perfidiam regis Sedeciæ): tamẽ eius ſucceſſores paulatim iure eis dominari cœperunt, Iudæis ſponte agnoſcentibus eorum imperium; quia videbant eſſe Dei voluntatem. Quod ſatis liquet ex libris Eſdræ & Machabęorum. Agnouerunt enim Nabuchodonoſor & filium eius Balthaſſar regẽ ſuum: & poſtea Cyrum, Darium, Artaxerxen ſiue Aſſuerum reges ſuos, deinde etiam reges Græcorũ, Alexandrum, Seleucum, Antiochos, Demetrios & cadenique Romanos. Etenim in libris Machabęorum nuſquam negatur Antiochum fuiſſe verum eorum principem, ſed reprehenditur regnum eius tyrannicum. Sanè, niſi ſucceſſu temporis & longa poſſeſſione ſaltem, ius acquireretur politici principatus; vix vllus eſſet rex in mundo habens regnũ ex ſucceſſione, qui eſſet legitimus: & ita populis ſemper in promptu eſſet occaſio rebellandi. Nam Romani ne in alios quidẽ populos ab initio ius habuerunt eos ſubiugandi, ſed dominatum arripuerunt ſæpe ex leui occaſione, tantum ſtudio propagandi imperium, vt docet Aug. in libris de ciuitate Dei; Et tamen Apoſtoli præcipiunt tam Iudæis quam gentibus, vt eis, tanquam ipſorum principibus, obediant, & tributa ſoluant, docentes eos in conſcientijs ad hoc teneri, vt Rom.13. Tit.3. 1. Pet.2. nec admiſiſſent conditionalẽ interpretationem ſuorum præceptorum; Soluite ſi debetis.

v.19. *Oſtendite mihi numiſma cenſus.* Similiter, apud Marcum in Græco legitur, *Cenſus*. Apud Lucam autem eſt φόρος, id eſt, tributum: quod eſt contra eos, qui dicunt Iudęos non recuſaſſe tributum, ſed cen-

ſum

ſum dare Cæſari, id eſt, eum dumtaxat nummum, qui capitatim à ſingulis ſoluebatur in profeſſionem ſeu recognitionem ſubiectionis. Idem puto ſatis etiam refelli ex Ioſepho; vnde & Rom.13. *Cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal.* Item: *Propter hoc & tributa præſtatis.* Chriſtus autem probando deberi denarium cenſus, multo magis idem colligendum reliquit de alijs tributis.

v.21. *Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari &c.* Quomodo hoc ſequitur ex inſcriptione & imagine Cæſaris nummo impreſſa? *Reſp.* quia eo ipſo quo externi principis nummo vtebantur, profitebantur ſe eius ſubditos, eique debere vectigalia. Nam & nummos cudere & vectigalia imponere, ad ſolos principes pertinet. Vtebantur autem ſic, vt propriam monetam non cuderent aut haberent. Quamuis enim nos vtamur nummis aliorum principum; tamen propriè vtimur nummis cuſis authoritate & cum inſcriptione Alberti principis noſtri, & maiorum eius; & per hoc fatemur nos eius ſubditos, eique vectigalia debere; niſi ſi quos benignitate ſua velit haberi exemptos. Efficax omnino erit collectio, ſi denarius cenſus erat cuſus in eum finem, vt eo vtentes ipſo facto profiterentur ſuam ſubiectionem, & ſe vectigalium debitores. Vide Ianſenium & Franciſcum Lucam. S. Auguſt. in enarratione pſalm.4. ad illud: *Signatum eſt in nobis lumen vultus tui Domine,* dicit quoſdam prudenter intellexiſſe in his Domini verbis, quaſi diceretur: Quemadmodum Cæſar à vobis exigit impreſſionem imaginis ſuæ, ſic & Deus; vt quemadmodum illi redditur nummus, ſic Deo anima, lumine vultus eius illuſtrata atque ſignata.

v.23. *Sadducæi, qui dicunt non eſſe reſurrectionem.* An Sadducæi fuerint apud Iudæos hæretici, vide annot. cap. ſeq. & in 4. diſt.43.

v.25. *Erant autem apud nos ſeptem fratres &c.* Proponunt Achillem ſuum, partim ex lege, partim ex caſu, qui euenerat, vel euenire poſſet. Quod argumentum Phariſæi ſoluere non poterant, vtpote imbuti carnali & Iudaica ſua opinione, futuram quidem mortuorum reſurrectionem, ſed ad vitam animalem; in qua & cibo & potu opus eſſet, & coniugia rurſum iungerentur, & liberis procreandis operam darent. Quem ſenſum retundit ſua reſponſione Dominus. Fatebantur quidem Phariſæi futurum, vt vir vnus plures haberet vxores; hoc enim lex permittebat, & probari videbatur exẽplis SS. Patriarcharum: quod autem vna mulier plures haberet maritos, ſeptem inquam, nec lex Moſaica, nec vlla alia vnquam conceſſit. Neque illis viris alias dare poterant vxores; quia quiſque ſuam erat recepturus in reſurrectione, ſecundum eorum opinionem. Vnde hoc Sadducæorum argumento in anguſtias cogebantur. Soluit autem vno verbo Dominus dicens: *In reſurrectione neque nubent neque nubentur, ſed erunt ſimiles angelis Dei.* Erunt enim immortales, & ita non opus erit generatione, qua alij alijs morientibus ſuccedunt; ſublata autem generatione tolluntur nuptiæ.

v.32. *Non eſt Deus mortuorum, ſed viuentium.* Quomodo huic non ſit contrarium illud Apoſtoli. Rom. 14. *In hoc Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit vt & mortuorum & viuorum dominetur:* vide ibid. comment. Nec repugnat illud quod Deus ſæpe vocatur Deus Deorum, ſcilicet falſorum: vocatur enim eorum Deus, quia ſi quid in illis excellentiæ eſt, verus Deus tamen illis omnibus maior, melior, potentior, perfectior eſt. At alio ſenſu dixit: *Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Iacob;* nempe tanquam benefactor & amicus; & dignatus eos hoc honore, vt illorum, tanquam ſuorum cultorum, Deus vocetur. Vide annot. Deut.10. & Pſal.49. itemque diſt.43. lib.4. ſent. vbi latè egimus de mortuorum reſurrectione.

v.39. *Diliges proximum tuum, ſicut te ipſum.* Quis proximus, vide annot. Lucæ 10. *Quæritur*, vtrum ſenſus ſit, *ſicut te ipſum* diligis, an, ſicut teipſum diligere debes? Pro priori ſenſu facit illud: Quod tibi fieri nolis, alteri ne feceris. Et: Quæcumque vultis vt faciant vobis homines & vos facite illis. Et hoc probabilius; quia illud, *ſicut teipſum*, ponit vt regulam diligendi proximum, eamque normam. Dices; Multi ſeipſos malè diligunt; quomodo ergo ſenſus, ſicut teipſum diligis? *Reſp.* Senſum eſſe, ſicut teipſum diligis, in genere; nolens tibi à quoquam inferri iniuriam, ſed volens tibi ab alijs bene fieri. Eſt autem præceptum legis naturæ, quod tamen à Chriſtianis modo ſupernaturali debet obſeruari: quia & ſe & proximos diligere debent ex charitate, nempe ad vitam æternam nobis à Deo in Chriſto promiſſam.

v. 37. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo &c.* Senſum huius præcepti, vide in noſtris ad diſt. 27. lib. ſent. & annot. Deut.6. & 30. ex quo loco conſtat hoc præceptum ſeruari poſſe in hac vita. Latè de his duobus præceptis egimus in 3. ſent. diſt. 27. 28. 29. & 30.

v. 40. *In his duobus mandatis vniuerſa lex pendet & prophetæ.* Id quo ſenſu verum ſit, vide in 3. ſentent. diſtinct. 37. itemque in comment. ad Rom. 13. v.8. & 9.

v.41. *Quid vobis videtur de Chriſto; cuius filius eſt? Dicunt ei, Dauid.* Primum, voluit hac quæſtione Phariſæis occaſionem dare diſquirendi, num ipſe Ieſus qui interrogabat, eſſet Chriſtus. Nam ſi ad Ioannem, quem ſciebant eſſe filium Sacerdotis ex tribu Leui, miſerunt vt quærerent an eſſet Chriſtus, qui tamen nullũ fecit miraculum; quanto magis de Ieſu, quem, etiam mendici, publicè inclamabant filium Dauid, quiq; tot fulgebat miraculis, & de quo Ioannes ipſe teſtimonium perhibuerat, quærere debebant, num eſſet Chriſtus? q.d. de Ioanne quæſiuiſtis, quem ſciebatis non eſſe filium Dauid; de me filio Dauid, cur non quæritis, cum certum habeatis Chriſtum eſſe filium Dauid?

v.44. *Sede à dextris meis.* Sententia deſumpta ex pſal. 109. Vide eiuſdem expoſitionem ſupra cap.20. ad illud: *Sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & alius ad ſiniſtram in regno tuo.* Itemque noſt. comment. Heb.1. v.13. & 1. Cor.15. v.25.

CAP. XXIII.

v.2. SVper cathedram Moyſi ſederunt Scribæ & Phariſæi. Quare dicit *ſederunt* & non *ſedent*? *Reſp.* Græco verbo ſignificatur præteritum cum continuatione præſenti. Sicut etiam Latinè dixit Poëta. Conſedêre duces. q.d. collocati ſunt. *Sy ſyn gheſeten. Sont aſsis.* Vnde bene Eraſmus vertit *ſedent*. Ita Chriſtus dicitur conſediſſe ad dexteram Patris, Hebr.8. ἐκάθισεν & Heb.1. vbi interpres vertit: *Sedet ad dexteram &c.* Hoc monendum, ne quis in vocabulo præteriti temporis philoſophetur; *ſederunt*, ſed non ſedent, vt video quoſdam facere. *Scribæ & Phariſæi*; non addit *Sadducæi*, tametſi etiam ex ijs fuerunt principes ſacerdotum, quia eorum profeſſio erat hæretica. Non deſunt tamen qui arbitrentur Sadducæos non fuiſſe hæreticos, priuſquam falſitas doctrinæ eorum per Ioannem Baptiſtam, & demum per Chriſtum eſſet declarata, quando prædicauerunt regnum cœlorum; quod ante id tempus numquam fuerat palam prædicatum. Itaque exiſtimant in illo populo non fuiſſe neceſſarium credere animæ immortalitatem,

& regni cæleſtis præmia iuſtis eſſe repoſita; quia hęc in illo populo neque per Moyſen, neque per alios prophetas ac ſacerdotes palam fuerant prædicata. Vnde apud Moyſen omnes promiſſiones ſunt de felicitate terrena, ſicut & omnes comminationes de miſeria hac temporali: Nuſquam illic nec regni cœlorum, nec gehēnæ ignis poſt hanc vitam impijs paratæ, mentio; ſed primi Ioannes & Chriſtus vtrumq; prædicauerunt. Probant hanc ſententiam ex Hieronymo & Chryſoſtomo in Matth. Contrà tamen facit quod Tobias clarè profeſſus eſt ſpem alterius vitæ; & vxorem atque amicos redarguit dicens: *Filij Sanctorum ſumus, & vitam illam expectamus &c.* Tob. 2. & lib. 2. Machab. *Eleazarus* & ſeptem fratres Machabæi palam in tormentis eam fidem profeſſi ſunt; idque, vt eſt veriſimile, propter Sadduceorum errorem tunc exortum. Item, quomodo excuſari poteſt quod negauerint Angelum & ſpiritum; cum tota ſcriptura tam apertè hæc profiteatur? At dices, Sadducæos propter hæc nunquam fuiſſe eiectos è Synagoga, tanquam qui traderent dogmata religioni Iudaicæ contraria. *Reſp.* id pertinuiſſe ad corruptelam Synagogæ & populi illius, quod tam praua dogmata tolerarent; forte propter Sadducæorum potentiam. Nam ex ijs etiam fuêre Pontifices. Certè apparet quod à tempore Machabæorum, doctrina, quæ negat corporum reſurrectionem, fuerit ſatis manifeſtè reiecta & improbata à pijs & ſanctis hominibus illius temporis; quia reſurrectionem clarè & palam, etiam coram ethnicis infidelibus, profitebantur; atque ita doctrina Eccleſiæ illius temporis de reſurrectione, Iudęis omnibus erat ſatis apertè manifeſtata. Quare qui non acquieſcebant, hæretici erant. An autem ſine fide immortalitatis animarum aliquando potuerint homines ſaluari, vide noſtra in 4. diſt. 43. & annot. Tobiæ 2.

v. 3. *Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, ſeruate & facite; ſecundum opera vero eorum nolite facere. Dicunt enim & non faciunt.* Dominus volens commendare poteſtatem ſpiritualem, quam in Synagoga inſtituit, & poſtea in Eccleſia inſtituturus erat; & excitare volens ſubditos ad obedientiam illi poteſtati debitam; *Omnia*, inquit, *quæcumque dixerint vobis &c.* Vtitur gemino ſigno vniuerſali: *Omnia & quæcumque*; vt ſciremus nihil ab illa vniuerſitate excipiendum eſſe, niſi quod lex aliqua ſuperior, imo lex ſuprema, excipi iuberet. Lex illa ſuperior eſt, Deum diligendum ſuper omnia; &, Magis obediēdum Deo quam hominibus. Quam exceptionem etiam in alijs ſimilibus præceptis intelligere oportet; vt Coloſſ. 3. *Filij obedite parentibus per omnia.* Et ibidem; *Serui obedite per omnia dominis carnalibus.* Imo in his (*Omnia*) aliter exponitur. Ad eundem modum hic generaliter dicitur: *Omnia quæcumque dixerint vobis*, id eſt, præceperint vobis, iuxta phraſim Hebraicam. Ex hoc igitur loco, contra doctrinam hæreticorum noſtri temporis, diſcimus & olim proceres Synagogæ, & nunc præfectos Eccleſiæ habere poteſtatem condendi nouas leges, & canones, pro loci & temporis exigentia, ad ædificationem populi fidelis. Vide noſtrum comment. locis ſupra citatis, itemque Hebr. 13. v. 17.

v. 4. *Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum; digito autem ſuo nolunt ea mouere.* Videtur hoc dictum de lege Moſaica; quam Petrus Act. 15. teſtatur eſſe iugum quod nec ipſi tunc Iudæi, nec patres eorum portare potuerint; ad cuius tamen exactam obſeruationem, Scribæ & Phariſæi aſtrictos eſſe dicerent ac docerent vulgus Iudęorum, licet ipſi de eius obſeruatione multum ſibi remitterent, atque in quàm plurimis ſibi per licentiam indulgerent. Tale enim erat ingenium illorum magiſtrorum, vt in alios duri eſſent ac rigidi; erga ſeipſos molles & laxi, potiſſimum in occulto. De ijs quoque Paulus dixit Gal. 6. *Neque enim qui circumciduntur, legem cuſtodiunt; ſed volunt vos circumcidi, vt in carne veſtra glorientur.* Forte etiam huc pertinet quod Chriſtus ad Iudæos dicit Ioannis 7. *Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem.* Non ſolum enim moralia legis non obſeruabant, ſed nec ceremonialia. Quoniam tamen etiam ad hæc populus Iudaicus obligabatur, licet grauia & portatu difficilia; ideo præmiſit Dominus, dicens: *Omnia ergo quęcumque dixerint vobis, ſeruate & facite.* Quod vtique non diceret de traditionibus eorum & mandatis præter legem excogitatis, ijſque partim vanis & inutilibus, partim etiam noxijs; quas ſæpe reprehendit, vt Matth. 15. & alibi. Quare nec de his videtur accipi poſſe, quod ſtatim ſubiungit; *Alligant enim &c.*

At dices, hac ſententia Scribas & Phariſæos reprehendi, quod populum iniquo onere præceptorum & obſeruationum grauarent. Quidam reſpondent, ad reprehenſionem eorum pertinere, non priorem huius ſententiæ partem, ſed poſteriorem, qua dicitur; *Digito autem ſuo nolunt ea mouere.* Valde enim in illis erat reprehenſibile, quod ipſi non facerent, quod tanquā legis interpretes & populi doctores, ab alijs ſeuerè exigebant. Attamen dici poteſt, etiam in priori parte contineri reprehenſionem; vel quod nimia cum ſeueritate, etiam minuta quæque legis exigerent; vel quod de peccatorum in legem commiſſorum grauitate peruersè iudicarent, exiguum ſtatuentes momentum in tranſgreſſione præcipuorum, grauiter vero ponderantes ea quæ minima erant. Tale quid etiam illis improperatur infra cum eis dicitur; *Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.* Denique, dici poteſt Chriſtum hortari plebem, ad omnia quæ imponebantur ab illis ſeueris magiſtris, ſeruanda & facienda, etiamſi valde grauia eſſent: non quod omnia ſimpliciter obligarent, ſed ſaltem ad vitandū ſcandalum, & ſpeciem rebellionis; &, ne vllam viderentur Scribæ & Phariſæi iuſtam habere occaſionem dicendi, quod Chriſtus populum ab eorum obedientia auocaret. Sicut & Chriſtus ipſe legem ſeruauit, & vectigal ſoluit pro ſe & Petro, ad vitandum ſcandalum; ſicut ipſe declarat. Vide Ariam Montanum in hunc locum. Et ita ſenſus erit: Omnia quæcūque dixerint vobis, etiamſi grauia & importabilia videantur, quæ nec ipſi faciunt; ſeruate & facite; præſtate plenam obedientiam, etiam in his ad quæ fortaſſe non tenemini, ſalua tamen lege diuina & naturali, ſi quid forte contra eam præciperent.

v. 5. *Omnia vero opera ſua faciunt, vt videantur ab hominibus.* Omnia quæcumque coram hominibus faciunt, ea faciunt vt ab hominibus videantur, & hominum laudem captent; nec tamen ea prorſus omnia, ſed pleraque. Vnde patet non eſſe conſequens omnia eorum opera eſſe peccata.

v. 8. *Vos autem nolite vocari Rabbi.* Senſus: Nolite amare huiuſmodi titulos. Hoc enim præceſſit: *Amant autem primos recubitus, &c. & vocari ab hominibus Rabbi.* Prohibet ergo ambitionem & cupiditatem iſtiuſmodi honorum & titulorum. Nam vt nemo nos talibus titulis compellet, in noſtra non eſt poteſtate. *Vnus eſt enim magiſter veſter, omnes autē vos fratres eſtis*, Senſus: Cogitare debetis vnum eſſe magiſtrum omnium veſtrum, qui omnes docet & omnia nouit; vos autem inuicem fratres eſſe ac diſcipulos, ſub illo vnò patre ac magiſtro. Quod ſi cogitaueritis;

A non erit vt quis amet vocari magiſter, videns & ignorantiam ſuam, & humilem conditionem atque ſubiectionem ſub vno communi magiſtro.

v. 10. *Nec vocemini magiſtri.* Intellige vt ſupra. Nam certe Paulus ſeipſum vocat magiſtrum gentium. 2. Tim. 1. volens commendare & honorificare miniſterium ſuum. Idem vult Epiſcopum eſſe doctorem, id eſt, magiſtrum. Imo omnes Paſtores vult eſſe Doctores Eph. 4. Vide noſtra com. Iac. 3. Itaque Chriſtus non damnat titulos eruditionis, quorum eſt vſos in Academijs, & alibi; vt peruerſe hunc locum accipiunt hæretici. Alioqui nec patrem ſalutare liceret patris nomine, cum & hoc additum ſit: B *Et patrem nolite vocare vobis ſuper terram: vnus eſt enim pater veſter qui in cælis eſt.* Sed prohibet ne talem patrem aut magiſtrum nobis vocemus in terra, qualis eſt pater & magiſter cæleſtis; cui videlicet pareamus, & quem ſequamur ſine reſpectu ad patrem & magiſtrum ſuperiorem. Itaque ille vocat patrem ſuper terram, qui ita alicui mortalium obediendum putat, vt quidquid ille præcipit, iuſtum putet. Ille magiſtrum ſibi vocat ſuper terram, qui ita doctrinam alicoius ſequitur vt verum putet quidquid ille docuerit, tantum quia ab illo profectum eſt. Huic ergo Chriſti reprehenſioni obnoxij ſunt, qui putant certum & infallibile eſſe argumentum; N. aut N. ait; igitur ita eſt: N. dicit; igitur verum eſt. Laborabant huiuſmodi errore apud C Apoſtolum qui dicebant: *Ego ſum Cephæ, ego Pauli, ego Apollo.* 1. Cor. 1. Vide ibidem noſtra comment.

v. 13. *Væ autem vobis Scribæ & Phariſæi.* Quare hæc verba non ſunt maledicentis & contumelioſi? an quia Chriſtos vt Deus, iure poterat malitioſis & peruerſis hominibus non prædicere tantum, ſed &, inferre æternum væ, propter ipſorum peccata; Et non eſt dicenda contumelia, ſed iuſtiſſimus Zelus, quando ſuperior palam increpat peccatores manifeſtarios & incorrigibiles; vt ſaltem alij ab eorum vitijs ſibi caueant, & timorem habeant. Sic Paulus in Actis, *O plene omni dolo &c.* Act. 13.

v. 15. *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridam vt faciatis vnum proſelytum.* Quid D ergo ſibi vult qood Greg. Hom. 40. in Euangelia, exponens allegoricè narrationem de diuite & Lazaro, dicit quòd Lazarus vulneratus cupiebat ſaturari de micis, quæ cadebant de menſa diuitis, & nemo illi dabat, quia gentilium quemque, ad cognitionem legis, admittere ſuperbus ille populus deſpiciebat? Nam hic locus magnam ſignificat diligentiam & ſtudium legis ac religionis ſuæ propagandæ. An in eo ſita erat illa ſuperbia, qood neminem vellent ad cognitionem veræ religionis admittere, niſi paratum ſe ſubijcere iugo & ſeruituti legis Moſaicæ; quomodo ſubijciebant ſe proſelyti? Certe non legimus Iudæos prædicatione ſua propagaſſe ad alias gentes veram vnius Dei religionem, ſed magis eas ſuperbè contempſiſſe, vt canes; & ab eorum conſortio ſtudioſè E abſtinuiſſe. Nam & Iudæi ad Chriſtum conuerſi, vt in Actis Apoſtolorum legimus, ægrè ferebant Euangelij gratiam ad gentes propagari. Act. 11.

Et cum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quam vos. Vide plures ſenſus huius loci apud Heſſelium & Ianſenium. Senſus expeditus eſſe videtur, quia proſelyti ab eis facti, offenſi mala vita & hypocriſi magiſtrorum ſuorum, vel etiam graui onere legis cum adiuncto onere traditionom Phariſaicarum, reſiliebant à propoſito, & redibant ad Paganiſmom & veterem idololatriam: itaque fiebant illis poſteriora peiora prioribus &c. 2. Pet. 2. Vide etiam Caie. 2. ſec. quæſt. 66. articulo 8. quomodo Chriſtiani hac in re peccent.

A v. 19. *Qui iurat in altari, iurat in eo, & in omnibus quæ ſuper illud ſunt, & qui iurat in templo, iurat in illo, & in eo qui habitat in ipſo &c.* Igitur ſeruanda ſunt iuramenta, etſi per creaturas facta. Vide noſtra in 3. ſent. diſt. 39.

v. 23. *Hæc oportuit facere, & illa non omittere.* Vtrum ſenſus: *Hæc* quæ poſterius dixi, id eſt, grauiora legis *oportuit facere; & illa*, quæ prius dixi, ſcilicet minora legis, vt eſt decimare omne olus, oportuit *non omittere?* hunc enim ſenſum poſtulare videntur pronomina demonſtratiua, *Hæc & illa.* An vero ſenſus eſt, Hæc minora quæ facitis, oportet facere; ſed illa grauiora B non oportuit relinquere? Sic Ianſenius, & vt mihi videtur bene, & conformiter cum textu. Neque ſemper illa duo pronomina, ſic ponuntur in oratione, vt (hoc) referatur ad vicinius; (illud) ad id quod longius præceſſit; ſed ſæpe ad id quod in intelligentia vicinius aut longius eſt: atqui grauiora legis erant remotiora à mente & opere Phariſæorum. Vide Ianſ. c. 84. & noſtram annot. Lucæ 11.

v. 24. *Excolantes culicem.* Greg. curæ paſtoralis parte 3. Admonit. 34. legit; *Liquantes culicem*, neſcio quem interpretem ſecutus.

v. 26. *Phariſæe cæce, munda prius quod intus eſt calicis & paropſidis; vt fiat id quod deforis eſt, mundum.* Quomodo iubet id quod intus eſt calicis & paropſidis C mundari; cum illud non minus ad externum & corporalem nitorem pertinere videatur, quam mundatio eius quod deforis eſt? Sed pro intellectu huius ſententiæ, reſpiciendum ad id quod proxime præcedit, quod quidem in pleriſque Latinis codicibus ſic habetur: *væ vobis— quia mundatis quod deforis eſt calicis & paropſidis, intus autem pleni eſtis rapina & immunditia.* Sed vetuſtiora MSS. conſentienter cum Græcis pro *Pleni eſtis*, legunt *Plena ſunt.* Eſt igitur hic ſenſus: Væ vobis, qui mundatis exteriora calicis & paropſidis, id eſt, qui munditiam & nitorem corporalem calicis & paropſidis ſollicitè curatis; cum ea ipſa impleatis rapina veſtra & immunditia ſiue intemperantia, id eſt, poculis ac cibis per rapinam acquiſitis, & quibus intemperanter atque ad gulam & luxum vtimini. Ita- D que, Munda prius quod intus eſt calicis & paropſidis, id eſt, à rapina & gula abſtine, qoibus quodammodo interiùs immunda reddebantur vaſa menſæ tuæ; quod ſi feceris, tum poterit non diſplicere exterior vaſorum munditia, reſpondebit enim munditiæ interiori.

v. 29. *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ quia ædificatis &c.* Quidam codices habent; *qui ædificatis*; ſed rectius *quia*, quomodo habent MS. & Græca. Et in græco magnum eſt diſcrimen inter *quia ædificatis*, & *qui ædificatis*, qood dicendum eſſet per participium. Miror in Clementinis haberi, *qui.* Louanienſia, *quia*, ſine ſcrupulo. Similiter Lucæ 11. legendum; *quia ædificatis*, licet codices vulgati habeant; *qui ædificatis.* Sen- E tentiæ totius videri poſſet hic ſenſus; Itaque teſtimonio eſtis vobiſmetipſis, quia filij eſtis eorum qui Prophetas occiderunt. Eſtis, inquam, vobis teſtimonio, per hoc quod dicitis, *Si fuiſſemus in diebus patrum noſtrorum, non eſſemus ſocij eorum in ſanguine Prophetarum.* Nam dicendo: *Patrum noſtrorum*, & non recedendo à moribus eorum, agnoſcitis vos eſſe filios homicidarum; idque ad ignominiam veſtram, quia redditis vos eis ſimiles. Verum ex Luca magis apparet illud, quod dicitur; *Teſtimonio eſtis vobis* vel *teſtificamini*, vt illic dicitur; eſſe referendum ad factum, nõ ad dictũ. Nam illic non fit mentio eius quod dixerunt, ſed ſolum qood fecerunt. Vide eius loci annot. c. 11. v. 47.

v. 35. *Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus qui effuſus eſt &c.* Quare id non eſt iniuſtum, vt ab ijs repe-

tatur vindicta omnis ſanguinis iuſti iam olim effuſi, cum in omnia illa homicidia, illi non conſenſerint? *Reſp.* Luc. 11. expreſſe dicitur: *Profecto teſtificamini quod conſentitis operibus patrum veſtrorum.* Itaque ſciendum, quod ſicut eſt communio ſanctorum, & inter omnes ſanctos participatio quædam mutua meritorum; proueniens ex eo, quòd omnibus omnium bona opera placeant, & ita pro conſenſu, eam participationem conſequuntur: ſic & inter malos communio quędam eſt, & conſpiratio animorum in malum, ita vt omnibus omnium mala opera placeant, ſaltem in aliqua parte malitiæ; vnde naſcitur & malorum meritorum participatio; maximè in eodem genere peccati; vt in propoſito, in cæde iuſtorum. Sic enim Phariſæi affecti erant, Chriſtum perſequentes & occidere volentes, ſicut Cain occidens fratrem. Vnde & conſenſiſſe dicuntur patrum ſuorum operibus. Et reuera, quiſquis peccatum aliquod committit; ſicut in ſe, ſic & in alio ſimile quid faciente, approbare cenſetur: Imo aliquo modo approbari videtur quoduis aliud peccatum, ſaltem in generali ratione operis contra legem Dei perpetrati. Et ita ſtatuitur generalis communio impiorum, ſicut à nobis creditur communio ſanctorum.

v. 35. *Vſque ad ſanguinem Zachariæ filij Barachiæ.* Zachariam Ioiadæ ſummi Sacerdotis filium deſignari, non videtur dubitandum. Quomodo autem Barachiæ filium cum vocet, variant ſententiæ. Sciendum eſt autem nomina Hebræa incipientia à, *Bar*, quod filium ſignificat, ſæpe apud Hebræos eſſe cognomina & quaſi patronymica. Sic enim Simon Petrus, Bariona vocatur apud Matthæum & Ioannem: Sic cæcus Timæi filius, Bartimæus; ſic Nathanaël, Bartholomæus; & magus ille Elymas, Barieſu. Fieri itaque potuit, vt qui proprio nomine dictus fuit Ioiada, cognominatiuum habuerit nomen, vt Barachias vocaretur; eo quod patrem habuerit, nomine Achiam. Quod etſi probare non poſſimus; hac tamen ratione difficultatem diſſolui, nihil prohibet.

Neque eſt inter alias ſolutiones illa poſtrema, quod Matthæus ſcripſerit: *filij Ioiadæ*: quamquam ſtatim poſt Apoſtolorum tempora codices fuerint vitiati, dum ſcriba imperitus, reſpiciens ad Zachariam Prophetam, qui penultimus eſt inter minores Prophetas, & Barachiam patrem habuit; pro *filio Ioiadæ*, ſcripſit *filium Baiachiæ*; ac deinceps errorem hunc inoleuiſſe. Nam & de loco huius eiuſdem Euangelij cap. 27. vbi dicitur: *Per Ieremiam Prophetam*, quidam ſimile quid ſuſpicati ſunt, vt pro Zacharia poſitus ſit Ieremias. At forte Matthæus neutrum ſcripſit, ſed additio eſt ab alijs facta. Hunc Zachariam filium Ioiadæ intelligi, docet S. Hier. in commentario: eumque latini fere ſequuntur, vt Beda & alij Homiliaſtæ, & qui in Matthæum ſcripſerunt. S. Auguſt. quoque libr. contra aduerſarium legis & Prophetarum cap. 5. intelligit de Zacharia filio Ioiadæ. Alij tamen intelligi malunt Zachariam, patrem Ioannis Baptiſtæ; ſed refelli poſſunt his argumentis, 1. Si Zacharias pater Ioannis Baptiſtæ ſignificaretur, potius dixiſſet Dominus, Zachariæ patris Ioannis Baptiſtæ: nam ſermo fuiſſet vehementior, propter maximam Ioannis authoritatem, qua valuerat apud Iudæos, adeo vt etiam Chriſtus eſſe crederetur. Nec vllo modo veriſimile eſt Ioannem, apud illum populum, atque etiam apud Phariſæos (nam & hi monita ſalutis à Ioanne requirebant, Matth. 3.) tantæ authoritatis futurum fuiſſe, ſi pater eius fuiſſet, vt aiunt, à Scribis aut Phariſæis, aut ſacerdotibus interfectus. Nec ſanè eius rei mentionem Euangeliſtæ omnino prætermiſiſſent. Deinde quæ cauſa erat occidendi A Zachariam? An quia Salnatoris prædicabat aduentum? at omnes Iudæi Saluatorem expectabant, & ipſius Zachariæ filium Saluatorem eſſe exiſtimabant. An quia Ieſum Mariæ filium dicebat eſſe Saluatorem? At Ieſus latuit vſque ad tempus prædicationis ſuæ, vt de eo dixerit Ioannes: *Medius veſtrum ſtetit quem vos neſcitis*; adeo vt & ipſe cum turbis acceſſerit ad baptiſma Ioannis Baptiſtæ. Adde quod filio eius Ioanni illa prærogatiua ſeruabatur, vt Chriſti Ieſu iam præſentis aduentum prædicaret, fieretque hac ratione pluſquam Propheta.

An quia Matrem Ieſu perhibebat eſſe virginem? Hanc enim cauſam aliqui referunt; ſed & hęc apparet commenticia. Nam etſi credibile eſt, hoc Zachariam ſciuiſſe, non tamen placuit ſapientiæ diuinæ, vt B tam cito proferretur in publicum. Vnde Ieſus paſſim à Iudæis credebatur eſſe filius Ioſeph; nec ipſa virgo eam opinionem corrigebat, rem diſſimulans, & Ioſeph eius patrem coram alijs vocans. *Ego*, inquit, *& pater tuus dolentes quærebamus te.* Luc. 2. Quod ſi eius rei cauſa Zacharias interfectus fuiſſet; res illa profecto ad vulgi notitiam emanaſſet, ac ea de re ſermo fuiſſet ambiguus in Populo; quod non apparet factum. Conſtans enim fuit opinio, Ioſeph eſſe patrem Ieſu, imo ob eam cauſam virgo, Ioſepho nuptui tradita fuit, vt myſterium celaretur, néue ipſa tamquam adultera à Iudæis lapidaretur; cui quidem virginis periculo magnam occaſionem præbere potuiſſet, illa C Zachariæ de eius virginitate præmatura prædicatio. Item, Quare Iudæis tantopere diſpliceret, ſi Maria diceretur virgo pepeiſſe, vt propterea eum qui hoc diceret, interficerent; cum Iudaica gens miraculis diuinis eſſet aſſueta, & dicat Apoſtolis, 1. Cor. 1. *Iudæi ſigna quærunt?* Sed & hoc quod aiunt Zachariam patrem Baptiſtæ ideo interfectum ab Herode; quod ſuum filium occultaſſet, nihil habet rationis. Non enim edicto prohibiti fuerunt parentes occultare filiolos ſuos; & certe nemo paruiſſet, id enim eſſet vim inferre naturæ. Nec ſolus id fecit Zacharias, ſed omnes quicumque potuerunt. Immo repente immiſſi fuerunt ſatellites ad necandum pueros, nullo edicto præuio. Denique ſi pater occiſus, quia filium occul- D tauit, quanto magis ipſe filium poſtea diligenter quæſitum & inuentum, occidiſſet? Non enim Zachariam metuebat regni ſucceſſorem, ſed ex pueris aliquem. His adde, quod conſtabat Zachariam, & proinde Zachariæ filium, eſſe de tribu ſacerdotali leuitica: atqui ſciebat Herodes regem expectari à Iudæis è tribu Iuda & poſteritate Dauid, idque ſonabat oraculum à ſcribis allegatum. Item, Herodes non habebat neceſſitatem violandi locum ſacrum cæde ſacerdotis; poterat enim alibi id facere; ſicut alter Herodes de Iacobo & Petro. Imo Herodes ille voluit quam maxime videri honorare locum ſacrum. Nec certe ſacerdotes zeloſiſſimi pro templo; præſertim illo tempore, id permiſiſſent aut inultum reliquiſ- E ſent. Facile poſſent & alia adferri, quibus hæc ſententia refe‛llatur; ſed nihil eſt opus.

At dicunt neceſſario oportere intelligi Zachariam aliquem ſub illud tempus, quo Chriſtus hæc loquebatur, occiſum, eo quod Dominus, dicens: *vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus qui effuſus eſt ſuper terram, à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ*, complecti voluerit omnem ſanguinem iniuſtè fuſum à primo, qui fuit Abel vſque ad vltimum, quod non in alium magis quam in Zachariam Ioannis patrem competere poſſit. Certe in Zachariam Ioiadæ (qui octingentis fere annis Chriſtum præceſſerat) omnino competere nequeat. *Reſpon.* Chriſtum dicentem, *A ſanguine Abel vſque ad ſanguinem Zachariæ*; non

velle

velle metiri vniuerſum tempus ab initio vſque ad ſeipſum; ſed duobus inſignibus & notiſſimis exemplis voluiſſe complecti duo tempora, quorum alterum olim euolutum erat, alterum adhuc fluebat, licet termino iam proximum. Illud, erat tempus ante legem, iſtud, ſub lege; quæ duo tempora quia conſtituebant totum tempus, quod fluxerat vſque ad Chriſtum; conuenienter ex hac forma locutionis intelligendum reliquit Dominus omnem ſanguinem iuſtum ad illud vſque tempus effuſum, ſuper Iudæos Chriſti perſecutores & interfectores, venturum; Nec oportebat aliquem nominari tunc recenter interfectum (alioqui, quis potius nominandus erat quam magnus ille Ioannes Zachariæ filius, idemque recentiſſime & iniuſtiſſime occiſus; præſertim cũ ex verbis Saluatoris Matth. 17. dicentis *fecerunt in eo quæcunque voluerũt*, appareat non ſine conſenſu & conſilio Scribarum Ioannem occiſum fuiſſe) quando Chriſtus ipſe mox ab ijs interficiendus erat, in complementum malitiæ ipſorum; Chriſto ad eos dicente, *Et vos implete menſuram patrum veſtrorum*. Nec premit argumentum ex illis verbis: *Quem occidiſtis inter templum & altare*; quaſi ab illis qui tunc viuebant aut etiam præſentes aderant, Chriſto hæc loquente, facta ſignificetur illa cædes Zachariæ. Similiter enim ſtatim poſt dicit, *Hieruſalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas &c.* ſine dubio reſpiciens ad facta maiorum. Adde rationem cur illi duo fuerint nominati, Abel ſcilicet & Zacharias filius Ioiadæ; quia ſcriptura ſic refert vtriuſque iniuſtam necem, vt ſimul ſignificet Deum exacturum de illis iuſtam & ſeueram vindictam. De Abel quidem, Deo dicente ad Cain, *Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra*; Vnde de eo dicit Apoſtolus Heb. 11. *quod defunctus adhuc loquitur*. De Zacharia vero, ſpiritu Domini per os eius loquente, *Videat Dominus, & requirat*. Ad has igitur ſcripturæ voces reſpexit Dominus quando dixit, ſuper Iudæos priſcorum homicidarum imitatores, venturum omnem ſanguinem iuſtum iam olim effuſum à ſanguine Abel vſque ad ſanguinem Zachariæ; Deo ſcilicet vindicante, & requirente ab eis tamquam illorum ſcelerum conſortibus & ſocijs. Denique nullus eſt auctor claſſicus qui id ſcribat; qui ſcribunt autem non aliunde habent, quàm ex fonte apocrypho, vt ſcribit S. Hier. Pro cuius ſententia non parum facit, quod Eccleſia in Officio diuino bis terue per annum, legat illa eiuſdem S. Hieronymi verba, quibus traditionem illam de Zacharia patre Ioannis, reijcit vt ſomnium apocryphum.

v. 37. *Quoties volui congregare* Volui voluntate ſignificante, mittendo Prophetas: vt Hieronymus intelligit. Nam quod in Homilia Hieronymi ſuper Euangelio in feſto B. Stephani, inter Homilias Patrum legitur: Volui ex mea parte, ſed noluiſtis ex veſtra; non eſt in Hieronymo, ſed ab alio quopiam inſertum, vt alia ibidem nonnulla. Varias huius loci, & quorundam ſimilium expoſitiones, vide l. 1. ſent. d. 46.

v. 39. *Nõ me videbitis amodo, donec dicatis: Benedictus qui venit &c.* Scilicet in ſecundo meo aduẽtu, qui glorioſus erit, quando vel inuiti cogemini agnoſcere gloriã meam. Vide ann. Luc. 13. in fin. & comm. Phil. 2. v. 10.

CAP. XXIV.

v. 4. **V***idete ne quis vos ſeducat. Multi enim venient &c.* Et infra: *Et multi Pſeudoprophetæ ſurgent & ſeducent multos.* Et adhuc infra: *Surgẽt enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ.* Item, *Ecce in deſerto eſt, nolite exire.* Pro huius loci intelligentia lege Ioſephum l. 2. belli Iudaici c. 12. S. Hieronym. Ianſenium, & Maldonatũ & Heſſelium. Dicuntur hæc ad Iudæos, & peculiariter pertinere videntur ad populũ Iudaicum, in quo poſtquam Chriſtum venientem in propria non receperunt; ſurrexêre ſeductores qui dicerent ſe eſſe Chriſtos, & præſtigijs ſectatores ſuos miſere deluſerunt.

v. 14. *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerſo orbe, in teſtimonium omnibus gentibus.* Nec ſolum prædicabitur; ſed etiam credetur, iuxta illud Pſalm. 85. *Omnes gentes quaſcumque feciſti, venient & adorabunt coram te.* Quod ergo dicit *In teſtimonium omnibus gentibus*, id eſt, aduerſus omnes gentes in die iudicij: Intellige de omnibus gentibus, ex parte eorum qui non credent, de quibus ſupra dixit: *Et eritis odio omnibus gẽtibus propter nomen meum.* Quodam igitur ſenſu, omnes gentes credent; & omnes gentes odient. Aut: *In teſtimoniũ omnibus gentibus*, id eſt, ad teſtificandum gentibus veritatem Euangelij; ſicut dicitur Lucæ vlt. & Act. 1. *Vos eritis mihi teſtes vſque ad vltimum terræ.*

v. 15. *Cum ergo videritis abominationem deſolationis, quæ dicta eſt à Daniele Propheta, ſtantem in loco ſancto: qui legit, intelligat.* Quomodo dicta à Daniele Propheta, cum vaticinium illud Danielis ſpectet ad tempora Antiochi, & deſolationem templi ab eo factam? An eiuſdem vaticinij etiam alius eſt ſenſus, ſed myſticus; imò alij ſenſus. Nam pertinet etiam ad tempora Antichriſti. Et ideo dictum, *Qui legit, intelligat*: quia intellectus eſt multiplex. An ſenſus eſſe poteſt: *Quæ*, id eſt, qualis *dicta eſt à Daniele Propheta*, q. d. hæc erit ſimilis illi, aut etiam grauior. *Abominationem deſolationis*, an ſenſus, Idolum abominabile & exectandum templi deſolati & profanati? Tale enim fuit in templo per Antiochum profanato, poſitum. Alij ſic. *Abominationem deſolationis*, id eſt, deſolationem abominabilem phraſi Hebraica. Vide Maldonatum. Forte intelliguntur copiæ Romanorum gentilium, ſeruientium idolis. Nam apud Dan. 9. Hebraice eſt. *Alam deteſtationum.* (Ala) autem phraſi Hebraica regiones ſeu copias ſignificat. Idem probari videtur ex Lucæ 21. qui *abominationem deſolationis*, interpretari videtur exercitus quibus cingenda eſt Hieroſolyma.

v. 20. *Orate autem vt non fiat fuga veſtra hyeme vel ſabbatho* Cur addat *vel ſabbatho*: dubitari poteſt, tũ quia ſabbathi lex tunc ceſſatura erat; maxime fidelibus, quibus loquebatur, & quibus dicebat: *Orate*. Nã oratio nolentis Chriſtum recipere, non erat exaudibilis; tum quia ſabbathum, ſicut non prohibebat pugnam ſi hoſtis vrgeret, vt prudenter ſtatuerunt pij Iudæi 1. Mach. 2. ita nec fugam. An dicendum, Iudæos Chriſtianos vſque ad templi euerſionem ſeruaſſe legem, multoſque infirmos ſic fuiſſe affectos, vt nec in periculo ſabbathi quietem putarent ſibi interrumpendam; Dominum autem etiam infirmis conſulere voluiſſe? Aliter Ianſenius, non malè, in c. 122. Concordiæ. Senſus enim eſt: Orate Deum, vt mala illa poſſitis effugere, nec vllum obſtet fugæ impedimentum.

v. 22. *Et niſi breuiati fuiſſent dies illi, non fieret ſalua omnis caro. Sed propter electos breuiabuntur dies illi.* Breuiati phraſ. Hebræa, id eſt, contracti ad minorem numerum, quam alioquin peccata illius populi merebantur. Sic apud Iob: *Breues dies hominis ſunt.* Sic contra, longitudo dierum pro multitudine, paſſim legitur. Senſus. Niſi Deus tempus illius tribulationis miſericorditer breuiaſſet; nemo ſuperfuiſſet Iudæorum quos illa obſidio preſſerat; omnes enim fame fuiſſent abſumpti: ſed propter electos, tum qui ex illis erant poſtea credituri, tum qui ex illis, ſiue credituris ſiue non credituris, naſcituri; breuiauit Deus tempus illud, nec permittere voluit vt omnes perirent. Nota quomodo omnia ſeruiunt electis. Vnde & Paulus profitetur ſe propter electos omnia ſuſtinere 2. Tim. 2. Vide etiam comm. 2. Petri 3. v. 9.

v. 23. *Tunc ſi quis vobis dixerit, Ecce hic eſt Chriſtus.*

aut ecce illic &c. Hoc loco malitioſè abutuntur hæretici, dum iſta verba ad venerab. Sacramentum altaris detorquent, quaſi non ſit credendum Eccleſiæ Catholicæ dicenti: Ibi, hoc eſt, in altari inter manus ſacerdotis, eſt Chriſtus. Sed manifeſtum eſt Chriſtum loqui de falſis doctoribus, quorum quiſque prędicatione ſua, & falſis miraculis, conabitur populo perſuadere ſe eſſe verum Chriſtum; aut ſaltem, ſe veram de Chriſto doctrinam tradere. Hic ſenſus clarus eſt ex ſequentibus: *Surgent enim Pſeudochriſti & pſeudoprophetæ, & dabunt ſigna magna & prodigia &c.* Quod autem ſequitur: *Si ergo dixerint vobis: Ecce in deſerto eſt, nolite exire: Ecce in penetralibus, nolite credere:* aptiſſimè à catholicis ad hæreticorum conuenticula accommodatur. Hæretici enim dum profanas ſuas nouitates diſſeminare incipiunt, non in publico conuentu id faciunt, malè ſibi conſcij ſed vel in deſerto, & in agris; vel in penetralibus & abditis locis conuenticula colligunt. Et vtinam præceptum Chriſti dicentis: *Nolite exire, nolite credere,* à fidelibus omnibus ſedulo fuiſſet obſeruatum; non videremus hanc tam miſerabilem Eccleſiæ perturbationem.

Ecce hic eſt Chriſtus. Totus Chriſtus caput & corpus, inquit Aug. Itaque iſtud non tantum de Chriſti perſona, pauci enim ſe Chriſtos dixerunt; verum de Eccleſia intelligi poteſt. Multi enim, imò omnes hęretici, penes ſe eſſe volunt verum Chriſti corpus, Eccleſiam; ſed monſtrant ſua conuenticula, cum Chriſtus hæreditatem à patre acceperit omnes fines terræ; quæ hæreditas ei permanebit in æternum.

v. 24. *Et dabunt ſigna magna & prodigia.* Scilicet mendacia. Sic enim exponendum ex Apoſtolo 2. Theſſ. 2. Nam vera ſigna, id eſt miracula, Deus inſtituit ad confirmationem veritatis; & ad eam Chriſtus ijs vſus eſt, & ſuos Apoſtolos vti voluit.

Ita vt in errorem inducantur, ſi fieri poteſt, etiam electi: Cum dixiſſet: *& dabunt ſigna &c.* (quod de falſis & mendacibus ſignis intelligendum eſt) addit: *ita vt in errorem inducantur, ſi fieri poteſt, electi.* Quibus verbis ſatis apertè ſignificat Dominus electos, ſiue prædeſtinatos in errorem induci non poſſe. Sed primò intelligenda eſt Domini ſententia de errore finali, id eſt, eo in quo quis vſque ad finem vitæ perſeueret. Nam alioqui fieri poteſt, & ſępe fit, vt ad tempus in errore, etiam pernicioſo, verſentur electi. Deinde eadem ſententia accipienda eſt, vt dialectici loquuntur, ſenſu coniuncto ſeu compoſito, vt ſignificetur fieri non poſſe, vt hæc duo aliquando coniungantur: electum ſeu prædeſtinatũ eſſe; & in errore perſeuerare. Alioqui, dubium non eſt cum hominem qui eſt electus, peccare poſſe, & in peccato mori, ſed id futurum non eſt, conſeruante eum efficaci gratia prædeſtinationis diuinę. De qua & alibi: *Nemo poteſt eas rapere de manu mea.* Ioan. 10.

v. 28. *Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Hoc de Chriſto, vel eius corpore non poſſe intelligi, bene oſtendit. Ben. Arias. Græce eſt *πτῶμα*, id eſt cadauer, ſicut vertit Eraſmus. At apud Lucam 17. *σῶμα*, id eſt corpus, ſed vnum ex altero explicandum.

v. 29. *Statim autem poſt tribulationem.* Notandum totum hunc ſermonem Chriſti eſſe propheticum, ideoque non mirandum ſi multum habeat obſcuritatis, & ſubito tranſeat ab vno ad aliud remotius & principalius; quod frequens eſt in Prophetis. Ita Chriſtus hîc, vel in parte præcedenti, tranſitum facit à tribulatione Iudaicæ gentis ad tribulationem vniuerſalem gentium, per totum mundum futuram in fine ſæculi.

v. 29. *Et ſtellæ cadent de cælo.* Quidam hoc interpretantur de meteoris, in quibus numerantur ſtellæ cadentes; ſed profecto videntur intelligi ſtellæ æthereæ, quia eas commemorat cum ſole & luna. Quare ſicut in ſole & luna, ita & in ſtellis eiuſdem ordinis ac naturæ, prodigia apparebunt. Vnde & quidam propriè dictum volunt, vt verba ſonant. Sed quomodo? cum fixæ ſtellæ ſint tantæ magnitudinis, vt vnaquæque viſu notabilis, ſit maior tota terra: Itaque vna ſola terram cooperiret; quid igitur omnes ſimul, quæ ſunt innumeræ? An ergo ad myſticum ſenſum recurrendum eſt, vt intelligantur illi qui velut ſtellæ fulgent in Eccleſia, lapſuri & defecturi à fide vel ſanctitate? Sed tamen ad litteram videtur debere aliquid prodigioſum intelligi, cuius conſpectu homines præ timore contabeſcant; vt ſatis colligitur ex hoc loco, & Lucæ 21. Quod & Greg. ſatis ſignificat in Homilia Euang. *Erunt ſigna &c.* dicens alia quidem prodigia iam eueniſſe; ea vero quæ de ſole, luna & ſtellis dicuntur, adhuc expectanda. Quare quæ hic dicuntur licet aptiſſime ad allegoriam accommodari poſſint; non tamen litteralem ſenſum putanda ſunt reſpuere. Eſt autem talis; *Et ſtellæ cadent de cælo*, id eſt, ſubito non apparebunt quaſi lapſæ de cęlo. Id autem fiet quia non dabunt lumen, ſed obſcurabuntur. Nam omnino videtur Dominus idem velle dicere de ſtellis, quod dixerat de ſole & luna, licet verbis diuerſis; ſicut & de luna idem quod de ſole diuerſis verbis dixerat: vt hæc tria ſint eadem, obſcurari, quod dixit de ſole; non dare lumen ſuum, quod dixit de luna; & cadere de cælo, quod dixit de ſtellis. Et hic ſenſus confirmatur ex alijs locis, vbi hoc ipſum planè de ſtellis dicitur; vt Ezechiel. 32. *Nigreſcere faciam ſtellas eius,* Et Iſai. 13. *Stellæ cæli non expandent lumen ſuum.*

Et virtutes cęlorum commouebuntur. Quidam referũt ad pręcedentia, ſcilicet ſolem, lunam & ſtellas; idque magis videri dicunt ex Lucę 21. vbi poſt illud: *Erunt ſigna in ſole;* cum additum eſſet, *areſcentibus hominibus præ timore &c.* quaſi repetendo ſubiungitur: *Nã virtutes cælorum mouebuntur,* id eſt ſol, luna & ſtellæ ingentẽ patientur mutationem. Vide an idem ſenſus huic loco tam bene cõgruat, vbi tamquam diuerſum à prioribus additur: *Et virtutes cælorum commouebuntur,* & ſimiliter apud Marcum 13. Vide Danielis 4. vbi habes etiam: *virtutes cæli,* in verbis Nabuchodonoſor. Alij cum Chriſ. hom. de cruce & latrone putant de Angelis bonis intelligendũ, qui modo quodam loquendi contremiſcunt; quomodo homo tremore cõmoueri & concuti dicitur in re terribili & inſolita. Neque obſtat quod dicunt quidam, Chriſtum hoc commemorare pro ſigno hominibus ad terrorem apparituro, ſicut tria præcedentia. *Reſp.* enim id non eſſe neceſſe, ſed potius addi tamquã effectum præcedentiũ; vt ſit ſenſus, Illa ſigna quæ dixi, tam terribilia erunt, vt ijs viſis etiam virtutes cælorum commoueantur & contremiſcant, quanto magis futurum, vt homines exareſcant præ timore & expectatione &c. vt eſt apud Lucam. Veruntamen non intelligi Angelos bonos, ſed malos, alijs magis placet, vt ſenſus ſit. *Virtutes cælorum*, id eſt, aëriæ poteſtates, & ſpirituales nequitiæ in cæleſtibus, *mouebuntur* propter iudicium ſuum, & inſtantem regni eorum euerſionem. Et moueri, pro conturbari, frequens in ſcriptura. Et fere ſemper in malam partem accipitur vt: *Mouebuntur omnia fundamenta terræ,* Pſal. 81. id eſt, potentes huius ſæculi, qui ibidem dij vocantur. Qui locus eſt huic valde ſimilis, quia ſignificatur, quod Deo veniente ad iudicium, mouebuntur, turbabuntur; & pacata ſua poſſeſſione eijciẽtur principes mundi; ita hîc

quod

quod dæmones exturbabuntur poſſeſſione & exuentur imperio qood habuerunt in homines durante hoc ſæculo. Eiſe autem etiam inter malos Angelos, *virtutes*, patet Rom.8.& 1. Petr.3. Qui dicuntur *cælorum virtutes*, non quod habitatio eorum ſit in cælo beatorum; neque quod ſint intelligentiæ motrices cælorum, quas ſcriptura ignorat, ſed quod verſentur in hoc infimo cælo, id eſt aëre. Epheſ.6. *In cæleſtibus*. Dicuntur autem commoueri, multo magis propriè, quam Angeli boni: quia ſentientes ex eiuſmodi ſignis, iam proxime inſtare diem iudicij, quem valde metuunt; mirum in modum trepidabunt & conturbabuntor. Præterea; non intelligi Angelos bonos, apparet, quia timorem, trepidationem, commotionem, non ſolet ſcriptura tribuere Angelis bonis. Item, quia paulo poſt de Angelis bonis ſub alio nomine fit mentio, cum dicitur; *Et mittet Angelos ſuos cum tuba &c.* vbi ſignificatur quod ipſi potius immittent alijs terrorem. Et cap.ſeq. *Et omnes Angeli cum eo*. Similiter apod Marcum cap.13. Denique in Euangelijs, Angeli boni, ſemper vocantur Angeli. Item Paulo infrà, nomen *cælorum* ita generaliter accipitur: *A ſummis cælorum vſque ad terminos eorum*, licet poſtea dicatur; *Neque Angeli cælorum*. Eſt enim generalis *cælorum* ſignificatio.

v.30. *Tunc parebit ſignum filij hominis in cælo* Signum crucis fere intelligunt. Sic enim canit Eccleſia: *Hoc ſignum crucis erit in cælo, cum Dominus ad iudicandum venerit*. Prudentius in hymno de natali Chriſti in fine; Iudæa tunc fulmen crucis experta &c. Aug. Tractatu 118. in Ioannem: *Quid eſt*, inquit, *ſignum Chriſti, niſi crux Chriſti*. Idem docet Chryſoſt. Homilia de cruce & latrone ſecunda, & proſeqoitur de ſplendore crucis, quo obtenebrabitur ſol & luna & ſtellæ. Item Ephrem in ſermone de ſancta & viuifica cruce.

v.31. *Congregabunt electos eius à quatuor ventis, à ſummis cælorum vſque ad terminos eorum*. Græce: *Ab extremis cælorum vſque ad extrema eorum*. Significatur electos ex omnibus locis, vbicumque fuerint, congregandos. Qui adhuc erunt in terra, vel ſub terra, inde colligentur: qui vero iam in cælis adepti fuerint manſiones, inde deuocabuntur ad tribunal iudicis. Sic autem dictum eſt, *ab extremis cælorum vſque ad extrema eorum*, ſicut de ſole dicitor; Pſalm.18. *A ſummo cælo egreſſio eius, & occurſus eius vſque ad ſummum eius*, id eſt, curſus ſolis eſt ab extremo ad extremum, per medium; nimirum ab orto vſque ad occaſum per meridiem. Nam & ibi eſt eadem vox græca ἄκρον, quod extremitatem ſignificat. Vide annot. eius loci, & Deuteron.4. vbi eſt ſimilis locutio, & 4. Reg. 10. itemque noſtrum Comment. 1. Theſſ. 4. v.15.

v. 34. *Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant*. Non loquitur de omnibus quæ hic dicuntur, implendis durante generatione hominum tunc viuentium. Nam ſi Euangeliſtę, ſic intellexiſſent hæc Domini verba, ſuperſediſſent labori ſcribendi Euangelia, Matthæus videlicet, Marcus & Lucas; apud quos omnes ſunt hæc verba. Nam ſi omnia complenda erant intra tam breue tempus, ſcilicet Apoſtolis adhuc viuentibus; quid opus erat ſcribere, quando ſupererant & ſuperfuturi erant teſtes oculati, ijque ad prædicandum diligentiſſimi, donec finis mundi veniret? Certè, nec Ioannes voluiſſet ſcribere ſuum Euangelium, ſed & Apocalypſis ab eo ſcripta ſatis teſtatur mundi finem non ita breui futurum. Imo, ibi loquitur de mille annis ante communem reſurrectionem. Sancti quoqoe Petrus & Paulus, ille 2. epiſt. 3. iſte verò 2. Theſſ. 2. negant inſtare diem Domini; magiſque ſignificant adhuc multa ſæcula euoluenda ante illum diem. Sed & mater Domini ſic canit; *Beatam me dicent omnes generationes*. Quod non diceret ſi non multæ generationes adhuc eſſent ſecuturæ. Itaque videtur ſententia Domini intelligenda de ijs quæ prædixit euentura ciuitati Hieroſolymitanæ, & populo Iudaico, id eſt, de euerſione tēpli & ciuitatis, & afflictione populi. Aliter Chryſ. & Theophylactus qui intelligunt *generationem* credentium Chriſto, id eſt Chriſtianorum, quomodo dicitur Pſal. 23: *Hæc eſt generatio quærentium Dominum*. Et ſecundum eos refertur ad ſigna hic prædicta, & implenda in fine ſæculi. Vide Ianſ.

v.35. *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non præteribunt*. Habetur etiam Marci 13. & Lucæ 21. Tranſiturum dicitur cælum & terra; non ſecundum ſubſtantiam, ſed ſchemate, ſeu figura; iuxta illud 1. Cor.7. *Præterit figura huius mundi*. Totus enim mundus ſpeciem longe aliam & præſtantiorem accipiet, & generabilia omnia & corruptibilia, in quibus maxime figura mundi inferioris conſiſtit, non amplius erunt. De hoc tranſitu loquitur Petrus 2. Epiſt. 3. Prudentius in Romano: *Poſt cæli tranſitum, Deus ſuperſtes ſolus, & iuſti ſimul, cum ſempiternis permanebunt Angelis*. De hac phraſi, vide Annot. Dan. 6. Quidam ſic accipiunt: Citius cælum & terra tranſirent, quam verba mea tranſirent ita vt non fieret quod dico; cum alioqui cælum & terra maxime videantur permanentia, quia de terra dicitur, *Terra in æternum ſtat*: de cælo autem ſumitur æternitatis comparatio, *Sicut dies cæli*. Sic interpretatur Euthymios; & huic interpretationi probabilitatem adfert quod Lucas dicit cap.16. *Facilius eſt cælum & terram præterire, quam de lege vnum apicem cadere*.

Veruntamen hunc non eſſe ſenſum, prorſus apparet ex eo, quod omnes tres Euangeliſtæ abſolute ponunt hanc ſententiam; cui & alibi ſimiles leguntur, vt 2. Petr.3. *Cæli magno impetu tranſient. Elementa calore ſoluentur, terra & quæ in ipſa ſunt opera, exurentur*. Et iterum: *Cæli ardentes ſoluentur, & elementa ignis ardore tabeſcent. Nouos vero cælos & nouam terram expectamus*. Apocalyp. 21. *Vidi cælum nouum & terram nouam. Primum enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non eſt*. Iſai. 65. *Ego creo cælos nouos & terram nouam, & non erunt in memoria, priora*. Iſaiæ 66. *Cæli noui, & terra noua, quæ ego facio*. Pſalm. 101: *Initio terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cæli; ipſi peribunt, ſicut veſtimentum veteraſcent, ſicut opertorium mutabis eos & mutabuntur*. Quæ verba, *Peribunt, veteraſcent, mutabuntur*, ſimul ad cælum & terram referri debent, vt recte refert Ianſenius. Sicut autem apud Petrum *cælorum* nomine videtur accipi aëris elementum, partim nos ambiens, partim ſupra nos expanſum; Nam orbes cæleſtes non ſunt ardoris & combuſtionis capaces: ita omnino videtur, & hoc loco, & alijs locis iam citatis, vel aër, vel ſaltem generaliter, quidquid ſupra nos eſt, intelligi. Ita autem exurentur iſta ab illo conflagrationis igne, non vt pereat terra, ſed vt hæc corpora repurgentur, atque in meliorem ſtatum reformentur ac renouentur. Vide noſtra comment. citato loco 2. Pet.3. & Heb.1.v.11. Ad illud autem quod ex cap. 16. Lucæ adfertur, reſpondendum, ita hoc dici, vt tamen ſimul intelligatur cælum & terram, licet videantur eſſe perpetuò manſura, tamen reuera tandem tranſitura eſſe: vt non ſit ſumpta comparatio ab impoſſibili, ſed à difficili aut opinabili; quomodo multæ ſumuntur comparationes; vt, citius clauam extorſeris è mano Herculis; facilius eſt feras domari, quā linguam; chalybem mollire quam flectere cor tyranni. Et ita intelligendum eſſe, liquet ex eadem ſententia vt à Matthæo prolata eſt cap.5. *Donec tranſeat cælum & terra; iota vnum*

aut vnus apex non præteribit à lege. Vide etiam in 4. diſt. 47.

v. 47. *Amen dico vobis, quoniam ſuper omnia bona ſua conſtituet eum.* Hæc verba non dicuntur de ſeruo Dei, ſed de ſeruo hominis, vnde comparationem adducit Dominus; ad inſinuandum quid Dei ſeruus, ſi officio ſibi commiſſo bene functus fuerit, à Domino ſuo expectare debeat; ſcilicet, vt ad magnam felicitatem euehatur, moltiſque alijs in Dei regno præemineat ſicut ille ſeruos hominis, ſi fideliter ac prudenter in minori quapiam adminiſtratione ſe geſſerit, eo tandem euehitur, vt etiam ſuper omnia Domini ſui bona diſpenſanda conſtituatur.

v. 51. *Et diuidet eum, partemque eius ponet cum hypocritis.* Sic Luc. 12: *Et diuidet eum, partemque eius cum infidelibus ponet.* Pro *diuidet* vtroq; loco græce eſt διχοτομήσει, id eſt, diſſecabit, in doas partes diuidet. Senſus eſt: Occidet, obtruncabit eum, & tractabit velut ſeruum iofidum & ſimulatom, non ex animo ſeruientem, ſed ventri & gulæ deditum, & abſentia Domini ſui ad improbas ſuas cupiditates abutentem. Ianſenius putat illud (*diuidet*) rectius exponi, Vt idem ſit quod ſeparabit eum à familia & eijciet: Verum proprietas Græci vocabuli hunc ſenſum non videtur admittere.

Notandum autem Hebræa phraſi (*diuidere*) pro eo poni interdum qood eſt interficere ac diſperdere; vt Exodi 19. vbi iubentur ſacerdotes ſanctificari *ne forte diuidat eos Dominus*: quo loco noſtra verſio habet: *Ne percutiat eos.* Quod & ſecundo repetitur de ſacerdotibus & populo. Sic 1. Paral. 13. dicitur Dominus diuiſiſſe, id eſt, percuſſiſſe Ozam; & vocatum nomen loci, Diuiſio, id eſt, Percuſſio Ozæ. Vide etiam eius loci Annotat. & 1. Reg. 15. *Siccine ſeparat amara mors?*

CAP. XXV.

v. 3. NOn *ſumpſerunt oleum ſecum.* Oleum Aug. charitatem interpretatur: quia ſicut oleum ceteris ſupernatat humoribus; ita charitas ceteris ſupereminet chariſmatibus, 1. Cor. 12. *Adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro.* & 13. *Maior horum eſt charitas.*

v. 15. *Et vni dedit quinque talenta.* Talenta ſunt dona gratiarum, quæ dicuntur gratiæ gratis datæ, vt ſcientia, eloquentia, donum linguarum, interpretationis, exhortationis: Non illæ quæ gratum faciunt; nam qui vnum talentum acceperat, fuit ſeruus malus & piger. Et illæ quidem gratiæ ſubſiſtunt ſine vſu; iſtæ autem non ſic. Neque enim charitatem habet qui pro tempore & loco charitatis opera non exercet: ſicut ignis non eſt, qui appoſitam materiam non vrit, qui frigentem non calefacit. Patet ergo etiam malos habere talentum, quod iſte ſeruus piger defoderat in terram, & repræſentauit Domino ſuo, dicens: *Ecce habes quod tuum eſt.* Non videtur autem dicendum omnes omnino homines habere talentom; non enim qui vſu rationis carent, talentum habent. At neque illi fortaſſis qui prorſus hebetes ſunt & indocti, nihil habentes qoo commodent alijs ad ſalutem.

Cum hoc loco conferendus eſt alius, qui eſt apud B. Petrum 1. Epiſtolæ 4: *Vnuſquiſque ſicut accepit gratiam, in alterutrum illam adminiſtrantes &c.* vbi liquet Apoſtolum loqui de gratijs gratis datis. Sic Rom. 12. *Habentes donationes ſecundum gratiam quæ data eſt nobis, differentes,* & 1. Cor. 12. *Vnicuique datur manifeſtatio ſpiritus ad vtilitatem.* Vide comment. horum locorum.

S. Greg. Hom. 9. dicit neminem eſſe qui non habeat aliquod talentum, quod poſſit in vtilitatem proximorum expendere; ſed videtur talentum accipere generalius quam pro gratia quæ dicitur gratis data; præſertim ſi etiam ad infideles eius ſententia ſit extendenda. Idem S. Greg. ibidem ita tractat hanc parabolam, vt plus accepiſſe intelligatur, qui duo talenta accepit, quam qui quinque. Nam ſecundum eum qui qoinque accepit, etſi interna & myſtica penetrare neſciat, docet tamen alios de exterioribus quæ accepit; Quæ exteriora, qoinario numero quinque ſenſuum exteriorum ſignificatur: Qui vero duo, intellectum & operationem percipiunt, ſubtilia de internis intelligentes, mira in exterioribus operantes. Verum, ad litteram, ille quinqoe accepit cui plura vel maiora dona conceſſa ſunt; qui proinde plus ſuperlucrari debet: ille doo, qoi pauciora: à quo proinde minus locrum expectator. Vnde & illi tamquam plus habenti, & plus ſuperlucrato, datur talentum ſerui inutilis; quia ſicut omni habenti dabitur, ita plos habenti plus dabitur. Et Eccleſia canit in perſona Sanctorum, qui doctrina & ſanctitate claruerunt: *Domine quinque talenta &c.* non doo. Deinde eum plus accepiſſe qui quinque, quam qui duo talenta accepit, etiam ex eo apparet quod apud Lucam 19. in ſimili parabola, qui decem mnas fuerat lucratus, conſtituitur ſuper decem ciuitates: qui quinque, ſuper quinque. Probatur ergo ex maiori remoneratione vtroque loco ſignificata. Ceterum in eo quod dicit: *Vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij vero vnum, vnicuique ſecundum propriam virtutem:* virtus intelligitur non moralis, ſed naturalis, Græcè δύναμιν; vt ſignificetur paterfamilias diſtribuiſſe talenta ſecundum facultatem & vires vniuſcuiuſque, vt qoi induſtria naturali plus valeret, plus acciperet.. Ita Chriſtus plerumque dona ſoa gratuita diſtribuit, ſecundum propriam cuiuſque virtutem, id eſt, pro ratione facultatum naturalium, vt v.g. ſcientiam maiorem rerum diuinarum fere accipiunt, qui ingenio ſunt capaciori. Et ita de alijs donis. Qood autem qoi quinque talenta, & qui duo acceperant, duplicaſſe leguntur ſua talenta; admonet nos, vnumquemque debere laborare ſecundum proportionem donorum ſuorum, vt qui plura, vel maiora acceperit, ſciat ſe plus lucri Domino ſuo conquirere debere; iuxta illud: *Cui multum datum eſt*, Lucæ 12. *multum quæretur ab eo.* Et illud Greg. *Cum augentur dona, creſcunt etiam rationes donorum.* Seruos autem piger cui vnum talentum creditum eſt, etiam ipſe accepit ſecundum propriam virtotem; ſed quia laborem fugiens defodit illud in terram, præponens nimirum commoda terrena lucro Domini ſui; hinc merito audit illud: *Inutilem ſeruum eijcite in tenebras exteriores*: Cum alijs contra dictum eſſet; *Euge ſerue bone & fidelis, intra in gaudium Domini tui.* Vide G. Peraldum in Summa vitiorum diſſerentem de auaritia ſcientiæ, & de ijs qui abſcondunt talentum; vbi inter alia recitat hæc Gregorij verba: Qui ſcientia & virtute præditi, ſeceſſum ſpeculationis appetunt; tot animarum rei ſunt, quot animabus, in publicum prodeundo prodeſſe potuerunt. Aug. Tract. 10. in Ioannis 2. ad illud; Zelus domos tuæ comedit me: Si fueris, inquit, frigidus, marcidus, ad te ſolum ſpectans, & quaſi tibi ſufficiens, & dicens in corde tuo: Quid mihi eſt curare aliena peccata? Sufficit mihi anima mea, ipſam integram ſeruem Deo. Eia non tibi venit in mentem ſeruus ille, qui abſcondit talentum & noluit erogare? numquid enim accuſatus eſt quia perdidit, & non quia ſine lucro ſeruauit? Idem S. Aug. lib. de vera rel. cap. 54. talentum interpretatur ingenium ſeu mentis aciem, quam dicit eos qui non benè vtuntur habere in ſu-

dario

dario ligatam, aut in terra obrutam; id eſt, delicatis & ſuperfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus, inuolutam & oppreſſam. Item dicit talentum quod male vtenti aufertur, illi dari qui talentis quinque bene vſus eſt: non quia transferri poteſt acumen intelligẽtiæ; ſed ita ſignificatum eſt, inquit, poſſe hoc amittere negligentes & impios ingenioſos: & ad eam peruenire diligentes & pios, quamuis ingenio tardiores. Non enim datum eſt illud talentum ei, qui acceperat duo; habet enim & hoc, qui iam in actione & cognitione bene viuit; ſed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad externa contemplanda idoneam mentis aciem &c. Vbi videtur Auguſt. dicere eum plus accepiſſe qui duo, quam qui quinque talenta accepit, ſicut ſentit Gregorius: Sed eam expoſitionem minus probabilem eſſe ſupra oſtenſum eſt.

v. 21. *Quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam.* Dona præſentis vitæ quæ nobis eroganda ad Dei honorem committuntur, pauca dicuntur comparatione bonorum vitæ futuræ, quorum illic erimus poſſeſſores. Vide Comment. F. Lucæ.

v. 26. *Sciebas quod meto vbi non ſemino, & congrego vbi non ſparſi. Sciebas,* ſubaudi; vt ais: Sic enim dixerat: *Scio quia homo durus es; metis vbi non ſeminaſti &c.* Neque enim metit quod non ſeminauit, neque congregat quod non ſparſit; aut, vt apud Lucam eſt, Tollit quod non poſuit; cum ſcriptum ſit: *Quid habes quod non accepiſti?* Sed ſeruum pigrum ex ipſius opinione condemnat Dominus. Vnde addit apud Lucam: *De ore tuo te iudico ſerue nequam.* S. Tho. 2. 2. q. 62. art. 4. ad 3. Deus, inquit, nihil requirit ab homine niſi bonum, quod ipſe in nobis ſeminauerit. Et ideo verbum illud, vel intelligitur ſecundum prauam exiſtimationem ſerui pigri, qui exiſtimauit ſe ab alio non accepiſſe (ſcilicet ſi quid boni operaretur ex talento: Nam de talento dicit. Ecce habes quod tuum eſt) vel intelligitur quantum ad hoc, quòd Deus requirit à nobis fructus donorum; qui ſunt & ab eo & à nobis, quamuis ipſa dona à Deo ſint ſine nobis. Sic ille.

v. 27. *Oportuit ergo te committere pecuniam meam nummularijs, & veniens ego recepiſſem vtique quod meum eſt cum vſura.* Hoc non dicit Deus hominibus talento non vtentibus; ſed Dominus ille diues & auarus à quo ſumitur parabola, ſeruo ſuo pigro, qui talento non fuerat vſus ad lucrum. Significat autem parabola Deum à nobis exigere nõ lucrum vſurarium, ſicut ille Dominus, ſed verum & ſanctum; dum ſcilicet vtimur donis ſcientiæ à Deo conceſſis ad lucrum animarum; in quo glorificatur Deus. Certe huic Domino parabolico perinde erat, vnde, aut quomodo ſerui lucrum facerent, ſiue ex vſuris, ſiue ex iuſta negotiatione; eſtque illud impertinens ſcopo parabolæ: quare ea parte non debet applicari. Sequeretur alioqui, quod eſt abſurdiſſimum, nos teneri quærere lucrum ex vſuris.

v. 29. *Omni enim habenti dabitur, & abundabit.* Hinc colligitur quidem charitatem augeri per ſingulos actus, aut ſaltem ſingulis actibus hominem mereri augmentum charitatis. Sed id ex hac ſcriptura non videtur ſtatui poſſe; quia hic de talento ſermo eſt, id eſt, de gratia gratis data, non de gratia gratum faciente. Item, non dicitur poſtquam proruperit in actum feruentiorem; ſed abſolute; quod eſt contra S. Thomam. Neque ſenſus eſt quod omni bene vtenti gratia gratis data, addetur alia ſimilis gratia, vel quod augebitur ea quam habet; certum eſt enim hoc non ſemper fieri, maxime ſi quis eiuſmodi gratia remiſſe vtatur: ſed ſenſus eſt, quod dabitur ei merces ampla pro bono vſu talenti à Deo accepti. Hoc enim præcedit: *Euge ſerue &c. quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam, intra in gaudium Domini tui.* Dicitur autem ei dari talentum à ſeruo pigro ablatum, quia tam bene vſus fuit ſuis talentis, ac ſi etiam illud habuiſſet; & ita, quaſi pro illo bene expenſo, etiam mercedem accipit. Et nota quod non datur ei talentum ſerui pigri, vt in eo operetur, facturus Domino lucrum; ſed vt ipſe illud poſſideat: datur enim hoc ei pro mercede ſeu præmio.

v. 30. *Inutilem ſeruum.* Erant ergo priores vtiles, tametſi nemo tam vtilis ſeruus, qui non ſe reputare debeat inter eos, qui iubentur dicere? *Serui inutiles ſumus;* ſcilicet ex nobis. Lucæ 17.

v. 32. *Et congregabuntur ante eum omnes gentes. Quæritur* an omnes omnino homines nemine omnino excepto. Fieri enim poteſt, vt omnes gentes congregentur, nec tamen omnes homines, ſi omnes quidem gentes nulla gente excepta, non tamen ſingulæ totæ omnino, nullis hominibus exceptis conueniant. Verum quia vniuerſale futurum eſt hoc iudicium, & vt omnibus vel præmia reddantur vel pœnæ, nemine prorſus excepto; neceſſe eſt omnes iudicari. Nam retributio fiet per iudicium. Quare ne infantes quidem & amentes qui nihil propria voluntate egerunt boni & mali, hinc excipientur, ſed etiam in hoc iudicio ſtabunt iudicandi, & vel ob originale peccatum condemnandi, quia *peccatum ex vno in omnes in condemnationem,* vel pro dono iuſtitiæ per Chriſtum acceptæ, ſaluandi. Auguſt. Homil. 50. cap. 4. excipit eos qui dimiſerunt omnia, & quibus dicetur: *Sedebitis & vos &c.* quia illi non iudicandi ſunt, ſed iudicaturi. His, inquit, exceptis, cetera omnium hominum multitudo in duas partes diuidetur. At dices: Infantibus dici non poteſt: *Eſuriui & dediſtis,* vel *non dediſtis, mihi manducare. Reſp.* illa verba non ad omnes dici, neque totam ſententiæ proferendæ cauſam continere; cum certum ſit multa alia eſſe bona & mala opera, pro quibus ſunt homines iudicandi. Vnde docet Auguſt. lib. de fide & operibus cap. 15. verba iſta: *Eſuriui, & non dediſtis &c.* ad ſolos illos pertinere qui crediderunt, ſed non ſecundum fidem vixerunt, eoſdemque ſolos Domino reſponſuros: *Quando te vidimus eſurientem aut ſitientem --- & non miniſtrauimus tibi?* Rurſum inquies crudele eſſe, ſi ob ſolum originale peccatum paruulis dicatur: *Ite in ignem æternum. Reſp.* ſub nomine ignis, cuius in pœnis ſumma eſt acerbitas, omnes pœnas inferni, quarum pro meritis maxima erit varietas, comprehendi; ſicut nomine regni in priori ſententia comprehenditur omnis gaudiorum varietas in regno cæleſti. Quamquam, ſicut ibi communis erit omnibus clara Dei viſio: ſic damnatis omnibus erit communis diuinæ viſionis priuatio.

v. 34. *Poſſidete paratum vobis regnum.* Græcè κληρονομήσατε, id eſt hæreditate, & quaſi iure hæreditario accipite. Vnde inferunt ſectarij noſtri, Ergo iure hæreditario debetur regnum filijs, & non propter operum merita. *Reſp.* Chriſtum hoc loco voluiſſe quòd vtroque modo filijs Dei danda ſit hæreditas regni cæleſtis, & iure filiationis, quia eo ipſo quo quis eſt filius Dei, hæres eſt regni; & propter opera iuſtitiæ. Ideo enim additur; *Eſuriui enim & dediſtis &c.* Opera autem neceſſaria ſunt in adulto & ſuperſtite; quia charitas quæ filium Dei conſtituit, non eſt otioſa, nec vacare poteſt à bono opere. Aliud eſt de infantibus, qui per infuſam gratiam Spiritus ſancti, digni quidem efficiuntur regno, quia tantus inhabitator dignos eos facit; ſed non merentur; quia meritum proprie non attenditur niſi in operibus.

A conſtitutione mundi. Atqui paratum eſt ab æterno; ſed minus dicendo plus aliquid ſignificatum

voluit. Vide Annotat. Gal. 1. Ieremiæ 1. Tit. 1.

v. 40. *Vni ex his fratribus meis minimis.* Cum dicit: *Ex his &c.* Rex ſeu iudex deſignat eos qui à dextris ſuis erunt, qui omnes erunt fratres Chriſti. *Minimos* autem ſignificat, qui inter eos erunt infimi, aut potius qui in hoc ſæculo inter Chriſtianos fuerint infimi, id eſt, abiectiſſimi humano iudicio, vt ſolent reputari pauperes, & mendici, & afflicti. Dices, Ergo ſolis Chriſtianis iiſque bonis, erunt dandæ eleemoſynæ; mali enim non ſunt fratres Chriſti. *Reſp.* non ſequi. Significatur enim talibus præcipuè dandam eſſe, monente Apoſtolo: *Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domeſticos fidei.* Gal. 6. Chriſtus enim imputat ſibi datum, quod talibus impenſum fuerit.

Vni ex his fratribus meis minimis. Et infra: *vni de minoribus his.* Ex his locis accepta nomina, niſi fallor, duorum ordinum mendicantium, quorum alter minorum, alter minimorum nuncupatur; tametſi in græco vtrobique eſt ἐλαχίστων minimorum.

v. 41. *Diſcedite à me, maledicti, in ignem æternum.* Vtraque pœna ſignificatur; & damni, & ſenſus. Damni, per illud; *Diſcedite à me.* Senſus, per iſtud: *In ignem æternum.*

v. 42. *Eſuriui enim & non dediſtis mihi manducare.* Ergo mortale peccatum eſt, egentibus non dare eleemoſynas, etiam extra caſum neceſſitatis extremæ; qui caſus rariſſimus eſt. Hic autem ſermo dirigitur ad ingentem multitudinem: Imo ad omnes, aut fere omnes qui erunt à ſiniſtris. Commemorantur autem hic peculiariter opera miſericordiæ omiſſa; cum tamen alia ſint multo grauiora peccata, directe contra decalogum commiſſa, vt blaſphemiæ, hæreſes, periuria, homicidia, adulteria &c. eaque proinde igne æterno multo digniora: ſed ideo, vt oſtendatur quibus remedijs potuiſſent alia peccata redimi; iuxta id quod dicitur regi Chaldæorum Daniel. 4. *Peccata tua eleemoſynis redime.* Quoniam ergo his remedijs peccata impij non redemerūt, detruduntur in ignem æternum. Vide Annotat. Ezech. 16. v. 49. Sed quare potius recenſuit Dominus opera miſericordiæ corporalia quam ſpiritualia, cum hæc illis ſint multo digniora? Primò, quia corporalia magis nota ſunt, magiſque in ſenſus incurrunt. Deinde, quia magis communia; pauci enim ſunt, qui ignorantes docere, peccantes corripere, errantes in viam ſalutis reuocare poſſunt; at plurimi qui eleemoſynas corporales largiri, aut ſaltem calicem aquæ frigidæ poſcenti miniſtrare queant. Tertio, quia nequaquam congruenter Dominus, tametſi in perſona membrorum minimorum, dixiſſet; Errani, & in viam ſalutis me reduxiſtis, peccaui, & corripuiſtis me; ignorans fui, & docuiſtis me. Hæc enim eiuſmodi ſunt quæ in Chriſti perſonam cadere non poſſunt, ſicut illa priora. Nam licet nuſquam legatur infirmus fuiſſe, ac fortaſſe nec vnquam fuerit; potuit tamen in morbum incidere, ſicut & præ ſenio moriturus erat tandem, ſi non violenta morte è viuis fuiſſet ereptus. Sed quare non addidit extremum illud, inter corporalia, miſericordiæ opus, dicendo: Mortuus fui, & ſepeliiſtis me? Vide Reſponſ. apud Bellarminum in fine de purgatorio, vbi duas affert rationes & S. Tho. 2. 2. q. 32. art. 2. ad 1. & ibi Bannes. An ratio, quia ſepultura non impenditur homini, ſed tantum corpori eius mortuo; cetera ipſi homini?

CAP. XXVI.

v. 5. **D**Icebant autem, Non in die feſto; ne forte tumultus fieret in populo. *Quæritur* an hæc poſtrema; *Ne forte tumultus &c.* ſint verba concilij, an Euangeliſtæ. A Videntur eſſe Euangeliſtæ, Nam vt ſint concilij, dicendum erat, *Non in die feſto ne forte tumultus fiat in populo.* Eadem quæſtio apud Marcum cap. 14. Sed ſciendum quod in Græco apud Matthæum legatur γένηται, apud Marcum ἔσται, quod vtrumque Eraſmus vertit: *fiat*; vt proinde videantur potius eſſe concilij, verba, quam Euangeliſtæ.

v. 15. *Quidnam vultis mihi dare, & ego eum vobis tradam?* Quæri poteſt an Iudas vendiderit Chriſtum, an vero tantum operam ſuam locauerit ad adducendos Iudæos ad locum vbi Chriſtum ſine tumultu capere poſſent? Non enim Chriſtum habebat in ſua poteſtate, vt vendere poſſet. Neque Iudæi Chriſtum à B Iuda accipiebant velut emptum ab eo, ſed manibus & armis capiebant in loco vbi erat, & ad quem à Iuda adducti erant. Vnde non mirum ſi Iudæ tantum dederunt triginta argenteos; Nam pacti tantum erāt pro opera iam dicta.

Triginta argenteos. Tantum valebant vnde cœmeterium peregrinorum emi poſſet. Et tamen adhuc mirari ſubit, Iudam hominem impiè auarum tam exiguo pretio contentum fuiſſe, cum ſciret principes ſacerdotum odio Ieſu vehementer incenſos. Adde etiam, diuites, & ad nutum adminiſtrantes gazophylacia templi, facile multo amplius daturos fuiſſe, ſi poſtularetur. Quod autem hi triginta argentei deſumpti fuerint ex templi gazophylacijs, inde apparet; quia poſtea dicebant: *Non licet eos mittere in corbonam,* C *quia pretium ſanguinis eſt.* q. d. Deberentur quidem corbonæ, vnde ſumpti ſunt; ſed quia pretium ſanguinis facti ſunt, ideo non ſunt illuc remittendi. Vide F. Lucam in ſuo Commentario bene de hac re ſcribentem. Triginta nummi erant pretium agri in ſepulturam peregrinorum.

v. 18. *Ite in ciuitatem ad quemdam --- apud te facio &c.* Cum his verbis Euangeliſtæ non cohæret quod Nicephorus lib. 1. cap. 27. ſcribit Chriſtum nouiſſimam cœnam cum diſcipulis feciſſe in domo Ioannis Euangeliſtæ, quam habuerit Hieroſolymis &c.

v. 20. *Diſcumbebat cum duodecim diſcipulis ſuis.* Hinc ſatis liquet etiam Iudam interfuiſſe inſtitutioni S. Euchariſtiæ, quæ in illa cœna facta eſt; & proinde, D etiam ſumpſiſſe corpus & ſanguinem dominicum. Sic & Marcus 14. *Veſpere autem facto, venit cum duodecim; & diſcūbentibus eis &c.* Item Lucas 22. *Diſcubuit, & duodecim Apoſtoli cum eo.* Idem ſatis manifeſte indicat Ioannes. Vide Annot. Ioannis 13.

v. 21. *Et edentibus illis dixit: Amen dico vobis, quia vnus veſtrum me traditurus eſt.* Veriſimile eſt Chriſtum prius Euchariſtiam inſtituiſſe quam de proditore loqueretur. Id non repugnat Matthæo & Marco, non enim dicunt quo ordine hæc geſta ſint. Conſonat autem cum Luca, qui de proditore narrat poſt inſtitutionē Euchariſtiæ; & ita quidem, vt ſatis ſignificet, ordine rei geſtæ poſterius factum. Idem colligi E poteſt ex Ioanne. Atque hoc modo facilius oſtenditur Iudam fuiſſe peccatorem occultum, quando Dominus ei dedit Euchariſtiam, ita vt nec Ioannes adhuc noſſet.

v. 24. *Bonum erat ei ſi natus non fuiſſet homo ille. Bonum* pro melius phraſi Hebræa; ſicut ibi: *Bonum eſt confidere in Domino quam confidere in principibus.* & ſupra cap. 18. *Bonum eſt tibi ad vitam ingredi debilem &c. Melius* autem improprie pro minus malo; ſicut illud: *Mare ponticum dulcius ceteris* apud Plinium, id eſt, minus ſalſum. Neque enim non eſſe, propriè bonum eſſe cuiquam poteſt. *Quæritur* an idem de quocumque homine reprobo vere dicatur. Auguſt. lib. 5. cap. 11. articulo 8. contra Iulianum non putat dicendum de paruulis ſine baptiſmo mortuis; & ſubindicare

videtur

videtur nec de alijs quibuſlibet rectè dici, ſed tantum de hominibus inſigniter malis. Sed contrà, ſatius videtur non eſſe, quam in æternum ardere.

Si quæras an ex his verbis Iudas certus fuerit ſuæ damnationis: *Reſp.* non videri; tum quia non credidit, tum quia vim verborum non percepit. Et forte, nec alij diſcipuli hæc plene intellexerũt. Nota etiam quod dicitur, *Bonum erat ei*: Nam nobis certe magnũ bonum, per accidens, fuit, illum hominem, per quem filius hominis traderetur in mortem, natum fuiſſe: quemadmodum pluribus locis ſignificat S. Auguſt. Eſt quoque ſimpliciter bonum illum hominem natum fuiſſe; quia Deus in illo oſtendere voluit iuſtitiam ſuam, & eo vti ad magnum bonum. Vide B. Thomam, De potentia quæſt. 5. articulo 4. ad 8. vbi bene declarat, quo ſenſu iſtud ſit melius, & quo non melius.

Si natus non fuiſſet. Intelligitur natus in vtero, ſicut ibi: *Quod enim in ea natum eſt*: vult enim Dominus ſignificare, quod melius illi erat nũquam fuiſſe, quam tale peccatum commiſſurum eſſe. Accipit autem homo eſſe in vtero, per conceptum, ſeu potius per animationem.

v. 25. *Numquid ego ſum Rabbi? Ait illi: Tu dixiſti*, id eſt, Id quod interrogando dixiſti, id ego affirmo ita eſſe. Non prodidit eum; ſed vel ita tacite dixit, vt ſolus Ioannes audiret, vel clarius quidem locutus eſt, ſed cum à multis ſimul, aut quaſi ſimul, interrogaretur, dicentibus, *Numquid ego ſum Domine?* & inter eos etiam Iudas interrogaret; non fuit animaduerſum ad quem diceret: *Tu dixiſti.* S. Leo ſerm. 7. De paſſione Domini ſic Iudam alloquitur: Ecce parcit auſibus tuis Dominus, & nulli te niſi tibi indicat Chriſtus; nec nomen tuum, nec perſona detegitur, ſed veritatis & miſericordiæ verbo cordis tui tantum arcana tanguntur. Reſpicit S. Leo tantum ad priora Domini verba. Nam paulo poſt dicit, quòd poſtea manifeſtius eum deſignauerit, porrigẽdo buccellam. Sed de hoc vide Annotat. Ioannis 13.

v. 26. *Et benedixit.* Eraſmus vertit: *Et cum gratias egiſſet.* Græcè eſt εὐλογήσας, id eſt, cum benedixiſſet, nempe panem. & ita eandem vocem græcam idem Eraſmus vertit in c. 14. Marci. Ita enim Apoſtolus, *Calix cui benedicimus, nonne &c.* 1. Cor. 10. vbi græce eadem vox eſt ὃ εὐλογοῦμεν, legitur tamen 1. Corint. 11. εὐχαριστήσας, quod interpres vertit, *Gratias agens.* Similiter & Lucas. Marcus vero cum Matthæo habet εὐλογήσας. Vide Ianſenium. Improbabiliter noſtro iudicio ſentiunt, qui hanc benedictionem putant fuiſſe ipſam conſecrationem corporis Domini; & dicunt referendam ad verba: *Hoc eſt corpus meum*: quia ex græco patet benedictionem præceſſiſſe, quia dicitur εὐλογήσας, id eſt, *cum benedixiſſet, fregit & dedit dicens &c.* quomodo & Concilium Tridentin. intellexit. Vnde iſta benedictio fuit quędam inuocatio cum gratiarum actione pro inſtitutione tanti ſacramenti. Errant autem vehementer, qui putant hac benedictione, & non prolatione verborum: *Hoc eſt corpus meum*, Dominum conſecraſſe corpus ſuum. Sic & alibi, vbi Chriſtus dicitur panibus aut pueris benedixiſſe; bona imprecatio intelligitur. Quamuis enim Dei benedicere ſit benefacere; Chriſtus tamen, vt homo, ſicut multa petijt orando; ita & bene precatus eſt interdum, expectans effectum à Deo, & ſimul effectum tribuens, vt Deus. Videatur autem vtrum & hoc modo accipienda ſit illa benedictio de qua 1. Cor. 10. *Calix benedictionis cui benedicimus.* Vide ibidem noſtrum comment. & ſupra cap. 14. & 15.

Deditque diſcipulis ſuis, & ait: Accipite & comedite. Et infra: *Dedit illis dicens, Bibite ex hoc omnes. Dedit*, id eſt,

A porrexit. Nondum enim diſcipuli habebant in manibus, aut in ore, quando Dominus hæc dicebat. Ait enim: *Accipite*, quod eſt porrigentis. Vnde hinc non ſequitur Chriſtum protuliſſe ea verba, *Hoc eſt corpus meum, Hic eſt ſanguis meus*; poſtquam illi iam acceperant de manu Domini, ea quæ porrigebantur.

Hoc eſt corpus meum. Oratio enunciatiua eſt, eaque operatoria, ſiue efficax eius quod ſignificatur: velut ſi quis voluntate donandi dicat, Hic eſt ager tuus; hæc eſt veſtis tua. Et ſicut Chriſtus dixit, *Ecce filius tuus: Ecce mater tua*; quod idem eſt, ac ſi dixiſſet, Hic eſt filius tuus; Hęc eſt mater tua. Item ſi, quando aquam
B conuertebat in vinum, dixiſſet; Hoc eſt vinum; fuiſſet enunciatio operatoria. Cum enim Chriſtus ſit ipſa veritas, qui panem tenens manibus, dixit; *Hoc eſt corpus meum*: Neceſſe eſt veram eſſe propoſitionem; vera autem eſſe non poteſt niſi fiat quod dicitur. Iam ſi quæritur, quid demonſtret, *Hoc*: dicendum, demonſtrat, id quod prædicato ſignificatur: Talia enim ſunt ſubiecta, qualia permittuntur à ſuis prædicatis. Non tamen ſenſus eſt, Corpus meum eſt corpus meum ſed, hæc res, demonſtrato corpore Chriſti, eſt corpus meum. Sicut ſi quis dicat, Hic eſt Ioannes; licet Ioannes demonſtretur; non tamen ſenſus eſt, Ioannes eſt Ioannes, ſed hic homo eſt Ioannes. Item licet nondum ſit corpus Chriſti, quando profertur pronomen *hoc*; vera tamen eſt propoſitio, quia in ipſo pro
C poſitionis termino conſiſtit forma & veritas propoſitionis. Tunc enim completa eſt, &, ſi ſit operatoria, vim ſuam ſortitur; ſicut propoſitiones aliæ ſimiles Sicut & iſtæ, in contractu Matrimonij; Tu es vxor mea; Tu es vir meus. Denique, nulla eſt difficultas circa hæc verba conſecrationis, quæ non circa omnes alias operatorias propoſitiones moueri poſſit, niſi forte dicat hæreticus non potuiſſe filium Dei conuertere panem in corpus ſuum; quod ſumma eſt blaſphemia. Plura de hoc loco & ſeq. Vide in noſtro comment. 1. Cor. 11. v. 23. & ſeq. item in 4. diſt. 8.

v. 29. *Non bibam amodo de hoc genimine vitis vſque in diem illum, cum illud bibam vobiſcum nouum in regno patris mei. Nouum* vocat vinum ſpirituale, nectar cæle
D ſte, videlicet in ea menſa de qua dixit in eadem cœna. Lucę 22. *Vt edatis & bibatis ſuper menſam meam in regno meo.* Vide Annot. Lucę 22. duobus locis, & in 4. diſt. 11. Male quidam referunt ad ſumptionem potus cum diſcipulis poſt reſurrectionem; quãuis enim forte bene probent Chriſtum poſt reſurrectionem cum diſcipulis non tantum comediſſe, ſed etiam bibiſſe; quia Petrus Act. 10. dicit: *Qui manducauimus & bibimus cum illo*: Non tamen hic eſt ſermo de corporali illa bibitione; quia dicit, *Nouum in regno patris.* Nam illud non erat nouum huius comparatione; & Apoſtoli nondum erant in regno patris; & Chriſtus bibit non quatenus in regno patris, ſed ad probandam reſurrectionis ſuæ veritatem. Imo in regno patris non
E edent neque bibent corporalem cibum aut potum. Ceterum, ſanguinem ſuum conſecratum vocat vinum; ſicut corpus conſecratum, alibi panem; ſed cum emphaſi, *Hoc vinum, & hunc panem*; tum quia ex vino & pane facta, quomodo dicitur in Exodo: *Deuorauit virga Aaron virgas magorum*: tum quia externa vini & panis ſpecies & operatio, in ijs perſeuerat; tum quia cum epitheto vocat vinum nouum.

Cum illud bibam vobiſcum nouum in regno patris mei. Hinc colligunt quidam Iudam nõ interfuiſſe cœnæ quando Chriſtus dedit Apoſtolis ſuis corpus ſuum & ſanguinem. Non enim cum Iuda erat bibiturus in regno patris ſui. Sed infirma eſt collectio: loquitur enim ad Apoſtolos in genere, ſiue ad Apoſtolorum collegium; non ad ſingulos ex eo genere. Sic ſupra

cap. 15

cap. 19. dixit illis: *Sedebitis & vos ſuper ſedes duodecim &c.* vbi ſine dubio Iudas erat præſens. Eadem ratio de loco Lucæ 22. *Diſpono vobis vt edatis & bibatis ſuper menſam meam in regno meo, & ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſrael*: quamuis ibi non dictum eſt. *Super thronos duodecim.* Vide eius loci Annot. & ſupra cap. 19.

v. 30. *Et hymno dicto.* Id eſt cantato, Græcè, *ὑμνήσαντες*, quod propriè cantum ſignificat. Vnde Auguſtin. in Pſalm. 72. tradit cantum vſque adeo eſſe de ratione hymni, vt niſi cantetur, hymnus dici non poſſit. Et proinde Concilium Toletan. 4. cap. 12. de hymnis canendis in ſacro Officio, dicit nos exemplum Domini habere. Eraſmus vertit, Et quum hymnum cecinissent. De hoc hymno, vide Baronium tom. 1. Annalium.

v. 31. *Omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte.* Scandalum paſſi ſunt, non tantum fugiendo; ſed ideo maxime, quia aſſumpta Chriſti infirmitas, qua ſe etiam capi & male tractari & occidi permiſit, fuit eis offendiculo. Et hoc modo omnes Apoſtoli in Chriſto fuerunt ſcandalizati, non habentes ſpem reſurrectionis eius; vſque adeo vt eam factam ſibique annunciatam credere noluerint, putantes eſſe deliramenta, quæ dicebantur à mulieribus, donec eis Chriſtus ipſe ſe rediuiuum exhiberet, & certis documentis probaret. Hinc patet figmentum eſſe, quod habetur in Euangelio Nazareorum, & commemoratur ab Hieronymo in Iacobo, eum iuraſſe, ſe non guſtaturum panem ab ea hora, qua calicem Domini biberat, donec videret eum reſurgentem à mortuis. Sicut & alia quædam de eodem Iacobo ſatis probare non poſſum, vt quod veſte candida ſemper vſus, quod ſolus ingreſſus in ſancta ſanctorum. Non enim erat ſacerdos: &, ſi fuiſſet, non ſeruiјſſet amplius in templo legali, cuius obſeruantiam per Chriſtum ſciebat abolitam. Vide quæ diximus in annot. de authore 1. epiſtolæ catholicæ. S. Hieronymus lib. 2. contra Iouinianum cap. 14. *In paſſione Chriſti omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt, non fuit qui faceret bonum, non fuit vſque ad vnum.* Hinc ſequitur etiam Ioannē, quamuis Chriſtum ſecutus fuerit in domum Pontificis, & poſtea ad crucem; ſcandalizatum tamen fuiſſe.

Percutiam paſtorem &c. Ita etiam citatur Marci 14. At apud Zachariam cap. 13. dicitur, *Percute paſtorem*; ſed nulla eſt diſſonantia. Nam illud: *Percute*, dicitur ad frameam, de qua præceſſit, *Framea ſuſcitare &c.* Intelligitur autem framea Domini, & ad eam loquitur Dominus.

v. 36. *Tunc venit Ieſus cum illis in villam quæ dicitur Gethſemani.* Quomodo nocte potuit exire ciuitatem cum diſcipulis ſuis in villam? *Reſp.* propter ſolemnitatem paſchalem Iudæis vndique confluentibus Hieroſolymam ad celebrandum paſcha; portæ ciuitatis, tota nocte relinquebantur apertæ: præſertim cum bellum tunc non eſſet in illis partibus, ſed pax & ſecuritas.

v. 38. *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*, id eſt, Ingenti triſtitia affectus ſum, & tam vehementi, vt ex ea perſeuerante, mors conſequi nata ſit. Conſtat enim vel in ſcripturis, triſtitiam vehementem & perſeuerantem eſſe mortiferam. 2. Cor. 7. *Triſtitia ſæculi mortem operatur.* Eccleſiaſtici 30. *Multos occidit triſtitia.* Verum Chriſtus hanc triſtitiam tam intenſam & vehementem ſicut ſponte aſſumpſerat, ita paulo poſt depoſuit, vſus ad hoc Angelica confortatione, & conſolatione, de qua apud Lucam. Vide quæ de Chriſti triſtitia diximus in 3. ſent. diſt. 15.

v. 39. *Pater mi.* Merito ac iure ſuo dicit, *Pater mi*, Non autem *Pater noſter*: vt bene annotauit Rupertus, exponens initium orationis Dominicæ. Longe enim alia ratione Chriſtus Dei filius eſt, alia nos: ille per naturam; nos per adoptionem. Ideo non debuit dicere, nec vſquam dixit, *Pater noſter*, ſicut nos dicere docemur.

Pater mi, ſi poſſibile eſt, tranſeat &c. Non dicit: Si potes, aut ſi tibi poſſibile eſt; ſicut dicebat pater ille filij lunatici, Marci 9. *Si quid potes, adiuua nos*; videlicet dubitans de Chriſti potentia: ſed, *Si poſſibile eſt*, id eſt, ſi res ipſa eſt de genere poſſibilium. Nam de ijs quæ poſſibilia non ſunt, rectius dicas illa fieri non poſſe, quam Deum ea facere non poſſe. Poſſibile autem hic intelligitur ſenſu compoſito, quod conſiſtit cum æterno Dei decreto. Tale non erat calicem paſſionis à Chriſto tranſire, vt eum non biberet; erat enim patris decretum vt biberet; voluit tamen Chriſtus, qui ſciebat conditionem non ſubſiſtere, ſic orare; noſtræ conſolationis & inſtructionis cauſa; vt de non neceſſarijs orantes, conditionem addamus aut intelligamus, ſi vis, Si ita placitum eſt tibi &c. Pro eo quod hic dicitur: *Si poſſibile eſt*, apud Lucam legitur: *Si vis* cap. 22. quod eſt huius explicatio. Nam ſenſus eſt, Si eſt voluntas & decretum tuum; Nam alioqui non erit poſſibile: Nihil enim fieri poteſt, niſi tu volueris.

Veruntamen non ſicut ego volo ſed ſicut tu. Indicatur trina voluntas in Chriſto, vna quæ illi eadem eſt cum patre, eſtque ipſa eſſentia diuina; cum dicit: *Sed ſicut tu.* Altera humana, deſiderij naturalis; de qua dicit: *Non ſicut ego volo*; tertia humana, rationalis ac deliberata; ſecundum quam dicit totum hoc: *Non ſicut ego volo, ſed ſicut tu.* Vide Annotat. Lucæ 22. & Ioannis 12. qui locus Ioannis, eſt huic perſimilis. Et hæc voluntas in Chriſto ſemper eſt diuinæ voluntati conformis; non autem prior illa naturalis deſiderij. Nec tamen idcirco contrariæ ſunt hæ voluntates in Chriſto; quia ſic vtraque fertur ſuo motu, vt neutra alteram impediat; ſed vna alteri perfectiſſime dominetur. Quamuis enim Chriſtus ſecundum voluntatem naturalis deſiderij vellet non pati & non mori; id tamen non erat ſimpliciter velle, ſed tantum velle ſecundum quid; abſolute autem volebat pati & mori, nempe voluntate deliberata; quæ hoc non minus volebat propter ſenſum refugientem, ſed appetitui ſenſuali perfecte dominabatur, vt non moueretur niſi quantum ratio permittebat. Vnde in Chriſto non erat pugna inter appetitum inferiorem & ſuperiorem, ſicut in nobis. Adhiberi hic poteſt ſimilitudo de ſphæra prima & orbibus inferioribus, qui quamuis tendant in oppoſitum, non tamen motum primi mobilis impediunt, aut retardant: ſed potius ipſorum motus temperantur motu primo. Quomodo Chriſtus hic fuerit exauditus, vide annotat. Lucæ 19. & Heb. 5. verſ. 7. vbi diſerte dicitur eum exauditum fuiſſe, ſed id alio referendum. Vide etiam in 3. diſt. 17.

v. 40. *Sic non potuiſtis vna hora vigilare mecum?* Multi codices (*ſic*) legunt ſeorſum cum interrogatione; deinde, *non potuiſtis &c.* Videtur tamen recte legi continua oratione; pro eo quod latine diceretur: Adeone non potuiſtis vna hora &c.

v. 41. *Vigilate & orate vt non intretis in tentationem*, id eſt, Ne ſuccumbatis tentationi, quæ mox ſuperueniet. Certiſſimè igitur non erant in Chriſto ſcandalum paſſuri, ſi vigilaſſent & oraſſent, ſicut iuſſi erant facere. Non ergo neceſſitatem peccandi attulit eis prædictio Chriſti, qua dixerat: *Omnes vos ſcandalum patiemini in me, in iſta nocte.*

v. 49. *Et oſculatus eſt eum.* An Dominus viciſſim fuerit Iudam oſculatus, id eſt, oſculum ei impreſſerit,

ex Euan-

ex Euangelica hiſtoria non liquet. Ac ſane non eſt veriſimile quod proditorem ſuum tanquam amicum oſculatus fuerit, quia non oſculo ibi, ſed correptioni magis locus erat. Vnde dixit ei: *Amice, ad quid veniſti?* & ſecundum Lucam: *Iuda, oſculo filium hominis tradis?* Canit quidem Eccleſia in Officio feriæ 5. Cœnæ Domini, quod Dominus vt agnus innocens non negauit Iudæ oſculum, & Cyprianus in lib. de bono Patientiæ, dicit quod Chriſtus traditoris oſculum non recuſauit, & Aug. lib. de Patientia cap. 9. quod labijs eius doloſis non negauit oſculum pacis: Sed inde tantum habetur quod Chriſtus, Iudam ſe oſculari volentem, non repulerit, ſed oſculum eius patienter acceperit atque admiſerit; non tamen reoſculando. Sic Ambroſ. in Lucam: Suſcipit oſculum traditoris. Quod autem apud Hieronymum legitur in Epiſtola 45. ad Antonium quod Chriſtus traditorem oſculo excepit, in eundem ſenſum accipiendum eſt, cum Hieronymus, hoc, vt exemplum adferat humilitatis Chriſti.

v. 51. *Et percutiens ſeruum principis, amputauit auriculam eius.* *Quæritur*, an & quantum peccauerit Petrus hoc facto. Peccaſſe eum oſtendit increpatio Domini: peccaſſe autem eum mortaliter apparet, quia mutilare proximum aliquo membro contra ordinem iuſtitiæ, peccatum mortale eſt; quod autem contra iuſtitiæ ordinem Petrus hoc fecerit, apparet ex illa Domini reprehendentis ſententia: *Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt*: Quod vtique de vſu gladij contra ordinem iuſtitiæ, intelligendum conſtat. Quæ eadem ſententia ſignificat peccare mortaliter omnes, qui gladium dicto modo acceperint. Nam gladio vtens cum peccato tantum veniali, non cenſetur dignus qui gladio pereat. Adde quod Petrus videtur gladium vibraſſe in caput Malchi, vt ictum daret letalem; ſed illo declinante tantum auriculam eius abſcidiſſe; ergo, quod ad voluntatem attinet & facti intentionem, homicida erat. In contrarium tamen adferri poteſt, quod Petrus hoc fecerit per modum defenſionis, & non inuaſionis, licet non cum moderamine debito, neque expectato reſponſo Domini; vt proinde videatur factum eius, licet merito culpabile, poſſe tamen excuſari à peccato mortali. Cui accedit quod Patres hoc peccatum non adeo exaggerant, quaſi per hoc Petrus gratiam amiſerit; ſed tunc demum mortale peccatum admiſiſſe, & reum mortis æternæ factum, gratiamque amiſiſſe, quando Dominum ſuum negauit. Vnde non legitur Petrus egiſſe pœnitentiam cum lacrymis de priori hoc facto, ſed tantum de poſteriori; de quo dicitur infra: *Et egreſſus foras fleuit amarè*. Non potuit autem veram agere pœnitentiam pro vno peccato mortali ſine alio; non videtur ergo in priori conſcientiam habuiſſe mortalis peccati, quando defleuit alterum. Item, fecit pro defenſione eius quem ſciebat eſſe Dominum omniū; & forte præſumebat eius conſenſum; quia dixerat, *Domine num percutimus in gladio?* & ſilentium Domini habuit pro cōſenſu, maxime quia videbatur vrgere neceſſitas. Item Petrus meminerat Dominum eadem nocte dixiſſe: *Vendat tunicam ſuam & emat gladium*: Lucæ 22. Ex quo colligebat id præceptum datum, vt gladio ſe defenderēt & Dominum ſuum; aut ſaltem id fuiſſe permiſſum.

v. 52. *Conuerte gladium tuum in locum ſuum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Sunt qui hoc loco abutantur ad oſtendendum nullum bellum eſſe iuſtum; non intelligentes ſe eadem ratione legitimo magiſtratui gladium è manibus excutere; de quo tamen ab Apoſtolo dictum eſt; eum non ſine cauſa gladium portare. Chriſtus igitur hac ſententia

A neque bellum prohibet, quod iuſta neceſſitate geritur; neque gladium iuſtitiæ damnat, quem pro defenſione reipublicæ, ad terrorem & punitionem malorum gerit magiſtratus: ſed omnem vſum gladij aut cuiuſcunque alterius inſtrumenti inuaſiui, aſſumptū propria ac priuata authoritate; cum punitio hominū noxiorum, non ad vnumquemlibet, ſed ad publicam poteſtatem pertineat. Vnde hac ſententia non aliud prohibetur, quam 5. præcepto decalogi: *Non occides*. Illud autem: *Gladio peribunt*: Alij ſic intelligunt; Me-

B rito gladij male vſurpati, peribunt. Alij ſic, & (vt apparet) conuenientius, digni ſunt, & hoc merentur vt gladio pereant, per legem talionis. Similis ſententia eſt Gen. 9. vbi quaſi lex naturæ à Deo promulgatur, *Qui fuderit humanum ſanguinem &c.* & Apocal. 13.

v. 53. *Plusquam duodecim legiones Angelorum.* Quot milites vnaquæque legio antiquitus habuerit, vide apud Alexandrum ab Alexandro lib. 1. Genialium dierum cap. 5. Nam quod dicunt de 6666. ille non habet, ac neſcio an quiſpiam vetuſtus auctor hoc tradat. Vegetius de re militari lib. 2. c. 6. Decem cohortibus legio plena fundatur; quæ habet pedites ſex millia centum; equites ſeptingentos viginti ſex. Additio Cenſoris.

v. 61. *Duo falſi teſtes, & dixerunt; Hic dixit, Poſſum deſtruere templum Dei, & poſt triduum reædificare illud.* Tale quid reuera dixerat Ioannis 2. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.* Sed hoc dixit *de templo cor-*

C *poris ſui*, vt declarat ibidem B. Ioannes. Poterat etiam deſtruere templum illud materiale; & deſtruxit per ſeditioſos & Romanos. Dicuntur tamen falſi teſtes, quia dicta immutabant, & alio referebant.

Poſſum deſtruere templum Dei. Hoc peculiariter & ſtudioſe ei obiectum fuit, vt redderetur exoſus plebi; quæ confidebat in templo, & de eius deſtructione nolebat audire. Hinc dicebant ei pendenti in cruce: *Vah qui deſtruis templum Dei.* Et veriſimile eſt *principes Sacerdotum & ſeniores*, de quibus dicitur: *quod perſuaſerunt populis vt peterent Barabbam, Ieſum vero perderent*; hac præcipue ratione id perſuaſiſſe, quod dixiſſet Ieſus *ſe deſtructurum templum Dei*, vt addit Marcus, *manufactum*, & poſt *triduum ſe excitaturum aliud non manu-*

D *factum*; tanquam dixiſſet, Iſtud manufactum non reædificabitur amplius.

v. 63. *Si tu es Chriſtus filius Dei?* Duo interrogat: vnum, an eſſet Chriſtus, nam Chriſtum Iudæi expectabant. Alterum, an eſſet filius Dei quod quidem Iudæis, ſcripturas non intelligentibus, longe erat odioſius. Nam myſterium Trinitatis neſciebant, Et quia *filium Dei*, proprie intelligebant, ſcilicet naturalem filium; ideo ex eo quod Chriſtus diceret, aut ſignificaret ſe filium Dei, colligebant quod æqualem ſe faceret Deo. Hinc ſtatim exclamauit Pontifex: *Blaſphemauit*, id eſt, dixit iniuriam Deo, cui ſe fecit æqualem, affirmando ſe filium Dei. Nam illud, *Blaſphemauit*; Non puto referendum ad illud quod ſe

E Chriſtum fateretur, vere enim Chriſtum expectabāt Iudæi; ſed quod ſe fateretur eſſe filium Dei. Nam Chriſtum purum hominem exiſtimant, & filium Dei omnino negant.

v. 64. *Et venientem in nubibus cæli.* Id eſt, in candore circumfuſo, qualis eſt ſplendentis & candidæ nubis. Nec enim veriſimile eſt veras nubes tunc in aëre futuras, quando ceſſante huius ſæculi curſo, mundoque renouato, ceſſabit omne hoc genus meteororū. Vide noſt. comment. Philip. 2. v. 10.

v. 65. *Tunc princeps Sacerdotum ſcidit veſtimenta ſua dicens: Blaſphemauit.* Non videtur peccaſſe in legem Leuit. 21. ſed peccauit faciendo hoc ex indebita cauſa. De quo vide Annotat. 1. Machab. 11.

v.69. *Et tu cum Ieſu Galilæo eras*. Et mox: *Et hic erat cum Ieſu Nazareno*. Sic alibi quoque Chriſtum, Galilæum; frequentius autem Nazarenum vocauerunt Iudæi, etiam illi qui eum venerabantur, vt ſupra cap. 21. pia turba reſpondet: *Hic eſt Ieſus propheta à Nazareth Galilææ*, & Marci 10. de cæco: *Cum audiſſet quia Ieſus Nazarenus eſt &c.* Dæmones quoque ſupplices & tremebundi dicebant ei Marci 1. *Quid nobis & tibi, Ieſu Nazarene?* Quam appellationem & in titulo crucis vniuerſa Eccleſia veneratur. At Galilæum, quod eo nomine quaſi per contemptum gentis diceretur, ferè à ſolis improbis & maleuolis dictum legimus; vt hoc loco, & Ioannis 7. *Numquid & tu Galilæus es?* Hoc enim Nicodemo loquenti pro Ieſu, dicitur ab ijs qui de Ieſu, vt Galilæo, cum aſpernatione loquebantur. Quorum exemplum ſecutus Iulianus Apoſtata, ſicut illi Nicodemum Chriſti diſcipulum, ita Chriſtianos omnes deſpicabili nomine Galilęos vocitáuit. Notandùm eſt autem, Iudæos etiam pios, qui de ortu Chriſti non ſatis erant inſtructi, non ſine errore aliquo Chriſtum vocaſſe Galilęum vel Nazarenum. Quamuis enim Chriſtus duplici ratione vere Galilæus & Nazarenus eſſet; ſcilicet quia in Nazareth conceptus ac natus in vtero; ibi enim verbum caro factum eſt; Et quia in Nazareth, atque omnino in Galilæa, fuerat educatus; non tamen Galilæus aut Nazarenus erat, prout illi opinabantur, ſcilicet quod ibi natus atque in lucem editus eſſet. Ibi enim natū credebant, vbi educatum ſciebant, nihil de Bethlehem natiuitatis eius loco ſuſpicantes, vnde de turba quidam Ioannis 7. dicebant, *Numquid à Galilæa venit Chriſtus? Nonne Scriptura dicit quia ex ſemine Dauid, & de Bethlehem caſtello vbi erat Dauid, venit Chriſtus?* & ibidem, Pontifices & Phariſæi ad Nicodemum: *Scrutare, & vide quia à Galilæa Propheta non ſurgit.* Nec, ad hoc Nicodemus quid reſponderit, narratur ab Euangeliſta; quia vt veriſimile eſt, ipſum quoque Nicodemum tunc adhuc latuit, vbi Chriſtus natus eſſet. Hæc enim res certo Dei conſilio ad tempus celabatur, donec completum eſſet redemptionis noſtræ myſterium.

Et tu cum Ieſu Galilæo eras. Intellige, vt diſcipulus. Sic enim Ioannis 18. dixiſſe referuntur: *Numquid & tu ex diſcipulis eius es?* Petrus igitur reſpondens, *Neſcio quid dicis*; Et, *Quia non nouiſſet hominem*: non quomodocumque negat ſe Chriſtum noſſe, ſed negat ſe eius eſſe diſcipulum; & conſequenter, illum eſſe ſuum magiſtrum. Vnde patet grauitas peccati huius negationis. Quod autem mortaliter peccauerit, patet tum ex amaris eius lacrymis; tum quia dictum ei erat, *Et tu aliquando conuerſus &c.* Fuit ergo per hoc peccatum auerſus à Deo; quod non fit niſi per peccatum mortale.

v.70. *At ille negauit coram omnibus*. De negatione multa commentatur Ambroſ. ſuper Lucam in fine operis, & ita loquitur quaſi Petrus negando Chriſtum, non peccauerit, ſaltem mortaliter. Sed videtur Ambroſius reuera peccare in hoc, quod peccatum Petri pro quo ille fleuit amare, nimium extenuet. Tale quid etiam apud Prudentium legitur in hymno ad Galli cantum, his verſibus; Fleuit negator denique ex ore prolapſum nefas, cum mens maneret innocens, Animuſque ſeruaret fidem. Et mox: Cantuque galli cognito, Peccare iuſtus deſtitit. Sed ſenſum Prudentij hunc eſſe puto, quod mens Petri fuerit innocens quoad fidem, & bonum affectum erga Chriſtum, Dominum ac magiſtrum ſuum; quia ſolo metu adactus voce tenus eum negauit. Vnde & S. Leo in quodam ſermone dicit, Petri non charitatem euerſam fuiſſe, ſed conſtantiam turbatam: charitatis

A nomine, amorem quo magiſtrum ſuum proſequebatur, intelligens. Non enim dum negaret, amare deſijt; quamuis minus eum amaret, quam vitam ſuam corporalem. Vnde Auguſt. in Tract. de 4. feria, c. 5. Suſcepta eſt charitas; deleta eſt iniquitas: redijt amor, & fugatus eſt timor.

v.72. *Quia non noui hominem*. Ambroſ. in Lucam, excuſat Petrum quod non Deum nec Chriſtum; ſed hominem tantum negauerit. Quam interpretationem Hieronymus merito reijcit, vt quæ mendacem faciat ſaluatorem &c. Epiſt. 149. ad Marcellam. Imo ipſe Amb. tandem agnoſcit non poſſe excuſari; quia Petrus, flendo, culpam faſſus eſt.

B

CAP. XXVII.

v.2. **E**T *tradiderunt Pontio Pilato Præſidi*. Pilatus Romanum nomen eſt, ductum à Pilo. Quod erat teli genus Romanis peculiare; quo qui vtebantur, etiam *pilani* interdum vocati leguntur. Martialis lib. 10. Epigr. 48. Et Pilata redit, iamque ſubitque cohors.

v.3. *Videns Iudas qui eum tradidit, quod damnatus eſſet; pœnitentia ductus*. Illud: *Quod damnatus eſſet*: licet ad Iudam referre quis poſſit; rectius tamē ad Chriſtum refertur, qui iam in concilio principum Sacerdotum declaratus erat reus mortis, & ducebatur ad Pilatū, C vt ſacerdotum ſententiam, ſua ſententia & executione ratam faceret. Nam ipſe Iudas ſuam damnationem, quoad animam, tunc non magis videtur cognouiſſe, quam antea, quando dicebatur: *Melius eſſet homini illi, ſi natus non fuiſſet*. Hinc apparet infidelitas Iudæ. Quāuis enim ſciret Ieſum ſæpe fuiſſe elapſum è manibus eorum, qui volebant eum tenere & occidere: ac forte putaret etiam elabi poſſe, poſtquam captus & vinctus eſſet; ſcilicet ea virtute & arte, qua mirabilia faciebat; vnde dixerat, *ducite eum caute*: Tamen poſtquam damnatus iam erat, exiſtimabat eum non poſſe euadere, ſed omnino tollendum è medio. Hinc animi dolor & deſperatio, quod hominem innocentem & iuſtum & magiſtrum de ſe optimè meritum, in certum illud vitæ periculum adduxiſſet. D Quidam opinantur id quod hic narratur, contigiſſe poſt mortem Domini; quia, inquiunt, principes ſacerdotum & ſeniores, vt verba ſuperiora, & totius hiſtoriæ paſſionis Domini contextus declarat, tam conſilio capiendo, quam opere occupati erant in procuranda morte Chriſti; idque ab ea hora, qua in manus eorum traditus fuit, vſque dum in crucem ſublatus eſſet; vt veriſimile non ſit eos interea templum adijſſe, in quo Iudas narratur, audito eorum reſponſo, proieciſſe argenteos, pretium ſacrilegæ traditionis. At iſta non conuincunt. Primum enim non hic dicitur Iudam adijſſe principes ſacerdotum & ſeniores in templo; potuit enim alibi congregatos E adijſſe, & reſponſo eorum in deſperationem actus accurriſſe ad templum, & ibi, ante pedes miniſtrorum templi, velut in gazophylacium reponendos, argenteos proieciſſe. Fieri etiam potuit vt ex principibus ſacerdotum & ſenioribus aliqui propter neceſſitatem ſacrificiorum relicto concilio, in quo de Ieſu perdendo tractabatur, ad templum abierint; apud quos acta ſint, quæ de Iuda hoc loco narrantur. Hęc autem contigiſſe ante mortem Chriſti ex eo liquet, quod non dicat Euangeliſta Iudam vidiſſe, quòd mortuus eſſet Ieſus, aut quod crucifixus, ſed quod damnatus eſſet, ſcilicet in concilio Iudæorum; vnde non dubitabat quin etiam ſententia Præſidis eſſet condemnandus, quod ſciret Iudæos non quieturos, donec condemnationem eius à præſide extorſiſſent.

Item non fuiſſet occaſio narrandi hoc loco, niſi contigiſſet circa hoc tempus. Nam quod ſubiungit: *Conſilio autem inito*; id narrat per connexionem quamdam cum præcedentibus, licet poſtea factum fuerit.

Pœnitentia ductus retulit triginta argenteos. —— Peccaui, tradens ſanguinem iuſtum. Hæc pœnitentia Iudæ, quamuis eatenus vera fuerit, quod factum ex animo diſpliceret, idque habita conſideratione excellentis innocentiæ Chriſti, contra quem peccatum erat, vt probant illa verba; *Peccaui, tradens ſanguinem iuſtum:* non tamen ſalutaris fuit, eo maximè quia deerat ſpes veniæ. Sed nec proceſſit ex amore Dei; nam & homo infidelis ex impulſu & ſtimulo conſcientiæ dolere poteſt, ſi hominem innocentem & de ſe optimè meritum inſigni iniuria affecerit; atque ex animo dicere, Peccaui, quod hæc & illa contra eum fecerim. S. Leo dicit Iudam in hac pœnitentia peccaſſe.

v. 5. *Et abiens laqueo ſe ſuſpendit.* Incertum planè quod quidam dicunt, ſi diſtuliſſet conceptum ſcelus ſuſpendij, vſque ad Chriſti mortem & effuſum ſanguinis eius precium in cruce; futurum fuiſſe vt veniam conſequeretur. Nam Chriſti meritum etiam ante eius mortem multis profuit ad ſalutem; & poſt eius mortem quam multis non profuit? Pilato, Herodi, principibus ſacerdotum, alijſque Iudæis, qui multi permanſerūt in ſua infidelitate: *Cuius enim vult, miſeretur; & quem vult, indurat.* Rom. 9. Et ex duobus latronibus cum Chriſto crucifixis, vnus conuerſus, alter derelictus. Itaque res prorſus incerta, pendens ex Dei voluntate nobis incognita.

v. 7. *Conſilio autem inito emerunt ex illis agrum figuli in ſepulturam peregrinorum.* Omnino veriſimile eſt poſt mortem Chriſti factum eſſe. De quo vide Annotat. Act. 1.

v. 9. *Tunc impletum eſt quod dictum eſt per Ieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filijs Iſraël, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.* Verba iſta apud Ieremiam nuſquam leguntur, ſed inueniuntur apud Zachariam 11. Ex qua re, & ſimilibus teſtimonijs, quidam cōcedendum putant, in minutis quibuſdam, Euangeliſtas alioſque ſcriptores memoria lapſos, errare potuiſſe. Sed abſit vt cum illis ſentiamus vel minimum errorem in ſacris litteris reperiri; quas integras non dubitamus, ſpiritu ſancto inſpirante, conſcriptas eſſe. Proinde reſpondendum, vel Matthæum reſpexiſſe ad factum Ieremiæ cap. 32. vbi legitur agrum numerato precio emiſſe, quo facto quamdam geſſit figuram eius, quod hic narratur: vel certè, nomen Ieremiæ inſertum fuiſſe ab ijs qui apud alium neminem prophetarum hoc teſtimonium inuenerāt. Cum enim in primitiua Eccleſia ſola translatio ſeptuaginta in vſu eſſet, in qua apud Zachariam huius teſtimonij vix veſtigium inuenitur; pro Zacharia, ſcriptores Ieremiam poſuerunt, quod apud eum fiat venditi agri mentio, vt diximus. Vide annot. cap. 23. ad illud, filij Barachiæ. Neutrum videtur ſcripſiſſe Matth.

v. 11. *Et interrogauit eum Præſes.* Non eſt improbabile Chriſtum cum Præſide locutum lingua Græca, quæ tunc erat valde communis. Nam Pilatum hominem Romanum calluiſſe Hebraicam, ſeu Syriacam linguam, non admodum veriſimile eſt: Neque enim Romani ferè præter ſuam Romanam alias linguas diſcebant, quam Græcam. Quod ſi mitterentur in prouinciam peregrinæ linguæ, vtebantur interpretibus. Quare, niſi dicas Pilatum hic interprete vſum, fit perquam probabile, Chriſtum Græcè cum eo collocutum fuiſſe. Nam quod titulum crucis Dominicæ Pilatus ſcripſiſſe legitur (*erat autem ſcriptus Hebraicè, Græcè & Latinè.* vt teſtatur Ioannes cap. 19.) intellige factum iuſſu eius, non manu. Rurſum quod referunt Euangeliſtæ Pilatum allocutum fuiſſe principes Sacerdotum & ſeniores ſeu magiſtratus, ipſamque plebem: intelligi poteſt Græcè factum. Siquidem primarij quique viri Iudæorum atque etiam multi è vulgo, Græcè ſciebant. Vnde legimus Act. 21. & 22. cum Paulus in tumultu alloqueretur multitudinem Iudæorum lingua Hebræa, eos magis præſtitiſſe ſilentium, quia nimirum gratior auditu eis erat ſua gentilis patria lingua; tametſi iam ante, cum exiſtimarent eum Græcè locuturū, magnum feciſſent ſilentium, velut audituri eum & intellecturi. Quo loco & illud notandum quod tribunus Paulo ſibi dicenti, *Num licet mihi loqui aliquid ad te?* Reſpondit: *Græcè noſti?* q. d. Audiam te libenter ſi Græcè loqui potes. Quippe ſignificabat ſibi moleſtum fore, ſi Hebræa lingua, quam minus intelligebat, Paulus ipſum alloqueretur; erat enim tribunus, homo gentilis; imo Romanus, vt apparet ex prænomine, vocabatur enim Claudius Lyſias.

Tu es rex Iudæorum? Verè quidem etiam erat rex gentium; ſed Pilatus hoc tantum interrogat, de quo Dominus accuſabatur. Deinde peculiari ratione erat rex Iudæorum, quia Iudæis erat promiſſus vocibus Prophetarum, tanquam eorum rex & princeps futurus. Merito igitur hoc faſſus eſt, quod clariſſimè de eo Prophetæ prænunciauerant. Ne tamen præſidi daret occaſionem ſuſpicandi de regno terreno; ſe ipſum apertè expoſuit, apud Ioannem, dicens: *Regnum meum non eſt de hoc mundo.*

Dixit illi Ieſus: Tu dicis. Non reſpondet ad mentem interrogantis; quærebat enim ille de regno terreno. Verum hoc ipſum apud Ioannem interpretatur, dicens, *Regnum meum non eſt de hoc mundo. Quæritur* an Chriſtus fuerit rex Iudæorum, quo ad regnum temporale ipſius populi, iure ſucceſſionis ex Dauid cæteriſque regibus? *Reſp.* non fuiſſe; quia regnū iam peruenerat in poteſtatem Romanorum, & Tiberius verè ipſorum princeps erat, de quo ipſe Chriſtus, *Reddite quæ ſunt Cæſaris, Cæſari.* Licet enim forte per vim armorum Romani Iudæam prouinciam occupaſſent; tamen partim populi conſenſu, partim tractu temporis facti ſunt Iudæorum veri Domini; ſicut in alijs multis regnis contingit. Deinde, etiamſi detur regnū debuiſſe iure deferri alicui ex poſteritate Dauid; non tamen conſtat iure propinquitatis ad Ieſum Mariæ filium pertinuiſſe: poterant enim alij ordine ac lege ſucceſſionis eſſe propinquiores. Vide annot. infra cap. 28. v. 18. & Ioan. 20.

v. 19. *Miſit ad eum vxor eius.* Hugo q. 20. ſuper 1. Corinth. putat hoc ſomnium vxori Pilati immiſſum à diabolo; cui tunc erat, vt ait, reuelatum, quod per mortem filij Dei, ius ſuum perderet. Puto id pugnare cum loco 1. Cor. 2. *Si enim cognouiſſent &c.* Vide ibi noſt. comment.

Multa enim paſſa ſum hodie per viſum, propter eum. Per viſum. Græcè κατ' ὄναρ, id eſt in ſomnis, per ſomnium, per viſionem oblatam in ſomno. Forte per viſionem terrores ei immittebãtur, cum ſignificatione quod eos pateretur, propter iniuriam homini iuſto à marito ſuo illatam. Quæ viſio prognoſtica fuit exilij & malorum, quę ipſa cum marito ſuo paſſura erat, in vltionem huius tam iniuſti iudicij. Dicit; *Hodie*, comprehendens in die præſenti noctem præcedentem, maximè ſecundum Iudæos, quibus dies naturalis incipiebat à veſpera. Dicet aliquis contra id quod diximus, à bono Angelo immiſſum fuiſſe ſomnium, non à malo: Bonus Angelus non erat ignarus conſilij

Dei, quod per mortem Ieſu eſſet redimendum genus humanum: ergo noluit hic impedire;& proinde non fuit auctor vxori Pilati vt ſuggereret viro ne Chriſtum adiudicaret morti. *Reſp.* bonorum Angelorum qui ſunt hominum cuſtodes,eſt ſuggerere bona; etiamſi ſciant homines ea non facturos, & Deũ mala voluntate hominum vſurum ad aliquod excellentius bonum, quam ſi id quod ſuggerebant, factũ fuiſſet. Qua in re ſimiles ſunt Deo, à quo eſt omnis bona inſpiratio,etiamſi decreuerit peccatum hominis inſpirationem bonam repellentis permittere, ad maiorem nominis ſui gloriam. Similes etiam Chriſto Domino; qui Iudæos perſecutores ſuos ad fidem & pœnitentiam hortabatur,quorum tamen mala & impœnitenti voluntate cogitabat vti ad perficiendum opus,cuius gratia miſſus erat à Patre. *Fuit* autem huius ſuggeſtionis etiam ille vſus quod per eam Chriſti innocentia fuit declarata, dicente muliere: *Nihil tibi & iuſto illi.* Oportebat enim,ad manifeſtationem malitiæ Iudæorum, innocentiam Chriſti multis modis,& per multos declarari;vt per Iudam, Pilatum, vxorem eius,centurionem, turbas ſequentes ipſum &c.Sed cur potius vxor monita, quam ipſe Pilatus? an quia dignior huiuſmodi admonitiotione? forte enim Iudæa erat; ſicut Druſilla vxor Felicis præſidis. Act. 24.

v. 22. *Quid igitur faciam de Ieſu, qui dicitur Chriſtus?* Cur addit, *Qui dicitur Chriſtus?* Quidam additum putant diſtinctionis cauſa, quòd etiam Barabbas proprio nomine vocabatur Ieſus;erat enim illud nomen multis commune,vt patet ex Ioſepho, & ijs quæ diximus in annot. cap. 1. Nam Barabbam dictum exiſtimant,cognominatiue, ſicut Petrus dictus eſt Bariona,& ſicut Nathanaël,Bartholomæus. Alij rationem hanc adferunt, vt Chriſti appellatione temperaret furorem expetentium Ieſum ad mortem. Vnde & ait apud Ioannem: *Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?* Et iterum; *Ecce rex veſter.* Et tertio; *Regem veſtrum crucifigam?* Ioannis 19.

v. 24. *Lauit manus coram populo, dicens; Innocens ego ſum à ſanguine iuſti huius.* Hæc proteſtatio quòd eſſet facto contraria, nihil prodeſſe potuit Pilato ad facti eius excuſationẽ: tametſi,quia inuitus & metu tumultus aduerſum ſe concitandi adactus, Chriſtum morti adiudicauit; minus peccauit quam Iudæi, qui eum ipſi ex odio & inuidia tradiderunt, Chriſto teſte quum ait; *Qui me tibi tradidit,maius peccatum habet.* Ioh. 19.

v. 25. *Et reſpondens vniuerſus populus dixit: Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros.* Id eſt, mors eius vindicetur in nos & in filios noſtros, ſi hic eſt innocens. Itaque vindicta conſecuta eſt,tam malorum temporalium, quam ſpiritualium in eos & filios eorum; quia poſt multa mala ſeditionum, cædium, famis &c. venerunt in poteſtatem Romanorum, & venditi ſunt in captiuitatem, & vſque hodie ſunt ſerui & exules,& toto orbe diſperſi,& exoſi omnibus hominibus;&,quod grauiſſimum eſt malum, derelicti à Deo in ſua perfidia & obſtinata malicia, ita vt difficilè,vel pauci ex illis conuertantur ad fidem Chriſti. Neque hæc vindicta Dei iniuſta eſt in filios eorum;tum quia per hanc filiorum miſeriam & derelictionem,parentes puniuntur;ſicut Cham punitus in Chanaan & poſteris eius: tum quia ratione peccati originalis omnes obnoxij ſunt calamitatibus huius vitæ;tum quia gratia vocationis ad fidei veritatem nemini debetur.

v. 26. *Ieſum autem flagellatum tradidit eis &c.* Quidam ſpeculationibus ſuis plus ſatis dediti ſcripſerunt,Chriſto quando flagellatus fuit, inflicta fuiſſe plusquam quinque millia plagarum. Sed id vanum eſſe, & ex indiſcreta deuotione confictum, vel ipſa ratio conuincit. Primum, ad inferendas tot plagas, non vna hora,nec duæ nec tres ſufficiebant;cum tamen Pilatus non tam diu fuerit remoratus principes populi, ipſumque populum poſcentem eum ad necem. Deinde quia Romano more id fieri iuſſit Pilatus per ſuos lictores, id eſt gentiles, qui non habebant cauſam ita ſæuiendi, cum non eſſent accenſi inuidia & odio illius hominis,ſicut Iudæi. Imo Pilatus, qui ſatagebat eum liberare, & cauſam in eo mortis non reperiebat; nullo modo paſſus fuiſſet eum ſic toto corpore crudeliſſime laniari. Adde quòd poſt tot millia plagarum, non ſit naturaliter poſſibile hominem viuere; &, quia plagæ omnes iuxta illos ſcriptores ſanguineæ erant;vniuerſus ſanguis totius humani corporis non ſufficeret tot plagis ad emanandum: itaque fuiſſet corpus Chriſti relictum prorſus exangue. Vnde patet huiuſmodi ſpeculationes non tantum veritati, ſed & rationi prorſus repugnare.

v. 27. *Tunc milites Præſidis ſuſcipientes Ieſum in prætorium &c.* Hi gentiles erant, non Iudæi, qui Chriſtum flagellarunt, ſpinis coronarunt, illuſerunt dicentes, *Aue rex Iudæorum;* qui in faciem expuerunt,& arundine caput eius percuſſerunt; denique crucifixerunt: iuxta id quod Chriſtus prædixerat, ſupra cap. 20. *Et tradent eum gentibus ad illudendum & flagellandum & crucifigendum.* Marcus addit; *Et conſpuent eum.* Lucas: *Et conſpuetur.*

v. 29. *Et plectentes coronam de ſpinis.* Quidam putant Chriſtum bis coronatum;prius quidem corona ſpinea,de qua hoc loco; deinde corona ex rubo,cuius in quodam ſerm. meminit S. Chryſoſt. idque tunc quando crucifixus eſt. Vide Guilielmum Epiſcopum Tornacenſem in lib. de Vellere aureo, fol. 88. vbi oſtendere conatur,alteram coronam eſſe Aquiſgrani,alteram Pariſijs. Vide Molanum de Sacris Imaginibus lib. 4. cap. 7.

v. 32. *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem.* Hunc quidam gentilem fuiſſe putant, propterea quod Cyrenæus, ſeu Cyrenenſis vocatur à tribus Euangeliſtis. Sed id minime conſequens eſt; Nam conſtat Iudæos toto orbe fuiſſe diſperſos,& nominibus ciuitatum ſeu locorum in quibus nati eſſent,vocitatos. Hinc & ſynagoga erat Cyrenenſium, Act. 6. vtique Iudæorum, inſurgentium in Stephanum, Et Act. 11. inter fideles Iudæos numerantur Cyprij & Cyrenæi. Magis igitur crediderim & hunc Simonem Iudæum genere fuiſſe, præſertim cum nomen habuerit Iudaicum, idque apud Iudæos frequens. Vide Auguſt. Tractatu de Paſtoribus,ſub finem vbi contra Donatiſtas agens, diſputat de patria huius Simonis.

v. 35. *Poſtquam autem crucifixerunt eum.* Quod ad modum crucifixionis attinet, pedes iuxta inuicem poſiti fuere,& ſinguli ſingulis clauis affixi trunco ſeu ſuſtentaculo ligneo ſubtus ad crucem affixo; non pes alter alteri ſuperpoſitus, & vno clauo ambo transfixi;quomodo hodie paſſim pictores pingunt. Eo autem quo diximus modo multæ etiamnum viſuntur Chriſti crucifixi vetuſtæ imagines. Beatus quoque Frãciſcus,in ſingulis pedibus ſingulos habuit clauos, repræſentantes clauos illos, quibus Chriſto pedes fuerũt perfoſſi & cruci affixi. Latrones ſimiliter cruci affixi fuerunt,non alligati. Quod probant vetuſtiſſimæ picturæ,& nomen crucifixionis,& cruces eorundem inuentæ ab Helena,quæ non poterant diſtingui à cruce Chriſti. Id quod inde quoque poteſt colligi, quod Pilatus fuerit miratus de Ieſu, quomodo

tam

tam cito præ alijs mortuus eſſet; quod mirari certè A
non debuiſſet, ſi Chriſtus ſolus clauis affixus fuerat
cruci, alij vero funibus alligati. B. Athanaſius ſerm.
In ſanctam paraſceuen, ſic latronem alloquitur; *Obli-
tus es clauorum, & non ſentis dolores.* Hieronymus lib.
2. contra Iouinianum: Dominus, inquit, & latrones
æquali iudicio crucifixi ſunt. Loquitur autem de iu-
dicio pœnæ. Vnde ibidem dicit, *Non aliter latro, ali-
ter martyr occiditur.* Sic & Petrum crucifixum fuiſſe
teſtatur S. Auguſt. Serm. 2. feria 4. Paſchatis, dicens
Petrum clauos expertum. Et Chryſoſt. in ſermone
qui legitur in Breuiario Rom. die octaua Petri &
Pauli, & Ambr. ſerm. 68. dicens: *Petrus crucem ſicut Sal-
uator exitum tulit &c.* Nec aliter ſentiendum de S. An-
drea. Sanè à me viſa eſt effigies B. Andreæ, non cum B
cruce decuſſata, quam Burgundicam vocant, ſed re-
ctangulari, qualis eſt Domini Saluatoris; viſa, in-
quam: Coloniæ ad tumbam ſacram deauratam B.
Gereonis, in Eccleſia nominis eius, quæ tumba per
circuitum imaginibus duodecim Apoſtolorum or-
nata erat. Plautus in Moſtellaria Actu 2. *Ego dabo ei
talentum; primus qui in crucem excurrerit, ſed ea lege, vt
affigantur bis pedes, bis brachia.* Hinc collige, olim apud
Romanos vel Athenis, vbi fabula illa acta fingitur,
fuiſſe morem affigendi noxios cruci, fixis manibus
& pedibus. Videtur autem quod quicumque cruci-
figebantur à Romanis, clauis affigebantur. Idem de-
nique liquet ex vocabulo crucifigendi; non enim
cruci alligare quempiam, eſt eum crucifigere, id eſt, C
cruci affigere. Vide Baronium & Molanum de Hi-
ſtoria SS. Imaginum lib. 3. cap. 17. & lib. 4. cap.
4. 5. 6.

Diuiſerunt veſtimenta eius. Chriſtum omnino nu-
dum in Cruce pependiſſe, quomodo nudus egreſſus
fuerat ex vtero matris; ſentiunt Ioannes Heſſelius
& P. Montanus in explicatione paſſionis Domini; &
probant ex ſuis authoribus. Et eo referunt illud
Pſal. 21. *Dinumerauerunt omnia oſſa mea. Ipſi conſiderauer-
runt & inſpexerunt me.* Dicit quidem B. Anſelmus, in
dialogo, & Beda, vel quiſquis author, in meditatio-
nibus paſſionis Chriſti horæ ſextæ, matrem Domini
velum quod habebat in capite poſuiſſe circa lumbos
filij, & texiſſe locum verecundum: ſed non probant D
ex vllo authore. Quidam reſpondent milites poſtea
velum detraxiſſe.

v. 38. *Tunc crucifixi ſunt cum eo duo latrones.* Vide ſu-
pra v. 35.

v. 40. *Si filius Dei es, deſcende de cruce.* Adhuc per mi-
niſtros ſuos explorat diabolus, quod olim trina ten-
tatione fruſtra quæſierat, num Ieſus verè ſit filius
Dei. Itaque his & huiuſmodi vocibus ſatellitum
diaboli, fit quod Lucas indicat cap. 4. Diabolum ad-
huc poſtea redijſſe ad Dominum tentandum; cum
ait: *Et receſſit ab eo ad tempus.* Quæres an ergo diabolus
vſque ad hoc tēpus ignorauerit eum eſſe Dei filium?
Vide Annotat. Supra cap. 4. Vide etiam Annotat.
Sap. 2. Ex quo loco apparet fuiſſe Sadducæos qui ta- E
lia dicerent. Non fecit quod petebant; quia maius
aliquid facturus erat. Maius eſt enim mortuum è ſe-
pulchro reſurgere, quam viuum de cruce deſcendere.
Nec tamen credituri erant, qui hæc dicebant; ſi de
cruce deſcendiſſet: ſed artibus diabolicis, vt alias, mi-
raculum illud attribuiſſent. Nam nec crediderunt
alia miracula de cruce facienti; quod enim tenebræ
factæ ſunt per vniuerſam terram, quod petræ ruptæ,
quod velum templi ſciſſum, quod monumenta aper-
ta: eius potentiæ erat, qui in cruce pendebat. Quod
idem magna voce clamans exſpirauit, tantum mira-
culum fuit: vt diceret Centurio: *Verè filius Dei erat
iſte*; multique alij hoc videntes crederent. His adde

mirabilem illam conuerſionem latronis, tametſi non
propriè fuerit miraculum.

v. 46. *Et circa horam nonam clamauit &c.* Hinc ſatis
liquet circa nonam horam, quæ nobis eſt tertia po-
meridiana, Dominū in cruce mortuum fuiſſe. Quo-
modo ergo vulgo perſuaſum eſt eum mortuum in
ipſo meridie? Ideo enim in meridie pulſu campanæ
admonentur Chriſtiani commemorationis mortis
Dominicæ. Dicendum hæc duo reuera optimè con-
ſentire. Nam quo tempore erat Palęſtinis hora diei
nona, quæ eſt poſt meridiem tertia; eodem erat ter-
tis occidentalibus Galliæ, Germaniæ, Italiæ, hora
meridiana, vel circa meridiem. Nam Orientalibus
propter terræ globoſitatem prius ſol oritur, quam
nobis, & prius eſt illis meridies, quam nobis; ita vt
tunc quando nobis meridies eſt, ſit Palęſtinis tertia
pomeridiana. Sicut ergo dicimus eclypſim aliquam
in meridie contigiſſe, quæ nobis in meridie contigit,
etiamſi Orientalibus multo poſt meridiem: ita verè
dicimus & ſentimus Chriſtum in meridie mortuum:
quia quando, verbi gratia, in Gallia meridies erat,
mortuus eſt; etiamſi Iudæis, tempus illud fuerit
pomeridianum.

Eli, Eli, lammaſabathani. Fortè propterea voluit
Dominus hæc verba clarè in omnium auribus inſo-
nare, vt ſcribæ ac legiſperiti qui præſentes aderant,
audientes initium Pſalmi, intelligerent eum Pſal-
mum iam compleri; cum non ſit alius Pſalmus, qui
tam expreſsè nobis proponat Domini paſſionem.
Cæterum hæc verba Hebraica ſunt, non Syriaca, ſic-
que à Domino recitata, ſicut in Pſalmo habentur.
Vnde factum, vt à quibuſdā Iudæis (vtebantur enim
lingua Syriaca, non Hebraica) non fuerint intellecta,
creditumque ſit ob vocabuli ſimilitudinem quod
Eliam vocaret. Vide Bellarminū lib. 2. de verbo Dei
cap. 16. vbi bene oſtendit hæc verba purè Hebraicè à
Chriſto fuiſſe prolata, contrà quam exiſtimauit S.
Epiphanius.

Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquiſti me? Non
defuerunt hoc tempore hæretici, qui auderent inau-
ditam blaſphemiam in Chriſtum euomere, dicentes
eum in cruce deſperaſſe, cum diceret; *vt quid, &c.* &
ob eam cauſam ipſum damnatum eſſe. Sed huiuſ-
modi blaſphemiam piæ aures etiam audire perhor-
reſcunt. Non ergo ſignificat Dominus hac ſua excla-
matione, ſe penitus excluſum à miſericordia Dei, ſi-
cut deſperantes: ſed humanam ſuam naturam, quæ
in tam acerbis pœnis erat conſtituta, nihil accipere
conſolationis, aut releuaminis pœnarum, à natura
diuina, quæ humanæ erat in vnitate perſonæ coniun-
cta. Quātum enim ad pœnarum acerbitatem attinet,
ita voluit Dominus eas ſubire & ſentire, ſicut eas
ſenſiſſet purus homo. Sunt qui dicant diſpenſatiuè
factum ad tempus, vt anima Chriſti ex viſione Dei
non perciperet gaudium, & miraculosè viſionem à
gaudio fuiſſe ſeparatam. Sed nobis parum id proba-
tur; neque enim fieri poſſe videtur, vt voluntas in
tanto mentis bono delectetur. Nullo autem modo
ſignificatur diuinitatem fuiſſe ab humana natura, vel
eius partibus ſeparatam; de qua re vide noſtra in 3.
diſt. 21. Sed cur nō dixit, *Pater meus,* ſicut ante & poſt?
Ante quidem: *Pater dimitte illis, non enim ſciunt quid fa-
ciunt.* Poſt vero: *Pater in manus tuas commendo ſpiritum
meum.* An ideo, quia ſcriptū erat in Pſalmo; *Deus meus,*
& non Pater? Atqui illud etiam, *In manus tuas com-
mendo,* de pſalterio ſumptum eſt; nec ibi tamen addi-
tur Pater; ſed initio Pſalmi dicitur Domine. Sicut
ergo hic dixit: Pater, non Domine, quamuis ſic eſſet
in Pſalmo: ſic & ibi pro, Deus meus, Pater meus di-
cere potuit. Itaque cur id non fecerit, hæc adferri

poteſt ratio, quia non conueniebat vt filius diceret ſe à patre derelictum; cum illis nominibus ſumma inter eos charitas & coniunctio ſignificetur, cumque pater iam ſemel & iterum clara voce poteſtatus de Chriſto fuiſſet, dicens: *Hic eſt filius meus dilectus.* Sed creaturam, id eſt, hominem à Deo derelinqui in pœnis, non inconuenienter dicitur; quia Deus eſt totius creaturæ Dominus. At vbi filius pro peccatoribus apud Deum intercedit & miſericordiam petit; ibi ſuauiter ſonat nomen Patris; nemo enim gratior apud Deum aduocatus pro peccatoribus quam ipſius Dei filius. Et ideo dixit, *Pater, dimitte illis.* Item quando ſpiritum erat emiſſurus & Deo commendaturus, congruentiſſimè patrem nominauit, dicens: *Pater, in manus tuas &c.* quia hoc nomen, & charitatem inſinuat, & ſingularem curam pro filio.

Vt quid dereliquiſti me? Hic interrogatiuus orandi modus duo ſignificat; eum qui orat, derelictum eſſe, & petitionem ne diutius derelinquatur, ſed vt quantocius liberetur. Sicut eum dicit Propheta, *Quare faciem tuam auertis?* Senſus eſt. Auertiſti faciem tuam à nobis; ſed rogamus, vt iam digneris faciem tuam ad nos conuertere. Item: *Quare obliuiſceris noſtri?* id eſt oblitus es noſtri, ſed rogamus vt deſinas obliuiſci, & digneris recordari noſtri. Igitur hæc Chriſti exclamatio non aliud neceſſario includere videtur, quàm Chriſtum derelictum à Patre, vt talia pateretur; ſiue conſolationem diuinam in ſua paſſione ſenſerit, ſiue non; ac deinde Chriſtum petere ac rogare patrem, vt non diutius relinquat: ſed ex anguſtijs paſſionis iam iam liberet. Quod & factum eſt, per mortem, & plenius per reſurrectionem poſt tres non integros dies ſecutam. Vide noſt. comment. Hebr. 5. v. 7.

v. 49. *Sine, videamus an veniat Elias.* *Sine*, Græcè ἄφες, prohibentis. q. d. ne detur ei acetum bibendum, quo hauſto ſtatim moriatur, Potius expectemus an veniat Elias eum liberaturus. Solet enim ſontibus in tormento ac ſupplicio mortis, acetum bibendum dari ad mortem accelerandam. Forte hic quorundã ſermo, Heliam vocat iſte, ex ea traditione proceſſit, qua creditur Eliam adhuc viuere, vtpote tranſlatum, non mortuum. Vnde & alij dicebant; *Videamus an veniat Elias liberans eum.*

v. 50. *Clamans voce magna, emiſit ſpiritum.* Vt impleret quod dixerat, ſe habere poteſtatem ponendi animam ſuam. Quod erat poteſtatis diuinæ, ſicut docet Hieron. Epiſt. 150, ad Hedibiam q. 8.

v. 51. *Et ecce velum templi ſciſſum eſt.* Huius rei duplex eſſe poteſt ſignificatio: altera, per Chriſti mortem apertum eſſe cælum, quod antea clauſum erat: altera, per Chriſtum auferri velamen legis; ita vt deinceps per omnes gentes prędicato Euangelio, paterent paſſim & ab omnibus caperentur myſteria reſurrectionis Chriſti. Ad priorem ſignificationem pertinere illud videtur Hebr. 9. *Nondum propalatam Sanctorum Viam* Ad poſteriorem 2. Cor. 3. *Quoniam in Chriſto euacuatur*, loquens de velamine. Vide noſtrum comment. dictis locis.

Simile huic prodigium, quod Ioſephus refert valuas templi media nocte ſponte fuiſſe recluſas, non multo ante excidium Hieroſolymitanum. Poteſt enim ad eiuſdem rei ſignificationem vtrumque referri; tametſi Ioſephus aliò referat, non malè, ſcilicet ſignum illud fuiſſe quod profanæ gentes locum illum ſacrum ingreſſuræ & deſtructuræ eſſent.

Quæritur quod hic intelligatur *velum templi?* vtrum quod oppanſum erat ante ſancta Sanctorum, in quod locum ſacrum diuidebat à loco profano, in quo plebs conueniebat. Nam locus ſacer, in quo incenſum ponebatur, Lucæ 1. vocatur *templum*, ibi; *Mirabantur quod tardaret ipſe in templo &c.* Vide Ianſenium hic & illic. Item Baronium Tom. 1.

v. 52. *Multa corpora ſanctorum.* Non Antiquorum Patrum, vt Abrahæ, Dauidis, Hieremiæ &c. vt quidam opinati fuerunt; neque enim hoc Euangeliſta tacuiſſet, ſed diſcipulorum Chriſti, id eſt, eorum qui in Chriſtum iam præſentem crediderant, & non ita dudum mortui ac ſepulti erant. Fideles enim primis Eccleſiæ temporibus vocabantur *Sancti*, quod patet ex Apoſtolicis litteris. Ac certè niſi fuiſſent ſatis recenter mortui, non fuiſſent agniti ab ijs, quibus apparuerunt, nec cognitum fuiſſet eos eſſe à morte rediuiuos. Quare, nec eorum apparitio, teſtimonium ſatis expeditum fuiſſet reſurrectionis Chriſti ad immortalitem. Sanè ſicut Chriſtus non niſi notis apparuit; ſic & illi. Ita Ianſenius; qui ibidem ſentit ac bene probat, quod hi cum Chriſto reſurrexerint ad vitam immortalem, licet ab Apoſtolis non viſi. Obijcitur. Non habuerunt dotem claritatis. *Reſp.* habuiſſe, licet ea videntibus non appareret, ſicut nec claritas corporis Chriſti: quia mortales oculi, ſi claritatem ſolis non ſuſtinent, quanto minus claritatem corporis Chriſti? Vide noſt. in 4. diſt. 43.

v. 53. *Et exeuntes de monumentis poſt reſurrectionem eius, venerunt in ſanctam ciuitatem, & apparuerunt multis.* Græcè: *Egreſſi è monumentis.* Ambiguum eſt autem, vtrum poſt Chriſti reſurrectionem egreſſi de monumentis; an prius egreſſi, demum poſt eius reſurrectionem ingreſſi fuerint ſanctam ciuitatẽ multiſque apparuerint. Poſteriorem ſenſum hæc ſuadere videntur. Primum, quia ijs ſignis quæ in morte Chriſti acciderunt, annumerat Euangeliſta monumentorum apertionem, & (vt videtur prima fronte) corporum ſepultorum reſurrectionem. Deinde, quia ſi omnino ſignificare voluiſſet reſurrectionem eorum factam fuiſſe poſt reſurrectionem Chriſti, multo conuenientius hoc addidiſſet priori ſententiæ, dicendo: Et poſt eius reſurrectionẽ monumenta aperta ſunt, & multa corpora Sanctorum &c. Aut, ſi contendas monumenta in morte Chriſti fuiſſe aperta, ſed reſurrectionem mortuorum factam, poſt reſurrectionem Chriſti; ſaltem ita dicendum erat: Et poſt eius reſurrectionem ſurrexerunt ex ijs monumentis multa corpora ſanctorum qui obdormierant. Sciendum tamen, fuiſſe apud Iudæos ſepulchra quædam communia, vt annotat ex Thalmud. Baronius in additionibus primi Tomi Annalium. Itaque fieri potuiſſe, vt illa in morte Chriſti fuerint aperta & recluſa, in quibus multitudo erat cadauerum repoſita more Iudæorum: cæterum tertio demum die, Chriſto reſurgente, quoſdam ex illis mortuis; ſcilicet qui ſancti & Chriſti fideles fuerant, reſurrexiſſe; tanquam Chriſti reſurgentis quoſdam comites, eiuſque reſurrectionis ſua reſurrectione teſtes. Atque in hũc ſenſum non incommodè accipi poſſunt verba Euangeliſtæ, hoc modo: *Et monumenta aperta ſunt*, ſcilicet: eadẽ hora mortis Chriſti. Quippe ipſius terræ motûs duo videntur ſignificari effectus, ſcilicet petrarum ſciſſio, & monumentorum apertio. Porro ſurrectio mortuorum non eo pertinet neceſſario; ſed quia monumentorum apertionis mentionem fecerat, addit, etiam mortuorum è monumentis exurrectionem. At ne putaretur hæc ſtatim eodem tempore facta; rem plenius explicat ſequentibus verbis, dicens demum poſt Chriſti reſurrectionem egreſſos fuiſſe de monumentis mortuos, & veniſſe in ſanctam ciuitatem, & multis apparuiſſe. Itaque hoc loco, per prolepſim, reſurrectionis eorum meminit, tantum ex occaſione, quia loquebatur de monumentorum

apet-

apertione, quæ in Chriſti morte contigit; ſicut ſupra A occaſione eorum quæ narrat de pœnitentia Iudæ & relatis argenteis, ſubiungit conſilium de agro empto; licet id non ſtatim factum fuerit. Hic ſenſus non eſt improbabilis, ac videtur verus & genuinus. Confirmatur ex ipſo textu. Si enim poſt Chriſti reſurrectionem exierunt de monumentis, ergo poſt eum reſurrexerunt & non in morte Chriſti. Nam abſurdum eſt dicere eos triduo viuos delituiſſe in ſepulchris, quæ non ſunt habitacula viuorum, ſed receptacula mortuorum. Item, ſi demū poſt Chriſti reſurrectionem apparuerunt, ergo videtur quod non ante reſurrexerint. Nam finis reſurrectionis erat, vt apparendo hominibus teſtarentur Chriſti reſurrectionem. Neque Chriſtus poſtquam reſurrexit appa- B ritiones diſtulit, ſed ſtatim apparuit ſuis, & quidem eodem die toties. Ita & alij qui tunc reſurrexerunt. Vide noſtrum comment. 1. Cor. 15. ad illud, *primitiæ dormientium*, v. 20.

Et apparuerunt multis. Videlicet eo modo quo Chriſtus, qui poſt ſuam reſurrectionem non eſt familiariter conuerſatus cum hominibus, ſed multis per interualla apparuit. Vnde Petrus Act. 10. *Dedit eum manifeſtum fieri non omni populo, ſed teſtibus præordinatis à Deo, nobis &c.*

v. 56. *Maria Iacobi & Ioſeph mater, & mater filiorum Zebedæi.* Hęc à Marco, Salóme vocatur; illa à Ioanne, Maria Cleophæ. Vide Ianſenium cap. 104. & 143. Comment. in Concordiam, & cap. 19. Vide Anno- C tat. Marci 15. & Matth. 13. & Ioannis 19. Aderat autem his & Ioanna vxor Chuſæ procuratoris Herodis, de qua Lucæ 8. & vlt. Fuerunt ergo præter matrem Domini mulieres, quæ cum vſque ad crucem & ſepulturam ſecutæ. Maria Magdalene, Maria Iacobi, Salome, & Ioāna. Veriſimile eſt & alias adfuiſſe, quas Euangeliſtæ ſuis nominibus non deſignarunt, ſed comprehendunt generali clauſula dicentes: Lucæ 24. *Et aliæ mulieres.* Epiphanius Hæreſi 78. præter matrem Domini, enumerat quatuor adhuc alias Marias ſub cruce Domini, quarum vnam vocat Mariam matrem Rufi, cuius & meminit Hæreſi 79.

v. 58. *Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus.* Marcus: *Donauit corpus Ioſeph* Ioannes: *Et permiſit Pilatus.* Non fuit D hæc vera donatio, quia nullum ius in illud corpus habebat Pilatus, tum quia iniuſtè eum fecerat occidi, tum quia corpus erat filij Dei, in quod nulli ius dominij competere poteſt homini. Donauit ergo, ſua opinione & quantum in ipſo erat: Re vera autem tantum permiſſio facta eſt ipſi Ioſeph à poteſtate quæ impedire poterat, vt tolleret corpus Ieſu. Vnde Ioannes magis propriè locutus eſt.

v. 60. *In monumento ſuo nouo.* Quare nouo? Reſpondet S. Ambr. in Lucam, ne alius ſuſcitatus à perfidis diceretur. Quare in ſepulchro alieno? Vide Reſponſionem in Serm. 133. de tempore, apud S. Auguſtinum.

v. 63. *Recordati ſumus, quod ſeductor ille dixit adhuc vi- E uens: Poſt tres dies reſurgam.* Vnde ſciebant hoc cum dixiſſe, cum id non dixerit, niſi ſecreto, primum quidem tribus Apoſtolis qui præſentes adfuerant eius transfigurationi; tametſi non addidit de triduo; deinde duodecim Apoſtolis cum aſcenderent Hieroſolymam, ſed ita vt ab illis non fuerit intellectus? Sed non prohibiti fuerunt ea quæ audierant, licet non ſatis intellecta, alijs referre. Ac forte Iudas, quando conſilium cum Iudæis contulit de Chriſto tradendo, etiam hoc ad eos detulit, ſe ex eo talia verba audiſſe. An quia dicunt, *Recordati ſumus*, quaſi ipſi ex eo audiuiſſent: hoc eo referendum eſt, quod dixit Iudæis Ioannis 2. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud:* Nam ſicut ibi ſubiungitur: *Cum reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius quia hoc dicebat &c.* ita fieri poteſt, vt Iudæi poſtquam Chriſtum occiderant, recordati fuerint horum verborum; non fide inducti, ſed metu impulſi, ne forte verba illa in eius corpore reſuſcitando implerentur. Neque enim dubium, quin ea verba ſæpe apud ſe perpenderint; quandoquidem ex illis etiam calumnioſam accuſationem ei inſtruxerant apud Concilium & Pontificem ſuprà, c. 26. v. 61.

CAP. XXVIII.

v. 1. **V**Eſpere autem ſabbathi quæ luceſcit &c. *Quæritur* an Chriſtus ſurrexit nocte, an diluculo, an poſt exortum ſolis. Vide alios Euangeliſtas, & ibi noſtras Annotat. Hieron. q. 6. ad Hedibiam dicit eum ſurrexiſſe hora qua ipſe voluit; & quæ nulli mortalium cognita eſt. Ex Ioannis 20. v. 1. liquet ante lucem ſurrexiſſe. Additio Cenſoris.

v. 2. *Et ecce terræ motus factus eſt magnus.* Non ad reſurrectionem Domini, ſed ad Angeli deſcenſum; *Angelus enim*, inquit, *Domini deſcendit de cœlo: Et accedens reuoluit lapidem. Quæritur* an reuoluerit, vt Chriſto reſurgenti via pateret, an vero ad demonſtrandam veritatem reſurrectionis, per hoc, quod ab omnibus iam videri poſſet ſepulchrum vacuum. *Reſp.* eſſe omnium patrum ſententiam, Chriſtum Dominum reſurrexiſſe clauſo ſepulchro; de quo vide noſtra in 4. diſt. 10. tametſi vnus S. Leo Epiſt. 83. cap. 6. diuerſum ſentire videtur, quo tamen loco expreſsè affirmat Chriſtum ianuis clauſis ad diſcipulos ingreſſum. Quod autem tantum ad demonſtrandam veritatem reſurrectionis Chriſti reuoluerit Angelus lapidem ab oſtio monumenti, ipſa verba Angeli oſtendunt dicta ad mulieres; *Venite & videte locum, vbi poſitus erat Dominus*, & apud Marcum: *Ecce locus vbi poſuerunt eum*, & apud Lucam & Ioannem, Petrus & Ioannes inſpiciunt monumentum, nec reperiunt corpus Domini. Itaque etſi nondum credentes, ſaltem dubitare cœperunt, & rem ſecum expendere, & conferre cum iis quæ Dominus prædixerat: Quorum nihil fuiſſet factum, ſi repetiiſſent clauſum monumentum, ſed certo perſuaſum habuiſſent corpus eo adhuc contineri, apparitiones autem tantum eſſe phantaſticas. In Martyrol. Vſuardi legitur Chriſtum reſurrexiſſe clauſo monumento. S. Ambr. Serm. 74. in Natal. Mart. Annuntietis, inquit, ſanctis martyribus Dominicæ reſurrectionis gloriam; vt dum ſepulturæ illius prædicamus reſerata clauſtra, & horum ſepulchra reſerentur &c. vbi loqui videtur de reſeratione clauſtrorum facta ad prodeundum è ſepulchro, ſicut in fine ſæculi aperientur ſepulchra reſurrecturis. Vide Feu-ardentium in Hæreſibus de Chiſto, Hæreſi 10. multas Patrum auctoritates citantem: vbi & ſoluere conatur quod ex Leone obijcitur; citat autem ipſius Caluini verba nobiſcum conſentientia. Chryſ. Homilia de Ioanne Baptiſta Tom. 3. vel quiſquis auctor, docet, lapide non remoto Chriſtum reſurrexiſſe; ſicut clauſis oſtijs intrauit ad diſcipulos, & ex virgine natus; idque cum feciſſe, vt per hoc virtus ipſius appareret. Vide Ianſenium cap. 145.

v. 4. *Præ timore autem eius exterriti ſunt cuſtodes.* Non fuerunt exterriti Chriſto reſurgente, quia reſurgentem eum nemo vidit. Et indignum erat ac prorſus incongruum, vt Chriſtum glorioſè reſurgentem, impia militum turba videret. Niſi dicas eos ſic Chriſtum vidiſſe, ſicut in die iudicij viſuri ſunt eum, qui eum pupugerunt. Neque enim veriſimile eſt

milites ad cuſtodiendum ſepulchrum miſſos omnes obdormiuiſſe. A

v.6. *Non eſt hic; ſurrexit enim.* Bene ſequitur: Surrexit è ſepulchro, ergo iam ibi non eſt; ſi argumentum loquatur de Chriſto, ſecundum humanam naturam, & de naturali modo exiſtendi in loco. Et quidem eo modo tam Angelus reſpondens, quam mulierculæ quærentes, Chriſti præſentiam intelligebant. Vnde futile eſt quod obijcit hæreticus, Chriſtus aſcendit in cœlũ, ergo non eſt in altari. Vide noſt. in 4.d.10.

v.7. *Ecce prædixi vobis.* Marcus in tertia perſona: *Sicut dixit vobis.* Græcè hoc loco ἰδοὺ εἶπον ὑμῖν, id eſt, *ecce dixi vobis.* Apud Marcum καθὼς εἶπεν ὑμῖν, *Sicut dixit vobis.* Non enim Angelus hoc ante prædixerat, ſed ipſe Dominus Matth. 26. *Poſtquam*, inquit, *reſurrexero, præcedam vos in Galilæam.* B

Et ecce præcedit vos in Galilæam: vbi eum videbitis. Malè quidam codices; Præcedet: Græcè προάγει. Adſtipulantur Latina MSS. Senſus: Breui præceſſurus eſt vos in Galilæam. Cur Angelus, & mox ipſe Dominus remittit diſcipulos in Galilæam, illic Dominum viſuros; cum poſt hanc apparitionem, ipſo die, toties; ac deinde, octauo adhuc die Hieroſolymis viſus illis fuerit? Quia in Galilæa, non paucis, id eſt, ſolis Apoſtolis, paucisque alijs, vt in Iudæa; ſed pleno fratrum ſeu diſcipulorum numero, conſpiciendum ſe præbiturus erat. De qua apparitione Paulus ait: *Deinde viſus eſt plusquam quingentis fratribus ſimul*, 1. Corinth. 15. Nimirum C illi erant fratres, de quibus hic v. 10. ipſe Dominus: *Ite, nuntiate fratribus meis, vt eant in Galilæam.* Quando autem & quomodo viſus fuerit in Galilæa, vide Ianſenium & Baronium. Videntur in Galilæa contigiſſe duæ inſignes apparitiones; ſcilicet vna ad mare Tiberiadis, de qua Ioannis cap. vlt. vbi S. Petrus coram condiſcipulis creatus eſt à Domino totius Eccleſiæ paſtor. Altera, in monte, de qua hic. Matthæus cæteras quæ Hieroſolymis ſtatim à reſurrectione Domini factæ ſunt apparitiones, ſilentio præterit: Marcus attingit: Lucas & Ioannes plenius proſequuntur.

v.9. *Et ecce Ieſus occurrit illis.* Cur potius mulieribus, quam viris apparuit Chriſtus rediuiuus? Quia D mulieres magnam ſedulitatem exhibebant circa ſepulchrum, & ſingulariter honorabant ſepultum, ementes aromata, vt venientes eum vngerent, vt eſt apud Marcum & Lucam. Item voluit Dominus reſurrectionem ſuam primum per mulieres innoteſcere viris, ſcilicet diſcipulis, vt illi haberent occaſionem dubitandi, inquirendi, explorandi, priuſquam crederent; atque ita per eorum dubitationem nos in fide reſurrectionis amplius confirmaremur: ſicut Gregorius dicit, quod plus nobis profuit Thomas dubitans, quam Maria cito credens.

Auete: Cur non dixit; *Pax vobis*? *Reſp.* Hebraicè ita dixiſſe, ſed Euangeliſta id Græce reddidit; *Auete.* Quod & veriſimile eſt in Angelica ſalutatione; *Aue gratia plena*, Angelum dixiſſe; *Pax tibi gratioſa.* Imo erat Exemplum Tobiæ 5. v. 11. Et ſicut diſcipulos ſalutauit; *Pax vobis*, apud Lucam & Ioannem; ita hîc mulieres, id eſt, Salus vobis. Gaudium vobis. Addit. Cenſ. E

Illæ autem acceſſerunt & tenuerunt pedes eius. Quomodo ergo dicit Mariæ Magdalenæ: *Noli me tangere*? Ioannis 20. *Reſp.* Tangenti dixit, *Noli me tangere*; ſicut aſpicienti diceretur, Noli me aſpicere; ſicut & illa dicebat, *Nolite me vocare Noëmi*, cum ab illis ſic vocaretur: Sicut timentibus dicitur: *Nolite timere*, & in Pſ. *Dixi iniquis, Nolite inique agere.* Vide annot. Ioan. 20. Veriſimile eſt enim hic præcipuè ſignificari Mariam Magdalenam, de qua Ioannes. Nam & ea hic primo loco nominata eſt.

v.11. *Ecce quidam de cuſtodibus venerunt in ciuitatem.* Miro Dei conſilio factum eſt, vt nimia aduerſariorum ſolicitudine cuſtodes ſepulchro dominico adhiberentur, per quos veritas Dominicæ reſurrectionis certius nobis ac manifeſtius innoteſceret; quemadmodum pulchrè declarat S. Maximus in Homilia Dominicæ reſurrectionis.

v.13. *Et furati ſunt eum nobis dormientibus.* Milites dormiuiſſe, nullo modo credibile eſt, tum propter ſeuerum mandatum principum Iudæorum, tum quia res erat maximi momenti, maximæque exſpectationis. Nec tamen Chriſtum viderunt reſurgentem; ſic enim ſtatim fugam cœpiſſent præ terrore, aut certè ſtatim abiuiſſent nuntiaturi, quod vidiſſent. Manſerunt autem vſque ad aduentum Angeli; cuius aſpectu territi fugerunt. Angelus autem veniens lapidem reuoluit, eodemque deſcẽdente terræ motus factus eſt magnus. Simul ergo facta ſunt, aduentus Angeli, terræmotus, & reuolutio lapidis: at Chriſtus iam ante reſurrexerat: ſequitur ergo Chriſtum reſurrexiſſe clauſo ſepulchro.

v.17. *Et videntes eum adorauerunt, quidam autem dubitauerunt.* Illud: *Quidam autem dubitauerunt* ad tempus anterius referendum videtur; non enim dubitauerunt quando erant in monte Galilææ, ſed vnus dubitauerat, quum adhuc eſſent Hieroſolymis, vbi octauo à reſurrectione die dubitatio eius depulſa eſt. Itaque in eo quod dicit: *Quidam autem dubitauerunt*, etiam obſeruanda eſt enallage numeri ſcripturis non infrequens; tametſi non negamus etiam ad plures poſſe referri, ſcilicet eos, quorum ſecundum Marcum, incredulitatem & duritiam cordis Dominus exprobrauit, quod ijs qui viderant eum reſurrexiſſe, non credidiſſent.

v.18. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra.* Vt hic locus bene intelligatur conferendus eſt cum alijs: vt Matth. 11. *Omnia mihi tradita ſunt à patre meo.* Ioan. 3. *Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius.* & ſimilibus. Significatur enim his ſententijs, Chriſtum conſtitutum eſſe principem ſuper vniuerſo regno Dei, quod ſibi colligere voluit in terra; iuxta illud Pſal. 2. *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius.* Item Pſal. 8. *Omnia ſubiecit ſub pedibus eius.* Quod exponens Apoſtolus Epheſ. 1. addit: *Et ipſum dedit caput ſuper omnem Eccleſiam.* Et Coloſſ. 1. *Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.* Vide etiam comment. Hebr. 2. Sed quæritur quando data ſit Chriſto illa poteſtas. *Reſp.* datam quando Verbum caro factum eſt. Tunc enim vnctus eſt Spiritu ſancto præ participibus ſuis, accipiens omnium gratiarum plenitudinem. Tunc igitur accepit dignitatem regni & ſacerdotij; licet executio harum poteſtatum dilata ſit in opportunum tempus. Nam, vt Apoſtolus docet Hebr. 2. Nec nunc quidem videmus omnia ei ſubiecta; hoc enim demum fiet in die iudicij, quando omnes inimici ei perfectè ſubijcientur 1. Cor. 15.

Quidam hinc ſtatuere volunt Chriſtum ſecũdum humanam naturam, temporalem Dominum eſſe & fuiſſe totius mundi: Sed rectius videtur hîc intelligi poteſtas ſpiritualis, quæ videlicet reſpicit ſalutem animarum. Nam de alia dicit apud Ioannem, ad Pilatum: *Regnum meum non eſt de hoc mundo*, & Lucæ 12. *Quis me conſtituit iudicem & diuiſorem inter vos?* Et ſi fuiſſet temporalis Dominus, debuiſſet illa poteſtate vſus fuiſſe aliquando; & conſtituiſſe & reliquiſſe in ea ſibi vicarium, ſicut fecit in poteſtate ſpirituali. Et deberent omnes legitimi reges & princi-

pes,

pes, etiam infideles, vocari vicarij Chriſti; ſicut vocatur Petri ſucceſſor, & quilibet ſacerdos vtens abſoluendi poteſtate. Vide Annot. Ioan 18. *Regnum meum non eſt de de hoc mundo.* A

Hanc ſuam poteſtatem Chriſtus ex parte cõmunicacauit Apoſtolis ſuis, & eorum ſucceſſoribus, tanquam vicarijs. *Sicut miſit me pater, & ego mitto vos. Quorum remiſeritis peccata &c. Paſce oues meas*; quemadmodum & promiſerat; *Tibi dabo claues regni cælorum; & quodcumque ſolueris ſuper terram, erit ſolutum & in cælis &c.* Ecce poteſtas in cælo & in terra. Item: *Quæcumque ſolueritis ſuper terram &c.* Matth. 28.

v. 19. *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris &c.* Paucis verbis comprehendit Dominus vniuerſam functionem Apoſtolicam: quæ eadem nunc omnibus epiſcopis & paſtoribus communis eſt. In eo enim quod dicit, *Docete*, Dat eis poteſtatem docendi, non ea tantum quę ad fidem pertinent, ſed etiam ea quæ pertinent ad pietatem & ſanctam vitæ conuerſationem. Additur enim explicandi gratia; *Docentes eos ſeruare omnia quęcumque mandaui vobis.* Quod haud dubie ad præcepta recte viuendi referendum eſt. Vide circa hoc Comment. S. Hieronymi. Vnde manifeſtum eſt falli eos, qui ſolam fidem intelligunt in eo quod dictum eſt, *Docete omnes gentes.* Quod autem ſequitur; *Baptizantes eos &c.* alteram partem indicat functionis paſtoralis, quæ conſiſtit in adminiſtratione Sacramentorum. Ex baptiſmo enim, tanquam ex primo & maxime neceſſario Sacramento, facile cetera Sacramenta intelliguntur; quorum omnium adminiſtratio ad præfectos Eccleſiæ pertinet. Conuincuntur ex hoc loco hæretici, qui dicunt miniſterium Eccleſiaſticum conſiſtere in ſola prædicatione verbi Dei. B C

Docete omnes gentes. Id eſt, omnium gentium homines, quicumque erunt doctrinæ capaces. Tales autem ſoli ſunt adulti. *Baptizantes eos*, omnes quicumque erunt baptiſmi capaces; tales autem ſunt etiam infantes editi in lucem; poteſt enim illis ceremonia baptiſmi adhiberi. Si tamen totus hic locus de adultis cuipiam videatur accipiendus: non obſtat infantium baptiſmati; non enim præceptum de adultis excludit infantes. Nam hos etiam baptizandos eſſe ſatis oſtenditur ex verbis Ioan. 3. *Niſi quis renatus &c.* D

In nomine Patris &c. Probabilis expoſitio eſt: In nomine, id eſt, in virtute. Nam ſæpe in ſacris litteris *nomen* ſignificat virtutem, ſeu potentiam; vt cum dicitur Marci vlt. *In nomine meo dæmonia eijcient* Sic Pſ. 53. *Deus in nomine tuo ſaluum me fac.* Sequitur enim quaſi expoſitio, *Et in virtute tua iudica me.* Verum, quia in Græco eſt εἰς τὸ ὄνομα: videri poſſet hic ſenſus, Baptizantes eos in nomen Patris, id eſt, baptizando, eos incorporantes & aſſcribentes numero fidelium eorum, qui fidem SSS. Trinitatis profitentur. Vide Ianſenium, & noſtra in 4. diſt. 3. Item de illa phraſi, *in nomine huius, aut illius*, vide annotat. ſupra. cap. 10. v. 41.

v. 20. *Docentes eos ſeruare &c.* Primò docendi Catechumeni, deinde baptizandi, poſtea danda illis pręcepta. Non enim prius eis præcepta poſſunt imponi, quam fuerint Eccleſiæ incorporati. Quid enim mihi de ijs qui foris ſunt, iudicare? 1. Cor. 5.

Seruare omnia quæcumque mandaui vobis. Ergo mandata Dei poſſibilia ſunt; neque enim voluit vt diſcipuli gentibus imponerent onus importabile. Chriſtus autem mandauit ſeruari legem; tum quando dixit: *Non veni ſoluere legem, ſed adimplere*; tum quando ait adoleſcenti, *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata* ſupra cap. 5. & 19.

Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi. Manifeſta eſt promiſſio Chriſti, qua Eccleſiæ ſuæ promittit ſe cum ea futurum vſque ad finem ſæculi; qualem promiſſionem ſynagoga numquam habuit. Promiſſio autem abſoluta eſt, & conditionem annexam non habens: vnde, nec improbitate malè viuentium, nec crudelitate perſequentium, impediri, aut fruſtrari poteſt. Præſentia autem Domini de qua dicit; *Ego vobiſcum ſum*; duo complectitur neceſſaria Eccleſiæ; videlicet integritatem doctrinæ, & ſanctitatem vitæ. Horum alterum ſi deeſſet Eccleſiæ; tum verè dici poſſet eam à Chriſto ſponſo ſuo derelictam. Eſt enim vtrumque ad conſequendum ſalutem neceſſarium: fides integra, & conuerſatio ſancta. Neque cauillari poſſunt hæretici, vt fere circa alia teſtimonia ſolent, hanc promiſſionem ad ſolos Chriſti diſcipulos pertinere, qui tum præſentes aderant; non item ad ſucceſſores eorum; non enim tantum dicitur, *Ego vobiſcum ſum omnibus diebus*; quod intelligere quis poſſet de omnibus diebus, quibus illi eſſent victuri; ſed additur; *vſque ad conſummationem ſæculi.* Cum autem ipſi Apoſtoli vſq; ad conſummationem ſæculi non eſſent in hac vita permanſuri; omnino neceſſe eſt ea verba referri ad eorum ſucceſſionem id eſt ad Eccleſiam per eos fundandam. Vnde & ſtatuitur perpetua ſucceſſio ab Apoſtolis vſque ad finem ſæculi in Eccleſia. Vide noſt. comment. 1. Ioan. 4. v. 6.

ANNOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

MARCVM ex narrationibus Petri ſuum conſcripſiſſe euangelium pluribus declarat Euſebius lib. 3. demonſtrat. euangel. cap. 9. & rationem quare Petrus ipſe non ſcripſerit, idem repetit in hiſtoria.

CAP. I.

v. 2. S*icut ſcriptum eſt in Iſaia propheta.* Hieronymus in Malach. 3. Marcus, inquit, Euangeliſta duo teſtimonia Malachiæ & Iſaiæ ſub vnius prophetæ ſermone contexens, ita exorſus eſt: *Initium euangelij &c.*

v. 4. *Et prædicans baptiſmum pœnitentiæ in remiſſionem peccatorum.* Senſus eſt, Ioannem prædicaſſe Iudæis, vt B ad ſuum accurrerent baptiſmum, ſcilicet ab ipſo baptizandi, ipſoque baptiſmo profiterentur ſuorum peccatorum pœnitentiam, per quam conſequi poſſent remiſſionem; non tamen in eius baptiſmo, ſed Chriſti, quod ipſe poſtea manifeſtè ſignificat, dicens ad homines à ſe baptizatos: *Ego baptizaui vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu ſancto.* Nam & Spiritus ſanctus in Eccleſiæ precibus vocatur remiſſio peccatorum. Feria 3. Pentecoſtes. Alij malunt illud (*in remiſſionem peccatorum*) conſtruere cum verbo prædicans, hoc ſenſu, Baptiſmum pœnitentię prædicans, ad hoc vt peccatorum remiſſionem conſequerentur per Chriſtum, baptiſmo pœnitentiæ præparati. Et probant ex Cantico Zacharię, Lucæ 1. *Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius, in remiſſionem peccatorum eorum* C vbi iſtud *in remiſſionem peccatorum*, conſtruitur cum, dare ſcientiam ſalutis, id eſt, prædicare viam ſalutis Vide annot. Matt. 3.

v. 6. *Locuſtas & mel ſylueſtre edebat.* Beda lib. de locis ſanctis cap. 14. docet quod genus locuſtarum hoc fuerit, & quod mel ſylueſtre. Vide apud Ianſenium varias opiniones, & apud P. Caniſium in Ioanne baptiſta, Plinius meminit locuſtarum, quæ eſui ſunt.

v. 7. *Cuius non ſum dignus procumbens ſoluere corrigiam calceamentorum eius.* Hoc tropo non ſignificat ſe eſſe D peccatorem. Nam & angelus & beata Maria ita loqueretur; & ita fere locuta eſt, quando vocauit ſe humilem ancillam Domini; ſed ſenſus eſt: Cui ſum incomparabilis. Vide annot. Matth. 3. v. 11.

v. 12. *Et ſtatim Spiritus expulit eum in deſertum.* Nempe idem Spiritus de quo modo dixerat, Spiritum tanquam columbam deſcendiſſe, & manſiſſe in ipſo.

v. 13. *Et erat in deſerto quadraginta diebus & quadraginta noctibus; & tentabatur à ſatana.* S. Thomas 3. q. 41. art. 3. ad 2. opiniones refert, an toto illo tempore fuerit tentatus, an tantum poſt 40. dierum ieiunium. Sed veriſimilius, hoc quod Marcus dicit, & tentabatur à diabolo; ex Matthæo eſſe interpretandum, nempe poſt quadraginta dierum ieiunium, eum eſurientem fuiſſe tentatum, quod & Lucas ſignificat. Vide annot. Matth. 4.

v. 15. *Quoniam impletum eſt tempus, & appropinquauit* A *regnum Dei.* Vide annot. Matth. 3. *Pœnitemini, & credite euangelio.* Prius monet vt pœnitentiam agant. Deinde vt credant Euangelio: quia prædicabat ijs, qui iam fideles erant, & per pœnitentiam præparandi ad euangelium recipiendum; quo indicabatur regnum Dei iam adeſſe; ſic enim & Ioannis prædicatio, qua pœnitentiam baptiſmo ſuo prædicabat, præparatoria erat ad Chriſtum.

v. 24. *Quid nobis & tibi, Ieſu Nazarene? veniſti perdere nos? Scio qui ſis, ſanctus Dei.* Et poſtea v. 34. *Dæmonia multa eijciebat, & non ſinebat ea loqui, quoniam ſciebant eum* Ex his ſententijs videri poſſet alicui, dæmones ante Chriſti paſſionem & reſurrectionem verè cognouiſſe ipſum eſſe verum Meſſiam, & filium Dei. Sed in contrariam ſententiam nos cogit Apoſtolus Paulus 1. Cor. 2. loquens de Sapientia myſterij diuini: *quam*, inquit, *nemo principum huius ſæculi cognouit; ſi enim cognouiſſent, numquam dominum gloriæ crucifixiſſent.* Proinde non eſt putandum dæmones vere ſciuiſſe, quod ſe ſcire dicebant; & ſtultum eſt argumentum quod ſumitur ex verbis diaboli, qui mendax eſt, & mendacij pater. Tametſi ſatis conſtet diabolum vehementer ſuſpicatum fuiſſe, eum eſſe filium Dei; vnde tentans & explorans eum, dicebat: *Si filius Dei es, dic vt lapides iſti panes fiant*, & rurſum: *Si filius Dei es; mitte te deorſum.* Matth. 4. Quod autem dicitur. *Et non ſinebat ea loqui, quoniam ſciebant eum*, hunc ſenſum habet. Non ſinebat, vt dicerent ſe noſſe eum. Nam (quoniam) pro (qood) ponitur, Græca phraſi, vt ſit ſenſus, Non ſinebat ea dicere quod ſcirent eum. Vide annot. Matth. 4. ad illud: *Si filius Dei es.*

v. 25. *Obmuteſce.* Rationem quare immundos ſpiritus tacere iubeat. Vide apud Ambroſ. lib. 6. in Luc. 9. cap. vlt.

v. 27. *Quænam doctrina hæc noua?* Nouam vocat doctrinam, quia affirmabat appropinquare regnum Dei, & prædicabat regnum cælorum; & dicebat, *Credite Euangelio.* Hæc enim prædicatio nūmquā vſque ad id tempus audita fuerat. Accedebat modus doctrinæ; de quo ſupra dicitur, *Et ſtupebant ſuper doctrina eius. Erat enim docens eos quaſi poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ.* Denique, accedebat doctrinæ confirmatio per miracula, dæmonumque eiectionem. Seqoitur enim: *quia in poteſtate etiam ſpiritibus immundis imperat, & obediunt ei.* Non tamen ſic noua doctrina erat, quaſi veteri contraria: *Non enim*, inquit, *veni ſoluere legem, ſed adimplere.* Quamquam contraria erat illi veteri doctrinæ, quam homines quidam tradiderant non ex Deo; de qua Chriſtus ait Matth. 15. *Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cæleſtis, eradicabitur.*

v. 44. *vide nemini dixeris.*

v. 45. *At ille egreſſus, cœpit prædicare & diffamare ſermonem, &c.* Rectè fecit, Nam illud, *Nemini dixeris*, non eſt prohibitio, ſed humilitatis ſignificatio, ad noſtram inſtructionem. Figuratus enim ſermo eſt, quo ſignificat ſe ex eo facto non quærere humanam gloriam, ſicut alibi dicit, *Non quæro gloriam meam.* Ioan. 8.

CAP.

CAP. II.

v. 2. *Et auditum eſt quod in domo eſſet.* Græcè, εἰς οἶκον, *in domum*, vel *ad domum.* Sic & noſtrates loquuntor, potiſſimum Germani, quamquam poreſt ſubintelligi participium, εἰσελθὼν, ingreſſus, vel qoid ſimile. Plurima ſunt loca, vbi εἰς pro ἐν ponitur, in nouo teſtamento.

v. 7. *Quis poteſt dimittere peccata niſi ſolus Deus?* Dicunt hæretici, Ecce perſuaſiſſimum erat populo Iudaico ſolum Deum poſſe temittere peccata; Igitur intoleranda eſt, inquiunt, papiſtarum arrogantia, dicentium penes ſe poteſtatem eſſe temittendi vel retinẽdi peccata. Ptimom reſpondeo Apoſtolos Chriſti, homines fuiſſe; quibus tamen dictum eſt, *Quorum remiſeritis peccata &c.* Ioannis 20. v. 23. Ex quo conſtat, bominibus illam poteſtatem, eſſe communicatam. Deinde, quod ad locum præſentem attinet; ſicut in præcedenti cap. non debuit nos mouere diaboli teſtimonium, ad credendum, quod ſciret hunc eſſe filium Dei; ita nec hoc loco moueri debemus murmuratione ſcribarum, vt putemus homini poteſtatem temittendi peccata non poſſe communicati. Et tamen, quodam ſenſu verum eſt ſolum Deum remittère peccata, quia ſolus primam habet authoritatem temittendi pœnam peccato debitam; ſolus etiam mentem hominis interius renouat, & labem peccati tollit; iuxta illud Iſaiæ 43. *Ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates*: Sacerdos autem pœnam quidem relaxat vicaria poteſtate quam habet à Deo; mentem autem interius non renouat, niſi nudo miniſterio, ſicut qui baptizat.

v. 11. *Tolle grabatum tuum.* Non tantum ſanauit paralyticum, verum etiam tantas vires contulit, vt ferre poſſet lecticam vna cum lecto, vſque in domum ſuam. Nam apud Matth. cap. 9. dicitur: *Tolle lectum tuum*, hic: *Tolle grabatum tuum*: Grabatum antem fulcrum eſt lecti, videlicet lecticæ genos quo pauperes & mendici ſolent vti; de qno conſule dictionarium latinum & Græcum. Maximus, in ſermone quodam de aduentu Domini, vocat cratem ligneam. Et hodie lecticæ pauperum fere ſunt eiuſmodi. Vide annot. Matth. 9.

v. 17. *Non enim veni vocare iuſtos, ſed peccatores.* Vide annot. Luc. 5.

v. 18. *Et erant diſcipuli Ioannis & Phariſæi ieiunantes; & veniunt, & dicunt ei: Quare diſcipuli Ioannis &c.* Hoc dictum fuiſſe à diſcipulis Ioannis ſcribit Matt. 8. ex Luca autem appatet dictum fuiſſe à Phariſęis & Scribis: Marcus vero vtroſque coniungit in hac querela. Niſi forte illud. *veniunt & dicunt*, indefinitè poſitum boc loco accipias, vt ſit ſenſus, aliquos veniſſe ad Dominom qui hanc quæſtionem apud eum mouerent, ſiue illi fuerint Ioannis diſcipuli, qnod dicit Matthæus; ſiue Phariſæi, & Scribæ, quod ſignificat Lucas; ſiue præterea alij. Cui intellectui faoet, quod non dicat Marcos eos dixiſſe; Quare nos ieiunamus? ſicut apud Matth. legitur; ſed, in tertia perſona, *Quare diſcipuli Ioannis & Phariſæorum ieiunant?* Nam verba indefinitè poni per modum imperſonalium, non eſt alienum à ſcriptura ſacra: Sic apud Lucam; *Hac nocte repetent animam tuam à te.* Sermo eſt de ieiunijs quæ ſupra ea ieiunia quæ lege Moſaica præſcripta erant toti populo, Ioannes & Phariſæi ſeruabant, ſuiſque diſcipulis iniungebant, de cuiuſmodi ieiunio dicebat ille Phariſæus, Ieiuno bis in ſabbatho. Nam ſtata legis ieiunia ſine dubio ſeruabantur etiam in Chriſti familia, qui nulla in re contra legem fecit, aut à ſuis fieri permiſit. Vnde dicebat Petrus Act. 10. *Abſit Domine, quia nunquam manducaui omne cōmune & immundum.* Et quod ſermo ſit de ieiunijs extraordinarijs, ſatis apparet ex Matthæo ca. 9. *Quare nos & Phariſæi ieiunamus frequenter?* Similiter apud Lucam 5. vbi additur: *Et obſecrationes faciunt*; ſcilicet frequenter. Nam alioqui diſcipulos Chriſti oraſſe, etiam ex Chriſti monito, conſtat. Vide annot. Luc. 5.

v. 26. *Quomodo introiuit in domum Dei ſub Abiathar principe ſacerdotum.* Hoc non ſub Abiathar, ſed patre eius Achimelech principe ſacerdotum, contigiſſe, clarè docet hiſtoria 1. Reg 21. Quomodo antem hic dicatur, *ſub Abiathar principe ſacerdotum*; duobus modis explicat Ianſenius; quorum priorem tradit etiam gloſſa ordinaria & Lyranus. Poſterior conformis eſt ſcripturæ 2. Reg. 8. & 1. paral. 18. & 24. quibus locis pater filij nomine vocatur, & contra, quaſi hæc duo nomina fuerint vtrique communia. Quam proinde reſponſionem ego cum Ianſenio præceptore meo, vt probabiliorem amplector. Vide annot. Matth. 12.

CAP. III.

v. 4. *Licet ſabbathis benefacere, an male &c.* Dicet aliquis agricola, vel mechanicus opifex, Arare, ſeminare, metere, bona ſunt opera, igitur & ea ſabbathis facere licebit. *Reſp.* benefacere, eſt conferre alicui beneficium: Græcè eſt ἀγαθοποιῆσαι. Intelligitur autem de beneficio neceſſario; ſicut egent famelici, ægroti, debiles, languidi &c. quorum curatio etiamſi in alium diem differri poſſit; differenda non eſt: quia quamdiu differtur, ipſis egentibus male eſt; ideoq; pietas & charitas erga proximum requirit, vt talia beneficia ſtatim, cum poſſunt, exhibeantur. Quare nollo modo putandum eſt, talia merę pietatis ac miſericordiæ opera, ſabbathi lege vetita eſſe. Vbi antem de opere ſeruili agitur, non hoc reſponder dominus, Lucæ 6. v. 5. ſed, ſe eſſe dominum ſabbathi. Quamuis & boc hic potuiſſet reſpondere, ſicut alicubi reſpondet. Ant potius ſenſus eſt: Etiamſi opus ſeruile, quale lege prohibetur in ſabbatho, facerem; mihi facere liceret, tanquam domino ſabbathi. Vbi etiam obiter inſinuat ſe eſſe Deum, qui ſabbathum inſtituerit. Quem ſenſum magis confirmat alterum membrum: *Animam ſaluam facere, an perdere?* quod tam de temporali quam æterna ſalute intelligitur. Poteſt autem qood dicitur, *malefacere*, &c, *animam perdere*, referri ad prioris boni operis omiſſionem, hoc modo: Licetne ei qui poteſt ægroto, aut famelico ſubuenire, ei benefacere ſubueniendo, an malefacere non ſubueniendo? Item, licetne animam periclitantis ſaluare, ſubueniendo; an perdere non ſubnenien do? Qui enim proximum, in neceſſitate, cum poſſit, non adiuuat; lædit & occidit; iuxta illud: *Si non paniſti, occidiſti.* Et; *Ite maledicti in ignem æternum: eſuriui enim, & non dediſtis mihi manducare &c.* Matth. 25. Vide annot. Matth. 12.

v. 5. *Et circumſpiciens eos cum ira.* Vera fuit ira in Chriſto. Et notandum aliter in nobis, aliter in Chriſto, aliter in Deo iram eſſe. In nobis, ira eſt perturbatio obnubilans & præueniens frequenter rationem, mentiſque quietem conturbans. In Chriſto, eſt affectus appetitus iraſcibilis plenè ſubiectus rationi, atque à ratione imperatus, quo inſurgit contra peccatum hominis, tanquam punitione & vindicta dignum. In Deo, ira figuratè ponitur; Iraſci enim dicitur quando id facit qnod homines irati ſolent; id eſt, cum punit & vindicat: & ſicut pœnitentia duci dicitur, quando opus ſuum deſtroit; quod ſolent

homines

homines operis pœnitentia ducti.

A v. 13. *Vocauit ad ſe quos voluit ipſe.* Significatur gratuita electio ſiue reſpectu meritorum. Vide annot. Actor. 1.

v. 16. *Et impoſuit Simoni nomen, Petrus.* Sicut Dei benedicere eſt benefacere; ita dare oomen eſt conferre rem nomine ſignificatam. Sicut quādo Abram vocauit Abraham, contulit ei benedictionem qua pater multarum gentium efficeretur. Sic, Simonem vocauit Petrū, cui daturus erat vt Petræ inſtar in fide ſtabilis eſſet, alioſque conſtabiliret iuxta illud: *Super hanc Petram ædificabo Eccleſiam meam.* Matt. 16. & Luc. 22. *Et tu aliquando conuerſus, confirma fratres tuos.* Dubitatur autem vtrum hoc loco, id eſt, quando vocauit B ad ſe Christus duodecim Apoſtolos, Simoni impoſoerit oomen Petrus, an tantum ſignificetur id aliquando factum; ſcilicet Matth. 16. quando Simoni, ptopter inſignem Christi confeſſionem, dictum eſt; *Tu es Petrus.* Quod quia Petro dictum fuiſſe Marcus omiſit; ideo fore dixit hoc loco, non importunè, Petri nomen Simoni fuiſſe impoſitum. Vide annot. Matth. 16.

v. 17. *Et impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt filij tonitrui.* Non vt tonitrua, fulgura & ignes euocarent è cælo, vt ipſi videntur exiſtimaſſe, quia dixerunt Lucæ 9. v. 52. *Domine vis dicimus vt ignis deſcendat de cælo &c.* Sed quia ſpiritualiter ambo filij tonitrui futuri erant; Ioannes quidem ſcribendo euangelium, C in quo ſic intonat: *In principio erat verbum &c.* & alia ſublimia de Christi diuinitate præ cæteris euangeliſtis. Iacobus autem, quia tanto feruore Christi euangelium intoouit prædicando, vt primus Apoſtolorum ad mortem raptus fuerit à Iudæis, tonitrua verborum eius ferre noo valentibus.

v. 21. *Et cum audiſſent ſui, exierunt tenere eum; dicebant enim quoniam in furorem verſus eſt.* Sui Græcè οἱ παρ᾽ αὐτοῦ, id eſt, qui eum attinebant, hoc eſt propinqui. Pro, *in furorem verſus eſt*, Græce ἐξέστη, id eſt, extra ſe factus eſt, mente alienatùs eſt; quomodo rectius & mollius verti poſſe cenſet Gaignæus. Rationem huius cognatorum opinionis quidam reddit eo quod Christus eijciendo dæmones non multum laboraret, nec D difficultatem magnam oſtenderet; ſicut contingit Exorciſtis; qui non abſque graui inquietudine, labore, anxietate, dæmones tandem expellunt. Verum non ita ſentiendum de Domino, qui verbo eijciebat dęmones, ſicut Euangelium teſtatur; Neque aliter expediebat, vt ſe ſua ac diuina virtute id facere oſtēderet. Nam alioqui creditus fuiſſet miracula operari eo modo quo prophetæ & alij ſancti viri feciſſent. Vide Ianſ. in comment. concord. cap. 49. vbi rationem reddit, quia noua & inaudita doceret, quomodo ſolent homines mentis impotes peregrina & male cohærentia loqui. Adde, quod carnales homines de ſpiritualibus eorumque vita & doctrina male iudicant; quaſi ſtultitia ſit, & inſania. Sic & Ioan. 10. E vtrumque coniungunt quidam de Christo, dicentes: *Dæmonium habet, & inſanit; quid eum auditis?* Et hîc etiam de dæmonio mox ſequitur. Sic Paulus 1. Corinth. 2. *Animalis homo non percipit ea quæ ſunt ſpiritus Dei; ſtultitia enim eſt illi.* Sic crux Christi gentibus fuit ſtultitia. Sic Paulo dictum eſt ab homioe gentili & carnali, *Inſanis Paule; multæ te litteræ ad inſaniam conuertunt.* Sic de propheta quodam dicunt aulici ad Iehu; *Quid venit inſanus iſte ad te?* 4. Reg. 9. Sic denique queruntur impij in inferno: *Nos vitam illorum æſtimabamus inſaniam*, Sap. 5. Nimirum corruptiſſimum ſemper eſt carnis iudicium de rebus ſpiritualibus, quæ carni nullo modo ſapiunt.

v. 28. *Omnia dimittentur filijs hominum peccata & blaſ-* A *phemiæ, quibus blaſphemauerint: qui autem blaſphemauerit in Spiritum ſanctum, non habet remiſſionem in æternum, ſed reus erit æterni delicti.* Id eſt æternæ pœnæ obnoxius erit propter delictum. Græcè eſt κρίσεως, id eſt iudicij; ſed & hoc impropriè pro ſupplicio ponitur, quod iudicio decernitur; ſicut delictum pro ſupplicio delinquēti debito. Similiter Zach. vlt. peccatum pro pœna ponitur. Vide locum. Sic & Heb. 6. *Et iudicij æterni.* Vide noſt. comment. Ceterum ex hoc loco eſt manifeſtum, per peccatū in Spiritum ſanctum non omnia mortalia peccata intelligi, Nā dicit quaſdam blaſphemias hominibus dimittendas, cum tamen omnis blaſphemia ſit mortale peccatum. Item, diſcrimen eſt inter peccatum in Spiritum ſanctum, B & blaſphemiam in Spiritum ſanctum. Nam peccatum in Spiritum ſanctum eſt omne peccatum ex certa & deſtinata malitia factum; blaſphemia autem, eſt eiuſmodi conuicium in Deum aot Dei opera; quale erat iſtud Scribarum, diuina miracula malitioſe calumniantium. Senſus autem eſt, quòd eiuſmodi peccata nihil in homine relinquant, ex quo ſperari poſſit eius pœnitentia, & per cooſequens peccati remiſſio. Nam qui peccat etiam grauiter ex ignorantia, præſumitur conuertendus ſi veritatem eſſet edoctus; qui autem ex infirmitate peccat præſumitur acturus pœnitentiam, vbi vehemens carnis paſſio tranſierit: At qui ſciens & prudens ex deſtinata voluntate peccat, nihil eiuſmodi relinqoit ex quo C ſpem reſipiſcentiæ eius concipere liceat. Et fortaſſe hoc eſt peccatum ad mortem de quo Ioannes 1. epiſt. cap. 5. v. 16. Vide ibi noſt. comment. & in 2. ſent. diſtinct. 43.

CAP. IV.

v. 8. *ET afferebat vnum triginta, vnum ſexaginta, & vnum centum.* Quidam per triginta ſtatum coniugalem; per ſexaginta ſtatum vidualem; & per centum ſtatum virginalem intelligunt; Alij aliter: Prudentius in Agnete, per ſexaginta virginitatem; per centum intellexit martyrium. Similiter in fine libri 2. contra Symmachum, Lauſque pudicitiæ vi- D tæ cum fine peracta. Hinc decies ſeni rediguntur in horrea fructus. S. Hieronymus in apol. pro libris cōtra Iouinianum cap. 1. numerum centeſimum refert ad virgines, ſexageſimum ad viduas, trigeſimum ad nuptas. Ibidem tamen dicit omnes pene latinos & græcos tractatores ceoteſimum numerum ad martyres retuliſſe, ſexageſimum ad virgines, trigeſimum ad viduas. Senſus ſimpliciſſimus & maximè litteralis videtur, vt hîc numeri diuerſitas referatur in genere, ad diuerſitatem fructuum ac meritorum in Eccleſia. Vide annot. Matth. 13.

v. 11. & 12. *Vobis datum eſt noſſe myſterium regni Dei: illis autem qui foris ſunt, in parabolis omnia fiunt: vt videntes videant & non videant: & audientes audiant, &* E *non intelligant; ne quando conuertantur, & dimittantur eis peccata.* Quidam illud (*nequando*) exponunt per ſi quādo, ſicut accipitur (*nequando*) Græcè μήποτε, 2. Timot. 2. *Nequando det ei Deus pœnitentiam.* Vide ibi noſtrum comment. & Ianſ. in hunc locum. Sed ex Matth. 13. vbi eadem hæc alijs verbis dicuntur, ſatis conſtat ſenſum eſſe negatiuum. Porro in his verbis videtur latere myſteriū, vt per turbas quæ foris erant ſignificetur populus Iudaicus videns & non videns, audiens & non intelligens; & proinde non conuertendus, nec remiſſionem peccatorum accepturus, ſed abijciendus foras, ſecūdom illud *filij regni eijcientur foras*: per diſcipulos autem ſignificetur populus gentilis recepturus Meſſiam, & fidei myſteria, atque

ſaluan-

ſaluandus. Sciendum enim tam in factis quam in verbis Chriſti præter litteram contineri myſticas ſignificationes. A

v. 24. *In qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis, & adycietur vobis.* Videtur tantum in bonis intelligi, id eſt, in præmijs, vt ſit ſimile illi apud Lucam cap. 16. *Menſuram bonam & coſertam & coagitatam & ſupereffluentem dabunt in ſinum veſtrum.* Itaque hinc etiam ſequitur Deum præmiare vltra condignum. De malis non videtur poſſe intelligi; quia ſequeretur Deum punire vltra condignum, quod eſſet iniuſtitiam Deo tribuere. Multi latini codices non habent; *& adycietur vobis*: Græca tamen habent, & addunt, *qui auditis*.

v. 25. *Qui habet, dabitur illi; & qui non habet etiam quod habet auferetur ab eo.* B Sermo hic figuratus eſt, quo admonentur Apoſtoli, & in ijs vnuſquiſque noſtrum, talentum ſibi à Deo concreditum vtiliter & ad profectum ac ſalutem proximorum expendere. Licet autem ſit figuratus ſermo; minime tamen à communi conſuetudine loquendi alienus, qua quiſpiam id habere dicitur, quo vtitur; id autem non habere quo non vtitur; ita latinè dicimus Auaro tā deeſſe quod habet, quam quod non habet; quaſi dicas; Auarus id, quod habet non habet; quia vti non vult. Ita vulgo hominem pigrum qui non admouet manus operi, dicimus non habere manus; & eum qui non loquitur vbi opus eſt, dicimus non habere linguam. Senſus igitur eſt: C Qui habet, id eſt vtitur talento ſeu dono ſibi conceſſo, dabitur ei præmium pro apportato lucro; qui autem non habet, id eſt non vtitur, ſed fodit in terram, ſicut ſeruus ille piger, etiam id quod habet, id eſt talentū ei commiſſum, auferetur ab eo. Id quod fiet poſt hanc vitam; quando ſeruus inutilis mittetur in tenebras exteriores.

v. 26. *Sic eſt regnum Dei quemadmodum ſi homo iaciat ſementem in terram &c.* Vide Ianſ. cap. 52. con. ſatis exactè parabolam hanc exponentem.

v. 28. *Vltro terra fructificat, primum herbam, deinde ſpicam, deinde plenum frumentum in ſpica. Herba* fidem vel timorem Dei ſignificat; *ſpica* ſpem ac fiduciam gratiæ conſequendæ; *plenum frumentum* charitas eſt; quia D *plenitudo legis eſt dilectio; & qui diligit, legem impleuit.* Dicitur vltro ſanctificare terra, non quod fructum ferre poſſit ſine operatione gratiæ Dei; *Qui enim adminiſtrat ſemen ſeminanti, idem multiplicat ſemen noſtrum, & auget incrementa frugum iuſtitiæ noſtræ,* 2. Corinth. 9. ſed, quia dormiente homine qui ſemen verbi proijcit in terram, prædicando; terra cordis noſtri fructificat, vt non ſit opus hominem plantantem & rigantem continuò adeſſe. Quem ſenſum manifeſtè volunt verba præcedentia; *dormiat, & exurgat nocte & die, dum neſcit ille,* ſcilicet homo qui ſeminauit.

v. 38. *Et erat ipſe in puppi ſuper ceruical dormiens.* Theophylactus ligneum fuiſſe hoc ceruical putat, quale eſt in naui. Græca vox non aliud quam ceruical E ſignificat προσκεφάλαιον. Et ſatis veriſimile eſt Chriſto defeſſo & quieſcere volenti diſcipulos alioſue pios homines, officij cauſſa, ſubdidiſſe cap. eius pulaillum quo commodius quieſceret; nec Chriſtum recuſaſſe officioſum miniſterium, vt & alias; velut cum permiſit ſe perfundi vnguento, cibos ſibi parari, hoſpitium autem etiam iuſſit quæri. Non recuſauit autem: tum vt verum hominem ſe oſtenderet, tum vt myſticè aliquid ſignificaret. Nam Chriſtus ſuper ceruical dormiens, & inde orta tempeſtas; ſignificat, prælatis Chriſti vicarijs dormientibus & molliter quieſcentibus otioque & voluptati vacantibus tempeſtates errorum & vitiorum in Eccleſia ſuſcitari. Ceruical cuiuſmodi fuerit, Beda Ianſ. Lyranus Gaignæus non meminerunt. Commentarius S. Hieronymo adſcriptus ceruical myſticè interpretatur corpus Domini, cui diuinitas, ſicut caput, inclinata eſt. Eadem verba ſcribuntur in gloſſa ordinariâ. Nihil tamen vetat catachreſim eſſe in vocabulo, *ceruical,* vt accipiatur pro ligno ad puppim poſito, ſuper quod poſſet ad dormiendum caput reclinari. In Græco additur articulus τὸ vt certum aliquod προσκεφάλαιον videatur ſignificari, id eſt lignum quod ita vocabatur à nautis.

CAP. V.

v. 3. ET *neq; catenis iam quiſquam poterat eum ligare quoniam ſæpe compedibus & catenis vinctus, dirupiſſet catenas, & compedes comminuiſſet, & nemo poterat eum domare.* Non quod dæmones tantam fortitudinem homini tribuere poſſent, ſed quia ipſi verè & propriè talia operabantur vtentes manibus hominis à ſe obſeſſi, velut quibuſdam inſtrumentis.

v. 9. *Quod tibi nomen eſt? Et reſpondit: Legio mihi nomen eſt, quia multi ſumus.* Licet diabolus mendax ſit, & de ſuo loquatur quando mendacium loquitur; minime tamen putandum eſt eum hac ſua reſponſione mentitum fuiſſe, compellēte videlicet eum virtute Chriſti ad dicendam veritatem. Voluit enim Chriſtus omnibus præſentibus notum facere à quanta dæmonum poteſtate hunc hominem eſſet liberaturus. Per legionem autem non determinatus aliquis numerus, ſed numeroſa quædam multitudo intelligitur. Erant autem vt minimum tot numero quot porci in quos miſſi ſunt.

Ex hoc autem Chriſti facto exemplum ſumere non licet ſecreta aliqua interrogandi ex dæmone quia nobis, qui ſeduci poſſumus, eiuſmodi conſortium cum hoſte noſtro irreconciabili, prohibetur. Chriſtus autem ſeduci non poterat: Vnde & iuit cum Diabolo tentatore ſuo in ciuitatem ſanctam & in montem excelſum. Altera ratio, quia nos diabolū compellere non poſſumus ad verum dicendum. Et proinde ſemper erit periculum ne mendacio eius decipiamur. Excipiuntur tamen qui gratiam habent miraculorum, per quam ſic cogere poſſint diabolum ad promendam veritatem, ſicut ad relinquendum corpus obſeſſi. Et talis allocutio & interrogatio non eſt amicitiæ, ſed coactionis. Quod autem verum dixerit dæmon, apertè ſignificauit Lucas, qui pro eo quod Marcus habet, *quia multi ſumus*, habet *quia intrauerant dæmonia multa in eum.* Et poſtea dicit *Nuntiauerunt illis & qui viderant quomodo ſanus factus eſſet à legione.* Adde, quod inutilis fuiſſet interrogatio Chriſti, ſi mentitus fuiſſet dæmon, nec à Chriſto de mendacio reprehenſus. Sciendum eſt autem Angelos & dæmones non habere propria nomina quibus tanquam vocabulis inter ſe diſtinguantur cum ſint incorporei; qui proinde vocali locutione non vtantur; ſed nomen Angeli proprietas quædam eius eſt, qua ab alijs diſtinguitur. Quæ proprietas interdum, noſtri cauſa, vocabulo exprimitur, vt Michael &c. Quando ergo Dominus nomē ſibi edi voluit, coegit diabolum ad dicendam proprietatem quandam, quæ erat numeroſitatis, quia non vnus erat ſed plurimi. Quam proprietatem maxime expetebat ab hominibus cognoſci, vt intelligeretur magnitudo beneficij diuini in vnius hominis obſeſſi liberatione. Cum autem Dæmones interrogati ab Exorciſtis de nomine, reſpondēt nomina quædam barbara incognita, nihil ſignificantia: per hoc hominibus illudunt, qui poteſtatis ſuæ limites egrediuntur u

quæren

A quærentes quod non oportet. Ac fortaſſe huiuſmodi nominum interrgatio ſuperſtitione non caret.

v. 18. *Cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat, vt eſſet cum illo, & non admiſit eum.* Non admiſit, vel quod nondum idoneus eſſet omnibus relictis ſequi Chriſtum; vel potius propter rationem ſubiunctam ac redditam à Chriſto; ſcilicet quia magis expediebat eum apud ſuos manere, vt eius præſentia, & tanti miraculi perpetua quadam commemoratione, ad Chriſti & Euangelij amorem excitarentur, qui propter temporale damnum porcorum ſubmerſorum, à Chriſto fuerant alienati. Simul etiam hoc pacto voluit monere nos Chriſtus vitandam omnem ſpeciem inanis gloriæ. Si enim hominem tanto miraculo à ſe curatum ſecum circumduxiſſet, videri potuiſ- B ſet id oſtentationis cauſa facere. Præterea, hinc patet alicui volenti ingredi religionem, etiamſi forte ad eam aptus ſit, diſſuaderi poſſe, ſi videatur in ſæculo magis vtilis Eccleſiæ, vt ſi, v.g. cum magno fructu adminiſtraret curam animarum. Et talis tali conſilio obſequẽs, ducet vitam monaſticam in habitu, quam non permittitur ducere in actu; ideoq; non minus meritum habebit in conſpectu Dei; ſicut de continentia Abrahæ teſtatur S. Auguſtinus. Notandum autem quod non dixerit ei Dominus, Anuntia quanta ego tibi fecerim; ſed, *quanta tibi Dominus fecerit, & miſertus ſit tui.* Pro quo Lucas: *Narra quanta tibi fecit Deus.* Scilicet ad inſtructionem noſtri ita locutus C eſt, totum tribuens Deo, & Deum in opere ſuo laudari & magnificari præcipiens; ſiquidem & Chriſtus homo, totum quod agebat & poterat, à Deo acceperat. Itaque hic habemus admirabile exemplũ humilitatis in Chriſto. Sic & alibi. *Ecce, ſanus factus es:* non dicit: Ego te ſanum feci. Qua in re merito confunditur noſtra ſuperbia, qui de bono opere laudem captamus, & facilè extollimur, & non totum opus cum laude ſua, Deo, cui totum debetur, refundimus.

v. 30. *Et ſtatim Ieſus in ſemetipſo cognoſcens virtutem, quæ exierat de illo.* Pro (*de illo*) Græce, *ex ſeipſo.* Poteſt autem ſententia ſic etiam verti; *cognoſcens virtutem ex ſeipſo exijſſe.* Sic enim Lucas teſtatur Dominum reſpondiſſe diſcipulis: *Tetigit me aliquis. Nam ego noui virtutem de* D *me exijſſe.* Quo loco Græce eſt, ἐξελθοῦσαν, participium, perinde vt hic.

v. 34. *Vade in pace: & eſto ſana à plaga tua.* Hæc verba: *eſto ſana à plaga tua:* non videntur eſſe ſanantis, ſed ſanitatem prius datam confirmantis. Nam ante hæc verba mulierem ſanatam fuiſſe à morbo ſuo, manifeſtum eſt; Confeſtim enim, vt tetigit fimbriam veſtimenti dominici ſiccatus eſt fons ſanguinis eius: & ſenſit corpore, quia ſanata eſſet à plaga. Chriſtus quoque poſtea ait ad illam: *Fides tua te ſaluam fecit.* An dici poteſt prius quidem eam ſanatam fuiſſe vt ſtaret & ſiccaretur fons ſanguinis eius; qui tamen iterum ſuboriturus & erupturus eſſet, niſi acceſſiſſet hæc ſecunda & perfecta curatio, qua dictum eſt ei, E *eſto ſana à plaga tua?* Non enim ſemper Chriſtus ſtatim perfectè ſanauit, quoſcunq; ſanauit, ſed aliquando cœpit ab imperfecto; vt patet de eo, qui videbat homines vt arbores ambulantes, & de puero Lunatico infra ca. 9. Nec obſtare videtur quod hic dicitur ſtatim ſiccatum fuiſſe fontem; ſiccatus enim intelligi poteſt, non quia omnis cauſa mali ablata, ſed quia ſtetit, vt alius Euangeliſta loquitur. Quod ſi contendas ſtatim perfecte curatam fuiſſe mulierem, ideoq; prior ſenſus magis placeat; videndum num alibi Dominus ſic locutus inueniatur, vt poſt curationem perfectam diceret verba imperium curationis ſignificantia; vt Luc. 7. vbi prius dixit, *Remittuntur ei peccata,* & poſtea, *Remittuntur tibi peccata.*

A v. 41. *Thalita cumi; quod eſt interpretatum, puella (tibi dico) ſurge.* Illud (*tibi dico*) non eſt pars interpretationis, ſed addidit hoc Euangeliſta, vt ἐμφατικώτερον, & vt ſenſum vocantis atque imperantis exprimeret, ait Hieronymus in epiſtola ad Pammachium de optimo genere interpretandi ca. 3. & nota, puellam, non hebraicè, ſed ſyriacè dici Thalitam.

CAP. VI.

v. 3. *Nonne hic eſt faber?* Matth. 13. *Nonne hic eſt fabri filius?* Vtrumq; eos dixiſſe credibile eſt. Loquebãtur autem de re vulgo nota: Cum enim Ioſeph nutricius Ieſu faber eſſet, & artem fabrilẽ exer- B ceret; noluit Ieſu in ætate iuuenili in ædibus maternis ocium agere. Neq; enim vt litteras diſceret ad ludum mittendus erat; ſed ipſe cum patre putatitio & matre pauperculis, & victum honeſto labore comparantibus, manus operi admouere voluit; patrique in eo opificio, quod exercebat, adiutorem & cooperarium ſe præſtitit. Vbi nota Chriſtũ quod non legitur verbo docuiſſe, monſtraſſe exemplo, ſcilicet victum opere aliquo honeſto quærendum eſſe; ne forte quis ex eo, quod alibi curam craſtini excludit, exiſtimet eum ocioſorum & labores fugitantium hominum, eſſe patronum. Cæterum per Apoſtolum Paulum illud ipſum pleniſſime docuit; vt probant Acta Apo- C ſtolorum, & Epiſtolæ eius. Nota etiam quod Chriſtus adiuuans patrem putaticium in opere mechanico; nobis quodammodo repræſentauit ſeipſum filiũ Dei, cooperantem patri in fabricatione & conſeruatione machinæ totius vniuerſi; ſicut ipſe ait, Ioannis 5. *Pater meus vſque modo operatur & ego operor.* Vide annot. loco citato Matth. 13.

Frater Iacobi, & Ioſeph, & Iudæ, & Simonis. Alibi Euangeliſta Iacobo huic aliam matrem aſſignat, ſcilicet eam, quam vocat Mariam Iacobi & Ioſeph. Ex quo manifeſte liquet hic non intelligi fratres ex eadem matre: Ac proinde perperam ex hoc loco colligere Heluidium, quod Maria mater Ieſu alios adhuc filios habuerit. Hic Ioſeph ſeu Ioſes (vt in Græco) D quis fuerit, non conſtat. Iudas, is eſt, qui in Epiſtola ſe vocat fratrem Iacobi; Simon, is, qui Iacobo in Epiſcopatu Ieroſolymitano ſucceſſit, diuerſus à Simone Apoſtolo, qui Cannæus ſiue Cannites fuit. Vide ſupra Matth. 10.

v. 4. *Quia non eſt propheta ſine honore niſi in patria ſua, & in domo ſua, & in cognatione ſua.* Ratio eſt propter inuidentiam; quæ facile inter ciues & cognatos naſcitur; & propter familiaritatem, quæ contemptum parit: Et quia ſic comparatum eſt naturâ, vt exotica & peregrina pluris ſemper faciamus. Vnde illud apud Terent. *Ex Æthiopia eſt.* Quidam has rationes aſſignant, tũ quia propinquis & familiaribus nota ſunt infirma, vel vitia hominis: vt in Chriſto, infantia, E pueritia, paupertas parentum, patris fabrile officium; hæc autem contemptum pariunt: tum quia, vt Philoſophus dicit, eos qui nobis in aliquo ſunt pares, facile iudicamus ſimpliciter pares paralogizando noſipſos. Inter domum & cognationem quidam ſic diſtinguunt, quod cognatio latius patet: quaſi domus ſit eorum qui vnâ habitant iiſdem ædibus; vt vir & mulier cum liberis. At contrario modo res ſe habet; nam domus more ſcripturę genus ſignificat, vnde domus Iacob, domus Dauid, domus Leui: Cognatio vero eſt eorum qui ſanguine propinqui ſunt, vt ſe inuicem cognatos & conſanguineos vocent. Sic in numeris cenſentur filij Iſraël primum per tribus, dein per domos, tum per cognationes.

v. 8. *Et præcepit eis ne quid tollerent in via, niſi virgam*

tantum

tantum; non peram, non panem, neque in zona æs, ſed calceatos ſandalijs. Huic loco aduerſari videtur quod apud Matth. cap. 10. & Lucam cap. 9. legitur, *neque virgam*; & apud Matthæum *neque calceamenta*, cum hic dicatur, *niſi virgam tantum*, & iterum, *ſed calceatos ſandalijs*. Quidam vt hunc nodum diſſoluant, ad myſticam confugiunt interpretationem; nos ſecundum litteram oſtendemus non eſſe pugnantia. Nam de alia virga loquitur Matth. & Lucas, de alia Marcus. Illi, de virga, quæ feriendi aut defendendi gratia geritur. De hac Chriſtus noluit eos eſſe ſollicitos, velut ipſius præſidio tutos. Marcus de virga quam viator aſſumit cauſa ſuſtentandi corporis, quam velut proficiſcentibus neceſſariam, Chriſtus permittit. Et ſciendum apud Hebræos diuerſis vocabulis has virgas appellari: de qua re, vide Ianſenium.

De calceamentis, reſpondemus non ſimpliciter prohibuiſſe Chriſtum apud Matth. ne geſtarent calceamenta; ſed ne calceamenta duplicia. Id enim ex præcedentibus repetendum eſt, hoc modo: neque duas tunicas, neque duplicia calceamenta. Sicut ergo admonet ne mutatorias tunicas ſecum ferant: ita monet ne ferant mutatoria calceamenta, quod eſt eorum qui plus ſatis ſolliciti ſunt de neceſſarijs.

v. 13. *Et vngebant oleo multos ægros, & ſanabant*. Quidam codices, *ſanabantur*, At plures & meliores *ſanabant*; quod etiam in Græco eſt. Sed cur oleo iubebantur vngere; cum ea res miraculum offuſcaret? Oleum enim ſua natura ſanatiuum eſt. Certe alias Chriſtus vt oſtenderet ſupra naturam eſſe quod agebat; ad reſtituendum cæco viſum admouit lutum oculis eius; quo etiam ſani oculi potuiſſent excæcari. An ideo voluit oleo vti diſcipulos ſuos, vt typicam quandam ſignificationem præferrent olei infirmorum, quod eſt in ſacramentis Eccleſiæ? Nam hoc apud Marcum loco, ſacramentum extremæ vnctionis inſinuatum fuiſſe, teſtatur Synodus Tridentina ſeſſ. 14. cap. 1. de extrema vnctione. Vide noſt. in 4. diſt. 23.

v. 20. *Et cuſtodiebat eum*. Græce non eſt ἐφύλαττε, *cuſtodiebat*; ſed συνετήρει, quod eſt *conſeruabat*, vel *obſeruabat*: conſeruabat, ne ab Herodiade interficeretur; obſeruabat, habens eum in reuerentia, & libenter audiens. Priorem ſenſum habet Gaignæus. Poſterior magis placet Eraſmo. Ianſenius habet vtrunque, addens poſteriorem ijs quæ ſequuntur magis conſonare.

Et audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat, Auguſtinus ſermone 10. & 11. additorum à Pariſ. dicit quod Herodes Ioannem propter dominum timebat, quodque eum diligebat. Quidam, vt Beda & Liranus hic & ſupra Matth. 7. Intelligunt, quod non vere, ſed ſimulate, libenter eum audiebat. Vide annot. Act. 8. vbi dicitur Simon crediidiſſe. Heſſelius in Matth. 14. ex eo quod illic dicitur; *& volens eum occidere timuit populum*, colligit ſimulatam fuiſſe triſtitiam de qua infrà; *Et contriſtatus eſt propter iuſiurandum*. Et addit dictum id eſſe ab Euangeliſtis, non ex ipſorum ſententia, ſed ſecundum vulgi opinionem. Similiter Gozæus hunc locum ex Beda interpretatus eſt. Idem Beda in Luc. 2. ad illud, *Erant pater eius & mater eius mirantes*, & hom. Dominicæ infra octauam Natiuitatis Domini, dicit quod Euangeliſta opinionem vulgi exprimens, (quæ vera hiſtoriæ lex eſt) Ioſeph nuncupat patrem Chriſti; cum vere pater eius non fuerit. Quæ verba ſumpta ſunt ex libro S. Hieronym. contra Heluidium. Verum ſi hoc admittimus: ſenſus tunc erit talium ſcripturæ locorum, quod hoc ſit ſecundum vulgi opinionem, v. g. *pater eius*, id eſt qui vulgo vocabatur pater eius. *Libenter eum audiebat*, ſpecie externa. Simon credebat, profeſſione externa. Nam alioqui, falſum diceretur; cum in his opinio vulgi falſa ſit. Vide & Hieron. ſupra Matth. 14. *& contriſtatus eſt &c.* vbi in eandem ſententiam loquitur. Pro ſenſu prædicto facit quod Chriſtus vocauit Herodem vulpem, notans vulpinũ eius ingenium; & quod dixit diſcipulis: Luc. 13. v. 32. *Cauete à fermento Herodis, quod eſt hypocriſis*, ibid. infra c. 8. & quod cum ei nũtiaretur quod Herodes vellet eum occidere; non repreſſit delationem, ſed reſponſo ſuo ſatis ſignificauit verum eſſe quod dicebatur. Si ergo quæratur quis horum trium grauius peccauerit in Ioannis interfectione, Herodes, Herodias, an huius filia: Videtur dicendum, quod Herodes grauius peccauerit, quia peccato odij aduerſus Ioannem, quod gerebat in pectore, addidit hypocriſim, ſimulans ſe eum libenter audire & venerari & obſeruare: Herodias autem aperte odiebat. Minimè vero inter tres puellam peccaſſe conſtat, quia quod fecit, tantum fecit inſtructa & iuſſa à matre.

v. 24. *Quæ cum exiſſet, dixit matri ſuæ*. Ergo mater non erat in conuiuio; vel quia turpe regi fuiſſet adulteram ſuam adhibere ſolemni conuiuio virorum honoratiſſimorum; vel quia præter conſuetudinem erat Iudæorum fœminas vna cum viris accumbere menſis in conuiuio. Vnde Martha etiam in aliena domo, quo inuitata erat non accumbit conuiuio, ſed miniſtrat. Ioan. 12. Vaſthi Regina non intereſt conuiuio regis Aſſueri, nec vxor Baltaſſar Regis. Dan. 5. v. 10.

v. 26. *Et contriſtatus eſt rex propter iuſiurandum &c.* Quare Herodes non fuit perplexus & conſtrictus, vt quocunque ſe verteret peccatum euadere non poſſet? ſiue enim puellæ petitioni conſentiret, committebat homicidium; ſiue non, periurium incurrebat. Reſpondeo, Non incurrit periurium qui quod iurauit & ſine peccato præſtare non poteſt, non præſtat: quia talis & iurando peccat, & præſtando peccatum peccato addit; ideoque non tenetur præſtare. Periurium autem commiſit, iurando quod ſine peccato præſtari non poteſt. Perinde enim eſt, ac ſi rem impoſſibilem iuraſſet; quia cenſemur non poſſe facere quod licite non poſſumus. Sicut ergo qui rem impoſſibilem iurando promiſit, non tenetur; ita & qui rem illicitam iurauit. Vide Auguſtin. ſerm. 11. Pariſ. vbi vocat laqueum bicipitem; & dicit Dauidem è duobus peccatis 1. Reg. 25. quod minus eſt elegiſſe. Poteſt etiam dici, iuſiurandum illud promiſſorium ſecundum ſe non fuiſſe illicitum; quia ſecundum iudicium rectæ rationis intelligi debebat de ijs quæ erant in promittẽtis poteſtate. Iam vero in poteſtate Herodis non erat hominem innocentem occidere, & caput eius puellæ tradere. Poteſtatem intelligo qua ea poſſe dicimur, quæ licite poſſumus. Quod enim non poſſumus niſi illicite, id merito cenſetur nobis impoſſibile. Adde quod illud, *licet dimidium regni mei* quandam habeat ſpeciem hyperboles, qua ſignificetur; etiamſi magnum quiddam ſit quod petis, impetrabis. Nam Herodes regnabat ex beneficio populi Romani: Itaque nõ erat in eius poteſtate, vt regnum ſuum, aut regni dimidium transferret in alium quemcunque vellet.

CAP. VII.

v. 3. N*Iſi crebro lauent manus, non manducant*. Pro *crebro* Grece πυγμῇ, quod potius ſignificaret certatim, pugillatim. Sed magis crediderim interpretem legiſſe πυκνῇ, quod ſignificat crebro, & de lotione dictum reperitur apud Alexandrum. Aphrod. in problem. οἱ πυκνὰ λουόμενοι, qui crebro lauãtur. Videri itaque poteſt hanc eſſe veram in Græco lectionem.

v. 15. *Nihil eſt extra hominem introiens in eum, quod poſſit eum coinquinare.* Hanc ſententiam accipiunt Sectarij in patrocinium ſuæ doctrinæ, qua docent vanum, imo ſuperſtitioſum, delectum ciborum eſſe, qualis ſeruatur in Eccleſia Catholica. Quibus reſpondemus hanc Domini ſententiam non magis pugnare cum lege & conſuetudine Eccleſiæ de delectu ciborum, quam cum lege Moyſi de animalibus immundis; quam etiam cum lege Apoſtolica, quæ præcipiebat abſtinere à ſuffocato & ſanguine & idolothytis; quam denique cum lege quam dedit Dominus primo homini, ne ederet de arbore ſcientiæ boni & mali. Agit enim Dominus contra falſam & ſuperſtitioſam Phariſæorum opinionem, qua putabant cibos aliquos vel natura ſua immundos eſſe, vt eos qui lege Moſaica prohibiti erant; vel immundos fieri ex eo quod illotis manibus contrectarentur. Eccleſia autem nullos cibos prohibet tanquam immundos, vel natura, vel contrectatione; ſed ſicut in vetere lege quoſdam cibos prohibuit propter ſignificationem, & Apoſtoli quoſdam in Actis prohibuerunt ad declinandum ſcandalum: ita Eccleſia quibuſdam cibis interdicit certis diebus, propter carnis afflictionem pro peccatis, & mortificationem, vt liberius homo ſeruiat Deo. Quando autem huiuſmodi leges homo tranſgreditur, non cibus hominem coinquinat, ſed ſuperbia eius & inobedientia; ſicut gula & intemperantia eum coinquinat, quando intẽperanter comedit aut bibit.

v. 24. *Et ingreſſus domum neminem voluit ſcire & non potuit latere.* Quomodo ergo omnipotens erat? Reſpondeo, Ingreſſus eſt tanquam latere volens, id eſt, hoc faciens quod ſolent homines latere volentes; nempe ſubducens ſe clanculum à turba, & domum ingrediens, ac forte prohibens hoſpiti ne cuiquam ſignificaret ſe intus eſſe. *Et non potuit latere*, id eſt, factum illud quo ſubduxit ſe clanculum, non ſatis valuit ad hoc vt lateret: quia ſtatim ob multitudinem, & ſolicitudinem quærentium eum, res facta eſt palam. Pertinet autem illa voluntas ad voluntatem ſigni, & vocari poteſt voluntas præparationis, de qua vide noſtra in 1. diſtinct. 46. Vide etiam annot. infra cap. 11. & Lucæ 24.

v. 36. *Et præcepit illis ne cui dicerent. Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.* Altiſiod. lib. 3. tract. 7. dicit mandatum Chriſti mox à Spiritu ſancto fuiſſe reuocatum. Sed rectius dicemus, non fuiſſe præceptum proprie dictum, ſed ſignificationem quandam modeſtiæ; qua cupiebat non propalari miracula à ſe facta, niſi quatenus id ſpectaret ad gloriam Dei: iuxta illud; *Ego non quæro gloriam meam, & ſi glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt.* Ioan. 8. Simul vt exemplum humilitatis & vitandæ gloriæ nobis omnibus oſtenderet. Vide Ianſen. & B. Tho. 3. p. q. 44. art. 3. ad 4. & q. 13. art. 4. ad 2.

CAP. VIII.

v. 12. *Amen dico vobis, ſi dabitur generationi iſti ſignum.* Quam vim habeat, *ſi*, in huiuſmodi ſermone alibi dictum eſt; Eſt enim oratio Eclyptica iuxta phraſim Hebræis vſitatiſſimam, de qua vide annot. Heb. 3. & 6. Sed quomodo Dominus hic recuſat abſolutè, quod apud Matth. cap. 16. facit cum exceptione dicens: *Signum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ?* Reſp. etiam apud Matth. abſolute negari quod petebatur: Petebant enim ſignum de cælo. Reſpondet autem eis Dominus, non dandum eis ſignum de cælo; ſed tamen dandum aliquod ſignum de terra, imo ex inferno; idque eiuſmodi, per quod non conuertantur. Quod factum eſt, quando Dominus ſecundum corpus è terra ſurrexit, ſecundum animam ab inferis rediјt. Impropriè ergo (*niſi*) pro (ſed) poſitum eſt phraſi ſcripturæ, vt non exceptiuam, ſed aduerſatiuam vim habeat, in illo loco Matth. 16.

v. 24. *Video homines velut arbores ambulantes.* q. d. nondum ita clarè, & perfecte video, vt diſcernere poſſim inter homines & arbores. Hoc exemplum oſtendit non ſemper ita Dominum curaſſe infirmos, aut ſenſu aliquo priuatos, vt ſtatim perfectam reciperent ſanitatem, aut integritatem. Non diſſimile eſt quod legitur Petrus Apoſtolus filiam ſuam Petronillam ægrotantem eatenus tantum liberaſſe à morbo, donec conuiuis miniſtraret: Quo facto mox in eundem morbum incidiſſe. Quæ exempla faciunt contra perſuaſionem quorundam putantium neminem miraculosè ſanari, qui non perfectam & ſtabilem ſanitatem accipiat; quia, inquiunt, *Dei perfecta ſunt opera*, vt eſt in cantico Moyſi Deut. 32. Sed ea ſententia non aliud ſignificat, quam opera Dei omnia eſſe recta & iuſta, ita vt à nemine merito reprehẽdi poſſint. Nam ſequitur; *Et omnes viæ eius iudicia.* Item: *Deus fidelis & abſque vlla iniquitate, iuſtus & rectus.* Ratio huius ſucceſſiuę curationis reddi poteſt, vt oſtendat Dominus ſe non tantum eſſe authorem rerum perfectarum, ſed etiam imperfectarum; quia & ſumma, & media, & infima ab eo ſunt, contra Manichæos, qui viles beſtiolas, vt vermiculos, lumbricos, culices, muſcas, negabant eſſe à Deo authore. Ob hanc rationem Deus mũdum paulatim ex imperfecto ad perfectum perduxit. Alia ratio, vt intelligamus non ſolùm iuſtificationem hominis, ſed & diſpoſitiones ac præparamenta eius eſſe à gratia Dei. Non eſt ordo conſtructionis, Video homines ambulantes ſicut arbores ambulant: ſed; video homines ſicut arbores, arboribus ſimiles, eoſdemque homines ambulantes.

v. 29. *Tu es Chriſtus.* Cur Marcus omittat illa magnifica promiſſa Petro facta à Chriſto quæ leguntur apud Matth. rationem vide apud Euſebium lib. 3. demonſt. Euang. cap. 7. Petrus ex humilitate noluit hoc referre Marco ſcripturo Euangelium. Vbi nota reliquos tres Euangeliſtas ea commemoraſſe quæ ad Petri excellentiam & prærogatiuã pertinent. Matth. cap. 16. *Beatus es Simon Bariona*, & quæ ſequuntur Luc. cap. 22. *Ego rogaui pro te*, & quæ ſequuntur; & apud Ioannem 21. *Paſce oues meas.* Solum Marcum qui Euangelium ſcripſit ſicut Petro referente audierat, de his tacuiſſe. Quæ res inſignem B. Petri Apoſtolorum Principis modeſtiam nobis inſinuat & commendat. De eadem Petri humilitate. Vide comment. Galat. 2. & noſtra 2. Pet. 3.

v. 30. *Et comminatus eſt ne cui dicerent de illo.* An illa comminatio debeat intelligi ſicut alijs facta qui erãt ſanati, vt hic proxime ante; v. 26. *& ſi in vicum introieris, nemini dixeris.* Et in fine cap. præcedentis: *& præcepit illis ne cui dicerent*; An verò proprie dicta fit prohibitio, qua vetuit ne ipſum palam prædicarent eſſe Chriſtum, quia prius oportebat redemptionis myſterium impleri? & hoc probabilius: Vide annot. Matth. 16. & Luc. 9.

v. 33. *Vade retro me ſatana.* S. Auguſt. tract. de 4. feria cap. 5. dicit quod Chriſtus Apoſtolum Diabolum vocauit dicens, *Redi retro ſatana; non enim ſapis quæ Dei ſunt.* Rectius eſt, vt (ſatanas) non aliud hic ſignificet, quam (aduerſarius) ſiue is homo ſit, ſiue dæmonum princeps, quem Diabolum ſcriptura vocat. Satan enim in ſcripturis plerumque appellatiuum nomen eſt, quo ſignificatur is qui reſiſtit, aut obſiſtit alicui; ſicut hic Petrus Chriſto quantum in ſe erat obſiſtebat. Vide annot. Matth. 16.

CAP. IX.

v. 13. **S**Ed dico vobis, quia Elias venit. Hieronym. in fine commentar. in Malachiam ita videtur intelligere Eliam in Ioanne,quaſi Iudaicum & Phariſaicum ſit, Eliam aliquando venturum in perſona. Vide annotat. Matth.17. & ipſum Hieronym. in Matth. vbi ſeipſum explicat,affirmans quod Elias qui in ſecundo Saluatoris aduentu venturus eſt iuxta corporis fidem , per Ioannem venit in virtute & ſpiritu.

v. 18. *O generatio incredula , quamdiu apud vos ero? quamdiu vos patiar?* Non hoc dicit diſcipulis,ſed turbis. Vnde apud Matth. & Lucam additur, *& peruerſa*; quod nequaquam ad diſcipulos dictum intelligi poteſt. Neque palam voluit diſcipulorum ſuorum incredulitatem,id eſt fidei infirmitatem,arguere, ſed ſeorſum, quando eis interrogantibus. *Quare nos non potuimus eijcere eum?* Reſpondit apud Matth. *Propter incredulitatem veſtram.* Nec ſane huiuſmodi quicquam interrogaſſent diſcipuli,ſi iam ante tam grauiter de incredulitate & peruerſitate fuiſſent à Domino increpati. Verum ne ſibi placerent, exiſtimantes ſolam aliorum incredulitatem in cauſa fuiſſe,cur dæmonium eijcere non potuiſſent; etiam in ipſorum incredulitatem Dominus culpam poſtea transfert.

v. 22. *Si quid potes adiuua nos,miſertus noſtri.* Significatur his verbis manifeſta fidei infirmitas & defectus, in patre: Non enim certo credebat Chriſtum hoc poſſe,ideo dicit: *ſi quid potes adiuua nos.* ſicut ſolet dici medico, ſi potes ſana hunc ægrotum. Sed Chriſtus ſua reſponſione ſignificat impedimentum non eſſe ex ſua potentia, ſed ex incredulitate alterius. *Si potes*, inquit, *credere, omnia poſſibilia ſunt credenti.* In eo autem quod dicitur; *omnia poſſibilia ſunt credenti*, non ſignificat credentem omnia facere poſſe,ſicut omnia dicũtur Deo eſſe poſſibilia; quia nihil eſt quod Deus facere non poſſit:Sed ſenſus eſt, nihil eſt tam magnũ & arduum quod firma & viua fides apud Deum impetrare non poſſit. Omnia impetratu poſſibilia ſunt credenti. Vide annot. Luc. 17.

Si potes credere,omnia poſſibilia ſunt credenti. Reſpondet ad illud *(ſi quid potes)* & ſignificat omnia ſibi poſſibilia factu , & illi poſſibilia impetratu fore, modo ille queat credere, id eſt, modo credat: Non quaſi Chriſtus facere non poſſet niſi illo credente;ſed quia voluit Chriſtus in miraculis faciendis illam ordinariam legem ſeruare , vt ea non impenderet niſi credentibus aliquouſque ijs qui ea fieri petebant. Per quod Eccleſiam ſuam docere voluit, beneficia ſalutis,vt ſunt gratia Dei,remiſſio peccatorum,vita æterna,non obtingere niſi per fidem;quæ prima datur,vt per eam cætera impetrentur. Eſt autem ſimile quod alibi de Chriſto dicit Euangeliſta: *Et non poterat ibi virtutem vllam facere propter incredulitatem eorum.* Mar. 6. Matth. 13. Vide annotat. Matth. 13.

v. 24. *Credo Domine: adiuua incredulitatem meam.* Magnus & mirus fidei profectus. Qui paulo ante dubitabat de Chriſto,an morbum corporis pellere poſſet; modò non dubitat eum inuocare tanquam medicum animæ, qui infidelitatem eius curare poſſet; quod eſt ſolius Dei. Quod dicit, *adiuua incredulitatem meam*,ſimile eſt illi: *Domine,adauge nobis fidem.* Luc.17. Et ita dictum eſt, *adiuua incredulitatem meam*, ſicut dicimus Deo,adiuua infirmitatem meam;& ſicut Scriptura dicit *purgari peccata*;non quo incredulitas & infirmitas hoc adiutorio fortior fiat, aut peccatã munda fiant;ſed vt pulſa infidelitate & infirmitate ſuccedat fides, & firmitas; & deletis peccatis ſuccedat iu-

A ſtitia. Adiuuatur itaque incredulitas,dum adiuuatur incredulus vt credat; adiuuatur infirmitas, dum adiuuatur infirmus vt roboretur ; purgatur peccatum, dum purgatur peccator à peccato , vt iuſtificetur. Itaque nota Dominum hic prius voluiſſe ſpiritualiter ſanare patrem quam corporaliter à dæmone liberaret filium. Voluit enim merito fidei paternæ filium reddere ſaluum; ſed ſic vt intelligeretur illud ipſum patris meritum eſſe ſuæ gratiæ donum. *Adiuua incredulitatem meam*; id eſt, Adiuua me incredulum; vel Adiuua meam fidem infirmam.

v. 36. *Et quicunque me ſuſceperit , non me ſuſcipit , ſed*
B *eum qui miſit me.* Id eſt,non tam me ſuſcipit quam eum qui me miſit. Correctio rhetorica, qualis illa Ioan. 7. *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me.* Quæritur an loquatur de ſe vt homine,an vt De filio. Vide annotat. Ioan. 7. Videtur de ſe loqui vt homine.

v. 38. *Nemo eſt enim qui faciat virtutem in nomine meo,& poſſit cito loqui male de me.* Non enim conſiſtunt facere virtutem inuocato nomine Ieſu Chriſti, & male loqui de eo. v. g. dicendo ſeductor eſt, inſanus blaſphemus, peccator, dæmoniacus, vorax & vini potator. talia enim mala de eo à maleuolis dicebantur ; ſed qui inuocato eius nomine dæmones eijciebant, eo ipſo honorabant eum, & bene de eo loque-
C bantur.

CAP. X.

v. 5. **A**D *duritiam cordis veſtri ſcripſit vobis præceptum iſtud.* Apud Matth. dicunt Phariſæi *Quid ergo Moyſes mandauit dare libellum repudij,& dimittere?* --- *Ad duritiam cordis veſtri permiſit vobis dimittere.* Ex collatione facile liquet, *mandare & præcipere*, poni pro permiſſione legis, id eſt, ea, quæ lege exprimatur. Idem patet ex quæſtione quam proponebant. Non enim quærebant an oporteret dimittere,ſed an liceret,id eſt, lege permiſſum eſſet. Erat tamen aliquod in lege propriè præceptum, non abſolute ſed poſita conditione. Nam volens dimittere
D tenebatur ex præcepto ſcribere libellum repudij, vt libellus eſſet mulieri teſtimonium dimiſſionis ſuæ Vide annot. Matth. 19.

v. 13. *Et offerebant illi paruulos.* Non ſatis conſtat neque ex hoc loco , neque ex Matth.19. neque e Lucæ 18. an paruuli iſti fuerint infantes,qui nec fari nec incedere poſſent. Apud Lucam quidem vocantur infantes, ſed tamen ibidem dicitur Dominum conuocaſſe eos. Iſtud enim *(conuocans illos)* ad infantes,non ad diſcipulos referendum eſſe, patet ex Græco:ſicut Matth. 18. dicitur aduocaſſe puerum & ſtatuiſſe in medio diſcipulorum. Non aduocantur autem,aut conuocantur,niſi qui per ſe accedere & intelligere aliquid poſſunt. Vnde non ſatis certò e
E huiuſmodi locis ſtatuitur baptiſmus infantum prorſus ratione carentium . Nam & Matth. 18. tales ſignificari videntur, qui etiam credere poſſint; cum dicitur : *qui ſcandalizauerit vnum de puſillis iſtis qui in me credunt.*

v. 21. *Ieſus autem intuitus eum,dilexit eum.* Id eſt vultu ſe eum diligere oſtendit. Neque id ſimulate: vere enim dilectionis affectum erga eum animo tunc concepit; vera enim dicebat adoleſcens, & propter eam qualemcunque præceptorum Dei hic enumeratorum obſeruationem, dignus erat qui diligeretur humana Chriſti dilectione;imo & diuina: diligebat enim Chriſtus in eo dona ſua. Sed non inde conſequens eſt, quod dilectus fuerit ea dilectione, qua diliguntur ſoli electi; de qua ſcriptum eſt, *Iacob dilexi*

Neque ea dilectione qua diliguntur filij; Nam ſi Deus diligit omnia quæ ſunt, vt eſt apud Sap. 11. certe etiam hunc adoleſcentem Chriſtus diligebat, non ſolum vt creaturam ſuam, verum etiam vt habētem quædam dona ſua ad honeſtatem vitæ pertinentia: licet non præſtantia iuſtitiam Chriſtianam.

Vnum tibi deeſt. Quæritur an defuerit ad ſalutem, an ad perfectionem. *Reſp.* ad perfectionem? quia apud Matth. 19. dicitur, *ſi vis perfectus eſſe.* Quomodo ergo addidit Chriſtus, *quam difficile qui pecunias habent in regnum Dei introibunt? Reſp.* quia vix fieri poteſt, vt qui diuitias habet non eis cor apponat. Item, Chriſtus hortando adoleſcentem hunc ad id quod erat perfectionis, nempe ad relinquendum diuitias, oſtendit illum necdum feciſſe quod erat præcepti, id eſt, necdum affectum diuitiarum reliquiſſe. Et tamen multi relicto affectu diuitias poſſederunt, vt Abraham &c. Vide annot. Matth. 19.

v. 29. & 30. *Nemo eſt qui reliquerit domum, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & propter Euangelium, qui non accipiat centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & ſorores, & matres, & filios, & agros, cum perſecutionibus, & in ſæculo futuro vitam æternam.* Quæſtio eſt quomodo dicat, centies tantum recipiendum eſſe in hoc ſæculo; & videri poſſet hæc ſententia fauere opinioni Chiliaſtarum qui ponunt terrenum Chriſti regnum & carnale 1000. annorum in terris; niſi additum eſſet, *cum perſecutionibus.* Dicendum, eos qui omnia relinquunt propter Chriſtum centuplum in hac vita recipere, non tantum propter ſpiritualia chariſmata, & internas conſolationes, quæ centuplo plus valent quam bona terrena: ſed quia ita diſponit Deus, vt qui omnia relinquit, omnium vſum etiam in hoc ſæculo inueniat. Apoſtolis enim omnium Chriſtianorum domus patebant; omnes ijs tanquam fratres & ſorores miniſtrabant, & de opibus ſuis neceſſaria ſuppeditabant, vt vere in eos competeret illud Apoſtoli: *tanquam nihil habentes, & omnia poſſidentes.* Habebantur autem hæc cum perſecutionibus; quia eo tempore quando ab hoſtibus fidei perſecutionem ſuſtinebant. Chryſoſtom. homil. 40. in Geneſ. 17. dicit hoc etiam completum fuiſſe in Abraham, qui relicta domo paterna exijt in terram peregrinam, vbi ipſe cum poſteritate ſua mirè, etiam temporaliter, exaltatus eſt. Vnde fortaſſe, inquit, ſi quis bene velit intueri, non ſolum centuplum hic accepit, ſed decies millies millecupla. Idem hom. 65. in Matth. docet quomodo in Apoſtolis fuerit hoc impletum. Et in opere imperfecto homil. 33. ſub finem. Auguſt. epiſt. 89. ad Hilarium, exponit illud, *centuplum in hoc ſæculo*, per illud 2. Corinth. 6. *nihil habentes, & omnia poſſidentes.* Marcus in Græco nominat vxorem ſicut Matth. & Lucas nominant. Matth. non addit, *in hoc ſæculo*; quamuis ex hoc loco appareat ſubintelligendum. Lucas dicit: *& non recipiat multo plura in hoc tempore.* Quod enim alij dicunt, *centuplum*; Lucas exponit & interpretatur *multo plura.* Quæritur ergo quomodo qui vnam relinquit vxorem, centum recipiat vxores in hac vita, cum in ea re, vt Hieronym. dicit, appareat manifeſta turpitudo? *Reſp.* quod vxor præſtat viro in fomentis & auxilijs temporalibus (eſt enim vxor viro data in adiutorium) hoc Deus cultoribus ſuis, præſertim Euangelij præconibus, per ſuam prouidentiam abunde curabit ſuppleri per alios vel alias. Vnde Apoſtoli, mulieres ſorores circumducebant, & ipſe Chriſtus Dominus à mulieribus ſibi permiſit miniſtrari, & neceſſaria ſuppeditari.

v. 35. *Et accedunt ad eum Iacobus & Ioannes.* Vide annotat. Matth. 20. Radulfus Ardens ſerm. in feſto Iacobi, vocat matrem horum Apoſtolorum materteram Chriſti. Itaque putat eam fuiſſe ſororem matris Domini; quæ eſt hodie vulgaris opinio, non tamen vera, vt arbitror, neque ex antiquitate, ac multo minus ex ſacris litteris probabilitatem habens. Et videtur hoc, ad illam falſam, & B. Anna indignam opinionem pertinere, quod B. Anna tres habuerit maritos, ex quibus ſingulis ſingulas ſuſtulerit filias, cuius opinionis vanitatem alibi refutauimus; & docte refellit Ianſenius: & Baron. tomo 1. Annal. agens de Salome, quam tenet pro certo fuiſſe Zebedæi vxorem, ac Iacobi & Ioannis matrem, nullam huius cognationis facit mentionem; & vbi agit de fratribus Domini. Irem contra hanc cognationem, facit quod Iacobus minor, ad diſtinctionem maioris, appellatus fuit frater Domini. Itaque Iacobus maior non fuit frater, id eſt, conſanguineus Domini.

S. Hieronymus ſcribens in Matth. 20. putat hanc mulierem regni ſuſpicionem concepiſſe ex verbis Chriſti, quibus cum paſſionem ſuam prædiceret, poſt omnia dixit ſe reſurrecturum. Sed primum, merito dubitari poteſt, vtrum illa præſente fuerint hæc dicta à Chriſto. Nam Matth. teſtatur Chriſtum ea dixiſſe duodecim diſcipulis ſecretò aſſumptis. Deinde, ſi, vt Lucas ſcribit, diſcipuli nihil eorum intellexerunt; minus credibile eſt hanc mulierem, vt maxime audierit, intellexiſſe. Quare totum hoc ab ea factum eſt inſtinctu filiorum, qui, vt cæteri diſcipuli, Ieſum credentes eſſe Meſſiam, temporale quoddam eius, in populo Iudaico, regnum & dominationem futuram imaginabantur. Quæ opinio perſeueraſſe in eis videtur vſque ad illud tempus, quando eum in cælum aſcenſurum interrogabant, Num in tempore hoc reſtitues regnum Iſraël? Ac forte vſque ad miſſionem in eos Spiritus ſancti. Vide annot. Matth. 20.

v. 38. *An ni baptiſmo quo ego baptizor baptizari?* Plus aliquid hæc verba ſignificant, quam præcedentia; videlicet non ſimplicem paſſionem, ſed paſſionem ac malotum quandam inundationem; vt pſalm. 68. *Quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animam meam: veni in altitudinem maris, & tempeſtas demerſit me.* Itaque *baptizari*, eſt paſſione, velut imbre copioſo deſuper irruente, perfundi. Vide annot. Matth. 20.

v. 42. *Et principes eorum poteſtatem habent ipſorum. Non ita eſt in vobis.* Non ſignificat inter diſcipulos & fideles Chriſti fore æqualitatem, ſic vt nemo in altetum poteſtatem habeat; ſed tantum prohibet faſtum & oſtentationem poteſtatis; eiuſque vſum ad gloriam & dominationem, non ad vtilitatem ſubiectorum: ſicut dominabantur Principes gentium. Quod & Petrus prohibet. *Non dominantes in cleris, ſed forma facti gregis ex animo*, 1. epiſt. cap. 5. Quod enim ſit poteſtas in Eccleſia, imprimis oſtendit illud: *Quodcunque ligaueritis.* Matth. 18. & illud Hebr. 13. *Obedite præpoſitis veſtris.* Et Lucæ 22. *Qui erit inter vos maior; & qui præceſſor &c.* Et arguit comparatio quam adfert à ſeipſo; *Sicut filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare &c.* qui tamen erat eorum præfectus, & caput & Magiſter. Sed vult, vt qui in Eccleſia prefecti ſunt, ament prodeſſe, non preeſſe; *miniſtrare*, id eſt, commoda & ſalutem aliorum quærere, ijſque ſubſeruire, non autem ſuam quærere ſublimitatem. Vnde Rom. Papa, huic ſatisfaciens Chriſti precepto, ſcribit ſeipſum ſeruum ſeruorum Dei. Quod primus inter Pontifices feciſſe legitur vir ille ſanctiſſimus & humillimus Gregorius 1. quod tamen antea fecerat S. Auguſtinus in epigraphe epiſtolæ 107. Quod ad Gregorium attinet, videatur libri 9. epiſtola 58. Hec additio eſt Cenſoris.

Vide

Vide annot. Matth. 20. vbi habes & alium ſenſum. Vterque ſenſus probabilis eſt; ſed iſte melior. Vide etiam annotat. Lucæ 22.

CAP. XI.

v. 13. *CVmque vidiſſet à longe ficum habentem folia, venit, ſi quid forte inueniret in ea.* Sciebat ſine dubio nihil eſſe in ea; Nam & alij ſciebant; quippe cum non eſſet tempus ficorum, ſed dicitur veniſſe ſi quid forte inueniret; quia ita acceſſit & oculis luſtrauit ſicut facere ſolent homines quærentes & ſperantes ſe inuenturos aliquid. Non autem in illo Chriſti facto vlla ſimulatio, quia nulla falſi ſignificatio. Non enim illo facto ſignificauit ſe neſcire aut dubitare, aut ſperare fructum ex illa arbore, id quod noſtro ſimili facto poſſet ſignificari: ſed ſignificare voluit myſterium ſcilicet reprobationem ſynagogæ & populi Iudaici: eo quod fructus fidei & bonorum operum in eo non reperiſſet. Conferendus eſt hic locus cum Marci 6. & 7. Lucæ 24. vbi dicitur Chriſtus voluiſſe latere, & finxiſſe, nam & hic dicere potuiſſet Euangeliſta, venit & voluit decerpere fructus; vel finxit ſe quærere fructus; ſcilicet eo intellectu quem illis locis dedimus.

Non enim erat tempus ficorum. Hinc manifeſtum eſt latere myſterium in hoc facto Domini. Neque enim tali tempore in ficu fructus quæreret (quod alioqui ſtultum videri poſſet) niſi myſterium aliquod ſignificare vellet. Contigit hoc factum die 11. menſis primi; ſcilicet verno tempore, de quo Dominus infra capit. 24: *Ab arbore fici*, inqnit, *diſcite parabolam. Cum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata; ſcitis quia prope eſt æſtas.* Nondum ergo eo tempore fructus habebat ficulnea.

v. 16. *Et non ſinebat vt quiſquam transferret vas per templum.* Si Chriſtus hoc permittere noluit in templo illo vmbratico, in quo ea agebantur, quæ non niſi figura & vmbræ erant futurorum: quanto minus tale aliquid permittere debet Præfectus Eccleſiæ in templis Chriſtianorum, in quibus illud ſacrificium reipſa exhibetur & proponitur, quod veteribus illis adumbratum fuerat. Neque putandum eſt Chriſtum loqui de ſolo illo templo Iudaico. Nam verba ſatis conuincunt eum loqui etiam de Oratorijs per vniuerſum mundum Deo extruendis. Adiecit enim: *Nonne ſcriptum eſt; Quia domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus?* Et quidem ad templum Iudaicum numquam omnes gentes conuenerunt. Quod autem de templo materiali loquatur manifeſtum eſt; de tali templo eijciebat vendentes & ementes. Quibus etiam obijcit quod fecerint illud ſpeluncam latronum. Prædicit ergo his verbis Chriſtus, & ante eum Iſaias Propheta, futurum aliquando vt templa materialia Deo extruantur per vniuerſum mundum; Id quod nunc completum cernimus. Vnde vehementer falluntur qui ex eo quod dictum eſt, *Spiritus eſt Deus*, ita putant Deo in ſpiritu ſeruiendum eſſe, vt neque templo materiali, neque vllis externis & corporalibus ceremonijs homini opus ſit ad perfectum cultum Deo in hac vita exhibendum. Vide annot. Matth. 21. & Iſa. 56.

verſ. 20. *Viderunt ficum aridam factam à radicibus.* Id eſt, viderunt eam radicitus exaruiſſe. Hoc dicitur ad declarandam vim & efficaciam maledictionis Chriſti.

v. 22. *Habete fidem Dei.* Id eſt, qua Deo credatis, aut Deum; ſcilicet omnipotentem & in promiſſis veracem. Sicut alibi vocatur charitas Dei, qua Deus diligitur, & timor Dei quo Deus timetur. Nec enim puto per fidem Dei intelligi fidem magnam & excellentem, ea phraſi, qua dicuntur montes Dei, cedri Dei, exercitus Dei, pro magnis, excelſis, copioſis.

v. 23. *Quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare, & non hæſitauerit in corde ſuo, ſed crediderit quia quodcunque dixerit fiat; fiet ei. Propterea dico vobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis; & euenient vobis.* Quidam *credere* hic intelligunt poſitum pro confidere & *fidem* intelligunt fiduciam in eo quod ait, *habete fidem Dei.* Vide Ianſenium. Sed rectius intelligitur fides proprie dicta, tum de omnipotentia Dei, tum de eius veritate & promiſſis; atque adeo etiam de effectu ipſo impetrando, quatenus ſub promiſſione continetur: nimirum ſecundum conditiones quas ipſe Dominus requirit. Nam & hoc loco requirit primum fidem ipſam, deinde vt ignoſcatur fratri. Et ſimiliter Matth. 6. Apud Lucam autem cap. 11. requirit perſeuerantiam; & alibi aliæ requiruntur conditiones. Vult ergo Dominus ne dubitemus, ſed firmiter credamus eius promiſſioni, qua dixit, *Omnis qui petit accipit*, iuxta ſenſum quo debet illa promiſſio intelligi.

Nec obſtat quod ait: *Quicunque dixerit huic mõti &c.* id quod etiam dicitur Matth. 17. quia ſenſus figuratus eſt, quaſi dicat; quantumcunque ſit magnum & ſpem humanam ſuperans quod petitur, quale eſt montes moueri loco, & tranſplantari in mare; modo petatur ſecundum conditiones ad orationem requiſitas; fiet ei. Vide annotat. Matth. 17.

CAP. XII.

v. 14. *LIcet dari tributum Cæſari: an non dabimus?* Non quærunt vtrum oporteat dare, ſed vtrum liceat. Ratio eſt, quia quemadmodũ teſtatur Ioſeph lib. 18. antiq. Iudas quidam ex ſecta Phariſæorum ſimul cum multis alijs Phariſæis, affirmabat indignũ eſſe adeoque illicitum, vt populus Dei alicui alteri præterquam vni Deo ſubijceretur: tributi autem ſolutionem nihil aliud eſſe quam ſubiectionis profeſſionem. Chriſtus autem nihil veritus calumniam libere & aperte, prudenter tamen, reſpondet, non ſolum quid liceat, ſed etiam quid oporteat: quando præcipiendo dicit: *Reddite igitur quæ ſunt Cæſaris Cæſari* q. d. non ſolum licet, ſed etiam oportet vt Cæſari tributum reddatis. Addit autem: *Et quæ ſunt Dei, Deo.* Vt ſubuertat eorum rationem qua dicebant eſſe indignum vt populus Dei ſeruiret hominibus: quaſi hæc duo repugnarent, ſubiectum eſſe Deo, & ſubiectum eſſe homini; cum ea duo maxime conſentiant. Præcipit enim Deus vt parentibus, vt principi pareamus. Itaque vno & eodem opere homo ſubijcitur Deo & homini, reddens Cæſari quæ Cæſaris ſunt, & Deo quæ Dei ſunt.

v. 33. *Et diligere proximum tanquam ſeipſum, maius eſt omnibus holocautomatibus & ſacrificijs.* Hoc eo ſenſu accipiendum quo dicit Auguſt. in illa ſententia, Miſericordiam volo, non ſacrificium; non improbari ſacrificium, ſed ſacrificium internum externo eſſe prælatum. Vide annot. Hoſee 6. Iſa. 58. & 1. Pet. 3. Neque tantum de ſacrificijs veteris teſtamenti, verum etiam de ijs quæ in noua lege offeruntur, veritatem habet ſapiens hoc reſponſum; quia ſi vtrumque ſeorſim ab altero ponatur, diligere proximum tanquam ſeipſum, & miſſæ ſacrificium offerre; illud iſto maius eſt; ſemperque manet verum, maximum mandatum eſſe vt diligatur Deus ex toto corde; ſecũdum autem ab illo, vt diligat quis proximum tanquam ſeipſum. Quare vtroque inferius eſt offerre ſacrificia.

v. 34. *Ieſus autem videns quod ſapienter reſpondiſſet, dixit illi. Non es longe à regno Dei.* Hæc non pugnant cum eo quod Matth. 22. legitur hic ſcriba, ſiue Legiſdoctor, vt ibi vocatur, tentans interrogaſſe Dominum. Tentauit enim, non vt duplici corde accedens, ac ſperans ſe eius inſcitiam proditurum; ſed ſimpliciter, experiri volens quid de quæſtione hac, tunc temporis inter Legiſperitos controuerſa, reſponderet. Vnde & cum videret eum cum ſua opinione conuenienter reſpondiſſe, laudauit Domini reſponſum, & ipſe viciſſim pro ſapienti ſua approbatione merito laudatus fuit, tanquam qui non longe abeſſet à regno Dei. Vide Ianſen. cap. 118. comment. in concordant. Regnum Dei ſignificat Eccleſiam Chriſti, & dicunt non longe abeſſe à regno Dei, quia prope erat vt in Chriſtum crederet, eiuſque doctrinam reciperet & adiungeretur ſocietati fidelium Chriſti. Habebat enim fidem Chriſti implicitam; reliquum erat, vt præſentem expreſſe reciperet; ad quod iam erat per gratiam Dei præparatus.

v. 35. *Quomodo dicunt Scribæ Chriſtum filium eſſe Dauid;* cum Dauid dicat eum Dominum, dicens: *Dixit Dominus Domino meo?* Nunquam Dominus interrogat niſi vt magnum aliquid doceat. Sic ſuprà interrogans de Baptiſmo Ioannis vnde eſſet; docere voluit ſuam poteſtatem eſſe de cælo. Ita hoc loco, propoſita quæſtione de Chriſto, quomodo ſit filius Dauid, cum Dauid eum Dominum vocet; magni myſterij dedit ſignificationem, quod poſterioribus ſæculis à tam multis hæreticis impugnatum fuit. Myſterium illud, eſt duplex natura in Chriſto, humana & diuina. Secundum naturam humanam Chriſtus eſt filius Dauid; quia ex ſemine eius progenitus: ſecundum diuinam eſt Dominus Dauidis; quia Deus, & filius Dei ab æterno ex Patre natus. Arguit autem hac quæſtione Chriſtus craſſam inſcitiam Scribarum & Phariſæorum, qui de ſuo Meſſia nihil agnoſcebant ſupra hominem, diuinitatis eius prorſus ignari. Nam ſi eius diuinitatem cognouiſſent; promptiſſimum fuiſſet eis ad hanc quæſtionem reſpondere.

v. 36. *Dixit Dominus Domino meo.* Quomodo Chriſtus hinc recte probare intendit Chriſtum eſſe verum Deum; cum in Hebræo priori tantum loco ſit nomen Deo proprium Iehoua, poſteriori autem nomen Adonai, quod etiam hominibus tribuitur, & Dominum generaliter ſignificat? *Reſp.* primum, in ſacris litteris nomen *Adonai* frequentiſſime Deo tribui, maxime in pſalmis & Prophetis. *Deinde*, Chriſtum quærere ex ſcribis cauſam, quare Dauid Meſſiam ex ſuo ſemine naſciturum, & proinde ſuum filium, vocet Dominum. Nam ob magnitudinem regni & dominationis terrenę, non erat quod pater rex filium regem vocaret ſuum Dominum; quandoquidem, vtcunque magnus & potens, non tamen in ipſum habiturus eſſet imperium, vt Scribæ ſentiebant, tantum temporale regnum Chriſto tribuentes. Vult ergo Dominus intelligi ex pſalmi verſiculo Chriſtum eſſe Dauidis Dominum, eiuſque reddendam eſſe rationem; quam reddere nullam potuerunt Scribæ Iudæorum. Ratio autem eſt ſecundum veritatem, quia Chriſtus eſt filius Dei & verus Deus; & proinde veriſſime & propriiſſime Dominus Dauidis. Item quia regnum eius non temporale, ſed ſpirituale eſt, extendens ſe ad omnia tempora etiam præterita, & ad eos maxime, qui beneficiorum Chriſti, id eſt, remiſſionis peccatorum, iuſtitiæ, ſalutis fuiſſent participes: inter quos non infimus erat Dauid. Denique iure redemptionis humani generis à ſeruitute peccati, mortis, Diaboli. Qua ratione

A Chriſtus paſſim in noui teſtamenti ſcriptura vocatur peculiariter *Dominus*; & de eo dicitur Epheſ. 4. & 1. Corinth. 8. *Vnus Dominus*. Hoc modo etiam Dauidis Dominum fuiſſe Chriſtum, ſcimus nos Chriſtiani: At Legiſperiti Iudaicæ gentis, tantum humiliter de Chriſto ſentientes, hæc omnia ignorabant. Vide annotat. Epheſ. 4. Vide Genebrard. in pſalm. 109. vbi ſoluit quæſtionem, & noſtr. commentar. 1. Corinth. 15. v. 25. Hebr. 1. v. 13. itemque annot. Matth. 20. & 22.

v. 40. *Qui deuorant domos viduarum ſub obtentu prolixæ orationis*. Græcè, *deuorantes domos viduarum, & prætextu multa precantes*. Videtur hic eſſe ſenſus; qui B fraudibus & calumnijs opprimunt viduas, domuſque earum rebus neceſſarijs exſpoliant; quomodo & in pſal. 13. contra potentiores dicitur; *Qui deuorant plebem meam ſicut eſcam panis*. Item, qui, vt ſancti videantur, ſimulant ſe facere longas orationes. Iuxta quam explicationem, Græco textui conſentaneam, duo diuerſa Dominus imponit ſcribis: Alterum, quod viduarum domos per calumnias expilarent; alterum quod nihilominus magnam præ ſe ferrent, ſimulatis longis precibus, ſanctitatem: hoc eſt, rapinam & hypocriſim. Eadem ſententia eodem modo in Græco legitur, Luc. 20. tametſi noſter interpres ſibi etiam conſtet, dum vbique vertit in eundem ſenſum, vt verti poteſt.

Hi accipient prolixius iudicium. Accipere iudicium, C eſt ſubire pœnam iudicij, pati damnationem. Sic Iac. 3. *Scientes quia maius iudicium ſumitis*, vel potius ſumetis, vt in Græco eſt; id eſt, accipietis. Vide eius loci comment. *Prolixius iudicium*, Græce *περισσότερον κρίμα*. Habetur etiam Luc. 20. Sed vertit interpres apud Lucam, *damnationem maiorem*. Græca propriè ſignificant, ſuperabundantius, excellentius, grauius iudicium; tametſi intelligi poteſt alluſionem fieri ad prolixas preces ſcribarum. Sed tamen vocabula Græca, diuerſæ ſunt ſignificationis, *μακρὰ* & *περισσότερον*.

v. 44. *Omnes enim ex eo quod abundabat illis miſerunt: hæc vero de penuria ſua, omnia quæ habuit miſit, totum victum ſuum*. *Omnes*, intellige, præter hanc, ſequitur D enim exceptio: *hæc vero*. Sic quod præcedit, *vidua hæc pauper plus omnibus miſit*; videlicet cæteris. Pertinet hoc ad idiotiſmum Hebraicæ linguæ; ſicut & ibi: *Omne peccatū & blaſphemia remittetur hominibus*. Matth. 12. & 1. Corint. 6. *Omne peccatum &c.* Sed quæritur, quomodo recte fecerit hæc vidua paupercula dans in vſum templi, non ſuperflua, ſed neceſſaria. Vnde & apud Lucam Dominus ait, *Hæc autem ex eo quod deeſt illi, omnem victum ſuum quem habuit miſit*. & vocem Græcam *βίον* vtrobique *ſubſtantiam* vertit Eraſmus. Reſpondetur quod miſerit totam ſubſtantiam præſentem; nec tamen tentabat Dominum, quia poterat operando manibus rurſum lucrari, quantum ſibi ad E victum eſſet neceſſarium. Non enim tentat Dominū qui dat totum quod habet, quādo medium ſuppetit humanum, quo comparet aliud, vnde viuat.

S. Auguſtin. homil. 8. inter quinquaginta ſic ait: Quia enim præbebat ei Dominus victum; iam ei duo nummi ſuperflui reſtiterant ad victum eius diei: ideo miſit illos in domum Dei, & emit ſibi regnum cælorum. Vbi videtur ſentire quod illi nummi erant ei ſuperflui ad victum eius diei; neceſſarij autem in diem proximum.

Notandum etiam quod iſta oblatio non tam erat opus miſericordiæ, quam actus religionis. Vnde licet eleemoſynam dare ditiori ſe, ſit inordinatum; non tamen inordinatum eſt Deo in vſum templi eius (etiamſi templum illud ſit locuples & amplos

prouentus

prouentus habeat) offerri munus, ab eo qui ſit exiguæ fortunæ: quia offertur Deo in agnitionem ſummæ maieſtatis. Sicut non eſt inordinatum vt quis è vulgo Regi munus offerat, quo ſuam proteſtetur ſubiectionem.

CAP. XIII.

v.11. ET *cum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini, ſed quod datum vobis fuerit in illa hora, hoc loquamini.* Vide annot. Luc. 12.

v.32. *De die autem illo, vel hora, nemo ſcit, neque Angeli in cælo, neque filius, niſi Pater.* Illud, *neque filius*, etiam apud Matth. legunt quidam veteres. Ex his verbis olim Ariani conati ſunt oſtendere filium non eſſe patri æqualem; quippe qui non omnia noſſet quæ pater. Sed cum nemo Catholicus dubitare debeat filium omnia noſſe, dicente Petro: *Domine tu omnia noſti, tu ſcis quia amo te:* videndum eſt quo ſenſu ipſe Chriſtus de ſe dixerit, de die illa & hora ne filium quidem ſcire. Intelligi id poteſt duobus modis. Alter eſt ſi dicamus filium id ſimpliciter neſcire, ſecundum naturam humanam. Hic tamen modus difficultatem habet, quia Chriſtus, vt homo ab initio conceptionis fuit plenus gratia & veritate. Vnde & videtur habuiſſe ſcientiam infuſam omnium rerum. Vide D. Thom. in 3.p.q. 10.ar.2.& 3. Alter modus, idemque probabilior, vt dicamus filium hominem ignorare diem iudicij, quia non ſic eum didicerat ex patre, vt illum hominibus vlterius manifeſtare deberet. Et ita ſenſus eſt, filius homo eſt quaſi non ſciens; quia non ita ſcit vt alios ſcire faciat. Hunc ſenſum declarat illud apud Ioan. cap. 15. *Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre, nota feci vobis,* id eſt, quæcunque ſic audiui à patre, vt nota vobis facerem. Et illud de ſpiritu ſancto. *Quæcunque audiet loquetur,* id eſt, quæcunque loquenda audiet, loquetur & Act. 20. *Quo minus annunciarem omne conſilium Dei vobis.* Vide ibi. Ita hoc loco filius non ſcit, id eſt, non audiuit à Patre, vt videlicet notum vobis faciat. Dicitur autem, filius homo; quia filius, vt Deus, facit ſcire Spiritum ſanctum. Vide noſt. in 3. ſent. diſt. 14. & annot. Ioan. 15.

CAP. XIV.

v.3. N*ardi ſpicati precioſi. Spicati* puto legendum, non *piſtici*, quemadmodum mecum ſentit Gaignæus. Nam quod Latini dicunt ſpicatum (quod quidem eſt Romanis genus vnguenti præſtantiſſimi ex nardo) id Marcus Latina voce ſeruata, ſed facta μεταθέσει litterarum vocauit πιστικόν, quaſi σπικάτον. Alioqui πιστικὸν Græcis nuſquam, quod ſciam, ſignificat rem probatam & minime adulterinam. Id quod apud illos γνήσιον dicitur. Sed interdum accipitur pro eo quod aptum eſt ad perſuadendum, & faciendum fidem: quæ ſignificatio huic loco non quadrat.

Nota autem ſubinde apud Euangeliſtas ſimilia reperiri vocabula quæ à Romanis accepta ſint, vt σουδάριον, κουστωδία, πραιτώριον, aliaque eiuſmodi. Adde quod exemplaria manuſcripta plurima habent, ſpicati; vt prorſus veriſimile ſit ſic vertiſſe interpretem, prudenter attendentem ad mentem Euangeliſtæ; licet eam vocabulo, non Græco, eoque corrupto, ſed vt arbitror, tunc vſitato, expreſſerit. Apud Ioan. tamen cap. 12. exemplaria conſtanter habent *piſtici*. Verum non eſt nouum interpreti eandem vocem, locis diuerſis, aliter atque aliter Latine reddere.

Notandum etiam legendum *ſpicatæ*, vt ad nardum referatur, non vnguentum, cum Græcè ſit πιστικῆς. Vox autem quæ precioſum ſignificat, tum hoc loco, tum apud Ioan. cum ſit omnis generis, ad vtrumlibet referri poteſt: quanquam aptius ad nardum refertur, tanquam proximum; quod & Eraſmo placet. Vide quod annotat Marianus in indice operum S. Hieron. verbo *Nardus*. Huius ſententiæ meminit etiam Ianſenius, nec eam reprobat; item Franciſcus Lucas.

v.3. *Effudit ſuper caput eius.* Græcè κατέχεεν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς; quod duobus modis verti poteſt; *effudit eius ſuper caput*, vt ſit ordo mutatus *eius*, quod recto ordine dixit Matth. cap. 26. vel, *perfudit eum ſuper caput*, quod Eraſmus vertit, *effudit illi ſuper caput*. Nam verbum Græcum etiam genitiuum regit rei perfuſæ: vt Pſalm. 88. κατέχεας αὐτοῦ αἰσχύνην. *Perfudiſti eum pudore.*

v. 8. *Præuenit vngere corpus meum in ſepulturam*, quaſi dicat; Mortuorum corpora ſolent vngi, vt ſepulta conſeruentur incorrupta: Et ego quidem poſt paucos dies moriturus, quia officioſam hanc vnctionem corporis mei mortui, celeritate reſurrectionis præueniam, idcirco mulier iſta, diuino quodam inſtinctu mota, me moriturum vnctione præuenit, id eſt, moriturum vngit, quem mortuum vngere non poterit. Quamuis enim corpus Chriſti cum aromatibus myrrha & aloe ſepultum, non tamen vnctum. Nam mulieribus vngere mortuum volentibus, nunciatur viuus.

v. 20. *Qui intingit mecum manum in catino. Manum*, Non eſt in Græco, vt nec in multis manuſcriptis Latinis. Non voluit autem Chriſtus his verbis prodere & manifeſtare ſuum proditorem; quia alij nec poſtea cognouerunt quis eſſet, vt patet ex Ioan. 13. ſed ſenſus eſt, Vnus eorum quos familiariſſimos habeo, & hactenus habui, & qui communi menſa mecum vtuntur, & manum mittunt in eam paropſidem, me tradet. Sic in Pſalm. 54. *Tu vero dux meus & notus meus, qui mecum dulces capiebas cibos &c.* Item Pſal. 40. *Homo pacis meæ, qui edebat panes meos, in quo ſperaui, magnificauit ſuper me ſupplantationem.*

v. 29. *Et ſi omnes ſcandalizati fuerint, ſed non ego.* Et poſt: *Non te negabo.* Quæri poteſt vtrum Petrus grauius peccauerit his verbis, quam poſtea Chriſtum negando; quod videri poteſt, quia hæc verba videntur continere manifeſtam contumeliam Dei: quia Chriſto, qui eſt ipſa diuina veritas, impingunt falſitatem & mendacium: quod grauius eſt, quam metu mortis Chriſtum negare. Videtur dicendum quod Petrus his verbis non voluerit Chriſto falſitatem impingere; ſed, quomodocunque ſe haberet prædictio Chriſti, eiuſque interpretatio; reſpondit Petrus de affectu ſuo, declarans ſe ita affectum vt eſſet paratus mori cum Chriſto; licet non conſiderauerit, imo ignorauerit infirmitatem ſuam, quæ prohiberet pium illum affectum perduci ad effectum. Imò, ſimiliter & cæteri Apoſtoli affecti erant. Sequitur enim: *Similiter autem & omnes dicebant.*

v. 35. *Orabat vt, ſi fieri poſſet, tranſiret ab eo hora.* Videlicet paſſionis. Addit conditionem, *ſi fieri poſſet*, fieri autem potuiſſe, ipſe Dominus teſtatur oratione ſua ad patrem, qua dicit, *Abba pater, omnia tibi poſſibilia ſunt; transfer calicem hunc à me.* Cum igitur ſubſiſtat conditio illa; videri poterit Chriſtus abſolute hoc oraſſe Patrem, vt calix paſſionis ab eo tranſiret. Quod cum factum non ſit; conſequens videtur, eum non eſſe exauditum à Patre. Quod ſi verum eſt: quomodo verum erit quod Ioan. 11. ſuſcitaturus Lazarum, dicit, *Ego autem ſciebam, quia ſemper me audis?* Soluitur hæc quæſtio ex eo quod ſequitur, *ſed non quod ego volo, ſed quod tu.* Vnde patet eum non abſolute mor-

tem deprecatum fuiſſe, ſed hoc potius voluiſſe, vt voluntas Patris fieret. In eo autẽ quod dicit; *Transfer calicẽ hunc à me*: non proprie cõtinetur oratio eius, ſed declaratio deſiderij naturalis: Quod in eo oriebatur ex natura carnis, quam gerebat; & hoc deſiderium vocat improprie voluntatem. Alioqui voluntas rationalis, vt talis, in Chriſto non aliud volebat quam quod erat à Patre præordinatum, vt videlicet pateretur: & ab ea procedebat illa abſoluta oratio; *Fiat voluntas tua*. Vide annot. Matth. 26.

v. 37. *Et inuenit eos dormientes*. Dormit Petrus, quando Prælati Eccleſiarum, ad quos pertinet cura paſcendi gregis dominici, dormiunt, id eſt, occupati ſæcularibus negotijs, aut dediti carnalibus deſiderijs, negligenter officium faciunt. Dormit Ioannes; quando viri vitam contemplatiuam profitentes, quorum proinde eſt aſſidue orare pro populo fideli; curis ſæcularibus immerguntur; aut quod deterius eſt, carnis deſideria ſectantur. Dormit Iacobus, quando dormit Eccleſiæ diſciplina; quæ recte per Iacobum, qui primus Apoſtolorum ſanguinem pro Chriſto fudit, ſignificatur.

v. 38. *Spiritus quidem promptus eſt, caro vero infirma*. Vide noſt. comment. Gal. 5. ad illud: *Caro concupiſcit aduerſus ſpiritum, & ſpiritus aduerſus carnem*.

v. 51. *Adoleſcens autem quidam*. Eraſmus in paraphraſi, de Ioanne Apoſtolo interpretatur, & amori eius erga Ieſum tribuit, quod eum ſecutus aliquouſque fuerit præ cæteris diſcipulis. Theophylactus veriſimile eſſe dicit, eum fuiſſe è domo in qua comederant paſcha, addens aliam opinionem eorum, qui dicunt fuiſſe, Iacobum fratrem Domini, qui tota vita, vna veſte vſus fuit. Eadem habet Euthymius ſuper Matt. 26. Baronius ſindonem cænatoriam interpretatur, & de Ioanne intelligit, adducens authores Amb. Greg. Bedam. At quod de ſindone cœnatoria dicit, facile refellitur. Quamuis enim nox eſſet, tamen veſtem cœnatoriam non tam diu retinuiſſet, exeundo, diſcedendo ad hortum, & ibi manendo. Nam haud dubie fuiſſet monitus à condiſcipulis. Item non erat nox obſcura ſed plenilunium. Lyranus tres adfert opiniones, de Iacobo, de Ioanne, & de Adoleſcente ex domo in qua erat cœnatum.

v. 52. *At ille reiecta ſindone nudus profugit ab eis*. Myſtice ſignificari poteſt, quod quando periclitamur ob rem quamcunque pretioſam huius ſæculi, vt ſunt opes, honores, amicitia potentium; illis relictis & abiectis, fugere debeamus, vt animas noſtras ſaluemus. *Quid enim prodeſt homini ſi vniuerſum mundum lucretur, animæ vero ſuę detrimentum patiatur?*

CAP. XV.

v. 21. **E**T *angariauerunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum venientem de villa, patrem Alexandri & Rufi, vt tolleret crucem eius*. Quidam putant Simonem hunc Cyrenæum dici, quod natus eſſet in Cyrene vrbe Cypri, quam Cyrus condidit & à ſe Cyrenen nominauit. Ceterum S. Auguſt. libr. de Paſtoribus cap. vlt. ſcribit eum fuiſſe ex Cyrene, quæ Africæ contigua eſt, idque rectius. Nam ſcriptura Actor. 2. Iudæos agnoſcit ex Libya, quę eſt circa Cyrenen, id eſt, ex Libya Ægypto & Africæ vicina, quæ & Pentapolis dicta eſt, teſte ibidem S. Auguſt. At Cyrenes Cypriæ nulla eſt in ſcripturis mentio. Nam & 1. Mach. 15. quę nominatur Cyrene, proxime poſt Cyprum, non eſt in ipſa Cypro ponenda; Sic enim ineptus ſermo videretur: Sed ea eſt Cyrene, de qua nunc loquimur, regio iuxta Ægyptum ſita, haud ita procul ab inſulis, quæ ibidem continuo

A contextu enumerantur. Neque enim ad Cyrenen Cypriam ſcriberent Romani alias literas, quam quas darent ad Cyprum inſulam, præſertim cum Cyrene Cypria ſit obſcura, vixque nota in hiſtorijs. Idem cenſeo de loco Act. 11. vbi Cyprios & Cyrenæos legimus. Nam nec illi Cyrenæi alij ſunt ab illis, quorum idem Luc. meminit. Act. 2. & 6. qui vtique fuerunt ex regione Cyrenaica Libyæ. Plerique putant huius Simonis filios nominari quod fuerint diſcipuli Chriſti. Rufi mentio fit Rom. 16. ſed incertum an ſit hic idem cum illo. Vide noſt. comm. citato loco, itemque annot. Matth. 27.

v. 23. *Et dabant ei bibere myrrhatum vinum, & non accepit*. Pro eo dicit Matth. *Et dederunt ei vinum bibere*
B *cum felle mixtum, & cũ guſtaſſet noluit bibere*. Lucas autẽ & Ioannes non meminerunt. Et infra v. 36. *Currens autem vnus & implens ſpongiam aceto, circumponenſque calamo, potum dabat ei, dicens; Sinite, videamus &c.* Matt. autem hoc modo: *Et continuo currens vnus ex eis, acceptam ſpongiam impleuit aceto, & impoſuit arundini, & dabat ei bibere*. Luc. autem ſic, *Illudebant autem ei & milites, accedentes & acetum offerentes ei*. Et apud. Ioan. *Vas ergo erat poſitum aceto plenum; illi autem ſpongiam plenam aceto hyſſopo circumponentes obtulerunt ori eius*. Quæritur an Dominus biberit vinum myrrhatum ſeu felle mixtum.

Item an biberit acetum. Apud Prudentium, ſic lego in Apoth. contra hæreſim, quæ patrem paſſum
C affirmat: Fel potat & haurit acetum. Hic tamen non aliud legitur, quam quod guſtauit vinum felle miſtum, quod vnus dicit Matthæus, ſtatim adijciens quod noluit bibere. De aceto autem quod in cruce pendenti oblatum eſt dicit Ioan. *Cum ergo accepiſſet Ieſus acetum, dixit, Conſummatum eſt*. Vinum ergo myrrhatum ſeu felle mixtum non accepit; acetum accepit. Putat Baron. myrrhatum vinum fuiſſe præſtans & ſuaue vinum idque ex Plinio & aliunde probat; dicitque Chriſtum ideo cum guſtaſſet, bibere noluiſſe, quia non venerat guſtare iucunda & ſuauia, ſed amara. Verum contra hanc opinionem facere videtur textus Matthæi dicentis, quod dederint ei bibere vinum cum felle mixtum; non ergo erat ſuaue.
D Et quod ſequitur, *& cum guſtaſſet*, ſcilicet fellis amaritudinem, quo miſtum erat vinum, *noluit bibere*: idque ad declarandum ſe habere naturam humanam alijs ſimilem, fugientem ea à quibus natura abhorret; cuiuſmodi eſt fel; quod nullo modo eſt potus. Acetum autem accepit, quia vſum habet in cibis, & potu, & modice ſumptum conducit. S. Aug. ſerm. 109. de diuerſis ſemel & iterum dicit, Chriſtum in cruce hauſiſſe acetum. Hier. in Matth. & alij quidam authores tradunt, vinum myrrhatum ſolitum dari damnatis ad conſopiendum; ideoque & Chriſto datum fuit, ſed præ odio Iudæi illud felle miſcuerunt, vt impleretur Prophetia. Nec Chriſtus recuſauit,
E quia ſuaue erat; dicit enim in Pſalm. *Conſolantem quæſiui, & non inueni*; ſed quia fellitum, recuſauit; alioquĩ bibiturus; vnde dicitur, *cum guſtaſſet, noluit bibere*, & quia dixerat: *Non bibam amplius de genimine vitis, donec &c.* Cæterum quod ad Baronium attinet, is in additionibus, quas ſubtexuit Tomo 10. iubet tolli omnia quæ dixerat Tom. 1. an. Chriſti 34. à §. 98. vſq; ad 103.

v. 25. *Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum*. Hoc alij Euangeliſtæ hora ſexta factum affirmant. Putant quidam hanc apparentem diſſonantiam ita conciliari poſſe, ſi Marcus tertiam nominet, non quę in Palæſtina erat, ſed quæ erat in Italia, vbi eum ſcripſiſſe Euangelium S. Hieron. author eſt. Nam tribus fere horis ſerius emergit ſol occidentalibus, quam Palæſtinis. Itaque quæ ſexta hora, id eſt, meridiana

erat

erat Palæſtinis, eadem tertia ante meridiem erat Italis. Qua de re vide annot. Matth 27. Sed hunc locum ita intelligi non poſſe apparet ex ſequentibus, vbi Iudæorum more ſextam & nonam horam nominat, Matthæum fere ad verbum ſecutus. Alij mendam eſſe putant in numero, vt S. Hieron. titulo in Pſalm. 77. Alij ſignificari putant extremam partem horæ tertiæ, quæ nimirum terminabatur ad ſextam. Non enim nominabant Iudæi quartam & quintam horas, ſed tertia nominabatur, donec aduenıſſet ſexta. v. 44. Et nota quod Luc. dicit cap. 23. *Erat autem fere hora ſexta.* Id autem dicit quando iam diu pependerat in cruce, ita vt ipſa crucifixio videatur facta vna hora ante. Et hic infra dicitur: *Et facta hora ſexta tenebræ factæ ſunt*, poſtquam ſcilicet aliquamdiu pependerat affixus cruci; qua in re non diſſonat Marcus à Matt. & Luc. qui ſatis ſignificant, Chriſtum multo ante ſextam horam fuiſſe crucifixum: quia dicunt tenebras factas hora ſexta; ante quas vtique tenebras, contigerunt tam multa quæ ſcribuntur de irriſione Chriſti à Iudæis, & alia quædam. Sed tota difficultas eſt de Ioanne, qui ſcribit Chriſtum hora quaſi ſexta adhuc ſtetiſſe ante Pilatum. Vide Ianſ. & alios. Id etiam obſeruandum quartam & quintam horas in ſcriptura nuſquam nominari, quæ autem nominentur, Vide annot. Matth. 20.

v. 32. *Et qui cum eo crucifixi erant, conuiciabantur ei.* Similiter Matth. plurali numero dicit, latrones qui crucifixi erant cum eo improperaſſe ei. Lucas vero ſingulariter vnum latronem dicit Chriſtum blaſphemaſſe, alterum vero blaſphematorem illum increpaſſe. Ad tollendam hanc apparentem repugnantiam, quidam dicunt, initio quidem vtrumque latronem blaſphemaſſe, ſed paulò poſt altero in malitia ſua perſeuerante, alterum repentina gratiæ inſpiratione reſipuiſſe. Sed hoc minus probabile eſt. Nam ita debuiſſet ante omnia tam manifeſtæ blaſphemiæ veniam petere à Chriſto, priuſquam peteret admitti in regnum eius: id autem feciſſe non legitur. Eſt ergo probabilius numerum pluralem pro ſingulari per enallagen poſitum, hic & apud Matthæum, vt latrones feciſſe dicantur, quod vnus fecit. Quæ figura in ſcriptura non eſt infrequens. Matth. 2. *Mortui ſunt enim, qui quærebant animam pueri*; cum de ſolo Herode loqueretur. Exod. 32. *Hi ſunt dij tui Iſrael*; cum loquerentur de ſolo vitulo aureo.

v. 39. *Quia ſic clamans expiraſſet.* Per illum enim clamorem ſtatim expirans, ſignificabat ſe voluntarie, non coacte mori: imo ſignificabat ſe ſua ſponte & poteſtate ponere animam ſuam; iuxta quod dixit: *Poteſtatem habeo ponendi animam meam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam.* Itaque intelligebat Centurio, diuinum aliquid in eo eſſe, qui edita tali & tam magna voce, qua declarabat ſe dare animam ſuam in manus patris, continuo expiraſſet. Quare & fatendum eſt, Chriſtum in cruce, atque adeo moriendo, miraculum feciſſe. Et vocibus dicentium, *Deſcendat de cruce, & credemus in eum*; non quidem acquieuit, vt quod illi volebant faceret: oſtendere tamen voluit ſe id facere potuiſſe, quando quod maius eſt, fecit; nempe dum ſola voluntate animam poſuit. Vnde hic cõſiderandum venit, Chriſtum non tantum miraculo conceptum, nempe ſine virili ſemine in vtero virginali, & miraculo natum, nempe ſine dolore & læſione viſcerum maternorum: verum etiam miraculo mortuum, nempe poteſtate voluntatis ſuę, cum alioqui adhuc natura nondum extingueretur: quia & vulnera clauorum procul à corde aberant, & crura non fuerunt ei confracta, ſicut duobus latronibus, qui etiam ipſi clauis erant confixi; quod factum eſt, ad accelerandam eis mortem. Hinc & Pilatus miratus fuiſſe legitur, eum tam cito mortuum. Acceſſerunt & alia in morte eius miracula, nempe tenebræ per vniuerſam terram, veli myſtici ſciſſio, monumentorum apertio. Vide D. Tho. 3. p. q. 47. art. 1. Vbi diſputat an Chriſtus fuerit à ſeipſo occiſus. Vide etiam Ianſ. Nec propterea negandum erit, Chriſtum à Iudæis ſeu gentibus occiſum fuiſſe, ſicut ipſe prædixerat, Luc. 18. dicens: *Et poſtquam flagellauerint, occident eum*, Et ſicut Petrus Actor. 3. *Authorem vitæ interfeciſtis*, Et Marc. 10. *Et interficient eum*, Et Act. 7. *Cuius vos nunc proditores, & homicidæ fuiſtis.* Nam Iudæi quidem tradiderunt Pilato crucifigendum & occidendum; miniſtri vero Pilati crucifigendo occiderunt: quia inde mors nata erat ſequi & ſecuta eſt. Vide noſtra in 3. diſt. 20.

v. 41. *Et Salome.* Quidam hanc etiam vocant Mariam; ſed hoc nuſquam legitur. Qui id putant, ex eo decepti videntur, quod putarent Salome, eſſe genitiui caſus, & ita dici Mariam Salomæ, ſicut Mariam Cleophæ, aut Iacobi aut Alphæi. Vnde nomen *Mariæ* quod præcedit, ad hoc etiam vocabulum referunt ſed male; cum ex Græco ſatis appareat non eſſe genitiuum, ſed nominatiuum, nec à priori voce dependere. Non enim ibi dicitur, τῆς σαλωμῆς: ſicut τῆς ἰακώβου, ſed nudè, σαλώμη: ſicut nude quod præcedit Μαρία. Omnino enim illud, τῆς, adiungendum erat, ſi genitiuus eſſet, maxime cum iam interceſſiſſet illud, μήτηρ, quod ad *Salomæ* non poteſt referri. Et hoc modo omnes Græci interpretati ſunt. Quare quod in Martyrol. Rom. ad 11. Cal. Nouemb. ſic legitur, Hieroſolymis S. Mariæ Salomæ, quæ in Euang. legitur circa ſepulturam Domini ſollicita; ſic eſt accipiendum, vt vſu populi Chriſtiani hæc vocetur Maria, quæ vero nomine Latinis dicitur Saloma. Omnino autem puto hanc Salomen, fuiſſe matrem filiorum Zebedęi. Sic enim apparet ex collatione Marci cum Matthæo qui cap. 27. eandem hanc mulierem vocat matrem filiorum Zebedæi. Vide annot. eius loci. Baronius in apparatu ad Annales, non Mariam, ſed ſimpliciter Salomen vocauit; oſtendens eandem eſſe cum matre filiorum Zebedæi.

v. 43. *Et audacter introiuit ad Pilatum.* Qui dudum erat occultus Chriſti diſcipulus propter metum Iudæorum, vt eſt apud Ioannem; idem Chriſto mortuo, audacter & intrepidè, Chriſti ſe diſcipulum profeſſus, petit ſibi donari corpus eius ad ſepeliendum: vt intelligamus ſicut in latrone, & in centurione, ita & in hoc decurione fuſum iam Chriſti ſanguinem, cœpiſſe vehementius operari, vt non ſolum crederent, verum etiam palam in illo recenti ac præſenti crucis opprobrio, confiterentur dignitatem & gloriam crucifixi.

v. 45. *Et cum cognouiſſet à Centurione, donauit corpus Ioſeph.* Non quaſi Pilatus corporis Dominici proprie Dominus fuerit: quomodo enim homo diuini illius corporis, id eſt, hypoſtatice cum diuinitate vniti, Dominus eſſe poſſet? Sed quia ſine iuſſu præſidis, nefas habebatur corpora eorum, qui ſupplicio affecti erant, tollere. Chriſtus autem cum iniquis & facinoroſis, quorum corpora iuſte obnoxia erant huiuſmodi poteſtati, reputatus eſt. Pro *donauit* Ioan. dixit *permiſit*.

CAP. XVI.

v. 7. **D**Icite diſcipulis eius & Petro. Hoc ita dicitur quaſi Petrus eſſet pluſquam diſcipulus, id eſt, ſupra alios diſcipulos. Senſus enim eſt, dicite diſcipulis eius, ac nominatim Petro, tanquam diſcipulorum

lorum præcipuo. Sic Act. 1. *Cum mulieribus & Maria matre Ieſu*. Sic etiam Act. 26. *Nihil extra dicens quam ea quæ locuti ſunt Prophetæ & Moyſes*. Vide iſtorum locorum annot. Sic 2. Reg. 22. *In die qua liberauit eum Dominus de manu omnium inimicorum ſuorum, & de manu Saul*, qui vtique erat Dauidis inimicorum præcipuus.

v. 9. *Surgens autem mane prima ſabbathi.* Græcè *ἀναςὰς*, id eſt, *cum reſurrexiſſet mane*. Quidam volunt eum ſurrexiſſe poſt ſolis exortum, vt inueniant Synecdochice tertium diem, quo fuit in ſepulchro; ſed tertium diem artificialem non eſt opus inuenire. Sufficit enim inueniri Synecdochice tres dies naturales. Nam nec tres noctes inuenire illis, niſi admodum coacte, poſſibile eſt, de ea re alibi. Quod dicitur *mane*, intellige ſole nondum exorto; vt ſatis ſignificant alij Euangeliſtæ, & etiam hic initio capitis ſubindicatur. Itemque ex cap. 20. Ioannis ſatis liquet Chriſtum reſurrexiſſe quando adhuc tenebræ erant. Scribit enim Mariam Magdalenam mane cum adhuc tenebræ eſſent, veniſſe ad monumentum, & reperiſſe lapidem ſublatum. Falſum igitur eſt quod habet gloſſa ordinaria. Act. 1. ideo Chriſtum quadraginta poſt reſurrectionem diebus ſe viuere confirmaſſe, quia quadraginta horis mortuus fuerat. Cum enim expirauerit hora nona, quæ nobis eſt tertia poſt meridiem, ſequeretur eum reſurrexiſſe hora ſeptima poſt mediam noctem, qua ſine dubio, poſt æquinoctium, ſol dudum exortus eſt. At rectius quis dixerit Chriſtum tot horis mortuum fuiſſe, quot annos vixerat hic in terris, id eſt, triginta tribus aut quatuor potius, vt mortalitati annorum, mors horarum ſecundum numerum reſponderet. Sic enim reperietur reſurrexiſſe media pene nocte ſeu hora 2. à nocte media. Vide annot. Ioan. 20.

Apparuit primò Mariæ Magdalenæ. Ideo Mariæ Magdalenæ apparet primò Dominus, poſt reſurrectionem; vt oſtenderet ſe totum incarnationis myſterium peregiſſe, ad hoc vt peccatores ſaluos faceret. Vnde additur hoc loco; *de qua eiecerat ſeptem dæmonia*: per quæ myſticè ſignificatur vniuerſitas vitiorum. Alij ideo primum putant apparuiſſe Dominum Mariæ Magdalenæ, quia illa præ cæteris Dominum diligebat. Vnde de ea canit Eccleſia: *Prima meretur gaudia, quæ plus ardebat cæteris.*

Non ignoro eſſe piam multorum perſuaſionem, Chriſtum poſt reſurrectionem, primo omnium apparuiſſe dilectiſſimæ matri ſuæ. Quæ opinio non prorſus eſt improbanda. Ita enim ſentire videtur Amb. lib. 3. de virginibus, his verbis: Vidit Maria reſurrectionem Domini, & prima vidit, & credidit; vidit & Maria Magdal. quamuis adhuc iſta nutaret. Idem ſentit Sedul. lib. 4. carminum, & Anſelmus lib. de excellētia B. Virginis, & quidam alij. Ideo autem ab Euangeliſtis, hoc fuiſſe prætermiſſum dicunt, quòd pro filio inefficax habeatur teſtimonium matris. Hanc opinionem ſi recipiamus; dicendum erit Dominum primo apparuiſſe Mariæ Magd. inter eos qui reſurrectionis teſtes erant futuri. Adferuntur pro hac ſententia rationes quædam congruentiæ: ſed circa huiuſmodi rationes notandum eſt, ante omnia reſpiciendum ad id quod ſcriptura, vel Eccleſia docet; & eo cognito, rationes conuenientiæ adhibendas, ad id probabilius reddendum; non autem è contrario aliquid ſtatuendum ex huiuſmodi rationibus contra id quod vel ſcriptura vel Eccleſia dicit aut tenet. Quale eſt, ex quibuſdam rationibus congruentiæ velle probare Chriſtum à morte rediuiuum, primo ſuæ matri apparuiſſe; cum ſcriptura tam clare dicat eum primò apparuiſſe Mariæ Magdalenæ; nec vſquam alibi diuerſum inſinuet. Quod ſi ſecundum huiuſmodi ratiunculas procedendum ſit; oportebit vt Chriſtus etiam matrem ſuam adhibuerit cœnæ nouiſſimæ, eamque primo loco honoris cauſa collocauerit, & ei primum corpus & ſanguinem ſuum diſtribuerit; vt bene argumentatur Heſſelius. Adde quod Chriſtus voluerit ijs primum apparere qui conſolatione, aut confortatione fidei, indigebant, vt Mariæ Magdalenæ, quæ valde diligebat; Petro, qui peccauerat; diſcipulis alijs, qui dubitabant & ſcandalizati fuerant. At mater Domini, firma in fide, & fortis in patientia, his non egebat.

v. 12. *Duobus ex his ambulantibus oſtenſus eſt in alia effigie, euntibus in villam. ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, in alia forma*, ſcilicet in forma hominis peregrini, vt ſignificat Lucas. Non enim lineamenta faciei eius immutata fuerunt, quaſi aliam formam intuentibus oſtenderit; ſed habitum hominis peregrini aſſumpſerat, quales tunc multi erant, qui die feſto paſchæ Ieroſolymam aſcenderant. Nam ex ſola facie non poterant iudicare eſſe hominem peregrinum. Quod autem ad lineamenta vultus eius attinet; oculi eorum ſic tenebantur, vt in ea non intenderent, ſiue propter impedimentum quoddam in ipſo videndi ſenſu poſitum, ſiue in ſenſu interiori. Vide ann. Luc. vlt.

Euntibus in villam. Græce *εἰς ἀγρόν, in agrum.* Eraſmus *euntibus rus*, tametſi idem eandem vocem Luc. 14. cum noſtro interprete vertit, *villam*, vbi dicitur *villam emi*. Vide eius loci annot. Non eſt autem *villa* hoc loco idem quod Caſtellum Luc. vlt. Sed Marcus de caſtello, id eſt, vico ſeu pago ad quem ierunt, tacuit; & tantum dixit eos foras in agrum iuiſſe; vel certe, ſi villa proprie accipitur, intelligendum eſt eam ſitam fuiſſe in vico Emaunte.

v. 14. *Nouiſſime, recumbentibus illis vndecim.* Græcè, *ὕστερον, poſtea, diſcumbentibus*. Hoc Auguſt. putat factum ipſo aſcenſionis die; Ianſ. die reſurrectionis. Illud vero: *Et dixit eis, Euntes in mundum vniuerſum &c.* Videtur longe poſt dictum, ſcilicet die aſcenſionis. Item, non eſt veriſimile quod eo die quo erat aſcenſurus in cælum, exprobrauerit diſcipulis incredulitatem & duritiam cordis; quia iam dudum deſierant eſſe increduli & difficiles ad credendum, vt patet ex alijs Euangeliſtis. Itaque veriſimilius eſt illud vel primo die contigiſſe, vel ſaltem paulo poſt reſurrectionem. Imo, apparet factum ipſo die reſurrectionis, veſperi, ianuis clauſis: vt ſit eadem apparitio cum illa Ioan. 20. quando dixit diſcipulis ſuis: *Accipite Spiritum ſanctum.* Id ſignificant etiam annotationes marginales.

v. 14. *Quia ijs qui viderant eum reſurrexiſſe, non crediderunt.* Græcè *ἐγηγερμένον*, id eſt, *reſuſcitatum*, vt bene vertit Eraſmus; Non enim ſignificatur quemquam illorum fuiſſe qui Ieſum reſurgentem vidiſſent: nec hoc vult interpres noſter.

v. 15. *Prædicate Euangelium omni creaturæ.* Subintellige humanæ. Hoc enim alibi additur vt 1. Petr. 2. *Subiecti eſtote omni humanæ creaturæ propter Deum.* Alibi vero ſubintelligitur, ęquè vt hoc loco, vt Col. 1. Vbi id factum teſtatur Apoſtolus, quod hic præcipitur, inquiens de Euangelio, *quod prædicatum eſt in vniuerſa creatura quæ ſub cælo eſt.* Aut certe vtrobique diſtributio eſt accommoda; vt ſenſus ſit, prædicandum, vel prædicatum eſſe Euangelium omni creaturæ, cui prædicari poteſt: ea vero ſola erat humana. Vtitur autem Dominus vocabulo tam generali, vt inſinuet amplitudinem beneficij eius, nimirum prędicationis Euangelij; vtpote à quo nullam creaturam, quę ſit eius capax, excluſam velit. Omnibus enim ſine diſcrimine vult prędicari; cum ante paſſionem,

discipulos

diſcipulos ad ſolos mitteret Iudæos. Vide noſtr. comment. Rom. 8. v. 19. & cap. 10. v. 18. Col. 1. v. 23.

v. 16. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, ſaluus erit.* Quæritur an fides formata intelligatur, an informis: Videtur intelligi fides cum voluntate obſeruandi mandata Dei; quæ tamen ſine remiſſione peccatorum non ſufficit; ideo additur, *& baptizatus fuerit*, & apud Matth. additur, *docentes eos ſeruare omnia quæcumque mandaui vobis*. Iſtud autem de adultis dicitur, ijs nimirum, quibus iuſſi erant Apoſtoli prædicare Euangelium. Vnde non ſequitur ex hoc loco; Infantes credere non poſſunt, ergo non ſunt baptizandi. Fides enim in adultis requiritur; paruulis autem, vt per baptiſmum regenerentur, fidem ſuam Dei voluntate accommodat mater Eccleſia. Conferenda eſt hæc

B ſententia cum alijs ſimilibus, vt Ioan. 3. *Qui credit in filium, habet vitam æternam.* Ioan. 4. *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum: ſed aqua quam ego dabo ei &c.* Ioan. 6. *Qui credit in me non ſitiet vnquam, & omnis qui videt filium & credit in eum, non morietur in æternum.* Quæ omnia de fide viua & perſeuerante ſunt intelligenda. Sicut ipſe Dominus exponit Ioan. 13. *Si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea.* Ioan. 15. *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis quæ ego præcipio vobis.* Et ibidem; *Si quis in me non manſerit, mittetur foras*; Item: *Manete in dilectione mea*: Et alibi: *Qui perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit.*

Qui vero non crediderit, condemnabitur. Sic Ioan. 3. *Qui autem non credit, iam iudicatus eſt, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei.*

C Loquitur de infidelitate poſitiua, ſeu prauæ diſpoſitionis; dum quis audiens Euangelium, recuſat credere. Senſus enim eſt; qui verò vobis Euangelium prædicantibus noluerit credere; condemnabitur, merito illius infidelitatis, & ſimul propter alia ſua peccata. Sententia etiam veritatem habet de infidelitate purè negatiua; quia ſine fide impoſſibile eſt hominem ſaluari, (etiamſi talis infidelitas non ſit peccatum) & proinde condemnabitur. Sed ſenſus non videtur eò ſe extendere.

v. 17. *In nomine meo dæmonia ejicient*: *In nomine meo*,

D id eſt, in virtute mea; vel, cum inuocatione nominis mei. Vide annot. Matth. vltimo.

v. 18. *Et ſi mortiferum quid biberint, non eis nocebit.* Hinc diſce ſanctos dum huiuſmodi facerent miracula, certos fuiſſe de cooperatione diuina. Nam alioqui, mortiferum quid bibens, periculo ſuæ interfectionis ſe expoſuiſſet; vt Ioannes, & ſi qui alij hoc feciſſe leguntur. De Ioanne refert hoc Iſidorus lib. de Patribus noui teſtamenti cap. 74. cui & picturæ noſtræ adſtipulantur.

v. 19. *Aſſumptus eſt in cælum*: Non quodcunque, ſed ſupremum, ita vt dicat Apoſtolus Epheſ. 4. eum aſcendiſſe ſuper omnes cælos, id eſt, penetraſſe

A omnes cælos vſque ad ſummum. Curioſius nonnulli ſcrutantur an Chriſto aſcendente diuiſi fuerint cæli, an verò ſine diuiſione eos penetrauerit; quomodo clauſis ianuis ingreſſus fuerat ad diſcipulos. Quam quæſtionem vt non prorſus intactam relinquamus; arbitror dicendum, Chriſtum pertranſiuiſſe cælos æthereos, eo modo quo nunc eſt in ſummo cælo; & quomodo omnes beati cum glorioſis ſuis corporibus illic verſaturi ſunt. Sed quo id modo fiet? Nihil certi: Crediderim tamen cæleſtia corpora ceſſura Sanctorum corporibus, eo modo quo noſtris hic corporibus, aër cedit. Nam perpetuam illic dimenſionum penetrationem ponere, minus habet rationis. Sed quæres, Quomodo *aſſumptus*, qui propria virtute; tam diuina, quam humana, ſcilicet per

B dotem agilitatis, ſeipſum ſubleuauit? Nam & remota dote agilitatis, quæ ante reſurrectionem ei non inerat, anima Chriſti in ſe virtutem habebat corpus illud mouendi quocunque & quomodocunque vellet: ſecundum doctrinam D. Thom. 3. p. q. 57. art. 3. Nam quando Chriſtus ambulauit ſuper aquas, factum id fuit animæ eius virtute, retinentis corpus, ne mergeretur. Itaque triplici ratione ſubleuauit ſeipſum in cælum; aſſumptus tamen dicitur hic & Act. 1. vel propter miniſterium Angelorum eum comitantium, &, vt ita dicam, deducentium in cælum; vel aſſumptus à nube, de qua dicitur Act. 1. quod nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum; vel à diuinitate ſibi vnita. Vide comm. noſtrum 1. Tim. 3. *Aſſumptum eſt*

C *in gloria.*

v. 19. *Sedet à dextris Dei.* Dicit D. Tho. 3. p. q. 58. ar. 2. Chriſtum ſedere à dextris Patris ſecundum diuinam naturam, ſic vt illa phraſi ſimul importetur ordo originis ab eo, ad cuius dexteram ſedere dicitur. Sed hinc ſequetur, filium ab æterno ſediſſe à dextris; item ſpiritum ſanctum ſedere à dextris Patris & filij: quæ nuſquam leguntur. Imò, ſymbolum ſignificat Chriſtum poſtquam aſcendit in cælum, ſediſſe ad dexteram patris. Vide Barth. Medinam in dictam quæſtionem S. Thom. vbi refert ex Antonio Nebriſſ.

D antiquitus moris fuiſſe, vt inferior clauderet dextrum latus ſuperioris. Sed hoc tantum apud Romanos; quæ conſuetudo nihil ad ſcripturam ſcriptam ab antiquis Hebræis. Itaque potius dicendum, ſicut alibi diximus, perſonam eius ad cuius dexteram aut ſiniſtram ſedetur, conſiderari vt medio & primo loco, quaſi in throno regio ſedentem; ad cuius dexteram ſtet aut ſedeat qui dignitate primus ab illo; ad ſiniſtram vero qui deinde proximus. Item, Cætera in ſymbolo ab illo loco, *Dominum noſtrum, qui conceptus &c.* de Chriſto dicuntur ſecundum humanam naturam, vſque ad illud: *Et in ſpiritum ſanctum.* Vide ann. Matt. 20.

ANNOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

CAP. I.

v. 1. Q*Voniam quidem multi conati ſunt.* *Quæritur* an Lucas etiam ſit conatus. Negat Ambr. ſed ſalua eius authoritate, nihil obſtat, quo minus etiam Lucas. Atque id ſignificat ſubiungens: *viſum eſt & mihi aſſecuto omnia.* q. d. Conatus ſum & ego. Quamuis enim ſacri ſcriptores ſcriberent, inſpirante, ſiue dictante Spiritu ſancto, non tamen ſine meditatione, ſtudio, conatu, & diligentia humana. Id enim manifeſtè confitetur author lib. 2. Mach. cap. 2. *Nobis,* inquit, *non facilem laborem, imo vero negotium plenum vigiliarum, & ſudoris aſſumpſimus.* Et infra: *Libenter laborem ſuſtinemus.*

v. 2. *Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipſi viderunt, & miniſtri fuerunt ſermonis.* Non ergo (quod putat Theophylactus, in præfatione Commentarij quatuor Euangeliorum) Lucas vnus fuit è ſeptuaginta Chriſti diſcipulis; ſed poſt eius aſcenſionem, ab Apoſtolis & diſcipulis Chriſti fidem ſuſcepit, & ea quæ ſcribit, ab eis accepit; vt veriſſimè dixerit Hieronymus, Lucam, Euangelium, ſicut audierat, ſcripſiſſe, Acta vero Apoſtolorum, ſicut viderat, compoſuiſſe.

v. 3. *Viſum eſt & mihi aſſecuto omnia à principio diligenter, Omnia,* quæ viderentur ſufficere. Sic Actor. 1. *Primum ſermonem feci de omnibus &c.* Vide eius loci annot.

Optime Theophile. Græcè κράτιστε quod præſtantiſſimum, excellentiſſimum ſignificat. Ita Act. 23. *Claudius Lyſias optimo præſidi, Felici, ſalutem.* Vbi Eraſmus *potentiſſimo.* Et 24. *Optime Felix.* Vbi Eraſmus, *præſtantiſſime* Et 28. *Optime Feſte.* Vbi Eraſmus, *optime,* vt hoc loco. Interim ſubit mirari, quo conſilio, hanc varietatem ſectatus fuerit Eraſmus in vno vocabulo vertendo; cum ipſe tale quid, alicubi falsè notet in vulgato interprete. Si enim vno loco conueniebat *potentiſſimum* intelligi: oportebat & alijs, quando de præſide prouinciæ erat ſermo. At reuera ſignificatum generale eſt, vt optimè verterit interpres noſter, *optimum,* id eſt, præſtantiſſimum. Porro nulla aſſentatio eſt, neque cum Lucas Theophilum, neque cum Paulus Feſtum, neque cum Lyſias & Tertullus Felicem, *optimum* vocant: Nam hoc epitheton vulgo ſolet viris primarijs ac potentibus aſcribi, in inſcriptionibus, ſalutationibus, allocutionibus; vt & hodie quidam vocantur *excellentiſſimi.* Notum quoque eſt, ſuperlatiuum, Græcis & Latinis, non tam ſignificare ſummitatem, quam præſtantiam in aliqua re. Doctiſſimos enim vocamus, qui ſunt non vulgariter docti, & ita in alijs. Et illud, κράτιστε, non tam ad mores, quam ad dignitatem referendum eſt. Ita Dioſcorus hereticus, Patriarcha Alexandrinus, in conſilio Epheſino reuerendiſſimus vocatur.

v. 6. *Erant autem iuſti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini ſine querela.* His verbis ſignificare vult Euangeliſta, fuiſſe in his duobus veram iuſtitiam. Nam eſſe iuſtum ante

A Deum, eſt verè iuſtum eſſe; quia Deus nulla hypocriſi, nulla ſimulatione falli poteſt. Opponitur autem vera iuſtitia: Primo, iuſtitiæ falſæ, id eſt, ſimulatæ, qualis eſt inſtitia coram hominibus tantum. De ea dictum eſt Phariſæis: *Væ vobis, qui iuſtificatis vos coram hominibus* infra cap. 16. Opponitur etiam vera iuſtitia, iuſtitiæ imputatiuæ, qualem commenti ſunt noui dogmatiſtæ. Nam imputatiuè iuſtus, non magis eſſe poteſt verè iuſtus, quam imputatiuè doctus, verè doctus. Vt autem intelligamus non in ſola remiſſione peccatorum, conſiſtere veram iuſtitiam, ſed etiam in operatione virtutum, additum eſt ab Euangeliſta, *Incedentes in omnibus mandatis & iuſtificationibus Domini ſine querela.*

B v. 8. *Cum ſacerdotio fungeretur; in ordine vicis ſuæ, ante Deum.* Græcè, ἔναντι τοῦ θεοῦ, id eſt, *contra Deum,* è regione Dei; hoc eſt tabernaculi fœderis, qui locus repræſentabat Deum. Nam coram Deo, in conſpectu Dei, Græcè diceretur, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ante Deum, ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ. ſic ad Rom. 9. κατέναντι τοῦ θεοῦ: quod ibi legitur, ante Deum. Vide eius loci commentarium noſtrum.

v. 9. *Sorte exijt, vt incenſum poneret.* Beda in Ioa. 11. putat Zachariã fuiſſe ſummũ ſacerdotem, quia, inquit, incenſum non licebat ponere, niſi ſummo ſacerdoti. Idem ſentit author ſerm. Feriæ 6. poſt Iudica, in homil. Doctorum. Vide etiam Bedam, in Luc. 1. ſed falluntur, quia Dauid conſtituerat viginti quatuor vices, non ſummorum ſacerdotum, ſed inferiorum.

C Item in catalogo ſummorum ſacerdotum illius populi, non reperitur hic Zacharias. Et, ſi ſummus ſacerdos fuiſſet, non habitaſſet in montanis extra Ieruſalem, ſed in ipſa ciuitate. Dion. lib. de cœleſti hierarchia cap. 4. vocat eum Pontificem, non tamen addit ſummum, forte enim princeps erat ſacerdotum ſuæ vicis. Vide Dion. Græcum, in cœl. ἱεραρχία. Vide & noſtram annot. Exodi 30.

v. 13. *Ne timeas Zacharia; quoniam exaudita eſt deprecatio tua.* Quæ deprecatio? An de eo quod ſequitur, *Et vxor tua Elizabeth pariet tibi filium?* At Zachariam id non petiuiſſe, docent verba, quibus Angelo reſpondit, *Vnde hoc ſciam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea*

D *proceſſit in diebus ſuis.* Quomodo enim petiuit, quod Angelo nuntiante, nõ credidit ſibi conceſſum, quodque putauit impoſſibile? An intelligitur deprecatio pro ſalute populi. Non enim dicit Angelus, *Vxor tua Elizabeth pariet tibi filium,* quaſi hoc fuiſſet petitum; ſed ſubiungendo, *Et vxor tua Elizabeth &c.* Incipit explicare, quomodo & per quæ media, precatio eius pro populi ſalute facta, ſit implenda: ſcilicet per natiuitatem præcurſoris Domini ex matre ſterili; addens quid præcurſor ille facturus ſit: *& multos filiorũ Iſrael conuertet &c. Et ipſe præcedet ante illũ in ſpiritu & virtute Eliæ.* Proximè præceſſerat, *Ad Dominum Deum ipſorum.* Ergo manifeſtè hic ſignificatur Chriſtũ eſſe Deum.

v. 15. *Erit enim magnus coram Domino.* Fuerunt multi alij magni coram hominibus, vt Alexander, Pompeius, Antiochus & alij, quibus Magni cognomen ab hominibus fuit inditum. Sed de hoc dicitur, quod *erit magnus coram Domino.* Hoc autem eſt verè

eſſe

eſſe magnum. Talis enim quiſque verè eſt, qualis eſt coram Deo. A.

Et vinum & ſiceram non bibet. Quid ſicera, bene deſcribit Hieron. ad Nepot. c. 14.

Et Spiritu ſancto replebitur adhuc ex vtero matris ſuæ. Id eſt, ex eo tempore, quo erit in vtero matris. Eraſmus. *Iam inde ab vtero matris ſuæ.* Vt cum dico: Repletum eſt à ſummo vſque ad imum, includitur vtrumque: Ita hic includitur tempus exiſtentiæ in vtero.

v. 17. *Vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum.* Senſus; In eo declarabit ſpiritum & virtutem Eliæ, quod ſicut Elias ante ſecundum Chriſti aduentum, conuertet corda patrum ad filios &c. Malach. 4. Ita Ioannes, ante primum Chriſti aduentum, conuertet corda patrum &c. Vide annot. Malach. 4. Septuaginta habent, *& cor hominis ad proximum ſuum*, pro eo, quod Hebr. *Et corda filiorum ad patres eorum.* Hic autem dicitur, *& incredulos ad prudentiam iuſtorum.* Vide Ianſenium. B

v. 18. *Vnde hoc ſciam? ego enim ſum ſenex &c.* Similia fere verba ſunt B. Virginis. *Quomodo fiet iſtud?* Et Abrahæ Gen. 15. *Vnde ſcire poſſum &c.* Et 17. *Putaſne centenario naſcetur puer? Et Sara nonagenaria pariet?* Vnde diſcimus non verba ſed intentionem culpari in Zacharia; quia verba eius procedebant ex infidelitate, vel dubitatione; verba autem virginis & Abrahæ, ex deſiderio ſciendi aliquo modo, quod credebant. Quod enim Zacharias dubitauerit, patet ex reſponſione Angeli, & punitione eius. Quod autem B. Maria crediderit, patet ex verbis Eliſabeth, quæ dixit repleta Spiritu ſancto, *Beata quæ credidiſti.* Item Zacharias non habebat rationem quærendi vel ſignum, vel modum; cum illius rei, iam ante, multa exempla præceſſiſſent, vt de Sara, Rebecca, Anna matre Samuelis, & matre Samſonis. B. Virgo, ſollicita pro virginitate ſua, quam vouerat Deo; merito quærit de modo, ne forte cogeretur concipere, cum detrimento virginitatis; & quia nullum prioribus ſæculis exemplum præceſſerat, vt virgo pareret. Quod autem Angelus adfert argumenta tamquam ad perſuadendum, dicens non eſſe Deo impoſſibile omne verbum; & ipſam Elizabeth in ſenectute ſterilem concepiſſe: non fecit vt ei fidem faceret, ſed vt ſenſus minus fidei reclamaret. C D

v. 19. *Ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum* Græcè ὁ παρεστηκὼς, quod Eraſmus vertit, *qui aſtiti*, quod & approbat Ianſenius; ſed vterque mihi falli videtur; vox enim Græca ſignificationem habet præſentis verbi, vt ex alijs innumeris ſcripturæ locis facile probari poteſt, videantur hæc loca in Græco. Matth. 6. *In angulis platearum ſtantes orare.* Matth. 16. *Sunt quidam de hic ſtantibus.* 20. *vidit alios ſtantes*, &, *Quid hic ſtatis tota die otioſi?* 24. *ſtantem in loco ſancto.* 27. *Quidam autem illic ſtantes.* Marci 3. *Non poteſt regnum illud, domus illa ſtare.* 10. *Stans Ieſus præcepit.* Et hoc eodem cap. *Stans à dexteris altaris.* Quomodo & Eraſmus vertit. Item Luc. 19. *Stans autem Zachæus.* Et iterum: *Et aſtantibus dixit.* Vtrumque ita vertit etiam Eraſmus. Ioan. 19. *Diſcipulum ſtantem* Act. 4. *In hoc iſte aſtat.* παρέστηκεν. Quomodo & Eraſmus vertit. E

v. 20. *Et ecce eris tacens.* Græcè σιωπῶν, tacens, vel tacitus; & tamen ſatis liquet, Zachariam etiam ſurditate percuſſum fuiſſe, poſtea enim dicitur: *& innuebant patri eius.* Vide Theophylactum, qui hoc diſertè teſtatur, quem & B. Thomas citat in catena. Vide & Ianſenium idem ſentientem, & ex Theophylacto probantem. Idem teſtatur Ambroſius.

v. 26. *Miſſus eſt Angelus Gabriel à Deo.* Vnde didicit Euangeliſta, hunc fuiſſe Angelum Gabrielem? neque enim legitur nomen ſuum prodidiſſe, ſicut ante ſex menſes apud Zachariam, quando ei dicebat: *Ego ſum Gabriel qui aſto ante Deum.* Dici quidem poſſet Lucam hæc habere ex inſpiratione diuina, qua mouebatur ad ſcribendum; ſed magis crediderim, eum, ſicut ex ipſius virginis relatione, putatur hanc annunciationis & natiuitatis Dominicæ hiſtoriam accepiſſe, ita & Angeli nunciantis nomen, eadem referente, didiciſſe. Acceperat autem illa nomen Angeli, non tunc demum, quando ei nunciatus fuit conceptus & partus filij Dei; ſed iam ante; quippe quæ ſæpius Angelica viſitatione dignata eſſet. Quæ cauſa eſt, cur hoc loco non legatur Angelus ad eam dixiſſe, ſicut ad Zachariam dixerat; *Ego ſum Gabriel.*

In ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth. Quatuor ciuitates à Chriſto Domino peculiariter honoratæ ſunt; in Nazareth conceptus eſt, & Verbum caro factum eſt; In Bethlehem natus, Ieroſolymæ paſſus, Romæ perpetuum conſtituit vicarium, ſuper regnum ſuum in terris.

v. 27. *Et nomen virginis Maria. Maria*, Hebraicè, Mariam, vel Miriam, interpretatur amaritudo maris, myrrha maris, ſtella maris. Item interpretatur Chaldaice ac Syriacè, magiſtra Maris, Domina Maris, quod in hanc ſacram virginem aptiſſimè quadrat, ſi per mare, ſeculum hoc intelligas. S. Hieronymus lib. de nom. Hebraicis, in Exodo, inter alia interpretatur ſtellam maris, & in Matthæum reiectis alijs interpretationibus, dicit, Melius eſt, vt dicamus eam ſonare ſtellam maris, ſiue amarum mare, ſciendumque quod *Maria* Syro ſermone, Domina nuncupatur. Sic ille. Sed cum (*Mariam*) nuſquam inueniatur pro ſtella, ſuſpicio eſt, pro *ſtella*, *ſtillam* legendam, Alioqui (quod abſit) imperitiæ erit culpandus in lingua Hebræa Hier. Quidam vir doctus exiſtimat, *Mariam*, non eſſe compoſitum nomen, ſed ſimplex, quod ſignificet, *exaltatam*; quod mihi non diſplicet. Vide lexicon Munſteri, ibi reperies hanc ſignificationem, & plenius in opuſculo Angeli Caninij de nominibus Hebraicis, c. 13.

v. 28. *Aue gratia plena.* Veriſimile eſt, Angelum Hebraicè loquentem, dixiſſe more Hebræo, *Pax tibi, gratioſa:* ſed Euangeliſta reddidit Græco more, χαῖρε. Et idem puto de illa Chriſti ſalutatione, Matth. 28. *Auete.* Author hom. 1. de diuerſis in Lucam, apud Chryſoſtomum, loco, *Aue*, quod Angelus dixit ad Mariam, ponit *Pax tecum.*

Gratia plena. κεχαριτωμένη. q. d. gratificata, vel gratiata, vel gratia prędita. Vide lexicon, vbi quid ſimile ex Homero citatur. Nota quòd veteres Latini legant vt nos, *gratia plena.* Memini tamen apud veterem quemdam legiſſe, gratioſa, & teſtatur D. Lindanus ſcholijs ad Liturgiam B. Petri, in vetuſtiſſima noui teſtamenti verſione legi *gratiata*, Eraſmus vertit gratioſa.

Dominus tecum. Subaudi, *ſit*, eſt enim ſalutatiò bene precantis. Quomodo Angelus ad Gedeonem ait Iud. 6. *Dominus tecum, virorum fortiſſime.* Et quomodo Booz ad meſſores ſuos, Ruth. 2. *Dominus vobiſcum.* Vide annot. Iud. 6. Vidè etiam Ianſenium. Sic ſacerdos ad populum, *Dominus vobiſcum*, ſubaudi, ſit. Poteſt etiam dici, quod ſit ſermo affirmantis, ſicut affirmatiuum eſt quod ſequitur: *Benedicta tu in mulieribus.* Sic enim Samuel ad Saul loquitur 1. Reg. 10. *Fac quæcunque inuenerit manus tua; quia Dominus tecum eſt.* Item, bona precatio, ſiue ſalutatio, iam ante dicta erat in principio, *Aue*: Hebraicè, Pax tibi. Vnde videtur hic ſenſus: Aue tu, quia Dei gratia tecum, & cum qua eſt Dominus.

v. 28. *Benedicta tu in mulieribus.* Hoc Angelicum repetit infra, Spiritu ſancto plena, Elizabeth, dicens:

Benedicta tu inter mulieres. Nam Græca ſententia prorſus eadem eſt. Senſum quidam hunc imaginantur; Tu ſola inter omnes mulieres benedicta;nam ceteræ omnes maledictæ ſunt,ob maledictum Euæ,cui ſubiacent; quia vel non pariunt, ſed ſteriles manent; vt virgines; vel non niſi corruptæ, & cum dolore pariunt: tu autem ſola, neque infœcunda manebis, neque virginitatis ſenties detrimentum, & ſine dolore paries. At magis conſentaneum eſt conſuetudini ſcripturæ,vt hic intelligatur ſenſus: Tu benedicta ſupra omnes mulieres; id eſt, magis quam vlla aliarum mulierum, etiamſi quædam illarum ſint magnopere benedictæ. Hoc enim ſenſu, etſi non pari laude; nec ſimili genere benedictionis, dictum eſt, Iud. 5. *Benedicta inter mulieres Iahel*. Et ad Iudith c. 13. *Benedicta es tu filia à Domino Deo excelſo, præ omnibus mulieribus ſuper terram*. Cæterum vocabulum (Benedicta) in ſacris litteris frequenter fœcunditatem ſignificat, vt in Deuteronomio. Vnde ſuſpicantur nonnulli etiã hoc loco, ſignificationem eſſe fœcunditatis, & fructus ex virgine naſcituri; vt ob eam cauſam non immerito turbata fuerit virgo,de huiuſmodi ſalutatione:quod ſibi conſcia eſſet virginitatis Deo promiſſę.

v. 29. *Quæ cum audiſſet, turbata eſt*. Græcè. *Quæ cum vidiſſet, turbata eſt*. Sic etiam nonnulla manuſcripta Latina,ſic Ambroſius; conſentiunt & Syriaca. Quoniam tamen ſequitur, *in ſermone eius*; videtur non in eo quod vidit,ſed quod audiuit,cauſam fuiſſe perturbationis. Non enim dicitur turbata fuiſſe in aſpectu Angeli, ſed in ſermone eius. Vnde & ſequitur: *Et cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio*.

v. 31. *Ecce concipies in vtero & paries filium; & vocabis nomen eius Ieſum*. Manifeſtè alludit Angelus ad Iſaiæ prophetiam: *Ecce virgo concipiet & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel*. Vnde credibile eſt, virginem ſtatim intellexiſſe, quo referenda eſſet, & pertineret, illa Angeli annunciatio. Quidam exiſtimant, virginem tunc in lectione ſacræ ſcripturæ occupatam,præ manibus illum ipſum Iſaiæ locum habuiſſe,cum Angelus ad eam ingrederetur. Quamquã dubitari poſſet, an ſacra ſcriptura tunc ita vulgaris fuerit,vt cuius copia eſſet,eam deſcribendi & legẽdi.

v. 32. *Et dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid, patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum*. Quomodo Chriſtus ſedeat ſuper ſedem Dauid patris ſui, & regnet in domo Iacob,id eſt,quomodo obtineat regnũ Dauidis vide 2. Paral. 7. Sedet ſuper ſedem Dauid patris ſui, ex temporali commutatam in ſpiritualem.

Et filius altiſſimi vocabitur, & infra: *Vocabitur filius Dei*. Non ideo dicit (vocabitur) quaſi non propriè futurus eſſet filius Dei, ſicut iudices in ſcripturis *dij* vocantur,honoris cauſa; ſed ſenſus eſt,hoc ei verè & propriè competet,vt ſic merito ab omnibus vocetur. Ita mox: *Hic menſis ſextus eſt illi, quæ vocatur ſterilis*, id eſt,quam vulgo ſterilem eſſe conſtabat, ita vt paſſim ſterilis vocaretur.

v. 34. *Dixit autem Maria ad Angelum: Quomodo fiet iſtud? quoniam virum non cognoſco*. Ex his verbis B. Virginis,vel neceſſario,vel certè admodum probabiliter colligunt Patres, eam, iam ante conceptionem filij Dei, voto emiſſo, conſecraſſe Deo ſuam virginitatem. Nam ſi non vouerat, quæſtio iſta locum non haberet, non in ea magis, quam in quauis alia virgine; facile enim reſponderi ei poterat; Etiamſi nondum virum cognouiſti, cognoſces tamen, & ita paries filium. Si dicas eam non vouiſſe, ſed propoſuiſſe tantum; eadem obiectio eſt. Nam dici ei potuit, Muta propoſitum,vt parias filium Dei. Propoſitum enim etiam bonum, ſine peccato mutari poteſt; votum autem mutari non poteſt. Vnde merito interrogat; *Quomodo fiet iſtud?* Vide noſtra in 4. d. 30. Refert Bannes de quodam, quod cum applauſu dixerit; B. Virginem hac interrogatione vrgere & examinare Angelum; ſicut Chriſtus Philippum, Ioan. 6. *Vnde ememus panes, vt manducent hi*: Dicebat enim ille B. Virginem, quæ prophetas diligentiſſimè legebat, & diuinitus erat ſuper omnes alios homines illuminata, non potuiſſe ignorare modum, quo fieret mater filij Dei;nempe operatione Spiritus ſancti,ſalua virginitate,per miraculum.Sed hoc plauſibiliter magis dictum,quam ſolide;facileque refellitur; primũ quia virgo turbata fuiſſe legitur in eiuſmodi ſalutatione;deinde,quia Angelus reſponſione ſua inſtruit virginem, adducens exemplum de Elizabeth, & inferẽs non eſſe quidquã Deo impoſſibile; quæ nõ ſunt verba examinati,ſed docentis. Neque decebat humilitatem virginis examinare Angelum,tamquam ipſa doctior eſſet Angelo, per cuius reuelationẽ docebatur. Neque huiuſmodi examinatio vllum fructum haberet,cum cõſtet Angelos hominibus eſſe doctiores,& ad docendos atque illuminandos homines, Dei internuntios. Ceterum an & quatenus B. Virgo dubitauerit,dicens: *Quomodo fiet iſtud?* variæ ſunt Patrum ſententiæ. S. Damaſcenus in carmine de annunciatione virginis,introducit virginem trepidantem, ne decipiatur verbis & promiſſis Angeli. Et S. Bern. ſer. 33. in Cantica, ait: Hinc eſt quod Maria Angelica ſalutatione turbatur,dolum,ni fallor,ſuſpicans. Et in Pſ. *Qui habitat*,dicit: Quod Maria timuit dæmoniũ meridianum. At S. Aug. li. 16. de Ciuit. cap. 24. oſtendit, quod nec Abraham, nec virgo Maria, huiuſmodi verba ex diffidentia protulerit. Quod enim, inquit, futurum eſſe,certa erat, modum quo fieret,inquirebat. Vnde idem S. Aug. vel quiſquis eſt auctor, ſerm. 21. de temp. Vrge,inquit,virginem non de Dei munere diffidentem,ſed de muneris magnitudine cogitantem; (verba ſunt ad Angelum). S. quoque Ambroſius non vno loco negat eam dubitaſſe de verbis Angeli. Nec minus pulchrè de hac re ſcribit Franco Abbas tom. 6. de gratia Dei. Ait enim poſt alia: Iam ſe parituram incunctanter credit; modum tamẽ quo id fieri debeat, inquirit, quia hoc nec in propheta legerat,nec ab Angelo audierat. Non eſt filiorũ Adam iſta lex, vt ſine viro concipiat mulier, ſine patre naſcatur puer. Hac lege, hoc ordine omnia,ab initio,ad nos vſque, ſæcula decurrerunt &c. Ex quibus patet, merito virginem de modo quærere potuiſſe, potius quam Zachariam: quia quod Zachariæ nunciabatur, iam aliquot habebat exempla; hoc autem, nullum, omnibus retro ſæculis. Nec contrarium eſt, quod idem Franco dicit,in præfatione tom. 7. Virgini Mariæ infœcundam anum Elizabeth, fuiſſe propoſitam in exemplum, vt inde omnipotentiam Dei diſceret. Non enim hoc ita dicitur,quaſi omnipotentiam Dei prius ignoraret; ſed quia per experientiam exempli didicit, quod prius fide tenuit. Sic Chriſtus, ex ijs quæ paſſus eſt, (Heb. 5.) didicit obedientiam; qui vt pateretur,iam ante obediens erat. Porro inter verba Zachariæ & B. Virginis quidam ſic diſtinguunt, quod ille dixerit, *vnde hoc ſciam*? id eſt, qua ratione credam? Hæc autem quaſi iam credens, & modum inquirens dixerit, *Quomodo fiet*? Sed hæc ex verbis eorum accepta diſtinctio, parum videtur ſolida. Nam & Abraham pater fidei noſtræ, Gen. 15. dixit: *Vnde ſcire poſſum*? Quare non tam in verbis, quam in mente loquentium, diuerſitas conſiſtit. Item Capharnaitæ Ioan. 6. dicebant: *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum*? Qui tamen omnino erant increduli. Vide annot. Gen. 15. & com. ad Rom. 4. itemque ſupra hoc eodem c. v. 18.

v. 35. *Et virtus altiſſimi obumbrabit tibi.* Idem eſt atque, *obumbrabit te*; neque in caſu datiuo vis facienda. Sicut enim hic dicitur: *ἐπισκιάσει σοι, obumbrabit tibi*, ita accuſatiuo caſu dicitur, Infra c. 9. *ἐγένετο νεφέλη καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς facta eſt nubes, & obumbrauit eos*, nam vox *ἐπισκιάζειν*, indifferenter vtrumque caſum regit.

Ideoque & quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur filius Dei. Dicens, *Quod naſcetur ſanctum*, videtur alludere ad legem, quæ ſequenti cap. citatur, *Omne maſculinum adaperiens vuluam, ſanctum Domino vocabitur.* q. d. Quod ex te naſcetur non modo ſanctum erit Domino, ea ratione qua omne maſculinum primogenitum Domino ſanctum eſt ſecundum legem; ſed erit eminentiſſimè ſanctum, quia vocabitur & erit filius Dei. Porro ex hac parte probabiliter colligitur per *virtutem altiſſimi* in ſuperiori ſententia intelligi filium Dei. Niſi enim in verbis iſtis; *Et virtus altiſſimi obumbrabit tibi*, per virtutem altiſſimi, intelligas filium Dei, qui eſt virtus, & brachium, & potentia Patris; non videtur hæc ſententia ex ſuperioribus rectè inferri, ſcilicet, Id quod naſcetur, fore filium Dei. Non enim ſequitur, Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, ergo quod ex te naſcetur, erit Dei filius; quia poteſt Spiritus ſanctus ſuperuenire, ad alios effectus, vt quòd naſcatur homo ſanctus; qui non ſit filius Dei, id eſt, vt conceptus quidem & partus ſit virgineus, non tamen filius Dei ſit qui naſcatur. Hac ratione conuinci videtur, per virtutem altiſſimi, intelligi ipſum Dei Filium, qui obumbraturùs ſignificetur virginem, illapſu ſuo in vterum virginis, per occultum ſuæ incarnationis myſterium. Aug. tamen tract. 99. in Ioan. intelligit Spiritum ſanctum; & probat. Vide noſtra in 3. d. 4.

v. 36. *Et ecce Eliſabeth cognata tua.* Hoc exemplo vetulæ fœcundatæ, non id agit Angelus, vt Virginem inducat ad credendum, quod ei nunciabat, ſed vt in ea, ſenſus fidei iam conceptæ minus repugnaret, vtque fides ipſa, quamuis firma, magis adhuc firmaretur. Qua etiam ratione, dictum eſt à S. Ambroſio, ad illud cap. 2. *Maria autem conſeruabat &c.* quod etiam à paſtoribus Maria fidem collegerit, id eſt, fidei maioris argumentum, ex eorum narratione acceperit. Sicut enim in ea charitas ab initio non tanta fuit, quin augeri poſſet, atque etiam ſubinde aucta fuerit, ita & ſpes & fides. Vnde & exiſtimandum, adhuc poſtea, Chriſto miracula faciente, quibus ſe Deum probabat, fidem matris in filium, quem Angelo nunciante filium Dei didicerat, auctam fuiſſe. Sicut enim durante via, qua tendebat in patriam cœleſtem, perſeuerabat in ea proficiendi deſiderium, ita nunquam proficiendi ceſſabat effectus. Simul autem Angelus, hoc nuncio cognatæ impregnatæ, voluit B. Virginem exhilarare (quod bonorum Angelorum eſt) & occaſionem ei dare boni operis, ſcilicet cognatam viſitandi, ſalutandi, congratulandi, & adiuuandi.

Cognata tua. Quomodo Elizabeth citra legis iniuriam fuerit cognata B. Virginis, cum illa fuerit de filiabus Aaron, vt ſupra dictum eſt, hæc autem de domo Dauid; vide Medinam in 3. p. q. 22. art. 1. vbi tamen ſciendum, eam reſponſionem, quam adfert ex S. Auguſtino lib. 23. contra Fauſtum cap. 9. ſcilicet Ioachim, patrem B. Virginis, fuiſſe de ſtirpe Aaron, ſed matrem eius, illius vxorem, fuiſſe de ſtirpe Dauid; non poſſe recipi. Sic enim ſequeretur, Chriſtum ſecundum genus paternum ſuæ matris, verè fuiſſe ex ſtirpe Aaron, non autem ex ſtirpe Dauid; & Ita magis eſſet de tribu Leui, quam de tribu Iuda, contra Apoſtolum ad Heb. 7. Imo reuera non eſſet de tribu Iuda; quandoquidem tribum quiſque ſortiebatur ex genere paterno. Certè S. Auguſtinus hanc reſponſionem ſimpliciter non probat, ſed ſuppoſita veritate fabulæ, quam adferebat Fauſtus, docet, quid tunc conſequenter eſſet dicẽdum. Vide ergo annot. Num. vlt. & comm. noſt. Heb. 7. v. 14. vbi late, de hac quæſtione egimus.

v. 38. *Ecce ancilla Domini.* & infra: *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ* Greg. lib. 9. epiſt. 61. docet quare ſancta Maria dicatur mater & ancilla. Item, nota virginis inſignem humilitatem, quæ non ſolum priuſquam eſſet mater Domini, verum etiam mater iam effecta, adhuc ſe eius ancillam vocat.

v. 39. *Exurgens autem Maria in diebus illis, abijt in montana cum feſtinatione.* Non eſt putandum, quod abierit ſine venia viri ſui Ioſeph, aut quod nouella ſponſa ſine comitatu alicuius matronæ ei adiunctæ à viro, profecta fuerit per montana, & toto trium menſium ſpatio ſic abfuerit domo; ne ex ipſa eius abſentia, viro poſtea ſuſpicio naſceretur, vel augeretur, adulterij, quando eam videret grauidam.

v. 40. *In ciuitatem Iuda.* Beda li. 1. in Luc. c. 7. in fine, per ciuitatem hanc, Ieroſolymam intelligit: Sed non videtur; quia alibi ſemper Ieroſolyma, nomine ſuo deſignatur. Magis apparet oppidum quoddam fuiſſe, in montanis ſitum, obſcurum, in quo cum vxore morabatur Zacharias, quando vacabat ab officio ſacerdotali, quando autem ad eum vices officij recurrebant, abijſſe in ciuitatem Ieruſalem, id eſt, vigeſima quarta quaque hebdomade; ſicut ianitores, qui in viculis morabantur, ſtatis vicibus, ad officium redibant Ieroſolymam. Vt habemus 1. Par. 9. his verbis: *Fratres autem eorum in viculis morabantur, & veniebant in ſabbathis ſuis, de tempore vſque in tempus.*

v. 41. *Exultauit infans in vtero eius.* Græcè *exilijt*, vel *ſubſilijt*, ſic & paulo poſt, *Exultauit in gaudio infans in vtero meo.* Nam aliud eſt verbum in cantico virginis, *exultauit Spiritus meus.* An hic locus conuincat in Ioanne fuiſſe anticipatum rationis vſum, vide apud Ianſ.

v. 42. *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus &c. Et benedictus*, id eſt, quia benedictus; Sic Theophylactus; declarans eam acceptionem coniunctionis (&) alijs quibuſdam ſcripturæ exemplis.

v. 43. *Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* Greg. lib. 9. epiſt. 61. legit: Vnde ego digna, vt mater Domini mei veniat ad me?

Et benedictus fructus ventris tui. Sicut fructus arboris eſt, aliquid eius, & ex ſubſtantia eius procedit, ita qui naſcitur ex homine; fructus vteri eius vocatur: quia ex ſubſtantia eius procedit. Quod notat Theophyl. contra eos, qui Chriſtum per virginem, velut canalem tranſijſſe dicebant.

v. 46. *Et ait Maria: Magnificat &c.* Hic non additur, ſicut de Elizabeth, & de Zacharia, quod repleta Spiritu ſancto, dixerit hæc verba, ſicut & de Ioanne prædixerat Angelus, *Et Spiritu ſancto replebitur, adhuc ex vtero matris ſuæ.* Ideo, inquam, hîc non additur; quia Euangeliſta ex præcedentibus vt manifeſtum relinquit, quod B. Virgo plena erat Spiritu ſancto. Nam dixerat ei Angelus, *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſſimi obumbrabit tibi.* Denique, quomodo non repleta Spiritu ſancto, quæ Chriſtum Deum ac dominum in vtero portabat? Item, hæc dicens, prophetauit; non minus quam Zacharias, ſuum promens canticum; de quo dicitur infra, *Et prophetauit dicens.* Quod ergo ibi dicitur, hîc intelligendum relinquitur. Vtroque vero cantico prophetiam contineri, certum eſt. *Magnificat*, Græcè *μεγαλύνει*, id eſt, magnificè prædicat, vel magnificum prædicat.

v. 48. *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ.* Græca vox non ſignificat virtutem humilitatis ſeu modeſtiæ, ſed humilitatem, ſeu tenuitatem conditionis; quæ & ſignificatur per id, quod additur, *ancillæ ſuæ.* Nec ſatis conueniebat modeſtiæ virginis, vt ipſa in cantico hoc laudis & gratiarum actionis, ſuam virtutem prædicaret ſine neceſſitate; ſed potius vt ſe indignam reputans, magis digna tanto beneficio efficeretur. Sic & ſupra dixerat, *Ecce ancilla Domini.* Sic Abigail ad Dauid 1.Reg.25. *Ecce famula tua ſit in ancillam, vt lauet pedes ſeruorum Domini mei.* Sic Dauid ad Dominum, Pſal. 115. *Ego ſeruus tuus, & filius ancillæ tuæ.* Sic & ille, quo non ſurrexit maior inter natos mulierum, de Chriſto: *Cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calceamenti.* Humilitatem autem hoc modo in ſcripturis accipi, frequens eſt, Pſal.24. *Vide humilitatem & laborem meum.* Gen.29. Deut.26. & alibi ſæpe; vbi videre ſeu reſpicere humilitatem, eſt aliquem ex humili & abiecta conditione ſubleuare; vel eum, qui contemptus erat, honorabilem reddere Pſal.9. *Vide humilitatem meam, de inimicis meis.* Et Pſal.30. *Reſpexiſti humilitatem meam, ſaluaſti de neceſſitatibus animam meam.* Sic & populus orat, Iudith. 6. *Reſpice ad noſtram humilitatem. Humilitatem* hoc loco pro abiecta conditione parentum, etiam Iuuencus presbyter intellexit, in carmine, cum ait: Quod me dignatus in altum erigere, ex humili celſam. Beda quoque in homilia, quæ legitur Feria 6. quatuor temporum ante natalem Domini, intellexit B. Virginem his verbis ſignificare ſe indignam &c. Itaque humilitatem intellexit abiectam conditionem. S. tamen Ambroſius lib. in Luc. 5. videtur intellexiſſe virtutem humilitatis. Sed nota, quod rectè intelligitur virtus humilitatis in eo, quod virgo de ſe ita abiectè loquatur, vocans ſe ancillam humilem, id eſt, vilem.

Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Id eſt, fœlicem me prædicabit omnis poſteritas. Id completum eſſe, & quotidie compleri videmus per vniuerſam Eccleſiam. Eſt autem iſte verſiculus cantici, Propheticus.

v. 49. *Quia fecit mihi magna.* Græcè, *μεγαλεῖα*, quod interpres Act. 2. vertit *magnalia*; Eraſmus vtrobique *magnifica.*

v. 51. *Fecit potentiam in brachio ſuo. Brachium*, metaphoricè pro virtute ſiue potentia ſumitur, vt alibi ſæpiſſimè. Nec ideo tamen ſenſus eſt. Fecit potentiam in potentia; ſed, virtute, ſeu potentia ſua fecit actus potentes; id eſt, geſſit res magnas: nam potentia ponitur in hoc verſu, pro actu potentiæ.

Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui. Illud (*ſui*) non ad Deum, ſed ad ſuperbos referendum eſt: eſt enim Græcè *αὐτῶν*, pluralis numeri; & ita ad verbum verti poteſt; *Diſperſit ſuperbos cogitatione cordis ipſorum.* Non eſt igitur hic ſenſus: Deus ſua ipſius cogitatione diſperſit ſuperbos; ſed, Deus diſperſit ſuperbos de cogitatione, & conſilio cordis ipſorum, vt videlicet, cogitationem ſuam opere explere non poſſint. Clarius hoc modo; Diſſipauit ſtudia & conſilia ſuperborum; ſicut diſſipauit conſilium Achitophel, ſicut & diſſipauit ſtudium eorum qui ædificabant turrim Babel.

v. 56. *Manſit autem Maria cum illa quaſi menſibus tribus.* Quæritur an B. Maria interfuerit partui Elizabeth, & an ſaltem manſerit vſque ad natiuitatem Ioannis Baptiſtæ? Et videtur quod non, quia virginem intereſſe partui muliebri, non decet; licet interdum neceſſitas excuſet. Sed nec deerant Elizabethæ, ſacerdotis vxori obſtetrices, quæ neceſſarium officium circa partum implerent. Putant autem aliqui, ne quidem eam manſiſſe vſque ad natiuitatem Ioannis, quia dicitur, *quaſi menſibus tribus*, tanquam diceret, non omnino expletis. Sed ad hæc facile reſpondetur, ideo dici, *quaſi menſibus tribus*, quia mulier non exactè nouem menſibus geſtat fœtum in vtero, ſed plus minus, & aliæ paulo diutius, aliæ paulo breuius. Itaque hoc ſermone, *quaſi menſibus tribus*, videtur Euangeliſta voluiſſe ſignificare, quod manſerit vſque ad natiuitatem Ioannis, & ſtatim poſt redierit domum; Deſiderabat enim B. Virgo videre puerum, de quo tam mira fuerant per Angelum prænuntiata, & qui tam inſigni miraculo, exultauerat in vtero matris, ad ipſius aduentum. Et certè niſi manere voluiſſet, vſque ad Ioannis natiuitatem, non erat ratio, vt maneret quaſi menſibus tribus virgo deſponſata, & habens in vtero, ſed potius ſtatim, poſt viſitationem factam, aut certè poſt paucos dies debuiſſet domum ad virum ſuum reuerti. S. Bernardus ſentit eam manſiſſe vſque ad Ioannis natiuitatem. Vide annot. Matth.1.

v. 59. *Et factum eſt in die octauo, venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris ſui, Zachariam.* Moris erat in illo populo vt infantibus nomen imponeretur octauo die, quando circumcidebantur; ſic enim & proximo cap. dicitur de Chriſto: *Et poſtquam conſummati ſunt dies octo, vt circumcideretur puer, vocatum eſt nomen eius Ieſus.* Morem autem illum: non lege ſcripta acceperant, ſed traditione maiorum, eaque valde rationabili; vt tunc puero nomen daretur, quando per ſignum externum ad hoc inſtitutum, allegebatur populo Dei; vt videlicet tunc nomen inciperet habere in populo, quando per ſignaculum circumciſionis nomen dabat populo. Qua ratione etiam in Eccleſia Chriſti nomina imponuntur infantibus quando baptizantur; hoc enim ſigno inſeruntur corpori Eccleſiæ, ac velut inſcribuntur in catalogum populi Dei. Quando autem apud Iudæos mos ille cœperit, incertum eſt. Nam in Geneſi legimus matres indidiſſe nomina filijs recens natis, vt Liam, Rachel, non exſpectato octauo die. Nam Rachel in ipſo partu, filio nomen indidit, & nurus Heli, 1.Reg.4.

v. 69. *In domo Dauid pueri ſui.* Id eſt, in familia Dauid, ſerui ſui.

v. 70. *Sicut locutus eſt per os ſanctorum, qui à ſæculo ſunt prophetarum eius.* Clarius: per os, ſeu per ora ſanctorum prophetarum ſuorum, qui fuerunt à ſæculo, id eſt, ab omni antiquitate.

v. 72. *Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris, & memorari teſtamenti ſui ſancti.* Græcè; *facere miſericordiam cum patribus noſtris, & recordari &c.* Quare, aut vtrobique retinendus erat in verſione infinitiuus, aut vtrobique vertendum, ad faciendam miſericordiam, ad recordandum teſtamenti. Dicitur autem Deus facere miſericordiam cum patribus iam olim defunctis; dum in gratiam eorum, & ex amore, quo eos proſequitur, præſtat beneficia poſteris eorum; ſiue ea promiſerit ſe præſtiturum, vt eſt hoc loco, (vnde ſubiungitur mentio teſtamenti, id eſt, fœderis & promiſſi) ſiue etiam non promiſerit. Sic laudatur Booz Ruth.2. Quod eandem gratiam, (Hebraicè, miſericordiam) quam præbuerat viuis, ſeruaſſet & mortuis.

v. 73. *Iuſiurandum quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum, daturum ſe nobis. Iuſiurandum* accuſatiui caſus eſt, Græcè *ὅρκον*. Videtur autem ſupplendum *κατὰ*, ſecundum; vel certè propter relatiuum ſequens, *ὃν ὤμοσε*, retentus eſt accuſatiuus *ὅρκον*, Græco more; cum alioqui verbum præcedens genitiuum poſtularet. Quæritur autem quo iureiurando, Deus hoc promiſit Abrahæ. Eraſmus vertit,

A *ac daret nobis, vt ſine timore &c.* vt non pendeat à iureiorando, ſed à verbo longius præcedente, *locutus eſt.* Magis tamen videtur à proximis pendere, quia dicitur, τοῦ δοῦναι, qui articulus ſuperioribus infinitiuis non præponitur. Vnde reſpondetur, Deum hoc promiſiſſe & iuraſſe Abrahæ, quando promiſit ſemini eius benedictiones; quas Lucas, ſeu Zacharias bene hîc interpretatur ſpirituales; cuiuſmodi maximè eſt, Deo cum tranquillitate ſeruire, in ſanctitate & iuſtitia.

v. 74. *Vt ſine timore, de manu inimicorum noſtrorum liberati, ſeruiamus illi.* Pendet ab extremo ſuperioris verſiculi, *daturum ſe nobis.* Græcè, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, *vt daret nobis,* B ſubauditur enim, ἑαυτὸν, iuxta Græcę linguæ conſuetudinem. *Sine timore.* Græcè vna dictio. ἀφόβως. Syntaxis hæc eſt: Quo iureiurando iurauit, datorum ſe nobis, vt liberati de manu inimicorum noſtrorum, ſine timore ei ſeruiamus in ſanctitate & iuſtitia omnibus diebus noſtris.

v. 75. *In ſanctitate & iuſtitia coram ipſo.* Videtur idem alijs verbis dicere, quod poſtea Paulus, *Sobriè, iuſtè & piè.* Nam ſanctitas, mundiciam ſignificat ab ab omni inquinamento, & impuritate; & reſpondet temperantiæ; iuſtitia, ſe ſuo nomine ſignificat. *Coram ipſo*, id eſt, coram Deo ſeruire, ad pietatem pertinet. Vel, *coram ipſo* determinat *ſanctitatem & iuſtitiam;* vt intelligatur vera, & quæ coram Deo probatur ſan- C ctitas & iuſtitia; quomodo Paulus è contrario ait quod ex operibus legis, non iuſtificabitur omnis caro coram illo. Rom. 3.

v. 77. *Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius, in remiſſionem peccatorum.* Conuenit cum eo quod ſcribit Marcus cap. 1. Eum prædicaſſe baptiſmum pœnitentiæ, in remiſſionem peccatorum. Vide eius loci. annot.

v. 78. *Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitauit nos, Oriens, ex alto.* Id eſt, per intimam, & vt ita dicamus, viſceralem miſericordiam Dei noſtri, qua nos oriens viſitauit ex alto. *Oriens*, hoc loco nomen eſt, non participium, Græcè ἀνατολὴ: Non ergo ſic ordinandus eſt verſus, Deus ex alto oriens viſitauit D nos; ſed ita: *Oriens*, id eſt, ille cuius nomen eſt Oriens, viſitauit nos ex alto: Reſpicit enim Zacharias ſacerdos, ad Zachariam prophetã, inter duodecim penultimum, apud quem c. 3. & 6. Chriſtus, ſub typo Zorobabel, vocatur *Oriens*; vbi ſimiliter in Græco eſt, ἀνατολὴ. Vide annot. Zach. 6.

v. 79. *Illuminare his, qui in tenebris &c.* Græca vox, vt Latina, ambigua eſt ad modum imperatiuum, & infinitiuum. Conuenientius tamen intelligitur de infinitiuo, hoc ſenſu: vt illuceſceret. Ita enim aptiſſimè cohæret proximè præcedentibus; hoc ſenſu: *Viſitauit nos, Oriens*, id eſt, Chriſtus, *ex alto*, vt illuceſceret, *his qui in tenebris, & vmbra mortis ſedent.* Hoc enim Chriſto, non Ioanni tribuitur, quod eſt apud Iſaiam, cap. 9. ſedentibus in regione vmbræ mortis, lux orta E eſt eis. Et de Ioanne expreſsè dicitur, Ioan. 1. *Non erat ille lux; ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine.* Verumtamen ſi quis ad Ioannem referre malit, non puto repugnandum; tum quia ſimile eſt, cum eo, quod præceſſit, *Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius*; nam dare ſcientiam eſt illuminare; tum quia quod ſequitur, *Ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis*; Ioannis prædicatione continetur, ſicut illud ſuperius, *Parare vias eius.* Vtrumque enim prędicabat; *Parate viam Domini; dirigite*, ſeu *rectas facite ſemitas eius.* Luc. 3. Accedit quod officium eccleſiaſticum, id manifeſtè tribuit Ioanni; non ex alio loco, vt apparet, quam iſto; dum canit: *Ipſe eſt Ioannes, qui viam Domino præparauit in eremo, ſed & agnum Dei demonſtrauit; & illuminauit mentes hominum.* Et quamuis Ioannes non fuerit lux illa ventura in mundum; lucerna tamen ardens, & lucens, in eodem Euangeliſta vocatur. c. 3. Eccleſia quoque in epiſtola Miſſæ feſti eius, accommodat ei, quod dicitur Iſaiæ 49. *Dedi te in lucem gentium.*

v. 80. *Et erat in deſertis, vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.* Non apparet Ioannem cum Ieſu, in ætate puerili aut iuuenili, ante illud tempus, quo ad illum venit Ieſus vt baptizaretur, aliquando collocutum fuiſſe quamuis cognatum. Quia Ioannes à pueritia verſatus fuit in deſertis, ſcilicet Iudææ, vt exprimitur Matth. 3. Iudęa autem à Galilæa diuidebatur. At Ieſus adhuc infans, deportatus eſt in Ægyptum, poſt reditum autem educatus in Nazareth Galilææ, vbi & manſiſſe videtur vſque ad prædicationem Ioannis. Nam tunc demum, vt teſtatur Marcus cap. 1. venit Ieſus à Nazareth Galilęæ, & baptizatus eſt à Ioanne. Hoc autem diuinitus procuratum eſt, ne viderentur Ioannes & Ieſus, communicato inter ſe conſilio, & ex compoſito, nouam doctrinam populo annunciare, ſeque inuicem præconijs extollere.

CAP. II.

v. 7. *ET peperit filium ſuum.* Quem etiam mox vt in lucem edidit, adorauit. Nam cum eſſe Dei filium Angelo nunciante didicerat, & Elizabetha teſte crediderat. Quod ſi Magi, ſtatim vt inuenerunt puerum procidentes adorarunt; quanto magis id credendum de virgine matre?

Et pannis eum inuoluit, & reclinauit in præſepio. Igitur ſine dolore & læſione viſcerum peperit filium: nam aliæ matres propter dolores partus, ex viſcerum læſione prouenientes, id facere non poſſunt; maximè poſt primum partum. Author ſerm. de natiuitate apud Cypr. Genitrix eſt obſtetrix &c. Ibidem tamen dicit, quod Maria, vt legi ſatisfaceret, quaſi cum alijs mulieribus eſſet ei in hoc opere ratio ſimilis, diebus deſignatis recubuit, & depoſiti oneris laſſitudinem profeſſa, oblatæ quieti paruit. Tale etiam eſt, quod in picturis hodie cernitur, Maria puerpera in lecto decumbens, aliarum more puerperarum; quamquam hoc profectò fidem noſtram non ędificat. Prudentius in hymno, de natali Ieſu, obſtetricis meminit, quod tamen de ipſa virgine poteſt intelligi. Sic habet: Obſtetrix, virgoque fœta. Legenda, quam vocant auream, narrat fabulam de obſtetricibus duabus, à Ioſeph acceſſitis ad partum vxoris; ſed nulla eſt authoritas, & illud commentum, tamquam apocryphum, iam dudum eſt ab Eccleſia exploſum. Poteſt & hac ratione refutari, quia, vt credimus. B. Virgo peperit ſine dolore; atqui non ſolent aduocari obſtetrices, priuſquam mulier fœta parturire, dolere, angi, niti incipiat. Quæ ergo occaſio impulit Ioſephum, vt obſtetrices aduocaret, quando horum nihil in coniuge appareret? Mox enim vt ſenſit fœtus in vtero maturitatem, nullam ex anguſtia viſcerum difficultatem, nec moram paſſa, peperit, & benedictum ventris ſui fructum edidit mundo. *In præſepio.* Bouem & aſinum præſepio aſtitiſſe, vetus opinio eſt. Ita ſentit Prudentius, in hymno, de Chriſti natali, Vbi Eraſmus: A priſcis vſque ſæculis, manauit ad nos pictura, quæ Ieſu præſepi addit bouem & aſinum; quod tamen in ſacris literis, nuſquam apertè proditum eſt. Sed occaſio ſumpta videtur ex Iſai. 1. *Cognouit bos &c.*

v. 11. *Quia natus eſt vobis hodie ſaluator.* Non dicunt nobis, ſed, *vobis*, quia non propter Angelos, ſed propter nos homines, & propter noſtram ſalutem, incarnatus eſt filius Dei. Melius autẽ dicitur: *Saluator*,

quam *ſeruator*. Seruator enim eſt, qui ſeruat quod periturum erat: Vnde ſerui olim dicti, id eſt, in bello ſeruati, & non occiſi. At σωτὴρ, ſaluatot eſt, qui ſalutem dat ei, qui petierat, vt indicat Cicero; hoc autem Chriſtus fecit. Locus eſt apud Ciceronem act. 4. in Verrem: Vbi teſtatur Græcam vocem, σωτῆρα, non poſſe Latino aliquo vocabulo exactè teddi. Quare recipiendum eſt vocabulum (ſaluator) quod etſi Latinæ linguæ authoribus non fuerit vſitatum, ab Eccleſia tamen hactenus receptum, & frequentatum eſt vt tale, pet quod Græcę vocis ſignificatum, quam optimè redderetur. Vide Baronium ad 9. Nouembris. Sn*uator* nuſquam legitur in vulgata verſione, niſi Prou. 24. Vide ibi annot. Nam ibi aliam habet in Hebræo ſignificationem. Vide etiam lexicon Græcum in σωτὴρ.

v. 14. *Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Non malè quidam (&) pro (quia) poſitum interpretantur, more apud Hebræos non infrequenti. Ideo enim gloriam Deo canunt Angeli in excelſis, quia per Chriſtum pace bonæ voluntatis, ac beneplaciti diuini, hominibus allata, terrena cæleſtibus æterno fœdere coniuncta ſunt & reconciliata. Et in hunc ſenſum exponit authot ſermonis de natiuitate Domini apud Cyprianum. Canticum hoc breuiſſimum, tria membra habet in Græco, quorum primum eſt, *Gloria in altiſſimis Deo*: ſecundum: *Et in terra pax*; tertium, *in hominibus bona voluntas*. Sed ſciendom quod ſecundum & tertium, rem fere eandem diuerſis verbis ſignificant, quod in pſalmorum verſiculis frequentiſſimum eſt, vt Pſal. 50. *Laua me ab iniquitate mea, & à peccato meo munda me.* Item: *Iniquitatem meam ego cognoſco, & peccatum meum contra me eſt ſemper.* Item: *In iniquitatibus conceptus ſum, & in peccatis concepit me mater mea*, ita hoc loco, *Pax in terra; & bona voluntas in hominibus*: idem ſignificant, ſcilicet Deum hominibus, qui in terra ſunt, pacatum eſſe; &, bonam ac propenſam erga eos voluntatem gerere, idque iam re ipſa declarare, miſſo Saluatore & pacificatore Chriſto. Primum membrum, hunc ſenſum habet: Gloria Deo, qui eſt in altiſſimis, ſiue in excelſis, ſicut illud ſupra Marci 11. *Oſanna in excelſis*. Id eſt, ſalua obſecro, ô Deus, qui es in excelſis. Vide Genebrard. in Pſalm. 148. Vide & S. Bernardum hoc pulcherrimè tractantem, ſerm. 13. ſuper Cantic. Vbi docet, quod nobis pax ſufficere debeat; gloriam vero omnis boni noſtri, integrè relinquendam Deo.

Et in terra pax hominibus bonę voluntatis. Græcè, bona voluntas, εὐδοκία, quæ vox in ſacris literis ſignificare ſolet, bonam ſeu propenſam voluntatem Dei erga homines vt Pſalm. 5. & 50. Et ſenſus eſt, In terra pax eſt hominibus, ſcilicet bona voluntas Dei erga homines; quia miſit hominibus ſaluatorem. Vide Bellarminum lib. 1. de bonis operibus capit. 6. ſic interpretantem. Vel hoc modo; *Et in terra pax*, id eſt, hominibus qui in terra ſunt, hoc eſt; erga homines, ſeu humanum genus eſt Deus beneuolus, & reconciliatus. Eſt enim Græcè, *in hominibus bona voluntas*. Quidam putant Græca vitiata eſſe ablatione, σ, vt pro εὐδοκία, quod omnes codices nunc habent legendum ſit, εὐδοκίας, id eſt, bonæ volūtatis. Ita quidā mihi dixit ſe legiſſe in vetuſto quodam exemplari. Sed magis ſuſpicor, illud exemplar haud ſincerum fuiſſe, vt in quo quiſpiam Græco textui literam σ, aſſcripſerit, vt cum Latino reſponderet. Quod tamen ea mutatione non eſt aſſecutus; quia Græcè non aptè dicitur, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας, addendus enim eſſet articulus, τῆς εὐδοκίας. Notandum autem, quod veteres latini, ac nominatim etiam S.

A Hieronymus, paſſim legunt vt noſtra habet vulgata editio: *Pax hominibus bonæ voluntatis*. Poteſtque ſic exponi; Pax annunciatur hominibus bonæ voluntatis; id eſt, in quibus Deo beneplacitum eſt; ſeu quibus Deus conſtituit benefacere. Vide quæ de voce εὐδοκία diximus Epheſ. 1. verſ. 5. Vt Hieronymus ſic & Chryſ. tametſi Græcos, homil. 2. in Euangel. Lucæ 1. Tom. 2. col. 109.

v. 19. *Maria autem conſeruabat omnia verba hæc conferens in corde ſuo.* Bis hoc ſcribit Euangeliſta de B. Virgine; ſemel poſt narrationem hiſtorię de paſtoribus Chriſtum in præſepio poſitum viſitantibus; ſecundò, poſtquam filium ſuum inuenit in medio doctorum ſedentem, & audiuit ex eo, quod in his quæ patris ſui
B ſunt, eum eſſe oporteret. His verbis commendatur modeſtia B. Virginis, ſimul & prudentia; modeſtia, quia neque dedignatur diſcere à paſtoribus; & ſuam felicitatem non iactat muliebri loquacitate, ſed humili ſilentio intra ſe continet. Prudentia, quia non oſcitanter ea, quæ circa puerum geruntur, aſpicit; ſed omnia in animo conſeruans, diligenti meditatione confert ad inuicem. Locus moralis eſt, pro inſtructione fœminarum, maximè virginum. Bene quoque monet S. Ambroſius, B. Mariam à paſtoribus, & ijs, quæ ab illis dicebantur, *fidem collegiſſe*, id eſt, argumenta fidei, vt poſtea explicat. Vnde etiam intelligi poteſt, quemadmodum inculpatè & laudabiliter reſponderit Angelo nunciantí ſibi partum filij Dei,
C *Quomodo fiet iſtud? &c.* Non tamquam incredula, ſed ex verbis eius fidem colligens, id eſt, argumentum & robur fidei ſuæ accipiens. Vide infra ad verſicul. 51.

v. 21. *Et poſtquam conſummati ſunt dies octo, vt circumcideretur puer*: Niceph. lib. 1. cap. 12. Scribit Chriſtum circumciſum die dominico, in domo Ioſeph in Bethlehem. Si die dominico, ergo & die dominico natus eſt. At ſi Ioſeph domum habebat in Bethlehem; quid neceſſe erat diuerſorium ingredi, vbi nec locus erat niſi in præſepio? Item, an decuit puerperam tranſire in aliam domum, ante diem octauum partus ſui; cum ex more & honeſtate, debeant ſe domi continere puerperę, etiamſi ſatis alioqui fortes
D ſint, ad egrediendum? Quod quidam imaginantur, Chriſtum in templo circumciſum, vanum eſt; nam templum vnum erat Ieroſolymis; nec poterant infantes nuper nati in tota Iudæa perferri Ieroſolymam. Supra item cap. 1. de Ioanne dicitur; *Et die octauo venerunt circumcidere puerum*. Quo venerunt? ad domum Zachariæ, vbi erat puer.

Petes an circumciſio fiebat miniſterio ſacerdotum? non conſtat, nec vſquam ſcriptura hoc indicat, ſed magis contrarium. Abraham ſeipſum circumcidit; & totam familiam vel per ſe, vel vnumquemque puerum opere parentum. Sephora Moyſi vxor ſuum filium circumcidit. Achior circumcidit carnem præputij ſui. Sichimitę ſe & pueros ſuos circumcide-
E bant. Ioſue circumcidiſſe dicitur filios Iſrael. Et in Machab. lib. 1. & 2. dicuntur mulieres, natos ſuos circumcidiſſe. Paulus circumcidit Timothæum. *Teſtificor enim omni homini circumcidenti ſe.* Gal. 5. Ioan. 7. dicit turbę: *Et in ſabbatho circumciditis hominem.* Nuſquam autem ſignificatur, quod ſoleat fieri per ſacerdotes.

v. 22. *Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius.* Græcè αὐτῶν, *eorum*, ſcilicet matris & filij. Sed quomodo matris, quomodo filij, petendum ex Leuitico. Quæritur primo, ex quo loco profecti, vtrum ex Bethlehem, an ex Nazareth? Ambroſ. Ausbertus, in ſerm. de purificatione B. Mariæ, dicit ex Nazareth. Alij, ex Bethlehem; eo quod Ioſeph in ſomnis admonitus, vt fugeret in Ægyptum, in Bethlehem ad-

huc

huc erat. Verum,non conſtat,an Ioſeph ſtatim à diſceſſu Magorum fuerit admonitus, idque in Bethlehem,an aliquanto poſt,in Nazareth. Vide Ianſenium & Franciſcum Lucam. Vide & noſtra, Matthæi 2. Quæritur ſecundo quomodo poſt tot dies,potuerint tuto aſcendere Ieruſalem, Herode iam ſentiente ſe illuſum à Magis,& quærente puerum ad necem. Vide Auguſtin. lib. 2. de Conſenſu Euangel. cap. 11. & annot. Matth. 2.

v. 23. *Quia omne maſculinum adaperiens vuluam &c.* Hunc locum quidam hæretici detorſerunt, contra B. Mariæ virginitatem in partu, eo quod clauſtra virginitatis eius, dicant per exitum naſcentis fuiſſe aperta. Reſpõdetur autem duobus modis. Vel enim dici poteſt, ſecundum multos catholicos doctores, vterum nullo modo fuiſſe apertum, ſed miraculo quodam ſupernaturali, ſic Chriſtum prodijſſe vtero clauſo,ſicut prodijt clauſo ſepulchro,& ſicut ingreſſus eſt ad diſcipulos ianuis clauſis. Vel ſecundum Hieronymum & alios quoſdam dici poteſt, per naturalem meatum exijſſe fœtum, ſine vlla materni corporis violatione; qualis fit in alijs matribus, quæ proinde magno cum dolore pariunt, maximè in primo partu. Itaque ſicut in primo ſtatu fuiſſet partus naturalis,per meatus naturales,ſine detrimento maternæ integritatis; ita dici poteſt, & in illa matre accidiſſe, cui ſoli contigit ſine corruptione concipere. Nam & in primo ſtatu conceptus & partus,ſine virginitatis detrimento fuiſſet, quia corruptio eſt ex peccato. Quod dicatur *maſculinum adaperiens vuluam*: Vide annot. Exod. 13.

v. 24. *Et vt darent hoſtiam, ſecundum quod dictum eſt in lege Domini.* Non exprimitur vtrum hoſtia pro matre,an pro filio ſit oblata: Eccleſia tamen canit, *Obtulerunt pro eo, Domino &c.* Leuit. 12. Vbi hæc lex ponitur, offerri præcipitur pro purgatione matris; & tamen ibidem dicitur, *pro filio vel filia.* Quod hunc ſenſum videtur habere. Cum impleti fuerint dies purificationis ſuæ; ex partu filij vel filiæ; vt illud, *pro filio vel filia*, ad id quod præcedit, referatur, non ad id quod ſequitur de oblatione. Vide in hunc locum Ianſenium, qui dicit illud, *pro eo*, intelligendum, pro matre ratione partus filij, & hoc conforme eſt Leuitico.

Par turturum, aut duos pullos columbarum. Quare non obtulit agnum, cum ex auro quod magi obtulerant, potuerit facile manus eius tam multum inuenire? Reſponderi poteſt multipliciter: Primum, iuxta quorumdam ſententiam, magos veniſſe in Bethlehem poſt purificationem, quia ſtatim poſt magorum diſceſſum, Ioſeph in ſomnis admonitus fugerit in Ægyptum. Qua de re vide annot. Matth. 2. Secundo. Quod aurum illud ſtatim, vt erat miſericordiæ mater, in eleemoſynas pauperum expenderit, præſertim cum tempus eſſet brumale. Tertio. Quod etſi temporale aliquod munus, idemque pretioſum accepiſſet; non tamen offerre debuerit ſecundum rationem præſentis muneris, ſed ſecundum modum ſui ſtatus. Erat autem conditione & ſtatu paupercula, vxor fabri. Quartu, quod verè obtulit agnum, quia præſentauit in templo Chriſtum qui verus eſt agnus immaculatus tollens peccata mundi; & ob hanc cauſam, non oportebat offerri agnum irrationalem, quia lumine præſente, ceſſat vmbra. Item Chriſtus erat agnus anniculus, quia conceptus in Martio, & præſentatus in Februario; & ita comprehendit duodecim menſes, licet duos non integros. Fuit enim perfectus homo, ab hora conceptionis; non ita alij homines, qui multò poſt anima conſtituuntur rationali, ſine qua nondum ſunt homines.

A Plenè ergo & abundè ſatisfecit B. Virgo, quia cum lex poſtulet, aut agnum, aut par turturum aut duos pullos columbarum, illa præbitit vtrumque; & agnum offerens precioſiſſimum, hoc enim pignore erat ditiſſima; &, tanquam conditione paupercula, par turturum adiecit, aut duos pullos columbarum. Non fuit autem viſum Spiritui ſancto deſignare vtrum obtulerit B. Virgo, an turtures, an columbarum pullos. Quidam dicunt columbarum pullos; idque haberi ex reuelationibus quibuſdam; ſed hoc eadem facilitate contemnitur, qua dicitur. Quædam enim falſæ feruntur reuelationes; & res non tanti eſt vt reuelationem inde exſpectare ſit opus. Nota, euangeliſtam, non facere narrationem ſuam alternantem, B dicendo; quod obtulerit par turturum, aut duos pullos columbarum; qui modus narrandi videretur inconueniens, maximè in ſcriptore ſacro inſpirato à Spiritu ſancto; ſed referre præceptum legis, quod eſt alternatum; vt ſcilicet pauperiores offerant par turturum, aut duos pullos columbarum. Sic enim dicit: *Vt darent hoſtiam ſecundum quod dictum eſt in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.* Putant quidem aliqui B. Virginem volentem abundè legi ſatisfacere, vtrumque obtuliſſe, & par turturum & duos pullos columbarum; ſed non eſt veriſimile. Offerebat enim vt paupercula; non agnum; ſed aut par turturum, aut duos pullos columbarum; & ideo non debuit, in hac oblatione, liberalitatem ſuam C velle oſtendere, offerendo duplum pro ſimplo. Et forte id ſecundum legem non licebat; nam in ſacrificijs lege conſtitutis, ſicut nihil ad ceremonias addendum erat, ita nec adijciendum quidquam ad numerum ſacrificiorum lege præſcriptum. S. Greg. hom. 2. ſuper euangelia vtrumque copulat, dicens. Vnde & cum agnus, qui pro illo offerretur, defuit, columbarum pullos, & par turturum, ad ſacrificium mater inuenit. Sed forte coniunctionem copulatiuam, pro diſiunctiua poſuit; aut certè audaculus ſcriba mutauit.

v. 25. *Cui nomen Simeon.* Veriſimile eſt, hunc fuiſſe doctum in ſcripturis; & ex ijs cognouiſſe, hebdomadas Danielis breui complendas eſſe; quibus comple- D tis, Chriſtus prædicebatur venturus. Ideoque Deum oraſſe, vt ſe tamdiu ſeruaret in vita, dum Chriſtum videret natum; & datum ei reſponſum, non viſurum mortem, donec &c. Ianſenius negat fuiſſe ſacerdotem: Galenus in heb. 7. aſſirmat, ex Epiphanio & Cyrillo. Mihi magis probatur ſententia Ianſenij.

v. 28. *Et ipſe accepit eum in vlnas ſuas, & benedixit Deum.* Et infra: *Et benedixit illis Simeon.* Græcè vtrobique idem caſus eſt accuſatiuus, *Deum, illos*, ſenſus tamen diuerſus: Nam benedixit Deum, quia laudauit, & gratias egit, his verbis: *Nunc dimittis &c.* Quomodo & Zacharias benedixit Deum, dicens: *Benedictus Dominus Deus Iſrael &c.* benedixit illos, ſcilicet E Ioſeph & Mariam; quia bene eis fuit precatus. Nec malè etiam ad puerum Ieſum, hæc benedictio refertur; Chriſto enim homini ſæpenumero in pſalmis bene precamur, vt & illi fecerunt, qui clamabant: *Oſanna filio Dauid* Cur non autem hoc pacto maior à minore benedicatur quod negat Apoſtolus ad Heb. 7. Vide eius loci comment. Et hic Ianſenium.

v. 30. *Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.* Id eſt, Chriſtum ſaluatorem, quem in carne videndum mihi promiſiſti. Vide Annot. cap. 3. ad illud: *Et videbit omnis caro ſalutare Dei.*

v. 32. *Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Iſraël.* Chriſtus lumen eſt gentium, quia gentes verſabantur in denſiſſimis tenebris ignorantiæ Dei, è quibus ſunt liberatæ per Chriſtum Eſt au-

tem gloria plebis Iſraël, id eſt, claritas (nam δόξα etiam claritatem ſignificat, 1. Corint. 15. & alibi) quia Iſraëlitæ iam ante quidam habebant lumen notitiæ veri Dei, Notus enim in Iſraël Deus; ſed auctum eſt eis illud lumen per Chriſtum, vſque ad claritatem. Illic enim tranſitus eſt à tenebris ad lumen; hic vero à lumine minori ad maius; & hoc videtur velle Simeon. Nam ſi gloriam, gloriationem interpreteris; tam gentes, quam Iſraël in Chriſto gloriantur, ac forte etiam magis. Dicitur autem Chriſtus *lumen ad gentium reuelationem*, id eſt, illuſtrationem & illuminationem; quia Chriſtus verum lumen gentibus illuxit; vel potius, *ad reuelationem gentium*, quia hoc lumen quod Chriſtus eſt, gentibus eſt reuelatum.

Gloriam plebis tuæ. Quia magna erat gloria illius populi, quod Chriſtus in eo & ex eo natus eſſet. Vide Ro. 9. *Ex quibus eſt Chriſtus, ſecundum carnem.* (*Gloriam*) non regitur à propoſitione (ad) præcedente; ſed à verbo (paraſti) à quo regitur & (lumen.)

v. 34. *Et in ſignum cui contradicetur.* εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Vide annot. Act. 28. ad illud, *Quia vbique ei contradicitur.* Sic Ieremias in perſona Chriſti. Ier. 15. *Væ mihi mater mea; quare genuiſti me, virum rixæ, virum diſcordiæ in vniuerſa terra? Omnes maledicunt mihi.* Et ipſe Chriſtus; *Non veni mittere in terram, pacem; ſed gladium.* Matth. 10.

v. 33. *Et erat pater eius & mater eius mirantes.* Quomodo Ioſeph dicitur pater Chriſti? an putaticius? vt indicatur ſequenti cap. verſ. 23. an quia nutritius Chriſti fuit? Vt Bernardus & Origen. homil. 12. in Leuit. Pro fideli miniſterio, inquit, *patris* et vocabulum ſcriptura conceſſit. An quia maritus erat matris, & in ipſo coniugio Chriſtus abſque coniugij iniuria, conceptus? vt Auguſt. Vide noſtra in 4. diſt. 30. Similiter infra, dicit Maria ad filium, *Ecce pater tuus & ego dolentes, quærebamus te.*

v. 35. *Et tuam ipſius animam pertranſiuit gladius.* Hoc claudendum parentheſi. Nam quod ſequitur, *vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes*, referendum ad ſuperiora, & ſenſum habet concomitationum. Illud autem, *Et tuam &c.* malè intelligit Origenes de gladio dubitationis. Nam gladius pro dubitatione nuſquam ponitur in ſcriptura, frequenter autem pro percuſſione, preſſura, dolore; prorſuſque ſimile eſt illud pſal. 104. *Ferrum pertranſijt animam eius.* Per quod ſignificatur ſancti viri preſſura grauiſſima. Significatur autem quod B. Maria maximum patietur dolorem & anguſtiam animi, quādo videbit filium ſuum, de quo tam præclara Angelo nuntiante credidit, adeo deſpectum ab hominibus haberi, vt cum ſceleratis reputatus, ignominioſiſſimo mortis ſupplicio tollatur è medio; idque ab ijs, qui eum vt Meſſiam & Dominum recipere debebant. Id enim ſignificant illa verba, *Et in ſignum cui contradicetur.* Nam populus Iudaicus fuit populus contradicens, iuxta illud Iſa. 65. *Expandi manus meas tota die ad populum non credentem, ſed contradicentem.* Porro fidem B. Mariæ prædicauit Elizabeth, Spiritu ſancto repleta, dicens: *Beata quæ credidiſti.*

v. 37. *Et hæc vidua vſque ad annos octoginta quatuor* Quidam intelligunt hoc, de ſolo tempore viduitatis; ſed rectius accipitur, de tota eius ætate. Nam alioqui oportuiſſet eam iam prætergreſſam fuiſſe annum centeſimum, atque ita videretur non ſatis potuiſſe præſtare ea, quæ hic de ipſa dicuntur; quod videlicet non diſcederet de templo, ieiunijs & obſecrationibus ſeruiens nocte & die. Eſt autem hic locus proferendus contra hæreticos noſtri temporis, qui negāt ieiunium, quale ab Eccleſia præſcribitur, eſſe cultum ſiue ſeruitutem, cum hic expreſsè dicatur, quod *Deo ſeruiret ieiunijs & orationibus.* Vnde ſicut precibus ad Deum fuſis, cultum præſtamus Deo gratum; ita dubitandum non eſt, ieiunijs ad placandum Deum, & ad eleuandam mentem in Deum, ſuſceptis, ſimiliter exhiberi cultum Deo acceptum. Pro eo, quod latinus habet: *vſque ad annos octoginta quatuor.* Græcè eſt: *& hæc vidua, quaſi annorum octoginta quatuor*; quod magis congruit cum ſenſu ſupra dato. Vide ſimilem locum cum annot. Iudith 16. & Tob. vlt. Sic 1. Reg. 16. *Adduxit itaque Iſai ſeptem filios ſuos*, id eſt, reliquos vſque ad ſeptem; iam enim tres adduxerat.

Quæ non diſcedebat de templo, ieiunijs & obſecrationibus, ſeruiens nocte ac die. Quidam putant hanc viduam habitaſſe in templo, id eſt, in manſiuncula aliqua templo contigua, quaſi parte templi, quo facilius poſſet, quoties vellet, ſtatim ingredi ipſum templum, & orationibus vacare; & eo ſenſu accipiunt, quod dicitur, *Non diſcedebat de templo*: & illud: *ſeruiens nocte ac die*; ſcilicet in eodem templo. Verum ea res incerta eſt. Ad huius autem narrationis veritatem ſufficit, quod quotidie, & quam frequentiſſimè, templum acceſſerit orationis gratia; diuque, ac etiam noctu ſubinde perſeuerauerit ibi in oratione. Nam prorſus ſimili locutionis modo, idem Euangeliſta cap. vlt. de diſcipulis Chriſti dicit, quod erant ſemper in templo laudantes & benedicentes Deum; quos, non eſt veriſimile in huiuſmodi manſiunculis, templo adhærentibus, habitaſſe.

v. 38. *Et hæc, ipſa hora ſuperueniens.* ἐπιστᾶσα. Quidam vertendum putant, *aſtans*: Eraſmus tamen vertit vt noſter, *ſuperueniens.*

Confitebatur Domino. Græcè ἀνθωμολογεῖτο, id eſt, viciſſim confitebatur vel alternatim confitebatur. *Et loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem Iſrael.* Græca & omnia fere manuſcripta *Ieruſalem*, niſi quod græcè eſt *in Ieruſalem.*

v. 40. *Puer autem creſcebat & confortabatur, plenus ſapientia* Et infra, verſ. 52. *Et Ieſus proficiebat ſapientia.* Quomodo non repugnant, *plenus ſapientia, & proficiebat ſapientia?* *Reſp.* Plenus ſapientia, quia perfectè ſapiens, nec quidquam ſapientiæ illi deerat. Proficiebat autem ſapientia, quatenus maiora in dies opera ſapientiæ apud homines exercebat. Proficiebat ergo quoad actum non quoad habitum; actus enim erant paulatim maiores, habitu eodem & immutabili permanente. Vide annotat. infra verſ. 52. & in 3. diſtinct. 13.

v. 43. *Et non cognouerunt parentes eius. Exiſtimantes autem illum eſſe in comitatu &c.* Quomodo parentes Chriſti, non ſunt culpandi grauis negligentiæ, quod filium ſuum non maiori cura cuſtodiuiſſent? Reſpondet Beda, fuiſſe morem Iſraelitarum, vt temporibus feſtis, Ieruſalem euntes vel redeuntes, ſeorſim viri, ſeorſim fœminæ incederent, infantes autem vel pueri cum his vel illis indifferenter. Poteſt etiam dici, quod ſapientiam pueri noſcentes, non metuebant ne amitteretur; donec non inuenientes eum, ne quidem inter notos & cognatos, requirendum putauerunt; & parentum affectu, de eo amiſſo doluerunt. Item puer forte ſic elapſus eſt è parentum cuſtodia, vt vterque apud alterum putaret puerum eſſe; ſi tamen verum eſt, quod ſeorſim ibant viri & fœminæ. Nam ſcriptura dicit, quod exiſtimabant illum eſſe in comitatu. Nec facile metuebant de eo, ne, vt ſolent pueri malè cuſtoditi, amitteretur, & aberraret quopiam, vtpote ſcientes eum eſſe Dei filium & ſapientiam patris. Sed vt non inuenerunt (maximè mater) doluerunt humano affectu, de filio amiſſo. Adde, quod potuerit puer, etiam adhibita ſumma parentum diligentia, ſubtrahere ſeſe, & elabi.

v. 46. *Sedentem in medio doctorum*. Id eſt inter doctores; phraſi Hebraica. *Et factum eſt poſt triduum*. Vnde per illud triduum, victus puero Ieſu ſuppeditatus? an miniſtrantibus Angelis? an vero totum triduum ieiunauit? forte enim triduum ſynecdochicè accipitur, ſicut ibi, *Et poſt tres dies reſurget*. Suſpicatur S. Bernardus, ſiue quis alius author ſerm. infra oct. Epiphan. puerum illo tempore, victum mendicato quæſijſſe. A

v. 47. *Stupebant autem omnes ſuper prudentia & reſponſis eius*. Ex hoc colligitur, Ieſum non tantum audiſſe, & interrogaſſe doctores; verum etiam ad interrogata reſpondiſſe, & reſponſis ſuis ipſos doctores B docuiſſe. Quamquam S. Hieron. in epiſt. ad Paulinum, quæ biblijs præfigitur, tantum interrogationis meminit, ſic inquiens: Duodecim annos Saluator impleuerat, & in templo ſedens, de quæſtionibus legis interrogans, magis docet, dum prudenter interrogat. S. Auguſtin. ſerm. 63. de diuerſis. cap. 10. ait quod diſputauerit in templo cum ſenioribus. S. Gregor. homil. 2. ſuper Ezechiel. Ipſe Dominus, anno duodecimo ætatis ſuæ in medio doctorum in templo ſedens; non docens, ſed interrogans voluit inueniri.

v. 48. *Fili quid feciſti nobis ſic*. Quare Ieſus ſaltem parentibus non indicauit ſuam manſionem in Ieruſalem, vt matris illum dolorem auerteret? *Reſp.* Quia C & hoc ei erat mandatum à patre cæleſti; cuius rationem hanc conijcere poſſumus, quia ſi eis indicaſſet; iam non redijſſent Ieroſolymam quærentes illum, ſed expectaſſent eum reuerſurum in Nazareth. Atqui expediebat vt in Ieruſalem, & in templo à parentibus quæreretur; tum vt parentes eius, magis de eius dignitate & ſapientia inſtruerentur, vt hic ſatis indicatur; tum vt ſcribæ & legis doctores, haberent occaſionem ſciſcitandi de eo diligentius ex parentibus; ex quibus diſcere poterant, quomodo, & quando, & quo loco ſecundum ſcripturas conceptus, & natus, & diuinitus per Angelum annuntiatus fuerat, & alia huiuſmodi. Vnde intelligere debebant eum eſſe verum Meſſiam.

v. 49. *In his, quæ patris mei ſunt*. Hoc propterea dixit, quia filius Dei erat in templo Dei; non autem vt D ſignificaret Ioſeph non eſſe patrem ſuum: vt ait Auguſt. ſerm. 63. de diuerſis cap. 10.

v. 50. *Et ipſi non intellexerunt verbum, quod locutus eſt ad eos*. Quidam hoc non ad B. Virginem referunt, ſed ad Ioſeph & aſtantes; ita Bernardus ſerm. intra oct. Epiphan. Qui tamen cuidam alteri aſſcribitur. Deductio tamen textus, omnino poſtulare videtur, vt ad parentes Chriſti referatur. Neque putandum eſt, B. Virginem ſtatim omnia myſteria, & filij ſui verba & facta intellexiſſe; ſed tamen ſi quid minus intelligeret, ſedulò & prudenter ſecum perpendebat. Vnde & ſequitur.

v. 51. *Et mater eius conſeruabat omnia verba hæc in* E *corde ſuo*. Beda hom. Dom. 1. poſt Epiphan. Omnia, inquit, quæ de Domino vel à Domino dicta, ſiue acta cognouerat, mater virgo diligentius in corde retinebat, ſollicitè cuncta memoriæ commendabat, vt cum demum tempus prædicandæ ſiue ſcribendæ incarnationis eius adueniret, ſufficiēter vniuerſa prout eſſent geſta, poſſet explicare quærentibus. Vide annotat. ſupra ad v. 19. huius cap.

v. 51. *Et erat ſubditus illis*. Quæritur an lege ſubiectionis tenebatur Chriſtus, reſpectu illorum, ſaltem reſpectu matris ſuæ, tanquam veræ parentis ac genitricis; ſic enim ad D. Virginem Ludouicus Viues in pijs precationibus: Tu ius habuiſti iniungendi miniſteria tuorum vſuum, cui mundus vniuerſus miniſtrat. Tu ergo Angelis hoc iure potior; huic enim Angeli obtemperant, hic tibi. At contra, Chriſtus legi non erat ſubiectus, quamuis natus ſub lege; erat enim filius hominis Dominus etiam ſabbathi Lucæ 6. Igitur nec ſubiectus parentibus neceſſitate legis, ſed tantum, quantum ipſe ſe ſponte vellet ſubijcere. Sicut enim non neceſſitate, ſed voluntate mortuus eſt; ita non neceſſitate legis, ſed voluntate electionis ſubditus ſuis parentibus fuit. Vide ann. Luc. 23. & Gal. 4. v. 4. & Matth. 17.

v. 52. *Et Ieſus proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines*. Illud (*apud Deum & homines*) ad ſolam gratiam videtur referendum. Nam dicere non ſolemus, quempiam proficere ętate apud Deum & homines; nec ſapientia apud Deum; ſed gratia apud Deum & homines. Vide Ianſen. & noſtra in 3. ſent. diſt. 13.

CAP. III.

v. 2. SVb *principibus ſacerdotum Anna & Caipha*. Quidam negant eos verè fuiſſe pontifices, ſeu principes ſacerdotum; tum quia pretio pontificatum ſibi comparauerant; tum quia ſecundum legem nemo poterat eſſe pontifex, niſi in demortui patris locum ſuccederet. Sed facile reſponderi poteſt, illegitimè quidem iſtos fuiſſe creatos pontifices, ſic tamen vt verè tales eſſent. Nam ſi quis creatur Epiſcopus vel per ſimoniam, vel aliàs contra canones Eccleſiæ, atque omnino illicito modo; verè tamē fit Epiſcopus, quod ad ordinationem, & propriam rationem Epiſcopi attinet: &, vt loquitur Iureconſultus, multa malè fiunt, quæ facta tenent. Ac ſanè ſcriptura vbique hos & ſimiles ſimpliciter vocat ſummos ſacerdotes ſeu pontifices, ſicut malos reges, vocat reges; nec vllam vel in Euangelijs vel in Actis, vbi ſæpiſſimè pontifices & ſummi ſacerdotes vocantur, dat ſignificationem, quod verè non fuerint tales. Quod ſi allata ratio valeret; iam nec Iudas Machabæus, nec fratres eius Ionathas & Simon, & quotquot deinceps ſecuti ſunt, ſummi ſacerdotes fuiſſent; quia Iudas non ſucceſſit patri in eo munere. Quin nec Heli tempore Samuelis ſummus ſacerdos fuiſſet, quia non erat ex filijs Eleazar & Phinees, in quorum ſtirpe à Deo conſtituta erat illa dignitas: ſed ex filijs Ithamar; atque ita ab eo tempore, quo deſierat eſſe pontificatus in poſteris Phinees, vſque ad Sadoc, in quo fuit ad eam ſtirpem reuocatus, nullus fuiſſet in Iſraëlitico populo verus pontifex; quod nemo vnquam ſenſit, & manifeſtè pugnat cum ſcriptura: nam & Chriſtus Marci 2. Abiathar vocat principem ſacerdotum. Denique ſi vera eſt prędicta opinio; iam non per legem nouam, quam Chriſtus attulit, ſublatum eſt vetus ſacerdotium, quoad principatum eius, id eſt, pontificatum; verum multo ante extinctum fuit, ſcilicet à tempore Machabæorum. Neque ſanè id ſilentio prætermiſiſſet Apoſtolus in epiſtola ad Hebręos, in qua ex profeſſo, de ſacerdotij veteris abrogatione agit; nec tamen aliter, niſi per Chriſtum docet ſacerdotium vna cum lege tranſlatum eſſe. S. Auguſt. q. 23. in Leuit. diſputat quare tandem apud Iudæos, plures facti ſint ſummi ſacerdotes. Vide & S. Gregor. homil. in hunc locum. Beda ex Ioſepho, lib. 18. antiq. cap. 4. putat oſtendi Annam primo anno prędicationis Chriſti; Caipham vero, qui & Ioſephus dictus eſt, vltimo anno pontificatum geſſiſſe. Quod autem Caiphas fuerit pontifex eius anni, quo paſſus eſt Chriſtus, manifeſtum eſt, ex Ioan. 11. & 18. vbi id apertè aſſeritur.

v. 3. *Et venit in omnem regionem Iordanis, prædicans* baptiſmum

baptiſmum pœnitentiæ, in remiſsionem peccatorum. Similis ſententia eſt Marci 1. Ex his autem verbis opinati ſunt quidam, & etiamnum hodie quidam affirmare audent, Ioannis baptiſma non fuiſſe diuerſum, quantum ad efficaciam, à baptiſmo Chriſti. In vtroque enim dicunt conferri remiſſionem peccatorum, in vtroque dari Spiritum ſanctum; quippe cum remiſſio peccatorum, ſine Spiritu ſancto non ſit. Sed huius opinionis falſitas ex duobus oſtenditur. Primò, quia Ioannes ipſe dicit: *Ego baptizo vos aqua in pœnitentiam; qui autem poſt me venturus eſt, baptizabit vos in Spiritu ſancto.* Ex quo diſcrimine conſequens eſt, Ioannem non baptizaſſe in Spiritu ſancto. Secundo, quia Act. 19. qui baptizati erant baptiſmo Ioannis, baptizati ſunt, iubente Paulo, in nomine Chriſti; quod fieri non debuiſſet, ſi Ioannis baptiſma eandem habuiſſet vim, cum baptiſmo Chriſti. Hinc rectè in Concil. Trid. anathema ei dicitur, qui vtrique huic baptiſmo eandem vim tribuit. Quod ad hunc verò locum attinet; *Reſp.* Illud, *in remiſsionem peccatorum,* non iungendum cum accuſatiuo (*baptiſmum*) ſed cum genitiuo (pœnitentiæ) vel participio (prædicans) vt ſignificetur Ioannes prædicaſſe baptiſmum pœnitentiæ, per quam, vel pœnitentiam, vel prædicationem præparati, tandem à Chriſto conſequerentur remiſſionem peccatorum. Vide noſtra in 4. diſt. 2.

v. 6. *Et videbit omnis caro ſalutare Dei.* In Hebræo apud prophetam ſic legitur: *Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum eſt;* huius loco, ſeptuaginta ſic reddiderunt; *Et videbit omnis caro ſalutare Dei, quia Dominus locutus eſt,* vel *quod Dominus locutus eſt.* Senſus autem eſt, Chriſtum ſaluatorem, à Deo promiſſum, venturum & conuerſaturum inter homines, & carneis eorum oculis videndum, ita vt ab eius aſpectu nullus hominum arceatur. Hoc Ioannes nunciat iam iam futurum; qui idem cum monſtrauit præſentem, & oculis conſpiciendum, dicens: *Ecce Agnus Dei.* De hoc ſibi gratulabatur Simeon ſenex, in cantico dicens: *Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.* De hoc Chriſtus ad diſcipulos infra cap. 10. *Beati oculi, qui vident, quæ vos videtis; quia multi iuſti & prophetæ, voluerunt ea videre, & non viderunt.*

v. 8. *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Vide annotat. Matth. 23.

Quia potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ. Quidam, *lapides,* intelligunt, quos ibi poſuerat Ioſue numero duodecim. Ioſ. 4. Senſus myſticus eſt, poſſe Deum, ex gentilibus, qui in peccatis ſuis obduruerant, facere fideles, qui, per fidem, filij ſint Abrahæ. Quod & fecit, in vocatione gentium, & adhuc facit quotidie. Sed ad literam ſignificarum videtur, poſſe Deum ex lapidibus illic coram poſitis, quos fortè mõſtrabat Ioannes, creare filios Abrahæ, ſicut dicebat Diabolus, *dic vt lapides iſti panes fiant.* Sed quomodò id poteſt; cum ſi ex lapidibus fiant homines, non iam ſint ex ſemine Abrahæ? ſi ex ſemine Abrahæ; non iam ſint ex lapidibus facti? Vno modo reſpondetur, etiam ad literam poſſe intelligi veros Abrahæ filios, ſcilicet ſecundum fidem; ſicut Dominus dicit Ioan. 8. *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.* Et Apoſtolus Rom. 2. *Non enim qui in manifeſto, Iudæus, ſed qui in abſcondito.* Et 4. cap. *Vt ſit pater omnium credentium per præputium.* Hunc ſenſum explicatum vide apud Ianſen. cap. 13. Et is videtur germanus ſenſus horum verborum. Alio modo poteſt id fieri per tranſſubſtantiationem, videlicet transmutando lapides in filios Abrahæ, iam dudum natos ex Abraham; ſicut panis conuertitur in corpus Chriſti natum ex Virgine. Sed hic non videtur verus ſenſus huius loci; quia voluit Ioannes dicere, quod Deus ex lapidibus

A poſſit procreare nouos filios Abrahæ. Sed & tertio modo dici poteſt, Deum poſſe; non immediatè ex lapidibus faciendo filios Abrahæ, ſed mediatè, conuertendo lapides in nutrimentum vel ſemen Iudæorum, vnde procreentur filij Abrahæ.

v. 11. *Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet eſcas, ſimiliter faciat.* Det, Græcè μεταδότω, id eſt, *impertiatur, participem faciat.* Quod rectè ita quoque verteretur; *det alteram;* quomodo plerique ſententiam hanc citant; licet illud (alteram) non ſit in Latinis codicibus emendatis. Duas tunicas habet, non qui pluribus veſtibus ſe induit neceſſarijs ad honeſtatem, vel frigoris arcendi cauſa, neque qui veſtem habet aliam æſtiuam, aliam hibernam; neque qui aliam
B feſtiuam, aliam profeſtam; neque qui aliam domeſticam, aliam, qua in publicum prodeat; ſed qui vnam habet neceſſariam, aliam ſuperfluam. Et de eſcis ſimiliter. Nota autem, quod non dicit, det frigore aut fame morienti, aut extremam neceſſitatem patienti; ſed, *non habenti,* id eſt, indigenti. Quare falluntur, qui in ſola extrema neceſſitate arbitrantur huiuſmodi præcepta ligare. Quod autem hic dicitur, in præcepto eſſe; perſpicuum eſt; quia interrogabant turbæ, *quid faciemus,* id eſt, quid faciendum nobis eſt, vt euadamus iram Dei, quam nobis denuncias? Item cætera omnia, quæ hîc à Ioanne dicuntur, præcepti ſunt. Gregor. homil. 27. citat vt nos legimus, *det non habenti.* Idem homil. 20. ſuper Euangel. vrget non
C eſſe dictum, qui habet tunicam, diuidat eam, quia ſic nemo tegeretur. Quid ergo de S. Martino, qui chlamydem diuiſit? *Reſp.* Martinum non quidem feciſſe, quod Ioannes præcepit, ſed amplius aliquid feciſſe, cum enim non duas, ſed vnam tantum chlamydem haberet; eam diuiſit, & dimidium dedit pauperi, quem etſi totum non tegeret, ex parte tamen texit, & factum à Chriſto approbatum eſt, per viſionem noctis ſubſequentis.

v. 13. *Nihil amplius, quam quod conſtitutum eſt vobis, faciatis.* Græcè πράσσετε, id eſt, *exigite.* Eraſmus *exigatis;* ne quis hoc torqueat ad prauum dogma hæreticorum, nihil eſſe faciendum, niſi quod præcepti ſit; Qui ſenſus nullam in hoc loco habet conſequen-
D tiam. Ceterum hinc bene probatur, ſtatum ſeu officium publicanorum non fuiſſe ſimpliciter illicitum; quia Ioannes non prohibet, ſed regulam exercendi præſcribit, ſicut & militibus.

v. 14. *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, & contenti eſtote ſtipendijs veſtris. Concuſsio* ſignificat violentam oppreſſionem vel tractationem eorum, quibus defenſio debetur, aut eorũ ſaltem qui hoſtes non ſunt; & concuſſioni ferè coniuncta eſt *calumnia,* qua falſa crimina confinguntur in ciues aut colonos, vt iure videantur tanquam hoſtes tractati. Cum autem dicit: *Contenti eſtote ſtipendijs veſtris,* ſubaudi acceptis vel accipiendis, Neque enim prætextu ſtipẽdij nondum ſoluti, concutere prouinciales licet. Non
E prohibet autem agere prædas ex hoſte, modo prædationi nulla calumnia ſit coniuncta. Nam hoc ad partem ſtipendij pertinet; ſed hanc poſtremam partem opponit duabus prioribus, concuſſioni, & calumniæ. S. Auguſt. epiſtola 5. ad Marcellinum, ex his verbis Ioannis oſtendit, militiam non eſſe Chriſtianis prohibitam. Quibus, inquit, proprium ſtipendium ſufficere debere præcepit, militare vtique non prohibuit. Ferrandus Diaconus regula 2. militaris innocentiæ. Concutere, inquit, eſt apertè facere violentiam, calumniari, occaſionem nocendi quærere.

v. 16. *Cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calceamentorum eius.* Negat ſe dignum, vel quatenus ipſe creatura erat, ille creator; vel quatenus ipſe peccator,

ſecundum

ſecundum quod dicebat, *Ego à te debeo lauari*, ille ſanctus ſanctorum: & tamen dignus erat, quia amicus ſponſi, ad honorem amicitiæ eius aſſumptus per gratiam. Ita nos digni ſimul & indigni dici poſſumus vt ſumamus corpus Domini, diuerſa conſideratione. Vide annot. Matth. 3.

v. 19. *Et de omnibus malis, quæ fecit Herodes.* Mala grauiora eaque publicè nota intellige, vel ſimpliciter mala quæ ſub correptione cadunt. Neque enim de quibuſcunque & qualibuſcunque proximos corripere debemus, præſertim reges. Simul nota libertatem prophetæ, qui non de vno & altero, ſed de omnibus, quæ correptionem poſcebant, regem corripere non fuerit veritus.

v. 22. *Deſcendit Spiritus ſanctus in ipſum.* Deſcendit tantum ad ſignificationem, nõ ad operationem, ſicut ſuper Apoſtolos. Chriſto enim, qui ab initio conceptionis ſuæ plenus erat gratia, nihil acceſſit gratiæ aut ſanctitatis, per deſcenſum Spiritus ſancti ſuper ipſum; ſed hoc ſignificatum eſt, quod ante merat.

v. 24. *Filius Ioſeph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat &c.* Illud (*qui fuit*) in tota hac genealogia, referendum, non ad Ieſum, ſed ad nomen proximè præcedens, hoc modo: Filius Ioſeph, qui Ioſeph fuit filius Heli, qui Heli fuit filius Mathat, & ita deinceps. Satis id liquet ex Græco; ſic enim habetur: *υἱὸς ἰωσὴφ, τοῦ ἠλὶ, τοῦ μάθατ.* Vbi illud primum, τοῦ, ad nomen præcedens genitiui caſus referendum: ſubiungitur enim nomini ſuo articulus, quo connectatur ei genitiuus ſequens, more Græco; maximè in nominibus proprijs parentum. Sic Matth. 27. v. 56. *Μαρία ἡ τοῦ ἰακώβου*, *Maria Iacobi.* Poteſt ergo ſic reddi: filius Ioſeph eius qui erat filius Heli, eius qui erat filius Mathat &c. Non videtur autem illud (τοῦ) iungendum, cum nomine ſequenti, quia non fuerat dictum, *υἱὸς τοῦ ἰωσὴφ*, ſed *υἱὸς ἰωσὴφ.* Quare nec in ſequentibus, τοῦ, nomini præpoſitum intelligi debet. Item ex genealogia, quæ eſt apud Matthæum, in qua ſemper, qui proximè nominatus fuerat, repetitur. Item, primum, τοῦ, non poteſt ad Ieſum referri, quia (Ieſus) erat nominatiui caſus.

v. 31. *Qui fuit Nathan, qui fuit David.* De concordia genealogiæ apud Matthæum & Lucam, vide prolixe Ianſenium. Item videatur, an non potuerit ibi locum habere adoptio communis, qualis apud gentiles frequentata. Lex enim quamuis vnius tantum generis adoptionem tradat, & præcipiat; non tamen vulgarem adoptionem repudiat, aut vetat. Iuxta eam autem videntur haud ægrè conciliari poſſe ambæ genealogiæ. Vide annot. Matth. 1. v. 16.

v. 36. *Qui fuit Cainan.* Septuaginta ſibi conſtantes, etiam 1. Par. 1. (ſaltem in quibuſdam libris) Cainan interponunt inter Arphaxad & Sale. Illud tamen hoc loco mirandum, qua ratione accidere potuerit, vt ſeptuaginta vnum nomen quod in Hebræo non legiſſent, interſererent generationi deſcribendæ, non tantum in Geneſi, verum etiam in 1. Par. 1. ſaltem in nonnullis libris. Tu vide eorum locorum annotat. Vide & B. Pererium lib. 16. in Geneſ. diſp. 11. vbi recenſet quinque reſponſiones, ad difficultatem de Cainan interpoſito; & Ianſenij reſponſionem non probat, imo nec vllam aliam; confitens cum V. Beda quæſtionem ſibi eſſe imperſcrutabilem. Vide quoque ſi lubet F. Lucam in notat. ad Geneſ. 11. qui tamen non explicat; & B. Medinam 3. q. 31. art. 1. recenſentem varias opiniones Eugubini, Cani, Caietani, Sixti, Bedæ, Aloyſij &c. Credi poteſt ſeptuaginta in ſuis codicibus habuiſſe iſtam generationem.

v. 38. *Qui fuit Dei.* Qui Adam fuit Dei filius; non quidem filius naturalis, quia nec in omnibus præcedentibus intelligi oportet eum de quo dicitur, qui fuit illius, fuiſſe filium eius naturalem: Quidam enim legales filij fuerunt; Adam vero Dei filius fuiſſe dicitur, quia factus immediatè à Deo, non quomodocunque, ſed ſecundum imaginem eius & ſimilitudinem. Quamquam & omnes nos quotquot mediatè ſumus à Deo progeniti ſecundum imaginem & ſimilitudinẽ eius, quadam peculiari ratione, filij eius dici poſſimus; ſcilicet propter naturæ noſtræ quandam cum diuina natura ſimilitudinem analogicam. Qua ratione dictum de nobis arbitror à poëta, quem refert Apoſtolus Act. 17. *Ipſius enim & genus ſumus.* Vide eius loci annotat.

CAP. IV.

v. 1. ET *agebatur à ſpiritu in deſertum, diebus quadraginta, & tentabatur à Diabolo*: Vide annotat. Matth. 4. *à ſpiritu* videlicet ſancto, de quo hic præcedit, *Ieſus autem plenus Spiritu ſancto.*

v. 2. *Diebus quadraginta. Et nihil manducauit in diebus illis.* Notandum ieiunium quadraginta dierum, confirmationem ac teſtimonium habere à lege, prophetia, & Euangelio. A lege, quia Moyſes legem daturus, per dies quadraginta neque comedit neque bibit. A prophetis, quia Helias propheta priuſquam videret Dominum in Horeb, totidem dies ieiunauit. Ab Euangelio quia Chriſtus Euangelij præco, totidem dies alimento abſtinuit, antequam ad Euangelij prædicationem procederet. Ieiunat autem Eccleſia Catholica, totidem diebus, non quidem ex manifeſto aliquo Chriſti præcepto, ſed ad imitationem Chriſti, tanquam capitis, cuius omnis actio, noſtra eſt inſtructio. Ex præcepto autem & inſtitutione Apoſtolorum; quam per manus acceptam à maioribus, hactenus vniuerſa obſeruat Eccleſia. Nos, inquit, S. Hieronymus ad Marcellam, vnam quadrageſimam, ſecundum traditionem Apoſtolorum, tempore congruo ieiunamus. Imitamur autem factum Chriſti, non omnino, ſed pro modulo infirmitatis humanæ: Chriſtus enim toto illo tempore, nihil penitus alimenti ſumpſit; nos autem quadrageſimalis ieiunij debitum exoluimus, dum ſecundum morem Eccleſiæ, parcius ac rarius per eos dies cibum ſumimus, abſtinentes etiam ab ijs, quæ ad finem ieiunij conſequendum, impedimento eſſe poſſent, vt à carnibus & lacticinijs. Vide annot. Matth. 4.

v. 3. *Dic lapidi huic, vt panis fiat.* Apud Matthæum pluraliter, *Dic vt lapides iſti panes fiant*, ſed enallage numeri frequens eſt in ſacris literis; vt apud eundem Matth. *Mortui ſunt, qui quærebant animam pueri*, cap. 2. Item: *Latrones qui crucifixi erant cum eo, conuiciabantur ei*, cap. 7.

v. 5. *Et duxit illum Diabolus in montem excelſum.* Item v. 9. *Et ſtatuit eum ſuper pinnam templi.* S. Gregor. in homil. ſuper hoc Euangelio, quæ eſt 16. & S. Hilar. in pſal. 68. videntur hanc narrationem ita intellegere; quaſi Chriſtus à Diabolo fuerit ſublatus per aëra in montem, & ſuper pinnam templi. Alij tamen probabilius putant, quod in humana ſpecie cum Chriſto ambulans & colloquens, duxerit eum in montem aſcendendo, & in faſtigium templi per gradus, quibus in illud aſcendebatur. Nam ſi ſublatus fuiſſet in altum; ſtatim, etiam à puro homine fuiſſet intellectum, Diabolicum eſſe hoc opus. Rurſum alij aliter ſentiunt, nempe duas poſteriores tentationes à Diabolo factas, per viſionem imaginum, Chriſti oculis exterius exhibitarum. Ita poſt Theophylactum Ianſenius, & probat ex authore ſermonum de operibus

Chriſti

Chriſti cardinalibus. Vide & rationes eius non improbabiles, cap. 15. Concord.

v. 6. *Quia mihi tradita ſunt, & cui volo, do illa.* Mendacium loquitur mendacij pater. Non enim Diabolo tradita ſunt regna mundi; neque ea dare poteſt cui vult; hoc enim Deo tribuit ſcriptura Daniel. 4. *Dominatur excelſus in regno hominum, & cuicumque voluerit, dabit illud.* Et Aggæi 2. *Meum eſt aurum, & meum eſt argentum, dicit Dominus exercituum.* Vocatur autem Diabolus princeps mundi, huius de quo Ioan. 1. *Et mundus eum non cognouit*, id eſt, hominum, quatenus carnaliter ex Adam fuerunt geniti; ſunt enim in poteſtate Diaboli, donec inde eripiantur per Chriſtum, qui fortem illum armatum fortior ſuperueniens vincit & eius ſpolia diripit. Vide annot. Ioan. 14. & comment. noſt. 2. Corinth. 4. v. 4. itemque Epheſ. 2. v. 2. Cur autem dicit, *Mihi tradita ſunt*, cum ſit tantæ ſuperbiæ, vt nolit videri quicquam habere ab alio, ſed tanquam Deus, habere omnia à ſeipſo? An vt apud hominem iuſtum & ſanctum, faceret propoſitionem ſuam probabilem, quaſi Deum ſuæ poteſtatis anthorem agnoſceret, ſicque facilius eum, ad id, quod volebat, faciendum induceret? Niſi enim aliquid verum aut probabile ſermoni ſuo miſceret; non falleret. Quod & eius miniſtri hæretici in ſuis ſermonibus & libris facere ſolent.

v. 13. *Receſſit ab illo, vſque ad tempus.* Quia nimirum tempore paſſionis rediјt ad eum tentandum. Quod quidam putant ſignificatum à Chriſto, quando dixit in cruce pendens: *Quare me dereliquiſti?* Euthymius in pſal. 87. ad illud: *Terrores tui conturbauerunt me*, dicit Origenem per iras & terrores Dei, dæmones ipſos intelligere; & ſubiungit: Ait igitur Chriſtus, quod paſſionis tempore inuaſerint eum dæmones, & quòd, vt hominem, eum conturbauerint. S. Hieronymus lib. 2. contra Pelagium cap. 6. ſimiliter tempus paſſionis intelligit. Vide Athanaſ. de paſſione & cruce, vbi ſimiliter iſtud refert ad tempus paſſionis, & rem pluribus declarat. Comment. Ambroſ. ſuper 1. Corint. 2. hunc citans locum, dicit conſilio & voluntate dæmonum, Chriſtum eſſe crucifixum. S. Hieronymus lib. 2. contra Iouinianum cap. 3. ait: quòd diabolus tertio vulneratus, vſque ad tempus recedit, differens magis tentationem quam auferens. Quod ſi etiam tunc tentauit Chriſtum; nondum ergo certò perſuaſum habebat eum eſſe filium Dei. Item ſicut Satanæ data fuit poteſtas tentandi & affligendi Iob, ſed ſalua vita corporali; ita ei data fuit poteſtas tentandi & affligendi Chriſtum per Iudæos & Romanos, etiam cum amiſſione vitæ temporalis. Quo pertinet, quod ipſe dicit, iam ab hoſtibus capiendus; *Sed hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum.* Nam antea aliquoties, volentes eum capere, non poterant, *quia nondum venerat hora eius.* Hoc quoque eſt, quod Zachariæ 3. legitur: Viſum Ieſum ſacerdotem magnum ſtantem coram Angelo Domini, indutum veſtibus ſordidis, *& Satan*, inquit, *ſtabat à dextris eius.* Nēpe vt eum tentando in lapſum impelleret. Sed reſpondet Dominus per pſalmiſtam pſal. 15. *Prouidebam Dominum in conſpectu meo ſemper; Quoniam à dextris eſt mihi, ne commouear.*

Sed dubitatur quo modo tempore paſſionis, Diabolus Chriſtum tentauerit; neque enim extra, corporali ſpecie acceſſit ad eum, ſicut hîc feciſſe eum apparet. An dicendum, quod eius phantaſiæ ſpecies obiecerit earum rerum, per quas putaret eum in deſperationem poſſe impelli? Hoc enim Origenes, & qui eum ſequuntur, velle videntur. Atqui Chriſtus interna tentatione, non potuit tentari à Diabolo, vt docet S. Gregorius, ſed tantum externa; quemadmodum docetur in 3. ſent. ad diſtinct. 21. niſi forte exiſtimes Gregorium tantum loqui, de tentatione carnis, ſeu prauæ concupiſcentiæ, quæ in nobis ſurgit à nobis. An probabilius dixerimus, Chriſtum in cruce pendentem fuiſſe tentatum à Diabolo, per membra eius, qui erant impij Iudęi, ex eo oſtendentes ſe loqui ex Diaboli inſtinctu, quia ſimilia ijs quæ hic legitur Diabolus dixiſſe, verba proferebant, dicendo: *Si filius Dei es, deſcende* Sic enim ille dixerat, *Si filius Dei es: mitte te deorſum.* Tunc ergo per membra ſua, Chriſtum tentauit Diabolus, qui hîc eum tentauit per ſemetipſum. Item tentauit per latronem à latere pendentem & dicentem: *Si tu es Chriſtus; ſaluum fac temetipſum & nos.* Tentauit autem ad inanem gloriam, dicendo; *Deſcende de cruce*; & ad deſperationem, dicendo; *Confidit in Deo; liberet nunc eum.* Et ſic intelligit Euthymius, ſcribens in Matth. 4. & ſimiliter fere Theophylactus in hunc locum. Porro S. Gregorius hom. 39. in Euang. ſentit Diabolum per ſemetipſum, ad Deum carne morientem, veniſſe, & ſuum aliquid quæſiuiſſe, ſicut alios homines in extremis poſitos, & in die exitus, tentare ſolet. Vide annotat. Matth. 4. & 27. Vbi quæritur, an per hanc tentationem, Diabolus didicerit Ieſum eſſe filium Dei: cum hic locus ſignificet, eum ad id cognoſcendum, poſtea adhuc inſtauraſſe tentationem.

v. 29. *Duxerunt illum vſque ad ſupercilium montis. --- vt præcipitarent eum. Ipſe autem tranſiens per medium illorum, ibat.* Non eſt paſſus Dominus ſe præcipitari è monte, quia neque tempus adhuc aderat morti eius deſtinatum, neque hic locus præordinatus erat, neque hoc genus mortis conſtitutum erat quo deijceretur, ſed aliud, quo exaltaretur. Oportebat enim exaltari filium hominis, non deorſum præcipitari. *Ipſe autem tranſiens &c.* Senſus eſt: Ipſe Ieſus cum pertranſiſſet per medium illorum, abibat. Tranſijt autem per medium illorum; vel quod animum eorum à quibus ducebatur, obſtupefecerit, incutiens illis terrorem ac perturbationem ex preſentia ſuæ diuinitatis, vel quod ſe inuiſibilem reddiderit. Nam hoc pacto apud Ioannem, ſemel atque iterum legitur ſe liberaſſe de manibus Iudæorum, quando dicitur, quod abſconderit ſe, & ſic exiuerit de templo.

v. 34. *Scio te quis ſis, ſanctus Dei.* Verumne dixerit Diabolus, vocans Chriſtum filium Dei, & dicens; *Scio te quis ſis, Filius Dei*; An ſola coniectura id opinatus ſit; an adulari voluerit, ne cogeretur obſeſſum hominem relinquere: Vide annotat. Matth. 4. ad illud: *Si filius Dei es.*

In v. 16. & 18. huius c. vide infra ad cap. 5.

CAP. V.

v. 6. R*Umpebatur autem rete eorum.* S. Ambroſ. rumpuntur retia, nec labitur piſcis. Rectius S. Auguſt. qui talem intelligit rupturam, qua multi exeunt de Eccleſia. Quod tamen & S. Ambroſius ſignificat, quando ſubiungit: Oportet enim & hęreſes eſſe. Vide Auguſt. tract. 122. ſuper Ioan. vbi pulchrè locum hunc, & alterum qui eſt Ioan. 21. allegoricè exponit.

v. 7. *Ita vt mergerentur.* Id eſt, vt in ſubmerſionem premerentur. Non enim merſæ ſunt, ſed tantum periclitatæ. Sic S. Auguſt. ibid.

v. 8. *Exi à me, quia homo peccator ſum, Domine.* Quare rogat Dominum vt à ſe recedat, cum peccator hoc potius deſiderare debeat, vt Dominus ad ſe veniat, & apud ſe permaneat? *Reſpond.* Duplicem intelligi Chriſti præſentiam; ſpiritualem, & corporalem. Spiritualis quidem præſentia, qua per gratiam ſuam

adeſt

adeſt homini,omnibus eſt neceſſaria; & eam omnes peccatores toto deſiderio expetere debent: corporalem autem præſentiam eius, pro varia animorum affectione homo peccator vel expetere poteſt,vel deprecari ac ſubterfugere. Aliud enim ſuadet amor, aliud humilitas & conſcientia propriæ infirmitatis. Amor non ſuſtinet ab amato ſeparari. Hinc Maria Magdalena corpus Domini lauit, vnxit, oſculata eſt,& aliàs à viuente,morituro & mortuo non receſſit. Et Zachæus(licet peccator) cum ſuſcepit gaudens in domum ſuam. Humilitas exhotret tantę maieſtatis præſentiam: Vnde Centurio dicebat: *Domine non ſum dignus &c.* Sic olim mulier Sareptana ad ſanctiſſimum prophetam Eliam air: *Quid mihi & tibi vir Dei? ingreſſus es ad me, vt remen orarentur iniquitates mea, & interficeres filium meum?* 3. Reg. 17. Tale quiddam etiam Petrum hoc loco metuiſſe, ſatis apparet ex verbis Domini, dicentis: *Noli timere.* Quod de familiari conuerſatione cum Chriſto diximus, poteſt etiam ad ſumptionem corporis Domini in ſacramento referri. Nam & laudandus eſt, qui ex amoris affectu, frequenter accedit ad menſam Domini; & vituperari non debet,qui ex agnitione ſuæ indignitatis, interdum à tremendis illis myſterijs putat ſibi abſtinendum.

v. 10. *Ex hoc iam homines eris capiens.* Ambr. *viuificans*, tum in textu, tum in explicatione. Græcè ζωγρῶν, quod vocabulum ſignificat vitium capere, quomodo piſces capiuntur retibus. Quæritur an hæc vocatio Petri è naue,ſit eadem cum illa, quam Matthæus cap. 4. & Marcus 1. deſcribunt. Omnino videtur eadem eſſe: tum quia non eſt credendum quatuor illos diſcipulos,ſemel vocatos vt ſequerentur ipſum, paulo poſt ad naues & retia relicta,& piſcationem, redijſſe; tum quia narratio præſentis loci à Matthæo & Marco non diſcordat, ſed bene conuenit. Tantum ea differentia eſt, quod Lucas commemorat quaſdam particulares circumſtantias, ab alijs prætermiſſas. Vide Ianſ. Quod autem narratur Ioan. 1. ab huius loci hiſtoria diuerſum eſt. Vide eius loci annot.

v. 17. *Et erant Phariſæi ſedentes, & legis doctores, qui venerant ex omni Caſtello Galilææ, & Iudeę, & Ieruſalem: & virtus Domini erat ad ſanandum eos.* Hoc quod dicit (eos) non ad Phariſæos aut legiſdoctores referendum, ſed ad verba paulo ſuperiora, vbi dixerat: *Et conueniebant turbę multæ, vt audirent, & curarentur ab infirmitatibus ſuis* Igitur dicens, (*eos*) turbas intelligit, quæ Græcis ὄχλοι, dicuntur genere maſculino, tametſi nec alioqui ſermo ineptus eſt.

v. 16. c. 4. *Et intrauit ſecundum conſuetudinem ſuam, die ſabbathi in ſynagogam.* Conſuetudine intellige, qua conſueuerat intrare ſynagogas ad docendum,non ad audiendum. Præcedit enim: *Et ipſe docebat in ſynagogis eorum.* Ad audiendum vero numquam ingreſſus legitur ſynagogas, ſed cum eſſet puer duodennis, ſemel dumtaxat in templo, ſedit in medio doctorum, audiens & interrogans. Quod ſi ſæpius & conſuetudine quadam feciſſet, ſiue in templo, ſiue in ſynagogis; non dixiſſent de eo Iudæi; *Vnde hic ſcit literas, cum non didicerit?* Ioan. 7.

v. 18. c. 4. *Spiritus Domini ſuper me, propter quod vnxit me euangelizare pauperibus &c.* Recitat hæc verba Lucas ex verſione 70. De intellectu eius, quod eſt *Euangelizare pauperibus*, Vide annot. Iſa. 61. & Matth. 11.

v. 27. c. 5. *Et vidit publicanum nomine Leui, ſedentem ad Telonium.* Quod quidam, inter quos Durandus lib. de diuinis officijs, Matthæum Leuitam fuiſſe opinantur, ex eo quod Leui dictus fuerit, nullius eſt ponderis argumentum. Sæpe enim fiebat, vt quis geſtaret nomen alicuius patriarchæ, ſiue ille ſui generis ac tribus author eſſet, ſiue non. Vt Ioſeph ſponſus B. Mariæ, Et Manaſſes Ezechiæ regis filius, ambo de tribu Iuda, ex progenie Dauid. Iudas Iſchariotes, id eſt, de tribu Iſſachar. Item in genealogia Chriſti apud Lucam, habes Leui, Ioſeph, Simeon. Nec ſanè veriſimile eſt, hominem Leuitam, quæ tribus erat ſacerdotalis, & ſacris miniſterijs deputata, eo ſe abijcere voluiſſe, vt recipiendis vectigalibus, quæſtum exerceret, præſertim cum id eſſet Iudaico populo vehementer exoſum, atque infame.

v. 28. *Et relictis omnibus, ſurgens ſecutus eſt eum.* Eo modo, quo Petrus omnium diſcipulorum nomine poſtea dixit, *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te.* Matth. 19. Quæ autem omnia? eodem loco hoc recenſetur. Ita Matthæus omnia reliquit, ſtatim quidem animo, voluntate, & actu incompleto, relinquens ea, quæ præ manibus erant; poſtea vero rebus ſuis diſpoſitis & ordinatis, reipſa reliquit omnia complete, Chriſto inhærens, cum ceteris eius diſcipulis.

Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo ſua. Non eſt ſenſus, *magnum*, id eſt, valde ſplendidum, lautum & opiparum, ſed magnum multitudine hominum, quos ad illud conuiuium inuitauerat. Quod ſignificatur ſequentibus verbis. *Et erat turba multa, publicanorum, & aliorum qui cum illis erant, diſcumbentes.* Vnde apud alios euangeliſtas, non nominatur magnum conuiuium, ſed tantum dicitur: quod Ieſu in domo Leui diſcumbente, multi publicani & peccatores venientes, diſcumbebant cum eo,& diſcipulis eius. Sunt tamen qui exponant, (magnum) id eſt ſplendidum, ſumptuoſum. Vide Ianſenium.

v. 31. *Non egent qui ſani ſunt medico, ſed qui malè habent.* Obijcies ſanos etiam egere medicina præſeruatiua. *Reſp.* Ijs, qui omnino ſani ſunt, & non propendent ad morbos (qualis imprimis fuit ſanitas hominis recens creati) non opus eſſe omnino medicina, ne quidem præſeruatiua; ſed ſufficere eis, ad ſanitatis conſeruationem, conuenientem cibum & potum. Qui vero ad morbos procliues ſunt, tali medicina indigent, quia non omnino ſani ſunt. Tales igitur ſunt homines iuſti in hoc ſæculo, multum adhuc retinentes primæ infirmitatis, & in eam ſtatim relapſuri, niſi præſeruante gratia Chriſti, tamquam medicina quadam, in accepta ſanitate cuſtodirentur.

v. 32. *Non veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam.* Quæritur, Nonne Chriſtus venit vt omnes homines ſaluos faceret? Reſpondent quidam, *iuſtos* intelligi, non qui verè iuſti ſunt, ſed qui ſibi tales videntur. Quales erant Phariſæi, ad quos hæc dicebat. Verum & quoſdam ex ijs, legitur Chriſtus vocaſſe ad pœnitentiam & fidem. Senſus igitur eſt? *Non veni vocare iuſtos*, quia tales nullos inuenio. Nam ſi qui reuera tales ſunt; mea vocatione, & occulta gratiæ inſpiratione præuenti, ex peccatoribus tales facti ſunt. *Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei*, totamque humani generis maſſam Chriſtus corruptam inuenit. Verè iuſtos debere intelligi, conuincit comparatio præcedens. *Non opus habent ſani medico, ſed qui malè valent;* vbi ſani reuera intelliguntur. Nam qui ſibi videntur ſani, cum non ſint, vt phrenetici, ij vel maximè opus habent medico.

v. 33. *Tui autem edunt & bibunt?* In eo quod dicunt, *Edunt & bibunt*, etiam Chriſtum dominum perſtringunt, qui de ſe ipſo alibi dicit: *Venit filius hominis manducans & bibens; & dicunt; Ecce homo vorax & potator vini.* Matth. 11.

v. 35. *Tunc ieiunabunt, in illis diebus.* Id eſt, ſtata ieiunia, certis ac præſcriptis temporibus obſeruabunt. Sic enim ieiunabant diſcipuli Ioannis, itemq; Phariſæorum. Vnde dicebat ille Phariſæus: *Ieiuno bis in ſabbatho.* Reſpondet autem Dominus ad id, quod quærebatur: *Quare diſcipuli Ioannis ieiunant frequenter, & obſecrationes faciunt, ſimiliter & Phariſæorum: tui autem edunt & bibunt?* Neque enim Chriſtus diſcipulos ſuos liberabat à ieiunijs lege præſcriptis, qui vſque ad mortẽ, legem ſeruauit; vtpote factus ſub lege, ſecundum Apoſtolum. Gal. 4. ſed præter illa ieiunia, non eis imponebat alia, ſicut imponebant ſuis diſcipulis, Ioannes & Phariſæi. Vide annot. Marci 2.

v. 39. *Et nemo bibens vetus, ſtatim vult nouum; dicit enim, Vetus melius eſt.* Græcè πιὼν, *qui biberit.* Senſus: Nemo aſſuetus bibendo veteri vino, ſtatim petit nouum, ſed nouo bibendo paulatim aſſueſcit. Dicit enim vetus ſibi melius eſſe, quia illi aſſueuit, etiamſi in ſe forte non ſit melius. Ita docet, diſcipulos ſuos aſſuetos laxiori vitę, non ſtatim, ſed paulatim ducẽdos eſſe, & trãſferendos ad inſtitutũ vitæ auſterioris.

CAP. VI.

v. 1. F*Actum eſt autem in ſabbatho ſecundo primo* Matt. 12. & Marci 2. habetur numero plurali, *in ſabbathis.* Eraſmus paraphraſi in Luc. putat dictum ſecundo primum, eo quod incidens inter duo ſabbatha videatur geminam habere religionem; quod & finis ſit ſabbathi præcedentis, & initium ſequentis. Duæ ſunt probabiles opiniones: vna quod fuerit dies octaua alicuius ſolemnitatis, vt paſchatis vel tabernaculorum, quæ cum prima die, pari erat veneratione ſolẽnis. Altera (quæ eſt Chryſoſtomi) quod ſimul in ſabbatho aliud feſtum, vt nouilunij, vel pentecoſtes, incideret, & ita eſſet duplex ſabbathum. Vnde fortaſſe Matth. & Marcus habent plurali numero, *in ſabbathis.* Vide Ianſenium. Item Hieron. epiſtola ad Nepotianum capit. 10. Et ibidem Marianum.

v. 6 *Et manus eius dextra erat arida.* Dextra manus arida ſignificat impotentiam bonorum operum, quam per ſuam gratiam ſolus curat Chriſtus.

v. 9. *Interrogo vos ſi licet ſabbathis benefacere, an malè; animam ſaluam facere, an perdere?* Vide annot. Marc. 3. & Matth. 12. In quibuſdam codicibus manuſcriptis eſt: *Interrogabo.* Quibus & Græca lectio adſtipulatur. Poterat Chriſtus aduerſarios ſuos refellere exemplo medicorum, qui ſine vlla reprehenſione, etiam in ſabbatho curabant ægrotos, & adhibebant eis medicamenta. Nec enim veriſimile eſt, id medicis non fuiſſe permiſſum apud Iudæos, aut tam neceſſario eorum obſequio, ſcribas aliquando contradixiſſe; quoniam & ipſi in ſuis morbis medicorum opera indigebant. Non tamen vſus eſt hoc argumento Chriſtus, ſed alio fortiori, quod habemus apud Matthęũ, in narratione eiuſdem huius miraculi c. 12. *Quis erit ex vobis,* inquit, *homo, qui habeat ouem vnam, & ſi ceciderit hæc ſabbathis in foueam, nonne tenebit & leuabit eam? Quanto magis melior eſt homo oue?* Sic & alibi: *Cuius veſtrum bos aut aſinus &c.* Validius itaque refutat obtrectatores ſuos argumento etiam à beſtiarũ cura ſumpto, quarum cum homine nulla eſt comparatio; quam ſi ſumpſiſſet argumentum à curatione hominum, quæ fit per medicos. Vt nec illud taceam, Chriſtum non voluiſſe in ſanandis hominum morbis ſimilem ſe videri medicis, qui naturalia tantũ remedia adhibent eademque tardum & incertum plerumque effectum habentia; cum ipſe virtute diuina ſolo verbo vel tactu, repente atque integrè ſanaret infirmos; imo & ea faceret in curandis hominibus, quæ medici nullo modo poſſent. Qualia ſunt, cæcis viſum, ſurdis auditum, mutis loquelam reſtituere &c.

v. 12. *Et erat pernoctans in oratione Dei.* Id eſt, qua Deus oratur; ſicut charitas Dei, qua Deus diligitur. Sic Ioan. 6. *Habete fidem Dei.* Et pſal. 149. *Exaltationes Dei.* Id eſt laudes Dei, quibus Deus exaltatur, & magnificatur. An Chriſtus hic orauit & exauditus fuerit, etiam pro Iuda; Vide annot. Ioan. 6.

v. 20. *Et ipſe eleuatis oculis in diſcipulos ſuos dicebat.* Omnia quæ in hoc ſermone dicuntur, etiam habentur in ſermone, quem Matthæus cap. 5. 6. 7. deſcribit in monte habitum. Ex quo apparet Lucam de eodem ſermone loqui. Sed difficultatem facit, quod Lucas ſignificat habitum hunc ſermonem in loco campeſtri in quem deſcenderat cum diſcipulis, Matthæus autem apertè teſtatur, ſermonem, quem ipſe refert, habitum in monte. Vide quomodo Ianſenius hunc nodum ſoluat.

Beati pauperes, quia veſtrum eſt regnum Dei. Cui opponit hanc ſententiam. *Væ vobis diuitibus, quia habetis conſolationem veſtram.* Ex hac ſententia, alijſque ſimilibus, olim Pelagius oſtendere conatus eſt non licere homini Chriſtiano habere diuitias; non attendens ſanctos Patriarchas Abraham &c. diuites fuiſſe, ſanctos item reges, Dauidem, Ezechiam &c. multis opibus affluxiſſe. Vnde & Apoſtolus Paulus ad Timotheum ſcribens, non vult præcipi diuitibus, vt abijciant diuitias, ſed dicit: *Diuitibus huius ſæculi præcipe, non ſublime ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum; ſed in Deo viuo &c. bene agere, diuites fieri in operibus bonis &c.* Et pſalmiſta: *Diuitiæ ſi affluunt, nolite cor apponere,* pſal. 61. Huiuſmodi diuites ſcriptura nuſquam damnat; ſed eos, qui ſperant in incerto diuitiarum, qui cor apponũt theſauris ſuis. Eos denique, qui ſpiritu diuites ſunt: ſicut è contrario beatificat eos, qui pauperes ſunt ſpiritu. *Pauperes ſpiritu* ſunt, qui ne animo quidem diuitias expetunt; ſed ſi eas habent, ſunt velut non habentes. Diuites ſpiritu, qui tota animi intentione ad habendas vel retinendas diuitias feruntur. Vide annot. Matth. 5.

v. 29. *Qui te percutit in maxillam, præbe & alteram. Et ab eo, qui aufert tibi veſtimentum, etiam tunicam noli prohibere.* Legimus Ioan. 18. cum Chriſtus aſſiſteret coram pontifice, & vnus miniſtrorum ei alapam impegiſſet, reſpondiſſe: *Si male locutus ſum &c.* Et Paulus Act. 23. iuſſu pontificis alapa percuſſus, non ſine acerbitate reſpondit, dicens: *Percutiet te &c.* Quæ Domini noſtri & Apoſtoli exempla ſatis conuincunt, ſententiam huius loci, non nudè vti ſonat, intelligendam; ſed id, quod hîc præcipitur faciendum eſſe in animi præparatione. Id eſt, Chriſtianum debere eſſe ea patientia & fortitudine in perferendis iniurijs, vt plura etiam ferre paratus ſit potius, quam de illata iniuria vltionem expetat, modo id ſaluti eius, à quo iniuriam paſſus eſt, videretur expedire.

v. 30. *Omni autem petenti te, tribue.* Hieronymus ſuper Eccleſ. 7. dicit hoc eſſe præceptum. Hoc præceptum, arbitror, implere voluit S. Franciſcus, quando vouit, ſe, nulli pauperi petenti, denegaturum eleemoſynam. Debet enim hoc intelligi, concurrentibus circumſtantijs, quibus poſitis, recta ratio dictet id faciendum eſſe potius, quam omittendum. Quia votum eſt de bonis melioribus. Et nota, quemadmodum promiſſio Chriſti, qua dixit: *Omni petenti dabitur;* intelligitur cum certis clauſulis ſi petat ſalutaria, quomodo & quantum oportet; ita & hoc præceptũ intelligendum cum quibuſdam reſtrictionibus: Omni petenti, quod eſt ſecundum dictamen

rectæ

rectæ rationis,& quod ipſi conueniat accipere,& tibi, date.

v. 34. *Nam & peccatores, peccatoribus fœnerantur, vt recipiant æqualia.* Si æqualia tantum recipiunt; quomodo fœnerantur, cum fœnus ſuperet æqualitatem? *Reſp.* Æqualitas intelligitur non in redditione mutui; ſed in eo, quod ipſi egentes aliàs ab ijs, quibus ad vſuram dederant, ſimiliter accipiant mutuum ad vſuram, tamquam beneficium pro beneficio. Vel potius,intelligi poteſt, de ſimplici mutuo. Eſt enim Græcè idem vocabulum,quod paulo ante. *Et ſi dederitis mutuum &c.* Et quod ſtatim ſequitur: *Mutuum da e nihil inde ſperantes.* Senſus igitur erit: Et mutuum dederitis his à quibus ſperatis in egeſtate poſiti mutuum recipere; quæ gratia? q. d. tale beneficium fiet, vt alias ſimili beneficio compenſetur, quod & peccatores faciunt,non propter Deum, ſed ſpe ſimilis beneficij, mutuum dantes. Vos autem mutuum date, etiamſi ſimile beneficium viciſſim non exſpectetis. Vnde ex conſequenti ſtatui poteſt, vſuram prohiberi, quia qui dat ad vſuram, exſpectat non tantum beneficium ſimile, ſed & tanquam debitum;nempe lucrum vltra reſtitutionem ſortis. Non poteſt autem ſenſus eſſe: Mutuum date, non exſpectantes vt ſors vobis reſtituatur;quia ſic ſententia ſecum pugnaret. Si enim datur mutuum, ſors reſtituenda exſpectatur. Quæ ſi non exſpectatur; donatio eſt, non mutuatio. Ideoque miror, hoc pacto Eraſmum interpretari. De Carolo Molinæo minus mirum, qui eripere voluit interpretationem, qua vſura prohiberi videretur. Quidam ſic exponit, mutuum date, cum deſperatione mercedis; quod eodem recidit. Intelligit enim mercedem apud homines, non apud Deum. Et hoc vult, mutuandum eſſe, etiamſi non exſpectemus futurum aliquando, vt nobis in ſimili neceſſitate poſitis, is, quem mutuo dando iuuerimus, viciſſim mutui præſtet beneficium.

v. 37. *Nolite iudicare, & non iudicabimini, nolite condemnare & non condemnabimini* Poſterior ſententia,eſt explicatio prioris. Vide annot. Matth. 7.

v. 38. *Menſuram bonam, & confertam, & coagitatam, & ſupereffluentem dabunt in ſinum veſtrum. Eadem quippe menſura, qua menſi fueritis, remetietur vobis.* Quomodo eâdem menſura, ſi dabitur ſupereffluens, id eſt, ſuperabundans menſura? Sed nota, dictum eſſe eâdem, non æquali. Quamuis etſi hoc dictum eſſet, non ſecundum quantitatem intelligenda eſſet æqualitas, ſed ſecundum proportionem; quomodo dicit Apoſtolus: *Qui parce ſeminat, parce & metet. Et qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.* Videtur autem hæc ſententia. *Eâdem quippe menſura &c.* Referenda ad quatuor præcepta præcedentia: quorum duo prima erant prohibitiua; Vnde locum ibi non habet redditio menſuræ ſupereffluentis; quia Deus non punit vltra condignum. Quod autem dicit, *Menſuram bonam &c.* tantum ad duo poſtrema refertur, quæ ſunt præceptiua dandi & dimittendi; quod qui præſtiterit, etiam ſupra meritum recipiet in vtroque genere. *Dabunt*, perſonale ponitur pro imperſonali; ſicut & *remetietur*; pro dabitur & remenſurabitur. Simile eſt infra, cap. 12. *Hac nocte repetent animam tuam.*

CAP. VII.

v. 6. NOn *enim ſum dignus, vt ſub tectum meum intres. Propter quod & meipſum non ſum dignum arbitratus vt venirem ad te* Quamuis in prioribus verbis, quæ ſolà Matthæo commemorantur, multum eluceat humilitas huius centurionis; magis tamen adhuc elucere videtur in poſterioribus, quia plus ſe humiliat, qui negat ſe dignum venire ad Chriſtum, ad quem paſſim omnes accedebant; quam qui negat ſe dignum, cuius ſub tectum intret Chriſtus; quod paucis cōceſſum eſt, quodq; maioris erat dignitatis. Quemadmodum magis ſe humiliabat Ioannes quando dixit; *Cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calceamentorum*, quam ſi dixiſſet: Cuius non ſum dignus menſæ aſſidere.

v. 9. *Quo audito Ieſus miratus eſt.* Admiratio propriè dicta, ex ignorantia cauſæ procedit, in Chriſto autem ignorãtia nulla fuit; ſed miratus dicitur, quia hoc fecit quod ſolent homines mirantes, id eſt, eam rem quam admiratus dicitur, tamquam nouam, inſolitam & hominibus admirabilem ſuis verbis prædicauit, dicens: *Non inueni tantam fidem in Iſraël.* Sic Marci 6. dicitur miratus propter quorumdam incredulitatem; quia fortè eam apud ſuos commemorabat tamquam mirandam poſt tot miracula. Vide Annot. Matt. 8.

v. 13. *Dixit illi: Noli flere.* Cur Ieſus mulieri prohibet flere ſuper filio mortuo, cum ipſe fleuiſſe legatur ſuper Lazaro mortuo? Ioan. 11. *Reſp.* Non tam prohibentis, quam conſolantis eſſe verba. Meritò autem ſic eam conſolatus eſt, cuius filium ſtatim erat ſuſcitaturus. Ipſe verò conſolatore non egebat, habens poteſtatem aſſumere dolorem ac fletum, & iterum deponere quando vellet. Quare quamuis & Lazarum erat ſtatim ſuſcitaturus; tamẽ flere voluit, vt & amorem ſuum quo eum proſequebatur, oſtenderet, & verum hominem ſe probaret, flendo; qui mox Deum ſe probaturus erat mortuum ſuſcitando.

v. 15. *Et dedit illum matri ſuæ.* Non dixit ei: *Sequere me*; quia videbat eum matri viduæ adhuc neceſſarium Vnde docemur, eos quorum opera parentibus ad ſuſtentationem adhuc eſt neceſſaria; non eſſe cohortandos ad ingreſſum religionis, ſed potius ad honorandum parentes; ne irritum faciamus præceptum Dei propter conſilium. Quod certe eo caſu non eſt conſilium.

v. 28. *Dico enim vobis, Maior inter natos mulierum Propheta Ioanne non eſt.* Matthæus ſic habet: *Amen dico vobis, non ſurrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptiſta.* Conferendo hunc locum cum Matth. 11. & alterum ex altero ſupplendo; verus ſenſus videtur: Inter homines non ſurrexiſſe, non exortum eſſe & apparuiſſe maiorem prophetam Ioanne Baptiſta, tam ex officio prophetandi, quam vitæ ſanctitate & exemplo. Et quia inter homines prophetæ erant ſanctiores; hinc vlterius colligitur, Ioannem inter homines maximum fuiſſe ſanctitate. Quod tamen non ita vniuerſaliter accipiendum, quin potuerit eſſe exceptio. Nam ordinarium erat prophetas eſſe alijs ſanctiores, non perpetuum. Vnde conſiſtit exceptio de B. Virgine Deipara. Si dicas eam fuiſſe prophetiſſam, & proinde Ioannem etiam ei præferri: *Reſpond.* Non ſurrexit propheta id eſt, non apparuit, non data fuit populo prophetis, vt ei futura annunciaret, ſed manſit occulta. Nec enim populus ſciuit eſſe prophetiſſam, imo nec ſciuit eſſe matrem virginem, nec cætera circa illam geſta myſteria, ſed ea poſtea per Apoſtolos propalata ſunt. Ridicula autem eſt quorumdam reſponſio ad obiectionem de B. Maria, quâ dicunt eam non ſurrexiſſe, quia numquam cecidit: Ioannem autem comparari tantum cum ijs qui ſurrexerunt. Nam ſurgere in phraſi Scripturæ non aliud eſt, quam exortum eſſe. Matth. 24. *Multi pſeudoprophetæ ſurgent,*

 id eſt

id eſt exorientur. Ioannis 7. *à Galilæa propheta non ſurgit.* A Imo & de Chriſto hoc ipſo capite: *Quia propheta magnus ſurrexit in nobis.* & ad Heb. 7. *Neceſſarium fuit ſecundum ordinem Melchiſedech alium ſurgere ſacerdotem.* Hic quoque non legitur *ſurrexit*, ſed apud Matth. Hic dicitur; *eſt*.

v. 28. *Qui autem minor eſt in regno Dei, maior eſt illo.* Hic Chriſtus ſe excipit à ſuperiori ſententia, qua dictum erat: *Nemo maior &c.* Senſus eſt: Qui in regno cælorum, id eſt, in Eccleſia fidelium, quæ tum incipiebat manifeſtari, minor eſt, is reuera maior eſt Ioanne. Chriſtus minor Ioanne in regno cælorum, id eſt Eccleſia, tribus modis intelligi poteſt; vel ætate, quia ſex menſibus iunior; vel hominum opinione, quia de Ioanne tunc temporis adhuc, maior erat B opinio quam de Chriſto; vel prædicationis tẽpore, quia Ioannes prius cœpit prædicare pœnitentiam & annunciare regnum cælorum, poſterius Chriſtus. Secundus modus videtur hoc loco intelligi. S. Auguſt. contra aduerſarium legis & prophet. lib. 2. cap. 5. ſic diſtinguit: Qui autem minor eſt, videlicet ætate, is in regno cælorum maior eſt illo. Habet ibi tamen & aliam expoſitionem, quæ etiam eſt apud Cyrillum. Qui minor eſt in regno cælorum, id eſt, inter angelos, maior eſt Ioanne & quolibet ſancto homine, portante corpus quod corrumpitur. Habet hoc etiam S. Hieronymus in Commentario ad Matth. 11.

v. 30. *Phariſæi autem & legiſperiti conſilium Dei &c.* C Hic primum nominantur *legiſperiti*; nec alius euangeliſta eorum meminit niſi Lucas. Nec videntur iidem eſſe cum ſcribis; quia Lucas aliquoties etiam ſcribarum meminit: Sed tamen nuſquam eos coniungit, vt videri poſſit, quod eoſdem, modo ſcribas, modo legiſperitos vocet.

Conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos. Vide Ianſenium cap. 47.

Non baptizati ab eo. Vide Annotationes Matth. 3.

v. 37. *Et ecce mulier quædam.* Merito dicit *Ecce*, quia narraturus rem valde ſingularem; nuſquam enim in Euangelijs legitur quemquam acceſſiſſe Chriſtum pro remiſſione peccatorum, præter hanc D vnicam mulierem. Alij corporales ſanitates ab eo quæſierunt; hæc non aliud quam curationem ſpiritualem. Ceterum ſitne mulier iſta peccatrix eadem cum Magdalena euangelica, itemque cum Maria ſorore Lazari; celebris eſt quæſtio: de qua late egimus oratione habita pridie B. Mariæ Magdalenæ an. 1609. eſtque inter impreſſas num. 14.

v. 39. *Hic ſi eſſet Propheta, ſciret vtique &c.* Male ratiocinatur hic Phariſæus; neq; enim Prophetæ omnia nouerunt. Vnde Eliſæus; *Et Dominus à me celauit ſermonem.* 4. Reg. 4. At Chriſtus Simoni reſpondens, oſtendit non ſolum ſe ſciuiſſe quæ & qualis eſſet iſta mulier, quod multi alij ſciebant; verum etiam vidiſſe ipſius Simonis ſiniſtram de ipſo cogitationem, E quam nemo alius nouerat; dicente Apoſtolo 1. Corinth. 2. *Quis hominum ſcit quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt?*

v. 47. *Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum.* Quid, aut quem dilexit? hoc enim non exprimitur. Sed non dubium quin Chriſtum, à quo multorum peccatorum remiſſionem ſperabat. Nam parabola præmiſſa commemorat creditorem diligi ab ijs quibus debita donauit. Notandum autem ex hoc loco, dilectionem eſſe cauſam remiſſionis; & viciſſim remiſſionem cauſam dilectionis. Quod enim dilectio ſit cauſa remiſſionis, aperte loquitur hæc ſententia: *Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum.* Quod autem remiſſio ſit cauſa dilectionis; parabola docet, nec non verba hîc proxime ſequentia: *Cui autem minus dimittitur, minus diligit.* Dilectio igitur impetrat peccatorum remiſſionem; remiſſionis vero beneficium gratanter agnitum, auget dilectionem erga benefactorem. Item multum dilexit vt multum remitteretur; & multum dilexit, quia multa remiſſa ſunt. Hæc enim eiuſdem ſunt rationis, amare propter ſperatum beneficium, & propter impetratum. Vnde Dominus non inconuenienter ab vno delabitur ad alterum, quaſi dicat. Non ſolum quis diligit multum, quia multa remiſſa ſunt; id quod directe vult parabola; verum etiam vt multa dimittantur, multum diligit; & hac multa dilectione multorum impetrat remiſsionem. Vide noſtra in 3. ſent. diſt. 27.

v. 48. *Dixit autem ad illam: Remittuntur tibi peccata tua.* Quomodo nunc demum audit ſibi remitti peccata, cui iam ante remiſſa erant? Iam enim dictum fuerat: *Remittuntur ei peccata multa.* An hæc verba poſteriora continent confirmationem eius quod iam dictum erat? Quomodo Marci 5. legimus dictum mulieri hæmorrhoiſſæ: *Eſto ſana à plaga tua*, cum iam ante per fimbriæ dominicæ contactum ſanitatem recepiſſet. De quo vide illius loci Annotat. An vero quod dictum erat: *Remittuntur ei peccata multa &c.* referendum eſt ad illud inſtans temporis, quo ſtatim poſt dicebatur mulieri; *Remittuntur tibi peccata tua?* Sic enim hoc ei dictum eſt, quomodo dictum fuerat paralytico ſuperius cap. 5. Et quidem familiare fuit Chriſto ſimul cum verbo præſtare effectum verbo ſignificatum, vt quando dixit: *Volo, mundare; fiat tibi ſicut vis; Secundum fidem veſtram fiat vobis; Filius tuus viuit; Tibi dico, ſurge: Extende manum tuam; Reſpice:* & alia huiuſmodi. Sed etſi mulieri fuiſſet dictum: Remiſſa ſunt tibi peccata tua: non ſtatim conſequens foret ei iam ante illud verbum remiſſa eſſe peccata. Sic enim infra cap. 13. dictum eſt mulieri inclinatæ, *Dimiſſa es ab infirmitate tua.* Nec tamen curata fuerat ante illud verbum; ſed curabatur ſimul cum verbo & manus impoſitione, vt ex eius loci contextu patet. Quare verbo præteriti temporis potius videtur ſignificare voluiſſe operationem inſtantaneam, qua quid ſimul fit & factum eſt; quomodo ſimul aër illuminatur & illuminatus eſt.

v. 50. *Fides tua te ſaluam fecit.* Quod paulo ante dilectioni tribuerat, id nunc fidei tribuit. Ex quo intelligitur fidem non impetrare Dei beneficia ſine dilectione.

Vade in pace. Ita mulieri hæmorrhoiſſæ Marci 5. Lucæ 8. Item adulteræ Ioannis 8. *Vade, noli amplius peccare.* Et quomodo permitteret peccatricem, infamem mulierem, ſtatim à conuerſione, quæ in animo latet, inter tot calumniatores manere in ſuo comitatu? aut quis probaret, ſi quis alius tale quid faceret?

CAP. VIII.

v. 2. & 3. **E**T *mulieres aliquæ.---Quæ miniſtrabant ei de facultatibus ſuis.* Non ſic ſequebantur vt familiares & domeſticæ, ſed vt diſcipulæ, quæ ſcirent quid magiſtro ſuo deberent, nẽpe ſubminiſtrationem rerum ad præſentem vitam neceſſariarum. Nam & alij multi ſequebantur Chriſtũ, non domeſtica conſuetudine cum eo fruentes, ſicut duodecim Apoſtoli, de quibus Marci 3. *Fecit vt eſſent cum ipſo:* ſed, vt quocumq; pergeret, doctrinæ eius, quam publicè prædicabat, fierent participes. Et puto quod

nec

nec ſeptuaginta diſcipuli, erant domeſtici eius: fuiſſet enim familia nimis numeroſa & paſſim in euangelijs ſatis ſignificatur, ſolos duodecim ita Chriſto fuiſſe familiares, vt eodē hoſpitio & menſa cum eo ordinariè vterentur. Vnde nec in vltima cœna, quiſquam aliorum adfuit; & poſt eius reſurrectionem, primò ſolis vndecim apoſtolis vna congregatis Dominus apparuit. A

v. 4. *Et de ciuitatibus properarent.* Græcè κατ' πόλιν, id eſt, *de ſingulis ciuitatibus*, quomodo vertit Eraſmus, quomodo etiam habet Syriaca lectio.

v. 8. *Aliud cecidit in terram bonam.* Quomodo verbum Dei cadit in terram bonam, cum omnis terra ſit maledicta & ſterilis, antequam à Dei gratia præuenta, fœcundetur? An terra bona intelligitur, non natura ſua ſed Dei gratia? B Sed quomodo ſemen, id eſt, verbum Dei, cadit in terram bonam; cum per ipſum verbum Dei, cooperāte gratia Dei, fiat terra bona. Dici poteſt ſimilitudinem non per omnia conuenire oportere; ſatis enim eſt in eo comparationem eſſe, quod ſicut ſemen in bonam terram cadens fructificat; ita verbum Dei in quorumdam cordibus, qui illud, gratia Dei emolliti atque præuenti, ſuſcipiunt pio affectu, fructum multiplicem proferat; non autem in eo quod ſicut ibi ante ſementem terra bona eſt, ita & hic pius affectus ante verbi prædicationem. An intelligi poteſt terra bona ante verbum annunciatum, Ioan. 4. v. 35. Matt. 10. 11. ſicut regiones albæ ad meſſem, & ſicut digni aliqui dicūtur C ad quos apoſtoli prædicaturi diuertrāt; videlicet propter aliquam animi præparationem diuinitus prouiſam atq; effectam? Videtur per terram bonam intelligi cor fœcundum fidei ac bonorum operum; idq; non per qualitatem aliquam præcedentem, quia etiā peſſimi homines ſuſceperunt fidem perſeueranter; ſed ſecundum prædeſtinationē Dei. Poteſt item dici parabolam referendam ad Iudæos quibus Dominus loquebatur, qui iam erant fideles, & proinde terra bona; ſi erant electi, quia præuenti gratia Dei Meſſiam expectabant, recepturi euangelium aduentus eius, & fructum ſalutis per eum accepturi. Sic regiones albæ dicuntur ad meſſem. Ioan. 4. v. 35.

v. 11. *Semen eſt verbum Dei* Significatiuè videlicet; D vt ſenſus enunciationis ſit: Id quod per ſemen ſignificatur eſt verbum Dei. Vel, Verbum Dei, eſt id quod per ſemen ſignificatur. Nam *Verbum Dei* poteſt conſtrui à parte ſubiecti, ſicut in ſimilibus; *Petra erat Chriſtus. Aquæ multæ populi multi.* Græcè eſt: ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Non eſt autem dicendum, verbum *eſt* poni pro, ſignificat. Nuſquam enim (eſt) habet eam ſignificationem.

v. 15. *Quod autem in bonam terram, hi ſunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia.* Hoc membro ſoli comprehendi videntur electi, id eſt, qui in iuſtitia perſeuerant. Nam qui non perſeuerant, aliqua tentatione reuocantur à E bono quod cœperant, & proinde aliquo ſuperiorum membrorum continentur. Similiter *fructus* intelligi videtur præmium æternæ vitæ; nam eius meritum habent ad tempus etiam petroſi & ſpinoſi: quos tamen fructum referre negat Dominus.

v. 28. *Quid mihi & tibi eſt Ieſu fili altiſſimi? obſecro te ne me torqueas.* Et poſt, v. 31. *Et rogabant illum ne imperaret illis vt in abyſſum irent.* Dæmones quidem omnes, iam inde à primo ſuo lapſu, torquentur generali illa afflictione, ad quam merito ſuæ ſuperbiæ damnati ſunt, ſicut animæ impiorum ſtatim poſt mortem æternis pœnis addicuntur. Ac proinde illam pœnam hoc loco non deprecantur, ſed aliam. Vna eſt, expelli ex homine quem iam poſſident. Sicut enim quibuſdam hominibus, qui ad extremum maliciæ deuenerunt magna voluptas eſt alijs nocere, & magna pœna non permitti vt noceant: Ita omnino de diabolo, omnium impiorum principe, ſentiendum eſt. Altera pœna eſt, in abyſſum relegari, & ibi torqueri ea condemnatione, quam ſciunt ſibi paratam in nouiſſimo die iudicij. Et hinc dicunt: *ante tempus*: Quia ſciebant diem iudicij nondum adueniſſe.

v. 30. *Quod tibi nomen eſt? At ille dixit: Legio.* Vide Annot. Marci 5.

v. 33. *Et impetu abijt grex per præceps, in ſtagnum, & ſuffocatus eſt.* Quid opus erat petere vt in porcos irent, quando mox inde erāt abituri porcis ſuffocatis? *Reſp.* non fuerunt permiſſi, niſi ad momentū obſidere porcos, vt oſtenderetur Iudæos illius regionis peccaſſe in Deum alendo porcos cōtra legem. Cæterum iuſſi ſunt ſtatim in abyſſum ire. Itaq; vt nocerent hominibus quātum poſſent, porcos egerunt in mare præcipites; ipſi continuo deſcenſuri in abyſſum; vel ſane porcos merſerunt, ſic à Deo iuſſi, tamquam miniſtri iuſtitiæ eius aduerſus ἀνόμους illos Iudæos Geraſenos. Sic Prudent. in Enchiridio; Iubet hoſtem, porcorum raptare greges, ac per freta mergi.

v. 35. *Et inuenerunt hominem ſedentem à quo dæmonia exierant, veſtitum.* A quo vel, à quibus veſtitum, niſi ab apoſtolis? Nondum enim ad hunc hominem alij acceſſerant. Id quoque teſtatur S. Hieronymus in comment. ſuper eccleſ. 4. Saluator, inquit, eum, à quo dæmonia eiecerat, apoſtolorum indutum veſtimentis abire præcepit.

v. 38. *Rogabat eum vir à quo dæmonia exierant, vt cum eo eſſet: Dimiſit autem eū Ieſus dicens; Redi in domum tuā, & narra, quanta tibi fecit Deus.* Primum nota hunc hominem, non tantum corpore, ſed & animo fuiſſe ſanatum, quia ſuis relictis Chriſto adhærere cupit. Quæ quidem ſanitas animi, non omnibus ijs contigit, qui corpore ſanati ſunt. Nam & Malcus cui Petrus abſcidit auriculam, & nouem leproſi ſanatori ſuo ingrati, corpore quidem ſanati ſunt, ſed non animo. Sed quare non permiſit Dominus vt ipſum ſequeretur? Ratio eſt, vt apud Garazenos, qui Chriſti præſentiam non ſuſtinebant, hic homo relinqueretur præco & teſtis mirabilium operum Dei. Simul docemur non ſemper faciendum, vel alijs ſuadendum opus, quod ſua natura perfectius eſt, ſed interdum, illud potius eligendum, quod pro tempore & loco, Eccleſiæ Chriſti vtilius eſt. Ita & ſuprà, filium viduæ reddidit matri ſuæ, nō ſecum aſſumpſit; quia ſciebat eum matri eſſe neceſſarium. Vnde nequaquam eſt improbandum conſilium eius, qui ſuadet in præſenti Eccleſiæ neceſſitate, potius curam paſtoralem ſuſcipiendam eſſe, quam induendum habitum monaſticum. Vide annot. Mar. 5.

v. 39. *Et narra quanta tibi fecit Deus.* An his verbis Chriſtus ſignificauit ſe Deum eſſe? Non videtur; quia humilitatis cauſa ſic locutus eſt, quomodo omnes ſancti loqui debent, reſtituta per miraculum ſanitate; ſcilicet Deum hoc feciſſe, &, prædicandum eſſe quid fecerit Deus. Quod autem Deus qui fecerat, ipſe eſſet Chriſtus (quamuis id veriſſimum fuerit) hic ſermo non ſignificat.

v. 43. *Et mulier quædam erat in fluxu ſanguinis.* Hanc mulierem Ambroſius li. de Salomone c. 5. Martham vocat. Quam ſi Mariæ ſororem intelligit, non videtur eius opinio conſiſtere cum ijs quæ Euſebius de hac muliere ſcribit lib. 5. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ cap. 14. Ac ſane Euſebio potius credendum eſſe hac in parte crediderim, vt qui eiuſdem vrbis in qua mulierem illam habitaſſe ſcribit, & honorariam Chriſto ſtatuam erexiſſe, fuerit Epiſcopus. Martha autem

& Maria morabantur in Bethania, quod erat caſtellum, A ſeu vicus non procul ab Hieroſolymis, teſte Ioanne cap.11. ſui euangelij. Adde quod Lucas capit. 10. referens aliquid de Martha nominatim, non tacuiſſet illam, hanc fuiſſe, quam ante à fluxo ſanguinis liberauerat, ſi quidem hæc eadem eſſet cum illa.

v.46. *Tetigit me aliquis. Aliquis.* Græce τὶς, quod commune eſt vtrique ſexui; Nec de viro ſed de muliere loquebatur Dominus. Nec tamen male vertit interpres, neque ſane vertere debuiſſet: *aliqua.* Nam Dominus indefinito & communi vocabulo vſus eſt, quod poſſet tam ad virum quam ad mulierem referri. Contrarium accidit in eo quod Chriſtus ſe vocat filium hominis, nam ibi latinum commune eſt; B Græcum, maſculinum; propter articulum τοῦ. Vide Annot. Matth. 8.

v.50. *Noli timere, crede tantum, & ſalua erit.* Sic Marc. 5. *Noli timere, tantummodo crede.* Vbi non eſt putandum, Chriſtum excluſiſſe quoduis aliud à fide diuerſum. Non enim prohibuit eum ſperare, diligere; ſed timorem & ſollicitudinem, & dubitationem, & triſtitiam excludit. Præceſſit enim; *Noli timere.* Vt proinde fruſtra ac ridiculè pro ſe verbum hoc allegent, qui ſolam fidem ad iuſtitiam, & ſalutē ſufficere volunt. Item, alij actus virtutum, alijs temporibus & occaſionibus conueniunt. Hic vbi nunciabatur ei, filiam ſuam defunctam eſſe, ideoque dubitare incipiebat, an is, quem credebat poſſe ſanare infirmam, poſſet C etiam mortuam ſuſcitare; opus erat actu fidei ſpecialiter. Ideoq; ei dicitur: *Crede tantum.* Id eſt, hoc nunc tibi agendum eſt; Crede me poſſe ſuſcitare filiam tuam mortuam; & crede, me, id tibi affirmantem, etiam facturum. Si omne aliud excludas, ſequetur nec fidem noſtræ iuſtificationis per Chriſtum, eſſe neceſſariam. Nam de ea hîc non eſt ſermo.

CAP. IX.

v. 4. IN *quamcumque domum intraueritis, ibi manete, & inde ne exeatis.* Græce eſt: *Et inde exeatis*, quomodo etiam habent quædam latina manuſcripta. Apud Matthæum ſic legitur: *In quamcumque ciuitatem* D *aut caſtellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus ſit, & ibi manete donec exeatis.* Marci 6. *Quocumque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.* Senſus omnium coincidit, & eſt huiuſmodi: Ingreſſi in ciuitatem vel pagum aliquem, inquirite de aliquo qui ſit probitate vitæ & hoſpitalitatis ſtudio commendatus; & apud eum diuertite, & manete, donec egrediamini ciuitatem, vel pagum illum. Præcipit inquiri de digno ac probo viro; ne dignitas euangeliſtæ, hoſpitis improbitate infametur. Vetat in eodem oppido mutare hoſpitium; ne tamquam vagabundi & inſtabiles contemnerentur, & per hoc vileſceret apud populum Euangelij maieſtas. Vide annot. Matth. 10.

v. 18. *Et factum eſt cum ſolus eſſet orans, erant cum illo* E *& diſcipuli eius &c.* Quomodo ſolus, ſi cum eo erant diſcipuli? An ſenſus eſt: Erat ſolus orans cum diſcipulis, vt ſignificetur præter diſcipulos alium neminē tunc illic adfuiſſe? Hoc enim etiam illa increpatio ſignificat, de qua paulo poſt; *At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc.* Quod & alij duo euangeliſtæ Matthæus & Marcus. An vero quia Marcus dicit Chriſtum in via interrogaſſe diſcipulos ſuos, quem ſe homines dicerent eſſe; hic ordo intelligendus eſt, vt Chriſtus priuſquam ſe cum diſcipulis in viam daret, ſolus, atque ab ipſis etiam diſcipulis ſemotus, orauerit; deinde cum diſcipulis iter egerit? Nā Chriſtum omnino ſolum orare ſolitum alia etiam loca A oſtendunt; vt ibi: *Exiit in montem ſolus orare.* Et in horto auulſus à diſcipulis orauit ſolus.

v. 20. *Reſpondens Simon Petrus dixit: Chriſtum Dei. At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc.* Quomodo ergo ſupra eodem hoc capite iubentur Apoſtoli prædicare regnum Dei; cuius prædicationis præcipua pars & velut fundamentum eſt, Ieſum eſſe Chriſtum Dei? *Reſp.* Apoſtoli iubebantur tantum in genere prædicare pœnitentiam & regnum cælorum; vt patet ex tribus euangeliſtis: In particulari autē hunc eſſe Chriſtum per quem ingreſſus foret ad regnum cælorū, non prædicabant, imo nec ipſi ſatis firmiter adhuc credebant; vt patet ex aliquot locis Scripturæ. Illa ergo generali prædicatione regni Dei voluit B Chriſtus præparari corda hominum ad ſuſcipiendum euangelium; poſtea ſpecialiter poſt ipſius paſſionem & in cælos aſcenſionē, prædicandum per eaſdem ciuitates & loca. Nam & ipſe Chriſtus prædicans euangelium regni Matth.3. non prædicabat publice ſe eſſe Meſſiam promiſſum. Neque tale quid, quod vel ipſe per ſe, vel per diſcipulos ſuos, publica prædicatione, dixerit ſe Meſſiam, obiectum ei fuit ab accuſatoribus eius in iudicio. Vide Annot. Matt. 19. Prohibuit autē Chriſtus ne cui dicerent hoc verbum: tum quia rectius iudicabat hoc oſtendere factis, quam prædicare verbis; facta enim ſatis declarabant ipſum eſſe verum Meſſiam: tum ne prædicatione impediretur eius paſſio, ad redemptionem huC mani generis, ex æterno patris decreto, neceſſaria. Hanc poſteriorem rationem indicare videntur verba continuè ſequentia: *quia oportet filium hominis multa pati &c.* Vide Annot. Marci 8. & Matthæi 16.

v. 23. *Dicebat autem ad omnes, Si quis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam quotidie & ſequatur me.* Non cōſilij verba ſunt hæc, ſed præcepti. Omnes enim tenentur velle venire poſt Chriſtum, ſemetipſos abnegare, crucem ſuam tollere, & ita Chriſtum ſequi. In quantum autem hæc non facimus; peccamus. At dices, hæc ſunt perfectorum. *Reſp.* quod omnes niti tenentur ad perfectionem, licet non omnia media quæ ad eam ducunt, ſint in præcepto. Vide Annot. Matth. 19. & infra 14. Omnes D tenentur abnegare ſemetipſos; quia omnes tenentur abnegare voluntatem carnis, id eſt, omnia priuati ſenſus & voluntatis deſideria, & per omnia ſubijcere ſe voluntati Dei. Omnes tenentur quotidie tollere crucem ſuam, quia omnes tenentur quotidianas preſſuras & tribulationes vndecumque venientes, patienter ferre. Quod ipſum etiam pertinet ad conformitatem voluntatis noſtræ cum voluntate diuina. Bernardus ſermone 7. in Cantica: Grande malum propria voluntas; qua fit vt bona tua bona non ſint. Hier. Epiſt. 16. ad Principiam, dicit legi: *Quotidie*, iuxta antiqua exemplaria.

v. 28. *Factum eſt autem poſt hæc verba fere dies octo.* Matthæus & Marcus ſex dies interceſſiſſe dicunt; E ſed nulla eſt repugnantia; tum quia hîc additur, *fere*; tum quia quod Lucas dicit, intelligi poteſt comprehenſo vtroque die extremo; nempe eo quo Chriſtus dixit verba præcedētia, & eo quo facta eſt eius transfiguratio. Quod autem alij dicunt euangeliſtæ, de ſolis accipi poteſt medijs diebus. Simile eſt illud Sixti ad S. Laurentium: *poſt triduum me ſequeris*; cum tamen quinto die diſtent eorum martyria, ſed triduum dixit medium inter dies paſſionis ſuæ & paſſionis S. Laurentij. Ita Aug. Tract. 27. in Ioannem. Vide Annot. Matth. 17.

v. 30. *Moyſes & Elias viſi in maieſtate.* Græce; *In gloria, vel claritate.* Hinc videri poſſet illos habuiſſe corpora glorioſa; ſiue ad tēpus, ſiue permanſura. Sed

dicendum

dicendum eſt, eos viſos in maieſtate, non ſua, ſed Chriſti; à cuius ſplendore valde illuminabantur; ſicut accidit corporibus albis aut candidis ſoli expoſitis, etiamſi ex ſe non habeant ſplendorem. Quæ reſponſio confirmatur ex eo quod paulo poſt dicitur: *Et euigilantes viderunt maieſtatem eius*. ſcilicet Chriſti, *& duos viros qui ſtabant cum illo*. Vbi quamuis iterum trium meminerit, tamen maieſtatem ſoli Chriſto attribuit.

v.31. *Et dicebant exceſſum eius quem completurus &c.* Græcè ἔξοδον, *exitum*; id eſt mortem, qui eſt exitus animæ de corpore. Quibus dicebant? An Chriſto? quia præcedit: *Et ecce duo viri loquebantur cum illo*; an vero diſcipulis? Sanè videtur; hoc: *Et dicebant exceſſum eius*, eſſe declaratio illius, *Et loquebantur cum illo*. Dicebant autem Chriſto, non quaſi ignoranti; ſed cum laude & prædicatione virtutis eius; idque propter diſcipulos ibi præſentes. Adhuc autem Moyſes & Elias munere funguntur prophetico, quando prædicunt exceſſum Chriſti, id eſt, quod paſſurus eſſet in Hieruſalem interprete Hieronymo in Malachiæ 4. Quare ſicut Samuel & Eliſæus aliquo modo poſt mortem prophetarunt; ita multo perfectius id præſtiterunt hi duo, Moyſes & Elias. Hinc etiam collige, Moyſen ibi fuiſſe in perſona, & non ſolum vt repræſentatum ab Angelo.

v.46. *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior eſſet.* Videlicet occaſione eius quod ſupra factum fuerat, quando tres ſoli cum Chriſto ducti fuerunt in montem, in quo viderant eius transfigurationem. Qui, quia quod viderant, alijs diſcipulis patefacere noluerunt, facile illi ſuſpicabantur magnum & ſingulare aliquid ibi geſtum fuiſſe, quod Dominus ipſos latere vellet. Inde nata inuidia, & contentio de primatu. Videtur autem huiuſmodi contentio, quater vt minimũ, inter diſcipulos Domini fuiſſe coorta; videlicet hoc locò, & poſt petitionem filiorum Zebedæi, & poſt ſtaterem pro Chriſto & Petro datum, Matth.17.& 18. exponente Hieronymo, & in vltima cœna Lucæ 22. Quæritur autem cur ad diſcipulorum quæſtionem nunquam Chriſtus abſolutè reſponderit, ſe velle in Petrum conferre primatus dignitatem, vt hac reſponſione placati & pacati, deinceps ab eiuſmodi contentione quieſcerent. Hoc enim argumentum contra Petri primatum ab hæreticis obijcitur, dum dicunt, ſi Dominus Petro primatum conferre voluiſſet, ſaltem toties interrogatus: *Quis maior &c.* de Petro reſpondiſſet. Sed *Reſp.* Dominum alias ſatis apertè teſtatum fuiſſe, quo loco Petrum in Eccleſia & inter Apoſtolos eſſe vellet. Matth.16.17. Lucæ 22. Ioan. vlt. &c. Ad diſcipulorum autem vel interrogationem vel cogitationem, noluit reſpondere quòd Petrum primum eſſe vellet; ne per hoc, inuidiam eorum & contentionis cauſam magis excitaret; ſed id reſpondit quod eorum morbo curando erat quam maximè opportunum. Cum enim eorum contentio ex ſuperbia & inuidia naſcetetur; dedit eis antidotum humilitatis, dicens: *Qui minor eſt inter vos &c.* & ad imitationem paruulorum (quorum mores à ſuperbia, ambitione & inuidia ſunt maximè alieni) eos ſapientiſſimè inuitauit. Quod interpres vertit: *Cogitationem*, Et mox plurali numero, *Cogitationes*; Græcè eſt διαλογισμός, quod verti poteſt diſceptatio, ſicut eſt, 1.Tim.2.v.8. Vide ibid. noſtr. comment.

v.50. *Qui non eſt aduerſum vos, pro vobis eſt.* Vel, vt Græca habent & multa Latina: *Nos, nobis*. Senſus eſt. Quicumque non eſt nobis contrarius; etiamſi corporaliter nos non ſequatur, is pro nobis eſt; id eſt, per fidem nobis coniungitur. Hinc colligitur neminem ſine aliqua fide in Chriſtum, poſſe in nomin eius dæmones eijcere, aut alia miracula facere. Vnd qui in Actis Apoſtolorum id tentabant, inuocante Ieſum quem Paulus prædicabat; penè diſcerpti ſun à dæmonio. Huic ſententiæ è diuerſo reſpondet ali Chriſti ſententia, Matth.12. *Qui non eſt mecum contr me eſt*, id eſt, qui mihi per fidem non coniungitur; i mihi contrarius eſt. Significant ergo hæ ſententi nihil eſſe medium inter hæc duo, eſſe cum Chriſto & eſſe contra Chriſtum. Vnde ſequitur etiam infante non baptizatos, quia cum Chriſto nondum ſunt, habere aliquid in ſe propter quod Chriſto ſint contrarij. Et poſt hanc vitam, quia Chriſto non iunguntur permanere Chriſto contrarios; ac proinde beato non eſſe, ſed miſeros. Idemque iudicium de ijs qu Chriſti cognitione deſtituti, opera quantumcum que laudabilia & ſpecioſa faciunt.

v.54. *Domine, vis dicimus, vt ignis &c.* Vide Annotat.4.Reg.1. Iacobus & Ioannes à Domino cognominati Boanerges, id eſt filij tonitrui, Marci 3. fort exſtimauerunt ideo ſibi datum huiuſmodi nomen quod officij ſui futurum eſſet tonitrua ac fulgura excitare, & ignem de cœlo deuocare ſuper inimicos regni Chriſti; ſicut feciſſe leguntur Moyſes, Samu & Elias prophetæ. Fortè etiam ex prærogatiua tant cognominis ambiuerunt primas ſedes poſt Chriſtum in regno eius. Similis fuit zelus S.Petri dicentis: *Domine, num percutimus in gladio?* & amputant Malcho auriculam. Sed, quomodo nõ ſimiliter peccauit Petrus, quando Ananiæ & Sapphiræ verb mortem attulit, propter fraudem & mendacium ir rogatum Spiritui ſancto? An quia Petrus non feci ſed ſpiritu prophetico prædixit & denuntiauit? Act 5. Vide Annot. eius loci.

v.55. *Neſcitis cuius ſpiritus eſtis.* Quaſi dicat; Ho non ſuggerit ſpiritus patris mei, ſed caro & ſangui Sæpè videmur nobis aliquid facere zelo iuſtitiæ quod tamen facimus prædominante ſpiritu vindictæ. Vide Annot.4.Reg.1.

v.59. *Domine, permitte me primum ire & ſepelire patre meum.* Quidam ſic intelligunt: Permitte vt tantiſpe maneam apud patrem, eiuſque foueam ſenectuten donec moriatur & eum ſepeliam. Quem ſenſur probabilem faciunt, quia ſi pater eius iam fuiſſe mortuus, & nondum ſepultus; filius ei ægrotanti & morienti adfuiſſet, nec receſſiſſet donec eum ſepe lijſſet. Deinde, Chriſtus officium humanitatis erg patrem; quod tam breui tempore abſolui potera non prohibuiſſet. Fieri tamen poteſt vt ei in comitatu Chriſti conſtituto, & iam animum promptur ad eum omnibus relictis ſequendum habenti; repente nuntiata fuerit mors patris; cui cupiebat ex pietate quam patri debebat, extremum humanitati officium impendere: ſed Chriſtum prohibuiſſe, qui videbat hoc ei impedimento futurum ad ſe ſequendum, quod retinendus forte eſſet, & à ſancto propoſito auocandus hortatibus & blandimentis propinquorum; &, cupiditate hæreditatis paternæ. Hun ſenſum magis exigere videtur huius rei narrati apud Matthæum cap.8. vbi vocatur *diſcipulus*, qua iam ante ſe Chriſto in diſcipulatum & diſciplinan tradidiſſet. Certè Clemens Alexandrinus lib.3. Stromatum hunc fuiſſe Philippum Apoſtolum ſcribit.

v.62. *Nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro*. Quis retro reſpicere dicatur, vide Gregorium Hom. in fer.4. Paſchæ, ad illud: *Vado piſcari*, & Antonium apud Athanaſium. Reſpicere retrorſum inquit, nihil aliud eſt, quam in eo pœnitere quod operas, & mundanis rurſus deſiderijs obligari.

A

CAP. X.

v.1. *Poſt hæc deſignauit Dominus & alios ſeptuaginta duos*. Horum nomina non expreſſit Euangeliſta; feruntur alicubi apud Dorotheum, ni fallor, Tyri Epiſcopum; ſed ea ſtudioſè collecta videntur tantum ex Pauli Epiſtolis; cum conſtet eorum multos nunquam Chriſtum in carne vidiſſe, imo pleroſque fuiſſe gentiles, quos Chriſtus nondum in ſuum diſcipulatum manifeſtè aſſciſcebat. Martyrologium Rom. Febr. 22. ex Papia Ariſtonem vnum ex ſeptuaginta duobus fuiſſe commemorat. Alij etiam Martialem cuius feruntur epiſtolæ, inter eos ponunt.

B In Græco tantum eſt Septuaginta. Prudent. in Apoth. contra phantaſmaticos. Septenos decies conſcendit Chriſtus in ortus, Et duo; nam totidem doctores miſit in orbem. De his & horum nominibus vide Baronium Tomo 1. ex Hippolyto, Dorotheo, Epiphanio, Euſebio.

v.2. *Meſſis quidem multa*. Vide Annotat. Matth. 9.

Rogate ergo Dominum meſſis vt mittat operarios in meſſem ſuam. Rogandus Dominus; quia non eſt vtilitas Domini, ſi mittat operarios in meſſem ſuam, & illi bonam meſſem colligant; ſed vtilitas eſt noſtra, id eſt hominum, qui debemus alter alterius ſalutem ſollicitè curare & orationibus ad Deum promouere.

C v.4. *Et neminem per viam ſalutaueritis*. Ad litteram hyperbole eſt, qua præcipitur ſumma in prædicando Euangelio diligentia. Similiter hyperbole 4. Reg. 4. Vide eius loci Annotat.

v.7. *Edentes & bibentes quæ apud illos ſunt*. Non vt mendici, nec vt indebitum accipientes beneficium; ſed vt poteſtatem & ius accipiendi habentes. Id docet ſententia ſequens: *Dignus eſt enim operarius mercede ſua*. Pro quo Matthæus, ca. 10. *Cibo ſuo*. Hic autem vocat mercedem, quia non minus debetur, quam merces operario. Vel certè, probat à ſimili; ſicut Apoſtolus: *Non alligabis os boui trituranti*. Vide noſtra in 4. de Simonia & comment. 1. Cor. 9.

v.8. *Manducate quæ apponuntur vobis*, Id eſt, ſitis D contenti ijs quæ apponuntur vobis, vt plura & lautiora non deſideretis. Hoc enim decet verum Euangeliſtam; & illa abſtinentia commendant Euangelium. Non vult Dominus vt comedant etiam vetitos lege cibos, velut porcinam: nondum enim venerat tempus abrogandæ legis; & nondum ad gentes, ſed in ciuitates Iudææ mittebantur diſcipuli. Itaque legis inſtituta omnino adhuc ſeruanda erant; ſicut & à diſcipulis Criſti adhuc ſeruabantur. Vnde Petrus etiam poſt reſurrectionem & aſcenſionem Domini, & acceptum Spiritum ſanctum; *Abſit à me Domine, quia commune & immundum nunquam intrauit in os meum*. Act. 10.

v.16. *Qui vos audit, me audit: & qui vos ſpernit, me ſpernit*. E Dominus mittens diſcipulos ad prædicandum, his verbis concludit ſermonem. Vtuntur autem hac ſententia Catholici & rectè, vt oſtendant diſcipulis Chriſti & omnibus Eccleſiæ præpoſitis, datam eſſe poteſtatem non tantum docẽdi, ſed etiam præcipiendi, & leges condendi pro temporum & locorum oportunitate. Nam vox illa *Audire* in ſcriptura non tantum ſignificat acquieſcere docenti, vt volunt hæretici; ſed etiam obedire præcipienti. Manifeſta ſunt exempla: Pater de filio loquens: *Hic eſt*, inquit, *filius &c. Ipſum audite*. Audite, non tantum vt doctorem, ſed etiam vt præceptorem. Vnde Deus populo Iſraëlitico ſic ait, Deuter. 6. *Audi Iſrael; Dominus Deus tuus Dominus vnus eſt &c.* hortatur ad obedientiam. Eodem modo, *Spernere* non tantum ſignificat docenti non acquieſcere; ſed etiam, præcipienti non obtemperare. Vult ergo Dominus præpoſitis Eccleſiæ ſic eſſe obediendum, ſicut Chriſto; cum poteſtas illorum à Chriſto & Patre ſit deriuata.

v.19. *Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi ſuper ſerpentes & ſcorpiones, & ſuper omnem virtutem inimici, &c.* Hæc poteſtas etiam hodie perſeuerat in Eccleſia; quæ hac poteſtate vtitur conſecrando ſalẽ & aquã, vt ijs vtatur contra diabolicas infeſtationes; item conſecrando cereos, campanas, ramos palmarum, aliaque eiuſmodi. Et de panis cõſecratione, Apoſtolum habemus dicentem: *Sanctificatur per verbum Dei & orationem*. Vide Annotat. Matth. 10.

v.20. *Gaudete autem quod nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlis*. Aug. in pſalmum 130. dicit quod omnium bonorum Chriſtianorum nomina ſcripta ſunt in cœlis. Itaque, ſecundum præſentem iuſtitiam intelligit hoc dictum, non ſecundum electionem æternam. Vide noſtra in 1. ſent. diſt. 40. de certitudine prædeſtinationis. Senſus eſt: Gaudete in illo bono, vobis probabili, quod nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlis. Sicut enim merito quis gaudet de bono quod probabiliter ſperat ſe habiturum, vnde dictum eſt: *Spe gaudentes*; ita merito gaudet de bono quod veriſimiliter habet; vt de electione & prædeſtinatione ſua. Neque Chriſtus hîc affirmat nomina eorum eſſe ſcripta in cœlis; ſed hortatur vt de eo bono (videlicet ipſis probabili) gaudeant. Vnde non ſequitur eos fuiſſe certos de ſua prædeſtinatione.

v.30. *Homo quidam deſcendebat*. Quæritur vtrum parabola ſit, an hiſtoria; Nihil vetat hiſtoriam dici, id eſt, rem verè geſtam. Vide Annotat. infra cap. 16. Poteſt tamen etiam dici tantùm eſſe parabolam.

v.32. *Similiter & Leuita*; Non ſacerdos; genus enim poſuit pro ſpecie imperfectiore.

v.33. *Samaritanus autem quidam*. Potius Samaritanum adducit, quam ethnicum; quia Samaritani recipiebant Moyſen, & prophetas, & circumciſionẽ; & fidẽ habebant vnius Dei & Meſſiæ venturi, vt patet ex muliere Samaritana, Ioan. 4. Itaque potuit Samaritanus ex fide & charitate præſtare beneficium proximo; non autem ethnicus, fide non imbutus. Nec obſtat quod Samaritani erãt ſchiſmatici; nam vitiũ fuiſſe videtur magis ex Iudæis quam ex Samaritanis; quibus Iudæi nolebant coüti, quod tantùm eſſent ſemi-Iudęi & Iudæorum terram occuparent, nec admittebant eos ad communionem ſui templi & ſacrificiorum. Deinde etſi gens eſſet aliquo modo ſchiſmatica; tamen multi ex illis non erant animo ſchiſmatici; vt ſatis apparet ex iſto Samaritano, qui Iudæum vulneratum, neglectum à ſacerdote & Leuita, recepit in iumentum, & fouit & ſanandum curauit. Ita hodie multi ex Græcis & Moſcouitis non ſunt ſchiſmatici, licet eorum Eccleſiæ ſint ſchiſmaticæ. Alij enim, in corde ſuo oderunt ſchiſma; alij ſimpliciores, indifferenter ſeſe habent, cauſam ſchiſmatis ignorantes, nec de veritate inſtructi, parati tamen acquieſcere.

v.35. *Quodcumque ſupererogaueris, ego cum rediero reddam tibi*, id eſt, quidquid amplius impenderis, videlicet ſupra duos denarios, quos tibi nunc prærogo, id omne tibi reddam: Itaque hic propriè non fundantur opera quæ vocantur ſupererogationis; ſed potius in ijs locis Scripturæ, quibus proponuntur Euangelica conſilia.

v.36. *Quis horum trium videtur tibi proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones? At ille dixit, Qui fecit miſericordiam in illum. Et ait illi Ieſus: Vade & tu fac ſimiliter.* Videtur

Dominus approbare reſponſionem legiſperiti: ex ea autem reſpõſione videri poſſet non ſacerdotem, non leuitam fuiſſe proximum eius qui incidit in latrones, ſed ſolum Samaritanum; quia ſolus ille fecit miſericordiam cum eo. Quomodo ergo proximus eſt omnis homo? *Reſp.* ſenſum interrogationis Domini hũc eſſe; Quis horum trium tibi videtur functus officio proximi erga illum vulneratum? Non ergo ſignificat Dominus reliquos duos non fuiſſe proximos illius vulnerati; ſed non id feciſſe quod proximi officium poſtulabat. Quod autem omnis homo ſit proximus, exemplo Samaritani oſtenditur; qui etſi genere alienus, miſericordiam fecit cum vulnerato. Vnde ſubiungit Dominus: *Vade, & tu fac ſimiliter* id eſt, quemcumque hominẽ inueneris ope tua indigentem, eum puta tibi proximum eſſe, ac proinde miſericordiæ officijs adiuuandum. Vide Annotat. Leuitici 19. & Annotat. Matthæi 5. & in 3. ſent. diſt. 38.

v. 38. *Intrauit in quoddam caſtellum.* Scilicet Bethaniam, vt liquet ex Ioannis Euangelij capite 11. vbi Bethania vocatur caſtellum Mariæ & Marthæ.

v. 39. *Quæ etiam ſedens ſecus pedes Domini.* Hæc ſeſſio humilitatem ſignificat; vnde Aug. Serm. 27. de verbis Domini: Quanto humilius ſedebat, tanto amplius capiebat; confluit enim aqua ad humilitatem conuallis, denatat de tumoribus collis.

CAP. XI.

v. 1. *Cum oratis, dicite, Pater &c.* S. Auguſt. Enchiridij cap. 115. & 116. agens de oratione Dominica apud Matthæum & apud Lucam; dicit Lucam tantum quinque petitiones poſuiſſe; quia ex duabus primis tertia ſequitur, & quæ apud Matthæum videtur ſeptima, vna eſt cum præcedente; & bene probat. Vnde ſequitur, apud Matthæum reuera tantum eſſe ſex petitiones ex mente S. Auguſtini. Sequitur etiam, Auguſtinum hoc loco non legiſſe petitionem, *Fiat volũ as tua &c*, quam nec hodie meliores codices habent. Vide Annot. Matthæi 6.

v. 4. *Et ne nos inducas in tentationem.* Lucas non addit: *Sed libera nos à malo*; ideo forte, quia hoc in proximè præcedenti continetur; maximè ſi per *malum* intelligamus diabolum; vt Matthæi 13. *venit malus*; eſt enim Græcè τῶ πονηρῶ, *illo malo*; & eodem nomine alibi ſignificatur diabolus, vt, *Zizania ſunt fily nequam* apud Matthæum cap. 13. & Epheſ. 6. *Tela nequiſſimi ignea.* Vide Annotat. Matthæi 6. Idem malus & Matth. 4. & ab Apoſtolo, vocatur is qui tentat, ὁ πειράζων. 1. Theſſ. 3. 5. Vnde intelligitur alterum in altero contineri.

v. 5. *Quis veſtrum habebit amicum, & ibit ad eum media nocte &c.* Hortatur ad importunam orationem; tametſi Deo nulla oratio importuna eſſe poſſit. Simile exemplum proponit poſtea cap. 18. de vidua interpellante iudicem. Sic Dauid Pſalmo 118. ſeſe feciſſe commemorat; *Præueni in immaturitate, & clamaui &c* ita enim legendum. Græcè ἀωρίᾳ.

v. 8. *Etſi non dabit illi ſurgens, eo quod amicus eius ſit; propter improbitatem &c.* Ergo Deus etiam peccatores exaudit nondum amicos, ſi tamen tales ſint vt amicitiam Dei quam peccando amiſerunt, toto corde requirant.

v. 9. *Petite & dabitur vobis. quærite & inuenietis, pulſate & aperietur vobis.* Tria iſta, petere, quærere, pulſare, verbis, non ſenſu differunt, & res eadem ſignificatur. Terna autem repetitione eiuſdem rei, hortatur nos Dominus ad inſtantiſſimam petitionem, vt teſtatur Auguſtinus lib. 1. Retract. cap. 19. locum quemdam retractans, vbi hæc tria ſollicitè diſtinxerat. Subijcit autem generaliter Dominus, *Omnis qui petit accipit &c.* Quæ ſententia accipienda eſt de eo qui petit ea quæ oportet, & quomodo oportet. Sæpe enim neſcimus quid petamus, quia neſcimus quid nobis expediat. Vnde Apoſtolus Paulus qui ter Dominum rogauerat, vt auferretur ab ipſo ſtimulus carnis; non impetrauit quod petebat, ſed audiuit à Domino: *Sufficit tibi gratia mea* Petebat ergo id quod Dominus ſciebat illi non expedire. Sic filij Zebedæi audierunt: *Neſcitis quid petatis.* Vt autem petamus quomodo oportet; præter perſeuerantiam orandi, quam Dominus comparat cum improbitate pulſantis, requiritur ſimplicitas & rectitudo cordis. Vnde Ioannes 1. epiſt. 3. *Si cor noſtrum non reprehenderit nos; fiduciam habemus ad Deum, & quidquid petierimus, accipiemus* ab eo.

v. 13. *Dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* Quicumque bene petit iam habet ſpiritum bonum, hoc ipſum in eo operantem vt bene petat; & tamen adhuc datur ei ſpiritus bonus, vt etiam amplius, plenius, & perfectius habeat, *Habenti enim dabitur.* Matth. 7. *Dabit bona petentibus ſe. Bona* intellige ſalutaria. Huiuſmodi autem omnia dona ſpiritui ſancto, qui bonitas eſt, adſcribuntur.

v. 20. *Profectò peruẽnit in vos regnum Dei.* Quidam codices teſte Franciſco Luca in Varijs lectionibus, habent. *Præuenit*, Græcè ἔφθασεν. Eadem varietas 1. Theſſalon. 2. Vide eius loci Commentarium. Senſus eſt: Præoccupauit vos regnum Dei, ſuperuẽnit vobis ex improuiſo, ac ne cogitantibus quidem nec expectantibus.

v. 23. *Qui non eſt mecum, contra me eſt.* Quia omnis homo iuſtus eſt, aut iniuſtus: ſi iuſtus, cum Chriſto; ſi iniuſtus, contra Chriſtum; ſiue vt Deum, quia iniuſtitia eſt legi diuinæ contraria; ſiue vt hominem, qui paſſione ſua deſtruxit peccatum, quia inter peccatum & deſtructorem eius contrarietas eſt. Vnde etiam qui peccat, ex diabolo eſſe dicitur, qui Chriſto contrarius eſt. Hinc ſequitur, etiam eos qui tantum negatiuè infideles ſunt, contra Chriſtum eſſe, quia ſub peccato ſunt. Sententia quidem generalis; ſed tamen ſpecialiter dicta contra diabolum, vt ex contextu ſatis liquet. Idque teſtatur Beda in Hom. Dominicæ 3. Quadrageſimæ.

v. 27. *Beatus venter qui &c.* Iſta mulier prima incœpit implere vaticinium beatæ virginis, qua dixerat: *Beatam me dicent &c.* Imo figuram geſſit hæc mulier Eccleſiæ ex omnibus generationibus congregandæ; de qua cecinit B. Virgo, *Beatam me dicent omnes generationes.* Prius quidem Elizabeth dixerat: *Beata quæ credidiſti*, ſed hoc dixit ante canticum virginis; ita beata virgo & ante & poſt prædicata fuit beata.

v. 28. *Quin imo, beati qui. Quin imo* nõ corrigit quod dictum erat, ſed certius aliquid affirmat. Vide Ianſenium cap. 50. Concord. & Lexicon Græcum. Eadem vox eſt Rom. 9. *Atqui ô homo, tu quis es qui ex aduerſo reſpondes Deo?* Græcè μενοῦνγε. Vnde ipſa Dei mater magis beata fuit audiendo & cuſtodiendo verbum Dei, quam ſecundum carnem verbum Dei concipiendo, vt S. Auguſt. teſtatur. Ob quam cauſam Elizabeth accepta virginis ſalutatione, non dixit: Beata quæ concepiſti; ſed, *Beata quæ credidiſti.* Hoc autem quod iſta mulier dicit, ita dictum eſt, quomodo ipſe Chriſtus cap. præced. *Beati oculi qui vident, quæ vos videtis, & aures quæ audiunt quæ vos auditis.* Si enim beati oculi videntes & aures audientes; quanto magis beatus venter qui portauit ac genuit, & vbera quæ ille ſuxit. Noluit tamen Chriſtus applaudere verbis mulieris, dicendo, Verè beatus eſt venter qui

me

me portauit; ne huiuſmodi verbo ſeipſum laudare videretur. Quare illud ſubiecit in quo certior & conſummatior conſiſtit beatitudo, quodque poteſt omnibus eſſe commune; quod eſt, audire & facere verbum Dei. quaſi dicat: Potiori ratione *beati, qui audiunt verbum Dei & cuſtodiunt illud*. Et tale erat quod Elizabeth repleta Spiritu ſancto dixit ei: *Beata quæ credidit*.

v.31. *Et ecce plus quam Salomon hîc.* Græcè ὧδε, *hîc*, aduerbium, & ſimiliter in ſententia ſequenti. Et ſimiliter Matth.12. *Templo maior eſt hîc.*

v.32. *Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam.* Non auctoritate iudicandi, ſed comparatione meritorum.

v.34. *Si oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit.* Per oculum intelligit intentionem, qua diriguntur actiones mentis, ſicut oculis diriguntur actiones corporis. Senſus eſt. Si intentio tua ſimplex & recta eſt, vniuerſa opera tua bona erunt & recta. Quæres quomodo id verum ſit; cum opus per ſe malum, vt furtum, non poſſit bonum fieri ex intentione bona; ſi videlicet quis furetur vt paſcat pauperem? Reſpondet S. Bernardus in libro de Præcepto & diſpenſat. ad hoc vt oculus ſit ſimplex, non tantum requiri, vt bonum diligamus, ſed etiam vt id quod bonum eſt, eligamus. Id eſt, Oculus ſimplex includit cum intentione, etiam operis bonitatem. Poteſt & hoc modo reſponderi; Dominum non loqui de ſingulis operibus, ſed de toto veluti corpore operum. Id autem totum, lucidum, id eſt bonum erit; ſi intentio per omnia ſimplex & recta ſit; etiamſi in illo corpore, per ignorantiam, in quibuſdam venialiter delinquatur. Nam ſi ſcienter peccatur; certum eſt intentionem bonam non eſſe. Si *oculus* intelligitur dilectio vel amor; tum nullam ſententia difficultatem habet; quia vbi dilectio ſeu amor bonus & rectus eſt, ibi charitas eſt; & per conſequens totum corpus lucidum. Aut per *oculum* intelligitur intentio ex charitate profecta. Itaque hoc eſt quod dicit S. Auguſtinus: *Dilige, & fac quod vis.*

v.41. *Date eleemoſynam.* Phariſæos dediſſe eleemoſynas, probat illud Matt.6. *Cum facis eleemoſynam, noli tuba canere &c.* quæ eleemoſynæ erant largæ. Item, hîc & apud Matthæum dicitur quòd decimabant omne olus. Vnde vnus illorum in oratione dicit: *Decimas do omnium, quæ poſſideo.* Et tamen pleni erant rapina & iniquitate, vt hic dicitur, & Matthæi 23. & deuorabant domos viduarum Matth. 23. Marci 12. & Lucæ 20. quia prætenſa ſanctitate captabant patrimonia & pecunias mulierculárum. Itaque, vna parte iniuſtè & fraudulenter captabant & capiebant aliena: alia parte, ad tegendam hypocriſim, & vt honorarentur ab hominibus vt ſancti, dabant eleemoſynas in publico cum tuba & præcone.

v.42. *Sed væ vobis Phariſæis, quia decimatis mentam & rutam & omne olus: & præteritis iudicium & charitatem Dei.* Non reprehendit decimationem olerum & herbarum; cum ſtatim dicat: *Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere*; ſed damnat peruerſum ſtudium iuſtitiæ. Et ſenſus eſt: Væ vobis, qui cum decimas reddatis herbarũ & olerum, præteritis quod eſt grauiſſimum & factu maximè neceſſarium, iudicium ſcilicet & charitatem.

S. Hieron. intelligit decimationem acceptiuam: quem intellectum bene refellit Ianſ. cap. 84.

Quæri poteſt an lege præceptum fuerit, vt iſtarum rerum quæ hic nominantur, decimæ ſoluerentur? Reſpondendum, non fuiſſe præceptum; ſed Phariſæos, quo ſanctiores haberentur, eas ex abundanti reddere voluiſſe. Quod bene probat Ianſenius dicto cap.84. & reſpondet ad illud: *Hæc oportuit facere, & illa non omittere.* Videtur enim aliquid ſubaudiendum, hoc modo: Hæc oportuit facere, tanquam imprimis neceſſaria; atque interim illa poteratis, ſi ita videbatur, non omittere. Ita ſcriptura alibi in poſteriori membro aliquid diuerſum ſubaudit: *Prohibentes nubere, abſtinere à cibis &c.* 1. Tim.4. Vide Annotat. Matthæi 23.

v.47. *Væ vobis qui ædificatis monumenta &c. profectò teſtificamini.* Græcè: *Quia ædificatis*, ſicut Matth.23. Vide illic annotationem. Quomodo teſtificantur hoc; cum potius tali facto contrarium teſtificentur; ſicut & verbis contrarium teſtificabantur, vt eſt apud Matth. cap. 23. Quidam reſpondent monumenta erigi vel in honorem, vel ad ignominiam & deteſtationem, ſicut Abſaloni, Achan &c. cum ergo Scribæ & Phariſæi vita & conuerſatione, & Chriſti perſecutione, ſatis declararent, ſe prophetarũ ſanctitatem non diligere, ſed odiſſe potius; hinc quod ijs erigebant monumenta, ſic accipiendum dicit Chriſtus, quaſi non in honorẽ, ſed contumeliam prophetarum ea erigerent. Quod & ſic explicari poteſt: Dum erigitis monumenta prophetarum, qui à patribus veſtris occiſi ſunt; nec tamen à peccatis patrum veſtrorum receditis; monumenta illa velut contra vos clamant, & teſtimonia quædam ſunt veſtræ malitiæ. Sicut homo ſceleratus laudans virum ſanctum, teſtimonium dicit contra ſeipſum; ſuamque malitiam & improbitatem magis facit apparere per comparationem ſanctitatis & integritatis eius quem laudat. Vide Ianſenium & Caietanum. Non diſſimile quod dicitur in pſalmo 49. *Peccatori dixit Deus, Quare tu enarras iuſtitias meas? Tu verò odiſti diſciplinam &c.* Item: *Non eſt ſpecioſa laus in ore peccatoris.* Item: *Populus hic labijs me honorat.* Item Prouerb. 26. *Indecens eſt in ore ſtultorum parabola.* Eccleſiaſtici 20. *Ex ore fatui reprobabitur parabola*: quia ſcilicet ſtulti & improbi homines vſurpando parabolas, id eſt, ſententias graues atque inſignes, magis ipſi ſtultitiam & improbitatem ſuam produnt; dum per hoc apparet mores eorum ſententijs non reſpondere. Ianſenius intelligit illam teſtificationem in eo quod fatebantur ſe filios illorum, qui prophetas occiderant; dicentes quod eſt apud Matthæum cap. 23. *Si fuiſſemus in diebus patrum noſtrorum, non eſſemus ſocij eorum in ſanguine prophetarum.* Sed hoc loco nihil tale dicitur: ac nihilominus tamen dicit Dominus: *Profectò teſtificamini &c.* ergo ad aliud reſpexit, quam ad illud quod fatebantur ſe filios homicidarum.

CAP. XII.

v.1. *ATtendite à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.* Matthæus addit, & *Sadducæorum*. Marcus, *& à fermento Herodis*. Sed quomodo hic dicit fermentum illud eſſe hypocriſim, cum Matthæus illud exponat de doctrina, dicens: *Tunc intellexerunt, quia non dixerit cauendũ à fermento panũ, ſed à doctrina Phariſæorum & Sadducæorum*? Deinde fermentum Herodis non videtur intelligi poſſe doctrina: Non enim Herodes docebat; ſed tantum vulpina eius vafricies, & ſimulatio pietatis, à qua tamen erat alieniſſimus. Vnde Dominus eum vulpem vocat: *Dicite*, inquit, *vulpi illi*. *Reſp.* Fermentum iſtud, partim intelligi in conuerſatione vitæ; Omnes enim hi inſignem ſanctitatem præ ſe ferebant coram populo; ſed plenam hypocriſi: Partim in doctrina, quantum videlicet ad Phariſæos & Sadducæos attinet. Nam etiam hypocritica erat eorum doctrina. Vnde Phariſæi, prætextu religionis erga Deum, docebãt filios, Munus quod-

cumque eſt ex me &c. Ijdem prætextu prolixæ orationis deuorabant domos viduarum. A

v.4. *Ne terreamini ab his qui occidunt corpus, & poſt hæc non habent amplius quid faciant.* Hunc locum obijciunt Catholicis hæretici, vt oſtendant Chriſtianam ſepulturam, qua corpus in loco ſacro conditur apud reliquias ſanctorum, vel altare Domini, vbi preces pro defunctis funduntur, non poſſe mortuis prodeſſe; quia alioqui qui ſepulturã talem impediunt, haberent quod facerent, etiam poſt mortem. *Reſp.* Chriſtum loqui de martyribus, qui ſecundum corpus occiduntur à perſecutoribus. Tales autem ſicut ſuffragijs viuentium non indigent (nunquam enim Eccleſia orat pro martyre) ita nec damnum aliquod ſalutis incurrunt, ex ſepultura negata. Deinde, non loquitur Dominus de quocũque nocumento, ſed de eo, quo anima ipſa occiditur. Sic enim habet Mattheus: *Animam autem non poſſunt occidere.* Et hic Lucas ſubiungit: *Timete eum qui poſtquam occiderit, habet poteſtatem mittere in gehennam.* Item, propriè non nocet, id eſt, non infert nocumẽtum, qui impedit ſepulturam, ſed bonum quod non debetur, impedit. Vide Bellar. lib.2. de Purg. c.19. Vbi & aliam habet ſolutionem, nempe Dominum loqui de dolore, quo affici poſſunt corpora dum viuunt. Et eſt probabilis ſolutio. Quia opponit hoc ei, quod Deus poteſt facere poſt mortem; ſcilicet animam mittere in æternos cruciatus: Illi autem nullum amplius cruciatum poſt mortem poſſunt inferre. B C

v.11. *Nolite ſolliciti eſſe qualiter aut quid reſpondeatis.* Hoc dictum eſt illis, qui ad tribunalia producendi, ſcire non poterant, de quibus eſſent interrogandi; in quibus ſuperflua eſt cura præmeditandi quid reſpondeant. Non idem iudicium de concionatoribus & doctoribus, qui præmeditari poſſunt & debent ea quæ ſunt dicturi. Vtrique tamen totum à Deo debent exſpectare; illi per orationem & confidentiam: hi ſimul adhibito ſtudio & meditatione; ſic enim Deus ordinauit. Vide annot. Marci 13. Et nota quod hoc eodem cap. dicitur. *Nolite ſolliciti eſſe animæ veſtræ quid manducetis.* Et iterum: *Quis autem veſtrum cogitando &c.* Vnde videtur hic locus ſimiliter intelligendus, ſcilicet prohiberi ſollicitudinem inordinatam, quaſi Deo non eſſemus curæ: cum ſemper debeamus ab eius prouidentia dependere. D

v.15. *Videte & cauete ab omni auaritia.* Dicit, *ab omni auaritia,* vt parſimoniæ & frugalitatis prætextum tolleret, quem obtendere fere ſolent auari. *Quia non in abundãtia cuiuſquã vita eius eſt, ex his quæ poſſidet.* Simile cum eo quod etiam vulgo frequentatur; Natura paucis contenta eſt. Senſus eſt, Vita hominis non conſiſtit in abundantia poſſeſſionum, ſed in vſu; ad vſum autem pauca ſufficiunt. Alij ſic intelligunt: Abundantia diuitiarum nihil prodeſt homini ad vitam prorogandam. Quem ſenſum probant ex ſubiecta parabola diuitis qui cum multos adhuc annos ſibi promitteret, repente ſublatus eſt è vita. Sed prior ſenſus magis congruit verbis. Parabola autem illa non ad probationem huius ſententiæ ſubiungitur, ſed generaliter ad reprehenſionem auaritiæ, contra quam inſtitutus erat ſermo. E

v.20. *Hac nocte repetent animam tuam.* Vide Annot. cap.6.

v.21. *Sic eſt qui ſibi theſaurizat, & non eſt in Deum diues.* Sibi theſaurizat qui congerit opes & pecunias, vt eas ſuis commodis, voluptatibus, honoribus, gloriæ, curioſitati ſeruire faciat; qualis erat diues ille in præmiſſa parabola, dicens animæ ſuæ: *Requieſce, comede, bibe, epulare.* Quales, qui eas expendunt in numeroſo famulitio, ſuperbis ædificijs, copioſa & precioſa ſupellectile, hortis & agris coëmendis, atque alij id genus. In Deum autem diues eſt, qui diuitiarum ſuarum vſum refert in Deum. Hoc autem facit, qui ijs vtitur ſecundum Dei legem; videlicet expendens eas in neceſſitates proximorum, & ad De cultum, & omnino in cauſas pias & Reip. vtiles Obſeruandum autem quod non dicat Dominus, & non Deo theſaurizat, ſicut dixerat, *qui ſibi theſaurizat* ſed dicit, *& non eſt in Deum diues*: nam diuitijs quidem habitis vtendum eſt bene, ſed non ſunt quærendæ diuitiæ (quod ſignificat nomen theſaurizandi) licet cogites illis bene vti. Res enim periculoſa eſt diuitias quærere; quia earum ſtudium, facile peruertit intentionem acquirentis. Vnde ſimpliciter Apoſtolus reprehendit eos, qui volunt diuites fieri; & quam ſit res periculoſa, declarat 1. Tim.6. Vide eiu loci comment.

v.22. *Nolite ſolliciti eſſe animæ veſtræ quid manducetis* Hic, anima, pro vita ſumitur, vt alibi ſæpe. Nam ac vitam ſuſtentandam cibus eſt neceſſarius.

v.24. *Conſiderate coruos, quia non ſeminant neque metunt &c.* Cur non aduerſatur Sapiens Prouerb.6. dicens: *Vade ad formicam, ô piger. Reſp.* Rectè ſapiens pigrum & inertem & ocioſum hominem exſtimula ad opus, exemplo formicæ; non tamen ad ſollicitudinem. Rectè etiam Dominus homines, in genere exemplo coruorum, & in genere volucrum cœli, & liliorum agri, reuocat à ſollicitudine. Dico, *homines, in genere*; quia ſollicitudo quæ hîc intelligitur nempe inordinata, in hominum genere valde latè patet, dum ita rerum ſuarum, ac neceſſitatum ſolliciti ſunt, quaſi à prouidentia patris [illegible]ſtis non dependeant.

v.29. *Et nolite in ſublime tolli.* Hoc ſubiungit po preceptum quo vetat ſollicitudinem quid mã ducemus, aut quid bibamus: Quia ſolent homines adep vitæ neceſſaria, non ibi ſiſtere; ſed quærere hone res & dignitates; videlicet concupiſcentia no quieſcente. Non tamen hic dicit: Nolite quære in ſublime tolli, ſed ſimpliciter, *Nolite in ſublime toli* quod de cibo & potu non dixit, nec dicendum fui Illa enim ſunt neceſſaria; hoc autem non item, ſe magis occaſionem ſuppeditat peccatorum. Illic e go ſola damnatur ſollicitudo; hic vero etiam ſin ſollicitudine voluntas ac deſiderium habendi in cu pa eſt, ſicut & deſiderium habendi diuitias; d cen Apoſtolo 1. Tim.6. *Qui volunt diuites fieri &c.* Vtrun que ergo ſimpliciter prohibetur & reprehenditur i ſcriptura ſacra.

v.35. *Sint lumbi veſtri precincti, & lucernæ ardentes manibus veſtris.* Breuiter exponit hoc præceptum Aug. lib. de continentia cap.7. nec addit, *in manib veſtris.* Item Leo ſerm.5. de Epiphania Domini no addit. Græca quoque non habent, nec Syriaca, n pleraque manuſcripta, nec Ambroſius in Lucam. Se nec Gregorius addit citans hanc ſententiam, lib.2 Moral. cap.4. & lib.22. cap.4. Vide Ianſenium notationes F. Lucæ.

v.36. *Et vos ſimiles hominibus exſpectantibus &c.* V detur eſſe noua ſimilitudo diuerſa à præcedenti, qu ſumebatur ab ijs, qui ſunt parati & expediti ad opu hæc autem, ab ijs, qui Dominum ſuum ſolliciti perueigiles expectant.

v.38. *Et ſi venerit in ſecunda vigilia.* Vnius vigili ſpacium conſtabat tribus horis, teſte Auguſt. pſal. 89.

v.46. *Veniet Dominus ſerui illius, in die qua non ſperat &c. Et diuidet eum, partemque eius &c.* Hinc collig tur, impiorum animas ſtatim eodem die & hora q venit Dominus, id eſt, in hora mortis, puniri

torqu

torqueri, nec ſupplicia earum differri vſque ad diem extremi iudicij. Idem innuitur ſupra: *Beati ſerui illi, quos, cum venerit Dominus, inuenerit vigilantes: Amen dico vobis quod præcinget ſe.* Tunc videlicet, quando venerit Dominus.

CAP. XIII.

v.3. P*Vtatis quod hi Galilæi, præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paſſi ſunt? Non, dico vobis; ſed niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis.* Dominus auditis ijs, quæ acciderant Galilæis quibuſdam ſeditioſis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuerat cum ſacrificijs eorum, occaſionem doctrinæ accipiens, ait: *Putatis quod hi præ omnibus &c.* His verbis reprimens vulgi errorem, quo ſolent ferè ex pœnarum magnitudine, æſtimare peccati grauitatem; iudicantes eos grauius peccaſſe, qui grauiora in hoc mundo patiuntur; cum frequenter accidat contrarium, vt grauioribus malis obnoxius ſit, qui minus peccauit. In eodem errore verſabantur amici Iob, colligentes ex grauitate afflictionis, in qua videbant eum conſtitutum; fuiſſe eum grauiſſimum peccatorem. Cum autem dicit: *Omnes ſimiliter peribitis.* Non de eodem genere mortis loquitur. Neq; enim quotquot non egerunt pœnitentiam, talia paſſi ſunt, qualia Galilæi illi; ſed ſignificat omnes impœnitentes malè perituros, vel in hoc ſæculo, vel ſaltem & certiſſimè in futuro.

v.6. *Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea ſua &c.* Pulchrè hanc parabolam exponit Hieronymus ſuper Hab. de populo Iudaico. Hęc eſt ficus, inquit, ad quam tertio venit paterfamilias &c. Vide locum vſque ad illa verba, Hoc ipſum ſignificat & Ioannis vox &c.

v.12. & 13. *Mulier dimiſſa es ab infirmitate tua: Et impoſuit illi manus & confeſtim erecta eſt. Dimiſſa es*, id eſt dimitteris, liberaris, libera es ab infirmitate tua. Non enim curatam fuiſſe mulierem ante illa verba, ſatis oſtendunt ea verba quæ ſequuntur, *Et impoſuit &c.* Itaque exiſtimandum eſt Dominum ſimul cum his verbis manus impoſuiſſe mulieri, ſicque eam curaſſe. Dicit autem, *dimiſſa es*, quod Græcè eſt præteritum perfectum, ἀπολέλυσαι; ad ſignificandum eam curationem non fuiſſe ſucceſſiuam, quales ſunt quæ fiunt à natura & arte, ſed repentè atque in inſtanti perfectam; de qua proinde ſimul verum ſit dicere, Fit, &, Facta eſt; vt in motibus inſtantaneis. Sic Marci 10. Cœco viſus reſtitutus legitur, hoc verbo, *Fides tua te ſaluum fecit.* Vbi ſimiliter Græcè eſt præteritum perfectum, σέσωκε. Rectè autem vertit interpres, *dimiſſa es*, non autem dimiſſa fuiſti, quaſi præceſſiſſet. Itaque, *dimiſſa es*, idem eſt; ac ſi diceretur, libera es ab infirmitate.

v.15. *Vnuſquiſque veſtrum ſabbatho non ſoluit bouem &c.* Vide annot. cap. ſeq.

v.24. *Contendite intrare per anguſtam portam: quia multi (dico vobis) quærent intrare, & non poterunt.* Non eſt ſenſus, multi quærent intrare per anguſtam portam. Mali enim non quærunt anguſtam portam, id eſt, viam ſalutis. Sed cum ex Domino quæſitum eſſet, *Si pauci ſunt qui ſaluantur?* Reſpondet: *Contendite intrare per anguſtam portam*, id eſt, ducentem ad ſalutem; quia multi quærunt intrare in ſalutem, & non poterunt: quia ſcilicet noluerunt intrare per anguſtam portam, quæ ducit ad ſalutem. Sic quinque fatuæ virgines quærent intrare ad nuptias, & excludentur; quia non contenderunt intrare per anguſtam portam. Quod autem non ſit ſenſus, multi quærent intrare per anguſtam portam; patet ex Matth. 7. vbi de
A lata porta & ſpacioſa via, quæ ducit ad perditionem, dicitur: *Et multi ſunt qui intrant per eam.* Dices, Ibidem ſequitur de anguſta porta, *Et pauci ſunt qui inueniunt eam*: Ergo ſignificatur quod multi quærunt. *Reſp.* Pauci inueniunt quia pauci quærunt. Manifeſtum eſt enim quod homines carnales, qui mundum diligunt, non quærũt anguſtam portam & arctam viam; ſed toto agmine confluunt in viam latam. Poteſt etiam illud: *Qui inueniunt eam*, intelligi de vita. Nam præcedit: *Arcta via eſt, quæ ducit ad vitam*, vt ſenſus ſit, & ideo pauci inueniunt vitam; quia ſcilicet arcta
B via eſt ad eam.

v.30. *Et ecce ſunt nouiſſimi, qui erunt primi, & ſunt primi, qui erunt nouiſſimi.* Legendum, *erunt*, non *erant*, ſic enim habent non tantum Græca, ſed & omnia manuſcripta. Senſus eodem recidit, eſtque talis: Gẽtiles nũc quidem nouiſſimi ſunt, id eſt; Iudæis poſteriores in participatione gratiæ Dei; ſed aliquando erunt primi; videlicet in extremo iudicio, idque propter fidem & ſanctam conuerſationem, ad quam, per gratiam Chriſti, multitudo gentium vocanda eſt. Contra autẽ Iudæi, qui nunc ſunt primi in gratia Chriſti, fient nouiſſimi; propter eamdem gratiam repudiatam. Nouiſſimi inquam, id eſt, contempti & excluſi à regno cœlorum. Hunc ſenſum poſtulant ea quæ præcedunt, vbi dicitur: *Cum videritis vos expelli foras.* Ecce Iudæi qui erant filij regni, fiunt nouiſſimi; *Et venient ab Oriente & Occidente &c. & accumbent in regno*
C *Dei.* Ecce Gentiles fiunt primi. Accommodari poteſt eadem ſententia, in malos quoſdam præfectos, aut ſimulatè ſanctos, qui in hoc ſæculo propter dignitates & præfecturam in honore habentur, qui tamen in futuro ſæculo, vbi non dignitatum, ſed meritorum ratio expendetur, alios videbunt à Chriſto honorari, ſe autem à regnò cœlorum excludi.

v.32. *Ite & dicite vulpi illi.* Herodes vulpes, quia verſutus & veterator erat, multa ſimulans. Et forte cupiebat Chriſtum videre, ſicut prior Herodes eundem puerum volebat adorare; ſcilicet vt occideret. Et ſicut ille occidere voluit puerum, quia à Magis vt rex Iudæorum quærebatur: ita iſte; quia à populo quærebatur, vt facerent eum regem. Ioan. 6. Erat
D enim hic Herodes tetrarcha Galilææ; in qua illud contingebat. Itaque quod hîc dicitur: *Quia Herodes vult te occidere*, Chriſtus non reijcit vt falſum; ſed magis admittit vt verum; & quaſi verum ſit, iubet Herodi nunciari, & dici id quod ſequitur. Quæ quidem verba præſupponunt Herodem quæſiuiſſe Dominum ad necem. *Ecce eijcio dæmonia, & ſanitates perficio, hodie & cras: & tertia die conſummor. Veruntamẽ oportet me hodie & cras & ſequenti die ambulare.* Quomodo hæc inter ſe non repugnent, vide Ianſenium.

v.35. *Dico autem vobis, quia non videbitis me donec veniat, cum dicetis: Benedictus qui venit in nomine Domini.* Quidam hoc referunt ad illud tempus, quo Chriſto ingrediente Ieruſalem turbę acclamarunt; *Benedictus*
E *qui venit in nomine Domini.* Quod etiã ipſe Lucas infra commemorat, cap. 19. Alloquitur enim hoc loco Dominus ciuitatẽ Ieruſalem, quæ eadem poſtea legitur ei acclamaſſe; tametſi non ijdem omnes, qui hic audiunt: *Ieruſalem, quæ occidit prophetas*, ad numerum pertinent acclamantium Chriſto, & aduentum eius gratulantium. Quod & prophetis eſt frequẽs, vt ad alios atque alios reſpicientes, eandem ciuitatẽ modo durè increpent modo blandè cõſolentur, diuina promiſſa eis annunciantes. Lege Iſaiam, Ieremiã, Ezechielem. Verum obſtat huic ſenſui, quod (vt bene obſeruarũt Aug. & Beda) Matthæus, qui in Euangelica narratione magis ſecutus eſt ordinem temporis quam Lucas, referat hęc dicta poſt Domini ingreſſum in Ieruſalem,

ſalem, & turbarum acclamationem, ſcilicet in tem- A
plo, quo ingreſſus fuerat ſtatim poſt ingreſſum ciuitatis. Sequitur enim ſtatim: *Et egreſſus Ieſus de templo ibat.* Matth. 24. Magis probabile eſt, hæc verba pertinere ad iudicium, & manifeſtationē regni Chriſti, quando etiam aduerſarij Chriſto per potētiam ſubiecti, factique ſcabellum pedum eius, cogentur agnoſcere maieſtatem eius ac diuinitatem, & fateri quod ille ſit Dei filius in æternum benedictus, veniensque in nomine Domini, id eſt, homo poteſtatem habens in cęlo & in terra ſibi datam à Deo; quando implebitur illud Apoſtoli, *quod in nomine Ieſu flectetur omne genu*, non modo celeſtium, & terreſtrium, ſed etiam B
infernorum. Phil. 2. Quaſi igitur ita loquitur Dominus; Magna aduerſum me inuidia commoti eſtis hodie, quando turbæ & pueri mihi acclamarunt: Benedictus &c. At prædico vobis futurū, vt vos ipſi etiam vel inuiti, mihi eadem verba acclametis, tunc ſcilicet quādo veniens in regnum meum, vos meæ poteſtati ſubiecero. Senſum hunc confirmat quod Chriſtus poſtea, non diſſimilibus verbis, prędicit iiſdem hoſtibus ſuis, ſtans coram Pontifice, *Verumtamē dico vobis, amodo videbitis filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cæli.* Matth. 26. & Marci 14. q. d. Cogemini tunc fateri, quod nunc me dicentem damnatis vt blaſphemum. Vide annot. Apoc. 5. & noſt. comment. Philip. 2. v. 10.

verſ. 35. *Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* C
Non loquitur de templo, quia templum non fuit relictum deſertum, ſed deſtructum eſt à Romanis: ſed videtur loqui de loco habitationis eorum; quia Iudæi partim occiſi, partim eiecti, & in ſeruitutem abducti ſunt; & ſic domus eorum, id eſt, locus habitationis eorum, relicta eſt deſerta; partim abſolutè, quia terra magna parte deſtituta fuit habitatoribus, partim deſerta quoad Iudæos, quia ipſi deſierunt inhabitare. Sic pſal. 68. *Fiat habitatio eorum deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet.* Alij de ſynagoga deſerenda à Deo interpretantur. Sed prior ſenſus magis eſt literalis. Vide Ianſenium.

CAP. XIV. D

v. 1. ET *ipſi obſeruabant eum. Et* redundat phraſi Hebræa. Græcè eſt *& ipſi erant obſeruantes eum*, id eſt, ſtudioſè eum obſeruabant, ſiue, ad hoc conuenerant, vt eum obſeruarent.

v. 2. *Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites; ne forte te & ipſi reinuitent, & fiat tibi retributio.* Prima facie prohibere videtur Dominus his verbis, ne quis ad conuiuium inuitet amicos aut cognatos diuites; dicit enim: *Noli vocare.* Quod ſi ita eſt; damnabimus tam multos viros honeſtos, qui humanæ ſocietatis & amicitiæ conſeruandæ cauſa, amicos aut propinquos diuites inuitant. Senſus igitur ex alio ſimili loco colligendus eſt, vbi dicitur cap. 6. *Si beneſeceritis his qui vobis benefaciunt: quæ vobis eſt gratia? ſiquidem & peccatores hoc faciunt.* Docet ergo ea, quæ mercedem habent in hoc ſæculo, plerumque amittere E
mercedem futuri ſæculi; quia ſæpe contingit talia fieri principaliter propter retributionem præſentem. Vnde admonet vt in illos cōferamus beneficia, à quibus temporalem non expectemus retributionē. Illud autē; *Noli vocare*, non eſt prohibentis, ſed ſenſus eſt: Non hoc tibi præcipio vt voces diuites (id enim ſua ſponte, nimis ſæpe, faciunt homines) ſed potius præcipio, vt voces pauperes. Poteſt etiam intelligi prohibitio; ſed cum ea clauſula, *Ne forte te & ipſi reinuitent.* Id eſt, ſpe retributionis temporalis, ſcilicet vt ea præcipuè ſpectetur. Illud, *Diuites* ad quatuor præcedentia referendum, ſcilicet amicos, fratres, cognatos, vicinos. Nam ſi amici, fratres, cognati, vicini, pauperes ſint; vel maximè erunt inuitandi. Item, amicos, fratres, cognatos, intelligi diuites, patet ex eo quod ſequitur: *Ne forte te & ipſi reinuitent.* Nam ſi pauperes ſint; reinuitare non poterunt.

v. 5. *Cuius veſtrum aſinus aut bos in puteum cadet, & non continuo extrahet illum die ſabbathi?* Dubitari poteſt quomodo valeat hæc ratio cum bos aut aſinus in puteum cadens, non patiatur auxilij dilationem in alterum diem propter pręſens periculum, Hydropicus autem vel alius quiſpiam infirmus, non incommodè poſſit in alterum diem curandus differri. *Reſp.* Primò, quod Scribæ non docebant curam iumenti licitam eſſe die ſabbathi, propter periculum aut neceſſitatem ipſius, ſed propter periculum aut neceſſitatem hominis; ideoque multo magis conſequens erat, ipſius hominis curam in ſabbatho licitam eſſe. Atque hanc argumenti vim intelligentes legiſperiti non poterant ad hæc reſpondere illi, vti teſtatur Euangeliſta; Deinde, multo grauius malum eſt, parua miſeria in homine, quam mors pecoris; eo quod homo ſit tam nobilis creatura, tamque pecori præcellens, vt, quemadmodum Auguſt. teſtatur, natura pecoris ſit vitium hominis. Quare ſi ſabbatho licebat prohibere mortem, imo & acriorem ſitim pecoris ac iumenti, vt ſuperiori cap. dicitur de iumento adaquando; certè magis licebat tollere quamcunque infirmitatem hominis. Nam & productio miſeriæ eius in alterum diem, magnum erat hominis malum, idque etiam grauius quauis miſeria pecoris.

v. 8. *Cum inuitatus fueris ad nuptias.* Quod Chriſtus non velit docere, quem locum in nuptijs carnalibus eligere debeant homines, quod tantum ad morum quandam ciuilitatem pertinet; patet ex eo, quod dicit Euangeliſta Chriſtū ad inuitatos dixiſſe parabolam; & ex concluſione illa: *Omnis qui ſe exaltat humiliabitur.* Vnde Chriſtus humilitatem hîc docere voluit, & quòd inuitati ad nuptias ſpirituales, id eſt, vocati ad Eccleſiam, vltimum locum accipiamus, cæteros fideles nobis meliores arbitrantes; & ita futurum eſt, vt à Domino nuptiarum præſide, merito humilitatis noſtræ exaltemur. Vide noſt. comment. Phil. 2. Vnde intelligetur, quomodo accipiendum ſit illud; *Recumbe in nouiſſimo loco*, id eſt, exiſtima te omnium minimum, nemini te anteponas. Item: *Recumbe in nouiſſimo loco*, Id eſt, nihil tribuas tibi ipſi, ſed omnia quæcumque bona habes, refer accepta gratiæ Dei. Sic Paulus, quando dixit ſe eſſe omnium ſanctorum minimum, & ſe nihil eſſe; recubuit in nouiſſimo loco. Huc pertinet illud Auguſt. ſerm. 10. de verbis Domini; Magnus eſſe vis, à minimo incipe.

v. 9. *Et tunc incipias cum rubore nouiſſimum locum tenere.* Quomodo nouiſſimum? non enim qui cedit cuipiam honoratiori locum primum, ſtatim tenet nouiſſimum. Videtur, *nouiſſimum*, poni comparatiuè, pro poſteriori ſiue inferiori, & minus honorato; ſicut & in eo quod ſequitur: *Sed cum vocatus fueris, vade, recumbe in nouiſſimo loco.* Neque enim honeſtas aut modeſtia ciuilis exigit, vt vir honorabilis inuitatus ad conuiuium, ſumat ſibi locum omnium poſtremum. Sic nouiſſimum accipitur Matth. 12. & 27. Act. 2. 1. Cor. 15. Nouiſſimus Adam, id eſt, ſecundus Adam, alter Adam. Vide comment. 1. Timoth. 4. & 2. Timoth. 3. & 1. Corinth. 15. v. 45.

v. 14. *Retribuetur enim tibi in reſurrectione iuſtorum.* Spe retributionis inuitat nos Dominus ad officia liberalitatis & hoſpitalitatis erga pauperes. Ex quo duo dogmata Catholica confirmantur, quæ hodie à

ſectarijs impugnantur; Alterum eſt, bona opera meritoria eſſe vitæ æternæ; Alterum ei coniunctum, quod rectè & laudabiliter ab homine bona opera fiant ſpe retributionis æternæ. Vnde & Dauid: *Inclinaui cor meum ad faciendas iuſtificationes tuas propter retributionem*, pſal. 118. Et Heb. 11. Moyſes aſpiciebat in remunerationem. Nominatur autem reſurrectio iuſtorum, & non ſimpliciter futurum ſæculum; quia in reſurrectione demum plena erit retributio; quando totus homo, corpore conſtans & anima, perfectam felicitatem conſequetur. Vnde Apoſtolus ibidem de ſanctis defunctis, dicit, omnes non ſine nobis conſummari.

v. 18. *Villam emi.* Grecè, *agrum emi*; tametſi Greca vox ἀγρὸς interdum pro villa ſeu prædio ſumitur. Vide annot. Marci vlt. *Villam emi*, --- *Iuga boum emi quinque*, --- *Vxorem duxi*. Significatur triplex concupiſcentia; de qua 1. Ioan. 2. *Omne quod eſt in mundo, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitæ* Nam illud, *Vxorem duxi*, ſignificat: concupiſcentiam carnis. Illud, *Iuga boum emi*, ſignificat concupiſcentiam oculorum, id eſt, auaritiam. Emit enim iuga boum ad quæſtum, vel ex bobus impinguatis, vel ex boum labore. Solent enim boues iugatim aratra trahere. Illud vero, *Villam emi*, ſignificat ſuperbiam vitæ vel ambitionem ſæculi, vt legit Auguſt. Videmus enim eos, qui villas & prædia coëmunt, & pagos ſeu vicos (qui interdum villæ ſeu ἀγροὶ dicuntur, vt Marc. vlt.) ſibi comparant, ex ambitione id facere, vt huiuſmodi locorum Domini ſcribantur & appellentur; id quod hodie valde frequens eſt.

v. 20. *Vxorem duxi & ideo non poſſum venire*. Alij dicunt; *Rogo te habe me excuſatum*: Hic ſolus dicit; *Non poſſum venire* Quia inter tres concupiſcentias hîc ſignificatas, concupiſcentia carnis maximè impetuoſa eſt, ac minimè auſcultat rationi, imo rationem obruit.

v. 23. *Et compelle intrare*. Sæpe citat hunc locum Auguſt. vt doceat hereticos rectè pœnis compelli ad intrandum Eccleſiam Catholicam. Nec minus valet de infidelibus qui nunquam in Eccleſia fuerunt, ſuo modo compellendis. Et nota quod de prioribus dicitur: *Introduc huc*; De poſterioribus, *Compelle intrare*. Prius enim miſit Dominus, ſecundum prophetam Ierem. piſcatores, id eſt, Apoſtolos, qui nulla vi aut coactione adhibita, quaſi retibus piſces, caperent homines ſermone ſuæ prædicationis. Poſtea vero miſit venatores, id eſt, principes Chriſtianos ac religioſos, qui etiam legibus conſtitutis, ac pœnis decretis, compellerent infideles, velut feras ſiluestres, venabulis ſuis, id eſt, armis poteſtatis ſuæ, intrare in Eccleſiam. Vide Auguſt. epiſt. 204. Qui & alibi locum Ierem. dicto modo exponit, vt tom. 9. De vtilitate ieiunij. Nec propter hoc cogitur voluntas, cum fides ſit volũtatis; ſed pœnis ac minis hoc agitur, vt homo ex nolente fiat volens, dum vexatio dat intellectum.

v. 24. *Dico autem vobis, quod nemo virorum illorum, qui vocati ſunt, guſtabit cœnam meam* Quæ pœna excuſantibus ſe, & cœnam recuſantibus, quod cœnam patrisfamilias non guſtabunt? Sed hîc iam Chriſtus Dominus loquitur in ſua perſona, & parabolam applicat; Dicit enim, *Dico vobis*, quæ non videntur eſſe verba patrisfamilias loquentis ad ſeruum. Conteſtatur itaque Chriſtus, eos, qui per excuſatores illos parabolicos ſignificantur, hac pœna mulctandos, quòd excludentur à cœna ipſius, id eſt, à gaudijs regni cælorum, quæ preparauit diligentibus ſe. Quæ ſanè grauiſſima pœna eſt; & ita Ianſenius intelligit.

v. 26. *Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum, & matrem*. Bernardus epiſtola 104. Fidelis ſermo & omni acceptione dignus; quia etſi impium eſt contemnere matrem; contemnere tamen propter Chriſtum, pijſſimum eſt.

Adhuc autem & animam ſuam. Ioan. 12. *Qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodit eam.* Apocal. 12. *Et non dilexerunt animas ſuas vſque ad mortem.* Vide annotat. eorum locorum, itemque Rom. 9. v. 13.

v. 33. *Sic ergo, omnis ex vobis, qui non renunciat omnibus quæ poſſidet, non poteſt eſſe meus diſcipulus.* Senſus eſt: Qui non in animi preparatione, omnibus renunciat, citius paratus omnia ſua amittere, quam me offendere; non poteſt meus eſſe diſcipulus. Quare, hinc non ſequitur, nihil in Euangelio eſſe conſilij, ſed omnia eſſe precepti. Greg. hunc locum exponens hom. 37. in Euang. ad fin. ait: Nolite poſſidere per deſiderium, quod adhuc per vſum minimè reliquiſtis. Si enim nil in hoc mundo iam amando poſſidetis, etiam poſſidendo cuncta reliquiſtis. Et Auguſt. epiſt. 89. ad Hilarium, vult hoc ad omnes pertinere baptizatos, qui in baptiſmo renunciant ſæculo; & citat Cyprianum. Liquet id etiam ex ſuperioribus: *Si quis venit ad me & non odit patrem &c. non poteſt meus eſſe diſcipulus*. Atqui omnes debemus venire ad Chriſtum, & eius eſſe diſcipuli: Nam & in hac ſententia dicit, *Non poteſt meus eſſe diſcipulus* Vide annot. ſupra cap. 9. & Matth. 19. Sicut ergo odit patrem & matrem & animam ſuam pro Chriſto, qui propter eos Chriſtum non vult negare, nec Deum offendere; ita renunciat omnibus quæ poſſidet, qui paratus eſt hęc potius relinquere quam Chriſtum negare, aut Deum offendere. In quo autem conſiſtat perfecta renunciatio, docet Baſilius in regulis fuſius explicatis, numero 8. & legitur in eius feſto, die 14. Iunij.

CAP. XV.

v. 7. *Dico vobis quod ita gaudium erit in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia.* Ex his verbis oritur quæſtio; Quomodo iuſti dicantur non egere pœnitentia, cum dicat Eccleſiaſtes cap. 7. *Non eſt iuſtus in terra qui non peccet*. Et, cum quilibet homo quantumcunque iuſtus quotidie dicere debeat; *Dimitte nobis debita noſtra*. Quidam reſpondent Dominum non loqui de ijs qui verè iuſti ſunt, ſed qui putabant ſe iuſtos, & pœnitentia non indigere; quales erant Pharizæi & Scribæ, ad quos hanc parabolam dicebat. Verum iſta interpretatio non videtur parabolæ congruere; quia reuera multò magis aberrat homo ſuperbus & elatus, qui ſe iuſtum putat, & alios præ ſe contemnit; quàm qui verſatur in manifeſtis peccatis carnis. Et paſtor noſter Chriſtus etiam ſimulatè iuſtos ac ſibi placentes quęrit, vt reducat ad pœnitentiam; & non tantum manifeſtos peccatores. Proinde dicendum videtur, eos qui reuera iuſti ſunt, ſecundum eum modum quo in ſcripturis aliqui iuſti dicuntur; non egere pœnitentia; quia cum ſint in ſtatu ſalutis; nec ſtatum illum, nec volũtatem, in diuerſum mutare debent; cum per bonam voluntatem & charitatem Deo ſeruiant; tametſi ijs ſit neceſſaria pœnitentia quędam quotidiana, qua purgantur venialia peccata; quæ pœnitentia non tàm ad vitæ mutationem pertinet, quam ad profectum ſanctę conuerſationis. Vel, ſermo eſt de pœnitentia illa maiore qua egent peccatores. Ita legimus in oratione Manaſſæ: *Non poſuiſti pœnitentiam iuſtis, Abraham, Iſaac, & Iacob, ijs qui tibi non peccauerunt*. Item, ſi intelligantur qui ſibi iuſti videntur; nulla eſt comparatio

gaudij

gaudij ſuper nonaginta nouem iuſtis, & vno peccatore pœnitentiam agente; quia ſuper illis iuſtis eſt maior luctus, quam ſuper peccatore nondum agente pœnitentiam. Alia quæſtio ex ijſdem verbis naſcitur: Quomodo maius ſit gaudium in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis; cum maius ſit bonum innocētia multorum, quàm vnius pœnitentia. Si iuſti intelligantur qui ſibi tales videntur, nulla eſt difficultas, quia ſimulata & ſuperba iuſtitia Deo & Angelis eius placere nullo modo poteſt. Item, ſuper talibus nullum eſt gaudium in cęlo. Sed hic ſenſus, vti diximus, parabolæ minus congruit. Senſus igitur ex ipſius parabolæ verbis ſumendus eſt, vbi dicitur, hominem magis gaudere ſuper vna oue perdita & inuēta, quam ſuper nonaginta nouem quæ non aberrauerant: quia licet reuera pluris faciat oues nonaginta nouē quam vnam iſtam quam recuperauit; ipſa tamen inuentio ouis errantis excitat in eo actuale & præſens gaudium, quod non percipit ex reliquis conſeruatis. Ita in Angelis Dei actualis lætitia excitatur ex inſperata conuerſione magni alicuius peccatoris; qualem lætitiam non ita in actu præſenti habent ex iuſtorum innocentia. Sic Tertullian. lib. de pœnitentia cap. 8. Magiſque de regreſſu tuo, quam de alterius ſobrietate lætabitur. Loquitur de filio prodigo. Vide Aug. lib. 8. Confeſſ. cap. 3. hoc explicantem bene.

v. 11. *Homo quidam habuit duos filios.* Exponit hanc parabolam S. Hieron. in epiſt. ad Damaſum de filio prodigo.

v. 19. *Fac me ſicut vnum ex mercenarijs tuis.* Quæritur, An hoc dicendo peccauerit? Ita apparet ſecūdum ſenſum quem dat Auguſt. nam propter mercedem temporalem velle Deo ſeruire, peccatum eſt. Ideoque mutato animo ſeruili in filialem, quando ad patrem venit, non hóc dixit, quamuis dicturum ſe, habuiſſet in animo. Item, quia mercenarius non eſt filius; dum vult eſſe mercenarius, non vult eſſe filius. Vnde & Eccleſia nuſquam docet fideles, vt ſic orent Deum: fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis.

v. 20. *Et oſculatus eſt eum.* Et infra: *Cito proferte ſtolam primam.* Hęc duo licet in narratione diuidantur, tamen rectè poſſunt intelligi de ijs, quæ ſimul fiunt in re per parabolam ſignificata. Nam *oſculum* ſignificat recōciliationem, id eſt, peccatorum remiſſionem: *ſtola prima* charitatem. Hæc autem tempore coniuncta ſunt in hominis iuſtificatione.

v. 23. *Et adducite vitulum ſaginatum, & occidite,* & infrà. *Et occidit pater tuus vitulum ſaginatum,* & iterum, *Occidiſti illi vitulum ſaginatum.* Vitulus ſaginatus Chriſtus eſt, vtpote per vitulos pingues, qui in lege offerebantur, ſignificatus. Eum Pater & iubet occidi, quia æterno decreto occidi voluit: & ipſe occidit, quia Deus ipſe ſuum decretum implet, etſi non abſque interuentu malæ voluntatis hominum: De quibus dicitur Actor. 4. quod conuenerunt facere quæ manus & conſilium Dei decreuerunt fieri. Aliter Franciſc. Lucas in Comment.

v. 31. *Fili tu ſemper mecum es; & omnia mea, tua ſunt.* Tu ſemper huc vſque mecum es, id eſt, vſque ad tempus vocationis gentium; quia populus Iudaicus per cultum veri Dei ſemper propè fuerat; Gentiles autem, procul; vt Apoſtolus loquitur Epheſ. 2. *Et omnia mea tua ſunt;* quia illius populi erat adoptio filiorum, & gloria, & teſtamentum, & legiſlatio, & obſequium, & promiſſa, & cætera quæ proſequitur idem Apoſtolus ad Rom. 9.

CAP. XVI.

v. 8. **E**T *laudauit Dominus villicum iniquitatis.* Villicus diſpenſatorem ſignificat, nam Græcè eſt οἰκονόμος. Quidam hæc verba putant eſſe Euangeliſtæ interrumpentis Chriſti ſermonem; vt ſenſus ſit, Chriſtus Dominus commemorata hac parabola, laudauit villicum iniquitatis, quod prudenter ſibi proſpexiſſet. Verum quia ſtatim ſequitur vno continuo contextu; *Et ego dico vobis, Facite vobis amicos;* magis eſt veriſimile etiam ſuperiora verba eſſe ipſius Chriſti, quibus ſignificat Dominum illius diſpenſatoris delectatum fuiſſe eius ingenio, ac prudentia, eumque laudaſſe; non quòd fraudem commiſiſſet, ſed quod ingenioſè ac prudenter ſibi proſpexiſſet; ſicut interdum in furibus ingenium laudamus, ipſam nihilominus facti iniquitatem damnantes. Itaque intelligitur prudentia huius ſæculi.

Quia filij huius ſæculi prudentiores filijs lucis in generatione ſua ſunt. Non abſolutè prudentiores, quia illa non eſt vera prudentia; ſed prudentiores in ſuo genere; quia magis nouerunt apta media ad fines ſuos quos intendunt, excogitare, quam filij lucis ad ſuos. Ratio eſt, quia ad temporalia & carnalia perſequenda per naturam incitamur; ad ſpiritualia verò & cæleſtia nihil omninò poſſumus, niſi quantum per gratiam reformamur; quæ reformatio in hac vita non eſt perfecta. Vnde fit vt iuſti ſemper adhuc in talibus aliquomodo cœcutiant, & difficultatem ſentiant.

v. 9. *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Falluntur qui hanc ſententiam eo rapiunt quaſi per eam ſignificetur bona per iniuſtitiam parta, in eleemoſynas eroganda eſſe, atque hoc pacto comparandos amicos de mammona iniquitatis, qui nos recipiant in æterna tabernacula. Nam earum diuitiarum, quas quis iniuſte poſſidet, non eſt diſpenſator; vnde eas vero Domino reſtituere debet, non largitione vlla alienare: ſed earum tantum diſpenſator eſt, quas iuſto titulo poſſidet. Quas tamen Dominus hic vocat mammonam iniquitatis, phraſi Hebræa, id eſt mammona iniquum; ſicut villicum iniquitatis, pro villico iniquo: vocat (inquam) mammona iniquitatis; quia diues omnis aut iniquus eſt, aut iniqui hæres. Quam ſententiam D. Hieronymus dicit ſibi videri veriſſimam. Vix enim fieri poteſt, vt diuitiæ colligātur ſine aliqua, ſi non iniuſtitia, ſaltem iniquitate. Quamquam & alio modo diuitiæ vocantur iniquæ; quia videlicet ſunt materia circa quam iniuſtitia & iniquitas committatur; ad quam committendam animos hominum cupiditate corruptos vehementer ſollicitant & irritant: iuxta illud; *Effodiuntur opes irritamenta malorum.* Eſt autem populo diligenter inculcandum quod additur; *Vt cum defeceritis recipiant vos in æterna tabernacula.* Significatur enim mira quędam vis & efficacia eleemoſynæ, quâ nimirum fit vt merita ſpiritualia accipientium communicentur ijs qui dederint temporalia. Vnde Apoſtolus 2. ad Cor. 8. *Veſtra abundantia illorū inopiam ſuppleat; vt & illorum abundantia veſtræ inopię ſit ſupplementum.* Vbi etiam contra hęreticos notandum, quod vnius meritum alteri proſit. Porro videtur eſſe catachreſis in dictione, *tabernacula.* Nam tabernacula temporalia ſunt, & ſeruiunt paſtoribus aut militibus. Addens autem *æterna* ſignificat ea tunc non tabernacula fore, ſed domos ſtabiles & in æternum duraturas.

v. 16. *Lex & Prophetæ vſque ad Ioannem.* Addit Matth. 11. *prophetauerunt.* Intellige, de Chriſto & regno eius: Ioannes autem monſtrauit præſentem: Vnde & lex ceſſauit & Prophetæ; quia præſente Domino

iam non amplius opus prænuntijs & præcurſoribus. Fuerunt quidem & poſtea Prophetæ, vt Agabus, & alij nonnulli; ſed non ad prophetandum de Meſſia; quod fuit primarium Prophetarum, qui vſque ad Ioannem, officium.

v.17. *Facilius eſt autem cælum & terram præterire, quàm &c.* Vide annot. Matth. 24. Quomodo hinc non ſit conſequens cælum & terram non præteritura; Vide annot. Matth. 11.

v. 19. *Homo quidam erat diues &c.* Hiſtoriane ſit, an parabola, vide noſt. in 4. ſent. diſt. vlt.

v. 20. *Quidam mendicus nomine Lazarus.* (Lazarus) per Aphæreſim dicitur pro (Eleazarus) quomodo eum vocauit Prudentius io Carmine de defunctorum exequijs; cum ait, Gremio ſenis abdita Sancti, recubabit, vbi eſt Eleazar.

v. 22. *In ſinum Abrahæ.* Quæritur an ille locus vocari poſſit in genere ſinus Patriarcharom, vel iuſtorum? Clemens lib. 8. Conſtitut. Apoſtolicarum cap. 47. facit Diaconom pro defunctis ita precantem; Collocet eum in ſinu Abrahæ, Iſaac, & Iacob. Et poſtea Epiſcopum; Colloca eum in ſino Patriarcharum, Propherarum, & Apoſtolorum, & omniom qui tibi à ſeculo placuerunt. Verum Chriſtus videtur ita loqui propter aliquid ſingulare in Abraham; quia nimirum eſt pater omnium credentium, & quia ad eum factæ ſunt promiſſiones de benedictione conſequenda in ſemine, quod eſt Chriſtus. Quidam ſinum Abrahæ regnum cælorum interpretatur, hoc argomento, quia Matth. 8. dicitur: *Venient multi ab Oriente, & Occidente, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob in regno cælorum.* At non ibi Chriſtos interpretatur ſinum Abrahæ; ſed ſignificat beatitudinem fidelium futuram cum Sanctis Patriarchis in regno cęlorum. Nec poteſt per ſinom Abrahæ regnom cælorum intelligi, qoia ante Chriſti mortem nollæ animæ recipiebantur io regnum cælorum. Quid ſit ſioos Abrahæ accurate expendit Ioannes Lenſæus in libris de Porgatorio, & de Limbo Patrum.

v. 21. *Et ſepultus eſt in inferno.* Græcè & Syriacè, *Et ſepultus eſt; & in inferno eleuans &c.* Sic etiam qoidam codices MSS. Latini. Item ſic legit Aoguſt. ſerm. 25. de dioerſis. Item tract. de Vrbis excidio cap. 4. Arſit, ardet, & ardebit, viuet vſque ad iudiciom, recipiet carnem, non ad beneficium, ſed ad ſupplicium. Non ergo ſecundum carnem corpore ſepultus eſt in inferno. Ex hoc Auguſtini loco eſt ſermo ille apud Chryſoſt. de beato Iob. Cęterum ſepultoræ meminit de dioite domtaxat, quia cum celebri pompa ſepultus eſt, & pretioſo ſepulchro illatus. Quorum neutrũ contigit Lazaro. Annotauit boc Euthymius.

v. 24. *Vt intingat extremum digiti ſui in aquam, vt refrigeret linguam meam.* Figuratè ſigoificatur damnatos non poſſe impetrare vel minimum refrigerij ſuarum pœnarum, quantulum eſt ſi intingas extremum digiti tui in aquam frigidam, & inſpergas in linguam hominis conſtituti in medio fornacis igois ardentis. Nominat aotem linguam potius quam alia mẽbra, quia hic diues maximè peccauerat linguâ & gulâ; dicitur enim quod *epulabatur quotidie ſplendidè.* Vbi & alia linguæ peccata, vt detractiones, ſcurrilitates, atque laſciuiæ verborum, regnare ſolent.

v. 25. *Fili recordare quia recepiſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala. Nunc autem hic conſolatur; tu verò cruciaris.* Nimirum ſecundum illud: *Væ vobis diuitis quia habetis conſolationem veſtram,* Luc. 6. Sed nonne & Abraham qui hæc dicebat, receperat bona in vita ſua; de quo ſcribitur quod erat diues valde? Reſpondeo, Non ea acceperat tanquam bona in quibus conquieſceret, & ex quibos perciperet conſolationem, ijs fruendo ad voluptates & luxum; ſicut hic diues. Quidam ſic intelliguot quod dicitur, *recepiſti,* id eſt, pro bonis quibuſdam quæ feciſti in vita tua, accepiſti in eadem vita remunerationem; & Lazarus pro quibuſdam malis, pœnam & afflictionem. Itaque & tu pro peccatis nunc in altera vita puniendos es; & ille pro iuſtis operibus præmiandus. Quaſi videlicet illa opum abundantia pro quibuſdam bonis operibus illi fuiſſet reddita. Sed id noo oportet; quia operibus tantum moraliter bonis nihil ex iuſtitia debetur, ſi qua aotem fecit meritoria, ea per ſeqoens peccatum mortificata, à mercedis debito iam exciderãt. Simplicius itaque eſt & verius, vt recipere non aliud ſit quam accipere, ſicut ſupra eodem cap. *Vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Et alibi: *Si vultis recipere, ipſe eſt Elias.* Matth. 11. Et: *Qui recipit vos, me recipit; qui recipit Prophetam &c.* Et, ſicut retriboere oon raro accipitur in ſacris litteris pro tribuere. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* pſal. 115.

v. 28. *Habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis, &c.* Vide Gregor. lib. 15. Moral. cap. 31. vbi docet ex hoc loco, damnatos de cognatis ſuis qoos reliqoerunt, cogitare, & curam gerere; & addit; Omnis oamque peccator prudens erit in pœna; qui ſtultus fuit in culpa; quia ibi cum dolore cooſtrictus, ad rationem oculos aperit, quos hic voluptati deditus clauſit; & pœna torquente exigitur vt ſapiat, qui hic excæcante ſe ſoperbia deſipiebat &c. Sed illa tantum intellige de prudentia, ſapientia, & ratione ad vitandum mala pœnæ. Ceterum ex his verbis diuitis, & reſponſo Abrahæ, apparet hunc diuitem cum fratribus ſuis infectum fuiſſe errore Sadducęorum negantium ſpiritum hominis poſt eius mortem ſupereſſe, ideoqoe illos vitam duxiſſe Epicuręorum io quotidianis epulis & voluptatibus, ſecuros vitæ & retributionis futuræ. Simul indicatur Abrahæ verbis illum errorem ex Moyſe & Prophetis (quod Sadducæi negabant) ſatis apertè redargui, nec quemquam Moyſi & Prophetis credentem, errori Sadducæorum conſentire poſſe.

Ne & ipſi veniant in hunc locum. Hoc dixit non ex charitate fratrum, ſed ex amore ſui, quia pœna eius accidentalis erat augenda ex damnatione fratrum, quibus dederat mala exempla, & quos ſocios vitæ luxurioſæ habuerat. Vide in 4. diſt. vlt.

CAP. XVII.

v. 1. *IMpoſſibile eſt vt non veniant ſcandala.* Valde friuolum eſt, quod hinc quidam colliguot hæreticos non eſſe tollendos è medio. Quamuis enim neceſſe ſit propter hominum malitiam ſcandala exoriri; pertinet tamen ad curam præfectorum Eccleſiæ, vt ea qoantum fieri ſine Eccleſiæ perturbatione poteſt, auferantur. Quod monuit Apoſtolus dicens: *Auferte malum ex vobiſipſis.* Similiter autem noo ſeqoitur; Impoſſibile eſt vt non naſcantur malæ herbæ inter ſegetes; Item, vt non peccemos aliquando venialiter; vt non committantur furta, rapinæ, homicidia: ergo noxiæ herbæ non ſunt euellendæ; ergo venialia peccata non ſunt vitanda; ergo in fures, raptores, homicidas oon eſt animaduertendum. Vide anoot. Matth. 18.

v. 3. & 4. *Et ſi pœnitentiam egerit, dimitte illi. Et ſi ſepties in die peccauerit in te, & ſepties in die conuerſus fuerit ad te, dicens: Pœnitet me; dimitte illi.* Ergo & illud quod Petrus interrogabat Matth. 18. *Quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vſque ſepties?* Quodque reſpondet Dominus: *Non dico tibi vſque ſepties,*

ſed

ſed vſque ſeptuagies ſepties, de eo fratre dictum videtur, qui conuerſus culpam agnouerit. Vide annotat. Matth. 18.

v. 5. *Adauge nobis fidem*. Similis oratio cum illa Marci 9. *Adiuua incredulitatem meam*. De quâ vide eius loci annot. Vnde & Eccleſia orat; Da nobis fidei, ſpei, & charitatis augmentum. Erat autem hæc oratio, non paruæ fidei in diſcipulis commendatio. Non enim peterent ab eo ſibi fidem adaugeri, quem non crederent augmentum hoc in eorum cordibus poſſe operari: Eſt verò illud opus ſolius Dei. Multum igitur in fide profecerant, qui fidem ſibi poſſe augeri à Chriſto Domino, credebant.

v. 10. *Cùm feceritis omnia quæ præcepta ſunt vobis.* Igitur omnia præcepta ſeruari poſſunt, alioqui dicere debuiſſet, Cum videritis vos præcepta non poſſe ſeruare; dicite, Serui inutiles ſumus. Hinc certè manifeſtum eſt, non ideo iuberi vt ſeruos inutiles nos vocemus, quia opera noſtra Deo placere non poſſint. Quod etiam ex ſequentibus verbis planè liquet, *Quod debuimus facere, fecimus*. Nam ſi opera iuſtorum omnia, peccata ſunt; dicere deberent: Non fecimus quod facere debuimus. Hinc ergo manifeſtè ſtatuitur iuſtitia operum, id eſt, ea quæ in obſeruatione mandatorum Dei conſiſtit.

Cum feceritis omnia quæ præcepta ſunt vobis; dicite, Serui inutiles ſumus. Hunc locum detorquent hæretici contra fructum & merita bonorum operum. Cùm enim præcipiat Dominus ijs qui fecerint quæcumque ſibi præcepta ſunt, vt dicant ſe eſſe ſeruos inutiles; putant pronuntiaſſe Dominum omnia etiam iuſtorum opera eſſe inutilia & infructuoſa ad recipiendam mercedem. Sed hunc non eſſe ſenſum verborum Domini, ex alia parabola clarum eſt, vbi eum qui talenta Domini vtiliter expenderat, ſic alloquitur: *Euge ſerue bone & fidelis &c.* Imò alibi eos non ſeruos, ſed amicos vocat: *Iam* (inquit) *non dicam vos ſeruos, ſed amicos.* Item: *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis quæ ego præcipio vobis*. Quod ergo hîc præcipit Dominus vt vocemus nos ſeruos inutiles, cum omnia quæ nobis præcepit, fecerimus; hunc ſenſum habet, vt inutiles dicamur quia Domino noſtro cui ſeruimus nihil vtilitatis aut lucri per nos accedit. Ipſe enim, ſua natura perfectiſſimus, ex noſtro opere, commodi aut perfectionis nihil accipit. Vel, *inutiles* dicimur, noſtra conditione; quia ex nobis nihil aliud quàm ſerui, & inutiles ſerui ſumus. Alioqui, dignatione gratiæ Dei, non ſerui inutiles, ſed ſerui boni & fideles, imò amici Dei efficimur; & vaſa vtilia ad omne opus bonum parata. 2. ad Timoth. 2.

Notandum quoque quod Dominus non ait: *Cùm feceritis omnia quæ præcepta ſunt vobis*; tunc adhuc eſtis ſerui inutiles; ſed, *dicite, Serui inutiles ſumus*. Pertinet enim ad humilitatem, vt ipſi nos tales dicamus; Dominus autem vocat nos ſeruos bonos, fideles, vtiles, amicos. Item, non debemus alios vocare ſeruos inutiles, ſed noſipſos; ſicut Paulus ſeipſum negat dignũ vocari Apoſtolum. Quod tamen nos de illo dicere non debemus. Auguſt. lib. 2. queſt. Euang. 39. legit. *Serui ſuperuacui ſumus*; & ita exponit. Nihil nobis operis reſtat; curſum conſummauimus, agonem perfecimus, ſupereſt nobis corona iuſtitiæ. Ecce prorſus contrarius ſenſus ab eo quem volunt hæretici.

v. 14. *Ite, oſtendite vos ſacerdotibus*. Quomodo hinc non ſequatur ſacerdotes noui teſtamenti tantum declarare peccata eſſe remiſſa; ſicut antiqui ſacerdotes tantum declarabant leproſos eſſe mundatos; vide noſtra in 4. diſt. 18.

v. 15. *Vnus autem ex illis, vt vidit quia mundatus eſt, regreſſus eſt*. Vtrum regreſſus eſt antequam acceſſiſſet Sacerdotes? Non: quia munditia eius debebat prius à ſacerdotibus probari, alioqui, tanquam immundus fuiſſet adhuc reiectus. Item, niſi cum cæteris nouem acceſſiſſet ad Sacerdotes; quæſtio Domini locum non habuiſſet, qua dicebat. *Et nouem vbi ſunt?* Dixiſſet enim: illi acceſſerunt ad Sacerdotes, ego autem reuerſus ſum priuſquam illos accederem. Item, obedientia requirebat, vt ſtatim cum alijs perficeret quod Chriſtus iuſſerat. Sed contra: Hic Samaritanus erat; ergo non erat ei eundum ad Sacerdotes Leuitici generis; quia diuerſæ erant religionis Samaritani à Iudęis, nec aſcendebant ad templum Hieroſolymitanum, ſed ad montem Garizim, adorandi cauſſâ, nec illis Iudęi coutebantur. Vnde videri poteſt nõ oſtendiſſe ſe Sacerdotibus, ſed id factum ſolum à cæteris, qui erant Iudæi. In contrarium tamen facit pręceptũ Chriſti omnibus decem commune. An etiam Samaritani leproſi, vt inter Iudæos poſſent conuerſari, debebant mundi declarari à Sacerdotibus Iudæorum? Sanè apparet eum conuerſatum fuiſſe cum nouem leproſis alijs, qui erant Iudæi; & forte cum eis commune domicilium habuiſſe. Non enim lex vetabat Samaritanos cum Iudæis conſuetudinem habere; ſed Iudæi per contemptum Samaritanos auerſabantur. Nec arbitror omnes Samaritanos fuiſſe ſchiſmaticos, nec prohibitos à templo; quandoquidem circumciſi eſſent, & legis obſeruantes. Nam ſi proſelytos admittebant; cur non potius Samaritanos, qui erant ex parte Iudæi? Item, noluit Chriſtus hunc Samaritanum mittere ad ſuos ſacerdotes templi Garizim, ne vllo pacto communicare cum ſchiſmaticis videretur. Vnde mulieri dixit; Ioan. 4. *Salus ex Iudęis eſt*; nec vnquam ad montem illum & ſacerdotes ibi ſacra facientes, acceſſit; volens nos inſtruere quantopere à communione Schiſmaticorum debeamus eſſe alieni. Ideo miſſus eſt etiam hic Samaritanus ad illos Sacerdotes, apud quos adhuc erat vera populi Dei Synagoga; licet paullò poſt interitura. Item, Samaritani circumciſionem recipiebant, dicit autem Apoſtolus Galat. 5. *Quod omnis homo circumcidens ſe, debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ.* Vide ibid. noſt. comment.

v. 18. *Non eſt inuentus qui rediret &c.* Nouem, qui erant Iudęi ſignificãt populum Iudaicum, ingratum gratiæ Chriſti, & in ſola lege, & viribus ſuis glориantem; & ſuam iuſtitiam ſtatuentem; qui proinde ad iuſtitiam Chriſti quâ lex Decalogi impletur, non peruenit. Vnde eſt quod ſiſtunt in nouenario numero, & ad denarium non pertingunt. Samaritanus autem vnus, idemque decimus, qui & alienigena hic dicitur, gentilem populum ſignificat, vocatum ad fidem, & donatum iuſtitiâ Chriſti; ideoque legem Decalogi implentem; iuxta illud Rom. 2. *Id quod ex naturâ eſt pręputium, legem conſummat.* Hic gratus eſt Deo & gratiæ eius, omnia ſua bona, illi in ſe operanti, tribuens; & quæ deſiderat, ab eo exſpectans. Qui proinde in denario numero intelligitur, qui Decalogi impletionem deſignat, idemque vnus eſt, propter vnitatem Eccleſiæ ex gentilibus collectæ, vel propter charitatem omnes tales in vnum copulantem, vel certe propter paucitatem verorum Chriſti fidelium qui gratiam beneficiorum eius agnoſcunt.

v. 19. *Surge, vade, quia fides tua te ſaluum fecit.* Quomodo huic peccatori dicitur quod fides eius ipſum ſaluum fecerit, cum ſalus, id eſt, curatio fuerit omnibus decem communis, & omnes vna voce clamauerint, *Ieſu præceptor miſerere noſtri*? Ex quo apparet etiam fidem quâ crederent Chriſtum poſſe ipſos curare, communem omnibus fuiſſe: Neque cæteri arguuntur infidelitatis aut modicæ fidei; ſed tantum

ingratitudinis. An dicendum fidem huius multò fuiſſe perfectiorem, quandò ex fide quam habuit, ipſe ſolus rediјt magna voce Deum magnificans, & procidens in faciem ante pedes eius, gratias egit? Quæ argumenta ſunt magnæ fidei. Itaque, etſi alios etiam aliquo modo ſua fides ſaluos fecit; hunc tamen fides multò excellentior & viuacior ſaluum fecit; vt peculiariter ei meritò diceretur, *fides tua te ſaluum fecit*. Ianſ. cap. 47. Concord. Euangelicæ, videtur ſentire plus aliquid huic collatum fuiſſe quàm cæteris, quando dictum eſt ei. *Surge, vade, &c.* Nempe ſecuritatem de beneficij ſibi allati perpetuitate. Nam etſi veriſimile ſit beneficium curationis omnium fuiſſe perpetuum, ne in ſuſpicionem aliquam imperfectionis aut falſitatis vocarentur miracula Saluatoris, tamen ſecuri non erant, vt iſte; ſed magis cauſſam habebant metuendi ne reciderent in lepram, propter ſuam ingratitudinem.

v. 20. & 21. *Non venit regnum Dei cum obſeruatione; Neque dicent: Ecce hic, aut ecce illic.* Hoc etiam loco abutuntur Hæretici contra ſanam Eccleſiæ doctrinam; colligentes ex hac ſententia Eccleſiam Dei non eſſe manifeſtam & viſibilem, & quę oculis corporeis obſeruari poſſit; ſed inuiſibilem, ac latentem, minimeque obſeruabilem. Quibus breuiter reſpondemus, Dominum loqui non de quacumque obſeruatione. Nam certè à fidelibus multis eo tempore regnum Chriſti obſeruatum fuit; qui Chriſtum venientem ſtatim agnouerunt, & in eo regnum Dei venerati ſunt. Deinde, manifeſtè obſeruari potuit regnum Dei quando Chriſtus & Apoſtoli eius prædicauerunt, dicentes: *Pœnitentiam agite; appropinquauit enim regnum Dei*. Sed loquitur de ea obſeruatione quam intelligebant Phariſæi, quærentes iſtud ex Domino; vt videlicet Meſſias Chriſtus tanquam rex aliquis potens terrenum regnum Iudaicum ſuſcepturus eſſet, & iugum gentium ablaturus. Cum igitur Chriſtus hoc pacto non venerit, ſed in ſumma humilitate; venit non cum obſeruatione, quia ab ijs non ita exſpectatus fuerat. Vide annotat. Matth. 16. Item: *Non venit regnum Dei cum obſeruatione*, quia *regnum meum* (inquit) *non eſt de hoc mundo*. Eſt enim regnum humile. Et tamen ſicut Chriſtus fuit viſibilis & monſtrabilis; *Ecce Agnus Dei*; inquit Baptiſta; ſic & regnum eius, quod eſt Eccleſia. Vnde Chriſtus: *Venient ab Oriente & Occidente, & recumbent &c. Ecce enim regnum Dei, intra vos eſt*. Hoc eſt quod etiam Ioannes illis dixit: *Medius veſtrûm ſtetit, quem vos neſcitis*, id eſt, iam conuerſari cœpit inter vos, & neſcitis eum. Idem autem iudicium de capite & de corpore, id eſt, de Chriſto & Eccleſia.

v. 31. *In illa hora, qui fuerit in tecto &c.* Vide Auguſt. hoc myſticè interpretantem de tribus hominum generibus in Eccleſia lib. 2. quæſt. Euangel. 44. vide etiam apud Chryſoſtom. ſerm. de Aſcenſione Domini, incerto authore, explicantem quid mola, quid lectus.

CAP. XVIII.

v. 1. *Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet ſemper orare, & non deficere dicens: Iudex quidam &c.* Per parabolam de iudice iniquo, qui neque Deum timebat, neque homines reuerebatur, exoratus tamen fuit importunis viduæ precibus; oſtendit ſemper orandum. Iſtud Domini præceptum de ſemper orando, fuere olim qui ſic intelligerent, vt dicerent ita perpetuò vacandum eſſe orationi, vt nullo temporis ſpatio intermitti deberet, citantes & illud Apoſtoli: 1. Theſſ. 5. *Sine intermiſſione orate*. Hi fuere Pſalliani, ſiue Euchitæ, ab oratione hoc nomen ſortiti; quos inter hæreticos annumerant, Epiphanius & Auguſtinus; quos dicunt tanta aſſiduitate orare ſolitos, vt eis qui hoc de illis audiunt, incredibile videatur. Certum autem eſt nihil impoſſibile à Deo præceptum eſſe: Proinde videamus quid hac ſententia Dominus præcipere voluerit. Auguſt. eodem loco, videlicet hæreſi 57. loquens de vtroque & Domini & Apoſtoli pręcepto; Sic (inquit) ſaniſſimè accipitur, vt nullo die intermittantur certa tempora orandi; id eſt, vt quædam orandi tempora omnibus diebus obſeruentur. Indicat Auguſt. alio loco pleniorem ſenſum vtriuſque ſententiæ, videlicet, epiſt. 121. de orando Deum cap. 9. In ipſa fide, ſpe, & charitate, continuato deſiderio, ſemper oramus. Et rurſum: Quod ait Apoſtolus: *Sine intermiſſione orate*: quid eſt aliud, quàm beatam vitam ab eo qui eam ſolus dare poteſt, ſine intermiſſione deſiderare? Semper hanc à Domino deſideremus; & oremus ſemper. Hæc ille; aſſiduam orationem intelligens perpetuum deſiderium rerum cæleſtium; quod certis temporum interuallis, vocali etiam oratione ad Deum, explicatur. S. Ambroſ. lib. 1. de Abel & Cain cap. 9. de hoc præcepto ita ſcribit: Impensè & frequenter monuit orandum, non vt faſtidioſa continuetur oratio, ſed vt aſſidua frequenter effundatur.

Ceterum videri poſſet ſemper orare, & nunquam deficere, idem eſſe, ac alterum alterius eſſe explicationem. Id enim eſt ſemper orare, orando nunquam deficere, nunquam tædio affici quod nondum exaudiamur. Id enim ſignificat exemplum ſubiectum de vidua, quæ importunitate ſua iudicem, etiam iniquum, compulit ad ius dicendum. Cum autem oratione noſtra petamus præcipuè vitam æternam, & in ſancta conuerſatione perſeuerantiam; conſequens eſt nos nunquam deſiſtere debere ab oratione, dum in hac vita ſumus; quia de perſeuerantia & vita æterna dum hic viuimus ſecuri non ſumus. Ita (inquam) deſiſtere non debemus vt amplius orandum non putemus velut deſperata exauditione; non vt oratio nunquam vel ſomno, vel cibo vel alia neceſſitate interrumpatur. Ita & vidua illa quæ pro exemplo proponitur, non ita continuò iudicem interpellabat vt ne momento quidem ab eo diſcederet; ſed ſtatis diebus ac horis non deſinebat eum conuenire, donec quod peteret, impetraret. Omnino tamen hæc duo diſtinguenda ſunt; vt prius pertineat ad aſſiduitatem orandi, poſterius ad perſeuerantiam. Semper orare, eſt ſine intermiſſione orare, ſic enim Apoſtolus exponit, id eſt, multum ac ſæpe orare; ſiue id ſtatis fiat horis, ſiue non. Nam poſſet quis ſtatis horis orare, vt ſemel aut bis in die certis horis, qui tamen non diceretur ſemper & ſine intermiſſione orare; quia rarò oraret; ſicut non dicimur ſemper, & ſine intermiſſione comedere quia ſtatis horis ſemel aut bis in die comedimus; ſed is diceretur modò quodam loquendi ſemper bibere, qui multum & ſæpe potat, etiamſi id non faciat ſtatis horis. Nam de huiuſmodi dicere ſolemus; Ille potat de manè vſque in veſperam: Cornelius Centurio ſemper orabat Deum. Actor. 10. Vide noſt. comment. 1. Theſſ. 5.

verſ. 5. *Ne in nouiſſimo veniens ſugillet me*. De hoc vocabulo (*ſugillet*) vide Ianſen. Senſus eſſe videtur: Ne tandem verſa in furorem præ impatientia, manibus & vnguibus inuolet in faciem & oculos meos.

v. 7. *Et patientiam habebit in illis?* Gręcè ϗ μακροθυμῶν ἐν αὐτοῖς. Quod Eraſmus vertit, *etiam cum patiens fuerit in illis?* id eſt, quantùmcunque diſtulerit vindictam, tamen aliquando vindicabit.

Deus

A *Sicut autem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte?* Hæc ita ſonare videntur quaſi electi petant à Deo vindictam. Idque etiam apparet ab exemplo viduæ, quæ petebat vindicari de aduerſario ſuo. Sed dicendum, electos cupere vindictam fieri de aduerſarijs ſuis, præſuppoſita eorum impœnitentia. Sic enim petunt impleri iuſtitiam diuinam, & diuinæ voluntati ſe conformant. Pſal. 57. *Lætabitur iuſtus cum viderit vindictam.* Et Apoc. 6. *Vindica ſanguinem noſtrum qui effuſus eſt.* Et in Officio Martyrum; è Pſal. 78. *Intret in conſpectu tuo &c. Vindica ſanguinem eorum qui effuſus eſt.* Et quia conſtat multos aduerſarios & bonorum perſecutores ex hac vita ſi- B ne pœnitentia, diſceſſuros; hinc abſolutè ſic orat Eccleſia. Sed quia etiam ſcit multos acturos pœnitentiam, Deo illis pœnitentiam inſpirante: hinc dicit in oratione Dominica; *Sicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.*

v. 8. *Filius hominis veniens.* Hoc non ineptè referri poteſt ad primum Chriſti aduentum; cui & Eccleſia accommodat Feria 2. ante vigiliam Natiuitatis Domini, ad Laudes Antiphona 2. Omnes enim antiphonę illæ ſonant primum Chriſti aduentum; & ſenſus eſt: Chriſtus quem vos exſpectatis venturum, cum venerit, numquid fidem inter homines inueniet, maximè in Iudaico populo? q. d. non inueniet, non recipietur, iuxta illud: *In propria venit & ſui eum non receperunt,* Ioan. 1. Loquitur autem Dominus de C ſe tamquam adhuc venturo, reſpiciens ad eorum exſpectationem quibus loquebatur; ſicut & hoc dictum eſt: *Tu es qui venturus es?* id eſt, qui venturus exſpectaris à Iudæis? Item: *Elias cum venerit.* Si tamen præcedentia attendantur; videtur pertinere ad ſecundum aduentum. Præcedit enim de vindicta electorum facienda in die iudicij. Et in ſuperioribus deſcripſit aduentum Chriſti; ſecundum quem identidem vocat aduentum filij hominis. Aug. ſerm. 36. de de verbis Domini. De fide perfectâ & plena intelligit; quam dicit vix reperiri in Eccleſia. Quis enim (inquit) non montes transferret, ſi plena eſſet fides? Porrò hinc Sectarij colligunt fidem Eccleſiæ aliquando defecturam, contra manifeſtas Chriſti pro- D miſſiones. *Non deficiet fides tua. Ego vobiſcum ſum &c. Mittam vobis ſpiritũ veritatis qui maneat vobiſcum.* Sed reſpon. intelligi fidem validam, conſtantem, & charitate firmatam; vt idem fere ſignificetur quod Matth. 24. *Quoniam abundabit iniquitas, refrigeſcet charitas multorum.* Deinde, interrogatio Chriſti non ſignificat nullam fore, ſed raram admodum; vt ſenſus ſit: Filius hominis veniens ad iudicium, paucos admodum inueniet, in quibus ſit vera, ſolida, & perfecta fides.

v. 9. *Dixit autem & ad quoſdam qui in ſe confidebant. Ad quoſdam*, id eſt, de quibuſdam. Vide comment. Heb. 1. v. 7.

v. 9. & 10. *Parabolam iſtam: Duo homines aſcenderunt* E *in templum.* Non ita parabolam, vt non eſſet rei geſtæ narratio. Nam rem verè geſtam eſſe, ſatis apparet ex illa concluſione; *Dico vobis deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo.* Et Eccleſia Feria 5. poſt 1. Dominicam Quadrageſimæ in reſponſorio ſic canit: Qui Chananæam & Publicanum vocaſti ad pœnitentiam. Sed parabolam vocat, quod narratio poſſit pro exemplo ad alios homines accommodari, quomodo dicitur Pſalm. 68. *Factus ſum illis in parabolam.* Et Sapientiæ 5. *in ſimilitudinem improperij*, id eſt; à me ſumitur exemplum improperij; dicendo, ſicut ille &c.

Duo homines aſcendebant in templum vt orarent. Quæritur: An Phariſæus orauerit; quod non apparet ex verbis eius, quia tantum gratias egiſſe legitur. Et tamen dicit ſcriptura: *Phariſæus ſtans hæc apud ſe oraba*[t]. Quod duobus modis ſoluitur. Vel enim ſenſus eſ[t] Phariſæus hæc verba dixit loco orationis: vel, orati[o] generaliter accipitur vt comprehendat etiam grati[a]rum actionem, & in genere omnem mentis in Deu[m] eleuationem. Vnde 1. Reg. 1. habemus: *Orauit Ann[a] & ait.* Vbi tamen toto cantico nihil à Deo petitu[r] ſed tantum gratiæ aguntur pro perceptis beneficij[s]. Ita de S. Laurentio canit Eccleſia, *B. Laurentius ora*[-] *bat dicens: Gratias tibi ago Domine, quia ianuas tuas ingre*[-] *di merui.* Hoc tamen quæri poteſt, An Phariſæus hæ[c] dicendo mentem in Deum eleuauerit, ſicut oporte[t]. Reſp. quod non; cum hæc ſuperbè ab eo dicta fue[-] rint; & de eo meritò dici poſſit, quod oratio eius f[iat] ei facta in peccatum; quia ſic orando peccauit. Ita[-] que orauit, generali ſignificatione orationis, vt etia[m] malas & ſuperbas orationes comprehendat.

v. 11. *Phariſæus ſtans hæc apud ſe orabat.* Non hoc i[n] eo culpandum quod ſtans orauerit; Nam & Publi[-] canus ſtans orauit; & Marci 11. dicitur: *Cum ſtabitis a*[d] *orandum.* Quare nec Matth. 6. reprehenduntur v[el] hypocritæ, qui ſtantes orant; ſed qui amant i[n] Synagogis & angulis platearum orare, vt videantu[r] ab hominibus, ſiue ſtantes id faciant, ſiue alio corp[o-] ris ſitu.

Gratias tibi ago. Si quis hoc pacto oraret: Grati[as] tibi ago Domine Deus, quia non ſum ſicut Iudæ[i], Turcæ, Pagani, hæretici, ſchiſmatici, adulteri, ebrioſ[i], vſurarij, concubinarij; puto quod non peccaret; qui[a] neque ſe iuſtum diceret, neque cæteros, id eſt, vulg[us] hominum aſpernaretur illa oratione, neque quem[-] quam in particulari iudicaret, maximè de quo ſib[i] non conſtaret quod malus eſſet: ſed tantum grati[as] ageret Deo quod à talibus vitijs & peccatis ingent[i-] bus, quibus ſatis perſpicit ſe non eſſe obnoxium, [à] quibus conſtat multos homines obnoxios; ſe miſe[-] ricorditer præ illis præſeruauerit. At iſte Phariſæ[us] ſe præfert cæteris, id eſt, pleriſque, ac fere omnib[us] alijs; quod eſt intolerandæ ſuperbiæ, præſertim cu[m] de ſeipſo nemo certus ſit an in iuſtorum ſit numer[o]. Deinde, & cæteros in genere, & ſpeciatim hunc pu[-] blicanum aſpernatur & iudicat; cum ſcire non po[-] tuerit de eo quod iniuſtus eſſet, quia officium ta[le] erat quod ſine iniuſtitia exerceri poſſet. Item tam[-] quam iuſtitiæ ſatur, nihil petiuit, ne quidem remiſ[-] ſionem peccatorum; cum ſcriptum ſit: *Beati qui eſu*[-] *riunt & ſitiunt iuſtitiam, quoniam ipſi ſaturabuntur.* Mat[-] thęi 5.

Non ſum ſicut cæteri hominum. Similem quanda[m] orationem Pelagij, vide apud Hieron. libr. 3. Dia[l.] contra Pelagium cap. 5. Vbi tamen dicit Hierony[-] mus Pelagium Phariſęo peiorem eſſe, quia non ag[it] gratias, ſicut Phariſæus; tantum dicit: Tu noſti Do[-] mine quam ſanctæ ſint manus quas ad te extend[o], quam iuſta quam immaculata labia quibus tibi, v[t] mihi miſerearis, preces fundo. Sanctus quoque Au[-] guſtinus alicubi dicit Phariſæum hunc Pelagian[is] fuiſſe meliorem, quia bona quę habebat vel habe[re] ſe putabat, adſcribebat beneficio Dei; cum ea Pela[-] giani ſuis tribuant viribus. Verum ſi attendatur oc[-] caſio huius parabolæ, quam indicat his verbis S. Lu[-] cas, *Dicebat ad quoſdam qui in ſe confidebant*: puto re[-] ctius diceretur hunc Phariſæum gratias egiſſe De[o] non corde, ſed labijs, quia reuera ſibi ſua bona tribue[-] bat. Hoc eſt enim in ſe confidere, non in Deo glori[a-] ri, ſed ſibi & ſuis viribus ſuam iuſtitiam adſcribe[re]. Erat enim hic Phariſæus ex eorum numero, de qui[-] bus Apoſtolus dicit: *Quod ignorantes iuſtitiam Dei, e*[t] *ſuam volentes ſtatuere; iuſtitiæ Dei non fuerunt ſubiect*[i]. Rom. 10. Vide S. Bern. ſerm. 13. in Cant. qui Phari[-]

zæum magis ex conſuetudine, quàm ex animo ſic locu tum dicit, & bene probat.

v. 14. *Deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo.* Id eſt, præ illo, non quod ille etiam iuſtus eſſet, ſed quomodo dicitur Deus aliquos eligere præ alijs, ſcilicet reprobis. Nam Phariſæus neque iuſtificatus, neque iuſtus deſcendit in domum ſuam, ſed ſuperbus & iniuſtus, & magis peccator receſſit à templo, quam illuc venerat. Nam ipſa oratio facta erat ei in peccatum.

Quia omnis qui ſe exaltat humiliabitur, & qui ſe humiliat exaltabitur. Non dicit: omnis qui exaltatur, humiliabitur; ſed, qui ſe exaltat, qui ſe humiliat. Non enim qui ab alijs exaltatur ſeruata cordis humilitate, humiliabitur; ſed qui ſeipſum exaltat. Neque qui ab alijs humiliatur cum ſuperbiam teneat in animo, exaltabitur; ſed qui ſeipſum humiliat.

v. 16. *Ieſus autem conuocans illos.* Non diſcipulos, ſed infantes. Vide Annot. Marci 10.

v. 19. *Nemo bonus niſi ſolus Deus.* Auctor Commentarij Paulini apud Ambroſ. ſuper 1. Timoth. 1. quamuis ſcriptum ſit; Bonus homo de bono theſauro profert bona, nemo tamen (inquit) niſi vnus Deus bonus eſt, quia ipſe fons bonitatis eſt, ex quo cæteri potantur vt boni ſint. Hoc eſt quod alijs verbis dici ſolet; ſolum Deum eſſe bonum eſſentialiter, cæteros participatiuè tantum. Poſſet etiam ſic intelligi, Nemo inter omnes homines bonus, ita vt careat omni vitio, atque peccato; niſi ille homo qui ſimul eſt Deus, ſcilicet Agnus qui abſtulit peccatum mundi. Hinc cæteri, mali dicuntur iuxta illud: Matth. 7. *Si vos cum ſitis mali.* Saltem Chriſtus hoc loco voluit innuere ſe eſſe Deum.

v. 38. *Ieſu fili Dauid, miſerere mei.* Cur potius *fili Dauid* quam fili Abrahæ? Per hoc ſignificauit Ieſum eſſe Meſſiam, ex ſemine Dauid promiſſum; & regnaturum in ſolio Dauid. Quod & pueri & turbæ ſignificauerunt acclamantes, *Hoſanna filio Dauid.*

CAP. XIX.

v. 5. *Hodie in domo tua oportet me manere.* v. 6. *Et feſtinans deſcendit, & excepit illum gaudens.* Quare non dixit Zachæus ſicut Centurio: *Domine non ſum dignus vt intres ſub tectum meum?* Reſp. Dominus aduentum ſuum non offerebat in domum Centurionis niſi illius cauſſa; nempe vt curaret puerum eius. Quod Centurio humiliter excuſauit; negans ſe dignum ſub cuius tectum intraret; ſimul fidem ſuam declarans, quâ crederet Dominum etiam abſentes poſſe verbo ſanare. Hic autem Dominus requirit hoſpitium, ad quod diuertat ipſe cum ſuis diſcipulis. Atqui hoſpitium requirenti recuſare prætextu indignitatis ſuæ, non tam humilitatis eſſe videretur, quam auaritiæ & inhoſpitalitatis. Quare conuenientiſſimè fecit Zachæus, quamuis peccator, quod Dominum petentem apud ſe diuertere, cum ſuis gaudens in domum ſuam receperit. Et cum tam diuerſæ ſint rationes facti vtriuſque, ob quas illum ſic, iſtum autem ſic facere oporteret: non ſunt hæc facta inter ſe comparanda, vt quæratur vter meliùs fecerit. Vterque enim fecit quod in re præſenti faciendum erat. Vide Annot. Matth. 8.

v. 8. *Ecce dimidium bonorum meorum, do pauperibus.* Totum pauperibus dare non potuit etſi vellet, quia ſeruare debebat vnde faceret reſtitutionem; vt annot. Beda.

Et ſi quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum. Id eſt, quibuſcumque defraudaui reddo quadruplum. Non enim (*ſi*) dubitantis eſt, ſed ſupponentis, & vniuerſaliter loquentis. Vtitur autem verbis præſentis temporis, *do*, &, *reddo*: vt ſignificet firmitatem propoſiti ſui: quaſi dicat; iam certò conſtituo me hoc facturum. Duo autem dicit; *do*, & *reddo*; *do dimidium pauperibus*; defraudatis reddo quadruplum: Nam duo hæc neceſſaria ſunt omnibus ijs, qui per iniuſtitiam & fraudes bona ſua auxerunt. Et in his duobus conſiſtit perfecta talium hominum ſatisfactio; nempe vt & ablata reddant, (Non enim dimittitur peccatum, niſi reſtituatur ablatum) & peccata admiſſa eleemoſynis redimant, iuxta conſilium Danielis. Quod au-
B tem dicit, Reddo quadruplum ſi quem defraudaui; cum lex Exod. 22. tantum cogat ad duplum; ſummam oſtendit promptitudinem reſtituendi, etiam ſuprà quàm lege præſcriptum erat. Quo facto ſimul admonentur qui per fraudem aliena occupauerunt, non tantum reſtituere, quæ iniuſtè ablata ſunt, ſed etiam damna reſarcire, quæ per rerum ſuarum carentiam fraudati incurrerunt.

v. 9. *Eò quod & ipſe filius ſit Abrahæ.* Quaſi dicat: Quamuis vos eum tamquam degenerem & alienum reputetis, eo quod Publicanus ſit; quod officium vobis eſt admodum inuidioſum; verè tamen Abrahæ filius eſt ſecundum carnem, non minus quam vos; & idcirco non fuit eius ſalus mihi negligenda, qui ſum miſſus ad oues quæ perierant domus Iſraël.

Neque vero ex eo quod Zachæus publicanus erat conſequens eſt gentilem fuiſſe. Nam & Matthæus
C publicanus fuit. Imò, ſi gentilis fuit cur Iudæi non potius in Chriſto reprehendebant quod ad hominem incircumciſum diuertiſſet; quàm quod ad peccatorem? Sed & ipſum Zachæi nomen Hebraicum eſt, non Græcum, quod & legitur 2. Machab. 10. Hebraicè enim dicitur Zachai, vt habetur 1. Eſdræ 2. & 2. Eſdræ 3. & 7. Item ex eo apparet Iudæum fuiſſe, quia dicens, *reddo quadruplum*; ad legem Moſaicam reſpexit, tamquam illi ſubiectus. Vide Ianſ. concord. cap. 109.

v. 12. *Homo quidam nobilis abijt in regionem longinquam &c.* Hæc parabola non eſt eadem cum illa Matth. 25. ſed multiplex eſt differentia. Nam illic talenta dantur ad negotiandum, hic mnæ; illic vni
D quinque, alij duo, alij vnum; hic ſingulis ſingulę dantur mnę; illic tres ſerui ſunt, hic decem. Illic ſeruus piger talentum abſcondit in terra, hic aſſeruat in ſudario. Illa parabola dicta Hieroſolymis poſt ingreſſum Domini in Hieruſalem cum ramis palmarum, qui deſcribitur Matth. 21. Iſta prope Hieruſalem ante dictum ingreſſum, qui ſtatim poſt deſcribitur.

v. 14. *Ciues autem eius oderant eum.* Id eſt; Iudæi, eiuſdem generis atque adeò eiuſdem tribus homines. Nam Iudęi tempore Chriſti in Iudęa morantes plurimi erant ex tribu Iuda.

Nolumus hunc regnare ſuper nos. Verba illis ſimilia quæ ſunt in Pſal. 2. *Dirumpamus vincula eorum, & proijciamus à nobis iugum ipſorum.* Hoc autem dixerunt
E quando clamauerunt apud Pilatum; *Non habemus Regem niſi Cæſarem.*

v. 17. *Eris poteſtatem habens ſuper decem ciuitates.* Hoc videtur maximè implendum in futuro ſæculo poſt reſurrectionem. Nam Dominum in parabola ad illud tempus reſpicere, inde apparet, quod dicitur: *Et factum eſt vt rediret accepto regno.* Ibi autem ſignificatur ſecundus Chriſti aduentus ad iudicium vniuerſale, de quo additur: *Iuſſit vocari ſeruos &c.* Item, abſurdum videtur hic deſcribi mercedem quandam tantum temporalem, quæ ceſſatura eſſet in tempore vniuerſalis retributionis.

v. 20. *Quam habui repoſitam in ſudario.* Mnam habet

in ſudario repoſitam qui amore quietis, otiſj;timore laboris & moleſtiæ, eam non erogat: vt ſunt qui quærunt ſuauiter & molliter viuere, ſine laboribus & moleſtijs. Apud Matth. 25. in terra defodit talentum, qui impeditus cura & ſollicitudine rerum terrenarum, & coaceruandæ pecuniæ; talentum non expendit. Rectè enim per *terram* opes terrenæ ſignificantur, quæ è terra effodiuntur. Vnde Poëta: Effodiuntur opes iritamenta malorum. Vide Peraldum lib. de ſumma vitiorum cap. 14. de Auaritia. p. de prædicatoribus ſibi ſolum viuere eligentibus; vbi pulchrè exponit, quis dicatur in ſudario talentum abſcondere. Vide etiam annot. Eccleſiaſtæ 4. & Matth. 25.

v. 22. *Sciebas quod ego homo auſterus ſum, tollens &c. Sciebas*, vt ais, & vt putas. Hoc enim præcedit, *De ore tuo te iudico*. Sic Matth. 2. *Herodes videns quod illuſus eſſet à Magis*. Sic enim putabat, cum Magi nec dolo, nec mendacio vſi fuiſſent erga eum.

v. 23. *Et ego venìens cum vſuris vtique exegiſſem illam.* Vſuras vocat omne lucrum ſupra ſortem, ſiue iuſtum, vt ex negotiatione; ſiue iniuſtum, vt ex mutuo. Et quia quidquid lucrantur ſerui ex pecunia Domini, dominorum eſt; ideò non iniuſtè eiuſmodi lucrum à ſeruis exigebat, ſcilicet id quod ex mnabus ſuis quiſque erat lucratus, ſimul cum ipſis mnabus. Quin etſi iniuſtitia eſſet in ea re vnde ſumpta eſt parabola; non tamen conſequens eſt in re ſignificata iniuſtitiam eſſe; quia aliquando in Scripturis per res malas myſticè bona ſignificantur, vt per ebrietatem Noe; aliquando etiam parabolicè, vt per villicum iniquitatis ſupra cap. 16.

v. 37. *Cœperunt omnes turbę deſcendentium*. Multa MSS. habent, *Diſcipulorum*; In quibuſdam exemplaribus legitur, *diſcedentium*; In alijs, *diſcentium*. Græcè μαθητῶν, id eſt, *diſcipulorum*. Ac forte interpres *diſcentium* vertit; vnde poſtea lectionis varietas occaſionem acceperit, quod à ſcribis non ſatis intelligeretur quæ eſſent turbæ diſcentium. Idem paullo poſt repetitur, dicentibus Phariſæis: *Magiſter, increpa diſcipulos tuos*. Videtur interpres aut vtrobique vertiſſe *diſcipulos*, (eſt enim vtrobique in Græco idem vocabulum, ſignificans *Diſcipulos*:) aut certè priori loco, *diſcentes*: poſteriori loco, *diſcipulos*. Concordantiarum Collector haud dubiè legit *diſcentium*; nam poſuit ſententiam hanc ſub verbo, *diſco*.

v. 38. *Pax in cælo*. Videtur hic locus intelligendus quomodo ille apud Paulum, Coloſſ. 1. *Pacificans per ſanguinem Crucis eius, ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cælis ſunt*. Et Epheſ. 1. *Inſtaurare omnia in Chriſto, quæ in cælis, & quæ in terra ſunt*. Vide commentarium eorum locorum. Quod ergo Paulus vtroque loco coniunxit, id Lucas ſigillatim diuerſis locis poſuit; cap. 2. *In terra pax*: & hoc cap. *Pax in cælo*. Sicut ergo illud, In terra pax, hunc habet ſenſum; pax ijs qui morantur in terra, id eſt, hominibus; ita iſtud intelligit, Pax ijs qui ſunt in cœlo, id eſt, Angelis.

Et gloria in excelſis. Græcè *in Altiſſimis*, quomodo interpres vertit cap. 2. Senſus: Gloria Dei qui habitat in ſublimi cœlo. Vide Annot. cap. 2.

v. 39. & 40. Phariſæis dicentibus, *Magiſter increpa diſcipulos tuos*: Dominus reſpondet: *Dico vobis, quia ſi hi tacuerint, lapides clamabunt*. Ad litteram hâc ſententia ſignificat Dominus ſuos diſcipulos Deo inſtigante ſibi acclamare; itaque fieri non poſſe vt prohibeantur. Ipſos autem Phariſæos perſtringit tamquam lapidibus duriores, qui tot & tantis conſpectis miraculis, nondum permouerentur ad celebrandam laudem Dei. Myſticè verò hæc ſententia duobus modis eſt verificata. Vno, quando crucifixo

A Domino, diſcipulis tacentibus, lapides & ſaxa veluti clamauerunt, id eſt, Dominum prædicauerunt, dum petræ ſciſſæ ſunt, & terra mota eſt, & monumenta aperta, teſtantia gloriam Dei; adeò vt his conſpectis Centurio exclamaret: *Verè filius Dei erat iſte*. Altero modo, quando poſt Domini paſſionem, obmuteſcentibus ad gloriam Dei Iudæis, & Chriſtum non recipientibus, gentiles ad eum conuerſi gloriam eius decantare cœperunt, qui ſunt lapides illi, de quibus Ioannes Baptiſta: *Potens eſt Deus de lapidibus &c.* Vide Hieron. qui ſchema huius ſententiæ doctè explicat in Comment. ſuper Habacuc 2. adductis etiam ſimilibus ex Cicerone & Salluſtio ſententijs.

B v. 41. *Videns ciuitatem fleuit ſuper illam*. Ter lachrymatum fuiſſe Dominum legimus: hîc, quando appropinquauit ciuitati tempus viſitationis ſuæ non cognoſcenti, & eum in propria venientem non recipienti. Ioan. 11. quando Lazarum erat reſuſcitaturus, & Heb. 5. vbi dicit Apoſtolus, Chriſtum preces ſupplicationeſque ad eum qui poſſet illum ſaluum facere à morte, cum clamore valido & lachrymis offerentem, exauditum eſſe pro ſua reuerentia. Quod referri poteſt ad orationem fuſam in cruce, vel in horto. Vtrobique enim pro ſalute orauit; & quod voluntate rationali petiuit, impetrauit, à morte liberatus per reſurrectionem tertio die ſubſecutam. Vide comment. dicto loco Heb. 5.

C v. 42. *Quia ſi cognouiſſes & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: Nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis*. Locus obſcurus; qui vt illuſtretur: notandum imprimis, *Quia*, redundare, vt ſæpe alibi, proprietate linguæ Hebraicæ. (*Si*) videtur poſitum optatiuè; pro (ô ſi) vel, (vtinam) *Quæ* non ad diem refertur; ſed ad cognoſcenda, eſt enim Græcè τὰ pluralis numeri. Hæc igitur eſt ſententia; Vtinam cognouiſſes tu quoque, ſicut ego cognoſco (cuius cognitionis meæ teſtes ſunt hæ lachrymæ) ea quæ ad pacem tuam, id eſt, ſalutem & proſperitatem tuam pertinent. Id eſt, vtinam ea ſeriò, & cum effectu cogitares, agendo pœnitentiam pro peccatis tuis, & Meſſiam Domini recipiendo. *Et quidem in hac die tua*, id eſt, in hoc tempore viſitationis tuæ. Nunc enim,

D quando prædicatur tibi euangelium pacis ab ipſo auctore pacis, tempus eſt acceptabile, & dies ſalutis, iuxta Iſaiæ vaticinium. At verò, quod vehementer dolendum eſt, ea quæ ad pacem tuam pertinent non cognoſcis, ſed cogitas, nec ſtatuis ante oculos; ſed abſcondita ſunt ab oculis tui.

CAP. XX.

v. 13. *Forſitan cum hunc viderint, verebuntur*. Quamuis Deo omnia, etiam futura & cordium occulta, ſint notiſſima, dicit tamen, *forſitan*; propter libertatem arbitrij quâ poterant reuereri, poterant

E etiam non reuereri. Matthæus quidem & Marcus habent abſolutè, *verebuntur filium meum*. Sed illi ſignificauerunt quid merito humana coniectura ſit præſumendum, & quid futurum erat, niſi eos nimia malitia excęcaſſet. Adde, quod hęc verba ſint non Patris cæleſtis, ſed hominis patrisfamilias, de quo parabola narratur: Accommodantur autem iuxta exigentiam parabolæ, Patri cæleſti, ſed certo modo intellecta, quomodo conuenit intelligi humana, dum transferuntur ad diuina; ſcilicet figuratè: vt ſenſus ſit, quamuis occiderint ſeruos meos, Prophetas; tamen non eo procedere debet humana malitia, vt nec filio parcant.

v. 14. *Coloni viſo filio cogitauerunt intra ſe dicentes: Hic eſt hæres; occidamus illum, vt noſtra fiat hæreditas*. Coloni

populum

populum Iudaicum ſignificant, qui poſt cæſos & interfectos Prophetas, etiam vnicum Dei filium occiderunt.

Sed quomodo de eo dicunt: *Hic eſt hæres, occidamus illum:* quæ verba ſignificare videntur, eos non latuiſſe quod hic eſſet Chriſtus, & filius Dei; cum dicat Apoſtolus Petrus in Actis c. 3. ad Iudæos: *Et nunc fratres ſcio quia per ignorantiam feciſtis, ſicut & Principes veſtri.* Et Paulus 1. Cor. 2. *Si cognouiſſent; numquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.* Reſp. Iudæi & Iudæorũ Principes qui eum crucifixerunt, aliquid cognouerunt in eo, aliquid autem ignorauerunt. Cognouerunt aliquo modo quod Meſſias eſſet, & quod hæres regni populi Dei; putantes illud regnum terrenum & carnale futurum, non ſpirituale. Et quia tam humiliter de Meſſia ſentiebant; licet hinc ſatis intelligerent eũ ipſum eſſe; tamen veriti non fuerunt in eum manus inijcere, eumque occidere, ne per eum mutato rerum Iudaicarum ſtatu, ipſi honoribus & emolumentis temporalibus exciderent. Deitatem autem eius prorſus ignorabant. Vnde & quæſtionem de Chriſto cuius filius eſſet, non potuerunt explicare; quia non intelligebant eum ſic hominem futurum, vt ſimul Deus eſſet. Sic Ioſephus, quamuis Ieſum teſtetur Chriſtum fuiſſe, non tamen fuit Chriſtianus; quia de Chriſto carnaliter & humiliter ſentiebat, non putans eum veniſſe ad redemptionem generis humani, nec fidem eius eſſe ad ſalutem neceſſariam; ſed fuiſſe inſignem aliquem Prophetam, qui potuiſſet ad regnum Iudaicum peruenire, niſi odio ſuorum fuiſſet impeditus; eumque fuiſſe iuſtitiæ doctorem, ſicut alij Prophetæ. Vnde de Chriſto ſentiebat ferè ſicut illi qui dicebant: *Quia propheta magnus ſurrexit in nobis.* Vide noſt. comment. 1. Cor. 2. v. 8.

Vt noſtra fiat hæreditas. Hinc ſatis apparet, eâ parte; *hic eſt hæres,* non hoc neceſſariò ſignificatum eſſe, quod eſſet naturalis filius Dei; ſed tantum, quod potiturus eſſet bonis ſibi præparatis ex Dei ordinatione, videlicet regno, quale Chriſto promittunt Scripturæ; quod tamen hi Iudæorum Principes non niſi terrenum intelligebant. Vnde dicunt: *vt noſtra fiat hæreditas,* id eſt, vt nos ea bona deinceps ſecuri tamquam noſtra poſſideamus. Metuebant enim ne Ieſu in regnum euecto, ipſi, quorum mores vehementer oderat, ſtatu dignitatis ac potentiæ ſuæ deijcerentur.

v. 16. *Quo audito dixerunt: Abſit.* Quomodo conſentiunt hæc cum Matthæo, qui dicit ipſos Sacerdotes & Phariſæos reſpondiſſe, *Malos malè perdet &c.* Ad hoc variè poteſt reſponderi. Primum, ipſos Sacerdotes reſpondiſſe quod eſt apud Matthæum. Deinde Dominum hoc ipſum confirmaſſe, vt eſt hoc loco: Poſtea verò ſacerdotes, percipientes quod contra eos dicta eſſet parabola; dixiſſe, *Abſit:* vt videlicet vinea ad alios transferatur. Secundò, alios quidem eoſque ſaniores ex auditoribus, reſpondiſſe quod eſt apud Matthæum, approbante reſponſionem eorum Domino, vt eſt apud Lucam: Alios vero, id eſt, principes ſacerdotũ & ſcribas Chriſti inimicos, id quod hic dicuntur dixiſſe, *Abſit,* quod intelligerent aduerſum ſe parabolam dirigi. Tertiò, & rectius, vt apparet; Auditores concorditer reſpondiſſe, *Malos malè perdet &c.* Neque enim ſine impudentia aliter reſpondere potuiſſent; Dominum quoque ſuo calculo reſponſum eorum approbaſſe: Tum verò auditores, vel omnes vel aliquos dixiſſe, *Abſit:* Reſpicientes nimirum ad factum Agricolarum. q. d. μὴ γένοιτο. Ne fiat, Deus auertat, ne vnquam tale quid accidat. *Abſit* (inquam) vt tantum ſcelus ab agricolis perpetretur, vt videlicet non modo ſeruos Patrisfamilias Domini vineæ, ſed & filium & hæredem interficiant. Qui-

A bus aptè deinde reſpondet Dominus: *aſpiciens eos,* ſcilicet Principes Sacerdotum & Scribas, qui tale quid perpetraturi erant; & dicens; *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli.* q. d. quamuis graue & enorme ſit ſcelus illud, verè tamen futurum eſt, iuxta id quod prædixit Dauid, lapidem reprobandum ab ædificantibus; id eſt, filium interficiendum ab agricolis, Chriſtum à Sacerdotibus & doctoribus populi, quorum erat ædificare & ad pietatem inſtruere populum Dei. Quomodo Chriſtus factus ſit in caput anguli, id eſt, lapis angularis, docet nos Apoſtolus ad Epheſ. 2. dicens: *Ipſe eſt enim pax noſtra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ ſoluens &c.* vſque ad finem. Et Petrus 1. epiſtol. cap. 2. Vide noſtrum commentarium vtroque B loco.

v. 35. & 36. *Illi autem qui digni habebuntur ſæculo illo, neque nubent &c. æquales enim Angelis ſunt.* Non dicit: Erunt Angeli, aut conuertentur in Angelos, aut in ſpiritus, ſicut malè veteres quidam hæretici hunc locum intellexerunt, dicentes corpora reſurgentium fore merè ſpiritualia; ſed, quod erunt æquales Angelis Dei, non quidem ſecundum omnes proprietates, ſed ſecundum eas, quæ hic à Domino diſertis verbis exprimuntur. Sicut enim Angeli neque nubunt neque vxores ducunt, neque mori poſſunt: ita filij reſurrectionis nuptiarum expertes erunt, & beata ac perpetua fruentur immortalitate.

C v. 38. *Deus autem non eſt mortuorum ſed viuorum, omnes enim viuunt ei.* Id eſt, Quamuis illi mortui ſint, Deo tamen viuunt, qui poteſt eos ſuſcitare ad vitam beatam. Quod & certiſſimè facturus eſt, quia eſt Deus eorum; non eſt autem Deus mortuorum ſed viuorum. Sic canit Eccleſia: Deus cui omnia viuunt, & cui non pereunt moriendo corpora noſtra. Et ad Inuitatorium habemus; Regem cui omnia viuunt, venite adoremus. Et nota, illud; *Omnes enim viuunt ei,* eſſe declarationem eius quod præmiſit apud Matthæum & Marcum; *Erratis neſcientes virtutem Dei,* nempe quâ poteſt etiam mortuos ad vitam ſuſcitare: *omnes enim ei viuunt.*

D

CAP. XXI.

v. 3. *Verè dico vobis, quia vidua hæc pauper pluſquam omnes miſit.* Non dicit Dominus viduam plus meruiſſe apud Deum; aut, oblationem eius Deo fuiſſe gratiorem, quod tamen omnino verum eſt, ſed dicit (quod amplius mirandum eſt) eam plus dediſſe, quam reliqui omnes, cum tamen dicat Marcus: *multi diuites iactabant multa.* Plus miſit hæc vidua non abſoluta comparatione quantitatis, ſed pro ratione proportionis ſuarum facultatum. Sicut enim puero plus eſt ferre decem pondo, quam viro robuſto quinquaginta, ita pauperi ſæpe plus eſt offerre vnum ſtuferum, quam diuiti coronatum. Quod E ſi eadem proportione diuites miſiſſent cum vidua; mittere debuiſſent totam ſubſtantiam ſuam. Id enim feciſſe viduam teſtatur Dominus: *omnem* (inquit) *victum ſuum quem habuit, miſit.* Et quia opera externa ferè ſigna ſunt interioris affectus; voluit ex contrario Dominus ſignificare, hanc viduam ex maiori affectu charitatis & deuotionis, miſiſſe, & proinde plus apud Deum meruiſſe. Quod ſi quis minus donat, plus mereri poteſt apud Deum; poterit & is qui nihil donat eo quod nihil habeat, modo promptã habeat voluntatẽ donandi, tantundẽ vel amplius mereri, quã is qui donat aliquid. Itẽ nota Chriſtum, tametſi à ſacerdotibus templi ad mortem quæreretur, non tamen impediſſe oblationes, quarum pars

in vſu Sacerdotum cedebat; qui fortaſſe male expen- A
debant, ſed potius eas commendaſſe. A quo ſpiritu longe abſunt noſtro tempore maleuoli quidam ac ſemichriſtiani, qui quidquid in Sacerdotes Dei & Eccleſiam impenditur, rodunt, & reprehendunt, nec ipſi quicquam donantes; nec alios permittentes.

v. 4. *Hæc autem ex eo quod deeſt illi, omnem victum ſuum quem habuit, miſit.* Qoomodo deerat illi & habebat? Græcè eſt, *ἐκ τοῦ ὑστερήματος*. Eraſmus, *ex penuria ſua*, id eſt, ex eo quod ipſi neceſſarium erat ad victum, immò totum victum. Nam id quod ſequitur: *omnem victum &c.* per incrementum accipiendum eſt, quaſi dicat; non tantum ex eo quod neceſſarium B
erat, ſed totum quod neceſſarium ſibi ad victum erat, miſit. Vide annot. Marc. 12. & Comment. 2. Cor. 8.

v. 8. *Multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego ſum.* Id eſt, multi venient adſcribentes ſibi nomen meum; nempe id quod mihi verè competit, ſcilicet Chriſti, dicentes ſe eſſe eum, qui ego ſum, id eſt Chriſtum. Neque enim hi Pſeudochriſti, de quibus hæc loquitur Dominus, aut quiſquam eorum dixit, ſe eſſe Ieſum Nazarenum crucifixum, ſed ſe eſſe Chriſtum promiſſum, & à Prophetis prænuntiatum, quod ſoli Ieſu Nazareno crucifixo verè competebat.

v. 14. *Ponite ergo in cordibus veſtris non præmeditari quemadmodum reſpondeatis: Ego enim dabo vobis os &* C
ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere. Vide annotat. capit. 12.

v. 19. *In patientia veſtra poſſidebitis animas veſtras.* *Poſſidebitis*, id eſt, lucrifacietis, ſaluabitis, conſeruabitis. Nam *poſſidere* phraſi Hebræa ſæpe ſignificat acquirere, comparare, vendicare ſibi tamquam poſſeſſionem. Sic Eua Gen. 4. *Poſſedi hominem per Deum.* Sic Petrus de Iuda Act. 1. *Poſſedit agrum de mercede iniquitatis*, & idem ad Simonem Magum Act. 8. *Exiſtimaſti donum Dei pecunia poſſideri.* Igitur poſſidere animam ſuam, eſt animæ ſuæ ſalutem acquirere, quod alio loco dicitur, *inuenire animam ſuam.* Nam quod Matth. 10. & 16. dicit: *Qui perdiderit animam ſuam propter me, inueniet eam*; id Lucas cap. 9. & Marcus cap. 8. dixe- D
runt; *qui perdiderit animam ſuam propter me, ſaluam faciet eam.* Atque id hoc loco eſt poſſidere. Similis huic ſententia eſt illa; *Qui perſeuerauerit vſque in finem hic ſaluus erit.* Matth. 10. & 24.

v. 25. *Et erunt ſigna in ſole.* Quæſtio non parua eſt, Si hæc ſigna horrenda & vniuerſalia præceſſura ſunt aduentum iudicis, vt hic manifeſtè dicitur, quomodo verum eſt quod infra dicit Dominus hoc eodem capite: *Et ſuperueniat in vos repentina dies illa: tamquam laqueus enim ſuperueniet in omnes, qui ſedent ſuper faciem omnis terræ.* Neque enim tot & tantis ſignis toti mundo prænuntiata dies, videri poterit improuiſa; quod hæc poſteriora Chriſti verba ſignificant. An inter illa ſigna, & hunc iudicij diem tantum intercedet tempo- E
ris ſpatium, vt homines iam illorum obliti reuerſuri ſint ad ſolitas voluptates & cupiditates mundi? At textus diuerſum ſignificat illis verbis, v. 27. *Et tunc videbunt filium hominis.* An potius dicendum, Quia fides vix erit in terra; homines quidem ſigna conſpecturos, ſed quod fide careant, non per ea exſpectaturos diem iudicij; licet futuri ſint in maximo timore & exſpectatione eorum quæ ſuperuenient vniuerſo orbi, vt in texto dicitur; videlicet neſcientes quid futurum ſit? At Dominus ſignificat homines futuros eſſe ſecuros, &, ſicut in diebus Noë, conſuetis humanis operibus, vt conuiuijs, nuptijs, plantationi, ædificationi vacaturos: quod futurum eſſe tantis ſignis apparentibus, non videtur credibile. Vnde etſi quis dicat per ſedentes ſuper faciem terræ non intellig[i] iuſtos, ſed ſæculo deditos homines; eo quod dies ill[e] iuſtis diem Domini exſpectantibus, non ſit tanqua[m] laqueus ſuperuentura, ſed ſolis peccatoribus: non ta[-] men ſoluitur difficultas, quæ remanet de ipſis pecca[-] toribus, propter apparentia toto mundo horribilia ſi[-] gna. An igitur dicendum, diem Domini, quem dic[it] Dominus tamquam laqueum ſuperuenturum, com[-] prehendere vniuerſum tempus ex quo ſigna illa inci[-] pient oſtendi, vſque ad ipſum iudicium? hoc enim tempus ſuperueniet impijs tamquam laqueus, non ita tamen, quin adhuc poterunt agere pœnitentiam & ad Domini aduentum ſe præparare. Quam expoſitionem probabiliorem facit comparatio de diebu[s] Noë, quã alibi Dominus adhibet, ſupra 17. & Matt[h.] 24. Non enim qui tunc viuebant, morte compre[-] henſi ſunt ex improuiſo, ſed diluuio, quod cœpit à di[e] quo intrauit Noë in arcam, vſque ad quem diem co[-] medentes & bibentes &c. *Ita erit* (inquit) *& aduentu[s] filij hominis*; ſub eo nomine aduentus comprehenſi[s] videlicet ſignis præcurrentibus & proximum eiu[s] aduentum nuntiantibus; ſicut aquæ diluuij Noë in[-] grediente in arcam, prænuntiabant interitum mũd[i]. Securitas ergo hominum erit vſque ad oſtenſionem horribilium ſignorum; ſicut ibi erat vſque ad inſoli[-] tos aquarum imbres è cælo ruentes; licet non ſtatim eodem die fuerint homines abſumpti. De his ſignis vide annot. Matth. 24. & in 4. ſent. diſt. 48.

C v. 29. & 30. *Videte ficulneam & omnes arbores: cum producunt iam ex ſe fructum, ſcitis quoniam propè eſt æſtas.* Matthæus & Marcus à Luca diſſentire videntur. Nam fructum non ſolum nominant, verum etiam videntur excludere, ſic enim habent: *A ficu diſcite parabolam: cum iam ramus eius tener fuerit, & nata folia, ſcitis quia propè eſt æſtas.* At cum ramus adhuc tener eſt, & nata folia, nondum fructum produxit. Sed obſerua textum noſtrum non dicere, cum produxerint, ſed *cum producunt ex ſe fructum.* Res enim dum adhuc generatur & producitur, nondum eſt. Incipit autem generatio fructuum in gemmis primum erumpentibus; at perficitur multò poſt, vti ſenſu notum eſt. Ceterum in Græco nulla eſt ambiguitas; ita namque
D habet: *ὅταν προβάλωσιν ἤδη*, id eſt, *quando proijciunt ſeu protrudunt iam*, ſubaudi, gemmas: hoc eſt cum gemmas incipiunt emittere. Noſter interpres ſupplendi ſenſus cauſſa addidit: *ex ſe fructum*; non malè ſi ſic intelligatur vt diximus. Aut certè pro eo quod in Græco ſequitur: *βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν*, id eſt, *videntes, ex vobiſipſis*; legit *καρπὸν ἀφ' ἑαυτῶν*, id eſt, *fructum ex ſeipſis.* Quod vel ex eo magis fit probabile, quia pro his verbis non aliud reddidit.

v. 34. *Ne fortè grauentur corda veſtra in crapula.* *Crapula*, Pro gula metonymicè: Nam guloſitas gignit crapulam. *Et ſuperueniat in vos repentina dies illa.* Sciebat Chriſtus diem iudicij non ſuperuenturam ijs ad
E quos loquebatur; quomodo ergo eos hortatur ad ſobrietatem, ne repente illa die opprimantur; niſi, quia qualis quiſque in morte reperitur, talis quiſque ſiſtetur Deo in die iudicij? Qualem ergo mors deprehenderit, talem deprehendet iudicij dies.

v. 36. *Vigilate itaque omni tempore orantes.* Illud (*omni tempore*) poſitum inter, (*vigilate*,) & (*orantes*,) vtroque commodè referri poteſt. Nam vtrumque alib[i] Scriptura monet. Semper orandum eſſe ſupra cap. 18. & alibi: & ſemper vigilandum; in eo quod vult nos quandocumque Dominus venerit, inueniri vigilantes. Nec ſatis apparet ad vtrum hoc loco meliùs referatur. Sciendum tamen non eſſe hic in Græco *προσευχόμενοι*; quæ vox erat Lucæ 18. vbi dicitur *πάντοτε προσεύχεσθαι*, *ſemper orare.* Eſtque magis abſolutum

quan

quam δεόμενοι, quod hic habetur, id eſt, precantes ſeu deprecantes, quod requirit poſt ſe expreſſionem rei quæ petitur. Vnde ſequitur, *Vt digni habeamini ſugere iſta omnia, quæ futura ſunt, & ſtare ante filium hominis.* Syntaxis igitur hæc eſt: Vigilate omni tempore, & Deum precamini; vt det vobis effugere hæc mala quę prædixi, & ſtare cum fiducia & exſpectatione redemptionis veſtræ, ante filium hominis.

v. 38. *Et omnis populus manicabat ad eū.* Græcè ὤρθριζε, Pſalm. 126. ὀρθρίζειν. *ante lucem ſurgere.* Vbi Hebraicę eſt, *mane cantilus ſurgere.* Et Geneſ. 20. *Et manicauit Abimelech in matutino.* In Concilio Turonico 2. Canone 14. *manicationes*, id eſt, matutinæ ſurrectiones.

CAP. XXII.

v. 3. I*Ntrauit autem Satanas in Iudam.* Ioannes teſtatur cap. 13. quod poſt buccellam introiuerit in eum Satanas. Sed dicendum eſt; quod & prius intrauerat, & poſtea. Priùs quidem, vt & Ioannes eodem cap. indicat, circa initium; quando ei inſpirauit & perſuaſit vt Chriſtum Iudæis venderet; poſtea verò, quando cum eis venit ad tradendum. Quoties enim diabolus homini perſuadet graue & deteſtandum aliquod peccatum: intrare in eum dicitur. Vnde nihil vetat, quin ſæpius in eundem intret, etiamſi ab eo non fuerit egreſſus. Quomodo & ſpiritus Domini in Scriptura veteris teſtamenti dicitur in Sanctos inſiluiſſe, quotieſcumque egregium aliquod facinus, Deo in eis operante, fecerunt; vt in Gedeonem, Sampſonem, Iephte. Manifeſtum eſt ex hoc loco & alijs, diabolo impellente, Chriſtum fuiſſe traditum in mortem; & proinde myſterium diuinæ Sapientię diabolum ignoraſſe; vt dicitur 1. Cor. 2.

v. 16. *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei.* Dubium an dicat de agno paſchali, an de corpore ſuo. Item de eo quod ſequitur paullò poſt; *Dico enim vobis quod non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat*: an de calice cœnæ paſchalis, an de calice ſanguinis ſui. Vide Heſſelium in Matthæum, & in explicatione Paſſionis dominicæ, & noſtra in 4. diſt. 11.

v. 19. *Hoc facite in meam commemorationem.* Verba ſunt dantis poteſtatem; & ſimul pręcipientis, vt poteſtate aliquando vtantur. Præceptum eſſe intelligit Concil. Trid. cap. 1. ſeſſ. 22. Quod autem hæc verba ſuo modo pertineant etiam ad omnes fideles, qui iubentur ſumere, idque in memoriam paſſionis dominicę; patet ex Apoſtolo 1. Cor. 11. vbi recitatis his Domini verbis, ſubiungit, ad plebem Corinthiorum loquens; *Quotieſcumque enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Patet item ex Canone Miſſæ, in quo ſacerdos poſt illa verba: *Hęc quotieſcumque feceritis in mei memoriam facietis*; ſtatim ſubiungit; Vnde & memores nos ſerui tui, ſed & plebs tua ſancta, eiuſdem Chriſti filij tui, tam beatæ Paſſionis: offerimus præclaræ maieſtati tuæ, &c. Vide Commentarium 1. Cor. 11.

v. 20. *Hic eſt calix nouum teſtamentum in ſanguine meo.* Iiſdem verbis Apoſtolus 1. Cor. 11. *Hic calix nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine.* Senſum accipe ex Canone Miſſæ; vbi habes: *Hic eſt calix ſanguinis mei noui teſtamenti.* Et ex Matthęo & Marco, qui planiùs loquuntur dicentes: *Hic eſt ſanguis meus noui teſtamenti.* Itaque ſic expono: Hic eſt calix ſanguinis mei, id eſt, id quod hoc calice continetur eſt ſanguis meus, quo nouum teſtamentum confirmatur. Vide comment. 1. Cor. 11.

Qui pro vobis funditur. Ad calicem refertur, non ad ſanguinem vt eſt manifeſtum ex Græco. Τοῦτο τὸ ποτήριον --- τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. *Hic eſt calix qui pro vobis effunditur.* Neque in Græco additur verbum *eſt*, ſed ſubintelligitur. Funditur autem, dum bibitur, vnde Theophylactus in 1. Cor. 11. ait quòd bibens è calice, profundit ſanguinem; & indignè bibens, temere profundit; ſicut fecerunt Iudæi Chriſtum occidentes. Vide loco ſupra citato 1. Cor. 11. & annot. Matth. 26.

v. 21. *Verumtamen ecce manus tradentis me, mecum eſt in menſa.* Ex his verbis dictis poſt præcedentia, prorſus apparet, Dominum de traditore ſuo locutum fuiſſe poſt miniſtratam Euchariſtiam. Vide Annot. Matth. 26. & Ioan. 13. Ex quo loco magis etiam id confirmatur.

v. 24. *Facta eſt autem & contentio inter eos.* Forte nata occaſione ordinis in menſa, aut porrectæ Euchariſtiæ; Nam Ioannes recumbebat ſuper pectus Ieſu: vel ex alijs quæ in menſa gerebantur. Non fuit autem propriè contentio, quæ fit cum clamore, & pugna verborum; ſed fuit diſceptatio quædam quæ fiebat ſubmiſſis verbis, ac muſſitando. Nam altis vocibus contendere in menſa, Chriſto præſente & audiente, non fuiſſent auſi: vt nec aliàs fecerant. Sed talia faciebant, vel tacitè, vel abſente Domino.

v. 26. *Vos autem non ſic.* Scilicet ſicut reges gentium; qui oſtentant poteſtatem ſuam, & magis volunt benefici vocari, quam eſſe; & non ad bonum commune populi, ſed ad priuata commoda referunt vſum ſuæ poteſtatis. Vobis contrà præcipio humilitatem, & affectum ſubſeruiendi bono publico, vt cogitetis vos eſſe quaſi miniſtros aliorum. Id ſignificāt verba ſequentia: *ſed qui maior eſt in vobis*, id eſt, ſuperior; *fiat ſicut iunior*, id eſt minor: *& qui præceſſor eſt*, id eſt, præfectus, *ſicut miniſtrator*. Scilicet; ad bonum commune. Idque mox declarat ſuo ipſius exemplo; qui tamen abſque dubio pręfectus erat, & poteſtatem habens in ſuos diſcipulos. Item, id probant vocabula *maior, præceſſor.* Ergo volebat inter ſuos diſcipulos eſſe aliquem maiorem & præceſſorem. Hinc ergo ſtatuitur primatus in Eccleſia. Poteſt etiam ſenſus eſſe. Poteſtatem eccleſiaſticam, quam vobis dabo, non debetis exercere quomodo poteſtas ciuilis & regia exercenda eſt, ſcilicet cum armis & terrore & oſtenſione poteſtatis, adhibito ſatellitio. Tamen pro altero ſenſu ſuprà allato faciunt verba illa, *Sed qui maior eſt in vobis, fiat ſicut iunior.* Hæc enim ſignificant præfectum debere ſtudere vtilitati publicæ ſubditorum ſuorum. Quod etiam facere debent principes ſæculi. Vide Annot. Matth. 20.

v. 28. *In tentationibus meis.* Id eſt, perſecutionibus, & laboribus; qui vocantur *tentationes*, vel quia Diabolus ſicut ante per ſe, ita poſtea per membra ſua variè Chriſtum tentauit, ſollicitans ad peccandum: vel quia perſecutionibus & aduerſitatibus ſolent homines ad impatientiam, deſperationem, vindictam & odium proximi tentari; licet Chriſtus induci in peccatū nullo modo potuerit. Item Chriſtus à Diabolo & hominibus tentatus fuit ſcire volentibus ex eius dictis & factis, quid ſentiret, quid noſſet, quis & qualis eſſet; ſiue ſimpliciter, ſiue ad ſtruendam ei calumniam. Sic legimus quod *ſurrexit Legiſperitus tentans eum, &c.* Phariſęi cum Herodianis conſulunt eum de tributo, vt capiant in ſermone; quibus reſpondit. *Quid me tentatis hypocritæ?* Tribulationes autem vocari tentationes oſtendit locus Iacobi. 1. *Omne gaudium exiſtimate fratres, cum in varias tentationes incideritis.* Vide eius loci Comment. Afflictiones vocantur item tentationes; id eſt probationes; quia per eas

tentari, id eſt probari, ſolent homines, & cognoſci A
quales ſint. Sic Deus tentauit id eſt, probauit, Abraham. Geneſ. 22.

v.29. *Et ego diſpono vobis, ſicut diſpoſuit mihi Pater meus, regnum, vt edatis.* Bifariam intelligi poteſt: Vel hoc modo; Sicut Pater diſpoſuit, id eſt, cõſtituit mihi date regnum; ita & ego vobis dare regnum conſtituo, cuius regni dignitas explicetur verbis ſeqq. *Vt edatis &c. & ſedeatis ſuper thronos &c.* vel ita: Sicut Pater diſpoſuit mihi regnum, ita ego vobis diſpono & dare conſtituo hanc dignitatem, *vt edatis &c.* Qui ſenſus aptior videtur. Quaſi enim ita loquitur Dominus: Cum Pater meus mihi præparauerit regnom; ego vobis pro eo quod permanſiſtis mecum B
in tentationibus meis, diſpono, præpato, & dare conſtituo maximum hoc beneficium, vt mihi in regno meo ſitis proximi, ac bonorum meorum participes; ſcilicet edentes, & bibentes &c. Quæ omnia ſpiritualiter ſunt accipienda. Et huc ſpectat quod ſupra dixit: *ex hoc non manducabo, nec bibam, donec veniat regnum Dei*; vel, vt apud alios Euangeliſtas: *donec bibam illud nouum in regno Dei.* Item ſic accipi poteſt: Ego diſpono vobis regnum, ſicut diſpoſuit, id eſt, iniunxit, mihi Pater, vt vobis diſponerem regnom. Sed hic ſenſus mihi non probatur. Cæterum quidam hoc impleri putant in præſenti ſæculo, dum videlicet fideles reficiuntur cæleſti cibo Eucbariſtiæ, qui miniſtratur de menſa Domini. Sed hoc fidelibus omnibus commune eſt; hic autem aliquid peculiare C
promittitur Apoſtolis, maximè in eo quod ſequitur: *Et ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſraël.* Hoc enim ad futurum ſæculum pertinere, conſtat ex Matth.19. *Cum ſederit* (inquit) *filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſraël.* Quomodo vero hoc ad Iudam non pertineat, qoi erat vnus ex duodecim. Vide Annot. Mattb.26. & 19.

v.31. *Ait Dominus, Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos vt cribraret ſicut triticum.* Senſus eſt: Satanas popoſcit à Deo & impetrauit, ſicut olim contra Iob, vt vos Apoſtolos meos tentationibus agitaret & commooeret, ſicut agitatur in cribro triticum, quando D
ſeparatur à poluere. Ita concuſſi & agitati ſunt Apoſtoli, quaodo Chriſto relicto omnes fugerunt. Hinc diſcimus, diabolum non tantum vincere, ſed ne tentare quidem poſſe hominem, niſi poteſtate accepta à Deo.

v.32. *Ego autem rogaui pro te.* Contentionem diſcipulorum de primatu ſuperioribus verbis repreſſit Dominos, exhortatione humilitatis; Nunc autem ſimpliciter dirimit ac tollit, declarans quem inter Apoſtolos vellet eſſe primum, videlicet Simonem Petrum, conſtituens eum fratrum ſuorum confirmatorem. Idque facit, paullo poſt moriturus; eo quod eſſet res maximi momenti. Quo exemplo nos etiam monemur, vt controuerſiarum cauſſas quæ nobis E
vita defunctis exoriri, vel in graue aliquod malum prorompere poſſent, ſtudeamus ſopire, & exſtinguere ante mortem.

Ego autem rogaui pro te Petre. Rogauit Chriſtus pro omnibus. Nam apud Ioannem dicitur, cap.17. *Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo.* Singulariter tamen pro Petro dicit ſe rogaſſe, propter illud quod ſequitur: *Et tu aliquando conuerſus confirma fratres tuos.* Ideo autem pro Petro peculiariter rogaſſe ſe dicit, quia Petrus aliorum caput conſtituendus erat, Imo aliorum firmamentum. Ideo enim à petra nomẽ accepit. Et hic dicitur, *Confirma.* Sicut enim confirmat petra ædificium ſibi ſuperpoſitum; ita Petrus tanquam Petra fratres ſuos, id eſt vniuerſam Eccleſiam, confirmatus dicitur. Nã quod ad reliquos Apoſtolos attinet, illi poſt acceptum Spiritum ſanctum confirmatione Petri non admodum egebant. Nam & eorum fides non erat defectura in ipſorum perſona; ſed propter totam Eccleſiam iſtud ad Petrum dictum eſt.

Confirma fratres tuos. Per fratres videntur intelligi Apoſtoli & omnes coëpiſcopi, quos ipſe Petrus in ſua epiſtola vocat compreſbyteros. Antiquiſſimi enim moris eſt vt Romanus Pontifex cæteros Epiſcopos fratres vocet; & hi viciſſim illum vocent fratrem; vt patet ex epiſtolis Cypriani ad Romanos Epiſcopos. Quæ conſuetudo ex hoc loco comprobatur; & fortè inde etiam originem habet. Porrò confirmatis fratribus, id eſt Coëpiſcopis, confirmantur per eos eorum ſubditi: Et ita ex conſequenti per Petrum & Petri ſucceſſorem confirmatur tota Eccleſia. Tunc autem maximè fratres ſuos, id eſt Coëpiſcopos, confirmat Petrus, quando ſententiam Epiſcoporum in generali Concilio Romanus Epiſcopus confirmat.

v.36. *Sed nunc qui habet ſacculum, tollat; ſimiliter & peram; & qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium.* Gr. & Syriacè, *tollet, vendet, emet,* Ita quoque legit Baſilius in regulis breuioribus, interr.251. Vtrouis modo legatur, ſignificatur non quid iubeantur facere, ſed quid facturi ſint, id eſt, qoa cogitatione futuri, nempe quod abiecta fiducia Magiſtri ſui, accepturi ſint ſollicitudinem victus, & vitæ conſeruandæ. *Et qui non habet,* ſcilicet gladium. Nam Chriſto magiſtro ſoo capto & interfecto incipiebant etiam ſibi, ac ſuæ vitæ timere, ne tanquam ſeductoris ac ſeditioſi hominis ſocij comprehenderentur etiam ipſi, & ad crucem raperentur. Vnde ſedebãt domi ianuis clauſis propter metum Iudæorum.

v. 42. *Pater ſi vis transfer calicem iſtum à me.* Vide Annotat. Matth.26. & Marci 14. *Si vis,* id eſt, ſi non obſtat æternum tuum decretum. Vel, ſi tibi placitum eſt.

v.43. *Apparuit illi Angelus de cælo, confortans eum.* Quidam ſic intelligunt: *confortans eum,* id eſt, fortitudinem eius prædicans; ſicut dicimus magnificare Deum quando magnitudinem eius prædicamos. Verum circumſtantia hoc loco alium ſenſum poſtulat. Non enim Chriſtus hic oſteodebat diuinitatis ſuæ potentiam; ſed humanæ naturæ infirmitatem, quantum ad inferiorem animæ partem attinet, qoæ ſenſitiua dicitur. Proinde, citra iniuriam fortitudinis, quæ erat in mente ſeu parte rationali, rectè intelligitur confortatus ab Angelo; quia conuenientibus verbis eum conſolabatur ſuper triſtitia de qua dicebat; *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem.* Tametſi abſolutè hæc cõſolatio non fuerit ei neceſſaria, etiam vt homini; quia ratio parti inferiori perfectè dominabatur. Chriſtus itaque ſicut in ſe admiſit triſtitiam, ſic admiſit externam cõſolationem; quam quia ioter homines non reperiebat, iuxta illud pſal.68. *Suſtinui qui conſolaretur, & non inueni*; ideo ab Angelo ei data eſt. Per quod etiam, nos docemur à Deo exſpectare conſolationem in aduerſis, dum ab hominibus, vel deſerimur, vel impugnamur. Cæterum quamuis hoc non malè intelligatur de Angelo in propria perſona loqoente, quomodo Gabriel virgini & Zachariæ locutus fuit; rectè tamen, ac fortè conoenientius, intelligi poteſt de Angelo Dei Patris perſonam repræſentante, & ipſius Patris ad filium verba formãte, hoc aut ſimili modo: Fili, noli timere mortem, ſed fortiter age in hoc certamine quod pro ſalute generis humani volens & obediẽs ſuſcepiſti. Iam tempus inſtat clarificationis tuæ: Suſtine adhuc modicũ &c. Certè conſtat ex Scripturis, Angelos ex Dei

perſona ſæpiſſimè fuiſſe locutos, vt Abrahæ, Moyſi, A & alijs. Hoc autem loco ita factum eſſe, ſuadet oratio præcedens, quæ erat ad Patrem. Quare rectè Pater tanquam filio reſpondens, eumque mœſtum conſolans, in hac Angelica apparitione intelligitur. Nam & aliàs Pater filio voce in aëre formata reſpondit. Cum enim Ioannis 12. dixiſſet filius; *Pater clarifica nomen tuum*; audita eſt vox Patris de cœlo, dicentis: *Et clarificaui, & iterum clarificabo.* Quam vocem Angeli miniſterio factam fuiſſe, non malè exiſtimarunt, qui eâ intellectâ dicebant: *Angelus ei locutus eſt.* Et ſanè notandum, eum locum, ſi bene expendatur, huic perſimilem eſſe. Dicit enim ibi filius; *Nunc anima mea turbata eſt*: hic autem dicit; *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem.* Ibi dicit; *Quid dicam? Pater ſaluifica me ex hac hora.* B Hic dicit; *Si fieri poteſt, transfer calicem iſtum à me.* Ibi dicit; *Sed propterea veni in horam hanc; Pater clarifica nomen tuum*: Hic dicit; *Veruntamen non mea voluntas, ſed tua fiat.* Et iterum: *Si non poteſt hic calix tranſire niſi bibam illum: fiat voluntas tua.* Hic Angelus apparet de cœlo confortans eum: ibi Pater reſpondet, *Et clarificaui, & iterum clarificabo.* Vide B. Medinam in 3. q. 12. art. 4. & F. Lucam.

v. 43. *Et factus in agonia prolixius orabat.* Nota exemplum prolixæ orationis. Sed quæ in Chriſto fuit agonia, cum in eo nulla fuerit pugna mentis & ſenſualitatis? Reſpondendum, quod in Chriſto voluntas rationalis mortem volebat, quia hoc Patri placebat; at appetitus inferior, qui & ſenſitiuus, non poterat non, C ſecundum ſuæ naturæ inſtinctum, mortem & dolores imminentes refugere; cui tamen appetitui rationalis voluntas plenè dominabatur; non quidem imperans ne motu ſuo naturali ferretur, ſed motum illum regens, ne vel rationem obfuſcaret, vel ipſam rationalem voluntatem à propoſito deflecteret, ac ne quidem ad id vllo modo tentaret. Vnde manifeſtum aliter in Chriſto fuiſſe hunc motum, aliter in nobis, in quibus per huiuſmodi motus & ratio turbatur, & voluntas ad defectionem ab eo quod rectum eſt, aſſidue ſollicitatur. Quæ propriè pugna quædam eſt. In Chriſto autem hactenus tantum agonia fuiſſe dicitur, quia quod ratio ſequebatur, id fugiebat ſenſus; ſed ſine rationis vlla perturbatione, D & proinde propriè nulla erat pugna; quia vtrumque ſine alterius impedimento perfectè in ſuum ferebatur obiectum. Alij intelligunt ἀγῶνα, voluntatis ſenſualis vel naturalis, aduerſus mortem, quam ſenſus & natura ſummopere refugit.

v. 51. *Sinite vſque huc.* Rupertus in Matth. 4. ſic intelligi debere ait: Gladijs materialibus iam ſatisfactum eſt: Iam ſinite gladijs eiuſmodi, & pugnate nouo genere prælij &c.

v. 51. *Et cum tetigiſſet auriculam eius, ſanauit eum.* Paulo ante refert auriculam dextram fuiſſe amputatam. Significatur ergo myſterium non paruum: Nempe quod Iudaicus populus per hunc ſeruum Principis ſacerdotum ſignificatus, deinceps cariturus eſſet aure dextra, id eſt, auditum auerſurus, E auresque clauſurus aduerſus Euangelij veritatem; iuxta illud Iſaiæ 6. *Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte videat oculis ſuis, & auribus ſuis audiat &c.* Ideo autem hoc per auriculæ amputationem, potius quam per oculi effoſſionem, ſignificari debuit, quia *fides ex auditu eſt.* Quod autem Chriſtus ſanauit eum auriculâ reſtitutâ; ſignificat populum Iudaicum in fine ſæculi per gratiam Chriſti conuertendum ad auditum & obedientiam fidei.

CAP. XXIII.

v. 7. *ET vt cognouit quod de Herodis poteſtate eſſet.* Non erat reuera Chriſtus de poteſtate Herodis, qui filios eſſe liberos declarauit; ſeque etiam ſabbathi Dominum eſſe teſtatus eſt: ſed Pilatus qui Galilæum eſſe didicerat, nec aliud quam hominem eſſe putabat, ſic iudicauit. Quomodo ergo erat ſubditus illis, Luc. 2. & quomodo factus ſub lege, Gal. 4. Vide illorum locorum Annotat. & Matth. 17. Opinantur quidam, non abs re; quod ideo Pilatus Chriſtum miſerit ad Herodem iudicandum, tanquam eius poteſtati ſubditum, licet de eo tãquam in ſua ditione comprehenſo, iudicare poſſet; vt eum placaret ac ſibi reconciliaret, offenſum, ex eo quòd quoſdam illi ſubditos Galilæos (forte de quibus ſuprà cap. 13.) ipſe iudicaſſet, & morti dediſſet.

v. 12. *Et facti ſunt amici Herodes & Pilatus in ipſa die. Nam antea inimici erant ad inuicem.* Scilicet, vt impleretur illud pſal. 2. *Aſtiterunt reges terræ, & Principes conuenerunt in vnum, aduerſum Dominum, & aduerſus Chriſtum eius.* Hoc enim in Herode & Pilato conſpirantibus in necem Chriſti completum fuiſſe, teſtatur Apoſtolorum chorus, Actor. 4. vbi poſt hunc pſalmi verſiculum recitatum, ita loquuntur. *Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Iſraël, facere quæ manus tua &c.*

v. 26. *Et impoſuerunt illi crucem portare poſt Ieſum.* Matthęus & Marcus ſimpliciter dicunt hunc Simonem compulſum vt tolleret crucem Ieſu; ipſum autem Ieſum crucem ſuam portaſſe non dicunt: At Ioannes hoc apertè ſcribit, nulla Simonis facta mentione, dicit enim: *Et baiulans ſibi crucem exiuit in eum qui dicitur Caluariæ, locum.*

Ioannem igitur cum Matthæo & Marco quidam ex Luca cõciliandum putant, hoc modo, vt eandem crucem ſimul portarint Ieſus & Simon; ille præcedens & humeris geſtans ſuperiorem crucis partem in brachia extenſam; hic verò, ſequens & pedem crucis manibus ſuſtollens. Ita enim putant intelligendum quod Lucas dicit Simonẽ portaſſe crucem poſt Ieſum. Hunc modum picturæ nobis paſſim referunt. Et in officio Eccleſiaſtico legimus, in die exaltatæ Crucis, Heraclium Imperatorem dominicam crucem ſuis humeris detuliſſe in eum montem, quo eam Saluator tulerat.

At verò probabilius eſt hoc modo conciliandos eſſe Euangeliſtas, vt priùs crux impoſita fuerit Ieſu, quam ille tulerit aliquouſque: ſed cum eum milites viderent ob nimiam debilitatem ex flagris, & capitis coronatione, alijſque perpeſſis eo die & nocte moleſtijs cõtractam, diutius ferre non poſſe, crucem à Chriſto ablatam, impoſuerint humeris Simonis geſtandam vſque ad Caluariæ locum, Chriſto quidem præcedente, & Simone ſequente. Nec repugnat hiſtoria exaltatæ Crucis, Chriſtus enim tulit eam ſuis humeris ad montem, id eſt, verſus montem aliquouſque. Significatur autem myſticè, nos debere crucem portare poſt Chriſtum, id eſt imitantes eum; iuxta quod ipſe dicit: *Qui non tollit crucem ſuam, & ſequitur me, non eſt me dignus.*

v. 28. *Conuerſus autem ad mulieres Ieſus dixit: Filiæ Ieruſalem nolite flere ſuper me; ſed ſuper vos ipſas flete, & ſuper filios veſtros.* Quidam ex his verbis argumentum ſumunt reprehendendę deuotionis quarumdam piarum perſonarum, quæ contemplatione acerbitatis pœnarum, quas Chriſtus pro humano genere paſſus eſt, quaſi condolent Domino ſuo, atque etiam in

lachry-

mas ſoluuntur. Quæ ſanè deuotio & compaſſio, modo talis ſit, vt nihil abiectum de Chriſto Domino noſtro cogitetur; non tantum reprehendenda non eſt, ſed etiam commendanda. Nam & de B. Virgine, quæ firma in fide ſtabat iuxta crucem filij ſui, prædictum erat à Simeone, & haud dubiè completum, quod gladius doloris animam ipſius penetraturus eſſet. Quod ergo dicit Dominus: *Nolite flere ſuper me*, dictum eſt non ad reprehenſionem condolentiæ; ſed quod fletus ille proficiſceretur ex ignorantia cauſſæ ob quam Chriſtus pateretur. Deinde, eis ſignificare voluit, quod maiorem haberent cauſſam deflendi ſe ipſas & filios ſuos, propter mala extrema, quæ populo Iudaico imminebant; quam paſſionem & mortem ipſius, qui tertio die ad ſummam gloriam erat reſurrecturus.

v.31. *Quia ſi in viridi ligno hæc faciunt: in arido quid fiet?* Per *lignum viride* iuſtum intelligi; & per *aridum*, impium; probat locus Ezechiel. 20. *Succendam in te ignem, & comburam in te omne lignum viride & omne lignum aridum.* Quod exponens ſeq. cap. *Occidam* (inquit) *in te iuſtum & impium.*

v.32. *Ducebantur autem & alij duo, nequam, cum eo.* Alij duo, qui erant nequam; vel, alij duo, ijque nequam; ne ſignificari videatur Chriſtum etiam fuiſſe nequam; tametſi ſecundum Prophetam, *cum iniquis reputatus eſt*: vt hac etiam ratione dictum intelligi poſſit; alij duo, nequam reuera, ſicut Chriſtus reputatione nequam.

v.34. *Non enim ſciunt quid faciunt.* Non ſunt verba excuſantis; ſed declarantis magnam miſeriam, propter quam magna miſericordia opus ſit: Nam etiam illi qui vtcumque ſciebant Ieſum eſſe Chriſtum, vt Scribæ ſeu Legiſperiti, & Sacerdotes, qui Prophetas legerant, & ſupputare poterant hebdomadas Danielis: non ſciebant quid facerẽt, vel quia ignorabant magnitudinem peccati ſui, vel quia laborabant eo errore iudicij, qui in omni peccato inuenitur. Sanè, non videtur dicendum quod Chriſtus orauerit tantum pro ijs, qui ex ignorantia peccabant, non pro ijs qui ex odio, inuidia, malitia. Nam Chriſtus exemplo ſuo nos docuit orare pro perſequentibus nos: Atqui nos non ſolùm orare debemus pro ijs, qui ex ignorantiâ nos perſequuntur; ſed etiam pro ijs qui ex malitia. Quare omnino exiſtimandum, Chriſtum etiam pro talibus oraſſe quibuſdam; & proinde etiam tales quoſdam fuiſſe conuerſos. Nam pro omnibus pro quibus orauit, exauditus eſt. Quod autem Chriſtus dicendo: *Non enim ſciunt quid faciunt*; non intenderit excludere Principes Iudæorum, qui ex odio & inuidia Chriſtum tradiderant, ſatis liquet ex eo quod Petrus in Actis dicat cap. 3. *Scio quia per ignorantiam feciſtis, ſicut & Principes veſtri.* Quin & ex eo quod dicitur Act. 6. *Multa etiam turba ſacerdotum obediebat fidei*; colligi poteſt aliquos ex illis qui in Scripturis erant verſati, & probabiliter ſcire poterant hunc eſſe Chriſtum; & tamen ex odio eum perſequebantur, fuiſſe poſtea conuerſos virtute huius orationis Chriſti. Rurſus Act. 13. Paulus dicit quod Principes populi Chriſtum ignorãtes, & voces Prophetarum quæ per omne ſabbathum leguntur, iudicantes impleuerunt. Vide Heſſelium in explicatione Paſſionis Domini, qui nobiſcum ſentit.

v.39. *Vnus autem de his qui pendebant latronibus.* Hi latrones Iudæi erant; quod vel inde oſtenditur, quia ſignificant ſe quoque Chriſtum exſpectaſſe ſaluatorem. Dicit enim vnus: *Si tu es Chriſtus; ſaluum fac temetipſum, & nos.*

v.40. *Reſpondens autem alter increpabat eum &c.* Hic iam incipit impleri quod ipſe Dominus de ſe prædixerat: *Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.* Ioan. 12.

Neque tu times Deum qui in eadem damnatione es? Id eſt, in eodem ſupplicio. Vnde ſatis etiam apparet eodem ſupplicij genere cum Chriſto, ſcilicet crucifixionis non autem alligationis ad crucem, (vt pleræque picturæ oſtendunt) latrones affectos fuiſſe. Notandum quoque quod hæc increpatio parum opportuna videatur, ſi is qui increpat, hoc idem quod reprehendit paullò ante faciebat. Potiùs enim dicere debuiſſet: Certè malè facimus, & grauiter peccamus, probris afficientes hunc iuſtum crucifixum: Eſt enim Meſſias noſter: Itaque veniam rogemus eum, & precemur vt noſtri meminerit cum venerit in regnum ſuum. Nunc autem dicens: *Neque tu times Deum*, ſatis oſtendit ſe illius criminis non fuiſſe participem. Non ergo duo latrones, ſed alter tantum maledixit Chriſto.

v.41. *Hic verò nihil mali geſſit.* Non dicit, multa bona geſſit; quod quantumcumque multa bona quis fecerit, ſi vel vnum crimen morte dignum commiſerit, non iniuſtè morte afficitur. *Quicumque enim totam legem ſeruauerit, offendat autem in vno; factus eſt omnium reus.* Iacobi 2.

v.42. *Memento mei Domine quum veneris in regnum tuum.* Cur non priùs veniam rogauit, quam regnum peteret? An venia etiam in his verbis includitur? Non enim dicit, admitte me in regnum tuum; ſed, *memento mei*: In quo & venia & iuſtificatio, & ſalus, & beatitudo includitur. Miranda confeſſio huius latronis; propter quam à Patribus interdum martyr vocatur, quia tam inſigne Chriſto teſtimonium perhibuit quando nondum erat in gloria, ſed extremâ afficiebatur ignominiâ, & contemnebatur tanquam homo viliſſimus; qualem confeſſionem nullus alius Martyrum fecit; vt in eo maximè verificatum fuerit illud Chriſti: *Beatus qui non fuerit ſcandalizatus in me.* Matt. 11. Quæritur ſecũdo, quãdo Chriſtus venerit in regnum ſuum; an ſtatim à morte per deſcenſum ad inferos, an per reſurrectionem, an potius quando aſcendens in cœlum captiuam ſecum duxit captiuitatem, & cœpit in cœlo glorioſus regnare cum beatis Angelis & animabus, glorioſus (inquam) regnare Chriſtus homo; atque ex eo tempore paullatim cœpit nomen eius Apoſtolorum prædicatione celebrari per omnem terram? Ita videtur, ſed hunc temporum ordinem latro ignorans, credens tamen Chriſtum cum magna gloria regnaturũ, petit vt ſui meminiſſe velit, cum in illud regnum venerit: ſicut dicebat Ioſeph Pincernæ; *Memento, vt cum bene tibi erit, ſuggeras Pharaoni.* At Chriſtus plus ei promittit, non differens beneficium in tempus regni ſui glorioſi, ſed ſtatim ipſo die præbiturus conſortium ſuæ fœlicitatis ſecundum animam. Hoc enim ſignificant illa verba: *Hodie mecum eris in paradiſo.*

v.43. *Hodie mecum eris in paradiſo.* De ſenſu huius ſententiæ vide Bellarm. lib. 1. de Sanctorum beatitudine cap. 3. ex profeſſo, & Ianſenium. Senſus eſſe videtur; eris ſecundum animam beatus. Paradiſus enim ſtatum fœlicitatis deſignat. Cæterum ex his verbis non eſt conſequens, vel animam latronis, vel animam Chriſti non deſcendiſſe ad inferos, quia ſicut cœlum eſt, vbicumque Deus ſe exhibet videndum, vnde dicitur, *Angeli eorum ſemper vident faciem Patris*: ita & paradiſus vbi felicitatis ſtatus. Chriſtus ergo ad inferos deſcendens limbum Patrum vertit in paradiſum; quia fœlicitatem illis attulit. Vnde non repugnant pro eo tempore limbus Patrum & Paradiſus. Nam paradiſum aliquem terreſtrem intelligi, nulla ratio cogit. Nam animæ

corporeo paradiſo non egebant, cum ſint incorporeæ. A Hinc etiam nihil obſtat, & valdè probabiliter dici poteſt, Chriſti animam apud inferos manſiſſe donec corpus reſurgeret; maximè quia multi Patres ita loquuntur, nec eſt opus alium quærere locum animæ Chriſti pro illo tempore. Quidam autem hic quęſtionem mouent quomodo ſaluatus fuerit hic latro ſine baptiſmo: Sed nulla eſt quæſtio; circumciſus enim fuerat octauo die, nec adhuc tempus venerat quo baptiſmus omnes obligaret. Quamquã & fieri poteſt, vt baptizatus fuerit ab aliquo Apoſtolorum, & poſtea in crimina relapſus. Quod tamen non eſt multum veriſimile.

v.44. *Tenebræ factæ ſunt in vniuerſam terram vſque in horam nonam; & obſcuratus eſt ſol.* Hunc ſolis defe- B ctum, ſiue per retractionem radiorum eius acciderit, ſiue per corporis alicuius interpoſitionem, ſiue per luminis extinctionem (modus enim incertus) certum tamen eſt, & minimè dubitãdum, miraculoſum fuiſſe, & contra conſuetum naturæ ordinem. Paſcha enim Iudaicum ſemper in plenilunio celebrabatur: Eo autem tempore nunquam ſolis defectus accidit, ſed aliquando lunæ, per interpoſitionem terræ. Deinde, quod dicitur: *in vniuerſam terram*, non tantum de terra Iudaica intelligendum eſt, ſicut quidam intelligunt; ſed de vniuerſo orbe terrarum. Nam Dionyſius Areopagita in epiſtola ad Polycarpum contra Apollophanem Philoſophum ſcripta, teſtatur ſe hãc eclypſim vna cum ipſo in Ægypto vidiſſe; hoc etiam C addens quod facta ſit per interpoſitionem lunæ inter ſolem & terram, ſed præter naturalem ordinem. Luna enim eo tempore in oppoſitione erat, non in coniunctione.

v.54. *Et ſabbathum illuceſcebat. Subſecutæ autem mulieres.* *Illuceſcebat* dictum eſt pro eo quod propriè diceretur, appellebat, inſtabat, eſtq; catachreſis. Non enim incipit ſabbathum Iudæorum à luce, ſed à tenebris, id eſt à veſpera quę initium eſt tenebrarum. Sed quia alijs gentibus dies naturalis ferè à matutino incipit, ideoque illuceſcere dicitur: hanc eandem vocem accommodauit Lucas ad ſabbathum Iudæorum. Nec aliter intelligẽdum videtur quod eſt Matth. vltimo; *veſpere autem ſabbathi quæ luceſcit in prima ſabbathi*, id eſt D ea veſpera, quę eſt initiũ diei primæ poſt ſabbathum. Pro *luceſcit* poni poſſet *dieſcit*; id eſt, dies naturalis incipit; quæ quidem Iudæis incipit à veſpera.

v.56. *Et ſabbatho quidem ſiluerunt ſecundum mandatum. Siluerunt*, id eſt, quieuerunt, vt vertit Eraſmus. Hinc colligat quis quod in paraſceue non quieuerunt ab opere ſeruili: & vlterius, quod tunc non erat Paſcha, quia Exodi 12, v.16. præcipitur nihil operis in paſchate fieri, exceptis his quæ ad cibum pertinent. Poteſt dici quod opera quæ faciebant hæ mulieres, non erant opera prohibita fieri in die paſchæ, quia non erant opera ſeruilia; lex autem intelligitur de opere ſeruili. Dices: Ergo & in ſabbatho poterant ea facere: quia lex ſabbathi tantum prohibet opera ſer- E uilia; & tamen, dicuntur ſiluiſſe ſecundum mandatum. Poteſt reſponderi quod ſeruauerũt mandatum non tantum ſecundum veram legis intelligentiam, verum etiam vltrà, ſecundum conſuetudinem & traditionem Iudæorum, qui ſabbathi obſeruationem faciebant arctiorem quam erat ex intẽtione Legiſlatoris; ſicut extendebãt immunditias, ad ingreſſum in ædes hominis gentilis. Vnde & dicitur Ioan. 18. quod non introierunt in prætorium Pilati, ne contaminarentur; & Act. 11. Iudæi diſceptant aduerſus Petrum Apoſtolum eo quod in ædes Cornelij centurionis introiſſet, & ibi manducaſſet.

CAP. XXIV.

v.1. **V**Na *autem ſabbathi.* Sic etiam Ioannes cap. 20. ſic & Paulus 1. Cor. 16. Marcus autem dixit: *vna ſabbathorum*, & idem, *prima ſabbathi.* Intelligitur autem prima dies poſt ſabbathum, quæ nobis Chriſtianis, propter Chriſti Domini reſurrectionem dominica dies vocatur, & octauo quoque die perpetuis temporibus celebris habetur. Vide Commentarium 1. Cor. 16.

v.5. *Quid quæritis viuentem cum mortuis? Non eſt hic; ſed ſurrexit.* Quærere viuentem cum mortuis nihil eſt aliud quam inter mortuos, id eſt, in ſepulchris mortuorum quærere eum qui viuit. Quod autem ſequitur: *Non eſt hic, ſed ſurrexit*: mirè iactatur à vulgo Sacramentariorum contra præſentiam Corporis Domini in Euchariſtia; maximè cum argumenti vim habere videatur hæc ſententia, vt eſt apud Matthæum; vbi ſic habetur: *Non eſt hic, ſurrexit enim.* Ex quibus verbis non tantum hoc quod dixi de Euchariſtia, ſed etiam omnipotentiam Dei oppugnãt, dicentes fieri non poſſe, ne à Deo quidem, vt idem corpus in diuerſis ſit locis: eo quod iſta firma ſit conſequentia, Surrexit, & hinc receſſit; igitur hic non eſt. Sic illi omnipotentiæ Dei præſcribunt ſuam ratiocinationem. Quibus breuiter reſpondemus, Angelum loqui de conſpicua & naturali corporis in loco exiſtentia, ſecundum extenſionem & quantitatem. Talis enim à mulieribus quærebatur corporis præſentia. Deinde Angelus præſupponit naturalem corporis conditionem, quâ vnum idemque in diuerſis locis naturaliter eſſe non poteſt, quam & mulieres præſupponebant. Poteſt etiam breuius reſponderi, Angeli argumentationem eſſe hanc, Ieſum Nazarenum crucifixum (& in cruce mortuum) vos quæritis: ſurrexit, ergo non eſt hîc ille mortuus quem vos quęritis. Eſt additio Cenſoris.

v.16. *Oculi autem illorum tenebantur.* Caietanus contendit de oculis internis hoc dici; quod poſtea dicitur eos fuiſſe apertos. Conſtat autẽ (inquit) internos oculos fuiſſe apertos, non exteriores, non enim ibant oculis clauſis. Sed cõtra Caietanum eſt quod ibidem ſtatim ſequitur: *Et ipſe euanuit ex oculis eorum.* Non enim euanuit ex oculis internis, id eſt, ex mente ſeu phantaſia, ſed ex oculis externis. Reſpondetur autem Caietano externos oculos dici fuiſſe apertos; quia ablatum fuit ab eis impedimentum, quo priùs tenebantur, ne fieret agnitio. Satis quoque hæc verba ſignificant non fuiſſe factam in effigie vultus Chriſti mutationem aliquam, ſed impedimentum oculis eorum iniectum diuinitus ne eum agnoſcere poſſent, & quadam eos percuſſos fuiſſe *ἀορασίᾳ*, quâ quod præſens erat non agnoſcerent. Eſt enim *ἀορασία* qua res quæpiam vel non videtur, vel non diſcernitur atque agnoſcitur, tametſi ante oculos poſita; quomodo percuſſi ſunt Sodomitæ quęrentes domum Loth, & Syrij quærentes Eliſæum, & Nazareni Chriſtum volentes præcipitare; & non ſemel Iudæi, volentes Chriſtum lapidare vel tenere ad occidendum; & Philiſtæi quãdo cæſi fuerunt à Ionatha & armigero eius. Vide annot. Marci vlt.

v.18. *Tu ſolus peregrinus es?* Videtur Chriſtus his duobus diſcipulis apparuiſſe quaſi fuiſſet peregrinus, qui ad diem feſtum aſcenderat Hieroſolymam, quales tunc multi erant. Peregrini enim ex habitu, quo ab incolis & domeſticis diſcernuntur, facile cognoſci ſolẽt, non ita ex lineamẽtis faciei. Vide annot. Marci vlt. Nulla autem falſitas aut ſimulatio fuit in eo quod in tali habitu apparere Chriſtus voluerit,

ac ne quidem vlla fuiſſet ſi faciem ſuam immutaſſet. Nam illa mutatio non fuiſſet facta ad ſignificandum falſum, id eſt ad fallendum, ſed ob aliam iuſtam & vtilem cauſſam, ſcilicet vt Chriſti tanquam abſentis deſiderium magis in illis creſceret, dum de eo quaſi per hominem incognitum plenius inſtituuntur. A

v.26. *Nonne hæc oportuit pati Chriſtum, & ita intrare in gloriam ſuam?* Oportuit, ad hoc vt intraret in gloriam ſuam qua obtineret regnum in cœlo & in terra; quod regnũ, eſt Eccleſia. Et oportuit per paſſionem; quia ſic erat ab æterno decretum, vt non niſi per paſſionem Chriſtus eam gloriam conſequeretur. Item quia redimi homo, & regnum Eccleſiæ conſtitui, ſine paſſione filij Dei, non potuit. Nam abſolutè potuiſſet Chriſtus ſine paſſione glorificari in ſua perſona; ſed non in regno populi à captiuitate redempti. B

v.27. *Et incipiens à Moyſe, & omnibus Prophetis.* Loca ſimilia ſunt eiuſdem ſacri Scriptoris, Actor.3. *Deus quæ prænuntiauit per os omnium prophetarum pati Chriſtum ſuum, ſic impleuit.* Et iterum: *Et omnes Prophetæ à Samuel & deinceps, qui locuti ſunt, & annuntiauerunt dies iſtos.* Et cap.10. *Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent, remiſſionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum.* Quæritur; Quo ſenſu verum ſit omnes Prophetas de Chriſto locutos fuiſſe. Nam de quibuſdam id docere, difficile eſt. An more Scripturæ omnes, id eſt, plerique, vel ferè omnes? An potius dicendum in omnibus Prophetis latere quædam, ſaltem myſtico ſenſu de Chriſto eiuſque regno dicta, etſi nondum à nobis intellecta? C

Interpretabatur illis in omnibus ſcripturis quæ de ipſo erant. Græcè τὰ περὶ ἑαυτοῦ. *Ea quæ de ipſo erant*, vt ſit ſenſus: per omnes Scripturas ea quæ de ſe conſcripta erant, illis interpretabatur & explicabat.

v.28. *Et appropinquauerunt caſtello quo ibant: Et ipſe finxit ſe longius ire.* Hòc loco abutuntur qui patrocinium ſumunt mendacio. Si enim facto ſimulare licet; licebit & verbo: Chriſtum autem facto ſimulaſſe putant, quia finxit ſe longius ire. Sed abſit vt mendacium aliquod vel in verbo vel in facto, Chriſto adſcribamus, qui eſt ipſa veritas; à quo non minus alienum eſt fallere, quàm falli. Itaque reſpondeo, hoc Chriſti factum nõ fuiſſe ſimulationem proprij nominis, quà videlicet quis facto ſuo alium fallere conatur. Compoſuit enim geſtum & motum corporis ſui, ſicut ſolet is qui longius vult ire; ſed hoc non ideo fecit vt diſcipuli putarent eum longiùs ire velle, quamuis ſciret eos hoc exiſtimaturos, ſed ideò vt eorum erga ſe amorem & benignitatem tali corporis compoſitione excitaret. Sicuti mater componens habitum corporis ſui tanquam digreſſura à filio, reſuſcitat in eo affectum amoris erga ſe, qui forte ex aliqua cauſſa conſopitus fuerit. Vel ſenſus erit, compoſuit inceſſum ad longius eundum; quod & reuera facturus fuerat, niſi inuitatus fuiſſet à diſcipulis ad manendum cum illis; ſicut faciunt illi qui domum ſe ituros dicunt, eo tamen animo vt ſi inuitentur ab amico ad cœnam, conſtituant illi acquieſcere, atque apud eum manere. Vbi ſicut mendacium non eſt in verbo, ita nec hic fuit in facto. Et perinde eſt ac ſi dixiſſet Euangeliſta, voluit longius ire, ſicut apud Marcum dicitur cap. 6. *Volebat præterire eos*, & cap.7. *Neminem voluit ſcire, & non potuit latere*, id eſt, id faciebat quod faceret homo volens latere. Nam ingrediebatur domum. Ita Chriſtus hoc loco id faciebat, quod faceret homo volens longiùs ire. Vide eorum locorum Annot. & cap.11. eiuſdem Euangelij, v.13. D E

v.30. *Et benedixit ac fregit.* Hæc benedictio fuit inuocatio Dei ſuper panem; quomodo fideles ſumpturi cibum prius benedicunt eum, id eſt, ſuper eo beneficentiam Dei inuocant. Hinc liquet, Chriſtum, etiam poſt reſurrectionem, voce Deum oraſſe & inuocaſſe. Item ex eo quod ſub finem huius cap. dicitur benedixiſſe diſcipulis ſuis, id eſt, bene precatus fuiſſe. Quid mirum ergo ſi in cœlo reſidens adhuc interpellat pro nobis? Benedixit itaque non ad effectum conſecrationis vel multiplicationis; ſed quomodo, iuxta Paulum dicentem *Sanctificatur per verbum Dei & orationem*; fideles benedicunt; quomodo veriſimile eſt & ipſum ſolere benedicere, quoties cum diſcipulis cibum ſumeret. Vnde ex vocabulo (*benedixit*) nullum ſumitur argumentum pro conſecratione corporis Domini. Imo Chriſtum hîc non conſecraſſe corpus ſuum, etiam his argumẽtis monſtrari videtur; tum quia non dediſſet talibus nondum ſatis confirmatis in fide, (poteſt ad hoc dici; quod iam erant per Chriſti inſtructionem ſatis confirmati in fide reſurrectionis eius) tum quia non daret corpus ſuum ijs qui de huius myſterij veritate nondum erant inſtructi; quia hi non adfuerant in cœna quâ inſtitutum fuit hoc myſterium. Nemini autem dandum eſt corpus Chriſti, niſi illud myſterium cognoſcenti & credenti. Item ſi dixit: *Hoc eſt corpus meum*; iam ante debebant eum noſſe; quia in illo verbo, quod ex eo nunquam audierant, noſſe eum non potuiſſent. Vide noſtra in 4.diſtinct.11.

v.31. *Et aperti ſunt oculi eorum.* Veriſimile eſt oculos corporis intelligi; qui aperiebantur, non quia clauſi erant ſic vt nihil viderent, ſed vt videndo non agnoſcerent: Itaque aperti ſunt ad agnoſcendũ quod videbant. Siue, vt magis propriè loquamur, talis per oculos viſio tunc facta eſt, vt per eam in ſenſu interiori, id eſt, in memoria ſenſitiua, agnitio naſceretur. Ea enim naſci ſolet, dum rem aliquando cognitam propius atque exactius oculis contemplamur. Vide Caietanum loco ſuprà dicto. Sic Geneſ. 3. *Et aperti ſunt oculi amborum, & cognouerunt ſe eſſe nudos.* Vide ſup. v.16.

v.35. *Et quomodo cognouerunt eum in fractione panis.* Poſſet videri ſenſus: *In fractione panis*, id eſt, dum frangerent panem: ſed illud; ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, magis videtur cauſſam ſignificare. Quod & ſuperior narratio ſignificat. Innocentius 3. lib. 6. de ſacro altaris myſterio, videtur intelligere de corpore Domini; & dicit Chriſtum ibi fregiſſe, non manducaſſe. Authores etiam alios còmplures ad hanc rem citat Pamelius in epiſt.63. Cypriani. Et Lorinus ſuper Act.2. v.42. Sed ſi ita eſt; ſequeretur Chriſtum conſecraſſe: & proinde, ſacrificaſſe ſub vna ſpecie. Nam ſi conſecrauit vtramque ſpeciem; nulla ratio cur non porrexiſſet diſcipulis vtramque. Hoc autem, ſcilicet ſub vna ſpecie conſecrare, & ſacrificium Miſſæ celebrare; communiter habetur contrarium iuri diuino. Nec Chriſtus voluiſſet aliquid facere contra ius à ſe paulò ante inſtitutum,

v.39. *Videte manus meas, & pedes meos.* Hæc membra nominat quia in illis erant vulnerum veſtigia quæ paſſus fuerat in cruce. Sed cur non etiam nominat latus? An quia latus tenuit veſte obtectũ, poſtea Thomæ denudandum, qui plus cæteris incredulus fuit? Nã latus hic ſubaudiri nominatis manibus & pedibus, vt ſentire videtur Ianſenius, non eſt veriſimile; cum vulnus lateris fuerit multo patentius; ideoque potius nominandum erat latus, ſi illud oſtendiſſet.

Palpate, & videte. Quæritur; Vtrum hoc fecerint diſcipuli; nam Thomam palpaſſe ſatis concors eſt Patrum ſententia, vt oſtendemus ad Ioan. 20.

Non video autem cur non idem etiam hoc loco de diſcipulis ſit arbitrandum: Primum, quia per diligentem palpationem & contrectationem corporis Chriſti, debebat fides eorum cõfirmari. Laborabant enim & ipſi incredulitate; vti præcæteris diſertè commemorat Marcus. Sed & hoc loco ſubijcit Lucas, cum oſtendiſſet eis Chriſtus manus & pedes, vtique palpandos, vt ex verbis antecedentis verſus intelligitur, adhuc tamen non credidiſſe; & propterea additum à Chriſto alterum veritatis ſuæ carnis argumentum, ſcilicet manducationem cibi. Deinde, id factum propter nos; qui per diſcipulorum prædicationem eramus credituri in Chriſtum. Minus enim creditur ei qui vidit tantum, quàm qui etiam palpauit; maximè vbi de veritate corporis viuentis agitur. Vnde Ioannes Apoſtolus initio Catholicæ ſuæ epiſtolæ, etiam ex cõtrectatione fidem adſtruit ſuæ prædicationi, dicens: *Quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ; annuntiamus vobis.* Et hæc aperta ſententia eſt Auguſtini ſcribentis in pſal. 56. Ignatius quoque in epiſt. ad Smyrnenſes, citante Theodoreto dial. 2. affirmat diſcipulos tetigiſſe. Sed petes, Cur ergo diſcipuli ad Thomam tantum dixerunt, *Vidimus Dominum?* An ſub viſu etiam tactus comprehenditur? Cur ergo Thomas non acquieuit, ſi etiam illi palpauerant? An voluit certius adhuc palpare, ſcilicet explorando foramina vulnerum in latere, & in manibus, & pedibus; fortè enim diſcipuli dixerant ſe etiam hæc in corpore eius vidiſſe. Imò propterea dixit eis Chriſtus, *videte manus meas & pedes meos:* non nominans alia membra, quia ſcilicet in his erant reliquiæ vulnerum.

v. 41. *Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio.* Si non credebant, quomodo gaudebant? Item, quomodo mirabantur præ gaudio, cum gaudium non ſit admirationis cauſſa, ſed ignorãtia cauſſæ? Græcè eſt, *adhuc non credentibus illis præ gaudio, & mirantibus.* Vix enim credimus præſentia, quæ erant valde inexſpectata, quamuis iam gaudeamus. Ipſum etiam gaudium, ſi valde magnum ſit, impedit iudicium. Ita Iacob Patriarcha vix credidit nuntiantibus ſibi Ioſeph filium adhuc viuere. Et Petrus è carcere liberatus putabat ſe viſum videre, & puellæ nuntianti Petrum ſtare ante fores, non eſt creditum.

v. 43. *Et cum manducaſſet coram eis.* Hæc ſine dubio vera manducatio fuit, ſed ex ea nulla ſubſecuta nutritio, quia nec illa indigebat corpus Chriſti iam glorioſum & immortale; nec eius vſus eſſe poterat ad probandam reſurrectionis veritatem; quia nutritio non percipitur oculis. Sed quæritur quò cibus ingeſtus euaſerit? videtur dicendum quod virtute caloris naturalis fuerit conſumptus & conuerſus in vapores & aërem.

v. 45. *Tunc aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas.* Erant ergo ſcripturæ obſcuræ, quæ ab Apoſtolis, Chriſto magiſtro tamdiu vſis, nondum intelligi poterant.

v. 49. *Et ego mitto promiſſum Patris mei in vos.* Hoc Montaniſtæ de ſuo Montano dictum volunt, affirmantes eum eſſe paracletum à Chriſto promiſſum: Sed refelluntur ex eo quod ſequitur: *vos autem ſedete in ciuitate, quoadúſque induamini virtute ex alto.* Neque enim iuſſi ſunt ſedere in Hieruſalem donec veniret Montanus; Actor. 1. ſed vt expectarent promiſſionem Patris. Hoc eſt S. Iſidori Peluſiotæ lib. 1. Epiſt. 499.

Quoadúſque induamini virtute ex alto. Indicatur effectus ſacramenti Confirmationis, videlicet robur Spiritus Sancti; quem tamen effectum conſecuti ſunt Apoſtoli non per ſacramentum, ſicut conſequuntur reliqui fideles. Et nota Apoſtolos qui baptizati erant & baptiſmo mundati, egere virtute ex alto.

v. 50. *Et eleuatis manibus benedixit eis.* Non arbitror benedictionem hanc factam cum ſigno crucis; ſed, more recepto, manibus expanſis ſupra eos, quibus quis bene precatur. Nam vſus ſigni Crucis poſtea per Apoſtolos à Spiritu ſancto edoctos, in Eccleſiam introductus eſt.

v. 53. *Et erant ſemper in templo.* Medina, in 3. p. q. 58. in fine probabile putat hoc referendum ad tempus poſt acceptum Spiritum Sanctum. & videtur bene probare ex Actor. 1. & quia vſque ad acceptum Spiritum Sanctum continebant ſe domi, propter Iudæos.

ANNOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM.

CAP. I.

v.1. I*N principio erat Verbum.* λόγος. Vide Hieron. in epiſtola ad Paulinum, quę præfigitur biblijs; vbi etiam negat Platonem hoc myſterium cognouiſſe. Vide etiam annot. Gen. 1.

Et Deus erat verbum. Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Ordo eſt: verbum erat Deus. Sicut infra cap. 4. *Spiritus eſt Deus*, id eſt, Deus ſpiritus eſt, & 1. Cor. 10. *Petra erat Chriſtus*, id eſt, *Chriſtus erat illa petra*. Vide. ibid. noſt. comment.

v. 3. *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil quod factum eſt.* Hæc poſteriora verba, *& ſine ipſo &c.* duobus modis diſtingui poſſunt. Quidam ſic diſtinguunt; *& ſine ipſo factum eſt nihil*; deinde nouam periodum faciunt, *Quod factum eſt, in ipſo vita erat.* Hæc diſtinctio eſt fere Latinorū interpretum. Græci ſic: *Sine ipſo factum eſt nihil quod factum eſt.* Deinde noua ſententia, *In ipſo vita erat &c.* Secundum priorem diſtinctionem, quidam illud, *ſine ipſo factum eſt nihil*, affirmanter accipiunt, quomodo etiam olim Manichæi acceperunt, exponentes hoc modo: Sine ipſo factum eſt nihil, id eſt res omnes corruptibiles; quas dicunt *nihil* vocari, quod continua corruptione ſemper in nihilum tendunt. Sed hæc expoſitio hæretica eſt, & ab Aug. pluribus locis exploſa; Credimus enim omnia viſibilia & inuiſibilia à Patre per Filium facta eſſe. C Alij per *nihil* intelligunt peccatum, quam interpretationem indicat Aug. magis, quam ſequitur, tract. 1. in Ioannem. Hic ſenſus verus eſt; nam peccatum non eſt à Deo; vocatur autem nihil, quia non eſt res aliqua poſitiua, ſed rei priuatio; & ab homine vel angelo committitur, quatenus ipſe ex nihilo conditus, non quatenus eſt à Deo. Sed ſciendum Græca non habere οὐδὲν ſed οὐδὲ ἕν, id eſt ne vnum quidem, vt ſenſus ſit, ne vnam quidem rem eſſe in vniuerſo, quæ non ſit per Filium facta. Deinde, ſecundum Græcos aptius iſtud cohæret cum eo quod ſequitur, *quod factum eſt*; vt ſenſus ſit, nihil prorſus D eorum quæ facta ſunt, factum eſt ſine Verbo Dei; Deinde ſequatur noua ſententia; *In ipſo vita erat.* Huius ſententiæ vatiam diſtinctionem & pronuntiationem, vide apud Ambroſ. lib. 3. de fide capit. 3.

v. 4. *Quod factum eſt, in ipſo vita erat.* Qui hoc ita coniungunt, hunc ſenſum reddunt: Quidquid factum eſt, eſt vita in Verbo, & ab æterno fuit vita in Verbo: quia in Deo ſunt ab æterno ideæ rerum creatarum, quę ideæ reipſa à Deo non ſunt diſtinctę; & ita vnaquæque res vita eſt in Deo, licet in ſua natura vitam non habeat; vt lapides, ligna. Vnde ſequitur, rem vnamquamque in Deo habere præſtantius eſſe, quam in ſeipſa. Nam & viuentia in Deo vitam habent nobiliorem quam in ſeipſis. Sed hic ſenſus videtur pręter mētem authoris, ſecundum quem iſtud, *quod factum eſt*, ad præcedentia pertinet.

v. 6. *Fuit homo miſſus à Deo &c.* Hoc cap. & alibi, A mirè ab hoc Euangeliſta & alijs, inculcatur teſtimonium Ioannis; quia illud maximum momentum habebat ad confirmandam Chriſti doctrinam. Ioannes enim apud Iudæos in ſumma erat opinione ſanctitatis; quia omnes eum prophetam habebant. Itaque Iudæi teſtimonio tanti prophetæ, cuius authoritati repugnare non audebant, conuincebantur Ieſum eſſe Chriſtum. Vnde & Chriſtus hoc teſtimonium Phariſæi obijcit, cum eos interrogat, Baptiſmus Ioannis vtrum è cœlo eſſet, an ex hominibus: vt ſi de cœlo reſpōdiſſent; audirent, Quare ergo non credidiſtis ei de me teſtimonium perhibenti? & cap. 5. huius Euangelij: *Vos miſiſtis ad Ioannem*, videlicet legationem, de qua hoc cap. *Miſerunt Iudæi &c. & teſtimonium perhibuit veritati*, quando dixit: *Medius ve-* B *ſtrum ſtetis* &c. *Fuit homo miſſus à Deo.* Eraſmus vertit; *erat homo &c.* ſed notandum hoc loco Græce eſſe ἐγένετο, diuerſum ab eo quod ſupra, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum. & Deus erat verbum. Hoc erat &c.* vbi in Græco aſſidue eſt ἦν. Obſeruauit hoc author homiliæ de Ioanne Baptiſta apud Chryſ. tomo 3. quem authorem certis coniecturis latinum fuiſſe puto. Itaque nihil opus erat vt hic à vulgato interptete recederet Eraſmus.

v. 7. *Vt omnes crederent per illum.* Scilicet Ioannem, id eſt, vt per eius teſtimonium omnes homines (quantum eſt ex parte teſtmonij) ad fidem Chriſti adducerentur. Græcum δι' αὐτοῦ poſſet etiam ad *lumen* referri, id eſt, Chriſtum, ſed conuenientius ad Ioannem referendum videtur.

C v. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Cyrillus hanc ſententiam intellexit de lumine naturali; cuius facultas, quæ ratio vocatur, omnibus omnino hominibus inſita eſt. Chryſoſt. de lumine gratiæ; vt ſit ſenſus: Illuminat omnem hominem, quantum in ſe eſt. Sed hæc expoſitio multam habet difficultatem; tum propter infantes non baptizatos, qui videntur ſimpliciter excluſi ab hoc lumine, tum etiam propter eos quos Deus è maſſa perditionis non decreuit ſeparare; Vnde non videtur lumen gratiæ æqualiter ſe habere ad D omnes. Probabilior expoſitio Aug. in Enchyrid. & lib. 1. de peccatorum meritis, c. 25. qui ita intelligit: Illuminat omnem hominem; id eſt. Nullus hominum ſine eo illuminatur, ſed quotquot illuminantur, per eum illuminantur. Sicut in pſal. dicitur Dominus erigere omnes eliſos, & alleuare omnes qui corruunt. Hunc ſenſum ſequitur etiam Rupertus. Impiorum quoque vox eſt, Sap. 5. *Iuſtitiæ lumen non luxit nobis, & ſol intelligentiæ non eſt ortus nobis*; &, *Viam Domini ignorauimus.* Itaque non abſolutè intelligendum quod dicitur, *omnem hominem*: ſed ſicut dictum eſt ex Aug. Hieron. in Gal. 1. citans hunc locum, dicit neminem ſine Chriſto naſci. Similis eſt Pauli ſententia Tit. 2. *Apparuit grasia Dei omnibus hominibus*, quia per Chriſti aduentum toti mundo publicabatur, quod antè erat in ſola Iudæa. Vide comment. eius loci. Item, Chriſtus ſic illuminat omnem hominem, ſicut pro omnibus paſſus eſt, vel quia neminem à doctrina veritatis ſuæ prohibet; vnde dixit;

A *Ego ſum lux mundi*: vel quia cuiuſcumque ſexus, ætatis, conditionis homines, omni ſæculo illuminat: vel potius quia per aduentum ſuum & Apoſtolorum prædicationem, ſparſit lumen fidei per vniuerſum orbem terrarum, fundans Eccleſiam Catholicam. Illuminat enim omnem hominem, non ab initio mundi, nec priuſquam in carnem veniſſet; ſed veniens in mundum, id eſt, per ſuum aduentum in carnem. Quo ſenſu etiam dictum eſt illud, quod eſt in reſponſorio 7. Dominicæ 2. Aduentus, *Tunc ſaluus erit omnis homo*, ſcilicet in aduentu Meſſiæ.

Venientem in hunc mundum. Græcè non eſt, *hunc*, ſed articulus τὸν. Verti poteſt ex Græco, *veniens in mundum*, vt referatur ad lucem, Græce φῶς neutri generis. B Ita verti poſſe S. Auguſt. teſtatur lib. 1. de peccatorum meritis cap. 15. Atque hoc omnino videtur voluiſſe Euangeliſta, vt qui proximè ſubijciat de ipſa luce, *In mundo erat &c.* & rurſum: *In propria venit*, & cap. 3. alijs verbis eundem ſenſum repetit dicens: *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem.* Sic & Heſſelius intelligit: vbi ad marginem citatur hic locus tamquam ſimilis. Et paſſim Chriſtus teſtatur ſe (qui eſt lux vera, cap. 12. *Ego lux in mundũ veni*) veniſſe in mundum; maximè apud hunc Euangeliſtam, nuſquam autem, quod ſciam, id de alijs hominibus dicitur. Chriſtus enim antequam huc veniret, erat in ſinu patris ab æterno: Alij autem antea nuſquam extiterunt. Et hic ſenſus C tollit occaſionem erroris Origeniſtarum, cuius confirmatio peti ſolet ex hoc loco quaſi animæ priuſquam in terrea corpora mitterentur, alibi extiterint atque peccauerint. Senſus igitur erit, Chriſtum qui eſt lux vera, veniſſe in mundum, vt omnem hominem, id eſt, humanum genus illuminet aduentu ſuo; annuntiando videlicet veritatem ſalutis; iuxta illud quod ipſe ad Pilatum dixit; *Ego in hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum, vt teſtimonium perhibeam veritati.* Ceſſat igitur quæſtio quomodo omnis homo veniat in mundum, & quomodo omnis homo veniens in mundum ab illa luce illuminetur. Verti item ſic poſſet, ſenſu etiam ambiguo: *Erat lumen verum, quod illuminat omne genus humanum, veniens in mundum.* D

v. 10. *In mundo erat.* Antequam veniret in mundum per incarnationem, quia fuit in principio. *Et mundus eum non cognouit*, ſcilicet venientem in carnem.

v. 11. *In propria venit.* Id eſt, ad Iudæos venit, ad quos à patre miſſus erat, vt olim promiſſus. Hi dicuntur eius *propria*; quia ex illis & in illis natus erat, vnde dicebat Pilatus; *Gens tua & Pontifices te tradiderunt mihi. Et ſui eum non receperunt*) ſed fuit lapis ab eis reprobatus.

v. 12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem &c.* Græce non eſt δύναμις ſed ἐξουσία, quod poteſtatem cum authoritate ſignificat, & dignitatem quandam. E Itaque hoc loco non videtur ſignificari poteſtas quæpiam ab actu remota; quaſi poteſtatem quidem acceperint vt fiant filij Dei, nondum tamen facti ſint ſed potius quod à Deo acceperint dignitatem illam vt ſint filij Dei. Cum enim dicit eos ex Deo natos eſſe, vt ſequitur; conſequens eſt iam eſſe filios Dei, & non tantum eſſe poſſe.

v. 14. *Et Verbum caro factum eſt.* Hoc non ita dictum, quomodo proximo cap. aqua vinum facta, ſcilicet conuerſione vnius in alterum: ſed aſſumptione ſeu acceſſione, quomodo dicitur Paulus vir factus, & quomodo homo factus Chriſtianus. Vide Bellarm. lib. 3. de Chriſto cap. 4.

Et vidimus gloriam eius. Hoc ad transfigurationem Domini quidam referunt, gloriam enim transfigurationis vidit Ioannes cum duobus alijs Apoſtolis.

Plenum gratia & veritatis. Græce: *plenus gratiæ & veritatis*, ita vt ad ſequentia referri poſſit, *Ioannes teſtimonium perhibet.* Verum rectius ſine dubio ad præcedentia, vt ſubintelligatur, (qui eſt.) Gratiam autem dicere videtur miſericordiam, benignitatem, & beneficentiam. Sic enim accipitur in ſequentibus: *gratiam pro gratia*; & iterum; *gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.* Solet enim ſcriptura lubenter coniungere hæc duo, miſericordiam & veritatem, ſeu iuſtitiam & iudicium. Vnde etiam intelligitur quid intelligatur hic per veritatem; ſcilicet ea quæ B ſita eſt in promiſſis adimplendis. Vnde illud pſalmi 24. *Vniuerſæ viæ Domini miſericordia & veritas*, id eſt, in omnibus Dei operibus relucet eius gratuita bonitas, & promiſſorum fides. Quidquid ergo gratuitò nobis datur, & quidquid iuſtè retribuitur, totum habemus per Chriſtum.

v. 15. *Et clamat dicens: Hic erat quem dixi &c.* Vtitur verbo, *clamat*; tum quia verè Ioannes hoc dixit cum clamore, tum vt alluderet ad illud quod de eo prophetatum erat Iſaiæ 40. *Vox clamantis in deſerto &c.*

v. 16. *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus &c.* vſque ad illud v. 19. *Et hoc eſt teſtimonium Ioannis &c.* Quæritur, an ſint verba Ioannis Baptiſtæ; id enim C apparet, quia verba proximè præcedentia ipſius ſunt. At contrà, Ioannes Baptiſta tantum videtur Chriſtum annuntiaſſe venturum, & præſentem monſtraſſe; non autem nomine ſuo proprio deſignaſſe, dicendo *Ieſum Chriſtum*; quod fit in his verbis. Deinde, videntur commodius poſſe referri ad ipſum Euãgeliſtam. Quod enim dicit; *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus*; tale eſſe videtur; Quod dixi; *plenum gratiæ & veritatis*; adeo verum eſt, vt de plenitudine gratiarum eius nos Apoſtoli accepimus ea quæ ſcribimus & prædicamus. Vnde mox ſequitur; *Deum nemo vidit vnquam: Vnigenitus &c.* id eſt. Quamuis nemo mortalium Deum viderit, vt poſſit ſecreta Dei ad nos perferre: tamen *vnigenitus filius, qui eſt in ſinu* D *patris*, in carne aſſumpta nobis enarrauit quæ & ſcriberemus, & prædicaremus. Tum redit ad Ioannem Baptiſtam dicens: *Et hoc eſt teſtimonium &c.* vide Ianſ. cap. 16. Concord. qui ſic intelligit, ſecutus Cyrillum, & Chryſoſt. tametſi Origines, Theophylactus, Leo ſerm. 14. de paſſione, iuxta quædam exemplaria (nam alia habent Ioannem Euangeliſtam) item Auguſt. tract. 1. in Ioannem, & lib. de gratia & libero arbitrio cap. 69. ſentiant eſſe verba Ioannis Baptiſtæ.

v. 17. *Et gratiam pro gratia.* Id eſt, legem Euangelicam pro lege Moſaica. *Quia lex per Moyſen data eſt; gratia &c.* Sic Ianſ. ex Chryſoſt. & Cyrillo. Aliter Auguſt. Certè legem Moſaicam ſcriptura nuſquam E vocat *gratiam.* Vide hic Caietanum; qui *gratiam pro gratia* interpretatur gratiam vt gratiam; id eſt, agnitam vt gratiam: ſed repugnat Græcum ἀντὶ quod ſignificat oppoſitionem, & permutationem vnius pro altero; vt ſi dicam aurum pro argento. Vnde magis quadrat expoſitio Chryſoſt. legem Euangelicam pro lege Moyſi. Item Aug. gratiam vitæ æternæ, quæ eſt gloria, pro gratia huius vitæ, quæ eſt iuſtitia; iuxta illud pſalmi 83. *Gratiam & gloriam dabit Dominus.* Et eo poteſt referri quod ſequitur: *Lex per Moyſen data eſt; gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*; id eſt, Nam lex quidem data eſt per Moyſen, ſed ſine gratia; *gratia autem & veritas*, id eſt, merces vitæ æternæ promiſſa pro gratia vitæ huius (quæ merces

etiam

etiam gratia eſt, iuxta illud: *Gratia Dei vita æterna*, ad Rom.6.) facta, data præſtita eſt per Chriſtum, non per legem. Emmanuel Sa *gratiam pro gratia*, exponit omnem ſeu quamlibet gratiam; & probat ex vulgari ſermone, & Iob 2. *Pellem pro pelle*, id eſt, omnem pellem, ſcilicet alienam; vel vt ibi Chaldæus exponit, *membrum pro membro*, id eſt, quoduis membrum. Arias ſic intelligit, nos grati ſumus Deo ex gratia, quâ ille gratiſſimus eſt &c. Sed Græcus ſermo nō videtur admittere hanc expoſitionem: & dicendū erat ἐπὶ non ἀντὶ. Sciendum tamen quod geminationes in ſcriptura, ſiue intercedente præpoſitione, ſiue ſine illa, ſignificare ſoleant vniuerſalitatem, perfectionem, multitudinem, vt, *à ſæculo in ſæculum*, *à generatione in generationes*, *Eructantia ex hoc in illud*, *De virtute in virtutem*; *homo homo*, id eſt, quicumque homo. Item in verbis geminatis ſignificatur frequentia, vehementia, aſſiduitas, *vt expectans expectaui*, *gaudens gaudebo*, *euntes ibant*. An ergo ſenſus eſt, *gratiam pro gratia*; id eſt, copioſam gratiam, vt reſpondeat ei quod præcedit. De plenitudine eius nos omnes accepimus? Sic Eccleſiaſtici 26. *Gratia ſuper gratiam mulier ſancta & pudorata*, id eſt, res valdè gratioſa. Græcè, χάρις ἐπὶ χάριτι. Zach.4. *Et exæquabit gratiam gratiæ eius*. Heb. *cum clamoribus, gratia gratia ei*; id eſt, copioſa ac multiplex gratia ſit ei à Domino.

v. 18. *Deum nemo vidit vnquam*. *Nemo*, id eſt, nullus hominum. Quamuis enim Græcè ſit οὐδεὶς, id eſt *nullus*, quod etiam ad angelos videretur poſſe extendi (vnde nonnulli ſumunt argumētum hîc ſermonem eſſe de viſione Dei comprehenſiua, cuius etiam angeli ſunt incapaces) tamen ex Paulo 1. Timot.6. diſcimus ſententiam ad homines reſtringendam eſſe. *Quem* inquit, *nullus hominum vidit*. Non poſſe autem Moyſen excipi, patet ex hoc ipſo loco, præcedit enim: *Lex per Moyſen data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*. Demum ſequitur: *Deum nemo vidit vnquam: Vnigenitus, &c.* quaſi diceret: ne Moyſes quidem, quamuis per eum lex data fuerit, Deum vidit; quia nullus hominum vidit, excepto eo per quem gratia facta eſt. Is enim eſt vnigenitus, qui eſt in ſinu patris, & patrem ſemper vidit per eſſentiam. Huic ſimile illud cap. 6. *Non quia patrem vidit quiſquam ſed qui eſt à Deo hic vidit patrem*. Qui locus ſimiliter cum iſto exponendus eſt. Vide noſt. comment. dicto loco. 1.Tim.6.

v. 19. *Vt interrogarent eum, Tu quis es?* Non hoc ſolum interrogabant, ſed quærebant ex eo, num ipſe eſſet Chriſtus. Id patet ex reſponſo Ioannis: *Et confeſſus eſt, & non negauit; & confeſſus eſt, quia non ſum ego Chriſtus*. Quaſi ergo ſic interrogabant; Tu quis es? numquid Chriſtus es tu? Et hæc legatio confundit Iudæos. Nam ſciebant iam tempus aduentus Chriſti appropinquaſſe; & ad Ioannem mittunt, quamuis nullis fulgentem ſignis, nec ortum ex tribu Iuda & ſtirpe Dauid. Ad Ieſum, qui paulo poſt manifeſtatus fuit; & innumeris ſignis inclaruit, & quem etiā vulgus clamabat filium Dauid: quamquam eum tot indicia manifeſtè proderent; non ſunt dignati mittere, videlicet odio & inuidia excæcati. Tantum leguntur miſiſſe ad eum capiendum in ſermone, vel comprehendendum, vt perderent.

v. 21. *Propheta es tu? & reſpondit: Non*. Tres huius quæſtionis ſunt expoſitiones. Prima vt Propheta intelligatur vnus ille & præcipuus, de quo Moyſes ad filios Iſraël Deut. 18. *Prophetam de gente tua & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus*, & infra, Ait Dominus: *Prophetam ſuſcitabo eis de medio fratrum ſuorum ſimilem tui*. At hunc Prophetam Iudæi non alium intelligebant, & adhuc intelligunt, quam ipſum Meſſiam de quo iam ante reſponderat Ioannes, dicens: *Quia non ſum ego Chriſtus*. Vnde & ſtatim poſt repetunt legati reſponſum Ioannis, in eo quod dicunt: *Quid ergo Baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neq; Elias neque Propheta?* Itaque expoſitio illa non eſt probabilis. Secunda eſt, vt quæſtio ſit generalis, ſitne omnino Ioannes Propheta, qui ſenſus probabilis eſt, nec ei repugnat reſponſio negatiua, quamuis planè conſtet Ioannem fuiſſe prophetam, teſte Zacharia patre eius in Cantico: *Et tu puer propheta altiſſimi vocaberis*. Negat enim ſe Prophetam, quales cęteri fuerūt, qui Chriſtum longè venturum prænuntiabant; cum ipſe ita eum annuntiauerit venturum, vt etiam præſentem nouiſſet, eumq; ſtatim eſſet digito monſtraturus. Atque hoc ipſe extremo ſuo reſponſo ſignificat, cum ait: *Ego vox clamantis in deſerto, Dirigite viam Domini ſicut dixit Iſaias propheta*. Remittit enim nuncios ad ſe miſſos ad prophetiam Iſaię, ex qua diſcant ipſum eum eſſe; quo prædicante pœnitentiam in deſerto, ſtatim ad futurus ſit Saluator; de quo apud eundem prophetam continuo ſequitur: *Et reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum eſt*. At neq; obſtat huic ſenſui articulus Græcus, quaſi per eum certus quiſpiam ac nominatus propheta ſignificetur. Sæpè enim articulum illum vſurpant Græci, etiam vbi de re indefinita ſermo eſt, quod multis exemplis ex ipſis quoque Euangelijs oſtendi poteſt. Tertia expoſitio eſt prophetam intelligi vnum quemcumq; de antiquis. Qui ſenſus non habet difficultatem; & probatur ex alio loco non diſſimili. Nam diſcipuli Chriſti interrogati ab eo quem homines ſe eſſe dicerent, reſponderunt: *Alij Ioannem Baptiſtam, alij Eliam, alij Ieremiam aut vnum ex prophetis*, antiquis ſcilicet. Hoc enim Lucas c.9. clarè expreſſit; tum in eo quod refert à quibuſdam dictum fuiſſe de Ieſu, quià propheta vnus de antiquis ſurrexit: tum quod narrat Chriſto quærenti, reſponſum à diſcipulis inter alia fuiſſe, alios dicere, quia vnus propheta de prioribus ſurrexit. Quales ergo ſermones ferebantur de Ieſu, tales prius etiam de Ioanne iactati fuerant. Atque inde proceſſit etiam hæc quæſtio legatorum: *Propheta es tu?* ſcilicet vnus de antiquis. Cui proindè abſolutè quadrabat reſponſio negatiua. Vide Franciſcum Lucam in hunc locum, qui prophetam intelligit quem Iudæi expectabant venturum cum Meſſia, de quo etiam Moyſen intellexerunt, dicentem: *Prophetam de fratribus &c.* Cui ſenſui videri poteſt etiam fauere locus 1. Reg. 2. *Suſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, & ambulabit coram Chriſto meo &c.* Videtur enim dici poſſe, quod præter Eliam omnia reſtituturum, expectabant Chriſtum cum propheta; Sicut Saul habuit prophetam Samuel; ſicut Dauid Nathan, ſicut Ezechias Iſaiam; ſicut Zorobabel Aggæum & Zachariam. Sicut & beſtia habebit ſuum prophetam in Apoc.

v. 23. *Ego vox clamantis in deſerto*. Vel ſenſus eſt: Ego voce mea clamo in deſerto; vel potius: Ego ſum de quo ſcriptum eſt: *Vox clamantis in deſerto*, ſcilicet audietur. Sic enim ſupplendum apud Iſaiam cap.40.

v. 26. *Medius veſtrum ſtetit*. Id eſt, inter vos ſtetit, & conuerſatus eſt, phraſi hebraica; Gręcè ἕστηκεν, quod poteſt verti *ſtat*, & ita vertit Eraſmus, & legit Ambroſ. lib. 2. de Cain & Abel cap. 2. ſecundum vetuſtiora exemplaria.

v. 27. *Ante me factus eſt*. Id eſt, ante me fuit, γέγονεν, Vel potius, mihi prælatus eſt. Vide comment. Heb. 1. v. 4.

v. 28. *Hæc in Bethania facta ſunt*. Latina exemplaria & manuſcripta conſtanter habent Bethania; Græca

Betha-

Bethabara; indicant tamen Græci interpretes etiam A alteram lectionem: Et Ioſephus lib. 17. antiq. cap. 10. & 17. teſtatur vltra Iordanem fuiſſe locum, qui vocabatur Bethania, quem veriſimile eſt eundem eſſe cum iſto. Neque propterea vulgata lectio reijcienda eſt, quia Bethania caſtellum fuit non procul Hieroſolymis; Nam eiuſdem nominis reperiuntur plura etiam diuerſiſſima loca, etiam in terra Iudaica. Vide G. wicelium in poſtilla Dom. 4. aduentus, vbi omnino contendit legendum Bethbara, non Betbabara & multo minus Bithania: ſed ſine fundamento.

v. 29. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* *Peccatum*, habent Græca omnia, & latina pleraq. manuſcripta. Videtur autem *peccata* irrepſiſſe ex eo quod B in Miſſa canitur; *Agnus Dei &c. Qui tollis* Ambiguum, an qui portat, an vero qui aufert; vtrumque enim ſignificat *tollere*. Vox Græca αἴρων magis ſignificat eum qui portat ſiue ad portandum accipit; quomodo quis dicitur tollere ſeu ſuſtollere onus quod accipit portandum. Et ſic ſcriptura ſæpe de Chriſto loquitur; quod portauit peccata noſtra in corpore ſuo, per paſſionem, vt Iſaiæ 53. & alibi. Quamquam & alter ſenſus bonus eſt, portando enim peccata noſtra, abſtulit ea ac deleuit. Vtroque modo accepta reperitur vox Græca apud Euangeliſtas, vt Ioan. 10. *Quouſque animam noſtram tollis?* id eſt, ſuſpenſam tenes. Et Marci 2. *Alioquin aufert ſupplementum nouum à veteri.* Priori modo, Chriſtus tollit peccatum mundi, vt homo; C poſteriori, vt Deus: & etiam vt homo, quatenus merito ac virtute ſuæ paſſionis abſtulit noſtra peccata. Et quia hoc ei tribuitur vt agno, id eſt, ſecundum naturam humanam innocentem & immaculatam, ideo prior ſenſus magis quadrat. S. Thom. 3. p. q. 1. art. 4. legit *peccatum*, & ex gloſſa Bedæ interpretatur peccatum originale. Vide gloſſam ordinariam, & S. Tho. in comment. Idem 1. 2. q. 81. art. 2. inde probat peccatum originale vnum eſſe in ſingulis non plura.

v. 30. *Poſt me venit vir qui ante me factus eſt, quia prior me erat.* Beda de Epiphania Domini, valde appoſitè Chriſtum ſoli, Ioannem lucifero comparat; quia lucifer ſolem præcedit & præmonſtrat, ſed ſol D multo præſtantior eſt, & adueniens luce ſua luciferum obſcurat. Sic Ioannes ait, *Illum oportet creſcere, me minui.* Sic de illo Chriſtus: *Ad horam voluiſtis exultare in luce eius.* Ibidē Beda breuiter & cōcinnè hanc ſententiam ita explicat: Poſt me venit, humanitate: qui ideo me præcellit dignitate, quia prior me erat diuinitate. Illud igitur *ante me factus eſt* tale eſt, ac ſi diceas: Mihi prælatus eſt; primum iudicio diuino, deinde etiam præferendus humano: quia illum qui in ſe non creſcit, oportet creſcere in oculis & fide hominum, vt cognoſcatur quod ſit vnigenitus Dei, Verbum patris & verus Deus.

v. 33. *Et ego neſciebam eum.* Hoc ſecundo repetitur à Ioanne, v. 31. & 33. quod ſignificat Ieſum ſibi hu- E mana & familiari cōuerſatione ignotum fuiſſe; ideoque non humanæ amicitiæ cauſſa tale ei teſtimonium perhibere, ſed diuina reuelatione admonitum. Propterea addit: *Sed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, ſuper quem videris &c.* Hinc retunditur eorum opinio qui putant Ieſum & Ioannem in pueritia & reliquis ætatum gradibus, familiariter inter ſe vixiſſe. Vide Rupertum in Matth. 3. vbi hunc locum clarè explicat. Item illa opinio ex eo refellitur, quia Ieſus fuit educatus in Nazareth Galilçæ; Ioannes autem in montanis Iudææ circa Hieroſolymam, & cito recepit ſe in deſertum.

v. 38. *Magiſter vbi habitas? Dicit eis: Venite, & videte.* Non hinc ſequitur Chriſtum aliquid proprium poſſediſſe. Nam qui nihil habent proprium, poſſunt alicubi habitare, & habere vſum domicilij, cuius non habent proprietatem. Vnde non pugnat hic locus cum illo Matth. 8. *Filius hominis non habet vbi caput ſuum reclinet.*

v. 40. *Erat autem Andreas frater Simonis Petri vnus ex duobus, qui audierant à Ioanne.* Scilicet illud, *Ecce agnus Dei.* Hanc Ioannis vocem nequaquam obliuioni dedit Andreas, ſed bene retinuit tota vita ſua vſque ad paſſionem ſuam, quando coram iudice teſtatus eſt populum fidelem manducare agnum, qui tamen integer perſeuerat. Fuit autem Andreas frater Petri natu maior, vt habet breuiarium Romanum, & eſt apud Epiph. hæreſi 51. Quod ſi verum eſt, magis hinc apparet Petri prærogatiua præ cçteris Apoſtolis, quod in catalogo Apoſtolorum, quem recenſent Euangeliſtæ, etiam fratri præponatur, licet eo & ætate & acceſſu ad Chriſtum poſterior, & ab eo ad Chriſtum adductus.

v. 42. *Et adduxit eum ad Ieſum.* Scilicet Andreas Simonem, non ita tamen vt cum eo deinceps permanerent. Nam eorum vocatio ad diſcipulatum Ieſu & domeſticum conſortium, poſtea facta eſt, & deſcribitur à tribus reliquis Euangeliſtis; ſed vt ad horam aut diem colloquio ipſius ſuauiſſimo fruerentur, quemadmodum docet Aug. in hunc locum.

Tu vocaberis Cephas Id eſt, Petrus. Quæritur quando cœperit vocari Cephas, aut Petrus? Marci 3. vbi deſcribitur duodecim Apoſtolorum electio, dicitur: *Et impoſuit Simoni nomē Petrus.* Mat. 16. dicitur ei à Domino: *Tu es Petrus.* Chriſtus quoque poſt vltimam cœnam dicit ei Luc. 22. *Dico tibi Petre: Non cantabit hodie gallus &c.* Et poſt reſurrectionem ait de eo Marci 16. *Dicite diſcipulis & Petro.* Verumtamen non apparet eum à condiſcipulis appellatum fuiſſe Petrum, niſi poſt acceptum Spiritum ſanctum; quia illud erat nomen dignitatis. Atqui de primatu inter diſcipulos erat æmulatio vſque ad tempus paſſionis Domini, vt patet ex Luca. Sed & Chriſtus in euangelio eum paſſim vocat Simonem. Euangeliſtæ quidem nunc Simonem nunc Petrum vocant, nunc vtroque nomine coniuncto Simonem Petrum; quia ſcribebant multò poſt paſſionem Domini, quando Petri cognominatio iam apud fideles inualuerat.

v. 45. *Inuenit Philippus Nathanael.* Nathanael quis fuerit, vide annot. Ioan. 21. & 1. Corinth. 1.

v. 46. *A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?* Quaſi diceret, Non. Non hoc dicit tanquam legiſperitus, ſed quia vulgo iam ferebatur apud Iudços, Chriſtum è Bethleem naſciturum; &, è Galilæa nullum ſurgere prophetam. Vnde dicebant quidam ex turba, Ioan. 7. *Numquid à Galilæa venit Chriſtus? nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid & de Bethleem caſtello, vbi erat Dauid, venit Chriſtus?* Certè ſi propter hæc verba putatur Nathanael fuiſſe legiſperitus; cur nō & Philippus, qui dicebat ei: *Quem ſcripſit Moyſes in lege & prophetæ inuenimus Ieſum?* Non eſt ergo cur propter hçc verba à Nathanaele dicta, putetur fuiſſe inſtitutus in lege & prophetis; & proinde non fuiſſe Apoſtolus; vt colligit Auguſt. minus rectè, ſalua tanti viri reuerentia. Qui in pſal. 65. dicit pronuntiationem hanc interrogatiuam à prudentioribus non eſſe approbatam; ſed illos prudentiores non nominat. S. Bernardus epiſtola 77. ad Hugonem vtriuſque lectionis meminit. Rectius cum interrogatione Hier. ſuper Iſai. 65 Senſus eſt, inquit, quomodo mihi Meſſiam adducitis è Galilæa & Nazareth, quem ego de Bethleem Iuda ſcio eſſe promiſſum?

v. 49. *Tu es Filius Dei, tu es rex Iſraël.* Si Nathanael

tam

tam cito in Chriſto agnouit diuinitatem, quod eſſet naturalis Dei filius; videbitur magis commendanda eius fides, quam Petri; qui id multo poſt confeſſus fuiſſe legitur Matth 16. Forte ergo dicendum, etſi ambo Ieſum Chriſtum Dei filium confeſſi fuerint, Petrum tamen, qui ea confeſſione meruit ſingularem prærogatiuam principatus totius Eccleſiæ, multo ſublimius de filio Dei ſenſiſſe, quam Nathanael aut Martha. Vide annot. Ioan. 11. & Matth. 14. & 16.

v. 51. *Amen, amen dico vobis.* Solus inter Euangeliſtas Ioannes *amen* geminat in ſermone Chriſti, idque perpetuo obſeruat; idcirco vt arbitror, quod Chriſtus verè ſic fuerit locutus. Nec tamen malè cæteri Euangeliſtę vnicum *amen* ſcripſerunt, quia qui vnũ ſcribit non negat duo; nec neceſſarium putarunt geminare, quia etiam vnum ſolum *amen* vehementer affirmat; licet vehementius id faciat duplicatum. Eiuſdem duplicati exempla habemus Num. 5. 1. Eſdræ 8. & in tribus pſalmis 40. 71. 88. qui apud nos clauduntur per *fiat, fiat*, quod hebraice eſt *amen, amen.* Nam pſalmus 105. cuius etiam apud nos clauſula eſt *fiat fiat*, in heb. clauditur per *amen, Halleluia.*

v. 51. *Videbitis cælum apertum.* Vide annot. Act. 7. v. 55.

Et angelos Dei aſcendentes & deſcendentes. Bernardus ſerm. 11. ſuper *Qui habitat*; Beati illi ſpiritus aſcendunt per contemplationem Dei; deſcendunt per compaſſionem tui, vt cuſtodiant te in omnibus vijs tuis. Adſcendunt, ad vultum eius; deſcendunt ad nutum eius; quoniam angelis ſuis mandauit de te: nec tamen vel deſcendendo viſione gloriæ fraudantur, quia ſemper vident faciem patris.

CAP. II.

v. 1. ET *die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ.* Quæri hic poteſt, an vt vulgo putatur, ſpõſus harum nuptiarum fuerit Ioannes Apoſtolus, quẽ Chriſtus ſtatim à nuptijs inconſummatis ad Apoſtolatum vocauerit; id enim habet præfatio Auguſt. nomine in tract. in Ioannem, & quædam præfatio (ni fallor) Hier. titulo in Euangelium Ioannis. Sed parum id nobis probabile videtur. Primũ, quod nullus veterum, quod ſciam, id ita eſſe teſtetur. Nam duæ dictæ præfationes falſo dictis authoribus aſſcribũtur. Secundo, quia Chriſtus ideo venit ad nuptias, vt nuptijs benediceret, quemadmodũ Patres Epheſini concilij & alij ſubinde teſtantur. Non ergo debuit eas nuptias inconſummatas diſſoluere; ſed potius conſummandas ſua benedictione augere. Tertio, propterea voluit nuptijs intereſſe, vt nuptias eſſe licitas, & à Deo eſſe oſtenderet, contra futuros hæreticos, qui dicturi eſſent nuptias eſſe illicitas, & à diabolo inuentas: Atqui non id Chriſtus facto ſuo probaſſet, ſi eas ante corporum carnalem copulam diremiſſet; cum hæretici propter carnalem copulam illicitas eſſe nuptias docuerint. Vnde ex facto Chriſti maiorem ſtabiliendi ſui dogmatis arripere poſſent occaſionẽ. Quarto, quia per hoc detrahitur aliquid perpetuæ virginitati S. Ioannis, ſi dicatur aliquando contraxiſſe matrimonium, & vxorẽ habuiſſe, cogniturus eam, niſi præter opinionẽ inde abſtractus à Chriſto fuiſſet. Poſtremo videtur Ioannes fuiſſe inter diſcipulos, qui vna cum Chriſto & matre eius ad nuptias inuitati fuerunt. Fuit enim Ioannes inter primos Chriſti diſcipulos, vt ſatis ex Mat. apparet; & huius Euangelij c. 1. creditur haud immerito fuiſſe alter duorũ, qui Chriſtum Ioanne Baptiſta monſtrante ſecuti ſunt. De quo vide Ianſeniũ. Fabuloſum quoque eſſe videtur, quod in vita Ioannis refert liber falſo Abdiæ titulo, Ioannem morti vicinum commemoraſſe, quemadmodum tribus vicibus, cum propter ardorem iuuenilis ætatis vxorem ducere voluiſſet, fuerit à propoſito per Chriſtum retractus. Primum per vocationem, ſecundo per morbum, tertio per alium modum mitiorem. Hæc enim perpetuæ virginitati Ioannis non parum derogare videntur, ſi propter carnis incentiuum, quamuis ſemel & iterum ab eo propoſito retractus, adhuc tertio voluit contrahere matrimonium. Legitur in quadam ſequentia de S. Ioanne: *Tu leue coniugis pectus reſpuiſti, Meſſiam ſecutus; vt eius pectoris ſacra meruiſſes fluenta potare.* Sed paruæ authoritatis eſt illa proſa. Pro Ioanne ſponſo quidam adſerunt Hieron. l. 1. contra Iouinianum, vbi de Ioanne dicit, Virgo & Maritus. Reſp. Virgo refertur ad Ioannem, maritus, ad Petrum, vt patet ex contextu. Vide Baron. tom. 1. Annal. & noſtra in 4. ſent. diſt. 27.

Et erat mater Ieſu ibi. Cur non & Ioſeph maritus B. Mariæ? Neque enim decet mulieres vocare ad nuptias ſine ſuis viris. Reſp. Ioſeph iam mortuus erat. Nec enim Euangeliſtæ de eo tamquam adhuc viuente vſquam loquuntur poſtquam Ieſus adoleuit in virum. Vnde & fallitur Ambr. ponens diuortium inter Ioſeph & Mariam, ex eo quod Chriſtus moriturus matrem ſuam Ioanni commendauit, non ipſi Ioſeph.

v. 2. *Vocatus eſt autem & Ieſus & diſcipuli eius ad nuptias.* Chriſtus nuptijs intereſſe voluit, vt oſtenderet nuptias eſſe rem bonam & honorabilem & à Deo inſtitutam; contra hæreſes quas videbat exorituras, quæ nuptias erant calumniaturæ; ſimul vt nuptias noua & ſpirituali benedictione ſanctificaret; atque in ſacramentum nouæ legis inſtitueret; quod ſignificant Patres quando dicunt Chriſtum nuptijs benedixiſſe. Ex quo ſequitur, illud matrimonium fuiſſe primum matrimonium nouæ legis ſacramentum. Diſcat hic Chriſti ſacerdos, exemplo domini ſui, nõ accedere nuptias carnales, niſi valeat ex aqua facere vinum, id eſt, præſentia ſua nuptijs carnalibus ſpiritualem ac Deo gratum addere ſaporem: vt nimirum eius ſermone & morum grauitate moderentur atq; cohibeantur conuiuarum exceſſus. Alioqui certe metuendum ne dum nuptiali conuiuio ſe admiſcet, & conuiuis ſe accommodat; vinum eius conuertatur in aquam, id eſt, omnis eius ſapientia vertatur in inſipientiam. Quod vtinam Chriſti ſacerdotibus & Parochis animarum non contingat.

Et diſcipuli eius ad nuptias. Non duodecim eius Apoſtoli; quia nondum fecerat ſibi Apoſtolos: ſed diſcipuli quos iam habebat; vt Andreas, Simon, Philippus, Nathanael & alter ille qui vna cum Andrea ſecutus eſt Ieſum, quem Euangeliſta non nominat; forte Ioannes, vt dictum eſt ad v. 1.

v. 3. *Vinum non habent.* Quæritur, an Maria viderat vnquam antea filium ſuum facientem miraculum? Sic enim videri poteſt, ex eo, quod hîc tam confidenter exigat ab eo miraculum, quaſi rem ſibi non incompertam exigeret. At contra teſtatur Euangeliſta Chriſtum hîc feciſſe initium ſignorum. Nam liber de infantia Saluatoris, in quo quædam à puero facta miracula referuntur; vt apocryphus ab Eccleſia reprobatur. Itaque dicendum quod Ieſus antea nullum in carne aſſumpta fecerat miraculum in oculis hominum: Petitio autem virginis argumentum fuit magnæ fidei, qua credebat filium ſuum eſſe filiũ Dei, ſicut ex angelo didicerat; ideoq; non dubitabat quin omnia poſſet, etiamſi nihil tale facientem vidiſſet. Dico, *in oculis hominum*, quia miraculum erat quod in

Chriſto gloria animæ non redūdaret in corpus. Item quod quadraginta diebus ſine cibo & potu vixiſſet. Sed hæc erant extra conſpectum & notitiam hominum. Notanda quoque modeſtia virginis, dicentis tantummodo, *Vinum non habent*; ſicut illæ dicebant, *Ecce quem amat æ infirmatur*. Infra, ca. 11.

v. 4. *Quid mihi & tibi eſt mulier?* Igitur, inquiunt, Anabaptiſtæ, nihil agnoſcit Chriſtus ſibi commune eſſe cum matre; & per conſequens non ex ea, id eſt de ea, carnem accepit. Reſp. Mater Chriſti miraculum requirebat; quod diuinitatis erat opus: quam quia ex matre non habebat, negat ſibi ea ex parte cum matre commercium eſſe. Ita Dauid dicens ad Ioab & Abiſai, 2. Reg. 16. *Quid mihi & vobis eſt filij Saruiæ?* non eos negat ſuos conſanguineos, ſed in præſenti negotio, de quo agebatur, non ſe cum illis ſentire. Phraſis autem hebræa eſt. Quid mihi & tibi? id eſt, quid mihi tecum eſt? Sic Iehu, *Quid tibi & paci?* 4. Reg. 9. id eſt, quid tibi cum pace? ſic Lucæ 8. dæmon ad Chriſtum: *Quid mihi & tibi eſt?* Porro verba hæc non eſſe reprehendentis, ſed docentis; oſtendimus in 3. ſent. diſt. 3.

Nondum venit hora mea. Quomodo id verum eſt, cum ipſo opere mox Chriſtus declarauerit horam ſuam miraculi patrandi veniſſe? Quidam non improbabiliter ſentiunt ſignificari horam, id eſt tempus, paſſionis. Id enim deſignare ſolet Ioannes nominans horam Chriſti, vt Ioan. 7. & 8. *nondum venerat hora eius*; ſcilicet qua pateretur, & 12. *Pater ſaluifica me ex hac hora, ſed propterea veni in hanc horam.* Tunc enim appropinquare incipiebat tempus paſſionis, & 13. *Sciens Ieſus quia venit hora eius*, & 17. *Pater venit hora, clarifica &c.* Sic & alij Euangeliſtæ loquuntur vt Matth. 26. *Ecce appropinquauit hora.* & Marci 14. *Orauit vt tranſiret ab eo hora*, & iterum: *Sufficit, venit hora.* Hanc ergo horam ſi intelligamus; alludet his verbis Chriſtus ad magnum myſterium; nempe de ſanguine ſuo in cœna nouiſſima tradendo diſcipulis ſuis in ſpecie vini. Aug. quoque ſerm. 76. de diuerſis cap. 10. intelligit horam paſſionis. Non inepte tamen alij intelligunt horam faciēdi miraculi, hoc ſenſu: Expecta pauliſper donec omnibus conuiuis innotuerit vinum defeciſſe, vt ſic omnibus quoque miraculum, & per miraculum præſentia & diuinitas mea, innoteſcat, qua cognita in me credant & ſaluentur; Et iuxta hunc ſenſum, per iſta, *Quid mihi & tibi?* &, *nondum venit hora mea*; duo diuerſa dicere voluit Dominus: primum, miraculi poteſtatem non eſſe ex natura de matre ſumpta; alterum opportunitatem miraculi eſſe exſpectandam.

v. 6. *Hydriæ ſex---capientes ſingulæ metretas binas vel ternas.* Vide Ianſenium, qui colligit ex Budæo & Roberto Senali, vnam hydriam capientem duas metretas cepiſſe 24. noſtros quartarios, aut circiter. Igitur ſex hydrię capiebāt ferme 150. quartarios, quos Brabanti pottos vocant, id eſt, 75. geltas, quas vocant: quæ efficiunt lota Duacenſia 94. aut circiter Iam ſi hydriæ cæperint metretas ternas (hoc enim dubiè dicitur ab Euangeliſta) accedent lota 46. & fiet vniuerſa ſumma, 140. lotorum. Ex quibus colligitur, ad conuiuium hoc nuptiale valde multos cōuiuas fuiſſe inuitatos, vbi pro ſupplemento defectus vini, tanta copia ſubminiſtrata fuit. Forte inuitati eo erant omnes incolæ Cana; tametſi potius exiſtimandum quod more veteri nuptiæ durabāt per cōplures dies. Nam ex Tob. 8. 10. apparet conuiuia nuptiarum Tobiæ iunioris & Saræ celebrata fuiſſe per duas hebdomadas. Et Iudic. 14. nominantur ſeptem dies conuiuij nuptiarum Samſonis. Non dico Chriſtum cum matre & diſcipulis tamdiu manſiſſe in nuptijs: ſed vini copiam pro conſueto dierum numero conuiuis reliquiſſe. Poteſt etiam dici Chriſtum ideo præbere voluiſſe multam vini copiam, vt manifeſtū & indubitatum eſſet omnibus miraculum; quando palam conſtabat tantam copiam non eſſe ex vino à parentibus ad nuptias comparato. Nam alioqui credi potuiſſet, hoc eſſe adhuc de vino reſiduum, aut ex vicinia allatum. Quamquam veriſimile eſt de hac copia fuiſſe aliquid etiam in vicinos, præſertim pauperes, diſtributum, quod celebrius eſſet miraculum.

v. 9. *Vt autem guſtauit architriclinus &c.* Hinc conſequens videtur, aquam mutatam in vinum non mutaſſe colorem: contra illud; *Aqua rubeſcunt hydrię.* Nam ſi mutatus fuiſſet color in rubedinem; ex colore agnouiſſet architriclinus eſſe vinum, nec fuiſſet opus guſtare. Adde; quòd in Palæſtina dicitur vinum rubrum non naſci, ſed flauum, ſicut dicitur Prou. 23. *Ne intucaris vinum quando flaueſcit*: Ad illud autem, *Aquæ rubeſcunt hydriæ*, reſponderi poteſt id poëticè dictum, vt ex ſpecie genus intelligatur. Veruntamen illud de architriclino non videtur conuincere; quia quod dicitur, *vt guſtauit aquam vinum factā*, non hunc habet ſenſum, vt guſtu percepit aquam conuerſam in vinum; ſed, vt guſtauit vinum in quod aqua conuerſa erat, ipſo tamen adhuc neſciente quid factum eſſet. Cui ſenſui optime conſonant ſequentia; & ita non repugnant illa verba Euangelij quo minus aqua cum natura mutauerit colorem, præſertim quia dicitur, *Miniſtri autem ſciebant*; qui tamen non leguntur guſtaſſe, nec guſtare debuerant: quia miniſtrorum non eſt bibere vinum. Quod dicitur in Palæſtina non eſſe vinum rubrum, arbitror non omnino eſſe verum. Certe tempore Iſaiæ erat vinum rubrum; alioqui ſchemate ſermonis non dixiſſet c. 63. *Quare ergo rubrum eſt veſtimentum tuum ſicut calcantium in torculari?* Ad quod reſpondet: *Torcular calcaui ſolus.* Vide ibi Saſboldum. Item, vinum vocatur ſanguis vuæ, Deuteron. 32. & 1. Machab. 10.

v. 10. *Omnis homo---& cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius eſt; tu autem ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.* Ne inde colligas, iſtos conuiuas fuiſſe iam inebriatos, quando deficiente primo vino aliud vinum datum eſt: Neque enim potuit non ſanctum & honeſtum & moderatum eſſe conuiuium, cuius conuiuæ erant Chriſtus Dominus, & mater eius, & diſcipuli eius. Neque Chriſtus vini copiam per miraculum adhuc ſubminiſtrare voluiſſet conuiuis iam ebrijs; Neque ſanctiſſima mater eius pro ebrijs, vt adhuc vinum daretur, interpellare filium ſuum voluiſſet. Neque profecto verè diceretur, conuiuis iam vſque ad ebrietatem vino repletis, *Vinum non habent*, id eſt, vinum deficit. Hoc enim præceſſerat; *Et deficiente vino, dicit mater eius.* Igitur architriclini verba non aliud volunt, quàm in hoc contrà factum, quàm in alijs in quibus inebriantur conuiuæ, fieri ſolet. Et quidem merito: nam ebrij digni ſunt quibus deterius vinum apponatur, qui autem moderate ac temperate bibunt, merentur tandem guſtare de vino dominico.

v. 11. *Hoc fecit initium ſignorum Ieſus.* Mendax igitur eſt liber de infantia Saluatoris, in quo commemoratur iam ante feciſſe miracula. Certe ipſis etiam cognatis ſuis Chriſtus quando miracula facere cæpit, viſus fuit eſſe furore quodam phrenetico correptus; adeo vt exirent tenere eum Marci 3. Nulla ergo miracula facientem viderant quamuis ſecum conuerſatum. Nec diuerſum nobis innuit quod in Eccleſia canitur Dominica 2. poſt Epiphaniam, poſt communionem; *Hoc ſignum fecit Ieſus primum corā diſcipulis ſuis* Non enim illud, *coram diſcipulis ſuis*, reſtringentis eſt;

quaſi

quaſi aliqua iam ante feciſſet, non coram diſcipulis: ſed magis explicantis, & declarantis cauſſam ſigni faciendi; quæ erat vt diſcipuli crederent; prout ipſe Euangeliſta declarat, dum ſubiungit, *Et manifeſtauit gloriam ſuam, & crediderunt in eum diſcipuli eius*. Sed dices: Qua fiducia mater vrget eum ad miraculum faciendum, dicens: *Vinum non habent*; ſi non ante conſpexerat eum miracula facientem; *Reſp.* id pertinere ad commendationem fidei matris Chriſti; quod firmiter crediderit eum poſſe; ſciens eum eſſe filium Dei, ſicut ab Angelo didicerat, etiamſi nulla miracula facientem vidiſſet. Vide Ianſenium, & ſupra annot. ad v. 3. huius eiuſdem capitis. Huic porro primo miraculo Chriſti peculiare eſt, quod non verbo nec alio ſigno exteriori perpetratum fuerit à Chriſto, ſicut alia miracula; ſed quod ipſum ſola voluntas Domini tacentis effecit; vt ſcribit S. Maximus. Neque enim legitur Chriſtus hic dixiſſe aut feciſſe aliquid, per quod, vt inſtrumentum, ſaltem morale, faceret hoc miraculum: Sed quia patris Verbum erat: primum miraculum per ſolum verbum internum; cætera, verbis etiam ac ſignis externis operari voluit. Item, quia voluit latere miraculum, donec architriclinus guſtaret.

A

B

v. 15. *Et cum feciſſet quaſi flagellum de funiculis omnes eiecit è templo, oues quoque & boues &c.* Flagelli tantum hic fit mentio; non apud tres alios Euangeliſtas, ſimile factum, quod multo poſterius contigit, narrantes. Vide Ianſ. cap. 19. Vbi bene probat, non homines, ſed oues & boues flagello expulſos fuiſſe è templo à Chriſto.

C

v. 16. *Nolite facere domum patris mei domum negotiationis*. Vide annot. Matth. 21.

v. 18. *Zelus domus tuæ comedit*. Vide Auguſt. in hunc locum tract. 10. pulchre admonentem vnumquemque fidelem, quomodo debeat habere zelum ſalutis proximorum, & non dicere Sufficiat mihi vt ſeruem animam meam.

v. 19. *Soluite templum hoc*. Ergo Chriſtus aliquo modo ſoluitur; ſed non eo modo quo dictum eſt 1. Ioannis 4. *Omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum ex Deo non eſt*. De quo Ieſum ſoluendi modo, vide eius loci comment. *Templum hoc*, id eſt, animatum Chriſti corpus. *Hoc enim dicebat de templo corporis ſui*, quod perfectiſſimo quodam modo erat templum Dei; quia in eo Deus habitabat corporaliter per hypoſtaticam vnionem, ad Coloſſ. 2. Solutum eſt illud templum, non vnitæ Deitatis abſceſſu, ſed animæ ſeparatione, quoniam, vt dixi; templum illud erat corpus Chriſti animatum.

D

v. 20. *Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templum hoc*. Baron. tomo 1. Annal. quærit de quo templo id dictum; referens ea quæ Ioſephus ſcribit. Et reſpondet, id dictum de templo ab Herode reſtituto; tempus autem 46. annorum computat vſque ad præſentem annũ, quo iſtud à Iudæis dicebatur. Quæ reſponſio probabilis eſt; vt ſenſus ſit; Iam quadraginta & ſex anni ſunt ex quo templum hoc ab Herode eſt cœptum ędificari ſeu reſtitui; nec tamen adhuc ſtructura eſt omnino abſoluta. Nam Ioſephus teſtatur ædificationem duraſſe vſque ad tempora Neronis. Vide Baronium.

E

v. 21. *Ille autem dicebat de templo corporis ſui*. Id eſt, de templo quod eſt corpus ſuum. Si enim omnium iuſtorum corpora ſunt templa Dei, 1. Cor. 6. quanto magis corpus Chriſti erat templum Dei, vtpote deitati hypoſtaticè coniunctum.

v. 23. *Multi crediderunt in nomine eius, videntes ſigna eius quæ faciebat. Ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis &c.* Quomodo hic dicat Euangeliſta, quod Ieſus non credebat ſemetipſum eis, variè exponitur. Hæretici ſimulatam fidem intelligunt, ne cogantur fateri fidem aliquam eſſe ſine charitate, Sed verba Euangelij nimis aperta ſunt, *Multi crediderunt &c.* Et cap. 12. etiam apertius dictum eſt: *Multi ex principibus crediderunt in eum, ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt è ſynagoga non eijcerentur, Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei*. Qui hæc ſcribit manifeſtè agnoſcit fidem Chriſti in eo qui gloriam hominum præfert glorię Dei. Alij intelligunt habentes fidem imperfectam, quibus tamquam rudibus ſe non credit Chriſtus; quia non tradit altiora fidei myſteria, quorum nondum ſunt capaces. Alij de inconſtantia fidei interpretantur. Alij, quorum ſententiam Caietanus ſequitur, vocabulum, *eis*, non referunt ad credentes, ſed ad eos in genere, qui Hieroſolymis erant in ſolemnitate paſchali, vt ſenſus ſit: Etſi multi in eum crederent; tamen Iudæis, quorum adhuc maxima pars non credebat, non ſe voluit Chriſtus credere, ſed ſe ab illis ſubduxit. Significat ergo quoſdam eum quæſiuiſſe ad necem; ideoque Chriſtum ſubduxiſſe ſe, eo quod nondum veniſſet hora ipſius.

v. 25. *Ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine*. Diuinitas Chriſti commendatur; in qua inculcanda aſſiduus eſt Ioannes.

CAP. III.

v. 1. **E**Rat autem homo ex Phariſæis, *Nicodemus nomine, princeps Iudæorum*. Vide epiſtolam Luciani preſbyteri de reuelatione corporis S. Stephani, Nicodemi &c. vbi narrante Gamaliele legitur Nicodemus baptizatus eſſe à Chriſti diſcipulis; Qua re cognita Iudæos eum remouiſſe à principatu, & anathematizaſſe, & è ciuitate eieciſſe; cumque poſtea vſque ad finem vitæ ſuſtentatum à Gamaliele, & ab eodem ſepultum.

v. 2. *Hic venit ad Ieſum*. Factũ eſt hoc Ieroſolymis, vbi Nicodemus habitabat; Eſtque continuatio hiſtoriæ, nam & præcedentia Hieroſolymæ geſta ſunt.

Nemo poteſt hæc ſigna facere, niſi fuerit Deus cum eo. Ergo ſunt quædam ſigna, quæ ab illis fieri non poſſunt qui falſam doctrinam, per ea confirmare conantur. Ea autem ſunt vera miracula. Ideo namque dicit, *hæc ſigna*, vt ea diſtinguat ab ijs quæ fiunt interdum ope dæmonum adhibitis cauſſis naturalibus. Et nota quod ſigna teſtimoniũ perhibeăt doctrinæ; ait enim: *Scimus quod à Deo veniſti magiſter; nemo enim poteſt &c.*

v. 3. *Niſi quis natus fuerit denuo. Denuo* Gręcè ἄνωθεν, quod infra hoc eodem capite noſter interpres vertit *deſurſum*, *Qui deſurſum venit ſuper omnes eſt*. Eraſmus vtrobique, *è ſuperius*, & in eum ſenſum quædam Grecorum ſcholia exponunt. Alterum tamen ſenſum arguit ex verbis Chriſti orta quæſtio Nicodemi: *Quomodo poteſt homo naſci cum ſit ſenex? numquid poteſt in ventrem matris iterum introire?* δεύτερον εἰσελθεῖν. Quibus verbis ſignificat Chriſtum mentionem feciſſe iteratę natiuitatis.

Non poteſt videre regnum Dei. Regnum Dei, Caluinus intelligit illud de quo alibi; *Pœnitentiam agite; appropinquauit regnum cælorum*. Sed ea expoſitio repugnat expoſitioni omnium veterum & ſenſui totius Eccleſiæ; & phraſi ſcripturæ; ſecundum quam intrare in regnum Dei, eſt intrare in vitam æternam; & opponitur ei quod eſt mitti in gehennam ignis. Marci 9. Imo eo loco habentur illa duo pro eodem; quia ſemel dicitur: *bonum eſt tibi claudum introire in vitam æternam*; Et poſtea: *bonum eſt tibi luſcum intrare in regnum Dei*.

v. 5. *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & ſpiritu; non poteſt introire in regnum Dei.* Hæc Dei conſtitutio duo præcepta continet; quorum alterum ad legem naturæ pertinet, alterum eſt legis poſitiuæ. Ad legem naturæ pertinet, vt nemo ingrediatur regnum Dei, qui non ſit renatus ex ſpiritu: Et proinde renaſcentia ex ſpiritu, ita neceſſaria eſt, vt ſine ea nullo modo pateat ingreſſus in vitam æternam. Nemo enim ſaluatur qui non per ſpiritum renatus fuerit. Legis autem poſitiuæ eſt, neminem conſequi regnum Dei, qui non ex aqua fuerit renatus. Quæ tamen lex, prout habet natura cuiuſlibet legis poſitiuæ, exceptionem aliquam pati poteſt; qualis eſt in caſu martyrij vel extremæ neceſſitatis, ita tamen vt in adultis, votum ſuppleat realem baptiſmi ſuſceptionem. Vide noſt. in 4. ſent.

v. 6. *Quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt. Spiritus* priori loco intelligitur ſpiritus ſanctus, ſicut ibi, *niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu.* Quod omnes de Spiritu ſancto interpretantur, qui & Deus eſt. Vnde primo cap. *qui non ex voluntate carnis, ſed ex Deo nati ſunt.* Nam idem eſt hoc loco natum eſſe ex carne; & ibi, ex voluntate carnis: Itaque idem eſt hoc loco natum eſſe ex ſpiritu, & ibi, ex Deo. Ex quo etiam apparet quando dicitur, *Spiritus vbi vult ſpirat*: Spiritum ſanctum intelligi; niſi dictum hoc accipias velut comparationem Spiritus ſancti cum vento. Poſteriori autem loco *Spiritus* ſignificat hominem ſpiritualem, vtpote ex ſpiritu natum ſeu renatum. Quomodo etiam illud accipi poteſt ad Gal. 5. *Spiritus concupiſcit aduerſus carnem*, quia homo inquantum ſpiritualis eſt, ſibi ipſi contrarius eſt quatenus adhuc carnalis eſt; ad Rom. 7. Vnde Iob: *Quare me poſuiſti contrarium tibi, & factus ſum mihimetipſi grauis?*

Quod natum eſt ex carne, caro eſt. Aliter hic caro accipitur quam ſupra vbi dictum eſt: *Verbum caro factum eſt.* Nam verbum iſto modo neque caro eſt, neque ex carne natum. *Caro* enim hic ſpiritui opponitur, ſicut ibi; *neque ex voluntate carnis, ſed ex Deo nati ſunt*, & apud Apoſtolum ad Galatas 5. *caro concupiſcit aduerſus ſpiritum, & ſpiritus aduerſus carnem.* Vnde & hic ſequitur, *quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.* Vide comment. ad Galat. 5.

v. 8. *Spiritus vbi vult ſpirat.* Sic 1. Corinth. 12. *Hæc omnia operatur vnus atque idem ſpiritus, diuidens ſingulis prout vult.* Ex quo apparet, hunc locum de Spiritu ſancto debere accipi. Et quis dicat ventum ſpirare, vbi vult; cum ventus ſit res prorſus inanimata? Neque huiuſmodi improprietatem vſquam alibi ſonat ſcriptura. Item in præcedentibus non alius per ſpiritum intelligitur, quam Spiritus ſanctus. Sed quia primo cap. ſignificata erat natiuitas quædam ex voluntate carnis, & ex voluntate viri; ideo voluit Dominus hîc ſignificare natiuitatem ex voluntate Dei, dicendo quod ſpiritus (qui vtique Deus eſt) vbi vult ſpirat. Et ſic de Deo ſæpe loquitur ſcriptura quòd faciat omnia pro ſua voluntate, & ſecundum conſilium ſuæ voluntatis: *Omnia quæcumque voluit fecit.* Pſalmo 113.

Et vocem eius audis; id eſt, doctrina foris ſonat & auditur, ſcilicet per prędicatores: *Sed neſcis vnde veniat*, id eſt, ex quo Dei decreto, ſcilicet ſaluandi eum cui proponitur, an non. *Aut quo vadat*, id eſt, an is cui proponitur, ſit prædeſtinatus, an non. *Sic eſt omnis qui natus eſt ex ſpiritu.* Id eſt, ita, vt dixi, ſe habet cauſſa & conditio eius qui natus eſt ex ſpiritu, vt lateat mentes humanas, eſt enim natiuitas arcana. Hæc itaque ſcriptura de Spiritu ſancto aptiſſimè intelligitur; ſed ita vt ad ſpiritum corporeum, id eſt, ventum, eiuſque naturam quædam ſignificetur alluſio. Au-

A thor quæſt. veteris & noui teſtamenti, q. 59. omnino contendit de vento accipi debere. Vide eius rationes.

v. 10. *Tu es Magiſter in Iſraël, & hæc ignoras;* Nicodemus magiſter in Iſraël, & peritus in lege, idemque diſcendi auidus, (nam diſcendi cauſſa Chriſtum acceſſerat) Chriſti verba coram audit; nec intelligit: Quomodo ergo cuilibet è vulgo omnia ſcripturæ verba aperta erunt?

v. 12. *Si terrena dixi vobis, & non creditis &c.* Quæ terrena dixerat? *Terrena*, id eſt, humilia reſpectu altiorum myſteriorum. Tale erat quod oporteat renaſci ex aqua & ſpiritu; nam & Phariſæi ſe purgari ſecundum animam exiſtimabant ſuis baptiſmis quoti-
B dianis.

v. 13. *Nemo aſcendit in cælum niſi qui deſcendit de cœlo. Aſcendit* præteriti temporis, ἀναβέβηκε, id eſt, Nemo cæleſtia ſcrutatus eſt, nemo penetrauit in intima & ſecreta Dei, cuius habitatio eſt in cælis; *niſi qui deſcendit de cælo*, id eſt, qui de cælo, hoc eſt, ex Deo, habet originem. Id eſt, Dei filius vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit. Vide annot. cap. 1. ad illud: *Deum nemo vidit vnquam &c.*

Niſi qui deſcendit de cælo; Deſcendit, non ſecundum naturam humanam, nam ſecundum eam non erat: ſed ſecundum diuinam, quatenus filius Dei nouo modo cœpit eſſe in terris, ſcilicet per aſſumptam naturam humanam, quo prius ibi non erat.

C v. 14. *Et ſicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto.* Supple, quem inſpicerent percuſſi, ne perirent, ſed vt ſanarentur à morſibus ſerpentum & viuerent; *ita exaltari oportet filium hominis; vt omnis qui credit in ipſum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Itaque in illa hiſtoria ſerpentis ænei, non tantum erat figura Chriſti Saluatoris, ſed etiam fidei in Chriſtum ad ſalutem neceſſariæ. Non enim ſanabantur niſi qui aſpicerent exaltatum ſerpentem; ſic non ſaluantur niſi qui credunt in Chriſtum exaltatum in cruce.

v. 17. *Non enim miſit Deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundum; ſed vt ſaluetur mundus per ipſum. Iudicet*, id eſt condemnet; quod intelligitur ex oppoſito, *ſaluetur*; Et ſermo eſt de miſſione filij Dei in mundum
D per incarnationem, id eſt, de aduentu primo, non ſecundo; Nam ſecundo adueniet vt iudicet, partim damnando, partim ſaluando. Per *mundum* Auguſt. tract. 87. in Ioannem intelligit Eccleſiam: quia illa ſola ſaluatur; ne quis hic imaginetur auxilium ſufficiens offerri omnibus hominibus.

v. 18. *Qui credit in eum, non iudicatur.* Id eſt, Qui credit ea fide, quæ præſtat omnia, quæ fides exigit, idque perſeueranter; non condemnabitur, ſed ſaluabitur; quia ex fide iuſtitia & ſalus. *Qui autem non credit; iam iudicatus eſt.* Id eſt, qui Chriſtum non recipit, eius damnatio, iam certa & euidens eſt; quia nimirum reijcit ſalutis fundamentum, quod eſt fides: vt ratio non ſit diſceptandi de eius cauſſa; quia cum credere
E noluerit in Saluatorem, damnationem ſuam quodammodo ſecum adfert, ſicut dicitur de hęretico quod ſit proprio iudicio condemnatus, ad Tit. 3. Eſt autem ſermo de infidelitate poſitiua, ſicut Marci vltimo: *Qui non crediderit condemnabitur.* Id patet ex eo quod ſequitur: *Quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei.* Hæc enim fides ſi nō prędicetur, non obligat. Sic in fine huius cap. *Qui credit in filium habet vitam æternam: Qui autem incredulus eſt filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.* Vide annot. Marci vlt.

v. 20. *Omnis enim qui male agit, odit lucem.* Exemplum in prima hominis tranſgreſſione. Statim enim quæſiuit latibulum, abſcondere ſe volens à facie Domini.

v. 22. *Et baptizabat.* Non per ſe, ſed per diſcipulos, vt dicitur capite ſequenti. Nota quod diſcipuli Chriſti baptizantes non præmittebant alium catechiſmum, quam agendæ pœnitentiæ, & appropinquantis regni cælorum: ſicut alibi ſatis indicatur. Non enim prædicabant myſterium Trinitatis; nec Ieſum eſſe Chriſtum: Id enim vetabantur tunc adhuc propalare; vt Matth. 16. An igitur verum Chriſti baptiſma tunc conferebatur abſque inuocatione Trinitatis, expendat Lector. A

v. 25. *Facta eſt autem quæſtio ex diſcipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.* Id eſt, quidam ex diſcipulis Ioannis, cœperunt cum Iudæis ad baptiſmum Chriſti confluentibus, diſceptare & quæſtionem illis facere de baptiſmo; contendentes ad Ioannem non ad Ieſum accedere eos debere, baptiſmi & purificationis gratia. Baptiſmum vocabant *purificationem*, quia in baptiſmo fiebat profeſſio nouæ vitæ, per pœnitentiam & deteſtationem vitæ prioris, vel, quia diſcipuli Ioannis nimium magiſtro ſuo tribuentes, putabant eo peccata remitti. B

v. 27. *Non poteſt homo accipere quidquam, niſi fuerit ei datum de cælo. Accipere*, pro habere poſitum eſt. Vnde in 2. Arauſicano concil. canone vltimo, abſque ſententiæ detrimento ſic citatur. *Nemo habet quidquam boni, niſi datum illi fuerit deſuper.* Quidam exiſtimant hoc à Ioanne dictum eſſe propter Ieſum, quaſi diceret: Ille quem dicitis baptizare, id non poſſet niſi poteſtas ei de cælo data eſſet. Sed probabilius eſt Ioannem hoc dicere propter ſeipſum; quaſi diceret: Quid æmulamini pro me, & meo baptiſmo? nemo poteſt quidquam habere poteſtatis, quod non ſit ei diuinitus datum. Quod ego habeo, aliunde habeo, ille, de ſe; quia de cælo venit è ſinu patris, eiuſdem cum eo ſubſtantiæ & potentiæ. Hunc ſenſum volunt ſequentia; *Ipſi vos mihi teſtimonium perhibetis &c.* C

v. 31. *Qui deſurſum venit ſuper omnes eſt* Et infra: *Qui de cælo venit, ſuper omnes eſt.* Vtrobique verti poterat, *ſuper omnia eſt*, quomodo Cyrillus intellexiſſe videtur. Et plus eſt eſſe ſuper omnia, quam eſſe ſuper omnes: Nam ſuper omnia ſolus eſt Deus: Græcè ἐπάνω πάντων. D

Qui de terra eſt, de terra eſt, & de terra loquitur. Vide Ianſen. hoc bene explicantem cap. 21. in concord. item, quomodo cum hac ſententia non pugnet, baptiſmum Ioannis fuiſſe de cælo: Vide annotat. Matth. 21.

v. 32. *Et teſtimonium eius nemo accipit.* Verba hæc prophetica ſunt infidelitatis Iudæorum; & congruũt cum eo quod initio dictum: *In propria venit, & ſui eum non receperunt.* Senſus eſt: Perpauci Iudæorum recipient teſtimonium & doctrinam eius. Vnde non repugnat quod ſequitur; *Qui accepit eius teſtimonium &c.* etiamſi hoc de Iudæis intelligatur. Nec repugnat quod diſcipuli Ioannis paulo ante dixerunt de Ieſu, v. 27. *Et omnes veniunt ad eum.* Nam ſenſus eſt: Iam pro baptiſmo non amplius ad te venitur, ſed ad illum curritur; ſcilicet ab illis qui baptizari volunt & pœnitentiam agere. Non tamen dicitur quam multi illi fuerint. Deinde, primus ille feruor poſtea ſe remiſit, ob frequentes ſacerdotum & Phariſæorum aduerſus Chriſtum calumnias; adeo vt etiam magnis clamoribus eum poſtularint ad crucem. E

v. 35. *Non enim ad menſuram dat Deus Spiritum.* Scilicet illi, de quo loquor: Nam vt de plenitudine eius nos omnes acciperemus, quiſque ſecundum ſuam menſuram: *dedit ei pater ſpiritum non ad menſuram* (quod membris competit) ſed profuſiſſime & pleniſſime, quantum capit eius anima, & quantum congruebat dari homini Deo, qui totius Eccleſiæ & ipſorum quoque Angelorum eſſet caput. Vide comment Coloſſ. 2. v. 9. & 10.

CAP. IV.

v. 1. *Vt ergo cognouit Ieſus, quia audierunt Phariſæi* *Vt cognouit*, id eſt, poſtquam ei relatum eſt Phariſæos audiuiſſe &c. Sic infra cap. 6. *Cum cognouiſſet, quia venturi eſſent vt raperent eum, & facerent eum regem; fugit iterum in montem.* Relatio enim erat paritura in eo cognitionem, ſi eam antea non habuiſſet Poteſt etiam intelligi cognitio acquiſita per auditum, pertinens ad ſcientiam experimentalem.

v. 2. *Quamquam Ieſus non baptizaret ſed diſcipuli eius* Ob duas rationes id fecit: primum, vt declararet ſi Ioanne maiorem. Ioannes enim tantum per ſe baptizabat; Chriſtus autem, tamquam Dominus, ad baptizandum vſus eſt diſcipulis miniſtris. Deinde, v hoc ſuo exemplo doceret epiſcopos & paſtores Eccleſię, vt quę pręcipua ſunt, & maiora in ſuis officijs ea per ſe faciant; minora alijs committant. Sic Petru & Paulus in Actis, & rurſum Paulus 1. ad Cor. 1. no per ſe, ſed per alios, baptizarunt; & Actor. 6. dicun Apoſtoli; *Non eſt æquum nos derelinquere verbum Dei, & miniſtrare menſis.* Baronius tomo 1. citat authores, qu dicunt Chriſtum baptizaſſe ſolum Petrum, Petrun vero alios diſcipulos. Baptizabat autem, ſiue per ſe ſiue per diſcipulos, baptiſmo à ſe inſtituto, qui eſt ſacramentum nouæ legis; tametſi dubitari poteſt a verborum forma fuerit vſus qua ex eius inſtitution vtitur Eccleſia; &, an omnino aliqua forma fuerit vſus. Nam Trinitas perſonarum erat adhu myſterium abſconditum. Vide annot. cap. præced v. 22.

v. 5. *Iuxta prædium quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo* Vide ſcripturas Gen. 39. & 48. Ioſue 24. & 1. Paral. 5.

v. 10. *Si ſcires donum Dei, & quis eſt qui dicit tibi, &c* *Donum*, Græcè eſt δωρεὰν, id eſt, donum gratuitum quidam Chriſtum ipſum intelligunt, quaſi exegetice additum ſit, *& quis eſt qui dicit tibi &c.* Alij *aquam viuam*, id eſt, doctrinam ſalutis: alij gratiam Dei, qua per doctrinam offertur dum annuntiatur. Veriſimil eſt doctrinam ſalutarem intelligi, ad quam tradendam Chriſtus erat miſſus: quam ipſe paſſim in ho Euangelio *veritatem* appellat. Quaſi ergo ſic dicat: S ſcires donum Dei, & eum per quem hoc donum præbetur hominibus; tu vtique petiuiſſes &c. Vel intelligitur præſens donum ſeu beneficium, quod era Chriſtum cum ipſa colloqui, offerentem aquam viuam. Vide Ianſ.

v. 12. *Numquid tu maior es patre noſtro Iacob?* Quomodo Iacob patrem ſuum vocat mulier Samaritana, aliena à genere populi Iſraëlitici; vt liquet 4 Reg. cap. 17. Si quidem & hîc Iudæos, qui erant poſteri Iacob, à Samaritanis diſtinguit, dicens: *Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.* Solutionem vide apud Ianſen. in Eccleſiaſtici 50. & in Concordia Euangelica c. 22. vbi ſunt duæ rationes; vna, quia Iudaicam religionem aliqua ex parte tenerent, ſanctos Patriarchas dicebant patres ſuos (licet falsò) quando id ſibi putabant vtile & honorificum. Altera, quia reuera multi Iudæi qui duxerant vxores alienigenas, quoniam cum eis inter Iudæos permanere non poterant tranſierunt ad Samaritanos, & eorum genti incorporabantur. Quod nominatim accidit in Manaſſe fratre ſummi ſacerdotis, cui Sanaballath Samarita, ſocer eius, extruxit templum in Garizim, in quo ſummo ſacerdotio fungeretur; vt ſcribit Ioſephus.

v. 13. *Omnis qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum*; qui

autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum. Aquam ſpiritualem & myſticam intelligit, videlicet gratiam Spiritus ſancti, quæ purgat animam hominis à ſordibus peccatorum. Sed quomodo hæc ſententia Domini non pugnat cum ea quam de ſe loquitur æterna Dei ſapientia Eccleſiaſtici 24. *Qui edunt me, adhuc eſurient; & qui bibunt me, adhuc ſitient?* Dicendum, aliam ſitim eo loco intelligi, aliam hoc loco. Hic enim *ſitis* ſignificat defectum rei nobis neceſſariæ; vt ſenſus ſit: Qui ſemel guſtauerit gratiam Spiritus ſancti, non ſentiet defectum amplius, ſed ea gratia ſemel ſuſcepta prouehet eum vſque in vitam æternam. Intellige, niſi homo volens & ſponte gratiam illam abijciat. Eccleſiaſticus autem per ſitim intelligit deſiderium, quo, quod imperfecte habetur, perfectius deſideratur; aut quod perfecte habetur; amatur ac retinetur ſine omni faſtidio. Hoc enim modo verum eſt, eos qui ſapientiam conſequuntur, perfectius eam deſiderare; & perfecte habitam ſemper retinere velle. Senſus quoque eſſe poteſt. *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei.* Id eſt, ex doctrina quam ego trado; *non ſitiet iterum*: quia ſemel accepta ſufficit, modo retineatur & non abijciatur. Vel, poſtquam ſemel eam hauſerit ad ſatietatem, quod erit in futuro ſęculo: *non ſitiet iterum*, id eſt, non amplius in æternum patietur ſitim, ſed ſemper manebit ea repletus & vegetatus. Qui ſenſus ſignificari videtur per id quod ſequitur: *Et fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam* id eſt, perducet eum ad vitam æternam, vbi non amplius vllum ſentiet defectum. Vel denique, hic ſenſus erit: *Omnis qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum.* Id eſt, quotieſcumque biberit, adhuc poſtea ſitiet: numquam præſtabit ei vt deinceps non ſitiat. *Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum.* Id eſt, non patietur æternam ſitim; non eſt futurum vt ſemper recurrat ſitis, poſt quantamcumque potionem: *Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Id eſt, perducet eum ad vitam ęternam; quo cum peruenerit, numquam deinceps ſitim vllam patietur. Hic ſenſus probatur ex alijs locis; quibus oſtenditur non eſſe ſenſum, numquam ſitiet, ſed, non ſemper ſitiet; aliquando futurum vt non amplius ſitiat. Nam cap. 8. dicit: *Si quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum,* & iterum, *non guſtabit mortem in æternum.* Item: *non manebit in domo in ęternum.* Vbi non eſt ſenſus, numquam morietur, ſed, non ſemper morietur, non erit in morte æterna, non permanebit in morte, ſed habebit vitam æternam, ſicut alibi exponit; vt cap. 11. *Qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit viuet;* id eſt, à morte ſuſcitabitur. Vnde ſequitur, Non morietur in æternum, & alibi: *Non manebit in morte, ſed tranſiet à morte ad vitam.* Vide annot. cap. 8. Porro ſi quæras, Quomodo hinc non eſt conſequens eum qui ſemel gratiæ Spiritus ſancti particeps factus fuerit, ab ea vlterius excidere non poſſe? *Reſp.* Diſtingui aquam corporalem à ſpirituali: corporalis ſuâ vi non niſi ad tempus ſitim ſedare poteſt; ſpiritualis in perpetuum ſitim leuat, quantum in ipſa eſt. At ex parte hominis qui gratiam acceptam abijcit per peccatum voluntarium, fit vt cogatur iterum ſitire. Aut dici poteſt, quod qui ex hac aqua biberit, cum per eam ſemel perductus fuerit ad vitam futuri ſæculi; non ſitiet amplius, quia tunc fons aquæ perduxit hominem in vitam æternam. *Fiet*, inquit, *in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Et hoc rectius.

v. 21. *Venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis patrem.* Adoratio hic poſita videtur pro toto genere cultus diuini; cuius pars præcipua eſt ſacrificium, ait enim ſupra mulier: *Vos dicitis quia Ieroſolymis eſt locus vbi adorare oportet.* Non erat

A autem inter Iudęos & Samaritas quæſtio, quin vbique Deum orare liceret; ſed de cultu externo & publico. Quando ergo dicit Chriſtus, *Neque in monte hoc neque in Ieroſolymis, ſed in ſpiritu & veritate adorandum Deum*; non tollit externum cultum, ſed præcipue ſtatuit internum; Et ſimul ſignificat externum cultum, deinceps futurum per omnes gentes, & in omni loco: eo modo quo loquitur Malachias de oblatione munda. Non enim per hoc ſignificatur etiam in profanis locis oblatum iri ſacrificium Chriſtianorum; ſed per omnes nationes, & regiones, in locis ad hoc deputandis & conſecrandis. Vide Baſilium lib. 2. de baptiſmo cap. 8. hoc pacto iſtud explicantem. Sic Iſaiæ 36. *Coram altari iſto adorabitis.* Id eſt, cum ſacrifi-

B cij oblatione Deum coletis. Significare videtur Dominus, quod tempore noui teſtamenti etiam cultus externus, futurus ſit in ſpiritu & veritate. Item, ſi Dominus intenderet excludere locum externum, ſequeretur ſimpliciter prohiberi adorationem. Nos enim qui corpore conſtamus, adorare Deum non poſſumus niſi in loco aliquo. Et ipſum vocabulum adorandi in ſcripturis proprie ſignificat actum externum venerationis aut cultus: vt inclinationem, procubitum, genuflexionem. Et Chriſtus ipſe patrem adorauit inclinatione corporis, procubitu, genuflexione. Matth. 26. Lucæ 22.

v. 22. *Nos adoramus quod ſcimus, vos adoratis quod neſcitis.* Quomodo ergo Iudæi ſignis pro rebus vte-

C bantur, ſi ſciebant, id eſt, intelligebant quod colebant? Senſus videtur; Nos colimus eo cultu & ijs ceremonijs, quas certi ſumus à Deo promanaſſe; vos autem non poteſtis probare Deum eſſe veſtri cultus authorem & inſtitutorem; ſed per ſchiſma conſtituiſtis vobis alium cultum, aliud templum & ceremonias. Vide Ianſen. qui exponit de vera Dei religione. Auguſt. tantum intelligit dictum de Iudæis ſpiritualibus, non de carnalibus, ſeu reprobis.

v. 22. *Quia ſalus ex Iudęis eſt.* In quantum apud Iudæos erat inſtituta vera Dei religio, erant prophetæ, & prophetarum libri, qui Chriſtum venturum præmonſtrabant; erant & ceremonię diuinitus inſtitutę, quibus ea quæ ad Chriſtum & Eccleſiam eius perti-

D nebant, præfigurabantur. In quantum denique Chriſtus, qui eſt ſalus mundi, ex Iudæis erat prodituruS, & Eccleſiam ſuam primum in Iudæa & Iudæis conſtituturus, & inde propagaturus in vniuerſum orbem. Nota, Chriſtum de populo ſuo apud externos loqui valde honorifice, licet eius vitia coram grauiter inſectaretur.

v. 24. *Spiritus eſt Deus: & eos qui adorant eum, in ſpiritu & veritate oportet adorare.* Abutuntur hoc loco Sectarij, dum ex eo concludunt peregrinationes, proceſſiones, vſum templorum, atque vniuerſum genus ceremoniarum, quæ in Dei cultum adhibentur, Deo placere non poſſe. Reſp. his verbis Dominus requirit cultum ſpiritualem, ita tamen vt corporalem non ex-

E cludat; ſed eum requirit qui potior eſt, & qui prorſus eſt neceſſarius, & ſine quo corporalis cultus inutilis eſt & inanis. Alioquin, manifeſtum eſt requirere Deum etiam corporalem cultum cum ſpirituali coniunctum. Vult enim vt carnem noſtram crucifigamus cum vitijs & concupiſcentijs; vt corpora noſtra ei exhibeamus hoſtiam viuentem & ſanctam; vt non corde tantum, ſed etiam ore laudemus, oremus, & gratias agamus Deo, quæ ſine dubio per corpus fiunt. Quod autem ait: *Neque in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis;* Non locum corporalem excludit ab oratione, ſed potius ſignificat, ſublato errore adorantium in monte Garizim, ſublata etiam vmbra eius cultus, qui agebatur in templo Ieroſolymitano, fu-

turum

turum vt in omni loco, id eſt, per omnes gentes nouos populus Deo ſeruiat in ſpiritu & veritate; non tamen excluſa corporali actione circa cultum ſpiritualem. Nam ſicut ſpiritualis cultus neceſſarius eſt, quia Deus ſpiritus eſt; ita corporalis nobis conuenit, quia non animo tantum, verum etiam corpore conſtamus. Tritum eſt illud Catonis: Si Deus eſt animus, nobis vt carmina dicunt; hic tibi præcipue ſit pura mente colendus. Non excludit adorationem in templo, etiam Ieroſolymitano: quia & Chriſtus ibi adorauit, & poſt acceptum Spiritum ſanctum Petrus & Ioannes aſcenderunt in templum ad horam orationis oonam; & Chriſti diſcipuli poſt aſcenſionem eius in cœlom, erant quotidie in templo, &c. Locæ vltimo.

v. 25. *Scio quia Meſſias venit.* Et infra; *Adbuc quatuor menſes ſunt, & meſſis venit.* Vtroqoe loco Græcè eſt ἔρχεται, qood noo tantum ſignificat præſens tempus, ſed etiam futurum cuius iam præcedat quædam præparatio, qoodque iam quaſi ſit in procinctu. Vnde Meſſias Iudæis Chriſtum breui venturum exſpectantibus, dicebatur Matth. 11. ἐρχόμενος, Eraſmus vertit hîc, *venturus eſt, veniet.* Simul obſerua non Iudæis tantum, verum etiam Samaritanis Meſſiam expectatum fuiſſe; & apod eos iam tom increbuiſſe opinionem adoentus Meſſiæ iam inſtantis, perinde vt apud Iudæos: vtique ex prædictionibus prophetarum. Quod eſt validum argumentum aduerſus pertinaciam Iudæorum, qui Ieſum Chriſtum negantes, vſque hodie Meſſiam ſuom ſuſpenſi expectaot.

v. 27. *Et mirabantur quia cum muliere loquebatur.* Scilicet ſolus & abſque arbitris. Mirabantur autem, qoia res erat inſolita, & quam numquam vidiſſent. Scandalom tamen nec illis, nec cuiquam alteri ex eo facto generari poterat, quia colloquium hoc erat in poblica via, velut ſi quis ſolos cum muliere loquatur in platea; nemo ſcandalizatur. Nec obſtat quod mulier erat impudica, & viuebat in ſtupro, nam occultum hoc erat.

v. 32. *Ego cibum habeo manducare quem vos neſcitis.* Cibus ille eſt facere voluntatem patris; vt Chriſtus ſequentibus verbis explicat. Non quia Chriſtus ſecundum animam nutriatur exercitio pietatis, tamquam defectibilis; quomodo oos ſecundum animam nutriri oportet cibo ſpirituali bonorum operum, ne deficiamus; ſed quia Chriſto ſuauiſſimum eſt oblectamentum facere voluntatem patris. Cooſideratur ergo in hac cibi metaphora oon nutritio, ſed oblectatio. Quo ſenſu etiam Latinè dicitur paſcere oculos, qui cum voluptate rem aliquam oculis inſpectat. Vel reſpicitur ad Chriſti deſiderium, qoo, tamquam fame quadam, appetebat ſalutem bomani generis, vt cibum ſuum.

v. 43. *Et abijt in Galilæam. Ipſe enim Ieſus teſtimonium perhibuit, quia propheta in ſua patria honorem non habet.* Quæritur, quomodo hoc hæreat cum præcedenti ſententia; & cuius reddat rationem dicendo, *enim*? Quidam ſic exponunt. Abijt in Galilææ partem à patria ſua Nazareth diuerſam. Ideo autem oon iuit in Nazareth, quia propheta in ſua patria &c. Alij ſic: Ciuitatem Samariæ intrauerat rogatus; non rogatus, autem, ſed ſponte abijt in Galilæam; non rogatus autem, quia propheta, &c. ideo non requirebant, aut rogabant. Alij ſic: Abijt io Galilæam, quam reliqoerat propterea quia propheta &c. Rurſom coniunctio, *enim*, poteſt intelligi poſita tantum expletiue, vt ſenſus ſit: Abijt in Galilæam, in qoa, tametſi patria ſua, non eſt in honore habitus, ſicut ipſe Ieſus teſtimonium perhibuit. Et hic ſenſus videtur ſimpliciſſimus. Alij denique patriam Chriſti hoc loco intelligunt Iudæam, in qua erat Bethleem, quæ propria patria eius erat: & rationem redditam quare relicta Iudæa iuerit in Galilæam; quia in Iudæa, vtpote patria ſua propheta honorem non habebat. Sed hæc opinio, tametſi eam Ianſen. probare videtur, propter duo non placet. Primum quia ſcriptura Euangelica numquam alibi patriæ Chriſti appellatione Iodæam aut Bethleem deſignat, ſed locum educationis, vt Galilæam, eiuſque ciuitates Capharnaum, & Nazareth. Alterum, quia de Iudæa & Bethleem locum non habet ratio contemptus, aut non delati honoris; qoia res iſta pendebat ab hominum opinione, ſecundum quam non Bethleem, ſed Nazareth, putabatur patria Chriſti; & Nazareni eum habebant ciuem ſuum; quia parentes eios & fratres, & ſtatum eius nouerant; vnde contemptus oriebatur. Nihil aotem tale erat in Bethleem.

v. 46. *Et erat quidam regulus.* Græcè βασιλικὸς quod magis *regium* quam *regulum* ſignificat. Regulus enim Græcè βασιλίσκος dicitur, quod & ſerpentis nocentiſſimi nomẽ eſt, vtraque lingua. Forte autem βασιλικὸς, hic homo dicitur, quod fuerit de regio comitatu, videlicet Herodis regis Galilææ. Nam in Galilæa hoc miraculum accidit. Adde quod ciuitates Galilææ regulos non habebant ſed tota Galilæa vnum regem habebat Herodem, Romanis nihilominus ſubiectũ, qui regij nominis titulũ vix impetrarat à Romanis. De quo vido Ioſephum. Vnde Lucas c. 3. eum tãtum vocat tetrarcham Galilææ. Videtur etiam hic regulus ſeu regius homo, fuiſſe Iudæus natione; tum quia nulla contrarij fit mentio, quod fere ſemper ſolet, vbi gentiles Chriſtum pro beneficio interpellaſſe leguntur, vt de Cananæa muliere & Samaritana, deqoe Centurione, & gentilibus, qui Chriſtum videre cupiebant, Ioan. 12. & de Samaritano leproſo: Tum quia dicitur eis: *Niſi ſigna & prodigia videritis; non creditis.* Nam peculiariter Iodæi ſignorum requirebant demonſtrationem; iuxta illud Apoſtoli, *Iudæi ſigna petunt.* Et Ioan. 6. *Quod ergo ſignum facis &c.* Quidam dicunt regulum maiorem eſſe Centurione, & in eo philoſophantur, dicentes dominum voluiſſe venire ad puerum Centurionis, non autem dignatum venire ad filium reguli. Ita Gregorius, & rectè: tametſi non conſtet regulum eſſe centurione maiorem, quia regulus aulicom regium tantum ſignificat, non autem præfecturam aliquam. At centurio præfectus eſt centum militum. Sed illud vrgeri poteſt, quod ad filium hominis Iudæi venire noluit; ad ſeruum hominis gentilis ire voloit.

v. 48. *Niſi ſigna & prodigia videritis non creditis.* Si noo credebat hic regulus; quomodo ergo exauditus fuit, cum dicat Iacobus cap. 1. de dobitante: *Non æſtimet homo ille quod accipiat aliquid à Domino?* Vide ſolutionem in comment. Iacob. 1. & Gregor. homilia 28. in Euangelia.

CAP. V.

v. 4. A*Ngelus Domini deſcendebat ſecundum tempus in piſcinam, & mouebatur aqua. Et qui prior deſcendiſſet in piſcinam poſt motionem aquæ, ſanus fiebat à quâcumque detinebatur infirmitate.* Dominus locum illum tam euidenti miraculo honorauit, partim in commendationem ſacrificiorum legalium, quæ in hac aqua abluebantur, ad oſtendendum inſtitutionẽ eorum eſſe à Deo; partim ad adſtruendam fidem baptiſmi à Chriſto inſtituendi, vt Iudæi videntes per aquam hanc morbos corporis miraculosè depelli, non iudicarent abſurdum, per aquam baptiſmi deleri & ablui maculas animi. Quod autem quidã referunt

de ligno crucis dominicæ in hac piſcina natante, id authoritatem nullam ex probatis ſcriptoribus haber. Eſt autem hic locus obijciendus ijs, qui Deum omni loco æqualiter exaudire & miracula facere dicunt; Ideoque certorum locorum viſitationem infirmitati fidei adſcribunt; cum hoc exemplum oſtendat non tantum certo loco, ſed etiam certo tempore, miraculum ſanationis fieri ſolitum, ita vt qui locum & tempus illud non obſeruaret, ſanitatem non conſequeretur.

Et mouebatur aqua. Scilicet ab Angelo in piſcinam deſcendente. Faciebat autem hoc non contactu corporali, ſed virtuali quem vocant. Ineſt enim Angelis virtus ad mouendum corpora ſecundum locum; quo motu mediante cæteros etiam motus in corporibus efficiunt. Quamquam hæc ſanatio quæ fiebat per aquam motam, non angelicæ virtuti, ſed diuinæ, quæ ſola miracula operatur, adſcribenda eſt.

v. 18. *Sabbathum eſt: non licet tibi tollere grabatum tuum.* Hoc dicendo non videntur peccaſſe; quia neſciebant hunc hominem infirmum fuiſſe à Chriſto miraculoſè ſanatum, eiuſque præcepto grabatum ſuum portare. Sed poſtquam id eis innotuit; ſi qui adhuc perſiſtebant in huius facti reprehenſione, ſine dubio peccabant.

v. 12. *Quis eſt ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum & ambula?* Non dicunt qui te ſanum fecit; nimirum ex odio, id ſolum repetentes quod calumniabantur.

v. 15. *Abijt ille homo, & nuntiauit Iudæis, quia Ieſus eſſet qui fecit eum ſanum.* Non vt accuſans; neque enim dicit, qui dixit mihi, tolle grabatum tuum & ambula, ſed vt prædicans beneficium. Ideo tantum dicit, Ieſum eſſe qui ipſum ſanum fecit; contrario modo quam fecerunt Iudæi, beneficium ſanitatis diſſimulantes, calumniam ex præcepto ſtruentes.

v. 17. *Pater meus vſque modo operatur, & ego operor.* Occupatio eſt eius obiectionis quam Iudæi proferre poterant contra Chriſtum, dicentes, ſabbatho ceſſandum ab opere; cuius ratio in lege additur; *Quia & ipſe Deus poſt opera ſex dierum requieuit die ſeptimo.* Reſp. non ita requieuiſſe dicitur ſeptimo die, quaſi nihil eo die fuerit operatus; ſed quia poſt opera ſex dierum, quibus mundum & ea quæ in mundo ſunt, creauit varias rerum ſpecies producendo; ſeptimo die nihil tale amplius operatus eſt. Quid igitur operatus eſt ſeptimo die & deinceps? Operatus eſt, & vſque hodie operatur, opus illud quod dicitur Conſeruatio rerum, & gubernatio: quia ſemper alia ex alijs generantur, motus corporum cœleſtium continuatur; aliaque fiunt quæ ad totius vniuerſi directionem pertinent.

v. 18. *Quia non ſolum ſoluebat ſabbathum.* Non verè, ſed vt illi criminabantur; eſt enim allegatio criminis, *quod non ſolum &c.* Et notandum, nuſquam legi quod Chriſtus aliquid fecerit contra legem; quia nondum venerat tempus legis abrogandæ. Vnde & circumciſus eſt, & per omnia factus ſub lege, vt ait Apoſtolus Gal. 4. nec veſcebatur cibis ſecundum legem illicitis; tametſi ſæpe cum peccatoribus manducaret. Quod ex eo ſatis intelligitur, quia nuſquam hoc ei Iudæi obiecerunt facturi haud dubie, ſi feciſſet. Et manifeſtius ex eo quod Petrus Chriſti diſcipulus, omnium maximè familiaris, Act. 10. viſione ſibi oblata, qua iubebatur ex omni genere animantium comedere; reſpondit; *Numquam manducaui omne commune & immundum.* Diligenter etiam, adhuc poſt Domini paſſionem, legem obſeruabant Iacobus frater Domini, & cæteri diſcipuli. Denique, Iudæi hoc ſolum obijciebant quod ſabbathum violaret; ſcilicet male intelligentes legem ſabbathi. De reliqua lege nihil illi ab eis obiectum legimus. Vide poſt. comment. citato loco Gal. 4.

Cæterum Chriſtus ſtudioſè plurimas curationes ſabbathi die facere voluit, quia his bonis operibus directè ſpectantibus glorificationem nominis diuini, voluit honorare patrem ſuum, cui dies ſabbathi peculiariter erat conſecratus; vt, ſicut canit poëta, Nunc dicenda bono ſunt bona verba die, ſic & de operibus exiſtimare nos oporteat, ac dicere: Nunc facienda bono ſunt bona facta die, qualia potiſſimum ſunt quæ per ſe ſunt ordinata ad Deum honorandum. Chryſoſtom. homil. 82. in Matth. dicit Chriſtum facto ſuo demonſtraſſe (quando agnum paſchalem edere voluit cum diſcipulis) ſe à principio circumciſionis ſuæ vſque ad diem paſchæ extremum, non fuiſſe contrarium diuinæ legi; id eſt, legem Moſaicam à Deo datam exactè obſeruaſſe.

Sed & patrem ſuum dicebat Deum. *Suum*, Græcè, *proprium* ἴδιον, quod vrget Ambroſ. lib. 2. de fide cap. 4. ſicut & lib. 1. vrget illud ad Rom. 8. *Qui proprio filio non pepercit*: vtrimque docens & hunc eſſe illius filium vnicum, & verum; & illum huius patrem vnicum & verum. Vide comment. Rom. 8.

v. 19. *Non poteſt filius à ſe facere quidquam, niſi quod viderit patrem facientem.* *Niſi* non ſignificat exceptionem, ſed aduerſantis particulæ vice fungitur, vt alibi ſæpiſſime in ſcripturis. Nam infra prorſus abſolutè ſic loquitur; *Non poſſum ego à meipſo facere quidquam.* v. 30. Eſt igitur ſenſus: Filius non poteſt quidquam à ſe facere; ſed quidquid facit, patre in ſe operante facit. Alibi exprimitur aduerſatiua dictio, vt cap. 8. *A meipſo facio nihil: ſed ſicut docuit me pater, ſic loquor.* Et cap. 14. *A meipſo non loquor, ſed pater in me manens, ipſe facit opera.* Sed cur non à ſe, cum ſit Deus? Reſp. non ita à ſe quin habeat ab alio perſonaliter diſtincto, ſcilicet à patre; ita tamen vt non habeat ab alio naturaliter diuerſo, eſt enim vna natura patris & filij.

v. 24. *Et in iudicium non venit, ſed tranſijt à morte ad vitam.* Malè quidam codices *tranſiet*, contra fidem manuſcriptorum, & contra quam eſt in Græco, vbi habes verbum præteritum, μεταβέβηκεν. Senſus tamen futuri eſt; nam ob certitudinem rei, præteritum pro futuro dictum eſt, more prophetico. Nam & *venit*, Græcè ἔρχεται, præſens eſt & futuri habet ſignificationem. Vnde ἐρχόμενος, qui venturus eſt. Confer cum loco 1. Ioannis 3. *Nos ſcimus quoniam tranſlati ſumus de morte ad vitam.*

v. 25. *Venit hora & nunc eſt, quando mortui audient vocem filij Dei, &c.* Hæc eſt prima reſurrectio, ſcilicet à morte peccati ad iuſtitiam; quæ fit durante hoc ſæculo, maximè à tempore prædicationis Chriſti. Ideo addit, *& nunc eſt.* Vel, mortui intelliguntur gentiles; quos conſtabat ſpiritu mortuos eſſe; vt ſit prædictio vocationis gentium ſtatim futuræ. Alij intelligunt mortuos corporaliter, quia ad confirmandam ſpem generalis reſurrectionis, voluit Chriſtus iam tunc aliquos paucos reſuſcitare.

v. 27. *Et poteſtatem dedit ei etiam iudicium facere, quia filius hominis eſt.* Id eſt, ſecundum quod eſt homo. Nam ſuperiora dixerat de ſe, vt filio Dei.

v. 28. *Omnes qui in monumentis ſunt audient vocem eius.* Malè quidam codices pro *eius*, habent *filij Dei*, quod in nullis reperitur manuſcriptis, ac potius, *eius*, intelligitur filij hominis: hoc enim præceſſerat, & hæc Chriſtus de ſe dicit vt homine, ſecundum quam naturam conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum & mortuorum. Hæc vero eſt ſecunda reſurrectio; Ideo non additur, & *nũc eſt*, quia fiet in fine ſæculi. Porrò in Apoc. 20. alia quædam nominatur *prima reſurrectio*;

ſcilicet

A ſcilicet beatitudo animarum, ante generalem reſurrectionem.

v. 29. *Et procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui vero mala egerunt, in reſurrectionem iudicij. Fecerunt, egerunt,* etiam in Græco diuerſa ſunt vocabula ποιήσαντες, πράξαντες, tametſi videtur Euangeliſta rem eandem voluiſſe ſignificare. *Iudicij*, id eſt condemnationis; vt paulo ante, *In iudicium non venit*, & alibi ſæpe.

v. 30. *Non poſſum ego à me facere quidquam; ſicut audio, iudico.* Videtur etiam hæc Chriſtus de ſe dicere vt filio hominis; qua ratione iudicandi poteſtatem acceperat. B Nec tamen ſenſus eſt: Sicut audio, iudico; id eſt, iudico ſecundum audita; ſed iudicaturus ſum ſicut audio à Patre, id eſt, ſecundum voluntatem Patris, & operationem eius in me; quia dixerat: *Non poſſum ego à me facere quidquam*. Vnde & probat id quod ſequitur, *Et iudicium meum iuſtum eſt; quia*, inquit, *non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me*. Quod manifeſtè ad humanam eius pertinet naturam, ſecundum quam obediens erat voluntati & præceptis Dei, à quo miſſus erat.

v. 31. *Si ego teſtimonium perhibeo de me; teſtimonium meum non eſt verum*. Nempe ſicut putatis. Ille enim nouerat verum eſſe; ſed propter infirmos, propter incredulos, Sol lucernas quærebat. Auguſt. ſerm. 43. de verbis Domini. Vide annot. cap. 8. vbi dicitur C aliquid in ſpeciem contrarium. v. 14.

v. 34. *Ego autem non ab homine teſtimonium accipio.* Accepit quidem à Ioanne, ſed non quaſi eo indigens; cum Ioannes ſit eo minor, & quiuis alius homo; ſed propter Iudæos, vt ad Chriſti fidem eo pacto perducerentur; quippe qui Ioannis teſtimonium plurimi faciebant. A patre autem, tanquam maiore & priore ſecundum originem, accepit teſtimonium: tum per vocem patris; *Hic eſt filius &c.* tum per opera, id eſt, miracula quæ faciebat per inuocationem patris, tanquam teſtis ſuæ doctrinæ & deitatis.

Sed hæc dico vt vos ſalui ſitis. Inter auditores Chriſti erant quidam, ac fortaſſe multi, reprobi. Erant enim qui Chriſtum quærebant interficere, & quos Moyſes accuſabat & accuſaturus eſſet apud Deum. D v. 45. Quod ergo dicit, *vt vos ſalui ſitis*; vel ſignificat non omnes, ſed aliquos illorum tandem credituros verbis Chriſti, & ita ſaluos futuros; vel ſignificat non loquentis intentionem, ſed finem operis ſecundum ſe ſpectati. Nam prædicatio verbi Dei pro fine ſpectat ſalutem auditorum; ſed Chriſtus occultiori ac diuino conſilio non dirigebat illam ad ſalutem omnium, quibus verbum Dei loquebatur. Confer Ioan. 17. v. 9.

v. 35. *Ille erat lucerna ardens & lucens*. Non lux, ſed lucerna erat Ioannes, ab alio lumine accenſus; ardebat charitate, lucebat exemplo & doctrina. Cuiuſmodi lucernæ eſſe debent omnes Eccleſiæ paſtores, E imo omnes qui aliquo gradu eminent; vt ſi non verbo, ſaltem exemplo bonæ conuerſationis luceant proximis; iuxta illud: *Sic luceat lux veſtra &c.* Matth. 5.

v. 39. *Scrutamini ſcripturas*. Verbum ambiguum eſt tam in Græco, quam in Latino, ad modum indicandi & imperandi. Circumſtantia magis ſignificat indicatiue dictum: ſequitur enim, *quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere*. Non fallebantur autem in eo quod putabant; vere enim ſcriptura eſt liber vitæ: ſed generalem exiſtimationem male applicabant ad actionem; dum neque ſtuderent verum ſcripturæ ſenſum aſſequi, neque ad eius præſcriptum vitam inſtituerent. Nota autem, hæc dici ad eos qui vitam æternam credebant, licet quæ & qualis illa eſſet non intelligerent; id quod liquet ex argumento Sadducæorum de muliere ſeptemuira; quod argumentum ſoluere nequibant.

v. 37. *Neque vocem eius vnquam audiſtis, neque ſpeciem eius vidiſtis.* Atqui legimus Exodi 20. populum audiuiſſe voces Domini de monte, quando dabat decem præcepta legis; quodque amplius eſt, Exodi 24. dicuntur vidiſſe Deum 70. ſenes de populo Iſraël. Forte dices Dominum de his ſolis loqui, ad quos verba faciebat. Non apparet: Si enim illis ſequentibus verbis; *Si alius venerit in nomine ſuo, illum accipietis*; reſpicit ad poſteros Iudæorum, qui pro Chriſto Antichriſtum ſunt accepturi: quidni iſtis verbis comprehendat etiam maiores eorum, de quibus ſequenti cap. dicit: *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto; & mortui ſunt?* Quocirca reſpondendum videtur, hūc locum exponendum eſſe iuxta illud cap. 1. *Deum nemo vidit vnquam; Vnigenitus filius qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit.* Senſus enim eſt, Deus per ſe non loquitur hominibus, ſed per prophetas & doctores, quos mittit ad homines. Sicut autem quondam miſit Moyſen alioſque prophetas ad populum; ita me miſit Vnigenitum ſuum indutum carne humana; in qua & audiri poſſit ab hominibus & videri. Quem proinde, vt doctorem à Patre miſſum, recipere debent. Continent ergo hęc verba exprobrationem ad Iudęos, quod cum Deus ſe per ſeipſum videndum & audiendum hominibus non præbeat, ſed ſolum per homines; nolunt recipere filium eius in humana ſpecie & natura, inter ipſos natum, & ad ipſos miſſum; iuxta illud cap. 1. *In propria venit, & ſui eum non receperunt.* Sic enim & hoc loco ſignificat, eius Patrem ad Iudęos loqui per ipſum, & opera quæ per ipſum faceret, & doctrinam quam traderet; tametſi illis non credentibus. *Ipſa*, inquit, *opera quæ ego facio, teſtimonium perhibent de me, quia pater miſit me.* & poſtea: *Quem miſit ille, huic vos non creditis.* Quomodo autem filij Iſraël Dei vocem audiuiſſe, ſpeciemque eius vidiſſe, dicantur in Exodo; ac nihilominus verum ſit illud Deuteron. 4. *Vocem verborum eius audiuiſtis, & formam penitus non vidiſtis*: quærendum ſuis locis.

Et qui miſit me pater, ipſe teſtimonium perhibuit de me. Loquitur de teſtimonio Patris è cęlo dato, Matth. 3. *Hic eſt filius meus dilectus*, quaſi diceret: Non ſolum opera, id eſt miracula, quæ facio, teſtantur me miſſum à Patre; ſed ipſe Pater de cælo clara voce ac diſertis verbis de me teſtimonium perhibuit, me eſſe filium ſuum: Non ita tamen, vt propriam eius vocem, tanquam hominis loquentis, audiretis, aut ſpeciem videretis; nam pater inuiſibilis eſt; *quia Deum nemo vidit vnquam.*

v. 43. *Si alius venerit in nomine ſuo, illum recipietis.* De Antichriſto à Iudæis recipiendo hoc plerique patres interpretantur. Vide noſtra in 4. diſtinct. 47. Gregor. lib. 19. moral. cap. 17.

v. 44. *Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis? &c.* Non quia ſit impoſſibile, ſed quia difficile. Erat enim appetitus humanæ gloriæ magnum impedimentum credendi in Chriſtum. Non eſſe autem impoſſibile, docet idem Euangeliſta cap. 12. *Veruntamen*, inquit, *& ex principibus multi crediderunt in eum, ſed propter Phariſæos non confitebantur &c.* Vide ibi.

v. 45. *Eſt qui accuſat vos Moyſes.* Quidam putant Dominum reſpicere ad illa verba Domini Dei dicta ad Moyſen de Chriſto, Deuteron. 18. *Prophetam ſuſcitabo de fratribus tuis. Qui autem verba eius, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit; ego vltor exiſtam.* probabilis expoſitio.

v. 46. *Si enim crederetis Moyſi, crederetis forſitan & mihi: de me enim ille ſcripſit.* Hæc probatio conuincit

non forſitan, ſed omninò eos credituros, ſi Moyſi crederent, id eſt, teſtimonium eius de Chriſto reciperent. Verum in Gręco non eſt forſitan, ſed ἂν, id eſt vtique, quod tamen hic interpres plerumque vertit *forſitan* vt Matth. 11. *Forte manſiſſent vſque in hanc diem*, Vbi tamen paulo ante pro illo ἂν nihil reddit, in ea ſententia, *Olim in cinere & cilicio pœnitentiam egiſſent*. Nam & reuera, in huiuſmodi locis, tantum conſtituit modum potentialem vel conditionalem; vt non admodum referat, ſiue pro eo aliquid reddatur, ſiue non. In pſalmo 50. interpres vertit *vtique*, vbi ait: *dediſſem vtique*. Non enim ibi *vtique* iungendum eſt ſequentibus, vt quidam imperite diſtinguunt; ſed præcedentibus. Sic infra cap. 8. *Si me ſciretis, forſitan & patrem meum ſciretis*. Eiuſdem cap. 8. verſu 42. Interpres vertit, *vtique*. Senſus autem eſt; Si Moyſi bene intellecto crederetis, etiam mihi crederetis, quia ille de me teſtatus eſt, mihi teſtimonium perhibuit. Credebant Moyſi, quatenus non dubitabant verà eſſe quæcumque Moyſes ſcripſerat; idque etiam (vt arbitror) ea fide, quæ eſt donum ſupernaturale, ſicut alij Iudæi: ſed multa non intelligebant; maxime de Chriſto; quæ ſi intellexiſſent, aut Chriſto credidiſſent, aut Moyſem negare debuiſſent. Vide annotat. Act. 26. *Credis rex Agrippa prophetis? &c.*

CAP. VI.

v. 14. Q*Via hic eſt vere propheta qui venturus eſt in mundum*. Quæritur quem intelligant prophetam, num Meſſiam, an alium? Nam Iudæi pręter Meſſiam, quem Regem temporaliter gẽtibus dominaturum putabant, etiam prophetam exſpectabant qui Meſſiæ vates & orator futurus eſſet, quemadmodum ſatis apparet ex diuerſis illis ad Ioannem legatorum interrogationibus ſup. cap. 1. an Chriſtus eſſet, an propheta, vide annot. eius loci. Videri poteſt ex ipſis verbis, de propheta, non de Chriſto homines loqui: Si tamen ſequentia videamus, apparet eos prophetam intelligere Chriſtum regem; quia continuo additur quod volebant eum facere regem. Quem regem, niſi à prophetis prędictum, id eſt, Chriſtum? Niſi dicas inter homines, de quibus hic ſermo (multi enim erant) alios ſuſpicatos eum eſſe prophetam illum comitem Meſſiæ, alios eſſe Chriſtum ipſum.

v. 15. *Ieſus ergo cum cognouiſſet quia venturi eſſent vt raperent eum & facerent regem, fugit.* Vide annotat. ſup. cap. 4.

v. 29. *Hoc eſt opus Dei vt credatis in eum quem miſit ille*. Illi interrogabant de operibus, dicentes: *Quid faciemus, vt operemur opera Dei?* Chriſtus autem de vno opere reſpondet, dicens: *Hoc eſt opus &c.* Non reijcit cætera opera Chriſtus, quæ alijs locis diligentiſſimè commendat; ſed illud opus exigit, quod ante omnia alia eſt neceſſarium. Id autem eſt fides in Chriſtum filium Dei; per quam cætera bona opera ad vitam perducunt, & ſine qua cætera ad vitam perducere non poſſunt. Vnde de eadem fide Dominus paulo ante dixerat: *Operamini non cibum qui perit, ſed qui permanet in vitam ęternam*. Eſt quidem fides opus hominis, ſicut alia bona opera quæ ab homine fiunt; ſed Dei opus dicitur, vel quia Dei donum eſt, vel, vt Ianſen. exponit, quia Deus hoc opus à nobis exigit tanquam præcipuum ac fundamentum cæterorum ac totius noſtræ iuſtificationis. Qui autem docent nullum opus ab homine factum poſſe Deo placere, fateantur neceſſe eſt, quod eſt abſurdiſſimum, etiam hoc opus, videlicet fidem in Chriſtum, Deo non placere, cum ſit opus ab hominis libera voluntate proficiſcens.

v. 32. *Non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed pater* A *meus dat vobis panem de cælo verum*. Non negat Moyſen dediſſe Iſraëlitis panem, id eſt, manna (tametſi propriè non dedit, ſed vt daretur, Dei ad populum nuncius & interpres fuit) ſed negat panem illum Moyſi miniſterio patribus eorum datum, fuiſſe de cælo, id eſt, cæleſtem, ſcilicet eo modo quo ipſe de cęlo erat. Qui ſenſus patet ex eo quod ſequitur: *ſed pater meus dat vobis panem de cælo verum*. Quem panem, mox ſeipſum interpretatur. Erat quidem manna panis cæleſtis, quia demiſſus è ſublimi aëre; ſicque ſcriptura loquitur: *Panem cæli dedit eis*, pſal. 77. *Panem de cælo præſtitiſti eis*. Sap. 16. Exod. 16. *Ecce ego pluam vobis panem de cælo*: Sed Chriſtus ex verbis Iudæorum, dicentium patribus ſuis datum fuiſſe panem de cæ- B lo; capit occaſionem doctrinæ de pane vero, eoque verè cæleſti; cuius nimirum comparatione manna neque verus panis fuerit, neque verè cæleſtis. Verum enim panem ſeipſum interpretatur, quia dat vitam mundo; ſic & verè cæleſtis eſt, quia diuinus, imo Deus ipſe, propter naturam diuinam humanæ coniunctam in vnitate perſonæ.

v. 37. *Omne quod dat mihi pater ad me veniet*. Et infra: *Nemo poteſt venire ad me, niſi pater qui miſit me, traxerit eum*. Et iterum: *Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi fuerit ei datum à Patre meo*. In his tribus ſententijs, eadem ſunt conuertibiliter, datum eſſe Chriſto à Patre, ad Chriſtum venire, tractum eſſe à Patre, & homini datum eſſe à Patre vt veniat: vnde C vlterius conſequens eſt, non omnibus dari auxilium ſimpliciter ex parte Dei ſufficiens ad hoc, vt veniat ad Chriſtum; quia non omnes ad Chriſtum veniunt, neque omnes à patre trahuntur, & quicunque non veniunt non trahuntur efficaciter; imo quicunque non trahuntur efficaciter (talis enim hic tractus intelligitur) non poſſunt venire, ſenſu compoſito. Non enim ſimul conſiſtunt, non trahi à Patre, & venire ad Chriſtum. Vide commentar. B. Thom. in hunc locum. Author. qq. noui teſtam. parte 2. apud Aug. q. 32. adfert huius loci, non ſanum intellectum; nam & q. 41. manifeſtè πελαγιάζει. Vide noſt. in 1. ſent. diſt. 40. & in 2. diſt. 24.

Et eum qui venit ad me, non eijciam foras. Græcè, *Et* D *venientem ad me non eijcio foras*. Senſus eſt: venientem ad me, poſtquam venerit, non eijciam foras, ſed retinebo & conſeruabo eum vſque in finem. Loquitur enim de electis, id eſt, ijs, quos Pater dat filio, non ad tempus, aut ſecundum quid, ſed ſimpliciter.

v. 45. *Eſt ſcriptum in prophetis, & erunt omnes docibiles Dei*. Id eſt, docti à Deo, de qua doctrina ſequitur; *Omnis qui audiuit à patre, & didicit, venit ad me*. De qua item Apoſt. 1. Theſſal. 4. *Ipſi vos à Deo didiciſtis, vt diligatis inuicem; etenim illud facitis*. Vide annot. Iſa. 54. ex quo loco Dominus citat hanc ſententiam. Vide etiam comment. dicto loco 1. Theſſ. 4. *In prophetis*, id eſt, in volumine prophetarum. Ceterum hac ſententia diſtinguit filios noui teſtamenti à filijs veteris. E Nam hi, docti ſunt à Moyſe & ab hominibus, aut omnino indocti; illi vero omnes, & ſoli, docti à Deo: Etenim quæ didicerunt, faciunt; iuxta promiſſionem noui teſtamenti; *Faciam vt in præceptis meis ambuletis, & operemini*.

v. 46. *Non quia Patrem vidit quiſquam; niſi is qui à Deo eſt, hic vidit Patrem*. Locus ſimilis illi cap. 1. *Deum nemo vidit vnquam; vnigenitus &c.* etiam ſimiliter exponendus.

v. 51. *Ego ſum panis viuus qui de cælo deſcendi*. Quo ſenſu Chriſtus de cælo deſcenderit, ſitque panis cæleſtis, diximus in comment. noſt. 1. Cor. 15. ad illa verba: *Secundus homo de cælo cæleſtis*.

v. 54. *Niſi manducaueritis carnem filij hominis &c.*

Vide

Vide quæ de multiplici manducatione corporis Chriſti diximus in 4. ſent. diſt. 9.

v. 64. *Spiritus eſt qui viuificat; caro non prodeſt quicquam*. Decantata ſententia hæreticis hodiernis, qua ſignificatum putant inutilem eſſe carnis Chriſti ſumptionem in Sacramento; ideoque non ſacramentaliter ibi à fidelibus, ſed ſpiritualiter tantum manducari. Sed hunc ſenſum planè deſtruunt quæ præcedunt. Dixit enim: *Qui manducat meam carnem & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam*. Item: *Panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita*. Non ergo ſimpliciter intelligendum eſt carnem Chriſti nihil prodeſſe. Neque hinc tantum ſequeretur, carnem Chriſti in Sacramento nobis inutilem eſſe; verum etiam, inutiliter Verbum eſſe carnem factum, vt habitaret in nobis. Senſus igitur verus colligi poteſt ex alia ſimili ſententia. Dicit Apoſt. 1. Cor. 8. *Scientia inflat; charitas ædificat*; non vituperans ſcientiam tanquam inutilem; ſed ſignificans, charitatem quidem, etiamſi ſola ſit, ædificare poſſe; ſcientiam autem, ſi ſola ſit, inflare, & ſuperbum facere; cum charitate autem coniunctam plurimum prodeſſe. Ita hoc loco, Caro nihil prodeſt, ſi ſola ſit, & ſpiritu Dei deſtituta. Niſi enim illa caro Deo eſſet vnita, viuifica non eſſet; ſpiritus autem Dei viuificare poteſt, & per ſe, & per carnem. Neque dicit Dominus, Caro mea non prodeſt; ibi enim ſignificatur caro Deo coniuncta; ſed indeterminatè dictum eſt, Caro non prodeſt; ſicut ab Apoſt. Scientia inflat. Vide eius loci comment.

v. 65. *Sed ſunt quidam ex vobis, qui non credunt*. Non eſt ſenſus qui non credunt ſermoni meo, quem nunc habui; ſed, qui non credunt in me, licet me ſequantur & profiteantur ſe meos diſcipulos. q.d. Non mirum ſi meum hunc ſermonem quem nunc habui, non recipiant; quia nec antè crediderunt in me; ſed ficto animo acceſſerunt ad me. Qui ſenſus patet ex eo quod ſequitur; *Sciebat enim Ieſus ab initio qui eſſent non credentes*.

verſ. 67. *Ex hoc multi diſcipulorum eius abierunt retro*. Errant qui hoc de toto numero ſeptuaginta diſcipulorum intelligunt, vt comment. Ambroſ. ſup. Rom. 8. ad illud: *Quos autem prædeſtinauit*. Nam de eo numero erant Mathias, & Barſabas, de quibus Petrus Act. 1. teſtatur eos omni tempore quo Chriſtus egerat cum duodecim Apoſtolis, ſcilicet à baptiſmo Ioannis, vſque ad ſuam in cælum aſſumptionem, fuiſſe cum iiſdem Apoſtolis conuerſatos; nec ſolum hos, ſed & alios quoſdam; quia dicit: *Oportet ergo ex his viris qui nobiſcum &c.* Nota quoque ſecundum Ianſen. ſeptuaginta diſcipulos poſtea fuiſſe electos. Vnde ſecundum illum hic locus de ſeptuaginta diſcipulis non poteſt intelligi, de quorum electione agit cap. 80. in Concord.

Et iam non cum illo ambulabant. Id eſt, nec amplius cum illo ambulabant; quomodo bene vertit Eraſmus.

v. 71. *Nonne ego vos duodecim elegi?* Auguſt. q. 117. ſuper Geneſ. putat dictum ſynecdochice; quia Iudas non erat electus, & probat ex eo quod dicit, Ioan. 13. *Ego ſcio quos elegi*.

Et ex vobis vnus Diabolus eſt. Iudam fuiſſe Chriſti Diabolum, calumniatorem, obtrectatorem ſignificat pſal. 108. in eum præcipuè ſcriptus. Vbi inter alia dicitur. *Os peccatoris & os doloſi ſuper me apertum eſt. Pro eo vt me diligerent, detrahebant mihi. Hoc opus eorum qui detrahunt mihi apud Dominum. Induantur qui detrahunt mihi pudore*. Iudam fuiſſe aliquando bonum cenſet B. Pererius ſup. Epiſtolam ad Rom. 8. diſp. 27. & citat Authores. Verùm Iudam nunquam in Chriſti diſcipulatu bonum fuiſſe, apparet; quia Euangeliſta annumerat eum illis, qui ab initio non crediderunt. *Sciebat enim*, inquit, *ab initio Ieſus qui eſſent non credentes, & quis traditurus eſſet eum*; intellige quis illorum non credentium: alioqui quod poſtea traditurus eſſet eum, nihil ad rem præſentem faceret. Nota autem quod dicit, *qui eſſent non credentes*; non, qui eſſent futuri non credentes: Ergo ab initio erant non credentes, vt qui ficto animo acceſſerant ad Chriſti diſcipulatum, ſua quærentes, ſicut ille cui dictum eſt: *Vulpes foueas habent &c.* Matth. 8. Item de Iuda Scriptura nihil vſquam boni refert; quod argumẽto eſſe poteſt, eum ab initio quo electus fuit, malum fuiſſe.

CAP. VII.

v. 1. *Non enim volebat in Iudæam ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere*. Non dicit, non enim audebat, quia non audere eſt animi agnoſcentis imbecillitatem ſuam, & ex ea conſcientia trepidantis, & nolentis aggredi malum quod obijcitur. Quæ quidem conſcientia in Chriſto, qui erat omnipotens, & hoc optime ſciebat, etiam ſecundum naturam humanam, locum habere non potuit. Sed cur non dixit, timebat enim? *Reſp.* quia Ioanni curæ erat oſtendere diuinitatem Chriſti. Nam alioqui nihil abſurdi, ſi hic timorem aliquem ſponte aſſumptum, in Chriſto agnoſcamus.

v. 3. *Vt & diſcipuli tui videant opera tua quæ facis*. Diſcipulos intelligit vel eos qui receſſerant ab eo cap. præcedenti, vel qui erant ab eo baptizati cap. 3. & 4. licet non eum corporaliter ſequerentur.

v. 5. *Neque enim fratres eius credebant in eum*. Bene probat Rupertus hoc non poſſe intelligi de Apoſtolis, Chriſti fratribus, Iacobo, Simone, & Thaddæo, quia cap. præcedenti dixit Dominus ad duodecim, volentes cum Chriſto manere: Nonne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis Diabolus eſt? Cæteri ergo credebant. Cæterum, hos quos Ioannes dicit non credidiſſe in eum, credibile eſt poſtea ad fidem eius conuerſos; hoc enim ſignificat Luc. Act. 1. quando præter vndecim Apoſtolos; dicit Ieroſolymis in oratione perſeueraſſe Mariam matrem Ieſu & mulieres, & fratres eius; vtique præter Apoſtolos, quos ante numerauerat. Vnde non bene videtur dicere Ambroſiaſter in Galat. 1. Iacobum fratrem Domini aliquando fuiſſe incredulum, reſpiciens, vt opinor, ad hunc locum. Non enim, vt dixi, de omnibus eius fratribus, hîc loquitur Euangeliſta.

v. 7. *Non poteſt mundus odiſſe vos*. Poteſt quidem vna pars mundi odiſſe alteram; vt prodigus auarum, ſuperbus ſuperbum, figulus figulum, Saracenus Iudæum, Caluiniſta Luteranum: Sed abſolutè mundus nullos odit malos, quia omnes mali de mundo ſunt non poteſt autem mundus odiſſe quod ſuum eſt; ſic enim ait Dominus ad diſcipulos ſuos, cap. 15. *Si de mundo fuiſſetis, mundus quod ſuum erat, diligeret*.

v. 8. *Ego non aſcendo ad diem feſtum hunc*. Vel ſenſus eſt, nondum aſcendo, nempe vobiſcum. Ita enim ſequitur: *Vt autem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit*. Vel, nõ manifeſte; ſicut vos vultis, vt meipſum oſtendam mundo. Nam & hoc ſequitur: *Non manifeſte ſed quaſi in occulto*. Pro priori quoque ſenſu facit quod poſtea ſequitur, *Iam autem feſto die mediante, aſcendit Ieſus in templum*; vt ſignificetur, eum aliquot diebus poſt fratres ſuos profectum, ita vt Ieroſolymam peruenerit, & templum ingreſſus fuerit circa medium ſolemnitatis Scenopegiorum, quæ durabat dies octo, vt eſt Leuit. 23.

v. 15. *Mirabantur Iudæi dicentes, Quomodo hic litteras*

A *ſcit, cum non didicerit?* Non litteræ qualeſcunque intelligũtur,ſed ſacræ litteræ; eas enim Dominus apud populum explicabat, & ex eis inter docendum proferebat teſtimonia. Itaque noſſe litteras hoc loco, eſt intelligere ſcripturam ſacram, aut ſaltem in ea exercitatum eſſe. Ex hoc loco patet,etiam vulgo Iudęorum fuiſſe perſuaſum, Chriſtum nullo vnquam præceptore vſum fuiſſe. Vnde vanum eſt commentum Rabbinorum, apud quos in lib. Megillatæ Taaruth ſic legitur; Hiſtoriographi Iſraëlitarum dicunt,quod Ioſue filius Perachiæ fuerit præceptor Ieſu Nazare-
B ni. Et quidem fides Chriſtiana dubitare non permittit, Saluatorem noſtrum à primo incarnationis ſuæ momento, omnium rerum perfecta ſcientia fuiſſe repletum. Didicerat quidem à Patre; quia docuerat eum Pater, iuxta quod alibi dicit: *Sicut docuit me Pater*, cap. 8. verſ. 28. quia omnem ſcientiam ſuam ab æterno accepit à Patre; ſed *non didicerat*, quomodo illi intelligebant diſcere, qui hoc dicebant. Sic enim Filius ab ęterno didicit à Patre quicquid ſcit, quia omnem ſcientiam ſuam ab ęternitate à Patre accepit, ſicut Pater ab æterno docuit Filium omnia, quia omnium rerum ſcientiam Pater Filio ab ęternitate communicauit. Imo ſicut Pater ſemper gignit, & Filius ſemper gignitur; ita Pater ſemper docet, & Filius ſemper diſcit. Sicut enim perfectam Patris eſſentiam ſemper habet, & ſemper accipit: ita & perfectam patris ſcientiam non ideo minus ſemper ha-
C bet, quia ſemper accipit.

v. 16. *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me.* Quærit Auguſt. ſi mea, quomodo non mea? ſi non mea, quomodo mea? Breuis reſponſio: mea, quia eam habeo, trado, & doceo, Non mea, quia non à me originaliter profecta. Senſus igitur eſt, doctrina quam ego vobis trado, non eſt à me primò & originaliter profecta, ſed à Patre meo, qui me miſit in mundum, vt hanc doctrinam mundo traderem. Sicut enim Filius Dei eſſe ſuum habet à Patre; ita quicquid eius eſt, ſiue vita, ſiue ſcientia, ſiue operatio, ſimiliter eſt à patre. Quia autem quæri poſſet; Vnde ergo cognoſcemus hanc doctrinam eſſe à Deo? rationem commonſtrat qua id cognoſci poſſit; *Si quis* (inquit) *vo-*
D *luerit voluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar.* Quibus verbis Dominus ſignificat bonam hominis voluntatem, & ſtudium obſequendi Deo, multum conferre ad diſcernendum an doctrina aliqua ſit ex Deo, an non. Vnde Apoſtolus; *Spiritualis omnia diiudicat, animalis autem homo non percipit ea quæ ſunt Spiritus Dei.* 1. Corinth. 2. Vide ibid. comment.

v. 22. *Propterea Moyſes dedit vobis circumciſionem; non quia ex Moyſe eſt, ſed ex patribus.* Moyſes circumciſionem præcepit, Leuit. 12. & propterea circumciſio ad legem Moſaicam pertinet; non tamen ex Moyſe eſt originaliter, ſed ex Patribus; quia primum omnium datum fuit Abrahæ circumciſionis pręceptum Gen.
E 17. Sed hoc præceptum cœpit pertinere ad legem Moſaicam, poſtquam illud Deus per Moyſen populo Iſraëlitico tradidit. Imo ex tunc, cœpit eſſe quædam profeſſio totius legis Moſaicæ obſeruãdæ; iuxta illud Apoſtoli Galat. 5. *Teſtificor omni homini circumcidenti ſe, quoniam debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ.*

v. 23. *Si circumciſionem accipit homo in ſabbatho vt non ſoluatur lex Moyſi; mihi indignamini quia totum hominem ſanum feci in ſabbatho?* Quidam intelligunt totum, id eſt, ſecundum corpus & animam, maxime quia dixerat ei: *Ecce ſanus factus es; iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.* Verum hic ſenſus non videtur congruere, quia quod ſecundum animam ſanatus eſſet, non erat manifeſtum, & hoc negaſſent aduerſarij. Sed manifeſta erat totius corporis curatio. Vnde ſimplicius eſt de totius corporis ſanatione intelligere. Rectè autem ſequitur, ſi vulneratio permittitur; multo magis ſanationem non prohiberi, eamque inſignem, qua totus homo ſanatur.

v. 28. *Et me ſcitis, & vnde ſum ſcitis.* Hoc dixit ſecundum ſenſum eorum, qui dixerant: *ſed hunc ſcimus vnde ſit*; nempe quæ mater eius, qui fratres, ex qua tribu, vbi educatus, & ſimilia ad originem & educationem carnis eius pertinentia. Licet etiam hæc non ita ſcirent, quin in quibuſdam errarent, putantes eum natum ex ſemine Ioſeph, & patriâ Galilæum eſſe, in Nazareth natum. Nam quod in Bethleem natus eſſet, ignoraſſe eos, liquet, ex eo quod inferius hoc eodem cap. dicunt: *Nunquid à Galilæa venit Chriſtus? Nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid, & de Bethleem Caſtello vbi erat Dauid, venit Chriſtus?* Imo hinc apparet eos etiam ignoraſſe quod eſſet ex ſemine Dauid, vtpote homo Galilæus, Galilæi autem fere erant Zabulonitæ, & Nephtalitæ. Non eſt huic ſententiæ contrarium id quod ſequenti cap. dicit; *Neque me ſcitis, neque patrem meum*: Ibi enim de ſe loquitur ſecundum naturam diuinam.

v. 39. *Nondum enim erat Spiritus datus. Datus*, Neque in Græcis additum habetur, neque in omnibus Latinis, neque apud Auguſt. Græci addunt, *ſanctus*, vide Franc. Lucæ notas. Auguſt. non legiſſe, *datus*, patet ex occupatione quam facit; licet codices ſint corrupti, addentes, *datus*, ex vulgatis biblijs. Idem patet ex Hieron. ad Hedibiam, q. 9.

v. 51. *Nunquid lex noſtra iudicat hominem, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit quid faciat?* Senſus: Nunquid lex quam dedit nobis Moyſes, docet quemquam condemnandum eſſe inauditum, & cauſa prius non cognita, ac diſcuſſa? Hinc ergo non ſequitur ipſam legem, ſeu ſcripturam eſſe iudicem; ſed, ſecundum eam iudicandum eſſe. Nam quod dicitur, *audierit, cognouerit*, non ipſius legis proprie, ſed iudicis, qui ſecundum legem iudicare debet, officia ſunt.

CAP. VIII.

v. 5. *IN lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare.* Quæritur an habuerint poteſtatem lapidandi; quandoquidem poſtea dixerint Pilato: *Nobis non licet interficere quemquam.* An intelligunt lapidandam mulierem, authoritate Pilati, ſed ſecundum legem ipſorum? quomodo dixerunt Pilato: *Nos legem habemus, & ſecundum legem noſtram debet mori?* Origen. in cap. 7. epiſt. ad Roman. de lege Moſaica pro tempore Romanorum; ſic loquitur: Homicidam punire non poteſt, nec adulteram lapidare; hęc enim ſibi vendicat Romanorum poteſtas: & dubitas adhuc, ſi mortua ſit litteræ lex? Vide annot. inf. cap. 18. & Act. 7.

v. 7. *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* Peccatum, graue intelligitur; remiſit enim accuſatores ad ſuam ipſorum conſcientiam, quæ illis teſtari poterat, quod non leuiora commiſiſſent eo peccato, de quo mulierem accuſabant. Neque hinc ſequitur, eum qui in peccato mortali eſt, priuatum eſſe poteſtate iudicandi alios, vti dixerunt Wiclef & Hus; ſed talem eſſe indignum qui illam poteſtatem exerceat, ac prius debere iudicare ſeipſum, per veram pœnitentiam, quàm ſententiam pronunciet in alios.

v. 9. *Et remanſit ſolus.* Non omnino ſolus cum muliere, ſed ſine accuſatoribus, qui iam abierant. Nam quod non abſolute ſolus cum illa, patet, quia ſequitur: *& mulier in medio ſtans*, ſcilicet populi quem Ieſus docebat, vt dicitur in principio cap.

v. 11. *Nec ego te condemnabo*. Chriſtus neque condemnat eam, nec abſoluit à pœna lapidationis; ſed preſentia ſua liberat. Quod ſi abſoluiſſet; ſumpſiſſet quidem ſibi partes Iudicis; non tamen feciſſet contra legem de lapidanda adultera. Nam lex eſt, ſicut & lex de interficiendo homicida, admittebat interpretationem, vt propter graues rationes, pœna legis poſſet remitti, vel compenſari; ſicut factum in Dauide, & filijs eius Ammon & Abſalon. Vide hic quantâ prudentiâ Chriſtus euitauerit ancipitem calumniam, ab aduerſarijs ſibi paratam.

v. 14. *Etſi ego perhibeo teſtimonium de meipſo, verum eſt teſtimonium meum.* Videndum quomodo hæc Chriſti ſententia conſentiat cum ea quæ eſt cap. 5. vbi ait: *Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo; teſtimonium meum non eſt verum.* Quæ ſententia videtur huic ex diametro repugnare. Et ad priorem illam ſententiam reſpicientes Phariſæi, obijciunt ei: *Tu de teipſo teſtimonium perhibes; teſtimonium tuum non eſt verum. Reſp.* Frequenter legitur Dominus ſibiipſi teſtimonium perhibuiſſe: ſicut hoc loco: *Ego ſum lux mundi*, & apud Samaritanam, *Ego ſum Meſſias* Et cum ſit ipſa veritas; omnino non poteſt teſtimonium eius, etiam de ipſo prolatum, non eſſe veriſſimum. Proinde vere dicit; *Etſi ego &c.* Quod autem 5. cap. dicitur: *Si ego teſtimonium &c.* intelligitur hoc modo: Si ego à meipſo, ſiue ſolus, ſine Patre, teſtimonium perhibeo de me &c. Nam paulo ante dixerat: *Non poſſum ego à meipſo facere quicquam.* Ac proinde nec poſſum à meipſo de me teſtificari; ſed ſicut naturam, ita & teſtimonium habeo à patre. Alij accipiunt dictum per conceſſionem: q. d. Sit ita, facile id concedo; neque id contra me eſt, cum habeam ſufficiens teſtimonium à Patre.

v. 17. *Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt. Ego ſum qui teſtimonium perhibeo de meipſo; & teſtimonium perhibet de me qui miſit me Pater.* Lex ita habet: *In ore duorum vel trium teſtium ſtabit omne verbum.* Quod non ita intelligẽdum, quaſi ſemper ſit verum tale teſtimonium; Nam qui contra Naboth & Suſannam & Chriſtum ipſum teſtificati ſunt, non verum, ſed falſum teſtimonium perhibuerunt. Sed ſignificatur tale teſtimonium pro vero recipiendum, in iudicijs, quando aliunde veritas manifeſtari non poteſt. Sed quomodo ex ea lege colligit Dominus ſuum & patris ſui teſtimonium recipiendum; cum lex intelligatur de teſtibus, non in propria cauſa, ſed aliena teſtimonium ferentibus? *Reſp.* Dominus coniungens ſuum teſtimonium cum teſtimonio Patris, ſuum intelligit, non vt prolatum à Chriſto homine, ſed vt prolatum à Filio Dei, quatenus Patri ſuo eſt conſubſtantialis, & ab hominis natura diuerſus. Itaque Deus Pater & Deus Filius, velut diſtinctæ perſonæ teſtimonium perhibent de Chriſto homine tanquam naturâ ab ipſis diſtincto. Conuincitur hac ſententia error Sabellij: cum enim lex duos requirat ad teſtificandum; conſequens eſt Patrem & Filium non eſſe reipſa vnum & eundem, vt Sabellius volebat, ſed perſonali proprietate diſtinctos.

v. 21. *Et in peccato veſtro moriemini.* An hic fuerit Iudęis prędicta ſua damnatio, quęri poteſt: Et non videtur, quia comminatoria ſententia eſt, quam infra mitigat, & exponit, adiuncta conditione, dicens: *Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis veſtris. Si enim non credideritis quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro.* Item, An ſecus ſit, propter peccatum veſtrum moriemini, id eſt, male peribitis temporaliter, ſcilicet gladio, fame, peſte, per obſidionem Romanorum; quomodo illud recte intelligitur apud Luc. cap. 13. Niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis. Quid ſit in peccato ſuo mori, vide Num. 27. & 1. Par. 10.

v. 25. *Tu quis es?* Quia dixerat: *Si non credideritis quia ego ſum &c.* nec tamen dixerat quis eſſet; nunc quærunt, *Tu quis es?* q. d. ne ſicut minaris, moriamur in peccatis noſtris, ſi non crediderimus, quia tu es: dic nobis quis ſis.

Principium qui & loquor vobis. Vide notas F. Lucæ. Veteres concordantiæ legunt: *principium quia & loquor vobis.*

v. 28. *Sed ſicut docuit me Pater.* Vide annotat. cap. proxime præcedentis. v. 15. & 16. Si Pater docuit Filium; didicit ergo Filius à Patre.

v. 34. *Omnis qui facit peccatum ſeruus eſt peccati.* Vide comment. Rom. 6. & 2. Petri 2. & noſtra in 2. diſt. 24. reſp. ad obiectionem 6. contra liberum arbitrium.

v. 41. *Nos ex fornicatione non ſumus nati.* Putat Euthymius hoc ab eis dictum, quia non ex Agar ancilla per ſtuprum, vt Iſmaëlitæ, ſed ex Sara legitimo matrimonio progeniti eſſent. Sed abſit vt ſentiamus Abraham ex fornicatione, & quidem adulterio ſuſcepiſſe liberos. Nec, ſi de fornicatione corporum hic loquerentur Iudæi; idcirco de congreſſu Abrahæ cum Agar locuti fuiſſe exiſtimandi ſunt; ac non potius generaliter dicere velle, ſe non eſſe natos ex fornicatione, vt aliæ quædam gentes. Sed etſi de illo congreſſu loquantur, eumque vocẽt fornicationem; non ideo cum illis ſentiendum nobis erit Abraham cum Agar fornicatum fuiſſe, ac non potius vero matrimonio copulatum, ſicut & Iacob cum duabus ancillis, quas vxores eius fuiſſe non eſt dubium. Verum rectius accipi poteſt ſententia de fornicatione ſpirituali, id eſt, idolorum cultu, quem fornicationis nomine, frequentiſſime ſcriptura ſignificat: Hunc enim ſenſum vult id quod ſequitur, *vnum patrem habemus Deum*, q. d. Nos ex idololatris non ſumus nati, qui à maioribus cultum vnius Dei accepimus, & retinemus. Non eſt autem nobis laborandum, vt doceamus verum eſſe quod dicunt, cum multi ex maioribus eorum receſſerint à vero Deo, & fornicati fuerint poſt deos alienos.

v. 44. *Ille homicida erat ab initio.* Id eſt, Diabolus fuit primus homicida, omnes alios præceſſit. Sicut 1. Ioan. 3. *Ab initio Diabolus peccat*, id eſt, primus peccauit. Vnde bene ſequitur quod præceſſit. *Vos ex patre Diabolo eſtis*; videlicet imitatione, ſicut 1. Ioan. 3. probat ſimiliter eum qui facit peccatum, ex Diabolo eſſe, nimirum per imitationem eius qui primus peccauit. Et hic videtur omnino germanus ſenſus huius loci. Vide Comment. 1. Ioan. 3. Caſſianus coll. 8. cap. 25. duos ſenſus breuiter aſſignat dicens: Ab initio factus eſt homicida; vel Adam in conditionem mortalitatis inducens, vel Abel inſtigatione per manum fratris interimens. Rupertus quidem ſcribens in hunc locum, negat Diabolum propriè fuiſſe homicidam; alioqui, inquit, & omnem corruptorem hominum, v. g. eum qui hæreſim docuit, publice homicidam declararemus, & tanquam de homicida iudicium publicum poſtularetur. Sed non videtur Rupertus conſideraſſe duo in Diaboli facto peculiaria: Alterum, quod oderat hominem, omnino eum perdere cupiens; quare imprimis voluntate erat homicida. Alterum quia ſuaſit homini illud facere, quod ei ſub interminatione mortis, fuerat à Deo prohibitum: hoc autem qui ſuadet, merito reputatur homicida, etiam propriè; quia ſuaſione ſua morti alterius cooperatur. Velut qui ſuaderet potionem veneni, dicens: Non tibi nocebit, ſed magis proderit ad longiorem vitam. Viguerius cap. 3. Inſtit. §. 2. verſ. 15.

vult

vult Diabolum ab initio homicidam dici, quia Angelos ſuaſu, & conſortio criminis, traxerit in interitum, vt dictus ſit homicida per catachreſim, quia fuit interfector, occiſor, inferendo mortem æternam ſocijs Angelis. Sed longe petita eſt hęc interpretatio: Sicut enim Latinè homicida, ſic Græcè eſt apud Ioan. ἀνθρωποκτόνος, cum non deeſſet aliud magis tritum vocabulum φονεὺς, quo vti potuiſſet, ſi ſimpliciter interfectorem dicere voluiſſet. Reſpexit autem ſine dubio ad hominem, ſeu humanum genus, ſuaſu ſerpentis in mortem adductum, q. d. Diabolus primum hominem, & in eo totum humanum genus, in mortem impulit; vos me ſecundum hominem morte afficere vultis: Itaque Diaboli eſtis imitatores & filij. Porro illud, *ab initio*, intellige, non creationis ſuæ, quia tunc homo nondum erat; ſed, ex quo homo eſſe cœpit; quia licet non ſtatim occiderit eum, ſtatim tamen odio, & inimicitia motus fuit in eum; Scriptū eſt autem: *qui odit fratrem homicida eſt*. Quod autem non ab initio ſuæ creationis homicida fuerit, etiam ex eo colligi poteſt quod ſequitur; *Et in veritate non ſtetit*, id eſt, non perſeuerauit; fuit ergo aliquando in veritate. Quod autem in veritate non ſteterit, probat, quia veritas non eſt in eo; nam ſi perſtitiſſet in veritate eſſet adhuc in eo veritas.

Et in veritate non ſtetit. Id eſt, non permanſit. Sic 4. Reg. 6. *ſi ſteterit caput Elizæi ſuper ipſum hodie*, id eſt, ſi permanſerit hodie caput eius ſuper ipſum. Rupertus aliter, In veritate non ſtetit, id eſt, inquit, filium Dei, qui eſt veritas, non dilexit; Sed ex contextu ſatis liquet *veritatem* hic generaliter intelligi, vt mendacio opponitur.

Cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur. Etiam homo cum loquitur mendacium ex proprijs loquitur; dicit enim canon Arauſicanus: Nemo habet de ſuo, niſi mendacium, & peccatum. Sed tamen aliquid peculiare dicitur hic de Diabolo; nam loquens mendacium ita ex proprijs loquitur, vt ne quidem id habeat ex alterius ſuggeſtione: At homo peccauit, Diabolo ſuggerente. Item, quia primus adinuenit mendacium; vt, ſicut celebrari ſolent variarum rerum inuentores, ita Diabolus dicendus ſit inuentor artis mentiendi.

Quia mendax eſt & pater eius. Scilicet mendacij. Quod multi non intelligentes (ait Hieron. lib. 6. ſup. Iſa. 14.) patrem Diaboli volunt eſſe draconem, qui regnet in mari, quem Hebręi appellant Leuiathan.

v. 58. *Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?* Ad priorem contumeliam non reſpondit, quia puerile eſt homini genus, aut gentem obijcere, nec reſponſionem meretur huiuſmodi conuicium, etiamſi falſum ſit. Simul ſignificare voluit Dominus, quod per ſuum Apoſt. poſtea docuit, in Chriſto Ieſu non eſſe Iudæum, & Græcum, ſeruum, & liberum, marem, & fœminam: *Et dæmonium habes?* id eſt, inſana & abſurda loqueris. Sic quidam; ſed non ſat plene, nam dæmonium habere in ſacris litteris, eſt obſeſſum eſſe à dęmonio. Nec refert, an reuera qui hoc conuicij ingerebant Chriſto, putauerint eum à dæmone obſeſſum eſſe; nam ſæpe atrocia conuicia iactantur in innoxios, ab ijs qui ſciunt ea falſa eſſe. Et vtique ſciebant eum non eſſe Samaritanum genere; ſed mordebat eos, quod per Samariam iter feciſſet, eiſque Euangelium annunciaſſet; ſupra cap. 4. Item occaſio quędam eſſe potuit ex laudato Samaritano leproſo, præ Iudæis ingratis; & ex parabola de eo qui incidit in latrones, in quem non ſacerdos, neque leuita, ſed Samaritanus exercuit officium charitatis, & miſericordiæ. Quāquam & propter odium gentis, nomen Samaritani abierat in opprobrium apud Iudęos.

v. 51. *Mortem non videbit in æternum*. Et iterum: *Non guſtabit mortem in æternum*. An ſenſus: nunquam morietur? an vero, mors eius non erit æterna? Priori modo Iudæi intellexerunt, quando contra obijciebant, Abraham mortuum eſſe, & Prophetas. At poſteriori modo videtur Chriſtus intellexiſſe; quia alibi dicit, Ioan. 5. *Tranſijt de morte ad vitam*. Et infra cap. 11. *Etiamſi mortuus fuerit, viuet*. Et ſubiungitur: *non morietur in æternum*. Simili prorſus ſenſu dicitur ſuprà, hoc eodem cap. *Seruus non manet in domo, in æternum*. Vide etiam annot. cap. 4. *Non ſitiet in æternum*. Item annot. pſal. 14. *Qui facit hoc, non commouebitur in æternum*.

v. 56. *Abraham exultauit vt videret diem meum: vidit &c.* Videtur omnino Chriſtus velle quod Abraham ipſum viderit iam olim, quando vixit: Vult enim Dominus ſignificare ſe iam olim extitiſſe, etiam tempore Abrahæ, vt qui ab eo viſus fuerit; & ſic Iudæi intellexerunt, reſpondentes: *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* Quem intellectum Chriſtus deinde confirmat, & auget, dicens: *Amen amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego ſum*. Itaque ſenſus eſſe videtur: Abraham reputauit ſibi fore materiam magnæ exultationis & gaudij, ſi diem meum videret; ſi me videre, meoque frui colloquio, poſſet. Quod quidem ei contigit; & vehementer gauiſus eſt. Id Patres factum dicunt, quando tres vidit, & vnum adorauit. Geneſ. 18.

Nec obſtat quod tunc non cognouerit, ſed homines eſſe putauerit. Nam poſtea, cum duo ex illis diſceſſiſſent, ad tertium velut ad Deum, locutus eſt. v. 22. & ſeqq. Vidit autem diem Domini, quia vidit eum tali ſpecie, quali venturus erat in carne: qui quidem aduentus fuit dies Domini; velut cum quis in ſpeculo videt expreſſam alicuius imaginem, cenſetur ipſum hominem videre. Id etiam Moyſi contigiſſe teſtatur Dominus, idem filius Dei; quando dixit ei Exod. 33. *Poſteriora mea videbis*, id eſt, ſpeciem humanitatis meæ. Vide illius loci annot. Ita Nabuchodonozor, vidit in camino filium Dei, id eſt, ſpeciem Chriſti. Sic exponit Auguſt. orat. ad Catech. contra Iudæos tom. 6. & Prudent. in Apotheoſi. Vide noſtra ad eum locum Daniel. 3. Porro alij quidam non improbabiliter ſentiūt Abraham vidiſſe diem Chriſti, quando in lymbo, apud inferos exiſtens, cognouit Chriſtum iam in carnem veniſſe, quem venturum iam ante cognouerat. Per hoc enim impletum eſt quodammodo illud: *Beati qui vident quæ vos videtis, & audiunt, quæ vos auditis*. Quodammodo enim vidit, & audiuit, per eos quorum veridico, & certiſſimo relatu eius aduentum, & facta iam pręſentia, ſeu præterita, cognoſcebat, vt Simeonis, Ioannis Baptiſtæ, & aliorum. Iuxta hanc autem expoſitionem, dies Chriſti tempus eius eſt in aſſumpta carne. Videtur autem ille dies, quando iam præſens cognoſcitur; nam antea tantum ſperabatur, ſpes autem viſioni opponitur: *Spes enim quæ videtur, non eſt ſpes; quod enim videt quis, quid ſperat?* Nec vero dubium, quin ſicut ingenti deſiderio ad Chriſti aduentum ſuſpirauerunt Sancti Patriarchæ; perceperint etiam inęſtimabile gaudium ex præſenti eius aduentu iam cognito. Poteratque Symeon, aut quiſpiam talis ad eos deſcendens, dicere illud Angelicum; *Ecce annuncio vobis gaudium magnum, quia natus eſt vobis hodie ſaluator mundi*. In quibus & illud Leonis verum eſt: Gaudeat iuſtus, quia appropinquat ad palmam.

v. 58. *Antequam Abraham fieret, ego ſum*. Non ait, ego eram; nec ait, ego factus ſum; quod tamen reſ-

pondebat

pondebat verbo, fieret: Itaque non obſcuro indicio hoc ſignificauit, ſe neque factum eſſe, neque mutabilem, ſed illud ſibi competere, quod Pſalmiſta ei tribuit, teſte Paulo Heb. 1. *Tu autem idem ipſe es.*

CAP. IX.

v. 2. R*Abbi quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur? Reſpondit Ieſus: Neque hic peccauit, neque parentes eius, ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo.* Quod dicit Dominus, *neque hic peccauit, neque parentes eius*, non poteſt abſolute intelligi. Non enim voluit Dominus ſignificare fuiſſe eos à peccato prorſus immunes; ſed ſubintelligendum, *vt cæcus naſceretur*. Hoc enim à diſcipulis propoſitum erat in quæſtione: *Quis peccauit &c.* Ad quod reſpondet Dominus: *Neque hic peccauit, neque parentes eius*, ſcilicet *vt cæcus* naſceretur: ſed ideo cæcum natum eſſe, vt manifeſtentur opera Dei in illo. Docemur hac ſententia non ſemper immitti hominibus morbos, aliaſque afflictiones, & miſerias, ad hoc, vt vindicentur eorum peccata; ſed nonnunquam ad oſtenſionem gloriæ Dei, aliquãdo ad exercitium virtutum. In vindictam peccati, afflictus fuit, cui dicebat Dominus: *Vade, & iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat.* Ad oſtenſionem gloriæ Dei, cæcus iſte. Ad exercitium virtutis, Iob propheta, & Sancti Dei Martyres, & quicunque perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam: Cæterum ſicut Dominus his verbis, *Neque hic peccauit, neque parentes eius*, non remouet ab eis omne peccatum; ita nec negat abſolutè cæcitatem in eo fuiſſe pœnam peccari, quod male negat Theophylactus; Sed ſenſus eſt, cæcitatem ei nõ fuiſſe immiſſam à Deo præcipuè in pœnam peccati, id eſt, vt peccatũ eius aut parentum eius puniretur; ſed vt Deus in opere illuminationis eius glorificaretur. Sic cap. 11. dicit de Lazaro: *Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam*, cum tamen vere fuerit infirmitas illa ad mortem; ſed, vt ait S. Auguſt. mors ipſa non erat ad mortem; ita hic pœna non erat ad pœnam. Denique poteſt & hic dari ſenſus, eos non ita peccaſſe, vt iſte præ alijs qui naſcuntur, cæcus naſceretur. Erant enim & alij homines, æquè, vel magis peccatores, quorum filij non naſcebãtur cęci. Et ipſe non magis erat obnoxius peccato, quam alij homines, qui naſcuntur videntes. Ita Luc. 13. dicit eos quorum ſanguinem miſcuerat Pilatus cum ſacrificijs, & ſuper quos ceciderat turris in Siloë, non fuiſſe præ cæteris peccatores. Id quod ſolent homines facile iudicare, vt ſi quis præ cæteris flagellatur à Deo, putẽt eum præ cęteris eſſe peccatorem. Quo peruerſo indicio laborabant etiam amici Iob. Vnde & Phariſæi dicebant huic cæco, tanquam magno peccatori; *In peccatis natus es totus.* Infra v. 34.

v. 3. *Sed vt manifeſtentur opera Dei in illo.* Fallitur Theophylactus, cum vult vocabulum *ἵνα*, id eſt, *vt*, hoc loco, ſicut ſæpe alibi in ſcriptura poni, non vt cauſam, ſed vt euentum deſignet: quia ex hoc, inquit, quod cæcus ſanatus eſt, euenit glorificari Deum, fallitur, inquam, quia Deus omnia quæcunque facit in creatura, ordinat ad gloriam ſuam, ſiue bona ſint, ſiue mala, id eſt aduerſa, vt morbi, calamitates, mortes; Prou. 16. Vniuerſa enim propter ſemetipſum operatus eſt Dominus, adeo vt etiam permittat peccata, ob hunc finem.

v. 6. *Expuit in terram, & fecit lutum ex ſputo.* Dominus curaturus cæcum, *expuit in terram & fecit lutum ex ſputo, & liniuit lutum ſuper oculos eius, & dixit ei, vade laua in natatoria Siloe &c.* Præter myſticam ſignificationem quæ in huius ſententiæ verbis latet, voluit

A Dominus hoc ſuo facto declarare diuinam ſuam potentiam, dum videlicet ijs rebus vtitur ad aperiendũ oculos cæco, quibus dubium non eſt nullam eiuſmodi virtutem ineſſe; Imo quæ potius integros oculos læderent, & excæcarent: vt lutum ſputo permixtum. Ex quo oſtenditur, miraculum totum virtuti operantis tribuendum, & non creaturis adhibitis. Deinde, hoc ſuo exemplo confirmat, recte in adminiſtratione ſacramentorũ, alijſque functionibus ſacris, adhiberi externas cæremonias. Denique velle eum per res quaſdam corporales tribuere effectus ſpirituales; tametſi eas ſine illis dare poſſet: velut per aquam, regenerationem; ſicut hoc loco per lutum, eiuſque ablutionem, oculos exteriores illuminauit.

B v. 22. *Iam enim conſpirauerant Iudæi, vt ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, extra ſynagogam fieret.* Vide annot. infra cap. 16. *abſque ſynagogis &c.*

v. 24. *Da gloriam Deo.* Dare gloriam Deo eſt agnoſcere, & confiteri eius iuſtitiam, aut potentiam. Videtur ſenſus eſſe: Hic homo peccator eſt, & indignum eſt opera diuina aſcribere homini peccatori; Itaque pro honore Dei fatere veritatem, & nega tibi lumen reſtitutum ab iſto homine. Vide annot. Ioſ. 7. Apocal. 11. & 16.

v. 31. *Scimus quia peccatores Deus non audit.* Atqui exauditus eſt ille peccator, qui dicebat: *Deus propitius eſto mihi peccatori*; & qui dicebat: *Peccaui*, & mox audiuit: *Tranſtulit Dominus peccatum tuum.* Nec dubium
C eſſe poteſt quin Deus audiat peccatores pœnitentiam agentes, & veniam petentes: ſed loquitur iſte de peccatoribus perſeuerantibus in peccatis; & de exauditione ad facienda miracula. Neque tamen hoc abſolute verum eſt. Erunt enim peccatores qui dicturi ſunt; *Domine, nonne in nomine tuo dæmonia eiecimus &c.* Itaque vt iſtud veritatem habeat, quod à cæco illuminato dicitur, accipiendum de peccatore, ſeu præuaricatore circa religionem, & ad ſuæ doctrinæ falſitatem aſtruendam, inuocata Dei ope, miracula conantem facere. Chriſtus enim miracula ſua omnia faciebat, vt oſtenderet ſe à Deo miſſum, ſuamque doctrinam eſſe à Deo; quod niſi ita fuiſſet, non eum ad miracula exaudiſſet Deus. Adde, quod
D miracula plęraque, velut propria authoritate faciebat, vt ſe Deum eſſe oſtenderet: quod non potuiſſet, ſi peccator fuiſſet. Vnde ſup. eodem cap. v. 16. quidam dicebant, *Quomodo poteſt homo peccator hæc ſigna facere?* Et Nicodemus, cap. 3. *Nemo poteſt hæc ſigna facere, niſi Deus fuerit cum eo.* Quamquam non eſt neceſſe, tam anxiè defendere veritatem omnimodam eius quod cæcus dixit. Similis ſententia pſal. 65. *Iniquitatem ſi aſpexi in corde meo, non exaudiet Dominus.* & Prouerb. 21. *Qui declinat aures ſuas ne audiat legem; oratio eius erit execrabilis.*

v. 32. *A ſæculo non eſt auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati.* Legimus quidem à Prophetis mortuos ſuſ-
E citatos; ſed cæcis, præſertim ijs qui nunquam vidiſſent, oculos fuiſſe ad videndum apertos, nuſquam legimus ante Chriſti aduentum.

v. 34. *In peccatis natus es totus.* Quæritur an verum dixerint? Dauid quidem de ſe confitetur: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus ſum &c.* Eſtque id commune toti humano generi; Sed plus iſti dicere voluerunt, nempe hunc totum ac præ alijs natum eſſe in peccatis, arguente id cęcitatis plaga, cum qua natus erat. Hoc autem falſum erat.

v. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.* Id eſt, veni ad gentilium conuerſionem, & Iudæorum reprobationem. Gentiles enim non videbant, quia legem non acceperant: Iudæi videbant, quia legis

habebant cognitionem, & Chriſtus erat eis promiſſus, & miſſus.

v. 41. *Si caci eſſetis, non haberetis peccatum*; Scilicet infidelitatis. Gentiles enim, quia de eo non audierūt, non habent peccatum infidelitatis. *Nunc vero dicitis quia videmus*, id eſt, arrogatis vobis notitiam legis; Rom. 2. *peccatum veſtrum manet*, id eſt, ſcientia veſtra, qua inflati eſtis, eſt vobis occaſio peccandi, & permanendi in peccato, & Chriſtum Saluatorem nec requirendi, nec recipiendi.

CAP. X.

v. 3. ET *oues vocem eius audiunt* Quæritur qui intelliguntur per *oues Chriſti*; vtrum omnes fideles, an ſoli iuſti, an ſoli prędeſtinati? Pro prima expoſitione facit, quia per *ouile* intelligitur Eccleſia, quæ eſt omnium fidelium congregatio. Item illud; *Lupus rapit & diſpergit oues*. Item illud cap. vlt. *Paſce oues meas*. Sed contra eam eſt quod hic dicitur, *Oues vocem eius audiunt*. Ac paulo poſt: *& oues eum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius; alienum autem non ſequuntur*. Et infra: *Cognoſco meas, & cognoſcunt me meæ*. Et adhuc infra: *Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognoſco eas, & ſequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquam de manu mea*. Hæc autem non competunt in omnes fideles. Pro ſecūda expoſitione faciunt fere hæc eadem quæ contra primam; niſi quod contra ſecundam & pro tertia facit illud imprimis; *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis*. Et poſtea: *Et animam meam pono pro ouibus meis*, id eſt pro electis; ſiue iam iuſti ſint, ſiue non. Pro electis enim peculiariter Chriſtus mortuus eſt; quia & pro his peculiariter Patrem rogauit, Ioan. 17. Item quod ſequitur: *Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere*. Hæ namque oues vocantur, quamuis nec adhuc fideles eſſent nec iuſtitiam adeptæ: Dicuntur ergo oues propter prædeſtinationem. Sed magis adhuc pro hac ſententia facit quod inferius dicitur, v. 26. *Vos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis*. Et iterum: *& ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum; & non rapiet eas quiſquam de manu mea*. Hęc enim neque in omnes competunt fideles, neque etiam in omnes iuſtos; ſed in omnes, & ſolos prædeſtinatos. Hi quoque omnes, & ſoli, finaliter, & perſeueranter audiunt vocem Chriſti, & Chriſtum ſequuntur, & vocem eius ſciunt; Alienum vero non ſequuntur, ſed fugiunt ab eo; quia non nouerunt vocem alienorum. Hos omnes & ſolos cognoſcit Chriſtus, notitia prędilectionis ęternæ. Vnde & illi omnes & ſoli cognoſcunt Chriſtum, cognitione perſeuerantis dilectionis. Denique his omnibus, & ſolis vitam ęternā dat Chriſtus. Hi omnes & ſoli non peribunt in æternum; hos omnes & ſolos nemo rapiet de manu eius; ijdem omnes, & non alij, ſtabūt à dextris, in die iudicij, vt oues, ab hœdis ſeparati, & vocem illam audituri; *Venite benedicti &c.* Matth. 25. Quare manifeſtum videtur per *oues* intelligi prædeſtinatos. Quod autem obijcitur de ouili, id eſt Eccleſia; ſoluitur in hunc modum: Eccleſia vocatur ouile, non quod in ea ſint omnes, ac ſolæ oues, id eſt, prædeſtinati; ſed quia prædeſtinati, præcipua ſunt Eccleſiæ membra, eademque vſque ad finem in ea permanſura, & nunquam ab ea ſeparanda; & quorum gratia inſtituta eſt à Chriſto paſtore Eccleſiæ. 2. Tim. 2. v. 10. *Omnia enim propter electos* Ad alterum reſpondetur, lupum diſpergere quidem oues, imo & rapere, temporaliter affligendo, perſequendo, vexando: non tamen ſeducendo, ſaltem finaliter. Vide Ianſ. Expreſſe enim dicit Saluator, *non rapiet eas quiſquam de manu mea*. Quod autem dictum eſt Petro, *Paſce oues meas*, homini paſtori dictum eſt, qui in ſuo grege electos à reprobis diſcernere non poteſt; & ideo quantum ad eius curam paſtoralem, omnes oues ſunt; non autem Chriſto, ſupremo paſtori.

Et proprias oues vocat nominatim Quia electos ſuos nominatim nouit Deus, tanquam in libro deſcripta habens eorum nomina. Vide annot. Apoc. 2. ad illud; *ſed habes pauca nomina &c.*

v. 9. *Et ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet*. Ingredi & egredi, phraſis Hebręa eſt, qua ſignificantur actiones hominis, & tota eius conuerſatio. Sic 1. Reg. 18. de Dauide: *Ipſe enim ingrediebatur, & egrediebatur ante eos*. Hoc intellige quoad militiam; quomodo dicitur 2. Reg. 5. *Tu eras educens, & reducens Iſrael*. Item 2. Reg. 3. *Ad hoc venit vt deciperet te, & ſciret exitum tuum, & introitum tuum, & ſciret omnia quæ agis*. Et 3. Reg. 3. *Ego ſum puer paruulus, & ignorans egreſſum, & introitum meum*, id eſt, quæ mihi agenda ſunt. Et in pſal. 120. *Dominus cuſtodiat introitum tuum, & exitum tuum*. Similis phraſis, ſeſſio & ſurrectio, in pſal. 138. & Thren. 3. Chryſoſt. Theoph. Auguſt. varie exponunt hunc ingreſſum & egreſſum; ſed pręter litteram.

v. 11. *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis, mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit*. Diſtinguit Dominus inter Paſtorē, & mercenarium. Diſcrimē illud multiplex eſt. Paſtor in eo quod oues paſcit, non ſuum commodum primò ſpectat, ſed ſalutem ouium: Mercenarius non ouium ſalutem, & commoda ſpectat principaliter; ſed priuatum quęrit commodum; de quibus Apoſt. *ſua quærentes non quæ Ieſu Chriſti*. Paſtor cognoſcit oues ſuas, id eſt, ex animo eas diligit, fouet, & curat eas: Mercenarius nō ex animo afficitur gregi, ſed eum paſcit tanquam alienum, & ad ſe non pertinentem. Denique paſtor veniente lupo oues ſuas nō deſerit; ſed, ſi opus ſit, etiam animam ſuam pro illis ponit, *Mercenarius videns lupum venientem, fugit, quia mercenarius eſt, & non pertinet ad eum de ouibus*. Fugit autem mercenarius, aliquando corporaliter, quando ab ijs recedens, oues à lupo dilaniandas relinquit, quas pręſentia ſua poſſet defendere. Nam ſi eas defendere omnino non poteſt, & ne quidem adeſſe permittitur, ſine manifeſto ipſius & aliorum periculo: non videtur illicitum corporaliter abeſſe; modò non ſubtrahat ab ijs debitam ſolicitudinem, quantam pręſtare poteſt etiam abſens. Et ſicut paſtor corpore abſens, animo & officio præſens eſſe poteſt; ita interdum mercenarius corpore præſens, animo fugit; quando videlicet timore alicuius commodi amittendi, vel periculi incurrendi, ſilet, non arguens vitia, cenſuras omittens, lupum in gregem graſſari permittens. Hoc enim facere, fugere eſt, & gregem deſerere.

Sed quæritur, rectene, ac ſapienter faciat opilio, ſi veniente lupo nō fugiat; ſed ſe illi opponens, ſinat ſe ab illo deuorari, aut occidi, ne ab eo deuorētur oues; cum debeat vitam ſuam præponere vitæ pecudum? *Reſp*. Dominum petere exemplum non à bono, & prudente homine, qui profecto potius vitæ ſuę conſuleret fugiendo, quam animam ſuam daret, id eſt, vitam certo periculo exponeret, pro pauculis ouibus; ſed à bono paſtore. Is autem dicitur bonus paſtor, qui quam maxime prouidet ſaluti ouium, etiamſi id faciat cum diſpendio ſalutis ſuæ. Impertinens autem eſt an bonus paſtor etiam ſit bonus homo: ſicut & contingit bonum ducem, & bonum militem, & bonum pictorem, non eſſe bonum hominem. At homo, ſiue Chriſtus, ſiue quis alius, Chriſtianas oues ſibi commiſſas habens, ſi bonum paſtorē, in eo quod pro

ouibus animam ponit, imitetur; non ſolum bonus paſtor eſt, verum etiam bonus bomo; quia pro ouibus ſpiritualibus ex charitate animam ponens, ſuæ æternæ ſaluti quam optimè conſulit, magnumque apud Deum pręmium meretur; imo & facere id tenetur, ne non paſtoris, ſed mercenarij nomen gerat. Vide etiam noſtra in 3. tit. de charitate. Nam dici quoque poteſt, opilionem recte facere exponendo ſe periculo vitæ pro ouibus; ſicut quis pro defenſione bonorum temporalium, licite ſe exponit periculo; eo quod illa bona ſint familiæ ſuæ, id eſt vxori, & liberis, quos alere tenetur, neceſſaria. Et videtur Dominus loqui de opilione, id eſt, paſtore ouium brutarum; ſicut & de mercenario, & ouibus, & fure, & latrone, & lupo; Ex quibus accipit ſimilitudinem. Dicit enim Euangeliſta: *hoc prouerbium dixit eis.*

v. 13. *Et non pertinet ad eum de ouibus*. Vide annotat. infra cap. 12. v. 6.

v. 15. *Et animam meam pono pro ouibus meis*. Quidam probi cod. non addunt *meis*, nam nec in Græcis eſt, nec in Syriacis. Hic locus oſtendit Chriſtum non pro omnibus mortuum, ſed pro ſolis electis, ſcilicet vt ſaluentur.

v. 16. *Et alias oues habeo quæ non ſunt ex hoc ouili; & illas oportet me adducere*. Non quaſi ſint ex alio ouili, & ſic de ouili ad ouile traducendæ: Neque enim habet Chriſtus niſi vnum ouile, quod eſt Eccleſia. Item dicit: *vocem meam audient*; ergo nondum erant de ouili Chriſti, quia vocem eius nondum audiebant. Sed ſenſus eſt, Nondum ſunt de ouili meo; nondum eas, in ouile meum collegi; ſed adhuc ſunt diſperſæ, & errantes. Colligentur autem in vnum ouile, cum Iudęis; & paſcentur ab vno paſtore. Hoc eſt, quod conſequenter dicit: *Et fiet vnum ouile, & vnus paſtor*, id eſt, erit omnium ouium vnum ouile, quod eſt Eccleſia, ex Iudæis & gentibus collecta; & vnus omnium paſtor, Chriſtus. Hos ſequenti cap. vocat filios Dei: *vt filios Dei qui erant diſperſi congregaret in vnum.*

Et fiet vnum ouile, & vnus paſtor. Impleta eſt hæc Chriſti prophetia in vocatione gentium, facta per Apoſtolos, & eorum ſucceſſores. Tunc enim oues aliæ quæ non erant de priori ouili, id eſt, de congregatione fidelium Iudaici populi; per Chriſtum adductæ ſunt, & vocem eius audierunt. Tunc igitur factum eſt *vnum ouile*, quia Chriſtus qui eſt omnium vnus Paſtor, medium parietem maceriæ, qui erat inter Iudaicum, & gentilem populos ſoluens; fecit vtraque vnum. Adducuntur autem gentes ad ouile, quod erat in populo Iudaico, non contra; quia ſalus ex Iudæis eſt; & quia poſt abolitam ſynagogam Eccleſia Chriſti ab Ieroſolymis incipiens, inde diffuſa eſt vſque ad extremum terræ. Sic etiam S. Hieron. docet in cap. 2. Eph. ad illud: *Qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ ſoluens &c.* Idem tamen S. Hieron. ſup. Oſee 3. refert hæc ad finem ſæculi. poſtquam, inquit, plenitudo gentium ſubintrauerit, & nouiſſimus crediderit Iſraël, tunc fiet vnus grex, & vnus paſtor.

v. 18. *Ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam. Nemo tollit eam à me*. Anima videtur accipienda vt in ſuperioribus, pro vita temporali; dicit enim, *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis*, id eſt, vitam ſuam impendit pro ſalute ouium. Non enim dat, aut impendit animam rationalem ſed eam maxime conſeruat, eique conſulit: Vide Medinam 3. q. 50. art. 3. de hoc loco diſſerentem. *Nemo tollit*, ſcilicet me inuito.

Hoc mandatum accepi à Patre meo: Mandatum hoc referendum ad id quod ſemel, & iterum dicit, *ſe ponere animam ſuam*; non ad id, quod dicit ſe habere poteſtatem iterum ſumendi eam; quia ad reſurrectionem non eſt ponendum mandatum, ſed ad paſſionem, & mortem. Nec laudatur Chriſti obedientia in eo quod reſurrexit, & glorificatus eſt; ſed in eo quod paſſus, & mortuus eſt.

v. 22. *Facta ſunt autem Encænia in Ieroſolymis*. Quæ fuerint hęc encænia, & quando inſtituta, vide ſerm. qui habetur fer. 4. poſt Iudica in homil. Doctorum, vbi trium meminit dedicationum templi Hieroſolymitani, diuerſis anni temporibus factarum. Similia prorſus habet Beda in Ioannem cap. 10. Idem in eodem homiliarum opere, ſermone 1. & 2. de dedicatione, bis iiſdem verbis repetitur.

v. 23. *In porticu Salomonis*. Baron. tom. 1. ex Ioſepho probat hanc porticum fuiſſe ipſius Salomonis opus adhuc reſiduum; ſed vide annot. Act. 3.

v. 33. *Sed de blaſphemia; & quia tu homo cum ſis, facis teipſum Deum*. Bene ex hac ipſa Iudæorum criminatione colligitur Chriſtum eſſe Deum; quandoquidem Chriſtus, ſi non agnouiſſet verum eſſe quod obijciebatur, debuiſſet pro Dei honore crimen obiectum aperriſſime refellere, dicendo; non ſum Deus; ſicut fecit Ioannes dicens: *Non ſum ego Chriſtus*, & ſicut Paulus & Barnabas Act. 14. qui conſciſſis tunicis exilierunt in turbas, volentes eis ſacrificare; & cum clamore dixerunt: *Quid facitis? & nos mortales ſumus, annunciantes vobis ab his vanis conuerti &c.*

Quia tu, homo cum ſis, facis teipſum Deum. Stulti, & cæci Phariſæi, inquit Athanaſius, Apol. 1. pro conc. Nicæno; quippe quos oportebat potius inuertere ſermonem, & dicere; Cur tu cum Deus eſſes, homo factus es? Et quidem Chriſtus vere ſeipſum faciebat Deum, ſecundum eum modum loquendi, quo quis ſeipſum facere dicitur, quod de ſe affirmat; quomodo cap. 8. dicebant: *Quem teipſum facis?* Et alibi Euangeliſta: *Æqualem ſe faciens Deo*, cap. 5. v. 18.

v. 35. *Si illos dixit deos ad quos ſermo Dei factus eſt: quem pater ſanctificauit, & miſit in mundum vos dicitis quia blaſphemas, quia dixi filius Dei ſum?* Non intendit hoc argumento probare ſe eſſe filium Dei, ſed ſe non malè, nec inconuenienter feciſſe, quod ſe dixerit filium Dei. Si enim homines, propterea quod ad eos ſermo Dei factus eſt, lex vocat deos; quanto iuſtius ille quem pater ſanctificauit & miſit in mundum, abſque ſuſpicione blaſphemiæ, vocare ſe poterit filium Dei? Sed quia reſpondere poterant Iudæi, Falſum eſt quod dicis, te à Patre ſanctificatum, & miſſum in mundum, atque omnino patrem tuum eſſe Deum; & ideo hæc dicens blaſphemas: propterea ſubiungit huius rei probationem, ex ipſis ſuis operibus: *Si, inquit, non facio opera Patris mei; nolite credere mihi: ſi autem facio &c.*

v. 36. *Quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum*. Id eſt, quem omnino purum ab omni inquinamento, miſit in mundum, vt ſit hoſtia propitiatoria pro peccatis mundi. Infra cap. 17. *Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.*

v. 41. *Quia Ioannes quidem ſignum fecit nullum*: ne putaretur Chriſtus. Hoc enim Chriſto ſeruari debuit, ſecundum oracula prophetarum; Ioanni vero talis vita congruebat, quæ authoritatem ei compararet, tanquam teſti veritatis irrefragabili; quia oportebat eum de Chriſto teſtari. *Venit enim in teſtimoniū, vt teſtimonium perhiberet de lumine.* Sed quare non fecit Ioannes ſignum, quando infans exultauit in vtero matris? *Reſp.* quia Ioannes illud miraculum non tam fecit, quam paſſus eſt. Non enim ipſe vel orauit, vel præcepit, vel quid ſimile fecit vt miraculum illud fieret; ſed in ipſo factum eſt à Deo miraculum. At neque ſignum dici potuit, quod ſola mater percepit: nam ea miracula ſigna dici ſolent, quæ multorum in

oculis fiunt, ad ſignificationem præſentiæ diuinæ. Quale fuit quod Zacharias pater eius, modò mutus, locutus eſt; quod tamen ſignum Ioannes non fecit; quamuis propter Ioannem à Deo factum fuerit. Sicut & illud quod vterque parens prophetauit, prout canitur in hymno Eccleſiæ: *Hinc parens nati meritis vterque abdita pandit.*

CAP. XI.

v. 1. ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de caſtello Mariæ & Marthæ ſororis eius. Quod ait, *de caſtello Mariæ &c.* deſcriptio eſt eius quod præcedit, *à Bethania*; Lazarus enim Bethanienſis erat; Ipſa vero Bethania Caſtellum erat Mariæ & Marthæ; non tanquam illius loci dominarum, ſed tanquam eo in vico inhabitantium; quomodo Nazareth dicitur ciuitas Ieſu propter educationem; & Capharnaum eiuſdem Ieſu ciuitas, propter habitationem; quomodo & Bethſaida vocatur ciuitas Andreæ & Petri cap. 1. huius Euangelij. Potius autem Mariæ & Marthæ, quam Lazari, caſtellum hoc dicitur: quia duæ ſorores illæ notiores erant; vel, quod ętate ſeniores, vel propter ſtudium ſanctæ hoſpitalitatis, quod Chriſto Domino, & diſcipulis eius exhibebant, vel aliam quamcunque ob cauſam.

Mariæ & Marthæ ſororis eius. Male quędam exemplaria *ſororum eius*; Nam *ſororis* numero ſingulari legendũ monſtrant cod. Græci & Latini omnes MSS. *Eius* autem non ad Lazarum, ſed ad Mariam referendum, nam Græce eſt αὐτῆς, fœmininum. Senſus enim eſt Mariam, cum Martha ſorore ſua habuiſſe domicilium in eo caſtello.

v. 2. *Maria autem erat quæ vnxit Dominum vnguento, & exterſit pedes eius capillis ſuis.* Ex his verbis colligit S. Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euangel. cap. 79. hanc Mariam eandem eſſe cum muliere peccatrice, de qua Lucæ cap. 7. Sed non eſt conſequens; quia quod dicitur, *quæ vnxit eum vnguento*, non eſt neceſſario referendum ad vnctionem aliquam præcedentem; ſed per prolepſim intelligi poteſt vnctio quæ poſtea facta eſt, quam videlicet Ioannes, his iiſdem pene verbis narrat cap. proxime ſequenti, factam in Bethania; ſicut & Matth. & Mar. Sic enim Matth. 10. & 26. & Mar. 3. de Iuda dicitur, *qui tradidit illum*, cum tamen traditio nondum facta eſſet eo tempore ad quod narratio Euangeliſtæ refertur. Obijci quidem poteſt Ioannem non ſic loqui quando de Iuda loquitur, vt cap. 6. & 12. Nam vtroque loco dicit, *qui erat eum traditurus*. At certè non eſt veriſimile Ioannem reſpexiſſe ad vnctionem à ſe non deſcriptam, ſed potius ad eam quam deſcripſit. Sicut cum dicit cap. 7. & 19. de Nicodemo: *ille qui venit ad eum nocte*, reſpicit ad id quod ſupra cap. 3. ipſe narrauerat. Et cum dicit cap. vltimo de ſe: *qui & recubuit ſupra pectus eius*, eo reſpicit quod ipſe de ſe ſcripſerat cap. 13. Ita quoque cum Matth. dicit, Iſai genuiſſe Dauid regem; qui vtique multo poſt factus eſt rex. Perinde eſt autem ſiue dicat, Dauid regem, ſiue Dauid qui fuit rex. Sic ipſe Ioannes vltimo, *Exiuit ergo iſte ſermo inter fratres &c.* qui tamen ſermo non tunc, ſed multo poſt exiuit. Et ibidem: *Hic eſt diſcipulus, qui ſcripſit*, non vtique ante illud tempus, ſed multo tempore poſt, Modus quoque ille loquendi neutiquam inſuetus eſt etiam apud Authores prophanos, vt perſona deſcribatur ab eo quod poſtea geſſit. Nicephorus porro lib. 1. cap. 27. putat Chriſtum ter vnctum à tribus diuerſis mulieribus; bis circa paſſionem, & ſemel circa medium tempus prædicationis eius; tametſi non omnes Marias vocet. Fefel-

A lit eum hic locus; in quo non de diuerſa aliqua vnctione, agitur ſed de ea quæ proximo cap. deſcribitur, vt iam oſtendimus. Vide de tota hac rè Ianſenium, & annot. Lucæ 7. & plura in noſtra oratione habita de Magdalena Euangelica, quæ eſt 14. inter impreſſas.

v. 3. *Ecce quem amas infirmatur.* Et infra: *Diligebat autem Ieſus Martham, & ſororem eius Mariam, & Lazarum*, id eſt, familiaria dilectionis ſigna eis oſtendebat; propter inſignem familiæ honeſtatem, & pietatem, libenter vtebatur eorum hoſpitio. Vide annot. infra cap. 13.

v. 4. *Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam.* Illud, *per eam*, B non poteſt ad *mortem* referri, quia Græce dicitur δι' αὐτῆς, θάνατος autem maſculinum eſt. Itaque referendum ad infirmitatem, quæ Græce eſt ἀσθένεια: niſi quis putet referri ad gloriam Dei, hoc ſenſu: Infirmitas hęc Lazari, non eſt vt morte ſemel finiat hanc vitam, ſed magis pro gloria Dei; vt & filius Dei, qui etiam ipſe Deus eſt, per eam Dei gloriam, orituram ex reſuſcitatione Lazari, glorificetur; quia gloria patris redundat in filium.

v. 9. *Nonne duodecim ſunt horæ diei?* Apud Iudæos dies in duodecim horas, nox in 4. vigilias diuidebatur. Cum enim dies actioni, nox quieti ſit deputata; magis particulatim diem diſtingui oportuit, quam noctem. Erat autem dies ab ortu ſolis, ad occaſum: C nox ab occaſu, ad ortum. Erãt itaque tam dies, quam noctes inęquales, id eſt, aliquando longiores, aliquando breuiores; minori tamen differentia, quam apud nos, qui longius ab ęquatore recedimus. Inde conſequens, etiam horas diei, fuiſſe inęquales, id eſt, ęſtiuo tempore longiores, hyberno breuiores. Totum enim maius, partes eodem numero maiores reddit, quam totum minus. Atque id affirmat S. Auguſt. lib. de vera relig. cap. 43. horam brumalem æſtiuæ horæ comparatam, minorem eſſe.

v. 16. *Eamus & nos vt moriamur cum eo.* Quidam intelligunt *cum eo*, id eſt, cum Lazaro, ſed ſenſu parum commodo, licet hoc proxime præceſſerit, *Lazarus mortuus eſt &c.* Rectius eſt vt intelligatur *cum eo*, id eſt, D cum Chriſto; quia ſupra dixerant ad eum diſcipuli, *Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare; & iterum vadis illuc?* Quem cum dehortari non poſſent à reditu in Iudæam; Thomas ſe, & alios animat ad commune periculum cum Domino ſubeundum. Quomodo etiam dixerunt diſcipuli poſt cœnam, & non ſolus Petrus; Si oportuerit nos mori tecum &c. Matth. 26. & Marc. 14. Theophylactus hic ex Origene de Thoma narrat fabulam quam ſomnium appellat, & vt ridiculam explodit.

v. 22. *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus.* Non audet apertis verbis rogare vt ſuſcitet fratrem ſuum, ſed id petit indirecte, profitens eum omnia poſſe à Deo impetrare. Notandum E enim reſuſcitationem mortui, rem eſſe tam grandem, vt non legamus quemquam id auſum expreſſe petere à Chriſto, vt mortuum ſuſcitaret. Nam nec puella Archiſynagogi filia, nec adoleſcẽs viduę filius, patre, aut matre petentibus, ſuſcitati leguntur. Vide quę circa hanc ſententiam annotamus infra, ad v. 22.

v. 26. *Omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum.* Quomodo intelligendæ ſint huiuſmodi ſcripturæ, vide annot. Marc. 16.

v. 27. *Ego credidi quia tu es Chriſtus filius Dei viui.* Non videtur hoc adhuc crediddiſſe illa perfectione fidei, qua crederet ipſum eſſe verum Deum. Nam paulo ante dixit: *ſcio quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus*: quaſi ſcilicet ipſe non eſſet Deus.

Nam

A Nam ſi crediđiſſet ipſum Deum ; potius dixiſſet, Omnia tibi poſſibilia ſunt: Impera, & fiet.

v. 35. *Et lachrymatus eſt Ieſus.* S. Hilar. in Pſal. 88. putat Chriſtum non fleuiſſe propter mortem Lazari, maximè quia ſupra dictum ab eo legitur; *Et gaudeo propter vos, vt credatis*; ſed propter incredulitatem hominum. Attamen nihil vetat lætari, & triſtari de eadem re, ſecundum diuerſa: Si enim idem poteſt habere rationem boni & mali, ſecundum aliud & aliud; vt mors, aliæque huius vitæ miſeriæ: nihil abſurdi fuerit, vt de eodem partim gaudeamus, partim doleamus. Quomodo & Chriſtiani, de morte, & paſſionibus Chriſti. Lachrymatus eſt enim humano affectu B amicum defunctum, vt ſe verum hominem probaret.

v. 40. *Nonne dixi tibi quoniam ſi credideris, videbis gloriam Dei?* Non legitur ſuperius hoc expreſsè dixiſſe; ſed intelligi poteſt in eo quod dixit, *Reſurget frater tuus*; & in eo quod fidem ab ea requiſiuit dicens: *credis hoc?* Itaque etiam ſignificatur Martham fide ſua impetraſſe fratris reſuſcitationem.

v. 42. *Ego autem ſciebam quia ſemper me audis.* Duplici teſtimonio ex hoc cap. confirmatur, omnem Chriſti orationem, ſemper exauditam fuiſſe: Alterum eſt ex verbis Marthæ, dicentis ad Chriſtum. *Sed & nunc ſcio quia quæcunque poposceris à Deo, dabit tibi Deus*: Alterum ipſius Chriſti, de ſeipſo loquentis ad Patrem; *Pater gratias ago tibi, quoniam audiſti me; ego autem* C *ſciebam, quia ſemper me audis.* Ratio in promptu eſt, quia neque irrationabile quicquam petere poteſt, qui eſt ipſa ſapiẽtia Patris; neque repelli poteſt iuſtè petens, qui eſt dilectus & vnigenitus Filius Patris. Sed quare non ſuperfluè orat patrem, cum in propria poteſtate habeat, vt faciat quod petit? *Reſp.* Vna ratio eſt, vt oſtenderet, ſe vt hominem nihil tale poſſe, niſi etiam Deus eſſet. Altera, vt oſtenderet ſe quatenus eſt filius Dei, omnia habere à Patre, & in omnibus ſuis operibus velle honorificari Patrem.

v. 43. *Voce magna clamauit, Lazare veni foras.* Clamauit voce magna, non quod ad mortuum excitandum magnitudine clamoris eſſet opus illi, qui ſolo voluntatis imperio facere poterat quæcunque vellet; ſed propter myſterium. D Quatriduanus enim mortuus & ſepultus, ſignificat peccatorem inueteratum, qui mole conſuetudinis preſſus, difficilius conuertitur; ideoque maiori clamore, id eſt, multis ac magnis Eccleſiæ precibus, ac lachrymis opus eſt, ad impetrandum ei vitam animæ à Deo. Porro non eſt putandum, vocem Chriſti à Lazaro fuiſſe auditam, mortuus enim erat; audire autem vitæ operatio eſt; ſed ea vox operatoria fuit & efficax ex Dei virtute ad mortuum ſuſcitandum; quomodo verba quibus conſecratur Euchariſtia, & cætera ſacramenta perficiuntur, non operantur, quia audiuntur, ſed vt ex Chriſti inſtitutione proferuntur. Alioqui, & ſolem, & lunam quibus Ioſue imperauit vt ſtarent; & mare, E & ventos, quibus Saluator imperauit, vt quieſcerent dicens: *tace, obmuteſce*, Mar. 4. audiuiſſe imperata, fatendum eſſet. Si quis tamen exiſtimet animam Lazari apud inferos degentem percepiſſe Dei virtutem, qua iuberetur ad corpus redire; non repugnamus.

v. 44. *Et facies illius ſudario erat ligata.* S. Ambroſ. lib. de fide reſurrectionis *pro ſudario* legit *orario*, ſcilicet ab ore.

Dixit eis Ieſus, Soluite eum, & ſinite abire. Quibus hoc dixerit, non addidit Ioannes, neque ſatis ex textu colligi poteſt vtrum diſcipulis, an turbis adſtantibus. Ambroſ. lib. de fide reſurrectionis, dictum exiſtimat Iudæis, qui erant præſentes. S. Auguſt. tamen, & Gregor. ſentiunt, dictum eſſe diſcipulis: nempe ijs, quibus ſoluendi peccata poteſtatem erat daturus. Vide Bellar. lib. 3. de pœnitentia cap. 3. Prudentius, ſororibus dici. Sic enim canit in Apotheoſi contra Homuncionitas: Soluite iam lętæ redolentia vincla ſorores. Verum ſororibus non diceretur, *ſinite abire*; ſed, ad vos recipite.

v. 48. *Si dimittimus eum ſic; omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent noſtrum locum, & gentem.* Timuerunt, inquit, S. Auguſt. ne ſi omnes in Chriſtum crederent, nemo remaneret qui aduerſus Romanos ciuitatem Dei, templumque defenderet; quoniam contra ipſum templum, & contra ſuas paternas leges, doctrinam Chriſti eſſe ſentiebant. At verior ratio, quæ alijs placet, videtur hæc; quia ſi omnes credant in eum, & pro Chriſto habeant (putabãt enim regnum Chriſti temporale eſſe) arguemur à Romanis defectionis, ac rebellionis, atque ita venient vt gentem noſtram, tanquam rebellantem, atque alium regem præter Cæſarem ſibi conſtituentem, tollant ac diſperdant, locumque vaſtent. Hunc eſſe ſenſum, liquet, quia hoc ipſum Chriſto obiecerunt coram Pilato, quòd ſe regem faceret, quodque populum commoueret à Galilæa vſque in Iudæam. Vnde & Pilatus ex eo quæſiuit, num rex eſſet. Quod vero non illud metuerint, ne ſi omnes crederent in Chriſtum, nemo remaneret qui ciuitatem Dei, templumque defenderet aduerſus Romanos, ſatis per hoc oſtenditur, quod Romani non erant infeſti ciuitati Dei, ac templo; quippe qui omnes gentes ſibi ſubiectas, ſinebant ſuis legibus, ac ceremonijs vti. Nec erat ciuitas & templum defendendum contra Romanos; quibus ita erant ſubiecti Iudæi, vt pernicioſum illis eſſet contra Romanos ſeſe commouere.

v. 50. Caiphas in concilio dixit: *Expedit vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Hoc autem*, inquit Euangeliſta, *à ſemetipſo non dixit, ſed cum eſſet Pontifex anni illius, prophetauit, quod Ieſus moriturus erat pro gente.* Quomodo non dixit à ſemetipſo, cum omnino hoc vellet, & alijs perſuadere cuperet, vt Chriſtus interficeretur? *Reſp.* ſecundum eum ſenſum quem ipſe Caiphas intendebat, dixit à ſemetipſo; Voluit enim Ieſum è medio tollere, ne populus Iudaicus Ieſum, tanquam alium à Cæſare regem, ſuſcipiens, à Romanis exterminaretur. Sed quatenus verba illa alium verum, & diuinum ſenſum continebant; non ea dixit à ſemetipſo, ſed motus à Spirituſancto, vt illa verba proferret. Vnde & prophetaſſe dicitur; non vt alij Prophetæ qui ſua verba intelligebant, & eorum myſteria vtcunque capiebant; ſed tanquam nudum inſtrumentum, verba quidem ſonans, ſed intellectu non percipiens. Cum enim ad rationem Prophetiæ imprimis neceſſaria ſit illuminatio intellectus (eſt enim Prophetia donum reuelationis) liquet Caipham non proprie Prophetam fuiſſe. Notandum interim, quantum Deus deferat Sacerdotio, etiamſi ab homine impio adminiſtretur; Cum enim eſſet Pontifex anni illius, voluit Deus per iſtum potius, quam per alium, hoc tam diuinum oraculum proferri. Quod ſi ſacerdotium vetus ac iam iam periturum, ita à Deo honoratum eſt, etiam in homine impio: quanto magis honorabit Pontificatum Eccleſiæ ſuæ, cum qua voluit ſpiritum veritatis permanere in æternum.

v. 51. *Sed cum eſſet Pontifex anni illius.* An Caiphas fuerit verè pontifex, vide annot. Luc. 3.

v. 52. *Et non tantum pro gente*, ſcilicet Iudaica, (nam de ea locutus fuerat Caiphas) *ſed vt filios Dei, qui erant diſperſi, congregaret in vnum*, filios Dei ſecundum prædeſtinationem intelligit, id eſt electos. Loquitur autem de electis ex gentilitate, quæ vocabatur diſperſio vt ſup. cap. 7. *Nunquid in diſperſionem gentium*

iturus eſt? Congregaret in vnum, id eſt, in vnam Eccleſiam, in vnum ouile, ſimul cum Iudæis; ſicut dicitur cap. præcedenti; *Habeo alias oues quas oportet me adducere, vt ſit vnum ouile, & vnus Paſtor*. Et nota quod ſicut ibi, electi vocantur oues; ita hic filij Dei.

Qui erant diſperſi. Scilicet per totum mundum, iuxta illud 1. Ioan. 2. *Ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris autem tantum, ſed etiam pro totius mundi*; id eſt hominum, ſeu filiorum Dei, toto mundo diſperſorum.

CAP. XII.

v. 2. F*Ecerunt autem ei cœnam ibi*. Non dicit qui, ſed intelligendum de Simone leproſo, id eſt, eo quem Chriſtus à lepra mundauerat; quem honoris & gratitudinis cauſſa excepit conuiuio, ſicut & Matthæus fecerat. De Simone Leproſo intelligi videtur ex Matth. 26. & Marc. 14. & conſequenter iſtam rem non fuiſſe geſtam in domo Mariæ, & Marthæ. Origenes tamen homil. 35. in Matthæum docet eſſe diuerſam vnctionem & perſonam vngentem, hîc, ab ea quæ in domo Simonis leproſi. Et B. Ioannes non ſolet ea repetere quæ alij Euangeliſtæ dixerint. Hæc additio eſt Cenſoris.

v. 6. *Non quia de egenis pertinebat ad eum*. Græcè ſic eſt: *Non quia de pauperibus cura erat ei*, id eſt, non quia res pauperum ei cordi erat, quomodo cap. 10. dicitur, *Mercenarius fugit, quia mercenarius eſt, & non pertinet ad eum de ouibus*, vbi ſimiliter in Græco habes: *& non eſt ei cura de ouibus*. Neque enim ſenſus eſt: oues ad eum non pertinent tanquam ad Dominum; quod aliâ ſententiâ ibidem ſignificatur, hac nimirum: *cuius non ſunt oues propriæ*: ſed ſenſus eſt; quoniam oues ei non ſunt propriæ, ideò eum non curare ſalutem ouium, ſed deſerere eas à lupo deuorandas.

Et loculos habens, ea quæ mittebantur, portabat. Scilicet, tanquam diſpenſator, ac prouiſor familiæ Chriſti; à quo iniunctum ei erat officium recipiendi, ſeruandi, erogandi pecuniam, quæ à pijs hominibus, atque etiam mulieribus, vt habetur Lucæ 8. ad ſuſtentationem ſanctæ familiæ offerebantur, non in puram eleemoſynam, ſed vt naturali iure debitum ijs, qui prædicant verbum Dei. Ex hoc loco, & eo qui eſt cap. ſeq. vbi dicitur Iudas loculos habuiſſe ad emendum ea quibus opus eſſet, etiam in alterum diem; diſce non ſic Dominum prohibuiſſe ſollicitudinem in craſtinum, Matth. 6. vt domeſticam prouidendi de rebus neceſſarijs curam excluderet. De qua re vide annot. Matth. 6.

v. 8. *Pauperes ſemper habetis vobiſcum, me autem non ſemper habetis*. Quod Dominus reſpondit Iudæ, pium mulieris officium reprehendenti, ſub prætextu miſericordiæ in pauperes; id etiam hodie reſpondere poſſumus maleuolis quibuſdam, qui cum ipſi nihil donent Eccleſijs, etiam aliorum pias largitiones rodere non verentur; dicentes ſatius eſſe vt pecunia illa erogaretur in pauperes. Quibus primò reſpondendum; Neminem eſſe reprehendendum qui facit bonum opus, etiam ſi aliud melius facere poſſit. Vnde Dominus dicit; *Quid moleſti eſtis huic mulieri? bonum opus operata eſt in me*. quaſi dicat, Bonum opus non debet pati moleſtiam reprehendentis. Deinde, ijs reſpondendum, quod hic ait, *Pauperes ſemper habetis vobiſcum*. Addit alius Euangeliſta. *Et cum volueritis poteſtis illis benefacere: Me autem non ſemper habetis*. Quaſi dicat: Sunt quædam bona opera, quorum non ſemper eſt occaſio; talium autem occaſio ſuo tempore non eſt prætermittenda. Tale erat Chriſtum in carne paſcere, hoſpitio excipere, vngere. Alia ſunt quæ A ſemper exerceri poſſunt: vt eleemoſyna in pauperes; pauperes enim ſemper habemus nobiſcum. Quod ergò in eos vno tempore non fit, alio fieri poteſt; modò nunc arctam neceſſitatem non patiantur.

Quod ſequitur: *me autem non ſemper habetis*; Sacramentarij noſtri temporis torquent contra corporalem præſentiam Chriſti in ſacramento altaris. Reſpondendum, vt ex circumſtantijs manifeſtum eſt, non loqui Dominum de quacũque præſentia; Nam & poſt reſurrectionem non ita erat præſens diſcipulis ſicut ante. Vnde ait, Luc. 24. *Hæc ſunt verba quæ loquutus ſum ad vos, cum adhuc vobiſcum eſſem*, quaſi diceret, Iam non amplius vobiſcum ſum; & tamen corporaliter erat præſens. Loquitur ergo de ea præ- B ſentia, quâ, tanquam homo humanis neceſſitatibus obnoxius, cum hominibus familiarem habebat conuerſationem. Eo (inquit) modo non ſemper me habebitis, vt mihi corporaliter benefacere, vngere, paſcere, hoſpitio excipere poſſitis. Cæterum hoc nihil ad præſentiam Domini in Sacramento, quæ longè eſt diuerſi generis.

v. 24. *Niſi granum frumenti cadens in terram*. Græcè πεσὼν, id eſt, quod cecidit, lapſum. Poſſet verti, *proiectum in terram*.

v. 25. *Qui amat animam ſuam, perdet eam, & qui; &c.* Hunc Euangelij locum legentibus, apertum videri; experientibus autem, obſcurum eſſe, affirmabat Franciſcus Xauerius, vt habetur lib. 4. vitæ Ignatij C cap. 7.

v. 26. *Et vbi ſum ego, illic & miniſter meus erit*. Græcè ὁ διάκονος. Hinc eſt quod in feſto S. Laurentij Diaconi, peculiariter legitur ex Euangelio præſens locus, idque à Diacono, pro Euangelica lectione.

v. 27. *Et quid dicam? Pater, ſaluifica me ex hac hora. Sed propterea veni in horam hanc.* --- 28. *Pater clarifica nomen tuum*. Simile eſt cum eo quod Chriſtus orauit in horto: *Si fieri poteſt tranſeat à me calix. Veruntamen non mea, ſed tua voluntas fiat.* Horam enim intelligit paſſionis, vt ſæpe alibi. Illud: *Pater, ſaluifica me ex hac hora*: rectius cohæret cum præcedente interrogatione, hoc ſenſu: Num iſtud dicam, *Pater ſaluifica me, &c.* Imò non dicam; propterea enim veni, vt patiar. Itaque D potiùs dico: *Pater clarifica nomen tuum*; id eſt, ſanctificetur, & illuſtretur in me, & per me, nomen tuum. Alij ſenſum hunc faciunt: Quid dicam? hoc dicam: *Pater ſaluifica me, &c.* id eſt, *Tranſeat à me calix iſte*. Deinde quaſi corrigens, addit, *Sed propterea veni in hanc horam*. Deinde orat: *Pater clarifica nomen tuum*, vt prior oratio non aliud ſit, quam naturalis deſiderij declaratio; poſterior autem, ſit oratio à rationali voluntate profecta: quomodo in horto fuit, quaſi duplex oratio. Sed non eſt neceſſe ſic intelligere; & ſenſus prior huc etiam recidit.

v. 31. *Nunc iudicium eſt mundi*. Quomodo *mundi*, an pro mundo, an contra? videtur quod pro mundo, quia per Chriſtum liberatus eſt à malo principe, cui merito peccati fuerat ſubiectus; liberatus (inquam) E per iuſtitiam vindicatiuam, quâ princeps ille priuatus eſt poteſtate, quam habebat in peccatores, dum ea abutitur in innocentem. Vnde infra cap. 14. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quidquam*. Hic eſt mundus quem Deus ſic dilexit, vt pro eo redimendo, daret vnigenitum ſuum. Sic in pſal. 73. *Iudica cauſam tuam*. Et initio pſal. 25. & 42.

Nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Id eſt, is qui hactenus eſt princeps huius mundi, eiectus foras principatum hunc amittet. Quod factum eſt per paſſionem Chriſti: Per hanc enim, & ex illo tempore, regnum Diaboli palam cœpit deſtrui. Vide annot. infra cap. 14.

v. 32. *Et*

v. 32. *Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum. Omnia*, id eſt, non ſolum vnum populum Iudaicum, ſed totum mundum; hoc eſt, omnes gentes per vniuerſum orbem terrarum, ſicut prædictum eſt in Pſalmis & Prophetis; vt mirum non ſit gentiles conſpectum meum deſiderare, quia latiſſimè ſum regnaturus in gentibus, poſtquam fuero exaltatus à terra, & ſuſpenſus in ligno. S. Gregor. lib. 6. epiſt. 15. ſic exponit: *Omnia, ſcilicet electa.* Quamuis hic ſenſus non ſit litteralis, ſed is quem ſupra dedimus: tamen ſatis per hæc oſtenditur hunc locum nihil ſuffragari ijs, qui dicunt Deum quantum in ipſo eſt, trahere omnes ad ſalutem. Quod ſi hoc loco ſignificare vellet Dominus; non diceret, *Cum exaltatus fuero, traham omnia*, ſed ab initio mundi traxi omnia. Vide etiam S. Auguſtinum in hunc locum; vbi diſerte excludit iſtum ſenſum quod omnes omninò homines trahat; quia (inquit) non omnium eſt fides; ſed vel, *omnia*, id eſt, corpus, animam, ſpiritum; vel, omnes prædeſtinatos; vel, omnia hominum genera. Trahit autem omnia non ſecundum corpus, ſed ſecundum animam, & quidem potiſſimum ſecundum voluntatem, quâ venitur ad Chriſtum. Trahitur ergo voluntas ad Chriſtum per efficacem Chriſti gratiam, vt in eum credat, & ſperet, amet &c.

v. 34. *Nos audiuimus ex lege quia Chriſtus manet in æternum.* Reſpici videtur vel ad Pſalm. 109. *Tu es ſacerdos in æternum*: vel ad Ezech. 37. *Dauid ſeruus meus princeps eorum in perpetuum*: vel in genere ad hæc & ſimilia loca. Quod autem nomine legis & Pſalmi, & Prophetæ, & hiſtorici libri comprehendantur, patet ex alijs locis, vt Ioan. 15. *Vt impleatur ſermo qui in lege eorum ſcriptus eſt, Quia odio habuerunt me gratis.* Quod habetur Pſal. 24. Galat. 4. *legem non legiſtis? ſcriptum eſt enim quoniam Abraham, &c.* Id habetur in Geneſi. Item 1. Cor. 14. *In lege ſcriptum eſt; quoniam in alijs linguis &c.* quod habetur Iſa. 28. Patet autem ex hoc loco, Iudæis vulgò perſuaſum fuiſſe quod Chriſtus, id eſt, Meſſias ipſorum, non eſſet moriturus, ſed victurus in æternum. Vnde & diſcipuli Chriſti, qui crediderunt eum eſſe Meſſiam, turbabantur quando ex eo audiebant quod eſſet moriturus. Sed quæritur, vnde nomen exaltationis Iudæi ſic acceperunt, vt intelligerent hoc de morte; cùm vocabulum illud magis rem bonam ſignificet, ſcilicet honorem & gloriam? Quidam ſuſpicantur fuiſſe phraſim apud Iudæos, quâ exaltari quis diceretur, qui ſuſpendebatur in cruce; quomodo dicitur cap. 3. *Sicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis.* Poteſt tamen dici Iudæos hunc ſenſum collegiſſe ex alijs Chriſti verbis præcedentibus, quibus mortis fecerat mentionem. Dixerat enim; *Niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet; ſi autem mortuũ fuerit, multum fructum affert.* Cui poſteriori ſententiæ prorſus reſpondet illud, quod poſtea dicit: *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.* Hoc eſt enim granum frumenti mori, quod Chriſtum à terra exaltari; & hoc eſt granum frumenti multum fructum afferre, quod Chriſtum omnia trahere ad ſeipſum, id eſt, ex omni genere & gẽte homines ad ſe conuertere; quod factum eſt poſt eius in cruce exaltationem. De qua re vide ſermonem S. Leonis 8. de paſſ. Dom.

v. 35. *Adhuc modicum lumen in vobis eſt. Modicum*, id eſt, modico tempore, Græcè μικρὸν χρόνον. *In vobis*, Græcè μεθ' ὑμῶν. *vobiſcum*. Senſus autem perſpicuus eſt, Chriſtum, qui erat lux mundi, adhuc ad breue tempus cum illis futurum. Hoc volunt & ſequentia verba: *Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant.* Et, *Dum lucem habetis, credite in lucem.* Illud quoque nota obiter, vnicum vocabulum Græcum, φῶς, interpretem hic & alibi, modò lumen, modo lucem vertere, nullo diſcrimine.

v. 39. *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Iſaias. --- v. 40. Excæcauit oculos eorum &c.* Senſus videtur; Non poterant credere, propter cæcitatem ſuam, quam prædixit Iſaias. Ita alibi negantur credere poſſe, propter ſuam ſuperbiam, & manem gloriam, vt cap. 5. *Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis?* Et Petrus propter infirmitatem carnis non poterat Chriſtum ſequi modo. Inf. capit. 13.

v. 41. *Hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam eius.* Scilicet Chriſti, *Et locutus eſt de eo*, ſcilicet, Chriſto. Nam ad Chriſtum pertinere has demonſtrationes, apparet ex ſuperioribus. Itaque & illud: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, &c.* ad Chriſtum pertinet, & de eo dictum eſt. Hinc apparet Chriſtum ab Iſaia viſum fuiſſe ea viſione, de qua ait: *Vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum.* Vide Annot. Iſa. 6. Ita ſupra de Abraham, *& vidit, & gauiſus eſt.* Vide Ianſenium cap. 111. Concordiæ.

v. 42. *Verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eum: ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt è ſynagoga non eijcerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei.* Hic locus planè oſtendit fidem à charitate ſeparari poſſe. Nam iſti credebant, & charitatem Dei non habebant; vtpote gloriam hominum magis diligentes quam gloriam Dei. Vide annot. ſuprà cap. 5. v. 44. *Gloriam hominum*, id eſt, quæ ab hominibus eſt: *gloriam Dei*, quæ eſt à Deo. Rom. 4. *habet gloriam, ſed non apud Deum.* Ioan. 5. *Gloriam quæ à ſolo Deo eſt non quæritis.* Nota quod ait, Principes propter Phariſæos non fuiſſe auſos confiteri. Nam certè Principes, erant potentiores Phariſæis: ſed Phariſæorum adeò creuerat apud populum authoritas, vt Principes non auderent eos offendere, metuentes excommunicationem. Vide an non hodie ſimilia quædam fiant in Eccleſia Dei.

v. 49. *Sed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar.* Hinc ſatis apparet, Chriſtum omnia quæ fecit in humana natura, & ſecundum eam, feciſſe ex præcepto Patris; & proinde, omnia opera eius fuiſſe obedientiæ opera. Quod & patet, per id quod ſequitur, *Quæ ergo ego loquor, ſicut dixit mihi Pater, ſic loquor.* Hoc quomodo non repugnet libero arbitrio in Chriſto; alibi explicandum. Vide noſt. in 2. diſt. 7. §. 8. ad dubit. 2.

CAP. XIII.

v. 1. **A***Nte diem feſtum Paſchæ.* Quæritur, An Chriſtus cœnam fecerit ipâ veſperâ, quâ feſtus Paſchę dies incipiebat, an pridie? Quod ſi præuenerit vno die, vt multi putant; apparet (quod Græci dicunt) eum conſecraſſe in fermentato. Si non præuenerit; videtur conſecraſſe in azymo, quia in diebus paſchalibus non licebat fermentatum in domo habere. Nec tamen ſequitur; Præuenit vno die: ergo in fermentato celebrauit. Sicut enim præuenit comeſtionem agni paſchalis, ita conſequenter putandum eſt eum præueniſſe cæteras ad hoc requiſitas ex lege obſeruationes; vt videlicet: ſtantes, accincti, cum lactucis agreſtibus, &c. & ſimiliter vt non niſi cum azymo pane agnum ipſe cum ſuis diſcipulis comederit. Voluit enim legem ſic finire, & nouum teſtamentum inſtituere, vt tamen finiendo, obſeruaret totum quod lex præſcribebat. Nec eſt improbabilis eorum ſententia, qui putant Chriſtum non propriè præueniſſe, ſed eo die ſeu veſpera feciſſe phaſe qua

ſecundum legem fieri debebat; Iudæos autem ex quadam traditione vel conſuetudine reieciſſe in ſabbathum, quando primus paſchalis dies incidebat in diem ſabbatho proximum, ne cogerentur duobus diebus continuis ab omni opere ſeruili abſtinere: quod eis difficile erat propter rigorem legis de obſeruando ſabbatho. Ad hanc rem intelligendam conferenda ſunt aliquot loca: velut Matth. 26. *Scitis quia poſt biduum paſcha fiet*. Item ibidem: *Non in die feſto*. Item ibidem: *Primo Azymorum acceſſerunt diſcipuli ad Ieſum dicentes; Vbi vis paremus tibi manducare Paſcha?* & iterum: *Veſpere autem facto, diſcumbebat &c.* & Matth. 27. *Altera die quæ eſt poſt paraſceuen, conuenerunt &c.* ſimilia loca ſunt Marci 14. vbi ſic dicitur: *Erat autem Paſcha & Azyma poſt biduum*. Et iterum; *Primo die Azymorum quando Paſcha immolabant* (nempe Iudæi) *dicunt ei diſcipuli, &c.* & quæ ſequuntur. Et cap. 15. *Quia erat paraſceue, quod eſt ante ſabbathum*. Similia Luc. 22. & 23. dicuntur: *Et dies erat paraſceues, & ſabbathum illuceſcebat*. Et rurſum: *Et ſabbatho quidem ſiluerunt ſecundum mandatum*. Vnde apparet quod in die paraſceues non quieuerint ab opere; quod tamen oportebat in die Paſchæ. Igitur non illo die, ſed ſabbatho videntur celebraſſe phaſe; id eſt, non ea veſpera qua Chriſtus, ſed veſpera quæ erat initium ſabbathi. Hic autem dicitur quod ante diem Paſchæ cœnam fecerit; cum alij dicant id factum primo die Azymorum. Quamquam ad hoc reſponderi poſſet, eos coſentire; cum alij veſperam intelligant ipſo die inchoatam; Ioannes nominet ſequentem diem cuius initium erat veſpera præcedens.

Sed magis vrget quod dicitur cap. 18. Pontifices non intraſſe in prætorium, *vt non contaminarentur, ſed vt manducarent paſcha*. Igitur eorum paſcha erat ſabbathum. Huc pertinet illud cap. 19. *Iudæi ergo, quoniam paraſceue erat, vt non remanerent in cruce corpora ſabbatho (erat enim magnus dies ille ſabbathi) rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur*. *Magnum ſabbathum* vocare videtur propter concurſum diei Paſchæ. Item die Paraſceuæ Ioſeph, Nicodemus, & mulieres piæ emerunt ſindonem, parauerunt aromata & vnguẽta, vt dicitur Luc. 23. in fine. Igitur eo die non celebrabant Paſcha; quia die Paſchæ nullum opus ſeruile facere licebat, imò nec ſepelire. Vnde Ioannes indicat, qood propter imminens ſabbathum properauerint eum ſepelire in monumento proximo, cap. 19. in fine; cum alioqui maluiſſent eum honorificentius alibi cum maiori apparatu ſepelire, niſi ſabbatho fuiſſent præuenti. Igitur dies quo hęc faciebant, non erat illis Paſcha; dies inquam celeberrimus, & ſummè obſeruandus. Sed vide Baron. tom. 1. Annal. vbi hæc omnia ſoluere conatur; & docet Chriſtum & Iudæos eodem die celebraſſe Paſcha. Vide etiam noſt. comment. in 4. diſtinct. 8.

In finem dilexit eos. Beda homil. in cœna Domini, id eſt, in tantum dilexit, vt ipſa dilectione vitam ad tempus finiret corporalem.

v. 5. *Et cœpit lauare pedes diſcipulorum*. Daturus diſcipulis ſuis panem filiorum; prius eis pedes lauat; qua lotione ſignificatur affectuum mundatio; nimirum ad ſignificandum, qua animi puritate ad illam menſam nobis accedendum ſit. Factam enim eſſe hanc lotionem ante inſtitutionem Euchariſtiæ, ſatis apparet ex narratione Ioannis collata cum aliorum Euãgeliſtarum narratione. Poſt hanc enim lotionem iterum recubuit, ſcilicet myſticam Cœnam noui teſtamenti cum diſcipulis acturus, qui typicam agni paſchalis cœnam iam ante præmiſerat. Poſteaquam vero myſteria compleuit, locutus eſt de traditore ſicut & apud Lucam. Vide annot. Matth. 26. & Lucæ 22. Fuit autem hæc lotio, non modo myſterium, ſed etiam exemplum. An etiam ſanctificatio diſcipulorum, quæri poteſt; & eſt probabile quod Chriſtus lauando pedes corporis, purgauerit in diſcipulis ſuis affectus cordis; per pedes enim affectus ſignificantur. Certè Ambroſius lib. de Initiandis, affirmat fuiſſe myſterium & ſanctificationem.

v. 6. *Venit ergo ad Simonem Petrum*. Non poſt alios, ſed omnium primo, quemadmodum rectè ab Aug. & alijs annotatum eſt, vt hac etiam in re, quod Petrum primum Dominus lauare voluit, eius prærogatiua agnoſceretur. Cum enim dicitur; *Cœpit lauare pedes diſcipulorum*: genus ponitur; ad ſpeciem autem, id eſt, ad particulares deſcendit, cum ait: *Venit ergo ad Simonem Petrum*. Et ideo Petrus vſque adeo exhorruit tam humile erga ſe officium Domini ſui; quia ad ſe primo veniebatur. Nam ſi alij ante ipſum loti fuiſſent, vel vnus, vel duo, vel plures; certè cauſſam tam obſtinatę recuſationis Petrus nullam habuiſſet, quando iam exemplum vidiſſet in alijs. Atque hoc ipſum etiam Dominus verbis ſuis ſignificaſſet, dicendo hoc aut ſimili modo; Cur tu recuſas, quod alij fratres tui iam priores permiſerunt? Numquid tu minus, quam illi meo indiges lauacro? Sed nihil tale dictum. Quocirca prorſus exiſtimandum, ad Petrum primò omnium uentum fuiſſe; eumque vt ſolet, non ſuo tantum, ſed & cæterorum nomine, tam vile obſequium Domini ſui detrectaſſe; cuius repreſſa contradictione, cæteri poſtea facilius idem obſequium admiſerunt.

Domine tu mihi lauas pedes? Hoc dixit, recuſando ex humilitate lauari à Domino, quem confeſſus fuerat eſſe filium Dei. Neque per hoc peccauit, ſed bene fecit. Sicut Ioannes baptiſta, quando Chriſto accedenti ad ipſum, vt baptizaretur, dixit: *Ego à te debeo Baptizari, & tu venis ad me?* Sicut & Centurio, voce Chriſti laudatus, quando Chriſto dicente; *Ego veniam & curabo eum*; dixit: *Domine non ſum dignus vt intres &c.* Sed quando Chriſto inſtante & dicente; *Quod ego facio, tu neſcis modo*; pertinacius reluctatus eſt Petrus, dicens; *Non lauabis mihi pedes in æternum*, peccauit venialiter; peccaturus etiam damnabiliter, ſi poſt illa verba Chriſti ſubiuncta; *Si non lauero te, non habebis partem mecum*; noluiſſet acquieſcere; quia per illa verba iã ſciebat, aut ſcire debebat, Chriſtum pręcipere, vt ſe ſineret lauari, ſub interminatione amittendæ hæreditatis cæleſtis. Vnde & illa verba; *Si non lauero te*, videntur ad litteram intelligenda de lotione illa corporali, qua Chriſtus lauare voluit pedes Petri, non quod illa ſecundum ſe Petro neceſſaria eſſet, ad ſalutem; ſed quia præcepto Chriſti obſequendum erat; ſicut olim præcepto Dei vetantis primis parentibus ne de ligno ſcientiæ ederent. Non tamen Chriſtus verba tam ſeuera proferre voluiſſet; niſi myſterium aliquod in eis intendiſſet, idemque magnum; Quod nemo poteſt habere partem cum Deo, quem Chriſtus non lauerit à peccatis.

v. 10. *Qui lotus eſt, non indiget niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus*. Hæc ſententia quia obſcuritatis aliquid habet, breuiter explicanda eſt. Quidam intelligunt corporalem lotionem pedum; quam putant velut ſacramentum quoddam poſt baptiſmum adhibendam, ad abſtergendas reliquias peccatorum. Sed rectiùs intelligitur ſententia de interiori ablutione, & emundatione affectuum; quam tamen per illam externam pedum lotionem voluit ſignificare. Senſus igitur; Qui ablutus eſt à peccatis in ſacramento baptiſmi, non neceſſe habet eodem lauacro rurſum purgari; ſed tantùm pedes, id eſt, animi affectus

ſubinde purgandi ſunt; quia ex fæce rerum terrenarum in quibus verſatur, non poſſunt non ſæpenumerò commaculari. Rectè per *pedes* affectus ſignificantur; quia ſicut corpus pedibus, ita animus mouetur affectibus. Quod addit: *ſed eſt mundus totus*, Non ſignificat eum ex omni parte mundum eſſe; quia pedes adhuc immũdos habet; ſed ſenſus eſt: propter baptiſmum ita mundos eſt, vt ſimpliciter mundus dici poſſit; etiamſi vna aliqua parte adhoc nonnihil immundus. Hinc collige contra ſectarios, regeneratos ſacro baptiſmo, ſicut & reconciliatos per pœnitentiam, ſimpliciter iuſtos vocari, ac reuera iuſtos eſſe; etiamſi in venialia peccata quotidie impingant. Vnde & ſequitur; *Et vos mundi eſtis.* Innocentios tertius ſerm. in cœna Domini, ita poſt hanc ſententiam ſubiungit: Multi loti ſunt ab operibus malis, qoi tamen loti non ſunt à cogitationibus prauis. Et ideo multi lauant manus, qui tamen pedes non lauant. Quocirca qui lotas habet manus ab effectu peccati, lauet pedes ab affectu peccandi; & ſic mundus ſit totus. Porrò Chriſtus hic non inſtituit ſacramentum lotionis pedum, vt quidam videntur exiſtimaſſe: ſed factum eius, ſacramentum fuit, id eſt, ſacræ rei ſignum. Rectè tamen Chriſtiani ad exemplum Chriſti, & in profeſſionem homilitaris, factum Chriſti imitantur, in feria cœnæ Domini. Vide ooſt. in 4. diſt. 3.

v. 14. *Et vos debetis alter alterius lauare pedes.* In eo quod dicit, *debetis*, obligatioοem præcepti ſignificat. Nec ad ſolos diſcipulos qui præſentes aderant, hoc pertinet, ſed ad omnes Chriſtianos; quibus omnibos huius rei exemplum dedit, ioxta id qood ſequitur: *Exemplum enim dedi vobis; vt quemadmodum ego feci vobis ita & vos faciatis.* Præceptum eſt autem omnibus id facere, in animi preparatione, ita vt ſi ſalus proximi poſtulet, oon refugiamus etiam infima & viliſſima miniſteria, & obſequia ei impendere, tametſi longè nobis inferiori. Quis enim homo dignitate tantum præſtat homini, quantum omnibus hominibus filius Dei; qui ad lauandos pedes diſcipulorum ſeſe dimiſit? Io ſpecie autem genus intelligendum; id eſt, in lotione pedum, quodcumque genus ſeruilis & abiecti miniſterij.

v. 16. *Non eſt ſeruus maior Domino ſuo, neque Apoſtolus maior eſt eo, qui miſit illum. Apoſtolus*, id eſt legatus, non eſt maior rege vel principe, vel etiam republica, à qua miſſus eſt. Non ſignificat omnem eum qui mittitur eſſe minorem, vel noo maiorem eo à quo miſſos eſt. Aliquando enim æqualis equalem, vt Pater Filium; aliquando minor mittit maiorem, vt parochiani Parochum, ciues primum è Magiſtratu. Sic Act. 8. Apoſtoli miſerunt Petrum & Ioannem. Sed ſenſus eſt: Apoſtolum oon eſſe maiorem eo cuius eſt Apoſtolus, id eſt, principe, ſeu Domino, qui mittit eum, tanquam authoritatem habens ſuper eum.

v. 23. *Erat ergo recumbens vnus ex diſcipulis eius in ſinu Ieſu.* Et paollò poſt: *Cum recubuiſſet ille ſuper pectus Ieſu.* Sic inf. cap. 21. *Qui & recubuit in cœna ſuper pectus eius.* S. Aug. ſerm. 2. de diuerſis, dicit qood Ioannes in illo conuiuio de dominico pectore cæleſtia ſecreta bibebat, quæ poſtea eructauit; vt illud: *In principio erat verbum.* Quid ſit *recumbere in ſinu*, explicatur ab ipſo Euangeliſta, per *recumbere ſuper pectus.* Quod enim inter amplexus brachiorum medium eſt, Græcè κόλπος, Latinè *ſinus* vocatur; qui idem eſt locus pectoris. Talis autem ſitus vnius hominis ſuper alterum, neque incommodus erat, neque inhoneſtus, vbi mos erat non aſſidendi menſæ, vt nos facimus; ſed accumbendi, ſeu diſcumbendi ſuper toris: qood & Romanis, & alijs multis gentibus erat in vſu; de quo

A vide Ianſ. & Baron. Recubitus vero Ioannis in ſinu & ſuper pectus Ieſu ſignificat nobis qoietem, & dulcedinem vitæ contemplatiuæ: ſicut contra, Petrus ſuper mare ambulans, & mergi incipiens ac periclitans, ſignificat inquietudinem & pericula vitæ actiuæ: cuius tamen vitæ ſuſcipiendæ neceſſitatem, cum magno merito coniunctam, Chriſtus declarat his ad eundem Petrum verbis: *Si diligis me: paſce oues meas.*

Quem diligebat Ieſus. Id eſt, Ioannes, vt liquet ex vltimo capite; & ſenſus eſt, Cui familiaria dilectioois ſigna ſæpiùs oſtendebat. Sic c. 11. de Lazaro: *Ecce quem amas, infirmatur.* Et mox: *Diligebat autem Ieſus Martham, & ſororem eius Mariam & Lazarum.* Ita de Salo- B mone dicitur quod dilexerit eum Dominus, id eſt, ſingularia quædam dilectionis ſigna oſtenderit ei, ſcilicet mirabiliter proſperans & pacificans regnum eius. Ita de illo adoleſcente. *Et intuitus dilexit eum* Marc. 10.

v. 24. *Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis eſt de quo dicit?* Dixit nutu, non voce. Hinc etiam patet Petrum in illa cœna non fuiſſe Chriſto proximum; alioqui ipſum interrogaſſet, vt aliàs familiariter facere ſolitus erat: Sed fuiſſe remotius a Chriſto quam Ioannem, ita vt interrogare non poſſet, niſi ab alijs, qui medij erant, audiretur. Aut forte erat è regione: Sic enim faciliùs innuere potuit Ioanni.

v. 26. *Reſpondit Ieſus; Ille eſt, cui ego intinctum panem* C *porrexero.* Secretò reſpondit, ſicut ſecretò fuerat iolterrogatus: nam hoc ab alijs non fuiſſe intellectum, ſatis ex eo colligitur, quod cum ſtatim poſt dixerit Ieſus proditori; *Quod facis, fac citius*; nemo diſcumbentium, vt teſtatur Euangeliſta, ſciuerit ad quid hoc diceret ei. Quamquam in eo quod dicit: *Hoc autem nemo ſciuit diſcumbentium, ad quid dixerit ei*; puto excipiendum ipſum Ioannem, qui iam audiuerat à Domino quis eſſet traditor; atque ita facilè percipere potuit, quid ſibi vellent illa verba: *Quod facis, fac citiùs.* Vide Annot. Matth. 26. Forte tamen nec ipſe Ioannes intellexit.

Et cũ intinxiſſet panem, dedit Iudæ. Clemens l. 5. Conſtit. Apoſtolicarum cap. 13. dicit Chriſtum diſcipulis D antitypa myſteria tradidiſſe abſente Iuda. Conſentit Clementi Dionyſius & Hilarius & alij. De qoibus, vide *Turrianum & Bonium* in locom Clementis diſſerentem. Interim oon contemnendom, quod alij docti de libris illis conſtitut. Apoſtolicarum cenſent. Aliter ſentiunt alij plerique, aſſerentes Iudam vna cum alijs Apoſtolis ſumpſiſſe corpus Domini. Ita S. Auguſtinus lib. de adulterinis coniugijs cap. 27. & alibi. Item Nicephorus lib. 1. cap. 30. (vide Annot. Matth. 26.) Item Leo ſerm. 7. de paſſiooe Domini. Vide Heſſelium. Pro priori ſententia facit quod tradiderit Dominus Iudæ panem intinctum. Nam videtur Dominos diſcipulis ſeorſum panem, & ſeor- E ſum vinum conſecratum porrexiſſe. Hoc enim trium Euangeliſtarum & Pauli narratio planè poſtulat. Prius enim dicit: *Comedite*; poſtea: *bibite*. At qui panem intinctum ſumit, tantum comedit. Pro poſteriori facit, quod iam cœna facta eſſet, vt teſtatur Euangeliſta, ac poſt lotionem iterum accubuerit Dominus; non profanum cibum amplius ſumpturus, aut diſcipulis daturus; ne poſtcœniom aut repotium ioſtituere velle videretur: ſed, præmiſſa lotione pedum, tamquam affectuum mundatione facta, inſtituturus oouum ſacrificium corporis & ſanguiois ſui, eadẽque myſteria daturus Apoſtolis. Videtur ergo qood nullum profanum cibum aut potum, poſtea Apoſtolis dederit; ſed ſacrum ſolummodò, ſcilicet corpus ſuum, & ſanguinem: qoem etiam Iudæ, vt

occulto

occulto peccatori, denegare noluit;vt exemplo ſuo A miniſtros Eccleſiæ doceret, quid & ipſi circa malos, ſi occulti eſſent, facere deberent; vt docet Auguſtinus & alij. Vide quoque Ianſen.cap. 130. & 132. Vbi dicit conſtare quod Iudas interfuerit inſtitutioni Euchariſtiæ,& quod ſumpſerit corpus & ſanguinem Domini,idque Auguſtinum docere multis locis. Ad argumentum de buccella ſeu offula,ſeu intincto pane, ex eodem reſpondetur; illum non fuiſſe panem myſticum,id eſt,corpus Chriſti;iam enim antè ſumpſerat corpus Chriſti & ſanguinem cum alijs; ſed eo ſigno porrectæ offulæ Chriſtum deſignaſſe proditorem, non omnibus diſcipulis, ſed ſoli Ioanni; nec ideo inſtituit poſtcœnium, ſed ex reliquijs panis & vini quæ in menſa erant, particulam panis vino intinxit,& proditori dedit, indicij cauſſa, non alimenti. B Auguſtinus quoque iſtam buccellam corpus Domini fuiſſe negat. Forte ex hac offula Iudæ tradita, exemplum ſumpſerunt quidam, quos legimus olim laicis porrexiſſe Chriſti Corpus intinctum calici: quaſi nimirum hoc ipſe Dominus fecerit, quando Iudæ panem intinctum præbuit.Sed vide Hugonem lib.2.de ſacramentis,parte 8. cap. 4.vbi ex Aug. docet,Iudam non accepiſſe Corpus Domini per intinctam buccellam, quia iam prius cum alijs diſcipulis acceperat. Ex eo tamen (inquit) quod traditori ſuo Dominus, ad notandum eum, buccellam intinctam dedit; conſuetudo habet, vt Corpus Chriſti fideles intinctum non accipiant. (Vide noſtra in 4.diſt. 9.) C Id etiam habet Vitriacus hiſtoriæ occidentalis cap. vltimo, vbi in partem vtramque diſputat, an Iudæ dederit Chriſtus Euchariſtiam; & magis probat quod ſic,non tamen in buccella intincta.

v. 27. *Et poſt buccellam.* Quod prius, *panem & intinctum panem*;hic *buccellam* vertit interpres,cum in Græco,idem ſemper ſit vocabulum, ψωμίον.

Quod facis, fac citius. S. Leo ſerm. 7. de paſſione Domini, vox hæc non iubentis eſt, ſed ſinentis, non trepidi, ſed parati &c. Ita Cyprianus dicebat Proconſuli; fac, quod vobis præceptum eſt; referente Aug. ſerm. 12. & paſſionis cap. 14. Sic Helizæus ad filios Prophetarum importunè inſiſtentes, vt mitterent ad quærendum Heliam, dixit: *Mittite* 4. Reg. 2. D & Dominus ad Iudæos: *Soluite templum hoc.* Ioan.2.

v. 29. *Aut egenis vt aliquid daret.* Scilicet pro more,Chriſto iubente. Hoc exemplo,cœnobia fratrum, licet paupertatem profeſſorum, ac verè pauperum, non debent vacare à dandis eleemoſynis. Vnde & Franciſcani, & Capucini mendicantes, dant etiam ipſi alijs egentibus eleemoſynas.

v. 35. *In hoc cognoſcent omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.* Præclarum ſymbolum diſcipulorum Chriſti. Diſcipuli Ioannis agnoſcebantur ex ieiunijs & vitæ auſteritate; diſcipuli Phariſæorum ex veſtitus genere, & varijs corporalibus obſeruantijs;Philoſophorum diſcipuli ex certis quibuſdam placitis & opinionibus: At diſcipuli Chriſti potiſſimum agnoſcuntur ex ſymbolo dilectionis E mutuæ. Ex hoc ſymbolo agniti fuerunt fideles illi Eccleſiæ primitiuæ, de quibus Lucas in Actis: *Multitudinis credentium erat cor vnum, & anima vna.* Hinc igitur patet eos diſcipulos Chriſti non eſſe, qui hoc ſymbolo deſtituti ſunt.Nam tametſi dici poſſint diſcipuli profeſſione; non tamen ſunt diſcipuli executione eius doctrinæ, quam ſequendam ſuſceperunt. Non ponitur hic nota totius Eccleſiæ; ſed tantum eorum qui opere oſtendunt ſe eſſe diſcipulos Chriſti,id eſt, bonorum fidelium; vel etiam totius Eccleſiæ ſed ſecundum partem meliorem & præcipuam; quomodo ſanctitas,eſt Eccleſiæ nota.

CAP. XIV.

v. 1. *Creditis in Deum; & in me credite.* Iam creditis in Deum, verum id non ſufficit. Nam debetis etiam in me credere, vt mediatorem ad Deum. Vtrumque enim ad ſalutem eſt neceſſarium, ad conſequendam vitam æternam, iuxta illud infra cap. 17. *Hæc eſt vita æterna vt cognoſcant te ſolum verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.* Et quod hic paulo infra dicitur; *Nemo poteſt venire ad Patrem, niſi per me*;ſcilicet vt mediatorem. Ideo non ſolum in Deum,ſed etiam in me credere debetis.

v. 2. *In domo Patris mei manſiones multæ ſunt.* Paulo ante dixerat Dominus: *Quo ego vado vos non poteſtis venire.* Ne igitur occaſione illorum verborum deſperarent diſcipuli ſe peruenturos ad gloriam regni cœleſtis; Conſolatur eos his verbis, dicens. *In domo Patris &c.* q. d. non mihi ſoli parata eſt manſio apud Patrem; ſed multa, eaque non vnius generis in cęlo habitacula parata ſunt hominibus à Patre meo. *Per manſionum multitudinem & varietatem* ſignificat, & futuram multitudinem ciuium cęleſtium,& gloriæ differentiam inter ipſos electos; idque pro meritorum diuerſitate. Facit hic locus ad expugnandum dogma Iouiniani;qui ſecutus opinionem Stoicorum,& peccata omnia inter ſe, & virtutum opera,paria eſſe dicebat. Et quia parium meritorum par merces eſt, neceſſitate conſequentis, dicere compulſus eſt, & glorias beatorum, & pœnas miſerorum pares eſſe: Omnium enim iſtorum eadem ratio. Et vno expugnato cætera concidunt.

v. 6. *Ego ſum via, veritas, & vita. Via*, conuerſationis ſanctæ; *veritas*, doctrinę diuinæ;& *vita*,beatitudinis ſempiternæ. Sic S. Leo ſermone 2. de reſurrectione Domini.

v. 9. *Philippe qui videt me, videt & Patrem.* Non quod filius idem ſit qui pater;ſed quia idem eſt quod Pater. Dicitur enim hoc propter perfectam ſimilitudinem filij cum Patre ſecundum naturam. Sic enim & in humanis de filio patri vehementer ſimili dicere ſolemus, hunc videas,patrem videas.

v. 12. *Et maiora horum faciet; quia ego ad Patrem vado.* Cauſa ſeu ratio ſignificata coniunctione *quia*, non perſpicitur,niſi adiungas ſequentia; *Et quodcunque petieritis in nomine meo hoc faciam.* q. d. etiam maiora his faciet; quia cum ego iam ad Patrem proficiſcar: aſſumptus in gloriam eius, & ſedens ad dexteram eius, tunc tanto magis faciam ac præſtabo quæcunque vel ipſum, vel me, in nomine meo rogaueritis; quanto per humanitatis meæ gloriam ero ei coniunctior. Idque totum, *vt glorificetur Pater in filio*, id eſt, Per filium illa facientem. Nam gloria Patris eſt filius ſapiens. Prou. 17.

Et maiora horum faciet. Quocunque modo hoc intelligatur:ſignificat Chriſtus non ſua ipſorum virtute hæc facturos; ſicut & S. Petrus in Actis profitetur, ſed virtute Chriſti: hoc enim volunt ſequentia verba.

v. 13. *Et quodcunqe petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Et iterũ v.14. *Si quid petieritis in nomine meo,hoc faciam.* Non enim legendum vt multi excuſi codices habent præter fidem Græcorum & MSS. *Et quodcunque petieritis Patrem*; ſed abſolutè, *Quodcunque petieritis.* Quanquam, ſi ſuppleas *Patrem*; nihilominus ſignificat Chriſtus,ac repetit,ſe facturum quodcunque petierint, etiamſi maiora poſtulent opera fieri, quam quæ ipſe fecit. Vnde ſenſus hic elici poteſt: Qui in me credunt,facere poterunt opera qualia ego feci,& ijs etiam maiora, ſi res poſcat. Tantum cum fide &

fiducia

A fiducia petant à me quidquid illud fuerit; etiamſi meis operibus maius, ego eis id præſtabo. Conſimile eſt illud Marci 11. *Quicunque dixerit huic monti, Tollere, & mittere in mare; fiet ei.* Vbi & ſequitur de oratione: *Propterea dico vobis: omnia quæcunque orantes petitis, credite &c.* Recte igitur illi qui exemplum adferunt de montis tranſlatione. Quod miraculum dici poteſt maius ſuſcitatione mortui, ſi ſpectetur admiratio hominum & rei ſtupendę nouitas; licet abſolute magis ſuperet naturæ vires mortui reſuſcitatio, & cæci illuminatio, quam montis in alium locum tranſlatio.

B Hic etiam locus vbi dicitur; *Si quid petieritis me,* confundit hæreticos, dicentes, non Chriſtum à nobis, ſed ſolum Patrem orandum eſſe.

Porro exquirat ſtudioſus, an hic reddi poſſit ſenſus, vt *horum* accipiatur partitiuè: *Qui in me credunt,* facient & ipſi opera, ſeu miracula cuiuſmodi ego feci; nec tantum minora, cuiuſmodi ſunt morborum depulſiones; ſed etiam quæ inter hæc ſunt maiora & excellentiora; vt ſunt illuminatio cæci, reſuſcitatio mortui. Sic enim 1. Corinth. 13. *Maior,* (id eſt maxima) *horum Charitas*, id eſt, inter hæc tria maior eſt Charitas, & Lucæ 22. *Facta eſt contentio inter eos quis eorum videretur eſſe maior*, id eſt, maximus.

v. 15. *Si diligitis me, mandata mea ſeruate.* Infra dicit. C *Qui habet mandata mea & ſeruat ea, ille eſt qui diligit me.* Et iterum: *Si quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit.* Ex quibus duabus ſententijs apparet, illa duo conuerti, ſeruare Dei mandata, & eum diligere. Et quia Catechumeni boni ſeruant Dei mandata; hinc ſequitur eos diligere Deum, etiam ſicut diligendus eſt; & proinde habere charitatem, non quę filijs propria eſt, ſed generalius acceptam. De qua vide noſtra in 3. diſt. 27. Quomodo ergo hic dicit, *Si diligitis me, mandata mea ſeruate*: cum non poſſint illa duo ſeparari? *Reſp.* ſenſum eſſe: Si diligitis me, ſicut vere diligitis; eam dilectionem præſtate, & declarate per opera & obſeruationem meorum mandatorum. Nam ſi non ſeruatis mandata mea; verè me non diligitis, ſicut diligere debetis; ſcilicet ſuper omnia; idque efficaci dile- D ctione quæ declaratur per opera.

v. 16. *Et alium paracletum dabit vobis.* Paracleti vocabulum eſt commune toti Trinitati. Nam & filius manifeſtè ſignificat ſe Paracletum eſſe, cum dicit poſt ſui diſceſſum patrem daturum illis *alium* paracletum: Patrem autem paracletum eſſe, probat illud Apoſtoli 2. Corinth. 1. *Pater miſericordiarum & Deus conſolationis, qui conſolatur.* Id autem Chriſtus hic tacet, quia ſermo ei eſt de paracleto à Patre ad diſcipulos miſſo, aut mittendo; Pater autem non mittitur.

Interpres noſter conſulto retinuit Græcum vocabulum; videtur enim ambiguum eſſe ad conſolatorem & aduocatum. Non ſignificari hic aduocatum, illud inter alia arguit, quia de aduocato non erat E dicendum: *Quem ego mittam vobis à Patre*, quod dicitur cap. ſequenti, ſed potius quem ego mittam pro vobis ad Patrem. Nam aduocatus mittitur pro reo ad iudicem, vt apud illum pro reo interpellet. Item, in toto diuino officio nuſquam legimus Spiritum ſanctum vocari aduocatum, ſed conſolatorem, *Conſolator optime, in fletu ſolatium.* Et, *eius ſemper conſolatione gaudere.* Item Theophylactus interpretatur conſolatorem, non aduocatum; ſimiliter Euthymius. Adde quod aduocati ſignificatio, huic loco minime quadrat; quia Chriſtus dicit & profitetur ſe ire ad Patrem: Quid ergo opus erat mittere alium aduocatũ, quando Chriſtus iam ipſe deinceps futurus eſt Patri præſens, quo cõmodiſſimè fungi poſſet aduocati officio? Aut, ſi Spiritus ſanctus, aduocatus; non ergo ad diſcipulos mittendus erat huius rei gratia, ſed potius manere debebat apud Patrem, vt ibi pro diſcipulis interpellaret.

S. Auguſtinus quidem tractatu 74. in Ioannem & Gregorius homilia 30. ſuper Euangelia, interpretantur aduocatum: ſed idem S. Aug. lib. 1. de ſermone Domini in monte, teſtatur Spiritum ſanctum maxime propterea paracletum nominari, id eſt, conſolatorem, vt temporalia amittentes æterna lætitia perfruantur. S. Gregorius autẽ exponit hoc ſenſu; nempe quia *poſtulat pro nobis*, id eſt, poſtulare nos facit, ſicut ad Rom. 8. interpretati ſumus. Vide ibidem noſtrum comment. Porro Spiritum ſanctum hic dici Paracletum, id eſt, aduocatũ, non conuenit; Loquitur enim Dominus de paracleto propriè, quia ſic eum Paracletum vocat, ſicut ſeipſum, dicens: *Et alium Paracletum*, ſcilicet qualis ego ſum. Conſtat autem Chriſtum propriè eſſe aduocatum noſtrum ſecundum humanam naturam, ſecundum quam eſt mediator & interceſſor noſter; non ſecundum diuinam, quæ ſola eſt in Spiritu ſancto. Quare impoſſibile eſt Spiritum ſanctum propriè eſſe aduocatum noſtrum; & qui hoc diceret, incideret in hæreſim Macedonij. Ergo Paracletum hic intelligit conſolatorem; de quo Lucas Actor. 9. *Eccleſia habebat pacem, & conſolatione Sancti ſpiritus replebatur.* Ecce, quomodo iſta promiſſio poſt Chriſti diſceſſum in Eccleſia impleta.

v. 28. *Quia Pater maior me eſt.* Tale eſt & illud; *Caput Chriſti Deus*, 1. Cor. 11. Vide comm. eius loci, & illud 1. Cor. 15. *Cum tradiderit regnum Deo & Patri.* Et iterum: *Tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei, qui ſubiecit ſibi omnia.* Quæ omnia loca de Chriſto loquuntur vt homine, ſicut & pręſens locus. Præcedit enim: *quia vado ad Patrem.* Nam Chriſtus ad Patrem ibat, non diuinitatis ratione, ſecundum quam à Patris gloria nunquam receſſit, ſed humanitatis, ſecundum quam diſcipulos relicturus, & ad Patrem erat adſcenſurus.

v. 30. *Venit enim princeps huius mundi.* Epheſ. 2. Diabolus vocatur princeps poteſtatis aëris huius, & 2. Corinth. 4. vocatur Deus huius ſæculi. Vide noſtrum comment. dictis locis.

Et in me non habet quicquam. Gregorius homilia trigeſima nona in Euangelia, bene explicat quomodo hoc ſoli Chriſto competat, & nulli aliorum ſanctorum. Item Hieronymus quæſt. 8. ad Algaſiam dicit, & probat etiam per alias ſcripturas, Chriſtum ſolũ eſſe in quo princeps huius mundi nihil inuenerit, & ſic interpretatur, nihil ſui operis, ſuique veſtigij.

CAP. XV.

v. 2. *OMnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum.* Ergo ſunt aliqui palmites in Chriſto, fructum tamen non ferentes, & proinde amputandi à vite Chriſto. Sunt ergo etiam mali in Eccleſia.

Vt fructum plus afferat. Augetur igitur in homine iuſtitia; idque per bona opera. Vnde conſequens eſt: non in ſola remiſſione peccatorum conſiſtere iuſtitiam hominis.

v. 3. *Iam vos mundi eſtis propter ſermonem quem locutus ſum vobis.* Cui ſcilicet credidiſtis, id eſt, mundi eſtis per fidem. Sic ad Epheſios 5. Chriſtus Eccleſiam ſuam mundat lauacro aquę, in verbo, Et S. Petrus in Actis c. 15. teſtatur fide purificari corda. Et Iacobus. c. 1. Nos regenerari verbo veritatis. Sed cur non ſimiliter fatendum eſt, nos mundari, & iuſtificari per legem, ſi videlicet eam faciamus? *Reſp.* Verbum creditum opponitur legi cognitæ, id eſt, fides cognitioni legis. Iam vero fides mõſtrat nobis redemptorem &

Saluatorem, à quo petenda eſt iuſtitia; ipſaque fides initium quoddam eſt huius iuſtitiæ, non enim eſt ſine aliqua bona voluntate. At legis cognitio nihil tale; ſed tantum monſtrat quid agendum, aut non agendum.

v. 4. *Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo niſi manſerit in vite: ſic nec vos niſi in me manſeritis.* Senſus eſt, ſicut palmites per ſe & ſeparati à vite fructum ferre non poſſunt, ſed tantum cohærentes & manentes in vite; ita nec vos à vobiſipſis, id eſt, per voſipſos & ſine me, fructum vllius boni operis ferre poteſtis: ſed tantum mihi tanquam viti cohærentes & agglutinati per fidē. (*Niſi*) pro (ſed tantū,) vt ſæpe alibi.

v. 5. *Quia ſine me nihil poteſtis facere.* Hoc nō tantum ad opera meritoria, id eſt, ab eo profecta, qui per inhabitantem Spiritum ſanctum, & per gratiam remiſſionis factus ſit filius Dei, & hæres regni, pertinet: ſed etiam ad ea, quæ aliter ducunt ad ſalutem. Cuiuſmodi ſunt opera pœnitentis, vel Catechumeni ante perceptum ſacramentum. Ita S. Auguſt. multis locis, & Concilium Arauſicanum ſecundum. Imo S. Auguſtinus tractatu 31. in Ioannem extendit ad operationem miraculorum. S. Thomas 1. ſec. quæſt. 109. art. 6. ad 2. etiam generaliter intelligit, extendens ad primum motum bonum voluntatis. Vide ibidem Caietanum. *Sine me*, Non ſignificat cauſam ſine qua non; vt cum dico, nihil video ſine lumine; animal non poſſe reſpirare ſine aëre; cum nec lumen efficiat viſionem nec aër reſpirationem: ſed cauſam ipſam principaliter agentem; vt ſenſus ſit: Nihil poteſtis facere ſine me faciente vt faciatis. Sic alibi: *Sine ipſo factum eſt nihil.* Et, *vnus ex illis non cadit in terram ſine Patre veſtro*; ſcilicet procurante & faciente. Vel certè; cum Chriſtus hic de ſe loquatur vt homine, quatenus vitis eſt, cui nos vt palmites inſerimur; hic ſenſus erit: *Sine me*, id eſt, ſine meo merito; vel, ſine me faciente per meritum meum, nihil poteſtis facere. Vide noſt. in 2. ſent. diſt. 26.

v. 6. *Si quis in me non manſerit: mittetur foras ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.* In Græco ſic habetur: *Niſi quis manſerit in me; eiectus eſt foras ſicut palmes, & exaruit, & colligunt eos, & in ignem mittunt, & ardent.* Vbi nota illud, *eos*, neceſſario ad palmites referendum eſſe. Eſt enim in Græco neutrius generis *αὐτὰ*, ſubaudi *κλήματα*. Et illud *ardent* eſt quidem in Græco *καίεται*, ſingularis numeri, ſed more Græco pro plurali poſitum, propter neutrum plurale ſuppoſitum ſubintelligendum *κλήματα*. Fauent huic lectioni quædam MSS. in quibus legitur *areſcit, colligunt eos, mittunt, ardent.* Vide nouiſſima Biblia Plantini. Videtur ergo totum illud, *& areſcet & colligent &c.* de palmite, ſeu palmitibus vitis intelligendum, id eſt, de ea re à qua ſumitur comparatio; vnde tamen intelligendum relinquatur ſimile quid futurum de palmite tropologico infructuoſo. Dicit ergo Dominus quid fieri ſoleat de palmitibus infructuoſis; & ideo loquitur in præſenti. Sic Matth. 7. in Græco, *Omnis arbor non faciens fructum bonum exciditur & in ignem mittitur*, quod ſimiliter de arbore infructuoſa dicitur in præſenti, quia ſic fieri ſolet. Dicuntur igitur hæc non de homine, ſed de palmitibus à quibus ſimilitudo ſumitur. Dicuntur, inquam, hoc ſenſu: Si quis in me non manſerit, mittetur foras; ſicut palmites mittuntur foras, & ſicut miſſi foras exareſcunt, & homines colligunt eos & in ignem mittunt & ardent. Ita nimirum fiet de homine illo. Hinc ſequitur palmites præcidi poſſe à vite, id eſt, homines ſemel Chriſto inſitos per gratiam, poſſe excidere & perire, & mitti in ignem gehennę.

v. 9. *Manete in dilectione mea.* An qua me diligatis, an qua ego vos diligam? Poſteriorem ſenſum velle videtur quod ſequitur: *Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea: ſicut & ego præcepta Patris mei ſeruaui, & maneo in eius dilectione.* Vide Ianſenium.

v. 11. *Vt gaudium meum in vobis ſit, & gaudium veſtrum impleatur.* Id eſt, vt gaudium de me ſit in vobis, & illud gaudium veſtrum quod de me habebitis, impleatur, perficiatur. Ita Euthymius. Sic Rom. 3. *gloria Dei*, id eſt, gloriatio de Deo; vel potius, coram Deo. Et 1. Cor. 15. *per gloriam veſtram*. (Vide Ianſenium etiam alias adferentem expoſitiones) & Nehemiæ 8. *Gaudium etenim Domini eſt fortitudo noſtra.*

v. 13. *Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis.* Prouocat diſcipulos ſuos ad mutuam dilectionem exemplo ſuæ erga illos dilectionis, qua nulla maior eſſe poteſt. Sed quæſtio eſt de veritate huius ſententiæ, cum ſit maior dilectio ponentis animam pro inimicis, quam eius qui ponit pro amicis. Vnde Paulus ad Romanos cap. 5. *Commendat Deus charitatem ſuam in nobis quoniam cum adhuc inimici eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Quidam intelligunt non ſignificaſſe Dominum, quæ ſit ſimpliciter omnium maxima dilectio: ſed quæ ſit inter homines: vt per hoc oſtenderet quanta ſit ſua dilectio, quâ etiam pro inimicis animam poſuit. Sic S. Bernardus intellexit, ſermone Feriæ 4. ante Paſcha. Poſt hanc ſententiam ſubijciens: Tu maiorem habuiſti Domine, ponens eam etiam pro inimicis. Sed ad geminum huius loci ſenſum ducit nos quod ſequitur: *Vos amici mei eſtis &c.* quibus verbis ſignificat ſe pro illis, tanquam amicis ſuis, animam poſiturum. Amicos autem vocat, non eos qui diliguntur, etiamſi ſint inimici. Vnde & Iudam amicum vocat Dominus, dicens; *Amice ad quid veniſti?* Amicum vocat, quia multa amoris ſigna ei exhibuerat. Itaque ſenſus erit: nullus eſt actus quo magis oſtendere quis poſſet ſe diligere quempiam, quam ſi pro eius vita & ſalute ſuam impendat. Vide annot. Leuit. 19. & noſt. in 3. ſent. diſt. 30.

v. 14. *Vos amici mei eſtis.* Id eſt, tanquam amici me redamabitis, dignos vos præſtabitis amore meo, *ſi feceritis quæ ego præcipio vobis.*

v. 15. *Vos autem dixi amicos.* Quod probatur hoc ſigno: *Quia omnia quæcunque audiui à Patre meo, nota feci vobis.* Omnia quæcunque ſic audiui, vt vobis deberent notificari; ſiue omnia quæcunque audiui, dicenda. Sic regina Saba dicitur locuta fuiſſe Salomoni vniuerſa quæ habebat in corde ſuo; ſcilicet dicenda, id eſt, omnia dubia de quibus propoſuerat eum interrogare & conſulere 3. Reg. 10. Ita Filius dicitur neſcire diem, neque horam aduentus Domini ad iudicium; quia non audiuit, id eſt, non percepit à Patre vt alijs vlterius manifeſtaret. Sic Paulus Actorum 20. dicit ſe Epheſijs communicaſſe omne Dei cōſilium; videlicet ſibi reuelatum & concreditum ad patefaciendum alijs. Audierat enim in raptu quædam verba quæ non licet homini loqui. Et nota Chriſtum loqui tanquam legatum Patris. Vnde ſenſus hic reddi poteſt: Omnia quæcunque tanquam legatus Patris accepi ab eo ad homines perferenda; vobis tanquam amicis nota feci. Quomodo legatus alicuius principis dicit: Hæc ſunt omnia quæ in mandatis habui à Domino meo; ſeu, quæ accepi à Domino meo. Vide annot. Mar. 13. & act. 20.

v. 16. *Non vos me elegiſtis: ſed ego elegi vos.* Videtur loqui de electione ad Apoſtolatū; quia ſequitur, *vt eatis, & fructū adferatis &c.* Vnde tamen non ſequitur, Apoſtolos antequā ad Apoſtolatū aſſumerētur, nihil habuiſſe boni meriti, etiam in ordine ad Apoſtolatum; ſed totum hoc meritū fuiſſe ex gratia eligentis.

v.19. *Si de mundo fuiſſetis, mundus quod ſuum erat diligeret.* Videannot.ſup. cap.7. ad illud: *Non poteſt mundus odiſſe vos*

Sed ego elegi vos de mundo. S. Auguſt. lib. de patientia cap.20.hinc probat quod Chriſtus non iuſtos,ſed iuſtificandos elegit Apoſtolos: Quod non ita intelligendum , quaſi tunc quando vocabantur à Chriſto ad eius Apoſtolatum vel diſcipulatum , fuerint iniuſti: ſed quod aliquando iniuſti fuerant,& diuina electione iuſtificati fuerint. Addit enim Auguſtinus, Ne putarent ſe nunquã fuiſſe de mundo, quia dicit: *De mundo non eſtis* ; ideo ſubiungit , *Sed ego elegi vos de mundo.*

v.25. *Qui in lege eorum ſcriptus eſt.* Habetur pſal. 24. non quod Pſalmi,propriè pertineant ad legem (non enim Pſalmi Dauidici pro lege aut parte legis dati ſunt illi populo) ſed quia ſunt acceſſoria quædam legis; eademque diuinitus probata,& accepta in illo populo. Quæritur an libri Sapientiæ & Eccleſiaſtici,pari ratione ad legem illis pertinuerint. Non videtur:quia licet hi libri diuinam habeant auctoritatem;non tamen vt tales fuere recepti apud Hebræos; nam tempore veteris teſtamenti non erant in canone ſacro hebræorum.

v.26. *Quem ego mittam vobis à Patre.* Senſus: quem ego mittam vobis, hoc ipſum habens à Patre, quod eum vobis mittam. Nõ poteſt hic dari ſenſus:quem ego precibus impetrabo vobis à Patre iuxta illod cap.14. *Ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*: quia precibus impetrare Spiritum ſanctum alicui dandum,non eſt eum mittere. Alioqui homines puri,nec ſolum Epiſcopi & Presbyteri,ſed etiam laici & mulieres , poſſent mittere Spiritum ſanctum; quia poſſunt eum alijs dandum impetrare à Patre. Id autem dicere abſurdum eſt & inauditum in Eccleſia Dei. Vide noſt.in 1. ſent. diſt. 11.

Ille teſtimonium perhibebit de me : & vos teſtimonium perhibebitis. Vtrumque factum eſſe teſtantur Apoſtoli Actorum 5. Dicentes &c. *Nos ſumus teſtes horum verborum, & Spiritus ſanctus quem dedit Deus &c.*

Quia ab initio mecum eſtis. Idcirco Petrus Actorum 1. eligendum dicit Apoſtolum in locum Iudæ, aliquem ex ijs qui cum Chriſto conuerſati fuiſſent ab initio,ſcilicet vt idoneus eſſet more aliorum Apoſtolorũ teſtimonium perhibere de Chriſto.

CAP. XVI.

v. 2. **A**bſque ſynagogis facient vos. Huius eiectionis extra ſynagogam mentio fit etiam ſuperius cap.9.& 12. Erat autem illa eiectio ſiue excommunicatio, non diuinæ , ſed humanæ inſtitutionis. Nam diuina lege,rebelles ſacerdotis imperio,iubebantur occidi. Sed poſtea quam Iudæis adempta fuit poteſtas occidendi; inſtituerunt huiuſmodi excommunicationem. De qua re vide noſtra in 4. diſt. 18. vbi oſtendimus eſſe in Eccleſia inſtitutam à Chriſto poteſtatem excommunicandi.

Arbitretur obſequium ſe præſtare Deo. Id eſt, cultum exhibere Deo gratum. *Obſequiũ* Græcè λατρείαν. Vide noſt. comment. Rom. 9. v.4 Congruit autem hæc ſententia cum illa ad Rom.10. *Æmulationem Dei habent,ſed non ſecundum ſcientiam.*

v.4. *Sed hæc locutus ſum vobis: vt cum venerit hora,eorũ reminiſcamini.* *Eorum* , conſtruendum cum verbo, *reminiſcamini*, non cum nomine *hora*: vt plane liquet ex Græcis, vbi ſequitur verbum μνημονεύητε αὐτῶν. Quem ordinem ſi latinus interpres ſeruaſſet, ambigui ſenſus non dediſſet occaſionem.

v. 7. *Si non abiero,paracletus non veniet ad vos.* Simi-

A lis eſt ſententia cap.7. *Nondum erat Spiritus datus;quia Ieſus nondum erat glorificatus.* Quare Paracletus non potuit venire ad diſcipulos , niſi poſt Chriſti diſceſſum? aut quare oportebat prius Chriſtum glorificari,quam daretur Spiritus ſanctus? Huius rei duplex eſt cauſa ; vna ex parte Chriſti , altera ex parte diſcipulorum,aliorumq; credentiũ. Ex parte Chriſti: quia dare Spiritum ſanctum , ita copioſe & paſſim omnibus, ſicut poſt aſcenſionem factum eſt (de tali enim acceptione ſpiritus , ſermo eſt) id non conueniebat Chriſto mortalitatis adhuc carne circundato & humiliter inter homines verſanti; ſed reſeruabatur hoc ei poſt reſurrectionem regnanti , & deuicta morte triumphanti. De quo triumpho loquens S. Paulus

B ait: *Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus.* Ex parte credentium cauſa eſt : Quia quamdiu Chriſtũ ſecundum carnem cognoſcebant, non habebant dignam de eo exiſtimationem: neque illius plenitudinis ſpiritualis erant capaces. Poſt reſurrectionem autem, iam non ſecundum carnẽ Chriſtum cognoſcebant, iuxta illud Apoſtoli: *Nos ex hoc neminem nouimus ſecundũ carnem.* Vide com. eius loci 2. Corinth.5. S. Greg. lib. 2. dialogorũ in fine: Quoniam inquit, diſcipuli in carne Dominum cernentes, corporeis hunc oculis ſemper videre ſitiebant; recte eis dicitur: Niſi ego abiero, paracletus non veniet : ac ſi aperte diceretur, Si corpus non ſubtraho, quis ſit amor ſpiritus, non oſtendo; & niſi me deſieritis carna-

C liter cernere, nunquam me diſcetis ſpiritualiter amare. Vbi etiam hanc ſententiam applicat martyribus dans rationẽ cur ſæpe non tanta beneficia per corpora ſua, quanta per reliquias oſtendãt, atq; illic maiora ſigna faciant, vbi minime per ſemetipſos iacent.

Si enim non abiero paracletus non veniet ad vos &c. S. Leo ſermone 2. de aſcenſione Domini: Apoſtoli (ait) poſt aſcenſionem Domini, ſublata ex oculis eius humanitate , totam contemplationem animi in diuinitatem ad Patris dexteram conſcendentis erexerant; neciam corporeæ viſionis trahebantur obiectu, quo minus in aciem mentis intenderent , quod &c. ---Et ineffabili modo cœpit eſſe diuinitate præſen-

D tior, qui factus eſt humanitate longinquior. Et quæ ſequuntur. Vbi etiam huc refert illud. *Noli me tangere, Nondum enim aſcendi &c.* In eandem ſententiam B. Auguſt. tract. 94.

v. 12. *Adhuc multa habeo vobis dicere: ſed non poteſtis portare modo* Abuſi ſunt olim hac ſententia hæretici quidam; & maxime Gnoſtici, vt refert S. Aug. in hũc locum: qui cum peregrina quædam & abominanda docerent, dicebant ea eſſe de quibus Dominus dixit: *Adhuc multa habeo &c.* Sed illi ex his ipſis verbis cõuincuntur. Non enim dicit Dominus; *No poteſtis portare* ſed addit, *modo* ſignificans eos portaturos poſtea; quod & promittit ſequẽtibus verbis: *Cum autem venerit Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatẽ.* Com

E ergo ne poſtea quidem illa Gnoſticorum dogmata ab Apoſtolis tradita ſint; conſtat ea non eſſe de quibus dictum eſt, *Non poteſtis portare modò* Hæc igitur de quibus Dominus hic loquitur ; *Adhuc multa habeo &c.* non ſunt diuerſa ab ijs quæ iam ante à Chriſto audierant; ſed eorundem plenior & clarior explicatio; cuius nondum erant capaces. Hic ſenſus patet ex cap.14. vbi dicitur de Spiritu ſancto : *Ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia , quæcunq; dixero vobis.* q. d. Ea quæ me docente nondum capere potuiſtis; eadem illa Spiritus ſanctus ſuggeret vobis, apeniendo & explicando, vt intelligere poſſitis.

v. 13. *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis; docebit vos omnem veritatem.* Id eſt, inſtruet vos de omnibus ſcitu neceſſarijs , ad hoc vt Apoſtolico munere ritè

fungi poſſitis. Inſpirabit vobis omnem veritatem A neceſſariam ad fundandas Eccleſias. Totam doctrinam Euangelicam,& omnia myſteria ad eam pertinentis,vobis ſuggeret. Ex quo ſequitur, Apoſtolos omnibus Chriſtianæ fidei myſterijs fuiſſe perfectè inſtructos; ita vt quamuis in ſpeciali, atq; vt ita dicã, in propria forma non tenuerint fortaſſis omnia dogmata,quæ poſtea per Eccleſiam definita ſunt;ſic tamen Spiritu ſancto doctore tenebant omnia fidei principia, vt ſtatim motâ quæſtione de aliqua concluſione,potuerint de eius veritate iudicare ex principjs. S. Auguſtinus lib.32.contra Fauſtum cap. 18. refert hoc ad ſæculum futurum, quando videbimus Deum ſicut eſt: ſed rectius ad diem Pentecoſtes videtur referendum; quando miſſus eſt in Apoſtolos B Spiritus veritatis,& completa eſt iſta promiſſio. Sequitur enim: *Quæcunque audiet loquetur, & quæ ventura ſunt annuntiabit vobis.*

Quæcunque audiet loquetur. Senſus: Quæcunque audiet loquenda, loquetur: quia à quo habet eſſe, ſcilicet à Patre & Filio; ab eodem haber & loqui, & annuntiare ventura. Vide annot. Marci 13.

v. 16. *Modicum, & iam non videbitis me: & iterum modicum, & videbitis me: quia vado ad Patrem.* Duobus modis hoc intelligi poteſt,ſecundũ quod illud: *Quia vado ad Patrem*, ad diuerſa referri poteſt. Si enim ad priorem ſententię partem referatur: Senſus erit, Poſt puſillum tempus me non videbitis; quia vado ad Patrem per aſcenſionem. Vt ſignificetur quod Eccleſia C militans non ſit Chriſtum viſura vſque ad diem iudicij. Hoc autem tempus modicũ eſt, comparatum æternitati. Sic ordinat hunc ſermonem & intelligit S. Auguſt. Si vero ad proximam partem referatur, poteſt hic eſſe ſenſus, Modico tempore non videbitis me, ſcilicet in triduo mortis; ac rurſum modico tempore videbitis me, ſcilicet poſt reſurrectionem vſque ad aſcenſionem & non diutius; tunc enim vado ad Patrem. Vter ſenſus melior ſit, pendet ex ſequentibus; quæ ſatis fauent poſteriori. Nam illud: *Nunc quidem triſtitiam habetis*, Intellige propter diſceſſum meum. Videndum tamen an poſterior ſenſus poſſit ſic reddi: Poſt modicum non videbitis me: & Iterum, poſt modicum (id eſt, modico tempore in- D terpoſito) videbitis me: Nam phraſis illa, *modicum &*, videtur ſignificare *poſt modicum*, vt in Abacuc: *Adhuc modicum, & ego mouebo &c.* id eſt, poſt modicum tempus mouebo &c. Sed quomodo tunc cohæret illud: *Quia vado ad Patrem?* An ſenſus eſt: Quandoquidem vado ad Patrem; id eſt, quia tempus inſtat vt reuertar ad Patrem, qui miſit me. q.d. Duo ſunt breui & breuiter agenda: vnum, vt modico tempore vobis ſubtrahar per paſſionem & mortem; alterum, vt vos reuiſam poſt reſurrectionem, priuſquam abeam ad Patrem.

v. 24. *Petite & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum.* Græca πεπληρωμένη *impletum*: quod Eraſmus vertit, perfectum, ſenſum magis reddens, quam verbum. E c. 15. *Hæc locutus ſum vobis, vt gaudium meum in vobis ſit; & gaudium veſtrum impleatur.* Et cap. 17. *Hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.* S. Aug. ſic ordinat: Petite vt gaudium veſtrum ſit plenum; & accipietis. At Chriſtus generaliter hortatur, ad petendum aliquid in nomine ipſius. *Si quid petieritis*, inquit, *Patrem in nomine meo, dabit vobis. Vſque modo non petiſtis quicquam in nomine meo*: Deinde ſequiquitur, *Petite*, nempe aliquid quodcunque pietas ſuaſerit petendum, *& accipietis.* Sic enim & apud alios Euangeliſtas, Matth. 7. & 21. Marci 11. Luc. 11. admonemur ad petendum aliquid, in genere. Imo & ſuperius cap. 15. in hoc eodem ſermone ita generaliter dicitur; *Quodcunque volueritis petetis; & fiet vobis.* Et iterum, *Quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.* Et cap. 14. *Quodcunque petieritis in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in Filio. Si quid petieritis me, in nomine meo, hoc faciam.* Vbi notandũ, quod ſicut in his Chriſti verbis, illud; *vt glorificetur Pater in filio*; Nõ debet ad petitionem referri, quaſi Chriſtus peculiariter hortetur ad hoc petendum, ſimulq; polliceatur ſe hoc facturum: ſed magis ſignificatur fructus prouenturus ex petitione illorum, & Chriſti exauditione: Ita & hoc loco, quo dicitur, *vt gaudium veſtrum ſit plenum*; ſignificat fructum, qui conſecuturus ſit ex petitione & acceptione. Poſtquam enim acceperint quæcunque petierint, iam plenum habebunt gaudium. In hoc enim conſiſtit felicitas, ſi quis habeat quidquid rectè voluerit. Et hũc ſenſum confirmant alia duo loca ex cap. 15. & 17. allegata. Nam & in ijs fructus conſequens ſignificatur.

Vſque modò non petiſtis quidquam in nomine meo. Non dicit hoc tanquam increpans & expoſtulans, ſed tãquam docens. Antea namque non docuerat eos orare in nomine ſuo, ſaltem expreſsè; nũc autem id docet; ita paulatim eos erudiens & ad fidei perfectionem adducens. Sed quomodo exauditi fuerant, cum Pater neminem propitius exaudiat, niſi reſpiciens in faciem Chriſti ſui? *Reſp.* Chriſtus nondum Apoſtolos docuerat orare in nomine ſuo: Implicite tamen ratione fidei quam de Chriſto redemptore habebant, orabant in nomine Chriſti; quia cupiebant exaudiri eo modo & medio; quod Deus ab æterno præparaſſet ad ſaluandos homines: tametſi de Chriſto multum adhuc carnaliter ſaperent. Vide Ianſ. cap. 135. Chriſtus enim quando præſcripſit illis orationem quotidianam; nihil addiderat de petendo in nomine ſuo, adiungendo orationi; Per Chriſtum Dominum noſtrum, vel quid ſimile. Sed quare non id eis præſcripſerat, & ita docuerat? *Reſp.* Quia fides Meſſiæ & officij eius erat paulatim manifeſtanda ex Chriſti prædicatione, & operibus, quæ erant prædicta à Prophetis. Vnde dixit Iudæis, operibus credite. Et ipſe prædicationem Euangelij auſpicatus fuit, non à denuntiatione aduentus Meſſiæ; ſed hoc tantum pacto; Agite pœnitentiam, Appropinquauit enim regnum cælorum. Idemque diſcipulis vt fieret mandauit.

v. 26. *Et non dico vobis, quia ego rogabo Patrem pro vobis*; v. 27. *Ipſe enim Pater amat vos.* Non negat ſe rogaturum Patrem pro ipſis; ſed tantum dicit ſe hoc ipſis non dicere; id eſt, diſcipulos non conſolari dicendo quod pro ipſis eſſet rogaturus; ſed conſolatur eos, dicendo, *Pater amat vos.* Hoc enim plus eſt quam Chriſtum orare pro nobis. Orat enim etiam pro ijs, qui adhuc inimici ſunt: ſed Pater tantum amat amicos. q.d. Eſt in vobis iam, vnde à Patre amemini. Verum quidem eſt, omnes electos amari à Patre ab æterno; ſed amat vt bonos faciat: Hîc autem dicitur amare quia boni ſunt, id eſt, propter bonum quod in eis eſt, velle eos præmiare. Et prior quidem amor, ordine noſtræ intelligentiæ, prior eſt apud Deum, quam poſterior.

v. 28. *Exiui à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.* Non dicit, Reliqui Patrem, & veni in mundum; ſicut dicit, relinquo mundum, & vado ad Patrem: Quia Chriſtus veniens in mundum, exiuit quidem à Patre, vt nobis in carne viſibilis appareret; non tamen Patrem reliquit, ſed ſemper cum eo, & in eo manſit; ſicut ipſe ait: *Ego in Patre & Pater in me eſt* c. 14. v. 10.

v. 30. *Quia ſcis omnia, & non opus eſt tibi vt quis te interroget.* Atqui maxime interrogari conuenit eos qui

omnia

omnia ſciunt. An ſenſus eſt, nulla de re potes interrogari, quam neſcias? An potius, quoniam ſcis omnia; propterea tibi non eſt opus vt quis te interroget; quia & antequam quis interroget, noſti quid interrogaturus ſit. Sic non opus eſt Deo, vt quis eum oret; ſcit enim antequam oremus &c. ſed verũque opus eſt nobis, & orare Deum, & interrogare.

v. 33. *In mundo preſſuram habebitis.* S. Auguſt. in Pſ. 96. Tranquilliora & meliora tempora nolite ſperare, fratres; fallitis vos. Quod vobis Euangelium non promittit, nolite promittere &c.

CAP. XVII.

v. 3. H*Æc eſt vita æterna; Vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.* Qui fidem abſque operibus commendant, etiam hunc locum ad confirmationem erroris ſui ſolent proferre, quaſi ad vitam æternam conſequendã ſufficiat credere in Deum, & mediatorẽ Chriſtum. *Reſp.* Dominum loqui de tali cognitione & fide, quæ viua ſit & per dilectionem operetur. Ea enim eſt fides quam ſcriptura paſſim commendat. Vnde Ioannes in epiſtola Catholica: *Qui dicit ſe noſſe Deum, & mandata eius non cuſtodit; mendax eſt.* Poteſt & ſic intelligi, vt ſignificetur non quidem ſufficere ad conſequendam vitam æternam, ſed neceſſarium eſſe & requiri, tanquam fundamentum ſalutis & vitæ æternæ conſequendæ, vt cognoſcamus ſeu credamus in vnum verum Deum, & mediatorem. Ariani quoque olim hac ſententia abuſi ſunt ad oppugnandam diuinitatem Chriſti. Cum enim dicitur, *Vt cognoſcant te ſolum Deum verum:* ſignificari putabant filium eius non eſſe verum Deum, ſed tantum eſſe & dici Deum propter eximiam quandam diuinæ naturæ præ alijs omnibus creaturis participationem. Auguſtinus vt Arianis hoc telum eripiat, hunc facit ordinem verborum: vt cognoſcant te, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum, eſſe ſolum verum Deum. Poſſumus etiam reſpondere & melius, dictionem *ſolus*, tantum excludere ea quæ extra Patris ſunt naturam. Quomodo enim excluderet filios qui in Patre eſt, & Pater in ipſo? ſup. c. 14. Vide noſtra in 1. diſt. 21. & S. Tho. 1. quæſt. 31. Ita in hymno angelico, ad filium loquens Eccleſia, ait: *Tu ſolus ſanctus, tu ſolus Dominus &c.* quibus ſane verbis non excludit Patrem neque Spiritum ſanctum: ſed quidquid natura à filio diuerſum eſt. Secus eſt, ſi expreſſè vel tacitè fiat perſonarũ inter ſe comparatio. Additur autem, *& quem miſiſti Ieſum Chriſtum,* vt ſignificetur ad ſalutem neceſſaria præter fidem vnius Dei, fides mediatoris. Ideo exprimit *nomen ſuum Ieſum*, id eſt, Saluatorem. Ac ne quis hinc colligat filium non eſſe verum Deum; prouiſum eſt diuinitus, vt idem Ioannes Apoſtolus, qui hæc ſcripſit, expreſſe præ omnibus alijs ſcriberet in 1. epiſt. c. vltimo, de filio: *Hic eſt verus Deus.* Ceterum quod dicitur, *hæc eſt vita æterna*, ſic exponitur; per hoc acquiritur vita æterna peruenitur ad vitam æternã; vt cognoſcant te ſolum Deum verum, quæ fides etiam in ſtatu innocentiæ neceſſaria erat, & lege naturæ exigitur. *Et quem miſiſti Ieſum Chriſtũ*, quæ eſt fides mediatoris; eademq; non niſi poſt lapſum Adæ neceſſaria ad ſalutem; quia nec mediatore opus erat homini integro. Deniq; illud: *Vt cognoſcant te ſolum Deum verum* poteſt ſic ordinari & exponi, vt cognoſcant te eſſe Deum, illum inquam Deum, qui ſolus eſt verus Deus: vel potius, te eſſe illum qui ſolus eſt verus Deus. Sic intellecta ſẽtentia nullam habet difficultatem. Sic Apoſtolus 1. Timoth. 1. *Soli Deo*, id eſt, illi qui ſolus eſt Deus.

v. 5. *Clarifica me tu Pater apud temetipſum claritate, quam habui prius quam mundus eſſet, apud te.* Quæritur quæ ſit illa claritas, quam habuit Chriſtus ante mũdum conditum? Eſt enim claritas idem quod gloria, Græcè δόξα. Gloria autem à S. Auguſtino dicitur: frequens de aliquo fama cũ laude. Quæ quidem eſſe nõ potuit priuſquam eſſet aliquid creatum. Auguſt. intelligit claritatem, quam Chriſtus ab æterno habuit apud Patrem in prædeſtinatione. Ianſen. mauult intelligere de claritate quam reipſa habuit; nec tamen hanc difficultatem diſſoluit, ac ne meminit quidẽ. Certe ſi claritas intelligitur quam reipſa ſemper habuit quatenus Deus, per claritatem intelligere oportebit ipſam diuinitatem, quæ clarificationis apud homines & angelos aliquando cauſa futura eſſet. Interim vide an alicubi gloria Deo tribuitur ab æterno. Nam angeli canunt gloriam in excelſis Deo, ſed non ſemper cecinerunt, quia nec ſemper fuerunt. At neque puto dicendum quod Trinitas ab æterno laudauerit & glorificauerit ſeipſam, aut vna perſona aliam; cum laus & glorificatio Dei non ſint opera ad intra, quæ ſola fuerunt ab æterno; atq; inſuper gloria famæ celebritatem importet, quæ non eſt niſi inter creaturas intellectuales. Proinde, ſi minus placet quod S. Auguſtinus dicit, poterit hic reddi ſenſus: ô Pater clarifica me gloriâ & manifeſtatione eius rei, quam habeo apud memetipſum, imo quam habui apud te, ante mundum conditum & ab æterno. Secundum hunc ſenſum, mihi ſanè valde probabilem, dicitur Chriſtus claritatem habere & habuiſſe ante mundum conditum apud Patrem; quia habuit diuinitatem apud Patrem, quæ eſt materia glorificationis eius apud homines: Ponitur enim *gloria* pro obiecto gloriæ. Nam alioqui, claritas id eſt, gloria qua Chriſtus ſe petit clarificari in mundo, non poteſt eadem eſſe cum gloria quam habuerit ante mundum. Item, ſecundum hunc ſenſum, illud: *apud temetipſum*, eſt determinatio eius quod ſequitur, *claritate.*

v. 6. *Manifeſtaui nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi de mundo.* Aut intelligit diſcipulos ſuos electos; Nondum enim omnibus electis manifeſtauerat nomen Patris. aut ſenſus eſt: Manifeſtare cœpi nomen tuum electis tuis, ac meis; & per eos quibus manifeſtaui, deinceps manifeſtabitur alijs. Quod de ſolis diſcipulis loquatur, apparet quia ſtatim ſequitur, *Et ſermonem tuum ſeruauerunt. Nunc cognouerunt &c.* Ergo etiam illud: *Ego pro eis rogo*, de ſolis Apoſtolis intelligẽdum. Vnde & poſtea dicit: *Non pro eis autem rogo tãtum, ſed & pro eis qui credituri ſunt per verbum eorũ in me.*

v. 7. *Nunc cognouerunt, quia omnia quæ dediſti mihi abs te ſunt.* Id eſt, hoc ipſum cognouerunt, omnia quę dediſti mihi, abs te mihi data eſſe, id eſt, quod non habuerim illa à me, ſed omnia à te. Id eſt, cognouerunt talia eſſe qualia reuera ſunt. Omnia ſunt à te; & hoc ipſum cognouerunt.

v. 9. *Non pro mundo rogo.* Quomodo ergo poſtea dicit: *vt credat mundus quia tu me miſiſti? Reſp.* Mundus aliquando pro reprobis ſumitur, ſicut ibi: *vt non cum hoc mundo damnemur.* Item, *Mundus tranſit, & concupiſcentia eius*; & ita non pro mundo rogat. Aliquando generaliter homines qui ſunt in mundo, etiamſi ſint peccatores. Ita ait: *Sed vt ſaluetur mundus per ipſum. Sic Deus dilexit mundum &c.* Et hoc modo rogauit pro mundo; ſed tantum ſecundum eam partem quæ electos complectitur. Nam omnis Chriſti oratio exaudita eſt: Et quando in cruce orauit pro crucifixoribus ſuis; exauditus eſt pro omnibus pro quibus orauit. Et quid mirum? quoniam & Stephanus fuit exauditus pro Saulo orans.

v. 11. *Et iam non ſum in mundo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio.* Senſus, Iam deinceps non verſabor

cum hominibus in terra; quia cras moriturus, & A paulo poſt reſurrecturus quidem ſed ad vitam immortalem, & proinde à mortalium conuerſatione alienam; ideoque ad te venturus per aſcenſionem in cælum. Hi vero diſcipuli mei adhuc manſuri ſunt in mundo, varias perſecutiones & tentationes à mundo paſſuri; quos proinde tibi commendo. Vnde ſequitur: *Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo, quos dediſti mihi.* In eo autem quod ſequitur: *Cum eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo*, non oportet intelligi vices quaſdam cuſtodiæ ſeu conſeruationis diſcipulorum inter filium & Patrem, quaſi filius eos ſeruauerit vſque ad diſceſſum ſuum, & non vltra, deinde vero Pater commiſſam ſibi curam cuſtodiendi eos ſuſceperit. Iam enim ad hanc falſam intelligentiam exclu- B dendam, præmiſit dicens: *Et mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt.* Sed ſenſus eſt: Quia diu cum eis fui ſecundum conuerſationem carnis, ſeruans eos præſentia humanitatis meæ, exhibendo eis officia doctrinæ, inſtructionis, exhortationis, correctionis, & præbendo exempla omnium virtutum; nec non operatione miraculorum monſtrando me eſſe Chriſtum filium tuum à te miſſum pro ſalute mundi: Hæc quia deinceps non facturus ſum, vtpote corporaliter ab eis iam iam receſſurus: te rogo Pater ſancte, vt eos ſerues etiam ſine his officiorum humanitatis meæ adminiculis, idque in nomine tuo. Nam & ego quando ſeruabam eos, non aliter ſeruabam, quam in nomine tuo, id eſt, per virtutem operationis tuæ. In hac C enim phraſi per *nomen*, virtutem ſignificari, declarat illud Pſalmi: *Deus in nomine tuo ſaluum me fac, & in virtute tua iudica me.*

v. 12. *Quos dediſti mihi cuſtodiui & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis.* Non ſignificat aliquem ex iis periiſſe, quos Pater ei dederat, vt vult Catharinus, & alij nonnulli. Nam Pater dat, prædeſtinando; vnde ſupra cap. 6. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet &c.* ſed ſenſus eſt: Nemo ex iis periit quos dediſti mihi, ſed tantum periit Iudas, quem non dediſti mihi, ſed erat filius perditionis. Impropria igitur locutio eſt, ſed Hebræis perquam familiaris. Ita 4. Regum 5. cap. dicit Naaman Syrus: *Non faciet vltra ſeruus tuus holocauſtum aut victimam diis alienis; niſi Domino*, id eſt, D ſed tantum Domino. Non enim ſignificare vult Dominum eſſe vnum ex diis alienis. Vide Annot. Act. 27. Sic Apocalyp. 21. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum; niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni.* Et Matth. 5. *Ad nihil valet vltra, niſi vt mittatur foras &c.*

v. 15. *Non rogo vt tollas eos de mundo, ſed vt ſerues eos à malo.* Græcè, ἐκ τοῦ πονηροῦ, quod vel neutrum eſt, à re mala; vel maſculinum, à diabolo; ſicut in oratione Dominica; ſed prius magis apparet, quia hic dicitur ἐκ, non ἀπό.

v. 19. *Et pro eis ego ſanctifico meipſum: vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.* Sanctificat ſe filius Dei qui ab æterno ſanctiſſimus fuit, quia parat ſe offerre in oblationem pro electis. Hoc enim in ſcriptura veteris te- E ſtamenti ſæpe ſignificat *ſanctificare*, nimirum ad rem ſacram præparare. Sic & Ioan. 11. *Vt ſanctificarent ſeipſos.* Et Act. 21. *His aſſumptis, ſanctifica te cum illis.* Verbis autem ſequentibus: *Vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate*; veram puritatem intelligit; ad quam electis ſuis conferendam Chriſtus ſe in hoſtiam ſanctificauit; quomodo *ſanctificare* ſæpe alibi accipitur: vt 1. Corinth. 6. *ſed ſanctificati eſtis.* Eph. 5. *Vt illam ſanctificaret, mundans eam &c.* Hinc quoq; ſtatuitur vera Chriſtianorum ſanctitas & mundicia, contra ſectariorum iuſtitiam imputatiuam. Alij ſic: Ego pro eis ſanctifico, id eſt, ſacrifico, in ſacrificium offero meipſum. Bellarm. lib. 1. de Chriſto cap. 3. ex Chryſoſt. Cyrillo & alijs.

A Sed neſcio an ſcripturis poſſit probari. Sanctificauit autem ſe Chriſtus, id eſt, ad oblationem ſe parauit, ſancta & prompta voluntate moriendi, idque ab initio ſuæ conceptionis. Ab illo enim inſtanti vſque ad mortem habuit huiuſmodi voluntatem continuam, eamque continuo Deo obtulit.

v. 20. *Non pro eis autem rogo tantum, ſed & pro eis qui credituri ſunt per verbum eorum in me.* Intelligit eos omnes & ſolos quos Pater filio dederat; de quibus ſupra: *Non pro mundo rogo, ſed pro his, quos dediſti mihi, quia tui ſunt.* Hi vero ſunt omnes & ſoli electi. Quare hic oportet intelligere eos qui credituri ſunt fide viua & perſeuerante vſque in finem. Nam qui non ſic credituri, non ſunt dati ſimpliciter, nec pro iis orat B Chriſtus oratione quę fit ad ſalutem æternam. Rogat autem pro iis qui credituri ſunt; non quòd orationem Chriſti fides illorum in præſcientia Dei præueniat, ſiquidem & ipſa fides eſt ex merito & oratione Chriſti; Vnde & mox dicit ſe rogare Patrem, *vt credat mundus quia*, inquit, *tu me miſiſti*: ſed, quod Chriſti oratio extra illos qui credituri ſunt, non extenditur.

v. 22. *Et ego claritatem quam dediſti mihi, dedi eis.* Claritatem intelligit filiationem: ſicut enim ipſe eſt filius naturalis, ita dedit electis eſſe filios adoptiuos. Vtraque autem, claritas ſeu gloria appellatur: Illa quidem Ioannis 1. *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre*, hæc vero Rom. 5. *Gloriamur in ſpe* C *gloriæ filiorum Dei.* Et Epheſ. 1. *Vt ſciatis quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius ſint in ſanctis.*

Vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus. Significatur ſimilitudo rei ad ſuum exemplar; etiamſi non poſſit adæquari. Sicut Matth. 5. *Eſtote perfecti ſicut & Pater veſter perfectus eſt.* Nam optima quæque imitanda ſunt, etiamſi ea aſſequi ſit impoſſibile. Sic Leuit. 19. *Sancti eritis, quia ego ſanctus ſum.*

CAP. XVIII.

v. 1. *VBi erat hortus, in quem introiuit ipſe, & diſcipuli eius.* Et mox: *quia frequenter Ieſus conuenerat illuc cum diſcipulis ſuis.* Hortum libenter & fre- D quenter cum diſcipulis intrat, vt oſtendat ſe eum eſſe, qui nos ad paradiſum reducat, ex quo in primo homine omnes eiecti ſumus.

v. 3. *Iudas ergo cum accepiſſet cohortem, & à Pontificibus & Phariſæis miniſtros.* Cohors erat militum, qui parebant Præſidi, præter quam Pontifices & Phariſæi ſuos habebant miniſtros. Vnde diſtinctè dicitur Iudas accepiſſe cohortem, & à Pontificibus & Phariſæis miniſtros. Neque enim cohortem ab eis acceperat, niſi tanquam procurantibus vt Præſes cohortē mitteret. Sicut enim hodie poteſtas vna ſæpe vtitur miniſtris alterius, quando opus eſt maiori numero, propter rei grauitatem; ita videtur quod Pontifices Iudæorum petiuerint ſuis miniſtris adiungi milites Præſidis, quia ille capiendus erat, qui ſæpe iam ſe miraculoſe ſubduxerat ex eorum manibus. Sed ne tamen poteſtate Chriſtum cepiſſe viderentur, priuſquam capi ſe ſineret, verbo eos proſtrauit in terram. Forte etiam dici poſſet, quod Pontifices non habebant poteſtatem capiendi ſine authoritate Præſidis, quam authoritatem daret adiungendo ſuos milites. Sed obſtat quod alibi leguntur Pōtifices miſiſſe qui Ieſum captum ad ſe adducerent, vbi nulla mentio cohortis, nec militum Præſidis. Hinc autem oſtenditur quod nō demum in flagellatione, vel coronatione, ac poſtea in crucifixione; verum etiam in ipſa comprehenſione, gentiles, & non tantum Iudæi Chriſtum hominem impiis manibus malè tractauerint.

uerint. De Cohorte quod fuerit militum Præſidis, A
habes Matth. 27. & Marci 15 cum dicitur: *Congregauerunt ad eum vniuerſam cohortem.* Ac fortè illius cohortis Centurio erat, qui dixit: *Verè filius Dei erat iſte.* Imo id omnino apparet, quia dicit Matthæus id dictum à Centurione, & alijs qui cum eo erant, cuſtodientes Ieſum. Atqui ijdem cuſtodiebãt crucifixum, qui crucifigendũ adduxerant; & quorum in conſpectu fuerat ſpinis coronatus, & à quibus illuſus. An autem centurio ſit idem cum Tribuno, de quo hic ſequitur: *Cohors ergo & Tribunus & miniſtri Iudæorum comprehenderunt Ieſum,* quæri poteſt; ſed non videtur cum non ſit idem pręfectus centum militibus, quem Matthæus ἑκατοντάρχον, Marcus latino vocabulo κεντυρίωνα vocat; & præfectus mille, quem Ioannes χιλίαρχον. Sed Centuriones multi parebant vni tribuno. B
Vide Actor. 27. Itaque, ex tota cohorte, vna centuria cum ſuo centurione ad cuſtodiendum Chriſtum crucifixum, forte etiam ad ducendum & crucifigendum deputata erat.

v. 6. *Vt ergo dixit eis, Ego ſum: abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.* Apparet debilitatem eis immiſſam, vt ſtare non poſſent, ſed caderent in terram. Forte & ἀορασίᾳ percuſſi, vt Ieſum pręſentem non agnoſcerent. Nam alioqui interrogati à Domino; *Quem quæritis;* non reſpondiſſent, Ieſum Nazarenum, ſed Teipſum quærimus, qui loqueris. Sic ergo cum præſentem non cognouerunt, ſicut Syri milites Eliſæum ad quem comprehendendum venerant. C

v. 8. *Sinite hos abire.* Verba ſunt non tam præcipientis, quam operantis: ſicut illa, *Surge, Reſpice, Lazare veni foras.* Chriſtus enim his verbis efficaciter operatus eſt in cordibus Iudæorum, vt diſcipulos ipſius non caperent, ſed ſinerent aufugere; quomodo Deus multa operatur in cordibus malorum, licet mali nullum inde habeant obedientiæ meritum. Fuiſſe tamen, etiam præcepta, hæc verba; inde apparet, quia Iudæi auditis his verbis reuera tenebantur ex obedientia facere quod Chriſtus dicebat, licet non ita fecerint.

v. 9. *Vt impleretur ſermo quem dixit; Quia quos dediſti mihi, non perdidi ex eis quemquam.* Quomodo ſermo ille loquens de perditione æterna fuerit impletus per iſtam diſcipulorum euaſionẽ periculi temporalem; D
bene explicat hoc loco Caietanus. Quia ſi capti fuiſſent & occiſi, perijſſent in æternũ, quia à fide Chriſti auerſi fuiſſent, aut ſaltem lingua eum negaſſent. Si enim Petrus, fortior cæteris, ita miſerè lapſus eſt: quid de alijs fuerit exiſtimandum?

v. 15. *Diſcipulus autem ille erat notus Pontifici.* Quid eſt quod Hieron. in epitaphio Marcellæ ſcribit Ioannem ob generis nobilitatem fuiſſe Pontifici notum, cum conſtet eum filium fuiſſe piſcatoris? An piſcator ille nobilis erat? Nam vxor eius vna erat ex illis mulieribus quæ Domino miniſtrabant de ſuis facultatibus. Qua fiducia, auſa fuit petere filijs ſuis conſortium regni; forte eo etiam ſpectans, quod ceteris E
eſſent genere clariores. An forte nobilitatis aliquid trahebant ex genere materno? Caietanus dicit incertum eſſe quis fuerit hic diſcipulus. Ianſ. c. 138. in Cõcord. bonas adfert rationes ob quas merito putetur non fuiſſe Ioannes, nec quiſquam de numero duodecim Apoſtolorũ, ſed Hieroſolymitanus quiſpiam occultus Chriſti diſcipulus, Pontifici notus. Neque addit hîc Ioannes, quod alibi ſolet, *diſcipulus ille quem diligebat Ieſus.* Hieronymus dicto loco addit, Ioãnem ob eandem cauſam ſolum Apoſtolorum ſtetiſſe ante crucem; & virginem Saluatoris matrem in ſua recepiſſe. At Iacobus frater eius, primus Apoſtolorum raptus eſt ad martyrium pro Chriſto. Non ergo erant ob nobilitatem clari in aula Pontificis.

v. 18. *Quia frigus erat.* Vnde frigus in illa regione tempore meſſis? Nam tempore Paſchæ, quod agebatur die decimaquinta primi menſis, nouas fruges colligi ſolitas & offerri manipulum granorum viridium, ex Leuit. 23. patet; ex Ioſue item 3. 4. & 5. Exod. 13. vbi dicitur: *Hodie egredimini menſe nouarum frugum.* *Reſp.* ita hoc fuiſſe de nouis frugibus ſatis ex ijſdem locis colligitur; ſed panes primitiarũ ex nouis granis maturis offerebantur ad Pentecoſten demum. Deinde, frigus erat non die, ſed nocte. Conſtat enim in locis æquinoctialibus & tropico vicinis noctes æſtiuo tempore eſſe eo frigidiores, quo longiores quam ſint noſtris in partibus. Et quidem ſub ipſo æquinoctiali circulo, locis nonnullis noctes eſſe intolerabiliter frigidas, accedente fortaſſis montoſitate locorum, tradunt recentes hiſtoriæ rerum Indicarum.

v. 19. *Pontifex ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis ſuis, & de doctrina eius.* Non interrogabat vbinam eſſent eius diſcipuli, aut cur ipſum deſeruiſſent; vt quidam interpretantur hunc locum. Hoc enim nihil ad præſens examen contra Chriſtum. Sed interrogabat cur diſcipulos colligeret, & quid eos doceret. Sunt enim coniunctæ quæſtiones de diſcipulis & de doctrina: neque noua erat hæc murmuratio de diſcipulis. Nam eius meminit Ioannes etiam capit. 4. vbi dicit: Ieſum reliquiſſe Iudæam poſtquam cognouit Phariſæos audiſſe, quod plures diſcipulos faceret & baptizaret, quam Ioannes. Vtrique autem quæſtioni ſatisfecit vna reſponſione; reſpondens ſe palam docuiſſe, nec proinde latere poſſe quidnam docuerit. Probatâ autem doctrina; conſequens eſt improbari non poſſe, ſi ſint diſcipuli quibus ea tradatur; maxime cũ doctrina eius hoc habeat, quod ipſe ſit doctor veritatis, & ipſa veritas, & lux mundi, & filius Dei. Conſtituta ergo tali doctrina; ſuperfluè quæritur de diſcipulis.

v. 20. *Ego palam locutus ſum mundo: Ego ſemper docui in ſynagoga & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt & in occulto locutus ſum nihil.* Quæritur quomodo id verum ſit, cum ſæpe etiam alibi & ſecretò docuiſſe legatur: docuit enim aliquando in deſerto, in naui, in via, in priuatis ædibus, aliquando etiam de nocte, vt quando ad eum venit Nicodemus. Et Matth. 10. dicit Dominus ad diſcipulos: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine; & quod in aure auditis, prædicate ſuper tecta.* Igitur & in tenebris, & in aure quædam ſuos diſcipulos docuerat Chriſtus. *Reſp.* Multa quidem in occulto & priuatim ſuis dixit diſcipulis; ſed nihil diuerſum ab his quæ palam docuit, nihil etiam quod non propalari & publicum fieri vellet. Senſus igitur eſt, *In occulto locutus ſum nihil,* quod non aliàs palam dixerim & docuerim, aut quod non vellem publicè prædicari. Hinc confidenter dicit diſcipulis: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, &c.* q. d. nihil iſtorum volo manere occultum.

v. 28. *Sed vt manducarent Paſcha.* Ergo vel Iudæi in vniuerſum, vel Pontifices & Phariſæi, qui in Chriſti necem intendebant, ea veſpera erant facturi Paſcha ſuum. Priori modo ſentiunt Burgenſis, Gaignæus, & alij. De quo vide noſtra in 4. diſt. 8. Poſterius dicit Chryſoſt. & videtur etiam nobis probabilius. Vide Benedictum Ariam in hunc locum; vbi habet ſingularem opinionem de traditionibus Hebræorum; de calice triplicis benedictionis.

v. 29. *Quam accuſationem adfertis aduerſus hominem hunc?* Rupertus in hunc locum dicit Pilatum fuiſſe diſſimulatione callidũ, & quod in omnibus quæ dixit & quæ fecit, inſidiabatur Iudæis; vt in eos omne

crimen refunderet apud Imperatorem Romanum: A
& comparat eum Herodi vulpi? quia cum libenter
poſtulationem dominicæ mortis acciperet, defende-
re ſe illum finxit. Sed hæc parum conſonant cum hi-
ſtoria Euangelica, & cum commentarijs S. Auguſti-
ni & aliorum Patrum, & cum eo quod Dominus
ait, *Qui me tibi tradidit, maius peccatum habet.*

v. 31. *Nobis non licet interficere quemquam.* v. 32. *Vt ſer-
mo Ieſu impleretur, quem dixit, ſignificans qua morte eſſet
moriturus.* Intelligi puto ſermonem quo prædixerat
Matth. 20. *Et tradent eum gentibus ad illudendum, flagel-
landum, & crucifigendum.* Locum hunc ad marginem
annotatum habent biblia Louanienſia. Quidam re-
ferunt ad illud. v. 22. & 32. *Et ego ſi exaltatus fuero.* Et
dicunt Iudæis non licuiſſe crucifigere, ſed lapidare, & B
alijs mortibus afficere ſecundum legem. Sed hîc ge-
neraliter dicitur: *Nobis non licet &c.* nulla crucis facta
mentione. Et ita exardeſcebant in Chriſtum, vt quia
metuebant ne à Pilato abſolueretur omnino, ſecun-
dum legem ſuam eum lapidaſſent, nec ſub incerto
euentu Pilato eum tradidiſſent. Quantũ autem me-
tuerint ne à Pilato dimitteretur, indicant hæc & ſi-
milia verba: *Si hunc dimittis, non es amicus Cæſaris.* Vi-
de Ianſ. & annot. Acto. 24. Et quæri poteſt an S. Ste-
phanum lapidauerint, & Iacobum minorem occide-
rint, ordinaria poteſtate; an per tumultum vacante
præfectura regionis, aut Præſide abſente. Nam Iaco-
bum maiorem Herodes decollauit in gratiã Iudæo-
rum, & Petrum occidere voluit. Adulteram autem C
ipſi Iudæi, ſecundum legem ſuam videntur lapidare
voluiſſe, Ioannis 8. Paulum vero periclitantem Tri-
bunus eripuit è manibus Iudæorum. Nullo autem
modo veriſimile eſt eis ſolam crucifigendi poteſtatẽ
fuiſſe ademptam: quia illa exceptio nulla fuiſſet, cum
tot alia ſuppeterent mortis ſuppliciorum genera,
quibus quemcunque vellent, facile poſſent tollere è
medio; etiam acerbiori cruciatu, licet non pari ig-
nominia. Vide annot. ſupra. cap. 8. & Act. 7.

v. 33. *Tu es rex Iudæorum?* v. 34. *Reſpondit Ieſus: A
temet ipſo hoc dicis &c* Ex hoc colloquio ſecreto Pilati
cum Ieſu, omnino apparet Chriſtum Græco ſermo-
ne vſum fuiſſe, vel ſaltem latino. Neque enim eſt ve-
riſimile Pilatum hominem Romanum habuiſſe pe- D
ritiam linguæ Hebraicæ; quam inter barbaricas re-
putabant Romani, nec diſcere dignabantur. Niſi
forte dixerit quis Pilatum, vt aliás in huiuſmodi
cauſis, ita hic quoque in audiendo & examinando
Ieſu, fuiſſe vſum aliquo interprete, quod non eſt im-
probabile. Vide Annot. Matth. 27.

v. 35. *Gens tua, & pontifices tradiderunt te mihi. Ponti-
fices,* non ſummi, ſed inferiores, de quibus ſæpe alibi;
Tradiderunt tamen cum conſenſu & authoritate
ſummi Pontificis Caiphæ.

v. 36. *Regnum meum non eſt de hoc mundo.* Quidam
putant quod B. Maria vel Ioſeph hæreditario iure
debuiſſent ſuccedere in regnum Iudaicum tempora-
le: Et ita Ieſus, iure temporali, occupare potuiſſet ſe- E
dem Dauid patris ſui. De quo vide Ioannem Gerſon
in ſermone de natiuitate B. Virginis. Puto tamen,
inquit, probabilius quod regnum Chriſti ſupra Iu-
dæam non fuit temporale, ſed ſpirituale &c. reddens
cauſam quare Chriſtus peculiariter dictus ſit rex Iu-
dæorum. Vide Annot. Matth. vlt. *Data eſt mihi omnis
poteſtas &c.* Chriſtum iure hæreditario fuiſſe regem
temporalem, non apparet; quia ius illud iam erat
extinctum populi conſenſu, ſicut extingui potuit.
Nec conſtat quod B. Ioſeph, vel B. Maria & proinde
Ieſus, primi fuiſſent ad coronam, etiamſi ſucceſſione
ſanguinis debuiſſet retineri. Quo etiam dato, nec
adhuc illud conſequens eſt, quod alij volunt, Chri-
ſtum, vt hominem, fuiſſe Dominum temporalem to-
torius mundi vel humani generis. Vide etiam An-
not. Apoc. 11.

Miniſtri mei vtique decertarent. Qui miniſtri? diſ-
cipuli eius, an Angeli? de quibus dicitur, *quod accedên-
tes miniſtrabant ei.*

v. 38. *Ego nullam inuenio in eo cauſam.* Quomodo er-
go dicitur Matth. 27. Cauſam ipſius ſcriptam fuiſſe
ſuper caput eius, vtique Pilato iubente; qui poſtea
dixit, *quod ſcripſi, ſcripſi. Reſp.* Pilatus ſcripſit cauſam
non quam ipſe veram æſtimabat, ſed quam accuſa-
tores allegauerant, nempe quod faceret ſe regem Iu-
dæorum. Quamuis enim Chriſtus apud Pilatum faſ-
ſus eſſet ſe eſſe regem, tamen Pilatus inde nihil cau-
ſæ ſuſpicabatur; Præfatus enim ac profeſſus fuerat
Ieſus, regnum ſuum non eſſe de hoc mundo.

CAP. XIX.

v. 1. T*Vnc ergo apprehendit Pilatus Ieſum, & flagella-
uit.* Quidam putant Ieſum bis flagellatum
fuiſſe, ſemel ante ſententiam mortis, & ſemel poſt.
Hîc quidem, ante ſententiam; ad pacandum animos
Iudæorum huiuſmodi punitione & ignominia. A-
pud Matthæum autem & Marcum poſt ſententiam:
Propterea quod apud eos ſic legitur: *Ieſum autem fla-
gellatum tradidit eis vt crucifigeretur.* Verum hæc verba
non ſignificant flagellatum poſt ſententiam; ſed po-
tius ante, præſertim in Græco apud vtrunque Euã-
geliſtam. Sic enim ſonant: *Ieſum poſtquam flagellaſſet
(τεγγαλλώσας) tradidit eis*, Dices, Romanis morem
fuiſſe vt hominem morti adiudicatum flagellarent.
Reſpondeo, Pilatum in Ieſu præ animi perturba-
tione hunc morem inuertiſſe, vt prius flagellaret,
deinde traderet. Vide Ianſenium & F. Lucam. Porro
non flagellauit manibus ſuis, ſed miniſtrorum.

v. 5. *Et dicit eis: Ecce homo.* Ex ſerie contextus vide-
tur hoc ad Chriſtum, nõ ad Pilatum referri. Sic enim
habetur: *Exiuit ergo Ieſus portans coronam ſpineam, &
purpureum veſtimentum. Et dicit eis* Ecce homo, quaſi di-
cat: Videte me hominem à vobis tam malè tracta-
tum. Quamquam forte rectius ad Pilatum referas,
ſicut & illud quod poſtea dixiſſe narratur: *Ecce rex
veſter*; vt hoc loco totum illud: (*Exiuit ergo Ieſus
portans coronam ſpineam, & purpureum veſtimentum*) pa-
renthetic ôs interſeratur; quibus aptè ſubiungitur
eundem Pilatum dixiſſe: *Ecce homo.*

v. 7. *Nos legem habemus, & ſecundum legem noſtram
debet mori.* Hoc quoque, ſicut illud Caiphæ, aliquo
modo propheticum eſt: quia reuera ſecundum le-
gem, id eſt, ſecundum ſcripturas veteris teſtamenti,
debebat mori; non tanquam legis tranſgreſſor, ſed
tanquam legis conſummator, in qua prædictum erat
Chriſtum moriturum. Igitur ſecundum legem de-
bebat mori, ſicut ipſe ait: *Quoniam ſic ſcriptum eſt, &
ſic oportebat Chriſtum pati.* Lucæ 24.

v. 11. *Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam, niſi
tibi datum eſſet deſuper.* Quod dicitur, *deſuper*, quidam
referunt ad Cæſarem Romanum, à quo Pilatus ſuam
vicariam acceperat poteſtatem. Verum Græca vox
magis ſignificat *è ſupernis*, id eſt, è cælo; quomodo &
Græcorum commentarij exponunt. Idem vocabu-
lum eſt Ioannis 3; *Qui de ſurſum venit ſuper omnes eſt.*
Non voluit autem Dominus hac ſententia ſigni-
ficare, Pilatum habuiſſe legitimam poteſtatem ad-
uerſus Chriſtum: Non enim ait, *non haberes poteſta-
tem ſuper me*, ſed, *aduerſum me.* Atqui manifeſtum eſt
Pilatum non accepiſſe à Deo legitimam poteſtatem
aduerſus Chriſtum. Sed poteſtatẽ intelligit permiſſi-
uam à Deo, vt Chriſtum condemnaret & crucifi-
geret.

geret. Qualis poteſtas omnibus malis communis eſt; quando permittũtur aliquid mali facere. Simili modo ait ijs à quibus comprehenſus fuit; *Hæc eſt hora veſtra; & poteſtas tenebrarum.* q. d. Hæc hora à Patre conſtituta, qua vobis permittit poteſtatem me capiendi. S. Thomas 2.2. quęſt. 67. art. 1. ad 2. quod erat; Chriſtus exhibuit ſe iudicio hominis; ergo poteſt aliquis iudicare nō ſibi ſubiectum: Reſpondet, Chriſtum propria ſponte humano iudicio ſe ſubdidiſſe; ſicut & Leo Papa ſubdidit ſe iudicio Imperatoris. Vnde apparet S. Thomam hunc locum intellexiſſe de poteſtate ſuperioritatis; ſed minus rectè. Nec Chriſtus ſubmiſit ſe iudicio Pilati, ſed à Principibus ſacerdotum ad illius tribunal ductus eſt.

v. 14. *Erat autem Paraſceue Paſchæ, hora quaſi ſexta.* Vide annot. Marc. 15. vbi hora tertia crucifixum fuiſſe videtur dicere.

v. 19. *Ieſus Nazarenus Rex Iudæorum.* Vide Annotat. cap, præced. v. 36. Nota quod ſicut ſupra cap. 11. Caiphas prophetauit, neſciens quid diceret; ita hoc loco Pilatus prophetauit, neſciens quid ſcriberet. Sicut enim non ille à ſemetipſo dixit talia verba; ita iſte non à ſemetipſo ſcripſit hæc verba. Quod vel inde collige: quia nō permiſit Spiritus diuinus ea mutari, tametſi Pilatum rogarent ijdem illi, quorum calumnioſæ petitioni ceſſerat, vt hominem ſuo iudicio iuſtum morti adiudicaret. Quin & vxor Pilati prophetauit aliquo modo; & quidem perfectiore, quam illi duo; quia viſum acceperat nocturnum, & loquebatur ſciens quid diceret.

Sed petes, cur Ieſus potius ſit dictus Nazarenus, quā Bethlеemita? Quia in Nazareth educatus erat, & ibidem natus putabatur. Vnde vocabant eum Galilæum; & ex eo arguebant eum non eſſe Meſſiam, neque omnino Prophetam; dicentes: *Nunquid à Galilæa venit Chriſtus?* & iterum: *Scrutare & vide quia à Galilæa Propheta non ſurgit.* Ioannis 7. Nā in Bethleem natum prorſus ignorabant. Vnde eodem capite. *Nonne ſcriptura dicit quia de Bethleem caſtello, vbi erat Dauid, venit Chriſtus?* Hoc autem dicebant vt oſtenderent Ieſum non eſſe Chriſtum; ſcilicet quia non eſſet ex Bethleem. Verumtamen in eo quod dicebant eum Nazarenum, putantes eum ibi natum; non omnino errabant. Verè enim ibi natus erat in vtero materno; iuxta illud: *Quod enim in ea natum eſt.* Itaque quadam ratione Nazareth dignior Betheem, quia in Nazareth Verbum caro factum eſt: In Bethleem Verbum caro factum, in lucem editum eſt, & mundo prodijt. Ideoque non immeritò nos etiam, perfectius quam Iudæi illi veritatem cognoſcentes, Chriſtum potius Nazarenum, quam Bethleemiticum vocamus. Nam & Dominus ſeipſum eo nomine appellare dignatus eſt, quando Saulum perſecutorem è cœlo allocutus eſt, dicens: *Ego ſum Ieſus Nazarenus, quem tu perſequeris.* Actor. 22. Quædam notabilia de hoc nomine, vide annot. Matth. 1.

v. 23. *Acceperunt veſtimenta eius, & fecerunt quatuor partes.* Videtur plurale poſitum pro ſingulari, *veſtimenta* pro veſtimento, videlicet pallio; quod diuiſerunt milites in partes quatuor, vt vnuſquiſque partem acciperet.

Erat autem tunica inconſutilis, deſuper contexta per totum. Per hanc tunicam S. Patres Eccleſiam intelligunt, quæ inconſutilis eſt & indiuiſa per vnitatem fidei & nexum charitatis. Et ob hoc *deſuper contexta per totum,* quia tota, contextu quodam ordinatiſſimo & cohærente, ab vno capite regitur & gubernatur; eoque viſibili, ſicut ipſa viſibilis eſt. Alioqui, ſciſſuris obnoxia eſſet; nec in vnitate conſeruari poſſet. Vbi etiam notandum, quod non ſolum nos induimus Chriſtum, cum Chriſti virtutibus tegimur & exornamur; ad Roman. 13. & Gal. 3. verum etiam nos fideles Chriſti tunica ſumus, id eſt, Chriſtus nos induit vt veſtem ſuam, quando per opera virtutum, & ſanctæ conuerſationis, Chriſti ſumus ornamentum & gloriæ veſtimentum. Hanc Chriſti tunicam hæretici diuidunt; & tamen ipſa manet indiuiſa; quia dum illi ſe & alios ab Eccleſia per ſchiſmata ſeparāt, deſinunt eſſe Eccleſiæ partes; Ipſa vero illis digreſſis & ſeparatis, vna manet & indiuiſa.

v. 25. *Stabat autem iuxta crucem Ieſu mater eius, & ſoror matris eius &c.* Quamuis ex verbo *ſtabat,* nihil ſingulare de matre Dei colligere liceat de eius conſtantia & fidei firmitate; Idem enim de alijs feminis dicitur: rectè tamen ſentiunt Catholici ſcriptores, eam non ſolum pedibus, ſed maximè animo, ſtetiſſe ſtabilem, immotam & infractam. Vide S. Ambr. epiſt. 82. & lib. de Inſtitut. Virg. cap. 7.

Et ſoror Matris eius Maria Cleophæ. Hanc Mariam non fuiſſe eandem cum Maria Alphæi, matre Iacobi minoris, ex eo colligit Baronius in Apparatu; quia Maria Cleophæ dicitur cum matre Domini ſtetiſſe iuxta crucem; hic apud Ioannem: Maria vero Iacobi mater, & Alphæi vxor, apud Matthæum & Marcum dicitur cum alijs mulieribus à longe ſpectaſſe. Sed hoc argumentum non conuincit; quia inter vtraſque recenſetur Maria Magdalene; inter illas, apud Ioannem; inter has, apud Matthæum & Marcum. Vnde apparet eaſdem ſignificari, quæ iuxta crucem ſteterunt, & quæ à longè ſpectabant; de cuius rei concordia vide Ian. Et fortè idem Ioanni eſt Cleophas qui alijs tribus Euangeliſtis Alphæus: ſicut idem Ioanni Nathanael, qui alijs Bartholomæus. Vide Annotat. Matth. 13. & 27. Dicitur vero *Cleophæ,* videlicet vxor. Cleophas autem hic diuerſus eſt ab eo cuius meminit S. Lucas 24. cap. quia hic κλωπας ille κλεοπας in Græco vocatur. Quamquam hoc argumentum non conuincit: cum poſſit in altero eſſe craſis, Græcis frequentiſſima; ſicut & Simon Petrus, aliquando Ioannis aliquando Ionæ filius dicitur. Ianſen. putat hunc Cleopham Patrem fuiſſe S. Simonis Apoſtoli, fratris Iacobi & Iudæ: & probat ex Egeſippo & Euſebio. Sed obſtat quod in Romano breuiario diuerſi ſint Simon Apoſtolus, in Octobri, & Symeon diſcipulus filius Cleophæ, in Februario; & hiſtoriæ paſſionis diuerſæ. Vide annotat. Matthæi 10. & Baronium in Apparatu ad Annales.

v. 26. *Et diſcipulum ſtantem quem diligebat.* Vide annot. ſupra, cap. 13. v. 23.

Ecce filius tuus. Chriſtus Dominus in cruce pendens, & morti proximus, cum poſſeſſiones terrenas non haberet, quas matri relinqueret: reliquit ei cuſtodem & curatorem; qui tanquam filius, eius curam haberet, & omnia neceſſaria ſubminiſtraret. Et hoc fuit teſtamentum quod ei moriens reliquit; docens filios ita debere parentes honorare, vt nec in morte ſua, eorum, ſi ſuperſtites ſint, obliuiſcantur. Quod dicitur *filius tuus;* intelligendum non naturâ, non adoptione. Neque enim Ioannes à Maria fuit aliquando adoptatus in filium, neque ratio adoptandi; quandoquidem ſola adoptandi cauſa eſſe ſolet, hæredem relinquere bonorum; quod in B. Maria, vtpote paupercula, locum non habuit. Sed filius, officio & charitate filiali erga illam, de qua ei dicebatur: *Ecce mater tua.*

Nota quod Chriſtus Virginē Virgini, dilectam dilecto commendauit. Ioannem enim permanſiſſe virginem, teſtantur S. Patres: Hieron. contra Iouinianum, & alij. Et in officio Eccleſiaſtico in feſto S. Ioannis ſæpius virgo vocatur.

Cæterum ex hoc loco inprimus colligitur, S.Ioſeph iam mortuum fuiſſe; alioqui enim matrem non tradidiſſet Chriſtus cuſtodi alteri. Deinde, colligit Ioannes Gerſon io ſermone de Natiuitate B.Virginis, S.Ioſeph virginem fuiſſe, quãdo accepit Mariam coniugem, Si enim Dominus matri iam prouectæ dare non voluit cuſtodem niſi virginem; quanto magis id voluiſſe exiſtimandum in adoleſcentiori ętate? S.Ambroſius epiſtola 79. putat Ioſeph tunc adhuc vixiſſe; ſed rectius Epiphanius Hæreſi 78. putat eum mortuum fuiſſe, ante nuptias in Cana Gal. alioqui enim & eò vocatus fuiſſet cum matre Ieſu; & aliàs cum ea nominaretur in Euangelio, vt Ioan.2. quod deſcenderit cum matre in Capharnaum: & alibi, mater eius & fratres quærere eum dicuntur nulla facta mentione Ioſephi.

v.27. *Ecce mater tua.* Cur matrem Ioanni commendauit potius, quam cuiquam alij? quia valde decebat virginem virgini commendari; vt & in hoc facto ſancta virginitas nobis commendaretur. Cauſa non fuit, quia ſolus omnium diſcipulorum Ioannes ibi tunc præſens erat: Quin potius è conuerſo, propterea prouidit Dominus vt Ioannes ibi præſens eſſet, quia volebat ei ſub cruce, moriturus, matrem ſuam commendare.

Bene porro ex his Chriſti ad matrem & Ioannem verbis probat S. Hieron. ſcribens aduerſus Heluidium, B.Mariam alios filios non habuiſſe. Nam ſi habuiſſet: ratio non erat cur Ioanni aſſumptitio filio commendaretur: Sed quia Chriſto mortuo iam filium naturalem in terris non erat habitura, & Ioſeph coniux eius iam dudum mortuus erat; commendatur vidua & deſolata Ioanni dilectiſſimo filij amico & diſcipulo. Nam ex his verbis, vt iam diximus, illud etiam conſequitur, Ioſeph iam mortuum fuiſſe: Si enim adhuc ſuperfuiſſet, ei potiſſimum commendanda fuiſſet, ſicut ab initio ei fuerat commendata.

Ex illa hora accepit eam diſcipulus in ſua. Legendum *in ſua*, non *in ſuam*: Nam ita habent omnia MSS. Græcis omnibus conſentientibus; quæ habent in propria. Et ita legit Hieron. epiſt.16. ad Principiam. Quærit S. Auguſtinus in quæ ſua Ioannes accepit matrem Domini? Neque enim non ex eis erat qui dixerant Domino, *Ecce nos dimiſimus omnia, & ſecuti ſumus te.* Suſcepit ergo eam non in ſua prædia, quia nulla propria poſſidebat; ſed officia. Senſus eſt: Suſcepit eam in curam & tutelam ſuam; habuit vt matrem; tractauit vt matrem; quia dictum erat ei: *Ecce mater tua.* Verum quia Græca videntur aliquam ſignificare rei proprietatem; non improbabile eſt, quod quidam intelligunt domum & habitationem propriam; non quæ iam propria eſſet; ſed quæ aliquando propria, nunc facta erat communis. *Nemo enim eorum quæ poſſidebat aliquid ſuum eſſe dicebat Act. 4.* Sic item potuit Ioannes accepiſſe Domini matrem in ſua, ſicut Matthæus iam ſecutus Dominum, & omnibus relictis, fecit Domino conuiuium magnum in domo ſua, vt ſcribit S.Lucas cap.5. Domũ enim prius ſuam iam fecerat pauperibus Chriſti, quorum vnus ipſe erat, communem. Eadem phraſis eſt Actorum 21. vbi qui S. Paulum deduxerant, dicuntur reuertiſſe in ſua. Græcè εἰς τὰ ἴδια vbi ſimiliter non tam proprietas poſſeſſionis intelligitur, quam locus habitationis. Impertinens enim an habitauerint in proprio, an in conducto. Similiter ergo impertinens an habitaculum de quo hic dicitur, *accepit eam in ſua*, proprium huic diſcipulo fuerit, an multis fratribus commune. Vide S.Ambroſium in exhortatione ad virgines, vbi explicat in quæ ſua receperit eam Ioannes, qui omnia reliquerat, vt & cæteri Apoſtoli. Vide & Franciſcum Lucam in hunc locum.

Notandum quoque matrem Ioannis, nomine Salóme, fuiſſe vnam ex mulieribus, quæ de ſuis facultatibus neceſſaria Chriſto & diſcipulis eius præbebant. Itaque poteſt hîc intelligi domus Salómes, matris Ioannis, cuius vſum ipſa & filio ſuo Ioanni, & Matri Domini, & alijs fidelibus faciebat communem. Eam domum veriſimile eſt fuiſſe in Galilæa: Erant enim Iacobus & Ioannes, vt & reliqui diſcipuli, Galilæi: niſi forte mater eius etiam Ieroſolymis, aut in eius vicinia, domum ſibi comparauerit pro obſequio Chriſti ac diſcipulorum eius. Sed hæ coniecturæ tantum ſunt.

v.29. *Illi vero ſpongiam plenam aceto, hyſſopo circumponentes, obtulerunt ori eius.* Eſt cuiuſdam valde probabilis coniectura, viciosè legi ὑσσώπῳ, & legendum ὑσσῷ, id eſt haſtili, vel pilo, quod alij Euangeliſtæ dixerunt καλάμῳ, id eſt calamo, vel arundini. Alioqui, apud alios nulla mentio hyſſopi; & omnino doceri vix poteſt, quem in hac re vſum hyſſopus habere potuerit. Neque enim calami vicem eius lignum ſupplere potuit cum ſit herba humillima: Atqui id ſignificari videtur. Nam ſicut Matthæus & Marcus habent περιθεὶς καλάμῳ, ita Ioannes ὑσσώπῳ περιθέντες. Hilar. in Pſal.68. vt probabilem de hyſſopo lectionem faciat, legit, *hyſſopo admiſcentes.* Sed nec Græca lectio, nec vlla quæ hodie extet Latina verſio, conſentit. Vide Ianſenium in commentario. Pilum Romanum Græcis modo πῖλος, modo ὑσσὸς dicitur. Et erant milites Pilati, (cui etiam cognomen inter Romanos à pilo contigit) vt apud Lucam expreſſius apparet, qui acetum Chriſto in cruce pendenti offerebant. Qui quidem, Ethnici ac Romani erant, pilo vtentes. Arundinis autẽ nomen ſeu calami, (id enim in Græco eſt) tum apud Græcos, tum apud Latinos extenditur ad ſignificandum quamcumque virgam, vel haſtile, vel inſtrumentum oblongum; vt patet Apocal.11. & 21. vbi Hieruſalem cæleſtis mẽſuratur arundine aurea. Item in Exodo & Ezechiele. & apud Horatium eſt illud; Equitare in arundine longa. Et apud Virgilium Æneid. 7. perque illa venit arundo, id eſt ſagitta.

Franc. Turrianus lib.2. pro epiſtolis Pontificum cap.3. citat Magnetem, quendam vetuſſimum ſcriptorem, dicentem pro eo quod vnus Euangeliſta dixit, *calamo ſpongiam circumponentes*, dixiſſe alium propter ſimilitudinem arbuſti, *hyſſopo circumponentes*; cum dicendum eſſet, *calamo.* Verum ea reſponſio non ſatisfacit: quæ enim ſimilitudo inter calamum ſeu arundinem, præſertim talem cuiuſmodi in Palæſtina naſcebatur, id eſt, haſtæ in modum longam & firmam, & hyſſopum humillimam herbam, eiuſue lignum?

v.30. *Conſummatum eſt.* Non quidquid de me prædictum eſt. Multa enim adhuc poſt mortem reſtabant: deſcenſus ad inferos, ſepultura, reſurrectio poſt triduum, aſcenſio in cælum, miſſio Spiritus ſancti in Apoſtolos: ſed quidquid ad debellandum hoſtem humani generis, & redimendum ab eius captiuitate hominem, fieri à me oportere Prophetæ prędixerant. Mors vna ſupererat, ſed ea tanquam in proximo ſubeunda, cum ijs quæ iam facta erant, computabatur.

v.34. *Vnus militum lanceâ latus eius aperuit.* Quidam ante 200. annos docuit piè credi poſſe: quod Chriſto latus lancea fuerit apertum adhuc viuenti & ſentienti; quod eſt ſatis apertè contra hanc ſcripturam, quamuis ille per recapitulationem iſtud dictum interpretetur. Contrarium definit Clemens 5. in Con-

cilio

A cilio Viennenſi,& illam opinionem inter hæreſes refert Guido Carmelita. Nec vllo modo patitur textus, vt dictum intelligatur per recapitulationem. Vide verba. Deinde obſtat, quod alij Euangeliſtæ dicunt eum clamantem expiraſſe, & de hoc admiratum Centurionem; quod non eſſet ſi accepto vulnere lateris cum clamore expiraſſet. Hinc etiam ſequitur nō fuiſſe verum ſeu propriè dictum vulnus, quia non fuit factum in carne viuente, ſed mortua: Nec propriè Chriſto illatum, ſed corpori eius mortuo. Fuit autem vulneris huius apertura tam ampla, vt manus viri immitti in eam poſſet. Sic enim ſeq. cap. *Affer manum tuam & mitte in latus meum.*

Et continuo exiuit ſanguis & aqua. In argumentum B veritatis humanæ naturæ, compoſitæ ex quatuor elementis, quorum vnum eſt aqua; & ex quatuor humoribus, quorum vnus eſt ſanguis. Sic S. Thomas non ineptè. Nam veritas humani corporis in Chriſto à multis antiquis hæreticis oppugnata fuit. Innocentius 3. cap. Cum Marthæ, videtur damnare vt hæreticum, ſi dicatur non fuiſſe veram naturalem aquam, quæ de latere Domini profluxit. Nec immeritò; quia Ioannes refert vt miraculum, hoc loco dicens: *Et qui vidit teſtimonium perhibuit &c.* & repetit in epiſtola. Nec vero phlegma naturaliter in inſtanti poterat colligi in corpore, vt ſtatim facto vulnere efflueret per modum aquæ. Item myſterium ſignificatum requirit vt fuerit vera aqua. Vide locum Innocentij. S. C Ambroſius lib. 1. de Sacramentis cap. 1. Quare aqua? Quare ſanguis? aqua vt emundaret, ſanguis vt redimeret. S. Thomas quoque ſenſit quod fuerit aqua elemētaris, non phlegmaticus humor, 3. parte quæſt. 66. art. 4. ad 3. Et quæſt. 74. art. 7. ad 3. citans decretalem Innocentij 3. Quidam exiſtimant ſanguinē illum è latere profluentē, fuiſſe tunc repentè & miraculosè genitum in Chriſti corpore; vtpote prius per vulnera flagellationis, & coronationis, & manuū ac pedum, ſanguine penitus exhauſto. Sed falluntur, quia ſine ſanguine non potuiſſet viuere. Et vanum eſt tot fuiſſe vulnera corpori Chriſti inflicta, quot quidam deuotionarij ſupra omnem fidem fuiſſe contemplantur; D imo impoſſibile. S. Auguſtinus ſerm. 115. de diuerſis, *de latere Domini aqua, ſanguiſque profluxit. In vno eſt mundatio tua, in altero redemptio tua.* Idem tract. de quarta feria, cap. 4. Ex ſanguine rubor, ex aqua ſplendor. Et vocat duo ſacramenta. Per ſanguinem autem rectè ſignificatur Sacramentum corporis & ſanguinis Chriſti; & per aquam, Sacramentum Baptiſmi. Sub quibus duobus tanquam præcipuis cętera Sacramenta comprehenduntur: & ſignificatur quod Sacramenta profluunt de latere Chriſti, id eſt, virtutem ſuam omnem recipiunt ex paſſione Chriſti. Vnde etiam veriſimile eſt aquam illam fuiſſe ſimplicem, ſiue elementarem. Alij *per ſanguinem* intelligunt ſignificari martyrium; quia baptiſmus & martyrium ſunt duæ viæ, ſingulæ per ſe abſque altera ſufficientes ad ſalutem. E Quidam *per aquam* Eccleſiam intelligunt, mūdatam & ſanctificatam ſanguine redemptoris; quam ſic profluxiſſe dicunt ex latere Chriſti, ſicut Eua ędificata de latere Adæ, & hanc rem illius fuiſſe typum præfiguratum. Cuius rei Patres non infrequenter meminerunt.

Prudentius in hymno, *Da Puer*, ita canit; *O nouum cæde ſtupenda vulneris miraculum: Hinc cruoris fluxit vnda, lympha parte ex altera. Lympha nempe dat lauacrum, tum corona ex ſanguine eſt.* Significat coronam martyrij; Sed videri poteſt Prudentius duo facere vulnera, quia dicit: *hinc, & parte ex altera.* Quod apertius idem ipſe videtur ſignificare in carmine ad Baptiſterium, dum ita canit:

Ipſe loci eſt Dominus, laterum cui vulnere vtroque
Hinc cruor effuſus fluxit, & inde latex.
Ibitis hinc, vt quiſque poteſt per vulnera Chriſti &c.

Et in Enchirid. *Traiectus per vtrumque latus.* Vbi & myſterium ſic expedit: *Sanguis, victoria; lympha, lauacrum eſt,* victoriam dicit martyrij. Attamen vnicum lateris fuiſſe vulnus, & vnicum latus fuiſſe apertum, ſatis ex eo apparet quod S. Thomas dixit: *Niſi mittam manum meam in latus eius.* Et quia Ieſus dixit ei: *Affer manum tuam & mitte in latus meum.* Item quia fideles ſemper venerati ſunt quinque vulnera Chriſti, non ſex aut plura.

v. 35. *Et qui vidit, teſtimonium perhibuit: & verum eſt teſtimonium eius. Et ille ſcit quia vera dicit, vt & vos credatis.* Ioannes allegat teſtimonium ſuum, non perhibens teſtimonium de ſeipſo, ſed quatenus ipſius teſtimonium per omnes Eccleſias erat receptum, tanquam Apoſtoli Chriſto ſingulariter dilecti & familiariſſimi; quique tunc quando hæc ſcribebat, ex omnibus duodecim Apoſtolis ſolus ſupererat. Vide annotat. infra cap. 21. & comment. in 3. eius epiſtolam Catholicam. Hinc etiam patet eam rem quam narrat de aqua & ſanguine fluente ex latere Chriſti mortui, continere magnum myſterium, cuius gratia teſtimonium ſuum peculiariter allegat. Vide de hoc myſt. annot. ad v. præced.

v. 36. *Facta ſunt hæc vt ſcriptura impleretur; Os non comminuetis ex eo.* Implebatur quidem illa ſcriptura ſecundum ſenſum litteralem, id eſt, primum & proximè à Spiritu ſancto intentum, quoties filij Iſraël agnum Paſchalem ſic parabant & edebāt, vt ex eo os nullum confringerent: Sed quia illa res rurſum alterius rei figura erat, ex inſtitutione diuina; hinc plenius & perfectius impleta eſt illa ſcriptura in Chriſto, ſecūdum ſenſum myſticum quidem, ſed certiſſimum; quippe quem ſcriptura ipſa nobis aperit. Quem ſenſum quia Spiritus ſanctus intendit principaliter & finaliter; putant quidam etiam litteralem eſſe dicendum: Si tamen litteralis ille dicitur qui proximè ex intentione Spiritus ſancti verbis ſignificatur; non videtur dicendus litteralis, licet ſit principalis. Patet ex hac ſententia, verum non eſſe, quod quidam deuotionarij ſpeculantur, coronam ſpineam capiti Chriſti impoſitam perforaſſe craniuū capitis eius. Eſt enim illud oſſeum, nec perforari poteſt ſine fractione.

v. 37. *Et iterum alia ſcriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt.* Quomodo ſcriptura hæc in paſſione Domini fuerit impleta; cum idem Ioannes Apocalyp. 1. ſignificet eam implendam tempore iudicij extremi: Vide Annot. Zach. 12.

v. 38. *Ioſeph ab Arimathæa, (eò quod eſſet diſcipulus Ieſu, occultus autem propter metum Iudæorum)* Diſcipulus Ieſu non quomodo Apoſtoli, aut ſeptuaginta diſcipuli, qui Chriſto ſubſeruiebant in prædicando Euangelio; ſed diſcipulus, id eſt, vnus eorum qui in ipſum credebant; quomodo etiam Nicodemus erat diſcipulus. Quo ſenſu dicebat cæcus: *Nunquid & vos vultis diſcipuli eius fieri?* ſupra cap. 9. *Occultus autem propter metum Iudæorum.* Non quia Chriſtum negabat Dominum ac Magiſtrum ſuum eſſe; ſed quia palam apud alios non profitebatur ob metum Iudæorum, ne extra Synagogam fieret; aut, quia diues erat, ne damnum pateretur. Nunc autem facto ipſo confitetur, corpus Chriſti petens, atque in ſuo ſepulchro publicè ac honorificè ſepeliens. Vbi nota paſſionem Chriſti ſtatim virtutem ſuam exſeruiſſe; non modo in latronem de cruce confitentem; verum etiam in Centurionem, prædicantem Ieſum Dei filium; & in hūc Ioſephum diuitem, dum pulſo timore facit eum curatorem ſepulturæ dominicæ. Et ad hoc ſignificandum

A dum dicitur Marci 16. *quod audacter introiuit ad Pilatum &c.* Item in Nicodemum, qui nocte venerat ad Chriſtum.

v.39. *Ferens mixturam myrrhæ & aloës quaſi libras centum.* Libras centum quidam interpretantur de nummo ſeu pretio, ſed quia hoc inſolitum, rectius alij de pondere. Quod quamuis etiam multum ſit, tamen apparet conſuetudinis fuiſſe Iudæorum, vt totum corpus huiuſmodi aromatibus inuoluerent aduerſus corruptionem. Hoc enim ſequitur: *Acceperunt ergo corpus Ieſu & ligauerunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Iudæis ſepelire.* Dicet aliquis, Corpora non condiebantur nec inuoluebantur aromatibus, niſi prius exenterata; ergo & Chriſti corpus priuſquam aromatibus conditum mandaretur ſepulturæ, B exenteratum fuit, & proinde ſenſit corruptionem. Reſpondendum videtur, primùm, quod exenteratio non eſt corruptio, qualis ſignificatur ibi, *non dabis ſanctum tuum videre corruptionem*; &, quando dicuntur corpora mortuorum aromatibus condiri contra corruptionem: ſed fit exenteratio ne corpus facile contrahat corruptionem. Deinde nullo modo eſt veriſimile, corpus Chriſti fuiſſe exenteratum. Nam breuitas temporis quod reſtabat ante veſperam, qua ſabbathum incipiebatur, nõ ſinebat vt exenteraretur. Vnde dicitur quod *ligauerint linteis cum aromatibus*, id eſt, aromatibus inuolutum linteis circumdederunt & ligauerunt. Idque fecerunt feſtinanter propter *paraſceuen* C Iudæorum, vt ſequitur, id eſt, propter imminens ſabbathum. Item mulieres adhuc alia parabant aromata, vt poſt ocium Sabbathi vngerent corpus Ieſu, quemadmodum referunt Marcus & Lucas. Non ergo apparatus condiendi corpus mortui cum præuia exenteratione, iam perfectus erat. De corpore inuoluto in ſindone habes apud tres Euangeliſtas. Quod autem res feſtinanter acta fuerit, etiam Matth. ſignificat dicens: *Cum autem ferè factum eſſet, venit quidam homo diues. —— Hic acceſſit ad Pilatum, & petijt corpus Ieſu.* Hinc liquet quam parum temporis ſuperfuerit ad ſepeliendum corpus cum aromatibus. Sic & Marcus: *Et cum iam ſero eſſet factum* (quia erat *paraſceue, quæ eſt ante ſabbathum*) *venit Ioſeph &c.* Item Lucas: *Et dies erat paraſceues, & ſabbathum illuceſcebat.* D Veriſimile eſt autem quod poſt ſabbathum exenteratio facta fuiſſet, niſi eam Domini reſurrectio præueniſſet.

CAP. XX.

v.1. **V**Na *autem ſabbathi Maria Magdalene venit mane cum adhuc tenebræ eſſent, ad monumentum.* Hic apertè ſignificatur Chriſtum ante ſolis exortum, quando adhuc tenebræ ſunt, ſurrexiſſe. Vide annot. Marc. vltimo.

v.8. *Et vidit, & credidit.* Credidit ſublatum Domini corpus, ſicut Maria nuntiauerat. Non intelligitur de fide reſurrectionis: quia ſequitur, *Nondum enim* E *ſciebant Scripturam; quia oportebat eum à mortuis reſurgere.* Sic S. Gregorius homilia 22. in Euangelia. S. Ambroſius tamen in Lucæ 23. in fine & in cap. vltimum, de fide reſurrectionis accipere videtur. Si de fide reſurrectionis intelligatur; ſenſus erit ſententiæ ſequentis. Nondum enim vſque ad illud tempus ſciebant ſcripturam, quia &c. ſed inuenientes ſepulchrum vacuum, & tam ſermonibus mulierum, quam huius rei euidentia moti, credere cœperunt; ſicut Thomas, cui dictum eſt: *Quia vidiſti me Thoma credidiſti.* Vide Heſſel. in explicatione reſurrectionis dominicæ.

v.14. *Conuerſa eſt retrorſum, & vidit Ieſum ſtantem.* Videlicet nondum à quoquam alio viſum, vt teſtatur Marcus. Quæritur an ſola viderit primò? Ita putant S. Auguſtinus, de conſenſu Euangeliſtarum. Et S. Gregorius homilia 25. ſuper Euãgelia, idque etiam apparet ex hoc loco Euangelij. Contrarium apparet ex S. Mattheo, qui dicit eum in via apparuiſſe mulieribus, & eis dixiſſe, *Auete.* Et ita ſentit Heſſelius. Vide S. Auguſt. & Heſſelium in Matthæum, & in explicatione reſurrectionis dominicæ. Poteſt reſponderi quod inter eas quibus in via apparuit dominus euntibus ad diſcipulos, non erat Magdalena: & quod antea iam apparuerat illi. Additio eſt Cenſoris.

v.17. *Noli me tangere.* Quare eam Dominus prohibet à cõtractu ſuo; cum Thomam inuitet ad contrectationem vulnerum ſuorum; & reliquis Apoſtolis dicat: *Palpate & videte:* cum etiam apud Matthæum legamus de mulieribus, quod poſt reſurrectionem acceſſerint ad Dominum & tenuerint pedes eius? *Reſp.* Noluit Dominus tangi à Maria Magdalene, eò quod illa ſolita familiaritate eum contingere & amplecti vellet; neſciens corpus eius iam immortale factum, maiori veneratione quam antè, pertractandum eſſe. Vnde Dominus impijs nunquam legitur corpus ſuum vel videndum exhibuiſſe poſt reſurrectionem. Nam cuſtodes ſepulchri non Dominum reſurgentem viderunt, ſed Angeli apparentis ſplendorem; quo exterriti facti ſunt velut mortui. Thomas autem vtrum tetigerit, Euangelium non dicit expreſsè; canit tamen Eccleſia de eo: *O Thoma Didyme qui meruiſti Chriſtum tangere.* Et Patres idem confirmant. Non dubitandum autem, quin id fecerit ſumma veneratione, dicens: *Dominus meus & Deus meus.* Similiter & mulierculæ, de quibus dicitur, quod *adorauerunt eum.* In extremo quidem iudicio etiam impijs apparebit, ſed tanquam ſeueriſſimus Iudex. Cæterum eſt probabile Mariam Magdalenam poſtea tetigiſſe Dominum, vel cum ijs mulieribus, de quibus Matth. teſtatur quod tenuerunt pedes Ieſu; vel aliàs. Sæpè enim illi cum alijs Dominus apparuit: nec erat permittenda tunc tangere, quando ſola cum illo erat. Quo exemplo monemur, neminem quamuis ita ſanctus ſit, vt videatur iam mortalitatem hanc tranſcendiſſe, permittere debere, vt mulier ſola cum ſolo familiarius agat, ſed ſtatim debere ſe ab ea expedire.

v.19. *Cum fores eſſent clauſæ &c. Venit Ieſus & ſtetit in medio &c.* Catholici vt oſtendant idem corpus per diuinam potentiam eſſe poſſe in diuerſis locis; quod Sacramentarij audent negare; etiam hoc loco vtuntur, vbi dicitur quod foribus clauſis Dominus in domum ingreſſus eſt: ex quo ſequitur duo corpora per Dei potentiam ſimul eſſe poſſe; & per conſequens non eſſe Deo impoſſibile, vt idem corpus eſſe faciat in diuerſis locis. Sunt enim hæc duo eiuſdem rationis. Vtuntur Catholici præter hunc locum etiam alijs duobus exemplis. Nam & clauſo virginis vtero, prodijt in mundum; & clauſo ſepulchro reſurrexit. Hunc locum variè eludere conantur. Alij illud: *Cum fores eſſent clauſæ*, ita intelligunt, tempore veſpertino, quando paſſim fores clauſæ ſunt. Atqui non tantum dicitur: *cum fores eſſent clauſæ*; ſed poſtea repetitur, *Venit Ieſus ianuis clauſis.* Quæ verba non tempus, ſed modum intrantis ſignificant. Idem oſtenditur, quia additur: *Propter metum Iudæorum.* Sic enim diſtinguendum parentheſi interiecta: *Et fores eſſent clauſæ* (*vbi erant diſcipuli congregati*) *propter metum Iudæorum.* Aut certè illud: *propter metum Iudæorum*, vtrique parti præcedenti annectendum eſt. Nam & fores erant clauſæ propter metum Iudæorum; & ſimul erant congregati propter metum Iudæorum. Tametſi, quis non videt,

videt metum Iudæorum potius eſſe cauſam claudendi & obſerandi fores, quam congregationis diſcipulorum in vnum; quia congregatio & conuentus hominum in vnum locum, magis eos perdere ſolet & ſuſpectos reddere, quam à periculo liberare? Patet ergo ex mente Euangeliſtæ ipſas, illius domus in qua congregati erant diſcipuli, fores clauſas fuiſſe, ob peculiarem & propriam illi domui & congregationi cauſam; quæ erat metus Iudæorum. Alij confugiunt ad ſophiſticas euaſiones; Intrauit, inquiunt, ianuis clauſis, non penetrando ianuam, ſed tranſeundo per feneſtram, vel rimam: quæ expoſitio indigna eſt quæ refutetur. Sufficit nobis veterum omnium ſimplex expoſitio, qua intelligunt Dominum corpore ſuo ianuam clauſam penetraſſe, ſicut clauſum ſepulchrum & matris vterum penetrauit, S. Chryſoſtomus vel quiſquis author hom. de S. Ioanne Baptiſta tom. 3. dicit quod Chriſtus per oſtia clauſa introiuit ad diſcipulos; hoc exemplo ſimul & quòd ſepulchro clauſo reſurrexit, declarans poſſibile vt fuerit ex virgine natus. S. Hilarius lib. contra Conſtantium, Chriſti ingreſſum oſtijs clauſis, tanquam captum intellectus noſtri ſuperantem, valde vrget contra Arianos, ſcrutari volentes modum generationis diuinæ. Sed dicet forte aliquis ſenſum eſſe poſſe, quod veniens inuenerit fores clauſas, & virtute ſua diuina ſubito aperuerit, & ingreſſus iterum repente clauſerit. Reſpondeo, Secundum eum ſenſum nihil omnino peculiare diceret Ioannes; quia nos quotidie ſic intramus domum & conclaue, foribus clauſis, quia venientes inuenimus clauſum, celeriter aperimus, trãſimus & iterum claudimus. Quod autem quidam dicant eum per rimam oſtij tranſiuiſſe vi ſubtilitatis ſuæ; prorſus abſurdè dicitur. Sic enim Chriſtus intrando amiſiſſet corporis ſui figuram, & membrorum lineamenta; dum ea coanguſtat in illam tenuitatem, qua poſſet per rimam duci. Atque eo pacto videretur potius eſſe corpus aërium, fluidumque, quam ſolidum ex oſſibus & carne compactum. Deinde res ridicula eſt & Chriſto indigna ad huiuſmodi euaſiunculas confugere.

v. 21. *Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos.* Id eſt, Ad quod miſit me Pater, ad hoc ego mitto vos; ſcilicet ad procurandum negotium ſalutis. In quo negotio ego ſum Apoſtolus Patris, ad Heb. 3. In eodem vos Apoſtoli mei: ego legatus Patris, vos legati mei. Sic cap. 15. *Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem. ſicut dilexi vos.* Sicut autem ibi non ſignificatur dilectionis æqualitas; ſed ſenſus eſt: Ad quod dilexi vos, ſcilicet ad vitam æternam; ad hoc diligite inuicem: Ita & hoc loco non ſignificatur par legati poteſtas ſiue authoritas; ſed idem ſcopus ad quẽ cooperari Chriſto debent eius legati. Poteſt igitur generaliter intelligi ſignificatum his verbis totum negotium legationis Apoſtolicæ; à quo deinde ad vnum particulare, idemque præcipuum ac maximè neceſſarium, deſcendat. Vide Ianſenium.

v. 23. *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis.* S. Auguſt. ſermone 108. de diuerſis: Hoc ad claues pertinet; de quibus dictum eſt, Quæ ſolueritis in terra &c. vide annotat. Matth. 18. & noſtra in 4. diſt. 14.

v. 24. *Qui dicitur Didymus.* Id eſt, geminus, hoc enim ſignificat Hebræum nomen Thomas: Quod fideles mutarunt in Græcum Δίδυμος, ſicut alia Hebraica, vel mutabant, vel accommodabant ad Græca, vel Latina. Quæri hic poteſt, quomodo *Thomas* accepit Spiritum ſanctum ad remittẽdum peccata, cum non fuerit cum alijs Apoſtolis, quãdo eis illa poteſtas collata eſt. Reſpondet Cyrillus in Ioannem, eum abſentem ſic accepiſſe eundem Spiritum & poteſtatem, quam reliqui Apoſtoli, ſicut Eldad & Medad, qui remanſerant in caſtris, prophetauerunt, & Spiritus Dei participes facti ſunt, ſicut alij ſeptuaginta, qui egreſſi erant ad tabernaculum Num. 11. Poteſt & aliter reſponderi, vel Chriſtum poſtea eandem poteſtatem Thomæ contuliſſe, vel quod eam à ſuis coapoſtolis acceperit habentibus poteſtatem eam alijs communicandi, potiſſimum à S. Petro. Sed Cyrilli reſponſio magis placet; niſi obſtet quod Thomas fuerat incredulus.

v. 25. *Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum.* Multa vetuſta exemplaria pro *fixuram* habẽt *figuram*, & ita eſt Græcè τὸν τύπον. Quod Eraſmus vertit *veſtigium.* Vide Franciſcum Lucam in notationibus. Veriſimile eſt diſcipulos hoc quoque retuliſſe Thomæ, vidiſſe ſe in corpore Chriſti vulnerum veſtigia. Præter rationes autem, quæ hic complures adferuntur, cur voluerit Dominus ea veſtigia in ſuo corpore glorioſo retinere, hæc quoque non minima eſt, quã reddit S. Cyprian. ſermone de Baptiſmo Chriſti, vt ſignificaretur ſemper vſque ad finem ſeculi oblationem Chriſti in cruce factam, eſſe efficacem ad delendum peccata; perinde atque ſi vulnera adhuc eſſent recentia. Semper, inquit reſeruatæ in corpore plagæ, ſalutis humanæ exigunt pretium, & obedientiæ donatiuum requirunt. S. Leo ſermo 1. de aſcenſione Domini, dicit Chriſtum eas vulnerum fixuras retinuiſſe ad confirmandam fidem reſurrectionis, vt non dubitaretur idem corpus reſuſcitatum, quod fuerat crucifixum. Sic & S. Hilarius lib. contra Conſtantium: Et vtique, inquit, qui compunctus recognoſcendus ſit, neceſſe eſt, vt corpus in quo eſt compunctus, attulerit. Alias rationes, vide in 4. diſt. 44. Verum petes, an Thomas Chriſtum tetigerit, an vero præ reuerẽtia abſtinuerit? Eccleſia feria 5. poſt octauam Paſchæ canit: Miſi digitum meum in fixuram clauorum, & manum meam in latus eius, &c. S. Auguſt lib. 4. de Trinit cap. 3. *Vnus*, inquit, *ex diſcipulis cicatrices eius cõtrectans, exclamauit dicens: Dominus meus & Deus meus.* Et infra. *A diſcipulis tangitur*; vbi ſignificat ab alijs palpatum eius corpus fuiſſe; ſicut Lucæ 24. inuitat dicens: *Palpate & videte &c.* Idem S. Aug. in pſalmum 56. dicit, Chriſti reſurgentis membra ab Apoſtolis palpata eſſe, & addit; Tetigerunt reſurgentem, & crediderunt. Reſpicere autem videtur S. Auguſtinus ad illud Luc. 24. *Palpate & videte.* & poſtea in eumdem pſalmum; Has cicatrices tenuerunt diſcipuli, palpauerunt, manifeſtauerunt ſibi; exclamauit qui miſit digitos in compunctum latus, & ait: *Dominus &c.* Et in Pſal 68. Palpaſti cicatrices, & inueniſti Deum tuum; palpaſti formam ſerui, & cognouiſti Dominum tuum. S. Ambr. in vltimũ Lucæ: Quomodo Thomas cum adhuc non crederet, tetigit tamen Chriſtum? Sic Hilarius ex eo quod ſequitur; *quia vidiſti me Thoma*, nempe per tactum; colligit ex euangelio Thomam tetigiſſe, & tactu exploraſſe veritatem corporis Chriſti. Idem teſtatur S. Gregorius Hom 26. in Euangelia, idem ſæpius inculcat, & homilia 29. ait: Ille dubitando vulnerum cicatrices tetigit, & de noſtro pectore dubitationis vulnus amputauit. Et quæ præcedunt, Nam ſola dubitatione nobis nihil contuliſſet, niſi dubitando exploraſſet, nõ ſolo viſu, quod & ceteri, verum etiã tactu. Sicut ergo Chriſtus diſcipulum dubitare permiſit, vt noſtræ dubitationis vulnera curaret: ita ab eo contrectari voluit, vt de veritate reſurrectionis nos certiores efficeret. Petes, Quare Thomas ob hanc pertinaciam in errore fidei contrario, non erat hæreticus, præſertim cum veritas fidei per Apoſtolos, qui Eccleſiam

repræ-

repræſentabant, eſſet ei ſatis manifeſtata? *Reſp.* erat A
quidem in Thoma quædam pertinacia, quia dicebat, *Niſi videro, niſi palpauero, non credam*; ſicut eſſet nunc in eo qui diceret: niſi videro Chriſtum humana ſpecie in altari, non credam: ſed veritas non erat ita ſufficienter manifeſtata, vt pertinacia erroris oppoſiti hæreticum facere poſſet; quia nondum erat traditum ſymbolum, nondum Eccleſia contrarium definierat, nondum Petrus quidquam vt Paſtor totius Eccleſiæ pronuntiauerat; imo nondum claues regni cœlorum acceperat; ſed diſcipuli tantum vt priuati homines, de eo quod viderant, teſtificabantur: & ita Thomas non peccauit pertinaciter contra ſententiam Eccleſiæ, vt Eccleſiæ, ſibi ſatis manifeſtatam. Cur autem non habuit fidem teſtibus oculatis? an quia ſuſpica- B
batur eos mentiri? Minimè; ſed quia putauit eos phantaſmate Chriſti ſpeciem referente deluſos eſſe. Nam & ipſi diſcipuli Luc. 24. Chriſto ſibi apparẽte, exiſtimabant ſe ſpiritum videre. Voluit ergo Thomas fidem ſibi confirmari, non ſola viſione, ſed quod certius erat, contrectatione membrorum. Nam & Chriſtus dixerat, *Palpate & videte, quia ſpiritus carnem & oſſa non habet.* Sed quia forte diſcipuli præ reuerentia non palpauerant, ſed tantum dicere poterant, *Vidimus eum*; hinc Thomas adhuc dubius remanſit, donec ipſe manibus ſuis corpus Domini palparet. Quod totum factum eſt ad confirmationem fidei noſtræ. Plus enim mihi Thomas dubitando & palpando profuit, quam Maria Magdalena, quæ quia ſta- C
tim credidit, à contactu prohibita fuit.

v. 26. *Et poſt dies octo iterum erant diſcipuli eius intus.* S. Hieronymus in commentario Matth. ſentit hanc reuelationem non Ieroſolymis factam, ſed in Galilæa. Quam Hieronymi ſententiam refert, & rationibus non ineptis confirmat Rupertus lib. 7. de diuinis officijs cap. 22. Quibus etiam illud accedit, quod hic non addidit Euangeliſta; *propter metum Iudæorum*, ſicut dixerat in apparitione præcedenti. Apparet autem Thomam, velut de Chriſti reſurrectione diffidentem prorſus ac deſperantem, ſtatim poſt mortem eius, relictis in Iudæa cæteris diſcipulis, abiuiſſe in Galilæam patriam ſuam; tum vt ab inimicis Chriſti longius abeſſet, patrum memor eius quod aliquando D
dixerat: *Eamus & nos, vt moriamur cum eo*; tum vt rebus ſuis proſpiceret: cæteros vero diſcipulos iuſſos à Domino, ſtatim poſt reſurrectionis Chriſti diem, quo iuſſerat, abiuiſſe in Galilæam; atque ibi Thomæ inuento dixiſſe. *Vidimus Dominum &c.* Aliter ſentit Frãciſcus Lucas, ac certè probabiliter; quia quod dicitur, *ianuis clauſis*, videtur ex ſupradictis ſupplendum, propter metum Iudæorum: ac mirum ſi id accidiſſet in Galilæa; Ioannem non id expreſſiſſe, qui ſolet etiam minores circumſtantias perſequi. Certè contextus exigere videtur, vt acciderit in eadem domo, qua primò.

v. 27. *Et affer manum tuam, & mitte in latus meum.* Hinc patet, vulnus lateris, & vulnera manuum, tam E
magna fuiſſe, vt tota manus viri in apertum latus immitti potuerit; & digitus in vulnera manuum. *Et vide manus meas. Vide*, id eſt explora, videlicet tactu, miſſo in fixuras manuum mearum digito.

v. 28. *Dominus meus & Deus meus.* Mira & magna confeſſio diſcipuli paulo ante increduli; & qualem antè non legimus. Quamuis enim Petrus atque etiam alij Chriſtum fuiſſent confeſſi filium Dei: nemo tamen ante Thomam legitur expreſſis verbis dixiſſe Chriſto; *Deus meus es tu.* Igitur ſicut in Paulo, ſic & in Thoma ſingulariter oſtendere voluit Deus potentiam gratiæ ſuæ, vt vbi ſuperabundauit delictum, ſuperabundaret & gratia. Eſt autem confeſſio veræ humanitatis & diuinitatis Chriſti. *Dominus meus es tu*, videlicet iure redemptionis humani generis, quæ facta eſt per crucem & mortem. Ipſum autem alloquens & Dominum ſuum vocans, confitetur eſſe viuentem, & proinde à morte reſurrexiſſe. *Deus meus es tu*, manifeſta confeſſio eſt diuinitatis. Cæterum veriſimile eſt Thomam hoc dixiſſe poſtquam tetigit. Prius enim tangere debuit, & poſtea credere, vt per illius dubitationem & contrectationem, qua ad credendum inductus eſt, noſtra fides confirmaretur. Si enim prius crederet & poſtea tangeret; talis tactus eius, ſicut non duceret ipſum ad fidem, ſic etiam minus conduceret ad fidem noſtram confirmandam.

v. 29. *Quia vidiſti me Thoma credidiſti.* Dices, ergo Thomas non palpauit, ſed vidit tantum. Non ſequitur; quia videndi verbum ad omnes ſenſus extenditur. Eſt enim ſenſus: quia me explorasti per ſenſum, & experientiam; propterea credidiſti. Sic Lucæ vlt. *Palpate & videte*, id eſt, percipite, & palpando explorate. Et hoc capite: *Infer digitum tuum huc & vide manus meas*, id eſt, immiſſis digitis explora.

Illud quod dicit *credidiſti*, ſic expone: Credidiſti id quod negaueras, ſcilicet me reſurrexiſſe à mortuis. Ad hoc enim propriè inducebat illa viſio & palpatio corporis, & membrorum perforatorum; tametſi etiam amplius aliquid credidit, ſcilicet illum quem reſurrexiſſe cognouerat, eſſe Dominum & Deum ſuum. Huc enim etiam extẽdi oportere hanc ſententiam, ſatis apparet ex illa eius confeſſione, quę proximè anteceſſit hanc Domini reſponſionem. Vnde & quod ſequitur generale eſt: *Beati qui non viderunt & crediderunt*, Nempe non tantum reſurrectionem eius, ſed omnia quæ de ipſo per Apoſtolos erant prædicanda, quorum præcipuum erat Chriſtum eſſe Dei filium.

Sed cum hic dicitur, *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti*: Quomodo ergo fides eſt non apparentium? Reſpondet S. Gregorius, quia aliud vidit, aliud credidit; vidit hominem, credidit Deum. Sed an non etiam tũc credidit hominem à mortuis rediuiuum? Id enim anteà credere recuſabat. Proinde dicendum videtur cum id vidiſſe quod credebat; ſed per fidem habuiſſe eius rei longe certiorem perſuaſionem, quam per ſenſum; licet ſenſus ad credendum induxerit. Sicut in diſciplinis, ſenſus inducit ad credendum principia, quorum tamen aſſenſus longe certior eſt cognitione ſenſus. Vnde & qui viderũt Chriſtum in cruce pendentem & patientem, ſi fideles erant, vel poſtea facti ſunt, vt B. Virgo, & alij, multo certius per fidem id verum eſſe credebant, quam ea perſuaſione quam ſenſus euidentia gignit, illuſtratione diuina non accedente. S. Auguſt. ſerm. 146. de tempore in fine, ad Thomam: Ipſa eſt tota fides tua, qua credis quæ vides; laudo eos qui non vident, & credunt. Vide noſtra in 3. ſent. diſtinct. 24. *Beati qui non viderunt, & crediderunt.* Vide annot. Matth. 13.

v. 31. *Hæc autem ſcripta ſunt vt credatis quia Ieſus eſt Chriſtus filius Dei.* En cauſam finalem huius Euangelij à Ioanne conſcripti.

CAP. XXI.

v. 2. **E**T *Nathanael.* Inter diſcipulos nominat *Nathanaelem*, imò inter Apoſtolos quemadmodum & cap. 1. vbi cum Petro & Andrea & Philippo numeratur. Quæritur cur Nathanaelẽ Chriſtus non elegerit inter Apoſtolos, præſertim cum perhibuerit idem de Chriſto teſtimonium, ob quod Petrus inter Apoſtolos primatum eſt conſecutus. Auguſtinus

& alij

[A] & alij eum ſecuti, reſpondent cauſam eſſe, quia Nathanael peritus erat in lege, vt ne prædicatio Apoſtolorum, & per eos conuerſio hominum, aſcriberetur humanæ ſapientiæ: ideo idiotas electos fuiſſe in Apoſtolos. At hac ratione nec inter ſeptuaginta duos diſcipulos erat aſſumendus. An autẽ Nathanael reuera fuerit in lege peritus, vide annot. cap. 1. Rupertus putat & valde probabiliter hunc Nathanaelem fuiſſe eum, quem alij Euangeliſtæ Bartholomæum vocãt: eo quod apud eos ſemper coniũgatur Bartholomæus cum Philippo, vt Nathanael Ioan. 1. in recenſendo Catalogo Apoſtolorum; ſicut Petro Andreas copulatur, [B] & Iacobo Ioannes. Idem colligitur ex præſenti loco vbi Nathanael numeratur inter diſcipulos Chriſti, quibus iam tertiò ſe Dominus manifeſtauit. Antea autem non alijs apparuiſſe legitur apud Ioannem, quam Apoſtolis. Vnde & hic Nathanael vnus Apoſtolorum fuiſſe videtur. Accedit quod Bartholomæus non videatur eſſe proprium nomẽ Apoſtoli, ſicut nec Bar-Iona. Vnde ſicut Simon Petrus à patre dicitur Bar-Iona; ita Nathanael Bartholomæus tanquam filius Tholmæi: Ioannes autem proprium eius nomen voluit exprimere, licet Bartholomæus dictus fuerit vſitatiori nomine, à nomine patris, more Hebræorum; quod tempore Chriſti videtur frequens fuiſſe. Sic Marci 10. filius Timæi Battimæus ſcribitur, quem veriſimile ſic vulgo à patris nomine appel- [C] latum, licet aliud proprium nomen haberet. Sic Act. 1. idem vocatur Ioſeph & Barſabas, non propriè binominis, ſed quia alterum erat nomen proprium, alterum velut patronymicum; forte enim pater vocabatur Sabba. An autem etiam de Barnaba, cuius proprium nomen erat Ioſes, Actor. 4. idem dici poſſit, expendendum. Nec repugnat quod Lucas dicat eum ſic cognominatum ab Apoſtolis, & interpretetur nomen eius filium conſolationis: Certe inde conſtat Barnabam non fuiſſe nomen eius proprium: ac forte ſic eum cognominarũt Apoſtoli, non nouum nomen indentes, ſed morem ſequentes vulgarem, quo quis à patris nomine cognominabatur. Neque obſtat interpretatio, quam B. Lucas adfert. Vult enim ſignifi- [D] care fauſtam fuiſſe illam cognominationem, ex interpretatione. Iã an ſimile quid ſit de Barabba latrone, expendi poteſt. De Simone Petro conſtat quòd à patris nomine dictus ſit Bar-Iona, nec vno loco. Nam Ioannis 1. dicit ei Dominus: *Tu es Simon filius Iona.* Hebraicè, *Bar-Iona*, & hoc c. 21. vbi legimus Dominum dixiſſe Petro, ſemel & iterum; *Simon Ioannis diligis me?* veriſimile eſt Dominum Hebraicè loquentẽ dixiſſe: *Simon Bar-Iona.* Item Actor. 13. magus Elymas, etiam nomen habebat Bar-Ieſus, ſcilicet quod pater eius Ieſus vocaretur. Erãt enim eo ſæculo complures hoc nomine, vt apud Ioſephum, & etiã apud Apoſtolum. Sic Actorum 15. Iudas cognominatur Barſabas, prorſus ſimili; vt opinor, ratione; forte & hinc ſoluitur quæſtio de Zacharia filio Barachiæ.

[E] Cur autem vſitatius Bartholomæus quã Nathanael dictus fuit hic Apoſtolus? forte quia Apoſtoli gentibus prædicaturi Euangelium, ne vel nomine offenderent, vitabant quantum poterant barbariem nominum, & ea pro-vt oportunum erat commutabant in formam & terminationem nominum Græcorum aut Latinorum, aut in alia nomina Græcis ac Latinis gratiora, aut vſitata. Nulla enim Græca aut Latina nomina deſinunt in *el*, ſed pleraque Græca in *os*, & Latina in *us*. Hoc pacto Silas Siluanus dictus eſt, & Cephas Petrus, & Saul primum Saulus, deinde Paulus gratioſo apud Romanos vocabulo; & Leui, Matthæus; & Iacob Iacobus. Igitur ſimili ratione Nathanael magis vulgatè Bartholomæus dictus videretur. Pro hac autem opinione quæ Nathanaelem eundem facit cum Bartholomæo, poteſt & hoc adferri quod de omnibus alijs Apoſtolis, quos Chriſtus elegit, ſcriptura aliquid commemorat factum aut dictum, aut ſaltem aliquid peculiare de illis dicit. Nihil autem prorſus vſquam de Bartholomæo, niſi quod eum nudo nomine Bartholomæi expreſſo ponit in catalogo Apoſtolorum apud tres Euangeliſtas, & Actorum primo. Nam de Petro, Andrea, Ioanne, & Iacobo fratre eius multa habemus. Item de Thoma, Philippo, vtroque Iuda & Matthæo. Alter quoque Iacobus celebris eſt in Actis Apoſtolorũ & 1. Cor. 15. & Gal. 1. & 2. & reliquit epiſtolam, ſicut & Iudas frater eius. Et in catalogo vocatur Iacobus Alphi, & Iudas, eius frater, tanquam celebrioris. Simon quoque deſcribitur Cannæus & cognominatur Zelotes, velut ab inſigni aliqua proprietate. Quare ne de ſolius Bartholomæi qualitate, vel actis prorſus tacuiſſe videatur ſcriptura: ſuadet ratio vt amplectamur opinionẽ tot alijs rationibus ſuffultam, Bartholomæum ipſum eſſe Nathanaelem, de quo tã præclarè meminit ſcriptura. Facit & pro eadẽ quod ſequitur: *Qui erat à Cana Galilææ*. Hoc addit, vt ſignificet ſe de eodem loqui, de quo ſcripſerat cap. 1. ſui Euangelij. Hunc autem Nathanaelem non fuiſſe vnum ex ſeptuaginta duobus diſcipulis, & proinde fuiſſe vnũ ex duodecim Apoſtolis, etiam inde oſtenditur; quia ſeptuaginta duo diſcipuli multo poſt vocati sũt, ſcilicet Luc. 10. *Poſt hæc*, inquit, *deſignauit Dominus & alios ſeptuaginta duos*: Nathanael autẽ cum Philippo vocatur initio prædicationis Chriſti, Ioannis 1. eodẽ tempore quo Petrus & Andreas. Ex quibus plus quam veriſimile eſt fuiſſe vnum ex numero Apoſtolorum. Nam & ex eodem loco apparet, quod erat cum Chriſto manſurus; quia dicitur: *Videbitis cælum apertum & Angelos &c.* Denique feſtum S. Nathanaelis, ſub illo nomine nõ reperitur in Calendario. Heſſelius in Matt. 10. meminit huius opinionis, nec reijciens eam nec approbans. Ab hac opinione de Nathanaele diſſentit Baronius in Martyrol. & tomo 1. Annalium, ſed nullam reddit rationem. Arias Montanus ſimpliciter affirmat Nathanaelem fuiſſe cognominatum Bartholomæum: ſuper Ioannem, & Matth. 10. Marci 3. Lucæ 6. & repetit hoc loco. Bellarm. lib. 1. de Romano Pontifice cap. 14. Nathanaelem, inquit, multi Bartholomæum eſſe putant. Et videtur ipſe idem ſentire. Vult enim oſtendere Petro dictum eſſe: Paſce oues meas, coram alijs Apoſtolis.

v. 3. *Vado piſcari.* Quare non fecerit Petrus contra illud: *Qui mittit manum ad aratrum & reſpicit &c.* Vide S. Gregor. homilia in hunc locum, Feria 4. Paſcæ.

v. 11. *Plenum magnis piſcibus.* Vide annot. Apoc. 19. ad v. 5.

Et cum tanti eſſent non eſt ſciſſum rete. Eraſmus, *& cum tot eſſent*: Sic ſupra cap. 6. *Sed hæc quid ſunt inter tantos?* id eſt, tam multos. Et Matth. 15. *Vnde nobis in deſerto panes tantos*, id eſt, tam multos. Sciendum tamen vocem Græcam τοσοῦτοι non ſolum de multitudine, verum etiam de magnitudine dici; & hoc quidem loco fortaſſe Euangeliſtam ad vtrumque reſpexiſſe. Erant enim piſces multi & magni nec puto Græcis aliud vocabulum ſuppetere, quo magnitudinem ſignificare volentes, dicant, *cum tanti eſſent*; quam quo vſus eſt Euangeliſta. Quare hoc loco magis placet vocabulum *tanti*, vtpote patens ad vtrumque, ſaltem vſu ſcripturarum illius temporis. Poſſet autem explicatius verti hoc modo: *Et cum tot tantique eſſent.*

v. 15. *Simon Ioannis.* Eadem ſunt, Simon Ioannis hoc loco, & Simon filius Iona cap. 1. huius Euangelij, & Simon Bar-Iona Matth. 16. Nam Iona

contractum eſt à Ioanna. Sed cur non dicit Simon Petre, præſertim cum hîc eum crearet paſtorem totius Eccleſiæ? an humiliare eum voluit, ac memorem eſſe ſuæ originis? quaſi diceret: Ego te Simonem piſcatorem, Ioannis piſcatoris filium, proueho ad tantam dignitatem, vt ſis totius ouilis mei, id eſt, Vniuerſalis Eccleſiæ, paſtor. Propterea & Matth. 16. dixit: *Beatus es Surō Bar-Iona.*

Diligis me plus his? Tam in Græco, quam Latino ambiguum eſſe poteſt, vtrū *plus his*, id eſt, plus quam hi, an plus, quam hos? Sed non eſt dubium, quin prior ſenſus huic loco congruat, non poſterior. Neque enim vlla ratio aut ſuſpicio eſſe poterat, quod Petrus alios magis quam Chriſtum diligeret. Neque ſi quis Chriſtum magis quam alios diligat, ſtatim idoneus erit, qui oues eius paſcat. Omnibus enim commune eſſe debet, Chriſtum magis quam alios omnes diligere; alioqui Chriſto dignus non erit: *Qui amat patrem &c. plus quam me, non eſt me dignus.*

Quæri hic ſolet vter magis Chriſtū dilexerit, Petrus an Ioannes: & vter magis à Domino fuerit dilectus. Ioannem magis dilectum fuiſſe à Domino quam Petrum, quidam probant hoc argumento, quia Chriſtus Ioanni commendauit matrem ſuam, Petro Eccleſiam, dignior autem eſt mater Chriſti, quā reliqua Eccleſia, quia ſanctitatis excellentioris. Non valet argumentum: quia etiam Ioſepho commendata fuit mater Domini, & quidem tunc quando maxima myſteria agebantur, ſcilicet verbi incarnatio; nec tamen inde quis dixerit Ioſeph magis dilectum à Chriſto, quam Petrum. Item, Eccleſia comprehendebat etiam B. Mariam, & proinde etiam illa Petro commendata fuit, tanquam Eccleſiæ ſanctiſſimum membrum. Aliud argumētum ſumunt ex ętate, videtur enim Chriſtus ex ſingulari quodam amore, ſuam ætatem Ioanni triplicatam largitus fuiſſe; Chriſtus enim vixit annos trigiuta tres, Ioannes vero nonaginta nouem, vt refert Vſuardus in Martyrologio Decemb. vigeſima ſeptima. Reſpondetur, argumentum inualidum eſſe; Deinde nec verum, Ioannem vixiſſe eam ætatem. Nam doctè id refellit Baronius tom. 2. docetque eum natum annos nonaginta tres, ex hac vita migraſſe. Quidam etiam Ioannem magis Petro dilectum à Chriſto, probant hoc argumento, quia Ioannes erat Chriſti conſanguineus: At conſanguinei diligendi præ extraneis. Reſp. non fuiſſe conſanguineum; & vt fuerit; non ſequitur, quia non ſemper, nec quoad omnia propinqui magis diligendi, quam extranei. Sed cæteris paribus & quoad neceſſitates præſentis vitæ &c.

Pro eadem ſententia adduci poſſunt Patres. S. Hieronymus contra Iouinianum, dicit Ioannem plus ceteris dilectum à Domino, propter virginitatem. S. Auguſtinus lib. de continentia cap. 11. ait de Ioanne; quem præ ceteris diligebat. Idem epiſtola 89. ad Hilarium dicit quod Ioannem Chriſtus inter diſcipulos pręcipue diligebat, S. Gregorius in Euangelia dicit quod Ioannes pro amore præcipuo, in redemptoris ſui pectore in cœna recubuit. Denique in Eccleſiæ officio canitur de eo, quod priuilegio amoris præcipui, ceteris altius meruit à Domino honorari. Item ibidem dicitur, Ioannes inter ceteros à Chriſto magis dilectus. Item, quia ſpecialis prærogatiua caſtitatis ampliori dilectione eū fecerat dignū.

Verum pro S. Petro facit S. Chryſoſt. hom. 87. in Ioannem, quæ & legitur in octaua S. Ioannis; vbi aſſerit, quod Chriſtus maiorem erga Petrum dilectionem teſtatus fuerit. Et fauet hic locus, qui ſatis ſignificat quod Petrus plus cæteris Chriſtum dilexerit. Ideo enim hoc Dominus interrogat, vt eum tanquam præ ceteris amantem, ſupra ceteros ouiū ſuarum paſtorem conſtituat. Quod ſi autem Petrus plus ceteris Chriſtum dilexit: neceſſario conſequens eſt eum à Chriſto præ cæteris dilectū fuiſſe, vel eo ipſo, quia plus dilexit. Illum enim Deus magis diligit cui maius beneficiū tribuit: Tale eſt autem plus diligere Deum, reſpectu eius quod eſt minus diligere Deum. Sicut enim Deum diligere omnino nō poſſumus, niſi ille dederit: ita nec plus diligere, niſi & hoc ipſum ab ipſo datum fuerit. Et hoc quidem conſequens eſt, ſi loquamur de diuina dilectione reſpiciēte præſentem hominis ſtatum. Nam ſecundū prędeſtinationem, ſępe, nō ſolum plus à Deo diligitur, qui eum minus diligit; verum & qui ei adhuc per peccata inimicus eſt, imo & qui nondum eſt. Quod vero Ioannem dicitur præ ceteris dilexiſſe, peculiarem habet intellectum. Certa enim quędam & peculiaria amoris ſigna ei prę ceteris exhibebat, fortaſſe propter integritatē virginalem. Eſt enim virginalis puritas, præſertim in adoleſcente, res quædam valde amabilis. Vnde & Chriſtus mentem eius; tanto altius ad diuina contemplāda ſubuexit, quanto magis à carnali voluptate eum abſtraxit. Vide S. Thomam 1. q. 20. art. 4. ad 3. vbi quatuor adfert reſponſiones, quare Ioannes dicatur diſcipulus quem diligebat Ieſus, cum Petrus plus dilexerit. Item 3. q. 45. art. 3. ad 4. vbi ſignificat Petrum magis dilexiſſe, licet Ioannes magis dilectus fuerit. Vide etiam B. Bonauenturam diſt. 32. li. 3. quæſt. vltima, & noſtra in fine diſt. 31. eiuſdem libri.

Tu ſcis Domine, quia amo te. Piſcator ictus ſapit. Ante Chriſti paſſionem præ ceteris aliquid ſibi arrogabat, tanquam plus cæteris diligens Chriſtum; quando dicebat, *Etſi omnes in ſcandalizati fuerint, ego non ſcādalizabor.* Nunc autem lapſu ſuo admonitus, non audet reſpondere, Amo te plus his; ſed tantum dicit; & & quidem cum cantela. *Tu ſcis, Domine, quia amo te.* Ita lapſus eum humilem, & cautiorē reddidit. In Græco *ἀγαπᾶς* & *φιλεῖς* pro eodem poni liquet: quia dicit Dominum ter interrogaſſe *φιλεῖς με*, cum tamen bis dictum legatur *ἀγαπᾶς με*; ac crediderim Dominum vna & eadē voce Syriaca vſum fuiſſe. Porrò quod non in perſona omnium Apoſtolorū interrogatus fuerit, aut reſponderit, vt quidam volunt; patet, quia Dominus dicit, *plus his*; quod non conuenit, ſi in eo omnes interrogarētur Apoſtoli. Eſt ergo interrogatio propriè directa ad Petrum; & proinde & eius reſponſio perſonæ eius propria eſt. Vnde & Chriſti reſponſio, *Paſce agnos meos, Paſce oues meas*, propriè Petro redditur.

v. 17. *Paſce oues meas.* Dat his verbis Dominus Petro poteſtatem ei promiſſam Matth. 16. quando dixit: *Et ego dabo tibi claues regni cælorum.* Et Petrum conſtituit Paſtorem ouium ſuarum ſine exceptione & reſtrictione, præſentibus alijs Apoſtolis; ſicut etiam abſolute ei fuerat dictum coram iiſdem Matth. 16. *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meā. Et tibi dabo claues &c.* Alijs paſtoribus tantum cum reſtrictione dicitur, Paſce hunc vel illum gregem. Vnde Petrus ad Epiſcopos ſeu Presbyteros ſcribens; *Paſcite* (inquit) *qui in vobis eſt gregem*, id eſt, quiſque peculiarem gregē ſibi concreditum. Vnde addit, *non dominantes in cleris*, id eſt ſortibus; in ea videlicet portione gregis dominici, quę vnicuique quaſi ſortito obtigit. At B. Petro omnium ouium cura, adeoque ipſorum Apoſtolorum, demādatur. Ipſos enim Apoſtolos cōprehendi nomine ouium, probatur ex eo quod Dominus adfert ex Propheta dictum de ſe & Apoſtolis ſuis; *Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues gregis.* Nam & ipſe Petrus ouis erat illius gregis; ſed exaltanda in paſtorem, & toti gregi vice Chriſti primarij paſtoris, præficienda.

Ceterum

Ceterum quod tertio rogat, *Diligis me*, per hoc ſi-
gnificat neminem eſſe idoneum ad paſcendum oues
Chriſti, niſi Chriſtum diligat, non quomodocunque,
ſed excellenti amore. Itaque ter de amore eum in-
terrogare voluit, vt oues ſuas illi tertio commenda-
ret paſcendas. Quæ quidem tertio repetita com-
mendatio atque commiſſio, primum ſignificat, quã-
tum Chriſto Domino ſummo Paſtori curæ ſit ouiũ
ſuarum ſalus. Deinde, quantum ipſi Petro eam curæ
eſſe velit. Quæ enim vehementer nobis cordi ſunt, vt
fiant; ea non ſemel, ſed ſæpius & cum inculcatione
commendamus. Dum ergo poſt ſæpius repetitam
interrogationem *Amas me?* ſubiungit, *Paſce oues meas*,
idem eſt quaſi diceret, Si vis mihi rem gratam face-
re, ſi vis oſtendere reipſa quod me diligas, paſce oues
meas. Significat hic ſermo, eſſe opus Chriſto gratiſ-
ſimum, paſcere oues eius. Non dicitur, Diligis me?
Intra ſolitudinem aut monaſterium; & ibi duc vitam
duram & aſperam in abſtinentijs, ieiunijs, vigilijs,
cilicio: ſed, *Paſce oues meas*. Ratio; quia eſt opus quo
maxime iuuatur bonum commune Eccleſiæ, vt ad fi-
nem ſuum perducatur. Dices, Orare pro ſalute to-
tius Eccleſiæ, & conuerſione peccatorum; melius eſt.
Reſpond. hoc opus in illo contineri, vt partem in to-
to. Eſt enim vna pars officij paſtoralis orare Deum
pro ſuis ouibus. Vide S. Chryſoſt. homil. 40. in Gen.
& S. Greg. hom. 12. in Ezechielem. Porro, *Paſce oues
meas*, ad ſolum quidem Petrum vocaliter dictum eſt;
ſed non ad ſolum pertinet, verum etiam ad omnes
eius ſucceſſores. Voluit enim Chriſtus Eccleſiæ ſuæ
proſpicere in perpetuum de Paſtore totius Eccleſiæ;
idque maximè ad conſeruandam Eccleſię vnitatem.
Quod ſanè non tam erat neceſſarium Apoſtolorum
tempore, qui facile ſine vno capite concordiam inter
ſe ſeruare potuiſſent, quam ſubſequentibus ſæculis,
refrigeſcẽte charitate, & fidelium numero ſupra nu-
merum creſcente. Vnde rectè hinc ſtatuitur, etiam
quemlibet eius ſucceſſorem, eſſe paſtorem omnium
fidelium, id eſt, totius Eccleſiæ.

v. 18. *Ducet quo tu non vis.* Scilicet voluntate ſenſi-
tiua, quę refugit mortem & dolores. Id etiam de
Chriſto verum eſt aliquo modo, quod ductus ſit
quo non vellet. Inde enim illa eius oratio; *Non ſicut
ego volo, ſed ſicut tu vis.* At diſcrimen eſt, quod in
Chriſto inferior appetitus perfectè fuerit ſubiectus
ſuperiori, non ſic in Petro, nec in alijs.

v. 19. *Hoc autem dixit ſignificans qua morte clarificatu-
rus eſſet Deum.* Non ſignificatur mors ſupplicio cru-
cis inferenda, ſed in genere mors violenta pro Chri-
ſto. Itaque quamuis ex ſcriptura non habeamus Pe-
trum fuiſſe crucifixum (id enim ſola & indubitata
traditione accepimus) tamen habemus ex ſcriptura
Petrum eſſe martyrem; id eſt, morte affectum pro
nomine Domini. Notandum etiam quod huiuſmo-
di dumtaxat mortem Dominus à Ioanne remouet in
ſequentibus.

v. 23. *Sic eum volo manere donec veniam.* Sic irrepſit
pro *ſi*; quod etiam accidit in Pſalm. 62. vbi vulgo le-
gitur: *ſic memor fui tui ſuper ſtratum meum*, cum *ſi* legen-
dum ſit. Contra verò, *ſi* pro *ſic* irrepſit in Sapien. 9.
Et ſi correctæ ſint ſemitæ eorum. Vide ibi Ianſen. *Si*, non
ſic, legendum manifeſtè patet ex Græco ἐὰν, non enim
inter Græcas voces ἐὰν & οὕτως ea affinitas eſt, vt erro-
re aliquo alterum in alterum mutari potuerit, ſicut
apud Latinos *ſi* in *ſic* mutatum fuit. Idem confirmat
ex vetuſtis Latinis codicibus, & ex authoritate Car-
dinalis Beſſarionis, Petrus de Riuo Theologus Lo-
uanienſis, in lib. de anno, dic, & Feria Dominicæ paſ-
ſionis, tractatu 2. c. 3. particula 6. teſtificans Paulum
à Middelburgo, contra quem alioqui ſcribit, id bene
A obſeruaſſe. S. Auguſtinum legiſſe; *Si* non *ſic*; in ex-
plicatione huius loci putat Ianſen. At ex libr. 4. de
conſenſu Euang. cap. vlt. apparet eum legiſſe. *Sic eum
volo manere*. Clenardus quoque in epiſtola ad Rut-
gerum Reſcium, teſtatur in codice Arabico ante an-
nos ſexcentos è Græco tranſlato, legi; *Si eum volo
manere*. Syra tranſlatio *ſi* non *ſic* legit. Miror Biblia
Sixtinæ correctionis retinere *ſic*. Videtur autem
huius lectionis occaſio fuiſſe ex officio eccleſia-
ſtico de S. Ioanne, in quo *ſic* legebatur; idque iuſta
ratione; quia non addebatur, nec addendum erat, *Tu
me ſequere*, quia officio non cõgruebat. Proinde ne im-
perfecta ac ſuſpenſa eſſet oratio, *Si eum volo manere,
donec veniam*: placuit: *ſi* mutari in *ſic*, ſenſu tamen ſal-
B uo, quia *ſic* includitur in eo quod eſt *manere*. Ceterũ
hæc verba à fratribus, id eſt, fidelibus ſic intellecta
ſunt, quaſi Ioannes eſſet victurus vſque ad ſecundum
Chriſti aduentum; non quod putarent Ioannem vi-
cturum aliquod ſeculis, ſed quia putabant aduentum
& iudicium Domini non diu differendum. Sic enim
multi tunc opinabantur. Vnde & Paulus hãc Theſ-
ſalonicenſium opinionem corrigit, quaſi inſtaret
dies Domini. Et Petrus eorum qui dicebant: *Vbi eſt
aduentus Domini?* Ac ſane verba Domini prima facie
videntur aliquid tale ſonare, Nam illud: *donec veniã*,
videtur ſignificare ſecundum aduentum; ſicut 1. Cor.
11. *Mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Et *manere*
videtur dictum pro eo quod eſt remanere in vita;
C quia opponitur morti, quam Petrum paſſurum præ-
dicit. Et tamen Dominum non hoc dicere voluiſſe
ſignificat ipſe Ioannes, dicens: *Et non dixit ei Ieſus, Non
moritur*, id eſt, Verba quæ dixit ei; *Si eum volo manere
donec veniam*, non ſignificant eum non moriturum.

At dices, Hæc bene conſiſtunt vt Ioannes maneat
in vita donec Chriſtus ad iudicium veniat, & tunc
moriatur; ſicut habet communis ſentẽtia, eos qui vi-
ui reperientur adueniente iudice, ſubito morituros,
& mox reſuſcitandos. Vnde ex correctione Ioannis
non ſequitur, Ioannem non manſurum in vita vſque
ad aduentum Domini; tantum enim corrigit opi-
nionem dicentiũ, *Non moritur*. Pręterea, poteſt adferri
pro eodem ſenſu, quod abſolute dicit Dominus, *do-
D nec veniam*; ſicut 1. Cor. 11. Non autem, *donec veniam
ad eum*: vnde apparet ſignificari aduentum Chriſti
generalem, ſcilicet ad iudicium. Vide noſtra in 4.
diſt. 43.

v. 23. *Exijt ergo ſermo iſte inter fratres, quia diſcipulus
ille non moritur. Fratres* intelligit, non Apoſtolos, vel
alios qui tunc aderant, quando iſta Ieſus dicebat; ta-
metſi ſic videatur S. Auguſtinus intellexiſſe, tractatu
vlt. in Ioannem: ſed Chriſtianos, qui per horum prę-
dicationem poſtea crediderunt, & *fratres* more ſcri-
pturæ vocantur. Horum enim multis ex his Domini
verbis perſuaſum fuit, Ioannem non moriturũ donec
Chriſtus veniret ad iudicium; adeo vt eo tẽpore, quo
Ioannes hæc ſcribebat, & deinceps vſque ad eius
E obitum, hæc multorum fratrum, id eſt, fidelium, opi-
nio perſeuerauerit, teſte Tertulliano, cuius verba ac-
cipienda ſunt pro commentario huius ſententiæ.
Quod ſi Apoſtolos voluiſſet intelligi, dixiſſet, ſuo &
aliorum Euangeliſtarum more, *inter diſcipulos, quia diſ-
cipulus ille non moritur*. Quidam prologus qui vulgo
præfigitur Euangelio Ioannis, habet Ioannem viuũ
deſcendiſſe in ſepulchrum, quod ſibi fieri iuſſerat.
Falſo autem tribuitur Hieronymo; de cuius ſenten-
tia aliunde patet. Alij quidã mortuum eum fatentur,
ſed dicunt paulo poſt à morte reſuſcitatum, cum cor-
pore aſſumptum fuiſſe in cælum; & huius rei argu-
mentum eſſe, quod corpus eius nuſquam terrarum
reperiatur. Quod non dicerent ſi veterum ſcripta

A diligenter perluſtraſſent, ex quibus liquidè monſtratur non ſolum eum mortuum fuiſſe, verum etiam corpus eius multis temporibus apud Epheſum fuiſſe aſſeruatum; de qua re vide Annales Baronij.

Quæret forte aliquis, quare ſolus Ioannes inter omnes Apoſtolos fuerit à paſſione martyrij immunis? Inter alias videtur hæc ratio reddi poſſe, quia ceteri omnes diſcipuli fugerunt & occultauerunt ſe, B quando Chriſtus ad mortem ductus & crucifixus eſt; ſolus Ioannes, licet initio fugiſſet, redijt tamen, & Chriſto morienti ſub cruce aſtitit; & ita quodam modo in Chriſto patiente paſſus eſt, & doloris gladius animum eius transfixit. Ob hanc cauſam nec B. Virgo, nec Maria Magdalena martyrium paſſæ ſunt.

v. 24. *Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium perhibet de his, & ſcripſit hæc; & ſcimus quia verum eſt teſtimonium eius.* Magnum erat Ioannis teſtimonium, maximique ponderis apud omnes Eccleſias, illo præſertim iam tempore, quo ipſe ſolus ex omnibus Apoſtolis ſupererat; quem conſtabat Chriſto ſingulariter dilectum, ac familiarem fuiſſe, & ſuper pectus eius in cœna recubuiſſe, & morieti ſub cruce aſtitiſſe. Quod autem dicit, *ſcimus quia verum eſt*; in perſona fidelium dicit. q. d. Omnes Eccleſiæ teſtimonium eius tanquam verum & certum recipiunt. Vide Annot. ſupra cap. 19. v. 35. & comment. in 3. eius epiſtolam catholicam.

v. 25. *Nec ipſum arbitror mundum capere poſſe &c.* Hyperbole ſumpta ex vulgi ſermone. Sic & ſupra capit. 12. dicunt Phariſæi: *Ecce totus mundus poſt eum abijt*, qui modus loquendi etiam hodie in vſu vulgi eſt.

Finis Annotationum in quatuor Euangelia.

ANNOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM.

CAP. I.

v. 1. DE *omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Ieſus facere & docere, vſque in diem &c.* Senſus eſſe videtur: De omnibus quæ Ieſus fecit & docuit; ſcilicet à tempore, quo cœpit facere & docere, vſque in diem aſcenſionis eius in cœlum. Dicit autem *de omnibus* quamuis ſine dubio multa Chriſti facta & dicta ſint ab eo prætermiſſa, quæ alij Euangeliſtæ tradiderunt, aut omnino à nemine ſcripta ſunt; quia multa & varia de Chriſti factis & doctrina fuerat illo libro complexus, quæ ſuo quodam modo dici poſſunt omnia; vel certè, quia ſcripſerat omnia, quæ ſibi propoſita habebat ad ſcribendum; vel omnia quæ merito poſſent ſufficere. Sic Lucæ primo. *Viſum eſt mihi aſſecuto omnia.* Vide eius loci annotationes. Vide etiam Commentarium Bartholomæi Petri ad hunc v.

v. 2. *Vſque in diem, qua præcipiens Apoſtolis per Spiritum ſanctum quos elegit, aſſumptus eſt.* Dubium quo pertineat illud: *per Spiritum ſanctum*, num ad *præcipiens* an ad *elegit*, an vero ad *aſſumptus eſt*. Eraſmus vertit in hunc modum: Ad eum vſque diē, quo poſtquam impertitus in hoc ipſum Spiritum ſanctum, mandata dediſſet, quos delegerat, Apoſtolis, ſurſum aſſumptus eſt. At difficile eſt Græca ad hunc ſenſum inflectere. Sic enim habent ad verbum: E *vſque quo die præcipiens* (vel, *præcepto dato*, eſt enim participium præteriti temporis ἐντειλάμενος) *Apoſtolis per Spiritum ſanctum quos elegit, aſſumptus eſt.* Sanè contextus vix permittit, vt alio referatur, quā ad *præcipiens*. Senſus autem non incommodus eſt: Chriſtum Apoſtolis, quos elegit ad opus propagationis fidei, præcepta dediſſe per Spiritum ſanctum ad hoc ipſum opus pertinentia. Quæ præcepta partim indicat ipſe Lucas capit. vltim. ſui Euangelij, & plenius hoc 1. capite Actorum repetit; partim autem atque expreſſius habentur Matth. vltim. & Marci vltim. Quomodo autem præcepit per Spiritum ſanctum, niſi quia Chriſtus C omnia opera ſua, maximè ad ſanctificationem noſtram ſpectantia, feciſſe dicitur per Spiritum ſanctum, vtpote omnis ſanctificationis authorem? Sic enim ad Hebræos 9. dicitur per Spiritum ſanctum obtuliſſe ſemetipſum Deo. In hunc ferè ſenſum exponit Chryſoſtomus, quem citat Eraſmus in annot. Similiter de Chriſto dicitur, quod baptizat in Spiritu ſancto. Item: *In Spiritu Dei eijcio dæmonia. Et vnctus Spiritu ſancto. Spiritus Domini ſuper me &c.*

v. 3. *Loquens de regno Dei.* Græcè καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. Id eſt, *Et dicens ea, quę de regno Dei*, Id eſt, pertinentia ad Eccleſiam, quæ eſt regnum Dei. Quæ ſcriptura ſic ſecundum Græcum expenſa, manifeſtius facit pro traditionibus non ſcriptis.

D *Per dies quadraginta apparens eis.* Non quod ſingulis diebus apparuerit eis, ſed quia intra tempus quadraginta dierum, frequenter ſe eis videndum exhibuerit.

v. 4. *Et conueſcens.* Valla & Eraſmus conuerſationem vel congregationem in vnum locum hac voce ſignificari putant, ſed cum noſtro interprete conſentit Chryſoſt. & Oecumenius. Vide Gagnæium, qui vocis ἔτυμον & ſignificatum exponit. Vide etiam lexicon Græcum in ἁλίζω & συναλίζω.

Quam audiſtis, inquit, *per os meum.* Græcè tantum eſt: ἣν ἠκούσατέ μου, id eſt, *quam*, ſiue *de qua audiſtis ex me.* Rectè tamen explendi ſenſus cauſa, interpres interpoſuit, *inquit*.

E v. 5. *Vos autem baptizabimini Spiritu ſancto non poſt multos hos dies.* Baptiſmus Spiritusſancti videtur generaliter comprehendere & baptiſmum aquæ à Chriſto inſtitutum, & confirmationis ſacramentum, & vtriuſque effectum, etiam vbi ſacramentum non adeſt. Nam in baptiſmo Chriſti baptizamur Spiritu ſancto propriiſſimè, iuxta illud: *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu ſancto*; Quia in eo ſic aqua abluimur, vt etiam abundè in eo Spiritus ſanctus in nos effundatur. De quo & Ioannes Baptiſta: *Ille baptizabit vos in Spiritu ſancto.* Et in confirmatione; vt patet ex hoc loco, quia Apoſtoli effectum confirmationis, id eſt, robur Spiritus ſancti acceperunt.

Idemque

Idemque intelligendum in omnibus, qui hoc ſacramentum cum eius effectu ſuſcipiunt; cuius ſacramenti res, ſine ſacramento præceſſit in Apoſtolis. Itẽ Actor. 11. Centurioni, eiuſque familiæ, qui ante baptiſmum acceperant Spiritum ſanctum, hoc idem tribuit B. Petrus, dicens, ſe recordatum illius ſententiæ: *Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem &c.* Nec ſola confirmatio, qua vel Apoſtoli, ſuper eos apparentibus linguis igneis, confirmati ſunt; vel cæteri fideles per ſacramentum manus impoſitionis confirmantur, baptiſmus eſt in igne; ſed etiam ipſum Baptiſmi ſacramentum; quod Apocalip. 15. ſignificatur per mare vitreum miſtum igne. Vide eius loci annot. Itaque baptizare Spiritu ſancto, eſt tingere, perfundere Spiritu ſancto, ſiue id fiat in baptiſmi ſacramento, ſiue confirmationis, ſiue extra ſacramentum, vt factum in Apoſtolis. Cæterum locus hic intelligendus eſt de confirmatione Apoſtolorum per Spiritum ſanctum facta in die pentecoſtes. Erant enim Apoſtoli iam ante baptizati, quia ad baptizandos alios deputati; Ioan. 3. 4. & 13. *Qui lotus eſt, non indiget niſi vt pedes lauet &c.* Item quod de iſto deſcenſu Spiritus ſancti loquatur, patet ex Act. 11. vbi Petrus viſo delapſu Spiritus ſancti in Cornelium, & ſocios eius, ſicut & in ipſos initio; dicit recordatum ſe verbi Domini ſicut dicebat, *Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu ſancto.* Quæritur, quomodo nõ eſt ſignificatus hîc Chriſti baptiſmus; cum Matth. 3. Ioannes ſimili ſententia dixerit de Chriſti baptiſmo: *Ego quidem baptizo vos in aqua. --- Qui autem poſt me venturus eſt, ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igni?* Dicendum vtrumque eſſe baptiſmum in Spiritu ſancto, tam ſacramentum baptiſmi, quam confirmationem; & ita rectè de vtroque dictum, quod per ipſum Chriſtus baptizet in Spiritu ſancto. Ideo autem confirmatio baptiſmi nomen accipit, quia eſt quoddam baptiſmi complementum, vt patet ex decreto Melchiadis Papæ. Sicut porro hinc non ſequitur Apoſtolos non fuiſſe baptizatos baptiſmo Ioannis, (nam quidam eorum fuerunt diſcipuli Ioannis, & proinde ab eo baptizati): ita nec ſequitur eos non fuiſſe antea baptizatos baptiſmo Chriſti in aqua. Tantùm enim opponit baptiſmum Ioannis, qui tantum erat in aqua, baptiſmo ſuo, qui eſt Spiritus ſancti; promittens hunc baptiſmum ſuis Apoſtolis, dicendo: *Vos autem baptizabimini &c.* Quæritur tamen an Apoſtoli fuerint ante baptizati Spiritu ſancto? Nam ex his verbis videtur quod non. Si enim antea baptizati fuerant Spiritu ſancto, quomodo id eis nunc, quaſi nouum promittitur? Hinc videri poſſet, quod baptiſmus Chriſti, quem dedit ante paſſionem, non erat baptiſmus in Spiritu ſancto, ſed tantum in aqua: ſed Vide noſtra in quartum, diſtinctione tertia §. 12. & annot. Matthæi 3.

v. 10. *Ecce duo viri.* Angeli aſſumpta ſpecie virorum. Sic euchariſtia panis vocatur.

v. 11. *Hic Ieſus qui aſſumptus eſt à vobis in cælum.* Quomodo aſſumptus eſt, cum propria virtute aſcenderit? Vide annot. Marci vlt. *Sic veniet quemadmodum vidiſtis*, id eſt, in forma humana deſcendet iudicare viuos & mortuos, ſicut in ea aſcendit.

v. 14. *Cum mulieribus, & Maria matre Ieſu.* Non quod Maria non fuerit mulier, quod Euangelica & Apoſtolica ſcripta toties affirmant; ſed quia non vulgaris mulier; verum, vt ita dicam, pluſquam mulier. Senſus enim eſt: Cum mulieribus, inter quas prima & præcipua erat mater Ieſu. Simili modo dicitur, Marci vlt. *Dicite diſcipulis eius & Petro.*

Et fratribus eius. Igitur credunt in eum fratres eius, de quibus Ioan. 7. dictum erat? *Neque enim fratres eius credebant in eum.* Vide eius loci annot. Item de fratribus Domini, vide commentarium 1. Corinth. 9. Inter Apoſtolos erant duo, Iacobus & Iudas. Ergo adhuc addens: *Et fratribus eius*, ſignificat præterea fuiſſe duos vt minimum. Alij plures enumerant.

v. 15. *Fere centum viginti.* De myſterio huius numeri, vide Hieron. in epiſtola ad Paulinum de libris ſcripturæ. Centum viginti, inquit, ab vno vſque ad quindecim paulatim & per incrementa ſurgentes, quindecim graduum numerum efficiunt, qui in pſalterio myſticè continentur. Eam rem ad oculum declarat Brito ille expoſitor prologorum Hieron. in Biblia, excuſus cum Lyrano.

v. 17. *Et ſortitus eſt ſortem miniſterij huius.* Id eſt, ſortitò accepit hoc miniſterium. Sic autem loquitur ſcriptura, non quia Chriſtus ſortium interuentu Iudam ac ceteros Apoſtolos elegit; ſed, quia ſicut ſors non reſpicit meritum perſonæ; ita Chriſtus Apoſtolos elegit non quia præ ceteris digni erant & idonei ad hoc munus, ſed ex beneplacito voluntatis ſuæ; qua etiam eoſdem quos elegit, procedente tempore idoneos facere voluit. Vnde in Euangelio Marci tertio. *Vocauit ad ſe, quos voluit ipſe.*

v. 18. *Et hic quidem poſſedit agrum de mercede iniquitatis.* Græcè ἐκτήσατο, quod etiam verti poteſt, comparauit. Dicitur autem Iudas vel comparaſſe, vel poſſediſſe agrum precio ſanguinis, quod hic vocatur merces iniquitatis; quia argenteis illis triginta, quos ille retulit & in templo proiecit, ager comparatus eſt, vt Matthæus teſtatur; velut ſi dicatur domus alicuius, quæ pecunia ab illo relicta empta eſt, licet ille viuens id non mandauerit vel cogitauerit. Quamquam intelligi etiam poteſt, quod Iudas homo ſceleratè auarus iam ante cogitauerit, vel etiam pactus fuerit de agro ſibi comparando ex illo precio ſanguinis: quod tamen non perfecerit præ animi dolore, quem ob ſceleris magnitudinem, remordens conſcientia attulerat. Huc reſpicit Aug. quando dicit in Tract. de 4. Feria cap. 3. Iudam ex precio ſanguinis Chriſti emiſſe & comparaſſe ſibi agrum figuli. Quod intelligendum ſicut hic locus. Vnde & ait Iudam voluiſſe partem aliquam habere in ſæculo. Et addit: Quam nec ipſam poſſedit, quia ſceleris tanti ſibi conſcius, collum ſibi alligauit &c.

Et ſuſpenſus crepuit medius. Ambroſ. lib. 1. de fide c. 9. legit: Et in faciem proſtratus, crepuit medius. Græcè. ad verbum: Et pronus ſeu præceps factus, crepuit medius. De huius loci intellectu, vide Ianſ. cap. 140. in concord. Vide etiam lexicon Græcum in vocabulo. πρηνής.

Et diffuſa ſunt omnia viſcera eius. De auaro homine dicitur Eccleſiaſt. 10. *In vita ſua proiecit intima ſua.* Vide ibi Ianſenium.

v. 19. *Et notum factum eſt omnibus habitantibus Ieruſalem, ita vt appellaretur ager ille lingua eorum Haceldama, hoc eſt, Ager ſanguinis.* Totum hoc parentheticum eſſe videtur, videlicet ſcriptum ex perſona authoris libri, qui in media oratione Petri, per occaſionem verborum eius de Iuda & agro, hæc interſerit. Et ita ceſſat difficultas, quomodo Petrus dicat *lingua eorum.* Item quomodo dicat appellatum. *Haceldama*, cum non ſit veriſimile, tam cito poſt factum inualuiſſe cognominationem agri, ſed paulatim & progreſſu temporis, vt fieri ſolet in huiuſmodi. Idque etiam ſignificatur Matth. 27. quando dicit agrum ſic vocatum, vſque in hodiernũ diem, id eſt, vſque ad id tempus, quo Matthæus Euangelium ſcribebat. Nam & illud, quod ibidem dicuntur principes ſacerdotum, inito conſilio emiſſe ex triginta argenteis agrũ figuli

in ſepulturam peregrinorum, non exiſtimandum eſt, ſtatim ab illis factum fuiſſe, ſed poſtea oportuno tempore. Vide eius loci annot. & ibidem Ianſenium & Heſſelium.

v. 20. *Scriptum eſt enim in libro pſalmorum: Fiat commoratio eorum deſerta, & non ſit qui inhabitet in ea.* Pro *eorum* in quibuſdam codd. MSS. eſt *eius* conſentientibus etiam Græcis & Syris & textu venerabilis Bedæ. Veriſimile eſt pro *eius* irrepſiſſe *eorum* ex conſuetudine legendi verſum hunc in Pſalm. 68. ex quo deſumptus eſt. Ibi enim ſic habetur: *Fiat habitatio eorum deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet.* At Petrus ad Iudam peculiariter accommodauit, quod in pſalmo generaliter dictum eſt in Iudæos Chriſti perſecutores.

Et Epiſcopatum eius accipiat alter. Epiſcopatum, id eſt, prælaturam in Eccleſia Dei. Epiſcopatum autem intellige, vel quem habuit (fuit enim Apoſtolus licet incompletè; quia ante paſſionem tantum inſtituti erant legati ad prædicandum domui Iſraël, non omnibus gentibus) vel quem erat accepturus, niſi tanto ſcelere ſe contaminaſſet. Erat enim, ſicut ceteri vndecim, auditurus à Domino: *Sicut miſit me pater, & ego mitto vos*. Et: *Euntes docete omnes gentes; & prædicate Euangelium omni creaturæ*. Ordinem epiſcopalem Iudas non habuit. Hic enim Apoſtolis collatus eſt poſt reſurrectionem Domini. Sacerdos quidem inſtitutus eſt Iudas in cœna Domini cum cæteris Apoſtolis, ſed poteſtatem remittendi peccata, quæ data eſt poſt reſurrectionem, numquam habuit. Hoc quidem ſingulariter quaſi de vno dicitur in pſalmo, ſed ita vt in vno plures etiam intelligantur. Quod inde perſpicitur, quia tres præcedentes verſiculi, quorum primus: *Locuti ſunt aduerſum me &c.* de pluribus loquuntur; & maledictiones, quæ multæ ibi recitantur quaſi in vnum, hoc verſiculo demum concluduntur; *Hoc opus eorum, qui detrahunt mihi apud Dominum, & qui loquuntur mala aduerſus animam meam.*

v. 21. *Oportet ergo ex his viris qui nobiſcum ſunt congregati.* Congregationem intelligit non præſentem, in qua Petrus hæc loquebatur, ſed conuerſationem cum Apoſtolis ab initio, in quo Chriſtus cœperat colligere diſcipulos. Quem ſenſum clarius expreſſit Eraſmus, dum pro *congregati* vertit *verſari*. *In omni tempore, quo intrauit & exiuit inter nos.* Intrare & exire, pro eo quod eſt continuo conuerſari, phraſis eſt Hebræa.

v. 22. *Teſtem reſurrectionis nobiſcum fieri vnum ex iſtis.* Præcipua cura erat Apoſtolis, vt reſurrectionem Chriſti bene teſtatam facerent apud eos, quibus prędicabant Euangelium Chriſti; tum quia Iudæi infideles hanc præcipuè in dubium vocabant; tum quia reſurrectionis Chriſti certa probatio, maximam fidem prædicationi Apoſtolorum conciliabat; tum denique quia reſurrectio Chriſti ſpes noſtra eſt. Si enim Chriſtus reſurrexit, & nos reſurgemus; vtique beata reſurrectione, de qua diſſerit Apoſtolus Paulus 1. Cor. 15. Nam quo caput præceſſit, eo ſpes vocatur & corporis. Ob hanc cauſam etiam Paulo, tamquam gentium Apoſtolo, ne quid minus haberet à duodecim Apoſtolis teſtibus oculatis, neque teſtimonium eius tamquam auriti teſtis, minoris fieret; viſus eſt Chriſtus rediuiuus in carne. 1. Corinth. 9. & 15. ex hoc loco conſtat, Matthiam & Barſabam fuiſſe ex his Chriſti diſcipulis, qui cum duodecim conuerſati ſunt toto eo tempore, quo Chriſtus, cum illis egit, nimirum à baptiſmo Ioannis, vſque ad aſ[...]ſionem eius in cœlum; & proinde falſam eſſe eorum ſuſpicionem, qui cenſent omnes ſeptuaginta diſcipulos Chriſti ab eo receſſiſſe, poſt ſermonem

A illum Ioan. 6. Ceterum qui viderant Chriſtum rediuiuum à morte, non tantum verbo prædicationis perhibebant teſtimonium reſurrectionis Chriſti, verum etiam miraculis, in ſupplementum firmiſſimæ probationis; ne forte quis infidelis dicere poſſet eos fallere, aut falſos fuiſſe, obiecto per illuſionem oculis ipſorum phantaſtico corpore, aut non verè humano. Hinc Marcus dicit capit. vlt. Apoſtolos prædicaſſe Domino cooperante, & ſermonem confirmante ſequentibus ſignis. Sic Petrus capite ſequenti cum dixiſſet: *Hunc Ieſum reſuſcitauit Deus; cuius omnes nos teſtes*

B *ſumus*: ſubiungit confirmationem ex dono linguarum, accepto per Spiritum ſanctum. Et capite tertio: *cuius nos teſtes ſumus, & in fide nominis eius hunc &c.* Et capite quarto: *Virtute magna reddebant Apoſtoli teſtimonium reſurrectionis Ieſu Chriſti*; Quia per miracula.

v. 23. *Et ſtatuerunt duos.* Auguſt. libr. 1. contra Felicem Manichæum cap. 4. legit: *Et ſtatuit duos*, videlicet Petrus. Quæ lectio facit ad authoritatem Petri.

Ioſeph qui vocabatur Barſabas, qui cognominatus eſt iuſtus. Quidam dicunt hunc Ioſeph non ob aliud reiectum ab Apoſtolatu, quam quia conſanguineus erat Chriſto, ne videretur conſanguinitatis habita ratio, in eius electione. Sed hoc non rectè dici videtur tum quia non electione, ſed ſorte dirempta eſt paritas inter duos: Quis autem dicat, quid Deus in directione

C ſortium ſpectauerit, vt non ſuper Ioſeph, ſed ſuper Matthiam ſors caderet? tum quia inter Apoſtolos Domini, duo erant eius conſanguinei, qui & fratres Domini dicuntur, nempe Iacobus minor frater Domini, & frater eius Iudas Thaddæus. Proinde ſatius eſt præſentis rei cauſam ignorare, quam curioſè ſcrutari. Rectius dixeris, ideo ſorte Matthiam prælatum, quia à Domino, qui corda nouit omnium, vt in ſua oratione dicit Petrus, agnoſcebatur magis ad Apoſtolicam functionem idoneus. Item non conſtat eum fuiſſe Chriſto conſanguineum. Nam Ioſeph, qui Matth. 13. numeratur inter fratres Domini, ab hoc diuerſum eſſe inde colligitur, quod ille Græcè *ἰωσῆς*, hic vero *ἰωσὴφ* dicitur. Heſſelius tamen ſcribens

D in Matth. decim. fratrem fuiſſe putat. Item cum Lucas tam diligenter eum deſcribat, tribuens ei duo nomina & vnum cognomen, certè non omiſiſſet & hoc addere, quod frater Domini fuerit, ſi id verum eſſet. Denique diuerſus hic eſt ab Ioſeph, qui dictus eſt Barnabas, de quo in ſine capit. quarti. Vide annot. eius loci. Ac rurſum alius hic ab illo, qui Actor. 15. Iudas cognomento Barſabas dicitur. De hoc etiam vide Euſebium lib. 3. capite 33. & Martyrol. Rom. Iulij 20.

Qui cognominatus eſt iuſtus. Græcè non eſt *δίκαιος*, ſed *ἰοῦστος*. Ita ad Col. 4. *Ieſus qui dicitur Iuſtus*, Græcè *ἰοῦστος*. Videtur tamen ex Latino acceptum, ſicut *κουστωδία*, *σπεκουλάτωρ*, & ſimilia. Vide commentar.

E Col. 4.

Et Mathiam. De Mathia extra hunc locum nihil legimus in ſcriptura ſacra. Duo autem in eius doctrina memorabilia: alterum ex Dionyſio Alexand. alterum ex Clemente. Vide apud Galenum, Catech. 136.

v. 26. *Et dederunt ſortes eis.* Non ſine electione proceſſit aſſumptio Matthiæ ad Apoſtolatum. Nam per electionem factum eſt, vt duo ex toto numero fratrum ſtatuerentur; qui cum viderentur pares eſſe, ventum ad ſortitionem. Igitur electio duos inuenit pares, quos ſortitio diſcreuit. Non videtur ergo verum quod quidam dicunt, ideo Apoſtolos hic vſos ſortibus, quod nondum accepiſſent Spiritum

ſanctum:

ſanctum: Poſtea vero accepto Spiritu ſancto electione conſtituiſſe ſeptem diaconos. Nam & hîc vſi ſunt electione, & illic non Apoſtoli elegerunt, ſed à multitudine electos ipſi approbarunt, & per manus impoſitionem diaconos inſtituerunt. Adde præterea, quod Apoſtoli, qui habebant gratiam operandi miracula, poterant confidentius vti ſorte, cum oratione ad Deum; quod ſcirent ſe eſſe exaudiendos. Si enim ad miracula certi erant de aſſiſtentia diuina; cur non etiam ad ſortem vt per eam Deus oſtenderet, vtrum ex duobus vellet eſſe Apoſtolum? Sed tamen, ſicut miracula non faciebant Apoſtoli, niſi vrgente manifeſta vtilitate; ita nec ſortem adhibuerunt, niſi quadam neceſſitate adducti. Quomodo vero ſors iſta facta fuerit non omnino certũ eſt. Dionyſius Areop. cap. 5. Hierarch. Eccleſ. Part. 3. per ſortem iſtam intelligit diuinum quoddam munus, quod illi Pontificum choro, eum, qui diuino iudicio, delectuque eſſet renunciatus, indicaret; id eſt, oſtenſionem aliquam diuinitus factam. Sunt qui putent diuinitus radium lucis ſuper Mathiam apparuiſſe. Verum longè ſimplicior & receptior intelligentia eſt, vt ſortem intelligamus eam, qua in ſortiendo homines vti ſolẽt, & quæ tunc temporis in vſu erat apud Iudęos. Atque hinc colligitur ſortium vſum, præueniendo ius canonicum, licitum eſſe etiam in deſignandis Epiſcopis, aut præfectis; ſi modo illi, de quibus eſt quęſtio, digni ſint, & ita pares vt humanitus non appareat inter eos differentia. Sic Auguſtinus epiſtola 180. ſuadet mittendam ſortem inter presbyteros tempore perſecutionis, quando vnus populo neceſſarius eſt, vt reliqui fugere poſſint, quando non conſtat quis inter eos fortior ſit ab ſubeundum martyrium. Atque hęc ſors propriè diuiſoria fuit, ad hoc ordinata, vt duorum æqualium alter eſſet Apoſtolus. Fuit tamen etiam conſultoria, ſed licita, quatenus Deum orabãt vt ſortem dirigeret in eum, qui dignior eſſet. Quod ſine dubio licitum eſt in tali caſu.

Quæritur, cur illam paritatem Apoſtoli non diremerunt ſuffragijs? Si dicas ſuffragijs inuentos fuiſſe pares; cur Petrus tanquam illius collegij decanus & caput, paritatem illam ſuo ſuffragio non diremit? Videtur dicendum quod Apoſtoli, atque etiam ipſe Petrus Apoſtolorum collegio præſidens, iudicauerũt eos pares, ita vt humanitus non inuenirent, quo alterum alteri præferrent: Ideoque arbitrati ſunt ſibi recurrendum ad ſortes. Et ita factũ vt etiam Mathias, more ceterorum Apoſtolorum, diuinitus fuerit electus ad Apoſtolatum, & non ſuffragijs humanis.

Et cecidit ſors ſuper Mathiam. Aliter ſupra dictum fuerat de Iuda: *Et ſortitus eſt ſortem miniſterij huius.* Phraſes enim diuerſæ ſunt. Hoc loco ſignificatur ſortitio propriè dicta: Eam enim planè ſignificant hæc verba: *Et dederunt &c.* Illic ſermo eſt de electione, qua Chriſtus Apoſtolos elegit, ſola vſus voluntate ſua ad eligendum; & ob eam cauſam ſic loquitur ſcriptura; *Sortitus eſt ſortem &c.* Fortè etiam ideo ſic loquitur, quia Leuitarum miniſteria diſtributa erant per ſortes, vt habetur 1. Paralipom. 23. Vnde etiam Zacharias S. Ioannis Baptiſtæ pater, ſorte exijſſe dicitur, vt incenſum poneret. Luc. 1. Vide ibid. annotat.

CAP. II.

v. 1. E*T cum complerentur dies Pentecoſtes.* Pentecoſte Grecè, Latinè quinquageſima: Quo nomine ſignificabatur totum tempus, quod eſt à die feſto Paſchæ, vſque ad quinquageſimum inde diem, in quo die erat totius Pentecoſtes complementum. Et hoc eſt quod dicit: *Cum complerentur dies Pentecoſtes.* Id eſt, ipſo die quinquageſimo, qui erat vltimus dicti temporis. Lege Leuitic. 23. Numer. 28. Deuter. 16. Græcè tamen eſt ſingulare, τὴν ἡμέραν; quia tantum vna erat dies Pentecoſte, non plures; vt paſchatis & tabernaculorum, quod patet ex locis ſcripturæ ſuprà citatis.

Erant omnes pariter. Grecè ὁμοθυμαδὸν *vnanimiter,* vt ſuperiori cap. vertit interpres. Hinc diſce Spiritum ſanctum non deſcendere, niſi in eos, qui viuunt inter ſe concordes. *In eodem loco.* Grecè ἐπὶ τὸ αὐτό, *in idipſum,* tametſi Eraſmus etiam vertit, *in eodem loco.*

v. 3. *Et apparuerunt illis diſpertitæ linguæ tanquam ignis.* *Ignis* genitiuus eſt, Grecè πυρός. Senſus: Tanquam linguæ ignis, eæ ſunt extremitates, in quas flamma ſurſum mota deſinit, ſimiles linguis peracutis aut gladiolis.

v. 4. *Et repleti ſunt omnes Spiritu ſancto. Omnes* ſcilicet centum viginti homines, de quibus meminit capite ſuperiori. Atque id diſertè teſtatur Auguſtinus Tractat. 92. in Ioannem. Vide Molanum lib. 4. cap. 15. de picturis & imaginibus, vbi idipſum confirmat, contra quemdam hęreticum Theodorum Bezam, qui hoc ad ſolos refert Apoſtolos.

v. 5. *Erant autem in Ieruſalem habitantes Iudæi, viri religioſi, ex omni natione, quæ ſub cælo eſt.* Hyperbole in eo quod dicitur: *Ex omni natione, quæ ſub cælo eſt,* quaſi dicat, ex nationibus multis diuerſiſſimis & remotiſſimis. Niſi hoc modo intelligas: Ex omni natione diſperſionis Iudæorum. Nam ex Iudæis, qui erant in diſperſione, viri religioſiores orationis cauſa proficiſcebantur Ieruſalem, vel etiam eo commigrabant, quo conuenienter cultui Dei vacare poſſent. Neque enim extra Ieruſalem fas erat offerre ſacrificia.

v. 6. *Audiebat vnuſquiſque lingua ſua illos loquentes.* Quæri hic ſolet an ſinguli Apoſtoli, ſingulas linguas loquebantur, vnus Græcè, alius Latinè &c. An vero ipſis propria, id eſt, Hebraica lingua loquentibus, vnuſquiſque audientium ſuam linguam capiebat, & vno loquente diuerſarum nationum homines, ſuas diuerſas linguas audirent & intelligerent. Videtur quæſtio poſſe diſſolui hoc modo: vt ſtatim accepto Spiritu ſancto Apoſtoli cœperint loqui varijs linguis, prout Spiritus ſanctus dabat eloqui illis, id eſt, alij alijs. Nec enim ſoli erant ibi Apoſtoli, ſed multi alij diſcipuli vſque ad centum viginti. Ea re autem conſpecta multitudinem obſtupuiſſe. Petrum deinde vna lingua Hebraica omnes allocutum, rationem reddidiſſe rei tam mirabilis; hanc autem Petri orationem fuiſſe ab omnibus intellectam. Duplex proinde miraculum contigiſſe. Primum in eo, quod omnes diſcipuli Spiritu ſancto repleti, varijs locuti ſunt linguis: alterum in eo quod Petrus vna lingua loquens, fuerit ab omnibus, qui confluxerant, intellectus, tametſi diuerſarum linguarum hominibus. Duplex hoc miraculum omnino videtur agnoſcendum. Et primo quod Apoſtoli diuerſis linguis fuerint locuti, ex eo apparet, quia dicitur: *Cœperunt loqui varijs linguis prout Spiritus ſanctus dabat eloqui illis.* q. d. Non omnes omnibus nec ijſdem linguis locutos, ſed alios alijs; itemque alios paucioribus, alios pluribus, prout dabat illis eloqui Spiritus. Item: *Audiebat vnuſquiſque lingua ſua illos loquentes.* Item: *Audiuimus eos loquentes noſtris linguis magnalia Dei.* Item, quia diſpertitæ linguæ ignis Apoſtolis apparuerunt, ſeditque ſuper ſingulos eorum. Item myſterium ſignificatum, nempe quod Eccleſia eſſet locutura omnium gentium linguis. Item Apoſtolos verè locutos fuiſſe peregrinis linguis, etiam illud argumento; quia poſtea fideles accepto Spiritu ſancto varijs linguis verè

locuti ſunt, vt Act. 10. & 19. & 1. Corint. 14. Item Actor. 11. dicitur: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, ſicut & nobis &c.* Vbi ex gratia viſibili, ſcilicet dono linguarum illis dato, ſicut Apoſtolis, colligit ſimilem gratiam inuiſibilem. Sed & idem de Apoſtolis probatur ex Apoſtolo Paulo, qui 1. Cor. 14. de ſe dicit: *Gratias ago Deo meo, quod omnium veſtrum lingua loquor*, vel vt in Græco, *quod omnibus vobis amplius linguis loquor*. S. Hier. ad Hedibiam q. 9. ſcribit Apoſtolos accepiſſe diuerſitatem linguarum omnium gentium, vt annunciaturi Chriſtum, nullo indigerent interprete. Confirmatur & ex eo, quod nulla hiſtoria referat Apoſtolorum quempiam, ad quamcunque gentem deueniſſet, interprete vſum fuiſſe.

Sed quid eſt quod idem Hieronymus in catalogo Marcum vocat interpretem Petri? Certè non aliud vult, quam quod Marcus Euangelium ſcripſit, vt Petro referente audiuerat. Itaque per Euangelium ſcriptum erat Petri interpres ad alios, quibus ea ſcribebat quæ Petrus dixerat. Vel etiam, quia explicabat plenius ea quæ B. Petrus breuius aut obſcurius dixerat. Vide Baronium & noſtrum comment. 2. Cor. 2. de Tito.

Sed dicet aliquis nihil opus fuiſſe, vt Apoſtolis daretur donum loquendi varijs linguis, quandoquidem eis abundè ſufficere poterat donum ſeu miraculum, quo fieret, vt ipſi ſua ac natiua lingua loquentes ab hominibus omnium gentium ac linguarum intelligerentur; ſicut credibile eſt in Petro factum, quando vna oratione omnes, qui confluxerant, allocutus eſt. *Reſp.* Incertum eſſe, an hoc donum Apoſtolis communiter conceſſum fuerit. Deinde, nec ſufficeret; quia non ſolum loqui alijs debebant, ſed etiam alios loquentes intelligere; quod non poſſent, niſi aliorum linguas noſſent. Niſi dicas etiam hoc eis conceſſum fuiſſe, vt alijs quibuſque ſua lingua loquentibus eorum ſermonem perciperent, tanquam loquentium Hebraicè. Sed vtrumque hoc eſſet nimium multiplicare miracula. Sic enim quotieſcumque homines externæ linguę loquerentur Apoſtolis, & è diuerſo quoties Apoſtoli illis; toties nouum fieret miraculum. Nunc autem dicimus Apoſtolos ſemel per miraculum accepiſſe notitiam omnium linguarum, vt & loqui quibuſcumque hominibus poſſent, & quoſcumque audire & intelligere; nec poſtea fiebat nouum miraculum, quando vel loquebantur vel loquentes intelligebant; ſicut viſum per miraculum multis cæcis Chriſtus reſtituit, qui poſtea ſine nouo miraculo videbant. Forte etiam ex hac doni iſtius varietate intellexerunt Apoſtoli, ad quas quiſque gentes proficiſci deberet prædicaturus Euangelium; nempe ad eas, quarum linguis loquendi donum accepiſſet. Ceterum ſaltem Beatum Petrum vna lingua loquentem à pluribus diuerſarum linguarum hominibus intellectum fuiſſe; negari non poteſt; & colligitur ex ipſa hiſtoria; quia verba iſta; *Viri Iudæi & qui habitatis Ieruſalem vniuerſi &c.* ſolus Petrus dixit vniuerſi multitudini vno eodemque ſermone; eam autem fuiſſe hominum diuerſiſſimarum linguarum; conſtat, ex eodem hoc capite. Neque hoc mirum videri debet, cum conſtet alios quoque ſanctos hoc donum accepiſſe. S. Antonius Paduanus, vt eſt in eius vita capit. 19. vna lingua loquens ab hominibus diuerſarum gentium, qui plurimi Romam confluxerant, ita auditus eſt, vt ſinguli planè intelligerent idioma regionis ſuæ, in quo & nati & educati fuerant. Simile quid dicitur de S. Vincentio Prędicatore lib. 2. vitæ eius cap. 8.

Cyprianus de oper. Card. ſerm. de Spiritu ſancto manifeſtè teſtatur Apoſtolos vna & propria lingua locutos, ab omnibus tamen intellectos. Opus tamen illud, Cypriani non eſt, ſed vt eſt valde probabile, Saluiani. Gregor. quoque lib. 4. Dial. cap. 26. refert de puero quodam morituro, qui dicebat ſe in cælo fuiſſe, & ibi accepiſſe vt omnium linguis loqueretur; quod & confeſtim probauit Græcè loquens & Bulgaricè. Quin & in die iudicij quando Chriſtus vna lingua proferet ſententiam damnationis; audiet vnuſquiſque reprobus lingua ſua illum loquentem. Nam de electis probabile eſt quod omnes intelligēt & loquentur linguam Hebraicam.

Porro hic quęri poſſet, an Apoſtoli ſingula idiomata loquebantur perfectè. Videtur quòd non, quia Paulus ſermone Gręco fuit imperitus, id eſt, parum exactus. *Reſp.* Paulum Gręcè locutum non per donū linguarum, ſed quia iam ante didicerat. Neque donū efficiebat vt Apoſtoli omninò eleganter & purè ac propriè loquerentur (alioqui viſi fuiſſent elegantia & ſplendore ſermonis attraxiſſe homines ad fidem Chriſti) ſed vt loquerentur intelligibiliter, quantum opus erat iuxta communem modum. Quemadmodū bene docet S. Thomas 2. 2. q. 176. art. 1. ad 1.

v. 9. *Et qui habitant Meſopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Aſiam.* Ex eo quod dicitur: *Et qui habitant*, ſatis intelligitur eos, qui hîc enumerantur non omnes fuiſſe habitatores Ieruſalem, nec proinde comprehendi ſub eo, quod ſuperius dictum eſt: *Erant autem in Ieruſalem habitantes Iudæi viri religioſi ex omni natione.* Quare ſciendum alios quidem ex diuerſis nationibus Iudæos commigraſſe Ieroſolymam ibique fixiſſe domicilia; alios vero alibi habitantes, Ieroſolymam cauſa religionis certis temporibus aſcendere ſolitos ſecundum legem.

v. 11. *Et aduenæ Romani, Iudæi quoque & proſelyti.* Vide annot. 1. Pet. 1. Diuerſa ſunt in Græco vocabula, *aduenæ* & *proſelyti*. Et aduenæ quidem iſti veri erant Iudæi, non item proſelyti. *Iudæi quoque & proſelyti:* Gręcè ἰουδαῖοί τε ϗ προσήλυτοι, quod ita videtur intelligendum; *tam Iudæi, quam proſelyti*, vel, ſiue Iudęi, ſiue proſelyti; vel partim Iudęi, partim proſelyti; vt nimirum hæc pars ad omnia pręcedētia referatur. Nam in omnibus hic enumeratis regionibus habitabant Iudæi, habitabant & proſelyti; atque inde Hieroſolymam ad diem feſtum fuerant profecti, aut etiam Ieroſolymis fixerant ſedes, prout ſupra dicitur: *Erant in Ieruſalem habitantes Iudæi.* Poteſt etiam referri peculiariter ad id, quod proximè præceſſit: *Et aduenæ Romani*: quia adhuc ſequitur, *Cretes & Arabes.* Forte enim inter aduenas Romanos plures erant proſelyti, quam ex alijs gentibus.

v. 13. *Quia muſto pleni ſunt iſti.* Quidam ſic interpretatur: *muſto*, id eſt, vino; quia muſtum non inebriat; ſed arbitror eum falli. Quæres cur non dicebant vino, ſed muſto, cum ſcriptura paſſim vino ebrietatem aſſcribat; & certè communius ſit vino inebriari, quam muſto. *Reſp.* Quia erat tempus vindemiæ, quo muſtum bibi ſolet, quando res iſta contingebat. Nam in Iudæa, ſicut tempore Paſchæ offerebantur manipuli frugum; ita vindemia eſſe poterat quinquageſimo poſt die. Nam in illis calidis regionibus omnia multo citius matureſcebant, quam in noſtris, frigidioribus.

v. 14. *Stans autē Petrus &c.* Petrus vna lingua loquēs ab omnibus intellectus fuit. Sed qua lingua loquebatur? Hebręa, an Gręca, an Romana? nā de ſingulis rationabiliter dici poteſt. Hebræa, nam ea lingua prima eſt; & idioma loci, ipſique Petro maternum. Gręca, nam ea maximè erat peruulgata. Romana, quia Iudęa Romanis parebat, & quia Petrus Romanæ Eccleſiæ præfuturus erat, ac Romæ poſteros ſuos

ſucceſſores

ſucceſſores relicturus. Cæterum per hoc quod Petrus vna lingua loquens ab hominibus omnium nationum, quæ ſub cælo erant, intellectus fuit; Spiritum ſanctum ſignificare voluiſſe veriſimile eſt, quod vnius Petri ſummi paſtoris & ſucceſſorum eius, vocem audituri eſſent, & audire debeant homines omnium gentium ac linguarum; præſertim qoia additur illic fuiſſe viros *ex omni natione qua ſub cælo eſt*. Vnde & hîc Petri primatus rectè nobis in quodam myſterio commendatur.

Viri Iudæi, & qui habitatis Ieruſalem vniuerſi. Addit: *Et qui habitatis &c.* propter proſelytos Ieroſolymis habitantes, quorum erat magnus numerus.

v. 15. *Non enim, ſicut vos æſtimatis, hi ebrij ſunt, cum ſit hora diei tertia.* Hora tertia ab ortu ſolis. Qua quidem hora non ſolent homines ebrij eſſe ſed ieiuni. Vide Baron. tom. 1. Hæc vero hora reſpondet noſtræ octauæ vel nonæ ante meridiem. Nam prima hora erat Iudæis ab ortu ſolis. Atqoi ſol illis, propius ad æquinoctialem conſtitutis, oriebatur circa diem Pentecoſtes paolo poſt horam quintam noſtram matutinam. Igitur tertia hora quæ hic nominatur, incipiebat ſub medium nonæ noſtræ. Ex hoc loco probat Nicolaus Papa ad conſulta Bulgarorum cap. 60. non eſſe cibum ſumendum ante horam tertiam diei.

v. 16. *Per prophetam Ioel.* Vide annot. Ioel. 2. de illius ſcripturæ impletione.

v. 17. *Effundam de Spiritu meo ſuper omnem carnem.* Hic inſinuatur vocatio gentium; quemadmodum & infra, vbi Petrus dicit: *Et omnibus qui longè ſunt, quoſcumque aduocauerit Dominus Deus noſter.* Hæc in verbis Petri notanda, propter ea quæ habentur infra cap. 10. vbi de vocatione gentium videri poteſt non ſatis fuiſſe inſtructus. Vide ibi. Per eos qui longè ſunt ſignificari gentiles, probatur ex Epheſ. 2.

Filij veſtri & filiæ veſtræ. De filiabus exemplum habemus hoc eodem libro, vbi ſcribitur Philippus diaconus habuiſſe quatuor filias prophetiſſas virgines. *Prophetabunt --- viſiones videbunt --- ſomnia ſomniabunt.* Ex ſpecie genus accipiendum. Significatur enim quod in Eccleſia Chriſti, præſertim naſcente, varia erunt dona ſancti Spiritus. Quod autem interiot gratia ſanctificans ſit conferenda etiam in poſteros, eodem hoc cap. ſignificat Petrus, cum ait: *Accipietis donum Spiritus ſancti. Vobis enim eſt repromiſſio & filijs veſtris.*

v. 23. *Hunc definito conſilio & præſcientia Dei traditum.* *Præſcientia*, id eſt, prędeſtinatione, ſicut alibi accipitur, vt 1. Petri 1.

v. 24. *Quem Deus ſuſcitauit ſolutis doloribus inferni.* Grecè λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Id eſt, poſtquam ſoluiſſet dolores mortis. Itaque actus ſolutionis dolorum non ad Chriſtum refertur, ſed ad Deum. Quare ſenſus eſſe non poteſt: *Quem Deus ſuſcitauit*, poſtquam Chriſtus ſoluiſſet dolores; ſed poſtquam ipſe Deus ſoluiſſet dolores mortis, id eſt, quem Deus, pœna ac miſeria mortis ablata, vitæ reſtituit. Cui congruit qood ſequitur: *Iuxta quod impoſſibile erat teneri illum ab eo.* Græcè *ab ea*, ſcilicet morte, id eſt, iuxta decretom ſuum æternum, reuelatum per prophetas; quo ſtante fieri non potuit, vt in morte Chriſtus detineretur, ſed oportuit eum ſtatim reſurgere à mortuis. Id oſtendunt ſequentia: *Dauid enim dicit &c.* Hic videtur verus ac germanus eſſe ſenſus. Quare hinc non ſequitur patres illos ſanctos apud inferos fuiſſe in doloribus. Dolores enim ad Chriſtum referuntur; ſenſu iam dicto; ſolutio autem Chriſti à doloribus, ad Patrem. Sed etſi legatur, *Doloribus inferni* ſicut nos legimus; poteſt idem eſſe ſenſus. Nam infernus, ſtatum aut locum mortuorum ſignificat; licet verificatio varietur; vt in eo quod ſubiungitur ex propheta: *Non derelinques animam meam in inferno.*

Solutis doloribus inferni. Græcè θανάτου, *mortis*. Vide Gagnęium. S. Auguſt. & S. Thomas intelligunt dolores patrum in lymbo, id eſt, triſtitiam conceptam ex dilatione aduentus Chriſti & ſuæ liberationis. Sunt qui ad purgatorias pœnas referant, exiſtimantes Chriſtum ſuo deſcenſu etiam ad purgatorium penetraſſe, ibique effuſo indulgentiæ ſuæ theſauro omnes liberaſſe, qui ijs pœnis detinebantur; atque hoc pacto eius indulgentiæ, quæ mortuis confertur, poteſtatem, ipſum primum exercuiſſe. Quod vt ſatis plauſibiliter dicitur, ita non videtur hoc loco ſignificatum. Simplicius enim eſt & textui conformius, vt ad Chriſtum ipſum, quod hîc dicitur, referatur: quia per reſurrectionem, ab inferni ſeu mortis doloribus ſolutus eſt, id eſt, morti, qoæ pœna quædam eſt, exemptus, & vitæ reſtitutus; quia ſecundum prophetarum vaticinia, & patris æterni decretum, noo debuit diu in morte detineri. Sic Græcis vt ſit ſenſus: Superata morte, à qua impoſſibile erat eum retineri; propter ſcripturas, quas deinde profert: *Dauid enim dicit &c.* Vide de hoc loco Bellarm. lib. de Chriſti anima cap. 8. contra Caluinum.

v. 27. *Non derelinques animam meam in inferno.* Rectè hinc ſtatuitur deſcenſus Chriſti ad inferos ſecundum animam. Quamuis enim anima interdum pro homine accipiatur, etiam ſecundum partem materialem & mortalem, velut cum ſeptuaginta animæ dicuntur egreſſæ de femore Iacob; & cum quis dicitur percutere animam; & ita (hac quidem parte) nihil vetet hîc intelligi ſepulturam, vt quidam intellexerunt: obſtat tamen illud: *In inferno.* Hoc enim nuſquam pro ſepulchro ponitur, ſed ſemper pro certo quodam ſtatu, ſeu loco animæ egreſſæ è corpore. Vnde nec vſquam de brutorum animabus, quæ ſimul cum corporibus intereunt, tale quid dictum legitur; nec vſquam legitur anima eſſe in ſepulchro, aut deſcendere in ſepulchrum. Item diuerſa ſunt in pſalmo, quem Petrus citat, animam non derelinqui in inferno, & carnem requieſcere in ſpe, vt non videat corruptionem. Vnde & Petrus infert tamquam diſtincta, dicens: *Quia neque derelictus eſt in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.* Nempe illud referens ad animam, iſtud ad corpus.

v. 29. *Et ſepulchrum eius eſt apud nos vſque in hodiernum diem.* Quidam hinc probare contendunt, Dauidem vnum ex ijs fuiſſe, qui Chriſto reſurgente ſimul reſurrexerunt; de quibus Matth. 27. quodque reſurrexerit non iterum moriturus. Vide ſerm. de Aſſumpt. Virginis apud Hieron. Auguſtinus tamen ex eodem loco probat, Dauidis oſſa & cineres vſque ad id tempus apud Iudæos fuiſſe; in epiſtola 99. ad Euodium. Vide Domin. in 4. diſt. 43. q. 2. artic. 1. Et bona eſt Auguſtini probatio. Vult enim Petrus oſtendere verba illa pſalmi: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem*: non eſſe dicta in perſona Dauidis; ſed prophetice dicta in perſona Chriſti. Nam quod ad Dauidem attinet, caro eius vidit corruptionem. Probat hoc Petrus: *Quia ſepulchrum eius*, inquit, *eſt apud nos vſque in hodiernum diem.* Quæ probatio bona non eſſet, niſi intelligatur continens cum contento, id eſt, ſepulchrum, in quo ſit corpus eius iam corruptum, & in cineres redactum. Nam alioqui, & Chriſti ſepulchrum apud eos erat; & adhuc in terra eſt, vſque in hodiernum diem; ſed à triduo mortis ac ſepulturæ corpore vacuum. Adeo igitur hinc ſtatui non poteſt,

Dauidem

Dauidem vnum ex iis fuiſſe, qui cum Chriſto reſurrexerant, vt planè contrarium ſequatur.

v. 33. *Et promiſſione Spiritus ſancti accepta à patre, effudit hunc, quem vos videtis & auditis.* Scilicet per manifeſta ſigna oculis & auribus perceptibilia. Nam oculis apparebant diſpertitæ linguæ tanquam ignis, ſedens ſuper ſingulos eorum; Auribus percipiebatur ſonus tamquam aduenientis ſpiritus vehementis; percipiebantur etiam variæ linguæ, quibus Apoſtoli loquebantur magnalia Dei. Quidam, vt Eraſmus, vertendum putant: *Effundit hoc quod nunc videtis & auditis.* Nam in Græco neutrum genus eſt, & putant ſubintelligi donum, de quo infra: *Et accipietis donum Spiritus ſancti.* Sed ſciendum eo loco Græcè eſſe τὴν δωρεὰν fœminei generis. Proinde neutrum illud τοῦτο videtur omnino referendum ad πνεῦμα, ſpiritum, quod præceſſerat. Itaque rectè vertit noſter interpres, & ſenſus eſt, quem diximus.

v. 36. *Quia & Dominum eum, & Chriſtum fecit Deus, hunc Ieſum quem &c.* Fecit eum Dominum, quando fecit redemptorem. Ieſus enim vt homo, Dominus eſt hominum iure redemptionis. Item fecit eum Dominum, quatenus data eſt ei omnis poteſtas in cælo & in terra. Fecit eum Chriſtum, quando vnxit Spiritu ſancto. Vtrumque autem tunc factum, quando Verbum caro factum eſt; tametſi completa eſt redemptio in cruce. Vide Cyrillum in Theſauro. *Hunc Ieſum.* Emphaticè hoc dicitur: τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, quaſi diceret, *hunc*, inquam, *Ieſum quem &c.* Nam in Græco completam habet ſententiam, quod præcedit: *Quia Dominum & Chriſtum eum Deus fecit.* Sed maioris expreſſionis cauſa addit Petrus, non ſine articulo τοῦτον τὸν &c.

v. 38. *Baptizetur vnuſquiſque veſtrum in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum.* Hinc patet contra hæreſim huius temporis baptiſmum non eſſe nudam proteſtationem fidei, aut ſigillum remiſſionis per fidem acceptæ; ſed per ipſum conferri remiſſionem peccatorum. Quod additur: *Et accipietis donum Spiritus ſancti.* Non videtur de baptiſmi effectu accipiendum, ſed confirmationis. Senſus enim eſt: Video vos anhelare etiam ad participationem Spiritus ſancti, quem per externa ſigna nos videtis accepiſſe. Itaque vt eius tanti doni vos quoque efficiamini participes, prius oportet vt baptizemini in remiſſionem peccatorum; ac deinde per impoſitionem manuum noſtrarum accipietis donum Spiritus ſancti.

v. 39. *Et omnibus qui longè ſunt, quoſcumque aduocauerit Dominus Deus noſter.* Hic à Petro tacitè inſinuatur vocatio gentium. Nam apertè eam tunc prædicari apud Iudæos non expediebat. Poteſt tamen etiam referri ad Iudæos abſentes & procul habitantes; quia præcedit: *Vobis enim eſt repromiſſio & filijs veſtris.* Nam promiſſio propriè facta eſt Iudæis, non gentibus. Rom. 15.

v. 42. *Et communicatione fractionis panis.* Pro eo quod Græcis eſt ἄρτου, Syriaca verſio habet vocem, quæ Euchariſtiam ſignificat, tum hoc loco, tum Act. 20. vt annotauit vir doctiſſimus Ioannes Harlemius in indice Bibliorum.

v. 44. *Erant pariter & habebant omnia communia.* Simile quid fuit tempore veteris teſtamenti, in filijs prophetarum; ſub Samuele primum, deinde ſub Elia & Eliſæo congregatis. 1. Reg. 10. de quibus vide ſuo loco, v. 5. Certè veriſimile eſt eos coluiſſe caſtitatem, quia de vxoribus eorum nihil legitur. Et in eiuſmodi congregatione non conuenit vt ſint mulieres & paruuli. Item Elias & Eliſæus vixerunt cælibes. Samuel quidem vxorem & liberos habuit, ſed veriſimile eſt cum vxore mortua, congregaſſe filios prophetarum,

A eiſque præfuiſſe. Auguſtinus in hæreſi Apoſtolicorum, quæ eſt 40. dicit: Apoſtolici dicuntur qui ſe hoc nomine arrogantiſſimè vocauerunt, eo quod in ſuam communionem non acceperint vtentes coniugibus, & res proprias poſſidentes: quales habet Catholica Eccleſia & monachos & clericos plurimos. Sed ideo iſti hæretici ſunt, quia ſe ab Eccleſia ſeparantes, nullam ſpem putant eos habere, qui vtuntur his rebus, quibus ipſi carent. Ex quibus verbis ſatis intelligitur, in illa communi vita primorum fidelium, non fuiſſe qui vterentur vxoribus; ſicut non fuerunt, qui propria poſſiderent. Non omnes fideles illius temporis habuiſſe omnia communia, liquet, quia Petrus dixit ad Ananiam: *Nonne manens tibi ma-*
B *nebat, & venumdatum in tua erat poteſtate?*

Et habebant omnia communia. Non etiam vxores iuxta rempub. Platonicam, legi naturæ repugnantem; ſed omnes poſſeſſiones. De ijs enim ſequitur: *Poſſeſſiones & ſubſtantias vendebant &c.*

v. 45. *Poſſeſſiones & ſubſtantias vendebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.* Intellige, per manus eorum, qui ad hoc erant deputati; vt infra cap. 4. & 6. Quomodo autem impleuerint illud Euangelicum; *Da pauperibus*: Matth. 19. Vide infra annot. cap. 4. Notandum autem quod cum hæretici noſtræ ætatis paſſim iactent ſe Eccleſias ſuas inſtituere ad formam primitiuæ Eccleſiæ; velut in electione Diaconorum & miniſterio menſarum: nul-
C lum tamen apud eos eſt veſtigium communis vitæ, quam Apoſtolicam Auguſtinus vocat, quæque hoc cap. & 4. tantopere commendatur. Imo, loca ea Catholicorum, in quibus illa vita ſeruatur, id eſt, cœnobia, quæ à communi vita nomen habent, oderunt peſſimè; & vbi poſſunt funditus euertunt, aut in vſus profanos conuertunt. In quo illi (egregiè ſcilicet) oſtendunt ſeſe primitiuæ, id eſt, Apoſtolicæ Eccleſiæ æmulatores. Sed eorum cupiditas & ſuperbia nullo modo ferre poſſet illam communem vitam.

v. 46. *Et frangentes circa domos panem.* Græcè κατ' οἶκον, id eſt, per ſingulas domos. Sicut Tit. 1. κατὰ πόλιν per ſingulas ciuitates. Non ergo in vna domo omnes morabantur, nec de vna menſa capiebant cibum, vt
D velle videtur Chryſoſt. in quodam ſermone, qui legitur intra octauam dedicationis Eccleſiæ. Neque enim fieri poterat, vt tot millia hominum vna domus & vna menſa caperet: ſed ex bonis in commune collatis, in omnes, diuerſis in domibus habitantes, fiebat æqua diſtributio; vt haberent vnde viuerent, nec quiſquam rebus neceſſarijs egeret. Videtur autem ſignificari quod panem ab Apoſtolis conſecratum deferebant domum, & diſtribuebant domeſticis, & cum illis edebant.

CAP. III.

v. 1. PEtrus autem & Ioannes aſcendebant in templum,
E ad horam orationis nonam. Hinc collige etiam ab Apoſtolis certas precandi horas obſeruatas fuiſſe; quem morem deinceps tota Eccleſia obſeruauit, obſeruatque etiam hodie. Lutherus peruertere hunc locum conatus eſt torta explicatione, hoc modo: Aſcenderunt in templum ad orandum idque hora nona; quaſi nona hora orationi non fuerit deputata, ſed id accidiſſe, vt hora nona aſcenderent ad orandum. At non dicit Lucas, ad orandum eos aſcendiſſe hora nona, ſed ad horam nonam, quæ erat orationis hora, id eſt, precationi deputata. Id quod etiam in Græco magis apparet, vbi illud *nona* articulum additum habet, vt ſit ſenſus, eos aſcendiſſe ad horam orationis: Et cum plures horæ ſint orationi deſtinatæ; ad

certam

certam aliquam ea illis, videlicet nonam, adiiſſe templum.

v. 6. *Argentum & aurum non eſt mihi*. Quomodo verè hoc Petrus dixit, ad cuius pedes tot agrorum pretia adferebantur quotidie? An quia nihil illorum propriè ad eum pertinebat? Sed obijcitur, ita in commune poſſidebantur illa, vt egentibus elargiri inde partem aliquam liceret, maximè ab eo, qui congregationis caput eſſet. Dici poteſt, Petrum, reliquoſque Apoſtolos non ſeruaſſe ſibi diſpenſationem illorum honorum, vtpote verbo & orationi intentos. Actor. 6. ſed alijs eam curam demandaſſe. Quamquam & reſponderi poteſt, Petrum oportunè ſimul & verè reſpondiſſe *argentum &c.* ſiue ſignificauerit ſe in promptu & ad manum non habere, ſiue proprium non habere; oportunè, inquam, ita reſpondiſſe, quando iam iam præſtiturus erat beneficium longè amplius, curationis videlicet ab imbecillitate corporis. *Quod autem habeo, hoc tibi do*. Senſus: Quod dare poſſum, quod habeo in poteſtate mea, id tibi do. Dabat enim ſanitatem, cuius dandæ poteſtatem habebat ex promiſſione Chriſti, qua dixerat eis; *Infirmos curate*, Matth. 10. Hinc quoque diſce rectè dici ſanctos facere miracula. Hieronymus ad Euſtochium de cuſtodia virginitatis cap. 14. Cum citaſſet hunc locum, ſubiunxit: At nunc multi, licet ſermone taceant, opere loquuntur: Fidem & miſericordiam non habeo; quod autem habeo argentum & aurum, hoc tibi non do.

In nomine Ieſu Chriſti Nazareni. *In nomine* variè poteſt exponi, merito, virtute, authoritate. Quæ omnia probabilitatem habent; ſicut in illa phraſi, qua dicitur Apoſtolos baptizaſſe in nomine Ieſu. Vide noſtra in 4. diſt. 3. --- *Surge & ambula*. Sermo eſt operatorius, quo præſtatur, quod dicitur. Quæritur cur ſucceſſores Petri non dicant, *ſurge & ambula*. Quidam reſpondent, quia vita eorum non reſpondet ſanctitati Petri. Quæ reſponſio non conuenit. Nam & Iudas fecit miracula; & multi dicent in illa die, Domine nonne in nomine tuo dæmonia multa eiecimus, & virtutes multas fecimus? &c. Matth. 7. Item multi ſucceſſores Petri fuerunt ſancti. Vera reſponſio eſt, quoſdam Petri ſucceſſores ſimilia feciſſe, vt conſtat ex hiſtorijs Eccleſiaſticis. Cur autem paſſim non faciant; reſpondet Gregorius, quia non eſt opus. Hæc enim, inquit, neceſſaria in exordio Eccleſiæ fuerunt. Vt enim ad fidem creſceret multitudo credentium, miraculis fuerat nutrienda: Quia & nos quando arbuſta plantamus &c. homil. 19. de Aſcenſione Domini.

v. 12. *Viri Iſraelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini? quaſi noſtra virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?* Quæſtio eſt, quomodo neget Petrus ſua virtute ſe id effeciſſe, cum dicatur Matth. cap. 10. *Dedit illis poteſtatem curandi infirmitates*; quod & Marcus repetit cap. 3. habebant igitur virtutem faciendi miracula. *Reſp.* Cum miracula fiant ſupra conſuetum & primò inſtitutum naturæ ordinem; fieri non poteſt vt vlla creatura ſua virtute miraculum aliquod operetur. Eſt enim ſolius Dei mutare naturas rerum. Hinc Petrus dicit ſe non ſua, id eſt, propria virtute (ita enim Græcè eſt) claudum ſanaſſe. Dedit autem Dominus Apoſtolis poteſtatem, quæ in ſolo miniſterio conſiſtit, & eſt diuinæ poteſtatis inſtrumentum. Itaque propriè dicimus ad ſanctorum inuocationem Deum talia operari; Quamuis etiam verum ſit, & ſcripturis conforme ſanctos hæc operari, inuocando, præcipiendo, aut alio ſimili miniſterio. Et virtus illa non aliud eſſe videtur quam gratia, ſeu beneficium, quod ſanctis quibuſdam contulit Deus, vt per eorum preces aut præſentiam miraculum operetur. Non eſt potentia neque habitus, ne quidem ſupernaturalis, cuiuſmodi ſunt Fides, Spes, Charitas; quia ſanctus non facit miraculum quando vult, quaſi ex habitu: ſed tantum cum peculiariter aſſiſtit Deus ad miraculum. Non eſt igitur donum inhærens per modum habitus, ſed aſſiſtens per modum tranſeuntis. Nota quod & fateatur ſe feciſſe, & tamen negat ſua virtute factum. Et poſtea dicit, *fidem, quæ per Chriſtum eſt, dediſſe integram ſanitatem*. Ipſe igitur fecerat inuocando, impetrando, verba proferendo: ſed virtus Dei erat, & meritum Chriſti per fidem applicatum, ad huius effectum. Negat etiam factum ſua pietate; non quin Petri pietas potuiſſet hoc à Deo impetrare; ſed quia illa pietas non erat ei à ſeipſo.

v. 14. *Vos autem ſanctum & iuſtum negaſtis*. Vel hic ſenſus eſt: Vos negaſtis eum eſſe ſanctum & iuſtum, quando vocaſtis eum ſeductorem, & tamquam criminoſum interemiſtis: Vel iſte; Vos eum, qui ſanctus & iuſtus eſt, negaſtis, id eſt, pro rege & Meſſia veſtro ſuſcipere eum noluiſtis, quando dixiſtis; *Non habemus regem, niſi Cæſarem*. Qui ſenſus magis placet, tum quia Græcè cum articulo legitur τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον, tum quia ſequitur, *& petiſtis virum homicidam donari vobis*. Et nota Ieſum κατ' ἐξοχὴν vocari *ſanctum & iuſtum*, quod eius comparatione nemo alius ſanctus neque iuſtus ſit.

v. 15. *Authorem vero vitæ interfeciſtis*. Chriſtus author eſt vitæ, quatenus Deus. Hinc ergo ſequitur Deum à Iudæis occiſum eſſe, & mortuum, ſed id ſecundum naturam aſſumptam, quæ ſeparatione animæ à corpore diſſoluta fuit. Hunc *interfecerunt*, non manibus ſuis, ſed plena ac perfecta voluntate, tradentes Pilato præſidi; accuſantes & tota inſtantia poſtulantes ad necem. Sic 1. Theſſ. 2. de Iudæis, *qui & Dominum occiderunt*, & infra cap. 7. Stephanus, *Cuius vos homicidæ fuiſtis*.

v. 16. *Et in fide nominis eius.* --- *Et fides quæ per eum eſt, dedit integram ſanitatem*. Fidem intelligit non eius, qui ſanatus erat quomodo ſæpe audimus in Euangelio; *Fides tua te ſaluum fecit*: Non enim legimus hunc claudum antè in Chriſtum crediſſe; ſed fidem ſuam, ex qua dicebat: *In nomine Ieſu Chriſti Nazareni, ſurge & ambula*: Quibus tamen auditis verbis, veriſimile eſt & ipſum claudum crediſſe, licet id ſcriptura non dicat.

v. 21. *Quem oportet quidem cælum ſuſcipere vſque in tempora &c.* Ergo, inquit, Beza falluntur Papiſtæ, qui eum ſe in altari præſentem habere putant. At manifeſtum eſt, Petrum, non de quacumque præſentia loqui, ſed ea, qua in humana ac viſibili ſpecie præſens eſt, ſecundum quam aſcendit in cælum, ſedet ad dexteram Patris, & inde venturus &c. Imo & Petrus Roma egreſſus, Chriſtum humana ſpecie obuium habuit. Et Paulus hoc libro teſtatur Dominum ſibi apparuiſſe, cap. 26. Vnde nihil vetat, quin extraordinariè aliquando, etiam in terra, quibuſdam ſe viſibiliter præſentem exhibuerit.

Quem oportet quidem cælum ſuſcipere. Ambiguum etiam in Græco, vtrum ſignificetur quod Chriſtus ſuſcipiat cælum, an quod cælũ ſuſcipiat Chriſtum. Sed hoc poſterius magis videtur ſignificatum, vt probat Bellar. lib. 3. de Incarnatione cap. 12. *Vſque in tempora reſtitutionis omnium*. Dixerant enim Apoſtoli ad Chriſtum cap. 1. *Domine ſi in tempore hoc reſtitues regnũ Iſrael?* Quibus reſpondit Chriſtus: *Non eſt veſtrum noſſe tempora &c.* eo reſpicit Petrus in his verbis.

v. 22. *Moyſes quidem dixit; Quoniam prophetam ſuſcitabit &c.* Vide annot. Deuter. 18. Citat etiam Stephanus in ſua ad Iudæos oratione, infrà, cap. 7.

CAP. IV.

v. 1. ET *Sadducæi*. Ideo Sadducæorum meminit nominatim, quod his præ ceteris ægrè eſſet audire, quod Ieſus reſurrexerat, vt qui reſurrectionem mortuorum omnino non reciperent. Vnde ſequitur: *Dolentes quod docerent populum, & annunciarent in Ieſu reſurrectionem ex mortuis.*

v. 2. *Et annunciarent in Ieſum reſurrectionem ex mortuis.* Multi *in Ieſu*; idque conſentienter cum Græcis. Quod Eraſmus vertendum putauit, *in nomine Ieſu*. Senſus eſt: Quod annunciarent & prædicarent expectandam eſſe reſurrectionem mortuorum per Ieſum Chriſtum, id eſt, per eius meritum. Quomodo infra dicunt Apoſtoli non eſſe aliud nomen, in quo ſalui fieri poſſint homines. Quamquam videntur etiam ad cauſam exemplarem reſpexiſſe, quando in Ieſu reſurrectionem mortuorum annunciabant. Sic enim & Apoſtolus Paulus 1. Cor. 15. reſurrectionem Corinthijs annunciat, ipſius Chriſti, quem primitias reſurgentium vocat, exemplo propoſito.

v. 4. *Et factus eſt numerus virorum quinque millia.* Dubium vtrum numerus eorum, qui tunc crediderunt, ſupra eos qui ante crediderant, peruenerit ad quinque millia; an vero hic ſit ſenſus: Totus numerus fidelium, qui per Apoſtolorum prædicationem crediderant, cum prius eſſet tantum trium millium Act. 2. nunc auctus eſt ad quinque, ſcilicet vt tribus illis millibus, duo millia recenti prædicatione accederent. Probabile enim videri poteſt, quod plures fuerint conuerſi prima illa Petri prædicatione in die Pentecoſtes, eo quod grandi miraculo tota ciuitas ad vnum locum eſſet conuocata; quam hac ſecũda, quæ facta fuit ad ſanitatem hominis claudi, rem non confeſtim ita celebrem, vt tam multi accurrerent.

v. 12. *Nec enim eſt aliud nomen ſub cælo.* Nomen aut virtutem ſignificat, (ita enim paulo ante dicitur: *In qua virtute, aut in quo nomine feciſtis hoc vos?*) aut rem vel perſonam nomine ſignificatam. Proximè enim præcedit: *Non eſt in alio aliquo ſalus.* Et ita ſenſus erit: non eſt alius quiſquam, per quem homines ſaluari poſſint. Et forte vtroque modo accipi poteſt illud Matth. vlt. *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti.* Nota autem quod dicit *ſub cælo* nam Angeli propriè non ſaluantur per Chriſtum. Vide noſt. in 3. ſent. diſt. 25.

v. 13. *Sine literis & idiotæ.* Græcè ἀγράμματοι, id eſt, illiterati. Idiotæ vero intelligi poſſunt vel homines priuati, nullam habentes functionem publicam, vel rudes & indocti; vtrumque enim Græca vox ſignificat. Atqui Petrus & Ioannes non ita fuerunt illiterati, vt literarum eſſent prorſus ignari. Petrus enim duas ſcripſit epiſtolas: Ioannes autem præter tres epiſtolas, Euangelium & Apocalypſim. Neque prorſus ignari fuiſſe videntur ſacrarum literarum etiam ante acceptum Spiritum ſanctum, tametſi piſcatores; quia Chriſtus ad ſcripturas ſuos diſcipulos interdum remiſit. Vnde Ioannes de ſe & Petro, Ioan. 20. *Nondum enim ſciebant* (id eſt, intelligebant) *ſcripturam, quia oportebat eum à mortuis reſurgere.* Et Luc. 24. *Aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas.* Legebant ergo ſcripturas, quas vt intelligerent, ſenſum illis aperiebat Dominus. Sic Philippus ad Nathanael, Ioan. 1. *Quem ſcripſit Moyſes in lege & prophetis, inuenimus.* Non ergo illiterati vocantur, quod literarum prorſus eſſe putarentur ignari, ne ſacrarum quidem. Quomodo enim hoc exiſtimare poterant, quando Petrus in ſua apud eos defenſione ſcripturam ſacram allegabat, dicens: *Hic eſt lapis &c.* Sed quod non

A eſſent inſtituti ab aliquo legis doctore; quomodo Paulus legem didicerat ad pedes Gamalielis; ſed, ſi quid ſcirent, priuatim videbantur didiciſſe. Vide quæ de nomine idiotæ diximus in noſt. comment. 1. Cor. 14. v. 16.

v. 20. *Non enim poſſumus, quæ vidimus & audiuimus, non loqui. Non poſſumus*, ſcilicet licitè & ſalua conſcientia; quomodo poſſe dicimur, quæ licitè poſſumus.

v. 27. *Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta, aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus.* Hinc patet Herodem quoque in
B Chriſti mortem conſenſiſſe & cooperatum fuiſſe; quod tamen ex Euangelio nõ omnino apparet. Hinc etiam apparet, quomodo ſecundum Lucam Herodes & Pilatus facti fuerint amici, cum prius inimici eſſent ad inuicem. Vide annot. Luc. 23.

Aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum. Et paulo poſt: *Per nomen ſancti filij tui Ieſu.* Quæritur an idem ſit *puer*, quod *filius*, quod quidem collatione harum duarum ſententiarum hoc eodem loco poſitarum, videri poteſt. Sed omnino dicendum, *puerum* more ſcripturæ poſitum pro ſeruo. Sic paulo ſuperius in eadem Apoſtolorum ad Deum precatione: *Qui Spiritu ſancto per os patris noſtri Dauid, pueri tui, dixiſti.* Et idem Lucas cap. 1. ſui Euangelij in cantico Zachariæ. *Erexit cornu ſalutis nobis, in domo Dauid pueri ſui.* Vnde eſt & illud in pſal. 112. *Laudate pueri Dominum.* Chriſtum autem ſecundum naturam humanam ſeruum Dei vocari,
C non eſt infrequens in prophetis & pſalmis. Vocatur autem hîc ab Apoſtolis priori loco ſeruus quia ſermo erat de eius paſſione, quam vt homo ſuſtinuit: poſteriori, filius; quia prædicationem ſuam petebant confirmari miraculis, quorum operatio referenda eſt ad virtutem diuinam. Si quis contendat puerum idem eſſe hoc loco quod filium; is confiteri debebit, Chriſtum ab æterno fuiſſe puerum, quia filium. Hoc autem à ſcripturis alienum eſt, & fidelium aures refugiunt.

v. 28. *Facere quæ manus tua & conſilium decreuerunt fieri.* Non hinc ſequitur decretum Dei eſſe cauſam peccati, quia Deus non decreuerat fieri peccatum illorum; ſed paſſionem & mortem filij ſui; quam &
D fecit. Fecerunt autem & illi, ſed mala voluntate & peccato ſuo, quam fecit Deus ſanctiſſima voluntate & conſilio ſuo; ſicut eleemoſynam facit Dominus ſancta intentione, quam eamdem interdum ſeruus facit intentione peruerſa. *Decreuerunt.* Græcè προώρισε, id eſt, præfiniuit, prædeterminauit, prædeſtinauit, vt legit Proſp. reſp. ad obi. 13. Gallorum. Eſtque idem vocabulum, quod interpres alibi vertit, prædeſtinare. Item ſic Auguſt. legit de prædeſt. ſanct. cap. 6.

v. 29. *Et nunc Domine reſpice in minas eorum.* Quæritur quomodo orant Apoſtoli Dominum vt reſpiciat in minas aduerſariorum, cum præcipiat Dominus orare pro calumniantibus & perſequentibus, quod
E & exemplo ſuo docuit. *Reſp.* Hęc verba non ſunt expetentium vindictam, ſed tantum hoc petunt à Domino, ne aduerſariorum minæ & perſecutiones ſucceſſum habeant, & per eas impediatur Euangelij promulgatio. Senſus igitur eſt: Reſpice in minas eorum, eo fine, vt earum effectum impedias, ne perficere poſſint, quod comminati ſunt. Hunc ſenſum arguunt verba ſequentia: *Et da ſeruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum &c.* *Reſpice* non ad vindicandum ſed ad auertendum. Ita dicitur Exodi 14. *Reſpiciens Dominus ſuper caſtra Ægyptiorum, interfecit exercitum eorum.*

v. 31. *Et repleti ſunt omnes Spiritu ſancto.* Nempe ad effectum, qui ſequitur: *Et loquebantur verbum Dei*

cum fiducia. Repleti quidem fuerant Spiritu ſancto in die Pentecoſtes ad eundem effectum; ſed hinc diſcimus nos egere quotidiana gratia Dei etiam ad cõſeruandum & cõfirmandum robur, quod ſemel cõtulit. Quia homo ex ſe ſemper deficit & recedit à Deo.

v. 32. *Multitudinis autem credentium erat cor vnum & anima vna.* Id eſt, ſumma concordia, & ſummus conſenſus animorum. *Nec quiſquam eorum, quæ poſſidebat, aliquid ſuum eſſe dicebat.* *Eorum* regitur ab (aliquid) vt ex Græco patet, & ſenſus requirit. Sed quomodo dicitur: *quæ poſſidebat*, cum repugnent poſſidere & ſuum negare? Grecè eſt ὑπαρχόντων, quod nominaliter ſumitur, & à tempore abſoluitur, & ſenſus eſt: Nemo facultatum ſuarum, quas habuerat, aliquid ſuum vel proprium (Græcè ἴδιον) eſſe dicebat. Vendiderant enim facultates, & pretium fecerant commune, vt conſequenter dicitur. *Sed erant illis omnia communia.* Hîc origo eſt monaſticæ vitæ & perfectionis, vel potius progreſſus & incrementum. Nam origo erat in familia Chriſti, in qua omnes dicebant: *Ecce nos reliquimus omnia.* Caietanus putat nullum tunc intercesſiſſe votum, Auguſt. aliter ſerm. 10. de diuerſis, & alibi; vt videre eſt in indice ſcripturarum. Vide annot. ſeq.

v. 32. *Nec quiſquam, eorum quæ poſſidebat, &c.* Et paulo poſt: *Quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum erant.* Videri poteſt tum ex his verbis, tum ex eo quod dicitur cap. 2. Omnes qui credebant habuiſſe omnia communia; quod illo tempore nemo fidelium fuerit, qui non diuenditis ſuis, contulerit ſe in vitam illam communem cum Apoſtolis. Sed imprimis ſciendum multos fuiſſe fideles, Chriſti ſaluatoris prædicatione dudum conuerſos per vniuerſam Iudæam, qui cum Ieroſolymis non habitarent, dici non poteſt, quod huic communitati fidelium, quæ Ieroſolymis erat, ſe adiunxerint. At nec veriſimile eſt eos omnes ſimpliciter ſua reliquiſſe; tum quia è vulgo hominum plurimi erant qui crediderant, tum quia ſatis apparet ex Euangelio fuiſſe inter eos, qui proprium aliquid poſſiderent. Nam Maria, Martha & Lazarus Chriſtum in ſuam domum frequenter hoſpitio excipiebant. Sed & mulieres quædam, de proprijs facultatibus Chriſto ſubminiſtrabant neceſſaria Luc. 8. Et Dæmoniacus ille apud Gerazenos curatus, cum vellet Chriſtum corporaliter ſequi, iuſſus eſt apud ſuos remanere. Nec veriſimile eſt, Centurionem & Regulum & alios multos, qui cum tota domo in Chriſtum crediderunt, omnibus ſuis diuenditis, ſtatim ad communem aliquam vitam ſe contuliſſe; præſertim cum illius rei nec in Euangelio, nec alibi veſtigia probabilitatis appareant. Iam autem nec illi fideles, qui Ieroſolymis erant, omnes omnino ſine exceptione, hanc Euangelici conſilij perfectionem amplexi videntur. Erant enim ibi Nicodemus, Ioſeph, Gamaliel alijque principes, de quibus Ioan. 12. quos iſtud feciſſe non apparet. Quod ergo ita vniuerſaliter dicitur & hoc & ſecundo cap. poteſt intelligi de illis dumtaxat, aut potiſſimum, qui vna & altera Petri prædicatione, poſt acceptum Spiritum ſanctum, crediderunt. Quamquam nec affirmare auſim omnes illos ſine exceptione ad tantam perfectionem ſe contuliſſe; maximè quod credibile ſit fuiſſe inter eos, qui, quod filij familias eſſent, parentibus nondum credentibus; aut coniugati coniugibus nondum credentibus, aut alia ratione, nõ potuerint de bonis & ſtatu ſuo diſponere prout cuperent; etiamſi quam maximè ad illam perfectionem Euangelicam aſpirarent. Forte nec coniuges, qui filios habebant in illam ſe communitatem dederunt; quia debent parentes filijs theſaurizare, ſecundum Apoſtolum; Ananias autem & Saphira non leguntur habuiſſe filios. Eadem ratione nec illi coniuges, qui continere nollent ab opere coniugali, videtur in eam congregationẽ admiſſi fuiſſe, etiamſi filios non haberent. Poterant enim eis adhuc naſci filij. Totum hoc probabile ſit; quia c. 6. legimus ortum fuiſſe murmur Græcorum aduerſus Hebræos, quod viduæ illorum minus curarentur in quotidiano miniſterio, quod fiebat ex marſupio communi: Nihil autem tale legitur de parentibus erga filios; ſcilicet quod queſti fuerint nõ ſatis ſibi ſuppeditari, ad nutriendum filios, præſertim infantes & pueros; pro quorum alimonia matres maximè ſolẽt eſſe ſollicitæ. Vnde veriſimile eſt non alias mulieres, quam viduas & virgines, aut alioqui continentes, in eam ſocietatẽ fuiſſe admiſſas. Atque id probatur ex Epiphanio in hæreſi Nicolaitarum, vbi dicit Nicolaum primo ſe continuiſſe ab vxore, exemplo aliorũ, quos Deo addictos videbat. Manifeſtum etiam, quod qui Chriſtiani fiebant, non iubebantur omnia ſua relinquere, & pretium rerum conferre in commune; quia Petrus dicit Ananiæ: *Nonne manens tibi manebat, & venumdatum in tua erat poteſtate?* id eſt, liberum tibi erat vt bona tua & pretium ex ijs comparatum vel conferres in vitam communem, vel tibi retineres? Tunc autem voto ſe ad communem vitam obligabant, quando ſua offerebant ad pedes Apoſtolorum. Vnde Ananiæ non totum adferenti, & tamen vouẽti vitam communem & rerum ſuarum dimiſſionem; dicitur: *Mentitus es Spiritui ſancto*, id eſt, fidem Deo datam fefelliſti, & irritam feciſti; id eſt, vouiſti quod præſtare non cogitaſti; promiſiſti ore, non corde. Puto igitur iſtos omnia communia habentes, fuiſſe verè religioſos, quomodo nunc de religioſis loquimur, quia in manibus Petri tanquam Prælati vouebant vitã communem, & proinde etiam obedientiam, ſine qua vita communis non poteſt ſubſiſtere. Item continẽtiam, ſine qua vita illa eſſet plena turbarum, rixarum, & querelarum, propter filios nutriendos, eiſque prouidendum. Et Patres originem vitæ communis, qualis religioſorũ eſt, referunt primùm ad familiam Chriſti & Apoſtolorum, qui dixerunt: *Ecce nos reliquimus omnia*; inter quæ etiam vxores nominantur; vnde & vita Apoſtolica vocatur: Deinde ad vitam communem primorum fidelium, qui Ieroſolymis per prædicationem Apoſtolorum crediderunt. Et tales fuerunt, qui ſub Marco vixerunt Alexandriæ, de quibus Hieronymus in catalogo; & quales Philo deſcribit, abſtinentes etiam ab vxoribus & re coniugali. Vide etiam Auguſtin. in duobus ſermonibus de vita communi ſuorum. Poſſet tamen obijci; Nicolaus aduena Antiochenus, vnus ex iſtis, legitur ardentius vxorem ſuam adamaſſe; ergo videtur ea adhuc vſus fuiſſe. Sed reſpondetur id in eo fuiſſe reprehenſum ab Apoſtolis. De hoc vide Epiphanium in hæreſi Nicolaitarum ſub initium; vnde colligitur huius obiectionis ſolutio. Item ſciendum, quod Apoſtoli vitam illam communem inſtituerunt ad exemplum vitæ ſuæ, quam egerant ſub Chriſto Domino; de qua Petrus; *Ecce nos reliquimus omnia.* Et inde vocatur ab Auguſt. & alijs, *vita Apoſtolica*, & ibi inter omnia nominantur etiam *vxores*; vt iam diximus.

v. 34. *Neque erat quiſquam egens inter illos.* Quomodo ergo erant pauperes, vtpote paupertatem profeſſi? R. ſſ. *Pauper* dicitur qui facultates non habet; *egens* cui neceſſaria deſunt. Erãt ergo pauperes, quia nemo ſuum aliquid eſſe dicebat; egentes tamen non erant, quia diſtribuebatur ſingulis, prout cuique opus erat. Ita fit vt pauperes non egeant; ſicut & hodie in monaſterijs, vbi bona fit diſpenſatio. Quemadmodum

contra fieri poteſt, vt diues egeat, quia ab vſu poſſeſſionum ſuarum prohibetur. Hieronymus in Philone dicens, quod nullus erat pauper in congregationibus fidelium in commune viuentium, pauperem intelligit, qui hîc egens vocatur. *Quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum erant.* Intellige de domibus, quæ ipſis non erant neceſſariæ ad inhabitãdum. Has enim non vendebãt, ſed retinebant, non tamen vt proprias, ſed ad vſum vel ſuum, vel aliorum fratrum, proprietate tamen earum tranſlata in communitatem. Et idem ſentiendum de alijs multis neceſſarijs, vt ſupellectile, inſtrumentis mechanicis, veſtibus, libris, & ſimilibus. Propter vſum autem retentum aut conceſſum, dicebatur domus huius aut illius; vt infra cap. 12. Petrus liberatus à carcere venit ad domum Mariæ matris Ioannis. Sic Philippus vnus ex ſeptem diaconis dicitur habuiſſe domum Cæſareæ cap. 21. Sic domus Simonis in Euangelio: & Ioannes matrem Domini accepit in ſua, Ioan. 19.

Vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant, & ponebant ante pedes Apoſtolorum. Hinc intelligitur eos etiam qui bona ſua conferunt in commune ad monaſterium ſeu communitatem, cui ſe in religione mancipant, ſatisfacere conſilio Domini in Euangelio, quo dicitur: *Vade vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni ſequere me.* Dat enim pauperibus, qui cõfert in communitatem in qua nemo aliquid ſuum eſſe dicit.

v. 36. *Ioſeph autem qui cognominatus eſt Barnabas ab Apoſtolis.* Non Barſabas, Hic enim diuerſus eſt ab eo, qui cum Matthia erat deſignatus ad Apoſtolatũ, iuxta Chryſoſt. hom. 11. in Acta. Vide Gagnæum & paraphraſim Eraſmi in 1. & 4. cap. Omnia Græca exemplaria & omnia M.SS. hoc loco habent Barnabas; cap. 1. Barſabas. Itẽ prior in Gręco vocatur ἰωσὴφ hic autem ἰωσῆς. Ac rurſum prior ille fuerat ex Chriſti diſcipulis omni tempore &c. vt habet oratio Petri; hic autem recenter accedit ad Apoſtolorum familiam, omnia ſua relinquens; Vide annot. ad cap. 1. Tametſi Clemens Alexandrinus lib. 2. Strom. dicit hunc vnum fuiſſe è ſeptuaginta diſcipulis. Verum non legimus ſeptuaginta diſcipulos omnia ſua reliquiſſe, ſicut fecerant Apoſtoli, quorum nomine Petrus dicit: Ecce nos reliquimus omnia.

Leuites, Cyprius genere, cum haberet agrum. Cyprius genere, id eſt, patria, quia in Cypro natus erat, vel quia parentes eius Cyprij erant, id eſt, in Cypro nati. Nam Hebræi diſperſi erant toto orbe. Hinc etiam liquet Leuitas habuiſſe poſſeſſiones agrorum.

CAP. V.

v. 2. V*Endidit agrum & fraudauit de pretio agri.* Auguſt. ſerm. 10. de diuerſis, pro *agro* legit *villam.* Græca, poſſeſſionem: ſed infrà; *Et fraudare de pretio agri*, eſt Græcè *agri.*

v. 3. *Cur tentauit Satanas cor tuum? Tentauit*, tentatione efficaci per conſenſum cordis tui. Non enim increpandus erat Ananias, quod tentaſſet eum Satanas, cum id non eſſet in eius poteſtate; ſed quod conſenſiſſet. Id quod Græca lectio ſignificat, *impleuit.* Neque enim Satanas cor Ananiæ implere potuiſſet, niſi ille per conſenſum cor ſuum aperuiſſet prauæ ſuggeſtioni Satanæ, qua repleretur.

Mentiri te Spiritui ſancto. Nominatur Spiritus ſanctus, quia per votum res ſanctificatur Deo, & per hoc votum ipſe homo ſanctificabatur, id eſt, conſecrabatur Deo: ſanctificationis autem opera Spiritui ſancto appropriantur. Igitur mentiens in fraudem voti, rectè mentiri dicitur Spiritui ſancto. Quod poſtea repetens ait: *Non es mentitus hominibus, ſed Deo.* Vnde patet ſecundum ſcripturam Spiritum ſanctum eſſe Deum. Sed quomodo negat eum mentitum hominibus? Non hoc abſolutè negat, ſed oſtendit factum non ſic ęſtimandum quaſi hominibus mentiti ſint, ſed quaſi Deo, cum omne peccatum, licet in homines, etiam abiectos, commiſſum videatur, reuera in Deum committatur. Item quia votum propriè fit Deo; ideo hoc mendacium erat propriè cõtra Deum, quia in fraudem promiſſionis factæ Deo. Senſus ergo eſt: *Mentiri te Spiritui ſancto*, id eſt contra Spiritum ſanctum. *Non hominibus*, ſed Deo; id eſt, non contra homines, ſed contra Deum. Auguſtinus autem ſerm. 10. de diuerſis hic votum agnoſcit; & Fulgentius epiſtola 1. cap. 8. Porro pro eo quod nos habemus, *Mentiri te Spiritui ſancto*, Græcè *mentiri te Spiritum ſanctum*: Sed accuſatiuus pro datiuo poſitus. Nam infra datiuus in Græco habetur, *Non es mentitus hominibus, ſed Deo.* Sicut ergo in ſcriptura habemus, benedicere Deum & benedicere Deo eadem ſignificatione; ſic & in propoſito. Vide annotat. Eraſmi, qui vertit vt noſter.

v. 4. *Nonne manens tibi manebat, & venumdatum in tua erat poteſtate?* Grecè quidem eſt neutrum genus, ſed refertur ad poſſeſſionẽ ſeu agrum, quod vtrumque etiam in Græco neutrum eſt. Nam (pretium) Gręcis fœmininum eſt, vnde ad illud referri non poteſt. Senſus eſt: Nonne ager, priuſquam eum venderes, tibi manere poterat, nemine cogẽte vt venderes; & venumdatus in tua erat poteſtate, quoad pretium, nemine cogente vt pretium offerres?

v. 5. *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit & expirauit.* Hieronymus epiſtolæ ad Demetriadem cap. 7. Petrus Apoſtolus, inquit, nequaquam imprecatur eis mortem, vt ſtultus Porphyrius calumniatur; ſed Dei iudicium prophetico ſpiritu annunciat, vt pœna duorum hominum ſit doctrina multorum.

Audiens autem &c. Quamuis occidere hominem non ſemper peccatum ſit, vt cum fit iuſta auctoritate; non tamen fatendum eſt, Petrum occidiſſe Ananiam & Saphiram, eo modo & ſenſu, quo concedimus Apoſtolos, per ſuas orationes ſanaſſe infirmos & ſuſcitaſſe mortuos. Nam hîc non interceſſit oratio, qua mors illorum à Deo peteretur; ſed in verbis Petri ad Sapphiram nuda fuit declaratio ſeu prædictio rei futuræ. Ad Ananiam autem nihil legitur de morte eius futura locutus. Obijcies Gregor. lib. 9. epiſt. 39. & habetur 2. q. 7. Petrus: Dicit quod Petrus peccantes verbo occidebat, mortuos oratione ſuſcitabat. *Reſp.* Impropriè dici, quatenus Deus verbo illius tanquam inſtrumento vtebatur ad occidendos peccatores. Nec verbum illud erat obſecrantis, aut imperantis, vt in alijs miraculis, ſed tantum indicantis ſiue annunciantis id quod diuinitus erat futurum. Itaque ſi quis quęrat. Quare Petrus non potuiſſet agi reus homicidij apud magiſtratum? *Reſp.* Quamuis Petrus ex Dei reuelatione ſciuerit occultum eorum crimen, & inſtantem vindictam; nihil tamẽ dixit vel fecit, quo ſignificaret ſe operari mortem eorum, vel etiam cooperari. Nam in verbis ad Ananiam dictis tantum eſt increpatio peccati, nulla mortis mentio. Saphiræ autem prædixit quidem mortem, dicẽs: *Ecce pedes eorum &c.* non tamen ſignificauit ſe vel verbo mortem inferre. Vnde B. Thomas 2. 2. q. 64. art. 4. dicit Petrum non ſua auctoritate vel manu eos occidiſſe, ſed magis diuinam ſententiam de eorum morte promulgaſſe. Quod tamen tantum apparet de Saphira. Sicut 4. Reg. 1. Elias non occidit regem dicendo; *De lectulo ſuper quem aſcendiſti non deſcendes, ſed morte morieris.* Ita nec Petrus proferens ſimilem

ſenten-

ſententiam ex Dei reuelatione; ſed vterque prophe-ticè locutus fuit. Similiter Elizæus, 4. Reg. 7. & Ieremias cap. 28. Hananiæ pſeudoprophetæ mortem denunciat, quia contra Dominum locutus erat; quæ etiam ſeptimo poſt menſe conſecuta fuit. Vbi nota nominis conuenientiam in eo, qui Ieremia, & eo, qui Petro denunciante exſtinctus eſt.

Cæterum quamuis Apoſtoli habebant poteſtatem faciendi miracula; tamen non expediebat vt eam in occidendis hominibus exercerent, ſicut in reſuſcitandis & ſanandis: tum quia id non conueniebat gratiæ & manſuetudini Euangelicæ, tum ne malè audiret Chriſti religio apud reges, principes & magiſtratus, alioſque infideles. Vnde hoc eodem cap. etſi legatur Petrus cum alijs Apoſtolis miſſus in carcerem, & productus ad tribunal Pontificum, non tamen legitur ei impoſitum crimen homicidij; quia palam erat, Petrum non fuiſſe morti horum hominum cooperatum. Vide Fulgentium epiſtola 1. cap. 8. vbi dicit quod Ananiam & Saphiram non ſolum vox Apoſtolica tanquam diuini iuris peruaſores increpuit, ſed etiam ſeueritas iuſtitiæ cæleſtis occidit. Vide etiam infra annot. cap. 13.

Cæterum S. Auguſt. videtur ſentire eos eſſe ſaluatos. Nam ſerm. 10. de diuerſis ait: Credendum eſt, quod poſt hanc vitam eis pepercerit Deus. Magna eſt enim eius miſericordia. Et poſt; Correpti ſunt mortis flagello, ne ſupplicio punirentur æterno. Sed hoc alijs non probatur: quia non apparet pœnitentia; imo nec videntur ſpatium habuiſſe pœnitendi, vt in ijs locum habere potuerit illud pſalmi; *Cum occideret eos, quærebant eum*. Similiter loquitur Auguſt. lib. 3. contra epiſtolam Parmeniani cap. 1. Vide plura loca, præſertim apud Lorinum.

v. 23. *Carcerem quidem inuenimus clauſum cum omni diligentia*. Vnde apparet quod clauſis ianuis educti fuerant; & tamen ſupra dicitur Angelus Domini aperuiſſe ianuas carceris. Vide Chryſoſt. & Bedam in hunc locum qui miraculum agnoſcunt tranſitus per ianuas clauſas. Vide etiam infra cap. 12. & noſtra de Euchariſtia in 4. ſent.

v. 29. *Obedire oportet Deo magis quam hominibus*. Non negat eos habere poteſtatem præcipiendi & leges condendi; quod hodie de præfectis Eccleſiæ negant hæretici; ſed negat eis obediendum, ſi aliquid præcipiant, quod Dei legibus ſit contrarium. Nam humana poteſtas ſubordinata eſt diuinæ.

v. 32. *Et nos ſumus teſtes horum verborum, & Spiritus ſanctus, quem dedit Deus*. Vtrumque futurum prædixerat Chriſtus Ioan. 15. *Ille teſtimonium perhibet de me. Et vos teſtimonium perhibebitis; quia ab initio mecum eſtis*. Sed cur Apoſtoli poſteriori loco nominant Spiritum ſanctum? *Reſpond.* Quia hoc de Spiritu ſancto addunt pro confirmatione ſui teſtimonij. q. d. non credatur nobis teſtibus, niſi etiam Spiritus ſanctus manifeſtè teſtis accedat horum omnium, ſcilicet per manifeſta ſigna. Hoc velle Lucam liquet ex Græco, vbi ſic habetur: καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, id eſt, atque adeo Spiritus ſanctus.

v. 34. *Gamaliel legis doctor*. De Gamaliele quomodo cum filio ſuo Abiba baptizatus fuerit, Vide epiſtolam Luciani preſbyteri de inuentione S. Stephani.

v. 38. *Si eſt ex hominibus, diſſoluetur*. Omne conſilium quod eſt ex hominibus, & non ex Deo, tandem diſſoluitur: ſed non ideo debet ceſſare vigilantia præfectorum; vt patet in rebellione ſubditorum aduerſus principes, & alijs prauis machinationibus aduerſus ſalutem publicam. Item conſilium quod eſt ex Deo, poteſt diſſolui, non quòd decretum Dei contingat fruſtrari, & conſilium euerti; ſed quia bona conſilia,

A ſtudia, conatus, qui ſunt ex Deo, non ſemper exitum intentum conſequuntur; nec ſemper qui bene cœpit, perficit; licet bene cœpiſſe ſit ex Deo. Neque enim Deus cuicumque dat incipere, dat etiam perficere, nec omnibus iuſtis dat perſeuerantiam.

Cæterum hoc dilemma etiam hodie hæretici proferre ſolent, contra hæreticorum punitionem. Sed reſpondendum, dilemma non eſſe ſcripturæ ſacræ, ſed Gamalielis, qui hoc apparenti argumento voluit eos quibus fauebat, præſenti periculo liberare. Nam eodem modo dicere liceret, de quauis improborum conſpiratione, *Si eſt ex hominibus &c.* Deinde ipſa B exempla à Gamaliele producta, oſtendunt quidem malas hominum machinationes diſſolui; non tamen id factum ſine poteſtate publica proconſulum; vt patet ex Ioſepho, & hîc ſatis ſignificatur. Deinde, ad principem ſacerdotum non pertinebat hos punire, tanquam rerum nouarum authores; ſed ad præſidem Romanum, cui Apoſtolos, ſi culpandi fuiſſent, debebant deferre. Sed ipſi principes ſacerdotum multa faciebant præſumpta authoritate; vt patet toto hoc libro; velut dum Saulum cum poteſtate & litteris mittunt Damaſcum; dum Stephanum lapidãt; dum Paulo necem moliuntur.

v. 39. *Si vero ex Deo eſt; non poteritis diſſoluere illud, ne forte & Deo repugnare inueniamini*. Aliquid intelligi- C tur, quod non exprimitur; Quandoquidem quod ex Deo eſt, diſſolui non poteſt; dimitte eos (ſicut infra dicit) *ne videamini pugnare contra Deum*. Sed intellige, ſi ita ex Deo eſt, vt Deus velit permanere & incrementa capere & proſperari; non poteritis impedire; quod ſi conemini, eritis θεομάχοι, id eſt, bellum cum Deo ſuſcipietis, cum Deo pugnabitis. Nam Græcè eſt θεομάχοι εὑρεθῆτε.

CAP. VI.

v. 1. *Factum eſt murmur Græcorum aduerſus Hebræos.* Vtrique Iudæi ſeu Iſraelitæ erant; Nondum enim in gentibus prædicatum erat Euangelium; ſed Græci dicuntur Iudæi qui in diuerſis Græciæ, ſeu po- D tius gentilitatis (quæ aliquando Grecia dicitur, ſicut gentiles, Græci) partibus nati, Hieroſolymam cauſa religionis venerant; de quibus etiam loquitur ſcriptura Act. 2. Ad hoc genus, Iudæos ſcilicet in diſperſione gentium poſitos, ſcribunt epiſtolas ſuas Petrus & Iacobus. Hebræi verò dicuntur, qui in Iudæa nati erant. Ac forte peculiariter his nominibus ſic appellantur, à lingua quam loquebantur. Qui enim in Iudæa nati, loquebantur Hebraicè; qui in diſperſione, vt plurimũ loquebantur Græcè, more gentium, inter quas verſabãtur: ſicut hodie, Iudæi, qui morantur in Italia, loquũtur italicè, qui in Germania germanicè. Et nota quod Græcè nõ dicitur ἕλληνες, ſed ἑλληνισταί. q. d. græciſtæ. Vide infra annot. cap. 9. & 11.

E *Quod deſpicerentur in miniſterio quotidiano viduæ eorum*. *Deſpicerentur*, id eſt, negligerentur, & Hebræis viduis poſthaberentur in ſubminiſtrandis vitæ neceſſarijs. Quod id ſit viduas deſpici, patet ex eo quod eſt viduas honorari in epiſtola ad Timoth. & *miniſterium quotidianum* intelligi, rerum quotidianarum ſuppeditationẽ, intelligi poteſt ex Apoſtolo dicẽre 2. Cor. 9. *Nam de miniſterio quod fit in ſanctos*. & Rom. 15. *Nunc igitur proficiſcar in Ieruſalem miniſtrare ſanctis*. Item: *Et obſequij mei oblatio accepta fiat*. Eſt autem vbique Græcè διακονία vel διακονεῖν. Miror Eraſmũ in paraphraſi ſua id non aduertiſſe, dum miniſterium intelligit, quo viduæ Apoſtolis ac diſcipulis inſeruiebant. Idem in ſcholijs in epiſtolã Hieronymi ad Euagrium, ex eodem ſuo errore conatur locũ eius epiſtolæ caſtigare;

cum potius ex voibis epiſtolæ debuiſſet admoneri rectæ intelligentiæ huius loci. Nec id animadnertit in ſcholijs ſuis Marianus, qui Eraſmum taxat quidem more ſuo grauiter, ipſe tamen in hunc eundem lapidem turpiter impingit. Quamquam & Bedam ſic ſenſiſſe apparet, tam in primo commētario, quam in retractationibus.

Hinc porro apparet, ea quæ dicuntur cap. 4. *Neque enim quiſquam egens erat inter illos*. Et: *Diuidebatur autem ſingulis prout cuique opus erat*. Et: *Erat omnium credentium cor vnum & anima vna*: Non diu in ſua perfectione & exacta obſeruatione permanſiſſe, propter hominum vitia & affectus carnales, vt ſolet in omnibus huiuſmodi fieri. Nihil enim tam bonum inſtituitur quod non paulò poſt inclinet, hominum vitio ſeu negligentia. Hinc in Eccleſia & monaſterijs frequenti opus eſt reformatione.

v. 2. *Et miniſtrare menſis*. Quatenus hoc ſit, aut olim fuerit officium diaconorum, vide noſtra in 4. diſt. 24. §. 16. ſub finem.

v. 5. *Et elegerunt Stephanum*. Hoc non intelligitur de electione canonica, quæ dat ius electis, ſed de ea quæ plebi interdum indulgetur. Quod hîc eo propenſius factum eſt ab Apoſtolis, quia agebatur de miniſterio quadamtenus profano, de recta diſtributione eorum, quæ conferebantur à plebe, & in illam primorum fidelium multitudinem; & vt plenius ſatisfieret querelis aliorum aduerſus alios. Itaque electio iſta erat inſtar cuiuſdam poſtulationis ſeu deſiderij ac voti; quod Apoſtoli ſua auctoritate approbarunt ſatis quoque id oſtendūt verba pręcedentia, quibus Apoſtoli dicebant: *Conſiderate ergo fratres viros ex vobis boni teſtimonij ſeptem, --- Quos conſtituamus ſuper hoc opus*. Id eſt, perquirite tales & pręſentate nobis, vt nos cōſtituamus &c. Eundem Stephanum ipſi Apoſtoli, ſicut in officio miſſæ de eo legitur, elegerunt, electione canonica; ſcilicet eo ipſo, quo collatis ſententijs approbarunt electionem à multitudine factam.

Et Timonem. Multa exemplaria MSS. habent Timotheum; in Gręco tamen lego τιμώνα, Timonem. Certum eſt autem nō hunc fuiſſe Timotheum illum Pauli comitem. Nam ille incircumciſus diu fuit, donec à Paulo propter Iudęos circūcideretur; eratque iam tum adhuc adoleſcens, vt patet ex epiſtolis ad eum ſcriptis, multo poſt hoc tempus: Hi autem circumciſi omnes erant, & tanquam viri ſapientia pleni, ex tota multitudine delecti ad diaconiam; quod in Timotheum illo tempore non potuit competere, imo tunc adhuc forte puer erat. Huius Timonis meminit martyrol. 19. Aprilis.

Et Nicanorem. De Nicanore vno ē ſeptem diaconis, quod tandem in Cypro, gratia fidej & virtute admirandus, glorioſiſſimè coronatus ſit, habes in Rom. martyr. 10. Ian. ex Vſuardo, ni fallor, & 23. Ianuarij de Parmena, qui Philippis in Macedonia ſub Traiano coronatus eſt.

Et Nicolaum aduenam Antiochenum. Græcè προσήλυτον quod Eraſmus vertit proſelytum, id eſt, ex gentilitate inſitū religioni Iudęorum per circūciſionem. Sic in Euangelio: *vt faciatis vnum proſelytum*. Vide annot. Apoc. 2. de Nicolao & Nicolaitis. Sicut autem Euangeliſtæ Iudam Iſcariotem vltimo loco ponunt in catalogo Apoſtolorum, eo quod illo ſancto conſortio, per ſcelus proditionis Domini ſui, indignum ſe reddiderit; ita Lucas hunc Nicolaum ponit vltimum in catalogo ſeptem diaconorum, quod per hæreſim ſe illo collegio reddiderit indignum; vt nonnulli tradiderunt; vel certè eo quod eſſet proſelytus. Additiuncula Cenſoris.

v. 7. *Multa etiam turba ſacerdotum obediebat fidei*. Sa-
A cerdotes Aaronici intelliguntur, non Chriſtiani, vt quidam intellexerunt, imperitè. *Obedire fidei* eſt credere, id eſt, fidem humili ſubmiſſione voluntatis ſuſcipere. Rom. 1. *Ad obediendum fidei in omnibus gentibus*. Vide ibi comment.

v. 8. *Stephanus autem plenus gratia & fortitudine*. *Plenus gratia*, id eſt, multa habens Spiritus ſancti chariſmata. Vnde ſequitur: *Faciebat prodigia & ſigna magna in populo*. Item valebat eloquentia & doctrina, vt patet ex oratione quam habeat in concilio. Plenus *fortitudine*, id eſt, robore ſeu virtute Spiritus ſancti, quæ proprius eſt effectus Spiritus ſancti in ſacramento confirmationis. Quam fortitudinem Chriſtus Apoſtolis ſuis promiſit ante Aſcenſionem in cęlum Luc. vlt.
B & Act. 1. & contulit abundè, in die Pentecoſtes: Act. 2. Eademque fortitudo excelluit in Stephano; vt patet ex hoc & ſequente cap.

v. 9. *Quæ appellatur Libertinorum*. Libertinos quidam intelligunt eos, qui erant ex Libya. Sed cum eos nuſquam libertinos dictos legamus, alij malunt eos intelligere, qui ex patribus libertis, id eſt, libertate donatis, poſtquam à Pompeio ſuperati & in ſeruitutem abducti fuerant, erant progeniti. Tales enim propriè Libertini dicuntur. Vide Calepini lexicon. Vtraque tamen interpretatio probabilitatem accipit ex 2. cap. Actor. vbi dicitur: *Et qui habitant Meſopotamiam --- & partes Libyæ, quæ eſt circa Cyrenen, & aduenæ Romani*. Sicut enim ibi Libya cum Cyrene nominatur, ita
C hîc Libertini & Cyrenenſes coniunguntur. Sed rurſum, illic adiunguntur aduenæ Romani; quos hic Libertinos intelligere poſſumus, iuxta ſenſum datum; quia patres eorum apud Romanos ſeruierāt, & deinde manumiſſi fuerant, quem etiam ſenſum probat Chryſoſtom. Gręcè eſt λιβερτίνων. A Libya deducitur apud Græcos λιβυστίνος authore Stephano. Quod vocabulum potuit quadam loquentium corruptela mutari in λιβερτίνος, maximè apud barbaros.

Et eorum qui erant à Cilicia. Ex his erat Saulus natus in Tarſo Ciliciæ; vt veriſimile ſit eum etiam, vt erat ardens legis ęmulator, cum Stephano diſputaſſe.

v. 13. *Et ſtatuerunt falſos teſtes, qui dicerent: Homo iſte non ceſſat loqui verba aduerſum locum ſanctum & legem.*
D *Audiuimus enim eum dicentem, quoniam Ieſus Nazarenus hic deſtruet locum iſtum, & mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moyſes*. Verum erat quidem Ieſum deſtructurum eſſe locum illum, & mutaturum traditiones; & tamen erant falſi teſtes, quia teſtabantur Stephanum hęc dixiſſe quæ non dixerat, & per quæ ſciebant commonendos Iudæos, vt in Stephanum inſurgerent & morti traderent. Alioqui, nec Stephanus, nec Apoſtoli hęc prędicabant, quamuis vera; quia non erat opportunum nec expediens talia prædicare, nec verò neceſſarium. Non opportunum, nec expediens propter Iudęos, quorum multi crediderunt in Chriſtum ad prædicationem Apoſtolorum, non credituri ſi hæc fuiſſent eis ingeſta. Non neceſſarium adhuc
E pro illo tempore; quia ſine diſpendio ſalutis eorum, poterant hęc taceri ad tempus, modo ſpem ſalutis non in ceremonijs Moſaicis; ſed in Chriſto collocarent. Ac multo minus erat neceſſarium illis annunciare, quod Ieſus locum illum eſſet deſtructurus. Et conſtat ex Actis Apoſtolorum, Apoſtolos talia non prædicaſſe. Sed etſi Stephanus talia dixiſſet; adhuc poſſunt intelligi fuiſſe falſi teſtes; quia teſtabantur blaſphemias, quæ reuera talia non erant. Vide annot. Matth. 26.

v. 15. *Tanquam faciem Angeli*. Id eſt, valde pulchram & gratioſam. Deus enim gratiam vultus eius auxerat. Sic linguæ Angelorum dicuntur pro eximia facundia.

CAP. VII.

v. 6. *ET male tractabunt eos annis quadringentis.* Vide annot. Geneſ. 15. Exodi 12.

v. 14. *In animabus ſeptuaginta quinque.* Iuxta interpretationem Septuaginta; cum textus Hebraicus tantum habeat ſeptuaginta. Sed à Septuaginta additi ſunt filij Ephraim & Manaſſe. Cum enim in hoc numero cenſerentur omnes filij filiorum Iacob, cumque Ephraim & Manaſſe, qui nepotes erant, in filios fuerint adoptati; merito eorum filij huic numero adſcribuntur. Vide annot. Geneſ. 46.

v. 16. *Et tranſlati ſunt in Sichem, & poſiti ſunt in ſepulchro, quod emit Abraham pretio argenti à filijs Hemor filij Sichem.* Multiplex hic difficultas in hiſtoria concilianda. Ac primum leue illud eſt, quod poſtremo loco dicitur: *Hemor filij Sichem*, Cum Hemor pater fuerit Sichem. Nam in Græco tantum habetur τοῦ Συχὲμ quod iuxta fidem hiſtoriæ Geneſ. & Ioſue vlt. vertendum potius erat, *patris Sichem.* Nec culpandus tamen eſt Interpres Latinus, qui ſubaudit nomen (filij), vt ſanè ſubaudiri poteſt: & facile fieri potuit vt Hemor habuerit patrem nomine Sichem, & filium eodem nomine, quod in memoriam aui ſui ei dederit, vt fit quotidie. Additio hæc eſt Cenſoris. Sed cetera multum diſcrepare videntur; nempe de ſpelunca duplici in Hebron, quam ab Ephron Hethæo emit Abraham quadringentis ſiclis argenti, vbi ſepulti ſunt; Sara, Abraham, Iſaac, Rebecca, Lia, Iacob. Geneſ. 23. 25. 35. 49. & 50. & de agro in Sichem, quem à filijs Hemor Heuæi patris Sichem emit Iacob centum agnis, vbi ſepultus eſt Ioſeph. De eo habes Geneſ. 33. & Ioſue vlt. Quidam putant mendum eſſe in nomine Abraham, quod ſcribæ poſuerint pro Iacob. S. Hieron. in epiſtola ad Pammachium 101. cap. 4. Differo ait ſolutionem &c. Nec tamen alibi reperitur dare ſolutionem. Additio Cenſoris. Sed ex his quæ habet in epitaphio Paulæ, & in libro illa de optimo genere interpretandi, liquet eum docere quod duodecim Patriarchæ filij Iacob, ſint ſepulti in Sichem, vt hîc ait B. Stephanus.

v. 19. *Vt exponerent infantes ſuos ne viuificarentur.* Id eſt, ne viui permanerent. *Viuificare* pro viuum relinquere phraſis eſt ſcripturæ. Sic 1. Reg. 27. *Virum & mulierem non viuificabat Dauid.*

v. 25. *Exiſtimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipſius.* Hinc oſtenditur Moyſen non ſine voluntate diuina, ſibi cognita, ſumpſiſſe ſibi poteſtatem vindicandi populum ſuum de oppreſſione Ægyptiorum. Nam quamuis id Hebræi non intelligerent; ipſe tamen iam tum intelligebat; ideoque cædes Ægyptij licitè & cum poteſtate ab eo facta videtur; licet Auguſt. hunc locum non conſideranti aliud videatur; qui tamen quæſt. 2. in Exod. hoc quoque obſeruauit. Vide annot. Exod. 2.

v. 30. *Apparuit illi in deſerto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.* Et infra: *Hunc Deus principem & redemptorem miſit cum manu Angeli, qui apparuit illi in rubo.* Vide annotat. Exod. 3. Tres ſunt cauſæ cur Stephanus immoretur in hiſtoria & laudibus Moyſi. Prima, ne propterea de legis abrogatione diſputaſſe videretur, quia de legiſlatore eius Moyſe minus honorificè ſentiret. Ideo eum prolixè laudat & prædicat. Altera, vt exemplo Moyſi tanti benefactoris, toties tamen à populo contempti, repulſi, exaſperati, & ad mortem expetiti; tacitè taxaret ingratitudinem Iudæorum in Chriſtum, à quo tot affecti beneficijs & ſanctiſſimis præceptis inſtructi, tandem eum poſt varias perſecutiones & contumelias in crucem ege-
A runt propter quod eos in fine orationis vocat proditores & homicidas, patrum ſuorum imitatores. Tertia cauſa, vt in illius magni prophetæ manifeſtum de Chriſto teſtimonium, quod proferre volebat, commendabilius acceptabiliuſque redderet. Vnde ita ſermonem de Moyſe concludit: *Hic eſt Moyſes qui dixit filijs Iſrael, Prophetam ſuſcitabit vobis Deus &c.*

v. 35. *Principem & redemptorem.* Nota etiam Moyſen *redemptorem* dici, ſine iniuria vnius redemptoris Chriſti; quemadmodum idem etiam mediator ſiue ſequeſter vocatur inter Deum & filios Iſrael. Multa
B enim Deo vel Chriſto propria, ἀναλόγως hominibus communicantur.

v. 37. *Tanquam me.* Nota ſimilitudinem, non æqualitatem. Vnde & intelligimus illud; *Diliges proximum tuum ſicut teipſum*, non neceſſario de æqualitate dilectionis eſſe accipiendum. Vide annot. Deut. 18. & in 3. ſent. diſt. 29.

v. 42. *Sicut ſcriptum eſt in libro prophetarum*: *Nunquid victimas & hoſtias &c.* Vide annot. Amos 5. & Numer. 23. Citatur autem hic locus ſecundum ſeptuaginta, excepto hoc poſtremo: *Et transferam vos trans Babylonem.* Pro quo tam ſeptuaginta quam Hebræa habent, *trans Damaſcum.* Sed conciliari cum illis poteſt, quod hîc dicitur; quia ſignificatur eos eijciendos
C eſſe in remotiſſimas à ſua terra regiones Orientem verſus, vt non ſolum Damaſcum prætereant, verum etiam Babylonem, multo longius diſſitam. Porro ſicut veriſimile eſt, Stephanum Hebraicè locutum fuiſſe in conſilio ſacerdotum Iudaici populi; ita quoque credibile eſt, ab eo recitata fuiſſe ipſa verba prophetæ, vt in Hebræo habentur: Lucam verò, quia Græcè ſcribebat, in his retexendis vſurpaſſe verba ex verſione ſeptuaginta, quæ tunc verſabatur in manibus omnium, eorum maximè, qui Hebraicè neſcirent. Vide Gaignæum, & Oecumenium in hunc locum, & quæ ibi Hentenius annotauit.

v. 48. *Sed non excelſus in manufactis habitat.* Scilicet tanquam indigens habitationis loco, ſicut Paulus exponit Act. 17. & hoc vult probatio ſequens; *Sicut
D propheta dicit &c.* Alioqui Deum in templo habitare, pluribus locis ſcriptura teſtatur, vt Deuteron. 12. 3. Reg. 8. 2. Paral. 6. Vide annot. infra cap. 17. Habitat autem in templo quatenus illic peculiari modo præſentiam ſuam exhibet, exaudiendo orationes, & beneficia, gratiamque conferens: & tanquam ibi habitans, vult ibi ſe conueniri per orationes, laudes, ſacrificia.

v. 51. *Dura ceruice & incircumciſis cordibus & auribus.* Phraſes Hebrææ ſunt. Duræ ceruicis hominem vocant præfractum & qui monitis non cedit; metaphora deſumpta à vitulis, qui iugum ceruici impoſitum reijciunt. Incircumciſis cordibus & auribus dicuntur, alluſione ad circumciſionem carnis illi populo
E legitimam. q. d. vt eſt apud Ezechielem; Carne quidem circumciſi eſtis; ſed cordibus & auribus incircumciſi; cordibus, quia ſancta monita à corde reijcitis: auribus, quia nec audire ſuſtinetis.

Vos ſemper Spiritui ſancto reſiſtitis. Ita legendum præſenti tempore, non, reſtitiſtis; conſentiunt omnia MSS. aſtipulantur & Græca. Reſtiterunt autem tam ipſi, quam patres eorum Spiritui ſancto, dum tot modis inuitati ad veram pietatem; ſcilicet lege diuinitus data, tot prodigijs & oſtẽtis diuinitus exhibitis, tot præſtitis beneficijs eductionis ex Ægypto & introductionis in terram manantẽ lac & mel, tot miſſis ad eos prophetis; ſemper tamen rebelles fuerunt Spiritui ſancto, cui tanquam ſummæ bonitati omnis illa beneficentia peculiari ratione adſcribitur.

v. 52. *Et homicidæ fuiſtis.* Græcè φονεῖς, id eſt, occiſores, vt vertit Eraſmus. Vnde non eſt hic vrgendum quod dicit Stephanus: *homicidæ*, & non Deicidæ; quia neutra natura in Græco exprimitur. Et ſanè Iudæi non tantum homicidæ, ſed & Deicidæ fuerunt, ſicut B. Virgo verè & propriè Deipara, quia Chriſtus, quem illi occiderunt & hęc peperit, Deus & homo eſt ſubſtantialiter. Cęterum non ſolus Iudas Chriſti proditor fuit, verum etiam Iudęi. Nam ille quidem Chriſtum tradidit Iudęis, Iudęi vero Pilato & gentibus, iuxta id quod Chriſtus ipſe prædixerat, vbi ait: *Et tradent eum gentibus ad illudendum & flagellandum, & crucifigendum.* Ideo autem addit B. Stephanus: *Et homicidæ*, quia in ſcelere occiſionis Chriſti, multo grauior fuit culpa Iudæorum, qui ex pertinaci odio & inuidia popoſcerunt eum ad mortem, falſis contra eum accuſationibus inſtitutis; quam Pilati, qui morti eum adiudicauit; aut miniſtrorum eius gentilium, qui manibus ſuis eum crucifixerunt. Vnde & Dominus ad Pilatum: *Qui me tibi tradidit*, inquit, *maius peccatum habet.* Verius ergo illo ſcelere Iudęi homicidæ, quam gentiles.

v. 53. *Qui accepiſtis legem in diſpoſitione Angelorum.* Græcè *in diſpoſitiones*, & forte ita vertit interpres. Eraſmus, *per diſpoſitiones*. Quia nimirum Angeli erant miniſtri illius legiſlationis. Sic Gal. 3. dicitur lex ordinata per Angelos in manu mediatoris Moyſi; & Hebr. 2. *Qui per Angelos dictus eſt ſermo.* Vide annot. Deuter. 33. vbi explicatur quomodo lex data per vnum Angelum, qui Moyſen & populum alloquebatur; & quomodo per multos. Vide etiam comment. 1. Cor. 10.

v. 55. *Ecce video cælos apertos.* Non hinc ſequitur cælum fuiſſe diuiſum, vt Stephanus videret Chriſtũ, ſed aperti dicuntur cæli, quatenus Ieſus Dei filius in cælo exiſtens, oculis corporeis videbatur. Nec opus erat diuiſione cum cælum ſit corpus diaphanum. Item cæli propriè non ſunt viſibiles, nec aër. Sic alibi aperti dicuntur cæli, quando Spiritus ſanctus in ſpecie columbæ viſus eſt; Quamquam hoc de cęlo aërio potius accipiendum. Sic intelligi poteſt, quod aliquando dicunt patres, Chriſtum aperuiſſe ſibi vterũ maternum; quia inde prodijt ſua virtute.

Quæri poteſt, an Stephanus tunc etiam, quando lapidabatur, viderit apertos cælos. Id hoc loco non dicitur; ſed tantum in eius officio canit Eccleſia: *Cum igitur ſaxorum crepitantium turbine quateretur, inter ęthereos aulæ cæleſtis ſinus, diuina ei claritas fulſit.* Idem Prud. in hymno de S. Laur. Talemque & ille prætulit oris coruſci gloriam, Stephanus, per imbrem ſaxeum, cælos apertos intuens, vbi tria diuerſa coniungit Poëta. Item quæritur quomodo Chriſtus in cælo empyreo exiſtens, vel vt S. Thomas vult p. 3. q. 57. artic. 4. ſupra cælum empyreum conſtitutus, potuerit à Stephano in terris poſito videri; cum neque acies oculorum ad tantum ſpatium pertingat, neque ſpecies viſibiles à corpore viſibili tam procul effundantur? *Reſpond.* Si viſio fieret emiſſione radiorum viſualium ex oculo, vt Plato voluit; dicere poſſemus virtutem viſiuam à Deo fuiſſe confortatam, vt radios tam procul emittere poſſet. Sed, cum longè probabilius ſit, ſpecierum receptione viſionem fieri; reſpondetur, vel naturaliter potuiſſe corpus Chriſti, vtpote lucidiſſimum, tam procul videri, ſicut ſol & ſtellæ ob inſignem claritatem longiſſimè videntur: (Nam ſi corporis paruitatem obijcias, reſpondebo claritatem compenſaſſe quod quantitati deerat, vt tam procul videri potuerit) vel certè, diuino miraculo ſpecies in tam longinquum ſpatium fuiſſe diffuſas.

Fruſtra quoque hic quidam imaginantur cæli factam diuiſionem, vt Stephanus Chriſtum in cælo ſtantem videret: non ſolum quia cælum corpus eſt diaphanum; verum etiam quia diuiſione poſita, aut hiatus ille alio corpore repleretur, aut non. Si ſic, quonam corpore? certè non alio dicent, quam aëre. At quid opus diuiſione ſi replendus erat hiatus alio corpore, & quidem eo quod non plus adferret adminiculi ad videndum, quam cęlum ipſum faceret ſine hiatu? Deinde permagna aëris copia opus eſſet, ad implendum hiatum ab imo cęlo lunæ ſe protendentem vſque ad ſummum cęlum; Quod ſpatium tam magnum eſt, vt totum aëris elementum ei implendo nõ ſufficeret. Vt interim prętermittam quam parum aptè probabiliterque, ponatur elementare corpus ad hoc ſolum vt Stephanus Chriſtum videat, ſurſum per hiatum, quaſi per fiſtulam vel caminum mitti per omnes cęlos, vſque ad ſummum. Quod ſi dicas hiatũ nullo alio corpore fuiſſe repletum, iam vacuum ponis, à quo tota abhorret natura vſque adeo, vt nec per miraculum id vſquam admiſſum legamus. Imo hac ratione tollitur hoc ipſum, cuius gratia huiuſmodi hiatus ponebatur: ſcilicet vt Stephanus Chriſtum in excelſo cælo poſitum videret. Nam vt in naturali philoſophia didicimus, per vacuum viſio fieri prorſus nequit.

Et filium hominis ſtantem. An illud (*ſtantem*) poſſit intelligi, conſtitutum; vt non ſignificetur certus ſitus corporis, ſed tantum, quod erat à dextris Dei? Melius dicitur intelligi veram ſtationem; maximè ſi Stephanus eius humanam formam vidit corporalibus oculis. Dicunt enim Theologi, diſputantes de ſitu corporis Chriſti in cælis; eum ſtare, non ſedere; quod ſtatus ſit ſitus perfectiſſimus.

Et filium hominis ſtantem à dextris Dei. Non, *virtutis Dei*. Nam illud (*virtutis*) adiectitium eſt, quod nec in Gręcis eſt exemplaribus, nec MSS. Sed quomodo videre eum potuit ſtantem à dextris Dei, ſcilicet Patris, cum dextra Dei ſit inuiſibilis, imo propriè nulla; vt nec ſiniſtra, nec reliquæ poſitionum differentiæ, quæ ſolis aſſignantur corporibus? *Reſp.* Sermonem eſſe improprium, ita explicandum; Video filium hominis, id eſt, Chriſtum in humana forma, eundemque in cęlis regnantem, ſupra omnem creaturam eleuatum, & Deo proximum. Stantem autem dicit, quia verè illo ſitu corporis Chriſtum tunc videbat. Ita vero ſe Chriſtus tunc videndum exhibuit, vt ſe ſignificaret paratum ad adiuuandum martyrem pro ſuo nomine pugnantem. Aut certè, ſicut ſeſſio, quietam felicitatis & regni poſſeſſionem ſignificat; ita ſtatus, eiuſdem felicitatis & regni firmitas inconcuſſa perpetuaque, poteſt intelligi. Nam per ſeſſionem ſignificari iudicandi poteſtatem, in hac quidem locutione, qua dicitur Chriſtus ſedere ad dexterã Patris, non apparet. Nam nec filij Zebedæi poteſtatem iudicandi; ſed regni conſortium, primaſque poſt Chriſtum in eius gloria partes petebant, quando dicebãt: *Da nobis vt vnus ad dextram tuam, & alius ad ſiniſtram tuam, ſedeamus in gloria tua.* Quod etiam intelligitur ex pſalmo 109. Patre ad filium dicente; *Sede à dextris meis, Donec ponam inimicos tuos &c.* Non enim dicit; vt tu ponas inimicos tuos &c. tanquam iudex; ſed: *ſede à dextris meis* ex nunc vſque ad illud tempus, quo ego de inimicis tuis ſum iudicaturus. Et vtique fides noſtra prædicat, Chriſtum ex quo tempore aſcendit in cęlum, ſediſſe ad dexteram Patris; Inde vero in fine ſæculi venturum vt iudicet viuos & mortuos. Vnde facile colligitur, ſeſſionis nomine in hac phraſi, de qua nunc agimus, non ſignificari dignitatem iudiciariam, ſed id potius quod diximus. Vide annot. locis citatis.

citatis. Porro primo martyri talis viſio oſtenſa fuit, ad ſignificandum quod omnes martyres in certamine & labore martyrij, debeant Chriſtum ſuum ἀγωνοθέτην, à quo præmium ſunt accepturi, ante oculos mentis habere, & continuo quaſi præſentem intueri; vt ea fide & ſpe roborati perdurent in certamine.

v. 58. *Secus pedes adoleſcentis*. Vide Baronium tom. 1. de hoc loco & ætate Pauli: Putat enim eum tunc fuiſſe, triginta quinque annorum. Sic Paulus ad Timotheum: *Nemo adoleſcentiam tuam contemnat.* Nam Timotheus erat vt minimum triginta annorum; ſed *adoleſcentiam* dixit pro iuuentute. Et Cicero ſcribit Hannibalem iuueniliter exultantem. Sic Romana iuuentus, id eſt, milites.

v. 59. *Domine Ieſu ſuſcipe*: Inuocat Ieſum non in terris præſentem, ſed in cælis regnantem. Vnde patet, quam malè, imo impiè quidam olim ſenſerint, ſolum Patrem eſſe à nobis inuocandum per Filium, non autem inuocandum ipſum Filium; Cum hic clarè teſtetur Lucas Stephanum inuocantem dixiſſe: *Domine Ieſu &c.* Quæritur, cum Chriſtus in cruce pendens, prius orauerit pro inimicis, deinde commendauerit ſpiritum ſuum patri; cur Stephanus ordine contrario, prius rogauerit ſuſcipi ſpiritum ſuum, deinde orauerit pro inimicis? Poteſt reſponderi, Chriſtum, qui excidere à iuſtitia non poterat, de ſe ſecurum, oraſſe pro peccatoribus, ſimul vt oſtenderet eam fuiſſe ſui aduentus & paſſionis vnicam cauſam, vt peccatores ſaluos faceret: Stephanum autem, quod adhuc in via poſitus poſſet excidere, de ſe primo loco fuiſſe ſolicitum, ordine charitatis; ideoque primum ſibi felicitatem cum Chriſto, deinde & inimicis indulgentiam petiuiſſe.

Memorabile eſt quod refert S. Aug. lib. 22. de ciuit. cap. 8. de Martiali quodam mirabiliter per interceſſionem & merita S. Stephani conuerſo ad fidem Chriſtianam in ſua infirmitate; in qua deinceps vſque ad mortem, qua paulo poſt extinctus fuit, continuo in ore habebat illa verba: Chriſte accipe ſpiritum meum, cum tamen neſciret eadem illa fuiſſe vltima S. Stephani verba.

CAP. VIII.

v. 1. PRæter *Apoſtolos*. inſigne exemplum in Apoſtolis, imitandum omnibus paſtoribus, vt commota generali perſecutione fidelium, ipſi non fugiant, ſed permaneant, & impetum ac furorem perſecutionis ſuſtineant. Aliud ſi ſoli ipſi quærantur ad mortem. Tunc enim, exemplo Petri & Pauli, fugere eis licet; dummodo non deſint alij, per quos neceſſaria ſacramenta fidelibus ſubminiſtrentur: Quemadmodum B. Auguſt. docet in epiſtola ad Honorium. numero 80.

v. 2. *Curauerunt autem Stephanum viri timorati.* Græcè εὐλαβεῖς, id eſt religioſi. *Curauerunt* id eſt, ea fecerunt quæ ad corpus eius honorificè ſepeliendum pertinebant, tum propter honorem protomartyrij, tum ad proteſtationem fidei reſurrectionis, in hoc primo occiſo pro fide Chriſti. De hoc curationis officio & ſepultura Stephani, vide epiſtolam Luciani preſbyteri de inuentione reliquiarum S. Stephani apud Auguſtinum tom. 10.

Et fecerunt planctum magnum ſuper eum. Non ſolum magnitudo luctus, ſed & pompæ funebris ſignificatur, teſte Hier. in epiſtola ad Marc. de obitu Bleſillæ, & adducit ſimile illud Geneſ. vlt. de eo quod dicebant habitatores terræ Chanaan: *Planctus magnus eſt iſte Ægyptijs.* Nec hinc ſtatui poteſt, quod fideles orauerint pro martyre defuncto; quia ſine huiuſmodi oratione, conſiſtit pompa exequiarum. Quæres quomodo planctum magnum, id eſt, ſolemnes exequias facere potuerint ſuper Stephano, à Iudæis lapidato, vt ab iiſdem Iudæis nō prohiberentur? *Reſp.* Stephanus per tumultum lapidatus eſt à Iudæis, & tamen lapidati non prohibebantur ſepeliri, imo iubebantur ſecundum legem. Sepultura autem fiebat ab amicis & propinquis; ſicut & ſepultura Chriſti, quamuis crucifixi. Itaquè Iudæis difficile erat impedire, quo minus ad ſepeliendum Stephanum multi conuenirent honoris gratia. Sed de hac re plura vide in epiſtola Luciani preſbyteri, de reuelatione corporis S. Stephani, ex narratione Gamalielis facta eidem Luciano per viſionem, & de loco lapidationis, & de loco & tempore ſepulturæ, & de planctu ſeptuaginta dierum.

v. 5. *Philippus autem deſcendens &c.* Chryſ. homil. 35. in Geneſ. hunc Apoſtolum vocat; & alij nonnulli Philippum, Apoſtolum fuiſſe putant, vnum ex duodecim. Sed veriſimilius eſt fuiſſe diaconum, vnum ex ſeptem de quibus cap. 6. Quod & pluribus placet, & probatur ex martyrologio. Rom. 6. Iunij; vbi & dicitur habuiſſe quatuor virgines filias, & Cæſareæ habitaſſe; quod certum eſt de Philippo vno ex ſeptem diaconis accipiendum, teſte ſcriptura infra cap. 21.

In ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Chriſtum. Nondum gentibus prædicatur Euangelium, hæc enim Petro prærogatiua ſeruatur, vt primus Euangelizet gentibus: Samaritani vero ſemi-Iudæi erant, vtpote Iudæis commixti, tam genere, quam religione. Vnde nulla offenſio erat, ſi illis quoque Euangelium prædicaretur. Nam & Chriſtus, quamuis aliquando dixerat diſcipulis: *In ciuitates Samaritanorum ne intraueritis*; ipſe tamen poſtea & ciuitates Samaritanorum intrauit, & Euangelium eis annunciauit, Ioan. 4. Ex quo Chriſti exemplo non dubitarunt Apoſtoli poſt acceptum Spiritum ſanctum, ſtatim ſe poſſe prædicare Samaritanis.

v. 9. *Vir autem quidam nomine Simon.* De Simone Mago dicit S. Auguſt. in Pſal. 9. quod magicis & ſceleratis artibus, cælum ſe ſperauerit adepturum. Cum autem dicatur v. 13. *Tunc Simon & ipſe credidit*; quæri poteſt, liceatne admittere quorumdam expoſitionem dicentium, fictè tantum & ſimulatè Simonem credidiſſe, vt gratiæ patrandorum miraculorum particeps fieret. Sicut quod in Euangelio Marci 6. de Herode dicitur, quod Ioannem Baptiſtam libenter audiebat, ſic quidam intelligunt, eum, cum vulpina eſſet aſtutia, ſimulaſſe ſe libenter monita ſalutis accipere à ſancto viro. An ſenſus eſt: *Credidit*, id eſt, fidem ſuſcepto ſacramento profeſſus eſt? Nam fideles appellantur qui baptizati ſunt; quod nomen catechumeni non habent, etiamſi vel maximè corde credant. Vide annot. Marci 6. Simonem verè credidiſſe, apparet ex verbis Petri, quibus eum poſtea hortatus eſt ad pœnitentiam peccati ſui, quo voluit emere donum Spiritus ſancti. Si enim non vere credidiſſet, primum exhortandus fuiſſet ad credendum. Sed reſponderi fortaſſis poſſet, Petrum qui cor non videbat, proceſſiſſe in ſua correptione ſecundum exteriora; quæ videbat & audiebat. Et quia ſcriptura non ſolet narrare ſecreta cordium, nullo ſigno prodita, propterea de internis aliquando loquitur, prout exterius hominibus apparent. Et ſic poteſt accipi locus Marci 6. Auguſt. lib. 1. contra Don. cap. 11. & 12. quærit an Simoni fuerint in baptiſmo remiſſa peccata, & diſtinguit.

v. 13. *Adhærebat Philippo*. Græcè ἦν προσκαρτερῶν

[illegible] erat adhærens Philippo, id eſt, erat cum eo aſſiduus, ab eius latere non diſcedebat. Nam cupidus erat diſcendi facere miracula, quæ videbat ab eo fieri.

v. 14. *Miſerunt ad eos Petrum & Ioannem.* Scilicet vt impoſitione manuum darent eis Spiritum ſanctum, quemadmodum ex ſequentibus patet. Vnde intelligitur Philippum, qui tantum diaconus erat, hoc ſacramentum impoſitionis manuum conferre non potuiſſe, quamuis populum baptizaſſet. Colligitur nec ſimplicem presbyterum poſſe. Nam alioqui non miſiſſent Apoſtolos. Tametſi poſteriot hæc collectio parum firma: quia dici poteſt Apoſtolos fuiſſe miſſos honoris cauſa, vtque per eos magis ſolidarentur in fide Samaritani neophyti. Ceterum non ſolum ſuperior mittit inferiorem, vt Dominus ſeruum: ſed etiam æqualis æqualem; vt Pater filium & vterque Spiritum ſanctum. Item inferior ſuperiorem; vt quando collegium mittit præfectum ad principem ſuum, vel alium; alicuius negocij cauſa, ad quod induſtria ſimul & authoritas requiratur; vt capitulum Decanum. Sic Ioſue 22. Iſraelitæ miſerunt Phinees ſummum ſacerdotem ad duas tribus. Item dum quis ad regem vel principem mittit aliquem interceſſorem ſe maiorem ac regis amicum; quod frequens eſt dum aliquid à Principe petitur.

v. 15. *Orauerunt pro ipſis vt acciperent Spiritum ſanctum. Nondum enim in quenquam illorum venerat, ſed baptizati tantum erant in nomine Domini Ieſu.* Acceperant quidem in baptiſmo Spiritum ſanctum ad ſanctificationem, quia renati erant ex Spiritu ſancto; in cuius rei typum ſuper Chriſtum in Iordane baptizatum deſcendit in ſpecie columbæ Spiritus ſanctus; ſed non acceperant ad robur, quomodo acceperant Apoſtoli in die pentecoſtes. Non eſt autem veriſimile omnes, quibus Apoſtoli manus imponebant, linguis fuiſſe locutos, vt eo ſigno cognoſceretur, quod Spiritum ſanctum accepiſſent. Dicit enim Paulus: *Numquid omnes linguis loquuntur?* quid ergo eſt, quod poſtea dicit Simon ad Apoſtolos: *Date & mihi hanc poteſtatem, vt cuicumque impoſuero manus, accipiat Spiritum ſanctum.* Neque enim de interiori tobore conferendo fidelibus per ſuam manuum impoſitionem ſollicitus erat impius Simou; ſed externo miraculo famam & quæſtum aucupari cupiebat. Vide noſtra in 4. diſt. 7.

v. 18. *Cum vidiſſet autem Simon, quia per impoſitionem manus Apoſtolorum, daretur Spiritus ſanctus: obtulit eis pecuniam.* Quomodo hoc videbat, niſi quia viſibili ſigno locutionis linguarum, vel alio ſimili, foris oſtendebatur id, quod Spiritus ſanctus operabatur interius?

v. 20. *Quoniam donum Dei exiſtimaſti pecunia poſſideri.* Id eſt comparari. Sic enim (*poſſideri*) ſæpe alibi accipitur in ſcriptura.

v. 27. *Eunuchus potens Candacis &c.* Græcè *δυνάστης*, id eſt, præfectus, primas, præpotens; quo Græco nomine maximus dignitatis honor ſignificatur, ait Chryſ. hom. 35. in Geneſ. vbi & hunc locum pulchrè tractat, vt excitet auditorem ad lectionem & ſtudium ſcripturæ ſacræ exemplo huius Eunuchi. Ab hoc Eunucho deinde Æthiopes Chriſti fidem acceperunt & vſque hodie retinent, ſed erroribus & Iudaicis ceremonijs inquinatam. Vide vitæ P. Ignatij lib. 4. cap. 11. nonnulli tamen dubitant, de quibus Æthiopibus hic ſermo ſit. Certum eſt enim quoſdam in ſcriptura Æthiopes vocari, qui non adeo longè remoti erant à Palæſtina. Vnde vxor Moyſi, quæ Madianitis erat, Æthiopiſſa vocatur. Nec veriſimile eſt exercitum illum mille millium Æthyopum, quem Dei auxilio deleuit Aſa rex Iuda 2. Par. 14. adductum fuiſſe ex Æthiopia, quam nos hodie ſic vocamus; ſed ex regione quapiam vicimore; vt etiam ſentit Pererius ſcribens in Geneſ. vbi agit de fluminibus paradiſi. An de his Æthiopibus, quorum Candace regina memoratur, ſimile quid dicendum ſit, cum non ſit veriſimile ex tam longinqua regione Eunuchum orationis gratia veniſſe Hieroſolymam; inquirendum. Quamuis autem hîc ſola regina nominetur; non tamen ideo putandum eam ſolam ſine viro regnaſſe, & coniugij expertem fuiſſe. Idcirco enim regina nominatur non rex, quia reginis adhiberi ſolent Eunuchi, in regionibus ad orientem ſitis. Interim de Candace, deque hoc Eunucho vide Baronium. Quod hodierni Æthiopes dicunt ſe ab illo Eunucho fidem Chriſti accepiſſe; quærendum qua ratione id probent, & an vlla vetus illius rei exſtet hiſtoria. Hunc Eunuchum fuiſſe proſelytum probare nititur Bellarm. lib. 1. de Rom. Pont. cap. 22. vide etiam annot. infra cap. 11. Idem ſentit ac docet Baron. tom. 1. dicitque ita ſentire omnes eccleſiaſticos ſcriptores, excepto Euſebio.

v. 30. *Putaſne intelligis quæ legis? qui ait: Et quomodo poſſum ſi non aliquis oſtenderit mihi?* Hæretici huius temporis, contra manifeſtam experientiam docere non verentur, ſcripturam difficultatis nihil habere, ſed ad intelligendum facilem eſſe, & quemuis Chriſtianum eo ſpiritu eſſe præditum, vt ſine externo magiſterio verum ſcripturæ ſenſum aſſequi queat. Sed qui hoc docent, tantum abſunt à vera ſcripturarum intelligentia, quantum à ſanitate abeſt phreneticus, qui morbum ſuum non agnoſcit. His inter cetera, rectè obijciunt catholici exemplum huius Eunuchi, qui cum ſcripturarum ſtudioſus eſſet, ita vt etiam in itinere in curru ſedens eas euolueret; tamen interrogatus à Philippo num ea quæ legeret, intelligeret, negauit ſe intelligere poſſe niſi aliquo oſtendente. Quanto minus homines profanos & carnales, qui de ſcripturis inter pocula diſputant, earum veram intelligentiam aſſequi putandum eſt?

v. 36. *Ecce aqua quid prohibet me baptizari. Dicit Philippus, ſi credis ex toto corde, licet. Et reſpondens ait: Credo filium Dei eſſe Ieſum Chriſtum.* Non eſt putandum ſolum hoc ei fuiſſe propoſitum ad credendum, videlicet Ieſum Chriſtum eſſe filium Dei. Nam illa ſola fides ad ſalutem ſufficere non poteſt; ſed hoc ſolum exprimitur, quia erat inter omnia credenda difficillimum. Vnde propter huius articuli confeſſionem, maximè laudatur fides Petri, quando dixit: *Tu es Chriſtus filius Dei viui.* Quod autem plura ad credendum ei fuerint propoſita, ſatis apparet ex eo quod præcedit; *Et incipiens à ſcriptura iſta, euangelizauit illi Ieſum.* Id eſt, catechizauit eum, docens quæ de Ieſu erant credenda; vt natiuitatem, paſſionem, mortem, reſurrectionem &c. Nam horum doctrinam manifeſtè exigebat locus Iſaiæ, quem Eunuchus habebat præ manibus. Neque ex hoc loco ſequitur de ſola fide interrogandos, qui baptizantur, eo quod hîc non fiat mentio mutationis vitæ; nam Eunuchus iſte vir erat laudabilis conuerſationis, quia religionis cauſa venerat ex Æthiopia, vt adoraret Ieroſolymis in templo. Itaque non egebat niſi inſtructione in fide. Item conſtat quod Philippus eum inſtruxerat de Sacramento baptiſmi; quia dicebat: *Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

CAP.

CAP. IX.

v. 1. S*Aulus adhuc ſpirans minarum &c.* Pro plenioři intelligentia huius loci, vide cap. 22. & 26. vbi quædam dicuntur, quæ hîc non habentur, maximè de perſecutione eius, cap. 26. notanda. Conuerſio Pauli accidit ſecundo poſt aſcenſionem Domini anno, vt teſtatur martyrologium Roman. & Baron. tom. 1. Annal.

Acceſſit ad Principem ſacerdotum, & petijt ab eo epiſtolas in Damaſcum ad ſynagogas, vt ſi quos inueniſſet---Vinctos perduceret in Ieruſalem. Notanda authoritas ſummi ſacerdotis in his, quæ ad religionem Iudaicam pertinebant, vt etiam in ciuitate alieni iuris (Nam Areta rex præerat Damaſco. 2. Cor. 11.) fineretur perquirere viros ac mulieres Iudęos exoſę religionis, & vinctos adducere in Ieruſalem. Annotauit hoc Baron. dicto tom. 1.

v. 4. *Audiuit vocem dicentem ſibi.* Vidit etiam loquentem. Quod quamuis hîc tacetur, alibi tamen apertè dicitur. Nam hoc cap. Ananias ſic ad eum loquitur: *Dominus miſit me Ieſus, qui apparuit tibi in via* Et Barnabas narrabat de Paulo, quomodo in via vidiſſet Dominum. Et cap. 22. *Deus præordinauit te vt videres Iuſtum, & audires vocem ex ore eius.* Et c. 26. ipſe Dominus ad Saulum: *Ad hoc enim apparui tibi, vt conſtituam te miniſtrum &c.* Et ipſe ibidem ad Agrippam: *Non fui incredulus cœleſti viſioni.* Quin & hoc loco cum dicitur de comitibus eius, quod *ſtabant ſtupefacti audientes quidem vocem, neminem autem videntes*; ſatis ſignificatur à Saulo viſum fuiſſe aliquem. Hoc ipſe Apoſtolus diſertè affirmat. 1. Cor. 9. dicens: *Nonne Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum vidi?* & 15. *Nouiſſimè omnium, tanquam abortiuo, viſus eſt & mihi.* Non enim reſpexit his verbis ad illam viſionem, quam ſibi Ieroſolymam reuerſo, contigiſſe narrat apud populum Act. 22. Ea enim viſio fuit extatica, vt ibidem ipſe fatetur. Neque ad raptum in paradiſum, & in tertium cælum; de quo 2. Cor. 12. Hic enim raptus vtrum in corpore an extra corpus ſibi acciderit, neſcire ſe dicit. At 1. Cor. 15. palam ſe ijs annumerat, qui Chriſtum à reſurrectione viderunt oculis corporeis.

Igitur in Paulo exceptionem patitur illa regula, quam ſtatuit Rupertus, lib. 2. de operibus Spiritus ſancti cap. 27. dicens, hunc eſſe penè naturalem manifeſtationis Chriſti modum, vt a nullo vnquam bene & vtiliter viſus aut videndus ſit exterius, à quo non prius per fidem aut dilectionem viſus fuerit interius. Eſt etiam manifeſta exceptio in Thoma, qui credidit, quia vidit. Nec dubium quin Iudæorum multi, non prius in eum crediderint, quam illum vidiſſent oculis, & ſermones eius audiſſent. Certè Matthæus non prius credidit, quam vidit & audiuit dicentem: *Sequere me.* Latro prius vidit, quam conuerſus eſt. Et Ioan. 8. ſic dicitur: *Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.* Nec dubium quin id paſſim acciderit eo docente, & prędicante Euangelium; adeo vt qui miſſi fuerant ad eum comprehendendum Ioan. 7. eo viſo & audito repente fuerint mutati. Ac ſanè illa Ruperti regula non parum detrahit efficaciæ, benigniſſimo vultui & ſermonibus Chriſti, quaſi per eos nemo fuerit conuerſus, ſed quicumque in eum credidit & eum dilexit: iam prius quam illum coram videret & audiret, crediderit ac dilexerit.

Ceterum *audiuit*, non è cælo empyreo, ſed ex aëre vicino. Quamuis enim Chriſto poſſibile fuerit, ſe conſpiciendum dare Paulo, & audiendum è ſummo cælo; ſicut Stephano conſpiciendum dedit (ſcribit

A enim de eo Lucas ſup. cap. 7. Quod *intendens in cælum vidit gloriam Dei, & Ieſum ſtantem à dextris Dei, & ait, Ecce video cælos apertos & filium hominis ſtantem à dextris Dei*): tamen hoc loco, contextus & facies hiſtoriæ aliud vult intelligi; præſertim cum hîc non dicatur, quod cęlos apertos viderit, & Ieſum à dextris Dei ſtantem, aut aliquid tale, ex quo colligi poſſet, quod eum viderit & audiuerit è ſummo cælo loquentem. Vide de hac re noſtram quamdam orationem, quæ inter impreſſas eſt duodecima, & comment. locis ſupra citatis.

Saule, Saule quid me perſequeris? Græcè *Saul, Saul, quid &c.* vbi is qui loquitur, Dominus Ieſus, non obſcurè ſignificat ſuæ perſonæ typum præceſſiſſe in Da-
B uide, quem Saul Hebræi populi princeps tanta odij pertinacia perſecutus fuiſſe legitur. Infra cap. 26. dicit ſe audiſſe vocem Hebraicè dicentem ſibi, *Saule, Saule.*

v. 5. *Durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare.* Iſta verba non habentur eodem ordine Actor. 26. vbi eadem hiſtoria à Paulo narratur coram Agrippa; ſed & ibi alia quædam verba leguntur, quæ hîc non ſunt. Vnde diſcimus neque ex compoſito hæc ſcripta eſſe à Luca, cum in diuerſis locis ſit verborum diſcrepantia; neque ad verbum ſemper res geſtas & dictas, narrari, ſed ſecundum ſenſum; & quæ vno loco tacentur alio loco ſuppleri. Vide & confer hæc tria loca Actor. 9. 22. & 26. Hinc etiam diſce Paulum com-
C pulſum fuiſſe ad fidem, quia ſcilicet proſternitur in terram, & quaſi ſtimulo pungitur. Notandum hoc eſſe contra hæreticos, monet B. Thomas in 1. Cor. 15. lect. 1. Et Auguſt. epiſt. 50. hoc argumento vtitur contra Donatiſtas, vt doceat rectè compelli hæreticos ad Eccleſiam. Item hoc exemplo probatur, quod Deus noſtram iuſtificationem à timore incipiat, Auguſt. illâ epiſtola 50. ad Bonifacium.

v. 6. *Domine quid me vis facere? Et Dominus ad eum: ſurge & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi, quid te oporteat facere.* Paulus tametſi externo miraculo, & externa voce ipſius Chriſti, ad fidem Chriſti conuerteretur; tamen iubetur ingredi ciuitatem & ibi diſcere quid ipſum oporteat facere. Potuit quidem Dominus,
D qui eum tam euidenti & efficaci miraculo conuertit; etiam eodem inſtanti in fide inſtruere & docere quæcumque ad pietatem eſſent neceſſaria; ſed ad hominum miniſterium remiſit, vt nemo alius dedignaretur humano magiſterio inſtrui, quando ipſe doctor gentium iuſſus eſt ab homine catechizari. Ciuitas autem Eccleſiam ſignificat; vnde & Apoſtolis dictum eſt: *Sedete in ciuitate, donec induamini virtute ex alto.* Itaque ſignificatur neque extra Eccleſiam quærendum eſſe magiſtrum fidei; neque extra eam expectandum Spiritum ſanctum. Sed quomodo, cum hoc loco conſentit, quod Apoſtolus Gal. 1. de ſuo Euangelio dicit: *Neque enim ego ab homine accepi illud,*
E *neque didici; ſed per reuelationem Ieſu Chriſti? Reſp.* Prima fidei rudimenta, quæ omnibus catechizandis ſolebant proponi, accepit quando baptizatus eſt, more aliorum catechumenorum: Ceterum profundiora Chriſtianæ religionis myſteria, immediatè à Chriſto edoctus eſt, eo fortaſſe tempore, quando raptus in tertium cælum, audiuit etiam alia arcana, quę non licet homini loqui. De qua re vide comment. Gal. 1. & 2. Cor. 12.

v. 7. *Stabant ſtupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.* Sic Dan. 9. de comitibus Danielis dicitur: *Vidi ego ſolus Daniel viſionem, porro viri qui erant mecum, non viderunt, ſed terror nimius irruit ſuper eos, & fugerunt in abſconditum.* Vbi ſignificatur, quod audiuerit vocem confuſam, de qua precedit: *Et vox*

ſermonem

ſermonum eius vt vox multitudinis. Facit hoc ad conciliandum locum hunc, cum eo qui eſt Actor. 22. vide ibi.

v. 9. *Et erat tribus diebus non videns.* An hoc triduo viderit Paulus myſteria arcana de quibus 2. Cor. 12. vide Baron. tom. 1. Annal. & noſtra in comment. 2. Cor. 12. & Gal. 1.

v. 10. *Nomine Ananias*. De Ananiæ prædicatione Euangelij & martyrio, vide Martyr. Romanum 25. Ianuarij. Beda in Lucam cap. 69. innuit Ananiam fuiſſe ſacerdotem.

v. 15. *Quoniam vas electionis.* Duplex Hebr. phraſis. Nam & (vas) pro inſtrumento, ſicut ſæpiſſimè in veteri teſtamento, & vaſa belli, pro armis bellicis; & vaſa tranſmigrationis; id eſt, ſupellex cum qua tranſmigratur; & vas interfectionis, id eſt telum ad interficiẽdum, vt gladius &c. & genitiuus abſtracti pro nominatiuo concreti ponitur. Senſus igitur eſt: quia iſte mihi erit inſtrumentum ſeu organum electiſſimum, aptiſſimum, qui nomen meum annunciet omni hominum generi; vel, inſtrumentum à me electum ad hoc vt portet nomen meum, &c.

v. 17. *Et imponens ei manus dixit: Saule frater, Dominus miſit me, -- vt videas & implearis Spiritu ſancto.* Hic non ſignificatur, quod Saulus per impoſitionem manuum Ananiæ fuerit impletus Spiritu ſancto. Nam Ananias ſi non erat epiſcopus, poteſtatem non habebat impoſitionis manuum ad accipiendum Spiritum ſanctum, vt intelligi poteſt ex cap. proximè præcedenti, de Philippo. Deinde ad illum effectum manus non debuit imponi ante baptiſmum. Sed impoſitio manuum facta eſt tantum ad hoc, vt viſum Saulus reciperet. Ita enim ſupra dicitur: *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem & imponentem ſibi manus, vt viſum recipiat*. Fuit enim hæc impoſitio manuum eiuſmodi, de qua Dominus Marci vlt. *Super ægros manus imponent, & bene habebunt.* Quod ergo additur; *Et implearis Spiritu ſancto*, ad baptiſmum referendum eſt. Propter duo enim miſſus erat ad Saulum Ananias, nempe vt viſum reciperet, quod per manuum impoſitionem factum eſt, & vt impleretur Spiritu ſancto, quod baptiſmo ei collatum eſt. Nam & ipſe Ananias vt habetur cap. 22. poſtquam per impoſitionem manuum Saulo viſum reſtituiſſet; dixit ei: *Surge, & Baptizare & ablue peccata tua*. Non ergo ita adhuc Spiritum ſanctum acceperat Saulus, vt opinione Ananiæ baptiſmo ad abluenda peccata non egeret.

v. 25. *Per murum dimiſerunt eum ſubmittentes in ſporta.* Fugit Apoſtolus iuxta præceptum Domini, *ſi vos perſecuti fuerint in vna ciuitate, fugite in aliam.* Quod autem dicitur Ioan. 10. De mercenario quod videt lupum venientem & fugit; intelligendum eſt de lupo inuadente oues, & de fuga non tam corporali; per quam interdum magis conſulitur ouibus, quam mentali, qua nimirum ob metum quis ceſſat ea facere ac dicere, quæ pertinent ad ſalutem ouium. Nihil tale Paulus, ſed ad tempus ſubtraxit ſe corporaliter, propter perſecutionem, qua ipſe ſingulariter impetebatur; cum non deeſſent alij, per quos neceſſaria miniſteria populo exhiberentur; atque interim ipſe alibi oues Chriſti ſua prædicatione colligebat, & Eccleſias fundabat. Non enim erat peculiariter paſtor ſeu epiſcopus Damaſcenorum, ſed Apoſtolus Chriſti ad prædicandum quaqua verſum infidelibus Euangelium Chriſti; cui officio Apoſtolico exequendo perſecutio eius & fuga maiorem occaſionem dederunt. Ita fuga vtebantur in bonum Eccleſiæ. Quin & ſatis liquet Paulum non ſponte fugiſſe, quaſi metuiſſet ſibi ab inſidijs Iudæorum, ſed diſcipulorum, id eſt, fidelium, conſilio acquieuiſſe, vt ſineret ſe demitti per murum, ſicque euaderet inſidias & periculum. Similiter, Ieruſalem cum veniſſet, & illic quoque Iudæi eum quærerent occidere; fratres re cognita deduxerunt eum Cæſaream. Agebat hoc pia ſollicitudo fidelium pro Paulo, alioqui mori parato; ne tam electum vas & inſtrumentum progagandæ fidei, ſtatim in initio opprimeretur; eaque in re ſubſeruiebant diuino conſilio. Nota, Chriſtianos modò diſcipulos, modò fratres vocari.

v. 26. *Non credentes quod eſſet diſcipulus. Barnabas autem apprehenſum illum duxit ad Apoſtolos.* Non prius ergo diſcipuli auſi ſunt ſe ſecurè committere Paulo fidei magiſtro, quam probata eius doctrina fuiſſet ab Apoſtolis; ſicut ipſe ad Gal. 2. teſtatur ſe, diuina reuelatione admonitum, aſcendiſſe Ieroſolymam, & contuliſſe cum Apoſtolis Euangelium ſuum; ne forte in vacuum curreret. Vnde Auguſt. lib. 28. contra Fauſtum cap. 4. Ipſe Paulus Apoſtolus, inquit, poſt aſcenſionem Domini de cælo vocatus, ſi non inueniret in carne Apoſtolos, quibus communicando, & cum quibus conferendo Euangelium, eiuſdem ſocietatis eſſe appareret, Eccleſia illi omnino non crederet. Sed cum cognouiſſet eum hoc annunciantem, quod etiam illi annunciabant, atque in eorum communione & vnitate viuentem; accedentibus etiam per eum talibus ſignis, qualia & illi operabantur; ita eum Domino commendante, meruit authoritatem, vt verba illius hodie ſic audiantur in Eccleſia, tamquam in illo Chriſtus, ſicut ipſe veriſſimè dixit, locutus audiatur. Vide comment. loco citato.

v. 28. *Et erat cum illis intrans & exiens in Ieruſalem. Intrans & exiens*; phraſi Hebræa, pro eo quod eſt conuerſans cum eis, frequentans eos.

v. 29. *Loquebatur quoque gentibus & diſputabat cum Græcis. Gentibus* non eſt in Græco, & à Ven. Beda omittitur. Veriſimile eſt ex alia verſione, quæ pro (Græcis) poſuerit (gentibus) huc ad priorem locum tranſlatum eſſe. Nam & noſter interpres Græcam vocem aliquando Græcos, aliquando gentiles, interpretatur; tametſi propriè Græcos ſignificet, ſiue (vt ſic dicam) Græciſtas; ἑλληνιστάς. Intelligit autem non gentiles, ſed Iudæos in Græciæ partibus natos, quaſi qui aliquid de Græcorum indole ex loco natiuitatis traxerint. Tale enim quid innuere videtur vocabulum ἑλληνιστής: quamquam forte ob ſolam linguam Græcam, qua vtebantur, ſic à Luca vocantur. Nam Græcè loqui, eſt ἑλληνιστὶ λαλεῖν. Gentiles non fuiſſe ſatis liquet; tum quia nondum cœperant Apoſtoli gentibus prædicare Euangelium, tum quia gentiles diſputatores in Paulum non tanto odio ſtatim exarſiſſent, vt eum ad mortem quærerent; quod de his legimus. Sequitur enim: *Illi autem quærebant occidere eum.* Similiter Græci intelliguntur Act. 6. vbi dicitur ortum murmur Græcorum aduerſus Hebræos. Nam & ibi legitur τῶν ἑλληνιστῶν, & infra cap. 11. Vide Bellarm. lib. 1. cap. 22. de Rom. Pontif. bene explicantem ex Chryſoſt. & Oecumenio, qui hic Græci dicantur.

v. 31. *Et conſolatione ſancti Spiritus replebatur*. Ita impleta eſt promiſſio Chriſti Ioan. 14. *Et alium paracletum* (id eſt conſolatorem) *dabit vobis.*

v. 32. *Factum eſt autem, vt, dum Petrus pertranſiret vniuerſos.* De hoc loco vide Baron. lib. 1. annal.

Deueniret ad ſanctos qui habitabant Lyddæ. Huius ciuitatis etiam fit mentio 1. Machab. 11. Dicunt eamdem eſſe, quæ olim vocabatur Rama; Poſtea vocata fuit Dioſpolis. In ea celebrata fuit ſynodus contra Pelagium; quæ paſſim Palæſtina à patribus appellatur,

tur, interdum Dioſpolitana. Vide Hieron. epiſtola 79. in commentario ſuper Abdiam, & præfatione commentarij ſuper Ionam. Item Theodoretum lib. 1. hiſtor. Eccleſ. cap. 5. vbi teſtatur Lyddam poſtea vocatam Dioſpolim. Idem habetur in epiſtola Luciani presbyteri de inuentione S. Stephani.

v. 36. *Quædam diſcipula nomine Tabitha.* S. Thomas ſuper Epheſ. 5. hanc vocat beghinam S. Petri: ſi tamen hoc non eſt à quopiam adiectum eius cōmentario. *Quę interpretata dicitur Dorcas.* Id eſt Caprea. *Tabitha* Syrum vocabulum eſt, ſignificans damulam vel capream.

Hęc erat plena operibus bonis, & eleemoſynis, quas faciebat. Non diceret Lucas eam plenam fuiſſe operibus bonis; ſi nulla eſſent hominis opera bona, ſed omnia immunda & aſperſa labe concupiſcentiæ. Nam ita; perinde eſſet atque ſi diceret, eam plenam fuiſſe immondis & contaminatis operibus. Deinde cum ſcriptura ſacta vtriuſque teſtamenti tam frequenter opera iuſtitiæ commendet: mirum eſt reperiri, qui ex ſcriptura ſtatuere velint, opera ad iuſtitiam non pertinere, ſed eſſe prorſus indifferentia; aut, quod peius eſt, eſſe quædam iuſtitiæ impedimenta. Præterea exemplum huius ſanctæ fœminæ à mortuis reſuſcitatę interpellatione pauperum, qui de eius eleemoſynis acceperant; oſtendit illud ſapientis: *Eleemoſyna à morte liberat*, non tantum de morte ęterna veritatem habere, verum etiam de temporali.

v. 43. *Factum eſt autem vt dies multos moraretur in Ioppe.* Non ocioſus, ſed ſedulo propagans Euangelium, & miniſtros Eccleſiæ conſtituens, qui credentes baptizarent, & cetera miniſteria eccleſiaſtica peragerent.

CAP. X.

v. 1. C*Enturio cohortis, quæ dicitur Italica.* Non cohorti Italicæ præfectus, ſed vnus ex centurionibus cohortis. Nam cohorti toti præficiebatur tribunus, Græcè χιλίαρχος: erant autem ſub tribuno Centuriones, vt etiam patet infra. Actor. 22. vide etiam Annot. cap. 27.

v. 2. *Religioſus ac timens Deum.* Hic Centurio appellatur *Religioſus, ac timēns Deum*; Et Angelus operibus eius teſtimonium perhibet tanquam Deo gratis, quando dicit: *Corneli, exaudita eſt oratio tua, & eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.* Cum igitur vir iſte talis eſſet qui à Scriptura, & ab Angelo commendationem haberet; quæritur, vtrum ea opera, propter quæ commendatur, ex fide proceſſerint, an facta ſint ſine fide? Oecumenius ex Chryſoſt. putat bona quidem fuiſſe, ſed mortua; quod fidem nondum haberet, ideoque miſſum ad eum Petrum, qui opera eius dirigeret, eis præmium acquireret. Aug. lib. 1. de Prædeſt. cap. 7. dicit eleemoſynas Cornelij acceptas fuiſſe, & exauditam orationem, antequam credidiſſet in Chriſtum. *Nec tamen*, inquit, *ſine aliqua fide donabat, & orabat. Nam quomodo inuocabat, in quem non crediderat? Sed ſi poſſet eſſe ſine fide Chriſti ſaluus, non ad eum mitteretur Architectus Apoſtolus Petrus.* Et Conc. Arauſicanum 2. can. vlt. fidem in eo agnoſcit. Vult ergo Auguſtinus eum habuiſſe fidem vnius Dei, quia eum inuocabat orando, & ex ea fide dabat eleemoſynas; non tamen, vt apparet, ſine aliqua implicita fide mediatoris. Verſabatur enim inter Iudęos, & eorum religionem colebat, hoc tamen excepto, quod circumciſus non eſſet, quod patet ex eo, quod poſtea Petrus à Iudæis fidelibus culpatur, quod ad incircumciſos introiſſet. Quia autem aderat tempus reuelati Euangelij, oportebat eum, ſicut & Iudæos omnes inſtrui explicitè in fide Chriſti, vt videlicet crederent, hunc, nempe Ieſum crucifixum, eſſe filium Dei, & Redemptorem mundi. Vide & Gregor. homil. 19. in Ezechiel. ſimilia ſcribentem. S. Thomas 2. 2. q. 10. art. 4. ſentit cum Auguſtino, & dicit, eum habuiſſe fidem implicitam, nondum manifeſtata Euangelij veritate.

Et deprecans Deum ſemper. Nouerat ergo Deum, quem timeret & oraret. Quæ notitia non erat tantum naturalis. Nam Cornelius non philoſophus, ſed miles erat. Quantulam ergo notitiam Dei ex rerum creatarum contemplatione poterat eſſe conſecutus? ſed erat fides ſupernaturalis, per Dei gratiam accepta. Morabatur enim inter Iudęos & de vno vero Deo veriſimiliter ab illis erat inſtitutus. Nam, vt hic dicitur verſ. 22. teſtimonium habebat ab vniuerſa plebe Iudæorum. Quid vero ſit ſemper orare Deum, vid. Annot. Luc. 18. Porro quæri poteſt; quando Cornelius fuerit iuſtificatus, vtrum iam ante Petri aduentum & auditam fidem Chriſti, quia iam implicitè credebat; an tunc quando accepit Spiritum ſanctum, vt plurimi putant; an denique quando Baptizatus eſt, vt quorundam eſt opinio. Et hæc ſingula videntur probabiliter poſſe defendi. Vide noſtra in 4. diſt. 4.

v. 6. *Hic dicet tibi, quid te oporteat facere.* Huius loco dicitur cap. ſequenti. *Qui loquetur tibi verba, in quibus ſaluus eris tu, & vniuerſa domus tua*, vbi quæri poteſt; Si Cornelius habebat fidem implicitam mediatoris, priuſquam ad eum mitteretur Petrus; quomodo non poterat eſſe ſaluus; niſi à Petro audiret fidem explicitam, cum fides implicita omni tempore ſuffecerit ad ſalutem, ijs qui plenius non eſſent de hoc myſterio inſtituti? Et quæro, quod ſi Cornelius fuiſſet mortuus, antequam fuiſſet ei annuntiata fides explicita; nonne ſaluus fuiſſet? *Reſp.* fuiſſet. Et tamen quia iam venerat tempus manifeſtandi myſterij per Apoſtolorum prædicationem; oportebat illud palam hominibus prædicari, & inter hos, etiam Cornelio. Ad quem ſi Petrus non fuiſſet miſſus ſingulari beneficio prouidentiæ diuinæ; potuiſſet ea quæ audiebat publico rumore ſpargi de Ieſu crucifixo, eiuſque mirandis operibus, & doctrina, contemnere, tanquam homo Romanus & nobilis; ſicut multi etiam Iudæi contemnebant, quibus crux Chriſti ſcandalum fuit; aut certè potuiſſet animum non attendere. Et ita fuiſſet periclitata eius ſalus.

v. 10. *Cecidit ſuper eum mentis exceſſus.* Aug. concione 3. in Pſal. 103. facta eſt illi mentis alienatio, id eſt, auerſa eſt mens eius à conſuetudine corporali ad viſum quendam contemplandum alienum à præſentibus.

v. 11. *Quatuor initijs ſubmitti de cælo in terram.* Quatuor lineis, ſeu initijs vas dependebat; quia quatuor partes ſunt orbis, vnde futuri populi erant. Et ideo quatuor Euangelia prædicant Chriſtum, vt gratia ipſius ad omnes quatuor partes orbis pertinere intelligatur. Auguſt. in Pſalm. 96. & concione 3. in Pſal. 103.

v. 14. *Abſit Domine.* Quod quidam dicunt, Petrum hic admonitum iam adeſſe tempus prędicandi gentibus Euangelij; dubitari poteſt: tum quia Petro non fuerat pręceptum vt differret gentibus prædicare, donec admoneretur, ſed abſolutè dictum fuerat; *Docete omnes gentes*; (quamquam debebat exſpectare opportunitatem): tum quia viſio non admonuit eum de tempore, ſed de reipſa. Igitur videtur dicendum quod hæc viſio fuerit ei oſtenſa, non propter ipſum, ſed propter alios Iudæos; quibus erat magnum paradoxum, & myſterium abſconditum à ſæculis, gentes

fore

fore cohæredes, & concorporales, & comparticipes promiſſionis in Chriſto, ad Epheſ.3. Liquet id etiam ex cap. ſeq. Nec repugnat quod verſ. 34. ſequitur: *In veritate comperi*; quia ijs verbis non dicit ſe id prius ignoraſſe. Sæpe enim quæ iam ſcimus, adhuc per experientiam, vel alia ratione, plenius diſcimus.

Numquam manducaui omne commune, & immundum. Commune, & immundum eadem ſunt, eſtque vnum alterius interpretatio. Immunda enim in commune relinquuntur; munda verò ſeparantur, & aſſeruantur. Et immunditia legalis facilè in publico per conuerſationem hominum, vel vſum rerum alioqui indifferentem, contrahebatur. Hic quoque notandum Chriſtum in ſua familia cum ſuis Apoſtolis ſeruaſſe legem, qua parte prohibet immundorum eſum; cuius familiæ poſt Chriſtum coriphæus erat Petrus. Munditias autem phariſaicas, velut de lotione manuum ante cibum, & ſimilia non obſeruabat Chriſtus, neque diſcipuli eius. Ceterum ex his non rectè collegerit quiſpiam Petrum hæc dicentem in fide erraſſe, aut fide infirmum fuiſſe, quales erant de quibus Paulus agit Rom. 14. Primum, quia hæc facta ſunt in eċſtaſi; in qua nihilo magis videtur eius, qui eċſtaſim patitur, voluntas aliquid agere liberè, quam in ſomno. Deinde, quia non dicit Petrus ſe peccaturum ſi id faceret, quod iubebatur; ſed prætendit conſuetudinem, à qua, quamdiu inter Iudæos verſabatur, non erat ei recedendum, ne infirmiores offenderentur, quales erant plerique, teſtante S. Iacobo, infra cap. 21. *Et omnes æmulatores ſunt legis.*

v. 20. *Et vade cum eis, nihil dubitans.* Græcè, διακρινόμενος, quod Eraſmus vertit; *hæſitans*. Cauſſa hæſitandi fortaſſe eſſe poterat quod mereretur fratrum reprehenſionem, ſi ad gentes præputium habentes accederet, & cum eis communicaret. Hæc enim reprehenſio ſequitur cap. ſequenti: vbi etiam noſter interpres habet hæſitandi vocabulum.

v. 23. *Et quidam ex fratribus ab Ioppe.* Sex numero, vt dicitur cap. ſeq.

v. 25. *Procidens ad pedes eius adorauit.* v. 26. *Petrus verò eleuauit eum, dicens: Surge, & ego ipſe homo ſum.* Non eſt putandum quod Cornelius, qui vnum Deum inuocabat, & colebat, Petrum, quem ſciebat eſſe hominem, voluerit adorare pro Deo: Sed adoraſſe dicitur, quia externa corporis inclinatione honorauit eum tamquam fidei doctorem, & Apoſtolum. Petrus autem dicens: *& ego ipſe homo ſum*; non ſignificat ſe repellere honorem diuinum; ſed conſideratione humanæ conditionis, quam cum illo habebat communem, humiliter, & honeſtè honorem recuſat. Vnde & Angelus in Apoc. honorem recuſat, propter communionem miniſterij; *quia*, inquit, *conſeruus tuus ſum.* Hæc exempla nos docent, inferiores hoc debere conſiderare in ſuperioribus, propter quod honore digni ſunt; vt præfecturam, ſcientiam: ſuperiores autem, propter ſuperbiæ tentationem, debere viciſſim conſiderare, quod commune, aut etiam minus habent, quam qui honorat; vt inde humilientur.

v. 28. *Vos ſcitis quomodo abominatum ſit viro Iudæo.* Veriſimile eſt Petrum habuiſſe hanc orationem Græco, aut Latino ſermone. Non enim exiſtimo, Cornelium aut familiam eius (cum eſſent Romani) ſciuiſſe, aut intellexiſſe Hebraicè; vtebatur ergo Petrus dono linguarum accepto in die Pentecoſtes.

v. 35. *In omni gente, qui timet Deum, & operatur iuſtitiam, acceptus eſt illi.* Non eſſe mentem B. Petri, quod homo prius timet Deum, & operatur iuſtitiam; & per hoc acceptus Deo, poſtea vocetur ad fidem Chriſti; patet primò ex viſione Petri in qua præcipitur ei eſus animalium immundorum, quę in viſione ei oſtendebantur. Ergo mittitur vocaturus immundos, id eſt, peccatores; non autem iuſtitiam operantes, ac Deum timentes. Nec obſtat, quod dicitur ei: *Quæ Deus purificauit, tu commune ne dixeris*; quia, ſenſus eſt, Deum purificaſſe prædeſtinatione. Vnde Petrus ab illis, per Deum ipſius opera purificandis, abhorrere non debuit; ſed potius Deo ad ipſorum purificationem operam ſuam præſtare. Secundo, ex eo, quod Petrus ait; *Verbum miſit Deus filijs Iſrael, annuntians pacem per Ieſum Chriſtum*; ergo pax, & iuſtitia ſine Chriſto haberi non potuit. Item ex eo quod ait: *Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent remiſſionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum.* Nomine autem remiſſionis peccatorum ſolet in Scriptura tota iuſtificatio noſtra comprehendi; ergo priuſquam crederent, nihil habebant iuſtificationis. Denique ſequenti capite dicebant fideles: *Ergo & gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam*; vtique per Chriſtum. Vnde ſequitur, quod nec pœnitentiam ſalutarem malę vitæ anteactæ habere poterant, niſi Deo dante per Chriſtum; quanto minus ipſam iuſtitiam? Quod ergo Petrus dicit: *In omni gente, qui timet Deum, &c.* hunc ſenſum habet; in quibuſcumque vera inuenitur iuſtitia, (quæ eſſe non poteſt, niſi per fidem Chriſti); accepti ſunt Deo. Atqui etiam gentibus conſtituit Deus impertiri veram iuſtitiam, vocando eos ad fidem Chriſti; ergo erunt accepti Deo, & proinde à nobis minimè repellendi. Si tamen referas ad Cornelium iam timentem Deum, & operantem iuſtitiam, id eſt, bona opera; ſicut in textu dicitur: ſenſus erit quod eatenus fuerit Deo acceptus, quia iam habebat fidem Chriſti implicitam, & per eam bona operabatur, etſi nondum iuſtificatus; acceptus tamen ad iuſtificationem; quia per fidem, & bonorum operum exercitium de congruo quis meretur, vt ad ipſam iuſtitiam perducatur. Sed inde non ſequitur gratiam dari ex merito; quia totum illud ex Deo, & totum eſt gratia.

v. 36. *Verbum miſit Deus filijs Iſrael; annuncians pacem &c.* Græcè; *Verbum quod miſit*; vel *ſermonem* (λόγον) *quem miſit filijs Iſrael.* Videtur intelligi, verbum Euangelicum. Non accipitur λόγος, ſicut Ioan. 1. & alibi pro filio Dei; quia ſequitur: *Per Ieſum Chriſtum.* Et ſtatim poſt: *Vos ſcitis quod factum eſt verbum per vniuerſam Iudæam.* Græcè ῥῆμα. Vide tamen an ſic rectè accipiatur ſecundum Græcos: Sermo, λόγος, quem miſit Deus filijs Iſraël, annuntians pacem per Ieſum Chriſtum; is ipſe, inquam, ſermo, eſt omnium dominus. An potiùs ſit eclipſis aliqua in ſermone vt ſubaudiatur; *Annuntio vobis*; vel ex parte ſequentis; *noſtis.*

v. 42. *Qui conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum & mortuorum.* Vide comment. 2. ad Timoth. 4.

v. 43. *Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent, &c.* Quomodo omnes Prophetæ; vide Annot. Lucæ 24.

v. 47. *Vt non baptizentur hi qui Spiritum ſanctum acceperunt, ſicut & nos? Nos*: an Apoſtoli, an Iudæi? videtur enim velle dicere quod gentiles non ſint prohibendi à baptiſmo, quo nomen dent Chriſto, quandoquidem iam Spiritum ſanctum acceperunt ſigno viſibili, ſicut & Iudæi acceperant. Ita cap. ſequenti: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, ſicut & nobis qui credidimus in Dominum Ieſum Chriſtum*, id eſt, Iudæis fidelibus. Et notandum quod Iudæi fideles non abſolutè putabant gentiles ab Euangelio repellendos, ſed volebant eos priùs circumcidi: Petrus autem docet id non eſſe opus; quia ſine circumciſione iam acce-

perant Spiritum ſanctum. Idem repetit Actor. 15. A pro argumento ſuæ ſententię, quod lex non ſit gentibus imponenda.

v. 48. *Et iuſsit eos baptizari.* Per quos? vtique per fratres illos quos ſecum adduxerat. Erant ergo illi fratres aut preſbyteri, aut ſaltem diaconi, quos Petrus iam ante, multis diebus moratus in Ioppe, miniſtros Eccleſiæ ordinauerat. Itaque ſicut Chriſtus ipſe non baptizabat, nec Paulus 1. Cor. 1. & Actor. 19. ita nec Petrus per ſe, ſed iuſſit id fieri per alios. Fuerunt ergo ab initio in Eccleſia qui Sacramenta adminiſtrarent, ſed ad euangelizandum verbum Dei, minus erant idonei. B

CAP. XI.

v. 2. D*Iſceptabant aduerſus illum, qui erant ex circumciſione, dicentes: Quare introiſti ad viros præputium habentes, & manducaſti cum eis?* Hæc diſceptatio ſuſcitata eſt aduerſus Petrum, non ab infidelibus Iudæis, ſed ab ijs qui Chriſti fidem ſuſceperant. Proinde quæritur; Quomodo Petrum putauerint reprehendendum, cum ſcirent Apoſtolis à Chriſto præceptum eſſe, vt docerent & baptizarent omnes gentes? *Reſp.* Primos illos Chriſtianos, qui erant ex circumciſione, tametſi in Chriſtum crederent, non tamen plenè fuiſſe inſtitutos in myſterijs Chriſtianæ religionis; C quippe quorum non eſſent capaces, eo quod nimis tenaciter adhærebant legi ceremoniali, & circumciſioni. Vnde hæc duo, gentium vocatio, & legis abrogatio, paullatim debuerunt eis perſuaderi, non tam Apoſtolorum teſtimonio, quam diuina ſignificatione, qualis hæc erat per viſionem Petro oſtenſam, & datum viſibiliter Spiritum ſanctum. Quod ſi ſtatim initio hæc fuiſſent annuntiata, multi Iudæorum à fide reſilijſſent; imò nec fidem ſic annuntiatam recepiſſent. Nota inſignem Petri manſuetudinem, qui, cum eſſet princeps Apoſtolorum, & totius Eccleſiæ paſtor; diſceptantes aduerſus ſe fideles placidè audiuit, & ſuſtinuit; ijſque cum ratione ſatisfecit. Res omnibus eccleſiarum prælatis imitanda, iuxta ipſius præceptum 1. Petri 3. *Parati ſemper ad ſatisfactionem omni poſcenti vos rationem*, D idque cum modeſtia, & ſecundũ id quod Paulus monet epiſcopũ Timotheũ 2. Tim. 2. vt ſit manſuetus ad omnes, docibilis, patiẽs, cum modeſtia corripiens reſiſtẽtes. Sed dicet aliquis; ſi primi illi fideles tam liberè diſceptabant aduerſus Petrum, idque de facto eius ad Chriſtianam religionem pertinente: non ergo perſuaſum habebant, aut Petrum eſſe totius Eccleſiæ Paſtorem ac magiſtrum, aut in negotio religionis errare nõ poſſe; nam alioqui factum eius humiliter venerati fuiſſent, ac ſententiam ſine contradictione recepiſſent. Reſpondeo; primos illos fideles non ſtatim de omnibus Chriſtianæ religionis myſterijs fuiſſe inſtitutos; velut de ijs, quæ ad hierarchiam eccleſiaſticam pertinerent; quia nondum erãt E ſchiſmata quæ egerent huiuſmodi myſteria omnibus declarari; ſed tantum, aut præcipuè inſtituebantur de myſterijs ad Chriſtum, qui caput eſt Eccleſiæ, ſpectantibus; nec de ijs ſtatim omnibus, ſed paullatim, prout capaces erant; & expedire videbatur; quẽadmodum alicubi docet B. Ambroſius. Adde quod humilitas, & manſuetudo Petri reddebat fratres illos audaciores ad expoſtulandum cum eo, quamuis Apoſtolorum principe; quod non ignorabant.

v. 3. *Ad viros præputium habentes.* Non dicunt ad gentiles, nam cum gentilibus ſi circumciſi eſſent, & proſelyti facti, licitum habebatur conuerſari; quia habebantur eodem loco cum Iudæis. Sed tota quæſtio erat de non circumciſis, an cum illis conuerſari A liceret, eiſque ſalutem quæ in Chriſto eſt, prędicare. Exiſtimabant enim gentiles priuſquam in ſocietatem fidelium reciperentur, debere circumcidi, & fieri proſelytos: & ita interpretabantur Chriſti mandatum de Euangelio prędicando per omnes gentes.

v. 15. *Sicut & in nos in initio.* Id eſt, in Iudæos. Non enim de ſolis Apoſtolis loquitur, ſed de Iudæis fidelibus, qui initio Spiritum ſanctum accipiebant viſibiliter. Vnde ſequitur paullò poſt: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, ſicut & nobis, qui credidimus in Dominum Ieſum.*

v. 16. *Recordatus ſum autem verbi Domini, ſicut dicebat; Ioannes quidem, &c.* Vide annot. Act. 1. B

v. 18. *Ergo & gentibus dedit Deus pœnitentiam ad vitam.* Nota conſuetudinem fidelium, qui quoties in hominibus bonum aliquod obſeruabant, ſtatim illud atque immediatè in Deum authorem referebant. Sic Gal. 1. *Et in me clarificabant Deum.* Vide eius loci comment. Iſtud; *ergo &c.* colligi quidem poſſet per bonam conſequentiam ex eo quod Petrus narrauerit ſibi dictum à Deo; *Quæ Deus mundauit tu commune ne dixeris.* Et rurſum ex illis verbis Petri; *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, ſicut & nobis.* Sed magis apparet fideles id intuliſſe ex tota re geſta. Nam eo ipſo quo intelligebant gentes ad fidem Chriſti vocatas eſſe; totum bonum illud ſciebant Deo eſſe tribuendum. C Sic enim erant inſtituti, vt quoties de aliquo boni aliquid audirent, ſtatim Dei beneficium agnoſcerent, & in eo bono Deum glorificarent. Nam & hic dicitur, *glorificauerunt Deum, dicentes: ergo &c.*

v. 19. *Et illi quidem qui diſperſi fuerant à tribulatione, quæ facta fuerat ſub Stephano.* Recapitulatio eſt & reflexus hiſtoriæ ad anteriora, de diſperſione poſt Stephani necem. *Sub Stephano*, Græcè, ἐπὶ Στεφάνῳ. Quod Eraſmus male vertit; *ob Stephanum.* Senſus eſt: tempore Stephani. Sic Heb. 7. *Populus enim ſub ipſo legem accepit*, id eſt, tempore illius ſacerdotij. Vide eius loci comment. Sic infrà hoc eodem cap. *Sub Claudio. Neminem loquentes verbum niſi ſolis Iudæis.* Sub Iudæis etiam proſelyti comprehenduntur; hi enim pro Iudæis habebantur, propter legis Moſaicæ profeſſionem. D Proinde nec à Iudæis Chriſtianis repellebantur, tanquam indigni quibus annuntiaretur fides Chriſti. Sed fortè dices hoc loco ſubiungi exceptionem cum dicitur: *Erant autem quidam ex ijs viri Cyprij & Cyrenæi, qui cum introiſſent Antiochiam, loquebantur ad Græcos, annuntiantes Dominum Ieſum; & erat manus Domini cum eis.* Ex quibus verbis illud etiam euerti videtur, quod à nonnullis dicitur, Petrum fuiſſe primum qui gentibus annuntiauerit Euangelium Chriſti, tũc ſcilicet quando monitus celeſti viſione, Cornelio & ijs qui cum illo erant, Chriſtum prædicauit. Vera ſolutio eſt Græcos hic intelligi, non gentiles, ſed Iudæos in Gręcia natos, & Græca lingua vtentes. Nam Græcè non eſt Ἕλληνας, ſed Ἑλληνιστάς, id eſt, Græciſtas. E Sic ſuprà accipitur manifeſtè cap. 6. & 9. Cyprij ergo, & Cyrenæi quoniam Græci erant, loquebantur verbum ad Græcos; & quia res fœliciter ceſſit; viſa fuit digna gratulatione, & ideò miſerunt Apoſtoli Barnabam, &c.

v. 19. *Diſcipuli autem, prout quis habebat, propoſuerunt ſinguli in miniſterium mittere habitantibus in Iudæa fratribus. Quod & fecerunt; mittentes ad ſeniores, per manus Barnabæ & Sauli. Ad ſeniores*, id eſt, Preſbyteros; de quibus Actor. 15. & 16. Hæc prima fuit legatio Pauli pro eleemoſyna perferenda pauperibus ſanctis in Iudæa: Quam & perfeciſſe cum Barnaba legitur in fine cap. ſequentis. Secunda eiuſdem generis legatio eius, longè poſt facta eſt, de qua ipſe meminit coram Felice. cap. 24. Vide ibi, & Comment.

Galat. 2. Rom. 15. 1. Cor. 16. & latè 2. Corinth. 8. & 9.

CAP. XII.

v. 2. **O**Ccidit autem Iacobum, fratrem Ioannis gladio. An Iacobus in Hiſpaniam profectus fuerit, & Euangelium illi genti prædicauerit, quæritur. De quo vide Martyrologia, & Baron. in Notis ad Martyrolog. Rom. & in Annalibus. certè non videtur: ob multas rationes. Non enim Spiritus inſtinctu illam regionem erat profecturus, vbi nullum erat facturus fructum, ac ſine fructu ſtatim Hieroſolymam rediturus. Deinde, quid in Hiſpania paſſus eſt? Quid egit? Num vllam fundauit Eccleſiam, aut vllum reliquit ſucceſſorem Epiſcopum, aut preſbyterum? Deinde, quando occiſus eſt, vixdum cœperat Euangelium gentibus prædicari, vt ex præcedentibus, & ſequentibus patet. Necdum Apoſtoli diſperſi erant in remotas gentes: ſed eius rei commodum tempus exſpectabant. Denique nullus ſcriptor antiquus certæ fidei refert Iacobum Hiſpanias vidiſſe: Et Martyrologium Vſuardi negat.

v. 5. *Oratio autem fiebat ſine intermiſſione ab Eccleſia, ad Deum, pro eo.* Cur non ita pro Iacobo? niſi quia corpus multò magis ſollicitum eſſe debet pro ſalute capitis, quam alterius cuiuſcumque membri.

v. 6. *In ipſa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites.* An ideo dormiens, & ſecurus, quamuis poſtera die producendus ad ſupplicium, quia ſciebat ſe tunc non moriturum? Prædixerat enim ei Dominus Ioan. 21. *Cum ſenueris alius cinget te, & ducet quo tu non vis.* Itaque ſciebat ſe non moriturum ante ſenium. Præterea hanc ſecuritatem ei præſtabat conſcientię tranquillitas.

v. 7. *Et ecce Angelus Domini adſtitit.* Quæritur, an hic Angelus fuerit idem cum Angelo Petri cuſtode. Et probabile eſt eundem fuiſſe; quia & hoc ipſum ad Petri cuſtodiam pertinebat, vt è carcere liberaretur. Nec obſtat, quod infra Petrus dicit: *Nunc ſcio verè quia miſit Dominus Angelum ſuum;* quaſi hic Angelus prius non adfuerit Petro, ſed cælitus ad eum liberandum miſſus fuerit; non obſtat, inquam; quia ſicut diuina perſona, ſic & Angelus mitti dicitur propter nouum aliquod opus exhibendum, etiamſi prius in eo loco fuerit, in quo operari iubetur.

v. 9. *Et exiens ſequebatur eum.* Videri poteſt, quod oſtijs clauſis exierit; nam de ſola porta ferrea dicitur, quod vltro fuerit eis aperta. Sic Actor. 5. *Carcerem quidem inuenimus clauſum cum omni diligentia &c.* Vide annot. eius loci. Quin & portam ferream hactenus tantum apertam fuiſſe quidam volunt, quia tranſitum illorum non impediuit; quomodo dicit Stephanus: *video cælos apertos,* quia Chriſti ſuper cælos conſtituti, conſpectum, cæli non impediebant; non enim diuiſum fuit cælum, vt Stephanus Chriſtum videret.

v. 12. *Mariæ matris Ioannis, qui cognominatus eſt Marcus.* Vide infra cap. 15. Hic Marcus cap. 13. bis tantum vocatur Ioannes. Alibi vocatur conſobrinus Barnabæ à Paulo. Petrus in epiſtola filium ſuum vocat. An autem hic idem ſit cum Marco Euangeliſta, vide Baron. in Annalibus, vbi bene probat diuerſum eſſe.

v. 15. *Illi autem dicebant; Angelus eius eſt.* Quidam per *Angelum* intelligunt quem vulgò dicunt, ſpiritum, hoc eſt animam hominis mortui, quam diuina permiſſione contingit redire. Sed per Angelum ani-

A mam hominis intelligi, nuſquam alibi, quod ſciam, legitur: at nec res ipſa patitur animam Petri intelligi, Neque enim adhuc Petrus mortuus erat, neque mortuum eum exiſtimabant fideles, qui hoc dicebant; ſed poſtera die producendum ad ſupplicium expectabant. Itaque multò rectius Angelus Petri intelligitur is, qui Petro ab ortu natiuitatis datus eſt in cuſtodiam. Eſt enim Eccleſiæ ſententia, vnicuique fidelium ab initio natiuitatis à Deo attributum eſſe Angelum tamquam cuſtodem, pædagogum ac directorem vitæ: Ita ſentit Hieron. in illud 18. Matth. *Angeli eorum &c.* & Baſil. lib. 1. contra Eunomium, & alij complures. Et hic locus ſatis oſtendit fuiſſe communem fidelium perſuaſionem, vnicuique ſuum

B Angelum eſſe deputatum à Deo; eamque à maioribus quadam traditione acceptam. Nam & Iacob Patriarcha meminit Angeli ſui; & Chriſtus, eandem perſuaſionem confirmans, dixit: *Angeli eorum in cælis, &c.*

v. 17. *Et egreſſus abijt in alium locum.* Petrus etiam poſt ductum Angeli non omittit ea, quæ humanæ ſunt induſtriæ & curæ, pro ſua ſalute. Factum eſt enim per Angelum, quod per hominem ſolum fieri non potuit. Ceſſare autem homo non debuit in ijs quæ per ipſum, atque humanitus fieri poterant.

v. 19. *Iuſſit eos duci.* Subaudi, ad quæſtiones, vel ad ſupplicium, vel aliquid tale. Phraſis eſt etiam Lati-

C nis authoribus vſitata. Plinius in epiſtola ad Traianum de Chriſtianis; *Confitentes iterum ac tertio interrogaui, ſupplicium minatus; perſeuerantes duci iuſſi. Neque enim dubitabam, qualecumque eſſet quod faterentur, pertinaciam certè, & inflexibilem obſtinationem debere puniri.* Itaque ducebantur ad punitionem, ſed innoxij.

v. 20. *Eo quod alerentur regiones eorum ab illo.* Græcè. *Eo quod aleretur ipſorum regio, ab ea quæ Regis eſſet.* ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Quod Eraſmus vertit; *annonam regiam*, Rectius videtur intelligi regio regia, vt ſubaudiatur, quod præceſſerat, χώρα. Senſus enim videtur eſſe; quod Tyrij, & Sidonij frumenti annonam compararent ex regione Herodi ſubiecta, quomodo Italia frumentatur à Sicilia.

D v. 23. *Percuſſit eum Angelus Domini.* Vtique bonus Angelus tamquam vltor iniuriæ diuinæ. Nec abſurde quis dixerit fuiſſe Angelum cuſtodem Herodis; qui Deo iubente ex cuſtode factus ſit percuſſor, & exterminator; ſicut ille Angelus cuſtos ac præſes populi Iſraëlitici in deſerto, de quo dicit Dominus Exod. 23. *Non dimittet, cum peccauerit.* Vide eius loci annot. Antiq. 19. 7. §. 9. Ioſephus huius rei narrans hiſtoriam non Angeli meminit, ſed bubonis ab Herode conſpecti, ſcilicet eiuſdem qui ei aliquando fœlicioris fortunæ index viſus fuerat. Sed vt de bubone res habeat, (in quo certè apparet aliquid ſuperſtitioſum) non eſt dubitandum, (quod Lucas refert) Herodem, dum diuinos ſibi patitur honores deferri,

E percuſſum fuiſſe ab Angelo Domini, ſcilicet pro Domini ſui honore zelante. Miror autem Euſebium lib. 2. Eccleſ. cap. referentem verba Ioſephi pro bubone Angelum legere, cum ex hiſtoriæ contextu manifeſtum ſit Ioſephum, non Angelum ſcripſiſſe, ſed bubonem. Neque dici poteſt Euſebij textum corruptum eſſe: Nam ſi Euſebius bubonem ſcripſiſſet, aliquid de ea Lucæ & Ioſephi diſſonantia adijci ab illo res poſtulaſſet, quod in alijs huiuſmodi facere ſolet.

Eo quod non dediſſet honorem Deo. Id eſt, honores diuinos ſibi delatos non recuſaſſet, ſed libens accepiſſet. Minus enim dicitur, & plus intelligitur. Nec tamen putandum ſolam hanc fuiſſe cauſſam illius

dedeco-

dedecoroſæ mortis,ſed & ea quæ ſupra narrata ſunt, de iniuſta vexatione Chriſtianorum, cæde Iacobi, & incarceratione Petri. Eiuſdem enim pœnæ plures ſæpe ſunt cauſſæ Meritoriæ, vel totales vel partiales. Idque ſignificatum voluit S. Lucas, quando continuè poſt narrata illa de Iacobo & Petro, ſubiungit de Herode, quemadmodum extinctus fuerit. Quidam illud, *Eò quod non dediſſet honorem Deo*, referunt ad miraculoſam Petri liberationem, in qua diuinum opus agnoſcere debuit. Sed melius ad diuinos honores ſibi delatos refertur.

Et conſumptus à vermibus. Græcè vnum vocabulum, σκωληκόβρωτος. q. d. *vermicomeſtus*. Naſcebantur hi vermes in corpore, & corpus exedebant.

v. 25. *Barnabas autem & Saulus reuerſi ſunt, ab Hieroſolymis, expleto miniſterio.* Vide annot. cap. præcedenti, ad finem.

CAP. XIII.

v. 1. **E**T *Lucius Cyrenenſis*. An iſte idem cum Luca Euangeliſta? Non; quia Lucas Antiochenus. Neque tunc adhuc Lucas videtur fuiſſe tantæ authoritatis. An idem cum Lucio de quo Rom. 16. Vide ibi Comment. noſtrum.

v. 2. *Miniſtrantibus autem illis Domino.* Eraſmus; *Cumque illi ſacrificarent Domino*; λειτουργούντων. Sed mirandum eundem Eraſmum in paraphraſi hoc ſacrificium detorquere ad eam ſeruitutem, qua omne ſuum ſtudium, ac dotes conceſſas conferunt pij, ad Eccleſiæ profectum. Hodie etiam Gallica & Teutonica lingua Miſſæ actio vocatur miniſterium: Gallicè, *le ſeruice*; Teutonicè, *den dienſt*. At dices; loco verbi; *Miniſtrantes*, mox ſubſtitui verbum, *Orantes*, cum dicitur: *tunc ieiunantes, & orantes*; ex quo ſuſpicari quiſpiam poſſet, miniſterium hic non aliud intelligi, quam orationis. Cui reſponſum ſit, orationis nomine ſæpe in ſcripturis, maximè vbi orationis publicæ mentio fit, intelligi totum cultum Dei externum, cuius vel præcipua pars eſt ſacrificium. Ita ſcriptum eſt: *Domus mea, domus orationis vocabitur.* Quia cum vbique orare liceret, in ea tamen ſola licuit offerre ſacrificium. Ita mulier illa Samaritana ad Dominum: *Vos dicitis, quia Hieroſolymis eſt locus, vbi oportet adorare.* Sic Apoſtoli Actor. 6. *Nos autem orationi, & miniſterio verbi inſtantes erimus.* Sic Paulus 1. Timoth. 2. Vult. *orationes fieri pro omnibus hominibus*, quas Patres interpretantur, quæ fiunt in Miſſæ ſacrificio.

Dixit illis Spiritus ſanctus. Dixit, reuelando, vel palam in Eccleſia dum ſacrificarent Domino, vel vni ex Prophetis, quorum præcipuus videtur fuiſſe Agabus. Nam & ille Antiochiæ per id tempus morabatur, vt intelligi poteſt ex fine capitis 11.

Segregate mihi Saulum, & Barnabam. Electio Dei non ſolum in eo, quod hos duos præ alijs aſſumat ad hoc opus; verum etiam, quod Saulum Barnabæ proponat, quaſi minorem maiori tyronem veterano. Nec tamen Barnabas inuidit, ſed libens ſuſcepit cum eo communem legationem. Erat enim vir bonus.

v. 3. *Imponenteſque eis manus, dimiſerunt illos.* Non videtur hic ſignificari ſacra ordinatio ad presbyterium, vel epiſcopatum. Nam Barnabam iam ante fuiſſe Apoſtolum ſatis liquet ex cap. 11. de Saulo idem videtur. Certè vterque huius capitis initio numeratur inter Prophetas, & doctores qui erant in Eccleſia Antiochena præcipui; & Barnabas quidem primo loco. Significatur ergo Barnabam, & Saulum cum cæremonia impoſitionis manuum adhibita oratione, & ieiunio miſſos fuiſſe ad opus prædicationis Euangelicæ, ad quod aſſumpti, & nominatim deſignati erant à Spiritu ſancto. Hanc manuum impoſitionem Arator tribuit Petro, ita canens.

Quem mox ſacrauit euntem,
Impoſita Petrus ille manu, cui ſermo Magiſtri,
Omnia poſſe dedit.

v. 6. *Cui nomen erat Bar-Ieſu.* Vide hic prolixam annotationem Franciſci Lucæ, in Notationibus ad ſacra Biblia.

v. 7. *Sergio Paulo viro prudente. Prudente* eo modo quo prudentia poteſt infidelibus competere, ſcilicet imperfectè. Vide noſtra in 3. ſent. diſt. 36.

Deſiderabat audire verbum Dei. Hoc deſiderium erat Dei donum. De quo vide in 2. diſtinctionem 26.

v. 8. *Elymas magus (ſic enim interpretatur nomen eius.)* Non illud nomen *Bar-Ieſu* (hoc enim interpretatur filius Saluatoris) ſed aliud nomen ei proprium, quod Lucas non expreſſit. Nam *Bar-Ieſu* non videtur fuiſſe nomen proprium; ſed ita dictus, quia filius erat Iudæi cuiuſdam nomine Ieſu. Nam multi erant hoc nomine; vt patet ex Ioſepho. Sic alibi Bartimæus filius Timæi. Sic puto Nathanael dictum fuiſſe Bartholomæum, id eſt, Tholomæi filium. In libro interpretationis Heb. nominum ſcripturę; ſic legitur, *Elymas*, id eſt, *magus, corruptor, pernicioſus*. Hieron. autem in nominibus Hebraicis de Actis Apoſtolorum ſic Hebraicè interpretatur, *ad tranſgreſſionem*, ſiue *tranſgredi faciens*. Sed quia per y ſcribitur à Luca; veriſimilius eſt Græcum eſſe vocabulum, & Græcam habere etymologiam. Et neſcio qua lingua Elymas ſignificet magum. Quare veriſimilius eſt ſenſum eſſe, Iudæum illum, cui nomen Bar-Ieſus & Elymas, fuiſſe magum; ſicut Simon qui Petro reſtitit. Ceterum de hac re vide Prateolum de hæreſibus in Elyma mago. Item Dionyſ. Areopagita, cap. 8. de diuinis nominibus, vbi refert aliquid huc pertinens. Vide quoque Baronium tom. 1. Annal. *Fili Diaboli*, alludit ad nomen, quadam antiphraſi, quaſi dicat; Vocaris Bar-Ieſu, id eſt, filius Ieſu: At tu eo nomine indignus es, dignior qui voceris filius Diaboli qui eſt Ieſu aduerſarius.

v. 11. *Et eris cæcus, non videns ſolem vſque ad tempus.* Interpretatio eſt, *Cæcus*, hoc eſt, *non videns ſolem vſque ad tempus*. Qui enim eſt non videns ſolem vſque ad tempus, non propriè cæcus eſt; niſi poſtea viſum per miraculum recipiat, vt ex cæco videns fiat. Quod non eſt de iſto credendum, niſi dicatur fuiſſe conuerſus; quod non apparet; quia Lucas id non tacuiſſet. Vnde apparet, quod ad tempus fuerit in oculis eius immiſſum diuinitus impedimentum videndi, ſalua potentia videndi; ſicut qui leguntur percuſſi ἀορασίᾳ, vt Sodomitæ, Syrij, & alij, ad tempus non potuerunt videre id quod quærebant, etſi præſens; & ſicut Iudæi, qui Chriſtum capere volebant, ad verbum dicentis; *Ego ſum*; ceciderunt in terram, per immiſſam debilitatem ſtandi, qua ſubmota ſtatim ſurrexerunt. Sicut autem hoc factum eſt à Chriſto, vt ſuam demonſtraret potentiam; nec tamen continuatum, ne paſſio ſua impediretur: Ita & hoc à Paulo factum vt Proconſul crederet; nec tamen continuatum, ne ad nocendum gratia miraculorum Apoſtolis data videretur. In vita S. Ianuarij epiſcopi legitur Timotheo iudici reſtitutum lumen, qui tamen non fuit conuerſus. Id forte eodem modo intelligendum, nempe ad tempus impeditum, ne videret. Vide Breuiarium Romanum in Ianuario, die. 19. Septemb.

v. 16. *Viri Iſraëlitæ, & qui timetis Deum, audite.* Et infrà: *Viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum. Timentes Deum* quos ab Iſraëlitis, & filijs Abrahę diſtinguit, intelligit proſelytos, quos paſſim Lucas hoc libro vocat *colentes*. Vnde hoc eodem capite poſt Pauli orationem, verſ. 43. *Secuti ſunt*, inquit, *multi Iudæorum & colentium aduenarum Paulum, & Barnabam.* Quo loco aduenas dicit proſelytos. Hoc enim nomen eſt in Græco.

v. 22. *Suſcitauit illis Dauid Regem, cui teſtimonium perhibens dixit: Inueni Dauid filium Ieſſe, virum ſecundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.* Quęritur, vbi Deus hoc dixerit? videtur teſtimonium ex pluribus locis conflatum. Nam 1. Reg. 13. Samuel ait: *Quæſiuit Dominus ſibi virum, ſecundum cor ſuum*, & capite 16. B ait Dominus: *Prouidi in filijs Iſai mihi regem.* Et Pſalm. 88. rurſum ait: *Inueni Dauid ſeruum meum.* Quod autem addidit Paulus; *Qui faciet omnes voluntates meas* Explicatio eſt eius quod dixerat; *Virum ſecundum cor meum.*

v. 26. *Vobis verbum ſalutis huius miſſum eſt.* Scilicet, iuxta promiſſiones factas Patribus noſtris. Vide Comment. Rom. 15.

v. 27. *Et principes eius hunc ignorantes.* Sic Petrus ſupra cap. 3. *Per ignorantiam feciſtis, ſicut & principes veſtri.* Hic additùr: *& voces Prophetarum, quæ per omne ſabbathum leguntur.* Ergo ſcripturas de Chriſto non intelligebant. Vide annotat. ſuprà capit. 3. & Lucæ 24. C

v. 28. *Petierunt à Pilato, vt interficerent eum.* Atqui ipſi noluerunt eum interficere, etiam dicente Pilato: *Accipite eum vos, & ſecundum legem veſtram iudicate eum.* Reſpõdebant enim: *Nobis non licet interficere quemquã.* In Græco ad verbum legitur; *Petierunt Pilatum tollere eum*, quod fortè ſic intelligitur; Petierunt à Pilato, vt ipſe tolleret eum è medio, & interficeret; hoc enim conſtat eos petijſſe.

v. 29. *Cumque conſummaſſent omnia quæ de eo ſcripta erant. De eo* paſſuro. Nam multa alia de eo ſcripta erant quæ per manus Iudæorum impiorum non erant conſummanda. Inter quæ erat id quod ſequitur. *Deponentes eum de ligno, poſuerunt in monumento.* Hoc non ad eoſdem principes populi refertur, qui petierunt eum à Pilato ad mortem; ſed videtur impersonaliter dictum, vt interdum alibi Scriptura loquitur: D *Dabunt in ſinum veſtrum: Repetunt à te animam.* Referendum autem eſt ad Nicodemum, & Ioſeph Arimathæum, qui non conſenſerant in necem Domini.

v. 33. *Adimpleuit filijs noſtris.* Dicit hoc Paulus in perſona populi Iudaici; ne quis ex hoc loco cauilletur Paulum filios habuiſſe, & proinde vxoratum fuiſſe. At in Græco eſt, *filijs eorum nobis.*

Sicut & in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt. Quædam exemplaria; *ſicut & in Pſalmo primo ſcriptum eſt.* Sed vide Genebrard. in Pſal. 2. & Not. Franc. Lucę in hunc locum.

v. 34. *Quia dabo vobis ſancta Dauid fidelia.* Ex Iſaiæ E 55. ſecundum Septuag. vbi nos ex Hebræo legimus: *Miſericordias Dauid fideles.* Vide illius loci Annot.

v. 38. *Quia per hunc vobis remiſſio peccatorum annunciatur, ab omnibus, quibus non potuiſtis in lege Moyſi iuſtificari.* Græcè, *& ab omnibus*: ſic etiam nonnulli codices Latini. *Iuſtificari*, id eſt, mundari, ſanctificari; quod fit non ſola ac nuda peccatorum remiſſione, ſed inſuper interna mentis renouatione per effuſa in illam dona Spiritus ſancti. Ceterum hic indicatur verum diſcrimen inter Sacramenta veteris, & nouæ legis; quia videlicet, ex lege non eſt iuſtitia, ſed ex fide in Chriſtum. Dicit autem: *Omnis qui credit, iuſtificatur*; quia ſub fide comprehenduntur cætera, quæ fides præſcribit; ſicut nomine circumciſionis ſolet ſignificari tota lex Moyſi. Sic infra cap. 16. *Crede in Dominum Ieſum, & ſaluus eris tu, & domus tua.* Senſus enim eſt; Suſcipe fidem, & religionem Chriſti, qua ſuſcepta, & ſeruata ſaluus eris. Nam de baptiſmo ſtatim ſequitur; quod *baptizatus eſt ipſe, & omnis domus eius.*

v. 48. *Et crediderunt, quotquot erant præordinati ad vitam æternam.* Non ſignificatur ſolos electos credere; ſed omnes eos, qui electi ſunt & præordinati à Deo ad vitam æternam, credere fidemque ſuſcipere eo tempore, quo Deus prædeſtinauit, etſi multæ tribulationes & perſecutiones obſtare videantur, eoſque à ſuſcipienda fide alienare. Igitur hic locus facit ad declarandam vim prędeſtinationis diuinę. Ideo enim crediderunt, quia præordinati erant ad vitam æternam; in qua præordinatione continetur & præordinatio mediorum, quorum primum eſt fides. Eſt igitur prædeſtinatio ad vitam æternam prior præordinatione meritorum, ſicut prior eſt, deſtinatio finis, quam mediorum. Vide de hoc loco Lorinum varia adferentem, non omnia ſana.

v. 50. *Iudæi autem concitauerunt mulieres religioſas, & honeſtas. Religioſas*, Græcè *σεβομένας*, id eſt, colentes. Vnde videntur ſignificari proſelytæ mulieres.

v. 51. *At illi excuſſo puluere pedum in eos.* Nempe iuxta præceptum Domini ſcriptum à tribus Euangeliſtis. Vide annot. Matth. 10. Sic infrà cap. 18. excutit Paulus veſtimenta ſua in Iudæos, prædicationi eius contradicentes, & blaſphemantes; dicens: *Sanguis veſter &c.* Vide eius loci annot.

CAP. XIV.

v. 8. *QVi intuitus eum, & videns quia fidem haberet, vt ſaluus fieret.* Non ſignificatur fides qua crediderit, id eſt, certò ſibi perſuaſerit ſe ſanum futurum; nondum enim de ſanitate corporali verbum ab Apoſtolis audierat: ſed, vel ſignificatur fides qua poſſet ſaluus fieri, iuxta illud; *creditis quia hoc poſſum?* &, *Omnia poſſibilia ſunt credenti*: vel habebat fidem, qua hoc merebatur ex congruo, vel certè ſignificatur fiducia ſanitatis conſequendæ concepta ex Pauli prędicatione, qua forte meminerat miraculorum Chriſti, ſimul ex fama miraculorum, quæ ab Apoſtolis alibi facta fuerant.

v. 11. *Et vocabant Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium.* Cur Paulum vocauerint iſto nomine, ratio ſubiungitur; *Quoniam ipſe erat dux verbi.* Cur autem Barnabam Iouem dixerint, ratio non apparet, niſi forte quia ſicut Mercurius Iouis comes, ita Paulus quem Mercurium putabant, Barnabę comes erat. At forte Barnabas vultu fuit, & habitu corporis magis auguſto quam Paulus; quem puſillæ ſtaturæ fuiſſe ferunt.

v. 13. *Conſciſſis tunicis ſuis exſilierunt.* Tum ne gloria Dei ad homines transferretur: quia ſoli Deo ſacrificium debetur; tum vt à Lyſtrenſibus tam graue ſcelus auerterent. Igitur hoc facto oſtenderunt Apoſtoli magnitudinem charitatis ſuę erga Deum, & erga homines.

v. 14. *Et nos mortales ſumus, ſimiles vobis.* Græcè *ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν.* Vide Comment. Iacobi 5. ad illud: *Elias homo erat ſimilis nobis paſſibilis.*

v. 15. *Qui in præteritis generationibus dimiſit omnes gentes ingredi vias ſuas.* Quomodo ergo dicunt quidam à Deo omnibus omnino hominibus præſto

A eſſe auxilium quoddam ſufficiens ad ſalutem? Nam quod ſubiungit Apoſtolus: *Et quidem non ſine teſtimonio ſemetipſum reliquit*, nequaquam poteſt ad illud occultum auxilium referri, cum ſequentia verba apertiſſimè declarent, quale hoc teſtimonium fuerit: *Benefaciens*, inquit, *de cælo dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo, & lætitia corda noſtra*. Quod autem dicit, *implens cibo, & lætitia corda veſtra*, hoc eſt, quod alibi dicit. *Qui præſtat nobis omnia abundè ad fruendum*; id eſt, percipiendum, non ſine delectatione. 1. Timoth. vlt. Porrò illud: *Corda noſtra*; non ad cibum, ſed ad lætitiam referendum eſt. Nam cibo corpora implentur; ſed lætitia & delectatio, cordis eſt, id eſt, animi. B Nec magni refert ſiue legas *noſtra*, vt habent Græca, & textus Latinus impreſſus, ſiue *veſtra* vt ferè omnia MSS. Latina. Coniunctè legendum eſt illud: *de cælo dans pluuias*: vt ſatis apparet ex Græco; & ex phraſi ſcripturæ, qua pluuiæ de cælo dari & deſcendere dicuntur.

v. 16. *Et quidem non ſine teſtimonio ſemetipſum reliquit.* Teſtimonium hoc in ſuo genere ſufficiens erat, per quod gentes Deum cognoſcerent; non tamen ita ſufficiens, vt præter illud non opus eſſet aliquo interno, & efficaci auxilio gratiæ Dei, ſine quo nullum bonum opus poteſt ab homine fieri.

v. 21. *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei*. Chriſtiani ſumus, non propter C hanc vitam, ſed futuram. Notat Origenes quod tribulationes ſunt Sanctorum; ſed flagella peccatorum. Ac Apoſtolus dicit Hebr. 12. *Flagellat autem omnem filium quem recipit*. Et Pſalmiſta de peccatoribus: *In labore hominum non ſunt, & cum hominibus non flagellabuntur*. De ſe autem, iuſto: *Fui flagellatus tota die*. Non conſiſtit ergo diſcrimen Origenis. Vide noſt. comm. loco citato ad Hebr.

v. 22. *Et cum conſtituiſſent illis per ſingulas Eccleſias presbyteros*. Sermo ſimilis illi ad Titum 1. *Et conſtituas per ciuitates presbyteros*. Cum ergo ad Titum ſermo ſit de Epiſcopis, vt patet ex ſequentibus; etiam hic locus de epiſcopis intelligi poteſt.

v. 26. *Retulerunt quanta feciſſet Deus cum illis*. Sic cap. D proximo; *Annuntiantes quanta Deus feciſſet cum illis*. Et cap. 21. *Narrabat per ſingula, quę Deus feciſſet in gentibus per miniſterium ipſius*. Hoc non tantum referendum ad miracula, quæ per manus Apoſtolorum Euangelium annuntiantium fiebant; ſed etiam, & maximè, ad ipſam gentium conuerſionem. Nam miracula quidem phraſi Scripturæ fiunt à Deo per manus hominum, vt Apoſtolorum; non per miniſterium: At conuerſio hominum ad Deum, non per manus hominum fieri dicitur, ſed per miniſterium prædicationis. Hic ergo commendatur gratia Dei; cui accepto ferendum eſt, quod homines audita prædicatione ſalutari, conſenſum præbeant, credant, & conuertantur ad Deum. Vnde & ſequitur Actor. 21. quod pro hoc E beneficio fideles *magnificabant Deum*; id eſt, pro tanto dono gratias agebant. Idem actum capit. 11. & 15.

CAP. XV.

v. 1. D*Ocebant fratres, quia niſi circumcidamini ſecundum morem Moyſi non poteſtis ſaluari*. Horum anteſignanum fuiſſe Cerinthum, exiſtimat Epiphanius hæreſim eius tractans. Nonnulli addunt Ebionem: verum Epiphanius in eius hæreſi ſcribit illum emerſiſſe poſt Iacobum fratrem Domini occiſum, & euerſam Hieroſolymam.

v. 5. *Surrexerunt autem quidam de hæreſi Phariſæorum*. Id eſt, de ſecta Phariſæorum; ſicut alibi (hæreſis) accipitur in Scriptura. Non enim ſignificatur eos fuiſſe hæreticos, qui dicebant quod gentiles oportere circumcidi, & ſeruare legem Moyſi: Nondum enim ea res erat tam clarè explicata, & definita, vt contra dicentem faceret hæreticum; ſicut poſt definitionem Concilij quod hic deſcribitur. Porrò quod factum Antiochiæ, idem etiam factum Hieroſolymis, vt gentes velint onerare iugo ſeruandæ legis Moſaicæ. Tantum apud Iudæos valebat authoritas legis à Moyſe acceptæ, vt ſine ea putarent, neminem hominem poſſe ſaluari, quamuis in Chriſtum credentem.

v. 7. *Surgens Petrus dixit ad eos*. Petrus tanquam Apoſtolorum princeps, primus dicit ſententiam. Quam deinde approbat Iacobus, tamquam Hieroſolymorum epiſcopus. An alij plures dixerint ſententiam, non eſt expreſſum à Luca. Veriſimile tamen eſt, alios etiam dixiſſe. Denique ſit concluſio, quam finaliter etiam à Petro factam fuiſſe, ratione ſui primatus, licet Lucas id etiam non prodat, non dubitamus. Dixit autem ſententiam primo loco, quia primus erat: non tamen eam dixit vt abſolutè, & finaliter definiens, & alijs præiudicans; ſed vt iudex loquens ordine ſuo. Omnibus autem auditis tandem cōcluſit, tam de quęſtione principali, quę inter Apoſtolos nullam habebat diſputationem, quā de decreto pręſcribendo ad gentiles, quod Iacobus ſuggeſſerat.

v. 8. *Et qui nouit corda Deus, teſtimonium perhibuit dans illis Spiritum ſanctum, ſicut & nobis; & nihil diſcreuit inter nos, & illos, fide purificans corda eorum*. Abutuntur hac ſententia hæretici, vt probent ſolam fidem ſufficere, ad conſequendam puritatem cordis, id eſt, ad iuſtificationem hominis. Quibus breuiter reſpondemus, intelligi eam fidem quam Apoſtolus alibi docet vtilem eſſe, & valere aliquid in Chriſto Ieſu. Ea autem, eſt fides, non quælibet, ſed quæ per dilectionem operatur. Ita ad Gal. 5. *In Chriſto Ieſu, neque circumciſio aliquid valet, neque præputium; ſed fides quæ per charitatem operatur*. Cum addit: *quæ per charitatem operatur*, ſignificat fidem otioſam, & non exercitam charitate, inutilem eſſe, & nihil valere in Chriſto. Quod expreſſius idem Apoſtolus dicit, 1. Corinth. 13. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero: nihil ſum*. Si ergo fides charitate vacua, nihil eſt; purificare cor non poteſt quamdiu charitate deſtituitur. Fide autem per charitatem operata purificantur corda, dupliciter; fides enim de corde ignorantiam tollit; charitas autem pellit malam voluntatem. Sic exponit Aug. ſerm. 14. de varijs cap. 11. Vide noſt. comment. dictis locis.

v. 9. *Fide purificans corda eorum*. Vide annot. Prou. 15. Videtur autem Petrus reſpicere ad verba ſibi dicta in viſione; *Quæ Deus purificauit, tu commune ne dixeris*.

v. 10. *Quid tentatis imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum?* Hoc iugum quod Iudæis fuerat importabile, magis adhuc importabile fuiſſet gentilibus, non aſſuetis huiuſmodi iugo ferendo: Deinde, quia procul à Iudæa habitantes nonniſi ſumma moleſtia potuiſſent quotannis adſcendere Hieroſolymam ad Feſta & ſacrificia ibi celebranda. Deinde, habiti fuiſſent à Iudæis tantum loco prozelyturum. Hæc ſeruitus ſine dubio alienaſſet totam gentilitatem à Chriſtianiſmo. Quare prudentiſſimè viſum eſt Apoſtolis tanto periculo ſtatim occurrendum.

Quod neque nos, neque Patres noſtri portare potuimus. Quare ergo Deus non præcepit impoſſibile? *Reſpond*. Significari difficultatem magnam, præſertim, quæ accidebat ex parte carnalis illius populi. Item, quia iugum erat ſeruile; propter obſeruantia

corporales per ſe non conducentes ad pietatem. Ita Matth. 23. vbi habemus *importabilia* Græcè eſt, *δυσβάστακτα*, id eſt, difficilia portatu. Opponunt aduerſarij, nunc quoque Chriſtianis imponi iugum importabile cæremoniarum, & præceptorum Eccleſiæ, & maximè illud de Confeſſione peccatorum facienda ſacerdoti. Quibus quomodo ſit reſpondendum. Vide Annot. Matth. 11. & de Confeſſione in 4. ſent. diſt. 17.

v. 13. *Viri fratres, audite me.* Dicit, *Audite me*, quia ſuggerere voluit conſilium de eo quod ſcribendum eſſet ad Eccleſias Gentilium. Quod cæteri ſecuti ſunt.

v. 18. *Notum à ſæculo eſt Domino opus ſuum.* Loquitur de opere vocationis & conuerſionis gentium. B Quod eſt opus Dei, ac Deo notum à ſæculo; quia ab ipſo prædeſtinatum. Hinc patet præſcientiam Dei ac prædeſtinationem Dei in bonis ad idem referri, ſicut docent. S. Aug. & S. Proſper.

v. 19. *Propter quod ego iudico, non inquietari.* Quidam putant, vt Medina 1. 2. q. 95. art. 1. Iacobum hunc Hieroſolymitanum epiſcopum, tamquam iudicem ordinarium in propria diœceſi reſidentem pronuntiaſſe Apoſtolorum ſententiam; etiam in præſentia Petri vniuerſæ Eccleſiæ epiſcopi. Potiùs dicendum, quod dixerit ſententiam vt iudex; quia omnes Apoſtoli erant iudices, ſicut omnes epiſcopi in concilijs etiam generalibus. Sed ſolus Petrus, & eius ſucceſſor eſt ſupremus iudex, qui concludit, & definit. Vide ſupra, ver. 7. C

v. 21. *Moyſes enim à temporibus antiquis habet in ſingulis ciuitatibus qui eum prædicent in ſynagogis.* Occupatio eſt. Quæri enim poterat? Si ad gentiles ſcribendum, quid de Iudæis? Reſpondet, nihil opus, quod ad præſens negotium attineret, quandoquidem Moyſes eis legatur in Synagogis quas habent in ſingulis ciuitatibus, & per ſingula ſabbata; ex quo ſciant quæ præcepta moralia ſibi ſeruanda ſint, item quæ ceremonialia, ſi adhuc ea ſibi ſeruanda putent.

v. 22. *Iudam, qui cognominabatur Barſabas.* Hic Barſabas alius ab illo qui primo cap. Ioſeph cognomento Barſabas vocatur.

v. 29. *Vt abſtineatis vos ab immolatis ſimulacrorum, & ſanguine, & ſuffocato, & fornicatione.* D De immolatis ſimulachrorum & fornicatione nulla quæſtio eſt. Ab immolatis iubentur abſtinere, ad vitandum ſcandalum; vt docet Apoſtolus. 1. Cor. 8. A fornicatione peculiariter abſtinere iubentur; quia gentiles eam non putabant eſſe peccatum. Vnde apud eos fornicatio ſimplex numquam lege prohibita fuit. Sed de ſuffocato & ſanguine quæſtio eſt. Quidam per ſanguinem intelligunt homicidium, & per ſuffocatum oppreſſionem miſerorum. Alij intelligunt ſimpliciter prohiberi comeſtionem ſanguinis, & animalis ſuffocati. Huic expoſitioni fauet Chriſtianorum conſuetudo, quâ multo tempore ab his abſtinuerunt. Et de ea re ſunt tres expreſſi canones, videlicet E 62. Apoſtolorum. Conc. Gangrenſ. 1. & 67. Synodi in Trullo. Conſuetudo autẽ & praxis Eccleſiæ interpres eſt legis. Auguſt. lib. 32. contra Fauſtum obijcientem Catholicis, quod comederent morticina & immolata, munda, & immunda; cap. 13. agnoſcit conſuetudinem de non edendo morticino. Deinde ponens vtramque explicationem iam dictam huius loci, addit: *Elegiſſe mihi videntur Apoſtoli pro tempore rem facilem, & nequaquam obſeruantibus oneroſam, in qua cum Iudæis etiam gentes aliquid communiter obſeruarunt.* Sic ille. Nec tamen per hoc aliquid legale impoſitum eſt; ſed tamquam morale hoc præſcriptum eſt, vt per hanc abſtinentiam, ab omni cæde & crude-

A litate eſſent magis alieni. Nam hac ratione etiam Noë, & poſteris eius, prohibita eſt ſanguinis comeſtio, teſte Chryſoſt. in Gen. 9. Alia quoque ratio eſt, ne Iudæi refugerent cum gentilibus Chriſtianis in vnam colligi ſocietatem: Nam eſus ſanguinis, & ſuffocati ſpeciem quandam habet feritatis. Vnde multi, natura quodammodo, ab iſtis abhorrent. Atque hinc intelligitur, cur Apoſtoli, non etiam vetuerint gentilibus Chriſtianis eſum adipis, porcinæ, leporinæ; quia ab his communiter homines non abhorrent; nec eorum eſus ſpeciem habet feritatis.

Quæritur 1. quo præcepto poſitiuo Iudæi fuerint prohibiti ab immolatitijs idolorum? *Reſpond.* Exodi 34. *Ne comedas de immolatis.* Item eo præcepto quo prohibebantur quicquam accipere in vſum ſuum, quod ad idolum aliquo modo pertineret; ſed totum, velut anathema, refugere, demoliri, & abolere, vt Deut. 7. *Sculptilia eorum combures; non concupiſces argentum, & aurum, de quibus facta ſunt; neque aſſumes ex eis tibi quicquam. Nec inferes quippiam ex idolo in domum tuam, ne fias anathema, ſicut & illud eſt. Quaſi ſpurcitias deteſtaberis, & velut inquinamentum ac ſordes abominationi habebis, quia anathema eſt.*

Petes porro an lex iſta ſolum obligauerit in caſu ſcandali. Et ita videri poteſt, quia 1. Cor. 10. extra caſum ſcandali videtur Apoſtolus permittere eſum idolothytorum; ſed vbi metus eſt ſcandali vetat comedi; & addit; *propter conſcientiam non tuam, ſed alterius. Vt quid enim mea libertas &c.* Videtur poſſe reſponderi duobus modis. Vno modo, Corinthios hac Apoſtolica lege non fuiſſe ligatos, quia epiſtola Apoſtolorum tantum miſſa eſt, ad fratres, qui erant Antiochiæ, Syriæ, & Ciliciæ, videlicet in Palæſtina, & eius vicinia, vbi plurimi erant Iudæi. Vnde & in fine cap. de Paulo dicitur, quod, *perambulabat Syriam & Ciliciam, confirmans Eccleſias, præcipiens cuſtodire præcepta Apoſtolorum, & Seniorum,* nempe conſtituta in Synodo Ieroſolymitana; illo decreto, *Apoſtoli & ſeniores &c.*

Si obijcias; Multis annis poſt fuiſſe eam legem obſeruatam ſtudioſè, etiam in alijs Eccleſijs, vt ex Tertulliano patet, & Canone quodam Apoſtolorum, & Synodo Gangrenſi, & ea quæ in Trullo habita: Reſponderi ſcitè poterit, non eam fuiſſe intentionem Apoſtolorum vt perpetuò Eccleſiam vniuerſalem hac lege obſtringerent. Nam hodie nuſquam in Catholica obſeruatur, maximè quod de ſuffocato, & ſanguine præceptum fuit; &, ſi qui ſeruant, non id faciunt, quia ab Apoſtolis prohibitum, ſed quia horrent à talium rerum eſu, & diſertè dicit Auguſt. pro tempore fuiſſe hoc impoſitum: ſed tamen alias Eccleſias id ad tempus retinuiſſe, propter reuerentiam legis Apoſtolicæ; ſicut lex vetus aliquamdiu poſt Chriſtum à Iudæis Chriſtianis fuit obſeruata, & cum honore, ad ſepuchrum deducta; vel quia legis ratio in quibuſdam Eccleſijs adhuc locum habebat.

Altero modo reſponderi poteſt, ſi dicamus, ſenſum legis eſſe, à talibus abſtinendum vbi metus aut periculum eſt ſcandali; & ita tantum fuiſſe explicationem legis diuinæ de vitando ſcandalo, eiuſque determinationem, ſeu potius exemplorum declarationem, nempe in his caſibus. Atque hoc modo optimè conſiſtet hic locus, cum loco 1. Cor. 10. Notandum tamen, quod ibi non dicit Apoſtolus, quod liceat comedere ſi quis ſciat eſſe idolis immolatum: ſed quod quis neſciens an quod edendum proponitur, ſit immolatitium; non teneatur interrogare, an tale ſit; idque propter conſcientiam. Non etiam hoc

habebat

habebat lex Apoſtolica, quòd fideles deberent interrogare; idque propter ſuam conſcientiam. Quod ergo ſubiungit Paulus: *Si quis autem dixerit, Hoc immolatitium eſt, nolite manducare, propter illum qui indicauit, & propter conſcientiam; conſcientiam autem dico, non tuam, ſed alterius*; videtur conſcientiam intelligere non generaliter peccati, ſed idoli, ſicut dicit cap. 8. *Quidam autem cum conſcientia vſque nunc idoli, quaſi idolothytum manducant*; id eſt, tanquam idolum ſit aliquid, & proinde cibus ille per ſe immundum reddat hominem; *Et conſcientia*, inquit, *ipſorum, cum ſit infirma, polluitur.* Hoc igitur eſt, quod ait cap. 10. *Conſcientiam dico, non tuam; ſed alterius*; quia tu non habes conſcientiam idoli, ſed alter, infirmus frater; quem proinde facto, & exemplo non debes prouocare, ad idolothytum manducandum; imo propter legem Apoſtolicam omnino abſtinere, ſimul atque cognoueris, id quod proponitur eſſe idolothytum. Apud Auguſt. lib. 31. contra Fauſtum cap. 2. Fauſtus dicit: *Omnes apud vos morticina, & immolata inquinamentum exiſtimant non paruum*, & cap. 3. lib. 32. Sed vide quid reſpondeat Auguſt. ibidem cap. 13. morem quidem agnoſcens huius abſtinentiæ adhuc ſuo tempore, quoad morticina & ſuffocata; non tamen exactum, nec ſcrupuloſum. Et addit rationem huius decreti Apoſtolici; ac dicit Chriſtianos nullam cibi naturam, quam ſocietas admittit humana, refugere. Vide noſt. comment. 1. Corint. 8. & 10.

v. 32. *Iudas autem & Silas, & ipſi cum eſſent prophetæ, verbò plurimo conſolati ſunt fratres, & confirmauerunt.* Hic oſtenditur quod fuerit officium prophetæ, nempe ex verbo Dei conſolari, & confirmare fideles.

v. 37. *Barnabas autem volebat ſecum aſſumere & Ioannem, qui cognominabatur Marcus.* Hic Marcus filius eſt Mariæ, ad cuius domum venit Petrus poſt ſoluta ab Angelo vincula; Act. 12. & conſobrinus Barnabæ, vt dicitur Coloſſ. 4. An autem idem ſit cum eo, de quo 2. Timoth. 4. *Marcum aſſume*, vide ibid. noſt. comm. & loco citato Col. 4.

v. 39. *Facta eſt autem diſſenſio.* Cur Paulus vir probatæ manſuetudinis, qui omnibus omnia factus erat, & Timotheo præcipit Epiſcopum debere eſſe manſuetum ad omnes; Barnabæ Euangelij ſocio non acquieſcit, vt Marcum admittat ad ſocietatem Euangelici muneris? *Reſpond.* Rationem à Luca indicari. Nam quia per ignauiam ſemel eos deſeruerat, non abſque detrimento rei Euangelicæ; verebatur Paulus Euangelij promouendi cupidiſſimus, ne ſecundo ſimile incommodum per eius diſceſſum paterentur. Erat enim negotium Euangelicæ prædicationis laboris, ac moleſtiarum, & periculi plenum; ob quam cauſſam Apoſtolorum ſocietatem prius deſeruerat: & meritò idem ſecundò metui potuiſſet. Barnabas autem, amore conſobrini ductus, de eo plus ſperabat, quam Paulus ſecundum rectam rationem ſperari poſſe indicaret. Hieron. lib. 2. Dial. contra Pelag. cap. 6. *Paulus ſeuerior, ille clementior, vterque in ſuo ſenſu abundat*: Et *tamen diſſenſio habet aliquid humanæ fragilitatis.*

v. 41. *Præcipiens cuſtodire præcepta Apoſtolorum, & ſeniorum.* Hæc clauſula huius capitis etſi non reperiatur in Græcis codicibus, hoc quidem loco; prorſus tamen ſimile eſt quod paullò poſt habetur cap. ſeq. v. 4. his verbis: *Cum autem pertranſirent ciuitates; tradebant eis cuſtodire dogmata, quæ erant decreta ab Apoſtolis, & Senioribus, qui erant Hieroſolymis.* Nam *dogmata* ibi non dicuntur doctrinæ, aut placita, eiuſmodi ſunt placita Philoſophorum, nullam obligandi vim habentia, tametſi alioqui veriſſima; ſed præcepta ſiue edicta. Hoc enim nomine edicta principum & Imperatorum apud Græcos vocantur. Vnde Luc. 2. pro eo quod nos habemus: *Exijt edictum à Cæſare Auguſto.* Græcè eſt; ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, & huius lib. cap. 17. *Contra decreta Cæſaris faciunt*, ἀπέναντι τῶν δογμάτων, & Eſther 4. *ad quam crudele Regis dogma peruenerat.* Vide eius loci annot.

CAP. XVI.

v. 1. TImotheus, *filius mulieris viduæ fidelis, patre gentili.* Græcè, *Mulieris cuiuſdam Iudææ*, pro *mulieris viduæ*. Sic & Latini quidam codices MSS. *fidelis* genitiuus eſt fœmininus πιστῆς, ne quis ſuſpicetur ad Timotheum referendum eſſe. Mulier hæc Eunice vocabatur 2. Timot. 1. *Patre gentili*, πατρὸς δὲ Ἕλληνος. *Patre autem Græco.*

v. 3. *Hunc voluit Paulus ſecum proficiſci: & aſſumens, circumcidit eum, propter Iudæos, qui erant in illis locis.* Quomodo Paulus Timotheum circumcidit, qui ad Galatas ſcribens ait: *Si circumcidamini; Chriſtus vobis nihil proderit?* & cap. 2. *Sed neque Titus qui mecum erat, compulſus eſt circumcidi propter ſubintroductos falſos fratres.* Et cum cap. præcedenti, præſente Paulo, conſtitutum eſſet in Concilio Apoſtolorum iugum legis, ac nominatim circumciſionis, non eſſe imponendum gentibus? *Reſpond.* Timotheus Iudæus erat ſaltem ex parte matris, idque notum erat Iudæis. Cùm igitur Apoſtolus per eas ciuitates erat profecturus, in quibus multi erant Iudęi, partim conuerſi, partim conuertendi; ne propter Timotheum non circumciſum, quem Iudæum nouerant, reſilirent à prædicatione Pauli; iuſſit eum circumcidi. Titus autem gentilis erat, ideoque minimè circumcidendus, ne videretur iugum legis gentibus imponi. Illud autem; *Si circumcidamini &c.* gentilibus dictum eſt, qui non habebant cauſſam ſuſcipiendæ circumciſionis, niſi vt inde ſalutem exſpectarent: Atqui hoc erat Chriſtum euacuare. Iudæi autem bene inſtituti, vt Paulus, Timotheus, legem ſeruabant non vt neceſſariam, ſed ne infirmiores offenderentur, & vt ſynagoga, cuius inſtitutio erat à Deo, cum honeſtate velut ad ſepulchrum duceretur. Hoc ergo facto declarauit Apoſtolus ſe impleſſe illud 1. Corinth. 9. *Factus ſum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrifacerem.* Vide ibid noſt. comment.

Sciebant enim omnes, quod pater eius erat gentilis. Et ideo poſitus erat in oculis eorum, num eſſet circumciſus, & num Paulus Iudæum non circumciſum haberet in comitatu, nec ad circumciſionem vrgeret. Nam ſi vtroque parente Iudæus fuiſſet Timotheus non fuiſſet dubitatum, quin circumciſus fuiſſet octauo die ſecundum legem. Sed pater gentilis id facile poterat impedire, ſicut & in Timotheo factum eſt.

v. 4. *Cum autem pertranſirent ciuitates, tradebant eis cuſtodire dogmata, quæ erant decreta ab Apoſtolis & Senioribus qui erant Ieroſolymis.* Dogma, non propriè doctrinam ſignificat, ſed decretum, placitum, edictum. Vnde & ibi: *Exijt edictum à Cæſare Auguſto.* Et Act. 17 *Hi contra decreta Cæſaris faciunt.* Græcè eſt, δόγμα, & pro *Senioribus*, Græcè eſt, Preſbyteris. Conuincit ergo hæc ſententia, non modò Apoſtolos, ſed & Preſbyteros, atque eorum ſucceſſores habere poteſtatem præſcribendi leges, canones, & decreta, ſiue ad fidem ſiue ad mores ſpectent. Nam ad vtrumque genus pertinebat decretum Apoſtolicum, videlicet, gentibus non eſſe imponendum iugum legis, quod ad fidei doctrinam pertinebat; abſtinendum tamen à ſanguine, & ſuffocato; quod ad mores. Quod ſi autem præfecti Eccleſiæ poteſtatem habent præcipiendi pro loco, & tempore; conſequens eſt, ſubditos deber

eorum præceptis & decretis obedire. Nam hæc duo ſibi reſpondent, præcipere,& obedire; & fruſtra,imò ridicula eſſet poteſtas præcipiendi, cui nemo obedire teneretur.

v.6. *Vetati ſunt à Spiritu ſancto loqui verbum in Aſia.* Et mox; *Tentabant ire in Bithyniam, & non permiſit eos Spiritus Ieſu.* Ex hoc loco S. Auguſtin. & S. Proſper docent,occulto Dei iudicio fieri,vt ad quoſdam,qui, vel quorum aliqui credituri fuiſſent, non perueniat prædicatio Euangelij; ſicut & de Tyrijs, & Sidonijs teſtatur Dominus in Euangelio. Vnde eorum non eſt recipienda ſententia, qui dicunt propterea Apoſtolos prohibitos fuiſſe illis in partibus prędicare verbum Dei, quia non erant credituri; quod ſentit Origenes homil. 6. in Leuit. *Quia*, inquit, *tales erant auditores, in quibus, & ſemen periret, & non poſſet haberi ſucceſſio.* Cuius falſitas ex eo ſatis coargui videtur, quia aliquanto tempore interpoſito prædicauerunt Apoſtoli in Aſia, & Bithynia, & non minus quam alibi multos ad fidem conuerterunt. Sicut ergo Deus in pręteritis generationibus permiſerat gentes ingredi vias ſuas; ad quas ſi prædicatores veræ fidei & pœnitentiæ miſiſſet; quis dicat nullos fuiſſe conuertendos, cum ad vnius Ionæ prædicationem tota Ninive, ciuitas vitijs corruptiſſima, fuerit ad pœnitentiam conuerſa? Ita voluit adhuc ad tempus has regiones permittere ingredi vias ſuas; ſicut & vſque ad noſtra ſæcula, multas remotiſſimas à Chriſtiano orbe gentes, reliquit in ſuis erroribus; quas nunc demum per ſuam miſericordiam ad fidem vocauit; credituras prius, (ſaltem quoad aliquos homines, vt de Dei miſericordia confidendum eſt) ſi priùs vocatæ fuiſſent. Quidam reſpondent vetatos fuiſſe, quia Deus volebat vt alibi prędicarent. At hoc nòn eſt vetari à Spiritu ſancto loqui verbum in Aſia. Hac enim ratione vetati fuiſſent loqui verbum in toto mundo,præterquam in eo loco ad quem tunc mittebantur; quia prædicantes ibi, non ſimul poterant alibi prædicare. Nec dicendus eſt prohiberi ab aliquo opere,qui iubetur aliud facere;ſed tantum hoc iubetur, vnde ſequitur quod alia ſimul eodem tempore non poſſit. Velut ſi pater iubeat filium ire in agrum, non prohibet ire in templum, ſed tantum ſequitur eum iſtud facere tunc non poſſe, quia facere iubetur aliud, cum quo iſtud non conſiſtit. Nec talis de acceſſu tẽpli rectè diceret, pater prohibuit. Adde quòd Paulus & Silas nõdum iuſſi erant diuinitus ad aliam quampiam regionem accedere prędicandi Euangelij cauſſa, quando vetiti dicuntur à Spiritu ſancto loqui verbum in Aſia & Bithynia; ſed poſtea per viſionem moniti ſunt tranſire in Macedoniam. Porro S. Hieron. lib. 2. dial. contra Pelag. cap. 6. *Quo maledicto*, inquit, *in ipſa prouincia, puto vſque hodie hæreticos, qui contra Spiritum ſanctum faciunt, plurimos reperiri.*

v. 12. *Et inde Philippos, quæ eſt prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia.* Alij Philippos in Thracia collocant. Vide Onomaſticon in Philippis. Nota hic etiam in Græco poni Latinum verbum, κολώνια.

v. 13. *Egreſſi ſumus foras portam iuxta flumen, vbi videbatur oratio eſſe.* Et infrà; *factum eſt euntibus nobis ad orationem.* Non quamcunque orationem intelligit, ſed eam quæ coniuncta erat cum celebratione myſteriorum. Vide comment. 1. Cor.7. Sic Act. 6. *Nos autem orationi, & miniſterio verbi inſtantes erimus.*

v. 17. *Iſti homines ſerui Dei excelſi ſunt, qui annuntiant vobis viam ſalutis.* Non tantùm verum dixit, ſed & verum ſenſit eſſe quod dixit. Nam ipſa experientia didicerat Chriſti religionem veram eſſe; quippe per quam homines eripiuntur ex ipſius poteſtate, & ad æternam ſalutem, à qua nititur eos auertere, perueniunt. Tale eſt illud, cap. 19. *Ieſum noui, & Paulum ſcio.* Vide eius loci annot.

v.18. *Dolens autem Paulus, conuerſus, Spiritui dixit: Præcipio tibi &c.* Hîc Apoſtolus dolet, & non ſinit Dęmonem prædicare Chriſtum; qui alibi patitur quoſdam, ex contentione & inuidia Chriſtum annuntiare; Philip. 1. & de eo ſe quoque gaudere teſtatur: *Et in hoc*, inquit, *gaudeo, ſed & gaudebo.* Ratio diuerſitatis eſt, quia Diabolus eſt capitalis, implacabilis,& irreconciliabilis humani generis hoſtis; ac diuinæ gloriæ ęmulus: cum quo proinde omnis ſocietas, etiam in rebus in ſpeciem optimis, nobis eſt prohibita. Homines autem etſi multa faciunt praua intentione; quia tamen & bona intentione ea facere poſſunt,& quia conuerti poſſunt, & quia in Eccleſiaſtico miniſterio ſæpe mali tolerantur; non ſemper fugiendi ſunt dum bona dicunt; præſertim cum nobis eorum praua intentio non ſit comperta; ſicut compertiſſimum,certiſſimumque eſt, Diabolum ſemper vigilare in perniciem noſtram. Vide annot. Luc. 4. Item hic obſerua, quod Sancti habent poteſtatem cum imperio Dęmones ſubijciendi, iuxta Domini promiſſionem Luc.9. & 10. Vnde etiam ſeptuaginta reuerſi dicebant: *Domine, etiam Dæmonia ſubijciuntur nobis in nomine tuo.*

v. 22. *Iuſſerunt eos virgis cædi.* Cur Paulus non eſt conteſtatus ſe eſſe ciuem Romanum, priuſquam cæderetur; ſicut poſtea fecit Ieroſolymis? An quia putauit magis ad gloriam Dei pertinere, ſi pateretur ſe cædi? & quia ea occaſione exiſtimabat ſe plures poſſe conuertere ad fidem Chriſti? Vnde mox carceris cuſtos cum tota domo ſua conuerſus eſt.

v. 33. *Et baptizatus eſt ipſe, & omnis domus eius continuo.* Hinc Catholici quidam probabile argumentum faciunt pro baptiſmo infantium; quod veriſimile ſit in ea domo fuiſſe etiam infantes. Quibus obijci poteſt,quod paullò poſt ſequitur; *Et lætatus eſt cum omni domo ſua, credens Deo*: Ex quo tamen non rectè colligas, etiam infantes lætatos fuiſſe, & crediſſe. Sed ad hoc poteſt reſponderi, vtrobique vniuerſalitatem accommodatè exponendam,vt illic ſignificetur omnes fuiſſe baptizatos,quicumque baptiſmi,id eſt,ceremoniæ ſacræ & ablutionis erant capaces; quo in numero ſunt etiam infantes: hîc verò lætatos fuiſſe & crediſſe,quicumque lætandi,& credendi capaces erant, id eſt, ſolos adultos iam vſum mentis habentes. Item, poteſt obijci illud, Ioan. 4. *Credidit ipſe, & domus eius tota.* Sed eadem eſt reſponſio, crediderunt enim quotquot actualis fidei capaces erant,& poteſt res à ſimili declarari; vt ſi dicam; Omnes huius familiæ ęgrotant; etiam paruulos comprehendendo: Sed ſi dicam; Omnes huius familiæ ſunt hæretici, aut ebrioſi; nihil ea propoſitio ad infantes.

v. 37. *Cæſos nos publicè indemnatos, homines Romanos miſerunt &c.* Atrocitatem huius iniuriæ Cicero Act. 7. in Verrem oſtendit his verbis: *Facinus eſt vinciri ciuẽ Romanum; ſcelus verberari.* Prius ſolum cum feciſſet in Paulum Tribunus, Act. 22. extimuit: At Philippenſes iam vtrumque fecerant: quo maior eis fuit cauſa timendi. Sed quomodo Paulo conteſtante, ſe ciuem Romanum, tam facilè crediderunt; hîc magiſtratus, illic Tribunus? *Reſp.* Illo conteſtante debebant abſtinere donec de re conſtaret. Vnde ſi quis poſt conteſtationem huiuſmodi, poſtea probare non potuiſſet ſe ciuem Romanum; grauiùs fuiſſet punitus, ob impeditum iniuſtè progreſſum iuſtitiæ. Nec Paulus ſolum, ſed & Silas ciuis Romanus erat; & ideo forte etiam nomen Romanum gerebat quemadmodum Paulus. Nam alibi Siluanus vocatur 2. Cor. 1. v. 19. & initio vtriuſque ad Theſſalonicenſes.

CAP.

CAP. XVII.

v. 1. **V***Enerunt Theſſalonicam.* Gręci ſuper 1. Theſſ. 1. ſcribunt Paulum bis veniſſe Theſſalonicam: Quod non video quomodo doceatur. Porrò tacuit Lucas apud Theſſalonicenſes laboraſſe eum manibus; quod ipſe teſtatur, 1. Theſſalonic. 2. & 2. Theſſal. 3.

v. 7. *Contra decreta Cæſaris faciunt, regem alium dicentes eſſe, Ieſum.* Decreta, Græcè δόγματα. Sic Iudæi hoc dicto Paulum grauare conãtur, quomodo Chriſtum eo nomine accuſauerant, dicentes: *Omnis qui ſe facit regem, contradicit Cæſari.* Vtrobique autem malitioſè, & contra ſuam conſcientiam; quandoquidem ipſi Meſſiam regem exſpectabant, & vſque hodie eorum poſteri exſpectant. At neque Chriſtus talem ſe regem dicebat, qualis erat Cæſar; neque talem eum Apoſtoli prædicabant: ſed ſpirituale eius regnum annuntiabant; de quo ipſe dixerat: *Regnum meum non eſt de hoc mundo.* Ioan. 18.

v. 11. *Susceperunt verbum cum omni auiditate, quotidie ſcrutantes ſcripturas, ſi hæc ita ſe haberent.* Hunc locum obijciunt Catholicis hæretici, volentes oſtendere omnia decreta Eccleſiaſtica ſic examinanda eſſe ad normam ſcripturæ, vt nõ prius recipienda ſint quam cognitum fuerit ea ſcripturis eſſe conformia. Quibus reſpondemus, iſtos de quibus loquitur hîc ſcriptura, non retractandi animo ſcrutatos eſſe ſcripturas, aut quaſi de prædicatione Apoſtoli dubitarent; dicitur enim quod *ſuſceperunt verbum cum omni auiditate*: ſed ſcrutabantur ſcripturas, vt in veritate accepta magis confirmarentur. Sicut Catholici ſcripturas euoluunt, non dubitantes de doctrina Eccleſiæ, ſed vt eius cum ſcriptura conſenſum agnoſcant. Si quis autem dubitans hoc idem faciat; non eſt laudanda dubitatio; ſed tamen in homine dubitante non eſt improbandum ſtudium diſcendi atque inquiſitio veritatis, modò id fiat ea humilitate, qualem lectio Scripturæ ſacræ poſtulat.

v. 18. *Quidam autem Epicuræi, & Stoici Philoſophi.* Epicureį à religione Chriſtiana longiſſimè diſſidebant, ſummum bonum in voluptate corporis & ſenſuum, ponentes: Stoici omnium Philoſophorum proximè ad eam accedebant, in virtutum actione ſtatuentes ſummum bonum. Et Epicuræi quidem animam perire cum corpore cenſebant: Stoici verò eam docebant immortalem eſſe. Quare etſi vtrique doctrinam de reſurrectione corporum auerſarentur, ad eam tamen Stoicorum ſecta propiùs accedebat. Nec verò vlla philoſophia ſęcularis agnouit corporum reſurrectionem; vt merito dicat S. Auguſt. quod fides reſurrectionis propria Chriſtianorum eſt.

Nouorum Dæmoniorum videtur annuntiator eſſe, quia Ieſum & reſurrectionem annuntiabat eis. Nota, reſurrectionem Chriſti & mortuorum fuiſſe ſemper creditu difficillimam; quia valde repugnat ſenſui humano, vt corpus mortuum, in terram & puluerem conuerſum ac diſperſum, aut à beſtijs laniatum & comeſtum, aut in auras, vel mare, vel profunditatem diſiectum, diſſipatumque, aliquando collectum reuiuiſcat. Vnde iam tempore Apoſtolorum 2. Timoth. 2. nata eſt herelis dicentium reſurrectionem iam eſſe factam. Et ſedulo monet Apoſtolus Timotheum ſuum, dicens eodem cap. *Memor eſto Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe ex mortuis, ex ſemine Dauid ſecundum Euangelium meum.* Et 1. Cor. 15. *Et quia reſurrexit tertiâ die ſecundum Scripturas.* Quod & totidem verbis repetitur in Symbolo Conſtant. Additur enim, *ſecundum ſcripturas*, A ad confirmandum fidem noſtram in articul ad credendum difficillimo.

Nouorum Dæmoniorum. Per Dæmonia, vel Deo vel genios videntur intelligere. Erat enim apu Ethnicos Dæmonis nomen medium, ſicut Geni Deinde hic magis in bonam partem accipi videtu quia rationem reddens Lucas, addit: *Quia Ieſum, e reſurrectionem annuntiabat eis.* Apoſtolus enim, Ieſu tanquam ignotum Deum annuntiare ijs videbatu Vnde dicebat: *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annunt io vobis.* Suſpicabantur autem Paulum noua Dæmonia annuntiare, ex eo quod Ieſum, & reſurrectionem eis annuntiabat; quia homo ex mortuo rediuiuus, pręſertim talis qualem annuntiabat Paulus, B ſcilicet non moriturus amplius, ſed immortalis, & beatus, dijs immortalibus, quam hominibus ſimilior eſſe videbatur; ideoque in numero Dæmonum, quorum naturam ponebant mediam inter Deos & homines; meritò reponendus. Siquidem & Dæmonibus Platonici ſua tribuebant corpora.

v. 21. *Athenienſes autem &c. ad nihil aliud vacaban niſi aut dicere &c.* Thucidydes hiſtoricus, lib. 1. bel Pelopon. cap. 7. Athenienſes vocat rerum nouaru ſtudioſos, idque iam ſæculis aliquot ante Apoſtolum.

v. 23. *Ignoto Deo.* Vide V. Marianum in annotat ad Hieron. in epiſtolam ad Tit. 1. Quæri hic poſſet Cur igitur non habuerint fidem implicitam, Deum C verum ſibi ignotum colentes? *Reſp.* primum, quo verus Dei cultus non conſiſtit cum cultu idolorum Deinde, quia vnius veri Dei fides requiritur explicita ab omnibus. Tertiò, quia fidei etiam implicit repugnat ſi quid credatur ei contrarium; quale era Ignotum hunc Deum comparare cum dijs gentium id eſt, cum dijs falſis atque adeò Dæmonijs. Nan niſi ſolus & vnicus agnoſcatur Deus; non verè agnoſcitur. Hieron. dicit titulum hunc fuiſſe: *Peregrin dijs Aſiæ &c.* Sed nulla eſt repugnantia; quia in plurali continetur ſingulare; & Paulus ſingulariter dixit, quia vnum prædicare voluit. Sic non pugnan Euangeliſtæ cum alius dicit titulum Crucis fuiſſe *Ieſus Nazarenus Rex Iudæorum.* Alius; *hic eſt Ieſus Re* D *Iudæorum*; alius; *Rex Iudæorum*, alius; *hic eſt Rex Iudæorum*, quia res eadem. Lucanus lib. 2. ſub finem, & citatur ab Auguſt. lib. 1. de Conſenſu cap. 30.

Et dedita ſacris
Incerti Iudæa Dei.

Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis. I eſt, quod malè colitis, videlicet, ſub generalitate plurium Deorum, & proinde ignorantes quis ſecundu rei veritatem ſit ille Deus; hoc ego vobis annuntic quid & quale ſit, vt bene colatis.

v. 24. *Deus qui fecit mundum, & omnia quæ in eo ſun hic cæli, & terræ cum ſit Dominus, non in manufactis tem plis habitat, nec manibus humanis colitur indigens aliqu* E Loco hoc abutuntur aduerſarij Eccleſiæ, contra cultum quem Deo in templis exhibent Chriſtiani Quibus viciſſim obijcienda ſunt alia loca Scripturæ quæ teſtantur Deum in templo habitare, vt 2. Paralip. 6. dicente Salomone: *Ego ædificaui domum nomini eius, vt habitaret ibi in perpetuum.* Matth. 23. *Qu habitat in templo.* Et alibi. Cum autem ſcripturæ ſib mutuò non aduerſentur; dicendum eſt, & fatendum Deum certo modo habitare in templis; alio verò modo, non habitare. Habitat in templis; quia ib exaudit orationes, ibi propitius eſt, ibi vota & ſacrificia ſuſcipit, magis quam alibi; quemadmodum ſati apertè oſtendit oratio Salomonis in Templi dedicatione. Non habitat; quomodo gentiles putaban Deos ſuos in templis habitare, tanquam ijs indigen

tes

A tes,& ea requirentes,velut honorifica & auguſta habitacula , ſicut Rex habitat in palatio . Hoc ſenſu Deus non habitat in templis manufactis, imò nec in cælo. Vnde Salomon in oratione dicit : *Si cælum, & cæli cælorum non te capiunt; quantò minus domus iſta,quam ædificaui* ! Vnde ad obſtruendum os aduerſarijs,omnino vrgendum quod ſequitur; *indigens aliquo*. Habitat enim in templo Deus, habitat in cælo, habitat in vnoquoque iuſto,ſed non vt indigens aliquo . Vide annot. Act. 7. vbi ſimilia ſunt verba S. Stephani.

v. 25. *Nec manibus humanis colitur* . Id eſt, operibus B manufactis. Grecè *à manibus hominum colitur* ; ſed videtur idem eſſe ſenſus. Ne quis hoc contra cæremonias diuini cultus detorqueat, dicitur enim contra idola, de quibus pſal. 113. *Opera manuum hominum*.

v. 26. *Fecitque ex vno , omne genus hominum habitare ſuper vniuerſam faciem terræ* . Ergo & Antipodes, & alij nuper in remotiſſimis inſulis inuenti homines,ex Adam communi omnium parente prognati ſunt.

v. 27. *Si forte attrectent eum* . Id eſt, ex beneficijs eius, quæ vbique in ſenſus noſtros incurrunt,& palpantur,cognoſcant eum.

v. 28. *Ipſius enim & genus ſumus*. Non ſola creatione, ſed etiam ſimilitudine quadam naturæ ; propter quam,genus,& filij Dei poſſumus appellari;quia nimirum fecit Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam,id eſt,fecit eum mente,& libero arbitrio præditum. Hoc enim videtur ſpectaſſe Poëta in C hoc hemiſtichio.Neque enim lapides & cætera inanimata dixiſſet eſſe genus Dei, licet ſint Dei creaturæ . Quare & S. Lucas genus Chriſti ſecundum naturam humanam deſcribens , cùm eum perduxiſſet vſque ad Adam primum hominem , atque eius & omnium intermediorum filium eſſe dixiſſet; hoc poſtremum addidit, *Qui fuit Dei*,ſcilicet,filius. Vide eius loci annotat. Pro priori tamen expoſitione, nempe quod genus Dei ſimus creatione , facere videntur verba præcedentia : *In ipſo enim viuimus*; ſcilicet, tanquam in cauſſa efficiente,mouente,conſeruante. Nec in ijs verbis continetur quod ſimus facti ad imaginẽ Dei; Et tamen ſubdit : *Sicut & quidam veſtrorum &c.* quaſi non aliud intendens probare, quam quod dixerat.Si tamen magis placet expoſitio generis de ſimi-D litudine quadam naturæ ; dici poterit illud, *Sicut &*, ſic exponendum;& ſicut,imò ſicut,ac præterea,ſicut; vt ſit addentis aliquid amplius,& maius quàm dixerat ; nempe hominem non quomodocumque eſſe Dei effectum,ab eo per omnia dependentem,ſed factum ad Dei ſimilitudinem. Tum id quod ſequitur: *genus ergo cum ſimus Dei* , hanc vim argumenti habet; Genus Dei ſumus,id eſt,ad eius imaginem facti,vtique ſecundum mentem, & mens noſtra incorporea eſt,ſpiritus eſt,proinde figuræ corporeæ expers;ideoque nullis coloribus , aut lineamentis à pictore, vel ſculptore, aut ſtatuario exprimi poteſt. Quantò minùs igitur Dei natura, cuius illa imago eſt , exprimi E poterit aut effigiari ab vllo artifice? Non infert Apoſtolus nos non debere æſtimare, aurum, argentum, lapidem , ſculptile eſſe Deum; quamuis id rectè potuiſſet;quia ſermo ei erat ad Athenienſes, in quibus multi erant Philoſophi docti,ſapientes, qui non ſentiebant cum vulgo ipſas ſtatuas eſſe Deos , licet eas cum vulgo adorarent;ſed tamen credebant Deos per ſtatuas,tanquam imagines ſuas, repræſentari. Contra hos igitur concludere voluit.

Ceterum Apoſtoli citatio non facit hemiſtichium illud Poëtæ, eſſe ſcripturam ſacram; quia non fuit à Poëta ſcriptum dictante Spiritu ſancto : probat tamen eſſe verum, & indubitabile; quia Apoſtoli atteſtatio dat ei authoritatem, ſicut Tit. 1. vbi ait, *Teſtimonium hoc verum eſt*. Vide noſt. comment. ibid.

Sicut & quidam veſtrorum Poëtarum dixerunt . Enallage numeri, nam de vno loquitur Arato Poëta , in cuius Phænomenis hoc hemiſtichium legitur , quæ Cicero,Germanicus,& alij docti in Latinum ſermonem tranſtulerunt teſte Hieron. ſuper Tit. 1.

v. 31. *Fidem præbens omnibus , ſuſcitans eum à mortuis.* Eraſmus ex Græco; *fide præſtita omnibus , cum excitarit illum ex mortuis* . Significat Deum ſufficienter omnibus fidem feciſſe, Chriſtum eſſe virum illum , per quem iudicaturus ſit orbem; quandoquidem in eius rei fidem & argumentum, eum à morte reſuſcitarit. Non ergo hic ſignificatur omnibus hominibus adeſſe ſufficiens auxilium ad credendum.

v. 32. *Quidam quidem irridebant* . Epicuræi , vt eſt veriſimile. Nam ij nec animas à morte corporum credebant ſuperſtites manere.

In quibus & Dionyſius Areopagita . Falli Bedam docet ratio temporum , dum hunc Dionyſium dicit poſtea fuiſſe Corinthiorum Epiſcopum , qui multa ad Eccleſiæ vtilitatem pertinentia ſcripſerit . Nam Dionyſius Corinthius , hoc Areopagita facile toto ſeculo fuit poſterior . Nec tamen id Beda retractat. Cæterum Dionyſium hunc prius ſecta Platonicum fuiſſe apparet ex eius ſcriptis.

CAP. XVIII.

v. 2. EO *quod præcepiſſet* (edixiſſet Græcè) *Claudius diſcedere omnes Iudæos à Roma* . Suetonius in Claudio cap. 25. *Iudæos impulſore Chriſto aſſiduè tumultuantes Roma expulit*. Dicitur autem, *Impulſore Chriſto*; quia ita Ethnici perſuaſum habebant , Chriſti doctrinam ad tumultus ſpectare , quam Iudæi multi tum, etiam Romæ, cœperant amplecti,alijs nihilominus Iudæis tumultuosè obſiſtentibus. Poſtea tamen Iudæos rurſus in vrbem admiſſos , ſatis liquet ex vlt. cap. Actorum, & ex epiſtola Pauli ad Romanos. Vide Gagnæum, qui ex Comeſtore aliam quoque cauſſam huius edicti Cæſarei adiungit.

v. 3. *Et quia eiuſdem erat artis,manebat apud eos ,& operabatur;erant autem ſcenofactoriæ artis*. Ars ſcenofactoria eſt ars conficiendorum tentoriorum, vel aulæorum. Nam Græca vox etiam ad aulæa ſeu tapeta extenditur . Alioqui tentoriorum vſus non eſt niſi in bello. Commendatur hic nobis admirabile ſtudium Apoſtoli Pauli in conciliandis ſibi animis Iudæorum, atque Gentilium. Cum enim eis ſubminiſtraret ſpiritualia bona , videlicet doctrinam ſalutis & veritatis cognitionem ; & proinde iure exigere poſſet ſuſtentationem vitæ temporalis; Nam Chriſtus ordinauit, vt qui Euangelio miniſtrant, de Euangelio viuant: Ne tamen vllum offendiculum aut impedimentum per hoc Euangelio fieret , maluit omnino abſtinere ab accipiendo vitæ ſtipendio, & proprijs manibus ſeſe tranſigere; ſicut ipſe latius teſtatur 2. Corint. 11. Puto autem expedire etiam hoc tempore ſubinde,vt imitemur exemplum Pauli, & ad vitanda infirmorum ſcandala;ſine Eccleſiæ præiudicio,de iure noſtro aliquid concedamus.

v. 6. *Contradicentibus autẽ eis,& blaſphemantibus; excutiens veſtimenta ſua*. Similis ceremonia excuſſioni pulueris pedũ, quâ vſi ſunt, Paulus & Barnabas Act. 13. eiecti à Iudæis. De qua vide annot. Matth. 10. *Dixit ad eos:Sanguis veſter ſuper caput veſtrum;mundus ego &c.* id eſt;Proteſtor hoc ſigno culpam perditionis veſtræ vobis imputandam , non mihi, quem vobis annuntiantem viam ſalutis adeò obſtinatè repellitis. Non igitur hæc verba ſunt imprecantis vindictam; ſed declarantis cui imputanda ſit eorum perditio.

v. 6. *Mundus ego, ex hoc ad gentes vadam.* Videtur ſententia diuidenda hoc modo: *Mundus ego*, ſum ſcilicet à ſanguine & interitu veſtro. *Ex hoc* autem, (quod Græcè eſt, ex nunc) *ibo ad gentes*, prædicaturus illis Euangelium à vobis reiectum. Hic quoque obſerua Paulum non niſi occaſione repudiati à Iudæis Euangelij tranſire ad gentes, quamuis gentium eſſet Apoſtolus.

v. 7. *Intrauit in domum cuiuſdam nomine Titi Iuſti.* *Titi*, non eſt in Græco. *Iuſti* nomen eſt proprium. Græcè eſt, ὀνόματι Ἰούστου. Fieri poteſt vt mutila ſit Græca lectio, occaſione Τι bis poſiti, vt vera lectio ſit ὀνόματι Τίτου Ἰούστου. Nam illud Τίτου ablatum videri poteſt, quia prior eius ſyllaba eadem eſſet cum extrema ſyllaba vocabuli præcedentis; poſterior autem fere eadem cum prima ſequentis. Et vnde alioqui in Latino Titi?

Colentis Deum. Sic vocabantur gentiles qui quoad cultum vnius Dei Iudaicam religionem æmulabantur; etiamſi non admitterent circumciſionem, nec legis onus ſubirent.

Cuius domus erat coniuncta ſynagogæ. Græcè συνομοροῦσα, id eſt, contigua. Ideò forte domum Synagogæ contiguam elegit, ne videretur genti ſuæ operam prędicationis Euangelicæ ſubtrahere, modò illi vellent ipſum audire.

v. 10. *Propter quòd ego ſum tecum.* Clarius ita; propterea quia ego tecum ſum; vel, quandoquidem ego tecum ſum. Græcè διότι.

v. 12. *Gallione autem proconſule.* Prænomen vtriuſque, Gallionis & Senecæ videlicet, erat Annęus. Fuit his & tertius frater, L. Annæus Mela, Pater M. Annæi Lucani poëtæ, vt obſeruatum in Annalibus Euſebij ſcribit Petrus Crinitus in Lucani vità. Sed vtrius Senecæ hi fratres fuere; Senioris, an Iunioris? Vide Baron. anno Chriſti 53. veriſimile, Iunioris. Nam Hieron. apertè teſtatur in libro de Scriptoribus Eccleſ. Senecam, quem Nero ſuſtulit biennio ante Petrum, & Paulum; fuiſſe patruum Lucani poëtæ.

Rectè vero & prudenter Gallio iudicium de controuerſijs religionis à ſuo tribunali remouit, dicens: *Iudex ego horum nolo eſſe.* Qua in re meritò eum imitari debent omnes ſæculares iudices Chriſtiani. Sed illud non rectè, quod non fuerit ei curæ, cum Soſthenem percuti videret ante tribunal. Iniuriam enim prohibere debebat.

v. 15. *Si verò quæſtiones ſunt de verbo & nominibus, & legis veſtræ; vos ipſi videritis.* Interpres videtur illud: *legis veſtræ*, referre ad *quæſtiones*; hoc modo: Si verò ſunt quæſtiones legis veſtræ. At commodius vertiſſet ablatiuo, *lege veſtra*, idque conuenienter cum duobus vocabulis pręcedentibus; hoc modo: *De verbo, & nominibus, & lege veſtra.* Et ita eſt in Biblijs Clementinis.

v. 17. *Apprehendentes autem omnes Soſthenem principem Synagogæ percutiebant eum.* Quæri poteſt, vtrum Soſthenes hic ſit idem cum Criſpo paullò ante nominato, qui dicitur credidiſſe Domino cum omni domo ſua. Vterque enim dicitur Archiſynagogus; & non apparet Iudæos habuiſſe in vna ciuitate plures Synagogas, quam vnam; vt indicatur Actor. 15. *Moyſes à temporibus antiquis habet in ſingulis ciuitatibus qui eum prædicent in ſynagogis.* Sed magis videtur non idem fuiſſe. Criſpum enim poſtquam credidit (vt nominis diuerſitatem in eodem fere contextu ſermonis omittam) non permiſiſſent Iudæi increduli tam diu poſtea præeſſe ſynagogæ, nimirum annum vnum & ſex menſes, quibus Paulus deinde adhuc legitur manſiſſe Corinthi, antequam illud de Soſthene contingeret.

A Itaque apparet in Criſpi locum Soſthenem ſuffect
qui tamen prædicatione Pauli conuerſus, tandem
ipſe credidit, ideoque à Iudæis id indignè ferentib
coram Gallione cæſus eſt. Non enim vllo modo cr
diderim id quod dicitur, *Apprehendentes*, intelligi
fidelibus, qui Soſthenem tanquam accuſationis Pa
li, & motæ contra eum ſeditionis authorem, coni
uente Gallione percuſſerint; primùm quia Chri
fideles ferre iniurias, non inferre ſolent; neque ſeipſ
vlciſci, maximè coram iudice infideli, de Chriſtiar
religione accuſati. Deinde, quia Paulus id ſine dubi
prohibuiſſet, atque etiam authoritate ſua impedij
ſet. Poſtremo, de Soſthene fideli ab incredulis verb
B rato hunc locum accipit Martyrol. Rom. 28. N
uembris; vbi huius Soſthenis ita meminit; quod
Paulo ex principe ſynagogę conuerſus ad Chriſtun
& ante Gallionem proconſulem acriter verberatu
præclaro initio fidei ſuæ primordia conſecrauer
Græca vide; quæ Gręcis, id eſt, gẽtilibus id tribuun
Deinde diuerſos eſſe Soſthenem & Criſpum liqu
ex 1. Cor. 1. vbi Soſthenes iungitur Paulo initio ep
ſtolæ, tanquam ſocius ſcribendæ epiſtolæ: de Criſ
autem; *Neminem veſtrum baptizaui niſi Criſpum*,
Caium. Vide noſtrum comment. 1. Cor. 1.

v. 18. *Et cum eo Priſcilla, & Aquila.* Sic Apoſtol
Rom. vlt. *Salutate Priſcam, & Aquilam*; prępoſit
mulieris nomine. Cuius cauſſam vide in eius lo
comment. & apud Chryſoſt. & in ſermone ſuper i
C verbis Apoſtoli: *Salutate Priſcam, & Aquilam.*

Qui ſibi totonderat in Cenchris caput. *Totonderat* nu
mero ſingulari legendum non plurali, *Totonderan*
Quomodo legiſſe videtur Petrus Lombardus lib. 4
ſent. diſtinct. 24. vbi factum hoc tribuit Priſcillæ &
Aquilæ; cum Lucas de Paulo hoc dixerit, ſitque ma
nifeſtè apud Gręcos ſingularis numeri participium
tametſi & ibi ambiguum eſt, vtrum ad Paulum, a
ad Aquilam referatur. Beda citans Auguſtinum
Hieronymum, de Paulo exponit; & rationem fac
reddit in eius loci annotatione.

v. 21. *Iterum reuertar ad vos Deo volente.* Vide anno
1. Cor. 16. & Iacobi 4.

v. 25. *Sciens tantum baptiſma Ioannis.* *Scire* ad factur
D refertur, vt alibi ſæpe in Scripturis. *Eum qui non noue*
rat peccatum, id eſt, non fecerat peccatum. *Quæ ignora*
bam, id eſt, quæ non feceram interrogabant me. Si
hoc loco. *Sciens tantum baptiſma Ioannis*, id eſt, tantù
baptizatus baptiſmo Ioannis; ſicut & illi de quibu
proximo cap. ſequitur. Igitur Apollo catechume
nus; prędicauit Euangelium non tamen vt authori
tatem habens, ſeu poteſtatem; ſed vt habens ſcien
tiam; quam nemo quantumuis plebeius aut priuatu
aut vilis, prohibetur expendere, & communicare
Prędicabat autem non in Eccleſijs Chriſti, ſed in ſy
nagogis Iudęorum, tanquam vir eloquens & poten
in ſcripturis, vt hic dicitur. Talibus enim conceſſur
E erat in ſynagogis docere, etiamſi non eſſent ſacerdo
tes. Vide annot. Matth. 4. Vnde & hic de eo dicitu
Hic ergo cœpit fiducialiter agere in ſynagoga. Non eſt au
tem dubitandum quin fuerit paullò poſt baptizatu
vt alijs, ſeq. cap. & hoc, inſinuatum videtur in e
quod hic ſequitur: *Priſcilla & Aquila aſſumpſerunt eum*
& diligentius expoſuerunt ei viam Domini. Videlicet in
ter alia oſtendentes baptiſmum quem Chriſtus inſti
tuit, eſſe ei neceſſarium. Interim hic nota, etiam mu
lierem, & quidem priori loco ante maritum nomi
natam, docuiſſe priuatim ea quæ erant Chriſtian
religionis; vt etiam hic impletum fuerit illud: *Fili*
veſtræ prophetabunt. Ioel. 2. Sed petes; *Si ſciebat tantu*
baptiſma Ioannis: Quid ergo docebat? Id dicitur pra
cedentibus verbis: *Et docebat diligenter ea quæ ſunt Ieſ*

id eſt

id eſt, vt infrà explicatur; *Oſtendens per ſcripturas eſſe Chriſtum Ieſum.* Poterat enim tanquam vir in ſcriptura veteris teſtamenti exercitatus, ex Prophetis & Pſalmis oſtendere, & conuincere Ieſum eſſe Chriſtum; & tamen neſcire baptiſmi Sacramentum à Chriſto eſſe inſtitutum, idque ad ſalutem neceſſarium. Et pręcipuum dogma, de quo tunc cum Iudęis agebatur, erat, Ieſum eſſe Chriſtum. Apparet autem hunc ab ipſo Ioanne Baptiſta fuiſſe baptizatum. Nam baptiſma Ioannis non legitur à quoquam alio adminiſtratum. Quod enim de Chriſto legitur, eum per diſcipulos ſuos baptizaſſe, nuſquam legitur de Ioanne. Cur igitur Apollos, à Ioanne non tranſijt ad Chriſtum, ſicut alij eius diſcipuli, quos ad Chriſtum miſit? An quia Apollos non fuit inter Ioannis diſcipulos, ſed cum turbis accurrentibus ad Ioannem vt baptizarentur, etiam ipſe acceſſit? Sed cur Chriſto prędicante & miracula faciente, non credidit? An quia genere Alexandrinus, non in Iudęa morabatur, ſed ſtatim accepto baptiſmo reuerſus eſt ad propria; & proinde ſerius ad illum, vt ad multos alios Euangelij prædicatio peruenit? eadem quęſtio eſt de Epheſijs de quibus cap. ſequenti; ac ſimilis reſponſio. Fuerant enim & illi à Ioanne baptizati. Ex qua re intelligitur quanti nominis fuerit Ioannes, ad cuius baptiſmum certatim vndequaque concurrebatur; adeò; vt etiam peregrini qui orationis cauſa Hieroſolymam adſcendebant, ſtatim ad propria redituri; nollent committere quin à Ioanne baptizarentur.

v. 28. *Oſtendens per ſcripturas eſſe Chriſtum, Ieſum.* Ordo eſt; Ieſum eſſe Chriſtum, vt ſupra, verſ. 5.

CAP. XIX.

v. 2. *SI Spiritum ſanctum accepiſtis credentes?* Non hoc quærit vtrum acceperint gratiam iuſtificantem, quam Spiritus ſanctus interius in animo operatur; hoc enim certo non cognoſcitur ab homine, neque ex homine interrogari ſolet; ſed de Sacramento interrogatio eſt, vtrum videlicet manus impoſitio eis adhibita fuerit, vt fit in confirmatione; & ſæpe viſibili ſigno præſentia Spiritus ſancti teſtata fiebat. Ponitur itaque pro effectu cauſa, per Metonymiam. Nota vocari diſcipulos & credentes, qui nec baptizati erant, nec fidem adhuc tenebant de Spiritu ſancto, parati tamen perfectius inſtrui, Sicut & Apollo capite præcedenti, qui ſciebat tantum baptiſma Ioannis, & tamen edoctus erat viam Domini, & docebat diligenter ea quæ ſunt Ieſu.

Sed neque ſi Spiritus ſanctus eſt, audiuimus. --- In quo ergo baptizati eſtis? Liquet baptizandos ſoleri catechizari etiam de myſterio Trinitatis; ſcilicet vt crederent in Patrem & Filium & Spiritum ſanctum; nam ex eo quod dicebant ſe non audiuiſſe an Spiritus ſanctus ſit, id eſt, de ea re non eſſe inſtitutos; colligit Apoſtolus eos non eſſe baptizatos baptiſmo Chriſti. Vnde è diuerſo ſequitur, baptizatos Chriſti baptiſmo, myſterio Trinitatis per catechiſmum fuiſſe imbutos. Niſi forte quis dicat Paulum reſpicere ad formam verborum, quibus perficitur baptiſmi Sacramentum, in qua forma auditur nomen Spiritus ſancti; quare, ſi id non audierant, eo baptiſmo non erant baptizati. Sed quod prius dixi, probabilius eſt. Verum, quomodo nondum audierant Spiritum ſanctum eſſe; cum Ioannes ad ſe venientibus teſtatus fuiſſet poſt ſe venturum, qui baptizaret in Spiritu ſancto; &, ſibi dictum eſſe: *Super quem videris Spiritum deſcendentem &c.* Et illud: *Non ad menſuram dat Deus Spiritum?* *Reſp.* Ioannes hęc non dixit omnibus ad ſe venientibus, ſed quibuſdam, idque opportuno tempore; nam ab vniuerſa multitudine venientium ad ſe, tantum exigebat profeſſionem pœnitentiæ, & prędicabat venturum Chriſtum. Nam quod dicitur Lucæ 3. Ioannem dixiſſe *omnibus*; intellige, tunc præſentibus, & ſenſus eſt: Dixit non occultè, ſed palam coram quibuſcunque, quaſi voce publica.

v. 4. *Ioannes baptizauit baptiſmo pœnitentiæ populum.* Manifeſte oſtenditur diſcrimen fuiſſe inter baptiſmum Ioannis & Chriſti, quia qui baptizati erant baptiſmo Ioannis, iterum baptizantur, baptiſmo Chriſti. Quod autem ſit diſcrimen, non exprimitur hoc loco. Et Conc. Trident. anathema dicit ijs, qui negant quidquam eſſe diſcriminis inter baptiſmum Ioannis & Chriſti; nec tamen etiam diſcrimen illud explicat, vnde Canone illo Concilij non damnatur quorundam veterum ſententia, vt Baſilij, Nazianzeni, Chryſoſtomi, Cyrilli Hieroſolymitani, qui baptiſmo Ioannis remiſſionem tribuunt peccatorum; baptiſmo Chriſti adoptionem filiorum. Vide noſt. in diſt. 2. quarti.

v. 5. *Baptizati ſunt in nomine Ieſu.* Non à Paulo ſed à diſcipulis. Paulus enim non tam ad baptizandum miſſus, quam ad euangelizandum, pauciſſimos baptizauit. 1. Cor. 1. Dicunt quidam quod à Barnaba vt Franciſcus Maronius in 1. diſt. 31. ſed falluntur; tum quia Barnabas iam dudum à Paulo diſceſſerat Act. 15. tum quia Barnabas, non minus erat Apoſtolus, quam Paulus. Quare dici non poteſt quod Barnaba baptizante Paulus poſtea manus imponeret, velut poſt presbyterum vel Diaconum Epiſcopus. Et quidem Barnabas in Apoſtolatu Paulo prior erat tempore, & à Licaonijs Iupiter putatus, cum Paulum dicerent Mercurium.

v. 12. *Sudaria & ſemicinctia.* Vtrumque ex Latino Græcum eſt, ſed & alibi vt Ioannis 20. Latina vox Græce poſita eſt. Vide Gagnæum ex Oecumenio de ſemicinctijs & orarijs quædam adferentem. Beda Retract. in Acta, refert, quid Gregorius Papa quando adhuc erat Archidiaconus, amico cuidam ex Britannia ſe conſulenti ſuper hac voce: *Semicinctia*, reſponderit. In Græco eſt σιμικίνθια. Vide Calepinum ex Epigrammate Martialis de Semicinctio. Plautus in Aulularia nominat inter opifices, etiam ſemizonarios, quos Calepinus interpretatur qui ſemicinctia conficiebant.

v. 9. *Segregauit diſcipulos.* Scilicet ſeorſim inſtituendos, & non in publica Synagoga, vbi à Iudæis in ſua incredulitate obfirmatis ei reſiſtebatur.

Quotidie diſputans in ſchola Tyranni cuiuſdam. Tyranni nomen proprium eſt. Videtur autem quiſpiam fuiſſe, qui ſcholam vel locabat, vel gratis prębebat, ad opus docendi & diſputandi. Sic 2. Machab. 4. v. 40. *Duce quodam Tyranno*, vbi etiam videtur eſſe nomen proprium. Tyrannum dici pro homine potente, non eſt veriſimile, quia tempore Lucæ, vocabulum illud tantum accipiebatur in malum apud Græcos & Latinos.

v. 21. *Oportet me & Romam videre.* Sane exiſtimandum eſt hoc quoque Paulum in ſpiritu dixiſſe, id eſt, per reuelationem ſpiritus, ſicut in Spiritu Hieroſolymam ire propoſuerat; & ob hanc cauſam puto cum poſtea cum à Iudæis periclitaretur, Romam appellaſſe.

v. 13. *De circumeuntibus Iudæis exorciſtis.* Hinc apparet quod alias eiecerant Dæmones, ſicut illi de quibus Dominus in Euangelio Matth. 12. *Filij veſtri in quo eijciunt?* Verum quia nondum credebant in Chriſtum, & tamen adiurabant Dæmonem per Ieſum à Paulo prædicatum, ideo non potuerunt eijcere.

Inuocare

A *Inuocare ſuper eos qui habebant ſpiritus malos*. Et infra: *Reſpondens autem ſpiritus nequam, dixit eis*. Et iterum: *Et inſiliens homo in eos in quo erat dæmonium peſſimum*. Pro malo, nequam, peſſimo, Grȩce vna eademque vox eſt τὸ πονηρὸν, vt mirum ſit cur hæc Latinarum vocum varietas interpreti placuerit. Sed & dȩmonium Græce eſt πνεῦμα, Spiritus, ſicut in duabus ſententijs prioribus.

v. 14. *Erant autem quidam Iudæi Sceuæ principis ſacerdotum ſeptem filij*. Hic Sceua inter pontifices Iudæorum nuſquam numeratur nec à Ioſepho, nec ab alio quoquam. Hinc ergo probabile fit nomen ἀρχιερεὺς, B quod noſter interpres modo pontificem, modo principem ſacerdotum vertit, non pertinuiſſe ad ſolum pontificem, qui ſemper vnus erat apud Iudæos, ſed ad omnes illos qui in viginti quatuor claſſibus, in quas fuerant ſacerdotes à Dauide diſtributi, primi erant ac principes. De qua re vide annot. Matthæi 2. Cæterum filios quidam non inepte interpretantur diſcipulos; nam diſcipulos dici filios, Hebraicæ conſuetudinis eſt. Vide annot. Matth. 12.

v. 15. *Ieſum noui, & Paulum ſcio*. *Ieſum*, tanquam Dominum & Dei filium; *Paulum*, tanquam verum eius Apoſtolum. Nouerat autem vtrumque, euictus ipſa rerum experientia; videbat enim quotidie per Chriſti virtutem plurimos ſuo dominio eripi, & Chriſti religione imbutos, cæleſtis regni & fœlicita- C tis fieri participes. Vnde certiſſimo argumento colligebat, religionem illam non poſſe eſſe falſam. Vide ſupra ad caput 16.

Vos autem qui eſtis? id eſt: Non noui vos; nullam veſtram expertus ſum virtutem quam timere debeam. Alio modo nouerat eos, tanquam membra ſua, ad ſuum regnum pertinentia; erant enim infideles. Interrogatio autem contemptum ſignificat. q. d. Nullius eſtis poteſtatis propter quam noſſe vos debeam.

v. 16. *Et dominatus amborum*. Duobus tantum contigit quod hic narratur, licet & alij idem fruſtra tentaſſent, vt ſupra ſignificatur.

v. 18. *Multique credentium veniebant, confitentes & an-* D *nunciantes actus ſuos*. Quidam, ſacramentalem confeſſionem hinc ſtatuunt, & nonnihil pro ijs facere videtur quod in Græco eſt πεπιστευκότων, id eſt, *eorum quæ crediderunt*. Sed reuera non alia videtur hic intelligi confeſſio, quam qualis facta legitur Matth. 3. à Iudæis venientibus ad baptiſmum Ioannis, quam conſtat non fuiſſe ſacramentalem. Erat autem quædam exterior profeſſio veræ pœnitentiæ, & ſinceræ conuerſionis ad Deum; ac deteſtationis peccatorum, ſi quis eanon vereretur etiam palam annuntiare; quod videtur hic factum ab ijs qui recens crediderant, & baptizari volebant, inter quos erant qui curioſa fuerant ſcrutati, id eſt, magica exercuerant; atque hoc peccatum ſuum etiam allatis ſecum libris, ijſque pu- E blice combuſtis, confeſſi ſunt.

v. 19. *Multi ex his qui fuerant curioſa ſectati, contulerunt libros & combuſſerunt coram omnibus*. Quæ curioſa fuerint non dicitur, ſed dubium non eſt, quin fuerint artes non tantum curioſæ & vanæ; verum etiam continentes noxiam & magicam ſuperſtitionem. S. Aug. in fine enarrationis Pſalmi 61. ſentit in his libris ſcripta fuiſſe, quæ pertinerent ad diuinationes aſtrologicas, vocatque eiuſmodi doctrinam nefariam & ſacrilegam. Et iſtorum pœnitentium exemplo Mathematicum quemdam pœnitentem producit in publicum, libros ſuos portantem incendendos. Hieron. præfatione in epiſt. ad Epheſios dicit artium magicarum præſtigijs deditam fuiſſe hanc ciuitatem. Cæterum libros huiuſmodi ſuperſtitioſa continentes A combuſſerunt ob duas potiſſimum cauſas. Primo, in deteſtationem magicæ ſuperſtitionis; Secundo, ne libri illi deinceps à quoquam alio lecti, ad ſimilem ſuperſtitionem ducere poſſent. Eadem eſt ratio comburendi libros hæreticorum; quem morem ab initio vſque ad hæc tempora ſemper Eccleſia ſeruauit; accedentibus etiam vetuſtis Imperatorum ſanctionibus, quæ hoc ipſum fieri præcipiunt. Nam & hæreticam omnem prauitatem maximè deteſtari debet omnis Chriſtianus: & ſicut ſermo hȩreticorum ore prolatus; ita & ſententia libris inſcripta, vt cancer ſerpit, ideoque omni modo conandum, vt eiuſmodi B libri è medio tollantur.

v. 21. *His autem expletis, propoſuit Paulus in Spiritu, tranſita Macedonia & Achaia, ire Hieroſolymam &c.* Eo tempore quo hoc propoſuit, ſcripta eſt prima epiſtola ad Corinthios, vt ſatis apparet ex vltimo capite eius epiſtolæ. Ex quo etiam ſequitur, Epheſi ſcriptam eſſe. Quod autem hic dicitur: *Paulum in Spiritu*, id eſt, per reuelationem ſancti Spiritus; *propoſuiſſe tranſita Macedonia & Achaia ire Hieroſolymam*; non videtur illa reuelatio ſpiritus pertinere ad tranſitum per Macedoniam & Achaiam; ſed tantum ad profectionem Hieroſolymitanam; de qua infrà adhuc teſtatur ipſe, & Agabus per ſpiritum, quod Hieroſolymis multa pati deberet, cap. 20. & 21. Quamquam verum eſt C quod in Macedoniam poſtea venerit; vt hoc capite narratur: imo & in Achaiam, id eſt Græciam, vt expreſſe dicitur ſequenti capite; atque adeo Corinthū, quæ primaria ciuitas Achaiæ erat, venit. Inde enim ſcripta eſt epiſtola ad Romanos; vtique ſcripta poſt vtramque ad Corinthios. Verum ad illum tranſitum, vt dixi, non pertinere reuelationem quam à ſpiritu acceperat, ſatis oſtenditur ex 2. Corinth. 1. vbi de promiſſo non ſeruato ſe excuſat, quia erat promiſſum humanum non diuinum, tametſi poſtea venit. Vide ibid. noſt. comment.

v. 25. *Quia de hoc artificio eſt nobis acquiſitio*. Cupiditatem quæſtus inter alia eſſe cauſam ſeu fomentum idololatriæ, docet Sapiens cap. 15. *Sed & æſtimauerunt*, inquit, *luſum eſſe vitam noſtram, & conuerſationem vitæ* D *compoſitam ad lucrum, & oportere vndecumque, etiam ex malo, acquirere*. (ecce acquiſitio) *Hic enim ſcit ſe ſuper omnes delinquere, qui ex terra materia &c.*

v. 28. *Magna Diana Epheſiorum*. Hæc Diana quæ fuerit, vide S. Hieronymum in Prȩfatione comment. in epiſtolam ad Epheſios.

v. 35. *Et cum ſedaſſet ſcriba turbas, dixit: Viri Epheſij &c.* Hȩc dicuntur de ſcriba ciuitatis, non de Alexandro Iudæo, quem, quia Iudæus erat, Epheſij tumultuantes audire nolebant; neque verba quæ hic dicuntur, Alexandro Iudæo conueniunt. Vide noſtra 1. ad Timoth. 1. & 2. ad Tim. 4. Item hic Lorinum.

Iouiſque prolis Grècè καὶ τοῦ διοπετοῦς. Subauditur ἀγάλματος. Senſus autem eſt: Et à Ioue delapſi ſimu- E lachri. Ad ipſam Dianam referri non poteſt vocabulum Græcum, habet enim articulum τοῦ, non τῆς. Erat apud Epheſios ſimulachrum Dianæ, quod quo maiori religione coleretur, vulgo perſuaſum erat è cælo, & ab ipſo Ioue demiſſum eſſe, quomodo Numa Pompilius perſuaſit Romanis ancile lapſum eſſe de cælo.

v. 37. *Neque blaſphemantes deam veſtram*, Id eſt, Nulla maledicta nec probra iactãtes in deam veſtrã. Id hactenus verum, quia forte nominatim in Dianam à Chriſtianis nihil dictum fuerat; ſed tantum in genere illud: *Non ſunt dij qui manibus fiunt*. Non liquet autem vtrum hic ſcriba iam ad fidem vnius Dei conuerſus erat. Certe quamuis ad ſedandum animos vulgi videatur honorifice loqui de Diana;

oratio tamen eius quandam ſignificationem habet ſtudij erga Chriſtianos.

CAP. XX.

v. 1. V*Ocatis Paulus diſcipulis*. Et Timotheo conſtituto Epheſi Epiſcopo : 1. ad Timoth. 1. per impoſitionem manus preſbyterij; 1. ad Timoth. 4. 2. ad Timotheum 1.

Vt iret in Macedoniam. Scilicet per Troadem. Vide comment. 2. Corinth. 2. In Macedonia autem multa paſſus eſt, vt de ſe Paulus ſcribit 2. Corinth. 7. Apparet ex hoc capite quod bis iuerit in Macedoniam; ſed hæc à Luca valde ſuccincte ſcribuntur.

v. 4. *Et Timotheus*. Atqui 1. Timoth. 1. dicitur: *Rogaui te vt remaneres Epheſi*. Quomodo hæc nõ pugnãt? quia Timotheum quidem Epheſi reliquit, & ex Macedonia ad eum ſcripſit; ſed poſtquam venit in Græciam, redijt ad eum Timotheus. Vide commenr. 1. Timorh. 1. Imo Timotheus erat inter maiores natu Eccleſiæ infra hic eodem cap. & multũ lachrymatus cum ceteris 1. Tim. 1. Vide ibid. noſt. comment.

v. 7. *Vna autem Sabbathi cum conueniſſemus ad frangendum panem*. Apparet hic ſignificari conuentum fidelium ad communionem corporis Domini, tum quia vna Sabbathi diem Dominicum ſignificabat, vt alibi: tum quia per fractionem panis etiam alibi Lucas hoc myſterium innuit; tum quia cœna fuit. Nam eo tempore fideles adhuc Dominicam ſumebant cœnam, vt pater 1. Corint. 11. tum denique quia hanc cœnam concio Pauli fuir ſubſecuta, quam protraxit in mediam noctem. Vide Auguſtinum epiſt. 86. ad Caſulanum, vbi intelligit de fractione panis in Sacramento corporis. Chriſti, & vnam Sabbathi interpretatur diem Dominicum. Vide etiam annotat. Actorum 2. de voce Syriaca, v. 42.

v. 8. *Erant autem lampades copioſæ in cœnaculo vbi eramus congregati*. Hoc quidam interpretantur non improbabiliter de lucernis accenſis propter honorem Dominicæ cœnæ, quæ celebrabatur. Nam ad ſolas tenebras pellendas in cœnaculo, non opus erat copioſis lampadibus.

v. 10. *Incubuit ſuper eum, & complexus dixit* : *Nolite turbari, Anima enim ipſius in ipſo eſt*. Dubium vtrum mortuum hunc Paulus ſuſcitauerit incubitu & complexu, an verbo quo dixit : *Anima ipſius in ipſo eſt*. Magis apparet factum priori modo, ſic enim & Prophetæ Elias & Elizæus 3. Reg. 17. & 4. Reg. 4. leguntur pueros mortuos reſuſcitaſſe. Sic autem Paulus poſtea dixit : *Nolite turbari, anima enim ipſius in ipſo eſt* : ſicut Elias poſtea dixit matri; *En viuit filius tuus*. Et Elizęus: *Tolle filium tuum*.

v. 15. *Et ſequenti die venimus Miletum*. Græce : *Et morati Trogylly, ſequenti die venimus Miletum*.

v. 16. *Feſtinabat enim ſi poſſibile eſſet &c.* Huius feſtinationis cauſa præcipua fuiſſe videtur, vt eleemoſynam collectam ex gentilibus, adferret fratribus qui Hieroſolymis erant, vtpote egentibus. Vnde id cupiebat quam citiſſime perficere; tum quia bis dat, qui cito dat, egenti præſertim : tum quia genti ſuæ alioqui minus bene erga ſe affectæ, cupiebat hoc beneficio in tempore præſtito, gratificari. Hic commentarius ex eo cõfirmatur quod cap. 24. dicir de hac profectione: *Poſt annos plures eleemoſynas facturus in gentem meam veni, & oblationes & vota: In quibus inuenerũt me purificatum in templo &c.* Et hæc fuit ſecunda eleemoſyna Pauli in gentem ſuam. Nam prima deſcribitur cap. 11. in fine, quam fecit vnà cum Barnaba.

Vt diem Pentecoſten faceret Hieroſolymis. Pentecoſten non Iudæorum, ſed Chriſtianorum intelligit Epi-

A phanius contra Aëtianorum hereſim ſcribens, atque ex hoc loco probat Paulum etiam Paſcha Chriſtiano more celebraſſe. Vide F. Turrianum libro 5. pro epiſtolis Pont. cap. 18. qui ibidem citat Chryſoſtomum de Pentecoſte Iudaica intelligenrem, licet ipſe magis prober ſenſum Epiphanij. Similis locus 1. ad Corinth. 16. *Permanebo Epheſi vſque ad Pentecoſten*. Vterque tamen locus forte rectius de Pentecoſte Iudęorum accipitur, de qua cap. 2. *Dum complerentur dies Pentecoſtes*. Nam Paulus, vt ex hoc libro conſtat, propter Iudæos ſtudioſe obſeruabat legalia, ne eos offenderet; licet ea minime pateretur gentilibus imponi. Certe cum Iudæi qui Hieroſolymis erant, celebrarent Pentecoſten Iudęorum, liquet Apoſtolum
B quando illic erat, eandem cum illis Pentecoſten celebraſſe. Vide noſt. comm. loco ciraro 1. Cor. 16.

v. 17. *Vocauit maiores natu Eccleſiæ*. Non epheſinæ, id eſt vrbis illius tantum, ſed Aſianæ, præcedit enim paulo ante : *Ne qua mora illi fieret in Aſia. Maiores natu*, Gręce *presbyteros*, intelligit Lucas eoſdem quos Paulus infra vocat Epiſcopos; nam hæc nomina vtriſque communia adhuc erant; ſicut & ad Titum 1. eoſdem modo preſbyteros vocat, modo Epiſcopos. Et Concilium Tridenr. illud: *in quo vos Spiritus ſanctus poſuit Epiſcopos regere Eccleſiam &c.* de ijs qui proprie Epiſcopi ſunt, intellexit. Et probatur per illud : *Attendite vobis & vniuerſo gregi in quo vos &c.* id eſt, quiſque intendat ſuo gregi bene paſcendo; quod proprie eſt
C Epiſcoporum. Neque enim putandum eſt, quamuis Apoſtolus Epheſum miſerit ad illos, eos omnes illic habitaſſe aut reſediſſe; ſed mittens Epheſum quæ erat Metropolis Aſiæ, iuſſit euocari Epiſcopos ſingularum vrbium, vt ad ſe venirent. Nec inter nomina nunc diſtinguit Lucas; quia fere præter Epiſcopum, ſingulis locis non erat alius preſbyter, tum ob preſbyterorum raritatem, tum ob paucitatem fidelium, quibus in vnaquaque ciuitate vnus Epiſcopus idemque preſbyter ſatisfacere poterat. Vide Saſboldum ſuper 1. Timoth. 3. & noſtrum comm. ibidem, verſ. 8. & ad Philip. 1. verſ. ſimiliter 1.

v. 21. *Teſtificans Iudæis atque gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*.
D Pœnitentiam nominat ante fidem propter Iudęos, quos priori loco nominauerat, illi enim iam aliquam habebant fidem. Vnde & Ioannes & Chriſtus & Apoſtoli Iudæis prædicantes, ab exhortatione pœnitentiæ inceperunt; & apud gentiles, de fide prius erat agendum.

v. 22. *Et nunc ecce alligatus ego ſpiritu, vado in Hieruſalem*. Dicit ſe alligatum ſpiritu, quia ſpiritu hoc ei reuelante non poterat non ire, ſiue ſpectes obligationem præcepti, ſiue conſequentiæ neceſſitatem. Sic ad Galat. 2. dicit ſe aſcendiſſe Hieroſolymam ſecundum reuelationem, quamuis ibi de alia profectione loquatur, nempe de qua ſcribitur Act. 15.

v. 24. *Sed nihil horum vereor : nec facio animam meam
E pretioſiorem quam me, dummodo conſummem curſum meum &c.* Verba hæc: *Non facio &c.* Difficultatem habent, cum alibi ſcriptura dicat, animam homini eſſe pretioſiſſimam. Vnde illud : *Quam dabit homo commutationem pro anima ſua?* Item : *Quid prodeſt homini, ſi lucretur mundum vniuerſum, animæ vero ſuæ detrimentum patiatur? Reſp. animam* non accipi hoc loco pro pręſtantiori hominis parte, quæ immortalis eſt, & corpori opponitur, ſed pro vita hac caduca & temporali, vt ſenſus ſit : Vitam corporis non habeo potiori loco, quam meipſum; quemadmodum faciunt, qui propter vitam conſeruandam perdunt ſe totos, dum negant fidem, vel peiurant vel aliud ſimile faciunt. Tales animam, id eſt, vitam ſuam faciunt pretioſiorem

quam ſeipſos. Græca aliter habent, hoc modo ad ver- A bum: *Neque habeo animam meam pretioſam mihi ipſi*, id eſt, vita mea non eſt mihi cara, neque tanti eam facio, vt non libenter eam pro ſalute veſtra impendam. Sic legit Auguſtinus ſuper Pſalmum 36. Concione 2. *Quid confringitis cor meum? Non facio animam meam pretioſam mihi.* Similis phraſis eſt 1. Reg. 26. vbi Saul ad Dauidem ait: *Nequaquam tibi vltra malefaciam, eo quod pretioſa fuerit anima mea in oculis tuis hodie.*

v. 27. *Non enim ſubterfugi quo minus annuntiarem omne conſilium Dei vobis.* Quomodo igitur verum eſt quod alibi Scriptura dicit: *Quis enim hominum poterit ſcire conſilium Dei?* Sap. 9. Et, *Quis conſiliarius eius fuit?* B Iſaiæ 40. & ad Rom. 11. *Reſp.* Secreta Dei conſilia nemo nouit, de quibus Sapiens, Propheta & Apoſtolus loquuntur; ſed myſteria fidei ad ſalutem hominum pertinentia Deus reuelauit Apoſtolis, qui ea alijs annuntiarent. Ac de his tantum hic loquitur Apoſtolus; ſicut & Chriſtus ait Ioannis 15. *Omnia quæcumque audiui à patre meo, nota feci vobis.* Vtrùmque enim ſecundum quandam vniuerſalitatem accipiendum, quam ſcholæ commodam diſtributionem vocant. Vide annotat. Ioannis 15. & commentar. noſt. loco cit. Rom. 11.

v. 28. *Attendite vobis & vniuerſo gregi, in quo vos.* Oſtendit hæc Apoſtoli ſententia paſtores & præfectos Eccleſię, duplicem ſuſtinere perſonam, priuatam C & publicam. Quantum ad priuatam eorum perſonam, dicitur; *Attendite vobis*: Quantum ad publicam, additur; *Et vniuerſo gregi veſtro.* Quatenus priuatam & ſingularem perſonam gerunt, ſeruire debent Deo cum omni humilitate, caſtitate, temperantia, & pietate. Verum iſta paſtorem ad ſalutem perducere non poſſunt, niſi & ea etiam diligenter exequatur, quæ ad perſonam eius publicam pertinent, id eſt, niſi ſerio & ex animo ſaluti ouium ſuarum inuigilet. De hac re, & toto paſtoris officio, late tractat B. Auguſtinus ſermone de Paſtoribus, & altero ſermone de ouibus. Habentur tomo 9.

In quo vos Spiritus ſanctus poſuit Epiſcopos regere Eccleſiam Dei, quam acquiſiuit ſanguine ſuo. Hoc quod ait: *Quam acquiſiuit ſanguine ſuo*, non ad Spiritum ſanctum D referendum, non enim Spiritus ſanctus ſuo ſanguine Eccleſiam acquiſiuit, ſed ad Deum, id eſt, Chriſtum filium Dei. Itaque hîc manifeſtum locum habes, vbi Chriſtus Deus vocetur. Et Græce eſt: *Quam comparauit per proprium ſanguinem.*

v. 29. & 30. *Ego ſcio quoniam intrabunt poſt diſceſſionem meam lupi rapaces; Et ex vobis ipſis exurgent viri loquentes peruerſa: Propter quod vigilate.* Qualia locuturi ſint, monet Timotheum Epheſiorum Epiſcopum 1. Timoth. 4. Vnde colligitur ea quæ hîc dicuntur, fuiſſe ſtatim euentura, & non demum poſt aliquot ſæcula.

v. 35. *Quoniam ſic laborantes oportet ſuſcipere infirmos.* Oportere dicit ad cauendum offendiculum infirmo- E rum; cum alioqui poteſtatem haberet viuendi ex Euangelio, iuxta Chriſti ordinationem. Vnde ait 1. ad Corint. 9. *Sed non vſi ſumus hac poteſtate, ſed omnia ſuſtinemus, ne quod offendiculum demus Euangelio Chriſti.* Vide ibid. noſt. comment.

Beatius eſt magis dare quam accipere. Hoc in Euangelio nuſquam habetur. Vnde patet quædam de factis & verbis ſaluatoris fuiſſe tradita non ſcripta. Dicet hic aliquis: Si dare beatius quam accipere; male faciunt, qui omnibus relictis ex mendicato viuunt; ita enim fit vt tantum accipiant, dandi facultate ſibi ſemel præcluſa. *Reſp.* tales dederunt ſemel omnia, quod eſt heroicæ liberalitatis & magnæ perfectionis; poſtea vero ita accipiunt, temporalia dumtaxat & neceſſaria, vt largiantur ſpiritualia; quod dationis genus eſt altero lõge beatius, & ſingulare præmium, quod aureolam vocant, apud Deum meretur. Vide etiam Bedam in hunc locum. Itaque ſenſus Dominici dicti eſt: Beatius eſt dare beneficium, quam accipere. Ratio, quia virtutis eſt dare, neceſſitatis accipere. Ex eadem ſcriptura noui Ariani docere volunt, Deum Patrem eſſe filio beatiorem; ſed quid ijs reſpondendum, vide noſt. in 1. diſt. 9. Conſentit quoque ethnicus Philoſophus Ariſtoteles dicens, virtutis magis proprium eſſe εὐποιεῖν quam εὐπάσχειν.

CAP. XXI.

v. 3. *Venimus Tyrum. --- Inuentis autem diſcipulis.* Dixerat Dominus in Euangelio: *Si in Tyro & Sidone factæ &c.* Ecce peruenit Euangelij prædicatio ad Tyrios; & crediderunt; & Paulum abeuntem, magno comitatu, maxima deuotione, ad nauem deduxerunt. Obſeruauit hoc etiam Beda.

v. 4. *Inuentis autem diſcipulis, manſimus ibi* (Tyri) *diebus ſeptem, qui Paulo dicebant per Spiritum, ne aſcenderet Hieroſolymam.* Quomodo per ſpiritum monebant Paulum ne aſcenderet Hieroſolymam, cum Paulus ipſe ſuperiori capite dixerit: *Ecce alligatus ego ſpiritu vado in Hieruſalem?* Et hoc capite per Agabum & alios teſtetur ſpiritus eum Hieroſolymis multa paſſurum, quod fieri non poterat niſi eo aſcenderet? *Reſp.* ſenſus eſt: diſcipuli per ſpiritum videntes, aut per reuelationem alijs factam intelligentes, quę mala Hieroſolymis paſſurus eſſet; rogabant eum ne eo aſcenderet. Sed iterum quæritur; Si per ſpiritum ſciebant eum Hieroſolymis talia mala paſſurum, quomodo mouebant ne aſcenderet; cum prophetia illa impleri non poſſet niſi eo aſcenderet? Reſponderi poteſt eos putaſſe prędictionem illam conditionatam eſſe: nempe multa eum Hieroſolymis paſſurum, ſi eò aſcenderet: Et proinde hortabantur ne aſcenderet; quomodo Dauidi conditionatè dictum erat; *Tradent te viri Ceila.* Aliter dici poteſt quoſdam diſcipulos vidiſſe per ſpiritum, & prędixiſſe quæ paſſurus eſſet; alios autem conatos eum reuocare à profectione. Nam & paulo poſt Agabus prædicit; alij autem deprecantur profectionem.

v. 6. *Illi autem redierunt in ſua.* Sic Ioannes dicitur accepiſſe matrem Domini in ſua, eſt enim vtrobique Græcè εἰς τὰ ἴδια. Quæ phraſis quid ſibi velit, vide annotat. Ioannis 19.

v. 8. *Et intrantes domum Philippi.* Non quam vt propriam poſſidebat, ſed quam fratribus fecerat communem; ſicut & Ioannes qui matrem Domini accepit in ſua. Erat enim Philippus ex ijs qui omnia ſua contulerant in commune; atque adeo vnus ex ijs qui communium bonorum diſpenſationi fuerant ab Apoſtolis præpoſiti, Act. 6. At cur primi illi fideles non vendebant domos, vt earum pretia conferrent in commune, ſicut agros? Reſponſio perſpicua, quia debebant eas retinere ad inhabitandum; nondum enim erant cœnobiticæ domus fidelibus ædificatæ, quod poſtea cœptum eſt fieri. Itaque ſingulæ domus fidelium erant quædam cœnobia ſeu magis cœnœcia, id eſt, domus communes.

Philippi Euangeliſtæ, qui erat vnus de ſeptem. Scilicet diaconis. *Vnus* non eſt in Græco, recte tamen additum ab interprete ſenſus illuſtrandi cauſa. Quod & ab Eraſmo factum eſt; quamquam nonnulli MSS. codices id non habēt. Philippum Lucas vocat Euangeliſtam ab officio prædicationis Euangelicæ apud infideles; quod quam diligenter & quo fructu exercuerit, probat hiſtoria capitis 8. huius libri.

v. 9. *Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes*. In his impletum illud Ioëlis: *Prophetabunt filiæ veſtræ*. Dubium autem vtrum prophetaſſe dicantur, quia futura prænuntiabant; qualis propheta fuit Agabus, de quo ſtatim poſt: an quia donum à Deo acceperant exponendi ſcripturas, præſertim propheticas, quæ ceteris ſunt obſcuriores. De quo genere prophetiæ loquitur Apoſtolus 1. Corinth. 14. Sane quia pater inſignis Euangeliſta erat, idemque prophetarum doctus interpres (nam Eunucho laboranti locum Iſaiæ accurate expoſuit): conuenienter intelligitur & filias in ſcientia ſcripturarum à Spiritu ſancto, ſimul & à patre, inſtitutas fuiſſe. *Virgines* autem, intellige virum non cognoſcẽtes; eo modo quo ſanctiſſima Virgo dicebat: *Quoniam virũ non cognoſco*; id eſt, perpetuæ virginitati ex voto conſecratas. Nam ſi viros erant accepturæ, non erat cauſa cur peculiariter Lucas commemoraret, quod fuerint virgines. Et quidem refert Euſebius lib. 3. hiſtor. cap. 3. ex Polycrate, eas in virginitate conſenuiſſe. De iiſdem vide Baronium tomo 1. Annalium. At Clemens lib. 3. Stromatum, dicit eas viris traditas à patre. Sed magis credendum Polycrati vtpote antiquiori. Forte Clemens id habet ex aliquo apocrypho. Habet & alia paradoxa Clemens Alexandrinus: & Baronius dicit id omnium atteſtatione reiici. Polycrates dicit hunc Philippũ fuiſſe vnum ex duodecim Apoſtolis; quod eſt contra id quod hic dicitur fuiſſe vnum ex ſeptem diaconis. Vide Hieronymum in Polycrate. Cęterum virgines iſtæ *prophetantes*, non erant puellæ, ſed adultiori ætate. Nam ea quæ Lucas hic commemorat, contigerunt anno Domini 58. Nec credibile eſt Philippum poſtquam diaconus factus eſt, procreaſſe liberos. Superabant ergo omnes hæ filiæ annum ætatis 25. Quæ res etiam facit ad probandum in eis perpetuæ virginitatis propoſitum. Quin & ex eo quod dicuntur prophetaſſe, argumentum probabile ſumitur quòd virgines fuerint propoſito & voto. Nam virgines quæ nuptias cogitant, parum aptæ ſunt dono prophetiæ recipiendo.

v. 14. *Cum ei ſuadere non poſſemus, quieuimus dicentes: Domini voluntas fiat*. Quæ voluntas intelligitur, Beneplaciti an Signi? id eſt, voluntas abſoluta, an voluntas præcepti? Vtraque intelligi poteſt: Nam & abſolute Deus volebat Paulum multa pati Hieroſolymis; quod ſatis ſignificabat per tam frequentes prædictiones. Ex iiſdem prædictionibus ſatis intelligebat Paulus ſibi pręcipi à Deo, vt Hieroſolymam proficiſceretur. Vide annotat. Matth. 6. Sed quomodo dicitur de voluntate beneplaciti: *Domini voluntas fiat*, cum illa voluntas ſemper impleatur, etiam nobis repugnantibus? Reſpondetur non hunc eſſe ſenſum: Optamus vel oramus vt de Paulo fiat quod Deus ſtatuit; ſed iſtum, Non repugnemus amplius, ſed potius acquieſcamus voluntati ac beneplacito Dei, quod nobis per Prophetas ſuos declarauit. Ita Iudas Machabæus: *Sicut fuerit voluntas in cælo, ſic fiat*; loquens de incerto euentu ſui prælij. Ita etiam vulgo dicunt pij Chriſtiani in rebus aduerſis: *Fiat voluntas Domini*. Quin & hoc modo intelligi poteſt petitio orationis Dominicæ, vt ſenſus ſit: Placeat nobis omnis voluntas tua, & nunquam contra eam murmuremus; ſicuti placet Angelis in cælo. Fere tamen exponitur de voluntate ſigni, hoc ſenſu: Faciamus id quod pręcipis.

v. 18. *Sequenti autem die introibat nobiſcum Paulus ad Iacobum*. Quare non ad Petrum, niſi quia Petrus Hieroſolymis non erat, ſed iam Romæ vel in Italiæ partibus agebat? vnde hoc loco, vbi alioqui maxime oportebat, nulla Petri mentio.

v. 19. *Narrabat per ſingula quæ Deus feciſſet in gentibus per miniſterium ipſius. At illi cum audiuiſſent, magnificabant Deum*. Vide annot. ſup. cap. 14. v. 26.

v. 20. *Vides frater, quot millia ſunt in Iudæis, qui crediderunt, & omnes æmulatores ſunt legis. Omnes*, id eſt, plerique omnes. Ægre enim poterant adduci Iudęi, vt auellerentur ab obſeruatione legis, aut vt ſibi eam putarent non eſſe obſeruandam: vel quia conſilium Dei de legis abrogatione per legem Chriſti, non ſatis capiebant, pręſertim cum eſſet lex diuina; vel propter conſuetudinem. De quo vide cõment. Rom. 14. Ex quo loco etiã conſtat non omnino omnes Iudęos qui crediderãt, fuiſſe tales. Erant enim qui ſcientiam haberent libertatis non obſeruandi; quamuis ea libertate quidam eorum per imprudentiam abuterentur, cum offendiculo fratrum infirmorum. Sed quæritur, an hi vere fuerint Chriſtiani, cum appareat eos fuiſſe Iudaizantes, exiſtimantes legem debere ſeruari? At Iacobus eos numerat inter fideles, dicens: *Quot millia ſunt in Iudæis qui crediderunt*. An hic locum habet illud ad Roman. 14. *Vnuſquiſque in ſuo ſenſu abundet*? Quod etiam de male opinantibus circa religionem, intelligitur. Vide comment. illius loci.

v. 21. *Dicens eos non debere circumcidere filios ſuos, neque ſecundum conſuetudinem ingredi*. Id eſt, malefacere Iudęos ſi circumciderent filios ſuos, aliaſque legis ceremonias de more ſeruarent. Nam etſi Iudęi extra metum ſcandali ad hęc non tenerentur, atque id Paulus doceret; non tamen docebat illicitam illis eſſe legalium obſeruationem, vt calumniabantur aduerſarij. Igitur *non debere eos*, idem eſt quod non licere eis; vel, tranſpoſita negatione, debere non circumcidere; Gręce tantum eſt: λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα &c. *Dicens non circumcidere eos filios*, id eſt, prohibens eis ne circumcidant. At ſenſum bene reddidit interpres, vt & iiſdem verbis Eraſmus.

v. 24. *His aſſumptis ſanctifica te cum illis, & impende in illis, vt radant capita*. Et infra: *Poſtera die cum illis ſanctificatus intrauit in templum annuntians expletionem dierum purificationis*. Cur hic non eſt mendacium & ſimulatio, cum Paulus reuera dies à lege præſcriptos non expleſſet, ſed id tantum videatur præſetuliſſe; adiungens ſe ſocium alijs qui expleuerant? dicitur enim poſtera die quàm ad Iacobum veniſſet, id feciſſe. Reſponderi poteſt, Paulum hic non egiſſe Nazaræum, ſed ſuo facto palam probaſſe iſtorum quatuor Nazaræiſmum.

Et ſcient omnes quia quæ de te audierunt, falſa ſunt. Non dicit: Putabunt, ſed *ſcient*. Non ergo ſimulatio aliqua hic ſuadetur Paulo, ſed vera legis obſeruatio, vnde intelligatur quod reuera non docuerat illicitam eſſe Iudęis obſeruationem legalium eo tempore. Vnde ipſemet Timotheum Iudęum circumciderat, ſupra cap. 16.

v. 26. *Tunc Paulus aſſumptis viris poſtera die purificatus &c.* Quare Paulus in hoc facto non fuerit reprehenſibilis, ſicut Petrus ad Galat. 2. à Paulo reprehenſus, quod abſtineret à cibis lege prohibitis. Vide comment. ad Galat. 2. Reſp. quia Petrus fecit cum ſcandalo gentilium, non Paulus.

v. 28. *Inſuper & Gentiles induxit in templum*. Vide annot. 3. Reg. 8. & ad Hebręos 9. ad illud: *Sanctum ſæculare*, & ibi Riberam.

v. 30. *Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum*. Ergo hæc fiebant in templo. *Et ſtatim clauſæ ſunt ianuæ*, ſcilicet templi, velut prophanati per ingreſſum hominis gentilis.

v. 38. *Græcè noſti &c.* Vide annotat. Matth. 27. Quare Paulus ei Gręcè loquebatur, cùm tribunus eſſet homo Romanus? quia Gręca lingua paſſim erat

vſitatior, & pleriſque etiam Romanis nota: ſicut nunc paſſim gallica etiam apud Belgas, Anglos, Germanos. Vnde Paulus etiam ad Romanos Græcè ſcripſit.

CAP. XXII.

v. 3. IV*xta veritatem paternæ legis*, Græcè: κτ᾽ ἀκρίβειαν. Vide Annot. 2. Machab. 2.

v. 9. *Qui mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.* Capite 9. ſic legitur: *Viri autem illi qui comitabantur cum eo, ſtabant ſtupefacti, audientes quidem vocem; neminem autem videntes.* Quomodo illa conſentiunt: *Vocem non audierunt eius qui loquebatur mecum*; Et, *Audientes quidem vocem?* Nam de alijs duobus nulla eſt difficultas; *Lumen viderunt.* Et, *Neminem videntes.* Licet enim lumen viderent, neminem tamen videbant cum Paulo loquentem. Reſponderi poteſt duobus modis. Quidam dicunt comites Pauli audiuiſſe quidem ſonum confuſæ vocis: ſed quid ea ſignificaret, diſtinctè non potuiſſe intelligere. Sic Ioannis 12. legitur vox facta ad Chriſtum: *Et clarificaui, & iterum clarificabo.* De qua voce dicit Chriſtus, *Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos*: & tamen eam turbæ audientes, non intellexerũt; ſed alij dicebant tonitruum factum eſſe, alij Angelum ei eſſe locutum. Aliter intelligi poteſt, comites Pauli audiuiſſe quidem vocem ipſius Pauli reſpõdentis, non autem Chriſti loquentis. Vnde hic expreſſe additur: *Eius qui loquebatur mecum.*

v. 13. *Saule frater, reſpice. Reſpice*, verbum eſt operatorium, quo reſtitutus eſt Paulo viſus; ſicut in Euangelio Lucæ cap. 18. quando Dominus cæco dixit: *Reſpice.* Et ſicut illud, *Surge, & ambula*, & alia huiuſmodi.

v. 14. *Et videres Iuſtum, & audires vocem ex ore eius. Iuſtum*, id eſt Chriſtum, quem vocat *Iuſtum*, quod in eo vera & perfectiſſima eſſet iuſtitia; & quod vera iuſtitia non aliunde, quam per ipſius meritum haberi poſſit. Quod quidem conuenienter Saulo dicitur, qui iuſtitiam ex lege quærebat, iuſtitiæ quæ à Deo eſt per Chriſtum, nolens eſſe ſubiectus. Vidit Chriſtum oculis corporeis in humana ipſius & glorioſa ſpecie. Vnde & ſtatim excæcatus eſt, claritatem non ſuſtinens. Vocem quoque ipſius ad ſe corporaliter loquentis audiuit, ſed cum terrore; ſcilicet increpantis: *Quid me perſequeris? Durum eſt tibi &c.* Veriſimile eſt autem Chriſtum Paulo apparuiſſe in ſublimi aëre vicino, non autem è ſummo cęlo, ſicut Stephano; Stephanus enim certans pro Chriſto videre illum debuit ibi exiſtentem, vbi ſedebat in gloria Patris, & quo ipſe ſtatim per agonem mortis erat recipiendus, quaſi loco beatitudinis & gloriæ promiſſæ & exſpectatæ, ei monſtrato: Saulus autem perſecutor inde videre & audire Chriſtum debuit, vbi eum perſequebatur, ſcilicet in terra. Non poteſt autem dici hic intelligi viſionem tantum imaginariam; aut corporalem quidem, ſed Chriſti per Angelum in ſimilitudine corporis eius repręſentata; quia hoc non eſſet Chriſtum ipſum videre, ſicut alij Apoſtoli & diſcipuli eum viderunt poſt eius reſurrectionem. Atqui Paulus 1. Corinth. 15. ſe illis annumerat, tanquam veris & oculatis teſtibus reſurrectionis. Vidit ergo ſuis oculis ipſum Chriſtum in propria ſpecie humana. Vide Comment. 1. Corinth. 15.

v. 16. *Baptizare & ablue peccata tua.* Quomodo dicitur ei: *Ablue peccata tua*, cum nemo ſibi ipſi remittat peccata? *Reſp.* ſenſus eſt: Suſcipe baptiſmum, & per baptiſmi lotionem accipe peccatorum tuorum remiſſionem. Poteſt verbum Græcum paſſiuè verti; quod huic loco magis quadrat; & eſt in MSS. Martinus Duncanus lib. 1. contra Anabaptiſtas, dicit ex hoc loco apertiſſime liquere, quod Paulus non prius, ſed per baptiſmum acceperit remiſſionem peccatorum. Et ſane Ananias, qui poterat ſaltem veriſimiliter cognoſcere magnitudinem contritionis in Paulo, de quo habebat tam inſignem reuelationem; non ita fuiſſet locutus, niſi putaſſet ordinariè per contritionem non haberi remiſſionem peccatorum ante Sacramentum. At dices, Paulum illo triduo raptum in tertium cælum & in paradiſum, & audiſſe arcana quæ non licet homini loqui; proinde veriſimile eſſe quod iam erat in gratia Dei; neque enim Deus niſi amicum ſuum in cælum raperet, & ei ineffabilia arcana reuelaret. Reſpondetur, reuelationes illas, non hoc triduo factas, ſed alio tempore, ac forte longe poſt: de quo vide Baronium, & noſtrum Commentarium in 2. ad Corinth. 12. Quod non hoc triduo, vel ex eo manifeſte colligitur, quod Paulo dictum eſt in ipſa ſui conuerſione: *Ingredere ciuitatem, & dicetur tibi*, ſcilicet à diſcipulis Chriſtianis, *quid te oporteat facere*, id eſt, ibi catechizaberis; quod certe opus non erat, imo plane fuiſſet ſuperfluum, ſi antequam ad eum Ananias veniret, iam diuinitus erat inſtitutus, non in rudimentis tantum fidei Chriſtianæ, ſed in ſummis ac ſecretiſſimis myſterijs. Bellarminus lib. 1. de Sacramentis in genere cap. 15. dicit ſcripturam hîc diſertis verbis docere, ſacramenta in pręſenti gratiam adferre, & internam ablutionem tunc perfici, quum exterius baptizamur. Idem ſignificat lib. 2. cap. 3. Sed libro 2. de Pœnitentia cap. 14. ad hunc locum ſibi obiectum pro ea doctrina quæ dicit contritionem poſſe eſſe ſine remiſſione peccatorum; conatur reſpondere, & multa dicit, ſed quæ non videntur ſatisfacere. Obijci tamen poteſt illud quod Concilium Trident. dicit contingere contritionem aliquando eſſe charitate perfectam, ante ſuſceptionem Sacramenti. Quod videtur maxime locum habuiſſe in Paulo; cuius tam mirabilis fuit conuerſio. Vide noſtra in 4. diſtinct. 17.

v. 22. *Audiebant autem eum vſque ad hoc verbum.* q. d. Eo audito verbo non ſuſtinuerunt eum diutius audire, ſed leuauerunt vocem ſuam &c.

v. 25. *Si hominem Romanum &c.* Apoſtolus dicit ſe ciuem Romanum, quia ius & priuilegia ciuitatis Romanæ poſſidebat, ij enim ciues Romani vocabantur. Vnde dicit Tribunus: *Ego ingenti ſumma hanc ciuitatem conſecutus ſum. Natus* autem erat *ciuis Romanus*, quia natus Tharſi, quæ Romana ciuitate donata erat. Itaque Paulus in eo priuilegio natus erat. Priuilegium illud erat, vt qui eo donatus erat, vel cum eo natus, vbicumque gentium ſub Romano imperio eſſet, à vi liber & immunis eſſet, tantum commemoratione verbi, Romanus ciuis ſum. Legendum autem *Ciuitatem*, non *Ciuilitatem*, vt ciuitas intelligatur ius & priuilegium ciuium. Gręce πολιτείαν. Vide Franciſcum Lucam in Notationibus.

CAP. XXIII.

v. 1. V*Iri fratres, ego omni conſcientia bona conuerſatus ſum ante Deum.* Videtur loqui de vera iuſtitia, quia addit, *Ante Deum*; & non addit à quo tempore. Sic Lucæ 1. *Erant ambo iuſti ante Deum &c.* Vide Comment. 2. ad Timoth. 1. Similis locus Act. 24. & 26. Vide quoque comment. ad Philipp. 3. & ad Titum 3.

v. 3. *Percutiet te Deus paries dealbate.* Paulus iuſſus percuti à principe ſacerdotum dicit ad eum, *Percutiet te Deus paries dealbate.* Quomodo hæc verba

Pauli non continent maledictum & contumeliam aduerſus principem ſacerdotum? Deinde, maledictũ agnoſcere videtur Paulus, quando ſe excuſans ait: *Neſciebam, fratres, quia princeps eſt ſacerdotum; ſcriptum eſt enim; Principem populi tui non maledices.* *Reſp.* quantum ad verba Pauli, non dixit: *Percutiat*, ſed *Percutiet*, & proinde non eſt imprecatio, ſed futuri prænuntiatio. Quamuis etiam reſpiciat ad hypocriſim perſonæ; erat enim Sadducæus, teſte Ioſepho & proinde indignus, qui vel Iudaico ſacerdotio fungeretur. Quantum ad verba: *Neſciebam &c.* quidam hîc intelligunt ironiam; quidam putãt eum verè neſciuiſſe. Confer hîc Comment. B. P. in Actum Apoſt.

Cæterum maledicere iudici palam iniuſto, & manifeſtam reo iniuriam facienti, ſicut hîc factum; non videtur illicitum, ſaluis circumſtantijs. Ita ſancti Martyres aliquando iudicibus iniuſtis reſpõderunt. Ad præceptum legis, *Principi populi tui non maledices*; reſpondetur, nec iudici detrahendum, nec principi maledicendum, animo nocendi: imo nec ſimpliciter; niſi rei grauitas, & publica vtilitas, & Dei honor poſtulent.

Paries dealbate. Similis locutio cum illa Euangelica: *Sepulchrum dealbatum.* Sicut enim ſepulchra dealbata exterius ſpecioſa ſunt, interius autem plena oſſibus mortuorum, vt ait Dominus: ita paries dealbatus exterius candorem oſtendit, intus autem luteus eſt aut argillaceus. Reſpicitur enim ad parietes ex luto vel argilla factos, non ex lapide natiuo aut cocto. Qualis & apud Ezechielem cap. 13. ſignificatur: *Ipſe ædificabat parietem, illi autem liniebant eum luto abſque paleis.* Porro de hoc maledicto Pauli vide Pererium in epiſtolam ad Rom. cap. 12. diſput. 2. & Lorinum.

v. 6. *Ego Phariſæus ſum, filius Phariſæorum.* Vide annotat. Matth. 16. Paulus vere erat Phariſæus ſecta, & Phariſæi filius, & Phariſæi Gamalielis diſcipulus. Nam Phariſæum eſſe non vitium nec errorem, ſed inſtitutum ſeuerioris vitæ tantum ſignificat. Vide etiam annotat. Matthæi 23. Quæritur autem an Paulus ſignificet etiam tunc ſe fuiſſe Phariſæum, an tantum fuiſſe aliquando. Videtur dicere quod etiam tunc quando loquebatur, Phariſæus erat, nimirum quoad fidem doctrinæ, in qua ab eis diſſentiebant Sadducæi; non tamen veriſimile eſt Paulum eo tempore adhuc obſeruaſſe Phariſaicum vitæ inſtitutum quoad viuendi regulas, vt abſtinentias, ieiunia, preces.

De ſpe & reſurrectione mortuorum ego iudicor. Paulus bona quadam arte vitæ & cauſæ ſuæ conſulens, iudices ſuos inter ſe committit, iniecta mentione reſurrectionis mortuorum; dum crimen de quo accuſabatur, ex hypotheſi trãsfert ad theſim. Accuſatus enim quod prędicaret Ieſum reſurrexiſſe; dicit ſe iudicari de reſurrectione mortuorum; idque rectiſſime, quia vt ipſe ratiocinatur 1. ad Corinth. 15. *Si Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt fides noſtra*: maxime ea parte qua credimus reſurrectionem mortuorum, nullum ergo mendacium eſt in hac defenſione Pauli, neque vafrè quidquam egit, ſed prudenter & Chriſtiane.

v. 8. *Sadducæi enim dicunt non eſſe reſurrectionem, neque Angelum, neque ſpiritum.* Quomodo hîc dicitur quod Sadducęi dicant non eſſe Angelum, cum Sadducæi recipiant Pentateuchum Moyſi, in quo frequens eſt Angelorum mentio? Forte per Angelum ijs locis non aliud quam Deum intelligunt humana ſpecie apparentem: aut, Origenis more, allegoricas faciunt locutiones, vt Angelus intelligatur inſtinctus bonus, vel admonitio bona à Deo humanæ menti inſpirata. Eſt enim hæreticis commune ſcripturas etiam apertiſſimas detorquere ad alienum ſenſum. Fortaſſis ea loca Pentateuchi non recipiebãt Sadducęi; ſicut Manichæi ex Euangelio recipiebant quod eis placebat; reliqua reijciebant. Additio Cenſoris.

Neque ſpiritum. Dubium de quo ſpiritu hoc intelligatur, vtrum de ſpiritu Dei, id eſt, de Spiritu ſancto, an de ſpiritu hominis, id eſt, de anima poſt mortem corporis ſuperſtite. Nam de ſpiritu Angelico non videtur intelligendum; quod iam Angelum nominaſſet tanquam diuerſum; vnde ſequitur: *Phariſæi autem vtraque confitentur.* Qui & ſtatim referuntur dixiſſe. *Quid ſi ſpiritus locutus eſt ei aut Angelus?* quod ſane videtur de ſpiritu hominis accipiendum, hoc ſenſu: Quid ſi ſpiritus hominis alicuius mortui, aut Angelus ei apparuit, & annuntiauit ea quæ prędicat, maxime de reſurrectione mortuorum? Nam contra peſtilentem doctrinam Sadducæorum erat eo tempore fidelium perſuaſio, non ſolum eſſe Angelos, & ſupereſſe ſpiritus humanos poſt mortem; verum etiam interdum hominibus apparere & loqui. Vnde diſcipuli Chriſti exiſtimabant ſe ſpiritum videre, quando Dominum ſuum rediuiuum cernebant. Et in hoc libro, fideles audita Petri voce, quem carcere clauſum putabant, dixerunt; Angelus eius eſt. Neque poteſt hîc ſenſus dari: Neque Angelum, neque omnino ſpiritum: quaſi dicat Sadducæos negaſſe Angelum; & in vniuerſum ſubſtantiam vllam mere ſpiritualem & incorpoream, in natura rerum exiſtere; quaſi ſpiritus ſit genus Angelum comprehendens: Nam Lucas ea vult eſſe diſtincta, cum dicit Phariſæos vtrũque confiteri. Deinde, nec ſubiuncta Phariſæorum verba, in quibus ſpiritus præponitur, hunc ſenſum admittunt.

v. 13. *Erant autem plus quam quadraginta viri.* *Viri* non eſt in Græco, recte tamen additum ab interprete, tametſi MSS. non habent.

Qui hanc coniurationem fecerant. Erat ergo deuotio iuriſiurandi religione firmata, quo minus liceret à propoſito reſilire.

CAP. XXIV.

v. 5. *Auctorem ſeditionis ſectæ Nazarenorum.* Pro ſecta Græce αἵρεσις, quæ tunc generaliter quãuis ſectam ſignificaſſe videtur, ſaltem vitioſam. Paulus in ſua reſponſione ait: *Secundum ſectam quam dicunt hæreſim.* Sed ibi pro ſecta Græce eſt ὁδὸν, vt vertendum potius fuerit, *ſecundum viam quam dicunt ſectam*; concedit enim & fatetur religionem Chriſtianam eſſe viam, id eſt, certam rationem, formam ac inſtitutũ viuendi; non tamen ſectam; licet aduerſarij ſic eam vocarent. Vnde & Lucas poſtea hoc eodem cap. rurſum *viam* vocat dicens de præſide; *Certiſſime ſciens de via hac*: id eſt, probe inſtructus de hoc genere vitæ ac religionis. Non ergo ex hoc loco doceri poteſt religionis Chriſtianæ inſtitutum ſectam vocari. Cicero initio Paradoxorũ: Cato in ea hęreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis &c. vbi hæreſim videtur vocare opinionem priuatam & peculiarem, qua aſſeritur aliquid inopinabile, & à communi ſenſu diuerſum. Cur religio Chriſtiana non recte vocetur hęreſis, colligitur ex Hieron. ſuper ad Galat. 5. & habetur apud Gratianum 24. quæſt. 3. cap. Hæreſes; quia ſcilicet non eligitur humano arbitrio, ſed tradita eſt diuinitus. Vide Hieronymum.

v. 14. *Secundum ſectam quam dicunt hæreſim.* Quæritur an loquatur de religione Chriſtiana, an de inſtituto Phariſaico? Pro priori facit illud: *Quam dicunt hæreſim.* Nam Tertullus in ſua oratione religionem Chriſtianam vocauerat hęreſim. Sed reſponderi poteſt ſenſum eſſe, *quam dicunt*, id eſt, quam

(ſcilicet viam) vulgo vocant hæreſim, ſeu ſectam; A quia etiam inſtitutum Phariſæorum vocabatur ſecta, Græcè *αἵρεσις*, id eſt, inſtitutum quoddam peculiare. Et Paulus hoc loco ſicut & in concilio ſacerdotum ſe defendit ea ratione quod vixerit iuxta inſtitutum Phariſæorum, quod erat apud Iudæos probatum; vnde & hîc repetit quod illic dixerat de fide reſurrectionis mortuorum.

v. 15. *Spem habens in Deum, quam & hi ipſi exſpectant, reſurrectionem futuram iuſtorum & iniquorum*. Non ſignificat iniquorum reſurrectionem eſſe obiectum ſpei, ſed reſurrectionem in genere; quæ magnum bonum eſt, licet iniquis non ſit bona.

v. 17. *Eleemoſynas facturus in gentem meam, veni*. Eas B ſcilicet eleemoſynas de quibus agitur Rom. 15. 1. Cor. 16. & in 2. Epiſt. cap. 8. & 9. Galat. 2. Erat hæc ſecunda legatio Pauli pro ſanctis pauperibus, qui erant Hieroſolymis, nam de prima, quam cum Barnaba commumem habuit, igitur ſupra cap. 11. in fine. Vide Comment. Galat. 2.

v. 20. *Si quid inuenerunt in me iniquitatis, --- Niſi de vna hac ſolummodo voce &c*. Non ſignificat eam vnam inuentam in ſe iniquitatem, quod exclamauerit, ſed phraſi Hebraica (*niſi*) pro (*ſed tantum*) ponitur; quaſi dicat; Sed tantum hoc in me accuſare poſſunt, quod exclamauerim &c. Vide Ioan. 17. v. 12. Notandum quoque interdum contra, (*ſed*) pro (*niſi*) phraſi Hebraica accipi, vt cum dicitur: *Omnis blaſphemia remittetur hominibus, ſed ſpiritus blaſphemia non remittetur*, id C eſt, excepta blaſphemia in Spiritumſanctum. Et 1. ad Corinth. 6. *Omne peccatum extra corpus eſt, qui autem fornicatur, in corpus ſuum peccat*, id eſt, excepto peccato fornicationis.

v. 24. *Cum Druſilla vxore ſua quæ erat Iudæa*. Et filia Herodis Agrippæ, de qua vide Ioſephum libr. 20. Antiquit. cap. 5.

Et audiuit ab eo fidem, quæ eſt in Chriſtum Ieſum. Quæritur an crediderit, hoc enim videri poteſt, quod Felix eius concione tremefactus eſt, nemo autem timet quod non credit. Reſpondeo, videtur crediſiſſe iudicium futurum, ſaltem opinatiuè; quia ratione naturali vtcumque poteſt illud homo aſſequi, quantum ad animas. Iuſtum eſt enim bona opera remunerari, D & puniri malefacta. Item, quia coniugem habebat Iudæam, quæ ſecundum ſuam religionem id credebat. Sed de Chriſto non apparet quod crediderit aliquid ſecundum pietatem; ſed fortaſſis ſimulauerit, vt ſpem Paulo faceret, muneris aut pecuniarum interuentu, euadendi.

v. 25. *Diſputante autem illo de iuſtitia & caſtitate, & iudicio futuro; tremefactus Felix*. De iuſtitia, quia Felix auarus erat, & iuſtitiam pretio habebat venalem. Nam & a Paulo ſperabat pecuniam; & cum non acciperet, gratiam voluit præſtare Iudæis relinquendo Paulum in vinculis. De caſtitate coniugali, quia gentiles paſſim, eo maxime tempore, vt ex Suetonio & E alijs auctoribus diſcere licet, varijs atque infandis immunditijs etiam legitimum thorum commaculabant, peruertentes vſum naturæ, vt eſt ad Rom. 1. Vnde & fornicatio ſimplex non reputabatur apud illos peccatum. Act. 15. De iudicio futuro, vt eius commemoratione & fide reuocaretur ab his & huiuſmodi peccatis. Et nota quod non fidem ſpecialem his Paulus prædicauerit, dicens: Credite vobis per Chriſtum donari peccata, voſque per ipſum iuſtos eſſe; & certiſſime ſalutem conſecuturos. Quod ſi dixiſſet, nihil fuiſſet opus terribilis iudicij commemoratione, per quod Felix contremiſceret. Quæres an timor ille fuerit donum Dei. Sane non dubium quin donum fuerit, in quantum erat aliquid boni, quo retrahebatur à malo. An autem pertinuerit ad gratiam Chriſti; maior quæſtio, inde pendens an ille timor fuerit bonum aliquod ſalutare, id eſt pertinens ad ſalutem vitæ æternæ; de his enim bonis dictum eſt à Chriſto: *Sine me nihil poteſtis facere*. Videtur autem tale bonum fuiſſe, ſi ex fide aliqua Chriſti mediatoris proceſſerit; non item, ſi ex ſola commemoratione iudicij diuini; quomodo etiam Adam ſtatim vt peccauit, timuit, quia Deum vt iudicem ſuum apprehendebat.

v. 26. *Quod pecunia ei daretur à Paulo*. Vnde ſperabat pecuniam à paulo paupere? Idcireo opinor quia Paulus dixerat ſe Hieroſolymam veniſſe facturum eleemoſynas in gentem ſuam. Vnde ſuſpicabatur eſſe hominem pecunioſum, aut certè amicos habere diuites, qui pro eius redemptione libenter eſſent multum pecuniæ daturi.

CAP. XXV.

v. 10. **A***D tribunal Cæſaris ſto, ibi me oportet iudicari*. Hoc dicit Paulus quia ciuis Romanus erat, id eſt, priuilegium habens ciuitatis Romanæ huiuſmodi autem periclitantes, ad Cæſarem appellare poterant. Hinc diſcimus non pertinere ad fortitudinem Chriſtianam, ſed potius eſſe inſanæ temeritatis, ſemet zelo quodam imprudenti in mortem præcipitare, aut etiam vbi patet via vel occaſio euadendi, eam non arripere; id quod Paulum vbique feciſſe legimus. Nam Damaſci fuga euaſit, Philippi & Hieroſolymis ſe ciuem Romanum profitetur, Cæſareæ ad Cæſarem appellat, Romæ etiam apud Neronem primo & ſecundo cauſam ſuam egit, quam vocat defenſionem, atque huiuſmodi præſidijs non ſolum poteſt, ſed & debet vti Chriſtianus, tum ad vitæ ſuæ defenſionem, ad quam tenetur, tum ad auertendum in alijs homicidium. At dices: Nemo aliu martyrum legitur appellaſſe à ſententia iudicis contra ſe lata aut ferenda. Reſpondeo, non omnia eſſe ſcripta; & in præſenti facto multa concurrere, propter quæ omnino debuerit Paulus appellare; quia ciuis Romanus, quia Romæ ſe teſtificaturum ex reuelatione didicerat, quia debebat adhuc gentibus prædicare, quarum erat doctor. Item ſciebat deferendum eſſe ſuæ appellationi. Quod ſi alij martyres appellaſſent, nec tamen fuiſſet delatum; niſi fuiſſent non libenter mortem pro Chriſto oppetere. Chriſtus quoque non appellauit; quia nec ciuis Romanus erat, nec facere quidquam debuit in iudicio nec dicere, e quo videretur haud voluntarie pati. Forte S. Chryſogonus & alij quidam nobiles, aut Romani ciues appellarunt ad Cæſarem.

Hinc etiam liquet quòd liceat appellare nondum audita inferioris iudicis ſententia, quando videlicet iudex ſuſpectus eſt aliquo modo. Non repugnat autem huic Apoſtoli defenſioni, ad Rom. 12. *Non voſmetipſos defendentes*. Ibi enim vindicta prohibetur, non defenſio legitima; eſt enim Græcè, *vindicantes*. Vnde & ſequitur; *Scriptum eſt enim: mihi vindictam*. Nec illud repugnat 1. Corinth. 6. *Iam omnino delictum eſt quod iudicia habetis inter vos. Quare non magis iniuriam accipitis?* ibi enim ſignificat lites plerumque non ſuſcipi & produci ſine peccato; propter odia & acerbitatem animorum, quæ intercedunt, etiamſi iuſtam qui cauſam foueat; ideoque in rebus minutis ſatius eſt eas dimittere, quam temporis iacturam facere; Hic autem Paulus de vita periclitabatur, quæ toti Eccleſiæ adhuc multum erat neceſſaria; & reuelationem acceperat à Domino, quod & Romæ oporteret eum teſtificari; ideoque appellandi Romam occaſionem

hanc arripuit, tamquam oblatam ad perficiendum quod Deus prædixerat. Vide comment. 1. Corinth. 6. Nec fecit Paulus contra illud: *Audet aliquis veſtrum iudicari apud infideles, & non potius apud ſanctos?* hoc enim locum habet cum ambo litigantes Chriſtiani ſunt; qui proinde in iudicem vel arbitrum aliquem Chriſtianum conſentire & compromittere poſſunt & debent. At Paulo negotium erat contra Iudæos incredulos, qui Chriſtianos infenſe oderant & Chriſtianam religionem ex profeſſo impugnabant; tantum abeſt, vt Chriſtianum iudicem admiſſuri eſſent. Vnde Paulus neceſſitate compulſus ad Cæſarem appellauit; qui etſi etiam religioni Chriſtianę tunc fuiſſet parum æquus: poterat tamen ab eo, tamquam neutrali, ſperari rectum iudicium de eo quod Iudæi Paulo intentabant; nempe vtrum in templum & legem peccâſſet. Item huiuſmodi exemplis oſtenditur, etiam rectè feciſſe P. Ignatium, quando ſuam & ſuorum ſociorum innocentiam calumnijs improborum quorumdam impetitam, voluit aduerſus eos, & ad totius ſocietatis honorem & Eccleſiæ vtilitatem, publicis teſtimonijs eſſe comprobatam; neque ceſſauit vſque dum & pro ſe ac ſuis à iudice lata eſſet ſententia; & rei geſtæ publicum in ſcripto obtineret inſtrumentum; quod exſtat in vita eius per Ribadeneira, lib. 2. cap. 14.

Quæres, quomodo ex eo quod Paulus ait: *Ad tribunal Cæſaris ſto, ibi me oportet iudicari*, & rurſum; *Cæſarem appello*: non ſit conſequens ad iudices laicos pertinere iudicium de controuerſijs religionis? *Reſp.* Dictum id eſt ratione perſonæ, non cauſæ; erat enim Paulus ciuis Romanus. Nam quod ad cauſam attinet, ſubterfugere non poterat, quin vel Romæ iudicaretur à Cæſare, vel Hieroſolymis apud ſuos aduerſarios; elegit itaque id in quo minus erat periculi, quamquam & ratione cauſæ potuit aliquo modo iudicari apud Cæſarem: accuſabatur enim Paulus velut ſeditioſus, & plebem commouens contra Cæſarem, quaſi alium regem prædicaret; cuius rei cognitio ad Cæſarem ſpectabat. Vnde & ſuprà hoc eodem cap. crimen hoc depellit à ſe dicens: *Quoniam neque in legem Iudęorum, neque in templum, neque in Cæſarem peccaui*. Item, apud quemcumque iudicem, etiam incompetentem, iniuſtum & infidelem, licet cuique ſe & cauſam ſuam iuſta ratione defendere; quando iudicium declinare non poteſt, ſicut etiam apud priuatos homines rectè quis ſe purgat, negando, vel cauſam reddendo facti ſui; ſi fuerit apud eos inſimulatus alicuius criminis. Per hoc enim non agnoſcit in eis poteſtatem publicam, ſed ſolum iudicandi rationalem facultatem. Item, appellat ad Cæſarem vt ab eo abſoluatur tamquam innocens, dum non probatur nocens.

Iudæis non nocui, ſicut tu melius noſti. Græcè: *Iudæis nihil iniuriatus ſum, ſicut & tu melius noſti.* Quare dicit: *Melius?* non comparatione Pauli, ſed Iudæorum fortaſſe, qui malitia excæcati nolebant videre Pauli innocentiam.

v. 13. *Agrippa rex & Bernice deſcenderunt Cæſaream ad ſalutandum Feſtum.* Hic Agrippa filius fuit Herodis, quem Angelus Domini percuſſit, ſupra cap. 12. Bernice ſecundum quoſdam ſoror eius fuit, ſecundum alios vxor, quod & tradit Lyranus, ex Ioſepho. Qui viri nomen eſſe dicunt, refelluntur ex Gręco. Auctor interpretationis nominum propriorum ſcripturæ, interpretatur grauem victoriam, vel pondus victoriæ, nimirum ex Græcis vocabulis βάρος & νίκη. Equidem magis crediderim compoſitum eſſe ex Hebræo ſeu potius Syriaco (Ber) & Græco νίκη, & ſignificari filiam victoriæ. Nomen idem eſt cum *Veronica*, ſeu potius Beeronica, o littera interpoſita, euphoniæ cauſa. Hinc & viri nomen Beronicianus, in actis Synodi Chalcedonenſis.

v. 19. *Quæſtiones vero quaſdam de ſua ſuperſtitione habebant aduerſus eum.* Græcè, περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας, quidam in bonum interpretantur; *de ſua ipſorum religione*. At non eſt neceſſe, ſed poteſt generatim intelligi, vt ſit vox media. Vide Lexicon Græcum.

CAP. XXVI.

v. 5. *SEcundum certiſſimam ſectam noſtræ religionis vixi Phariſæus.* Vide Annot. Matth. 16. Græcè eſt: *Secundum exactiſſimam*, ſeu vt Eraſmus vertit, *exquiſitiſſimam ſectam*. Pro *ſectam* in Græco eſt αἵρεσιν, quod vocabulum tunc generale erat ad omnem ſectam, poſtea ſpecialius vſurpari cœptum; immo & iam tum cœpit ſpecialem illam habere ſignificationem, vt patet ex his ſcripturæ locis: *Oportet hæreſes eſſe. Hæreticum hominem poſt vnam &c.* Vocatur autem Phariſæorum ſecta certiſſima ſeu exactiſſima, quia probatiſſima inter ſectas Iudaicas. Sadducæi enim hæretici erant; Phariſæi, orthodoxi quantum ad ea quæ profitebantur ex illo inſtituto quo erant Phariſæi; tametſi traditiones quædam partim vanæ, partim etiam noxiæ imo & impiæ, poſtea ab illis excogitatæ ſunt, & populo traditæ. At Sadducæi origine & profeſſione fuerunt hæretici, non multum diſſimiles à ſecta Epicuręorum. Legitur quidem apud Ioſephum & Epiphanium Phariſæos docuiſſe μετεμψύχωσιν, idque probant quidam ex eo quia dicebant Chriſtum eſſe Eliam aut Hieremiam aut vnum ex Prophetis. At non legimus Phariſæos hoc dixiſſe, ſed homines è vulgo. Deinde, ſi verè fuit ea doctrina Phariſæorum; referenda eſt non ad inſtitutum & profeſſionem eorum, ſed ad poſtea inuectas corruptelas doctrinæ, à pleriſque eorum receptas. Certè conſtat ex Act. 23. & aliunde Phariſæos credidiſſe reſurrectionem mortuorum; cum qua non bene conſiſtit μετεμψύχωσις. Si enim animæ migrant è corpore in corpus; quid igitur opus vt primum corpus, quod habuit anima, aliquando reſurgat; cum naturali eius deſiderio ſatisfiat per coniunctionem vnius corporis?

v. 18. *Aperire oculos eorum.* Spirituales nimirum. Vbi nota non Deo tantum, ſed & hominibus Dei miniſtris tribui, *aperire oculos* mentis hominum à Deo aberrantium; ſed Deo id conuenit principaliter, hominibus miniſterialiter. Et nota quod etiam id quod ſequitur, *vt conuertantur*, in Græco actiuum eſt, *conuertere à tenebris ad lucem*; vt vtrumque tam aperire quam conuertere Paulo tribuatur, ſed eo modo quo dixi.

Et ſortem inter ſanctos. Vocatur ſors quia non ex meritis. Additur tamen: *Per fidem quæ eſt in me*, quia fides eſt initium iuſtificationis gratuitę. Sic alibi docet nos iuſtificari gratis per fidem, Rom. 3.

v. 20. *Et gentibus annuntiabam, vt pœnitentiam agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.* Nota manifeſtum locum vbi Paulus non ſola fide contentus, digna pœnitentiæ opera requirit ad iuſtificationem. Qui locus obijciendus eſt ijs, qui ex epiſtolis Paulinis ſolam fidem nobis obiectant; neque enim ſibi Paulus contrarius eſt. Ita conferatur hic locus cum illo Matth. 3. & Lucæ 3. *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Vtrobique facere fructus dignos ſeu opera digna pœnitentiæ, ab ijs exigitur, qui nondum erant baptizati; ſed tamen illi quibus Ioannes loquitur, erant circumciſi. Quare hic Paulus non nominat fidem? quia ſub pœnitentia etiam fides comprehenditur hoc loco, quia non poteſt quis infidelis pœni-

tentiam agere, niſi primum ex infidelitate conuerta-tur ad fidem.

v. 22. *Nihil extra dicens quam ea quæ Prophetæ locuti ſunt &c.* Non ſignificat nihil extra ſcripturas doceri aut credi debere; ſed excuſat ſe tamquam nullo modo culpabilem, & iuſtiſſima ratione abſoluendum, qui non aliud quam quod expreſſum in Prophetis eſt, docuerit. Quod ſi quis importunius hanc ſcripturam vrgere velit ad reijciendas traditiones; ſequitur nihil extra Prophetas eſſe docendum, & ceteros ſcripturæ libros eſſe abijciendos.

Quam ea quæ Prophetæ locuti ſunt futura eſſe, & Moyſes. Addit *& Moyſes*, non quod Moyſes non fuerit Propheta, ſed hac expreſſione ſignificans eius excellentiam ſupra alios prophetas; quaſi diceret, ac nominatim Moyſes, quem Iudæi vt legiſlatorem ſuum ac prophetarum præcipuum, plurimi faciunt. Sic in Euangelio Marci vlt. dicit Angelus; *Dicite diſcipulis eius & Petro.*

Sicut Paulus nihil extra prophetas, ita nos nihil extra Apoſtolos tradere debemus pro dogmate fidei: nam nihil eſt credendum fide, quod non ſit acceptum ab Apoſtolis, ſaltem in ſuis principijs.

v. 23. *Si paſſibilis Chriſtus.* Non eſt ſenſus; Si Chriſtus pati potuit, ſi corpus habuit paſſibile, quod lædi & occidi poſſet; hoc enim à Iudæis, quod ſciam non fuit dubitatum. Neque etiam ſenſus eſt, Si Chriſtus eſſet aliquando moriturus; nam nec hoc videntur Iudæorum Rabbini præcipui negaſſe; tametſi ex vulgo quidam perſuaſum habuerint eum non moriturum. Vnde illud apud Ioannem 12. *Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum; & quomodo tu dicis, Oportet exaltari filium hominis?* ſed ſenſus eſt: Si Chriſtus paſſurus, id eſt, ignominioſam crucis paſſionem & mortẽ ſubiturus. Hoc enim Dauid, Iſaias, & alij prophetæ prædixerant. Et hoc erat quod Paulus docebat, imo in quo tota eius prædicatio verſabatur; vt 1. Cor. 2. dicat, ſe non aliud ſcire quam Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum. In eo autem Iudęi omnes fide nondum illuminati ſcandalum patiebantur: neque enim inducere in animum poterant, vt eum pro ſuo meſſia reciperent, quem tam probroſa morte affectum ſcirent. Græcè eſt *παθητὸς paſſibilis*, quod rectè vertit Eraſmus: *Paſſurus.* Nomen verbale poſitum pro participio.

v. 24. *Paulo rationem reddente*, ſuæ religionis; *Feſtus magna voce dixit: Inſanis Paule, multę te litteræ ad inſaniam conuertunt.* Ea ſemper fuit, ſemperque erit hominum impiorum & carnalium opinio de ſanctis & ſpiritualibus hominibus, vt eos putent inſanos eſſe, & mente parum ſobrios, cuius opinionis ratio eſt; quia vt ait Apoſtolus, *Animalis & carnalis homo non percipit ea quæ ſunt ſpiritus Dei; ſtultitia enim eſt illi.* Hinc de quodam ex filijs Prophetarum veniente ad Iehu, dicebant principes Iſraël: *Quid venit inſanus iſte ad te?* 4. Reg. 9. Et in perſona impiorum dicit Sapiens cap. 5. *Nos vitam illorum æſtimabamus inſaniam.* Et de Chriſto Iudæi, Ioannis 10. *Dæmonium habet, & inſanit: quid eum auditis?* Et Marci 3. etiam de cognatis eius dicitur, quod exierunt tenere eum, dicentes: *Quoniam in furorem verſus eſt.* Huiuſmodi opprobria ſeruorum Dei, imò ipſius Dei & Chriſti capitis noſtri, conſolantur omnes pios & ſpirituales homines, ſi quando ſimilibus probris impetuntur ab hominibus carnalibus & profanis. Nam & hodie valde vulgãre eſt, Theologum vocari phantaſticum. Sed tale opprobrium verum & cordatum Theologum mouere non debet. Vide etiam Annotat. Oſee 9. & Sapientiæ 5.

v. 27. *Credis rex Agrippa Prophetis? Scio quia credis.* Dicet aliquis: Si credebat prophetis; ergo Chriſtum Ieſum recipiebat, & ei credebat, ipſo Chriſto dicente ad Iudæos Ioan. 5. *Si crederetis Moyſi, vtique crederetis & mihi.* Reſp. quod credebat in generali tantum, ſicut Iudæi etiamnum hodie credunt: non autem in particulari; quia non intelligunt. Loquitur autem Chriſtus de fide particulari & diſtincta eorum quæ in prophetis continentur: vel loquitur de fide vniuerſali applicata ad particularia. Vide Annotat. Ioan. 5.

v. 28. Agrippa commotus Pauli verbis ait: *In modico ſuades me Chriſtianum fieri.* Et Paulus: *Opto apud Deum & in modico & in magno.* Quid eſt, In modico & in magno? varie exponitur. Quidam ſic: Breui oratione mihi perſuadere tentas vt fiam Chriſtianus. Cui Paulus reſpondet: Siue paucis, ſiue multis verbis opus ſit ad ſuadendum; opto te fieri Chriſtianum. Alij ſic: Parum abeſt quin perſuadeas me fieri Chriſtianum, propemodum perſuades. Cui Paulus reſpondit: Siue parum abeſt, ſiue multum; omnino optarim apud Deum, te Chriſtianum fieri. Alij denique non improbabiliter hoc modo: Aliquantulum me commouiſti ſermone tuo, vt Chriſtianus fiam. Cui Paulus: Vtinam non ſolum aliquantulum, ſed etiam multum commotus eſſes ad ſuſcipiendam fidem Chriſtianam. Multum adhuc aberat vt Chriſtianus fieret, ſed tamen aliquantulum oratione Pauli commotus erat, vt fieret. Secunda expoſitio non conſiſtit, quia Paulus optat in modico & in magno; nec tamen optabat, vt multum abeſſet vt Chriſtianus fieret. Epheſ. 3. vertit: *In breui.* Vide eius loca Comment.

CAP. XXVII.

v. 9. *Eo quod ieiunium iam præteriiſſet.* Omnino veriſimile eſt ſtatum aliquod ieiunium intelligi, idque Iudæorum, fortaſſe illud quod in menſe ſeptimo celebrabant ex lege. Verſio Syriaca habet: *Tempus ieiunij Iudæorum.* Et Eraſmus vertit: *Cum ieiunij tempus præteriiſſet.* Quod de ieiunio Iudæorum ob mortem Godoliæ dicitur, neſcio quid habeat probabilitatis: quæ enim cauſà vt propter Godoliam ieiunium inſtitueretur; ac non potius ob multos alios ſuæ gentis ſanctos viros ac deſideratiſſimos, vel occiſos vel præmatura morte abreptos? vt Ioſiam, Hieremiam, Iſaiam &c. Vide Calendarium Hebræorum apud Genebrardum in Pſalterio; vbi multa habes ieiunia, ſed quæ non omnia adhuc illo tempore quo facta ſunt, quę hic ſcribuntur, erant inſtituta. Maxime veriſimile eſt intelligi ieiunium illud celeberrimum, quod ſecundum legem Moſaicam agebatur die decima ſeptimi menſis, qui noſtro fere reſpondet Septembri; nam Paulus & Lucas & ceteri comites eius Iudæi legem ſeruabant, quod manifeſtè de Paulo teſtatur Iacubus cap. 21. huius libri; & quidem Iudęi à ſuis feſtis & ieiunijs tempora nominabant ac diſtinguebant. Vndè Lucas alibi in hoc libro nominat Paſcha & Pentecoſten Iudaicam. Sed & ex eo probabile fit ieiunium ſeptimi menſis intelligi, quia poſt menſem Septembrem propter intemperiem cæli vergentis ad hyemem, periculoſa incipit eſſe nauigatio in mari. Vnde & ſequenti capite dicitur quod propter imminentem imbrem & frigus, omnes accenſà pyra ſe reficiebãt. Erat quidem etiam apud Iudæos ieiunium decimi menſis de quo Zach. 8. ſed minus celebre, quod proinde abſoluto vocabulo ieiunij non ſignificaretur; neque tempore illius ieiunij incipiebat nauigatio eſſe periculoſa, ſed multo ante. Quidam locum hunc interpretantur de

A ieiunio decimi menſis Chriſtianorum, ſcilicet eo, quod menſe Decembri celebratur, & à Leone alijſque Patribus ieiunium decimi menſis vocatur. Sic Bellarminus lib. 2. de bonis operibus cap. 19. Sed nullum habet auctorem. Nec eſt probabile; quia ieiunium illud, vt ſatis patet ibidem ex allegata epiſtola Calliſti quartum ieiunium, quod eſt decimi menſis, alijs tribus poſtremum fuit additum. Et Chryſoſtomus & Oecumenius ieiunium Hebræorum intelligunt. Ita & Baronius, affirmans Lucam anni tempus Hebraico more deſcripſiſſe. Idem ſatis cer-B tum putat Lucam loqui de ieiunio decimi menſis. Vide eius probationem. Item, nec menſes Hebræi, nec Romani, Græcè ſcribentibus erant in vſu. Vide Eraſmum in Annot. de vocabulis Græcis *νηςεία* & *ἑορτία*, & Lyranum, & ab eo bene diſſentientem Burgenſem.

v. 11. *Centurio autem gubernatori & naucleroo magis credebat, quam his quæ dicebantur à Paulo.* Quæritur an peccauerit Centurio magis credens gubernatori, quam Paulo. Videtur quod non, quia vnicuique perito in ſua arte credendum. Verumtamen peccaſſe eum apparet ex Pauli reprehenſione, qua poſtea dixit: *Oportebat, ò viri, audito me non tollere à Creta &c.* Debuiſſet ergo Centurio Paulum audire potius quam gubernatorem; ac merito; Paulus enim miraculis & ſanctitate vitæ celebris erat, neque id ignorabat Centurio, qui vtique ſciebat qualem virum ſibi C haberet commendatum à Feſto Præſide. Neque in obſcuro erant quæ geſſerat Paulus, & quæ paſſus fuerat; itaque conſilium eius, id eſt, tanti viri, ſaltem expendere debuiſſet, tamquam profectum ab homine Spiritum Dei habente. Qua ratione præferendum fuerat conſilio naucleri, tametſi periti: præſertim cum in huiuſmodi rebus dubijs & periculoſis contingat ſæpe etiam peritos artifices falli, propterea quod euentus pendeat ab occultis cauſis, velut in curationibus infirmorum, in quibus variant ſæpe medicorum conſilia.

v. 22. & ſeqq. *Suadeo vobis bono animo eſſe: Amiſſio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis, Aſtitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius ſum ego & cui deD ſeruio, dicens: Ne timeas Paule, Cæſari te oportet aſſiſtere. Et ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum. Propter quod bono animo eſtote viri; credo enim Deo, quia ſic erit, quemadmodum dictum eſt mihi.* Illud: *Cuius ſum ego & cui deſeruio*, non ad Angelum referendum, ſed ad Deum, vt ſenſus ſit: Aſtitit mihi Angelus Dei, cuius Dei ſum ego, videlicet cultor, & cui deſeruio, id eſt, quem colo. Nam Græcè eſt λατρεύω.

Ex verbis commemoratis duo breuiter notari poſſunt. Vnum, quod ſicut interdum propter malos etiam boni puniuntur; vt fit in generalibus calamitatibus peſtis, famis, belli; vnde & Abraham & Iſaac & Iacob propter famem peregrinari coacti ſunt: ita propter vnum bonum parcit Deus aliquando mulE titudini, in qua plures mali ſunt. Nam hic propter Paulum parcit animabus ducentis ſeptuaginta ſex, id eſt, omnibus illis donat vitam temporalem. Neque enim de æterna ſalute hîc agitur, ſed corporis; anima enim hic vitam ſignificat, aut hominem, ex parte totum intelligendo. Alterum, Deum aliquando promittere aliquid, quod cum promiſſum eſt, certum eſt euenturum: & tamen præſtatur per media humana & fallibilia, ſed quæ in Dei præſcientia certa ſunt. Nam hoc loco Deus Paulo promittit omnes qui ſecum in naui erant ſaluos fore; idque certum erat; vnde Paulus dicebat, *Credo Deo, quia ſic erit*: Et tamen præſtitum eſt illud promiſſum per media apud homines admodum dubia. Nautæ enim fugere

volebant, de quibus dicit Paulus: *Niſi hi in naui manſerint, vos ſalui fieri non poteſtis.* Milites etiam, cuſtodias occidere volebant; quos prohibuit Centurio. Denique omnes naufragium paſſi, ad vnum tamen euaſere; ita iſta media, in ſe dubia & mutabilia, Deus direxit ad implendum ſuum promiſſum. Sic etiam per humana media, & per homines, qui falli poſſunt, ſiue epiſcopos, ſiue ſummos pontifices, implet Deus promiſſum de Eccleſia in fide manſura. Et ſimiliter implet electionem ſingulorum: vnde idem Paulus 2. Timoth. 2. *Omnia ſuſtineo propter electos, vt ſalutem conſequantur.* Vide eius loci comment. & Annotat. Iud. 20. & Gen. 30. & Auguſt. ibi allegatum. Hieronymus contra Vigilantium allegat hunc locum pro meritis & intercesſione ſanctorum cum Chriſto regnantium.

Amiſſio nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis. Impropria exceptio, non enim nauis habet animam, ſed ſenſus eſt: Vobis omnibus ſaluis, nauis peribit. Vide Annot. ad Ioan. 17. Simile quid 1. Corinth. 7. *Nolite fraudare inuicem, niſi ex conſenſu ad tempus.* Ita Act. 24. *Si quid inuenerunt in me iniquitatis, niſi de hac voce &c.*

v. 24. *Ne timeas Paule, Cæſari te oportet aſſiſtere.* At cur timuit, qui iam ante cum adhuc Hieroſolymis eſſet, acceperat reuelationem ſe teſtificaturum Romæ, ſicut fecerat Hieroſolymis? non ergo timere debuit ne naufragio vel alio modo vitam amitteret priuſquam Romam veniſſet. An timor ille tantum fuit naturalis, & inuoluntarius affectus partis animæ inferioris, ortus ex præſentia periculorum? aduerſus quem iubetur animum roborare, renouata ei reuelatione futuri aduentus ſui in vrbem Romam. An vero ideo timebat, quod etſi ſciret ex reuelatione ſe peruenturum Romam, neſciret tamen quibus modis & medijs id eſſet implendum? Vide Annot. Gen. 32. & præcedent. v. 23. Poteſt etiam reſponderi, non eſſe hinc conſequens Paulum timuiſſe, vt ſi cui dicam ne facias hoc aut illud, non eſt conſequens eum iam hoc facere; verba enim ſunt prohibentis ne fiat, quod alioqui quis facere poſſet. Ita Paulus induci potuit ad timendum; ſi non iterum confortatus fuiſſet Angelica reuelatione.

v. 33. *Nihil accipientes.* Id eſt permodicum. Non enim cibo ſe refecerant aut ſatiati fuerant; ſicut ad Pauli exhortationem fecerunt, vt ſequentia verba teſtantur: *Et ſatiati cibo.* v. 38.

v. 35. *Sumens panem gratias egit Deo in conſpectu omnium, & cum fregiſſet, cœpit manducare.* Nullo modo veriſimile eſt, quod quidam opinantur hic agi de ſumptione panis myſtici, id eſt euchariſtiæ. Neque enim illa tremenda myſteria fas erat tractare coram infidelibus, ac multo minus ea infidelibus communicare. At hic dicitur quod gratias egit in conſpectu omnium, & inſuper additur, quod exemplo Pauli omnes animæquiores facti, ſumpſerunt cibum. Agitur ergo de pane & cibo vulgari, quia & illum cum gratiarum actione & oratione ſumere oportet. *Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem; & nihil reijciendum*, inquit, *quod cum gratiarum actione percipitur, & qui manducat, gratias agit Deo.* ad Rom. 14. Hoc autem faciens Apoſtolus Dei, coram omnibus etiam infidelibus, docuit eos à Deo omnia bona expectanda eſſe, & pro omnibus ei gratias agendas, hæc verè Chriſtiana diſciplina eſt. Item in Syriaco non eſt vox illa quæ Act. 2. & 20. quæ euchariſtiam ſignificat. Vide Annotat. Act. 2. & conſule ipſum textum Syriacum. Ceterum Lucam non loqui de pane myſtico, id eſt, de euchariſtia; etiam ex eo probatur, quia hæc refectio facta eſt ad pellendam famem corporis, & ad vires corporis in-

ſtauran-

ſtaurandas. Nam Paulus exemplo ſuos ceteros omnes qui in naui erant, hortatur vt cibum ſumant pro ſalute ſua, id eſt, pro valetudine & robore corporis. Vnde & poſtea ſequitur: *Animæquiores autem facti omnes & ipſi ſumpſerunt cibum.* Et Paulo poſt: *Et ſatiati cibo alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare*, at Euchariſtia non eſt inſtituta ad refectionem & ſatietatem corporalem; Ac nefas quidem eſt de ea ſumere vſque ad corporis ſatietatem.

CAP. XXVIII.

v. 1. B*Arbari vero præſtabant non modicam humanitatem nobis.* Græcè φιλανθρωπίαν. Vide comment. Tit. 3. Hinc quoque diſce non omnia infidelium opera eſſe peccata; quod imprudenter à quibuſdam aſſeritur. Barbaros vocat, non lingua, erant enim Græci, ſed quod nec moribus nec diſciplinis exculti eſſent, vtpote in inſula, ab ijs vrbibus quæ cultiores erant remota, habitantes; homines alioqui non mali & ad humanitatem propenſi; quod hic Lucas teſtatur, quaſi dicat Barbari, minime erant nobis barbari, ſed valde humani.

v. 4. *Vt viderunt barbari beſtiam pendentem de manu eius, ad inuicem dicebant: vtique homicida eſt homo hic, qui cum euaſerit de mari, vltio non ſinit eum viuere.* Omnium fere animis ea impreſſa eſt opinio, vt putent inſolitam calamitatem accidere homini, ex inſolito & enormi aliquo peccato. Ita in Euangelio diſcipuli Dominum interrogant de cæco nato, *Quis peccauit, hic an parentes eius, vt cæcus naſceretur?* Hoc etiam argumento contra ſanctiſſimum Iob vſi ſunt amici eius; vt quia videbant eum inſolita & graui tribulatione affligi, putarent eum eſſe magnum peccatorem. Quod quia ex eius externa conuerſatione non apparebat, dicebant eum eſſe hypocritam. Sed hanc opinionem Chriſtus apud Lucam, iniquam oſtendit, quando docet non fuiſſe maiores peccatores, quorum ſanguinem Pilatus miſcuerat cum eorum ſacrificijs, aut ſuper quos ceciderat turris in Siloë, præ alijs è vulgo; quibus dicit: *Niſi pœnitentiam egeritis, omnes ſimiliter peribitis.* Ratio cur ea opinio ſit iniqua, duplex eſt: Vna, quia bona & mala huius vitæ communia ſunt pijs & impijs; immo interdum pij grauiores patiuntur hîc afflictiones, quam impij, quos Deus reſeruat futuris & æternis ſupplicijs. Altera, quia charitati proximi aduerſatur; ad quam pertinet de proximo non male iudicare; ſed quamdiu aliud non conſtat, bonam de eo habere opinionem. Aliud eſt de pœnis eorum qui manifeſtè fuerunt ſcelerati, vt Antiochi, Herodis & ſimilium.

v. 6. Ijdem barbari *cum viderent nihil in eo mali fieri, dicebant eum eſſe Deum.* Notanda vulgi inconſtantia, quem paulo ante ſuſpicati ſunt eſſe homicidam & ſceleratum, nunc miraculo conuerſi in aliam ſententiam, dicunt eſſe Deum; in vno temere iudicantes; in altero, ſupra humanum modum hominem extollentes. Paulus autem neque homicidã ſe, neque Deum, ſed miniſtrum Dei eſſe oſtendit, dum non virtute ſua, ſed per inuocationem nominis Chriſti, infirmos eorum curat. Vide porro quam facile gentiles quempiam deificabant. Non eſt autem dubitandum quin Apoſtolus ſtatim repreſſerit hanc illorum de ſe opinionem atque correxerit errorem, dederitque gloriam Deo; ſecus quam Herodes qui ſimilia audiens à populo, tacuit; ideoque percuſſus fuit ab Angelo, ſupra cap. 12. Paulum autem contradixiſſe, quamuis hîc expreſſe non dicatur, oſtenditur ex alio loco, ſupra cap. 14. quando Lyſtrij dicebant eum eſſe Mercurium, & Barnabam Iouem. Porro grauius erat peccatum dicere Paulum eſſe Deum quam dicere homicidam; nam illud continet iniuriam Dei, & ad idololatriæ peccatum pertinet: hoc vero tantum continet iniuriam hominis. Grauius intellige ex genere ſuo: nam propter circumſtantias fortaſſe non erat grauius; tum quia procedebat ex beneuolentia quadam; tum quia hominibus Deorum cultoribus non adeo graue eſt ad numerum Deorum vnum aliquem addere; & excuſat eos ex parte conſuetudo & ignorantia. In Chriſtiano autem valde graue eſſet peccatum. Hinc collige, etiam Danielem prohibuiſſe ſibi offerri ſacrificium, licet rex id iuberet: Danielis 3. quamuis id ſcriptum non ſit.

v. 11. *Cui erat inſigne Caſtorum.* *Cui* ſcilicet naui, non inſulæ, vt patet ex Græco, vbi (Alexandrina) proxime præcedit. Inſula autem eadem ipſa quæ ſupra, intelligitur; nempe Melita. (*Caſtorum*) Græcè Διοσκούροις, id eſt, Iouis filijs, quo nomine peculiariter vocabantur Caſtor & Pollux Ledæ ex Ioue filij, ſecundum fabulas: qui & à Latinis prioris nomine interdum pluraliter *Caſtores* appellantur. Ideo autem ambos ſimul pro inſigni nauis ſuæ libenter accipiebant nautæ, quia ſi ambo ſidera ſimul appareant, ſerenitatis indicium eſt, ſin alter ſeorſum, tempeſtatis. Per hos iurabant in duali numero: νὴ τὼ θεώ. *Caſtrorum* plane vitioſa lectio eſt.

v. 13. *Venimus Puteolos; vbi inuentis fratribus rogati ſumus manere apud eos dies ſeptem; & ſic venimus Romam, Et inde, cum audiſſent fratres, occurrerunt nobis vſque ad Appij forum, ac tres Tabernas. Quos cum vidiſſet Paulus; gratias agens Deo, accepit fiduciam.* Non dubium quin vtroque loco fratres intelligantur Chriſtiani. Neque enim Iudęi non Chriſtiani ea fraternæ charitatis officia, quæ hîc deſcribuntur, Paulo exhibuiſſent. Vnde etiam liquet ante Pauli aduentum fuiſſe Romæ & circa Romam Chriſtianos, vtique Petri Apoſtoli, qui iam dudum illuc aſcenderat, prædicatione conuerſos. At poſtea vbi Iudæorum primarij loquuntur ad Paulum; *Neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit &c. Fratres* intelliguntur Iudæi quicumque, nam mos Iudæis erat omnes gentiles ſuos, *fratres* vocare. Ceterum in eo quod poſt illa verba, *Et ſic venimus Romam*, ſubiungit de Appij foro & tribus tabernis &c. quæ loca ſunt extra Romam; quædam recapitulatio eſt, nempe narratio de occurſu fratrum ipſis Romam euntibus facto.

v. 15. *Et inde, cum audiſſent fratres, occurrerunt nobis.* Hic nulla mentio Petri; igitur, inquiunt, ſectarij, non eſt probabile Petrum tanto tempore, id eſt, viginti quinque annorum, Romæ ſediſſe. *Reſp.* argumentum negatiuum eſt ab auctoritate, quod nullius eſt ponderis. Deinde poterat Petrus propter neceſſitatem Eccleſiarum ad tempus abeſſe; quæ abſentia non cenſetur interrumpere reſidentiam Romanam; ſicut nec hodie, ſi Pontifex ob cauſas abſit ab vrbe; imò etiamſi per annum vnum aut plures abſit, ſiue relegatus in exſilium, ſiue aliam ob cauſam, dicitur tamen ſediſſe Romæ, ibique cathedram ſuam habuiſſe toto tempore ſui pontificatus. Vnde cum dicitur: Sedit tot vel tot annos, non eximuntur ab eo numero anni quibus forte ab vrbe abfuerunt. Et idem ſeruatur etiam in annotandis annis aliorum epiſcoporum, cathedras & plebem habentium.

Occurrerunt nobis. Ergo iam tum magnum erat nomen Pauli apud Romanos, ad quos etiam ſcripſerat epiſtolam. Quod autem primi Iudæorum quos conuocauit minus de eo honorifice ſentiant; non mirum: erant enim forte principes Synagogæ, & legi Moſaicæ ac ceremonijs nimis tenaciter adhærentes, & diligentes honorem hominum magis, quam Dei; ſicut de ſi-

de ſimilibus dicitur Ioannis 12. Qui locus cum iſto conferendus, propter citatum Iſaiæ teſtimonium.

v. 17. *Poſt tertium autem diem conuocauit primos Iudæorum.* Capite 18. dicuntur Iudæi Roma pulſi à Claudio. Sed intelligendum poſtea rurſum datam ijs poteſtatem eo reuertendi, aut certe paulatim edictum illud exoleuiſſe, vt fieri ſolet in eiuſmodi, cauſis nimirum ceſſantibus.

Nihil aduerſus plebem faciens aut morem paternum. Legendum non *Legem* ſed *Plebem*. Sic omnia MSS. & Græca, λαῷ. *Morem paternum*, id eſt inſtituta maiorum. Sed quomodo id verum, cum Paulus docuerit legem abrogandam? *Reſp.* iſtud intelligendum, ſicut & Iacobus loquitur de Paulo cap. 21. *Et ſcient omnes quia quæ de te audierunt, falſa ſunt, ſed ambulas & ipſe cuſtodiens legem.* Paulus enim licet ſciret legem quoad ceremonias euacuari per Chriſtum; quia tamen nondum mortifera erat, eam inter Iudæos ſeruabat, purificans ſe &c. & ideo iniuſtè tanquam prohiberet legem obſeruari à Iudęis, accuſabatur. Inter gentiles autem, non ſeruabat; ſicut nec volebat Petrum ſeruare, licet eſſet is Apoſtolus circumciſionis, vt patet Galat. 2. Sed de hac re non accuſabatur Paulus. Itaque tantum reſpondet ad Iudæorum accuſationem; de legis autem abrogatione per Chriſtum, nullam facit mentionem: quia huius myſterij nondum erant capaces. Et quæri poteſt anne iſti Iudæi Romæ agentes, ex epiſtola ad Romanos ſcripta agnouerint, qualis eſſet eius doctrina. Reſponderi poteſt, illam epiſtolam ad gentiles conuerſos ſcriptam, in manus horum non veniſſe; imo fortaſſe eo tempore Romam perlata eſt, quando iuſſu Claudij Româ Iudæi exulabant.

v. 20. *Propter ſpem enim Iſraël catena hac circumdatus ſum. Spem Iſraël* vocat reſurrectionem mortuorum, quo articulo maxime Iſraelitę à ceteris nationibus differebant; & inter Iudæos, orthodoxi ab hæreticis Sadducæis. Vnde hac defenſione perpetuo vtitur

A contra ſuos aduerſarios Paulus apud Iudæos; vt primum Act. 23. quando in concilio exclamauit ſe de ſpe & reſurrectione mortuorum iudicari. Deinde apud Felicem: *Spem habens,* inquit, *in Deum, reſurrectionem futuram iuſtorum & iniquorum.* Vbi etiam affirmat nulli accuſationi ſe obnoxium, niſi de vna hac voce, qua exclamauerat, de reſurrectione mortuorum ſe iudicari. Item coram Agrippa: *Et nunc in ſpe quæ ad patres noſtros facta eſt à Deo, ſto iudicio ſubiectus,---de qua ſpe accuſor à Iudæis.* Et poſtea de Chriſto: *Si primus ex reſurrectione mortuorum.* Eadem igitur defenſione & hîc apud Iudæos Romanos vtitur. Alij ſpem Iſraël,

B Chriſtum intelligunt, vel de Chriſto, quem omnes Iudæi exſpectabant: ſed prius illud veriſimilius.

v. 22. *Nam de ſecta hac notum eſt nobis.* Sectam vocant, id eſt, αἵρεσιν Græcè, illi qui non credunt. Nam à fidelibus ſectam vocatam fuiſſe, in ſcripturis, ni fallor, non legimus. Sed *via* vocatur interdum. Vide annot. ſupra cap. 24. v. 5.

Quia vbique ei contradicitur. Græcè: *Quia vbique* ἀντιλέγεται *contradictionem patitur.* Sic enim prædictum fuerat: *Et in ſignum cui contradicetur.* Græcè: εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, id eſt, *in ſignum contradictionem ſuſtinens, ſeu contradictioni obnoxium.*

v. 30. *Manſit autem biennio toto in ſuo conducto, & ſuſ-*

C *cipiebat omnes &c.* Hier. in epiſtolam ad Philemonem, reddit rationem cur in conducto manſerit, Nec parua, inquit, vt reor, erat manſio, ad quam Iudæorum turbę quotidie confluebant. Mirum quod Lucas hîc nullam faciat mentionem primæ defenſionis Pauli, de qua ipſe 2. Timoth. 4. *In prima mea defenſione nemo mihi adfuit &c.* quam factam fuiſſe primo anno quo Romam venit, non videtur dubitandum. Sed proculdubio multa Actorum Pauli à Luca ſunt omiſſa; vt bene probat Baronius in Martyrologio ad Theclam. Ac fortaſſe Lucas meditabatur tertium librum, in quo repeteret acta illius biennij; ſicut Actor. 1. quædam expoſuit tacita vltimo capite Euangelij.

FINIS ACTVVM APOSTOLORVM.

LECTORI BENEVOLO.

SCripſit Auctor copioſos commentarios in omnes B. Pauli epiſtolas, itemque in eas, quæ Catholicæ vocantur; ideoque illis hic præteritis, ſequuntur

ANNOTATIONES IN APOCALYPSIM B. IOANNIS APOSTOLI.

CAP. I.

v. 1. A*Pocalypſis Ieſu Chriſti. Apocalypſis* eſt nomen ſacris ſcripturis ptoprium atque à ſeptuaginta interpretibus excogitatum, quemadmodum docet Hieronymus ſuper illud Gal. 1. *ſed per reuelationem Ieſu Chriſti.* Ex quo etiam Apoſtoli loco intelligitur, cum dicitur: *Apocalypſis Ieſu Chriſti* ſenſum eſſe vt ſignificetur reuelatio facta à Ieſu Chriſto, non quæ ſit facta Ieſu Chriſto. Vnde & ſequitur: *Quam dedit illi Deus palam facere ſeruis ſuis.* Non enim Chriſto reuelatio facta eſt à Patre, quaſi prius neſciẽti; ſed data eſt ei à Patre (omnia enim filius a Patre accepit) vt reuelaret ſeruis ſuis. Vnde nec Chriſtus agit Patri gratias, quod ſibi reuelauerit ſecreta myſteria: *ſed cõfiteor,* inquit, *tibi Pater, quia reuelaſti ea paruulis.* Matt. 11.

v. 4. *Ab eo qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt.* S. Auguſt. lib. de fide & ſymbolo cap. 7. confert hanc ſcripturam, cum eo quod dicitur ad Moyſen Exod. 3. *Ego ſum qui ſum;* &; *Antequam Abraham fieret ego ſum.* Vide annot. Exod. 3.

Et à ſeptem ſpiritibus, qui in conſpectu throni eius ſunt. Quæritur vtrum intelligantur ſpiritus creati, videlicet Angeli ceteris ſublimiores, vel tota Angelorum vniuerſitas, tanquam ſuperioris naturæ, quam Ieſus Chriſtus ſecundum humanitatem: An vero ſpiritus ille ſeptiformis increatus, qui plurali numero vocetur *ſpiritus ſeptem,* propter donorum multiplicitatem. Nam & Deus apud Hebræos elohim multitudinis numero dicitur. Conferatur hic locus cum eo qui eſt infra cap. 3. vbi dicitur; *Hæc dicit qui habet ſeptem Spiritus Dei.* Et cum capite 5. vbi ſeptem oculi agni interpretantur ſeptem ſpiritus Dei miſſi in omnem terram. Et cap. 4. vbi ſeptem lampades ardentes ante thronum Dei, interpretantur ſeptem ſpiritus Dei: & cum Zachar. 3. & 4. de oculis ſeptem. Et nota quod 4. cap. Apoc. cum & viginti quatuor ſeniorum & ſeptem ſpirituum fieret mentio; dicuntur quidem viginti quatuor ſeniores procidiſſe, & adoraſſe Deum; non tamen hoc dicitur de ſeptem ſpiritibus. Quanquam reſponderi poſſet, viginti quatuor ſeniores in viſione apparuiſſe Apoſtolo in ſpecie humana, cui conuenit procidere, ſeptem vero ſpiritus tantum ſignificatos per ſeptem lampades ardentes ante thronum, quas in eadem viſione conſpexit Apoſtolus. Nam nec quatuor animalia procidiſſe leguntur, ſed laudaſſe Deum. Sequenti tamen cap. 5. dicuntur tam quatuor animalia, quam viginti quatuor ſeniores, cecidiſſe coram agno, ante Dominum. Tobię 12. Raphael dicit ſe eſſe vnum ex ſeptem, qui aſtant ante Dominum, *Qui ſeptem,* ſpiritus vtique creati ſunt. Vide eius loci annot.

v. 5. *Et à Ieſu Chriſto.* Si intelligerentur ſpiritus creati, id eſt Angeli, non præponerẽtur Ieſu Chriſto, qui non tantum ſecundum diuinitatem maior eſt Angelis, ſed etiam ſecundum humanitatis gloriam excedit omnem gloriam & dignitatem Angelicam; & caput eſt Angelorum, & ſedet à dextris Dei ſuper omnem principatum & poteſtatem Epheſ. 1. Sed poteſt reſponderi; ſeruatum ordinem naturæ, quia natura Angelica præſtantior eſt humana.

Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo. In electorum perſona dicere hoc videtur: hi enim ſoli propriè dilecti ſunt; iuxta illud; *Iacob dilexi &c.* Et quamquam lauacrum ſanguinis Chriſti ſufficiens fuerit ad lauandum totum genus humanum; ſolum tamen electi lauantur re ipſa, ſic vt mundi migrent ex hoc mundo.

v. 6. *Fecit nos regnum & ſacerdotes Deo & Patri* Grecè, *reges & ſacerdotes.* Quomodo reges & ſacerdotes? nempe ſpirituales; reges quidem, à regno ſpirituali, ſacerdotes vero, ab hoſtijs ſpiritualibus; de quibus Petrus Apoſtolus, 1. epi. 2. *Offerre ſpirituales hoſtias acceptabiles Deo.* Sicut ergo hinc non eſt conſequens omnes Chriſtianos propriè reges eſſe, ſic vt euertatur regalis poteſtas & authoritas ſupra alios; ita conſequens non eſt, omnes propriè eſſe ſacerdotes, ſic vt ſacerdotalis externa dignitas, quę circa externa verſatur ſacrificia, è medio tollatur. Similis locus eſt infra cap. 5.

v. 7. *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt.* Igitur in humana & viſibili forma Chriſtus venturus eſt ad iudicium.

Et qui eum pupugerunt. Reſpicitur ad locum Zach. 12. ſicut & in eo quod ſequitur: *Et plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ.* Vnde apparet prophetiam Zacharię demum in extremo die iudicij implendam eſſe. Vide annot. Zach. 12. & Ioan. 19.

v. 8. *Ego ſum α & ω, principium & finis.* Idem eſt alpha & principium; & rurſum idem ω & finis. Sicut idem eſt quod præcedit; *Etiam,* & *Amen.* Quidam intelligunt Deum ſe vocare principium, quia author eſt omnis creaturæ; & finem, quia in ipſum omnia referuntur. Sed rectius videtur ſe vocare principium, quia nihil ante eum; & finem, quia nihil poſt eum: vt ſignificetur hic Dei æternitas. Hunc enim ſenſum poſcere videtur quod ſequitur: *Qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt.* Itaque hoc dicit quod apud Iſaiam: *Ante me non eſt formatus Deus, & poſt me non erit.* Obiter nota non eſſe legendum

Google

(omega,,ſed, *ω*i nam interpres vertit hoc modo: Ego ſum alpha & *ω*; ſine addito (*mega.*) Vide Liranum hoc cap. & rurſus cap. vltimo, eiuſque textum. Vide etiam Haimonem, eiuſque texrum vtroque loco. Vide & alios. Conſentit editio Lonanienſis, & omnes editiones antiquiores. Sic etiam Eraſmo vertere viſum eſt. Sic canit in bymno Prudentius; Alpha & *ω* cognominatus. Neque enim extremæ Græcorum litterę nomen eſt (omega) ſicut primæ (Alpha) ſed *ω*. Additur autem *mega*, quia magnum eſt, & pleno ſono profertur, contra quam o quod paruum vocatur, Græcè *μικρόν*.

v. 9. *Fui in inſula, quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei, & teſtimonium Ieſu.* Hinc manifeſtum eſt Authorem libri eſſe Ioannem Apoſtolum & Euangeliſtam. B Neque enim quiſquam alius in eam inſulam relegatus legitur propter verbum Dei & teſtimonium Ieſu. Cur autem ipſe Ioannes Theologus ſit dictus, ratio reddi ſolet, quia de Deo ſublimiora locutus eſt, quam alij Euangeliſtæ. Poteſt etiam ratio videri, quia de verbo Dei, quod Gręcè *τὸν θεῖον λόγον* dicitur, expreſſius quam ceteri ſcripſit. Ceterum per Ioannem Theologum non alium intelligi quam Ioannem Euangeliſtam bene probat Baronius tomo 1. De hoc libro, vide quędam apud S. Aug. li. 20. de ciuitate Dei cap. 17. hic vtiliter annotanda. Porro in eo quod ſæpe dicit, *Ego Ioannes*; maximè videtur imitatus Danielem Prophetam: qui ſæpe dicit in viſionibus ſuis referendis; *Ego Daniel.* C

v. 10. *Fui in ſpiritu in dominica die.* Dicta dies Dominica, vel propter reſurrectionem Dominicam, à qua dies proxima poſt ſabbathum, qua reſurrexit, ita dicta ſit; vel quod fideles prima poſt ſabbathum (quam S. Paulus vocat vnam ſabbathi 1. Corinth. 16.) participarent corpus & ſanguinem dominicum: tanquam appellatione ab vſu fidelium babente initium. Vide noſt. commeot. dicto loco 1. Cor. 16. & nota, primum diem hebdomadæ, multò prius appellatum fuiſſe diem Dominicum, more Chriſtianorum; quam diem Solis, more gentilium. Nam appellatio dierum hebdomadæ ex nominibus planetarum, cœpit ducentis fere annis poſt Chriſtum natum; vt intelligi poteſt ex Dione Caſſio lib. 37. Romanæ hiſtoriæ. D

v. 12. *Vt viderem vocem.* Id eſt, eum qui vocem edebat. Addit enim: *quæ loquebatur mecum.*

v. 13. *Veſtitum podere.* Hier. in Ezech. 9. *Ποδήρη* vna octo veſtium eſt Pontificis; quæ Latinè dicitur talaris; & ex eo quod ad pedes vſque deſcendat, hoc ſortita vocabulum eſt. Et Eraſmus hoc loco vertit veſtem ad pedes vſque demiſſam.

v. 20. Explicans myſterium ſeptem ſtellarum. *Septem*, inquit, *Angeli ſunt ſeptem Eccleſiarum.* Sed hoc adhuc obſcurum eſt: non enim explicat quid per Angelos intelligat. Neque enim Angelos intelligere poſſumus cæleſtes ſpiritus, qui beata immortalitate fruentes à Deo ad hominum miniſteria deputantur. E Nam in illos multa non competunt, quæ poſtea alicui ex Angelis Eccleſiarum tribuuntur; velut quod charitatem primam reliquerit; quod monetur eſſe fidelis vſque ad mortem; quod iubetur agere pœnitentiam &c. quæ omnia ad homines pertinent, non ad Angelos. *Angelos* igitur, vocat ipſos Eccleſiarum epiſcopos; qui partim propter ſua, partim populi peccata culpantur. Et rectè epiſcopus *Angelus* vocatur, ratione officij quod gerit: nam regere Eccleſiam Dei Angelicum planè officium eſt. Vnde & Malachias de ſacerdote, *Labia ſacerdotis cuſtodiunt ſcientiam, & legem requirent ex ore eius; quia Angelus Domini exercituum eſt.*

CAP. II.

v. 1. A*Ngelo Epheſi Eccleſiæ ſcribe.* Quomodo ad Epheſi Angelum ſcribere iubetur, cum is fuerit ipſe Ioannes nimirum Epiſcopus Epheſinus? *Reſp.* Ioannes hæc ſcribens agebat in exilio; &, ita Epiſcopus erat, vt etiam eſſet Apoſtolus, qui per loca & ciuitates cōſtituere poſſet Epiſcopos. Quare ſicut Paulus Epiſcopos conſtituebat & conſtitui iubebat per loca, quorum ipſe deinde ſuperintendens eſſet, vt Apoſtolus: ita & de Ioanne dicere poſſumus: vt non tā Epiſcopus Epheſi fuerit, quā Apoſtolus; illi loco, ſicut & alijs Aſię Eccleſijs, ſuper intendens. Sic Thomas, Andreas, Iacobus frater Ioannis, Bartholomęus, non leguntur certo aliquo loco fuiſſe Epiſcopi, ſed forte ſolus Petrus & Iacobus frater Domini: ille primum Antiochiæ, deinde Romæ, hic Ieroſolymis.

v. 2. *Non potes ſuſtinere malos.* Vtique per diſciplinam eccleſiaſticam; qua puniuntur, corriguntur, eijciuntur, & abſcinduntur. Et tamen etiam ſuſtinendi ſunt per patiētiam, quatenus periculum eſſet, ne eradicando zizania, ſimul eradicetur & triticum: id eſt, ne ſchiſmata fierent, & boni turbarentur, aut ſimul in ſchiſma raperentur; ſicut factum eſt per Nouatianos, Donatiſtas. Imo id fit in omni ſchiſmate, vt aliqui boni ſimul abripiantur, decepti ſpecie boni, aut neceſſitate aliqua temporali. Idem Angelus mox laudatur de ſuſtinentia, his verbis: *Et patientiam habes, & ſuſtinuiſti propter nomen meum, & non defeciſti.* Sed hic ſermo eſt de perſeueranti tolerantia malorum, id eſt, rerum malarum & aduerſarum; quamquam in his etiam ſint mali homines, inter quos neceſſe eſt viuere bonos durante hac vita.

v. 4. *Quod charitatem tuam primam reliquiſti.* Id eſt primum charitatis feruorem. Quod ſæpè accidit perfectiorem vitæ ſtatum amplexis, vt initio feruentes, poſtea tepeſcāt. Sed oportet eos ſæpe primum illum feruorem reuocare. Hinc ſequitur charitatem augeri & minui. Vt autem primam charitatem recuperet, hoc dat conſilium, vt prima opera faciat. Ergo operum qualitas & magnitudo indicat modum charitatis; imo per opera reſtituitur, ſicut habitus inſtauratur per actiones. Locum intelligendum de diminutione charitatis, & non de amiſſione; ſuadent verba præcedentia, quæ laudem continent Epiſcopi Epheſiorum Eccleſiæ, quod laboret, & patientiam habeat, & non poſſit ſuſtinere malos, quod non defecerit: denique quod additur; *Sed habeo aduerſum te pauca.* Nam ſi quis charitatem amiſerit, multa aduerſus eum habet Deus, quia charitatem amittens, omnia amittit. Quamquam non neſcio, multa exemplaria Latina & Græca, Haimonem & Primaſium illud (*pauca*) non habere. Et videri poteſt additum ex ijs quæ ſcribuntur ad Angelum Pergami, & Thyatiræ.

v. 8. *Et Angelo Smyrnæ Eccleſiæ ſcribe.* Hunc Angelum fuiſſe Polycarpum, ſentit Pamelius annotat. 185. in Tertullian. lib. de præſcriptionibus. Et res ſatis conuenit, quia laudatur nulla addita reprehenſione.

v. 11. *Qui vicerit, non lędetur à morte ſecunda.* Duplex eſt mors animæ, ſicut & duplex vita: Quod & in corpore ſimiliter ſe habet. Prima animæ vita eſt per gratiam, & iuſtificationem: Secunda, per beatificam Dei viſionem. Prima mors animæ, peccatum: Secunda mors, proiectio à facie Dei in æternum. Prima vita corporis per natiuitatem primam: Secunda, per regenerationem & beatam immortalitatē. Prima mors corporis, ſeparatio animæ: Secunda cruciatus æterni.

v. 13. *In diebus illis Antipas teſtis meus fidelis.* Sine

martyr

A *martyr meus fidelis*. Id enim vocabulum, vſu Eccleſiæ receptiſſimum, hoc loco maximè quadrat, eſtque ipſum in Græco. De hoc Antipa habet Martyrologium Romanum 11. Aprilis; Pergami in Aſia, ſancti Antipæ teſtis fidelis, cuius meminit S. Ioannes in Apocalypſi. Is ſub Domitiano Imperatore in bouem æneum candentem immiſſus, martyrium conſummauit. Simile martyrium legitur de Pelagia virgine, dicta Hoſio martyre. Vide Baron. in Annot. ad Martyrol. 4. Maij & de B. Euſtachio 20. Septēb.

Qui occiſus eſt apud vos. Qui, redundat vt ſæpe apud Hebræos.

B v. 14. Reprehenditur Angelus Pergamenſis Eccleſiæ quod haberet tenentes doctrinam Balaam. Id explicat.

v. 15. *Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* Rurſum increpatur Angelus Thyatiræ Eccleſiæ: *Quia permittis*, inquit, *mulierem Iezabel quæ ſe dicit Propheten, docere & ſeducere ſeruos meos &c.* E diuerſo laudatur Angelus Epheſi Eccleſiæ; *quia*, inquit, *non potes ſuſtinere malos: & tentaſti eos qui ſe dicunt Apoſtolos eſſe; & non ſunt.* Hæc teſtimonia filij Dei ad Angelos Eccleſiarum, docent nos quam grauiter peccent præfecti Eccleſiarum, ſiue ſint Epiſcopi, ſiue paſtores, qui cum poſſint impedire, permittunt in populo ſuo conuerſari & habitare eos qui diuerſam à Catholica doctrinam tenent. C Fieri enim non poteſt vt tales inter Catholicos conuerſantes, gregem Domini peſtifera ſua doctrina non inficiant; dicente Apoſtolo quod *ſermo eorum vt cancer ſerpit*; & quod, *per dulces ſermones ſeducunt corda innocentium.* Sicut autem grauiter peccat Præfectus eos tolerans in ſua Eccleſia; ita non minus peccant ſubditi, cum, iis familiariter conuerſantes, etiamſi fauorem aut defenſionem non præſtent. Ratio eſt, quia lege diuina ac naturali tenentur quibus poſſunt modis eorum conuerſationem, & colloquia fugere, à quibus tam grande & manifeſtum eis imminet periculum; non morum tantum, ſed etiam fidei, quæ bonæ conuerſationis eſt fundamentum. Si qui neceſſitatem habent inter eos commorandi, vt in ciuitatibus hæreticis; id ſaltem agere D debent, vt vitent familiaritatem, & omnem non neceſſariam cum eis conuerſationem.

v. 17. *Nomen nouum ſcriptum, quod nemo ſcit, niſi qui accipit.* Non excluditur is qui dat, ſed is qui non accipit; quia ſoli & omnes electi accipiunt.

v. 19. *Et opera tua nouiſſima plura prioribus.* Nota quod ex multitudine operum, colligitur auctam charitatem; quia charitas operoſa eſt, eoque magis, quanto maior eſt & auctior. Alioqui, abſolutè non ſequitur; Hic plura opera fecit, igitur maiorem habet charitatem, aut maiorem mercedem accipiet; Quia poteſt quis minus vixiſſe, & proinde pauciora opera bona feciſſe, qui tamen ſit ſanctior, & charitate feruētior homine annoſo, & qui multo plura fecerit, E nec tamē ad tam excellentē charitatē peruenerit.

v. 23. *Ego ſum ſcrutans renes, & corda.* Hoc Dei proprium: ergo Chriſtus Deus.

v. 26. *Qui vicerit, & cuſtodierit vſque in finem opera mea: dabo illi poteſtatem ſuper gentes &c.* Ex eo quod additur: *vſque in finem*, patet hanc promiſſionem non pertinere ad ſanctos pro tempore quo hîc viuunt, vt hæreticorum quidam, quo Catholicorum argumentum, quod hinc pro ſanctorum ope, & gubernatione noſtri, ſumitur effugerent; interpretati ſunt. Quamquam & *vincendi* vocabulum ſatis hoc ipſum includit: Nam *vincere*, hoc & ſequenti cap. non tribuitur niſi his qui victoriam finalem ſunt cōſecuti. *Vincenti*, inquit, *dabo edere de ligno vitæ, quod eſt in paradiſo Dei. Qui vicerit, non lædetur à morte ſecunda. Vincenti dabo manna abſconditum &c.* Accedit, quod regnum & poteſtas ſuper gentes, in hac vita, communis eſt bonis & malis: quod proinde hîc non promittitur in præmium ſanctorum.

Et reget eas in virga ferrea. Poteſt virga ferrea duobus modis intelligi; vel rectiſſima, iuxta illud Pſalmi: *Virga directionis*, (id eſt Iuſtitię, equitatis) *virga regni tui*. Vel dura; ſecundum id quod ſequitur: *& tanquam vas figuli confringentur.*

CAP. III.

v. 2. *Non enim inuenio opera tua plena coram Deo meo.* Sunt ergo quidam quorum opera non tantum coram hominibus, ſed & iudicio Dei, non modo bona, ſed & plena ſunt.

v. 4. *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua.* Nomina, id eſt, homines qui ſuis ſolent vocari nominibus. Dicit autem nomina, quia de bonis & electis loquitur. Hos enim præ reprobis quaſi nominatim nouit Deus; quia eos amat & curat præ illis. Sic Ioannis 10. *Bonus paſtor proprias oues vocat nominatim.* Attamen infra, cap. 11. etiam de malis dicitur: *Et occiſa ſunt in terræmotu nomina hominum ſeptem millia.*

v. 5. *Non delebo nomen eius de libro vitæ.* Deletur nomen alicuius de libro vitę, non quando ex prædeſtinato fit reprobatus; quod fieri non poteſt: ſed quando ſecundum præſentem iuſtitiam in eo fuit adſcriptus, & iuſtitiam deſerit. Eſt enim liber vitę ſecundum iuſtitiam; & alius, ſecundum prædeſtinationem: Prior ſæpe mutatur; poſterior nunquam.

v. 7. *Qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit &c.* Significatur plena poteſtas gubernationis ſuper Eccleſiam Dei; ſicut in familia quis dicitur eſſe promus & condus; promus enim aperit, condus claudit. Vide Saſbout in Iſai. 22. *Aperit & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.* Id eſt, ratum & fixum eſt quidquid agit; nec poteſt quiſquam impedire, quo minus quod aperit apertum ſit; & quod claudit, clauſum ſit, maneatque quamdiu voluerit. Sic Iob 12. de Deo dicitur: *Si incluſerit hominem, nullus eſt qui aperiat.* Non autem excludit hæc ſententia poteſtatem clauium eccleſiaſticarum, Nam hæc poteſtas competit Chriſto per excellentiam: at eiuſdem rei poteſtas miniſterialis fuit in Petro, permanetque in eius ſucceſſoribus. Nec minus verè ea verba quę hic dicuntur in Petrum dixeris, quam ea quæ Petro dicta ſunt à Chriſto, Matth. 16. Quid enim aliud eſt habere clauem Dauid, quā habere claues regni cælorū? & quid aliud ſibi vult iſtud: *Qui aperit, & nemo claudit; claudit, & nemo aperit*; quam illud, *Quodcunque ligaueris ſuper terram, erit ligatum & in cælis; & quodcunque ſolueris ſuper terram erit ſolutum & in cælis?* Et conſuetudo ſcripturæ eſt, vt quæ proprie de Chriſto dicuntur, ea participatè attribuantur Petro, vel alijs etiam Apoſtolis; vt eſſe Petram, fundamentum, paſtorem, magiſtrum, lucem &c. Vide Annot. Matth. 16. Eadem hic poteſtas ſignificatur quæ Matth. vltimo: *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra.*

Vocatur autem *clauis Dauid*, non quod eandem illam Dauid habuerit; ſed quia eſt poteſtas Dauidi, ſeu familię Dauidicæ promiſſa, & in Chriſto completa; iuxta Gabrielis ad virginem euangelium, Lucæ 1. Nam Iſaiæ 22. ad quem locum hic reſpicitur, promittit Dominus ſe daturum Eliacim, in typo Chriſti, clauem domus Dauid, ſuper humerum eius: vt aperiat & non ſit qui claudat, & claudat, nec ſit qui aperiat. Vnde videtur ſubaudiendum; *Qui habet clauem domus Dauid.*

v. 9. *Qui dicunt ſe Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed mentiuntur.* *Mentiuntur*, id eſt, falſum dicunt, non tamen vt apparet contra mentem; quia ſe putabant eſſe veros Iudæos. Imo & forte reuera ſecundum carnem Iudæi erant, qui hoc dicebant. Mentiri tamen eos dicit Spiritus; quia non competebat eis ille Iudaiſmus in quo merito gloriari potuiſſent, de quo Apoſtolus ad Rom. 2. *Non qui in manifeſto, Iudæus eſt; ſed qui in abſcondito; cuius laus non ex hominibus, ſed ex Deo.* Vnde Dominus in Euangelio: *Si filij Abrahæ eſtis: opera Abrahæ facite.* Et iterum: *Pater veſter Diabolus eſt.*

Ecce faciam illos vt veniant, & adorent ante pedes tuos: & ſcient quia ego dilexi te. Dupliciter hoc intelligi poteſt: **B** vel vt ſignificetur ex Iudæis quoſdam conuertendos ad fidem Chriſti; qui prius in carnali & falſo Iudaiſmo confidebant: vel, futurum tandem, vt Iudęi vel inuiti agnoſcant populum Chriſtianum à Deo dilectum & electum fuiſſe. Quomodo multa dicuntur in Prophetis: maxime apud Ezech. ſubinde repetentem illud; *Et ſcient quia ego Dominus.* Et in Pſalm. 82. *Imple facies eorum ignominia; & quærent nomen tuum Domine: Erubeſcant & conturbentur in ſæculum ſæculi, & confundantur, & pereant, & cognoſcant quia nomen tibi Dominus.* Forte & illud huic ſimile eſt in Pſal. 71. *Et inimici eius terram lingent.*

v. 11. *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.* Id eſt, tene fortiter, ne quis auferat tibi coronam tuam; non vt ipſe habeat, ſed ne tu habeas, **C** aut vt eam amittas. Sic Prouerb. 5. monetur adoleſcens vt fugiat amores meretricios, ne forte det alienis honorem ſuum; nō quem alieni ſint habituri, ſed quem per eos, & propter eos, adoleſcens ſit amiſſurus. Vide eius loci annot. & noſtra in 1. diſtinctione 4. Simile eſt in 2. epiſtola Ioannis, *Videte ne perdatis quod operati eſtis, ſed vt mercedem plenam accipiatis.* Vide annot. eius loci. Simili phraſi dictum Ioannis 10. *Nemo rapiet eas de manu mea.* Quomodo rapit oues lupus, non retinens, ſed perdens.

v. 14. *Hæc dicit Amen.* Græcè ὁ ἀμὴν ille Amen, ſcilicet Chriſtus, qui eſt veritas. Ponit enim Amen, epitheton filij Dei.

v. 14. *Qui eſt principium creaturæ Dei.* Id intellige **D** ſicut illud Coloſſ. 1. *Primogenitus omnis creaturæ*, id eſt, omni creatura maior & ſuperior, atque in omnem creaturam primatum habens. Quamquam & de homine aſſumpto accipi poteſt; qui, vt talis, eſt creatura, ſed omnium præſtantiſſima. Vide Comment. Col. 1.

v. 15. *Vtinam frigidus eſſes aut calidus.* Quidam intelligunt frigidum, qui viam veritatis nunquam cognouit; Calidum, bene fidelem; Tepidum, malum Chriſtianum. Sed loci circumſtantia ſignificare videtur per calidum, verè bonum; per frigidum, manifeſtè malum; Per tepidum, hypocritam, qui ſibi & alijs bonus videtur & ſanctus: in quo cum plerumque dominetur ſuperbia, talis deterior eſt, quam ſi in **E** manifeſta peccata eſſet prolapſus. Additur enim: *Dicis quia diues ſum, & nullius egeo, & neſcis quia pauper, & cæcus es &c.* Simile eſt quod ad Phariſæos ait Dominus, *Vtinam cæci eſſetis; nunc autem dicitis quia videmus: peccatum ergo veſtrum manet.* Ioan. 9. in fine. Qui ibi cæci, hîc frigidi dicuntur, id eſt, manifeſtè peccatores: de quorum conuerſione maior eſt ſpes, quam de ijs qui ſpeciem habent ſanctitatis. Item, tepidus deterior quam frigidus, quia ſimulata ſanctitas duplex eſt iniquitas. Dicit autem: *vtinam aut frigidus &c.* non quia hoc optabile; ſed quia potius optandum quam eſſe tepidum, id eſt, minus deteſtandum. *Incipiam te euomere ex ore meo.* Perſiſtit in figurato ſermo-

A ne. Eſt enim alluſio ad aquam tepidam, quæ hauſta vomitum prouocat. Poteſt etiam accommodari hęc ſententia ad eos, qui quaſi inter Catholicos & hæreticos medij, ita componere & conciliare eos nituntur, vt velint vtroſque de ſuis dogmatis aliquid remittere. Quomodo faciunt, qui ſuas controuerſias arbitrorum iudicio ſubmittunt. Vide de hac ſententia S. Gregor. parte 3. curæ paſtoralis admonitione 25.

v. 18. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum probatum, vt locuples fias.* Aurum ignitum, id eſt, igne probatum, eſt Charitas, hac enim carebat iſte Angelus Laodicæus, vt ex præcedenti increpatione liquet. *Emere*, id eſt acquirere, comparare; ſeu gratis, ſeu precio. Ca**B**tachreſis eſt, ſicut Iſaiæ 55. *Emite abſque argento.* & 52. *Gratis venundati eſtis: & abſque argento redimemini.* Ita hoc loco: Nam charitas nullo precio aut merito acquiritur, ſed gratis obtinetur; maxime ſi conſideretur ſecundum initium ſuum, id eſt, primum motum bonæ voluntatis. Nam charitas S. Auguſtino eſt bona voluntas. Sed quia dicit: *Suadeo tibi emere.* Significatur aliquod ſtudium præcedens quo ambiat charitatem: quod tamen etiam ex Deo eſt. Vnde ſtatim poteſt meritum congruum, reſpectu iuſtificationis.

Et collyrio inunge oculos tuos vt videas. Per collyrium intelligunt quidam tribulationes præſertim cum ſequatur: *Ego quos amo, arguo & caſtigo*, vt ſenſus ſit; **C** Tribulationibus quas Dominus te caſtigans, immittit, vtere vt mundentur oculi mentis tuę, & videas. Habent enim tribulationes magnam vim ad purgandas mentes hominum à vicijs & erroribus; quibus per affluentiam, & proſperitatem rerum ſordidantur. Vnde filius prodigus in inopia, ad ſe reuertitur. Filij Iſrael poſt idololatriam flagellati ad Deum verũ recurrunt. Et Pſalmus ait, *Imple facies eorum ignominia: & quærent nomen tuum.* Item: *Cum occideret eos, quærebant eum.* Item: *Vexatio dabit intellectum auditui.* Iſaiæ 28.

v. 20. *Ego ſto ad oſtium, & pulſo: ſi quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam; intrabo ad illum, & cœnabo cum illo; & ipſe mecum.* Re bene conſiderata vi**D**detur his verbis id ſignificari quod in Euangelio Matth. 24. & 25. Marc. 13. & Lucæ 12. Vbi ex ſimilitudine ſerui vigilantis ad Domini ſui aduentum, vt cum venerit, confeſtim aperiat ei; Chriſtus adhortatur omnes fideles, vt ſemper vigilent in bonis operibus; vt Domino ad iudicium veniente, cuius incertus eſt dies, ſemper inueniãtur parati; atque ita, mereantur cum illo diſcumbere & cœnare, id eſt, æterna requie & gaudio frui. Similis eſt exhortatio Pauli 1. Theſſ. 5. nec non huius lib. cap. 16. *Beatus qui vigilat &c.* ſic autem & cap. præcedenti dicit Angelo Smyrnenſis Eccleſię. *Eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*, & Angelo Thyatirenſis Eccleſiæ: *Qui vicerit & cuſtodierit vſque in finem opera mea; dabo illi po-* **E** *teſtatem &c.* Et hoc cap. Angelo Eccleſiæ Sardenſis: *Si non vigilaueris, veniam ad te tanquam fur, & neſcies, qua hora veniam ad te.* Et Angelo Philadelphiæ: *Venio citò; tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuã.* Sic ergo & Angelo Laodiceæ: *Ego ſto ad oſtium &c.* id eſt, Iam iam veniam ad iudicium, pulſaturus oſtium, more Domini redeuntis. *Si quis audierit &c.* id eſt, ſi quis paratus fuerit & vigilauerit ad meum aduentum per bona opera, *intrabo ad illum, & cœnabo cum illo & ille mecum*, id eſt, particeps erit gaudiorum atque bonorũ meorum. Dicit: *intrabo ad illum*; & non, ille intrabit ad me; quia loquitur more Domini expectati à ſeruo, & pulſantis ad oſtium, qui intrat in domum ſuam in qua ſeruus vigilabat. Promittit ergo quod cũ etiam

A adhibebit cœnæ ſuæ, non enim loquitur de Domino redeunte à cœna ſed à negotio. Nihil ergo facit hic locus pro gratia Dei pulſantis, & expectantis, & quoad effectum dependentis à noſtra acceptatione: quam gratiam ſana doctrina non recipit. Ceterum, Deum eſſe qui aperiat, docet S. Auguſtinus quæſt. 9. ſuper Exod. dicens ipſam etiam apertionem ad Dei voluntatem & gratiam pertinere, ad illud, *Ego aperiam os tuum.* Exodi 4.

Facit etiam ad huius loci declarationem id quod Mater ad filium Melitonem martyrem, dicebat; Fili, paulisper ſuſtine: ecce Chriſtus ad ianuam ſtat, adiuuans te, vt habetur in Feſto 40. martyrum. Senſus, B Iam-iam te recipiet in gloriam coronaturus te; & interim te adiuuat in certamine.

Denique huic ſententiæ ſimilis eſt illa Iacobi 5. loquentis de metuendo Dei iudicio, *Ecce iudex ante ianuam aſsiſtit.*

CAP. IV.

v. 7. *ET animal primum ſimile Leoni &c.* Vide Heſſelium præfatione in Matth. vbi ſecundum S. Auguſtinum & V. Bedam (licet diſſentiat S. Hieronymus) docet, & latè probat per Leonem ſignificari Matthæum, & per hominem, Marcum: Latè etiam oſtendit per vitulum rectè ſignificari Lucam. C Denique ſummariè viſionem hanc exponit. Vide etiam annot. Ezech. 1. Nec eſt veroſimile Ioannem per hæc animalia aliud intellexiſſe, quam Ezechielem. Beda in epiſtola præfixa commẽtario in Lucam, reſpondet cuidam ſciſcitanti, cur præter vulgatam opinionem in Leone Matthæum, & in homine Marcum intellexiſſet: reſpondet autem verbis S. Auguſtini, ex lib. de conſenſu Euangeliſtatum, 1. 6.

v. 8. *Et requiem non habebant die ac nocte, dicentia.* Gręcè ἔχουσιν, *habent.* Idem ſignificatur quod in hymno: *Te Deum, Inceſſabili voce proclamant.* Non enim ſignificatur inquietudo aliqua, aut moleſtia defatigationis; ſed opus perpetuum & inceſſabile; quale ſolet mortalibus inquietudinem gignere. *Requies,* pro D ceſſatione non infrequens in ſacris litteris. Vnde illud quod dicitur Deus die ſeptimo requieuiſſe ab omni opere ſuo, id eſt, ceſſaſſe à fabricando mundo, & à ſpecibus nouis creandis.

v. 10. De viginti quatuor ſenioribus dicitur: *Et mittebant coronas ſuas ante thronum, dicentes: Dignus es Domine Deus noſter accipere gloriam &c.* Per viginti quatuor ſeniores vniuerſa ſanctorum hominum multitudo intelligitur, propter duodecim patriarchas, in quibus vniuerſitas intelligitur ſanctorum veteris teſtamenti, & duodecim Apoſtolos, in quibus repræſentatur vniuerſitas ſanctorum noui teſtamenti. Sed aduerſus hoc obijci poteſt quod Apocal. 14. dicitur centum quadraginta quatuor millia canere canticum nouum, non ſolum ante ſedem, & ante quatuor E animalia, verum etiam ante ſeniores: non ergo poſſunt ijdem intelligi ſeniores, & centum quadraginta quatuor millia, id eſt, omnes electi. An dicendum, *ſeniores* intelligi ſanctos patriarchas, & Prophetas, & Apoſtolos: centum autem quadraginta quatuor millia omnes electos, qui illorum doctrina & prædicatione ad Chriſtum adducti participes facti ſunt redemptionis? Vnde vocantur *empti de terra.* Et quia ſuperædificati ſunt ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum; ideo rectè dicuntur & ante illos ſtare, & canticum nouum canere; videlicet agnoſcentes quorum doctrina, & miniſterio gratiam redemptionis à Deo conſecuti ſunt. Mittunt autem viginti quatuor ſeniores coronas ſuas ante thronum Dei; quia vniuerſa ſanctorum multitudo agnoſcit & humiliter confitetur ſuas coronas, id eſt gloriam, qua in cælis merito iuſtitiæ ſuæ coronati ſunt; ex gratuito Dei dono prouenire: Quia licet vita æterna reddatur meritis iuſtitiæ; ipſa tamen iuſtitia non niſi per eius gratiam acquiritur, qui dixit; *Sine me nihil poteſtis facere.* Cuius tanta eſt bonitas, ait Celeſtinus Papa, vt noſtra velit eſſe merita, quæ ſunt ipſius dona. Epiſt. ad epiſcopos Galliæ, cap. 12. Nec coronat nos niſi de ſuo. Nec aliter ſentiendum de ſanctis Angelis. Vide S. Gregor. lib. 22. Mor. cap. 5. Sub viginti quatuor ſenioribus non comprehendi Angelos, ex cap. 5. & 7. facile monſtratur.

v. 11. *Et propter voluntatem tuam erant, & creata ſunt.* Græca pro, *erant, ſunt,* εἰσί: ſed magis placet quod Latini codices habent; citius enim quis ſciolus mutauerit (*erant*) in (*ſunt*) quam (*ſunt*) in (*erant.*) Sed quæritur cur dixerit *erant*; præſertim cum addat, *creata ſunt*? hoc enim ita ſonat quaſi prius fuiſſent, ac deinde creata eſſent. Quidam recurrunt ad ideas rerum æternas in mente diuina; quia Deus per voluntatem ſuam non tantum res ipſas fecit, & creauit; verum etiam ab æterno præordinauit vt faceret, habens apud ſe atque in mente ſua rerum omnium quas facturus erat ideas æternas, & immutabiles. Quamquam ad hunc intellectum non eſt neceſſe refugere. Nam Græci *erant* pro *ſunt* interdum ponunt. Sic Ariſtoteles lib. 1. Topicor. Terminus eſt oratio quid erat eſſe ſignificans. Græcè τὸ τί ἦν εἶναι. Videtur ergo hic ſenſus eſſe, Per voluntatem tuam factum eſt vt eſſent, non quidem ab æterno, ſed ab aliquo temporis initio, quia creata ſunt. Poteſt etiam dici, additum, *& creata ſunt,* poſtquam dixerat *erant*; ne ita de illis intelligeretur dictum *erant,* quomodo paulo ante de Deo *qui erat,* ſcilicet ab æterno, non per voluntatem alicuius, ſed per naturam ſuam.

CAP. V.

v. 1. *ET vidi in dextera ſedentis ſuper thronum, librum ſcriptum intus & foris; ſignatum ſigillis ſeptem.* Liber iſte eſt ſcriptura ſacra, maxime qua parte continet myſteria de Chriſto, & humana per eum redemptione. *Scriptus* autem dicitur *intus & foris,* propter duplicem eius intelligentiam, hiſtoricam, & ſpiritualem. Illa intelligentia etiam Iudæi, ſine Chriſto, foris eum librum legere poſſunt, quia ad grammaticum & hiſtoricum ſenſum multis in locis habent acceſſum. Spiritualis autem intelligẽtia paucis reuelatur. *Sigilla ſeptem* ſignificant multiplicitatẽ myſteriorum quæ ſacris libris continentur. Septenarius enim numerus ſæpe pro vniuerſo numero ponitur. Hunc librum aperire, & ſigilla ſoluere nemo poteſt pręter agnum qui occiſus eſt; quia ſolus Chriſtus perducit nos ad ſpiritualẽ intelligentiã ſacræ ſcripturæ, & myſteria in illa contenta explicat; cui dicitur: *Reuela oculos meos; & conſiderabo mirabilia de lege tua.* Et rurſus; *Beatus quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.* Vel ideo ſolus Chriſtus ſoluit, quia ſolus implet prophetias in eo deſcriptas: Nam prophetiæ tamdiu velut ſub ſignaculo clauſę manent, donec res prænunciatæ adueniant: quarum manifeſtatione ſignaculum quaſi aufertur, & liber aperitur. Chriſtus ergo implendo prophetias, aperit librum.

v. 5. *Ecce vicit Leo de tribu Iuda.* Addẽdo *de tribu Iuda* ſignificat Chriſtum eſſe leonẽ ſecundum naturã humanam; quia contra diabolum, mortẽ, peccatum pugnauit, & vicit, vt homo, per ſuã paſſionẽ; quatenus per eam meruit vt potentia Diaboli, mors, & peccatum deſtrueretur. Chriſtus Leo, propter fortitudinem; agnus, propter manſuetudinẽ & innocentiam.

v. 6. *Agnum ſtantem tanquam occiſum.* Vel hoc dicitur, ſicut ad Philip. 2. *in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo*: quia repræſentatio non excludit rei veritatem. Vnde dicit idem Ioannes cap. 1. ſui Euangelij, *Vidimus eum quaſi vnigenitum à Patre*, cum ſignificare vellet verè eſſe vnigenitum; quomodo & hoc cap. poſtea dicitur; *Dignus eſt agnus qui occiſus eſt, accipere &c.* Vel quia inferior tantum natura mortem paſſa eſt, quam & mox ſuperauit reſurgendo; vel denique, quia Ioannes de agno loquitur, cuius ipſi in viſione imago oſtenſa fuit, tanquam occiſi; vt illud *tanquam* referatur ad imaginem in viſione oſtenſam, non ad rem ea ſignificatam.

v. 8. *Quatuor animalia, & viginti quatuor ſeniores ceciderunt coram agno &c.* Et infra v. 9. *Quoniam occiſus es, & redemiſti nos Deo in ſanguine tuo &c.* Angeli neque cadunt coram agno, neque confitentur ſe redemptos Deo in ſanguine agni; nimirum vt intelligamus Angelos redemptione non indiguiſſe; neque filium Dei propter Angelos factum hominem. Leguntur autem cum ceteris agnum laudaſſe dicendo: *Dignus eſt agnus qui occiſus eſt, accipere virtutem &c.* v. 11. & 12. quia etiam noſtræ redemptionis myſteria Angeli venerantur, & in ea deſiderant aſpicere, 1. Petr. 1. & propter ea Deum & agnum collaudant.

Phialas odoramentorum, quæ ſunt orationes ſanctorum. Significantur orationes ſanctorum etiam in hac vita agentium (de ijs enim loquitur hic ſcriptura) eſſe Deo gratas in odorem ſuauitatis. Quomodo ergo etiam ſanctorum opera ſunt peccata? vt impie dogmatizant hæretici hodierni.

v. 10. *Feciſti nos Deo noſtro regnum, & ſacerdotes.* Græcè *reges & ſacerdotes*, quomodo & habetur ſupra, cap. 1. Vide eius loci annot.

Et regnabimus ſuper terram. Quia, vt ait B. Petrus 1. epiſt. 3. non ſolum in cœlis nouis, ſed etiam in terra noua, iuſtitia habitabit; id eſt, homines perfectè iuſti. Nam totus mundus erit iuſtorum habitaculum, palatium, regnum, & poſſeſſio. Alij, intelligunt *ſuper terram*, id eſt, ſuper corpus ſuum terrenum, ſed iam in ſpirituale commutatum: 1. Corinth. 15. Qui ſenſus potius myſticus eſt quam litteralis. Non repugnat illud; *Regnum meum non eſt de hoc mundo*; quia aliud eſt regnum eſſe de mundo, vel de terra, id eſt terenum, ſeculare; aliud, eſſe in mundo vel in terra. Eccleſia Chriſti quæ eſt regnum Dei, militat in terris; licet conuerſatio eius ſit in cælis. Multa MSS. pro *regnabimus*, legunt *regnabunt*. Vide annot. F. Lucæ.

v. 12. *Dignus eſt Agnus qui occiſus eſt, accipere virtutem, & diuinitatem. Et diuinitatem.* Græcè *καὶ πλοῦτον, & diuitias*; quæ diuitiæ intelligi poſſunt dona Spiritus ſancti; quorum diſtribuendorum Chriſtus homo poteſtatem accepit ex merito ſuæ paſſionis. Ideo dicitur: *Dignus eſt agnus qui occiſus eſt accipere &c.* Nam ad opes huius mundi referendum minime videtur: cum ipſe de ſe proteſtatus fuerit dicẽs: *Regnum meum non eſt de hoc mundo.* Poteſt etiam intelligi gloria corporis, quæ eſt homini beato inſtar omnium diuitiarum.

Contra Caluinum notari poteſt, Chriſtum per paſſionem & mortem, de qua dicitur *qui occiſus eſt*, meruiſſe immortalitatis gloriam, ac totius Eccleſiæ, ac mundi præfecturam. Obijcies, cap. præcedenti dicitur, *Dignus es Domine Deus noſter accipere gloriam & honorem & virtutem*: ideoque apparet, ex eo quod hic dicitur agnus dignus eſſe qui accipiat virtutem &c. non doceri, quod Chriſtus ſibi aliquid meruit. Sic enim idem conſequens videretur de Deo, vt Deus eſt. Sed dicendum, hîc addi: *qui occiſus eſt*; id eſt, quia occiſus eſt. Sic enim paulo antè hoc capite dictum

A eſt ei: *Dignus es Domine accipere librum, quoniam occiſus es, & redemiſti nos &c.* q. d. per paſſionem tuam quã nos redemiſti, meruiſti celebritatem hanc tui nominis &c. quando enim aliquis dicitur dignus aliquo bono propter aliquod opus; ſi eſt capax meriti & in ſtatu merendi, ſignificatur per hoc opus illud bonum meruiſſe: cum alioqui *meriti* vocabulo propriè nullum vocabulum reſpondeat apud Græcos, vt nec apud Hebræos. Sed quomodo meruit diuinitatem? Non enim vt Neſtorius putauit, eam meruit eximia vitæ ſanctitate, & virtutum operatione: ſed meruit vt quam habebat ab æterno, veniret in notitiam & manifeſtationem hominum. Quomodo ſapientiam meruit; vt agnoſceretur eſſe ipſa Dei ſapientia. Sic,
B ſecundum Apoſtolum Philip. 2. propter meritum obedientiæ vſque ad mortem crucis, Deus exaltauit eum, & dedit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine eius flectatur omne genu. Additio B. P. Cenſoris.

v. 12. *Diuinitatem.* Vnde hoc verbũ? Græcè eſt πλοῦτον; Quid credemus ſcripſiſſe interpretem? an diuitias? Cur mutaſſent ſcribæ? præſertim ſi meminiſſent quod ad Romanos cap. 11. in fine Apoſtolus Deo tribuat diuitias (id eſt, copiam) ſapientiæ & ſcientiæ; & cap. 2. diuitias bonitatis, patientiæ, & longanimitatis & alibi frequenter. An voluit Interpres vitare ne quis ex nomine diuitiarum ſubſtantiam cogitaret; & ſcripſit diuitatem? Nomen ſci-
C licet abſtractum, nouum quidem Latinis, ſed formatum ad communem modum abſtractorum; ſicut à (ſoſpes) formatur (ſoſpitas. Forte fuit olim in vſu, (diuitas); at analogia ſufficit defendendo Interpreti. Non mirabitur hoc vocabulum, qui apud Gellium lib. 14. cap. 1. in fine, ex Actio legerit (diuitare); qui (diuitior) apud Tullium paradoxo vlt. ſemel iterumque Terentius, Quis me Athenis diuitior? & alibi, Quam iniquè comparatum eſt, hi qui minus habent vt ſemper aliquid addant diuitioribus. Naſo item, Oppida ſunt regni diuitiora mei. Martialis, Romanum propius diuitiuſque forum eſt.

Quin & (diuitiſſimus) apud Tullium eſt paradoxo illo vltimo, & in 2. Officiorum, vt videre eſt in
D Annot. 27. Caroli Langij ad eum librum. Quare doctos omnes rogatos volumus vt vetuſtiſſimos quoſque codices manuſcriptos excutiant noſtrę vulgatæ editionis, num nuſquam inueniant hoc loco iſtud (diuitatem). Sane & Lyconius ſerm. 4. & Primaſius, Latini expoſitores, non (diuinitatem) ſed (diuitias) hoc in loco legerunt.

v. 13. *Et omnem creaturam, quæ in cœlo eſt & ſuper terram, & ſub terra.* Simile eſt quod dicitur ad Philipp. 2. *Cæleſtium, terreſtrium & infernorum.* Vnde hic locus illius collatione venit explicandus. Nam & verba præcedentia: *Dignus eſt agnus &c.* congruunt cum eo quod ibi habetur, *Propter quod Deus exaltauit &c.* Vide noſtrum commentarium.

E

CAP. VI.

v. 1. *Et audiui vnum de quatuor animalibus dicens &c.* Quodnam ex quatuor? Primum; quia ſimile Leoni; nam ſequitur de ſecundo, & de tertio, & de quarto. Quę omnia hoc ordine nominata fuerunt cap. 4. ſed horum omnium myſteria requirenda ſunt, quare à ſingulis animalibus, hæc ſingula Ioanni fuerint ſignificata.

v. 2. *Et ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper illum &c.* Hieron. ſuper Habacuc. 3. Vidit Ioannes, inquit, equos candidos, & ſeſſores eorum; è quibus, corpora in gloria reſurgentium, puto eſſe equos candidos;

ſeſſores autem, ſanctorum animas. Idem poſtea dicit, peccatores & eos qui corpora diligunt, in nigris equis ſedere.

Et exiuit vincens vt vinceret. Græcè *& exiuit vincens, & vt vinceret,* id eſt, exiens iam tum vincebat, ac in poſterum victurus ac debellaturus erat hoſtes ſuos.

v. 9. *Vidi ſubtus altare animas interfectorum propter verbum Dei.*

v. 10. *Vſquequo Domine (ſanctus, & verus) non iudicas, & non vindicas ſanguinem noſtrum de iis qui habitant in terra?* Altare Chriſtus eſt; ſuper quem quidquid offerimus bonorum operum, non poteſt non Deo Patri eſſe gratiſſimum: quamquam idem non tantum altare eſt, ſed & ſacrificium & ſacerdos. *Sub altari* eſſe dicuntur animæ martyrum, quia adhuc ſunt infra conditionem glorioſi corporis Chriſti; quia videlicet nondum per reſurrectionem corpora reſumpſerunt, ſicut Chriſtus. Poſt reſurrectionem verò extollentur ſuper altare; quia tunc corpori ſuo, inſtar corporis Chriſti, glorificato, ad nutum imperabunt, quaſi ſuperiores factæ. Qui exponunt animas ſub altari poſitas, quia ſubiectæ ſunt Chriſto homini; fateri debent eas ſemper ſub altari futuras, neque vnquam collocandas ſuper altare; cuius contrarium docet S. Bernardus ſermone de omnibus ſanctis. At neque conuenienter dicitur animas ſub altari poſitas, quia contemplantur humanitatem Chriſti, quam altare ſignificet: Hoc enim modo, non ſub altari, ſed ante altare poſitas dici conueniebat: quod enim videmus ante nos eſt, non ſupra vel infra. Vide S. Anſelmum qui eo modo vt nos, interpretatur. Quidam illud *ſubtus altare* ſic exponunt, id eſt, pro Chriſto; quia per altare Chriſtus ſignificatur, hi ſententiam ſic videntur conſtruere: *Vidi animas interfectorum ſubtus altare*, id eſt, interfectorum pro Chriſto; Sed planè violenta eſt hæc expoſitio. Simile eſſe dicunt quod lib. 2. Machab. 7. dicit Machabæorum martyrum nouiſſimus, fratres ſuos modico dolore ſuſtentato ſub teſtamento Dei interfectos eſſe, ſeu cecidiſſe, vt eſt in Græco, id eſt, pro teſtamento Dei. Sed non eſt ſimile: tum propter diſtinctionem verborum in hoc loco, tum quia Græca diſſimiliter habent: hic enim dicitur ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου, quod localem ſitum ſignificat. In Machab. autem ὑπὸ τὴν διαθήκην τοῦ θεοῦ, quod tamen propriè *ſub teſtamento* ſignificat, non *pro teſtamento*; tametſi locus obſcurus eſt. Interim nota quod hîc additur cauſa; *propter verbum Dei*: Non ergo cauſa ſignificatur, cum dicitur: *ſubtus altare*.

Hac autem oratione qua vindictam petunt, nihil aliud ſignificatur quam continuum earum deſiderium, quo & reſurrectionem corporum ſuorum deſiderant, id eſt, conſummationem ſuæ beatitudinis de qua Heb. 11. *vt non ſine nobis conſummarentur*, & cupiunt impleri iuſtitiam Dei ſuper impios. Id autem non aliud eſt quam deſiderium regni Dei: tunc enim perfectè Deus regnat, quando piis conſummatam reddit beatitudinem, quæ non eſt ſine corporum reſurrectione; & omnes impios ſubiectos habet ſub pedibus. Quorum vtrumque demum futurum eſt poſt iudicii diem.

Et clamabant voce magna dicentes &c. Non ergo animæ defunctorum dormiunt, & velut alto ſopore preſſæ iacent, vſque ad diem iudicii; ſed continuum habentes deſiderium conſummandæ beatitudinis ſuæ, & implendæ iuſtitiæ diuinæ; ſtolas accipiunt albas, id eſt, bonam partem beatæ remunerationis, in qua iubentur requieſcere vſque ad diem generalis iudicii. Stolæ candidæ gloriam ſignificant; Vnde & An-

A geli poſt reſurrectionem Chriſti ad eius ſepulcrum apparuerunt in ſtolis albis.

Vſquequo --- non iudicas & non vindicas ſanguinem noſtrum de iis, &c. Quid eſt quod ſancti in terra poſiti, orant pro ſuis perſecutoribus, vt S. Stephanum & alios multos Chriſtum imitatos feciſſe legimus; in cælum vero tranſlati de eiſdem vindictam expetunt? *Reſp.* Dum ſunt in terris præceptum habent orandi pro perſecutoribus, ſine diſcrimine, neſcientes pro quibus ſint exaudiendi. Deinde, vt per hoc in charitate firmentur, nec moueantur ad inordinatum affectum vindictæ expetendæ pro priuata iniuria; ad quod vitium prona eſt humana fragilitas, etiam in perfectis. Beati vero in cælis non orant niſi pro iis pro qui-
B bus vident ſe exaudiendos; quia nunquam fruſtra orant; nec opus eſt illis huiuſmodi præcepto orandi in vniuerſum pro perſecutoribus, cum iam ſint in iuſtitia & charitate confirmati, nec poſſit inordinata eſſe eorum voluntas, ſed pleniſſime iam conformis ſit voluntati diuinæ; ex qua conformitate procedit eiuſmodi vindictæ poſtulatio, non aduerſus quoſcunque perſecutores; ſed eos ſolos quos reprobos eſſe cognoſcunt. Nam pro electis orant, etiam perſecutoribus ſuis, vt conuertantur & ſaluentur.

v. 11. *Et datæ ſunt illis ſingulis ſtolæ albæ.* Innocentius tertius ſermone in Dominicam Lætare, Duæ ſunt, inquit, ſpecies glorificationis; ſtola mentis, & ſtola carnis. Et illam dicit dari ante reſurrectionem, hanc
C poſt reſurrectionem; & ſtolam mentis intelligit beatitudinem animæ per Dei viſionem, vt ex eo loco patet.

Et dictum eſt iis, vt requieſcerent adhuc tempus modicum. Hæc humano more dicuntur; quando qui conqueruntur & dolent; deſiderio dilato, ſolent pacari vt quieſcant, dato illis aliquo munere: cum hîc alioqui non ſignificetur aliquis ordo temporis, inter clamorem & ſtolas datas & quietem; ſed omnia ſimul contingant. Nam animabus ſanctorum toto tempore quo cum Chriſto ſunt ante corporum reſurrectionem, hæc tria ſimul contingunt. Nam & continuo clamant quod hic dicitur, per deſiderium; & continuo ab initio, ſtolas ſingulas poſſident; & continuo quieſcunt, beatitudine ea, quæ per ſtolam ſignifica-
D tur, accepta. Item dicitur, *vt requieſcerent adhuc*: ergo & ante quieſcunt. Et videtur idem eſſe *requieſcerent* quod expectarent: quaſi diceretur illis: expectate adhuc modicum donec &c.

Donec compleantur conſerui eorum. Ergo certus eſt electorum numerus, quem impleri oportet ante tempus perfectæ retributionis.

v. 14. *Et cælum receſſit ſicut liber inuolutus. Librum inuolutum* dicit quem rotulum vocant, Galli & Teutones Rolle; qui cum explicatus eſt, legitur, conuolutus legi non poteſt: ita cæli facies, in qua ſunt ſol, luna, ſtellæ, velut litteræ, annuntiantes nobis gloriam
E Dei; ſubtrahetur vt nulla litera in ea appareat. Similis eſt locus Iſaiæ 34. *Complicabuntur ſicut liber cæli.* Vide eius loci annot. & ibi Saſboldum. Vide Ianſen. in Pſal. 39. explicantem illud, *In capite libri &c.* vbi plura his quæ dixi conſentanea tradit. Huiuſmodi libris vtebantur Indi Occidentales, quos inuenit Corteſius ante 100. annos. In Alcorano Azoara 31. ſic legitur; Deus cælum inuoluet, atque plicabit ſicut chartam. Quod non profero tanquam alicuius authoritatis, ſed vt oſtendam phraſeos congruentiam. Nam Arabes Hebræis & Chaldæis vicini potuerunt ſimilibus vti figuris ſermonum. Quis dicatur *liber inuolutus*, didici ex volumine Iudæorum, quod vidi in eorum Synagoga Tuitii, è regione ciuitatis Colonienſis. Eſt enim volumen (quod quidem apud illos

Iudæos continebat quinque dumtaxat libros Moyſi) membrana longa admodum & conuolubilis; quæ quidem non ad longum, ſicut apud nos ſolet, ſed ad latum per modum foliorum in noſtris libris; & non continenter, ab vna parte longitudinis vſque ad aliam deſcripta erat per totum: Vtrimque autem duobus baculis affixa erat, quibus & vtrimque aduoluebatur, vt ibi tantum quando legendum inde aliquid eſſet, pateret, vbi lectio foret, ceteris membranæ partibus hinc inde ad bacillos ſuos conuolutis. Et dum velut ex pagina ad paginam legendo pergendum eſſet, alter bacillorum à quo longius procedebatur, inuoluebatur magis, alter vero ad quem accedebatur, paululum explicabatur. Cælum ergo membranæ huiuſmodi in totum explicatæ ſimile eſt, quia in eo ſtellæ velut litteræ, & ſcripturæ conſpiciuntur: ſtellis vero inde elapſis, id eſt, velut elapſę eſſent, non apparentibus; ſole quoque & luna obſcuratis, vt hic dicitur: cęlum eidem membranæ omnino conuolutæ ſimile fit, in qua nullæ litteræ aut ſcripturæ conſpici poſſunt.

CAP. VII.

v. 2. *ET vidi alterum Angelum aſcendentem ab ortu ſolis, habentem ſignum Dei viui.* Hunc Angelum quidam putant eſſe Chriſtum. Sed contra eſt quod dicit, *quoad vſque ſignemus ſeruos Dei noſtri.* Nam ſi Chriſtus loqueretur, diceret, quoad vſque ſignentur ſerui mei, vel ſerui patris mei.

Quatuor Angelis quibus datum eſt nocere terræ, & mari. Hos Angelos poſtea ſolutos ad nocendum, teſtatur Ioannes infra cap. 9. Apparet autem tam ex hoc, quam illo loco malos fuiſſe Angelos. Vide annotat. cap. 9.

v. 4. *Et audiui numerum ſignatorum, centum quadraginta quatuor millia ſignati ex omni tribu filiorum Iſraël.* In enumeratione duodecim tribuum filiorum Iſraël ponitur tribus Manaſſe filij Ioſeph; omittitur autem tribus Dan, qui fuit vnus ex duodecim patriarchis, cuius etiam tribus alibi ſemper annumeratur cum reliquis. Quæ autem ſit cauſa cur hoc loco non annumeretur, ſed in eius locum alia tribus ſubſtituatur, duæ ſunt opiniones. Quidam putant ideo eam tribum ex hoc catalogo excludi, quia ex ea naſciturus ſit Antichriſtus: vt per hoc ſignificetur, excludendos à ſocietate electorum omnes Antichriſti ſectatores. Quod autem ex ea tribu Antichriſtus naſciturus ſit; ex prophetia Iacob probabile faciunt, qui dixit: *Fiat Dan coluber in via, ceraſtes in ſemita, mordens vngulas equi, cadat aſcenſor eius retro.* Quæ verba de Antichriſto ex illa tribu naſcituro dicta intelligunt. Sic Rupertus & Haymo interpretantur. Item Areta Epiſcopus Cęſarienſis. Vide annot. Gen. 49. Quamquam prophetia, ſecundum aliorum interpretationem, alium ſenſum accipit. Alij propterea tribum Dan omiſſam putant, quia tribus iſta, vt habemus in libro Iudicum cap. 18. prima omnium tribuum declinauit ad cultum idolorum, ideoque indigna habita, cuius nomen in catalogo electorum poneretur. Vide annot. Iudic. 18.

Notandum quod Num. 1. & alibi, Leuitæ non numerantur inter duodecim tribus, ſed extra duodecim; quia ibi numerantur tribus deſtinatæ ad circumdandum, & protegendum, caſtris per circuitum diſpoſitis, tabernaculum Domini; & ad præliandum contra hoſtes. Vnde ibi perpetuo additur, *Omnes qui poterant ad bella procedere.* Leuitæ autem erant deputati miniſterio tabernaculi: ideoque vt ibi dicitur, *in tribu familiarum ſuarum non ſunt numerati cum ceteris.* Hoc autem loco ſubmota tribu Dan, reponitur Leui; quia in regno cęleſti nullus iam vſus erit ſacerdotij externi, ſed omnes illius regni ciues erunt reges & ſacerdotes Deo ſuo. Vnde Leui ab alijs ibi non diſtinguitur; ſed cum ijs promiſcue numeratur. Vide annot. Num. 1. Sed quomodo dicit, *ex omni tribu*, cum tribus Dan hic non numeretur? An ſenſus eſt *ex omni tribu*, id eſt, ex duodecim tribubus; qua phraſi ſolet vniuerſus populus Iſraëliticus ſignificari, licet in ijs duodecim, Leui tribus cenſeri non ſoleat, quomodo hic non comprehenditur tribus Dan. Vel, *ex omni tribu*, id eſt, ex omni populo in multas tribus diuiſo. Vel, *ex omni tribu*; quia electi ex Dan, cum ſint pauci aliorum comparatione, alijs tribubus accenſentur, ſicut ſecundarium principali: vt ſolent paruulæ ditiones comprehendi in cenſu maiorum.

v. 5. *Duodecim millia ſignati.* Non ſignificatur certus & definitus numerus electorum ex vnaquaque tribu, videlicet duodecim millia. Hoc enim non eſt veriſimile, ęqualem electorum ex omnibus tribubus numerum fore, eumque pręciſe duodecim millium; ex Dan autem tribu nullos fore electos cum ipſe Dan, & ex eius poſteritate Samſon, cui epiſtola ad Hebr. perhibet teſtimonium, & eius parentes, rectè credantur eſſe electi. Sed hac tribu certa ratione prætermiſſa, ſignificatur nihilominus ex ſingulis tribubus, non ita multos fore; quos deſignat Apoſt. numero 12. millium, ponens certum numerum pro incerto; ſimulque perfectionis cuiuſdam in hoc numero ſignans myſterium. Neque id certum, quòd ex poſteritate Ioſeph in duas tribus diuiſa, plures ſint electi quam ex alia quacumque tribu: præſertim cum tribus Iuda ſemper valde numeroſa fuerit, & ceteris diutius multo, permanſerit in cultu veri Dei. Nam in Ephraim initium fuit defectionis à vera religione, ſub Ieroboam rege, *qui peccare fecit Iſrael.* Vitandus eſt autem hîc error, quem mundo propinauit Ambroſ. Catharinus, ſcilicet per numerum hunc definitum centum quadraginta quatuor millium ſignificari electos; per cæteros autem innumerabiles, deſignari eos qui ſaluandi quidem ſunt, non tamen electi. Vide noſtra in 1. diſt. 40. Conferri etiam debet hic locus, cum eo qui eſt cap. 14. ad vtriuſque loci veram & genuinam intelligentiam. Quidam parum conſideratè exiſtimant hic omitti tribum Ephraim, eiuſque rei rationes quærunt; vt Rupertus ſuper Geneſ. 49. ſed falluntur. Nam nominis tantum eſt omiſſio, non rei: ſignificatur enim per tribũ Ioſeph, quæ iure adoptionis bipartita fuit, ac diuiſa in eam quæ vocatur Ephraim, & patris nomine exprimitur, & eam quæ Manaſſe, quæ proprio nomine ſignificatur. Quin & alibi Ioſeph tribus pro Ephraim ponitur, vt Pſal. 77. *Repulit tabernaculum Ioſeph*, quod exponens ſubiungit: *& tribum Ephraim non elegit.* Quærat ſtudioſus rationem ordinis quo enumerantur hæ tribus: an conueniat cum ordine, quo alicubi in veteri teſtamento enumerantur; Numer. 1. & cur Manaſſes longe ante Ephraim ponatur; & cur Leui octauo loco.

v. 9. *Poſt hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat.* Non vult ſignificare ignotum eſſe numerum electorum: ſic enim nec pręcedentes numerari debuiſſent; ſed ſignificatur immenſa & innumerabilis multitudo credentium ex gentibus. Obſerua, etiam electos aliquando dici innumerabiles.

Amicti ſtolis albis, & palmæ in manibus eorum. Hoc non de ſolis dicitur martyribus, ſed ad vniuerſitatem electorum ex gentibus pertinet, vt docent antecedentia verba. Omnes igitur amicti ſunt ſtolis albis, propter nitorem & candorem iuſtitiæ; quæ & ſtola

prima

prima eſt apud Lucam, cap. 15. & veſtis nuptialis, quam qui non habet, eijcitur foras. De hac etiam dicitur infra cap. 19. *Vt cooperiat ſe byſſino ſplendente & candido. Byſsinum iuſtificationes ſanctorum ſunt*, id eſt, opera iuſtitiæ; de quibus item cap. 14. *Opera eorum ſequuntur eos.* Valent hæc omnia contra noſtri temporis hæreticos, qui contendunt omne opus etiam iuſti hominis, immundum & peccati ſorde coinquinatum eſſe.

v. 10. *Dicentes: Salus Deo noſtro qui ſedet ſuper thronum, & Agno.* Quomodo ſalus optatur Deo qui non poteſt non eſſe ſaluus, cum ſit ipſa ſalus? Senſus huius loci petendus videtur ex cap. 12. vbi poſt draconem cum Angelis ſuis deuictum & proiectum in terram, Ioannes audit vocem dicentem: *Nunc facta eſt ſalus & virtus, & regnum Dei noſtri & poteſtas Chriſti eius, quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorum &c.* Id eſt nunc Deus noſter per hanc victoriam quam dedit electis ſuis, & Eccleſiæ ſuæ, contra draconem; fecit ſalutem, & exercuit virtutem, hoc eſt potentiam ſuam; & ſibi fecit regnum in ſanctis ſuis, eiecto Diabolo & Angelis eius, qui regnum inteſtino quodam bello turbabant. Sed & Chriſti poteſtas, cuius in ſanguine ſancti Diabolum vicerunt, declarata eſt. Vnde ſtatim ſequitur: *Et ipſi vicerunt eum propter ſanguinem Agni &c.* Quod ergo hic dicitur, ſimiliter intellige; hoc modo: Salus omnis noſtra, ad Deum noſtrum Authorem, & ad Agni merita referenda eſt. Vel hoc modo, ſalus actiua, ſiue ſaluatio, qua Deus nos ſaluauit, ei tribuatur & agnoſcatur per confeſſionem laudis. Ita in Pſalmo 3. *Domini eſt ſalus.* Hymnus Eccleſiaſticus, *Sit ſalus illi decus atque virtus &c.*

v. 12. *Benedictio, & claritas & ſapientia, & gratiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo noſtro.* Subaudi, detur, tribuatur, vel quid ſimile, prout ſingula membra poſtulant. *Benedictio* Deo noſtro, id eſt, Deus noſter benedicatur à nobis: dignus eſt quem omnes laudibus celebrent. *Claritas*, id eſt, gloria, Deo noſtro, id eſt, glorificetur à nobis Deus noſter. *Sapientia* Deo noſtro, id eſt, ſapientiam eius omnes prædicemus. *Gratiarum actio* Deo noſtro, id eſt, gratias ei agamus. *Honor* Deo noſtro, id eſt, honorificemus eum quia dignus eſt *Virtus & fortitudo Deo noſtro*, id eſt, virtutem & fortitudinem eius omnes prædicemus.

v. 14. *Hi ſunt qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas in ſanguine Agni.* Hoc rurſus ad omnes electos è gentibus pertinet; nam iidem hic monſtrantur, qui paulo antè, ſcilicet turba magna quam dinumerare nemo poterat. *Venerunt* autem omnes *de tribulatione magna*, quia tentatio & militia eſt vita hominis ſuper terram. Et omnes qui piè viuere volunt in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur. *Lauant autem & dealbant ſtolas ſuas in ſanguine Agni*; quia iuſtitiæ nitorem & candorem omnem quem habent, non aliunde habent, quam ex merito paſſionis Chriſti.

v. 15. *Et ſeruiunt ei die ac nocte in templo eius. Die ac nocte*, pro perpetuò, catachreſis quædam eſt, cum de futura illa beatitudine dicatur infra, cap. 21. quia *nox illic non erit*. Sic è diuerſo cap. 20. dicitur, quod *beſtia & Pſeudopropheta cruciabitur die ac nocte in ſæcula ſæculorum*; cum vtique dies illic nulla ſit futura: ſed eſt phraſis accepta à tempore huius vitæ, in qua dies & nox ſibi ſuccedunt. Ita dicitur Luc. 2. quod Anna non diſcedebat de templo ſeruiens die ac nocte.

v. 16. *Nec cadet ſuper illos ſol, neque vllus æſtus.* Subaudi, affliget illos. Nam (*cadet*) ibi non quadrat. Huiuſmodi eclipſes ſunt & alibi Iacob. 1. *Glorietur autem frater humilis &c.* Vide ibid. noſt. comment.

v. 17. *Quoniam Agnus, qui in medio throni eſt, reget illos.* Græcè ποιμανεῖ, propriè *paſcet*, ſcilicet eo modo quo paſtor oues. Vnde & ſequitur: *Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum.*

CAP. VIII.

v. 3. *ET alius Angelus venit, & ſtetit ante altare, habens thuribulum aureum; & data ſunt illi incenſa multa, vt daret de orationibus ſanctorum omnium ſuper altare aureum, quod eſt ante thronum Dei.* Hunc Angelum quidam Michaëlem Archangelum intelligunt, quidam Chriſtum. Quid per *incenſa* intelligatur, ipſe B. Ioannes exponit, nempe orationes ſanctorum. Chriſtus itaque, ſiue Michaël Archangelus, ſuſcipit *incenſa*, id eſt, orationes ſanctorum, & ea ponit in *thuribulo aureo*, per quod corpus Chriſti mortale intelligitur, quod oblatum eſt inſtar incenſi. Per quod ſignificatur, orationes ſanctorum, ſiue quas pro ſe fundunt hic in terris, ſiue pro alijs iam in cœlo exiſtentes; niſi in illo thuribulo reponantur, id eſt, Chriſti paſſione & morte adiuuentur, acceptabiles eſſe non poſſe. Vnde & Eccleſia in ſuis orationibus hunc vſum conſtantiſſimè ſeruat, vt eas concludat hoc modo, Per Chriſtum Dominum noſtrum.

Cæterum ex eo quod Angeli orationes noſtras offerant Deo, bene ſequitur quòd pro nobis orent: Non enim aliter intelligi poſſunt orationes noſtras Deo offerre, quam eas commendando, vt Deus illas ſuſcipere, acceptare, & exaudire dignetur. Hoc autem eſt ſuas orationes noſtris adiungere, ſuiſque orationibus noſtras adiuuare.

v. 12. *Et dies non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.* Alia exemplaria, *nox*; alia, *noctis*; Græcè eſt *nox*, vt & *dies* nominandi caſu. Sic enim Græca ſonant, *Et dies non luceret tertia parte ſui, & nox ſimiliter.* Lyranus *diem* interpretatur nouum teſtamentum; *noctem*, vetus: non male. Lex enim vetus figurarum obſcuritatibus inuoluta, vmbram continet futurorum; cuius illuſtratio eſt in nouo teſtamento. Quod autem adducit illud ex Apoſtolo Rom. 13. *Nox præceſſit, dies autem appropinquauit*; accommodari quidem id poteſt ad vetus & nouum teſtamentum; non autem proprius eſt ille eius loci ſenſus. *Nox* enim infidelitatis ibi intelligitur; *dies* autem fidei reuelatæ. Vide ibidem noſt. comment.

CAP. IX.

v. 1. *ET quintus Angelus tuba cecinit; & vidi ſtellam de cælo cecidiſſe in terram; & data eſt ei clauis putei abyſſi. Data eſt ei*; non ſtellæ, vt quidam expoſuerunt, ſed Angelo quinto, poſtquam tuba cecinisſet. Sic enim cap. 20. in principio legimus Angelum deſcendentem de cælo habuiſſe clauem abyſſi, & apprehenſum draconem ligaſſe per annos mille. Sic etiam hoc ipſo capite, ſextus Angelus iubetur ſoluere quatuor Angelos ad Euphratē alligatos. Poteſtas enim ligandi & ſoluendi Dæmones, id eſt, cohibendi & relaxandi eos quoad effectum nocendi, quæ per clauem abyſſi ſignificatur; non eſt cuiquam malorum Angelorum data, ſed bonis ſolummodo. Nam Diabolus qui cunctis præeſt dæmonibus, & qui hoc loco per ſtellam cælo delapſam ſignificatus eſt; nunquam ſuorum Angelorum malitiam cohibet ne noceant, ſed magis quantum in ſe eſt, eorum miniſteria ſic ordinat, vt quam maximè noceant.

Et vidi ſtellam de cælo cecidiſſe in terram. Hanc viſionem de Luthero & Lutheranis non ineptè interpretatur Bellarminus in oratione quadam impreſſa cum controuerſijs.

v. 5. *Et datum eſt illis*. Pro *datum* in quibuſdam libris eſt *dictum*. Sed Græcè eſt ἐδόθη, id eſt, *datum eſt*. Qui *dictum* legunt forte eo mouentur, quia paulò antè ſimili tropo dicitur: *Et præceptum eſt illis*. Cęterum res eodem recidit.

v. 6. *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam &c.* Hanc ſententiam author commentarij apud Ambroſ. interpretatur de bonis, qui propter grauiſſima mala quæ patientur ab hoſtibus veræ religionis, optabunt mortem vt à tantis malis liberentur. Verum contextus omninò poſtulat, vt de malis dictum intelligatur, id eſt, de ijs *qui non habent ſignum Dei in frontibus*, in quos proinde ſæuire permittentur locuſtæ vſque ad cruciatum intolerabilem, non tamen vſque ad mortem. Hoc enim perſpicuè ſignificant illa verba: *& præceptum eſt illis ne læderent, niſi tantum homines qui non habent ſignum Dei in frontibus ſuis, & datum eſt illis ne occiderent eos, ſed vt cruciarent menſibus quinque &c.* tum ſequitur: *Et in diebus illis quærent homines mortem &c.* vtique propter illos cruciatus quos eis inferent locuſtæ.

v. 11. De locuſtis dicitur: *Et habebant ſuper ſe regem Angelum abyſſi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, & Latinè habens nomen Exterminans.* Hoc poſtremum, *& Latinè habens nomen Exterminans*, interpres addidit de ſuo; nam Ioannes Gręcè ſcripſit Apocalypſin: Interpres autem ſignificationem vocis etiam Latinè reddere voluit ex Græco, ſicut Ioannes reddidit ex Hebręo. Per hunc locuſtarum regem Angelum abyſſi, intelligitur princeps hæreticorum Diabolus; qui rectè Exterminator, ſeu perditor, dicitur, quia omne eius ſtudium, intentio & ſcopus eſt perdere. Neque enim putandum eſt Angelos vel bonos vel malos habere nomina more hominum, vt ex illis ſe mutuò agnoſcant, & ijs ſe mutuò compellent; ſed nomina illis ex ſuis proprietatibus attribuuntur, noſtri cauſſa; vt ex nomine intelligamus eorum ſtudia, voluntates, & opiniones. Locuſtæ habent facies hominum, capillos mulierum, ſed caudas ſcorpionum; quia heretici humani ſunt in ſpeciem, tanquam homines, imò blandi inſtar mulierum; ſed cauda feriunt venenata, quia ſub blanditijs ſermonis tegunt peſtilentem & pernicioſam doctrinam. ad Roman. vltimo; *Per dulces ſermones & benedictiones ſeducunt corda innocentium*. In benedictionibus, habent facies hominum; in dulci ſermone, capillos mulierum; ſed ſeducentes corda innocentium oſtendunt ſe habere caudas ſcorpionum.

v. 14. *Solue quatuor Angelos, qui alligati ſunt in flumine magno Euphrate*. Non dubium quin de malis hæc dicantur. Non enim boni Angeli alligantur ne noceant, ac rurſum ſoluuntur vt noceant; quaſi à nocumento inuiti abſtineant: ſed hæc malis Angelis propria ſunt, quibus ſemper adeſt voluntas nocendi, ſed non ſemper datur poteſtas. Quid autem ſibi velit huiuſmodi alligatio. Vide annot. Tob. 8. De his quatuor Angelis habes etiam ſupra cap. 7.

v. 20. *Neque pœnitentiam egerunt de operibus manuum ſuarum, vt non adorarent dæmonia, & ſimulacra aurea & argentea &c.* Videtur hic eſſe ſenſus: Non egerunt pœnitentiam de peccato, quo coluerunt opera manuum ſuarum, id eſt, ſimulacra manibus facta, quæ mox enumerantur. Vnde Pſalmiſta pſal. 113. *Simulacra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum.* Interponit autem mentionem dæmoniorum, non quia illa ſunt opera manuum hominum, ſed quia in operibus manuum, id eſt, ſimulacris, dæmonia colebantur. Similiter intelligendum videtur quod infra dicitur cap. 16. *Et non egerunt pœnitentiam ex operibus ſuis.*

CAP. X.

v. 2. E*T habebat in manu ſua libellum apertum.* Græcè βιβλαρίδιον, quod valdè diminuit; id eſt, librum valdè exiguum. Qui tamen infra vocatur liber, quem Ioannes iuſſus eſt deuorare. Sed nota in Græco ſemper haberi idem vocabulum βιβλαρίδιον. Vnde & Eraſmus aſſiduè vertit, *libellum*. Videtur ſignificari ſcriptura ſacra aut notitia rerum diuinarum; quæ ideo vocatur *libellus*, quia omnis notitia quam de Deo ac rebus diuinis aſſequimur in hac vita, etiamſi multum proficiamus, tamen ſi ad eam, quæ nobis dabitur in futura vita, conferatur, perexigua eſt.

v. 6. *Quia tempus non erit amplius*. Duobus modis intelligi poteſt: Vno, omnis mutabilitas tranſibit, & veniet ſtatus rerum ſtabilis; videlicet futuri ſæculi poſt iudicium. Tempus enim eſt numerus motus; deſinente ergo motu deſinit tempus; & deſinente mutabilitate mundi inferioris, cenſetur & tempus reſpectu eiuſdem deſinere. Aliter, Tempus operandi & merendi non erit amplius; iuxta illud: *Operemur bonum, dum tempus habemus*. Galat. 6. Item: *Venit nox, quando nemo poteſt operari*. Ioan. 9. Et ita tempus ſignificabit opportunitatem vel commoditatem temporis, quomodo frequentiſſimè ſumitur. Eſt tamen Græcè χρόνος non καιρὸς; vti eſt ad Galat. 6. Vnde probabilior fit prior expoſitio; quæ tamen poſteriorem includit. Poſteriorem probabiliorem reddit locus ſimilis ex Euangelio; Item circumſtantia loci. Agitur enim de extremo iudicio, in quo omnium facta iudicabuntur, & poſt quod non erit amplius tempus operandi.

v. 9. *Accipe librum & deuora illum; & faciet amaricari ventrem tuum; ſed in ore tuo erit dulce tanquam mel.* Quod hic Ioanni dicitur, hoc in eius perſona dicitur omnibus qui mittuntur ad prædicandum verbum Dei. *Liber* eſt cognitio rerum diuinarum; hic liber *in ore dulcis eſt tanquam mel*, quia cognitio veritatis dum percipitur, multum delectabilis eſt & ſuauis. Vnde quidam hac ſuauitate contemplationis detenti, nolunt ſe dare actioni qua paſcant & doceant populum Dei. Quemadmodum refert Gregorius in paſtorali part. 1. cap. 5. metuentes nimirum amaritudinem illam de qua dicitur: *Et faciet amaricari ventrem tuum.* Quia cum quis incępit diſtribuere populo verbum Dei, ſicut venter cibum concoctum diſtribuit in alia membra, patitur moleſtias, dum alij non aſſequuntur, vt infirmi; alij etiam repugnant & perſequuntur, vt impij. Cęterum, non obſtante hac amaritudine iubetur Ioannes *deuorare librum.* Et ei dicitur; *Oportet te iterum prophetare gentibus & populis &c.* ad ſignificandum quod nemo ſit excuſatus coram Deo, qui prętextu moleſtiarum quas metuit, legitimè vocatus recuſat prædicare verbum, & paſcere populum Dei. Hoc enim Ioanni dicitur in perſona omnium qui librum deuorant, quoſcumque Eccleſia ad opus prædicationis vocat.

CAP. XI.

v. 2. E*T ciuitatem ſanctam calcabunt menſibus quadraginta duobus. Calcabunt*, id eſt, ſæuiſſima perſecutione affligent, quaſi omninò eam perdituri atque oppreſſuri; quæ tamen adeo non peribit, vt illa ipſa perſecutione, velut aurum per ignem, illuſtrior ſit euaſura.

v. 3. *Et dabo duobus teſtibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis ſexaginta &c.* De his duobus teſtibus

variæ ſunt opiniones interpretum. Communis ferè opinio habet eos eſſe Heliam & Enoch. Nam hi duo diuinitus rapti leguntur ex communi hominum conſortio, ſine morte. Itaque putantur aliquando redituri tempore Antichriſti, & ab eo occidendi, prout hoc loco ſcribitur. Victorinus putat eos fore Heliam & Ieremiam. Sunt qui intelligant Heliam & Moyſen, idque probabile faciunt, quia hic dicitur: *Hi habent poteſtatem claudendi cælum ne pluat diebus prophetiæ ipſorum*; Id quod in Heliam competit. Et rurſum; *Et poteſtatem habent ſuper aquas conuertendi eas in ſanguinem, & percutere terram omni plaga quotieſcumque voluerint.* Qualia manifeſtum eſt Moyſen feciſſe in terra Ægypti. Beda cum in libro de ratione temporum cap. 67. per duos teſtes intellexiſſet Enoch & Heliam; idem tamen in Commentario huius loci, ſecutus Primaſium, intelligit vniuerſitatem teſtium, id eſt, prædicatorum verbi Dei, qui in duobus intelliguntur, propter duo teſtamenta, in quibus prædicatio veritatis nunquam ceſſauit. Nec diſſimiliter Rupertus interpretatur, qui per duos teſtes duos ordines teſtium intelligit; alios tempore pacis Eccleſiæ, qualis fuit Enoch, alios tempore perſecutionis, qualis fuit Helias. Pro Enoch facit quod raptus ſit ſine morte, ſicut Helias: Item communior à patribus accepta opinio, per modum cuiuſdam traditionis. Quis horum commentarius ſit optimus, expendant ſtudioſi.

v. 5. *Et ſi quis voluerit nocere eos, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum.* Videtur reſpicere ad hiſtoriam ſacram, quæ refert ad Heliæ imprecationem (hoc eſt enim quod ait, de ore eorum) ignem deſcendiſſe de cælo, & deuoraſſe eos qui venerant à rege impio miſſi. Simile quid in Moyſen competere videtur, de quo refert ſcriptura Num. 16. quod cum aduerſus eum commota fuiſſet ſeditio, ignis egreſſus à Domino interfecit ducentos quinquaginta viros offerentes incenſum. Et rurſum incendio vaſtati fuere ex populo ad quatuordecim millia ſeptingentos. An autem hi duo prophetæ qui hoc loco venturi prædicuntur, ſimilia facturi ſint; & an hoc ſignificetur his verbis; quæri poteſt.

v. 7. *Et cum finierint teſtimonium ſuum, beſtia quæ aſcendit de abyſſo, faciet aduerſum eos bellum, & vincet illos, & occidet eos.* Vincet *illos* quia præualebit aduerſus eos corporaliter, comprehendendo eos & interficiendo: quod tamen Deus non eſt permiſſurus, niſi poſtquam illi finierint & compleuerint ſuum teſtimonium, cuius gratia miſſi fuerint. Infra quoque cap. 13. eodem ſenſu dicitur, datum eſſe beſtiæ bellum facere cum ſanctis, & vincere eos.

v. 8. *Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur ſpiritualiter Sodoma & Ægyptus, vbi & Dominus eorum crucifixus eſt.* Hinc quidam efficaciter probari putant Antichriſtum regnaturum Hieroſolymis, quia dicitur; *Vbi & Dominus eorum crucifixus eſt*; quod vtique Hieroſolymis factum eſt. Sed ſciendum, non aliam hic intelligi *ciuitatem magnam*, quam Babylonem, quæ infra deſcribitur, & aliquoties vocatur *magna*. Nam ſpiritualiter eadem eſt Babylon, Sodoma, & Ægyptus, propter myſticam ſignificationem ciuitatis Diaboli, id eſt, ſocietatis impiorum. Sic autem dicitur hoc loco quod in ea Dominus crucifixus eſt, ſicut infra dicitur, cap. 18. quod in ea ſanguis prophetarum inuentus eſt, & omnium qui interfecti ſunt in terra. Vide ibi annot. Ergo in *ciuitate magna*, id eſt, Babylone myſtica Dominus crucifixus eſt, quia factum eſt id per hanc Babylonem, quæ eſt ciuitas Diaboli, conſtans ex omnibus malis,

A præſertim piorum perſecutoribus, quæ maximè eminebit tempore Antichriſti.

v. 12. *Aſcendite huc. Et aſcenderunt in cælum in nube.* Non iam vt olim rapti aut ſublati in cælum dumtaxat aëreum, vt inde in locum terrenum ſibi à Deo præparatum demitterentur; ſed aſcenderunt in cælum in nube, ſicut & Chriſtus legitur aſcendiſſe in cælum ſuſceptus à nube. Aſcenderunt ergo, & non tantùm rapti ſunt; quia iam reſuſcitati ad vitam immortalem glorioſis induti corporibus, ſeipſos per dotem agilitatis ferre poterant in ſublime. Aſcenderunt autem in cælum, quod ſedes eſt beatorum, longè ſupra nubes ſitum: cum iſtud aëreum cælum ferè

B ſub nubibus intelligatur in ſacris litteris. Meritò autem cum corporibus aſcenderunt ante generalem reſurrectionem; eo quod vſque ad illud tempus dilata fuerat eorum beatitudo, etiam quoad animam; cum tam multi alij ſancti poſt illos nati, iam illos præceſſerant in cælum, quoad animas Dei viſione beatas.

v. 13. *Et occiſa ſunt in terræ motu nomina hominum ſeptem millia.* *Nomina hominum*, id eſt, homines, qui ſigillatim per nomina ſua cognoſci ſolent. Ita quoque ſupra cap. 3. *Nomina in Sardis.*

Et reliqui in timorem miſſi ſunt, & dederunt gloriam Deo cæli. Id eſt, agnouerunt Deum iuſtum, etſi peccatores. Vide annot. Ioſue 7. & Ioannis 9. & Apocal. 16. Quod dictum fuit in fine capitis decimi, *Oportet te iterum prophetare &c.* Quidam referunt ad caput ſe-

C quens, & dicunt Ioannem vel vnum eſſe ex duobus illis teſtibus, vel tertium illis acceſſurum, vt iterum prophetet gentibus, ſicut hic dicitur; præſertim quia de illis ibi dicitur: *Et prophetabunt diebus mille &c.* Sed rectius eſt vt iſta verba referantur ad prophetias adhuc ſubſequentes in hoc libro. Senſus enim eſt: Nondum ſufficiunt ea quæ reuelata ſunt tibi hactenus; ſed adhuc alia reſtant ijs addenda. Vide noſt. in 4. diſt. 47. & annot. Ioan. vlt.

v. 15. *Factum eſt regnum huius mundi Domini noſtri & Chriſti eius, & regnabit in ſæcula ſæculorum.* Quomodo ergo Chriſtus dicit Ioan. 18. *Regnum meum non eſt de hoc mundo?* An ibi intelligit regnum temporarium, quale eſt regum & principum huius ſæculi; hic au-

D tem regnum totius vniuerſitatis rerum, idque plenum, perfectum & perpetuum? vnde addit; *& regnabit in ſæcula ſæculorum.* Quale regnum huius mundi nondum eſt Chriſti, quia nondum impletum eſt illud, *Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.* Implebitur autem in aduentu Chriſti ad iudicium, de quo ſcribit Apoſt. 1. Cor. 15. *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & Patri, cum euacuauerit omnem principatum*; & quæ ibidem ſequuntur. Et ad Hebr. 2. *Nunc autem necdum videmus omnia ſubiecta ei.* Ratio, quia adhuc mali oppugnant & infeſtant, & ſupplantant bonos; idque facient vſque ad conſummationem ſæculi, donec plenè totum illud regnum Dia-

E boli ſubijciatur ſub pedibus Chriſti; ita vt mali bonis amplius nocere nequeant, ſed nequitiæ ſuæ pœnas luant perpetuas. Quamuis enim etiam nunc regnet Chriſtus; nondum tamen regnum pacatum & tranquillum habet, ideoque nec omni ex parte perfectum & beatum; quale tunc demum erit, quando plenè ſubactis hoſtibus, ablata ab ijs erit omnis nocendi & rebellandi poteſtas. Sed nec plenè nunc regnat in electis & iuſtis, quia & illi nondum perfectè Chriſto ſunt ſubiecti, propter rebellionem carnis aduerſus ſpiritum, & peccata quotidiana, quibus Deum offendunt. Regnabit autem & in illis perfectè, poſtquam mortale hoc induerit immortalitatem, & lex peccati quæ eſt in membris & in corpore mortis huius, fuerit penitus extincta.

Græca

Græca ſuggerũt ſenſum commodiorem; ſic enim habent: *Facta ſunt regna mundi Domini noſtri & Chriſti eius*, id eſt, omnia huius mundi regna, omnis poteſtas humana, tandem penitus ſubiecta eſt Deo noſtro & Chriſto eius. Vel hoc modo; Omnia huius mundi regna temporalia finita ſunt, & commutata in vnum perfectum & æternum & ſpirituale regnum Dei & Chriſti eius. Quod vt fiat quotidie precamur, cum dicimus: *Adueniat regnum tuum*. Quamuis enim Deus ſemper & ab æterno perfectam habeat poteſtatem regnandi: non ſemper tamen habuit regnum; neque adhuc habet regnum omninò perfectum, id demum habiturus in conſummatione ſæculi. Vide noſt. comment. locis ex Apoſtolo citatis.

CAP. XII.

v.1. ET *ſignum magnum apparuit in cælo; Mulier amicta ſole, & luna ſub pedibus eius, & in capite eius corona ſtellarum duodecim &c.* Hanc viſionem de muliere amicta ſole, Latini interpretes de Eccleſia intelligũt; Græci, & inter Latinos Bernardus, de Deipara Virgine, & Auguſt. de Symbolo lib. 4. c.1. Et in vtramque vtcunque competunt ea quæ hic dicuntur. Vtraque enim *ſole amicta* eſt, quia vtraque à vero ſole qui Chriſtus eſt illuminatur; vtraque etiam *lunam*, id eſt, omnem huius ſęculi vanitatem & inſtabilitatem *ſub pedibus calcat*. Et cætera vtrique accommodari poſſunt. Tantum videndum quomodo de vtraque dictum accipi poſſit; *Clamat parturiens, & cruciatur vt pariat*; cum B. Virgo pepererit ſine dolore; & Eccleſia quoque Virgo dicatur in ſcripturis. Eccleſia parturit & parit cum dolore & cruciatu, quia per multos labores doctrinæ, exhortationis, increpationis, obſecrationis, filios ſuos Chriſto regenerat, & quaſi Chriſtum in illis parit. Vnde Paulus: *Filioli, quos iterum parturio, donec formetur Chriſtus in vobis*. Galat. 4. B. Virgo *cruciatur vt pariat*, ſecundum Græcorum ſcholia, quia verebatur ne à ſuo ſponſo adulterij ſuſpecta haberetur, propter partum. Forte rectius, propter ſollicitudinem, quam pro filio naſcituro gerebat; maximè quia dum grauida eſſet, & tempus partus inſtaret, cogebatur proficiſci in Bethleem &c. Sed expoſitio de Eccleſia conuenientior videtur; Et S. Auguſt. interpretatur de Maria Virgine quatenus typum geſſit Eccleſiæ.

v. 5. *Et raptus eſt filius eius ad Deum, & ad thronum eius*. Raptus dicitur non propter violentiam motus, ſed ob celeritatem, ſicut 1. Theſſal. 4. vide ibi noſt. comment.

v. 7. *Et factum eſt prælium magnum in cælo*. Non videtur intelligendum de primo lapſu Diaboli, quo per ſuperbiam deiectus eſt & decidit è cælo. Primum, quia *proiectus* dicitur *draco & ſerpens*. At quando primum cecidit, nondum ei competebat nomen draconis & ſerpentis, quia nondum in ſpecie draconis ſeu ſerpentis hominem deceperat. Deinde, quia dicitur ſerpens antiquus: At initio non erat ſerpens antiquus, ſed Angelus nouus. Quare dum dicit *proiectum eſſe ſerpentem antiquum*, id eſt, qui olim primos parentes noſtros in paradiſo decepit; ſignificat ſe loqui de lapſu & deiectione multò poſteriori. Tertiò, quia additur, *qui ſeducit* id eſt ſeducebat, *vniuerſum orbem*. Nam Græcè eſt participium πλανῶν, quod licet ſit præſentis temporis, refertur tamen etiam ad præteritum imperfectum. Quartò, quia dicitur in voce exultationis audita in cælo; *Nunc facta eſt ſalus & virtus & regnum Dei noſtri & poteſtas Chriſti eius*. At deiectio prima Diaboli & Angelorum eius, & victoria bonorum Angelorum contra malos, non pertinet ad bene-

A ficia Chriſti redemptoris; qui non propter Angelos, ſed propter nos homines & propter noſtram ſalutẽ deſcendit de cęlis. Quintò quia in eadem voce ſequitur: *Quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorum, qui accuſabat illos ante conſpectum Dei die ac nocte*. Neque enim ante primum lapſum fuerat accuſator fratrum, nec hominum (nam homines electi hic propriè fratres dicuntur) nec etiam Angelorum. Non enim ante illud tempus accuſabat aliquos die ac nocte: ſed poſtquam creatus eſt homo & peccato deprauatus; cœpit eſſe hominum accuſator, Iob 1. & alibi. Sextò, quia B eadem illa victoria tribuitur hominibus, quos fratres vocauerat. *Et ipſi*, inquit, *vicerunt eum propter ſanguinem Agni, & propter verbum teſtimonij ſui, & non dilexerunt animas ſuas vſque ad mortem*. Manifeſtum eſt enim hoc dici de hominibus; tum quia dicit eos viciſſe propter ſanguinem Agni, id eſt, propter meritum paſſionis Chriſti, tum quia aſſcribit eis animas & mortẽ; quod vtrumque ab Angelis eſt alienum. Septimò propter illa verba: *Deſcendit Diabolus ad vos habẽs iram magnam, ſciens quod modicum tempus habet*. Hoc enim non competit in illud tempus, quo primum cecidit per ſuperbiam; ſed in tempus aliquod longè poſterius.

Sed quæres, quod ſit hoc tempus quo proiectus hoc loco dicitur Diabolus è cælo; & quæ ſit hæc pugna? Reſpondeo, pugnam eſſe & victoriam Chriſti contra Diabolum, qua potitus eſt in cruce, quando regnum Diaboli morte ſua deſtruxit. De qua victo- C ria dixit: *Nunc iudicium eſt mundi; nunc princeps huius mundi eijcietur foras*. Ioan. 12. Tribuitur autem bonis Angelis hęc victoria, quia omnes Angeli boni ſunt adminiſtri Chriſti in negotio procurandæ ſalutis electorum. Heb. 1. Per cęlos videntur ſignificari electi, quos per totum mundum Diabolus poſſidebat, ſed ex ijs eiectus eſt per virtutem Chriſti, compugnantibus bonis Angelis. Vnde & dicitur v. 12. *Propterea lætamini cæli &c.* Terra & mare in quæ Diabolus cum Angelis ſuis miſſus dicitur, ſunt homines reprobi, terrenis deſiderijs affixi, & turbulentis affectuum ſuorum motibus inceſſabiliter agitati. In his enim Diabolus regnat, amiſſo principatu quem prius in totum mundum tenebat. At interim perſequitur ad- D huc mulierem quæ peperit maſculum; id eſt Eccleſiam: ſed nunquam ei prævalebit, quia ſicut ipſe Dominus promiſit, *Portæ inferi non prævalebunt aduerſus eam*. Matth. 16. Gregorius homil. 34. refert hanc pugnam ad finem mundi, ſed minus id probabile.

v. 10. *Quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorum qui accuſabat illos ante conſpectum Dei noſtri*. Exemplum habemus in Iob, quem Satan accuſabat de mala intentione, quando opera reprehendere non poterat. Accuſat continuò hominem Diabolus apud Deum; non exponendo Deo quid homo faciat, quaſi Deus egeat delatoribus, qui eſt cordium inſpector, & omnia nouit antequam fiant; ſed quia continuum ſtudium Diaboli eſt & deſiderium, vt homo per pecca- E ta Deo fiat odioſus, & in æternum damnetur; vnde exultat homine peccante; magis autem ſi ob peccata deſeratur à Deo, ſic vt tandem in æternam mortem incurrat. Et, ſi poſſet, etiam per calumniam & falſas criminationes hominẽ in iudicio opprimeret. Hanc enim voluntatem eius eſſe, liquet ex Dæmone accuſatore S. Iob. Et quia tale ſolet eſſe ſtudium delatorum, dum delator in malo accipitur; hinc Diabolus delator ſeu *accuſator fratrum* vocatur. Quod ergo dicit; *proiectus eſt accuſator fratrum &c.* tale eſt ac ſi diceret: proiectus eſt peſſimus noſter inimicus, cuius omne ſtudium eſt vt nos perdat & in odium Dei inducat. Porrò boni delatores, qui ideo deferunt peccatum vt corrigatur, & ne communitas infametur,

aut malum longius ſerpat; ſimiles ſunt Angelis ſan- A ctis, qui ſignificantur per conſeruos illos Matth. 18. qui contriſtati valdè de inclementia conſerui ſui, narrauerunt Domino factum eius. Talis erat & Ioſeph, deferens ad patrem crimen peſſimum fratrum ſuorum. Auguſt. conc. 2. in pſal. 58. dicit quod Diabolus conatur hominibus vera peccata perſuadere; quia ſcit Deum iuſtum eſſe, & falli non poſſe, ſcilicet per calumnioſas accuſationes. Quomodo ergo vocatur Diabolus? & quidem hoc cap. vbi dicitur: *qui vocatur Diabolus*. De eo nomine vide Ianſen. cap. 15. in concord. Euang. Auguſt. ſerm. 8. de verbis Domini cap. 2. Cum tu, inquit, ipſe fueris accuſator; & Dominus, liberator: quid erit ille, niſi calumniator? B Vide etiam eundem in pſal. 96.

v. 11. *Et non dilexerunt animas ſuas vſque ad mortem.* Non eſt ſenſus quod dilexerint, non tamen vſque ad mortem; ſed quod animas ſuas, id eſt, vitam ſuam temporalem, propter confeſſionem Chriſti oderint, etiam vſque ad mortem perferendam pro Chriſto; id eſt, vilem habuerint, poſtpoſuerint veritati Euangelij & confeſſioni eius: iuxta illud Euangelicum Lucæ 14. *Qui non oderit patrem &c. inſuper & animam ſuam &c.* & apud Ioan. 12. *Qui odit animam ſuam in hoc mundo &c.*

v. 12. *Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis.* Et, videtur eſſe exegeticum, quaſi diceret, cæli, id eſt cælites. Sic in præfatione canonis miſſæ; *Cæli, cælorumque virtutes.* Simili phraſi Hieruſalem & Sion pro filijs, C id eſt, habitatoribus ciuitatis Hieruſalem; & tamen aliquando coniunguntur, vt pſal. 147. *Lauda Hieruſalē Dominum, lauda Deum tuum Sion, quoniam --- benedixit filijs tuis in te.* Sic Baruch 4. introducit Hieruſalem flebiliter alloquentem filios & filias ſuas, aſſumpta matris perſona; à quibus tamen ipſa non eſt diuerſa.

v. 14. *Vbi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis.* *Tempora*, duale eſt in Heb. Daniel. 7. Vide ibi Hieron. In Græco plurale eſt, non duale. Vide Auguſt. lib. 20. de ciuit. cap. 23. & ibi annot. Lud. Viues.

CAP. XIII.

v. 3. **E**T *vidi vnum de capitibus ſuis quaſi occiſum in mortem, & plaga mortis eius curata eſt.* Non dicit *quaſi occiſum*, quaſi non vera mors ſignificetur, ſed ficta & ſimulata: Subdit enim plagam mortis eius curatam eſſe; ſed & infra ſurſum dicitur, v. 12. *Cuius curata eſt plaga mortis.* Dicitur autem hoc eo modo, quo cap. 5. dicit Ioannes ſe vidiſſe Agnum ſtantem quaſi occiſum; quia nimirum videbat viſione prophetica imaginem Agni occiſi. Ita & hoc loco offertur ei in viſione imago capitis letaliter ſauciati. Sed quod ſit iſtud caput, vide commentatores. Non videtur ſignificari Antichriſtus; nam quæ de ipſa beſtia dicuntur, magis in Antichriſtum videntur cōpetere. E

v. 5. *Et datum eſt ei os loquens magna, & blaſphemias, & data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos.* Et infra, v. 7. *Et eſt datum illi bellum facere cum ſanctis & vincere eos. Et data eſt illi poteſtas in omnem tribum &c.* Et adhuc infra, v. 14. *Propter ſigna quæ data ſunt illi facere in conſpectu beſtiæ.* Et mox, v. 15. *Et datum eſt illi vt daret ſpiritum imagini beſtiæ.* A quo data hæc pleraque, niſi à Deo? qui ea dare dicitur, quia ſecundum ordinem prouidentiæ ſuæ hęc omnia permittit & vult permittere, diſponens & dirigens ea in bonum electorum, & gloriam ſuam. Imò ab ipſo propriè eſt omnis poteſtas Diaboli, & omnium malorum; licet malus vſus poteſtatis non à Deo ſit, ſed ab ipſorum mala voluntate.

v. 7. *Et eſt datum illi bellum facere cum ſanctis & vincere eos.* *Vincere*, occidendo corpora, non ſeducendo animas. Loquitur enim de ſanctorum cœtu, id eſt Eccleſia. Et quamuis aliqui ſancti ſeducentur, cum dicatur in Euangelio perſecutionem fore tantam, vt in errorem inducantur, ſi fieri poteſt, etiam electi; & vt cap. præcedenti dicitur, tertia pars ſtellarum cæli trahenda ſit à cauda draconis: non tamen ſcriptura ſimpliciter diceret ſanctos hoc modo vincendos eſſe; cum ſermo indefinitus quandam vniuerſalitatem ſignificet. Et ſimilem ſententiam habemus ſupra cap. 11. de duobus teſtibus, quod *beſtia faciet aduerſus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.*

v. 8. *Quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt ab origine mundi.* Conſtat Agnum, id eſt, Chriſtum reipſa non fuiſſe occiſum ab origine mundi, cum ab initio mundi non fuerit homo. Quæritur ergo quo ſenſu dicatur occiſus ab origine mundi. Alij intelligunt occiſum ab origine mundi, in mente præſcientiæ ac prouidentiæ diuinæ. Sed hoc modo omnes martyres occiſi ſunt ab origine mundi; imò, ſic omnia ſunt ab origine mundi. Alij occiſum dicūt ſtatim poſt mundi initium in figura, quando videlicet Abel à Cain fratre occiſus, præfigurabat Chriſtum occidendum à Iudæis fratribus ſuis ſecundum carnem. Alij interpretantur occiſum ab origine mundi, id eſt, ſtatim poſt mundi geneſim, propter effectum paſſionis & mortis eius; quia vt primùm cœpit humani generis reparatio, per iuſtificationem hominum in Chriſto; cœpit Agni illius ſanguis operari. Nam effectus eius eſt omnis noſtra iuſtificatio. Hæ expoſitiones piam habent ſententiam. Porrò alij, in vero ſcripturæ ſenſu indagando curioſiores, verba ſcripturæ ordinant hoc modo: *Quorum nomina non ſunt ſcripta ab origine mundi in libro vitæ Agni qui occiſus eſt.* Quæ lectio habet ſenſum indubitatum. Pro hac lectione ſeu conſtructione facit ſimilis locus cap. 17. vbi dicitur: *Et mirabuntur inhabitantes terram quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ à conſtitutione mundi*, ſeu ab origine mundi. Græcè enim vox eadem quæ hoc loco καταβολὴ. Hic manifeſtè illud, *ab origine mundi* refertur ad ſcriptionem in libro vitæ, non ad D Agni occiſionem, cum hic Agni occiſi non fiat mentio. Similis locus eſt: *Venite benedicti Patris mei, poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi.* Matth. 25. vbi etiam Gręcè eſt ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου. Et alibi, electio ſeu prædeſtinatio dicitur facta à temporibus ſæcularibus. Eſtque λιτότη, qua minus dicitur, plus intelligitur, videlicet ęternitas. Sicut à natiuitate, de ventre matris; *Priuſquam te formarem noui te, & antequam &c.* cum hæc omnia ſint ab æterno. Locum hunc Apocal. ſicuti diximus, interpretatur Rupertus.

v. 10. *Qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi.* An oportet, quia omninò ſic futurum eſt; an quia dignus eſt occidi gladio, qui gladio occiderit? Prius dici non poſſe videtur. Multi enim gladio occidunt, qui non pereunt gladio. Poſterior ſenſus non videtur huic loco conuenire: Nam pœnam ipſam denunciat hic Ioannes, ſicut in eo quod præcedit; *Qui in captiuitatem duxerit in captiuitatem vadet.* Videtur igitur hic eſſe ſenſus, nullam iniuriam ſanctis illatam ab impijs & reprobris hominibus, fore impunitam; ſed vnumquemque eorum iuxta genus & modum iniuriæ quam alijs intulit, pœnas recepturum. Atque hac ſpe iuſtæ vindictæ ab impijs aliquando exigendæ, conſolatur pios ijs verbis quæ proximè ſequuntur. *Hic eſt patientia & fides ſanctorum.* Sic enim ſupra c. 6. animæ interfectorum clamantes ad Deum pro vindicta ſanguinis ſui, iubentur adhuc modicum tempus

habere patientiam. Similem affert conſolationem Apoſtol. Paulus 2. Theſſal. 1. Maximè verò illud facit ad præſentis rei declarationem, quod Dominus Luc. 18. propoſito exemplo de iudice iniquitatis tandem exorato à vidua vt eam vindicaret de ſuo aduerſario; ſubiungit: *Deus autem non faciet vindictam electorum ſuorum, clamantium ad ſe die ac nocte, & patientiam habebit in illis? Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum.* Nec hic ſolum patientia, ſed & fides ſanctorum eſt. Certiſſimè enim credunt futurum hoc Dei iudicium, quo præmia iuſtis, ſupplicia reddet impijs. Pro *patientia* Græcè eſt ὑπομονὴ, quæ dictio non ſimpliciter ſonat patientiam qua toleramus aduerſa, ſed patientiam cum expectatione, ſiue expectationem cum patientia; dum videlicet ſpe præmij duramus in malis, & nos ad meliora ſeruamus, dicitur ἀπὸ τοῦ ὑπομένειν, quod eſt expectare, ſuſtinere.

v. 13. *Et fecit ſigna magna.* Intelligit *magna* in oculis hominum, id eſt, quæ hominibus ſunt mirabilia. Nam & Iudęi pro magno reputabant, ſignum oſtendere de cælo; vt ignem de cælo deducere, tonitrua excitare &c. Quaſi illa maiora eſſent, quam infirmos ſanare.

Vt etiam ignem faceret de cælo deſcendere &c. Si hæc ad litteram accipienda ſunt; facile intelligitur miracula Antichriſti & miniſtrorum eius magis ad oſtentationem & vanitatem pertinere; quam ad hominum vtilitatem vel inſtructionem; qualia fuerunt Chriſti & ſanctorum miracula. Et quia pro *magno* dicitur, *vt etiam ignem &c.* quod tamen apud Iob Diabolum feciſſe legimus; colligitur non fore vera miracula, ſed talia quorum etiam dæmones habent poteſtatem; vel ſaltem illuſoria, quale eſt illud de animata imagine beſtiæ & loquente, de qua ſequitur.

v. 15. *Et datum eſt illi vt daret ſpiritum imagini beſtiæ, & vt loquatur imago beſtiæ.* Hoc, etiamſi ad litteram intelligatur ſic, vti verba ſonant; non tamen erit verum miraculum. Sic enim dabit ſpiritum imagini, ſicut dæmones olim dederunt ſpiritum idolis; ſcilicet per aſſiſtentiam ſuam ea ſic mouendo, vt animata viderentur. Sic quoque faciet loqui imaginem beſtiæ, ſicut dæmones fecerunt loqui idola; & ſicut locuti ſunt per ventrem Pythoniſſarum, & Diabolus per ſerpentem. Vide annot. Geneſ. 3. & noſtra in 2. diſt. 7.

v. 16. *Characterem in dextera manu ſua, aut in frontibus ſuis. Character in manu*, eſt per operationem expreſſa & declarata doctrina Antichriſti; *in fronte autem*, per profeſſionem. Verbi gratia, characterem Antichriſti in manu habet hodie, qui operatur die feſto, aut feria ſexta carnes comedit; in fronte, qui docet vel profitetur libera voce operari licere diebus feſtis, & quolibet die carnibus veſci.

v. 18. *Numerus enim hominis eſt: & numerus eius ſexcenti ſexaginta ſex.* Numerus iſte in Græco ſignatur his litteris χξϛ. Nam apud Græcos littera χ ſexcenta denotat, ξ ſexaginta, ϛ ſex; velut ſi Latinè ſcribamus DCLXVI. Quas litteras Latinas tranſpoſitas, vt pronuntiari poſſint, in quibuſdam biblijs ſcriptas haberi hoc pacto, *Dic lux*, author eſt Antoninus p. 1. hiſtoriæ tit. 6. cap. 1. §. 10. Cæterum loquitur *de numero nominis beſtiæ*, id eſt, litteris nominis eius, indicato. Nam paulò antè vocat *numerum nominis eius.*

De hoc nomine Antichriſti variæ ſunt authorum coniecturæ, quas vide apud Sixtum Seneuſem lib. 2. §. 11. & lib. 5. cap. de 2. elementariæ explanationis modo; & apud Bellarm. lib. 3. de Rom. Pontif. cap. 10. Similis extat prophetia de nomine Chriſti, in lib. 1. carminum Sibyllinorum, ſcilicet numerum nominis eius eſſe octo monadas, octo decadas, &

A octo hecatontadecas, id eſt, 888. qui numerus reperitur in Græco hoc nomine Saluatoris noſtri, ἰησοῦς, nunc quidem nobis notiſſimo, at ante ipſius aduentum incognito, nec quiſquam facile ex illo numero nominis pronuntiato, nomen ipſum coniecturis aſſequi potuiſſet. Ita & nunc multi ſe torquent, vt ex numero quem Ioannes prędixit, nomen Antichriſti colligant: & tamen fruſtra ab eis laboratum eſt hactenus; quia vel non inueniunt, vel etiamſi forte inuenerint, ſe inueniſſe ſcire pro certo non poſſunt. At poſtquam venerit Antichriſtus erit nobis eius nomẽ

B notiſſimum, & in illo numerus prædictus conſpicietur; ſicut nunc conſpicitur in nomine Saluatoris noſtri numerus ille quem Sibylla prædixit.

Hic ſapientia eſt. Refertur hoc ad id quod proximè præceſſit; *Aut numerum nominis eius.* Vnde adhuc de eodem ſequitur: *Qui habet intellectum, computet numerum beſtiæ &c.* Senſus igitur eſt, *Hic*, id eſt, ad hoc, quod de numero dicimus, aſſequendum, opus eſt ſapientia & intellectu; tanquam in re obſcura & ænigmatica; quaſi dicat, hic Ioſepho, aut Daniele quopiam myſteriorum interprete, opus eſt.

CAP. XIV.

v. 1. ET *cum eo centum quadraginta quatuor millia &c.* Hic locus intelligendus eſt de omnibus electis, ac præcipuè de martyribus. In hos enim maxi-

C mè competit *habere nomen Agni & Patris eius ſcriptum in frontibus*, id eſt, Deum & Chriſtum liberè confiteri coram hominibus. Item Eccleſia canit hunc locum Apocal. in diuino officio de martyribus; non de virginibus; ſcilicet in feſto ſanctorum martyrum Innocentium. Dicuntur autem electi cum mulieribus non coinquinati, figurato ſermone, quo per coinquinationem corporalem, intelligitur omnis coinquinatio mentis, quæ fit per peccatum mortale, & ea maximè quæ per idololatriam; hęc enim in ſcripturis frequentiſſimè vocatur fornicatio. In hoc item libro dicuntur cum meretrice magna, id eſt Babylone, fornicati reges terræ; & vocatur mater fornicationum & abominationum terræ: & dicitur corrupiſſe ter-

D ram in proſtitutione ſua. Huiuſmodi ergo fornicationi & abominationi & corruptioni, id eſt, omni generi peccatorum, opponitur hęc virginitas. Item, non ſoli virgines ſunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno; ſed martyres potiſſimum: deinde & cæteri electi, inter quos virgines.

Habentes nomen eius, & nomen Patris eius ſcriptum in frontibus ſuis. Quare non additur nomen Spiritus ſancti. *Reſp.* tota diuinitas intelligitur in nomine Patris, eo quod Pater ſit fons diuinitatis, id eſt, aliarum perſonarum principium. *Agni* verò nomen additur hoc loco, non ratione diuinitatis, ſed quatenus eſt mediator & redemptor noſter. Id enim indicatur

E nomine *Agni*, qui oblatus eſt in cruce pro peccatis noſtris. Ideo ergo, & Dei nomen & Agni in frontibus geritur; quia vtrumque credere & confiteri debemus, & Deum & mediatorem, ita vt ſine alterutro non ſit ſalus. Simili ratione hic in Apoc. aliquando dicitur; *Deo & Agno.* Sic Chriſtus ad Patrem Ioan. 17. *Hæc eſt vita æterna vt cognoſcant te ſolum verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.* Vide eius loci annot. & infra cap. 22.

v. 4. *Virgines enim ſunt.* Hoc eſt Eccleſiæ membra; quę tota virgo eſt; & tota pulchra & immaculata in Canticis vocatur: vnde etiam hic dicitur; *Sine macula enim ſunt.* Item *virgines*; quia ſponſum habēt Agnum puriſſimum; de quo infra cap. 19. *Venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit ſe.* Et cap. 21. De ſponſa,

Veni & oſtendam tibi ſponſam vxorem agni. Hęc eſt Eccleſia ſanctorum & electorum Dei. Hieronymus quoque in epitaphio Paulæ, illud; *ſequuntur agnum quocunque ierit*, attribuit Paulæ viduæ, non virgini.

Hi ſequuntur agnum quocunque ierit. *Agnum*, id eſt, Chriſtum ſecundum humanam naturam, nam ſecundum diuinam non dicitur ire quocumque, cum omnia impleat. Senſus autem eſt, Sanctos regnare cum Chriſto, ſemperque & vbique illi adeſſe tanquam familiares eius & intimos amicos. Hoc volunt ſcripturæ: *Cupio diſſolui, & eſſe cum Chriſto. Et ſic ſemper cum Domino erimus. Vbicunque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Vbi ego ſum, illic & miniſter meus.* Quod autem Hieron. contra Vigilantium ratiocinatur ex hoc loco; Igitur ſi agnus vbique eſt, martyres vbique ſunt; ad hoc tantum valet, vt probetur martyres, qui ſunt Chriſto preſentes vt amici, noſcentes voluntatem Domini, non poſſe ignorare preces ad ſe fuſas; quod agnus cui ſemper præſentes ſunt, non ſinat eos quidquam ignorare eorum, quæ ad ipſos pertinent. De qua re vide noſt. in 4. ſent. diſt. 46.

v. 5. *Et in ore eorum non eſt inuentum mendacium*; Propter veritatem confeſſionis fidei. Mendaces enim infra cap. 21. numerantur & proximè iunguntur cum idololatris. Et rurſum dicitur, *Quia non intrabit in eam (ciuitatem nouam) aliquid coinquinatum* (ecce maculam de qua hic dicitur, *Sine macula enim ſunt*) *aut abominationem faciens aut mendacium.*

v. 10. *Et cruciabitur igne & ſulphure in conſpectu Angelorum ſanctorum, & ante conſpectum Agni.* Pertinet hoc ad cumulum pœnæ impiorum, ſimul & gloriæ ſanctorum, quod in horum conſpectu illi puniantur. Sed cur non addidit, ſanctorum hominum vel animarum? quia omnes hi intelliguntur in Agno, tanquam membra in capite.

v. 11. *Nec habent requiem die ac nocte.* Malè ergo quidam ferias quaſdam & interpolationes pœnarum in inferno ſomniauerunt. Dicitur *die ac nocte* non quod ſit viciſſitudo dierum & noctium apud inferos, vbi perpetua nox eſt, ſed quia nos, apud quos illa viciſſitudo eſt, ita loqui ſolemus, quoties ſignificare volumus aliquid fieri continuò & ſine intermiſſione. Vide noſtra in 4. ſent. diſt. 46.

v. 12. *Hic patientia ſanctorum eſt, qui cuſtodiunt mandata Dei, & fidem Ieſu.* Refertur hoc ad periodum totam præcedentem ab eo loco: *Si quis adorauerit beſtiam & imaginem eius &c.* Senſus autem eſt, Deum grauiſſimè vindicaturum in impios ſanctorum perſecutores. Hanc vindictam, ſimul & ſuam remunerationem, patienter exſpectent ſancti, permanentes & perſeuerantes in cuſtodia mandatorum Dei, & in fide Ieſu Chriſti, propter quam patiuntur.

v. 13. *Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur.* Per hoc quod dicitur, *Scribe*, ſignificatur aliquid nouum & peculiare dici his verbis. S. Bernardus ſerm. 4. de omnibus ſanctis, dicit hac ſententia diſtingui ſanctos noui teſtamenti à ſanctis veteris teſtamenti. Qui enim tempore veteris teſtamenti moriebantur, nondum erant beati ea beatitudine de qua hic ſermo eſt. Licet enim requieſcerent à laboribus ſuis, nondum tamen opera eorum ſequebantur illos, id eſt, nondum accipiebant fructum, mercedem aut præmium operum ſuorum; ſicut percipiunt ſancti, qui moriuntur tempore noui teſtamenti. De his enim dicitur quod ſint ante thronum Dei, & ſeruiant ei die ac nocte, cap. 7. quod Agnus regat eos & deducat ad vitæ fontes aquarum. Et hoc cap. Quod ſequãtur agnum quocumque ierit. Item quod regnent cum Chriſto; Regnauerunt, inquit, cum eo mille annis cap. 20. Friuolum eſt quod hæretici hunc locum obiiciunt contra pœnas purgatorias poſt hanc vitam. Si, inquiunt, beati ſunt qui in Domino moriuntur; non ergo amplius pœnis obnoxij. Reſpondeo, eos intelligi perfectè in Domino mortuos, qui ita in fide & charitate decedunt vt ab omni macula & reatu peccati liberi ſint. Alioqui enim, mundari adhuc eos neceſſe eſt, vt beatitudinem conſequantur; cum nihil coinquinatũ intrare poſſit in regnum Dei, vt dicitur cap. 21.

Amodo iam dicit Spiritus vt requieſcant &c. In pleriſque Græcis, *amodo*, iungitur præcedentibus, & conſtrui poteſt cum, *moriuntur*, vel cum *beati*: vt ſenſus ſit, amodo beatos eſſe mortuos, qui in Domino moriuntur. Nam olim non erant beati, ſed ibant in tenebras. Deinde ſequitur: *Etiam dicit ſpiritus vt requieſcant.* Vide tamen an non poſſit hæc eſſe conſtructio: *Etiam*, vel certè, *dicit ſpiritus, vt amodo requieſcant à laboribus ſuis. Amodo*, id eſt, poſtquam mortui ſunt. Vide Henricum Vicum libro de deſcenſu Chriſti ad inferos, ſect. 36. benè explicantem hunc locum.

Opera enim illorum &c. Manifeſtus locus pro meritis operum. Non enim eos ſequuntur opera, niſi quia eos merces operibus debita ſequitur; ſicut patientia pauperum non perit, quia abundè remuneratur. Multò magis facit hic locus contra eos ſectarios qui omnia fidelium opera dicunt eſſe peccata.

CAP. XV.

v. 1. **Q***Voniam in illis conſummata eſt ira Dei.* Hinc colligi poteſt, impios non puniri in gehenna citra condignum. Idem ſignificare videtur quod infrà dicitur; *ſeptem phialas aureas plenas iracundiæ Dei.* Vide noſtra in 4. diſtinct. 47.

v. 2. *Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igne, & eos qui vicerant beſtiam &c. ſtantes ſuper mare.* Qui cap. 13. dicuntur victi à beſtia, dicuntur hic eam vicisse, quia per patientiam & mortem euaſerunt inſidias & ſuperauerunt horribiles tentationes beſtiæ, conantis eos pertrahere in æternum interitum. *Mare vitreum mixtum igne*, Baptiſmus eſt; mare, propter aquam; vitreum, propter puritatem; igneum propter Spiritum ſanctum; De quo Ioannes Baptiſta: *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igne.* Et Dominus Ioannis 3. *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu.* Victores beſtiæ *ſtant ſuper hoc mare*; quia gratia baptiſmalis fundamentum eſt totius ſanctæ conuerſationis, & victoriæ ſequentis contra Diabolum & mundum. Vnde & *cantant canticum Moyſi ſerui Dei*, non quod in Deuteron. ſed quod in Exodo cap. 15. deſcribitur; cuius initium: *Cantemus Domino, glorioſe, &c.* Quia ſicut illud canticum cantauerunt filij Iſraël per mare rubrum egreſſi ſalui, ſuperatis ac demerſis hoſtibus, ita iſti Deo gratias agunt de victoria contra ſpirituales hoſtes, cuius cauſſam eis præſtitit gratia Dei per lauacrum baptiſmi. Canticum hoc vulgo vocatur canticum Mariæ ſororis Moyſi, non quod ab ea compoſitum, ſed quod ab ea fuerit decantatum. Nam author eius fuit Moyſes, perinde vt poſterioris. Idque ſatis ipſo loco indicatur, cum dicitur: *Tunc cecinit Moyſes & filij Iſraël carmen hoc Domino.* Huc autem transfertur ad ſenſum anagogicum. Vide eius loci annot.

v. 4. *Omnes gentes venient & adorabunt in conſpectu tuo.* Poteſt intelligi de omnibus ſine exceptione hominibus; quia omnes adorabũt, etiam reprobi. Nam & dæmones contremiſcunt, & omne genu, etiam infernorum, in nomine Chriſti flectetur, ad Philipp. 2. *Mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.* Rom. 14. Eſt enim hic ſermo de extremo iudicio, quando omnes gentes congregabuntur ante

iudicem Chriſtum, Matth. 25. Tunc implebitur illud, *Ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.* Fauet quod præcedit: *Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum?* Videtur autem hic locus alludere ad illud pſal. 85. *Omnes gentes quaſcunque feciſti venient, & adorabunt coram te.*

Quoniam iudicia tua manifeſta ſunt. Hic locus in ſpeciem pugnat cum alijs locis ſcripturæ, quæ teſtantur recondita & occulta eſſe iudicia Dei, adeo vt ab homine comprehendi non poſſint. Vnde Apoſtolus ad Rom. 11. exclamat: *O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei; quam incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inperueſtigabiles viæ eius.* Et Pſal. 35. *Iudicia tua abyſſus multa.* Soluitur hęc dubitatio, diſtinctione temporis. Iudicia Dei occulta ſunt in hoc ſęculo: tantùm nunc ſcimus ea iuſta eſſe, ſed cur talia ſint aut talia, nondum nobis apparet; in futuro ſæculo vtrumque intelligemus; & iuſta eſſe, & propter quid hoc aut illo modo iudicauerit Deus. Sic Auguſt. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 2. Cum, inquit, ad illud iudicium Dei venerimus, non ſolum quæcumque tunc iudicabuntur, verum etiam quæcumque ab initio iudicata, & quæcumque vſque ad illud tempus adhuc iudicanda ſunt, apparebunt eſſe iuſtiſſima. An autem omnibus patebit ratio prædeſtinationis & reprobationis diuinæ; dubium eſt; ibi enim non eſt iudicium retribuens debitum, cur videlicet hic præ illo prædeſtinetur aut reprobetur. Et de eo videtur propriè intelligendum illud Apoſtoli; *Quam incomprehenſibilia iudicia eius, & inueſtigabiles &c.* Et fortaſſe iſta iudicia nunquam reuelabuntur.

CAP. XVI.

v. 6. **E**T *ſanguinem eis dediſti bibere.* Ad litteram, non exiſtimo aquas in ſanguinem conuertendas, neque ſanguinem potaturos Sanctorum perſecutores; quamuis iſta hoc modo in viſione Ioanni fuerint repręſentata; ſed ſignificari quod ſicut illi martyres ſunt perſęcuti, eorum ſanguinem fundendo, vel alio modo ijs nocendo, & mortem inferendo; ita ipſi varijs tormentis cruciabuntur. Simile quid eſt Sap. 11. v. 7. *Immundum ſanguinem dediſti iniuſtis,* quia videlicet occiderāt infantes Hebręorum. Quod ergo ibi corporaliter eſt factum, id ſimili exemplo aliquando futurum impijs. Videtur enim ſignificari quod retribuetur eis ſupplicium congruens meritis ipſorum; ſicut dicitur: c. 13. v. 10. *Qui gladio occiderit, gladio peribit.* Quamuis enim ignis gehennæ ſit omnibus damnatis communis: alia tamen ſpeciali pœna punietur auarus, alia libidinoſus, alia periurus, alia guloſus, alia ſuperbus. Vnde diues ille deſcribitur cruciari in lingua; quia lingua peccauerat. *Per quæ enim quis peccat, per hæc & torquetur;* vt in lib. Sap. dicto cap. dicitur, & declaratur.

v. 9. *Et blaſphemauerunt nomen Dei.* Vide annotat. Apocal. 5.

Neque egerunt pœnitentiam, vt darent illi gloriam. Quicunque agit veram pœnitentiam, dat gloriam Deo; quia pœnitentiæ actus eſt honorem peccando ablatum Deo reſtituere. Vnde Ioſue ad Achan qui peccauerat in anathemate; *Da,* inquit, *gloriam Deo, & confitere quid feceris.* Ioſ. 8. Vide eius loci annot. Item Ioan. 9. Apocal. 11. vbi exponitur quid ſit dare gloriam Deo.

v. 10. & 11. *Et commanducauerunt linguas ſuas præ dolore, & blaſphemauerunt Deum cæli, præ doloribus & vulneribus ſuis.* Quomodo blaſphemauerunt linguis ſuis iam commanducatis, & perditis? An prius blaſphemauerunt lingua; poſtea animo, & voluntate; quomodo & dæmones blaſphemant ſine linguis?

v. 11. *Et non egerunt pœnitentiam ex operibus ſuis.* Hoc poteſt intelligi de idolis, quæ ſunt opera manuum hominum; iuxta ea quæ dicta ſunt ſup. ad cap. 9.

v. 14. *Sunt enim ſpiritus dæmoniorum facientes ſigna.* Sed fallacia, & mendacia; qualia facturum Antichriſtum teſtatur Apoſt. 2. Theſſ. 2. *ſpiritus dæmoniorum,* ſunt ipſi dæmones, qui paſſim in ſacris litteris, vocantur *ſpiritus mali, & ſpiritus immundi.* Sic dicitur virtus temperantiæ, pro ipſa temperantia, videlicet tranſitiua locutione, pro intranſitiua; quæ Hebręis eſt admodum familiaris. Aliter ſpiritus hominum, & ſpiritus beſtiarum, Eccleſiaſtæ 3. *Quis ſcit ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendat ſurſum, & ſpiritus iumentorum, deſcendat deorſum?* Vnde homines, & beſtiæ nuſquam vocantur ſpiritus; ſed dęmones paſſim vocantur *ſpiritus nequam, & ſpiritus immundi.*

v. 15. *Beatus qui vigilat, & cuſtodit veſtimenta ſua ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius.* Stola prima, & veſtis nuptialis, in parabolis Euangelicis ſignificant charitatem; quam etiam habent infantes baptizati, qui proinde non ſunt nudi. Veſtimenta autem hoc loco ſignificare videntur bona opera; quæ adultis ſunt neceſſaria, & ſine quibus nudi ambulant, & videtur eorum turpitudo; quia niſi adultus exerceat ſe in bonis operibus, iuxta legem Dei; perdet etiam ipſam ſtolam primam, & veſtem nuptialem, id eſt, charitatem; iuxta illud, *Qui viderit fratrem ſuum neceſſe habere &c. quomodo manet charitas Dei in illo:* Sic infra, cap. 19. *Byſſinum ſplendens & candidum,* quæ eſt materia pretioſorum veſtimentorum, *iuſtificationes ſanctorum ſunt.* Et in pſal. 44. *Aſtitit regina à dextris tuis in veſtitu deaurato,* id eſt pretioſo; propter Spiritum ſanctum & meritum vitæ æternæ. Et Eccleſiaſtes cap. 9. præcipit, *vt omni tempore, candida ſint veſtimenta noſtra.* Cuſtodit autem veſtimenta ſua, qui tenet perſeuerantiam bonorum operum; ſeu qui manet in charitate, quæ eſt bonorum operum genitrix: de qua S. Gregor. Operatur magna, ſi eſt; ſi autem non operatur, charitas eſſe deſinit.

v. 19. *Et facta eſt ciuitas magna in tres partes.* Ciuitatem magnam, intelligit eam quæ ſequenti cap. deſcribitur, nempe Babylonem, id eſt, confuſam collectionem & ſocietatem omnium malorum. Ea diuiditur in tres partes: Nam in ea alij ſunt planè infideles, alij hæretici, alij mali Chriſtiani. Hæc diuiſio ab alijs ſic intelligitur; vt in ea alij aperte perſequantur bonos; alij occulte & inſidioſe; alij exemplo, id eſt, mala vita, & conuerſatione, qua merentur participes eſſe illius confuſæ & Babylonicæ ſocietatis. Vtraque explicatio fere in idem recidit; Nam infideles, vt Ethnici, Eccleſiam Dei manifeſte perſecuti ſunt; hæretici, inſidioſe eam perſequuntur ſub prætextu Euangelij, libertatis, ac ſynceræ & puræ doctrinæ; quamuis hodie nec à manifeſta, id eſt, corporali perſecutione abſtineant; mali Chriſtiani perſequuntur, neque vim inferendo, neque errorem perſuadendo, ſed malæ vitæ exemplo; qui tametſi ad tempus in Eccleſia ſint, aliquando tamen futurum eſt, vt in illis impleatur illud; *filij regni eijcientur foras.*

Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum. Sicut dicitur Deus dormire, quando vel iuſtos non vindicat, vel malos non punit; ita dicitur euigilare & reminiſci, quando bona remunerat, & mala vindicat. Dicitur ergo *Babylon venire in memoriam ante Deum,* quando tempus inſtat punitionis eius.

v. 20. *Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt inuenti.* *Fugit,* id eſt euanuit, eſſe deſijt, quomodo fugiſſe

dicitur è terris pietas,& iuſtitia; quomodo ſol oriens fugat tenebras noctis. Deſinent autem eſſe inſulæ,& montes, quia terra ſicut & cætera elementa,redigetur ad figuram naturalem, id eſt, penitus rotundam; non enim amplius ſeruiet vſui hominum,ſicut nunc; cuius rei gratia, Deus ab initio creationis terræ, aut certe, die ſecundo quando dictum eſt, *Congregentur aquæ &c.* terram fecit inſulis,& montibus exuberantem. Habet enim ea res multiplicem vſum, & commoditatem vitæ humanæ. Myſticè *fugiet omnis inſula, & montes non inuenientur*; quia faſtus,& excelſitas, &,vt ita dicam, montoſitas omnis ſuperborum deprimetur, vt pijs amplius nocere nequeant. Vnde in pſal. 9. *Quæretur peccatum eius,& non inuenietur*, peccatum, inquam, quo ſuperbus & impius oppreſſit ac dominatus eſt pauperum.

CAP. XVII.

v. 1. V*Eni oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ*. Quomodo vocetur hoc loco *meretrix*, quam Iſaias Virginem vocat, dicens, *Sede in puluere, Virgo filia Babylon*; cap. 47. Vide annot. eius loci.

v. 5. *Myſterium*, id eſt,ſacramentum. Sic enim vertit infra: *Ego dicam tibi ſacramentum mulieris*. Non ſignificat ſcriptum fuiſſe in fronte mulieris hoc vocabulum (Myſterium) ſed,verba quę ibi ſcripta erant, ſcilicet *Babylon magna*, continere myſterium; quod myſterium poſtea quaſi ſub ænigmate explicatur, dum ſignificatur hanc mulierē fuiſſe Romam. Nam Romam hoc loco nominare expreſſe, periculoſum erat,& non neceſſarium. Sic Ieremias, c. 25. ſub alio nomine, contra regem Babylonis prophetaſſe legitur; dum vocat eam Seſach. S. Hieron. in epiſt. ad Algaſiam q. 11. nomen blaſphemiæ ſcriptum in fronte meretricis,interpretatur Romam æternam.

Myſterium; Babylon magna, mater fornicationum, & abominationum. Quidam de Roma dictum intelligunt,vt Tertul. Hieron. & fauet quod infra dicitur; *ſeptem capita, ſeptem montes ſunt*; Roma enim habet ſeptem colles. Hieron. præfatione in Didymum,De Spiritu ſancto; Dum in Babylone verſarer,& purpuratæ meretricis eſſem colonus &c. loquens de Roma. Quod Ruffinus lib. 2. inuectiuæ, reprǽhendit, dicens; Ex qua præfatione videatis,quomodo de vrbe Roma,Deo fauente,capite Chriſtianorum, ea dicit, quæ dicebantur tunc cum gentiles in ea populi & perſecutores principes morabantur. Quæ verba Ruffini ſunt pro reſponſione ad eos,qui Romam hic non ſignificatam, ſcripſerunt. Conſtat enim & Tertul. ad illud tempus reſpicere, de quo Ruffinus loquitur. Idem ſatis oſtenditur,ex eo quod dicit Ioannes v. 6. ſe vidiſſe hanc mulierem ebriam de ſanguine Sanctorum, & ſanguine Martyrum Ieſu; hoc enim ſine dubio eſt referendum ad decem perſecutiones à Romano Imperio commotas toto orbe,aduerſus cultores religionis Chriſtianæ. Quod autem Roma hic intelligatur, ex eo etiam probabile fit, quod Ioanni pro interpretatione dicitur in fine cap. *Et mulier quam vidiſti,eſt ciuitas magna,quę habet regnum ſuper reges terræ.* Petrus quoque, iuxta multorum intellectum, Romam Babylonem vocauit in 2. ſua epiſt. Veruntamen quia non omnia quæ hic de muliere iſta dicuntur, in Romam vrbem competere poſſunt,velut illud in fine cap. ſubſequentis: *Et in ea ſanguis prophetarum,& Sanctorum inuentus eſt,& omnium qui interfecti ſunt in terra*; ideo credendum eſt,ſub Roma, tanquam principali quodam membro, prophetam nobis voluiſſe deſcribere totam Diaboli ciuitatem,id eſt,impiorum ſocietatem,eiuſque interitum. Imò, hoc ipſum etiam ad Romam pertinet; quia Romanum imperium patebat latiſſime. Itaque ſanguis omnium fere Martyrum effuſus eſt, ex præſcripto legum, quas tulerunt Romani Imperatores,per varios Pręfectos, & Præſides, & Iudices Prouinciarum. Forte tamen, addendo (*Prophetarum*) extendit nomen Babylonis ad totam diaboli ciuitatem, & regnum. Vide Riberam, hoc & ſeq. cap. Quomodo Roma fuerit mater abominationum, & fornicationum terræ, bene explicat S. Leo ſerm. 1. in natali Apoſt. Petri & Pauli, quia cum pene omnibus dominaretur gentibus, omnium gentium ſeruiebat erroribus. Itaque facta erat magiſtra errorum, & fons, ac lacuna omnium viciorum. Porrò Roma nomine Babylonis ſignificatur, non quod Babylon geſſerit figuram Romanæ ciuitatis,aut Romani imperij; ſed propter ſimilitudinem;quia ſicut Babylon olim afflixit, & oppreſſit populum Dei; ita Romanum imperium initio Eccleſiæ Chriſtianos vehemēter afflixit, & graues in eos perſecutiones commouit; & ſicut in Babylone regnabat idololatria; ſic & Romæ, iuxta B. Leonis Papæ teſtimonium. Itaque ambæ ciuitates illæ, in hoc conueniunt, quod figuram quandam geſſerint ciuitatis & regni diaboli; altera tempore veteris teſtamenti, altera tempore noui: altera in Oriente, altera in Occidente. Vide Aug. lib. 18. de ciuit. Dei cap. 22. & 27. Romam filiam Babylonis vocat,& Babylonem occidentalem.

v. 8. *Beſtia quam vidiſti, fuit, & non eſt: & aſcenſura eſt de Abyſſo, & in interitum ibit*. Per beſtiam alij Diabolum, alij Antichriſtum intelligunt. Si Diabolus intelligitur,ſenſus eſt:eum olim,nempe ante Chriſti aduentum fuiſſe in magno honore, & authoritate per idololatriam,aliaque peccata: Iam vero, id eſt, tempore Chriſti, & Eccleſiæ eius adhuc florentis, *non eſt*, quia poteſtas eius multum debilitata eſt, dicente Domino: *Nunc princeps huius mundi eÿcietur foras*. Sed rurſum tempore Antichriſti de Abyſſo aſcenſurus eſt, id eſt, ad tempus poteſtatem exercebit, ſed paulo poſt Domino ad Iudicium veniente, in interitum ibit, id eſt, in ſupplicium æternum. Qui de Antichriſto exponunt, dicunt hanc beſtiam fuiſſe, in ſuis ſatellitibus, & anteſignanis; de quibus Ioannes: *Iam Antichriſti multi facti ſunt*: Et Apoſt. Paulus 2. Theſſal. 2. *Nunc iam myſterium operatur iniquitatis*: In perſona autem, nondum eſt; ſed aſcendet de Abyſſo Iudaicæ impietatis;& paulo poſt,id eſt, poſt tempus & tempora, & dimidium temporis, hoc eſt, tres annos & dimidium,in interitum ibit,quando cum Dominus Ieſus interficiet.

v. 12. *Sed poteſtatem tanquam reges vna hora accipient poſt beſtiam.* Græca, *accipiunt*; quomodo etiam multa habent manuſſ. & legit Primaſius, *poſt beſtiam*, Gręcè *μετὰ τοῦ θηρίου*, id eſt, cum beſtia,quomodo etiam Primaſij textus habet. Forte noſter interpres legit *μετὰ τὸ θηρίον*.

v. 14. *Quoniam Dominus dominorum eſt, & Rex regum.* Vtique ſecundum naturam aſſumptam, loquitur enim de vniuerſali poteſtate,ac dominio Chriſti; quod, vt homo, accepit à Patre; iuxta illud, *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra.* Eſt autem illa poteſtas, non terrena, ſed ſpiritualis; quia regnum Chriſti non eſt de hoc mundo. Eſt Dominus, & rex omnium dominorum & regum; quia omnes iudicaturus eſt, & poteſtatem iudicandi eos iam nunc habet.

CAP. XVIII.

v. 2. **E**T *exclamauit in fortitudine dicens*. Manuſſ. plurima habent, *in forti voce*. Græca in *fortitudine voce magna*. Senſus tamen omnium idem eſt. Vide notas Franc. Lucæ.

v. 4. *Exite de illa populus meus; vt ne participes ſitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis*. Quomodo iubemur exire è Babylone, id eſt, ſocietate malorum; corpore an animo? Non dubium quin animo; quia nemini licet animo, & voluntate coniungi impijs, aut quibuſcunque malis hominibus in eo quod mali ſunt. Verum hic locus, etiam corporalem coniunctionem prohibere videtur, quia pro ratione ſubiungit periculum coniunctionis animorum, quando dicit; *vt ne ſitis participes delictorum eius*. Senſus igitur eſt: Etiam corpore ſeparamini ab impijs, ne contingat animum veſtrum moribus eorum inquinari, & ita fiaris participes ſuppliciorum. Cæterum quia non eſt per ſe malum, corpore verſari inter malos: hinc præceptum diuinum de corporali egreſſu & receſſu, tantum obligat, quantum periculi eſt ne quis particeps fiat impietatis; & quantum non excuſat neceſſitas. Et quia paucorum eſt ea perfectio, vt ſine periculo inter malos verſari poſſint; perfecti autem, ſine ſcandalo imperfectiorum, inter eos verſari vix poſſint: manifeſtum eſt, vel nullos, vel certe paucos excuſari, quo minus à manifeſta & pernicioſa malorum ſocietate, qualis eſt hæreticorum, ſecedant. Neceſſitas egeſtatis, quam fere prętendere ſolent, potius excuſat vt minus peccent, quam vt omnino à culpa ſint liberi.

v. 5. *Quoniam peruenerunt peccata eius vſque ad cælum*. Figuratus ſermo, quo ſignificatur eo vſque peccata increuiſſe, vt iam tempus ſit ea puniendi. q. d. peruenerunt vſque ad habitaculum & conſpectum Dei, vt iam diutius diſſimulari non debeant. Non diſſimili figura dictum quod ſequitur: *Et recordatus eſt Deus iniquitatum eius*, dicitur enim Deus recordari peccatorum quando ea punit, aut puniturum ſe ea denunciat.

v. 6. *Duplicate duplicia ſecundum opera eius. In poculo quo miſcuit, miſcete illi duplum*. Deinde ſequitur; *Quantum glorificauit ſe, & in delicijs fuit; tantum date illi tormentum &c.* Non repugnant hæc duo, *dare tantundem, reddere duplum*; *Tantundem datur*, ſi meritum ſpectetur & valor operum; quia Deus non punit vltra meritum: *Duplum* autem, id eſt multiplum, *redditur*, ſi quantitas, ſeu magnitudo, & diuturnitas pœnæ comparetur cum magnitudine & diuturnitate voluptatum huius ſæculi; quæ cum ſit momentanea, punitur tamen redditione æterni ſupplicij. Sed id pro merito. Vel potius, duplicitas illa refertur, ad pœnas, & tribulationes Sanctis illatas; quia mali in inferno recipient longe grauiora tormenta, quam ipſi bonis in hac vita intulerunt. Neque hoc iniuſtum eſt; quia mala eorum voluntas, tantam punitionem meruit. Sicut non iniuſtè, pro furto, rapina, vel adulterio, quis occiditur; quia peccatum eius, licet non tantum pœnæ intulit, tamen tantam pœnam meruit.

Reddite illi ſicut & ipſa reddidit vobis. Sic de eadem Babylone Ierem. 50. *Vltionem accipite de ea: ſicut fecit, facite ei*. Et iterum: *Reddite ei ſecundum opus ſuum, iuxta omnia quæ fecit, facite illi*. Dicuntur autem hæc ad electos, quos afflixit Babylon. Quamuis enim Sancti in hoc ſęculo præceptum habeant orandi pro inimicis ſuis perſequentibus, & calumniantibus ſe; & prohibeantur reddere malum pro malo: in futuro tamen ſæculo, quod iuſtitiæ erit, non miſericordiæ;

A quando nemo à ſiniſtra poterit ad dexteram tranſire, reddetur Babyloni à Sanctis, ſicut ipſa reddidit eis; quia *lætabitur iuſtus, cum viderit vindictam*; Pſal. 57. & applaudet iuſtitię Dei punientis impios, ſuamque iniuriam vindicantis. Quin & ipſi, iudices ſedebunt cum Chriſto, ſuoque calculo Babylonem condemnabunt.

Sicut & ipſa reddidit vobis. Reddidit, id eſt, dedit, phraſi Hebraica, ſicut in Pſal. 115. *Quid retribuam Domino, pro omnibus quæ retribuit mihi?* id eſt tribuit. Et: *Benedic anima mea Domino, & noli obliuiſci omnes retributiones eius*, id eſt, beneficia quæ in te contulit. Et pſal. 7. *Si reddidi retribuentibus mihi mala*, id eſt, mala inferentibus.

B v. 7. *Quantum glorificauit ſe & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum*. Significatur æqualitas proportionis, non abſoluta. Qui enim multum peccauit, multum puniri debet: *Potentes autem potenter tormenta patientur*. Sap. 6. Qui autem minus peccarunt, minus puniuntur. Ita ſeruatur proportio.

v. 10. *Quoniam vna hora venit iudicium tuum*. Dices; Ergo non eſt ſingulorum particulare iudicium. *Reſp.* Nihil vetat vniuerſale iudicium, in quo palam tota illa ciuitas, nõ animarum, ſed hominum impiorum, iudicanda ſit; vna hora fieri: pręceſſiſſe autem occultum iudicium ſingulorum, non hominum, ſed animarum, quod fiat in morte cuiuſque, ſicut dicit Eccleſiaſticus, Deum in die obitus reddere cuique ſe-
C cundum vias ſuas. Eccle. 11.

v. 21. *Et ſuſtulit vnus Angelus fortis lapidem quaſi molarem magnum, & miſit in mare dicens: hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltra iam non inuenietur*. Alludit hic locus ad illud quod habetur apud Ierem. in fine cap. 51. vbi Ierem. mandat Saraiæ, vt librum in quo ſcripta erant mala ſuperuentura Babyloni, alligato lapide proijciat in medium Euphratem, dicatque: *Sic ſubmergetur Babylon, & non conſurget à facie afflictionis*.

v. 24. *Et in ea ſanguis prophetarum, & Sanctorum inuentus eſt, & omnium qui interfecti ſunt in terra. Interfectos*, intellige iniuſtè, & maximè propter martyrium Chriſti. Vide de hac ſententia annot. cap. proximè
D præcedentis. Item cap. 11.

CAP. XIX.

v. 5. **E**T *qui timetis eum puſilli & magni*. At in regno cælorum omnes magni ſunt, per illos magnos piſces ſignificati, quos poſt Domini reſurrectionem, ceperunt diſcipuli Ioan. 21. An omnes magni, propter indefectibilem perfectionem, & plenitudinem felicitatis; & tamen alij puſilli, alij magni, quia differentes ibi ſunt gradus perfectionis? Vbi tamen quiſque pro ſua capacitate, impletur donis ad vitam illam pertinentibus. Vide annot. infra
E cap. ſeq.

v. 6. *Dicentium Alleluia*, id eſt, Laudate Dominum. Durandus in Rationali varia commemorat de expoſitione huius vocis, ſed commenticia fere, & ex ignorantia linguæ Hebraicæ. Quare hanc vocem non reddidit Ioannes Gręcè, vt cętera? an quia Hebraicè proferebatur in viſione? an vero quia Sancti in cælo hoc canticũ perpetuo canent lingua Hebræa? Sic Tob. 13. *Per vicos eius Alleluia cantabitur*. Aliam rationem reddit Titel. in expoſitione miſſæ cap. 22. quoniam, inquit, plenitudinem illius gaudij, & plenæ laudis hic non datur experiri in valle conſtitutis miſeriæ; idcirco non interpretatum Hebraicè nomen remanſit, vt peregrinum ab hac vita gaudium,

peregrinum

peregrinum vocabulum deſignaret, potius quam exprimeret. Ideo tacetur hoc Alleluia, à ſeptuageſima, vſque ad paſcha; quia tunc agimus commemorationem lapſus noſtri, & exilij; & celebramus pœnitentiam; & ideo non conuenit canticum exultationis & laudis, quod canemus in patria; & æterno gaudio patriæ aptiſſimum eſt. Et eius loco ſubſtituimus Latinum; *Laus tibi Domine, rex æternæ gloriæ*, quod non eſt exultationis, ſed tantum laudis; quia non eſt cohortatio ad laudem, vt ſolet eſſe, quando aliquid lætum & proſperum accidit. Item ſubſtituimus Latinum Hebræo, id eſt, peregrinum patrio; quia tunc agitur tempus commemoratiuum noſtræ peregrinationis à patria. De huiuſmodi vocabulis Hebraicis in Euangelio, vel vſu noſtro, retentis, vide Baron. tom. 1. annal.

Quoniam regnauit Dominus Deus omnipotens. *Regnauit*, id eſt, regnum accepit, phraſi Hebraica, iuxta id quod in Euang. dicitur: *Homo quidam nobilis, profectus, vt acciperet ſibi regnum*. Et ſup. cap. 11. *Factum eſt regnum huius mundi Domini noſtri*. Sic in Pſal. *Dominus regnauit*, cum alioqui dicendum videretur *Dominus regnat*, tempore præſenti. Similem phraſim obſeruare eſt in verbo *poſſidendi*; vt cum dicit Iezabel ad Achab: *Surge, & poſſide vineam Naboth*; & Elias ad eundem: *Occidiſti, & poſſediſti*. 3. Regum 21. Vide eius loci annot.

v. 8. De ſponſa agni dicitur: *Et datum eſt illi vt cooperiat ſe byſſino ſplendenti, & candido. Byſſinum enim iuſtificationes ſunt Sanctorum*. Non ergo iuſtitiæ Sanctorum ſunt velut pannus menſtruatæ. Sanctos intelligit eoſdem, de quibus ſup. cap. 7. & 8. ſcilicet Sanctos Eccleſiæ militantis. Notandum quod dicit *& datum eſt ei*; per quod ſignificatur omnes iuſtificationes, id eſt iuſtitias, ſeu iuſta opera Sanctorum, eſſe Dei dona, nec poſſe hominem placere Deo, niſi de eo quod ipſe dederit. Congruit illud Pſal. 131. *Sacerdotes tui induantur iuſtitiam*.

v. 9. *Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati ſunt*. Quomodo ergo de quibuſdam vocatis dicitur Matt. 22. *Quia non fuerunt digni*. Quomodo etiam vocatus & ingreſſus ad nuptias, quod non haberet veſtem nuptialem, expellitur, & in tenebras exteriores proijcitur? Vnde & non ſemel à Domino dicitur: *Multi vocati, pauci vero electi*. Sed hoc loco intelliguntur vocati ſecundum propoſitum, de quibus Apoſt. Rom. 8. Nuptiæ quoque intelliguntur, non militantis Eccleſiæ, ſed triumphantis. In hac enim omnes digni ſunt; & ideo omnes manent; ex illa multi eijciuntur, indigni. Ob hanc cauſam altera cœna vocatur, alterum prandium, vt Gregor. obſeruauit.

v. 10. *Et cecidi ante pedes eius, vt adorarem eum, Et dicit mihi, Vide ne feceris; conſeruus tuus ſum, & fratrum tuorum habentium teſtimonium Ieſu, Deum adora*. Hunc locum Sectarij interdum Catholicis obijciunt, ad impugnandum eum honorem, & venerationem, quæ totius Eccleſiæ conſuetudine, ſanctis in cælo cum Chriſto regnantibus exhibetur; velut dum genu flectunt, aut humi procumbunt. Neque enim Ioannes Angelum diuino cultu honorare voluit, cum probè ſciret ſolum Deum, hoc pacto adorandum eſſe. Igitur, inquiunt, prohibitus fuit Angelum procubitu corporis venerari. Quare nec Sanctos vita defunctos honorare licet. *Reſp*. verba Angeli dicentis, *Vide ne feceris*, non eſſe prohibentis, nec reprehendentis; ſed verba modeſtiæ, qua hoc in ſe conſiderat, quod cum Ioanne habet commune, nempe ſeruum eſſe Dei. Propterea enim addit: *Conſeruus tuus ſum, & fratrum tuorum*. Factum eſt autem iſtud, non propter Angelum, qui nullum erat elationis periculum: ſed ad noſtram inſtructionem, ne quis homo, quantumuis magnus, facile ſe patiatur eximio aliquo honore affici, ne in ſuperbiam erigatur; ſed ſtatim ſibi proponat quod cum alio habet commune, nempe hominem eſſe, Chriſtianum eſſe, miniſtrum Dei eſſe, Sic Petrus humiliter recuſauit honorem, à Cornelio Centurione delatum, conteſtatione communis naturæ, quando dicebat: *Et ego ipſe homo ſum*. Actor. 10. Neque enim Centurio eum pro Deo adorabat. Vide annot. ad eum locum. Cur autem Angeli, ante Chriſti aduentū paſſi fuerint ſe adorari (Nam Abraham & Loth Angelos adoraſſe leguntur, nec prohibiti) poſtea vero, cur noluerint id admittere; rationem reddit Gregor. hom. 8. in Euang. Quod ſi Ioannem Angelus reprehendiſſet vt malè agentem; non feciſſet Ioannes idem ſecundò, nec bis in eundem lapidem impegiſſet; nam cap. 22. rurſum adorare voluit Angelum, & rurſum prohibitus eſt, iiſdem modeſtiæ verbis quæ hic leguntur. Itaque hic locus ſcripturæ in hæreticos retorquendus eſt; nam planè contra eos, ac pro nobis facit. Si enim Ioannes, tantus Apoſtolus, ſpiritu diuino plenus, Angelum procubitu corporis in terram adorauit, id eſt, veneratus eſt ſemel, & iterum; igitur hoc factum merito nobis omnibus eſt imitandum in cultu & veneratione Sanctorum Angelorum, & animarum cum Chriſto regnantium. Additio B. P. Cenſoris.

Oportet meminiſſe quod hæc reipſa non euenerint, ſed dumtaxat per viſionem imaginariam S. Ioanni oſtenſa ſint: quam viſionem ipſe hîc commemorat, & ſimul Angeli prohibitionem ſibi in viſione factam: vt cultum Angelorum ex Platonis Philoſophia in Græcia vigentem, iſto modo conuelleret; contra quem & Paulus Apoſtolus ſerio agit in epiſtola ad Epheſios & ad Coloſſenſes.

v. 11. *Et ecce equus albus*. Quem alium non puto eſſe, inquit, Hier. ſuper Hab. 3. niſi Apoſtolum Paulum, ſuper quem equitans omnem orbem circuierat. Veriſimilius hac ſeſſione Chriſti ſuper equum album, ſignificari triumphum eius, ex victoria perfecta de inimicis; quomodo ſolent apud Romanos, qui ex magna victoria redibant, triumphantes vehi equis albis. Vnde & hic ſequitur: v. 13. *Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine*, ſcilicet hoſtium quos expugnauit. Et iterum: v. 14. *Et exercitus qui ſunt in cælo, ſequebantur eum in equis albis*, ſcilicet comites, & ſocij triumphi, ſicut fuerunt participes pugnæ, & victoriæ; quia in ſanctis ſuis Chriſtus & pugnauit, & vicit; quos proinde & triumphi participes facit.

v. 12. *Habens nomen ſcriptum, quod nemo nouit, niſi ipſe*. Mox autem ſequitur: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei*. Hoc igitur nomen, nemo nouit, niſi ipſe, id eſt, rem illo nomine ſignificatam, nemo intellectu comprehendit, niſi ipſe. Quo ſermone, non excluditur Pater, & Spiritus ſanctus, vt qui vnum ſunt cum Filio; ſed intellectuales omnes creaturæ. Vide noſtra in 1. diſtinct. 21. §. 2. Obſerua peculiare eſſe Ioanni, filium Dei appellare Verbum. Sic in Euang. & in epiſt.

v. 16. *Et habet in veſtimento, & in femore ſuo ſcriptum, Rex regum, & Dominus dominantium*. Hoc videtur accipiendum ſecundum humanam naturam; veſtimentum enim rectè ſignificat humanam naturam, qua Dei filius, velut indutus eſt. Nam carne indutus Chriſtus, apud Patres paſſim legitur, & canit Eccleſia: *Seruile corpus induit*. Femur autem deſignat humanam generationem: vnde eſt illud quod in Geneſi dicitur ſeptuaginta animas egreſſas de femore Iacob; & quod Abraham ſibi iuraturum iubet manum ponere ſub femore, quia inde exiturus erat ille, in quo benedicendæ erant omnes gentes, vt ait Auguſt.

Chriſtus igitur ſecundum hominem Rex regum eſt, & Dominus dominorum : ſed regnum illud & dominium non eſt de hoc mundo, nec ſæculare; ſed ſpirituale.

v. 20. *Viui miſſi ſunt hi duo in ſtagnum ignis ardentis ſulfure. Duo*, ſcilicet beſtia, & pſeudopropheta, id eſt, Antichriſtus cum ſeductoribus ſuis prophetis. Non quod corpore morituri non ſint; cum dicat de Antichriſto Apoſt. 2. Theſſ. 2. *Quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui*; ſed quia tam repentino peribunt exitio, vt viui in infernum miſſi videantur. Vel ſenſus eſt, Eos multo grauiori ſupplicio cruciandos, quam eos, qui ab eis ſeducti fuerint; ſicut multo grauius eſt ſupplicium, viuum igne cremari, quam gladio occidi. Verum prior ſenſus magis placet. Nam ſeq. cap. generaliter dicitur : *Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, miſſus eſt in ſtagnum ignis.* Et cap. 21. *Timidis autem, & incredulis, & exſecratis, & homicidis, & fornicatoribus --- pars illorum erit in ſtagno ardenti igne & ſulfure.* Vide comment. citato cap. 2. Theſ. 2.

CAP. XX.

v. 1. ET *vidi Angelum deſcendentem de cælo habentem clauem abyſſi, & catenam magnam in manu ſua.* *Hic Angelus* Chriſtus eſt, qui deſcendit de cælo, quando propter nos homines, & propter noſtram ſalutem, homo fieri, & inter homines conuerſari dignatus eſt. *Clauem habet abyſſi* quia poteſtatem habet, non tantum cæli, ſed etiam inferni. *Catena magna in manu eius*, eſt poteſtas, qua conſtringere & captiuare poteſt inimicos, quantumuis repugnantes.

v. 2. *Et apprehendit draconem, ſerpentem antiquum, qui eſt diabolus, & ſatanas.* Sunt hæc quatuor nomina principis dæmonum, eique in ſcripturis ita propria, vt non temerè vllum eorum reperias attributum alicui inferiorum dæmonum, quos ſcriptura paſſim dæmonia vocat. Vnde à conſuetudine ſcripturæ recedunt, qui omnes dæmones diabolos vocant. Vtrum autem *Satanæ* nomen aliquando inferioribus tribuatur, quæri poteſt; de quo vide annotat. Matth. 12. Veteres, Hilarius, & alij diabolum interdum zabolum vocant. Vnde & Eccleſia canit, *Michaëlem in virtute conterentem zabolum.* Sic enim legendum eſt: à verbo ζαβάλλειν, id eſt, διαβάλλειν, decipere, calumniari. Vide Hilar. in 24. Matth. Auguſt. Tract. 27. in Ioan. ſub fin. Vide etiam Dialogum Deſiderij de Pronunciatione, poſt medium libri.

Et ligauit eum per annos mille; & miſit eum in abyſſum; & clauſit, & ſignauit ſuper illum, vt non ſeducat amplius gentes, donec conſummentur mille anni. Hæc verba ſignificant diaboli poteſtatem cohibendam, & reſtringendam per aduentum Chriſti, vſque in finem ſæculi. Quod totum tempus ſignificatur per mille annos. Cæterum fine ſæculi appropinquante, quaſi exſpirante mille annorum ſpatio; futurum vt iterum ſoluatur, id eſt, poteſtas eius laxetur, quando per Antichriſtum, & miniſtros eius Eccleſiam Chriſti omnibus tentandi artibus, & machinis impugnabit. Non ſignificat autem hic locus diabolum nunc ita ligatum teneri in abyſſo, vt per ſe homines ad tentandum accedere non poſſit. Quod etſi ita eſſet, non tamen contrarium eſſet, quod dicit B. Petrus 1. epiſt. 5. *Aduerſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret*; faceret enim hoc per ſuos Angelos, ſi per ſeipſum non poſſet. Vide comment. eius loci. Porro monet Aug. lib. 20. de ciuit. cap. 7. illud, *donec conſummentur &c.* vel conſtrui poſſe cum eo quod proximè præcedit, *vt non ſeducat amplius*; vel cum illo, *Et clauſit, & ſignauit ſuper eum donec &c.* vt ſen-

A ſus ſit, eum manſurum in carcere, ligatum vſque ad finem mille annorum. Vnde ſequitur: *Et poſt hæc oportet eum ſolui modico tempore.*

v. 4. *Et vixerunt*, id eſt, reſurrexerunt reſurrectione prima, quæ eſt beatitudo animarum, de qua ſequitur: *Et regnauerunt cum Chriſto mille annis.* De animabus interfectorum propter nomen Chriſti, & reliquorum omnium, qui non acceperunt characterem beſtiæ, dicitur: *Et vixerunt & regnauerunt cum Chriſto mille annis.* De regno mille annorum variæ fuerunt olim opiniones. Quidam docuerunt Chriſtum poſt
B reſurrectionem mortuorum regnaturum mille annis in terra, quibus in omne genus voluptatis & libidinis effunderentur, qui nunc ab ijs ſe abſtinuiſſent. Sic ſenſerunt hæretici qui à numero appellati ſunt Chiliaſtæ, id eſt Millenatij, quorum princeps fuit Cerinthus. Alij mille quidem annorum regnum conſtituebant in terra poſt reſurrectionem; ſed in quibus pij in ſumma ſecuritate & pace Deo ſeruiant in terris. Hæc ſententia fuit multorum eccleſiaſticorum virorum, vt Irenæi, Lactantij & aliorum. Vnde & S. Hieronymus dicit in cap. 19. Ierem. ſe eam ſententiam nec ſequi, nec damnare; propterea quod multi martyres iſta dixerint. Verum & hæc opinio paulatim exploſa eſt. Quod ad hunc locum attinet, manifeſtum eſt non loqui ſcripturam de tali regno, ſed de eo, quo nunc regnant animæ ſanctorum in cælis, vſque ad diem iudicij. Quod vocatur regnũ mille
C annorum, vel propter perfectionem, vel per metonymiam, qua numerus certus pro incerto ponitur. Sic intelligi, manifeſtum eſt; tum quia hoc regnum animabus tribuit, non corporibus, aut hominibus. Deinde quia ſolutionem ſatanæ, & ciuitatis ſanctę perſecutionem, & generale iudicium, futurum dicit circa finem huius regni mille annorum.

v. 5. *Cæteri mortuorum non vixerunt.* Id eſt; non reſurrexerunt reſurrectione prima: *Donec conſummentur mille anni*, id eſt, vſque ad finem ſęculi. Non quod tunc victuri ſint, id eſt, reſurrecturi reſurrectione prima; quia tunc finitur tempus regni, quod intelligitur in reſurrectione prima; ſed more ſcripturæ ſacræ *donec* denotat certum tempus, ad quod vſque aliquid
D futurum vel non futurum ſit; non ſignificans quid futurum poſtea. Nam vtique ſi antè non vixerunt reſurrectione prima, multo minus poſtea victuri ſunt; eodem ſenſu. Eſt enim ſermo de reprobis, cum dicit, *cæteri mortuorum. Hæc eſt reſurrectio prima*, de qua dixi: *Et vixerunt*; & quam remoui à cęteris dicendo: *Cæteri mortuorum non vixerunt.*

v. 6. *Hęc eſt reſurrectio prima. Beatus, & ſanctus, qui habet partem in reſurrectione prima. In his ſecunda mors non habet poteſtatem.* Reſurrectio prima tantum bonorum eſt; reſurrectio ſecunda, etiam malorum. Mors prima, bonorum, & malorum eſt; mors ſecunda tantum malorum. Eſt enim prima reſurrectio, beatitudo animarum ante reſumpta corpora; reſurrectio ſecunda,
E qua corpora à morte reſurgent. Mors prima, ſeparatio animæ à corpore; mors ſecunda, proiectio animæ, vel totius hominis in gehennam ignis. Sic enim deſcribitur in fine cap. *Et infernus, & mors miſſi ſunt in ſtagnum ignis; hæc eſt mors ſecũda.* q.d. mors prima miſſa eſt in mortem ſecundam, ſenſu inferius explicando. Item ſequenti cap. *Pars illorum, erit in ſtagno ardenti igne, & ſulphure, quod eſt mors ſecunda.* Agitur hic tantum de morte, & reſurrectione, quæ vitam hanc mortalem conſequitur. Alioqui, eſt in hac vita quædam mors animæ per peccatum; & quædam eius reſurrectio per iuſtitiam: de qua reſurrectione dicitur Ioan. 5. *Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent*, ſcilicet vita iuſtitiæ.

An

An potius dicendum eſt, hîc Ioannem loqui de A reſurrectione tanquam præmio, & morte, tanquam ſupplicio? Vnde prima reſurrectio eſt, quando ſolæ animæ donabuntur vita æterna; ſecunda reſurrectio, quando totus homo vitam accipiet æternam. Mors prima quando anima ſeparatur à corpore; mors ſecunda, quando totus homo mittetur in æternum interitum.

Sed erunt ſacerdotes Dei, & Chriſti. Chriſto vt homini non ſunt offerenda ſacrificia, ne ſpiritualia quidem, quæ hoc loco intelliguntur. Igitur futuri dicuntur ſacerdotes Chriſti tamquam Dei, non tamquam hominis; vt in eo quod dicitur, *erunt ſacerdotes Dei*, ſubaudiatur, *Patris*; cumque additur *& Chriſti*, B par honos tribuatur filio. Aut certè, *ſacerdotes Chriſti* erunt; quia totum Chriſtianæ legis ſacerdotium, tam ſpirituale, quod omnibus iuſtis commune eſt, quam externum, quod quibuſdam proprium eſt; profluit tum ex merito, tum ab inſtitutione, & authoritate Chriſti; qui idem in vtroque ſacerdotio exequendo, principales obtinet partes.

Sed quod eſt hoc ſacerdotium, quod promittitur futurum in regno mille annorum, id eſt, inter mortem & reſurrectionem? *Reſp.* tunc futurum ſacerdotium ſpirituale perfectum, & omnibus modis abſolutum. Nunc enim nemo ita iuſtus eſt, vt non multa faciat Deo ingrata. Tunc autem omnia ſanctarum animarum opera erunt ſacrificia Deo vndequaque placentia. Vide S. Aug. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 10. C

v. 7. *Et ſeducet gentes, quæ ſunt ſuper quatuor angulos terræ, Gog & Magog.* Non ſignificari vnam & alteram aliquam gentem, vt Getas, & Maſſagetas (ſicut quidam opinati ſunt) liquet, quia ſignificantur gentes quę ſunt ſuper quatuor angulos terræ, id eſt, toto orbe terrarum diffuſæ, quemadmodum benè probat Aug. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 11.

v. 9. *Et diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis, & ſulfuris; Vbi & beſtia, & pſeudopropheta cruciabuntur.* Igitur diabolus alius eſt à beſtia, & à pſeudopropheta. *Die ac nocte in ſæcula ſæculorum*, id eſt, ſine intermiſſione vſque in æternum. Conſtat alioqui, nec in regno cælorum, noctem, nec in gehenna diem futurum; ſed vt illic dies, ita hic nox erit vna, & perpetua. D

v. 12. *Et vidi mortuos, magnos & puſillos ſtantes in conſpectu throni. Magnos, & puſillos*; non ſtatura, ſed dignitate ea, quam habuerunt in ſæculo, quomodo dictum eſt ab Eccleſiaſtico cap. 5. in fine: *Iuſtifica puſillum, & magnum ſimiliter.* Senſus igitur eſt, omnes tam eos qui in ſęculo potentes, & honorati fuerunt, vt reges, principes, diuites, nobiles, pontifices, ſacerdotes, doctores; quam qui viles, & inhonorati; ſiſtendos iudicio, & nulla dignitatis habita ratione ſecundum opera iudicandos. Quo etiam pertinet quod dicit: *Stantes in conſpectu throni.* Non enim aliquibus ob dignitatem qua in ſæculo excelluerunt, ſedendi dabitur locus, ſed omnes ſtare oportebit; quod eſt iudicandorum, & ſententiam iudicis expectantium. Item E ſubiungitur quod *iudicabuntur ſecundum opera ipſorum.* Hoc non competit in puſillos, id eſt, infantes. Vide annot. cap. præced. & Sap. 6.

Et libri aperti ſunt, & alius liber apertus eſt qui eſt vitæ. Per libros qui in extremo iudicio aperiendi ſunt, intelliguntur conſcientiæ ſingulorum, in quibus deſcriptum eſt quid boni, quidue mali quiſque fecerit. Ex his libris vnuſquiſque iudicatur. Per librum vitæ intelligitur liber prædeſtinationis ad vitam ęternam. Hic liber modò clauſus eſt, quia nunc neſcitur qui ſint prędeſtinati: tunc autem liber ille aperietur; quia tunc cognoſcetur palam qui ad vitam æternam pertineant. De hoc libro generaliter additur. v. 15. *Et qui non eſt inuentus in libro vitæ ſcriptus, miſſus eſt in ſtagnum ignis.* Vt intelligamus non fore medium aliquem locum aut ſtatum poſt diem iudicij; ſed omnes vel ad numerum electorum, vel ad numerum damnatorum pertinere.

Sed nunquid infantes ſine baptiſmo mortui mittentur in ſtagnum ignis? ita videtur ex hac ſcriptura. Poteſt autem dici, per ſtagnum ignis generaliter intelligi locum pœnarum; in quo loco pręcipua pœna, non ſola tamen, ſit cruciatus ignis; cum ſint & alię pœnæ minores.

v. 13. *Et mors & infernus dederunt mortuos ſuos, qui in ipſis erant.* Mors dedit mortuos ſuos, quando eos non amplius detinuit, vtpote morti ereptos per reſuſcitationem ad vitam.

Et iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum. Si de ſingulis, erit ergo iudicium illud ita vniuerſale, vt tamen etiam ſigillatim de vnoquoque ſit exercendum. Per hoc autem ſignificatur exacta iudicij ratio.

v. 14. *Et infernus, & mors, miſſi ſunt in ſtagnum ignis.* Nam ante iudicium eſt quidam infernus præter ſtagnum ignis, id eſt, præter locum damnatorum, videlicet infernus purgatorij: Et ante Chriſti paſſionem, infernus iuſtorum. Item, ante iudicium eſt quædam mors præter ſtagnum ignis, nempe mors corporis, & mors peccati in hac vita: ſed poſt iudicium nulla erit mors, nullus infernus pręter infernum damnatorum, qui hic ſtagnum ignis dicitur, id eſt, gehenna. Vide Lenſæum lib. 3. de lymbo, cap. 1. qui etiam in hunc modum ſcripturam iſtam exponit.

CAP. XXI.

v. 1. ET *vidi cælum nouum, & terram nouam.* Cæli nomine etiam aëreum cælum comprehenditur; vt patet 2. Pet. 3. Vide ibi, & Iſaiæ 65.

Primum enim cælum, & prima terra abijt, id eſt, tranſijt; iuxta illud quod prædixerat Dominus in Euang. *Cæli, & terra tranſibunt.*

Et mare iam non eſt. Vel intelligitur id quod per mare in ſcriptura myſticè ſolet ſignificari, nempe tumultus, & commotio huius ſæculi; vel, mare ſecundum ſitum & qualitates, quas nunc habet, vt ſignificetur mare rediturum ad locum vniuerſi, quem habuit initio creationis, antequam aquæ congregarentur in vnum locum; quæ ita congregatæ, appellantur maria; & ita ſignificari poteſt, naturalem partium ordinem toti vniuerſo reddendum. Quod tamen, vtrum dici poſſit, videat lector, cum dicat B. Petr. 2. epiſt. 3. *Nos expectare nouos cælos, & nouam terram in quibus iuſtitia habitat.* Nam quomodo habitabit iuſtitia in terra, vndique aquis cooperta? Certè flumina tunc nulla erunt, neque fontes; quia rerum ceſſabunt generationes; atqui fontes & flumina, non aliunde exiſtunt iuxta Phyſicos, niſi ex continua quadam ſubterranea aquarum generatione. Non dixit mare nouum futurum; quia mare non nudè ſignificat aquæ elementum, ſed ſimul importare videtur, quod ſit craſſum, ſalſum, turbidum, inquietum: quæ qualitates poſt hoc ſęculum non erunt, quia Ioannes expreſsè diſtinxit, dicens ſe vidiſſe cælum nouum, & terram nouam; mare autem non futurum amplius: neceſſe eſt hic de mari aliquid peculiare intelligi.

v. 2. *Deſcendentem de cælo à Deo, paratam.* Conſtructio hæc eſt: *Deſcendentem de cælo à Deo*; Deinde ſequitur: *Paratam ſicut ſponſam ornatam viro ſuo*, id eſt præparatam, & compoſitam, ſicut ſponſam quæ ornata eſt vt recipiatur à ſponſo. Sic Apoc. 3. *Et nomen ciuitatis Dei mei nouæ Hieruſalem, quæ deſcendit de cælo à Deo meo.* Quamquam & verum eſt non ab alio paratam quam

à Deo,

à Deo, qui hoc ipſum dat hominibus vt ſe parent, & ornent, operibus virtutum, quibus Deo placeant, vt ſponſa viro. Quid enim habemus, quod non accepimus ab eo, à quo eſt omne datum optimum? Sic infra: *Et oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem deſcendentem de cælo à Deo, habentem claritatem Dei*, Nimirum quia deſcendit à Deo, ideo habet claritatem Dei. *De cælo à Deo. A Deo*, additur exegeticè. *De cælo*, id eſt, *à Deo*. Quæritur vtrum triumphans, an militans Eccleſia hic à Ioanue deſcribatur. Pro triumphante multa faciunt, cælum nouum, terra noua; primi cæli, & primę terrę tranſitus, & maris interitus. Et illud: *Abſterget Deus omnem lachrymam*, & quæ ſequuntur; Denique *noua omnia*. Item *quia templum non vidi in ea, quod non eget ſole, neque luna; quod non intrabit in eam aliquid coinquinatum*. Pro militante, *quod viſa eſt deſcendere de cælo*, cum triumphans regnet in cælis. Hoc autem ſecundo repetitur. Item quod dicitur: *Ambulabunt gentes in lumine eius; & Reges terræ afferent gloriam ſuam, & honorem in illam; & portæ eius non claudentur per diem*; cum de triumphante poſt iudicium dicatur, *clauſa eſt ianua*; & pulſantibus dicatur; *Neſcio vos*. Plerique omnes Patres triumphantem hic deſcribi intelligunt, & merito; Hoc enim poſtulat tota loci circumſtantia: Deſcendit autem de cælo, non quia cælum deſerit, ſed quia ex Deo originem habet, vnde additur, *à Deo*, Abſit enim vt ita à Deo deſcendere dicatur, quaſi in Deo non maneat. Quid ergo prohibet, vt & in cælo manere intelligatur, licet de cælo deſcendere dicatur? Gentes autem in eius lumine ambulabunt, non amplius proficiendo, ſed a laude Dei nunquam ceſſando; gentes, inquam; quia etiam triumphans Eccleſia maiori parte conſtat ex gentibus, & in eam reges terræ afferent gloriam ſuam, & honorem; non qui ſint, ſed qui fuerint reges terræ; quia Eccleſiæ perpetuum decus erit, quod homines ſecundum ſæculum potentes & glorioſi, colla ſubmiſerint iugo Chriſti, & legibus Eccleſiæ. Cæterum portæ eius clauſæ erunt, & non clauſæ; clauſæ, ne completo ſemel numero ciuium, id eſt, poſt iudicium, cuiquam amplius fas ſit in eam ciuitatem intrare. Non clauſæ; quia in illa ciuitate ſumma erit ſecuritas, & procul aberit omnis hoſtilis metus, propter quem ſolent vrbes muniri portis, & ſeris.

At dices, Iſai. 60. de militante Eccleſia dici hæc eadem; ſcilicet quod ambulabunt gentes in lumine eius; quod apetientur portæ eius iugiter, quod die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad eam fortitudo gentium, & reges earum adducantur. *Reſp.* quæ à propheta dicta ſunt, de Eccleſia militante, à Ioanne per anagogen transferri ad triumphantem; ſenſu paulum diuerſo: quod non eſt in ſcripturis inſolitum. Et ad hoc ſignificandum, vbi v. 24. noſter textus habet: *Et ambulabunt gentes in lumine eius*, in Græco legitur addito participio τῶν σωζομένων, *& gentes quæ ſalua fuerint, in lumine eius ambulabunt*. Item ſupra de beatis cap. 3. *Ambulabunt mecum in albis, quia digni ſunt*. Et cap. 14. *Hi ſequuntur agnum quocunque ierit*. Poteſt quoque dici quod illud: *Deſcendentem de cælo à Deo*, referatur ad Eccleſiam quatenus Ioanni in viſione oſtenſa fuit. Nam quoniam Ioannes erat in terra; Ieruſalem quaſi de cælo à Deo deducta eſt ad eius conſpectum, vt eam per ſingula contemplaretur, & deſcriberet.

v. 3. *Et ipſe Deus cum eis, erit eorum Deus*. Sic erit eorum Deus, quomodo eſt Deus Abraham, Iſaac, & Iacob; ſcilicet non mortuorum, ſed ſemper viuentium. Hoc enim nomen mihi in æternum, ait Exodi 3. Viuent ergo illi in æternum, quorum Deus eſt in æternum. Non autem ſic erit eorum Deus, quomodo alibi dicitur Deus vniuerſæ carnis. Ierem. 32. ſuper quem locum vide Hier.

v. 8. *Timidis autem & incredulis, --- & omnibus mendacibus, pars illorum erit in ſtagno ardenti igne & ſulphure*. Inter eos quorum pars eſſe dicitur in ſtagno ardente igne, & ſulphure, commemorantur etiam *timidi, & mendaces*; cum tamen neque omnis timor malus ſit, neque omne mendacium mereatur æternam damnationem. Itaque conſiderandum, qui *timidi*, & qui *mendaces* hic dicantur. Licet non omnis timor malus ſit, eſt enim quidam *timor ſanctus, permanens in ſæculum ſæculi*; ad quem hortatur nos Pſalmiſta, dicens: *Timete Dominum omnes ſancti eius*; timiditas tamen vicium ſonat, & ſemper mala eſt. *Timidi* enim dicuntur qui timent, quod timendum non eſt, vt qui timent eos qui occidunt corpus, & animam non poſſunt occidere; & eo timore compulſi fidem negant. Item qui timore amittẽdi temporalia bona, iugum ducunt cum hæreticis, conuenticula accedunt, de myſterijs participant, Catholicam fidem diſſimulant. *Mendaces* autem dicuntur, qui amant & faciunt mendacium. Nam infra dicitur; *Abominationem faciens, & mendacium*. Et capite ſequenti: *Et omnis qui amat, & facit mendacium*. Mendacium in ſcriptura, interdum accipitur pro falſa doctrina; vnde pſeudoprophetæ mendaces, & magiſtri mendaces, grauiſſimè reprehenduntur. Facit mendacium, qui falſam doctrinam excogitat, vt hæreſiarchæ; amat mendacium, qui eandem ſectatur, vt omnis hæreticus. Horum omnium pars eſt, in ſtagno ardente igne & ſulphure. Vide quæ de mendacio diximus, in 3. ſent. diſt. 38.

v. 12. *Et nomina inſcripta, quæ ſunt nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael*. Eadem videlicet nomina, quæ expreſſa fuerunt ſupra, cap. 7. nam tribus Dan propter myſterium excluditur; ſicut illic declaratum eſt: quemadmodum & Iudas proditor à numero Apoſtolorum.

v. 14. *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipſis duodecim nomina duodecim Apoſtolorum agni*. Quæritur, an Apoſtoli dicantur illius ciuitatis fundamenta ratione doctrinæ, an ratione gubernationis? Dicendum quod potius ratione doctrinę, quam gubernationis. Nam gubernatio ad tempus durauit, doctrina totum manſit, & ad nos tranſiuit. Item Epheſ. 2. etiam prophetæ dicuntur fundamenta Eccleſiæ, qui tamen non poſſunt dici eius fundamenta ratione gubernationis; quia eam nunquam gubernarunt; ergo ratione doctrinę quam tradiderunt. Quæritur an in hoc numero 12. Apoſtolorum comprehendatur Mathias, Paulo extra duodenarium illum numerum conſtituto; an contra. Pro Mathia facit quod ipſe, non Paulus, in locum Iudæ fuerit ſubrogatus. Pto Paulo, quod à Chriſto immediate vocatus, ſicut alij. Vnde ait Gal. 1. *Paulus Apoſtolus non ab hominibus neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum*.

v. 17. *Menſura hominis quæ eſt Angeli*. Iuxta illud: *Erunt æquales Angelis Dei*.

v. 18. *Ipſa vero ciuitas aurum mundum ſimile vitro mundo*. Significatur ſumma puritas ciuitatis illius cęleſtis, adeo vt ne minimum quidem immundiciæ, maculæ, aut imperfectionis in eam admittatur.

v. 22. *Et templum non vidi in ea. Dominus enim Deus omnipotens templum illius eſt, & Agnus*. v. 1. Quomodo ergo dictum eſt ſup. cap. 16. *Audiui vocem magnam de templo*. Et rurſum: *Et exiuit vox magna de templo à throno* v. 17. Sed ibi *templum* vocatur ipſum cælum; quia eſt Dei habitatio; iuxta illud, *Qui habitas in cælis*. Et: *Cælum mihi ſedes eſt*. Et, *Pater noſter qui es in cælis*. *Cælum cæli Domino*. At in illa ciuitate cæleſti templum non vidit Ioannes, cuiuſmodi eſſe ſolet in his terrenis

ciuitati-

A ciuitatibus,ſcilicet materiale,ad quod orationis cauſa confluant fideles; quia Dominus Deus, & Agnus ita perfectè templum erit illius ciuitatis,vt materialium templorum adminiculo opus non habeant beati. Sed & ipſi electi omnes & ſinguli erunt templa Dei.Si enim iuſti in hac vita templum Dei ſunt, dicente Apoſt. 1. Corinth. 3. *Templum Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos*; quanto magis iidem perfectam illam ſanctitatem adepti, quam expectamus in cælis, templa Dei erunt, & Spiritus ſancti ſacraria? Viciſſim autem Deus ſupernæ ciuitatis,id eſt,Eccleſiæ triumphantis,templum erit;quia electorum omnium perpetua, & perfecta commoratio & requies erit in B Deo. Quamquam & in hoc ſæculo Deus ipſius Eccleſiæ & ſingulorum iuſtorum templum eſt,in quantum Eccleſia & quiſque iuſtus, non in alio,quam in Deo, tanquam vltimo fine conquieſcit. Agnus autem templum eſt illius ciuitatis, id eſt, Chriſtus homo; tanquam caput Eccleſiæ, à quo fluit omnis membrorum ſanctificatio. Sed & viciſſim Chriſtus in nobis habitat per gratiam;dicente Apoſt.*Chriſtum habitare in cordibus veſtris*. Epheſ. 3.

v. 27. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum*. *Coinquinatum* ad perſonam refertur; quia ſequitur: *Aut abominationem faciens*. Et iterum: *Niſi qui ſcripti ſunt*. Coinquinatus autem dicitur, non propter leuia, & quotidiana peccata; ſed propter ea de quibus C dictum eſt: *Qui talia faciunt,non intrabunt in regnum Dei*. Igitur coinquinati ſunt, de quibus ſupra hoc eodem cap. *Timidis autem,& incredulis,& exſecratis, & homicidis,& fornicatoribus,& veneficis,& idololatris, & omnibus mendacibus,pars illorum erit in ſtagno ardenti igne, & ſulfure*. Et ſeq. cap. *Foris canes, & venefici, & impudici*. v. 15.Sic Paulus ad Titum 1.*Coinquinatis,& infidelibus, nihil eſt mundum*. Mundi autem dicuntur iuſti, licet non viuant ſine frequentibus peccatis leuioribus? *Beati immaculati in via. Beati mundo corde.Omnia munda mundis. Iam vos mundi eſtis. Qui mundus eſt, non indiget niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus. Nihil coinquinatum intrabit*; quia coinquinati indigni ſunt regno,nec ius habent ad illud;quia ſunt inimici Dei, & obnoxij gehennæ. D Non ita de iis qui tantum habent venialia peccata; tales enim, cum ſint iuſti, ius habent ad regnum, licet retardentur à poſſeſſione per venialia, donec ſint remiſſa.

Niſi qui ſcripti ſunt &c. Id eſt, ſed tantum qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni.Phraſis eſt Heb.frequens in ſcripturis; non enim propriè exceptio vlla ſignificatur.Vide annot. Ioan.17.

CAP. XXII.

v. 1. E*T oſtendit mihi fluuium aquæ vitæ --- procedentem de ſede Dei, & Agni*. Quidam hoc de Spiritu ſancto dictum accipiunt,& inde probant eum procedere à Patre, & Filio; ſed præter mentem ſcri- E pturæ. Non enim hic agitur de proceſſione Spiritus ſancti,ſed de affluentia donorum eius,procedentium à ſede Dei, id eſt, à Deo, tanquam efficiente cauſa, quæ eſt tota Trinitas;& à ſede Agni,id eſt, ex meritis Agni Chriſti hominis, qui quatenus pro ſalute humani generis immolatus eſt in ara crucis, Agnus in ſcripturis vocatur.

v. 4. *Et videbunt faciem eius*. Scilicet Dei, & Agni; hoc enim præceſſit, ac Dei quidem ſecundum diuinitatem; Agni vero ſecundum humanitatem. Videbunt enim mentis oculis iam perfectè mundatis, eſſentiam Dei; iuxta illud: *Beati mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt*. Videbunt & oculis corporis glorioſis faciem Chriſti Domini, Regis, ac Saluatoris ſui. Hanc expoſitionem confirmat quod ſequitur; *Et nomen eius in frontibus eorum*: Nam ibi intelligi nomen vtriuſque, ſcilicet Dei & Agni,præſertim cum vtrumque præceſſerit, plane fit probabile ex initio cap. 14. vbi illa centum quadraginta quatuor millia dicuntur habere nomen eius,ſcilicet Agni,& nomen Patris eius, ſcriptum in frontibus ſuis. Vide eius loci annotat. Chriſtus quoque vtrumque promiſit in Euang. viſionem Dei,cum ait; *Beati mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt*; viſionem ſui, Ioan. 14. cum ait: *Qui diligit me,manifeſtabo ei meipſum*. Non ſequitur autem ex hoc loco ſanctorum animas ante diem iudicij non viſuras faciem Dei; Nam hic non de animabus à corpore ſeparatis, ſed de ipſis hominibus iam à morte reſuſcitatis,ſermo eſt.

v. 5. *Et nox vltra non erit, & non egebunt lumine lucernæ*. Poſterius eſt declaratio prioris q. d. non erit nox vt egeant lumine lucernarum;Nox enim lucernis accenſis illuminari ſolet.

Neque lumine ſolis: q. d. Nec erit dies qualis apud nos; nam diem noſtrum facit lumen ſolis, ſine quo non dies,ſed nox eſſet.Illic vero: *Dominus Deus illuminabit illos*, ſicut dictum eſt,cap. præced.

Et regnabunt in ſæcula ſæculorum, id eſt, in æternum. Hoc iam de hominibus electis dicitur; Nam de ſolis animabus dictum eſt ſupra cap. 20. quod regnauerunt mille annis. v. 4.

v. 8. *Et poſtquam audiſſem, & vidiſſem,cecidi vt adorarem ante pedes Angeli,qui mihi hæc oſtendebat*. Vide annot. ſupra cap. 19.

Pro eorum ſententia qui putant,Angelum hunc geſſiſſe perſonam Filij Dei,ideoque Ioannem voluiſſe iam ſecundo eum adorare, videri poteſt illud facere, quod Angelus narratur dixiſſe; *Et ecce,venio velociter*.Et in ſequentibus; *Ecce venio cito; & merces mea mecum eſt, reddere vnicuique ſecundum opera ſua. Ego ſum α & ω,primus, & nouiſſimus, principium & finis*. Et iterum: *Ego Ieſus miſi Angelum meum teſtificari vobis hæc in Eccleſiis. Ego ſum radix,& genus Dauid,ſtella ſplendida & matutina*. Hæc enim omnia manifeſtè competunt in perſonam Ieſu Filij Dei; & tamen ab eodem Angelo quem adorare voluit Ioannes dicta leguntur.

Verum pro diuerſa ſententia, facit.Primum quod cap.19. vbi ſimiliter refert Ioannes ſe procidiſſe ante pedes Angeli vt eum adoraret; nihil ſcribitur ex quo appareat Angelum repræſentaſſe perſonam Filij Dei; ſed potius ea ſcribuntur, ex quibus appareat contrarium. Nam & de Deo,& de Agno, & de Ieſu loquens inducitur in tertia perſona. Dicit enim, *Hæc verba Dei vera ſunt*. Et antè: *Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt*. Et poſt:*Teſtimonium enim Ieſu,eſt ſpiritus prophetiæ*. Adde quod ſi perſonam Ieſu repræſentabat Angelus; debebat in ea repræſentanda perſiſtere tam hoc,quam illo loco;& proinde nec repellere honorē qui Filio Dei exhibebatur,id eſt,illi perſonæ quā gerebat: ſicut fecerunt Angeli Deum hominibus repræſentantes, tempore veteris teſtamēti. At vtroque hoc loco manifeſtū eſt Angelum in ſua loqui perſona,cum dicit: *Vide ne feceris; conſeruus enim tuus ſum,& fratrum tuorum prophetarum. --- Deum adora*. Item ſi Ioannes adorabat Filium Dei, cuius perſonā gerebat Angelus;cur prohibetur?& cur dicitur ei. *Deū adora*? hoc enim faciebat.Illud etiā obſerua,quod ſcribit ſe adoraſſe *ante pedes Angeli, qui*, inquit, *hæc mihi oſtēdebat*. Nō ergo hoc in eo ſpectabat quod repræſentaret Filiū Dei;ſed quod reuelaret myſteria,quod facere ſolēt Angeli, vt Dei miniſtri ad homines non vt Deum ipſū repræſentantes. Cæterū ea verba quæ videtur idē Angelus dixiſſe quaſi gerēs perſonam Filij Dei; non aliter exiſtimandum eſt eum dixiſſe, quam

quomodo prophetæ quidam verbum Dei dixerunt, aut ſcripſerunt, tanquam præcones, & nuncij Dei, plerumque præmittentes illud: *Hæc dicit Dominus*; interdum etiam non præmiſſis, ſed tamen ſubintellectis huiuſmodi verbis. Id quod maxime videre eſt in pſalmis Dauidicis, in quibus frequens conſpicitur perſonæ mutatio. Nec tamen ea ſcribens Dauid, exiſtimandos eſt Dei perſonam geſſiſſe; ſed tantum Dei loquentis verba in prima perſona pronunciaſſe. Itaque & in iſtis, quæ hoc cap. ſcribuntur tanqoam pronunciata ab ipſo Filio Dei, ſubaudienda eſt, illa præmonitio: Filius Dei dicit; vel, Annuncio hæc verba Filij Dei; vel aliquid tale.

B v. 11. *Qui nocet, noceat adhuc; & qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc; & qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc; & ſanctus, ſanctificetur adhuc*. Tertium membrum opponitur primo & quartum ſecundo. Nocere enim ad iniuſtitiam pertinet; ſordes autem immunditiam ſignificant, quæ ſanctitati opponitur. Nec obſtat qood iuſtitia generalis hic intelligatur: eſt enim analogia inter generalem, & particularem iuſtitiam. Qua etiam ratione omne peccatum vocari poteſt nocumentum; ſicut & omne peccatum immundicia quædam eſt. Verba imperatiui modi *noceat, ſordeſcat, iuſtificetur, ſanctificetur*; neque pręceptiuè, neque permiſſiuè interpretanda ſunt, ſed prædictiuè: pędicitur enim quid

C adhuc futurum ſit vſque ad finem ſęculi. Ne præceptiuè exponantur, repugnant doo priora; ne permiſſioè tantum, obſtant duo poſteriora.

Qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc. Hinc ſtatuitur augmentum iuſtitiæ, ſeu gratiæ. Aug. hæc verba citans Epiſt. 137. dicit; Quomodo difficile ſum expertus meliores, quam qui in monaſterijs profecerunt; ita non ſum expertus peiores, quam qui in monaſterijs ceciderunt. Ratio, quia rerum meliorum corruptiones, ſunt deteriores. Exempla in Pelagio, Eutychete, Luthero, Oecolampadio, Bucero.

v. 12. *Merces mea mecum eſt, reddere vnicuique ſecun-*

A *dum opera ſua.* Hoc Chriſtus facit ſecundum diuinitatem; loquitur enim de ſe, vt Deo, vt oſtendunt ſeqq. Aliter Paulus de Chriſto 2. Tim. 4. *Quam reddet mihi Dominus in illa die.* Vide ibi noſt. comment.

v. 13. *Ego ſum α & ω, primus, & nouiſſimus, principium, & finis*. Manifeſta periphraſis Dei veri. Hæc autem dici in perſona Chriſti, arguunt quæ ſęqountur: *Ego Ieſus miſi Angelum meum*. Hæc verba clare ſignificant diuinitatem Chriſti, vt quo nihil ſit prius, nihilque poſterius, quique cum Patre, perfectam poſſideat æternitatem.

v. 18. *Si quis appoſuerit ad hæc, apponet Deus ſuper illum*

B *plagas ſcriptas in libro iſto. Et ſi quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partem eius de libro vitæ.* Apponere aliqoid ad verba Dei, vel ad ſcripturam ſacram, noo eſt adhibito commentario ea explicare; Id enim interpretis, & Doctoris officium eſt, quod ab Apoſtolo commemoratur (1. Cor. 12. Eph. 4.) inter dona Spiritus ſancti, membris Eccleſię collata. Neque eſt præter verbum Dei ſcriptum, recipere aliquod Dei verbum, quod ſcriptum non ſit; vt hæretici calumniantur: ſed eſt aliquid addere ſcripturæ, tanqoam partem eius; quod ad eam non pertinet. Id autem eſt ſcripturam ſacram falſare; ſiue addendo id fiat, ſiue detrahendo, ſiue mutando aliquid. Nec ab

C hoc crimine multom abſunt, qui ſcripturam ſacram falſa interpretatione viciant; id quod hæreticis omnibus eſt commune. Non dicit, ſi quis mutauerit, hoc enim in alijs duobus continetur, quia qui immutat, aliud pro alio ſubſtituit, & ita, ſimul tollit & addit. Quęritur cur huius lib. Interpres, non ſe fecerit obnoxium hoic maledictiooi, quando cap. 9. de ſuo addidit hæc verba, *Latine habens nomen Exterminans?* *Reſp.* id eum non feciſſe qoaſi vellet textoi ſcripturæ aliquid addere, tanquam ſcripturam; ſed explicandi cauſa; ductum ea neceſſitate, quæ ſuo loco explicata eſt.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

INDEX GENERALIS

RERVM NOTABILIVM TOTO HOC OPERE CONTENTARVM.

In quo numerus paginam, littera lineam, Nota vero 1. vel 2. columnam deſignat.

A.

AARON accipiendo Elizabeth ex tribu Iuda in vxorem, cur non peccarit. 39. d. 2.
Aaronis virgæ cur non fuerit nomen Leui inſcriptum, ſed Aaronis, & qualis fuerit, curque aſſeruata. 70. d. 1. 70. b. 2.
Aaron vitulum aureum Iſraëlitis proponens, an Deum verum putarit, aut eius imaginem. 55. b. 1.
Abiathar an, & quomodo fuerit ſummus ſacerdos. 146. d. 2. 147. a. b. 1.
Abiathar ſacerdos, quomodo, & cur eiectus à Salomone vt non eſſet ſacerdos Domini. 157. c. 2.
Abiathar qui ſemper Dauid adfuit in perſecutione Saul, an idem ſit qui Abimelech, tempore regni eius. 147. a. 1.
Abiæ bellum contra Ieroboam ſuſceptum, an iuſtum fuerit. 190. c. 2.
Abimelech in captu Saræ an peccauerit. 19. b. 1.
Abimelech filius Gedeon, an fuerit rex ſeu princeps ſuper Iſraël, 136. c. 1.
Abiſag Sunamitis an fuerit Dauidis vxor. 155 a. 1.
Abram cur aucto nomine vocatus Abraham, & Sarai Sara, diminuto nomine. 17. a. 1.
Abraham vnde dictus hebræus. 15. b. 1.
Abraham quo ſenſu dicitur eductus de igne Chaldæorum. 204. c. 2. 205. a. 1.
Abraham an aliquando idola coluerit. 110. c. 2.
Abraham fuit ſacerdos. 16. d. 1.
Abrahæ bellum contra Regem Sodomorum &c. an fuerit iuſtum. 15. c. 1.
Abraham dedit decimas Melchiſedeco. 15. b. c. d. 2.
In Abraham quæ benedictio promittatur omnibus cognationibus terræ obuentura. 14. b. 1.
Abraham quomodo credendo Deo promittenti ſibi ſemen, iuſtificatus fuerit. 16. b. 1.
Abrahæ timor, quo timuit ab Ægyptijs occidi, quomodo conſiſtat cum fide promiſſionis ante factæ. 14. c. 1.
Abrahæ obedientiæ in immolatione Iſaac cum fide promiſſionum conciliatio. 20. b. 1.
Abrahæ modeſtia. 14. d. 2.
Abraham quo ſenſu vidit Chriſti diem. 588. b. c. d. 2.
Abrahæ ſinus quid in ſcriptura ſignificet, & an idem qui ſinus patriarcharum. 556. b. 1.
Abſolutio collata à ſacerdote peccatis obnoxio, valida eſt. 321. c. 2.
Abyſſi nomine quid intelligendum. 1. a. 2.
Abyſſi fontes qui, & quomodo in diluuio rupti. 10 a. 2.
Acceptio perſonarum in iudicio quid ſit. 88. d. 1. 261 c. d. 1.
Achab pœnitentia qualis fuerit. 166 c. 2.
Achan cum ſuis ſumpſit de Anathemate, & quæ eorum punitio. 104. a. b. c. d. 1.
Achaz quomodo intelligendus eſt traduxiſſe filium ſuum per ignem. 174. a. b. 1.
Achimelech qui Dauidi dedit panes propoſitioni quomodo vocetur Marci 2. à Chriſto Abiathar 513. b. 2.
Achis per nomen Dei iurans, an intellexerit Deum Iſraël 141. c. 1.
Adam aliquando nomen appellatiuum eſt, hominem ſignificans. 107. d. 1.
Adam creatus fuit in gratia. 299. b. 1.
Adami ſopore quod myſterium ſignificetur. 5. b. c. 1
Adami peccati duplex punitio. 6. d. 1.
Adam & Eua peccati ſui remiſſionem per pœnitentiam obtinuerunt. 304. d. 2.
Adipem comedere cur vetitum fuerit in lege Moſaica. 59. c. 1. a b. c. 2.
Adonai ſignificatio. 218. c. 1. a. 2.
Adonai nomen, qua ratione non indicarit Deu[s] Abraham, Iſaac, & Iacob. 39. b. c. 2.
Adulteris quibus infligebatur mors. 66. c. 2. 6[7] a. 1.
Ægypti à monte Sina diſtantia. 39. d. 1.
Ægyptij qua dicuntur ducti neceſſitate ad perſequendos Iſraëlitas. 308. d. 2.
Ægyptij beſtias pro dijs venerati ſunt. 41. d. 1.
Ægyptiaca lingua fuit ab Hebræa diuerſa. 29. c. 1.
Ægypti ſimulachra, Chriſto, ob metum Herodis, [i]n Ægyptum deportato, corruerunt. 393. b. 1.
Æthyopiæ duæ. 4. d. 1.
Æthyopiſſa Moyſi vxor eadem eſt cum Sephora. 7[…] c. 1.
Agareni an ſint diſtincti ab Iſmaëlitis. 261. c. 2.
Alienigenarum oblationes cur non potuerint acceptari. 68. c. 2. 69. a. 1.
Altare Thymiamatis quod, & vbi ſitum. 54. b. 1.
Alleluya ſignificatio & vſus in Eccleſia. 678. c. 2

Aman fuit Amalecites. 219. d.2.

Amaſias Rex Iuda an licitè ſeruos iugularit qui patrem ſuum Ioam occiderant. 194. a. b.c.

Ambitionis mala multiplicia. 434. b.1.437.c.2.439. c. 1.

Ambulare cum Deo quid ſit in ſcriptura. 8. b.1.

Amen dico vobis, formula affirmandi Chriſto propria,& an ea vtens iurarit. 454. d.2.

Amos quo ſenſu ſe prophetam neget. 415. b.2.

Angeli non ſunt creati ante cœlum & terram.338.c.1.

Angeli ſunt creati in gratia. 217. d.1.230. c.2.

Angeli præuaricatores in gratia aliquamdiu perſtiterunt, licet non perſeuerauerint. 392. a.2.

Angeli ſiue boni ſiue mali non habent propria nomina, quibus tanquam vocabulis inter ſe diſtinguantur. 515.c.2.670.c.1.

Angeli inter ſe mutuo bellum nullum habent. 406. b. c. 2.

Angelis commiſſa eſt hominum cura. 209. a.b.2.

Angelorum miniſterio hominum actiones dirigi, etiam piorum veteris Teſtamenti fuit perſuaſio. 441 d. 1.

Angeli regnis integris, etiam infidelibus præpoſiti ſunt à Deo. 406. b.2.

Angelus qui Petrum ex Herodis carcere liberauit, an eius cuſtos fuerit. 638.d.1.

Angelus qui Herodem Iacobi interfectorem percuſſit, num Herodis cuſtos. 638.d.2.

Angelus Ioanni reuelans myſteria Apocalypſeos num figuram Chriſti geſſerit 683. c.d.e.2.

Angeli Chriſti redemptione non indiguerunt. 666. b. c.

Angelorum nomen aliquando legatis ſeu nuntijs tribuitur. 340. b.c.1.

Anima rationalis non trahitur à parentibus. 14. c. 1.

Animæ immortalitatem an fuerit neceſſarium Iudæis credere. 491. e. 2. 492. a.b.c.1.

Animam ſuam in manibus ſuis ponere quid in ſcriptura ſignificet. 117. d.2.

Anima ſynecdochice pro toto homine ſæpè in ſcriptura ſumitur. 32. e.2.

Anima aliquando in ſcriptura pro vita accipitur.659. e. 2.

Animalium mundorum & immundorum an fuerit ante legem diſcrimen.10.c.d. e.1.

Animalium qua ratione aliqua munda, alia immunda. 63. e.1. a.b.c.d.2. 64.à 1.

Anna ſterilis diuinitus fœcundatur. 127. a.b.c.2.

Annas & Caiphas an fuerint verè ſummi ſacerdotes. 537. c.d.e.2.

Anni hominum primi temporis æquales fuerunt noſtris. 7. e. 1.

Anno ſeptimo, ſeu remiſſionis, quæ in antiqua lege fiebant. 205. d.e.1.

(Antequam) ſignificatio. 446. c.d.e.2. 447. a. b. c. d. 1.

Antichriſti nomen incertum eſt. 674. e.1.a.2.

Antichriſtus naſciturus eſt ex tribu Dan. 668.d.1.

Antichriſtus per beſtiam aſcendentem ex abyſſo & in interitum ituram, ſignificatur. 677. d. 2.

Antichriſti perſecutionis, qua SS. perſequetur, duratio & acerbitas. 405. b.2.

Antichriſtus mirabilia facturus eſt, non tamen propriè dicta miracula. 474. b.c.1.

Antichriſti character in manu & in fronte quid denotat. 474. d.1.

Antiochi Epiphanis turpis libido, & in Iudæos crudelitas. 408. e. 2.

Antiochi pœnitentia inutilis fuit ei. 432. e.2.

Antiochi mors miſera & aliquot de ea ſcripturarum conciliatio. 438. a.1. 440.c.2.

Antiquitas vel authoritas non patrocinatur errori ſequendo. 356. b.c.1.

Antiqui dierum nomine in diuinis non pater ſignificatur reſpectu filij, ſed ipſe Deus vnus trinus.405. d. 1.

Aod an peccarit occidendo Eglon regem. 113. d.1.

Apocalypſeos Author, Ioannes Euangeliſta.662.b.1.

Apoſtolorum, qui fuerint Chriſti conſanguinei.465. a. 2.

Apoſtoli miſſi à Chriſto ante eius paſſionem ad prædicandum, quid prædicarunt. 546. a.b.2.

Apoſtoli omnes in paſſione Chriſti ſcandalizati ſunt. 502. b.c.1.

Apoſtoli omnes an Chriſti rediuiui corpus palparint 569. e. 2.570. a.b.1.

Apoſtoli quomodo linguis varijs locuti dicendi ſunt. 619. d.e.2. 620. a. b.c. d.e.1.

Apoſtoli qua ratione fundamenta Eccleſiæ dicuntur. 682.d.2.

Apparitiones Dei qua ratione ſunt factæ patriarchis & prophetis 37. e.2.308. d.1.

Aquæ quo ſenſu dicuntur eſſe ſupra firmamentum. 2.c.d.1.

Aquæ quomodo intelligantur de terra reuerſæ in diluuio. 10. e.2.

Aquam ex petra bis eduxit Moyſes. 46.c.d.e.1.

Aquæ luſtrationis vſus & ſignificatio. 75.c.d.1.

Aquæ vinum factæ per miraculum quæ quantitas, qualitas, & color. 576. e.1.a.b.c.d.2.

Aracæus populus aliter dictus Pherezæus.12.d.2.

Arca quod myſterium ſignificarit. 10 b.1.

Arca fœderis quomodo ſcabellum pedum Domini, Cherubim ſedes.186.c.d 2. 264.e.2.

In Arcę fœderis quæ fuerint repoſita. 159 b.1.

Arcę deportatio in caſtra in bellis Iſraëlitarum licita fuit per ſe. 128 d.e.1.

Ariel Altare ſignificat. 358. e.2.

Aſina Balaam boni Angeli miniſterio locuta eſt. 81. d. 1.

Aſſuerus, maritus Eſther; quis fuerit. 219.a.b.c.1.

Aſtra matutina quæ dicantur in ſcriptura.238. b.1.

Athalia quo ſenſu dicatur filia Achab.193.c.1.

Athenienſes colentes ignotum Deum, an habuerint fidem implicitam vnius veri Dei. 645.c.2.

Auaritia ſceleſtiſſima eſt. 313.c.d.1.

Auaritia eſt radix omnium peccatorum. 313.d.1.

Aues, ſeu volatilia de humo facta ſunt, non ex aquis. 3. b. 1.

B.

BAbel turris cauſa, ſuperbia. 13.c.1.
Quid myſticè per eam ſignificetur. ibid.

Babylonis nomine Roma intelligitur, & ſub ea tanquam principali membro, confuſa impiorum ſocietas. 677. d. e. 1. e.2.

Babylon, vt eſt ſocietas & confuſa collectio omnium malorum, qualiter dicatur facta in tres partes. 676. d.e.2.

Bacchanalia, carnaliũ hominum inuēta ſunt.204.a.2.

Balaam an Dei propheta fuerit, an dæmonum. 81. b. c. 1. b. 2.

Balaam aſina boni Angeli miniſterio locuta eſt. 81. d. 1.

Balaam cur aſina loquente territus non fuerit. 81. e.1.

Balaam contra Iſraëlitas conſiliũ quale fuerit. 85.c.1.

Balaam benedictio an populo Iſraëlitico profuerit. 81. e.2.

Balaam

Balaam quo ſenſu vir dicatur cuius obturatus eſt oculus. 82. a.b.1.
Balaam Prophetia de meſſia quomodo intelligenda. 82. d. 1.
Baptiſmus ab hęreticis collatus eſt validus. 322.b.1.
Baptiſmus cur miſerias humanas quæ ſunt ex peccato cum peccato non tollat. 324. a.b.1.
Baptiſmus Ioannis alius eſt à Baptiſmo Chriſti.490. d. 1. 512. b.1.539. a.b.1.648. b.2.
Baptizandi à Ioanne Baptiſta, cur & quomodo confitebantur peccata ſua. 450. d.c.2.
Barbam radere & in rotundum comam attundêre cur Iſraëlitis vetitum fuerit, & an hoc non faciat contra ritum Eccleſiaſticum, quo barbam radunt & coronam in capite gerunt ſacerdotes & Monachi. 66.d.e.2. 147. b.e.d.2. 351. b.c.d.1.
Barnabas num idem cum Barſaba. 613 c.1.616.c.1.
Bartholomæus Apoſtolus quis & qualis.612.e.2.613. a. b. c. d. e. 1.
An idem cum Nathanaele. 465. c. a. 613. a. b. c. d. e. 1. & 2.
Bellum nullum iuſtum eſſe falſo docent quidam. 503. e.1. a.b.a.
In Bello iuſto inſidiæ & fallaciæ erga hoſtes quæ licitæ. 104. c.d.2.
Belli robur præcipuum in Dei auxilio collocandum eſt. 441. d. 1.
In bello prædæ hoſtium diuidebantur etiam eum ijs qui remanſerant. 110. a.b.1.
Benedicere in ſcriptura ſacra varia ſignificat. 475. a. b. c. 1.
Benedicere ſumitur aliquando pro maledicere.225.d. 1. c. 2.
Benedictionis ſacerdotalis efficacia. 127. a. 1.
Benedictio ſacerdotis differt à benedictione laici.74. c. d. 2.
Benedictionis à Sacerdote & à Deo differentia. ibidem.
Beniamin Paulum figurauit. 256. e.a.
De Beniamin Prophetia Iacob. 34. b.2.
Bethlehem quomodo paruula à Michæa, nequaquam minima à Matthæo dicatur.419. d.1.
Bethlehem vnde Ephrata dicta. 180. c.1.
Beſeleel quo ſenſu dicitur ſpiritu Dei impletus.54.b. c. d. e. 2.
Bibliorum verſio à ſeptuaginta interpretibus quando facta. 437. à 1.
Blaſphemia inter mala quæ Eccleſiæ Dei ab eius hoſtibus inferuntur, præcipuum ducenda eſt. 341. a. b. 1.

C.

CÆcitas qua Syri orante Helizæo à Deo percuſsi ſunt, qualis fuerit. 170. e.1.
Cæcorum & claudorum nomine, de quibus Iebuſæi ad Dauid, quid intelligendum. 145.c.d.1.
Cælum in ſcripturis multiplex. 2.d.1.
Cæli & terræ nomine quid intelligendum. 1.b.1.352. e.d. 1.
Cæli non ſunt animati. 409. a. 1.
Cælum quomodo Dei ſedes. 352. d. 1. a. b.2.
Cælum & terra quo ſenſu tranſibunt. 497. b. c. d. e. 2.
Cælorum motus ceſſabit poſt iudicium. 350 b. 2.
Cælum quomodo dicitur futurum quaſi liber inuolutus. 667. e.2.66 .a.b.1.
Cœlibatus poſsibilis eſt & Deo gratus. 359. e. 1.
Cain munera cur Deo accepta non fuerint 6. e.2.
Caino ſignum impoſitum quod & quale fuerit. 7. c. d.
Caiphas & Annas an fuerint verè ſummi ſacerdotes 537. c.d e. 2.
Caiphas an verè prophetauit dicens, expedit v vnus moriatur homo pro populo &c. 595. c. d e. 2.
Caſtitatis perpetuæ commendatio. 301. d. e. 2.
Calamitatis magnitudo non neceſſario infert pec catum enorme. 659. b.c d.1.
Caleb explorator terræ promiſſæ diuerſus à Caleb fi lio Heſron proauo Beſeleel 179. c.2.180. b.1.
Calendæ quæ dicantur Hebræis in ſcriptura. 137 d. 2.
Candaces Regina Æthiopum; quorũ? 632. e.1.a.b.1
Canticum quod cecinit Maria Soror Moyſi à Moy ſe compoſitum eſt. 44 e. 2. 675. d. e. 2.
Cantici huius ſenſus litteralis, allegoricus, & anago gicus. 44. e.2. 45. a.1.
Capri quorum vnus immolabatur, alter emitteba tur, Chriſti typus fuerunt. 65. b.c.1.
Captiuorum numerus in Babylonem à Nabucho donoſore regni eius anno 7. ſub Iechonia abdu ctorum. 374. c.1.
Captiuorum numerus ſub Sedechia à Nabuchodo noſor abductorum anno regni ſui octauodecime 374 a.b.2.
Caput mouere quid in ſcriptura ſignificet. 231.c.d.2
Cariat-Arbe cur ſic dicta. 107 d e.1.
Carnis duplex acceptio. 384. d.a.
Carnibus veſci licitumne fuerit ante diluuium.7.a.1
Centuriones qui & quare ſic dicti. 47. c.d.1.
Ceremoniæ externæ in Dei cultu bonæ ſunt, no adiaphoræ 404.b 2.409.d.2.
Ceremoniæ legalium purgationum in neceſsitat omitti potuerunt in lege Moyſi.196 c 1.
Cerethi & Phelethi legiones quæ. 184. d.1.
Cetura non eſt eadem quæ Agar. 11 e.1.
Cham figura fuit gentilium reproborum. 12.e.1.a.
Chanaan cur à Noë maledictus. 12. e.1.
Chananæorum terra non fuit à poſteris Sem poſſeſ ſa, antequam à Chananæis poſsideretur.14.d.e.1.
Chananæi quare deleti. 91. d.e.2.
Chananęi cur non omnes deleti fuerint à filijs Iſraë 106. e. 2.
Chanaan terræ portiones ſorte diſtributæ, æquale fuerunt 108 e. 2.
Cherubim aurei operientes oraculum quales fue rint. 51. e. 2.
Chriſtus eſt Deus. 453.d.1.
In Chriſto fuit trina voluntas. 50a. c. d. a.
Chriſto quomodo competere potuit gloria ab æte no. 603. b.c d.e.1.a.b.c.d.2.
Chriſtus fuit ſacerdos. 268. c.d. 1.
Chriſtus eſt ſponſus Eccleſiæ. 464.d.e.1.
Chriſti & Eccleſiæ Epithalamium 252. a. b. e. d.
Chriſtus non fuit ſacerdos Aaronicus etſi in Syn gogis Iudæorum docuerit 553. b 2.
Chriſtum Moyſes prædixit Iſraëlitis venturum. b.c. d. a.
Chriſtus, quomodo principium & primogenit creaturæ Dei. 664. d.1.
Chriſtus cur non dicatur primogenitus Patris ęte ni, ſicut Mariæ V. 447. d.2.
Chriſtus fueritne temporalis Dominus vniuerſi, cundum humanam naturam. 510.d.e.2.511.a.b.c 606. c. d.1.
Chriſtus an fuerit rex temporalis regni Iudæor ratione ſucceſsionis hęreditarię ex ſtirpe Dau 448. e. d.2. 505. c. d.2.606. e. 1.
Chriſtus qua ratione Leo. 665. e. 2.

Chriſti conceptionis prophetia. 332. a. b c. 1. 365. d. e. 2. 423. c. 1.
Chriſti nomina ab Iſaia pronuntiata, admirabilis conſiliarius &c. quomodo ei conueniant. 332. c. d. 2.
Chriſti nomen in nouo Teſtamento, alijs non communicatur quam filio B. V. Mariæ. 445. c. 1.
Chriſtus qua ratione dictus Emanuel. 447. c. 2.
Chriſti genealogia à Dauid conſtat duabus teſſera decadibus generationum plenis. 445. a b. c. 2.
Chriſti genealogia ducta per Ioſeph, Chriſtum, & eius matrem, eſſe ex ſemine Dauid bene probat. 445. d. 2. 446. a. b. c. d e. 1.
Chriſti genealogia cur per B. Mariam non texitur? 446. a. 1.
Chriſtus ex Dauid per Salomonem ortus eſt, non per Nathan. 446. b. c. d. e. 1.
Chriſti generatio tam æterna, quam temporalis inenarrabilis. 347. c. d. e. 2.
Chriſtus fuit pleniſſime perfuſus Spiritus ſancti gratia. 536. d. 2.
Chriſtus ſcientiam habuit acquiſitam ſeu experimentalem. 332. c. 1.
In Chriſto fuit vera ira, ſed aliter quam in nobis. 513. c. 2.
Chriſto nullatenus competere poteſt ſimulatio vel mendacium. 568. e. 2. 569. d e. 1.
Chriſtus quo ſenſu dicitur tollere peccatum mundi. 574. b. c. 1.
Chriſtus quomodo illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. 571. c. d. 2. 572. a. b. c. 1.
Chriſtus cur remanſit Hieroſolymis inſcijs parentibus & quomodo eis erat ſubditus. 537. b. c. e. 1.
Chriſtus artem fabrilem cum Ioſepho eius patre putaticio, vt coadiutor, & cooperarius exercuit, & quid per hoc nos docere voluit. 516. b. c. 2.
Chriſtus fuit diligentiſſimus obſeruator legis Moſaicæ. 582. e. 1 a. b. 2.
Chriſtus legem adimpleuit varijs modis. 454. c. 2.
Chriſtus cur prædicationem ſuam à pœnitentiæ prędicatione cœperit. 450. d. e. 1.
Chriſti ieiunium fuit excellentius Moyſi & Eliæ ieiunio. 452. d. e. 1.
Chriſti ieiunium recte Chriſtianis imitandum proponitur. 452. e 1.
Chriſtus à diabolo quando & quibus modis tentatus fuerit. 539. e. 2. 549. a. b. c. d. 1. a. b. 2.
Chriſti num primum miraculum, aqua vinum facta. 5 6. e 2. 577. a. b. 1.
Chriſtus an per ſe aliquos baptizarit. 579. b. c. 2.
Chriſtus leproſum tangendo an contra legem fecerit. 462. b. 1.
Chriſtus eiecit bis de templo vendentes & ementes & quare. 483. e. 2. 489. a. b. 1.
Chriſti transfiguratio an in monte Thabor, vel Libano facta ſit. 479. a. b. c. 2.
Chriſtus ter in ſacris litteris lachrymatus legitur. 561. b. 2.
Chriſtus quo die manducauit paſcha cum diſcipulis. 595. e. 2.
Chriſtus in cœna nouiſſima an prius inſtituerit Euchariſtiam, quam loqueretur de proditione ſui. 500. d. 2.
Chriſtus à Pilato interrogatus an Græce cum eo locutus ſit. 505. e. 1. a. b. 2.
Chriſtus in ſua paſsione quomodo ab Angelo confortatus fuiſſe dicitur. 565. d. e. 2. 566. a. b. 1.
Quo ſenſu dicitur fuiſſe in agonia. 566. c. d. 1.
Chriſtus fueritne bis flagellatus in paſsione ſua. 606. b. c. 2.
Chriſti tunica inconſutilis eius Eccleſiam figurat 607. e. 1. a. b. 2.
Chriſtus pendens in cruce an biberit vinum myrrha mixtum & acetum. 524. b. c. d. e. 2.
Chriſti ex latere fluxit ſanguis & vera aqua elementaris & quid figurarint. 609. b. c. d. e. 1.
Chriſtus per paſſionem & mortem ſuam meruit immortalitatis gloriam, Eccleſiæ & mundi præfecturam, diuinitatem & ſapientiam, & quomodo. 666. d. e. 1. a. b. c. d. 2.
Chriſti pedes an ſingulis clauis fuerint affixi. 506. e. 2. 507. a. b. c. 1.
Chriſtus omnino nudus crucifixus fuit. 507. c. 1.
Chriſti corpus num fuerit exenteratum vt aromatibus condiretur. 610. b. c. 1.
Chriſtus mortuus eſt hora nona, quæ eſt noſtra tertia pomeridiana. 507. a. b. 2.
Chriſtus qua hora crucifixus. 524. e. 2. 525. a. b. 1.
In Chriſti paſſione per velum templi ſciſſum quid fuerit ſignificatum. 508. d. e. 1.
Chriſti mors quomodo miraculoſa. 525. d. e. 1. a. 2.
Chriſtus quomodo manſerit triduo in ſepulchro. 471. b. c. d. e. 2.
Chriſtus quot horis in ſepulchro manſerit. 526. c. 1.
Chriſtus qua ratione dicitur occiſus ab origine mundi. 673. b. c. d. 2.
Chriſtus non fruſtra paſſus eſt & laborauit, ne quidem reſpectu Iudæorum. 345. e. 1.
Chriſti qualem & quantam habuerint Iudæi plærique notitiam. 586. a. b. 2.
Chriſtus reſurrexit clauſo ſepulchro vt & ianuis clauſis ad diſcipulos intrauit. 509. c. d. e. 1. 610. d. e. 2. 611. a. b. c. 1.
In Chriſti reſurrectione multi reſurrexerunt ex Sanctis qui nouiter obierant, ad vitam immortalem. 508. c. d. e. 2.
Chriſti reſurrectio quo tēpore cōtigerit. 526. a. b. c. 1.
Chiſtus cur in glorioſo corpore retinere voluit vulnerum cicatrices. 611. b. c. d. e. 2.
Chriſtus Mariæ Magdalenæ primo omnium poſt reſurrectionem apparuit. 526. d. e. 1.
Chriſti corpus qua ratione vocat Aug. ſcabellum pedum Dei. 265. b. 1.
Chriſto rediuiuo qua ratione ſeſſio, ſtatio &c. attribuuntur. 630. c. d. e. 2.
Chriſtus in cælos adſcendens, an eos penetrarit, an vero eo adſcendēte ſolum diuiſi fuerint. 527. a. b. 2.
Chriſtus adſcendens in cælum quo ſenſu dicatur aſſumptus. 527. b. c. 2.
Chriſti orationes ſemper fuerunt exauditæ. 593. c. 1.
Chriſtum ſedere ad dexteram patris quid ſit. 527. c. d. 2.
Chriſtus in Euchariſtia eſt corporaliter præſens. 594. e. 1.
Chriſti iugum quo ſenſu ſuaue, & eius onus leue. 470. c. d. 1.
Chriſtus in conſummatione ſæculi perfectiſſime regnabit; qua ratione? 671. d. e. 2. 672. a. 1.
Chriſto iudici qui aſſeſſuri & iudicaturi cum eo. 485. d. e. 1. a. b. 2.
Chriſtus in Euchariſtia eſt adorandus 249. e. 1.
Chriſtianos omnes eſſe ſacerdotes falſo docuit Lutherus. 352. c. d. 2.
Chriſtiani quo ſenſu omnes docti à Domino. 348. d. 1. 366. b. c. d. 1.
Chriſtiani cur ad orientem, Iudæi ad occidentem adorent. 383. c. 2.
Chriſtianorum mos adorandi verſus orientem bonus eſt. 383. d. 2.
Cineris aſperſionis ſignificatio. 215. a. b. 1.
Ciniphum plagā quid intelligendum. 40. e. 2.

Circumciſio an fuerit aliis quam populo Iſraëlitico ad ſalutem oeceſſaria. 217. a. b. 2.
Circumciſio an fiebat cultro lapideo, an ferreo. 103. b. c. 1.
Circumciſio non neceſſario fiebat miniſterio ſacerdotum. 534. d. e. 2.
Io Circumciſione mos fuit imponere nomina, quare, & vnde mos ille? 532. c. 2.
Ciuitates refugij trans Iordanem tres & in terra Chanaan tres. 87. b. 1.
Cur pro ſolis homicidiis & noo aliis criminibus fuerunt conſtitutæ. 109. c. 1.
Clauium Eeeleſiæ nomine quid ſignificatur. 478. d. e. 2. 479. a. b. c. 1.
Clauium Eccleſiaſticarum poteſtas eſt per excellentiam in Chriſto : in Petro & eius ſucceſſoribus miniſterialis. 663. d. e. 2.
Clerici bona temporalia licite poſſident. 466. d. e. 1.
Cœtus & collectæ feſtum quale & cur ſic dictum. 69. b. 2.
Coitus cum muliere menſtrui fluxus tempore cur tam grauiter fuerit punitus. 65. a. 1.
Colere Deum intuitu mercedis licet. 329. a. b. 2.
Concubinæ quæ dicantur in ſcriptura, & an earum proles in hæreditatem paternam ſuccederent. 21? e. 1.
Confeſſio qua Sacerdos confitebatur vniuerſa delicta atque peccata filiorum Iſraël, qualis erat. 65. d. 1.
Confeſſio ſiogulorum peccatorum quę occurrunt & de iis contritio eſt neceſſaria. 245. e. 1.
Confeſſio fuit omni tempore neceſſaria. 235. c. 2.
Coofiteri ſacerdoti neceſſarium eſt in lege gratiæ. 248. c. 2. 253. c. 2.
Conſilia euangelica. 483. c. 2.
Cõuerſio hominis ad Deum Dei donum eſt. 428. e. 2.
Core an cum Dathan & Abiron terra abſorptus fuerit, vel cum aliis ducentis quinquaginta incendio perierit. 69. d. e. 2. 70. a. 1.
Corinthiis quando Paulus primam ſuam epiſtolam ſcripſit. 649. b. 2.
Cornelius centurio an fidem, & quam habuerit. 635. d. e. 1. a. b. 2.
Correptio fraterna. 68. b. c. 1. 288. a. b. 2.
Correptio fraterna à peccatore occulto facta animo ſincero fructuoſa eſt. 4?0. d. 1.
Curioſitatis vitium. 310. d. 2.
Cyrus Perſarum rex quo ſenſo dicit præcepiſſe ſibi Dominum vt ædificaret ei domum in Ieruſalem. 199. a. 1.
Cyrus hic an Dei veri notitiam habuerit. 199. b. 1. 344. c. 1. 2. 2.
Cyrus fuit Chriſti typus. 344. c. 1.
Cyrus quo ſenſu dicitur iuſtus. 342. d. 2.

D.

DÆmonum principis nomina. 680. c. 1.
Dæmonis ſitis ac vehemens deſiderium nocendi hominibus. 472. a. b. c. d. 1.
Dæmones an virtute concentus muſici ex hominum corporibus profligari, aut domari, impedirive poſſint à vexatione. 136. a. b. 1.
Dæmones à Deo quomodo viſitandi in die iudicij. 317. a. 2.
Dagon idolum ad arcæ præſentiam deiectum eſt, & quale fuerit. 128. c. d. 2.
Damnati an citra condignum puniantur. 246. c. 1.
Damnatorum ſupplicia imparia. 337. d. 2.
Damnatorum pœnæ erunt variæ. 675. c. 1.
Damnatorum pœnæ ounquam intermittentur. 675. c. 1.
Damoati qoomodo ſocietatem in tormentis expetant, & qoomodo recuſent. 394. a. b. 1.
De Dan Prophetia Iacob quo referenda. 24. a. 2.
Dan cur inter ceteras tribus à Ioanne Euangeliſta recenſente electorum numerum ex ſingulis tribubus, non annumeretur. 668. d. e. 1. a. 2.
Daniel de Chriſto apertiſſime prophetat. 406. d. 1.
Daniel cur de menſa regis cum ſuis veſci noluerit. 400. d. 1.
Ezechielis viſio quatuor animalium quid ſignificet. 380. b. 1. 384. c. 1.
Dauid oon temerariè ſe obtulit ad pugnandum contra Goliath. 136. a. 2.
Dauid non admiſit pactum propoſitum à Goliath. 136. c. 1.
Dauid quo ſenſu dicatur indutus veſtimentis Saulis pro pugna ineunda. 136. d 2.
Dauid quo ſenſu dicatur percuſſiſſe decem millia. 137. a. b. 1.
Dauid prima vnctione Samuelis, ao actu rex coonſtitutus fuerit. 135. c. d. e. 2. 143. a. b. 2.
Quid per ſecundam & tertiam vnctionem ſit conſecutus. 143. a. b. 2.
Dauid præputia occiſorum à ſe Philiſtinorum reſecans ſacrilegium non admiſit. 137. c. 1.
Dauid an licitè potuerit pugnare pro Achis cootra Iſraëlitas. 141. b. c. 2.
Dauid an licitè percuſſerit fœderatos regi Geth ſimulans ſe de Iſraëlitis prædas agere. 140. d. e. 2.
Dauid qno ſenſu dicitur deſperaſſe ſe poſſe euadere à facie Saul. 139. c. 1.
Dauidi an licuerit Saulem ſe perſeqoentem data occaſione interficere. 139. e. 1. 140. c. 1.
Dauid oram chlamydis Saul abſcindens, an peccarit 139. a. 1.
Dauid an peccarit cogitans Nabal cum tota familia delere. 140. a. b. 1.
Dauid populum Ammonitarum cultris diſſecando &c. an crudelitatis peccatum non incurrerit. 149. a. b. 1.
Dauid licitè curauit ſibi applicari Ephod vt conſuleret Dominum. 141. d. e. 2.
Dauidis ſenteotia de filio parabolico viduę Thecuitæ, vel Abſalone, an fuerit iuſta. 149. c d. 2.
Daoid cur Ioab ob occiſum Abner &c. non punierit, & an rectè. 144. d. e. 1. a. b. 2. 312. a. b. 1.
Dauid cur pſalmo 50. petat homicidij & adulterij remiſſionem, cum ante Nathan dixiſſet, Dominus tranſtulit à te peccatum tuum &c. 253. a. b. c. 2.
Dauid an peccarit nimia in filios indulgentia. 155. b. c. 2.
Dauidis filij qoo ſenſo dicantur ſacerdotes. 147. c. 1.
Dauid quo ſenſu dicit Dominum pręcepiſſe Semei vt malediceret ipſi. 150. b. c. 2.
Dauidi cur tanta fuerit cura ſeruandi Abſalonem rebellem. 151. c. 1.
Dauid an non violarit iuramentum qoo Semei affirmat oon moriturum, cum Salomooi præcepit ne pateretur eum eſſe innoxium. 152. c. d. 1.
Dauidis ſententia qua præcepit Miphiboſeth cum Siba diuidere poſſeſſiones, an iuſta fuerit. 152. e. 1. a. b. 2.
Dauid cur à coocubinis ſuis quas abſalon violarat abſtinoerit, & eas recluſerit. 152. e. d. 2.
Dauid tradens ex poſteris Saol ſeptem viros Gabaoitis crucifigendos, an peccarit. 153. d. 1.
Dauid numerando populum in quo peccauit. 154. b. 2.

Dauid cur ex tribus plagis à Domino propoſitis peſtem elegerit. 154. c. d. 2. Et conciliatio hiſtoriæ huius in lib. Reg. & lib. Paral. narratæ. 184. e. 2.
Dauid ab Ornam primo emit aream cum bobus, deinde certior factus de templo ibidem extruendo, Dei reuelatione, totum locum emit. 185. a. b. 1.
Dauid cur à Domino non fuerit permiſſus per ſe templum ædificare. 185. c. d. 1.
Dauid qua poteſtate Sacerdotum & Leuitarum miniſteria multa conſtituerit. 185. d. e. 2.
Dauid ſaltans ante arcam quo ſenſus intelligendus ſit nudatus fuiſſe. 145. c. 2.
Dauid quo ſenſu dicitus non declinaſſe à præceptis Domini excepto ſermone Vriæ Hethæi. 163. d. e. 2.
Dauidis geſta quo ſenſu ſcripta in libro Samuelis Nathan & Gad. 187. b. 2.
Decalogum ſolum, non omnia mandata ſcripſit ipſe Dominus. 51. b. 1. 56. d. e. 2.
Decalogi præcepta ſunt numero decem 49. b. c. 2.
Decalogi ſecundum præceptum; non aſſumes nomen &c. 318. c. d. 2.
Decani à Moyſe conſtituti qui, & cur ſic dicti. 47. c. d. 1.
Decimæ iure naturali, & poſitiuo diuino, miniſtris Eccleſiæ debentur. 496. e. 1. a. 2.
Decimam partem fructuum quomodo coram Domino omnes iubeantur comedere, cum illa deberetur Leuitis. 94. c. d. 1.
Dedicare domum quid fuerit apud Iſraëlitas. 96. c. 1.
Delictum à peccato in ſcriptura diſtinguitur. 61. e. 2. 62. a. b. 1.
Dei nomen principaliſsimum, ego ſum qui ſum. 38. c. 1.
Qua ratione, bonum, dicatur Dei nomen primarium. 38. d. 1.
Deus quomodo alpha & ω. 661. d. 2.
Deus vnus & trinus vocatur in ſcriptura antiquus dierum, non pater reſpectu filij. 405. d. 1.
Deus vocatur in ſcriptura ignis deuorans, ardores ſempiterni, per periphraſim. 340. d. e. 1.
Deus qua ratione non fuerit notus Abraham, Iſaac, Iacob, in nomine Adonai, fuerit tamen notus illis in omnipotente. 39. a. b. c. 2.
Deus quo ſenſu dicatur Deus Deorum. 92. d. 2.
Deorum nomine qui in ſcriptura intelligantur. 50. a. 1.
Dei proprietates & nomen, quomodo tribui poſſint hominibus. 26. b. c. 1.
Deo quo ſenſu æqualiter ſit cura de omnibus. 303. a. b. 1.
Dei præſcientia non imponit neceſsitatem contingentibus. 230. d. e. 1.
Deus non eſt cauſa peccati. 229. d. 2. 241. c. 1. 286. b. 1. 313. d. 2. 360. e. 1. 385. b. 2. 408. b. 1. 411. d. 1. 414. d. 2.
Deus per promiſſa fit nobis debitor. 18. b. 2.
Deus quo ſenſu pœnitere dicatur in ſcriptura. 134. d. 2. 360. b. c. 2.
Deo quo ſenſu dicatur aliquid innoteſcere. 20. e. 1. 91. c. 1.
Deo quomodo ira tribuatur. 38. c. d. 2.
Deo quomodo conueniat deſcenſus & egreſſus de cælo. 418. c. 1.
Deus paſtori comparatur. 245. c. d. 2.
Dei clementiæ in populum Iudaicum magnitudo. 353. d. 2. 354. b. 2.
Dei apparitiones SS. Patriarchis & prophetis quomodo factę. 37. c. d. 2. 508. d. e. 1.
Deus aliquando per homines malos veritatem occultam propalat. 182. a. b. 1.
Deum videre facie ad faciem, quid ſit in ſcriptura. 58. c. d. 1.
Dei notitia quo ſenſu dicatur conſummata iuſtitia. 507. d. 1.
Deum colere intuitu mercedis licet. 329. a. b. 2. d. e. 1.
Deo dare gloriam in ſcriptura quid ſignificat. 676. e. 1.
Deuteronomium quo ſenſu dicatur Ioſue ſcripſiſſe ſuper lapides. 104. e. 2.
Diaboli nomen vnde ſumptum. 680. c. 1.
Diaboli caſus. 334. c. d. 1. 392. b. c. d. 1.
Diabolus quomodo homicida eſt ab initio. 587. d. e. 2.
Diabolus conſuetudine ſcripturæ, ſolus princeps dęmonum appellatur. 680. c. 1.
Diabolus myſticè deſignatur per Behemoth & Leuiatan. 238. b. e. 2. 338. c. 1.
Diaboli & miniſtrorum eius poteſtas & quomodo à Deo. 673. e. 1.
Diabolus quo ſenſu dicitur princeps huius mundi. 540. a. b. 1.
Diabolus fratrum accuſator, quomodo. 672. e. 2.
Diabolus Chriſtum quando & quibus modis tentauit. 540. 1. 540. a. b. 2.
Diabolus à Chriſto interrogatus quod ſibi nomen eſſet, verè reſpondit coactus. 515. b. c. d. 2.
Diabolos obſidentes energumenos, interrogare ſecreta & abſcondita, aut curioſa, non licet. 515. d. 2.
Diabolus quam de Chriſto ante paſsionem & reſurrectionem eius, notitiam habuerit. 452. a. b. c. d. 2. 512. b. 2.
Dies & nox quomodo primo triduo diſtinctæ fuerunt. 2. a. 1.
De diei ſecundę & tertię opere & diſtinctione. 2. e. 1.
Die ſeptimo Deus compleuit opus ſuum. 3. b. 2.
Diei ſeptimi ſanctificatio quando facta. 3. c. d. 2.
Dierum ſex diſtinctio in opere creationis admittenda eſt verè vt ſonat in Geneſi. 316. c. 2.
Diei noctiſque diuiſio apud Iudæos. 592. c. 2.
Digitus Dei quid ſit in ſcripturis. 41. c. 1.
Dilectionis Dei præceptum an in hac vita impleri poſſit. 90. b. c. d. 2. 177. a. 2.
Dilectio inimicorum an ſit in præcepto. 287. d. 2.
Dilectione amici quid veniat intelligendum. 66. d. e. 1. a. b. c. 2.
Diluuium non eſt in aſtra referendum. 10. b. 2.
Diluuio deleti, an omnes æternaliter perierint. 10. c. d. 2.
Diluuio & arcâ, quæ myſteria ſignificata fuerint. 10. a. b. 1.
Dina curioſitate peccauit, egreſſa vt videret mulieres Sichem. 26. c. 1.
Dina an fuerit vxor Iob. 26. a. 2.
Diuinationes Genethliacorum nullo modo permittendæ. 2. e. 2. 356. b. 2.
Diuitias habere non eſt illicitum. 484. a. b. c. d. e. 1.
Diuortium nunquam fuit licitum. 483. d. 1. 485. b. 2.
Dominium hominis ſupra beſtias per peccatum imminutum eſt. 304. e. 2.
Domus ſæpè pro tota familia & ſubſtantia eius accipitur in ſcriptura. 221. b. 2.
Donec & ſimilium vocum ſignificatio in ſcriptura. 390. e. 1. 446. c. d. e. 2.
Dormire pro mori ſolis hominibus tribuitur in ſcri-

ptura,

peura,ſine bonis ſiue malis,non beſtijs. 33. a.2.

E.

EBrietas ſumitur aliquando in ſcriptura pro ſatietate. 31. b. 2.
Eccleſiæ nomine quid intelligendum. 482 e. 1.
Eccleſia Chriſti ſola eſt in qua eſt ſalus. 350. e. 1.
Eccleſia Chriſti cur regnum dicatur. 450. a. b. 2.
Eccleſia Chriſto quomodo in iuſtitia & iudicio deſponſata. 408. d. 2.
Eccleſia vocatur in ſcriptura mons Domini. 329. c. d. 2.
Eccleſia vocatur in ſcripturis tabernaculum Dauid. 416. a. 1.
Eccleſia quomodo tota pulchra. 298. e. d.2.299.d.2.
Eccleſia quo ſenſu dicitur hortus concluſus. 299.a.1.
Eccleſia nigram ſe vocat in canticis,quo,ſenſu. 297. d. 1.
Eccleſia intelligitur per mulierem amictam ſole in Apoc. 12. 672. c.1.
Eccleſiæ notæ inſignes quatuor, 419. b. 1.
Eccleſiæ fundamenta qua ratione ſint Apoſtoli.682. d.2.
Eccleſiæ poteſtas in Chriſto eſt per excellentiam,in eius vicario miniſterialis. 663. d. 2.
In Eccleſia Chriſti ſuperiores & prælati eſſe debent, & quales. 489. d2.490. a. 1. 520 d. 2.
Penes eos eſt poteſtas condendi leges. 492. d. 1. 548. e. 1. 643. c. 2.
Eccleſiæ generatio ac fidelium multitudo quomodo inenarrabilis. 347. d. e. 2.
In Eccleſia mali bonis ſunt permixti. 473. e.1.
Eccleſiarum & altarium dedicatio in Eccleſia vtiſitata rectè retinetur, nec eſt ritus Iudaicus. 432.d.2.
Eccleſiæ triumphantis deſcriptio. 682. a. b.c.d. e. 1.
Eius templum quomodo Deus & agnus. ibid.
Eccleſiaſtici libri author. 309. b.1.
Electi omnes quo ſenſu dicuntur Virgines 674. c.2.
Eleazar occidens elephantem à quo corruente oppreſſus eſt, an laudabiliter fecerit. 433.d. 2.
Eleazari & 7.fratrum cum matre conſtans mors pro lege. 439. d. 2. 440. a. 1.
Elcana quare dicatur Ephrathæus. 126.a. 1.
Elcana quo ſenſu dicatur immolaſſe,& an fuerit Sacerdos. 126. b.1.
Eleemoſyna etiam extra neceſſitatem extremam obligat aliquando ſub peccato mortali. 500.c.d.1.
Eleemoſyna danda eſt bonis & malis. 314.e.1.
Eleemoſyna liberaliter facienda eſt. 295. c. d. e.2.
Eleemoſyna quo ſenſu à morte liberat. 218. e. 2.
Elias quomodo prophetas Baal occiderit. 165.b.1.
Elias duos quinquagenarios principes occidendo cum ſuis, igne de cælo ad eius petitionem delapſo in eos, non peccauit. 163. a.b.c.1.
Eliæ raptus. 168. d. 2.
Elimelech quo ſeſu dicatur Ephrathæus.114:b.c.d.1.
Elizabeth quomodo Mariæ Virginis cognata eſſe potuerit, 531. e. 1.
Elizæus an aliquos occiderit idololatras. 165. c. 2.
Emmanuel nomen,quomodo Chriſto conuenit.447. c. 2.
Enoch in vita ſeruatur mittendus, cum Elia contra Antichriſti perfidiam. 8.b.c.1. 325. d.2. 326. c. 2. 671. a. b. 1.
Ab eo occiſi poſt tres dies & medium glorioſi in cælum aſcendent. 671. b. 2.
Enoch propheta fuit. 8. b. c. 1.
Ephod Sacerdotalis differentia ab Ephod.lineo.141. d. 2.
Ephraim qui deflet filios ſuos occiſos à Philiſtæis 1. par.7.an ſit idẽ eum Ephraim Patriarcha.181. c.1.
Epiſcopi nominis ſignificatio.205. c.2.
Eſau vendendo primogenita ſua,an Simoniam commiſerit. 21. e. 2.
An venditio illa fuerit valida. 21. d. 2.
Eſau quando ſeruijt Iacob ſecundum prophetiam, maior ſeruiet minori? 21. b.2. 184. e. 1.
Quando iugum ſeruitutis illius Eſau excuſſerit,22. c. 2.
Eſau, in Seir habitationis, tempus. 27. d. e.2.
Eua ex coſta Adæ fabricata eſt. 5. e. 1.
Eua ex coſta ædificata in mulierem quid ſignificet. 5. b. 1.
Eua cur ſerpentem non horruerit. 5. c. 2.
Euangelica conſilia. 483. e. 2.
Excæcatio, & obduratio in ſcriptura quid ſignificet. 331. b.2. 351. b.2.
Excelſa in quibus immolabatur duplicis generis fuerunt. 191, e 1.
Exequiarum ritus & ſignificatio. 34. e. 2. 35. a. b. 1.
Exequiæ Iacob, ibid.
Ezechias iuſtè æneum ſerpentem confregit. 174.d.2.
Ezechiæ quo ſenſu dicitur non fuiſſe ſimilis de cunctis regibus Iuda. 174. e. 2.
Ezechias ad pacis redemptionem cum rege Aſſyriorum dando æs & aurum multum, ſpoliando templum, an rectè fecerit. 175. c.1.
Ezechias orans Deum pro vitæ ſuæ prorogatione an peccarit. 175. c. 2.
Ezechias petendo ſignum ſanitatis à Deo promiſſæ an peccarit. 176. c. 1.
Quodnam fuerit ſignum illud. ibid. d. 1.

F.

FAtum quale poſuerunt hæretici quidam, reijciendum eſt. 230. d.e.1.
Fermentata oblatio quomodo, & cur prohibita. 58 b. c. 2.
Ferro candenti probare innocentiam ſuperſtitioſum eſt. 74. c.1.
Feſtum clangoris & tubarum quod, quæ eius ratio & ſignificatio. 84. a.b c.1.
Feſtum cœtus ſeu collectæ cur ſic dictum, & quale 69. b. 2.
Feſta Chriſtianorum cur non immediatè à Chriſto inſtituta, vt in veteri lege à Domino. 69. e. 1.
Firmamenti nomine quid intelligendum. 2. d. 1.
Fides eſt radix immortalis. 307. d.1.
Fides non ſufficit ad ſalutem.546.c.1.603. b. 1. 641 c. 2.
Fides iuſti ſimpliciter iuſtitia eſt. 16. e. 1.
Fides peccatoris cur non ſit ſimpliciter iuſtitia. ibid
Fides requiſita ad impetrãdum aliquid à Deo quare requirit certitudinem. 217. c.1. 229. b.1. 461.d.e 2. 465. b. 1.
Fidei profeſſio quando ſit in præcepto. 379. e. 2
Fidem ore negare peccatum eſt, etſi eam corde retineas. ibid.
Fideles in primitiua Eccleſia an omnes omnino, vi quinam communem vitam ducebant, & qua ratione. 625. c.d.e. 1. & 2.
Filius in diuinis eſt æqualis patri. 523. b.1.
Filius Dei eſt verè Deus. 603. c.d.1.
Filius Dei non eſt creatus ſed genitus ab æterno.31 e. 1.
Filij Dei qui, & quæ filiæ hominum intelligantur ante diluuium. 9. b. 1.
Fluminum fontiumque origo. 291. d. 1.

Fœdera & pacta cum infidelibus & Hæreticis inita, ſeruanda ſunt. 387. a. 1.
Fornicario ſumitur in Scriptura pro idololatria & omni alio peccato mortali, eique ſic virginitas, id eſt, mentis puritas, opponitur. 674. c. 2.
Fructus vetitus quis fuerit. 6. b. 1.
Furti nomine quid intelligendum, & quæ, præcepto non furtum facies, prohibeantur. 49. e. 1.
Furtum ſimplex iuſtè punitur ſupplicio capitis. 24. c 1.
Furtum non commiſerunt Iſraëlitæ expottantes vaſa argentea & aurea Ægyptiorum. 42. e 1.
Funis, funiculus quid in ſcriptura ſignificent. 108. c 1.

G.

GEdeon non voluit Angelo qui ſibi apparuit, offerre ſacrificium. 114. d. 1.
Gedeon an non peccarit offerendo ſacrificium extra Silo, vbi erat tabernaculum. 114. e. 1.
Gedeon petendo ſignum in vellere an peccarit. 114. a. 2.
Gedeon ſomnio de pane triticeo in Caſtra madian deuoluto, & eius interpretationi intendens, an peccarit. 115. b.c 1.
Gedeon curando conclamari ſibi & Domino, an arrogantiæ vitio non peccarit. 115. d. 1.
Gedeonis prudentia & iuſtitia in punitione virorum Socoth. 115. e. 1.
Gedeonem Iſraëlitæ in regem expetierunt & in eo peccarunt. 115. b.c. 2.
Gedeon faciendo Ephod in quo fornicatus dicitur omnis Iſraël, an peccarit, & quid per Ephod intelligatur 115. d.e 2.
Genethliacorum diuinationes, non ſunt permittendæ. 2 e. 2. 356. b. 2.
Giezi cur per baculum Helizæi non potuerit ſuſcitare puerum ſunamitidis. 170. b. 1.
Godolias ſibi ab Iſmaël non cauens, culpabilis fuit. 369. d. 2.
Gog & Magog quid ſignificent in ſcriptura. 397. b. c. d. 1.
In Goliath & Dauid certamine non interceſſit pactum quod propoſuit Goliath. 136. c. 1.
Gratiæ Dei efficacia. 224. d 1.
Gratiæ diuiſio in præuenientem & ſubſequentem. 245. c. 1.
Gratia omnis quo ſenſu dici poſſit præueniens. 337. e. 2.
Gratia ſemel habita amitti poteſt. 580. e. 1.
Gratia ſufficiens non datur omnibus hominibus. 302. a. 2. 305. d. 1. 330. e. 2. 490. e. 1. 641. c. 2.

H.

HÆmorrhoiſſę euangelicæ cõtactus fimbtiæ veſtimenti Chriſti, non ſuperſtitioſus, ſed religioſus fuit, magnæque fidei coniunctus. 464. e. 2.
Eius ſanatio quomodo & quando facta. 516. d 1.
Hæmorrhoiſſa hæc, an eadẽ ſit cum Martha 545. e. 2.
Hæretica nouitas vnde exorta. 355. b. 1.
Hæretici per locuſtas in Apoc. c. 9. deſignaotur. 670. c. d. 1.
Hæretici rectè pœnis compelluntur intrare in Eccleſiam Catholicam. 554. d. 1.
Hæretici merito morte puniuntur. 93. e. 2. 473. b. 2.
Cum Hæreticis pacta inita ſeruanda ſunt. 387. a. 1.
Hæreticorum libri laudabiliter comburuntur. 649. e. 1.
Hebræi vnde ſic dicti. 133. b. 2. 179. c. 1.
Hebron vrbs antiquiſſima, temporibus dilunij proxima. 77. e. 1.
Hebron quomodo dicatur data filijs Aaron, cum alibi ipſi Caleb data fuiſſe dicatur. 109. d. 2.
Heli peccauit correptionem debitam filiorum omittendo. 128. b. 1.
Vtrum peccati illius remiſſionem aliquando acceperit. 128. c. 1.
Helizæus prophetaturus cur ſibi pſaltem curarit adduci. 168. d. 2.
Helizæus an non arroganter petierit Eliæ ſpiritum duplicem, & quid per ſpiritum duplicem intellexerit. 168. a. b. c. 2.
Helizæus non diſpenſauit cum Naaman vt licitè poſſet ſimulare adorationem Idoli Remmon. 170. c. 1.
Helizæus dicens Hazaeli de Ben-adad, dic ei ſanaberis; porro oſtendit mihi Dominus quia morte morietur, quomodo ſecum non pugnet. 171. a. b. 2.
Helizæi corpus mortuum quo ſenſu prophetauit. 326. d. 2.
Heſter hiſtoria quando contigerit. 219. a. 1. b. 2.
Heſter an peccarit nubendo Regi Aſſuero incircumciſo & alienigenæ. 223. e. 2.
Heſter tertia die triduani ieiunij Aſſuerum conuiuio excipiens, an ieiunium illud violauerit, & quo ſenſu triduanum dicatur. 220. c. 2.
Eſter libri finis, qui in Hebræo non habetur, an ſit ſcriptura Canonica 222. c. 2. 223. a. 2. c. 2. 224. c. 1.
Heuilath terra quæ, & vbi ſita. 4. d. 1.
Hieruſalem quæ & Iebus, cui tribui fuerit aſſignata in terræ diuiſione. 108. a. b. 2.
Hieroſolyma cur Ariel vocata. 338. e. 2.
Hieruſalem muri quo à ſoluta captiuitate anno reſtaurati ſunt. 202. c. 2.
Hieruſalem obſidiones à Chaldæis & Tito ac Veſpaſiano, crudeliſſimę. 381. d. 1.
Hiram quo ſenſu dicatur Pater regis Tyri. 187. e. 1. c. 2.
Hobab non idem eſt cum Iethro, ſed eius filius. 69. a. 1.
Hœdum in lacte matris coqui cur lex vetuerit. 50. b. 2.
Holocauſtum omnium ſacrificiorum præſtantiſſimum, vnde ſic dictum & quid ſignificabat. 58. c. 1.
Homicidij crimen quibus caſibus quis non incurrat etiamſi alium occidat. 49. a. 1.
Homicida qua ratione occidi poterat à propinquo occiſi. 87. d. 1.
Homicida inculpabilis cur iubeatur manere in ciuitate refugij donec moriatur ſacerdos & non donec Iudex aut dux, rex, &c. 109. a. 2.
Homo quomodo ad imaginem Dei creatus, & in quo illa conſiſtat. 3. c. 1.
Homo quo ſenſu ſuipſius redemptor dici poſſit. 403. a. 2.
Homini poſt lapſum remanſit dominium reſpectu ſuarum actionum. 7. b. 1.
Hominis dominium ſupra beſtias per peccatum eſt imminutum. 3. b. 2. 304. c. 2.
Horæ canonicæ & aliæ Eccleſiæ orationes prolixæ rectè præſcribuntur. 457. c. 1.
Hoſtiæ immaculatæ nomine quid intelligatur. 58. d. 1.
Humana natura per peccatum corrupta eſt. 355. c. d. 2.
Humilitas variè accipitur in ſcriprura. 532. a. 1.

I.

IAcobi in ſomnis viſio myſterium continebat. 22. e. 2.
Iacob dicendo Iſaac ſe primogenitum eius Eſau, an ſit mentitus. 22. e. 1. a. 2.
Iacob quo ſenſu lapidem erexit in titulum. 23. b 1.
Iacob votum quo vouit ſe Dominum habiturum pro Deo quomodo intelligendum. 23. d. 2.
Iacob duxit Rachelem ſeptem diebus poſt Liam in vxorem ductam. 23. e. 2.
Iacob licitè & decenter amorem Rachel prætulit Liæ. 23 e. 2.
Iacob quo pacto excuſari poſſit à fraude, ponens in canalibus virgas, vt oues maculoſæ naſcerentur. 24. d 2.
Quo ſenſu queritur mutatam decem vicibus à Laban mercedem ſuam. 24 e. 1.
Iacob quo ſenſu ſe fratrem Laban vocet. 23. e. 1.
Iacob num potuerit ſaluo fœdere cum Laban inito, ducere alias vxores. 25. b. 1.
Iacob zelus pro Dei religione in Idolorum abiectione elucet. 27 c. 2.
Vnde in familia Iacob erant. 27. b. 1.
Iacob quomodo ab Angelo ſuperari non potuerit. 25. b. & 411. b. 1.
Iacob quo ſenſu Eſau Dominum ſuum vocet. 25. c. 1.
Iacob metus de interitu ſui & familiæ cum fide promiſſionum conciliatio. 25. d. 1.
Iacob quomodo benedixerit Pharaoni. 31. b 1.
Iacob quo ſenſu dicatur ſingulis ſuis filiis benedixiſſe benedictionibus propriis. 34. c. 2.
Iacob quam intelligendus ſit dicere ſe tuliſſe partem de manu Amorrhæi in gladio & arcu ſuo. 34. a. 1.
Iacob exequiæ. 35 a. 1.
Iacobus Maior Apoſtolus num in Hiſpania Euangelium prædicauerit. 618. a 1.
Iacobus frater Domini non fuit filius B. Mariæ. 474. d. 1.
Iahel an peccarit occidendo Siſaram. 113 c. 2.
Ianthinæ pelles quæ, & vnde dictæ. 52. b. 1.
Iaphet figura fuit gentilium electorum. 11. a 2.
Idololatræ Ethnici fuerunt in triplici differentia, nulliſque eorum poſſunt aſſimilari Chriſtiani colentes & venerantes imagines SS. 343. e. 2.
Idolothytis veſci fuit in lege prohibitum. 91. a. 1. 641. b. 1.
Idolothytis veſci quatenus in lege Moſaica decreto Apoſtolico Hieroſolymis facto vetitum fuerit. 642. b. 2.
Ieddoa ſeu Iaddus Alexandro Magno occurrit indutus pontificalibus veſtimentis 206. a. 1.
Ieddoa Pontificatus tempore an Nehemias ſuperuixerit. 206. b. 1.
Iehu zelus pro cultu veri Dei in quo laudandus. 172. e. 1.
Iehu licitè occidit 70. filios Achab & Ochoſiam cum 42. eius fratribus quidque ibi per fratres & filios intelligendum. 172 e. 1.
Ieiunij & orationis vtilitas in neceſſitate communi 202 e. 1. 214 e 1.
Ieiunium Chriſti, Moyſi & Eliæ ieiunio excellentius. 451 c d. 1.
Ieiunium Chriſti rectè Chriſtianis proponitur imitandum 452. e 1.
Ieiunia Eccleſiaſtica Deo grata ſunt, & ad eius cultũ pertinent. 149 b 1. 358 d 2. 367. a 2. 526. e 1. 2. 2.
Ieiunia rectè ab Eccleſia præcipiuntur. 518. a. 1.
Ieiunium quadrageſimale à Chriſto, lege, propheti habet teſtimonium. 539. b. c. 2.
Iephte quo ſenſu filiam ſuam immolarit. 117. a. 2.
Ieremias quo ſenſu in vtero ſanctificatus. 353. a. b c. 1.
Ieremias quo ſenſu ſe à Domino queratur fuiſſe ſe ductum. 361. c. 1.
Ieremias cur non eſt populum ſuum captiuum comitatus. 369. a. 1.
Sed potius cum reliquiis deſcendit in Ægyptum 370. d. 2.
Ieremias exemplar cõcionatorum. 355. b. 2. 367. c. 1
Ieremias quando & qua occaſione Threnos ſcripſerit. 375. a. 1.
Iezabel cur audito Iehu introitu depinxerit oculos ſuos ſtibio. 172. a. 1.
Ieſu nomen Sybillinis carminibus prædictum fuit 674. a. 2.
Ieſu nominis ſignificatio & dignitas. 445. b. 1.
Ieſu nomen in nouo Teſtamento incommunicabil alteri quam Saluatori noſtro. 445. e. 1.
Ieſus quo ſenſu Galilæus, & quo Nazarenus vocetu in Scriptura. 504. a. 1.
Ieſus cur Nazarenus dictus potius quam Bethlehemita. 607. b. c. 1.
Ieſus filius Ioſedech figuram Chriſti prætulit. 424 a. 2.
Iethro an fuerit ſacerdos idolorum, an veri Dei. 37 b. 2.
Ignis alienus in ſacrificiis quis. 62. e. 2.
Imagines Chriſti & SS. non prohibentur ſecund Decalogi præcepto. 48. b. 1. 269. b. 1. 343. e. 1 453. a. b. 1.
Imaginum veneratio non eſt idololatria. 379. e. 1 453. a. b. 1.
Immolatio quo ſenſu aliquando tribuatur quibuſdam non ſacerdotibus in Scriptura. 126. b. 1. 13: c. 2.
Impij quo ſenſu deleri dicantur de libro vitæ. 257 b. 2.
Inferni ſignificatio in Scriptura. 28. c. 2. 231. e. 1 254. e. 1. 283. d. 2. 314. e. 2.
Infidelium operà non omnia ſunt peccata. 461. d. 1
Cum Infidelibus pacta & fœdera inita ſeruanda ſunt 387. a. 1.
Inimicorum dilectio qualis eſſe debeat. 201. e. 2.
Inimicorum dilectio præcepta eſt in veteri Teſtamento. 364. e. 2. 378. b. 2.
Ioachin ſeu Iechoniæ liberationis è carcere ab Eoil merodach, cur Scriptura meminerit. 374. c. 2.
Ioakim captiuitas & mors. 198. a. 2. 362. c. 1.
Ioannes Baptiſta non caruit peccatis venialibus. 451 a. 2.
Ioanne Baptiſta quomodo maior inter natos mulierum non eſt. 543. d. 2.
Ioannes Baptiſta non eſt conuerſatus cum Ieſu ant ſuam prædicationem, & quare? 574. e. 1.
Ioannes Baptiſta quo ſenſo negat ſe prophetam 573. e. 1.
Ioannes Apoſtolos num ſponſus fuerit nuptiarum in Cana Galilææ celebratarum. 575. d. 1.
Ioannes quo ſenſu B. Mariam ſibi à Chriſto in Cruce commendatam accepit in ſua. 608. d. 1.
Ioannes an à Chriſto fuerit magis dilectus quan Petrus. 614. b. e. 1.
Ioannes Euangeliſta à morte non fuit immunis. 615 a. b. c. d. 1.
Ioannes Euangeliſta eſt author Apocalypſeos. 662 b. 1.

Ioannes Euangeliſta cur dictus Theologus. ibid.
Iob quis fuerit, & ex qua ſtirpe. 225. c. 1. 236. a. 1.
Iob quo ſenſu dicatur afflictus fruſtra. 225. d. 2.
Iob quo ſenſu maledicit diei natiuitatis ſuæ. 226. d. 1.
Iob dicta omnia in diſputatione cum amicis, an habeant vim authoritatis diuinæ vt dicta prophetarum. 227. c. 2.
Iob cum amicis diſputatio in quo potiſſimum verſetur. 225. a. 1. 227. a. 1. 228. d. 1. 232. d. 1.
Iob in diſputatione cum amicis an, in quibus, & quam grauiter peccârit. 231. c. 2. 234. d. 1.
Iob amici in ſua diſputatione contra Iob, hæreticorum figuram gerunt. 228. b. 2.
Iob diuitiarum abundantia. 235. c. 1.
Ionadab quomodo prudens dicatur & an ſit idem qui Nathan propheta. 149. c. 1.
Ionas merito inter prophetas recenſetur. 417. a. 1.
Iochabed an fuerit filia immediata Leui, an eius neptis. 36. d. 2.
Ionathæ ſignum quod dedit armigero ſuo aſcendens ad caſtra Philiſtinorum an fuerit ſuperſtitioſum. 433. d. 1.
Ionathas quo pacto tantam plagam fecerit cum armigero ſuo in caſtris Philiſtinorum. 134. a. 1.
Ionathæ oculi quo ſenſu dicantur ex guſtato fauo mellis illuminati, & an in hoc facto peccarit. 134. d. 1.
Ionathas Machabæus ſuſcipiendo pontificatum, aut eius confirmationem à Rege Alexandro, an non peccarit. 436. b. 1.
Ionathas hic an licitè ſciderit veſtimenta ſua &c. 436. d. 1.
Ioram regi litteræ ab Elia quando ſcriptæ & vnde delatæ. 193. d. 1.
Ioſeph cur præ cæteris à Iacob dilectus. 28. c. 1.
Ioſephi ſomnia quomodo, & quando impleta. 28. c. 1.
Ioſeph non iure, nec verè, ſed putatitius tantum ſeruus fuit. 29. b. 2.
Ioſeph dicendo fratribus exploratores eſtis, non eſt mentitus, nec calumniatus fratres ſuos. 30. c. 1.
Ioſeph num peccauerit animum patris affligendo, capto Beniamin &c. aut cupiditate vindictæ in fratres. 30. c. 2.
Ioſeph quo ſenſu dicitur in ſcypho inaugurari ſolitus. 31. c. 2.
Ioſeph emendo ab omnibus totam terram Ægypti & ſubiiciendo eam tegi, non fuit crudelis aut inhumanus. 33. c. 1.
Ioſeph prudens conſilium in ea re. ibid.
Ioſeph cur [illegible]ſerit oſſa ſua tranſportari in terram promiſsionis. 35. b. 2.
Ioſeph oſſa quo ſenſu poſt mortem prophetarunt. 327. c. 1.
Ioſeph tribus cur in duas tribus diuiſa fuerit. 108. d. 1.
Ioſeph qua ratione dicitur Chriſti pater. 536. c. 1.
Ioſephi ſponſi B. V. caſtitas commendabilis. 447. d. 1.
Ioſeph virgo fuit cum B. Mariam in coniugem accepit, & mortuus fuit ante nuptias in Cana Galilææ. 608. a. 1.
Ioſeph Chriſti pater putatitius faber fuit lignarius. 474. b. 1.
Ioſephi Iudæi de Chriſto opinio. 562. b. c. 1.
Ioſias quorum ſacerdotum oſſa, & cur combuſſerit in altaribus idolorum. 197. b. 2.
Ioſias pugnando contra Nechao an peccarit. 198. d. 1.
Ioſias quo ſenſu dicitur colligendus ad ſepulchrum ſuum in pace 177. c. 1.
Ioſue iuramentum de Gabaonitis ſeruandis num potuerit retractare. 105 c. 1. 353. b. c. 1.
Ioſue verè ſiſtere fecit ſolem & alia aſtra. 105. a. 2.
Ioſue an incredulitate peccarit 104. e. 1.
Ioſue cur non numeretur inter Iudices. 113. c. 1.
Iris quomodo ſignum fœderis. 11. c. 2.
Iſaac in quibus Chriſti typus fuerit. 21. a. b. 1.
Iſai filij quo ſenſu 8. & quò 7. tantum dicantur. 179. b. a.
Iſaias quomodo ex præcepto Domini nudus inceſſerit. 136. b. c. 1.
Iſboſeth quo ſenſu dicatur regnaſſe duobus annis. 143. c. 2.
Iſmaëlis luſo cum Iſaac quid intelligatur. 19. b. 2. 143. d. 2.
Iſmaëlitæ an iidem ſint cum Agarenis. 261. c. 2.
Iſraël vera interpretatio. 27. d. c. 1.
Iſraël tribus decem an aliquando reductæ fuerint de captiuitate. 365. a. 2.
Iſraëlitæ exportantes vaſa argentea & aurea Ægyptiorum furtum non admiſerunt. 42. c. 2.
Quomodo acceperint illa ab Ægyptiis, cum habitarent in terra Geſſen ſeparata. 42. c. 2.
Iſraëlitarum habitatio in Ægypto quot annorum fuerit. 43. c. 2.
Iſraëlitæ in vituli adoratione verè fuerunt idololatræ. 55. b. c. 1.
Iſraëlitarum veſtes quo ſenſu non fuerunt vetuſtate conſumptæ vel pes attritus. 91. a. 2.
Iſraëlitarum pugna contra Beniamitas in Gabaa, cur eis non bene ſucceſſerit primis vicibus. 122. c. 2. 153. a. b. 1.
Cur poſtea pœnituerint, cum bellum Dei conſilio factum ſit. 123. b. 2.
Iſraëlitarum iuramentum de non ineundis matrimoniis cum beniamitis an eos obligarit, & quid de raptu filiarum in Silo ſentiendum. 123. c. d. 2.
Iſraëlitæ cur non licitè regem petierint. 130. c. 1.
Iſraëlitæ an vitulos aureos à Ieroboam erectos verè deos putauerint. 162. d. c. 1.
Iſraëlitæ quando dici cœperunt Iudæi, & Palæſtina Iudæa. 174. c. 1.
Iſraëliticus populus quo ſenſu ſanctus dicatur. 214. d. 2.
Iudas iubens Thamar comburi hypocritæ perſonam exhibuit. 29 c. 1.
Quare tam graui ſupplicio, & an iuſtè eam puniri voluerit. 29. d. 1.
Iudæ benedictionis veritas, qua promittitur non auferendum ſceptrum de Iuda &c. 34. d. 1. 180. d. 2. 388. a. 1.
Iudas qui fuit Iudex, non particularis homo, ſed tribus fuit. 112. a. 1.
Iudas Machabæus ineundo fœdus cum Romanis, an peccarit. 434. c. 2.
Iudas Machabæus prælium ſuſcipiendo in quo occubuit, an temeritate, aut tentatione Dei peccarit. 435. c. 1.
Iudas vnde dictus Iſcariotes. 466. c. 1.
Iudæ proditori buccella porrecta, num Chriſti corpus fuerit. 597. d. 2.
Iudas cum Euchariſtiam ſuſcepit an occultus peccator fuerit. 500. d. c. 2.
Iudas an fuerit Epiſcopus, vel ſaltem ſacerdos. 618. b. c. 1.
Iudas Chriſtum oſculatus, an reciprocum receperit oſculum. 503. a. 1.
Iudas Chriſtum an vendiderit Iudæis, & quid per triginta argenteos intelligendum ſit. 500. b. c. 2.
Iudas argẽteos retulit ante Chriſti mortem. 504. c. 2.

Iudas dicitur in Scriptura Diabolus,& an aliquando bonus fuerit. 585. e. 1.
Iudæa quomodo ad Orientem ſita, quomodo ad Occidentem. 214. d. 1
Iudæi liberati à captiuitate de qua ſeruitute querantur. 205. b 1.
Iudæi tempore Chriſti verè fuerunt ſubiecti Romanis. 490. e. 2.
Iudæi an habuerint poteſtatem tempore Chriſti, lapidandi per ſe adulteras, aut morte reos plectendi. 586. d. 2.
Iudæi qui Chriſtum occiderant, quam de eo cognitionem habuerunt. 562 a. 1.
Iudæi Meſſiæ regnum terrenum mille annorum expectant. 390. b. 2. 423. c. 1. 680. a. b. 2.
Iudicia Dei qua ratione dicuntur manifeſta. 676. b. c.
Iudicij extremi diem quo ſenſu Dei Filius neſcire dicatur. 523. b. c
Iudicij Domini hora incerta, ideoque ſemper vigilandum 664. d. 2.
Iudicij extremi dies quomodo improuiſa adueniet, cum tot ſigna præcedent. 563. d. e. 1.
In iudicio vniuerſali omnes omnino iudicandi ſunt nullo penitus excepto. 499. b. 2.
Iudicium extremum fiet in valle Ioſaphat. 413. b. 2.
Iudicium exerceri ſolebat in portis apud Iudæos. 97. c. 1.
Iudices Iſraël non poterant imperare, nec leges condere. 112. c. d. 2.
Iudicis Eccleſiaſtici & ciuilis officia. 95. b. c. d. 1.
Iudicare de controuerſiis fidei non pertinet ad laicos. 656. c. 1.
Iudicia loqui cum aliquo phraſi Hebræa quid ſit. 369. b. 1.
Iudith hiſtoria quando contigerit. 213. a. 1. 214. a. 1. 217. c. 2.
Iudith ex qua tribu fuerit. 215. e. 2.
Iudith an benefactum Simeonis contra Sichemitas, laudet. 216. a b. 1.
Iudith ſe ornando, adiens Holofernem, an peccarit. 216. d. 1.
Iudith an Holoferni ſit mentita in iis quæ dixit,& an mortaliter. 216. e. 1.
Iudith cur ex cibis menſæ Holofernis noluerit comedere. 216. d. 2.
Iudith caſtitas vidualis commendanda. 217. e. 2.
Iuramentum an & quomodo licitum, & an inter res adiaphoras, vel bonas aut malas ſit reponendum. 456. b. c. 1.
Iuramentum licitum eſt ſi fiat in veritate, iudicio & iuſtitia. 354. e. 1. 412. b. 1. 425. a. 1.
Iurare qua ratione præceptum ſit. 90. d. 2.
Iuramentum Ioſue & principum populi de Gabaonitis ſeruandis, an ita eos obligarit, vt retractare non potuerint. 105. c. 2. 153. b. c. 1.
Iuſtificationis ordo explicatur. 395 d. 2.
Iuſtificatio quo ſenſu ſit ex fide. 26. b. 1. 642. c. 2.
Iuſtus quo ſenſu in fide ſua viuet. 481. d. 1. 599. e. 2. 641. b. 2.
Iuſtificatio non in ſola peccatorum remiſſione conſiſtit, ſed & in virtutum operatione. 270. b. c. 2. 316. d. e. 2. 351. e. 2.
Iuſtificatio quo ſenſu ſoli Deo tribuatur. 316. d. e. 2.
Iuſtificati opera omnia eſſe peccata impiè docent hæretici. 270. b. 2. 351. e. 2. 557. c. 1. 635. b. 1.
Iuſtificatio impij non ſit ſola reputatione. 284. c. 2. 391. b. 2.
Ad Iuſtificationem in adultis propria fides, in paruulis, Eccleſiæ requiritur. 463. d. 1.
Iuſtitia qua homo iuſtus dicitur, vera eſt, etiam coram Deo. 228. c. 2.
Iuſtorum bona opera merentur vitam æternam de condigno. 153. b. 2. 412. c. 2.
Iuſtitia ſemel habita amitti poteſt. 302. b. 1.
Iuſtitiæ diuiſio in generalem & ſpecialem, & quid vtraque ſit. 228. d. e. 1.
Iuſtum credere debere ſe eſſe in iuſtitia malè docent hæretici 294. d. 2. 260 b. c. 1.
Iuſtitia imputatiua ſectariorum non eſt vera iuſtitia. 528. a. 2.
Iuſtè agere & iuſtum agere differunt. 95. a. 1.
Iuſtitiæ neglectus graue peccatum eſt. 166. c. 1.
Iuſtum punire cum impio quomodo Deo conueniat, & quomodo non. 389. a. 1.

L.

LAban coluit Idola. 24. b. e. 2.
Laban introducens ad Iacob Liam pro Rachel, peccauit, vt & Lia, ſed illa minus. 23. a. b. 2.
Labor & dolor in Scriptura varias habent ſignificationes. 349. e. 2.
Labrum æneum in tabernaculo quale, & quomodo ex ſpeculis mulierum factum dicatur. 57. e. 2.
Lamina pontificia quæ & qualis fuerit. 58. d. 1.
Lapides à Ioſue duodecim in loco caſtrorum deſerto,& in Iordane cur poſiti, & quæ myſtica eorum ſignificatio. 102. d. 2.
Laudare ſeipſum quando licitum ſit. 203. a. 2.
Legem vniuerſam excepto Decalogo ſcripſit Moyſes. 51. b. 2.
Legiſlatoris Chriſti & Moyſis differentia. 261. a. 1.
Leges Moſaicæ, iugum quomodo importabile. 641. e. 2.
Legi naturali cedit poſitiua, cum ſic concurrunt vt ſimul ſeruari ambæ non poſſint. 431. e. 1. 2.
Quo caſu aliter fiat. 431. b. 2. 439. d. 2.
Lex naturæ nec lex Moyſi valuerunt per ſe ad remiſſionem peccatorum. 366. e. 2.
Lepræ iudicium cur ſacerdotibus commiſſum. 64. c. 2.
Lepra quomodo à ſacerdotibus veteris legis mundabatur, & in quo ſimilis hæc mundatio & contaminatio, mundationi lepræ ſpiritualis & contaminationi per ſacerdotes nouæ legis factæ. 64. d. e. 2.
Leproſi ſigna,& eorum ſignificatio. 61. a. 1.
Lepra volatilis quæ,& eius ſignificatio. 65. c. d. 1.
Leproſo cur præſcribitur ſacrificium pro peccato. 65. d. e. 1.
Lepra quo ſenſu in domo, veſtibus &c. eſſe dicatur, item pro domo orare ſacerdos. 65. b. 2.
Leuitarum nomen dupliciter in Scriptura accipitur. 201. d. 2.
Leuitas cur præ aliis tribubus elegerit Dominus in miniſterium ſuum. 72. b. 2.
Leuitas cur curarit numerari ab vno menſe & ſupra. 73. a. 1.
Leuitæ admittebantur ad miniſterium exercendum anno trigeſimo, incipiebant diſcere ab anno vigeſimo quinto. 73. d. 1. 126. d. 1.
Leuitæ cur non ſint numerati cum ceteris tribubus. 72. a. 1.
Leuitæ ab oneribus belli quomodo immunes fuerint. 72. b. 2.
Leuitarum conſecrandorum cur raderentur omnes pili carnis. 75. c. 1.
Leuitis conſecrandis cur imponeret populus Iſraël manus. 75. d. e. 1.
Leuitarum officia. 72. c. d. e.

Leuitæ & ſacerdotes an poſſeſſiones habere potuetint. 70. c. 2. 106. c. 2. 366. a. 2. 399. b. 1.
Leuitarum filij, bonorum paternorum hæredes erãt. 95. a. 2.
Leuitis quadraginta octo ciuitates quomodo, & cur tot aſſignatæ. 109. c. 2.
Lia typus ſynagogæ. 23. a. 2.
Liber bellorum Domini num. 21. quis & qualis. 80. c. 2.
Liber ſignatus ſigillis ſeptem Apoc. 5. Scriptura ſacra eſt. 665. d. 2.
Librum hunc Chriſtus cur ſolus aperire & ſigilla ſoluere poſſit. 665 c. 2.
Liber vitæ duplex, & ex quo poſſit quis deleri. 257. b. 2. 663. c. 2.
Librum cur iubetur Ioannes deuorare, & quid ſignificet. 670. d. 2.
De Libro vitæ deleri quo ſenſu petat Moyſes. 56. a. b. 1.
E Libro vitæ quo ſenſu dicuntur impij deleri. 257. b. 2. 663. c. 2.
Libertas arbitrij ſtatuitur. 315. b. 2. 321. b. 1. 356. d. 2. 360. c. 1.
Liberum arbitrium non appetit niſi bonum verum, vel ſaltem apparens. 315. c. d. 2.
Liberum arbitrium non habet ſe merè paſſiuè in bono opere. 271. c. 2. 344. b. c. 2. 355. c. 1. 360. a. 1.
Lignum vitæ cur ſic dictum, & quomodo immortalitatem præſtabat. 4. b. 2.
Lignum ſcientiæ boni & mali cur ſic dictum. 4. c. d. 2.
Ligni quo Moyſes ex aquis amaritudinem ſuſtulit, myſterium. 45. c. 1. 2. 2.
Libertini qui ſic dicti intelliguntur Act. 6. 628. b. 2.
Linguarum confuſio quomodo facta. 13. c. 1. a. 2.
Linguarum donum Apoſtolis datum quale. 619. d. 2.
Liptote frequens eſt in ſcripturis. 360. c. 2.
Litteræ fuerintne ante diluuium, & quis earum inuentor. 8. b. 2. 103. a. 2.
Locuſtæ vocis ſignificatio. 450. c. 2.
Locuſtæ in Apoc. 9. deſcriptæ, hæreticos ſignificant quorum rex Diabolus. 670. c. 1.
Loth ingratitudo. 14. c. 2.
Loth eligendo terram circa Iordanem an peccarit. ibid.
Loth offerendo Sodomitis filias ſuas ſtupro, an peccauerit? 18. d. 1. 142. b. 2.
Loth vxor in ſtatuam ſalis conuerſa eſt. 18. c. 2.
Loth ebrietas poſt euerſam Sodomam culpabilis eſt. 18. b. d. 2.
Loth in concubitu cum filiabus fuit culpabilis. ibid.
Eius filiæ in eodem facto culpabiles. ibid.
Lucas Euangeliſta non fuit ex ſeptuaginta Chriſti diſcipulis. 528. a. 1.
Lucerna in tabernaculo quibus temporibus ardebat. 51. c. d. 2.
Luciferi caſus. 314. c. 1. 392. b. c. 1.
Lux primo die facta quæ, qualiſque fuerit. 1. c. 2.
Lydda ciuitas quæ, & quomodo poſtea dicta. 634. c. 2. 635. a. 1.

M.

MAchabæorum libri ſecundi authoritas. 438. a. 1. 441. a. 1. 443. a. 1.
Magi apparenter tantum virgas in ſerpentes &c. verterunt. 40. b. 1.
Magi Chriſti adoratores quales, & an reges fuerint. 447. c. 2.
Magi quo cultu Chriſtum adorauerint. 449. c. 1.
Magorum aduentus ad Chriſtum an prior fuerit Chriſti in templo præſentatione an poſterior. 448. a. b. 1.
Mala à Deo immiſſa auertere licet niſi reuelatio Dei intercedat. 190. c. 1. 361. b. 2.
Malefici & maleficæ rectè morte puniuntur. 50. c. 1. a. 2.
Malos cur Deus viuere permittat. 332. c 2.
Malorum vita ſæpè inſigni aliqua calamitate terminatur. 440. c. 2.
Mammonæ vocis ſignificatio. 459. a. 2.
Manaſſæ pœnitentia an vera ſinceraque fuerit. 197. a. b. c. d. e. 1.
Mandata ſua quo ſenſu Deus iubeat ſuſpendi in manibus pro ſigno, & inter oculos collocari. 93. a. 1.
(Manè) ponitur ſæpe in Scriptura pro (ſedulò) 361. c. 2.
Mannæ acceptio duplex. 387. c. 1.
Manna quo ſenſu dicatur panis. 45. b. 2.
Manna cur panis Angelorum dicatur. 260. a. 1.
Manna quo ſenſu vniuſcuiuſque deſeruiebat voluntati, & ad quod quiſque volebat conuertebatur. 307. b. 2.
Manna cur defecerit poſtquam comedere inceperũt Iſraëlitæ de frugibus terræ. 105. c. 1.
Mardochæus quo ſenſu fuerit de numero captiuorum abductorum ſub Iechonia à Nabuchodonoſor. 219. b. 2. 223. c. 1.
Mardochæus negando honorem Aman quem ei rex deferri volebat, an peccarit. 220. b. 1.
Mardochæus procurans per litteras regis Aſſueri occiſionem hoſtium à Iudæis an non peccarit, & Iudæi præceptum exequentes. 222. c. 1.
Mardochæi litteræ quomodo præuenerunt litteras Aman. 221. c. 2.
Maria ſoror Moyſi an in virginitate permanſerit. 45. c. 1.
Mariæ nominis etimologia & ſignificatio. 529. c. 2.
Maria quo ſenſu benedicta inter mulieres. 530. a. 1.
Maria Virgo ante conceptionem filij ſui voto Deo ſuam virginitatem conſecrarat. 530. c. 1.
Maria V. an & quatenus dubitauerit dicens Angelo quomodo fiet iſtud &c. 530. b. c. 2.
Mariæ V. Partus prædictus, fuit per ſignum Achaz regi datum ab Iſaia. 332. a. 1.
Mariæ virginitas contra hæreticos defenditur. 446. c. 2.
B. Mariæ viſitatio in qua ciuitate contigerit. 531. c. 2.
B. Maria an vſque ad partum Elizabet ibi manſerit. 532. c. 1. a. 2.
Mariæ V. & Elizabet cognatio quomodo ſine iniuria legis conſiſtat. 531. c. 1.
Maria V. Chriſtum peperit ſine vllo dolore & virginitatis violatione. 533. c. 2. 535. b. 1.
Maria Virgo expleto purificationis tempore obtulit Chriſtum Domino in templo Hieruſalem; Item hoſtiam obtulit, quam & quare. 535 d. e. 1.
Maria V. non habuit alium filium à Chriſto. 474. d. 1. 516. c. d. 2.
Maria V. non fuit ſoror matris filiorum Zebedæi. 520. a. 2. 486. c. d. 2.
An Maria V. per mulierem ſole amictam intelligatur in Apoc. 12. 672. b. 1.
Maria Cleophæ an fuerit eadem cum Maria Alphæi. 607. b. 2.
Maria Marthæ ſoror, an eadem quæ peccatrix. 592. c. d. 1.
Mare ſalſiſſimum, quale, & vbi ſitum. 86. c. 2.

Mare

Mare rubrum cur ſic dictum. 44. d. 1.

Martyres veteris Teſtamenti conſtantiſſimi. 439. d. 2. 440. a. 1.

Matrimonium inter coniuges diuerſarum tribuum, quo ſenſu lege Moyſi probibitum fuerit. 87. b. 1. 116. c. a.

Matrimonia Iſraëlitis cur prohibita fuerint cum Chananæis. 110. a. 2.

Matthæus dictus Leui, an fuerit de tribu Leui. 541. c. 1. a. 2.

Matthias Apoſtolus quomodo per ſortem electus eſt ad Apoſtolatum. 619. a. 1.

Melchiſedech quis fuerit, & an idem fuerit cum Sem. 15 d. 1.

Obtulit Abrahæ panem & vinum, prius tamen Deo oblata. 15. b. c. 2.

Mendacium non eſt, cum facti alicuius cauſa principalis ſubticetur, allegata minus principali. 203. d. a.

Mendicum & indigentem quo ſenſu dicat Deus non futurum inter Iſraëlitas. 94. b. 2.

Merito alieno poteſt quis à Deo iuuari etiam ad ſpiritualia bona conſequenda. 463. d 1.

Meſſis tempus in terra Chanaan erat primo menſe. 102. c. 2.

Michæ hiſtoria quando contigerit. 121. c. 2.

Michaëlis pugna cum dracone Apoc. 12. quo referenda 671. c. 1.

Michol ſtatua quam in lecto poſuit loco Dauidis Idolum non fuit 137. d. e. a.

Millenarij hæretici qui & vnde ſic dicti. 396. b. 2. 680. b. 2.

Miraculorum operatio quomodo ſanctis competit. 623. c. 1.

Miſericordia Dei & hominis. 278. d. 2.

Miſericordiæ Dei nulla ex parte noſtra cauſa eſt. 56. b. 2.

Moabitas & Ammonitas quo ſenſu lex vetuerit intrare in Eccleſiam Dei. 206. a. 2.

Mœchiæ nomine quid intelligendum, & quid præcepto *non mœchaberis* prohibeatur. 49. c. 1.

Monogamia ab initio inſtituta. 5. c. 1.

In Monogamiæ lege Deus diſpenſare poteſt. 19. c. 2.

Moria mons in quo ædificauit Salomon templum, an idem ſit cum eo in quo Abraham iuſſus eſt immolare Iſaac, Adam ſepultus, Chriſtus crucifixus. 187. c. 2.

Mors multiplex & vita. 662 c. 2.

Mors prima quæ, quæ ſecunda. 680. e. 2.

Mortis timor quis licitus ſit. 324. e. 1.

In Mortuorum à Chriſto ſuſcitatione varia ſignificata ſunt myſteria. 464. c. d. a.

Mortuos cur nunquam abſens Chriſtus ſuſcitauit? 464. b. c. d. 2.

Mortui à Chriſto ſuſcitati an numero plures quam tres. 468. e. 1.

Mortuis proſunt viuorum ſuffragia. 441. a. 2.

Moyſes occidendo Ægyptium, an laudandus ſit ab indole ſolum, an etiam à facto. 27. d. 1.

Moyſen quare & quomodo voluerit Deus occidere. 39. a. 1.

Moyſes cur ſponſus ſanguinum dicatur. 39. b. 1.

Moyſes rectè arduam legationem deprecatus eſt, ſed non rectè fecit in ea deprecatione cum pertinacia perſiſtendo. 38. d. 2.

Moyſis manus ex ſinu leproſæ extractæ &c. allegorica ſignificatio. 38. e. 1.

Moyſes fueritne verè impeditioris & tardioris linguæ. 38. b. c. 2.

Moyſes quo ſenſu dicatur Deus Pharaonis. 39. c. 2.

Moyſes non propriè legiſlator dici debet. 78. b. 1.

Moyſes ſolum bis fuit 40. diebus in monte. 92. a. 1.

Moyſis facies quo ſenſu cornuta dicatur. 57. b 1.

Moyſes ad aquas contradictionis peccauit peccato incredulitatis. 80. b 2.

Punitio illius incredulitatis & myſtica eius ſignificatio. 83. e. t.

Moyſes bis eduxit aquam de petra. 46. d. 1.

Moyſes Deo familiariſſimus. 77. d. 1.

Moyſes fuit ſacerdos. 62. b. 2. 265. c. 1.

Moyſes cur inter iudices non numeretur. 113. c. 1.

Moyſes an incredulitate peccarit petẽs à Deo tranſire Iordanem, & videre terram promiſſam, cum ante Deus contrarium ipſi prædixiſſet. 89. b. 1.

Moyſes cur tantopere deſiderarit videre terram promiſſionis. 89. d. 1.

Moyſis prophetia de Chriſto. 95. b. 2.

Moyſes & Elias in transfiguratione Chriſti prophetarunt. 547 b. 1.

Moyſes in transfiguratione Chriſti, an in perſona propriè apparuit, an in corpore aſſumpto, aut Angelus eum repræſentans. 479. d. e. 2 547. b. 1.

Moyſi ſepulchrum cur manſerit incognitum. 101. b. c. 2.

Moyſes num venturus ſit ad prædicandum contra Antichriſtum. 671. a. 1.

Mundi varia acceptio. 603. a. 2.

Mulier cur veſte virili indui prohibeatur. 96. e. 2.

Multiplicatio panum & piſcium à Chriſto miraculosè bis facta, quid myſterij contineat. 477. c. 1.

N.

NAas cur virorum Iabes-Galaad oculos dextros erui voluerit, & quid myſticè ſignificet. 131. c. 1. a. 2.

Nabuchodonoſoris ſtatua quam adorandam expoſuit, fueritne ipſiuſmet, an Dei alicuius ſui imago? 401. e. 2.

Nabuchodonoſor an fuerit mutatus in veram beſtiam, vel ſaltem in figuram beſtiæ. 403. d. 1.

Nabuchodonoſor quomodo Danielem adorauit eique ſacrificari præcepit. 401. d. e. 1.

Nadab & Abiu occiſi à Domino ob ignem alienum oblatum, & quid per hoc ſignificatum. 62. e. 2.

Nathan propheta non eſt idem qui Nathan filius Dauidis. 148. a. 2.

Nathanael an ſit idem cum Bartholomæo. 613. a b. 1.

Nathinæi qui fuerint. 199. d. 1. a. 2.

Nazaræi qui dicantur. 118. c. 1.

Nazaræi vnde dicti. 74. b. 2.

Nazaræorum duplex genus, & eorum ſignificatio. 74. c. 2.

Nemrod quis & qualis, quidque nomine robuſti venatoris intelligatur. 12. c. 2.

Neomeniæ ſignificatio. 83. e. 2.

Niniue typus populi gentilis. 420. a. 1.

Niniuitarum vera fuit pœnitentia. 417. a. 2.

Noë nudatio quomodo & quando contigerit. 12. b. c. d. 1.

Nomen Domini quid ſignificet in Scriptura. 285. d. 1.

Notitia Dei quomodo eſt conſummata iuſtitia. 307. d. 1.

Nubes operiens tabernaculum, qualis, & quę myſtica eius ſignificatio. 58. d. 2.

Nuptiis cur Chriſtus interfuerit. 575. c. 2.

O.

Obduratio cordis Pharaonis, quo ſenſu Deo tribuatur. 41. b. 2.
Obduratio Scribarum & Phariſæorum, ſimilis fuit Pharaonis obdurationi. 41. d. 2.
Obed ex Ruth & Booz genitus cur non fuerit vocatus filius Mahalon, vel Elimelech. 125. b. 2.
Obedientia melior quam victimarum oblatio. 134. e. 2.
Obedientia Eccleſiæ Prælatis debetur. 367. a. 2.
Obſtetricibus Hebræorum cur Deus benefecerit. 36. b. c. 1.
Quo ſenſu eis dicatur Deus ædificaſſe domos. 36. b. c. 2.
Ochoſias quando regnare cœperit. 193. e. 2.
Odium animæ ſuæ quo ſenſu in Scriptura accipiatur. 242. c. 2.
Onus in prophetis quid ſignificet. 333. c. 2.
Opera bona iuſtorum merentur de condigno vitam æternam. 412. b. 2. 454. a. 1. 557. c. 1. 499. c. 2.
Opera pœnitentiæ merentur de congruo tantum vitam æternam. 412. c. 2.
Operis boni inchoatio eſt à gratia Dei. 284. b. 1.
Operum bonorum dignitas & valor. 301. b. 2.
Ad Opus bonum neceſſaria eſt liberi arbitrij cooperatio. 90. d. 1.
Opus ex voto factum melius eſt, quam quod fit ſine illo. 23. c. 1.
Operum miſericordiæ corporalium cur Chriſtus in iudicio mentionē facit potius quam ſpiritualium. 500. d. 1.
Ophir regio quæ, & vbi ſita. 160. a. 1.
Opilio vnde dictus. 14. d. 2.
Orationi iungenda eſt deuotio. 339. b. 1.
Oratio quomodo ſine multiloquio eſſe debeat. 312. d. 1.
Orationes publicæ in templis & ſupplicationes rectè fiunt à Chriſtianis. 457. a. 1.
Orationes in templis fuſæ cur cæteris paribus magis exaudiantur quam alibi. 188. d. 2. 355. d. 1.
Oratio qua quid à Deo petimus qualem fidem requirat. 217. c. 1. 229. b. 1. 402. c. 1. 461. c. 2.
Orate ſemper & ſine intermiſſione quo ſenſu præcipiatur. 558. c. 1.
Orationes Chriſti ſemper fuerunt exauditæ. 595. c. 1.
Originale peccatum non tantum eſt carentia iuſtitiæ originalis, ſed inſuper concupiſcentia praua. 228. c. 1.
Originale peccatum iuſtè paruulis imputatur. 248. b. c. 1.
Ornan idem qui Areuna Iebuſæus. 185. a. 2.
Othonielis cum Axa filia Caleb an fuerit licitum matrimonium. 103. b. c. 2.
Oues Chriſti qui dicendi, fideles omnes an prędeſtinati, an iuſti omnes. 590. b. 1.
Oza cur fuerit percuſſus à Domino. 75. b. 1. 182. d. 2. 181. d. 1.
Ozias cur certum tempus deditionis Bethuliæ aſſignando peccarit. 215. b. 2.

P.

Panes propoſitionis cur ſic dicti. 52. e. 1.
Panis ſignificatio in oratione Dominica. 458. a. b. 2.
In Panum & piſcium multiplicatione à Chriſto bis facta, quid myſterij contineatur. 477. c. 1.
Paracleti ſignificatio varia tribuitur diuinis perſonis. 599. d. e. 1.
Paradiſus in qua terræ regione fuerit ſitus. 4. b. 1.
An adhuc ſuperſit. 4. e. 1.
Paradiſi nomine cum Chriſtus latroni dixit hodie mecum eris in paradiſo quid intelligendum. 567. e. 2.
Parentibus honor triplex debetur. 48. d. 1.
Paruulos quo ſenſu proponit diſcipulis ſuis imitandos. 481. d. 1.
Paſchalis immolatio erat agni, vel hædi, non vtriuſque. 43. a. 1.
Paſchalis Agnus an à Sacerdotibus immolaretur, & vbi. 43. c. 1.
Sanguinis eius reſperſio ſuper vtrumque poſtem & ſuperliminare quid myſticè ſignificet. 43. e. 1.
Paſcha ſiue phaſe quo die Chriſtus celebrauit, & an in azymo conſecrarit corpus ſuum. 595. e. 2.
Paſtoris nomen variè accipitur. 358. a. 1. 420. d. 2.
Paſtoris veri officia. 381. a. 2. 385. d. 1. 394. c. 1. c. 2. 412. a. 1. 590. c. 2.
Paſtores mali varij ſunt. 362. d. 1. 394. d. 2. 426. b. 2.
Paſtoribus quando fugere liceat, & à grege ſe ſubducere. 631. d. 1.
Paſtorali muneri obeundo ſe offerre quando licitum. 331. a. 2. 555. c. 1.
Patriarchæ Abraham, Iſaac, Iacob. Quomodo prophetæ, & Chriſti dicuntur. 183. e. 1. a. 2.
Patris nomen in oratione Dominica quomodo accipiatur. 457. a. 2.
Paulus per Beniamin figuratus fuit. 256. c. 2.
Paulus Chriſtum vidit verè corporaliter in via Damaſcena in aëre terræ vicino exiſtentem. 633. c. 1. 653. d. 1.
Paulus ſitne per baptiſmum cōſecutus remiſſionem peccatorum an ante. 653. a. 2.
Pauli raptus in tertium cælum num triduo cæcitatis eius contigerit. 653. b. 2.
Paulus quomodo ciuis Romanus. 653. d. 2.
Paulus qua ratione ſe dicit Pharizæum. 654. c. 1.
Paulus quando primam ſuam ad Corinthios Epiſtolam ſcripſit. 649. b. 2.
Paulus num licitè Timotheum circumcidit. 643. b. 2.
Paulus ad Cæſarem in iudicio licitè appellauit. 655. c. 2.
Pauperes ſpiritu qui dicantur. 455. d. 2.
Paupertatem voluntariam amplectentes quo ſenſu centuplum in vita hac recepturi ſint. 520. c. 1.
Pax alia mundana, alia vera. 345. c. 1. a. 2.
Peccata non omnia paria. 337. d. 1.
Peccatorum remiſſioni per pœnitentiæ ſacramētum non eſt vllus præfixus terminus. 414. a. 1.
Peccato dimiſſo remanet pœna aliqua temporalis exſoluenda. 178. a. 1.
Peccatorum remiſſio obtineri non poteſt ſine ſanguine Chriſti. 366. e. 2.
Peccatum originale quid ſit. 228. c. 1.
Peccata venialia à regno cælorum non excludunt. 455. b. 1.
Peccatum immediatè in Deum grauius eſt peccatis in homines. 127. c. 1.
Peccatum in Spiritum ſanctum quod, quomodo irremiſſibile, & quomodo à blaſphemia in Spiritum ſanctum diſtinguatur. 514. a. 2.
Peccati magnitudo non poteſt æſtimari ex pœnæ inflictæ magnitudine. 552. b. 1. 659. c. 1.
Peccare per ignorantiam quis dupliciter intelligitur. 59. e. 2.
Peccatorum opera non omnia mala ſunt. 461. d. 1.
Peccatum vnum quomodo bis puniri poſſit. 420. c. 1.

Peccata

Peccata maiorum quomodo in poſteris & principũ in ſubditis poniantur. 48. e. 1. 56. e. 2. 97. e. 2. 104. a. 1. 359. b. c. 1. 366. c. 2. 377. c. 1. a. 2. 387. e. 1.

Perſonarom acceptio abeſſe debet à iudicio. 88. c. 1. 261. b. 1.

Petrus Malcho amputans auriculam an peccarit, & an mortaliter. 503. c. 1.

Petrus Chriſtnm negando grauiter peccauit. 504. e. 1.

Petrus Apoſtolus quando hoc nomen Petri ſeu Cœphæ accepit 574. c. 2.

Petrus eſt Petra, ſuper quam Chriſtus ædificaturum ſe dicit Eccleſiam ſuam. 478. e. 1.

Petrus claoes Eccleſiæ ſeu regni cælorum à Chriſto accepit. 478. d. 2.

Et primatum in Eccleſia. 547. d. 1. 565. d. 1. 614. d. e. 2.

Petrus Apoſtolus cæteris habuit maiorem poteſtatem. 465. b. 2. 482. c. 2. 547. d. 1.

Petrus an fuerit magis dilectus à Chriſto qoã Ioannes: 614. b. c. 1.

Petrus Ananiam & Saphiram non occidit verbo ſoo, ſed mortem tantum eis prædixit. 626. d. 2.

Pharaonis induratio. 41. b. 2.

Phariſæorum ſecta qualis & an docuerint μετεμψύχωσιν. 656. b. 2.

Phariſæorum fermentum quid. 550. e. 2.

Phariſæorum doctrina quæ bona, quæ mala? 477. e. 2.

Pharizæorum obduratio & Scribarum ſimilis fuit obdurationi Pharaoois. 41. b. 2.

Phaſe ex cauſis differri potuit in menſem ſecundum. 195. e. 2.

Pherezæus populus aliter vocatus Aracæus. 12. d. 2.

Philippi diaconi filiæ quatuor quo ſenſu prophetantes dicantur, & an caſtitatis votum emiſerint. 652. a. 1.

Philiſtijm terra nunquam fuit ab Iſraëlitis poſſeſſa. 106. c. 2. 112. a. 2. 129. c. 2.

Phinees noo Angelus, ſed verus homo fuit. 112. b. 2. 181. c. 2.

Phinees & ſemen eius qoomodo ſacerdotium ſempiternum obtinuit. 82. c. 2.

Pilati nominis ætymologia. 504. b. 2.

Pilato contra Chriſtum quæ fuit poteſtas. 606. e. 2.

Pilati vxori viſiones de oocte immiſſas an à booo acceperit an malo Angelo. 505. e. 2.

Plaga grandinis quo ſenſu omnia animalia Ægypti mortua ſint. 41. e. 1.

Pœnitentia vera. 317. d. 2.

Pœnitentia vera præter nouam vitam alia requirit. 322. e. 1. a. 2. 450. c. 1.

Pœnitentiæ opera de congruo tantum merentur veniam. 412. b. 2.

Pœnitentiæ opera remiſſionem peccatorum prærequirunt etſi ea ſit gratuita. 343. a. 2.

Pœnitentia iterari ſæpius poteſt. 236. b. 2.

Pœniteotiam interiorem per ſigna externa teſtari Deo gratum eſt. 197. c. 2.

Pœniteotia Antiochi inutilis, vt & Eſau & Iudæ. 433. c. 2. 505. a. 1.

Poligamia quando licita. 19. e. 2.

Poligamia Iacob non eſt adſcribenda eius incontinentiæ. 24. a. 1.

Pontificia lamina quæ & qualis fuerit. 58. d. 1.

Populus terræ quid ſignificet in Scripturis. 20. a. 2.

Porta in templo Salomonis à Ioathan ædificata dicta ſoblimiſſima, an eadem quæ in actis ſpecioſa dicitur. 173. e. 2.

Potentes cur graoius à Deo punientur quam plebæi & priuati. 302. d. 2. 386. b. 1.

Poteſtas Eccleſiæ eſt in Chriſto per excellentiam, in eius vicario miniſterialiter. 663. c. d. 2.

Præceptum Dei aliquando ſumitur pro ſola Dei ordinatione. 164. e. 1.

Præcepta diuina quo ſenſu dora dicuntur. 244. a. 1.

Preſbyteri nomen quid io Scriptura ſignificet. 215. e. 1.

Preſbyterorum nomine ſæpe Epiſcopi in Scriptura intelliguntur. 650. b. 2.

Primogenitus quid ſignificet ex vi nominis. 44. b. 1. 447. c. 1.

Primogenitus familiæ quis in Scriptura dicatur. 43. c. 2.

Primogenitorum Angelus percuſſor bonuſoe fuerit an malus. 43. a. 2. 308. d. 1.

Principibus Chriſtianis non ſunt fœdera ineunda cum infidelibus, nec ab iis auxilia contra Chriſtianos petenda. 191. e. 2. 192. b. 2.

Principi tyrannidem apertam exercenti, num reſiſti poſſit. 430. d. 2.

Principij nomine quid intelligendum. 1. b. 1. 238. b. c. 2.

Prophetandi nomiois acceptio varia. 186. b. 1. 326. d. 2. 385 b. c. 1.

Propbetarum verorum à falſis diſtinctio multiplex. 364. d. 1.

Prophetæ quomodo plures fuerunt tempore noui Teſtamenti qoam veteris. 412. d. 2.

Prophetarum filij qui dicantur in Scriptura. 131. a. 2.

Prophetiarum aliæ abſolutæ, aliæ comminatoriæ. 364. b. 2.

Prouidentia homana immoderata, vitioſa eſt. 459. e. 2.

Proximi nomine quis intelligendus. 67. d. 1. 68. a. b. 1.

Pſallendi officio tria coniuncta eſſe debent. 252. b. 2.

Pſalmorum editio qua vtimur eſt ex verſione 70. 240. b. 1.

Publicanorum officium noo erat, nec eſt illicitum. 464. a. 1.

Punitio filiorum ac nepotum pro peccatis parentum quomodo Dei iuſtitiæ non repugnet. 48. e. 1. 56. e. 2. 97. e. 2. 104. a. 1. 387. e. 1.

Punire iuſtum cum impio quomodo Deo conuenit, & qoomodo non. 389. a. 1.

Purificationis mulierum ex partu ceremoniam exercens Eccleſia, quomodo oon Iudaizet. 64. a. 2.

Pythonici & diuinatores rectè morte plectuntur. 68. c. 1.

Q.

QVinquagenarij qui fuerint, & cur ſic dicti. 47. c. 1.

R.

RAchel paſcens gregem, Chriſti Eccleſiæ figura. 23. e. 1.

Rachel aoferens idola Patris ſui quomodo excuſari poſſit à furto. 24 b. 2.

Rages ciuitas medorum duplex fuit vel bioomia. 208. b. 2.

Rahab qualis fuerit. 102. d. 1.

Rahab fides & iuſtificatio. 102. a. 2.

Raphael dicens ſe ex filiis Iſraël eſſe & Azariam Ananiæ Magni filium, nom ſit mentitus. 209. e. 1.

Raphael quo ſenſu ſe vnum dicit ex ſeptem qui adſtant ante Dominom. 211. e. 2.

Raſiæ factum an laudandum. 442. b. 1.

Raſura capitis & barbæ luctus indicium. 334. a. 2.

Rationale pontificis cur ſic dictum, cur item pectorale. 52. e. 2.

In Rationali quæ duodecim nomina & quare ſcripta fuerint. 53. b. 1.
In Rationali cur poſita doctrina & veritas. 53. b. 2.
Rebecca quomodo ſoror Iſaac. 21. e. 2.
Regem tyrannicè ſubditos opprimentem an occidere, vel regno priuare eis liceat. 140. d. e. 1.
Regina cæli in Scriptura quid ſignificet. 371. c. 1.
Regnum quomodo fidelibus omnibus competat. 47. e. 1.
Regnum cælorum vel Dei variè accipitur. 478. e. 2. 481. b. 2. 489. d. 2.
Reliquiæ SS. rectè ſeruantur & honorantur. 46. a. 1. 173. e. 1.
Repudium vxoris in veteri lege non fuit licitum, ſed tantum permiſſum. 97. b. 2.
Reſpondere in Scriptura phraſi Heb. quid ſignificet. 469. e. 2.
Reſtitutio in lege veteri quomodo facienda erat. 50. d. 1.
Reſurrectio hominum futura eſt. 230. a. 2. 232. a. 1. 441. a. 2.
Reſurrectio impiorum quo ſenſu dicatur non futura. 240. b. 1. 338. a. 1.
Roboam quo ſenſu habuerit bellum cum Ieroboam cunctis diebus. 163. a. 2.
Roma qua ratione Babylon magna, dicatur mater fornicationum &c. 677. d. 1.
Romanus magiſtratus quomodo dicatur tempore Machabæorum lib. 1. vni homini fuiſſe commiſſus. 434. c. 2.
Ruben inceſtus punitio. 27. e. 1. 2. 2.
Ruben maledictio à Iacob data. 34. b. 1. 182. d. 2.
Rubus ardens incombuſtus, quid myſticè ſignificet. 37. d. 2.
Ruth hiſtoria quando contigerit. 124. a. 1.
Ruth in veri Dei fide conſtantia. 124. d. 1.
Ruth pudicitia ac miſericordia. 124. c. 2.

S.

Saba regio vbi ſita. 160. c. 1.
Saba Reginæ quæſtiones Salomoni propoſitæ quæ, qualeſue fuerint. 160. a. 2.
Sabbathi nomen quid ſignificet. 69. c. 1. 83. d. e. 2.
Sabbathi ſanctificatio qualis requiritur. 48. b. 2. 57. c. 1.
Sabbathum ab Apoſtolis in diem Dominicam eſt mutatum. 48. b. c. 2.
Sabbathi lege, non ſunt vetita opera pietatis & miſericordiæ. 513. c. 2.
Sabbathum terræ anno ſeptimo celebrari ſolitum, in quo conſiſtebat. 70. e. 1.
Sacerdotij ius in lege naturæ ad primogenitos non pertinuit. 21. c. 2. 22. d. e. 1.
Sacerdotum Ægyptiorum terra cur vendita non fuerit. 33. d. 1.
Sacerdotes Ægyptij alebantur ex publicis horreis. 33. e. 2.
Sacerdotium vetus quo ſenſu perpetuum. 51. d. 2.
Sacerdotium veteris Teſtamenti non ſubfuit poteſtati regiæ. 192. b. c. 2. 194. c. 2. 195. c. 2.
Sacerdotes noui Teſtamenti verè remittunt peccata. 343. c. 2. 513. b. 1.
Sacerdotalis benedictionis efficacia. 126. b. 2.
Sacerdotis benedictio à Dei benedictione differentia. 74. c. d. 2.
Sacerdotibus nouæ legis cur pugnare minus liceat quam licuerit veteris legis ſacerdotibus. 72. b. 2.
Sacerdotium quomodo fidelibus omnibus competat. 47. e. 1.
Sacramenta ſeptem myſticè per pſalmi 18. v. 3. & ſeq. ſignificari, quidam piè aſſerit. 247. d. 1.
Sacramenta nouæ legis gratiam continent. 333. e. 2.
Sacrificij veri acceptio duplex. 322. d. 1.
Sacrificia ex animalibus occiſis non ſunt inuenta dæmonum, aut idololatrarum. 11. c. 1.
Sacrificia cur non fiebant ex aliis quadrupedibus quam bobus ouibus & capris. 59. a. 1.
Sacrificium cur de gallinis, caponibus, perdicibus &c. non potuerit offerri. 59. a. 2.
Sacrificia omnia, cur ſale condienda fuerint. 59. c. d. 2.
Sacrificij pro delicto ritus. 61. e. 2.
Sacrificium pacificum qua ratione offerebatur. 60. b. 1.
Sacrificij pro peccato ritus & ratio. 61. a. 1.
An eo Sacrificio remiſſio vera, an ſolum legalis peccatorum obtinebatur. 61. b. 1. b. 2.
Sacrificij iuge, ſabbathi & Neomeniæ ſignificatio. 83. d. 2.
Sacrificium holocauſtum omnium præſtantiſſimum, vnde ſic dictum, & quid ſignificabat. 59. e. 1.
Sacrificare in excelſo an aliquando licuerit. 131. b. 1.
Sacrificium quo ſenſu legantur obtuliſſe ſeu immolaſſe Saul, Dauid, Salomon, Manaſſes &c. 126. b. 1. 133. c. 2.
Sacrificia & orationes &c. impiorum an Deo grata ſint. 283. b. 2. 358. d. 2.
Sadducæorum ſecta quando orta. 440. c. 1.
Sadducæi inter Iudæos erant hæretici. 491. a. 1.
Sadoc an & quomodo fuerit ſacerdos ſummus. 146. e. 2.
Sadoc quomodo & cur poſitus ſit à Salomone ſacerdos pro Abiathar. 156. c. 2. 157. e. 2.
Salome fuit mater filiorum Zebedæi, nec appellata fuit Maria. 525. b. c. 2.
Salomon quo ſenſu dicitur vnigenitus. 180. e. 1.
Salomon quo vitæ ſuæ anno regnare cœperit. 190. e. 2.
Salomonis ſapientia. 158. a. 1. 160. e. 1.
Salomon ducendo filiam Pharaonis in vxorem, an peccarit. 157. c. 1.
Salomon in quo peccauit ducendo vxores alienigenas. 157. d. 1. 160. c. 2.
Salomonis templum vide, templum.
Salomon templa idolis extruxit & ea coluit. 160. d. e. 2.
Salomon an ſit damnatus. 160. e. 2.
Salomon quod iugum duriſſimum intelligendus ſit impoſuiſſe ſuis ſubditis, de quo conqueruntur apud Roboam. 161. c. 1. 190. b. 1.
Salomon pariſne fuerit cum Adamo ſcientiæ. 303. b. c. 2.
Salomon quo ſenſu dicit ſe ſortitum animam bonam &c. 304. a. 1.
A Salomone quo ſenſu Deus dicit ſe miſericordiam ſuam non ablaturum. 146. d. 1.
Salomonem non eſſe authorem libri ſapientiæ, eſt veroſimilius. 303. d. 1.
Saluatoris nomen magis Chriſto conuenit quam ſeruatoris. 534. a. 1.
Samaritani qui, & quales. 548. d. 2.
Sampſonis conſecratio ex vtero matris ſuæ non eſt ſanctificatio in vtero. 118. c. 1.
Sampſonis fortitudo quæ, qualiter ipſi inerat, & quomodo ea vtebatur. 119. d. 1.
Sampſon tangens cadauer Leonis an legem tranſgreſſus ſit. 119. d. 2.
Sampſonis problema; De comedēte exiuit cibus &c. Chriſto myſticè conuenit. 119. e. 2.
Sampſon cur indixerit Philiſtæis apertum bellum, & an non priuatam vindictam quæſierit. 120. a. b. 1.

Per Sampſonis crines quinque, intelliguntur quinque cincinni crinium. 120. b. 2.
Sampſon peccauit ſecretum ſuæ conſecrationis Dalilæ aperiendo, item ad eam accedendo & mentiendo. 120. c. 2.
Sampſon an peccarit ſeipſum vna cum Philiſtæis occidendo. 120. d. 2.
Samuel quo ſenſu dicatur datus Domino cunctis diebus vitæ ſuæ, cum Leuitæ omnes ipſo iure Domini eſſent. 126. d. 1.
Samuel quomodo miniſtrauit Domino cunctis diebus vitæ ſuæ, & an Iudex factus adhuc miniſtrarit. 126. a. 2.
Samuel non fuit ſacerdos. 181. c. 1.
Samuelis liber de lege regni, intercidit temporum iniuria. 132. d. 1.
Samuel an peccarit erigendo altare in Ramatha. 129. d. 2.
Samuel an potuerit hoſtiæ benedicere & quomodo benedixerit. 131. b. c. 1.
Samuel ipſe, non vero in eius perſona diabolus poſt mortem apparuit Sauli Pytoniſſam conſulenti. 141. a. b. c. 1. 326. d. 1.
Samuel quo ſenſu dixit ſecum fore poſtero die Saulem cum filijs. 141. d. 1.
Sancti cum Chriſto regnantes, & Angeli à nobis colendi & honorandi ſunt. 679. c. 1.
Sancti ſuo modo ſunt mediatores & interceſſores. 90. c. d. 1.
Sancti in cælis regnantes preces noſtras cognoſcunt. 170. d. 2.
Sancti orant pro viuis. 133. b. 1. 442. d. 2.
Sanctorum orationes ex meritis Chriſti vim ſuam habent. 669. b. 2.
Sanctorum orationes iram Dei à nobis auertunt. 359. a. 1. 385. d. 2. 424. b. 1. 476. b. 2.
Sanctorum inuocatio bona eſt, nec Chriſto mediatori derogat. 239. a. 2. 359. c. 2. 368. d. 1.
Sancti in terra conſtituti, pro perſecutoribus orant; in patria, vindictam eorum à Deo expetunt? quare. 667. b. 1. 678. c. 1.
Sanctorum reliquiæ rectè ſeruantur & honorantur. 46. a. 1. 173. c. 1.
Sanctificatio in ſcripturis variè accipitur. 44. a. 1.
Sanguinis varia ſignificatio. 395. c. 1. 409. a. 2. 418. c. 2.
Sanguinem cum carne cur vetuerit Deus comedi. 11. a. 1. 6[illegible]. a. 2. 66. a. 2.
An lex illa adhuc obliget. 11. a. 1. 642. c. 1.
Sanguinis & ſuffocati eſus quatenus ab Apoſtolis prohibitus in Synodo Hieroſolymitana. 642. d. 1.
Sapientia variè accipitur in ſcriptura. 54. b. 2.
Sapientiæ laudes. 234. c. 2. 279. a. b. 1. 281. a. 1. 287. c. 1.
Sara & Agar quid allegoricè ſignificent. 19. c. d. 2.
Sara quo ſenſu ſoror Abrahæ fuerit. 19. d. 1.
Saræ riſus fuit culpabilis. 17. c. d. 2.
Sarai non fuit à Pharaone cognita. 146. c. 2.
Saræ filiæ Raguelis ſeptem viri, an fuerunt illi de quibus Sadducæi à Chriſto petierunt, cuius ex illis in reſurrectione eſſet vxor futura. 209. c. 2.
Saulem quo ſenſu elegerit populus in regem. 132. d. 2.
Saul quo ſenſu dicatur fuiſſe filius vnius anni cum regnare cœpit & duobus annis regnaſſe. 133. c. 2.
Saul quo ſenſu dicatur electus & nullus fuiſſe illo melior in Iſraël. 130. d. c. 2.
Saul quo ſenſu dicatur percuſſiſſe mille. 137. a. b. 1.
Saul offerens in Galgala oblationem in quo peccauit. 133. c. d. 2.
Saul quomodo dicitur prophetaſſe. 131. c. 2. 137. a. b. 2.
Saulis lictores miſſi ad Dauid rapiendum quomodo prophetarunt. 137. a. b 2.
Saul ſitne damnatus conſciſcendo ſibi mortem. 141. c. d. e. 1. a. b. 2.
Saulem honorificè ſepeliendo qui ſeipſum interfecerat, an rectè fecerint viri Iabes Galaad. 142. c. 2.
Scribæ qui dicebantur in populo Iudaico. 200. d. c. 2.
Scripturæ ſacræ ſenſus multiplex eſt. 410. c. 2.
Scripturæ ſacræ eloquentia. 415. c. 1.
Scripturæ interpretationi regula conuenientiſſima. 411. b. 2.
Scripturæ ſacræ aliquid addere aut minuere, quid ſit. 684. b. 2.
Sculptilia fieri, quo ſenſu primo decalogi præcepto prohibeantur. 48. b. 1. 51. c. 2. 70. c. 2. 29 d. 2. 136. d. 1.
Sedechiæ regis Iuda leuitas & inconſtantia. 363. b. c. 2.
Sem figura fuit populi Iudaici. 12. c. 1. a. 2.
Semei quo ſenſu dicitur iuſſus à Deo maledicere Dauidi. 150. a. 2.
Serpens quomodo locutus fuerit. 5. c. 2.
Serpentis maledictio in Geneſis 3. myſticè in diabolum quadrat. 6. c. 1.
Serpens æneus exaltatus à Moyſe fuit Chriſti crucifixi figura. 80. c. 2.
Setim ligna, quæ, qualia, & vnde Iſraëlitis in deſerto. 52. d. 1.
Signa quæ permiſſa. 2. d. 2.
Simeon & Leui occidentes habitatores ſichem peccarunt. 26. b. c. 2.
Simeon tribui cur non benedixerit Moyſes ante mortem vt alijs. 101. c. 1.
Simeonis tribus quam acceperit poſſeſſionem in diuiſione terræ. 108. d. 2.
Simon Machabæus mittendo duos filios ſuos Tryphoni obſides pro fratre ſuo Ionatha, num peccârit. 436. d. 2.
Simon hic diuerſus eſt ab eo de quo Eccleſiaſticus. 437. a. 1.
Simon Cyrenæus Euangelicus, cuias an gentilis fuerit an Iudæus. 506. d. 1. 524. c. 1.
Simon Cyrenæus quo ſenſu dicitur portaſſe crucem poſt Ieſum. 566. c. 2.
Sina montis ab Ægypto diſtantiia. 39. d. 1.
Sodomitici peccati quæ punitio. 68. b. c. 1.
Sol & luna cur luminaria magna, & quo ſenſu. 2. c. 2. 3. a. 1.
Solis & lunæ cultorum ceremoniæ. 235. b. 2.
Somnia quæ & quatenus obſeruare, & interpretari liceat. 29. c. 2.
Somnia Ioſeph quomodo & quando impleta. 28. c. 1.
Sortes quæ licitæ. 619. a. 1.
Soſthenes ſitne idem cum Criſpo de quibus in actis. 647. c. 1.
Spiraculum vitæ quid, & quo ſenſu inſpiratum in faciem Adami. 3. c. 2.
Spiritus ſanctus dona ſeptem. 303. c. 1. a 2.
Spiritus ſanctus cur in diſcipulos non fuit miſſus ante Chriſti aſcenſionem. 601. a. 2.
Spiritus ſanctus quomodo docuit Apoſtolos omnem veritatem. 602. a. 1.
Spiritus mendax in ore omniũ prophetarum Achab, malus fuit. 167. a. 1.
Stella quæ Magis apparuit in Chriſti natiuitate, qualis fuerit. 448. c. 2.
Stellæ quomodo dicuntur caſuræ de cælo. 469. a. 2.
Stephanus cur & quatenus viderit cælos apertos. 630. c. 1.

Stephanus in terra poſitus Chriſtum in cælis exiſtentem corporaliter vidit, qua ratione? 630. c. 1.

Stephanus quo ſenſu vidiſſe ſe dicit Chriſtum ſtantem à dextris Dei. 630. d. 2.

Stephanus à Iudæis quomodo ſepultus. 631. c. 1.

Superbia eſt initium omnis peccati. 313. e. 1.

Suſannę hiſtoria authentica eſt. 407. d. e. 2.

Synagoga Iudæorum repudiata eſt ob peccata. 346. c. 1.

T.

Tabernaculi exemplar in monte Moyſi monſtratum, quale. 52. e. 1.

Talentorum diſtributionis parabola explicatur. 498. d. 1.

Tau littera qua iubentur ſignari frontes gementium &c. in Hieruſalem quid ſignificarit. 383. e. 2

Templa Deo rectè eriguntur. 580. e. 2.

Templa ædificare Deo, gratum ei eſt. 352. b. 2. 521. d. 1.

Templis non afficitur Deus ob magnificentiam &c. ſed ob preces, reliquias SS. &c. 439. e. 1. 2. 2.

Templa quomodo à Deo habitantur. 159. c 1. 187. a. 1. 541. e. 2.

Templo Salomonis ædificando opera gentilium adhibita, quid præfigurarit. 158. c. d. 1.

Templum Salomonis quomodo à Salomone & populo dedicatum. 159 e. 1.

Templi Salomonis altitudo. 158. e. 1.

In Templi ædificatione quo ſenſu dicitur malleum & ſecurim &c. non eſſe audita & quid myſticè ſignificetur per hoc. 158. a. b. 2.

Cur impenderit tantum 7. annos in templi ædificatione, & tredecim in domus ſuæ ædificatione. 158. e. 2.

Templum poſt captiuitatem reædificatum an fuerit magnificentius templo à Salomone extructo. 199. c. 2. 423. b c. 2.

Templum illud quo ſenſu dicitur lapide impoſito extructum. 200. a. 2.

Templum hoc an minus fuerit Templo à Salomone extructo. 200. b. 2.

Templum Hieroſolymitanum quomodo domus orationis cunctis populis. 349. a 1.

Templi purgatio facta à Iuda Machabæo, quando contigerit. 441. a. 1.

Tempus quomodo poſt extremum iudicium non erit amplius. 670. b. c. 2.

Tenebræ quo ſenſu creatæ. 1. b 2.

Tenebræ fuerunt initium primi diei. 2. b. 1.

Tenebræ quo ſenſu tam denſæ vt palpari queant. 42. a. 1. 307. d. 2.

Tenebræ quæ contigerunt tempore paſſionis Chriſti, miraculoſæ fuerunt. 568 b. 1.

Tentari à Deo quo ſenſu iuſtus petere poſſit. 246. a. 2.

Terra inanis & vacua quomodo. 1. c. 1.

Terra quo ſenſu ſcabellum pedum Dei. 352. a. 2.

Terra poſt extremum iudicium ſine montibus & Inſulis erit penitus rotunda. 677. a. 1.

Terra in qua Dominus in rubo Moyſi apparuit, quo ſenſu ſancta dicatur. 37. e. 2.

Terram promiſſionis an aliqui præter Caleb & Ioſue intrarint. 78. b. e.

Terræ promiſſionis termini. 93. c. 1.

Teſtamentariæ legationes commendabiles ſunt. 315. c. 1.

Teſtari ſeu in teſtimonium inuocari quomodo poſſint res inanimatæ. 100. a. b. 1.

Teſtimonium falſum prohibente præcepto, quæ intelligantur prohibita. 49. a. 2.

Teſtimonium doorum quomodo & cur requirat Deus. 95. e. 2.

Thomas Apoſtolus quando accepit Spiritum ſanctum ad remittendum peccata. 611. e. 1.

Thomas Chriſti rediuiuum corpus an palparit. 611. c. d. 2. 612. b. 1.

Et pertinaciter nolendo credere niſi &c. an fuerit hæreticus. 612. a. 1.

Thomas quomodo dicitur quia vidit, credidiſſe. 612. d. 2.

Timon non eſt idem cum Timotheo Apoſtoli diſcipulo. 628. d. 1.

Timor alius bonus eſt alius malus. 682. a. 2.

Timor Dei pro cultu Dei accipitur ſæpe. 174. e 1.

Timor Domini quo ſenſu dicitur ſapientia. 234. d. 2.

Timor Domini quo ſenſu dicatur principium ſapientię. 278. c. 1.

Titanum nomine quid ſignificetur in libro Iudith. 218. b. c. 1.

Tobias dans Gabelo mutuum ſob Chirographo, an non fecerit contra præceptum de eleemoſyna. 207. b. 2.

Tobias mortem optans precibus quomodo dicatur exauditus. 218. c. 1. a. 2.

Tobię ſenioris patientia. 218. b. 1. 220. c. 2.

Tobias viſum recepit miraculosè non ex vi naturali fellis piſcis, ſed ſupernaturali. 211. e. 1.

Tobiæ ſenioris prophetia explicatur. 211. b. 1. a. 2.

Tobię libri author. 207. b. 1.

Tobię libri textus Græcus in quo à Latino diſcrepet. 207. a. 1.

Tobias iunior an non temerè aut imprudenter ſe in domo Raguelis non commeſturum neque bibiturum affirmat niſi ſit ei ſara promiſſa 210. a. 1.

Tobias eam in vxorem accipiendo Patre inſcio an non peccarit. 210. b. 1.

Tobias ſuperſtitioſus non fuit adhibendo igni iecor piſcis ad dæmonem fugandum; Quibuſque modis intelligendum Iecur dæmonium fugaſſe. 210. c. 1.

Transfiguratio Chriſti vbi facta. 479. a. 2.

Tribuni qui, & quales à Moyſe conſtituti. 47. c. 1.

Trinitas SS. myſterium probatur. 3. c. 1. 13. & 1. 17. b. c. 2.

Triſco non fuit filius Noë. 12. b 2.

Tunica Chriſti inconſutilis eius Eccleſię figura eſt. 607. c. 1. a. 2.

Tyrus figura ſeu typos regni diaboli. 391. c. 1.

Tyri ruina typus eſt lapſus iuſti. 391. d. c. 1.

V.

Acca rufa Chriſti typus. 80. d. 1.

Vela quot in tabernaculo fuerint, & quot in templo Salomonis. 52. a. 2.

Venti vocantur in ſcriptura aliquando Spiritus Dei. 402. d. e. 2.

Veritatem celare quando liceat & ad prudentiam pertineat. 135. a. 2. 368. c. 2.

Veſtimentorum nomine bona opera interdum ſignificantur. 676. b. c. 2.

Veſtium ornatus quis illicitus. 330. d. 1. 469. a. 1.

Vexilla maiora quatuor fuerunt in duodecim tribubus, & qualia fuerunt. 72. d. 1.

Victimæ immaculatæ nomine quid intelligendum. 59. d. 1.

Videre Deum facie ad faciem quid ſit in ſcriptura. 77. d. 1.

Vindictam expetere quomodo licitum eſt. 454. c.1.
Vinea quomodo communis fiebat. apud Iſraelitas. 96. c. 1.
Vinum quo ſenſo dicitur lætificare Deum. 116. d. 1.
Num in Virgæ ab Aarone conuerſione in ſerpentem, ſerpentiſque in virgam & rurſum, ſemper redierit eadem numero virga & idem numero ſerpens. 39. c. 2.
Virgarum Magorum per Aaronis virgam deuoratarum, myſtica ſignificatio. 40. c. 2.
Virginitas ſumitur interdum pro ſanctitate & mentis incoinquinatione. 674. c. 2.
Vitis creata eſt cum ceteris arboribus. 32. b. 1.
Vini vſus fuit ante diluuium. ibid.
Vocatio gentium. 244. d. 2.
Voluntas Dei duplex. 390. c. 1.
Vota monaſtica, libertati Chriſtianæ non aduerſantur. 57. c. 1.
Vota quæ obligent. 84. d. c. 1.
Vota à Chriſtianis vt à malis aliquibus liberentur rectè Deo offeruntur. 417. d. 1.
Voto parentum quando obligari poſſint filij. 71. c. 1.
Votum Iacob quo vouit ſe Dominum habiturum pro Deo quomodo intelligendum. 23. d. 1.
Opus ex voto factum melius eſt eodem ſine voto. 23. c. 1.
Vt Chaldæorum quid ſignificet. 13. c. 2.

Z.

Zacharias qui vixit tempore regis Ochoſiæ, an idem ſit cum Zacharia filio Ioiadæ. 194. a. 2.
Zacharias filius Barachiæ fueritne filius Ioiadę ſummi ſacerdotis, an pater Ioannis Baptiſtæ 465. c. d. e. 1.
Zacharias Pater Ioannis Baptiſtæ non fuit ſummus ſacerdos, ſed inferior de vice Abia. 185. e. 2. 528 b. 2.
Zacharias his verbis ad Angelum, vnde hoc ſciam? peccauit. 529. b. c. 1.
Zebedæi filij non fuerunt Chriſto conſanguinei. 486. c. 2.
Zelotypiæ lex cur viris ſolis, non fœminis permiſſa. 74. a. 1.
Zizaniorum nomine quid intelligatur. 473. a. b. c. d. 2.

FINIS.

Errata ſic corrige.

PAg. 2. col. 1. lin. 39 dele, ſcilicet p. 9. c. 2. l. 26. pro Deus, lege deus. p. 15. c. 1. l. 44. pro &, leg. ex. p. 22. c. 1. l. 41. leg. Heth. p. 34. c. 1. l. 11. leg. Leui. p. 38. c. 2. l. 4. leg. exercitabat. p. 53. c. 1. l. 53. leg. ingreſſurus. p. 54. c. 1. l. 2. leg. filij Hur. p. 59. c. 2. l. 9. leg. oblatio. p. 61. c. 1. l. 54. poſt debet, adde in. p. 74. c. 2. l. 45. leg. affectum p. 85. c. 2. l. 10. leg. pro p. 98. c. 1. l. 20. leg. ſœdè p. 118. c. 2. l. 33. poſt fuit, adde, Item in dedicatione templi Salomonis, & ſub Elia, & ſab. p. 152. c. 2. l. 6. leg. reticet. p. 128. c. 2. l. 29. leg. conſurgentes. p. 136. c. 2. l. 50. leg. ſuperari. p. 140. c. 2. p. 145. c. 2. l. 2. leg. vnus. p. 162. c. 1. l. 24. leg. vt. p. 220. c. 2. l. 34. poſt adeo, adde ne. p. 238. c. 2. lin. 2. leg. Caſtellana. p. 342. c. 2. l. 16. leg. duplicate. p. 426. c. 1. l. 60. leg. verius. p. 430. c. 1. l. 15. poſt autem adde, ſeptem fratres. p. 436. c. 2. lin. 18. 25. lege Rom. 5. p. 448. c. 2. l. 4. pro in, leg. ex Ægyp. ibid. l. 65. dele ea. p. 449. c. 1. l. 57. leg. ipſum. p. 465. c. 2. l. 6. leg. imperare. p. 465. col. 2. l. 32. leg. Barptolemæus. p. 475. col. 67. poſt Chriſtus, adde Filius. p. 487. c. 2. l. 50. leg. Matth. 4. p. 490. c. 1. l. 2. leg. quia. p. 499. c. 1. l. 58. leg. colligunt quidam p. 515. c. 2. l. 44. leg. fructificare. p. 530. c. 2. l. 42. leg. cuius. p. 542. c. 1. l. 28. leg. viuum. p. 543. col. l. 13. pro &. leg. ſi. p. 545. c. 2. loca citata. l. 28. ponantur. l. 30. poſt diuertant. p. 561. c. 2. l. 47. pro ſed, lege nec. p. 563. c. 2. l. 32. poſt ſolum, adde non. p. 571. c. 2. l. 10. leg. Phariſæis. p. 576. c. 1. l. 6. leg. amas. ibid. c. 2. l. 10. leg. 920. p. 600. c. 2. l. 28. leg. genuinum. ibid. l. 32. poſt qui, adde, diligunt, ſed qui. p. 642. c. 2. l. 29. pro Ac, leg. At. p. 349. c. 2. l. 44. leg. qui. p. 656. c. 2. l. 62. leg. Item. p. 666. c. 1. l. 29. poſt ergo, adde omnia. p. 678. c. 2. l. 36. pro ſi, leg. ſic. p. 679. c. 2. l. penult. pro qui, leg. cui.

BIBLIOTECA ROMA

DVACI,

Apud GERARDVM PATTE',

ſub ſigno Miſſalis Aurei.

M. DC. XXIX.

Digitized by Google